Britannica

14

Göl

Har

Hürriyet

AnaBritannica

GENEL KÜLTÜR ANSİKLOPEDİSİ

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

***Encyclopædia Britannica*'nın hazırlanmasına katkıda bulunan üniversite danışma komiteleri:**

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ

Chicago Üniversitesi
Hellmut Fritzsche, *Başkan*
Donald W. Fiske, *Başkan Yardımcısı*
Edward Anders
Jack D. Cowan
Mihaly Csikszentmihalyi
Jack Halpern
Eric P. Hamp
Saunders Mac Lane
Janet D. Rowley

AVRUPA

Leiden Üniversitesi (HOLLANDA)
Hans Daalder, *Başkan*

Floransa Üniversitesi (İTALYA)
Mauro Cappelletti

Madrid Özerk Üniversitesi (İSPANYA)
Pedro Schwartz

Marburg Üniversitesi (ALMANYA)
Otfried Madelung

Max Planck Biyofiziksel Kimya Enstitüsü (ALMANYA)
Manfred Eigen

Ruhr Üniversitesi, Max Planck Kömür Araştırmaları Enstitüsü (ALMANYA)
Günther Wilke

Sosyal Bilimler Yüksek Okulu (FRANSA)
Marc Augé

Yeni Lizbon Üniversitesi (PORTEKİZ)
Fernando Gil

Jacques Bersani, *Sekreter*

AVUSTRALYA

Avustralya Ulusal Üniversitesi
Brian D. O. Anderson, *Başkan*
John Douglas Ritchie

Adelaide Üniversitesi
Robert Eugene Bogner

Melbourne Üniversitesi
Warren A. Bebbington
Geoffrey Blainey
Frank Graham Little

La Trobe Üniversitesi
Eric L. Jones

Sidney Üniversitesi
David R. Fraser
Dame Leonie Judith Kramer

Batı Avustralya Üniversitesi
Charles E. Oxnard

BİRLEŞİK KRALLIK

Cambridge Üniversitesi
Sir Brian Pippard, *Başkan*
Sir Geoffrey Elton
Kurt Lipstein
Sir John Lyons

Edinburgh Üniversitesi
Ian G. Stewart
C. Barrie Wilson

Londra Üniversitesi
Maurice Cranston
Donald Gunn MacRae
David Alfred Martin
Donald M. Nicol

Oxford Üniversitesi
Uwe W. Kitzinger
C. Anthony Storr
Sir Keith Thomas

Sussex Üniversitesi
H. Christopher Longuet-Higgins

KANADA

İngiliz Kolumbiyası Üniversitesi
William E. Fredeman, *Eş-Başkan*

Simon Fraser Üniversitesi
J. L. Berggren
Peter Kennedy
Edward McWhinney
Grant Strate

Toronto Üniversitesi
A. Edward Safarian, *Eş-Başkan*
Calvin C. Gotlieb
A. Douglas Tushingham

Montreal Üniversitesi
François Duchesneau

Victoria Üniversitesi
Donovan W. M. Waters

Waterloo Üniversitesi
Frederick R. W. McCourt

York Üniversitesi
John T. Saywell

ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA, INC.

IMPRIMATUR

1768

Bu ansiklopedi, büyük bölümüyle *Encyclopædia Britannica* çevirisinden ve editörlerce hazırlanmış ek bilgi ve maddelerden oluşmuştur. İçeriği *Encyclopædia Britannica, Inc.* tarafından incelenmiş, yansız, önyargısız, doğru ve geçerli olduğu ve *Encyclopædia Britannica*'nın geniş ve kapsamlı bir ansiklopedi için koyduğu standartlara uygunluğu onaylanmıştır.

AnaBritannica

GENEL KÜLTÜR ANSİKLOPEDİSİ

Cilt 14

HÜRRİYET'İN OKURLARINA ARMAĞANIDIR.

ANA YAYINCILIK A.Ş. VE ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA, INC.
İŞBİRLİĞİ İLE YAYIMLANMAKTADIR

Encyclopædia Britannica *(Chicago)*

Robert P.Gwinn
Yönetim Kurulu Başkanı

Peter B.Norton
Başkan

Fred H.Figge, Jr.
Başkan Başyardımcısı

AnaBritannica *(İstanbul)*

Nazar Büyüm
Yönetim Kurulu Başkanı

Sadun Sönmez
Genel Müdür

Dr.Cihan Belen
Genel Müdür Yardımcısı

Encyclopædia Britannica

First Edition 1768-1771
Second Edition 1777-1784
Third Edition 1788-1797
Supplement 1801
Fourth Edition 1801-1809
Fifth Edition 1815
Sixth Edition 1820-1823
Supplement 1815-1824
Seventh Edition 1830-1842
Eighth Edition 1852-1860
Ninth Edition 1875-1889
Tenth Edition 1902-1903

Eleventh Edition
© 1911
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Twelfth Edition
© 1922
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Thirteenth Edition
© 1926
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Fourteenth Edition
© 1929, 1930, 1932, 1933, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940, 1941, 1942, 1943, 1944, 1945, 1946, 1947, 1948, 1949, 1950, 1951, 1952, 1953, 1954, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Fifteenth Edition
© 1974, 1975, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994
By Encyclopædia Britannica, Inc.

© 1994
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Copyright under International Copyright Union
All rights reserved under Pan American and
Universal Copyright Conventions
by Encyclopædia Britannica, Inc.

AnaBritannica

© 1986, 1992, 1993, 1994

Her hakkı saklıdır. Yazılar ve görsel malzemeler, izin alınmadan, tümüyle ya da kısmen yayımlanamaz, kullanılamaz. Süreli yayınlarda (günlük, haftalık, onbeş günlük, aylık gazete ve dergiler) kısa alıntılar, kaynak gösterilerek kullanılabilir.

ISBN 975-7760-01-3

93.34.Y.0012.3

Ana Yayıncılık ve Sanat Ürünlerini Pazarlama Sanayi ve Ticaret A.Ş.
Büyükdere Caddesi, Üçyol Mevkii, 57, 80725 Maslak, İstanbul

Yapım ve Baskı: Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik AŞ, İstanbul
R. Oldenbourg Graphische Betriebe, Münih

AnaBritannica
Ana Yayıncılık AŞ Adına Sahibi
Nazar Büyüm

EDİTÖRLER KURULU
Philip W. Goetz, *Başkan*
Encyclopædia Britannica Genel Yayın Yönetmeni, Chicago
Prof. Dr. Çiğdem Kağıtçıbaşı
Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul
Dr. Andrew Mango
BBC Fransa ve Güneydoğu Avrupa Yayınları Eski Müdürü, Londra
Prof. Dr. İlhan Tekeli
Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Nur Yalman
Harvard Üniversitesi, Cambridge (ABD)

DANIŞMA KURULU
Prof. Dr. Çiğdem Kağıtçıbaşı, *Başkan*, Doç. Dr. Murat Belge, Prof. Dr. Şerif Mardin, Prof. Dr. İlhan Tekeli

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Dr. Gürel Tüzün

GENEL YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Cenap Nuhrat

YAYIN KURULU
Dr. Gürel Tüzün, *Başkan*, Mehmet Aközer, Hasan Kuruyazıcı, Cenap Nuhrat, Ayla Ortaç

YAZI KURULU
Aydan Bulutgil, Fahrettin Çiloğlu, Nurettin Elhüseyni, Çiğdem Karabağlı, Muhittin Karkın

YAYIN KURULU SEKRETERİ
Hüsniye Özdemir

REDAKSİYON KURULU
Atilla Aksel, Engin Alçora, Vesile Buket, Atay Eriş

ARAŞTIRMA
Nalan Barbarosoğlu, Uğur Canbilen, Gülay Eriş, Şevki Evrendilek, Celal Kolay, Sema Köksal, Eray Oral

DİL VE YAZIM DANIŞMANLARI
Ömer Asım Aksoy, Memet Fuat

GÖRSEL MALZEME
Şükran Ayyıldız, Haydar Çalkın, Ferda Erentürk, Mustafa Kaşıkçı, Erol Taşkent

ARŞİV
Yasemin Eraygen, Uygur Erol

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Çiğdem Karabağlı

YÖNETİM SEKRETERİ
Özcan Akkan

SANAT DANIŞMANI
Bulent Erkmen

TEKNİK DANIŞMAN
Yücel Uzmen

TEKNİK KOORDİNATÖR
Sefa Esenyel

BİLGİ İŞLEM
Derya Köroğlu, *Danışman*, Hakan Gönenli

BİLGİ İŞLEM-DİZGİ
Mustafa Balaban, Saliha Bilginer, Ali Türkmen, Demet Yılmaz

DÜZELTİ
Nur Arıkan, Selçuk Onur, Nurettin Pirim, Ecmel Tanyel, Eyüp Yıldırım

TİCARET MÜDÜRLÜĞÜ
Nusret Şumlu, *Müdür*
Mehmet Altuntaş, Gürsel Geyik, Zerin İçli, Alaattin Okurcan, Adnan Saatçi, Gülten Sadef, Alıye Şımşek

MUHASEBE MÜDÜRLÜĞÜ
Rana Rendantiyen, *Müdür*
Nilgün Aydın, Alihan Ereörnek, Olcay Işık, Sema İşçen, Soner Ünlüer

GENEL HİZMETLER
Filiz Erol, Mustafa Turan

ANABRITANNICA'NIN HAZIRLANMASINA VE YAYIMINA KATKIDA BULUNANLAR

DANIŞMANLAR

Dr. Turan Akay, Prof.Dr. Erdem Aksoy, Doç.Dr. Ömür Akyüz, Prof.Dr. Ali Alpaslan, Prof.Dr. Necla Arat, Prof.Dr. Zeki Aslan, Prof.Dr. Ülkü Azrak, Prof.Dr. İsmet Baran, Prof.Dr. Cem Behar, Dr. Halil Berktay, Dr. Kürşat Bozkurt, Prof.Dr. Önder Bilgi, Doç.Dr. Çetin Bolcal, Doç.Dr. Reşit Canbeyli, Prof.Dr. Nezihi Canıtez, Prof.Dr. Cevat Çapan, Doç.Dr. Yavuz Çotuk, Doç.Dr. Jale Erzen, Doç.Dr. Caner Fidaner, Memet Fuat, Doç Dr. Semra Germaner, Prof. Gönül Gökdoğan, Doç.Dr. Güney Gönenç, Prof.Dr. Dinçer Gülen, Suna Güler, Doç.Dr. Osman Gürel, Prof.Dr. Bozkurt Güvenç, Doç. Özer Kabaş, Fikret Karakaya, Doç.Dr. Dursun Koçer, Hayim Eliyezer Kohen, Mangeli Kiokosky, Doç.Dr. Nurettin Meriç, Atilla Odabaş, Prof.Dr. Eren Omay, Prof.Dr. Oğuz Onaran, Prof.Dr. Oğuz Oyan, Prof.Dr. Ayla Ödekan, Ahmet Özalp, Sarper Özsan, Kevork Pamukciyan, Ali G. Pasiner, Dr. Mehmet Rifat, Prof.Dr. Kemali Saybaşılı, Selim Somçağ, Dr. Sotiri Tataridis, Prof.Dr. Metin Tuncel, Dr. T. Bedirhan Üstün, Doç.Dr. Ayşegül Yüksel

YAZIM VE ARAŞTIRMA

Prof.Dr. Haluk Abbasoğlu, Erhan Acar, Seyit Ali Ak, M.Nuri Akbayar, Renan Akman, Burçin Aktan, Prof. Filiz Ali, Erdal Alova, Dr. Şahin Alpay, Dr. Üstün Alsaç, İbrahim Altınsay, Çağatay Anadol, Fahri Aral, Emine Özden Arıkan, Prof.Dr. Güven Arsebük, Hilmi Artan, Dr. Oruç Aruoba, Dr. Zeynep Aruoba, Hasan Ataol, Itır Ay, Osman Bahadır, Levon Balıkçıoğlu, Haluk Barışcan, Taciser Belge, Murat Buket, Nurtan Bulutgil, Sema Bulutsuz, Cüneyt Cebenoyan, Doç.Dr. Nur Centel, Doç.Dr. Tankut Centel, Binnur Çakır, Vural Çakır, Vedat Çakmak, Raşit Çavaş, Sevda Çavaş, Besim Çeçener, S. İnci Çelikkıran, Dr. Feride Çiçekoğlu, Yusuf Çotuksöken, Özden Dilek, Prof.Dr. Ali Dinçol, Kemal Doğan, Kemal Durmaz, Ayşe Efe, Peri Efe, Dr. Levent Efe, Alev Er, Oktay Etiman, Sermin Evrendilek, Şevki Evrendilek, Yaşar Gedikoğlu, Ülge Göker, Dr. Ergun Gökten, Dr. Orhan Gölbaşı, Alper Görmüş, Doç.Dr. Adil Güner, Nurdan Gürbilek, Keremcan Gürses, Roza Hakmen, Doç.Dr. Şükrü Hanioğlu, Prof.Dr. Doğan Hasol, Dr. Levent Kayaalp, Zühal Kayaalp, Dr.Mine Kazmaoğlu, Zeynep Kınık, Remzi Hakan Kır, Orhan Koçak, Ahmet Kotil, M. Sabri Koz, Sema Köksal, Yavuz Kösemen, Murat Kural, Turgay Kurtsoy, Prof.Dr. Nilüfer Kuruyazıcı, Dr. Şule Kut, Dr Gün Kut, Ertuğrul Kürkçü, Ardaş Margos, Doç.Dr. Barış Mater, Tacettin Neciboğlu, Tan Oral, Dr. Baskın Oran, Semih Orcan, Doç.Dr. Sinan Ömeroğlu, Muzaffer Öktem, Metin Övet, Doç.Dr. Mehmet Özdoğan, Ülkü Özen, Dr. Şirin Özesen, Koral Özgül, Rüya Özkalkan, Doç.Dr. Yılmaz Özkan, Sedef Öztürk, Dilek Paksoy, Ayşegül Parmaksızoğlu, Gülin Pazaroğlu, Hilda Hülya Potuoğlu, Doç.Dr. Yavuz Sabuncu, Necdet Sakaoğlu, Yurdanur Salman, Dr. Nail Satlıgan, Şebnem Sayhan, Erhan Sertbaş, Prof.Dr. Veli Sevin, Işık Sirman, Tarık Sipahi, Gün Soysal, Prof.Dr. Sinan Sönmez, M.Halim Spatar, Şen Süer, Doç.Dr. Sabri Sümer, Cemal Süreya, Doç.Dr. Gencay Şaylan, Doç.Dr. Ataman Tangör, Özkan Taner, Doç.Dr. Bülent Tanör, Emin Tanrıyar, Dr. Uğur Tanyeli, Dr. İştar Tarhanlı, Yrd.Doç.Dr. Turgut Tarhanlı, Melek Taylan, Sabri Tekay, Aygen Tezcan, Prof. Dr. Zafer Toprak, Meltem Tulgar, Sevgi Tuncer, Doç.Dr. Mete Tunçay, Kemal Tunusluoğlu, Harun Turgan, Dr. Aydın Uğur, İnci User, Oral Ülkümen, Özer Üstel, Galip Yalman, Füsun Yaraş, Nuran Yavuz, İsmail Yerguz, Ayfer Yıldırım, Doç.Dr. Necmi Yüzbaşıoğlu, Necmi Zeka

DESTEK HİZMETLERİ

Davut Akbayır, Canset Aksel, Huriye Alpdoğan, Mehmet Altun, Ömer Arakon, Mehmet Atay, Mehmet Babacan, Serap Bahadır, Şöhret Baltaş, Ahmet Birsin, Murat Cankoçak, Nazan Ciniç, Bülent Coşkun, Fatma Çaylak, Münevver Çaylak, Hatice Çelebi, Seyhun Çelik, Ergül Çetin, Nuray Çobancaoğlu, Kevser Çoruh, Yavuz Dalar, Rıza Doğan, Canan Duran, Gönül Engin, Sevinç Engin, Elif Erim, Dursun Eser, Hatime Eser, Serpil Eyidoğan, Gül Genç, Erdoğan Geyik, Gürsel Geyik, Levent Geylan, Ercan Güngöroğlu, Kamile Gürgül, Dursun Hatko, Mahmure İleri, Suphi İleri, Derya Yücel İncesağır, Hüseyin Karayılmaz, Kralbi Karden, Kudret Köksal, Ülkü Nugay, Cengiz Okatan, Hakkı Oran, Meltem Öneş, Celal Özcan, Songül Özdemir, Nimet Özdemir, Dilek Özdinç, Şermin Öztürk, Muazzez Pervan, Birol Sancar, Gürhan Sodan, Mustafa Şahin, Nurten Şenay, Elvan Şenlen, Ali Şimşek, Aliye Şimşek, Hilmi Şimşek, İbrahim Şimşek, Gül Şirin, Ayten Targan, Akif Toprak, Şahika Tosuner, K. Tülin Turan, Ali Türkmen, Nihal Uygur, Sermet Ünel, Emre Ünsev, Kadir Ünver, Dalita Yazıcıyan, Ayşe Yetmen, Nuriye Yıldırım, Filiz Yıldız, Gülay Yılmaz

ANSİKLOPEDİNİN DÜZENLENMESİNE İLİŞKİN AÇIKLAMALAR

Madde başlıklarının yazımı

Latin alfabesi kullanan ülkelerdeki kişilerin, doğal oluşumların ve kentlerin adları kural olarak özgün yazımlarıyla verilmiş, bu yazımda Türkçede kullanılmayan ayırt edici işaretler de korunmuştur.

Türkiye'de yaygın biçimde bilinen adın özgün addan farklı olması durumunda (Londra/London, Brüksel/Bruxelles örneklerinde olduğu gibi), yaygın olarak bilinen ad kullanılmıştır.

Latin alfabesi kullanmayan ülkelerdeki kişi, doğal oluşum, kent ve kurumların yazımında kural olarak, sözkonusu alfabelerdeki harflerin Türkçedeki fonetik karşılıklarını temel alan transkripsiyon yöntemi uygulanmıştır.

Kiril alfabesi ile yazılmış özel adların Latin alfabesi ile yazımında, bir alfabedeki harflerin öbüründeki alfabetik karşılıklarını temel alan transliterasyon yöntemine başvurulmuştur.

Çince kökenli sözcüklerin Latin harfleriyle yazımında, günümüzde yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanan Pinyin sisteminden yararlanılmış, eskiden kullanılmakta olan Wade-Giles sistemine göre yazımları gönderme maddesi olarak düzenlenmiştir. Örnek:

A-pao-chi *bak.* Abaoji
Abaoji

Çince sözcüklerin okunuşu konusunda okura yardımcı olmak amacıyla, her iki transkripsiyon sistemindeki hecelerin nasıl okunacaklarını gösteren tablo **Çin dilleri** maddesinde verilmiştir.

Kişi adları kural olarak önce soyadı, sonra ilk ad olarak verilmiş, ikisi birbirinden virgülle ayrılmıştır.

Osmanlı döneminin ünlü kişileri ilk adlarına göre sıralanmış, lakapları ayraç içinde büyük harfle verilmiştir. Örnek:

Abdullah Cevdet
Abdullah Efendi (YENİŞEHİRLİ)

Uzakdoğulu (Çinli, Japon, Vietnamlı vb) ünlü kişilerin soyadı önce, ilk adı sonra verilmiş, bunlar virgülle ayrılmamıştır. Örnek:

Abe Isoo
Abe Masahiro

Kişi adlarının kullanılmayan parçaları soyadını izleyen virgülden sonra ayraç içinde verilmiştir. Örnek:

Aalto, (Hugo) Alvar (Henrik).

Soyadı soyluluk unvanı ile ilgili olan kişilerde soyluluk unvanı, kural olarak kişinin soyadından sonra ayraç içinde verilmiştir. Örnek:

Aberdeen (4.Kontu), George Hamilton-Gordon
Alba (3.Dükü), Fernando Álvarez de Toledo y Pimentel

Günümüzde varlıklarını başka bir adla sürdüren tarihi yerleşim yerleri bugünkü adlarıyla verilmiş, geçmişteki özgün adları gönderme başlığı olarak düzenlenmiş, bugün var olmayanlar ise geçmişteki adlarında verilmiştir.

Yön belirten sıfatlar özgün adın bir parçası ise özgün yazımıyla verilmiş, değilse Türkçeleştirilmiştir (**East Lansing, East Chicago,** ama East Africa değil **Doğu Afrika**).

Eğitim ve sanat kurumları ile uluslararası kuruluşların adları, çeviri anlam kaybına neden olmuyorsa Türkçeleştirilerek maddeler Türkçe başlık altında verilmiş, özgün yazımlar gönderme başlığı olarak düzenlenmiştir. Bu tür kurum ve kuruluşlar metin içinde de başlıktaki biçimleriyle yer almış, ayraç içinde bilinen özgün kısaltılmış ad verilmiştir. Örnek:

British Museum
Museo Nacional de Historia *bak.* Ulusal Tarih Müzesi
Ulusal Tarih Müzesi

Şirketler kural olarak özgün adlarında verilmiş, gerektiğinde ayraç içine Türkçe çevirisi konmuştur.

Metinlerde öykü, şiir, makale, resim, heykel, şarkı gibi yapıtlar (" ") işaretleri arasında ve resim, heykel dışında kalanlar özgün yazımlarıyla verilmiş, yayın tarihleri ile Türkçe çevirileri ayraç içine alınmıştır. Yapılar kural olarak Türkçe verilmiştir. Bütün öbür yapıtlar özgün adlarıyla ve italik olarak yazılmış, yayım tarihleri ile Türkçe karşılıkları ayraç içine alınmıştır. Türkçeye çevrilip yayımlanmış yapıtların adı italik olarak, yayım tarihi de ayraç içinde en sonda verilmiştir. Örnek:

Fri Felt (1905; Özgür Çayırlar)
Leyendas de Guatemala (1930; *Guatemala Efsaneleri*, 1967)

Metinlerde, kişilerin doğum ve ölüm yerleri yaşadıkları çağdaki özgün adlarıyla, bütün tarihler miladi takvime göre verilmiştir.

Alfabetik sıralama

Ansiklopedide yer alan kişi, yer, kavram ve kurumlara ilişkin maddelerin başlıkları Türkçe alfabetik sırada verilmiş, Türkçe alfabede bulunmayan harfler Latin alfabesindeki sıralarında alınmıştır. Bu sıralamada kesme işareti ('), aksanlar ve öbür ayırt edici işaretler dikkate alınmamıştır.

İki başlık arasındaki tek fark bir ayırt edici işaret ise, bu işaretin olmadığı başlık sıralamada öne alınmıştır. Tireli (-) sözcükler iki ayrı sözcük olarak alınmış ve ilk sözcüğe göre sıralanmıştır.

Bir sayı ile başlayan başlıklar, sayı açık olarak yazılmış gibi alfabetik sıraya konmuştur. Sayının başlığın sonunda olması durumunda, sıralama küçük sayıdan büyüğe doğru yapılmıştır.

"Mac", "Mc" ya da "M'" ile başlayan özel adlar "Mac" olarak alınmış ve adın "Mac"ı izleyen parçasına göre sıralanmıştır.

McCarey, (Thomas) Leo
MacCarthy Adası
M'Clure Boğazı
McCoy, Sir Frederick

Aynı biçimde yazılan başlıkların sıralanması kişiler, yerler, kavram, kurum ve nesneler biçiminde yapılmıştır. Aynı adı taşıyan kişiler hükümdarlar, papalar, azizler ve öbür kişiler biçiminde sıralanmıştır. Yazımları aynı olan hükümdarlar ülkelerine göre gruplanmış ve her ülke içinde tahta çıkış sıralarına göre, öbür kişiler ise doğum tarihlerine göre sıralanmıştır.

Yazımı aynı olan yerleşim yerleri ülkelerine göre gruplanmış ve her ülke içinde yönetim birimleri sıralamasındaki yerlerine göre büyükten küçüğe doğru sıralanmıştır.

Alfabetik sıralama harf değil, sözcük esasına göre yapılmıştır. Bir ya da daha çok harften oluşabilen sözcük kendisinden sonra gelen sözcükten bir boşlukla ayrılmıştır. Bu sıralamada tire (-) ve bölü (/) işaretleri de boşluk olarak değerlendirilmiştir. Nokta (.) sözcüğün parçası sayılmış ve alfabetik sıralamada Z'den ve onu izleyen (&) işaretinden sonra alınmıştır.

a cappella
A-cheng
A-erh-chin Shan
a posteriori bilgi
A vitamini
A&P
A. Kadir
AA
Aachen

Göndermeler

Gönderme maddeleri, okurun herhangi bir madde metnini daha iyi anlamasına, o konuda daha fazla bilgi edinmesine yardımcı olacak biçimde düzenlenmiştir. Bir metinde geçen ve ansiklopedide ayrı bir başlık olarak bulunan sözcük ya da özel ad bu açıdan önem taşıyorsa, arkasına (*) işareti konmuş, tamamlayıcı ve ek bilginin hangi başlıklar altında bulunacağı metin içinde ya da sonunda ayrıca belirtilmiştir. Okurun konuyla ilgili bilgilere kolayca ulaşmasını sağlamak amacıyla, bir sözcüğün ya da özel adın farklı yazımları da gönderme başlığı olarak düzenlenmiştir.

KISALTMALAR

AB Limited Şirket (*İsveçce: aktielbolag, aktielbolaget*)
ABD Amerika Birleşik Devletleri
ADC Alman Demokratik Cumhuriyeti
AFC Almanya Federal Cumhuriyeti
AG Anonim Şirket (*Almanca: Aktiengesellschaft*)
age adı geçen eserde
AM Genlik Modülasyonu
AO Anonim Ortaklık
AŞ Anonim Şirket
ay aynı yerde
BAE Birleşik Arap Emirlikleri
bak. bakınız
bas. baskı, basım
baş. başlangıç tarihi
BG Beygir Gücü
bit. bitiş tarihi
BK Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı
BM Birleşmiş Milletler
Bşk. Başkan
C Celsius
c. cilt
Cia Şirketi (*İspanyolca: Compañia; İtalyanca: Compagnia Portekizce: Companhia*)
Cie Şirketi (*Fransızca: Compagnie*)
Co. Şirketi (*İngilizce: Company*)
cm santimetre
çev. çeviri, çeviren
çiz. çizim için bakınız
d. doğumu
da dakika
D.C. District of Columbia
dB desibel
der. derleyen, derleme
dev/da dakikada devir
Doç. Doçent
Dr. Doktor
emk elektromotor kuvveti
Ens. Enstitü, Ensutüsü
eö evlenmeden önce
es evlendikten sonra
eV elektron Volt
etk. etkin olduğu yıllar
F Fahrenheit
Fak. Fakültesi
FM Frekans Modülasyonu
ft foot, feet
ft-lb foot-libre
gal galon
geç. geçici sonuçlar
GmbH Limited Şirket (*Almanca: Gesellschaft mit beschränkter Haftung*)
gr gram
GSMH Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
H. Hicri
ha hektar
har. harita için bakınız
hd hüküm sürdüğü dönem
Hz. Hazreti
Inc. Şirketi (*İngilizce: Incorporated*)
ıy ışık yılı
İÖ İsa'dan Önce
İS İsa'dan Sonra
Jr. Junior
K Kelvin
karş. karşılaştırınız
kg kilogram
KG Komandit Şirket (*Almanca: Kommandit Gesellschaft*)
kHz kilohertz
KK Limited Şirket (*Japonca: Kabuşiki Kaişa*)
km kilometre
km/saat saatte kilometre
kol. koleksiyon
Kol.Şrt. Kollektif Şirket(*i*)
Kom.Şrt. Komandit Şirket(*i*)
Ktp. Kütüphanesi
kW kilowatt
kW-sa kilowatt saat
Ltd. Limited
lb libre
lt litre
m metre
m. madde
mbH Limited (*Almanca: mit beschränkter Haftung*)
mg miligram
MHz megahertz
MW megawatt
Mij Şirketi (*Hollandaca: Maatschappij*)
mi/sa saatte mil
ml mililitre
mm milimetre
no. numara
NV Limited Şirket (*Hollandaca:Naamloze Vennootschap*)
op. opus
oz ons
ö. ölümü
örn. örnek, örneğin
ös ölümünden sonra
ÖSSC Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
pA Limited (*İtalyanca: per Azioni*)
pH asitlik-alkalilik faktörü
PLC Kamu Limited Şirketi (*İngilizce: Public Limited Company*)
Prof. Profesör
Rev. Reverend
res. resim için bakınız
S. Aziz, Azize, Kutsal (*Özgün dilinde: Saint, San, Santo, Santa, Sant'*)
s. sayfa
sa saat
SA Anonim Şirket (*Fransızca: Société Anonyme; İtalyanca: Società Anónima; Portekizce: Sociedade Anónima; İspanyolca: Sociedad Anónima*)
SFSC Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti
sn saniye
SpA Limited Şirket (*İtalyanca: Società per Azioni*)
SS Azizler, Azizeler, Kutsal (*İtalyanca: Santissimo, Santissima*)
SSC Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
St. Aziz, Azize, Kutsal (*Özgün dilinde: Saint, Sankt, Sint*)
Sta. Azize (*İtalyanca: Santa*)
Ste. Azize (*Fransızca: Sainte*)
sür. sürüyor
Şb. Şubesi
tab. tablo için bakınız
tah. tahmini
TAO Türk Anonim Ortaklığı
TAŞ Türk Anonim Şirketi
TBMM Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC Türkiye Cumhuriyeti
ty tarihi yok
ü. ünlendiği, ürün verdiği dönem
v. vaftizi
vb ve benzeri
vd ve devamı
vö ve öbürleri
W watt
y. yaklaşık
Yar.Doç. Yardımcı Doçent
Yar.Prof. Yardımcı Profesör
yay. yayımlayan
yay.haz. yayıma hazırlayan
yazm. elyazması
yb yenilenmiş basım
yık. yıkılmıştır
yük. yükseklik
yy yüzyıl

Dünya'daki büyük doğal göller

adı ve yeri	alan (km²)
Afrika	
Victoria, *Kenya-Tanzanya-Uganda*	69 485
Tanganika, *Burundi-Tanzanya-Zaire-Zambia*	32 900
Nyasa (Malavi), *Malavi-Mozambik-Tanzanya*	29 604
Çad, *Kamerun-Çad-Nijer-Nijerya*	17 800*
Bangweulu, *Zambia*	9 800
Turkana (Rudolf), *Etiyopya-Kenya*	6 405
Mobutu Sese Seko (Albert), *Uganda-Zaire*	5 600
Mweru, *Zaire-Zambia*	4 920
Kyoga, *Uganda*	4 430
Tana, *Etiyopya*	3 673
Kivu, *Ruanda-Zaire*	2 700
Rukwa, *Tanzanya*†	2 600
Chilwa, *Malavi-Mozambik*†	2 600
Mai-Ndombe (Leopold II), *Zaire*	2 300
Edward (Idi Amin Dada) *Uganda-Zaire*	2.150
Abaya, *Etiyopya*	1 160
Çeu Bahir (Stefanie), *Etiyopya*†	1 100
Eyasi, *Tanzanya*†	1 050
Natron, *Tanzanya*†	900
Abe (Abbé), *Cibuti-Etiyopya*†	780
Kuzey Amerika	
Superior, *Kanada-ABD*	82 100
Huron, *Kanada-ABD*	59 600
Michigan, *ABD*	57 800
Büyük Ayı, *Kuzeybatı Toprakları*	31 153
Büyük Slave, *Kuzeybatı Toprakları*	28 570
Erie, *Kanada-ABD*	25 667
Winnipeg, *Manitoba*	24 390
Ontario, *Kanada-ABD*	19 010
Nikaragua, *Nikaragua*	8 157
Athabasca, *Saskatchewan-Alberta*	7 936
Reindeer, *Saskatchewan-Manitoba*	6 651
Netilling, *Kuzeybatı Toprakları*	5 543
Winnipegosis, *Manitoba*	5 374
Nipigon, *Ontario*	4 848
Manitoba, *Manitoba*	4 659
Büyük Tuz, *Utah*†	4 400*
Woods, *Kanada-ABD*	4 349
Dubawnt, *Kuzeybatı Toprakları*	3 833
Amadjuak, *Kuzeybatı Toprakları*	3 116
Wollaston, *Saskatchewan*	2 681
Iliamna, *Alaska*	2 590
Mistassini, *Québec*	2.336
Nueltin, *Kuzeybatı Toprakları-Manitoba*	2 279
Southern Indian, *Manitoba*	2 248
Michikamau, *Newfoundland*	2 031
Baker, *Kuzeybatı Toprakları*	1 888
Okeechobee, *Florida*	1 813
La Martre, *Kuzeybatı Toprakları*	1 777
Williston, *İngiliz Kolumbiyası*	1 660
Seul, *Ontario*	1 658
Yathkyed, *Kuzeybatı Toprakları*	1 448
Claire, *Alberta*	1 437
Cree, *Saskatchewan*	1 435
La Ronge, *Saskatchewan*	1 414
Eau Claire, *Québec*	1 383
Moose, *Manitoba*	1 368
Cedar, *Manitoba*	1 352
Kasba, *Kuzeybatı Toprakları*	1 342
Blenville, *Québec*	1 248
Island, *Manitoba*	1 222
St. Clair, *Kanada-ABD*	1 191
Becharof, *Alaska*	1 186
Küçük Slave, *Alberta*	1 160
Red, *Minnesota*	1.168
Goods, *Manitoba*	1.150
Champlain, *Kanada-ABD*	1.127
Aberdeen, *Kuzeybatı Toprakları*	1.101
Chapala, *Meksika*	1.080
Napaktulik, *Kuzeybatı Toprakları*	1 080
Mackay, *Kuzeybatı Toprakları*	1 062
Managua, *Nikaragua*	1 035
Saint-Jean, *Québec*	1.002
Pipmuacan, *Québec*	979
Garry, *Kuzeybatı Toprakları*	976
Contwoyto, *Kuzeybatı Toprakları*	958
Abitibi, *Ontario*	932
Rainy, *Kanada-ABD*	932
Hottah, *Kuzeybatı Toprakları*	917
Salton, *California*†	890
Aylmer, *Kuzeybatı Toprakları*	847
Eskimo North, *Kuzeybatı Toprakları*	839
Nipissing, *Ontario*	831
Teshekpuk, *Alaska*	816
Nonacho, *Kuzeybatı Toprakları*	785
Peter Pond, *Saskatchewan*	777
Atlin, *İngiliz Kolumbiyası-Yukon*	774
Minto, *Québec*	761
Cross, *Manitoba*	756
Simcoe, *Ontario*	743
Clinton Colden, *Kuzeybatı Toprakları*	736
Selwyn, *Kuzeybatı Toprakları*	717
Point, *Kuzeybatı Toprakları*	702
Ennadai, *Kuzeybatı Toprakları*	681
Wholdaia, *Kuzeybatı Toprakları*	679
Tulemalu, *Kuzeybatı Toprakları*	668
Big Trout, *Ontario*	660
Playgreen, *Manitoba*	658
Izabal, *Guatemala*	650
Güney Amerika	
Maracaibo, *Venezuela*	13 300
Titicaca, *Peru-Bolivya*	8 300
Poopó, *Bolivya*†	2 600
Buenos Aires, *Şili-Arjantin*	2 240
Mar Chiquita, *Arjantin*†	1 850
Argentino, *Arjantin*	1 415
Viedma, *Arjantin*	1 088
San Martin (O Higgins), *Arjantin-Şili*	1 013
Llanquihue, *Şili*	860
Colhué Huapi, *Arjantin*	803
Asya	
Hazar Denizi, *Türkmenistan-Kazakistan-Rusya Fed.-Azerbaycan-İran*	371 000
Aral, *Kazakistan-Özbekistan*†	40 000
Baykal, *Rusya Fed.*	31 500
Balkaş, *Kazakistan*†	17 250*
Tônlé Sab, *Kamboçya*	6 350*
Issık, *Kırgızistan*†	6 236
Urmiye, *İran*†	5 600*
Koko Nor, *Qinghai, ÇHC*†	4 583*
Taymir, *Rusya Fed.*	4 560
Hanka (Xingkai), *Rusya Fed.-ÇHC*	4 380*
Van, *Türkiye*†	3 713
Poyang, *Jiangxi, ÇHC*	3 583*
Uvs, *Moğolistan*†	3.350
Dongting, *Hunan, ÇHC*	2.820*
Alakol, *Kazakistan*†	2.650
Hövsgöl, *Moğolistan*	2 620
Çani, *Rusya Fed.*†	2.500
Tanggulayumu (Tangra), *Tibet, ÇHC*†	2 460
Tai, *Zhejiang-Jiangsu, ÇHC*	2 425
Hulun, *İç Moğolistan, ÇHC*	2.315*
Lama, *Rusya Fed.*	2 000
Lop Nor, *Sinkiang, ÇHC*†	2.000‡
Hongze, *Anhui-Jiangsu, ÇHC*	1 960
Hamar, *Irak*	1 950
Namu (Nam), *Tibet, ÇHC*†	1 920
Siling, *Tibet, ÇHC*†	1 864
Har Us, *Moğolistan*	1 760
Tengiz, *Kazakistan*†	1 590
Tuz, *Türkiye*†	1 500
Bositeng (Bagraş), *Sinkiang, ÇHC*	1 500
Hyargas, *Moğolistan*†	1 407
Toba, *Sumatra, Endonezya*	1 140
Lût, *İsrail-Urdün*	1 020
Weishan, *Jiangsu-Shandong, ÇHC*	1 000
Ebi, *Sinkiang, ÇHC*†	1 000
Bay, *Luzon, Filipinler*†	922
Pumo (Pomo), *Tibet, ÇHC*	881
Zharinanmu (Terinam), *Tibet, ÇHC*	810
Yangzhuoyong (Yamarog), *Tibet, ÇHC*	800
Chao, *Anhui, ÇHC*	800
Seletiteniz, *Kazakistan*	777
Namak, *İran*	750
Sasık, *Kazakistan*	738
Pasino, *Rusya Fed.*	735
Kulundin, *Rusya Fed.*	728
Ulungur (Wulungu), *Sinkiang, ÇHC*	700
Mafamu (Manasarewa), *Tibet, ÇHC*	700
Gaoyou, *Anhui-Jiangsu, ÇHC*	700
Dogecuoren (Montcalm), *Tibet, ÇHC*†	700
Huanggai, *Hunan-Hubei, ÇHC*	700
Biva, *Honşu, Japonya*	672
Beyşehir, *Türkiye*	656
Ngoring, *Qinghai, ÇHC*	650
Avrupa	
Ladoga, *Rusya Fed.*	17 678
Onega, *Rusya Fed.*	9 720
Vänern, *İsveç*	5.585
Saimaa, *Finlandiya*	4.400
Peipus, *Estonya-Rusya Fed.*	3 600
Vättern, *Finlandiya*	1.912
Sevan, *Ermenistan*	1 360
Mälaren, *İsveç*	1.140
Päijänne, *Finlandiya*	1.090
Inari, *Finlandiya*	1 000
Ilmen, *Rusya Fed.*	982
Oulu, *Finlandiya*	900
Pielinen, *Finlandiya*	850
Imandra, *Rusya Fed.*	812
Okyanusya	
Eyre, *Güney Avustralya*†	9.300‡
Torrens, *Güney Avustralya*†	5.776‡
Gairdner, *Güney Avustralya*†	4.780‡
Frome, *Güney Avustralya*†	2.400‡
Amadeus, *Kuzey Toprakları, Avustralya*†	880‡
Taupo, *Kuzey Adası, Yeni Zelanda*	606

* Göllerin alanları mevsimlere göre değiştiğinden, verilen rakamlar ortalama alanlardır

† Tuzlu su gölü
‡ Çoğunlukla kuru

Bazı durumlarda buzul süründüleri kırlık alanda rasgele yayılarak sığ çökündüler oluşturmuş ve daha sonra bu bölgeler su toplayarak günümüzdeki göller ortaya çıkmıştır. Bazı buzullar ise eriyerek

Türkiye'deki büyük doğal ve yapay göller

adı ve yeri	alan (km²)
Van, *Van-Bitlis*	3 713
Tuz, *Ankara-Konya-Niğde*	1 500
Atatürk*, *Şanlıurfa-Adıyaman*	817
Keban *, *Elazığ-Tunceli-Erzincan*	675
Beyşehir, *Isparta-Konya*	656
Eğirdir, *Isparta*	468
Akşehir, *Afyonkarahisar-Konya*	353
Iznik, *Bursa*	298
Karakaya *, *Malatya-Elazığ-Diyarbakır*	298
Hirfanlı *, *Ankara-Kırşehir*	263
Burdur, *Burdur-Isparta*	200
Manyas (Kuş Gölü), *Balıkesir*	166
Acıgöl, *Denizli-Afyonkarahisar*	153
Ulubat (Apolyont), *Bursa*	134
Eber, *Afyonkarahisar*	126
Çıldır, *Kars*	120
Altınkaya*, *Samsun*	118
Sarıyar *, *Ankara-Eskişehir*	83,8
Seyhan *, *Adana*	67,8
Kılıçkaya*, *Sivas-Giresun*	64
Astantaş *, *Adana*	49
Demirköprü *, *Manisa*	47,7
Karacaören*, *Burdur-Isparta*	45,5
Büyük Çekmece *, *İstanbul*	43
Menzelet*, *Kahramanmaraş*	42
Arpaçay *, *Kars*	41,8

* Baraj gölü (1991)

Sulama, kurutma, buharlaşma ve öteki nedenlerle çeşitli kaynak ve metnlerde yüzölçümler az da olsa değişiklik gösterebilir

geride derin çukurlar bırakır ve daha sonra bu çukurlarda su toplanarak göller oluşur. Dağlık vadiler içindeki çoğu göl buzul kökenlidir. Bunlar aynı aşınma (erozyon) ve çökelme süreçleri sonunda dağ ya da vadi buzulları tarafından oluşturulur. Birkaç dağ gölü, toprak kayması olaylarının ya da çamur akıntılarının akarsuları tıkamasıyla oluşmuştur. Bu tür göller çoğunlukla kısa ömürlüdür. Çünkü alt kesimlerde yer alan ağız bölümü, doğal set içindeki oldukça dayanıksız maddelerin aşınmasıyla kısa sürede çözülür. Bununla birlikte pek çok gölün lav akıntılarıyla sürekli olarak oluştuğu sanılmaktadır.

Küçük akarsuların önünde çökelen kum tepecikleri, ırmakların ağız bölümlerinde toplanan kumsallar ya da büyük bir ırmak tarafından daha küçük bir ırmak kolunun önüne yığılan alüvyonlar da bölgenin sularının toplanmasını engelleyerek göl oluşumuna yol açabilir. Hızla akan mil yüklü bir akarsuyun daha yavaş bir akarsuya bıraktığı millerin oluşturduğu delta çökelleri de set oluşturabilir ve böylece akarsuyun yukarı kısmına doğru bir göl oluşumuna yol açabilir. Irmak taşkın ovalarındaki kopuk menderesler de bölgenin suyla dolarak göle dönüşmesine neden olabilir

Etkin olmayan yanardağların kraterlerinde genellikle göl bulunur. Oregon'daki Crater Gölü en gelişkin krater göllerinden biridir. Çeşitli bölgelerde ise yerkabuğunun bükülmesi ya da kıvrılmasıyla oluşan çukurlar suyla dolmuş ve su toplayarak göle dönüşmüştür. Birkaç büyük Afrika gölü (örn. Nyasa ve Tanganika), yerkabuğunun en büyük çöküntü bloklarından biri olan Doğu Afrika Rift Vadisinde yer alır.

Zemininde kolayca çözünebilen kireçtaşı bulunan bölgelerde çanak biçiminde karstik çöküntüler (dolin) oluşur. Bu çöküntüler, belirli koşullarda suyla dolarak göle dönüşürler. Florida'nın kuzey ve orta kesimlerindeki göller bölgesi bunun en belirgin örneklerinden biridir.

Jeolojik zaman ölçekleriyle bakıldığında göller oldukça kısa ömürludür. Çünkü oluştukları andan başlayarak gölleri boşaltmaya yönelik üç süreç gelişir. Birincisi, göl içine akan tüm akarsular tortul taşıdığı için havza giderek bunlarla dolabilir. İkincisi, eğer havza taşacak kadar suyla dolarsa, dışarı akan akıntılar havzanın kenarlarını aşındırarak bir yarık açar ve böylece çöküntünün suları boşalmaya başlar. Üçüncü olarak da, bitkilerden gelen organik çökellerin birikmesi turbalık ya da bataklık alanlara dönüşen sığ göllere neden olabilir ve bu göller en sonunda da kuru alanlar durumuna gelebilir.

Göllerin üst kesimlerinde iyi bir ışık, ısı, oksijen ve besin ortamı vardır ve bunlar akıntılar ve çalkantılar aracılığıyla düzgün bir biçimde dağılır. Bu nedenle göllerin üst kesimlerinde çok çeşitli türden su organizmaları bulunur. En yaygın olanları plankton canlıları (başta diyatomeler), algler ve kamçılılardır. Daha alt kesimlerde ve çökellerde bakteriler egemendir.

Algler ve bakteriler arasındaki ortakyaşarlık ilişkisi organik artıkları etkin biçimde ayrıştırırsa da bazı sanayi ve ev atıklarında bulunan zehirli maddeler göllerin biyolojik dengesini bozmaktadır. Dengenin bozulmasıyla birlikte sudaki serbest oksijen azalırken tarım ilaçlarının karıştığı akarsular ve hava kirliliğiyle yüklü yağmurlar göl yaşamını büyük ölçüde sınırlar.

Günümüz sanayi toplumlarında su gereksinmesinin önemli bir bölümü göllerden karşılanmakta ve göller sulama, taşıma, dinlenme, enerji üretimi, kent ve sanayi atıklarının giderilmesi gibi birbiriyle çelişen amaçlarla kullanılmaktadır. Bu kullanımlardan hangisine yönelik olursa olsun göllerden bilinçsiz yararlanma çeşitli çevre sorunları yaratmaktadır. Kentler ve sanayi kuruluşları gölleri kimyasal ve ısıl bakımdan kirletirken büyük iç sularda çalışan gemiler, geçtikleri yerlerde yağ ve öbür atıkları bırakır. Sulama için kullanılan su göle döndüğünde genellikle gübre ve öbür katkı maddelerinin artıklarını da içerir. Halk dinlenme ve tatil amacıyla temiz göller aramakta ama çevre kirliliğine karşı en küçük ve en temel kuralları bile genellikle uygulamamaktadır. Göl sularının bu kötü kullanımını önlemek için kaynakların daha iyi yönetilmesi zorunludur.

göl ekosistemi, içerdiği canlı toplulukları ve fizikokimyasal ortamı açısından ekolojik bir birim olarak alınan su birikintilerinin ya da göllerin ortak adı. Belirli bir göl ekosisteminde madde ve enerji çevrimsel dönüşüm durumundadır; canlıların yaşamlarını ve evrimlerini etkileyen yaşama ortamları su kitlesinin büyüklüğüyle yakından ilişkilidir.

Gölcükler görece sığ olduğundan ışığın tabana kadar ulaşmasını ve köklü bitkilerin gelişmesini sağlar. Su, dikey yönde iyi bir karışım gösterirse de hava kütleleri, ısı, yağış ve buharlaşmadan büyük ölçüde etkilenir. Yaşama ortamının her an değişmeye açık, dengesiz yapısı burada yaşayan hayvanlarda fizyolojik uyarlanma yeteneğini gerekli kılar.

Göller daha büyük ve derin olduğundan genellikle ışıklanma değeri, ısı farkı ve oksijen yoğunluğu bakımından katmanlı bir yapı gösterir. Dikey yöndeki bu farklılaşma gölde yaşayan canlıların dağılımını ve uyarlanma biçimlerini büyük ölçüde etkiler. Mevsimlik değişmeler göl ortamına yavaş yavaş yansır. Yaz ve kış aylarında görülen katmanlaşma, bahar ve güz aylarında suların altüst olmasıyla ortadan kalkar.

Göldeki yaşama ortamları üç ana bölgeye ayrılabilir: Işığın tabana kadar ulaştığı ve köklü bitkiler ile dip hayvanlarının bulunduğu sığ bölge; bitki ve hayvan planktonlarını barındıran ve ışığın ulaşabildiği derinliğe kadar inen yüzey bölgesi; ışığın ulaşamadığı, karanlığa uyarlanmış canlıların yaşadığı dip ve derin su bölgesi.

göl evleri, Güney Almanya, İsviçre, Fransa ve İtalya'daki bazı göllerin kıyılarında kalıntıları bulunmuş tarihöncesi yerleşimleri. 19. yüzyılın ortalarında İsviçreli arkeolog Ferdinand Keller'in geliştirdiği kurama göre bu evler ağaç kazıklara oturtulan, su yüzeyinden yüksekteki platformların üstünde yapılıyor ve hepsinin yapım tarzı birbirine benziyordu. Önce, uçları yakılarak sivriltilen ahşap kazıklar çamura çakılıyor, sonra bunların çevresine ağır taşlar yerleştiriliyordu. Kazıklar, ağaç kütükleri ve dallarla birbirine bağlanarak bir düzlem oluşturuluyordu. Bunun üstüne de dikdörtgen planlı, bir ya da iki odalı, döşemesi dövülmüş kil kaplı kulübeler yapılıyordu. Kil döşemenin özellikle yangına karşı bir önlem olarak uygulamasına karşın, bu evlerin çoğunun bir kazayla ya da düşman saldırısı sırasında yandığı anlaşılmaktadır. Platformların üstünde sığır ve koyun da yetiştiriliyordu.

Göl evlerinde yaşayan insanlar yeni köylerini çoğunlukla eskisinin kalıntıları üstüne yaptıkları için, arkeologlar Orta Avrupa'da göl evi kültürlerinin hangi sırayla birbirlerini izlediğini saptayabildiler. Bu, Danimarkalı arkeolog Christian Thomsen'in İskandinavya için ileri sürdüğü Paleolitik Çağın hemen ardından Tunç Çağının geldiği görüşünü de doğruladı. Göl evleri Tunç ve Demir çağları boyunca da yapıldı.

Günümüz antropologları bu evlerin suyun değil, göl kıyısındaki bataklık alanların üstünde inşa edildiğine inanmaktadır. Ağaç kazık ya da taş temellerin üstüne platformlar yaparak evleri bunlara oturtmak, günümüzde de, örneğin Malezya gibi nemli astropik ve tropik bölgelerde hâlâ uygulanan bir yöntemdir.

Göl şairleri, İngiliz şairler William Wordsworth, Samuel Taylor Coleridge ve Robert Southey'ye verilen ad. Bu şairler, 19. yüzyılın başlarında İngiltere Göller Bölgesi'ndeki Cumberland ve Westmorland'de (bugün Cumbria) yaşamışlardır. İlk olarak Ağustos 1817'de *The Edinburgh Review*'da, Francis Jeffrey (sonradan Lord) tarafından küçümseyici bir tavırla "Göl okulu" olarak adlandırıldılar. "Gölcüler" yakıştırması da, benzer bir amaçla şair Byron tarafından kullanıldı. Bu adlandırma, Wordsworth ve Coleridge'in Southey ile bir arada düşünülmesine yol açtığı için yanıltıcıdır. Oysa Southey, gerek görüşleri, gerekse yapıtlarıyla öbür iki şairden ayrılır.

Gölbaşı, bir bölümü Akdeniz Bölgesi, daha büyük bölümü Güneydoğu Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalan, Adıyaman iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 784 km² olan Gölbaşı ilçesi doğuda Tut ve Besni ilçeleri, güneyde gene Besni ilçesi, güneybatı, batı ve kuzeybatıda Kahramanmaraş, kuzeyde de Malatya illeriyle çevrilidir.

Adıyaman ilinin batı kesiminde yer alan Gölbaşı ilçesi topraklarının kuzey kesimini, Güneydoğu Toroslar'dan Malatya Dağlarının güneybatı uzantıları engebelendirir. Yörenin sularını, Ceyhan Irmağının önemli kolu Aksu ile Fırat'ın kollarından Göksu toplar. Aksu Gölbaşı Göllerinden doğar. Bu göller, güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda yaklaşık 30 km uzunluğunda ve en çok 5 km genişliğinde, demiryolu hattının da izlediği tektonik kökenli bir çukur alanda yer alır. Gölbaşı, Azaplı ve İnekli adlı üç gölden oluşan Gölbaşı Gölleri, bu çukur

alandaki çanaklara yerleşmiştir. Göllerin en büyüğü, kuzeyde yaklaşık 5 km²'lik bir alan kaplayan Gölbaşı Gölüdür. Oldukça derin olan Gölbaşı ile Azaplı'da balık bulunur. Aksu, en güneydeki İnekli Gölünden çıkar. Gideğenlerle kuzey-güney doğrultusunda birbirine su veren bu göller, dinlence ve av alanı olarak ilçenin ilgi gören bir yöresidir.

İlçe nüfusunun başlıca uğraşı tarımdır. Ekime elverişli alanların kısıtlılığı, yağışların azlığı ve sulama yetersizliği nedeniyle bitkisel üretim çok çeşitlenememiştir. Başlıca tarla bitkileri buğday, arpa ve şeker pancarıdır. Bağcılık gelişmiş durumdadır; ilin en çok üzüm yetiştiren ilçesi Gölbaşı'dır. Ayrıca az miktarda elma, nohut, antepfıstığı ve mercimek yetiştirilir. Yabanıl ağaçlar aşılanarak antepfıstığı üretimi yaygınlaştırılmaktadır. İkincil bir uğraş olan hayvancılık, küçük ölçekli aile işletmeciliği çerçevesinde yürütülür. İlçe topraklarında fosfat, linyit, tuğla-kiremit hammaddesi yatakları vardır.

Gölbaşı yöresinin tarihine ilişkin çok bilgi yoktur. Ama İnekli yakınlarındaki Adata adlı eski yerleşme, yörede yerleşim tarihinin çok eskilere uzandığının kanıtı sayılmaktadır.

Gölbaşı kenti, Adıyaman'ın batısında, Gölbaşı Gölünün güneyinde kurulmuştur. Malatya ve Adıyaman'ı Kahramanmaraş'a bağlayan yolların kavşağında yer alır. İl merkezi Adıyaman'a 64 km uzaklıktadır. Kentin hemen kuzeyinden geçen Fevzipaşa-Malatya demiryolu nedeniyle uzun süre Adıyaman'ın istasyonu olarak kalmıştır. Önemli yollar üzerinde bulunan kentin 1965'te 5.044 olan nüfusu altı kata yakın bir artış göstermiştir.

Gölbaşı Belediyesi 1958'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 55.358; kent, 29.588.

Gölbaşı, İç Anadolu Bölgesi'nde, Ankara iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.111 km² olan Gölbaşı ilçesi doğu ve güneydoğuda Balâ, güney ve güneybatıda Haymana, batıda gene Haymana ve Polatlı, kuzeybatıda Yenimahalle, kuzeyde de Çankaya ilçeleriyle çevrilidir. Kuzeydoğu sınırlarındaki bir noktada Mamak ilçesine de komşudur.

Kuzeyde Ankara kent merkezi, doğuda da Elmadağı ile çevrili olan ve güneye doğru uzanan bir çöküntü alanında yer alır. İlçenin kuzeyindeki Emir Gölünün(*) kıyılarında Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin (ODTÜ) çeşitli tesisleri vardır. Emir Gölünün güney ve güneybatısında Mogan Gölü(*) uzanır.

Gölbaşı kenti, Mogan Gölünün kuzey kıyılarında kuruludur. 1945'te Çankaya ilçesine bağlı bir bucak merkezi yapılan ve 1955'e değin çevresinde tuğla ocakları dışında herhangi bir kuruluş olmayan Gölbaşı, aynı yıl o zamanki adıyla E-5 Karayolu'nun buradan geçirilmesinden sonra transit ulaşıma hizmet veren bir konaklama merkezi oldu. 1965'te Ankara Belediyesi Mücavir Alanı'na alınan Gölbaşı'nda Gecekondu Önleme Bölgesi kurulması planlandı. Ama 1975'ten sonra Mogan Gölü kıyıları, tatil günlerinde Ankaralıların akın ettiği bir dinlence alanına dönüştü. Başta Türkiye Elektrik Kurumu (TEK) ve İçişleri Bakanlığı olmak üzere bazı kamu ve özel kuruluşların da göl kıyısında dinlence ve hizmet tesisleri kurmasıyla büyüyen kent, çok işlekleşen karayolunun iki yanında gelişti. Böylece Ankara'nın bir banliyösü ve semti durumuna geldi. Nüfusunun yaklaşık yüzde 30'u çalışmak için her gün 16 km uzaklıktaki Ankara'ya gider. Çeşitli dinlence ve konaklama tesisinin yanı sıra çok sayıda oto onarım atölyesi bulunan kent, 1983'te ilçe merkezi yapıldı. İlçe topraklarında linyit ve zengin kil yatakları vardır.

Gölbaşı Belediyesi 1965'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 43.522; kent, 25.123.

Gölbaşı Barajı, Bursa-Ankara karayolunun yaklaşık 20 kilometresindeki Aksu Çayı üzerinde kurulu toprak dolgu baraj. Yapımına 1933'te başlanan baraj 1938'te tamamlandı. Sulama amacıyla yapılan Gölbaşı Barajı'nın toplam sulama alanı 2.100 hektardır.

Barajın toplam dolgu hacmi 320 bin m³, temelden yüksekliği 14 m, göl hacmi 12,75 milyon m³'tür. Normal su yüksekliğinde göl alanı 1,74 km² olan barajın sulama suyu debisi 1,086 m³/sn'dir.

gölbilim *bak.* limnoloji

Gölcük, Marmara Bölgesi'nde, Kocaeli iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 199 km² olan Gölcük ilçesi doğuda Merkez ilçe, güneyde Bursa ili, batıda Karamürsel ilçesi, kuzeyde de İzmit Körfezi'yle çevrilidir.

İlçe toprakları, kıyı boyunca uzanan dar bir ova şeridi ile bunun gerisinde yer alan dağlık alanlardan oluşur. Güney kesimini, doğu-batı doğrultusunda uzanan ve yamaçları kıyıya kadar inen Samanlı Dağları kaplar. Samanlı Dağlarından kaynaklanan ve İzmit Körfezinde Marmara Denizine dökülen küçük akarsuların açtığı vadiler ilçe topraklarını parçalar. Bu akarsuların başlıcaları Değirmendere ile Kazıklı Deresidir.

İlçede bitkisel üretime elverişli alanların azlığına karşın önemli miktarda elma, armut ve üzüm yetiştirilir. Değirmendere fındığıyla ünlüdür. Ayrıca az miktarda buğday, mısır, yulaf ve fasulye üretilir, zeytincilik yapılır.

Varlığını ve gelişmesini tersanenin kurulmasına borçlu olan Gölcük kenti yeni bir yerleşmedir. Eskiden yöre halkının bir bölümünü, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle Batum'dan göç eden Müslüman Gürcüler oluşturuyordu. 1924'te, I. Dünya Savaşı'nda yara alan "Yavuz" gemisinin onarımı amacıyla bu kıyıdaki bir alanın kamulaştırılmasına ve bataklığın kurutulmasına karar verildi. 1925'te bir Alman şirketinin girişimiyle havuz kuruldu. 1926'da da bir Fransız şirketine ek tesisler yaptırıldı. Haliç'teki tersaneden bazı tezgâhların 1928'de buraya taşınmasıyla yörede yerleşim başladı. 1934'te Hollandalıların tersane yapımına başlamasının ardınd'an 1935'te Gölcük adını alan yerleşme 1936'da ilçe merkezi oldu. İlçe merkezi kısa bir süre Değirmendere'ye, sonra gene Gölcük'e taşındı.

Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na bağlı Gölcük Tersanesi'nde gemi ve denizaltı yapım kızakları, çeşitli büyüklükte yüzer havuzlar ile makine, döküm, çeşitli kaplama, tulumba ve vana, boya, sanayi gazları üreten fabrikalar vardır. 1960'ların başına değin bakım için yurtdışına gönderilen Deniz Kuvvetleri'ne ait denizaltı ve muhriplere hizmet veren tersanede, günümüzde yabancı gemilerin bakım ve onarımı da yapılmaktadır. Deniz Kuvvetleri'nin gemi ve denizaltı gereksinmesi ile ulusal kuruluşların gemi yapım talebini karşılamak amacıyla üretim yapan Gölcük Tersanesi'nde yaklaşık 5 bin işçi çalışmaktadır.

Tersanenin kurulmasıyla başlayıp 1950'lerden sonra gelişen kentleşme, 1970'lerde Gölcük'ün İzmit-Yalova-Bursa sanayi ekseni içinde kalmasıyla önemli boyutlara ulaştı. Tersanenin sağladığı iş olanaklarının yanı sıra kentin İzmit sanayi merkezine yakınlığı, nüfusun hızla artmasına yol açtı. 1950'de 4.153 olan kent nüfusu, 1960'ta 18 bini, 1970'te 29 bini, 1980'de 45 bini, 1985'te 55 bini, 1990'da da 64 bini aştı. Hızlı nüfus artışı kentte inşaatçılığı önemli bir ekonomik etkinlik durumuna getirdi. İstanbul-Bursa karayolu kentten geçer. Gölcük bu yolla, il merkezi İzmit'e 16 km uzaklıktadır. Donanma Komutanlığı'nın yer aldığı kentte Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı bir hastane vardır.

Gölcük Belediyesi 1936'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 111.408, kent 64.911.

Göle, Doğu Anadolu Bölgesi'nde Ardahan iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 1.420 km² olan Göle ilçesi kuzeyde Merkez ilçe, doğuda Kars, güneyde gene Kars ve Erzurum, batıda da gene Erzurum ve Artvin illeriyle çevrilidir.

İlin batı kesiminde yer alan Göle ilçesi çok dağlık ve yüksek bir platodan oluşur. İlçenin kuzey kesimi, Erzurum-Kars Platosunun kuzeydoğu uzantısı durumundaki volkanik tabanlı Ardahan Platosu üzerindedir. Güney kesimini ise Allahuekber Dağları engebelendirir; bu dağlar Kars ilyle doğal sınır oluşturur. Plato alanında yer yer yükselen dağ kütleleri Kabak Dağında 3.054 m'ye ulaşır. Kuzeydeki Uğurlu Dağı da (2.806 m) Merkez ilçeyle doğal sınır oluşturur. Dağların özellikle kuzeye bakan yamaçları yer yer tahrip edilmiş sarı çam ormanlarıyla, plato düzlükleri ise çayırlarla kaplıdır. Göle topraklarının sularını Allahuekber Dağlarından kaynaklanarak Kura Irmağını oluşturan akarsular toplar. İlçe topraklarının ortasında yer alan Göle Ovası (Düzü) 2.000 m yüksekliğindedir ve 150 km²'ye yakın bir alan kaplar. Karlar erinince bataklığa dönüşen ovanın doğusunda oluşan su birikintileri yörede Sarıgöller adıyla anılır. Türkiye'nin en soğuk yörelerinden olan Göle Ovası bitkisel üretime elverişli değildir. Ovanın gür otlarla kaplı çayırları önemli bir hayvancılık alanıdır.

Bütün Kars ilinde olduğu gibi Göle ilçesinde de temel ekonomik etkinlik hayvancılıktır. İlçenin geniş otlaklarında çok sayıda sığır beslenir. Göle Tarım İşletmesi inekhanesinde, sığır ırklarını ıslah çalışmaları yürütülmektedir. Yörede Göle soyu adıyla bilinen iri yapılı, güçlü, soğuğa ve açlığa dayanıklı sığır soyu, il düzeyinde egemen soy olan Doğu Anadolu kırmızısının kaynaklarındandır. Koyun yetiştiricilığı de önemli düzeydedir.

İlçe dışına çok miktarda hayvan satıldığı gibi Göle'den ihracat da yapılır. Süt Endüstrisi Kurumu'na (SEK) bağlı bir süt toplama merkezinin bulunduğu ilçede üretilen kaşar ve gravyer peyniri ilçe dışına satılır. Yerleşik mandıraların ve süt işleme merkezlerinin sayısı oldukça fazladır. Ayrıca yaylalarda, yörede zavod adıyla anılan geçici mandıralar da kurulur. Teknolojik donanım açısından köylü işletmesi ile modern işletme arasında yer alan zavodların peynir, kaymak ve tereyağı üretimindeki payı önemlidir. Az miktarda arpa, buğday ve patates üretiminin de yapıldığı ilçe topraklarında madensuyu kaynakları vardır.

Eski adı Merdinik olan Göle ve yöresi 16. yüzyılda Osmanlı topraklarına katıldı. Kalesi I. Süleyman'ın (Kanuni) emriyle 1549'da onarım gördü. Göle 19. yüzyıl sonlarında Erzurum vilayetinin Ardahan kazasına bağlı bir nahiyeydi. 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyıl başlarında birkaç kez Rus işgali altında kalan nahiye, 30 Eylül 1920'de Kâzım Karabekir kuvvetlerince yörede denetim kurmaya çalışan Gürcü ve Ermenilerden kurtarıldı. Cumhuriyet'ten

sonra kaza (ilçe) haline getirilen Göle, 1992'de yapılan bir yönetsel düzenlemeyle kurulan Ardahan iline bağlandı. İl merkezi Ardahan'a 50 km uzaklıktaki Göle kasabasında bir devlet hastanesi vardır.

Göle Belediyesi 1926'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 44.953; kasaba, 7.542.

gölet, BİRİKTİRME GÖLÜ ya da REZERVUAR olarak da bilinir, büyük miktarda suyun kullanılmak üzere toplanarak biriktirildiği yapay göl. Derinliği yaklaşık 10 m'nin üzerinde olan göletlere ise baraj gölü denir.

Hava durumundaki değişiklikler, akarsuların doğal akışının zaman içinde büyük farklılıklar göstermesine yol açar. Akarsu düzeyinin düştüğü kurak dönemlerin yerini bir süre sonra taşkın dönemleri alabilir. Yüksek akış dönemlerinde suyu tutarak depolayan göletler böylece sel tehlikesini önlediği gibi, alçak akış dönemlerinde suyu denetimli bir biçimde salarak akarsuyun düzenli akmasını sağlar. İlk basit göletler çok eski dönemlerde sulama suyu sağlama amacına yönelik olarak önce Güney Asya ve Kuzey Afrika'da yapıldı ve buradan Avrupa'ya yayıldı.

Göletler genellikle, akarsu yataklarına çekilen bentlerle ya da setlerle oluşturulur. Bazı göletler ise, akarsu sularının boru hatlarıyla ya da kanallarla doğal çukur bölgelere ya da yapay olarak hazırlanan çukurlara taşınması yoluyla oluşturulur.

Göletleri besleyen akarsuların hızı gölet bölgesinde yavaşlar ve tortul biriktirmeye başlar. Bu nedenle asılı halde çok miktarda tortul taşıyan akarsular, gölet oluşumuna elverişli değildir. Büyük göletlerde bile tortullaşma ciddi bir sorundur. Biriken tortulların göletten temizlenmesi son derece pahalı bir işlem olduğundan, çok miktarda tortul taşıyan akarsuların üstünde kurulan göletlerin yapımı sırasında, tortul birikmesinin yol açacağı su azalmasını karşılayacak yedek su kaynaklarının ve ek genişliklerin bulunmasına dikkat edilir. Gene de bugünkü tortul birikimi hızı dikkate alındığında çoğu göletin ömrü 100 yılı geçmez.

Başka bir sorun da, salınan suların göletin altındaki akarsu yatağında yol açacağı aşınmadır (erozyon). Gölette biriken tortullar salınan suyun içinde yeniden taşınacak ve akarsu yatağının aşınmasına yol açacaktır.

Göletlerde depolanan su, yüzeysel buharlaşmayla (klimatik buharlaşma) göleti çevreleyen toprağa ya da kayaçların arasına sızarak ya da barajın temellerinden kaçarak eksilebilir. Sızıntıdan doğan kayıplar önlenebilir ama buharlaşma kayıpları çoğu kez önemli boyutlara ulaşır. Ilıman ve tropik iklimlerde buharlaşma sonucunda göletlerin düzeyi yılda birkaç metre azalabilir. Nemli bölgelerde ise yağışlar, buharlaşma kayıplarını önemli ölçüde dengeleyebilir; ama az yağış alan bölgelerde net kayıplar 1,5 m'ye, bazı çöl alanlarında ise çok daha ciddi boyutlara ulaşabilir. Avustralya, Afrika ve ABD'de buharlaşma kayıplarını azaltmak için, su yüzeyine heksadekanol gibi bazı doymuş, uzun zincirli yak alkolü katmanları dökülmekte ve oldukça başarılı sonuçlar elde edilmektedir.

gölevez (*Colocasia esculenta*), KOLOKAZ olarak da bilinir, yılanyastığıgiller (*Araceae*) familyasından otsu bitki ve bu bitkinin yenebilen yumruları.

Asya'nın güneydoğusundan Pasifik Adalarına yayıldığı sanılan gölevez bol nişastalı, büyük ve yuvarlak yumruları nedeniyle bu adaların en önemli tarım bitkileri arasına girmiştir. Yumrular haşlandıktan sonra patates gibi yenir ya da ekmek, tatlı gibi çeşitli yiyeceklerin yapımında kullanılır; bitkinin geniş yaprakları da genellikle haşlanarak sebze gibi tüketilir. Yapraklar ve yumrular kalsiyum oksalat kristalleri içerdiği için çiğ olarak yenmez; yemeden önce pişirerek bu kristalleri eritmek gerekir.

Gölevez (*Colocasia esculenta*)
Donald P. Watson - EB Inc

Sulama olanakları uygun, zengin toprakları seven ve yumruları ekimden yedi ay sonra hasat edilen gölevez Türkiye'nin de Mersin ve Anamur yöresinde yetiştirilmektedir.

gölge, belirli bir kaynaktan gelen ışığı engelleyen bir cismin arkasında kalan bölgenin hiç ışık almayan kesimi. Eğer ışık kaynağı noktasal ise, cismin arkasındaki bölge tümüyle gölgelenir; ama eğer ışık görece büyük bir kaynaktan (örn. Güneş'ten) geliyorsa cismin arkasında küçük bir gölge ile daha geniş bir yarıgölge(*) bölgesi oluşur. Bu nedenle örneğin Güneş tutulması sırasında, Yer üzerinde tam örtülen bölgeye gölge, kısmen örtülen bölgeye ise yarıgölge denir. Gölge terimi, Güneş lekelerinin en karanlık iç bölgeleri için de kullanılır.

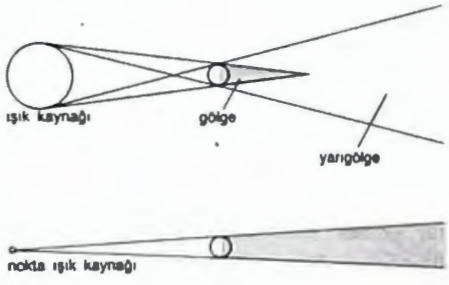

Gölge

gölge kabine, bazı Batı demokrasilerinde ve özellikle İngiltere'de, en büyük muhalefet partisinin hükümetteki bakanlıklara koşut olarak oluşturduğu çalışma grubu.

Muhalefetin önemli bir ağırlık taşıdığı, iki partili sisteme dayalı İngiliz siyasal yaşamında, muhalefetteki en büyük parti kendi gölge kabinesini kurar. Amaç hem hükümet politikalarını daha yakından ve uzmanca izleyip denetleyebilmek, hem de partiyi ve kadrolarını iktidar görevine daha iyi hazırlayabilmektir. Gölge kabine üyeleri parti başkanınca ve genellikle eski bakanlar arasından seçilir. Gölge kabinenin başkanı devletten aylık alır.

gölge oyunu, deriden ya da başka maddelerden kesilmiş insan, hayvan, eşya gibi biçimlere (tasvirlere) arkadan ışık verilerek gölgelerinin bir perde üstüne yansıtılmasıyla gerçekleştirilen oyun. Kökeni kesin olarak bilinmemekle birlikte ilk kez Çin'de ve Endonezya'nın Cava ve Bali adalarında geliştirildiği sanılmaktadır.

Avrupa'da 18. yüzyıl ortalarında Doğu'dan dönen gezginlerin tanıttığı gölge oyunu, Fransızlar ve İngilizler tarafından kısa sürede benimsendi; özellikle de Fransa'da *ombres chinoises* (Çin gölgeleri) adıyla, sevilen bir gösteri oldu. İlk kez kukla sanatçısı Dominique Séraphin'in 1776'da Paris'te başlattığı *ombres chinoises* gösterileri, 1860'lara gelindiğinde Fransa'da hemen hemen ortadan kalktı. Londra'da ise 19. yüzyıl sonuna değin sürdürüldü.

Gölge oyununun Türkiye'ye nereden ve ne zaman geldiği tam olarak bilinmemektedir. Bazı araştırmacılar oyunlardaki Çingenelere özgü öğelerin çokluğuna bakarak Çingeneler aracılığıyla Cava ve Hindistan'dan, bazıları da 17. yüzyıldaki oynatıcıların çoğunun Yahudi olmasına dayanarak Yahudilerle İspanya ve Portekiz'den geldiğini ileri sürerler. Gölge oyununun 16. yüzyılda ve Mısır'dan geldiği konusundaki kaynaklar ve kanıtlar ise daha inandırıcıdır. I. Selim'in (Yavuz) Mısır'ı fethettiğinde burada gölge

Kahvehanede Karagöz oyunu seyredenler, yağlıboya bir resimden ayrıntı, 19. yy sonları
Ara Güler Arşivi

oyunu izlediği ve dönüşünde İstanbul'a oynatıcılar getirdiği, Öküz Mehmed Paşa'nın da Mısır'dan gölge oyuncuları getirttiği bilinmektedir.

Mısır-Memlûk gölge oyunu Türkler tarafından bir teknik olarak alındı. Kullanılan deriler daha saydam ve çok renkli hale getirildi. Ayrıca Mısır'da belirli tipler yokken, Türk gölge oyununda 17. yüzyıldan başlayarak Karagöz ve Hacivat gibi sürekli ve belirgin tipler ortaya çıktı. Osmanlı yönetimindeki topraklarda yaygınlaşan gölge oyunu 19. yüzyılda Mısır'da, bu kez Türkçe ve yeni haliyle oynatıldı. Tipler yerleştikten, yeni içerik, yerli oyunlar, yerel mizah ve nükteler eklendikten ve "zıll ü hayal" adı başkahramanın adıyla değiştikten sonra ise genellikle Karagöz adıyla anıldı. *Ayrıca bak.* Karagöz; wayang.

gölgebalığı, *Salmonidae* familyasının *Thymallus* cinsini oluşturan, alabalığa benzer altı balık türünün ortak adı. Kuzey Amerika'nın kuzeyi ile Avrasya'daki soğuk ve duru akarsularda yaşayan bu tatlı su balıklarının rengi mor menevişli, uzunluğu yaklaşık 40 cm kadardır.

Gölgebalıklarının pulları oldukça iri, ağızları küçük, dişleri zayıf, gözleri iri, sırtlarında yelken gibi yükselen sırt yüzgeçleri 20-24

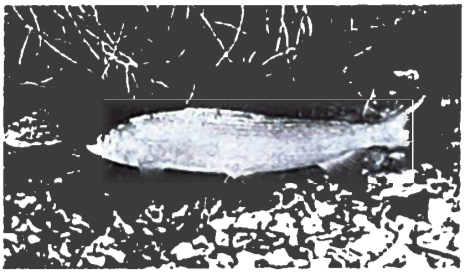

Gölgebalığı (*Thymallus thymallus*)
S C Bisserot - Bruce Coleman Ltd

ışınlı ve parlak renklidir. Özellikle böceklerle beslenir ve baharda sığ sulara yumurta dökerler. Eti lezzetli olan bu balıklar Kuzey Amerika'nın bazı bölgelerinde akarsu kirliliği nedeniyle büyük ölçüde azalmıştır.

Bazı uzmanlar gölgebalıklarını *Thymallidae* adıyla ayrı bir familya içinde sınıflandırırlar.

gölgelik *bak.* sayvan

Gölhisar, Akdeniz Bölgesi'nde, Burdur iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.011 km² (1989) olan Gölhisar ilçesi doğuda Çavdır, güneyde Altınyayla ilçeleri batı ve kuzeyde de Denizli iliyle çevrilidir.

Burdur ilinin güneybatısında yer alan ilçe, orta kesiminde geniş bir çukurluk ile bunu kuşatan alçak dağlardan oluşur. Ortalama yüksekliği 1.000 m olan Gölhisar çukurluğu önemli bir su toplama havzası ve verimli bir tarım alanıdır. Bu çukurluğun güneydoğusunda kalan Gölhisar Gölünün en derin yeri 10 m'dir. Birçok balık türünün bulunduğu gölün fazla suları, oluşturduğu bataklıkları kurutmak ve tarım toprağı kazanmak amacıyla, Dalaman Çayının kolu olan Çavdır Çayına akıtılır. Gölün çevresindeki Gölhisar Ovası verimli bir tarım alanıdır. İlçe topraklarının sularını önce Horzum, sonra da Kelekçi adlarıyla anılan Dalaman Çayı toplar.

Gölhisar'da ekonomik etkinlikler gelişip çeşitlenmiştir. En önemli tarla bitkileri başta şeker pancarı olmak üzere, buğday, arpa, soğan, patates, mısır, anason ve haşhaştır. Az miktarda baklagil üretilir. Elma, armut ve üzüm üretimi önemli düzeydedir. Gölhisar, üretim miktarı bakımından pek çok üründe ilin ön sıralarında yer alır. Hayvancılık, bitkisel üretimin yanında ikincil olmasına karşın oldukça gelişmiştir. Düzlüklerde sığır besicilliği, dağlık ve engebeli alanlarda ise küçükbaş hayvan yetiştiriciliği yapılır. Orman ürünleri de ilçe ekonomisinde önemli bir yer tutar; kereste ve mobilya üreten çok sayıda marangoz atölyesi vardır. Gölhisar Gölü çevresi ilçenin ilgi gören mesire yerleridir.

İlkçağın önemli yerleşme alanlarından Pisidya'da yer alan Gölhisar yöresinde başta Kibyra olmak üzere birçok kentin kurulduğu bilinmektedir. İÖ 2. yüzyılda Roma'ya, daha sonra da Bizans'a bağlanan yöreye 11 yüzyılda Türkmen aşiretleri yerleşti. 14. yüzyılda Osmanlı topraklarına katılan yöre, 19. yüzyıl sonlarında Konya vilayeti Burdur sancağının Tefenni kazasına bağlı bir nahiyeydi. Eski adı Horzum olan yerleşme 1953'te Armutlu'yla birleştirilerek Gölhisar adıyla Burdur'a bağlı bir ilçe merkezi yapıldı.

Gölhisar kenti, Gölhisar Gölünün batısında, aynı adlı ovanın kenarında kurulmuştur. İl merkezi Burdur'a 108 km uzaklıktadır. Antik Kibyra kentı kalıntıları Horzum mahallesinin kuzeydoğusundadır. Surlarla çevrili Kibyra'da ilkçağda demir madeni çıkarılıp işleniyordu. Kibyra, birkaç sitenin birleşmesiyle oluşan Tetrapolis'in başkentiydi. Kibyra'da bugüne değin hiçbir bilimsel kazı çalışması yapılmadığı için bilgiler yetersizdir. Akropolis'in kalıntılarının bir bölümü günümüze ulaşmıştır. Antik kentin ayrıca akropol, nekropol, tiyatro, aşağı ve yukarı agora, ön yüzü ve oturma yerleri sağlam olan *odeion* ve oturma yerleriyle U biçiminde çevrili *stadion* bölümleri vardır. Kibyra'da bulunan sikkeler Burdur Müzesi'nde sergilenmektedir. Gölhisar adı, Gölhisar Gölündeki küçük bir adada bulunan kale yıkıntılarından kaynaklanır. Kentteki öteki tarihsel yapılardan Dengere Camisi (18. yy) antik kent kalıntılarının taşları kullanılarak yapılmıştır.

Gölhisar Belediyesi 1953'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 14.763; kent, 10.434.

Gölköy, Karadeniz Bölgesi'nde, Ordu iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 512 km² (1986) olan Gölköy ilçesi batıda Aybastı, kuzeybatıda Kabataş, kuzeyde Gürgentepe, kuzeydoğuda Ulubey, doğu ve güneydoğuda Mesudiye ilçeleri, güneyde de Tokat iliyle çevrilidir.

Gölköy ilçesi, ilin dağlık ve engebeli iç kesiminde yer alır. İlçe topraklarını Canik Dağlarının uzantıları engebelendirir. Bu dağlardaki doruklardan başlıcası Göltepe'dir (1.730 m). Ormanlarla kaplı bu dağların akarsu vadileriyle parçalanmış kesimlerinde, hayvancılık bakımından büyük önem taşıyan yaylalar yer alır. Vadi tabanlarında ekime elverişli düzlükler sınırlıdır. İlçe topraklarının sularını Bolaman ve Melet çaylarının kolları toplar.

Ekonomisi tarıma dayanan Gölköy, Ordu kentinin hinterlandını oluşturur. Ekilebilir alanların sınırlılığı ve ulaşım güçlüğü nedeniyle bitkisel üretim çeşitlenmemiş, bazı bitkilerin üretiminde uzmanlaşma olmuştur. Başlıca ürünler patates, mısır, fındık, armut ve elmadır. Az miktarda arpa, buğday ve fasulye de yetiştirilir. Doğal yapının elverişliliği nedeniyle hayvancılık gelişmiştir. Çok miktarda koyun ve keçi beslenir; bunu sığır yetiştiriciliği izler. Arıcılık da yaygın bir uğraştır. Başta kereste olmak üzere orman ürünleri ilçe ekonomisinde önemli yer tutar. İlçe topraklarında bakır, kurşun-çinko ve demir yatakları vardır. Madensuyu kaynakları ve kente 16 km uzaklıktaki Ulugöl, mesire yeri olarak ilgi görür.

Eskiden Hasmana (Hapsamana) ve Kuşluyan adlarını taşıyan Gölköy'ün tarihine ilişkin çok bilgi yoktur. Daha önce Ozlu (Şihman) köyünün bulunduğu yerde kurulan yerleşme 17. yüzyılda bugünkü yerine taşındı. Gölköy, 19. yüzyıl sonlarında Trabzon vilayetinin Ordu kazasına bağlı bir nahiye merkeziydi. Cumhuriyet döneminde, Ordu Merkez ilçeye bağlı bir bucak merkezi iken 1936'da ilçe merkezi durumuna getirildi. Eskiden Gölköy'e bağlı bir bucak merkezi olan Aybastı 1960'ta ilçe merkezi yapıldı. 1990 Genel Nüfus Sayımı verilerine göre, Gölköy ilçesine bağlı 24 köyden yalnızca yedisinin nüfusu binin altındadır. Aynı verilere göre belediye örgütü de olan iki köyden Güzelyayla'nın nüfusu 4.458'dir.

Gölköy kenti, Ordu-Sivas karayolunun 2 km batısında yer alır. Kırsal nitelikli bir yerleşme olan kent, il merkezi Ordu'ya 60 km uzaklıktadır.

Gölköy Belediyesi 1936'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 53.896; kent, 18.149.

Gölköy Barajı, Bolu'nun kuzeydoğusunda Büyüksu Irmağı üzerinde kurulu toprak dolgu baraj. 1.360 hektarlık alanın taşkından korunması ve 11.228 hektarlık araziye sulama suyu sağlanması amacıyla yapımına 1965'te başlanan baraj 1970'te tamamlandı.

Barajın toplam dolgu hacmi 1.534.000 m³, temelden yüksekliği 23,10 m, göl hacmi 24 milyon m³, normal su yüksekliğinde göl alanı 1,31 km²'dir.

Göller Bölgesi, İngiltere'nin Cumbria ilinde (*county*) doğal güzellikleriyle ünlü bölge ve ulusal park. 2.243 km²'lik bir alanı kaplar. İngiltere'nin Windermere (uzunluğu 17 km) gibi önemli gölleriyle Scafell Doruğu (978 m) gibi en yüksek dağları bu parktadır. Göllerle birbirinden ayrılan vadiler iç kesimdeki dağlık bölgeden dışa doğru açılan kollar biçiminde uzanır ve bölgeyi baştan başa geçebilen uzun yolların yapımını zorlaştırır. Ama bölgeye özgün bir görünüm veren ve burayı turistler için çekici kılan da bu vadilerdir.

Göller Bölgesi, jeolojik yapı bakımından temelde bir kubbedir. Scafell ve Helvellyn (950 m) gibi önemli yükseltilerin çoğu Karbonifer öncesi sert kayaçlardan oluşmuştur. Kuzeye doğru daha yumuşak Ordovisiyen Döneme (y. 500-430 milyon yıl önce) ait kayaçlar Skiddaw (931 m) ve Saddleback (868 m) gibi daha yuvarlak tepeler oluşturur. Güneyde Windermere, Esthwaite ve Coniston göllerinin çevresinde Silüriyen Döneme (y. 430-395 milyon yıl önce) ait arduvaz ve gre kayaçları bulunur.

Jeolojik yapı, vadileri derinleştiren buzul etkinlikleriyle değişikliğe uğramıştır. Buzullar hem bugün göllerin bulunduğu kayaç havzalarını oymuş, hem de eski ırmak kollarının vadilerini keserek güzel çavlanların döküldüğü bir dizi "asma vadi" yaratmıştır.

Bataklık, turbalık, göl ve orman gibi engellerden dolayı uzun yıllar güney ve doğusundaki topraklardan kopuk kalan Göller Bölgesi'nde, Roma döneminde bölgeyi boydan boya geçen iki yol yapıldı. Daha sonra Viking istilaları sırasında bazı ormanlar açıldı. Bunu Cistercium tarikatına bağlı Furness ve Byland manastırlarının koyun otlatmak için ormanları temizlemesi girişimleri izledi. Bölgede demir cevheri, ardından kurşun ve bakır çıkarılması ormanların yok edilmesi sürecini daha da hızlandırdı. 1870'lerden sonra bu etkinlikle-

rin ekonomik olmaktan çıkmasıyla, arduvaz ve yapı taşı ocakçılığı öne çıktı. Yakın dönemde geniş alanlara iğneyapraklı ağaçlar diktiren Ormancılık Komisyonu, yer yer geniş yapraklı ağaçlarla kaplı olan ortadaki yaylayı olduğu gibi bırakma yoluna gitti. Göller Bölgesi 1951'de ulusal park ilan edildi. Bu arada İngiltere'nin kuzeyindeki sanayi bölgelerinde artan toplumsal hareketlilik turizm sektörünün de gelişmesini sağladı. Geleneksel yöntemlerle yaygın olarak yapılan sığır ve koyun besiciliği günümüzde entansif hale getirilmiş, buna süt ve yumurta üretimi de eklenmiştir. İngiltere'nin sanayileşmiş kuzeybatı kesiminin artan su gereksinimini karşılamak için Thirlmere Gölü üzerinde baraj kurulması, gölden dinlence amacıyla yararlanma olanağını kısıtlamıştır.

Göller Bölgesi'ndeki Cockermouth'da doğan şair William Wordsworth, Grasmere Kilisesi mezarlığında gömülüdür. 19. yüzyılın başından bu yana bölgeye pek çok tanınmış edebiyatçı gezmeye ya da yerleşmeye gelmiştir.

Göller Yöresi, Akdeniz Bölgesi'nin batısındaki Antalya Bölümü'nün iç kesiminde, irili ufaklı çok sayıda gölün yer aldığı coğrafi birim. Isparta ve Burdur illeri tümüyle bu yörenin içinde kalır. Bunlara komşu olan illerden Denizli, Afyonkarahisar, Konya ve hatta Antalya'nın bazı küçük kesimleri de Göller Yöresi'ne girer. Eskiden buraya, Eğirdir'de beylik kuran Hamidoğulları'ndan esinlenerek Hamid, Hamideli ya da Hamiteli adı verilmiş, ancak daha sonra coğrafi özelliğini yansıtan Göller Yöresi adı kullanılmıştır.

2.500 m'yi aşan dağlarla aralarındaki ovalık, tepelik, çukur alanlardan oluşan Göller Yöresi, Akdeniz Bölgesi'nin Anadolu içlerine uzanan bir parçasıdır. Bu durumuyla Akdeniz Bölgesi'nden Ege Bölgesi'nin İçbatı Anadolu Bölümü'ne ve İç Anadolu Bölgesi'ne doğru bir geçiş alanı oluşturur. Göller Yöresi'ni İç Anadolu Bölgesi'nin bir uzantısı gibi görmek doğru değildir. Orman örtüsünün geniş yer kaplaması ve yağışların İç Anadolu Bölgesi'ndeki kadar düşük olmaması yöreyi kesinlikle İç Anadolu Bölgesi'nin sınırları dışında tutmaktadır. Ancak komşu coğrafi birimler arasında olağan sayılacak bazı geçiş özellikleri görülmektedir. Yöredeki bazı ovalarda yer yer ortaya çıkan step görünümünün nedeni ise, doğal bitki örtüsünün insan eliyle tahrip edilmiş olmasıdır.

Yöreye adını veren en önemli göllerden dördünün boyutları ve taban yükseklikleri batıdan doğuya doğru artar. Acıgöl 836 m, Burdur Gölü 854 m, Eğirdir Gölü 916 m ve Türkiye'nin üçüncü büyük gölü olan Beyşehir Gölü 1.121 m yüksekliktedir. Bunlardan Acıgöl ve Burdur Gölü dışarı akışı olmayan birer kapalı havza durumundadır ve bu nedenle suları tuzludur. Eğirdir ve Beyşehir göllerinin dışa akışı olduğundan suları tatlıdır. Göller Yöresi tümüyle bir kapalı havza değil, içinde yerel kapalı havza durumundaki göllerle birlikte dışa akışlı göllerin de yer aldığı, hidrografya açısından çeşitlilik gösteren bir yöredir.

Bu göller yöredeki çukur alanların ancak bir bölümünü kaplar. Göl eksenleri üzerindeki çukurluklarda alüvyon dolgularının oluşturduğu geniş ova parçaları vardır. Bu göl çanakları yörenin batı yarısında Acıgöl ve Burdur Gölünde olduğu gibi güneybatı-kuzeydoğu, doğu yarısında ise Beyşehir ve Suğla göllerindeki gibi kuzeybatı-güneydoğu doğrultusundadır. Yöredeki bu doğrultular yüzey şekillerinin ana çizgilerine uygundur ve sözü edilen çukurların, yerkabuğunun tektonik olaylar sonucunda yerinden oynamasıyla (dislokasyon) belirlenmiş olduğunu gösterir. Eğirdir Gölünün doğrultusu bir farklılık oluşturmaz. Bir boğumla ayrılan kuzeydeki Hoyran Gölü, uzantısını oluşturan batısındaki Senirkent Ovasıyla birlikte güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda uzanır. Eğirdir Gölü ise Kovada Gölüyle birlikte kuzey-güney doğrultusundadır. Göller Yöresi'nde tabanı sürekli olarak su altında bulunmayan çukur alanların en göze çarpan örneği Isparta Ovasıdır.

Göller Yöresi'ndeki dağlar da güneybatı-kuzeydoğu ve kuzeybatı-güneydoğu doğrultularında uzanır. Bunların en önemlileri olan Barla Dağı (2.372 m), Davras Dağı (2.635 m), Akdağ (2.271 m) ve Katrancı (Katrancık) Dağının (Kulübe Tepesinde 2.328 m) uzantıları Teke Yöresi'ndedir. Anamas Dağı (2.388 m) ile Dedegül Dağının (2.992 m) uzantısı da Antalya Körfezinin doğusundaki dağlık alanda izlenebilir. Dağların yapılarında genellikle Mezozoyik (İkinci) Zamanda (y. 225-65 milyon yıl önce) oluşmuş kalkerler egemendir. Çevrelerinde Mezozoyik Zaman ve Eosen Bölüme (y. 54-38 milyon yıl önce) ait flişler görülür. Volkanik oluşumlarsa fazla yer kaplamaz; Isparta'nın güneybatısındaki Gölcük bunlara örnektir.

Göller Yöresi kuzeydoğuda Sultan Dağları, kuzeybatıda ise bu dağların kuzey ucunda 90°'lik bir açıyla başlayan, onlardan daha alçak olan ve Burdur Gölünün kuzeybatısındaki Söğüt Dağlarına kadar uzanan bir dağlık kenarla sınırlanır. İç Anadolu Bölgesi'ne batıda önemli bir sınır oluşturan Sultan Dağları, iki yanındaki ovalar arasında güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda uzanarak Çay kenti yakınında yer alan Topraktepe adlı dorukta 2.519 m'ye yükselir.

Dağlık alanların geniş yer kapladığı yörede, verimli ovalar da bulunduğu için nüfus yoğunluğu az değildir. Göller Yöresi'nin en önemli kentleri, nüfusu ilk kez 1985'te 100 bini aşan Isparta'yla (1990'da 112.117) Burdur (1990'da 56.432) ve Seydişehir'dir (1990'da 42.737).

Ekonomik açıdan çeşitlilik gösteren Göller Yöresi'ndeki başlıca uğraş tarımdır. En çok, başta buğday ve arpa olmak üzere tahıl ekilir. Şeker pancarı üretimi, sebzecilik ve son yıllarda özellikle elma üretiminde büyük aşama yapan meyvecilik, tarımdaki çeşitliliği artırmaktadır. Yörenin geleneksel ürünü olan gülyağı ve gülsuyunun sağlandığı gül bahçeleri, Isparta ve Burdur çevresinde yaygındır. Hayvancılık genellikle küçükbaş hayvan yetiştiriciliği biçiminde yapılır. Göl balıkçılığı ise ihracata olanak verecek düzeydedir. Yeraltı kaynakları arasında en önemlileri Keçiborlu'daki kükürt ve Seydişehir çevresindeki boksit yataklarıdır. Bunları işleyen Keçiborlu Kükürt İşletmesi ile Seydişehir Alüminyum İşletmesi tesisleri ve Burdur Şeker Fabrikası, yörenin en önemli sanayi kuruluşlarıdır. Isparta'da yoğunlaşmış olan halıcılık ise, geçmişi eskiye dayanan geleneksel bir uğraştır.

Yöreye demiryolu ulaşımı, Türkiye'nin öteki bölgelerine göre daha erken bir tarihte başladı. Alsancak'tan (İzmir) başlayarak Büyük Menderes vadisini izleyen demiryolu, Eğirdir'e 1912'de ulaşmıştı. Bu hattan ayrılan Gümüşgün (eskiden Baladız)-Burdur ve Bozanönü-Isparta hatları ise Cumhuriyet döneminde yapılmıştır. Göller Yöresi'nin özelliklerinden biri de Türkiye'nin çeşitli kentlerini Antalya'daki turistik yörelere bağlayan önemli karayollarının buradan geçmesidir. Antik Çağda Pisidya adıyla anılan yöre, çeşitli tarihsel kalıntılar, irili ufaklı göller, Burdur kentinin güneydoğusundaki İnsuyu ile Şarkikaraağaç ilçesine bağlı Yenişarbademli bucak merkezinin batısındaki Pınargözü mağaraları ve zengin orman örtüsüyle oldukça önemli bir turizm potansiyeline sahiptir.

Gölmarmara, Ege Bölgesi'nde, Manisa iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Eskiden Akhisar'a bağlı bir bucak olan Gölmarmara, 19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Gölmarmara Belediyesi 1923'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 16.729; kent, 10.976.

Gölova, Karadeniz Bölgesi'nde, Sivas iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Suşehri'ne bağlı bir bucak olan Gölova, 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Gölova (eskiden Ağvanis) Belediyesi 1972'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 6.699; kasaba, 2.554.

gölova, POLYE (Sırp-Hırvat dilinde *polje*: "alan") olarak da bilinir, bir dizi çanak benzeri karstik çöküntünün (dolin) birleşmesiyle oluşan uzun havza. Bu tür havzalar çoğunlukla 250 km²'lik bir alanı kaplar ve buralarda "gözden kaybolan akarsular" bulunabilir. Bir gölova genellikle 50-100 metre yüksekliğinde dik duvarlarla çevrilidir. Gölovalara "kör vadi" adı bu biçimden ötürü verilir. Gölovanın kireçtaşı çözeltisi artıklarıyla örtülü zemini genellikle düzdür. Bu alanlar karstik bölgedeki kayalık çorak toprakların işlenebilir tek bölümüdür.

Gölpazarı, Karadeniz Bölgesi'nin batı ucunda, Bilecik iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 895 km² (1986) olan Gölpazarı ilçesi doğuda Yenipazar, güneyde İnhisar ve Söğüt ilçeleri, batıda Merkez ilçe, kuzeybatıda Osmaneli ilçesi, kuzeyde de Sakarya iliyle çevrilidir.

Çok yüksek olmayan, oldukça engebeli bir yüzeyi vardır. Başlıca yükseltiler, Göl Dağı ve ilçe merkezinin güneyindeki Ortadağ'dır. İlçe topraklarının sularını Sakarya ile Göynük Çayı ve Akçay gibi kolları toplar. Güneydoğuda Sakarya, kuzeyde de Göynük Çayı ilçe sınırlarının bir bölümünü oluşturur. Sakarya'nın doğu kıyısı yakınındaki Karaağaç'ta düzlük alanlar vardır. Gölova adıyla da anılan Gölpazarı Ovası alüvyonlarla örtülü bir çöküntü alanıdır.

İlçede başlıca ekonomik etkinlik tarımdır. Gölpazarı bitkisel üretim bakımından ilin en önemli ilçesidir. Başlıca sanayi bitkileri şeker pancarı ve ayçiçeğidir. Önemli miktarda buğday, arpa, üzüm ve elmanın yanı sıra az miktarda şerbetçiotu, baklagiller, yulaf ve ayva yetiştirilir. İlçe ekonomisinde önem taşıyan etkinliklerden biri de hayvancılıktır. En çok koyun, keçi ve sığır yetiştirilir. Meracılığın yaygın olmasına karşın, şeker pancarı üretimine bağlı olarak besicilik de gelişmektedir. İpekböcekçiliği eski önemini yitirmiş, ikincil uğraşlardan biridir. İlçe topraklarında bitümlü şist yatakları vardır.

Yörede bulunan höyükler, Gölpazarı'nın çok eski bir yerleşme olduğunu ortaya koymaktadır. Ama araştırma ve kazı çalışmalarının yapılmaması nedeniyle antik döneme ilişkin bilgiler yetersizdir. İÖ 13. yüzyılda Friglerin yerleştiği sanılan Gölpazarı yöresi, daha sonra Pers, Roma ve Bizans yönetiminde yaşadı. Osmanlı Devleti'nin kurulup geliştiği yörede yer alan

Gölpazarı, eskiden Resulsel, Dönem, Akçaoba ve Akçaova adlarıyla anılırdı. 19. yüzyıl sonlarında Hüdavendigâr (Bursa) vilayeti Ertuğrul sancağının Merkez kazasına bağlı bir nahiyeydi; 1926'da ilçe yapıldı.

İlçe merkezi Gölpazarı kasabası, İstanbul-Eskişehir kara ve demir yollarının 28 km doğusunda yer alan küçük bir yerleşmedir. İl merkezi Bilecik'e karayoluyla yaklaşık 40 km uzaklıktadır.

Gölpazarı'nda Roma dönemine ait Kapılıkaya diye anılan bir mezar vardır. Ayrıca

Gölpazarı'nda Roma Dönemine ait Kapalı Kaya diye anılan bir mezar vardır. Ayrıca

aynı dönemden kalma mermer atölyeleri, sunaklar ve lahitler de bulunmuştur. Kasabada yer alan başlıca tarihsel yapılar, yazıtından Gazi Mihal Bey'in 1318'de yaptırdığı anlaşılan Mihal Bey Hanı, gene aynı döneme ait olduğu ve Mihal Bey tarafından yaptırıldığı sanılan Mihal Bey Camisi'yle Gölpazarı Hamamı'dır. Kasabanın 15 km güneybatısındaki Kasımlar köyünde bulunan ve mimarı belli olmayan caminin 17. ya da 18. yüzyıla ait olduğu sanılmaktadır.

Gölpazarı Belediyesi 1926'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 15.033; kasaba, 6.119.

Alfabetik sıralama sözcük esasına göre yapılmıştır.

Gölpınarlı, Abdülbaki, asıl adı MUSTAFA İZZET BAKI (d. 12 Ocak 1900, İstanbul - ö. 25 Ağustos 1982, İstanbul), tasavvuf, tarikatlar, divan edebiyatı ve İran edebiyatı üzerine yapıtlarıyla ünlü edebiyat tarihçisi.

Mevlevi tarikatı üyelerinden gazeteci Ahmed Agâh Efendi'nin oğluydu. Babasının

Gölpınarlı
Ara Güler

ölümü üzerine Gelenbevi İdadisi'nin son sınıfından ayrılmak zorunda kaldı, bir süre kitapçılık ve ilkokul öğretmenliği yaptı. 1927'de Erkek Muallim Mektebi'ni, 1930'da İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi'ni bitirdi. Konya, Kayseri, Balıkesir ve Kastamonu liseleri ile İstanbul Haydarpaşa Lisesi'nde edebiyat dersleri verdi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde metinler şerhi okuttu. Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde İslam-Türk tasavvuf tarihi ve edebiyatı okuturken (1945) Türk Ceza Kanunu'nun 141. maddesine aykırı davrandığı gerekçesiyle tutuklandı, 10 ay hapis yattıktan sonra aklandı. 1949'da kendi isteğiyle emekliye ayrıldı. Gölpınarlı, *Türkiyat Mecmuası*, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* ve *Şarkiyat Mecmuası* gibi yayın organlarında edebiyat tarihi ve fütüvvetle ilgili çok sayıda makale yayımladı, *Türk Ansiklopedisi* ile *İslam Ansiklopedisi*'ne çeşitli maddeler yazdı. *Melâmilik ve Melâmiler* (1931) ve *Kaygusuz-Vizeli Alâeddin*'den (1933) sonra, 1936'da doktora tezi olarak hazırladığı *Yunus Emre, Hayatı, Sanatı, Şiirleri*'ni (6 bas. 1986) yayımladı. Onu *Yunus Emre ile Âşık Paşa ve Yunus'un Batıniliği* (1941) ve *Pir Sultan Abdal* (1943; P. N. Boratav ile birlikte) izledi. Gölpınarlı, Celaleddin Rumi'nin (Mevlânâ) *Mesnevi*'sini (1941-46, 6 cilt) Türkçeye çevirdi. *Yunus Emre Divanı*'nı (1943, 2 cilt) yayıma hazırladı.

Gölpınarlı'nın 1945'te yayımladığı *Divan Edebiyatı Beyanındadır*'da yer alan edebiyat eleştirisi tartışmalara yol açtı. Kitabın savına göre divan edebiyatı İran edebiyatının kötü bir taklidiydi; toplum sorunlarıyla ilgilenmiyor, insanları uyuşukluk ve tembelliğe iterek hayalcilik ve kadere boyun eğmeye özendiriyordu. Sonraları divan şiirine daha yumuşak bir tutumla yaklaşan Gölpınarlı *Fuzuli Divanı* (1948), *Nedim Divanı* (1951) gibi yapıtları yayıma hazırladı.

Gölpınarlı, *Mevlânâ Celaleddin* (1951), *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik* (1953), *Mevlevi Âdap ve Erkânı* (1963) ve *Mesnevi Şerhi*'nde (1973, 6 cilt) Mevleviliğin dünya görüşünü işleyerek yorumladı. Tasavvuf, tasavvuf edebiyatı, mezhepler ve tarikatlar konusunda da *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli* (1958), *Alevî, Bektaşî Nefesleri* (1963), *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar* (1969), *100 Soruda Tasavvuf* (1969), *Türk Tasavvuf Şiiri Antolojisi* (1972), *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri* (1977) gibi geniş kapsamlı çalışmalar yayımladı. Öbür yapıtları arasında *Şeyh Galip, Hayatı, Sanatı, Şiirleri* (1953), *Naili-i Kadim, Hayatı, Sanatı, Şiirleri* (1953), *Kaygusuz Abdal-Hatayi-Kul Himmet* (1953), *Nesimi-Usuli-Ruhi* (1953), *Divan Şiiri* (1954-55, 4 kitap), *Oniki İmam* (1958), *Nasreddin Hoca* (1961), *Yunus Emre ve Tasavvuf* (1961), *Yunus Emre, Risâlat al-Nushiyye ve Divan* (1965), *Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin* (1966), *Hz. Muhammed ve İslam* (1969), *Şeyh Galip, Seçmeler* (1971), *Hurufilik Metinleri Katalogu* (1973), *Hayyam ve Rubaileri* (1973), *Müminlerin Emiri Hz. Ali* (1978), *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik* (1979) sayılabilir. Gölpınarlı'nın ayrıca bir Kuran çevirisi (*Kuran-ı Kerim ve Meali*, 1955) vardır.

Gölyaka, Karadeniz Bölgesi'nde, Bolu iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Düzce'ye bağlı bir bucak olan Gölyaka, 19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Gölyaka (eskiden Gölkaya) Belediyesi 1967'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 19.775; kasaba, 3 931.

Gömbös, Gyula (d. 26 Aralık 1886, Murga, Macaristan, Avusturya-Macaristan - ö. 6 Ekim 1936, Münih), 1932-36 arasında Macaristan başbakanı. Gerici ve Yahudi düşmanı görüşleriyle tanınmış, iki savaş arasında Macaristan'da faşist eğilimin gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Subay olduktan kısa süre sonra Habsburg egemenliğine karşı milliyetçi görüşleriyle tanındı. 1919'da Macaristan'da Béla Kun başkanlığında kurulan komünist hükümete karşı açık ve gizli örgütlerden oluşan bir hareket örgütledi. Fransız işgali altındaki Szeged kentinde kurulan sürgün hükümetinde savunma bakanı oldu, Macaristan kral naibi (1920-44) Amiral Miklós Horthy ile yakın ilişki kurdu. Ayrıca 1921'de Kral IV. Károly'nin (Avusturya imparatoru I. Karl) tahtı yeniden ele geçirme girişimine karşı ordunun muhalefetini yönlendirdi.

Gömbös, István Bethlen'in başkanlığındaki tutucu hükümet döneminde (1921-31) önce muhalefette yer aldı. Daha sonra, 10 Ekim 1929'da savunma bakanı oldu. 1 Ekim 1932'de de bütün ülkeyi saran "sağ radikal" dalganın savurmasıyla başbakanlığa geldi. Bir yandan Macaristan'ı Almanya ve İtalya ile ittifaka sokmayı, öte yandan da ülke içinde bir diktatörlük rejimi kurmayı umuyordu. Ama çok güçlü bir muhalefetle karşılaşınca programının hemen hiçbir bölümünü gerçekleştiremeden öldü.

Gömeç, Ege Bölgesi'nde, Balıkesir iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Burhaniye'ye bağlı bir bucak olan Armutova, 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasa uyarınca aynı ilçenin Merkez bucağına bağlı dört köy de katılarak merkezi Gömeç kasabası olmak ve adı Gömeç biçiminde değiştirilmek üzere ilçe yapılmıştır.

Gömeç Belediyesi 1956'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 11.020; kasaba, 3 567.

Gömeç Hatun Türbesi, Konya'da, Musalla Mezarlığı'nda, 13. yüzyıldan kalma Anadolu Selçuklu mezar yapısı. Planı yaklaşık 8 m×9 m boyutlarında bir dikdörtgen biçimindedir. Altta bir cenazelik katıyla, üstte kuzeye bakan anıtsal bir eyvandan oluşur. Eyvanın tabanı zeminden 2 m kadar yüksektedir. Buraya ön cephedeki iki kollu bir merdivenle çıkılır. Merdivenin iki kolu arasında cenazeliğin girişi yer alır. Yüksekliği 11 m'yi aşan türbenin, tabandan yaklaşık üçte biri kesme taşla, daha yukarısı tuğlayla örülmüş ve en tepede kale burcuna benzer mazgallar oluşturulmuştur. İki yan cephesinin ortasında üçgen biçiminde birer payanda ayağı vardır. Ön cephede de eyvanın kenarları iki yana doğru birer metre kadar taşırılarak, eyvan kemerinin açması önlenmiştir. Sivri tonozla örtülü eyvanın içinde, girişin tam karşısındaki duvarda bir mihrap yer alır. Günümüze kalmış izlerden, ön cephenin turkuvaz ve siyah renkli mozaik çiniyle kaplı olduğu anlaşılmaktadır.

Gömeç Hatun Türbesi'nin IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın karısı Gümaç Hatun'a ait olduğu, adının günümüze bozularak ulaştığı ileri sürülmektedir. Plan bakımından çok ender rastlanan bir türe girer. Bir benzeri de Akşehir'in Reis kasabasındaki Emir Yavtaş Türbesi'dir. Oldukça harap haldeki bu türbenin yazıtında adı okunan Yavtaş Bey'in, Kösedağ Savaşı'ndan (1243) sonraki dönemde Anadolu Selçuklu kaynaklarında sözü edilen Şemseddin Yavtaş olduğu varsayılmaktadır.

gömlek, vücudun üst bölümüne ve çoğu kez palto, ceket gibi başka bir giysinin altına giyilen kollu giyim eşyası. Kullanımı Eski Mısır'ın 18. sülalesine (İÖ 1570-1320) değin uzanmaktadır. O zaman giyilen gömlekler, kollar için iki açıklık ve baş için de kat yerinde bir delik bırakılarak kenarları dikilen, dikdörtgen bir keten parçasından oluşuyordu. Eski Mısır'dan kalan gömlekler arasında, kol boşluklarına uzun, dar kollar dikilmiş olanlar da vardır.

Ortaçağın sonuna doğru giyim eşyaları darlaştıkça, gömleğin önemi de giderek arttı. 14. yüzyılda Normanların giydiği gömleklerde dik yaka ve kol ağzı kullanılmaya başladı. 15. yüzyıl sonlarında artık gömlekler yün, keten ve başka kumaş çeşitlerinden, bazen de kraliyet aileleri için ipekten yapılıyordu.

16. yüzyılda gömlekler işlemeler, danteller ve fırfırlarla süslenmeye başladı; yelek ve ceket gibi erkek giysilerinde de gömleğin görünebilmesi için, yaka göğse kadar açık yapılıyordu. Yüzyılın sonunda gömlek fırfı-

rı, soyluluğun bir göstergesi olan kolalı ve kırmalı yuvarlak yakaya dönüştü. Hatta İngiltere'de, belli bir toplumsal statüde olmayanların ince süslü gömlek giymesini yasaklayan bir yasa çıkarıldı. 17. yüzyılın başlarında yelekler öylesine kısaltılmıştı ki, pantolon ile yelek arasından fırfırlı gömlek görünürdü. Ama, 1666'da İngiltere kralı II. Charles'ın gömleğin büyük bölümünü örten uzun bir yelek giymesiyle, erkek giyiminde yeni bir moda başladı.

18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başlarında, yakalar ayrıntılı işlenmiş ve çok katlı bir biçim aldı. 1806'da fırfırlı gömleğin gündüz ve gece giysisi olarak kullanılması moda oldu. Victoria döneminde, koyu renklerin yaygınlaşmasıyla erkek giyimi daha ağırbaşlı bir hava kazandı. Yüksek yakalar yerini, 20. yüzyılda kullanılan yaka ve kravatların hemen hemen aynısı olan biçimlere bıraktı. 1960'lardaki erkek gömleklerinde, daha önce kullanılmayan çeşitli renkler, modeller ve desenler görülmeye başladı. 20. yüzyılda kadın gömlek tasarımları da erkeklerinkine benzer çizgiler taşımaktadır. Spor giyim için yapılan gömlekler, özellikle tasarım, renk, model ve kumaş açısından çeşitlilik gösterir.

gömlekliler *bak.* tulumlular

gömme, ölüyü toprakta açılan bir çukura gömerek ya da üstünü taş ya da toprakla örterek kaldırma yöntemi. *Ayrıca bak.* ölü kaldırma.

gömme ayak, PİLASTR olarak da bilinir, Eski Yunan ve Roma mimarlıklarında yarısı duvarın içine gömülü olarak yapılan dikdörtgen kesitli sütun. Bulunduğu mekândaki öbür sütunlarla üslup ve düzen birliği

Filippo Brunelleschi'nin yaptığı Pazzi Şapeli'nde gömme ayaklar, Sta. Croce, Floransa
Foto Marburg - Art Resource / EB Inc.

içinde olur. Eski Yunan antesi, Roma gömme ayağının atası sayılır. Ama antenin, tapınağın yan duvarlarının uzantısı olarak taşıyıcı bir işlevi vardır ve öteki sütunlara benzemesi gerekmez.

Eski Roma mimarlığında gömme ayak yapısal işlevini zamanla yitirmiş ve geniş duvar yüzeylerini bölen bir bezeme öğesi durumuna gelmiştir. 1. yüzyılda yapılan Roma amfitiyatrosu Colosseum'un dördüncü katındaki sütunlar gömme ayak biçimindedir. İtalya'da başlayıp Fransa ve İngiltere'ye de yayılan Rönesans mimarlığında gömme ayaklar gerek iç, gerek dış duvarlarda çok sık kullanılmıştır. Bezeme nitelikli gömme ayak daha sonraları Avrupa'daki çeşitli yeni-klasik akımlarda çok uygulanan bir öğe olmuştur.

gömme mine, Fransızca CHAMPLEVÉ (oyma), bezeme sanatında bir mineleme tekniği ya da bu teknikle yapılan bir ürün. Bu teknikte metal levhanın üstüne açılan oluk ya da yuvalara toz haline getirilmiş mine doldurulur. Oyulmuş alanların şişkin kenarları, desenin dış çizgilerini oluşturur. Gömme minede bu çizgilerin genişliği benzer bir teknik olan bölmeli minedekinden(*) daha

Godefroid de Claire'in gömme mine bir çalışması, Çarmıha Geriliş sahnesinden ayrıntı, 12. yy; British Museum, Londra
British Museum, Londra

değişkendir. Mine tavlandıktan ve soğutulduktan sonra zımpara taşı ile törpülenir, süngertaşı ile düzleştirilir ve cilalanır.

Gömme minenin ilk gelişimi konusunda kesin bilgi yoktur. Batı Avrupa'da Roma dönemi ve sonrasında Kelt sanatında uygulandığı bilinir. 11. yüzyılın sonlarıyla 12. yüzyılda özellikle Köln dolaylarında Ren Irmağı vadisiyle Belçika'daki Meuse Irmağı vadisinde gelişmiştir. En ünlü ve en güzel örneklerinden bazıları, Liège yakınlarındaki Stavelot Benedikten Manastırı'nda gelişen Mosan okulunun ürünleridir. Bu dönemin en ünlü gömme mine ustaları arasında 12. yüzyılın ikinci yarısından 13. yüzyılın başlarına değin Köln'de etkinliğini sürdüren Verdun'lü Nicholas ile 1130-50 arasında çoğunlukla Stavelot'ta çalışan Godefroid de Claire sayılabilir. *Ayrıca bak.* Mosan okulu.

gönderim, topolojide, *A* ve *B* biçimindeki iki topolojik uzay arasındaki sürekli *f* fonksiyonu. Fonksiyon, *A*'daki birbirine yakın noktaları, *B*'deki birbirine yakın noktalara gönderir. *Ayrıca bak.* fonksiyon.

gönderme aracı *bak.* fırlatma aracı

Gönen, Marmara Bölgesi'nde, Balıkesir iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.152 km² olan Gönen ilçesi kuzeydoğuda Bandırma, doğuda Manyas, güneyde Balya ilçeleri, batıda Çanakkale ili, kuzeyde de Marmara Denizi ve gene Bandırma ilçesiyle çevrilidir.

İlçe topraklarının kuzey ve kuzeydoğusu ova düzlüklerinden oluşur. Bu düzlükleri çevreleyen alçak tepelikler, ilçenin batı ve güney kesimlerini kaplar. İlçe sınırları dışından doğan ve dar boğazlar içinde güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda akarak ilçe sınırları içine giren Gönen Çayı(*), ilçenin en önemli akarsuyudur. Gönen Çayının suladığı Gönen Ovası, Sarıköy Vadisi boyunca batıya uzanan Sarıköy Ovası, kuzeydeki Tahirova ve kent çevresi bölümlerinden oluşur.

İlçede sürdürülen başlıca ekonomik etkinlik tarımdır. Verimli Gönen Ovasında buğday, arpa ve mısırın yanı sıra ayçiçeği, fasulye, bakla, şeker pancarı ve susam yetiştirilir. İstanbul ve bölgedeki öteki büyük kentlere yakın oluşu, sebzecilik ve meyveciliğin gelişmesini hızlandırmıştır. Karpuzu ve şeftalisi ünlü olan ilçede elma ve üzüm de yetiştirilir. İlçe ekonomisinde önemli bir yer tutan hayvancılık koyun ve sığır besiciliğine dayanır; tavukçuluk ve arıcılık da oldukça gelişmiştir. Sayıları giderek artan modern çiftliklerde yumurta verimi yüksek tavuklar beslenir. Başlıca hayvansal ürünleri yumurta, bal, süt ve süt ürünleridir. İlçede un, yem, süt ve süt ürünleri fabrikaları vardır. Süt ve süt ürünleri fabrikasının genişletilmesiyle mısır gevreği üretimine de geçilmiştir. 1967'de Denizkent yakınlarında, 13.500 dekarlık bir alanda kurulan Türk-Alman Örnek Çiftliği'nde meyvecilik, hayvancılık ve tavukçuluk yapılır. Kuruluşun lise düzeyinde öğrenim veren Ziraat Meslek Okulu vardır. Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı (TİGEM) Tahirova Tarım İşletmesi, Gönen'deki öteki modern tarım kuruluşudur. İlçede ayrıca oto bakım ve onarımıyla tarım makineleri yapım ve onarımı alanlarında hizmet veren küçük sanayi tesisleri vardır. İlçe ekonomisinde önem taşıyan etkinliklerden biri de turizmdir. İlçe merkeziyle çevresindeki bazı yörelerden kaynaklanan sıcak şifalı sular Gönen'i kaplıca turizminin önemli bir merkezi durumuna getirmiştir. Gelişmiş konaklama ve tedavi tesisleriyle Gönen Kaplıcaları(*) Türkiye çapında ilgi görür. Marmara kıyısındaki Denizkent ise yaz turizmi bakımından önem taşıyan bir sayfiye yeridir. Uzun ve geniş kumsalıyla tanınan Denizkent'te kamping alanları, yazlık evler, siteler ve moteller vardır. Doğuda ilçe sınırlarının küçük bir bölümünü oluşturan Manyas Gölü kıyıları da Gönen'in mesire yerlerindendir. İlçe topraklarında cıva yatakları vardır.

Antik Çağdaki adı Artemea olan Gönen, sırasıyla Lidya, Bitinya, Roma ve Bizans yönetiminde kaldı. Yöre bu dönemlerde de sıcak su kaynaklarıyla ünlüydü. 11. yüzyılda Selçukluların egemenliği altına girdi. Daha sonra Karesioğullarına bağlandı ve 14. yüzyıl ortalarında Osmanlı topraklarına katıldı. Gönen kenti, Bolu çevresinden göç eden bazı aşiretler tarafından Artemea kentinin kalıntıları üzerinde yeniden kuruldu. 19. yüzyıl sonlarında Kırım ve Kafkasya'dan, 20. yüzyıl başlarında da Rumeli'den gelen göçmenlerin yerleştirilmesiyle nüfusu 8 bini aştı. 19. yüzyıl sonlarında Hüdavendigâr (Bursa) vilayetinin Karesi sancağına bağlı bir kaza merkeziydi. Kurtuluş Savaşı sırasında 6 Temmuz 1920'den 6 Eylül 1922'ye değin Yunan işgali altında kaldı.

İlçe merkezi Gönen kenti, Gönen Ovasında, Gönen Çayı kıyısında yer alır. 1953 ve 1964'te meydana gelen depremlerde büyük hasar görmüştür. Kent, il merkezi Balıkesir'e 106 km uzaklıktadır.

Gönen'deki tarihsel yapıların arasında Antik Çağa ait mozaikler, Alacaoluk ve Babayaka köylerindeki kale kalıntıları ve İskender'in yaptırdığı söylenen Güvercinli Köprü (İskender Köprüsü) sayılabilir. Yörede ele geçen mozaikler Gönen Açık Hava Müzesi'nde sergilenmektedir.

Gönen Belediyesi 1884'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 67.599; kent, 26.849.

Gönen, Akdeniz Bölgesi'nde, Isparta iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Merkez ilçeye bağlı beş, Keçiborlu'ya bağlı iki köy, 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasa uyarınca birleştirilerek merkezi Gönen kasabası olmak üzere ilçe yapılmıştır.

Gönen Belediyesi 1948'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 11.103; kasaba, 6.053

Gönen Çayı, Marmara Bölgesi'nin Güney Marmara Bölümü'nde akarsu. İlkçağda Aisepos adıyla anılan çayın uzunluğu 134 km'dir.

Yenice ilçesinin güneyindeki Kaz, Sakar ve Gürgen dağlarından kaynaklanan Çelebi ve Karıncalıçeşme gibi küçük derelerin birleşmesiyle oluşur. Güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda yol aldıktan sonra Pazarköy yakınlarında kuzeye yönelir. Bir süre sonra kuzeybatıdan (soldan) Yenice Deresini alır ve gene kuzeydoğuya yönelir. Aladağ önlerinde vadisi oldukça daralan Gönen Çayı, Balcıköy'ü geçerek Gönen Ovasına çıkar. Gönen kentinin batı kesiminden geçip kuzeye yönelen akarsu menderesler oluşturur. Ovada akarken önce doğudan (sağdan) Keten Deresini, sonra da Sarıköy yakınlarında güneybatıdan (soldan) Kocadere ve Çakıroba Deresini alır. Daha sonra Ayvalıdere Boğazını yaran akarsu, yığdığı alüvyonlarla oluşturduğu Tahirova adlı deltayı geçerek Erdek Körfezinde Marmara Denizine ulaşır. Marmara Denizinin güney kıyılarındaki en geniş ovalardan biri olan Tahirova'nın batısında Tahir Gölü yer alır.

Yöredeki çöküntü alanlarını ve kırık (fay) hatlarını izleyerek akan Gönen Çayının su toplama alanı yaklaşık 1.450 km²'dir. Sel rejimli bir akarsu olan çayın suları genellikle kışın kabarıp taşar, yazın çok azalır. Gönen Çayının ortalama debisi 25 m³/sn'dir; en düşük debisi 0,223 m³/sn, en yüksek debisi 896 m³/sn'dir.

Taşıdığı alüvyonlarla özellikle aşağı çığırında verimli tarım alanları oluşturan akarsu üzerinde taşkın önleme, sulama ve enerji amaçlı Gönen Barajı yapılmaktadır (1991). Tahirova kıyılarında plaj ve dinlenme tesisleri vardır.

Gönen depremi, 18 Mart 1953'te Gönen ve çevresinde oluşan çok şiddetli yer sarsıntısı. Şiddeti Richter ölçeğine göre 7,5 olan deprem sonucunda 265 kişi ölmüş, 336 kişi yaralanmış ve 5 binden fazla bina yıkılmıştı. Konumu 39°99' kuzey enlemi ve 27°63' doğu boylamı olan deprem yöresi birinci derece deprem bölgesinde ve Bursa-Apolyont-Manyas çukurluğunun Yenice-Gönen kırık kuşağı ile birleştiği sismik etkinliği yüksek bir alanda yer alır.

$6,3 \times 10^{21}$ erglik bir enerji açığa çıkaran deprem sonucunda kentin 1 km güneyinde, 48-50 km uzunluğunda bir kırık oluşmuştur. Yatay atım Yenice Vadisinde 3,3 m, Yenice'nin doğusunda ise 4,3 m olarak saptanmıştır. Gönen kentinin düz kesimleri henüz yerleşmemiş alüvyon tabakası üzerindedir ve deprem açısından zayıftır. Özellikle yeraltı suyunun yüksekte bulunduğu, Gönen Çayı yönündeki kesim daha tehlikelidir. Kentin yukarı bölümleri daha sağlam yapılıdır.

Gönen Kaplıcaları, Marmara Bölgesi'nde, Balıkesir'in Gönen ilçesinde yer alan sıcak su kaynakları. Gönen kent merkezinin kuzey kesiminde bulunan kaplıcalara gelen sıcak sular, yöreden geçen kırık (fay) hattını örten ve geniş bir alana yayılan alüvyon katmanlarının gözeneklerine yerleşmiş durumdadır. Buradaki sıcak su kaynakları Eski Kaynak, Çemberli Kaynak ve Büyük Kanal adıyla da anılan Mermerli Kuyu'dur. Kaynaklar, kaplıca tesislerinin ortasındaki geniş bir parktadır. Eski Kaynak suyu 52°C, Çemberli Kaynak suyu 75°C, Mermerli Kuyu'nun suyu da 77°C'dir. Sodyum, sülfat, bikarbonat ve klorür bakımından zengin olan bu kaynak suları, magmatik ve hipotonik sular grubundandır.

Gönen kentine 10 km kadar uzaklıkta Ekşidere Dağ Ilıcası ve Ekşidere Gençlik Suyu kaynakları vardır. Öteki sulardan daha soğuk olan bu kaynaklardan çıkan suların radyoaktivitesi yüksektir. Dağ Ilıcası'nın suyu 44°C, Gençlik Suyu ise 18°C'dir.

Gönen madensularının banyo olarak romatizma, bağırsak, kan ve kadın hastalıklarında, içme kürleriyle kullanıldığında da sindirim sistemi hastalıklarında olumlu etkisi olduğu bilinir. Gelişmiş ulaşım olanakları ve modern tesisleri olan Gönen Kaplıcaları, kaplıca turizmi bakımından Türkiye çapında önem taşır ve ilgi görür.

Gönenli, Nail (d. 1924, Gönen, Balıkesir - ö. 27 Eylül 1969, Sofya), çok sayıda uluslararası yarışmada dünya birincisi olmuş Türk binici.

1945'te süvari subayı olan Gönenli 1950'den sonra Milli Binicilik Ekibi'nde yer almaya başladı. Uluslararası konkurhipiklerde(*), 1955'te Belgrad'da "Domino", 1956'da Viyana'da "Atıl", 1957'de Viyana'da "Domino", 1958'de Niş'te Dünya Ordulararası Binicilik Şampiyonası'nda "Esmeraltın", 1959'da Niş'te, 1960'ta Hamburg'da ve 1960'ta Rotterdam'da gene "Domino" ile birinci geldi. 1956 Stockholm Olimpiyat Oyunları'nda engele takılıp düşerek kalçasını kırmasına karşın atına yeniden binerek yarışı tamamladı. Biniciliği yarbay oluncaya kadar sürdürdü, sonra da antrenörlük yaptı, çok sayıda binici yetiştirdi. 1969'da Balkan Binicilik Şampiyonası'na katılan Türk ekibinin antrenörü olarak gittiği Sofya'da geçirdiği kalp krizi sonucunda öldü.

gönye, birbirine dik açı yaparak birleşen iki cetvelden oluşan araç. İki çizgi ya da yüzeyin birbirine dik olup olmadığını anlamak ya da birbirine dik iki çizgi ve yüzey oluşturmak amacıyla kullanılır. Mimari çizimde kullanılan gönyeler dik üçgen biçimindedir. Bu gönyelerin, köşeleri 30-60-90 ve 45-45-90 derece olan iki çeşidi vardır.

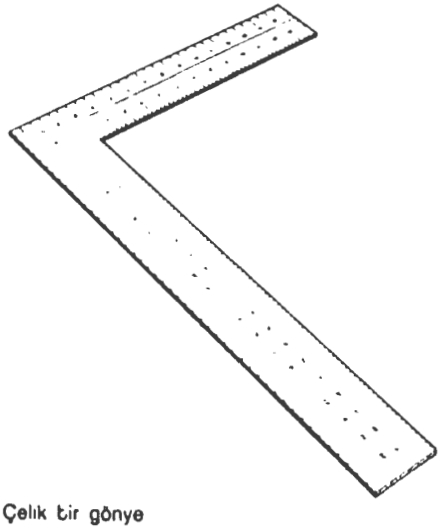

Çelik bir gönye

Daha gelişmiş gönyelerin bir ya da iki kenarı hareketli yapılır ve bir tespit vidası yardımıyla istenilen açıya ayarlanıp sıkıştırılır. Gönyenin kenarlarında santimetre ve milimetre bölümlerini gösteren çizgilere de yer verilebilir. Gönyenin malzemesi ve biçimi, kullanım amacına göre değişir. Marangozlukta, demircilikte ve duvarcılıkta kullanılan gönyeler genellikle metalden ve iki kollu ("L" biçiminde) olur. Mimar gönyeleri ise daha çok ahşap ve plastikten yapılır.

gördek (*Rhodeus amarus*), *Cyprinidae* (sazangiller) familyasından tatlı su balığı. Ege Denizi, Karadeniz ve Hazar Denizi havzalarındaki akarsularda, ayrıca Doğu Avrupa ve Anadolu'nun tatlı sularında yaşayan bu balıkların uzunluğu genellikle 6-7 cm, karnı ve yüzgeçleri gümüş renginde, sırtı esmerdir. Görünüşleri sazan yavrusunu ya da havuzbalığını andırır. Üreme mevsiminde erkeklerin karnı ve yüzgeçleri kırmızımsı mor renklerle bezenir. Büyük balıkların başlıca besin kaynaklarından olan gördek çoğunlukla kurutularak tüketilmektedir.

Gördes, Ege Bölgesi'nde, Manisa iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 1.052 km² (1989) olan Gördes ilçesi doğuda Demirci, güneyde Köprübaşı ve Salihli, güneybatıda Gölmarmara, batıda Akhisar ilçeleri, kuzeyde de Balıkesir iliyle çevrilidir.

Manisa ilinin dağlık ve engebeli kuzey kesiminde yer alır. Kuzeyden Kepez Dağı, kuzeydoğu ve doğudan Demirci Dağı, güneydoğudan Çomaklı Dağı ilçe topraklarını bir hilal biçiminde üç yandan sarar. Bu hilalin orta kesiminde Gördes Çayı vadisi yer alır. Gördes Çayı, Demirci Dağının güney yamaçlarından doğar, çığırının bir bölümünden sonra Kum Çayı adını alarak Gediz Irmağına katılır. Kum Çayı vadisinin tabanı boyunca Gediz Ovasının bir parçası sayılan Gördes Ovası uzanır. Akarsuların derinlemesine parçaladığı Demirci-Sımav Dağlarının (*) eteklerinde, kuzeyden güneye doğru alçalan ve 1. Türk Coğrafya Kongresi'nde (1941) Gördes-Uşak Platosu olarak adlandırılan düzlükler yer alır. Bu plato hayvancılık açısından büyük önem taşır. Dağlık kesimler, iğneyapraklı ağaçlardan oluşan zengin bir orman örtüsüyle kaplıdır.

İlçenin başlıca geçim kaynağı tarımdır. Tarıma dayalı bazı sanayi kollarında da belli bir gelişme ve çeşitlenme gözlenir. En çok buğday, arpa ve üzüm yetiştirilir. Öteki bitkisel ürünler kiraz, zeytin, susam, tütün ve baklagillerdir. Hayvancılık da yaygındır; en çok koyun ve sığır beslenir. İlçedeki kızıl çam ormanlarında reçine üretimi yapılır. Gördes'in en gelişmiş sanayi dalı dokumacılık, özellikle halıcılıktır (*bak.* Gördes halısı). İlçe topraklarında feldispat, kiyanit (disten), mika, linyit ve uranyum yatakları, Kayacık ve Ece'de de madensuyu kaynakları vardır.

Eski bir yerleşim yeri olan Gördes'in ilkçağdaki adı Iulia Gordos'tu. Sırasıyla Pers, Makedonya, Roma, Bizans ve Selçuklu yönetiminde kalan yöre 14. yüzyılda Saruhanoğullarına, daha sonra Karesioğullarına bağlandı. Beyliklerin ortadan kaldırılmasıyla Osmanlı topraklarına katıldı. 19. yüzyıl sonlarında Aydın vilayetinin Saruhan sancağına bağlı bir kazaydı. 14 Temmuz 1920-30 Ağustos 1922 arasında Yunan işgali altında kaldı.

Gördes Çayının batısında yer alan kasaba, 1940'taki toprak kayması sonucunda oturulamayacak duruma geldi. Sağlam bir arazide yeniden kurulan kasabanın, il merkezi Manisa'ya uzaklığı 108 km'dir.

Gördes Belediyesi Cumhuriyet'ten önce kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 38.853; kasaba, 9.767.

Gördes düğümü, TÜRK DÜĞÜMÜ olarak da bilinir, halı sanatında en çok uygulanan iki düğüm türünden biri; öbürü Sine ya da İran düğümüdür.

Gördes düğümü atılırken, yün ipliğin bir ucu tezgâha gerili çözgülerden birinin, öteki ucu ise hemen bunun yanındaki çözgünün üstüne düğümlenir. Yün ipliğin iki ucu da çözgülere ayrı ayrı düğümlendiğinden, Gördes düğümüyle dokunmuş halılar, Sine düğümüyle dokunanlardan daha kalın, ama daha sağlam olur. Gördes düğümü geometrik ve köşeli desenlere daha uygun-

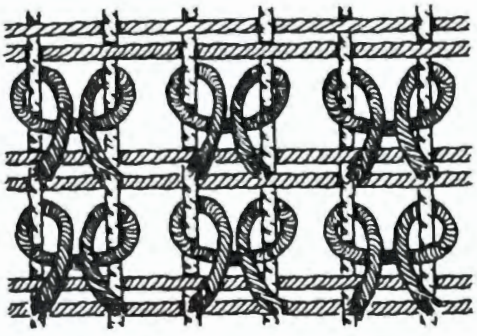

Gördes düğümü
Oktay Aslanapa, *Türk Halı Sanatının Bin Yılı* (1987), Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd Şirketi'nin izniyle

dur. Hemen hemen bütün Türk ve Kafkas halılarıyla, bazı İran halıları bu düğümle dokunmuştur.

Gördes halısı, Batı Anadolu'da, Manisa'nın Gördes ilçesinde üretilen el dokuması döşeme yaygısı. 18. yüzyılın son 10 yılına tarihlenen kırmızı ya da fildişi zeminli bazı örneklerinde, çok daha eski tarihlere ait Osmanlı saray halılarının desenlerinden alınmış bazı öğeler görülür. Ama Gördes

Batı Anadolu'dan bir Gördes halısı örneği, 19. yüzyılın ilk yarısı; özel koleksiyon, New York
Private collection, New York, fotoğraf, Otto E Nelson - EB Inc

halılarının büyük çoğunluğu 19. yüzyılda üretilmiştir. Bu dönemde mavi, yeşil, kahverengi gibi başka renkler de kullanılmış, ayrıca zeminde küçük örgelere yer verilmiştir.

Gördes halılarının tipik özelliği zemindeki basamaklı bir kemerle çevrili ve iki yanı sütunlu mihrap deseni ile bunun altında ve üstünde yer alan iki yatay banttır. Bunları, çiçek ve bitki örgeleriyle dolu bir geniş ve iki dar bordür çevreler. 19. yüzyılın sonlarında fildişi zemin üstüne çift mihraplı ve daha çok çeyizlik eşya olarak dokunduğu için tüccarlarca "Kız Gördes" adı verilen halılar yaygınlaşmıştır.

Genellikle Gördes halılarının atkıları pamuktan, çözgüleri yünden olur. Düğüm ipliklerinde ise yün, bazen de ipek kullanılır. 20. yüzyılın başlarında fabrikada üretilen Gördes halısı taklitlerine Bandırma halısı denmiştir.

Göreç, Samim (d. 4 Temmuz 1924, Bursa), milli basketbolcu ve basketbol milli takımı koçu.

Basketbola Robert Kolej'de başladı. 1942'de Galatasaray takımına girdi ve 1951'e değin bu kulüpte oynadı. Beş kez milli takım kaptanlığı yanında, Galatasaray'ın "Yenilmez Armada" olarak anılan takımının, ayrıca Fenerbahçe (1951-64) ve Altınordu (1968-69) kulüpleri ile basketbol milli takımının (1951-60) koçluğunu yaptı. Türkiye'de çağdaş basketbol anlayışını yerleştirmeye çalışan Göreç, çeşitli yayın organlarında basketbolla ilgili yazılar yazdı.

Görele, Karadeniz Bölgesi'nde, Giresun iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 390 km² (1989) olan Görele ilçesi doğuda Eynesil ilçesi, güneydoğuda Trabzon ili, güneyde Çanakçı, batıda Tirebolu ilçeleri, kuzeyde de Karadeniz'le çevrilidir.

İlçe, doğal yapı bakımından Doğu Karadeniz Bölümü'nün özelliklerini gösterir. Yüzey şekilleri, kıyıdaki dar ova şeridiyle bunun hemen ardında birdenbire yükselen denize koşut dağlardan oluşur. Bu dağlar, Doğu Karadeniz Sıradağlarından Giresun Dağlarının uzantılarıdır. İlçe sınırları içindeki başlıca yükselti Sis Dağıdır (2.182 m). Dağ yamaçlarını kaplayan fındık bahçelerinden sonra gür bir bitki topluluğu başlar. İlçe topraklarının sularını Çanakçı Deresi gibi kısa ve hızlı akışlı küçük akarsular toplar.

Kısıtlı tarım alanları fındık, mısır ve çay üretimine ayrılmıştır. Ticari nitelik taşıyan fındık ve çay üretimi ilçenin pazara açılmasını sağlamıştır. Mısır üretimi yerel tüketime dönüktür. Bitkisel üretimin sağladığı kazancın yetersizliği nedeniyle dağlık yörelerde sığır ve koyun yetiştiriciliği, kıyı kesiminde ise balıkçılık ve tekne yapımcılığı gelişmiştir. Az miktarda elma, armut ve patates ürünü alınır. Orman varlığının zenginliği, orman ürünleri alanında gelişme sağlamıştır. İlçede çok sayıda doğrama, hızar ve mobilya atölyesi vardır. Fındık kırma ve karoser yapım atölyeleri ilçedeki başlıca sanayi kuruluşlarıdır. İlçe topraklarında demir yatakları vardır. Kente 5 km uzaklıkta yer alan Dokuzgöz'deki orman içi dinlenme yeri, yöre halkının ilgi gösterdiği bir mesire yeridir.

Görele eski bir yerleşme olmakla birlikte, tarihine ilişkin bilgi azdır. Antik Çağda ilçe kıyılarında Philokaleia kentinin bulunduğu, daha sonra Cenevizlerin bugünkü Görele kentinin 1 km doğusunda, adı mercan anlamına gelen Koralla kentini kurdukları bilinir. Adı sonradan Gorelle'ye dönüşen ve Osmanlı döneminde bir süre Yavebolu olarak anılan kent, 19. yüzyıl sonlarında Trabzon vilayetinin Merkez sancağına bağlı bir kaza merkeziydi.

İl merkezi Giresun'a 56 km uzaklıktaki Görele kenti, Giresun-Trabzon kıyı yolu üzerinde yer alır. Ticari ilişkiler bakımından Trabzon'a yönelmiş olan kentte çok sayıda fındık ticarethanesi, fındık kırma, mobilya ve karoser yapım atölyeleri vardır. İskelesi balıkçı teknelerinin yanaşmasına elverişlidir.

Görele Belediyesi 1873'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 43.949; kent, 20.745.

Görele, Hamit (d. 1894, Görele, Giresun - ö. 1981, İstanbul), hem figüratif, hem de soyut anlayışta ürünler vermiş ressam. Ortaöğrenimini tamamlamasının ardından bir süre Haydarpaşa Tıp Fakültesi'nde, bir süre de Mühendis Mekteb-i Âlisi'nde (bugün İstanbul Teknik Üniversitesi) eğitim gördü. Daha sonra Sanayi-i Nefise Mektebi'ne (sonra Güzel Sanatlar Akademisi, bugün Mimar Sinan Üniversitesi) girdi. Burayı bitirmek üzereyken açılan Avrupa sınavını kazanarak Paris'e gitti. Önce Julian Akademisi'nde, 1928-32 arasında da André Lhote'un atölyesinde çalıştı. Türkiye'ye döndükten sonra çalışmalarını bağımsız olarak sürdürdü. 1968'de Çağdaş Türk Ressamları Cemiyeti'nin Yılın Sanatçısı Ödülü'nü, 1979'da Devlet Onur Ödülü'nü kazandı. 1980'deki 41. Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde de başarı ödülü aldı.

"Heybeli Ada'dan", Hamit Görele'nin yağlıboya çalışması, 1942, özel koleksiyon
Anadolu Yayıncılık Arşivi

Görele, akademideki öğrencilik yıllarında Pierre Bonnard ve izlenimcilerin etkisinde kalmıştı. Paris'te bulunduğu sırada kübist biçim ve fovist renk anlayışlarından etkilenerek manzara, portre ve figürlü kompozisyonlar yaptı. Ayrıntıdan uzak, yalın kübist tutumunu Türkiye'ye döndükten sonra da sürdürdü. Daha sonra dışavurumcu bir anlayışa yöneldi. 1940'larda çeşitli manzaralarla çıplaklar yaptı. 1950'lerin ortalarına doğru geometrik nitelikte stilizasyon denemelerine girişti; 1960'larda kare, dikdörtgen ve daire gibi geometrik biçimleri temel alan soyut yapıtlar gerçekleştirmeye başladı. 1970'lerin ortalarından sonra geometrik soyut anlayıştan uzaklaşarak, daha önceki yalın anlayışı doğrultusunda doğa görünümleri ve portreler yaptı.

görelilik, fizikte, ölçümlerin ve fizik yasalarının, birbirlerine göre farklı hareket durumlarında bulunan gözlemciler bakımından değişebilirliğine ilişkin kavram. Klasik fizikte, evrenin her yerindeki bütün gözlemcilerin, hareketli olsunlar olmasınlar, özdeş uzay ve zaman ölçümleri yapacakları kabul edilir; hız ve uzaklık gibi nicelikler, birbirlerine göre düzgün hareket eden referans sistemlerinin birinden öbürüne Galilei dönüşümleri adı verilen işlemlerle taşınabilir. Buna karşılık, görelilik kuramına göre, gözlemcilerin ölçümlerinde buldukları sonuçlar, göreli hareketlerine bağlıdır.

Fizikte görelilik kuramlarından birincisi, Albert Einstein'ın 1905'te geliştirdiği özel görelilik kuramıdır. İkincisi ise, gene Einstein'ın 1916'da öne sürdüğü genel görelilik kuramıdır. Özel görelilik kuramı, elektriksel ve magnetik olayları ve bunların uzay ve zaman içinde yayılmalarını inceler. Genel görelilik kuramı ise kütleçekimi sorununu konu edinmiştir. Her iki kuram da günlük yaşamda yararlanılan uzay ve zaman yaklaşımından çok farklı yaklaşımlar üzerine kurulmuştur. Göreli uzay ve zaman kavramları, atomdan evrene kadar bütün fiziksel olayların çağdaş yorumlarının ayrılmaz bir parçası olmuştur.

ÖZEL GÖRELİLİK KURAMI

Tarihsel gelişim. Klasik fiziği sistemleştiren Sir Isaac Newton'a göre bir cisim bir başka

cisim üzerine bir etki yaptığında, bu etki, o cismin hareket durumunda bir değişikliğe yol açar. Yani bir parçacığın bir başkası üzerine uyguladığı kuvvet, ikinci parçacığın ya hızının büyüklüğünü ya hareketinin doğrultusunu ya da her ikisini birden değiştirir. Hiçbir dış etki altında olmayan bir parçacık ise doğrultusu değişmeyen ve hızı sabit bir hareket yapar. Bir parçacığın hareketi ancak belirli bir referans sistemine göre tanımlanabileceğinden, Newton'un eylemsizlik yasası, bir dış etkiye uğramayan parçacıkların değişmeyen bir doğrultuda ve sabit hızla hareket ettikleri (eylemsiz referans sistemi olarak adlandırılan) referans sistemleri vardır, biçiminde de ifade edilebilir. Klasik mekaniğin bütün yasaları böyle referans sistemlerinde geçerlidir.

Newton'a göre, herhangi iki eylemsiz referans sistemi birbirlerine göre doğrusal, düzgün ve dönmeksizin (doğrultusu değişmeyen ve sabit hızla) hareket eder ve iki sistemdeki saatler (yeryüzünde iki farklı saat diliminde bulunan saatler gibi aralarında sabit bir fark bulunsa da) aynı hızla işler. Bu nedenle, herhangi iki olgu, bu eylemsiz sistemlerden birindeki gözlemci tarafından eşzamanlı olarak gozlenirse, tüm öbür gözlemcilere de eşzamanlı görünecektir. Zamanın ve zaman belirlemelerinin bu evrenselliği, genellikle zamanın mutlak karakteri olarak adlandırılmıştır.

Fiziksel evrenin yapı taşlarının parçacıklar olduğu ve boş uzayda birbirleriyle etkileşen parçacık sistemlerinin Newton'un öngördüğü ilkelere uyduğu düşünüldüğü sürece, klasik fizikteki uzay ve zaman kavramlarının geçerliğinden kuşkulanmak için bir neden bulunmamaktaydı. Ama 19. yüzyılda elektriksel ve magnetik olayları inceleyen Hans Christian Ørsted ve Michael Faraday'ın buluşları ile James Clerk Maxwell'in kuramsal çalışmaları, bu doğa görüşünün yeniden sorgulanmasını zorunlu kıldı.

Elektrik yüklü cisimler ve mıknatıslar, aralarında çok büyük uzaklıklar bulunduğunda birbirlerini neredeyse hiç etkilemezler; ama görece yakın olduklarında uzayda saniyede yaklaşık 300.000 km hızla yayılan bir elektromagnetik alan aracılığıyla etkileşirler. İçinde bildiğimiz hiçbir madde bulunmayan bölgelerde elektrik ve magnetik alanları neyin taşıdığı, elektromagnetik alan kuramını öne süren Maxwell ile laboratuvarda bu dalgaları elde eden Heinrich Hertz'in başlıca sorunu olmuştu. O güne değin, sonlu hızla yayıldığı bilinen alan ve dalgalar, su dalgaları gibi yüzey dalgaları ile deprem şokları gibi düşük frekanslı dalgalar ve ses duyusu olarak algılanan dalgalardı. Maxwell, elektromagnetik dalgaların uzaydaki gizemli taşıyıcısına esir (eter) adını verdi. Elektromagnetik dalgaların bilinen özelliklerini taşıdığı düşünülen esir kavramı, bu taşıyıcının varlığının deneysel olarak saptanması sorununu ortaya çıkardı. 1887'de iki ABD'li fizikçi, Albert Abraham Michelson ile Edward Willams Morley, yeryüzü üzerinde esirin hızını ölçmek için bir deney tasarladılar. Yer'in evrenin ekseni olmadığı varsayımı geçerli ise, farklı doğrultularda yol alan ışık ışınlarının (Yer'e ve laboratuvar aygıtlarına göre) gözlenen hızları arasında, Yer'in esire göre hareketi nedeniyle küçük farkların ortaya çıkması gerekiyordu. Eğer bir ışık demetinin ayna yardımıyla ileri ve geri yönlerde yol alması sağlanırsa, belli bir konum için toplam gidiş geliş süresi ölçülerek demetin hızı bulunabilir. Hızın mutlak değeriyle değil de iki ayrı yoldaki hızların farklarıyla ilgileniliyorsa, birbirine dikey iki yoldaki gidiş geliş süreleri karşılaştırılabilir. Michelson ve Morley, saat kullanmaktan kaçınmak için, dikey yönlerde yol alan ışık demetlerinin birbirleri ile optik girişim yapmalarını sağlayarak bu iki demetin gidiş geliş sürelerini dalgaboylarının sayısı cinsinden karşılaştırdılar. Bu çok duyarlıklı deney, sürekli geliştirilen tekniklerle birçok kez yinelendi. Elde edilen birbiriyle uyumlu sonuçlar, ışık hızının, yılın hangi gün ve saatinde ölçüldüğüne ya da laboratuvarın konumuna bakmaksızın her doğrultuda aynı olduğunu gösterdi.

Özel görelilik kuramı, bu deneysel bulgudan kaynaklandı: Yeryüzündeki gözlemci, Yer'in esir içindeki hareketini saptayamadığına göre, hareket durumu ne olursa olsun herhangi bir gözlemci için ışığın her doğrultudaki hızı aynı olmalıydı.

Uzayın ve zamanın göreliliği. İrlandalı fizikçi George Francis FitzGerald ve Hollandalı fizikçi Hendrik Antoon Lorentz, Michelson-Morley deneyinin sonuçlarına yeni bir yorum getirdiler: Esir içinde hareket eden bir cismin, harekete dikey doğrultulardaki boyutları değişmeden kalmak üzere, hareket doğrultusundaki boyu kısalırsa, deney sonuçları ile esir kavramı uzlaştırılabilirdi. Cismin esire göre hızı v ve ışığın hızı c ile gösterilirse, kısalmayı veren oran $(1-v^2/c^2)^{1/2}$ olur. Alışılmış hızlar, ışık hızından çok küçük olduğundan v^2/c^2 pratikte sıfırdır; kısalma gözlenemez. Ama v hızı, ışık hızına yaklaştığında bu oran önem kazanır. Örneğin, ışık hızının yaklaşık yüzde 87'si kadar bir hızla hareket eden bir cismin boyu, durgun boyunun yarısına inmiş görünür.

Lorentz ayrıca, esirde hareket eden saatlerin, durgun saatlere göre, gene $(1-v^2/c^2)^{1/2}$ oranında yavaşladıklarının gözleneceğini de öne sürmüştür. Böylece esir içinde hareket eden tüm cetveller ve saatler, yapıldıkları malzemeden ve tasarımlarından bağımsız olarak sistematik değişikliklere uğrarlar. Bu nedenle kuramsal çözümlemeler yapılırken "görünür" ve "gerçek" uzay ve zaman ölçümleri arasında ayrım gözetilmelidir. Ayrıca "gerçek" zaman ve boyutların herhangi bir deneysel işlemle bulunamayacağı da göz önünde tutulmalıdır.

Kavramsal açıdan tatmin edici olmayan bu durum 1905'te Albert Einstein tarafından çözüme kavuşturuldu. Einstein farklı hareketler yapan gözlemciler arasındaki bütün karşılaştırmalarda anahtar kavramın evrensel (mutlak) eşzamanlılık kavramı olduğunu gördü. Bu, bir gözlemciye eşzamanlı görünen iki olgunun başka bütün gözlemciler için de eşzamanlı olarak algılanacağı anlamına gelir. Çok uzaktaki olguların anında gözlenebileceği kabul edilirse, bu, çok yalın bir önermedir. Ama gerçekte ışıktan ya da başka elektromagnetik ışınımlardan daha hızlı bir haber ulaştırma yöntemi bilinmemektedir. Yeryüzündeki bir gözlemcinin göğün farklı bölgelerindeki iki süpernovayı gözlediğini düşünelim. Yalnızca gökte görülmeleri sonucunda bu iki süpernovanın eşzamanlı patlayıp patlamadıkları söylenemez; gözlemciye göre uzaklıklarının da bilinmesi gerekir. Gökcisimleri binlerce ışık yılı uzaklıkta bulunabileceklerinden, süpernovalardan birinin öbüründen çok önce patlamış olması ve yola çıkardığı ışınların binlerce yıl geçtikten sonra öbürünün ışığı ile eşzamanlı olarak gözlemciye ulaşması çok olasıdır. Dolayısıyla bir gözlemci için iki olay eşzamanlı gözükürken, farklı hızlarda hareket eden gözlemciler için bu iki olay eşzamanlı gözükmeyebilir. Demek ki eşzamanlılığın göreli olduğu göz önünde tutulmalıdır.

Bu kuramsal çıkarsama, FitzGerald ve Lorentz'in bulgularının yeniden yorumlanmasına yol açtı. Birbirlerine göre hareketli olan eylemsiz referans sistemlerindeki gözlemcilerin, zaman aralıkları ve uzaklıklar için yaptıkları belirlemeler, sistematik biçimde uyuşmazlık içinde olacaktır. Gözlemcilerden hangisinin "doğru", hangisinin "yanlış" olduğu da söylenemez. Gerçekten de iki gözlemci saatlerini karşılaştırırlarsa, her biri kendi saatinin ötekinin saatinden daha hızlı işlediğini görecektir. Benzer olarak öbür gözlemcinin cetvelinin boyunu da (hareket doğrultusunda olmak üzere) kısalmış bulacaktır.

Özel görelilik kuramının birinci postulası, esirin varlığının ortaya çıkarılamayacağıdır. İkinci postula, hareketli olsun ya da olmasın tüm gözlemcilere göre ışık hızının sabit kalacağıdır. Herhangi bir deneyle esirin varlığı ortaya çıkarılamayacağından, salt elektromagnetik dalgaların taşıyıcısı görevini yüklenmek üzere ortaya atılmış olan bu kavram, çağdaş fizikten tümüyle çıkarılmıştır.

Bir gözlemcinin uzay ve zaman ölçümlerinin, hareketli bir başka gözlemcinin ölçümlerine göre hangi değerleri alacağı, Lorentz dönüşümleri adı verilen matematik denklemleriyle belirlenir. Örneğin x ekseni boyunca ölçülen bağıl hareketin hızı v ise, öteki referans sisteminde,

$$x'=(1-v^2/c^2)^{-1/2}\ (x-vt),\ y'=y,\ z'=z,$$

$$t'=(1-v^2/c^2)^{-1/2}\ (t-vx/c^2)$$

değerleri bulunur.

Özel kuramın sonuçları. Bir eylemsiz referans sisteminin bir başka referans sistemine göre hızı arttıkça, bu sistemdeki cetveller gitgide kısalır ve saatler gitgide yavaşlar (*bak.* Lorentz-FitzGerald büzülmesi; zaman genleşmesi). İki sistemin birbirine göre hızı ışık hızına yaklaştıkça bu etkiler de çok büyük ölçüde artar. Referans sistemlerinin hangisinden bakılırsa bakılsın, ışığın her doğrultudaki hızının c olabilmesi için, iki sistem arasındaki göreli hızın c'den fazla olmaması gerekir. Bu nedenle özel görelilik kuramına göre, referans sistemlerinin göreli hızları c'den büyük olamaz. Lorentz dönüşümleri, bir referans sistemine göre bir cismin hızının, bir başka sistemde alacağı değerleri belirlemiştir. Sistemlerin birbirine göre hızı v, bir sistemdeki cismin hızı u ile gösterilirse, öbür referans sistemine göre cismin hızı $u'=(u+v)/(1+uv/c^2)$ denklemiyle verilir.

Maddesel bir cismin kütlesi, bir kuvvetin hareket durumunda yol açtığı değişime direncinin bir ölçüsüdür. Cismin kütlesi büyüdükçe ivmesi azalır. Maddesel cismin hızı ışık hızına yaklaştıkça daha fazla hızlanmaya karşı direnci de artar ve bu hız hiçbir zaman c sınırını aşamaz. Özel kurama göre, bir cismin durgun kütlesi m ise, hareketli kütlesi $m_R=m/\sqrt{(1-v^2/c^2)}$ denklemiyle belirlenir. Buna görelilik kütlesi(*) de denir. Cismin kinetik enerjisi E ile gösterilirse, görelilik kütlesi ile durgun kütle arasındaki fark, $m_R-m=E/c^2$ ya da genel olarak $E=m_Rc^2$ denklemleriyle gösterilir. Bunlar, kütle ile enerjinin eşdeğerliği sonucunu verirler. İki uzak olgu arasındaki zaman aralığı T, bunlar arasındaki uzaklık L olursa tüm eylemsiz referans sistemlerinde aynı değeri alacak olan $\tau^2=T^2-L^2/c^2$ ifadesi yazılabilir. Bu nicelik, bir başka referans sisteminden elde edilen $T'^2-L'^2/c^2$ niceliğine eşittir. Eğer τ^2 pozitif

ise, τ niceliğine iki olgu arasındaki değişimsiz (zamansı) aralık adı verilir. τ^2 negatif ise $\lambda^2 = L^2 - c^2T^2$ ifadesi türetilebilir ve λ niceliğine değişimsiz (uzaysı) aralık denir.

Bir eylemsiz referans sistemi ve iki benzer maddesel cisim (ikiz) alınsın. Örneğin, özdeş tasarımlanmış iki atom saatinde, saatlerden biri sistemde sürekli durgun kalırken öbürü ilkin yüksek bir hızla birinciden uzaklaşsın ve sonra gene yüksek hızla geri dönsün. Lorentz dönüşümlerine göre, ikinci saat, yolculuğu süresince daha yavaş işleyeceğinden, döndüğünde birinciye göre geri kalmış olacaktır. Öyleyse saatlere bakılarak hangisinin durgun kalmış, hangisinin hareket etmiş olduğu ayırt edilebilir. Görelilik kuramı farklı eylemsiz referans sistemleri arasında bakışımsız ayrılıklar gözetmediğinden, bu durum görelilik kuramına aykırı gözükmektedir ve "saat paradoksu" ya da "ikiz paradoksu" olarak adlandırılır. Oysa ikinci saat için aslında bir eylemsiz referans sistemi söz konusu değildir. Çünkü, dönüş yolculuğuna başlayabilmesi için yavaşlaması, durması, ters yönde hareket etmesi ya da bir yay çizerek yön değiştirmesi gerekir. Bütün bu durumlar, ikinci saatin artı ya da eksi ivme kazanması anlamına gelir. Dolayısıyla birinci saat ile aynı eylemsiz referans sisteminde bulunmaz. Bu nedenle görelilik kuramına aykırı bir durum, bir "paradoks" yoktur. Hareketli parçacıklar ve atomlar üzerinde gerçekleştirilen deneyler de kuramı doğrulamaktadır.

Alman matematikçi Hermann Minkowski, iki olgu arasındaki değişimsiz aralığın, Eukleidesçi geometrideki uzaklığın kimi özelliklerine sahip olduğunu gösterdi. Birbirine dikey üç eksenden oluşan kartezyen koordinat sisteminde, iki olgu arasındaki s uzaklığı $s^2=x^2+y^2+z^2$ ifadesinin karekköküyle belirlenir ve bu uzaklık koordinat sisteminin seçiminden bağımsızdır. Değişimsiz aralık da, benzer biçimde, uzaydaki ve zamandaki aralıkların karelerinin toplam ve farkının karekköküne eşittir. Minkowski, bu nedenle, uzay ve zamanın tek bir dört boyutlu sürem oluşturduğunu öne sürdü; bu sürem, uzay-zaman ya da Minkowski evreni olarak adlandırılır. Uzay-zamanda değişimsiz aralık zamansı ya da uzaysı olabilir; eğer iki olgu için $L^2-c^2T^2$ değeri sıfıra eşitse, bu aralık ışıksı olarak adlandırılır, çünkü önceki olgudan çıkan bir ışık ışını, sonraki olgudan tam bu olgu olurken geçer.

GENEL GÖRELİLİK KURAMI

Fiziksel kökenleri. Genel görelilik kuramı, özel görelilik kuramının getirdiği yeni uzay ve zaman kavramlarını elektrik ve magnetik olaylar bölgesinden çıkarıp, tüm fiziğe ve özellikle kütleçekimi kuramına genişletmek gereğinden türetilmiştir.

Newton'un kütleçekimi etkileşmelerine getirdiği açıklamalar, olağanüstü doğrulukta sonuçlar veren en başarılı kuramlardan birini oluşturmaktadır. Newton'un kuramı, Güneş'in gezegenleri ve gezegenlerin de uydularını çektiğini, bu karşılıklı çekimin uzaydaki çok büyük uzaklıklarda bile bir anda gerçekleştiğini öngörür; buna karşılık görelilik kavramları, hiçbir etkileşmenin ışık hızından daha hızlı yayılamayacağını öne sürer. Güneş sistemindeki gökcisimleri ışık hızının binde birinden düşük hızlarla hareket ettiklerinden, pratikte bunun bir önemi yoksa da, Newton'un anlık etki kavramı görelilik kuramının uzay-zaman kavramıyla temelden uyuşmazlık içindedir.

Maxwell'in elektrik alanı kuramından elde edilen deneyimleri temel alan Einstein, ışık hızıyla yayılan ve Newton kuramının öngördüğü çekime hemen hemen eşit bir çekim ortamı yaratan bir kütleçekimi alanının varlığını öngördü. Bir kütleçekimi alanı kuramının matematiksel olarak elektrik ve magnetik alan kuramlarından daha kapsamlı olması gerektiği, daha başından belliydi. Elektrik alan kaynakları olan parçacık yükleri, onları ölçen aygıtların hareket durumlarından bağımsız değerlere sahiptir. Kütleçekimi alanının kaynağı olan parçacık kütlesi ise belirlendiği referans sistemine göre parçacığın hızına bağlı olarak değişir ve ayrı referans sistemlerinde ayrı değerler alır. Bu zorlaştırıcı etken, göreli kütleçekimi kuramını geliştirme uğraşısında ortaya bir belirsizlik çıkarır. Einstein bu sorunu eşdeğerlik ilkesine başvurarak çözmüştür.

Eşdeğerlik ilkesi. Bir kütleçekimi alanında, örneğin yeryüzünde, kütlesi daha büyük olan bir cisme etkiyen kuvvetin de daha büyük olduğu günlük yaşamdan bilinir. Newton belirli bir çekim alanında bir cisme etkiyen kuvvet ile o cismin kütlesi arasındaki oranın, cismin kimyasal yapısına ve başka özelliklerine bakmaksızın, bütün cisimler için aynı olduğunu ve çekim alanında serbest düşüş yapan bütün cisimlerin aynı ivmeye (hızlanma hızı) sahip olduğunu belirlemişti. Yeryüzünde bu ivme saniyede yaklaşık 9,81 m'dir.

Kütleçekimi etkisiyle hızlanma, bir uzay yolculuğu örneğiyle ele alınabilir. Uzay kapsülü süzülmeye geçtiğinde, aracın, astronotların ve araçtaki bütün cisimlerin ivmesi aynıdır yani birbirlerine göre ivmeleri yoktur. Bunun sonucu olarak görünüşte ağırlıksızlık ortaya çıkar. Astronotları kapsülün tabanına bastıran bir kuvvet kalmamıştır. Serbestçe inişe geçen uzay kapsülündeki nesnelerin davranışları, kapsül yıldızlararası uzayda tüm kütleçekimi alanlarının dışında eylemsizlik yasasına göre hareket ederken karşılaşacakları koşullardaki davranışlarından ayırt edilemez. Uzay kapsülü kütleçekimi bulunmayan bir ortamda roket motorları aracılığıyla yukarı doğru hızlandığında ise kapsül içindeki tüm cisimler, kapsül bir kütleçekimi alanında durgun durumdayken gösterecekleri davranışları gösterirler. Eşdeğerlik ilkesi, ivme kazanmış eylemsiz olmayan bir referans sistemine (örn. roketleri ateşlenmiş kapsül) gösterilen tepkiler ile kütleçekimi kuvvetleri arasında eşdeğerliği ve eylemsiz referans sistemleri ile serbest düşen yerel referans sistemleri arasındaki eşdeğerliği ortaya koyar.

Einstein, kütleçekimi alanlarının bulunduğu yerlerde, seçilen bir referans sisteminin eylemsiz olmayan karakterinden doğan etkilerle kütleçekiminin etkilerini ayırt edebilecek hiçbir yol bulunmadığını kanıtlamıştır. Genel görelilik kuramı, kütleçekimi alanının bu niteliğini temel olarak kabul etmiştir.

Uzay-zaman eğriliği. Minkowski uzay-zamanında eylemsiz referans sistemleri, Eukleidesçi geometrideki doğrulardan oluşan kartezyen koordinat sistemlerine benzer. Böyle bir koordinat sistemi bir düzleme her zaman yerleştirilebilir, ama bir küre yüzeyine uygulanamaz. Çünkü karelerden oluşan bir ızgarayı bir küre yüzeyine örtmek olanaklı değildir. Bu nedenle, düzlem düz bir yüzeydir, ama küre yüzeyi eğridir. Yüzeylerin kendi iç özelliklerinden kaynaklanan bu sınıflamaya göre silindir yüzeyi de düz bir yüzeydir, çünkü bir düzlem üzerine açındırılabilir yani karelerden oluşan bir ızgarayla örtülebilir.

Einstein kütleçekimi alanlarının (kütleçekimi yokken düz olan) uzay-zamanı eğriltiğini ve eylemsiz sistemlerin bu nedenle oluşturulamayacağını öne sürdü. Bir parçacığın kütleçekimi etkisiyle uzayda ve zamanda eğrilen yörüngesi, (ancak düz uzaylarda ve uzay-zamanlarda var olabilen) doğru çizgilere değil, eğrilmiş bir uzay-zamanda var olabilecek en düz eğriye karşılık gelir; böyle eğriler jeodezik olarak adlandırılır. Yer'in yüzeyi gibi küresel yüzeyler üzerindeki jeodezikler, içinde bulundukları düzlemler kürenin merkezinden geçen büyük çemberlerdir. Bunlar küre yüzeyine çizilebilecek eğriliği en az çizgilerdir, ayrıca yüzeydeki iki noktayı birleştiren en kısa yolu oluştururlar. Uzay-zamanda ise jeodezikler iki olguyu (bir parçacığın geçmişindeki iki anı) arada geçen zaman en büyük olacak biçimde birleştirirler.

Bir kütleçekimi alanı, uzay-zamanın eğriliğine yol açıyorsa, bu eğrilik hesaplarından kütleçekimi alanlarına ilişkin nicelikler saptanabilir. Eğriliği belirleyen bileşenler, matematikçi Bernhard Riemann'ın geliştirdiği eğrilik tensörleriyle hesaplanabilir.

Kuramın doğrulanması. Genel görelilik kuramının temel taşlarından biri sayılan eşdeğerlik ilkesi çok duyarlıklı deneylerle sınanmış, doğruluğu trilyonda bir hata payıyla saptanabilmiştir.

Çeşitli gezegenlerin Güneş çevresindeki eliptik yörüngelerinin büyük eksenleri, yörünge düzleminde yavaşça döner. Merkür'ün yörüngesinin yüzyıl başına 574 açı saniyelik dönüşünün 531 açı saniyelik bölümü, öbür gezegenlerin kütleçekimi etkisinden kaynaklanır. Geriye kalan 43 açı saniyelik dönme ise ancak genel görelilik kuramı ortaya çıktıktan sonra açıklanabilmiştir ve genel görelilik kuramının öngördüğü değerle kesin olarak uyuşmaktadır.

Genel görelilik, bir kütleçekimi alanı içinde bulunan ışık kaynağından yayılan ışığın dalgaboyunun büyüyeceğini, yani kırmızıya kayacağını öngörür. Bu etki, yüzeylerindeki kütleçekimi potansiyeli çok yüksek olan beyaz cüceler adı verilen yıldızlarda gözlenmiştir.

Uzay-zaman eğriliğinin bir sonucu, kütleçekimi alanlarından geçen ışık ışınlarının büküleceği ve yayılma hızlarının yavaşlayacağıdır. Kuramın yayımlanmasından birkaç yıl sonra tam Güneş tutulmasında Güneş diski yakınındaki bir yıldızın görüntüsünün gökte bulunması gereken yerden 1 açı saniyesinden daha küçük bir açıyla sapmış olduğunun saptanması da bu öngörüyü doğrulamaktadır.

GÖRELİLİK İLKELERİNİN UYGULAMALARI

Parçacık hızlandırıcılar. Çağdaş parçacık hızlandırıcıları, parçacıkların hızlarını ışık hızına çok yaklaştırırlar. Örneğin, milyarlarca elektronvoltluk enerjilerde çalışan elektron senkrotronlarında, yörüngedeki bir elektronun kütlesi, durgun kütlesinin 10 bin katına çıkabilir. Hızı ise ışık hızına çok yakın değerler alabilir. Bu nedenle, parçacık hızlandırıcılarının tasarımlarında görelilik etkilerinin göz önünde bulundurulması zorunludur.

Göreli parçacık fiziği. Atomaltı parçacıkların fiziği, özel görelilik kuramının ilkelerine bağlıdır. Bu ilkelerin doğrudan uygulamalarına parçacıkların yaratılış, yok ediliş ve başka parçacıklara dönüşümlerinde rastlanır. Parçacık dönüşümleriyle ortaya çıkan enerji alışverişleri, özel göreliliğin kütle ile enerjinin eşdeğerliği ilkesi uyarınca ortaya çıkar. Bir başka deyişle, böyle dönüşümlerde parçacıkların toplam durgun kütlelerinde ortaya çıkan değişim ile toplam enerji değişimi birbirlerine $E=mc^2$ bağıntısıyla bağlıdır; bu kural evrensel olarak doğrulanmıştır. Durgun kütlesi sıfır olan foton, ışık hızıyla hareket ettiğinden, toplam enerjisinin c^2'ye bölünmesiyle bulunan bir görelilik kütlesine sahiptir. Bu görelilik kütlesi bir

foton ile bir parçacık etkileştiğinde fotonun doğrusal momentumunda gözlenen değişimden yola çıkılarak hesaplanabilmekte ve görelilik kuramı gene doğrulanmaktadır.

Göreli kozmoloji. Özellikle 1960'lardan sonra, yeni buluşlar ve gözlem tekniklerinin gelişmesi sonucunda özel ve genel görelilik kuramlarının uygulanmasıyla evrenin yapısı ve geçmişi üzerindeki araştırmalar çok ilerlemiştir. En uzak astronomik cisimlerin ışıklarında gözlenen kırmızıya kayma olayı, genişleyen evrende bu cisimlerin bizden hızla uzaklaştıklarına işaret etmektedir. Eğer genişleme sabit hızla olmaktaysa, bu olayın 2×10^{10} yıl önce başlamış olması düşünülmektedir.

Mikrodalgalar ile kızılötesi ışınımların sınır bölgesine düşen frekanslarda her yönden gelen fon ışınımlarının bulunuşu, evrenin geçmişte olağanüstü yoğun ve sıcak olduğu dönemlerin varlığının kanıtı sayılmaktadır. Genel görelilik kuramı kuramsal kozmolojiye evrenin bir bütün olarak düz olması gerekmediği, büyük bir olasılıkla da düz olmadığı görüşünü getirmektedir. Evrenin çok büyük (kozmolojik) ölçekte homojen ve yönsemez (özellikleri her yerde ve her doğrultu boyunca özdeş) olduğu kabul edilse bile çeşitli olasılıklar ortaya çıkmaktadır. Evren uzaysal olarak bir açık evren olabilir (düz bir evren doğal olarak açık evrendir) ya da bir küre yüzeyi gibi kendi üstüne kapalı olabilir, bu durumda sınırları da yoktur. Benzer biçimde, evrenin, zaman içinde açık ya da kapalı olduğu düşünülebilir. Zaman içinde kapalı bir evren tasavvur etmek epeyce zordur, çünkü böyle bir evrenin alışılagelmiş neden-sonuç kavramlarıyla uyuşmadığı söylenebilir. Ama bu kavramlar normal günlük yaşamdan elde edilmiş kavramlardır, milyarlarca yıl içeren bir zaman ölçeğinde geçerli olmayabilirler. Çeşitli kozmolojik modeller ortaya konmuş ve bunlar kuramsal olarak incelenmiştir, ama gözlem sonuçlarının bu modellerden herhangi birini doğruladığı söylenemez. Gözlemlerden elde edilen bilgiler, evrenin geçmişte bir ateştopu (olağanüstü yoğun ve sıcak madde) durumunda iken genleşerek oluştuğu görüşünü içeren modelleri destekleyici niteliktedir.

görelilik kütlesi, özel görelilik kuramında hareket halindeki bir cismin kütlesi. Özel görelilik kuramından önce geliştirilen fizik kuramlarında, kütlesi m ve hızı v olan bir cismin momentumu $p=mv$ formülüyle, enerjisi (E) ise, E_0 cismin belirlenmemiş olan "durgun enerjisi" olmak üzere $E=E_0+\frac{1}{2}mv^2$ formülüyle verilirdi. Özel görelilik kuramında p ve E için bu formüller sırasıyla $p=mv/\sqrt{(1-v^2/c^2)}$, $E=mc^2/\sqrt{(1-v^2/c^2)}$ biçimini almıştır; burada c ışık hızı (saatte 300.000 km) ve m cismin durgun kütlesidir (yani, cismin hareketsiz durumundaki kütlesi). Bir cismin görelilik kütlesi (m_R) çoğunlukla $m_R=m/\sqrt{(1-v^2/c^2)}$ olarak verilir. Buradan, tüm hızlar için $p=m_Rv$ ve $E=m_Rc^2$ bağıntıları elde edilir. Bir cismin hızı ışık hızına yaklaştıkça görelilik kütlesi de sonsuza yaklaşır, bu nedenle de cisme ne kadar momentum ve enerji eklenirse eklensin, hızı her zaman c'nin altında kalır.

Göreme Tarihi Milli Parkı, İç Anadolu Bölgesi'ndeki Göreme Vadisinde(*), tarihsel, arkeolojik ve doğal değerlerin korunması amacıyla ayrılmış park. Nevşehir, Ürgüp ve Avanos kentleri arasındaki 9.572 hektarlık alan 25 Kasım 1986 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla ulusal park olarak ayrılmıştır.

Ulusal Park, doğuda Damsa Çayı vadisi, güneyde Kermil Dağı, batıda Elmabayır Deresi, kuzeyde de Kızılırmak vadisinin güney yamaçlarıyla çevrilidir. Parkın bulunduğu vadinin en önemli özelliği, bazalt örtüsüyle kaplı tuflerin çeşitli doğal etkilerle aşınması sonucunda oluşmuş peribacalarıdır; bunlardan bazısının yüksekliği 35 m'ye ulaşır. Göreme Vadisi aynı zamanda, 7. yüzyıl ve sonrasında çeşitli baskılardan kaçarak burada yerleşen Hıristiyan topluluklarının yarattığı kültürel zenginliklerle doludur. Gerek peribacalarının içi, gerekse tüflü arazi oyularak tapınak, konut, kiler, şaraphane gibi çeşitli mekânlar oluşturulmuştur. Bunlardan özellikle dinsel mekânların duvar ve tavanları Erken Bizans Dönemi fresklerle süslenmiştir.

Göreme köyünün doğusunda, tarihsel yapıların yoğunlaştığı alanda, 1960'ta kurulan Göreme Açık Hava Müzesi yer alır. Müze alanındaki en önemli yapılar şunlardır: Müze girişinin sağındaki Aziz Basileios Şapeli; adını çevredeki elma bahçelerinden alan ve 11. yüzyılda yapıldığı sanılan Elmalı Kilise; adını, girişinin karşısında, döşemedeki ayak izlerinden alan Çarıklı Kilise; yöredeki en geniş mekânlı kilise olan Tokalı Kilise; tümü fresklerle bezenmiş ve yalnızca küçük bir pencereden ışık alabilen Karanlık Kilise; girişinin solundaki fresklerde Azız Georgios ve Aziz Theodoros'un bir yılanı

Göreme Tarihi Milli Parkı'ndaki Elmalı Kilise'de duvar ve tavan freskleri, Nevşehir
Anadolu Yayıncılık Arşivi

öldürüşlerinin betimlendiği Yılanlı Kilise ve küçük kubbeli Barbara Kilisesi. Park alanında yer alan ama müze alanı dışında kalan birçok başka kilise içinde, freskleri 11. yüzyıldan kalma Saklı Kilise ve yıkıntı durumundaki Elnazar Kilisesi sayılabilir.

Park alanı, uzun vadeli gelişim planına göre iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm, asıl önemli doğal ve tarihsel değerlerin yer aldığı iç kesimdir. Burada Çavuşin köyü ile park etkinliklerinin merkezi olması planlanan ve bir belediye örgütü bulunan Göreme kasabası vardır. Bu mutlak koruma alanının dışındaki ikinci bölüm, tarım dışı ve tarımsal etkinliklerin süreceği tampon alandır. İkinci bölümün sınırları içine Ürgüp kenti de girmektedir.

Türkiye'de orman alanları dışında kurulmuş ilk ulusal park olan Göreme Tarihi Milli Parkı, Nevşehir'e yaklaşık 10 km, Kayseri'ye 63 km uzaklıktadır. Özellikle yabancı turistlerin ziyaret alanı olan ulusal parkta çeşitli konaklama tesisleri kurulmuştur. Tatil köyü, otel, motel, kamping alanlarının yanı sıra, bazıları peribacalarıyla tüflü araziye oyulmuş lokanta ve eğlence yerleri de vardır.

Göreme Vadisi, İç Anadolu Bölgesi'nde doğal, tarihsel ve arkeolojik zenginlikleriyle ünlü yöre. Nevşehir kentinin 12 km kadar doğusunda yer alır.

Yüzey şekillerini çok sayıda irili ufaklı vadi, sel yatağı ve özel bir aşınım biçimi olan peribacaları oluşturur. Vadideki arazi yapısını Erciyes Dağının uzun jeolojik çağlar boyunca süren volkanik etkinliği belirlemiştir. Bunun sonucunda oluşan tuf tabakasının yöredeki kalınlığı 100 m'ye ulaşır.

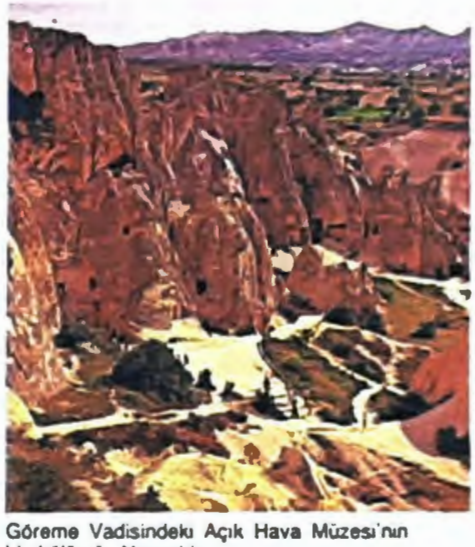

Göreme Vadisindeki Açık Hava Müzesi'nin bir bölümü, Nevşehir
Şemsi Güner

tüflerin üstünde bazalt ve andezitler vardır. Arazide oluşan çatlaklar çevresinde zamanla ısınma-soğuma, donma-çözülme, yağış ve rüzgâr gibi etkiler altında yumuşak tüfler ile sert bazalt bloklarının farklı aşınıma uğraması, peribacalarının biçimlenmesine yol açmıştır.

Nevşehir'in 12 km doğusunda yer alan antik Kapadokya yerleşmelerinden Korama'nın adı zamanla Göreme'ye dönüştü. 7. yüzyıl başlarında Bizans ile Sasaniler arasındaki çatışmalardan ve Arap akınlarından kaçan bir grup Hıristiyan buraya yerleşti. 8. ve 9. yüzyıllarda Bizans'ta İkonoklazm'ın (Tasvir Kırıcılık) güçlenmesi, yöreye sığınanların sayısını artırdı. Hıristiyan halk ve din adamları kolay oyulabilen tüflü arazi ile peribacalarında çok sayıda manastır, kilise ve konut yaptılar. Bazı kaynaklara göre o dönemde vadide irili ufaklı 360 kilise kuruldu.

Tapınakların duvar ve tavanları Kitabı Mukaddes'ten sahnelerin betimlendiği fresklerle süslüdür. İkonoklazm dönemine ait bezemeler ise çoğunlukla geometrik örgeler ve üzüm, balık, horoz gibi figürlerdir. 9. yüzyıl ortalarında İkonoklazm'ın yenik düşmesinden ve Arap saldırılarının dinmesinden sonra, kıyım döneminden kalma fresklerin üstüne başka bezemeler yapıldı. Türkmenlerin gelip yerleşmesinin ardından Bizans'la ilişkisi kesilen yörede Kapadokya resim sanatının geleneksel özellikleri unutuldu. Oldukça kapalı nitelikteki vadide yaşayan Ortodoks halk zamanla Türkçe konuşmaya başladı. Türkçe konuşup Yunan harfleriyle yazan yerli halk Lozan Antlaşması hükümleri uyarınca Yunanlı sayılarak Yunanistan'a gitmek zorunda bırakıldı.

Geniş bir turizm potansiyeli bulunan Göreme Vadisindeki başlıca yerleşmeler Nevşehir Merkez ilçeye bağlı Göreme ve Üçhisar (Uchisar), Ürgüp ilçesine bağlı Ortahisar, Avanos ilçesine bağlı Çavuşin köyleri ve Ürgüp kentidir. Vadi, yılın her mevsiminde yabancı turistlerin ilgisini çeker. Modern konaklama tesislerinin ve yeterli ulaşım olanaklarının bulunduğu vadide Göreme köyünün hemen doğusunda, tarihsel yapıla-

rın yoğunlaştığı kesimde Göreme Açık Hava Müzesi kurulmuştur. Müzeyle birlikte geniş bir alan 1986'da Göreme Tarihi Milli Parkı(*) adıyla korumaya alınmıştır.

Vadide en önemli tarımsal etkinlik bağcılıktır. Ayrıca yörenin tüflü arazisinde kolaylıkla açılan oyuklar, özellikle turunçgillerin depolanmasında kullanılır. Daha çok limon depolandığı için "limonluk" adı verilen bu oyuklara beyazpeynir, patates ve elma da konur. Depolardaki nem oranı ürünlerin bozulmadan korunacağı düzeydedir ve sıcaklık yıl boyunca 8°C-11°C arasında kalır.

Gören, Şerif (d. 14 Ekim 1944, İskeçe, Yunanistan), Türk sinema yönetmeni. *Yol* (1982) adlı filmi Cannes Film Şenliği'nde Costa Gavras'ın *Missing* (1982; *Kayıp*) adlı filmiyle Altın Palmiye Ödülü'nü paylaşmıştır.

Bir süre İstanbul Erkek Lisesi'nde okuyan Gören, son sınıfta okuldan ayrılarak sinema alanında çalışmaya başladı. Erman Film Stüdyosu'nda kurgucu yardımcısı, sonra kurgucu olarak çalıştı. Filmlerinin belirgin özelliği olan hızlı kurgu anlayışını bu dönemde kazandı. 1968'de Mehmet Aslan'ın *Hakanların Savaşı* filminde ilk kez yönetmen yardımcılığı yapan Gören, 1974'e değin Remzi Jöntürk, Atıf Yılmaz, Yılmaz Güney, Natuk Baytan, Osman Seden gibi değişik yönetmenlerle çalıştı. 1974'te, *Endişe* filminin çekiminin ilk günlerinde Yılmaz Güney'in tutuklanması üzerine, filmin yönetmenliğini üstlendi. Bu ilk filmiyle 12. Antalya Altın Portakal Film Şenliği'nde en iyi yönetmen ödülünü kazandı. O günden sonra çok sayıda film yönetti. Senaryosunu Yılmaz Güney'in yazdığı ve beş mahkûmun bayram izni sırasında başlarından geçenleri konu alan *Yol* ile, 1982 Cannes Film Şenliği'nde büyük ödül Altın Palmiye'yi Costa Gavras'ın *Missing* (*Kayıp*) adlı filmiyle paylaşarak, Türk sinemasının en büyük başarılarından birini elde etti. Gören'in, *Endişe* (1974), *Derman* (1983) ve *Kurbağalar* (1985) adlı filmleri de uluslararası şenliklerde çeşitli ödüller kazandı. Gören, Toplumsal Gerçekçilik anlayışındaki bu filmlerin yanı sıra tümüyle ticari filmler de yönetmiştir. *Herhangi Bir Kadın* (1981), *Güneşin Tutulduğu Gün* (1984), *Gizli Duygular* (1984), *Sen Türkülerini Söyle* (1986) ve *Beyoğlu'nun Arka Yakası* (1987) gibi filmlerinde kent yaşamından kesitler verirken, *Nehir* (1977), *Tomruk* (1982), *Derman* (1983), *Katırcılar* (1987) gibi filmlerinde doğa-insan ilişkisini ele almış, *Abuk Sabuk I Film*'de (1990) absürd bir güldürü denemesi yapmıştır.

görev, kamu makamlarınca görülen iş. Yargı ve idare alanlarında değişik anlamlar içerir.

Hukukta görev kavramı, mahkemeler açısından uyuşmazlıkları çözerek hükme bağlamayı, idare makamları açısından ise, hukuk kurallarınca öngörülen uğraşları yerine getirmeyi kapsar. Yargılama hukukunda görev, bir yerdeki aynı yargı türünden genel mahkemelerden hangisinin davaya bakması gerektiğini belirten kuraldır. Buna madde bakımından yetki de denir. Ceza yargılamasında görev, son soruşturmayı yapacak mahkemeler arasında, yargılanması istenen eylemlerin ceza yasasının hangi maddelerini ihlal ettikleri göz önünde tutularak yapılan bir sınıflandırmayla belirlenir. Adliye mahkemelerinde görev bölüşümü, hukuk işlerinde sulh hukuk ve asliye hukuk, ceza işlerinde ise sulh ceza, asliye ceza ve ağır ceza mahkemeleri arasında yapılır. Asıl görevli olan asliye mahkemesidir. Öteki mahkemelerin görevleri yasalarda özel olarak belirtilir. Yargıya ilişkin görev kuralları kamu düzenine ilişkin olduğundan, mahkemeler görev sorununu davanın ilk oturumunda, tarafların ileri sürmesine gerek kalmaksızın kendiliğinden araştırmak zorundadır. Bundan başka bir mahkeme davanın her evresinde kendiliğinden ya da tarafların itirazı üzerine görevsizlik kararı verebilir.

İdari yargıda görev kavramı ve idari yargı mercilerinin görevli olup olmadıklarını araştırmaları daha geniş kapsamlı bir sorun oluşturur. Bir idari yargı mercii, önüne getirilen bir davada önce dava konusunun adli yargının mı, askeri idare yargısının mı yoksa idari yargının mı görev alanına girdiğini kendiliğinden araştırmak zorundadır. Dava konusunun idari yargının görev alanına girmesi durumunda da, idare mahkemesinin mi, vergi mahkemesinin mi yoksa Danıştay'ın mı görevli olduğu sorununun araştırılması ve karara bağlanması gerekir.

İdare makamlarının görevleri ise yasaların ve yasalara dayanılarak hazırlanan tüzük, yönetmelik vb düzenleyici işlemlerin bu makamlarca yerine getirilmesini öngördüğü işlerden oluşur. İdarenin görevi, onun işlevinden daha dar, ödevinden ise daha geniş bir kavramdır. İdare makamı yasanın öngördüğü görevi belli koşullara bağlı kalarak ve kendisine tanınan takdir yetkisini de kullanarak yerine getirir. Oysa ödev, idare makamının yükümlerini içerir. Bu nedenle ödev kavramı, görev kavramından daha çok kesinlik taşıyan bir kavramdır.

görev uyuşmazlığı, adli, idari ve askeri yargı mercilerinin görev alanlarına ilişkin olarak ortaya çıkan hukuksal uyuşmazlık.

Görev uyuşmazlığı idarenin adliye karşısında bağımsızlığını öngören idari rejimin bir ürünüdür. İdari rejimin karşıtı olan adli idare rejiminde idari davalar da adli mercilerce görüldüğünden birbirinden ayrı ve bağımsız yargı sistemleri ve bu sistemler arasında görev uyuşmazlıkları söz konusu olmaz. İdari rejimde ise idarenin taraf olduğu davaların adliyenin görev alanı dışında tutulması amaçlanır. Adliyenin bu gibi davalarda kendini görevli sayması durumunda, idarenin görev itirazında bulunması olanağı tanınır. Bu itirazın da dikkate alınmaması durumunda, görev uyuşmazlığı çıkarılarak bu uyuşmazlığın uyuşmazlık mahkemesince çözülmesini sağlama yoluna gidilir. Bundan başka hukuk devleti ilkesi gereğince hakkın yerine getirilmesi zorunluğu bulunduğundan, adli ve idari yargı mercilerinin bir uyuşmazlığı kendi görev alanları içinde görmeyerek davaya bakmaktan kaçınmaları durumunda da görevli yargı merciinin hangisi olduğunun belirlenmesi gerekir.

Fransa'da olduğu gibi Türkiye'de de idari rejim geçerli olduğundan, Uyuşmazlık Mahkemesi'nin(*) kurulduğu 1945'ten bu yana adli ve idari yargı mercileri arasındaki görev uyuşmazlıkları bu yüksek mahkemece çözülmektedir. 1961 Anayasası aralarında görev uyuşmazlığı çıkabilecek yargı mercileri arasına askeri yargı mercilerini de katarak bu uyuşmazlıkların alanını genişletmiş, 1982 Anayasası da aynı düzenlemeyi benimsemiştir (m. 158). Böylece ilk kuruluşunda yalnızca "hukuk" alanındaki görev uyuşmazlıklarını gidermekle görevli kılınmış olan Uyuşmazlık Mahkemesi'nin görevleri arasına "ceza" alanındaki görev uyuşmazlıkları da alınmıştır.

Bir davanın görülmesinin başka bir yargı düzeninin görevi içine girdiği gerekçesine dayanılarak yapılan görev itirazının mahkemece reddi üzerine ilgili başsavcının görev konusunun incelenmesi için Uyuşmazlık Mahkemesi'ne başvurmasına "olumlu görev uyuşmazlığı" denir. Bu durumda görev konusunun Uyuşmazlık Mahkemesi'nde incelenebilmesi için dava mahkemesinin davanın esası hakkında henüz karar vermemiş olması gerekir. Esas hakkında karar verildikten sonra görev konusundaki itirazın karara bağlanması Yargıtay'ın yetkisine girer. Görev itirazı Yargıtay'ca da reddedilirse olumlu görev uyuşmazlığı çıkarma olanağı doğar. Bu durumda başsavcının görev uyuşmazlığı çıkarabilmesi için görevsizlik itirazını ileri süren kişi ya da makamın başvuruda bulunması gerekir. Bu başvuru dava mahkemesince başsavcılığa verilir. Başsavcı başvuruyu yerinde görürse uyuşmazlığın çözülmesi konusundaki istemini 10 gün içinde Uyuşmazlık Mahkemesi'ne sunar. Uyuşmazlık Mahkemesi bu istemi yasanın öngördüğü usuller içerisinde karara bağlayarak görevli yargı yerini belirler.

Adli, askeri ve idari yargı yerlerinden en az ikisinin, tarafları, konusu ve nedeni aynı olan davada kendilerini görevsiz saymaları durumunda ise "olumsuz görev uyuşmazlığı" çıkarılabilir. Bunun için görevsizlik kararlarının öteki yargı yerinin görevli olduğu gerekçesiyle verilmiş ve kesinleşmiş olması gerekir. Bu durumda davacı hakkının yerine getirilmesini sağlamak için ikinci görevsizlik kararını veren mahkemeye başvurarak dosyanın Uyuşmazlık Mahkemesi'ne gönderilmesini ister. Mahkeme bu isteğe uymak zorundadır. Olumsuz görev uyuşmazlığını inceleyen Uyuşmazlık Mahkemesi, görevli olduğu kanısına vardığı yargı yerinin görevsizlik kararını kaldırarak davanın o yargı yerince görülmesine karar verir.

Görev uyuşmazlıkları, birbirinden bağımsız olan adli ve idari yargı sistemlerinin kendi içlerinde de ortaya çıkabilir. Ceza mahkemesi ile hukuk ya da ticaret mahkemeleri arasında görev yönünden olumlu ya da olumsuz bir görev uyuşmazlığı çıktığında, bu konudaki kararlar temyiz edileceğinden sonuçta uyuşmazlık Yargıtay Ceza Dairesi ya da Ceza Genel Kurulu ile Yargıtay Hukuk Dairesi ya da Hukuk Genel Kurulu arasında çıkacak demektir. Bu durumda Yargıtay Büyük Kurulu'nca içtihatların birleştirilmesi yoluyla uyuşmazlık çözülecektir. İdare ve vergi mahkemeleri idari yargının görev alanına giren bir davada görevsizlik nedeniyle davanın reddine karar verirlerse, dosyayı Danıştay'a ya da görevli idare ya da vergi mahkemesine gönderirler. Danıştay, davayı görevi içinde görmezse dosyanın görevli mahkemeye gönderilmesine karar verir. Dosya görevsizlik nedeniyle bir idare mahkemesinden bir vergi mahkemesine gönderilmiş ya da tersi olmuşsa, dosyanın gönderildiği mahkeme kendisini görevsiz gördüğünde, görev uyuşmazlığını bu mahkemelerin yargı çevresi içerisinde bulundukları bölge idare mahkemesi çözer. Söz konusu mahkemeler aynı bölge idare mahkemesinin yargı çevresi içinde değilse, görev uyuşmazlığı Danıştay'ca çözülür.

görevden uzaklaştırma, görevinin başında kalmasında kamu hizmetinin gerekleri bakımından sakınca görülen devlet memuru hakkında alınan idari önlem. Görevden uzaklaştırma kararının nedeni bir disiplin ya da bir ceza kovuşturması olabilir. Bu önlemle memur hakkında yapılan soruşturmanın sağlıklı bir biçimde yürütülmesi ve kamu hizmetinin soruşturma nedeniyle kesintiye uğramaması amaçlanır.

657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nda görevden uzaklaştırma kararını alma yetkisi

belli makamlara verilmiştir. Bunlar atamaya yetkili üstler, bakanlık ya da genel müdürlük müfettişleri, illerde valiler, ilçelerde de kaymakamlardır. Görevden uzaklaştırılan memur hakkında 10 işgünü içinde soruşturmaya başlanması gerekir. Memuru görevden uzaklaştırdıktan sonra onun hakkında hemen soruşturmaya başlamayan, soruşturma sonunda uzaklaştırma işlemini keyfi olarak ya da garaz ya da kin dolayısıyla yaptığı anlaşılan üstler hukuki, mali ve cezai sorumluluğa tabidir (m. 139). Görevden uzaklaştırılan memurun göreviyle ilişkisinin kesilmesine karşın memurluğu sona ermez ve aylığının üçte ikisi ödenir. Görevden uzaklaştırmaya bir disiplin kovuşturması nedeniyle başvurulmuşsa, bu önlem en çok üç ay sürebilir. Bu süre sonunda hakkında bir karar verilmeyen memurun görevine başlaması gerekir. Görevden uzaklaştırma kararı bir ceza kovuşturması nedeniyle alınmışsa bu önlemin devamında zorunluk olup olmadığı iki ayda bir gözden geçirilir ve varılan sonuç ilgili memura bildirilir. Disiplin ya da ceza kovuşturması sonunda memura verilen ceza memurluk statüsünden çıkarılmayı gerektirecek türden değilse, memur görevine geri döndürülür ve aylıklarından kesilmiş olan üçte bir oranındaki para tutarı kendisine ödenir. Ayrıca kademe ilerlemesinde ve derece yükselmesinde görevden uzakta geçirdiği süre de göz önüne alınır.

görevi kötüye kullanma, memurun, yasaların kendisine verdiği yetkileri hukuka aykırı bir biçimde kullanmasıyla oluşan suç. Ceza yasalarının uygulanmasında görevli sayılan kimselerin işlediği suçlarla Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) rüşvet, zimmete para geçirme, yiyicilik vb biçiminde özel olarak tanımlayarak düzenlediği görev suçlarının dışında kalan görev suçlarından oluşan bir genel kategoridir. Bu kategoriye giren eylemler tek tek tanımlanmış olmadığından, bu türden suçları düzenleyen TCK'nın 240. maddesi bir tür "torba hüküm" niteliği taşır. Bu maddeye göre, yasada yazılı durumlardan başka hangi nedenle olursa olsun görevini kötüye kullanan memur, eylemin ağırlık derecesine göre bir ile üç yıl arasında değişen hapis cezasına çarptırılır. Cezayı hafifletici nedenlerin bulunması durumunda altı aydan bir yıla kadar hapis ve her iki durumda 2 bin TL'den 10 bin TL'ye kadar ağır para cezasıyla cezalandırılır. Ayrıca memurluktan geçici ya da temelli olarak yoksun kılınır. Yasa bu suçun öğelerini gösterip açık seçik bir tanımını yapmadığından sözü geçen düzenleme "yasasız suç olmaz" ilkesi bakımından büyük bir esneklik taşır. Mahkeme memurun yasanın tanımladığı görev suçlarının dışında kalan hukuka aykırı eylemlerinden hangisinin bu düzenlemenin kapsamına girdiğini kendisi belirleyecektir.

Görey, Yavuz (d. 27 Ağustos 1912, Cenevre), soyut anlayıştaki heykelleri, figüratif büst ve anıtlarıyla tanınan heykelci.

Afişçi İhap Hulusi'nin (Görey) kardeşidir. İstanbul'da Saint Joseph ve Galatasaray liselerinde okuduktan sonra bir süre Paris'te kaldı. Daha sonra Belçika'ya giderek Van Herch Enstitüsü'nde matematik öğrenimi gördü. Bir yandan da Güzel Sanatlar Akademisi'nde resim derslerine katılıyordu. 1935'te heykele yöneldi. 1938'de Kanton Tasarım Okulu'nda heykelci Kasimir Raymond'un öğrencisi oldu. 1941'de Türkiye'ye döndü, Güzel Sanatlar Akademisi Heykel Bölümü'nde Rudolf Belling ile çalıştı. Öğrencilik yıllarında Belling'in figür anlayışından etkilendi. 1943'te eğitimini tamamladıktan sonra Mısır, Irak, Almanya, Fransa gibi birçok ülkeye gitti. George Colbe (1877-1947), Emilio Greco (1913) gibi ünlü heykelcilerle çalıştı. 1958'de Belling ile İstanbul Teknik Üniversitesi'nde (İTÜ) temel tasarım ve modelaj dersleri vermeye başladı. Belling'in Türkiye'den ayrılmasından sonra İTÜ'deki dersleri tek başına sürdürdü. 1950'lerin ortalarına doğru, daha önceki figuratif anlayışından vazgeçerek soyut bir anlayışa yöneldi. Yapıtlarında kütle-hacim, geometrik-organik, ışık-gölge, boş-dolu gibi karşıtlıkları kullandı. Ama büst ve anıt çalışmalarında figüratif yaklaşımını sürdürdü. En önemli yapıtları arasında İstanbul Üniversitesi bahçesindeki "Gençlik Anıtı" (1955), Erfelek, Çınarcık ve Rize'deki Atatürk anıtları, Burdur'daki "Türk Tarihinin Büyük Olayları ve Kişileri Anıtı" bulunmaktadır.

Görgey, Artúr (d. 30 Ocak 1818, Toporcz, Avusturya İmparatorluğu - ö. 20 Mayıs 1916, Budapeşte), 1848-49 Devrimi'ndeki rolüyle ünlü Macar subayı.

Gençliğinde Avusturya ordusuna hizmet etti. Daha sonra, kimya öğrenimi görmek

Görgey, bir taş baskı
Magyar Nemzeti Múzeum, Budapeşte

amacıyla ordudan ayrıldı. 1848'de Macar yurtseverlerinin kurduğu orduya katıldı; cesareti ve önderlik yeteneğiyle kısa sürede ünlendi. 30 Ekim 1848'deki Viyana'yı kurtarma girişiminde bir kolorduya komuta ettikten sonra Yukarı Tuna'daki Macar kuvvetleri komutanlığına getirildi. Aralıkta Avusturya orduları Macaristan'ı istila etti; Görgey ise askerlerinin deneyimsizliğini fark ederek geri çekildi ve Budapeşte'yi savunmayı reddetti. Bu kararı milliyetçi lider Lajos Kossuth'la arasında gerginliğe yol açtı. Bu gerginlik, Görgey'in 5 Ocak 1849'da birliklerine çıkardığı ve ulusal savunma komitesinin otoritesine meydan okuma niteliği taşıyan emirle daha da arttı. Ama Görgey izleyen ilkbahardaki başarılı saldırısıyla Avusturyalıları hemen hemen Macaristan dışına sürdü.

Görgey, Habsburgların tahttan indirilmesine katılmamakla birlikte, bağımsızlığın ilanından (14 Nisan) sonra komutanlığının savunma bakanlığıyla birleştirilmesini kabul etti. Ordularını batı cephesine kaydırması, kendisini askeri diktatör ilan etmesi ve Rusların beklenen istilasından önce Avusturyalılarla barış yapması yönündeki istekleri reddetti.

Gene de Görgey, artan olumsuzluklara karşı büyük bir ustalık ve cesaretle savaştı. Macaristan'ın durumunun umutsuzlaşması üzerine Kossuth, 11 Ağustos'ta yönetimden çekilerek yerini Görgey'e bıraktı. İki gün sonra da Görgey Világos'ta Ruslara teslim oldu.

Görgey Rus çarı I. Nikolay'ın kişisel girişimleri sayesinde idamdan kurtulabildi. Avusturya'daki Klagenfurt'ta gözaltında tutulduktan sonra 1867'de Macaristan'a dönmesine izin verildi. Kossuth ve yandaşlarının ona yönelttikleri ihanet suçlamaları 1918'de yayımlanan belgelerle çürütüldü. Görgey, Macar aşırı çevrelerinin birçok eylemini yanlış ve aptalca bulmasına karşın kendi duygularını yüksek çıkarlar olarak gördüğü amaçlar uğruna feda etti. Kendi yaptıklarını ise *Mein Leben und Wirken in Ungarn, 1848-1849* (1852; Macaristan'daki Yaşamım ve Çalışmalarım, 1848-1849) adlı kitabında ve *Was verdanken wir der Revolution?* (Devrime Ne Borçluyuz?) adıyla 1875'te imzasız yayımlanan bir makalede savundu.

görgü kuralları, toplumsal ve mesleki davranışları düzenleyen kurallar ve uzlaşımlar sistemi. Her toplumsal birimde yasal düzenlemelerle korunan benimsenmiş davranış kurallarının yanı sıra göreneklerin öngördüğü ve grup baskısıyla uygulanan davranış normları da vardır. Bu normları bozan kişi, hiçbir resmi yargılama ya da cezayla karşılaşmaz; ceza, grubun öteki üyelerinin söz konusu davranışı onaylamamasıdır. Maddi kültür düzeyi ne olursa olsun, ileri düzeyde katmanlaşmış her toplumun görgü kuralları vardır. Bu kurallar çerçevesinde her birey, toplumun öteki üyelerinin kendisinden, kendisinin de toplumun öteki üyelerinden beklediği davranışların bilincindedir.

Başlangıçtan beri saraylar görgü kurallarının doğal yuvasıydı; davranış incelikleri hükümdardan çevresine doğru halkalar biçiminde yayılıyordu. Kahramanlık destanı *Beowulf*'un (İS 700-750) yazarı Anglosakson toplumunu betimlerken, Kraliçe Wealtheow'un "görgü kurallarına özen gösterdiğini" söylüyor ve kraliçenin içki kadehini önce krala, sonra da kesin olarak belirlenmiş bir sırayla başkalarına sunduğunu yazıyordu.

Feodal toplumda katı kurallara bağlı bir katmanlaşma olduğu için, görgü kuralları ortaçağda Batı'da altın çağını yaşadı. Jean Froissart *Chroniques*'inde Poitiers Çarpışması'ndan (1356) sonra Edward'a (Kara Prens) tutsak düşen Fransa kralı Jean'a sofrada Edward'ın hizmet ettiğini anlatıyordu. İngiltere'de davranış ölçüleri büyük ölçüde 16. yüzyılda nezaket kitapları adıyla yayımlanan bazı İtalyan metinlerinin etkisiyle oluştu. Baldassare Castiglione'nin *Il libro del cortegiano*'su (1528; Nezaket Kitabı) büyük olasılıkla bu kitapların en etkilisiydi. Daha sonra İngilizlerin kaleme aldığı, Richard Brathwaite'in *The English Gentlemen* (İngiliz Centilmenleri) ve *Description of a Good Wife* (İyi Bir Eşin Tanımı) gibi yapıtlar "Mayflower" gemisinin yolcularınca Amerika'ya götürüldü. Bu kitapların ardından kısa sürede, örneğin ana babalar için elkitabı olarak Eleazar Moody'nin kaleme aldığı sanılan *School of Good Manners* (İyi Terbiye Okulu) gibi yerli kitaplar çıkmaya başladı.

İngiltere'de 18. yüzyıl sonları ile 19. yüzyıl başlarında, "Beau" (Güzel) Nash ve "Beau" Brummell gibi kişilerin kendi beğenilerini yüksek sosyeteye birer kural gibi benimsetmesiyle görgü kuralları büyük gelişme gösterdi. Naip prens bile yeleğinin düğmelerini Brummell'in tanımladığından daha çok açamıyordu. 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında toplumun yüksek tabakalarında, görgü kurallarının en önemsiz gereklerine bile uymak ayrıca bir oyalanma, kadınlar için de bir iş olarak görülüyordu. Gitgide daha ayrıntılı kurallar konmaya başladı; böylece yüksek sosyeteye girenler-

de bir benzersizlik duygusu yaratılıyor, görgü kurallarını bilmeyenler uzakta tutulabiliyordu.

Ama 20. yüzyıl ortalarına gelindiğinde ince davranma kuralları yalnızca bir seçkinler grubunu ilgilendirmekten çıktı. Emily Post ve Amy Vanderbilt gibi ünlü ve etkili iki beğeni hakemi sıradan insanlar için günlük yaşamda geçerli olacak görgü kuralları geliştirdiler. Başkan Roosevelt'in eşi Eleanor Roosevelt de toplumsal, siyasal ve diplomatik konumunun sağladığı geniş deneyime dayanarak, *Book of Common Sense Etiquette* (1962; Sağduyulu Görgü Kuralları Kitabı) adlı bir kitap yayımladı.

İki dünya savaşı ve toplumsal eşitliğin gelişmesi, toplum yaşamının hızlanan temposuna ve çetinleşen koşullarına uygun daha basit bir kurallar bütününün doğmasına yol açtı. Ama günümüzde de görgü kuralları saray çevrelerinde ve törenlerde, ayrıca toplum ve meslek yaşamının törensel yönlerinde ağırlığını korumaktadır. Hiçbir yasa ya da ahlak kuralı, çorbayı bitirirken kâsenin çorbayı içene doğru değil de ters yönde eğilmesi gerektiğini ya da İngiltere'de hekimlere "Dr." diye seslenilirken cerrahlara "Mr." denmesi gerektiğini belirtmez, ama görgü kuralları bunu gerektirir. Toplumu oluşturan toplulukların içeriği ve çerçevesi sürekli değiştiğine göre, görgü kuralları da onlarla birlikte değişebilir ve değişmektedir.

Görice *bak.* Korçë

Göriceli Koçi Mustafa Bey *bak.* Koçi Bey

Göring, Hermann, GOERING olarak da yazılır (d. 12 Ocak 1893, Rosenheim, Bavyera - ö. 15 Ekim 1946, Nürnberg, Almanya), Nazi Partisi'nin önderlerinden ve Nazi polis devletinin başlıca mimarlarından. Nürnberg'deki Uluslararası Askeri Mahkeme'nin

Göring, *Sturmabteilung*'un (SA) şefi olduğu yıllarda, 1933
Heinrich Hoffmann, Münih

kararıyla savaş suçlusu olarak idama mahkûm edilmiş, ama cezasının infaz edileceği gece zehir içerek intihar etmiştir.

Göring'in çocukluğu Nürnberg'deki küçük Veldenstein Şatosu'nda geçti. Şatonun Yahudi sahibi Hermann von Epenstein, 1913'e değin Göring'in annesinin âşığı ve çocuklarının vaftiz babasıydı. Askerlik eğitimi gören Göring 1912'de orduya katıldı. I. Dünya Savaşı'nda, yeni kurulan hava kuvvetlerinde başarıyla görev yaptı. 1918'de, Almanların ünlü havacısı Richthofen baronu Manfred'in (Kızıl Baron) ölmesinin ardından, onun filosunun komutanlığına getirildi. Almanya'nın teslim olmasını izleyen bunalımlı dönemde, sivil halkın subaylara karşı tutumundan büyük hoşnutsuzluk duyduğu için ülkeyi terk etti. Danimarka ve İsveç'te bir süre ticari pilot olarak çalıştıktan sonra İsveçli barones Carin von Rosen'le tanıştı. Kocasından ayrılan baronesle 3 Şubat 1922'de Münih'te evlendi.

Hitler'le 1921'de tanışan Göring, 1922 sonlarında o sırada pek az üyesi olan Nazi Partisi'ne (NSDAP; Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi) girdi. Hitler'in yarı askeri örgütü *Sturmabteilung*'un (SA) başına getirildi. Kasım 1923'te Hitler'in iktidarı ele geçirmek üzere düzenlediği başarısız Birahane Darbesi'ne katıldı; darbe sırasında kasığından ağır yaralandı. Hakkında tutuklama emri çıkarılınca karısıyla birlikte Avusturya'ya kaçtı. Bu sırada yaralarının acısını dindirmek için verilen morfine bağımlılık kazandığından 1925'te ve 1926'da İsveç'teki Långbro akıl hastanesinde iki kez tedavi gördü.

1927'de Almanya'ya döndükten sonra Alman sanayicileriyle iyi ilişkiler kurdu ve parti yönetimindeki eski görevine getirildi. 1928 seçimlerinde Nazi Partisi'nden *Reichstag*'a (Parlamento) seçilen 12 milletvekili arasında yer aldı. Bundan sonra meclisteki parti grubunun önderi durumuna geldi, Nazilerin 230 sandalye kazandığı Temmuz 1932 seçimlerinin ardından *Reichstag* başkanlığına seçildi.

Göring'in bu görevi sırasındaki tek uğraşı, Mart 1933'e değin görünürde varlığını koruyan demokratik sistemi işlemez duruma getirmek oldu. Göring'in, Cumhurbaşkanı Paul von Hindenburg'un güveninden yararlanarak, önce Franz von Papen'i, ardından da Kurt von Schleicher'i saf dışı bırakmak için düzenlediği usta manevraların sonunda Hindenburg şansölyelik görevine Hitler'i getirmek zorunda kaldı (30 Ocak 1933). Göring, en güçlü ve en büyük Alman devleti olan Prusya'nın içişleri bakanlığına getirildikten sonra Prusya polisini Nazileştirdi ve Gestapo (Gizli Devlet Polisi) adlı örgütü oluşturdu. Aynı dönemde zorlu muhalifleri "ıslah etmek" için toplama kampları kurdu. Nazilerin tezgâhladığı *Reichstag* yangınını (27 Şubat 1933) Göring komünistlerin üstüne yıkınca komünist ve bazı sosyal demokrat milletvekilleri toplu olarak tutuklandı. Böylece hükümete olağanüstü yetkiler veren 23 Mart tarihli yasanın meclisten geçmesine engel olabilecek her türlü muhalefet ortadan kaldırılmış oluyordu.

Göring bunu izleyen 10 yıl boyunca, Hitler'in en sadık destekçisi olmayı sürdürdü. Devlet aygıtı üzerinde neredeyse kişisel bir denetim kurdu. Havacılık bakanlığı görevini de üstlendi; Mart 1935'e değin sivil bir kuruluş görünümünü koruyan Alman Hava Kuvvetleri'nin (*Luftwaffe*) başkanlığını yaptı. 1934'te SA'ların şefi Ernst Röhm'ün tasfiye edilmesine önayak oldu. Ama aynı yıl güvenlik işlerinin sorumluluğunu Heinrich Himmler'e bırakarak Gestapo ile toplama kamplarına ilişkin yükümlülüklerinden kurtuldu. Hitler 1936'da Göring'i, savaş ekonomisine geçişi sağlamak üzere hazırlanan Dört Yıllık Plan'ı uygulamakla görevlendirdi. Göring ertesi yıl, 1934'ten beri Hitler'in ekonomi bakanlığını yürüten Hjalmar Schacht'ın da yerini aldı. Aynı dönemde yabancı ülke temsilcileriyle Hitler adına görüşmelerde bulunmak üzere sık sık yurtdışına gitti.

Göring yalnızca Alman halkı için değil, yabancı diplomat ve elçiler için de en gözde Nazi önderiydi. Dokunulmaz konumundan yararlanarak büyük bir servet edindi. Ava çok düşkün olduğu için, Berlin'in kuzeyindeki Schorfheide'de edindiği geniş ormanlık arazide 1933'ten sonra görkemli bir malikâne kurdu. Değerli sanat koleksiyonunun büyük bölümü, 1931'de ölen karısının anısına Carinhall adını verdiği bu malikânede bulunuyordu. Nisan 1935'te aktris Emmy Sonnemann'la evlenen Göring'in tek çocuğu olan kızı Edda 2 Haziran 1938'de doğdu.

Savaş öncesinde Avusturya'yı Almanya'yla birleşmeye (*Anschluss*) zorlamak için şantaj yöntemlerine başvuran Göring, aynı dönemde Alman Yahudilerinin mallarına el koyma operasyonunu da yönetti. Ama İsveçli sanayici Birger Dahlerus'la 1939'da yaptığı görüşmeler, savaşı önleme ya da erteleme isteğinde içten olduğu yolunda yorumlara yol açtı. Oysa Göring'in yönetimindeki *Luftwaffe*, yıldırım savaşı (*blitzkrieg*) olarak adlandırılan saldırıyı yürüterek Polonya direnişinin kırılmasında ve Hitler ordularının ilerlemesinde önemli rol oynayacaktı. Buna karşılık Göring, savaşın güçlüklerine katlanamayacak kadar rahatına düşkündü. Ayrıca Hitler'in avcı uçağı yerine bombardıman uçağı üretme inadına karşı koyacak basiretten de yoksundu. Nazi ordularının çarpıştığı cepheler Kuzey Avrupa'dan Akdeniz'e ve Kuzey Afrika'ya doğru yayılınca *Luftwaffe*'nin savunma gücü de zayıfladı. *Luftwaffe*'nin Britanya Çarpışması'nda (1940) yenilgiye uğraması ve Müttefiklerin Almanya'yı bombalamasına engel olamaması üzerine saygınlığı zedelenen Göring, sağlığının bozulduğunu öne sürerek Carinhall'e çekildi. Burada, işgal edilen ülkelerdeki Yahudilere ait koleksiyonlardan yağmalanan yapıtlarla koleksiyonunu daha da genişletti, nüfuzundan yararlanmak isteyenlerin armağanlarıyla lüks içinde yaşamaya başladı. Aşırı dozda uyuşturucu almayı sürdürmesi de sık sık tedavi görmesini gerektirdi.

Göring'in adı rejimle özdeşleştiği için, Hitler bütün hatalarına karşın onu tasfiye etmeyi göze alamadı ve 1939'da ardılı ilan etti. 1940'ta Büyük Almanya mareşalliğine (*Reichsmarschall des Grossdeutschen Reiches*) yükseltti. Göring savaşın son günlerinde, ardıllık haklarına dayanarak, Berlin'de kuşatılmış ve çaresiz durumda bulunan Hitler'in yetkilerini üstlenmek istedi. Bunun üzerine Hitler onu tüm görevlerinden uzaklaştırdı.

Hitler'in intiharının ardından ABD kuvvetlerine teslim olan Göring, savaş suçlusu olarak mahkemeye çıkarılmayı beklediği tutukluluk döneminde uyuşturucu bağımlılığından bütünüyle kurtuldu. Nürnberg'deki Uluslararası Askeri Mahkeme önünde kendisini ustaca savundu. Nazilerin korkunç uygulamalarından Himmler'in sorumlu olduğunu, kendisinin hiçbir sorumluluğunun bulunmadığını öne sürdü. İdama mahkûm edildikten sonra asılmayıp kurşuna dizilmeyi istedi. Bu talebinin reddedilmesi üzerine infazın gerçekleştirileceği gece Nürnberg'deki hücresinde zehir içerek intihar etti.

Görlitz, Almanya'nın doğu kesiminde, Saksonya eyaletinde (*Land*) kent. Neisse Irmağı kıyısında, Polonya'nın Zgorzelec kasabasının (1945'ten önce Görlitz'in bir parçasıydı) karşısında ve Dresden'in doğusunda yer alır, Gorelić adıyla bir Slav yerleşmesi olarak kuruldu. Tarihsel kayıtlarda adından ilk kez 1071'de söz edilir. Bohemya'ya bağlı olduğu 1303'te berat aldı. 1346'dan sonra Lausitz Kentleri Federasyonu'nun üyesi ve Yukarı Lausitz'in (Oberlausitz) yönetim ve kültür merkezi oldu. 1377-96 arasında bir düklük merkeziydi. 1635'te Bohemya'dan Saksonya'ya, 1815'te de Prusya'ya geçti. İlginç yapıları arasında SS. Peter ve Paul Kilisesi (1423-97), Kutsal Kabir'in bir mo-

deli (1481-89), 14. yüzyıla ait bir kalenin kalıntıları ve çok sayıda 16. yüzyıl evi sayılabilir.

Görlitz, ekonomik bakımdan doruk noktasına, dokuma işçiliğiyle ün kazandığı ortaçağda ulaştı. Dokuma sanayisinde ketenbezi üretimine geçişle elde edilen zenginlik, bazı güzel Barok binaların yapılmasını sağladı. Günümüzde önemli bir linyit bölgesinde demiryolu kavşağı olan Görlitz, Yukarı Lausitz'in ticaret merkezidir. Demiryolu vagonları üreten bir kamu fabrikası dışında makine, dokuma, elektroteknik ve ahşap sanayileri vardır. Nüfus (1990 tah.) 74.766.

görme, cisimlerin biçim ve renklerinin görme organı olan göz aracılığıyla algılanarak ayırt edilmesini sağlayan fizyolojik süreç. *Ayrıca bak.* göz; ışık alıcı.

görme alanı kusuru, görme alanı içindeki bazı nokta ya da bölgelerin karanlık bir leke biçiminde algılandığı görme kusuru. Migrende ortaya çıkan bu ışıksız noktalar geçici ve değişken olabilirse de, görme alanı kusurları genellikle kalıcıdır. Frengide görme sinirinin iltihaplanması ya da glokom görme alanının daralmasına neden olabilir; kişi algılanan cisimden uzaklaştıkça görme alanı genişler. Histeride ortaya çıkan ve tünel görüntüsü ya da boru görüntüsü olarak bilinen kusurda cisim ile göz arasındaki uzaklığın artması, görme alanının genişlemesine yol açmaz. Görme sinirinin göze girdiği bölge olan kör noktada (*papilla*) çeşitli nedenlerle sıvı toplanması sonucunda, bu bölgenin genişlemesiyle birlikte görme alanı daralır. Kör noktada ağtabakanın görme hücreleri olan koni ve çubuk hücreleri bulunmadığından, sağlıklı gözün algıladığı görme alanının ortasında da küçük bir karanlık nokta yer alır.

Metil alkol ya da kinin zehirlenmesi, görme sinirinin kılıfını zedeleyen hastalıklar, çeşitli maddelerin eksikliğine bağlı hastalıklar ve göz damarlarının iç katmanında yağ çökeltilerinin oluşmasıyla ortaya çıkan damar sertliği, görme alanı kusurlarına yol açan nedenlerin başında gelir.

Işıksız bölge kimi zaman görme alanının dörtte birini, hatta yarısını kaplayacak kadar geniş olabilir. Her iki gözün görme alanının sağ yanlarını, sol yanlarını ya da bir gözün sağ, öbür gözün sol yarısını karanlık görme biçimindeki bu görme kusuruna yarı körlük denir. Görme alanı kusurlarında ışıksız bölgenin büyüklüğü ve yeri, bozukluğa yol açan doku yıkımının yerini saptamaya yardımcı olur. Örneğin, iki görme alanının da dış yarılarının görülmemesi, iki gözden gelen görme sinirlerinin birleştiği ve ağtabakadan gelen kimi sinir liflerinin çaprazlanarak beynin öbür yarısına gittiği görme çaprazında örselenme olduğunu gösterir. Hipofiz bezinden kaynaklanan bir ur, görme çaprazına baskı yaparak bu duruma neden olabilir.

görme pigmenti, hayvanlarda ışığı alma ve ışık enerjisini sinir iletisi için gerekli elektrik enerjisine dönüştürmeyle ilgili maddelerin ortak adı. Bütün hayvanlarda temel pigment yapısının kromofor adlı renkli bir molekül (bazen retinen olarak da adlandırılan ve karoten türevi olan retinal) ve orta büyüklükte bir protein olan opsinden oluştuğu düşünülür. Retinal$_1$, A_1 vitamininden retinal$_2$ ise A_2 vitamininden kaynaklanır.

Omurgalıların çoğunda iki ya da üç tür görme pigmenti vardır. Omurgalılarda gözün ağtabakasındaki çomak hücrelerde bulunan skotopsin pigmentleri loş ışıkta görme ile ilgilidir; bunların retinal$_1$ biçimlerine rodopsin, retinal$_2$ biçimlerine de porfiropsin adı verilir. Fotopsin pigmentleri ise daha parlak ışıkta etkindir ve omurgalıların ağtabakalarındaki konik hücrelerde bulunurlar. Skotopsinlerden yalnız opsin bölümlerinin özellikleri ile ayrılan bu pigmentlerin retinal$_1$ biçimlerine iyodopsin, retinal$_2$ biçimlerine ise siyanopsin adı verilir.

görme siniri, OPTİK SİNİR olarak da bilinir, gözün ağtabakasından gelen duyu sinirlerinin uyarılarını beyin kabuğundaki görme merkezine taşıyan ikinci kafa çifti. Gözyuvarının arkasında yer alan ve ışık alıcı koni hücreleri içermediği için kör nokta olarak adlandırılan bölgedeki sinir lifleri bir araya gelerek görme sinirini oluşturur. Her iki gözden bu noktada ayrılan görme sinirleri beyin tabanının altından geçerek görme çaprazı (kiyazma) denen bölgede birbiriyle çaprazlaşır. Görme sinirindeki lifler bu bölgede çatallanır ve yarısı beynin aynı yanındaki görme merkezine, öbür yarısı da öbür gözden gelen liflerle birleşerek karşı yandaki görme merkezine gider. Böylece iki gözün algıladığı görüntülerin birbiri üstüne binmesi ve tek bir görüntü oluşması sağlanır.

Görme sinirinin temel bileşenleri ağtabakadan gelen görme lifleridir; bunun yanı sıra, gözbebeğinin değişen ışık miktarına göre açılıp kapanmasını denetlemek üzere beyin ile iris arasındaki sinir uyarılarını da taşır. Görme siniri yapısal olarak gerçek bir çevrel sinir değil, merkez sınır sisteminin bir parçası sayılabilir.

En çok 15-25 yaşlarındaki erkeklerde ortaya çıkan ve kalıtsal bir bozukluk olan Leber hastalığı, kafatası yaralanmaları, glokom, sinire baskı yapan bir ur, metil alkol, kinin ya da arsenik zehirlenmesi ve bazı ağtabaka hastalıkları görme sinirinde doku yozlaşmasına ve atrofiye yol açabilir.

Görres, (Johann) Joseph von (d. 25 Ocak 1776, Koblenz, Trier - ö. 29 Ocak 1848, Münih), Alman yazar. Geç Alman Katolik romantizminin ve Katolik siyasal gazeteciliğin önde gelen temsilcilerindedir. Fransız Devrimi'nin ülkülerine duyduğu yakınlığın etkisiyle 1817'de *Das rote Blatt* (sonradan *Rübezahl*) adlı cumhuriyetçi bir gazete çıkarmıştır.

Ren eyaletleri konusunda 1799'da Paris'te düzenlenen toplantıya katıldı. Görüşmelerden bir sonuç alınamayınca, düş kırıklığına uğrayarak etkin siyasetten çekildi. Koblenz'de doğa bilimleri öğretmenliği yaptı. 1806-07 yıllarında ders verdiği Heidelberg'de tanıştığı Alman romantizminin önderlerinden Achim von Arnim ve Clemens Brentano ile birlikte Heidelberg romantiklerinin yayın organı *Zeitung für Einsiedler* (sonradan *Tröst Einsamkeit*) gazetesini yayımladı. Romantik hareketin etkisiyle, Alman halk edebiyatına ilgi duymaya başladı. Geç ortaçağ öykülerini topladığı *Die teutschen Volksbücher* (1807; Alman Halk Kitapları) adlı yapıtında eski Alman edebiyatını yeniden keşfederek halka tanıttı. *Mythengeschichte der asiatischen Welt* (1810; Asya'dan Efsanevi Öyküler) adlı yapıtıyla romantiklerin tipik Doğu hayranlığını ortaya koydu.

1808'de Koblenz'e dönerek sakin bir yaşam sürmeye başladı. Napoléon'a karşı ulusal mücadelenin başlamasıyla *Rheinische Merkur* (1814) gazetesini kurdu. Zamanın en etkili yayın organı durumuna gelen gazete, Napoléon'un düşüşünden sonra Alman devletlerinin gerici politikalarını hedef alınca 1816'da kapatıldı. Görres, "Teutschland und die Revolution" (1819; Almanya ve Devrim) adlı kitapçığının yayımlanmasının ardından Strasbourg'a kaçmak zorunda kaldı. Oradan İsviçre'ye geçti ve birkaç yıl yoksulluk içinde yaşadı. 1824'te Katolik Kilisesi'ne girdi. 1827'de Münih'te tarih profesörü oldu ve liberal Katolik bilim adamlarından oluşan bir çevre oluşturdu. Dinsel tartışmalarda Katoliklerin etkili bir sözcüsü olarak, dört ciltten oluşan ünlü yapıtı *Christliche Mystik*'i (1836-42, Hıristiyan Mistisizmi) yazdı. Katoliklik üzerine araştırmalarını sürdürmek amacıyla 1876'da onuruna Görres Derneği kuruldu.

görsel-işitsel eğitim, ses kaydı, sinema filmi, radyo, televizyon ve bilgisayar gibi tamamlayıcı gereçler aracılığıyla gerçekleştirilen eğitim etkinliği.

Tarih boyunca insanlar resimleme, örnekleme, uygulama ve benzeri yollarla öğrenme ve öğretme yönünde doğal bir eğilim taşıdılar. Görsel-işitsel eğitimi sistematik bir yöntem olarak ilk önerenlerden biri, Bohemyalı eğitimci Jan Amos Komenský idi (1592-1670). Komenský'nin 1658'de yayımladığı *Orbis Sensualium Pictus* (Duyulur Dünyanın Resmi), her biri ilgili konuyu öğretmede önemli işlev gören çok sayıda çizim içeriyordu. Jean-Jacques Rousseau, John Locke ve J. H. Pestalozzi gibi Komenský'yi izleyen öteki büyük eğitimciler de eğitimde duyulara seslenen gereçlerden yararlanılmasını savundular.

Görsel-işitsel eğitim, yeni iletişim teknolojilerinin uygulanmasıyla 1920'lerden sonra, yakın geçmişte de bilgisayarlar aracılığıyla hızla gelişti. II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında ordu hizmetlerinde görsel-işitsel gereçler yaygın biçimde kullanıldı. Eğitimciler özellikle bu deneyimden yararlandılar; savaş ertesinde çeşitli görsel-işitsel gereçlerin etkenliği üzerinde çok sayıda araştırma yapıldı. Bu araştırmalar, ustalıkla kullanılan gereçlerin anımsama, düşünme, ilgi ve imgelem alanlarında önemli kazançlar sağlayabildiğini ortaya koydu.

görsel sanatlar, resim, heykel, mimarlık ve dekoratif sanat ürünlerinin tümü. *Ayrıca bak.* dekoratif sanatlar; heykel sanatı; mimarlık; resim sanatı.

görücülük, Türkiye'de geleneksel evlenmenin geçerli olduğu yörelerde evlenecek bir erkek için ev ev dolaşıp kız arayan kadınların yaptıkları iş.

Oğullarını evlendirmek isteyen aileler, akraba, komşu ve yakın çevreden başlamak üzere kız arama uğraşı içine girerler. Bu işte akraba, komşu ve tanıdıkların bilgi ve yardımına başvurulur.

Yörelere göre kimi ayrılıklar görülse de, görücülüğün az çok değişmeden kalan ortak yönleri vardır. Kız görmeye gidecek kadınlar, haber vermeden ve günün erken saatlerinde kızın evine giderler. Bunun amacı kız ve ailesinin ev düzeni, temizlik ve çalışkanlığı konularında bilgi edinmektir. Görücülük, günümüzde hemen hemen yalnızca kırsal kesimde başvurulan ve giderek unutulmakta, yerini başka uygulamalara bırakmakta olan eski bir Anadolu geleneğidir.

görüngü *bak.* fenomen

görüngübilim *bak.* fenomenoloji

görüngücülük *bak.* fenomenalizm

görünmeyen işlemler, ödemeler dengesinin cari işlemler bölümünde yer alan ve mal hareketleri dışında kalan işlemlerin tümü. Hizmetler (hizmet alım satımından doğan kazanç ve ödemeler), yabancı yatırımlardan faiz, kâr ve kâr payı olarak sağlanan kazanç ve ödemeler ile bir ülkeden öteki ne özel sektör ya da devlet aracılığıyla yapılan para

transferleri biçiminde üç temel kategoriye ayrılır.

Görünmeyen işlemlerin büyük çoğunluğunu oluşturan hizmetler, yük ve yolcu taşımacılığını, çeşitli sigorta türlerini, bilimsel ve teknik bilgi değişimini ve uluslararası turizmi kapsar. Görünmeyen işlemlerdeki pay bakımından yabancı yatırımlardan elde edilen gelirler ikinci, özel sektör ve devlet transferleri ise üçüncü sırayı alır.

Görünmeyen işlemlere ve bu işlemlerin ödemeler dengesine katkısına ilişkin veriler daha çok kapitalist ülkelerde derlenir. Sosyalist ülkelerde bütün ticaretin genellikle devlet eliyle yürütülmesi nedeniyle görünmeyen işlemler gene ticaret hacmi içinde önemsiz bir yer tutar. Bu bakımdan görünmeyen işlemler kapitalist ülkelere ait bir olgu olarak nitelendirilebilir.

İngiltere uzun yıllar sürekli bir görünmeyen işlemler fazlası elde etmiş ve bu durum çoğu kez ödemeler dengesini olumlu yönde etkilemiştir. İngiltere'de görünmeyen işlemlerden sağlanan toplam gelir, ihracattan sağlanan toplam gelirin yarısına yaklaşır. Görünmeyen işlemler fazlasında en büyük katkıyı hizmetler kategorisi sağlar. Görünmeyen işlemler ABD'de de genelde hep fazla vermiştir. Bu fazla daha çok, özel yabancı sermaye yatırımlarından kaynaklanır. Birçok Avrupa ülkesindeki net görünmeyen işlemler fazlasının ödemeler dengesine önemli katkısı olmaktadır. Örneğin Norveç, İsveç, Danimarka ve Hollanda gemi taşımacılığından, İspanya, İtalya ve Avusturya ise turizmden büyük kazanç sağlar. İsviçre'de görünmeyen işlemlere turizmin yanı sıra bankacılık ve sigortacılık da büyük katkıda bulunur.

Kalkınmakta olan ülkelerin çoğunda ise tam tersine, görünmeyen işlemler açık verir. Bu açık dış borçla ve kalkınmakta olan ülkelerin gelişmiş ülkelere sık sık yaptığı faiz ödemeleriyle yakından bağlantılıdır. Meksika, Brezilya gibi birçok kalkınmakta olan ülkenin ve Asya ile Afrika'daki ülkelerin artan dış borçları ve bu borçlarla faizlerini geri ödeyememeleri, yalnızca borçlu ülkelerin ekonomilerini değil, aynı zamanda görünmeyen işlemlerden elde edilen gelirlere dayanan birçok gelişmiş ülkenin yabancı yatırımlarını da tehdit etmektedir.

görüş keskinliği, astronomide bir teleskopun verdiği görüntünün keskinliği. Astronomik görüş, görüntü kalitesi gibi deyimlerle de ifade edilir. Teleskopların görüş keskinliği, Yer atmosferindeki çalkantıların derecesine bağlıdır. Çıplak gözle bakıldığında, yıldızların kırpışarak titremesi (sintilasyon), çoğunlukla atmosferin üst katmanlarındaki çalkantıların bir sonucudur. Teleskopta kötü görüş ise, daha çok atmosferin alt katmanlarındaki çalkantılardan kaynaklanır. Atmosfer çalkantıları, hangi bölgede olursa olsun değişen yoğunluklu, kararsız bölgelerin oluşmasına yol açar. Bu durum ışığın sapmasına ve şiddetinin azalmasına yol açar. Bir gökcisminden gelen ışık ışını, atmosferdeki çalkantı nedeniyle hızlı ve rasgele biçimde hareket eden bir bölgeye rastladığında, cismin küçük bir teleskopta oluşan görüntüsü titrer ve salınır. Daha büyük bir teleskopta, bozukluk daha da fazlalaşır ve görüntü yayınmaya başlar.

Görüşler, İstanbul'da yalnızca bir sayı (1 Aralık 1945) yayımlanan siyasal dergi.

Derginin sahibi ve sorumlusu Zekeriya Sertel'di. İlk sayının kapağı için Faris'in (Erkman) çizdiği kompozisyonda, üstünde "Görüşler" yazan bir el, arkasında "sûistimal", "ihtikar" ve "faşizm"i simgeleyen üç kişinin bulunduğu perdeyi aralarken görülüyordu. Dergide Zekeriya Sertel, Esat Adil Müstecaplıoğlu, Cami Baykut, Tevfik Rüştü Aras, Sabiha Sertel, Adnan Cemgil, Behice Boran ve Aziz Nesin'in yazıları, Nail V.'nin bir şiiri ve Sabahattin Ali'nin bir öyküsü yayımlanmıştı. Yazılarda Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) iktidarının antidemokratik baskılarda bulunduğu öne sürülüyor, yasalarda değişikliğe gidilerek basın özgürlüğünün sağlanması isteniyordu.

Görüşler'in ilk ve son sayısının kapağında ayrıca "mecmuaya yazı yardımlarını vaadedenler" listesinde Celal Bayar, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün adları ve fotoğrafları vardı. CHP yönetiminin 12 Haziran 1945'te Dörtlü Takrir'i(*) reddetmesinden sonra yeni bir parti kurma hazırlığına girişilmişti. Yeni partinin hazırlığını yürütenlerden Tevfik Rüştü Aras, *Görüşler*'in yayımlanmasından önce, aynı zamanda sol eğilimli *Tan* gazetesini çıkaran Zekeriya ve Sabiha Sertel'le görüşerek muhalif bir dergi için destek sözü vermişti. Ama ilk sayıya iktidar çevrelerinin ve iktidar yanlısı basının gösterdiği şiddetli tepki üzerine Celal Bayar *Görüşler*'le hiçbir ilişkisi olmadığını açıklamak gereğini duydu. 4 Aralık'ta büyük ölçüde iktidarın yönlendirmesiyle üniversite öğrencilerinin giriştiği bir gösteri sırasında, *Görüşler*'in de basıldığı Tan Matbaası tahrip edildi. Bunun üzerine derginin yayımı son buldu.

gösterge tür, belirli bir bölgedeki çevre koşullarının göstergesi olan canlı, özellikle de bir bitki ya da mikroorganizma. Örneğin *Sarcobatus* cinsinden bitkiler tuzlu toprakların, yaprakyosunları genellikle asitli toprakların, *Tubifex* cinsinden solucanlar ise içmeye elverişli olmayan az oksijenli ve durgun suların göstergesidir. Ayrıca bazı bitki türlerinin varlığı, aynı yerde başka türlerin de yetişebileceğinin göstergesi sayılır.

göstergebilim, SEMİYOTİK, SEMİYOLOJİ, İMBİLİM olarak da bilinir, toplumsal yaşamdaki çeşitli anlamlı bütünleri, insanların birbirleriyle ilişki kurmalarını sağlayan gösterge sistemlerini inceleyen, anlamlandıran ve sınıflandıran bilim dalı.

İnsanların topluluk yaşamı içinde oluşturdukları doğal diller (Türkçe, Almanca, Fransızca, İngilizce, Çince vb), çeşitli el-kol-baş hareketleri, trafik işaretleri, denizcilerin flamaları, sağır-dilsiz alfabesi, nezaket kuralları, dinsel ya da dindışı törenler, edebiyat yapıtları, tiyatro gösterileri, müzik parçaları, tablolar, moda, bir kentin mekânsal düzenlenişi, bir ülkenin siyasal ve ekonomik yapısı, bütün bilim dilleri, kısacası toplumsal yaşam içinde belli birim ve kurallarla işleyen her anlamlı bütün, bir gösterge sistemi oluşturur. Gösterge, geniş anlamıyla bir başka şeyin yerini tutan, kendi dışında bir şey gösteren her çeşit nesne, biçim ya da olgu olarak tanımlanabilir. Buna göre doğal diller gibi, iletişim amaçlı olsun ya da olmasın bütün öbür anlamlı sistemler de göstergebilimin inceleme alanına girer. Böylece göstergebilim, gösterge sistemlerini çözümlemeye, göstergelerin belli bir sistem içindeki ilişkilerini kavramaya ve giderek toplumsal yaşamdaki gösterge sistemlerini sınıflandırmaya çalışır. İnsan ile insan, insan ile doğa arasındaki etkileşimin kavranmasına, insanın kendi edimlerini ve tutkularını tanımlamasına yardımcı olur.

Göstergelerin anlamları üzerine Antik Çağdan başlayarak çeşitli görüşler ileri sürülmüş, stoacılardan ortaçağ skolastik felsefecilerine kadar birçok düşünür daha çok doğal dillere ilişkin göstergeleri ayırt etmeye ve adlandırmaya çalışmışlardır. 17. yüzyılda J. Locke, *An Essay Concerning Human Understanding* (1690; İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme) adlı incelemesinde gösterge sorununa yönelerek ilk kez "göstergeler öğretisi" anlamında *semeiotike* terimini kullandı. Daha sonra J. H. Lambert, B. Bolzano, E. Husserl yapıtlarında dilsel ve dildışı göstergelerin incelenmesi sorununu ele aldılar. Göstergeler kuramının bu ilk dönem çalışmalarında "semiyotik" terimi bir genel göstergeler kuramından çok, bir dil felsefesi kapsamında ele alınıyordu.

Göstergebilimin bağımsız bir bilim dalı olarak ortaya çıkmasına ABD'de C. S. Peirce, Avrupa'da ise F. de Saussure öncülük etti. Peirce bütün olguları kapsayan bir göstergeler kuramı tasarladı ve "mantık"la bir tuttuğu bu kurama *semiotic* adını verdi. Tasarladığı bu göstergebilimi salt dilbilgisi, mantık, salt sözbilim olarak üçe ayırdı. Göstergebilimsel olguları eksiksiz sınıflandırmak amacıyla da üçlülere dayalı, 66 sınıflı bir göstergeler sistemi oluşturdu. (Bu üçlüler arasında en temel olanı görüntüsel gösterge, belirti ve simgeden oluşandı.)

Avrupa'da F. de Saussure, *Cours de linguistique générale* (1916; *Genel Dilbilim Dersleri*, 1976) adlı yapıtında göstergebilime mantıkçı değil, dilbilimci olarak yaklaştı. Peirce doğal dilin dildışı göstergeler içindeki yerini saptarken, Saussure doğal dilden kalkarak öteki göstergelerin işleyişini araştıracak bir bilim dalı kurulmasını öngördü ve bunu *sémiologie* diye adlandırdı. Göstergebilimin genel göstergeler bilimi olacağını, doğal dillerdeki göstergeleri inceleyen dilbilimin de göstergebilimin bir dalı durumuna geleceğini söyledi. Böylece Peirce göstergebilimi kurduğuna inanırken, Saussure göstergebilimden ileride kurulacak bir dal diye söz ediyordu.

Bu iki öncü dışında Rus biçimçileri de anlatı yapılarını araştıran çözümlemeleriyle çağdaş göstergebilime katkıda bulundular. Bunlardan özellikle V. Propp, *Morfologiya skazki* (1928; *Masalın Biçimbilimi*, 1985) adlı yapıtında masal çözümleme tekniğini ortaya attı. 1930'lardan sonra çeşitli ülkelerde çeşitli yaklaşımlar ortaya çıktı. Örneğin ABD'de C. W. Morris, Peirce ve R. Carnap'ın etkisindeki *Foundations of the Theory of Signs* (1938; Göstergeler Kuramının Temelleri) ve *Signs, Language and Behaviour* (1946; Göstergeler, Dil ve Davranış) adlı yapıtlarında genel bir kuram oluşturmaya çalıştı ve bu kuram içinde üç temel bölüm ayırt etti: Sözdizim, anlambilim, edimbilim. Avrupa'da ise Prag Dilbilim Çevresi Saussure'ün görüşlerinden ve Rus biçimcilerinin yaklaşımlarından kalkarak edebiyat ve sanat olgularının işlevlerini belirlemeye yöneldi. Kopenhag Dilbilim Çevresi'nin kurucusu L. Hjelmslev de *Omkring sprogteoriens grundlaeggelse* (1943; Dil Kuramının Temel İlkeleri) adlı Danca kitabında, Saussure'ün dil kuramını geliştirerek doğal dil dışındaki gösterge sistemlerini de ele alan, mantıksal biçimselleştirmeye dayalı bir göstergebilim kuramının temellerini attı. Saussure'ün dilbilim yaklaşımını, iletişim amaçlı gösterge sistemlerine uygulayan bir başka dilbilimci *Les Langages et le discours* (1943; Diller ve Söylem) adlı yapıtıyla E. Buyssens oldu. Aynı dönemlerde E. Sapir, N. Trubetskoy, R. Jakobson, E. Benveniste gibi dilbilimciler de dilin göstergeler içindeki yerini belirlemeye çalıştılar.

Göstergebilimsel etkinlikler asıl 1960'tan sonraki yıllarda yoğunluk kazandı. Başta Fransa, ABD ve SSCB olmak üzere birçok ülkede göstergebilimsel araştırma okulları ve grupları oluşturuldu. ABD'de *Contributions to the Doctrine of Signs* (1976; Göstergeler Öğretisinin Katkıları), *The Sign and Its Masters* (1978; Gösterge ve Gösterge Ustaları), *Semiotics* (1979; Göstergebilim) adlı yapıtların yazarı T. A. Sebeok, göstergebilimi "iletişim işlevi" ile "anlatım işlevi" ni araştıran bir bilim dalı olarak tanımladı. Fransa'da ise A. J. Greimas'ın öncülüğündeki çalışmalar sonucunda Paris Göstergebilim Okulu oluştu. Edebiyattan mimarlığa, heykel ve müzikten hukuk, tiyatro ve insan ilişkilerine kadar hemen her gösterge sistemini çözümleyebilecek bir göstergebilim kuramı tasarlayan Greimas, son yıllarda bütün dünyada ağırlığını duyuran çalışmalarıyla dikkati çekti, ayrıca *Sémiotique: Dictionnaire raisonné de la théorie du langage* (1979-86, 2 cilt, J. Courtés ile birlikte; Göstergebilim: Dil Kuramının Açıklamalı Sözlüğü) adlı bir de göstergebilim sözlüğü yayımladı. J-C. Coquet, E. Landowski, J. Courtés, M. Arrivé ve J. Geninasca da aynı okulun temsilcileriydi. Gene Fransa'da R. Barthes da özgün yaklaşımıyla göstergebilimin sağlam temeller üstüne oturmasında etkili oldu. Özellikle *Éléments de sémiologie* (1965; *Göstergebilim İlkeleri*, 1979), *Introduction à l'analyse structurale des récits* (1966; *Anlatıların Yapısal Çözümlemesine Giriş*, 1988), *Système de la mode* (1967; Moda Sistemi) gibi yapıtlarıyla çeşitli gösterge sistemlerini çözümlemeyi amaçlayan "estetik" ağırlıklı bir yaklaşım geliştirdi. Bu arada, Saussure'ün tersine dilbilimin göstergebilimin bir parçası değil, göstergebilimin dilbilimin bir parçası olması gerektiğini savundu.

Günümüzde U. Eco, J. Kristeva, T. Todorov, Y. Lothman, L. J. Prieto, C. Merz, C. Bremond, G. Genette, J. Derrida, M. Riffaterre gibi araştırmacılar değişik yöntemlerle göstergebilim çalışmalarını sürdürmektedir.

Türkiye'de göstergebilim çalışmaları 1970'lerde başladı. Greimas'ın görüşlerini benimseyen M. Rifat, Barthes'ın da bazı kavramlarından esinlenerek hem genel sorunlara, hem de edebiyat göstergebilimi uygulamalarına yöneldi, *Roman Kurgusu ve Yapısal Çözümleme: Michel Butor'un "Değişim"i* (1978), *Genel Göstergebilim Sorunları: Kuram ve Uygulama* (1982, 1986), *Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları* (1983), *Dilbilim ve Göstergebilim Terimleri* (1988, ortak yapıt) gibi çalışmalar yayımladı. T. Yücel *Anlatı Yerlemleri* (1979), *Yapısalcılık* (1982), *Yazının Sınırları* (1982), gibi yapıtlarında yapısalcılığa ağırlık veren ve büyük ölçüde Greimas'ın kuramına dayanan bir edebiyat yaklaşımı izledi. Değişik alanlarla ilgilenen araştırmacılar çeşitli kuramsal ve uygulamalı çalışmalar yaptılar. Bunlar arasında Gül Işık'ın *Montale'nin Şiir Evreninde Anlamsal Yapılar*'ı (1978), V. Özek'in *Mimarlıkta Gösterge ve Simge: Eşik Aşamasının Belirlenmesi* (1980) adlı yapıtı, A. Yüksel'in *Yapısalcılık ve Bir Uygulama*'sı (1981), S. Büker'in *Sinemada Anlam Yaratmak*'ı (1985) ve F. Erkman'ın *Göstergebilime Giriş*'i (1987) sayılabilir.

Gösteri, Mart 1982'den sonra HÜRRİYET GÖSTERİ, İstanbul'da yayımlanan aylık sanat ve edebiyat dergisi. Aralık 1980'de Egemen Bostancı tarafından, Doğan Hızlan'ın yönetiminde yayımlanmaya başladı. Mayıs 1981'den sonra, yayımını Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik AŞ adına Sedat Simavi'nin sahipliğinde sürdürdü. Hemen her sanat dalındaki gelişmeleri yansıttı, sanat ve kültür olaylarına ilişkin inceleme ve değerlendirme yazılarına, şiir, öykü, deneme türünden ürünlere yer verdi. *Türk ve Dünya Sinema Ansiklopedisi*, Türk ressamlarının tablolarının tıpkıbasımları ve *Cumhuriyet'ten Bu Yana Türk Edebiyatı* gibi ekler yayımladı, şiir kasetleri verdi. 1981 ve 1983'te, "1950'den sonra doğan" genç yazarlarla şairlerin katıldığı öykü ve şiir yarışmaları düzenledi. Her sayıda "Ayın Dosyası" adı altında belirli konulara ayrılmış özel bölümler yayımladı.

gösteri davranışı, bir hayvanın, genellikle kendi türünden olan başka hayvanlara özel bir mesaj iletmek için geliştirdiği her çeşit törensel davranış. Üstün yapılı hayvanların hemen hepsinde değişik gösteri davranışlarına rastlanır. Bu davranışlar en çok görsel nitelikte olur. Öyle ki bazı biyologlar gösteri terimini yalnızca görsel davranışlar için kullanırlar; oysa ses, koku ve dokunma duyularına yönelik birçok gösteri biçimi vardır. Gösteriler, özel davranış kalıplarının törensel bir niteliğe bürünmesiyle gelişir (*bak.* sabit davranış kalıbı). Bazı çiftleşme gösterilerinin kökeninde yiyecek sunma davranışı yatar; örneğin Virginia bıldırcınının (*Colinus virginianus*) erkeği, çiftleşmek istediği dişiye besleme çağrısı yaparak güzel bir yiyecek sunar. Bu yiyecek sunma davranışı birçok kuşta tümüyle törenselleşmiş ve yiyeceği çağrıştıran simgesel işaretlere dönüşmüştür. Örneğin evcil horozlar, tavukların dikkatini çekebilmek için öter ve yem topluyormuş gibi yeri gagalarlar.

Ürkütme gösterileri genellikle bölgeyi savunma davranışının bir parçasıdır ve seçilen bölgenin sınırına yakın yerlerde yapılır. Uluyan maymunların (*Alouatta*) erkekleri, bölgelerine yaklaşan kendi türdeşlerini uzaklaştırmak için kilometrelerce öteden duyulabilen büyük bir gürültü çıkarırlar. Birçok ötücükuş, en görünür yerdeki dallarda tüneyip öterek saldırganlara hem işitsel, hem görsel uyarı gönderir. Ürkütme gösterisi, belirli bir bölgeye yerleşmiş olan hayvanı dövüşme zorunluluğundan kurtararak, boşuboşuna enerji tüketmesini ve yaralanmasını önler. Topluluğa bir saldırganın yaklaşması ise uyarmaya ve savunmaya yönelik gösteri davranışlarına yol açabilir.

Hayvanların, yavrularına zarar verebilecek düşmanları kandırmaya ya da hileyle uzaklaştırmaya yönelik gösteri davranışlarının en tipik örneği, kuşların yaralanmış gibi yerde çırpındıkları kırık kanat gösterisidir; böylece, yuvaya yönelmiş olan saldırgan, yavruları bırakarak yaralı sandığı dişi ya da erkek kuşun ardına düşecektir. *Ayrıca bak.* bölgeyi savunma davranışı; kur yapma davranışı; uyarı işareti.

gösteri gemisi, ABD'nin güneyiyle ortabatı bölgelerinde ırmak boylarındaki, özellikle de Mississippi ve Ohio ırmakları üzerindeki yerleşim merkezlerine yanaşarak kültür ve eğlence amaçlı gösteriler sunan gemilere verilen ad. Bu alandaki ilk girişimler tiyatroların ulaşamadığı bölgelere giden aile topluluklarına aitti.

İlk gösteri gemisi, İngiliz asıllı oyuncu William Chapman'ın 1831'de Pittsburgh'da yaptırdığı 4 m×32 m boyutlarındaki "Floating Theatre"dı. Chapman ve ailesi iskeleden iskeleye dolaşarak, August von Kotzebue'dan çevrilen *The Stranger* (Yabancı) ve Shakespeare'den *Taming of the Shrew* (*Hırçın Kız*) gibi oyunları kendi müzik ve danslarını ekleyerek sahnelediler. Kışın sonlarında New Orleans'a ulaştılar ve teknelerini ıskartaya çıkararak ertesi yıl gene aynı rotayı izlemek üzere buharlı gemiyle Pittsburgh'a döndüler. Gösteri gemilerinin bu ilk dönemdeki değişik bir örneği Spaulding ve Rodgers'ın 1851'de yaptırdığı binicilik gösterilerine de yer veren "Floating Circus Palace"tı. 19. yüzyıl ortalarında eski niteliğini yitirme'ye başlayan gösteri gemileri, İç Savaş sırasında tümüyle ortadan kalktı.

1878'de yeniden ilgi görmeye başlayan gösteri gemilerinde bu kez vodviller ve melodramlar sahnelendi. Buharlı gemilerin yedeğinde çıkılan turlar ve yeni gelişen kalyoplarla, ulaşılan yer ve izleyici sayısı büyük ölçüde arttı. Stephen Foster'ın şarkıları da programlara duygusal bir hava katıyordu. "New Sensation", "New Era", "Water Queen", "Princess" gibi izleyici kapasitesi 100 ile 300 arasında değişen pek çok gösteri gemisi, kuzeydoğudaki Monongahela Irmağından güneyde Atchafalaya Körfezine açılan kollara kadar Ohio-Mississippi sisteminin her köşesine eğlence, müzik ve heyecan taşımıştı.

1900'lerde ırmak boylarında koşulların değişmesi, daha iyi yolların, otomobillerin ve sinemanın devreye girmesiyle gösteri gemilerinin sayısı azaldı. Karadaki eğlence yerleriyle girilen rekabet, daha büyük, daha özenli gemilerin yapılmasına yol açtı. "The Golden Rod" adlı gemi 1.400 izleyici alıyordu; "Cotton Blossom", "Sunny South" ve "New Showboat" adlı gemiler ise birer yüzen tiyatroydu. Programlarda ağırlıkla melodramlara yer veriliyordu. 1930'larda bu programları alaya alarak kültür düzeyi yüksek izleyicilere yönelen gösteri gemileri asıl işlevlerinden uzaklaşmış oldu. Eski biçimiyle ırmakları gezen son gemi "Golden Rod" idi (1943).

Jerome Kern'ün daha sonra filme de alınan *Show Boat* (1927; Gösteri Gemisi) adlı müzikali bu eğlence türünü konu alıyordu.

gösteri sanatları, belirli bir zaman ve belirli bir yerde, bir kişi ya da topluluğun izleyici kitlesi önündeki gösterilerinden oluşan sanat etkinliklerine verilen genel ad. Bu oldukça geniş kapsamlı tanım, sahne sanatlarının yanı sıra cambazlık (*bak.* cambaz) ve akrobasiden(*) ortaoyununa(*), açık hava konserlerinden gölge oyunu(*), kukla(*) ve sirk(*) gösterilerine kadar pek çok etkinliği içine alır.

Gösteri sanatlarını dallara ayırıp sınıflandırmanın çeşitli yolları vardır. Ama en temel ayrım dramatik ve dramatik olmayan gösteriler arasında yapılır. Dramatik gösteri canlandırmaya ya da taklide dayanır; dramatik olmayan gösterideyse böyle bir özellik yoktur. Örneğin hokkabaz(*) rolündeki bir oyuncu dramatik bir gösteri sunar, oysa hokkabazın kendi gösterisi dramatik değildir. Ama bu ayrım her zaman bir Shakespeare oyunu (dramatik gösteri) ile bir piyano resitali (dramatik olmayan gösteri) arasındaki kadar net değildir. Örneğin revu(*), kabare(*) ya da sirklerde dramatik ve dramatik olmayan gösteriler iç içe geçebilir.

Hangi türde olursa olsun, gösterinin amacı izleyiciyi şaşırtmaktır; çünkü izleyici en çok yeni ya da şaşırtıcı şeylerle ilgilenir. Dramatik gösteri yapan kişi bu işi karakterleri canlandırma becerisiyle yaparken, dramatik olmayan gösteride aynı şaşkınlık cesaret isteyen bir beceri ya da göz kamaştırıcı bir teknik sergilenerek yaratılır. İki tür göstericinin izleyiciyle ilişkileri de birbirinden farklıdır. Dramatik olmayan gösteride

gösterici izleyicinin farkındadır ve gösterisini ona sunduğunu belli eder. Dramatik gösterici ise genellikle izleyiciyi yok sayar ve aralarında bir duvar varmış gibi oynar.

Bütün gösteri sanatları göstericiler ve izleyicilerin belirli bir zaman ve yerde birlikte bulunmasıyla gerçekleşir. Yer, özel olarak gösteriler için yapılmış tiyatro gibi bir bina ya da asıl kullanım amacı farklı bir mekân (park, meydan, kilise ya da sokak) olabilir.

Dramatik olanla olmayan arasındaki ayrım temel olmakla birlikte, gösteri sanatlarını sınıflandırmanın tek yolu değildir. Gösteri sanatları toplumdaki işlevleri açısından tarihsel olarak incelenebilir. Örneğin geçmişte yalnızca dinsel ya da resmi kutlamalara eşlik eden bu sanatlar ancak Rönesans'tan sonra kendi ayakları üstünde durabilen gösteriler halini almıştır.

Bugün gösteri sanatları çok sayıda biçim ve tarzda var olmakta, yüz binlerce izleyiciyi bir araya getiren gösterişli *rock* konserlerinden bir avuç izleyici için küçük bir salonda sahnelenen deneysel tiyatro oyunlarına kadar büyük bir çeşitlilik göstermektedir. *Ayrıca bak.* bale; dans; mim ve pantomim; müzikhol ve varyete; opera; tiyatro.

gösteri uçuşu, gözüpek manevralarla zor numaraların gerçekleştirildiği uçuş. Bu tür uçuşların geçmişi "ölüme meydan okuyan" baloncuların gösterilerine kadar uzanır. Havacılığın öncülerinden Brezilyalı Alberto Santos Dumont'un 1890'larda Paris göklerinde yaptığı ilginç uçuşlar ve Tiny Broadwick'in (eö Georgia Ann Thompson) ABD'deki paraşütle atlama gösterileri (1908-14) bunun ilk örnekleridir. İlk ünlü gösteri uçucularından biri Lincoln Beachey idi (1887-1915). Gösteri uçuşuna balonla başlayan ve daha sonra uçağa geçen Beachey, havacılığın gelişmesine katkısı olan mucit Glenn Curtiss'in icatlarını tanıtmak amacıyla ABD'nin her yerinde gösteri uçuşları yaptı. 150 bin izleyicinin gözleri önünde Niyagara Çavlanındaki vadiye daldı, International Köprüsü'nün altından geçti ve uçakla ilk yükseklik ve mesafe rekorlarını kırdı. Yeni geliştirilen lupingi de (*looping*) numaraları arasına katan Beachey, California'daki Oakland Körfezi üzerinde bir gösteri uçuşu sırasında yaptığı pikeden sonra havalanamadığı için yere çakılarak öldü.

I. Dünya Savaşı sırasında savaş uçakları arasındaki çatışmalar, daha sonra gösteri uçucusu olan pek çok pilotun yetişmesine yol açtı. Örneğin Immelmann dönüşü denen numarayı ilk kez usta bir Alman pilotu gerçekleştirmişti. Savaştan sonra özellikle ABD'de ortaya çıkan uçak fazlası ve iş sıkıntısı, gösteri uçuculuğuna ilgiyi artırdı. Bu gösterilere, bazen çok gösterişli olması nedeniyle uçan sirk de deniyordu. Gösterilerde uçak manevraları ve paraşütle atlamanın yanı sıra uçak kanatlarının üstünde yürümeye de yer veriliyordu. Charles A. Lindbergh de pilotluğa başladığı yıllarda gösteri uçuşları yapmış, kanat üstünde yürümüştü. Tiny Broadwick ve daha başkalarının panayırlarda paraşütle atlamaları türünden gösteri uçuşları kalabalıkları çekmek için düzenleniyordu. Gösterilerin mali dayanağını, uçakla kısa süreyle gezdirilen yolcuların ödediği ücretler oluşturuyordu. Londra'da ve New York kentinde olduğu gibi, özellikle birbiri arkasında bir dizi köprünün bulunduğu kentler, hazırlıksız düzenlenen gösteri uçuşları için tehlikeli yerlerdi. Ünlü gösteri uçucularının sonuncusu Douglas Corrigan'dır. Atlas Okyanusu üzerinden uçma izni verilmeyen Corrigan, 1938'de New York'tan Los Angeles'a gitmek üzere havalanmış, ama Los Angeles yerine İrlanda'ya uçmuştur. Bu olay ona Wrong Way Corrigan (Ters Yol Corrigan) lakabını kazandırmıştır.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra bu tür gösteri uçuşları zamanla ortadan kalktı, bunların yerini Deneysel Uçak Birliği'nin (kuruluşu 1953) etkinlikleri aldı. Bu birliğin üyeleri her yıl Wisconsin'deki Oshkosh'ta bir araya gelir ve eski sivil uçaklardan başka, sivil kullanıma elverişli hale getirilmiş askeri uçaklarla da eskisi gibi köprü ayakları arasından geçmek türünden zor numaralar içeren gösteriler ve akrobasi uçuşları düzenlerler. *Ayrıca bak.* hava akrobasisi.

gösterici, PROJEKSİYON MAKİNESİ olarak da bilinir, fotoğraf görüntülerini ya da başka türden görüntüleri büyütülmüş olarak bir ekran ya da perde üzerine düşüren aygıt. Göstericilerde bir ışık kaynağı ile bir mercek sistemi bulunur. Basit bir dia göstericisinde iki mercek takımı bulunur. Bunlardan birincisi ışık kaynağı ile dia arasına yerleştirilir ve ışığın yoğunluğunu artırır; dianın ön tarafında bulunan ikincisi ise görüntüyü büyütür ve odaklar. Işık kaynağı dianın önüne yerleştirilen dia göstericileri de vardır; bunlarda görüntü resimden yansıyan ışık aracılığıyla oluşturulur. Bu göstericilerin düşürdüğü görüntü daha karanlık olmakla birlikte mat resimlerin, örneğin kitap ve dergilerdeki fotoğrafların ve çizimlerin gösterilmesinde yaygın olarak kullanılır.

Sinema göstericileri çok daha karmaşık aygıtlar olmakla birlikte, temel olarak gene bir ışık kaynağı ile bir mercek sisteminden oluşur. Elektrikle çalışan makaralar kenarı delikli filmi mercek sisteminin önünden geçirirken bir obtüratör de açılıp kapanarak birbirini izleyen karelere ışık verir (çoğunlukla saniyede 24 karelik bir hızla) ve bu karelerdeki görüntüleri ardı ardına ekrana düşürür. Sinemalarda, izleyicilerin makara değişimlerinden etkilenmemesi için, eşzamanlı çalışan iki göstericiden yararlanılır. Bunlardan birincisi eski makarayı bitirirken ikincisi yeni makaraya başlar.

göstermelik, Karagöz'de oyun başlamadan bir süre önce boş perdeye konan hareketsiz görüntü. Müziğin yanı sıra izleyicilerin ilgisini çekmek amacıyla kullanılır. Çoğu kez oyunun konusuyla bir ilişkisi yoktur. Ama *tahmis* oyununda kahve dövücülerin gösterilmesinde olduğu gibi, konuyu çağrıştıran göstermeliklere de rastlanır. Göstermeliğin görevi, izleyiciyi oyunun havasına sokmak ve merakını uyandırmaktır. Oyun başlayacağı zaman, ucunda sigara kâğıdı gerili "nareke" denen kamış düdüğün cırlak sesi eşliğinde kaldırılır. Çeşitli göstermelik konuları arasında dalyan, saksıda limon ağacı, vakvak ağacı, hayat ağacı, gemi, denizkızı, çalgıcılar, kediler, Burak, devle savaşan Zaloğlu Rüstem sayılabilir.

Göta Kanalı, İsveç'i boydan boya aşarak Vänern Gölünü Baltık Denizine bağlayan yapay suyolu. Büyük bölümünde göllerden geçer ve Göteborg'dan Stockholm'e kadar uzanan bir ulaşım ağı oluşturur. Vänern'i akaçlayan Göta Irmağı (*älv*), Trollhättan'daki çavlanları aşabilmek için yapılmış kanal-havuzlarla suyolunun bir parçası durumuna getirilmiştir. Suyolunun ilk bölümü olarak 1800'de tamamlanan Trollhätte Kanalı, açık deniz teknelerinin Göteborg'dan Karlstad'a ve Vänern Gölündeki öteki limanlara ulaşmasını sağlar. Asıl Göta Kanalı, Sjötorp'dan İsveç'in öbür büyük gölü olan Vättern kıyısındaki Viken'e, oradan da küçük Boren ve Roxen gölleri üzerinden küçük bir Baltık girintisi olan Slätbaken kıyısındaki Mem'e kadar uzanır. Göteborg ile Stockholm arası kanal yoluyla 580 km,

Göta Kanalı, İsveç
Picturepoint, Londra

Baltık yoluyla 950 km'dir. Kanal üzerinden yolculuk yaklaşık 2,5 gün sürer. Yapay olarak açılmış yatağı toplam 76 km'yi bulan kanalda 58 kanal-havuz vardır.

Götaland, İsveç'in güneyindeki en büyük bölge. Västergötland, Dalsland, Östergötland, Småland, Oland, Gotland, Bohuslän, Skåne, Halland ve Blekinge yönetim bölgelerini (*landskap*) kapsar. Toplam 87.262 km²'lik yüzölçümüyle İsveç'in kuzey kesimindeki Norrland'dan sonra ikinci büyük bölgeyi oluşturur. Coğrafyacı Ptolemaios'un IS 150'de sözünü ettiği bölge, daha sonraları göçler nedeniyle zayıflayarak kuzeydeki Svealand'ın işgali altına girdi. Komşu bölgelerde paganlığın hâlâ sürdüğü 1000 dolaylarında Hıristiyanlaşarak İsveç'in kültürel merkezi durumuna geldi. İsveç'in ikinci büyük gölü Vättern'deki Visingsö Adasında bulunan Näs Şatosu, y. 1100'den y. 1200'e değin kraliyet malikânesi işlevi gördü. Östergötland yönetim bölgesinin sınırları içinde kalan Skänninge ve Söderköping kasabaları, ortaçağda devlet ve kilise işlerinin yürütüldüğü önemli merkezlerdi.

Bölgenin tarım ve sanayiyi kapsayan ve değişik ürünlere dayanan bir ekonomisi vardır. En önemli tarımsal ürünler buğday, patates ve şeker pancarıdır. Ayrıca hayvancılık da yapılır. Kıyılarda balıkçılık öne çıkar. Başlıca sanayiler otomobil montajı, gemi yapımı ve taşocakçılığıyla cam, kâğıt ve kumaş üretimidir. Götaland, İsveç nüfusunun yüzde 60'ını barındırdığı 18. yüzyıldan bu yana ülkenin en yoğun nüfuslu bölgesi olmuştur. Nüfus (1984 tah.) 3.984.336.

Göteborg, GOTHENBURG olarak da yazılır, İsveç'in başta gelen limanı ve ikinci büyük kenti. Göta Irmağı (*älv*) halicinde yer alır. Göteborg och Bohus ilinin (*län*) merkezidir.

Kral IX. Karl'ın 1603'te eski bir ortaçağ yerleşmesi üzerinde kurduğu Göteborg, Göta Halicinin o dönemde İsveç'in Atlas Okyanusuna açılan tek kapısı olması nedeniyle, stratejik bir konumda bulunuyordu. Danimarka'yla yapılan Kalmar Savaşı'nda (1611-13) yıkıldıysa da 1619'da Kral II. Gustaf Adolf tarafından yeniden inşa edildi. İki yıl sonra berat aldı. İlk sakinlerinin çoğu, kanalları inşa eden ve kent merkezini planlayan Felemenklilerdi. 18. yüzyıl başlarında İsveç Doğu Hindistan Kumpanyası'

nın ticari etkinlikleriyle gelişmesi hızlandı ve Napoléon'un Kıta Ablukası sırasında İngiliz malları için Avrupa'nın en önemli pazarı durumuna geldi. 1832'de Göta

Göteborg Limanı, İsveç
Authenticated News International

Kanalının tamamlanması ve okyanusaşırı gemi seferlerinin başlamasıyla yeni bir gelişme dönemine girdi.

Lejonet ve Kronan kaleleriyle kentin eski kesimini bugün de çevreleyen hendek günümüze değin kalmıştır. Öteki ilginç yapılar 1815-25 arasında yeniden inşa edilen ve 1956-57 yıllarında onarım gören katedral (1633) ile 1780'de yeniden inşa edilen Kristine Kilisesi'dir (1648). Kültür, deniz ve doğa tarihi müzelerinin yanı sıra botanik bahçelerinden oluşan Slottskogen, Trädgårdsföreningen (Bahçe Derneği) ve bir eğlence parkı olan Liseberg gibi büyük parkların bulunduğu kentte bir devlet üniversitesi (1891) ve bir teknik üniversite (Chalmers, 1829) vardır.

Başlıca ihraç ürünleri kâğıt ve kereste ile bunların yan ürünleridir. İthal ürünlerin başında madeni yağlar, meyve ve demir gelir. Kuzeydeki Hisingen Adasında bulunan tersaneler, İsveç'in en büyük gemi yapım tesisleridir. Öteki sanayiler gıda işleme, bilyeli yatak üretimi, otomobil yapımı ve dokumacılıktır. Göteborg, İsveç'in öteki merkezlerine Göta Kanalı ve demiryoluyla bağlanır; yakınındaki Torslanda Havalimanı iç ve dış seferlere açıktır. Nüfus (1992) 432.112.

Göteborg och Bohus, İsveç'in güneybatısında il (*län*). Skagerrak ve Kattegat boğazlarının çevresinde 5.141 km²'lik alanı kaplar. Eski Bohuslän yönetim bölgesiyle (*landskap*) Västergötland yönetim bölgesinin bir bölümünden oluşur. Toprakları verimsizdir; bitki örtüsü de yalnızca küçükbaş hayvan otlatmaya elverişlidir. Yüzeye çıkmış granit kayaçlar taşocakçılığı açısından önem taşır. Başlıca sanayiler balıkçılık ve tekne yapımıdır. Deniz kıyısındaki sayfiyeleriyle önemli bir turizm bölgesidir. İl merkezi Göteborg, İsveç'in başta gelen limanı ve ikinci büyük kentidir. Nüfus (1992 tah.) 742.550.

götit, TOPRAKSI LİMONİT olarak da bilinir, doğada yaygın olarak bulunan bir demir oksit minerali ($HFeO_2$). Demir pasının başlıca bileşenidir. Adını 1806'da Alman şair J. W. von Goethe koymuştur. Hematitten sonra en bol bulunan demir III oksit minerali olan götit, Yer'in yüzeye yakın, sulu ve yükseltgenmeye elverişli bölümlerinde rastlanan kararlı bir demir cevheridir. Götit, turbalıklarda olduğu gibi doğrudan bir çökelme ürünü olarak bulunabilir, ya da öteki demir minerallerinin aşınmasının sonucunda ortaya çıkmış olabilir. Limonitle birlikte sülfürlü demir cevherlerinin gossanını oluşturur. Götit adı başlangıçta, daha az rastlanan ve kimyasal bileşimi götitinkiyle aynı olmasına karşın kristal yapısı ondan farklı olan lepidokrosite verilmişti. Götit hidroksil (OH) grubu içermez. Ama oksijen atomlarıyla ikili bir düzen içinde bulunan katyon hidrojeni (H^+) vardır. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için *bak.* oksit mineralleri (tablo).

Douglas County'den bir götit örneği, Colorado
Field Museum of Natural History Chicago
fotoğraf John H Gerard EB Inc

Göttingen, Almanya'nın orta kesiminde, Aşağı Saksonya eyaletinde (*Land*) kent. Liene Irmağı kıyısında yer alır. Tarihsel kayıtlarda ilk kez 953'te Gutingi adıyla geçer. 1211 dolaylarında berat aldı. 14. yüzyılda Hansa Birliği'nin güçlü bir üyesiydi. 1531'de kentte Protestanlığın benimsenmesinden sonra, Göttingen 16. ve 17 yüzyıllardaki din savaşlarında büyük yıkıma uğradı. İngiltere kralı II. George'un (Hannover elektörü Georg August) 1737'de Göttingen Üniversitesi'ni (*) kurmasıyla yeni bir gelişme dönemine girdi.

II. Dünya Savaşı'nda hemen hemen hiç zarar görmeyen Göttingen surlarla çevrilidir; ahşap karkas ortaçağ evlerinin bulunduğu eski sokaklar, 14. yüzyıldan kalma Belediye Binası ve gotik üsluptaki bazı kiliseler hâlâ ayaktadır. Daha çok bir üniversite kenti olan, ayrıca müzeleri, tiyatroları ve bir botanik bahçesi bulunan Göttingen'de basımcılık, optik ve hassas aletler imalatı gibi sanayiler de vardır. Nüfus (1989 tah.) 119.100.

Göttingen Üniversitesi, Almanca tam adı GEORG-AUGUST-UNIVERSITÄT ZU GÖTTINGEN, Avrupa'daki en ünlü üniversitelerden biri. Hannover elektörü sıfatını taşıyan İngiliz kralı II. George tarafından 1737'de Göttingen'de kurulmuştur. 18. yüzyıl sonlarında Göttinger Hain(*) diye anılan lirik şairler çevresinin merkezi oldu. 1837'de politik bazı gelişmeleri protesto ettikleri gerekçesiyle Göttinger-Sieben diye anılan yedi profesörün işlerinden çıkarılmasıyla ünü zedelendi. Başında değişik dönemlerde Carl Friedrich Gauss, P. G. L. Dirichlet, Bernhard Riemann ve David Hilbert gibi bilim adamlarının bulunduğu Matematik Enstitüsü'nün ulaştığı düzey 19. yüzyılın sonlarında üniversitenin yeniden canlanmasını sağladı. 20. yüzyılda da Fizik Fakültesi'nde, modern fiziğin en önemli buluşlarından bazısını gerçekleştiren Max Born, James Franck, Werner Heisenberg ve Max von Laue gibi Nobel Ödülü sahibi bilim adamları toplanmıştı. Göttingen Üniversitesi'nin kütüphanesi Almanya'daki en zengin kitap koleksiyonlarından birine sahiptir.

Göttinger Hain (Göttingen Korusu), GÖTTINGER HAINBUND (Göttingen Korusu Birliği) olarak da bilinir, Alman lirik halk şiirindeki yurt ve doğa sevgisi temalarını canlandırmaya yönelen duygusal eğilimli şairlerin oluşturduğu edebiyat birliği. Çoğu Göttingen Üniversitesi öğrencisi H. C. Boie, J. H. Voss, Ludwig Hölty, J. F. Hahn, K. F. Cramer, Stolberg kardeşler ve J. A. Leisewitz gibi genç şairlerden oluşan ve 1772'de kurulan birlik, adını F. G. Klopstock'un "Der Hügel und der Hain" (Tepe ve Koru) adlı odundan almıştı. Bu odda "koru" Alman halk şairlerinin yurdu, tam karşısındaki "tepe" ise Yunan Parnasçılarının evi olarak gösterilmişti. "Koru" şairleri bu karşıtlığın, onların şiir alanındaki amaçlarına çok uygun gelen bir simge olduğunu düşünüyorlardı. 1770'ten beri yayımlanmakta olan *Göttinger Musenalmanach* adlı dergi bu grubun edebiyat organı haline geldi ve birçok benzer Alman edebiyat dergisi tarafından örnek alındı.

Göttinger Hain şairleri, şiiri, Aydınlanma usçuluğunun ve toplumsal geleneklerin sınırlamalarından arındırmayı amaç edinmişlerdi. Şiirde yabancı etkilere, özellikle Fransız etkisine karşı çıktılar. Klopstock'u yücelterek onun şiir ruhunu, coşkulu bir tutumla kendi şiirlerinde dile getirmeye çalıştılar. Başlıca ülküleri yurtseverlik, dindarlık ve ahlakçılık olan grup, 1774'ten sonra dağıldı.

gövde, bitkilerde, yaprak ve çiçekleri taşıyan, bu yapılar ile kökler arasındaki bağlantıyı sağlayan ana eksen. Gövde su, besin ve minerallerin iletilmesinde rol oynar; besin depolayabilir; klorofil içerdiğinde ise fotosentez yaparak kendi besinini üretebilir.

Bitkilerin gövdesi, en uç bölümlerindeki bir büyüme bölgesi aracılığıyla tepeden büyür. Bu bölge, hücre bölünmesi yoluyla yeni hücreler oluşturarak gövdenin uzamasını sağlayan mikroskopik boyutlardaki uç sürgendokuyu içerir. Yaprakların bağlandığı ya da dalların çıktığı yere düğüm, iki düğüm arasında kalan gövde bölümüne de düğümlerarası denir.

Gövdenin özellikleri bitkinin yaşam süresiyle yakından ilintilidir. Ağaç ve çalı gibi uzun ömürlü bitkilerin gövdesi giderek sertleştiği halde, kısa ömürlü otsu bitkilerin gövdesi genellikle zayıftır. Genel olarak bitkilerin gövde yapısı, dıştan içe doğru üstderi, kabuk ve orta silindirden oluşur. İkiçenekli bitkilerin ve açıktohumluların orta silindirinde iletimdoku (soymuk ve odundoku) demetleri büyütkendokunun çevresinde düzenli bir biçimde sıralanmıştır; bu bitkilerde ikincil, yani enine büyüme, görülür. İletimdoku demetlerinin gövdede dağınık biçimde bulunduğu birçenekli bitkilerde ise büyütkendoku bulunmadığı için genellikle ikincil büyümeye rastlanmaz.

Bir ağacın gövdesinden enine bir kesit alındığında odun ve kabuk bölümleri kolaylıkla ayırt edilebilir; kabuk, odundan daha koyu renklidir. Odunun dış bölümünü açık renkli diriodun katmanı, iç bölümünü ise koyu renkli bölgelerle farklılaşan özodun katmanı oluşturur. Özellikle ılıman iklim ağaçlarında gövdenin en önemli özelliği, odun bölümlerinde yıllık halka ya da büyüme halkası adı verilen iç içe girmiş halkaların bulunmasıdır; ağaçların yaşı bu yıllık halkaları sayarak saptanabilir.

Bitkilerin çoğunda dikey biçimli gövdeye rastlanırsa da, bazı bitkilerin gövdesi biçim ve işlev değişikliğine uğramıştır. Köke ben-

zeyen toprakaltı gövdeleri (köksap, yumru, soğan), toprak yüzeyinde yatay olarak büyüyen stolon, kurak bölgelerde yaprağın görevini üstlenen yapraksı gövdeler, sülük gövdeler, etli gövdeler ya da diken gövdeler bu değişikliğin başlıca örnekleridir.

Gövsa, İbrahim Alâaddin (d. 1889, İstanbul - ö. 29 Ekim 1949, Ankara), ansiklopedi ve biyografi çalışmalarıyla tanınan Türk eğitimci ve yazar.

Trabzon vilayeti mektupçusu Filibelizade Mustafa Asım Bey'in oğludur. Ortaöğrenimini Vefa ve Trabzon idadilerinde tamamladı. 1910'da İstanbul Hukuk Mektebi'ni

Gövsa, 1946
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

bitirdi. Bir süre Adliye Nezareti'nde memurluk ve Trabzon Sultanisi'nde edebiyat öğretmenliği yaptı. 1913'te psikoloji ve pedagoji öğrenimi için devlet bursuyla İsviçre'ye gönderildi. Cenevre Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nü ve Jean-Jacques Rousseau Enstitüsü'nü bitirdi. 1916'da Türkiye'ye dönerek İstanbul Darülmuallimini'nde psikoloji ve pedagoji öğretmenliği, üç yıl da müdürlük yaptı. 1926'da Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Dairesi üyeliğine seçildi. Sivas (1927-31) ve Sinop (1931-35) milletvekili olarak TBMM'de bulundu. 1935'te Maarif Vekâleti müfettişi oldu. 1936'da İstanbul milletvekili seçildi ve bu görevi 1946'ya değin sürdü. 1941'de hazırlık çalışmalarına katıldığı ve sonradan *Türk Ansiklopedisi* adını alan *İnönü Ansiklopedisi*'nin genel sekreterliğini 1945'e değin yürüttü.

Edebiyat çalışmalarında da bulunan Gövsa, önceleri Fecr-i Ati topluluğuna katıldı; sanatın amacı konusunda görüş ayrılığına düşünce bu gruptan ayrıldı. Daha sonra Milli Edebiyat akımı içinde yer aldı. Araştırma çalışmalarına ağırlık vermeye başladığı 1940'a değin şiir yazmayı sürdürdü. *Çocuk Şiirleri* (1913), *Güft ü Gû* (1913), *Çanakkale İzleri* (1926) gibi şiir, *Şen Yazılar* (1927) adlı mizah, *Nazif'ten Hâmid'e Ahiretten Mektuplar* (1932) adlı manzum mizah ve *Acılar* (1941) gibi hem şiir, hem düzyazı kitapları yayımladı. Çocuk ve ilk gençlik psikolojisi ve pedagojisi alanlarındaki çalışmalarını *İlk Gençlik Hakkında Ruhiyat ve Terbiye Tetkikleri* (1921), *Bedîî Terbiye* (1925), *Çocuk Ruhu* (1926), *Ruhiyat ve Terbiye* (1929) adlı yapıtlarında topladı. Cumhuriyet dönemi biyografi ve ansiklopedi çalışmalarının öncülerinden olan Gövsa'nın bu alandaki başlıca yapıtları *Süleyman Nazif* (1933), *Meşhur Adamlar* (1933-38, 4 cilt), *Kâşifler ve Mucitler* (1939), *Elli Türk Büyüğü* (1940) ve *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*'dir (1946). Ayrıca 1949'a değin *Resimli Yeni Lûgat ve Ansiklopedi*'nin (1947-54, 5 cilt) ilk üç cildini ("lakerda" maddesine kadar) hazırlamıştır.

Göynücek, Karadeniz Bölgesi'nde, Amasya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 569 km² olan Göynücek ilçesi doğu ve güneyde Tokat, güneybatıda Yozat, batıda Çorum illeri, kuzeyde de Merkez ilçeyle çevrilidir.

İlçe toprakları güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda birbirine koşut olarak uzanan Karadağ ve Buzluk Dağıyla bunların arasındaki Çekerek Çayı vadisinden oluşur. Vadi tabanında bitkisel üretime elverişli küçük düzlükler vardır. Yeşilırmak'ın üç büyük kolundan biri olan Çekerek Çayına Göynücek kasabasının 6 km kadar kuzeydoğusunda Çorum Çayı katılır. Çekerek Çayı, ilçe toprakları dışında Yeşilırmak'la birleşir. Dağlar, sık bir orman örtüsüyle kaplıdır.

Göynücek, Amasya ilinin sosyoekonomik bakımdan en az gelişmiş ilçelerinden biridir. Bunun nedenleri ekilebilir toprakların azlığı, ulaşım güçlüğü ve doğal kaynaklardan yoksun oluşudur. Halkın ana uğraşı tarımdır. En çok şeker pancarı, buğday ve arpa yetiştirilir. Az miktarda baklagiller, elma, ayçiçeği, üzüm, kiraz ve kendir ürünü alınır. Dağlık ve engebeli kesimlerde başta sığır ve koyun olmak üzere hayvancılık yapılır. Tarımsal etkinlikler küçük ölçekli, teknik düzey de oldukça geridir. Gediksaray bucağına bağlı Terziköy'de kaplıca suyu kaynağı vardır.

Eskiden Merkez ilçeye bağlı Ilısu bucağının merkezi olan Göynücek, Ilısu, Gediksaray (eskiden Varay) bucakları ve Mecitözü'ne bağlı bazı köylerin birleştirilmesiyle 1954'te ilçe merkezi yapılmıştır. Çekerek Çayının batı yamacında kurulu olan kasaba, il merkezi Amasya'ya yaklaşık 40 km uzaklıktadır.

Göynücek Belediyesi 1954'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 20.992; kasaba, 2.678.

Göynük, Karadeniz Bölgesi'nin batısında, Bolu iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 1.437 km² olan Göynük ilçesi doğu ve kuzeydoğuda Mudurnu ilçesi, güneydoğuda Ankara, güneyde gene Ankara ve Eskişehir, batıda Bilecik ve Sakarya, kuzeyde gene Sakarya illeriyle çevrilidir.

Göynük ilçesi Bolu ilinin güneybatı ucunda, çok yüksek olmayan engebeli bir alanda yer alır. İlçe topraklarını doğuda Kocaman,

Göynük'te geleneksel evler, Bolu
ABC Ajansı

kuzeyde de Kapıorman dağları gibi Köroğlu Dağlarının uzantıları engebelendirir. Bu dağların güneye ve batıya doğru alçalan kesimlerinde, en büyükleri Karabey ve Kaşıkçı olan yaylalar yer alır. İlçe topraklarından çıkan suları Kapıorman Dağından kaynaklanan akarsular ve Söğüt Gölünün fazla sularıyla beslenen Göynük Çayı ile doğudaki dağlık yöreden kaynaklanan Çatak Çayı toplar. Bu akarsular ilçe sınırları dışında Sakarya'ya karışır. İlçenin güneyinde genişliği 5 km, uzunluğu 17 km kadar olan düzlüklerin oluşturduğu Himmetoğlu Ovası yer alır.

Başlıca ekonomik etkinlik tarımdır. Buğday, arpa, patates ve elma üretimi önem taşır. Baklagiller, şeker pancarı, soğan, armut ve fındık da yetiştirilir. İlçenin kuzeyindeki dağlar zengin bir orman örtüsüyle kaplı olduğundan ormancılık da önemlidir. Hayvancılık ikincil bir uğraş niteliğindedir. En çok kıl keçisi ve koyun yetiştirilir; süt inekçiliği de gelişmektedir. Eskiden başlıca uğraşlardan biri olan ipekböcekçiliği büyük ölçüde önemini yitirmiş, dutlukların çoğu sökülerek yerlerine sebze ve meyve bahçeleri düzenlenmiştir. İlçe topraklarında bitümlü şist, traverten yatakları ve maden suyu kaynakları vardır. Küçük bir göl olan Çubuk Gölü ve orman içindeki Sünnet Gölü yöre halkının ilgi gösterdiği dinlenme yerleridir.

Eskiden Bizans ve Selçuklu yönetiminde kalan Göynük, 13. yüzyıl sonlarında başlayan Türkmen akınlarından sonra 1323'te Osmanlı topraklarına katıldı. Osmanlı döneminde yönetsel bakımdan çeşitli değişiklikler geçirdi. 19. yüzyıl sonlarında Kastamonu vilayetinin Bolu sancağına bağlı bir kazaydı. 1924'te il yapılan Bolu'nun ilk ilçelerinden biri oldu.

Cumhuriyet'ten sonra Göynük'ün gelişmesi büyük ölçüde yavaşladı, hatta ilçe nüfus kaybetti. Nüfus 1893'te 16.150 iken 1950'de ancak 21.005'ti. 1950'den sonra azalan ilçe nüfusu 1960'ta 20.307'ye, 1970'te ise 20.202'ye düştü. 1980'den sonra biraz artan nüfus, 1990'da 40 yıl önceki düzeyin de altına indi.

İlçe merkezi Göynük kasabası kırsal nitelikli, gelişmemiş ve nüfus yitiren küçük bir yerleşmedir. Kasabada birkaç kereste imalathanesinden başka sanayi kuruluşu yoktur. Göynük yönetsel açıdan Bolu'ya bağlı olmasına karşın, sosyoekonomik açıdan asıl ilişki kurduğu merkez Adapazarı'dır. Kasaba, il merkezi Bolu'ya 95 km, Adapazarı'na ise 92 km uzaklıktadır.

Eski bir yerleşme olan Göynük'te birçok tarihsel yapı vardır. Kilciler köyünde Bizans dönemine ait mezar yazıtlarıyla kilise ve hamam kalıntıları bulunmuştur. 1331-35 arasında ahşap olarak yapılan Gazi Süleyman Paşa Camisi'nin avlusunda II. Mehmed'in (Fatih) hocası Akşemseddin'in 1464'te yapılmış türbesi vardır. 14. yüzyıla ait Süleyman Paşa Hamamı ve 15. yüzyıl yapısı olan Ömer Sekkin Türbesi, kasabadaki öteki tarihsel yapılardır. Göynük'ün geleneksel ahşap evlerden oluşan sivil mimari dokusu da oldukça iyi korunmuş bir durumda günümüze ulaşmıştır.

Göynük Belediyesi 1869'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 20.076; kasaba, 3.812.

göz, omurgasız hayvanlarda yalnızca ışığı, omurgalılarda ise hem ışığı, hem de beyindeki görme merkezine iletilecek görsel imgeleri almak üzere özelleşmiş olan duyu organı.

Bu tanım gereğince hayvanlarda, biri yalnız ışığa duyarlı olan, öbürü görüntü oluşturabilen iki tip göz vardır. Solucanların, yumuşakçaların, knidlilerin, derisidikenlilerin ve öbür omurgasızların çoğunda bulunan ışık alıcı gözler ile bazı tekhücrelilerin aynı işlevi gören stigma ya da gözbenekleri, görüntü oluşturmayan yalın (basit) gözdür. Omurgasızların yalın gözlerinde, ışığa duyarlı hücreler ile bu hücreleri yarıya kadar sararak genellikle kadeh biçiminde bir kılıf oluşturan pigmentli hücreler bulunur. Gövdenin orta eksenine göre iki yanlı bakışım gösteren hayvanların genellikle iki gözü vardır. Bazı yumuşakçalarda (kafadanayaklılar ve bazı çiftçenetliler), eklembacaklıların

çoğunda ve omurgalıların hemen hepsinde bulunan görüntü oluşturucu gözler, yumuşakçalar ile omurgalılarda yalın, yalnızca eklembacaklılarda bileşik gözdür. Yalın gözün temel yapıları, üstüne çarpan ışık ışınlarını ağtabakaya odaklayan göz merceği ile görüntünün oluştuğu ağtabakadır. Ağtabakanın ışığa duyarlı hücreleri, görüntüyü oluşturan ışığın şiddetine bağlı olarak, sinirler aracılığıyla beyne değişik şiddette işaretler gönderir. Bazı hayvanların ağtabaka hücreleri, yalnızca ışık şiddetinin azalıp çoğalmasıyla uyarıldıkları zaman beyne sinir uyarıları gönderebilir.

Bazı yumuşakçaların çok basit yapılı olan yalın gözlerinde ne mercek, ne de kornea bulunur; buna karşılık sümüklüböceklerin dokunaçlarının ucunda yer alan gözleri kornea, camsı cisim, mercek ve ağtabakayla donatılmıştır. Kafdanayaklılarda kıkırdaksı bir oluşumun içinde korunmuş olan gözün yapısı omurgalılarınki gibi kornea, mercek, iris, gözbebeği ve ağtabakadan oluşur; bu yapısal benzerliğe karşın gözün bölümleri arasındaki ilişkiler omurgalılardakinden farklıdır. Ağtabakadaki hücreler kutuplaşmış ışığı alacak biçimde düzenlenmiştir; kornea ışığın odaklanmasına katılmaz ve görüntünün oluşmasından tek başına sorumlu olan göz merceği yakındaki nesneleri odaklayabilmek için ileri geri hareket edebilir.

Eklembacaklılara özgü olan ve çok sayıda nokta gözün (*ommatidium*) bir araya gelmesiyle oluşan bileşik ya da petek göz, özellikle böceklerde ve kabuklularda çok gelişmiştir. Altıgen, dikdörtgen ya da dairesel kesitli birer borucuktan oluşan bu nokta gözlerden her biri, merceği ve rabdomer denen duyu öğesiyle başlı başına ayrı bir gözdür. Rabdomer, yalnız kendi merceğinden ya da komşu merceklerden gelen ışığı alabilir. Her iki durumda da, merceklerin alanları üst üste bindiği için, beyinde kısmen birleşen çok sayıda görüntü oluşur. Eklembacaklıların çoğunda bileşik gözün yanı sıra yalın gözler de bulunur. Örümceklerin ve tümbaşkalaşma geçiren böceklerin larvalarında başlıca görme organı olan yalın göz, yarıbaşkalaşmalı böceklerde bileşik göze yardımcı olur.

Omurgalılarda gözün yapısı ve optik özellikleri fotoğraf makinesine benzetilebilir. Önde, ışığın gözyuvarına girmesini sağlayan saydam bir katman (kornea), bunun arkasında da ışığı kırarak ağtabakanın belirli bir bölgesine odaklayan bir göz merceği bulunur. Ağtabakaya ulaşan ışınlar, çubuk ve koni biçimindeki ışığa duyarlı hücreleri uyarır ve ağtabakada nesnenin ters bir görüntüsü oluşur.

İnsanın gözü, yanları ve arkası ışığı geçirmeyen, buna karşılık ön duvarı saydam olan küre biçiminde bir organdır. Gözyuvarı (gözküresi), üstçene, elmacık ve önkafa kemiklerinin oluşturduğu, gözyuvası ya da gözçukuru denen kemikten bir yapının içine yerleşmiş olduğu için dıştan gelebilecek darbelerden ve sarsıntılardan korunur. Dıştan içe doğru gözakı (sklera), damartabaka (koroit) ve ağtabaka (retina) gibi üç katmanlı bir yapı gösteren gözyuvarının içi, camsı cisim denen ve gözün küreselliğini sağlayan peltemsi, saydam bir sıvıyla doludur. Dıştaki gözakı, yoğun bağdoku lifleri içeren, sertçe bir katmandır. Bu katmanın ön bölümü, ışığın gözün içine girmesini sağlamak üzere saydamlaşmıştır. Kornea denen bu saydam bölüm dışında, gözakının bütün görünür bölümleri, gözün kurumasını önleyen bir mukoza katmanıyla (konjunktiva) örtülüdür. Işıkları odaklama sürecinin başlangıç yeri olan saydam korneanın dışbükeyliği, gözyuvarının bütün öbür bölümlerinden daha fazladır. Korneanın arkasında saydam sıvıyla dolu olan ön oda, göze rengini veren iris ve gözbebeği bulunur. Kas yapısında olan iris, tam ortasındaki dairesel açıklıktan (gözbebeği) girecek ışığın miktarını ayarlamak üzere bir perde gibi açılıp kapanabilir. Ön odadaki saydam sıvı da gözbebeğinden geçerek, iris ile göz merceğinin arasında küçük bir bölme olan arka odaya akar.

Gözakının hemen altında, gözün bütün dokularını besleyen damartabaka bulunur. Kirpiksi cisim denen ve göz merceğinin biçimini değiştirerek odak uzaklığını gerektiği gibi ayarlayan kas demeti de damartabakanın ön bölümündedir. Damartabakanın altındaki ağtabaka, milyonlarca ışık alıcı hücreden oluşmuş bir sinir dokusu katmanıdır. Ağtabakada, çubuk (ya da çomak) hücre ve koni hücre denen iki tip ışık alıcısı vardır. Göz merceği ışık ışınlarını bu çubuk ve koni hücreler üstüne odaklayarak, özellikle ağtabakanın arka duvarındaki fovea denen çukur bölgede bir görüntü oluşturur; koni hücrelerinin çok yoğun olduğu fovea, görüş keskinliğinin en yüksek olduğu bölgedir. Alıcı hücreler oluşan görüntüyü kaydeder ve görme siniri aracılığıyla beyindeki görme merkezine iletir. *Ayrıca bak.* ağtabaka.

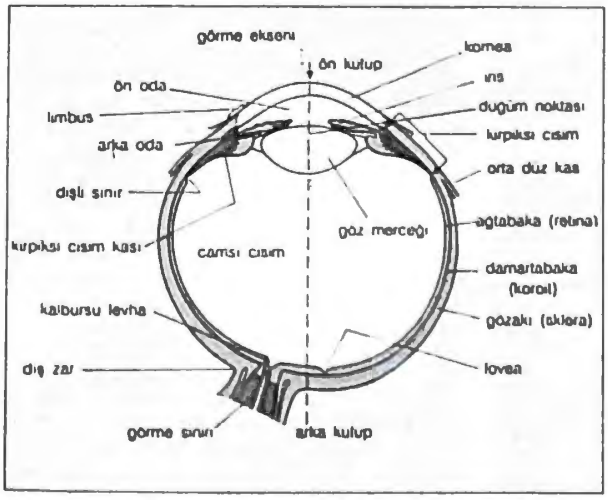

İnsan gözünün yatay kesiti
Dr. H. Davson *Physiology of the Eye*

En yaygın görme kusurları miyopluk(*), hipermetropluk(*) ve astigmatlıktır(*). Miyoplukta, göz merceğinin odak noktası camsı cisme, hipermetroplukta ise ağtabakanın arkasına düştüğü için, mercekten geçen ışık ağtabakaya ulaştığında odak dışı kalır ve net bir görüntü oluşturmaz. Astigmatlığın nedeni, korneanın dışbükeyliğinin düzgün ve bakışımlı olmamasıdır. Bu tür görme bozukluklarında gözlük ya da kontak lens gibi yapay mercekler kullanarak görüntü netleştirilebilir. Gece körlüğü(*) ile renk körlüğü(*) daha az rastlanan görme bozuklukları, şaşılık(*) ise özellikle çocukluk çağında çok sık karşılaşılan bir göz kusurudur.

Gözün iç basıncının arttığı glokom(*), göz merceğinin saydamlığını yitirdiği katarakt(*) ve ağtabakanın damartabakadan uzaklaşarak ayrıldığı dekolman(*) gibi daha çok yaşlanmaya bağlı göz hastalıkları ile gözün çeşitli dokularının bakteri, virüs ve asalaklardan ileri gelen iltihaplanmaları, başta trahom(*) olmak üzere birçok bulaşıcı hastalık, ayrıca şeker hastalığı, damar sertliği ve A vitamini yetersizliği, gözün görme yeteneğini azaltarak körlükle sonuçlanabilir (*bak.* körlük).

göz hastalıkları bilimi *bak.* oftalmoloji

göz merceği, irisin arkasında yer alan ve tek işlevi ışık ışınlarını ağtabaka üstüne odaklamak olan, hemen hemen saydam, renksiz, iki yüzeyi de dışbükey oluşum. Göz merceği, kan damarlarıyla beslenmeyen, ama gerekli besinleri ön odadaki saydam sıvı ve arkadaki camsı cisim gibi çevre sıvılardan alabilen alışılmamış uzunluktaki hücrelerden oluşur. İki yandan iyice basık bir küre biçimindeki göz merceği, çevresindeki kirpiksi kasların kasılıp gevşemesiyle biçim değiştirerek, uzak ve yakındaki nesneleri net olarak odaklayabilir. Göz merceğinin bu uyum yeteneği yaş ilerledikçe giderek azalır ve çoğu kez ancak gözlükle düzeltilebilir. Merceğin ileri yaşlarda saydamlığını yitirerek matlaşması ise katarakt denilen ve yalnız cerrahi girişimle düzeltilebilen bir bozukluktur.

göz pencere, Fransızca ŒIL-DE-BŒUF (öküz gözü), mimarlıkta, çoğunlukla araba tekerleği gibi ışınsal kayıtlarla bölünmüş, daire ya da oval biçimli küçük pencere. 1661-1708 arasında, XIV. Louis için Fransız Rönesansı üslubunda yapılan Versailles Sarayı'nda da, göz pencerelerle aydınlatıldığı için *œil-de-bœuf* odası olarak anılan bir oda vardır. Bu tür pencerelere, 17. yüzyılda İngiltere'de yapılmış olan I. James üslubundaki malikânelerde de rastlanır.

göz yaşartıcı gaz, gözün mukozasını tahriş ederek aşırı gözyaşı salgısına yol açan ve göstericileri ya da düşman kuvvetlerini bir süre durdurmak için kullanılan çeşitli kimyasal maddelerin ortak adı.

Göz yaşartıcı gaz olarak en çok bireşim yoluyla hazırlanmış organik halojen bileşikleri kullanılır; bu bileşikler olağan çevre koşullarında gaz halinde değil, havada çok ince damlacıklar biçiminde dağılabilen sıvı ya da katı halde bulunur. Göstericileri dağıtmak için kullanılan göz yaşartıcı bombaların temel bileşeni olan α-kloroasetofenon bu grubun en tanınmış üyesidir. Göz yaşartıcı gaz olarak kullanılan ya da kullanılması önerilen öbür bileşikler arasında bromoaseton, benzil bromür, etil bromoasetat, ksilil bromür ve α-bromobenzil siyanür sayılabilir.

gözaltı, sanık olarak yakalanan bir kimsenin yargıç önüne çıkarılıncaya değin güvenlik güçlerinin gözetimi altında tutulması. Adli soruşturmanın güvenlik içinde yürütülmesini amaçlayan bir önlemdir. Kural olarak yargıç kararına dayanması gereken bu uygulamaya, yasayla koşulları belirlenmiş

suçüstü durumunda ya da gecikmesinde sakınca bulunan durumlarda yargıç kararı olmadan da başvurulabilir. Gözaltına alınan kimse çok kısa bir süre için de olsa özgürlüğünden yoksun kılınmış olur. Ama tutuklu ya da hükümlü olmadığından tutukevine ya da cezaevine konamaz; salıverilinceye ya da tutuklanmasına karar verilinceye değin kolluğun bu iş için ayırdığı ve "nezarethane" adı verilen yerde alıkonur. Gözaltına alınan kimseye uygulanacak sınırlamalar gözaltına almanın amacını aşacak yoğunlukta olmamalıdır. Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nda (CMUK) yapılan 1.12.1992 tarihli değişiklikle, gözaltına alınan kimsenin en geç 24 saat, toplu olarak işlenen suçlarda da en çok 4 gün içinde yargıç önüne çıkarılması öngörülmüştür. Toplu suçlarda gözaltı süresi, savcının isteği üzerine yargıç tarafından 8 güne kadar uzatılabilir. Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin görev alanına giren suçlarda ise, gözaltı süresi 48 saat, toplu olarak işlenen suçlarda da en çok 15 gün olarak belirlenmiştir. Bu süreleri geçirmek ya da haklı görülemeyecek gecikmelere meydan vermek Türk Ceza Kanunu'nun 181. maddesinde düzenlenmiş olan özgürlüğü sınırlama suçunu oluşturur.

gözbağcılık, SİHİRBAZLIK ya da ILLUZYONİZM olarak da bilinir, görünüşte doğaüstü hünerler sergileyerek izleyicileri eğlendirme sanatı. Gözbağcı aslında, çoğu kez mekanik aygıtlardan da yararlanarak, el çabukluğuyla izleyicinin psikolojisini denetleme yeteneğini birleştiren bir gösteri sanatçısıdır. Eskiden gözbağcılık bir sanattan çok, büyücülük olarak görülür ve gözbağcının doğaüstü güçler ya da varlıklarla ilişkisi olduğu düşünülürdü. Ortaçağa gelindiğinde gözbağcılık artık bir eğlence biçimini almıştı. 15. ve 16. yüzyıllarda gezgin hokkabazlar ve jonglörler numaralarını panayırlarda, soyluların evlerinde ve ahırlarda sergiliyorlardı. 18. yüzyılda ise gözbağcılık bir sahne gösterisi durumuna geldi. *Ayrıca bak.* hokkabaz.

19. yüzyılda, Jean-Eugène Robert-Houdin ve John Henry Anderson gibi adlarla gözbağcılık sanatında bir yeniden doğuş gerçekleşti. Robert-Houdin, parlak gösterileriyle olduğu kadar, gözbağcılık psikolojisinin temel ilkelerini kaleme alan ilk kişi olarak da tanındı. John Nevil Maskelyne ve David Devant da gözbağcılık sanatı üzerine *Our Magic* (1911; Bizim Büyümüz) adlı bir kitap yazdılar.

20. yüzyılın ilk 30 yılı içinde gözbağcılık gösterileri, ağzına kadar dolu salonlarda yapılacak kadar gelişip çeşitlendi. Bu dönemin ünlü gözbağcıları arasında Howard Thurston, Harry Houdini ve Harry Blackstone sayılabilir. 1950'lerde ve 1960'larda halkın ilgisinde belli bir düşüş olduysa da, çeşitli gözbağcıların televizyon gösterilerinin de etkisiyle bu sanat yeniden canlandı. Türkiye'de ise gözbağcılık, Zati Sungur(*) tarafından tanıtılıp yaygınlaştırılmıştır.

Gözbağcılık ancak bir ölçüde el çabukluğuna dayanır. Sihirbaz aynı zamanda hareket bütünlüğüne önem vermeli, becerisi hareketlerinin kesinliğinde ve ritminde görülmelidir. Gözbağcılık gösterilerinde üç tür aygıttan yararlanılır: 1) İzleyiciye göründüğünden farklı bir işlevi olmayan aygıtlar, 2) izleyicinin görebildiği dışında gizli bir işlevi olan aygıtlar, 3) tümüyle gözden gizlenmiş olan ve izleyici farkına varmadan kullanılan aygıtlar.

gözbebeği, irisin ortasında bulunan ve göz merceğinden geçerek ağtabakada odaklanacak olan ışığın göze girişini sağlayan açıklık. Bu açıklık, gelen ışığın şiddetine ve nesnelerin uzaklığına bağlı olarak iris kaslarının yardımıyla daralıp genişleyebilir. Parlak ışıkta hızla küçülen gözbebeği loş ışıkta yavaş yavaş büyür; yakındaki nesneleri odaklayabilmek için iyice daralır, uzağa bakarken açılır. İnsanda dairesel olan gözbebeğinin çapı, en çok küçülduğü zaman 1 mm'nin altına düşebilir, en çok genişlediği zaman da bunun 10 katına ulaşabilir. Büyüklüğü bir ölçüde yaşa bağlı olarak da değişen gözbebeği ergenlik çağında en büyük boyutlarındadır.

gözbeneği *bak.* stıgma

Gözcü, Niyazi İsmet (d. 26 Eylül 1884, İstanbul - ö. 23 Temmuz 1965, İstanbul), Türk hekim. Türkiye'de göz sağlığı alanındaki çalışmalarıyla tanınmıştır.

1907'de Askeri Tıbbiye'yi bitirdi. Gülhane Askeri Hastanesi'nde staj yaptıktan sonra

Gözcü
Ana Yayıncılık Arşivi

asistan olarak kaldı ve göz hastalıkları uzmanı oldu. 1909'da Selanik Merkez Hastanesi'ne, sonra da Manastır Merkez Hastanesi'ne atandı. 1910'da, yeniden düzenlenen Gülhane Askeri Tababet Tatbikat Mektebi'nde göz kliniği hocalığına getirildi. 1909 Arnavutluk ayaklanması ve I. Dünya Savaşı sırasında çeşitli askeri hastanelerde başhekimlik yaptı. Savaş bitince eski görevine döndü. 1941'de müdür başhekim olarak atandığı Gülhane'nin, Ankara Cebeci Mevki Hastanesi'ne taşınmasına ön ayak oldu. Hastanede göz kliniğinin geliştirilmesi için yoğun çaba harcadı. 1944'te tümgeneral rütbesindeyken emekliye ayrıldı. Aynı yıl İstanbul milletvekili seçildi. Bir dönem milletvekilliği yaptıktan sonra serbest olarak çalışmaya başladı. Trahomda ortaya çıkan hastalıklı dokuda metilen mavisi, alerjili trahomda tüberkülin ve bazı göz hastalıklarında A vitamini kullanmak gibi yeni tedavi yöntemleri uyguladı.

Bilimsel makalelerinin yanı sıra *Emraz-ı Ayniye* (1921), *Göz Frengisi* (1924), *Trahom Tedavisi ve Trahomda Mücadele* (1927), *Trahom Mücadelesinde Çalışan Küçük Sıhhiye Memurlarına Trahom Konjonktiva Hastalıkları Dersi* (1931) gibi yapıtları yayımlanmıştır.

göze *bak.* hücre

göze göz dişe diş, başkasına yönelik bir haksızlık ya da zararın aynen karşılanmasını öngören hukuksal ilke ve gelenek. Eski Babil, Yahudi, Hıristiyan, Roma ve İslam hukuklarında yer alan bu ilkeye bireyler ve aileler arasındaki sorunları çözmek için başvurulur ve doğrudan misillemeyi sınırlamak için genellikle haksızlık ve zararın para ya da başka bir karşılıkla ödenmesi yoluna gidilirdi. *Ayrıca bak.* kısas.

gözenek, STOMA olarak da bilinir, bitkilerde, yaprakların ve genç gövdelerin üstderilerinde bulunan, gözle görülmeyecek kadar küçük delik ya da açıklık. Genellikle yaprakların alt yüzeyinde yoğunlaşmış olan gözenekler, bitkilerin hücrelerarası boşluk sistemi ile dış ortam arasındaki gaz alışverişini sağlar.

Her gözeneğin çevresinde, kasılıp genişleyerek bu deliği açıp kapayabilen böbrek biçiminde iki kilit hücresi bulunur. Bekçi hücre de denen ve iç duvarı dış duvarından daha kalın olan kilit hücresi suyla dolduğunda iç basıncı artar ve dış duvarı dışarıya doğru şişer; bu arada iç duvarı da kendisiyle birlikte çekerek gözeneğin genişlemesine yol açar.

Kilit hücreleri sıcak, kuru ya da rüzgârlı havalarda kapanıp gaz alışverişi için daha uygun olan koşullarda yeniden açılarak bitkinin aşırı su kaybetmesini engeller. Gündoğumunda gözenekler birden açılmaya başlar, öğleye doğru en açık konumuna ulaşır, daha sonra karanlık bastıkça su kaybı nedeniyle giderek kapanır.

Birçok bitkide gözeneklerin açıklığını etkileyen ikinci bir etken de havadaki karbon dioksit yoğunluğudur. Karbon dioksit düzeyi normalin altına (y. yüzde 0,03) düştüğü zaman kilit hücrelerinin iç basıncı artar ve gözenekler genişler.

gözerimi *bak.* ufuk

gözetim ve denetim kurumları, ekonominin özel sektör kesimindeki belirli etkinlik ya da işlemlerle ilgili standartları belirlemek ve bu standartların uygulanmasını sağlamak için yasayla kurulan bağımsız kamu kurumları. Bu kurumlar hükümetin denetimi dışında çalışır. Uygulamaya koydukları kurallar yasa gücünde olduğundan, işlevlerinin bir bölümü temelde yasama niteliğini taşır. Öte yandan, kabul ettikleri kurallara uyulup uyulmadığı konusunda soruşturma yürütebildikleri ve hüküm verebildikleri için adlı bir işlev de görürler. Adli işlevlerinin yürütülmesi sırasında, genel yargı sisteminin dışında olan ve idare hukuku yargıcı olarak adlandırılan resmi bir görevli de çoğu kez hazır bulunur. İş ve ticaret sorunlarının özellikle 20. yüzyılda daha karmaşık bir yapı kazanmasıyla, gözetim ve denetim kurumları dürüst ticareti ve tüketicinin korunmasını desteklemede en çok başvurulan araçlar durumuna gelmiştir.

Gözetim ve denetim kurumu düşüncesi ilk kez ABD'de ortaya atılmış ve bu kurumlar büyük ölçüde bir Amerikan uygulaması olmuştur. Kongre'nin demiryollarını denetlemek üzere 1887'de kurduğu ve sonradan motorlu taşıma araçları, iç bölgelerdeki suyolları ve petrol şirketleri için de aynı yetkiyi verdiği Eyaletlerarası Ticaret Komisyonu (ICC), bu tür kurumların birincisidir. ICC günümüzde de bu kurumlar için model olma özelliğini sürdürmektedir. ICC'nin kurulmasının temelinde, uzmanlardan oluşan bir komisyonun demiryollarını ve bunların özel sorunlarını Kongre'den daha iyi bilebileceği, süreklı bir organ olarak seçimle değişebilen bir kuruma göre daha kesintisiz bir uygulama yapabileceği ve etkın bir denetim için gerekli olan yasama ve yargılama işlevlerini birleştirebileceği düşüncesi yatıyordu. Başlangıçta yalnızca Kongre'ye ve mahkemelere danışmanlık yapacak bir organ olması tasarlanan ICC'ye çok geçmeden, doğrudan yasama ve yargılama yetkisi verildi. Göz önüne alınan bir başka etken de bağımsız bir komisyonun hakkaniyetle yürütülecek bir denetim için zorunlu görülen tarafsızlığı ve partiler dışı olma özelliğini taşıyacağıydı. ICC aynı zamanda her sanayi kuruluşunu ayrı ayrı

denetlemek biçimindeki daha önceki uygulamanın yerine aynı türden sanayi kuruluşlarının toplu denetimine yönelik ilk adım oldu.

Hükümetin öteki sanayilerde de denetimini kabul ettirmesi, ICC'yi örnek alan birçok başka gözetim ve denetim kurumunun doğmasına yol açtı. Bunlar arasında Federal Ticaret Komisyonu (FTC, 1914), Federal Enerji Komisyonu (FPC, 1930), Federal Haberleşme Komisyonu (FCC, 1934), Menkul Değerler ve Borsa Komisyonu (SEC, 1934) ve Sivil Havacılık Dairesi (CAB, 1940) sayılabilir. Öte yandan yönetimin olağan dairelerine de gözetim ve denetim yetkileri verildi. Başkan Franklin D. Roosevelt'in 1930'lardaki New Deal (Yeni Düzen) programı büyük ölçüde yönetsel denetim yoluyla yürütüldü. Aynı dönemde eyalet ve belediye yönetimlerinde de benzer bir gelişme ortaya çıktı. Yakın dönemde kurulan gözetim ve denetim kurumları arasında Eşit İş Fırsatları Komisyonu (EEOC, 1964), Çevre Koruma Kurumu (EPA, 1970), İş Güvenliği ve Sağlığı Dairesi (OSHA, 1971), Tüketim Ürünlerini Koruma Komisyonu (CPSC, 1972) ve Nükleer Denetim Komisyonu (NRC, 1975) sayılabilir.

Gözetim ve denetim kurumları, komisyonlara dayalı bir yönetim sistemi uygular. Bu komisyonlarda yer alanların görev süreleri sabit ve genellikle çok uzundur. Örneğin Federal Rezerv Kurulu'nun üyeleri 14 yıl görev yaparlar. Gözetim ve denetim kurumlarının komisyonları başkan tarafından atanır. Ama komisyonların görev süreleri belirli aralıklarla düzenlendiğinden, hiçbir başkan kurumların niteliğinde köklü değişiklikler yapamaz.

ABD dışındaki ülkelerin hemen hepsinde gözetim ve denetim kurumlarının oynadığı rolü hükümetlerin sürekli daireleri yerine getirir. Kamu hizmetleri ve kamu taşımacılığı alanlarında da genellikle devlet mülkiyeti altında olan kuruluşlar hizmet verir.

gözkapağı, gereğinde bir perde gibi kapanarak gözyuvarını dış etkenlerden koruyan ve konjunktiva ile kornea için gereken nemli ortamı sağlayan deri-zar yapısındaki doku parçası. Kornea, göze rengini veren iris ile ortasındaki gözbebeğinin dıştan görülmesini sağlayan saydam katmandır; konjunktiva ise, gözkapaklarının iç yüzünü döşeyen ve gözyuvarının kornea dışındaki bütün görünür bölümlerini kaplayan zardır. Alt ve üst gözkapaklarında, bu deri parçalarını destekleyen ve biçimlendiren lifsi bir bağdoku katmanı (tarsus), hareket ettirici kaslar ve nemlendirici sıvıyı salgılayan bezler bulunur. Dış yüzü deriyle, iç yüzü mukozayla (konjunktiva) örtülü olan gözkapaklarının kenarında, yabancı cisimlerin göze girmesini engelleyen kirpikler dizilidir. Gözkapaklarının açılmasını üst gözkapağı kaldırıcı kası, kapanmasını ise gözkapağı çevresel değirmi kası sağlar. Gözkapağının kapanmasına yönelik uyarıları yüz siniri (yedinci kafa çifti), açılmasına yönelik uyarıları da göz oynatıcı sinir (üçüncü kafa çifti) taşır. Gözkapağı bezlerinden salgılanan yağlı sıvı, normal olarak göz dokularını nemlendiren gözyaşı salgısının taşarak yanaklara akmasını engeller.

gözkurdu (*Loa loa*), *Aschelminthes* (yuvarlaksolucanlar) filumunun *Nematoda* (ipliksolucanları) sınıfının *Filarüda* takımından, özellikle Batı ve Orta Afrika'da insan ve maymunların asalağı olan ipliksi solucan (*bak.* filarya). Gözkurdu, insan ve maymunların kanını emerek beslenen *Chrysops* cinsinden sığır sinekleriyle (arakonak) insana bulaşır. Bu sinekler insanın derisine konduğunda, solucanın larvaları yeni konağın derisinden girerek kan dolaşımına karışır ve genellikle göze ya da deri altı dokularına yerleşir.

İnsan vücudunda erişkin duruma gelen dişi solucanın ürettiği çok sayıdaki yumurtadan, mikrofilarya denen hareketli ve gözle görülemeyecek kadar küçük embriyonlar oluşur. Konağın kan ve lenf damarlarına giren bu mikrofilaryalar, insanın kanını emen sineğin vücuduna geçer ve yaklaşık iki hafta içinde gelişerek larva evresine girer. Artık arakonaktan son konağa geçecek duruma gelmiş olan bu larvalar böceğin hortumuna doğru ilerler ve böcek yeni bir insanı ısırdığında hortumundaki larvaları bırakarak çevrimi yeniden başlatır.

Yaklaşık 5 cm uzunluğundaki erişkin gözkurdu deri altında hareket ettikçe kaşıntıya ve bazen yumurta irilliğinde şişliklere yol açar. *Ayrıca bak.* filaryoz.

gözleme, iyice yoğrulduktan sonra yufka biçiminde açılan hamurun genellikle sac üstünde pişirilmesiyle hazırlanan ekmekle börek arası yiyecek.

Türkiye'nin hemen her yerinde değişik adlar altında ve değişik yöntemlerle pişirilen gözleme, hazırlanışının kolaylığı ve doyuruculuğu nedeniyle sevilen bir yiyecektir. En yaygın çeşitleri, yağlı, peynirli, kıymalı, patatesli ve şekerli olanlardır.

Gözleme yapmak için hamur iyice yoğurulduktan sonra oklava ile biraz kalınca bir yufka biçiminde açılır. Üstüne yağ sürüldükten sonra katlanıp yeniden yumak haline getirilir. Bu işlem hamur ve yağ birbirine iyice alışıncaya kadar birkaç kez yinelenir. Gözleme sade olarak pişirilecekse, açılmış hamur katlanır ve sacda iki yüzü de kızartılarak hazırlanır. İçli gözlemede ise açılmış hamur kızdırılmış yağla bir kez daha yağlandıktan sonra iç eklenerek katlanır ve kızartılır. Kızartıldıktan sonra iki yüze de yağ sürülmesi gerekir. Şekerli gözlemede hamur kızartıldıktan sonra üstüne toz şeker serpilir.

gözlemevi, RASATHANE olarak da bilinir, gökcisimlerinin gözlemlenmesinde yararlanılan, teleskoplarla ve öteki astronomi aygıtlarıyla donatılmış yapı. Hemen her gözlemevi, elektromagnetik tayfın belirli bölgelerini gözlemlemek üzere tasarımlanır ve donatılır. Mevcut gözlemevlerinin çoğu optiktir, yani tayfın çıplak gözle görülebilen bölgesini gözlemek üzere donatılmıştır. Bazı gözlemevleri de radyo dalgaları gönderen kozmik kaynakları belirlemek üzere kurulmuştur. Gamma ve X ışını gibi yüksek enerjili ışınım yayan gökcisimlerini incelemek için çok özel teleskoplar ve alıcılarla donatılmış ve uydularla Yer'in yörüngesine oturtulmuş yörünge gözlemevlerinden yararlanılır.

Optik gözlemevlerinin tarihi çok eskilere dayanır. Modern gözlemevlerinin ilk örnekleri olan bu yapılar monolit (büyük boyutlu tek parça taş) strüktürlerdi. Bunların en ünlüsü, İÖ 2500-1700 arasında İngiltere'de kurulan Stonehenge'dir. Bunlar gerçek gözlemevi olmaktan çok, başlıca işlevleri dinsel amaçlar için takvim hazırlamak olan yerlerdi. Güneş'in ve Ay'ın hareketleri, yapıya özel olarak yerleştirilen taşların yardımıyla izlenirdi. Aynı dönemde Babilli astrolog rahipler de, taraçalı biçimde inşa ettikleri zigguratlarda Güneş'in, Ay'ın ve gezegenlerin hareketlerini gözlemliyorlardı. Meksika'da Yucatan Yarımadasındaki Yerliler ise El Caracol (Salyangoz) adını verdikleri kubbeli yapılarda benzer gözlemler yaptılar. Burada da, herhangi bir bilimsel aygıtın kullanıldığına ilişkin bir kanıt bulunmamıştır.

Hıristiyanlık öncesi astronomların en büyüğü olarak kabul edilen Hipparkhos tarafından İÖ 150'lerde Rodos Adasında kurulan gözlemevi, belki de, gökcisimlerinin konumlarını duyarlı bir biçimde ölçmek için astronomi aygıtlarının kullanıldığı ilk gözlemeviydi. Hipparkhos burada valpalama (presesyon) olayını keşfetti ve gökcisimlerinin parlaklığını belirleyen kadir sistemini geliştirdi. Teleskop öncesi önemli gözlemevlerinden biri de Uluğ Bey'in 1420'lerde Semerkand'da kurduğu yapıdır. 1576'da Hven Adasındaki Uranıborg'da kurulan gözlemevi ise, Danımarka kralı Frederick tarafından Tycho Brahe için inşa ettirildi.

Gökyüzünü incelemekte kullanılan ilk optik teleskop, Flaman mercek ustalarının bilgilerinden yararlanan Galileo Galilei tarafından yapıldı. Astronomi incelemeleri yapmak amacıyla kurulan ilk büyük merkezlerde, yalnızca bir düzlemde hareket edebilen teleskoplar kullanıldı. Bunların başlıcaları, yalnızca yerel meridyen boyunca hareket eden geçiş aleti ve meridyen durbünleriydi. 18. ve 19. yüzyıllarda, Londra'daki Greenwich'te, Paris'te, Cape Town'da ve Washington D.C.'de kurulan bu tür merkezlerde astronomlar, Yer'in kendi ekseni çevresinde dönmesine dayalı olarak yıldızların geçişini gözlemleyerek, konum ölçümlerini duyarlılaştırdılar.

Alman asıllı İngiliz astronom William Herschel, İngiltere'deki Slough'ta kurduğu gözlemevine kendi yapımı olan 122 cm çapındaki metalik dökme aynalı ve 17 m odak uzaklıklı teleskopu yerleştirdi. Yapımı 1789'da tamamlanan teleskop 18. yüzyılın bir teknik harikası olarak kabul edilmişti.

Günümüzde, dünyanın en büyük optik teleskoplarının bir arada bulunduğu yer Arizona'nın güneyinde, Tucson yakınlarındaki Kitt Peak Tepesidir. Bu teleskopların çoğu Kitt Peak Ulusal Gözlemevi'ne, bazıları da Arizona Üniversitesi Steward Gözlemevi ve Ulusal Radyoastronomi Gözlemevi (NRAO) gibi kuruluşlara aittir. Bu aletler arasında en önemlileri 4 m çapındaki Mayall teleskopu ve türünde dünyanın en büyüğü olan McMath güneş teleskopudur.

Modern optik teleskoplar arasında dünyadaki en büyük teleskoplar, Kafkas Dağlarında Pastukhov Tepesine kurulmuş olan 6 m çapındaki yansıtıcı teleskop ve California'da San Diego yakınlarındaki Palomar Dağında bulunan 5 m çapındaki Hale teleskopudur. Arizona'da Hopkins Doruğuna kurulmuş olan 4,5 m çapındaki çok aynalı teleskopun sistemi oldukça gelişkindir.

1930'lardan başlayarak evren, tayfın radyo bölgesinde de gözlemlenmeye başladı. 1931'de ABD'li mühendis Karl Jansky, doğrusal yönelttilen bir antenin yardımıyla Samanyolu Gökadası'nın merkezinden gelen sinyalleri saptadı. Bundan hemen sonra ABD'li mühendis ve astronom Grote Reber, 9,4 m çapında çanak biçiminde bir radyoteleskop yaptı.

Günümüzde radyoteleskoplarla birkaç milimetreden 20 metreye kadar dalgaboylu bölgelerin gözlemi yapılabilmektedir. Bu teleskopların çoğu çanak biçiminde olmakla birlikte önemli teknik farklılıklar taşır. Dünyanın yönelttilebilen en büyük çanağı, İngiltere'de Cheshire'deki Jodrell Bank'ta kurulu olan 96 m'lik teleskoptur. En büyük tek parça radyoteleskop ise Porto Riko'daki Arecibo'da kuruludur. Çanak, dağın yüzeyine açılan bir oyuğa yerleştirilmiştir. Aygıtın ana anteninin çapı 304 m'dir. Bir başka önemli teleskop da, Ulusal Radyoastronomi Gözlemevi'nce işletilen Very Large Array'

dir (VLA). Socorro yakınında kurulan VLA, 27 tane 25 m çapında radyoteleskop tan oluşmaktadır. Bunlar hem istendiği gibi yönlendirilebilmekte, hem de büyük bir Y harfini oluşturan raylar üzerinde hareket ettirilebilmektedir. Büyük Y harfinin her kolunun uzunluğu 21 km'dir. Radyo ya da optik olsun, her teleskopun ayırma gücü yarıçapının büyüklüğüne bağlı olarak artar.

VLA'nın tek tek çanakları, aygıtın etkin çapı 27 km olan çok büyük bir radyoteleskop gibi çalışmasını sağlayacak bir düzende yerleştirilmiştir. VLA'nın başlıca amacı kozmik radyo kaynaklarının çok yüksek ayırma güçlü görüntülerini elde etmektir.

Uzay çağının başlamasıyla, soğurucu ve bozucu etki yapan Yer atmosferinin dışına çıkılması ve yörüngeye oturtulan uydulara bazı astronomi aygıtlarının yerleştirilmesi olanaklı duruma geldi. Böylelikle, görünür ışık ve radyo dalgalarını da içermek üzere elektromagnetik tayfın her bölgesinin incelenmesine yönelik olarak duyarlı teleskoplar ve algılayıcılar kuruldu. 1960'lardan sonra yörüngeye oturtulan Yörünge Güneş Gözlemevi ve Küçük Astronomi Uydusu-2 gamma ışınlarını, "Uhuru", "Exosat" ve Yüksek Enerji Astronomi Gözlemevi X ışınlarını, Uluslararası Morötesi Araştırmacısı morötesi ışınları ve Kızılötesi Astronomi Uydusu ise kızılötesi ışınları araştırmaya başladı. Ayrıca, 1990'da fırlatılan Hubble Uzay Teleskopu da bu işlevlerden bazılarını yerine getirmektedir.

Türkiye'deki ilk modern gözlemevi, 1911'de Fatin Gökmen'in inşa ettirdiği Kandilli Rasathanesi'dir(*). İstanbul Üniversitesi Gözlemevi(*) ise 1935'te Alman astronom Freundlich tarafından kurulmuştur.

gözlük, görmeye yardımcı olmak ya da görmedeki bozuklukları gidermek amacıyla gözlerin önüne takılan çerçeveli mercek takımı. Çok eskilerden beri Avrupa'da ve Çin'de okumak için çerçeveye tutturulmuş büyültücü mercekler yaygın olarak kullanıldığından, gözlüğün ilk olarak nerede geliştirildiği kesin olarak bilinmemektedir. Avrupa'da önce İtalya'da ortaya çıkan gözlüğü ilk kez Floransalı Alessandro di Spina'nın geliştirdiği kabul edilmektedir. İlk gözlüklü insan resmi ise 1352'de Tommaso da Modena'nın yaptığı Provence'li Hugues'ün portresidir. 1480'de Domenico Ghirlandajo'nun yaptığı bir resimde ise, Aziz Hieronymus, üzerinde gözlük bulunan bir sıranın önünde görülmektedir. Bu resimden sonra Aziz Hieronymus gözlük yapımcıları loncasının koruyucu azizi olarak kabul edildi. Hipermetroplar (yakını göremeyenler) için yapılan ilk gözlüklerde dışbükey mercekler bulunuyordu. Miyopluk için kullanılan içbükey camlara ise ilk kez Raphael'in 1517'de yaptığı Papa X. Leo'nun portresinde rastlanır.

1784'te Benjamin Franklin mercekleri yakın ve uzak görüşe göre ayırdı ve bunları tek bir çerçeveye yerleştirerek çiftodaklı sistemi buldu. 1884'te bu merceklerin birbirine yapıştırılmasına, 1908'de de kaynaştırılmasına yönelik yöntemler geliştirildi. 1910'da ise tek parça çiftmercekli camlar üretilmeye başladı. Daha sonraları üçodaklı mercekler geliştirildi, ayrıca yeni çiftodaklı mercek sistemleri ortaya çıktı.

Önceleri mercekler saydam kuvarstan ve berilden yapılıyordu. Ama talebin artmasıyla başta Venedik ve Nürnberg'de olmak üzere optik camlar üretilmeye başladı. 1885'te Ernst Abbe ile Otto Schott, erimiş cama yeni elementlerin katılmasıyla, merceğin kırma indisinin ve ayırma gücünün istenilen biçimde düzenlenebileceğini buldular. Günümüzde mercek yapımında, cam önce merdanelerden geçirilerek levha durumuna getirilir. Merceklerin çoğu, kırma indisi 1,523 olan *crown* camından(*) yapılır. Yüksek dereceli miyopluğun düzeltilmesi için kullanılan mercekler ise, üzeri magnezyum florürle sıvanmış kalın (kırma indisi 1,69) *flint* camından(*) yapılır; camın üzerindeki bu katman ışığın yüzeyden yansımasını engeller. İki merceğin birbirine kaynaştırılması yoluyla üretilen çiftodaklılar ise ayırma gücü düşük *flint* camından ya da baryumlu *crown* camından elde edilir. Gözlüklerin ağırlığını azaltmak için ender olarak plastik mercekler de kullanılır. Öte yandan son dönemlerde kırılmaz camlı gözlüklerin yapımı yaygınlaşmıştır. Güneş gözlüklerinde ise mercekler, ışık iletimini azaltmak ve göz kamaşmasını önlemek için hafifçe renklendirilir. *Ayrıca bak.* kontakt lens; mercek.

gözlüklü ayı (*Tremarctos ornatus*), *Ursidae* (ayıgiller) familyasından, Güney Amerika'da yaşayan tek ayı türü. Başta And Dağları olmak üzere dağlık bölgelerin ormanlık alanlarında yaşayan gözlüklü ayıların temel besini sürgün ve meyvelerdir.

Çevik ve usta bir tırmanıcı olan gözlüklü ayının omuz yüksekliği 64 cm, uzunluğu 1,2-1,8 m, kuyruğu 7 cm kadardır. Kaba

Gözlüklü ayı (*Tremarctos ornatus*)
Donald C. Meighan'ın resmi

tüylü postunun rengi koyu kahverengi ile kara arasında değişir. Yüzlerinde, gözlerinin bir bölümünü ya da tümünü çevreleyerek gözlüğe benzer tipik halkalar oluşturduktan sonra boyna ve göğse doğru uzanan kirli beyaz ya da sarımsı lekeler vardır. Dişiler, 8-8,5 aylık bir gebelik döneminden sonra 1-3 arası yavru doğurur.

gözlüklü baykuş (*Pulsatrix perspicillata*), *Strigiformes* takımının *Strigidae* familyasından, Amerika'nın tropik ormanlarında yaşayan gececi baykuş türü. Yaklaşık 50 cm uzunluğundaki erişkinlerinin sırtı ve göğsü kahverengi, öbür bölümleri daha açık renkte, yavruları beyaz tüylüdür. Yüzlerinde koyu renk bir maske, gözlerinin üstünde de kaşa benzeyen beyaz tüyler bulunur; kulak püskülleri yoktur. Geceleri yiyecek aramaya çıkan gözlüklü baykuşların beslenme davranışları konusunda bilinenler çok azdır.

Gözlükule, Tarsus'un güneydoğusunda höyük. İlk kez 1934-38 arasında Hetty Goldman başkanlığında bir ABD ekibince kazıldı. 1947-49 arasında ikinci kazı yapıldı.

Çukurova uygarlıklarının aydınlatılmasında çok önemli bir yeri olan Gözlükule, 19. yüzyılın ortalarında antikacıların kaçak kazılarına sahne olmuştu. 1921'de ise Fransız birlikleri tahkimat işlemlerinde bu höyükten yararlandı.

Höyük 22 m yükseklikte ve yaklaşık 300 m çapındadır. Saptanan sekiz katın en üstteki Türk-İslam dönemi kalıntılarından oluşur. Buradaki kazılarda çeşitli yapılar, cadde ve sokaklar, Abbasi ve Selçuklu sikkeleri ile çanak çömlek parçaları çıkartılmıştır. 2. kat Helenistik ve Roma dönemlerine aittir. Mimari kalıntılarla küçük buluntulardan, 2. katın İÖ 4. yüzyılın sonundan İÖ 2. yüzyılın ortasına değin Helenistik dönem, İÖ 1. yüzyılın sonlarından 5. yüzyılın başlarına değin de Roma dönemi yerleşmelerine sahne olduğu anlaşılmıştır. 3. katta Demir Çağına ait buluntular vardır. İÖ 1100-520 arasında kentin çok sağlam bir surla çevrili olduğu anlaşılmaktadır. Buluntular bu dönemde Gözlükule'nin Kıbrıs ve Kuzey Suriye ile sıkı bir ilişkiye girdiğini göstermektedir. Bu dönemde Gözlükule Asurlarca işgal edilmiştir. Çiviyazılı Asur tabletleri de önemli buluntular arasındadır. 4. kat Son Tunç Çağına (İÖ 1650-1100) aittir ve bu kattan özellikle eski Hitit ve Hitit İmparatorluk dönemlerinden kalma buluntular çıkmıştır. 5. kat buluntuları Orta Tunç Çağına (İÖ 2000-1650) aittir. Bu dönemde Gözlükule daha çok Kuzey Suriye'nin etkisine girmiş, ama Orta Anadolu ile olan güçlü kültürel ilişkilerini de korumuştur. 6. kattaki İlk Tunç Çağı (İÖ 3000-2100) yerleşmesinin bir yandan Suriye, bir yandan da Batı Anadolu ile (Troya) ilişkilerini güçlendirdiği, ama yerel özelliklerini de koruduğu görülmektedir. 7. katta İÖ 3000'de sona eren Kalkolitik yerleşmenin çeşitli yapı evreleri ortaya çıkarılmıştır. Son kat ise bir Neolitik Çağ yerleşmesidir. İÖ 5000'den başlayarak bütün Çukurova'ya yayılan bu uygarlık evresinde de Gözlükule'nin hem Konya bölgesindeki, hem de Kuzey Suriye'deki merkezlerle ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Kazılarda ele geçen buluntular Adana Bölge Müzesi'nde sergilenmektedir.

Gözne Yaylası, Akdeniz Bölgesi'nde, Mersin'in sayfiyesi olan yayla. Orta Toroslar'ın doğusundaki Bolkar Dağlarının Akdeniz'e su gönderen kesiminde yer alır. Yüksekliği 940 m'dir. Yaylanın bulunduğu ve Gözne kasabasının güneyinde yer alan Aşağı Gözne, Mersin'den gelen yolun çevresinde bir yol boyu yerleşmesi biçiminde gelişmiştir. Kuzeydeki Yukarı Gözne ise daha geniş bir alana yayılır. Yukarı Gözne'nin güneydoğusunda Gözne Kalesi vardır.

Gözne Yaylasının çevresinde çeşitli karst kaynakları ve bir mağara (Sulu Mağara) bulunur. Bunaltıcı sıcaklardan kaçan Mersinlilerin yazın çıktığı Gözne bucak merkezi, Mersin'e 28 km uzaklıktadır. Aynı dağlardaki Fındıkpınarı ve Arslanköy yaylalarına oranla Mersin'e daha yakın olması, onlardan daha çok gelişmesini sağlamıştır. Kışın 7.655 (1990) olan nüfusu yazın birkaç kat artar. Çalışanlar, işlerine gitmek için her gün araçlarla yayladan Mersin'e inerler. Yaylanın çevresinde iyi cins üzüm, elma ve şeftali yetiştirilir. Orman Bölge Şefliği ve PTT'si bulunan Gözne kasabasının belediye örgütü 1956'da kurulmuştur.

göztaşı, parlak mavi renkte iri kristaller halinde bulunan hidratlı bakır sülfat. *Ayrıca bak.* bakır.

gözyaşı bezi, her iki gözün dış kenarının üstünde, alın kemiğinin iç yüzündeki küçük bir çukurda yer alan ve gözyaşını üreten dış salgıbezi. Hemen hemen badem büyüklüğünde ve biçiminde olan gözyaşı bezleri, lifsi bir dokuyla üst ve alt olmak üzere iki

bölüme ayrılır; bezin alt bölümü üst gözkapağının arkasına doğru uzamıştır. Gözyaşı, alt ve üst gözkapaklarının kenarındaki iki kanalla taşınarak gözyaşı kesesine gelir; bu kanalların genişlemiş bölümü olan gözyaşı kesesi burun boşluğuna da açılır. Kesede biriken gözyaşı, gözün iç köşesinde bulunan küçük deliklerden dışarı boşaltılır. Gözkapaklarındaki bezlerden salgılanan yağlı sıvı, gözyuvarının ön yüzünü ıslatan gözyaşının normal miktarda salgılandığı sürece yanaklara akmasını engeller.

gözyaşıotu (*Coix lacryma-jobi*), DUĞMEÇİÇEĞİ olarak da bilinir, buğdaygiller (*Poaceae*) familyasından, gövdesi boğumlu, yüksekliği 1-3 m arasında değişen biryıllık otsu

Gözyaşıotu (*Coix lacryma-jobi*)
W.H. Hodge

bitki. Anayurdu, Asya'nın tropik bölgeleridir.

Bitkinin adı, içi yenebilen, damla biçimindeki sert ve parlak tohumlarından gelir. Kirli beyaz ya da esmer renkte ve 6-12 mm uzunluğundaki bu tohumlardan bazı yörelerde takı ve tespih yapılır.

GPU, 1922-23 yıllarında etkinlik gösteren Sovyet siyasi polis örgütü. *Ayrıca bak.* KGB.

Gqoba, William Wellington (d. 1840, Gaga yakınları, Kap Kolonisi - ö. 26 Nisan 1888), 19. yüzyılın önde gelen Bantu edebiyatçılarından şair, filolog ve gazeteci. Şiirleri misyonerlerin ve eğitimin Bantu halkı üzerindeki etkisini yansıtır.

Kısa meslek yaşamında vagon işçiliği, kâtiplik, öğretmenlik, Zosa dilinde ve İngilizce çevirmenlik, papazlık gibi çeşitli işlerde çalıştı. 1884-88 arasında yayın yönetmenliğini yaptığı *Isigidimi Samaxosa*'da Zosa halkının tarihiyle ilgili yazılar yazdı. Birçok Zosa atasözünü ve deyimini açıklayarak düzyazıya aktardı.

Gqoba, Hıristiyan ile Putperestin Tartışması ve Eğitim Üzerine Büyük Tartışma adlı iki uzun didaktik şiiriyle ün kazandı. Her iki şiirinde de Güney Afrikalı Tiyo Soga'nın, John Bunyan'ın *Pilgrim's Progress* (1678; *Hac Yolunda*, 1932, 1967) adlı yapıtını Zosa diline çevirirken kullandığı üslubun etkisi görülür. Birinci şiirde putperestin savunduğu yaşamın zenginliği ve zevkleriyle Hıristiyanın savunduğu sofuca yaşam arasındaki geleneksel çatışma konu edilir. Savunmasının daha az inandırıcı olmasına karşın sonunda Hıristiyan üstün gelir. İkinci şiir zamanın eğitim düzenini eleştiren bir grup genç aydını anlatır. Burada da üstün gelmelerine karşın ilimli Hıristiyanlar, radikal olanlardan daha az inandırıcıdır.

Graaf, Reinier de, Reinier, REGNIER olarak da yazılır (d. 30 Temmuz 1641, Schoonhoven - ö. 17 Ağustos 1673, Delft, Felemenk), Felemenkli hekim. Dişi hayvanların yumurtalıklarında Graaf folikulu olarak bilinen ve yumurta hücresini barındıran keseciği bulmuş, memelilerde pankreas ve üreme organları üzerine önemli çalışmalar yapmıştır.

Reinier de Graaf, kimliği bilinmeyen bir sanatçının oymabaskısı
Archiv fur Kunst und Geschichte, Berlin

Graaf, doktorasını Fransa'daki Angers Üniversitesi'nde 1665'te tamamladı; 1667'de Delft'e yerleşti ve bir yandan hekimlik yapıp bir yandan özel araştırmalarını sürdürerek ömrünün sonuna değin bu kentte yaşadı.

Grabau, Amadeus William (d. 9 Ocak 1870, Cedarburgh, Wisconsin, ABD - ö. 20 Mart 1946, Pekin, Çin), Yer'in yapısına ilişkin stratigrafi ve tarihlendirme çalışmalarıyla tanınan ABD'li jeolog ve paleontolog.

1892-97 arasında Cambridge'deki Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde ve 1899-1901 arasında Rensselaer Politeknik Enstitüsü'nde dersler veren Grabau, daha sonra Columbia Üniversitesi'nde profesör oldu. 1919'da Pekin Ulusal Üniversitesi'ne geçti ve Çin Jeoloji Araştırmaları Kurumu'nun paleontoloji çalışmalarını yönetti.

Grabau, bazı omurgasız gruplarının evrimini inceledi ve yerkabuğunun özelliklerinin, deniz düzeyinin ritmik olarak yükselmesi ve alçalması sonucunda geliştiğine ilişkin titreşim ve kutupsal denetim kuramlarını geliştirdi. Başlıca yapıtları, *North American Index Fossils* (1909, 1910; Kuzey Amerika'nın Tanıtıcı Fosilleri), *Principles of Stratigraphy* (1913; Stratigrafi İlkeleri), *Textbook of Geology* (1920-21, 2 cilt; Jeoloji Ders Kitabı), *Silurian Fossils of Yunnan* (1920; Yunnan'ın Silüriyen Fosilleri), *Ordovician Fossils of North China* (1921; Kuzey Çin'in Ordovisiyen Fosilleri), *Paleozoic Corals of China* (1921; Çin'in Paleozoyik Mercanları), *Stratigraphy of China* (1924-25; Çin'in Stratigrafisi), *Migration of Geosynclines* (1924; Jeosenklinallerin Göçü), *Early Permian Fossils of China* (1934; Çin'in Erken Permiyen Fosilleri) ve *Rhythm of the Ages*'dir (1940; Çağların Ritmi).

Grabbe, Christian Dietrich (d. 11 Aralık 1801, Detmold - ö. 12 Eylül 1836, Detmold, Vestfalya), Alman oyun yazarı. Dışavurumculuk ve sinema tekniğinin habercisi olan oyunlar yazmıştır.

Leipzig'de hukuk öğrenimi gördü. Berlin'de oyunculuk ve yönetmenlik girişimlerinde bulunduysa da bunlar başarısızlıkla sonuçlandı. Bir süre sonra şair Heinrich Heine ve Genç Almanya adlı radikal edebiyat akımının üyeleriyle arası açıldı. Romantik yazar Ludwig Tieck'ten de destek görmeyince Detmold'ta avukatlığa başladı, daha sonra da askeri hâkim oldu. 1833'te mutsuz bir evlilik yaptı. 1834'te ihmal gerekçesiyle işinden çıkarıldı. Frankfurt'ta aylarca yoksulluk çekti. Daha sonra Düsseldorf'a gitti ve Karl Leberecht Immermann'ın yardımıyla serbest yazar olarak çalışmaya başladı. Immermann'la dostluğu da uzun sürmedi. Oyunlarını basacak yayıncı bulabiliyordu, ama alkol bağımlılığına ve vereme yakalanmasına yol açan düzensiz yaşamı genç yaşta ölümüne neden oldu.

Grabbe'nin en önemli şiirsel yapıtı olan *Napoléon oder die Hundert Tage* (1831, Napoléon ya da Yüz Gün), oyunlarındaki cesur biçim denemelerine örnektir. Oyunda kesintisiz olay akışından kaçınılmış, onun yerine canlı anlatımlı, birbiriyle karşıtlık içinde bir sahneler dizisi konmuştur. *Don Juan und Faust* (1829; Don Juan ve Faust) trajedisi Mozart ve Goethe'nin iki büyük yapıtını bir araya getirmeye yönelik yaratıcı ve cesur bir denemedir; çoğu oyunu gibi bu da tiyatronun sahneleme olanaklarını aşan bir yapıttır. *Scherz, satire, ironie und tiefere bedeutung* (1827; *Şaka, Alay, Hiciv ve Ötesi*, 1946) adlı yergisiyle kalıcı üne kavuşan Grabbe, Shakespeare'i eleştiren ve bağımsız ulusal bir tiyatroyu savunan *Abhandlung über Shakespeare-manie* (1827; Shakespeare Tutkunluğu Üzerine Araştırma) adlı yapıtıyla da tanınır. Öbür önemli oyunları arasında şiddet sahneleriyle ünlü *Herzog Theodor von Gothland* (1827; Dük Theodor von Gothland) adlı trajedi ile Hohenstaufen hanedanını konu alan *Kaiser Friedrich Barbarossa* (1829) ve *Kaiser Heinrich VI* (1830) sayılabilir.

graben, yerkabuğunda oluşan kırık (fay) bloğu çöküntüsü. *Ayrıca bak.* horst ve graben.

Grabski, Władysław (d. 7 Temmuz 1874, Borowo, Lowicz yakınları, Polonya, Rus Çarlığı - ö. 1 Mart 1938, Varşova, Polonya), Polonya başbakanı (1920, 1923-25) olarak ülkenin para ve maliye sistemini yeniden düzenleyen devlet adamı ve iktisatçı.

Gençliğinde sosyalist olan Grabski daha sonra Ulusal Demokrasi Partisi'ne katıldı. O tarihte Polonya Rus Çarlığı'nın parçasıydı; Grabski çarlığın Devlet Meclisi'nde (*Duma*) art arda üç dönem (1906-12) görev yaptı. Polonya'nın Rusya'dan ayrılmasından sonra Polonya kurucu meclisine seçildi (Ocak 1919), ama kısa süre sonra barış konferansındaki Polonya heyetine katılmak üzere Paris'e gönderildi. Varşova'ya dönünce Aralık 1919'da tarım bakanlığına getirildi. 23 Haziran-24 Temmuz 1920 arasında başbakanlık görevinde bulundu. Bu sırada, Polonya'nın Sovyetler'e karşı kendini savunabilmesi için Müttefikler Yüksek Konseyi'nden ivedi silah ve cephane yardımı istemek amacıyla Belçika'daki Spa'ya gitti. Ulusal Savunma Hükümeti'nde Kasım 1920'ye değin maliye bakanı olarak görev yaptı. Ocak-Eylül 1923 arasında da aynı görevi üstlendi. 19 Aralık 1923'te yeniden başbakan oldu. Enflasyonu durdurmak amacıyla altına dayalı zloty adlı yeni bir para birimi oluşturdu (1 Şubat 1924). Polonya Merkez Bankası'nı kurarak (15 Nisan 1924) ülke ekonomisini istikrara kavuşturmayı başardı. Ama 1925 yazında yeni bir bunalımla karşılaştı. Almanya, Polonya'ya

"gümrük savaşı" ilan etti; Deutsche Bank, Berlin ve Viyana para piyasalarında çok miktarda zloty sattı. Bunun üzerine zloty başlangıçtaki altın değerinin yaklaşık yüzde 50'sini yitirdi, fiyatlar yükseldi, işsizlik arttı. Bu gelişmeler Grabski'yi 13 Kasım 1925'te istifa etmek zorunda bıraktı. General Józef Piłsudski'nin Mayıs 1926'daki darbesinin ardından Grabski etkin siyasetten çekildi ve Varşova Tarım Okulu'nda profesör oldu. Çok sayıda kitabı yayımlanan Grabski'nin *Dwa lata pracy u podstaw państwowości naszej, 1924-25* (1927; Devletimizin Kuruluşunda İki Yıllık Emek, 1924-25) adlı yapıtı hükümet dönemindeki başarılı çalışmalarının bir öyküsüdür. *Idea Polski*'de (1935; Polonya'nın Misyonu) Grabski demokratik siyaset felsefesini özetler.

Gracchus, Gaius Sempronius (d. İÖ 160-153 ? - ö. İÖ 121, Furrina Koruluğu, Roma yakınları), ağabeyi Tiberius Sempronius Gracchus'un(*) tarım reformlarını yeniden yürürlüğe koyan ve senatodaki soyluların gücünü azaltacak başka önlemler öneren Romalı *tribunus*.

Gaius Sempronius'un, dönemin en güçlü siyasal aileleriyle bağları vardı. Ağabeyi gibi o da edebiyat, hitabet ve felsefe ağırlıklı yeni Yunan aydınlanmasını temel alan bir eğitim gördü. Tiberius'un öldürülmesi, Gaius'un kamu yaşamından uzun süre uzaklaşmasına yol açmadı. Henüz 22 yaşında olmasına karşın, ağabeyinin öldürülmesinden sorumlu tutulan senatör Scipio Nasica'ya karşı hemen başlatılan protestolara katıldı. Tiberius'un tarım yasasını yürütmekle görevli toprak komisyonunun üyesi olarak etkin biçimde çalıştı. Uzun süren askerlik hizmetinden sonra 126'da *quaestor*'luğa (konsül yardımcısı) getirildi. İÖ 123'te *tribunus*'luğa aday oldu; aile düşmanlarının muhalefeti en yüksek oyu almasını önlediyse de ona çok sayıda seçmen kazandırdı. Gaius, *tribunus*'luğun yasama yetkisinden sonuna kadar yararlanma eğiliminde olduğunu kısa sürede gösterdi.

Gaius, grup çıkarlarını kullanarak, senato dışındaki varlıklı büyük toprak sahipleri ile işadamlarının desteğinin senato aristokrasisinden büyük ölçüde uzaklaştırılabileceğini ve bu destekle yoksul yurttaşların oyları birleşirse hiçbir grubun tek başına başaramayacağı köklü reformların gerçekleştirilebileceğini kavradı. *Concilium Plebis*'i (Halk Meclisi) bir yönetim kurumu olarak değil, yasama reformunun kaynağı olarak kullandı. Eyaletlerin konsüller arasındaki yıllık dağıtımının, konsül seçimlerinden önce yapılmasını sağladı. Böylece senatonun, eyalet dağıtımını konsülleri cezalandırma ve ödüllendirme aracı olarak kullanmasını önledi. Ama bir soylu olarak, konsüller ile öbür yüksek görevlileri *Concilium Plebis*'in ayrıntılı denetimi altına sokmaya da niyeti yoktu.

Gaius'un *tribunus* olarak İÖ 123'te aldığı önlemler, iktidarın kötüye kullanılmasıyla ve ağabeyinin reform politikasının genişletilmesiyle ilgiliydi. Önce Tiberius'un düşmanlarına karşı bir güç gösterisine girişti. Ardından *Concilium Plebis*'in uzaklaştırdığı yüksek görevlilere yeni görev verilmesini önleyen bir yasa tasarısı hazırladı. Gaius'un bu öneride ısrarlı olmamasına karşın, tasarının varlığı, meclis üyelerini ona karşı veto kullanmaktan caydırdı. Meclisin onayı olmadan senatonun siyasal mahkeme kurmasını yasaklayan yasa ise İÖ 132'de Tiberius'u destekleyenlerin cezalandırılması için kurulan mahkemenin işlediği adli cinayetlerin yinelenmesini önlemeyi amaçlıyordu.

Yargı yolsuzluklarıyla ilgili ikinci bir yasa, "zoralım mahkemesi" için bağımsız jürileri oluşturmaya yönelikti. Bu mahkeme 26 yıl önce Roma valilerinin haksız uygulamalarını önlemek amacıyla kurulmuştu ve eyaletlerdeki uyruklara, kendilerinden usulsüz biçimde alınan paraların geri verilmesi için dava açma hakkı tanıyordu. Kurulduğu günden beri bu mahkeme, eyaletlerin talan edilmesinde kendi özel çıkarları bulunduğu için, eyalet uyruklarını zoralıma karşı korumaya yanaşmayan senatörlerden oluşmuştu. Gaius'un yasası, senatörleri jüri üyeliğinden tümüyle dışladı ve onların yerine senato dışındaki varlıklı toprak sahipleri ile işadamlarını getirdi. Sanıkla aynı birliğe ya da özel topluluğa üye olan bir jüri üyesi, gereken nitelikleri taşısa bile davaya giremeyecekti. Oy pusulalarının dağıtılıp toplanması ve oy sayımı bile uzun maddelerle kesin biçimde düzenlenmişti.

Ayrıca grup çıkarlarını kollamaya yönelik iki önemli önlem alındı. Birincisi, artık iş bulma olanaklarının ve fiyatların çok istikrarsız olduğu aşırı büyümüş Roma metropoliten alanının gıda gereksinmesini karşılamayı amaçlıyordu. İkinci yasayla da yeni Asya eyaletindeki vergi toplama işi, vergileri Romalı vali adına toplayan yerel işadamlarından alınarak doğrudan Roma'daki hazineyle çalışan Romalı işadamlarının mali birliklerine devredildi. Böylece Romalı bankerler lehine bir tekel yaratıldı. Başka iki önlemle de kırsal nüfus kazanılmaya çalışıldı. Bu önlemlerden birincisiyle, askeri giysi bedellerinin ödenmesi yükümlülüğü, askere alınan köylülerden Roma hazinesine devredildi. İkinci yasa ise, Tiberius'un tarım reformu yasasında değişiklik yaparak, yeni topraklara yerleştirilen köylülerin özyönetimli topluluklarda bir araya gelmesini sağladı. Bu yenilik, geniş bir alanda, gelecekte Avrupa'nın güneyini Latinleştirecek Roma kolonilerinin kurulmasına yol açtı.

Başlangıçta amaçlamadığı halde Gaius, İÖ 123 yazının sonlarında halkın coşkulu desteğiyle ikinci kez *tribunus*'luğa seçildi. O dönemde Roma'nın en büyük sorunu, İtalya'nın üçte ikisini kaplayan müttefik halkların yönetimiydi. Dünyayı haraca bağlamış olan Roma ordularının büyük bölümünü İtalyalı müttefikler sağlıyordu. Ama bu halklar ırk, dil ve töre bakımından akraba oldukları halde Romalı soylularca aşağılanıyordu.

Gaius soruna karmaşık bir çözüm önerdi. Topluluk yaşamı Roma'nınkine benzeyen ve Latince konuşan müttefikler Roma devletinin tam yurttaşlığına kabul edilecek, yerel düzeyde özyönetimli birimler biçiminde örgütlenecekti. Latin kökenli olmayan halkların durumu ise ara statüde düzenlenecekti. Ama Roma devletinin bu biçimde genişlemesi her sınıftan Romalının yoğun hoşnutsuzluğuyla karşılaştı. Gaius'un ısrarı, arkasındaki halk desteğinin de hemen zayıflamasına yol açtı ve siyasal muhalefeti güçlendirdi.

Gaius'un Kartaca'da 6 bin kişilik bir koloninin kuruluşunu yönetmek üzere iki ay Afrika'ya gitmesi de Roma'daki konumu bakımından yararlı olmadı. Kârları azalmış olan çok sayıda tahıl tüccarının ondan yüz çevirmesi işadamlarının Gaius'a yönelik desteğini zayıflattı. Gaius, dönüşünde bir dizi gösteri düzenleyerek halk desteğini yeniden kazanmaya çalıştı. Konağını Forum çevresindeki pleb sokaklarına taşıdı. Halka açık oyunları herkesin ücret ödemeden izleme hakkını savundu. Yurttaş hakları yasa tasarısının oylanması sırasında, İtalyanların Roma'da kalmasını yasaklayan bir konsül kararnamesini engellemeye çalıştıysa da başarılı olamadı. Senato'nun muhalefetiyle karşılaşan ve işadamlarının da desteğinden yoksun kalan Gaius, ikinci *tribunus*'luk döneminde gitgide daha yalnızlaşan bir demagog durumuna düştü. Yurttaş hakları yasa tasarısı reddedildi, İÖ 122'deki seçimlerde üçüncü kez *tribunus*'luğa seçilmeyi başaramadı.

Bu durumda Gaius, ağabeyi Tiberius gibi haklı bir davayı ne pahasına olursa olsun gerçekleştirme tutumunu benimsedi. Gene ağabeyi gibi, tarımsal kolonileşmeyi ısrarla savunması Gaius'un sonunu hazırladı. İÖ 121'de bir *tribunus*, büyük Kartaca kolonisinin dağıtılmasını önerdi. Gaius, plebler arasındaki son yandaşlarının yardımıyla yasadışı bir karşı gösteri düzenledi. Olaylar sırasında Gaius'un yandaşlarından biri öldürüldü; öteki yandaşları ise eskiden Romalı pleblerin geleneksel sığınağı olan Aventinus Tepesine güçlükle çekilebildi.

Muhalifler, konsüllere devleti her türlü zarardan koruma görevini veren yeni bir kararnameyi senatodan geçirmek için bu olayı fırsat bildi. Korkuya kapılan Gaius görüşme isteminde bulundu. Ama Konsül Lucius Opimius görüşmeye yanaşmadı; çoğunluğu Romalı şövalyelerden oluşan, çok iyi silahlanmış bir birlik kurarak Aventinus'a saldırdı. Saldırı katliamla sonuçlandı, Gaius da intihar etti. Ama onun çıkardığı yasaların çoğu yürürlükte kaldı; tamamlanmamış tasarıları sonraki kuşağın politikasının temelini oluşturdu. İtalya'nın birleşmesiyle ilgili görüşü de Roma'nın gücünü neredeyse temelden çökerten gereksiz ve yıkıcı bir iç savaştan sonra İÖ 89'da kabul edildi. Cumhuriyetin son yüzyılında, düşünsel kaynağını Gaius Gracchus'tan almayan bir tek önemli reform önerilmedi.

Gracchus, Tiberius Sempronius (d. İÖ 169-164 ? - ö. İÖ 133, Roma), küçük bağımsız çiftçiler sınıfını yeniden oluşturmaya yönelik bir toprak reformu gerçekleştirmeye çalışan Romalı *tribunus*(*). Senatodaki muhaliflerinin başlattığı taşkınlıklar sırasında öldürülmüştür. Gaius Sempronius Gracchus'un(*) ağabeyidir.

Tiberius Sempronius, öteki soylu ailelerle kendi ailesi arasında kurulmuş siyasal ilişkiler ağının mirasçısıydı. Hannibal'i yenik düşüren Yaşlı Scipio Africanus'un kızı Cornelia'nın oğlu olarak, Roma'nın etkili aileleri arasında gücünü en uzun süre koruyan Cornelii Scipiones ailesiyle akrabaydı. Kız kardeşi Sempronia da Kartaca'yı yakıp yıkan Scipio Aemilianus'un karısıydı. Öte yandan Tiberius, Scipiones ailesinin en büyük rakibi Claudii Pulchri ailesiyle de evlilik yoluyla bağ kurmuştu; karısı Claudia, o sırada bu ailenin başında bulunan Appius Claudius Pulcher'in kızıydı.

Tiberius, Romalıların Helenistik krallıkları fethetmesinden sonra görece açık görüşlü ailelerin benimsediği yeni Yunan aydınlanmasını temel alan bir eğitim gördü. Bu eğitim, Gracchus'un doğal hitabet yeteneğine bir üslup ve berraklık kazandırdı. Stoacı öğretmen Blossius'un Tiberius üzerinde özel bir etkisi vardı. Ama stoacılığın temelindeki görev ve sorumluluk öğretisi Gracchus'un doğuştan gelen kararlılık ve inatçılığını artırmaktan başka sonuç vermedi. Bir olasılıkla öteki Yunanlı arkadaşları da Gracchus'a daha sonra konuşmalarını renklendiren demokrasi kavramını kazandırmıştı.

Tiberius askerlik mesleğine III. Kartaca Savaşı (İÖ 149-146) sırasında Scipio Aemilianus'un komutası altında başarılı bir subay olarak başladı. İspanya'da süregiden koloni savaşlarına (İÖ 137) *quaestor* (konsül yardımcısı) unvanıyla Konsül Mancinus'la birlikte katıldı. Kişisel dürüstlüğü ve ailesinin

ünü sayesinde, bu savaşta İspanya'daki kabilelerle onurlu bir anlaşma yaparak Roma ordusunun Numantia'da topluca yok olmasını önledi. Ama Aemilianus'un ısrarı yüzünden Roma'da senato bu anlaşmayı onaylamadı; yenik konsül Gaius Hostilius Mancinus Numantialılara geri verildi. Bu olumsuz gelişme Tiberius'u senatodaki Scipiones hizbinden soğuttu ve Claudius hizbinden dostlarına yakınlaştırdı.

Gracchus'un bu askeri deneyimi ona Roma'nın gizli zaafını göstermişti. Roma'nın İtalya'daki insan gücü kaynakları daralmaya başlamış, Akdeniz çevresindeki hegemonyasını ancak koruyabilecek sınıra dayanmıştı. Özellikle yayılma savaşlarında zenginleşmiş mülk sahiplerinin köle ve gündelikçi emeği kullanarak toprağı ticari amaçla işlettiği büyük malikâneler gibi yeni olgular, geçmiş yüzyıllarda kalabalık bir yoksul köylü nüfusu beslemiş olan ilkel geçimlik ekonomiyi gitgide yok ediyordu. Askerlik görevine uygun tek grup sayılan toprak sahibi köylüler sayıca azalıyor, buna karşılık topraksız yurttaşların sayısı artıyordu.

Tiberius'a göre insan gücü sorununun tek çözümü, son 30 yıldır terk edilmiş bulunan geleneksel Roma politikasını büyük ölçeklerde yeniden uygulamaya koymaktı. Bu politika, topraksız köylülerin, İtalya'nın fethi sırasında Roma devletinin mülkiyetine geçmiş bulunan geniş kamu topraklarına yerleştirilmesini öngörüyordu. Bu toprakların büyük bölümüne yasal olmayan biçimde el koyan Romalı soylular bunları kendi özel mülkleri sayıyorlardı. Bir toprak reformu tasarısından siyasal avantaj elde etmeyi uman Claudius hizbi başta olmak üzere küçük ama güçlü bir grup senatör Tiberius'u destekliyordu.

Tiberius, kamu topraklarının geçinmeye yetecek büyüklükteki parseller halinde topraksız köylülere dağıtılması için bir yasa tasarısı hazırladı. Tasarıdaki tek yenilik projenin büyüklüğünde ve sürekli bir toprak komisyonunun oluşturulmasındaydı. Dağıtılacak topraklar belirli bir alanla ya da insan sayısıyla sınırlı değildi. Toprak dağıtımından çıkarları zedelenenlerin tasarıya muhalefet edeceği kuşkusuzdu. Ama Tiberius bu muhalefeti, kamu topraklarını işgal etmiş büyük soylulara, bu toprakların büyük bölümünü özel mülk olarak ellerinde tutma ayrıcalığını tanıyarak yatıştırmayı umuyordu.

Reformu uygulamak üzere Tiberius, senatörlük görevinin yanı sıra bir yasama makamı olan *tribunus*'luğa seçildi (İÖ 133). Bu dönemde *tribunus*'lar olağan koşullarda senatonun önerilerine bağlı olarak *Concilium Plebis*'te (Halk Meclisi) yasama görevi yapıyorlardı. Ama son zamanlarda *tribunus*'lar senatonun onayı olmadan da birkaç reform yasası çıkarmışlardı. İÖ 133'te Tiberius, Roma'daki tek konsül olan Publius Mucius Scaevola'nın ve çoğu Claudius hizbinden birkaç önemli senatörün desteğine sahipti. Halk önündeki uzun tartışmalardan sonra yasa oya sunulduğunda, işgalci toprak sahiplerinin çıkarlarını kollayan *tribunus* Octavius veto yetkisini kullandı. Octavius uzlaşmaya yanaşmayınca Tiberius, çok geciktiği halde senatonun onayını kazanmak için boş yere girişimde bulundu. Bu durumda konunun kapanması beklenirdi. Ama reform yasasının zorunluluğuna inanan Tiberius, Octavius'un vetosunu atlatmak için yeni bir yola başvurdu. Geçmişte benzeri olmadığı halde *Consilium Plebis* Octavius'u görevden aldı; tasarı oylandı ve kabul edildi. Ama Tiberius'u destekleyenlerden pek çoğu, Octavius'un görevden alınmasıyla *tribunus*'luk otoritesinin zedelendiğini düşünerek desteklerini çekmeye başladılar.

Ayrıca yeni toprak dağıtılanların donanım gereksinimini karşılamak için reform yasasında yeterli mali kaynak sağlanmış olması yeni sorunlar çıkardı. Tiberius senatonun fonları geleneksel biçimde dağıtacağını umarken, Scipiones grubundan yaşlı senatör Scipio Nasica tarım reformu için gülünç denecek kadar küçük bir fon ayrılmasını sağladı. Bu durumda Tiberius, sonuçlarını önceden göremediği ikinci bir cesur öneri sundu. Pergamon (Bergama) kralı III. Attalos İÖ 134'te ölünce mülkünü ve krallığını Roma devletine bırakmıştı. Tiberius yeni bir yasayla bu paraya halk adına el koydu ve toprak komisyonuna devretti. Böylece senatonun kamu maliyesi ve dışişleri üzerindeki geleneksel denetimine el uzatmış oluyordu. Onun bu tutumu fırtınayı daha da şiddetlendirdi. *Tribunus*'luğu sona erince tarım yasasını artık hiçbir yasal işlemle koruyamayacak olan Tiberius'un, varlıklı sınıfların oy çoğunluğunu elinde tuttuğu *Comitia Centuriata*'da (Yüzler Meclisi) Octavius'un dokunulmazlığını çiğneme suçuyla yargılanabileceği tehdidi ortaya atıldı.

Halkın reform yasasının iptaline ya da yasanın savunucusunun mahkûm edilmesine razı olmayacağını göremeyecek kadar kendine güvenden yoksun olan Tiberius bir başka kuraldışı yöntemle durumunu kurtarmaya çalıştı. 300 yıldır örneği görülmemiş bir uygulamayla İÖ 132'de ikinci kez *tribunus*'luğa aday oldu. Senatoda gene Nasica'nın önderliğinde iyice kızışan muhalefet, Konsül Scaevola'yı seçimleri zor kullanarak durdurmaya çağırdı. Scaevola, yasadışı hiçbir şeye izin vermeyeceği biçiminde kaçamak bir yanıt verdi. Bu arada *Consilium Plebis*'te Tiberius ile öteki *tribunus*'lar seçimlerin yöntemi konusunda çekişiyorlardı. Durdurulan bir oylama, seçim tamamlanırsa Tiberius'un kesinlikle seçileceğini göstermişti. Tiberius şiddete başvurulacağını ummamış, bu nedenle hiçbir önlem almamıştı. Konsülün tutumundan iyice öfkeye kapılan Nasica ve yandaşları senatodan hışımla çıktılar, ellerine geçirdikleri sopalarla taşkınlığa başladılar. Olaylar belki de seçmen toplantısını dağıtmaya yönelik bir girişim biçiminde başlamıştı. Ama Sonunda Tiberius ve çok sayıda yurttaş ayrım gözetilmeksizin dövülerek öldürüldü.

Tiberius, reform önerilerini yasalaştırırken hatalı bir yol izlemişti. Reform tasarısının sunulmasından sonra senatodaki yandaşlarıyla basiretli bir işbirliğine girememiş, senato çoğunluğunun tepkisini çeken kuşkulu girişimleriyle sorunu daha da ağırlaştırmıştı. Scaevola ile öteki destekçileri bu yüzden onu terk ederek senato çoğunluğuyla uzlaşmaya yöneldiler. Senato, toprak komisyonunun görevini sürdürmesini istedi. İÖ 132'de kurulan siyasal bir mahkeme Tiberius'un ikincil yandaşlarından çoğunu cezalandırdı. Yargılanmaktan kıl yapı kurtulan Nasica ise İtalya'yı terk etmek zorunda kaldı.

Grace, William R(ussell) (d. 10 Mayıs 1832, Queenstown [bugün Cobh], Cork ili, İrlanda - ö. 21 Mart 1904, New York kenti, ABD), ABD'li armatör, Grace & Company'nin kurucusu. Güney Amerika'nın batı kıyılarının ekonomik yaşamında uzun yıllar söz sahibi olan şirket bugün değeri milyarlarca doları bulan bir holding kuruluşudur.

Grace 14 yaşında evini terk ederek New York'a gittiyse de daha sonra İrlanda'ya geri döndü. 1850'de Peru'da Callao'ya giderek orada Bryce & Company'nın gemi taşımacılığı bölümüne kâtip olarak girdi. İki yıl sonra şirketin ortağı oldu. 1854'te şirket Bryce, Grace & Company adını aldı; birkaç

yıl içinde Peru ve Şili kıyılarındaki gemi taşımacılığının büyük bölümü üzerinde denetim kurdu. Sağlığı bozulan Grace, şirketin yönetimini erkek kardeşine bırakarak 1865'te Peru'dan ayrıldı.

1868'de Grace New York'ta, üç kıtadaki limanlara mal götüren ve böylece ABD-Güney Amerika ticaretinin önemli bölümünü ele geçiren Grace & Company'yi oluşturdu. Ayrıca Peru ve Şili'de taşınır ve taşınmaz mallara büyük yatırımlar yaptı; hem ABD'de, hem de ABD dışında çok sayıda başka ticari etkinliklerde bulundu.

Grace siyasetle de ilgilendi. 1880 ve 1884'te iki kez New York belediye başkanı seçildi. 1892'de New York ve Peru arasındaki ilk doğrudan buharlı gemi taşımacılığını başlattı. 1880'de İrlanda'daki açlıkla mücadele programına önemli katkılarda bulundu.

Grace & Company, tam adı W. R. GRACE & COMPANY, kimyasal madde, tüketim malı ve doğal kaynaklar gibi sektörlerde uluslararası etkinlikte bulunan büyük ABD şirketi. Merkezi New York'tadır.

Şirket, 1854'te W. R. Grace'in Peru'da oluşturduğu bir arazi ve doğal kaynak işletmesinin büyümesiyle ortaya çıktı. Grace 1865'te iş merkezini New York'a taşıdı, şirket burada gemi taşımacılığı işine girdi. ABD'de 1899'da anonim ortaklığa dönüşen şirket, 1940'lara gelindiğinde Latin Amerika havayolu şirketi Panagra'nın hisselerinden yarısının sahibiydi.

Şirket, Peter Grace'in başkanlığında, Güney Amerika'da büyük yatırımları bulunan bir tarım ve taşımacılık kuruluşu olmaktan çıkarak ürün dizisi çeşitlenmiş dev bir kimya kuruluşuna dönüştü. 1950'lerde etkinliklerini Latin Amerika dışına taşımaya başladı. 1970'te şirketin Peru'daki yatırımları kamulaştırıldı; eskiden şirket satışlarının üçte ikisini gerçekleştiren kuruluşların geliri 1970'lerin sonunda sıfıra indi. Aynı dönemde şirketin kimyasal madde satışları toplam yıllık gelirin yarısını aştı.

Şirketin kimya bölümü tarım ve sanayi için çok çeşitli özel kimyasal madde üretmektedir. Gübre, amonyak, nitrik asit ve tıbbi antiseptikler bunlar arasındadır. Şirketin ayrıca doğal gaz ve kömür sektörlerinde iştirakleri vardır. Sondaj kuyuları, terminaller, depolar ve boru hattı tesisleri de işletmektedir.

Gracián (y Morales), Baltasar (d. 8 Ocak 1601, Belmonte de Calayatud - ö. 6 Aralık 1658, Tarazona), yapmacıklı *conceptismo*(*) üslubunun baş temsilcisi sayılan İspanyol yazar ve düşünür.

Calayatud ve Zaragoza'da eğitim gördü. On sekiz yaşında Cizvit tarikatına girdi. Tarragona'daki Cizvit okulunun müdürü oldu. İlk yapıtları *El héroe* (1637; Kahraman), *El discreto* (1646; Kibar Beyefendi) ve *El oráculo manual y arte de prudencia*'da (1647; Bilgelik Kılavuzu ve Basiret Sanatı) dünya yaşamının ahlak değerleri üzerine halkı eğitmeyi amaçlıyordu. *Conceptismo*'yu ve şaşırtıcı eğretilemelerle okuyucuyu sürekli sarsmaya dayalı ayrıksı yazı sanatını işleyen düşüncelerini *Agudeza y arte de ingenio* (1642; Zekâ ve Yaratıcılık Sanatı) adlı yapıtında ortaya koydu. Üstlerine meydan okuduğu üç bölümlük felsefi romanı *El criticón* (1651, 1653, 1657) 19. yüzyıl Alman filozofu Arthur Schopenhauer tarafından o güne değin yazılmış en önemli kitaplardan biri olarak nitelenecekti. Gracián, takma adla yayımladığı bu romanda toplumu bir vahşinin bakış açısından inceliyor, irade

gücü ve mücadele üzerinde önemle durarak karamsar felsefesini en açık biçimiyle ortaya koyuyordu.

Gracias, Honduras'ın güneybatı kesimindeki Lempira ilinin merkezi kent. Mejocote Irmağı (*río*) vadisinde, Celaque Dağlarındaki (*montañas*) Las Minas Tepesinin eteğinde ve deniz düzeyinden 717 m yükseklikte yer alır. 1536'da kuruldu; Honduras'ın en eski kentlerinden biridir. 16. ve 17. yüzyıllarda önemli bir madencilik ve yönetim merkeziydi. 18. yüzyılda gerilemeye başladı. 1915'te bir deprem sonucu yıkıldıktan sonra yeniden inşa edildi. Günümüzde mısır, buğday, pirinç, patates ve kahve yetiştirilen yöredeki tarım alanlarına hizmet veren bir ticaret merkezidir; tek sanayi kuruluşu bir bıçkı atölyesidir. Nüfus (1983 tah.) 17.204.

Graciosa Adası, Portekizce ILHA GRACIOSA. Asor Adalarının orta kesiminin en kuzey noktasını oluşturan volkanik ada. Portekiz'in Angra do Heroísmo ilinin bir parçasıdır. Yüzölçümü 60 km² olan adanın yüksekliği Enxôfre Yanardağının (*caldeira*) doruğunda 408 m'ye ulaşır. Şaraplık üzüm, meyve ve tahılın yetiştirildiği volkanik toprakları örten sık bitki örtüsü sığır besiciliğine de olanak verir. Ürünler belli başlı yerleşme merkezleri olan Santa Cruz (kuzey) ve Praia'da pazarlanır. 1451'de keşfedilen adaya, Portekizcede "şirin" anlamına gelen Graciosa adının, bölgedeki öbür adalardan daha az dağlık olması nedeniyle verildiği sanılmaktadır. Furna de Graciosa, volkanik oluşumlarıyla ünlü bir mağaradır. Nüfus (1987 tah.) 5.600.

Graça Aranha, José Pereira da (d. 21 Haziran 1868, São Luís - ö. 26 Ocak 1931, Rio de Janeiro, Brezilya), Brezilyalı roman yazarı ve diplomat. İki Alman göçmenin farklı bakış açılarından ve farklı sorunlarından kalkarak Brezilya'daki etnik çatışmaları incelediği *Canaã* (1902) adlı romanıyla tanınır. Felsefi bölümleri ve şiirsel betimlemeleriyle bir "fikir romanı" olan *Canaã*, Brezilya'nın doğal güzelliklerini ve Brezilya toplumunun sorunlarını dış dünyaya tanıtmada önemli rol oynamıştır.

Diplomat olarak Avrupa'nın birçok yerini gezdi. Brezilya Edebiyat Akademisi'nin kurucu üyesi olarak ülkesinde saygın bir konum edindi. Edebiyat ve meslek yaşamı boyunca toplumsal, siyasal ve sanatsal reformların önde gelen sözcüsü oldu. İlerlemiş yaşına karşın yitirmediği yenilikçi ruhuyla 1920'lerde Brezilya'daki *modernismo*(*) edebiyat hareketinin genç radikalleriyle yakın işbirliğine girdi. 1924'te biçimsel ve baskıcı ölçütlerini protesto etmek amacıyla akademiden ayrıldı. Yapıtlarında sürekli *avant-garde* edebiyat tekniklerini deneyen Graça Aranha, ölümünden bir yıl önce yayımlanan romanı *A viagem maravilhosa*'da (1929; Garip Yolculuk) dilbilgisi bakımından eksik tümceler kurarak ve yeni sözcükler türeterek *modernismo* hareketine özgü anlatım biçimleri kullandı. Estetikle ilgili görüşlerini daha geniş olarak *A estética da vida* (1925; Yaşamın Estetiği) ve *O espírito moderno* (1925; Yenilikçi Ruh) adlı deneme yapıtlarında yayımlamıştır.

Grade, Lew, ELSTREE BARONU GRADE, asıl adı LEWIS WINHOGRADSKY (d. 25 Aralık 1906, Tokmak, Rus Çarlığı), Rus asıllı İngiliz tiyatro, film ve televizyon yapımcısı.

Yahudi bir terzi kalfasının oğlu olan Winogradsky 1912'de ailesiyle birlikte İngiltere'ye göç etti. Ailesine yardım edebilmek için 14 yaşında okulu bıraktı. Yirmi yaşında Grade adını aldı; çarlıston dansçısı olarak vodvillerde sahneye çıktı. Kısa bir süre sonra tiyatro oyuncularına menajerlik yapmaya başladı. Kardeşi Leslie ile birlikte Lew and Leslie Grade Ltd. adlı bir şirket kurdu. Şirket II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın en büyük sanatçı ajansı oldu. Grade 1950'de İngiliz ticari televizyonuyla ilgilenmeye başladı; bir şirket kurarak televizyon için "Robin Hood", "The Saint", "The Avengers" (Profesyoneller), "The Prisoner" (Mahpus), "Danger Man" (Tehlikeli Adam) gibi serüven dizileri hazırladı. Yapımcılığını üstlendiği diziler içinde en ünlüsü çok beğenilen "The Muppet Show" dur (Muppet Gösterisi).

Grade aynı zamanda 20. yüzyılın az sayıdaki başarılı İngiliz film yapımcılarından biridir. Yapımını üstlendiği filmler arasında *Desperate Character* (1971; Umutsuz Kişilik), *The Tamarind Seed* (1974; Demirhindi Tohumu), *The Return of the Pink Panther* (1975; *Pembe Panter'in Dönüşü*), *The Eagle Has Landed* (1976; *Kartal Kondu*), *The Boys From Brazil* (1978; *Brezilya'lı Çocuklar*), *Autumn Sonata* (1978; Sonbahar Sonatı), *On Golden Pond* (1981; *Altın Göl*) ve *Sophie's Choice* (1982; *Sophie'nin Seçimi*) sayılabilir. 1969'da "sir" unvanı alan Grade 1976'da baron oldu.

gradyan, kartezyen koordinat sisteminde, bileşenleri, bir skaler nokta fonksiyonunun x, y ve z koordinatlarına göre kısmî türevleri olarak tanımlanan vektörel fonksiyon. *Ayrıca bak.* vektör analizi.

gradyan rüzgârı, eğri bir yörüngede esen jeostrofik rüzgâr. Özellikle harikanlarda ve get akıntılarında görüldüğü gibi rüzgâr hızının çok yüksek ve yörünge eğriliğinin büyük olduğu durumlarda gradyan rüzgârı kavramı jeostrofik rüzgâr tanımına oranla daha açıklayıcıdır.

Jeostrofik rüzgârların hızları ve doğrultuları yalnızca basınç dağılımına dayalı olarak hesaplanır; buna karşılık gradyan rüzgârlarının hız ve doğrultu hesaplamalarında yörünge eğrilikleri de dikkate alınır. Yörünge eğrilikleri ise izobar eğriliklerinden bulunabilir. Bir düşük basınç merkezi çevresinde, içe yönelik basınç gradyanı kuvveti, dışa yönelik olan Coriolis kuvvetini ve merkezkaç kuvveti dengeler. Coriolis kuvveti kuzey yarıkürede rüzgârın sağına ve güney yarıkürede soluna etkidiğinden, rüzgâr kuzey yarıkürede eğri izobarlar boyunca saatin tersi yönünde, güney yarıkürede ise saat yönünde eser. Buna karşılık, bir yüksek basınç merkezi çevresinde, içe dönük Coriolis kuvveti her ikisi de dışa dönük olan merkezkaç kuvveti ve basınç gradyanı kuvvetini dengeler; bu durumda, rüzgâr kuzey yarıkürede saat yönünde, güney yarıkürede ise saatin tersi yönünde eser.

Graebe, Carl (d. 24 Şubat 1841, Frankfurt am Main - ö. 19 Ocak 1927, Frankfurt am Main), Alman organik kimyacı. 1868'de Carl Liebermann ile birlikte, turuncu-kırmızı renkte bir boyarmadde olan alizarini bireşimlemiş, bu boyarmadde kısa sürede dokuma sanayisinde kullanılan doğal kökboyanın yerini almıştır.

Öğrenimini Heidelberg Üniversitesi'nde tamamlayan Graebe, Robert Wilhelm Bunsen'in okutman asistanlığına getirildi. Daha sonra Berlin'de hocası olan Adolf von Baeyer'in yönlendirmesiyle, alizarinin bireşimi üstünde çalışmaya başladı. Alizarinin, kömür katranındaki antrasenden elde edilebileceğini gösterdi ve antrasene çok yakın bir bileşik olan antrakinondan yola çıkarak bu boyarmaddeyi bireşimledi. Haziran 1869'da bu işlemin patentini alan Graebe, 1870-77 arası Königsberg'de (bugün Kaliningrad), 1878-1906 arası Cenevre'de profesörlük yaptı. Benzen halkasına bağlı iki kimyasal grubu içeren bileşiklerin üç olası izomerinin yapısını belirtmek üzere kimyaya orto-, meta- ve para- öneklerini kazandıran da Graebe'dir.

Graebner, (Robert) Fritz (d. 4 Mart 1877, Berlin - ö. 13 Temmuz 1934, Berlin, Almanya), Alman etnolog. İlkel kültür alanlarının tek bir arkaik tipten türeyerek dünya üzerine yayıldığını ileri süren *Kulturkreise* (kültür çevresi) kuramını geliştirmiş, bu görüşü Avrupa'daki etnoloji çalışmalarında kültür-tarihsel okulun ortaya çıkmasına ve çok sayıda alan araştırması yapılmasına yol açmıştır.

Graebner, Berlin'deki Kraliyet Etnoloji Müzesi'nde araştırma asistanıyken (1899-1906) Güney Denizleri koleksiyonunu sınıflandırdı ve Afrika etnolojisi uzmanı Bernhard Ankermann ile birlikte iki konferans verdi (1904). Bu konferanslarda kültürel özellik gruplaşmalarının coğrafi dağılımına bakarak Okyanusya tarihini yorumlamaya çalıştı. Çıkardığı dağılım haritası kültürel bağlantıları görmesini, kültür özelliklerinden kümeler ya da çevreler oluşturmasını ve bir yayılmanın izlediği sıra konusunda bir öneride bulunmasını sağladı.

Graebner 1906'da Köln'deki Rautenstrauch-Joest Müzesi'nde çalışmaya başladı. Daha sonra *Kulturkreise* ilkelerini daha geniş alanlara uygulamayı denedi. Etnolojide kültür-tarihsel yaklaşımın temeli sayılan *Methode der Ethnologie* (1911; Etnoloji'nin Yöntemi) adlı yapıtında kültürel yakınlıkların incelenmesindeki yol gösterici ilkeleri ortaya koydu. Yapıt, etnolojik kaynakların eleştirel bir gözle çözümlenip yorumlanması için bir model oluşturdu.

Graebner I. Dünya Savaşı'nda Avustralya'da gözaltında tutulduğu sırada Hint-Avrupa, Hamı-Sami, Moğol ve Polinezya mitlerinin bir karşılaştırmasını yaptı ve çeşitli takvim sistemlerini inceledi. Bu çalışmaları *Das Weltbild der Primitiven* (1924; İlkellerin Dünya Görüşü) adlı yapıtı için önemli bir hazırlık oluşturdu. Bu yapıtında dünyanın çoğu yerine yayılmış arkaik bir "ileri kültür" kavramına dayalı geniş bir tarihsel kuram ortaya koydu. Hastalık nedeniyle 1928'de istifa etmek zorunda kalıncaya değin Köln'de müze müdürlüğü yaptı.

Graetz, Heinrich (d. 31 Ekim 1817, Xions, Prusya - ö. 7 Eylül 1891, Münih, Almanya), Alman yazar. Yahudilerin tarihi üzerine yaptığı kapsamlı çalışma bu konudaki ilk standart kaynak olmuştur.

Graetz, ünlü haham Samson Raphael Hirsch'in öğrencisiydi ve çalışmalarında ondan çok etkilendi. 1854'te Breslau (bugün Wrocław, Polonya) ilahiyat okulunda öğretmen oldu. Okuldaki eğitimin temelini oluşturan Yahudilik anlayışı, Yahudi ilahiyatında öğretiye bağlılık ile yenilikçi liberallik arasında ılımlı bir görüş benimsenmesi gerektiğine ilişkin kendi inancına denk düşüyordu. Bu görevi yaşamının sonuna değin sürdüren Graetz, 1869'da Breslau Üniversitesi öğretim kadrosuna atandı. Bu arada 11 ciltlik *Geschichte der Juden von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart* (1853-76; En Eski Zamanlardan Günümüze Değin Yahudilerin Tarihi) adlı yapıtı üstünde çalışmaya başladı.

Yapıtı çeşitli eleştirilere uğramakla birlikte Yahudi tarihiyle ilgilenen sonraki araştırmacıları büyük ölçüde etkiledi. Örneğin Yahudi tarihçi Şimon Dubnow bir yandan

Graetz'e teşekkür borcunu dile getirirken bir yandan da onun eşsüremli kronolojik yaklaşımından kaynaklanan karışıklığı eleştirdi. Graetz, farklı ülkelerde yaşamalarına ve farklı geleneklerden gelmelerine karşın bütün Yahudilerin tarihini aynı dönem içinde anlatmıştı. Dubnow ayrıca Graetz'in, ekonomik ve sosyolojik etkenleri göz ardı ettiğine inandığı "tinsel" tarih anlayışına da karşı çıktı.

Graf, Oskar Maria (d. 22 Temmuz 1894, Bergam Starnberger See, Almanya - ö. 28 Haziran 1967, New York kenti, ABD), Alman bölgesel romancı ve şair. *Kalender-Geschichten* (1929, yb 1957; Takvim Öyküleri) gibi Bavyera köy yaşamını anlatan öykü ve romanlarıyla ünlenmiştir. Yapıtlarında yansıyan gerçekçilik ve sosyalist, pasifist inançları, anlattığı insanlara duyduğu mizah dolu sevgiyle dengelemiştir.

Graf pek az eğitim gördü. Fırıncı olan babasına çıraklık ederken 16 yaşında evden kaçarak Münih'e gitti. Orada çeşitli işlere girip çıktı. I. Dünya Savaşı'nda Rus cephesinde askerdi. Dönüşünde devrimci sosyalist bir gruba katıldı; cephane üreten fabrika işçilerinin grevinde bulundu ve Bavyera'da kısa ömürlü bir sovyet cumhuriyetinin kurulmasına yol açan Kasım 1918 devrimine katıldı. Cumhuriyet yıkılınca bir süre Münih İşçi Tiyatrosu'nda yönetmenlik yaptı; 1933'te Almanya'dan kaçtı; 1938'de Avrupa'dan ayrılarak New York'a yerleşti. İlk yapıtlarında toplumsal devrim ve karşı çıkma temalarını işleyen Graf, bu görüşlerini yapıtlarından hiçbir zaman eksik etmemekle birlikte asıl başarısını Bavyera kırsal yaşamını anlatan öyküleriyle sağladı. Çağdaşlaşmanın geleneksel yaşam biçimleri üzerindeki etkisiyle ilgilendi. Bu konudaki endişelerini gelecekle ilgili birkaç romanında, özellikle *Die Erben des Untergangs* (1959; Yıkıntının Mirasçıları) adıyla yeni baskısı yapılan *Die Eroberung der Welt* (1949; Dünyanın Fethi) adlı ütopik romanında anlattı.

Graf, Urs (d. y. 1485, Solothurn - ö. 1527, Basel, İsviçre), İsviçreli oymabaskı ustası ve kuyumcu. Ağaç ve aside yedirme baskılarıyla tanınmıştır.

Önce kuyumcu olan babası Hugo Graf'ın yanında yetiştiği, daha sonra da Basel'de öğrenim gördüğü sanılır. Albrecht Dürer'in ve yardımcısı Hans Baldung-Grien'in üsluplarını benimsedi. 1509'da Basel'e yerleşti. 1514'te burada gerçekleştirdiği Aziz Bernard Kutsal Eşya Kutusu ile kuyumcu ustalığına yükseldi. St. Urban Manastırı için yapılan bu kutu sonradan kaybolmuştur.

Graf'ın günümüze ulaşan 100 tane ağaç baskısı, az sayıda oyma ve aside yedirme tekniğiyle yapılmış baskısı, niello (savat) çalışmaları ve 200 tane çizimi vardır. Bu çizimlerin çoğunda tarih ve Graf'ın monogramı bulunur.

"Dereyi Geçen Kız", Urs Graf'ın mürekkepli kalem çizimi, 1513; Albertina Grafik Koleksiyonu, Viyana
Bild-Archiv, Österreichische Nationalbibliothek, Viyana

graf kuramı, ÇIZGE KURAMI olarak da bilinir, grafları konu edinen matematik kuramı. Burada graf (çizge) terimi, boş olmayan bir V kümesi ile V'nin öğelerinin sırasız ikililerinden oluşan kümenin bir E altkümesi olarak tanımlanan matematiksel yapı anlamında kullanılmaktadır. V'nin öğeleri noktalarla (düğüm), E'nin öğeleri de düğüm çiftlerini birleştiren çizgilerle (ayrıt) gösterilirse, grafın geometrik bir gösterilimi elde edilmiş olur. Burada grafın geometrik biçimi önem taşımaz; kuram açısından önemli olan, düğümlerin ve ayrıtların bağlantı biçimidir. Bir bölgenin yol şebekesi, bir iletişim ağı, bir elektrik devresi, bir hidrokarbon molekülü, bir çokyüzlünün köşeleri ile ayrıtları, bir komuta zinciri, bir toplumda yaşayanların aile ağaçları birer graf olarak düşünülebilir. Her ayrıtı için bir yön belirtilmiş olan graflar yönlü graf olarak adlandırılır. Herhangi iki düğümü birbirine birden çok ayrıtla bağlanmış olabilen graflara çoklu graf denir. Bir grafta farklı düğümlerden oluşan her düğüm çifti için iki düğümün birinden öbürüne ulaşan bir ayrıtlar zinciri (art arda geçilen ayrıtlar) varsa, böyle bir grafa bağlı graf adı verilir.

İsviçreli matematikçi Leonhard Euler'in 1735'te yayımladığı Königsberg Köprüleri problemi, graf kuramının ve daha genel olarak da topolojinin başlangıcı olarak kabul edilir. Bu problem, Königsberg'den (bugün Kaliningrad) geçen Pregel Irmağının iki yakasını ve ortadaki Kneiphof Adasını bağlayan yedi köprü ile ilgili idi (*bak.* çizim A). Her köprüden yalnızca bir kez geçmek koşuluyla bir gezi yapmanın olanaklı olup olmadığı probleminin çözümü için, çizim A'daki haritaya karşılık gelen graf çizilir (çizim B). Bu graf, haritadaki her bölge için bir düğüm içerir ve bölgeler arasındaki köprülere de düğümleri birbirine bağlayan ayrıtlar karşılık gelir. Bu çoklu graf üzerinde "her ayrıttan bir ve yalnızca bir kez geçmek koşuluyla bütün ayrıtları dolaşmak olanaklı mıdır?" probleminin genel çözümü Euler teoremi olarak bilinir: Bağlı ve çoklu bir grafta, derecesi (düğüme ulaşan ayrıtların sayısı) tek sayı olan düğümlerin sayısı sıfır ya da 2 ise her ayrıttan bir kez geçmek üzere bütün ayrıtlar dolaşılabilir; başlangıç ve bitiş düğümleri, bu sayı sıfır ise aynı düğümdür, 2 ise farklı düğümlerdir. Çizim B'deki grafta tümünün de derecesi 3 (tek sayı) olan 4 düğüm bulunduğundan, her ayrıttan bir kez geçen bir zincir (Euler zinciri) yoktur.

Ülkeler, iller gibi bölgeler içeren bir haritaya karşılık gelen graf, çizimdeki örneğe benzer biçimde, her bölgeye bir düğüm karşılık getirmek ve birbiriyle komşu (ortak sınırı bulunan) ülkelere karşılık gelen düğümleri bir ayrıtla birleştirmek yoluyla elde edilir. Bir haritanın renklendirilmesinde, birbirine komşu iki bölgenin aynı renkte olmaması koşuluyla en az kaç değişik rengin kullanılması gerektiğine ilişkin dört renk problemi(*), bir graf kuramı problemi olarak ele alınabilir. Bir grafta düğümlerin, birbirine bağlı iki düğüm aynı renkte olmayacak biçimde boyanmasına grafın renklendirilmesi adı verilir. Çeşitli çizelgeleme problemlerini graf renklendirme problemlerine dönüştürerek çözmek olanaklıdır. Örneğin, öğrencileri ve öğretmenleri belirlenmiş seçmeli derslerin bir zaman çizelgesi içinde programlanması için bir graf oluşturulur. Bu grafta her derse bir düğüm karşılık gelir; iki dersin öğretmeni aynı ise ya da bu iki dersi birden seçmiş olan en az bir öğrenci varsa bu derslere karşılık gelen düğümler bir ayrıtla birleştirilir. Böylece ders programında derslere saat bulunması problemi, grafın renklendirilmesi problemine dönüştürülmüş olur.

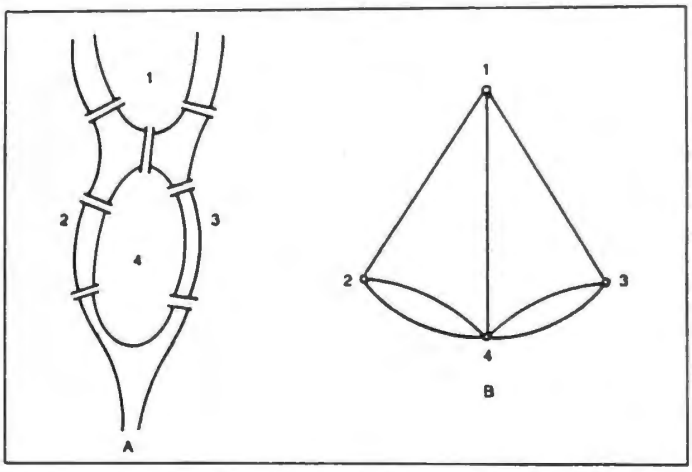

(A) Königsberg'in yedi köprüsü; (B) köprü problemine karşılık gelen çoklu graf.

Yönlü graflara ilişkin ve yaygın uygulamaları bulunan bir problem, genel çözümü henüz bulunamamış olan gezgin satıcı problemidir(*).

Gräfe, Albrecht (Friedrich Wilhelm Ernst) von (d. 22 Mayıs 1828, Berlin - ö. 20 Temmuz 1870, Berlin, Almanya), çağdaş oftalmolojinin kurucusu olarak kabul edilen Alman göz cerrahı.

Ünlü cerrah Karl Ferdinand von Gräfe'nin oğlu ve Avrupa'nın en ileri göz kliniklerinden birinin kurucusu (1850) olan Albrecht Gräfe, Alman fizyolog Hermann Helmholtz'un geliştirdiği oftalmoskopun göz hastalıklarının tanısındaki önemini ilk fark eden hekimlerden biriydi. Berlin Üniversitesi'nde çalışırken (1853-70), göz bozukluklarının tedavisi için birçok cerrahi yöntem geliştirdi. Glokom tedavisinde irisin bir bölümünün kesilerek alınmasını (1857), katarakt tedavisinde ise saydamlığını yitirmiş olan göz merceğinin çıkarılmasını (1867) ilk kez uygulayan Gräfe'dir. Ayrıca 1860'ta,

beyinden kaynaklanan körlük ve görme bozukluklarında en yaygın nedenin görme siniri iltihabı olduğunu açıkladı; 1864'te egzoftalmik guatın Gräfe belirtisini (göz aşağıya doğru bakarken, üst gözkapağının açık kalması) tanımladı. En önemli yapıtı 7 ciltlik *Handbuch der gesammten Augenheilkunde*'dir (ös 1874-80; Göz Hastalıkları Elkitabı).

Gräfe, Karl Ferdinand von (d. 8 Mart 1787, Varşova - ö. 4 Temmuz 1840, Hannover, Almanya), çağdaş plastik cerrahinin öncülerinden olan Alman cerrah. Napoléon Savaşları (1800-15) sırasında Alman askeri hastanelerinde denetleyici olarak görev aldı. 1810-40 arasında Berlin Üniversitesi'nde cerrahi profesörlüğünü ve cerrahi kliniğinin başkanlığını üstlendi. Plastik burun cerrahisinde, İngiliz cerrah Joseph Carpue'nun uyguladığı "Hint yöntemi" ile 16. yüzyıl cerrahlarından Gasparo Tagliacozzi'nin uyguladığı "İtalyan yöntemi"ni geliştirerek yeniden gündeme getirdi. Aşılanacak sağlıklı deri Hint yönteminde alından, İtalyan yönteminde üstkoldan alınır. Damak yarıklığının cerrahi tedavisi için yeni bir ameliyat yöntemi ve kan nakli için yeni teknikler geliştiren Karl Ferdinand Gräfe'nin oğlu Albrecht Gräfe de önemli bir göz cerrahıydı.

graffito *bak.* duvar yazısı

grafik, istatistiksel verilerin ya da değişkenler arasındaki fonksiyonel bağıntıların çizimsel gösterilimi. Grafik, verilerin nicel davranışına ilişkin genel eğilimleri ortaya koymak açısından yararlıdır, bu nedenle öngörü işlevi de görürler. Ama yalnızca yaklaşık bir gösterilim olduklarından, doğruyu yansıtmayabilirler, hatta yanıltıcı olabilirler.

Grafiklerde genellikle iki eksen bulunur; yatay eksen bağımsız değişkenleri, düşey eksen ise bağımlı değişkenleri gösterir. En yaygın grafik türü, kırık çizgili grafiktir. Bu tür grafiklerde bağımsız değişken genellikle zamandır ve verilere karşılık gelen noktalar ikişer ikişer birbirine bağlanarak yaklaşık bir eğri elde edilir. Satış eğilimlerindeki mevsimlik dalgalanmaları gösteren bir grafik bu tür grafiklere örnek olarak gösterilebilir. Böyle bir grafikte veri noktalarının birbirine bağlanmaları da gerekmez; deneysel fizik ve kimyada sıkça karşılaşılan grafiklerde olduğu gibi, bu noktalar, ortadan geçen bir eğri çevresinde kümelenmiş olabilirler.

Bağımsız değişkenin zaman olmadığı durumlarda, kesikli (ayrık) değişken değerlerinin birbirleriyle ilişkisi çubuk grafiklerle gösterilebilir. Örneğin çeşitli ülkelerin nüfuslarını karşılaştırmalı olarak göstermek üzere, yan yana paralel sütunlardan (çubuklardan) oluşan bir grafikten yararlanılır. Böyle bir grafikte her çubuğun uzunluğu, simgelediği ülkenin nüfusuyla orantılıdır. Bir nüfusbilimci, böyle bir grafiğe bir bakışta, örneğin Çin'in nüfusunun, nüfus sıralamasında kendisinden sonra gelen Hindistan'a göre yüzde 50 daha fazla olduğunu görebilir.

Aynı bilgi dairesel bir grafik aracılığıyla parça-bütün ilişkisinden yararlanılarak da gösterilebilir. Böyle bir grafikte bir daire, her birinin merkez açısı, dolayısıyla büyüklüğü, bütünün yüzdesiyle orantılı olan dilimlere bölünmüştür. Dilimli grafik adı verilen bu grafik türünde çubuk grafikte olduğu gibi, ülkelerin göreli nüfusları hemen görülebilir; dilimli grafik, buna ek olarak, dünya nüfusunun dörtte birinin Çin'de yaşadığını da gösterir. Bu tür grafikler çoğunlukla bütçe ya da harcama kalemlerinin dökümünü göstermekte kullanılır.

Analitik geometride iki değişken arasındaki ilişkiyi belirleyen bir fonksiyonun gösterilmesi amacıyla yatay x ekseni (apsis) ile düşey y ekseninden (ordinat) oluşan kartezyen koordinat sisteminden yararlanılır. Burada eksenler birer gerçek sayı doğrusudur, eksenlerin kesişme noktası başlangıç noktası (orijin) olarak adlandırılır. Böylece bir grafik, belirli bir fonksiyonu sağlayan (x, y) noktalarının geometrik yeridir.

Çizimi en kolay olan fonksiyonlar birinci dereceden (doğrusal) fonksiyonlardır; bunların en yalını da $y=x$ denklemidir. Bu denklemin grafiği başlangıç noktasından eksenlerle 45°'lik açı yaparak sol alt ve sağ üst dörtlüklerden çaprazlama geçen bir doğrudur. Parabol, hiperbol, çember ve elips, ikinci dereceden denklemlerin grafikleri olan eğrilerdir. Bu fonksiyonların, doğrusal olmayan başka fonksiyonların, özellikle de üstel fonksiyonların grafikleri kimi zaman logaritmik eksenli grafik kâğıdına çizilir. Böyle bir grafik kâğıdında eksen üzerindeki nokta değişkenin değerine değil, değişkenin logaritmasının değerine karşılık gelir. Böylece, örneğin kartezyen koordinatlarda grafiği parabol olan bir fonksiyonun logaritmik koordinatlardaki grafiği bir doğru olabilir.

Bazı durumlarda kutupsal koordinat sistemi kullanılması daha elverişli olur. Bu sistemde, noktalar, bir dizi eşmerkezli çember ve bu çemberlerin ortak merkezinden geçen doğrularla belirlenir. Kartezyen ve kutupsal koordinatlar(*) üçüncü bir değişkenin eklenmesiyle üç boyutlu duruma getirilebilir. Kartezyen koordinatlarda bu, sisteme üçüncü bir eksenin eklenmesine karşılık gelir; kutupsal koordinatlar ise küresel koordinatlara dönüşür.

grafik sanatlar, mekanik ya da yarı mekanik işlemlerle görsel imge (resim, bezeme, işaret, yazı) üretilen sanatların tümü. Tipografi, kitap basma, resimleme, süsleme ve ciltlemenin yanı sıra afiş, kutu tasarımı, ilan panosu, amblem, etiket, kart ve çeşitli reklamcılık ürünleri gibi her türlü basılı malzeme tasarımı ile dokuma ve seramik gibi endüstri tasarımı ürünleri üstüne yapılan baskılar da grafik sanat ürünlerindendir. Baskı makinelerinin bulunmasından önce elle yapılan oymabaskılar, kitap resimleri (ilüstrasyon ve minyatür) ve süsleme (tezhip) işleri ilk grafik sanat ürünleri sayılır. *Ayrıca bak.* afiş; basım; ciltçilik; kitap resmi; minyatür; oymabaskı; reklamcılık; tezhip.

grafit, siyah ile koyu çelik grisi arasında değişik renklerde bulunan bir karbon minerali. Geniş aralıklı yatay levhalar düzeninde altı karbon atomlu halkalardan oluşan katmanlı bir yapısı vardır. Ayrıntılı fiziksel

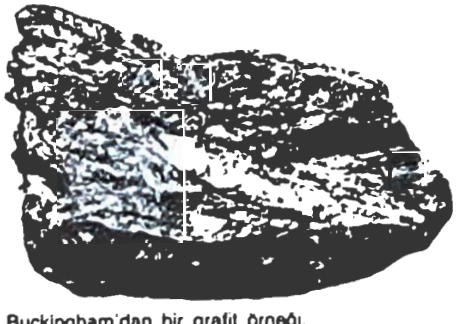

Buckingham'dan bir grafit örneği, Quebec, Kanada
Illinois State Museum fotoğraf John H. Gerard EB Inc

özellikleri için *bak.* doğal elementler (tablo).

Grafit, karbonlu maddeler içeren tortulların başkalaşım geçirmesiyle oluşur. Bu oluşum karbon bileşiklerinin hidrotermal çözeltilerle ya da magma akıntılarıyla tepkimeye girmesi ya da olasılıkla magma halindeki karbonların kristalleşmesiyle gerçekleşir. Gnays, şist, kuvarsit, mermer, granit, pegmatit, karbonlu killi arduvaz ve yaşlı kristalin kayaçlar içinde bağımsız bölümler, büyük kütleler ya da damarlar halinde bulunur. Göktaşı demirinde (kliftonit) ise küçük, izometrik kristalli grafite rastlanmıştır.

Kurşunkalemlerin temel malzemesi olan grafit, ayrıca yağlayıcılarda, potalarda, döküm kalıbı astarlarında, cilalarda, ark lambalarında, pillerde ve elektrik motoru fırçalarında kullanılır. Yaygın olarak çıkarıldığı yerler Sri Lanka, Madagaskar, Kuzey Kore, Meksika'da Sonora, Kanada'da Ontario, Sibirya'nın batı kesimi ve New York'tur.

Grafiti ilk olarak ABD'li mucit Edward G. Acheson, yüksek sıcaklıkların karborundum üzerindeki etkilerini araştırırken rastlantı sonucu buldu. Acheson yaklaşık 4.150°C'de karborundum içindeki silisyumun buharlaştığını ve geriye grafit halinde karbonun kaldığını buldu. Acheson 1896'da grafit üretimi için patent aldı ve 1897'de üretime başladı. Günümüzde katışkısız (yüzde 99-99,5) grafit üretiminin başlıca hammadde kaynağı, organik bileşiklerle sarılmış kusurlu grafit kristallerinden oluşan petrol kokudur.

grafoloji, el yazısından kişilik okuma sanatı. Temelinde, el yazısının kişiliğin bir ifadesi olduğu kuramı vardır: Buna göre, sözcüklerle harflerin biçiminin sistemli olarak çözümlenmesiyle, kişilik özellikleri ortaya çıkartılabilir. Grafologlar, her bir harfin boyu, eğim derecesi, açısı, süslemeli yazılıp yazılmadığı, kıvrımları gibi öğelere dikkat ederler. Yazının genel görünüşü ve bıraktığı izlenim, kalem darbelerinin biçimliliği, yazının yumuşaklığı ve hangi yönde daha çok bastırılarak yazıldığı da göz önüne alınır.

Sezgici grafologlar, bir bütün olarak yazının yarattığı izlenimle ilgilenirken, çözümleyici grafologlar belli özelliklere ağırlık verirler; örneğin, büyük el yazısını hırsın, küçük el yazısını ise bilgiçliğin işareti olarak yorumlarlar. Ayrıca, miyopluk ve hareket denetiminin yitirilmesi gibi etkenlerin el yazısı çözümlemesinin geçerliliğini zedeleyebileceğini öne sürerler.

Graham, Billy, asıl adı WILLIAM FRANKLIN GRAHAM, JR. (d. 7 Kasım 1918, Charlotte, Kuzey Carolina, ABD), ABD'li İncil vaizi. İnancı canlandırmak için çıktığı "seferler" ve birçok ABD başkanıyla kurduğu dostluk nedeniyle uluslararası üne kavuşmuştur.

Varlıklı bir çiftlik sahibinin oğlu olarak dünyaya geldi. Köy okullarına gitti. On altı yaşında katıldığı bir inancı canlandırma toplantısında "İsa için karar"ını açıkladı. Ardından da Bob Jones College (Cleveland, Tennessee) ve Florida Kitabı Mukaddes Enstitüsü (Tampa yakınları) adlı fundamentalist kurumlarda eğitim gördü. 1938'de Tampa bölgesinde vaizliğe başladı ve ertesi yıl Güney Baptist papazı olarak atandı. 1940'ta Florida Kitabı Mukaddes Enstitüsü'nü bitirdikten sonra, Illinois'daki Wheaton College'dan antropoloji diplomasını aldı.

Graham II. Dünya Savaşı'ndaki ve sonrasındaki radyo programları, inancı canlandırma toplantıları ve George W. Wilson'ın ABD ve İngiltere'de düzenlediği "İsa İçin Gençlik" toplantılarındaki rolüyle gittikçe ünlenen bir İncil vaizi oldu. 1950'de artık

fundamentalizmin önde gelen sözcüsü haline gelmişti. Vaazlarını, *Decision* (Karar) dergisini ve çok sayıdaki obur çalışmalarını Billy Graham Evanjelik Birliği aracılığıyla yayımladı.

Beyaz Saray'a ilk kez 1949'da Harry S. Truman tarafından davet edilen Graham, daha sonra Dwight D. Eisenhower'ın, Lyndon Johnson'ın ve Richard M. Nixon'ın konuğu, sırdaşı ve golf arkadaşı oldu.

Graham, George (d. y. 1674, Horsgill, Cumberland - ö. 20 Kasım 1751, Londra, İngiltere), geri sıçramasız eşapman düzeneğini geliştiren ünlü saat ustası.

Tanınmış İngiliz saat yapımcısı Thomas Tompion'un yanında çırak olarak çalışmaya başlayan Graham, bir süre sonra Tompion'un işletmesini devraldı ve döneminin en iyi saat yapımcısı olarak ün saldı. 1695'te Tompion'un tasarımını yapmış olduğu silindir eşapman üzerinde düzeltmeler yapan Graham, ayrıca çark düzeneği ileri doğru hareket ettirilmedikçe sabit kalan geri sıçramasız bir eşapman geliştirdi. Graham bu iki düzeneği birlikte uygulayarak son derece duyarlı saatler yaptı. Yaygın biçimde kullanılan bu düzenek yerini ancak 170 yıl sonra Riefler'in eşapmanına bıraktı. Graham'ın yaptığı saatleri diğerlerinden ayıran bir başka özellik de, süsleme parçalarının sistemin etkin elemanları olarak kullanılmasıydı.

Graham, kraliyet astronomlarından Edmond Halley ve James Bradley için Greenwich'deki gözlemevinde kullanmaları amacıyla çeşitli aygıtlar geliştirdi. Fransız Bilimler Akademisi için de çeşitli astronomi aygıtları üreten Graham, Orrery 4. kontu Charles Boyle'a gezegenlerin Güneş çevresindeki hareketlerini gösteren bir model saat yaptı.

Graham, James *bak.* Montrose (5. Kontu ve 1. Markisi) James Graham

Graham, Martha (d. 11 Mayıs 1894, Allegheny ili, Pennsylvania - ö. 1 Nisan 1991, New York kenti, ABD), çağımızın en ünlü dansçılarından ve koreograf. Elli yılı aşkın sanat yaşamı boyunca solo danslardan büyük sahne gösterilerine kadar, çoğu "içimizdeki insanı sergilemeyi" amaçlayan 180'in üzerinde bale ve modern dans yaratmış, bunların çoğunda kendisi dans etmiştir.

Gençliği. Graham'ın babası, davranışın bedensel anlatımıyla özellikle ilgilenen bir hekimdi. Ailesi, bir süre Güney'de kaldıktan sonra 1908'de California'daki Santa Barbara'ya yerleşti. Martha burada ilk kez denizin ritmini keşfetti, Doğu sanatlarıyla tanıştı.

Meslek yaşamı 1916'da, Ruth Saint Denis ile Ted Shawn'un kurduğu Denishawn dans okulu ile topluluğunda başladı. Çok genç yaşta bu okulda, dünya danslarının (folk, klasik, deneysel, Doğu ve Amerika Yerli dansları) Amerika'da ilk kez ele alındığı bir programla öğrenim gördü. Saint Denis'in mistisizminden çok etkilendi, ama asıl öğretmeni Shawn'du. Shawn'un yönlendirmesiyle sahneye konan Aztek balesi *Xochitl* olağanüstü başarı kazandı. Martha böylece Denishawn yıldızları arasına girdi; 1916'dan 1923'e değin Denishawn'da kaldı. Sonunda okulun seçmeciliğine karşı başkaldırdıysa da okula egemen olan Doğululaşma ileride kendi yapıtlarına da yansıyacaktı.

Martha, Denishawn'dan ayrıldıktan sonra *Greenwich Village Follies* revüsünde gösteri dansçısı oldu ve burada iki yıl kaldı. Dansta, bedene bir dışavurum olanağı verecek yeni bir yöntem arıyordu. 1924'te öğretmenlik yapmak ve deneyimini artırmak üzere New York'a, Rochester'daki Eastman Müzik Okulu'na gitti.

Bağımsız bir sanatçı olarak New York'ta ilk kez 1926'da seyirci karşısına çıktı. Yeni deneyleri daha başlangıçta belli olmakla birlikte *Three Gopi Maidens* (Üç Gopi Kızı) ve *Danse Languide* (Ölgün Dans) gibi pek çok dansı Denishawn birikimini yansıtıyordu. Eleştirmenler o dönemde Graham'ı zarif ve lirik buluyordu. Ama 1927 gösterisiyle bu tutum bütünüyle değişti. 1927'yi izleyen 10 yılı aşkın bir süre boyunca Martha Graham'ın dansları çırkın, katı ve anlaşılmaz olarak nitelenecekti. Denishawn'un egzotik giysileri ve çok zengin sahne düzeni geçmişte kalmıştı. 1927 programının dansları arasında, Arthur Honegger'in *avant-garde* müziğine uyarlanmış, ABD'de sahnelenen belki de ilk protesto ve toplumsal yorum dansı olan *Revolt* (Başkaldırı) da vardı. İzleyiciler bu danstan etkilenmedi; ünlü ya da ünsüz dansçılar ve tiyatroseverler Martha Graham'la alay ettiler. Sonraları Graham bu 10 yıllık dönemini "uzun yünlüler dönemim" olarak niteleyecekti; bununla, bir üniforma gibi giydiği sade jarse giysisini kastediyordu.

Denishawn'u Graham'dan iki yıl sonra bırakan, okulun müzik yöneticisi Louis Horst'un Martha Graham'ın yaşamı üzerinde güçlü ve sürekli bir etkisi oldu. Graham'ın müzik yöneticiliğini üstlenen Horst, ilk yirmi yıllık bağımsızlık dönemi boyunca onun için parçalar besteledi. Graham'la yakınlıkları, Horst'un 1964'teki ölümüne değin sürdü. Horst'un Graham için hazırladığı ünlü partisyonlar arasında, artık tarihsel nitelik kazanmış solo dans *Frontier* (1935; Sınır Boyu) ve Graham ile bir kadın dansçılar topluluğu için yazılmış *Primitive Mysteries* (1931; İlkel Gizler) sayılabilir.

Frontier Martha Graham'ın repertuvarında, dekor kullanılan ilk üründü; bu yapıt, Japon asıllı ünlü ABD'li heykelci Isamu Noguchi'yle Graham arasında uzun süreli ve önemli bir işbirliğinin de başlangıcı oldu. Graham, Noguchi'nin etkisiyle özgün sahne yeniliklerinden birini gerçekleştirdi: Düz panolar ve boyalı sarkık fonlar yerine, heykelsi ya da üç boyutlu dekor elemanları kullanmaya başladı.

Olgunluk dönemi. Martha Graham'a göre dans, bir anlatım aracı olduğu kadar, tiyatro gibi insanın tinsel ve duygusal özünü de araştırıyordu. Örneğin *Frontier*'ın koreografisi, sınır boylarında yaşayan bir kadının, ayak basılmamış toprakları egemenlik altına alma başarısını simgeliyordu. Yunan efsane kahramanı İokaste'yi konu alan *Night Journey*'de (1948; Gece Yolculuğu), bütün dans-dram, İokaste'nin, öz oğlu Oidipus ile yattığını ve ondan gebe kalarak çocuk doğurduğunu öğrendiği anda geçiyordu. Yapıt, trajedinin kurbanı olarak Oidipus'u değil, İokaste'yi işliyordu; İokaste'nin olayları yeniden yaşayışını, davranışlarına özür arayışını betimliyordu. Şair Emily Dickinson'ı konu alan *Letter to the World*'de (1940; Dünyaya Mektup) Dickinson'ın kişiliğindeki farklı yönleri betimlemek için birkaç karakter kullanılmıştı.

Graham'ın topluluğu 10 yılı aşkın süre yalnızca kadınlardan oluştu. Ama işlenen temalar zamanla erkek dansçıların da topluluğa katılmasını gerektirince Graham bale dansçısı Erick Hawkins'le anlaştı. Hawkins, *American Document* (1938; Amerikan Belgesi) adlı önemli bir yapıtta Graham'la birlikte sahneye çıktı. İki sanatçı sonunda evlendiler, ama evlilikleri yürümedi.

Yarım yüzyılı aşan sanat yaşamında Graham, *Clytemnestra* (1958; Klytaimestra) gibi bütün bir program uzunluğundaki büyük kreasyonlardan sololara kadar değişen pek çok dans hazırladı. Hemen her zaman insana özgü çatışma ve duyguları işledi. Dekorlar ve çağlar değişse bile Graham'ın büyük galerisinde yaşayan portreler her zaman içteki varlığı araştırıyordu. Graham Amerikan sınır boyu yaşamından esinlenen bazı danslar da hazırladı. Bunların en ünlüsü, müziğini Aaron Copland'ın yazdığı *Appalachian Spring*'di (1944, Apalaş Dağlarında Bahar). Graham'ın öteki esin kaynakları da Yunan efsaneleri ile Eski Yunan dramlarından, öykülerinden ve mitoslarından kaynaktanan danslardı. Medea'yı işleyen ve müziğini Samuel Barber'in yaptığı *Cave of the Heart* (1946, Kalbin İni) efsanenin danslı bir versiyonu değildi, kıskançlıktan çılgına dönerek yalnızca sevdiklerini değil, kendisini de mahveden Medea'nın her kadının benliğinde gizli olduğunu sergiliyordu. Graham'ın sonraki yapıtları da Yunan mitolojisinden alınmıştı. Minotauros ve Labyrinthos simgeleriyle gizli korkuları soruşturan *Errand into the Maze* (1947, Labirente Dalış), *Alcestis* (1960; Alkestis), *Phaedra* (1962; Phaidra) ve *Circe* (1963; Kirke) bunlar arasındaydı. Graham, Kitabı Mukaddes konuları ile dinsel kişilerden de esinlendi. *Seraphic Dialog* (1955, Meleklerin Soyleşisi), *Embattled Garden* (Mazgallı Bahçe), *Legend of Judith* (1962; Yudit Efsanesi), *Diversion of Angels* (1948; Meleklerin Eğlencesi) ya da *Acrobats of God* (1960; Tanrı'nın Cambazları) gibi yadırgatıcı soyutlamalar bunların örneğiydi. Graham'ın sonraki yapıtları arasında *The Witch of Endor* (1965; Endor Büyücüsü), *Cortege of Eagles* (1967; Kartallar Kafilesi), *Archaic Hours* (1969; Geçmişte Kalan Saatler) ile 1970'te dansçılığı bırakıp kreasyonları ve öğretmenliği sürdürdüğü dönemindeki *Mendicants of Evening* (1973, Akşam Dilencileri), *Lucifer* (1975; İblis), *The Owl and the Pussycat* (1978; Baykuş İle Yaban Kedisi) ve *Frescoes* (1980; Freskler) sayılabilir. 1980'lerin başında *Acts of Light* (1981; Işığın İşleri) ile başlayarak yeni-klasik danslar yarattı. 1990'da son yapıtı *Maple Leaf Rag*'in koreografisini hazırladı.

Değerlendirme. Graham, bedenin, hem iç hem de dış uyaranlara kaslarıyla tepki göstermesine dayalı bir dans tekniği yarattı. Onun geliştirdiği teknik, bütün modern dans alanında en gelişmiş beden eğitimi yöntemidir; hem amansız bir disiplini hem de üstün bir virtüözlüğü gerektirir.

Eskiden *avant-garde* sayılan hareketlere zamanla alışıldığı halde, onun sanatı ve ustalığı insanı her zaman urkutup şaşırtabildiği için Martha Graham meslek yaşamının büyük bölümünde ABD'de modern dansın en önemli adı oldu. Hem ülkesinde hem de ülke dışında yıllar boyunca modern dans öğretmenleri yetiştirdi ya da yönlendirdi. Topluluğuyla Avrupa, Yakındoğu ve Ortadoğu'ya turneler düzenledi. Kendisinden sonra gelen kuşakların modern dansçılarını, bale koreograflarını, müzikal ve opera yapımcılarını ve sinema-televizyon yönetmenlerini derinden etkiledi. Pek çok ödül ve onur belgesi aldı; ABD'nin sivillere verilen en büyük ödülü Özgürlük Madalyası (1976) bunlar arasındadır.

Graham, Thomas (d. 20 Aralık 1805, Glasgow - ö. 11 Eylül 1869, Londra), "koloitler kimyasının babası" olarak bilinen İngiliz kimyacı.

Babasının karşı çıkmasına ve parasal desteğini kesmesine karşın kimyacı olmak için direnen Graham, yaşamını yazarlık ve öğretmenlik yaparak kazandı. 1830-37 arasında Edinburgh'daki bir okulda, 1837-55 arasında Londra'daki University College'da

profesörlük, 1855-69 arasında da darphane müdürlüğü yaptı.

İlk önemli incelemesi gazların yayınımıyla ilgiliydi (1829). Gazların yayınım hızını açıklayan "Graham yasası"nı geliştirdi ve gazların göreli sızma hızlarının yayınım hızlarıyla karşılaştırılabilir olduğunu buldu. Bir sıvının başka bir sıvı içindeki yayınımını inceleyerek, tanecikleri iki sınıfa ayırdı: Yayınabilirliği yüksek olan kristaloitler, (örn. sofra tuzu) ve yayınabilirliği düşük olan koloitler (örn. arapzamkı). Koloitleri kristaloitlerden ayırmak için diyaliz yöntemini tasarladı ve sıvı yayınımının bazı

Thomas Graham, C. Cook'un bir fotoğraftan yaptığı oymabaskı
Hulton Picture Library

kimyasal bileşiklerin bozunumuna yol açtığını kanıtladı. Koloitler kimyasında kullanılan birçok terimin yaratıcısı da Graham'dır.

1833'te fosforik asidin üç ayrı biçimini inceleyen Graham, polibazik asitler kavramının öncüsü oldu. 1835'te hidratlı tuzların kristalleşme sularının özelliklerine ilişkin bir incelemesini yayımladı; ayrıca tuzlar ile alkollerin bileşiği olan, hidratlara benzer yapıdaki alkolatları elde etti. Son incelemesinde, bir metal ile bir gazdan oluşan katı bileşiklerin bilinen ilk örneği olan palladyum hidrürü tanımladı.

Grahame, Kenneth (d. 8 Mart 1859, Edinburgh, İskoçya - ö. 6 Temmuz 1932, Pangbourne, Berkshire, İngiltere), tanınmış İngiliz çocuk edebiyatı klasiklerinden *The Wind in the Willows*'un (1908; *Dört Arkadaş*, 1972) yazarı. Çocuklar kadar yetişkinlerin de hoşuna giden bu öykünün (Kostebek, Sıçan, Porsuk, Kurbağa vb) kahramanları hem ilginç insan özelliklerine, hem de özgün hayvan alışkanlıklarına sahiptir.

Küçük yaşta öksüz kalan Grahame, ikisi erkek üç kardeşiyle birlikte İngiltere'deki büyükannesinin yanında yaşadı. Oxford'daki St. Edward Okulu'nda eğitim gördü.

Grahame
Hulton Picture Library

Ailesinin maddi zorlukları nedeniyle üniversiteye gidemeyince İngiltere Merkez Bankası'na girdi ve 1907'de hastalık nedeniyle emekli olana değin burada çalıştı. Bu arada, *St. James Gazzette* ve *Yellow Book* gibi gazete ve dergilere yazılar gönderdi. Kısa yazı, öyku ve denemelerini, hepsi de çocuk dünyasına duyarlı bakışını yansıtan *Pagan Papers* (1893; Putperest Mektupları), *The Golden Age* (1895; Altın Çağ) ve *Dream Days* (1898; Düş Günleri) adlı yapıtlarında topladı.

Dört Arkadaş, Alan Alexander Milne tarafından *Toad of Toad Hall* (1929; Kurbağalı Evin Kurbağası) adıyla oyunlaştırılmış ve çok sık sahnelenen bir Noel oyunu olmuştur.

Grahame-White, Claude (d. 21 Ağustos 1879, Brusledon, Hampshire, İngiltere - ö. 19 Ağustos 1959, Nice, Fransa), 1909'da Fransa'daki Pau'da ilk İngiliz uçuş okulunu kuran İngiliz havacı.

Bedford'da mühendislik öğrenimi gören Grahame-White önceleri otomobil motorları üreten bir şirkette çalıştı. 1909'da havacılıkla ilgilenmeye başladı ve 4 Ocak 1910'da uçuş sertifikası alan ilk İngiliz pilot oldu.

Grahame-White
Camera Press

Aynı yıl Avrupa'da ve ABD'de birçok uçuş yarışına katıldı ve Gordon Bennet Kupası'nı kazandı. Grahame-White, 1911'de Londra yakınlarındaki Hendon Havaalanı'nı işleten bir şirkete girdi. I. Dünya Savaşı sırasında deniz kuvvetlerine bağlı hava birliklerinde görevlendirildi ama 1915'te geri çağrılarak uçak üretimi denetçiliğine atandı. Uçağın tarihçesi, teknik gelişimi ve askeri amaçlarla kullanımı üzerine kitaplar yazan Grahame-White'ın otobiyografisini 1960'ta Graham Wallace kaleme aldı.

Grahamstown, Afrikaner dilinde GRAHAMSTAD, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde, Kaaprovinsie'nin (Cape yönetim bölgesi)

Grahamstown'daki Rhodes Üniversitesi'nin yönetim yapısı, Güney Afrika Cumhuriyeti
J. Allan Cash, EB Inc

güneydoğusunda kent. Kowie Irmağı kaynağının yakınlarında, Suur Dağlarının ormanlık yamaçlarında yer alır. Albay John Graham'ın 1812'de Zosa (Xhosa) arazisi yakınında bir sınır garnizonu olarak kurduğu yerleşmeye İngiliz göçmenler 1820'de yerleşti. Kentte, Kap Sınır Savaşları'na (1779-1879) ilişkin pek çok anıt bulunur. Eski dinsel mimarisinin örnekleri arasında eski kilisenin (1824-30) bazı bölümlerini de kapsayan ve 46 m yüksekliğinde sivri bir çan kulesi kulahı bulunan Anglikan St. Michael ve St. George Katedrali, St. Patrick Katolik Kilisesi (1836) ve Güney Afrika'daki ilk Baptist ve Metodist şapelleri sayılabilir. Öteki önemli kuruluşları Rhodes Üniversitesi (1904), 1820 Kolonicileri Müzesi (1965) ve Doğa Koruma Alanı, çeşitli resmi ve özel okullar, Albany Müzesi (1855), 19. yüzyıl Güney Afrika kitaplarının yer aldığı bir koleksiyonu bulunan Halk Kütüphanesi ve Dericilik Araştırma Enstitüsü'dür. 1950'de kent tüzel kimliği kazanmıştır. Nüfus (1978 tah.) belediye, 53.168.

Grahn, Lucile (d. 30 Haziran 1819, Kopenhag - ö. 4 Nisan 1907, Münih), hafifliği ve özellikle *pirouette*'lerindeki teknik virtüözlüğü ile tanınmış balerin ve koreograf. "Kuzeyin Taglioni'si" diye anılır.

Kopenhag'daki Danimarka Kraliyet Bale Okulu'nda, August Bournonville'in öğrencisi olarak eğitim gördü. İlk kez seyirci karşısına 1829'da çıktı. Daha sonra Bournonville'in onun için hazırladığı *Valdemar* (1835) ve *La Sylphide* (1836) balelerinde başrolde dans etti. Bournonville ile anlaşamayıp arası açılınca 1839'dan sonra Danimarka'dan ayrılmak zorunda kaldı, ama Paris, Petersburg ve Londra'da sahneye çıkarak ününü artırdı. 1845'te Londra'da Majestelerinin Tiyatrosu'nda Jules Perrot'nun *Pas de Quatre*'ında (Dörtlü Dans) Marie Taglioni, Carlotta Grisi ve Fanny Cerrito ile birlikte dans etti. Giselle ve Esmeralda en büyük rolleri arasındaydı.

Grahn, özellikle Almanya ve Avusturya'da seviliyordu. Opera şarkıcısı Friedrich Young ile evlendikten (1856) sonra dansı bırakarak Leipzig Devlet Tiyatrosu'nda (1858-61) ve Münih Operası'nda (1869-75) yönetmenlik yaptı, Wagner'in *Tannhäuser*'indeki "Bacchanale" gibi opera balelerinin koreografisini hazırladı. Ölümünde Münih kentine yaklaşık 1 milyon marklık bir bağışta bulunan Grahn'ın adı, operanın yakınındaki bir caddeye verildi.

Graie Alpleri, Fransızca ALPES GRÉES ya da ALPES GRAIES, İtalyanca ALPI GRAIE. Batı Alpler'in kuzey bölümü. Fransa-İtalya sınırı boyunca uzanır. Güneybatıda Mont Cenis ve Kott Alpleri, batıda Isère ve Arc vadileri, kuzeyde Küçük St. Bernard Geçidi, kuzeydoğuda da Dora Baltea Irmağı vadisiyle çevrilidir. Genellikle buzullarla kaplı olan ve 3.660 m'yi geçen dorukları Gran Paradiso'da 4.061 m'ye ulaşır. Savoie Alpleri kuzeybatı çıkıntıları olarak kabul edilir. Yöredeki başlıca etkinlikler dağcılık ve kayaktır.

Grainger, Percy (Aldridge), asıl adı GEORGE PERCY GRAINGER (d. 8 Temmuz 1882, Melbourne - ö. 20 Şubat 1961, White Plains, New York, ABD), Avustralya doğumlu ABD'li besteci, piyanist ve orkestra yönetmeni. Ayrıca halk müziği derlemeleri de yapmış, bu çalışmalarında kayıtları balmumu silindirli fonografla gerçekleştirmiştir.

Grainger dinleyici önüne ilk kez 10 yaşında, piyanist olarak çıktı. İlk müzik eğitimini annesiyle yaptı. Melbourne'da Louis Pabst'tan piyano dersi aldı, daha sonra Frankfurt'a giderek konservatuvara devam etti. 1906'da arkadaş olduğu Edvard Grieg'in etkisiyle İngiliz halk şarkılarını derlemeye ve notaya geçirmeye başladı. 1914'te ABD'ye yerleşerek birkaç yıl ABD Ordu Bandosu'yla çalıştı.

1922'de annesi intihar ettı. Bu olaydan çok sarsılan Grainger, 1924'te tek başına Avustralya'ya dondü. 1926'da ve 1934-35 yıllarında ülkeyi dolaşarak konserler verdi. 1932'de New York Üniversitesi Müzik Bolumü'nün başına getirildi 1935'te Melbourne'

Grainger, 1916
Library of Congress Washington D C

da Grainger Müzesi'ni kurdu. Grainger'ın belki de en çok bilinen parçaları, kendisinin de "hafif" bulduğunu belirttiği *Country Gardens* (Kır Bahçeleri) ve *Molly on the Shore* (Molly Kıyıda) adlı orkestra yapıtıdır. Öbür orkestra yapıtları *Shepherd's Hey* (Çobanın Seslenişi) ve *Mock Morris*'tir. Oda müziği yapıtlarında, özellikle 23 ve 24 solo çalgı için iki *Hill Song*'unda (Dağ Şarkısı) yeni ritimler ve yapısal biçimler denemiştir. Ayrıca Dom Anselm Hughes ile birlikte bir ortaçağ İngiliz müzik kitabını basıma hazırlamıştır.

Grallinidae, *Passeriformes* (otücükuşlar) takımından, Avustralya ve Yeni Zelanda'ya özgü dört türü içeren kuş familyası. 19-50 cm uzunluğunda olan bu kuşlar genellikle suya yakın yerlerde, ormanlarda, bataklıklarda ve tarım alanlarında yaşar. Ağaç tepelerine kurdukları derin taş biçimindeki

Grallina cyanoleuca
John P O Neill'in resmi

çamurdan yuvaları tüy ve otla desteklenmiştir. Yuvaları birkaç kuş ortaklaşa yapar ve aynı yuvaya iki ya da daha çok dişi yumurtlayabilir. İyi uçucu olmayan bu kuşlar, daha çok ağaçlarda ya da yerde kısa sıçrayışlarla yürümeyi yeğler.

gram, santimetre-gram-saniye (CGS) sisteminde kullanılan temel ağırlık ölçüsü birimi. Bir gram kütle 0,001 kilograma eşittir. G ya da gr kısaltmasıyla gösterilen gram, maksimum yoğunluktaki bir santimetre küp arı suyun ağırlığına, bir gram kuvvet ise standart kütleçekimi altındaki bir gramlık kutlenın ağırlığına eşittir Ölçum duyarlılığının yüksek olması istendiğinde kutlenın ağırlığı, yerçekimi ivmesinin saniyede 980,655 santimetreye eşit olduğu noktada ölçülür.

gram boyama yöntemi, mikrobiyolojide, bakteri ve mayaların tanınması ve özelliklerinin belirlenmesi için yaygın olarak uygulanan boyama yöntemi Danımarkalı hekim Hans Christian Gram'ın 1884'te geliştirdiği bu yöntem, lam üstüne yerleştirilmiş bakteri örneklerinin once kristalsi mor boyayla, daha sonra iyot çözeltisi ve alkolle, en sonunda da safraninle boyanmasına dayanır. Mor boyayı tutan bakterilere gram pozitif, mor boyayı tutmayıp safraninle kırmıziya boyananlara ise gram negatif denir.

Birbirinden çok değişik ozelliklerdeki ıkı mikroorganizma grubunun ayırt edilmesini sağlayan gram boyama yöntemi, mikrobiyolojinin en önemli tekniklerinden biridir.

gramadevata (Sanskrit dilinde "köy tanrısı"), Hindistan'ın kırsal kesimlerinde geniş halk kıtleleri tarafından tapınılan tanrılara verilen ad Genellikle dişil kabul edilir ve tarım tanrıları olarak ortaya çıktıkları sanılır. Özellikle Güney Hindistan'da günümüzde de salgın hastalıkları, kotü hasadı ve öteki doğal felaketleri uzak tutmak için *gramadevata*'lara hayvan kurban edilir.

Gramadevata'lar, modern Hinduizmin Brahman tanrılarıyla birlikte varlıklarını sürdürürler. Çoğu tümüyle yerel tanrılardır. Yol ayrımı ya da sınır çizgisi gibi yerlerin, acıklı ya da zamansız bir ölüme kurban gidenlerin, ayrıca ağaç ve yılanların ruhları da *gramadevata* olarak kabul edilebilir. Basit tapınaklara, köyde bir ağacın altındaki yükseltılmiş düzlüğe, zaman zaman da daha görkemli yapılara yerleştirilen kilden ikonlara ya da belli bir biçimi olmayan taşlara tapınılır.

Eril köy tanrılarına ender rastlanır; Aıyanar bunun bir orneğidir Guney Hindistan'da koyun bekçisi olan bu tanrının tapınağı her zaman tanrıçalarınkinden ayrıdır. Bengal koylerinde de Dharma-Thakur, Dharma-Rac ve Dharma-Ray gibi çeşitli adlarla anılan benzer bir eril tanrı vardır

gramer *bak.* dilbilgisi

Gramineae *bak.* Poaceae

Gramme, Zénobe-Théophile (d. 4 Nisan 1826, Jehay-Bodegnee, Belçika - o 20 Ocak 1901, Bois-Colombes, Fransa), elektrik enerjisi uretimi açısından temel onemde bir buluş olan Gramme dinamosunu (doğru akım üretecı) bulan Fransız elektrik mühendisi ve mucit. Gunumuzde ender olarak kullanılan Gramme dınamosu, sanayideki yerini, buyük ölçude, alternatorlere (alternatif akım üreteçleri) bırakmıştır.

Derslerine karşı ılgısız bır öğrenci olan Gramme'ın eli pratik çalışmalara yatkındı 1856'da Paris'te, o donemde yeni yeni gelişmeye başlayan elektrik sanayisi için aygıtlar üreten bir fabrikada çalışmaya başladı. 1869'da doğru akım dinamosunu tasarladı; bu aygıtın o güne değin gerçekleştirilmiş dinamolara oranla çok daha yuksek gerilimler uretebilen çalışır durumdaki bır modelini 1871'de Fransız Bilimler Akademisi'ne sundu. Aynı yıl, kendisi gibi bir mucit olan Hippolyte Fontaine ile ortaklık kurarak bu dinamonun uretimine girıştı. 1873'te Viyana Sergisi'nde tanıtıma sunulan Gramme dinamosunun tersinir ozellikte olduğu ve elektrik motoru olarak da çalışabileceği ortaya çıktı.

gramofon, FONOGRAF olarak da bilinir, dönen bir dıskın ya da silindirin uzerine oyularak kaydedilen seslerin daha sonra bir ığne aracılığıyla yeniden uretılmesinde kullanılan aygıt Bu turden duzeneklerin geliştirilmesine yonelik ilk deneysel çalışmalar 1857'de başladı, ama ilk etkili gramofonu 1877'de ABD'li mucit Thomas Edison yaptı

Gramofon, 1894'te ABD'li mucit Emil Berliner'ın geliştirdiği fonograf turunun tescıllı marka adıydı, ama bu aygıtın adı olarak yaygınlaştı Gunumuzde elektrıklı ya da elektronik gramofon turlerine pıkap denmektedir *Ayrıca bak* pıkap

Gramont (Dükü), Antoine-Agénor-Alfred (d. 14 Ağustos 1819, Saint-Germain-en-Laye - o 18 Haziran 1880, Paris, Fransa), Fransız dıplomat ve devlet adamı Dışişleri bakanlığı sırasında savaşçı bir tutum izlemesi dıplomatik bakımdan yalnız, askeri bakımdan da hazırlıksız olan Fransa'yı 1870'te Prusya'ya karşı felaketle sonuçlanan bir savaşa itmiştir.

Koklü bir soylu aileden geliyordu 1852'den sonra Ikinci İmparatorluk donemi boyunca çeşitli diplomatik gorevlerde bulundu. 1860'ta Fransa'nın Italya'ya mudahalesini destekledi. Prusya'yı caydırmak ıçın Fransa ile Avusturya arasında ittıfak kurulmasını onerdi. Mayıs 1870'te dışişleri bakanı oldu. Prusya'ya karşı beslediği genel düşmanlık yuzunden, bır Alman prensinin Ispanya tahtına aday olmasına şiddetle karşı çıktı. Prusya kralı I. Wilhelm'e gonderilen ve Prusya'nın adaylıktan çekilmesini saldırgan bir üslupla isteyen telgraf (12 Temmuz 1870) büyük ölçüde Gramont'un elinden çıkmıştı. Wilhelm bu isteği geri çevirerek bir telgrafla Şansolye Bismarck'ı bılgılendırdi. Bismarck, özellikle Fransa'yı kışkırtacak bolümleri seçerek Wilhelm'in telgrafının kısaltılmış bir metnini açıkladı (*bak.* Ems telgrafı). Bunun üzerine Fransız hukumeti Prusya'ya savaş ilan etti

Gramont Ağustos 1870'te gorevinden çekildi ve siyaseti bıraktı. 1872'de, savaşı hazırlayan olaylarda kendi payının bır savunması olan *La France et la Prusse avant la Guerre*'yı (Savaş Oncesinde Fransa ve Prusya) yayımladı.

Grampian, İskoçya'nın kuzeydoğu kesiminde il. 1975'teki yonetsel duzenlemeyle

Grampian'daki Dufftown yakınlarında Fiddich Irmağı ve arkada Auchindoun Şatosu, Moray ılı, İskoçya
British Tourist Authority

oluşturulmuştur. Yaklaşık 8.550 km²'lik bir alanı kaplar. Eski Aberdeen kenti ve Aberdeen, Kincardine, Banff illeriyle Moray ilinin büyük bölümünü içine alır. Günümüzde Moray, Banff-Buchan, Gordon, City of Aberdeen, Kincardine ve Deeside ilçelerine ayrılır. Başlıca ekonomik etkinlikleri arasında tarım, gıda işleme, balıkçılık, viski imalatı, dokumacılık, tekne yapımcılığı ve hafif makine sanayisi sayılabilir. Nüfus (1991) 493.200.

Grampian Dağları, İskoçya'da Highlands'in bir bölümünü oluşturan dağlar. Adını, Tacitus'un bir yapıtında Romalı komutan Agricola'nın Kaledonyalıları yendiği (İS y. 84) yöre olarak geçen ve tam yeri henüz saptanamayan Mons Graupius'tan alır. Genellikle Glenmore ile Lowlands'e bakan dik yamaçlar arasındaki Orta Highlands kütlesinin tümü için kullanılan Grampian adı, daha dar anlamda yalnızca güneyde kalan görkemli yükseltiyi kapsar. Başta Ben Alder (1.148 m) ve Ben Lomond (973 m) olmak üzere bütün dorukları 900 m'yi geçer.

Gramsci, Antonio (d. 23 Ocak 1891, Ales, Sardinya - ö. 27 Nisan 1937, Roma, İtalya), İtalyan siyaset adamı ve Marksist düşünür. İtalya'da komünist hareketin kendine özgü kuram ve eylem çizgisinin biçimlenmesine büyük katkıda bulunmuştur.

Bir tapu sicil memurunun yedi çocuğundan altıncısıydı. Ailesinin maddi sıkıntısı nedeniyle, ortaöğrenimi sırasında çok çeşitli işlerde çalışmak zorunda kaldı. 1911'de Torino Üniversitesi'nin bir bursunu kazandı ve burada tarih, felsefe ve dilbilim öğrenimi gördü. Üniversite yıllarında özellikle idealist düşünür Benedetto Croce ile Marksist Antonio Labriola'dan etkilendi. 1914'te İtalyan Sosyalist Partisi'ne (PSI) girdi ve partinin sol kanadında yer aldı.

İtalya 1915'te I. Dünya Savaşı'na girince Gramsci parti içindeki savaş karşıtı grubu destekledi. Bu yıllarda haftalık *Il Grido del Popolo* dergisi ile partinin günlük yayın organı *Avanti* gazetesine yazılar yazdı. 1917'de PSI yönetimini "revizyonistlikle" suçlayan sol kanadın Floransa'da düzenlediği gizli toplantıda, Angelo Tasca ve Amedeo Bordiga ile birlikte bu kanadın önderliğini üstlendi. Ağustos 1917'de Torino'da baş gösteren savaş karşıtı ayaklanmada etkin rol oynadı ve PSI'nın Torino bölge sekreterliğine seçildi. Rusya'daki 1917 Devrimi'ni "kapitale karşı bir zafer" olarak niteleyen Gramsci, bu sözleriyle hem Rus işçilerinin sermayeye karşı zafer kazandığını, hem de Marx'ın *Das Kapital*'ine dayanarak Rusya'da kapitalizm yeterince gelişmediği için devrim olamayacağını öne süren geleneksel sosyalist görüşün çürütüldüğünü vurguluyordu.

1919'da Palmiro Togliatti ve Umberto Terracini ile birlikte *Ordine Nuovo* adlı haftalık bir gazete çıkarmaya başladı. *Ordine Nuovo*, işçileri o dönemde oluşan fabrika konseylerini geliştirerek iktidarı ele geçirmeye ve bir proletarya demokrasisi kurmaya çağırıyordu. Dergide, İtalya'nın tarihsel özellikleri üzerine incelemeler ile kuzeydeki işçi sınıfını güneyin yoksul köylüleriyle ittifak kurmaya çağıran yazılar da yer alıyordu. *Ordine Nuovo* grubu, 1920'deki başarısız Torino genel grevini var gücüyle destekledi. Ama PSI'nın kuzeyli işçiler ile güneyli köylüler arasında ittifak sağlayamaması ve devrime önderlik edememesi sonucunda işçi hareketi dağılmaya başlayınca Gramsci ve arkadaşları PSI'nın Livorno'da düzenlenen kongresinde (Ocak 1921) partiden ayrılarak İtalyan Komünist Partisi'ni (PCI) kurdular.

Çok geçmeden, PCI'nın ilk başkanı Bordiga ile *Ordine Nuovo* grubu arasında görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Bordiga, sendikaların ve işçi-köylü ittifakının önemine inanmıyor, faşizm ile "burjuva demokrasisi" arasında ciddi bir fark olmadığını öne sürüyordu. Ona göre faşizm parlamenter yönetimden ne daha iyi, ne daha kötüydü. Buna karşılık Gramsci, faşizmin İtalya'nın toplumsal ve tarihsel özelliklerinden kaynaklanan bir kitle hareketi olduğunu belirtiyor, böyle geniş tabanlı bir harekete karşı koyabilmek için komünistler ile sosyalistlerin güç birliği yapması gerektiğini savunuyordu.

Gramsci, Mayıs 1922'de III. Enternasyonal'in (Komintern) Moskova'da toplanan IV. Kongre'sinde PCI'yı temsil etti ve burada tanıştığı Julia Schucht'la evlendi. Aynı yıl İtalya'da Mussolini iktidara geldi. Bordiga, III. Enternasyonal'in faşizme karşı sosyalistlerle birleşik cephe kurma çağrısını reddedince, PCI'da Gramsci ve Togliatti'nin de katıldığı bir geçici yönetim kuruldu. Faşist yönetimin İtalya'da bir tutuklama kampanyası başlatması üzerine Gramsci Moskova'dan Viyana'ya geçerek orada III. Enternasyonal'e bağlı antifaşist büronun yönetimini üstlendi. Yayımlamaya başladığı parti gazetesi *L'Unita*'da faşizme karşı birlik çağrısında bulundu. 1924'te PCI'dan milletvekili seçilince dokunulmazlığından yararlanarak Roma'ya döndü. 1924-26 arasında PCI'nın parlamento grubuna başkanlık etti, 1926'da parti başkanlığına seçildi.

Kasım 1926'da Mussolini'ye karşı düzenlenen bir suikast bahane edilerek koyu bir baskı rejimi uygulanmaya başladı, bütün antifaşist örgütlerle birlikte PCI da yasaklandı. Gramsci 8 Kasım 1926'da milletvekili dokunulmazlığına karşın tutuklandı ve Sicilya'nın kuzeyindeki Ustica Adasına gönderildi. 1928'de 20 yıl 4 ay hapis cezasına çarptırıldı. Tutukluluğunun büyük bölümünü geçirdiği Bari yakınlarındaki Turi Cezaevi'nin koşulları nedeniyle, zaten kötü olan sağlığı daha da bozuldu. Uluslararası baskılar karşısında Mussolini, Nisan 1937'de Gramsci'nin hastaneye kaldırılmasını kabul etmek zorunda kaldı. Gramsci, birkaç gün sonra, Roma yakınlarında kaldırıldığı hastanede öldü.

Gramsci bütün elverişsiz koşullara karşın cezaevinde geçirdiği 11 yıl boyunca tarihsel, felsefi ve siyasal görüşlerini içeren 833 defter doldurdu. Gramsci için Mussolini'nin, yakın çevresine "bu zihnin çalışmasını nasıl durdurmalı?" dediği bilinir. Serbest bırakıldığı gün baldızının cezaevinden kaçırdığı bu defterler *Quaderni dal carcere* (1948-51, 6 cilt; Hapishane Defterleri), cezaevinden yazdığı mektuplar ise *Lettere dal carcere* (1947; *Hapishane Mektupları*, 1966, 1985) adıyla yayımlanmıştır.

1914-26 arasındaki *Ordine Nuovo* döneminde Gramsci'nin yapıtında Croce, G. W. F. Hegel ve genel olarak idealist düşüncenin etkisi belirgindir. Bu etkiyi Marksizmle kaynaştıran genç Gramsci'ye göre düşünce, kültür ve genel olarak Marksizmin "üstyapı" adını verdiği siyaset ve hukuk gibi alanlar, ekonominin basit bir yansıması değildir. Gramsci, bu çerçeve içinde sosyalist devrimi ekonomik gelişmenin dolaysız ve doğal bir sonucu sayan II. Enternasyonal önderlerinin Marksizm anlayışına karşı çıkar. Öte yandan işçileri partinin yönergeleri doğrultusunda hareket eden pasif birer eylemci olarak gören PSI önderliğine karşı, kitlelerin kendiliğinden hareketlerini savunur, partinin ve sendikaların denetiminin dışında oluşan örgütlenmeleri destekler. Ona göre işçiler, parti ve sendika yönetiminin istediği zamanda harekete geçen bir ordu değil, kendileri de düşünen, karar veren, kültürel gereksinmeleri olan canlı varlıklardır. Bu düşünceler Gramsci'yi Antonie Pannekoek ve Karl Korsch gibi dönemin "konseyci" komünistlerine yaklaştırır.

Gramsci'nin 1926-36 arasındaki cezaevi döneminde devrim stratejisi önceki döneme göre ağırlık kazanmıştır. *Quaderni dal carcere* işçi sınıfı iktidarı, işçi-köylü ittifakı, aydınların rolü, altyapı-üstyapı ilişkileri gibi konulara ayrılmış yazılar, pasajlar, notlar ve taslaklardan oluşur. Özellikle Batılı toplumlarda sosyalizme geçiş koşullarını araştıran Gramsci'ye göre Çarlık Rusyası gibi Doğu toplumlarında yönetim temelde baskıya dayanırken, Batı toplumlarında yönetimin ana ilkesi uzlaşmadır. Batı'da yönetici sınıf yönetebilmek için halkın onayını almak zorundadır. Bin yıllık bir süreç sonunda yönetim ile halk arasında loncalar, belediyeler, meslek örgütleri gibi ara kurumlar oluşmuş, böylece devletin müdahale edemediği özerk alanlar ortaya çıkmıştır. Gramsci'nin Hegel ve Marx'tan alarak geliştirdiği terimlerle, Doğu'da "sivil toplum" (rıza ve onaya dayalı özerk kurumlar) ya hiç gelişmemiş ya da "siyasal toplum" (dar anlamda devlet, zor aygıtları) karşısında çok güdük kalmıştır; buna karşılık Batı'da "siyasal toplum" çok gelişmiş bir "sivil toplum"la çevrilmiş, onun "zırhına bürünmüştür".

Gramsci siyasal toplum ile sivil toplum arasındaki ayrımı "diktatörlük" ve "hegemonya" kavramları aracılığıyla da geliştirir. Diktatörlük belirli bir "tarihsel blok" (altyapı ile üstyapının bütünsel eklemlenmesi) bağlamında iktidardaki temel sınıfın ast sınıflar üzerinde devlet aracılığıyla uyguladığı zoru, hegemonya ise bu sınıfın öteki sınıflar üzerindeki ideolojik ve kültürel egemenliğini belirtir. Doğu'da sosyalist devrim, işçi sınıfının doğrudan devleti ele geçirmeye yönelik bir meydan savaşına girmesini ve yeni tarihsel blok ile onun sivil toplumunu yukarıdan aşağıya oluşturmasını gerektirirken, Batı'da gelişmiş bir sivil toplumda ancak öncelikle hegemonyayı ele geçirmeye yönelik uzun süreli bir siper savaşıyla sonuca ulaşabilir.

Gramsci'ye göre aydınlar, bilincinde olsunlar ya da olmasınlar bir sınıfın sözcülüğünü yaparlar. Gramsci'nin terimleriyle "geleneksel" aydınlar sanayinin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan ve geçimlerini sanat, bilim ya da kültürel işlerle sağlayan, klasik kültürün aydınlarıdır. Bunlar, kendi yaşamlarıyla egemen sınıf arasındaki yakın bağın bilincinde değillerdir. Buna karşılık, hangi meslekten oldukları önem taşımayan "organik" aydınlar bağlı bulundukları sınıfın çıkar ve özlemlerini bilinçli biçimde dile getirirler. Gramsci'ye göre yeni tarihsel bloğun oluşturulmasında organik aydınlara büyük görev düşer. İşçi sınıfı partisi, dar anlamda siyasal ya da askeri bir örgüt değil, sınıfın "kolektif beyni"dir. Sınıfın hem siyasal, hem de kültürel ve toplumsal gereksinimlerine yanıt verir; bir başka deyişle yeni toplumun çekirdeğidir.

Gramsci'nin *Quaderni del carcere* adlı kitabından seçmeler Türkçede *Aydınlar ve Toplum* (1967, 1983, 1985), *Felsefe ve Politika Sorunları* (1975), *Modern Prens* (1984) ve *Hapishane Defterleri* adıyla, *L'Albero del riccio* (1966) adlı yapıtı ise *Çocuklarıma Mektuplar* (1979) başlığıyla yayımlanmıştır.

Gran Chaco, Güney Amerika'nın ortagüney kesiminde taşkın ovası. Geniş ve kıraç bir düzlük görünümündedir. Batıda And Dağları, doğuda Paraguay ve Paraná ırmakları, kuzeyde Chiquitos Ovası ve Bolivya'daki Izozog Bataklığı, güneyde de Arjantin'deki Salado Irmağıyla çevrilidir. Yaklaşık 725.000 km²'lik bir alanı kaplar. Dağınık bir biçimde yaşayan Guaykuru, Lengua, Matako, Vilela, Zamuko ve Tupi gibi Yerli toplulukları barındırır.

Alüvyonlu yapısı nedeniyle kalınlığı 3.050 m'ye kadar ulaşan, henüz oturmamış kum ve mil çökelleriyle kaplıdır. Büyük bölümünde akaçlama çok zayıftır. En kuzeybatı kesimi dışında Paraguay ve Paraná ırmaklarının batıdaki kollarınca akaçlanır.

Gran Chaco'da kuzeyde tropik, güneyde de sıcak ve ılıman olmak üzere değişik iklim kuşakları bulunur. Ortalama sıcaklık 18°C-25°C arasında değişir. En yüksek ortalama yıllık yağış miktarı 1.320 mm'yle doğuda gerçekleşir. Bu kesimin belirgin özelliği, otumsu yüksek savanlarla bölünmüş ağaç kümeleri ve çalılıklardır. Batıya doğru gidildikçe geniş bir geçiş bölgesi yerini iğneli ve dikenli çalılıklarla kısa ağaçlardan oluşan kuru bir ormana bırakır. Yabanıl yaşam son derece zengindir. Büyük hayvanlar arasında jaguar, puma, tapir, dev armadillo, kapibara, kızıl kurt ve guanako sayılabilir. Sayıca bol olan sürüngenler birçok kertenkele türünü kapsar; 60 kadar yılan türüne rastlanır.

Gran Chaco'da başlıca ekonomik etkinlikler hayvancılık ve pamuk ekimidir. Doğuda tanen işlemek üzere büyük fabrikalar kurulmuştur. Önemli uğraşlardan biri de ormancılıktır.

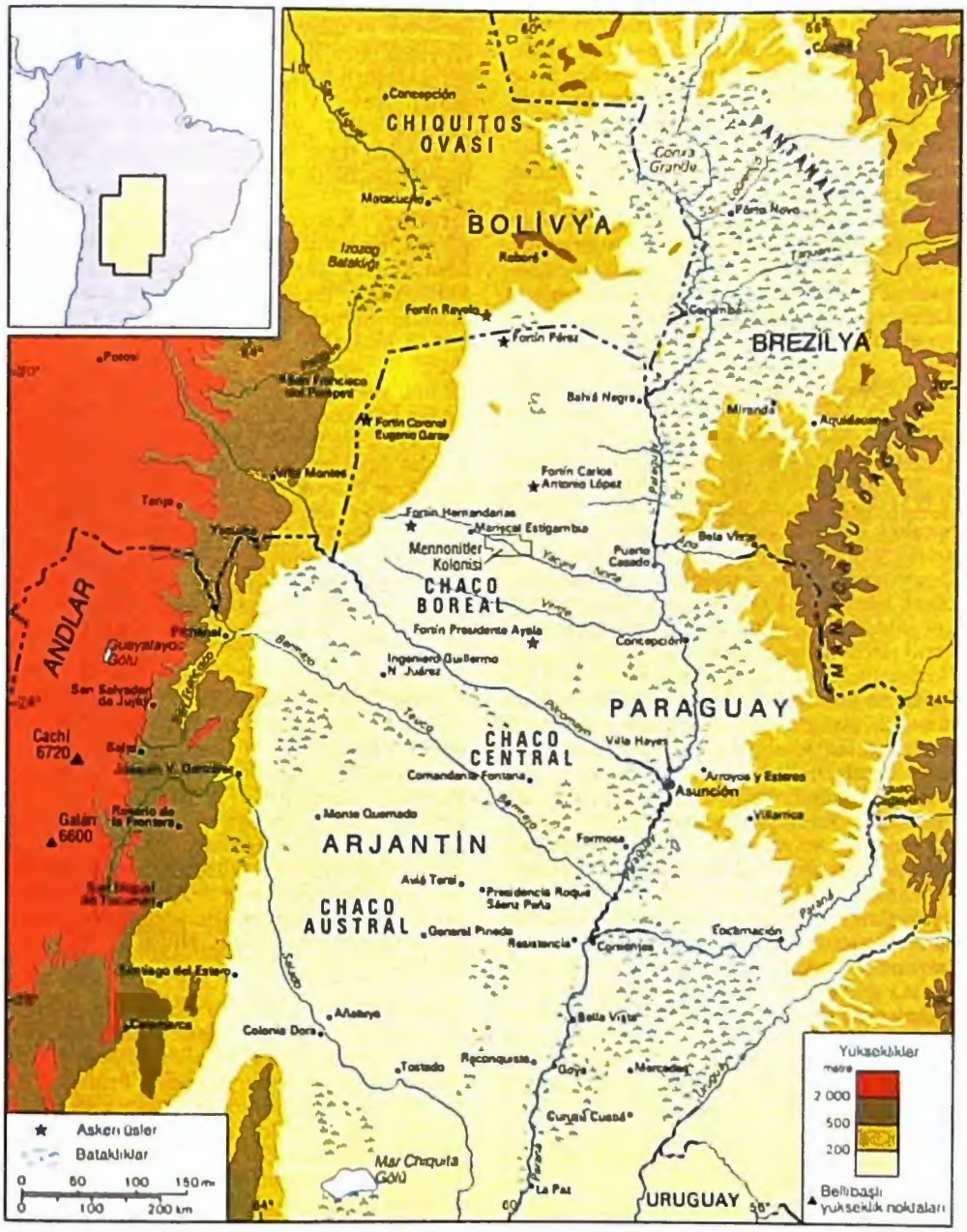

Gran Chaco

Gran Paradiso, tümüyle İtalya sınırları içinde kalan en yüksek dağ (4.061 m). Graie Alpleri'nin en yüksek noktasını oluşturur. Gözde bir Alp sayfiye bölgesinde yer alır. Gran Paradiso Ulusal Parkı'nın (1922) odak noktasını oluşturur. Doruğuna ilk kez Eylül 1860'ta İngiliz John Cowell tırmanmıştır.

Gran Paradiso, Graie Alpleri, İtalya
Tıtus - CIRI

Gran Paradiso Ulusal Parkı, İtalya'nın kuzeybatısında ulusal park. 1836'da bir av bölgesi olarak kuruldu. 1856'da Gran Paradiso Kralıyet Avlanma Alanı oldu. Ağustos 1947'de kabul edilen bir yasayla "özerk kuruluş" statüsü kazandı. Valle d'Aosta yönetim bölgesinin kuzeyinde, yüksekliği 1.200-4.100 m arasında değişen 62 bin hektarlık bir alanı kaplar. Buzullar, iğneyapraklı ağaçlarla kaplı yamaçlar, yer yer kaya ve taş yığınlarıyla kesintiye uğrayan Alp tipi çayır ve otlaklardan oluşan bir arazi yapısı vardır. Hayvan varlığı Alp dağ keçisi, elik, kakım, sansar, tavşan ve kaya kartalı gibi türleri kapsar. Bölgede İtalya'nın dağ ekonomisini etkileyen tarım ve iklim sorunları, toprak dokusu ve hayvan varlığıyla ilgili çeşitli bilimsel araştırmalar yürütülmektedir.

Gran Sasso d'Italia (İtalyancada "İtalya'nın Büyük Kayası"), İtalya'nın orta kesiminde, Abruzzi yönetim bölgesinde dağ grubu. Batı-kuzeybatı ve doğu-güneydoğu doğrultusunda 35 km boyunca uzanır; Apenninler'in en yüksek noktası olan Corno Dağını (Corno Grande, 2.914 m) içine alır. Genellikle karla kaplı olan doruğun kuzey yamacında küçük bir buzul bulunur. Daha aşağıda Alp özelliği gösteren kesimde hâlâ yabandomuzu sürülerine rastlanır ve yer yer sık kayın ve çam ormanları görülür. Yöreye çok sayıda kış sporu meraklısı ve dağcı gelir.

Granada, İspanya'nın güneyinde, Andalucia özerk yönetim bölgesinde il. Akdeniz kıyısında yer alan ilin yüzölçümü 12.531 km²'dir. Yüzey şekilleri oldukça değişkendir. Kuzey ve orta kesimini Sierra Nevada'nın uzantısı kıraç stepler kaplar. Güneyde ise verimli vadiler ile Costa del Sol'un (Güneş Kıyısı) kumsalları uzanır. Ekonomi tarıma dayanır. Tahıl ürünlerinin yanı sıra şekerkamışı ve tütün de yetiştirilir; İspanya'nın en önemli tütün üretim bölgesidir. Zeytin ve meyve ağaçlarına (portakal, limon, incir, badem ve nar) ve bağlara her yerde rastlanır. Başta şeker fabrikaları olmak üzere tarım ürünlerini işleyen sanayilerin yanı sıra il merkezi Granada'da toplanmış imalat kuruluşları da vardır.

İlin maden kaynakları arasında, 19. yüzyılda dünyada birinci sırada yer alan, Gador Dağlarındaki kurşun yatakları ve Marquesado de Zenete bölgesinde bulunan İspanya'nın ikinci büyük demir cevheri yatakları sayılabilir. Kıyı kesiminde hızla gelişmekte olan Motril, Salobreña ve Almuñécar gibi plaj merkezleri sıralanır. Öteki önemli kentler Guadix, Loja ve Baza'dır. Nüfus (1986 tah.) 793.450.

Granada, Arapça GIRNATA, İspanya'nın güneyinde kent. Andalucia özerk bölgesindeki Granada ilinin merkezidir. Sierra Nevada'nın kuzeybatı yamacında, Genil Irmağı boyunda deniz düzeyinden 689 m yükseklikte yer alır. Aşağı çığırındaki sulama çalışmaları yüzünden suları çok azalan Darro Irmağı doğudan kente girer ve güneye doğru keskin bir dönüşle Genil Irmağına karışmadan önce 1,5 km kadar kentin içinde akar.

Kentin adının İspanyolcada "nar" anlamına gelen, burada bol miktarda yetişen ve kentin armasında da yer alan *granada*'dan ya da Magriplilerin kente verdiği Kurnnatta

Granada'daki Elhamra Sarayı'nda İki Kız Kardeş Salonu'ndan Aslanlı Avlu'ya bakış, İspanya
Spanish National Tourist Office

(Yabancılar Tepesi) adından kaynaklandığı sanılır. Granada'nın yerine İÖ 5. yüzyılda Elibyrge adıyla bir İber yerleşimi, daha sonra da Romalıların Illiberis kenti kuruldu. Nasrilerin(*) başkenti olan kent, Ocak 1492'de Katolik hükümdarlar II. Fernando ve I. Isabel tarafından fethedildi. Kent o tarihte İspanya'daki son Magrip kalesiydi.

Granada üç kesimden oluşur: Antequeruela, Albaicín ve asıl Granada. 1410'da Antequera'dan gelen mültecilerin kurduğu birinci kesim, Darro Irmağının çevrelediği bölüm ile batı kıyısında kalan küçük bir alandan oluşur. Hemen doğusunda, Nasrilerden kalmış en görkemli anıt olan Elhamra Sarayı'nın(*) ve kalesinin yer aldığı tepe ve bahçeler bulunur. Albaicín (Rabadü'l Bayyazin ya da Şahinciler Mahallesi) Antequeruela'nın kuzeybatısındadır. Asıl Granada ise Antequeruela'nın kuzeyinde ve Albaicín'in batısında yer alır.

İspanya'da en çok turist çeken merkezlerden biri olan Granada'da görülmeye değer pek çok mimarlık yapıtı vardır. Görkemli Elhamra'nın dışında Fernando ile Isabel'in mezarlarının bulunduğu Kraliyet Şapeli'ni (Capilla Real) de içeren katedral (Santa María de la Encarnación, 1523-1703), Chartreuse Manastırı (Cartuja, 1516) ve onarılan San Jerónimo Manastırı önemlidir. Magriplilerden kalmış başlıca yapıtlar arasında ise güzel bahçeleriyle çok iyi korunmuş olan Cuarto Real de Santo Domingo adlı 13. yüzyıl villası, 14. yüzyılda sultanların eşleri için yapılan Alcázar Genil adlı saray, gene aynı dönemde I. Yusuf tarafından kurulan ve 19. yüzyılda depo olarak kullanılan, Casa del Cabildo Antigua adındaki medrese binası sayılabilir. Bugünkü Granada Üniversitesi 1531'de berat almıştır.

Granada'da tarımsal ürün ticareti canlıdır. İçki, sabun, kâğıt, kaba keten ve yünlü kumaş üretimi önemlidir. Kentte bir uluslararası müzik ve dans festivali düzenlenir. Nüfus (1990 tah.) belediye, 268.674.

Granada, Nikaragua'nın güneybatısında il. Doğuda Nikaragua Gölüyle çevrilidir. Yüzölçümü 964 km²'dir. Büyük bölümü Nikaragua ve Managua göllerini çevreleyen düzlükler içinde kalır; güneybatı bölümü ise dağlıktır. İl merkezi Granada kenti yakınında, Nikaragua Gölünde bulunan Las Isletas (Küçük Adalar) adlı adalar grubunu da içine alır. En büyüğü Zapatera olan ve volkanik kayaçlardan oluşan bu adalar doğal güzellikleri ve gözde gezinti yerleriyle ünlüdür. İlde yetiştirilen başlıca ürünler sığır, deri, kakao, şekerkamışı, pamuk, pirinç ve kahvedir. Pasifik Demiryolu ile Pan-Amerikan Karayolu ili boydan boya geçer; gölde gemiler işler. Nüfus (1985 tah.) 136.068.

Granada, Nikaragua'nın güneybatısında, Granada ilinin merkezi kent. Nikaragua Gölünün kuzeybatı kıyısında, Mombacho Yanardağının eteğinde ve deniz düzeyinden 62 m yükseklikte yer alır. Kuruluşundan (1523) kısa bir süre sonra Léon kentiyle rekabet eden tutucu bir siyaset ve ticaret merkezi durumuna geldi. 17. yüzyılda Antil Denizinden gelen korsanların birçok saldırısına uğradı. ABD'li korsan William Walker saldırı üssü ve karargâhı haline getirdiği kenti 1857'de yağmalayarak yaktı.

Granada, dikdörtgen ızgara planlı tipik bir İspanyol kentidir. Evler genellikle tek katlı olmakla birlikte pek çok güzel konağa da rastlanır. Kütlesel bir görünümü olan kiliselerin bazıları süslüdür.

Nikaragua'nın üçüncü büyük kenti olan Granada, mobilya, sabun, giyim eşyası, pamuk yağı ve rom gibi ürünlere dayalı bir sanayi merkezidir. Ayrıca Büyük Okyanus kıyısındaki Corinto'dan başlayarak başkent Managua üzerinden gelen Pasifik Demiryolu'nun son durağıdır. Managua'yla otoyol bağlantısı da vardır. Öteki kentlere karayoluyla, göl kıyısındaki kasabalara ise gemi seferleriyle bağlanır. Nüfus (1985) 88.636.

Granados, Enrique (d. 27 Temmuz 1867, Lérida, İspanya - ö. 24 Mart 1916, denizde), İspanyol besteci ve piyanist. 19. yüzyıl

Granados
C. Cauboue - J.P. Ziolo

sonunda İspanyol müziğindeki milliyetçi akımın önderlerindendir.

Piyanist olarak dinleyici karşısına ilk kez 16 yaşındayken çıktı. Barselona'da, İspanyol müziğinde milliyetçiliğin babası sayılan Felipe Pedrell ile kompozisyon çalıştı. 1887'de Paris'te piyano eğitimi yaptı. 1889'da Barselona'ya döndü ve kendisini birinci sınıf bir piyanist olarak kabul ettirdi. On iki parçalık *Danzas españolas*'ı (İspanyol Dansları) çok sevilen yapıtlarından biri oldu. Yedi operasından ilki *María del Carmen* 1898'de sahnelendi. 1900'de kendi piyano okulunu kurdu. Buradan birçok seçkin piyanist yetişti. Granados'un 18. yüzyıla duyduğu ilgi "eski tarz"da yazılmış şarkılar olan *tonadilla*'larında göze çarpar. Piyano için oldukça dağınık, romantik üslupta yazılmış çok sayıda bestesi vardır. Başyapıtları olan *Goyesca*'larında (1911-13), Goya'nın tablolarından ve duvar halılarından esinlenmiştir. Operaya uyarlanan *Goyesca*'ların ilk sahnelenişi New York'ta gerçekleştirildi. Granados bu gösteri için gittiği New York'tan dönerken bindiği "Sussex" adlı gemi bir Alman denizaltısı tarafından torpillenerek batırılınca denizde boğularak öldü.

Granby, Kanada'da, Québec eyaletinin güney kesimindeki Montréal bölgesinde kent. Kuzey Yamaska Irmağı kıyısında yer alır. Adını İngiltere'nin Nottinghamshire ilindeki köyden almıştır. 1851'de yün işleyen küçük bir kasaba olarak kuruldu. Zamanla büyüyerek büyük bir sanayi ve ticaret merkezi durumuna geldi. 64 km kadar batısında bulunan Montréal kentine demiryolu ve paralı karayollarıyla bağlanır. İmalat ürünleri arasında dokuma, kumaş, plastik ve kauçuk eşyalar, akçaağaç ürünleri, mobilya ve ahşap yan ürünleri, tütün ve elektrikli ev eşyaları sayılabilir. Çevresinde mandıracılık ve çiftçilik de yapılır. Kent içinde bir güzel sanatlar ve el sanatları okulu, bir yüksekokul ve ülke çapında ünlü bir hayvanat bahçesi bulunur. Nüfus (1981) 38.069.

Grand Bassa, Liberya'nın ortagüney kesiminde il (1847'den sonra). Kuzeyde Bong, doğuda Montserrado illeri, güneyde Atlas Okyanusu, batıda da Nimba ve Sinoe illeriyle çevrilidir. Yüzölçümü 8.759 km²'dir. Nimba ilinden demiryoluyla gelen kauçuk ve demir cevheri için bir transit merkezi işlevi görür. Nüfusunun çoğunluğunu Bassalar oluşturur. Atlas Okyanusu kıyısındaki Buchanan, ilin yönetim ve başta gelen ticaret merkezidir. Nüfus (1986 tah.) 166.900.

Grand-Bassam, Fildişi Kıyısı'nın güneydoğusunda, Abidjan ilinde (*département*) kent. Komoé Irmağı ağzında, Ebrié Lagününün doğu girişinde yer alır. Fransızların 17. yüzyılın sonlarında bir ticaret merkezi oluşturduğu yörede, 1843'te de Abure ve Mbato halklarını denetlemek üzere askeri bir garnizon kuruldu. Fildişi Kıyısı sömürgesinin ilk başkenti (1893-1900) olan Grand-Bassam, 1901-50 arasında maun ihracatının yapıldığı önemli bir Atlas Okyanusu limanıydı. Günümüzde de kereste, kauçuk, balık, ananas, kakao, kahve, muz, palmiye yağı ve taneli ürünlerin toplandığı başlıca merkezlerden biridir. Lyon'daki Afrika Misyonerleri Derneği'nin 1895'te Fildişi Kıyısı'nda kurduğu ilk Katolik misyon okulu buradadır. Nüfus (1975) 25.808.

Grand Cape Mount, Liberya'nın batı kesiminde il. Sierra Leone'den, kuzeybatıdaki Mano Irmağıyla ayrılır. Kuzeydoğuda Lofa, güneydoğuda Montserrado illeri, güneybatıda da Atlas Okyanusuyla çevrilidir. Adını, Atlas Okyanusu kıyısında bulunan ve üzerinde il merkezi Robertsport'un yer aldığı 300 m yüksekliğindeki Cape Mount Yarımadasından alır.

Yüzölçümü 5.827 km²'dir. Nüfusunun çoğunluğunu Vay ve Gola halkları oluşturur. İlde yetiştirilen başlıca ürünler demir cevheri ve kauçuktur. Mano Irmağı kıyısındaki Fono'da bulunan Ulusal Demir Cevheri Şirketi'nin çıkardığı demir cevheri

148 km'lik bir demiryoluyla (1961) Liberya'nın Monrovia limanına gönderilir. Piso Gölü (Balıkçı Gölü) turizm bakımından önem taşır. Nüfus (1986 tah.) 83.900.

Grand Coulee Barajı *bak.* Büyük Coulee Barajı

Grand Dictionnaire encyclopedique Larousse (Larousse Büyük Ansiklopedik Sözlük), Larousse Kitabevi'nin 1982-85 arasında Paris'te yayımladığı Fransız ansiklopedisi. Geçmişi, Fransız dilbilgisi uzmanı, sözlük ve ansiklopedi yazarı Pierre Larousse'un (1817-75) başlattığı *Grand Dictionnaire universal du XIX' siècle*'a (19. Yüzyılın Evrensel Büyük Sözlüğü) kadar inen Larousse ansiklopedilerinin daha önceki basımlarına dayanır.

Hem ansiklopedi, hem sözlük girişlerinin yer aldığı 15 ciltlik yapıt toplam 191.288 maddeyi içerir. Dünyanın her yanından çeşitli kişi, yer ve nesneleri ele alan bu maddeler güncel, özlü ve özgün bir yaklaşımla yazılmıştır. Çok geniş yer tutan görsel bölüm, elde ancak siyah-beyaz bulunan eski malzemeler dışında hemen bütünüyle renkli harita, çizim ve fotoğraflardan oluşur. Maddelere göre düzenlenmiş olan kaynakça her harfin sonunda toplu olarak verilmiştir.

Türkiye'de bu yapıtı temel alan *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi* telif ansiklopedi ve sözlük maddeleriyle zenginleştirilmiş olarak 1986-90 arasında 20 cilt olarak yayımlanmıştır.

Grand Gedeh, Liberya'nın doğu kesiminde il. Kuzey ve doğuda Fildişi Kıyısı'ndan Cavalla Irmağıyla ayrılır. Güneyde Sinoe ve Maryland, batıda da Nimba illeriyle çevrilidir. 17.029 km²'lik ormanlık bir alanı kaplayan il, Liberya'nın kereste üretiminde ilk sırayı alır. Nüfusunun büyük bölümünü Kran, Padebu ve Sapo halkları oluşturur. Önemli bir ticaret merkezi olan il merkezi Tchien'de Liberya'nın ilk kontrplak fabrikası vardır. Nüfus (1986 tah.) 109.000.

Grand Guignol, 19. yüzyılda Paris kabarelerinde, özellikle de Grand Guignol Tiyatrosu'nda çok sık sahnelenen ve şiddet, korku, sadizm gibi öğeler içeren kısa oyun türü. Oyunlara bu adın verilmesinin nedeni, dehşet uyandıran konularının, dönemin ünlü kuklası Guignol'ün oynatıldığı gösterilerdeki gibi şiddete dayanmasıydı. Aslında Paris'e özgü bir tiyatro türü olan Grand Guignol oyunları 1900'lerin başında İngiltere'de de sahnelenmiştir.

Grand Island, ABD'de, Nebraska eyaletinin orta kesiminin güneydoğusunda, Hall ilinin (*county*) merkezi kent. Platte Irmağının yakınlarında yer alır. Adını, yöreye ilk gelen Fransız asıllı Kanadalı avcıların *La Grande Île* (Büyük Ada) olarak adlandırdığı bir ırmak adasından alır. Bu ada geçmişte Utah, Oregon ve California'ya giden yolcular için bir yön belirleme noktasıydı. 1857'de ırmağın yakınlarında bir Alman yerleşmesi gelişti. Şimdiki kent ise 1866'da 8 km daha kuzeyde, Birleşik Pasifik Demiryolu üzerinde kuruldu. Daha sonra buradan Burlington Northern hattı da geçti. Sulu tarıma ve hayvancılığa dayalı bir bölgenin ticaret ve ulaşım merkezi olarak gelişen Grand Island'ın en önemli ürünleri mısır ve şeker pancarıdır. Ülkede kurulan ilk şeker pancarı fabrikalarından biri buradadır. Öteki sanayi ve ticaret etkinlikleri arasında et paketleme, tahıl depolama ile yem, gübre ve tarım aletleri üretimi sayılabilir. Kentin güneybatı sınırlarındaki Stuhr Çayır Öncüleri Müzesi'ne ait alanda 1860'ların örnek bir demiryolu kasabası inşa edilmiştir. Stolley Eyalet Dinlence Alanı hemen yakınlardadır. Nüfus (1990) 39.386.

Grand Larousse encyclopédique (Ansiklopedik Büyük Larousse), tam adı GRAND LAROUSSE ENCYCLOPÉDIQUE EN DIX VOLUMES (On Ciltte Ansiklopedik Büyük Larousse), Larousse ansiklopedilerinin önceki basımlarına dayanılarak, ama bütünüyle yeni bir içerikle 1960-64 arasında Paris'te yayımlanan Fransız ansiklopedisi.

Ülkeler ve ünlü kişiler ile bilim ve teknoloji alanlarında güncel, özet ve tekil ansiklopedi maddelerinin yanı sıra 17. yüzyıl başından bu yana kullanılan 450 bin Fransızca sözcükle ilgili sözlük maddelerinden oluşur. Çok sayıda harita, renkli resim, siyah beyaz çizim ve fotoğraf içerir. Görsel malzeme çoğunlukla sayfaların dış kenarında yer alır. Her cildin sonundaki kaynakça, madde sırasına göre düzenlenmiştir; metinlerden de kaynakçaya gönderme yapılmıştır. 1968 ve 1975'te yayımlanan iki ek ciltte ana takımda yer almayan güncel kültürel, siyasal ve toplumsal olaylar ile çağdaş ünlülere ilişkin maddeler ve kaynakçalar yer alır.

Grande Larousse encyclopédique'in ansiklopedi maddelerini temel alarak bunları Türk okurunu ilgilendiren bilgilerle zenginleştiren, ayrıca bütünüyle telif maddeler ile Türkçe sözlük maddelerine yer veren 12 ciltlik bir ansiklopedi 1969-73 arasında İstanbul'da *Meydan-Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi* adıyla yayımlanmıştır. Bu takım 1976, 1985 ve 1992'de üç ek ciltle tamamlanmıştır.

Grand Manan Adası, Kanada'da, New Brunswick'in güneybatı kesimindeki Fundy Körfezinde ada. Uzunluğu 24 km, en geniş yeri 11 km, yüzölçümü 142 km²'dir. Samuel de Champlain 1604'te gördüğü adayı haritasına Menane adıyla geçirdi. Bu adın Malekit-Penobskot Yerlilerinin kullandığı *munan-an-nook* (ada yeri) sözcüğünün bozulmuş bir biçimi olduğu sanılmaktadır. Nouvelle France (Yeni Fransa) içinde sayılan ada, 1713'te Utrecht Antlaşması uyarınca İngilizlere verildi. Amerikan Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra, öteki İngiliz topraklarına göç eden kralcılar ilk kalıcı yerleşmeyi burada kurdular. ABD'nin ada üstünde hak iddia etmesi üzerine, 1817'de Maine'deki İngiliz Moose Adasıyla "değiş tokuş" edildi. Günümüzde yönetim açısından kuzeydeki Campobello ve Deer adalarıyla birlikte New Brunswick'in Charlotte iline bağlıdır.

1833'te yöreyi gezen doğabilimci ve ressam J. J. Audubon, adanın 122 m'ye varan kayalıklarla çevrili engebeli kıyılarının güzelliğini ve nadir bir denizpapağanı türünü de kapsayan ilginç kuş varlığını tanıtmada önemli rol oynadı. Ada günümüzde de sanatçı ve yazarların yaz aylarında çekildiği ünlü bir sayfiye yeridir. Halkın temel geçim kaynağı balıkçılıktır (istakoz, ringa, mezgit, morina); turizm de bir ölçüde gelişmiştir. "Adanın Kuşçusu" olarak bilinen Allen Moses'ın (1881-1953) zarif kuş müzesinin yer aldığı Grand Harbour gibi köyler, korunaklı demirleme yerlerinin bulunduğu doğu kıyısında toplanmıştır. Dark Harbour'da yenebilen bir tür denizyosunu işlenir. Adanın Blacks Harbour'la (New Brunswick) feribot bağlantısı vardır. Nüfus (1986 tah.) 2.524.

Grand Ole Opry, OPRY olarak da bilinir, ABD'de, Tennessee eyaletinin Nashville kentinde gerçekleştirilen *country* müziği gösterisi. Aralık 1925'te, geleneksel *country* ya da *hillbilly* müziğine yer veren haftalık radyo yayınlarıyla başladı. Programın yaratıcısı George Dewey Hay'di. Hay daha önce de Chicago'da, Barn Dance adlı bir radyo programının hazırlanmasına katkıda bulunmuştu. program, 1926'dan başlayarak "National Barn Dance" adıyla yayınlandı. "Opry"nin gelişme çizgisini de büyük ölçüde, "the Solemn Ol' Judge" (Ağırbaşlı İhtiyar Yargıç) lakabıyla anılan Hay belirledi.

Radyonun egemen olduğu günlerde başlayan program, televizyon döneminde de gelişmesini sürdürdü. Sonunda "Opry" yıldızları turnelere çıkmaya başladı ve 1940'larda da "Opry" filmleri çekildi. 1920'lerde, Uncle Dave Macon'ın tarım emekçilerinden uyarladığı baladlarla gelişmeye başlayan "Opry" müziği, 1930'larda telli çalgılar toplulukları, kovboy müziği ve *Western swing*'e yöneldi. Daha sonra, 1930'ların sonlarında bu programın une kavuşturduğu Roy Acuff'ın sanat yaşamına koşut olarak yeniden geleneksel müziğe dönüldü. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Ernest Tubb'ın *honky-tonk* uslubu, Bill Monroe ve Earl Scruggs'ın *bluegrass* müziği, Hank Williams'ın *rockabilly* müziği, Eddy Arnold ve Tennessee Ernie Ford'un alçak sesli üslupları, Kitty Wells gibi kadın şarkıcıların üslupları ve özellikle Minnie Pearl'ün çok başarılı olduğu komedi gösterilerinin tümü "Opry"nin yaygın ve kalıcı başarı kazanan ürünleriydi. 1941'de "Opry", Nashville'deki Ryman Oditoryumu'nda başlayan canlı programlarla bir sahne gösterisine dönüştü. Gösteri, 1974'te Opryland adlı eğlence parkı ve gösteri merkezine taşındı. "Opry", Nashville'in *country* müziğinin merkezi olmasını ve bu yönde gelişmesini sağladı.

Grand Prix yarışları, trafiğe kapatılmış otoyollarda ya da bir ölçüde benzer koşulları taşıyan parkurlarda yapılan otomobil yarışları. 1906'da başlayan bu yarışlar, 20. yüzyılın ikinci yarısında en gözde uluslararası yarış türü durumuna gelmiştir.

Önceleri otomobil imalatçılarınca ulusal düzeyde düzenlenen Grand Prix yarışlarının gözetim organı Uluslararası Otomobil Federasyonu'dur (FIA). FIA, aralarında Formula 1 ve Grand Prix yarışlarının da bulunduğu bütün yarış sınıfları için koşulları belirler. Pist yarışlarında(*) kullanılan otomobillerden genellikle daha küçük olan Formula 1 otomobilleri, manevra yeteneği bakımından da daha üstündür. Grand Prix yarışlarına dıştan tekerlekli ve tek koltuklu (1924'ten sonra) otomobiller katılır. Arabanın motor büyüklüğü, yakıt türü ve öteki koşullar FIA tarafından denetlenir. Grand Prix yarışlarının dünya çapında yayılması, otomobil sürücüleri ve imalatçıları için dünya şampiyonalarının düzenlendiği 1950'lere rastlar.

Başlangıçta bir ülkenin en önemli otomobil yarışı anlamına gelen Grand Prix terimi, daha sonraları Formula 1 dışındaki ve hatta öteki spor dallarındaki yarışmaları belirtmek için kullanılmaya başlamıştır. Yönetici bir kuruluşu olan spor dallarında Grand Prix adı verilen ilk yarış, 1863'te koşulan Fransız Grand Prix at yarışlarıdır. Günümüzde Grand Prix yarışları denince daha çok Dünya Otomobil Sürücüleri Şampiyonası anlaşılırsa da bu terim daha az tanınmış başka yarışmalar için de kullanılır. Bütün dünyada her yıl 15'ten fazla Grand Prix yarışı düzenlenir.

Grand Prix yarışlarının tarihi için *bak.* otomobil yarışı; Grand Prix yarışlarını kaza-

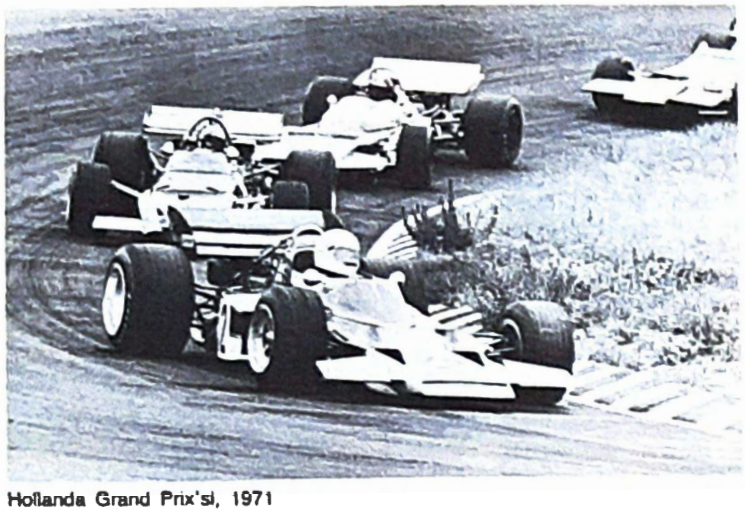

Hollanda Grand Prix'si, 1971
Media Press - Globe Photos

nanlar için *bak.* spor ve oyunlar: sonuçlar (otomobil yarışı).

Grand Rapids, ABD'de, Michigan eyaletinin batı kesimindeki Kent ilinin (*county*) merkezi (1836) kent. Grand Irmağı kıyısında ve Michigan Gölünün 40 km doğusunda yer alır. Detroit'in 240 km kuzeybatısındadır.

Fransız Louis Campau'nun 1826'da, Ottavalar'ın kullandığı yolların kesişme noktası olan, ırmak ivintileri yakınındaki alanda kurduğu ticaret merkezi çevresinde gelişti; bu yollar günümüzde diyagonal caddeler biçimini almıştır. Yüksekliği 5,5 m'yi bulan çavlanın sağladığı bol enerji ve çevredeki çam ve sert tahtalı ağaçlardan elde edilen değerli kereste, çok sayıda bıçkıhanenin ve ahşap işleme (özellikle mobilya) atölyesinin kurulmasını sağladı. 1876'da Philadelphia 100. Yıl Fuarı'nda yer alan mobilya sergisinden sonra, Amerika'nın mobilya merkezi olarak ün saldı. İlki 1878'de açılan mobilya pazarlarına dünyanın her yanından alıcılar geldi. I. Dünya Savaşı'yla birlikte yeni sanayiler kuruldu ve metal işlemeye dayanan imalat sanayileri zamanla değer ve üretim bakımından mobilya sanayisini geçti. Bununla birlikte becerikli ustaların elinden çıkan Grand Rapids mobilyaları kalite, stil ve tasarım açısından ününü sürdürdü. Günümüzde eyaletin ikinci büyük kenti durumuna gelmiş olan Grand Rapids, aynı zamanda, geniş alanların meyve ve sebze üretimine ayrıldığı batı kesimindeki en önemli ticaret merkezidir.

Kereste kralı T. Stewart White'ın kente armağan olarak 1854'te kurduğu Halk Müzesi'nde eski ve yeni mobilya sergilerine yer verilir. Halk kütüphanesinde, mobilya tasarımı ve imalatıyla ilgili kitaplardan oluşan, ABD'nin en değerli koleksiyonları vardır. Başlıca yükseköğrenim kuruluşları Calvin Yüksekokulu ve İlahiyat Okulu (1876), Aquinas College (1886), Grand Rapids Junior College (1914), Davenport İşletmecilik Yüksekokulu (1910) ve Kendall Tasarım Okulu'dur. Grand Valley Eyalet Yüksekokulları (1960) yakınlardaki Allendale'dedir. Kentte ayrıca 50'ye yakın park ve bir hayvanat bahçesi vardır. Nüfus (1990) kent, 189.126; metropoliten alan, 688.399.

Grand Sığlığı, Atlas Okyanusunda, Kuzey Amerika kıta sahanlığının bir bölümü. Newfoundland'in (Kanada) güneydoğu ve güneyinde yer alır. Önde gelen uluslararası balıkçılık alanlarından biridir. Kuzey-güney doğrultusunda 560 km, doğu-batı doğrultusunda da 675 km boyunca uzanır. Grand, Green ve St. Pierre gibi birkaç ayrı sığlıktan oluşur. Bazı kaynaklarda sınırları ABD'nin Massachusetts eyaletindeki Cod Burnunun güneydoğusuna düşen denizaltı platolarını da içine alacak biçimde çizilir. Ortalama 55 m olan derinliği bazı yerlerde 180 m'yi bulur. Soğuk Labrador Akıntısıyla daha ılık olan Gulf Stream, Grand Sığlığı yakınlarında karşılaşır. Bu karşıt akıntıların üzerinden geçen hava kütleleri genellikle yoğun sise neden olur. Zaman zaman görülen buzdağları ve şiddetli fırtınalar da ayrıca tehlike yaratır. Öte yandan sıcak ve soğuk suların birbirine karışması, balıkların doğrudan ya da dolaylı olarak beslendiği planktonların yetişmesi için uygun bir ortam oluşturur. Grand Sığlığına ilişkin ilk yazılı bilgileri, 1498'de İngilizlerin desteğiyle bir keşif gezisi yürüten İtalyan Giovanni Caboto vermiştir.

Sığlıkta en bol bulunan balık türleri morina, mezgit, yassıbalıklar, ringa ve uskumrudur. 20. yüzyıl ortalarında birçok ülkenin bölgeye trol teknesi göndermesi, bazı uluslararası sorunların yanı sıra aşırı avlanma nedeniyle balık varlığının azalmasına yol açmıştır. Bunun üzerine küçük balıkların yakalanmasını ve balık soyunun tükenmesini önlemek amacıyla ağ deliklerinin büyüklüğünü yeniden düzenleme yoluna gidilmiştir. Kanada'nın, kıyı açıklarındaki balıkçılık sahasını, Grand Sığlığının büyük bölümünü içine alacak biçimde 200 deniz miline çıkarmasından (1977) sonra, daha önce bu saha içinde avlanan ülkelerle yeni anlaşmalar yapılmış ve yabancıların avlanması Kanadalı balıkçıların avlayamadığı belirli balık türleriyle sınırlanmıştır. 1970'lerin sonlarına doğru Grand Sığlığında petrol ve doğal gaz yatakları bulunmuş, araştırma sondajlarına ise 1980'lerin başlarında başlanmıştır.

Grand Teton Ulusal Parkı, ABD'de, Wyoming'in kuzeybatısında, buzullarla kaplı, görkemli dağlık bölge. 1950'de kurulan parka aynı yıl verimli bir vadi olan Jackson Ulusal Anıtı'nın büyük bölümü de eklenmiştir. Günümüzde 125.633 hektarlık bir alanı kaplar. Teton Sıradağlarının Snake Irmağı vadisine bakan karla kaplı dorukları 2.100 m'ye ulaşır. Dağların en yüksek noktası olan Grand Teton (4.200 m), sonradan ırmak ve buzulların biçimlendirdiği, yerkabuğunun yükselmiş dev bir kırık kütlesidir. Doruklarda buzulların yanı sıra Jenny Gölü gibi birçok donmuş buzul gölüne rastlanır. Parkın en büyük su kütlesi olan Jackson Gölü ise Snake Irmağı üzerinde kurulan barajla oluşmuştur.

Grand Teton Ulusal Parkı'nda bizon, geyik ve antilop sürüleri ile daha birçok büyük ve küçük memeli hayvan yaşar. Irmaklarda bol miktarda balık bulunur.

Grand Trunk Demiryolu, Kanada'daki ilk demiryollarından biri. 1852-53 yıllarında, Kanada'nın doğusundaki başlıca kentleri ABD'nin Maine eyaletindeki kıyı kenti Portland'a bağlamak için kuruldu. Montreal ve Portland arasındaki son bölümün 1853'te bitirilmesiyle Kuzey Amerika'nın ilk uluslararası demiryolu niteliğini kazandı. Kanada sınırları içinde kalan Montreal ile Toronto arasındaki ana hat 1856'da açıldı. Grand Trunk Demiryolu zamanla Québec ve Ontario'nun ana demiryolu ağına dönüştü.

Grand Trunk, 1867-1905 arasında daha küçük ve rakip hatları devralmaya ve ABD'nin kuzeyindeki demiryollarıyla bağlantılar kurmaya başladı. Büyük Batı Demiryolları ile arasındaki rekabet, 1882'de iki şirketin birleşmesiyle sona erdi. Sistemin batı kolunu oluşturmak üzere inşa edilen Grand Trunk Pasifik Demiryolu ise zarar ettiği için 1919'da devlet yönetimine devredildi. Pasifik hattının yol açtığı borçlanmalar 1919-23 arasında Grand Trunk Demiryolu'nun ulusallaştırılarak hükümetçe kurulan Canadian National Railway Company'ye bağlanması sonucunu doğurdu.

Grand Turk Adası, BÜYÜK TURK ADASI olarak da bilinir, Batı Hint Adalarında, İngiliz sömürgesi Turks ve Caicos Adalarının en önemli adası ve yönetim merkezi. Hispaniola'nın kuzeyinde yer alır. Adanın tek kasabası ve limanı olan Cockburn Town, Turks Adası Boğazıyla ayrıldığı Güney Caicos Adasında bulunan sömürgenin ikinci büyük limanı Cockburn Harbour'ın tam karşısındadır. Geçmişte başta gelen gelir kaynağı olan ve yapay havuzlarda deniz suyunun buharlaştırılmasına dayanan tuz üretimi, giderek kazançlı olmaktan çıktığı için 1964'te tümüyle durdurulmuştur. 1971'de yeni avlanma yöntemlerinin geliştirilmesiyle artan ıstakoz ihracatı, ekonominin temeli durumuna gelmiştir. Turizm ve kıyı bankacılığı da giderek önem kazanmaktadır. Nüfus (1980) 3.098.

Grandchamp ve Taizé cemaatleri, 20. yüzyıl ortalarında İsviçre ve Fransa'da kurulan kardeş Protestan cemaatler.

Roger Schutz, 1940'larda Fransa'daki küçük Taizé köyünde, geleneksel bekârlık, itaat ve ortak mülkiyet temelinde inanç ve ibadete adanmış yaşam biçimine yönelik bir erkek cemaati kurdu; daha sonra da cemaatin birinci keşişi oldu. Cemaate ilk katılanlar, Fransız ve İsviçre Reform kiliseleri üyeleriydi. Daha sonra Luthercilerden ve Fransa, İsviçre, Almanya, Hollanda, Danimarka ve İspanya'daki çeşitli Protestan kiliselerinden de katılanlar oldu. Üyelerin bir bölümü papaz, bir bölümü de topluluk yaşamı içinde kendi mesleklerini sürdüren halktan kişilerdi.

Taizé ile bağlantılı bir kadın cemaati de İsviçre'de, Neuchâtel yakınlarındaki Grandchamp'ta kuruldu. Aynı kurallara bağlı kalan iki topluluğun ortak amaçlarından biri, özellikle ekumenik hareketi destekleyerek Hıristiyan birliğinin kurulmasını sağlamaktır.

grande, büyük İspanyol soylularının taşıdığı onursal bir unvan. İlk kez ortaçağ sonlarında, o sırada ülke yönetiminde büyük güç sahibi olan ve *rico hombre* olarak adlandırılan ileri gelenlerin bir bölümü

tarafından benimsendiği sanılır. *Rico hombre*'lere tanınmış ayrıcalıklardan biri olan kralın huzurunda şapka giyme hakkı, zamanla unvanı taşıyanların ayırt edici özelliği haline geldi. Unvan 1520'de resmi bir nitelik kazandı ve I. Carlos (Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Karl) döneminde (1516-56) taşıyanların sayısı 25'le sınırlandırıldı. Bu sayı sonraki yıllarda artırıldı. 17. yüzyılın başlarında İspanya'da üç sınıf *grande* vardı: 1) Krala bir şey söylerken ve ondan yanıt alırken başında şapka bulunanlar, 2) krala hitap ederken şapkasını çıkaran, ama onun yanıtını dinlerken şapkasını giyenler, 3) şapkasını giymeden önce kralın iznini bekleyenler.

Sıradan soylulara yalnızca "akrabam" (*mi pariente*) diye hitap eden kral, *grande*'lere "kuzenim" (*mi primo*) derdi. Unvan Fransızların İspanya'yı işgalinden sonra İspanyol tahtına çıkan Joseph Bonaparte'ın yönetimi sırasında kaldırıldı. Ama 1834'te kabul edilen *Estatuto real*'in (Krallık Anayasası) *grande*'lere soylular meclisinde öncelikli bir yer vermesiyle yeniden eski önemini kazandı. Sonraki yıllarda ise ayrıcalık ve güç göstergesi olmaktan çıkıp yalnızca onursal bir unvana dönüştü.

Grande Çağlayanı, Fransa'nın güneyinde, Pireneler'den doğan Pau Çayının (*gave*) kaynağının yakınlarında bir dizi çağlayan. Batı Pireneler Ulusal Parkı içinde kalır. 442 m'den dökülür ve dünyadaki en yüksek çağlayanlar arasında yer alır. İspanya'daki Glacé Gölünden gelen suyla ve eriyen karlarla beslenen iki büyük çağlayanı, su hacminin en yüksek düzeye ulaştığı ilkbahar aylarında ve yaz başlarında tek bir çağlayana dönüşür.

Grande de Matagalpa Irmağı, İspanyolca RÍO GRANDE DE MATAGALPA, Nikaragua'nın orta ve doğu kesiminde akarsu. Matagalpa kentinin güneybatısındaki iç platodan doğar. Darién ve Huapí dağları arasından kıvrılarak kuzeydoğu ve güneydoğu yönlerinde akar. Zelaya ilindeki düzlüklerden menderesler çizerek geçer ve burada en büyük kolu Tuma'yla birleşir. Río Grande'de Antil Denizine dökülür. Toplam uzunluğu 430 km olmasına karşın, yalnızca aşağı çığırı ulaşıma elverişlidir. Yukarı çığırında Nikaragua'nın ilk büyük hidroelektrik santralı kurulmuş ve bir baraj gölü oluşturulmuştur.

Grande de Santiago Irmağı, SANTIAGO IRMAĞI olarak da bilinir, Meksika'nın ortabatı kesiminde, Jalisco ve Nayarit eyaletlerinde akarsu. Ocotlán yakınlarında Chapala Gölünden doğar. La Barca yakınlarında göle dökülen Lerma Irmağının bir uzantısı olarak da kabul edilir. Genelde kuzey ve batı yönlerinde akarak Batı Sierra Madre'yi geçer. Bu arada Verde, Juchipila, Bolaños ve öteki kollarını alır. Kıyı düzlüklerine indikten sonra, Nayarit'teki San Blas'ın 16 km kuzeybatısında Büyük Okyanusa dökülür.

Toplam uzunluğu 443 km'dir. Sık sık ivinti ve çavlanlarla kesintiye uğradığından, ulaşıma elverişsizdir. Ama verimli vadileri büyük bir ekonomik önem taşır. Guadalajara'dan Meksika'nın kuzeybatısına giden ana demir ve kara yolları bu vadiden geçer.

Grande Dixence Barajı, İsviçre'de, Dixence Irmağı üzerinde kurulu ağırlık barajı. Yapımı 1966'da tamamlandı. 285 m yüksekliğinde, 695 m kret genişliğinde ve 5.957.000 m³ hacminde olan barajın 400 milyon m³'lük bir gölü vardır.

Grande Dixence, 1980'de SSCB'deki Nurek Barajı tamamlanıncaya değin dünyanın en yüksek barajıydı. Alpler'de çalışma

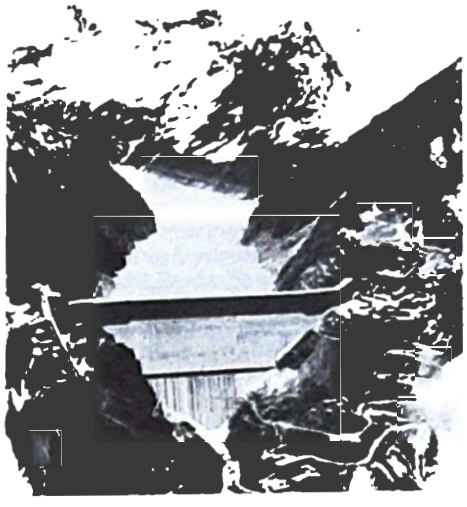

Grande Dixence Barajı
Grande Dixence S.A. fotoğraf: Henri Germond

mevsimleri oldukça kısa olduğu için baraj her yıl belli bir süre çalışılarak yapılmıştır.

Grande dizionario della lingua italiana (İtalyan Dilinin Büyük Sözlüğü), dönemin en yaygın İtalyanca sözlüğü *Dizionario della lingua italiana*'nın (1861-79; İtalyan Dili Sözlüğü) yerini almak üzere Torino'da hazırlanan İtalyanca sözlük. İlk 10 cilt 1961-78 arasında tamamlanmış, sözcük kullanımlarını örneklemek amacıyla eski ve yeni kaynaklardan yapılan alıntılara ilişkin dizin eki 1968'de, ilk sekiz cildin dizini ise 1973'te yayımlanmıştır.

Sözcüklerin olası bütün anlamlarını belirten karşılıklar, tarihteki kullanım sırasına göre verilmiştir. Birçok araştırmacının ortak çabasının ürünü olan maddeler eksiksiz biçimde hazırlanmıştır. Örneğin *a* ilgecinin 26 ayrı anlamı için altı sayfa ayrılmış, *amore* sözcüğü için 19 karşılık ve yaklaşık 500 açıklayıcı alıntı verilmiştir.

Grande Enciclopédia Portuguesa e Brasileira (Büyük Portekiz ve Brezilya Ansiklopedisi), 1935-58 arasında Lizbon ve Rio de Janeiro'da yayımlanan 37 ciltlik Portekizce sözlük ve ansiklopedi. Tüm takımın genel dizinini içeren dört ciltlik ek 1958-60 arasında yayımlanmıştır. Brezilya'yla ilgili konuları ele alan ve yaşayan kişilerin yaşamöykülerini de içerecek biçimde dört cilt olarak tasarlanan ikinci bir bölümün hazırlıkları 1964'te başlamıştır.

Ana takımda, Brezilya'daki kullanımlarıyla birlikte Portekizce sözcükler, teknik terimler, çağdaş argo, yaşayan kişileri de kapsayan yaşamöyküleri, denizaşırı topraklarıyla birlikte Portekiz yaşamını tarih, kültür, ulusal kurumlar, bitki örtüsü ve hayvan varlığı gibi bütün yönleriyle işleyen ansiklopedik maddeler yer alır. Takımda 15 bini aşkın renkli ve siyah-beyaz resim vardır. Her iki bölümdeki yaşamöyküleri, özellikle Kuzey Avrupa ve Kuzey Amerika kaynaklarında yer almayan kişilerle ilgili yararlı bilgiler verir. Çoğu madde için kaynakça da eklenmiştir.

Grande Encyclopédie, La (Büyük Ansiklopedi), 1971-78 arasında Paris'te yayımlanan 21 ciltlik Fransız ansiklopedisi. Fransız yaklaşımını vurgulayan yapıt, teknik ilerleme, siyasal ve toplumsal iktisat, doğal ve toplumsal bilimler gibi alanlarda 20. yüzyılda sağlanan gelişmelere ağırlık verir. 19. yüzyılın en önemli ansiklopedileri arasında yer alan, bugün de Avrupa ve Rönesans konularında önemli bir kaynak olan 31 ciltlik *La Grande Encyclopédie, inventaire raisonné des sciences, des lettres et des arts, par une société de savants et de gens de lettres*'i (1886-1902; Büyük Ansiklopedi, Bir Bilginler ve Edebiyatçılar Topluluğunun Kaleminden Bilimlerin, Edebiyatın ve Sanatların Açıklamalı Dökümü) hem tamamlamak, hem de onun yerini almak üzere tümüyle yeni bir içerikle hazırlanmıştır.

Yeni takımdaki yaklaşık 8 bin madde, yazarlarının imzasını taşımaktadır. Takımda ayrıca güncelleştirilmiş kaynakçalar, çok sayıda renkli resim, harita ve tablo yer alır. *La Grande Encyclopédie*'de değerli kaynakçalar, portreler, çizimler ve listeler gibi ek bilgileri de içeren uzun, bilimsel makaleler ile kısa maddeler bir arada yer alır. Takımın sonunda bir dizin vardır.

Grande Irmağı, Portekizce RIO GRANDE, Brezilya'nın ortagüney kesiminde akarsu. Mantiqueira Dağlarından, Rio de Janeiro'dan görülebilecek bir noktadan doğar. Kuzeybatı yönünde çok sayıda çağlayan ve çavlan oluşturarak akar ve 1.360 km'lik çığırının sonunda Mato Grosso do Sul sınırına ulaşır. Burada Paranaíba Irmağıyla (*rio*) birleşerek Paraná Irmağını meydana getirir. Aşağı çığırında Minas Gerais-São Paulo sınırının bir bölümünü çizer. São José do Rio Prêto'nun 56 km kuzeyinde bulunan Márimbondo çavlanlarından hidroelektrik enerji elde etme olanağı vardır. Çavlanların yukarısında kalan 200 km'lik bölümü ulaşıma elverişlidir.

Grande Irmağı, Fransızca LA GRANDE RIVIÈRE, eskiden FORT GEORGE IRMAĞI, Kanada'da, Québec eyaletinin ortakuzey kesimindeki Nouveau-Québec (Yeni Québec) bölgesinde akarsu. Québec'in orta kesimindeki Otish Dağlarında yer alan Nichicun (Nitchequon) Gölünden doğar. Batı yönünde akarak James Koyuna dökülür. Kaynağı ile ağzı arasındaki yükseklik farkı 529 m'dir. 900 km'lik çığırı boyunca geçtiği vadiler ıssızdır. Ağzında bulunan Chisasibi (Fort-George) ile Nichicun Gölü kıyısında ve kollarından Kanaaupscow Irmağı kıyısında Hudson Körfezi Kumpanyası'na ait depolar vardır.

Grande-Terre, Antil Denizinde, Küçük Antiller'de ada. Batısında yer alan Guadeloupe'la (Basse-Terre) birlikte, Fransa'ya bağlı Guadeloupe denizaşırı ilinin (*département d'outre mer*) çekirdeğini oluşturur. Her ne kadar bu iki ada Salée Irmağı adı verilen dar bir boğazla birbirinden ayrılırsa da, coğrafi bakımdan Grande-Terre Küçük Antiller'in dış kireçtaşı yayının, Guadeloupe ise içte kalan dağlık ve volkanik yayın bir parçasıdır. Yüzölçümü 586 km² olan Grande-Terre, üzerinde ırmak bulunmayan alçak bir arazi parçasıdır. Kuru bir iklimi vardır; kumlu toprakları bodur ağaçlı ormanlardan oluşan bir bitki örtüsüyle kaplıdır. En önemli kenti ve ilin ekonomik merkezi olan Pointe-à-Pitre güneybatı kıyısındadır. Adada, çoğunluğu oluşturan Siyahların ve Avrupalı-Afrikalı karışımı Mulattoların yanı sıra az sayıda Avrupalı ve Hintli de yaşar. Nüfus (1982) 162.500.

Grandi, Alessandro (ö. 1630, Bergamo, Venedik Cumhuriyeti), solo şarkılarıyla ün kazanmış İtalyan besteci. *Kantat* sözcüğünü bugünkü anlamında kullanan ilk kişidir.

Grandi 1597'de Ferrara'daki dinsel bir topluluğun müzik yöneticisiydi. 1617'de Venedik'teki San Marco Bazilikası'nda şarkıcı olana değin bu kentte daha başka görevlerde de bulundu. 1620'de Claudio Monteverdi'nin yardımcısı oldu. Bu dönemde *Cantade et arie a voce sola* (1620-29; Solo Ses İçin Kantat ve Arya) gibi çok sevilen birkaç şarkı kitabı hazırladı. Sözcüklerin anlamına en uygun olan ve kulağa hoş gelen melodiyi bulma konusunda eşsiz bir yeteneği vardı. Monodik (tek ses partili) kantatları, Henry Purcell'ın *basso ostinato*(*) şarkılarının habercisidir. Grandi'nin aynı üslupta yazdığı dinsel şarkılar Heinrich Schütz'ü de etkilemişti. 1627'de Sta. Maria Maggiore Bazilikası'nın müzik yöneticisi olmak üzere Bergamo'ya giden Grandi, üç yıl sonra burada çıkan bir veba salgınında ailesiyle birlikte öldü.

Grandi, Dino, MORDANO KONTU (d. 4 Haziran 1895, Mordano - ö. 21 Mayıs 1988, Bologna, İtalya), Benito Mussolini'nin devrilmesinde önemli rol oynamış faşist İtalyan devlet adamı.

Hukuk öğrenimi gördü. I. Dünya Savaşı'nda İtalyan ordusunda çarpıştıktan sonra

Dino Grandi
B. Pellegrini

faşist mangalara (*squadristi*) katıldı. Faşistlerin ulusal kongresinde (7 Kasım 1921) önderliğe aday olduysa da hareketin bir parti olarak örgütlenmesini savunan Mussolini'nin karşısında yenilgiye uğradı.

Ekim 1922'de faşistlerin iktidarı ele geçirmek için Roma'ya düzenledikleri yürüyüşe katıldı. 1924'te İçişleri Bakanlığı müsteşarlığına atandı; Eylül 1929'da dışişleri bakanı oldu. Temmuz 1932'de büyükelçi olarak İngiltere'ye gönderildi; 1938'de İngiltere'yle imzalanan antlaşmanın görüşmelerini yürüttü. Ardından İtalya'ya geri çağrılarak adalet bakanlığına ve ayrıca Halk Egemenliği ve Korporasyonlar Meclisi başkanlığına getirildi.

İtalya'nın II. Dünya Savaşı'na katılmasına karşı çıkan Grandi, Şubat 1943'teki hükümet düzenlemesinde görevinden uzaklaştırıldıysa da Yüksek Faşist Konsey başkanlığında kalmayı başardı. Temmuz 1943'te Mussolini'yi görevden almaya yönelik karar tasarısını Yüksek Faşist Konsey'e sundu. Kısa bir süre sonra Lizbon'a kaçtı. 1944'te Verona'da toplanan bir faşist mahkeme tarafından gıyabında ölüm cezasına çarptırıldı. Bir süre Brezilya'da yaşadıktan sonra İtalya'ya döndü.

Grandjean, Philippe (d. 1666, Mâcon - ö. 6 Mayıs 1714, Paris, Fransa), ürettiği Latin (düz) ve İtalik harf karakterleriyle tanınan Fransız hurufat ustası. 1692'de Kral XIV. Louis'nin isteği üzerine Kraliyet Basımevi için hazırlanan bu karakterlerin tasarımını ve çizimlerini matematikçilerden ve filozoflardan oluşan bir komisyon gerçekleştirdi. Harfleri oyarak hazırlayan Grandjean, karakterlerin üst ve alt bölümlerindeki tırnakları (serif) incelterek yassılaştırdı ve böylece bu tırnakları harfin ana gövdesine birleştiren dirsekleri ortadan kaldırdı.

Bu karakterler ilk olarak 1702'de *Médailles sur les principaux événémants du règne de Louis-le-Grand*'ın (XIV. Louis Döneminin Büyük Olaylarına İlişkin Madalyalar) basımında kullanıldı. Karakterlerin kullanımı hızla yaygınlaştı ve bir süre sonra başka hurufat yapımcıları çeşitli Latin harfi türleri geliştirdiler. Karakterler üzerindeki çalışmaları Grandjean'in öğrencisi Jean Alexandre sürdürdü ve 1745'te Louis Luce karakterlere bugünkü görünümlerini kazandırdı.

Grandma Moses *bak.* Moses, Grandma

grandük, kadınlar için GRANDÜŞES. Rusya'da BÜYÜK PRENS ve BÜYÜK PRENSES (VELİKY KNYAZ VE VELİKAYA KNYAGİNYA). Avrupa'da kral ile dük arasında yer alan egemen prenslere, Rusya'da da çarlık ailesinin belirli üyelerine verilen unvan. *Ayrıca bak.* soyluluk unvanları.

Grandville, asıl adı JEAN-IGNACE-ISIDORE GÉRARD (d. 13 Eylül 1803, Nancy - ö. 17 Mart 1847, Paris, Fransa), gerçeküstücülerin öncesinde fantastik çizimleriyle tanınmış, Fransız karikatürcü. Sihirli aynalardaki gibi görünen koca kafalı insanları ve insan vücutlu hayvan suratlı tipleriyle Lewis Carroll'ın ünlü *Alice's Adventures in Wonderland* (1865; *Alis Harikalar Diyarında*, 1985) adlı yapıtının kaynakları arasında gösterilmiştir.

Babası minyatür ressamıydı. Grandville ilk resim eğitimini ondan aldı. Yirmi bir yaşında Paris'e gitti ve çok geçmeden "Les Tribulations de la petite propriété" (Küçük Bir Mülk Sahibi Olmanın Sıkıntıları) adlı taş baskı resimlerini yayımladı. İnsan vücutlu hayvan figürleriyle insanlık komedisini canlandırdığı "Les Métamorphoses du Jour" (1828; Bugünün Başkalaşmaları) adlı 70 sahnelik dizisiyle ünlendi. *La Caricature* ve *Le Charivari* gibi çeşitli dergilerde çizen Grandville'in siyasi karikatürleri kadar kitap resimlemeleri de o dönemde çok beğenilmiştir.

Granet, François Marius (d. 17 Aralık 1775, Aix-en-Provence - ö. 21 Kasım 1849, Aix-en-Provence, Fransa), Fransız ressam ve suluboya ustası. Yaşamını ve çalışmalarını Ingres, Bartolini, Gros ve Girodet ile birlikte Paris'teki eski bir Kapuçin manastırında sürdürdü. Burada büyük, sakin ve güneşli odalarla manastır hücrelerinin yer aldığı tipik tarihsel kompozisyonlarını gerçekleştirdi.

1802'de Roma'ya gitti, 17 yıl orada yaşadı. 1819'da Paris'e dönüşünde Salon Sergisi'nde "Kapuçin Kilisesi Koroyeri" adlı resmini sergiledi. Çok beğenilen yapıtın 16 kopyası sipariş edildi. Granet resimleri ve suluboya çalışmalarıyla Corot'nun üslubunun gelişmesini etkilemişti. 1826'da Louvre'a müdür olarak atandı, 1830'da da Louis Philippe tarafından Versailles'daki resim koleksiyonunun yöneticiliğine getirildi. Vasiyetnamesiyle doğduğu kentteki Granet Müzesi'ne büyük bağışta bulundu.

Grangemouth, İskoçya'da, Central iline (*region*) bağlı Falkirk ilçesinde (*district*) liman ve sanayi kenti. Forth Körfezinin güney kıyısında yer alır. 1945'ten sonra petrokimya sanayisinin merkezi ve bir petrol ithal limanı olarak hızla gelişmiştir; ticaret hacmi bakımından İskoçya'nın Greenock'tan sonraki ikinci büyük limanıdır. 1777'de Forth-Clyde Kanalının (1963'te kapandı) doğudaki son durağı ve aktarma noktası olarak kuruldu. Stirlingshire'ın ana limanı ve Glasgow'un doğu kıyısındaki ana çıkış kapısı olarak gelişti. Bu dönemde ithalatı tahıl ve kereste, ihracatı da kömür dayanıyordu. 1914'e doğru petrol ithali başladı ve sonraki 10 yıl içinde ham petrolü arıtacak bir rafineri kuruldu. Petrol ithali ve arıtımıyla buna bağlı olarak gelişen petrokimya sanayisi, kentin büyümesini sağladı. Günümüzde petrolün taşınmasında İskoçya'nın batı kıyısındaki Long Koyunda bulunan Finnart'tan gelen boru hattı kullanılmaktadır. Yakın dönemde gerçekleştirilen yeniliklerden biri de, Kuzey Denizinden çıkarılan petrolü Cruden Bay kıyı terminalinden Grangemouth rafinerisine nakletmek için döşenen boru hattıdır. Ham petrolün arıtılmasından elde edilen yan ürünler plastik eşya ve petrokimya sanayilerinde kullanılır.

Gelişen sanayi kuruluşlarının yanı sıra limanda da çeşitli genişletme ve yenileştirme çalışmaları yapılmıştır. İskoçya'nın en önemli petrol limanı durumuna gelen Grangemouth, aynı zamanda Kuzey Avrupa ülkeleri ve ABD'ye konteyner taşımacılığı yapılan ilk limandır. Petrol dışındaki başlıca ithal ürünleri kereste, çimento, demir cevheri, kâğıt hamuru ve kauçuktur. İhracat ise temelde demir ve çelik, viski, kömür, tarım aletleri ve makinelerinden oluşmaktadır. Nüfus (1981) 21.599.

Granger hareketi, Amerikan İç Savaşı'nı izleyen 10 yıl içinde, özellikle Ortabatı bölgesindeki Amerikalı çiftçilere dayanan ve tekelci tahıl taşımacılığına karşı mücadele eden toplumsal, ekonomik ve siyasal birlik.

Hareket, Tarım Bakanlığı'nda çalışan Oliver Hudson Kelley adlı bir görevlinin girişimiyle başladı. 1866'da Güney eyaletlerinde bir geziye çıkan Kelley, halkın tarım konusundaki bilgisizliğini görünce, çiftçileri eğitsel tartışmalar ve toplumsal amaçlar için bir araya getirmek üzere 1897'de Tarımın Koruyucuları adı altında bir örgüt kurdu. Gizli bir törenle girilebilen örgüt, "Grange" (ambar) adı verilen yerel birimlere ayrıldı. Önceleri yalnızca Kelley'nin eyaleti Minnesota'da benimsenen hareket, 1870'e doğru sekiz eyalete daha yayıldı. 1870'lerin ortasına gelindiğinde ABD'nin hemen her eyaletinde en az bir "Grange" vardı; örgütün ülke çapındaki üye sayısı da 800 bine yaklaşmıştı.

Çiftçileri Granger hareketine çeken asıl etken, tarım ürünlerini aşırı fiyatlarla yükleyen ve taşıyan demiryolu şirketlerine karşı ortak eyleme girişme gereğiydi. Hareket 1870'ten sonra giderek daha siyasal bir nitelik kazanırken, yandaşlarının sayısı da arttı.

1871'de Illinois'lu çiftçiler, demiryolları ve tahıl ambarlarının isteyebilecekleri en yüksek fiyatı belirleyen bir yasa tasarısını eyalet yasama meclisinden geçirmeyi başardılar. Bunu Minnesota, Wisconsin ve Iowa'daki benzer yasalar izledi. Tekellerin bu yasalara karşı açtığı "Granger davaları", sonunda 1877'de ABD Yüksek Mahkemesi'ne götürüldü.

Bu davaların en önemlisi, Chicago'daki bir tahıl ambarının Illinois'da 1871'de çıkarılan ilgili yasanın anayasaya aykırılığını ileri sürerek açtığı Munn-Illinois Davası'ydı. Başyargıcı Morrison Remick Waite ve mahkeme üyelerinin çoğunluğu kamu çıkarını etkileyen bir özel işletmenin hükümetçe denetlenebileceği gerekçesiyle, eyalet yasama meclisi kararının anayasaya uygun olduğuna karar verdi.

Bu arada bütün ülkede Granger hareketi içindeki çiftçilerin kurduğu bağımsız siyasal partiler ortaya çıktı. Önde gelen örgütçülerden Ignatius Donnelly'nin haftalık *Anti-Monopolist* dergisi büyük yankı uyandırdı. Grange toplantılarında çiftçiler, yalnızca tarımsal kesimin çıkarlarını gözetecek adayların desteklenmesini istediler. Ayrıca, iki büyük partinin demiryollarının tekelci uygulamalarını denetlemedikleri durumlarda, kendi partilerini kurmaya yöneldiler.

Çiftçilerin protestosunu dile getiren Greenback Partisi ve bunu izleyen örgütlerin kuruluşuyla, Granger hareketi 1870'lerin sonlarında gerilemeye başladı. Tarımsal araç üretimi için kurulan ve yanlış yönlendirilen çiftçi kooperatifleri, hareketin gücünü ve mali kaynaklarını tüketti. 1880'e gelindiğinde üye sayısı 100 binin biraz üzerinde olan Granger hareketi, 20. yüzyılda, özellikle ABD'nin doğu bölgelerinde yeniden canlandı.

Granikos Çarpışması (İÖ 334 yazı başları), Pers İmparatorluğu'nu istilası sırasında Büyük İskender'in kazandığı ilk zafer. Sayıları büyük olasılıkla 40 bini bulan Persler, Granikos Irmağı (bugün Marmara Denizine dökülen Kocabaş [Biga] Çayı) kıyılarında mevzilenmişti. İskender'in hücum taburu, karşı kıyıdan yağan kargılara karşın ırmağın sığ yerinden öbür yana geçti. Onları izleyen İskender, Pers hattının sol merkezini vuracak biçimde yerleştirdiği komutanlarını harekete geçirdi. İskender, Pers kralı III. Dareios'un iki akrabasını öldürdü; kendisi ise süvari birliği komutanı Kleitos (Kara) sayesinde ölümden kurtuldu. Persler bundan sonra dağıldı. İskender'in biyografisini yazan Arrhionos'a (İS 2. yy) göre bu savaşta Makedonyalılar yalnızca 115 kayıp verdiler.

granit, kuvars ve feldispat bakımından zengin, iri ya da orta büyüklükte taneli korkayaç. Yerkabuğunda en bol miktarda bulunan plüton (derinlik kayacı) türü olan granit, magmanın derinlerde soğumasıyla oluşur.

Mıcır ve inşaat taşı olarak kullanılan granit, taşocaklarından çıkartılır. Günümüzde yaygın olan öteki kullanım alanları mezartaşları, karayolu döşemeleri ve büyük binaların dış cephe kaplamalarıdır.

Granit, yerkabuğunda boyutları 8 km'ye varan düzensiz kütleler halinde, kimi zaman da yüzlerce kilometre karelik alanlara yayılan batolitler (dipsiz kayaç) biçiminde bulunur. Ayrıca dayklarını ya da sillerin (öteki kayaçların arasındaki yarıklara sokulan levha yapılı kütleler) içinde de görülür.

Başlıca bileşeni feldispat olan granitte plajioklaz ve alkali feldispatların her ikisi de genellikle bol olarak bulunur ve bunların granit içindeki göreli miktarları sınıflandırmada temel oluşturur. Çoğu granitte, bu iki feldispat türünün birbirine oranı ikiden küçüktür. ABD'nin doğu, orta ve güneybatı kesimlerinde, İngiltere'nın güneybatısında, Fennoskandiyen (Baltık Kalkanı) yöresinde, Fransa'nın batı ve orta kesimlerinde, İspanya'da ve başka birçok yerde rastlanan granit türleri bu niteliktedir. Plajioklaz feldispat içeriği alkali feldispatlara oranla çok fazla olan granitlere ABD'nin batısındaki geniş alanlarda sık rastlanır; bunlar, Alaska ve İngiliz Kolumbiyası'ndan başlayarak güneye doğru uzanan, Idaho ve California'dan geçerek Meksika'ya ulaşan büyük batolitler dizisinin egemen kayaç türüdür. Alkali feldispat içeriği plajioklaz feldispatlara oranla çok fazla olan granitlere ise New England'da rastlanır. Bunlar İngiltere'de Tersiyer (Üçüncü) Dönemde (y. 65-2,5 milyon yıl önce) oluşan kayaçların içinde ve Norveç'te Oslo yöresinde görece küçük kütleler halinde bulunur. Ama en gelişkin olduğu yer Nijerya'nın kuzeyidir.

Yüzde 20'den daha az kuvars içeren kayaçlar genellikle granit olarak adlandırılmaz; bu kayaçların içerdiği kara (ferromagnezyum ağırlıklı) mineral miktarı hacim olarak en çok yüzde 20'dir. Granitin içerdiği ikincil önemdeki mineraller, muskovit, biyotit, amfibol, piroksen, ender olarak da fayalittir (demirli olivin). Biyotit kimi zaman çok az miktarlarda olsa da her tür granitte hemen her zaman görülen bir mineraldir. Sodalı amfiboller ve piroksenler (ribekit, arfvedsonit, aejirin) alkali granitlerin tipik mineralleridir. İki feldispat türünden birinin ağırlıklı miktarlarda bulunmadığı granitlerde, amfibol ya da piroksen temel bileşen olarak bulunmaz; bu durumda kara mineralleri genellikle biyotit, muskovit ya da her ikisi birden oluşturur.

Granit, Ragnar Arthur (d. 30 Ekim 1900, Helsinki, Finlandiya), Fin asıllı İsveçli fizyolog. Görme ve hareket denetimi fizyolojisine önemli katkılarda bulunan Granit, ışığın gözde oluşturduğu elektriksel değişiklikler konusundaki çalışmaları ile 1967 Nobel Fizyoloji ya da Tıp Ödülü'nü George Wald ve Haldan Hartline ile paylaştı.

1927'de Helsinki Üniversitesi'nde tıp öğrenimini tamamlayan Granit, Pennsylvania Üniversitesi Eldridge Reeves Johnson Tıbbi Fizik Vakfı'nda ve Oxford'da Sir Charles Scott Sherrington'un laboratuvarında araştırmacı olarak çalıştı. 1937'de Helsinki Üniversitesi'nde fizyoloji profesörü oldu. İsveç uyruğuna geçtikten sonra 1940'ta Stockholm'deki Caroline Enstitüsü'nde çalışmaya başladı; 1945'te Stockholm'deki Nobel Nörofizyoloji Enstitüsü'nün, bir yıl sonra da Caroline Enstitüsü'nün nörofizyoloji bölümünün başkanlığına getirildi.

Granit 1956-76 arasında içlerinde Rockefeller Enstitüsü (1965'ten sonra Üniversitesi), St. Catherine College, ABD Ulusal Sağlık Enstitüleri, Düsseldorf Üniversitesi ve Bad Neuheim'daki Max Planck Enstitüsü'nün de bulunduğu birçok kurumda konuk profesör ve araştırmacı olarak çalıştı.

Görme siniri liflerinde yaptığı aksiyon potansiyeli çalışmaları sonucu, renkli görme konusunda "dominator-modulator" kuramını oluşturdu. Granit bu kuramı ile ağtabakada bulunan ve renkleri alan üç tür ışığa duyarlı koninin, ışık tayfındaki farklı renklere yanıt verdiğini ve mesajları beyne ilettiğini kanıtladı. *Sensory Mechanisms of the Retina* (1947; Ağtabakadaki Duyu Mekanizmaları) adlı kitabı bu konuda klasik bir çalışma sayılmıştır.

Granit, ağtabakanın beynin uzantısı olduğunu fark edip ağtabakadaki elektrofizyoloji bulgularının diğer duyu sistemleri için de geçerli olduğunu düşünerek, çalışmalarını hareket denetimi konusunda yoğunlaştırdı. Bu çalışmanın sonuçlarını *Receptors and Sensory Perception* (1955; Alıcılar ve Duyusal Algılama) adlı yapıtında topladı.

Granit, Yalçın (d. 12 Eylül 1932, İstanbul), 68 kez milli olan Türk basketbolcu ve milli takım koçu.

Basketbola Darüşşafaka Lisesi'nde başladı. 1948'de Galatasaray'a geçti ve ilk kez 1949'da milli oldu. 1955'te öğrenim için gittiği Fransa'da, Paris'teki bir spor kulübünde oynadı. On altı kez milli takım kaptanlığı yapan Granit, milli maçlarda 896 sayı yaptı ve 3 kez de Avrupa Karması'na çağrıldı. Basketbol oyunculuğunu 1957'de bıraktı. Millî takımın yanı sıra Darüşşafaka, İTÜ, Galatasaray ve Eczacıbaşı'nı çalıştırdı. *Milliyet* gazetesinde basketbol yazıları yazdı.

Granite, ABD'de, Illinois eyaletinin güneybatı kesimindeki Madison ilinde (*county*) kent. Mississippi Irmağı kıyısında, Missouri'deki St. Louis metropoliten alanı içinde yer alır. 1891'de, Frederick G. ve William F. Niedringhaus adlı St. Louis'li imalatçıların kurduğu emaye eşya (*granite ware*) fabrikasının çevresinde gelişmiştir. Kentin adı da, bugün artık üretilmeyen bu üründen gelir.

Günümüzdeki sanayi ürünleri arasında çelik eşya, demiryolu donanımı, kola, kimyasal madde ve gıda sayılabilir. 1896'da tüzel kimlik kazanan ve bugün önemli bir yükleme noktası olan kentte, ABD Kara Kuvvetleri'nin teçhizat deposu da bulunmaktadır. Nüfus (1990) 32 862.

granitleşme, başkalaşım (metamorfizma) süreçlerinin sonucunda granit ya da benzeri kayaçların oluşması. Bu süreç, kayaçların ergimiş granit bileşimlerinden oluştuğu magma süreçlerinin karşıtıdır. Granitleşmede tortul kayaçlar herhangi bir ergime evresi geçirmeksizin katı durumda dönüşüme uğrar. Bu sürecin tamamlanması için, katı hal yayılımı, buhar iletimi ya da sulu çözeltiler gibi bazı akışkanların hareketi sonucunda kayacın kimyasal bileşenlerinde eklenme ya da eksilmelerin oluşması gerekir.

Granitleşme, migmatit oluşumunda görüldüğü gibi, granit bileşimli korkayaçların yüksek derecede başkalaşım geçirmiş başka kayaçlarla iç içe geçmesi sonucunda, küçük ve yerel ölçekli bir oluşum biçiminde gelişebilir; ama büyük granit kütleleri, büyük ölçekli bölgesel granitleşme süreçleri sonucunda oluşur. Büyük ölçekli granitleşme sonucunda ortaya çıkan en belirgin yapılardan biri, dönüşümlü olarak birbirini izleyen, şiddetli başkalaşım geçirmiş kayaç, migmatit gnays, yaprak granit ve kutlesel granit katmanlarıdır; bu tür yapılara genellikle kıvrımlanmış dağ bölgelerinin geniş kayaç karmaşıklarında rastlanır. Son yıllarda değişik granit türlerinin birbirinden ayırt edilmesine yönelik çeşitli jeokimyasal ölçütler belirlenmiştir; aynı jeolojik bölgeden çıkarılan granitler arasındaki farklılıkları açıklamak için, bu kayaçların granitleşme süreci sonucunda mı yoksa magmadan kristal-sıvı ayrışması yoluyla mı oluştuğuna bakılmaktadır.

Granja De San Ildefonso, La, İspanya'da krallığa ait cam fabrikası. V. Felipe'nin San Ildefonso'daki yazlık sarayı yakınında 1728'de kuruldu. Başlangıçta yabancı cam ustalarının çalıştığı fabrikada, üslup açısından erken dönem İspanyol camcılığında olduğu gibi Venedik üslubu egemendi. Üretilen camlarda *latticinio* (saydam olmayan cam çubukların saydam cama gömülmesi) gibi klasik Venedik teknikleri uygulanıyordu. Venedik camlarından farklılığı, tekniğinin aynı yetkinlikte olmaması ve özellikle İspanya'ya özgü kap biçimleriydi. Bu tür kapların en yaygın türleri, emziklı şarap kabı *porrón*, emziklı su kabı *cántara* ve çok emzikli gülsuyu serpme kabı *almorrata* idi.

Fabrikada, daha çok Avrupa'da yaygın olarak kullanılan cam *epergne*'ler, masa üstü süsleri ve bazen saydam olmayan mavi, beyaz ya da pembe camla bezenen cam sepetler de üretiliyordu. Saydam camların bazısında hafif bir gri ton bulunurdu. La Granja'da çark işi cam eşya da imal edilmekteydi.

Granma, Küba'nın güneydoğu kesiminde il. Kuzeybatıda Las Tunas, kuzeydoğuda

Holguín, doğuda Santiago de Cuba illeri, güney ve batıda da Guacanayabo Körfeziyle çevrilidir. 1976'ya değin eski Oriente ilinin bir parçasıydı. Yüzölçümü 8.362 km²'dir. Cauto Irmağı ile Salado Irmağı gibi kolları verimli ovaları akaçlayarak batıya doğru akar ve Guacanayabo Körfezinin düz kıyı şeridinde alüvyonlu mangrov bataklıkları oluşturur. Daha güneyde yer alan Cruz Burnu, Maestra Dağlarının en batı noktasıdır.

Küba'nın pirinç üretiminin yaklaşık üçte biri, il merkezi Bayamo ile liman kenti Manzanillo'nun çevresinden sağlanır. Sığır, şekerkamışı ve tütünün yanı sıra kahve ve pamuk da önemli tarım ürünleridir. Yörede manganez ve bakır çıkarılır. Başlıca sanayi ürünleri ayakkabı, çikolata, puro, konserve yiyecek, dokuma, kereste, mandıra ürünleri ve şekerdir. Manzanillo'da bir dökümhane vardır. Ana karayolu ve önemli bir demiryolu üzerinde bulunan Bayamo'nun Holguín, Camagüey ve Santiago de Cuba ile bağlantıları vardır. Nüfus (1989 tah.) 781.331.

Granma, Havana'da yayımlanan günlük gazete. Küba Komünist Partisi (PCC) Merkez Komitesi'nin resmî yayın organıdır.

Adını Fidel Castro ve devrim yandaşlarını 1956'da Meksika'dan Küba'ya götüren yattan almıştır. Dönemin iki büyük rakip gazetesi Küba Komünist Partisi'nin yayın organı *Hoy* ile Castro'nun 26 Temmuz Hareketi'nin yayın organı *Revolución*'un birleşmesiyle 1965'te kuruldu. *Granma*, günlük İspanyolca yayımı dışında, haftalık olarak Fransızca ve İngilizce de yayımlanmaktadır.

Granmont, Louis, GRAMMONT olarak da yazılır (d. y. 1650, Paris - ö. 1686 ?, Antil Denizi ?), Antiller'in en ünlü Fransız korsanlarından biri.

Fransız kraliyet deniz kuvvetlerindeki yararlıklarıyla kendini gösterdi. Ele geçirilmiş bir ganimet yükünü Hispaniola'da kumarda kaybedince Fransa'ya dönmekten çekindiğinden korsanlığa başladı. 700 adamıyla Venezuela'daki Maracaibo Gölünde bulunan gemileri ele geçirerek ve çevredeki yerleşim yerlerini yağmalayarak ilk büyük soygununu gerçekleştirdi. 1680'de küçük bir grupla Caracas'ın limanı La Guaira'ya saldırdı ve yerel vali ile başka kişileri kaçırdı. 1683'te Veracruz'a (Meksika) karşı düzenlenen başarılı Fransız-İngiliz saldırısına katıldı. 1685'te başka kaptanlar ve 11 bin kişilik bir kuvvetle Yucatán Yarımadasındaki Campeche'i ele geçirdi ve burayı yakıp yağmaladı.

1686'da 180 tayfayla Hispaniola'dan denize açılan Granmont'dan bir daha haber alınamadı.

granodiyorit, tane boyutları orta ile kaba arasında değişen, en yaygın derinlik kayacı türü. Ortoklaz feldispattan çok, plajiyoklaz feldispatları, kuvars ve ayrıca hornblend, biyotit ve ojit içerir. Genellikle ikiz kristaller oluşturan plajiyoklazlar (andezin) kimi zaman tümüyle ortoklazların içine gömülü durumdadır. Ortoklazlar ise ender olarak iri kristaller durumunda da bulunur, ama granit ya da siyenitlerdeki kadar sık olmasa da kimi zaman pertit özelliği gösterir. Granodiyorit, oluşum biçimi, bulunduğu yerler, fiziksel görünümü, mineral bileşimi ve yapısı bakımından granite(*) çok benzer. Bununla birlikte içerdiği plajiyoklaz miktarının daha fazla olması nedeniyle rengi daha koyudur.

granofir, ince taneli korkayaç. İri kristallerin (fenokristal), camsı olmayan ince kristalin kayaç tabanı (matris) içine gömülü halde bulunduğu porfirik yapısıyla ayırt edilir. Granofir, kristal dokusu ve daha küçük olan tane boyutları dışında granite(*) benzer. Kuvars ve alkali feldispat fenokristallerinin, kuvars, alkali feldispat ve mafik (koyu renkli, ferromagnezyumlu) minerallerden oluşan bir matrise gömülü durumda olduğu granofirler riyolite benzer. Ötekiler ise mikropegmatitten(*) oluşur.

Granollers, İspanya'nın kuzeydoğu kesiminde, Katalonya özerk bölgesine bağlı Barselona ilinde kent. Verimli Valles yöresinde kimyasal maddeler ve dokuma üreten bir pazarlama ve imalat merkezidir. Kentte, ortaçağdan kalma çok sayıda güzel ev ve 12. yüzyıldan kalma gotik San Esteban Kilisesi bulunur. Tarımsal öneminden dolayı Romalıların Latincede "tahıl" anlamına gelen *granum* sözcüğünden türetilmiş Granullaria adını verdiği kent, ortaçağda özerk bir ticaret kenti statüsü kazandı. 15. yüzyılda Aragon kralı II. Juan'a karşı girişilen Katalan ayaklanmasında önemli rol oynadı. İspanya İç Savaşı sırasında 1938'deki bombardımanlardan ağır hasar gördü. Nüfus (1981) 45.300.

Grant, Cary, asıl adı ARCHIBALD ALEXANDER LEACH (d. 18 Ocak 1904, Bristol, Gloucestershire, İngiltere - ö. 29 Kasım 1986, Davenport, Iowa, ABD), nükteli

Cary Grant
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

beyefendi tipiyle beyazperdede ünlenen İngiliz asıllı ABD'li sinema oyuncusu.

Meslek yaşamına İngiltere'de, bir akrobasi ve komedi topluluğunda başladı. ABD turnesinden sonra bu ülkeye göç etti ve 1932'de *This Is the Night* (Bu Gece Zamanıdır) adlı ilk filmini çevirene değin müzikallerde rol aldı. Aynı yıl altı film daha çevirdi. Mae West başrolünde oynayacağı *She Done Him Wrong* (1933; Ona Haksızlık Etti) adlı filmin erkek oyuncusu olarak, özgün üslubundan etkilendiği Grant'ı seçti.

Grant zarif tavırlarının çekiciliği ve komedideki ustalığını başarıyla birleştirdiği *The Awful Truth* (1937; Korkunç Gerçek), *Bringing Up Baby* (1938; Bebek Yetiştirmek), *Holiday* (1938; Tatil), *His Girl Friday* (1940; *Cuma Kızı*), *The Philadelphia Story* (1940; *Philadelphia Hikâyesi*), *Monkey Business* (1952; *Tehlikeli Oyun / Maymun Aklı*) ve *Charade* (1963; *Öldüren Şüphe / Saklambaç*) gibi *slapstick*'lerle büyük başarı kazandı. Alfred Hitchcock'un yönettiği *Suspicion* (1941; *Şüphe*), *Notorious* (1946; *Aşktan da Üstün*), *To Catch a Thief* (1955; *Kelepçeli Aşık*) ve *North by Northwest* (1959; *Gizli Teşkilat / Zorlu Takip*) gibi filmlerde en iyi rollerine çıktı. *Walk, Don't Run* (1966; *Tokyo Maceraları*) adlı filmden sonra sinemayı bırakan Grant, Fabergé kozmetik şirketinde yönetici olarak çalışmaya başladı. 1970'te özel bir Oscar Ödülü aldı.

Grant, Duncan (James Corrowr) (d. 21 Ocak 1885, Rothiemurchus, Inverness, İskoçya - ö. 8 Mayıs 1978, Aldermaston, Berkshire, İngiltere), ard izlenimci İngiliz ressam ve tasarımcı.

Bir subayın oğluydu. Çocukluğu Hindistan'da geçti. 1899-1901 arasında Londra'daki St. Paul's Okulu'nda, 1902'den 1907'ye değin de Westminster Sanat Okulu'nda öğrenim gördü. İtalya ve Fransa'ya gezilere çıktı; bu arada 1906'da Fransa'da Jacques-Émile Blanche'ın yanında çalıştı, 1909'da da Matisse ile tanıştı.

Kuzeni Lytton Strachey aracılığıyla Bloomsbury grubu üyeleriyle tanıştı ve yaşamı boyunca onlarla dostluğunu sürdürdü. 1912'de sanat eleştirmeni Roger Fry'ın düzenlediği ard izlenimciler sergisine katıldı, 1911'de Camden Town Grubu'na üye oldu, 1913-19 arasında da Fry'ın Omega İşlikleri'nde çalıştı.

1919'da Londra Grubu'na katıldıktan sonra soyut anlayıştan uzaklaşarak, ölüdoğa ve manzara resimleri yapmaya başladı. İlk kişisel sergisini 1920'de Londra'da açtı. 1922'de Vanessa Bell ile birlikte iç mimarlık tasarımları üzerine çalışmaya başladı. 1926, 1932 ve 1940'ta Venedik Bienali'nde Büyük Britanya'yı temsil etti.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra ünü bir ölçüde azaldıysa da, 1959'daki toplu sergisi ve 1975'te New York'taki kişisel sergisi yapıtlarına duyulan ilginin yeniden canlanmasına yol açtı. En çok tanınan yapıtları Bloomsbury grubundaki arkadaşlarının portreleridir (örn. "Virginia Woolf", 1911). Bir süre birlikte yaşadığı Vanessa Bell'le birbirlerinin çok sayıda portresini yapmışlardır.

Grant, James Augustus (d. 11 Nisan 1827, Nairn - ö. 11 Şubat 1892, Nairn, İskoçya), İskoçyalı asker ve kâşif. Nil Irmağı kaynağının araştırılmasında ve keşfinde John Hanning Speke'e eşlik etmiştir.

1846'da Birleşik Krallık Kara Kuvvetleri'nde subay oldu. Hindistan'da Sih Savaşları'nda ve 1857 Hint Ayaklanması'nda çarpıştı. Burada tanışıp dostluk kurduğu Speke'in çağrısı üzerine, 1860'ta başlayan ikinci Afrika keşif gezisine katıldı. Keşif sırasında uzun sürelerle kervanın bağımsız bir bölümüne komuta etti. Ekip büyük güçlüklerden sonra Nil'in doğduğu Victoria Gölü çıkışını buldu (Temmuz 1862). Hizmetlerinden dolayı Kraliyet Coğrafya Derneği'nce altın madalyayla ödüllendirilen Grant, iki buçuk yıllık gezi boyunca tuttuğu ve önemli coğrafi olaylarla Yerli geleneklerine yer verdiği günlüğünü *A Walk Across Africa* (Afrika'da Bir Gezinti) adı altında 1864'te yayımladı. 1868'de Etiyopya seferini yöneten Lord Napier'ın komutasında istihbarat dairesinde görev yaptı. Aynı yıl yarbay rütbesiyle emekliye ayrıldı.

Grant, Ulysses S., asıl adı HIRAM ULYSSES GRANT (d. 27 Nisan 1822, Point Pleasant, Ohio - ö. 23 Temmuz 1885, Mount McGregor, New York, ABD), Amerikan İç Savaşı'nın son yıllarında (1864-65) Birlik (Kuzey) Ordusu'nun başkomutanı ve ABD'nin 18. başkanı (1869-77).

Gençliği. 1838'de West Point'teki ABD Askeri Akademisi'ne girdi. Okula kaydını birinci ve ikinci adlarının yerlerini değiştirerek Ulysses Hiram olarak yaptırdı. Ama West Point kayıtlarına adı yanlışlıkla Ulysses S. Grant olarak geçti ve Grant yaşamının

sonuna değin bu adı kullandı. 1843'te okulu bitirdikten sonra onursal teğmen rütbesiyle Missouri eyaletinin St. Louis kenti yakınlarında bulunan ABD 4. Piyade Alayı'na atandı. Orada tanıştığı Julia Boggs Dent'le 1848'de evlendi ve ondan dört çocuğu oldu. Meksika Savaşı (1846-48) sırasında General Zachary Taylor'ın komutasındaki seferlerde kendini gösterdi. Ardından General Winfield Scott'un komutası altındaki birliklerde

Ulysses S. Grant
Library of Congress, Washington, D.C.

levazım subayı olarak görev yaptı. Daha sonra katıldığı çarpışmalarda üstün başarı gösteren Grant'a onursal yüzbaşılık rütbesi verildi.

Savaşın ardından önce Vancouver, sonra da Humbolt Kalesi'nde görevlendirilerek yüzbaşılığa yükseltildi. Humbolt Kalesi'ndeki görevini sıkıcı bulan ve anlaşamadığı bir komutanın yönetimi altında çalışan Grant 11 Nisan 1854'te ordudan ayrıldı. Ardından White Haven'daki (Missouri) Dent Malikânesi'ne yerleşerek kayınpederinin kendisine verdiği topraklarda çiftçiliğe başladı. Ama ne çiftçilikte, ne de 1859'da St. Louis'de giriştiği gayri menkul işinde başarılı olabildi. Bunun üzerine 1860'ta babasının Galena'daki (Illinois) deri işletmesine girdi.

İç Savaş. Grant İç Savaş'ın patlak vermesinden sonra Galena'da gönüllülerin toplanması, eğitilmesi ve silahlandırılması işlerine yardımcı oldu. Ardından bu birliklerle birlikte Springfield'e gitti. Orada Vali Richard Yates, Grant'ı eyalet orduları komutanının emir subaylığına getirdi, Haziran 1861'de de albay rütbesiyle sonradan 21. Illinois Gönüllüleri olarak adlandırılan disiplinsiz bir alayın komutanlığına atadı. Daha düşmanla çarpışmaya girmeden önce, Galenalı ABD Kongre üyesi Elihu B. Washburne'un kendisine sağladığı destekle tuğgeneralliğe yükseltildi. Kısa süre sonra da karargâhı Illinois eyaletinin Cairo kentinde bulunan Güneydoğu Missouri Bölgesi komutanlığına getirildi.

Komutasındaki birliklerin yalnızca savunma ve düşman birliklerini oyalamakla görevlendirilmesinden hoşnutsuzluk duyan Grant, Ocak 1862'de General Henry Wager Halleck'ten bir saldırıya girişmek için izin aldı. 16 Şubat'ta Tennessee'de Cumberland Irmağı üzerindeki Donelson Kalesi'ni yaklaşık 15 bin askeriyle birlikte teslim alarak Birlik'e savaştaki ilk büyük zaferini kazandırdı. Ardından tümgeneralliğe yükseltildi, 6-7 Nisan'da Konfederasyon (Güney) ordularının Pittsburg Landing (Tennessee) yakınlarındaki Shiloh Kilisesi'ne düzenlediği beklenmedik saldırıyı geri püskürttü. Ama bu çarpışma sırasında komutasındaki birliklerin ağır kayıplar vermesi saygınlığının zedelenmesine yol açtı; bu olayın yarattığı tepkiler üzerine ordunun komutasını bizzat Halleck üstlendi. Haziran 1862'de Halleck başkomutan olarak Washington'a çağrılınca ordunun başına yeniden Grant geçti. Aynı yılın sonlarında, Konfederasyon'un Mississippi Irmağı üzerindeki son önemli kalesi olan Vicksburg'a doğru ilerlemeye başlayan Grant 4 Temmuz 1863'te kaleyi ele geçirdi. Birkaç gün içinde Konfederasyon'un Mississippi üzerindeki son askeri üssü Port Hudson'un düşmesiyle ırmağın her iki yakasında yer alan Konfederasyon eyaletleri arasındaki bağlantı kopmuş oldu.

Birlik orduları başkomutanlığı. Grant Mart 1864'te korgeneral rütbesiyle Birlik orduları başkomutanlığına getirildi. Ardından Birlik ordularını zafere götürecek bir plan hazırladı. Bu plan doğrultusunda düzenlediği saldırıyla, Konfederasyon orduları başkomutanı General Robert E. Lee'yi Konfederasyon başkenti Richmond (Virginia) yakınlarına çekilmeye zorladı. Öte yandan Birlik ordularının batı kanadına komuta eden General William Tecumseh Sherman, Georgia eyaletinin içlerine doğru ilerlemeye başladı. Haziran ortalarına gelindiğinde Lee'nin komutasındaki Konfederasyon orduları Richmond yakınlarındaki Petersburg'da kuşatılmış durumdaydı. Sherman, Georgia'yı boydan boya geçerek eyaleti bütünüyle ele geçirmiş, General Philip Sheridan komutasındaki süvari birlikleri ise Virginia'daki demiryolları ve ikmal hatlarını tahrip etmişlerdi. 2 Nisan 1865'te Grant Petersburg'u ele geçirdi. 9 Nisan'da Lee'nin Appomattox mahkeme binasında Grant'a teslim olmasıyla Amerikan İç Savaşı sona erdi.

1865 sonlarında Başkan Andrew Johnson'ın isteği üzerine Güney eyaletlerini ziyaret eden Grant, şaşırtıcı bir dostlukla karşılandı; bu ziyaretin ardından Güney eyaletlerinin yeniden inşasını öngören bir rapor hazırladı. 1866'da, yeni oluşturulan ABD ordularında generalliğe getirildi. Johnson 1867'de devlet memurlarının görevden alınabilmesi için Kongre'nin onayını zorunlu kılan yasaya tepki olarak Savaş Bakanı Edwin M. Stanton'ı görevinden aldı, yerine geçici olarak Grant'ı atadı (Ağustos 1867). Böylece hakkında dava açılacağını ve yasanın iptal edileceğini umuyordu. Ama Kongre Stanton'ın yeniden göreve getirilmesinde ısrar edince Grant bakanlıktan istifa etti (Ocak 1868). Bu olaydan sonra, kendisine sert suçlamalar yönelten Johnson'la arası açıldı ve Cumhuriyetçilere yakınlık duymaya başladı. 1868'deki başkanlık seçimlerinde Cumhuriyetçi Parti'den aday oldu. Demokrat Parti'nin adayı eski New York valisi Horatio Seymour'u çok az bir farkla geçerek başkanlığa seçildi.

Başkanlık dönemi. Grant'ın başkanlık görevindeki ilk işi İç Savaş sırasında piyasaya sürülmüş olan kâğıt paraların altına çevrilebilirliğini güvence altına alan yasayı imzalamak oldu (18 Mart 1869). Böylece dönemin tutucu maliye politikalarını destekleyenlerin yanında yer aldığını gösterdi. İlk başkanlık döneminde Devlet Memurluğu Komisyonu'nun etkinliklerini destekledi, ama daha sonra Kongre'yle arasında anlaşmazlık çıkabileceğini göz önüne alarak bu çabasından vazgeçti. Öte yandan Santo Domingo'nun ABD tarafından ilhakını öngören antlaşmayı reddeden Senato kararına karşı mücadele ettiyse de başarılı olamadı. Washington Antlaşması'yla (1871) sonuçlanan görüşmelere katılarak ABD ile İngiltere arasında İç Savaş sırasında Güney eyaletlerine ait İngiliz yapımı "Alabama" kruvazörü dolayısıyla ortaya çıkan anlaşmazlığın uluslararası hakem kararıyla çözüme bağlanmasını sağladı.

Grant 1872'de Horace Greeley karşısında büyük bir çoğunlukla yeniden başkan seçildi. Ama Cumhuriyetçi siyaset adamlarının ve bazı hükümet üyelerinin adının karıştığı skandallar Grant'ın başarılarına gölge düşürerek saygınlığını zedeledi. Bu dönemde Grant, Konfederasyon önderlerinin affını destekledi ve Siyahların medeni haklarının tanınması için çaba gösterdi. Dolaşımdaki para miktarını artırmayı öngören bir yasayı veto etmesi (1874), sonraki 25 yıl içinde mali bunalımın gitgide hafiflemesine yardımcı oldu. Cumhuriyetçi Rutherford B. Hayes ile Demokrat aday Samuel Jones Tilden'in arasında geçen tartışmalı 1876 seçimleri sırasında Grant hoşgörülü ve uzlaştırıcı bir tutum takındı.

Son yılları. 1879'da Cumhuriyetçi Parti içindeki bir grup tarafından başkanlığa aday gösterildi. Ama James A. Garfield karşısında başkan adayı seçilmeyi başaramadı. 1881'de New York kentine yerleşerek oğlu Ulysses Jr.'un ortak olduğu Grant and Ward adlı yatırım şirketinden aldığı faiz geliriyle geçinmeye başladı. Bu şirketin iflas etmesi üzerine büyük yoksulluk içine düştü.

1884'te *Century Magazine* adlı dergi için askerlik anılarını yazmaya başladı. Ardından siyasal ve özel yaşamına ilişkin anılarını da yazmaya karar verdi. Anılarını yayımlaması için arkadaşı Mark Twain'le bir sözleşme imzaladı. Mount McGregor'daki yazlık evinde gırtlak kanserinden ölen Grant, New York kentindeki Riverside Parkı'na gömüldü. Anıları *The Personal Memoirs of U. S. Grant* (ös. 1885-86, 2 cilt; U. S. Grant'ın Kişisel Anıları), yazışmalarıysa *The Papers of Ulysses S. Grant* (1967-72, 4 cilt; der. John Y. Simon, Ulysses S. Grant'ın Mektupları) adıyla yayımlandı.

Grantha alfabesi, 5. yüzyılda Hindistan'ın güneyinde geliştirilmiş olan ve günümüzde de kullanılan yazı sistemi. Grantha'nın en eski örnekleri (5-6. yy) Madras yakınlarındaki Pallava Krallığı'ndan kalma bakır levhalar üstündeki yazılardır. Erken Grantha olarak sınıflandırılan bu yazılara, bakır levhalardan başka taş anıtların üstünde de rastlanır. 7. yüzyıl ortasından 8. yüzyıl sonuna değin kullanılan Orta Grantha konusundaki bilgiler de gene bakır ve taş yazıtlardan edinilmiştir. 9. yüzyıldan 14. yüzyıla değin kullanılan yazı ise, Geçiş Grantha'sı olarak adlandırılır; 14. yüzyıldan sonra çağdaş harfler kullanılmaya başlamıştır. Günümüzde Grantha'nın "köşeli" Brahman yazısı ve "yuvarlak" Cayna yazısı olmak üzere iki biçimi vardır. Tulu-Malayalam yazısı Grantha'nın 8. ya da 9. yüzyıldan kalma bir biçimidir. Çağdaş Tamil yazısının da Grantha'dan türemiş olabileceği düşünülmekle birlikte, bu kesinlik kazanmamıştır.

Grantha, başlangıçta yalnızca Sanskrit dilini yazıya geçirmek için kullanılıyordu. Ama sonraki biçimleri, Hindistan'ın güneyinde konuşulan bazı Dravid dillerinin yazımında da kullanılmıştır. Soldan sağa doğru yazılan alfabede, beşi ünlü olmak üzere 35 harf vardır.

Grantham, İngiltere'de, Lincolnshire iline (*county*) bağlı South Kesteven ilçesinde (*district*) kent. Witham Irmağı kıyısında yer

alır. Londra-İskoçya Demiryolu üzerinde önemli bir kavşaktır. Sanayisi dizel motorları ve yol silindirleri gibi mekanik araçların yapımına dayanır.

Bir Sakson yerleşmesi olan ve *Domesday Kitabı*'nda (1086; Kıyamet Günü Kitabı) adı geçen Grantham, 1463'te krallık beratıyla tüzel kimlik kazandı. Ortaçağda yün ticaretiyle zenginleşti. St. Wulfram Kilisesi, İngiltere'nin ortaçağdan kalma en güzel kiliselerindendir. 18. yüzyıl yapısı George Hotel, Charles Dickens'ın *Nicholas Nickleby* (1839) romanıyla ün kazanmıştır. Nüfus (1981) 31.095.

Grants, ABD'de, New Mexico'nun batı kesimindeki Valencia ilinde (*county*) kent. San Jose Irmağı kıyısında yer alır. Atchison, Topeka ve Santa Fe Demiryolu'nu döşeyen Grant kardeşlerin 1881'de kurduğu şantiyenin çevresinde gelişti. Önceleri bir hayvan yükleme noktası olan yerleşmede zamanla kerestecilik ve sebzecilik öne çıktı. 1950'de yakınlarındaki Ambrosia Lakes yöresinde uranyum yatakları bulundu. Günümüzde ekonomisi uranyum cevheri çıkarılmasına ve işlenmesine dayanır.

Önemli miktarda uranyum bulunan yörede, yüzyıllar önce Taylor Dağından kuzeye doğru akan lavların altında eski Yerli çömlekleri bulunmuştur. Cibola Ulusal Ormanı ve Acoma Yerleştirme Kampı çok sayıda turist çeker. New Mexico Eyalet Üniversitesi'nin bir bölümü buradadır. Nüfus (1990) 8.626.

granüle bezeme, kuyumculukta bir desenin dış çizgilerinin, küçük yuvarlak altın taneciklerinin yan yana yapıştırılmasıyla oluşturulduğu bezeme. İlk örneklerinin tarihi İÖ 3. binyıla değin inen granüle bezeme Asya'nın batısında ve Mısır'da biliniyordu.

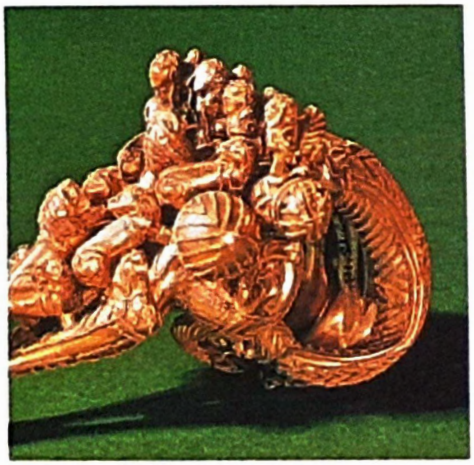

Granüle bezemeli bir Etrüsk fibulasından ayrıntı, İÖ 7. yy; British Museum, Londra
British Museum, Londra

Eski Yunanlılar, özellikle Miken dönemi sonrasında bu teknikle şaşırtıcı incelik ve zenginlikte eşyalar yaptılar.

Granüle bezemenin İÖ 7. ve 6. yüzyıllar arasında Etrüsklerde doruğa ulaştığı sanılır. Etrüsk mezarlarında, bu teknikle bezenmiş kabartmalı küpeler, altın sfenks ve aslan figürleriyle zenginleştirilmiş kancalı pelerin tokaları bulunmuştur. İÖ 5. yüzyılla birlikte, Yunan kuyumculuğunda yerini büyük ölçüde telkâri bezemeye bırakan granüle bezeme, Roma istilalarıyla Doğu'da, özellikle İran ve Hindistan'da da çok yaygınlaşmıştı.

granülit fasiyesi, başkalaşım kayaçlarındaki mineral fasiyesi sınıflandırmasının ana bölümlerinden biri. Çok yoğun sıcaklık ve basınç koşullarında oluşan bu kayaçlar, genellikle bölgesel başkalaşım ürünüdür. Fasiyesin üst sınırında migmatit oluşumu ya da granitleşme süreçleri görülebilir. Bu süreçler sırasında sıcaklık 500°C-650°C'ye ve basınç birkaç kilobara ulaşabilir. Daha az şiddetli başkalaşım koşullarında amfibolit fasiyesi(*) kayaçları oluşur.

Granülit fasiyesi kayaçları içinde hornblend, piroksen, biyotit, grena, kalsiyum plajiyoklaz ve kuvars ya da olivin mineralleri bulunur. Tüm başkalaşım kayaçlarında olduğu gibi anakayacın bileşimi oluşan kayacın mineral yapısını etkiler ve belirler. Granülit fasiyesinin oluşumu sırasında yüksek basınç kayacın içindeki suyu dışarı püskürttüğünden, bu fasiyesin başlıca özelliklerinden birisi de su içeriğinin düşük olmasıdır.

Granvelle, Antoine Perrenot de (d. 20 Ağustos 1517, Besançon, Fransa - ö. 21 Eylül 1586, Madrid, İspanya), İspanya kralı II. Felipe'nin bakanı. Felipe yönetimine karşı girişilen Felemenk ayaklanmasının ilk aşamalarında önemli rol oynamıştır.

Öğrenimini Padova ve Louvain'de (Leuven) yaptıktan sonra papazlığa atandı, 1540'ta da Arras piskoposu oldu. Papa IV. Paulus, Granvelle'i Malines başpiskoposu (1560) ve kardinal (1561) yaptı. İspanya'nın denetimindeki Franche-Comté'nin (Özgür Kontluk) yerlisi olan Granvelle 1560'ta II. Felipe tarafından, Felemenk kral naibi Avusturyalı Margarete'in başdanışmanlığına atandı. Granvelle monarşi yanlısı tutumu yüzünden, Felipe'nin Felemenk'i İspanya'ya bağlama politikasına karşı çıkan Felemenk önderleri Egmont ve Hoorn kontlarıyla ve Prens Willem'le (Sessiz) çatışmaya girdi. Felemenk önderleri sonunda Felipe'nin Granvelle'i görevden almasını sağladılar (1564).

Granvelle, 1565-79 arasında İtalya'da Napoli genel valisi (1571-75) ve İtalya Konseyi'nin başkanı (1575-79) olarak görev yaptı. 1579'da Felipe onu İspanya'daki sarayında bakan olarak görevlendirdi. Granvelle bu görevi sırasında Willem'e ve Felemenk Protestanlarına karşı bir sefere girişti. Portekiz ile İspanya tahtlarının birleştirilmesi amacıyla görüşmeler yürüttü.

Granville, Fransa'nın batı kesiminde, Aşağı Normandiya planlama bölgesine (*région de programme*) bağlı Manche ilinde (*département*) sayfiye ve müstahkem liman kasabası. Cherbourg'un güneyinde, Paris'in batısında yer alır. "Kuzeyin Monakosu" olarak bilinir. Güzel bir kumsal ve kıyı kordonunun bulunduğu limana ve yeni kente bakan çıkıntılı bir burun üzerinde kurulu olan surlarla çevrili eski kentte 15-17. yüzyıllardan kalma ve granitten yapılmış Notre-Dame Kilisesi vardır.

Bir turizm ve yatçılık merkezi olan Granville'den İngiltere'nin Manş Denizindeki adalarına gemi seferleri düzenlenir. Kasabadaki tek önemli sanayi kolu gıda işlemedir. Nüfus (1982) 12.326.

Granville, Granville George Leveson-Gower, 2. Kont (d. 11 Mayıs 1815, Londra - ö. 31 Mart 1891, Londra), W. E. Gladstone'un birinci ve ikinci hükümetlerinde İngiliz dışişleri bakanı. Gladstone'un ardından Liberal Parti başkanı olmuştur.

Eton'da ve Oxford'daki Christ Church'te öğrenim gördü. 1836'da Whig grubunun üyesi olarak parlamentoya girdi. 1846'dan sonra Lord John Russell hükümetinde önemsiz görevlerde bulunan Granville, hükümetin son üç ayında Lord Palmerston'ın yerine dışişleri bakanı olarak görev yaptı (Aralık 1851). Daha sonra Özel Danışma Kurulu başkanı (1852-54), Lord Aberdeen'in koalisyon yönetiminde de Lancaster Düklüğü şansölyesi (1854-55) oldu. Lordlar Kamarası'nda Liberal soyluların önderi de olan Granville, 1865-68 arasındaki kesinti dışında yaşamının sonuna değin bu görevini sürdürdü. 1859'da hükümet kurma denemesi başarısızlıkla sonuçlandı. 1859-66 arasında Palmerston ve Russell yönetimlerinde Özel Danışma Kurulu başkanlığını yeniden üstlendi. Bu görevi sırasında Kraliçe Victoria'nın yakınlığını kazandı.

Granville'in en önemli siyasal hizmeti, 1868'den sonra en yakın arkadaşı olan Gladstone ile kraliçe arasında yaptığı aracılıktı. Dışişleri bakanlığı (1870-74, 1880-85) görevinde, Gladstone'un izlediği politikaları kusursuz bir müzakereci olarak uyguladı. Aralarındaki tek ciddi ayrılık Fransız-Alman Savaşı'ndan (1870-71) sonra Almanya'nın Alsace-Lorraine'i ilhak etmesi dolayısıyla çıktı. Rusya'nın 1856 Paris Antlaşması'nı geçersiz saymasından sonra Londra Konferansı'nın (1871) çetin görüşmelerini Granville yürüttü. Amerikan İç Savaşı sırasında Konfederasyon'un Kuzey'in ticari gemilerine karşı kullandığı İngiliz "Alabama" kruvazörü dolayısıyla patlak veren Alabama anlaşmazlığını(*) çözüme kavuşturdu. İrlanda'nın yönetsel özerkliğiyle ilgili 1886 bunalımı sırasında Gladstone'un yanında yer alan pek az Whig'den biriydi.

Granville-Barker, Harley (d. 25 Kasım 1877, Londra, İngiltere - ö. 31 Ağustos 1946, Paris, Fransa), İngiliz oyun yazarı, yapımcı ve eleştirmen. Sahnelere getirdiği

Granville-Barker, J.-E. Blanche'ın yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1930; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

doğalcı yaklaşımla 20. yüzyıl tiyatrosunu derinden etkilemiştir.

On üç yaşında tiyatro eğitimine başladı, iki yıl sonra da Londra'da ilk kez sahneye çıktı. Tiyatro yaşamını West End'de(*) sürdürmek istemeyen Granville-Barker, William Poel'in Elizabeth Sahne Topluluğu ve Ben Greet'in Shakespeare oyunları sahneleyen kumpanyasında çalışmaya başladı. 1900'de Deneysel Sahne Topluluğu'na katıldı. 1904'te J. E. Vedrenne ile birlikte Saray Tiyatrosu'nun yöneticiliğine getirildi. Ibsen, Maeterlinck, Galsworthy, John Masefield ve Shaw'un yapıtları ile Gilbert Murray'nin İngilizceye çevirdiği Yunan klasiklerini halka tanıttı. Bu oyunların çoğunda karısı Lillah McCarthy başrole çıktı. Sahnelenen yeni oyunlar arasında Granville-Barker'ın da birçok oyunu vardı. Bunlar arasında yer alan en ünlü yapıtı *The Voysey Inheritance*'ta (1905; *Voysey Mirası*, 1946) Shaw'un etkisi belirgindi. Laurence Housman ile birlikte yazdığı sevimli bir fantezi olan

Prunella (1906; Karamandola), *Waste* (1907; Harcanmış) ve *The Madras House* (1910; Madras Evi) bu oyunları arasındaydı.

Granville-Barker, Shakespeare'i de devrimci bir bakış açısıyla ele aldı. 1912-14 arasında Savoy Tiyatrosu'nda sahnelediği *Winter's Tale* (*Kış Masalı*) ve *Twelfth Night*'ta (*On İkinci Gece*), geleneksel dekor ve abartılı konuşma üslubu yerine, açık sahnede sürekli hareketli ve hızlı, hafif vurgulu bir konuşma üslubu getirdi. Ulusal bir tiyatronun oluşması için de çalışan Granville-Barker 1914'te parlak bir geleceğin eşiğindeydi.

I. Dünya Savaşı'nda Kızılhaç Örgütü'nde görev aldıktan sonra ise savaş sonrası tiyatro anlayışına uyum sağlayamadığı için sahne gerisinde çalışmayı yeğledi. Bu arada İngiliz Tiyatro Birliği'nin başkanlığını yaptı. ABD'li olan ikinci karısıyla Paris'e yerleşerek onunla birlikte İspanyolcadan oyunlar çevirdi ve Shakespeare eleştirisine katkı niteliğindeki *Prefaces to Shakespeare* (1927-48; Shakespeare'e Giriş) adlı dizi yapıtını hazırladı. Bu önsözler dizisinde Shakespeare'in oyunlarını sahne deneyimli, pratik görüşlü bir oyun yazarının bakış açısıyla çözümledi.

Granville-Barker 1937'de Paris Üniversitesi İngiliz Enstitüsü başkanı oldu. 1940'ta İspanya'ya kaçtı. Daha sonra ABD'ye giderek İngiliz Haber Dairesi'nde çalıştı ve Harvard Üniversitesi'nde konferanslar verdi. 1946'da Paris'e döndü.

graptolit, Kambriyen Dönemden (y. 570-500 milyon yıl önce) Misisipiyen Döneme (y. 345-325 milyon yıl önce) değin varlığını sürdüren soyu tükenmiş küçük su

Lockport'taki (New York) Rochester Şeylinden alınmış bir graptolit (*Inocaulis anastomatica*) fosili
Buffalo Museum of Science, Buffalo New York

hayvanlarının ortak adı. Genellikle kara şeyller üstünde kömürleşmiş izlerine rastlanır, ama kireçtaşları içinde tümüyle yassılaşmadan korunmuş örnekleri de bulunmuştur. Graptolitlerin dış örtüsü kitinlidir ve mineralleşmiş sert parçaları içermez. İzi kalmış örneklerin yassılaşırken birçok ayrıntısı kaybolmuştur.

İki yanlı bakışım gösteren, dokunaçları olan ve bir yere bağlanmaksızın serbestçe yüzen koloniler oluşturan graptolitlerin, ilkel omurgalılardan yarımkordalılarla akraba oldukları sanılmaktadır. Graptolitler, çok geniş bir dağılım gösteren kayaçların stratigrafik ilişkilerinin saptanmasında ve Erken Paleozoyik (Birinci) Zaman (Kambriyen Dönemden Devoniyen Döneme değin) kayaçlarının daha küçük zaman dilimlerine ayrılmasında büyük önem taşıyan tanıtıcı fosilleri *Climacograptus*(*), *Clonograptus*(*), *Didymograptus*(*), *Diplograptus*(*), *Monograptus*(*), *Phyllograptus*(*) ve *Tetragraptus*(*) bu cinsler arasındadır. Graptolitler zaman içinde yavaş bir gelişme göstermiş ve yapılan ayrıntılı araştırmalar değişik graptolit grupları arasındaki evrimsel ilişkileri ortaya çıkarmıştır.

Grass, Günter (Wilhelm) (d. 16 Ekim 1927, Danzig [bugün Gdańsk, Polonya], Almanya), Alman edebiyatının 20. yüzyılın ikinci yarısındaki en önemli romancı, oyun yazarı ve şairlerinden biri. Alışılmamış nitelikteki ilk romanı *Die Blechtrommel* ile (1959; *Teneke Trampet*, 1972, 1991) Nazi döneminde yetişmiş ve II. Dünya Savaşı'nı

Grass
Authenticated News International

yaşamış Alman kuşağının edebiyattaki sözcüsü olmuştur. Çocukluğunda Alman gençliğinin Nazi ilkeleri doğrultusunda yetiştirilmesi amacıyla oluşturulmuş Hitler Gençliği'ne katıldı. On altı yaşında askere alındı. Savaşta yaralandı ve tutsak düştü. Daha sonra Düsseldorf Devlet Sanat Akademisi'nde okurken karaborsacılık, mezartaşı ustalığı, caz davulculuğu gibi çeşitli işler yaparak geçimini sağladı. Başlangıçta Grup 47 adlı edebiyatçılar topluluğunun desteğiyle yazdığı şiir ve oyunlar çok yankı uyandırmadı. 1956'da Paris'e gitti ve orada yazdığı *Teneke Trampet*'le üne ulaştı. Grass, çeşitli üsluplar içeren bu coşkulu, pikaresk romanda Danzig'in Polonya'yla Almanya arasındaki ikili durumu, sıradan ailelerin giderek Nazi yanlısı olması, savaşın yarattığı yıpranma, Rusların gelişi ve savaş sonrası "Alman ekonomik mucizesi"nin yarattığı rahatlık gibi yaşantılarını zengin bir düş gücüyle yoğurarak anlatıyordu. Yapıt 1979'da filme de çekildi. Grass'ın daha sonra yazdığı *Katz und Maus* (1961; Kedi ile Fare) adlı novella ve *Hundejahre* (1963; Köpek Yılları) adlı epik romanı, *Teneke Trampet*'le birlikte Danzig'de geçen bir üçleme oluşturdu.

Grass'ın hepsi de siyasal içerik taşıyan öbür romanlarının bazıları şunlardır: Karşı cinsler arasında Taş Çağından beri süregelen savaş üzerine bir tür fabl olan *Der Butt* (1977; Dilbalığı), Otuz Yıl Savaşları'nın sonunda bir araya gelen "Gruppe 1647" adlı düşsel bir yazar grubunun toplantısını anlattığı *Das Treffen in Telgte* (1977; Telgte'de Toplantı), genç bir çiftin dünyadaki nüfus patlaması ve nükleer savaş tehdidi karşısında çocuk sahibi olup olmama konusunda içine düştükleri kuşkuyu ve bu yüzden çektikleri acıyı betimlediği *Kopfgeburten: oder die Deutschen sterben aus* (1980; *Kafadan Doğumlar ya da Almanların Nesli Tükeniyor mu?*, 1987).

Grass siyasetle de ilgilenmiş, Batı Berlin'de Almanya Sosyal Demokrat Partisi'nin (SDP) etkinliklerine katılmış, yayımladığı siyasal yazılarla inandığı toplumsal davaları etkin bir biçimde savunmuştur. Oyunlarında uyumsuzluk tiyatrosunun Eugène Ionesco ve Samuel Beckett gibi yazarlarıyla epik tiyatronun etkileri görülür. Grass'ın *Noch zehn Minuten bis Buffalo* (1957, *On Dakka Sonra Buffalo*, 1964) adlı oyunuyla *Dişi Fare* (1991) ve *Kurbağa Güncesi* (1992) adlı romanları da Türkçede yayımlanmıştır.

Grasse, Fransa'nın güneydoğu kesiminde, Provence-Alpes-Côte-d'Azur planlama bölgesine (*région de programme*) bağlı Alpes-Maritimes ilinde (*département*) kent. Cannes'ın kuzeybatısında, Nice'ın batısında ve güneybatısında yer alır. Ön Alpler'deki doğal bir amfitiyatro eğimi üzerinde ve 330-380 m yükseklikte kuruludur. Bir kış sayfiyesi ve Fransız parfüm sanayisinin merkezidir. Parfüm yapımında kullanılan gül, yasemin gibi çiçekler ve portakal çiçekleri çevrede yetiştirilir. Kentin şekerli meyveleri de ünlüdür.

12. yüzyılda çok küçük bir cumhuriyet olan Grasse, 1227'de Provence kontu Raimond Bérenger tarafından ele geçirildi. 1244-1790 arasında piskoposluk merkeziydi. Adını, burada doğan 18. yüzyıl Fransız saray ressamı Fragonard'dan alan Fragonard Müzesi'nde, ustanın üç yağlıboya resmi ile çeşitli çizimleri vardır. İngiliz kraliçesi Victoria (hd 1837-1901) birçok kışı burada geçirmiştir. Nüfus (1982) 24.257.

Grasse (Kontu), François-Joseph-Paul, GRASSE-TILLY MARKİSİ (d. 13 Eylül 1722, Le Bar - ö. 11 Ocak 1788, Paris, Fransa), ABD Bağımsızlık Savaşı (1775-83) sırasında İngiliz kuvvetleriyle çarpışan Fransız donanma komutanı. Virginia'nın Yorktown kenti açıklarındaki sularda sağladığı üstünlük bu kentteki Amerikan kuşatmasının başarıya ulaşmasında etkili olmuştur.

1734'te Malta Şövalyeleri'nin kadırgalarında görev aldı ve 1740'ta Fransız donanmasının hizmetine girdi. Fransa ve ABD'nin Bağımsızlık Savaşı'nda güçlerini birleştirmelerinden sonra filo komutanı sıfatıyla Amerika'ya gönderildi. 1779-80 çarpışmalarıyla İngilizleri Batı Hint Adalarından çıkardı. 1781'de amiralliğe yükseltildi ve Amiral Samuel Hood'u yenerek Tobago'yu almayı başardı. Washington ve Rochambeau, Cornwallis'e karşı Lafayette'in kuvvetleriyle birleşmek üzere Virginia'ya yürüme kararı verince, Washington'ın işbirliği isteği uyarınca filosuyla Hint Adalarından yola çıktı. Chesapeake Irmağında Barras kontu yönetimindeki filoyla birleşti. Amiral Thomas Graves komutasındaki bir İngiliz kuvvetinin bu birleşmeyi engelleme girişimi ise başarısız kaldı. Yorktown açıklarındaki sularda Fransız donanmasının üstünlüğü, bu kuşatmanın başarısında önemli rol oynadı.

Cornwallis'in teslim olmasından sonra Grasse Batı Hint Adalarına dönerek Ocak 1782'de St. Kitts (St. Christopher) Adasını ele geçirdi. Ama nisanda Amiral Rodney'e yenilerek tutsak düştü. Fransa'ya dönüşünde bir *Mémoire justificatif* (Aklayıcı Anılar) yayımladı ve 1784'te bir askeri mahkeme tarafından aklandı.

Grassmann, Hermann Günther (d. 15 Nisan 1809, Stettin, Prusya - ö. 26 Eylül 1877, Stettin, Almanya), genel bir vektörler hesabı geliştiren Alman matematikçi.

1834-36 arasında Berlin'deki bir teknik okulda ders veren Grassmann, daha sonra yaşamının sonuna değin Stettin'deki Gymnasium'da (lise) öğretmen olarak çalıştı. İlgi alanı çok geniştı; elektrik, renkler, akustik, dilbilim, botanik ve folklor konularında yazıları vardır.

Grassmann, 1844'te yayımladığı *Die lineale Ausdehnungslehre, ein neuer Zweig der Mathematik* (Doğrusal Genişleme Kuramı, Matematiğin Yeni Bir Dalı) adlı yapıtında, Gottfried Leibniz'in, geometrik öğelerin (örn. nokta, çizgi, düzlem) belirli kurallar uyarınca işlemlenen simgelerle gösterildiği bir tür cebir oluşturma düşüncesini geliştirdi. Bu hesap yönteminin, uygun koşullarda koordinat geometrisi yöntemlerinden çok daha güçlü olduğu anlaşıldı. Grassmann, verili bir uzaydaki altuzayların (örn. üç boyutlu uzayda doğrular) koordinatlarla gösterilimini ortaya koydu; bu, bir cebirsel katmanlı uzayın nokta gönderiminin (tasvirinin) tanımlanmasını olanaklı kıldı. Benzer bulguları aynı dönemde, Grassmann'ın çalışmalarından habersiz olarak İrlandalı matematikçi Sir William R. Hamilton da dördeyler kuramı çerçevesinde ortaya koymuştu. Grassmann, Hamilton ve İngiliz matematikçi George Boole modern cebirin öncüleri olarak kabul edilirler. Grassmann'ın yöntemleri, anlaşılması güç üslubunun da etkisiyle, ancak zamanla yaygınlık kazanabildi; ama sonunda kara Avrupa'sındaki vektör analizi okulunu derinden etkiledi. Bu yöntemlerin, özellikle analizde ve geometride önemli uygulamaları bulunan diferansiyel biçimlerin incelenmesinde sağladığı yararları sonradan Fransız matematikçi Élie Cartan göstermiştir.

Grassmann, Sanskrit dilinde uzmanlaşmış başarılı bir dilbilimciydi. Matematikteki çalışmalarının ilgi uyandırmamasından düş kırıklığına uğrayarak, 53 yaşından sonra tüm ilgisini Sanskrit dili üzerinde yoğunlaştırdı. Sanskrit dilindeki Rigveda sözlüğü günümüzde de yaygın olarak kullanılmaktadır.

Gratiano *bak.* Dottore

Gratianus, Latince tam adı FLAVIUS GRATIANUS AUGUSTUS (d. 359, Sirmium [Sremska Mitrovica], Pannonia - ö. 25 Ağustos 383, Lugdunum [Lyon], Lugdunensis), 367-383 arasında Roma imparatoru. Hükümdarlığının ilk bölümünde tahtı babası I. Valentinianus (hd 364-375) ve amcası Valens'le (hd 364-378) paylaşmıştır.

Valentinianus, Gratianus'u sekiz yaşında "augustus" ilan ederek tahtın kendisinden sonra barışçıl biçimde el değiştirmesini sağlamaya çalıştı. Gratianus'un eğitilmesi görevi şair Ausonius'a verildi. Valentinianus'un ölümü (17 Kasım 375) üzerine Gratianus Batı'nın tek hükümdarı olarak atandı. Ama kısa süre sonra, Aquincum'daki (Budapeşte yakınlarında) birlikler dört buçuk yaşındaki üvey kardeşini II. Valentinianus olarak imparator ilan ettiler. Gratianus, Ausonius'un etkisiyle yönetimine ılımlı bir yön vermeye çalıştı. Hükümdarlık süresinin çoğunu Galya'da, Ren'in ötesinden istilalar düzenleyen kabileleri püskürtmeye çalışarak geçirdi. 378'de Adrianopolis'te (Edirne) Gotlarla yapılan ve felaketle sonuçlanan savaşa katılmakta çok geç kaldı. Bu çatışmada öldürülen Valens'in yerine Doğu'nun imparatoru olarak Theodosius'u atadı (379). 383'te Magnus Maximus'un İngiltere'de imparator ilan edildiğini duyunca onu engellemek için hızla Galya'ya gitti. Birlikleri kendisini yalnız bırakınca da Alpler'in ötesine kaçmaya çalıştı, ama Lugdunum'da ona ihanet eden Andragathius tarafından öldürüldü.

Gratianus hükümdarlığının son dönemlerinde Aziz Ambrosius'tan büyük ölçüde etkilendi. Hıristiyan Kilisesi'ne saygı gereği olarak, kendi unvanından *pontifex maximus* (en yüksek rahip) sözcüklerini kaldıran ilk Roma hükümdarı oldu. Ayrıca Roma'daki senatodan putperestlerin "Zafer" heykelinin kaldırılmasını emretti. Q. Aurelius Symmachus'un yönetiminde senatörlerden oluşan bir elçiler topluluğu bu emrini geri alması için Gratianus'u ikna etmeyi başaramadı.

Gratianus (d. 11. yy sonları, Carraria-Ficulle ?, Toscana - ö. 1159'dan önce, Bologna ?), ilahiyattan ayrı bir disiplin olarak kilise hukuku üzerindeki incelemeleri başlatan İtalyan keşiş.

Yaşamıyla ilgili çok az bilgi vardır. Camaldoli tarikatı üyesi olan Gratianus, Bologna'da SS. Felix ve Nabor Manastırı'nda ders verdi. Genellikle *Decretum Gratiani* (Gratianus Karar Derlemesi) adıyla bilinen *Concordia discordantium canonum*'u (Kilise Hukuku Uyuşmazlıklarının Çözümü) orada tamamladı (y. 1140). Kilise kurallarıyla ilgili yaklaşık 4 bin metin içeren bu çalışma çeşitli kaynaklardan derlenmiş çelişkili ve tutarsız kurallar arasında uyum sağlamayı amaçlıyordu. Kullandığı malzeme Lateran Konsili'ni (1139) de içine alacak biçimde geçmişten o güne ulaşan bütün konsil yasalarından alınmıştı.

Kilise hukukuna ilişkin ilk sistematik derleme olmamakla birlikte *Decretum*, hem bütünlüğü, hem de hukuksal ve skolastik yaklaşımları birleştiren üstün yöntemi nedeniyle dönemi için tam zamanında kaleme alınmış bir çalışmaydı. Gratianus, hukuksal yaklaşım konusunda Bologna Üniversitesi'nin medeni hukuk uzmanlarından yararlanmış, skolastik yaklaşımda ise çağdaş Fransız ilahiyatından etkilenmişti. Aynı zamanda Gratianus'un öğretisini serimleyen *Decretum* bütün üniversitelerde kilise hukukunun temel metni oldu. Papalığın yasaları *Decretum*'un içeriğinin büyük bölümünü zamanla geçersiz kıldıysa da, bu yapıt 1917'deki yasa derlemesine değin Katolik Kilisesi'nin geleneksel kilise hukukunun ilk bölümü olarak geçerliliğini korumuştur.

Grattan, Henry (d. 3 Temmuz 1746, Dublin, İrlanda - ö. 6 Haziran 1820, Londra, İngiltere), Büyük Britanya'yı İrlanda'ya yasama bağımsızlığı vermeye (1782) zorlayan hareketin önderi. 1801'de kabul edilen Birleşme Yasası'na karşı çıkan muhalefetin başını çekmiştir.

İngiliz asıllı İrlandalı Protestan bir aileden gelen Grattan, avukat olduktan sonra 1770'lerde Henry Flood'ın öncülük ettiği yurtsever harekete katıldı. Flood'ın hükümette görev kabul etmesinden ve böylece hareketin önderliğini yitirmesinden kısa bir süre sonra, 1775'te İrlanda Parlamentosu'na girdi. Parlak hitabet yeteneğiyle çok geçmeden yurtseverlerin önde gelen sözcüsü durumuna geldi. Kuzey Amerika kolonicilerinin ayaklanmasına (1775-83) duyulan sempatiyle kitle desteğini giderek artıran yurtsever hareket, 1779'a gelindiğinde İngiliz hükümetini İrlanda ticareti üzerindeki çoğu kısıtlamaları kaldırmaya zorlayacak ölçüde güçlenmişti. Grattan'ın İrlanda'ya yasama bağımsızlığı verilmesi için yaptığı çağrıdan (Nisan 1780) iki yıl sonra, Şubat 1782'de Dungannon'da Gönüllüler Konvansiyonu toplandı. Bu baskılara karşı koyamayan İngiliz yönetimi, İrlanda Parlamentosu üzerindeki Özel Danışma Kurulu denetimini kaldırdı. Bu sırada, yeniden yurtsever harekete katılan Flood, bir süre Grattan'ı arka plana ittiyse de 1784'e doğru büyük ölçüde etkisini yitirdi.

Grattan, parlamentonun yapısında reform yapılması ve Katoliklere siyasal haklar verilmesi için 1782'den 1797'ye değin yürüttüğü mücadelede sınırlı bir başarı sağlayabildi. Fransız Devrimi'nin İrlanda'ya demokratik düşünceleri taşımasıyla yandaşları hızla arttı. Ama İrlanda'da radikal Protestan ve Katolik hareketlerin gelişmesi ve İngiliz yönetiminin baskıcı önlemlere başvurması, iki taraf arasında sıkışmasına neden oldu. Sağlığı bozulmuş ve düş kırıklığına uğramış olarak Mayıs 1797'de parlamentodan istifa etti. İrlanda radikallerinin 1798'deki başarısız ayaklanması sırasında İngiltere'de bulunuyordu. 1800'de parlamentoda görev aldığı beş aylık dönemde, Başbakan William Pitt'in İrlanda ve İngiltere parlamentolarını birleştirme planına karşı kararlı bir kampanya başlattıysa da sonuç alamadı. 1805'te İngiliz Avam Kamarası'na seçildi ve yaşamının son 15 yılını Katoliklerin hakları uğruna mücadeleyle geçirdi.

Grau, Shirley Ann (d. 8 Temmuz 1929, New Orleans, ABD), ABD'li romancı ve öykü yazarı. Toplumun öteki kesimlerinden coğrafi olduğu kadar ırksal ve ekonomik etkenlerle de ayrılan Güneylilerin içinde yaşadığı kötü koşulları ve yalıtılmışlığı incelemiştir.

İlk romanı *The Hard Blue Sky*'da (1958; Sert Mavi Gök) Cajun (Acadia'lı Fransız) balıkçılarını ve ailelerini konu aldı. New Orleans'da geçen *The House on Coliseum Street*'te (1961; Coliseum Sokağındaki Ev) hepsi ayrı ilişkilerinden beş kızı olan bir anne ile bu kızların değişik erkeklerle ilişkilerini anlattı. En iddialı romanı olan *The Keepers of the House* (1964; *Yuvanın Bekçileri*, 1966) ile roman dalında Pulitzer Ödülü'nü kazandı. Yapıtta çökmekte olan bir Güney hanedanının "bekçisi" kadınların, hepsi aynı adı taşıyan erkeklerle sırayla kurdukları ilişkiyi işledi. *The Condor Passes*'de (1971; *İhtiyar*, 1973) New Orleans'lı bir ailenin servetinin üç kuşak boyunca çoğalışını ve sonunda tükenişini konu aldı. Grau'nun öyküleri *The Black Prince and Other Stories* (1955; Siyah Prens ve Başka Öyküler) ve *The Wind Shifting West*'te (1973; Batıya Yönelen Rüzgâr) toplanmıştır. *Evidence of Love* (1977; Aşkın Kanıtı) adlı romanı ise öncekiler gibi Güney'de değil, Philadelphia yüksek sosyetesinin yaşadığı mekânlardan bir Afrika plantasyonuna kadar değişik yerlerde geçer.

Graubünden, Fransızca GRISONS, İtalyanca GRIGIONI, Rumanş dilinde GRISHUN, İsviçre'nin en büyük ve en doğudaki kantonu. 7.106 km²'lik yüzölçümünün üçte ikisi verimlidir, beşte biri de ormanlarla kaplıdır. Orta Alpler'deki Tödi (3.614 m), Bernina (4.049 m), Adula, Albula, Silvretta ve Rhätikon sıradağlarının doruk ve buzulları da baştan başa dağlık olan kantonun sınırları içindedir. Bu dağlar arasına sokulan vadilerden iç kesimlerde yer alanlar Orta Avrupa'nın en yüksek vadileridir. Güneybatıdan kuzeydoğuya uzanan başlıca vadiler Yukarı Ren bölgesinde bulunanlardır.

Vadilere ilk yerleşenlerin Kelt kökenli Raeti (Rhaeti) halkı olduğu sanılır. Bugünkü kanton, Romalıların İÖ 15'te kurduğu Raetia Eyaletinin güneyinde yer alır. 806 dolaylarında İmparator Charlemagne tarafından kontluk yapıldı. Yönetim açısından Chur (Coire) piskoposluk bölgesine bağlıydı. Chur piskoposu 1170'te Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun bir prensi oldu.

Piskoposun gitgide artan gücünü kısıtlamak amacıyla 1367'de *Gotteshausbund* (Tanrı'nın Evi Birliği) kuruldu. Bunu 1395'te Yukarı Ren Vadisinde kurulan *Oberbund* ya da *Grauerbund* (Grililer Birliği) izledi. Birliğin adındaki gri anlamına gelen Almanca *grau* (Fransızca *gris*, Rumanş dilinde *grisch*) sözcüğü, erkeklerin giydiği

ev dokuması giysilerin renginden kaynaklanmıştı ve Grisons ya da Graubünden biçimini alarak kantonun adı haline geldi. Önceleri bir kontluk olan ve artık hanedanı sona ermiş bulunan Toggenburg'daki 10 yönetim bölgesinde yaşayanlar tarafından 1436'da *Zehngerichtenbund* (Yönetim Bölgesi Birliği) adında üçüncü bir Raetia birliği kuruldu. Zehngerichtenbund 1450'de Gotteshausbund'la, 1471'de de Oberbund'la ittifak oluşturdu.

Toggenburg'un 1496'da Habsburglara geçişi üzerine Oberbund ve Gotteshausbund, İsviçre Konfederasyonu'yla ittifak kurdular. Bunu izleyen savaşlarda İsviçre'nin kazandığı Calven Boğazı ve Dornach zaferlerinin üzerine Habsburglar İsviçre'yle müttefiklerinin bağımsızlığını tanımak zorunda kaldılar. 1526'da Chur piskoposlarının siyasal yetkilerinin son kalıntıları da ortadan kaldırıldı. Kısa bir süre Helvetia Cumhuriyeti içinde yer alan Graubünden, 1803'te İsviçre Konfederasyonu'na katıldı. Kanton anayasası 1892'de yürürlüğe girdi.

Ormanlar ve dağlardaki otlaklar başlıca ekonomik kaynaklardır. Otlaklarda özellikle koyun ve keçi otlatılır. Kanton merkezi Chur'da şarap üretilir. Mesolcina ve Poschiavo vadilerinde mısır ve kestane yetiştirilir. Özellikle Davos, Sankt Moritz, Pontresina ve Arosa'daki vadilerde, kaplıcalarda ve dinlence yörelerinde turizm önemlidir. Chur yakınlarında hafif sanayi kuruluşları vardır. Çoğunluğu Chur yakınlarında yaşayan nüfusun yarısı Almanca, güneydeki vadilerde yaşayan altıda biri İtalyanca, Bündner Oberland ile Voderrhein ve Engadin vadilerinde yaşayan üçte biri eski Roman dillerinden kalma Rumanş ve Ladin dillerini konuşur. Nüfusun yarısı Protestan, yarısı Katoliktir. Nüfus (1990 tah.) 169.005.

Graudenz *bak.* Grudziadz

Graun, Karl Heinrich (d. 7 Mayıs 1704, Wahrenbrück, Saksonya - ö. 8 Ağustos 1759, Berlin), Alman opera ve dinsel müzik bestecisi. Özellikle *Der Tod Jesu* (Mesih'in Ölümü) adlı pasyon oratoryosuyla bilinir.

Dresden'de koro şarkıcısıydı. Gençliğinde bu kentte kilise törenleri için birkaç kantat yazmış ve Napoliten opera bestecisi Antonio Lotti ile çalışmıştı. Operada ilk kez 1725'te Braunschweig'da tenor olarak sahneye çıktı. Ama kendi aryalarını beğenmeyip yeniden yazdı; daha sonra opera bestelemeye yöneldi. Bu dönemde altı opera ve iki pasyon besteledi.

1735'te, o zaman veliaht olan Friedrich'in (Büyük) müzik yöneticisi oldu. 1740'ta Friedrich'in İtalyan opera topluluğu için şarkıcılar getirtti. Bu görevi sırasında İtalyanca sözlü 30 kadar opera besteledi. Bunlardan *Montezuma* ile *Merope*'nin librettolarını Friedrich yazmıştı. Almanya'da Kutsal Hafta sırasında Graun'un *Der Tod Jesu*'sunun yorumlanması bir gelenek olarak 150 yıl boyunca sürdü. Prusya'nın Prag zaferini kutlamak için *Te Deum*'u (1757) yazan Graun'un başka besteleri arasında klavsen konçertoları, üçlü sonatlar ve oda müziği parçaları da vardır.

Besteci olarak Graun, ağabeyi Johann Gottlieb (1703-71), C. P. E. Bach ve Friedrich gibi bestecilerin de yer aldığı klasik dönem öncesi Alman okulunun başta gelen temsilcilerindendir. Müziğinde eski ve yeni melodi ve form anlayışlarının bir bileşimi göze çarpar. Operaları *Napoliten* opera türünün örnekleri arasındadır.

Graunt, John (d. 24 Nisan 1620, Londra - ö. 18 Nisan 1674, Londra, İngiltere), demografi biliminin kurucusu kabul edilen İngiliz istatistikçi. Londra halkının yaşam istatistikleriyle ilgili çözümlemesi, arkadaşı Sir William Petty'nin öncülüğünü yaptığı demografi araştırmalarını ve daha da önemlisi kraliyet astronomu Edmond Halley'nin çalışmalarını etkilemiştir.

1666'daki Londra yangınında işyeri yok olmadan önce varlıklı bir tuhafiyeci olan Graunt, ayrıca belediye hizmetinde ve milis komutanı olarak da çalıştı. Bir yandan ticaretle uğraşırken bir yandan da 1532'den beri Londra bölge kiliselerince tutulan ölüm kayıtlarını incelemeye başladı. Ölüm istatistiklerinde belirli olayların düzenli biçimde yinelendiğini görünce *Natural and Political Observations... Made upon the Bills of Mortality* (1662; Ölüm Kayıtları Üzerine Doğal ve Siyasal Gözlemler) adlı kitabını yazdı. Dört baskısı yapılan bu yapıtın üçüncü baskısı (1665), kendisinin de kurucu üyesi olduğu Royal Society tarafından yayımlandı.

Graunt ölüm oranlarını ölüm nedenlerine göre sınıflandırdı. Kentlerdeki ölüm oranının kırsal kesimdekinden yüksek olduğunu gözlemledi ve aşırı nüfus artışını ölüm nedenleri arasında saydı. Ayrıca erkek doğum oranının kadın doğum oranından yüksek olmasına karşın, erkeklerde ölüm oranının da daha yüksek olması yüzünden nüfusun cinsiyetler arasında hemen hemen eşit biçimde bölündüğünü ortaya koydu. Belki de en önemli buluşu, ölüm oranının sağ kalma süresi açısından tanımlandığı yaşam tablosuydu. Yalnızca iki yaş grubundaki (6 yaşa ve 76 yaşa değin) sağ kalma oranlarıyla ilgili verileri kullanarak her yaş için ölüm oranlarını ve ortalama ömürleri tahmin etti. Petty ölüm oranlarını kullanarak ölümlerin toplumda yol açtığı ekonomik kayıplar konusunda bir tahminde bulundu. Halley'nin Almanya'nın Breslau (bugün Wroclaw, Polonya) kenti ölüm kayıtlarından çıkardığı Breslau ölüm oranı tablosu (1693) ise bütünüyle somut veriler temelinde hazırlanan belki de ilk yaşam tablosuydu.

Graupner, Christoph (d. 13 Ocak 1683, Kirchberg, Saksonya - ö. 10 Mayıs 1760, Darmstadt, Hessen-Darmstadt), Bach ve Telemann dönemi Alman bestecilerinin en önemlilerinden biri. Leipzig'deki Thomasschule'de eğitim gördü. İsveç istilası tehdidi nedeniyle Hamburg'a sığındı ve orada R. Keiser'in yönetimindeki operada klavsenci oldu. 1710'da Hessen-Darmstadt kontunun hizmetine girdi ve 1712'de müzik yöneticiliğine getirildi. 1722'de kendisine önerilen Leipzig'deki St. Thomas kantorluğunu (kilisede müzikten sorumlu din görevlisi) reddedince bu görev J. S. Bach'a verildi.

Graupner'in yapıtları arasında en önemlileri korolu kantatlar, üçlü sonatlar ve konçertolardır. Yaklaşık 1.300 kantat bestelemiştir. Bunlar, o dönemde yeni doğmakta olan Rokoko üslubundadır. Üçlü sonatları ve konçertoları bu İtalyan müzik formlarının Alman tarzında özümlendiği parçalardır. Üçlü sonatları karakteristik olarak füg tarzında yazılmıştır. Graupner'in ayrıca birkaç operası, birçok uvertürü ve senfonisi, klavsen partita ve sonatları da vardır.

Gravelotte Çarpışması *bak.* Mars-la-Tour ve Gravelotte çarpışmaları

Graves, Michael (d. 9 Temmuz 1934, Indianapolis, Indiana, ABD), ABD'li mimar ve tasarımcı. Post-modernizmin başlıca temsilcilerinden biridir.

Mimarlık öğrenimini Cincinnati Üniversitesi'nde yaptı. 1959'da Harvard Üniversitesi'nde lisansüstü öğrenimini tamamladı. Ardından, 1960-62 arasında Roma'da öğrenim gördü. ABD'ye dönüşünde Princeton Üniversitesi'nde ders vermeye başladı, 1972'de de profesör oldu.

1960'larda, meslek yaşamının ilk yıllarında Le Corbusier'nin yapıtlarından etkilendiği yalın konut yapıları tasarladı. 1970'lerin sonlarında ise çok yalın ve çıplak bulduğu modern mimarlık tarzından vazgeçerek insanların daha kolay benimseyebileceğini umduğu, daha zengin bir mimarlık dili aramaya başladı. 1980'lerin başlarında birkaç büyük kamu yapısı için yaptığı tasarımlarla adını duyurdu. Bunlardan Oregon eyaletinde Portland'deki Portland Binası (1980) ve Kentucky eyaletinde Louisville'deki Humana Binası (1982) ağır kutleleri ile dikkati çeker. Bu yapılarda kolonad ve *loggia* gibi klasik mimarlık öğelerini çok kişisel, kübist bir yorumla kullanan Graves, 1980'lerin ortalarında post-modernizm doğrultusunda çalışan tartışmasız en özgün ve popüler mimar sayılır.

Graves, Morris (Cole) (d. 28 Ağustos 1910, Fox Valley, Oregon, ABD), iç gözlemlerini aktardığı yapıtlarında mistik doğa görüşünü dile getiren ABD'li ressam. 1928-30 arasında Uzakdoğu'ya yaptığı üç gezi, üslubu üzerinde büyük iz bırakmıştır. Kuzeybatı okulunun bir başka ressamı olan

Morris Graves, 1950
Imogen Cunningham

Mark Tobey gibi o da Doğu sanatı ve dinlerine, özellikle de Zen Budacılığa büyük ilgi beslemiştir.

İlk kişisel sergisini 1936'da Seattle Sanat Müzesi'nde açtı. 1937 dolaylarında yağlıboyayı bırakarak Çin kâğıdına tempera ya da guvaş tekniğiyle çalışmaya başladı. Bu dönemde en çok tanınan yapıtları olan "Kör Kuş" (1940, Modern Sanat Müzesi, New York) ve "İç Gözün Az Tanınan Kuşu" (1941, Modern Sanat Müzesi, New York) gibi resimlerini yaptı. Bunlarda koyu bir zemin üstündeki zarif beyaz çizgilerle kaligrafik bir üslup geliştirdi.

1947'de Honolulu Sanat Akademisi'nde Doğu sanatları üzerine yaptığı bir araştırma sonunda, bir dizi tunç Çin kabı resmi gerçekleştirdi. 1954-56 arasında İrlanda yöresinde yaşayan kuşların ve başka hayvanların resimlerini yaptı. Kısa bir süre sonra "makine gürültüsünün saldırı ve zorbalığı"ndan uzaklaşmak için ABD'den ayrılarak İrlanda'da, Dublin dışında bir yere taşındı. ABD'de yaptığı son resim, çimenler üstünde görsel bir kakafoni oluşturan "Makine Çağı Sesleriyle Bahar-No. 3" (1957) adlı yapıtıydı.

Graves, Robert (von Ranke) (d. 24/26 Temmuz 1895, Londra - ö. 7 Aralık 1985, Deyá, Mayorka, İspanya), İngiliz şair, romancı ve eleştirmen. Klasik metinler üzerinde çalışmış, çeşitli yenilikleri denendiği

bir dönemde İngiliz şiirinin biçimsel geleneklerinden çoğunu sürdürmüştür. Yazdığı 120'yi aşkın yapıt arasında *I, Claudius* (1934; *Ben Claudius*, 1987) adlı ünlü tarihsel romanı, I. Dünya Savaşı klasiklerinden *Good-Bye to All That* (1929; yb 1957; Her Şeye Elveda) adlı otobiyografik yapıtı ve tartışmalara yol açan kapsamlı mitoloji araştırmaları vardır.

Londra'daki Charterhouse Okulu'nda öğrenciyken şiir yazmaya başladı. I. Dünya Savaşı'nda subay olarak bulunduğu batı

Robert Graves, J. Aldridge'in yağlıboya çalışması, 1968; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

cephesinde şiir çalışmalarını sürdürdü ve 1916-17 yıllarında üç şiir kitabı yazdı. Tanık olduğu siper savaşının dehşeti, yaşamında belirleyici rol oynadı. 1916'da ağır yaralandı; izleyen 10 yıl boyunca da savaşın etkisinden kurtulamadı. 1920'lerde ruhsal bunalımı gittikçe mutsuzlaşan ve boşanmayla biten evliliği yüzünden büsbütün arttı. Daha sonra ABD'li şair Laura Riding'le tanıştı. 1929'da İspanya'nın Mayorka Adasına birlikte gitmeleriyle başlayan ilişkileri 13 yıl sürdü. Graves bu dönemde kendi yaradılışında cinsel aşk ile korkunun birbirine çok yakın olduğunu kabul etmeye ve bunu şiirlerine yansıtmaya başladı.

Savaşın vahşetini olanca çıplaklığıyla ortaya koyduğu *Good-Bye to All That*'in başarısı sayesinde Graves doğallığı henüz turizmin etkisiyle bozulmamış Mayorka Adasına yerleşti. 1934'te yayımlanan *Ben Claudius*'ta, Roma imparatoru Claudius'un kalemindenmiş gibi Augustus, Tiberius ve Caligula dönemlerinin önemli olay ve kişilerini anlattı. Bunu Claudius'un kendi imparatorluk dönemini anlattığı *Claudius the God* (1934; Tanrı Claudius), ünlü Bizanslı komutan Belisarios'un yaşamını öyküleştiren *Count Belisarius* (1938; Kont Belisarios) ve *The Golden Fleece* (1944; Altın Post) gibi eski Akdeniz uygarlıklarını konu alan başka tarihsel romanlar izledi. Graves *The Golden Fleece* için araştırma yaparken mitoloji konusunda geniş çaplı bir çalışmaya yöneldi. Bu çalışmaların sonucunda ise en çok tartışma konusu olan *The White Goddess; A Historical Grammar of Poetic Myth* (1948; Beyaz Tanrıça; Şiirsel Mitosun Tarihsel Grameri) adlı yapıtı ortaya çıktı. Graves bu yapıtında kökleri uzak geçmişe dayanan ama Hıristiyanlık sonrasında da etkisini sürdüren, her şeyden önemli bir dinin varlığından söz eder. Bu dinin temelinde bir tanrıçaya tapınma yer alır; bu tanrıça örneğin, gerçek şairin şiirlerini yönelttiği Musalar biçiminde belirir.

I. Dünya Savaşı öncesinde tipik bir George dönemi şairi olan Graves savaşın ve kişisel huzursuzluklarının etkisiyle daha derin ve acı bir şiire yöneldi. Gene de ölçüye ve açık anlamlılığa özen göstererek modern eğilimleri benimsemek yerine geleneklere bağlı kaldı. Graves'ın acıklı aşk şiirleri W. B. Yeats'inkilerle birlikte 20. yüzyılda İngilizce yazılmış örneklerin en iyileri sayılır.

Graves, 1961'de Oxford Üniversitesi'nde şiir profesörlüğüne seçildi; 1966'ya değin de orada kaldı. 1948'de yayımlanan *Collected Poems* (Toplu Şiirleri) 1955, 1959, 1961 ve 1975'te gözden geçirilerek yeniden basıldı. Ömer Ali Şah ile birlikte çevirdiği *The Rubáiyát of Omar Khayyàm* (1967; Ömer Hayyam Rubaileri) tartışmalara yol açtı. *The Crowning Privilege* (1955; Onurlu Ayrıcalık) ve *Oxford Addresses on Poetry*'de (1962; Şiir Üzerine Oxford Dersleri) şiir konusundaki son dönem görüşlerine yer verdi.

Graves, Robert James (d. 1796, Dublin -ö. 20 Mart 1853,Dublin, İrlanda), İrlandalı hekim. Hasta muayenesinin tanıdaki önemini vurgulayan Dublin tanı okulunun kurucularından biridir. Aynı dönemde, yaygınlaşan Paris okulu, daha önceleri kadavralar üzerinde yapılan muayene ve incelemelerin klinikte hastalar üzerinde yapılmasını sağladı. ABD, İngiltere ve Danimarka'da da benimsenen bu uygulama hastalıkların tanısı ve iç hastalıkları alanında önemli gelişmeler sağladı.

Graves, 1818'de Dublin Üniversitesi'nden mezun oldu. Londra'da ve Avrupa'da bir süre çalıştıktan sonra 1821'de Dublin'e dönerek bir muayenehane açtı. Aynı zamanda Meath Hastanesi'nin kliniklerinde öğretim görevlisi olarak çalışıyor, yolculukları sırasında gözlediği yenilikleri, tıp eğitiminde uygulamaya koyuyordu. Klasik bilgileri öğretmenin yanı sıra, üst sınıftaki öğrencilerine klinikte yatan hastaları izleme ve tedavi etme sorumluluğunu da verdi. Döneminin öncü profesörleri gibi o da derslerini Latince değil İngilizce veriyordu. Trinity College Tıp Enstitüsü'ndeki başarıları nedeniyle kraliyet profesörü (*regius professor*) unvanını aldı. *Dublin Journal of Medical Science*'ın kurucularından olan Graves, yaşamının sonuna değin derginin yazı kurulunda yer almıştır.

Graves-Basedow hastalığı olarak bilinen egzoftalmik guatrı ayrıntılı olarak tanımlayan ilk hekim oldu. 1843'te yayımlanan *Clinical Lectures*'la (Klinik Dersleri) ünü daha da yayıldı. Derslerinde aktardığı yenilikler arasında nabız vurumunun saate bakılarak sayılması ve ateşli hastalarda beslenmenin kısıtlanması yerine, hastaya sıvı ve katı gıdalar verilmesi sayılabilir. Mezartaşına "Ateşli hastaları beslerdi" yazılmasını önermesi şakacı kişiliğinin tipik bir örneğidir.

Graves-Basedow hastalığı, BASEDOW HASTALIĞI, EGZOFTALMİK GUATR ya da TİROTOKSİKOZ olarak da bilinir, hipertiroidizmin (tiroit hormonunun aşırı salgılanması) en sık görülen tipi olan iç salgı bozukluğu. Graves-Basedow hastalığında tiroit hormonunun aşırı salgısına, genellikle tiroit bezinin yaygın ve aşırı büyümesinden kaynaklanan guatr, gözkapağı çekilmesi ve öbür göz bulguları ile birlikte egzoftalmi (gözyuvarının belirgin biçimde yuvasından dışarı fırlaması) eşlik eder. Tiroit bezinin boyutları normalin çok üstüne çıkabilir. Tiroit hormon düzeyinin artması taşikardi, çarpıntı, solunum güçlüğü, fibrilasyon ve dijitalin tedavisiyle düzelmeyen kalp yetmezliğine yol açar. Hasta sinirli, huzursuz ve aşırı duyarlıdır; sıklıkla uykusuzluk, kilo kaybı, kaslarda güçsüzlük ve erime, ruhsal dengesizlik ve ishal görülür. Miyopati adı verilen kas değişiklikleri oldukça ciddi boyutlarda olabilir. Kadınlarda kimi zaman göğüslerde büyüme olur; bu durum erkeklerde de ortaya çıkabilir (jinekomasti). Hastada bedensel ve ruhsal gerginlik yaratan durumlar, tiroit krizi olarak bilinen ve tedavi edilmezse ölüme yol açabilen dolaşım iflaslarına neden olur.

Graves-Basedow hastalığı, vücudun kendi doku ve sıvılarına tepki vermesinden kaynaklanan bir özbağışıklık hastalığı olarak kabul edilmektedir. Hastaların çoğunun serumunda tiroit hormonu salgılanmasını uyaran bir antikor bulunmuştur. Tiroit kanseri ya da hipofiz bezinin ön lobunda yapılan tiroit uyarıcı hormonun aşırı miktarda salgılanmasının çok ender olarak hipertiroidizme neden olduğu anlaşılmıştır. Kadınlarda erkeklerden dört-beş kez fazla görülen Graves-Basedow hastalığı orta yaşlarda ve aynı ailenin bireylerinde daha sık ortaya çıkma eğilimindedir.

Ciddi olgularda tiroit bezinin bir bölümünün ya da tamamının ameliyatla çıkarılması gerekir. Hastalığın belirtileri kimi zaman ağızdan radyoaktif iyot, iyodür ya da tiyoürasil gibi enzimleri ketleyici maddelerin verilmesiyle denetim altına alınabilir. Bu tedavi yöntemleri ile yapı ve işlev bozukluklarının çoğu düzeltilebilirse de, hastalığın gözde neden olduğu bozuklukların bazıları kalıcı olabilir.

Gravesend, İngiltere'de, Kent iline bağlı (*county*) Gravesham ilçesinde (*district*) yerleşme. Thames Irmağının sağ kıyısında, Londra'nın doğusunda yer alır.

Yerleşmenin 3 km batısında Swanscombe kafatasının bulunması, yörede insan yerleşiminin Büyük Buzularası Çağa değin indiğini göstermektedir. Gravesend, Domesday Kitabı'nda (1086; Kıyamet Günü Kitabı), ırmak kıyısında limanı bulunan Gravesham olarak geçer. 14. yüzyılda Londra'ya ırmak üzerinden yolcu taşımada yeni haklar kazanan Gravesend, pek çok ünlünün Londra'ya geçerken uğradığı bir yer oldu. 1617'de burada ölen Amerikan Yerli "prenses"i Pocahontas, St. George Kilisesi mezarlığına gömülüdür. Amerika'daki Maryland kolonisinin ilk valisi olan Leonard Calvert de 1633'te buradan yola çıktı.

Irmakta yolcu taşımayla ilgili bazı yönetsel işlevlerini hâlâ sürdüren Gravesend, günümüzde bir İngiliz gümrük kapısını, Londra Sağlık İdaresi Limanı'nı ve Thames'de araçlara kılavuzluk eden Trinity House pilotlarının merkezini barındırmaktadır. 19. yüzyılda plajların yanı sıra Kraliyet Teras Rıhtımı'nın ve çeşitli parkların açılmasıyla önemli bir gelişme sağlayan yörenin sanayisi hâlâ Thames'le yakından bağlantılıdır; başlıca sanayiler kâğıt ve çimento üretimi, gemi onarımı ve makine yapımıdır. Nüfus (1981) 53.638.

Gravesham, İngiltere'de, Kent iline (*county*) bağlı ilçe (*borough*). Yüzölçümü 100 km²'dir. Thames Irmağının güney kıyısında bulunan ilçe merkezi Gravesend ile buranın yukarı ve aşağısında kalan bir kesimi kapsar; iç kesimde Kent ilini batı-doğu doğrultusunda geçen kireç tepelerinin (North Downs) doruğuna kadar uzanır. Geçmişte meyve bahçeleri ve bostanların kapladığı bir tarım yöresiydi. Thames kıyısındaki sanayileşmenin sonucu olan konutlar, fabrikalar ve kireç ocakları, ekilebilir alanları büyük ölçüde azalmıştır. Nüfus (1986 tah.) 93.800.

Gravettien kültür, Aurignacien kültürü izleyen ileri bir Üst Paleolitik Çağ kültürü. İÖ 25. binyıldan biraz önceye tarihlenen bu kültür adını Dordogne'daki La Gravette adlı ören yerinden almıştır. Perigordiyen kültürün ikinci evresini oluşturan Gravettien kültür bulguları (sivri uçlu, düz, kör sırtlı ve küçük yongalar) Fransa, İtalya ve eski SSCB'de (Doğu Gravettien) ortaya çıkarılmıştır. *Ayrıca bak.* Perigordiyen kültür.

gravimetre, YERÇEKİMÖLÇER olarak da bilinir, Yer'in kütleçekimi alanındaki değişimleri ölçen ve özellikle petrol ve maden aramalarında kullanılan duyarlı aygıt. Gravimetrenin bir türünde yaya asılı bir ağırlık bulunur. Yer'in kütleçekimi alanındaki bir değişme yayın uzanımında değişmeye yol açar. Genelde çok küçük olan bu sapmayı ölçebilmek amacıyla çeşitli mekanik ve optik düzenekler geliştirilmiştir. Günümüzde Yer'in kütle çekimi alanındaki 10 milyonda birlik bir değişmeyi bile saptayabilen gelişmişlikte aygıtlar bulunmaktadır.

Okyanuslarda yerçekimi ile ilgili ölçümler yapabilmek amacıyla cayroskopla dengelenmiş platformlar gibi çeşitli teknikler kullanılmaktadır. Uçuş sırasında oldukça duyarlı ölçümler yapabilen aygıtlar da geliştirilmiştir. Doğal kaynak araştırmalarında geniş maden yatakları ve tuz domları gibi yerel aykırılıkları (anomali) belirlemek için yerçekimi ölçümlerine başvurulur.

gravimetrik analiz *bak.* ağırlıksal çözümleme

gravitasyon *bak.* kütleçekimi

graviton, kütleçekimi alanının taşıyıcısı olduğu varsayılan kuvantum. Elektromagnetik alanın taşıyıcısı olarak kabul edilen ve nitelikleri belirlenmiş olan fotonla karşılaştırılabilir. Gravitonlar, fotonlar gibi kütlesiz, elektrik yükü olmayan ve ışık hızıyla yol alan parçacıklardır; ayrıca bunların ancak yıldızlar gibi yüksek ivmeli ve çok büyük kütleli cisimlerden salınabileceği kabul edilir. Gravitonun kendi karşıt parçacığıyla özdeş olması gerektiği öngörüldüğünden karşıt çekim kavramı tartışmalıdır.

gravity anomaly *bak.* kütleçekimi sapması

gravür baskı, fotokimyasal yöntemlerle gerçekleştirilen çukur baskı (*intaglio*) işlemi. Baskısı yapılacak görüntü baskı levhasının üstünde çukurlar halinde oluşturulur; bu, yüksek baskı tekniğinin tersidir. Görüntü levhanın üstüne elle oyularak ya da aside yedirme yöntemiyle aktarılır. Ardından levha mürekkeple sıvanır, daha sonra levhanın yüzeyi temizlenince mürekkep yalnızca çukur bölümlerde kalır. Levhanın üstüne kâğıt basılarak bu görüntünün kâğıda aktarılması sağlanır. Çukurların derinliği, dolayısıyla da içlerindeki mürekkep miktarı, görüntünün tonlarını belirler.

Fotogravür(*) ya da tifdruk baskı (rotogravür) yöntemlerinde, görüntünün negatifi bakır baskı silindiri üstünde aside yedirme yoluyla, değişik derinliklerdeki küçük gözeler ve noktalar halinde oluşturulur. Baskı silindiri makinede döndükçe mürekkeple beslenir ve bir yandan da üstü sıyrılarak mürekkebin yalnızca gözelerde ve noktalarda kalması sağlanır. Baskı silindiri ile bunun üstüne bindiği sıkıştırma merdanesi arasına kâğıt beslenerek, çukur görüntü kâğıda aktarılır.

Gravür baskı işlemi büyük dikkat gerektirir; ama sonuçta bu yöntemle son derece kaliteli görüntüler ve renkler elde edilir. Baskı silindiri çoğunlukla kromla kaplanmış metal malzemeden oluşur. Bu tür baskı donanımları oldukça uzun ömürlüdür ve dergi, gazete gibi yüksek tirajlı yayınların basımına uygundur. Önceleri kaliteli reprodüksiyonların basılmasında kullanılan gravür baskı işlemlerinden bugün başka sanat baskılarının üretilmesinde de yararlanılmaktadır. *Ayrıca bak.* çukur baskı; oymabaskı.

gravyer, İsviçre'nin güneyindeki La Gruyère çevresinde ve Fransa'nın doğusundaki Alpine Comté ile Savoie bölgelerinde inek sütünden üretilen sert peynir.

32-36 kg ağırlığındaki büyük tekerlekler biçiminde üretilen gravyerin buruşuk ve kahverengimsi doğal bir kabuğu vardır. İçi açık sarı renkte, delik ve gözenekleri bezelye ya da fındık iriliğindedir; Emmental ve öbür İsviçre peynirlerine benzerse de dokusu daha sert, delikleri daha az, fındık ezmesini andıran tadı daha belirgindir. Genellikle üç-altı ay dinlendirilen, bazen bir yıl ya da daha fazla olgunlaşmaya bırakılan gravyer peynirleri, iyice sarılıp soğukta tutulduğunda haftalarca bozulmadan saklanabilir.

gray, soğurulan iyonlaştırıcı ışınım (radyasyon) dozu birimi. 1980'lerde Uluslararası Radyoloji Birimleri ve Ölçümleri Komisyonu'nca, 1 kg'lik maddeye 1 joule enerji taşıyan soğurulmuş ışınım dozu olarak tanımlanmıştır. Gray birimi SI ölçü birimleriyle uyumludur ve bu sistemle uyumlu olmayan rad biriminin yerini almıştır. Bir gray, 100 rada eşittir.

Gray, Asa (d. 18 Kasım 1810, Sauquoit, New York - ö. 30 Ocak 1888, Cambridge, Massachusetts, ABD), Kuzey Amerika'nın bitki örtüsü üzerine geniş araştırmalar yapan ABD'li botanikçi. Yaygın olarak kullanılan ve daha çok *Gray's Manual* (Gray'in

Asa Gray, bir oymabaskı
Smithsonian Institution Washington D.C. ve the Hunt Institute, Pittsburgh

Elkitabı) adıyla anılan *Manual of the Botany of the Northern United States, from New England to Wisconsin and South to Ohio and Pennsylvania Inclusive* (1848; ABD'nin Kuzeyinin New England'dan Wisconsin'e ve Güney'den Ohio ve Pennsylvania'ya Kadar Uzanan Bölümünün Botanik Elkitabı) başlığını taşıyan bir kitap yazmıştır.

Connecticut'taki Fairfield Tıp Okulu'nda eğitim gördüğü yıllarda boş zamanlarını bitki toplayarak ve botanik çalışarak geçiren Gray, mezun olduktan sonra (1831) New York kentindeki Hekim ve Cerrah Okulu'na girdi (1834) ve kimya profesörü John Torrey'nin asistanı olarak çalışmaya başladı. Kısa bir süre sonra botanik çalışmalarını sürdürebileceği bir göreve geldi ve *Elements of Botany* (1836; Botaniğin Öğeleri) adlı ilk ders kitabını yazdı. Torrey ile ortak çalışmalarının ürünü olan *Flora of North America* (1838-43, 2 cilt; Kuzey Amerika'nın Bitki Örtüsü) adlı yapıtı daha sonra genişletilerek, *Synoptical Flora of North America* (1878, Kuzey Amerika Bitki Örtüsünün Özeti) adıyla yayımlandı.

1838-39'da Avrupa'daki herbaryumlarda bulunan Kuzey Amerika bitki türlerini inceleyen Gray, ABD'ye döndüğünde Güneydoğu bitki örtüsünün sistematik incelemesine girişti. 1842'de, Harvard Üniversitesi'nde doğa bilimleri profesörü oldu. 1865'te, kendi çabalarıyla topladığı binlerce kitap ve bitkiden oluşan değerli koleksiyonunu okulda saklanması koşuluyla Harvard Üniversitesi'ne bağışladı. Bu çabaları Harvard Üniversitesi'nde botanik bölümünün kurulmasıyla sonuçlandı. Bilimsel bildirilerinin çoğunu *American Journal of Science*'ta yayımlayan Gray, birkaç yıl bu derginin editörlüğünü de yaptı. Bitkilerin coğrafi dağılımlarını ele aldığı "Statistics of the Flora of the Northern United States" (1856; ABD'nin Kuzey Bölümünün Bitki Örtüsünün İstatistiği) adlı makalesini yazmasının bir nedeni de Charles Darwin'in ondan Amerika'nın Alp tipi bitkilerinin bir listesini istemiş olmasıydı. Koyu bir Hıristiyan olan Gray, Darwin'in doğal seçme kuramını kabul etmekle birlikte bunun değişikliğin(*) tek nedeni olduğuna inanmıyordu. Ona göre değişikliğe neden olan, ilahi kudretin başlangıçta verdiği bir içkin güçtü. Ama felsefi denemeler, yaşamöyküleri ve bilimsel eleştiriler konusunda başarılı bir yazar olan Gray, yazılarıyla Darwin'i kararlılıkla destekledi ve bu makaleleri yaygın bir etki sağlayan *Darwiniana*'da (1876, yb. 1963) topladı.

Gray, Elisha (d. 2 Ağustos 1835, Barnesville, Ohio - ö. 21 Ocak 1901, Newtonville, Massachusetts, ABD), telefonu kimin daha önce keşfettiği konusunda Alexandre Graham Bell ile giriştiği büyük hukuki mücadeleyle tanınan ABD'li mucit. Birçok telgraf

Elisha Gray
Oberlin College Oberlin Ohio

aygıtı geliştiren Gray, 1869'da bir ortağı ile birlikte sonradan Western Electric Company adını alan şirketi kurdu. Bell 14 Şubat 1876'da telefonun patentini almak için başvuruda bulununca, Gray, üç ay içinde kendisinin de aynı buluşun patenti için başvuruda bulunacağını ilan etti. Bell, insan sesini ilk kez kablo aracılığıyla iletirken, Gray'in daha önceden geliştirmiş olduğu, ama patenti için herhangi bir başvuruda bulunmadığı mikrofonun benzeri olan bir sıvı vericiden ve gene Gray'in üç ay kadar önce kullanıma soktuğu elektromagnetik metal diyaframlı bir alıcıdan yararlanmıştı. Daha sonraki patent davalarında Gray ve Bell karşılıklı mücadeleye giriştiler ve sonunda patent Bell'e verildi. 1880'de Gray, Ohio'daki Oberlin College'a dinamik elektrik profesörü olarak atandı.

Gray, Sir James (d. 14 Ekim 1891, Londra - ö. 14 Aralık 1975, Cambridge, İngiltere), İngiliz zoolog. 20. yüzyıl zooloji araştırmalarının evrimci karşılaştırmalı anatomi yerine, canlı hücre ve hayvanların işlevsel çözümlemesini esas almasına katkıda bulunmuştur. 1925'ten 1954'e değin *Journal of Experimental Biology*'nin yayın yönetmenliğini yürüten Gray, daha çok hayvan ve hücre hareketlerinin mekaniği üzerine yaptığı çalışmalarla tanınır.

Öğrenim gördüğü ve meslek yaşamını sürdürdüğü Cambridge Üniversitesi'nde İngiltere'nin en önemli biyoloji araştırmaları okulunu kuran Gray'e 1948'de Royal Society madalyası, 1954'te ise "sir" unvanı verildi.

Sitoloji alanındaki araştırmalarına ilk olarak değişik hücresel hareketlerin mekaniğiyle başlayan Gray, 1931'de deneysel sitoloji konusunda başvuru yapıtı haline gelen bir kitap yazdı. Daha sonra hayvan hareketlerinin çözümlenmesinde mekanik ilkelerin uygulanmasının biyolojideki önemini gösterdi. Önemli yapıtları arasında *Ciliary Movement* (1928; Kirpiksi Hareket), *Textbook of Experimental Cytology* (1931; Deneysel Sitoloji Ders Kitabı), *How Animals Move* (1953; Hayvanlar Nasıl Hareket Eder) ve *Animal Locomotion* (1968; Hayvanların Yer Değiştirme Hareketi) sayılabilir.

Gray, Thomas (d. 26 Aralık 1716, Londra - ö. 30 Temmuz 1771, Cambridge, Cambridgeshire, İngiltere), İngiliz şair. "An Elegy Written in a Country Church Yard" (1751; Bir Köy Mezarlığında Yazılmış Ağıt) adlı şiiri İngiliz lirik şiirinin en tanınmış örneklerindendir. Az ürün vermesine karşın Gray, 18. yüzyıl ortalarının önemli şairleri arasına girmiş, romantik akımın da habercilerinden olmuştur.

Geçim sıkıntısı çekmeyen, ama mutsuz bir aileden geliyordu. Sert ve kaba bir baba ile yaşamı acılar içinde geçmiş bir annenin 12 çocuğundan tek hayatta kalanıydı. Eğitim giderlerini karşılayabilmek için bir şapkacı dükkânı işleten annesi tarafından 1725'te Eton'a yollandı. Orada, şiir ve klasik edebiyatı seven, kaba eğlencelerden ve o yıllarda ressam Hogarth'ın başı çektiği sanat anlayışından hoşlanmayan üç arkadaşıyla birlikte "Quadruple Alliance" (Dörtlü İttifak) adlı bir grup kurdu. Arkadaşları içinde ona en yakın olanı yetenekli şair Richard West, öbür ikisi ise başbakanın oğlu Horace Walpole ile Thomas Ashton idi. Gray, Eton'da edebiyat çalışmalarına, düş kurmaya ve yakın birkaç arkadaşıyla görüşmeye dayalı sakin bir yaşam sürdü; bu yaşam biçimini sonraki yıllarda da sürdürdü.

1734'te Cambridge'deki Peterhouse College'a girdi. Orada başarılı Latince şiirler yazdı. 1738'de diploma almadan okuldan ayrıldı. 1739'da Horace Walpole ile birlikte giderlerini Sir Robert Walpole'un karşıladığı uzun bir geziye çıktı; Fransa, İsviçre ve İtalya'yı dolaştı. Walpole'la arasının açılması üzerine 1741'de İngiltere'ye döndü. İki arkadaş, Walpole'un çabası sonucunda 1745'te barıştılar ve yaşamlarının sonuna değin ölçülü bir dostluğu sürdürdüler.

Gray 1742'de Cambridge'e yerleşti. Aynı yıl arkadaşı şair West'in ölmesi, derinden sarsılmasına yol açtı. Bu arada İngilizce şiirler yazmaya başlamıştı. Bunların en iyileri arasında "Ode on the Spring" (İlkbahar Üzerine Od), "Sonnet on the Death of Mr. Richard West" (Bay Richard West'in Ölümü Üzerine Sone), "Hymn to Adversity" (Sıkıntı Üzerine İlahi) ve "Ode on a Distant Prospect of Eton College" (Eton College'ın Uzak Anısı Üzerine Od) sayılabilir. Bu şiirler Gray'in olgun, doğal ve etkileyici üslubunu, özlem ve hüzün dolu anlatımını ve özdeyişleri andıran ilginç dizeler yazmadaki ustalığını ortaya koyuyordu. "Ode on a Distant Prospect of Eton College" önce 1747'de, ertesi yıl da "Ode on the Spring"le birlikte yeniden yayımlandı. İki şiir de ilgi çekmedi.

Gray, uzun süredir üzerinde çalıştığı "An Elegy Written in a Country Church Yard"ın 1751'de yayımlanmasına değin pek tanınmıyordu. Bu şiirle hemen çok büyük bir başarı kazandı. Adı sanı duyulmamış köylülerin mezarlarının klasik bir anlatımla yazılmış bir elejiye konu olması bile, başlıbaşına bir yenilikti. Varlıklı ya da yoksul bütün insanların yaşamlarının "mezarda" bittiği teması, o yıllarda sıkça işleniyordu. Gray'in şiirini evrensel kılansa, yalnızca "köyün kaba saba atalarına" değil, bütün insanların, bu arada kendisinin de ölümüne ağıt yakmasıydı.

Üne kavuşmak Gray'in alışkanlıklarını değiştirmedi. 1756'ya değin Peterhouse'da kaldı; sonra Pembroke College'a taşındı. Pindaros tarzında yazdığı "The Progress of Poesy" (Şiirin Gelişimi) ve "The Bard" (Ozan) adlı odları, Walpole'un yayınevi Strawberry Hill Press tarafından 1757'de yayımlandı. Şiirler belirsiz anlatımları yüzünden eleştirilince, Gray düş kırıklığına uğrayarak yazmayı bıraktı. Kendini eski İskandinav ve Kelt uygarlıkları ile ilgili çalışmalara verdi; gittikçe içine kapanarak kuruntulu bir insan oldu. En derin duygusal ilişkisini, yaşamının son yıllarında kurdu; İsviçreli genç soylu Charles Victor de Bonstetten'e bağlanışı, sakin yaşamının bozulmasına yol açtı.

Gray 55 yaşında öldü ve elejisine konu olan, Buckinghamshire'daki Stoke Poges Mezarlığı'na gömüldü.

grayzen, granitin değişime uğramış bir türü olan derinlik kayacı. Temel olarak kuvars ve beyaz mikadan (muskovit) oluşur. Belirgin özelliği feldispat ve biyotit içermemesidir. İçerdiği bol miktardaki katmanlı muskovit kristallerinden ötürü çoğunlukla gümüşsü renkli, parlak bir görünümü vardır. Bununla birlikte birçok grayzen soluk bir graniti andırır. Beyaz mika çoğu zaman kristal profili kusurlu büyük levhalar oluşturur. Akışkan bölümlerinde ise bol miktarda kuvars bulunur. Grayzen içinde en çok bulunan ikincil mineraller turmalin, topaz, apatit, flüorit ve demir oksitleridir. Ayrıca değişim geçirmiş feldispat türleri ve kahverengi mika da bulunabilir.

Grayzen temel olarak, graniti kesen kuşaklar ya da damarlar halinde bulunur. Bu damarların en dış kesimleri zamanla granite dönüşür. Bu iki kayaç arasındaki geçiş adım adım gerçekleşir. Bu da grayzenin, buhar ya da sıvıların yarıklardan yükselmesi sonucunda granitin değişime uğramasıyla oluştuğunu gösterir. Yarıklardan yükselen buhar ya da sıvıların, flüor, bor ve olasılıkla lityum içerdiği sanılır; çünkü bu elementlere, granitin yeni mineralleri olan topaz, mika ve turmalin içinde rastlanır. Pnömatik özellikteki bu değişime, soğumakta olan granit magmasından çıkan buharlar neden olur.

Grayzen, mineral bileşimi ve köken bakımından şorla (kara turmalin) benzer. Kuvars, turmalin ve çoğu kez de beyaz mikadan oluşan şorl, pnömatik sonucunda oluşan bir üründür ve bu nedenle grayzene dönüşür. Her iki kayaçta da az miktarlarda kasilerit (kalay oksit) bulunur ve bunlardan kalay cevheri olarak yararlanılabilir. Damarın ortasındaki dolgu maddesinde bol miktarda, tungstenin başlıca cevheri olan volframit bulunur.

Graz, Avusturya'nın güneydoğu kesiminde, Steiermark federal eyaletinin (*Bundesland*) merkezi kent. Ülkenin ikinci büyük kentidir. Mur Irmağı kıyısında, Steiermark Alpleri ile geniş ve verimli bir vadi olan Grazerfeld arasında yer alır. Kente egemen, koni biçimli kayalık bir tepe olan Schlossberg'de (473 m) 9. yüzyılda bir

Graz'da 16. yüzyıldan kalma saat kulesi, Avusturya
Michel Serrailler - Rapho / Photo Researchers

kalenin bulunduğu sanılmaktadır; kentin adı Slavcada "küçük kale" anlamına gelen *gradec*'den türetilmiştir. 1240 dolaylarında kent ayrıcalıkları kazanan Graz, ortaçağda Steiermark'ın merkezi, 1379'dan sonra Habsburgların Leopold kolunun oturduğu yer oldu. 15. ve 16. yüzyıllarda inşa edilen kent surları, Macarların ve Osmanlıların sayısız kuşatmasına başarıyla karşı koydu. 1530'da etkili olmaya başlayan Protestanlık giderek yayıldıysa da Avusturya arşidükü Karl (sonradan İmparator V. Karl) baskıcı önlemlerle Roma'nın otoritesini yeniden sağladı. 17. ve 18. yüzyıllarda bir ticaret merkezi olan Graz, Napoléon Savaşları sırasında 1797, 1805 ve 1809'da Fransız işgali altına girdi. 19. yüzyılda Arşidük Johannes'in girişimleriyle hızla gelişti ve 1850'de kent statüsüne kavuştu.

Fransızların 1809'da havaya uçurduğu Schlossberg surlarının bulunduğu yöre, 1839'dan sonra bir dizi park olarak düzenlenmiştir. Saat kulesi (1561) ile çan kulesi (1588) kentin genel görünümü içinde sivrilen önemli tarihsel yapılardır. En ilginç yapılar, kentin eski bölümünde yer alır. Bunların arasında, Rönesans üslubundaki Eyalet Meclisi, eşi bulunmaz bir cephane ve silah koleksiyonunun bulunduğu silah deposu (1643-45), Belediye Binası (1888-93), 15. yüzyılda bazı ekler yapılan ve günümüzde resmî daireleri barındıran 11. yüzyıl şatosu, barok süslemeleri ve zarif vitraylarıyla St. Aegidius Katedrali ile onun yanındaki II. Ferdinand anıtmezarı (1614-1714) sayılabilir. Öteki önemli tarihsel yapılar Mariahilf Kilisesi (1607-11) ile 17. yüzyıldan kalma Eggenberg Şatosu'dur. Kentteki önemli kurumlar Graz Karl-Franz Üniversitesi (1586), Graz Teknik Üniversitesi (1811) ve 1811'de Arşidük Johannes'in kurduğu ve tarihi eserler ile sanat ürünleri koleksiyonlarının yer aldığı Steiermark Eyalet Müzesi'dir.

Graz Müzik ve Sahne Sanatları Üniversitesi 1963'te kurulmuştur. Bir demiryolu ve sanayi merkezi olan kentte demir-çelik fabrikaları, bira imalathaneleri ve demiryolu atölyeleri vardır; ayrıca optik ve ölçüm aletleri, makineler, deri, kâğıt, dokuma ve kimyasal maddeler üretilir. Yakınlardaki tepelerde üretilen tahılla meyve ve şaraba dayalı ticaret oldukça canlıdır. Bir başka gelir kaynağı turizmdir. Nüfus (1981) 243.405.

Graziani, Rodolfo, NEGHELLI MARKİSİ (d. 11 Ağustos 1882, Filettino - ö. 11 Ocak 1955, Roma, İtalya), Benito Mussolini'ye bağlılığıyla tanınan İtalyan feldmareşal ve yönetici.

I. Dünya Savaşı'ndan önce Eritre ve Libya'da, ardından Makedonya ve Trablusgarp'ta görev yaptı. Libya'daki İtalyan kuvvetleri başkomutanı (1930-34), İtalyan Somalisi valisi (1935-36), Etiyopya genel valisi (1936-37) ve İtalyan Doğu Afrikası'nın onursal valisi (1938) oldu. II. Dünya Savaşı patlak verince yeniden Libya'da komutanlığa getirildi. 1940'ta Mısır'a yönelik saldırı harekâtında Sir Archibald (sonradan Kont) Wavell karşısında kesin yenilgiye uğradı (Aralık 1940-Şubat 1941) ve görevinden istifa etti. İtalya'da 1943'te ateşkes sağlanmasından sonra Mussolini'nin Alman desteğiyle kurduğu hükümette savunma bakanı olarak yer aldı ve partizanlarla mücadeleye girişti. Savaştan sonra yargılanarak 1950'de 19 yıl hapis cezasına çarptırıldı; aynı yıl serbest bırakıldı. Sonradan İtalyan yenifaşist hareketinin önderi oldu.

Grazzini, Anton Francesco, lakabı IL LASCA (Çamçak) (d. 22 Mart 1503, Floransa - ö. 18 Şubat 1584, Floransa, İtalya), İtalyan şair, oyun ve öykü yazarı. Döneminin dil ve edebiyat tartışmalarına katılmıştır.

Halk edebiyatını iyi bildiği anlaşılan Grazzini 1540'ta, dönemin ilk edebi topluluğu olan Umidi Akademisi'nin kuruluşuna katıldı. Kavgacı kişiliğinden dolayı Il Lasca (oltaya direnişiyle ünlü bir balık olan çamçak) ya da bu balığın cins adı olan *Leuciscus* lakabıyla tanındı. 1582'de Crusca Akademisi'nin(*) kuruluşunda önemli rol oynadı ve akademi kurulduktan sonra da Il Lasca lakabını korudu.

Grazzini, yapıtlarını derlediği Francesco Berni'nin tarzında bürleskler yazdı. Bunlarda hümanizme ve Petrarca'nın üslubuna şiddetle karşı çıkarak İtalyan edebiyat dili olarak saf Toscana lehçesinin benimsenmesini savundu. Kendisi de canlı, zaman zaman yerel lehçe denebilecek bir dilde yazdı. 1540-50 arasında yazdığı yedi komedi ile karnavala katılan bir grup gencin ağzındanmış gibi anlatılan Boccaccio tarzındaki 22 öykülük *La cena* (Akşam Yemekleri) derlemesinde bu dili özellikle belirgindir. Öykü ve şiirleri gibi oyunlarında da çağının düş kırıklığını ve bencilliğini yansıttı; canlı, iğneleyici bir dil kullanarak korkunç kötülükleri ve acımasızlığı anlatmayı çok sevdiğini ortaya koydu.

Grazzini, Floransa'da Lorenzo de Medici döneminde popüler olan *Canti carnascialeschi*'yi (Karnaval Şarkıları) de derlemiştir (1559).

gre, kum boyutundaki (0,06-2 mm) köşeli tanelerden ve ince çakıldan oluşan tortul kayaç. Bu tanım, kimi zaman kumtaşı(*) yerine kullanılır.

Great Atlantic & Pacific Tea Company, Inc. (A&P), ABD'de en büyük süpermarketler zincirinden birini işleten şirket. Merkezi New Jersey'deki Montvale'dedir.

Önceleri üretim tesislerinde, daha çok Ann Page ve A&P etiketleri altında çeşitli gıda maddeleriyle ev eşyaları da üreten şirket 1970'ler ve 1980'lerde üretimini 8 O'Clock marka kahve, süt ürünleri ve pastacılıkla sınırladı.

Şirketin tarihi, George F. Gilman ve George Huntington Hartford'un *clipper* (hızlı yelkenli) kargolarından satın aldıkları çayın ticaretini yapmak üzere New York kentinde Great American Tea Company'yi kurdukları 1859'a değin uzanır. Bu ticaret önceleri büyük ölçüde posta siparişi yoluyla yapılıyordu. 1869'da Great Atlantic & Pacific Tea Company adı altında ilk perakende satış mağazaları açıldı. 1881'e gelindiğinde şirketin mağazaları batıda Minnesota'daki St. Paul'a, güneyde ise Virginia'daki Richmond ve Norfolk'a kadar uzanıyordu. Kısa bir süre sonra, satılan mallara kahve ve baharat ile sebze ve meyve özleri eklendi. 1900'e gelindiğinde şirketin çeşitli bakkaliye maddeleri satan 200 mağazası bulunuyordu. Ucuz satış yapmalarıyla ün kazanan mağazalarının sayısı 1925'e gelindiğinde 14 bine ulaşmıştı. 1936'da A&P süpermarketlerinin ilki açıldı. Daha az sayıdaki bu süpermarketler zamanla küçük mağazaların yerini aldı. A&P'nin daralması izleyen yıllarda da sürdü ve 1970'lerde Ortabatı'yla bağlantılarına son verilip etkinlikleri Doğu Kıyı Şeridi'yle sınırlandı.

1969'da şirketin eksantrik ve otoriter başkanı Ralph Burger öldüğünde, A&P en yakın rakibi Safeway Stores, Inc.'ten iki kat fazla olan satışıyla ABD'deki en büyük gıda zincirini oluşturuyordu. Ama 1973'te Safeway Stores, Inc.'in gerisine düştü ve 1978'de de Kroger'in arkasında üçüncü sıraya indi. 1979'da hisse senedi fiyatlarının çarpıcı biçimde düşüşünden sonra, Alman süpermarket devi Tengelmann şirketin hisselerinin önemli bölümünü satın alarak denetimini ele geçirdi. 1986 yılında Shopwell, Inc. satın alınarak Kanada'da Dominion Stores, Virginia'da Pride ve Milwaukee'de Kohl's Food Stores gibi büyük marketler A&P bünyesine katıldı. Bugün A&P adını taşıyanların yanı sıra çok sayıda süpermarket de Super Fresh ve Futurestore adıyla işletilmektedir.

Great Bear Gölü *bak.* Büyük Ayı Gölü

Great Britain, demir gövdeli ve uskur (pervane) düzenekli ilk okyanusaşırı yolcu gemisi. Suya indirildiği tarihte (1843), 98 m uzunluğu ve 3.270 tonluk deplasman ağırlığıyla dünyanın en büyük gemisiydi. Başlangıçta I. K. Brunel tarafından buharla çalışan çarklı bir gemi olarak tasarımlanan "Great Britain" Bristol'da inşa edildi. Gemi sonradan pervane motoruyla donatıldı, altı (sonradan beş) direğine de ek olarak yelken takıldı. 1884'te Horn Burnundan geçerken hasar gören gemi Falkland Adalarındaki Stanley'de (Port Stanley) hurda olarak satıldı, 1937'de de aynı yerde batırıldı. Sonradan sudan çıkarılarak onarılan "Great Britain" Bristol'de (İngiltere) sergilendi.

"Great Eastern", T. G. Dutton'ın bir taş baskısı
Science Museum, Londra

Great Dyke, Zimbabve'de, alçak sırt ve tepelerin oluşturduğu dar ve uzun sırtlar. Dört korkayaç kompleksten oluşur ve yaklaşık 515 km boyunca uzanır. Kuzeye doğru yükselerek, Zimbabve'nin başkentu Harare'nin (eskiden Salisbury) batısında bulunan Umvukwe Sıradağlarında yaklaşık 460 m'ye ulaşır. Yörede altın, gümüş, krom, platin ve nikelin yanı sıra inşaat sektöründe kullanılan mika, asbest ve kalay gibi madenler de çıkarılır.

Great Eastern, modern okyanusaşırı yolcu gemilerinin ilk örneği sayılan buharlı gemi. Eastern Navigation Company için I. K. Brunel ve J. Scott tarafından tasarımlanan geminin İngiltere ve Hindistan arasında kargo ve yolcu taşıması düşünülüyordu. Suya indirildiği tarihte (1858), 18.914 tonluk deplasman ağırlığı ve 211 m uzunluğuyla dünyanın en büyük gemisiydi. 14,5 knotluk (saatte 27 km) bir hıza ulaşabilen "Great Eastern" yan taraflarına eklenmiş bir çift çarkla, uskur (pervane) donanımıyla ve ek olarak da yelkenlerle hareket edebiliyordu. Henüz suya indirilmeden Great Ship Company'ye satılan gemi New York ticaret hattında çalıştırılmaya başladı. Ama geniş kargo ambarları hiçbir zaman tam kapasiteyle doldurulmadı ve yıllarca zararına çalıştıktan sonra 1864'te Great Eastern Steamship Company'ye satıldı. Bu şirket "Great Eastern"ı 1874'e değin kablo döşeme gemisi olarak kullandı. 1867'de kablo döşeme işine bir süre ara verilerek gemi ABD'li ziyaretçileri 2. Paris Dünya Sergisi'ne götürmek üzere, Liverpool'dan New York'a gönderildi. Bu yolculuğa katılan Jules Verne *Une Ville flottante* (1874; *Yüzen Şehir*, 1965) adlı romanında, bu gemiyi anlattı. "Great Eastern" 1889'da hurdaya çıkarıldı.

Great Falls, ABD'de, Montana eyaletinin ortabatı kesimindeki Cascade ilinin (*county*) merkezi (1887) kent. Missouri Irmağı kıyısında, adını aldığı 29 m'lik çavlanın yakınında yer alır. Meriwether Lewis ve William Clark adlı kâşifler, çavlana ve dünyanın en büyük içme suyu kaynaklarından olan yakınlardaki Giant Springs'e (Dev Kaynaklar) 1805'te ulaştılar. 1883'te kurulan ilk yerleşme, 1887'de Manitoba Demiryolu'nun yöreye ulaşmasıyla gelişmeye başladı. Zamanla eyaletin ikinci büyük kenti ve büyük ölçüde yöredeki maden kaynakları, buğday ve hayvancılığa dayanan bir finans, dağıtım, imalat ve tarım merkezi durumuna geldi. Bakır, çinko ve alüminyum işleyen fabrikalar ile un fabrikalarının bulunduğu kentin yakınlarında kıtalararası balistik füzelerin (ICBM) yer aldığı Malmstrom Hava Kuvvetleri Üssü vardır.

Kentin önemli kurumları arasında Katolik Great Falls College (kuruluşu 1932), Mon-

tana Sağır ve Körler Okulu ile bedensel özürlü çocuklar için açılmış eyalet rehabilitasyon merkezi sayılabilir. Western ressamı Charles M. Russell'ın atölyesi ve evi, olduğu gibi korunarak yapıtlarından oluşan sergilerle donatılmıştır. Lewis ve Clark Ulusal Ormanı'nın merkezi olan Great Falls, önemli sayıda turist çeker. Eyalet fuarı ve rodeosu da her yıl burada yapılır. Nüfus (1990) kent, 55.097; metropoliten alan, 77.691.

Great Grimsby, eskiden GRIMSBY. İngiltere'de, Humberside ilinde (*county*) ilçe (*district*). Yüzölçümü 28 km²'dir. Kuzey Denizine 10 km uzaklıktaki küçük bir doğal limanın yakınında yer aldığından, ortaçağda pazar kenti olarak önem taşıyordu; ama limanın sürekli kum ve kille dolması uzun süre burada bir liman inşa edilmesini engelledi. Sonunda 1800'de küçük Freshney Irmağının yolu değiştirilerek, kentin kuzeyindeki bir rıhtımdan denize boşalması sağlanınca Grimsby bir balıkçılık limanı olarak gelişmeye başladı. 19. yüzyıl ortalarında bir demiryolu hattının kente ulaşmasıyla, kanala yakın rıhtımların ötesindeki kıyılarda da bir gelişme sağlandı. 1980'lerin başlarında ilçedeki balıkçı iskelelerinin sayısı, Humberside ilinin eski balıkçılık merkezi Kingston upon Hull'dakilerden fazlaydı. Rıhtımlar aracılığıyla ithal edilen başlıca ürünler gıda maddeleri, kereste, demir ve çelik; ihraç ürünleriyse kimyasal maddeler, gübre ve çeliktir. Aynı zamanda Güney Humberside bölgesinin alışveriş ve eğitim merkezi olan Great Grimsby'de hizmet sektörü de önem taşır. Nüfus (1989 tah.) 90.200.

Great Michael, 1511'de İskoçya'nın Leith limanında inşa edilerek denize indirilen karaka tipi gemi. Kaynaklara göre gemi 73 m uzunluğunda ve 17 m genişliğindeydi; toplam 300 gemici, 120 topçu ve 1.000 asker taşıyabiliyordu. Bütün bu rakamlar büyük olasılıkla abartılıydı. "Great Michael" 1514'te Fransa'ya satıldı.

Great Northern Railway Company, James J. Hill'in 1890'da kurduğu ABD demiryolu şirketi. Temeli Hill ve üç ortağının 1878'de batmak üzereyken satın aldığı St. Paul and Pacific Railroad (SP&P) adlı Minnesota demiryolu şirketine dayanır.

Kömür ve taşıma işleriyle uğraşan Minnesota'lı bir tüccar olan Hill, kuzey bölgesini yakından bildiği için kötü durumdaki SP&P'yi büyük bir demiryolu şirketine dönüştürebileceğine inanıyordu. Satın aldığı hattı önce Winnipeg'e giden bir Kanada hattıyla birleştirmek üzere kuzey yönünde Kanada sınırına doğru uzattı. Daha sonra Dakota ve Montana üzerinden batıya ilerleyerek hattı 1887'de Great Falls'a, 1893'te de Washington eyaletinde Büyük Okyanus kıyısındaki Everett'a ulaştırdı. Batı yönündeki ray döşeme çalışmaları sırasında, büyük bölümü İskandinavya'dan olmak üzere binlerce çiftçinin hat çevresindeki topraklara yerleşmesini sağladı. Ulaşım ağı büyüyen şirketin adı 1890'da Great Northern Railway Company olarak değiştirildi.

Hill, şirketine taşıma işleri çıkarmak için Amerikan pamuğu, unu ve metal ürünleri için Doğu Asya'da yeni ihracat pazarları buldu. Bu malları Büyük Okyanus kıyısına götüren trenler doğuya dönerken Kuzeybatı Pasifik bölgesinden kereste alarak Ortabatı bölgesine taşıyordu. Hill 1901'de Northern Pacific Railway Company'nin(*) sahibi J. P. Morgan'la birlikte Chicago, Burlington and Quincy Railroad Company'nin çoğunluk hisselerini ele geçirdi. Böylece her iki şirket Chicago, St. Louis ve pamuk taşıyan Güney demiryolu hatlarıyla bağlantı olanağına kavuştu.

Aynı yıl Hill üç demiryolunu denetim altında tutmak üzere Northern Securities Company adlı bir holding şirketi kurdu ve yönetim kurulu başkanlığını üstlendi. ABD Yüksek Mahkemesi 1904'te bu girişimi Sherman Antitröst Yasası'na aykırı bularak şirketin feshedilmesini istedi. Bununla birlikte Burlington uygulamada Great Northern ve Northern Pacific şirketlerinin denetiminde kalmaya devam etti. Üç demiryolu şirketi 1970'te Burlington Northern, Inc. adı altında birleşti.

Great Republic, ABD'li gemi mühendisi Donald McKay(*) tarafından tasarımlanarak inşa edilen *clipper* türü yelkenli gemi. 4.555 tonluk deplasman ağırlığı ve 100 m uzunluğuyla, 17 yıl boyunca en büyük deniz ticaret teknesi olarak kalmıştır. Döneminin en hızlı gemilerinden biri olan "Great Republic", Doğu Boston'da yapıldığı tersaneden, ilk seferine hazırlanması için yedekte çekilerek New York'a götürüldü, ama orada 1853 Noeli'nde çıkan büyük bir yangın sonucunda dördüncü güvertesi yok oldu. Kaptan Nathaniel B. Palmer tarafından satın alınarak onarılan gemiye McKay'in özgün tasarımından daha klasik bir biçim verildi. Bir günde aldığı en uzun yol 743 km'ydi.

Great Slave Gölü *bak.* Büyük Slave Gölü

Great Smoky Dağları *bak.* Büyük Smoky Dağları

Great Western, Atlas Okyanusunun iki yakası arasında düzenli olarak işleyen ilk buharlı gemi. Okyanusaşırı ilk seferine 8 Nisan 1838'de İngiltere'deki Bristol'dan çıkan "Great Western", 15 günlük bir yolculuktan sonra (yelkenli gemilerin genelde kat ettikleri sürenin yarısı) New York'a ulaştı. İngiliz mühendis Isambard Kingdom Brunel'in tasarımladığı "Great Western", 1.320 ton deplasman ağırlığında ve 65 m uzunluğundaydı. Toplam 148 yolcu taşıyabilen geminin, donanımı azaltılmış dört direği ve iki motora bağlı çarkları vardı. Ortalama hızı, yelkensiz olarak 9 knot (saatte 16,7 km) idi. Son yolculuklarından birinde, Kırım'a asker taşıdı. 1856'da Londra'da Vauxhall'a çekilerek parçalandı.

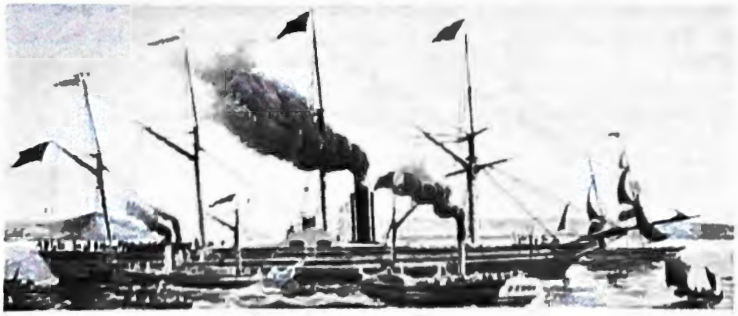

"Great Western", Joseph Walter'ın bir resminden R.G. ve A.W. Reeve'in yaptığı bir oymabaskı
Mariners Museum, Newport News, Virginia

Great Yarmouth, İngiltere'de, Norfolk ilinde (*county*) ilçe (*borough*) ve kent. Yüzölçümü 173 km²'dir. Yare, Bure ve Waveney ırmaklarının oluşturduğu Breydon Suyunun ağzının tam karşısındaki bir kumla üzerinde kuruludur. Bu ırmaklar birleşerek Great Yarmouth'un güney ucundan Kuzey Denizine dökülür.

Günümüzde kumla olan bölge eskiden denizdi. Great Yarmouth'un kuzeyinde bulunan Caister-on-Sea'deki Roma kaleleri ile bugün denizden kilometrelerce içeride kalan Burgh Şatosu eskiden deniz kıyısındaydı. Saksonlar zamanında kumla artık oluşmuş ve üzerinde yerleşmeler kurulmuştu. Kent, 1208'de Kral John'dan berat aldı ve 13. yüzyılın sonlarına doğru surlarla çevrildi. Eski kent, ırmağa doğru ilerleyen dar sokakların çevresinde gelişirken, kumla da güney doğrultusunda genişlemeye devam etti. 1567'de Felemenkli bir mühendis bugünkü liman girişini açtı.

Great Yarmouth, Kuzey Denizindeki gaz ve petrol arama etkinlikleri için önemli bir üs işlevi görür. Uzun zamandır ringa avlama limanı olarak tanınan yöre tütsülenmiş ringasıyla ünlüdür. Yörenin öteki sanayi etkinlikleri arasında makine, gıda, mayalı içki imalatı ve çeşitli hafif sanayiler sayılabilir. İlçe, Breydon Suyu ile bağlantılı Broads suyolu üzerinde gelişen yatçılık merkeziyle, sevilen bir tatil beldesi durumuna gelmiştir. Nüfus (1981) kent, 55.398; (1986 tah.) ilçe, 85.600.

Greathead, James Henry (d. 6 Ağustos 1844, Grahamstown, Güney Afrika - ö. 21 Ekim 1896, Londra, İngiltere), İngiliz inşaat mühendisi. Sualtı tünelciliğinde kullanılan başlıca aygıt olan tünel açma kalkanını geliştirmiştir.

1959'da Güney Afrika'dan İngiltere'ye giden Greathead, 1864-67 arasında ünlü inşaat mühendisi P. W. Barlow'un yanında çalıştı. O dönemde Marc Brunel tarafından icat edilen ve Thames Irmağı altındaki Rotherhithe Tüneli'nin yapımında kullanılan tünel açma kalkanı çok büyük ve hantaldı. Greathead, Londra Kulesi'nin yakınlarında Thames'ın altından geçen Kule Metrosu'nu tamamlamak için 1869'da dairesel kesitli ve daha küçük bir kalkan geliştirdi. Kalkan, hidrolik krikoların yardımıyla ileri doğru itiliyor ve açılan tünelin yüzeyine çelik çemberler döşenmesini sağlıyordu.

Greathead 1886'da kendi kalkanının daha büyük bir tasarımını kullanarak Londra Köprüsü yakınlarında Thames'ın altından geçen demiryolu hattının yapımına başladı. Her biri 3 m çapında iki tünelden oluşan bu projede ilk kez kalkanla birlikte sıkıştırılmış hava kullanma yöntemini uyguladı. Greathead'in bu yöntemi ve tünel yüzeyine döşenen çelik çemberler tünel açmada yaygın olarak benimsendi.

Gréban, Arnoul (d. 1420, Le Mans? - ö. 1471, Le Mans?, Anjou, Fransa), Fransız yazar. Hz. İsa'nın yaşamındaki olayları konu alan ve 15. yüzyılın önemli dinsel oyunları arasında sayılan *Mystère de la*

Passion (1453/54) adlı yapıtıyla tanınır. Jean Michel tarafından gözden geçirilerek 65 bin dizeye çıkarılan bu gizem oyunu 1507'de altı gün süren bir gösteriyle sahneye konmuştu. Kardeşi Simon'la birlikte Resullerin İşleri'ne ilişkin uzun bir gizem oyunu da yazan Gréban'ın Paris'teki Notre-Dame Katedrali'nde orgculuk ve koro şefliği yaptığı, daha sonra Le Mans'da kilise özel kurulunda görev aldığı bilinmektedir.

Grebel, Konrad (d. y. 1498, Zürich - ö. 1526, Maienfeld, İsviçre), merkezi Zürich'te bulunan İsviçreli Kardeşler adlı Anabaptist hareketin öncüsü.

Basel, Viyana ve Paris'te gördüğü hümanist eğitimin sonucunda, önceleri desteklediği İsviçreli tutucu Reformcu Huldrych Zwingli'ye giderek karşı çıkmaya başladı. Reform hareketini yavaş buluyor, Zürich kent meclisinin denetiminden bağımsız bir kilise kurma konusunda sabırsızlığı artıyordu. 1524'te Zwingli'den kesin olarak koptu.

Grebel aynı yıl birkaç arkadaşıyla birlikte cemaatini Zürich'te bağımsız, köktenci bir Anabaptist kilise biçiminde örgütlemeye başladı. Çocuk ve yetişkin vaftizleri üzerine süren tartışma Ocak 1525'te kent meclisinin çocuk vaftizini savunması ve Grebel'den kilisesinin örgütlenme çalışmalarına son vermesini istemesiyle sonuçlandı. Ama Grebel karara uymayarak, yakın tarihte bilinen ilk yetişkin vaftizini gerçekleştirdi. Ayrıca komşu kentlerde yandaş kazanma girişiminde bulundu.

Misyonerlik çalışmalarındaki başarılarına karşın Grebel ölünceye değin sürekli engellerle karşılaştı. Zürich'te iki kez ve toplam altı ay hapsedildi. Öteki Kardeşlik kiliseleri gibi Grebel de sade yaşamın erdemine ve bütün din savaşlarına karşın şiddeti reddetmek gerektiğine inanıyordu. Günümüze ulaşan yazıları, Sankt Gallen'de korunan 69 mektuptan oluşur.

Yazımı aynı olan başlıklar kişiler, yerler, kavram, kurum ve nesneler biçiminde sıralanmıştır.

Grechetto, Il *bak.* Castiglione, Giovanni Benedetto

Greco, El, asıl adı DOMENIKOS THEOTOKÓPOULOS (d. 1541, Kandiye, Girit - ö. 7 Nisan 1614, Toledo, İspanya), İspanyol resminin en büyük ustası. Döneminde tam anlaşılamayan ve çelişkili duygular yaratan kendine özgü dramatik ve anlatımcı üslubu, 20. yüzyılda büyük övgüyle karşılanmıştır. "Kont Orgaz'ın Gömülmesi" (1586-88, Santo Tomé Kilisesi) başyapıtı olarak nitelenir.

Erken dönemi. El Greco, Yunan asıllı olduğunu hiçbir zaman unutmamış, yapıtlarını çoğu kez Yunan harfleriyle yazdığı asıl adıyla imzalamıştır. El Greco (Yunanlı) adını, sanatçıların çoğu kez doğdukları kentin adıyla anıldıkları İtalya'da benimsemiştir. Adının başındaki "El" sözcüğünün Venedik lehçesi ya da daha büyük olasılıkla İspanyolca olduğu sanılır.

16. yüzyılda Girit, Venedik yönetimi altında olduğu için, El Greco da Venedik yurttaşı sayılıyordu. Tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, büyük olasılıkla 1560-66 arasındaki bir tarihte, öğrenim görmek üzere Venedik'e gitti. Orada, dönemin en büyük ustası sayılan Tiziano'nun atölyesine girdi. El Greco'nun İtalya dönemiyle ilgili bilgiler sınırlıdır. Minyatür ressamı Giulio Clovio'nun(*) Kardinal Alessandro Farnese'ye yazdığı 16 Kasım 1570 tarihli mektupta ondan "Tiziano'nun öğrencisi Kandiyeli genç bir ressam"ın Farnese Sarayı'nda kalabilmesi için izin istediği bilinir. "Yunanlı ressam"ın adı, Farneseli bir görevlinin 8 Temmuz 1572'de kardinale yazdığı mektupta da geçer. Bu tarihten kısa bir süre sonra, 18 Eylül 1572'de "Yunanlı

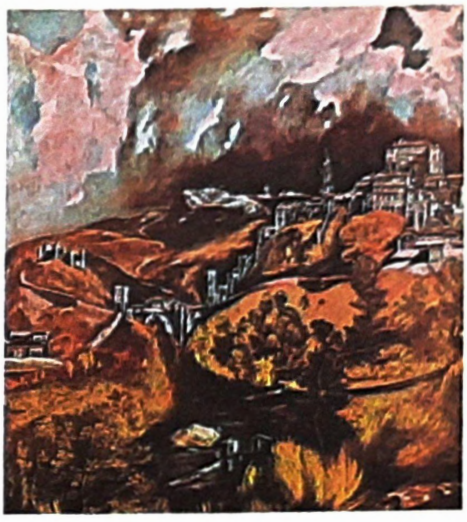

"Toledo Manzarası", El Greco'nun yağlıboya çalışması, y. 1595; Metropolitan Sanat Müzesi, New York
Anadolu Yayıncılık Arşivi

Dominikos"un Roma'daki Aziz Luka Loncası'nı ziyaret ettiği bilinir. El Greco'nun Roma'da ne kadar kaldığına ilişkin kesin bilgiler yoksa da, İspanya'ya gitmeden önce yaklaşık 1575-76 yıllarında Venedik'e döndüğü sanılır.

El Greco'nun İtalya'da yaptığı bazı resimler bütünüyle 16. yüzyıl Venedik Rönesans üslubundadır. Bunlarda, yaşlı adam yüzlerinin dışında, Bizans sanatının etkileri görülmez. "İsa Tüccarları Tapınaktan Kovuyor" (y. 1595, Ulusal Galeri, Londra) gibi erken tarihli resimlerinde bile yüksek Rönesans üslubuna özgü mimarlık öğelerine yer vermiş, figürleri de gelişmiş bir perspektif anlayışıyla yerleştirmiştir. Portre alanındaki üstün yeteneği ilk kez İtalya'da Giulio Clovio ve Vincentio Anastagi portreleriyle ortaya çıkmıştır.

Gelişme dönemi. El Greco Toledo'ya yerleşmeden önce 1577 ilkbaharında Madrid'e gitti. İspanya'ya gitmesinin temel nedeni, II. Felipe'nin Madrid'in yaklaşık 40 km kuzeybatısındaki El Escorial Sarayı'nda yapmayı tasarladığı San Lorenzo Kraliyet Manastırı projesiydi. Bu tasarıya ilişkin bilgileri büyük bir olasılıkla Roma'da Farnese Sarayı kütüphanecisi olan hümanist Fulvio Orsini aracılığıyla tanıdığı İspanyol din adamlarından almıştı. Ayrıca bu dönemde Roma'da bulunan din adamı Luis de Castilla ile çok yakın bir ilişki içinde olduğu, hatta Luis'in vasiyetini yerine getirmek üzere seçilen iki kişiden biri olduğu da bilinir. El Greco İspanya'daki ilk siparişini (büyük olasılıkla daha İtalya'dayken) Luis'in kardeşi Diego de Castilla'dan aldı.

1578'de Toledo'da El Greco ile Doña Jerónima de Las Cuevas'ın tek oğulları Jorge Manuel doğdu. El Greco'nun oğlunu kabul etmesine, çeşitli belgelerde ve vasiyetinde Jerónima'ya yer vermesine karşın, resmen evli değillerdi. Birçok yazarı şaşırtan bu durum çoğunlukla, El Greco'nun Girit'te ya da İtalya'da geçirmiş olduğu mutsuz bir evlilikten ötürü resmî bir ilişkiye girmek istememesiyle açıklanır. El Greco yaşamının bundan sonraki bölümünü Toledo'da geçirdi. Çeşitli kilise ve manastırlardan art arda aldığı siparişleri gerçekleştirdi. Onde gelen humanistlerle, bilim adamları ve rahiplerle dostluklar kurdu. Mimar Alonso de Covarrubias'ın oğlu, klasik metinler uzmanı Antonio de Covarrubias arkadaşıydı; El Greco onun bir portresini de yapmıştı. II. Felipe'nin vazı ve İspanya'daki Trinityen tarikatının başı Peder Hortensio Paravicino dört sonesini El Greco'ya adamıştı. Bunlardan birinde, El Greco'nun yaptığı bir portresinden de söz ediyordu. Luis de Góngora y Argote de El Greco'nun ölümünde bir sone yazmıştı. Çevresindeki en yakın kişiler arasında yazar Don Pedro de Salazar de Mendoza da vardı. Ölümünden sonra derlenen belgeler El Greco'nun olağanüstü kültürlü ve tam bir Rönesans hümanisti olduğunu ortaya çıkarmıştır. Sonradan kitaplığında önemli Yunan yazarlarının Yunanca yapıtları, çok sayıda Latince, İtalyanca ve İspanyolca kitap, Plutarkhos'un *Bio paralleoi*'si (*Hayatlar*, 1945, 2 cilt), Petrarca'nın şiirleri, Ariosto'nun *Orlando furioso*'su (Çılgın Orlando), Yunanca bir Kitabı Mukaddes, ayrıca Trent Konsılı tutanakları, Vitruvius, Vignola, Albertı, Palladio ve Serlio'nun mimarlık üzerine yazdığı yazılar gibi çeşitli metinler bulunmuş ve ilgi alanının ne kadar yaygın ve geniş olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca kendi çizimleriyle (bugün kayıp olan) bir Vitruvius nüshası hazırladığı da bilinir.

El Greco 1585'te Villena markısının ortaçağ sonlarında yapılmış büyük sarayında yaşamaya başladı. Villena Sarayı'nın yanındaki, bugün Greco Evi ve Müzesi olan evde hiç oturmadı. Belki de lüks bir yaşamdan çok, atölye olarak kullanabileceği geniş mekânlara gereksinimi vardı ve bu nedenle sarayda yaşamayı sürdürmüştü. Tarihçi Francisco de Pisa 1605'te Villena Sarayı'nın kentteki en güzel yapılardan biri olduğunu yazar. Dolayısıyla, bazı romantik yazarların öne sürdüğü gibi El Greco yoksulluk içinde bir harabede yaşamamış, öldüğünde büyük bir miras bırakmamakla birlikte, rahat bir yaşam sürmüştür.

El Greco'nun İspanya'da aldığı ilk sipariş Toledo'daki Santo Domingo el Antiguo Kilisesi'nin ana ve yan altarlarının (1577-79) yapımı idi. El Greco bu önemde ve boyutta bir işi daha önce hiç üstlenmemişti. Andrea Palladio üslubundaki altar çerçevelerinin mimari tasarımını da kendisi hazırladı. Bütün dehasını ortaya koyan ana altardaki "Meryem'in Göğe Çıkışı", yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Bu resimde figürler ön plana çekilmiş, Havariler de parlak renklerle yepyeni bir canlılık kazanmıştı. Gerek renk kullanımı, gerekse belirli etkiler elde etmek amacıyla beyaza yer vermesi, bir anlamda Venedik etkilerinin sürdüğünü gösterir. Ama renklerin yoğunluğu ve karşıtlıkların uyumsuzluğa varan boyutlarda kullanılması, bütünüyle El Greco'nun özgün üslubunun ürünüydü. Ana altarın üst bölümünde yer alan "Üçleme"deki (Prado Müzesi, Madrid) İsa'nın çıplak vücudunda görülen heykelsi nitelikler, El Greco'nun, Michelangelo'nun sanatını ne kadar özümsediğini gösterir. Aynı etkiler, yan altardaki "İsa'nın Dirilişi"nde de ayakta duran askerlerin ve uyuyanların kontrapost pozlarında açıkça izlenir.

El Greco'nun bu dönemde gerçekleştirdiği bir başka önemli yapıt da, "İsa'nın Giysilerinden Soyulması"dır (1577-79, Toledo Katedrali). El Greco bu resimde kompozisyonu uzunlamasına düzenleyerek ve ön plandaki figürleri sıkışık biçimde istifleyerek İsa'nın

çektiği acıyı daha yoğunlukla yansıtmıştır. Mekânı yok etme yöntemi de büyük ölçüde maniyerist bir yaklaşımdır. Ayrıca geç dönem Bizans resimlerinde olduğu gibi kalabalığı, bir dizi sıkışık, hatta üst üste getirilmiş başlarla verme yönteminden de esinlendiği sanılır. Bu resim için tasarladığı altın yaldızlı ahşap altarın büyük bölümü yok olmakla birlikte, çerçevenin alt orta bölümündeki "Aziz Ildefonso'nun Mucizesi" adlı küçük kabartma günümüze ulaşmıştır.

El Greco'nun insan figürünü inceltip uzatma eğilimi bu dönemde iyice belirginlik kazanır ("Aziz Sebastianus"). Benzer bir eğilim başta Michelangelo'da, Tintoretto ve Veronese gibi Venedikli ressamlarda ve başka maniyeristlerde de izlenir. "İsa'nın Çarmıha Gerilmesi ve Bağışçılar"da dramatik görünümlü bulutlara dayanan İsa'nın ince uzun vücudu, sanatçının geç üslubunun habercisidir.

El Greco'nun II. Felipe sarayı ile ilişkisi kısa sürdü ve başarısız oldu. Yaptığı "Kutsal Birlik Alegorisi" ("II. Felipe'nin Düşü", 1578-79, El Escorial, Madrid) ve "Aziz Mauricius'un Şehit Edilmesi" (1580-82, El Escorial) adlı resimlerden ikincisi kralı hiç memnun etmemişti. Kendisinden bunun yerine aynı konuyu işleyen ikinci bir resim yapması istenince El Greco sarayla ilişkisini kesti. Bu resimde Aziz Mauricius'la çevresindeki figürlerin turkuvaz rengi giysileri ile bir başka figürün parlak sarı giysisinin oluşturduğu alışılmadık karşıtlık, kralı epeyce rahatsız etmiş olmalıydı. Resimde biçimin renkle tanımlanması, mekândaki atmosferik etki ve yanılsamacı öğeler kadar, fırça vuruşları da Venedik üslubunun özelliklerindendi.

"Kont Orgaz'ın Gömülmesi" bütün dünyada El Greco'nun başyapıtı sayılır. Resmin üst bölümündeki Gloria'nın (Cennet) doğaüstü görünümü ile alt bölümdeki etkileyici bir dizi portre El Greco'nun dehasını yansıtır. El Greco burada Cennet'le yeryüzünü kesin bir biçimde birbirinden ayırmıştır; üst bölüme yarı soyut, kıvrımlı bulutlarla hayalet görünümlü iri aziz figürlerini yerleştirmiş, alt bölümde ise her şeyin ölçeğini ve oranlarını normal tutmuştur. Efsaneye göre, Kilise'ye yaptığı bağışların ödülü olarak Orgaz kontunu mezara indirmek üzere Aziz Augustinus ve Aziz Stephanos mucizevi olarak ortaya çıkarlar. Resimde ölünün üzerine doğru saygıyla eğilen azizlerin giysilerindeki altın yaldız ve kırmızı renkler kontun zırhında yansımaktadır. Sol yandaki küçük çocuk El Greco'nun oğludur. Çağdaş giysiler içindeki öbür figürlerin önde gelen Toledolular olduğu kesindir. Bu resimde El Greco'nun maniyerist kompozisyon anlayışı, özellikle sahnenin tam karşıdan (cepheden) verilmesiyle ortaya çıkmaktadır.

Geç dönemi. 1590'dan ölümüne değin geçen süre El Greco'nun en verimli yılları oldu. Toledo çevresindeki kilise ve manastırlara "Kutsal Aile ve Mecdelli Meryem" ve "Kutsal Aile ve Azize Anne" gibi birçok resim yaptı. "Bahçede Acı Çekme" adını verdiği birkaç resminde parlak, soğuk ve uyumsuz renkli, garip biçimli bulutlarla yarattığı doğaüstü bir dünyayı işledi. On bir kez resmettiği "Çarmıh Taşıyan İsa"nın ise sayısız kopyası yapıldı. El Greco, Aziz Dominigo de Guzman, Mecdelli Meryem, Aziz Hieronymus, Aziz Petrus gibi önemli azizleri birçok resminde tekrar tekrar betimledi; ama Aziz Francesco en sık işlediği azizdi. 1611'de El Greco'yu ziyaret eden İspanyol ressam ve sanat kuramcısı Francisco Pacheco onu en iyi Aziz Francesco yorumcusu olarak nitelemiştir. El Greco'nun en çok işlediği sahne ise "Aziz Francesco'yla Peder Léon Ölüm Üzerine Düşünürken"di. Toplam 13 tuvalden oluşan iki önemli dizisinde ise İsa ile 12 Havariyi ele almıştı. Bunlardan biri Toledo Katedrali'nde (1605-10), öbürü ise tamamlanmamış olarak (1612-14) Greco Evi ve Müzesi'ndedir. Cepheden verilen Hz. İsa ortaçağ Bizans figürlerini anımsatır, ama renkler ve fırça vuruşları Venedik tekniğinin özgün El Greco yorumlarıdır. Bu resimlerdeki yoğun dinsel hava Karşı-Reform sırasında İspanya'da Katolik Kilisesi'nin gücünü yansıtır. Yunanistan'da doğmuş, İtalya'da yetişmiş olmasına karşın El Greco kendisini İspanya'daki dinsel ortama o kadar kaptırmıştı ki, İspanyol mistisizmini görsel olarak en iyi temsil eden sanatçı oldu. Bu üç kültürden gelen birikimiyle, hiçbir okula dahil edilemeyen, kendine özgü, duyguları ve düş gücü aşılamayan, yalnız bir deha olarak yaşadı.

Yaşamının son 15 yılında bir dizi önemli sipariş aldı. Toledo'daki San José Şapeli için üç altar (1597-99), Colegio de Doña María de Aragon için üç resim (1596-1600), Madrid'deki bir Augustinusçu manastır ve Illescas'taki bir hastane (Hospital de la Caridad) için bir ana altar ile dört yan altar ve "Aziz Ildefonso" adlı bir de resim (1603-05) yaptı.

El Greco'nun son dönem yapıtları, figürlerdeki yoğun biçim bozmalarla belirginlik kazanır. Kendi mezar odası için 1612-14 arasında gerçekleştirdiği "Çobanların Tapınması" bu özelliklerin en belirgin olduğu resimlerindendir. Parlak ve uyumsuz renkler garip pozlardaki garip biçimli çobanların yüzlerindeki vecd ve hayret ifadesini artırır. Yarım kalmış "Aziz Yuhanna'nın Görüsü"nde ise El Greco, eşi bulunmaz düş gücüyle bütün doğa kurallarını bir yana itmiş, hatta bunların çok ötesine geçmiştir. San Vicente Kilisesi için tasarladığı "Günahsız Doğum" da uzun, garip biçimli melekler tarafından taşınan Meryem, Cennet'e doğru vecd içinde uçar gibidir. Resmin alt bölümündeki fantastik Toledo manzarası, ürkütücü bir ay ışığının parlaklığı altında, soyut bir anlayışla işlenmiştir.

Günümüze ulaşan üç manzara resminde, El Greco'nun betimlemeden çok, konuyu dramatize etme eğilimi ağır basar. "Toledo Manzarası"ndaki (y. 1595, Metropolitan Sanat Müzesi, New York) fırtınalı, uğursuz hava, "İsa'nın Çarmıha Gerilmesi ve Bağışçılar"daki koyu dramatik havayı anımsatır. El Greco atölyede yaptığı bu resimde, istediği kompozisyon düzenini elde edebilmek için yapıların asıl yerlerini değiştirmiştir. "Toledo Manzarası ve Planı"nda ise (1610-14) yapıların tümünü beyaza boyayarak düşsel bir etki yaratmış, ayrıca tuvalin üstüne yazdığı bir notta San Juan Bautista Hastanesi'ni, daha iyi görünsün diye bir bulut üstüne yerleştirdiğini ve resmindeki haritanın Toledo sokaklarını gösterdiğini belirtmiştir. Sol yanda betimlediği ırmak tanrısı, Toledo'nun çevresini dolanan Tagus Irmağını simgeler. El Greco, İtalya'da da yaşamış olmasına karşın, klasik Roma temalarına pek az yer vermiştir. Birçok Rönesans sanatçısının en sevdiği mitolojik konulardan olan "Laokoon"da (1610-14, Ulusal Sanat Galerisi, Washington, D.C.) antik Troya yerine bir Toledo görünümü işlemiş, ayrıca Laokoon figürünü anlamlı bir biçimde ama koskoca gövdesiyle yerde kıvranırken betimleyerek klasik resim geleneğini hiçe saymıştır.

El Greco temelde dinsel resimler yapmışsa da, az sayıdaki portreleri de üstün nitelikli-dir. "Peder Hortensio Felix Paravicino" (1609, Güzel Sanatlar Müzesi, Boston) ve "Kardinal Don Fernando Niño de Guevara" (y. 1600, Metropolitan Sanat Müzesi, New York) Raffaello'nun başlattığı din adamlarını oturur pozda betimleme geleneğine uygun olarak işlenmiştir. Bir Triniteryen keşişi, ünlü bir hatip ve şair olan Paravicino, duyarlı ve akıllı bir kişilik olarak yansıtılmıştır. Cepheden verilen portrede beyaz cüppe ile siyah pelerin oldukça etkileyici bir karşıtlık oluşturur. Kardinal ise kırmızı giysileriyle, emir vermeye alışık bir tavır içinde görülür. "Jeronimo de Cevallos" ise (1605-10) son derece sevecen bir havada, yarım boy bir portredir. Yalın bir anlatımla unutulmaz tipler yaratan El Greco, bu konuda Tiziano ve Rembrandt'la eşdeğer tutulur.

El Greco Toledo'da Santo Domingo el Antiguo Kilisesi'ne gömüldü; ama rahibelerle çıkan bir anlaşmazlık sonucu oğlu daha sonra aile mezarlığını San Torcuato Kilisesi'ne taşıdı. Yüz yıl kadar önce kilisenin yıkılmasıyla El Greco'nun mezarı da yok oldu. Ölümünden sonra Toledo'da önemli hiçbir izleyicisi kalmadı. Yalnızca oğlu ve bazı adı bilinmeyen ressamlar yapıtlarının zayıf kopyalarını yaptılar. Üslubu o kadar kişisel ve özgündü ki, ölümünden sonra kimse bu üslubu sürdüremedi. Ayrıca artık maniyerizmin de etkisi azalmış, Caravaggio ve Carracci gibi barok üslupta çalışan yeni sanatçılar ortaya çıkmıştı.

El Greco'nun yaşamıyla ilgili ilk çalışma Manuel B. Cossio'nun iki ciltlik *El Greco* (1908) adlı yapıtıdır. Harold E. Wethey'nin yazdığı *El Greco and His School* (1962, 2 cilt; El Greco ve Okulu) adlı yaşamöyküsü, El Greco'nun özgün yapıtlarıyla bunların kopya ve sahtelerini sıralayan bir katalog da içerir.

Greçaninov, Aleksandr (Tihonoviç) (d. 25 Ekim 1864, Moskova, Rus Çarlığı - ö. 3 Ocak 1956, New York kenti, ABD), dinsel yapıtları ve çocuk müziği parçalarıyla tanınan Rus besteci.

Moskova Konservatuvarı'nda piyano ve kompozisyon öğrenimi gördü. 1890'dan 1893'e değin Petersburg'da Rimski-Korsakov'la kompozisyon ve orkestra düzenlemeleri çalışmaları yaptı. *Birinci Yaylı Çalgılar Dörtlüsü* (1894), *Birinci Senfoni*'si (1894) ve şarkılarıyla kısa zamanda tanındı. *Dobrinya Nikitiç* adlı operası 1903'te sahnelendi. Dokuz yıl sonraki *Soeur Beatrice* (Rahibe Beatrice) operası ise sahneye koyulur koyulmaz dini aşağıladığı gerekçesiyle kaldırıldı. Greçaninov bütün müzik biçimlerini denedi; çok sayıda piyano parçası, şarkı, koro yapıtı besteledi. Ama besteleri belli bir kişisellikten yoksundu. Daha sonra yazdığı dinsel müzik çalgı eşlikli olduğundan Ortodoks ayininde kullanılmaya uygun değildi. 1917 Devrimi'ne değin yazdığı dinsel müzik için ödenek aldı. 1940'ta önce Paris'e, ardından da ABD'ye gitti ve ABD yurttaşlığına geçti.

Greeley, ABD'de, Colorado eyaletinin kuzey kesimindeki Weld ilinin (*county*) merkezi (1874) kent. Denver'ın 80 km kuzeydoğusunda, 1.422 m yükseklikte yer alır. *New York Tribune* gazetesinin tarım sayfasını yöneten Nathan Meeker'ın gazeteci ve siyaset adamı Horace Greeley'nin desteğinde örgütlediği Union Colony adlı bir kooperatif tarım işletmesi olarak 1870'te kuruldu. Günümüzde de ekonomisi tarıma dayanır; başlıca sanayi dalları gıda işleme ve konserveciliktir. Sığır besiciliği de büyük önem taşır; hayvanların satıştan önce barındırıldığı geniş alanlar vardır. Kent çevresin-

deki arazilerde yaygın olarak uygulanan sulamada Cache la Poudre ve Güney Platte ırmaklarıyla Colorado-Big Thompson kanal projesinden yararlanılır. Yörede petrol, doğal gaz ve kömür de çıkarılır. Yükseköğrenim kurumları Kuzey Colorado Üniversitesi (1890) ve Aims Community College'dır (1967). Yeniden inşa edilmiş eski bir kürk ticaret merkezi (1837) olan Vasquez Kalesi ile Kayalık Dağlar Ulusal Parkı yakınlardadır. Nüfus (1990) kent, 60.536; metropoliten alan, 131.821.

Greeley, Horace (d. 3 Şubat 1811, Amherst, New Hampshire - ö. 29 Kasım 1872, New York kenti, ABD), 1850'lerde Kuzey'deki kölelik karşıtı duyguları yansıtan yazılarıyla tanınan ABD'li gazeteci.

Vermont'daki East Poultney'de bir matbaacının yanında çıraklık yaptı. New York'a taşındıktan sonra *The New Yorker* (1834)

Horace Greeley, Thomas Nast'in suluboya çalışması, 1872; Ulusal Portre Galerisi, Washington, D.C.
National Portrait Gallery, Smithsonian Institution, Washington, D.C.

adlı yeni bir edebiyat dergisinin yayın yönetmeni oldu. Liberal görüşleriyle New Yorklu siyasetçi Thurlow Weed'in dikkatini çekerek, onun isteği üzerine 1838 ve 1840 seçimlerinde siyasal kampanya dergileri yayımladı. Whig'lerin mücadelesine önemli katkıda bulunan bu yayınlar, Greeley'nin, Weed'in yanı sıra New York valisi William H. Seward ile 1854'e değin süren yakın siyasal ilişkilerinin başlangıcını oluşturdu.

Gazetecilikteki bu başarısı üzerine daha büyük bir gazete işine girişerek 1841'de *New York Tribune*'u kurdu. Yaşamının sonuna değin yönettiği bu gazete, reformları, ekonomik ilerlemeyi ve kitlelerin yaşam koşullarının iyileştirilmesini savunan, Whig yanlısı bir çizgi izledi. Haber toplamadaki başarısı, düşünsel ve ahlaksal konulara karşı ilgisiyle yüksek bir düzey tutturdu. Çok sayıda nitelikli başyazı yazan Greeley, döneminin en parlak yayın yönetmeni olarak ün yaptı. Geniş ve uzman kadrosuyla gazeteyi Kuzeyli okuyucuların "Siyasal Kitabı Mukaddes'i" durumuna getirdi. New England'a özgü katı ahlakçı değerlerle yetiştiğinden içki, tütün, kumar, fuhuş ve ölüm cezasına karşı amansız bir mücadele yürüttü. Çeşitli eğitim reformlarını, özellikle genel ve parasız eğitimi savundu; üretici kooperatiflerini destekledi. Kadınlara oy hakkına ise karşı çıktı.

Yaşamının tutkusu olan başkanlığa seçilme konusunda Whig yandaşlarından gerekli desteği göremeyince, 1850'lerin başlarında giderek sertleşti. Hem ahlaki, hem de ekonomik gerekçelerle karşı çıktığı kölelik konusunda partinin gösterdiği kararsızlık, düş kırıklığını daha da artırdı. 1854'ten sonra kuruluşuna yardım ettiği Cumhuriyetçi Parti'yi desteklemeye başladı. Kuzey'de giderek yükselen kölelik karşıtı akımı destekleyen gazetesi, Güneyli köle sahiplerinin büyük tepkisini çekti. Başyazılarında kölelik konusunda bir uzlaşmaya gitme görüşünü sürekli eleştirdi. Federal birimlere belirli yasaları uygulamada serbestlik tanınmasına karşı çıktı. Kölelik karşıtlarının serbestçe konuşma ve haberleşme haklarını savundu. Kansas'ta köleliğe karşı çıkan Özgür Toprak Partisi saflarında yer alanları destekledi. Kaçak köleleri izleyen federal köle avcılarına karşı direnme görüşünü savundu.

Amerikan İç Savaşı'nın başlamasından (1861) sonra, kölelerin serbest bırakılması ve azatlı kölelerin medeni haklarının savunulmasında genellikle Radikal Cumhuriyetçilerin yanında yer almakla birlikte tutarsız bir çizgi izledi. 1864'te Başkan Abraham Lincoln'ın yeniden aday gösterilmesine karşı çıktığı ve 1867'de Amerika Konfedere Devletleri'nin eski başkanı Jefferson Davis'in kefalet belgesini imzaladığı için halkın gözündeki saygınlığı azaldı.

Bir ölçüde siyasi kırgınlıkların, bir ölçüde de Başkan Ulysses S. Grant'ın birinci başkanlık döneminde (1869-73) ortaya çıkan yolsuzlukların etkisiyle, 1872'de bir grup muhalif Cumhuriyetçiyle birlikte Liberal Cumhuriyetçi Parti'yi(*) kurdu. 1872'deki başkanlık seçimlerinde bu partiden aday gösterildi. Seçim kampanyası boyunca acımasız saldırılara hedef oldu. Partisinin deneyimsizliğine karşın, genel oyların yüzde 40'tan fazlasını aldı. Bununla birlikte, seçmenler kurulu toplanmadan ölünce 86 oyu dört önemsiz aday arasında dağıldı. Yaşamına ilişkin en iyi kaynak, G. G. van Deusen'in yazdığı *Horace Greeley, Nineteenth Century Crusader*'dır (1953; Horace Greeley, 19. Yüzyıl Savaşçısı).

Greely, Adolphus Washington (d. 27 Mart 1844, Newburyport, Massachusetts - ö. 20 Ekim 1935, Washington, D.C., ABD), Kuzey Kutbu'na yaptığı seferlerle Ellesmere Adası, Kanada ve Grönland kıyısında birçok yerin keşfedilmesini sağlayan ABD Kara Kuvvetleri subayı. Grönland kıyılarında 83°24' kuzey enlemine kadar çıkarak bir rekor kırmıştır.

Greely, 11 ülkenin desteklediği ortak bilimsel araştırma programı I. Uluslararası Kutup Yılı (1882-83) sırasında Ellesmere Adasının kuzeydoğusundaki, Fort Conger'da bulunan ABD istasyonunun komutanıydı. Toplam 25 subay ve görevliden oluşan keşif heyeti, Ağustos 1881'den Ağustos 1883'e değin hava durumu ve gelgit olayı üzerine her gün 500 gözlem yapmanın yanı sıra maden, bitki ve hayvan örnekleri toplayıp inceledi. Kızakla yapılan gezilerde birçok yer, bu arada Ellesmere'in batı yakasındaki Greely Fiyordu ve Hazen Gölü keşfedildi. Ağustos 1883 başlarında gelmesi gereken yardım gemisi ulaşamayınca, Fort Conger'ı terk ederek küçük teknelerle güneye doğru yola çıkan ekip, 51 günde 805 km yol alarak 15 Ekim'de Smith Boğazındaki Bedford Pym Adasında karaya çıktı. Kırk günlük erzakla 250 gün süren kışı geçiren ve yardım gemisinin gelişine yakın

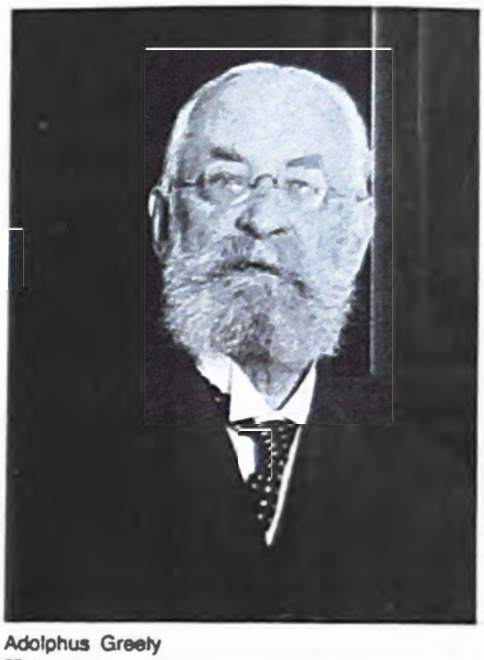

Adolphus Greely
EB Inc

deri giysilerini yemek zorunda kalan ekipten yalnızca Greely ve altı kişi hayatta kalabildi.

Greely sonraki yıllarda Filipinler, Alaska ve başka yerlerde haberleşme hatları kurmakla görevlendirildi. 1887'de tuğgeneral rütbesiyle işaret birliği komutanlığına yükseltildi. Amerikan Coğrafya Derneği'nin kuruluşunda (1888) önemli rol oynadı. Birçok yapıtı arasında *Three Years of Arctic Service* (1886; Kuzey Kutbunda Üç Yıl Görev) ve *Handbook of Polar Discoveries* (5. bas., 1910; Kutup Keşifleri Elkitabı) sayılabilir.

Green, Adolf *bak.* Comden, Betty ve Green, Adolf

Green, Alice Stopford, eö ALICE SOPHIA AMELIA STOPFORD (d. 30 Mayıs 1847, Kells, Meath - ö. 28 Mayıs 1929, Dublin, İrlanda), İrlandalı tarihçi.

1874'ten sonra Londra'ya yerleşti. 1877'de tarihçi John Richard Green'le evlendi. 1883'te kocasının ölümünden sonra Green'in evi, Florence Nightingale ve Winston Churchill gibi çok değişik çevrelerden Londralıların uğrak yeri oldu. İlk tarih kitabı *Henry II*'yi (1888; II. Henry), John Morley'nin yayımladığı "İngiliz Devlet Adamları" dizisi için yazdı.

Green, *Town Life in the Fifteenth Century*'yi (1894; 15. Yüzyılda Kent Yaşamı) yazdıktan sonra eski İrlanda tarihi ve çağdaş İrlanda milliyetçiliğiyle ilgilenmeye başladı. *The Making of Ireland and its Undoing* (1908; İrlanda'nın Oluşumu ve Çözülmesi) adlı yapıtında, İrlanda'nın bütün uygarlığının başka ülkelerden, özellikle de İngiltere'den kaynaklandığı yolundaki yaygın inanca karşı çıktı. İrlanda'ya bağımsızlık veren 1921 İngiltere-İrlanda Antlaşması'nı destekledi. O tarihte Dublin'e yerleşmiş bulunan Green, İrlanda'nın ilk senatör adaylarından biri oldu (Aralık 1922). *A History of the Irish State to 1014* (1925; 1014'e Değin İrlanda Devleti'nin Tarihi) Green'in son büyük tarih yapıtıdır.

Green, Charles (d. 31 Ocak 1785, Londra - ö. 26 Mart 1870, Londra, İngiltere), 1836'da iki arkadaşıyla birlikte Londra'daki Vauxhall Gardens'dan Almanya'daki Weilburg'a kadar balonla uçan İngiliz baloncu.

Charles Green, Hilaire Le Dru'nün bir oymabaskısından ayrıntı, 1835
National Portrait Gallery, Londra

768 km'lik yolu 18 saatte alan Green'in bu rekoru 1907'ye değin kırılamadı. Bu uçuşta kendisine eşlik eden Monck Mason ve Robert Hollond yolculuk giderlerini karşıladılar. Green 1821'de balonlarda hidrojen yerine daha ucuz olan kömürden çıkarılma havagazını kullanmayı denedi ve bu uygulama sonradan baloncuların çoğu tarafından benimsendi. Green Atlas Okyanusunu geçmeyi planladıysa da buna girişemedi. Bu amaca yönelik olarak tasarladığı balonun küçük bir modelini 1840'ta uçurdu; bu balonda ilk kez mekanik bir pervane düzeneği kullandı.

Green, Duff (d. 15 Ağustos 1791, Frankfort yakınları, Kentucky, Virginia Kolonisi ö. 10 Haziran 1875, Dalton Georgia, ABD), ABD'li gazeteci. Başkan Andrew Jackson'ın "mutfak kabinesi" olarak bilinen danışmanlar grubunun en etkili üyelerindendi.

1812 Savaşı'na katıldıktan sonra Missouri'de kadastro memurluğu ve posta müteahhitliği yaptı. Ardından eyaletin kurucu meclisinde görev aldı ve Missouri Eyalet Meclisi'ne seçildi. 1824 seçimlerinde, yayın yönetmeni olduğu *St. Louis Enquirer* aracılığıyla Andrew Jackson'ı destekledi. 1826'da Washington, D.C.'de Jackson yanlısı Demokratların başta gelen yayın organı *United States Telegraph*'ı kurdu. Jackson'ın başkan seçilmesinden (1828) sonra Kongre basımevinin başına getirildi. Ama 1831'de Jackson'dan uzaklaşarak John C. Colhoun'u desteklemeye başladı.

1840'ta yazılarıyla W. H. Harrison'ın başkan seçilmesi için çalıştı. Başkan William Henry Harrison'ın ölümünden (Nisan 1841) sonra başkan olan John Tyler, Green'i gayri resmî temsilci olarak İngiltere'ye gönderdi. Orada bulunduğu yıllarda siyasal yazılarıyla çok sayıda okur kazandı. 1844'te ABD'ye döndükten sonra New York'ta çıkarmaya başladığı *The Republic* adlı gazetede serbest ticareti, Batı'ya yerleşimin özendirilmesini, devlet memurluğu sisteminde çeşitli reformlar yapılmasını, karayolu yapımına ve öteki bayındırlık işlerine hız kazandırılmasını savundu.

Green, Güney eyaletlerinin Birlik'ten ayrılmasına karşı çıktıysa da sonradan Konfederasyon'un safında yer aldı, mülkiyetindeki çelik fabrikasını Konfederasyon'un hizmetine verdi. Yaşamının son yıllarında ekonomik konularda kitap ve broşürler yazdı, 1864'te Crédit Mobilier'a kaptırdığı demiryolu hisselerini geri almak için çalıştı.

Green, George (d. 14 Temmuz 1793, Sneinton, Nottinghamshire - ö. 31 Mart 1841, Sneinton, İngiltere), İngiliz matematikçi. Elektriğe ve magnetizmaya ilişkin matematiksel bir kuram geliştirmeye girişen ilk bilim adamıdır. Onun bu alandaki çalışmaları İngiltere'de modern matematiksel fiziğin yaygınlaşmasını sağlamıştır.

Önceleri fırıncılık yapan Green, daha sonra matematikle ilgilenmeye başladı ve bu alanda kendi kendini eğitti. *Essay on the Application of Mathematical Analysis to the Theory of Electricity and Magnetism* (1828; Matematiksel Analizin Elektrik ve Magnetizma Kuramına Uygulanması Üzerine Makale) adlı yazısında, Fransız matematikçi Siméon Poisson'un elektrik ve magnetizma konularındaki araştırmalarını genişletti ve genelleştirdi. Ayrıca "potansiyel" kavramını ortaya attı ve bugün kendi adıyla tanınan bir teorem geliştirdi; onun bu teoremi magnetik alan ve elektrik alanı potansiyellerinin özelliklerinin araştırılmasına yönelik çalışmalarda yaygın olarak kullanıldı. Green'in bu makalesi 1846'da William Thomson (sonradan Lord Kelvin) tarafından yeniden basılıncaya değin fazlaca önemsenmedi.

1832 ve 1833'te akışkanların denge yasaları, *n*- boyutlu uzaydaki çekimler ve katı bir elipsoidin titreşimleriyle çalkalanan bir akışkanın hareketi üzerine makaleler yazan Green, 40 yaşında girdiği Cambridge Üniversitesi'nden 1837'de matematik dalında sınıfın dördüncüsü olarak mezun oldu. 1839'da Cambridge'deki Gonville and Caius College'da öğretim üyeliğine atandı.

Green, Henry, asıl adı HENRY VINCENT YORKE (d. 29 Ekim 1905, Tewkesbury yakınları, Gloucestershire - ö. 13 Aralık 1973, Londra, İngiltere), İngiliz romancı. İncelikli yergileriyle II. Dünya Savaşı sonrasında İngiliz toplumunun değişmekte olan sınıf yapısını yansıtmıştır. Eton ve Oxford'da öğrenim gördükten sonra, ailesinin Birmingham'daki mühendislik firmasında çalışmaya başladı. Daha sonra firmanın Londra şubesinin işletme müdürü oldu. *Blindness* (1926; Körlük), *Living* (1929; Yaşamak), *Party Going* (1939; Partiye Gidiş), *Caught* (1943; Yakalanmış), *Loving* (1945; Sevmek), *Back* (1946; Dönüş), *Concluding* (1948; Sonuçlandırmak), *Nothing* (1950; Hiç) ve *Doting* (1952; Noktalamak) gibi toplumsal güldürüler yazdı. Görünüşte eğlenceli, hoş bir hava taşıyan romanlarının, daha derinde kolay anlaşılmayan, tedirgin edici bir yapısı vardır. Green, 1943'te *Pack My Bag* (Bavulumu Toplarken) adlı otobiyografisini yayımlamıştır.

Green, Julien (Hartridge) (d. 6 Eylül 1900, Paris, Fransa), ABD kökenli Fransız yazar. ABD'nin Güney'indeki gotik roman akımından izler taşıyan kasvetli yapıtlarıyla tanınır. Fransızca yazdığı ve genellikle Fransa'nın taşra kasabalarında geçen romanlarında, yaşamlarını aşırı ölçüde abarttıkları boş ve sıradan olaylar üzerine kurmuş, nevrotik ve saplantılı kişileri ele alır. 1971'de seçildiği Académie Française'in ABD kökenli ilk üyesidir.

Paris'te yaşayan ABD'li bir işadamının oğlu olan Green, gençliğini Fransa'da geçirdi. On dokuz yaşında ABD'ye giderek Virginia Üniversitesi'ne girdi. 1921'de aynı üniversitede ders vermeye başladıysa da, 1922'de Fransa'ya döndü. II. Dünya Savaşı sırasında gene ABD'de ders verdikten ve 1942-45 arasında ABD Kara Kuvvetleri'nde askerlik yaptıktan sonra yeniden Fransa'ya gitti.

İlk romanı *Mont-Cinère* (1926) hem Fransa'da hem ABD'de ilgi topladı. *Adrienne Mesurat* (1927; *Adrienne Mesurat*, 1964) ise Femina Bookman Ödülü'nü kazandı. Green'in öteki romanları arasında *Léviathan* (1929), *Les Épaves* (1932; Kalıntılar), *Le Visionnaire* (1934; Düş Gören), *Minuit* (1936; Geceyarısı), *Si j'étais vous* (1947; Yerinizde Olsaydım), *La Malfaiteur* (1955; Günahkâr) ve *L'Autre* (1971; Öteki) sayılabilir. Green çeşitli oyunlar da yazdı. Bunlardan *Sud* (1953; Güney), 1973'te Kenton Coe'nun bestelediği bir operaya kaynaklık etmiştir. Green'in tek İngilizce yapıtı *Memories of Happy Days*'dir (1942; Mutlu Günlerin Anısı). 1926 sonrası dönemi kapsayan ve ayrı ciltler halinde yayımlanan *Journals*'daysa (Günlükler) Tanrı ve ölüm üzerine düşüncelerin yanı sıra, Green'in sanatçının ikili yükümlülüğü (Tanrı'ya ve kendine karşı) kavramı da yer alır. Çeşitli denemeleri de bulunan Green'in yapıtları *Oeuvres Completes* (1954-65, 10 cilt; Tüm Yapıtları) başlığıyla yayımlandı. Green 1970'te, Académie Française'in edebiyat dalında verdiği büyük ödülü kazandı. Türkçeye çevrilen öteki yapıtları *Çılgın Kız* (1956) ve *La Voyageur sur la terre*'dir (*Yeryüzünde Bir Yolcu*, 1955).

Green, Paul (Eliot) (d. 17 Mart 1894, Lillington - ö. 4 Mayıs 1981, Chapel Hill, Kuzey Carolina, ABD), ABD'li romancı ve oyun yazarı. Kuzey Carolina folkloruna ve bölgesel temalara yer verdiği yapıtlarıyla, Güneyli Siyahların sorunlarını derin bir kavrayışla işleyen ilk beyaz oyun yazarlarından biri olarak tanınır.

Chapel Hill'deki Kuzey Carolina Üniversitesi'nde, Frederick Henry Koch'tan oyun yazarlığı eğitimi gördü. 1919'da Carolina Oyuncuları için oyunlar yazmaya başladı. En ünlü oyunu olan *In Abraham's Bosom*'da (Abraham'ın Kucağında) bir Siyahın, Siyahlar için okul kurma çabalarını ele aldı. New York kentindeki Provincetown Oyuncuları'nca sahnelenen yapıt, 1927'de Pulitzer Ödülü'nü kazandı. Green'in Büyük Bunalım yıllarındaki yapıtları daha güçlü bir toplumsal eleştiri içerir. Bu dönemin başlıca oyunları bir cezaevindeki pranga mahkûmlarını anlatan *Hymn to the Rising Sun* (Yükselen Güneş İçin İlahi) ile müziğini Kurt Weill'in yaptığı ve değişik bölümlerden oluşan savaş karşıtı, dışavurumcu yapıtı *Johnny Johnson*'dır; her iki oyun da ilk kez 1936'da sahnelenmiştir. Green 1941'de, Richard Wright'ın *Native Son* (1940; *Vatan Evladı*, 1975) adlı romanını Wright'la birlikte oyunlaştırdı. 1930'ların sonlarında yazmaya başladığı *pageant*'lar(*) bütün Güney'de sahnelendi. Green'in *The Stephen Foster Story* (1959; Stephen Foster'ın Öyküsü), *Trumpet in the Land* (1970; Ülkede Trompet) ve *The Lone Star* (1977; Yalnız Yıldız) gibi senfonik oyunları da büyük ilgi toplamıştır.

Green, T(homas) H(ill) (d. 7 Nisan 1836, Birkin, Yorkshire - ö. 26 Mart 1882, Oxford, İngiltere), İngiliz eğitimci, siyaset kuramcısı ve Yeni-Kantçı idealist düşünür. Öğretileriyle, 19. yüzyıl sonundaki İngiliz felsefesi üzerinde çok etkili olmuştur. Yaşamının büyük bölümünü, öğrenimini tamamladıktan sonra 1860'ta öğretim üyesi seçildiği, ardından ders verdiği ve 1878'de ahlak felsefesi profesörlüğüne getirildiği Oxford'da geçirmiştir. En önemli yapıtları *Prolegomena to Ethics* (ös 1883; Etik'e Giriş) ile üç ciltlik *Works*'te (ös 1885-88; Yapıtlar) yer alan

Lectures on the Principles of Political Obligation'ın (Siyasal Yükümlülüğün İlkeleri Üzerine Dersler) temelini burada verdiği dersler oluşturur.

Green'in metafizik görüşlerinin hareket noktası insanın doğayla ilişkisi sorunudur. Ona göre insan, kendi kendisinin bilincindedir. En basit zihinsel etkinlik, değişimlerin ve kişi ile incelenen nesne arasındaki farkların bilincinde olmayı içerir. Bilmek, nesneler arasındaki ilişkilerin farkında olmaktır. Bu tür ilişkilerin yalnızca küçük bir bölümünü bilebilen insanın üzerinde Tanrı vardır. Bütün ilişkileri olanaklı kılan, ama kendisi bunların hiçbiri tarafından belirlenemeyen bu ilke, kendi kendisinin bilincinde olan öncesiz ve sonrasız bir varlıktır.

Green'in etik görüşleri, insanın tinsel yapısını temel alır. İnsanın düşünceleri doğrultusunda davranma kararlılığı iradeye bağlı bir eylemdir; dışsal olarak Tanrı ya da başka bir etkence belirlenmez. Green'e göre özgürlük, arzulanan her şeyi yapabilmek sınırsızlığı değil, insanın kendi benliğini usunun öngördüğü gerçek iyiyle özdeşleştirme gücüdür.

Green'in siyaset felsefesi etik sistemine dayanır. İdeal olarak, toplumun ahlaki düşüncelerini somutlaştıran siyasal kurumlar, her bireyin kişiliğinin gelişmesine yardımcı olur. Var olan kurumlar ortak ideali tam olarak gerçekleştirmese de aksaklıkları ortaya koymaya yönelik bir çözümleme doğru gelişmenin yolunu gösterecektir. Green'in, kendi kendini gerçekleştirme kavramı siyasal yükümlülük kavramını da içerir; kendilerini gerçekleştirmek isteyen yurttaşlar devlet kurumlarını geliştirmeyi bir ödev saymak durumundadır. Devlet "genel irade"yi temsil ettiği ve zaman dışı bir varlık olmadığı için, genel irade-den sapma durumunda yurttaşlar ahlaki açıdan devletin kendi çıkarı doğrultusunda devlete karşı ayaklanma hakkına sahiptirler.

Green'in İngiliz felsefesi üzerindeki etkisini bütünleyen bir etken de toplumsal alandaki girişimleridir. Bu çerçevede üniversiteleri gündelik ve siyasal gelişmelerle daha yakından ilgilenmeye yöneltmiş ve kişinin olumsuz haklarından çok, devletin olumlu eylemlerine olan gereksinime ağırlık veren yeni bir siyasal liberalizmi biçimlendirmeye çalışmıştır. "Liberal Legislation and Freedom of Contract" (1881; Liberal Yasama ve Sözleşme Özgürlüğü) başlıklı konuşması çağdaş "refah devleti" kavramlarının habercisi sayılır.

Green, William (d. 3 Mart 1873, Coshocton - ö. 21 Kasım 1952, Coshocton, Ohio, ABD), ABD'li işçi önderi. 1924'ten yaşamının sonuna değin Amerikan İşçi Federasyonu'nun (AFL) başkanlığını yapmıştır.

On altı yaşında okulu terk ederek kömür madencisi oldu. 1900-06 arasında Amerika Birleşik Maden İşçileri Sendikası'nın (UMWA) alt bölge başkanlığını, 1913-24 arasında da ulusal saymanlığını yaptı. 1913'te AFL'nin yürütme komitesine atandı. 1924'te başkan seçildi. 1935'te John L. Lewis'in başkanlığında Sanayi Örgütleri Komitesi'nin (CIO) kurulması, iki önder arasında sert tartışmalara yol açtı. Green ile Lewis arasındaki çekişme 1936'da CIO'nun AFL'den çıkarılmasıyla doruğa ulaştı. İki sendikanın yeniden birleşmesi ancak Green'in ölümünden üç yıl sonra 1955'te gerçekleşti.

Green Bank denklemi, Samanyolu Gökadası'ndaki teknik olarak ilerlemiş uygarlıkların sayısını (N) astronomik, biyolojik ve psikolojik faktörlerin fonksiyonu olarak veren denklem. 1961'de ABD'de Green Bank'teki Ulusal Radyoastronomi Gözlemevi (NRAO) tarafından düzenlenen "Yerötesi Uygarlıklar" konferansına ABD'li astrofizikçi Frank Drake tarafından sunulmuştur. Denklem, bu tür uygarlıkların sayısını, $N=R_*f_pn_ef_lf_if_cL$ biçiminde verir. Burada R_* Samanyolu'ndaki yıldız oluşumunun ortalama hızı, f_p gezegen sistemine sahip yıldızların oranı, n_e bu tür sistemlerde yaşam için uygun ekolojik koşullara sahip gezegenlerin sayısı, f_l bu gezegenler içinde yaşamın geliştiği gezegenlerin oranı, f_i yaşamın akıllı yaratıkların ortaya çıkmasına doğru evrilmekte olduğu gezegenlerin oranı, f_c akıllı yaratıkların ileri teknolojiye, en azından yıldızlararası radyo iletişimine sahip olduğu gezegenlerin oranı ve L bu ileri uygarlıkların ortalama yaşam süresidir. Bu faktörlerin değerleri ancak yaklaşık olarak tahmin edilebilmektedir ve denklemde sağa doğru gidildikçe, faktörlere ilişkin bilinmezlik daha da artmaktadır. Bu durum göz önünde tutularak faktörler için kestirilen yaklaşık değerler $R_*=10$/yıl, $f_p=0,5$, $n_e=2$, $f_l=1$, $f_if_c=0,01$'dır. Buna göre $N=L/10$ olur. Bu değerler dikkate alındığında eğer Samanyolu'nda radyoastronomi aşamasına ulaşan uygarlıkların kendilerini on yıl içinde yok ettikleri kabul edilirse $N=1$ olur ve bu da Samanyolu'nda Yer'den iletişim kurulabilecek başka uygarlığın bulunmadığı anlamına gelir. Buna karşılık Samanyolu'ndaki uygarlıkların yüzde birinin ileri teknolojiyle yaşamayı başarabileceği kabul edilirse o zaman 1 milyon gelişkin uygarlığın bulunduğu ve bunlardan en yakınının Yer'den yaklaşık birkaç yüz ışık yılı ötede olduğu sonucuna varılır.

Green Bank Gözlemevi *bak.* Ulusal Radyoastronomi Gözlemevi

Green Bay, ABD'de, Visconsin eyaletinin kuzeydoğu kesimindeki Brown ilinin (*county*) merkezi (1818) kent. Fox Irmağının, Michigan Gölündeki Green Körfezine döküldüğü noktada yer alır. Metropoliten alanındaki kentler De Pere, bazı bölümleri 1941'de Green Bay'e katılan Preble ve Allouez'dir. 1634'te Fransız kâşif Jean Nicolet yörede bir ticaret merkezi oluşturdu. 1671'de de Claude-Jean Allouez adlı Cizvit, De Pere'de bir misyon kurdu; bu dönemde yerleşmenin adı La Baye'dı. Fransızların 1717'de ırmağın ağzında yaptıkları kale, 1812 Savaşı sonrasına değin, Kanada'da kürk ticareti yapan küçük bir Fransız topluluğun merkezi oldu. Daha sonra buraya gelen İngiliz tüccarlar yerleşmeye Green Bay adını verdiler ve Fransızca ad giderek unutuldu.

ABD ordusu bugünkü Green Bay sınırları içinde Howard Kalesi'ni inşa ettikten sonra yöre ABD'ye geçti. 1829'da bir yerleşim planı hazırlandı. Wisconsin'in ilk gazetesi *Green Bay Intelligencer* 1833'te burada çıkmaya başladı. Kürk ticaretinin gerilemesi ve 1825'te Erie Kanalının açılmasıyla, Green Bay bir kereste ve tarım merkezi olarak gelişti. Bugün başlıca sanayi ürünleri kâğıt hamuru, kâğıt ürünleri, makine ve peynirdir. Büyük Göller'de, pek çok malın yüklendiği bir giriş limanı olan kentte, geniş çaplı toptan satış ve dağıtım etkinliği yürütülür.

Kent, 1919'dan beri etkinlik gösteren Green Bay Packers adlı profesyonel Amerikan futbolu takımıyla ünlüdür. Heritage Hill Eyalet Parkı içinde, onarılmış durumda korunan Cotton House (1840), Ortabatı'daki Yunan canlandırmacılığı üslubunun en iyi örneklerinden biridir. Ulusal Demiryolu Müzesi'nde zengin bir lokomotif ve demiryolu donanımı koleksiyonu sergilenir. Wisconsin Üniversitesi'nin Green Bay kampusu 1965'te, Kuzeydoğu Wisconsin Teknik Enstitüsü ise 1913'te kurulmuştur. Kent 1854'te tüzel kimlik kazandı. Nüfus (1990) kent, 96.466, metropoliten alan, 194.594.

Green Dağları, YEŞİL DAĞLAR olarak da bilinir, ABD'de, Apalaş Dağlarının bir bölümü. Vermont'un ortasından geçerek kuzeyden güneye yaklaşık 400 km boyunca uzanır. En geniş yerinde 48 km'ye ulaşan Green Dağlarının birçok doruğu 1.000 m'yi aşar. Bunların en yüksekleri, aynı zamanda Vermont'un da en yüksek noktası olan 1.318 m'lik Mansfield Dağı ve 1.270 m'lik Killington Doruğudur. Karayolları, Mississquoi, Lamoille ve Winooski ırmaklarının açtığı geçitlerden geçer.

Görülmeye değer güzel manzaralarıyla bu dağlar gözde bir turistik dinlence yöresidir. Ayrıca kayak olanaklarıyla ünlü Green Dağlarını boydan boya geçen ve Uzun Yol (3.200 km'lik Apalaş Yolunun bir bölümü) olarak anılan patikada yürüyüş yapanlar aşağıda kalan ünlü arduvaz, mermer ve granit ocaklarını görebilirler.

Dağdaki pek çok doruğu kaplayan ladin, akçaağaç, kayın ve huşağaçlarını korumak amacıyla 1932'de 86.602 hektarlık bir alan Green Dağı Ulusal Ormanı olarak belirlenmiştir.

Green Irmağı, ABD'de, Kentucky eyaletinin orta kesiminde ırmak. Lincoln ilindeki Kings Dağının yakınlarından doğar. Keskin bir boğazdan geçerek 580 km boyunca genellikle batı yönünde aktıktan sonra kuzeybatıya yönelerek Indiana'daki Evansville'in tam yukarısında Ohio Irmağına boşalır. Mining City Barajı'nın aşağısındaki barajlarla savaklar, ırmağın aşağı çığırındaki 320 km'lik bölümde küçük tekneler için ulaşıma olanak verir; ayrıca batıdaki kömür havzasından geçerek Mamut Mağarası Ulusal Parkı'na gidilebilir. Park alanında Echo Irmağının sularını alan Green, 24.425 km²'lik bir alanın sularını toplar. Başlıca kolları güneyde Russell ve Mud çayları ile Barren ve Pond ırmakları, kuzeyde de Nolin ve Rough ırmaklarıdır. Irmak kıyısında kurulmuş kentler arasında da Greensburg, Munfordville, Brownsville, Morgantown ve Livermore sayılabilir.

Green Irmağı, ABD'nin batı kesiminde ırmak. Wyoming eyaletinin ortabatısındaki Wind Irmağı Sıradağlarında bulunan Kıta

Green Irmağının Güneybatı Wyoming'den geçen aşağı bölümü
J. Burnett-Shostal EB Inc

Bölünümü'nden doğar. Genellikle güney yönünde akarak Wyoming'in güneybatısından geçer ve burada La Barge'ın aşağısındaki Fontenelle Göletinde toplanır. Wyoming'de, adını ırmaktan alan Green River kentinin aşağısında Flaming Boğazı Ulusal

Dinlence Alanı'na girerek büyük bir gölet oluşturur. Utah'nın doğusundan geçtikten sonra, Dinozor Ulusal Parkı'ndaki Lodore Kanyonu boyunca Colorado'nun kuzeybatısına doğru bir kavis çizer ve yeniden Utah'ya girer. Daha sonra genellikle güneybatı yönünde akarak Utah'daki Green River kentini geçer ve güneydoğudaki Canyonlands Ulusal Parkı'nda, Moab'ın güneyindeki Colorado Irmağına boşalır. 1.175 km'lik çığırının büyük bölümünde engebeli dağlık yörelerden geçen Green Irmağı yaklaşık 117.000 km²'lik bir alanın sularını toplar. Irmakta, ancak suların kabarık olduğu dönemde ve su çekimi fazla olmayan özel ırmak botlarıyla ulaşım yapılabilir. Başlıca kolları Colorado'daki Yampa Irmağı ile Utah'daki Duchesne, Price, White ve San Rafael ırmaklarıdır. Önceleri Spanish (İspanyol) adıyla bilinen ırmağa, büyük olasılıkla, kimi yerlerde kıyılarındaki yeşil sabuntaşlarından aldığı renkten ötürü 1824'te Green (Yeşil) adı verilmiştir.

Green Körfezi, ABD'de, Michigan Gölünün kuzeybatısında körfez. Michigan'daki Büyük De Noc Koyundan, Wisconsin'deki Fox Irmağının ağzına kadar güneybatı doğrultusunda 190 km boyunca uzanır. En geniş yeri Rock ile St. Martin adaları arasında, körfezin ana girişi olan Rock Adası geçidinin karşısında 37 km'dir. Körfez, kuzeydoğudaki Garden ve güneydoğudaki Door yarımadalarıyla Michigan Gölünden bir ölçüde korunur. Door Yarımadasını kesen Sturgeon Koyu ve Michigan Gölü Gemi Kanalı, Wisconsin'deki Green Bay ve Marinette ile Michigan'daki Menominee limanlarına ulaşan kestirme yollardır. Bir başka önemli liman da, gene Michigan'daki Küçük De Noc Koyunda yer alan Escanaba'dır. Sayısız adanın yanı sıra, sualtındaki resif ve sığlıklar da körfeze girişi güçleştirir. Kuzey kıyısının bir bölümü boyunca Hiawatha Ulusal Ormanı ile Michigan'daki Menominee Eyalet Ormanı uzanır. Körfez yöresine gelen ilk Avrupalı Fransız kâşif Jean Nicolet'ydi (1634). Körfez daha sonra Büyük Göller ile Mississippi Irmağı arasında Fox ve Winconsin ırmakları üzerinden yürütülen kürk ticaretindeki önemli bir nakliye yolunun başlangıç noktası olarak kullanıldı. 1968'de körfez tabanında zengin manganez yatakları bulundu. 1973'te Green Bay kentindeki limana girişi sağlayan kanal 8 m'ye kadar derinleştirildi.

Green Mountain Boys (İngilizcede "Yeşil Dağın Çocukları"), Amerikan Bağımsızlık Savaşı (1775-83) sırasında, bugün Vermont'a bağlı olan Bennington'da etkinlik gösteren yurtsever milis kuvveti. Yörede yaşayanları, New Hampshire'ın kendilerine bağışladığı topraklardan çıkarmak amacıyla New York tarafından bir birlik gönderilmesi üzerine 1770'te örgütlenmiştir. O tarihte, bugünkü Vermont üzerinde hak iddia eden New York, New Hampshire'ın Green Dağlarının (Yeşil Dağlar) batısında yer alan toprakları bağışlamasına karşı çıktı. Ama Green Mountain Boys, New York'un gönderdiği birliğe sopalarla direnerek onları geri püskürttü.

Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda Amerikalıların ilk saldırı eylemi, Ethan Allen ile Benedict Arnold'un ortak komutası altındaki 100 kişilik Green Mountain Boys grubunun bir başka 100 kişiyle birlikte 10 Mayıs 1775'te Ticonderoga Kalesi'ni ele geçirmesi oldu. 4 Ağustos 1777'de General John Burgoyne komutasındaki İngiliz birlikleri bir cephaneliğe baskın düzenlemek ve yiyecek sağlamak amacıyla Bennington'a saldırdılar. Yurtseverlerin direnmesi sonucunda erzağın ele geçirilememesi, Burgoyne'un sonunda yenilgiye uğramasında önemli rol oynadı.

Greenaway, Kate (d. 17 Mart 1846, Londra - ö. 6 Kasım 1901, Londra, İngiltere), özgün ve sevimli çocuk kitaplarıyla ünlü İngiliz sanatçı ve kitap ressamı.

Çizimlerini 1868'de sergilemeye başladı. Resimleme çalışmaları da önceleri *Little Folks* gibi dergilerde yayımlandı. 1879'da ilk başarılı kitabı *Under the Window*'u (Pencerenin Altında) hazırladı. Bunu *The Birthday Book* (1880; Doğum Günü Kitabı), *Mother Goose* (1881; Kaz Anne), *Little Ann* (1883; Küçük Ann) ve başka çocuk kitapları izledi. Olağanüstü başarılı ve değerli bulunan bu kitaplar çocukları oyalamak için hazırlanmış olmalarına karşın kitap resimlemede bir çığır açtılar. İngiltere'de John Ruskin'in, Fransa'da Ernest Chesneau ile Arsène Alexandre'ın, Almanya'da Richard Muther'in ve dünyanın her yerindeki sanat eleştirmenlerinin övgülerini topladılar.

"Büyükanneyle Gezmeye Çıktığımızda", Kate Greenaway'in *Kadife Çiçeği Bahçesi* adlı kitap için yaptığı bir resim, 1885
Mary Evans Picture Library Londra

Greenaway, 1890'da Kraliyet Suluboya Ressamları Enstitüsü'ne seçildi. 1891, 1894 ve 1898'de aralarında kitap resimlerinin de bulunduğu suluboya çalışmalarını Güzel Sanatlar Derneği galerisinde sergiledi. (Bu dernek 1902'de sanatçının anısına, seçme yapıtlarından oluşan bir sergi daha düzenledi.) Resimlerinde 19. yüzyıl başlarının modası geçmiş ama hoş giysilerine yer vererek düş gücüne bir de mizah öğesi katması, geniş halk kitlelerinin yapıtlarına neredeyse tutulmasına yol açtı. 1883'ten 1897'ye değin 1896 dışında her yıl *Kate Greenaway's Almanacs* (Kate Greenaway Yıllıkları) dizisini yayımladı. Robert Browning'in *The Pied Piper of Hamelin* (1889; *Sihirli Flüt*, 1968/ *Fareli Köyün Kavalcısı*, 1973) adlı ünlü şiiri gibi bazı yapıtları resimlediyse de genellikle metni de yazmayı yeğliyordu.

Greenback Hareketi, ABD tarihinde, dolaşımdaki kâğıt paranın miktarını koruma ya da artırma yönünde özellikle tarımsal çıkar gruplarınca sürdürülen hareket (y. 1868-88). ABD hükümeti, 1862-65 arasında İç Savaş'ta Birlik'e (Kuzey) kaynak yaratmak amacıyla 450 milyon doların üzerinde, altına dayanmayan kâğıt para çıkardı. Bu banknotlar *greenback* (arkası yeşil) biçiminde anılıyordu. Savaştan sonra tutucu mali çevreler, hükümetin *greenback*'leri dolaşımdan çekmesini istediler. Yüksek fiyatların sürdürülmesini isteyen çiftçiler ve başkaları ise bu öneriye karşı çıktı. 1868'de Demokratlar, bazı savaş tahvillerinin yeni *greenback*'ler çıkarılarak ödenmesini öngören bir planı onayladı, böylece Greenback Hareketi'ni bir ölçüde destekledi. Ama 1879'a değin Kongre'nin en az bir meclisi Cumhuriyetçilerin denetiminde kaldı.

1873 Paniği ve bunu izleyen ekonomik çöküntü para çıkarılması konusunda ülkeyi kutuplara ayırdı. Çiftçiler ve başka çevreler yeni *greenback*'ler ya da sınırsız miktarda gümüş para çıkarılmasını istediler. Para miktarının artırılmasını savunanlar 1874'te Greenback Partisi'ni kurdular. Parti özellikle Ortabatı'dan destek gördü. 1875'te Kongre, 1 Ocak 1879'dan sonra *greenback*'lerin altınla değiştirilebilmesini sağlayan Yeniden Başlama Yasası'nı çıkardı. Bunun üzerine yeni parti bu yasanın iptal edilmesini başlıca hedef olarak seçti. Para miktarının artırılmasını savunanlar ile karşıtlarının yaklaşık eşit sayıda yer aldığı 45. Kongre (1877-79), 1878'de bir uzlaşma sağladı. Buna göre Yeniden Başlama Yasası yürürlükte kalacak, altına çevrilebilir kâğıt para miktarı da artırılacaktı. Bland-Allison Yasası'yla da yeniden sınırlı miktarda gümüş dolar çıkarılmasına olanak tanındı. 1878 ara seçimlerinde Kongre'ye Greenback Partisi'nden 14 üye seçildi; 1880'de ise partinin başkan adayı 300 binin üzerinde oy aldı. Ama 1878'den sonra para miktarının artırılmasını savunanların çoğu, tek başarı yolunun, gümüş para çıkarılması önündeki sınırların kaldırılmasından geçtiği sonucuna vardı.

Greenberg, Joseph H(arold) (d. 28 Mayıs 1915, Brooklyn, New York, ABD), ABD'li antropolog ve dilbilimci. Afrika kültürü ve dilleri ile bütün doğal dillerde bulunduğu varsayılan ortak özellikler (tümeller) üzerine uzmanlaşmıştır.

Antropoloji dalında doktora çalışmasını 1940'ta Illinois eyaletinin Evanston kentindeki Kuzeybatı Üniversitesi'nde tamamladı. 1962'de California'daki Stanford Üniversitesi'nde antropoloji ve dilbilim profesörü oldu. Aynı zamanda bu üniversitede dil tümelleri üzerine yürütülen bir araştırma projesinin iki yöneticisinden biriydi. 1970'te Amerikan Antropoloji Derneği adına konferanslar veren ilk önemli bilim adamı seçildi.

Greenberg, *Languages of Africa* (1955; yb 1963; Afrika Dilleri) adlı yapıtında Afrika dillerini dört aile içinde sınıflandırır: Nijer-Kordofan, Afrika-Asya, Nil-Sahra ve Koisan. Ayrıca, dil tümellerini araştıran ilk dilbilimcilerden de biridir. *Universals of Language* (1963; Dilin Tümelleri) ve *Universals of Human Language* (1978, 4 cilt; İnsan Dilinin Tümelleri) adlı yapıtları yayıma hazırlamıştır. *Universals of Human Language*'de yer alan "Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements" (Anlamlı Öğelerin Düzeni Açısından Bazı Dilbilgisi Tümelleri) adlı yazısı, eylemin başta ve sonda bulunduğu dillerin tümce yapılarında tümleyenlerin düzenlenmesinde görülen ortak özellikleri ele alır.

Greene, Charles Sumner ve Henry Mather (sırasıyla d. 12 Ekim 1868, Brighton, Ohio - ö. 11 Haziran 1957, Carmel, California, ABD; d. 23 Ocak 1870, Brighton, Ohio - ö. 2 Ekim 1954, Pasadena, California, ABD), California yöresi koşullarına uygun tasarımlarıyla ünlü mimar kardeşler.

Massachusetts Teknoloji Enstitüsü (MIT) Mimarlık Okulu'nda (Cambridge) birlikte okuyan iki kardeş mezun olmadan okuldan ayrıldılar (1891). 1893'te Pasadena'daki ailelerinin yanına gittiler, ertesi yıl burada bir

şirket kurdular. MIT'in akademik seçmeciliğe yönelik eğitiminin etkisiyle bir süre çeşitli üslupları denediler. Ama bir yandan da sürekli olarak Güney California yöresinin koşullarına uygun ve basit biçimler araştırıyorlardı. Sonunda çözümü, doğa ile yerel malzeme ve el sanatları arasındaki yakın ilişkinin temel alındığı, iç ve dış mekânların birbiri içine girdiği bungalov(*) türü yapıda buldular. En başarılı yapılarından olan Gamble Evi'ni (1908) Pasadena kentine ve Güney California Üniversitesi Mimarlık ve Güzel Sanatlar Okulu'na armağan etmişlerdi. Daha sonra bu yapı, Charles Greene'in 100. doğum yıldönümünde Greene Kardeşler Kütüphanesi adıyla onların anısına adandı.

Greene kardeşlerin geliştirdiği bungalov üslubunda, Gustav Stickley'nin tasarım felsefesi, Doğu'ya özgü tasarım öğeleri ve California'daki misyonerlik döneminden kalma gelenekler bir araya getirilmişti. Üstün bir teknikle uygulanan ahşap, bungalovlarda en çok kullanılan malzemeydi. 1914'ten sonra Greene'lerin etkinliği azaldı. Charles çalışmayı bıraktı, 1922'den sonra Henry uygulamaları tek başına sürdürdü. 1952'de Amerikan Mimarlar Enstitüsü (AIA), biraz gecikmiş de olsa Greene kardeşleri özel bir ödülle onurlandırdı.

Greene, (Henry) Graham (d. 2 Ekim 1904, Berkhamsted, Hertfordshire, İngiltere - ö. 3 Nisan 1991, Vevey, İsviçre), çağdaş siyasal olaylar çerçevesinde yaşamın ahlaki belirsizliklerini konu alan romanlarıyla tanınmış İngiliz romancı, öykücü, oyun yazarı ve gazeteci.

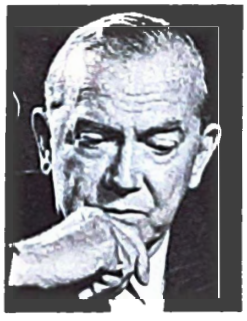

Graham Greene, 1969
Karsh

Babasının müdür olduğu Berkhamsted Okulu'nda eğitim gördü. Okuldan kaçınca Londra'da bir psikanaliste gönderildi ve tedavi süresince onun evinde kaldı. Oxford Üniversitesi'nde Balliol College'da öğrenim gördükten sonra 1926'da ailesinin bağlı bulunduğu Anglikan Kilisesi'nden ayrılarak, 1927'de evleneceği Vivien Dayrell-Browning'in de etkisiyle Katolikliği benimsedi. 1926'dan 1930'a değin Londra'da *The Times* gazetesinde çalıştı.

İlk yayımlanan yapıtı *Babbling April* (1925; Mırıldanan Nisan) adlı şiir kitabıydı. İlk romanı *The Man Within*'in (1929; *İçimdeki Adam*, 1966) başarılı olması üzerine *The Times*'taki işini bırakarak *The Spectator*'a girdi. 1940'a değin orada sinema eleştirmenliği yaptı, edebiyat sayfasını yönetti. Sonraki yıllarda serbest yazar olarak birçok yer dolaştı, bu arada romanlarının arka planını oluşturacak yerler araştırdı.

Greene romancı kişiliğini *Stamboul Train* (1932; *Doğu Ekspresi*, 1971/*İstanbul Treni*, 1990) adlı gerilim romanıyla bulmaya başladı. Aynı zamanda *Orient Express* başlığını da taşıyan roman, Manş Denizinden İstanbul'a bir tren yolculuğuna çıkan çeşitli kişileri konu alıyordu. Kaba dili ve akıcı olay örgüsüyle bu yapıt onun, gerilim romanlarını andıran, ama daha karmaşık ve derin bir yapısı olan romanlarının ilkiydi. Ayrıca filme alınan (1934) romanlarının da ilki oldu. Bunu, gene benzer turdeki, 1942'de sinemaya uyarlanan *A Gun for Sale* (1936; *Satılmış Adam*, 1955), 1945'te filme alınan *The Confidential Agent* (1939; *Özel Ajan*) ve gene 1945'te filme alınan *The Ministry of Fear* (1943; *Korku Bakanlığı*, 1974) izledi. II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'sında geçen klasik bir casus öyküsü olan *The Third Man* (1949; *Üçüncü Adam*, 1953, 1979) başlangıçta, Carol Reed'in yönettiği bir filmin senaryosu olarak yazılmıştı. 1948'de filme çekilen *Brighton Rock* (1938, Brighton Kayası) önceki gerilim romanlarıyla benzerlikler taşımakla birlikte (romanın kahramanı aranmakta olan bir suçluydu), Greene romanın başkişilerinin ahlaki davranışlarını daha derin bir bakış ve daha yakın bir duygusal ilgiyle araştırmıştı. 1962'de filme alınan *The Power and the Glory*'nin (1940; Güç ve Şan) konusu ise doğrudan Katoliklikle ilgiliydi. Kitapta Meksika'da kilisenin baskı altına alındığı bir dönemde zayıf ve alkolik bir rahibin çektiği sıkıntılar anlatılıyordu.

Greene II. Dünya Savaşı sırasında Dışişleri Bakanlığı'nda çalıştı ve bir süre Sierre Leone'deki Freetown'da görev yaptı. Karısına ve sevgilisine karşı beslediği acıma duygusuyla sonunda intihar eden iyi kalpli bir İngiliz sömürge subayını konu alan *The Heart of the Matter* (1948; *Yıkılış*, 1982) adlı romanı burada geçiyordu. *The End of the Affair* (1951; *Aşkın Sonu*, 1965) kendi dinsel inancı içinde neredeyse azizelik mertebesine yükselen sevgilisinin terk ettiği agnostik bir erkeğin ağzından anlatılıyordu.

Greene'in sonraki yapıtlarının belki de en önemlisi *A Burnt-Out Case*'dir (1961; Tükenmiş Bir Konu). Romanın bir ölçüde Green'e benzeyen kahramanı, sürekli övülmekten bıkmış Katolik bir mimardır; ne kadar hayranlık uyandırsa da, belirli bir kimlik içine sıkıştırılmaktan nefret etmektedir. 1950'lerin başında Vietnam'daki Fransız karşıtı ayaklanma sırasında iyi niyetli bir Amerikalı görevlinin yaptıklarını konu alan *The Quiet American* (1956; *Sessiz Bir Amerikalı*, 1965), devrimin hemen öncesinde Küba'da geçen ve 1959'da filme alınan *Our Man in Havana* (1958; *Havana'daki Adamımız*, 1974), François Duvalier iktidarı sırasında Haiti'de geçen *The Comedians* (1966; *Komedyenler*, 1970), ayrıca *The Honorary Consul* (1973; Fahri Konsolos), 1979'da filme alınan *The Human Factor* (1978; İnsan Faktörü), *Monsignor Quixote* (1982; Monsenyör Kişot) ve *The Tenth Man* (1985; Onuncu Adam) Greene'in öteki önemli romanlarıdır. Ama son dört romanında en iyi yapıtlarının düzeyini tutturamadığı söylenebilir.

Greene'in yapıtlarının çoğu kötülüğün egemen olduğu, yıkıma uğramış bir dünyayı anlatır. Tehlike, şiddet ve maddi çürümenin damgasını taşıyan ortamlarda geçen romanlarının birçoğu günah ve ahlaki çöküntü temalarını konu alır. Greene'in esas ilgisi, bireylerin ahlaki ve manevi iç çatışmalarıdır; romanlarının siyasal ve toplumsal arka planı bu temanın etkisini daha da artırır. İlk romanları faşizme ve savaşa sürüklenen bir dünyayı konu alır; sonraki romanlarının çoğu da savaş, devrim ya da başka bir siyasal çalkantı içindeki uzak ülkelerde geçer.

Yapıtlarının kötümser havasına karşın Greene 20. yüzyılın en çok okunan İngiliz romancılarından biridir. Kitaplarının bu kadar tutulmasının nedenlerinden biri cinayet ve entrikaya dayalı, gerilimli konularıysa, biri de kuşkusuz Greene'in öyku anlatmadaki ustalığı, özellikle de ayrıntıları seçmedeki ve hızlı tempolu bir anlatıda gerçekçi diyaloglar kullanmadaki yeteneğidir.

Greene ayrıca *Nineteen Stories* (1947, On Dokuz Öyku, 1954'te *Twenty-One Stories* [Yirmi Bir Öyku] adıyla yeniden basıldı) *May We Borrow Your Husband?* (1967, Kocanızı Ödünç Alabilir miyiz?) ve *The Collected Stories* (1972, Toplu Öyküler) gibi birkaç öyku kitabı ile *Collected Essays* (1969; Toplu Denemeler) adlı bir de deneme kitabı yayımlamıştır. *A Sort of Life* (1971; Bir Tür Yaşam) 1931'e değin anılarını içerir; *Ways of Escape* (1980; Kaçış Yolları) ise bunun devamıdır. Greene'in oyunları arasında *The Living Room* (1952, *Oturma Odası*, 1960) ve *The Potting Shed* (1957) sayılabilir.

Greene, Nathanael (d. 7 Ağustos 1742, Potowomut, Rhode Island - ö. 19 Haziran 1786, Mulberry Grove, Georgia, ABD), Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın (1775-83) önde gelen komutanlarından. Bazı tarihçilerce Kıta Ordusu'nun General George Washington'dan sonraki en yetenekli strateji uzmanı olarak görülür.

Babasının demir dökümhanesinde çalıştıktan sonra koloni yasama meclisinde birkaç dönem görev yaptı. 1775'te kurulan Rhode Island Ordusu'nun komutanlığına getirildi. 1776'da tümgeneralliğe yükseltildi. General George Washington'ın komutası altında Boston Kuşatması'na (1775-76) ve New York kentiyle çevresinde sürdürülen savaşa (1776) katıldı. İngilizlerin Washington Kalesi'ni ele geçirmesinden sonra (Kasım 1776) gene Washington'ın komutası altında New Jersey üzerinden başlatılan geri çekilme harekâtında görev aldı. Ayrıca komutasındaki birliklerle Aralık 1776'da Trenton'da, ertesi yıl da Brandywine ve Germantown'da çarpıştı.

Greene, Mart 1778'de Thomas Mifflin'in yerine levazım birlikleri komutanlığına atandı. Ama Hazine Kurulu'nun ordunun mali işlerine karışması konusunda Kongre'yle anlaşmazlığa düşerek Haziran 1778'de bu görevinden ayrıldı. 4 Ekim'de General Horatio Gates'in yerine Güney orduları başkomutanlığına getirildi. Bu görevi sırasında sayıca kendi ordusundan üstün olan Lord Cornwallis komutasındaki İngiliz birliklerinin direnişiyle karşılaşınca kendi birliklerini bölerek İngilizleri de aynı biçimde davranmaya zorladı. Bu strateji Kıta Ordusu komutanlarından General Daniel Morgan'ın İngilizler karşısında Güney Carolina'daki Cowpens'te büyük bir zafer kazanmasına yardımcı oldu (17 Ocak 1781). Greene 15 Mart 1781'de Kuzey Carolina'da Guilford Courthouse Çarpışması'nda yenilgiye uğradı. Ama İngilizler o tarihte artık çok zayıfladıkları için bu yenilginin savaşın gidişi üzerinde herhangi bir etkisi olmadı ve Cornwallis Kuzey Carolina'yı ele geçirme planından vazgeçti.

Saldırıya geçerek Güney Carolina'nın iç kesimlerini yeniden ele geçirmeye başlayan Greene, haziran sonunda İngilizleri kıyı bölgelerine çekilmek zorunda bıraktı. 8 Eylül 1781'de Eutaw Springs Çarpışması'nda Yarbay James Stuart komutasındaki İngilizleri yenilgiye uğrattı. Bu yenilginin ardından Charleston'a çekilmek zorunda kalan İngilizler savaşın sonuna değin buradan ayrılmadılar.

Bazı tarihçiler Greene'in usta bir komutan olmakla birlikte çeşitli yolsuzluklara karıştı-

ğını öne sürdüler. Greene'in Güney orduları müteahhidi John Banks'le gizli bir ortaklık kurduğu yolundaki savlar hiçbir zaman kanıtlanamadı. Ama levazım birlikleri komutanı olduğu sırada satın alma sorumlusu Jeremiah Wadsworth ile ortaklık kurduğunu gösteren kanıtlar ortaya çıkarıldı. Bununla birlikte, Güney Carolina ve Georgia eyalet meclisleri Greene'e toprak ve para bağışlanması yolunda karar aldılar. Greene 1785'te Georgia'ya bağlı Savannah yakınlarındaki bir malikâneye yerleşti.

Greene, Robert (d. Temmuz 1558 ?, Norwich - ö. 3 Eylül 1592, Londra, İngiltere), açık ölçülü romantik komedi türünde Shakespeare'den önceki en başarılı yazar. Aynı zamanda yazarlığı meslek olarak seçmiş ilk edebiyatçılardan ve İngiliz edebiyatındaki ilk otobiyografi yazarlarından biridir.

Oxford ve Cambridge'den mezun oldu. Londra'ya gittikten sonra kentin yeraltı dünyasını yakından tanıdı. 1580-92 arasında 35'i aşkın yapıt verdi. Halkın ilgisini çekebilmek için, önceleri dönemin moda edebiyat akımlarına uydu. Örnek aldığı ilk yapıt John Lyly'nin *Euphues*'uydu.

1580'lerin sonlarında Sir Philip Sidney'in *Arcadia*'sı (1590) tarzında, düzyazı pastoral romanslar yazdı; bunların arasına okuyucuya hoş gelecek biçimde serpiştirdiği konuyla ilgisiz lirik şiirleriyle şair olarak üne kavuştu. Bu romansları arasında en başarılısı olan *Pandosto* (1588), Shakespeare'in *The Winter's Tale* (1610-11; *Kış Masalı*) adlı yapıtına kaynaklık etmiştir.

Greene 1590'larda ciddi didaktik yapıtlar vermeye başladı. *Greenes never too late* (1590; Greene İçin Asla Geç Değil) ile başlayarak "savurgan evlat" öyküleri yazdı. Bu yapıtlarında kendi yaşantısını konu ettiği, ölümünden sonra 1592'de yayımlanan *Greenes groatsworth of witte, bought with a million of Repentance*'daki (Greene'in Bir Milyon Pişmanlığa Satın Alınan İki Paralık Aklı) kendi ifadesiyle anlaşıldı. Bu yapıt ayrıca Shakespeare'e gönderme içeren bilinen ilk yapıttı.

Greene'in oyunları edebiyat tarihçileri için sorunlu yapıtlardır. Yazım tarihleri varsayımlara dayanır; başkalarıyla ortaklaşa yazılmış olanlarda da Greene'in payının ne olduğu konusunda sonuçsuz tartışmalar vardır. İngilizce yazılmış (1591) ilk başarılı romantik komedi olan *The Honorable Historie of frier Bacon, and frier Bongay*'de (1594; Peder Bacon ile Peder Bongay'in Onurlu Öyküsü) Greene komedideki yeteneğini ortaya koymuştur. *The Scottish Historie of James the fourth, slaine at Flodden*'da (1598; Flodden'da Katledilen IV. James Dönemi İskoçya Tarihi) bir İtalyan öyküsünü kullanmış, ama Oberon ve Bohan gibi karakterlerde halk öykülerinden yararlanmıştır. Bu yapıt Shakespeare'in *As You Like It* (1599-1600; *Beğendiğiniz Gibi*, 1943) ve *A Midsummer Night's Dream* (1595-96; *Bir Yaz Dönümü Gecesi Rüyası*, 1944) adlı yapıtlarının habercisi gibidir. Trajedi alanında Shakespeare'in öncüsü Marlowe, komedi ve romansta da Greene olmuştur.

Ölümünden önceki son yılında Greene, Kraliçe Elizabeth döneminin yeraltı dünyasını açıklayan yazılar yazmıştır. Bunlar arasında *A Notable Discovery of Coosnage* (1591; Coosnage'in Önemli Bir Keşfi) ile başarılı ve eğlendirici bir yapıt olan *A disputation betweene a hee conny-catcher and a shee conny-catcher* (1592; Bir Erkek Tavşan Avcısıyla Bir Kadın Tavşan Avcısı Arasındaki Tartışma) sayılabilir.

Greener, William (d. 1806, Felling, Newcastle upon Tyne yakınları, Northumberland, İngiltere - ö. 1869), kendi kendine genleşen ilk tüfek mermisi türlerinden birini geliştiren mucit ve silah yapımcısı. Greener'ın buluşunu sonradan Fransız subay Claude-Étienne Minié yetkinleştirmiştir.

Ağızdan doldurulan tüfeklerde, merminin namludan içeri girebilmesi için çapının, namlununkinden daha küçük olması gerekiyordu. Ama ateşlendiğinde de namludaki yivlere oturabilmesi ve böylece barut gazının itme etkisinden tam olarak yararlanması için namluyla aynı çapta olması zorunluydu. Bu güçlüğün üstesinden gelmek için, ateşlendiğinde kendi kendine genleşen çeşitli mermi türleri geliştirilmişti. 1836'da Greener'ın bu ilkeye dayalı biçimde geliştirdiği mermi, düzleştirilmiş dip bölümüne açılan bir oyuğa metal tapa yerleştirilmiş, oval biçimli bir bilyeden oluşuyordu. Silah ateşlendiğinde tapa ileri doğru sıkışarak merminin genleşmesine ve böylece yivlere sıkıca oturmasına neden oluyordu. Greener'ın İngiliz hükümetine sunduğu buluşu reddedildi. Ama sonraları Fransız yüzbaşı Claude-Étienne Minié, benzer bir buluş için İngiliz hükümetinden 20 bin sterlin aldı. Bunun üzerine kendi buluşunun taklit edildiği iddiasıyla dava açan Greener sonunda 1.000 sterlinlik bir ödül elde etmeyi başardı. Topçuluk konusunda çeşitli kitaplar yazan Greener kalem yapımında kullanılmak üzere sert grafit üretimi için bir yöntem de geliştirdi. Greener'ın oğlu William Wellington Greener da (1834-1921) yeni bir av tüfeği düzeneği geliştirmiş ve silah teknolojisine ilişkin çeşitli kitaplar yazmıştır.

Greenfield Village, ABD'de, Michigan eyaletinin güneydoğusundaki Dearborn'da 80 hektarlık bir alan üzerinde yaklaşık 100

Henry Ford'un 1896'da çalıştığı Detroit Edison Company'nin yeniden kurulmuş modeli, Greenfield Village, Michigan
Mit ve Joan Mann, CameraMann

tarihsel yapının oluşturduğu topluluk. Henry Ford ABD'nin çok çeşitli yerlerindeki yapıları buraya taşıyarak ya da burada yeniden inşa ettirerek Greenfield Village'ı 1933'te kurdu. William Holmes McGuffey, Noah Webster, Luther Burbank ile Orville ve Wilbur Wright'ın doğdukları evler buradadır. Greenfield Village'da ayrıca Thomas A. Edison'ın New Jersey atölyesi ile Florida laboratuvarı, Stephen Foster'ın evi, Lincoln'ın avukatlık yaptığı adliye sarayı, ilk Amerikan evlerinin tipik örnekleri, kamu binaları ve zanaatçı atölyeleri görülebilir. Bitişikteki Henry Ford Müzesi'nde Amerikan uygarlığını örnekleyen koleksiyonlar sergilenir.

Greenock, İskoçya'da, Strathclyde ilinin Inverclyde ilçesinde sanayi kenti ve gemi yapım limanı. Clyde Halicinin güney kıyısında, Glasgow metropoliten kompleksinin hemen batısında yer alır. Yaklaşık 5 km boyunca, denizin karşısında tepelerle kuşatılmış bir cephe biçiminde uzanır. Kıyıda sıkışmış olan sanayi bölgeleri, daha sonra 19. yüzyılda yüksek alanlarda inşa edilmiş yerleşim alanlarıyla karşıtlık oluşturur.

Greenock, 17. yüzyılda çatıları sazdan örülmüş tek sıra kulübelerden oluşan küçük bir balıkçı köyüydü. 18. ve 19. yüzyıllarda liman tesisleri büyük ölçüde gelişti. Gemi yapımcılığı, gemi makineleri imalatı, şeker arıtımı ve dokumacılık yaygınlaştı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra yerel ekonomik etkinliklerde gerileme görüldü. Ama bugün de başlıca ihracat malları gemi ve makine, başlıca ithalat malı ise şekerdir. Greenock'un Port Glasgow'a kadar ulaşan büyük tersanelerinde çok sayıda savaş ve yolcu gemisi inşa edilmiştir. 1710'da tamamlanan ilk liman belirli dönemlerde geliştirilmiştir. Limanda gemilerin karinasını temizlemek için kalafat havuzu ve başka kuru havuzlar bulunur. 1964'te açılan yeni kuru havuz, dünyada kendi türünün en büyüklerinden biridir. Greenock II. Dünya Savaşı sırasında Özgür Fransa'nın deniz üssü oldu ve bombardımandan ciddi hasar gördü. Kentin yukarısındaki granit haç Atlantik Savaşı'nda ölen Fransız denizcilerin anısına dikilmiştir.

Buhar makinesinin mucidi James Watt (1736-1819) Greenock doğumludur. Watt'ın onuruna bir heykel, bilimsel kitaplardan oluşan bir kütüphane ve bir müze yapılmış, ayrıca doğduğu yerde Watt Mühendislik, Denizcilik, Radyo ve Radar Anısal Okulu kurulmuştur. Nüfus (1981) 59.015.

Greenops, fosillerine Orta ve Üst Devoniyen Dönem (Devoniyen Dönem y. 395-345 milyon yıl önce) çökellerinde rastlanan trilobit (soyu tükenmiş eklembacaklı) cinsi.

Greenops boothi'nin Erie County'deki (New York) South Shore Cliff'ten alınmış fosili
Buffalo Museum of Science, Buffalo, New York

Bu cinsin üyeleri, iyi gelişmiş başı, kısa kuyruğu, kuyruk bölütlerinden çıkan saçaksı ışınları, kafa zırhının kenarlarından çıkıp arkaya doğru kıvrılarak göğüs bölgesine kadar inen uzun, dikensi uzantılarıyla ayırt edilir.

Greenough, Horatio (d. 6 Eylül 1805, Boston - ö. 18 Aralık 1852, Somerville, Massachusetts, ABD), yeni-klasik heykelci ve sanat yazarı. 1830'lar ve 1840'larda Roma'da yaşayan Amerikalı sanatçıların önderi olmuştur. Devlet siparişi alan ilk ABD'li sanatçılardan biridir.

Varlıklı bir ailenin oğluydu. Harvard'dan mezun olduktan sonra ailesinin ve ressam Washington Allston'ın diretmesi üzerine sanat eğitimi için 1825'te iki yıllığına İtalya'ya gitti. 1828'de bu ülkeye bir kez daha gitti ve 1851'e değin kaldı.

Greenough'ın en ünlü yapıtı, Phidias'ın Olimpia'daki "Zeus"unu temel alarak yap-

tığı George Washington heykelidir. Kongre'nin Capitol'e yerleştirilmek üzere ısmarladığı (1832) bu heykel, ulusal bir kahramanın sandalet ve toga gibi Eski Roma giysileri içinde yarı çıplak olarak betimlenmesinin tartışmalara yol açması üzerine Smithsonian Institution'a kondu.

Greenough'ın 20. yüzyıl sanatı açısından asıl önemi, mimarlık ile dekorasyon arasındaki işlevsel ilişkinin ana çizgilerini belirlediği birkaç kısa makalesinden ileri gelir. Bu kuramlar çağdaş mimarlıkta işlevselciliğin gelişmesi üzerinde etkili olmuştur. 1852'de *The Travels, Observations and Experience of a Yankee Stonecutter* (Amerikalı Bir Taş Ustasının Gezileri, Gözlemleri ve Deneyimleri) adı altında toplanan bu yazılar 1947'de *Form and Function* (Biçim ve İşlev) adıyla yeniden yayımlandı.

Horatio'nun erkek kardeşi Richard Saltonstall Greenough (1819-1904) da heykelciydi. Onun en ünlü yapıtı Boston Belediye Binası önündeki "Benjamin Franklin" heykelidir.

Greenpeace *bak.* Yeşil Barış

Greensboro, ABD'de, Kuzey Carolina eyaletinin ortakuzey kesimindeki Guilford ilinde (*county*) kent. High Point ve Winston-Salem'le birlikte üçgen biçiminde bir metropoliten alan oluşturur. 1808'de il merkezi olarak kurulan kentin adı, Guilford Courthouse Çarpışması'nda (1781) Amerikan bağımsızlık kuvvetlerine komuta eden General Nathanael Greene'in onuruna verilmiştir. Çarpışma alanı, bugün kent merkezinin 10 km kuzeybatısında bir ulusal askeri park durumundadır. İç Savaş'ın sonuna doğru Greensboro hem Güney'in, hem de Kuzey Carolina'nın geçici başkenti oldu. 1865'te savaşı sona erdirme görüşmeleri de burada yapıldı.

Greensboro büyük bir toptan dağıtım yeri, bir tarım pazarı ve önemli bir sigortacılık merkezidir. Çok çeşitli sanayi kolları arasında tekstil başta gelir. Kuzey Carolina Eyalet Tarım ve Teknik Üniversitesi (1891), Bennett College (1873), Greensboro College (1838), Guilford College (1837) ve Kuzey Carolina Üniversitesi'nin Greensboro kampusu (1891) kentteki yükseköğrenim kurumlarıdır.

Ünlü kısa öykü yazarı O. Henry'nin (William Sydney Porter) doğum yeri olan Greensboro, kasaba olarak 1810'da, kent olarak da 1870'te tüzel kimlik kazandı. Nüfus (1990) kent, 183.521. Greensboro-Winston-Salem-High Point metropoliten alanı, 942.091.

Greenville, ABD'de, Güney Carolina eyaletinin kuzeybatı kesimindeki Greenville ilinin (*county*) merkezi (1797) kent. Blue Ridge (Mavi Sırt) Dağlarının eteklerinde, Reedy Irmağı kıyısında yer alır. 1760'larda yerleşime açıldı. Pleasantburg olan adı, 1821'de ilk göçmenlerden Isaac Green'in anısına Greenville olarak değiştirildi. 1831'de köy olarak tüzel kimlik kazandı. 1860'a değin bir yaz sayfiyesiydi. Greenville ve Columbia Demiryolu'nun batıdaki son durağı olarak Piedmont bölgesinin ticaret merkezi ve yakınlardaki Apalaş Dağlarının giriş noktası işlevini gördü. Kentin önde gelen Birlik yanlılarından yayımcı Benjamin F. Perry, sonradan eyalet valisi oldu. İç Savaş'ın ardından Reedy Irmağından elde edilen enerji, imalat sanayisinin gelişmesinde önemli rol oynadı.

Günümüzde kimyasal madde, plastik malzeme, makine, metal işleme, elektronik ve uçak sanayilerinde sağlanan gelişmelere karşın, kent ekonomisinin temelini dokumacılık oluşturmaktadır. Önemli bir gelir kaynağı olan tarım yumurta, süt ürünleri, büyükbaş hayvancılık ve şeftaliye dayanır. Kentteki başlıca yükseköğrenim kurumları 1827'de Edgefield'de ilahiyat okulu (Baptist) olarak kurulan ve 1851'de Greenville'e taşınan Furman Üniversitesi, Bob Jones Üniversitesi (1927) ve Greenville Teknik Yüksekokulu'dur (1962). Kentte senfoni orkestrası, bir küçük tiyatro ve il sanat müzesi vardır. Bob Jones Sanat Müzesi'nde zengin bir dinsel eşya koleksiyonu bulunur. Textile Hall'da iki yılda bir Güney Dokuma Sergisi açılır. Sakat Çocuklar Shriner Hastanesi buradadır. Nüfus (1990) kent, 58.282; Greenville-Spartanburg metropoliten alanı, 640.861.

Greenville, ABD'de, Kuzey Carolina eyaletinin doğu kesimindeki Pitt ilinin (*county*) merkezi kent. Tar Irmağı kıyısında yer alır. Martinsborough adlı ilk yerleşmenin (1774) 4 km batısında 1786'da yeniden kuruldu. Adını Amerikan Bağımsızlık Savaşı komutanlarından Nathanael Greene'den alır. 1850'de Beaufort ilindeki Washington'dan başlayan paralı yolun bir bölümü olarak açılan Greenville ve Raleigh Yolu'nun, ardından 1889'da Seaboard Kıyı Demiryolu'nun, 1907'de de Norfolk ve Güney Demiryolu'nun yöreye ulaşmasıyla gelişmesi hızlandı. Başlıca gelir kaynakları tütün ağırlıklı tarımın yanı sıra imalat sanayisi (özellikle ilaç) ile eğitim ve dağıtım hizmetleridir. Doğu Carolina Üniversitesi (1907) ile Pitt Teknik Enstitüsü'nün (1963) bulunduğu kentte, Amerika'nın Sesi radyosuna ait ulusal ve uluslararası yayın merkezleri de vardır. Nüfus (1990) 44.972.

Greenville, ABD'de, Mississippi eyaletinin ortabatı kesimindeki Washington ilinin merkezi (1827) kent. Mississippi-Yazoo Irmağı ovasında, Jackson'ın 185 km kuzeybatısında yer alan bir ırmak limanıdır. Adını Amerikan Bağımsızlık Savaşı komutanlarından Nathanael Greene'den alır. Bugünkü kentin hemen güneyinde yer alan ilk yerleşmenin bir bölümünün ırmak sulanı altında kalmasından sonra, kalan bölümü de İç Savaş'ta Federal kuvvetlerce yakıldı. Bugünkü kent, Yeniden İnşa Dönemi'nde Blantonia plantasyonu üzerinde kuruldu. 1927'deki sel felaketinden sonra daha yüksek setler yapıldı. 1930'ların başında ırmaktaki S biçimli bir dönemecin düzeltilmesiyle Main Street'in ucunda oluşan durgun su birikintisine Ferguson Gölü adı verildi. Kentte özellikle dokuma, ahşap, kâğıt, çimento, vida ile bıçkı ürünlerine dayalı bir sanayi gelişmiş olmakla birlikte, ekonominin temelini hâlâ tarım oluşturur. Limanda römorkör servisi ve bir tersane vardır. Kentin hemen güneyinde Lake Village'a (Louisiana) bağlanan bir köprü, 5 km kuzeyinde de Winterville (Yerli) Höyükleri Tarihsel Alanı yer alır. Nüfus (1990) 45.226.

Greenwich, ABD'de, Connecticut eyaletinin güneybatı kesimindeki Fairfield ilinde (*county*) ilçe düzeyinde yönetim birimi (*township*). Long Island Boğazında yer alır. 1640'ta, New Haven Kolonisi yetkilileri Robert Feaks ile Kaptan Daniel Patrick'in Yerlilerden 25 İngiliz ceketi karşılığında aldığı arazide kuruldu. Adını İngiltere'deki Greenwich'ten alır. Kuruluşundan kısa süre sonra Felemenklilerin denetimine geçtiyse de 1650'de yeniden Connecticut'a bağlandı ve 1665'te kasaba olarak düzenlendi. Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında, General William Tryon komutasındaki İngiliz birliklerince yağmalandı. Günümüzde New York kentinin banliyösüdür; kentte ayrıca basımcılık ve makine yapımıyla ilgili bazı sanayi kuruluşları bulunur. Girintili çıkıntılı kıyı şeridinde yat ve dinlenme tesisleri vardır. Bruce Müzesi ile Audubon Merkezi'nde (193 ha) yabanıl yaşamdan örnekler sergilenir. Kentte Amerika'daki Montessori Derneği'nin merkezi olan Whitby Okulu (1960) gibi çeşitli özel hazırlık okulları vardır. Nüfus (1990) 58.441.

Greenwich, İngiltere'de, Londra metropoliten alanında ilçe (*borough*). Thames Irmağının güney kıyısında 46 km²'lik bir alanı kaplar. Kuzey kıyısındaki Tower Hamlets ve Newham ilçelerine Greenwich Tüneli (yayalar için), Blackwall Tüneli, Woolwich feribot limanı ve yaya tüneliyle bağlanır. Gloucester dükü Humphrey 1423'te Greenwich Parkı'nı çitledi ve ırmağın kuzeyine bakan tepesinde bir gözetleme kulesi yaptırdı. (Bu kuleye sonradan Greenwich Kraliyet Gözlemevi yerleşmiştir.) Irmak kenarında bir ev olan Placentia sonraları Tudor hükümdarlarınca kraliyet sarayına dönüştürüldü. Bu sarayda doğan VIII. Henry (hd 1509-47) evliliklerinden üçünü burada yaptı. Inigo Jones İngiltere'nin Palladio üslubundaki ilk binası olan Queen's House'ı (Kraliçenin Evi) 1637'de tamamladı. Bakımsız kalan eski saraya

Greenwich rıhtımında sergilenen "Cutty Sark" yelkenlisi, Londra
J. Allan Cash

II. Charles için yeni bir bölüm eklendi. 1694'te Sir Christopher Wren'e binayı Chelsea'deki askeri hastane üslubunda bir donanma hastanesine dönüştürme görevi verildi. İnşaat işlerini Sir John Vanbrugh ve Nicholas Hawksmoor yürüttü. Wren'in yaptığı bina 1873'te Kraliyet Denizcilik Okulu oldu. 1937'den sonra Queen's House, Ulusal Denizcilik Müzesi'nin bir bölümü haline getirildi. Bu binaların üst tarafında, tasarımını gene Wren'in yaptığı ve ilk İngiliz kraliyet astronomunun anısına Flamsteed Evi adını taşıyan eski Kraliyet Gözlemevi yükselir. Gözlemevi 1958'de Sussex'deki Herstmonceux'ye taşınmıştır.

Irmağın daha aşağısındaki Woolwich de Tudor döneminde bir donanma tersanesinin inşasıyla önem kazandı. Zırhlı savaş gemilerinin ortaya çıkışına değin İngiliz Kraliyet Deniz Kuvvetleri'nin baş tersanesi olan tesis 1869'da kapandı. Yörede 1683'te kurulan top arabası atölyesi 1805'te resmen Kraliyet Tophanesi adını aldı. Kraliyet Askeri Akademisi 1806'da Woolwich Warren'den Woolwich Common'a taşındı ve 1947'de Sandhurst'deki Kraliyet Askeri Okulu (bugün Akademisi) ile birleştirildi. Eltham Hall, Ordu Eğitim Enstitüsü'nün merkezidir.

Greenwich rıhtımında, çay taşıyan "Cutty Sark" adlı yelkenliden başka 1960'larda Sir Francis Chichester'ın tek başına dünyayı dolaştığı "Gipsy Moth IV" adlı gemi de sergilenmektedir, Woolwich'in doğusunda, Londra'ya bağlı yeni bir kent olan Thamesmead yer alır. Woolwich ve Abbey Wood sanayi bölgeleri ilçede yeni iş olanakları yaratmıştır. Greenwich'in öteki kesimlerinde, özellikle Blackheath çevresinde eski evler çok yüksek fiyatlarla alıcı bulmaktadır. Nüfus (1982 tah.) 216.000.

Greenwich Kraliyet Gözlemevi, İngiltere'nin en eski bilimsel kurumu olan astronomi gözlemevi. 1675'te İngiltere kralı II. Charles tarafından, denizlerde seyiri kolaylaştırmak için boylamların belirlenmesi amacıyla kuruldu. Gözlemevindeki ilk çalışmalar seyir, zaman kayıtları, yıldızların konumlarının belirlenmesi ve almanak yayınları gibi uygulamaya yönelik astronomi alanlarında oldu. 1767'de gözlemevi, Greenwich boylamındaki zamanı temel alan *Nautical Almanac*'ı (Deniz Almanağı) yayımlamaya başladı. Almanağın denizciler tarafından yaygın olarak benimsenmesi üzerine, 1884'te Greenwich meridyeni Yer'in başlangıç meridyeni ve uluslararası zaman kuşakları için başlangıç noktası olarak kabul edildi. Gözlemevi 1948-58 arasında Greenwich'ten Sussex'deki Herstmonceux Kalesi'ne, 1990'da da Cambridge Üniversitesi'nin Astronomi Enstitüsü'ne taşındı. Gözlemevinin ilk aletlerinin bir bölümü bugün Ulusal Denizcilik Müzesi'nde sergilenmektedir.

Greenwich meridyeni, 0° boylamı göstermekte kullanılan, Londra yakınlarındaki Greenwich'ten geçen, Kuzey ve Güney kutuplarda biten sanal çizgi. Greenwich meridyeni, 1884'te düzenlenen Uluslararası Meridyen Konferansı'nda başlangıç meridyeni olarak kabul edilmiştir. O dönemde meridyen çizgisi Greenwich Gözlemevi'nden geçmekteydi. Gözlemevi, 1948-58 arasında, Sussex'deki Herstmonceux Kalesi'ne taşındı ama eski yeri 0° boylam noktası olarak kabul edilmeye devam etti.

Greenwich'ten geçen ve kuzey-güney doğrultusunda uzanan başlangıç meridyeni, öteki boylamların doğu ya da batı olarak tanımlanması için referans çizgisi olarak kullanılır. Greenwich meridyeninden ayrıca standart zaman kuşaklarının belirlenmesinde de yararlanılır. Greenwich'teki ortalama Güneş zamanı, Greenwich Ortalama Zamanı olarak adlandırılır. Standart zaman, Greenwich'ten başlayarak birbirini izleyen her 15° batı boylamı için 1 saat geri, her 15° doğu boylamı için ise 1 saat ileridir (*bak.* standart zaman).

Greenwich Ortalama Zamanı, İngilizce GREENWICH MEAN TIME (GMT), İngiltere'deki Greenwich Gözlemevi'nin ilk kurulu olduğu (sonradan Sussex'e taşınmıştır) 0° boylamdaki ortalama Güneş zamanının önceki adı. Bu boylama Greenwich meridyeni(*) denir.

Greenwich Ortalama Zamanı, günün belirli saatlerinin yerel saat sistemleriyle (kuşaklarıyla) karışmaması için uygulamaya konuldu. Geleneksel olarak saat 0000 GMT, öğlene karşılık gelirdi ve yeni günün başlangıcına işaret ederdi. 1925'te GMT sayılama sistemi değiştirildi ve günün geceyarısından başlaması kabul edildi. Bunun sonucunda bir terminoloji karışıklığı doğdu ve 1928'de Uluslararası Astronomi Birliği (IAU), sıfırıncı meridyenin standart zamanının adını Evrensel Zaman(*) olarak değiştirdi. Bugün Greenwich Ortalama Zamanı terimi, İngilizce konuşulan ülkelerde ve denizcilik alanında kullanılmaya devam etmektedir. *Ayrıca bak.* güneş zamanı.

Greenwich Village, ABD'nin New York kentinde, Aşağı Manhattan'da konut alanı. 14. Cadde, Houston Caddesi, Broadway ve Hudson Irmağı ile çevrilidir. Koloni döneminde bir köy olan Greenwich, daha sonra bir süre seçkin bir konut alanı, ardından ucuz bir mahalle, 1910'dan sonra da bohem yazar, sanatçı, öğrenci ve aydınların buluşma yeri oldu. 1980'lerde inşa edilen yüksek apartmanlarla büyük bölümü şık bir mahalleye dönüştürülünce, eski sakinlerinin çoğu East Village'a (Aşağı Doğu Yakası) ve Soho'ya (Houston Caddesi'nin güneyinde kalan bölge) taşındı. Geçmişte belirleyici özelliği dar ve çarpık sokaklar, eski evler, yabancı lokantalar, antika dükkânları, deneysel tiyatrolar ve gece kulüpleri olan Greenwich Village'ın merkezindeki Washington Meydanı'nda Washington Takı (1895) ve New York Üniversitesi binaları yükselir.

Greenwood, ABD'de, Mississippi eyaletinin kuzeybatı kesiminde, Leflore ilinin merkezi (1871) kent. Yazoo Irmağı kıyısında, Jackson'ın 154 km kuzeyinde yer alır. 1834'te Williams Landing adıyla kurulan ilk yerleşme 1844'te tüzel kimlik kazandı. Bugünkü adı, zengin bir pamuk çiftçisi ve köle sahibi olan Çoktav reisi Greenwood Leflore'dan gelir. Mississippi Deltasında bir pamuk pazarı olarak gelişen kentin ekonomisi İç Savaş'ta felce uğradı. Vicksburg Kuşatması sırasında savunma noktası olarak kullanıldı. Tallahatchie ve Yazoo ırmakları arasında kurulan Pemberton Kalesi bir Federal gambotunun saldırısına başarıyla karşı koydu. Kentin hareketli pamuk piyasası, çeşitlendirilmiş çiftçilik, özellikle çiftlik hayvanları ve hafif sanayiyle desteklenir. Mississippi Vadisi Eyalet Üniversitesi (1950) yakınlardaki Itta Bena'da kurulmuştur. Yörede çok sayıda eski Yerli höyüğü ve köyü vardır. 2,5 km doğudaki Cottonlandia Müzesi'nde eskiden pamuk sanayisinde kullanılan araçlar ile Yerlilerin el ürünleri sergilenir. Nüfus (1990) 18.906.

Greenwood, Arthur (d. 8 Şubat 1880, Hunslet, Yorkshire - ö. 9 Haziran 1954, Londra, İngiltere), İşçi Partili İngiliz siyaset adamı. II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde İngiltere'nin Nazilerin saldırgan politikasına karşı direnmesini savunmuştur.

Önceleri iktisat dersleri veren Greenwood, I. Dünya Savaşı sırasında devlet hizmetinde bulundu. 1922'de Avam Kamarası'na girdi Ocak-Kasım 1924 arasındaki ilk İşçi Partisi hükümetinde sağlık bakanlığı müsteşarı oldu. 1929-31 arasındaki ikinci İşçi Partisi hükümetine sağlık bakanı olarak giren Greenwood kent planlamasına özel ilgi gösterdi. 1935'ten 1945'e değin İşçi Partisi başkan yardımcılığı yaptı. II. Dünya Savaşı'nın başlarında savaşa girilmesi yolundaki ısrarlı tutumuyla, Başbakan Neville Chamberlain'in Nazi Almanyası'na karşı izlediği "yatıştırma" politikasından vazgeçilmesinde etkili oldu.

1940'ta Winston Churchill'in koalisyon hükümetine devlet bakanı olarak giren Greenwood aynı zamanda beş kişilik savaş kabinesinin de üyesi oldu. Ayrıca yeniden inşa ve savaş sonrası planlama işlerinin sorumluluğunu üstlendi. Ama 1942'de görevden uzaklaştırıldı. Savaştan sonra Clement Attlee başkanlığında kurulan koalisyon hükümetinde başmühürdarlığa (*lord privy seal*; 1945-47) ve devlet saymanlığına (*paymaster general*; 1946-47) getirildi.

Greer, Germaine (d. 29 Ocak 1939, Melbourne, Avustralya), Avustralya doğumlu İngiliz yazar ve feminist. Kadınların cinsel özgürlüğünü savunmuştur.

Orta sınıf üyesi bir aileden gelen Greer önce rahibe okullarında, daha sonra Melbourne ve Sidney üniversitelerinde öğrenim gördü. 1967'de Cambridge'de edebiyat doktorasını tamamladı. Televizyon oyunlarında rol aldı, çok okunan ya da el altından dağıtılan çeşitli dergilerde yazılar yazdı, Warwick Üniversitesi'nde ders verdi. 1970'te ilk önemli kitabı *The Female Eunuch* (İğdiş Edilmiş Kadın) yayımlandı. Bu yapıtta, kadınların cinsel edilgenliğinin iğdişlikle bağlantılı olduğunu, onlara bu rolü tarihin ve kadınların kendilerinin dayattığını savundu. Daha sonra İtalya'ya yerleşerek konferanslarını sürdürdü. *The Female Eunuch*'ın yanı sıra, *The Obstacle Race: The Fortunes of Women Painters and Their Work* (1979; Engelli Yarış: Kadın Ressamların Yazgısı ve Yapıtları) ve *Sex and Destiny: The Politics of Human Fertility* (1984; Cinsellik ve Yazgı: İnsan Doğurganlığının Siyasal Boyutu) adlı yapıtları çeşitli dillere çevrildi.

Gregarinia, *Sporozoa* (sporlular) altfilumunun *Telosporea* sınıfından, omurgasızların sindirim sisteminde ve vücut boşluklarında asalak olarak yaşayan tekhücreliler altsınıfı. Yersolucanlarının asalağı olan *Monocystis* ile göçmen çekirgelerin ve ha-

Gregarinia altsınıfından *Monocystis lumbrici*
Walter Dawn

mamböceklerinin asalağı olan *Gregarina* bu altsınıfın en iyi bilinen cinsleridir. Solucanı andıran ve uzunlukları en çok 10 mm'yi bulan bu asalaklar genellikle konağın hücrelerinde gelişir ve bir vücut boşluğuna yerleşerek çoğalmaya başlar. Bazıları kancalarıyla vücut boşluğunun duvarına tutunarak, bazıları ise serbestçe dolaşarak geçişme (osmoz) yoluyla beslenir. *Gregarinia* altsınıfının üyeleri, yaşam çevrimlerine göre üç takıma ayrılır. *Schizogregarinida* (bazı sınıflandırmalarda *Archigregarinida*) takımında, önce çekirdek, sonra sitoplazma bölünmesiyle gerçekleşen eşeysiz üremeyi (merogoni) eşeysel kavuşma ve spor oluşumu izler. *Eugregarinida* takımında merogoni evresi görülmez. Merogoni evresinden geçen *Neogregarinida* takımında ise her gametosit (gamet oluşturan hücre) bir spor üretir. *Neogregarinida* üyeleri bazı uzmanlarca *Schizogregarinida* takımı içinde sınıflandırılır.

Gregg, John Robert (d. 17 Haziran 1867, Rockcorry, Monaghan ili, İrlanda - ö. 23 Şubat 1948, New York kenti, ABD), İrlanda asıllı ABD'li mucit. Adıyla anılan bir steno sistemi geliştirmiştir.

Hızlı yazı yazmaya (*speedwriting*) ilgi duymaya başladığında henüz 10 yaşındaydı. Yirmi bir yaşında Glasgow'da yayımladığı 28 sayfalık *Light-Line Phonography* (1888; İnce Çizgi Stenosu) adlı kitapçıkta, geliştirdiği steno alfabesini ortaya koydu. El yazısı gibi kıvrak ve eğrisel çizgilerden oluşan bu sesçil (fonetik) alfabe sonradan 13 ayrı dile uyarlandı.

Gregg 1893'te ABD'ye yerleşti. 1900'den sonra *Gregg Writer* adlı aylık derginin, 1920'den sonra da *American Shorthand Teacher* (sonradan *Business Education World*) dergisinin yayın yönetmenliğini yaptı. Gregg stenosuyla ilgili temel kitabı *Gregg Shorthand* (Gregg Stenosu), *Light-Line Phonography*'nin gözden geçirilmiş basımı olarak ilk kez 1902'de yayımlandı; sonradan da birçok yeni ve gözden geçirilmiş basımı yapıldı. Gregg ayrıca *Applied Secretarial Practice* (1941; Uygulamalı Sekreterlik Eğitimi) ve *The Private Secretary* (1943; Özel Sekreter) gibi yapıtlar da yayımladı. Merkezi New York kentinde bulunan Gregg Publishing Company'nin başkanlığını, Londra'daki Gregg Publishing Company, Ltd. ile gene Londra'daki Gregg Schools, Ltd.'nin yönetim kurulu başkanlığını da yaptı.

Gregg stenosu, İrlanda asıllı John Robert Gregg'in(*) sözcüklerin seslerini temel alarak el yazısı gibi eğrisel çizgilerle oluşturduğu hızlı yazı sistemi. Gregg, geliştirdiği sisteme "ince çizgi stenosu" adını vermiş ve bu stenonun alfabesini aynı adı taşıyan (*Light-Line Phonography*) bir kitapçıkta 1888'de İngiltere'de yayımlamıştır. 1893'te ABD'de de benimsenen Gregg stenosu, bugün bütün öteki steno sistemlerinden daha çok öğretilmekte ve kullanılmaktadır. Aralarında Fransızca, İspanyolca, İbranice, Rusça, İtalyanca, Tagalog dili, Çince ve Lehçenin de bulunduğu birçok dile de uyarlanmıştır.

Pitman stenosundan(*) farklı olarak Gregg stenosunda gölgeleme ya da kalınlaştırma yoktur. Ünlüler, sözcüklerin kısaltılmış biçimlerine, doğal sıralarına göre eklenen daireler ve çengellerle gösterilir. Yazımı, özellikle de eşzamanlı yazımı kolaylaştırmak için eğrisel çizgiler benimsenmiştir. Sık geçen sözcüklerin, ünsüz kümelerinin, sonek ve öneklerin yerine bazı kısa biçimler kullanılır.

Grégoire, Henri (d. 4 Aralık 1750, Vého, Lorraine - ö. 20 Mayıs 1831, Paris, Fransa), Fransız Devrimi sırasında devlete bağlı ulusal bir Katolik Kilisesi kurulmasını savunan piskopos.

Yoksul bir köylü ailesinden gelen Grégoire, Emberménil bölge papazı olarak göreve başladı. 1789'da ruhban temsilcisi sıfatıyla *États Généraux*'ya girdi. *Tiers État*'nın *États-Généraux*'yu Ulusal Meclis'e dönüştürmesinden (17 Haziran 1789) sonra, ruhban temsilcilerinin *Tiers État*'yla birleşmesi ve köleliğin kaldırılması için çalıştı. Devlete bağlı bir kilise kurulması amacıyla Temmuz 1790'da kabul edilen Fransız Kilisesi Temel Yasası'nın kimi bölümlerine karşı çıktıysa da ardından hükümete bağlılık yemini etti ve Loir-et-Cher piskoposu oldu.

Konvansiyon üyeliğine seçilen Grégoire Eylül 1792'de monarşinin kaldırılmasını, kasımda da XVI. Louis'nin mahkeme önüne çıkarılmasını destekledi. 1793 sonu ile 1794 başında Hıristiyanlığa karşı başlatılan kampanya sırasında piskoposluk giysisini giymeyi ve inancını açıkça ifade etmeyi sürdürdü. Eğitim Komitesi'nin bir üyesi olarak, manastır kitaplıklarını ve dinsel sanat yapıtlarını kurtarmaya çalıştı. Temmuz 1794'te Jakoben rejiminin yıkılmasından sonra ibadet özgürlüğünün yeniden tanınmasında önemli rol oynadı, Fransız Kilisesi'nin yeniden örgütlenmesine ön ayak oldu.

Grégoire, Napoléon Bonaparte'ı iktidara getiren 18 Brumaire Darbesi'ne (9 Kasım 1799) karşı çıktı. 1801'de senatoya seçilmesi, Napoléon'un konsüllük rejimine ve 1801 Konkordatosu'na karşı bir protesto olarak görüldü. Roma ile yapılan 1801 Konkordatosu ulusal bir Fransız Kilisesi'nin varlığını sona erdiriyordu. Grégoire 1804'te imparatorluk ilanına karşı oy kullandı, 1814'te Napoléon'un tahttan indirilmesini önerdi.

1815'te İkinci Restorasyon'dan sonra da Grégoire Fransız Kilisesi'ne ilişkin görüşlerini ödün vermeden savundu. 1819'da Temsilciler Meclisi'ne seçildi ama göreve başlamasına izin verilmedi; bu engelleme büyük yankı uyandırdı.

Gregoire DE TOURS *bak.* Gregorius (TOURS'LU AZİZ)

Gregoras, Nikephoros (d. 1295, Herakleia Pontika [Karadeniz Ereğlisi] - ö. 1360, Konstantinopolis [İstanbul] yakınları), Bizanslı hümanist bilgin, filozof ve ilahiyatçı. Derin bilgi birikimine dayanan 37 ciltlik *Romaike Historia* (Roma Tarihi) adlı yapıtı 14. yüzyıla ilişkin temel bir kaynaktır.

Gregoras, İmparator II. Andronikos Palailogos'un (hd 1282-1328) ve Konstantinopolis'teki din adamlarının desteğini kazanmıştı. 1326'da Sırp kralı III. Stefan Uroš'a elçi olarak gönderildi, ayrıca çeşitli diplomatik görevlerde bulundu. Koruyucuları iktidardan uzaklaşınca, Gregoras da geleneğe uyarak yöredeki bir manastıra çekilmek zorunda kaldı. Koyu bir Aristotelesçi olan Calabrialı skolastik keşiş Barlaam'a karşı giriştiği felsefi tartışmadaki başarısından dolayı Konstantinopolis'in önde gelen bilginlerinden biri olarak kendini kabul ettirdi. Bunun ardından, önemli siyasal uzantıları olan bir ilahiyat tartışmasına girdi, *Hesykhia* (tanrısal dinginlik) öğretisine karşı tutum aldı. İmparator VI. Ioannes Kantakuzenos'un (1347) tahta çıkmasından sonra *Hesykhia* öğretisini benimseyenler Aynaroz Dağı keşişlerinin önderliğinde sarayın desteğini kazanınca Gregoras toplum yaşamından çekilmek zorunda kaldı.

En ünlü yapıtı *Romaike Historia*, IV. Haçlı Seferi sırasındaki Latin istilasından (1204) sürgündeki V. Ioannes Palailogos'un yeniden tahta çıkmasına (1354) değin Bizans İmparatorluğu'ndaki olayları aktarır. Böylece 14. yüzyıl başlarında yaşayan tarihçi Georgios Pakhymeres'in yapıtını tamamlayan Gregoras, katıldığı felsefe ve ilahiyat tartışmalarına da kitabında yer verir. Günümüze ulaşan 160 mektubu dönemin kilise ve siyaset adamlarına ilişkin zengin bir bilgi kaynağıdır. Gregoras'ın öteki önemli yapıtları arasında sofistlere karşı felsefi diyaloglar, astronomi araştırmaları, Ptolemaios'un *Almagest*'i üzerine bir yorum, bazı imparatorlara övgüler ve 1582'de Papa XIII. Gregorius'un yaptığı değişikliğin habercisi olan bir takvim reformu önerisi sayılabilir.

Gregorio DA RIMINI (d. 13. yy sonu, Rimini, Venedik yakınları - ö. Kasım 1358, Viyana), İtalyan düşünür ve ilahiyatçı. Ilımlı bir adcılık ile Aziz Augustinus'tan (354-430) esinlenen tanrısal kayra görüşü arasında gerçekleştirdiği sentez, bazı Protestan reformcularına özgü geç dönem ortaçağ düşüncesini etkilemiştir.

Paris, Bologna ve Padova üniversitelerinde öğrenim gördü. Adcı görüşlerinin doğurduğu tepki yüzünden, ancak Papa VI. Clemens'in (1342-52) müdahalesiyle ders verme yetkisini elde edebildi. 1357'de Augustinusçular tarikatının genel başkanlığına seçildi. Ockham'lı William'ın aşırı şüpheciliğini yumuşatan ılımlı adcılığın başlıca savunucusu oldu. Gregorio'ya göre Tanrı'nın varlığı tanıtlanabilir, ruhun ünselliği ussal biçimde kanıtlanabilirdi. Ockham'cılara oranla deneyime daha büyük önem veren Gregorio, Augustinusçuluğun etkisiyle, deneyimin bireysel nesnelerinin sezgi yoluyla, soyut düşüncelerin biçimlenmesinden önce bilinebileceğini savundu. Bilgi ve bilimin nesnesinin, zihnin dışında var olan nesne değil, mantıksal önermelerin bütünsel anlamı olduğunu ileri sürdü.

İnsanın kurtuluşu ve tinsel mutluluğu konusunda Gregorio, Augustinusçu öğretiye uygun olarak insanın tanrı kayrası olmaksızın salt özgür iradesiyle ahlaki bir yaşam sürmeye gücü yetmeyeceğini vurguladı. İnsanın Tanrı yardımı olmaksızın ahlaklı bir yaşam biçimi seçerek kurtuluş sürecini başlatmakla yükümlü olduğunu savunan heretik Pelagiusçuluğun her türüne karşı duyarlıydı; bu nedenle Hıristiyanların özlediği biçimde Tanrı'yı görebilmek için gereken kusursuz aşkın yalnızca iyi niyetle elde edilemeyeceğini vurguladı. Vaftiz edilmeden ölen çocukların ebedi cezaya uğrayacağını öne sürdüğü için Gregorio "çocuk işkencecisi" biçiminde nitelendi. Gregorio'nun öğretilerini bir araya getiren *Lectura in librum I et II sententiarum* (Hükümlerin I. ve II. Kitapları Üzerine Yorum) 12. yüzyıl skolastik filozofu Pierre Lombard'ın yapıtını konu alıyordu.

Gregorios (AZİZ), lakabı THAUMATURGOS (Yunancada "Mucize Yaratan") (d. y. 213, Neokaisareia [Niksar], Pontus Polemaniakos - ö. y. 270, Neokaisareia; yortu günü, 17 Kasım), 3. yüzyıldaki Üçleme tartışmasında resmî öğretinin başlıca savunucularından.

Hukuk öğrencisi olan Gregorios, Caesarea'da (bugün Horbat Kesari, İsrail) dönemin en önemli Hıristiyan bilgini Origenes'in yanında öğrenim görürken Hıristiyan oldu. Neokaisareia'ya dönüşünde piskoposluğa atandı ve putperestlerin yoğun olduğu bu bölgede bütün yaşamı boyunca Hıristiyanlığı yaymaya çalıştı. Roma imparatoru Decius'un giriştiği Hıristiyan kıyımı (250-251) sırasında cemaatiyle birlikte dağlara çekilmek zorunda kaldı.

Gregorios, daha çok kilisenin pratik sorunlarıyla ilgilendi. Doğu'nun 3. yüzyıldaki kilise disiplinine ilişkin değerli bilgiler içeren *Epistole Kanonike* (y. 256; Kilise Hukuku Elkitabı) adlı yapıtı, Pontus'ta Got istilasının getirdiği saldırıların, yağmaların ve din değiştirtme olaylarının yol açtığı ahlaki sorunları işliyordu. Piskopos olan kardeşiyle birlikte I. Antiokheia (Antakya) Sinodu'na (y. 264) katıldı. Burada, Hz. İsa'nın tanrılığının yalnızca ahlaki nitelik taşıdığını, "bütün" varlığını içine almadığını öne süren Samosatalı Paulos'un görüşleri reddedildi. Gregorios temel yapıtı *Ékphrásis pithein*'de (İmanın Sergilenmesi) Üçleme öğretisini savunarak 4. yüzyıl başlarında ortaya çıkacak Nikaia (İznik) Amentüsü'ne öncülük etti. Doğu'da yaygın bir inanışa göre, Meryem Ana'nın yakarısı üzerine Aziz Yuhanna Gregorios'a görünerek ona *Ékphrásis* için esin kaynağı olmuştu. Gregorios'un öteki önemli yapıtları arasında, Tanrı'nın duygulanma ve acı çekme gücünden yoksun olduğu yönündeki Helenistik kurama bir yanıt ile putperest görüşleri Hıristiyan felsefesinden ayırt eden bir eleştirinin yer aldığı *Eis origenen pros phonematikós kai Panegyrikos Logos* (Origenes'e Övgü) sayılabilir. Gregorios'un adını taşıyan ahlaki içerikli başka birkaç yapıt, vaaz ve mektup özgün değildir.

Gregorios (NAZİANZOSLU AZİZ) (d. y. 330, Arianzos, Nazianzos yakınları, Kapadokya, Anadolu - ö. y. 389, Arianzos; Doğu Kilisesi'nde yortu günü, 25 ve 30 Ocak, Batı Kilisesi'nde yortu günü, 2 Ocak), 4. yüzyıl

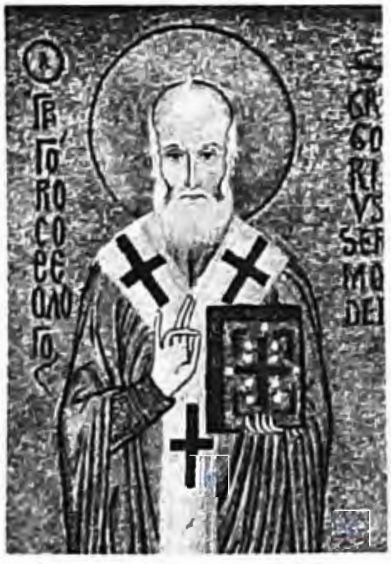

Nazianzoslu Aziz Gregorios, Palatine Şapeli'ndeki bir mozaikten ayrıntı, 12. yy, Palermo, İtalya
Anderson-Alinari, Art Resource/EB Inc

Kilise Babaları'ndan. Özellikle Üçleme öğretisini savunmasıyla ünlüdür.

Tektanrıcı Hypsistarii (En Yüce Olana Tapınanlar) mezhebinin üyesiyken Hıristiyan olmuş Nazianzos piskoposunun oğluydu. Kaisareia'da (Kayseri), kısa bir süre İskenderiye'de ve daha sonra Atina'da (İS y. 351-356) hem dinsel, hem de klasik öğrenim gördü. İleride, bu yıllarda arkadaş olduğu Aziz Basileios'un (329-379) ölümü üzerine yazdığı övgüde dönemin öğrencilik yaşamını canlı bir dille betimleyecekti. Gregorios'la aynı dönemde Atina'da öğrenim görenler arasında, daha sonra iki yıllık kısa hükümdarlığı (361-363) sırasında putperestliği yeniden canlandırmaya çalışan Iulianus da (Kâfir) vardı. Gregorios Kapadokya'ya dönüşünden kısa süre sonra, Basileios'un Annesi'de (Pontus) kurduğu keşiş topluluğuna katıldı. İki arkadaş, o dönemde görüşleri her yönden saldırıya uğrayan ünlü ilahiyatçı Origenes'in (y. 185-y. 254) Kitabı Mukaddes yorumlarından bazılarını *Philokalia* başlığı altında derlediler.

Gregorios, babasına yardım etmek üzere 362'de papazlığa atanmayı kabul etti. Nazianzos'ta geçirdiği 10 yıl boyunca, Kaisareia'da önce *presbyteros* (Hıristiyanlığın ilk döneminde diyakoz ile piskopos arasında bir papazlık unvanı), 370-379 arasında da piskopos olarak görev yapan Basileios'u Ariusçulara ve Ariusçu imparator Valens'e karşı destekledi. Gene Basileios'un ısrarı üzerine Sasima piskoposluğunu kabul etti (372) ama hiçbir zaman bu rütbeyi almadı. Babasının 374'te ölümünden sonra Nazianzos Kilisesi'ni kısa bir süre yönetti. Buraya bir başkasının atanması üzerine Isauria Manastırı'na çekildi.

Valens 378'de Adrianopolis (Edirne) Çarpışması'nda ölünce Ariusçuluk tahtın desteğini yitirdi. 1 Ocak 379'da Basileios'un ölmesi üzerine Gregorios, I. Nikaia (İznik) Konsili'nin (325) Ariusçuluğu mahkûm eden kararlarını savunan grubun Anadolu'daki başlıca sözcüsü oldu. Mezhepler arasında bölünmüş olan Konstantinopolis'te (İstanbul) Nikaia Konsili yanlısı cemaatinin başına geçmeye çağrıldı. Gregorios'un kurduğu Anastasia (Diriliş) Şapeli Bizans'a özgü Ortodoksluğun doğduğu merkezlerden biri oldu. Konstantinopolis'te Gregorios'un vaazlarını dinleyenler arasında, kutsal metinlerin ünlü araştırmacısı Hieronymus da vardı.

Mısırlı piskoposlar serüven düşkünü bir din adamı olan Maksimos'u (Kynik) Gregorios'a rakip çıkardılar ve Maksimos'u gizlice takdis etmek üzere bir gece Anastasia'yı bastılar. Yeni Doğu imparatoru Theodosius 380'de Konstantinopolis'e gelince Ariusçu piskopos Demophilos'un görevine son verildi. Gregorios kendi cemaatini Büyük Kilise'ye (büyük olasılıkla bugünkü Ayasofya'nın yerindeki eski bazilika) almayı başardı. 381'de Konstantinopolis'te toplanan konsil Gregorios'u Konstantinopolis piskoposu ilan etmeye hazırlanırken İskenderiye piskoposu Timothios'un kente gelişi Gregorios'un durumunu zorlaştırdı. Çatışma ve entrikalardan yorgun düşen Gregorios etkileyici bir veda konuşmasıyla çekildi. Ama konsil eski ve yeni heretik akımları mahkûm ederek Maksimos'un takdisini geçersiz saydı. Ayrıca piskoposların kendi yetki bölgeleri dışına müdahale etmesini yasaklayan bir kararla Gregorios'un politikasını destekledi, böylece patriklik sistemine doğru bir adım attı. Konsil bunlara ek olarak, Nikaia Amentüsü'nde dile getirilen Üçleme öğretisini de onayladı.

Gregorios daha sonra Nazianzos yakınlarındaki Arianzos'ta ailesinin topraklarında dingin bir yaşam sürdü. Yalnızca kısa bir süre için Nazianzos Kilisesi'ni yönetti. Sessizlik andı içtiği Büyük Perhiz süresinde bile yazışarak kilise işleriyle ilgilenmeyi sürdürdü. Bu dönemin ürünü olan yazıları arasında, genellikle *Carmen de se ipso* (Kendiyle İlgili Şarkı) olarak anılan otobiyografik nitelikteki uzun şiir ile çoğu dinsel konularda kısa şiirler yer alır. Günümüze ulaşan yapıtları arasında söylev olarak da adlandırılabilecek birçok vaaz ve mektup derlemeleri vardır.

Gregorios (NYSSA'LI AZİZ), Latince GREGORIUS NYSSENUS (d. y. 335, Kaisareia [Kayseri], Kapadokya - ö. y. 394; yortu günü, 9 Mart), 4. yüzyılda Üçleme öğretisini heretik akımlara karşı savunan öncü ilahiyatçı ve mistik.

Seçkin bir aileden gelen Gregorios, sonradan Kaisareia piskoposu olan Aziz Basileios'un kardeşiydi. Aldığı felsefe eğitimi Gregorios'u derinden etkiledi. Öğrenimini bitirdikten sonra retorik öğretmeni oldu. *Peri parthenias* (Bekâret Üzerine) adlı incelemesinde evliliğe yönelttiği eleştirilere bakılırsa, hiç evlenmedi. Basileios'tan esinlenerek ve onun yol göstericiliğinde, bir olasılıkla 360'larda manastır yaşamına yöneldi. Batı Kappadokia'nın sivil ve dinsel merkezi durumundaki Tyana'nın piskoposu Anthimos'a karşı mücadele eden Basileios'un kendi kilise yönetimi içinde tutmaya çalıştığı Yeni İkinci (Sekunda) Kapadokya'da küçük bir kent olan Nyssa'nın piskoposluğuna atandı (372). Ama 375'te İmparator Valens'in Ariusçuluğu yaygınlaştırma girişimlerinin etkisiyle Gregorios bölge valisi tarafından kötü yönetimle suçlandı. 376'da bir piskoposlar sinodunun kararıyla görevinden alınarak sürgüne gönderildi. Ama Valens'in 378'de ölmesi üzerine, cemaati Gregorios'u büyük bir coşkuyla karşıladı.

Nyssa'lı Aziz Gregorios, Palatine Şapeli'ndeki bir mozaikten ayrıntı, 12. yy, Palermo, İtalya
Alinari - Art Resource / EB Inc

Basileios'un Gregorios'u kilise işlerine uygun saymamasına karşın, piskoposluk bölgesine dönüşünü izleyen yıllarda Gregorios kilise sorunlarının çözümünde etkin oldu. 379'da Antiokheia'da (Antakya) bir konsile katıldı, özel bir görevle de Arabistan'daki kiliselere gönderildi. Bu sırada Kudüs'te gitgide yaygınlaşan hac ziyaretlerine ilişkin olumsuz izlenimlerini mektuplarında dile getirdi. 381'de I. Konstantinopolis (İstanbul) Konsili'ne (II. Ekumenik Konsil) katıldı. Basileios'tan sonraki Kaisareia piskoposuyla birlikte, resmî öğretiyi savunan Kappadokia cemaatinin önderleri arasında yer aldı. Önemli bir görev olan Sebasteia (Sivas) piskoposluğunu kabul etmedi. Küçük piskoposluk bölgesindeki işlerinin azlığı sayesinde İmparator Theodosios'un karısının ve kızının cenaze törenleri gibi özel durumlarda Konstantinopolis'te vaaz verme olanağı buldu. Nazianzoslu Gregorios'un Konstantinopolis'teki ardılı Nektarios'a bağlı kalarak, Ariusçulara karşı girişilen mücadelede Anadolu'da resmî öğretinin savunuculuğunu üstlendi.

Gregorios yazılarıyla, özellikle Ariusçuluğun sorgulamasına açık ve inandırıcı yanıtlar getirerek Üçleme öğretisini geliştirdi.

Basileios'un yaratılış günleri üzerine vaazlarından oluşan *Hexaëmeron*'a (Altı Gün) *De Opificio Homini*'yi (İnsanın Yaratılışı) ekledi. *Meghas Katekhetikos Logos*'ta (Büyük Din Kitabı) resmî ilahiyat öğretisinin klasik bir özetini yaptı. Bu yapıt, Âdem'in Cennet'ten kovulması yüzünden yitirilen Tanrı imgesinin insan doğasında yeniden kazanılmasına ilişkin Hıristiyan öğretisinde ayinlerin yerini sistemli biçimde geliştirmesi bakımından önem taşıyordu. Gregorios, Kappadokialı Kilise Babaları'nın Üçleme kuramını, Platon'un Bir ve Çok üzerine öğretisiyle birleştirdi. Hıristiyan bir Platoncu olarak Origenes'ten de (y. 185-y. 254) etkilendi; onun, insanoğlunun maddi varlığının ilk günahın ürünü olduğu görüşü ile sonul evrensel kurtuluş umudunu benimsedi. Platon'un *Phaidon*'una (*Phaidon*, 1963) öykünerek, yeniden dirilişe ilişkin öğretisini, ablası Başrahibe Makrina'yla ölüm döşeğinde geçen bir diyalog biçiminde kaleme aldı.

Gregorios'un hem Doğu Kilisesi'nin, hem de dolaylı olarak Batı Kilisesi'nin ibadet geleneklerinde etkili olan çileci ve mistik yapıtları Platoncu ve Hıristiyan geleneklere dayanır. Çileci yaşamı konu alan incelemeleri içinde en önemlisi İbranilerin İÖ 13. yüzyılda Mısır'dan Sina Dağına yolculuğunu, ruhun dünyanın çekiciliklerinden sıyrılarak Tanrı'yı görecek düzeye yükselişi olarak işleyen *Peri tu biu tu Moiseos*'tur (Musa'nın Yaşamı Üzerine). Gregorios'un öğretisinin önemli bir boyutu da tinsel yaşamın durağan bir yetkinlik değil, sürekli bir ilerleme olduğu görüşüdür. En büyük başarısı, Yunan ve Hıristiyan geleneklerini olağanüstü dengeli biçimde birleştirmiş olmasıdır.

Gregorios'un vaazlarının çoğu Kappadokia'da çok saygı gören azizlere övgü biçiminde ya da kilise takviminin çok önemli günlerini kutlamak üzere yazılmıştır. Faizciliğe ve vaftizin ertelenmesine ağır eleştiriler yönelttiği öbür vaazları onun zamanında kilisenin uğraştığı etik sorunları ele alır. Son kez Konstantinopolis'teki konsilde vaaz kürsüsüne çıkan Gregorios'un kilise içindeki yükselişi belki Basileios ve Nazianzoslu Gregorios kadar başarılı değildi. Ama bilgin olarak verdiği yaratıcı ürünler 20. yüzyılda yeniden önem kazandı.

Gregorios II (KIBRISLI), asıl adı KIBRISLI GEORGIOS (d. 1241, Kıbrıs - ö. 1290, Konstantinopolis [İstanbul]), 1283-89 arasında Konstantinopolis patriği. Ortodoks ve Katolik kiliselerinin birleşmesine şiddetle karşı çıkmıştır.

Bizans sarayında rahip olarak göreve başladığı yıllarda, İmparator VIII. Mikhail Palaiologos ile Konstantinopolis patriği XI. Ioannes Bekkos'un iki kiliseyi birleştirme yönündeki politikasını destekledi. Ama 1282'de tahta çıkan II. Andronikos Palaiologos'un Ortodoks Kilisesi'nin tekliğini ve bağımsızlığını vurgulayarak birleşmeye karşı çıkması üzerine tutum değiştirdi. İmparatorla birleşerek Bekkos'a karşı mücadeleye girdi. Bekkos gitgide artan baskılar karşısında görevden çekilmek zorunda kaldı. Georgios, onun yerine II. Gregorios adıyla patrikliğe getirildi.

II. Gregorios, Bekkos'a ve Katolik ilahiyat anlayışına karşı *Tomos pisteos*'u (İman Kitabı) kaleme aldı. Bu yapıtında, Kutsal Ruh'un Baba'dan olduğu kadar Oğul'dan da türediği biçimindeki Katolik görüşü reddetti. Buna karşın kitap, İskenderiye ve Antiokheia (Antakya) patriklerince Ortodoksluğa aykırı görülerek eleştirildi. Gregorios'un kendini savunmak için kaleme aldığı *Homologia* (Evetleme) ise hem birleşme yanlılarının, hem de karşıtlarının tepkisini çekti. Sürgündeki Bekkos'un aralıksız eleştirileri karşısında Gregorios 1289'da görevden ayrılmak zorunda kaldı. Bir manastıra çekildi, ertesi yıl orada öldü.

Gregorios ortalama bir ilahiyatçı olduğu halde, edebi yapıtlarıyla 13. yüzyıl Bizans hümanizminin önde gelen temsilcileri arasında yer alır. Mektuplarının derlemesine önsöz olarak kaleme aldığı otobiyografisi özellikle önemlidir.

Gregorios PALAMAS, AZİZ *bak.* Palamas, Gregorios (AZİZ)

Gregorios (SİNALI) (d. 13. yy sonu - ö. 27 Kasım 1346, Paroria Dağı [bugün Burgaz yakınları], Bulgaristan), Rum Ortodoks keşiş, ilahiyatçı ve mistik. Tefekküre dayalı ibadeti öngören *hesykhia* (tanrısal dinginlik) öğretisinin ortaçağdaki en önemli savunucusudur.

Kıbrıs asıllı bir keşiş olan Gregorios daha sonra Sina Dağındaki bir cemaate katıldı. Ardından bütün Filistin'i dolaştı ve Aziz Ioannes Klimakhos (7. yy) ile Aziz Simeon (11. yy) gibi ünlü mistiklerden kaynaklanan tefekküre dayalı ibadet biçimini benimsedi. Yunanistan'da Rum manastır hareketinin merkezi olan Aynaroz Dağına çekilerek orada *hesykhia* öğretisinin ılımlı bir biçimini geliştirdi. Osmanlı saldırıları karşısında önce Karadeniz kıyısına, ardından da yaklaşık 1325'te Bulgaristan'daki Paroria Dağına kaçtı. Paroria'da kurduğu manastır zamanla Balkanlar'ın düşünsel ve tinsel merkezi oldu.

Gregorios'un *hesykhia* öğretisiyle ilgili görüşleri 137 parçada toplanmıştır. *Hesykhia*'nın temel ülküsü Tanrı-insan birliğine en üst düzeyde ulaşmaktır. Gregorios'un çağdaşı Aynaroz keşişlerinden Aziz Gregorios Palamas, 14. yüzyıl boyunca süren dinsel ve siyasal çalkantılar sırasında *hesykhia* öğretisine yönelik eleştirileri *Kutsal Hesykhia Öğretisinin Savunması*'nda (1338) yanıtlamıştır. Gregorios'un öteki müritleri de öğretiyi Doğu Avrupa ve Rusya'da yaymışlardır. Gregorios'un öbür yazıları arasında Hıristiyan çileciliği üzerine makaleler, Kutsal Üçleme üzerine dizeler, ayin ilahileri ve Kutsal Ruh'un Baba'nın yanı sıra Oğul'dan da türediği yönündeki Katolik kurama karşı (*filioque* [Ve Oğul'dan] tartışması) savlar sayılabilir.

Gregorius I (BÜYÜK AZİZ) (d. y. 540, Roma - ö. 12 Mart 604, Roma; yortu günü, 12 Mart), 590-604 arasında papa. Kilise ve toplum yaşamında gerçekleştirdiği reformlar dolayısıyla ortaçağ papalık kurumunun mimarı sayılır. 8. yüzyıldan bu yana kilise bilgini olarak kabul edilir.

Soylu bir aileden gelen Gregorius, Papa III. Felix'in (hd 483-492) torununun oğluydu; bir olasılıkla Papa I. Agapetus'un da (hd 535-536) akrabasıydı. Roma'da geçen gençlik yıllarında Lombardlar İtalya'yı istila etmişti (568). Gregorius yaklaşık 572'de *praefectus urbis* (kent yöneticisi) oldu. Ama siyasal ve toplumsal koşullar iki yıl sonra bu görevden ayrılmasına yol açtı. Manastır yaşamına büyük ilgi duyuyordu; miras aldığı büyük servetin parçası olan Caelius Tepesindeki sarayı S. Andrea Manastırı'na dönüştürdü, ama manastırın başkeşişi olmadı. Daha sonra bütün servetini, Sicilya'daki öteki toprakları üzerinde altı manastır daha yaptırmak için kullandı.

Papa I. Benedictus (hd 574/75-579) Roma'da ona bir diyakozluk verdi. 579'da Papa II. Pelagius da (hd 579-590) Gregorius'u papalık elçisi olarak Konstantinopolis'e (İstanbul) gönderdi. Gregorius 584'e değin burada büyük olasılıkla İmparator II. Tiberios Konstantinos (hd 578-582) ile Mavrikios'un (hd 582-602) yanında görev yaptı. Ama Bizans'la da savaş durumunda olan Lombardlara karşı Roma'ya yardım sağlamakta fazla başarılı olamadı.

Gregorius, papalık seçiminden uzak durmak için içtenlikle çaba harcadıysa da 590'da biraz da zorla bu göreve getirildi. İlk iş olarak, Lombardlardan kaçan 3 bin rahibeyle birlikte mülteciler ve halkın sefaletini dindirmeye girişti. Kilise mülklerinin gelirlerini açlık ve büyük bir yoksulluk içinde yaşayan insanlara yardım için kullandı. Tüm papalık yönetimini merkezileştirdi; sorumlu görevlerdeki kişilerin bilgisizliğini eleştirdi, yolsuzluklarına karşı çıktı. Bütün İtalya'da hem ruhani, hem de maddi açıdan sarsılan kilisede reforma koyuldu. Bunun için önce, henüz uygarlaşmamış olan Lombardların görünüşteki Ariusçuluğuna karşın, Bizans'la da ilişkilerini bozmadan onları adım adım Katolikleştirmeye girişti. Halkı acımasızca vergilendiren Bizans mahyesinin baskıcı politikasına karşı koydu. Ama onun barış önerisine karşı savaşı yeğleyen Bizanslı Ravenna valisi Romanos, Lombardiya kralı Agilulf'un da (hd 590-616) barış girişimlerini görmezlikten geldi. Bu nedenle ancak 598'de İtalya'da geçici bir barış sağlanabildi.

Bizans ordusunda görev yapan Phokas adında Trakyalı bir subay 602'de bir kargaşa döneminde kendisini imparator seçtirdi. Phokas, kısa sürede Gregorius'un yakınlığını kazanarak Lombardlara yönelik politikası için ondan onay aldı. Gregorius'un Phokas'ın terör politikasını onaylaması daha sonra pek çok papanın izlediği bir örnek olacaktı. Ama bir süre sonra Phokas Lombardlarla barış yaptı; İtalya'da barışın Phokas'la uzlaşma pahasına elde edilmiş olması ileride olumsuz sonuçlar doğuracaktı. Phokas ayrıca papalığın kilisedeki yargı üstünlüğünü kabul ederek Gregorius'a bağlıymış gibi bir izlenim uyandırdı; hatta Konstantinopolis patriği yerine Gregorius'a "ekumenik patrik" unvanını tanıdı. Oysa dindar bir hükümdar olan Mavrikios bu unvanı Konstantinopolis patriğine de vermeye yanaşmamış, bunun üzerine Patrik IV. Ioannes önceki patrikler gibi bu unvanı doğrudan kendisi üstlenmişti. 595'te Gregorius da papanın üstünlüğü kavramıyla bağdaşmayan bu nitelemeye karşı çıkmış, kendisi için "Tanrı'nın hizmetkârlarının hizmetkârı" unvanını benimsemişti.

Phokas'ın hükümdarlığındaki anarşi geç Roma Döneminin sonunu belirliyordu. Uzak görüşlü Gregorius, Batı'da kilisenin geleceğinin, çoğu Hıristiyanlaşmamış olan yeni göçmen halklara bağlı olduğunu kavramıştı. Lombardiya kralı Agilulf'un Bavyeralı Katolik karısı Theodolinda üzerindeki nüfuzunu pekiştirdi; nitekim kralın oğlu Adaloald, Gregorius'un ölümünden sonra 615'te Katolik olacaktı. Gregorius, güçlü Merovenj kraliçesi Brunhild'le de tıpkı Phokas gibi esnek ilişkiler kurdu. 596'da Brunhild'in koruması altında İngiltere'deki misyonların kuruluşunu başlattı. Bu karara büyük olasılıkla, Doğu Kilisesi'nin güçlü etkisi altındaki İrlanda-İskoç manastır geleneğinin sonunda İngiltere'nin Hıristiyanlaşmasını denetim altına alacağı kaygısı yol açmıştı. Gregorius, Augustinus'u (sonradan Canterbury başpiskoposu) ve 40 keşişi İngiltere'de görevlendirdi. Papa, öteki bölgelerden farklı olarak İngiltere'deki putperest geleneklere çok daha büyük bir saygıyla yaklaşıyordu. Sonraki İngiliz misyonerleri Aziz Willibrord (658-739) ve Aziz Bonifatius (y. 675-754), Avrupa kıtasındaki çalışmalarını Gregorius'un İngiltere'ye yönelik

çabalarının birikimi üzerinde gerçekleştirebildiler.

Ama Gregorius'un misyonerlik anlayışı barışçıl ikna yoluyla dine kazanmayı temel alan manastır ülküsüyle her zaman bağdaşmıyordu. Putperestlere karşı, onları Hıristiyanlaştırmak amacıyla savaş açmayı savunduğu da oldu. Misyonerliğin ruhani çarpışma ülküsünden ayrılan "kutsal savaş" anlayışı, bir anlamda ilk haçlı seferi düşüncesiydi. Gerçekten de savaşı kutsayan ilk papa Gregorius'tu. Böylece Gregorius, Aziz Augustinus'la (354-430) birlikte, ortaçağların kilise savaşı ideolojisine öncülük etmiş oluyordu. Brunhild'e, putperest kurban törenlerini silah zoruyla önlemeyi öneren de oydu. Buna karşılık, Hıristiyanlığı benimsemeleri karşılığında ekonomik çıkarlar önerdiği Yahudilere karşı daha hoşgörülüydü. Ama zor yoluyla Hıristiyanlaştırma yöntemi başarılı olsaydı, Gregorius belki Yahudilere karşı da bu tür bir politika izleyecekti.

Gregorius köle ticaretine karşı kesin bir tutum almadı. Öte yandan katı bir çileciliği savundu ve uyguladı. Papalığın denetimindeki toprakları birleştirerek, farkında olmadan geleceğin Papalık Devletleri'nin ve papalığın dünyevi iktidarının kurucusu oldu. Ama hükümdarların ve halkların, sonradan ortaçağın resmileştireceği *societas reipublicae Christianae* (Hıristiyan devleti toplumu) kavramını izleyebilecek durumda olmadığını kavrayamadı. Aziz Augustinus'un özellikle *Civitas Dei* (Tanrı Devleti) öğretisine bütünüyle bağlı olmakla birlikte kurgusal ilahiyata hazır değildi. Görüş ve eylemlerinde dindışı iktidarı kilise iktidarına bağlama ve din adamının konumunu olabildiğince yükseltme eğiliminin ilk belirtileri görülebiliyordu. Ama dünyadan elini çekmek ile atılganlığı, ülkücülük ile gerçekçiliği, karaduygu ile Tanrı'ya güvenmeyi, öbür dünyaya bağlılık ile iktidar tutkusunu kişiliğinde garip bir biçimde kaynaştırmıştı.

Bir keşiş olarak, manastır yaşamının yaygınlaşmasını özellikle istiyordu. Onun çabalarıyla, Benediktenliğin manastır ilkeleri geniş bir tabana oturdu. İmanı halk için de anlaşılır kılmak amacıyla mucize ve araf inancını destekledi. Missa törenlerinde gerçekleştirdiği yenilikler Gregorius dinsel ezgisinin doğmasıyla sonuçlandı. Yazılarının özgün bir yanı yoktu. Ama *Regulae pastoralis liber* (Papazlar İçin Kurallar) ortaçağ piskoposlarının ruhani ve pratik kılavuzu durumuna geldi. Ahlak ilahiyatını ve Kitabı Mukaddes yorumunu konu alan *Moralia in Job*'un (Eyub Kitabı'nda Ahlak) da sonraki yüzyıllarda büyük etkisi oldu. Gregorius'un kilise öğretisi geniş boyutlu değildi; kültür ve sanatın belirleyici birer değer olduğunu yadsıyordu. Hıristiyanlık öncesinin ruhani yaşamına da düşmanca yaklaştı. Roma'da San Pietro Bazilikası'na gömülen Gregorius cesedine tapınılmasını yasaklamış, böyle davrananlara aforoz cezası verilmesini istemişti.

Gregorius II (AZİZ) (d. 669, Roma - ö. 11 Şubat 731, Roma; yortu günü, 11 Şubat), 715-731 arasında papa.

Diyakoz yardımcısı ve kilise haznedarı olarak görev yaptıktan sonra 19 Mayıs 715'te papa seçildi. 722'de piskoposluğa atadığı Aziz Bonifatius ile Aziz Corbinianus'un Almanya'yı Hıristiyanlaştırma çabalarını var gücüyle destekledi. Bizans'a büyük bağlılık duymasına karşın bütün kutsal tasvirlerin yok edilmesini buyuran İmparator III. Leon'un bu uygulamasını açıkça mahkûm etti. Böyle İkonoklazm (tasvir kırıcılık) tartışmalarını başlatan Gregorius'u öldürtmek için çeşitli tertiplere girişti. Romalılar ile Lombardların desteğini kazanan Gregorius, İkonoklazma karşı giriştiği mücadeleyi yaşamının sonuna değin sürdürdü. Ama 8. yüzyılın sonlarına doğru Roma ile Konstantinopolis (İstanbul) arasındaki anlaşmazlık daha da derinleşti.

Gregorius III (AZİZ) (d. Suriye - ö. Kasım 741; yortu günü, 28 Kasım), 731-741 arasında papa.

Papa seçildiği sırada yalnızca papaz olan Gregorius, papalık tarihinin en karışık dönemlerinden birinde hüküm sürdü. Göreve başlar başlamaz, önceki papa II. Gregorius ile Bizans imparatoru III. Leon arasında başlayan İkonoklazm (tasvir kırıcılık) tartışmalarıyla karşı karşıya kaldı. Roma'da 731'de toplanan bir konsilde İkonoklazm hareketini mahkûm etti. Bunu izleyen göreli barış döneminde Germen kabilelerinin Hıristiyanlaştırılması için çalıştı. Bu amaçla Frank Kilisesi'nin kurucusu Aziz Bonifatius'u Almanya metropolitliğine atadı (732). Lombardlar Ravenna *eksarkhos*'luğunu (askeri genel valilik) yağmalayıp Roma'yı tehdit etmeye başlayınca Frankları yardıma çağırdı (739). Papalıkla Franklar arasında böylece kurulan iyi ilişkiler, gitgide güçlenen Franklar karşısında papalığın güvenliğini sağladı.

Gregorius IV (d. Roma - ö. 25 Ocak 844, Roma), 827-844 arasında papa.

Roma'daki San Marco Bazilikası'nın kardinal rahibiydi. Aziz Valentinus'un ardından papa seçildi. Karolenj hanedanından Kutsal Roma-Germen imparatoru I. Ludwig'le (Dindar) tahtı onunla paylaşan oğlu I. Lothar arasındaki çatışmaya karıştı. Ludwig'in topraklarından bir bölümünü üvey kardeşi II. Karl'a (Dazlak) bırakmasına karşı çıkan Lothar, Gregorius'un desteğiyle bir ayaklanma başlattı ve Ludwig'i tahttan indirdi (833). Gregorius, Ludwig'in tahttan indirildiği günü Azizler Yortusu (1 Kasım) ilan ettı ve Frank misyonerlerinden Aziz Ansgar'a başpiskoposluk simgesi *pallium*'u (kuşak) giydirerek ona "İskandinavya havarisi" unvanını verdi.

Gregorius V, asıl adı KÄRNTENLI BRUNO, Almanca BRUN VON KÄRNTEN (d. 972, Carinthia [bugün Kärnten] - ö. 18 ? Şubat 999, Roma), 996-999 arasında papa. Bu göreve seçilen ilk Alman olmuş ve papalık tarihinin en çalkantılı dönemlerinden birinde hüküm sürmüştür.

Kutsal Roma-Germen imparatoru I. Otto'nun (Büyük) torunu, III. Otto'nun kuzeni ve özel rahibiydi. III. Otto tarafından aday gösterildi ve 3 Mayıs 996'da papa seçildi. Papa olur olmaz III. Otto'ya Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu tacını giydirdi (21 Mayıs 996). Aynı yıl, Katolik Kilisesi'nin birinci dereceden kuzenlerin evlenmesini yasaklayan kararı uyarınca, kuzini Blois kontesi Bertha ile evlenen Fransa kralı II. Robert'i aforoz etti. Otto'nun Almanya'ya çağrılmasından yararlanan II. Crescentius adlı güçlü bir soylu, 998'de bir ayaklanma başlatarak Gregorius'u Roma'dan kaçmak zorunda bıraktı ve XVI. Johannes'i karşıpapa ilan etti. Otto'nun aynı yılın sonlarında Roma'ya geri dönmesinden sonra Johannes papalık görevinden alınarak kör edilip sakat bırakıldı, Crescentius idam edildi ve Gregorius yeniden papalığa getirildi.

Gregorius (VI) (ü. 11. yy), Mayıs-Aralık 1012 arasında karşı-papa.

10. yüzyılın ortalarından 11. yüzyıl başlarına değin Roma, özellikle de papalık güçlü Crescentius ailesinin yönetimi altındaydı. Crescentius ailesi, Papa IV. Sergius'un ölümünden (1012) sonra kilise yasalarını hiçe sayarak Laterano'da Gregorius'u papa ilan etti. Bunun üzerine papalığa VIII. Benedictus'u aday göstermiş olan rakip Tusculani ailesi ile Crescentius ailesi arasında bir mücadele başladı. Roma'ya kaçmak zorunda kalan Gregorius, oradan Almanya'ya geçti ve Kral II. Heinrich'e (sonradan Kutsal Roma-Germen imparatoru) başvurdu. Heinrich, Gregorius'u papalık üzerindeki iddiasından vazgeçmeye ve Benedictus'un papalığını tanımaya zorladı. Gregorius'un yaşamının bundan sonrasına ilişkin bilgi yoktur.

Gregorius VI, asıl adı GIOVANNI GRAZIANO (ö. 1048, Köln ?), 1045-46 yıllarında papa.

Para vererek Papa IX. Benedictus'un istifa etmesini sağladıktan sonra 5 Mayıs 1045'te papa seçildi. Amacı, Benedictus'un ahlak dışı davranışları sonucu papalığın zayıflayan saygınlığını yeniden kazandırmaktı. Ama Kutsal Roma-Germen imparatoru III. Heinrich'in 1046'da toplantıya çağırdığı Sutri Sinodu'nda kilise rütbelerinin ve topraklarının para karşılığında alınıp satılmasıyla suçlanınca, 20 Aralık'ta papalıktan çekildi ve (ileride VII. Gregorius adıyla papa olacak) özel rahibi Ildebrando ile birlikte Almanya'da inzivaya çekildi.

Gregorius VII (AZİZ), asıl adı ILDEBRANDO, HILDEBRAND olarak da bilinir (d. y. 1020, Soana yakınları, Papalık Devletleri - ö. 25 Mayıs 1085, Salerno, Salerno Prensliği;

VII. Gregorius, kralı ve yandaşı din adamlarını aforoz ediyor: Otto von Freising'in vakayinamesinden bir çizim, 12. yy; Jena Üniversitesi Kütüphanesi, Almanya
Leonard von Matt - EB Inc

azizler listesine kabulü, 1606; yortu günü, 25 Mayıs), 1073-85 arasında papa. Kilise kurumunda gerçekleştirdiği kapsamlı reformlarla ünlüdür.

Ildebrando bir işçi ailesinin oğluydu. Küçük yaşta Roma'ya gitti. Amcasının yönetimindeki Santa Maria Manastırı'nda başladığı öğrenimini Laterano Sarayı'ndaki Schola Cantorum'da (Müzikçiler Okulu) sürdürdü. Buradaki öğretmenlerinden Giovanni Graziano'nun (sonradan Papa VI. Gregorius; hd 1045-46) hizmetine girdi. İmparator III. Heinrich (hd 1017-56) 1046'daki Sutri Sinodu'nda (Sutri Konsili olarak da bilinir) VI. Gregorius'u görevden uzaklaştırınca Ildebrando da koruyucusuyla birlikte Almanya'ya sürgüne gitti. Orada İmparator III. Heinrich'in yakınlığını kazandı ve Papa IX. Leo (hd 1049-54) tarafından Roma'ya çağrıldı. Roma'da IX. Leo'nun bir araya getirdiği reformcu gruplar arasında kendi grubunu oluşturdu. Papa II. Alexander döneminde (1061-73) Roma'daki reformcu grubun en önemli üyesi durumuna geldi. Kardinal-

liğe ve Roma başdiyakozluğuna atandı; ünlü San Paolo Manastırı'nı yeniden düzenledi. Ildebrando, II. Alexander'ın ardından 22 Nisan 1073'te oybirliğiyle papalığa seçilerek VII. Gregorius adını aldı. 30 Haziran 1073'te San Pietro Bazilikası'nda takdis edilerek göreve başladı. Batı ve Doğu kiliseleri arasında 1054'te ortaya çıkan bölünmeyi gidermek için büyük çaba gösterdi. Bu amaçla Avrupa devletlerini, Konstantinopolis'e (İstanbul) ve Ortodoks Hıristiyanlara yardım için bir haçlı seferine yönlendirdiyse de bunda başarılı olamadı. Öte yandan, göreve başlar başlamaz kilise toprakları ile rütbe ve görevlerin parayla alınıp satılması, papazların evlenmesi ya da nikâhsız kadınlarla birlikte yaşaması gibi bazı temel sorunlara el attı. Ama piskoposların çoğu makamları parayla satın almış olduğu ve bekârlık kuralını(*) uygulamaya pek yanaşmadığı için bu yöndeki reform çabalarını durdurmak zorunda kaldı. Reformlarını piskoposlar aracılığıyla sürdüremeyeceğini anlayınca, kilise otoritesini merkezileştirmek amacıyla görevlendirdiği temsilcilerin yerel piskoposlardan daha yetkili olmasını sağladı. Bütün Katolik Kilisesi'nde birörnekliği vurguladı; İspanya'da İslam öncesi dönemin ve Bizans'ın etkisindeki dinsel ayinleri, ayrıca Bohemya'daki dinsel ayinlerde Slav dillerinin kullanılmasını yasakladı.

Kilisede köklü bir reform amaçlayan Gregorius, kilise dışı yöneticilerin bu girişimde kiliseyi desteklemesi gerektiğine inanıyordu. 1075'te topladığı Roma Sinodu'nda kilise dışı yöneticilerin atama yetkisine sert bir biçimde karşı çıktı. İmparator IV. Heinrich'in beş danışmanını aforoz etti. Bu arada isyancı Saksonları yenerek daha da güçlenmiş olan Heinrich Milano'daki reform karşıtı grubu destekliyordu. Bu nedenle meşru piskoposun yerine yeni bir piskopos getirdi; ayrıca Spoleto ve Fermo'ya da piskopos atadı. Gregorius, 1075'te Santa Maria Maggiore Kilisesi'nde Noel ayinini yönetirken uğradığı saldırıda hafif yaralandı ve Cencius adlı bir Romalı soylu tarafından kaçırıldı. Gregorius'a çok bağlı olan Romalılar onu kurtarmak için bir araya geldiler ve Cencius'un şatosuna saldırarak serbest bırakılmasını sağladılar.

Gregorius Aralık 1075'te IV. Heinrich'e yazdığı bir mektupla atama sorunu üzerinde görüşme önerdi. Ama Heinrich, Gregorius'a açıkça meydan okuyarak papalıktan çekilmesini istedi. Gregorius ise 1076'daki Roma Sinodu'nda Heinrich'i aforoz edip tahttan indirildiğini açıklayarak buna karşılık verdi. Aforozun etkisiyle Heinrich yandaşlarını yitirmeye başladı; Saksonlar bir kez daha ayaklandı. Nüfuzlu soylular Heinrich'i tahttan indirip başka bir kral seçmek için planlar kurmaya başladılar. 1077 başlarında Gregorius, Augsburg'daki soylular toplantısına katılmak için Alpler'i geçmek üzere kuzeye hareket etti. Ama Almanların gönderme sözü verdiği muhafızların yerine, Heinrich'in hızla İtalya'ya yaklaştığı haberiyle karşılaştı. Bunun üzerine Canossa'da sadık dostu ve destekçisi Toscana kontesi Matilde'nin (y. 1046-1115) şatosuna çekildi. Oysa Heinrich, bir düşman olarak değil, bağışlanmayı dilemek üzere geliyordu. Heinrich üç gün boyunca soğukta, şatonun kapısında ayakta bekledi. Bu arada Matilde ile Cluny başkeşişi Aziz Hugues de Heinrich için Gregorius'a ricada bulundular. Sonunda Gregorius'un din adamı kişiliği politikacı kişiliğine ağır bastı ve Heinrich'i bağışlayarak aforozunu kaldırdı.

IV. Heinrich kendisini yeniden meşru kral olarak görürken Gregorius da bir mektupla Alman soylularından özür dilemek zorunda kaldı. Augsburg'daki toplantı iptal edildi, Forchheim'da başka bir toplantı için çağrıda bulunuldu. Ama ne Heinrich ne de muhalif soyluların önderi Rudolf von Rheinfelden papanın toplantıya katılmasından yanaydı. Gregorius temsilcileri aracılığıyla, kendisi toplantıya katılıncaya değin kral seçiminin ertelenmesine çalıştı. Oysa toplantıyı sürdüren soylular Rudolf von Rheinfelden'i kral seçerek kanlı bir iç savaşın başlamasına yol açtılar. Bunun üzerine Gregorius, Heinrich ile Rudolf arasında arabuluculuk etmeye çalıştı; temsilcilerini geri çağırdı. Ama Heinrich papanın temsilcilerinden birini tutuklayınca, tutuklu temsilci de Heinrich'i aforoz etti. Kral, papanın bu aforozu onaylamasını önlemek için ricacı elçiler gönderdi. Gregorius aforozu onaylamadı ve 1078-80 arasında arabulculuk konumunu korudu. Ama arabuluculuk çabası sonuçsuz kalınca Heinrich'i gene aforoz etti.

Artık Heinrich ile Gregorius arasında savaş kaçınılmazdı. Gregorius, Puglia ve Calabria dükü Roberto Guiscardo'nun (y. 1015-85) yardımını istedi. Heinrich'e bağlı Alman piskoposları da Bressanone'de toplanarak Gregorius'un papalık tahtından indirildiğini ilan ettiler ve yerine Ravenna başpiskoposu Guiberto'yu III. Clemens adıyla karşı papa seçtiler. Bu arada Rudolf von Rheinfelden, Elster Irmağı Çarpışması'nda (1080) ölünce olaylar hızla Heinrich'ten yana gelişmeye başladı. Heinrich, Alpler'i aşarak Kontes Matilde'nin kuvvetlerini bozguna uğrattı; 1081, 1082 ve 1083'te Roma'yı kuşattı.

Gregorius, Kasım 1083'te Laterano Sarayı'nda bir sinod toplayarak çözüm girişiminde bulunduysa da Heinrich bazı piskoposların bu sinoda katılmalarını önledi. Tiber Irmağının karşı yakasına yerleşmiş olan Heinrich'in askerlerinin tehdidi altında kalan sinod üyeleri de Gregorius'tan, Heinrich'le ilgili aforoz kararını yenilememesini istediler. Bunun üzerine papa, sinodun toplanmasını engelleyen herkes için genel bir aforoz çıkarmakla yetindi. Gene de bütün barış çabaları sonuçsuz kaldı ve 21 Mart 1084'te Heinrich'in askerleri kenti ele geçirdi. Gregorius Sant Angelo Kalesi'ne sığındı. III. Clemens San Pietro'da taç giydikten sonra Heinrich'e imparatorluk tacını giydirdi. Bunun üzerine, Bizans İmparatorluğu'na düzenlediği başarısız bir seferden dönen Roberto Guiscardo Roma'ya girerek Gregorius'u kurtardı. Guiscardo'yla birlikte Roma'dan ayrılan Gregorius 1085'te Salerno'da öldü.

Gregorius (VIII), asıl adı Fransızca MAURICE BOURDIN, Portekizce MAURÍCIO BORDINHO ya da BORDINO (d. Limoges ?, Akitanya - ö. y. 1137), 1118-21 arasında karşı-papa.

Bir Benedikten olarak Cluny Manastırı'nda eğitim gördü. 1098'de Portekiz'deki Coimbra piskoposluğuna, 1111'de ise gene aynı ülkedeki Braga başpiskoposluğuna atandı. Başpiskoposluğu sırasında Toledo başpiskoposu Bernardo ile tartışması, 1114'te Papa II. Paschalis tarafından görevden alınmasına yol açtı. Ama daha sonra aklanarak yeniden papanın hizmetine girdi.

Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Heinrich, Paschalis ona din adamlarını atama yetkisi tanımayınca 1116'da İtalya'yı istila etti. Bunun üzerine Benevento'ya kaçan Paschalis, Gregorius'u Heinrich'le görüşmekle görevlendirdi. Ama Gregorius, Heinrich'ten yana geçince Paschalis onu aforoz etti. Paschalis ölünce yerine II. Gelasius geçti, ama Heinrich, Gregorius'u karşı-papa ilan etti. Gregorius hem Gelasius (1118), hem de onun yerine geçen Papa II. Calixtus (1119) tarafından aforoz edildi ve sürgünde öldü.

Gregorius VIII, asıl adı ALBERTO DE MORRA (d. Benevento, Papalık Devletleri - ö. 1187, Piza), 21 Ekim 1187-17 Aralık 1187 arasında papa.

Soylu bir aileden gelen Gregorius Cistercium tarikatı üyesiydi. 1155'te Papa IV. Hadrianus tarafından kardinalliğe atandı. 21 Ekim 1187'de Romagna bölgesindeki Ferrara'da Papa III. Urbanus'un yerine papa seçildi. *Curia Romana*'da (günlük dinsel uygulamalarda papaya yardımcı çeşitli Vatikan büroları) reformlara girişti ve Kudüs'ü Müslümanlardan geri almak amacıyla III. Haçlı Seferi'ni başlattı. Kutsal Topraklar'a denizyoluyla asker yollayabilmek için çeşitli girişimlerde bulundu. Bu amaçla, birbirleriyle rakip olan Cenova ve Piza kentlerini uzlaştırmaya çalıştığı sırada öldü.

Gregorius IX, asıl adı UGO ya da UGOLINO DI SEGNI (d. 1170'ten önce - ö. 22 Ağustos 1241, Roma), 1227-41 arasında papa. Enkizisyon'u papalığa bağlı biçimde kurumlaştırmış, 1234'te yürürlüğe koyduğu kilise yasaları derlemesi *Decreta* (Kararlar) I. Dünya

IX. Gregorius, S. Gregorius Şapeli'ni kutsuyor, aşağı Sacro Speco Kilisesi'ndeki bir freskten ayrıntı, 13. yüzyıl, Subiaco, İtalya
Alinari-Art Resource/EB Inc.

Savaşı sonrasına değin Katolik kilise hukukunun temel kaynağı olmuştur.

Papa III. Innocentius'un yeğeni olan Ugo, Paris Üniversitesi'nde ilahiyat öğrenimi gördü. 1198'de Innocentius'un kararıyla kardinal diyakozluğa getirildikten kısa süre sonra İtalya'nın güneyinde Anweiler'li Markwald ile barış görüşmelerine katıldı. 1210'dan önce iki kez Innocentius'un elçisi olarak Almanya'ya gitti. 1206'da Roma'nın liman kenti Ostia'nın kardinal piskoposluğuna yükseltildi. Papa III. Honorius döneminde (1216-27) ağırlığını korudu. Ayrıca III. Innocentius döneminde imparator seçilmesini desteklediği genç Sicilya kralı III. Friedrich'ten de destek gördü.

Ugo, döneminin dinsel hareketlerine karşı duyarlı bir din adamıydı. Dominiken ve Fransisken tarikatlarının kurucuları Aziz Domingo ile Assisili Aziz Francesco'nun dostuydu. Fransiskenlerin koruyuculuğunu ve Assisili Azize Chiara'nın danışmanlığını yaptı. Haçlı seferlerini destekledi; Friedrich II. Haçlı Seferi'nin simgesi olan haçı Ugo'nun elinden aldı. Ama Ugo 19 Mart 1227'de III. Honorius'un ardından papalık tahtına çıktığında Honorius'un ılımlı politikala-

rından çoktan uzaklaşmıştı. Özellikle Friedrich'in üstlendiği haçlı seferini geciktirmesi ve hem imparatorluk tahtını, hem de Sicilya tacını elinde tutmaya çalışması *Curia Romana*'da (günlük dinsel uygulamalarda papaya yardımcı çeşitli Vatikan büroları) Friedrich'e karşı bir tepki doğurmuştu. En sonunda haçlı seferini başlatan Friedrich'in, Gregorius'un papa seçilmesinden kısa süre sonra veba salgını yüzünden Brindisi'ye geri dönmek zorunda kalmasıyla ilişki bütünüyle koptu.

Papa, içtenliğinden zaten kuşku duyduğu Friedrich'i 29 Eylül 1227'de aforoz etti ve kararını savunmak için bir bildiri yayımladı. Friedrich haksız bulduğu aforoz kararına *Curia Romana*'ya meydan okuyarak yanıt verdi; ardından bir Doğu seferine çıkarak Kıbrıs'ı ele geçirmesi Gregorius'u iyice öfkelendirdi. Gregorius da bir ordu toplayarak Sicilya Krallığı'na saldırdı. Bu savaşta papalık kuvvetleri yenildiyse de anlaşmazlık ancak San Germano Antlaşması'yla (1230) sonuçlandırılabildi. Gregorius, Friedrich'in *Liber Augustalis* adıyla çıkardığı Sicilya Krallığı yasa derlemesine de, güçlü bir monarşi yaratarak kiliseyi tehdit edebileceği gerekçesiyle 1231'de kesin biçimde karşı çıktı. Gregorius bundan sonra Friedrich'le mücadelesine bir süre ara vererek Ortodoks Kilisesi'yle görüşmelere girişti. Güney Fransa ve Kuzey İtalya'daki heretiklere karşı önceki papaların izlediği politikayı sürdürdü. Enkizisyon'u güçlendirdi ve bu kurumun işleyişini Dominikenlerin sorumluluğuna bıraktı. Gregorius'un biyografisini kaleme alan ünlü enkizitör Bernardo Gui de bunlar arasındaydı. Ama papa ile Friedrich arasındaki çekişme 1235'te yeniden alevlendi. Karşılıklı suçlamalar 1239'da aforoz kararının yenilenmesine yol açtı. Ardından Friedrich'in ordusunun Papalık Devletleri'ni istila etmesi üzerine Gregorius bir genel konsil toplamaya karar verdi. Roma'da 1241'de toplanan konsile katılacak çok sayıda papazın yolda Friedrich'in Pizalı müttefiklerince yakalanması toplantının dağılmasına yol açtı. Gregorius kısa bir süre sonra öldü.

Gregorius X (KUTSAL), asıl adı VISCONTI TEDALDO ya da VISCONTI TEBALDO (d. y. 1210, Piacenza, Lombardiya - ö. 10 Ocak 1276, Arezzo, Toscana; kutlular listesine kabulü, 12 Eylül 1713; yortu günleri, 28 Ocak ve 4 Şubat), 1271-76 arasında papa. Papayı seçmek amacıyla toplanan kardinaller meclisini kurumlaştırmıştır.

İngiltere kralı III. Henry'nin oğlu Edward'ın (sonradan I. Edward) Filistin'e düzenlediği bir haçlı seferine katıldı. Filistin'deki St. Jean d'Acre'da (Akkâ) bulunduğu sırada, Papalık Devletleri'ndeki Viterbo'da papalığa seçildiğini öğrendi (1 Eylül 1271). IV. Clemens'in ölümünden beri boş bulunan papalık makamının daha fazla boş kalmasını istemeyen taraflar, papa seçildiği sırada papaz bile olmayan Gregorius üzerinde bir uzlaşmaya varmıştı.

Habsburg hanedanından I. Rudolf'un Alman krallığına seçilmesini sağlayan Gregorius, bu destek karşılığında Rudolf'tan yeni bir haçlı seferi başlatacağına ve Kutsal Roma-Germen imparatorluğu'nun Roma ile papalık toprakları üzerindeki hak iddialarından vazgeçeceğine ilişkin söz aldı. Bu arada, imparatorluk tahtı üzerinde hak iddia eden Napoli kralı I. Carlo'yla arasında barışçı ilişkileri de korumayı başararak imparatorluğu parçalanmaktan kurtardı. Öte yandan papalık makamının gelecekte bir daha boş kalmaması için, 1274'te toplanan II. Lyon Konsili'nde yeni papayı seçmekle görevli kardinaller meclisini kurumlaştıran *Ubi Periculum* kararını açıkladı. Bu konsilin desteğiyle yeni bir haçlı seferi başlattı ve Ortodoks Kilisesi'yle Katolik Kilisesi arasında belli bir yakınlaşma sağladı.

Gregorius XI, asıl adı PIERRE-ROGER DE BEAUFORT (d. 1329, Limoges-Fourche, Fransa - ö. 26/27 Mart 1378, Roma), 1370-78 arasında papa. Avignon'un papalık merkezi olduğu sırada (1309-77) hüküm süren ve Fransız kökenli olan son papadır.

1348'de amcası Papa IV. Clemens tarafından kardinalliğe atandı. Papaz olmamasına karşın 30 Aralık 1370'te Avignon'da oybirliğiyle V. Urbanus'un yerine papa seçildi. Papa olur olmaz Doğu ve Batı kiliselerinin yeniden birleşmelerini sağlayacak görüşmeler yürütmek ve papalık topraklarını güçlü Visconti ailesinin önderliğinde Floransa'da başlayan ayaklanmadan korumak için, papalığı yeniden Roma'ya taşımaya karar verdi.

Papa seçilmesinden bir yıl önce Yüz Yıl Savaşları'nın yeniden alevlenmesi yüzünden bu tasarısını geçici olarak erteleyerek İngiltere'yle Fransa arasında barışı sağlamaya çalıştıysa da başarılı olamadı. 1375'te Floransa'yı yenilgiye uğrattı. Ertesi yıl büyük mistik Sienalı Azize Caterina (sonradan İtalya'nın koruyucu azizesi) Gregorius'u Roma'ya taşınma konusunda cesaretlendirdi. Bu sırada Floransa'yla papalık arasında barışı sağlayan (Aralık 1376) Gregorius, Fransa'nın ve bazı kardinallerin muhalefetine karşın 17 Ocak 1377'de papalığı yeniden Roma'ya taşıdı. Papalığının bundan sonraki dönemi karışıklıklar içinde geçtiyse de, bu taşınma olayı papalık tarihinde bir dönüm noktası oldu. Daha sonra başka kentlerde hüküm süren karşı papalar çıktıysa da, papalık merkezi hep Roma'da kaldı.

Gregorius XII, asıl adı ANGELO CORRER (d. y. 1325, Venedik - ö. 18 Ekim 1417, Porto, Roma yakınları), 1406-15 arasında papa. Avignon ve Piza'da karşı-papaların hüküm sürdüğü Büyük Bölünme (*Skhisma*) döneminin (1378-1417) son Romalı papasıdır.

1405'te Papa VII. Innocentius tarafından kardinalliğe atandığında Papalık Devletleri'nde Castello piskoposuydu. 30 Kasım 1406'da Innocentius'un ardından papa oldu. Papalığın karşısında en önemli güç olan Avignon'daki karşı papa XIII. Benedictus'la, Büyük Bölünme'ye son vermek için karşılıklı olarak papalıktan çekilmelerini öngören görüşmeler yürüttü. Fransızların Roma ile Avignon arasındaki anlaşmazlıkta tarafsız kaldıklarını açıklamalarından (1408) sonra, Piza Konsili her iki papayı da görevden aldığını ilan etti (Haziran 1409). Gregorius bu kararı protesto etmekle birlikte 4 Temmuz 1415'te görevinden çekildi. Ama Benedictus'u heretiklikle suçlayan ve V. Martinus'u papalığa seçen Konstanz Konsili'nin (1414-18) kararını onayladı. Öldüğünde Konstanz Konsili'nin verdiği Porto kardinal piskoposu unvanını taşıyordu.

Gregorius XIII, asıl adı UGO BONCOMPAGNI ya da BUONCOMPAGNI (d. 7 Haziran 1502, Bologna, Romagna - ö. 10 Nisan 1585, Roma), 1572-85 arasında papa. Kendi adını taşıyan Gregoryen takvimi geliştirmiş, Katolik papazların öğrenim görmeleri için ilahiyat okulları kurmuştur.

Bologna Üniversitesi'nde öğrenim gördü. 1531-39 arasında aynı üniversitede hukuk dersleri verdi. Kilise hukuku konusunda uzman olduğu için Papa IV. Pius tarafından 1561'de Trento Konsili'ne gönderildi ve 1563'e değin orada kaldı. Pius 1565'te Boncompagni'yi kardinalliğe ve İspanya elçiliğine atadı.

14 Mayıs 1572'de Aziz V. Pius'un ardından papalığa seçilen Gregorius, Trento Konsili'nin reformcu kararlarını uygulamayı üstlenerek Karşı Reform hareketini güçlendirmek için harekete geçti. Papazlar arasındaki yolsuzlukları soruşturmak ve *Index Librorum Prohibitorum*'u (Yasak Kitaplar Listesi) hazırlamak üzere kardinaller arasından

XIII. Gregorius, Pier Paolo Olivieri'nin Sta. Maria Kilisesi için yaptığı bir anıttan ayrıntı, 16. yüzyıl, Aracoeli, Roma
Alinari-Art Resource/EB Inc

komiteler oluşturdu. Konsilin ilahiyat okulları kurulmasını öngören kararı uyarınca, aralarında Gregorius Üniversitesi'nin de bulunduğu birçok ilahiyat okulu ve fakülte kurdu. Koruma altına aldığı bu okulların yönetimine Cizvitleri yerleştirdi. Protestanlığı resmî din olarak kabul eden ülkelere gönderilecek misyonerlerin eğitimini sağladı. İngiltere kraliçesi I. Elizabeth'in Katoliklere karşı uyguladığı baskılar karşısında İrlandalı ayaklanmacıları destekledi. 24 Ağustos 1572'de Paris'te başlayıp kısa sürede bütün Fransa'ya yayılan Aziz Bartolomeus Yortusu Kıyımı sırasında Huguenot'ların (Fransız Protestanları) katledilmesini olumlu karşıladı; bu kıyımı Roma'da bir *Te Deum* (Tanrı'ya Övgü) töreniyle kutladı.

Gregorius Napolili astronom ve hekim Luigi Lilio Ghiraldi (ö. 1576) ile Alman Cizvit ve matematikçi Christopher Clavius'un katkısıyla, Julius Caesar'ın İÖ 46'da geliştirdiği Jülyen takvimin yanlışlarını düzelterek 1582'de Gregoryen takvimi uygulamaya soktu. Öte yandan Roma'daki Quirinal Sarayı gibi çok sayıda bina inşa ettirmesi ve siyasal amaçlı harcamaları papalık hazinesinin boşalmasına yol açarak Papalık Devletleri'nin geleceğini etkileyen ciddi sonuçlar doğurdu.

Gregorius XIV, asıl adı NICCOLÒ SFONDRATO (d. 11 Şubat 1535, Somma, Milano

XIV. Gregorius, bir anma madalyonu, 1590
St Charles Seminary Library, Philadelphia, fotoğraf Robert S Halvey

yakınları - ö. 16 Ekim 1591, Roma), 1590-91'de hüküm süren papa.

1560'ta Milano Düklüğü sınırları içindeki Cremona piskoposluğuna atandı. 1583'te Papa XIII. Gregorius tarafından kardinalliğe getirildi. 5 Aralık 1590'da papa seçildi. Başta kilise içi reformlar olmak üzere, önceki papaların başlattığı uygulamaları sürdürdü.

Gregorius XV, asıl adı ALESSANDRO LUDOVISI (d. 9 Ocak 1554, Bologna, Papalık Devletleri - ö. 8 Temmuz 1623, Roma), 1621-23 arasında papa.

Soylu bir aileden geliyordu. Bologna Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Papa V. Paulus tarafından 1612'de Bologna başpiskoposluğuna, 1616'da da kardinalliğe atandı. 9 Şubat 1621'de Paulus'un ardından papa seçildi. Papalığı sırasında gerçekleştirdiği iki önemli reformdan birincisi, papaların gizli oyla seçilmeye başlaması, ikincisi ise misyonerlik çalışmalarını yürütmek üzere Katolik İman Yayma Cemaati'nin kurulmasıydı. Cemaat, kilisenin Protestan Reformu nedeniyle yitirdiği gücü yeniden kazanmasında önemli rol oynadı. Gregorius, Ignacio de Loyola'yı, Francisco Javier'yi, Filippo Neri'yi ve Avilalı Teresa'yı azizler listesine kabul etti.

XV. Gregorius, Pierre II. Legros'un S. Ignazio Kilisesi'ndeki bir anıtından ayrıntı, Roma
Alinari-Art Resource/EB Inc

Gregorius XVI, asıl adı BARTOLOMEO ALBERTO MAURO CAPPELLARI (d. 18 Eylül 1765, Belluno, Venedik, Avusturya İmparatorluğu - ö. 1 Haziran 1846, Roma), 1831-46 arasında papa.

Soylu bir aileden geliyordu. Camaldoli tarikatına girdikten sonra Venedik yakınlarındaki San Michele di Murano Manastırı'na girdi. 1787'de papazlığa atandı. *Il trionfo della Santa Sede contro gli assalti dei novatori* (1799; Yenilikçilerin Saldırıları Karşısında Papalığın Zaferi) adlı kitabında papalık otoritesinin güçlendirilmesini ve kilisenin merkezileşmesini savundu. 1814'te Camaldoli tarikatının başpapazı oldu. 1825'te Papa XII. Leo tarafından kardinalliğe getirildi. 2 Şubat 1831'de papa seçildi. İtalyan milliyetçiliği hareketine karşı çıkan Gregorius, Papalık Devletleri'nde patlak veren bir ayaklanmayı Avusturyalıların yardımıyla bastırdı. Yaradılışı gereği çileci bir insandı. Papalığı süresince dinsel tarikatlarda ve ruhbanlık kurumunda reformlar yapılması ve misyonların güçlendirilmesi için yoğun çaba harcadı. Benedikten ve Fransisken tarikatlarının Fransa'da yeniden güçlenmesini sağladı.

Gregorius (TOURS'LU AZİZ), asıl adı GEORGIUS FLORENTIUS, Fransızca GRÉGOIRE DE TOURS (d. 30 Kasım 538/539, Augustonemetum [Clermont-Ferrand], Akitanya - ö. 594/595, Tours, Neustria; yortu günü, 17 Kasım), 6. yüzyılda Frank Krallığı üzerine temel bilgi kaynağı sayılan *Historia Francorum* (Franklar Tarihi) adlı yapıtıyla tanınan piskopos ve yazar. Dönemin sayısız siyasal olaylarına katılmış, hatta kral ile açık tartışmaya girişmiştir. Ayrıca *Vitae Patrum* (Kilise Babaları'nın Yaşamları) adlı bir yapıtı, yedi mucizeler kitabı ve Mezmurlar Kitabı üzerine bir yorumu vardır.

Tours'lu Aziz Gregorius, Emmanuel Frémiet'nin bir heykeli, 19. yy; Panthéon, Paris
H. Roger - Viollet

Birçok önemli piskopos yetiştirmiş soylu bir aileden geliyordu. Arvernia piskoposunun yanında eğitim gördü. 573'te Tours piskoposu olarak kuzeninin yerini aldı. Bu dönemde (bugün Almanya'daki Ren bölgesini de kapsayan) Frank Krallığı, Merovenj hanedanının kurucusu büyük Clovis'in sağ kalan üç torununun yönetiminde üç krallığa bölünmüştü. Guntram, Burgonya ve Provence bölgelerini, Chilpéric batı krallığı Neustria'yı, Sigebert de Tours ve güneydeki bazı bölgelerle doğu krallığı Austrasia'yı yönetiyordu. Gregorius piskopos olur olmaz, Clovis ailesinde yaygın olan kardeş kavgalarından biri patlak verdi. 575'te Sigebert öldürüldü ve Chilpéric Tours'u ele geçirdi. Gregorius, Chilpéric'in tiranca yönetimi sırasında 10 yıl süreyle piskoposluk etti.

Tours kentinin dışında, 4. yüzyılın saygın piskoposlarından biri olan St. Martin'in adını taşıyan bir kutsal yer vardı. Kanun kaçakları ve baskıya uğrayanlar kurtulmak için buraya sığınırlardı. Babasından kaçan Chilpéric'in oğlu Merowich de buraya sığındı. Merowich'i ve kutsal yerin dokunulmazlığını korumaya çalıştığı için Gregorius'un kral ve özellikle de Kraliçe Fredegund ile arası açıldı. Ölümle tehdit edildi, rüşvetle kandırılmak istendi. 580'de, kraliçenin Bordeaux piskoposu ile zina yaptığı iftirasını yaymakla suçlanarak Berny Konsili önüne çıkarıldı. Konsil, bu suçlamayı yemin ederek reddeden Gregorius'u akladı. Gregorius, Chilpéric'in Üçleme konusunda öğretiye uymayan görüşlerini eleştirdi ve dostu olan bir piskoposu korumak için ona karşı çıktı. Çağının Neron'u ve Herodes'i olarak adlandırdığı krala, "sizin bu görüşlerinizi aklı başında biri değil, ancak bir deli ileri sürebilir," dedi. 584'te Chilpéric öldürülünce Tours, Burgonya kralı Guntram'ın egemenliğine girdi. Gregorius belirli ölçüde bir siyasal duyarlığı olan Guntram'la çok daha iyi bir ilişki kurdu. 587'de Guntram ile Sigebert'in oğlu II. Childebert arasında yapılan Andelot Antlaşması'yla Tours, Austrasia'ya verildi. Böylece Gregorius da Childebert'e bağlanmış oldu. Piskoposluğu sırasında Tours'daki St. Martin Kilisesi'ni onarttı, birçok yeni kilise kurdu, piskoposluk bölgesinde aşırı vergi alınmasına karşı başarıyla direndi ve Franklar arasındaki kan davalarında arabuluculuk etti. Son yıllarında yaşadığı tek önemli olay, Poitiers'deki St. Radegunda Rahibe Manastırı'nda çıkan bir ayaklanmayı bastırmak zorunda kalması oldu.

Gregorius, *Vitae patrum* adlı yapıtında birçok azizin yaşamını anlattı. Bu kitap ve mucizeleri aldığı başka kitapları Merovenjler döneminde Fransa'nın toplumsal ve dinsel yaşamı üzerine bilgi veren sayılı kaynaklardır. Gregorius bunlardan başka Mezmurlar Kitabı üzerine (bugüne yalnızca parçaları ulaşabilmiş) bir yorum ile kilise görevleri konusunda bir inceleme yazdı. Ama asıl ünü *Historia Francorum* adlı yapıtına dayanır (Gregorius yapıtı kısaca *Historia* [Tarih] diye adlandırmıştır, başlık özgün değildir). Kitap üç ayrı bölüm halinde yazılmıştır. İlk bölüm (1-4. kitaplar) Sigebert'in 575'te ölmesine değin geçen dönemi kapsar ve bu olaydan hemen sonra yazılmıştır. İkinci bölüm (5-6. kitaplar) yaklaşık 581-584 arasında hazırlanmış, üçüncü bölüm de (7-10. kitaplar) yaklaşık 590-591 yıllarında kaleme alınmıştır. Biri kısa, öbürü uzun iki el yazması metin vardır. Bunun nedeni, büyük olasılıkla Gregorius'un bazı ekleme ve çıkarmalar yapmış olmasıdır. Kuru ifadeli vakanüvislerin çağında, Gregorius'un yapıtıyla karşılaştırılabilecek tek Latince kitap Anglosakson tarihçi Aziz Bede'in *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*'udur (İngiliz Halkının Kilise Tarihi). Gregorius'un kitabı 6. yüzyıl Fransa'sını benzeri bulunmaz bir canlılıkla betimler. Batı Roma İmparatorluğu'nun dağılışından hemen sonra kurulan Batı krallıklarının unutulmaz birer portresini çizer.

Güçlü bir yazar olmasına karşın Gregorius yaptığı dilbilgisi yanlışlarından dolayı, özellikle de ilgeçleri ve sözcüklerin cinsini karıştırdığı için kendi kendine kızar, taşralı cahil biri gibi yazdığını düşünürdü. Bir seferinde bu konuyu açtığında annesi günlük konuşma diliyle yazarsa herkesin anlayacağını söylemişti. Ama Gregorius klasik alıntılar yapmaktan kendini alamamıştır. Konuyu yıllara göre anlatmakla birlikte, hiçbir zaman çağdaşı manastır vakanüvisleri gibi kuruluğa düşmemiştir. Gene de anlattıkları yer yer düzensiz ve karışıktır. Bir yazar olarak dehasını, güzel sözlerle süslü olmasa da, her şeyi kolay anlaşılır kılan, canlı, akıcı ve açık anlatımında göstermiştir. Kişilere ilişkin ayrıntılar ya da toplumun görenekleriyle hiç ilgilenmemiştir; kahramanlarının hiçbiri (kendisi dışında) canlı değildir. Gücü, özellikle dramatik durumları betimlemesinde yatar.

Tarih felsefesi dünyanın ıstırap içinde inlediği, kilisenin de insanlığı bağlarından kurtarmak için savaş verdiği görüşüne dayanan Gregorius amacını "kralların düşmanlarıyla, din şehitlerinin dinsizlerle, kiliselerin de

heretiklerle yaptığı savaşları kaydetmek" olarak açıklıyordu. Hem bu, hem öbür dünyada alçaklığın hak ettiği cezayı, erdemin de hak ettiği ödülü almasını istiyordu. Öğreti doğrultusundaki inancın önemli olduğunu düşünüyor, kralları da bir ölçüde, bu inanca sahip olup olmamalarına göre yargılıyordu. Döneminde kiliseyi toz pembe göstermek için çaba harcamamış, asker besleyen piskoposları da, zina yapan, ayyaş papazları da aynı yansızlıkla sergilemiştir. İyi aktaramamış olsa da, genelde bilgilerini iyi kullanmıştır. Bir tarihçi olarak kendi yaşadığı zamanın olaylarını anlatırken (4-10. kitaplar) çok daha başarılıdır. Gregorius dünyadan zevk almayı bilen, çağın boş inançlarına derinden bağlı, sürekli yolculuk yapan bir insandı. Yazılarında, ayakları yere basan, sevimli, cesur ve ruhani olmamakla birlikte Hıristiyanlığa bağlı insancıl biri izlenimini uyandırır.

Gregorius dinsel ezgisi, Katolik Kilisesi'nin dua saatlerinde okunan ve Büyük Missa Ayini'nin (Missa Solemnis) sözlerine eşlik etmek üzere kullanılan ayin müziği. Adını, 590-604 arasında papalık yapan Aziz 1. Gregorius'tan almıştır. Gregorius dinsel ezgisi onun papalığı sırasında derlendi ve düzene sokuldu. Charlemagne (768-814) daha önce Galya dinsel ezgisinin kullanılmakta olduğu krallığında, Gregorius dinsel ezgisinin kullanılmasını zorunlu kıldı. 8. ve 9. yüzyıllarda Galya ve Gregorius dinsel ezgilerinin birbiri içinde kaynaştığı bir süreç yaşandı. Günümüze ulaşan dinsel ezgi bu evrimin sonunda ortaya çıkmıştır.

Büyük Missa Ayini'nin *Ordinarius* (Değişmeyen) bölümü bütün ayinlerde aynıdır. *Ordinarius*'un *Kyrie* bölümünün ezgisi, her heceye bir ile dört notanın rastladığı neumatik üsluptan, her hecede birçok notanın söylendiği melismatik üsluba kadar değişik biçimlerde olur. (Burada kullanılan neumatik sözcüğü, "soluk" anlamındaki *pneuma*'dan gelir ve son hecede soluğun yettiği kadarıyla söylenen nota kümelerini anlatır; "hecesel" üslupla "melismatik" üslup arasında bir ara üslup oluşturur.) *Gloria* bölümü 7. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Erken dönem *Gloria*'larının seslendirilmesinde mezmur okuma tarzının kullanılması, bunların çok eskilerden geldiğine tanıklık eder. Daha sonraki *Gloria* ezgileri ise neumatiktir. Büyük Missa Ayini'nin *Ordinarius* bölümüne 11. yüzyılda giren *Credo*'nun melodileri, mezmur tonlarını andırır. *Sanctus* ve *Benedictus* (takdis ilahisi) bölümlerinin Havariler döneminden kalmış olduğu düşünülebilir. *Sanctus* bölümü neumatiktir. *Agnus Dei* bölümü ise Büyük Missa Ayini'ne 7. yüzyılda Doğu Kilisesi'nden girmiştir ve esas olarak o da neumatik üsluptadır. Büyük Missa Ayini'nin sonu olan *Ite missa est*'te (Gidin, Bitmiştir) ve onun yerine söylenen *Benedicamus Domino*'da genellikle *Kyrie* bölümünün melodisi kullanılır.

Büyük Missa Ayini'nin *Propius* (Değişen) bölümü, ayinin o gününe rastlayan yortunun ya da her ibadet döneminin önemini belirtmek amacıyla, değişen metinlerden oluşur. *Introitus* (Giriş) bölümü önceleri kıtaların arasında söylenen nakarat bölümünü içeren bir mezmurdu; ayin alayı tarafından söylenirdi. Bugün, neumatik üsluplu nakarat, mezmur tonu üslubuyla okunan mezmur kıtası ve yinelenen nakarat biçiminde üç aşamada söylenen *Introitus* bölümü bu biçimini yaklaşık 9. yüzyılda almıştır. Büyük Missa Ayini'ne 4. yüzyılda giren *Graduale* bölümü ise, mezmur kıtalarının arasındaki bir nakarattan gelişmiştir. Daha sonraları giriş melodisi (koro), virtüözce süslenmiş bir psalmodi yapısındaki mezmur kıtası (ya da kıtaları) ve tam ya da kısmen yinelenen giriş melodisi (koro) olmak üzere üç aşamadan oluşmuştur. *Alleluia* bölümü, 4. yüzyıl Doğu Kilisesi kökenlidir (*bak.* aleluya). Yapısı *Graduale*'ninkine benzer. Tövbe dönemlerinde *Alleluia*'nın yerini *Tractus* alır. Bu dinsel ezginin kökeni havra müziğidir.

Ortaçağa özgü Latince bir ilahi türü olan *sequentia* ilahisi (bugün bazen *Graduale*'den sonra İncil'den okunan metinlerin başında söylenir) yaklaşık 9. yüzyıl ile 16. yüzyıl arasında yaygın olarak kullanılmıştır. Günümüzde ise iki dizesinde de eş sayıda hece bulunan kıtalar biçimindedir. İlk dizenin melodisi ikinci dizede yinelenir; ikinci kıtada ise yeni bir melodiye geçilir; müzik heceseldir (yani her hecede bir nota bulunur). *Offertorium* bölümü, başlangıçta bir mezmur ve bir nakarattan oluşuyorken, 12. yüzyıla gelindiğinde yalnızca nakarat kalmıştır; müziği baştan sona melismatiktir. *Offertorium*'un tipik özelliği metnin yinelenmesidir. Son bölümü *Communio* da bir ayin alayı ezgisidir ve müziği neumatik üsluptadır.

Gregorius Reformu, Papa VII. Gregorius'un (hd 1073-85) Katolik Kilisesi'nde giriştiği reform hareketi. Gregorius Reformu'nun temelini, kilise görevlilerinin kilise dışı yöneticilerce atanmasına son verilmesi oluşturuyordu (*bak.* Tayin Çatışması). Gregorius, kiliseyi hem dünyevi yetkileri bakımından, hem de ruhani açıdan güçlendirdi; kilise hukukunda yenilikler yaptı.

Gregorius Üniversitesi, tam adı GREGORIUS PAPALIK ÜNİVERSİTESİ, Latince PONTIFICIA UNIVERSITAS GREGORIANA, GREG olarak da bilinir, Roma'da Katolik yükseköğrenim kurumu. 1551'de Aziz Ignacio de Loyola ve Aziz Francisco de Borjia tarafından Collegium Romanum adıyla kuruldu. Papa III. Julius tarafından üniversite biçiminde düzenlendi. Bugünkü adını 1567'de kurumu önemli ölçüde genişleten Papa XIII. Gregorius'tan aldı. Günümüzde de üniversitenin rektörünü papa atar; dünyanın çeşitli ülkelerinden gelen öğretim üyelerinin çoğu Cizvittir. Gregorius Üniversitesi öncelikle Katolik din adamlarına yükseköğrenim vermek amacıyla etkinlik göstermekle birlikte başkalarına da açıktır. Üniversitenin mezunları arasında 19 aziz, 16 papa ve kutlular arasına girmiş 24 kişi vardır. İlahiyat, kilise hukuku, felsefe, kilise tarihi, misyonerlik, toplum bilimleri fakülteleriyle psikoloji, çilecilik ve din bilimleri enstitülerinden oluşan üniversitede ayrıca bir Latince okulu vardır.

Gregory, Isabella Augusta, Lady, eö PERSSE (d. 5 Mart 1852, Roxborough, Galway ili - ö. 22 Mayıs 1932, Coole, İrlanda), İrlandalı yazar. İrlanda efsanelerinin çevirilerini yapmış, halk kültürüne dayalı köy komedileri ve fanteziler yazmış, ayrıca Abbey Tiyatrosu'nun kuruluş ve yönetiminde önemli rol oynamıştır. 19. yüzyıl sonu İrlanda edebi rönesansının önde gelen kişilerindendir.

1880'de komşu toprakların sahibi, parlamento üyelerinden Sir William Henry Gregory ile evlendi. Edebiyatla uğraşmaya 1892'de eşi öldükten sonra başladı. 1898'de William Butler Yeats'le tanıştı ve yaşamı boyunca onun dostu ve koruyucusu olarak kaldı. 1898'de İrlanda Edebiyat Tiyatrosu'nun kuruluşuna ön ayak oldu. 1904'te Abbey Tiyatrosu'nun yöneticileri arasına katıldı ve bireyci İrlanda milliyetçilerinden oluşan kurucular arasındaki anlaşmazlıkları yumuşatarak tiyatronun başarısında önemli rol oynadı. Oyunları ise Yeats ve J. M. Synge'ın görece acıklı oyunlarını dengeleyen, İrlanda halk kültürüne ve pitoresk köylü konuşmalarına dayalı komedilerdi.

Lady Gregory yaklaşık 40 oyun yazdı ya da çevirdi. İlk yapıtı *Seven Short Plays* (1909;

Lady Gregory, Flora Lion'ın bir taş baskısı, 1913; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

Yedi Kısa Oyun) canlı diyaloglarıyla ve karakterleriyle en iyi yapıtlarındandı. Daha sonra *The Image* (1910; İmge), *Damer's Gold* (1913; Damer'ın Altını) gibi uzun komediler, *The Golden Apple* (1916; Altın Elma) ve *The Dragon* (1920; Ejderha) gibi garip, gerçekçi fanteziler yazdı. İrlanda destanlarını "Kiltartan" olarak bilinen İngiliz-İrlanda köylü lehçesine çevirdi; bunları düzenleyerek oluşturduğu yeni anlatıları *Cuchulain of Muirthemne* (1902; Muirthemne'li Cuchulain) ve *Gods and Fighting Men* (1904; Tanrı ve Savaşan İnsanlar) adıyla yayımlandı.

Türkiye'de *Spreading the News* (1904; *Kulaktan Kulağa*, 1965) ve *The Rising of the Moon* (1907; *Ay Doğarken*, 1963) adlı oyunları yayımlanan Lady Gregory'nin günlük ve mektuplarından seçmeler Colin Symthe tarafından *Seventy Years, Being the Autobiography of Lady Gregory* (1975; Yetmiş Yıl; Lady Gregory'nin Otobiyografisi) adıyla yayıma hazırlanmıştır.

Gregory, James (d. Kasım 1638, Drumoak, Aberdeen - ö. Ekim 1675, Edinburgh, İskoçya), diferansiyel ve integral hesabın

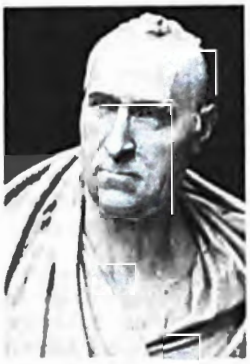

James Gregory, Samuel Joseph'in yaptığı bir büstten ayrıntı, 1821; İskoçya Ulusal Portre Galerisi, Edinburgh
Scottish National Portrait Gallery, Edinburgh

temel teoreminin ilk kanıtlamasını yayımlayan İskoçyalı matematikçi ve astronom. *Optica promota* (1663; Optiğin Gelişimi) adlı yapıtında bugün kendi adıyla anılan ilk yansıtıcı teleskopu tanımlamıştır. Ayrıca fotometrik yöntemlerden yararlanarak yıldızların uzaklıklarını tahmin etme çalışmalarını başlatmıştır.

1665'te Padova Üniversitesi'ne girerek matematik öğrenimi gören Gregory, bu dönemde *Vera circuli et hyperbolae quadratura* (1667; Dairenin ve Hiperbolün Karelere Bölünmesi) adlı yapıtını yazdı. Bu kita-

bında dairenin ve hiperbolün alanlarını hesaplayabilmek için sonsuz yakınsak serilerden yararlandı ve ilk olarak yakınsak ve ıraksak seriler arasındaki ayrımı belirledi. *Geometriae pars universalis* (1668; Geometrinin Evrensel Bölümü) adlı yapıtında ise eğrilerin alanlarını ve bu eğrilerin döndürülmesiyle oluşan cisimlerin hacimlerini hesaplamak için bir dizi kural geliştirdi.

1669-74 arasında St. Andrews Üniversitesi'nde ve 1674-75'te de Edinburgh Üniversitesi'nde matematik profesörlüğü yapan Gregory'nin sayılar kuramıyla diferansiyel ve integral hesaba ilişkin çeşitli buluşlarını ve çalışmalarını içeren mektupları ve el yazmaları, 1939'da *James Gregory: Tercentenary Memorial Volume* (James Gregory: 300. Yılının Anısına) başlığı altında toplanarak yayımlanmıştır.

Gregoryen takvim, günümüzde kullanılmakta olan, Yer'in Güneş'e göre hareketine dayalı tarihleme sistemi. Jülyen takvimin yeniden düzenlenmesi yoluyla hazırlanmış ve 1582'de Papa XIII. Gregorius tarafından yürürlüğe konmuştur.

Jülyen takvimde bir Güneş yılı 365 ¼ gün olarak kabul edilmişti. Her dört yılda bir artıkgünün eklenmesiyle de takvim ile mevsimler arasında uyum sağlanmaktaydı. Ama Güneş yılının gün sayısında yapılan küçük hesap hatası (aslında Güneş yılı 365 gün 5 saat 48 dakika 46 saniyedir) mevsimlerin takvimde yüz yılda bir gün gerilemesine yol açıyordu.

Bu gerileme Papa Gregorius'un dönemine değin 14 güne ulaşmıştı, ama Gregorius, o sırada 11 Mart'a rastlayan ilkbahar ılımının tarihini, Nikaia (İznik) Konsili'nin toplandığı İS 325'te rastladığı karşılığı olan 21 Mart'ta aldı. İleri alma işlemini ise 4 Ekim 1582'de yürürlüğe koydu ve takvimi 10 gün ilerleterek ertesi günü 15 Ekim olarak ilan etti. Gregoryen takvimin Jülyen takvimden başlıca farkı, yüzyıl başlarının, ancak 400'e tam olarak bölünebiliyorlarsa (örn. 1600, 2000) artıkyıl olmalarıdır.

Bu değişiklik bir yıl içinde İtalyan devletleri, Portekiz, İspanya ve Katolik Alman devletleri tarafından kabul edildi. Zamanla öteki uluslar da Gregoryen takvimi benimsediler. Protestan Alman devletleri 1699'da, İngiltere ve kolonileri 1752'de, İsveç 1753'te, Japonya 1873'te, Çin 1912'de, Sovyetler 1918'de, Yunanistan 1923'te ve Türkiye 1 Ocak 1926'da Gregoryen takvimi kullanmaya başladı. İslam ülkelerinin birçoğu hicreti temel alan takvimlerine bağlı kaldılar. *Ayrıca bak.* Hicri takvim.

Greguvar ateşi *bak.* Rumı ateşi

Greiff, Léon de (d. 22 Temmuz 1895, Medellín - ö. 11 Temmuz 1976, Bogotá, Kolombiya), ölümünden sonra ünlenen Latin Amerikalı şair.

İsveç ve Alman kökenliydi. İlk kitabı *Tergiversaciones*'te (1925; Döneklikler) bir yandan modernist şairlerde görülen müzikselliğe yer verirken bir yandan da simgesel anlamlarla yüklü bir dünyayı betimlemek için dilin akışını bozdu, yeni sözcükler ve sıfatlar yarattı. Yapıtında Verlaine'in müzikselliğinden, Poe'nun hüznünden ve Lautréamont'un fantezilerinden etkilendi. Gene aynı üslup öğelerini kullandığı *Libro de los signos*'a (1930; İşaretler Kitabı) yaşamın özündeki çokyönlülüğü çağrıştıran büyülü bir hava kattı. Bu kitaptaki şiirlerinde yalnızlık, var olmanın sıkıntıları ve geçmiş zaman temalarını işledi; şiir diliyle müzik sesinin birliğini yansıtan bir dünya yaratmak için biçimsel kusursuzluğa erişmeye çalıştı. *Variaciones alrededor de la nada*'da (1936; Hiçbir Şey Üzerine Çeşitlemeler) aşkın doğasına, sanat ülkusune ve şairin yaşamı bir serüven gibi görmesine ilişkin duygularını felsefi bir bakışla yansıttı.

Obras completas (1960; Bütün Yapıtları), şairin dil ve ses deneyleri üzerine sürekli ilgisini gösterir. Daha sonraki şiirleri ise insan doğasının paradoksal yönünü gösteren temaları işler. De Greiff'in şiirlerindeki alay ve yergi öğesi zaman zaman kendisini alaya almaya kadar varır. Şiirin senfonik niteliği üzerinde durması ve en yeni araçları kullanmadaki ustalığıyla 20. yüzyılın en önemli Latin Amerikalı şairlerindendir.

Greifswald, Almanya'nın kuzeydoğu kesimindeki Mecklenburg-Batı Pomeranya eyaletinde (*Land*) kent. Baltık Denizindeki Greifswald Körfezine dökülen, ulaşıma elverişli Ryck Irmağının ağzına yakın bir noktada, Stralsund'un güneydoğusunda yer alır. Tarihsel kayıtlarda ilk kez 1209'da Eldena Manastırı'na bağlı bir pazar yerleşmesi olarak geçen Greifswald, 1250'de berat aldıktan sonra 1278'de Hansa Birliği'ne katıldı. 1648'de İsveç'e, 1815'te Prusya'ya geçti. Kentteki önemli yapılar arasında kent sarayı (1350) ile Marienkirche (Meryem Ana Kilisesi), St. Jakob Kilisesi ve Nikolaikirche (St. Nikolaus Kilisesi) gibi 13. ve 14. yüzyıl kiliseleri sayılabilir. 1456'da kurulan ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra adı Greifswald Ernst Moritz Arndt Üniversitesi olarak değiştirilen üniversite 14 bilim dalında eğitim vermektedir.

Bir liman ve demiryolu kavşağı olan Greifswald'da tahıl, ahşap ve kömür ticareti yapılır; ayrıca makine, dokuma ve gıda ürünleri imal edilir. Nufus (1989 tah.) 68.597.

Greimas, Algirdas Julien (d. 9 Mart 1917, Tula, Rusya - ö. 27 Şubat 1992, Paris, Fransa), Litvanya asıllı Fransız göstergebilimci. Göstergebilimi, bütün anlamlı sistemleri çözumleyen, dünyadaki anlamlar evreninin temel özelliklerini sınıflandıran özerk bir bilim dalı olarak ele almıştır.

Litvanya'daki Kaunas'ta hukuk okuduktan sonra 1936-39 arasında Fransa'nın Grenoble kentinde edebiyat öğrenimi gördü. Dilbilim çalışmalarına sonraki yıllarda yeniden gittiği Fransa'da başladı. 1949-58 arasında İskenderiye Üniversitesi'nde edebiyat dersleri verdi. Bu yıllarda doktora konusu olan sözlükbilim üzerine özellikle G. Matoré ile çalışmalar yaptı; ayrıca genel dil kuramı tasarısına dayanak oluşturacak anlambilim araştırmalarına yöneldi.

1958'de Türkiye'ye giderek Ankara ve İstanbul üniversitelerinde dilbilim, anlambilim dersleri verdi; Nusret Hızır'ın etkisiyle, simgesel mantığa ilgi duydu. 1962'de Türkiye'den ayrılarak Fransa'da Poitiers Üniversitesi'nde ders verdi. 1965'te Paris'te Uygulamalı Yüksek Araştırmalar Okulu'nun dilbilim ve anlambilim araştırmalarıyla ilgili bölümünün başına getirildi. 1966'da yapısal anlambilim ve genel göstergebilimin yöntemini belirleyen *Sémantique structurale*'i (Yapısal Anlambilim) yayımladı. Bu yapıtında ortaya attığı çözümleme yöntemi doğrultusunda her çeşit gösterge sistemini (masal, edebiyat metni, mimarlık düzenleri, hukuksal yapılar, görüntü, resim, müzik vb) inceledi. Paris'te Fransız ve yabancı bilim adamlarıyla birlikte oluşturduğu çalışma grubu sonradan Paris Göstergebilim Okulu adını aldı. Greimas, yalnızca iletişim olgusunu değil, anlam üretiminin eklemlenme biçimlerini de araştıran "varsayımsal-tümdengelimli" bir göstergebilim kuramı yaratmış, böylece insan ile insan, insan ile doğa arasındaki ilişkilerin tutarlı bir biçimde kavranmasına olanak tanımıştır. Obur önemli yapıtları arasında *Du Sens* (1970; Anlam Üzerine), *Maupassant. La Sémiotique du texte: Exercices pratiques* (1976, Maupassant, Metnin Göstergebilimi: Uygulama Alıştırmaları), *Sémiotique et Sciences Sociales* (1976; Göstergebilim ve Sosyal Bilimler) *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage* (1979-86, 2 cilt, J. Courtés ile birlikte, Göstergebilim: Dil Kuramının Açıklamalı Sözlüğü), *Du Sens II* (1983, Anlam Üzerine II), *Des dieux et des hommes* (1985; Tanrılar ve İnsanlar Üzerine), *De l'imperfection* (1987) sayılabilir.

Grek alfabesi *bak.* Yunan alfabesi

Grek dini, Yunan mitolojisinin temelini oluşturan dinsel inanç ve uygulamalar. *Ayrıca bak.* Yunan mitolojisi.

Grek-Pers Savaşları *bak.* Pers Savaşları

Grekçe *bak.* Yunanca

grekoromen güreş, Olimpiyat Oyunları'nda ve uluslararası amator şampiyonalarda yer alan bir güreş stili. Grekoromen güreşte rakibi düşürmek için hiçbir biçimde ayaklar kullanılmaz ve rakibin belinin altından tutulmaz. Öteki kurallar serbest güreş(*) kurallarıyla aynıdır.

Grekoromen güreş, Eski Yunan ve Roma yapıtlarındaki güreş tasvirlerinden esinlenilerek 19. yüzyılda Fransa'da geliştirildi. İskandinav ülkelerinde gözde bir spor olarak benimsendi. İsveçli ve Finlandiyalı güreşçiler bu stilde 1912'den 1948'e değin pek çok Olimpiyat şampiyonluğu kazandı. Bu tarihten sonra SSCB ve başka ülkeler öne geçti. Olimpiyat şampiyonları için *bak.* Olimpiyat Oyunları; dünya şampiyonları için *bak.* spor ve oyunlar: sonuçlar (güreş).

grêmio (Portekizcede "lonca"), Portekiz'in Müslümanların elinde olduğu dönemde (7-14. yy), genellikle belirli bir kentin aynı sokağında yaşayan ve aynı zanaatla uğraşan kişilerin oluşturduğu örgütlü birliklere verilen ad. Her lonca çoğunlukla aynı zanaatla geçmişte uğraşmış birini koruyucu aziz seçer ve bu azizin resmini taşıyan bir sancakla temsil edilirdi. Bu nedenle loncalar halk arasında *bandeira*'lar (sancak) olarak bilinirdi. 14. yüzyılda denizaşırı ticaretin gelişmesi sonucunda, özerk loncalarla krallıyet eyalet yönetimleri ve meclisleri arasındaki bağlar sıkılaştı.

Lonca üyeleri dört aşamadan geçerdi: Çırak, kalfa, diplomalı ve usta. Her loncaya bir usta başkanlık ederdi. Ustalar loncanın politikasını denetler, işin niteliklerine ve çırakların sınanmasına ilişkin kuralları saptarlardı. Bütün loncaların yönetimi Casa dos Vinte e Quatro (Yirmi Dörtler Kurulu) adı verilen ve 12 loncadan seçilmiş ikişer temsilciden oluşan bir kurulun elindeydi. En az 40 yaşında olması gereken kurul üyeleri kendi loncalarındaki ustaların üçte ikisinin oyuyla seçilirlerdi.

Özerk statülerini yitirdikten sonra, Portekiz krallarının asker toplamada başvurduğu bir araç durumuna gelen *grêmio*'lar, aynı zamanda *Cortes*'in (Parlamento) karar alma sürecinde de etkili olmaya başladılar. Feodal toplumdan sanayi toplumuna geçişe katkıda bulunan bir kurum işlevini görmenin yanı sıra daha dolaylı olarak modern işçi sendikalarına örnek oluşturdular.

gren *bak.* tane

grena, kristal yapısı ve kimyasal bileşimi aynı olan yaygın bir silikat mineralleri grubunun ortak adı. En çok başkalaşım kayaçlarında rastlanan grenalar, ayrıca bazı korkayaç türlerinde ve genellikle az miktarda olmak üzere kırıntılı (klastik) tortullarda ve tortul kayaçlarda da bulunur. Grenalar, renksiz ya da siyah ve kırmızı ile yeşilin değişik tonları arasında değişen renklerde olabilirler. Grena, ocak ayında doğanların uğur taşı olarak kabul edilir.

Grenanın ilk olarak Mısır'da mücevher olarak kullanılmaya başladığı sanılmaktadır. 19. yüzyılın ikinci yarısında grenadan yapılmış bilezikler ve broşlar çok yaygındı. En çok beğenilen grena türü, yuvarlak kesmeli (parlak dışbükey yüzeyli) ya da fasetalı piroptu. Grena türleri çoğunlukla yanıltıcı yerel adlarla (örn. Ural zümrütü ya da Cape yakutu) ve başka bir mineralin adıyla birlikte anılır.

Son derece sert olan ve üzerinde keskin çatlaklar bulunan grenalar, bu özellikleri nedeniyle ağaç, deri, cam, metal ve plastik malzemelerin işlenmesinde aşındırıcı olarak kullanılır. Demirli grenalar 800°C'ye kadar ısıtıldıktan sonra hızla soğutulduklarında sertlikleri daha da artar ve çatlakları derinleşir.

New York'taki Gore Dağından çıkarılan grena kristallerinin büyüklüğü ortalama 13 cm'dir; ama temel olarak hornblend ve grenadan oluşan bazı başkalaşım kayacı komplekslerinden, 1 m'ye ulaşan boyutlarda grena kristalleri de elde edilmiştir. ABD'deki bir başka zengin grena yatağı da Idaho'daki Benewah ilidir. ABD'de New Hampshire, Florida, Kuzey Carolina ve California'da grenalar, başka minerallerin çıkarımı sırasında yan ürün olarak elde edilir. Kanada, Çekoslovakya, Hindistan, Madagaskar ve Güney Afrika'da çıkartılan grenalar ise aşındırıcı olarak kullanılır.

Grenalar, silisyum (Si) ve oksijenin (O) yanı sıra kalsiyum (Ca), magnezyum (Mg), demir (Fe) ve alüminyum da (Al) içerirler. İki ve üç değerlikli metal atomları 3'e 2 oranında bulunurlar; bu nedenle, grenanın genel formülü, R^{+2} kalsiyum, magnezyum, demir ya da manganez, R^{+3} ise alüminyum, demir, krom ya da manganez olmak üzere $(R^{+2})_3(R^{+3})_2(SiO_4)_3$ biçimindedir. Grenalar az miktarlarda öteki metal atomlarının yanı sıra silisyumun dışındaki ametal bileşenleri de içerebilirler. Doğal grenaların çoğu, aşağıdaki katışkısız türlerin iki ya da daha çoğunun karışımı durumundadır:

pirop	$Mg_3Al_2(SiO_4)_3$
almandin	$Fe_3Al_2(SiO_4)_3$
spesartit	$Mn_3Al_2(SiO_4)_3$
uvarovit	$Ca_3Cr_2(SiO_4)_3$
grosularit	$Ca_3Al_2(SiO_4)_3$
andradit	$Ca_3Fe_2(SiO_4)_3$

Bunlardan ilk üçü (*pir*op, *al*mandin ve *sp*esartitten piralspit) ile son üçü (*u*varovit, *gr*osülarit ve *and*raditten ugrandit) kendi aralarında katı çözeltiler dizisi oluşturur. Piralspit ile ugrandit birbiriyle karışmaz. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için, *bak.* silikat mineralleri (tablo). Değerli taş türleri için, *bak.* almandin; andradit; grosülarit; hesonit; pirop; spesartit; uvarovit.

Grenada, BAHARAT ADASI olarak da bilinir, İngilizce ISLE OF SPICE, Batı Hint Adalarında, Antil Denizinin doğusunda ada ülkesi. Rüzgârüstü Adalarının güney ucunda, Venezuela'nın kuzey kıyısının yaklaşık 160 km açığında yer alır. Kuzeybatısındaki Güney Grenadin Adaları ile birlikte toplam kara alanı 345 km²'dir. Başkenti St. George's kentidir. Oval biçimli olan ada, kuzey-güney doğrultusunda yaklaşık 33 km, doğu-batı doğrultusunda da yaklaşık 19 km boyunca uzanır. Nüfusu (1991 tah.) 96.100'dür.

Doğal yapı. Volkanik kökenli bir ada olan Grenada'daki başlıca yükselti, kuzey-güney doğrultusunda uzanan bir sırttır. Batıya doğru dik biçimde yükselen yamaçlar, doğu ve güneydoğuda daha yumuşak eğimlerle alçalır. En yüksek nokta adanın ortakuzey kesimindeki Saint Catherine Dağıdır (840 m). Dik yamaçlı vadiler, yaklaşık 4 bin hektarlık alan kaplayan ormanlar ve muz, kakao, küçükhindistancevizi, şekerkamışı plantasyonlarıyla, adanın güzel bir doğal görünümü vardır. Ada topraklarının sularını hızlı akışlı birkaç küçük akarsu toplar. İçme suyu da borular aracılığıyla gene bu ırmaklardan sağlanır. Bir başka önemli su kaynağı da yaklaşık 570 m yüksekliktekı sönmüş bir yanardağın kraterini dolduran Grand Gölüdür. Doğal plaj, koy ve limanlar adanın güney kıyılarına girintili çıkıntılı bir görünüm kazandırmıştır.

Adada tropik deniz iklimi hüküm sürer; haziran-aralık arası yağışlı, ocak-mayıs arası kurak geçer. Yıllık ortalama sıcaklık yükseltiye göre 21°C-30°C arasında değişir. Yıllık ortalama yağış miktarı ise kıyılarda 1.500 mm, iç kesimlerde 3.750-5.000 mm dolayındadır. Ülkenin harikan bölgesinin güneyinde kalmasına karşın, zaman zaman harikanlar görülür; 1955, 1979 ve 1980'deki harikanlar çevreye büyük zarar vermiştir.

Adanın toprak yapısı, yıl boyu tropik meyvelerin, çiçek açan çalıların ve eğreltiotlarının büyümesine olanak verir. İç kesimlerde tikağacı ve maun ormanları vardır. Muz, kakao, küçükhindistancevizi, şekerkamışı dışındaki ticari ürünler misketlimonu, hindistancevizi, kahve ve sebzedir. Ayrıca biber, karanfil, tarçın, zencefil ve vanilya gibi baharatlar üretilir.

Ada, zengin bir yabanıl hayvan varlığına sahiptir. Bunlar arasında Afrikalı kölelerce adaya getirilen küçük mona maymunu, bir tür opossum, tavşan büyüklüğünde kahverengi bir kemirici olan aguti, iguana, kaplumbağa ve karayengeci sayılabilir.

Nüfus. Nüfusun büyük bölümünü Siyahlar ve Avrupalı-Afrikalı karışımı Mulattolar oluşturur. Adada ayrıca kölelığın kaldırılmasından sonra sözleşmeli olarak çalıştırılmak üzere adaya getirilen Doğu Hint Adaları Yerlilerinin soyundan gelenlerle eski Fransız ve İngiliz kolonicilerin torunları ve yakın zamanda Kuzey Amerika ile Avrupa'dan gelen göçmenler de yaşar. Resmi dil, çoğunluğun konuştuğu İngilizcedir. Bununla birlikte adadaki Fransız yönetiminin izleri bugün de görülür: Özellikle köylerdeki yaşlılar arasında Fransızcanın bir lehçesi yaygındır ve İngilizce telaffuz edilmesine karşın, çoğu yer adı da Fransızcadır. En yaygın din Katolikliktir; adada Anglikanlar, Yedinci Gün Adventistleri ve Metodistler de vardır.

Adada ilk sayım yapıldığında (1844) 29.650 olan nüfus, 20. yüzyıla değin yaklaşık iki kat arttı. Nüfusun 20. yüzyılın ilk yarısında özellikle Antil ülkelerine göre yavaş bir artış göstermesine karşın, II. Dünya Savaşı sona erdiğinde adada yaşayanların sayısı 72 bini aşmıştı. Savaş sonrası dönemde yıllık ortalama nüfus artış hızı yaklaşık yüzde 1 oldu. Bunun başlıca nedeni doğum oranının öteki Antil ülkelerine göre düşük olmasıydı.

Ekonomi. Grenada ekonomisi tarıma ve turizme dayanır. Ülkenin ekime elverişli toprakları, çeşitlenmiş tarım yapılan küçük çiftliklere bölünmüştür. Geçmişte kooperatiflerin denetiminde olan bu toprakların çoğu günümüzde devlet denetimindedir.

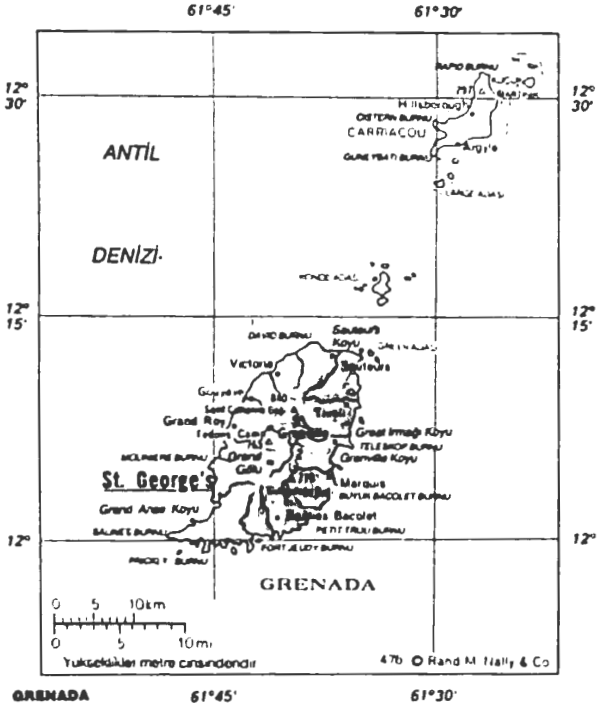

GRENADA 61°45' 61°30'

Birleşik Krallık'ın sağladığı ayrıcalıklı koşullar ve Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) izlediği politikalar özellikle muz ihracatında önemli rol oynar. Öteki önemli ihraç ürünleri lime, kopra, tropik meyveler ve kakaodan elde edilen ürünlerdir. Devlet, bunların yanı sıra bezelye, domates, tatlıpatates, kabak ve mısır gibi geçimlik ürünlerin yetiştirilmesini de teşvik etmektedir. Büyük ölçüde devlet denetiminde olan balıkçılık ile gene devletin mülkiyetindeki yağmur ormanlarından elde edilen tikağacı ve maun kerestesi de önemli gelir kaynaklarındandır.

Havaalanı tesislerinin yetersiz olmasından ötürü 1970'lerde ve 1980'lerin başında gerileme göstermesine karşın, turizm adadaki ikinci büyük ekonomik etkinliktir. Öteki önemli ekonomik etkinlikler şeker, bira, mayalı içki, rom, sigara ve sabun üretimi ile kopra işleme ve konserveciliktir. Carriacou'da bir çırçır atölyesi bulunur.

Ada ekonomisi büyük ölçüde, en büyük ticaret ortağı olan Birleşik Krallık'ın mali desteğine bağımlıdır. Birleşik Krallık dışın-

da en çok ithalat yapılan ülkeler Almanya, Belçika, Lüksemburg; ihracat yapılan ülkelerin başında ise Birleşik Krallık'tan sonra Trinidad ve Tobago gelir.

Başlıca devlet gelirleri gümrük, satış ve tüketim vergileridir; bunları gelir ve meslek vergileri izler. En büyük devlet harcamalarını ise sırasıyla kamu hizmetleri, eğitim, yol yapımı, konut ve sağlık hizmetleri, tarım, su işleri oluşturur.

Gelişkin bir karayolları ağına sahip olan Grenada'nın belli başlı kentleri arasında düzenli otobüs seferleri vardır. Adanın kuzeybatısındaki Pearls Havalimanı'ndan komşu adalara ve aktarmalı olarak Venezuela'ya, Carriacou'daki Lauriston Havalimanı'ndan ise yalnızca komşu adalara uçak seferleri düzenlenir. Ayrıca Port Salines'de bir uluslararası havalimanı yapılmaktadır. St. George's kentindeki limandan Kuzey Amerika, Birleşik Krallık, Avrupa ve Batı Hint Adalarındaki öteki ülkelere yolcu seferleri düzenlenir.

Yönetsel ve toplumsal koşullar. Uluslar Topluluğu üyesi olan Grenada meşruti monarşiyle yönetilir. Yönetimin başında Birleşik Krallık hükümdarını temsil eden genel vali bulunur. Yasama organı 15 üyeli Temsilciler Meclisi ile 13 üyeli Senato'dan oluşur. Temsilciler Meclisi üyeleri seçimle, Senato üyeleri ise atamayla işbaşına gelir. İlk ve orta öğrenim ücretsizdir ve İngiliz modeline göre düzenlenmiştir. St. George's Üniversitesi Tıp Okulu dışında ülkede mesleki ve teknik eğitim veren çeşitli okullar vardır. Grenadalı öğrenciler Batı Hint Adaları Üniversitesi'nde de öğrenim görebilir.

Çok sayıdaki yerel sağlık ocağının yanı sıra ülkede altı büyük sağlık merkezi bulunur. Devlet hastanelerinde tedavi ücretsizdir. Yakın zamanda hükümet sıtmaya ve kuduza karşı bir program başlatmıştır.

Tarih. Adanın bilinen en eski Yerlileri Aravaklardı. Ama daha sonra Güney Amerika'dan savaşçı Karipler gelerek burada egemenlik kurdular. Adayı ilk gören Avrupalı ise 1498'de bölgeye gelen Kristof Kolomb oldu. Kolomb buraya Concepción adını verdi. Grenada adının kökeni ise bilinmemektedir. 1609'da bir İngiliz ticaret kumpanyası burada yerleşim kurmaya çalıştıysa da Kariplerce engellendi.

1650'de, Martinik valisi du Parquet adayı bir Fransız kumpanyasından satın alarak St. George's kentini kurdu. 1674'te Fransa tahtına bağlanan ada, 1762'de bir İngiliz kuvvetine devredildi ve 1763'teki Paris Antlaşması'yla resmen İngiltere'ye bırakıldı. 1779'dan 1783'e değin yeniden Fransa'nın egemenliğine girdiyse de, bu tarihteki Versailles Antlaşması'yla kesin olarak İngiltere'ye bağlandı.

18. yüzyıl sonlarında İngilizler, adadaki şeker plantasyonlarında çalıştırmak üzere Afrika'dan çok sayıda köle getirdiler. 1795 ve 1796'da, kölelik karşıtı Fransız politikası sonucu adada köle ayaklanmaları görüldü. Ama Fransızların da desteklemesine karşın, ayaklanmalar başarıya ulaşamadı. Sonunda 1833'te kölelik kaldırıldı; köylülerin giderek artan oranda toprak sahibi olması Grenada'da, kölelik kurumunun olduğu öteki yerlere göre daha az ayaklanma ve toplumsal çatışma yaşanmasını sağladı.

1885'te İngiliz Rüzgârüstü Adalarının yönetim merkezi olan Grenada, 1958'de, aynı yıl kurulan Batı Hint Adaları Federasyonu'na katıldı. Federasyon dağılınca, öteki Rüzgârüstü Adalarının yanı sıra Barbados ve Rüzgâraltı Adalarının da katılımıyla yeni bir federasyon kurmak için sürdürülen çalışmalara katıldı. Mart 1967'de, Birleşik Krallık'a bağlı özerk bir devlet oldu.

Ağustos 1967'de yapılan seçimlerde, sendikacı Eric M. Gairy önderliğindeki Grenada Birleşik İşçi Partisi (GULP), Grenada Ulusal Partisi (GNP) karşısında çoğunluğu sağlayarak iktidara geldi. Ama Şubat 1974'te bağımsızlığını kazanan ülkede Gairy yönetimine karşı toplumsal ve siyasal muhalefet giderek arttı. GULP, 1976 seçimlerinde, muhalefetteki Yeni JEWEL (Refah, Eğitim ve Özgürlük İçin Ortak Çaba) Hareketi (NJM) koalisyonu karşısında parlamentodaki çoğunluğunu yitirdi. 1979'da, Gairy yurtdışındayken NJM kansız bir darbeyle iktidarı ele geçirdi ve Maurice Bishop, yeni kurulan Devrimci Halk Hükümeti'nin (PRG) başına geçti. Sosyalist eğilimli olduğu için Batılı devletlerin karşı çıktığı hükümet, Gairy'nin ardından ekonomiyi büyük ölçüde düzeltti. Ama Ekim 1983'te bir başka darbe ile hükümet devrildi ve Bishop öldürüldü. Ardından ABD birliklerinin ülkeyi işgal etmesiyle darbe önderleri iktidardan uzaklaştırıldı ve genel valı yeniden yönetime geldi. 1985 ortalarına değin ABD kuvvetleri adada kaldı. Bu arada 1984'te yapılan seçimleri, Herbert A. Blaize önderliğindeki Yeni Ulusal Parti (NNP) kazandı. Aralık 1984'te başbakan olarak göreve başlayan Blaize 1989'da ölene değin bu görevde kaldı. Mart 1990'da yapılan seçimlerde hiçbir partı çoğunluğu sağlayamayınca Nicholas Brathwaite başkanlığında, Ulusal Demokratik Kongre ağırlıklı bir koalisyon hükümeti kuruldu.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak.* ANAYASA.

Grenadine Adaları, Batı Hint Adalarında, Küçük Antiller'in güneydoğu bölümünde yaklaşık 600 adacıktan oluşan grup. St. Vincent ile Grenada arasında, genelde güneybatı yönünde 100 km boyunca uzanır. Kuzey bölümü yönetim açısından Saint Vincent ve Grenadinler'e, güney bölümü ise Grenada'ya bağlıdır. Saint Vincent grubu Bequia, Canouan, Mayreau, Mustique, Union Adası ve bunlarla bağlantılı adacıklardan oluşur. Grenada grubunun en büyük adası olan Carriacou'nun yüzölçümü 34 km²'dir.

Adaların yalnızca birkaçında insan yaşar. Seyrek ve düzensiz yağmurlar tarım ve yerleşim için güvensiz bir ortam yarattığından, adalarda pek az ekim yapılır. En önemli tarım ürünü, Carriacou'da ekilen Sea Adası pamuğudur. Geçmişte Fransız egemenliği sırasında adalarda bazı plantasyonlar kurulmuştu.

Yüksekliği 300 m'ye ulaşan bir tepe sırası Carriacou'yu kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda boydan boya geçer. Batı kıyısında adanın en büyük kasabası Hilsborough'nun bulunduğu Hilsborough ve daha güneydeki Tyrell koyları korunaklı demirleme yerleridir. 1970'lerde Bequia, Palm (eskiden Prune), Küçük Saint Vincent, Union ve Youngs adalarında sayfiyeler, evler, oteller ve yat limanları açılmıştır. Carriacou'da bir uçak pisti vardır.

Grenoble, Fransa'nın güneydoğu kesiminde (Dauphiné), Rhône-Alpes planlama bölgesindeki (*région de programme*) Isère ilinin (*département*) merkezi. Lyon'un güneydoğusundaki Rachais Dağının eteğinde, Isère Irmağının kıyısında denizden 214 m yükseklikte yer alır. Isère Irmağı kenti eşit olmayan iki bölüme ayırır. Kentin ırmak ile dağlar arasında sıkışıp kalan en eski bölümü ırmağın sağ kıyısında uzanır; büyük bölümü ise sol kıyıdaki düzlüklere doğru yayılır. Grenoble Fransa'da nüfus artış hızının (1860-1960 arasında beş kat) en yüksek olduğu yerlerden biridir. Hızlı büyümeye çözüm getirebilmek için büyük bir kent yenileme planı hazırlanmış ve 1968 Kış Olimpiyat Oyunları'na yetiştirilmiştir. Plastik, kauçuk, çimento ve kâğıt imalatı kentteki çok çeşitlenmiş sanayiler arasındadır. Kimya, metalurji ve nükleer sanayi dallarında ileri teknoloji kullanılır.

1339'da kentte bir üniversite kurulduysa da, Grenoble ancak 20. yüzyıl başlarında önemli bir düşünsel merkez durumuna geldi. Bir nükleer araştırma istasyonu ile elektronik mühendisliği fakültesi üniversiteye bağlandı. 15-16. yüzyıl yapısı görkemli Adalet Sarayı önceleri Dauphiné *Parlement*'ı (Yüksek Mahkeme) olarak kullanıldı. Stadyum ile Kültür Evi çağdaş Fransız mimarisinin ilginç örnekleridir. Kütüphanede zengin bir el yazması koleksiyonu bulunur. 1783'te Grenoble'da doğan Stendhal'in yapıtlarının çoğu bu yazmalar arasındadır. Aynı binada bulunan müze modern resim galerisiyle ünlüdür.

Kentin bugünkü adı, 4. yüzyılda Roma imparatoru Gratianus'un onuruna aldığı Gratianopolis adından gelir. 9. yüzyılda Araplarca işgal edilen kent daha sonra Albon kontlarının eline geçti. 1349'da Dauphiné eyaletinin geri kalan bölümüyle birlikte Fransa'ya bırakıldı. Gerek Din Savaşları sırasında, gerek Nantes Fermanı'nın geri alınmasından sonra büyük yıkıma uğradı. Haziran 1788'de yerel parlamentonun gücünü sınırlayan kral fermanına karşı başarıyla ayaklanan Grenoble, II. Dünya Savaşı'nda Fransız direniş hareketinin özellikle etkin olduğu yerler arasındaydı. Nüfus (1990) 153.973.

Grenoble (I, II, III) Üniversiteleri, Fransızca UNIVERSITÉS DE GRENOBLE, I, II, ET III, Fransa'nın Grenoble kentinde, devletçe finanse edilen ve karma eğitim veren özerk yükseköğrenim kurumları. Fransız yükseköğrenim sisteminde reform yapılmasını öngören Yönlendirme Yasası (1968) uyarınca eski Grenoble Üniversitesi'nin (1339) yerini almıştır. İlahiyat, hukuk ve tıp eğitimlerini bir çatı altında toplayarak mesleki bilgi vermek amacıyla kurulan üniversite, Rönesans döneminde Eski Yunan ve Latin klasiklerinin yeniden ele alınmasına ve beşeri bilimlerin gelişmesine öncülük ettı. Fransız Devrimi'yle birlikte kapatıldıysa da 1810'da yeniden açıldı. 1896'da bütçeleri devletçe karşılanan özerk bir üniversite olarak yeniden düzenlendi.

1968 yasasıyla üniversitede yönetsel ve akademik bakımdan bağımsız araştırma ve eğitim fakülteleri kuruldu. Her biri farklı bir uzmanlık alanını temsil eden üç yeni üniversiteden Grenoble I'de temel bilimler, matematik ve tıp, Grenoble II'de hukuk, iktisat ve sosyal bilimler, Grenoble III'te ise dil, edebiyat ve beşeri bilimler eğitimi verilmektedir.

Grenville, George (d. 14 Ekim 1712 - ö. 13 Kasım 1770, Londra, İngiltere), İngiliz siyaset adamı. Amerika'daki kolonileri vergilendirmek amacıyla yürürlüğe koyduğu Şeker Yasası (1764) ile Damga Yasası (1765) kolonilerdeki huzursuzluğu artırarak Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın başlamasında etkili olmuştur.

Birbirleriyle kan ya da evlilik yoluyla akraba olan ve 1721-42 arasında Başbakan Sir Robert Walpole'e muhalefeti yürüten "kuzenler grubu"nun üyesiydi. 1741'de parlamentoya girdi. Bir dizi hükümet görevinde bulunduktan sonra Maliye Bakanı (fiilen başbakan) Lord Bute'nin önerisi üzerine Kral III. George tarafından onun yerine getirildi. Ama incelikten, yaratıcılıktan ve konuşma yeteneğinden yoksun oluşunun da etkisiyle bu görevi sırasında (1763-65) çok başarılı olamadı. Atamalarına müdahale

etme girişimleri yüzünden III. George'la zaten bozuk olan ilişkileri, kralın devlet işlerinde Bute'ye danışmayı sürdürmesi üzerine daha da kötüleşti. Grenville'in yönetimi sırasında Amerikan kolonilerinin vergilendirilmesi kolonilerdeki huzursuzluğu artırırken, basın yoluyla iftirada bulunduğu suçlamasıyla John Wilkes'in tutuklanması çeşitli tepkilere yol açtı. Grenville'in, kralın ciddi biçimde hastalanması üzerine çıkarılan Naiplik Yasası'nı (1765) uygulamadaki becerıksizliği III. George'la ilişkilerinin tümüyle kopmasına ve sonunda görevden uzaklaştırılmasına neden oldu. 1765'ten sonra muhalefette yer alan Grenville, kolonilerin vergilendirilmesine karşı çıkan siyasetçileri eleştirdi, Townshend Vergi Yasaları'nın (1767) çıkartılmasına yardımcı oldu. Bu yasa, İngiltere ile koloniler arasındaki gerginliğin yeniden canlanmasına yol açtı.

Grenville, Sir Richard (d. 15 Haziran 1542 - ö. Eylül 1591), renkli kişiliği ve gözüpekliğiyle ünlü İngiliz donanma komutanı.

1566-68 arasında Macaristan'da Osmanlılara karşı imparatorluk ordusunda savaştı. Daha sonra 1568-69 yıllarında İrlanda'daki Munster'de bir ayaklanmanın bastırılmasına katıldı. 1573-75 arasında, İngiltere'den Çin'e kuzeybatıdan ulaşacak bir yol belirlemek umuduyla Büyük Okyanusun güneyine yapılacak bir keşif yolculuğunun hazırlıklarına girişti. Bu sefer siyasal nedenlerle hiçbir zaman yapılamadı; ama Sir Francis Drake, 1577-80 arasında dünyanın çevresinde denizden gerçekleştirdiği yolculukta bu planı kullandı.

Grenville, 1585'te bugünkü Kuzey Carolina'daki Roanoke Adasına 100 İngiliz kolonicisini taşıyan filoya komuta etti. 1589-91 arasında ise İrlanda'nın Munster eyaletinde (bugünkü Clare, Cork, Kerry, Limerick, Tipperary ve Waterford illeri) bir plantasyon kurmaya çalıştı. 1591'de İngiltere'ye geri çağrılan Grenville, Asor Adaları açıklarındaki bir İspanyol hazine filosunun önünü kesmekle görevlendirilen ve Lord Thomas Howard komutasında yaklaşık 15 gemiden oluşan bir filonun ikinci komutanlığına getirildi. Hazine gemilerini korumak için 53 İspanyol gemisi yaklaşınca İngilizler geri çekildi. Ama Grenville geciktiği için öbürleriyle bağlantısı kesildi. Bunun üzerine "Revenge" adlı gemisiyle korkusuzca İspanyol hattını geçme girişiminde bulundu. On beş İspanyol kalyonu ile 5 bin kişilik insan gücüne karşı göğüs göğüse 15 saat süren çatışmadan sonra "Revenge" 190 kişilik mürettebatıyla tutsak düştü (9/10 Eylül 1591). Yaralı olan Grenville birkaç gün sonra İspanyol sancak gemisinin güvertesinde öldü. Tennyson, Grenville'in gösterdiği kahramanlığın anısına *The Revenge* adlı şiiri yazdı.

Grenville, William Wyndham Grenville, Baron (d. 25 Ekim 1759 - ö. 12 Ocak 1834, Dropmore, Buckinghamshire, İngiltere), 11 Şubat 1806-25 Mart 1807 arasında "Üstün Yetenekler" hükümeti olarak bilinen koalisyona başkanlık eden İngiliz siyaset adamı. Başbakanlığı sırasında hazırlanan ve köle ticaretini yasaklayan yasa görevden ayrıldığı gün yürürlüğe girmiştir.

Başbakan George Grenville'in(*) oğluydu. 1782'de Avam Kamarası'na girdi. Ocak 1789'da meclis başkanlığına, aynı yılın hazıranında içişleri bakanlığına, Mart 1790'da ise Denetleme Kurulu başkanlığına getirildi. 25 Kasım 1790'da baron unvanı aldıktan sonra Lordlar Kamarası başkanı oldu. 8 Haziran 1791'den 10 Şubat 1801'e değin kuzeni William Pitt (Genç) başkanlığındaki hükümette dışişlerinden sorumlu devlet bakanı olarak görev yaptı. Fransız Devrimi'nin etkisiyle yeniden güç kazanan radikal hareketleri bastırmak için tutuklamalarda yazılı emir zorunluluğunu askıya alan bir yasa çıkardı (1794) ve baskıcı önlemlere başvurdu. Kral III. George Katoliklere siyasal haklar tanınmasını reddedince Grenville, Pitt ile birlikte istifa etti (1801).

En önemli siyasal yandaşı Charles James Fox'un, Pitt'in Mayıs 1804'te kurduğu hükümette görev almasına Kral III. George'un karşı çıkması üzerine Grenville de kabineye girmeyi kabul etmedi. Pitt'in ölümünden (23 Ocak 1806) sonra, eski başbakanlardan Henry Addington'ın yandaşlarının, Fox'çuların ve kendi dostlarının katıldığı bir koalisyon hükümeti kurdu. Ama başbakanlığı sırasında Fransa'yla barış imzalama girişiminden sonuç alamadığı gibi, köle ticaretinin yasaklanması dışında da fazla başarı gösteremedi. Katoliklere medeni haklar tanıyan bir tasarı hazırlaması III. George tarafından görevden alınmasına yol açtı. 1810-34 arasında Oxford Üniversitesi'nin rektörlüğünü yaptı.

Grenville dağoluşumu, Kanadiyen Kalkan üzerinde, Prekambriyen Zamanda (y. 4 milyar-570 milyon yıl önce) yaklaşık 950 milyon yıl (± 150 milyon yıl) önce gerçekleşen ısıl oluşum. Grenville dağoluşumundan etkilenen kayaçlar, kalkanın güneydoğu kesimindeki Grenville eyaletinin sınırları içinde kalır. Apalaşlar'ın doğusundaki Prekambriyen zemin kayaçlarının yanı sıra Ohio'daki yaşı daha kuşkulu kayaçların ve bir olasılıkla Texas'taki Llano yükseltisinin oluşum tarihi Grenville ile aynı zaman aralığına rastlar. Günümüzde bazı bilim adamları Grenville dağoluşumunun Kuzey Amerika kıta kabuğuna yeni maddelerin eklendiği tarihe karşılık geldiğini kabul ederler. Bununla birlikte, Grenville ısıl olayından etkilenen kayaçların, bu zaman dilimi sırasında yeniden ısınan ve başkalaşıma uğrayan daha yaşlı kayaçlar olduğuna ve bu nedenle de kıta büyümesine katkıları olmadığına ilişkin kanıtlar da bulunmaktadır.

Grenville Dizisi, Kuzey Amerika'nın kuzeydoğusunda Prekambriyen Dönemde (y. 4 milyar - 570 milyon yıl önce) oluşan kayaçların başlıca bölümü ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi. Ontario'nun güney kesiminde ve New York'un Adirondack Dağlarında bulunan bu kayaçlar adını Ontario'nun Grenville ilçesinde saptanan yüzey oluşumlarından alır. Farklı derecelerde başkalaşım geçiren çok kalın bir tortul dizisi olan Grenville kayaçları, milli çamurtaşlarından, bol miktarlardaki kireçtaşından ve dolomitten oluşur. Altta Grenville Altdizisi, üstte ise Hastings Altdizisi olmak üzere başlıca iki bölümü saptanmıştır. Grenville ve Hastings kayaçlarının içine başta sıl ve batolit olmak üzere çeşitli korkayaç kütleleri sokulmuştur. Grenville ve Hastings kayaçlarının her ikisi de, yüzeye çıktıkları yerde çoğu kez güçlü bir katlanma ve bükülme gösterir. Hastings Altdizisi, Grenville'den uyumsuz bir katmanlaşmayla ayrılır. Bu düzensizlik, Hastings'in çökelmesinden önce Grenville'in bir aşınma döneminden geçtiğine işaret eder. Grenville ve Hastings'in her ikisinde de rastlanan biçim değişikliği, yaklaşık 950 milyon yıl (± 150 milyon yıl) önce bölgede Grenville dağoluşumunun(*) gerçekleştiğini gösterir.

gres, hayvan artıklarının, yenilmeyen domuz yağlarının, petrol kökenli ya da yapay olarak üretilen yağların, kalınlaştırıcı bir maddeyle karıştırılması yoluyla elde edilen kalın yağlama malzemesi.

Domuz yağından elde edilen beyaz greste çok az serbest yağ asidi vardır. Sarı gres ise domuzun siyah etlerinden elde edilen yağdan üretilir ve içine beyaz gres üretiminde kullanılan çeşitli yağlar da eklenebilir. Kahverengi greste domuz yağının yanı sıra, sığır ve koyun yağı da bulunur. Pembe gres ham deri ve postlardan sıyrılan yağlardan üretilir. Gresler elde edildikleri kaynaklara göre kemik gresi, deri gresi, çöp gresi gibi adlarla anılır. Kimi gres fabrikalarında yağ elde etmek için mezbaha artıklarının yanı sıra hayvan kemikleri, kasap artıkları ve lokanta artıklarından da yararlanılır.

Madeni ya da yapay gresler ise, petrol yağı ya da yapay akışkanlar gibi sıvı yağlayıcıların içine bir kalınlaştırıcı maddenin eklenmesiyle elde edilir. Kalınlaştırıcı olarak sabun, inorganik jel ya da organik bir madde kullanılabilir. Ayrıca greslere yükseltgenmeyi ve yenimi geciktiren, aşınmayı önleyen, ağdalılığı düzenleyen katkı maddeleri de eklenir. Görece büyük parçaların arasındaki açıklıkları yağlamada büyük ölçüde gresin akışkan bileşeninden yararlanılır. Açıklıkların dar olduğu durumlarda ise yağlama sabun katmanlarınca gerçekleştirilir. Yapay gresler, standart sabun ve yapay yağları ya da petrolden elde edilen yağlar ile yapay kalınlaştırıcıları ya da bazları karıştırarak elde edilir. Silikonlu greslerdeki baz ve yağ bileşenlerin her ikisi de yapay ürünlerdir. Suda çözünen ya da suya dayanıklı yapay gresler ise çok geniş bir sıcaklık aralığında kullanılır. Ayrıca yapay gresler doğal ve yapay kauçukları yumuşatmadığından, bu malzemelerin yağlanmasında da yaygın olarak kullanılır. Özel amaçlı greslerde sabun oluşturan birkaç tür baz ya da özel katkı maddeleri bulunabilir.

Gresham, Sir Thomas (d. 1518/19, Londra - ö. 21 Kasım 1579, Londra, İngiltere), İngiliz tüccar, malıyeci ve Kraliyet Kambiyo Borsası'nın kurucusu.

Cambridge Üniversitesi'nde okuduktan sonra avukatlık öğrenimi gördü. İngiliz hükümetince gönderildiği Benelüks ülkelerinde casusluk ve savaş malzemesi ile külçe altın kaçakçılığının yanı sıra yabancı alacaklılarla görüşmeleri yürüttü. Bu sırada İngiliz tahtının borç ve faiz ödemeleri kambiyo dalgalanmalarına yol açarak kalan borçların tutarını artırmış bulunuyordu. Bu dalgalanmaları hafifletmek için döviz piyasasında işlemlere girişen Gresham, devletlerin döviz kurunu etkileme gücünü görerek bir kambiyo istikrar fonunun oluşturulmasını önerdi. Kraliçe I. Elizabeth'e babası VIII. Henry'nin değersiz metal kullanarak para biriminin değerini düşürme politikasını sürdürmesini ve yeniden para basmasını tasviye etti. Adının, sonradan Gresham yasası(*) olarak adlandırılan ve "kötü para iyi parayı kovar" özdeyişiyle özetlenen para ilkesiyle özdeşleşmesi buradan kaynaklanır.

Gresham, Londra'da döviz alım satımıyla uğraşan bankerler için uygun bir buluşma yeri sağlamak amacıyla Kraliyet Kambiyo Borsası'nı kurdu (1566-68). Önceleri Borsa olarak anılan kurum, 1571'de kraliyet bildirisiyle bugünkü adını aldı.

Gresham, Walter Quintin (d. 17 Mart 1832, Lanesville yakınları, Harrison, Indiana - ö. 28 Mayıs 1895, Washington, D.C., ABD), Amerikan İç Savaşı'nı izleyen dönemin önde gelen Cumhuriyetçi politikacılarından. Sonraki yıllarda partisinden ayrılmış ve Demokrat Grover Cleveland'ın başkanlığı sırasında dışişleri bakanlığı (1893-95) yapmıştır.

Bir avukat olan Gresham, İç Savaş sırasında onursal tümgeneral rütbesiyle Birlik (Kuzey) Ordusu'nda görev yaptı. Savaştan sonra Indiana eyaletinde Cumhuriyetçi Parti saflarında etkin olarak yer aldı. Başkan Ulysses S. Grant döneminde Indiana'da bölge yargıçlığı görevinde bulundu (1869-83). Chester A. Arthur'un başkanlığı sırasında önce posta genel müdürlüğü (1883-84), ardından hazine bakanlığı (Eylül-Ekim 1884) yaptı.

1884'te partinin başkan adayı olmak için girdiği ön seçimlerde James G. Blaine karşısında yenilgiye uğradı. 1888'de Cumhuriyetçi Parti'nin başkan adayları listesinde yeniden ön sıralarda yer aldı. İlk oylamada Ohiolu John Sherman'dan sonra ikinci geldiyse de sonunda başkan adaylığını Benjamin Harrison'a kaptırdı. 1892'de partiden uzaklaşmaya başlayan öteki Cumhuriyetçilerle birlikte Demokratların başkan adayı Grover Cleveland'ı destekledi. Bu tutumunda Cleveland'ın gümrük tarifelerini düşüreceğine söz vermiş olması da rol oynadı.

1893'te Cleveland tarafından dışişleri bakanlığına getirildi. ABD'nin Hawaii'nin içişlerine müdahalesini yayılmacılık olarak niteleyen daha önceki görüşleri doğrultusunda, Cleveland'ı Harrison yönetimince hazırlanmış olan ve Hawaii'nin ilhakını öngören antlaşmayı Senato'dan geri çekmeye zorladı. Bakanlığı sırasında birçok uluslararası anlaşmazlığa diplomatik çözümler bulmakla birlikte, ABD'nin dış politikasına belirleyici bir yenilik getirmedi.

Gresham yasası, iktisatta, "kötü para iyi parayı kovar" biçiminde özetlenen saptama. Buna göre, nominal değerleri eşit olan iki para farklı değerde metallerden yapılmışsa, maliyeti daha ucuz olan, diğerini dolaşım dışı bırakacaktır. 19. yüzyılda iktisatçı H. D. Macleod'un önerisiyle bu saptamaya adı verilen Kraliçe I. Elizabeth'in mali danışmanı Sir Thomas Gresham, daha önce başkalarınca da bilinen bu para ilkesini 1558'de geliştiren ilk kişi olarak kabul edilir. Para yalnızca ülke içinde bir değiş tokuş aracı olarak işlev görmez; yerine göre döviz, mal ve değer stoku olarak da kullanılabilir. Eğer bir para türü değiş tokuş aracı olma dışındaki işlevleri bakımından daha değerliyse, mal alışverişinden çok, döviz satın almak ya da biriktirilmek için kullanılacaktır. Örneğin ABD'de 1792-1834 arasındaki dönemde altın ve gümüş arasındaki değişim oranı 1'e 15 iken, Avrupa ülkelerinde aynı oran 1'e 15,5 ile 1'e 16,06 arasında değişmekteydi. Bu nedenle altın sahipleri, altınlarını Avrupa piyasasında satarak elde ettikleri gümüşü ABD darphanelerine getirmekle kâr sağlıyorlardı. Bunun sonucu olarak altın, ülke içi dolaşımdan çekildi; başka bir deyişle "daha aşağı" bir para tarafından piyasadan kovulmuş oldu.

Gresset, Jean-Baptiste-Louis (d. 29 Ağustos 1709, Amiens - ö. 16 Haziran 1777, Amiens, Fransa), Fransız şair ve oyun yazarı. Komik öykülü şiiri *Ver-Vert* (1734) ile kalıcı bir başarı kazanmıştır. Şiirde, kendi manastırındaki görgülü davranış biçimini, ziyaret ettiği bir başka manastırda sürdürmeye çalışan bir papağanın serüvenleri ince ve yergili bir üslupla anlatılır.

Cizvitler arasında yetişen Gresset parlak bir öğrenciydi. 1726'da tarikata girdikten sonra öğrenimini Paris'te sürdürdü. Daha sonra Amiens ve Tours'da öğretmenlik yaptı. Yazarından izinsiz basılarak dağıtılan *Ver-Vert*, Paris aydın çevrelerinde büyük ilgi gördü. Edebiyatçılar özellikle kiliseden böyle bir yeteneğin çıkmasına şaşırmışlardı.

Üstlerinin itirazına karşın, Gresset hafif, güncel konulu şiir yazmayı sürdürdü. Bir yıl içinde *La Carême impromptu* (Perhiz Doğaçlaması) ve *Le Lutrin vivant*'ı (Canlı Kürsü) yayımladı. 1735'te bir yıllık ilahiyat öğrenimi için Paris'e döndü. Orada, *La Chartreuse* (Chartreuse Tarikatı) ve *Les Ombres*'ı (Gölgeler) yazdı. Cizvit okulundaki yaşamı doğru ve ayrıntılı bir biçimde anlattığı bu yapıtlar yüzünden önce taşraya sürüldü, daha sonra da tarikattan atıldı. Resmi aylık bağlanan Gresset bu kez tiyatroya yöneldi. İlk oyunları arasında, Fransız tiyatrosunda ilk cinayet sahnesinin yer aldığı *Édouard III* (1740'ta sahnelendi) adlı trajedisi ile *Sidney* (1745) adlı manzum komedisi başarı kazanamadı. Ama salon yaşamını zeki bir dille yerdiği *Le Méchant* (1747; Kötücül) etkileyici ve süslü diyaloglarıyla büyük övgü topladı. 1748'de Académie Française'e kabul edilen Gresset'nin bölgesi dışında yaşayan piskoposları eleştirmesi (1754) tartışmalara yol açtı. 1759'da yazdığı *Lettre sur la comédie*'de (Komedi Üzerine Mektup) bütün şiir ve oyunlarını dinsiz oldukları gerekçesiyle reddetti.

Gressly, Amanz (d. 17 Temmuz 1814, Bärschwil - ö. 13 Nisan 1865, Bern, İsviçre), kayaç katmanlarının fasiyes yapılarının incelenmesi çalışmalarını başlatan İsviçreli jeolog. Bu çalışmalara, Jura Dağlarındaki kayaç katmanlarının özelliklerinde ve fosil bileşimlerinde yanal farklılıkların bulunduğunu saptaması üzerine girişen Gressly'ye göre bu farklılıklar, çökelmenin gerçekleştiği çevrenin koşullarındaki değişikliklerden kaynaklanıyordu. O dönemlerde jeologlar daha çok, birbirini düşey doğrultuda izleyen kayaç katmanları ve fosil yatakları arasındaki farklılıkları inceliyorlardı. Gressly ise her katmandaki yatay değişiklikleri incelemeye girişti. *Observations géologiques sur le Jura Soleurois* (1838-41; Jura Soleurois Üzerine Jeoloji Gözlemleri) adlı yapıtında arazilerin çeşitli özelliklerini tanımlamaya yönelik olarak fasiyes terimini ortaya attı. Louis Agassiz ile birlikte Neuchâtel'de araştırmalar yapan Gressly, Agassiz'in 1846'da ABD'ye gitmesi üzerine Alp Dağlarında açılan demiryolu tünellerinde mühendis olarak çalışmaya başladı. Burada gerçekleştirdiği buluşlara ve derlediği fosil koleksiyonuna dayanarak hiç incelemediği bölgelerin tortul katmanlarına ilişkin son derece doğru tahminlerde bulundu. Gressly modern paleografinin temellerini atan bilim adamı olarak kabul edilir.

Gressmann, Hugo (d. 21 Mart 1877, Mölln, Almanya - ö. 6 Nisan 1927, Chicago, ABD), dinler tarihi yaklaşımının önde gelen savunucularından, Alman Eski Ahit uzmanı.

Göttingen Üniversitesi'nde öğrenim gördükten sonra, Kiel'de ders verdi (1902-06). İlk önemli kitabı *Der Ursprung der israelitisch - jüdischen Eschatologie*'yi (1905; İsrail-Yahudi Eskatologyası'nın Kökeni) burada yazdı. Bu çalışmada, öteki dinleri incelerken kullanılan karşılaştırmalı ve fenomenolojik yaklaşımlarla Kitabı Mukaddes'i ele aldı. Bu çalışmasında ve ölümünden sonra yayımlanan *Der Messias* (1929; Mesih) adlı kitabında geliştirdiği yeni bir kuramla, eskatologyanın İsrail'de sonradan ortaya çıkmadığını, sürgün öncesine ait olduğunu ve Eski Ahit'in birçok bölümünde yaygın biçimde kullanıldığını savundu. Çalışmaları, 1907'de profesör olarak Berlin'e gidişinden önce, 1906'da ziyaret ettiği Kudüs'teki Antik Çağ Araştırmaları Alman Evanjelik Enstitüsü'nde kazandığı tarih ve coğrafya bilgisini yansıtmaktadır. Gressmann, *Altorientalische Texte und Bilder*'den (1909, Eski Doğu Metinleri ve Resimleri) sonra, *Die alteste Geschichtsschreibung und Prophetie Israels* (1910; İsrail'in En Eski Tarih Yazıcılığı ve Kehaneti) ve *Die Anfaenge Israels* (1914, İsrail'in Başlangıcı) adlı kitaplarını yazdı. Bu son iki kitabı, Gunkel'in *Schriften des Alten Testaments* (Eski Ahit Üzerine Yazılar) derlemesinde birer cilt halinde yer alır. Gressmann'in öteki önemli çalışmaları, *Moses und seine Zeit* (1913; Musa ve Çağı) ile *Die Lade Jahves*'tir (1920; Yahova'nın Ahit Sandığı).

Grétry, André-Ernest-Modeste (d. 10/11 Şubat 1741, Liège, Liège Piskoposluğu - ö. 24 Eylül 1813, Montmorency, Paris yakınları, Fransa), Fransız opera bestecisi. Fransa'da *opéra-comique*(*) türünün müzikli hafif oyunlardan yarı ciddi operaya dönüşmesinde önemli rol oynamıştır.

Şan, keman ve armoni öğrenimi gördü, kompozisyon eğitimi için 1759'da Roma'ya gönderildi. 1766'da müzik öğretmeni olarak Cenevre'ye gitti; orada tanıştığı Voltaire'in önerisine uyarak 1767'de Paris'e geçti. 1768'den sonra sahne için 50'yi aşkın beste yaptı. *Le Tableau parlant* (1769; Konuşan Resim) ve *Zémire et Azor* (1771) bunlar arasındaydı. Başyapıtı olan *Richard Cœur de Lion* (1784; Arslan Yürekli Richard) ise Fransız romantik operasının ilk örneklerinden biriydi.

Grétry'nin müziği inceliği ve melodilerinin zarifliği ile dikkati çeker. Dramatik sahneleri, melodi ile titizlikle seçilmiş sözler arasındaki uyumla çok başarılıdır. Yaşadığı dönemde çok saygı gören Gretry'ye 1802'de Napoléon tarafından aylık bağlanmıştır. *Mémoires, ou essais sur la musique* (Anılar ya da Müzik Üzerine Denemeler) adlı yapıtı 1789'da yayımlanmıştır.

Grettis saga (y. 1320; Grettir'in Sagası), İzlanda aile sagalarının en son ve en iyi örneklerinden. Kanun kaçağı kahramanı Grettir'in karmaşık kişiliği ve halk kültüründen alınma birçok motifle ustaca beslenmiş anlatısıyla İzlanda sagaları içinde özel bir yeri vardır. Teması, sagaların özdeyişlere dayanan uslubuyla şöyle özetlenebilir: "Yetenek ve şans genellikle ayrı şeylerdir."

Varlıklı, cesur ve cömert, ama dikbaşlı ve sürekli sorun çıkarmaya eğilimli Grettir, 14 yaşındayken bir kavga sırasında birini öldürdüğü için ülkesini terk etmek zorunda kalır. Üç yıl geçirdiği Norveç'te çeşitli kahramanlıklar gösterir. İzlanda'ya dondükten sonra da halkı, köylerine dadanan çoban Glam'ın hayaletinden kurtarır. Ama hayalet Grettir'i lanetler; bundan böyle Grettir karanlıktan korkacaktır. Daha sonra Grettir birine yardım etmeye çalışırken yanlışlıkla bir soylunun malikânesinde yangın çıkarır ve soylunun oğlunun yanarak ölmesine neden olur. Bu yüzden ülkeyi bir kez daha terk eder. Dışarıda geçirdiği uzun yıllar boyunca, zarar verdiği kişilerin yakınları, başına konan ödülü kazanmak isteyen kanun kaçakları ve büyülü yaratıklar onu izler. Yaşaması gizlenmesine bağlıyken, gitgide artan karanlık korkusu yüzünden insanların arasına karışır. Sonunda, düşmanları büyü yardımıyla onu yenerler. İntikamını, dönemin geleneklerine uygun olarak erkek kardeşi alır.

Greuze, Jean-Baptiste (d. 21 Ağustos 1725, Tournus - ö. 21 Mart 1805, Paris, Fransa), duygusal ve ahlakçı öykücel sahneleri işlediği tür resimleri ve portreleriyle tanınmış Fransız ressam.

Önce Lyon'da, sonra da Paris'teki Güzel Sanatlar Yüksekokulu'nda öğrenim gördü. İlk katıldığı 1755 Salon Sergisi'ndeki "Çocuğuna Kitabı Mukaddes Okuyan Baba" (1755, Louvre Müzesi, Paris) adlı resmi ile bir anda ünlendi. Greuze bu sıralarda

"Kırık Testi", Jean-Baptiste Greuze'un yağlıboya çalışması, y. 1773; Louvre Müzesi, Paris
Giraudon - Art Resource / EB Inc

17. yüzyıl Felemenk ressamlarından izler taşıyan basit tür resimleri yapıyordu. Aldığı övgüler sanat yaşamının ve üslubunun genel gelişim çizgisi üzerinde belirleyici bir etki yarattı.

1755'te İtalya'ya gittiyse de İtalyan resminin etkisi altına girmedi. 1759'da tanıştığı Diderot ona melodramatik tür resmine yönelmesi için cesaret verdi. Greuze, bugün üçü de Louvre Müzesi'nde bulunan "Köy Gelini" (1761), "Babanın Laneti" (y. 1765) ve "Savurgan Oğul" (y.1765) gibi resimleriyle en beğenilen ressamlardan biri haline geldi.

Kazandığı başarılarla kendini fazla beğenir olmuş, çevresindeki herkesi karşısına almıştı. 1769 Salon Sergisi'ne yolladığı "Septimius Severus Caracalla'yı Azarlarken" (Louvre Müzesi, Paris) adlı tarihsel konulu büyük resmini sergi kurulu geri çevirince, çalışmalarını kendisi sergilemeye başladı. Masum görünüşlü genç kızları gelişigüzel pozlarda betimlediği resimleriyle ününü sürdürdü.

1770'lerde birçok sipariş aldı, ama artık modası geçmişti. Düzenli bir geliri yoktu. 1785'ten sonra eski yeteneği de kalmadı. Yaptığı duygusal tür resimlerine duyulan tepki, ustaca çizimlerinin ve portrelerinin de beğenilmemesine yol açtı.

grev, işçilerin işverence öngörülen koşullarda çalışmayı reddederek toplu olarak işi bırakması. Ücret ve çalışma koşullarıyla ilgili anlaşmazlıklar, başka grevci işçilerle dayanışma, iki sendika arasındaki yetki anlaşmazlığı gibi nedenlerin yanı sıra genel grevde(*) olduğu gibi bütünüyle siyasal amaçlarla da greve gidilebilir. Sendikaların merkezi organlarınca düzenlenmeyen grevler hem sendika yönetimine, hem de işverene karşı olabilir. Türkçeye Fransızcadan giren grev sözcüğü eskiden Paris'te iş arayanların toplu olarak bekledikleri Grève adlı meydandan gelir.

Uygarlık tarihine geçmiş ilk iş bırakımı, Mısır'da firavun mezarlarında çalıştırılan işçilerin ücret ödemelerindeki düzensizliği, kötü davranışları ve iş kazalarını protesto etmek için giriştiği harekettir. Roma'da kamu hizmetleri ile temel gereksinimlerle ilgili işlerde çalışanlar, uygulanan ağır cezalara karşın zaman zaman iş bırakma yoluna giderdi. Sınıfsal temele dayalı gerçek anlamda grevlerse Sanayi Devrimi'yle birlikte başladı. Grevleri önceleri suç, yakın zamana değin de hukukdışı eylem olarak gören anlayış, uzun mücadelelerden sonra yıkıldı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Batı tipi demokrasilerde temel hak ve özgürlükler arasına giren grev hakkı 1961'de Avrupa Sosyal Şartı'yla (Sosyal Haklar Sözleşmesi) uluslararası düzeyde kabul edilmiş oldu.

İşçilere grev hakkı hemen bütün sanayileşmiş ülkelerde ilke olarak tanınmıştır. Bununla birlikte bazılarında greve gitmeden önce çözüm bulmaya yönelik belirli yollardan geçmiş olma koşulu konmuştur. Bazı ülkelerde salt siyasal amaçlı grevler ile kamu görevlilerinin grev yapması yasaktır. Grevlerin türleri, amaçları ve sıklıkları ülkenin siyasal sistemi, tarihi ve sendikaların rolü gibi çok çeşitli etkenlere bağlıdır.

Çoğu grevlerin ve grev tehditlerinin amacı, sendikanın ücret ve öteki konulara ilişkin taleplerini yerine getirmeye yanaşmayan işvereni maddi zarara uğratarak anlaşmaya zorlamaktır. Buna karşılık örneğin Japon sendikalarının düzenledikleri grevler üretimi uzun süre durdurmayı amaçlamaz ve daha çok bir gösteri biçimini alır. Bazı Batı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, işçiler arasındaki genel sınıf bilincinden kaynaklanan siyasal güdülerin grevleri yönlendirdiği durumlar da görülebilir. Siyasal grev, otoriter rejimlere karşı mücadelenin de önemli silahlarından biridir. ABD'de ve özellikle İngiltere'de ücret mücadelelerinde işçilerce başvurulan bir tür pasif direniş yöntemi de *ca'canny*'dir. Bu yöntemde işçiler çalışma ya da hizmete ilişkin kurallara aşırı biçimde bağlı kalarak işin akışını yavaşlatma ve böylece verimi düşürme yoluna giderler. Dolaylı bir grev niteliği taşıyan *ca'canny*, grev yapma olanağının bulunmadığı ya da grevin elverişli ve yerinde görülmediği durumlarda başvurulan bir mücadele yöntemidir.

Türkiye'de grev anlamında iş bırakma kavramına, 1845 tarihli Polis Nizamnamesi'nde "tatil-i mesalih", 1909 tarihli Tatil-i Eşgal Kanunu'nda da "tatil-i eşgal" ve "terk-i hizmet" olarak yer verilmiştir. Beyoğlu Telgrafhanesi işçilerince Şubat 1872'de yapılan grev, Türkiye'deki ilk grev hareketi sayılır. Bu tarihten 1907'ye değin süren dönemde çoğu İstanbul'da olmak üzere 50 grev saptanmıştır. Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamında hızla yayılan grevlerin sayısı aynı yılın sonunda 111'e ulaştı. Ücretlerin yükseltilmesi ve iş sürelerinin kısaltılması hedeflerinin yanı sıra Manastır'da başlayan Meşrutiyet hareketini desteklemeye de yönelik olan grev dalgasını kırmak için 1909'da Tatil-i Eşgal Kanunu çıkarıldı. Bu yasa imtiyaz ve ruhsat alarak kurulmuş kamuya yararlı işletmelerde çalışan işçilerin sendika kurmalarını yasaklıyor ve grev hakkına dokunmamakla birlikte işçileri greve zorlamayı cezalandırıyordu.

Yasanın yürürlüğe girmesini izleyen dönemde baskıcı uygulamalarla grev sayısı giderek azaldı. 1909-11 döneminde 38 olan grev sayısı 1912-13 yıllarında üçe düştü; 1914-15 yıllarında ise hiçbir grev hareketi olmadı. I. Dünya Savaşı'nın yarattığı olumsuz sonuçlara ve hükümetin işçiler karşısındaki sert tutumuna karşın, 1919-22 arasında Ankara Hükümeti'ni destekleme amacını da taşıyan 20'ye yakın grev yapıldı. Cumhuriyetin ilanından sonra Doğu Anadolu'daki ayaklanmayı bastırmak üzere çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu'yla grevlere ağır bir darbe indirildi. Bununla birlikte Temmuz 1925'ten 1933 başına değin 35'e yakın grev ve direniş eylemi gerçekleştirildi. 1936'da çıkarılan ilk İş Kanunu'nda açıkça grevleri yasaklama yoluna gidildi. 1948'de İstanbul Tramvay İşçileri ve Yunus Çimento Fabrikası işçileri grev ve direnişe gitti. İstanbul'daki Hür Mensucat İşçileri Sendikası, 1950'de grev hakkı isteyen bir telgrafı Çalışma Bakanlığı'na gönderdiği için kapatıldı. Liman işçileri 1952, 1954 ve 1955'te greve başvurdu. 1959'da İstanbul ve Sivas'ta işçi temsilcilerinin işten çıkarılmasından kaynaklanan grevler oldu. 1933-60 döneminde saptanan grev sayısı yalnızca dokuzdur.

Türkiye'de işçilerin grev hakkı ilk kez 1961 Anayasası'nda temel sosyal haklar arasında sayıldı. 1961 Anayasası'nın yürürlükte olduğu dönemde toplam 357.869 işçinin katıldığı 1.590 grev yapıldı ve grev nedeniyle 19.300.019 işgünü kaybedildi. 1982 Anayasası 1961 Anayasası'nı izleyerek grevi temel sosyal haklar içine almakla birlikte belirli kısıtlamalar getirdi. 12 Eylül 1980'den sonra ilk grev, 2 Kasım 1984'te Dok Gemi-İş Sendikası'nca Yıldırım ve Desan tersanelerinde başlatıldı.

Türkiye'de grev hakkını düzenleyen 1983 tarihli ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu uyarınca, grev işçilerin ekonomik ve toplumsal durumlarıyla çalışma koşullarını koruma ya da düzeltme amacına yönelik olmalıdır. Bu nedenle siyasal amaçlı grev, genel grev, dayanışma grevi, işyeri işgali ve işi yavaşlatma gibi eylemlere yasadışı grev yaptırımları uygulanır. Yasal bir grev ancak işçi sendikasının kararıyla söz konusu olur. İşçi topluluklarının sendika kararı olmaksızın başvurduğu iş bırakma eylemleri, yasadışı grev kapsamına girer.

Toplu iş sözleşmesi yapmaya yetkili sendikanın greve karar verebilmesi için yasadaki esaslara uygun olarak toplu görüşme ve arabuluculuk aşamalarından geçilmiş olması gerekir. Grev kararı, uyuşmazlığın arabuluculuk aşamasında çözülemediğini belirten tutanağın bildirilmesinden başlayarak altı işgünü geçmeden alınamaz. Bu sürenin geçmesinden sonra grev kararının altı işgünü içinde alınması gerekir. Karar altı işgünü içinde karşı tarafa bildirilmek üzere notere bırakılır; ayrıca işyerine de asılarak ilan edilir. Notere bırakılan grev kararı, karşı tarafa bildirilmesinden başlayarak 60 gün içinde uygulamaya konabilir.

Grev kararının işyerine asılmasından sonraki altı işgünü içinde, grev kararının asıldığı tarihte işyerinde çalışan işçilerin en az dörtte birinin mahallin en büyük mülki amirine yazılı başvuruda bulunması halinde grev oylamasına gidilir. Grev oylaması, başvuruyu izleyen altı işgünü içinde mülki amirin belirleyeceği gün ve saatte, onun ya da görevlendireceği memurun gözetimi altında, gizli oy-açık sayım ilkesine göre yapılır. Oylama sonunda grev ilanının yapıldığı tarihte işyerinde çalışan işçilerin yarıdan bir fazlası grevin uygulanmamasına karar verirse, o işyerinde artık grev uygulanamaz. Böyle bir durumda, uyuşmazlığa taraf olan işçi sendikası grev oylaması sonucunun kesinleşmesinden başlayarak 15 gün içinde karşı tarafla anlaşmaya varmazsa ya da Yüksek Hakem Kurulu'na başvurmazsa, yetki belgesinin hükmü kalmaz.

Yasa, işyerinde grev uygulamasına başlanmasıyla birlikte greve katılan işçilerin işyerinden ayrılmasını öngörür. Greve katılmayan ya da katılmaktan vazgeçen işçilerin işyerinde çalışmaları hiçbir biçimde engellenemez. Greve katılan işçilerin, işyerine giriş ve çıkışı engellemeleri ya da işyeri önünde topluluk oluşturmaları yasaktır. İşveren, greve katılmayan ya da greve katılıp daha

sonra grev yapmaktan vazgeçen işçileri çalıştırıp çalıştırmamakta serbesttir. Ama eşit işlem yapma yükümü gereğince, bunların tümünü çalıştırmak ve hiçbirini çalıştırmamak arasında seçim yapmak zorundadır. Grev süresince, işçilerin hizmet sözleşmeleri askıda kalır. İşveren, grev süresince işçilere ücret ve sosyal yardım ödemez. Grevde geçen süre, kıdem tazminatı hesabında dikkate alınmaz. Grev süresince işçiden sosyal sigorta primi, vergi, sendika üyelik ve dayanışma ödentisi kesilmez. Grevdeki işçiler başka bir iş tutamazlar; böyle bir durumda işverence işten çıkarılabilirler. İşveren de grevci işçilerin yerine sürekli ya da geçici işçi alamaz, başkalarını çalıştıramaz. Ayrıca grev kararının asılmasından sonraki 90 gün içinde, greve katılan işçilerin kendisince sağlanan konutları boşaltmalarını isteyemez ve bu konutların su, gaz, aydınlatma ve ısıtma hizmetlerini grev süresince kısıntıya uğratamaz.

Grev sırasında çalışan işçilerin ürettiği ürünlerle her türlü stokların işyerinden dışarı çıkarılması, satılması ve işyeri için gerekli madde, araç ve gereçlerin işyerine sokulması engellenemez. İşyeri ve çevresinde grevci işçi ya da grev gözcüleri için kulübe, çadır ya da baraka gibi barınma yerleri kurulamaz. İşyerleri ve çevresine "Bu işyerinde grev vardır" ibaresi dışında afiş, pankart gibi ilanların asılması ve yazı yazılması yasaktır. Grev ilan eden işçi sendikası, çalışma serbestliğini bozmamak, zor ve şiddet kullanmamak koşuluyla, işyerinin giriş ve çıkış yerlerine üyeleri arasından en çok dörder grev gözcüsü koyabilir. Grev gözcüleri, işyerine giriş ve çıkışlara engel olamaz ve işyerine girenlerle çıkanların, kimliklerinin kontrolü amacıyla da olsa durduramaz.

Can ve mal kurtarma, cenaze ve gömme, su, elektrik, havagazı, termik santralları besleyen linyit kömürü, doğal gaz ve petrol sondajı, üretimi, arıtımı ve dağıtımı, banka ve noterlik, kamu kuruluşlarınca yürütülen itfaiye ile kent içi kara ve demir yoluyla öteki raylı toplu ulaşım hizmetlerinde grev yasaktır. Bunun gibi, ilaç üreten işyerleri dışta kalmak üzere aşı ve serum üreten kurumlar ile hastane, klinik, dispanser ve eczane gibi sağlıkla ilgili işyerlerinde, eğitim ve öğretim kurumlarında, çocuk bakım yerleri ve huzurevlerinde, mezarlıklarda ve askeri işyerlerinde de grev yapılması yasaklanmıştır. Ayrıca savaş durumunda ya da kısmi seferberlik süresince grev yapılamaz. Bakanlar Kurulu yangın, su baskını, toprak kayması çığ ve deprem gibi genel yaşamı felce uğratan felaketlerde, bu durumların devamı süresince gerekli gördüğü işyerleri ya da işkolları için grev yasağı kararı alabilir. Sıkıyönetim komutanı da gerekli gördüğü durumlarda grev yapılmasını sürekli olarak durdurabilir ya da izne bağlayabilir. Grev yasağının bulunduğu durumlarda işçi ve işveren toplu sözleşme üzerinde anlaşamazlarsa, bunu Yüksek Hakem Kurulu karara bağlar. Bakanlar Kurulu karar verilmiş ya da başlanmış olan yasal bir grevi genel sağlığı ya da milli güvenliği bozucu nitelikte görerek 60 gün süreyle erteleyebilir. Erteleme süresi Bakanlar Kurulu kararının yayımı tarihinde işlemeye başlar. Grev ertelemesinin yürürlüğe girmesi üzerine, çalışma ve sosyal güvenlik bakanı seçeceği bir resmî arabulucunun yardımıyla uyuşmazlığı çözmeye çalışır. Erteleme süresinin bitiminde taraflar anlaşamamış ya da uyuşmazlığı özel hakeme götürmemişlerse, çalışma ve sosyal güvenlik bakanı çözüm için Yüksek Hakem Kurulu'na başvurur. Bu durumda toplu iş sözleşmesi Yüksek Hakem Kurulu'nca bağıtlanır.

Grevelingen Gölü, Hollanda dilinde GREVELINGENMEER, Hollanda'nın güneybatı kesiminde, gelgit olayından etkilenmeyen tuzlu göl. Güneyde birleşik Schouwen-Duiveland, kuzeyde de Goeree-Overflakke adalarıyla çevrilidir. Eskiden Maas (Meuse) ve Ren ırmaklarının gelgitten etkilenen 22 km'lik haliciyken, toprak kazanma ve gelgit taşkınlarını önleme amaçlı Delta Projesi(*) çerçevesinde, batıda Kuzey Denizindeki Brouwers Barajı'nın (1972), doğuda da Krammer Boğazındaki Grevelingen Barajı'nın (1965) tamamlanmasıyla göle dönüştürülmüştür.

Gölde yetiştirilen midye ve istiridyelerden sağlanan gelir, gölün Kuzey Denizi'yle ilişkisinin bütünüyle kesilmesinden sonra azalmıştır. Göl kıyısındaki kentler arasında Brouwershaven, Scharendijke ve Herkingen sayılabilir.

Greville, Fulke, BROOKE 1. BARONU (d. 3 Ekim 1554, Beauchamp Malikânesi, Warwickshire - ö. 30 Eylül 1628, Warwick, İngiltere), İngiliz yazar. Mezar taşında Kraliçe Elizabeth'in hizmetkârı, Kral James'in danışmanı ve Sir Philip Sidney'in dostu" olduğu yazılıysa da, daha çok, usta bir felsefi şair ve edebiyatta yalın üslubun temsilcisi olarak tanınır.

1568'de girdiği Cambridge Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra, 1576'da Galler Sınırı Malikânesi'nde görevlendirildi. Ertesi yıl bir elçilik göreviyle Avrupa'ya gitti. Bu, atanacağı birçok diplomatik görevin ilkiydi; daha sonra Felemenk, İrlanda ve Fransa'da da bulundu. Kendisine bağışlanan topraklar ve küçük memuriyetlerle zenginleşti; 1598'de İngiliz Kraliyet Deniz Kuvvetleri'nin hazine subayı oldu. Dönemin nüfuzlu kişilerinden Sir Robert Cecil'in düşmanlığını kazanan Greville, I. James döneminde yüksek bir makama atanmayarak cezalandırılmakla birlikte, kendisine "The Most Honourable Order of the Bath" şövalyelik unvanı verildi. I. James tarafından kendisine bağışlanan Warwick Şatosu'nu onardı. Bu arada manzum incelemeler ve oyunlar yazdı. Sonunda sabrının ve yeteneğinin karşılığını gördü; 1614'te maliye bakanı, 1621'de baron yapıldı.

Greville'in *Life of the Renowned Sir Philip Sidney* (1652; Ünlü Sir Philip Sidney'in Yaşamı) adlı yapıtı, Kraliçe I. Elizabeth dönemindeki siyasal yaşam üzerine değerli bir yorum niteliğindedir. Elizabeth dönemindeki birçok şiir çevriminden farklı bir tonda yazdığı ve *Caelica* (ös 1633) adıyla derlediği soneleri, gerçekçi ve ironik içeriğiyle göze çarpar. Hüzünlü, Kalvenci bir yaklaşımı olan Greville yapıtlarında, bu dünyanın gerçekleriyle Tanrı'nın buyrukları arasında ikiye bölünmüş "insanlığın bıkkın durumu"nu ele alır. Doğu'ya özgü temalar içeren trajedilerinde bu bölünmenin siyasal sonuçlarını incelemiş, manzum incelemelerinde ise devlet adamlarının kötü bir dünyada en iyi düzeni nasıl sağlayabileceğini göstermeye çalışmıştır. "İnsani Öğrenme" adlı şiiri, dünyevi bilginin araçları ve amaçlarına ilişkin şüpheci bir bakışı yansıtır. Bu şiirde yaşamı kolaylaştıran yenilikleri savunması, dostu Francis Bacon'dan etkilendiğini düşündürmektedir.

Greville'in yazdığı kesin olan yapıtlar *Certaine learned and elegant workes* (ös 1633; Bazı Bilgili ve Zarif Çalışmalar) ile *Remains*'dir (1670; Kalıntılar). *Mustapha* adlı trajedisi 1609'da, büyük olasılıkla izinsiz yayımlanmış, bazı şarkıları da bestelenmiştir.

I. Elizabeth'in gözdelerinden olan Greville hiç evlenmedi, ama "her zaman hanımlara eşlik eden" biriydi. Kızgın bir uşağın saldırısında aldığı bıçak darbeleri sonucunda öldü.

Grévin, Jacques (d. 1538, Clermont-en-Beauvais - ö. 5 Kasım 1570, Torino, Savoia), Fransız şair ve oyun yazarı. Klasik trajedi ve komedilerin yapısını koruyan ilk özgün Fransızca oyunları yazmıştır.

Paris Üniversitesi'nde tıp doktoru olmadan önce, 1559'da sahnelenen *La Trésoriere* gibi birkaç başarılı komedi yazmıştı. Üçüncü komedilerinde Plautus ve Terentius'un kurallı oyun yapısını taklit ediyor, ama kendi döneminin konularını ele alıyordu. Oyunların konusu Paris'te geçiyordu. Bu oyunları, malzemesini klasik ve çağdaş kaynaklardan aldığı Seneca tarzındaki trajedisi *La Mort de César*'la (Caesar'ın Ölümü) birlikte *Grevin's Théâtre* (1561) adlı kitapta yayımlandı. Şair Pierre de Ronsard'ın arkadaşı ve öğrencisi olan Grévin, aşk soneleri ve yergili soneler de yazmıştı.

Protestan olduğu için 1560'ta Fransa'yı terk etmek zorunda kaldı ve Savoia düşesinin Torino'daki sarayına sığındı. Düşesin doktoru ve danışmanı oldu; antimon ve zehirler üzerine tıbbi incelemeler yazdı.

Grévy, (François-Paul-) Jules (d. 15 Ağustos 1807, Mont-sous-Vaudrey - ö. 19 Eylül 1891, Mont-sous-Vaudrey, Fransa), 1879-87 arasındaki cumhurbaşkanlığı döneminde Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet'in (1870-1940) yerleşmesini sağlayan siyaset adamı.

1848 Kurucu Meclisi'nde görev alan Grévy, Louis-Napoléon'un (sonradan İmparator III. Napoléon) güçlenmesinden duyduğu kaygıyla yürütmenin zayıf tutulması görüşünü savundu; bu görüşünü siyaset yaşamı boyunca hiç değiştirmedi. 1851-68 arasında devlet görevi almadı. Bu dönemde hukukçu olarak çalıştı; ayrıca cumhuriyetçi etkinliklere katıldı. 1868'de yasama organına seçildi ve hızla liberal muhalefetin önderleri arasına girdi. 1870'te İkinci İmparatorluk'un çöküşünden sonra, Yeni Ulusal Meclis'in başkanı (1871-73) ve Temsilciler Meclisi başkanı (1876) olarak görev yaptı.

Ocak 1879'da Cumhurbaşkanı Mareşal Mac-Mahon istifa edince, Grevy daha genç ve daha çekici bir aday olan Léon Gambetta'ya karşı seçimi kazanarak cumhurbaşkanı oldu. Güçlü bir yasama organını yeğleyen Grévy, başkanlığı süresince kendi yetkilerini de en aza indirmeye çalıştı. Özellikle tedbirli bir dış politika izledi; hem Almanya'dan Fransız-Alman Savaşı'nın (1870-71) öcünün alınması yolundaki milliyetçi istemlere, hem de o dönemde önem kazanan sömürgeci genişlemeye karşı çıktı. 1885'te yeniden başkan seçildiyse de 1887'de damadının Légion d'honneur nişanlarını satmasına gösterilen tepkiler karşısında, kendisi konuyla ilgili olmadığı halde, istifa etmek zorunda kaldı. *Discours politiques et Judiciaires* (1888; Siyaset ve Hukuk Konuşmaları) adlı iki ciltlik bir kitabı vardır.

Grew, Nehemiah (v. 26 Eylül 1641, Mancetter, Warwickshire - ö. 25 Mart 1712, Londra, İngiltere), İngiliz botanikçi, hekim ve mikroskopi uzmanı. Mikroskopi çalışmalarıyla ünlü İtalyan bilim adamı Marcello Malpighi ile birlikte bitki anatomisi bilimini kurucularından olduğu kabul edilir.

1661'de Cambridge Üniversitesi, Pembroke College'ı bitiren Grew, doktorasını 1671'de Felemenk Cumhuriyeti'ndeki Leiden Üniversitesi'nde tamamladı. Bir süre Warwickshire'daki Coventry'de hekimlik yaptıktan sonra Londra'ya gitti. Hayvan

anatomisiyle ilgili eğitimi, bitki anatomisine de ilgi duymasını sağladı ve çalışmaları sonucunda bitki anatomisiyle ilgili ilk kitabı olan *Anatomy of Vegetables Begun*'ı (1672; Bitki Anatomisine Giriş) yayımladı. Bu yapıtında fasulye ve bakla gibi tohumların yapılarına ilişkin ayrıntılı bilgilere yer veren ve hücrelerin varlığından söz eden Grew

Grew, bir oymabaskıdan ayrıntı
Hulton Picture Library

ayrıca, köktaslağı (embriyonik kök), pluma (günümüzde plumula; bitki embriyonunun birincil tomurcuğu) ve özekdoku (özelleşmemiş hücreler) gibi yeni terimler geliştirdi. Grew'un en başarılı ve en ünlü yapıtı olan *The Anatomy of Plants* (1682; Bitki Anatomisi) adlı kitabı, çiçek anatomisine ilişkin bir bölüm ile bitki dokularının üç boyutlu mikroskopik yapılarını gösteren çok sayıda ağaç baskı resim içerir. Bu kitapta, hekim Sir Thomas Millington'ın Grew'a önerisi üzerine, stamenlerin (erkekorgan) erkek eşey organları, pistilin (dişiorgan) ise dişi eşey organı olduğu belirtilmiştir.

Grey, Charles Grey, 1. Kont, VİKONT HOWICK, BARON GREY DE HOWICK (1801-06) olarak da bilinir (d. 1729, Howick, Northumberland - ö. 14 Kasım 1807, Howick, İngiltere), Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında Amerikalılara karşı çarpışmış İngiliz komutan. Başta Germantown Çarpışması (1777-78) ve General Anthony Wayne'i yenilgiye uğrattığı çarpışma olmak üzere bir dizi zafer kazanmıştır.

Eski bir Northumberland ailesinden gelen Baronet Sir Henry Grey'in oğluydu. On dokuz yaşında orduya katıldı. 1755'te albaylığa yükseltildikten sonra Fransa ve Almanya'da çarpıştı (1757-61). Ardından Havana'nın ele geçirilmesiyle (1762) sonuçlanan harekâta katıldı. Barışın sağlanmasından (1763) sonra bir süre etkin görevden çekildiyse de, 1772'de albay rütbesiyle yeniden orduya döndü. 1776'da tümgeneralliğe yükseltilerek General Sir William Howe ile birlikte Amerika'ya gönderildi. Önce Pennsylvania'dan Massachusetts'in doğusuna düzenlenen kuzey seferinde, ardından Virginia'daki çarpışmalarda yetenekli bir komutan olduğunu gösterdi. 1782'de İngiltere'ye döndükten sonra korgeneralliğe yükseltildi ve Amerika'daki İngiliz ordularının başkomutanlığına getirildi. Ama bu görevi üstlenemeden savaş sona erdi. Fransız Devrimi'nden sonra Batı Hint Adalarında görev yaptı. 1801'de emekliye ayrılarak baron unvanı aldı. 1806'da Howick vikontu ve Grey kontu oldu.

Grey, Charles Grey, 2. Kont, BARON GREY (1801-06) ve VİKONT HOWICK (1806-07) olarak da bilinir (d. 13 Mart 1764, Falloden, Northumberland - ö. 17 Temmuz 1845, Howick, Northumberland, İngiltere), 1830-34 arasında başbakanlık yapan Whig önderi siyaset adamı. Seçim sistemini değiştiren ve oy verme hakkının kapsamını genişleten 1832 Reform Yasası'nın çıkarılmasına öncülük etmiştir

İngiltere'deki bütün soylu ailelerin çocukları gibi Eton ve Cambridge'de öğrenim gördü. Henüz 22 yaşındayken Northumberland temsilcisi olarak Parlamento'ya seçildi. 1786'da Londra sosyetesinde adından söz ettirmeye başladı. Çok geçmeden liberal Whig'lerin önderi Charles James Fox, siyasetçi ve oyun yazarı Richard Sheridan ve Galler prensinin de içinde yer aldığı, geleneksel kalıplara karşı çıkan bir çevreye girdi. Fransız Devrimi'nin (1789) etkisiyle

2. Kont Grey, T. Phillips'in yaptığı sanılan bir resimden ayrıntı, y. 1820; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery Londra

siyasal hareketliliğin yeniden canlandığı bir dönemde, aşağı ve orta sınıfların oy hakkı taleplerini desteklemek için öteki genç Whig soylularıyla birlikte Halkın Dostları Derneği'ni kurdu (1792). 1793'te Fransa ile İngiltere arasında savaş başlayınca Whig'ler Fransa'ya karşı izlenecek politika konusunda ikiye ayrıldı. Fox öncülüğündeki Yeni Whig'ler liberal bir politikayı savunurken, Eski Whig'ler hükümetle uzlaştılar. Ama, Fransa ile savaşın halk arasında yarattığı heyecan, hükümetin halktan destek gören baskıcı önlemleri ve Fox'un Fransa'ya duyduğu yakınlığı bazen aşırıya vardırması Yeni Whig'leri etkisiz ve güven duyulmayan bir azınlık grubu durumuna getirdi. Grey'in hazırladığı parlamento reformu tasarısı 1797'de büyük bir çoğunlukla reddedildi. Yeni Whig'ler sonraki birkaç yıl boyunca Parlamento'da hemen hemen silindi.

Grey, 1794'te İrlanda'nın önde gelen liberal ailelerinden birinin kızı olan Mary Elizabeth Ponsonby ile evlendikten sonra Katoliklere medeni haklar tanınması için verilen mücadeleye daha çok yakınlık duymaya başladı. Giderek kalabalıklaşan ailesine (1819'da çocuklarının sayısı 15'e ulaştı) çok zaman ayırması ve Londra'dan epey uzak olan amcası Sir Henry Grey'in Northumberland kıyılarındaki evine yerleşmesi siyasetle ilgisinin zayıflamasına yol açtı. Bu arada bazı aşırı siyasal görüşlerini de terk etti. 1803'te Fransa ile yeniden savaşa girilmesi karşısında, hükümete yönelik eleştirilerde Fox'a göre daha yumuşak bir tavır takındı.

1806'da Pitt'in ölümü üzerine Lord Grenville başkanlığında Fox'çuların da katıldığı bir hükümet kuruldu. Grey, "Üstün Yetenekler" olarak bilinen bu hükümette Deniz Kuvvetleri birinci lordu olarak görev aldı. Aynı yıl Fox ölünce onun yerine dışişleri bakanı oldu ve Fox'çu Whig'lerin önderliğini üstlendi. III. George'un ertesi yıl Katoliklerin orduya kabul edilmesi konusundaki görüş ayrılığını öne sürerek hükümeti görevden alması üzerine, hareket serbestliği olmayan ve verdiği sözleri yerine getiremeyen bir hükümette yer almamaya karar verdi. Öte yandan Katoliklere duyduğu yakınlık nedeniyle Northumberland milletvekilliğini yitirmesi, 1807'de de Lordlar Kamarası'ndan uzaklaştırılması siyasetten daha da kopmasına neden oldu. III. George'un hastalığı sırasında naip sıfatıyla ülkeyi yöneten Galler prensiyle bazı görüşmelerde bulunduysa da tam yetki verilmediği sürece herhangi bir görev almayacağını bildirdi.

1815'te Fransa ile savaş sona erdiğinde Liverpool 2. kontu Robert Banks Jenkinson'ın başkanlığındaki Pitt'çi hükümet konumunu iyice pekiştirmişti. 1815-30 arasında görüş ayrılıkları nedeniyle bölünmüş olan Whig muhalefeti üzerinde dolaylı olarak etkisini sürdüren Grey, Katoliklere medeni haklar tanınması konusunda ödün vermemekle birlikte parlamento reformuna yönelik girişimleri güçlü bir destek sağlanıncaya değin ertelemeyi kabul ettı. Jenkinson hükümetinin savaş sonrasında izlediği gerici politikaların ve radikallerin demokratik reform taleplerinin ülkedeki siyasal istikrarı tehlikeye düşürdüğünü savunarak, halkın taleplerini karşılarken aristokratik yönetim biçiminin temel ilkelerini de koruyacak bir reform programı geliştirdi.

Katoliklerin medeni haklarının tanınması (1829) nedeniyle Tory'lerin bölünmesinin ardından Wellington hükümetinin düşmesi (1830), Grey'e istediği koşullarla başbakanlığa gelme olanağını sağladı. Grey'in 1831'de Avam Kamarası'na sunduğu parlamento reformu yasa tasarısı kendi yandaşlarının bir bölümünce de benimsenmedi ve yalnızca bir oy farkla kabul edildi. Muhalefetin yasada bazı değişiklikler yapması üzerine kralı parlamentoyu feshetmeye ikna eden Grey, seçimleri kazandıktan sonra Avam Kamarası'ndan ikinci bir yasa tasarısı geçirmeyi başardı. Bu yasanın Lordlar Kamarası'ndan dönmesi nedeniyle hazırladığı üçüncü tasarı da Lordlar Kamarası'nda takılınca Kral IV. William'dan tasarıyı destekleyecek birkaç kişiye soyluluk unvanı vermesini istedi. Bu isteğin geri çevrilmesine tepki göstererek istifa ettı. Başbakanlığa getirilen Wellington'ın hükümeti kuramaması üzerine, daha önce öne sürmüş olduğu koşullarla yeniden göreve geldi. Böylece, 7 Haziran 1832'de Reform Yasası kabul edildi.

Yasa Whig'lerin en büyük başarılarından biri olarak nitelendirilmekle birlikte, genel çoğunluğa temsil hakkı tanımadığından seçim sisteminde köklü bir değişiklik yaratmadı. Bu nedenle Grey'in yeni yandaşlarının birçoğu bu yasadan yola çıkarak kilise ve devlet yönetiminde de reformlar yapılmasını savunmaya başladılar. Grey, bu durumun hükümet içinde yarattığı tartışmalar ve istifalar karşısında ikı yıl sonra başbakanlıktan ayrılarak siyasal yaşamdan çekildi.

Grey, Sir Edward, 3. BARONET, FALLODON 1. VİKONTU GREY (1916'dan sonra) olarak da bilinir (d. 25 Nısan 1862, Londra - ö. 7 Eylül 1933, Fallodon, Embleton yakınları, Northumberland, İngiltere), 1905-16 arasında İngiltere dışişleri bakanı. İngiltere tarihinde bu görevde kesintisiz olarak en uzun süre kalan kişidir.

Başbakan 2. Kont Grey'in yeğeni olarak, Whig-Liberal geleneğinin güçlü olduğu bir ortamda yetişti. 1882'de büyükbabasının baronetliğini ve malikânesini devraldı. 1885'ten vikont yapıldığı 1916'ya değin Avam Kamarası üyeliğinde bulundu. Liberal Parti'nin Güney Afrika Savaşı (1899-1902) nedeniyle ikiye bölünmesi üzerine H. H. Asquith'in önderlik ettiği yayılmacı kanatta yer aldı.

10 Kasım 1905'te Sir Henry Campbell-Bannerman başkanlığındaki hükümette dışişleri bakanlığına getirildi. I. Fas Bunalımı (1905-06) sırasında kendisinden önceki dışişleri bakanı Landsdowne 5. Markisi Henry Charles'ın politikasını sürdürerek, Almanya'ya karşı Fransa'yı destekledi. Ama bu destek için çeşitli koşullar öne sürmesi, I. Dünya Savaşı'nın başladığı 1914'e değin sürecek olan bir dizi diplomatik anlaşmazlığa yol açtı. Bir Alman saldırısı karşısında İngiltere'nin Fransa'ya yardım edeceğini açıkça ortaya koydu. Ayrıca İngiliz ve Fransız genelkurmayları arasında ortak toplantı yapılmasını kabul ettı. Ama, radikal bakanların tepkisini çekeceğini göz önünde bulundurarak başbakanın izniyle toplantı kararını kabineden gizledi. Ayrıca Japonya ile ittifak kurulmasını sağladı; 1907'de de Rusya ile bir antlaşma imzaladı.

5 Nisan 1908'de Asquith'in başbakan olmasından sonra da görevini sürdüren Grey, II. Fas Bunalımı (1911) sırasında İngiltere'nin Almanya'ya karşı Fransa'nın yanında yer alacağını gösteren bir tutum benimsedi. Kasım 1912'de Londra'daki Fransız büyükelçisi Paul Cambon'a yazdığı mektuplarda da bu doğrultuda ifadeler kullandı. Öte yandan Asquith'in Avam Kamarası'nda, İngiltere'nin hiçbir ülkeye karşı askeri yardım yükümlülüğü altında olmadığını ilan etmesine tepki göstermedi. Bununla birlikte Rusya ve Fransa, İngiltere'nin kendilerine silahlı destek sağlayacağı konusundaki güvenlerini koruyarak, Almanya'ya karşı kararlı tutumlarını sürdürdüler.

Avusturya arşidükü Franz Ferdinand'ın 28 Haziran 1914'te Saraybosna'da öldürülmesi üzerine, Grey ile Alman imparatoru II. Wilhelm savaşı önlemek için birbirlerinden bağımsız olarak Avusturya-Macaristan'a Sırp hükümetinin boşaltmış olduğu Belgrad'ı işgal etmekle yetinmesini önerdiler. Ama bütün barış çabaları sonuçsuz kaldı. Grey, Almanya'nın tarafsız bir ülke olan Belçika'yı işgal etmesinden sonra, görüş ayrılıkları içindeki hükümeti savaşa katılmaya ikna etti. İtalya'nın İtilaf Devletleri'nin safında savaşa katılmasını sağlayan gizli antlaşmanın imzalanmasında (26 Nisan 1915) önemli rol oynadı. Ayrıca ABD'nın İngiltere ve müttefiklerini desteklemesi için çaba gösterdi. Grey'in, "Bütün Avrupa'da lambalar sönüyor; onların yandığını yaşamımız boyunca bir daha göremeyeceğiz" sözleri bir özdeyiş haline geldi.

Grey 5 Aralık 1916'da Asquith'le birlikte hükümetten istifa etti. Aynı yıl hizmetlerinden dolayı vikont yapıldı ve Lordlar Kamarası'na girdi. 1919'da ABD'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesini sağlamak için ABD'ye yaptığı geziden bir sonuç alamadı. Görme duyusunu tümüyle yitirme tehlikesine karşın, 1923-24 yıllarında Lordlar Kamarası'ndaki Liberal muhalefetin önderliğini yaptı. Anılarını *Twenty-five Years 1892-1916* (1925; Yirmi Beş Yıl, 1892-1916) adlı kitapta topladı.

Grey, Sir George (d. 14 Nisan 1812, Lizbon, Portekiz - ö. 19 Eylül 1898, Londra, İngiltere), özellikle Yeni Zelanda, Güney Avustralya ve Kap Kolonisi'nde bunalım dönemlerinde yönetime çağrılan İngiliz sömürge yöneticisi.

Askerlik görevinden (1829-37) ve Batı Avustralya'daki iki keşif gezisinden (1837-39) sonra 1840'ta Güney Avustralya valiliğine getirildi. Yerlilerin hızla özümlenmesini savunan görüşleriyle İngiliz Sömürgeler Bakanlığı'nı etkiledi. Yeni Zelanda'da Maoriler ve İngiliz koloniciler arasında arazi hakları nedeniyle savaş çıkınca buraya vali olarak atandı. Yönetiminin ilk döneminde barışı sağladı, Maori kültürünün öncü araştırmacıları arasında yer aldı. 1854'te Maori mitolojisi ve sözlü tarihi konusunda bir inceleme yazdı. 1848'de "sir" unvanı aldı.

1854'te Kap Kolonisi valiliğine getirildi. Burada Kaffir yerlileri ve Avrupalı yerleşimciler arasındaki düşmanlıkları sona erdirerek her iki tarafın da övgüsünü kazandı. 1861'de koloniciler ve Maoriler arasında savaşın patlak verdiği Yeni Zelanda'ya yeniden gönderildi. On yıllık bir savaş döneminden sonra 1860'ların ortasında Maori direnişi bastırıldı. Ama Grey, birbirleriyle çatışan makamların arasında kaldı ve yasal düzenle ilgili kendi programının büyük bölümünü yürürlüğe koyamadı. 1874-94 arasında Yeni Zelanda yasama meclisinin üyesiydi; 1877-79 döneminde başbakan olarak görev yaptı.

Grey, Henry George Grey, 3. Kont, VİKONT HOWICK (1806-45) olarak da bilinir (d. 28 Aralık 1802, Howick, Northumberland - ö. 9 Ekim 1894, Howick, İngiltere), 1846-52 arasında İngiltere'nin savaş ve sömürgeler bakanı. Sömürgelere içişlerinde özerklik verilmesini savunan ilk İngiliz bakanıdır.

1826-45 arasında Avam Kamarası üyeliğinde bulundu. Ardından girdiği Lordlar Kamarası'nda Whig'lerin önderliğini üstlendi. Babası 2. Kont Grey'in başbakanlığı sırasında Sömürgeler Bakanlığı musteşarı (1830-33) ve Kraliyet Ordusu Kara Kuvvetleri'nin Parlamento'daki temsilcisi (1835-39) olarak görev yaptı.

1846'da savaş ve sömürgeler bakanlığına getirildi. Büyük Britanya ile kolonileri arasında serbest ticaret ilişkileri kurmaya yönelik politikası özellikle Kanada'da başarılı sonuçlar verdi. Kanada genel valiliğine Elgin 8. Kontu James Bruce'u atayarak ve onun izlediği politikaları destekleyerek Kanada'nın 1840'ların sonlarında içişlerinde özerklik kazanmasında etkili oldu. Buna karşılık Yeni Zelanda'da kurmaya çalıştığı yönetim işlerlik kazanamadı. Kap Kolonisi'ne (Güney Afrika) mahkûmları yerleştirme yolundaki çabaları da sonuçsuz kaldı.

Grey, Lady Jane, LADY JANE DUDLEY (1553'ten sonra) olarak da bilinir (d. Ekim 1537, Bradgate, Leicestershire - ö. 12 Şubat 1554, Londra, İngiltere), 10-19 Temmuz 1553 arasında yalnızca dokuz gün hüküm süren İngiltere kraliçesi. Tahttan indirildikten sonra boynu vurularak öldürülmüştür.

Kral VII. Henry'nin torununun kızıydı. Babası Dorset markisi Henry Grey, annesi Kral VIII. Henry'nin kız kardeşlerinden Mary'nin kızı Lady Frances Brandon'dı. Çok iyi öğretmenlerce yetiştirilen Lady Jane, küçük yaşta Yunanca ve Latince öğrendi. Henüz dokuz yaşındayken, VIII. Henry'nin karısı Kraliçe Catherine Parr'ın sarayına gönderildi. Eylül 1548'de kraliçenin ölümünden sonra onun ikinci kocası Sudley lordu Thomas Seymour'un vesayeti altına girdi. Seymour, Jane'i yeğeni olan genç kral VI. Edward ile evlendirmeyi umuyordu. Ama bunu gerçekleştiremeden 1549'da vatana ihanetle suçlanarak boynu vuruldu. Lady Jane de Bradgate'e ailesinin yanına döndü.

Lady Jane, babasının Ekim 1551'de Suffolk dükü unvanını almasından sonra krallık sarayında yaşamaya başladı. 21 Mayıs 1553'te, henüz reşit olmayan VI. Edward adına naip sıfatıyla ülkeyi yöneten Northumberland dükü John Dudley'nin oğlu Lord Guildford Dudley ile evlendi. Edward ölüm döşeğindeyken, Dudley'nin etkisiyle üvey kardeşleri Katolik Prenses Mary ile Prenses Elizabeth'ın haklarını çiğneyerek Lady Jane'i tahtın vârisi ilan ettı.

Kral Edward 6 Haziran 1553'te oldü, 10 Temmuz'da Lady Jane tahta çıkarıldı Ama

Lady Jane Grey,
bir pano resminden ayrıntı, y. 1545;
Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

halk tahtın yasal vârisi Mary Tudor'u destekliyordu. Londra belediye başkanı 19 Temmuz'da Mary'nin kraliçe olduğunu ilan etti. Bunun üzerine Suffolk dükü, kızını tacı geri vermeye ikna edince Northumberland'ın yandaşları da mücadeleyi bıraktılar. Kraliçe Mary tahta çıkınca Lady Jane ve babası Londra Kulesi'ne hapsedildiler. Suffolk dükü kısa süre sonra affedildi. Lady Jane ve kocası ise 14 Kasım 1553'te vatana ihanet suçundan yargılandılar. Lady Jane suçu kabul etti ve ölüm cezasına çarptırıldı. Cezanın infazı askıya alındıysa da, babasının Şubat 1554 başlarında Sir Thomas Wyat'ın başlattığı ayaklanmaya katılması üzerine kocasıyla birlikte boynu vurularak öldürüldü.

greyder, özellikle yol yapım işlerinde yüzeyin düzeltilmesinde kullanılan iş makinesi. Greyderin ön ve arka tekerlekleri arasında her iki yana da uzayabilen mekanik ya da hidrolik kumandalı geniş bir içbükey bıçak bulunur. Bıçağın her iki ucu da alçaltılıp yükseltilebilir. Hendek kazmak için de

kullanılabilen greyderlerin birçok türünden öteki kazı araçları ile birlikte yolların

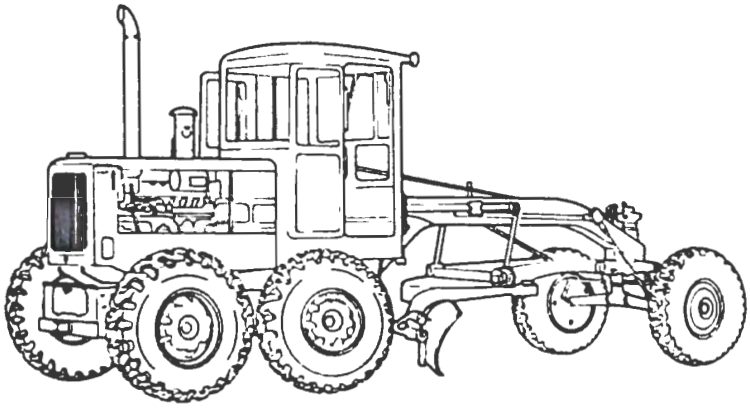

Greyder
Caterpillar Tractor Co

düzeltilmesinde ve dolgulanmasında yararlanılır.

greyfurt (*Citrus paradisi*), ALTINTOP ya da KIZMEMESİ olarak da bilinir, turunçgiller (*Rutaceae*) familyasından meyve ağacı ve bu ağacın yenebilen meyveleri. Portakal ağacına benzeyen greyfurtun yüksekliği olgunlukta 4,5-6 m arasında değişir. Yaprakları son derece sık, koyu, parlak yeşil renkte ve tüysüz, yaprakların koltuğundan tek tek ya da kümeler halinde çıkan

Greyfurt (*Citrus paradisi*)
Ersin Alok

çiçekleri iri ve beyazdır; çiçeklerinin taçyaprakları, portakalınkilere benzerse de genellikle biraz daha büyüktür. Olgunlaştığında limon sarısı bir renk alan 10-15 cm çapındaki meyvelerinin büyüklüğü tarım koşullarına ve yetiştirilen çeşide bağlı olarak orta boy bir portakalın iki katı büyüklüğe ulaşabilir. İçi (etli bölüm) genellikle açık sarı renkte ve bol sulu olan meyvelerin kendine özgü, ekşimsi-acımsı bir tadı vardır; bazı çeşitlerinin içi pembe ya da kırmızı renktedir. Greyfurt, portakal ve limondan sonra en önemli C vitamini kaynağıdır. İlk kez Jamaika'da *C. grandis*'in melezlenmesiyle elde edildiği sanılmaktadır. Özellikle kumlu ve verimli toprakları seven, fakir topraklarda ayrıca gübreleme de gerektiren greyfurt ağaçları dikildikten ancak 4-6 yıl sonra ticari yönden verimli hale gelir ve ağaç başına 585-675 kg ürün verebilir. 1980'lerde dünya üretiminin yüzde 60'ı, başta Florida, Texas, Arizona ve California olmak üzere ABD'de gerçekleştiriliyordu. Birçok ülkede kahvaltılık meyve olarak benimsenen greyfurt üretimi turunçgil tarımı yapılan öbür ülkelere, özellikle de İsrail, Kıbrıs, Türkiye, Güney Afrika ve Brezilya'ya yayılmıştır.

Türkiye'de Dunkan, Thomson, Foster gibi greyfurt çeşitleri denenmişse de en çok yetiştirilen çeşidi Marsh Seedles'tir. Bu greyfurtun meyvesi yuvarlak, üstten hafifçe basık, çapı 11 cm, ağırlığı 350 gr dolayında, az çekirdekli (genellikle 4) ve limon renginde dir. Turunçtan sonra Türkiye'de en az yetiştirilen turunçgil meyvesi olan greyfurt 1989 Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) verilerine göre 28 bin ton üretilmiştir. Üretimin tamamına yakın bölümü Akdeniz Bölgesi'nden sağlanırken İçel ve Hatay illeri toplam üretimin yaklaşık yüzde 75'ini karşılar.

Greyhound Lines, Inc. ABD ve Kanada'da kentler arası otobüs taşımacılığı hizmetleriyle tanınan ABD şirketi. Merkezi Texas eyaletinin Dallas kentindedir.

Şirketin geçmişi, kentler arası otobüs sürücüleri Eric Wickman ile Orville S. Caesar'ın mali kaynak bularak çeşitli otobüs şirketlerini Motor Transit Management'ın çatısı altında birleştirdikleri 1925-26 yıllarına değin uzanır. Bu kuruluşun ilk destekçileri arasında Büyük Kuzey, Güney Pasifik, Pennsylvania ve New York Merkez demiryolları da vardı. Kurulu şirketleri satın alarak ve yeni hatlar oluşturarak ülkeyi boydan boya geçen bir ulaşım ağı kuran Motor Transit, 1930'da Greyhound Corporation'a dönüştü. Merkezi Arizona'nın Phoenix kentinde bulunan şirketin amblemi, adında da yer alan *greyhound*'du (tazı).

1933'e gelindiğinde Greyhound'un hat uzunluğu 65.000 km'ye ulaşmıştı. 1961'de etkinliklerini çeşitlendirme kararı alan şirket hazır yemek servisi, tuvalet ve ev eşyaları üretimi ve mali işler gibi yeni alanlara açıldı. 1970-83 arasında hisselerini elinde tuttuğu ünlü et paketleme şirketi Armour & Company gibi yatırımlarla yeni ürün ve hizmet alanlarına girmenin yanı sıra Batı Avrupa, Meksika, Güney Amerika ve başka yeni pazarlara da açıldı.

1980'lerin başlarında sektörde kamu denetiminin kaldırılması şirketin birçok yerel hattı iptal etmesine yol açtı. Greyhound Corporation (sonradan Greyhound Dial Corporation) 1987'de kentler arasına otobüs hatlarını bir başka şirkete sattı. Böylece yalnızca kentlerarası otobüs işletmeciliği alanında etkinlik gösteren ve merkezi Dallas'ta bulunan Greyhound Lines, Inc. adlı bağımsız bir şirket doğdu. Şirket sonraki yıllarda mali sıkıntıların ve grevlerin yol açtığı önemli sorunlarla karşı karşıya kaldı.

Greymouth, Yeni Zelanda'daki Güney Adasının batısında ilçe (*borough*) ve liman. Grey Irmağının ağzında ve Westland Ovasının kuzeyinde yer alır. Devlete ait bir depolama tesisi olarak 1863'te kurulan ilk yerleşme, yörede altın bulunmasıyla gide rek gelişti. Sırasıyla Crescent, Blaketown ve Greytown olan adı, Vali Sir George Grey'in adını taşıyan (1846) ırmaktan dolayı Greymouth olarak değiştirildi. 1864'te kasaba, 1868'de de ilçe statüsü kazandı. Günümüzde Westland yöresinin yönetim merkezidir.

Greymouth, altın madenciliğindeki düşüşün ardından bir kereste ve kömür merkezi haline gelmiştir. 1848'de bulunan taşkömür hâlâ önemli bir sanayi koludur. Koyun ve sığır besiciliğiyle mandıracılık ikincil uğraşlardır. Irmağın ağzı kum setleriyle kapandığından, kömür 233 km güneydoğudaki Christchurch'e denizyoluyla ve Arthur Geçidi üzerinden adayı boydan boya geçen demiryoluyla gönderilir. 150 km kuzeydeki Westport ile 38 km güneydeki Hokitika'dan gelen demir ve kara yollarının birleştiği Greymouth'da demiryolu atölyeleri, bira fabrikaları ve bıçkıhanelerin yanı sıra havagazı ve makine fabrikaları vardır. Ayrıca çimento ve mobilya da imal edilir. Nüfus (1988 tah.) 7.480.

Grhya-sutra, aile reisinin kendi ocağı başında yerine getirdiği ev içi (*grhya*) dinsel törenlerin ayrıntılarını veren Hindu elkitapları. Büyük Veda kurban törenlerini ele alan *Şrauta-sutra*'lar ve davranış kurallarını içeren *Dharma-sutra*'larla birlikte, Veda'nın değişik okulları içinde ortaya çıkan özdeyiş türünden kısa metin derlemeleri olan *Kalpa-sutra*'ları oluştururlar; bunlar, Hindistan'daki en eski kutsal metin örnekleridir. *Grhya-sutra*'larda, insanın ana rahmine düştüğü andan, cenaze törenine değin yaşamındaki her aşamayı belirten bireysel ayinler (*samskara*); günlük beş kurban töreni (*mahayacna*); mevsimlik törenler ve ev yapma ya da büyükbaş hayvan yetiştirme gibi özel durumlarda uygulanan törenler anlatılır.

gri dökme demir, bileşiminde yüzde 2,7-3,4 karbon, yüzde 2-2,5 silisyum ve en çok yüzde 0,4 fosfor bulunan ve yapısındaki karbonu genellikle grafit olarak bulunduran dökme demir. *Ayrıca bak.* dökme demir.

gri küf yanığı *bak.* boz çürüklük

Gribeauval, Jean-Baptiste Vaquette de (d. 15 Eylül 1715, Amiens - ö. 9 Mayıs 1789, Paris, Fransa), Fransız subay ve mühendis. Fransız topçuluğuna getirdiği yenilikler, Napoléon'un parlak askeri başarılarında önemli rol oynamıştır.

1732'de gönüllü olarak Fransız ordusuna girdi. 1735'te subay oldu. 1757'de Avusturya ordusunun hizmetine verildi ve Yedi Yıl Savaşı'nda (1756-63) topçu generali olarak görev yaptı. 1776'da Fransa'da topçu sınıfı genel müfettişliğine getirildikten sonra bir dizi reforma girişti. Fransız toplarını savaş alanı ve kuşatma topları olarak iki sınıfa ayırdı. Değiştirilebilir parçalar taktırdığı top arabalarını standartlaştırdı. Savaş alanında kullanılan top arabalarını, atların topları dörtnala taşıyabilmelerine olanak verecek biçimde yeniden tasarladı. Kalıcı olarak yerleştirilen ağır topçu silahlarının kolayca dönebilmelerini sağlayan barbet arabasını geliştirdi. Ayrıca daha kolay taşınabilecek biçimde parçalara ayrılabilen ağır topların tasarımını yaptı.

Gribingui-Économique, Orta Afrika Cumhuriyeti'nin kuzeyinde il (*préfecture*). Eskiden, Kémo-Gribingui ilinin bir parçasıydı. Çad Gölü akaçlama havzasının Chari Irmağı ovasında 19.996 km²'lik bir alanı kaplar. Suларını Gribingui Irmağı toplar. Gribingui ve Bamingui ırmaklarının birleştiği yerdeki en kuzey kesimi, Çad sınırına bitişiktir. İki ırmak arasında kalan kertik vadi, büyük hayvan sürüleriyle ünlü Bamin-

gui-Bangoran Ulusal Parkı'nın bir parçasını oluşturur. İlin geri kalan bölümünde ticarete yönelik pamuk ve yerel tüketime dönük kocadarı yetiştirilir. Yönetim merkezi Kaga Bandoro'dur (eskiden Crampel ya da Fort-Crampel). Nüfus (1988 tah.) 92.558.

Griboyedov, Aleksandr Sergeyeviç (d. 15 Ocak 1795, Moskova - ö. 11 Şubat 1829, Tahran), Rus oyun yazarı. *Gore ot uma* (1822-24; *Akıldan Bela*, 1945) adlı komedisi Rus edebiyatının en iyi yapıtları arasındadır.

Moskova Üniversitesi'ni bitiren Griboyedov, hareketli ve olaylı bir yaşam sürdü.

Griboyedov, V. Mashkov'un portre çalışması, 1827; Devlet Edebiyat Müzesi, Moskova
State Literature Museum Moskova

1812'deki savaşta Napoléon'a karşı husarlara katıldı ve Beyaz Rusya'da çarpıştı. 1816'da ordudan ayrıldıktan sonra Petersburg'da (bugün Leningrad) yaşadı. Dışişleri örgütüne girdi ve Tahran'daki Rus elçiliğine kâtip olarak atandı. Aleksandr Puşkin'in arkadaşı olan Griboyedov, Aralık 1825'te I. Nikola'ya karşı bir ayaklanma başlatan Dekabristlere de yakınlık duyuyordu. Ertesi yıl bu yüzden tutuklandıysa da, çok geçmeden serbest bırakıldı. 1828'de Tahran'a elçi olarak atandı. Ertesi yıl, elçiliğe saldıran bir güruh tarafından öldürüldü.

İlgi çekici mektuplarının yanı sıra *Molodye suprugi* (1815; Genç Evliler) ve *Student* (1817; Öğrenci) gibi birkaç oyunu daha olmasına karşın, Griboyedov ününü tek bir yapıta, *Akıldan Bela* oyununa borçludur. Bir vurgusuz bir vurgulu heceli ölçüyle yazılmış, farklı uzunlukta uyaklı dizelerden oluşan bu yergili oyunun sahneye konması yasaklanmış, Griboyedov'un sağlığında yalnızca bazı parçaları yayımlanabilmiştir. Özlülük, akıcılık ve nükte açısından bir başyapıttır. Dizelerinin birçoğu atasözü gibi kullanılır olmuş, benzer biçimde oyundaki karakterler de ünlenmiştir. Oyunun kahramanı Çatski ve Griboyedov'un rüşvetin, mevki düşkünlüğünün, gösterişin egemen olduğu eski Rusya'yı eleştirmek için kullandığı karakterler özellikle ünlüdür. Çatski, Puşkin'in kahramanı Yevgeni Onegin'le birlikte Rus edebiyatındaki ünlü işe yaramaz, "fuzuli adam" tipinin ilk örneğidir.

Grieg, Edvard (Hagerup) (d. 15 Haziran 1843, Bergen - ö. 4 Eylül 1907, Bergen, Norveç), Norveç ulusal müzik okulunun kurucularından olan besteci.

Babası Alexander Grieg İngiltere'nin Bergen konsolosuydu. Grieg (önceleri Greig) ailesi İskoç kökenliydi. Bestecinin büyükbabası Culloden Çarpışması'nın (1746) ardından İskoçya'dan ayrılmıştı. Köklü bir Norveçli aileden gelen annesi Gesine Hagerup, Hamburg'da müzik öğrenimi görmüştü. Grieg altı yaşında annesinden piyano dersi almaya başladı. 1858'de keman virtüözü Ole Bull'un tavsiyesiyle Leipzig Konservatuvarı'na girdi. Orada Mendelssohn ve Schumann geleneğinin etkisinde yetişti. Bu dönemde zatülcenpe yakalandı ve bu hastalıktan hiçbir zaman tam olarak kurtulamadı. 1863'te Kopenhag'a gitti. Ertesi yıl orada ulusal müzik yanlısı genç Norveçli besteci Rikard Nordraak'la birlikte çalışması, müziksel gelişmesini büyük ölçüde belirledi. Grieg, "Kuzeyin halk ezgilerini ve

Edvard Grieg
Brown Brothers

kendi doğamı onun sayesinde tanıdım," demişti. 1864-65 kışında İskandinavyalı genç bestecilerin yapıtlarını seslendirmek üzere Euterpe adlı Kopenhag konser derneğinin kurucuları arasına katıldı. 1867'de kuzeni Nina Hagerup'la evlendi; eşi daha sonra şarkılarının en iyi yorumcusu oldu. Grieg 1865-66 ve 1869-70 kışlarını Roma'da geçirdi. Ibsen'le ve piyano konçertosunu coşkuyla karşılayan Liszt'le de ilk kez orada karşılaştı. 1866'da Kristiania'ya (bugün Oslo) yerleşti ve 1874'e değin orada kaldı. 1874'te Norveç hükümetinden yılda 1.600 kuronluk bir ödenek almaya başladı. 1885'te Bergen yakınlarındaki evi "Troldhaugen"i yaptırdı. Sağlığının bozuk olmasına karşın İskandinavya'yı, Avrupa'yı ve İngiltere'yi dolaştı; 1888'de Londra'da kendi piyano konçertosunu çaldı.

Grieg kökleri Norveç halk geleneğine dayanan müziğinde arı bir lirizme yer verdi. 1867-1901 arasında piyano için 10 *Lyriske Stykker* (Lirik Parça) yazdı. Canlı ritimleri çoğunlukla halk şarkılarını çağrıştırıyor, geç romantik üsluptan geliştirdiği armonileri yenilik olarak değerlendiriliyordu. Opus 16 *Piyano Konçertosu*, Opus 27 *Sol Minör Yaylı Çalgılar Dörtlüsü* ve üç keman-piyano sonatı gibi az sayıdaki büyük ölçekli yapıtlarında serbest sonat tarzını kullandı. Piyano için bestelediği Opus 24 *Balad*, bir halk teması üzerine çeşitlemelerden oluşuyordu. Ibsen'in *Peer Gynt* oyunu için yazdığı Opus 23 *Peer Gynt* süiti ile Opus 40 *Holberg* süjti en popüler yapıtlarındandır. Opus 17 ve Opus 66 Norveç şarkı ve dans uyarlamalarında, özellikle de Opus 72 *Slåtter, Norveç Köylü Dansları*'nda, Grieg'in özelliği olan ritim ve armoni duygusu belirgindir. Vokal yapıtları arasında A. O. Vinje'nin sözleri için yazdığı Opus 33 şarkıları ve Garborg'un şiir çevrimini bestelediği Opus 67 *Haugtussa* şarkıları sayılabilir. Bu şarkılarında Grieg şairin imgelemiyle özdeşleşmiş, onun müziksel anlatımını yakalamıştır.

Grieg, (Johan) Nordahl Brun (d. 1 Kasım 1902, Bergen, Norveç - ö. 2 Aralık 1943, Berlin üzerinde havada, Almanya), lirik şair, oyun yazarı ve romancı. II. Dünya Savaşı'nda ülkesini işgal eden Almanlara karşı direnişiyle, ölümünden sonra Norveç'in halk kahramanı olmuştur.

Kristiania'daki (bugün Oslo) Kral Frederik Üniversitesi'nde ve Oxford'da eğitim gördü. Denize duyduğu sevgiyi yansıtan ilk kitapları, Kipling'den etkilenerek yazdığı deniz şiirlerini içeren *Rundt Kap det Gode Haab* (1922; Umit Burnu Çevresinden) ve denizcilerin yaşamını gerçekçi biçimde işlediği romanı *Skibet gaar videre*'ydı (1924; Gemi Gidiyor). Kozmopolit yaklaşımına karşın, milliyetçi duyguları da güçlü olan Grieg, Norveç sevgisini dile getiren şiirlerini *Norge i vare hjerter* (1929; Kalplerimizdeki Norveç) adlı yapıtında topladı.

Keats, Shelley, Byron, Rupert Brooke, C. H. Sorley ve Wilfred Owen üzerine son derece kişisel altı denemesini içeren *De unge døde*'yi (1932; Genç Ölüler) yayımladıktan sonra aynı yıl Moskova'ya gitti. 1934'e değin orada kaldı ve komünizme yakınlık duydu; Rus tiyatrosundan, özellikle de sinema tekniklerinden esinlenerek en güçlü toplumsal oyunu sayılan *Vår ære og vår makt*'ı (1935; Gücümüz ve Şanımız) yazdı. Bu yapıtında, I. Dünya Savaşı sırasında kâr peşinde koşan Norveç ticaret filosunu eleştiriyordu. 1870 Paris Komünü'nü ele alan *Nederlaget* (1937; Çöküş) adlı oyununu İspanya İç Savaşı'nda Cumhuriyetçilerin başarısızlığa uğraması üzerine yazdı. Daha sonra Bertolt Brecht *Die Tage der Commune* (1948-49; *Komün Günleri*) adlı oyununda *Nederlaget*'i kaynak olarak kullandı. Grieg, Almanya'nın Norveç'i işgal etmesi üzerine Norveç hükümet üyeleriyle birlikte İngiltere'ye kaçtı. Savaş şiirleri ve radyo konuşmalarıyla özgür Norveç'in önde gelen sesi oldu. Savaşta, Müttefik kuvvetleriyle birlikte katıldığı Berlin üzerindeki bir bombardıman uçuşu sırasında kayboldu.

Grierson, Sir George Abraham (d. 7 Ocak 1851, Glenageary, Dublin ili, İrlanda - ö. 9 Mart 1941, Camberley, Surrey, İngiltere), İrlandalı dilbilimci ve devlet görevlisi. Hindistan'da gerçekleştirdiği Dilbilimsel Araştırma (1898-1928) ile 364 dil ve lehçe hakkında bilgi toplamıştır.

Dublin'deki Trinity College'da matematik öğrenimi gördüğü sırada Sanskrit ve Hintçe konularında ödül aldı. Ekim 1873'te Bengal'e gitti. Orada 1898'e değin bir dizi hükümet görevinde bulunmasının yanı sıra dil araştırmalarına geniş zaman ayırdı. Yazdığı çok sayıdaki bildiri, inceleme ve kitapların ilki 1877'de yayımlandı.

En önemli iki çalışması *Seven Grammars of the Dialects and Subdialects of the Bihari Language* (1883-87; Bihari Dilinin Lehçeleri ve Alt Lehçeleri Üzerine Yedi Dilbilgisi Çalışması) ve *Bihar Peasant Life*...'ur (1885; Bihar Köylü Yaşamı...). Bunlardan ikincisi, verdiği dilbilimsel bilgilerin yanı sıra, Bihar köylülerinin yaşamı, tarım yöntemleri ve inançlarını da anlatır. Grierson'ın araştırması, aynı zamanda Hintçe, Kuzeybatı Dard dilleri ve Keşmir dilini de kapsamaktadır.

Dilbilimsel Araştırma'sına 1898'de başlayan Grierson, sonraki 30 yıl boyunca 19 cilt içinde yaklaşık 8 bin sayfa tutan çok büyük miktarda veri topladı. Bunlardan, Hint-Avrupa ailesi dışındaki dilleri kapsayan beş cilt Norveçli dilbilimci Sten Konow, öbürleri ise çoğunlukla Grierson tarafından hazırlandı. Hindistan'daki Hint-Avrupa, Çince, Güneydoğu Asya ve Dravid dil ailelerini bir arada ele alan araştırma, son derece sistemli ve örgütlü bir çalışmanın ürünüdür. Sözlüklere ek olarak, çoğu dil ve lehçenin dilbilimsel yapısını kabaca gösteren bilgiler ve kısa metinler de araştırmada yer alır. Grierson, 1903'ten sonraki bölümünü Camberley'deki evinden yönettiği araştırma sırasında *A Dictionary of the Kashmiri Language* (1916-32; Keşmir Dili Sözlüğü) gibi çok sayıda yapıt da yayımladı. 1912'de "sir" unvanı aldı.

Grierson, John (d. 26 Nisan 1898, Kilmadock, Stirlingshire, İskoçya - ö. 19 Şubat 1972, Bath, Somerset, İngiltere), İngiliz sinema yapımcısı, yönetmeni ve kuramcısı. Belgesel sinema tarihinde önemli bir aşama olan İngiliz belgesel sinema hareketini başlatmış ve yönlendirmiştir. Sinemanın insanların yaşama karşı tutumlarını biçimlendirmedeki gücünü gören ve eğitim amacıyla kullanılmasını sağlayan ilk sinemacılardan biridir.

Glasgow Üniversitesi'nde öğrenim gördü. 1924'te, kazandığı bir bursla ABD'ye gitti ve iletişim araçlarının etkileri üzerine çalışmalar yaptı. İngiltere'ye döndükten sonra İmparatorluk Pazarlama Kurulu Sinema Bölümü'ne girdi. Burada gerçekleştirdiği *Drifters* (1929; Balıkçı Tekneleri), tek başına yönettiği ilk ve tek filmi oldu. Kuzey Denizinde ringa avlayan balıkçıların yaşamını konu alan bu örnek çalışma 1930'larda gelişecek İngiliz belgesel sinema hareketinin başlangıç noktasıydı. Grierson, çevresinde topladığı genç ve yetenekli sinemacılar için verimli bir çalışma ortamı yarattı; onları eğitti. Paul Rotha, Basil Wright, Stuart Legg, Arthur Elton gibi belgesel sinemacıların yer aldığı, zaman zaman Alberto Cavalcanti, Robert Flaherty gibi önemli adların da çalışmalarına katıldığı bu topluluk, Grierson'ın öncülüğünde önce İmparatorluk Pazarlama Kurulu'nun, sonra Genel Posta İdaresi'nin sinema bölümü olarak etkinlik gösterdi. Ortaya çıkan filmler belgesel sinemanın nitelikli örnekleriydi ve bunların çoğunda Grierson'ın katkısı büyüktü.

Grierson 1939'da Kanada Ulusal Sinema Kurulu'nun oluşturulmasına yardımcı oldu. II. Dünya Savaşı sırasında Kanada hükümetinin belgesel film çalışmalarına danışmanlık etti. 1946-48 arasında Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü'nde (UNESCO) kitle iletişimi yönetmeni olarak çalıştı. 1948'den 1950'ye değin İngiltere'de film denetçiliği yaptı. Daha sonra gene İngiltere'de televizyon ve sinema yapımcılığının yanı sıra tanıtıcı film çalışmalarına danışman olarak katıldı.

Belgesel sinemaya adını veren Grierson olmuş, terimi (*documentary*) ilk kez Flaherty'nin *Moana* (1926) adlı filmi hakkındaki bir yazısında kullanmıştır. Grierson'ın yazılarından bir bölümü Forsyth Hardy tarafından derlenerek *Grierson on Documentary* (1946; Grierson'ın Belgesel Üzerine Yazıları) adıyla yayımlanmıştır.

Griesbach, Johann Jakob (d. 4 Ocak 1745, Butzbach, Hessen - ö. 24 Mart 1812, Jena, Thüringen, Almanya), usçu Alman Protestan ilahiyatçı. İncil'ler üzerine sistemli bir çözümleme yapan ilk Kitabı Mukaddes uzmanıdır.

O sırada Prusya'ya bağlı olan Halle'de, J. S. Semler'in yanında öğrenim gördü. 1775'ten ölümüne değin Jena Üniversitesi'nde Yeni Ahit araştırmaları üzerine dersler verdi. Matta, Markos ve Luka incillerini belirtmek için "sinoptik" terimini ilk kez o kullandı ve geleneksel görüşün tersine, Markos'un Matta ve Luka'dan türetildiğini ileri sürdü. Ayrıca, Yeni Ahit'in düzeltilmiş bir Yunanca baskısını yayımladı.

Griffenfeld (Kontu), Peder Schumacher (d. 24 Ağustos 1635, Kopenhag, Danimarka - ö. 12 Mart 1699, Trondheim, Norveç), Danimarkalı devlet adamı. Kopenhaglı varlıklı bir aileden geliyordu. 1654-62 arasında yurt dışında öğrenim gördükten ve bir süre dolaştıktan sonra, kraliyet kütüphanesi müdürlüğüne getirildi. Kısa sürede III. Frederik'in gözüne girmeyi başararak kralın danışma meclisinde sekreter oldu. Bu görevi sırasında mutlakıyetçi bir yönetim biçimi getiren 1665 tarihli Kralın Yasası'nı (*Kongeloven*) hazırladı. 1670'te kont unvanı aldı. Kral V. Christian döneminde saray başgörevlisi oldu (1674).

Griffenfeld tarafsız bir dış politika izlemeye yöneldiyse de, kralın isteğine boyun eğerek ülkeyi 1675'te İsveç'le savaşa sokmak zorunda kaldı. Krala danışmaksızın Fransa'yla iyi ilişkilerini sürdürmeye çalıştı. Bu girişimi, kendisine düşmanlık besleyen saray görevlilerinin kralı aleyhine çevirmesine olanak verdi. 1676'da V. Christian'ın buyruğuyla, rüşvet aldığı gerekçesiyle tutuklandı ve yargılama sonunda ölüme mahkûm edildi. Cezası son anda yaşam boyu hapse çevrildi. Norveç'teki bir hapishanede öldü.

Griffes, Charles (Tomlinson) (d. 17 Eylül 1884, Elmira, New York - ö. 8 Nisan 1920, New York kenti, ABD), izlenimci yapıtlar veren ilk ABD'li besteci.

Bir konser piyanisti olmak amacıyla piyano ve kompozisyon öğrenimi görmek üzere 1903'te Berlin'e gitti. Ama öğretmeni Engelbert Humperdinck, onun ana ilgi alanını besteciliğe yöneltti. 1907'de ABD'ye dönen Griffes, New York eyaletinde Tarrytown'daki Hackley Erkek Okulu'na müzik öğretmeni olarak girdi. Sanatında henüz olgunluğun eşiğinde bulunduğu bir sırada, 35 yaşında öldü.

İzlenimci müzik akımına hayran olan Griffes, Debussy ve Ravel'in partisyonlarını titizlikle incelemişti; üzerinde etkisi olan başka besteciler Scriabin ile Mussorgski'ydi. Bazı şarkılar bestelediği şarkıcı Eva Gauthier'nin tanıttığı Doğu müziği ise Griffes'ı derinden etkilemişti. En önemli yapıtları sırasıyla *Four Roman Sketches* (Roma'dan Dört Sahne) adlı piyano süitinin bir bölümü olan ve 1919'da bir kez de bale müziği olarak düzenlediği *The White Peacock* (1915; *Beyaz Tavuskuşu*), Coleridge'in "Kubla Khan" adlı şiirinden esinlenerek bestelediği *The Pleasure Dome of Kubla Khan* (1919; Kubilay Hanın Zevk Konağı) ve Georges Barrière için yazdığı flüt ve orkestra için *Poem*'dir (1918; Şiir). Öteki çalışmaları arasında Japon melodileri üzerine kurulu *Sho-Jo* (1917), piyano, çelesta, flüt, klarnet, korno ve arp için yazdığı *Kairn of Koridwen* (1917; Koridwenli Kairn) ve *Fa Majör Piyano Sonatı* sayılabilir. Griffes, müziğindeki izlenimci, Doğu ve Rus etkilerini zamanla kişisel ve özgün bir üslup içinde kaynaştırmayı bilmiştir.

Griffin, Donald Redfield (d. 3 Ağustos 1915, Southampton, New York, ABD), hayvanlarda göç, yankıyla yön bulma ve duyu biyofiziği konusundaki araştırmalarıyla tanınan ABD'li biyofizikçi ve etolog.

Griffin, 1942'de Harvard Üniversitesi'nden, 1966'da da Wisconsin Ripon College'dan doktora aldı. Harvard'ı bitirdikten sonra, yarasaların sesüstü dalgaları ürettiğini ve bu seslerin yankısıyla yönlerini bulduğunu keşfetti. 1942-45 arasında Harvard'da Psikoakustik Laboratuvarı, Yorgunluk Laboratuvarı gibi çeşitli araştırma birimlerinde çalıştı. II. Dünya Savaşı yıllarında biyofizik ilkelerinden yararlanarak silahlı kuvvetler için haberleşme araçlarının, koruyucu giysilerin ve kızılötesi gözlem aygıtlarının tasarımlarına yardımcı oldu. Cornell (1946-53) ve Harvard (1953-65) üniversitelerinde zooloji dersleri verdi. 1965'te New York'taki Rockefeller Üniversitesi'nde profesör, New York Zooloji Derneği'nde uzman zoolog olarak çalıştı.

Griffin'in yapıtları arasında *Listening in the Dark* (1958; Karanlıkta Dinlemek), *Echoes of Bats and Men* (1959; Yarasaların ve İnsanların Yankıları), *Animal Structure and Function* (1962; Hayvanlarda Yapı ve İşlev), *Bird Migration* (1964; Kuşların Göçü) ve *The Question of Animal Awareness* (1976; Hayvanlarda Bilinç Sorunu) sayılabilir.

Griffin, Walter Burley (d. 24 Kasım 1876, Maywood, Illinois, ABD - ö. 13 Şubat 1937, Lucknow, Hindistan), ABD'li peyzaj mimarı ve kent plancısı. En önemli yapıtı Avustralya'nın başkenti Canberra kent planıdır.

Urbana'daki Illinois Üniversitesi'nde öğrenim gördükten sonra, 20. yüzyılın ilk 10 yılında Frank Lloyd Wright'ın Oak Park'taki mimarlık bürosunda çalıştı. Burada tanıştığı ve 1911'de evlendiği mimari perspektif uzmanı Marion Mahony, meslek yaşamında önemli bir rol oynadı. Griffin'in gerçekleştirdiği ilk yapılar arasında F. L. Wrigth'ın kır evlerinin etkisini taşıyan William H. Emery Evi (1092, Elmhurst, Illinois) ve Kuzey Illinois Eyaleti Öğretmen Yüksekokulu çevre düzenlemesi (1906, DeKalb) bulunur. Griffin daha sonra Iowa'daki Mason kentinde Rock Glen Konut Yerleşmesi'ni (1910-16) ve buradaki bazı evlerin tasarımını yapmıştır.

1912'nin ilk aylarında Avustralya'nın yeni başkenti Canberra'nın kent planının hazırlanması için açılan uluslararası yarışmayı kazanan Griffin bundan sonra yaşamının çoğunu bu ülkede geçirdi. Bu kent planında, bir yerleşme birimi içindeki işlevlerin birbirlerinden kesin olarak ayrılmasına dayanan bahçe kent(*) anlayışından yola çıkarak geometrik bir biçimsellik geliştirdi. Kentin ana caddeleri, Parlamento Binası, belediye ve ticaret bölgesinin oluşturduğu bir merkezden ışınsal biçimde dağılıyordu. Planını 1915'te uygulamaya başlayan Griffin, 1920'de Başbakan William Morris Hughes ile düştüğü bir anlaşmazlık sonucunda projesini denetlemeyi sürdüremedi. Avustralya'daki öbür yapıtları arasında Melbourne Üniversitesi'ndeki, Newman College (1915) ile Sidney'deki Castlecrag Konut Yerleşmesi (1918) vardır.

Griffith, Arthur (d. 31 Mart 1872, Dublin - ö. 12 Ağustos 1922, Dublin, İrlanda), İrlandalı milliyetçi siyaset adamı ve gazeteci. İrlanda'nın bağımsızlığını amaçlayan Sinn Féin'i kurmuş, 21 Ocak 1919-10 Ocak 1922 arasında cumhurbaşkanı yardımcılığı,

Arthur Griffith, 1920
Hulton Picture Library

10 Ocak 1922'den ölümüne değin de cumhurbaşkanlığı yapmıştır.

Dublin'de dizgici olarak çalıştıktan sonra Güney Afrika'ya gitti. Güney Afrika'da bulunduğu 1896-98 arasında madencilik ve gazetecilik yaptı. Ülkesine döndükten sonra, *The United Irishman*, *Sinn Féin*, *Eire* ve *Nationality* adlı siyasal gazeteleri yayımlamaya başladı.

Griffith, İrlanda'nın özerkliğinin İrlandalı milletvekillerinin İngiliz Avam Kamarası'nda sürdürdükleri yasal mücadeleyle değil, pasif direnişle kazanılabileceği görüşündeydi. Bu amaçla gelir vergilerinin ödenmemesini ve İngiliz Avam Kamarası'nın İrlandalı üyelerinin İrlanda'da bir ulusal meclis oluşturmasını önerdi. Cumann nan Gaedheal (Gael Birliği) Ekim 1902'de Dublin'de yaptığı bir toplantıda Griffith'in görüşlerini onayladı. Başlangıçta bu politika için kullanılan Sinn Féin (Biz Kendimiz) adı, zamanla hareketin üyeleri için kullanılmaya başladı.

Griffith, 1912'de parlamentoya sunulan ve İrlanda'nın bir bölümüne özerklik tanınmasını öngören Yönetsel Özerklik Yasası'na İrlanda'yı böldüğü gerekçesiyle şiddetle karşı çıktı. 1912'de İrlanda'yla İngiltere'nin birliğini savunan Ulster Gönüllüleri adlı örgüt kurulunca, bu örgütün girişebileceği şiddet eylemlerine karşı koymak üzere İrlanda Gönüllüleri'nin örgütlenmesine yardımcı oldu. I. Dünya Savaşı sırasında İrlandalıların İngiltere adına savaşmalarına karşı çıktı.

Paskalya Ayaklanması'na (1916) katılmaması, radikal milliyetçiler üzerindeki etkisini yitirmesine neden oldu. Ama Mayıs 1916'da tutuklanarak Frongoch'taki öteki Sinn Féin üyeleriyle birlikte, Galler bölgesindeki Merioneth'te bulunan bir tutuklu kampına gönderilince yitirdiği nüfuzunu yeniden kazandı. Griffith ve arkadaşlarının Aralık 1916'da serbest bırakılmalarından sonra Sinn Féin'in başkanlığına Eamon De Valera seçildi. Yeniden gazeteciliğe başlayan Griffith, İngiliz yönetimine karşı yazıları nedeniyle iki kez daha hapse girdi.

Aralık 1918 seçimlerinde Sinn Féin'in büyük bir başarı kazanması üzerine Avam Kamarası'nın İrlandalı üyeleri Dublin'de kendi meclisleri *Dáil Éireann*'ı (İrlanda Meclisi) oluşturdular ve Griffith'in planının da ötesine geçerek İrlanda Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan ettiler. De Valera cumhurbaşkanlığına, Griffith ise yardımcılığına getirildi. Griffith, De Valera'nın Kuzey Amerika'da bulunduğu 1919-20 yıllarında yönetimi üstlenerek İngilizlere karşı pasif direniş programını uygulamaya koydu.

1921 sonbaharında Londra'da yapılan özerklik görüşmelerinde İrlanda heyetine başkanlık etmeyi isteksiz de olsa kabul etti. Bu görüşmelerin sonunda Ulster bölgesindeki altı ilin İngiltere'ye bağlı kalması koşuluyla dominyon statüsündeki Serbest İrlanda Devleti'nin kurulmasını öngören İngiltere-İrlanda Antlaşması imzalandı (6 Aralık 1921). İngilizlerin koşullarını kabul eden ilk İrlandalı delege olan Griffith, sonuçtan hoşnut olmamakla birlikte, bu antlaşmanın İrlanda'nın tam bağımsızlığına giden yolda bir adım olduğuna inanıyordu. İngilizlerin dayattığı koşullara karşı çıkan De Valera ise antlaşmanın *Dáil Éireann*'da onaylanması (8 Ocak 1922) üzerine istifa etti. Griffith, De Valera'nın yerine cumhurbaşkanı oldu. Yeni kurulan geçici hükümetin başkanlığına ise Collins getirildi. Antlaşmaya karşı çıkanların sert muhalefeti üzerine İrlanda'da iç savaş başladı (28 Haziran 1922). Aşırı çalışmadan sağlığı bozulmuş olan Griffith, kısa bir süre sonra öldü.

Yaşamına ilişkin başlıca kaynak ünlü İrlandalı edebiyatçı Padraic Colum'un *Arthur Griffith* (1959) adlı yapıtıdır.

Griffith, D(avid) W(ark) (d. 22 Ocak 1875, Floydsfork, Kentucky - ö. 23 Temmuz 1948, Hollywood, ABD), ABD'li öncü sinema yönetmeni. *The Birth of a Nation* (1915; *Bir Milletin Doğuşu*), *Intolerance* (1916; *Hoşgörüsüzlük*), *Broken Blossoms* (1919; *Kırık Tomurcuklar/Kırık Çiçek*), *Way Down East* (1920; *Güney Yolu*), *Orphans of the Storm* (1921; *Fırtına Çocukları*) ve *The Struggle* (1931; Mücadele) gibi filmlerinde birçok temel sinema tekniğini geliştirmiştir.

Louisville yakınlarında küçük bir köyde doğdu. Eski bir Konfederasyon albayı olan

D. W. Griffith
Wide World Photos

babası Jacob Griffith'in anlattığı Meksika ve Amerikan İç Savaşı öykülerinden ve aile içinde birlikte okunan Dickens, Shakespeare ve Sir Walter Scott'ın yapıtlarından büyük ölçüde etkilendi. Yedi yaşındayken babası öldü. Yoksullaşan ailesi kısa bir süre akrabalarının yanında kaldıktan sonra Louisville'e taşındı. Griffith ailesine parasal yardımda bulunabilmek amacıyla ortaokuldan ayrıldı. Bir kitabevinde tezgâhtarlık yaptığı sırada Louisville'in aydınlarıyla ve Temple Tiyatrosu'nun oyuncularıyla tanıştı.

Griffith oyunculuk yaşamına amatör tiyatrolarda başladı. İlk profesyonel rolünü Temple Tiyatrosu'nda sahneye çıkan bir hisseli kumpanyada aldı. Ardından çeşitli topluluklarla turnelere çıktı. 1906 ilkbaharında Boston'da sözleşmeli olarak çalışmaya başladı. Bu dönemde yazdığı *A Fool and a Girl* (1907; Bir Budala ve Bir Kız) adlı oyunu beğenilmedi. Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nı konu alan ikinci oyunu *War* (Savaş) ise hiç sahnelenmedi.

Oyuncu dostlarından birinin önerisi üzerine, Griffith yazdığı tek-makaralık film senaryolarını önce Edison Film Company'nin yöneticisi Edwin Porter'a, daha sonra da Biograph Company'ye satmaya başladı. Her ikisi de New York kentinde bulunan bu şirketlerden birincisi için Porter'ın yönettiği *Rescued from an Eagle's Nest* (Kartal Yuvasından Kurtuluş) adlı filmde, ikincisinin de birçok filminde rol aldı. 1908'de Biograph'ta yönetmen olarak çalışmaya başlayan Griffith, 1913'e değin çoğu tek-makaralık ve yaklaşık 12 dakika süren 400'den fazla film çekti. *The Adventures of Dollie* (1908; Dollie'nin Serüvenleri) adlı ilk filmi Çingenelerin kaçırdığı bir çocuğun kurtarılışını konu alıyordu. Sonraları daha uzun film denemelerine girişen Griffith'in Biograph için çektiği son film olan *Judith of Bethulia* (1913; Bethulialı Judith), Thomas Bailey Aldrich'in aynı adlı oyunundan serbestçe uyarlanmış bir Kitabı Mukaddes öyküsüydü ve dört makaradan oluşuyordu.

Biograph'ta çalıştığı sırada Griffith bazı sinema tekniklerini ilk kez uyguladı ya da geliştirdi. Tek bir nesne ya da yüz görüntüsünün beyazperdeyi doldurduğu yakın çekim, manzaranın bütün genişliğiyle beyazperdeye yansıtıldığı geniş çekim ve ayrı yerlerde çekilen sahnelerin kurgulanması ve art arda getirilmesiyle farklı olayların aynı anda gerçekleştiği izleniminin yaratıldığı almaşık kurgu bunlar arasındaydı. Üstün yetenekli görüntü yönetmeni G. W. "Billy" Bitzer'ın yardımıyla, Griffith kararma ve açılma adı verilen tekniği de başarıyla uyguladı. Öykünün ya da bir bölümün bittiğini ya da başladığını belirtmek için kullanılan bu teknikte görüntü yavaş yavaş karartılıyor ya da aydınlatılıyordu. Griffith ayrıca kamera önüne takılan çeşitli parçalarla standart dikdörtgen görüntüden farklı çerçeveleme biçimleri geliştirdi. Filmlerinde yer verdiği genç oyuncular arasında sonradan sinemanın ünlüleri arasına giren Mary Pickford, Lillian ve Dorothy Gish, Mack Sennett, Mae Marsh, Lionel Barrymore ve Harry Carey gibi adlar vardı. Griffith 1913'te Biograph'tan ayrıldı ve Mutual Film Corporation'la sözleşme imzaladı. Bu şirket için çektiği filmlerden biri *Bir Milletin Doğuşu* idi. 8 Şubat 1915'te *The Clansman* adıyla Los Angeles'taki Clune Oditoryumu'nda gösterime giren film, çocukluk dönemini yaşayan sinema sanatını temelinden değiştiriyordu. Filmin radikal tekniği övülürken ırkçı felsefesi sert bir biçimde eleştirildi. Maliyeti 110 bin dolar olan film milyonlarca dolar kâr getirdi ve belki de sinema tarihinin en yüksek kâr oranına ulaştı. Irkçı bildirisine karşı kamuoyunda oluşan muhalefet, filmin New York ve başka birçok kentte yasaklanmasına yol açtı. Sansüre şiddetle karşı çıkan Griffith sonraki filmi *Hoşgörüsüzlük*'te bir bakıma kendisini eleştirenlere de yanıt verdi.

Destansı boyutlarda bir film olan *Hoşgörüsüzlük* dört ayrı öyküden oluşuyordu: Eski Babil'in II. Kyros'un (Kuraş) komutasındaki güçlerin eline geçişi, 16. yüzyılda Fransa'da Aziz Bartolomeos Yortusu Kıyımı, İsa'nın Çarmıha Gerilişi ve haksız yere mahkûm edilen bir insanın çağdaş öyküsü. Özellikle eski Babil'i temsil eden dev dekorlar sinemanın anlatım olanaklarının simgesi haline geldi. 16. yüzyıl Paris'ini temsil eden zengin dekorlar da aynı derecede etkileyici idi. Gittikçe karmaşıklaşarak iç içe geçen dört öykü bugün bile hayranlık uyandıran denetimli bir görüntü zenginliğiyle sona eriyordu. Yalnızca çağdaş öykünün sonu mutluydu. Film savaşın sona ermesi için tanrısal güçlerin müdahalesini dileyen alegorik bir ricayla sona eriyordu. Bu rica çiçeklerle kaplı bir savaş alanı üzerinde meleklerin görüntüsünün bindirme tekniğiyle beyazperdeye yansıtılmasıyla canlandırılıyordu. 5 Eylül 1916'da New York kentinde gösterime giren film eleştirmenlerce beğenildi, ama seyirci kitlelerinin fazla ilgisini çekmedi. Gene de *Hoşgörüsüzlük* birçok yönetmenin önünde yeni ufuklar açtı ve eleştirmenlerin büyük çoğunluğunca sessiz film döneminin en başarılı yapıtı olarak değerlendirildi.

Bir Milletin Doğuşu'ndan kazandığı paranın çoğunu *Hoşgörüsüzlük*'le yitiren Griffith gene de New York'taki Mamaroneck kasabasında kendi stüdyosunu kurabildi. Filmlerinin dağıtımını Mary Pickford, Charlie Chaplin ve Douglas Fairbanks'le birlikte kurucu ortaklarından olduğu United Artists aracılığıyla gerçekleştiriyordu. *Kırık Tomurcuklar/Kırık Çiçek*, *Fırtına Çocukları* ve büyük kâr getiren *Güney Yolu* gibi çok başarılı filmler çekmesine karşın daha niteliksiz başka filmlerin ve 1920'lerin ilk yarısındaki ekonomik durgunluğun etkisiyle stüdyosu iflas etti. Daha sonra Paramount Pictures'da yönetmenlik yapmaya başlayan Griffith, United Artists için de sözleşmeli

yönetmen olarak film çekmeyi sürdürdü. *America* (1924) adlı filminde Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na, sıkıcı ve otobiyografik üslûptaki sondan bir önceki filmi *Abraham Lincoln*'da (1930) ise Amerikan İç Savaşı'na ilişkin görüşlerini yansıttı. Geçmişteki başarılarına ve sinema diline katkılarının bilinmesine karşın *Abraham Lincoln*'dan sonra sürekli bir iş bulamadı. Alkolik bir kocanın düşüşünü acımasız bir üslupla anlatan son filmi *The Struggle* (1931) ise tam bir başarısızlık örneği oldu ve kısa süren bir gösterimden sonra United Artists filmi geri çekti. Griffith *The Struggle*'ın yapımcılığını tek başına üstlenmişti. Bir daha hiçbir filmin yapımcılığını üstlenemediği gibi filmcilik alanında düzenli bir iş de bulamadı.

Değerlendirme. Griffith sinemayı, duyguları ve düşünceleri ifade edebilen bir sanata yükselten tekniklerin geliştirilmesinde en önemli rolü oynamıştır. Filmlerini senaryosuz çeken Griffith'in kamera açılarının ve hareketlerinin kullanımına, ışıklandırmaya, özellikle de kurgu ve filmin temposuna katkılarının Erich von Stroheim ve Sergey Ayzenştayn gibi sonraki kuşağın en yaratıcı yönetmenleri üzerinde büyük etkisi olmuştur.

Griffith, Hugh Emrys (d. 30 Mayıs 1912, Anglesey, Galler - ö. 14 Mayıs 1980, Londra, İngiltere), İngiliz oyuncu. Profesör Welch'i canlandırdığı *Lucky Jim* (1957; Şanslı Jim) ve Squire Western'i canlandırdığı *Tom Jones*'daki (1963) coşkulu ve enerjik oyunuyla beğenilmiş, *Ben Hur*'daki (1959) Şeyh İlderim rolüyle en iyi yardımcı oyuncu Oscar'ını kazanmıştır. Sinemada, *slapstick* düzeyinin üstünde bir oyunculuk ortaya koymuşsa da, asıl büyük başarısını tiyatroda göstermiştir.

II. Dünya Savaşı'nda cephede bulundu. Daha sonra Shakespeare Topluluğu'na (bugün Kraliyet Shakespeare Topluluğu) katılarak *Aşkın Boşa Giden Emeği* (Shakespeare), *Doktor Faustus* (Marlowe) ve *Kafkas Tebeşir Dairesi* (Brecht) gibi birçok önemli oyunda rol aldı. 1949'da Kral Lear'i oynadı. 1964'te Falstaff rolüyle oyunculuk yaşamının doruğuna çıktı. Ayrıca 1956'da Jean Anouilh'nin *Toreadorlar Valsi* adlı oyununda ve ertesi yıl New York'ta sahnelenen *Bu Melek Satılık Değil* adlı oyunda da çok başarılıydı. İş yaşamına bir bankada memur olarak başlayan Griffith'e Galler Üniversitesi 1965'te fahri edebiyat doktoru unvanı verdi.

Griffith, Sir Richard John, 1. BARONET (d. 20 Eylül 1784, Dublin - ö. 22 Eylül 1878, Dublin, İrlanda), "İrlanda'da jeolojinin babası" olarak kabul edilen jeolog ve inşaat mühendisi.

Londra'da inşaat mühendisliği öğrenimi gördü. Daha sonra madencilik deneyimi kazanmak amacıyla Cornwall'a gitti. Edinburgh'da iki yıl süreyle kimya ve doğa tarihi derslerini izledi ve 23 yaşında Edinburgh'daki Royal Society'nin üyeliğine seçildi. 1812'de Dublin'deki Royal Society'de maden mühendisi olarak çalışmaya başladı; ayrıca İrlanda'daki madenlerin müfettişliğine atandı. 1835'te İrlanda'nın ilk jeoloji haritasını hazırladı, 1838'de ve 1839'da daha büyük ölçekli haritalar yayımladı. İrlanda'da Karbonifer Dönemde (y. 345-250 milyon yıl önce) oluşan kireçtaşı fosillerini inceledi ve birçok yeni fosil türü buldu. Ayrıca İrlanda'daki kömür alanlarını ve bataklıkları araştırdı; çok sayıdaki bayındırlık çalışmasında denetçilik ve arazi değer takdir komisyonu üyeliği yaptı. Griffith 1858'de baronet unvanı aldı.

Griffiths, John Willis (d. 6 Ekim 1809, New York kenti - ö. 30 Mart 1882, New York kenti, ABD), ilk hızlı *clipper* türü yelkenli gemi olan "Rainbow"un tasarımını gerçekleştiren ABD'li gemi mühendisi. 1845'te suya indirilen "Rainbow"la gemi yapımcılığında yeni bir çağ başlamıştır.

1836'da gemi yapımcılığı üzerine çeşitli makaleler yazmaya ve dersler vermeye başlayan Griffiths, kısa bir süre sonra konuya bilimsel açıdan yaklaşanların sözcüsü durumuna geldi. Etkileyici bir kuramcı olduğu kadar deneyimli bir gemi tasarımcısıydı. Griffiths'in tasarladığı ince ve uzun gemiler, başlangıçta güvensiz oldukları gerekçesiyle kuşkuyla karşılandı, ama kısa sürede dönemlerinin en hızlı tekneleri durumuna geldiler. Bunlardan "Sea Witch" *clipper*'i 1846'da suya indirildi. Griffiths gemi yapımına, demirden omurga, kereste eğme makinesi, yalpa omurgası ve geliştirilmiş perçin türü gibi birçok yenilik getirdi. 1858'de ABD Deniz Kuvvetleri'nin gemi yapım çalışmalarında görevlendirilen Griffiths, çift uskurlu (pervane) "Pawnee" savaş gemisini gerçekleştirdi. 1878'den başlayarak *American Ship* dergisini yönetti. *Ship Builders Manuel and Nautical Referee* (1853; Gemi Yapımcılarının Seyir ve Elkitabı) ve *The Progressive Ship Builder* (1874-75; İlerici Gemi Yapımcısı) adlı kitapları yazdı.

Grignard, (François-Auguste-) Victor (d. 6 Mayıs 1871, Cherbourg - ö. 13 Aralık 1935, Lyon, Fransa), Fransız kimyacı. Organomagnezyum bileşikleri üzerindeki çalışmasıyla organik bireşimler alanında yeni ufuklar açan Grignard tepkimesini geliştirmiş, bu çalışması nedeniyle 1912 Nobel Kimya Ödülü'nü Paul Sabatier'le paylaşmıştır.

Çalışmalarına 1898'de, Lyon'da Philippe Barbier'nın yanında başladı. Önce Sir Edward Frankland'ın geliştirdiği çinko alkil bileşikleri üzerine araştırmalar yaptı. Doktora tezinde (1901), günümüzde Grignard ayıraçları adıyla anılan organomagnezyum bileşiklerinin tepkimelerinden alkol, asit ve hidrokarbonların bireşimlenmesini açıkladı. 1910'da Nancy'de, 1919'da Lyon'da kimya profesörlüğü yaptı ve sağlığında Grignard tepkimesinin uygulamalarına ilişkin 6 bin kadar makalesi yayımlandı.

Grignard ayıraçları, bir hidrokarbon kökü (örn. CH_3, C_2H_5, C_6H_5) ile bir halojen atomu (çoğunlukla klor, brom ya da iyot) içeren ve RMgX genel formülüyle tanımlanan organik magnezyum bileşikleri. Fransız kimyacı Victor Grignard'ın geliştirdiği bu bileşiklerin kimyasal davranışları karbanyonlara benzer; örneğin bir Grignard ayıracı olan metilmagnezyum iyodür (CH_3MgI), tipik bir karbanyon olan metit iyonu (CH_3^-) gibi kuvvetli baz ve kuvvetli nükleofil özellik gösterir.

Grignard ayıraçları, özellikle organik bir halojenürün magnezyumla tepkimesinden elde edilir. Ayıraçların oksijen ve neme karşı çok tepkin olmaları yüzünden tepkime azot atmosferde gerçekleştirilir. Organik halojenürlerin magnezyumla tepkimeye girme hızları çok değişiktir. Örneğin, alkil iyodürler tepkimeye çoğunlukla çok hızlı girerken aril klorürler çok yavaş girer ya da hiç girmez.

Hidrokarbonlar, eterler ve üçüncül aminler dışındaki hemen hemen bütün organik bileşikler Grignard ayıraçları ile tepkimeye girer. Bu tepkimelerin çoğundan yeni maddelerin bireşimlenmesinde yararlanılır; bu amaçla ayıraçlar, özellikle aldehit, keton ve asit klorür gibi karbonil bileşikleriyle ve çinko, kadmiyum, kurşun, cıva gibi bazı metallerin halojen bileşikleriyle tepkimeye sokulur.

Grigoroviç, Yuri (Nikolayeviç) (d. 2 Ocak 1927, Leningrad [bugün Petersburg], SSCB), Sovyet dansçı, koreograf ve bale başyönetmeni.

1946'da Leningrad Koreografi Okulu'nu bitirdi ve Kirov Balesi'ne katılarak *demi-caractère* rollerinde dans etti. Ama daha çok koreograf olarak tanındı. Prokofiev'in *Taş Çiçek* (1957) adlı balesi Kirov'daki ilk başarılarından biri oldu. İki yıl sonra, aynı baleyi Moskova'daki Bolşoy Balesi için yeniden sahneye koyması istendi. 1962'de Kirov Balesi'nin yönetmeni oldu. İki yıl sonra da Bolşoy'un başkoreograflığına ve sanat yönetmenliğine atandı. Sahnelediği baleler arasında *Uyuyan Güzel* (1965), *Fındıkkıran* (1966), *Spartacus* (1968), *Kuğu Gölü* (1969), *Korkunç İvan* (1975) ve *Angara* (1976) vardır.

Grigoroviç Rus SFSC'nin Halk Sanatçısı ilan edilmiş (1966), Lenin Ödülü (1970) ve Devlet Nişanı (1977) almıştır. Ayrıca *Encyclopedia of Ballet*'in (Bale Ansiklopedisi) genel yayın yönetmenliğini ve Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü'ne (UNESCO) bağlı Uluslararası Tiyatro Enstitüsü (ITI) dans bölümünün (Robert Joffrey ile ortaklaşa) başkanlığını yapmıştır.

Grigoryev, Apollon Aleksandroviç (d. y. 1 Ağustos 1822, Moskova - ö. 7 Ekim 1864, Petersburg, Rus Çarlığı), organik eleştiri kuramıyla tanınan Rus edebiyat eleştirmeni ve şair. Sanatın amacının toplumu betimlemek değil, sanatçının düşünce ve duygularını yaşamın gerçekliği içinde ifade bulmayan, ancak sezgilerle algılanabilen organik bir bütüne ulaştırmak olduğunu savunmuştur.

Moskova'nın tüccar mahallesinde, milliyetçi duyguların güçlü olduğu bir ortamda yetişti. Moskova Üniversitesi'nde öğrenim görürken dönemin idealizm ve romantizm akımlarıyla tanıştı. 1850'den 1856'ya değin, Moskova'da yayımlanan *Moskvityanın* adlı gazetenin yayın yönetmenliğini yaptı. Bu dönemde daha önceki romantik ve ütopyacı düşüncelerinden uzaklaşarak Rus halkının gerçek değerlerini ve var olan kurumları savunmaya başladı. Ama milliyetçi duyguları, başkent Petersburg'daki Batılılaşma yanlısı çevrelerce olumlu karşılanmayınca bir süre özel öğretmenlik yaptı. 1861'de, *Vremya* adlı edebiyat dergisi yayımlanınca eski işine döndü. Bu dergide, Puşkin, Gogol ve o dönemde genç bir yazar olan Tolstoy üzerine önemli edebiyat eleştirileri yazdı; Sophokles, Shakespeare, Byron, Goethe, Heine ve başka edebiyatçılardan çeviriler yaptı.

Grigoryev, düzyazı yapıtları ve şiirleriyle olduğu kadar fırtınalı özel yaşamıyla da tanınır. Otobiyografik ve son derece öznel şiirlerinin büyük bölümü unutulmuş olsa da Rus Çingenelerinin şarkılarından esinlenerek yazdığı lirik şiirleri ve bazı baladları günümüzde de eski SSCB'de yaygın biçimde tanınır ve sevilir.

Grijalba, Juan de, JUAN DE GRIJALVA olarak da yazılır (d. 1480 ?, Cuéllar, İspanya - ö. 21 Ocak 1527, Nikaragua), İspanyol kâşif. Meksika'nın doğu kıyılarını ilk dolaşanlardan biridir.

Küba'nın fethi sırasında (1511) dayısı Diego Velázquez'e eşlik etti ve Trinidad kentini kurdu (1514). Küba valiliğine getirilen Velázquez tarafından Yucatán'ın keşfiyle görevlendirildi (1518). Dört gemi ve yaklaşık 200 kişiyle Küba'dan denize açılarak, Meksika topraklarına ayak basan ilk denizci

oldu ve bu topraklara Nueva Espana adını verdi. Adamlarıyla birlikte kıyıdaki ırmakların haritasını çıkardı ve Cozumel Adasını keşfetti. İç kesimlerde zengin bir uygarlığın bulunduğuna ilişkin söylentiler üzerine içerilere yöneldi. Sonunda Azteklerle karşılaşarak onlarla ilişki kuran ilk Avrupalı olan Grijalba, Yerlilerden Montezuma adlı bir kralları olduğunu öğrendi.

Küba'ya döndüğünde, yeni toprakların zenginliğiyle ilgili haberleri önceden duyan ve kalıcı bir yerleşim kurmak için hiçbir çaba göstermemesine kızan dayısının tepkisiyle karşılaştı. Bu nedenle kolonileştirme işinin sorumluluğu Grijalba'ya değil, Hernán Cortés'e verildi. 1519'da Cortés'in komutasında düzenlenen yeni sefere katılan Grijalba, bugünkü Nikaragua topraklarında Yerliler tarafından pusuya düşürülerek öldürüldü. Grijalba, Cortés'in keşiflerine ve İspanya'nın Meksika ile Orta Amerika'nın tümünü fethetmesine zemin hazırladı.

Grijalva Irmağı, İspanyolca RÍO GRIJALVA, Meksika'nın güneydoğu kesiminde akarsu. En büyüğü Cuilco olan başlıca kaynakları Guatemala'daki Sierra Madre ve Meksika'daki Sierra Madre de Chiapas'tan doğar. Grande de Chiapa ya da Chiapa adıyla bilindiği Chiapas eyaletinde genellikle kuzeybatı yönünde akar. Malpaso Barajı'nın oluşturduğu bir gölden çıktıktan sonra, kuzeye ve ardından batıya dönerek kabaca Chiapas-Tabasco sınırına paralel bir çığır izler. Tabasco'nun merkezi Villahermosa'da yeniden yön değiştirerek kuzeye doğru ilerler ve Usumacinta Irmağının ana kolunu alarak Álvaro Obregón'un 10 km kuzeybatısındaki Campeche Koyuna dökülür. Aşağı çığırının yaklaşık 110 km'lik bölümü, orta ve yukarı çığırlarının da belirli bölümleri küçük teknelerle ulaşıma elverişlidir. Toplam uzunluğu 650 km'dir. Adını 1518'de ırmağı keşfeden İspanyol Juan de Grijalba'dan alır.

Grikualar, 19. yüzyılda Güney Afrika'nın orta kesimlerinde, Orange Irmağının hemen kuzeyindeki bölgede yaşayan halk. Koikoilerle Avrupalıların karışmasından oluşan Grikualar 1848'de İngiltere'nin Güney Afrika valisiyle yaptıkları bir antlaşmayla belli bir özerklik elde ettiler. İngilizlerle Boerler arasındaki savaşta, reisleri Adam Kok III'ün önderliğinde İngilizlerin yanında çarpıştılar. Boerlere karşı İngilizleri destekleme eğilimleri, Oranj Bağımsız Devleti'nin kurulmasından (1854) ve bölgede elmas bulunmasından (1867) sonra güç dengesi açısından daha büyük önem kazandı.

Grikua topraklarının doğu kesimini (Philippolis çevresi) yöneten Kok, Oranj Bağımsız Devleti'ne karşı direnmenin sonuç vermeyeceğini görerek topraklarını yeni devlete bıraktı (1861) ve halkıyla birlikte ülkenin doğusundan güneydoğusuna göç etti. İki yıl süren bu büyük göçün sonunda Draken Dağlarının güney eteklerine yerleşen Grikuaların yeni yurduna Doğu Griqualand adı verildi. Kok'un rakibi olan ve bölgenin Kimberley çevresindeki daha batı kesimini (Batı Griqualand) yöneten Nicholaas Waterboer, burada elmas bulunmasıyla baş gösteren tehditlere karşı koyarak İngilizlerin yardımıyla Oranj Bağımsız Devleti'ne başarıyla direndi. İngiltere, Grikuaları 1871'de yurttaşlığa kabul etti ve aynı yıl Waterboer'in topraklarını Güney Afrika'daki İngiliz topraklarına kattı. Bu bölge sonunda Kap Kolonisi'nin bir parçası oldu.

Grillparzer, Franz (d. 15 Ocak 1791 - ö. 21 Ocak 1872, Viyana, Avusturya), Avusturyalı oyun yazarı. Sonradan Avusturya tiyatrosunun en büyük yapıtları olarak kabul edilen trajediler yazmıştır.

Kendi halinde, yurtsever bir avukat olan babası 1809'da borç içinde oldu; 10 yıl sonra da birçok yetenek yetiştirmiş müzikçi bir aileden gelen annesi intihar etti. Grillparzer Viyana Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi

Grillparzer, Joseph Kriehuber'in bir taş baskısından ayrıntı, 1841
Historisches Museum der Stadt Wien

gördü. Yaşamının büyük bölümünü devlet hizmetinde geçirdi. 1814'te gelirler dairesinde, 1818'de hazinede kâtiplik yaptı; ardından hazine arşivi müdürü oldu. Daha yüksek bir makama ulaşma umutları gerçekleşmeden 1856'da emekliye ayrıldı.

Grillparzer, *Die Ahnfrau* (Kadın Ata) adlı trajedisinin 1817'de ilk sahnelenişiyle halkın ilgisini çekti. Daha önce yazdığı açık ölçülü oyunu *Blanka von Castilien*'de (Kastilyalı Blanka), sonraki pek çok yapıtının ana teması olan, huzurlu ve sakin bir yaşam ile eyleme dayalı bir yaşam arasındaki karşıtlığı işlemişti. Ölçülü İspanyol şiiri biçiminde yazılan *Die Ahnfrau*, o sıralar gözde olan alınyazısı trajedisinin (*Schicksalsdrama*) birçok önemli özelliğini taşıyordu, ama karakterler kendi yıkımlarından tümüyle kendileri sorumluydu. Grillparzer, çok kısa sürede bitirdiği *Sappho* (1818) adlı trajedisi ile büyük bir ilerleme gösterdi. Oyunda, Sappho'nun trajik yazgısı, sıradan bir adama duyduğu mutsuz aşkına ve (Grillparzer'in kendisi için de kalıcı bir sorun olan) yaşam ile sanatı birleştirme konusundaki beceriksizliğine bağlanıyordu. Grillparzer, *Das Goldene Vlies* (1821; Altın Post) adlı üçlemesi üzerinde çalışırken, annesinin intiharı ve kendi hastalığı yüzünden çalışmasına ara verdi. Kahramanı Medea'nın ileri sürdüğü "yaşam yaşanmaya değmez" savı yüzünden Grillparzer'in en kötümser yapıtı olan bu oyun insanlığa çok az umut vaat eder. Burada da düşünmeye dayalı bir yaşam ile eyleme dayalı bir yaşam arasındaki çatışma, kaçınılmaz olarak umutsuzluğa varmaktadır.

Grillparzer'in 1823'te yazılmasına karşın 1825'e değin sansür nedeniyle sahnelenemeyen ve yayımlanamayan tarihsel trajedisi *König Ottokars Glück und Ende* (Kral Ottokar'ın Mutluluğu ve Sonu) hem estetik, hem de içerik açısından daha başarılı bir oyundur. Avusturya tarihinden esinlenen bu oyunda Habsburg hanedanından Rudolf'un yükselişi (Grillparzer'in kahramanları arasında, suçluluk duygusu ve trajediye kapılmayanlardan ilkidir), bir tirana benzeyen Bohemyalı Ottokar'ın düşüşü ile karşıtlık içinde sunulmuş, ama Ottokar'ın yazgısı insanlığın tümü için genelleştirilmemiştir. Gerek bu, gerekse bir sonraki oyununun beğenilmemesi Grillparzer'i düş kırıklığına uğratmış, sansürün baskısı da cesaretini kırmıştı. 1820-21 kışında tanıştığı Katharina Fröhlich'i sevmesine karşın, evlenecek durumda olmadığını düşünüyordu. Bu düşüncesi, büyük olasılıkla, bir sanatçının kişisel mutluluğa hakkı olmadığı inancından kaynaklanıyordu. Grillparzer'ın bu yıllardaki acıklı durumu, yalnızca günlüklerine değil, *Tristia ex Ponto* (1835) başlıklı etkileyici şiir dizisine de yansıdı.

İçerik ve biçimin olağanüstü uyumu nedeniyle çoğunlukla Grillparzer'in en büyük trajedisi olarak değerlendirilen *Des Meeres und der Liebe Wellen*'de (1831; *Denizin ve Aşkın Dalgaları*, 1950) ele alınan Hero ile Leandros(*) öyküsü, klasık temaya dönüşü gösterir. Bununla birlikte, öykü, Ibsen'in oyunlarını haber veren psikolojik bir bakışla yorumlanmıştır. Oyunda, gerçek bir görev duygusu olmayan Rahibe Hero, Leander'e duyduğu kör tutku yüzünden ettiği yeminleri unutur ve sevgilisi ölümün tuzağına düşünce, o da kalbi kırık biri olarak ölür. Grillparzer oyunda, yaşamsal içgüdülerini izleyen bireyin iç uyumunu ve özdenetimini kaybettiğini göstermiştir. *Der Traum ein Leben* (1834; *Rüya, Bir Hayat*, 1947) adlı oyunu, uzun süre yoğun bir biçimde incelediği İspanyol oyunlarının etkisini taşır. Bir Avusturya *Faust*'u sayılabilecek bu oyun mutlu sonla biter; tutkulu, genç bir köylü olan Rustan, kendisini suç işlemeye sürükleyecek serüvenleri yalnızca düşlemekle yetinir ve dünyevi arzuların boşluğunu görüp, sonunda bu düşlerden sıyrılır. Grillparzer'in tek komedisi olan *Weh dem, der lügt!*'ün (1838; *Yalan Söyleyenin Vay Haline*, 1958) halk tarafından beğenilmemesine, konunun bir güldürü için fazla incelikli ve ciddi olması yol açmıştır. Oyunun kahramanı, herkes onun yalan söylediğini düşünürken, doğruyu söylediği için başarılı olur.

1840'lardan sonra Grillparzer oyun yazmayı bıraktığı gibi, başka türde de pek az yazdı. Bu dönemde, biraz gecikmeyle de olsa, birbirini izleyen unvanlarla onurlandırıldı. 1861'de Soylular Meclisi'ne (*Herrenhaus*) seçildi; 80. doğum günü, ulusal törenlerle kutlandı. 1872'deki ölümü herkesi yasa boğdu. Notları arasında, bitmiş görünen üç trajedi bulundu. Bunlardan bir İspanyol temasına dayanan *Die Jüdin von Toledo* (Toledolu Yahudi Kız) kralın, genç Yahudi kızına duyduğu trajik kara sevdayı anlatıyordu. Başarıyla sahnelenebilmesi için gerekli yapıdan yoksun olmakla birlikte çok etkileyici bir tarihsel trajedi olan *Ein Bruderzwist in Habsburg* (Habsburg'da Bir Kardeş Kavgası), İmparator II. Rudolf'un çarpıcı bir portresini çiziyordu. Oyunların üçüncüsü *Libussa*'ydı. Grillparzer, en olgun düşüncelerini yansıttığı bu oyunda insanoğlunun, uygarlığın akılcı evresinin ötesindeki gelişimini öngörmeye çalışıyordu.

İspanyol tiyatrosu üzerine eleştirel incelemeleri ve ölümünden sonra yayımlanan bir otobiyografisi dışında, Grillparzer'ın en güzel düzyazı yapıtı *Der arme Spielmann*'dır (1848; *Fakir Çalgıcı*, 1946, 1966). Bu yapıtta, yaşamdaki başarısızlıkları neşesini hiç yitirmeden, olduğu gibi kabul eden ve başkalarına yardım etme çabaları yüzünden ölen, yoksul bir müzikçinin öyküsünü anlatır.

Grillparzer tiyatro yapıtını yalnızca bir şiir yaratma aracı olarak almamış, sahnelemeye uygun olmasına da özen göstermiştir. Oyunlarına halk komedisinden öğeler ve mizah katmış, konuşma dili üslubunu getirmiş, Goethe ve Schiller gibi kendinden önceki yazarların tersine kültürlü biri ile eğitimsiz birinin konuşması arasında farklılık yaratmıştır. Oyunlarının odağını oluşturan dramatik çatışmayı, çoğunlukla kendi kişisel sorunlarından kaynaklansa da, nesnel bir biçimde yansıtmıştır. Grillparzer'ın yeğlediği çözüm, kabulden çok reddetmektir

Metternich rejiminin getirdiği sansür ve baskılardan büyük ölçüde etkilenmekle birlikte, mutsuzluğunun kaynağı, büyük olasılıkla temelde kendi kişisel sorunlarını çözemeyişinde yatmaktadır.

Grimaldi AİLESİ. Cenova'nın önde gelen ailelerinden biri. Papa yanlısı Guelfo Partisi'ndeki etkinliğiyle ünlüdür. Plantagenet hanedanından gelen ve 15. yüzyılda Monako'da egemenlik kuran Napoli krallarını da desteklemişlerdir.

Ailenin kökeni, 12. yüzyılda yaşayan ve birkaç kez Cenova konsülü olan Grimaldo'ya dayanır. Grimaldiler, bir başka önemli aile olan Fieschilerle birlikte, papalık ile imparatorluk arasındaki mücadelelerde Guelfo Partisi'ne önderlik ettiler. İki aile o sırada Napoli kralı olan Carlo (Anjou'lu) ile ittifak kurdu. 1297'de Grimaldiler Monako'da egemenlik kurarak burayı Cenovalı Ghibellinolara karşı bir üs olarak kullandılar. Ama sonraki yüzyıl boyunca, bütün İtalya'yı kaplayan çalkantılı siyaset ve savaşlar döneminde, kentin denetimini birçok kez yitirip yeniden ele geçirdiler.

Grimaldiler 1339-1528 arasında Cenova yönetimine birçok amiral ve büyükelçi yetiştirdiler; bu arada Monako ile bağlantılarını da kesintili olarak sürdürdüler. 1395'te Giovanni ve Luigi Grimaldi Cenova'daki iç çekişmelerden yararlanarak Monako'yu ele geçirdilerse de, kenti kısa süre sonra Fransızlara kaptırdılar. 1419'da ailenin bir kolu Monako'yu kesin olarak ele geçirmeyi başardı. Bununla birlikte 1659'a değin Grimaldi ailesi üyeleri prens unvanını almadı. Fransız devrimi sırasında Grimaldi ailesinin mülklerine el kondu ve Monako Fransa'ya katıldı. Aile 1814'teki I. Paris Antlaşması ile prensliği yeniden ele geçirdi. Grimaldi prensleri arasında, 1911'de Monako'ya bir anayasa getiren I. Albert (1848-1922) göze çarpar. Tutkulu bir okyanusbilimci olan Albert, Monako Okyanusbilim Müzesi'ni ve Paris'teki Okyanusbilim Enstitüsü'nü kurdu. Albert'ın torununun oğlu III. Rainier 1949'da prens oldu ve 1956'da ABD'li sinema oyuncusu Grace Kelly ile evlendi.

Ailenin öbür kolları Cenova'nın en varlıklı ve en kalabalık ailelerinden biri olarak kentte kaldılar. "Aristokratik cumhuriyet" (1528-1797) döneminde Grimaldi ailesinden altı kişi dük oldu; öbürleriyse senatör, diplomat ve piskopos olarak görev yaptılar.

Grimaldi, Joseph (d. 18 Aralık 1778, Londra - ö. 31 Mayıs 1837, Londra, İngiltere), İngiliz palyaço ve pantomim sanatçısı.

Sahne sanatçıları yetiştirmiş bir ailenin oğluydu. İlk kez iki yaşındayken Sadler's Wells Tiyatrosu'nda dansçı olarak sahneye çıktı. Yıllarca, birinden çıkıp ötekine yetişerek her gece iki tiyatroda birden çalıştı. 1806'da Covent Garden Tiyatrosu'na girdi. Orada sahnelediği *Harlequin and Mother Goose* (Arlecchino ve Kaz Ana) adlı pantomimle en büyük başarısını elde etti. Bu oyunda hilekârlıkla budalalık, suçlulukla safdillik özelliklerine bir arada sahip yeni bir palyaço tipi yaratmıştı. Bu tipi zamanla birçok İngiliz palyaçosu da benimsedi.

Grimaldi 1816'da Sadler's Wells Tiyatrosu ile ilişkisini kestiyse de, iki yıl sonra bu tiyatronun bir bölüm hissesini satın aldı. 1822'de sağlığı bozulmaya başladı ve Covent Garden'la olan anlaşmasının koşullarını yerine getiremeyecek duruma düştü. 1825'te Sadler's Wells'in yönetici yardımcılığına getirildi. Sahnedeki son gösterisini 1828'de yaptı. Komedi gücüyle döneminde rakipsiz kabul edilen Grimaldi, çok yönlülüğü ve büyük yeteneğiyle etkisi günümüze değin uzanan bir sanatçı olmuştur. Joseph'ın kısaltması olan Joey adı, "palyaço" anlamında kullanılmış ve İngilizceye yerleşmiştir.

Grimké, Sarah (Moore) ve Angelina (Emily) (sırasıyla, d. 26 Kasım 1792, Charleston, Güney Carolina - ö. 23 Aralık 1873, Hyde Park, Massachusetts, ABD; d. 20 Şubat 1805, Charleston - ö. 26 Ekim 1879, Hyde Park, Massachusetts, ABD), ABD'li kölelik karşıtı savaşçılar ve kadın hakları savunucuları.

Babalarının köle sahibi aristokrat bir yargıç olmasına karşın, çocukluklarında başlayan kölelik karşıtı düşünceleri 20 yaşlarında Philadelphia'daki Dostlar Derneği'ne (Quaker'lar) katılmalarıyla daha da güçlendi. Ardından Kuzey'e giderek kölelik karşıtı harekette etkin biçimde yer aldılar. Angelina, 1835'te Köleliğin Kaldırılması Akımı'nın önderi William Lloyd Garrison'a hareketi onayladığını belirten bir mektup yazdı. Bu mektubunun *The Liberator*'da yayımlanmasından bir yıl sonra, "An Appeal to the Christian Women of the South" (Güney'in Hıristiyan Kadınlarına Çağrı) başlıklı ateşli bir broşürle Güneyli kadınları baskıcı kölelik kurumunun yıkılmasına katkıda bulunmak üzere ahlaki ikna güçlerini kullanmaya çağırdı. Sarah da birkaç ay sonra "An Epistle to the Clergy of the Southern States" (Güney Eyaletlerinin Ruhban Sınıfına Bir Mektup) başlıklı broşürle benzer bir çağrıda bulundu. Bu dokunaklı çağrılar özgür eyaletlerdeki kölelik karşıtı çevrelerde hoşnutlukla karşılandı. Güney Carolina yetkilileri ise broşürlerin kopyalarını yakarak ve yazarlarını Güney Carolina'ya dönmeleri halinde tutuklamakla tehdit ederek tepkilerini ortaya koydular. Bu arada kölelerini serbest bırakan Grimké kardeşler, annelerini aile mülklerini köleler arasında paylaştırmaya ikna ettiler. Angelina'nın Philadelphia'da evlerde küçük kadın gruplarıyla yaptığı söyleşilerin ardından, Grimké kardeşler 1836'da New York'a giderek kiliselerde ve toplantı salonlarında daha büyük topluluklar önünde konuşmaya başladılar. New England'da kadın ve erkeklerin yer aldığı topluluklar önünde konuşmaları, Massachusetts Kongregasyon Papazları Genel Kurultayı'ndan kadın vaizleri ve reformcuları kınayan bir mektup almalarına yol açtı. Bu tür tepkiler Grimké kardeşleri aynı zamanda kadın hakları hareketinin öncüsü durumuna getirdi ve bu hareketin kölelik karşıtı hareketle birleşmesinde önemli rol oynadı.

Angelina, 1838'de Köleliğin Kaldırılması Akımı'nın önde gelen adlarından Theodore Dwight Weld'le evlendi. Kısa bir süre sonra sağlığının bozulması nedeniyle toplantılarda konuşmayı bırakmak zorunda kaldı. Sarah da onu izledi. New Jersey'deki liberal okullarda yöneticilik yapan Weld'e yardım eden iki kardeş, daha sonra Massachusetts'e giderek Köleliğin Kaldırılması Akımı'nı ve kadın hakları hareketini desteklemeyi orada sürdürdüler.

Grimm (Baronu), Friedrich Melchior (d. 26 Eylül 1723, Ratisbon - ö. 19 Aralık 1807, Gotha, Saksonya-Gotha), Alman asıllı eleştirmen. 18. yüzyıl Fransız kültürünün Avrupa'ya yayılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Leipzig'de öğrenim gördükten sonra güçlü Schönberg ailesinin hizmetine girdi. 1748'de ailenin ikinci oğluna eşlik ederek Paris'e gitti. Daha sonraki yıllarda Saksonya-Gotha prensinin, Friesen kontunun ve Orléans dükünün hizmetinde bulundu. Jean-Jacques Rousseau'yla yakınlığı sayesinde Paris'teki ilerici edebiyat ve felsefe çevrelerine girdi. Denis Diderot'yla yakın bir dostluk kurdu (onun çıkardığı ansiklopedide lirik şiir konusunda bir madde yazdı). Paris'teki edebiyat çevresinin koruyucusu yazar Madame d'Epinay'nin de sevgilisiydi. Toplumsal konumu ve soylularla ilişkileri sayesinde, Fransa'daki kültürel olayları yakından izlemek isteyen yabancı krallar ve soylulara yönelik bir bülten çıkardı ve bu bültende yazdı. 15 Mayıs 1753'te 15 günlük olarak yayımlanmaya başlayan bülten, abonelere diplomatik yollardan gönderiliyordu. Bültenin çıkmış sayıları 1812'de *Correspondance littéraire* (Edebiyat Yazışmaları) adlı kitapta toplandı. Sağlam bir eleştiri anlayışını yansıtan yapıt, o dönemin çeşitli yönlerine ilişkin bilgiler içeren değerli bir toplumsal belge niteliğindedir.

Grimm'in başarıları ve kazandığı saygınlık Fransız Devrimi'yle sona erdi. Para sıkıntısına düştü, yaşama küstü ve yalnızca Rus çariçesi II. Yekaterina'nın bağladığı maaşla geçinmek zorunda kaldı; Gotha'ya çekildi ve orada öldü.

Grimm, Hans (Emil Wilhelm) (d. 22 Mart 1875, Wiesbaden - ö. 27 Eylül 1959, Lippoldsberg, Almanya), pangermen akımını dile getiren yapıtlarıyla, Hitler'in milliyetçi ve yayılmacı politikalarının benimsendiği düşünce ortamının hazırlanmasına yardımcı olan yazar.

Münih ve Lozan'da öğrenim gördü; İngiltere'de ticaret stajı yaptı ve 1901-10 arasında Güney Afrika Kap Kolonisi'nde tüccar olarak bulundu. Güney Afrika yaşantılarına yer verdiği edebiyat çalışmalarından ilki 1913'te yayımlanan *Südafrikanische Novellen*'di (Güney Afrika Öyküleri). *Volk ohne Raum* (1926; Yurtsuz Ulus) adlı romanında, Güney Afrika'nın geniş alanlarıyla Almanya'nın Avrupa içindeki sıkışık konumunu karşılaştırdı ve Güneybatı Afrika'daki Alman göçmenlerin Güney Afrika Savaşı'na (1899-1902) girişlerini ve Versailles Antlaşması'nın (1783) maddelerine karşın topraklarını vermemek konusundaki kararlılıklarını ele aldı. Yapıtlarını eski İzlanda sagalarından etkilenerek oluşturduğu bir üslupla yazdı.

Grimm, Jacob Ludwig Carl ve Wilhelm Carl, GRIMM KARDEŞLER olarak da bilinirler (sırasıyla, d. 4 Ocak 1785, Hanau, Hessen-Kassel - ö. 20 Eylül 1863, Berlin; d. 24 Şubat 1786, Hanau - ö. 16 Aralık 1859, Berlin), halk şarkıları ve halk masalları derlemeleriyle tanınan Alman kardeşler.

Jacob (sağda) ve Wilhelm Grimm, Elisabeth Jerichau-Baumann'ın yağlıboya çalışması, 1855; Ulusal Galeri, Berlin
Staatliche Museen zu Berlin

Özellikle *Kinder-und Hausmärchen* (1812-22, 5 cilt; Çocuk ve Ev Masalları) adlı yapıtlarıyla halkbilimin doğuşunu hazırlamışlardır. Jacob Grimm, tarihsel dilbilim ve Germen dilbilgisi alanlarında da önemli çalışmalar yapmıştır.

Gençlik yılları ve Kassel dönemi. Jacob Ludwig Carl Grimm ve Wilhelm Carl Grimm, biri kız altı kardeşin en buyukleriydi. Hukukçu olan babaları 1796'da ölünce, aile geçim sıkıntısı içine düştü. 1808'de anneleri de ölünce, 23 yaşındaki Jacob kardeşlerine bakmak zorunda kaldı. Jacob ve Wilhelm liseyi Kassel'de bitirdikten sonra, babalarının izinden gidip memur olmak amacıyla Marburg Üniversitesi'nde hukuk okudular (1802-06). Marburg'da tanıştıkları yazar Clemens Brentano'nun etkisiyle ikisi de halk şiirine ilgi duymaya başladı. Tarihsel hukuk okulunun kurucularından Friedrich Karl von Savigny'den, sonraki çalışmalarının temelini oluşturan eski kültürü araştırma yöntemini öğrendiler. Düşünür Johann Gottfried Herder de halk şiiri üzerine düşünceleriyle Grimm Kardeşler'i etkileyenler arasındaydı. Gene de Grimm Kardeşler, temelde kendi ilkeleri doğrultusunda yapıtlar verdiler. Jacob, Savigny'yle birlikte 1805'te Paris'e giderek ortaçağ hukuk yazmaları üzerine araştırma yaptı. Kassel'e dönünce Savaş Bakanlığı'na memur adayı olarak girdi. Wilhelm sağlık nedeniyle 1814'e değin düzenli bir işte çalışmadı. 1806'da Fransızların Almanya'ya girmesinden sonra Jacob Vestfalya kralı Jérôme'un özel kütüphanecisi (1808), ertesi yıl da aynı zamanda Devlet Konseyi'nde denetçi oldu. Napoléon'un yenilgisinden sonra, 1813'te Hessen'de devlet hizmetine girdi. Dışişleri görevlisi olarak, Fransızların Hessen ve Prusya'dan birlikte götürdükleri değerli kitap ve resimleri geri almak üzere iki kez Paris'e gittiği (1814-15) gibi, Viyana Kongresi'ne de katıldı (Eylül 1814-Haziran 1815). Wilhelm ise bu arada Kassel elektörünün kütüphanecisi olmuştu (1814). İki yıl sonra Jacob da orada çalışmaya başladı. İki kardeş, edebiyat araştırmaları yapabilmek amacıyla artık hukukçuluktan vazgeçmişlerdi. Bundan sonraki yıllarda az bir gelirle, ama sürekli çalışarak yaşam boyu sürdürecekleri araştırmalarının temelini attılar. Dönemin toplumsal ve siyasal değişimleri, düşüncelerinin gelişmesinde önemli bir rol oynadı. 18. ve 19. yüzyıllarda moda olan romantizmle hiçbir ortak yanları yoktu; daha çok gerçekçiliğe yakındılar. Uzak geçmişi araştırdılar ve eski çağların, yaşadıkları dönemdeki bütün toplumsal kurumların temeli olduğu sonucuna vardılar. Ama bu temeli koruma çabaları, geçmişe dönmek istedikleri anlamına gelmiyordu. Grimm Kardeşler başından beri araştırma konularını yalnız kendi ülkeleriyle sınırlamayarak, İskandinav, İspanyol, Hollanda, İrlanda, İskoç, İngiliz, Sırp ve Fin edebi geleneklerini de incelediler.

Önce, 1805'te önemli bir halk şarkıları derlemesi hazırlayan dostları, Achim von Arnim ve Clemens Brentano için şarkı ve masallar topladılar. Bazı eleştiri yazılarında, halk edebiyatıyla başka yazı türleri arasındaki temel ayrılıkları incelediler. Onlara göre, insanlığın ölümsüz sevinçlerini, acılarını, umut ve korkularını dile getiren halk şiiri, tek gerçek şiirdi.

Arnim'in yüreklendirmesiyle, topladıkları masalları *Kinder-und Hausmärchen* adıyla yayımladılar. Kitabın başlığından da anlaşıldığı gibi bu masallar hem çocuklara, hem de büyüklere yönelikti. Romantiklerin şiirsel masallarındaki aşırılıklarla dolu imgelemin tersine, çoğu sözlü kaynaklara dayanan bu derlemedeki 200 masal, yüzyıllar boyunca oluşmuş halk ruhunu, imgelem ve inançlarını dile getirmek ya da masal anlatıcısının dünyasını ve anlatma yöntemini, kendine özgü niteliklerini koruyarak yazıya dökmek amacındaydı. Wilhelm Grimm'in büyük ustalığı, bu masalları, halk kültüründen aldıkları özellikleri bozmadan okunabilir kılmıştı. Sonuç üç açıdan önemliydi: Derleme, Almanya'da ve daha sonra bütün dünyada büyük ilgi gördü, yaklaşık 70 dile çevrildi; halk masallarının derlenmesinde, bütün dünyada bugün de geçerli olan bir örnek oluşturdu; Grimm Kardeşler'in masallara ekledikleri notlar, öteki araştırmalarla birlikte, halk anlatılarının incelenmesi ve halkbilim için bir temel sağladı. Yapıt, günümüzde de ilk bilimsel halk masalları derlemesi sayılmaktadır.

Kinder-und Hausmärchen'i, Almanya'nın tarihsel ve yerel efsanelerinden oluşan *Deutsche Sagen* (1816-18, 2 cilt; Alman Destanları) adlı derleme izledi. Yapıt geniş bir okur kitlesi bulmamasına karşın, edebiyat ve halk masalları çalışmaları üzerinde etkili oldu. 1826'da Grimm Kardeşler, Thomas Crofton Croker'ın *Fairy Legends and Traditions of the South of Ireland* (Güney İrlanda Peri Masalları ve Gelenekleri) adlı yapıtını Almancaya çevirdiler; yapıta peri masallarıyla ilgili uzun bir önsöz yazdılar. Ayrıca eski edebiyatın yazılı belgeleriyle de ilgilenen kardeşler, Germen dilleri ve başka dillerdeki eski metinlerin yeni basımlarını yaptılar. Wilhelm Grimm, 6-16. yüzyıllardaki edebiyat ve sanat yapıtlarında sözü edilen kahramanlık efsanelerinin konularını ve bu efsanelerde geçen adları *Die deutsche Heldensage*'de (Alman Kahramanlık Destanı) ele aldı; ayrıca destan üzerine denemeleriyle de bu alana önemli katkılarda bulundu.

Grimm Kardeşler bu konularda 20 yıl (1806-26) birlikte çalıştılar. Jacob ayrıca filolojiyle de ilgilendi ve *Deutsche Grammatik* (1819-37, 4 cilt; Almanca Dilbilgisi) adlı kapsamlı bir çalışma ortaya koydu. Yalnızca Almancayı değil, bütün Germen dillerini kapsayan yapıt, bu öbekteki dillerin tarihsel gelişimini inceleyen ilk çalışmaydı. Jacob bu yapıtıyla çeşitli dillerdeki ses değişiminin (ünlü ve ünsüz) doğal yasalarını göstererek, dillerle anlam gelişimi arasındaki ilişkileri inceleyen bilimsel bir etimoloji yönteminin temelini attı. Daha önce Danimarkalı filolog Rasmus Kristian Rask'ın tanımladığı bulguları doğrular biçimde, aynı kökenden gelen dillerde ünsüzler arasındaki kurallı benzerlikleri açıklayan Grimm yasasını(*) ortaya koydu. Çağdaş dilbilimi, özellikle de Germen, Roman ve Slav dillerindeki araştırmaları büyük ölçüde etkileyen Jacob'un dilbilgisi alanındaki çalışmaları geçerliliğini ve değerini bugüne değin korudu. 1824'te Jacob, arkadaşı Vuk Stefanović Karadžić'in yazdığı bir Sırp dilbilgisi kitabını Almancaya çevirdi; ayrıca yapıta, Slav dilleri ve edebiyatı üzerine kapsamlı bir önsöz yazdı.

Jacob Grimm, eski hukuk uygulamaları ve inançlarıyla ilgili sistematik kaynaklar veren *Deutsche Rechtsaltertümer*'le (1828; Eski Alman Hukuk Metinleri) araştırmalarını Germen halk kültürünü de içine alacak biçimde genişletti. Fransa, Hollanda, Rusya ve Güney Slav ülkelerinde benzeri yayınlar yapılmasına yol açan yapıt, bugüne değin bu alandaki en önemli kaynak olma özelliğini korudu.

Göttingen dönemi. Kassel'deki sakin çalışma dönemi, Hessen-Kassel elektörünün büyük bir olasılıkla siyasal nedenlere dayanan olumsuz tutumu yüzünden 1829'da sona erdi. Görevlerinde yükselmeleri engellenen Grimm Kardeşler, Göttingen Üniversitesi'ne kütüphaneci ve profesor olarak atandılar. Jacob'un burada yazdığı *Deutsche Mythologie* (Alman Mitolojisi) çok etkili oldu. Şiir, masal ve halk kulturunun başka öğelerine dayanarak Germen halkının Hıristiyanlık öncesi inanç ve boşinançlarını inceleyen Jacob, bunların klasik mitoloji ve Hıristiyanlıkla olan karşıtlığını ortaya koydu. Bütün Avrupa'da Jacob'un izinden giderek benzer araştırmalar yapanlar olduysa da, bunların çoğu ileri sürdükleri görüşlerde Jacob kadar titiz değillerdi. Wilhelm de aynı dönemde, Alman şair Freidank'ın epigramlarının yetkin bir basımını yayımladı. Ama Grimm Kardeşler'in çalışmaları, burada da bazı olaylar yüzünden bölündü. Cumberland dükü Hannover kralı olduktan sonra 1833 Anayasası'nı fazla liberal bularak yürürlükten kaldırdı. Bu olaydan iki hafta sonra, aralarında Grimm Kardeşler'in de bulunduğu yedi profesor, krala bir protesto yazısı gondererek eski anayasaya bağlılıklarını bildirdiler. Göttinger Sieben (Göttingen Yedilisi) diye anılan bu profesörlerin hepsi görevden alındı, Jacob'la birlikte iki tanesinin de Hannover Krallığı'nı hemen terk etmesi istendi. Kassel'de geçirdikleri üç yıllık sürgün sırasında Almanya içindeki ve dışındaki (Hamburg, Marburg, Rostock, Weimar, Belçika, Fransa, Hollanda, İsviçre) çeşitli kurumlardan Grimm Kardeşler'e kendileriyle çalışma önerisi geldi.

Berlin dönemi. 1840'ta Prusya kralı IV. Friedrich Wilhelm'in çağrısı üzerine Berlin'e giden Grimm Kardeşler, Bilimler Akademisi'ne üye olarak üniversitede ders verdiler. Burada en iddialı yapıtları *Deutsches Wörterbuch* (1852-1960; Almanca Sözlük) üzerinde çalışmaya başladılar. Bu kapsamlı sözlük, Almanca yazan ve konuşanlara yol göstermenin yanı sıra, bilimsel bir kaynak yapıt olmayı da amaçlıyordu. Yapıtta, Luther'den Goethe'ye değin edebiyatta 300 yıl boyunca geçen bütün Almanca sözcükler, tarihsel değişimleri, kökenleri ve anlamsal gelişmeleri içinde verilmiş, günlük dildeki ve özel alanlardaki kullanımları atasözleri ve deyimlerle gösterilmişti. Grimm Kardeşler'in Göttingen Üniversitesi'nden çıkarıldıktan sonra bir gelir kaynağı sağlamak için 1838'de başladıkları bu yapıt, ancak birkaç kuşaktan araştırmacının katkılarıyla tamamlanabildi. (Wilhelm öldüğünde sözlük D harfinde, Jacob öldüğünde F harfindeydi.) Sözlük İngiltere, Fransa, Hollanda, İsveç ve İsviçre gibi ülkelerdeki benzer çalışmalara da örnek oldu. Jacob, filoloji alanındaki çalışmalarını sürdürerek *Geschichte der deutschen Sprache* (1848, 2 cilt; Alman Dili Tarihi) adlı yapıtında, tarihsel dil incelemeleriyle eskiçağ tarihi incelemelerini birleştirmeye çalıştı. Bu yapıt, adlar, lehçeler, yazı ve yazım kuralları gibi konulardaki araştırmalara da ivme kazandırdı (örn. Jacob, Latin harfleri kullanmış ve Almancada cins adların ilk harfinin uygulanagelenin tersine, küçük yazılmasını savunmuştu).

Grimm Kardeşler, saygı görerek ve parasal güçlük çekmeden yaklaşık 20 yıl Prusya'nın başkentinde yaşadılar. Bu dönemdeki deneme, önsöz, inceleme ve ders notları *Kleinere Schriften* (Kısa Yazılar) adıyla yayımlandı. (Jacob'un *Kleinere Schriften*'i sekiz cilt olarak 1864-90 arasında, Wilhelm'in aynı adı taşıyan yapıtı ise dört cilt olarak 1881-87 arasında basıldı.) Jacob ve Wilhelm Grimm, Berlin'de 1848-49 Devrimi'ne tanık oldular ve bunu izleyen yıllardaki siyasal mücadelede etkin rol aldılar. Ülkelerine olan duygusal bağlarına karşın, dar anlamda milliyetçi değillerdi. Kendi

ülkelerinden ya da başka ülkelerden çeşitli kişilerle, siyasal yönü de olabilen dostluklar kurdular. Bunlar arasında Savigny ve Eichhorn gibi hukukçular, F. C. Dahlmann, G. G. Gervinus ve Jules Michelet gibi tarihçiler ve Karl Lachmann, John Mitchell Kemble, Jan Frans Willems, Vuk Karadžić ve Pavel Josef Šafařík gibi filologlar vardı.

Grimm Kardeşler'in derlediği masallardan birçoğu Türkçede yayımlanmıştır. Bunlar arasında *Masallar* (1943-44, 2 cilt) ve *Grimm Masalları* (1989-90, 4 cilt) gibi toplu basımlarla *Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler, Hansel ve Gretel, Parmak Çocuk, Rapunzel, Külkedisi, Çizmeli Kedi, Uyuyan Güzel* ve *Kırmızı Başlıklı Kız* gibi masallar sayılabilir.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI Ortak yapıtlar *Altdeutsche Wälder* (1813-16, 3 cilt; Eski Alman Ormanları). Jacob'un yapıtları. *Über den altdeutschen Meistergesang* (1811, Eski Alman Şarkıları Üzerine), *Reinhart Fuchs* (1834; Tilki Reinhart). Wilhelm'ın yapıtları. *Altdänische Heldenlieder, Balladen und Märchen* (1811, Eski Danimarka Kahramanlık Şarkıları, Baladları ve Masalları). *Über deutsche Runen* (1821, Alman Runik Harfleri Üzerine), *Gräve Ruodolf* (1828), *Vridankes Bescheidenheit* (1834; Vridank'ın Alçakgönüllülüğü).

Grimm yasası, Jacob Grimm'in *Deutsche Grammatik* (1819-37; Almanca Dilbilgisi) adlı kitabında ortaya koyduğu, Hint-Avrupa dillerindeki kurallı benzerlikleri açıklayan yasa. Germen dilleriyle Avrupa'da ve Asya'nın batısında konuşulan öteki Hint-Avrupa dilleri arasında önemli bağlılaşımların (korelasyon) olduğunu ortaya koyan Grimm yasası, Danimarkalı filolog Rasmus Kristian Rask'ın 1814 gibi erken bir tarihte tanımladığı bulgularla da uyum halindedir. Dildeki ses değişiminin eskiden sanıldığı gibi yalnızca bazı sözcükleri etkileyen rasgele bir süreç değil, kurallı bir olgu olduğu ilkesini açıkça göstermesi açısından da, tarihsel dilbilimde önemli bir yeri vardır.

Grimm, temel olarak dokuz ünsüzün değişime uğradığı iki ünsüz değişimi döneminden söz eder. Bunlardan, Hıristiyanlık döneminden birkaç yüzyıl önce gerçekleşmiş olabilecek birinci değişim, Hint-Avrupa dillerindeki ünsüzleri etkilemiştir. İngilizce, Felemenkçe, öteki Aşağı Alman dilleri ve Eski İzlanda dilinde bu değişimin izleri görülür. Yaklaşık 6. yüzyılda gerçekleşen ve etki alanı birincisinden daha dar olan ikinci değişim Germen dillerindeki ünsüzleri etkilemiştir. Eski Yüksek Almanca ile ondan türeyen Orta Yüksek Almanca ve Modern Yüksek Almanca'nın (standart Almanca) ünsüz sistemleri bu değişimin sonucunda oluşmuştur. Grimm yasasına göre eski *p, t, k* titreşimsizleri İngilizcedeki *f, th, h* titreşimsizlerine ve Eski Yüksek Almancadaki *f, d, h* seslerine dönüşmüştür. Yunanca *pod-*, İngilizce *fod* ve Eski Yüksek Almanca *fuo* sözcüklerinin ilk ünsüzleri arasında görülen türden ses benzerlikleri, bu değişimin sonucunda oluşmuştur. Gene bu yasaya göre eski *b, d, g* titreşimlileri İngilizcedeki *p, t, k* titreşimsizlerine ve Eski Yüksek Almancadaki *f, ts, kh* sızıcılarına dönüşmüştür. Latince *duo*, İngilizce *two* ve Modern Almanca *zwei* ("tsvai" olarak söylenir) sözcükleri arasındaki ses benzerliği ise bu değişimin ürünüdür. Grimm yasası ayrıca eski *bh, dh, gh* titreşimlilerinin İngilizcedeki *b, d, g* titreşimlilerine ve Eski Yüksek Almancadaki *p, t, k* seslerine dönüştüğünü ortaya koyar. Sanskrit dilindeki *bharati* ve İngilizce *bear* sözcükleriyle Eski Yüksek Almancanın Yukarı Almanca lehçelerindeki *kl-peran* (sonradan standart Almancada *gebären*) sözcükleri arasındaki ses benzerlikleri bu değişime örnek gösterilebilir. Eski Yüksek Almanca örnekler, İngilizcede görülen birinci değişimden başka ikinci değişimi de gösterir.

Grimmelshausen, Hans Jacob Christoph von, JAKOB CHRISTOFFEL olarak da yazılır (d. 1621/22, Gelnhausen, Frankfurt am Main yakınları - ö. 17 Ağustos 1676, Renchen, Strassburg), Alman edebiyatının başyapıtlarından biri sayılan *Simplicissimus* dizisinin yazarı. Otobiyografik öğeler de taşıyan yergisel niteliklı bu yapıt, Otuz Yıl Savaşları'nın (1618-48) eşsiz bir toplumsal portresini verir.

Soylu aileden bir hancının oğlu olduğu sanılan Grimmelshausen, küçük yaşta yetim kaldı. Hessen ve Hırvat birlikleri tarafından kaçırılıp Otuz Yıl Savaşları'na sokulduğunda henüz çocuktu. Silahşör olarak savaştı, imparatorluk ordusuna katıldı ve 1639'da Offenburg komutanı Reinhard von Schauenburg'un yardımcısı oldu.

Savaştan sonra Schauenburg ailesinin yanına kâhya olarak girdi. Köylülerden vergi topladı, borcunu ödemeyenleri mahkemeye verdi, Schauenburg hanlarından birini çalıştırdı. Ayrıca gelirini artırmak için at satıcılığı yaptı. Schauenburg ailesinin parasıyla toprak satın aldığı anlaşılınca, 1660'ta kâhyalıktan ayrılmak zorunda kaldı. Daha sonra Strassburglu zengin bir doktor ve sanatsever olan Johannes Rüffen'in yanında kâhyalık, Gaisbach'ta hancılık yaptı.

Yazı yazmaya askerlik yıllarında başlayan Grimmelshausen, 1658 ve 1660'ta çıkan iki önemsız yergisinin ardından 1669'da tam adı *Der abentheuerliche Simplicissimus Teutsch* (Serüvenci Simplicissimus) olan dizinin ilk bölümünü yayımladı. Ama imza olarak kullandığı HJCVG harfleri kendisini yalnızca yayımcı olarak tanıttığı için, Grimmelshausen'in yazarlığı 1837'ye değin ortaya çıkmadı.

16. yüzyıl İspanyol pikaresk romanı biçiminde yazılmış olan *Simplicissimus* nüfus azalması, yoksulluk, korku ve boşinançlar nedeniyle paramparça olmuş Almanya'da yaşayan bir insanın gelişimini ele alır. Yapıtta gerçekçi ayrıntıların yanında mizah öğeleri de boldur. Köylülerin domuz gibi şişte kızartıldığı vahşet dolu sahnelerin, yaşanmış olaylara dayandığı sanılmaktadır.

Grimmelshausen'in *Simplicissimus* dizisindeki *Die Lanstörtzerin Courage* (1669; Gezgin Courage) Bertolt Brecht'e *Mutter Courage und ihre Kinder* (*Cesaret Ana ve Çocukları*) adlı oyunu için esin vermiştir.

Grimmia, *Bryales* takımından, bütün dünyaya yayılmış yüzlerce türü içeren karayosunu cinsi. Türlerin çoğu kayaların ve taş duvarların üstünde, bazıları ise çatı üstlerinde ve akarsularda yaşar. *G. maritima* deniz kıyılarındaki kayalar üstünde 4 cm yüksekliğe kadar büyüyerek yastıksı bir görünüm alır. Çoğunluğu 1-3 cm uzunluğunda olan bu yosunların yaklaşık 2 mm uzunluğundaki mızraksı yapraklarından bazılarının ucunda beyaz bir tüy bulunur.

Grimond, Jo, asıl adı JOSEPH GRIMOND (d. 29 Temmuz 1913, St. Andrews, Fife - ö. 24 Ekim 1993, Kirkwall, Orkney, İskoçya), İngiliz siyaset adamı. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde başkanlığını üstlendiği Liberal Parti'nin yeniden güçlenmesinde önemli rol oynamıştır.

Eton ve Oxford'da öğrenim gördü. 1937'de baroya kabul edildi. 1939-47 arasında Birleşik Krallık Kara Kuvvetleri'nde subay olarak görev yaptıktan sonra, tarihsel yapıların korunması amacıyla kurulmuş bir örgüt olan İskoçya Ulusal Vakıf Kurumu'nun sekreterliğine getirildi. 1950'de Liberal Parti'den Avam Kamarası'na seçilmesinin hemen ardından milletvekillerinin parti disiplinine uymalarını sağlamakla görevli meclis üyesi (*whip*) oldu.

1956'da Liberal Parti'nin parlamento grup başkanlığına seçildikten sonra partinin yeniden etkin bir politika izlemesini sağlamak için çalışmaya başladı. Nasır'ın Süveyş Kanalını millileştirmesi üzerine İngiltere, Fransa ve İsrail'in 1957'de bölgeye askeri müdahalede bulunmasını şiddetle eleştirdi. İngiltere'nin bağımsız bir nükleer caydırıcılık politikası izlemesine karşı çıkan muhalefete öncülük etti. İngiltere'de Avrupa Ekonomik Topluluğu'na girmeyi ilk kez savunan (1955) Liberal Parti'nin bu politikasını geliştirmesi için yoğun çaba harcadı. Ayrıca sosyal refah ve eğitim harcamalarının artırılmasını, sanayide işçilerin kâra ortak olmasını savundu. İzlediği yenilikçi politikalar 1958'de yapılan bir ara seçimi kazanmasını, öbür ara seçimlerde de Liberallerin oylarının artmasını sağladı. Liberaller 1959 seçimlerinde yalnızca altı sandalye kazanmalarına karşın 1955'tekinin iki katından fazla oy aldılar. 1964'te dokuz seçim bölgesinde çoğunluğu elde ettiler ve ertesi yıl yapılan bir ara seçimi kazandılar.

Liberal Parti 1966'da Parlamento'ya 12 milletvekili sokmayı başardı. Ama Grimond oy oranındaki artışı yetersiz bularak Ocak 1967'de parti başkanlığından ayrıldı. 1976'da David Steel'in parti başkanı olarak Jeremy Thorpe'un yerini almasına değin geçen iki aylık sürede geçici olarak bu görevi üstlendi. *The Liberal Future* (1959; Liberal Gelecek), *The Liberal Challenge* (1963; Liberal Meydan Okuma) ve *The Common Welfare* (1978; Genel Refah) adlı kitapları olan Grimond'un otobiyografisi *Memoirs* (Anılar) adıyla 1979'da yayımlandı.

Grimthorpe, Edmund Beckett, 1. Baron, EDMUND BECKETT DENISON (1874'e değin), 5. BARONET SIR EDMUND BECKETT (1874-86) olarak da bilinir (d. 12 Mayıs 1816, Carlton Hall, Newark-upon-Trent yakınları, Nottinghamshire - ö. 29 Nisan 1905, St. Albans, Hertfordshire, İngiltere), Parlamento Binası'nın kulesindeki saatin son derece duyarlı regülatörünün tasarımını gerçekleştiren İngiliz avukat ve saat uzmanı.

Cambridge'deki Trinity College'da öğrenim gördü. 1841'de baroya girdi ve 40 yıl boyunca avukatlık yaptı. Hukuk bilgisinden çok, duruşmalardaki hırçın yıpratma taktikleri ve tartışma yeteneğiyle ün saldı ve büyük bir servet sahibi oldu. Avukatlığı sırasında ve daha sonra din, mimarlık ve bilim konularında sert tartışmalara girdi. Birkaç kamu binasının yapımına ve onarımına katkıda bulundu.

Yetenekli bir saat ustası olan Grimthorpe'un *Rudimentary Treatise on Clock and Watchmaking* (1850; Saat Yapımcılığı Üzerine Temel İnceleme) adlı yapıtının sekiz baskısı yapıldı. Grimthorpe 1851'de o sırada kraliyet astronomu olan Sir George Airy ve saat yapımcısı Edward John Dent ile birlikte Parlamento Binası'nın kulesi için yapılacak olan saatin tasarımını üstlendi ve yeni bir ağırlık eşapmanının yardımıyla saate büyük bir duyarlılık kazandırdı. Ayrıca Londra'daki St. Paul Katedrali saatinin ve 40'ı aşkın başka büyük saatin tasarımını gerçekleştirdi.

1874'te babasının yerine baronet olunca, Denison soyadını bıraktı. 1886'da baron oluncaya değin Sir Edmund Beckett adını, bu tarihten sonra da Lord Grimthorpe adını kullandı.

Grin, Aleksandr Stepanoviç, asıl adı ALEKSANDR STEPANOVİÇ GRİNEVSKİ (d. 23 Ağustos 1880, Slobodskoy, Kirov, Rus Çarlığı - ö. 8 Temmuz 1932, Stari Krım, SSCB), romantik serüven ve gizem öyküleriyle tanınan SSCB'li yazar.

Polonyalı bir sürgünün oğlu olan Grin, çocukluğunu, kuzeydeki bir taşra kentinde yoksulluk içinde geçirdi. On beş yaşında evden ayrılarak gittiği Odesa'da öykülerinde önemli bir öğe olan deniz sevgisi gelişti. Grin daha sonra çeşitli işlerde çalıştı; Rusya'nın Avrupa bölümünü ve Urallar'ı dolaştı. 1900'lerin başında Sosyalist Devrimci Parti'ye katıldı; hemen ardından tutuklanarak Sibirya'ya sürgüne gönderildi. Sürgünden dönüşünde kendisini yazmaya verdi.

Gezilerine ve yaşadığı serüvenlere dayanan öyküleri, Batılı yazarları çokça okuduğunu göstermektedir. Günlük yaşamın dışında, gizem ve serüven dolu garip fantastik öyküleri, Rus edebiyatının en egzotik yapıtları arasındadır. Sovyet eleştirmenler, öykülerin geçtiği düşsel, romantik ve ideal yere "Grin Ülkesi" adını vermişlerdir. Grin'in yapıtlarının alışılmışın dışında ve sınıflandırılamayacak nitelikte olması, sansürün gözünden kaçmasını sağladı. Ama 1920'lerin sonlarında bazı eleştirmenler öykülerin toplumsal önemi üzerinde durmaya başladılar. 1950'de Grin'in yapıtları toplum dışı, burjuva ve yoz olarak nitelendiyse de, Stalin'in ölümünden sonraki yumuşama döneminde yeniden değerlendirilerek yayımlanmaya başladı.

Grin, bugün alegorik ve simgesel öykü ve romanın ustası, derin bir insancıllığı ve ahlaki sorumluluğu yansıtan bir fantezi dünyasının yaratıcısı olarak kabul edilmektedir. En tanınmış yapıtları arasında *Blistayuşçiy mir* (1923; Parıldayan Dünya) ve *Doroga nikuda* (1930; Hiçbir Yere Gitmeyen Yol) adlı romanları; *Korabli v Lisse* (1918; Liss'teki Gemiler) ve *Serdtse pustini* (1923; Çölün Kalbi) adlı öyküleri vardır. *Aliye parusa* (1923; Al Yelkenler) adlı öyküsü bir Sovyet balesine ve filmine konu olmuş, 1930-31 yıllarında yazmaya başladığı anılarıysa ölümüyle yarım kalmıştır.

Grindelwald, İsviçre'nin ortagüney kesiminde, Bern kantonunda Alp köyü ve vadisi. Interlaken'in güneydoğusundaki Grindelwald köyü, Bern Alpleri'ndeki Grindelwald Vadisinin bir parçası olan Lütschen (Lütschine) Vadisinin yamaçlarına yayılmıştır. Grindelwald Vadisinin güneyini 3.050 m'yi aşan Wetterhorn, Mettenberg ve Eiger gibi doruklar kuşatır. Bu doruklar arasında ünlü Yukarı ve Aşağı Grindelwald buzulları uzanır. Kuzeyinde Faulhorn Sıradağları yükselen vadinin doğusunda Büyük Scheidegg Geçidi, güneybatısında da vadiyi Lauterbrunnen'den ayıran Küçük Scheidegg ve bir demiryolunun geçtiği Wengernalp yer alır. Eskiden çeşitli feodal beylere bağlı serflerin yazları otlak olarak kullandığı Grindelwald Vadisinin arazileri zamanla Interlaken'deki Augustinusçu papazların eline geçti. Bern'in 1528'de tarikatı kapatmasından sonra yöre sakinleri özgürlüklerini kazandılar.

Grindelwald Vadisi ve arkada Wetterhorn, İsviçre
Van Philips-Shostal / EB Inc

İsviçre'nin önde gelen yazlık ve kışlık sayfiye ve dağcılık merkezlerinden biri olan köy, 1.134 m uzunluğunda bir telesiyejle çıkılan First Tepesine (2.167 m) tırmanmak için başlangıç noktasıdır. Vadide zengin otlaklar ve meyve ağaçları vardır. Nüfus (1980) 3.555.

Gringore, Pierre, GRINGOIRE olarak da yazılır (d. y. 1475, Normandiya, Fransa - ö. y. 1538), Fransız tiyatro oyuncusu, yönetmeni ve oyun yazarı. Ünlü Les Enfants sans Souci(*) topluluğu için yazdığı yergili farslarıyla tanınmıştır. Kendisi de bir dönem topluluğun ileri gelenleri arasına girmiş ve "Ana Soyları" olmuştu. Bu dönemde XII. Louis'nin gözüne girmiş ve soyları rolünün sağladığı ayrıcalıktan yararlanarak kralın düşmanı Papa II. Julius'a sert çıkışlarda bulunmuştu. Gringore, I. François'nın tahta çıkmasından sonra, 1518'te Lorraine'e yerleşti.

Grinius, Kazys (d. 17 Aralık 1866, Salema, Marijampole yakınları, Litvanya, Rus Çarlığı - ö. 4 Haziran 1950, Chicago, ABD), Litvanyalı yurtsever ve devlet adamı. Rusya'dan bağımsızlığın kazanılması mücadelesinde etkin rol almış, liberal demokrasi döneminde başbakan (1920-22) ve cumhurbaşkanı (1926) olarak görev yapmıştır.

Moskova'da tıp öğrenimi gördü ve 1894'ten başlayarak çeşitli Litvanya kentlerinde hekimlik yaptı. Gizli çıkarılan yurtsever ve liberal yayın organı *Varpas*'a (1889-1905) makaleler yazdı. 1902'de Litvanya Demokrat (Liberal) Partisi'nin kurucuları arasında yer aldı. I. Dünya Savaşı'ndan önce Marijampole'daki evi Litvanyalı demokratların toplantı yeriydi. Bu yüzden Çarlık hükümetinin çeşitli baskılarıyla karşılaştı.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Litvanya Halkçı Köylü Partisi'nin önderi olarak Litvanya kurucu meclisine girdi. 8 Haziran 1920'de kurduğu hükümet 12 Haziran 1920'de SSCB ile barış antlaşması imzaladı. 1 Şubat 1922'de başbakanlıktan istifa etti. 7 Haziran 1926'da seçildiği cumhurbaşkanlığından 17 Aralık'ta bir darbeyle uzaklaştırıldıktan sonra, Kaunas'ta yeniden hekimliğe başladı.

Litvanya'nın Alman işgali altına girdiği 1941'de Almanların denetimindeki bir hükümete katılması yolundaki çağrıyı reddederek, Nazilerin Litvanyalı Yahudilere yaptığı baskıları cesaretle kınadı. 1944'teki Sovyet işgali üzerine Litvanya'dan Almanya'ya kaçtı, 1947'de de ABD'ye gitti.

Grinnell aksiyomu *bak.* rakibini eleme ilkesi

grinokit, kadmiyum sülfür (CdS) yapısında, fark edilir miktarda kadmiyum içeren tek mineral. Sfalerit ve öteki çinko minerallerinin üzerinde bir katman halinde bulunur. Heksagonal sistemde, sarı ya da portakal renkli kristaller oluşturur. En yaygın bulunduğu yerler, Çekoslovakya'da Přibam, Fransa'da Pierrefitte ve Missouri'de Joplin'dır. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için *bak.* sülfür mineralleri (tablo)

grip, ENFLUANZA olarak da bilinir, ateş, titreme, halsizlik, kaslarda ağrı, solunum yolları, baş ve karında çeşitli belirtilerle ortaya çıkan akut, bulaşıcı virus enfeksiyonu. Gribin etkeni olan miksovirüsler A, B ve C olarak üç gruba, A grubu da kendi içinde A0, A1 (eskiden A') ve A2 (eskiden Asya miksovirüsü) olarak üç alt gruba ayrılır. Bu virüsler çoğu kez benzer belirtilere yol açarsa da antijen yapıları tümüyle farklıdır; bu nedenle, bu tiplerden herhangi birinden ileri gelen enfeksiyon öbürlerine karşı bağışıklık kazandırmaz. Grip, dalgalar halinde bütün dünyaya yayılan salgınlar oluşturur; A tipi iki ya da üç yılda, B tipi dört ya da beş yılda bir ortaya çıkma eğilimindedir; Asya gribi olarak da bilinen A2 tipinin 1957'de Çin'de başladığı ve aynı yıl bütün dünyaya yayıldığı bilinmektedir.

Grip, her yaşta görülen ve özellikle kış aylarında ortaya çıkan bir hastalıktır. İnsandan insana aksırık ve öksürükle havaya yayılan ve virüs taşıyan damlacıkların solunmasıyla bulaşır. Kendine özgü belirtileriyle birdenbire başlar ve akut dönemi üç dört gün sürer. Ölüm oranı hastalığa yol açan virüsün tipine göre değişirse de, genelde düşüktür. En yaygın ölüm nedeni, çeşitli hastalıklar nedeniyle güçsüz düşmüş yaşlılarda gribin başka bir hastalığa, örneğin zatürreeye dönüşmesidir.

Gribin özel bir tedavisi yoktur; ağrıları gidermek ve ateşi düşürmek için aspirin, kodein sülfat gibi ilaçlar kullanılır. Tavuk embriyonlarında üretilip hastalık yapıcı etkisi zayıflatılmış virüslerle hazırlanan grip aşısı yaklaşık bir yıl süreyle bağışıklık sağlar. Grip virüsüne karşı aşırı duyarlı olan ya da hastalığın yol açabileceği komplikasyonları atlatamayacak kadar güçsüz olan kişilere her yıl aşı yapılması önerildiği halde sağlıklı kişilerde düzenli aşılamaya gerek duyulmaz.

Gripenberg, Bertel Johan Sebastian, Baron (d. 10 Eylül 1878, Petersburg [bugün Leningrad], Rus Çarlığı - ö. 6 Mayıs 1947, Sävsjö, İsveç), Finlandiya edebiyatının İsveç dilinde ürün veren en ünlü şairlerinden.

Helsinki Üniversitesi'nde hukuk okuduktan sonra serbest yazar olarak çalıştı. Yaşamının son yıllarını Finlandiya'nın güneybatısında, Sääksmäki'deki malikânesinde geçirdi. İlk şiir kitabı *Dikter* (1903; Şiirler) renkli, zengin anlatımı ve şehvet çağrışımlarıyla dikkati çekti. Ardından *Gallergrinden* (1905; Demir Kapı) ve *Svarta sonetter* (1908; Siyah Soneler) gibi başka önemli yapıtlar yayımladı. Gripenberg bu ilk dönem şiir kitaplarında gururlu bireycilliğini, güzelliğe hayranlığını ve özellikle sone biçimini kullanmadaki ustalığını ortaya koydu. Zamanla Finlandiya'nın iç kesimlerinin manzaralarında huzur bularak *Svarta sonetter*'de önemli bir yer tutan yalnızlık ve öfke duygularından uzaklaştı. *Drivsnö* (1909; Gevşek Kar), *Aftnar i Tavastland* (1911; Tavastland'da Akşamlar), *Skuggspel* (1912; Gölge Oyunu) ve *Spillror* (1917; Kırık Parçalar) adlı kitaplarında ise, çoğunlukla ölümü konu alan, derin düşüncelerle dolu ve daha heyecansız şiirlere yer verdi. Sonraki kitaplarına, örneğin 1918 bağımsızlık savaşı üzerine yazdıkları gibi, bazı güzel yurtseverlik şiirlerini de aldı. Bazı yapıtlarında abartılı tavırlara ve sığ bir duygusallığa kaçmakla birlikte *Vid gränsen* (1930; Sınırda), *Livest eko* (1932; Yaşamın Yankısı) ve *Sista ronden* (1941; Son Turlar) adlı

son kitaplarında gene sakin ve ağırbaşlı bir anlatıma döndü. Gripenberg, aralarında *Det var de tiderna* (1943; Neydi O Günler) adlı anı kitabının da bulunduğu bazı düzyazı yapıtlar yayımladı. Ayrıca yapıtlarında belirgin etkisi görülen, Oscar Wilde'ın *The Ballad of Reading Gaol*'u (Reading Zindanı Baladı) ile İngiliz yazar Robert Louis Stevenson ve ABD'li şair Edgar Lee Masters'ın yapıtlarını İsveç diline çevirdi.

Gripenstedt, Johan August, Baron (d. 11 Ağustos 1813, Holstein - ö. 13 Temmuz 1874, Stockholm, İsveç), İsveç'te liberal ekonomiye geçişi başlatıp yönlendiren siyaset adamı. 1860'larda İsveç'in Paniskandinav dış politikadan uzaklaşmasında belirleyici rol oynamıştır.

İsveç ordusunda topçu subayı olarak görev yaptıktan sonra *Riksdag*'ın (parlamento) üst meclisine girdi ve ekonomik liberalizmin başlıca savunucusu oldu. 1848-50 ve 1852-55 dönemlerinde sandalyesiz bakanlık yaptı. 1851'de maliye bakanı oldu. 1856-66 arasında gene bu bakanlığı yürüttü ve serbest ticaret politikasının zorunluluğunu vurguladı. 1850'lerde gümrük tarifelerinde kısmi indirim yapılmasını sağladı. 1865'te Fransa'yla bir ticaret anlaşması yaparak serbest ticaret ilkesini somutlaştırdı. *Riksdag*'ın anlaşmayı onaylamasından sonra ülkede ticaret kısıtlamalarını en aza indiren bir politika izlendi. Gripenstedt 1863'te hükümeti Danimarka'yla bir savunma ittifakı kurmaktan vazgeçirdi; böylece Danimarka'nın Prusya ve Avusturya'ya karşı giriştiği savaşa (1864) İsveç'in de karışmasını önlemiş oldu. Bu tutumu ile Paniskandinav akımın gerilemesine katkıda bulundu.

Griqualand (Batı), Güney Afrika Cumhuriyeti'nde Kaaprovinsie'de (Cape Yönetim Bölgesi) tarihsel bölge. Günümüzde de yönetsel bir birimdir. Vaal ve Orange ırmaklarının birleşme noktasının hemen kuzeybatısında yer alır. Çorak bir plato görünümündedir. 18. yüzyılın sonlarında ırkçı baskılar üzerine Cape Town çevresinden kaçarak bölgeye yerleşen Grikualaların(*) çoğu yağmacılığa ve avcılığa dayalı yarı göçebe bir yaşam sürerken, bir bölümü de su kaynaklarının yakınlarında sığır besiciliği yapmaya başladı. 1867'de bölgede elmas bulunması, Boer cumhuriyetleri, Grikualar ve İngiliz Kap Kolonisi arasında toprak anlaşmazlıklarına yol açtı. İngilizler 1871'de resmen ilhak ettikleri Batı Griqualand'ı dokuz yıl sonra da Kap Kolonisi'ne bağladılar. Grikuaların çoğu çiftliklerini beyazlara satmaya zorlandı. 19. yüzyılın sonlarında Grikuaların sayısı iyice azaldı. Günümüzde hâlâ elmas çıkarılan bölgede sığır ve koyun besiciliği de yapılır. Postmasburg'un doğusundaki zengin Finsch elmas madenleri 1963'ten beri De Beers Consolidated Mines Ltd. tarafından işletilmektedir. Bölgenin en önemli kenti Kimberley'dir.

Griqualand (Doğu), Güney Afrika Cumhuriyeti'nde Kaaprovinsie'de (Cape Yönetim Bölgesi) tarihsel bölge. Günümüzde Natal'ın iç güneybatı kesimini ve Transkei'nin iç kesimindeki bitişik toprakları kapsar. 1861'de Grikuaların(*) şefi Adam Kok III, topraklarının Oranj Bağımsız Devleti'ne bağlanması ve birçok Grikuanın arazisini beyaz göçmenlere satmaya zorlanması üzerine, halkını Doğu Griqualand'a götürdü. İngilizlerin koruması altında Afrikalı kabilelerle beyaz göçmenler arasında bir tampon işlevi gören bölge, giderek bağımlı bir duruma gelerek 1879'da resmen Kap Kolonisi'ne katıldı. Bir kez daha arazilerini beyazlara satmak zorunda bırakılan Grikuaların çoğu sonunda Cape Town'ın kuzeyine yerleşti.

Doğu Griqualand 1903'te bir Siyah yönetim birimine dönüştürülerek, belirli kesimlerinde birçok beyaz çiftliği bulunmakla birlikte bir Siyah yurtluğu olan Transkei topraklarına bağlandı. Eski Doğu Griqualand'ın doğu bölümü (Umzimkulu dolayları) ve batı bölümünün büyük kesimi (Mount Fletcher, Qumbu, Mount Frere ve Mount Ayliff dolayları) 1976'da oluşturulan Transkei bağımsız devleti içinde yer aldı. Kaaprovinsie'nin içinde ayrı bir birim olarak kalan orta kesim (Kokstad, Cedarville ve Franklin dolayları), 1978'de Natal'a devredildi. Bölgenin başlıca ekonomik etkinlikleri mandıracılık ve peynirciliktir.

Gris, Juan, asıl adı JOSÉ VICTORIANO GONZÁLEZ (d. 23 Mart 1887, Madrid, İspanya - ö. 11 Mayıs 1927, Boulogne-sur-Seine, Fransa), karanlık ölüdoğaları ile bireşimsel (sentetik) kübizmin öncülüğünü yapan ve

"Kafedeki Adam", Juan Gris'in bir yapıtı, 1912; Philadelphia Sanat Müzesi, Pennsylvania
Anadolu Yayıncılık Arşivi

I. Dünya Savaşı'nın hemen ardından Fransa'da *avant-garde* sanatın gelişiminde etkin rol oynayan İspanyol ressam. Kübist arkadaşları Pablo Picasso ve Georges Braque'a göre daha kuramsal bir sanatçıdır. Onların buluşlarını sistemleştirmiş, sezgilerini daha anlaşılır hale getirmiş ve dolayısıyla kübizmin yayılmasına yardımcı olmuştur.

Sanat eğitiminden önce bir süre Madrid'deki Uygulamalı Sanatlar Okulu'nda mühendislik öğrenimi gördü. Sonra resim dersleri aldı ve çeşitli Madrid gazetelerine desenler çizdi. 1906'da Paris'e yerleşti. Orada da gazeteler için Art Nouveau üslubunda resimler çizdi. Montmartre'da genellikle sanatçıların oturduğu Bateau-Lavoir (çamaşır teknesi) adıyla anılan yapıya yerleşti. Picasso da burada oturduğu için Gris, kübizmin gelişmesini çok yakından izliyordu. 1913-14 yıllarında, Picasso ve Braque'ın geliştirmiş olduğu kâğıt kolaj (*papier collé*) tekniğinin önemli bir rol oynadığı, kendine özgü, ama olgun bir bireşimsel kübizm yarattı. Her resmini "bir tür boyalı ve iki boyutlu mimari" yaratma düşüncesinden yola çıkarak tasarlıyor, gerçekliği salt resimsel öğelerin bireşimiyle imgeye dönüştürüyordu. Büyüklüğü ise entelektüel ve matematiksel hesaplamaları sezgi ve duyarlığıyla yumuşatabilmesinden kaynaklanıyordu. Onun kübizmi, Braque ve Picasso'nunkinden daha sert, daha klasık, daha az kendiliğinden ve daha az içgüdüseldi. 1920'lerde sağlığının iyice bozulmasına karşın resim yapmayı sürdürdü. Son dönem yapıtlarında bireşimsel kübist anlatımı çok daha lirik ve özgür bir biçime dönüşmüştü.

Grisbahiyen Kat, Triyas Döneminde (y. 225-190 milyon yıl önce) oluşan kayaç katmanları ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi. Triyas Döneminin en alt katıdır; Diyeneriyen Katın altında yer alır. Deniz kayaçlarının egemen olduğu Grisbahiyen Katın tanıtıcı fosil faunası çoğunlukla ammonit kafadanayaklılardan oluşur. İlk kez Avrupa'nın batısında saptanmış olmasına karşın, dünyanın her yanında aynı fosil faunasına sahip Grisbahiyen kayaçlara rastlanır.

griseofulvin, *Penicillium griseofulvum* ve *P. janczewski* türü küf mantarlarından elde edilen antibiyotik. Bazı mantarlardan ileri gelen deri, tırnak ve saç hastalıklarının (örn. saçkıran, atlet ayağı) tedavisinde kullanılan bu antibiyotik öbür mantarlar ile maya ve bakterilerin yol açtığı hastalıklarda etkisizdir. Mikrop öldürücü etkisini, mikroorganizmanın nükleik asit metabolizmasını bozarak gösterir

Grishun *bak.* Graubünden

Grisi, Carlotta, asıl adı CARONNE ADELE JOSEPHINE MARIE GRISI (d. 28 Haziran 1819, Visinada, İtalya - ö. 20 Mayıs 1899, Cenevre, İsviçre), 1841'de Paris Operası'nda romantik *Giselle* balesinde Giselle rolünü canlandıran İtalyan balerin.

Milano'da, Scala'daki bale okulunda eğitim gördü ve sanat yaşamına sekiz yaşındayken başladı. 1834'te Napoli'de Jules Perrot ile dans etti; onun önce öğrencisi, sonra da karısı oldu. Viyana ve Londra'daki parlak başarılarını, 1841'de Paris Operası'ndakiler izledi.

Giselle'i efsanedeki öyküden baleye uyarlayan Théophile Gautier, Marie Taglioni'nin uçarcasına hafifliği ile Fanny Elssler'in dipdiri sıcaklığının ideal bir bileşimi olarak gördüğü Grisi'ye âşık olmuştu. Bir süre sonra Grisi birlikte dans ettiği Lucien Petipa uğruna kocası Perrot'dan ayrıldı. *La Péri* (1843), *Esmeralda* (1844), *Paquita* (1846) gibi balelerde oynadı. Ayrıca Taglioni, Fanny Cerrito ve Lucile Grahn ile birlikte Londra'da Perrot'nun *Pas de quatre*'ndaki (1845; Dörtlü Dans) rollerden birini canlandırdı. 1850'de Rusya'da sahneye çıktı ve 35 yaşındayken Cenevre'de baleyi bıraktı.

Grisi, Giulia (d. 28 Temmuz 1811, Milano - ö. 29 Kasım 1869, Berlin), İtalyan soprano. Parlak dramatik sesi, sahne yaşamını 30 yıldan fazla süreyle başarılı bir primadonna olarak sürdürmesini sağlamıştır.

İlk kez 17 yaşında Rossini'nin *Zelmira*'sında sahneye çıktı. 1830'da Bellini, *I Capuleti ed i Montecchi*'deki Giulietta rolünü onun için yazdı. Yirmi yaşında Milano'da Bellini'nin *Norma*'sında Adalgisa rolünü canlandıran Grisi, daha sonra Milano ile sözleşmesini bozarak Paris'e gitti. Paris'te Rossini'nin *Semiramide* operasındaki Semiramide rolünü oynadı. Paris'teki başarılı sahne yaşamı 1849'a değin sürdü. 1834'te Londra'da Donizetti'nin *Anna Bolena* operasında Anna Bolena rolüne çıktı. Bellini 1835'te, aralarında Grisi'nin de olduğu dört büyük opera sanatçısı için (öbürleri bas Luigi Lablache, tenor Giovanni Battista Rubini ve bas Antonio Tamburini) *I puritani*'yi yazdı.

1839'da (daha sonra Grisi'yle evlenecek olan) tenor Giovanni Mario, Rubini'nin yerini aldı. Donizetti bu yeni dörtlü için *Don Pasquale*'yi yazdı. Bu dörtlü yaklaşık 25 yıl boyunca en üstün opera sanatçıları olarak kaldı.

Grisons *bak.* Graubünden

Grissom, Virgil I(van), lakabı GUS GRISSOM (d. 3 Nisan 1926, Mitchell, Indiana - ö. 27 Ocak 1967, Cape Kennedy, Florida, ABD), uzayda yolculuk eden ikinci ABD'li astronot. "Apollo 1"in 21 Şubat 1967'de yapılması planlanan uçuşunun bir provası sırasında içinde bulundukları kapsülün aniden alev alarak yanması sonucunda Grissom ile Edward H. White ve Roger B. Chaffee ABD uzay programında yaşamlarını yitiren ilk astronotlar olmuşlardır.

1951'de ABD Hava Kuvvetleri'ne giren Grissom, Kore Savaşı sırasında (1950-53) 100'ün üzerinde görev uçuşu yaparak Üstün Uçuş Nişanı ve Hava Kuvvetleri Madalyası kazandı. Savaşın ardından bir süre deneme pilotluğu ve uçuş öğretmenliği yaptı; ardından da Mercury Projesi'ne astronot olarak seçildi. 21 Temmuz 1961'de Grissom uzayda yolculuk eden ikinci insan oldu.

23 Mart 1965'te John W. Young ile birlikte "Gemini 3" uzay aracıyla Yer'in çevresinde üç kez dolanan Grissom, böylelikle uzaya ikinci kez çıkan ilk astronot unvanını aldı. Bu uçuş sırasında, uzayda bir kapsülün elle yönetilebileceğini kanıtladı.

Griswold, Alfred Whitney (d. 27 Ekim 1906, Morristown, New Jersey - ö. 19 Nisan 1963, New Haven, Connecticut, ABD), 1950-63 arasında Yale Üniversitesi rektörü. Üniversitenin gelirlerini artırmış, eğitim olanaklarını genişletmiştir.

Özel okullarda ve Yale'de eğitim gördü. 1929'da lisansüstü, 1933'te de doktora çalışmasını tamamladı. Yale'de bir yıl İngilizce öğretmenliği yaptıktan sonra, tarihle ilgilenmeye başladı. 1933'ten başlayarak, Yale'de tarih dersleri verdi; 1947'de de profesör oldu.

Öğrencilerin dünya olaylarına ilgilerini artırmak ve tartışmalarını sağlamak amacıyla, Yale Siyaset Derneği'ni (1934) kurdu. II. Dünya Savaşı sırasında, ABD Kara Kuvvetleri'nin dil ve yurttaşlık konularındaki özel eğitim programlarını yürüttü. Yale mezunlarının üniversite ile daha etkin bir ilişkiye girmesini sağlama çabaları sonucunda, savaştan sonra bir danışma kurulu niteliğindeki mezunlar derneği olan Yale Üniversite Konseyi kuruldu (1948).

Temmuz 1950'de Griswold, Yale'in 16. rektörü oldu. Yüksek öğrenci sayısına karşın, öğretim üyesi sayısının azlığı, eğitim binalarının ve gelir kaynaklarının yetersizliği gibi acil sorunlara eğildi. Rektörlüğü sırasında Yale'in gelirlerini üç katına çıkardı. Mühendislik ve bilim dalları için daha genişletilmiş donanımlarla, 26 yeni binanın yapımını ve lisans öğrencileri için iki yeni okul ve yurt açılmasını sağladı. Yeni öğretim üyeleri bulma ve eskileri görevde tutma konusundaki tutumu, görevde kaldığı süre içinde öğretim üyelerinin maaşlarının iki katın üstünde artmasına yol açtı.

Griswold, mesleki eğitime yönelik bir program uygulanması yerine, genel bir beşeri bilimler eğitiminin verilmesinin gereğine gönülden inanmıştı. Öğretmen yetiştirilmesi işine de dört elle sarıldı; 1952'de, geleneksel beşeri bilimler bölümlerinin katkısıyla Yale'de yeni bir öğretmenlik lisansüstü programı başlatıldı. Üstün başarılı gençleri öğretim üyeliğine çekmek için vakıflardan bağışlar sağlandı.

Griswold akademik özgürlüğün yılmaz bir savunucusuydu. Bilimsel ve popüler dergilerde sık sık yazılar yazdı; politika ve eğitim üzerine birçok kitap yayımladı. Başlıca yapıtları arasında *The Far Eastern Policy of the United States* (1938; ABD'nin Uzakdoğu Politikası), *Farming and Democracy* (1948; Çiftçilik ve Demokrasi), *Essays on Education* (1954; Eğitim Üzerine Denemeler), *In the University Tradition* (1957; Üniversite Geleneğinde) ve *Liberal Education and the Democratic Ideal* (1959; Liberal Eğitim ve Demokrasi İdeali) sayılabilir.

Gritillehöyük, Adıyaman'ın Samsat ilçesinde çanak çömlek öncesi Neolitik Çağ ile İlk Tunç Çağına ait yerleşmelerin bulunduğu höyük. *Ayrıca bak.* Aşağı Fırat Projesi (Adıyaman).

Grito de Dolores (İspanyolcada "Dolores Çağrısı"), Dolores (bugün Dolores Hidalgo, Guanajuato eyaleti) bölge papazı Miguel Hidalgo y Costilla'nın Meksika Bağımsızlık Savaşı sırasında halkı İspanyollara karşı ayaklandırmak için yaptığı çağrı (16 Eylül 1810). Sonradan Meksika bağımsızlık mücadelesinin sloganı olmuştur.

Hidalgo, İspanyol sömürge yönetimine karşı kendisinin de katıldığı bir komplonun açığa çıkarılması üzerine hemen harekete geçmeye karar verdi. Halkı silahlandırdıktan sonra kilise kürsüsünden seslenerek ayaklanma çağrısında bulundu. Topluluk kendisini onaylayınca da "Yaşasın Guadalupe'lu Bakire (Yerlilerin Hıristiyan inancının simgesi), kahrolsun kötü yönetim, kahrolsun *gachupines!* (mahmuzlular; Meksikalıların İspanyol sömürgecileri aşağılamak için kullandıkları ad)" diye haykırdı. Bundan sonra büyük bir ordu topladı. Ama önderlik ettiği hareket kanlı çatışmalar sonunda bastırıldı; Hidalgo yakalanarak idam edildi (Temmuz 1811). Dolores Çağrısı Meksika'da her yıl 16 Eylül'de kutlanan Bağımsızlık Günü'nde cumhurbaşkanı tarafından Başkanlık Sarayı'nın balkonundan yinelenir.

Grivas, Georgios (Theodoros), DIGENIS olarak da bilinir (d. 23 Mayıs 1898, Trikomo - ö. 27 Ocak 1974, Limasol, Kıbrıs), Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleşmesini (*énosis*) savunan Rum milliyetçi. Aşırı saldırgan politikası nedeniyle Makarios yönetimiyle de anlaşmazlığa düşmüş, yaşamının son yıllarını yeraltında geçirmiştir.

Grivas, II. Dünya Savaşı sırasında Alman işgali altındaki Atina yöresinde, sağ eğilimli bir direniş grubuna önderlik etti. 1955'te EOKA'yı(*) örgütledi. Kıbrıs'ın bağımsızlığı için, sonradan düşmanı olan Makarios (*bak.* Makarios III) ile birlikte İngilizlere karşı teröre dayalı gerilla eylemleri yürüttü. Bu mücadele sonucunda Kıbrıs'ın bağımsızlığı elde edildiyse de Grivas'ın asıl hedefi olan *énosis* gerçekleşmedi; Grivas 1959'da EOKA'yı dağıtıp Yunanistan'a çekilmek zorunda bırakılmıştı. 1963'te Kıbrıs Türk toplumuna karşı başlayan şiddet hareketlerinden sonra yeniden adaya gelerek Kıbrıs Rum Ulusal Muhafız Birliği'ne komuta etti. Bir süre sonra Yunan hükümetince geri çağrıldı. 1971'de Makarios'a karşı yeraltı hareketini canlandırmak için yeniden Kıbrıs'a dönerek EOKA B'yi örgütledi. Ölümü üzerine yandaşları *énosis* için şiddet yoluyla mücadeleyi sürdürme kararı aldılar.

grizay, Fransızca GRISAILLE (kül rengi), görüntünün yalnızca gri tonlarla verildiği ve heykel ya da kabartma izlenimi verecek biçimde işlendiği resim tekniği. Özellikle 15. yüzyılda Flaman ressamların resimlerinde (orn van Eyck'in "Gent Altar Panosu"nun dış kanatları), 18. yüzyıl sonlarında da duvar ve tavan süslemelerinde klasik heykelleri taklit etmek amacıyla kullanılmıştır. Cam sanatında ise grizay özellikle vitray camını renklendirmede kullanılan (gri) bir renk vericinin adıdır. Fransızcada

"Ölçülülük", Jean II Pénicaud'nun grizay mine bir levhası, y. 1540-45, Limoges, Fransa, Walters Sanat Galerisi, Baltimore
Walters Art Gallery, Baltimore fotoğraf: James Kunstadt çekimi

tek renkli astar üstüne yarı saydam yağlıboyanın sürüldüğü her tür resim tekniğini anlatmada kullanılır.

Grizay minelemede, toz haline getirilmiş beyaz mineye su, terebentin, lavanta yağı ya da benzin katılmasıyla hazırlanan macun koyu renkli (çoğunlukla siyah ya da mavi) bir mine zemin üstüne uygulanır. Desenin açık renk olması istenen yerlerine bu macun zemini kapatacak kalınlıkta bir kat halinde sürülür; gri olması istenen yerler ise koyu zeminin beyaz mine renk vericisine alttan ton verebileceği biçimde daha ince bir macun katıyla kapatılır. Bu teknik etkili bir ışık-gölge karşıtlığı ile belirgin bir üç boyutluluk duygusu yaratır. Grizay mineleme 16. yüzyılda Fransa'da Limoges'lu mine ustaları tarafından geliştirilmiştir. Penicaud ailesi bu tekniğin en ünlü uygulayıcıları arasındadır. *Ayrıca bak.* Limoges minesi, Penicaud AILESI

grizu, hemen tümüyle metandan (CH_4) oluşan maden ocağı gazı. *Ayrıca bak.* ocak gazı.

Grock, asıl adı CHARLES ADRIEN WETTACH (d. 10 Ocak 1880, Reconvilier, İsviçre - ö. 14 Temmuz 1959, Imperia, İtalya), piyano ve kemanla yaptığı gösterilerle tanınmış İsviçreli palyaço.

Bir saatçinin oğluydu. Amatörce akrobatlık yapmaya, daha sonra da yazları bir sirkte çalışmaya başladı. Orada önce cambaz olarak, sonra da keman, piyano ve ksilofon çalarak gösterilere çıktı. 1903'te Brick adlı bir palyaçoya eşlik etmeye başlayınca adını Grock olarak değiştirdi. Birlikte Fransa, Kuzey Afrika ve Güney Amerika'da gösteriler yaptılar. Brick evlenince Grock da ünlü Antonnet ile çalışmaya başladı. Berlin'de, sirkten tiyatro sahnesine geçince önce başarısızlığa uğradılar. Ama zamanla bu alanda da ustalaşarak 1911'de Londra'da

sahneye çıktılar. İki yıl sonra Grock, müzik aletleriyle yaptığı gösterisini iyice geliştirmişti. Bir budalayı canlandırıyor ve kemanı ters tutup tellerin olmadığını görünce şaşkınlığa düşmek gibi numaralarla pek çok izleyiciyi güldürüyordu. 1924'te İngiltere'den ayrıldı ve 1954'te Hamburg'da son kez sahneye çıkıncaya değin kara Avrupa'sının başka ülkelerinde yaşadı. Grock birkaç kitap da yazmış, *Die Memoiren des Königs der Clowns* (Palyaçolar Kralının Anıları) adlı otobiyografisi 1956'da yayımlanmıştır.

Grodno, Beyaz Rusya'da yönetim birimi (*oblast*). Ülkenin batı kesiminde 25.000 km²'lik bir alan kaplar. Büyük bölümü, Neman Irmağının düz ve genelde bataklık ovalarından oluşur. Batı, güney ve doğu yönünde gittikçe yükselen ova yerini buzultaş yaylalarından oluşan dalgalı bir yüzey biçimine bırakır. Ovaların kumlu ya da alüvyonlu, çoğu kez asitli olan topraklarında çam ve meşe ormanlarına rastlanır. Yaylalardaki ormanların çoğunun tarla açmak için yok edilmesi ciddi erozyon sorunlarına yol açmıştır. Başlıca tarım ürünleri çavdar ve yulaf olmakla birlikte, yaylalarda şeker pancarı, keten ve tütün önem taşır. Sığır yetiştiriciliği ve mandıracılık özellikle ovalarda çok gelişmiştir. Uzun zamandan beri kırsallığın ağır bastığı, daha çok kerestecilik ve gıda işlemeyle uğraşan küçük kasabalardan oluşan Grodno, sürekli bir kentleşme süreci içine girmiş ve 1980'lerin başında yüzde 50 oranında kentleşmiştir. Beryozovka'da cam, Ross ile Volkovısk'ta çimento üretilir. Nüfus (1989 geç.) 1.171.000.

Grodno, Beyaz Rusya'da Grodno yönetim biriminin (*oblast*) yönetim merkezi kent. Neman Irmağı kıyısında yer alır. Tarihsel kayıtlarda kentten ilk kez 1128'de, bir prenslik merkezi olarak söz edilir. Grodno 1241'de Tatarlar, 1284 ve 1391'de Töton Şövalyeleri tarafından yağmalandı. 13. yüzyılda Litvanya'ya, ardından da Polonya'ya geçtikten sonra 1795'te Rusya'ya geri verildi. 1921'den 1939'a değin Polonya egemenliğinde kaldı. Günümüze ulaşan tarihsel yapılar arasında, Polonya kralı Stefan Batory'nin şatosuyla (1580) 18. yüzyıla ait bir şatonun yıkıntıları vardır. Günümüzde Grodno önemli bir sanayi merkezidir. Özellikle kimyasal gübre, sentetik elyaf ve çeşitli tüketim maddeleri üretilen kentte tıp ve tarım fakülteleri ile öğretmen enstitüleri vardır. Nüfus (1989) 270.000.

Groen van Prinsterer, Guillaume (d. 21 Ağustos 1801, Lahey yakınları, Felemenk - ö. 19 Mayıs 1876, Lahey, Hollanda), Hollandalı Protestan siyasal önder, dinsel düşünür ve tarihçi. Hollanda'nın iki büyük siyasal partisi üzerinde etkili olmuştur.

Gençliğinde liberal görüşlü olan Groen, yaklaşık 1830'da katı bir dinsel tutuculuğa yönelerek yenilik karşıtı dinsel uyanış hareketi Réveil'in en önemli üyelerinden biri oldu. Siyasal alanda ise, Hollanda'nın mezheplere dayalı siyasal parti sistemi için kuramsal bir temel sağladı. 1878'de Abraham Kuyper önderliğindeki Karşı-Devrimci Parti'nin (DRP) gelişmesine zemin hazırladı. Kuyper, aristokrat Groen'un tersine orta sınıfın alt katmanlarını yanına çekmeyi başarmıştı. Groen İkinci Meclis'te (1849-57 ve 1862-65) yer aldıysa da, asıl önemi yayımladığı kitaplara dayanır. Hollanda tarihine ilişkin elkitabı (1846) Groen'un Protestan Felemenk Cumhuriyeti ve krallığının tanrısal kökeni konusundaki görüşlerini yansıtır. *Ongeloof en Revolutie*'de (1847; İnançsızlık ve Devrim) Fransız Devrimi'nin ruhu ile dinsel inançsızlığı özdeşleştirmiştir.

Groenendael *bak.* Belçika çoban köpeği

Groener, (Karl Eduard) Wilhelm (d. 22 Kasım 1867, Ludwigsburg, Württemberg - ö. 3 Mayıs 1939, Bornstedt, Potsdam yakınları, Almanya), Alman general ve siyaset adamı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Friedrich Ebert'in ılımlı Sosyal Demokrat hükümetine ordu desteği sağlayarak Almanya'da devrimin önlenmesine yardımcı olmuş, sonradan savaş bakanı olarak Versailles Antlaşması'na (1919) karşın Alman ordusunun yeniden silahlanmasında önemli bir rol oynamıştır.

1884'te Württemberg Ordusu'na girdi. 1912'de Alman genelkurmayının demiryolları bölümünün başına getirildi. I. Dünya Savaşı başladığında Alman ordusunun hızla savaş durumuna geçmesini sağladı. Savaş bakanı olduktan sonra bütün üretim kaynaklarının savaş ekonomisine yöneltilmesi görevini üstlendi. Ekim 1918'de yüksek rütbeli levazım subayı olarak Erich Ludendorff'un yerine geçti. 1918 devrimi sırasında komünistlerin öncülüğündeki ayaklanmanın bastırılması için orduyu Başkan Ebert'in hizmetine verdi.

1919'da ordudan ayrılan Groener, ulaştırma bakanı (1920-23), savunma bakanı (1928-32) ve içişleri bakanı (1931-32) olarak görev yaptı. Nazilerin orduya sızmasına karşı olan az sayıda yüksek rütbeli subaydan biriydi ve 1932'de Hitler'in *Sturmabteilung*'larını (SA) yasakladı. Bu hareketi gözden düşmesinde etkili oldu. Groener, emekliye ayrıldıktan sonra birkaç askeri tarih yazdı.

Groethuysen, Bernhard (d. 9 Ocak 1880, Berlin, Almanya - ö. 17 Eylül 1946, Lüksemburg), felsefi antropolojinin doğuşuna ve gelişimine Dilthey'ci metodolojiyle yaklaşan Alman tarihçi ve felsefeci. Çalışmalarında, Dilthey'in geliştirdiği kültürel bakış açısına dayalı kapsamlı tarih yaklaşımını kullanmıştır.

Berlin Üniversitesi'nde Dilthey'in yanında felsefe öğrenimi gördü. Eski Yunan filozofları ve felsefe tarihi üzerinde çalıştı. 1931-33 arasında Berlin Üniversitesi'nde felsefe profesörü olarak görev yaptı. Daha sonra, yaşamının büyük bir bölümünü Paris'te geçirdi. İnsanı anlama ve insana ilişkin sorunları açıklama süreci içinde sosyalizmin kaynaklarını ve gelişmesini ele aldı. İnsanın çevresinden bağımsız olarak ele alınamayacağını savunan Groethuysen insana ilişkin sorunların da yaşadığı çevreyle bağlantılı olarak incelenmesi gerektiğini vurguladı. Groethuysen'in önemli yapıtları arasında *Entstehung der bürgerlichen Welt und Lebensanschauung in Frankreich* (1927-31, 2 cilt; Fransa'da Burjuva Yaşamının ve Dünya Görüşünün Doğuşu), *Philosophische Antropologie* (1931; Felsefi Antropoloji), *Dialektik der Demokratie* (1932; Demokrasinin Diyalektiği) sayılabilir. Türkçede *Nietzsche ve Alman Felsefi Düşünüşüne Giriş* (1944) adlı bir kitabı yayımlanmıştır.

Grofe, Ferde, tam adı FERDINAND RUDOLPH VON GROFE (d. 27 Mart 1892, New York kenti - ö. 3 Nisan 1972, Santa Monica, California, ABD), yapıtlarında caz müziğini klasik müzikle kaynaştırmayı amaçlayan besteci. Beş bölümlü yapıtı *Grand Canyon Süiti* (1931) Amerikan müzik dünyasının klasiği haline gelmiştir. Müziği oldukça basit ve derinliksiz olarak nitelenmekle birlikte, orkestra uyarlamasındaki ustalığı ve melodilerinin güzelliğiyle beğenilmiştir.

Annesinden keman, piyano ve armoni, dedesinden de viyola dersleri alan Grofe, 10 yıl Los Angeles Senfoni Orkestrası'nda viyolacı olarak çalıştı. Bu arada caz topluluklarında da çalarak bazı Amerikan folk şarkılarını orkestraya uyarladı. 1919'da cazcı Paul Whiteman'ın (1890-1967) topluluğuna piyanist ve düzenlemeci olarak katıldı. George Gershwin'in *Rhapsody in Blue*'sunun (1924; *Mavi Rapsodi*) orkestra uygulamasını üç hafta gibi kısa bir sürede gerçekleştirdi.

1920'lerde beste çalışmalarına başladı. Çeşitli yapıtları arasında *Broadway at Night* (1924; *Geceleyin Broadway*), dört çift pabuç, iki tavan süpürgesi, bir lokomotif çanı, bir darbeli matkap ve bir hava kompresörünün çalgı olarak kullanıldığı *Symphony in Steel* (1937; Çelikten Senfoni) ve *World's Fair Suite* (1964; Dünya Fuarı Süiti) bulunmaktadır.

Grolier de Servières, Jean, D'AIGIUSY VIKONTU (d. 1479, Lyon - ö. 22 Ekim 1565, Paris, Fransa), Fransız ciltçiliğinin gelişmesine katkılarıyla tanınan kitapsever.

Lyon'da doğan Grolier, Paris'te eğitim gördü. Otuz yaşında Milano genel hazinecisi ve tahsildarı oldu. 1547'de Fransa'nın dört hazinecisinden biriydi. Dünyanın ilk yayınevlerinden olan Aldine Yayınevi'nin kurucusu Aldo Manuzio'yu korumasına aldı, ayrıca birçok sanatçının koruyucusuydu. Özellikle zarif, altın işlemeli ciltlere ilgi duyuyordu. Grolier'nin yardımıyla gelişen Fransız ciltçiliği, çok daha eski ve ünlü olan İtalyan ciltçiliğiyle boy ölçüşür duruma geldi.

Grolier'nin yaklaşık 3 bin ciltlik kitaplığı 1675'te satılığa çıkarıldı ve dağıldı. Bunlardan 400 kadarı günümüze ulaşmıştır. Her ciltte iki Latince deyiş göze çarpar. Bütün Grolier kitaplarının kapağının üstünde *Io. Grolierii et amicorum* (Grolier ve arkadaşları için), altında ise *Portio mea, Domine, sit in terra viventium* (Tanrım, benim payım yaşayanların ülkesinde olsun) yazar.

19. yüzyılın sonlarında New York kentinde Jean Grolier'nin anısına Grolier Kulübü kurulmuştur.

Gromaire, Marcel (d. 24 Temmuz 1892, Noyelles-sur-Sambre - ö. 11 Nisan 1971, Paris, Fransa), Fransız ressam. Döneminin hiçbir *avant-garde* grubuna katılmayarak

"Savaş", Marcel Gromaire'in bir yapıtı; Paris Kenti Modern Sanat Müzesi
Anadolu Yayıncılık Arşivi

kendine özgü anlatımcı bir doğalcılık geliştirmiştir.

Hukuk öğrenimi görmek için gittiği Paris'te 1910'dan sonra çeşitli resim atölyelerinde çalıştı. Burada Henri Matisse'in öğrencileriyle tanıştı. I. Dünya Savaşı öncesinde

Hollanda, Belçika, Almanya ve İngiltere'yi kapsayan bir geziye çıktı. Burada dışavurumcularla ilişki kurdu. I. Dünya Savaşı'na katıldı ve 1916'da yaralandı. Paris'e döndükten sonra (1919) Salon des Independants (Bağımsızlar Salonu) ve Salon d'Automne'da (Güz Salonu) sergiler açtı. Bu dönemde geleneksel Flaman sanatının doğalcılığıyla dışavurumculuğu birleştirdiği doğa görünümleri ve yaşam sahneleri gerçekleştirdi. 1920'lerde Fernand Léger'nin etkilerinin sezildiği anlatımcı bir doğalcılık geliştirdi. 1930'larda Gobelin fabrikaları için çeşitli duvar halısı tasarımları yaptı, ayrıca Jean Lurçat ile birlikte Aubusson'daki duvar halısı tezgâhlarının canlandırılması için çalıştı.

gromi *bak.* gurami

Gromiko, Andrey Andreyeviç (d. 18 Temmuz 1909, Starye Gromiki, Rus Çarlığı - ö. 2 Temmuz 1989, Moskova, SSCB), 1957-85 arasında Sovyet dışişleri bakanı, 1985-88 arasında SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu başkanı. Genellikle parti içi çatışmaların dışında kalmış, yetenekli ve

Gromiko
ABC Ajansı

güvenilir bir uzman olarak uzun yıllar Sovyet dış politikasını yönetmiştir. Bir köylü çocuğu olan Gromiko, Minsk'teki bir tarım okulunda tarım iktisadı öğrenimi gördü. 1936'da lisansüstü çalışmalarını tamamladıktan sonra, SSCB Bilimler Akademisi Ekonomi Enstitüsü'nde araştırma görevlisi olarak çalıştı ve üniversitede ders verdi (1936-39). Stalin'in dışişleri örgütünde giriştiği geniş kapsamlı tasfiye hareketinin ardından, 1939'da Dışişleri Halk Komiserliği ABD Bölümü başkanlığına getirildi. Henüz İngilizce bilmemesine karşın, Washington, D.C.'deki Sovyet Büyükelçiliği'ne müsteşar olarak atandı. 1943'te daha 34 yaşındayken büyükelçiliğe getirildi. 1946'da Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde SSCB temsilcisi oldu. 1946'da dışişleri bakan yardımcılığına, 1949'da da dışişleri bakanı birinci yardımcılığına yükseldi. 1952'de Sovyetler Birliği Komünist Partisi (KPSS) Merkez Komitesi aday üyeliğine seçildi ve İngiltere büyükelçiliğine atandı. 1953'te Moskova'ya çağrılarak dışişleri bakan yardımcılığına getirildi. 1954'te yeniden dışişleri bakanı birinci yardımcısı, 1956'da da KPSS Merkez Komitesi asil üyesi oldu.

Gromiko, 28 yıl süren dışişleri bakanlığı görevine 1957'de başladı. Uluslararası sorunlar hakkındaki geniş bilgisi ve diplomatik görüşmelerdeki becerisinden dolayı önemli diplomatik girişimlerle ve Sovyet dış politikasını açıklamakla görevlendirildi. Ayrıca Nikita S.Kruşçev, Leonid Brejnev ve Aleksey Kosigin gibi Sovyet liderlerine yabancı ülkelere yaptıkları gezilerde sık sık eşlik etti. 1973'te Politbüro üyesi oldu. 1983'te başbakan birinci yardımcılığına getirildi.

1985'in başlarında Gromiko'nun da desteklediği Mihail S. Gorbaçov KPSS genel sekreterliğine getirildi. Temmuz 1985'te Eduard A. Şevardnadze dışişleri bakanlığına getirilirken, Gromiko da yetkileri az olmakla birlikte saygınlığı büyük bir mevki olan devlet başkanlığına seçildi. Gromiko 30 Eylül 1988'de devlet başkanlığı görevinden ve Politburo üyeliğinden ayrıldı. Nisan 1989'da Merkez Komitesi'ndeki üyeliğinden de çekildi. Gromiko'nun otobiyografisi 1988'de yayımlanmıştır.

Gronbech, Kaare (d. 1901, Frederiksborg - ö. 1957, Kopenhag, Danimarka), Danimarkalı Türkolog. Kopenhag Üniversitesi'ni bitirdi (1927). 1928'de Türkiye'de bir araştırma gezisi yaptı. *Der türkische Sprachbau I* (1936; Türk Dilinin Yapısı I) adlı teziyle doçent oldu. 1937'de bir kez daha Türkiye'ye geldi. 1938-39 yıllarında Kuzeybatı Çin ve İç Moğolistan'da araştırmalar yaptı. Daha sonra Kopenhag Üniversitesi Orta Asya Dilleri ve Türk Dili Kürsüsü'ne atandı. 1947'de ordinaryus profesörlüğe yükseldi. Kopenhag'da Orta Asya Araştırmaları Merkezi'ni kurdu. Kopenhag Bilimler Akademisi üyeliğine seçildi (1943). 1936'da *Codex Cumanicus*'un(*), 1948'de de Rabguzi'nın *Kısas-ı Embiya*'sının tıpkıbasımını (*Narrationes de prophetis*) hazırlayan Gronbech'in obur önemli yapıtı, *Komanisches wörterbuch, Türkischer Worterindex zu Codex Cumanicus*'tur (1942; Kumanca Sözlük, *Codex Cumanicus* İçin Türkçe Sözcük Dizini).

Gronchi, Giovanni (d. 10 Eylül 1887, Pontedera - ö. 17 Ekim 1978, Roma, İtalya), 1955-62 arasında İtalya'nın Hıristiyan Demokrat cumhurbaşkanı.

Piza Üniversitesi'nden mezun oldu. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Katolik bir örgüt olan İtalyan Halkçı Partisi'nin (PPI) kurulmasına katkıda bulundu. 1919'da milletvekili seçildi; Sanayi ve Ticaret Bakanlığı müsteşarlığına getirildi. Mussolini'ye karşı çıkarak ayrı bir muhalefet parlamentosu oluşturan Aventinus grubuna (1924) önderlik etti. Bu organın dağıtılması üzerine siyasal yaşamdan çekildi.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden milletvekili seçildi. 1944-46 arasında kurulan dört hükümette ticaret ve sanayi bakanlığı yaptı. 1946'da Kurucu Meclis'e seçildi; 1948'de Millet Meclisi başkanı oldu.

Gronchi, cumhurbaşkanlığı sırasında gerek içişlerine, gerek diplomatik ilişkilere müdahale ettiği yolunda yoğun eleştirilere uğradı. Birçok ülkeye resmi ziyarette bulundu; kilisenin muhalefetine karşın Sovyetler Birliği'ne de gitti (1960). Daha 1951'in başlarında bir merkez-sol koalisyonu kurulmasını öngören "sola açılma" (*apertura a sinistra*) düşüncesini destekledi. Bu koalisyon, Gronchi'nin ardılı Antonio Segni'nin cumhurbaşkanlığı sırasında gerçekleşti.

Groningen, Hollanda'nın kuzey kesiminde il (*provincie*). Ems Kanalı, Hoendiep, Reitdiep ve Winschoten Kanalı gibi pek çok kısa ırmak ve kanalla akaçlanır. Kuzey ve kuzeydoğuda Weddenzee ile Ems Halici, güneydoğuda Batı Alman sınırı, güney ile batıda da Drenthe ve Friesland illeriyle çevrilidir. Yüzölçümü 2.337 km²'dir. Friz Adalarından Rottumeroog da il sınırları içindedir.

İl tarihinin ilk dönemleri, Groningen kenti ile Ommelanden (Çevre Bölgeler) arasında hemen hemen kesintisiz süren çatışmalarla geçti. Groningen zamanla bölgede üstünlük sağladıysa da, anlaşmazlıklar bir türlü sona ermedi. Ommelanden, Utrecht Birliği'ne (1579) ve İspanya'ya karşı başlatılan ayaklanmaya katılırken, Groningen İspanya kralına bağlı kaldı. 1594'ten sonra ikisi birleşerek bir cumhuriyet oluşturdular. Ama Fransız işgaline değin Ommelanden'in ayrı bir hükümeti ve zaman zaman da ayrı ordusu oldu. İki siyasal birim ancak 1795'te bir il olarak birleşebildi.

Kumluk Hondsrug sırtları Drenthe Platosundan Groningen kentine kadar uzanır. İlin kuzey bölümü düzlüktür, özellikle, ortaçağda tarıma elverişli hale getirilen halıçler ve sonraları kuzey kıyısı boyunca tarıma açılan polderler kumlu ve killi topraklardan oluşur. Bu zengin tarım bölgesinde buğday, arpa, yulaf, patates, şeker pancarı ve yağlı tohumlar yetiştirilir. Özellikle başkent çevresindeki Ommelanden'de çiftlik hayvanları için otlaklar vardır. 16. yüzyılın sonuna değin Westerwolde bölgesinin kumlu adaları dışında ilin güneydoğu bölümü geniş bir turbalıktı. Kumlu alt katmanın doğal ve yapay gübrelerle ıslah edilmesiyle bir tarım bölgesi (Groninger Veenkolonien) oluşturuldu. İl topraklarıyla Almanya arasındaki bataklık öteden beri doğal bir sınır olarak görüldüğünden, 19. yüzyılın ikinci yarısına değin kurutulmadı. Bu yörede tarım çavdar, yulaf ve nişasta sanayisine yönelik patates üretimi üzerinde yoğunlaşmıştır; Westerwolde ve Woldstreek adlı bitişik bölgelerde de bu tür tarım yapılır. Yoğun tarım etkinliklerinden kalan büyük miktarlardaki saman artığı, karton üreten fabrikalarda kullanılır. İlin güneybatısı (Westerkwartier'in güney kesimi) temelde, karma tarıma ve sığır besiciliğine uygun kumlu topraklardan oluşur. İlin çoğu tarım topraklarında varlıklılar at yetiştiriciliği ve binicilikle uğraşır.

İlin yönetim merkezi ve en büyük kenti Groningen'de çeşitli sanayi kolları gelişmiştir. Bölgenin ortakuzey kesiminde de Hollanda'nın en geniş doğal gaz alanı bulunur. Patates unu değirmenleri, kâğıt ve mukavva, makine, kimyasal madde, elektrikli alet ve tekstil fabrikaları ile tersanelerin bulunduğu Veenkolonien, ilin en sanayileşmiş bölgesidir. Kuzeyde şeker fabrikaları ve süt işleme tesisleri vardır. Ems Kanalıyla Groningen'e bağlanan Delfzijl, kimyasal tuz sanayisine sahip işlek bir limandır. Winschoten ise bir ticaret ve alışveriş merkezidir. Nüfus (1990 tah.) 553.862.

Groningen, Hollanda'nın kuzey kesiminde, Groningen ilinin (*provincie*) merkezi belediye (*gemeente*). Drentsche Aa ve Hunze ırmaklarıyla çeşitli kanalların kesiştiği noktada yer alır. 9. yüzyıla değin indiği sanılan tarihine ilişkin ilk bilgiler, İmparator III. Heinrich tarafından o zamanlar Gorecht olarak bilinen komşu topraklarla birlikte Utrecht piskoposlarına verildiği 1040'ta başlar. Önceleri bir tarım merkeziyken, zamanla Aa Irmağı kıyısında önemli bir ticaret merkezi durumuna geldi. 12. yüzyılda haçlı seferleri için gemi sağladı. 1282'de Hansa Birliği'ne katıldı. 14. yüzyıla gelindiğinde fiilen bağımsız bir aristokratik cumhuriyet olan Groningen, Ems Irmağı ile Lauwers Gölü arasında uzanan Ommelanden'ı (Çevre Bölgeler) denetimi altında tutuyor, bölgede sıkı bir ticaret tekeli uyguluyordu. Toprakları 1515'te Gelderland düklerine, 1536'da da İmparator V. Karl'a (Şarlken) geçti. 16. yüzyıldaki savaşlarda sayısız kuşatma ve işgale sahne oldu. 1580'den sonra İspanyolların egemenliğine girdi. Ommelanden ile sürekli savaşların ardından 1594'te Nassaulu Maurits tarafından alındı. 1672'de Münster piskoposunun giriştiği kuşatma harekâtı sonuçsuz kaldı.

Felemenkli istihkâmcı Baron Menno von Coehoorn 1698'de surlarını takviye etti. 1795'ten 1814'e değin Fransız işgali altında kaldı. II. Dünya Savaşı sırasındaki Alman işgalinde büyük yıkıma uğradı.

Groningen'de bir üniversite (1614) ve aralarında il müzesinin de yer aldığı çeşitli müzeler vardır. Tarihsel yerler arasında

Groningen'de Martinikerk (St. Martin Kilisesi), 1452, Hollanda
Art Resource - EB Inc

Martinikerk (St. Martin Kilisesi; 1452), gotik bir kilise olan A-Kerk (1253), eskiden Ommelanden temsilcilerinin kaldığı ve Groningen yasalarının geçerli olmadığı eski Ommelanderhuis, yaşlılar için yapılmış güzel evler, 16. ve 17. yüzyıllardan kalma evler sayılabilir. Ressam Jozef Israëls ve Hendrik Willem Mesdag, Groningen'de doğmuştur.

Günümüzde Hollanda'nın kuzeyindeki en önemli kentlerden biri olan Groningen bir alışveriş ve ticaret merkezidir; özellikle tahıl, yağlı tohumlar, kereste ve sığır ticareti açısından büyük önem taşır. Başlıca sanayi dalları şeker arıtımı, basımcılık, tütün işleme, giyim eşyası, mobilya, mensucat, makine ve bisiklet imalatıdır. Nüfus (1991 tah.) 168.702; (1983 tah.) metropoliten alan, 205.659.

Groombridge, Stephen (d. 7 Ocak 1755, Goudhurst, Kent - ö. 30 Mart, 1832, Londra, İngiltere), kendi adıyla tanınan yıldız katalogunu hazırlayan İngiliz astronom.

Gözlemlerine 1806'da Londra'daki Blackheath'te başlayan Groombridge, 1815'te Batı Hint Adaları ile yürüttüğü ticaret işini bırakarak bütün zamanını astronomi çalışmalarına ayırdı. 50° kuzey enlemi ile Kuzey Kutbu arasında kalan ve görünür kadri 9'un üzerinde 4.243 yıldızı *A Catalogue of Circumpolar Stars*'da (Kutup Çevresi Yıldızları Katalogu) topladı; Groombridge'in bu yapıtı, 1838'de kraliyet astronomu Sir George Airy tarafından düzenlenerek yayımlandı. 1812'de Londra'daki Royal Society'nin üyeliğine seçilen Groombridge, sekiz yıl sonra kurulan Londra Astronomi Derneği'nin (sonradan Kraliyet Astronomi Derneği) kurucu üyeleri arasında yer aldı.

Groote, Geert, GERHARD GROOTE, GERARD GROOTE ya da GERARDUS MAGNUS olarak da bilinir (d. Ekim 1340, Deventer, Overijssel Lordluğu - ö. 20 Ağustos 1384, Deventer, Felemenk), Felemenkli papaz ve eğitimci. Yazma çoğaltmak amacıyla kurduğu merkez, ortaçağın sonlarında Kuzey Avrupa eğitim sisteminde büyük değişiklikler gerçekleştiren Ortak Yaşam Kardeşleri tarikatına dönüşmüştür.

Varlıklı bir ailenin oğlu olan Groote, Paris'te ruhban eğitimi gördü. Avignon'da oturan papaya sunduğu hizmetlerin karşılığında, Köln Katedrali yetkililerince toplanan gelirden önemli pay alarak 1374'e değin rahat bir yaşam sürdü. Bu tarihte derin bir manevi değişim geçirdi; dünya nimetlerini reddetti; evini Tanrı'ya hizmet etmek isteyen yoksul kadınlar için bir ocağa dönüştürdü; yoğun bir tefekkür dönemine girdi. 1380'de yalnızlığından sıyrılarak vaazlar vermeye başladı; kilisenin aşırılıkları ile yolsuzluklarına karşı tutum aldı. Kısa sürede çok sayıda yandaş kazandı. Vebadan ölene değin mücadelesini sürdürdü.

Groote daha 1371'de Deventer'deki St. Lebunus Kilisesi'nden Florentius Radewunius'la birlikte, yazma çoğaltarak geçimini sağlamak isteyen yoksullaşmış bazı uzmanları bir araya toplamıştı. Bu topluluk Papa XI. Gregorius'un onayıyla Ortak Yaşam Kardeşleri adlı tarikata dönüştü. Tarikatın ocakları Felemenk ve Almanya'da hızla yayıldı. Tarikat, hümanist araştırmalar ile Latinceye ağırlık vererek, sınıflı okullar kurup yeni ders kitapları hazırlayarak bütün Avrupa'da ilk ve orta öğretim sistemini derinden etkiledi. Ortaçağın sonlarında Ortak Yaşam Kardeşleri ocaklarında eğitim gören pek çok Kuzey Avrupalı bilginden biri de Erasmus'tu. Matbaanın icadı ve yeni eğitim tarikatları ile üniversitelerin ortaya çıkması sonucunda tarikatın etkinliği giderek azaldı; son ocak da 1811'de kapandı.

Groote Eylandt, Avustralya'da ada. Warwick Boğazıyla ayrıldığı Kuzey Toprakları'nın kuzeydoğu kıyısının 40 km açıklarında, Carpentaria Körfezinde yer alır. Yüzölçümü 2.460 km²'dir. İç kesimde yüksekliği 158 m'yi bulur. Arnhem Bölgesi platosunun su altında kalmış kıyılarının kıraç ve kayalık bir uzantısı olan adanın kuzey ve doğu kıyıları derin koylarla yarılmıştır. 1623'te Felemenkli denizcilerin keşfettiği adaya, Felemenkli gezgin Abel Tasman 1644'te Groote Eylandt (Büyük Ada) adını verdi. İngiliz kâşif Matthew Flinders, 1803'te adanın çevresini dolaştı. Günümüzde Groote Eylandt Yerleştirme Kampı'nın bir parçası olan adada, bir uçak pisti ile iki Anglikan misyon merkezi vardır. Batı kıyısındaki Alyangula en önemli kasabasıdır. Kesimlik sığır yetiştirilen ve tropik meyveler üretilen adada bulunan manganez yatakları 1966'dan sonra geniş ölçekte işletilmeye başlamıştır. Ada açıklarında sayısız kayalık ve adacık vardır; bunlardan biri olan Chasm Adasında Yerli sanat yapıtlarıyla süslü mağaralar bulunur. Nüfus (1981) 1.961.

Groote Schuur, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde geniş malikâne arazisi. Cape Town'ın hemen güneydoğusundaki Devil's Peak'in eteklerinde yer alır. 1657'de kurulan malikâne, adını, "büyük çiftlik ambarı" anlamına gelen ilk binasından almıştır. Çok sayıda bölünme ve el değiştirmeden sonra, 1891'de Cecil Rhodes tarafından satın alınarak genişletildi ve 1902'de Güney Afrika'ya bağışlandı. Rhodes Anıtı, hayvanat bahçesi ve av hayvanları koruma bölgesi ile Cape Town Üniversitesi'nin kampusu ve hastanesi, malikânenin toprakları içinde yer alır. Groote Schuur Hastanesi'nde 1967'de ilk kalp nakli ameliyatı gerçekleştirilmiştir. Onarıldıktan sonra bir süre Güney Afrika başbakanının Cape Town'daki resmî konutu olarak kullanılan Groote Schuur Binası'nın yerini malikâne toprakları içindeki başka bir bina olan Westbrooke almıştır.

Grootfontein, Namibia'nın kuzeydoğu kesiminde kasaba. Tsumeb bakır ve kurşun madeninin 60 km güneydoğusunda, başkent Windhoek'in havayoluyla 338 km kuzeydoğusunda, çeşitli otlar, çalılar ve büyük ağaçlarla kaplı yarı kıraç bir yörede yer alır. Denizden 1.461 m yükseklikte bulunan Grootfontein, Bergdama (Damara) ya da San dilinde Gei-/ous ("/" bir şaklamalı sesi gösterir) adı verilen yerde kuruludur. Sonradan Boerler bölgeye, aynı anlama gelen Grootfontein (büyük su kaynağı) adını verdiler. Çayırlar ve yakınlardaki bakır cevherinden dolayı, aralarında Herero ve Ovambo kabilelerinin de bulunduğu çeşitli halklar eskiden sürekli bölgeyi ele geçirmeye çalışmışlardı. Angola'dan gelen gezgin Boerler, önceden Transvaal'ın batısından gelmiş olanlarla birlikte 1880'lerin ortalarında Grootfontein bölgesine yerleştiler. Ama Alman sömürge yönetiminin kendilerini korumaya yanaşmaması üzerine, Angola'dan gelenler geri döndüler. İngilizlerle Almanların düzenlediği bir araştırma gezisi, bakır madenlerinin açılmasını ve 1890'ların sonları ile 1900'lerin başlarında bölgede çiftlik satışının başlamasını sağladı. Bir sığır yetiştirme merkezi olan kasaba, 1947'de jakaranda ağacı ve öteki rengârenk ağaçlarıyla ünlü bir belediye birimi haline geldi. Namibia'nın kuzeydoğusundaki demiryolu hattının son durağı olan kasaba, bugün 240 km kuzeydoğudaki Kavango kabile kampından gelen kereste ürünlerinin yükleme yeridir. Yakınlarda bir Güney Afrika askeri üssü bulunur. Grootfontein'ın batısında çıkarılan bakır ve kurşun, Tsumeb'de arıtılır. Kuzeyindeki Aukas Dağında bulunan vanadyum ve kurşun madeni 1978'de kapatılmıştır. Yörede et ve süt ürünlerinin yanı sıra deri eşya imal edilir. Grootfontein'ın 20 km batısındaki Hoba West Çiftliği'nde, 20. yüzyıl başlarında, 60 ton ağırlığında, nikel ve kurşundan oluşmuş bir göktaşı bulunmuştur. Nüfus (1988 tah.) 9.000.

Gropius, Walter (Adolph) (d. 18 Mayıs 1883, Berlin, Almanya - ö. 5 Temmuz 1969, Boston, Massachusetts, ABD), Alman mimar ve eğitimci. Özellikle Bauhaus'un yöneticisi olarak (1919-28) modern mimarlığın gelişmesine önemli katkıları olmuştur. Çoğunu başka mimarlarla birlikte gerçekleştirdiği yapıları içinde Dessau'daki Bauhaus Okulu Binası ile buraya ait

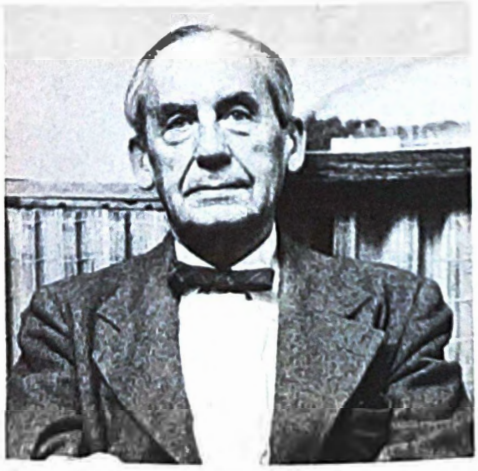

Walter Gropius, Erich Hartmann'ın bir fotoğrafı
Erich Hartmann - Magnum

öğretim üyesi lojmanları (1925-26), Harvard Üniversitesi Lisansüstü Öğrenci Merkezi (1949-50) ve Atina'daki ABD Büyükelçiliği (1956) sayılabilir.

Gençliği ve ilk yapıları. Dedesi ve babası da mimar olan Gropius, Münih (1903-04) ve Berlin-Charlottenburg teknik üniversitelerinde eğitim gördü (1905-07). Kısa süre Berlin'de bir mimarlık bürosunda çalıştıktan (1904) sonra 1904-05 yıllarında askerliğini yaptı. Daha okulda bulunduğu sırada Pomeranya'da tarım işçileri için yaptığı barakalar (1906) gerçekleştirdiği ilk yapıları oldu. Bir yıla yakın bir süre İtalya, İspanya ve İngiltere'de dolaştıktan sonra 1907'de mimar Peter Behrens'in Berlin'deki bürosuna girdi.

Gropius, çeşitli sanat dalları arasındaki ilişkiler ve ilerici mimarlık anlayışı gibi konulara yaşam boyu süren ilgisinin biçimlenmesinde, bu büroda çalışmasının önemli katkısı olduğunu sık sık vurgulamıştır. Behrens'in yanından ayrıldığı 1910 yılından 1914'e değin organizasyon yeteneğini ve sanat konusundaki düşüncelerini geliştirdi. Yaratıcı tasarımcıların makine üretimi süreciyle tanışıp bütünleşebilmelerini sağlamak amacıyla 1907'de kurulan Alman Werkbundu'na üye oldu (1911). Yapı birimlerinin prefabrik olarak üretilip yerinde monte edilmesini savunuyordu. Mekanizasyonun kaçınılmazlığını ve getirdiği kısıtlamaları açıkça kabullenmesine karşın, "makinenin ölü ürününe ruh katma"nın, birer sanatçı olarak yetiştirilmiş tasarımcıların görevi olduğuna inanıyordu. Sanatta taklide, gösterişe ve bağnazlığa karşı çıkıyor, ürünün görünüşünü işlevinin belirlemesi gibi aşırı basitleştirmelere karşı uyarılarda bulunuyordu.

Gropius'un giderek güçlenen entelektüel öncülüğü, Adolph Meyer'le birlikte gerçekleştirdiği iki önemli yapıyla uygulama alanına da yansıdı. Bunlar Alfeld-an-der-Leine'deki Fagus Fabrikası (1911) ile Köln'deki Werkbund Sergisi'nde yer alan örnek büro ve fabrika yapısıydı (1914). Behrens'in yapılarının hepsinden daha cesurca ele alınmış olan Fagus Fabrikası'nda, camdan yapılmış geniş duvar yüzeylerinin (perde duvar) görünür çelik taşıyıcılarla kesilmesi dikkati çekiyordu. Yapının bütününde gösterişten kaçınılmıştı. ABD'li mimar Frank Lloyd Wright'tan esinlendiği söylenen Köln'deki yapılar ise daha biçimsel bir üslup taşıyordu.

I. Dünya Savaşı'nı süvari subayı olarak cephede geçiren Gropius, Batı Cephesi'nde yaralandı ve Demir Haç Nişanı'yla ödüllendirildi. 1915'te, Avusturyalı besteci Gustav Mahler'in dul karısı Alma (Schindler) Mahler'le evlendi. Alma'nın Alman yazar Franz Werfel'le ilişki kurması üzerine 1919'da boşandılar. Tek çocukları Alma Manon 1935'te öldü.

Bauhaus dönemi. Daha savaş sona ermeden Weimar grandükü, sanat eğitimine ilişkin düşüncelerinden ötürü Gropius'la ilgilenmeye başlamıştı. Gropius Nisan 1919'dan hemen sonra, Saksonya Grandüklük Uygulamalı Sanatlar Okulu ile Saksonya Grandüklük Güzel Sanatlar Okulu'nun birleştirilmesiyle oluşturulan Staatliches Bauhaus'un (Devlet Yapı Evi) yöneticisi oldu. Bu, onun yaşamının bundan sonrasını belirleyen çok önemli bir adımdı. Uygulamalı sanatlara, politikaya ve yöneticiliğe olan yatkınlığıyla Gropius tasarım eğitimine yeni bir yaklaşım getirmeyi başardı. Hatta bu yaklaşım giderek uluslararası düzeyde yaygınlık kazanarak Fransız Güzel Sanatlar Yüksekokulu'nun (École des Beaux-Arts) tasarım eğitimi konusundaki 200 yıllık üstünlüğüne son verdi. *Ayrıca bak.* Bauhaus.

Gropius mimarlığı ve tasarımı sürekli değişken ve her zaman çağdaş dünya ile ilintili bir olgu olarak düşünüyor, mimarın görevinin görsel çevreyi bir bütün olarak ele almak olduğunu öne sürüyordu. Kendisi de mobilyadan otomobile ve tren vagonuna kadar çok çeşitli türde ürünün tasarımını yapıyor, toplu konut, kent planlaması, sosyolojinin önemi ve uzman kadroların kullanılmasındaki gereklilik gibi konular üzerinde duruyordu.

Bauhaus Okulu, daha büyük bir mali destek sağlamak umuduyla ve Weimar'da okul konusunda oluşan olumsuz ortamdan uzaklaşmak amacıyla 1925'te Dessau'ya taşındı. Gropius okul yapısıyla öğretim üyesi lojmanlarını Dessau'da gerçekleştirdi (1925-26). Dinamik kompozisyonu, asimetrik planı, düz beyaz duvarlarındaki yatay pencereleri ve ters çatısıyla okul yapısı 1920'lerdeki Uluslararası Üslubun (*) en önemli örneklerinden biridir. Gropius serbest çalışmak üzere 1928'de yöneticilikten istifa etti. 1929-30 yıllarında Berlin'de Siemensstadt'taki toplu konutların bir bölümünün tasarımını gerçekleştirdi.

Harvard dönemi. Hitler hükümeti 1933'te Bauhaus'u kapattı. Nazi rejimini onaylamayan Gropius, 1923'te evlendiği ikinci karısı İse Frank ile Almanya'yı gizlice terk ederek İtalya üzerinden İngiltere'ye gitti (1934). İngiltere'de kaldığı kısa sürede Cambridge Impington'da mimar Maxwell Fry'la birlikte Village College yapısını gerçekleştirdi.

Gropius Şubat 1937'de Cambridge kentindeki Harvard Üniversitesi'nde profesörlük yapmak üzere ABD'ye gitti. Ertesi yıl mimarlık bölümü başkanlığına atandı ve bu görevini 1952'ye değin sürdürdü. Bu arada 1944'te ABD uyruğuna geçti. Bauhaus tasarım felsefesini Harvard'ın eğitim programına yansıttıysa da, atölye uygulamasını yerleştiremedi. Bunun gibi, mimarlık tarihinin ders programından çıkarılmasını da sağlayamadı. Buna karşılık, modern tasarıma yönelik öncülüğü öğrencilerince çabucak benimsendi. Harvard'a getirdiği yenilikler kısa sürede başka mimarlık okullarında benzer eğitim reformlarının gerçekleştirilmesine yol açarak yapmacık tarihselci mimarlığın sona ermesinde önemli rol oynadı.

Gropius eğitim etkinliğinin yanı sıra uygulamada da bulundu. Bauhaus'da okumuş, ardından da 1937-40 arasında ders vermiş olan Marcel Breuer'le birlikte çalıştı. Tasarımları arasında, beyaza boyalı ahşap yapısı ve kaba yonu taşla işlenmiş cepheleriyle New England geleneksel mimarlığının modern bir yorumu olan kendi evi de (1937, Lincoln, Massachusetts) vardı. 1942'de prefabrik konutlar üreten General Panel Corporation'ın ikinci başkanlığına getirilince mimari üretim ve sanayi arasındaki ilişki konusuna ilgisi yeniden canlandı. 1952'de bu şirketten emekliye ayrıldı.

1946'da Cambridge'de, Harvard'dan öğrencisi olan altı mimarla birlikte The Architects' Collaborative'i(*) (TAC) kurdu. TAC'nın ABD ve başka ülkelerde gerçekleştirdiği yapılar arasında, yatakhane ve yemekhaneleri içeren Harvard Üniversitesi Lisansüstü Öğrenci Merkezi de vardır. Yapı, o kadar belirgin olmasa da Dessau'daki Bauhaus yapılarından izler taşır. Öbür TAC tasarımları arasında Atina'daki ABD Büyükelçiliği (1956) ve Bağdat Üniversitesi sayılabilir. Gropius 86 yaşında ölene değin TAC'nin etkin bir üyesi olarak çalıştı.

Değerlendirme. Gropius'un eğitimci ve yazar olarak başarısı, mimari uygulamalarından daha önemlidir. O, ileri görüşü ve çalışkanlığıyla giriştiği her işi başarmış, bütün emellerine ulaşmış bir insandır. Mesleğinde her zaman, geniş kapsamlı ve toplumsal önemi olan sorunlara entelektüel çözümler getirebilmeyi, kişisel ve öznel endişelerinin üstünde tutmuştur. En önemli düşüncelerinden biri, tasarım eylemlerinin hepsinin (ister bir sandalyeyi, ister bir yapıyı, isterse bir kenti biçimlendirmek söz konusu olsun) temelde aynı yöntemle yürütülmesi gereğidir. Bunun gerçekleştirilebilmesi için de gereksinim ve sorunların sistematik bir çözümlemesinin yapılması; eski biçim ve üsluplar bir yana bırakılarak çağdaş yapı malzeme ve tekniklerinin göz önünde tutulması gerekir.

Gropius'un mimarlık üslubu her ne kadar Wright ya da Le Corbusier'nin büyüleyici estetiğinden yoksunsa da, tüm yaşamını belirleyen ciddi ve programlı yaklaşımını yansıtır. Bununla birlikte, konuşmalarında ve eleştirilerinde pek çok kez bireysel ruhun canlılığının ve yaşamda kendiliğinden oluşan anlık değerlerin önemini vurguladığı bilinir. Takım elbise ile bere giyme alışkanlığı belki de arasında köprü kurmak istediği iki farklı dünyayı, işadamı ve teknisyenin katı düşünce yapısı ile yaratıcı sanatçının düş gücünü simgeler.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI: Deutz Makine Fabrikası Pavyonu (1914, A. Meyer ile birlikte; Werkbund Sergisi, Köln), Toerten Toplu Konutları (1926-28, Dessau), Belediye İş Bulma Ofisi (1927-28, Dessau), Toplu Konut (1938-41, New Kensington, Pennsylvania).

Gros, Antoine-Jean, Baron (d. 16 Mart 1771, Paris - ö. 26 Haziran 1835, Paris, Fransa), özellikle Napoléon'un son dönemlerindeki önemli olayları konu aldığı tarih-

"Napoléon Yafa'daki Bulaşıcı Hastalıklar Hastanesini Ziyaret Ediyor", Gros'nun yağlıboya çalışması, 1804; Louvre Müzesi, Paris
Garanger - EB Inc

sel resimleriyle ünlü Fransız romantik ressam.

İlk eğitimini minyatür ressamı olan babasından aldı. 1785'te babasının arkadaşı J.-L. David'in atölyesine girdi. David'e saygı duymakla birlikte, onun akılcı yeni-klasik üslubunu kendi aşırı romantik yapısına aykırı buluyordu. Bir resim öğrencisi olarak çağdaşı yeni-klasikçilerin sert çizgiselliğinden çok, Rubens'in ve Venedikli ustaların enerjik fırça işçiliğinden ve renklerinden etkilendi.

1793'te David'in yardımıyla İtalya'ya gitti. Cenova'da Joséphine de Beauharnais ve onun aracılığıyla da ünlü resimlerinin kahramanı Napoleon ile tanıştı. 1796'da Fransız ordusunu Arcole'ye kadar izledi ve Napoléon'un bayrağı köprünün üstüne dikmesini seyretti. Bu olayı ilk büyük çalışması olan "Napoléon Arcole Köprüsü Üstünde" (1796, Louvre Müzesi, Paris) ile ölümsüzleştirdi. Napoleon'a seferlerinde eşlik etti ve İtalya'dan Louvre Müzesi'ne götürülecek yapıtların seçilmesinde çalıştı.

Napoleon efsanesine katkıda bulunmuş bütün sanatçıların içindeki tek gerçek dahi belki de Gros'ydu. Duygusal kompozisyonlarındaki barok zarafet anlayışı ve dramatik güç, Théodore Géricault ve Eugène Delacroix'yi etkilemişti.

Napoléon'un tahttan düşüşünden ve Bourbonların iktidara gelmesinden sonra Gros'ya baron unvanı verildi. David sürgüne yollandı, atölyenin başına Gros geçti. Yeniklasikçiliğin mirasçısı olarak Gros, David' inkine yakın bir üslupta yapıtlar vermeye çalıştı. Louvre'daki Mısır Salonu'nun tavanındaki (y. 1824) gibi büyük kompozisyonlar üzerinde çalışmayı sürdürdü. Ama akademik açıdan yeni-klasik olan bu resimlerde, "Napoléon Yafa'daki Bulaşıcı Hastalıklar Hastanesini Ziyaret Ediyor" (1804, Louvre Müzesi, Paris), "Napoléon|Eylau'da" (1808, Louvre Müzesi, Paris) gibi daha önceki yapıtlarının romantik canlılığı yoktu. 1815'ten sonraki en iyi yapıtları portreleriydi. "Gerdanlıklı Kız" (Magnin Müzesi, Dijon) gibi bazı portreleri Napoléon döneminde yaptığı resimler düzeyindeydi. Ama Gros, David'in sürekli eleştirileri nedeniyle kendi yaptıklarını beğenmez duruma gelmiş, başarısızlık duygusuyla karamsarlığı iyice artmıştı. Sonunda Sen Irmağına atlayarak intihar etti.

Gross-Rosen, Aşağı Silezya'daki Alman kenti Striegau (bugün Strzegom, Polonya) yakınlarında, Ağustos 1940'ta kurulan Nazi toplama kampı. Öldürücü Siklon-B gazının kullanıldığı gaz odaları burada 1941 sonunda ya da 1942'de kuruldu ve Almanya'nın çeşitli yerlerinden kampa getirilen tutukluları öldürmekte kullanıldı (Dachau ve Theresienstadt'taki gaz odaları, hiçbir zaman kullanılmamıştır.)|Kamp ayrıca, Ocak 1942'den başlayarak, tutukluların kobay olarak kullanıldığı tıbbi deneyler için laboratuvar işlevi gördü.

Grosse, Hans Werner (d. 28 Kasım 1922, Swinemünde, Almanya), 25 Nisan 1972'de Baltık Denizinden Fransa'da İspanya sınırı yakınlarındaki Biarritz'e kadar 1.460,5 km uçarak dünya rekoru kıran Batı Alman planörcü. Gençliğinden beri planörlere meraklı olan Grosse, II. Dünya Savaşı sırasında Alman Hava Kuvvetleri'nde (*Luftwaffe*) pilotluk yapmıştır.

Grosse'nin rekor kırdığı "AS W-12" tipi planörün ağırlığı 324 kg, kanat açıklığı 19 m idi ve saatte 220 km hız yapabiliyordu. 9 Aralık 1980'de 1.250 km'lik üçgen biçimli bir rotada saatte 133,242 km hıza ulaşarak dünya hız rekorunu kıran Grosse, 24 Aralık 1980'de de 300 km'lik üçgen biçimli bir rotada saatte 158,67 km hızla bu rekorunu yeniledi. 4 Ocak 1981'de ise 1.306,856 km'lik uçuşuyla üçgen rotada uzunluk rekoru kırdı. Grosse, bundan bir yıl önce, 7 Ocak 1980'de H. H. Kohlmeir ile birlikte 970,75 km'lik bir uçuştan sonra ilk başlangıç noktasına dönerek bir rekor daha elde etmişti.

Grosses Schauspielhaus (Almancada "Büyük Tiyatro"), Berlin'de tiyatro. Schumann Sirki'nin 1919'da mimar Hans Poelzig tarafından Max Reinhardt için yeniden düzenlenmiş biçimidir. Normal sahnesinden başka bir döner sahnesi(*) ve bir çevreperdesi(*) vardır. İzleyici yerleri, sahnenin ayarlanabilen bir önsahneyle bağlandığı arenanın çevresine, at nalı biçiminde yerleştirilmiştir. Reinhardt 1919-21 arasında burada *Oresteia*, *Dantons Tod* (*Danton'un Ölümü*) ve *Julius Caesar* gibi bir dizi görkemli oyun sahnelemiştir.

Grosseteste, Robert (d. y. 1175, Suffolk - ö. 9 Ekim 1253, Buckden, Buckinghamshire, İngiltere), Yunanca ve Arapça felsefe ve bilim metinlerini Latince çevirileriyle Hıristiyan Batı dünyasına tanıtan bilgin. Aristotelesçi ve Yeni-Platoncu görüşlerin eklektik bir karışımı olan felsefi yaklaşımı, hem doğal, hem de tanrısal varlıklarda ussal bir düzen aramaya yönelmiştir.

Grosseteste yaklaşık 1215-21 arasında Oxford Üniversitesi rektörlüğü yaptı. Daha sonra kilise içinde onursal bir makama getirildi. 1232'de bu makamdan ayrıldı. 1229 ya da 1230'dan 1235'e değin Fransisken keşişlerine ilk kez ilahiyat dersleri veren Grosseteste tarikat üyeleri üzerinde derin etki bıraktı. Bu dönemdeki ürünleri arasında, Aristoteles'in *Analytika ustera* (*Ikinci Analitikler*, 1963) ve *Physika*'sı (Fizik) üzerine birer yorumu, bilimsel konularda bağımsız incelemeleri ve kutsal metin yorumları sayılabilir.

Grosseteste 1235'te Lincoln piskoposluğuna atandı. Bu dönemde Aristoteles'in *Ethika Nikomakheia*'sını (*Nikomakhos'a Etik*, 1988) Latinceye çevirdi. Kilisede inananların ruh esenliği, merkezi ve hiyerarşik bir kilise ve kilisenin devlete üstünlüğü ilkelerinden hiç ayrılmadı. Sarayın ve papalığın hizmetindeki memurlara kilise topraklarının bağışlanması biçimindeki yaygın uygulamaya karşı çıkarak her iki kurumla da çatıştı. 1243'te I. Lyon Konsili'ne katıldı. 1250'de Lyon'da papalığı temsil eden bir kurulun önünde tezlerini savundu.

Grosseto, İtalya'nın orta kesimindeki Toscana yönetim bölgesinde, Grosseto ilinin merkezi kent. Siena'nın güneybatısında bulunan Ombrone Irmağı yakınındaki alçak kıyı ovasında yer alır. Maremma adındaki ova, 18. yüzyıla değin sıtma kaynağı bir bataklıktı. Eski kent 16. yüzyıldan kalma altıgen bir surla çevrilidir. Bu surun kulelerinden birinde Floransalı Medici ailesinin arması bulunur. Yeni kent 1930'dan sonra Maremma'nın tarıma kazandırılmasını amaçlayan programa bağlı olarak çok gelişti. Önemli binalar arasında, 1294'te yeniden inşa edilen ve birçok kez onarım gören romanesk katedral ile Etrüsk ve Roma yapıtlarının sergilendiği arkeoloji müzesi bulunur. Yaklaşık 8 km kuzeydoğuda Bagno Roselle ılık madensuyu kaynaklarının yakınında, eski Etrüsk ve Roma kentinin kalıntıları ile Rusellae piskoposluk bölgesi vardır. Grosseto, Roma-Piza Demiryolu üzerinde önemli bir ticaret ve tarım merkezidir. Nüfus (1989 tah.) belediye, 70.918.

Grossglockner, GLOCKNER olarak da bilinir, Avusturya'nın ve Doğu Alpler'e bağlı dağ sırası Hohe Tauern'in en yüksek doruğu (3.797 m). Tirol ile Kärnten federal eyaletleri (*Bundesländer*) arasındaki sınır boyunca uzanır. Dağ üzerindeki buzulların en görkemlisi olan Pasterze'nin (Pasterzen Kees) uzunluğu 8 km, genişliği ise yaklaşık 5 km'dir. 1935'te açılan ve kuzeyde Dölfach ile güneyde Heiligenblut'u bağlayan Grossglockner-Hochalpenstrasse Karayolu doruğun doğusundan geçer. Karayolundaki iki tünel (Mitteltörl ve Hochtor) ve bir tali yol üzerinden Pasterze Buzulunun merkezine ulaşılır. Kış sporları ve dağcılık olanaklarının yanı sıra güzel manzarasıyla da önemli bir turizm merkezi olan doruğa ilk kez 1800'de tırmanılmıştır.

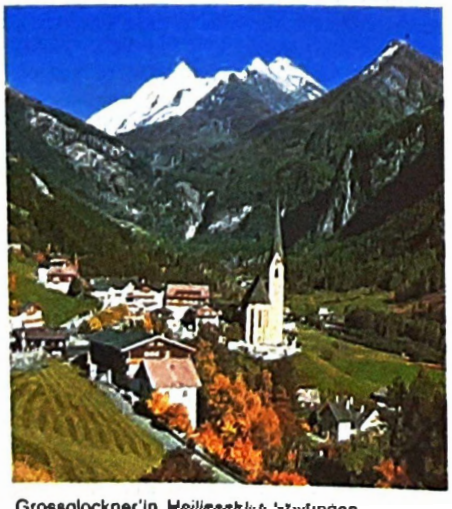

Grossglockner'in Heiligenblut köyünden görünüşü, Avusturya
N. Merrifield Shostal / EB Inc

Grossmith, George (d. 9 Aralık 1847, Londra - ö. 1 Mart 1912, Folkestone, Kent, İngiltere), İngiliz komedyen ve şarkıcı. Gilbert ve Sullivan'ın hafif operalarının ilk sahnelenişlerinde başrollerde oynamıştır.

Birkaç yıl gazetecilik yaptıktan sonra 1870 dolaylarında şarkılı, okumalı ve skeçli sahne gösterilerine başladı. Gilbert ve Sullivan'la ilişkisi 1877'de, Londra'daki Opera Comique'te, *The Sorcerer* (1877; *Büyücü*) komik operasıyla başladı. Grossmith, daha sonra Opera Comique'te düzenli olarak sahneye çıktı. 1881'de Gilbert ve Sullivan yapımları Londra'daki yeni Savoy Tiyatrosu'nda sunulmaya başlayınca o da bu tiyatroya geçti.

1889'da Savoy'dan ayrılarak yeniden sahne gösterilerine başladı; İngiltere ve ABD'nin bütün belli başlı kentlerinde bulundu. *A Society Clown* (1888; Bir Sosyete Palyaçosu) adlı otobiyografiden başka oyuncu ve oyun yazarı olan kardeşi Weedon Grossmith ile (1852-1919) birlikte *Diary of a Nobody*'yi (1892; Hiç Kimsenin Günlüğü) yazdı. Mizahi şarkı ve skeçlerinin sayısı ise 600'ü aşıyordu. Oğulları George (1874-1935) ve Lawrence da (1877-1944) seçkin birer oyuncu oldular. Müzikal komedilerle büyük ün kazanan oğul George, 1932'de sinemaya geçti; ayrıca müzikal oyunlar yazdı.

Grosswardein *bak.* Oradea

grosülarit, kalsiyum ve alüminyum silikat ($Ca_3Al_2[SiO_4]_3$) yapısında, grena gurubundan ve katışkısız haldeyken renksiz, öteki durumlarda beyaz, sarı, kahverengi, kırmızı ya da yeşil renklerde bulunan bir silikat minerali. İri kütleler halinde elde edilen yeşilimsi grosülarit, yalnızca görünüşte yeşime benzemekle birlikte satış fiyatını artırmak amacıyla bazen Güney Afrika ya da Transvaal yeşimi adıyla piyasaya sürülmektedir. Fasetalı değerli taş olarak kullanılan grosülaritlerin hemen hepsinin rengi portakaldan kırmızımsı kahverengiye kadar değişir. Kırmızımsı kahverengi olan türüne tarçıntaşı ya da hesonit denir. Grosülaritin içi kıvrımlı çizgilidir ve bu özelliğiyle berrak spesartitten ayrılır. Grosülarit genellikle başkalaşım kayaçları içinde bulunur. Ayrıntılı kimyasal özellikleri ve elde edildiği yerler için *bak.* grena.

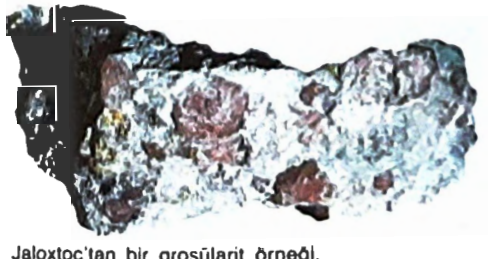

Jaloxtoc'tan bir grosülarit örneği, Morelos, Meksika
John H. Gerard - EB Inc

Grosvenor, Gilbert H(ovey) (d. 28 Ekim 1875, İstanbul - ö. 4 Şubat 1966, Cape Breton Adası, Nova Scotia, Kanada), ABD'li coğrafyacı ve yazar. Yarım yüzyılı

Grosvenor
National Geographic Magazine, National Geographic Society

aşkın bir süre *National Geographic Magazine*'in yayın yönetmenliğini yürütmüştür.

Amherst College'dan mezun oldu. 1899'da National Geographic Society'nin başkanı, 1900'de de derneğin çıkardığı *National Geographic*'in yayın yönetmeni oldu. Onun yönetimi altında dernek üyelerinin sayısı ve derginin tirajı 900'den 1 milyon 900 binin üzerine çıktı. Grosvenor 1954'te yayın yönetmenliğinden ayrılarak yönetim kurulu başkanı oldu.

Grosvenor'ın başkanlığı sırasında, National Geographic Society Kuzey ve Güney kutuplarına, stratosfere, okyanus diplerine çok sayıda inceleme gezisi düzenledi ve başka birçok araştırma gerçekleştirdi. *National Geographic*'te çıkan makalelerine ek olarak, National Geographic Society'nin bir tarihçesini de kaleme alan Grosvenor, Smithsonian Institution'ın hazırladığı raporun keşiflerle ilgili bölümlerini yazdı. Öbür kitapları arasında *Young Russia* (1914; Genç Rusya) ve *Discovery and Exploration* (1924; Keşif ve Araştırma) sayılabilir. Grosvenor doğal çevre korumacılığının önde gelen savunucularından olmuştur.

Grosz, George (d. 26 Temmuz 1893, Berlin - ö. 6 Temmuz 1959, Berlin), karikatürleri ve resimleriyle döneminin en keskin toplumsal eleştirilerini yapan Alman sanatçı Savaş ve yozlaşmayı konu aldığı

"Oskar Panizza İçin", George Grosz'un yağlıboya çalışması, 1917-18; Devlet Galerisi, Stuttgart, Almanya
Staatsgalerie Stuttgart, Almanya

etkileyici yapıtları nedeniyle Naziler tarafından "Bir Numaralı Kültürel Bolşevik" ilan edilmiştir. Bir Fransız eleştirmen de Grosz'un çalışmalarını "tarih boyunca insanın yozlaşmasını en iyi sergileyen katalog" olarak nitelemiştir.

Dresden ve Berlin'de sanat öğrenimi gördükten sonra dergilere karikatür satıp kazandığı parayla altı ay Paris'te kaldı. Bu dönemin sanat yaşamı üzerinde önemli etkisi oldu. I. Dünya Savaşı çıktığında Almanya'daydı. Gönüllü olarak askere yazıldı; 1916'da yaralanıp çürüğe çıkartılınca Berlin'de tavan arasında bir stüdyoya taşındı. Burada fahişelerin, savaş sakatlarının ve daha başka savaş kurbanlarının resimlerini çizdi. Eğitmen olarak orduya geri çağrıldı. Bir süre sonra kaçak olarak tutuklandı ve askeri bir akıl hastanesine kapatıldı.

Grosz'un akıl hastanesindeki yaşantısı tutumunu daha da keskinleştirdi. 1919'daki "Almanya, Bir Kış Öyküsü" gibi resimlerinde ve 1920'lerin başındaki "İşte İnsan" dizisinde besili *Junker*'leri (toprak sahibi), kibirli burjuvaları, ayyaşları, zevk düşkünlerini, ikiyüzlüleri çizdi, İsa'yı da gaz maskesi takmış olarak resimledi. Grafiklerinden bazısının baskı kalıplarını polis tahrip etti. Yaşamı sürekli tehdit altındaydı. Sonunda çareyi kendine bir fedai tutmakta buldu.

Grosz bu dönemde benimsediği dadacılığı "tükenmiş bir dünyaya karşı tepkinin yansıtılmasında deliliğin bilinçli olarak kullanılması" diye tanımlıyordu. Zamanla I. Dünya Savaşı sonrasındaki umutsuzluğu ve karamsarlığı yansıtan yeni-nesnecilik akımına katıldı. "Café" (1925) bu dönem yapıtlarından biridir.

1932'de ABD'ye göç ettikten sonra dergilere çizgi romanlar, çıplaklar ve manzara resimleri çizen Grosz'un New York Sanat Öğrencileri Birliği'nde öğretim görevlisi olması çeşitli tartışmalara yol açtı. 1938'de ABD vatandaşı olan Grosz, II. Dünya Savaşı sırasında eski karamsar tavrıyla "Sağ Kalan" (1944) gibi keskin renklerle boyanmış yağlıboya yapıtlar ortaya koydu.

Grote, George (d. 17 Kasım 1794, Clay Hill, Beckenham yakınları, Kent - ö. 18 Haziran 1871, Londra, İngiltere), İngiliz tarihçi. Eski Yunan tarihi çalışmalarıyla tanınır.

On altı yaşında babasının Londra'daki bankasına girdi ve 1843'e değin orada çalıştı. Boş zamanlarını Yunancasını ilerletmeye, Almanca, iktisat ve felsefe öğrenmeye ayırdı. 1832-41 arasında City of London temsilcisi olarak Parlamento'ya girdi.

Çağdaş siyaset ve felsefe konularında çalışmalar yayımlamış olan Grote, daha sonra kendini tümüyle *History of Greece*'i (Yunanistan Tarihi) yazmaya verdi. İÖ 301'e değin gelen bu kitap 1846-56 arasında 12 cilt halinde yayımlandı. Gerek özgün metni, gerekse çevirileriyle kısa sürede herhangi bir dildeki en iyi Yunan tarihi olarak ünlenen *History of Greece*, yarım yüzyıl boyunca bu niteliğini korudu. Üstelik Grote Yunanistan'a hiç gitmemişti.

1849'da Londra'da eskiden de yakından ilgilendiği University College'da çalışmaya başladı. 1860'ta üniversitenin saymanı, 1868'de de rektörü oldu. 1862'den ölümüne değin, Londra Üniversitesi'nin rektör yardımcılığını da yürüttü. 1859'da, British Museum'un mütevelli heyetine katıldı. 1869'da Başbakan William Gladstone'un önerdiği bir soyluluk unvanını geri çevirdi. Westminster Abbey'de gömülüdür.

Grote Winkler Prins, 1979-84 arasında yayımlanan 25 ciltlik Hollanda ansiklopedisi. Ünlü *Winkler Prins Encyclopaedie*'nin(*) bütünüyle gözden geçirilmiş yeni bir basımıdır.

Grotefend, Georg Friedrich (d. 9 Haziran 1775, Münden, Hannover - ö. 15 Aralık 1853, Hannover), Eski Pers çiviyazısının çözülmesinde ilk önemli adımı atan Alman öğretmen ve dil uzmanı.

1797'de Göttingen kent okulunda ders vermeye başladı. O yıllarda Avrupa'da çiviyazısı biliniyor, ama okunamıyordu. 1765'te Alman gezgin Carsten Niebuhr, Perslerin başkenti Persepolis'te bulunan çiviyazısı metinlerin kopyalarını çıkarmıştı. Grotefend'in Doğu dilleri üzerine özel bir bilgisi yoktu. Ama bulmaca çözmedeki ustalığına güvenerek, bir içki sofrasında çiviyazısını çözmek için bahse girdi. Yazıtların yaklaşık İÖ 5. yüzyıldan kalma ve kral heykelleriyle ilişkili olduğunu göz önünde bulundurarak, sık sık yinelenen bazı simgelerin "kral" ve "krallar kralı" anlamına geldiği sonucuna vardı. Bu terimlerden yola çıkarak, Dareios ve Kserkses adlarını bulmayı başardı. Üçüncü bir adın da I. Dareios'un babası, Part ülkesi satrabı Hystaspes'e ait olduğunu saptadı. Çözdüğü 13 simgeden dokuzu doğruydu. Bu buluşun haberi 2 Eylül 1802'de duyuruldu. Grotefend ayrıca İtalik dillerin lehçelerinden olan Eski Osk ve Umbria dilleri üzerine yapıtlar da yayımladı. Ününün asıl temeli, *Neue Beiträge zur Erläuterung der persepolitanischen Keilschrift...* (1837; Persepolis Çiviyazısının Açıklanmasına Yeni Katkılar...) adlı kitabıdır. Grotefend'in çalışmaları konusunda C. W. Ceram'ın (asıl adı Kurt W. Marek) *Götter, Gräber und Gelehrte* (1949; *Tanrılar, Mezarlar ve Bilginler*, 1964) adlı kitabında ayrıntılı bilgi verilmiştir.

grotesk (İtalyanca *grotteschi*), mimarlık ve dekorasyonda hayvan, insan ve bitki biçimlerinin karışımından oluşan gerçeküstü duvar süslemeleri ya da heykeller. Sözcük, 1500 dolayında Neron'un Altın Evi gibi

Bir grotesk süsleme, Giovanni da Udine'nin (1487-1546) bir freskinden ayrıntı; Loggia, Vatikan
SCALA-Art Resource/EB Inc.

Roma yapılarının gün ışığına çıkarıldığı kazılar sırasında, bu tür bezemelerin bulunduğu mağaralardan (*grotto*) esinlenerek geliştirilmiştir.

İlk kez Rönesans döneminde, Roma'da Raffaello'nun atölyesinde yeniden canlandırılan grotesk, çok geçmeden 16. yüzyıl İtalya'sında moda oldu ve bütün Avrupa'da yaygınlaştı. 19. yüzyıla değin daha çok fresk olmak üzere yoğun biçimde uygulandı. Hayvan başları ve başka örgeler bazen simgesel bir anlam içermekle birlikte, genelde salt bezemesel bir nitelik taşırdı.

Grotius, Hugo, Felemenkçe HUGO ya da HUIGH ya da HUGEIANUS DE GROOT (d. 10 Nisan 1583, Delft, Felemenk - ö. 28 Ağustos 1645, Rostock, Mecklenburg-Schwerin), *De Iure Belli ac Pacis* (1625; *Savaş ve Barış Hukuku*, 1967) adlı başyapıtıyla çağdaş

Grotius, M.J. van Mierevelt'in portre çalışmasından ayrıntı; Devlet Müzesi, Amsterdam
Rijksmuseum Amsterdam

uluslararası hukukun babası sayılan Felemenklı hukukçu ve bilim adamı.

İlköğrenimini Delft'de tamamladıktan sonra Laheyli vaiz ve ilahiyatçı Johannes Uyttenbogaert'in yanına gönderildi. Daha sekiz yaşındayken Latince elejiler yazıyordu. On bir yaşında Leiden Üniversitesi edebiyat fakültesine kabul edildi. 1598'de Fransa kralı IV. Henri'ye elçi olarak giden Johan van Oldenbarnevelt'e eşlik etti ve Orléans'da kalarak hukuk öğrenimi görmeye karar verdi. Aynı yıl yayımladığı *Pontifex Romanus* (Roma Başrahibi), altı monologdan oluşan bir siyasal durum değerlendirmesiydi.

Grotius 1599'da Holland eyaletine döndü; Lahey'e yerleşerek avukatlığa başladı. 1601'de, devletin resmi tarih yazarlığına getirildi; özellikle Felemenk Cumhuriyeti'nin İspanya'ya karşı ayaklanmasını anlatan bir çalışma hazırlaması istendi. Romalı tarihçi Tacitus'un üslubuyla yazdığı *Annales et historiae de rebus Belgicis*'e (Belçika Üzerine Araştırmalar ve Kronikler) aynı yıl başladı. Dilbilim ve şiir alanlarında da pek çok ürün verdi.

Grotius, Felemenk'in siyasal durumuyla gitgide daha çok ilgilenmeye başladı. 1601'de Birleşik Doğu Hindistan Kumpanyası donanmasının "Santa Catarina" adlı bir Portekiz gemisine el koymasıyla gelişen olaylar uluslararası hukuk alanında adını duyurmasına yol açtı. Felemenk Cumhuriyeti o dönemde Birleşik İspanya ve Portekiz Krallığı'yla barışçı ilişkileri koruyordu. Ama krallık Doğu Hint Adalarıyla ticareti kendi tekelinde tutma çabasındaydı. El konan gemi, yüküyle birlikte savaş ganimeti olarak satıldı. Kumpanya 1604'te Grotius'tan bu konuda hukuki görüş istedi. Grotius "De Iure Praedae Commentarius" (Ganimet Hukuku Üzerine Yorum) başlıklı çalışmasında, Portekiz'in Felemenklileri ticaret haklarından yoksun bıraktığı gerekçesiyle gemiye el konmasını savundu. Yapıtın, açık denizlerin bütün ülkelerce serbest biçimde kullanılabilmesi gerektiğini vurgulayan bölümü "Mare Liberum" başlığıyla 1609'da yayımlandı.

Grotius 1607'de Holland eyaleti başsavcılığına atandı. 1608'de Veere belediye başkanının kızı Maria van Reigersberch ile evlendi. 1613'te İngiltere'ye gönderilen bir elçilik heyetine başkanlık etti. Resmi amacı ticaret anlaşmazlıklarını çözmek olan bu ziyaret sırasında Kral I. James'le dinsel sorunları tartışma olanağını buldu; özellikle bütün Hıristiyan kilıselerinin birleşmesi sorununu görüştü. Aynı yıl, cumhuriyette bölünmeye yol açan dinsel ve siyasal bir anlaşmazlığa taraf oldu. Leiden Üniversitesi'nde Jacobus Arminius ile Franciscus Gomarus arasında yazgı kuramı üzerinde ortaya çıkan tartışma, zamanla Holland eyaleti ile Felemenk Genel Meclisi'nin Valı (*Stadhouder*) Maurits önderliğindeki katı Kalvenci çoğunluğu arasında bir çatışmaya dönüşmüştü. Hıristiyanlar arasında sürekli barış ve birliği savunmuş olan Grotius, eyalet hukuk temsilcisi (*Landsadvocaat*) Johann van Oldenbarnevelt'in etkisi altında kaldı. 1613'te Holland meclisinin isteğiyle meclisin kilıse politikası lehinde ateşli bir savunma yazdı. Maurits 1618'de Grotius ve Oldenbarnevelt ile birlikte muhalefet liderlerini tutuklattı. Oldenbarnevelt vatana ihanet suçuyla idam edildi. Grotius ise ömür boyu hapse mahkûm edilerek Loevestein Şatosu'na kapatıldı. Eşi ile çocuklarının onunla birlikte kalmalarına izin verildi. Hapisliği süresince din ve hukuk üzerine yazmayı sürdürdü.

Grotius 22 Mart 1621'de bir kitap sandığına gizlenerek Loevestein Şatosu'ndan kaçmayı başardı. Önce Anvers'e, ardından da Paris'e geçti. Paris'te XIII. Louis ile çok sayıda devlet ve bilim adamı tarafından saygıyla karşılandı. Bir kez daha eşi ile çocuklarını yanına almasına izin verildi. Böylece aile, Grotius'un kalemiyle elde ettiği kazanca dayalı güvencesiz bir yaşama başladı. XIII. Louis de Grotius'a bir aylık bağlamıştı, ama bu düzenli bir ödemeye dönüşmedi, ayrıca Kalvenci olduğu için profesörlük görevi alması olanaksızdı.

Grotius 1625'te Paris'te başyapıtı *De Iure Belli Ac Pacis*'i yayımladı. Aynı yıl Prens Maurits öldü. Grotius 1631'de Holland'a döndü. Meclisteki şiddetli tartışmalara ve Orange prensi Frederik Hendrik'in müdahalesine karşın gene tutuklanma tehdidiyle karşılaşınca 1632'de Fransa-İsveç diplomatik ilişkilerinin merkezi olan Hamburg'a gitti. Uluslararası saygınlığı, İsveç şansölyesi Kont A. G. Oxenstierna'nın onu 1634'te İsveç'in Paris büyükelçiliğine atamasını sağladı. Grotius yeniden Paris'e yerleştiyse de diplomatlık yeteneklerinden yoksun olduğunu kısa süre sonra anladı.

1636-37 yıllarında *Historia Gothorum, Vandalorum et Langobardorum* (Got, Vandal ve Lombard Tarihi) adlı yapıtı üzerinde çalıştı. Ayrıca Tacitus'un yapıtlarını derledi (1640). 1644'te Kraliçe Kristina tarafından İsveç'e davet edildiğinde büyük saygıyla karşılandı, ama elçilik görevinden alındı. İsveç Devlet Konseyi'nde üye olması önerildiyse de İsveç'e yerleşmeyi reddetti. Paris'e dönerken Pomeranya kıyılarında bir deniz kazasına uğradı. İki gün sonra Rostock'ta öldü.

Grotius, özgün ve yaratıcı bir dehadan çok, yetenekli bir bilim adamıydı. Tarihçi kimliğiyle Tacitus'un üslubunu izledi. *Annales et Historiae*'si hümanist tarih yazımının bir başyapıtıydı. İlahiyatçı olarak da başlangıç dönemindeki Hıristiyan topluluğunu ülkü edinmişti. Yalnız Protestan ilahiyatçılarla değil, pek çok Katolik papazla da dostluk kurmuştu. Ünlü çağdaşlarıyla yazışmalarının büyük bölümü günümüze ulaşmıştır. Çağdaş uluslararası hukukun temelini atan *De Iure Belli ac Pacis* ile "De Iure Praedae"nın başlıca özelliği daha önceki dönemin yazar ve düşünürlerinin bir sentezini yapmış olmasıdır. Grotius'un getirdiği başlıca yenilik, Tanrı'dan bağımsız ve insan doğasına dayalı bir doğal hukukun uluslar üzerindeki bağlayıcılığı savıdır.

Groton, ABD'de Connecticut eyaletinin güneydoğu kesimindeki New London ilinde (*county*) ilçe düzeyinde yönetim birimi ve kent (*township*). Thames Irmağının doğu yakasında, New London'ın karşı kıyısında yer alır. Plymouth Kolonisi'nin önderi William'ın oğlu Jonathan Brewster, o zamanlar New London'ın bir bölümü olan bölgede 1649'da bir ticaret merkezi kurdu. 1705'te bu yerleşme ayrı bir kasaba olarak tüzel kimlik kazandı ve Connecticut'ın ilk valilerinden John Winthrop'un doğum yeri olan Groton'un (İngiltere) adını aldı. Kasabada 18. yüzyıldan sonra gemi yapımcılığı başladı. İlk dizel motorlu denizaltı (1912) ve nükleer güçle işleyen ilk denizaltı "Nautilus" (1955) burada yapıldı. Denizaltı Kütüphanesi ve Müzesi'nde denizaltıların tarihi modellerle canlandırılmıştır. İlçe, sanayi kenti Groton'u ve West Mystic köyünü de içine alır. Fort Griswold Eyalet Parkı'nda, 6 Eylül 1781'de Benedict Arnold komutasındaki İngiliz birliklerinin öldürdüğü Amerikan Bağımsızlık Savaşı milislerinin anısına dikilmiş bir anıt vardır. Nüfus (1990) kent, 9.837; ilçe, 45.144.

Grotowski, Jerzy (d. 11 Ağustos 1933, Rzeszów, Polonya), deneysel tiyatronun öncülerinden Polonyalı tiyatro yönetmeni ve eğitimcisi. 1960'larda Wrocław'daki Polonya Laboratuvar Tiyatrosu'nda sahnelenen oyunların yönetmeni olarak ün kazanmıştır. İzleyicinin oyuna katılması anlayışının önde gelen savunucularındandır. Oyunlarına sınırlı sayıda izleyici alarak onları oyuncularıyla duygusal düzeyde karşı karşıya getirir. Tiyatrosunda çok önemli bir yere koyduğu oyuncuları ise, beden ve ses esnekliği, şiddet ile inceliği birleştirebilen bir oyun tarzı ve neredeyse anlaşılmaz nitelikteki uluma ve inlemelerden oluşan diyaloglar üzerine eğitim görmüş ve ustalaşmış sanatçılardır.

Grotowski, Kraków'daki Ulusal Tiyatro Akademisi'nde öğrenim gördü (1951-59). Laboratuvar Tiyatrosu'na, kurulduğu yıl katıldı (1959). Topluluğuyla birlikte Batı Avrupa'da ilk kez 1966'da sahneye çıktı. İngiltere, Fransa ve İskandinav ülkelerindeki *avant-garde* tiyatro çevrelerinde dersler verdi, oyunlar yönetti. Tiyatro konusundaki düşünceleri ve kullandığı yöntemlerle ABD'deki Living Theatre(*), Open Theatre (*) ve Performance Group gibi deneysel tiyatro topluluklarını etkiledi. Laboratuvar Tiyatrosu, 1969'da New York kentinde Stanisław Wyspiański'nin 1904 tarihli bir oyunundan uyarlanan *Akropolis*'le sahneye çıktı ve büyük başarı kazandı. Grotowski'nin sahneye koyduğu yapıtlar arasında *Faustus* (1963), *Hamlet* (1964), *The Constant Prince* (1965; Sadık Prens), *Undertaking Mountain* (1977) ve *Undertaking Earth* (1977-78) sayılabilir.

Grottaglie, İtalya'nın güney kesiminde, Puglia (Apulia) yönetim bölgesindeki Taranto ilinde kent. 14. yüzyıldan kalma bir

şatosu vardır. Matrice Kilisesi'nin cephesi de aynı dönemden kalmadır. Meryem'e Müjde konusunun betimlendiği taş kabartma ise 16. yüzyıla aittir. Kentteki başlıca sanayi çanak çömlek imalatıdır. Bir seramik okulunun da bulunduğu Grottaglie, adını yöredeki kayalıklarda bulunan mağaralardan (*grotto*) alır. Nüfus (1981 geç.) belediye, 27.888.

grotto (İtalyanca *grotta*: "mağara"), 18. yüzyılda, Avrupa bahçelerinde dekoratif öğe olarak kullanılan doğal ya da yapay mağara. Antik Çağda içinde tanrısal varlıkların yaşadığına inanılan doğal mağaralar-

Irmak tanrısına adanmış bir *grotto*, 18. yy ortaları, Stourhead, Wiltshire, İngiltere
Edwin Smith

dan esinlenerek oluşturulmuştur. *Grotto*'lar, çoğunlukla kaya parçaları, deniz hayvanı kabukları, kemikler, cam kırıkları ve daha değişik nesneler kullanılarak düzenlenir ve genellikle su da bir öğe olarak bu bütüne katılır.

Fransa'da Versailles Sarayı'ndaki Thetis Mağarası, İngiltere'de Middlesex'deki Twickenham'da (bugün Londra Metropoliten alanı içinde) bulunan Alexander Pope Mağarası ve Wiltshire'da Stourhead'deki mağara, *grotto* düzenlemelerinin ünlü örnekleri arasındadır.

Groulx, Lionel-Adolphe (d. 13 Ocak 1878, Chenaux, Vaudreuil yakınları, Québec - ö. 23 Mayıs 1967, Vaudreuil, Québec, Kanada), Kanadalı Katolik papaz ve tarihçi. Fransız asıllı Kanadalıların tarihine ilişkin görüşleriyle 50 yıl boyunca Québec milliyetçi hareketini etkilemiştir.

Bir hızarcının oğluydu. Sainte-Thérèse-de-Blaineville ve Montreal'deki ilahiyat okullarında öğrenim gördükten sonra 1903'te papazlığa atandı. Bir süre Québec eyaletine bağlı Valleyfield'deki bir ilahiyat okulunda ders verdi. Daha sonra Roma Üniversitesi'nde felsefe (1907) ve ilahiyat (1908) doktoralarını tamamladı. Ülkesine döndükten sonra yeniden Valleyfield'de ders vermeye başladı. 1915'te Montreal Üniversitesi'nde Kanada tarihi profesörlüğüne atandı.

Groulx, gençlik yıllarında, sonradan Katolik Eylem adını alan milliyetçi bir örgüt kurdu. 1946'da Fransız Amerikası Tarihi Enstitüsü'nün kuruluşuna katıldı. Ayrıca Kanada'daki Royal Society üyeliğine seçildi. Ama 1952'de tarih profesörlüğünden emekli olmadan kısa süre önce dernek üyeliğinden ayrıldı. Fransız Kanadası'nın tarihini, ülke yönetimine egemen olan İngiliz Kanadası'nın egemenliğine karşı sürdürülen bir var oluş mücadelesi biçiminde yorumlayarak Kanadalılar üzerinde geniş ve kalıcı bir etki uyandırdı. Ayrımcı olmadığı halde, Fransız Kanadası'nın tarihinin ve geleneklerinin korunmasına özel önem verdi. Fransız ve İngiliz asıllı Kanadalılara aynı "nesnel" tarihin öğretilmesini, "Fransız asıllı Kanadalıların kimliklerinin yok edilmesi" olarak nitelendirdi.

En önemli yapıtı 1950-52 arasında yayımladığı dört ciltlik *Histoire du Canada français depuis la découverte*'dir (Keşfinden Bu Yana Fransız Kanadası'nın Tarihi). Öteki önemli yapıtları arasında *Nos Luttes constitutionnelles* (1915-16, 5 cilt; Anayasal Mücadelelerimiz) ve *La Confédération canadienne, ses origines* (1918; Kanada Konfederasyonu, Kökenleri) sayılabilir. 1922'de ve 1932'de Alonie de Lestres takma adıyla iki roman yayımlamıştır.

Group Theatre, Theatre Guild'in(*) üyelerinden Harold Clurman ile yönetmen Cheryl Crawford ve Lee Strasberg'in 1931'de New York kentinde kurdukları tiyatro topluluğu. Oyunculuk tekniği olarak Stanislavski yöntemini(*) benimseyen topluluk, esas olarak sol bir bakış açısıyla toplumsal başkaldırı oyunlarını ele almak eğilimindeydi. Deneme niteliğinde sahnelenen Sergey Tretyakov'un *Roar China*'sından (1930-31; Kükreyen Çin) sonra Paul Green'in *House of Connelly* (Connelly'nin Evi) adlı oyunu oynandı. Eski Güney'in çürümüşlüğünü, ayrışan orta sınıfa yansıyan biçimiyle ele alan oyun eleştirmenlerce çok beğenildi ve 91 kez oynandı. Topluluğun daha sonra sahnelediği iki antikapitalist oyundan *1931* ancak dokuz gün oynanabildi, ama *Success Story* (Başarı Öyküsü) 100 kezden fazla sahnelendi. İki yıl sonra Sidney Kingsley'nin, stajyer tıp öğrencilerini konu alan melodramı *Men in White* (1933; *Beyaz Gömlekliler*) hem ticari, hem de sanatsal açıdan başarılı oldu. Yönetmenliğini Strasberg'in yaptığı, dekorlarını Mordecai Gorelik'in hazırladığı oyun bir yıla yakın bir süre oynandı ve 1934'te Pulitzer Ödülü'nü kazandı.

Group Theatre 1935'te, oyuncularından Clifford Odets'ın yazdığı *Waiting for Lefty*'yi (Lefty'yi Beklerken) sahneledi. Taksi sürücülerinin bir yıl önceki grevinden yola çıkarak yazılan oyunda, grevcilerin toplantısının o anda yapılmakta olduğu izlenimini vermek üzere geriye dönüş teknikleri kullanılıyor, izleyicilerin arasına oyuncular yerleştiriliyordu. Odets'ın Büyük Bunalım sırasında Bronx'taki Yahudilerin yaşamına eğilen *Awake and Sing* (Uyan ve Şarkı Söyle) adlı oyununun yanı sıra topluluk, gene aynı yazarın *Till the Day I Die* (1935; Öleceğim Güne Değin), *Paradise Lost* (1935; Kaybedilmiş Cennet) ve *Golden Boy* (1937; *Altın Yumruk*) oyunlarını da sahneledi. Sahnelenen başka oyunlar arasında Paul Green'den, müziğini Kurt Weill'ın yaptığı, bir bölümü açık ölçüyle yazılmış, savaş karşıtı bir yergi olan *Johnny Johnson*, Irwin Shaw'dan *Bury the Dead* (1936; Ölüyü Gömün), Robert Ardrey'den *Thunder Rock* (1939; Gürleyen Kaya) ve William Saroyan'dan *My Heart's in the Highlands* (1939; Gönlüm Yaylalardadır) gibi yapıtlar yer alıyordu.

Group Theatre'ın Amerikan tiyatrosu üzerinde üç önemli etkisi olmuştur. Bunların ilki Odets ve Saroyan gibi yazarları yüreklendirmesi; ikincisi Clurman, Elia Kazan, Lee J. Cobb, Stella Adler ve Strasberg gibi topluluk dağıldıktan sonra da tiyatro ve sinema alanının önemli adları olmayı sürdüren oyuncu ve yönetmenler yetiştirmesi; üçüncüsü de, gene topluluğun 1941'de dağılmasından sonra yaygınlıkla benimsenen uyumlu oyunculuk ve birlikte çalışma yönteminin temellerini atmış olmasıdır.

grovak, ince taneli kıl hamurunun içine yerleşmiş kum büyüklüğündeki (0,063-2 mm) tanelerden oluşan tortul kayaç. Taneler çoğunlukla, oldukça değişik mineral yapılarına sahip (örn. piroksenler, amfibol-ler, feldispatlar ve kuvars) kayaç kırıntılarından oluşur. Taneler fazla aşınmadıklarından köşeli biçimdedir ve gelişme halindeki birçok mineralle iç içe geçmiş durumdadır. Grovakın hamur (matris) yapısı ise ağırlıklı olarak kil minerallerinden oluşur ve malzemenin hacminin yaklaşık yarısını kapsar. Hamurun kil mineralleri ağırlıklı olarak klorit ve biyotit, bir oranda da muskovit ve illittir; kaolinit ise bulunmaz. Hamur yapı, taneleri sıkıca bağlar ve oldukça sert bir kayaç oluşumuna yol açar.

Grovaklar, yinelenen katmanlar ve çökelmeden sonra ortaya çıkan kıvrımlar ya da

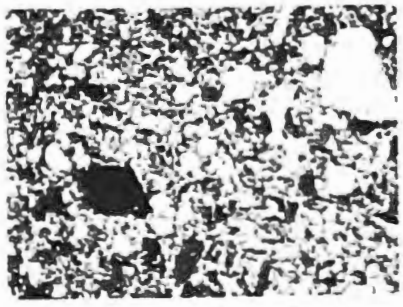

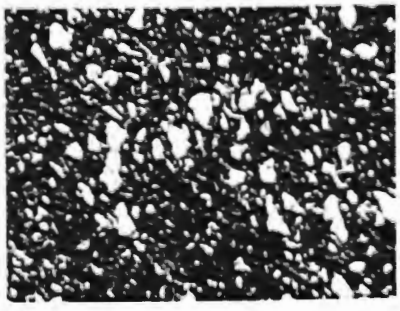

Grovak mikrofotoğrafları
(Üstte) Alt Karbonifer Dönemde oluşmuş plajıyoklaz grovak, Tramworth Çukurluğu, Yeni Güney Galler; (ortada) Ordovisiyen Dönemde oluşmuş, yüzde 40 kuvars ve kil parçacıkları içeren taşlaşmış grovak, Austin Glen, New York; (altta) Ordovisiyen Dönemde oluşmuş, kuvars ve hamur malzeme bakımından zengin grovak, Pittman Oluşuğu, Gundaroo, Yeni Güney Galler (bütün örnekler 20 kez büyütülmüştür)
K.A.W. Crook, Australian National University, Canberra

biçim değişikliğine uğramış yataklar biçiminde bulunur; çapraz katmanlaşmaya ise rastlanmaz. Çevrimli katmanlı grovak çökelleri de vardır; bunların zemininde kumtaşı, bunun üzerinde yapraklanmış kumtaşı ve en üstte şeyl katmanları yer alır.

Grovakların yapısal özellikleri, bunların tektonik bakımdan hareketli bölgelerdeki bulanık akıntılarda (tortulların birikmesiyle ortaya çıkan yoğunluk akıntıları) hızlı

çökelme sonucunda oluştuklarını göstermektedir. Grovak dizileri binlerce metre kalınlıkta olabilir. Bu kalınlıktaki diziler jeosenklinal bölgelerde ani çöküntülerin olduğuna işaret eder. Grovak dizilerine, kireçtaşının egemen olmadığı hemen tüm kıvrımlı dağ kuşaklarında rastlanır.

Grove, Sir George (d. 13 Ağustos 1820, Londra - ö. 28 Mayıs 1900, Londra, İngiltere), müzik üzerine araştırmalarıyla tanınan İngiliz yazar. En ünlü yapıtı dört ciltten

Sir George Grove
Royal College of Music, Londra

oluşan *Dictionary of Music and Musicians*'dır (Müzik ve Müzikçiler Sözlüğü).

Meslek yaşamına inşaat mühendisi olarak başlayan Grove, 1850'de Sanatçılar Derneği'nin, 1852'de de Kristal Saray'ın yöneticiliğine getirildi. *Dictionary of the Bible*'ı (Kitabı Mukaddes Sözlüğü) William Smith ile birlikte yazdı. 1865'te Filistin Araştırma Vakfı'nın kurulmasında önemli rol oynadı. 1856'dan 1896'ya değin Kristal Saray konserleri için yazdığı coşkulu ve özenli yorumlar, o dönemde konser eleştirisi için ölçüt oluşturdu. Grove, besteci Sir Arthur Sullivan'la birlikte 1867'de Viyana'ya gitti ve burada Schubert'in *Rosamunde* uvertürünün el yazmalarını buldu. 1868'den 1883'e değin *MacMillan's Magazine*'in yayın yönetmenliğini yaptı. İçeriğini denetlediği ve birçok maddesinin yazımını üstlendiği *Dictionary of Music and Musicians* adlı yapıtı 1879-89 arasında yayımlandı.

1882'de Kraliyet Müzik Okulu'nun başına getirildi ve "sir" unvanı aldı. 1896'da *Beethoven and His Nine Symphonies* (Beethoven ve Dokuz Senfonisi) adlı yapıtı yayımlandı.

Grove, Sir William Robert (d. 11 Temmuz 1811, Swansea, Glamorgan, Galler - ö. 1 Ağustos 1896, Londra, İngiltere), moleküllerdeki atomların ısıl ayrıştırma yoluyla ayrılabileceğini kanıtlayan İngiliz fizikçi ve yüksek mahkeme yargıcı (1880'den sonra). Grove, kızgın bir platin telin üzerinden geçirilen su buharındaki oksijen ve hidrojen atomlarının tersinir bir tepkimeyle ayrıştığını gösterdi. Ayrıca iki akışkanlı bir elektrik pili geliştirdi; pil, seyreltik sülfürik asite daldırılmış civa alaşımlı çinko anot ile derişik nitrik asite daldırılmış platin katottan oluşuyordu ve asitler birbirinden geçirgen bir kapla ayrılıyordu.

Önce özel öğretmenlerce eğitilen Grove daha sonra Oxford'daki Brasenose College'da, ardından da Lincoln's Inn'de (İngiltere'de hukuk eğitimi veren kurum) öğrenim gördü. 1835'te baroya girdi. Sağlığının hukukla ilgilenmesini engellemesi üzerine bilime yöneldi. 1840-47 arasında profesörlük yaptığı Londra Enstitüsü'ndeki derslerinden birinde platin-çinko pilini kullanarak elektrik ışığı elde etti.

Kendi alanında klasikleşen *On the Correlation of Physical Forms*'da (1846; Fiziksel Hallerin İlişkisi Üzerine) enerjinin sakınımı ilkelerini açıkladı. Aynı ilkeler ertesi yıl Alman fizikçi Hermann von Helmholtz'un *Über die Erhaltung der Kraft* (Enerjinin Korunumu Üzerine) adlı yapıtında da yer aldı.

1853'ten sonra patent davalarını ve bazı başka davaları üstlenen Grove, 1871'de *Court of Common Pleas* (Gelenek Hukuku Üst Mahkemesi) yargıçlığına atandı. 1872'de "sir" unvanı aldı. 1887'de yargıçlıktan emekli olduktan sonra yeniden bilimsel çalışmalara yöneldi.

Grozni, Rusya Federasyonu'ndaki Çeçen-İnguş Özerk Cumhuriyeti'nin başkenti. Kafkas Dağlarındaki Sunja Sıradağlarının eteklerinde, Sunja Irmağı kıyısında yer alır. 1818'de bir kale olarak kuruldu. Lev Tolstoy ile Mihail Lermontov burada askerlik yaptılar. Yörede petrol yataklarının bulunduğu 1823'ten sonra bilinmekle birlikte

Grozni'de Sunja Irmağı üzerindeki bir köprü, Rusya Federasyonu
Novosti Press Agency

büyük çapta petrol çıkarma etkinlikleri ancak 1893'te başladı. Bu tarihten sonra Grozni büyük bir petrol merkezi durumuna geldi. 1950'lerde yeni bulunan yataklarla birlikte günümüzde de önemli bir petrol üretim merkezidir. Buradan Hazar Denizi kıyısındaki Mahaçkala'ya, Karadeniz kıyısındaki Tuapse'ye ve Donets Havzasına boru hattı gider. Büyük ölçekli petrol arıtma tesisleri ve doğal gaz işletmelerinin yanı sıra Grozni'de petrokimya ürünleri ve petrol sanayisinde kullanılan makineler imal edilir. Kentte eski SSCB'nin en eski petrol enstitüsü (kuruluşu 1920) ve ayrıca bir eğitim enstitüsü vardır. Nüfus (1989) 401.000.

Grönblad-Strandberg sendromu, derinin erken yaşta yıkıma uğramasıyla ortaya çıkan kalıtsal hastalık. Özellikle yüz, boyun gibi açıkta kalan bölgelerde, kimi zaman da koltuk altları, karın ve kasıklarda sarı lekeler belirir, deri esnekliğini yitirerek sarkar ve yer yer kalınlaştığı için arada çukur çizgiler oluşur. Hastaların kol ve bacaklarında kan dolaşımı aksadığından bacak kasları kolayca yorulur, sık sık doku içine ya da dışarıya akışlı kanamalar görülür. Kalp kasının lifleri arasında küçük kalsiyum birikintileri ve hastaların en az yüzde 80'inde gözün ağtabakasında kan damarına benzeyen izler oluşur. Oftalmoskopla yapılan incelemede koyu kahverengi görünen bu izler ağtabakanın normal kan damarlarını andırırsa da genellikle çok daha kalındır. Bu koyu renk izlerin nedeni, damartabakanın (koroyit) esnek liflerce zengin olan iç katmanı yer yer örselendiği için damartabaka pigmentlerinin görülebilir duruma gelmesidir. Gözde kanama ya da doku yıkımı nedeniyle görme kusurları ortaya çıkabilir. Bu sendrom, otozom genlerle aktarılan çekinik özellikte bir kalıtsal bozukluktur.

Grönendal *bak.* Belçika çoban köpeği

Grönland, Danca GRØNLAND, Grönland dilinde KALAALLIT NUNAAT, dünyanın en büyük adası ve Danimarka Krallığı'na bağlı denizaşırı toprak. Kuzey Atlas Okyanusunda yer alır; büyük bölümü Kuzey Kutup Dairesi içinde kalır. Kabaca bir kamayı andıran 2.175.600 km²'lik bir alanı kaplar. Yaklaşık yüzde 85'i buzlarla örtülüdür. Kuzey-güney doğrultusunda 2.670 km boyunca uzanır; en geniş yeri 1.050 km'dir. Girintili çıkıntılı kıyılarının 39.300 km'yi bulan uzunluğu hemen hemen Ekvator'un çevresine eşittir. Kuzeyde Lincoln Denizi ve Kuzey Buz Denizinin buz kütleleri, doğu ve güneyde Grönland Denizi, Danimarka Boğazı ve Atlas Okyanusuyla çevrilidir. Batısındaki Kuzey Amerika'dan Nares Boğazı, Smith Boğazı, Baffin Körfezi, Davis Boğazı ve Labrador Deniziyle ayrılır. Kanada'ya ait Ellesmere Adasına en yakın noktası 26 km'dir. En yakın Avrupa ülkesi ise 325 km güneydoğusundaki İzlanda'dır. Başkenti Godthåb (Nuuk), 1991 tahmini nüfusu 56.500'dür.

Doğal yapı. Grönland yapısal olarak Prekambriyen Zamana (y. 4 milyar-570 milyon yıl önce) ait sert gnays ve granit kayaçlarından oluşan Kanada Kalkanının bir uzantısıdır. Yaklaşık 600 m derinlikte bir denizaltı sırtı olan Yermak Platosuyla Spitsbergen'e bağlanır. Faroe-İzlanda Sırtı ise okyanus tabanında kıvrılarak İskoçya'ya ve Avrupa kıtasına ulaşır. İlk jeolojik dönemlerden başlayarak bir dizi volkanik etkinlik ve dağoluşumu sürecinden geçen Grönland, Buz Çağıyla birlikte iç kesimlerden hareket ederek taşıdığı birikintilerle kayaç kütlelerini düzleştiren buzlarla kaplanmıştır. Günümüzde birçok irili ufaklı adanın çevreledeği girintili çıkıntılı kıyılarla sınırlı olan çıplak kara parçaları dar bir şerit oluşturur. Derin ve karmaşık fiyortların son derece görkemli bir görünüşü vardır. Bunların en büyüğü doğu kıyısındaki Scoresbysund'dur. Birçok yerde doğrudan denize inen buzlardan kopan kütleler, buzdağları biçiminde denize açılır.

Grönland'ın egemen yüzey şekli olan Grönland Buz Katmanı, Antarktika'dan sonra dünyanın ikinci büyük buz kütlesidir. Ortalama kalınlığı 1.500 m olan katmanın en derin noktası 3.000 m'yi geçer. Buz yüzeyinin altındaki kayaç tabanı deniz düzeyine yakındır. Çıplak karalar genellikle platolardan oluşur. Doğu ve batı kıyılarına koşut dağ sıraları adanın en yüksek noktası olan güneydoğudaki Gunnbjørns Fjeld'de 3.700 m'ye ulaşır. Yağan karların sıkışmasıyla oluşan katmanlar buzulları besler. Günde yaklaşık 30 m ilerleyen Jakobshavn Buzulu dünyanın en hızlı buzulları arasında yer alır.

İklim Kuzey Kutbu özellikleri gösterir. Sürekli soğuk hava kütlesi üzerinden geçen alçak basınç nedeniyle güneşli ve açık havanın, yerini birdenbire şiddetli tipiye bırakması sık görülen bir durumdur. Ocak ayında güneyde −6°C olan ortalama sıcaklık, kuzeyde −35°C'ye kadar düşer. Gulf Stream'in iklimi bir ölçüde yumuşattığı güneybatıda ortalama yaz sıcaklığı temmuz ayında 7°C'yi bulur; bu düzey adanın en kuzey noktasında 3,6°C'ye iner. Güneyde 1.900 mm olan yıllık yağış miktarı kuzeyde 50 mm'ye kadar düşer. Yapılan araştırmalar

20. yüzyıl başlarından sonra giderek ısınan iklimin yeniden soğumaya başladığını göstermiştir.

Egemen bitki örtüsünü tundralar oluşturur. Başlıca çalı türleri süpürgeotu, bodur huşağacı, söğüt ve kızılağaçtır. Güneyde, saman olarak kullanılan otların yanı sıra salata, turp, patates ve lahana gibi sebzeler yetiştirilir. Zengin hayvan varlığı kutup ayısı, miskköküzü, ren geyiği, kutup tilkisi, kar tavşanı, kakım ve lemming gibi kara memelilerini kapsar; çevredeki denizlerde fok ve balina gibi deniz memelileriyle çeşitli balıklar (morina, sombalığı vb) yaşar. Deniz ve kara kuşları arasında puffa ördeği, dalıcımartı ve yaban kazı ile kartavuğu, kuzgun ve ak sungur sayılabilir.

GRÖNLAND (KALAALLIT NUNAAT)

Nüfus. Adanın yerli halkı olan Grönlandlılar toplam nüfusun beşte dörtten fazlasını oluşturur. Eskimo (İnuit) kökenli olan Grönlandlıların büyük bölümü ilk Avrupalı göçmenlerle karışarak melez bir yapı kazanmıştır. Günümüzde saf Eskimolar yalnızca adanın kuzeybatısındaki Thule (Qaanaaq) çevresinde ve Doğu Grönland'da (Tunu) bulunur. Adanın ikinci etnik topluluğunu oluşturan beyazlar arasında Danimarkalı göçmenler çoğunluktadır. Grönlandlı kimliğinin belirleyici özelliği dil ve kültür birliğidir.

Son derece dağınık bir yapı gösteren yerleşmeler kıyı şeridinde toplanmıştır. Nüfusun beşte dördüne yakın bölümü küçük kentsel birimlerde yaşar. Yaşam koşullarındaki gelişmeye bağlı olarak dünya ortalamasının altına inmiş olan doğum ve ölüm oranları (1988) sırasıyla binde 32 ve binde 8'dir. Gençlerin toplam nüfus içindeki oranı göreli olarak düşüktür.

Ekonomi. Grönland'da devlet ve özel sektör işbirliğine dayanan karma bir ekonomi yürürlüktedir. Geçmişte ekonominin temelini oluşturan fok avcılığı, 20. yüzyıl başlarında gerilemeye başlayarak yerini balıkçılık ve madenciliğe bırakmıştır. 1984 verilerine göre Grönland'ın gayri safi milli hasılası (GSMH) 500 milyon ABD Doları'dır; 9.000 ABD Doları olan kişi başına milli gelir Batı Avrupa ülkelerinin düzeyine yakındır.

Ülke topraklarının ancak yüzde 1'ini oluşturan ekime elverişli alanlar buzla kaplı olmayan güneydeki kıyılarda toplanmıştır. Samanlık ot ve sebzelerin yetiştirildiği bu bölgenin büyük bölümü, et, yün ve süt için beslenen koyun ve Ren geyiklerinin otlatılmasına ayrılmıştır. Kuzeyde yürütülen avcılık da önemli bir uğraştır. Ayı ve tilki postu değerli ticari ürünlerdir. Yakalanan fokların derisinden, etinden ve yağından yararlanılır. Atlas Okyanusundaki balıkçı teknelerinin büyük bölümü devlete aittir. Avlanan balık ve kabuklular iç gereksinimi karşılamanın yanı sıra ihracat gelirlerinin başlıca kaynağını oluşturur.

Grönland'da ticari açıdan işletilmeye değer başlıca madenler kriyolit, kurşun ve çinkodur. Son yıllarda yürütülen arama çalışmalarında umut verici uranyum, molibden ve bakır yatakları bulunmuştur. Bununla birlikte iklim ve çevre koşullarının sertliği ve yüksek taşıma maliyeti maden kaynaklarından yararlanmayı büyük ölçüde sınırlamaktadır. Başlıca sanayi ürünleri dondurulmuş, konservelenmiş, kurutulmuş ve tütsülenmiş balıkla işlenmiş maden cevheri konsantreleridir. Elektrik üretimi bütünüyle termik enerji santrallarından sağlanır.

Danimarka'nın sağladığı mali desteğin yanı sıra gümrük ve vergi gelirlerine dayanan kamu gelirleri, yerel yönetim, eğitim, kültür ve sosyal refah hizmetlerine katkıları içeren kamu harcamalarını genellikle karşılar. Grönland, Danimarka aracılığıyla çeşitli uluslararası ekonomik örgütler içinde yer alır. 1951'de devletin ticaret üzerindeki tekelinin kaldırılmış olmasına karşın, dış ticaretin büyük bölümü Grönland Kraliyet Ticaret Dairesi'nin elindedir. Sanayi kuruluşlarının denetimi giderek Grönlandlıların eline geçmektedir. İhracat gelirleri değer olarak ithalat giderlerinin yalnızca beşte üçünü karşılar. İhracatın büyük bölümünü taze ve işlenmiş balık ile maden cevheri ve konsantreleri oluşturur. Başlıca ithalat kalemleri makine ve ulaşım araçları, petrol ürünleri, çeşitli mamul mallar ve gıda maddeleridir. Grönland'ın dış ticaretinde en önemli yeri Danimarka, Norveç, Almanya ve ABD tutar.

Grönland'da karayolları buzla kaplı olmayan kıyılardaki kısa şeritlerle sınırlıdır. İç kesimlere karadan ancak kızakla ulaşılabilir. Yük taşımacılığı büyük ölçüde denizyoluna dayanır; posta ve yolcu taşımacılığında havayolu kullanılır. Danimarka ve Kuzey Amerika'yla bağlantılı uluslararası seferlere açık çeşitli havalimanları vardır. Sivil ve askeri haberleşme ağı son derece gelişmiştir.

Yönetsel ve toplumsal koşullar. Resmen Danimarka'nın bir parçası olan Grönland, yerel yönetim, vergi, eğitim, sosyal hizmetler, kültür ve kilise gibi alanları da kapsayan geniş bir yönetsel özerklikten yararlanır. Danimarka'nın ada üzerindeki denetimi yalnızca anayasal konular, dış ilişkiler ve savunma alanında sürmektedir.

Ada yönetiminin en önemli organı *Landsting*'tir (Parlamento). *Landsting*'in 26 üyesi dört yılda bir seçilir; oy kullanma yaşı 18'dir. Mecliste çoğunluğu kazanan partinin lideri, yürütmeden sorumlu olan yedi üyeli *Landsstyre*'ı oluşturur. Seçmenler ayrıca Danimarka Parlamentosu'na (*Folketing*) iki temsilci gönderir. Danimarka ve Grönland hükümetleri arasındaki ilişkileri Grönland Bakanlığı düzenler. Grönland'da görev yapan vali düzeyindeki yüksek temsilci Danimarka hükümetini temsil eder. En yüksek yargı organı meslekten bir yargıç ve iki sivil üyeden oluşan *Landsret*'tir (Üst Mahkeme). Grönland yerel düzeyde üç bölgeye ve bir dizi belediyeye ayrılır.

Grönland hükümetinin yönetimi altında belediyelerin işbirliğiyle yürütülen yaygın bir sosyal hizmet ağı kurulmuştur; sosyal hizmet giderleri Danimarka hükümetince karşılanır. Bütün ada halkı parasız sağlık hizmetlerinden yararlanır. Ortalama ömür kadınlarda 68 yıl, erkeklerde 62 yıldır. Zorunlu olan dokuz yıllık temel öğrenimi tamamlayan öğrenciler, isteğe bağlı olarak ikişer yıllık "geliştirme" ve "yönlendirme" okullarına da devam edebilirler. Godthåb'da bir yüksek öğretmen okuluyla meslek eğitimi veren okullar vardır. Eğitim sisteminin en önemli sorunu olan yerel öğretmen açığı, zorunlu olarak Danimarka'da öğrenim görmüş ve Danca konuşan öğretmenlerle kapatılmaktadır. Derslerin Grönland dilinde verilmesi yönündeki uygulama ancak öğrencilerin yarısını kapsamaktadır.

Kültürel yaşam. Grönland'ın Danimarkalılar aracılığıyla Batı etkisi altına girmesi, ada halkının geleneksel kültürden bütünüyle kopmasına yol açmamıştır. Eskimo maddi kültürünü yansıtan kayık, kızak, zıpkın ve kandil yapımı hâlâ sürdürülmektedir. Bu eşyalarda kullanılan süslemelerin özgün bir yapısı vardır. Kemik, ahşap ve sabuntaşı oymacılığı Eskimo kültürünün önemli bir parçasıdır. Davul eşliğinde yapılan halk dansları canlılığını korumaktadır. Modern şiirde Danimarka kültüründen bir kopuş gözlenmektedir. Geçmişi 1860'lara değin uzanan Grönland'ın ilk gazetesi *Atuagagdliutit* hâlâ yayımlanmaktadır.

Baffin Körfezinde Batı Grönland Eskimoları, Grönland
Rutherford Platt

Tarih. Eskimo halklarının Grönland'a göçleri İÖ 3000'lerde başladı. Değişik zamanlardaki göç dalgalarını yansıtan kültürlerin en önemlileri batı kıyılarında gelişen Sarqaq (İÖ 1400-700) ve adanın en kuzeyinde ortaya çıkan Dorset'ti (İÖ y. 800-İS 1300).

Grönland'ı gören ilk Avrupalının 10. yüzyıl başlarında İzlanda'nın batısındaki adalara ulaşan Norveçli Gunnbjørn Ulfsson olduğu sanılmaktadır. Bir başka Norveçli olan Erik (Kızıl) 982'de, adam öldürdüğü için kovulduğu İzlanda'dan yola çıkarak Grönland'ın güneybatı kıyılarına ulaştı. Üç yıl sonra İzlanda'ya dönüşünde "Yeşil Toprak" anlamında *Greenland* adını verdiği adayı kolonileştirmek üzere bir sefer örgütlemeye girişti. 986'da sefere katılan 25 gemiden 14'ünü adaya ulaştırarak, bugünkü Julianehåb yakınlarında Eystribygd (Doğu Kolonisi), bugünkü Godthåb yakınlarında da Vestribygd (Batı Kolonisi) adlı yerleşmeleri kurdu. Bu kolonicilerin en parlak dönemlerinde 3.000 kişilik bir nüfusa ulaştıkları sanılmaktadır. Adada Hıristiyanlık 11. yüzyılda Norveç'ten gelen Leif Eriksson aracılığıyla yayıldı. 1125'te ada için ayrı bir piskoposluk oluşturuldu. Önceleri cumhuriyet yönetimi altında olan koloniler 1261'de Norveç kralına bağlandı.

Norveçli göçmenler Eskimolarla 13. yüzyıl başlarında karşılaştı. 1100'lerde adanın kuzeyinde Thule kültürünü kurmuş olan bu Eskimoların güneye yayılması sırasında adadaki iklim koşulları da bozulmaya başladı. Aynı dönemde Norveç'in izlediği tekelci ticaret politikası kolonicilerin giderek azalmasına yol açtı. Bu gelişmelerin sonucu olarak önce Vestribygd, 150 yıl kadar sonra da Eystribygd ortadan kalktı. Grönland'dan son geminin 1410'da dönmesine karşın, İzlandalı balıkçılar 1500'lere değin adaya uğramayı sürdürdü. 16. yüzyıl sonlarında gelişen balina avcılığı ve Kuzeybatı Geçidini bulma çabaları Grönland'a yönelik ilgiyi yeniden canlandırdı. Avrupalı balina avcılarının yerli Eskimolarla ilişkilerinden Grönlandlı olarak adlandırılan ayrı bir etnik topluluk ortaya çıktı.

Grönland'ın başkenti Godthåb, önde yerleşimin kurucusu olan Hans Egede'nin heykeli
ABC Ajansı

1380'den sonra Norveç tahtını da ellerinde tutan Danimarka kralları 16. yüzyıldan başlayarak Grönland'da koloniler kurmaya yönelik çeşitli girişimlerde bulundular. Sonunda Hans Egede'nin 1721'de bugünkü Godthåb yakınlarında kurduğu misyon ve ticaret kumpanyasıyla adanın yeniden kolonileştirilmesi hızlandı. Danimarka tahtı 1776'da Grönland Kraliyet Ticaret Dairesi'ni kurarak tam bir ticari tekel oluşturdu. Grönland kıyıları öteki ülkelerin gemilerine kapatıldı.

Danimarka ile Norveç arasındaki birliğin sona erdiği 1814'ten sonra Grönland Danimarka'nın elinde kaldı. Uzun yıllar adanın yalnızca bir bölümünde kolonileri bulunan Danimarka, ABD ve İngiltere gibi ülkelerin siyasal ve ekonomik çıkarlarını resmen desteklemesi üzerine, 1921'de bütün ada üzerinde egemenliğini ilan etti. Bu durum kolonileşmemiş kıyılardaki balıkçılık hakları konusunda Norveç'le anlaşmazlığa yol açtı. 1931'de Norveçli balıkçıların 71°-75° kuzey enlemleri arasındaki doğu kıyılarını işgal etmesinden sonra, anlaşmazlık Lahey Adalet Divanı'na götürüldü. Mahkeme 1933'te adanın Danimarka'ya ait olduğuna karar verdi.

II. Dünya Savaşı'nda Danimarka'nın Alman kuvvetlerince işgal edilmesinden (1940) bir yıl sonra, Danimarka elçisinin imzaladığı bir anlaşmayla Grönland, ABD'nin geçici koruması altına girdi. Böylece adada üs kurma hakkı elde eden ABD, savaş sonrasında adayı geri vermekle birlikte kuvvetlerini geri çekmedi. Nisan 1951'de iki ülke adanın NATO çerçevesi içinde ortak savunulması konusunda yeni bir anlaşma imzaladı. Bu arada Danimarka hükümeti yerel ekonomi, ulaşım ağı ve eğitim alanlarında bir dizi reforma girişti. 1953'te koloni statüsüne son verilerek denizaşırı toprağa dönüştürülen Grönland'a yönelik yatırımlar, büyüyen stratejik öneminin de etkisiyle giderek arttı. 1979'da adaya tam yönetsel özerklik verildi.

Grönland Akıntısı, yüzeysel okyanus akıntısı. Kuzey Atlantik Akıntısının geri akışı ile Irminger Akıntısının bileşiminden oluşur. Doğu Grönland Akıntısı, Grönland'ın doğu kıyısı boyunca güneye akarak büyük buz kütlelerini taşır ve sonra kuzeye dönerek Labrador Denizine yönelir. Yaz aylarında denize karışan ırmaklar ve eriyen buzlardan ötürü akıntının tuzluluk oranı binde 30'a, sıcaklığıysa 2°C'ye kadar iner. Grönland Akıntısı, Irminger ile Norveç akıntılarından gelen daha sıcak sularla karışarak İzlanda kıyıları yakınında ve Norveç Denizinin bazı kesimlerinde balıkçılık için çok elverişli alanlar oluşturur. Grönland'ın güney ucunda (Farewell Burnu) akıntının bir kolu Batı Grönland Akıntısını oluşturur. Bu akıntı Grönland'ın batı kıyısı boyunca kuzeye akarak Davis Boğazına ulaşır ve burada Labrador Akıntısıyla birleşir. Grönland kıyılarından uzaklaştıkça akıntının tuzluluk oranı ve sıcaklığı artar. Sıcak Kuzey Atlantik suları sayesinde, Grönland'ın doğu kıyısının tersine, batı kıyısında buzlanma görülmez.

Grönland antisiklon bölgesi, Grönland'ın iç kesimlerinde, buzul alanları üzerindeki yüksek basınç bölgesi. Aşağısında kalan soğuk buz yüzeyinin etkisiyle atmosferin alt katmanlarının soğumasıyla oluşur. Bu yüzden buz alanlarının hemen üzerindeki hava katmanları, çevredeki okyanus alanları üzerinde ve aynı yükseltide bulunan katmanlardan daha soğuktur. Çevredeki sıcak hava-

dan daha yoğun olan soğuk havanın antisiklona yol açtığı sanılmaktadır. Bu antisiklonlar, ortaya çıkış biçimlerinden ötürü, ender olarak 1.500 ile 3.000 m'ye ulaşabilen sığ ve yüzeysel oluşumlardır.

Grönland balinası (*Balaena mysticetus*), *Balaenidae* familyasından, Kuzey Buz Denizi'nde ve okyanusların kuzey kesimlerinde yaşayan balina türü. *Ayrıca bak.* Balaenidae

Grönland Buz Katmanı, Danimarka dilinde INDLANDSIS, Grönland Adasının yaklaşık yüzde 80'ini kaplayan tek parçalı buz katmanı. Kuzey yarıküredeki en büyük buz kütlesidir. Büyüklük bakımından Antarktika buz kütlesinden sonra gelir. Kuzey güney doğrultusunda 2.530 m boyunca uzanan Grönland Buz Katmanının en geniş yeri kuzey ucuna yakın yerde 1.094 km, ortalama kalınlığıysa 1.500 m'dir. İsveçli kâşif Baron Nordenskiöld 1870 ve 1873'te buz katmanını geçmeye çalıştıysa da bunu ilk başaranlar 1888'de Norveçli Fridtjof Nansen ve ekibi oldu. Bu ekip Ammassalik'ten yola çıkarak Godthåbsfjord'a ulaştı. Daha sonra Robert Peary ile Knud Rasmussen de bu tür geziler yaptılar.

Buz katmanının tabak biçimindeki havzası, Grönland'ın büyük bölümünün altında bulunan, deniz düzeyine yakın bir kayaç katmanından oluşur. Yüzölçümü 1.833.900 km² olan buz kütlesi doğuda ve batıda kıyı dağlarıyla çevrilidir. Uç kesimlerinden çok merkezde kalınlaşan katmanı iki kubbe (dom) oluşturur. Grönland'ın ortadoğu kesiminde yer alan ve denizden 3.000 m'den fazla yükselen kuzey kubbesi buz katmanının en kalın olduğu yerdir. Burada, katmanın yıllık ortalama sıcaklığı en düşük derecesine (−31°C) iner. Kubbe, batıdaki Qeqertarsuup (Disko) Koyu bölgesinden güneydoğudaki Ammassalik bölgesine doğru uzanan ve en yüksek noktası 2.415 m olan bir çöküntüyle güney kubbesinden ayrılır. Buz katmanının hareketi temelde buz bölünümünden dışa doğrudur. Buz katmanı Thule'nin güneydoğusundaki Melville Koyu bölgesinde okyanusa ulaşır ve buzul parçaları biçiminde denize dökülüp çok sayıda buzdağı oluşturur.

Grönland Buz Katmanı kuzey yarıküredeki Pleyistosen Bölüm (y. 2,5 milyon - 10 bin yıl önce) buzullarının en büyük ve belki de tek kalıntısıdır. Hacim olarak dünyadaki buzulların yüzde 12'sini oluşturur. Bu buz eridiği takdirde denizlerin düzeyi 6 m kadar yükselecektir. 1970'lerde ve 1980'lerin başında ABD, Danimarka ve İsviçre'den bilim adamları bir Grönland Buz Katmanı Programı düzenlemişlerdir. Bu bilim adamları Antarktika buz kütlesinin derinlerinden alınan buz örnekleriyle karşılaştırmak ve böylece günümüzdeki ve geçmişteki buz kütlesi hareketlerini oluşturan öğeleri, atmosferin geçirdiği süreçleri ve buz katmanlarının iklim değişikliklerine tepkisini daha iyi kavramak, ayrıca geçmişteki iklim değişikliklerinin dünya çapında mı, yoksa bölgesel mi olduğunu belirlemek amacıyla, Grönland Buz Katmanının derinlerinden de buz parçaları almışlardır.

Grönland Denizi, Danimarka ve Norveç dillerinde GRØNLANDSHAVET, Kuzey Buz Denizinin dışa uzanan kesimi. Yüzölçümü 1.205.000 km²'dir. Batıda Grönland, doğuda Svalbard, kuzeyde Kuzey Buz Denizi, güneyde de Norveç Denizi ve İzlanda'yla çevrilidir. Ortalama derinliği 1.450 m, bilinen en derin yeriyse 4.800 m'dir.

İzlanda'nın kuzeydoğu kesimi, öteki adalardan kopuk durumdaki Jan Mayen Adası ve Ayı Adasını (Bjørnøya) birleştiren bir çizgi, genellikle Grönland Deniziyle güneydoğusundaki Norveç Denizi arasında sınır kabul edilir. Bu çizgi aynı zamanda, bazı önemli denizaltı dağlarının yerini belirtir ve Kuzey Kutup buzunun ortalama sınırını gösterir.

Bölgedeki ilk bilimsel araştırmalar 1876-78 arasında yapıldı. Norveç, İzlanda ve Sovyet gemilerinin yanı sıra öteki ülkelere ait gemiler de bölgede günümüze değin çeşitli bilimsel araştırmalar yürüttüler. 1909'da Fridtjof Nansen bölgedeki karmaşık akıntı sisteminin ayrıntılarını belirledi. Onun çizdiği akıntı planı Sovyet araştırmalarıyla yenilendi.

Grönland Denizinin yatağı kuzeye doğru düzensiz biçimde derinleşir. Denizaltındaki Mohns Sıradağları, yatağı Grönland Havzası ve güneyde Kuzey İzlanda Çukuru olmak üzere ikiye böler. Denizaltındaki çukur ve vadiler millerle dolmuştur. Denizaltı dağ yamaçlarıyla sırtları milli kumlar, çakıllar, taşlar ve aşınımla gelen öteki malzemelerle kaplıdır.

Sert kuzey ve kuzeydoğu rüzgârları deniz yüzeyini soğutur ve soğuk suları güneye doğru sürükler. Hava sıcaklığı Spitsbergen açıklarında −49°C'ye kadar düşebilir; Grönland açıklarında ise 25°C'ye kadar yükselebilir. Ortalama sıcaklıklar en soğuk ay olan şubatta güneyde −10°C, kuzeyde −26°C'dir. En sıcak ay olan ağustos ortalamalarıysa güneyde 5°C, kuzeyde 0°C'dir. Güneyde, yılda 225 gün, kuzeyde 334 gün buz görülebilir. Yıllık yağış miktarı kuzeyde 250 mm, güneyde bunun iki katıdır. Deniz suyu yüzey sıcaklıkları ise şubatta kuzeyde −1°C, ağustosta güneyde 6°C dolayındadır. Sık sık sis görülür.

Kuzeyden buz kütlelerini taşıyan Doğu Grönland Akıntısı, ortadaki dağlık kesimde ikiye ayrılır. Sıcak Atlantik akıntılarının kolları, yüzen buz kütlelerini kuzeye doğru iter. Buz mevsimi ekimden ağustosa değin sürer. Buzlar, birkaç metre kalınlıktaki Kuzey Kutbu buz kütlesinden, kalınlığı bir metreye yaklaşan deniz buzundan ve kuleyi andıran buzdağları biçimindeki tatlı su buzundan oluşur. Karmaşık akıntı sisteminin yanı sıra gelgitler de buz katmanını kırarak çeşitli nitelikteki su katmanlarının karışmasına yol açar.

Grönland Denizinde, beslenme zincirinin temelini oluşturan basit yapılı canlı türlerine bol miktarda rastlanır. Büyük omurgasızlar; morina, ringa ve pisibalığı gibi balıklar; martı ve ördek gibi kuşlar ve fok, balina, yunus gibi memeliler hep küçük omurgasızlar ve küçük organizmalarla beslenirler. Yosunlar, likenler ve kıyıların çevresinde az miktarda bulunan çalılıklarsa, sayısı pez az olan geyik ve miskökuzu için besin kaynağı oluşturur.

Grönland foku (*Pagophilus groenlandicus* ya da *Phoca groenlandica*), *Phocidae* familyasından, Atlas Okyanusunun kuzeyi ile Kuzey Buz Denizinde yaşayan göçmen fok türü. Erişkin erkeklerin gövdesi açık boz ya da sarımsı, başı kahverengi ya da siyahtır; sırtında ve yanlarında aynı renklerden U biçiminde desenler bulunur. Dişilerin gövdesindeki lekeler erkeklerdeki kadar belirgin değildir. Yavruların postu ise boz üstüne kara beneklidir. Erişkinlerin uzunluğu yaklaşık 1,8 m'yi, ağırlığı da 180 kg'yi bulur.

İyi yüzücü olan Grönland fokları yılın büyük bölümünü denizde geçirerek balık ve kabuklularla beslenir, kış sonlarına doğru üremek üzere Newfoundland yakınlarına, Grönland Denizi ile Beyaz Denize göç eder. Dişiler bir batında genellikle bir, bazen iki yavru doğurur. Denizbuzları üstünde doğan bu yavrular yaklaşık iki haftalık olana kadar, kurk ticaretinde değeri çok yüksek, yumuşak ve beyaz bir post taşır. Grönland foklarının postuna duyulan ilgi uzun yıllar önce başlamıştır. Bu hayvanlar Newfoundland yakınlarında yaklaşık 200

Dişi Grönland foku
(*Pagophilus groenlandicus*)
John M. Terrune

yıldan beri avlanmaktadır. Fok avcılarının yeni doğan on binlerce foku sopalarla öldürmesi, bazen de postlarını canlı canlı yüzmesi 1960'larda artan iletişim olanaklarıyla gözler önüne serilince büyük bir kamuoyu baskısı doğdu. Bu baskı Newfoundland bölgesinde, özellikle yıllık av kotaları ve avlanma yöntemleri konusunda fok avcılığının sıkı bir biçimde düzenlenip denetlenmesini sağladı. Ayrıca fok kırımının ulaştığı boyutları sergileyen çevre koruma örgütleri, kamuoyunun ilgisini canlı tutma açısından önemli bir işlev görmektedir.

Grönland köpekbalığı (*Somniosus microcephalus*). *Selachii* (kıkırdaklıbalıklar) sınıfının *Squalidae* familyasından köpekbalığı. Uzunluğu 7 m'ye, ağırlığı 1.025 kg'ye ulaşabilen bu iri köpekbalıkları özellikle Grönland yakınlarında, 200-600 m arası derinliklerden avlanır. 1900'lerin başlarında her yıl avlanan Grönland köpekbalığı sayısı 30 bini buluyordu. Bu hayvanların iri olanlarından yaklaşık 100 lt yağ elde edilebilmektedir. Grönland köpekbalığı mahmuzlu köpekbalığına benzer. Ama ikinci sırt yüzgecinin önündeki mahmuzun (diken) yanı sıra genellikle birinci sırt yüzgecindeki mahmuz da yoktur. Grönland köpekbalığının eti kurutulmadan yenirse zehirlenmeye yol açar.

GRU, Rusça tam adı GLAVNOYE RAZVEDIVATELNOYE UPRAVLENIE (Genelkurmay Baş Haberalma Müdürlüğü), eski Sovyet askeri haberalma dairesi. *Ayrıca bak.* KGB.

Grubenmann, Hans Ulrich ve Johannes (sırasıyla, d. 23 Mart 1709, Teufen - ö. 24 Ocak 1783, Teufen, İsviçre; d. 1707, Teufen ? - ö. 1771, Teufen ?), 1758'de, Zürich yakınlarındaki Wettingen'de Limmat Irmağı üzerine dünyanın ilk ahşap kemerli köprüsünü kuran İsviçreli dülger ve köprü yapım ustaları. Grubenmann kardeşlerin kiriş ve kemer ilkelerini başarıyla birleştirmeleri, o güne değin yapılanlardan daha uzun ve sağlam ahşap köprülerin kurulmasını olanaklı duruma getirmiştir. Her ikisi de köy dülgeri olan, köprü ve kilise yapım işleriyle uğraşan Grubenmann kardeşlerden Johannes'e ilişkin olarak bilinenler oldukça azdır.

Kardeşlerin adını duyuran üç köprüden ilkini Hans Ulrich 1755'te Schaffhausen'de Ren Irmağı üzerinde kurdu. Köprünün iki

yakadan uzanan 52 m'lik ve 59 m'lik tabliyeleri ortada taş bir payandanın üzerinde birleşiyordu. Daha sonra Johannes, Reichenau'da 73 m uzunluğunda tek tabliyeli bir köprü yaptı. 1758'de Grubenmann kardeşler 60 m uzunluğundaki Wettingen köprüsünü inşa etmeye başladılar. Köprünün tasarımında kiriş ve kemer sistemlerini birleştiren kardeşler, kemerin ağır meşe kalaslardan oluşan elemanlarını demir atkılarla birleştirdiler ve köprüye orta bölümünde 7,6 m'lik bir yükseklik kazandırdılar. Bu köprüler daha sonra yıkılmış ama Avrupa'daki birçok tasarımcı Grubenmannlar'dan etkilenmiştir.

Gruda, Yılmaz (d. 14 Temmuz 1930, İstanbul), tiyatro ve sinema oyuncusu, şair. Tek kişilik gösterilerinde geleneksel Türk tiyatrosundan esinlendiği bir oyunculuk anlayışı ortaya koymuştur. Edebiyat alanında kendine özgü şiirleriyle dikkati çekmiştir.

Ankara Ticaret Lisesi'ni yarım bırakarak önce Ankara'da banka memurluğu, daha sonra İstanbul'da *Yeni Sabah* gazetesinde muhasebecilik yaptı. İlk kez amatör olarak Cep Tiyatrosu'nda sahneye çıktı. Küçük Sahne, Dormen Tiyatrosu, Ankara Devlet Tiyatrosu, Ankara Meydan Sahnesi, Ulvi Uraz, Nisa Serezli-Tolga Aşkıner gibi topluluklarda oynadı. Bu dönemde rol aldığı oyunlar arasında Eugene O'Neill'den *Karaağaçlar Altında* (1957), Brandon Thomas'tan *Teyzesi* (1957), Bevan-Trzcinski'den *Kamp 17* (1957), Macchiavelli'den *Aşk Otu* (1958), Turgut Özakman'dan *Duvarların Ötesi* (1959), Gogol'den *Müfettiş* (1959), Refik Erduran'dan *İkinci Baskı* (1961), Alec Coppell'dan *Gazebo* (1961), Haldun Taner'den *Günün Adamı* (1961), Agatha Christie'den *Fare Kapanı* (1962), Peter Ustinov'dan *Romanoff'la Jülyet* (1962) sayılabilir.

Efendiler Lütfen Şapkanızı Çıkarın (1958), *Susanların Sonu* (1960) ve *Körün Gözü* (1960) adlı oyunları yazan Gruda, sahnelerde ve televizyonda meddah gösterileri de gerçekleştirdi. *Dokuz Dağın Efesi* (1959) ile yöneldiği sinemada özellikle karakter rollerinde başarılı oldu. 1949'dan başlayarak dergilerde şiirlerini yayımladı. Toplumsal gerçekçi anlayıştaki şiirlerini *Çarmıhtaki Yeni Mehmet* (1963) ve *Kuyumcular* (1980) adlı kitaplarında topladı. Deneme türünde yazılarını içeren *Şu Bizim Tiyatromuz* (1976) ve uzun yıllar çalıştığı reklamcılık alanındaki deneyimlerini aktaran *Biraz Reklam Alır mısınız ?* (1986) adlı yapıtları da vardır.

Grudziądz, Almanca GRAUDENZ. Polonya'nın ortakuzey kesimindeki Toruń ilinde (*województwo*) kent. Vistül Irmağının aşağı çığırında yer alır. 10. yüzyılda, Prusya saldırılarına karşı bir Polonya müstahkem mevkisi olarak kuruldu. 13. yüzyılda surlarla çevrilen kente Töton Şövalyeleri belediye hakları tanıdı (1291). Yüzyıllar boyunca çeşitli devletlerin egemenliği altında kalan Grudziądz, 1807'de de Napoléon'un saldırısına uğradı.

1879'da, Vistül Irmağı üzerinden geçen demiryoluyla, kent ekonomik açıdan gelişmeye başladı. Günümüzde ekonomisi dökümhaneler, kereste işletmeleri ve bira fabrikalarının yanı sıra tekstil, kimya, kauçuk ve gıda imalatı gibi sanayi etkinliklerine dayanır. Nüfus (1990 tah.) 100.900.

Gruen, Victor (d. 18 Temmuz 1903, Viyana - ö. 14 Şubat 1980, Viyana, Avusturya), Avusturya doğumlu ABD'li mimar ve kent plancısı. Özellikle, bölgesel alışveriş merkezleri oluşturulması (Northland, Detroit, 1952) ve eski kent merkezi alanlarının yenilenip canlandırılması (Forth Worth, Texas, 1955) düşüncelerinin öncülerinden biri olarak tanınmıştır.

Eğitimini Viyana Teknoloji Enstitüsü ve Güzel Sanatlar Akademisi'nde yaptı. Daha sonra öncü Alman mimar ve eğitimci Peter Bahrens'in yanında çalıştı. 1933'te Viyana'da kendi bürosunu açtı. 1938'de, Almanların Viyana'yı işgalinden hemen sonra ABD'ye gitti. Oradaki ilk uygulaması New York kentindeki Lederer Mağazası (1939) oldu. 1943'te ABD uyruğuna geçti. 1950'de mühendislik, mimarlık ve planlama dallarından çeşitli uzmanların yer aldığı bir büro olan Victor Gruen Associates'i kurdu ve yüksek nüfus yoğunluğunun çağdaş kentsel mekânlarda yarattığı sorunların çözümüne yöneldi. Bundan sonra tekil yapılardan çok, büyük ölçekli planlamalarla uğraşmaya başladı. Gerçekleştirdiği önemli alışveriş merkezleri arasında Northland'dan başka Southdale (Minneapolis, Minnesota), Randhurst (Mount Prospect, Illinois) ve Midtown Plaza (Rochester, New York) vardı. Gruen 1963'ten 1967'ye değin Tahran kenti nazım planını hazırladı. Aralarında doğum yeri Viyana'nın da bulunduğu birçok kentin planlama danışmanlığını yaptı. 1972'de mimarlık alanında Viyana Kenti Ödülü'yle onurlandırıldı.

1968'de emekli olduktan sonra kendini bütünüyle Victor Gruen Çevre Planlama Vakfı'na adadı. *How to Live with Your Architect* (1949; Mimarınızla Birlikte Var Olabilmek), *Heart of Our Cities* (1964; Kentlerimizin Kalbi) ve *Centers for the Urban Environment* (1973; Kentsel Mekân Merkezleri) adlı kitapları yayımlanmıştır.

Gruffydd, William John (d. 14 Şubat 1881, Bethel, Caernarvonshire, Galler - ö. 29 Eylül 1954), Galce yazan şair ve bilgin. Yapıtlarında önce Victoria döneminin ahlak ve edebiyat ölçütlerine başkaldırmış, sonraları ise gençlik dönemindeki topluma duyduğu özlemi yansıtmıştır.

Oxford Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Galler'de Cardiff University College'a Kelt dilleri profesörü olarak atandı ve 1946'da emekli oluncaya değin bu görevde kaldı. Galce yayımlanan *Y Llenor* adlı üç aylık derginin yayıma başladığı 1922'den 1951'e değin yayın yönetmenliğini yaptı. R. Silyn Roberts'la birlikte yayımladığı ilk şiir kitabı *Telynegion* (1900), Galler'de romantik lirik şiirin benimsenmesini sağlamıştır. Öbür yapıtları arasında *Caneuon a Cherddi* (1906; Şarkılar ve Şiirler), *Llenyddiaeth Cymru o 1450 hyd 1600* (1922; Gal Edebiyatı Tarihi, 1450-1600), *Yns yr Hud* (1923; Büyülü Ada), *Caniadau* (1932; Şiirler) ve bir manzum trajedi olan *Antigone* (1950) sayılabilir.

Gruiformes, 12 familyayı içeren kuş takımı. Güney Amerika dışındaki bütün kıtalara dağılmış 14 turna türünü içeren *Gruidae* ile bütün yeryüzüne yayılmış 132 saztavuğu, meke ve yelve türünü içeren *Rallidae* bu takımın en bilinen familyalarıdır. *Otidae* familyasını oluşturan 23 toy türü ile *Turnicidae* familyasının üyeleri yalnız Eskidünya'da bulunur. Limpkinler (*Aramidae*), borazankuşları (*Psophiidae*), güneşbalabanları (*Eurypygidae*) ve kariyamalar (*Cariamidae*) ise Orta ve Güney Amerika'da yaşayan türlerdir. *Heliornithidae* familyasının üyeleri Asya, Afrika ve Güney Amerika'nın tropik bölgelerinde bulunur. Üyeleri Madagaskar'da yaşayan *Mesitornithidae*, Avustralya'da yaşayan *Pedionomidae* ve Yeni Kaledonya'da yaşayan kaguları içeren *Rhynochetidae* daha sınırlı dağılım gösteren familyalardır.

Yukarıda sayılanların dışında 14 soyu tükenmiş familyayı da içeren *Gruiformes*, en eksiksiz fosil kaydına sahip olan kuş takımıdır. Bilinen en eski fosil, New Jersey'de Üst Kretase (Tebeşir) Dönemi (Kretase Dönemi y. 136-65 milyon yıl önce) yataklarında bulunan turna büyüklüğündeki *Laornis* cinsidir. Bir zamanlar dağılımı geniş ve birey sayısı yüksek bir takım olan *Gruiformes*'in günümüzde soyu tükenme tehlikesi gösteren birçok türü, hatta familyası vardır.

Çok çeşitli yaşama ortamlarına uyum sağlamış olan takım üyelerinin biçimsel çeşitliliği de bu durumu yansıtır. Takımın en küçük üyeleri yaklaşık 15 cm uzunluğundaki kara yelve (*Laterallus jamaicensis*) ve *Turnicidae* familyasının bazı türleri, en büyük üyesi ise Hindistan'da yaşayan, 1,6 m uzunluğundaki sarus turnasıdır (*Grus antigone*). Ağırlıkları 18 kg'ye kadar çıkabilen bayağı toy (*Otis tarda*) ile kori toyu (*O. kori*) uçabilen en ağır kuş türleridir.

Takım üyelerinde görülen tüy renkleri genellikle kahverengi ve bozun tonlarıyla aktır. Ama boynu mor, sırtı yeşil, göğsü açık mavi olan Amerika mor saztavuğu (*Porphyrula martinica*) gibi çok renkli türlere de rastlanır. Birçok türün boyun ve yüzlerinde bulunan tüysüz bölgeler, kızıl yüzlü turna türlerinde olduğu gibi parlak renkli olabilir. Toylar ve *Turnicidae* familyasının üyeleri dışındaki türlerde eşeyler arasında dış görünüş farkı yoktur. Toylarda erkekler, *Turnicidae* familyasında dişiler daha canlı renklere sahiptir.

Yeni Zelanda'da yaşayan takahe (*Notornis mantelli*) gibi bazı uçamayan saztavuğu türleri ve uçma yeteneğini neredeyse yitirmiş olan *Mesitornithidae* familyası üyeleri dışında, takım üyelerinin kanatları yuvarlak ve uzundur. Başta turnalar, saztavukları ve limpkinler olmak üzere, uzun ve ince gaga birçok tür için tipiktir. Kariyamaların gagalarıysa belirgin biçimde çengellidir. Takım üyeleri oldukça uzun bacaklarıyla yürümeyi yeğler, yalnız zorda kalınca uçar. Toylar kısa göç yolculuklarını bile bazen yürüyerek gerçekleştirir. Ayak parmakları büyük bir uyarlanma çeşitliliği gösterir. Mekelerin (*Fulica*) perdeli parmakları yüzmeye, saztavuklarının ve limpkinlerin uzun, ince parmakları nilüfer gibi su bitkilerinin yaprakları üstünde yürümeye, kariyama ve toyların kısa, güçlü parmakları ise koşmaya yardımcı olur.

Takım üyeleri sulak ortamlardan kurak ortamlara kadar çok çeşitli yaşama ortamlarında bulunur. Mekeler zengin bitki örtüsüyle kaplı yavaş akan akarsu kıyılarını yeğlerken, saztavukları ve limpkinler daha çok bataklıklarda yaşar. Turnalar bataklıklarda ürer, ama açık arazilerde beslenir. Borazankuşları, kagular ve *Mesitornithidae* familyasının üyeleri sık ormanlarda, takımın öbür familyalarıysa (toylar, kariyamalar vb) geniş çayır ve ovalarda yaşar.

Takım üyelerinin çoğu göç etmez. Yalnızca ılıman kuşağın kuzeyinde üreyen turna, saztavuğu, yelve türleri ve Avrasya toyları göçmendir. Bazı turna türleri oldukça uzun göç yolculukları yapar. Örneğin Kanada turnaları (*Grus canadensis*) üreme ve kışlama alanları arasında 6.500 km'lik bir yol kateder.

Gruiformes üyeleri hepçil olmakla birlikte genellikle hayvanlarla beslenir. Mekeler ve saztavuklarıysa daha çok bitkisel maddeleri yeğler. Özellikle böcekler, kabuklular, amfibyumlar, sürüngenler ve küçük memeliler gibi hayvanlarla beslenen turnalar güçlü gagalarıyla toprağı kazıp kök ve soğanları da yer.

Başta turnalar olmak üzere takım üyelerinin çoğu ilginç ve göz alıcı çiftleşme gösterileriyle tanınır. Tekeşli olan turnaların dans ederek başlattıkları beraberlikler eşlerden biri ölene değin sürer ve eşler beraberlikleri boyunca düzenli olarak dans etmeyi sürdürür. Çiftler yüzleri birbirine dönük olarak daireler çizer, daha sonra başlarını aşağı yukarı sallayıp havaya sıçrarlar. Erkek saztavukları üreme bölgelerini korumak ve dişileri çağırmak için çeşitli sesler çıkarır, kuyruklarını açıp kanatlarını kaldırarak çiftleşme gösterileri yapar. Erkek güneşbalabanı kanatlarını öne doğru gerip kuyruğunu açarak göz alıcı renklerdeki tüylerini sergiler, daha sonra başını sallayıp daireler çizerek koşar.

Takım üyelerinin çoğu yere çalı çırpıdan basit bir yuva yapar. Toylar genellikle hiç yuva yapmadan toprağa yumurtlar. Güneşbalabanı, bir kariyama türü, bazı borazankuşları, *Mesitornithidae* ve *Heliornithidae* üyeleri alçak ağaçlara çalı çırpıdan yuvalar yapar. Kagular tek bir yumurta üstünde kuluçkaya yatarken bazı saztavuğu türlerinde bu sayı 10'u geçebilir. Çoğunlukla hem erkek, hem dişi kuluçkaya yatar ve yavruların bakımını birlikte üstlenir. Toylarda ve borazankuşlarında bu işleri yalnızca dişiler, *Turnicidae* familyasında yalnızca erkekler yapar. Takım üyelerinin çoğunun yavruları yumurtadan çıktıktan kısa bir süre sonra yuvayı terk edip ana babalarının peşinden gidebilir.

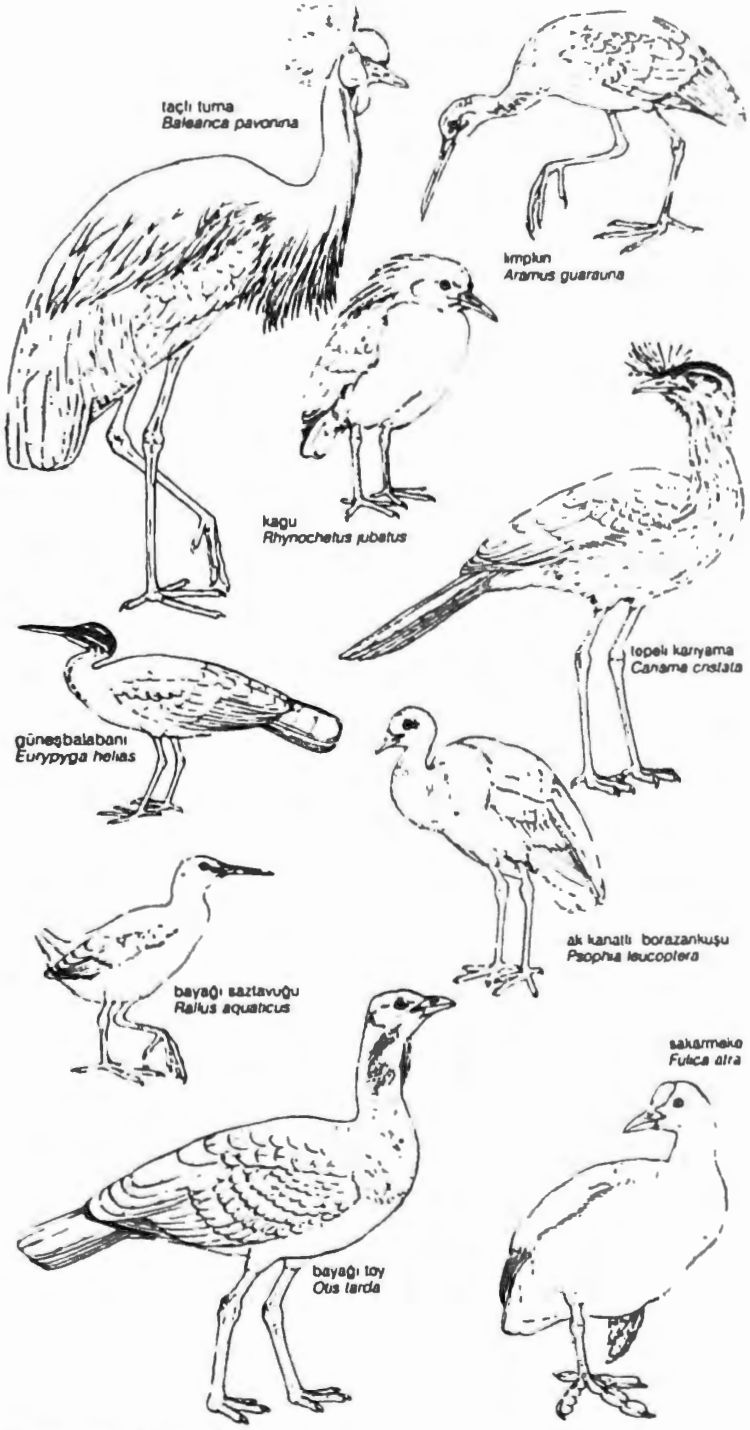

Gruiformes takımının bazı üyeleri
R. Keane

Grumbach, Wilhelm von (d. 1 Haziran 1503, Rimpar, Würzburg yakınlarında, Almanya - ö. 18 Nisan 1567, Gotha, Saksonya), Almanya'da prenslerin iktidarına son vermeye yönelik birçok girişime önderlik eden şövalye. Kendi adıyla anılan hanedan kavgalarıyla ünlüdür. Sakson hanedanının Ernst kolunun yeniden iktidara gelmesi için de çalışmıştır.

Yaklaşık 1540'tan sonra 10 yılı aşkın süre Brandenburg hanedanından Markgraf II. Albrecht'e (Alcibiades) hizmet etti. Ama en büyük amacı, Würzburg piskoposlarından *fief*(*) olarak aldığı toprakları kendi

Grumbach, Matthias Zündt'ün bir oymabaskısı
Staatliche Graphische Sammlung, Münih

mülkiyetine geçirmekti. 1547'de Augsburg'daki bir imparatorluk meclisinde (*Diet*) Franken şövalyelerinin prenslerden bağımsız olmalarını istediyse de, bu istemi sonuçsuz kaldı. 1552'de Albrecht ile birlikte Franken'i yağmalamaya başladı. Ertesi yıl Sievershausen'de yenilgiye uğrayınca Würzburg piskoposu Grumbach'ın topraklarına el koydu. Grumbach da yeni müttefiki Saksonya-Weimar hanedanından Dük II. Johann Friedrich'in topraklarında üslenerek Würzburg piskoposunun öldürülmesini sağladı (1558). 1559'da Augsburg'daki mecliste (*Diet*) davasını savunması sonuç vermeyince 1563'te Würzburg'u ele geçirdi ve eski topraklarının kendisine yeniden verilmesini istedi.

İmparator I. Ferdinand'ın yasadışı ilan ettiği Grumbach, ondan intikam almak amacıyla imparatorluk şövalyelerini yanına çekmeye çalıştı. Ayrıca elektörlüğü rakip Albrecht koluna kaptırmış olan koruyucusu II. Johann Friedrich'in hanedanının bu yetkiyi yeniden elde etmesi için uğraştı. Çok az destek bulunca düş kırıklığına uğrayarak 1564'te İmparator Ferdinand'a imparatorluk prenslerine karşı bir ittifak önerdi. Johann Friedrich'in de yasadışı ilan edilmesinden sonra, Grumbach'ın öldürmeyi planladığı Sakson elektörü Augustus, Johann Friedrich'in merkezi Gotha kenti üzerine yürüdü ve kentte baş gösteren bir ayaklanmanın da yardımıyla kenti ele geçirdi. Grumbach işkence gördükten sonra pazar yerinde idam edildi.

Grumiaux, Arthur, Baron (d. 21 Mart 1921, Villers-Perwin - ö. 16 Ekim 1986, Brüksel, Belçika), Belçikalı kemancı. Yorumları kadar öğretmenliğiyle de tanınmıştır.

Brüksel'de Charleroi ve Kraliyet konservatuvarlarında öğrenim gördü. Daha sonra Paris'te Georges Enescu'dan ders aldı. 1939'da Vieuxtemps Ödülü'nü kazandı. Bir yıl sonra Belçika Devlet Virtüözlük Ödülü'nü kazanan ilk öğrenci oldu. 1940'ta Brüksel'de ilk kez dinleyici karşısına çıktı, ama çok geçmeden Belçika'nın işgal edilmesi

yüzünden sanat yaşamı kesintiye uğradı. 1945'te konserlerine yeniden başladı ve ilk kez Londra dinleyicisi için çaldı. Avrupa ile Amerika'da hızla ünlenen Grumiaux 1949'da Brüksel Konservatuvarı'nda eski öğretmeni Alfred Dubois'nın yerine atandı. Plakları arasında özellikle ünlü olanlar, Bach'ın eşliksiz sonatları ile Clara Haskil ile birlikte doldurduğu Beethoven ve Mozart dizileridir. Çalışında zariflik ile üstün bir tekniği birleştiren Grimaux 1973'te ülkesi tarafından baronluk unvanıyla ödüllendirildi.

Grumman, Leroy Randle (d. 4 Ocak 1895, Huntington, New York - ö. 4 Ekim 1982, Manhasset, New York, ABD), Grumman Aerospace Corporation'ı kuran ABD'li sanayici. II. Dünya Savaşı sırasında Pasifik cephesinde düşman uçaklarının yüzde altmışından fazlasını düşüren ABD avcı uçaklarının baştasarımcısı olarak tanınır.

Cornell Üniversitesi'nde öğrenim gören Grumman, ABD Deniz Kuvvetleri'ne katıldı ve önce uçuş öğretmeni, daha sonra da deney pilotu olarak görev yaptı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra bir süre Loening Aeronautical Engineering Corporation'da çalıştı, 1929'da da kendi şirketini kurdu. 1930'larda gerçekleştirdiği buluşların yardımıyla ABD Deniz Kuvvetleri'nde birçok ihale kazandı. Bu dönemde geliştirdiği içeri toplanabilir tekerlek tasarımıyla, deniz keşif uçaklarının hem karaya, hem de denize inebilmelerini olanaklı duruma getirdi. "Wildcat" nakliye avcı uçakları için de katlanabilir kanat düzeneği geliştirdi. Ayrıca, pilotların taleplerine dayalı olarak tasarımlanan ve deneme uçuşu yapılmadan seri üretimine geçilen ilk uçak olan, bu nedenle de en düşük maliyet rekorunu kıran "Hellcat"ı yaptı. Grumman, avcı uçaklarının gelecekte etkisiz kalacağını düşünerek "Avanger" tipi bombardıman uçaklarını geliştirdi.

II. Dünya Savaşı'nın bitmesine kısa bir süre kala Grumman zatürreeye yakalandı ve yaptırdığı penisilin iğnesinin yol açtığı alerji nedeniyle geçici olarak kör oldu. 1946'da şirketinin yöneticiliğinden ayrıldıysa da 1966'ya değin yönetim kurulu başkanlığını sürdürdü.

Grundschule, Almanya'da ilköğretimin ilk dört (bazı kentlerde ilk altı) yılı. *Ayrıca bak.* ilkokul.

Grundtvig, N(ikolai) F(rederik) S(everin) (d. 8 Eylül 1783, Udby - ö. 2 Eylül 1872, Kopenhag, Danimarka), Danimarkalı şair, ilahi yazarı, tarihçi ve piskopos

İlahiyat öğreniminı tamamladıktan sonra (1803) *Edda*'lar ve İzlanda *saga*'ları üzerine incelemelerde bulundu. İlk şiirleri gibi Romantik hareketten esinlenen *Nordens mythologi* (1808; Kuzey Mitolojisi) adlı yapıtı bu araştırmalarının dönüm noktasını oluşturuyordu. 1811'de yaşadığı manevi ve duygusal bir çatışma sonucunda dine derinden bağlanarak babasının yanında vaiz olarak görev aldı. Hıristiyan dünya görüşüne dayalı bir tarih yazma girişiminin ürünü olan *Verdens krønike*'yle (1812; Dünya Vakayinamesi) dikkatleri üzerine çekti. Danimarka Kilisesi'ndeki usçu eğilimleri eleştirmesi 1813-21 arasında papazlık görevi almasına engel oldu. Ama *Roskilde-rim* (1814) ile başka antolojilerdeki şiirlerinde ve *Bibelske Prædikener*'de (1816; Kitabı Mukaddes Vaazları) Lutherci ruhun canlandırılması çağrısında bulundu. Romantik filozoflara yönelttiği eleştirilerle de Kierkegaard'ın habercisiydi. Bu yıllarda ayrıca, *Beowulf* (1820) uyarlamasıyla da Anglosakson edebiyatı araştırmalarına öncülük etti.

1825'te *Kirkens gienmæle*'de (Kilisenin Yanıtı) ilahiyatçı H. N. Clausen'i Hıristiyanlığı felsefi bir düşünce olarak ele almakla suçlaması Grundtvig'i kilise içi çekişmelerin odağına çekti. Grundtvig'e göre Hıristiyanlık, vaftizde ve Komünyon'da yaşayan bir ayin geleneğinin kesintisiz zinciriyle kuşaktan kuşağa geçen tarihsel bir vahiydi. Yazıları yasaklanınca 1826'da papazlıktan istifa etti, ama kiliseye ilişkin görüşlerini ilahiyat yazılarında ve üç ciltlik *Christelige prædikener*'de (1827-30) geliştirmeye devam etti. Felsefi görüşlerini yeni ve esin dolu bir *Nordens mythologi* (1832) ile *Haandbog i verdenshistorien* (1833-43; Dünya Tarihi Elkitabı) adlı üç ciltlik yapıtında sergiledi. Eğitim sorunlarını işleyen *Skolen for livet* (1838; Yaşam Okulları) gibi yapıtlarında Latince yanlılarına karşı çıkarak öyküler ve şarkılar aracılığıyla öğrenciye anadili ile ulusal ve dinsel tarihi üzerinde geniş bilgi verilmesi gerektiğini vurguladı. Ayrıca 18 yaşından sonraki yılların yaşama uyanış yılları olduğunu savundu. 1844'ten sonra her sınıftan gençlerin kendilerini ve birbirlerini eğitmeye özendirildiği gönüllü halk liseleri bu düşünceden esinlendi.

1839'da Kopenhag'daki Vartov'un geliri Grundtvig'e bağlandı. 1861'de de piskoposluğa yükseltildi. Liberal dünya görüşü, 1849'da parlamenter hükümet sistemine geçilmesiyle sonuçlanan hareket içinde etkin rol almasıyla siyasal bir boyut kazandı.

İskandinavya'nın en büyük ilahi yazarı olması Grundtvig'e başlıbaşına kalıcı bir ün kazandırmıştır. *Sang-værk til den danske kirke* adlı beş ciltlik yapıtında (1837-81), bütün Hıristiyan kiliselerinde kullanılan ilahilerin yeni uyarlamalarının yanı sıra pek çok özgün ilahi bulunur.

grup, kimyada, periyodik tablonun aynı düşey sütununda yer alan kimyasal elementler kümesi. Aynı gruptaki elementlerin atomlarındaki elektron yerleşimleri birbirine benzediği için fiziksel ve kimyasal özellikleri arasında bir dereceye kadar yakınlık vardır.

Periyodik tabloda 0, Ia, IIa, IIIa, IVa, Va, VIa ve VIIa olmak üzere sekiz ana grup vardır. Her grup, iç elektron kabukları tümüyle dolu olan ve en dış kabuklarında grup numarasına eşit sayıda elektron bulunan, benzer elektron yapısındaki elementleri içerir. Periyodik tablonun yalnızca 4 ve 7 numaralı periyotları arasında yer alan öbür sekiz grup ise (Ib, IIb, IIIb, IVb, Vb, VIb, VIIb ve VIII) geçiş serisi elementlerinden oluşur. Bu elementlerin en dış kabuklarındaki elektron sayısı grup numarasına eşit olmayabilir.

grup, matematikte, bir küme ile bu küme üzerinde tanımlanmış, birleşme özellikli [her *a, b, c,* için $a(bc)=(ab)c$], birim (etkisiz) öğesi bulunan ve kümenin her öğesinin bu işleme göre tersi var olan bir işlemden oluşan cebirsel yapı. *Ayrıca bak.* cebir.

Grup 47, Almanca GRUPPE 47. Almanca konuşulan ülkelerdeki yazarların gayri resmi birliği. Grup 47, Alman edebiyatının yıkılmış geleneklerini yeniden yerleştirmek isteyen bir grup savaş tutsağı tarafından 1947'de ABD'de kuruldu. Nazi propagandasının Alman dilini bozduğunu öne süren grup üyeleri, süsten ve şiirsel laf kalabalığından uzak, dağınık, hatta soğuk bir betimsel gerçekçiliği savundular.

Almanya'ya dönüşlerinde ABD askeri yönetimi tarafından siyasal amaçlı bulunarak kapatılmış olan *Ruf* adlı haftalık dergiyi yeniden yayımlamaya başladılar. Grubun önde gelen temsilcileri Hans Werner Richter ve Alfred Andersch'di. Grup 47'nin edebi saygınlığı, siyasal amaçlarından uzaklaştıkça arttı, her yıl yazarlara verdiği ödül önem kazandı. Bu ödülü kazananlar arasında Günter Grass ve Heinrich Böll gibi yazarlar da vardır. Grup son genel kurul toplantısını 1967'de yapmıştır.

Grup '291' *bak.* Photo-Secession Grubu

grup evliliği, birden çok kadın ile birden çok erkek arasında evlilik. Kurumsallaşmış bir toplumsal uygulama olarak çok ender görülür. Hiçbir yerde evliliğin egemen biçimi olmamıştır.

20. yüzyılın başlarında birçok antropolog insanlığın gelişiminin ilk aşamasında grup evliliğinin yaygın olduğu kanısındaydı. Bu dönemin birçok yapıtında, evliliğin tam cinsel serbestlikten başlayıp grup evliliği, çokkarılılık ve çokkocalılıktan geçtikten sonra tekeşlilikle sonuçlanan birkaç evrim aşamasını izlediği kanıtlanmaya çalışıldı. Avustralya, Sibirya ve Afrika'daki halkların grup evliliği uyguladığı yanlış biçimde savunuldu. Oysa bazı halklar arasındaki belirli kabilelerde bazı erkek gruplarının kadınlarla cinsel ilişki ayrıcalığı bulunmakla birlikte, bunlar gerçek evliliği oluşturan ekonomik ve aile içi sorumlulukları taşımıyordu. Bu tür evrim kuramlarının çoğu sonraki antropologlarca bir yana itildi. Daha yaygın bir görüşe göre grup evliliği, her zaman çokkocalılıkla birlikte görülen tekil ve ender bir olguydu. Örneğin Amerikalı antropolog George P. Murdock'un incelediği (1949) 250 topluluktan yalnızca Brezilya'daki Kaynganglar grup evliliğini cinsel birliğin almaşık bir biçimi olarak benimsemişti. Onlar arasında bile grup evliliğinin sıklık oranı yalnızca yüzde 8'di. Bir olasılığa göre grup evliliği ancak çokkocalı evliliğin yaygın olduğu ve daha sonra çokkarılılıkla birleştiği durumlarda ortaya çıkabilir. Grup evliliğine yol açan dürtülerden biri, gruba yeni eş alınması yoluyla ekonomik güvenliğin artırılması olabilir. Batı'da grup evliliği zaman zaman ütopyacı hareketlerin kuramsal inceleme ve pratik deneylerine konu olmuştur.

Grup *f.* 64, 1932'de California'da bir araya gelen fotoğrafçıların oluşturduğu topluluk. Netliğe önem veren üslubuyla Batı kıyısı fotoğraf okulunun gelişiminde önemli rol oynamıştır. O dönemde ABD'nin Batı kıyısında egemen olan netliği hafifçe bozuk, yumuşak akademik fotoğrafçılığa karşı bir başkaldırı niteliğindeydi. Topluluğun başlıca üyeleri Ansel Adams, Imogen Cunningham, Edward Weston ve Willard Van Dyke'tı. Grup adını, net görüntü ve alan derinliği sağlayan belirli bir diafram açıklığı ayarından almıştı.

1932'de San Francisco'da M. H. de Young Anısal Müzesi'nde açılan Grup *f*.64 sergisi yoğun ilgi görmedi. Ama 1935'te dağılan topluluğun fotoğraf sanatının gelişiminde büyük etkisi oldu.

grup sigortası, TOPLU SİGORTA olarak da bilinir, belirli bir grubun üyelerine sağlanan sigorta hizmeti. Poliçelerin kişilere teker teker yazıldığı kişisel sigortadan ve hükümetçe finanse edilen sosyal sigorta uygulamasından farklıdır.

Grup sigortası kavramı bir olasılıkla Eski Roma'da ölü gömme dernekleriyle birlikte oluştu. Ama çağdaş anlamda ilk grup poliçeleri 19. yüzyıl sonlarında düzenlendi. Günümüzde özel sigorta şirketlerinin etkinlik gösterdiği hemen her ülkede grup sigortası da uygulanmakta ve gitgide önem kazanmaktadır.

Grup sigortasının birkaç türünden belki de en yaygını yaşam sigortasıdır. Grup yaşam sigortası genellikle belirli bir süre için geçerlidir ve herhangi bir nakit birikimi sağlamaz. Sürekli yaşam sigortasında ise nakit birikimi olanaklıdır ve sigorta, poliçenin vadesinin dolup nakte çevrilmesine ya da sigortalının ölümüne değin geçerlidir. Grup sağlık sigortası ise sigortalının tıbbi harcamaları (hastane, ameliyat ve tedavi giderleri) ile hastalık ya da kaza sonucunda yitirdiği gelirin tamamını ya da bir bölümünü karşılar. Kaza sonucu ölüm ve sakatlık sigortası ile grup seyahat kazası sigortası yaşam ve sağlık sigortasının unsurlarını birleştirir.

Tüm grup sigortası türlerinin bazı ortak özellikleri vardır. Sigortacı grubun tek tek üyeleriyle değil, işverenle ya da örgütle tek bir sözleşme yapar. Böylece büyük miktarlarda tasarruf sağlanır. Bir grup poliçesi yeterince uzun bir süre yürürlükte kaldıktan sonra, sigortacı, primleri bir ölçüde o grubun özel durumuyla ilişkilendirebilir. Çok geniş gruplar söz konusu olduğunda primler bütünüyle o grubun durumuna göre belirlenebilir. Grup sigortaları genellikle sürekli nitelik taşır; yeniden pazarlığa konu olmaları enderdir. Bazı kişiler gruptan ayrılırken başkaları katılır ve grup bir bütün olarak genellikle genişleme eğilimindedir.

Maliyet düşüklüğü, müşteri topluluğunun büyüklüğü ve kestirilebilirlik oranının kişisel sigortaya göre en azından bir ölçüde yüksekliği grup sigortasını sigortacılar için çekici kılar. Gene maliyet düşüklüğü, sağlık muayenesinden geçme ya da sigortalı olabilmek için başka kanıtlar sunma zorunluluğunun olmaması gibi nedenlerle sigortalı için de grup sigortasının çekici yanları vardır. Sigorta şirketlerince kabul edilemeyecek kadar yüksek risk taşıyan kişiler, ancak grup sigortası yoluyla yaşam ya da sağlık sigortası olanağı bulabilirler. Çoğu grup sigortasında gruptan ayrılan birinin sigortasını kişisel bir poliçeye çevirerek sürdürmesine de olanak tanınır. Çok ender durumlarda iki kişi için bile grup sigortası düzenlenebilir. Ama genellikle grubun üye sayısının en az 10 olması istenir. Bir başka gereklilik, grubun, sigorta yaptırmak dışında bir amaçla kurulmuş olmasıdır.

grup tedavisi, ruhsal bozuklukların tedavisinde grup etkileşimi ve öteki grup etkinliklerinden yararlanılan yöntem. Kişinin tutum ve davranışlarının grup içinde etkilenip değişeceği ilkesine dayanan grup tedavileri, geleneksel tıbbın hasta-hekim ilişkilerinin gizliliğine verdiği önemden ötürü uzun süre gelişme gösteremedi ve II. Dünya Savaşı'na değin çok az hekim tarafından uygulandı. Savaştan sonra, çok sayıda askerin psikoterapiye gereksinim duyması sonucunda psikiyatrlar, askerleri gruplar halinde tedavi etmek zorunda kaldı. Bu yöntemin etkili olmasıyla savaş sonrası yıllarda bu tür tedaviler hızla gelişip yaygınlaştı. Psikiyatrlar dışında, klinik psikologlar ve danışman psikologlar ile sosyal hizmet görevlileri de grup tedavisi uygulamaya başladılar.

Grup tedavisi teknikleri de bireysel psikoterapide olduğu gibi çeşitlilik gösterir ve yönlendirmelerle grup üyelerinin sıkıntılarının giderilmesini ya da kişinin kişisel olgunluğunu artırarak kendini tanımasına yardımcı olmaya yönelik bir grup atmosferi oluşturmayı amaçlar. Birinci türden grupların üye sayısı sınırlı değildir; bazen elli, hatta daha fazla kişi katılabilir. Bazı tedaviler etkileme ve güdüleme ilkesine dayanır: Bunlarda temel amaç slogan kullanımı, törensel uygulamalar, sorunlarıyla başa çıkmada üyelerin gösterdiği ilerlemenin topluluk içinde onaylanıp desteklenmesi gibi yöntemler aracılığıyla bir gruba ait olma duygusunu yerleştirerek üyelerin moralini yükseltmek ve yalnızlık duygularını ortadan kaldırmaktır. Bu grupların bir bölümü de, yönetimi tümüyle üyelerin elinde olan, özerk hareketler geliştirmişlerdir. Buna en ilginç örnek, kronik alkoliklerin kendi kendilerine yardım etmek amacıyla örgütlediği Alcoholics Anonymous (AA) grubudur.

Başka grup tedavi yöntemleri, özellikle de danışanı merkez alan güdümsüz olanlar (*bak.* güdümsüz psikoterapi) ve psikanalitik teknikler, serbest tartışmayı ve üyelerin hiç engellenmeden kendilerini ortaya koymalarını amaçlar. Bu yöntemlerin çoğunda, benzer sorunlara sahip üyelerinin sayısı beş ile sekiz arasında değişen, yüz yüze ilişkiye dayalı, küçük gruplar oluşturulur. Duygusal açıdan destek sağlayıcı bir ortamda, gündelik yaşamlarındaki kişilere, birbirlerine ve grup liderine tepkilerinin karşılıklı olarak gözden geçirilmesiyle üyelerin kendilerini anlamalarına ve daha başarılı davranışlarda bulunmalarına yardımcı olunur.

Duyarlılık eğitimi(*) ise, tedavi amacı taşımayan, insan etkileşimlerini geliştirmeye yönelik bir tekniktir; hedef "burada ve şimdi", tüm açıklıkla duyguların grup içinde etkileşmesini sağlayarak gizli kalmış duyguların yol açabileceği zararları önlemektir. Özellikle ABD'de 1960'larda ve 1970'lerde yaygınlık kazanan duyarlılık eğitimi, hâlâ ilgi gören bir uygulamadır. Grup tedavisi yöntemlerinden türetilen ve T-grubu (İngilizce *training*: "eğitim" sözcüğünden T olarak kısaltılmıştır), etkileşim grubu, insan ilişkileri ya da grup dinamiği eğitimi gibi çok çeşitli adlarla bilinen bu teknikte, bireyin kendi kendinin ve başkalarının daha çok farkına varmasını sağlamak amacıyla yoğun grup tartışması ve iletişim, etkileşim yöntemleri kullanılır. Bu yöntem, bir kuruluştaki bireylerle grupların güven ve iletişimini artırmak amacıyla kullanılabilmektedir.

Aileyi bir grup olarak tedavi etme düşüncesi de (aile tedavisi ya da danışmanlığı) aile üyelerinin kendi aralarındaki yıkıcı ilişkilerin, birbirlerine karşı davranış biçimlerinin incelenmesiyle daha olumlu kılınabileceği görüşüne dayanır. Pek çok aile danışmanı, grup süreci kuramından türetilen bir ilkeden hareket eder; buna göre, aile üyeleri çeşitli roller üstlenmekte, aileler çoğunlukla bir aile üyesine acı çeken kişi rolünü uygun görmekte ve bireyin davranışı da, buna bağlı olarak zaman içinde biçimlenip bazen duygusal bozukluk noktasına varmaktadır. Bu yüzden, ruhsal sorunları olan bir hastanın sıkıntılarının çoğunlukla, yakınlarıyla, kendini yüceltici ya da küçültücü ilişkiler kurmasından kaynaklandığı düşünülür. Dolayısıyla aile tedavisi, aile rollerini çözümleme ve daha iyi bir denge sağlamak amacıyla bu rolleri yeniden düzenleme çabasıdır.

Ensest, boşanma, çocuklara eziyet, uyuşturucu ya da alkol düşkünlüğü, çocukların yetiştirilmesiyle ilgili anlaşmazlıklar, para, toplumsal ve ahlaki değerler ile ilgili sorunlar gibi aile birliğini sarsıcı konular, deneyimli bir tedavi uzmanının önünde dile getirilip açıkça tartışılır. Aileyi tehdit eden konuların anlaşılması ve her aile üyesinin bireysel yetilerinin değerlendirilmesiyle tedavi çoğunlukla aile sorunlarının etkili bir çözüme ulaşmasını sağlar.

Aile tedavisi kavramı, büyük ölçüde Avusturyalı psikiyatr Alfred Adler'in çabaları sonucunda 20. yüzyıl başlarında gelişti. Evlilik tedavisiyse (bazen çiftlerin ya da ikili ilişkilerin tedavisi olarak da adlandırılır), İsviçreli psikiyatr Carl Jung'un geliştirdiği ruhsal tedavi tekniklerinden türetildi. William H. Masters ile Virginia E. Johnson da, insanların cinsel tepkileri üzerine yaptıkları kapsamlı araştırmalar sonucunda cinsel tedavi(*) tekniklerini oluşturdular.

Hastanede yatan hastalara uygulanan ortam tedavisi de grup tedavisi ilkelerinin bir uzantısıdır; amaç, akıl hastanesini bütün yönleriyle, hastaların ruhsal sağlığının yeniden kurulmasına yardım edecek, tedavi edici bir topluluk durumuna getirmektir. Bu ortam olumlu, destekleyici bir atmosfer içinde uğraş, dinlenme ve eğitim programlarıyla sağlanır. Ayrıca, hastane yaşamının tüm evrelerinde, tedavi ekibinin bütün üyelerinin işbirliği içinde çalıştığı, hastaların da, rahatsızlıklarının izin verdiği ölçüde sorumluluk alarak katılacakları, esnek, demokratik bir topluluk yapısının geliştirilmesi zorunludur. *Ayrıca bak.* psikodrama.

Grusiler, Gana'nın kuzeyi ile Burkina Faso (eskiden Yukarı Volta) ve Togo'daki komşu topraklarda yaşayan etnik ve dilsel topluluk. Bölgedeki dil öbeklerinin ve alt öbeklerinin kesin bir sınıflandırması yapılamamaktaysa da Grusi dilinin Volta dillerinin bir alt ailesi olduğu belirlenmiştir. Dillerin konuşulduğu bölgelerin sınırlarını kesin olarak belirleme güçlüğü, ağır bir süreç izleyen sürekli göçler sonucunda halkların birbiriyle karışmış olmasından kaynaklanır. Doğudan gelen ve More-Gurma dili konuşan halklarla öteki bazı halkların istila ve fetihleriyle başlayan bölgedeki nüfus hareketlerinin temelinde yatan bir başka etken de, ekolojik baskılar olmuştur. Yağışsız savan kuşağı içinde kalan bölgede sık sık kuraklık görülmesi ve uygulanan dönüşümlü tarım nedeniyle toprağın tükenmesi ve aşınması toplulukların belirli aralıklarla daha verimli topraklara yerleşmesini zorunlu kılar. Grusilerin yetiştirdikleri başlıca ürünler yam, darı, mısır ve pamuktur. Sığır, koyun ve keçiler başlık ödemelerinde kullanılır ve dinsel ayınlerde kurban edilir. El sanatlarının başında metal işlemeciliği, sepetçilik, deri işlemeciliği ve çanak çömlek yapımı gelir.

Bazı Grusi toplulukları arasındaki ilişkiler, etkileşimleri yumuşatma gereğinin de etkisiyle kendine özgü bir toplumsal içlidışlı oluş anlayışını yansıtır. Örneğin Isalalar ile Kasenalar geçmişteki çatışmalardan kaynaklanan gerginliği azaltmak amacıyla konuşmalarına şaka yollu aşağılayıcı sözler katarlar. Halklar arasındaki kurumsal bağlar dinsel ayınlerin ve siyasal etkinliklerin yanı sıra karşılıklı evliliklerle de sağlanır.

Çok sayıda özgün kültürel geleneklerin bulunan Grusilerin toplumsal örgütlenme biçimleri de farklılık gösterir. Topluluk üyeliği, ardıllık ve miras Tampolenseler ile Vagalalar dışında genellikle babayanlıdır. Aynı soydan akrabaların ileri gelenleri hayvanların, tarım arazisinin ve soyun atalarına ait kutsal yerlerin gözetimini üstlenirler. Siyasal yapıda merkezileşme genellikle zayıftır; her toplulukta birbirinden bağımsız birkaç reis bulunabilir. Örneğin Isalalarda, İngiliz sömürge yönetiminin kurulmasından önce, reislerin yönetiminde merkezileşmiş bir siyasal otorite pek önem taşımıyordu.

Gruyère, La, Almanca GREYERZ. İsviçre'nin batısında, Fribourg kantonunun güney ucunda bölge. Fribourg kentinin güneyinde ve Vaudois Yükseltileri ile Bern Alpleri'nin arasında yer alır; La Sarine (Saane) Irmağının orta çığırı boyunca uzanır. Adının bir orman görevlisi anlamına gelen *gruyer*'den ya da güçlü La Gruyère kontlarının (923-1555) armasındaki turna kuşundan (*grue*)

geldiği sanılmaktadır. Başlıca kentleri yönetim merkezi Bulle ile kontların ortaçağda yaşadıkları şatonun bulunduğu tarihsel merkez Gruyères'dir. İsviçre'nin en zengin mandıracılık bölgelerinden biri olan La Gruyère sığırları ve peyniriyle ünlüdür. Bulle'de ahşap işleri ve Gruyère (gravyer) peyniri, Broc'ta çikolata üretilir. Katolik olan bölge halkı Fransızca konuşur. Nüfus (1980) 8.890.

Grün, Anastasius, asıl adı ANTON ALEXANDER, GRAF (Kont) VON AUERSPERG (d. 11 Nisan 1806, Laibach [bugün Ljubljana, Yugoslavya] - ö. 12 Eylül 1876, Graz, Avusturya), ateşli siyasal şiirleriyle tanınmış Avusturyalı şair ve devlet adamı.

Grün, Laibach Meclisi'nde (*Diet*) Krain temsilcisi olarak bulunurken, Avusturya hükümetine karşı eleştirel bir tutum takındı. 1848'den sonra Frankfurt Ulusal Meclisi'nde kısa bir süre Laibach bölgesini temsil etti. Dinsel ve siyasal konularda her zaman açık sözlü liberal bir reformcuydu, daha sonra ateşli bir merkezi imparatorluk yanlısı oldu. 1860'ta, imparator, tarafından yeniden düzenlenen Avusturya Parlamentosu'na çağrıldı, 1861'de Soylular Meclisi'ne (*Herrenhaus*) yaşam boyu üye seçildi.

Grün'ün ilk çalışmaları arasında, sınıflandırılmamış şiirlerini topladığı *Blätter der Liebe* (1830; Aşk Yaprakları) ve İmparator I. Maximilian'ın yaşamını ve serüvenlerini konu ettiği şiir çevrimi *Der letzte Ritter* (1830; Son Şövalye) vardır. Dönemindeki benzerlerinden çok daha üstün nitelikteki siyasal şiirleri, özgün üslupları, içerdikleri mizah ve cesur liberalizmle büyük ilgi toplamıştır. Grün bu tür şiirlerini *Spaziergänge eines Wiener Poeten* (1831; Viyanalı Bir Şairin Gezintileri) ve *Schutt* (1836; Süprüntü) adlı yapıtlarında bir araya getirmiştir. *Die Nibelungen im Frack* (1843; Fraklı Nibelungen) ve *Der Pfaff vom Kahlenberg* (1850; Kahlenberg Keşişi) adlı destanları, ince alaylı mizahlarıyla dikkati çeker. Grün, Krain yöresindeki Sloven halk şarkılarından yaptığı çevirileri içeren *Volkslieder aus Krain* (1850; Krain Halk Şarkıları) adlı bir kitap yayımlamış, Robin Hood konulu İngiliz şiirlerini Almancaya çevirmiştir (1864).

Grünberg *bak.* Zielona Góra

Grünberg, Teo (d. 28 Haziran 1927, İstanbul), felsefe sorunlarının sembolik mantık aracılığıyla incelenmesini vurgulayan Türk felsefeci.

Yahudi kökenli olan Grünberg, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Kimya Bölümü'nü bitirdikten (1950) sonra, aile geleneği olan ticaretle uğraşırken felsefeye yöneldi. 1962'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sistematik Felsefe Kürsüsü'ne uzman olarak girdi, 1964'te doktorasını tamamladı. Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde doçent (1970) ve profesör (1979) olduktan sonra bu üniversitenin Felsefe Bölümü başkanlığına getirildi.

Felsefe sorunlarına ancak benimsenen kavramsal bütünlük çerçevesinde çözüm bulunabileceğini savunan Grünberg'e göre felsefenin yöntemi, önce günlük dil çözümlemeleriyle, ardından da sembolik dille yapılan bir biçimselleştirmedir. Böyle bir yöntem ile bilimsel etkinlik arasında koşutluk kurulabilir. Bilimsel kuramları açıklamak için bir üstdil gereklidir; bunun için de evrensel bir dil sayılan küme kuramına başvurulur.

Grünberg'in başlıca yapıtları arasında *Sembolik Mantık I. Önermeler Mantığı* (1968), *Symbolic Logic* (1970, 2 cilt; Sembolik Mantık), *Anlam Kavramı Üzerine Bir Deneme* (1970), *Epistemik Mantık Üzerine Bir Araştırma* (1971), *Modern Mantık ve Uygulamaları* (1973; H. Batuhan ve Adnan Onart ile birlikte), *Mantık Terimleri Sözlüğü* (1976, 1989; Adnan Onart ile birlikte) sayılabilir.

Gründgens, Gustaf (Heinrich Arnold) (d. 22 Aralık 1899, Düsseldorf - ö. 7 Ekim 1963, Manila, Filipinler), Alman tiyatro oyuncusu ve yönetmeni. 20. yüzyıl Alman tiyatrosunda gerçekçi oyun tarzını geliştiren önemli adlardandır.

Tiyatroya ilgisi I. Dünya Savaşı sırasında başladı. Savaştan sonra Düsseldorf'ta tiyatro eğitimi gördü. 1920-21 yıllarında Halberstadt, 1921-22 yıllarında da Kiel kent tiyatrolarında sahneye çıktı. İlk yönetmenliğini 1922-28 arasında çalıştığı Hamburg'daki Kammerspiele'de (Oda Tiyatrosu) yaptı. 1928'de Berlin'e gitti ve dört yıl süreyle Deutsches Theater'de görev aldı. 1932'de Berlin Devlet Tiyatrosu'nda sahnelenen *Faust* oyunundaki unutulmaz Mephistopheles kompozisyonuyla büyük bir ün kazandı. Bu tiyatroda yönetmenlik ve genel yönetmenlik yaptı. 1938'de Danimarka'da sahneye koyduğu *Hamlet* oyununda Hamlet rolünde çok başarılı oldu ve ünü yurtdışında da yaygınlaştı. II. Dünya Savaşı'na katılan Gründgens, savaş sonrasında yeniden Deutsches Theater'e döndü. 1947-51 arasında Düsseldorf Kent Tiyatroları'nda genel yöneticilik, 1951-55 arasında Schauspielhaus'da sanat yönetmenliği, daha sonra da ölümüne değin Hamburg'da Deutsches Schauspielhaus'da yönetmenlik yaptı. 1957'de sahneye koyduğu ve gene Mephistopheles rolünü üstlendiği *Faust* oyunu, İngiltere, ABD ve SSCB turnelerinde coşkuyla karşılandı.

Geleneksel oyunculuğa getirdiği yeniliklerle önem kazanmış, yorumlarında yazara bağlılığıyla dikkati çekmiş usta bir oyuncu olan Gründgens, sinemada da çalışmış, Fritz Lang'ın *M* (1931) ve Max Ophüls'ün *Liebelei* (1932) filmleri gibi Alman sinemasının önemli yapıtlarında rol almış, ayrıca kendisi de filmler yönetmiştir. Gründgens'in *Wirklichkeit des Theaters* (1953; Tiyatronun Gerçeği) adlı bir de kitabı vardır.

Grünewald, Matthias, asıl adı MATHIS GOTHARDT (d. y. 1455-80, Würzburg, Würzburg Piskoposluk Bölgesi - ö. Ağustos 1528, Halle, Magdeburg Başpiskoposluk Bölgesi), dinsel temalı yapıtlarına yoğun renkler ve hareketli çizgilerle derin bir anlamlılık kazandıran çağının en büyük Alman ressamlarından biri. Güney Alsace'ta Colmar yakınında Isenheim'daki Antonit manastırının kilisesi için yaptığı "Isenheim Altar Panosu" (1516'dan önce, Unterlinden Müzesi, Colmar) başyapıtı olarak kabul edilir.

Yaşamı. Bütün kanıtlar, "Üstat Mathis"in yaklaşık 1480-90 arasında Aschaffenburg'da çalıştığı bilinen Mathis adlı ressamla aynı kişi olmadığını göstermektedir. Grünewald adı da 17. yüzyıl Alman ressamı Joachim von Sandrart'ın *Teutsche Academie* (1675; Alman Akademisi) adlı yapıtında yer alan bir yanlışlıktan kaynaklanmıştır. Grünewald'ın tarihi kesinlikle bilinen ilk çalışması "İsa'nın Aşağılanması" (y. 1503, Eski Pinakotek, Münih), 50'sine gelmiş olgun bir ustanın değil, yeni ustalaşmış genç bir ressamın yapıtı izlenimini verir. Bu nedenle adının ilk kez yaklaşık 1500'lerde Seligenstadt am Main ve Aschaffenburg kentlerindeki kayıtlarda geçtiği kabul edilmektedir.

Yaklaşık 1509'da saray ressamı, daha sonra da Mainz başpiskoposu Uriel von Gemmingen'in baş sanat danışmanı ve inşaat denetçisi oldu. Başpiskoposun Aschaffenburg'daki sarayının yeniden yapılmasını denetledi (burada bir de zarif bir şömine yaptı).

Yaklaşık 1510'da, Frankfurtlu tüccar Jacob Heller'den, Albrecht Dürer'in henüz tamamladığı "Meryem'in Göğe Çıkışı" adlı altar panosuna iki sabit kanat ekleme siparişi aldı. Üstünde dört azizin canlandırıldığı bu kanatlar (bugün Frankfurt'daki Städel Sanat Enstitüsü ile Karlsruhe'deki Devlet Sanat Salonu arasında paylaşılmıştır) Grünewald'ın sanatının doruk noktalarından biridir. Grizay(*) tekniğinde yapıldığı için griden başka renk kullanılmamasına karşın renkliymiş etkisi uyandırır.

"İsa'nın Doğumu", "Isenheim Altar Panosu"nun orta parçasından ayrıntı, Matthias Grünewald'ın bir yapıtı, 1516'dan önce; Unterlinden Müzesi, Colmar, Fransa
Bulloz

1515 dolaylarında meslek yaşamının en büyük ve en önemli siparişini aldı. Isenheim'daki Antonit tarikatı manastırının önderi ve eğitmenlerinden biri olan Guido Guersi, Grünewald'dan, manastır kilisesinin (Strassburglu Niclaus Hagnower'in 1505'te tamamladığı) oyma ana altarı için bir dizi resimli kanat yapmasını istedi. Antonit rahiplerinin böylesine büyük ve geniş çaplı bir işi yalnızca yaşadığı yörede tanınan bir sanatçıya verme nedeni büyük bir olasılıkla çeşitli varsayımlarla sınırlı kalacaktır. Guersi'nin konunun seçiminde ve betimlenmesinde söz sahibi olduğu kuşkusuzdur, ama Grünewald da, büyük ölçüde İsveçli Azize Birgitta'nın İsa'nın çarmıha gerilmesi konusundaki mistik vahiylerinden esinlenerek yaptığı "Isenheim Altar Panosu"nda dehasını tam anlamıyla ortaya koymuştur.

Bir başka önemli sipariş de Aschaffenburg'daki kilise görevlisi Heinrich Reitzmann'dan geldi. Reitzmann daha 1513'te Grünewald'dan, St. Peter ve St. Alexander Kilisesi'ndeki Maria-Schnee Şapeli için bir altar panosu yapmasını istemişti. Bugün yerinde olmayan (kanatlardan biri Württemberg'deki Stuppach'ta, öbürü Freiburg im Breisgau'dadır) bu altar panosunu Grünewald 1517-19 arasında tamamladı.

Grünewald 1519 dolaylarında evlendi ve karısının Andreas adlı oğlunu da evlat edindi. Ama 17. yüzyıl kaynaklarından anlaşıldığına göre bu pek mutlu bir evlilik olmadı. Grünewald'ın evlendikten sonra ara sıra kendi adına karısının soyadı olan Neithardt'ı eklediği, Mathis Neithardt ya da Mathis Gothardt Neithardt adını taşıyan belgelerden ve iç içe geçmiş MG ya da N harflerinden oluşan monogramından anlaşılmaktadır.

1514'te Uriel von Gemmingen öldü ve Albrecht von Brandenburg başa geçti.

Grünewald bu dönemde beş altı yıl kadar saraydan uzaklaşmış olabilir. Ama son dönem yapıtları yaklaşık 10 yıl kadar başpiskoposun hizmetinde çalıştığını göstermektedir. Ölümünden sonra saptanan mal varlığı içinde pahalı giysilerle değerli mücevherlerin bulunması, onun zengin bir sarayda yaşamış olduğunu akla getirmektedir.

Grünewald, Albrecht için, bugün Münih'teki Eski Pinakotek'te bulunan "Aziz Erasmus ve Aziz Mauritius'un Karşılaşması" (1523) adlı (Erasmus aslında Albrecht'ın bir portresidir) en gösterişli resimlerinden birini yaptı. 1525'teki Köylü Ayaklanması'na yakınlık besleyen Grünewald'ın, bu nedenle 1526'da kardinalin hizmetinden ayrıldığı sanılır. Yaşamının son iki yılını, yeni yeni yayılan Protestanlığa anlayışla yaklaşan Frankfurt ve Halle kentlerini gezerek geçirdi. Halle'de, kasabanın su şebekesinin denetimiyle ilgilendi. Ölümünden sonra bulunan yapıtları arasında birkaç tane de Lutherci yazı ve belge ele geçmiştir.

Ünü ve etkisi. Grünewald'ın resımde ve anlatımda ulaştığı ustalık, sanat tarihindeki en çarpıcı başarılardan biridir. On dolayındaki resmi (bazıları birkaç panodan oluşur) ve yaklaşık 35 tane çizimi günümüzde özenle korunmakta ve incelenmektedir. Sanattaki dehasına karşılık yaşamının büyük bölümü başarısızlıklar ve karmaşa içinde geçmiştir. Ayrıca gerçek anlamda bir öğrencisi olmadığı gibi, belki bir yardımcısı bile yoktu. Grafik anlatımdan kaçınması da etkisinin ve ününün sınırlı kalmasına yol açmıştır. Bu anlamda Grünewald, çağdaşı Albrecht Dürer'in tam bir karşıtıdır. Renk öğesini ele alışı ve konuya dramatik yaklaşımı, gerçekleştirdiği bir dizi Çarmıha Geriliş resminde (Ulusal Sanat Galerisi, Washington, D.C.; Sanat Müzesi, Basel; Sanat Salonu, Karlsruhe'dekiler ve "Isenheim Altar Panosu"ndaki) çok iyi görülür.

Yapıtlarının büyük övgü ve ilgiyle izlenmesine karşın, Grünewald'ın kendisi 17. yüzyıldan sonra neredeyse bütünüyle unutulmuştur. Ateşli bir hayranı ve ilk yaşamöyküsü yazarı olan Joachim von Sandrart, Grünewald'la ilgili sınırlı bilgilerin hiç değilse bir bölümünün korunmasını sağlamıştır. 19. yüzyıl ortalarında Grünewald, Alman araştırmacılar tarafından "Dürer'in usta bir taklitçisi" olarak nitelenmiştir. Ama 19. yüzyılın sonuyla 20. yüzyılın başlarında, öncelikle Alman dışavurumcularının akılcılığa ve doğalcılığa karşı çıktıkları dönemde, Grünewald bilimsel olarak yeni baştan incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Bugün Grünewald'ın sanatı çoğunlukla acı verici ve çelişkili, ama bütünüyle özgün ve çağın karmaşasına duyulan bir tepkinin ürünü olarak görülmektedir.

ÖBUR ÖNEMLİ YAPITLARI. "Lindenhardt Altar Panosu" (1503, Bölge Kilisesi, Lindenhardt, Almanya), "Çarmıha Geriliş" (1508'den önce, Basel Sanat Müzesi, İsviçre), "Aziz Laurentius ve Aziz Cyriakus" (1511-13, Städel Sanat Enstitüsü, Frankfurt), "Stuppach Meryemi" (1519, Bölge Kilisesi, Stuppach, Almanya), "Kar Mucizesi" (1519, Augustin Müzesi, Freiburg im Breisgau, Almanya), "Küçük Çarmıha Geriliş" (1519-20, Ulusal Sanat Galerisi, Washington, D.C.), "Çarmıha Geriliş" ve "Çarmıh Taşıyan İsa" (Tauberbischofsheim Altar Panosu'nun bir parçası, her ikisi de 1522-23, Devlet Sanat Salonu, Karlsruhe, Almanya).

grünyon (*Leuresthes tenuis*), *Atheriniformes* takımının *Atherinidae* familyasından balık türü. Büyük Okyanusun ABD kıyılarında yaşayan bu balıklar alışılmadık üreme davranışlarıyla tanınır. Dişi grünyon yumurtalarını yaz aylarında, Ay'ın dolunay ya da yeniay evresine girdiği ve büyük gelgit olaylarıyla suların en çok kabardığı gecelerde kıyı kumlarına döker. İki hafta sonra yinelenen büyük gelgitin yükselttiği sular bu kıyıları kaplayınca yumurtadan çıkan yavrular okyanusa açılır. Uzunluğu en çok 20 cm'yi bulan bu küçük balıkların etı çok lezzetlidir.

Gryllacrididae, *Orthoptera* (düzkanatlılar) takımından, yaklaşık 550 türü içeren böcek familyası. Genellikle tropik bölgelerdeki ağaçlık ve çalılık yerlerde yaşayan bu böcekler, yaprakları büküp ipeksi salgılarıyla bağladıktan sonra bütün günü bu yuvanın içinde geçirir, geceleri dışarı çıkarak yaprakbitleriyle beslenirler. Ses ve işitme organları bulunmadığı gibi kanatları da ya hiç yoktur ya da iyice küçülmüştür.

Gryphaea, soyu tükenmiş yumuşakça cinsi. Fosillerine Jura Döneminden Eosen Bölüme (y. 190-38 milyon yıl önce) değin

Gryphaea
Leslie Jackman-Natural History Photographic Agency

oluşan kayaçlarda rastlanır. İstiridyelerin akrabası olan bu yumuşakçalar kıvrılmış kabuklarıyla ayırt edilir. Sol çenet ya da kabuk, sağ çenetten daha büyük ve çok daha kıvrıktır. Kabukta büyüme yönünü dikine kesen ince çızgıler bulunur. Bazı gelişmiş örneklerde kabuk öylesine kıvrılmıştır ki, hiç ayrılmadığı için sonunda hayvanın öldüğü sanılmaktadır.

Gryphius, Andreas (d. 2 Ekim 1616, Glogau - ö. 16 Temmuz 1664, Glogau, Silezya), lirik şair ve oyun yazarı. 17. yüzyıl Alman yazarlarının önde gelenlerinden biridir. Aile adı Geif, dönemin modası uyarınca latinleştirilmişti.

Gryphius küçük yaşta öksüz kaldı. Çocukluğu Otuz Yıl Savaşları'nın (1618-48) dehşeti içinde geçti. Doğduğu kentten kaçarak çeşitli yerlerde öğrenim gördü. Parlak bir öğrenciydi. Kont Georg von Schönborn'un oğullarına ders verdi ve kont tarafından başşairliğe yükseltildi. Leiden'e giderek altı yıl öğretmenlik yaptı ve aynı zamanda öğrenimini sürdürdü. Uzun süre Holland, Fransa ve İtalya'yı dolaştı. 1647'de Glogau'ya döndü ve kent yönetiminde 1650'de başladığı görevini ölünceye değin sürdürdü.

20. yüzyılda ünü büyük ölçüde artan Gryphius'un yapıtlarında derin bir hüzün ve karamsarlık, ateşli bir dinsellikle iç içe işlenmiştir; bunlar dünya nimetlerinin geçiciliği ve savaşın harabeye çevirdiği Almanya'daki yaşam savaşımı karşısında neredeyse tam bir umutsuzluk duygusuna dönüşür. *Leo Armenius* (1646), *Catharina Von Georgien*, *Carolus Stuardus* ve *Cardenio und Celinde* (üçü de 1657'de basıldı) ve *Papinianus* (1659) adlı beş trajedisinde Seneca'dan, Felemenkli P.C. Hooft ve J. van den Vondel'den ve Cizvit oyun yazarlarından sanıldığından daha az etkilendiği görülür. Oyunlarında kayıtsızlık ve kararlılık, Hıristiyan hükümdar ve Machiavellist zorba, yanılsama ve gerçeklik gibi temalar başlıca yeri tutar. *Cardenio und Celinde*'nin orta sınıf ortamında etkili bir biçimde kullandığı yanılsama ve gerçeklik temasının, en iyisi *Die geliebte Dornrose* (1660, Sevgili Dikenli Gül) sayılan üç komedisinde de temel bir yeri vardır. Gryphius lirik şiirlerinde çok çeşitli nazım biçimleri denemiştir. Karmaşık insan duygularını teknik ustalık ve kendinden emin bir hava içinde yansıtmış, içtenliği ve anlatım gücüyle özellikle sonelerinde büyük bir şair olduğunu kanıtlamıştır.

GSMH *bak.* gayrı safi millı hasıla

Gstaad, İsviçre'nın ortabatı kesiminde, Bern kantonunda Alp koyu ve tatil yöresi. Saane Irmağının vadisinde, Bern Alpleri'nin kuzeybatısında yer alır. Golf ve tenis turnuvalarının düzenlendiği bir yaz tatil yöresi ve gözde bir kış sporları merkezidir. Kış eğlenceleri arasında her yıl düzenlenen bir at gösterisi, *skijoring* (bir kayakçının kar ya da buz üzerinde bir at ya da araçla çekilmesine dayanan spor), buz hokeyi ve *curling* karşılaşmaları, kayak ve kızak yarışları yer alır. Gstaad'ın içindeki ve çevresindeki ahşap dağ evlerinde mal sahibi ya da kıracı olarak ünlüler, kraliyet ailesi üyeleri ve üst tabakadan kişiler oturur. Köyün çevresinde ormanlar, tepeler, buzullar ve dağ gölleri bulunur. Köydeki St. Nikolaus Şapeli 1402'de yapılmıştır. Bir karayolu ve demiryoluyla Lozan ve Thun'a bağlanır. Nüfus (1980 tah.) 2.500.

gsung-'bum (Tibet dilinde "toplu yapıtlar"), Tibetli ve Moğol yüce lamalardan bazılarının derlenmiş yazılarına verilen ad. Kancur (*Bka'-'gyur*) ile ekı Tencur'da (*Bstan-'gyur*) toplanmış Hindistan kökenli çok sayıdaki metinden farklı olarak, *gsung-'bum*'lar Budacı düşünceye yerel bir katkı niteliğindedir. Lama metinleri arasında *Vinaya* (Manastır Kuralları), *Pracnaparamita* (Bilgeliğin Yetkinleşmesi), *Tantra* (Öğretiler) ve öteki bağlayıcı dinsel metinlerin açıklamaları yanında bilgi kuramı, dinsel ayınlar ve meditasyon gibi konularda da denemeler yer alır.

Bu yazıların belirli bir bölümünü oluşturan *Lam-rim*'lerde (Yol Üzerindeki Evreler) ruhani yaşam, Budacılığın en alttan en yükseğe doğru düzenlenmiş değişik biçimlerinin farklı öğretileri ve uygulamaları boyunca alınan bir yol olarak betimlenir. Tarihte en etkili *Lam-rim* metni, Tibet'in çoğunluktaki Budacı tarikatı Dge-lugs-pa'nın (Sarı Şapka) kurucusu Tsong-kha-pa'nın 1400 dolayında yazdığı uzun *Lam-rim çen-mo*'dur (Yol Üzerindeki Evrelerin Kapsamlı Yorumu).

GTE Corporation, eskiden (1959-82) GENERAL TELEPHONE AND ELECTRONICS CORPORATION, bir dizi ABD ve uluslararası telefon şirketini bünyesinde toplayan ABD holdingi. Daha çok kırsal alanlara telefon hizmeti sağlar. Ayrıca kişisel tüketim ve sanayi amaçlı elektronik donanım üretir. Merkezi Connecticut'taki Stamford'dadır.

Küçük ve bağımsız telefon şirketlerini satın almak isteyen Wisconsinli bir telefon üreticisi olan Sigurd Odegard tarafından Associated Telephone Utilities adıyla 1926'da kuruldu. Büyük Bunalım sırasında iflas ettikten sonra, 1934'te General Telephone adıyla yeniden kuruldu. 1950'de Donald C. Power'ın başkanlığa gelmesine değin yavaş bir gelişme gösterdi. Power çok geçmeden telefon donanımı üreticisi Automatic Electric Company'yi satın aldı, 1958'de de Sylvania Electronics'le birleşmeye ön ayak oldu. Bu iki şirketin elde

edilmesiyle GTE, bir telefon şirketinin gereksinim duyduğu elektronik anahtarlama sistemlerini üretme olanağına kavuştu.

GTE, California banliyöleri ve Florida'daki Tampa metropoliten alanı dışında kalan ve genellikle American Telephone & Telegraph Company'nin girmediği kırsal alanlarda etkinlik gösterir. Sylvania Electronics kanalıyla televizyon ve müzik setleri, flaşlar ve ampuller pazarlar. Ayrıca ABD ordusu için gelişmiş elektronik donanımı da üretir. 1979'da ülke çapında bir bilgisayar veri anahtarlama ağı işleticisi olan Telenet'i satın alarak veri işlem alanına da girmiştir.

Gtsang HANEDANI, GTSANG olarak da yazılır (y. 1565-1642), Gtsang eyaleti ile çevresinde hüküm sürmüş Çin krallık hanedanı. Tibet'in son laik hanedanı olan Gtsanglar yaklaşık 1565'te Rin-spung hükümdarını devirerek yönetimi ele geçirdiler. Ardından Budacı Karma-pa (Kırmızı Şapka) tarikatıyla ittifak kurdular. 15. yüzyıl sonları ile 16. yüzyıl başlarında yönetimin muhalifleri arasında güç kazanmaya başlamış olan Dge-lugs-pa (Sarı Şapka) tarikatına karşı mücadeleye giriştiler. Ama Sarı Şapkalılar, önderlerine Dalay Lama unvanını veren güçlü Moğol beyi Altan Han'ın desteğiyle güçlendiler ve Tibet'in Lhasa kentine yerleştiler.

Gtsang hükümdarları 17. yüzyıl başlarında Lhasa'ya saldırdı. Bunun üzerine Dalay Lama Moğolları yardıma çağırdı. Savaş sırasında kent birçok kez el değiştirdi; sonunda 1642'de son Gtsang hükümdarı tahttan indirildi. Dge-lugs-pa tarikatının dinsel önderi Dalay Lama aynı zamanda ülkenin hükümdarı ilan edildi. Gerçek iktidar önce Moğolların, ardından da Mançuların elinde olmakla birlikte Dalay Lama, Çin komünistlerinin 1950'de ülkeyi işgaline değin bu konumunu korudu.

gu, Wade-Giles yazımında KU, Çin'de Shang hanedanı döneminde (İÖ 18-12. yy)

Anyang'dan bir bronz *gu* örneği, Shang hanedanı dönemi (İÖ 18 - 12. yy); William Rockhill Nelson Galerisi ve Mary Atkins Güzel Sanatlar Müzesi, Kansas, Missouri
Nelson Gallery-Atkins Museum, Kansas City, Missouri

üretilen tunç kap türü. Ağzı borazan, tabanı çan biçiminde, orta bölümü daralan uzun bir şarap kabıdır. Dış çizgileri olağandışı keskin ve zariftir. Kabın üç bölümünde yer alan bezemeler arasında yılan, ağustosböceği, *taotie* (canavar maskesi) ve *kui* (kıvrık kuyruklu, açık ağızlı ejderha benzeri canavar) örgeleri bulunur.

Gu Kaizhi, Wade-Giles yazımında KU K'AI-CHIH (d. İS y. 344 - ö. y. 405, Wuxi, Jiangsu ili, Çin), çok yönlü Çinli ressamların ilk temsilcilerinden biri. Figür resmine yeni kurallar getirmiştir. Bir saraylı olmasına karşın dönemin çalkantılarından korunmak için kendisini tuhaf ama zararsız bir insan gibi göstermiş, ressam ve şair olarak ünlenmiştir. Gu Kaizhi'nin sanatı hakkındaki bilgiler hem yazılı kaynaklardan, hem de ona atfedilen resimlerden edinilmiştir. Kayıtlara göre, Çin'de çok sevilen Budacı ermiş Vimalakirti'yi ilk betimleyenlerden biridir; Taocu bir şiirin resimlendiği "Lo Irmağı Perisi" adlı el rulosunun da iki ayrı örneğini yapmıştır. Gene Taocu içerikli "Hua Yuntai Shan Jhi" (Bulut Teraslı Dağ Resmi Üzerine) adlı denemesinde günümüze ulaşmamış bir resmini anlattığı sanılır. British Museum'daki "Bayan Öğretmenin Saraylı Kadınlara Tavsiyeleri" başlıklı ünlü rulo resmi Gu Kaizhi imzasını taşırsa da ilk kez onun tarafından yapıldığına ilişkin bir kayıt yoktur. Ruloda Tang hanedanı (618-907) öncesinin üslubuyla saraylı kadınlara yakışan davranışlar betimlenmiş, resmi oluşturan bir dizi bağımsız sahne öğretici bir Konfüçyüsçü şiirle birbirinden ayrılmıştır. Çizginin titizlikle denetim altında tutulduğu yapıtta hem kompozisyon, hem de özenle seçilmiş ayrıntılar, metni bir yandan resimlerken bir yandan da açıklamayı başarır.

Gu Yanwu, Wade-Giles yazımında KU YEN-WU (d. 15 Temmuz 1613, Kunshan, Jiangsu eyaleti - ö. 15 Şubat 1682, Huayin, Shaanxi eyaleti, Çin), yararsız kitap bilgisine ve yaklaşık bin yıl boyunca Çin İmparatorluğu'nun temel öğretisi olan Yeni-Konfüçyüsçü felsefenin metafizik kurgularına yönelttiği usçu eleştirilerle, Qing (Mançu) hanedanı döneminde (1644-1911/12) yeni bir kültür yaklaşımının ortaya çıkmasını sağlayan düşünür. Bu yaklaşımı zamanla, Konfüçyüsçülüğün köklerini araştırarak Batı kültürü ile Çin geleneğini birleştirmeye çalışan 19. yüzyıl düşüncesinin felsefi temelini oluşturmuştur.

Gençliğinde Ming hanedanına (1368-1644) bağlı kalarak Qing hanedanının kurulmasına karşı mücadele etti. Yaşamının geri kalan bölümünde Çin'i baştan başa dolaşarak, Ming hanedanının çöküş nedenlerini araştırdı. Çin uygarlığındaki gerileyişin, Konfüçyüsçü düşünceyi belirli kabullerle sınırlandırarak siyasal ve ekonomik gerçeklerden uzaklaştıran aşırı tutucu Çin düşüncesinin bir sonucu olduğunu savundu. Çözüm olarak "toplumsal yararı olan" (*jingshi zhiyong*) bilgiyi savundu. Ayrıca, bilginlerin Yeni-Konfüçyüsçü yorumlar yerine özgün metinleri ya da her biri birer bilge sayılabilecek Han bilginlerinin yorumlarını dikkate almalarını önerdi. Han kültürü okulu, klasiklerin özgün anlamlarını belirlemek için Gu'nun bu görüşlerine dayanarak kapsamlı bir tümevarım yönteminden ve felsefi araştırmalardan yararlanma yolunu izledi.

Gu'nun *Tianxia junguo libing shu* (İmparatorluk Eyalet ve Yörelerinin Stratejik ve Ekonomik Avantajları) ve *Rizhi lu* (Günden Güne Biriken Bilgi Üzerine Notlar) gibi yapıtları, yolculuklarının ve araştırmalarının bir ürünüdür. Klasikleri bilginin sonul kaynağı olarak görmesi, öğretisinin zamanla kuru bir filolojik araştırma ve metin eleştirisine dönüşmesine neden olmuştur.

Guacanayabo Körfezi, İspanyolca GOLFO DE GUACANAYABO, Antil Denizinde girinti. Küba'nın güneydoğu kesiminde yer alır. Camagüey ilinin güney kıyısından, Granma ilinin güneybatı kıyısındaki Cruz Burnunun kuzeyine kadar 110 km boyunca, geniş bir at nalı biçiminde uzanır. Yer yer mercan kayalıklarının bulunduğu sığ bir körfez olan Guacanayabo'nun orta kesiminde yüzeye çıkan Buena Esperanza Büyük Sığlığının ucunda, Cauto Irmağının bataklık ağzı yakınlarında Manzanillo liman kenti yer alır.

guaçaro *bak.* yağkuşu

Guadalajara, İspanya'nın orta kesiminde, Castilla-La Mancha özerk bölgesine (*comunidad autónoma*) bağlı il. Meseta Central'in (Orta Plato) kuzeydoğu ucunda 12.190 km²'lik bir alanı kaplar. Kuzeyinde San Felipe Dağında 2.199 m'ye ulaşan platolar ve Guadarrama Dağlarının çıkıntıları uzanır. Güneyde Yeni Kastilya Platosu havzasına doğru alçalan yüzeyi, güneydoğu ucunda yeniden yükselerek Albarracín Dağlarını oluşturur. İl topraklarından geçen Tajo Irmağının Henares, Jarama ve Tajuña gibi önemli kolları üzerinde kurulan Entrepeñas, Buendía ve Bolarque barajlarından hidroelektrik üretimi ve sulamada yararlanılır. Zorita'da 1968'de tamamlanmış bir nükleer santral vardır; Trillo'da da yeni bir santral inşa edilmektedir.

İl merkezi Guadalajara ile Hita, Sigüenza ve Atienza ortaçağda önemli birer ekonomi ve kültür merkeziydi. Günümüzde yalnızca Guadalajara büyük yerleşme özelliğini sürdürmektedir. Kuzeydoğuda yer alan Molina, İspanya'nın en soğuk kenti olarak kabul edilir. İl topraklarının yaklaşık yarısı üretime elverişsizdir. Koyun besiciliği ekonominin en önemli kaynağını oluşturur. Kara ve deniz avcılığına dayalı olan turizm de ekonomiye önemli katkıda bulunur. Tahıl üretimi, zeytincilik ve bağcılık gelişmiştir. Güneybatıda yer alan Alcarria Ovası balıyla ünlüdür. Nüfus (1981) 143.124.

Guadalajara, İspanya'nın orta kesiminde, Castilla-La Mancha özerk bölgesine (*comunidad autónoma*) bağlı Guadalajara ilinin merkezi kent. Madrid'in kuzeydoğusunda, Henares Irmağı kıyısında yer alır. Arriaca adlı eski bir İber yerleşmesi olarak kurulan ve bir süre Roma egemenliği altında kalan kentin bugünkü adı Arapçada "Taşlı Irmak" anlamına gelen Vadiü'l-Hicare'den türetilmiştir. 1085'te Hıristiyanlarca ele geçirildi. 15-17. yüzyıllar arasında, İspanyol ressam ve yazarlarının koruyucusu olan ve Infantado dükü unvanını taşıyan Mendoza ailesinin merkeziydi. Günümüzde öksüzler yurdu olarak kullanılan Mendoza Sarayı'nın (yapımına 1461'de başlandı) cephesi kentin en önemli sanat anıtıdır. Öteki ilginç yapılar Santa María de la Fuente (13. yy), bir zamanlar Dominiken manastırının bir bölümü olan San Ginés ve San Nicolaś (1691) kiliseleridir. Ortaçağda yünlü ticaretine dayanan ekonomisi günümüzde tarıma dayalı sanayileri kapsar. Kentte bir de askeri havaalanı vardır. Nüfus (1981) 56.922.

Guadalajara, Meksika'nın ortabatı kesiminde, Jalisco eyaletinin merkezi ve metropoliten alan. Atemajac Vadisinde, Grande de Santiago Irmağının yakınlarında, deniz düzeyinden 1.567 m yüksekte yer alır. 1 Temmuz - 15 Eylül arasındaki yağmur mevsimi dışında yağışsız ve yumuşak bir iklimi vardır.

1531'de kurulduktan sonra Yerli saldırıları nedeniyle yeri birkaç kez değiştirildi. 16. yüzyılda Yerli köle avcılarının merkezi durumuna geldi. 1810'da İspanyol yönetimine karşı bağımsızlık hareketini başlatarak Meksika'da köleliğin kaldırıldığını ilan eden Miguel Hidalgo y Costilla, kısa bir süre kenti işgal etti. Uzun yıllar siyasal bir merkez ve mısır üretimi ile çiftlik hayvanı besiciliğine dayalı geniş bir tarım bölgesinin

ticaret deposu olan Guadalajara, 1940'tan sonra bu işlevlerine ek olarak bir sanayi merkezi niteliğini kazanmıştır. Kentte dokuma ürünleri, ayakkabı, kimyasal maddeler, inşaat malzemeleri, tütün ürünleri ve alkolsüz içecekler üretilir. Ayrıca el sanatları da ticari önem taşır. Son yıllarda çok sayıda modern iş merkezi kurulmuştur. Yeni konut banliyölerinde üst sınıftan kişilerin yanı sıra daha önce kentin eski bölümlerinde yaşayan ve hızla gelişen orta sınıftan aileler de oturur.

Guadalajara 1549'da piskoposluk merkezi olmuştur. 1618'de tamamlanan katedrali zengin süslemelerle bezelidir. Kentin sayıca 50'yi geçen kiliselerinin çoğu sömürge döneminden kalmadır. Yapımına 1743'te başlanan vali konağı, İspanyol mimarisinin Meksika'daki en güzel örneklerinden biridir. Kentte bulunan iki üniversite Guadalajara Üniversitesi (1792) ile Guadalajara Özerk Üniversitesi'dir (1935). Degollado Tiyatrosu, Güney Amerika'daki en büyük ve en gösterişli tiyatro binalarından biridir. Ressam José Clemente Orozco'nun (1883-1949) önemli yapıtlarının çoğu bir dönem yaşadığı Guadalajara'dadır.

Guadalajara, demir ve kara yollarıyla kuzeybatıda ABD sınırındaki Nogales'e (Arizona), güneydoğuda ise Mexico'ya bağlanır. Havalimanı iç ve dış seferlere açıktır. ABD'lilerin rağbet ettiği bir tatil merkezi olan Chapala Gölü, kentin 37 km güneyindedir. 1970'lerin sonlarında buraya gelen ABD'lilerin sayısı yılda 5 bini buluyordu. Guadalajara 1930'lardan sonra hızla

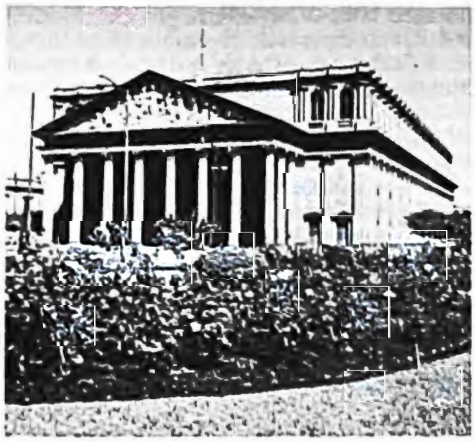

Guadalajara'da Degollado Tiyatrosu, Meksika
Art Resource-EB Inc

büyümeye başlamış ve 1970'e gelindiğinde Meksika'nın ikinci büyük kenti olmuştur. Nüfus (1980) kent, 1.626.152, metropoliten alan, 2.178.000.

Guadalcanal, Büyük Okyanusun güneybatı kesimindeki Solomon Adalarından en büyüğü. Yüzölçümü 6.475 km²'dir. Volkanik kökenli adanın ortasında yükselen Kayo Sıradağları Makarakomburu Dağında 2.447 m'ye ulaşır. Mataniko, Lunga ve Tenaru gibi ivintili kısa akarsular ormanlık dağlardan kıyıya kadar iner. Kıyının bazı yerlerinde mangrov bataklıkları yer alır. Ada ekonomisi özellikle hindistancevizi, kereste, kakao ve meyve üretimine dayanır. Irmak yataklarında yer yer altın ve gümüş çıkarılır.

Álvaro de Mendaña de Neira buraya ilk kez 1568'de geldi. İngiliz kaptan Teğmen John Shortland 1788'de adanın kuzey kıyısındaki korunaklı doğal limanları keşfetti. Sonraları adaya birçok İngiliz tüccar geldi ve Guadalcanal 1893'te Solomon Adaları Protektorası'nın parçası olarak İngiltere'ye bağlandı. II. Dünya Savaşı'nda ABD ile Japonya arasında kara ve deniz çarpışmalarına sahne olan adanın merkezi Honiara, kuzey kıyısında yer alır. Nüfus (1986 geç.) 80.826.

Guadalcanal Savaşı, II. Dünya Savaşı sırasında, Solomon Adalarından Guadalcanal'da Müttefiklerle Japonlar arasında geçen bir dizi kara ve deniz savaşı (Ağustos 1942-Şubat 1943). Müttefiklerin Büyük Okyanustaki ilk büyük saldırısını başlatan ABD Deniz Piyadeleri, adadaki bir Japon havaalanını ele geçirdiler (1-8 Ağustos 1942). Müttefikler 13-15 Kasım arasındaki bir deniz savaşını da kazanarak Japonların adaya asker çıkarmasını ve birliklerini takviye etmesini engelledi. Çok sayıda asker yitiren Japon birlikleri Şubat 1943'te Guadalcanal'ı boşaltmak zorunda kaldılar. Aynı yılın sonuna gelindiğinde de Japonlar, Solomon Adalarındaki son müstahkem mevkileri olan Bougainville'de savunmaya çekilmiş durumdaydılar.

Guadalquivir Irmağı, İspanyolca RÍO GUADALQUIVIR. Arapça VADİÜ'L-KEBİR (Büyük Irmak), İspanya'nın güney kesiminde akarsu. Jaén ilindeki dağlardan doğar ve genellikle batı yönünde 657 km boyunca akarak Cádiz Koyundaki Sanlúcar de Barrameda'da Atlas Okyanusuna dökülür. 57.390 km²'lik bir alanı akaçlar. İspanya'nın Ebro'dan sonra ikinci, İber Yarımadasının dördüncü en uzun ırmağıdır. Birçok ayırt edici özelliği vardır. Doğal çevre, hayvan varlığı ve bitki örtüsü bakımından Avrupa'nın en zengin bölgelerinden birinden geçer. Yüksek sulama kapasitesiyle, Andalucia'nın zengin bağlarını ve zeytinliklerini besler. Üzerinde kurulan barajlarla kıyısındaki kentlerin sanayileşmesinde önemli rol oynamıştır.

Guadalquivir coğrafyacılarca "gençlik", "olgunluk" ve "yaşlılık" evreleri olarak adlandırılan üç bölgeye ayrılır. Akdeniz'e bakan Sierra Nevada'nın kuzeyinde, yaklaşık 1.600 m yükseklikte doğduktan sonra, anaforlu bir çaya dönüşerek Mezozoyik (İkinci) Zamana (y. 225-65 milyon yıl önce) ait toprak ve kayaçların oyulmasıyla oluşmuş dar bir vadide kuzeye doğru 48 km'lik bir yol alır. Yapay bir göl olan El Tranco de Beas'tan çıktıktan sonra, Atlas Okyanusuna kadar batı ve güneybatı yönünde akar. Andújar ve Montoro kentleri arasında, Mezozoyik kayaçları terk ederek, daha eski zamanlara ait katmanlardan oluşan ve gittikçe genişleyen bir ovaya girer. Marmolejo yakınlarında yeniden Mezozoyik kayaçlarla kaplı bir bölgede akmaya başlar. Córdoba önlerinde Tersiyer (y. 65-2,5 milyon yıl önce) ve Kuvaterner (y. 2,5 milyon yıl öncesinden günümüze) dönemlere ait yumuşak toprak ve kayaçların yer aldığı bölgeye ulaşır. Denize dökülene kadar bu oluşumlar arasından akar.

Guadalquivir, meyve bahçelerinin bulunduğu Posadas ve Lora del Río bölgelerini suladıktan sonra, Andalucia'nın merkezi Sevilla kentine ulaşır. Buradaki sıcak kıyı ovasında durgunlaşarak menderesler çizmeye başlar. İspanya'nın en büyük bataklıkları olan Las Marismas'tan geçerek Cádiz Körfezinin doğu ucunda yer alan Sanlúcar de Barrameda'da Atlas Okyanusuna dökülür.

Guadalquivir'in akaçlama havzası, Avrupa'nın en zengin flora alanlarından biri olarak, kıtadaki bitki türlerinden yarısını ve Kuzey Afrika tropikaltı iklimine özgü bitkilerin tümünü kapsar. Irmağı çevreleyen dağlarda sık çam ve meşe ormanları ve çalılıklar bulunur. Havza alanının üçte birine yakın bölümünü kaplayan zeytinlikler, İspanya'nın dünya zeytinyağı üretiminde birinci sırayı almasında önemli rol oynar. Tahıl (buğday, arpa ve çavdar) bölge tarımında önemli yer tutar. Bölgedeki bağlarda *amontillado* (açık renkli, sek şarap) gibi nefis İspanyol *sherry*'leri üretilir.

Hayvan varlığı bakımından da büyük çeşitlilik gösteren bölgede, Avrupa ve Kuzey Afrika türlerinin çoğuna rastlanır. Yaban domuzu, keçi, geyik, dağ keçisi, keklik ve daha birçok hayvanın yaşadığı dağlar, Avrupa'nın en büyük av bölgelerinden biridir. Irmakta, üzerinde kurulan yapay göllerde ve 800'ü aşkın kolunda başta alabalık olmak üzere bol miktarda balık bulunur.

Geçmişte tarım ağırlıklı bir bölge olan Guadalquivir Havzasında, yakın dönemde hızlanan sanayileşmenin bir sonucu olarak tarımda çalışanların oranı düşmüştür. Ayrıca, hidroelektrik enerji kapasitesinde de önemli artışlar sağlanmıştır.

Guadalupe, İspanya'nın güneybatı kesimindeki Extremadura özerk bölgesine bağlı Cáceres ilinde kasaba. Cáceres kentinin doğusundaki Guadalupejo Irmağı yakınlarında, Guadalupe Dağlarının güneydoğu eteklerinde yer alır. Kasaba, 12. yüzyılda yapılmış bir manastırın çevresinde gelişti; manastırda bir çoban, Magribi egemenliği sırasında saklanmış bir Meryem Ana heykeli bulmuştu. Daha sonra Meryem Ana'nın adıyla anılmaya başlayan manastırı Kastilya kralı XI. Alfonso 1337'de ziyaret edince, burası bir hac yeri haline geldi. 1389'da manastırın yönetimini Hieronymusçular üstlendi ve ilk başrahip Magrip üslubunda arkadlı avlusu ve konukevleri olan bir kilise yaptırdı. Daha sonra Kastilya kralı IV. Enrique ve annesi Aragonlu Maria buraya gömüldüler. Daha sonra manastıra, alevli gotik üsluptaki Santa Ana Şapeli, gotik bir arkadlı avlu, papazlar meclisi binası ve kitaplık eklendi.

Guadalupe keşişleri minyatürde, demir ve gümüş işçiliğinde çok başarılıydı. Günümüzde, o dönemden kalma yapıtlardan renkli resimli kitaplar, Juan Carreño de Miranda'nın yaptığı portreler ve daha birçok değerli sanat ürünü sergilenmektedir. 1835'te manastırların bağımsızlığının kaldırılmasından sonra terk edilen manastır, 1908'de Fransiskenlerin eline geçti. Günümüzde de hac yeri olma özelliğini sürdüren kasaba bitkisel yağlar, kestane ve mantar ticareti açısından önemli bir pazardır. Nüfus (1981) 2.765.

Guadalupe, Meksika'nın kuzeydoğusundaki Nuevo Léon eyaletinin orta kesiminde kent. Deniz düzeyinden 205 m yükseklikte, Santa Catarina Irmağı kıyısında yer alır; eyalet merkezi Monterrey'in güneydoğusundadır. Bir tarım merkezi olan Guadalupe yöresinde, temel ürün olan darının yanı sıra nohut da önemli bir yer tutar. Ayrıca sığır ve koyun yetiştirilir. Monterrey'e yakınlığı sayesinde kente hava, kara ve demir yoluyla kolayca ulaşılabilir. Nüfus (1980) 370.524.

Guadalupe Doruğu, ABD'de, Texas eyaletinin en yüksek noktası (2.667 m). El Paso'nun 160 km doğusunda, Culberson ilinde (*county*) yer alır. Sacramento Dağlarının bir bölümünü oluşturan Guadalupe Dağlarında yer alan doruk, ikizi olan El Capitan Doruğu (2.462 m) ile birlikte, Guadalupe Dağları Ulusal Parkı'nın odağını oluşturur.

Guadalupe Hidalgo, Villa de, Meksika'nın orta kesimindeki Federal Bölge'de yönetsel alt bölüm. México'nun kuzeydoğusunda yer alır. 1931'de bağımsız kent olduktan sonra, bağımsızlık kahramanı ve ilk devlet başkanı Francisco I. Madero'nun

kardeşi onuruna adı Gustavo A. Madero olarak değiştirildi; ama 1971'de yeniden eski adını aldı. Burada yer alan Guadalupe Meryem Ana Bazilikası'nın, Hıristiyanlığı kabul etmiş olan bir Yerliye Aralık 1531'de Meryem Anası Bazilikası'nın, Hıristiyanlığı rılmasını istemesi üzerine inşa edildiği söylenir. Bu olay, Yerlilerin Hıristiyanlığı

Guadalupe Hidalgo'da Guadalupe Meryem Ana Bazilikası, Meksika
Shostal-EB Inc

kabul etmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. Guadalupe Meryem Anası, 1754'te bir papalık fermanıyla Nueva España'nın koruyucu azizesi ilan edildi ve 1810'da yurtsever rahip Miguel Hidalgo y Costilla, üstünde Meryem'in resmi olan bayrağıyla Meksika bağımsızlık hareketinin simgesi oldu. Papa X. Pius 1904'te buraya bazilika statüsü vermiştir; Meksika'nın en kutsal yeri sayılan bazilikayı her yıl dünyanın dört bir yanından gelen binlerce hacı ziyaret eder. ABD ile Meksika arasındaki Meksika Savaşı'nı sona erdiren Guadalupe Hidalgo Antlaşması da 2 Şubat 1848'de kentte imzalanmıştır. Nüfus (1970) 11.773.

Guadalupe Hidalgo Antlaşması, ABD ile Meksika arasında México yakınlarında imzalanan ve Meksika Savaşı'nı sona erdiren antlaşma (2 Şubat 1848). Bu antlaşmayla Rio Grande ve Gila ırmakları ABD ile Meksika arasında sınır kabul edilmiştir. Antlaşmayla ABD, 15 milyon dolar karşılığında bugünkü Arizona, California, Colorado'nun batısı, Nevada, New Mexico, Texas ve Utah'ı kapsayan 1.360.000 km²'lik bir alanı Meksika'dan alırken, yurttaşlarının Meksika'dan istedikleri 3 milyon doları aşkın bir bedelden vazgeçmeyi kabul etti. Böylece ABD'nin kıtadaki yayılması, 1853'teki Gadsden Alımı'yla kazanılan topraklar dışında, tamamlanmış oldu.

Antlaşma hem Meksika, hem de ABD'deki iç savaşların başlamasında hızlandırıcı bir etki yaptı. Antlaşmadan sonra birçok Meksikalı bağımsız Meksika devletinin geleceğinden kuşku duymaya başladı, aşırı siyasal gruplar gelişti ve 1857'nin sonunda iç savaş çıktı. ABD'de köleciliğin yayılması, 1820 Missouri Uzlaşması'yla durdurulmuştu. Ama geniş Meksika topraklarının ABD topraklarına eklenmesiyle, köleliğin yayılması sorunu da yeniden canlandı. Sorunu çözümleme çabaları sonucunda 1850 Uzlaşması gerçekleştirildi ve 1854'te Kansas-Nebraska Yasası çıkartıldı.

Guadalupiyen Kat, ABD'de Üst Permiyen Dönemde (Permiyen Dönem y. 280-225 milyon yıl önce) oluşan kayaçların en alt katı ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi. Texas'taki Guadalupe Dağlarına egemen olan resif karmaşıklarının incelenmesi sırasında saptanmıştır. Guadalupiyen Kat aynı zamanda Üst Permiyen'in en alt bölümünün dünya çapındaki standart katını oluşturur.

Guadalupiyen Katın oluşumu sırasında, Texas'ın güneybatı kesiminde yer alan Delaware Havzasındaki koşullar zengin bir bentos (deniz dibi) faunasının gelişmesine elverişliydi. Bu dönemde aynı zamanda, resif oluşturan organizmalar gelişti ve havzanın sınırları boyunca Capitan Resifi denilen büyük bir kalkerli resif oluştu. Guadalupiyen Kat, *Fusulinidae* familyasının *Parafusulina* cinsini içeren üst kuşak ve bunu izleyen *Polydiexodina* kuşağıyla ayırt edilir. Ammonit kuşakları *Waagenoceras* ve ardından da *Timorites* cinsi fosiller içerir.

Guadeloupe, resmî adı GUADELOUPE İLİ, Fransızca DÉPARTEMENT DE LA GUADELOUPE, Küçük Antiller'de Fransa'ya bağlı denizaşırı il (*département d'outre mer*). Basse-Terre ve Grande-Terre adlı ikizadalar ile gene Küçük Antiller zincirinin bir parçasını oluşturan bir dizi adacıktan oluşur. Fransa'dan 6.900 km uzakta, Antil Denizinin doğusunda yer alır. 1.780 km²'lik bir alanı kaplar. Yönetim merkezi Basse-Terre, 1991 tahmini nüfusu 395.000'dir.

Doğal yapı. Birbirlerinden dar bir boğazla ayrılan batıdaki Basse-Terre ile doğudaki Grande-Terre'in görünümleri bir kelebeği andırır; en geniş yerleri kuzeyden güneye 42 km, doğudan batıya ise 61 km'dir. Yüzölçümü 910 km² olan Basse-Terre volkanik kökenli, dağlık ve sık ormanlarla kaplı bir adadır. Çok sarp ve engebeli bir yüzeyi vardır. En yüksek noktası sönmüş bir yanardağ olan Soufrière (1.484 m), en uzun ve en önemli ırmağı ise Goyaves'tir (24 km). Girintili çıkıntılı kıyılarında çok sayıda koy ve kumsal yer alır. Grande-Terre ise mercan kökenli kireçtaşından oluşan alçak bir adadır. Yüzölçümü 586 km²'dir. İç ve güney kesimlerinde 147 m'ye ulaşan alçak tepeler uzanır. Mercan resifleriyle çevrili olan kıyıları girintili çıkıntılıdır. Kireçtaşı yatakları suyu emdiğinden yalnızca belirli mevsimlerde su taşıyan az sayıda akarsuyu vardır. İki adayı birbirinden ayıran 6 km uzunluğundaki ve 5 m derinliğindeki Salée Irmağı mangrov bataklıklarıyla çevrilidir.

Guadeloupe'un tropik iklimi büyük ölçüde çevre sulardaki akıntıların etkisi altındadır. Kıyı kesimlerinde 27°C olan yıllık ortalama sıcaklık dağlık bölgelerde 15,6°C'ye düşer. Yıllık ortalama yağış miktarı 1.020 mm (doğuda) ile 5.100 mm (batıda) arasında değişir. Basse-Terre Adasının dağlık bölgelerinde maun ve demirağacından oluşan sık tropik ormanların yanı sıra kahve, kakao ve vanilya ağaçları bulunur; kıyı bölgelerinde ise mangrov ve hindistancevizi yetişir. Muz plantasyonları Basse-Terre Adasında toplanmıştır; 900 m'den sonra başlayan savanlarda hayvancılık yapılır. Grande-Terre Adasındaki düzlüklerde şekerkamışı yetiştirilir. Guadeloupe'da yaşayan başlıca hayvanlar keler, rakun, aguti ve kuyruksüren ile çeşitli yeşilbaş, çamurcun ve kolibri türleridir.

Nüfus. Guadeloupe, binde 13,9'luk nüfus artış hızıyla Batı Hint Adalarında nüfus artışının en düşük olduğu yerlerin başında gelir. Doğum ve ölüm oranları (1990) sırasıyla binde 27,1 ve binde 6'dır. Nüfus yoğunluğu (1991) km² başına 221,9 kişidir; kentlerde oturanlar nüfusun yüzde 48,4'ünü oluşturur.

Fransız kökenli beyazların yaşadığı Saintes Adalarının dışında nüfusun büyük bölümünü Siyahlar ve Afrikalı-Avrupalı karışımı Mulattolar oluşturur. Resmî dil Fransızca olmakla birlikte yaygın olarak bir Kreol lehçesi konuşulur. Katoliklik en yaygın mezheptir.

Ekonomi. Guadeloupe ekonomisi, adaların toplam gayri safi milli hasılasının (GSMH) yaklaşık yarısını oluşturan Fransız yardımına dayanır. 1987 verilerine göre GSMH 1,17 milyar ABD Doları, kişi başına düşen milli gelir ise 3.200 ABD Doları'dır.

Toplam işgücünün yaklaşık yüzde 7'sinin çalıştığı tarım sektörünün gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) içindeki payı yaklaşık yüzde 10'dur. Tarımsal üretim iç talebi karşılamaya yetmez. Başlıca ürünler ihracata yönelik olarak yetiştirilen muz ve şekerkamışıdır. Ayrıca, küçük çiftliklerde hayvancılık yapılır.

Yeterince gelişmemiş olan imalat sanayisi ülke içinde elde edilen hammaddelerin işlenmesine dayanır. 1974'te küçük ve orta ölçekli işletmelere sahip 30 kadar işverenin

Guadeloupe'un kırsal kesiminde saz damlı köy evleri
ABC Ajansı

bir araya gelmesiyle oluşan sanayi birliğinde yaklaşık 4 bin işçi çalışır. Başlıca sanayi etkinlikleri şeker, likör, kimyasal madde ve plastik üretimidir. 1990'da 747 milyon kWsa olan elektrik üretiminin tümü ithal petrolden sağlanır. Her yıl Guadeloupe'u ziyaret eden 180 bin turistin çoğunu Fransızlar oluşturur. Guadeloupe'un ticaret yaptığı ülkelerin başında toplam ithalatının yüzde 63'ünü (1989) karşılayan Fransa gelir. Başlıca ithalat kalemleri tüketim malları, ihracat kalemleri ise muz, şeker, rom, kahve, kakao ve vanilyadır. İhracat gelirlerinin ithalat giderlerinin çok altında kalması nedeniyle dış ödemeler dengesi sürekli açık vermektedir.

Yönetsel ve toplumsal koşullar. Guadeloupe, Fransız Anayasası'nın denizaşırı illere ilişkin hükümlerine göre yönetilir. Fransız Ulusal Meclisi'ne dört, Fransız Senatosu'na da iki temsilci gönderme hakkı vardır. Yerel yönetim Fransız hükümetince atanan bir vali ile doğrudan yapılan seçimlerle altı yıl için işbaşına gelen Genel Meclis'ten oluşur. Genel Meclis'in yerel bütçeyi çıkarma ve yerel yönetime ilişkin kararlar alma yetkisi vardır.

Yaşlılık, sakatlık, işsizlik sigortaları ile çocuk yardımını kapsayan Fransız sosyal sigorta sistemi Guadeloupe'ta da uygulanır. Sağlık koşulları oldukça gelişmiş, pek çok bulaşıcı hastalığın önü alınmıştır. Ortalama ömür (1989) erkeklerde 70 yıl, kadınlarda ise 77 yıldır; bebek ölüm oranı (1989) binde 9,2'dir. Nüfusun yüzde 90'ının okuryazar olduğu Guadeloupe'ta 6-16 yaşlar arasında öğrenim zorunlu ve parasızdır.

Kültür. Guadeloupe halk sanatlarında müzik ve dans önemli bir yer tutar. Guadeloupe ayrıca Kreol mutfağı ve kadınların özel günlerde giydiği *madras et foulard* adlı giysiyle tanınır.

Tarih. Kolomb'un Antiller'i keşfettiği 1493'te, öteki adalarda olduğu gibi Guadeloupe'ta da 15. yüzyılda Güney Amerika'dan gelerek adaların Yerli halkı Aravakları bölgeden kovmuş olan Karipler yaşıyordu. Kolomb, Yerli halkın Karukera (Güzel Su Adası) olarak andığı adaları İspanya'nın Estremadura bölgesindeki Guadeloupe Meryem Ana Manastırı'na adadı. Adaların bugünkü adı buradan gelir.

Adaların keşfinden sonra İspanyolların bölgeye yerleşme girişimleri Karipler'in direnişiyle karşılaştı. İspanyollar 1626'da kıyıda bir yerleşme kurmayı başardılarsa da Fransızlar tarafından bölgeden sürüldüler. 1635'te adalara yerleşen Leonard de L'Olive ve Jean Duplessis d'Ossonville adlı iki Fransız bir koloni kurarak zamanla tam bir denetim sağladılar. Guadeloupe 1674'te Martinik'in bir parçası olarak Fransız krallık topraklarına bağlandı.

18. yüzyılın başlarında Basse-Terre kolonisini kuran Jean-Baptiste Labat, koloninin gelişmesinde önemli rol oynadı. Adalarda ilk şeker imalathanesini kuran Labat, Fransızların bölgedeki en önemli rakibi olan İngilizlere karşı savaşmak üzere Yerlileri silahlandırdı. İngilizlerin 1759'da işgal ettiği adalar 1763'te yeniden Fransızların eline geçti. 1794'te Fransız kralcılarla ittifak kuran İngilizler bir kez daha adaları işgal ettiler. Devrimci hükümetin adaları geri almakla görevlendirdiği Victor Hugues, İngilizleri yenilgiye uğrattıktan sonra köleliği kaldırdı; bu sırada çıkan olaylarda binlerce beyaz plantasyon sahibi öldürüldü. Napoléon yönetiminin 1802'de köleliği yeniden uygulamaya koyması büyük bir ayaklanmaya yol açtı. Napoléon'un ayaklanmayı bastırmak üzere bölgeye gönderdiği General Antoine Richepanse aynı yıl sarıhummadan öldü. 1810'da İngiliz işgali altına giren adalar 1816'da yeniden Fransızlara geçti.

1816-25 arasında çıkarılan yerel yasaların ardından 1837'de yerel yönetim birimleri oluşturuldu. 1848'de kölelik kaldırıldı. 1870'te Guadeloupe'a Fransız Parlamentosu'na temsilci gönderme hakkı tanındı. II. Dünya Savaşı sırasında General de Gaulle önderliğindeki Özgür Fransız Kuvvetleri'ni destekleyen Guadeloupe, 1946'da denizaşırı il statüsü kazandı. 1950-70 arasında Guadeloupe'un karşı karşıya kaldığı başlıca sorunlar işsizlik, aşırı nüfus artışı ve azgelişmişlikten kaynaklanan öteki ekonomik sorunlar oldu. Fransız hükümeti bu sorunların üstesinden gelebilmek için Fransa'ya göçü özendirici önlemler aldı. Bağımsızlık yanlısı sol eğilimli gruplar ve sendikalar 1960'ların başlarında bir dizi grev ve gösteri başlattılar. Bunun sonucunda yerel yönetimin yetkileri artırıldıysa da, özerklik görüşmelerinin tıkanması üzerine ayrılıkçı gruplar 1970'lerden başlayarak şiddet eylemlerine giriştiler. Fransız hükümeti 1980'lerin başlarında adaları ekonomik açıdan kendine yeterli hale getirmeyi amaçlamakla birlikte denizaşırı il statüsünü korumaya kararlı olduğu yolunda bir açıklama yaptı.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak.* ANAYILLIK

Guadelup *bak.* Guadeloupe

Guadet, Marguerite-Élie (d. 20 Temmuz 1758, Saint-Émilion - ö. 17 Haziran 1794, Bordeaux, Fransa), Fransız Devrimi sırasında ılımlı burjuva devrimcilerin yer aldığı Jirondenler grubunun liderlerinden biri.

Devrim patlak verdiği sırada (1789), Bordeaux'da önde gelen bir avukattı. 1790'da Gironde ilinin (*département*) yöneticisi, 1791'de ise il ceza mahkemesinin başkanı oldu. Aynı yıl içinde 1 Ekim'de Paris'te toplanan Devrimci Yasama Meclisi'ne seçildi. Bu sırada feodal kurumlar kaldırılmış, Kral XVI. Louis'nin yetkileri de sınırlandırılmıştı. Kralın bakanlarına şiddetle saldıran Guadet Mart 1792'de Jironden ağırlıklı bir hükümetin atanmasında önemli rol oynadı.

XVI. Louis'nin haziranda bu hükümeti görevden almasından sonra kralla uzlaşma girişiminde bulunduysa da bir sonuç alamadı. 10 Ağustos 1792'de monarşiyi deviren halk ayaklanmasına muhalefet etmesine karşın, eylülde Yasama Meclisi'nin yerini alan Konvansiyon'a milletvekili seçildi. Kra-

lın yargılanması sırasında ölüm cezası yönünde oy kullandı, ama infazın temyiz sonucuna değin ertelenmesini istedi. Jakobenlerin arasındaki radikal demokratlara karşı yoğun bir mücadele yürüttü. Jakobenlerin 2 Haziran 1793'teki darbesinde Konvansiyon'dan atılan milletvekilleri arasında yer aldı. Tutuklanmamak için Paris'ten kaçtıysa da Saint-Émilion'da yakalandı ve giyotinle idam edildi.

Guadiana Irmağı, Arapça VADI ANA, İber Yarımadasının en uzun akarsularından biri. Genellikle batı doğrultusunda akarak İspanya'nın ortagüney kesimini ve Portekiz'in güneydoğusunu katettikten sonra Cádiz Körfezinden Atlas Okyanusuna boşalır. Toplam uzunluğu 778 km'dir; 30 büyük kolu olan ırmak 60.748 km²'lik bir alanı akaçlar. Toledo ve Morena dağları ile La Mancha ovaları gibi az yağış alan bölgelerden geçtiği için düşük olan debisi, Tajo (Tejo) ve Douro ırmaklarınınkinin ancak yarısı kadardır.

Yukarı Guadiana'nın asıl kaynağı olan Zańcara Irmağı ile Gigüela Irmağı, İspanya'nın Cuenca ilindeki bol yağışlı dağlardan doğar. Bu ırmaklar, Daimiel'in batısında Ojos del Guadiana (Guadiana'nın Gözleri) olarak bilinen ve önemli bir yabanıl kuş barınağı olan bir dizi göl oluşturur. Delikli kireçtaşından oluşmuş güney havzası ise tersine, akarsunun burada sığlaşmasına yol açar. Ojos'taki Guadiana Alto, Azuer, Cárcoles ve Guadiana'nın düzensiz akışı sonucunda, bazı bölgelerde yeraltına inen, ama sonuçta Guadiana Irmağını beslemeyi sürdüren kesintili çaylar oluşmuştur.

İspanya'nın belki de en başarılı sulama projesi Guadiana Irmağı üzerinde gerçekleştirilmiştir. Irmağın batıya doğru akarken geçtiği Toledo Dağları arasındaki bir dizi boğazda kurulu barajlar elektrik üretiminde, Badajoz ilinde ise tarımsal sulamada kullanılır.

Badajoz kenti (İspanya) ile Monsaraz (Portekiz) arasında ve Pomarão'dan (Portekiz) Atlas Okyanusuna kadar olan bölümde ırmak, İspanya-Portekiz sınırının bir bölümünü oluşturur. Irmağın ağzında yer alan kayalık geçitler ve kumlalar, yalnızca küçük tekneler için, o da ırmağın 63 km kuzeyinde yer alan Mértola'ya (Portekiz) kadar ulaşıma elverişlidir. Daha büyük gemiler, yalnızca Pomarão ile kıyı limanları Ayamonte-(İspanya) ve Vila Real de Santo António (Portekiz) arasında işleyebilir.

Guadix, İspanya'nın güney kesimindeki Andalucia özerk yönetim bölgesine bağlı Granada ilinde kent. Granada kentinin doğusunda yer alır. Romalıların Acci adıyla kurduğu yerleşmenin bugünkü adı, Arapça Vadi Ayş'tan (Hayat Irmağı) gelmektedir. Önemli yerleri arasında Magriplilerin inşa ettiği kale (Alcazaba), eski bir caminin yerine yapılmış 18. yüzyıl Rönesans ve barok üsluptaki katedral ile dağ eteklerine oyulmuş, içinde insan oturan mağara evleriyle ünlü Barrio de Santiago sayılabilir. Ekonomi tarıma ve özellikle de buğday, zeytin, keten ve kenevir üretimine dayanır. Nüfus (1981) 19.860.

Guahibolar ve Çirikoalar, Kolombiya'nın doğusunda Orinoco Irmağı boyunca uzanan savan bölgesinde yaşayan iki Güney Amerika Yerli topluluğu. Bazı Guahibolar Orinoco'nun doğusunda, Venezuela'da da yaşar. Bu topluluklar birbiriyle yakın akrabalığı olan Guahibo dilleri ya da lehçeleri konuşur ve kültürel açıdan farklılık göstermezler.

Guahibolar ve Çirikoalar geleneksel olarak avcılık, toplayıcılık ve balıkçılıkla uğraşan göçebe topluluklardı. Beslenme amacıyla avladıkları başlıca hayvan armadillo idi. Sürekli hareket halinde olan bu topluluklar, bir kampta ender olarak iki ya da üç günden fazla kalırlardı. En büyük toplumsal örgütlenme birimi takımdı (*band*) ve başkanlık soydan geçerdi. 1990'ların başlarında Guahibolar ile Çirikoaların nüfusunun 20 bin dolayında olduğu tahmin edilmekteydi.

Savan göçebeleriyle daha güneydeki ormanlarda yaşayan yerleşik çiftçi halklar arasında tarih boyunca oldukça yaygın bir ticaret görüldü. Bir dönem, göçebeler öteki kabilelerle yaptıkları savaşlarda ele geçirdikleri köleleri çiftçilere satmışlardı. Göçebe bir halk için oldukça karmaşık sayılabilecek bir teknoloji geliştirmiş olan Guahibolar ve Çirikoalar boyalı çanak çömlek, hamak ve çok çeşitli türde sepet yapımıyla uğraşırlardı.

Guainía, Kolombiya'nın doğu kesiminde yönetim birimi (*comisaria*). Kuzeyde Guaviare Irmağı, doğuda Venezuela ve güneyde Brezilya ile çevrilidir. Yüzölçümü 72.238 km²'dir. Amazon Havzası ile ovalar (*llanos*) arasında kalan toprakları, savanlar ve tropik yağmur ormanlarıyla kaplıdır. Yönetim birimi 1963'te kurulmuştur. Bölge, Guaviare, Inírida, Guainía gibi Negro ve Orinoco ırmaklarının kolu olan birçok büyük ve ulaşıma elverişli akarsuyla akaçlanır. Tarım, balıkçılık, avcılık ve toplayıcılık başlıca ekonomik etkinliklerdir. Az sayıdaki nüfusun yaklaşık üçte biri yönetim merkezi San Felipe ve yöresinde yaşar. Guainía'da karayolu yoktur; ulaşım ancak ırmak ve hava yoluyla yapılır. Nüfus (1985) 9.214.

Guainía Irmağı, İspanyolca RÍO GUAINÍA, Güney Amerika'nın kuzeybatı kesimindeki Negro Irmağının(*) kaynaklarından biri. Kolombiya'nın doğusundaki yağmur ormanlarından doğar. Bir süre doğu yönünde aktıktan sonra kuzeydoğu ve güneydoğuya yönelerek Kolombiya-Venezuela sınırını çizer. 640 km'lik çığırının sonunda San Carlos de Río Negro yakınında Casiquiare Irmağı ile birleşerek Negro Irmağını oluşturur.

Guairá, Paraguay'ın güney kesiminde il. Yüzölçümü 3.846 km²'dir. Ybytyruzú Sıradağları (*cordillera*) ilin doğusunda boydan boya uzanır. Bölgedeki en önemli akarsu Paraguay Irmağının bir kolu olan Tebicuary'dir. Yoğun bir nüfusu olan ilin verimli ovalarında ve dağ eteklerinde bol miktarda tütün, pamuk, çay (*maté*) ve şekerkamışı üretilir. Paraguay'ın en büyük şeker fabrikaları Guairá'dadır. Independencia'daki tarımsal Alman yerleşmesi şarapçılığıyla ünlüdür. İlin yönetim merkezi Paraguay'ın en önemli kentlerinden olan Villarrica'dır. Burada, Asunción'daki Meryem Ana Katolik Üniversitesi'ne bağlı bir okul, bir hastane ve iki radyo istasyonu bulunur. Bir ticaret merkezi ve demiryolu kavşağı olan Borja, Caazapá iline de hizmet verir. Paraguay'ın en önemli demiryolu Guairá'dan geçer. Villarrica, karayoluyla kuzeyde Caaguazú, güneyde de Caazapá illerine bağlanır. Nüfus (1990 tah.) 179.800.

Guaira, La, Venezuela'nın kuzey kesimindeki Federal Bölge'nin (*distrito federal*) kuzeyinde kent. Ülkenin en önemli limanlarından biridir. Orta dağlık bölgenin eteğinde, Antil Denizi boyunca uzanan dar ve kurak kıyı şeridinde yer alır. Kentin tarihi 1577'ye değin uzanmaktaysa da aşırı sıcak iklim (yıllık ortalama sıcaklık 27°C) ve yerleşmenin yayılmasına elverişsiz arazi yapısı, kentin büyümesini kısıtlamıştır. Günümüzde, limanın modernleştirilmesi, kıyı sayfiyelerinin gelişmesi ve Maiquetía yakınlarına uluslararası bir jet havaalanı yapılması sonucunda La Guaira zenginleşmiştir. Birçok tarım ürününün ihracı ve sanayi mamullerinin çoğunun ithali de içinde olmak üzere, Venezuela dış ticaretinin yaklaşık yarısı La Guaira'dan geçer. Kentin Caracas'a uzaklığı otoyol ile 30 km'dir. Nüfus (1981) 23.400.

Guaíra Çağlayanları, Portekizce SALTO DAS SETE QUEDAS, İspanyolca SALTO DEL GUAIRÁ, eskiden Yukarı Paraná Irmağında bulunan çağlayanlar. Brezilya-Paraguay sınırında, Guaíra'nın (Brezilya) hemen batısında yer alıyorlardı. 16. yüzyılda Cizvit misyonerlerce görülen çağlayanlara bu adı, bir Guarani Yerli şefinin verdiği söylenir. Portekizcedeki adı yalnızca yedi (*sete*) ana

Yukarı Paraná Irmağı üzerindeki Guaíra Çağlayanları
E. Manewal-Shostal/EB Inc

çağlayan olduğunu belirtmekteyse de, bu oluşumlar aslında 18 taneydi.

Toplam 114 m aşağıya dökülen çağlayanlar, Paraná Irmağının, kırmızı kumtaşı oluşumlu Maracaju (Mbaracayú) Dağlarını geçtikten sonra, 400 m genişlikten birdenbire 60 m'lik bir kanyona girmesiyle ortaya çıkmıştır. Dökülen suların sağır edici gürültüsü yaklaşık 30 km uzaklıktan duyulabilmekteydi. Çağlayanların üzerinde her zaman bir gökkuşağı bulunuyordu. Yıllarca turistlerin ilgisini çeken çağlayanların, yeryüzünün en büyük dökülen su hacmini oluşturduğu sanılmaktadır. Paraguay ile Brezilya'nın ortaklaşa yaptığı 12.600 megavatlık Itaipu Hidroelektrik Santralı 1.350 km²'lik bir gölet oluştururken, çağlayanları da tümüyle sular altında bıraktı. Paraná Irmağı üzerinde 8 km boyunca uzanan Itaipu barajlar ve su tünelleri kompleksi, dünyanın en güçlü hidroelektrik santralıdır.

Guajará-Mirim, Brezilya'nın batı kesimindeki Rondônia eyaletinin kuzeyinde kent. Mamoré Irmağı kıyısında yer alır. Temelde bir nakliye merkezi olan Guajará-Mirim'de kauçuk, kereste, palmiye yağı ve öteki orman ürünleri taşımacılığı yapılır. Su kesimi az olan tekneler için sığ bir limanın bulunduğu kent, Bolivya'nın ve Mato Grosso eyaletinin ürünlerini taşımak için 1913'te yaptırılan demiryolunun güneydeki son durağıdır. Kentte iki havaalanı vardır. Nüfus (1980 geç.) 19.992.

Guajira, La, Kolombiya'nın kuzeyinde il. Kuzeyde Antil Denizi, doğuda Venezuela ve Antil Deniziyle çevrilidir. Yüzölçümü 20.848 km² olan ilin toprakları, Sierra Nevada de Santa Marta'dan, bir bölümü Venezuela'da kalan yarı kurak Guajira Yarımadasına (*) kadar uzanır. Doğudan esen rüzgârlar ve engebesiz yüzey yapısından ötürü bölgeye az yağmur düşer. 1911'de bölge statüsüne yükseltilen La Guajira

1965'te il yapıldı. Kuzeyde yaygın olarak koyun ve keçi beslenir; güneyde ise pamuk ve pirinç üretiminin yanı sıra çiftlik hayvancılığı yapılır. La Guajira ilinde ayrıca tuz ve kömür çıkartılır; kömür, Kolombiya'nın toplam kömür rezervlerinin üçte birinin bulunduğu El Cerrejon yatağından elde edilir. İlde yaşayanların yaklaşık dörtte birini Yerliler oluşturur. İlin yönetim merkezi Ríohacha, karayollarıyla Santa Marta'ya, Valledupar'a ve Venezuela'daki Maracaibo'ya bağlanır. Nüfus (1985) 299.995.

Guajira Yarımadası, İspanyolca PENÍNSULA DE LA GUAJIRA, GOAJIRA olarak da bilinir, Güney Amerika'nın kuzeybatı kıyısında yarımada. Kuzeyde ve batıda Antil Denizi, güneydoğuda Venezuela Körfezi, güneyde Sierra Nevada de Santa Marta ve Perijá Dağları ile çevrilidir. Yarımadanın büyük bölümü Kolombiya'nın La Guajira ili içinde, geri kalanı da Venezuela'nın Zulia eyaletinde yer alır; Venezuela'da yarımadaya Península de la Goajira denir. İklimi genellikle sıcak ve kurak ya da yarı kuraktır. Yerlilerce yaygın olarak keçi beslenir. Kıyıda bir miktar inci avcılığı yapılır ve tuzla işletilir. Tanen kaynağı olarak değerlendirilen *divi-divi* bölgenin önemli ürünlerindendir; ayrıca bazı maden yatakları da vardır. Kolombiya'da bulunan Ríohacha, yarımadanın en önemli kenti ve küçük bir karayolu ağının odak noktasıdır. Ríohacha yakınlarındaki doğal gaz yatakları boru hattıyla güneybatıda bulunan Barranquilla'ya (Kolombiya) bağlanır.

Guam, Büyük Okyanustaki Mariana Adalarının en büyük ve en güneydeki adası. Hawaii'nin 5.000 km batısında yer alır. ABD'ye bağlı özerk toprak statüsündedir.

Yüzölçümü 541 km² olan ada yüzey şekilleri bakımından iki bölgeye ayrılır. Kuzeyde, 150 m yüksekliğinde, mercan kökenli

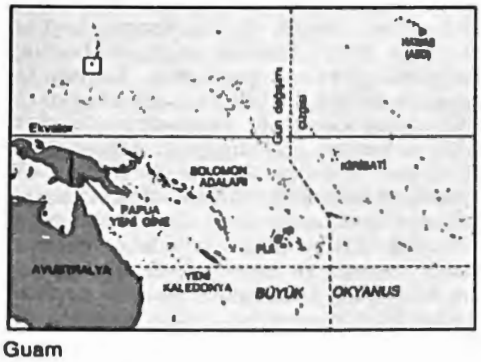

Guam

kireçtaşlarından oluşmuş bir plato yer alır. Güneyde ise en yüksek noktasına Lamlam Dağında (406 m) ulaşan alçak volkanik dağ sırası uzanır. Dağların aşınmış yamaçları yumuşak bir eğimle batıya, daha dik bir eğimle de doğudaki yalıyarlara doğru alçalır.

Guam'ın iklimi tropiktir. Sıcaklık 21°C-32°C arasında değişir. Yıllık yağış ortalaması 2.400 mm'dir; en çok yağış temmuz ile eylül arasında düşer. Bitki örtüsü kıyı boyunca uzanan hindistancevizi ağaçlarından dağlardaki otlara ve iç kesimlerdeki sık çalılıklara kadar değişen bir çeşitlilik gösterir.

İspanyollar adına sefer yapan Portekizli denizci Fernão de Magalhães'in (Macellan) 1521'de Guam'a çıktığı ve Yerlilerin davranışı nedeniyle adaya Ladrones (Hırsızlar) adını verdiği sanılır. İspanya 1565'te Guam üzerinde resmen hak iddia etti; ada halkı da 1668'den başlayarak boyun eğmeye ve Katolikliği kabul etmeye zorlandı. Sonraki 200 yıl boyunca Guam İspanya'nın ileri karakolu oldu.

Guam 1898 İspanyol-Amerikan Savaşı sonunda ABD'ye verildi. 1930'ların ortalarında okyanusaşırı uçuşlarda durak olarak kullanıldı. 1941'de Japonlarca işgal edildi; 1944'te ABD kuvvetlerince geri alındı ve önemli bir hava ve deniz üssüne dönüştürüldü. 1950'de ABD Deniz Kuvvetleri'nin yetkisi altında İçişleri Bakanlığı'nca yönetilmeye başladı (1973'ten sonra aynı bakanlığın içindeki Toprak İşleri Bürosu'nun yönetimine verildi). Daha önce ABD uyruğu sayılan Guamlılar 1950'den sonra ABD yurttaşı kabul edildiler; ama bugün de ABD ulusal seçimlerinde oy kullanma hakları yoktur. Günümüzde Guam sivil bir yönetici (yönetici seçimi ilk kez 1970'te yapıldı) ile halkın seçtiği 21 üyeli yasama meclisince yönetilen özerk bir bölgedir. Adadaki 19 seçim bölgesinin her birinin başında bir yönetici (*commissioner*) bulunur. 1972'de çıkarılan yasa uyarınca ABD Temsilciler Meclisi'ne iki yıl için seçilen bir temsilci gönderir. Temsilci komisyonlarda oy kullanır, ama mecliste oy kullanamaz. Guam'da bir federal bölge mahkemesi vardır.

Guam'da günümüzde de ABD'nin önemli deniz ve hava üsleri bulunmaktadır. Üsler ada ekonomisinin temel direğidir ve topraklarının yaklaşık üçte biri ABD silahlı kuvvetlerine aittir. Nükleer denizaltı üssü ile Apra limanında bulunan büyük bir gemi onarım havuzu adadaki tesisler arasındadır. 1960'ların ortalarında adanın kuzeydoğu ucundaki Andersen Hava Kuvvetleri Üssü'nden havalanan ABD uçakları Çinhindi'ni bombardıman etmekte kullanıldı. 1975'te de, Vietnam Savaşı'nın sonunda binlerce mülteci ABD'ye aktarılmadan önce uçaklarla Guam'a taşındı.

Adada daha çok iç tüketime yönelik olarak tarım yapılır. Belli başlı ürünler sebze, muz, tatlıpatates, mısır ve şekerkamışıdır. Ticari amaçla yapılan tavukçuluktan et ve yumurta sağlanır. Uzun süre Guam'daki tek önemli sanayi, adanın serbest liman statüsünün olanak tanıdığı İsviçre yapımı saat parçalarının montajıydı; 1970'lerin başında petrol rafinerisi, bira ve dokuma fabrikaları kuruldu. Bugün Guam ABD'nin batı kıyısında, Hawaii'ye, Filipinler'e, Pasifik Adaları Vesayet Bölgesi'ne, Avustralya'ya ve Doğu'ya hizmet veren havayollarının durak noktalarından biridir. Hava trafiğine ve birkaç denizyolu hattına dayanan turizm sektörü gelişmektedir; turistlerin çoğu Japonya'dan gelir. Konteynerlerle taşınan yüklerin işlem görebileceği tesisler 1969'da Apra limanında hizmete girmiştir. Guam'ın başlıca ithalat kalemleri petrol, makine, taşıt ve gıda maddeleridir; ihraç malları arasında kopra, balık ve el işleri sayılabilir.

Eğitim 6-16 yaşlar arasında zorunludur. 1952'de açılan Guam Üniversitesi dört yıllık lisans eğitimi verir. Sağlık hizmetleri devlet hastaneleri, özel hastaneler, askeri hastaneler ve yerel kliniklerce sağlanır.

Guam'ın yerli halkı olan Çamorolar, temelde Endonezya kökenlidir, ama İspanyollarla, Filipinlilerle ve kendilerinden önce adada yaşadığı anlaşılan bir toplulukla büyük ölçüde karışmışlardır. Resmî dil olan İngilizceden başka Çamoro dili de konuşulur. Nüfusun beşte dördü Katolik, geri kalanının büyük bölümü de Protestandır. Adanın yönetim merkezi Agona'dır. Öteki önemli yerleşmeler Tamuning, Apra ve Mangilao'dur. Guam gelişmiş bir karayolu ağına sahiptir Agona yakınlarında uluslararası bir havalimanı vardır. Nüfus (1991 tah.) 137.000.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak.* ANAYILLIK.

Guan Di, Wade-Giles yazımında KUAN TI, asıl adı GUAN YU (Wade-Giles yazımında KUAN YÜ), GUAN GONG ya da WU DI (Wade-Giles yazımında KUAN KUNG ya da WU TI) olarak da bilinir, Çin savaş tanrısı.

Guan Di halk arasında çok yaygın olarak tapınılan bir tanrıdır. Bunun nedeni kötü ruhlar üzerindeki gücünün, tiyatroda onun rolünü oynayan aktörlere bile geçecek kadar büyük olduğuna duyulan inançtır. Guan Di yalnızca askerlerin gözdesi değil, aynı zamanda birçok sanat ve meslek dalının da koruyucu tanrısıdır. Örneğin, gençliğinde geçimini bu yolla sağladığı inancıyla seyyar fasulye ezmesi satıcıları tarafından koruyucu kabul edilmiştir.

Guan Yu, Çin'de kahramanlık çağı olan Üç Krallık döneminde (İS 220-280) yaşadı; folklorda, tiyatroda, özellikle de Ming dönemine ait *San Guo zhi yanyi* (Üç Krallığın Öyküsü) adlı romanda yüceltildi. İnanışa göre, yöneticilerden birinin kaçırmaya kalktığı bir genç kızı kurtarıp adamı öldür-

Guan Di, oğlu (solda) ve uşağıyla (sağda) birlikte, kâğıda yapılmış bir resim; Philipp Üniversitesi İlahiyat Koleksiyonu, Marburg, Almanya
Foto Marburg-Art Resource/EB Inc

dükten sonra kaçarken bir geçitte muhafızlarla karşılaşmış, yüzünün birden kızıla dönmesiyle tanınmadan geçebilmişti.

En ünlü Çin masallarından birinde Guan Yu'nun Şeftali Bahçesi'nin Üç Erkek Kardeşinden biri haline gelişi anlatılır. Masala göre, hasır sandalet yapımcısı Liu Bei, Guan Yu ile Zhang Fei adlı varlıklı kasap arasında çıkmak üzere olan kavgayı önler; üçü arkadaş olur ve ant içerek ölünceye değin birbirlerine bağlı kalırlar.

Guan Yu İS 219'da yakalanarak idam edildi, ama ölümünden sonra hükümdarların art arda verdiği büyük unvanlar yüzünden gittikçe daha çok ünlendi. Sonunda, Ming imparatorlarından biri tarafından Çin'in ve yurttaşlarının koruyucu savaş tanrısı ilan edildi (1594). Onun için Wu Miao (Savaşçı Tapınağı) ya da Wu Sheng Miao (Kutsal Savaşçı Tapınağı) adlı binlerce tapınak yapıldı. Çoğunun yapım masraflarını hükümet karşıladı ve öngörülen kurbanların bu tapınaklarda ikinci ayın 15. günü ile beşinci ayın 13. günü sunulmasına olanak tanındı. Devlet celladının kılıcı bir süre Guan Di'nin tapınağında korundu.

İdamın ardından infazlardan sorumlu yöneticiyi bu tapınakta dua ederdi, çünkü idam edilenin ruhunun tapınağa giremeyeceğine ya da yöneticiyi evine kadar izleyemeyeceğine inanılırdı.

Guan Di sanat yapıtlarında genellikle yeşil giysili ve kırmızı yüzlü olarak betimlenir. Hemen her zaman yanında uşağı ile oğlu vardır. Bazı betimlemelerde ise ezberlediğine inanılan Konfüçyüs klasiklerinden *Zuo Zhuan*'ı (Zuo Yorumu) elinde tutarken görülür. Güçlü belleği nedeniyle aydınlar tarafından edebiyat tanrısı olarak benimsenmiştir. Günümüzde Wen Di adlı bir edebiyat tanrısı daha vardır.

17. yüzyılda Guan Di kültü Kore'ye geçmiş ve inanışa göre ülkeyi Japon işgalinden kurtarmıştır.

Guan Hanqing, Wade-Giles yazımında KUAN HAN-CH'ING (d. 1241 ?, Dadu [bugün Pekin] - ö. 1320 ?, Çin), Çinli oyun yazarı Klasik Çin tiyatrosunun en büyük yazarı kabul edilir.

Aynı zamanda bilgin olduğu sanılan Guan Hanqing, tiyatro topluluklarına oyun yazmakta uzmanlaşmış bir yazarlar loncasına bağlıydı. Altmışı aştığı bilinen oyunlarından yalnızca 14'ü günümüze ulaşmıştır. Bunların birkaçı başyapıt niteliğindedir; Guan'ın ilk dönem Çin tiyatrosunun kusursuz bir düzeye ulaşmasında önemli rol oynadığı da kesindir. Oyuncularla yakın ilişkisi, yapıtlarında yer verdiği sıradan insanları anlamasına yardım etmiştir. Karakterlerinin çoğu, her zaman sıcak bir bakışla ve özenli ayrıntılarla çizdiği, toplumun alt tabakasından kadınlardır. Kadın kahramanları hep zeki, dürüst ve cesurdur. Dönemin başka yapıtlarında olduğu gibi Guan'ın oyunlarında da olay örgüsü gerçekçi değildir; onu farklı kılan, karakterlerine sevecen yaklaşımıdır. Açık ve yalın üslubu döneminin oyunlarından çok, önceki popüler tiyatronun havasına yakındır. Yapıtlarında genellikle basit, gündelik olayları acı bir mizahla ele alır. En tanınmış oyunları arasında *Douo yuan* (Douo'nun Uğradığı Haksızlık), *Dan dou hueyi* (Düşmanlarla Yalnız Karşılaşmak) ve *Jiu feng zhen* (Bir Fahişeyi Kurtarmak) sayılabilir.

Guan seramiği, Wade-Giles yazımında KUAN. Çin'de Song hanedanı (960-1279) döneminde imparatorluğa ait kapların yapıldığı sert ve gözeneksiz seramik türü. Mat yeşilden eflatuna kadar değişen renklerde olabilen bir sırla kaplıdır. Sırın üstündeki çatlak ve çizgiler, kahverengi renk vericiyle daha da belirgin hale getirilmiştir. Guan seramiği ilk kez Kuzey Çin'de yapılmış, güneye, Zhejiang eyaletindeki Hangzhou'ya yaklaşık 1127'de oradan gelmiştir.

Guanabacoa, Küba'nın ortabatı kesiminde, Ciudad de la Habana ilinde kent. Havana kentinin dışındaki tepelerin arasında yer alır. Yörede bazı sanayi tesisleri de bulunmasına karşın, konut ağırlıklı bir banliyö niteliğindedir. Guanabacoa eski bir Yerli köyünün bulunduğu yerde İspanyollarca kuruldu. Şifalı sularıyla, koloni döneminde zengin ailelerin ilgi gösterdiği bir sayfiye durumuna geldi. Bölge kilisesi, San Francisco ve Santo Domingo manastırları ve hâlâ ayakta duran birkaç eski malikâne ile kent, koloni dönemi atmosferini korumaktadır. 5 km batısındaki Havana'ya karayolu, demiryolu ve feribotla bağlanır. Nüfus (1986 tah.) 94.700.

guanabana (*Annona muricata*), *Annonaceae* familyasından, 20 cm uzunluğunda, 4,5 kg ağırlığında büyük ve yenebilen meyveler veren ağaç. Anayurdu Amerika'nın tropik bölgeleridir, ama Eskidünya'nın tropiklerinde de yaygın olarak bulunur. Boyu 8 m'ye ulaşabilen ve kışın yapraklarını dökmeyen bu ağacın 12,7 cm uzunluğunda, oval biçimli ve geniş tepeli yaprakları, dikenli, yeşil kabuklu ve hoş kokulu meyveleri vardır.

Guanabana (*Annona muricata*)
W. H. Hodge

Tadı mango ve ananas karışımında olan meyvelerin lifli ve beyaz renkteki et bölümü tatlı, dondurma ve içki yapımında kullanılır.

Guanabara Körfezi, Portekizce BAÍA DE GUANABARA. Brezilya'nın güneydoğusunda, Atlas Okyanusu kıyısında körfez. Güneybatı kıyısında Rio de Janeiro, güneydoğu kıyısında Niterói bulunur. Avrupalıların 1502 dolaylarında bulduğu körfeze önce Rio de Janeiro Körfezi adı verildi. Uzunluğu yaklaşık 31 km olan körfez en geniş yerinde 29 km'dir; 1,5 km genişliğindeki girişinin doğusunda Papagaio Doruğu ile Santa Cruz Kalesi, batısında Pão de Açúcar Doruğu ile São João Kalesi yer alır. Körfezin girişinde Huguenot'ların geçici yerleşmesi (1555) Laje Adası ve Kalesi vardır. Körfezde serpiştirilmiş gibi duran birçok ada arasında Villegagnon ve Governador adaları ile surları, donanma depoları, hastane ve tersaneleri bulunan Cobras Adası sayılabilir.

Guanacaste, Kosta Rika'nın kuzeybatısında il. Kuzeyde Nikaragua, doğuda Alajuela ili, batıda ve güneyde Büyük Okyanusla çevrilidir. Ülke topraklarının beşte birini oluşturan ilin yüzölçümü 10.141 km²'dir; Toprakları eskiden kaplayan, yaprak döken ağaçlardan oluşmuş açık ormanlar bugün savan otlaklarına dönüşmüştür; savanın kuzey kesimlerinde kuru ormanlar vardır. Topraklar, doğuda yükselerek Guanacaste Cordillerası'nı oluşturur. İspanya egemenliğinin sona ermesinden kısa süre sonra Guanacaste, Nikaragua'dan ayrıldı ve 1825'te resmen Kosta Rika'nın bir parçası oldu. 19. yüzyılda iki ülke arasında sürekli çatışma konusu olan il, 1850'lerde Orta Amerikalılarla ABD'li William Walker arasındaki çoğu çarpışmanın odak noktasıydı. Volkanik topraklarının verimli olmasına karşılık suyun yetersizliği, ulaşımdaki zorluk ve yerleşmelerin seyrekliği tarımın gelişmesini engellemiştir. Geliştirilen bir sulama projesi, tarımsal toprakların biraz genişletilmesini olanaklı kılmıştır. Guanacaste'de halkın temel geçim kaynağı hayvancılıktır; Kosta Rika'da tüketilen sığır etinin, mısırın ve pirincin yaklaşık yarısı bu ilde üretilir. Pan-Amerikan Karayolu il merkezi Liberia'dan geçerek Guanacaste'yi kat eder. Nicoya Yarımadası üzerindeki Nicoya büyük ve önemli bir kenttir. Nüfus (1990 tah.) 243.407.

Guanacaste'de ormanlık ve çayırlık alanlar, Kosta Rika
Carl Purcell

Guanacaste Cordillerası, Kosta Rika'nın kuzeybatısında, Kıta Bölünümü'nün bir parçası olan sıradağ. Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda 113 km boyunca uzanır. En yüksek noktası Miravalles Yanardağıdır (2.020 m). 1968'de püskürten Arenal Yanardağı bölgeyi sıcak küllerle örterek otlakların kavrulmasına ve 100 bin baş hayvanın telef olmasına yol açtı

Guanajuato, Meksika'nın orta kesiminde eyalet. İç kesimdeki platoda deniz düzeyinden ortalama 1.800 m yükseklikte yer alan eyaletin yüzölçümü 30.491 km²'dir. Kuzey kesimi dağlıktır. Güneyi ise verimli ovalardan oluşur; büyük ölçüde tarıma ayrılan ovalarda mısır, fasulye, arpa ve buğday yetiştirilir. Eyalet topraklarını, Lerma Irmağıyla kolları Turbio ve Laja akaçlar.

Guanajuato'daki ilk İspanyol yerleşmesi 1542'de kurulan San Miguel de Allende'ydi. Yerleşme, sömürge döneminde önemli bir gümüş madenciliği bölgesi oldu. Miguel Hidalgo y Costilla Meksika Bağımsızlık Savaşı'nı 1810'da Dolores Hidalgo kasabasında başlattı ve aynı yıl, bugün eyalet merkezi olan Guanajuato'yu ele geçirdi. Bölge 1824'te eyalet oldu. Guanajuato dışındaki önemli kentler Léon ve Celaya'dır.

Eyaletteki temel sanayi kolu madenciliktir; gümüş, altın, kalay, kurşun, cıva, bakır ve opal çıkartılır. Öteki sanayi kolları arasında unculuk, sepileme, dericilik, pamuklu ve yünlü dokuma imalatı, alkollü içki üretimi ve dökümcülük sayılabilir. Eyaletten çeşitli demir ve kara yolları geçer. Nüfus (1990) 3.980.204.

Guanajuato, Meksika'nın orta kesiminde, Guanajuato eyaletinin merkezi kent. Deniz düzeyinden 2.050 m yükseklikte yer alır; üç koyağın birleştiği bir bölgede yer alan tepelerin dik yamaçlarına yayılmıştır.

İspanyol sömürge dönemi kentlerinin çarpıcı bir örneği olan Guanajuato 1554'te kuruldu ve 1741'de kent statüsü kazandı. Daha kuzeydeki Zacatecas ve Bolivya'daki Potosí'yle birlikte 16. yüzyılın üç büyük gümüş madenciliği merkezinden biriydi. Ünlü Veta Madre'si (Ana Damar) dünyanın en zengin damarı olarak biliniyordu. Kentin göz kamaştırıcı zenginliği, büyük gelirlere sahip son derece ince bezemeli kiliselerinde, özellikle de La Valenciana,

San Francisco (1671) ve San Diego (1663) kiliselerinde açıkça bellidir.

Guanajuato, 1810'da bağımsızlık önderi Miguel Hidalgo y Costilla kuvvetlerinin eline geçen ilk büyük kentti. Alhóndiga de

Guanajuato, Meksika
Carl Frank-Photo Researchers

Granaditas'ın (kale olarak kullanılan tahıl ambarı) ele geçirilmesiyle birlikte başlayan yağmayı, kentin yönetimini elde etme mücadeleleri izledi; 1822'de taşkınlar ve birçok zengin ailenin kent dışına göç etmesi sonucunda maden ocaklarının verimi büyük ölçüde düştü. Böylece Guanajuato, 1930'lara değin sürecek bir gerileme dönemine girdi. Bu tarihten sonra gelişen turizm sektörünün yanı sıra Federal hükümetin tarım ve madencilik sektörlerine sağladığı yardımlar, yavaş ama kararlı bir düzelme sağladı. 1945'te Guanajuato Üniversitesi kuruldu. Kente kara, demir ve hava yollarıyla ulaşım vardır. Nüfus (1980) 48.000.

guanako (*Lama guanacoe*), *Artiodactyla* (çifttoynaklılar) takımının *Camelidae* (devegiller) familyasından, alpaka, lama ve vikunya ile yakın akraba olan memeli türü. Güney Amerika'da yaşayan guanakoda ve aynı cins içinde sınıflandırılan bu akraba türlerde, develerin tipik özelliği olan hörgüç bulunmaz. İnce yapılı hayvanlar olan guanakoların bacakları ve boyunları uzun, kuyrukları kısa, başları küçük, kulakları iri ve sivri uçludur. Bu hayvanlar ot ve otsu bitkilerle beslenir, rahatsız edildiklerinde tıpkı lamalar gibi tükürürler. *Lama* cinsinin üyeleri birbiriyle çiftleşebilir ve kısır olmayan döller verir.

Guanakolar vikunyalar gibi yabanıl hayvanlardır; genellikle bir erkeğin önderliğindeki dişilerden oluşan küçük sürüler halinde yaşarlar. Güney Amerika'daki dağılımları Peru ve Bolivya'dan güneydeki Tierra del Fuego (Ateş Toprakları) ve öbür adalara kadar And Dağları boyunca uzandığı için, yaşama ortamları sürekli kar sınırı ile deniz düzeyi arasında değişir. Erişkinlerin omuz yüksekliği yaklaşık 110 cm, üst bölümleri soluk kahverengi, alt bölümleri ak, başları boz renktedir.

Yavru guanakolardan elde edilen yapağının yaklaşık yüzde 10-20'si yumuşak ve çok ince elyaftan oluşur. 1900'lerin ortalarından beri dokuma sanayisinde değerlendirilen bu üstün nitelikli lif az bulunduğu ve çok yumuşak olduğu için ancak özel dokumalarda kullanılır. Guanako elyafı alpakanınkinden daha ince, vikunyanınkinden daha kabadır. Yavruların tilki postuna benzeyen kürkü önce kürk sanayisinde, artanı dokuma sanayisinde değerlendirilir.

Bazı uzmanlar lama, alpaka ve guanakoyu ayrı ayrı türler, bazıları ise lamanın (*Lama glama*) alttürleri olarak sınıflandırırlar.

Guanare, Venezuela'nın kuzeybatısında, Portuguesa eyaletinin merkezi kent. Hac merkezi olan Guanare'de, Venezuela'nın koruyucu azizesi adına yapılmış Coromoto Meryem Anası Kilisesi bulunur. 1593'te kurulan kent, Llanos'un kuzeybatı kesiminde bir ticaret ve sanayi merkezidir. Bölgede sığır, pamuk, kahve, kakao, şekerkamışı ve mısır yetiştirilir. Yakın çevrede demir yatakları vardır. Guanare, Mérida

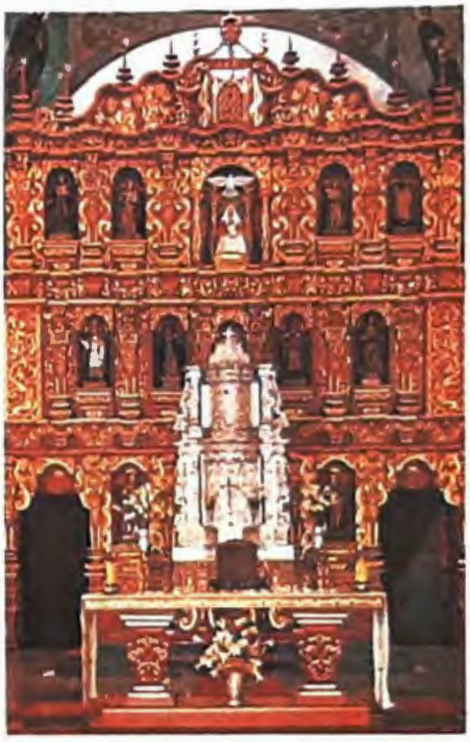

Guanare'deki Coromoto Meryem Anası Kilisesi'nin ana altarı, Venezuela
Georges de Steinheil

Cordillerası'nın güneydoğu yamacı boyunca uzanan karayolu üzerindedir. Eyaletin eski merkezi Acarigua'nın 80 km güneybatısında ve Barinas eyaletinin merkezi Barinas'ın 80 km kuzeydoğusunda yer alır. Bir havaalanı bulunan kente, Guanare Irmağı üzerinde bulunan Guerrilandia limanından ırmak vapurlarıyla da ulaşım vardır. Nüfus (1990 tah.) 104.123.

Guançeler ve Kanaryalılar, Kanarya Adalarının 15. yüzyılda İspanyollarca ele geçirildiği sırada, adaların batı (Guançeler) ve doğu (Kanaryalılar) kesimlerinde yaşayan Yerli halklar. Her iki halkın da Cro-Magnon kökenli olduğu (*bak.* Cro-Magnon insanı) ve çok eski çağlarda Kuzey Afrika yoluyla Orta ve Güney Avrupa'dan adalara gelmiş olabileceği sanılmaktadır. Her iki Yerli topluluğu da esmer tenli, mavi ya da gri gözlü, sarımsı saçlıydı. Adaların bugünkü sakinlerinin büyük bölümü de bu özellikleri taşımakla birlikte, bunlar dışında, gerek görünüşleri, gerekse kültürleri İspanya halkından pek farklı değildir.

Her iki Yerli halk da ayrı birer ırk olarak ortadan kalkmıştır, ama bugün adalarda yaşayanların tümüne Kanaryalılar adı verilmektedir.

İspanyollar adalara geldiğinde Guançeler ve Kanaryalılar, çanak çömlek teknolojisini geliştirmiş olmalarına karşın, bir Neolitik kültüre aittiler. Temel gıdaları süt, tereyağı, keçi etı, domuz ve birkaç tür meyveden oluşuyor, uzun deri gömlekler ya da örülmüş sazlardan yapılma yelekler giyiyorlardı. Guançeler ve Kanaryalılara ait alfabeye benzer bazı kabartmalar bulunmuş olmakla birlikte, bu karakterlerin anlamı açık değildir. Tektanrılı bir dine bağlı oldukları bilinmektedir.

guang tunç kabı, Wade-Giles yazımında KUANG. Çin'de Shang (Yın) (İÖ 18 - 12. yy) ve erken Zhou (İÖ y. 1111 - y. 900) dönemlerinde üretilmiş tunçtan şarap güğümü. Biçimiyle bezemeleri arasındaki olağanüstü uyumla dikkati çeker.

Oval biçimli gövdesinin bir yanındaki kalın ve uzun emziği ve öbür yanındaki dikine

Bir *guang*, Shang hanedanı dönemi (İÖ 18 - 12. yy); Freer Sanat Galerisi, Washington, D.C.
Smithsonian Institution, Freer Gallery of Art, Washington, D.C.

kulpuyla daha çok bir sos kabına benzer. Guang tunç kaplarının hepsinin tepesinde, emziği de örten bir kapak bulunur. Kapağın emziği örten ucunda bir öküz ya da kedi başı, öbür ucundaysa bir baykuş ya da kuşa benzeyen bir hayvan maskı olur. Kabın gövdesi ise bu hayvanlardan birinin gövdesiymiş gibi biçimlendirilir ya da Shang ve erken Zhou dönemleri tunç sanatına özgü hayvan biçimli örgelerle bezenir. Böylelikle kapakla gövde arasında bir uyum sağlanmış olur.

Guang Wu Di, Wade-Giles yazımında KUANG-WU TI (ös sıfatı), asıl adı LIU XIU, Wade-Giles yazımında LIU HSIU, soy sıfatı (DONG HAN) SHI ZU, Wade-Giles yazımında (TUNG HAN) SHIH TSU (d. İÖ 4, Luoyang - ö. İS 57, Luoyang, Çin), İS 25-57 arasında imparator. Tahtı zorla ele geçirerek Xin hanedanını (İS 9-25) kuran Wang Mang'ı yenilgiye uğratarak Han hanedanını yeniden tahta çıkarmıştır. Guang Wu Di'nin yeniden kurduğu Han hanedanı bazen Doğu (Yeni) Hanlar (İS 25-220) olarak da anılır.

Guang Wu Di (Parlayan Savaşçı İmparator) imparatorluk ailesi üyesiydi. Liuların Han hanedanının kurucusu Gao Zu'nun (hd İÖ 206-195) soyundan geldiği kabul edilirdi. İS 22'de Wang Mang'ın radikal reform önlemleri Xin hanedanını halkın gözünden düşürünce Guang Wu bir ordu topladı. Güçlü Liu klanı ile toprak sahibi öteki zengin ailelerce desteklenen Guang Wu, Wang Mang'ı 23'te yenilgiye uğrattı. İki yıl sonra başkenti kendi doğum yeri olan Doğu Çin'deki Luoyang'a taşıdı (Doğu Hanlar adı buradan gelir) ve imparatorluğunu ilan ettı.

Guang Wu Di'nin egemenliğinin ilk 10 yılı yönetimi sağlamlaştırmak ve Kızıl Kaşlılar Ayaklanması gibi iç karışıklıkları bastırmak la geçti. Guang Wu, Çin'in kuzey sınırlarındaki göçebe kabilelerin ayaklanmalarını da bastırdı ve imparatorluk yönetimini Güney Çin sınırları dışına yaydı. Sonunda imparatorluğa yeniden barış getiren Guang Wu savaşmaktan öyle bezmişti ki, yanında "savaş" sözcüğünün kullanılmasını bile yasakladı.

Doğu Hanlar, hiçbir zaman Batı (Eski) Hanlar (İÖ 206-İS 25) kadar güçlü olamadılar. Hanedanın kurulması sırasındaki savaşlarda vergiden bağışık geniş malikânelerin çoğu yıkıldı. Böylece Batı Hanlar hanedanının son yıllarında yönetimi bunaltan büyük sorunlardan biri ortadan kalkmış oldu. Ama birkaç aristokrat ailenin desteğiyle iktidara gelen Guang Wu bu ailelerin askeri yardımına bağımlı kaldı. Dolayısıyla bu aileler merkezi hükümet aleyhine kendi topraklarını gitgide genişletti. Doğu Hanlar hanedanı büyük klanlardan oluşan bir federasyona benzemeye başladı.

Guangdong, Wade-Giles yazımında KUANG-TUNG, Çin Halk Cumhuriyeti'nin 21 yönetim bölgesinden (*sheng*) en güneyde yer alanı. Yüzölçümü 197.100 km²'dir. Güney Çin'in ticaretinin çoğu buradan geçer. Batısında Guangxi Zhuang özerk bölgesi, kuzeyinde Hunan ve Jiangxi yönetim bölgeleri, kuzeydoğusunda Fujian yönetim bölgesi, güneyinde de Güney Çin Denizi bulunur. Ülkenin 12. büyük yönetim bölgesi olan Guangdong, aynı zamanda en uzun kıyı şeridine sahip olan bölgedir. Tayvan dışında en büyük Çin adası olan Hainan'ı da içine alır.

Guangdong'un batı ucunda yabancıların elinde olan iki bölge vardır; bunlardan biri Birleşik Krallık sömürgesi Hong Kong, öbürü Portekiz'e ait Macau'dur. Yönetim bölgesinin merkezi Guangzhou'dur (Kanton).

Tarihte Guangdong ile Guangxi genellikle birlikte yönetilmiştir. İlk kez İÖ 222'de Çin İmparatorluğu'na bağlanan Guangdong, Song hanedanı döneminde ayrı bir birim olarak yönetildi (İS 997). 1126'ya değin askeri ve tarımsal kolonileşme sürdü; bu süreç, Guangzhou üzerinden yürütülen denizaşırı ticaretin giderek büyümesiyle birlikte Guangdong'a göçün artmasını ve Guangzhou'nun yüz binlerce kişilik bir nüfusu barındıran önemli bir metropol olarak gelişmesini sağladı. Bunu izleyen yıllardaki önemli başka göçlerle Guangdong, hızlı bir kültürel gelişme yaşadı. 17. yüzyıl sonunda nüfusun aşırı artması sonucunda Guangdong'dan başka bölgelere göç başladı.

Guangdong coğrafi yapısı, iklimi, dili, folkloru ve ürünleriyle kendine özgü bir bölgedir. Tarihten gelen bu eğilimin sonucunda ayrılıkçı bir eğilimi de barındıran kendine yeterlilik düzeyine ulaşmıştır. Yönetim bölgesinin merkezi ve önemli bir liman olan Guangzhou, Guangdong'un ekonomik, kültürel ve siyasal yaşantısına önemli ölçüde egemendir.

Guangdong, topografik yapısıyla Çin'in geri kalan bölümlerinden ayrılır. Yüzey şekilleri çeşitlidir; temel olarak akarsularca yarılmış yuvarlak tepelerden ve dağınık durumdaki ince uzun taşkın vadilerinden oluşur. Doğu kesimindeki başlıca yüzey şekli Fujian ve Zhejiang yönetim bölgelerindeki Güney Yükseltilerinin güney uzantısıdır. Büyük bölümü Yengeç Dönencesi'nin güneyinde bulunan Guangdong, Çin'in tropik ve astropik iklimi olan tek yönetim bölgesidir. Bölgenin hemen tümünde yılda iki kez pirinç ürünü almak olanaklıdır. Burada gerçek bir kış yaşanmaz, ama sıcaklığın yüksek olduğu yaz günlerinin süresi yöreden yöreye değişir.

Guangdong nüfusu büyük ölçüde Han Çinlilerinden oluşur. En önemli lehçe, kendisi de zengin bir çeşitlilik gösteren Guangzhou (Kanton) lehçesidir. Guangdong'un, küçük köylerden başlayan ve irili ufaklı kasabalardan, il (*xian*) merkezleriyle yönetim bölgesi merkezlerine yayılan geleneksel bir yerleşim örüntüsü vardır. Nüfusun büyük bölümü, çoğunlukla verimli ırmak deltalarında ve suyolları boyunda kurulmuş olan köylerde yaşar. İlin Guangzhou dışındaki önemli kentleri Shantou, Shaoguan, Jiangmen, Zhanjiang, Foshan, Haikou ve Chao' an'dır.

Yılda iki kez alınan pirinç ürününün yanı sıra Çin'in yıllık şekerkamışı üretiminin yarısını sağlayan Guangdong aynı zamanda önemli bir meyvecilik merkezidir. Uzun kıyı şeridi boyunca Çin'in balık üretiminin yaklaşık dörtte biri elde edilir. Toplam 57 avlanma limanında 400 tür deniz balığı avlanır.

Guangdong ekonomisi açısından her zaman büyük önem taşıyan ve çoğunlukla Guangzhou Deltasında toplanmış olan hafif sanayiler arasında gıda işleme, dokuma, şeker arıtımı ve ipekçilik sayılabilir; hemen hemen bütün illerde ve belediyelerde bulunan pirinç işleme en büyük ve en yaygın sanayi etkinliğidir. Başlıca ağır sanayi dallarıysa metal işleme, makine imalatı, gemi inşa ve onarımı, hidroelektrik enerji üretimi ve madenciliktir. Önemli madenler arasında hematit, kömür, manganez, tungsten ve yağlı şeyl vardır. Maoming'de petrol rafinerileri kurulmuştur.

Guangdong'da taşınan toplam yükün yarısından fazlası suyolu ulaşımıyla gerçekleştirilir. Suyolları kanalların sürekli temizlenmesi, genişletilmesi ve diplerinin taranması yoluyla korunmaktadır. Öbür yönetim bölgeleriyle ulaşım temelde karayolundan yapılır. Çin'deki en gelişkin karayolu ağı Guangdong'dadır. Bölge ayrıca Çin'in yurt içi ve uluslararası hava ulaşımında önem taşır; havayollarıyla Londra'ya, Paris'e, Hanoi'a, Dakka'ya, Cakarta'ya, Pyangyang'a ve Dar es-Salaam'a bağlanır. İletişim ve posta hizmetleri açısından da Guangdong Çin'in en gelişmiş yönetim bölgelerinden biridir. Nüfus (1990) 62.829.236.

Guanghua, Wade-Giles yazımında KUANG-HUA, eskiden (1947'ye değin) LAOHEKOU, Wade-Giles yazımında LAO-HO-K'OU, Çin'de, Hubei yönetim bölgesinin (*sheng*) kuzeyinde kent. Xiangyang yöresinde (*diqu*) bir il (*xian*) merkezidir. Han Irmağının Lao Irmağı ile birleştiği noktada, Xiangfan'ın 40 km batısında yer alır. Han Irmağı vadisi üzerinden geçerek güneydoğudan kuzeybatıya uzanan büyük karayolu üzerinde, bu yolun Nanyang ve Henan yönetim bölgesine bağlandığı noktada bulunduğundan, önemli bir ulaşım merkezidir. 50 tona kadar çunkelerin kalkış noktası olan Guanghua, aynı zamanda 1978'de tamamlanan ve Xiangfan'dan Han Irmağı vadisine tırmanıp Ankang üzerinden Sichuan yönetim bölgesindeki Chongqing'e ulaşan demiryolu hattı üzerinde yer alır.

Guanghua 5. yüzyıl sonlarından başlayarak Yincheng ilinin merkezi oldu. Bu ad, Song hanedanı döneminde (960-1279), 964'te orada kurulan komutanlıktan (*jun*) kaynaklanıyordu. 1072'de bu askeri valiliğin kaldırılması üzerine Guanghua adı il merkezine aktarıldı ve o zamandan beri değişmedi. 18. ve 19. yüzyıllarda Guanghua yönetsel açıdan Xiangfan'a bağlı kalmakla birlikte, etki alanı Shaanxi yönetim bölgesinin güneyindeki yeni yerleşim alanı Yukarı Han Irmağına ve Sichuan'ın kuzeydoğusuna kadar uzanan bir ticaret merkezi oldu. Hankou (Wuhan) ve Şanghay ile Shanxi ve Jiangxi yönetim bölgelerinden gelen bankerler ve ticaret firmaları, Guanghua'da çok zengin şubeler açtılar. Kente bu arada "Küçük Hankou" adı verildi. 1930'larda kent nüfusunun 120 bine ulaştığı tahmin edilmiştir.

Bununla birlikte, o tarihten sonra Guanghua'nın ticaret yaşamının büyük bölümü Xiangfan'a kaydı ve kentin önemi azaldı. Nüfus (1985 tah.) 71.200.

Guanglar, GONCALAR ya da NGBANYALAR olarak da bilinir, Gana'nın kuzeyinde, Nijer-Kongo dil ailesine bağlı Volta ve Guang dillerini konuşan halk. Genellikle Goncalar diye anılan ve 16. yüzyılda ortaya çıkmış olan tüccar bir halkın torunlarıdır. Günümüzdeyse, Gana'nın Kuzey ilinde, Kara Volta ve Beyaz Volta ırmaklarının kesiştikleri yerin yukarısında bir reislik oluşturmaktadırlar.

Gonca Krallığı 1550-75 arasında, Songayların imparatoru Askia Davud'un (1549-82) Mande süvarilerince kuruldu. 17. yüzyılda Sumalia Ndevura adlı bir Mande reisi bir hanedan kurarak krallığın sınırlarını genişletti. Gonca Krallığı 18. yüzyılda Asanti İmparatorluğu'na katıldı.

Bugünkü Guang ya da Gonca reisliğinde yöneticilerle halk arasında kültür ve dil açısından ayrılıklar bulunmaktadır. Egemen hanedan, Mande kökenli Müslümanlar, avam ve kölelerle birlikte yöreyi istila etmiş olan Mandelerden geldiğini öne sürmektedir. Avamdan olanlar çeşitli Gur ve Guang dillerini, yöneticiler ve Müslümanlarsa bir Guang dili olan Gbanyito dilini konuşurlar. Bunların tümü de Nijer-Kongo dil ailesindendir.

Guangların çoğu, nüfusu 300 kişiyi geçmeyen ve birbirine yakın evlerden oluşan küçük köylerde yaşamaktadır. Salaga gibi bazı büyükçe kasabalar eskiden önemli ticaret merkezleriydi. Guanglar dönüşümlü tarım yaparlar. Yetiştirdikleri başlıca ürünler yam, manyok, kumdarı, kocadarı ve mısırdır.

Guanglarda yalnızca bir egemen soy vardır. Bölgesel reisler baba yanından Çakpa soyundan geldiklerini öne sürmektedirler. Her bölge reisi egemen soyun iki ya da üç yöresel kolu içinden dönüşümlü olarak seçilir. Büyük reis de (*yagbumvura*) seçilme koşullarını taşıyan beş bölge reisi arasından dönüşümlü olarak seçilir.

Temel devlet törenleri genelde İslami niteliktedir. Ana bölgelerdeki Müslüman din adamlarının çoğu geleneksel olarak yöredeki egemen ailelerden gelir. Yerli halk, istilacı halkların ardından gelenler, mülteciler ve yakın zamanlarda başka yörelerden göç etmiş çiftçilerse, avam kesimini oluşturur.

Guangxi Zhuang Özerk Yönetim Bölgesi, Çince GUANGXI ZHUANGZU ZIZHIQU, Wade-Giles yazımında KUANG-HSI CHUANG-TSU TZU-CHIH-CH'Ü, Çin'in güneyinde özerk bölge (*zizhiqu*). Batıda Yunnan, kuzeyde Guizhou, kuzeydoğuda Hunan, güneydoğuda Guangdong yönetim bölgeleri, güneybatıda da Vietnam ve Tonkin Körfeziyle çevrilidir. Yüzölçümü 220.400 km², yönetim merkezi Nanning'dir.

Bölgenin tarihi, Zhou hanedanı dönemnin son yıllarında, İÖ 45'te başlar. Çeşitli hanedanlarca yönetildikten sonra, 1279'da

Yuan hanedanı döneminde bugünkü adını aldı. 1368'den 1644'e değin Ming, bu tarihten Çin Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1911'e değin de Qing (Mançu) hanedanı yönetimi altında kaldı. Komşu Guangdong bölgesiyle birlikte 20. yüzyıl başlarında Sun Yat-sen'in önderlik ettiği ulusal devrimin merkeziydi.

Guangxi Zhuang'da Hongshui Irmağı üzerindeki Dahua Barajı, Çin Halk Cumhuriyeti
ABC Ajansı

Çan Kay-şek'in 1927'de iktidara gelmesi üzerine, Guangxi liderleri Çan'a muhalefet etmek üzere Guangxi grubunu kurdular. Guangxi'nin modernleştirilmesi için büyük çaba harcayan grubun oluşturduğu yönetim 1929'da yıkıldı. II. Dünya Savaşı'nda Japon saldırılarının başlıca hedeflerinden biri olan bölge, savaş sonrasında Japonlardan geri alındı ve 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin bir yönetim bölgesi olarak ilan edildi. 1958'de Guangxi Zhuang özerk bölgesine dönüştürüldü. Nüfus Çinli, Zhuang, Yao, Meo ve Dunğ halklarından oluşur. Tay kökenli olan Zhuanglar genellikle bölgenin üçte ikisini oluşturan batıdaki topraklarda, Çinliler ise doğuda otururlar. Bu iki büyük etnik topluluk yüzyıllardan beri bir arada yaşamıştır. Yao, Meo ve Dunğ yerleşmeleri son derece dağınıktır.

Guangxi topraklarının büyük bölümü yüksekliği 500-1.000 m arasında değişen tepelerden oluşur. Bölgenin kireçtaşı ağırlıklı toprak dokusu, çok sayıda sivri yükselti ve derin oyuklar ile mağara, kovuk, düden ve yeraltı sularının yer aldığı görkemli yüzey şekillerinin oluşmasını sağlamıştır. Birçok yörede güzel görünümlü kayalıklara, çok büyük boyutlarda sarmal yükseltilere, garip biçimli mağaralara ve binbir çeşit sarkıt ve dikitlere rastlanır.

Sıcaklık yıl boyunca tarım yapılmasına elverişlidir. Yağmur getiren muson rüzgârının etkisiyle yağışlar fazladır. Tarım ırmak vadilerinde ve kireçtaşı oluşumlu ovada yoğunlaşmıştır. Yamaçların elverişli kesimleri sekilendirilerek ekime elverişli hale getirilmiştir. Başlıca ürünler pirinç, mısır, buğday ve tatlıpatatestir. En önemli ticari ürünler şekerkamışının yanı sıra yerfıstığı, susam, rami, tütün, çay, pamuk ve indigodur. Ayrıca meyve de yetiştirilir.

Hayvancılık çiftçiliğe bağlı olarak yürütülür. Mandalar çeltik tarlalarında yük hayvanı olarak kullanılır. Çiftliklerde domuz, tavuk ve ördek yetiştirilir; tepelik bölgelerde de keçi beslenir. Birçok yörede ipekböcekçiliği yapılan dut ağaçları vardır. Çok yaygın olan balıkçılık su ürünleri kültürü ve ipekböcekçiliğiyle desteklenir; ipekböceği kozalarından artakalanlar balık yemi olarak kullanılır.

Guangxi kereste ve öbür orman ürünleri bakımından da önemli bir üretim bölgesidir. Ormandan elde edilen kakule, tarçın, hintyağı tohumu, ayvadana, kurutulmuş kertenkele, mangusten ve kinin geleneksel Çin tıbbının temel ürünleridir. Guangxi'de belirli bir sanayileşmeye yetecek ölçüde kömür ve demir yatakları bulunur. Hafif sanayi ürünleri dokuma, kâğıt, un, ipek, deri, kibrit, kimyasal maddeler ve ilaçtır. Ağır sanayi kuruluşları arasında Liuzhou ve Luzhai'deki demir-kömür işletmeleri, Nanning ve Wuzhou'daki makine imalathaneleri ve Liuzhou'daki çimento fabrikaları sayılabilir. Geleneksel el sanatları da çok çeşitlidir.

Demir ve kara yolları ağı bölgenin her yanına ulaşır. Gelişkin suyolu sistemi bölgeyi baştan başa geçer. Nüfus (1990) 42.245.765.

Guangxu, Wade-Giles yazımında KUANG-HSU, asıl adı ZAITIAN (Wade-Giles yazımda TSAI-TIEN) ös sıfatı (*shi*) JING DI (Wade-Giles yazımında CHING TI), soy sıfatı (*qinq*) DE ZONG (Wade-Giles yazımında TE TSUNG) (d. 14 Ağustos 1871, Pekin - ö. 14 Kasım 1908, Pekin, Çin), Qing (Mançu) hanedanının dokuzuncu imparatoru (hd 1875-1908). Hükümdarlığının büyük bölümünde dul imparatoriçe Cixi(*) yönetime egemen olmuş ve yönetimi modernleştirmeyi, çürümeyi önlemeyi amaçlayan reformları yürürlüğe koymasını engellemiştir.

İmparator Tongzhi'nin (hd 1861-75) annesi olan ve 1861-73 arasında naip sıfatıyla ülkeyi yöneten dul imparatoriçe Cixi'nin yeğeniydi. Cixi, oğlu Tongzhi'nin ölümü (1875) üzerine dört yaşındaki yeğeni Zaitian'ı tahta geçirmeye karar verdi ve gene naip olarak ülkeyi yönetebilmek için onu evlat edindi. Veraset kurallarını hiçe sayan bu uygulama çeşitli tepkilere yol açtıysa da, muhalefet kısa zamanda bastırıldı ve Zaitian 25 Şubat 1875'te Guangxu adıyla tahta geçti.

Guangxu'nun 1887'de reşit olmasına karşın, Cixi iki yıl daha ülke yönetimi üzerindeki egemenliğini sürdürdü. İmparator ancak 1898'de, bazı yenilikçi devlet memurlarının yardımıyla bir dizi reform çıkartarak "Yüz Gün Reformu" olarak bilinen dönemi başlattı. Bu uygulamaya karşı çıkan tutucu devlet adamlarını çevresinde toplayan Cixi, imparatorluk ordusu başkomutanı Ronglu'nun (1836-1903) yardımıyla yönetime el koyarak imparatoru sarayına hapsetti ve çevreye onun ağır hasta olduğu söylentisini yaydı. Yabancı güçlerin öldürülmesi ya da tahttan indirilmesi karşısında tepkisiz kalmayacaklarını belirtmeleri Guangxu'nun yaşamını kurtardı. Ama bu tarihten sonra yönetime hiç karışmadı.

15 Kasım 1908'de Cixi öldü. Aynı gün Guangxu'nun da bir gün önce öldüğü ilan edildi. Ama ne zaman ve nasıl olduğu hiçbir zaman açıklığa kavuşmadı. Cixi'nin vasiyeti üzerine tahta Xuantong adıyla imparatorun üç yaşındaki yeğeni geçti.

Guangzhou, Wade-Giles yazımında KUANGCHOU, KANTON olarak da bilinir. Çin'in güneydoğusunda, Guangdong yönetim bölgesinin (*sheng*) merkezi kent. Güney Çin Denizinin batısında, denizden 145 km kadar içeride ve Zhu (İnci) Halicinin başında yer alır. Coğrafi konumundan dolayı uzun yıllar Çin'in başlıca ticaret ve alışveriş merkezlerinden biri ve dış etkilerin ülkeye girdiği bir kapı olmuştur. Ayrıca eski bir öğrenim merkezidir. Sun Yat-sen'in siyasal eylemlerinin merkezi olarak ulusal devrimin beşiği olmuştur.

Başlangıçta Panyu ilinin (*xian*) sınırları içinde kalan Guangzhou, zamanla başka birkaç ili de içine alacak biçimde genişledi. Eski kent merkezi Zhu Irmağına koşut olarak doğu-batı doğrultusunda 8 km boyunca uzanan bir rıhtıma (Zhang Di, "Uzun Rıhtım") yayılmıştır. Tarihi, Ming hanedanına kadar uzanan eski kent ırmağın kuzey yakasındadır; çoğu 1911 devriminden sonra gelişerek kentle birleşen sanayi ve konut banlıyöleri her iki yakaya yayılmıştır. Guangzhou'da sık sık yumuşak tayfunların meydana geldiği sıcak ve nemli yazlar, kar yağışına rastlanmayan ılıman kışlar, nemli ve ağır bir havanın egemen olduğu ılkbaharlar olmak üzere üç mevsim görülür.

Guangzhou'nun ağır sanayisi makine, kimyasal maddeler, demir ve çelik, gemi, kamyon ve traktör imalatını kapsar. 1950'den bu yana dokuma, gazete kâğıdı, şeker, gıda maddeleri ve küçük aletlere dayalı hafif sanayi kollarında da önemli bir gelişme göze çarpmaktadır. Fildişi ve yeşim oymacılığı gibi geleneksel el sanatları da sürdürülmektedir. Guangzhou, Guangdong ve Guangxi yönetim bölgelerinin ticaret merkezidir. Dışarıya satılan ürünler arasında meyve, şeker ve ipek yer alır; mamul mallar Guangzhou üzerinden gemilerle iç kesimlere aktarılır. Çin'de yabancı yatırımları teşvik edici yeni açık kapı politikasıyla dışa açılan kentlerden biri Guangzhou'dur.

Eski Guangzhou, daracık dolambaçlı sokaklar ve kirli kanallardan oluşan kalabalık bir kentti. 1920'lerde ve 1930'larda yürütülen güçlü modernleşme programı sayesinde ağaçlıklı geniş caddeleri, modern kanalizasyon sistemi, parkları ve manzaralı bir rıhtımı bulunan daha yaşanabilir bir kent ortaya çıktı. Sosyalist yönetim de yeni binalar, modern dükkânlar ve gösterişli hükümet binaları yaparak bu programı sürdürdü. Kentin kuzeyden güneye uzanan ana bulvarı Jiefang Lu'yu (Kurtuluş Bulvarı), doğu-batı doğrultusunda uzanan Zhongshan Lu (Sun Yat-sen Bulvarı) keser. Rıhtıma bakan Haizhu Meydanı ticari fuarlar için kullanılan sergi salonlarıyla çevrilidir.

Kentteki yüksek eğitim kurumları arasında Sun Yat-sen Üniversitesi, Jinan Üniversitesi ve çeşitli teknik, tıbbi ve bilimsel enstitüler yer alır. Çok sayıdaki müze ve kütüphane arasında da tarihsel koleksiyonlarıyla ünlü Guangzhou Belediye Müzesi, Sun Yat-sen Müzesi, Köylü Hareketi Enstitüsü Müzesi ve Guangzhou dilindeki yapıtlardan oluşan zengin koleksiyonuyla Guangdong Yönetim Bölgesi Sun Yat-sen Kütüphanesi sayılabilir.

Kentteki başlıca taşıt araçları otobüs, bisiklet ve otomobildir. Kanallar üzerinde de kürekle hareket ettirilen altı düz tekneler, buharlı gemiler ve motorlu botlarla ulaşım sağlanır. Kıyı ve okyanus denizciliğinde bir

odak noktası olan Guangzhou'da kara taşımacılığı da gelişmiştir; kente üç demiryolu ve Çin'ın en gelişmiş karayolu ağlarından biri hizmet eder. Guangzhou belediye havaalanı Güney Çin'in en büyük havalimanıdır. Belediye 16.657 km²'lik bir alanı kaplar. Nüfus (1989 tah.) kent, 2.811.300; belediye, 5.854.000.

Guaniguanico Sıradağları, Küba'nın batısında, Pinar del Río ilinde alçak sıradağ (*cordillera*). Mantua'dan başlayarak kuzeydoğu yönünde 64 km boyunca uzanır ve Órganos Dağları ile el Pan de Guajaibón'da 699 m yüksekliğe ulaşan Rosario Dağlarını içine alır. Rosario Dağları değişik türde kayaçlardan oluşmuş bir dizi tepe görünümündedir. Órganos Dağlarında kireçtaşı oluşumlu koni biçiminde tepeler yükselir. Sık çam ve meşe ormanlarıyla kaplı olan Guaniguanico Sıradağlarının kırık hatları boyunca madensuyu kaynakları bulunur.

guanin, purin ailesinden organik bileşik. Nükleik asitlerin temel bileşenlerinden olan guanin, guano, şeker pancarı, maya ve balık pulu gibi çeşitli doğal kaynaklarda serbest ya da bağlanmış olarak bulunur.

İlk kez 1846'da guanoda bulunan bu bileşik gene ilk kez 1891'de nükleik asitlerden elde edildi.

Guaninin ribozla yaptığı guanozin ve dezoksiribozla yaptığı dezoksiguanozin gibi nükleositler ile bunların fosfat esterleri olan guanilik asit ve dezoksiguanilik asit gibi nükleotitler, karmaşık guanin bileşikleridir.

Guanozin trifosfat (GTP), vücutta ribonükleik asitlerin guanilik asit birimlerini oluşturmak için kullanılır.

guano, kuşların, yarasaların ve fokların gübre olarak değerlendirilen birikmiş dışkı ve leşleri. Kuş guanosu özellikle karabatak, kutan ve sümsükkuşlarının bol bulunduğu Afrika, Baja California ve Peru kıyılarına yakın adalardan toplanır. Yarasa guanosu yeryüzünün bütün mağaralarında bulunur. Fok guanosu ise Peru'nun kuzeybatı kıyılarına yakın Lobos Adalarında çok kalın katmanlar oluşturur. Bileşiminde yaklaşık yüzde 11-16 azot, yüzde 8-12 fosforik asit ve yüzde 2-3 potas bulunan kuş guanosunun gübre olarak değeri yarasa ve fok guanosununkinden yüksektir.

Guantánamo, Küba'nın güneydoğusunda il. Kuzeydoğuda Atlas Okyanusu, güneydoğuda Rüzgârüstü Boğazı, batıda Santiago de Cuba, kuzeybatıda da Holguín illeriyle, çevrilidir. 1976'ya değin Oriente ilinin bir parçasıydı. Genellikle dağlık olan 6.186 km²'lık bir alanı kaplar. Başlıca dağlar Purial Dağları ile Tao Tepeleridir. Dağların kuzey yamaçları tropikal yağmur ormanlarıyla kaplıdır; rüzgâraltına düşen güney kıyısı ise çıplaktır. İlin batı sınırında yer alan Maestra Dağları Guantánamo Koyunun (*bahía*) verimli havzasında sona erer. İl merkezi Guantánamo kentinin ve Baracoa limanının çevresindeki yamaçlarda kahve, kakao ve muz yetiştirilir. Başta Toa Irmağı vadisi ile Guantánamo Havzasında olmak üzere şekerkamışı, mısır, manyok ve hindistancevizi de elde edilir. Adanın ulaşılması en güç kentsel yerleşmesi olan Baracoa, çevresindeki nikel, kobalt ve krom yatakları açısından önemlidir. Cayoguán'da bir kromit işleme tesisi vardır. Küba'nın kahve merkezi olarak bilinen Guantánamo kenti, Santiago de Cuba'ya ve öbür merkezlere kara ve demir yoluyla bağlanır. Nüfus (1989 tah.) 491.422.

Guantánamo, Küba'nın doğusunda, Guantánamo ilinin merkezi kent. Stratejik Guantánamo Koyunun 34 km kuzeyinde dağlar arasında yer alır. 1819'da kurulan yerleşme 1843'e değin Santa Catalina del Saltadero del Guaso adını taşıdı. Haiti'den gelen Fransız mülteciler kentin kolonileştirilmesinde önemli rol oynadı; mimarlık ve öteki alanlardaki kültürel özellikler bu mültecilerin etkisini yansıtır. Yörenin ilk göçmenleri arasında Katalanlar da vardı.

Guantánamo, daha çok şekerkamışı ve kahve üreten bir tarım bölgesinin merkezidir. Başlıca sanayi ürünleri kavrulmuş kahve, şeker, çikolata, likör ve tuzdur. Demir ve kara yollarıyla Santiago de Cuba'ya ve Guantánamo Koyunda bir liman olan Caimanera'ya bağlanır. Dağlık bölgede kara ulaşımının güç olmasından dolayı hava trafiği yoğundur. Nüfus (1989 tah.) 197.868.

Guantánamo Koyu, İspanyolca BAHÍA DE GUANTÁNAMO, Küba'nın güneydoğusunda Antil Denizinin yaptığı girinti. Dünyanın en büyük ve en korunaklı koylarından biridir. Yaklaşık 9 km genişliğinde, 19 km uzunluğunda ve büyük gemileri barındıracak kapasitede olan limanının dar bir girişi vardır.

Küba ile Haiti arasında bulunan ve Atlas Okyanusunu Antil Denizi ile Panama'ya bağlayan Rüzgârüstü Boğazına yakın oluşundan kaynaklanan stratejik önemi, ABD Deniz Piyadeleri'nin yöreye çıkarma yaptığı İspanyol-Amerikan Savaşı sırasında keşfedildi. Günümüzde uçuş pistleri inşa edilerek tahkim edilmiş olan ve koyda 116 km²'lik bir alanı kaplayan ABD deniz üssü, 1903'te imzalanan bir antlaşmayla kurulmuştur. Küba yönetimi 1959 Devrimi'nden sonra buradaki ABD varlığını sürekli protesto etmiş ve zaman zaman üssü zorla ele geçireceği yolunda tehditlerde bulunmuştur. Görevli deniz personelinin "Gitmo" olarak adlandırdığı üs, daha çok ABD'nin Antil Denizindeki donanma eğitim üssü olarak kullanılmaktadır. Guantánamo Koyundaki Caimanera ve Boquerón limanları, 34 km kuzeyde bulunan Guantanámo kentine demir ve kara yoluyla bağlanır.

Guanxiu, Wade-Giles yazımında KUAN-HSIU (d. 832, Chinhua, Zhejiang eyaleti, Çin - ö. 912), *lohan* (ruhsal yetkinliğe ulaşmış Budacı aziz) resimleriyle tanınan, Tang hanedanı döneminde yapıt vermiş Chan (Japonca Zen) ressamı. Onun elinden çıktığı sanılan *lohan* resimlerinin en ünlüleri Tokyo Ulusal Müzesi'nde bulunan 16 yapıtlık bir dizidir.

Guanxiu'nun çeşitli yerlerde yaşadıktan sonra Shu hanedanının başkenti Chengdu'ya yerleştiği, Jiang olan soyadını gençliğinde girdiği bir Chan manastırında değiştirerek Guanxiu adını aldığı, yalnızca ressam olarak değil, aynı zamanda şair ve Budacı bir bilgin olarak da ünlendiği bilinmektedir.

Guanyin, Wade-Giles yazımında KUAN-YIN, Çin Budacılığında sınırsız şefkat ve merhamet *bodhisattva*'sı. *Ayrıca bak.* Avalokiteşvara.

Guaporé Irmağı, Portekizce RIO GUAPORÉ, İspanyolca RÍO ITÉNEZ, Bolivya'nın kuzeydoğusundan ve Brezilya'nın ortabatı kesiminden geçen akarsu. Brezilya'nın Mato Grosso eyaletindeki Parecis Dağlarından çıkar ve sırasıyla güney, batı ve kuzeybatı yönlerinde akarak Mato Grosso kentinin yanından geçer. Verde Irmağıyla birleştikten sonra kuzeybatı yönünde yoluna devam ederek Bolivya ile Brezilya arasındaki sınırı çizer ve Guajará-Mirim kentinin yukarısında Mamoré Irmağına katılır. Mamoré'nin en büyük koludur; 1.749 km'lik çığırı boyunca her mevsimde ulaşıma elverişlidir. İçinden geçtiği tropik yağmur ormanlarıyla kaplı bölge, Yerlilerle Mestizoların (İspanyol-Yerli melezi) ırmağın iki yakasında kurduğu birkaç yerleşme dışında genellikle ıssızdır. Guaporé'nin suları Mamoré'nin çamurlu, kahverengi sularının tersine, son derece berraktır. Birleşmelerinden sonra bile, iki akarsu kilometreler boyunca kolaylıkla ayırt edilebilir. Bölge geçmişte İspanyollarla Portekizliler arasında pek çok sınır çatışmasına ve her ikisinin Yerlilere karşı giriştiği çarpışmalara sahne olmuştur. Guaporé ile Mamoré'nin birleşme noktasının yakınında 18. yüzyıl sonlarında inşa edilen Príncipe da Beira Kalesi (*forte*) bu dönemin bir kalıntısıdır.

guarana (*Paullinia cupana*), *Sapindaceae* familyasından odunsu tırmanıcı bitki; anayurdu Amazon Havzasıdır. Pürüzsüz ve dik bir gövdesi, beş oval yaprakçıktan oluşan büyük yaprakları, kısa saplı çiçek kümeleri ve üzüm tanesi büyüklüğünde meyveleri vardır; meyvelerin içinde atkestanesine benzeyen küçük bir tohum bulunur.

Guaranânın kavrulmuş tohumlarından acı, buruk bir tadı olan ve kahveye benzeyen hafif kokulu uyarıcı bir içki elde edilir. Güney Amerika'da çok sevilen bu içkinin bileşimindeki kafein miktarı kahvenin yaklaşık üç katıdır; tadının burukluğu ise tanenden ileri gelir. Guaranadan ayrıca saponin, nişasta, zamk, uçucu yağlar ve uçucu olmayan yeşil bir yağ elde edilir.

Guaranda, Ekvador'un iç kesimindeki dağlık bölgede, Bolívar ilinin merkezi kent. And sistemine bağlı Guaranda Dağlarında (*cordillera*), Chimbo Irmağının kaynaklarından birinin kıyısında yer alır. Chimborazo Doruğunun 24 km kadar güneybatısındadır. Yörenin tarım merkezi olan Guaranda'da kınakına, buğday, mısır ve kereste ticareti yapılır. En önemli sanayisi sepiciliktir. Karayoluyla Riobamba ve Quito'ya bağlanır. Guayaquil-Quito Demiryolu'nun (1908) açılmasından önce bu iki kent arasında önemli bir aktarma noktasıydı. 1957'de Katolik piskoposluk merkezi olmuştur. Nüfus (1983 tah.) 14.155.

Guaraniler, Güney Amerika'da bir Tupi dili konuşan Yerli halk.

İlk Guaraniler, Doğu Paraguay ile Brezilya ve Arjantin'in bitişik bölgelerinde yaşarlardı. 14. ve 15. yüzyıllarda Tupi dili konuşan bazı Yerli boyları kıta içlerine, Río de la Plata'ya göç ederek Paraguay Guaranilerini oluşturdular. Paraguay günümüzde de Guarani mirasına sahip çıkar. Asunción çevresinde Paraguay Irmağı boyunca yaşayan bir milyon köylünün büyük çoğunluğu Guarani adı verilen bir dil konuşur.

Asıl Guaraniler, tropik ormanlara özgü tipik bir Yerli halkıydı. Kadınlar mısır, manyok, tatlıpatates tarlalarında çalışır, erkekler avcılık ve balıkçılık yapardı. Ormanların açılmasıyla elde edilen alanlarda yapılan tarım, saz damlı kulübelerden oluşan yerleşmelerin beş-altı yılda bir başka bir yere taşınmasını gerektirirdi. Bir köyü oluşturan dört-altı büyük evin her birinde 60 kadar babasoylu akraba aile yaşardı. Savaşçı bir boy olan Guaraniler, aldıkları esirleri kurban eder, kimi iddialara göre de yerlerdi. Birkaç gerçek Guarani topluluğu Paraguay'ın kuzeydoğusundaki ormanlarda dağınık yerleşmelerde yaşamakla birlikte sayıları hızla azalmaktadır. Bunlar arasında en tanınmış grup Apapokuvalardır.

Paraguay Guaranileri ile ilk kez bu topraklarda altın ve gümüş ararken karşılaşan İspanyollar Asunción çevresinde büyük

çiftlikler kurdular; bu çiftlikler Guarani kadınlarından oluşan "harem"leriyle ünlüydü. İspanyollar ile Guaranilerin birbirine karışması sonucunda Paraguay'ın günümüzdeki kırsal nüfusu oluştu. 17. yüzyılda Cizvitler, Doğu Paraguay'da, Paraná Irmağı Guaranileri arasında Yerli yerleşmeleri (*reducciones*) kurdular. Zamanla gelişen 30 kadar büyük ve başarılı kasaba ünlü Cizvit ütopyası "Doctrinas de Guaranies"i oluşturdu. Ama 1767'de Cizvitlerin yöreden sürülmesinden sonra misyon Yerlileri dağıtıldı, çoğu esir alındı ve Yerli topraklarına el kondu.

Çağdaş Paraguay'da kültürel milliyetçilik Guarani göreneklerinin, dil ve düşünce biçiminin korunmasına önem vermektedir. Ama bu Yerliler, tarihlerinin çok eski bir döneminde İspanyol sömürgeciliğinin etkisi altına girdikleri için, çok değişmiş olan dilleri dışında hiçbir özgün görenekleri bugüne ulaşamamıştır.

Alfabetik sıralama sözcük esasına göre yapılmıştır.

Guaratinguetá, Brezilya'da, São Paulo eyaletinin güneydoğu kesiminde kent. Atlas Okyanusundan 65 km içeride, Guaratinguetá ve Paraíba do Sul ırmaklarının birleşme noktasında yer alır. Mantiqueira Dağlarında (*serra*), deniz düzeyinden 544 m yükseklikte kuruludur. Eskiden Freguesia de Santo Antônio de Guaratinguetá adıyla bilinen yerleşme, 1651'de kent statüsü kazandı, 1844'te de belediye merkezi oldu. Ekonomisi yörede yetiştirilen şekerkamışı, pirinç, mısır, *feijão* (fasulye) ve kahve ile mango, papaya, portakal gibi meyvelerin işlenmesine dayanır; ayrıca dokuma, patlayıcı maddeler, alkolsüz içecekler ve sabun üretilir. São Paulo ve Rio de Janeiro kentlerinin tam ortasında yer alan Guaratinguetá'ya kara ve demir yoluyla kolayca ulaşılabilir. Kentte ayrıca bir havaalanı vardır. Nüfus (1980 geç.) 68.370.

Guarda, Portekiz'in ortakuzey kesimindeki Guarda ilinin merkezi kent. Estrela Dağlarının kuzeydoğusunda, deniz düzeyinden 1.056 m yükseklikte yer alır. Portekiz'in rakımı en fazla olan kentidir.

Magripli akınlarına karşı bir savunma noktası olarak 1197'de kuruldu ve I. Sancho'dan krallık beratı aldı. Kentteki gotik katedral (1390-1540), granitten yapılmış yalın çepheli evlerle tam bir karşıtlık oluşturur. Öbür önemli yapılar arasında Demirci Burcu ve iki kapı (12 - 13. yy) ile Mileu Şapeli (11 - 12. yy) ve bir 12. yüzyıl şatosu sayılabilir. Sağlıklı ve temiz havası nedeniyle burada büyük bir sanatoryum kurulmuştur. Başlıca sanayi dalları deri işlemeciliği, metalurji ve içki yapımıdır. Coimbra'dan İspanya'ya giden doğu-batı doğrultusundaki kara ve demir yolu Guarda'dan geçer. Başka bir demiryolu ve parke bir yol kentten güneye doğru gider.

Yüzölçümü 5.518 km² olan Guarda ili genelde kırsal bir yapı gösterir. Halkın temel geçim kaynağı koyunculuktur. Douro, Mondego ve Côa ırmak vadilerinde üzüm yetiştirilir. Bölgede kalay, çinko ve titanyum çıkarılır. Nüfus (1981) kent, 14.040; (1990 tah.) il, 191.800.

Guardi, Francesco (d. 1712, Venedik - ö. 1793, Venedik), rokoko döneminin en önemli Venedikli manzara ressamlarından biri.

Erkek kardeşi Niccolò'yla (1715-86) birlikte ağabeyi Giovanni Antonio Guardi'nin yanında yetişti. Kız kardeşleri Cecilia, ünlü ressam Giovanni Battista Tiepolo ile evlendi. 1731'de kardeşlerin ortak bir atölyeleri olduğu bilinmektedir. Francesco'nun ününün kaynaklandığı *veduta* türü resme 1750'lerin ortalarından önce yönelmediği sanılmaktadır. Onu bu alana, ağabeyi Giovanni'nin ölümünün yaklaşması ve bu çok kârlı işte, artık iyice yaşlanıp çok az çalışan Canaletto'dan başka rakip bulunmaması itmiş olabilir. Canaletto'nun 30 yıl önceki

"Dilenciler Kanalı", Francesco Guardi'nin yağlıboya çalışması; Carrara Akademisi, Bergamo, İtalya
SCALA-Art Resource/EB Inc

çalışmalarından izler taşıyan Guardi'nin ilk Venedik görünümlerinin hemen hepsi imzalıdır.

1782'de, Grandük Paul'ün Venedik'e yaptığı gezi onuruna düzenlenen resmî kutlamaların resimlerini yapmakla görevlendirildi. Bunların bazısında döneminin basmakalıp oymabaskılarını örnek aldı. Aynı yıl VI. Pius'un ziyaretini de resimlemesi istendi. Ama bu kez anlaşmaya, başka yapıtların kopya edilmesini özellikle yasaklayan bir madde konmuştu. Resimlerini İngilizlerin ve başka yabancıların çok beğendiği Guardi 1784'te Venedik Akademisi'ne seçildi. Olağanüstü verimli bir sanatçıydı; parlak günleri geride kalmaya başlayan Venedik kentine ilişkin parıltılı ve romantik izlenimleri, Canaletto'nun, kent mimarisini net bir biçimde betimlediği yapıtlarıyla tam bir karşıtlık içindedir.

Guardi, Giovanni Antonio, GIANNANTONIO GUARDI olarak da bilinir (d. Mayıs 1699, Viyana - ö. 23 Ocak 1760, Venedik), Venedik okulu ressamı.

Babası Domenico Guardi'nin (1678-1716) yanında yetişti. Onun ölümünden sonra kendi atölyesini kurana değin bir süre dinsel konulu resimleriyle ün kazanmış G.B. Pittoni'nin yanında çalıştı. Burada kardeşleri Francesco ve Niccolò ile birlikte bir yandan eski ustaların resimlerini kopya ettiler, bir yandan da dinsel konulu resim ve tür resmi üzerinde uzmanlaştılar.

Gerek bu resimlerinde, gerek Belvedere di Aquileia ve Cerete Basso kiliselerinin altar panoları (y. 1755) gibi başka çalışmalarında üç kardeşten hangisinin ne kadar katkıda bulunduğunu saptamak hemen hemen olanaksızdır. Yakın zamanda yapılan araştırmalar sonucunda, Venedik'teki Angelo Raffaele Kilisesi'nin org balkonunda yer alan ve Tobit'in öyküsünü anlatan ünlü resimlerin (1750'den önce) Giovanni Antonio tarafından yapıldığı görüşü benimsenmiştir. Bu görüşün geçerli sayılması durumunda Giovanni Antonio'nun Venedik rokokosunun en önemli ressamlarından biri olduğu kabul edilmelidir.

Guardia Civil, İspanya'da, kırsal alanlarda düzeni sağlama ve sınırlarla karayollarında devriye görevi yapmak üzere oluşturulmuş yarı askeri ulusal kolluk kuvveti. Kara Kuvvetleri'nden bir tuğgeneralin komutası altında bulunmasına karşın İçişleri Bakanlığı'na bağlıdır.

1844'te kurulan *Guardia Civil*, İspanya'nın güney kesimindeki eşkıyalık olaylarını bastırarak ilk başarısını gösterdi. Daha sonra birbirini izleyen hükümetlerin hizmetinde, işçi örgütlenmelerine ve cumhuriyetçi hareketlere karşı savaştı. Zamanla köylüler arasında devlet baskısının bir aracı olarak görülmeye başladı. İspanya'nın kuzey kesimindeki Bask ve Katalan bölgelerinde özerklik ve ayrılma yanlılarına karşı izlediği sert tutum nedeniyle *Guardia Civil*'e duyulan geleneksel tepki günümüzde de sürmektedir.

Guardian, The, Londra ve Manchester'da yayımlanan etkili günlük gazete. *The Times* ve *The Daily Telegraph* ile birlikte İngiltere'nin "üç büyük" gazetesi arasında yer alır.

1821'de *Manchester Guardian* adıyla haftalık gazete olarak kuruldu. İngiliz hükümetinin 1855'te gazetelerden alınan Damga Vergisi'ni kaldırması üzerine günlük olarak çıkmaya başladı. Zamanla ülke çapında yayımlanan bir gazeteye dönüştüğünden, 1959'da adından "Manchester" sözcüğü çıkarıldı. Haber ve yorumlarının kalitesi ve bunları sunuş biçimiyle yerel bir gazete düzeyini aşarak dünya çapında saygınlık kazandı.

The Guardian evrensel bakış açısı, edebiyat ve sanat yazıları, eleştirileri ve dış haberleriyle ün yapmıştır. Bir tröstün mülkiyeti ve mali güvencesi altında olmasına karşın her zaman bağımsız liberal bir tavrı benimsemiştir. Bu durum "İngiltere'nin aykırı vicdanı" olarak nitelendirilmesine yol açmıştır. *The Guardian*'ın Fransız-Alman Savaşı'nı (1870-71) tarafsız bir biçimde yansıtmasıyla başlayan kusursuz yayın politikası, bu sırada gazetenin başına getirilen Charles Prestwitch Scott'un 57 yıllık yönetiminin bir ürünü olarak kabul edilir. *The Guardian*, zaman zaman halkın tepkisini çeken davaları benimsediği için okuyucu kaybetmişse de bağımsız yayın politikasını, geniş ve derinlemesine haberciliğini her zaman sürdürmüştür.

Guareschi, Giovanni (d. 1 Mayıs 1908, Fontanella di Roccabianca, Parma - ö. 1968, Cervia, İtalya), İtalyan mizah yazarı ve gazeteci. Yarattığı Don Camillo tipinin serüvenlerinden oluşan dizi öyküleriyle dünya çapında üne kavuşmuştur.

Hukuk öğrenimi gördü. 1929'da *Corriere Emiliano* dergisinde ilk karikatür ve öyküleri çıktı. 1936-45 arasında Milano'da yayımlanan *Bertoldo* adlı haftalık mizah dergisinde başyazarlık yaptı. II. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru Almanlar tarafından kısa bir süre bir toplama kampında tutuldu. 1945'te haftalık mizah dergisi *Candido*'yu kurdu ve 1961'e değin yayın yönetmenliğini yaptı.

1942'de çıkan *Il destino si chiama Clotilde* (Kaderin Adı Clotilde), Guareschi'nin ilk yapıtıydı. Daha sonra Don Camillo dizisinin ilki olan *Mondo piccolo 'Don Camillo'* (1948; *Don Camillo'nun Küçük Âlemi*, 1957, 1972/*Don Camillo'nun Küçük Dün-*

yası, 1982) yayımlandı. Po Irmağı kıyısındaki küçük bir kasabanın papazı Don Camillo ile komünist belediye başkanı Peppone arasındaki çekişmeleri anlatan yapıt, Guareschi'

Kendi çizgisiyle Giovanni Guareschi
Bilgi Yayınevi'nin izniyle

ye büyük ün sağladı. Birçok dile çevrilen dizinin öteki yapıtları arasında *Don Camillo e il suo gregge* (1953; Don Camillo ve Sürüsü), *Don Camillo ritorna* (1954) ve *Il compoyno Don Camillo* (1964; *Don Camillo Moskova'da*, 1973, 1982) vardır. Bunların çoğu filme de çekilmiş, Don Camillo'yu canlandıran Fransız sinema oyuncusu Fernandel bu rolde unutulmaz kompozisyonlarından birini yaratmıştır.

Guareschi'nin birçok yapıtı Türkçeye çevrilmiştir. Bunlar arasında *Il marito in collogio* (1952; *Acele Koca Aranıyor*, 1983) adlı mizah romanı ile Don Camillo öykülerinden seçmeleri içeren *Kanır İnadı* (1957, 1984), *Don Camillo ve Cehennem Melekleri* (1965, 1982), *Don Camillo ve Hayırsız Oğul* (1972, 1982) ve *Don Camillo Çıkmazda* (1972, 1982) bulunmaktadır.

Guárico, Venezuela'nın ortakuzey kesiminde eyalet. Kuzeyde iç plato, güneyde Orinoco Irmağıyla çevrilidir. Llanos'ta 64.986 km²'lik bir alanı kaplar. 1960'lara değin ekonomisi sığır besiciliğine dayanıyordu. Calabozo yakınlarındaki Guárico Irmağı Islah Projesi'nin tamamlanmasıyla ovaların 20 bin hektardan fazla bir bölümü sulanabilir hale geldi. Günümüzde en önemli tarım ürünü olan pirinç üretiminde Venezuela eyaletleri arasında birinci sırayı alır. Ayrıca pamuk, mısır, kahve, tütün ve yem bitkileri yetiştirilir. Daha önceleri ekonomiye önemli katkıda bulunan petrol üretimi 1970'lerde azalmıştır. Eyaletten geçen karayolları, eyalet merkezi San Juan de los Morros ile Venezuela'nın kuzeyindeki öbür önemli kentleri birbirine bağlar. Nüfus (1990) 525.737.

Guarineler *bak.* Palenkeler

Guarini, (Giovanni) Battista (d. 10 Aralık 1538, Ferrara - ö. 7 Ekim 1612, Venedik), Rönesans dönemi İtalyan saray şairi. Torquato Tasso ile birlikte yeni bir edebi tür olan pastoral tiyatronun kurucusu olduğu kabul edilir.

Padova'da öğrenim gördüğü sanılan Guarini, daha 20 yaşına basmadan Ferrara'da retorik dersleri vermeye başlamıştı. 1567'de Ferrara dükü II. Alfonso'nun hizmetine girdi. Dükün hizmetinde olan Tasso'yla arkadaş oldu. 1579'da Tasso ruhsal dengesizlikten kaynaklanan davranış bozuklukları yüzünden dükün emriyle akıl hastanesine konunca, Guarini saray şairi olarak onun yerini aldı. 1582'de, benimseyemediği bu görevi bıraktı, saraydan ayrılarak ailesinden kalan çiftliğine çekildi. Ünlü pastoral oyunu *Il pastor fido*'yu (Sadık Çoban) orada yazdı. Yazımıyla ve gözden geçirilmesiyle yıllarca uğraştığı bu trajikomedi 1590'da yayımlandı ve ilk kez 1595'te Crema'daki karnavalda sahnelendi. Tasso'nun daha önce yazdığı aynı türdeki *Aminta*'nın (1573) lirik yalınlığına ulaşmasa da, bu yapıt kısa sürede ondan daha büyük bir başarı elde etti; dönemin en ünlü, başka dillere en çok çevrilen ve en çok taklit edilen yapıtlarından biri oldu. Yaklaşık iki yüzyıl boyunca etkisini sürdürdü, bir kahramanlık yasası ve görenekler rehberi olarak kabul edildi.

Guarini 1585'te Ferrara'daki görevine döndüyse de, kısa süre sonra sarayla ilişkileri bozuldu. Roma ve Floransa'da görev yaptıktan sonra Ferrara'ya döndü. Son yıllarını çalışarak ve eleştirmenlerle polemiklere girerek geçirdi. *Il pastor fido*'da Aristotelesçi tiyatro kurallarına uymadığı yolundaki eleştirileri *Compendio della poesia tragicomica* (1602; Trajikomik Şiirin Ana Çizgileri) adlı kitabında başarıyla yanıtladı.

Guarini, Guarino, CAMILLO GUARINI olarak da bilinir (d. 17 Ocak 1624, Modena, Modena Düklüğü - ö. 6 Mart 1683, Milano), İtalyan mimar, papaz, matematikçi ve ilahiyatçı. Tasarımları ve mimarlık konusundaki kitapları Orta Avrupa ve Kuzey İtalya'da kendinden sonraki barok mimarlar için temel başvuru kaynağı olmuştur.

Guarini, Borromini'nin en etkin olduğu 1639-47 arasındaki dönemde Roma'da bulundu. Daha sonra Modena, Messina ve Paris'te ders verdi. 1666'da Torino'ya gitti ve bundan sonraki yaşamının çoğunu bu kentte geçirdi.

Torino'da, Savoia düklerinin hizmetinde en az altı kilise ve şapel, beş saray, bir de kent kapısı inşa ettiği (ya da bazısının tasarımını yaptığı) bilinir. İkisi mimarlığa, dördü matematik ve astronomiye ilişkin altı kitap yazdı, Bavyera düküne ve Baden kontuna saray tasarımları hazırlayıp yolladı. Torino'da yaptığı S. Lorenzo Kilisesi'yle (1668-87) Sta. Sindone Şapeli'nde (1667-90) merkezi plan şemasını uyguladı; her iki yapının kubbesini birbiri içinden geçen ve üst üste oturan taştan kemer sıralarıyla adeta dantel gibi işleyerek oluşturdu. Uzunlamasına plan şemasını kullandığı kiliseleri ise, Orta Avrupa kilise mimarlığının sonraki gelişiminde sık sık örnek alındı. Kiliseleri arasında en gösterişlisi olan Lizbon'daki Sta. Maria della Divina Providenza, 1755'teki bir depremde yıkıldı. Torino'daki Carignano Sarayı (1679), Guarini'nın saray tasarımı alanındaki başyapıtıdır. Dalgalı cephesi, çift kollu görkemli merdiveni ve ana salonundaki ilginç çifte kubbesiyle bu yapı İtalya'daki 17. yüzyılın ikinci yarısına ait kent saraylarının da en zarifi sayılır. Guarini'nin mimarlık alanındaki en önemli incelemesi *Architettura Civile* (Sivil Mimarlık) ancak ölümünden sonra, 1737'de Torino'da yayımlanmıştır.

Guarino (VERONALI), GUARINO DA VERONA olarak da bilinir (d. 1370/74, Verona komünü - ö. 14 Aralık 1460, Ferrara, Ferrara Düklüğü), İtalyan hümanist ve Antik Çağ araştırmacısı. Rönesans Avrupası'nda Eski Yunan yapıtlarını inceleyenlerin öncülerindendir.

Konstantinopolis'te (İstanbul) Manuel Khrysoloras'ın öğrencisi oldu. İtalya'ya dönerken birlikte çok değerli yazmalar götürdü. Floransa (1402) ve Venedik'te (1415) Yunanca öğretmenliği yaptıktan sonra 1436'da Ferrara dükü Nicolò d'Este'nin oğlu Leonello'nun özel öğretmeni oldu. Latin yazarların yapıtlarını yeniden elden geçirdi. Strabon ve Plutarkhos'un yapıtlarını çevirdi. Ferrara-Floransa Konsili'nde (1438-45) Yunan ve Latin din adamları onun dilbilim alanındaki uzmanlığından yararlandılar.

Guarino, Battista (d. 1434 - ö. 1513, Ferrara, Ferrara Düklüğü), çağındaki eğitimin amaçları ve yöntemleri üzerine çalışmasıyla tanınan İtalyan Rönesans bilgini. Veronalı Guarino'nun oğluydu. Yirmi bir yaşındayken Bologna'da retorik profesörü oldu. 1460'ta babasının ölümü üzerine Ferrara'daki okulda onun yerine geçti.

1459'da, babasının eğitim yöntemlerini ve ideallerini aktardığı *De ordine docendi et studendi*'yi (Öğretmenin ve Öğrenmenin Yöntemi Üzerine) yazdı. Yapıtında, eğitimli bir beyefendinin Yunan ve Latin edebiyatını bilmesi gerektiğini öne sürüyor ve Yunanca ile Latincenin aynı zamanda öğretilmesini öneriyordu. Guarino'ya göre öğretmenler, öğrencilere dayak gibi cezalar vermekten kaçınan, iyi yetişmiş bilginler olmalıydı; öğrencilerin başarısını artırmanın en iyi yolu rekabetti ve bu yüzden öğrenciler, ikişer kişilik gruplara ayrılmalıydı. Okuyuşa ve üsluba büyük önem veren Guarino, yüksek sesle okuyarak alıştırma yapmanın ve akademik olmayan kitapları okumanın bu becerileri geliştirmeye yardımcı olacağını savundu. Klasik olmayan yapıtların içeriklerinden ötürü okunmasına karşı çıkmamakla birlikte tarih, coğrafya, felsefe ve etik kitaplarının, klasik edebiyatla aralarındaki bağdan ötürü daha değerli olduğunu vurguladı.

Guarneri AİLESİ. Cremonalı ünlü keman yapımcısı aile. Bilinen ilk üyesi, Nicolò Amati'nin (Girolamo'nun oğlu) atölyesinde Stradivari ile birlikte çalışmış olan Andrea'ydı (y. 1626-98). Onun Cremona'da yaptığı özgün kemanlar "St. Theresa" imzasını taşır. Andrea'nın oğlu Giuseppe (1666-y. 1739), önceleri babasınınkilere benzeyen kemanlar yaparken, daha sonra dar belli yeni bir model geliştirdi. Giuseppe'nin oğlu Venedikli Pietro da (1695-1762) usta bir sanatçıydı. Andrea'nın öbür oğlu Pietro Giovanni (1955-y. 1728) Cremona'dan Mantova'ya göç ederek orada, "sub signo Sanctae Teresae" (St. Theresa imzalı) çalgılar yaptı. Kemanları, ailenin öbür üyelerinin yaptıklarından oldukça değişikti. Londra'daki Hart & Sons keman yapım firmasından George Hart (1839-91), Pietro Giovanni'nin kemanlarında "ses delikleri arasındaki mesafenin daha geniş, ses deliğinin daha yuvarlak ve diklemesine, bel oyuklarının daha kapalı, modelin de daha şişkin" olduğunu belirtmişti.

Guarnerilerin en ünlüsü Giuseppe (1687-1745), Andrea'nın yeğeniydi ve "Giuseppe del Gesù" diye anılırdı. Bu lakap ona, kemanlarına kazıdığı "I.H.S." (Hıristiyanlıkta İsa'nın simgesi) harflerinden dolayı verilmişti. Giuseppe, kendinden önceki Brescia okulundan, özellikle de G.P. Maggini'den etkilendi, güzel görünümden çok, kaliteli sese önem veren bir anlayışla kemanda serbest dış çizgileri ve masif bir yapıyı benimsedi. Kemanlarında boy, biçim vb özellikler bakımından görülen çeşitlilik, onun kaliteli ses elde etmek için nasıl denemeler yaptığına tanıklık eder. Giuseppe'nin çalgılarının çoğunun göğüs kapaklarında boya ya da ağaç özünden yapılmış, klavyeye paralel olarak uzanan bir işaret bulunur. 18. yüzyıl ortalarından bu yana onun yapımı olduğu ileri sürülen pek çok sahte çalgı ortaya çıkmıştır. Paganini de gür sesini çok beğendiği Guarneri kemanıyla çalmıştır. Bu keman bugün Cenova'daki Belediye Sarayı'nda saklanmaktadır.

Guarujá, Brezilya'nın São Paulo eyaletinin güneydoğusunda kent. Santo Amaro Adasının (*ilha*) Atlas Okyanusuna bakan kıyısında yer alır. Limandaki tersanelere karşın daha çok bir tatil merkezi olarak tanınır. Burada ve komşu Praia Pernambuco kentinde bulunan kumarhaneler, oteller ve öteki ilginç yerler Brezilya'nın iç kesiminden gelen turistlerin en çok uğradığı yerler arasındadır. 8 km kuzeybatıdaki Santos'un bir banliyösü olan Guarujá, bu kente kara ve demir yoluyla bağlanır. Nüfus (1980 geç.) 67.730.

Guarulhos, Brezilya'da, São Paulo eyaletinin güneydoğu kesiminde kent. Tietê Irmağı kıyısında, deniz düzeyinden 760 m yükseklikte yer alır. São Paulo metropoliten alanının kuzeydoğu kesimini oluşturur. 1560'ta kurulan ve eskiden Nossa Senhora da Conceição dos Guarulhos adıyla bilinen kent, 1880'de belediye merkezi oldu. Nüfusunun büyük bölümü sanayide çalışır; çevresinde patates, domates, mısır ve *feijão* (fasulye) yetiştirilir. Sanayi etkinlikleri arasında çelik, motosiklet, pamuklu ve ipekli dokuma, yiyecek maddeleri, seramik ve porselen üretimi yer alır. Rio de Janeiro'ya giden ana demir ve kara yolu üzerinde yer alan kentte büyük bir kuş parkı ile bir havaalanı vardır. Nüfus (1980) 395.117.

Guas, Juan, WAS olarak da yazılır (d. Lyon, Fransa - ö. y. 1496, Toledo, İspanya), İspanyol mimar. Ortaçağ yapı strüktürüyle Mudejar bezemesinin ve İtalyan mekân anlayışının bileşimi niteliğindeki Isabel üslubunu geliştiren bir grup İspanyol mimarın en önemlisi. 15. yüzyılın en başarılı İspanyol mimarı olarak kabul edilmiş, ülkesinin daha sonraki mimar kuşaklarınca örnek alınan kilise ve konut tasarımları yaratmıştır.

Bir süre Brüksel'de çalıştıktan sonra Flaman yardımcılarıyla birlikte Toledo'ya yerleşti. 1459'dan 1469'a değin Toledo Katedrali'nin Aslanlı Kapı'sının (Puerta de los Leones) yapımında Annequin de Egas'a yardım etti. 1494'te katedralin resmî mimarlığına getirildi. Başlıca yapıtları, Toledo'daki San Juan de los Reyes Kilisesi (y. 1478'de başlandı), Guadalajara'daki Infantado Sarayı (1480-1483) ve Valladolid'deki San Gregorio Şapeli'dir (1488).

Guaspre, Le *bak.* Dughet, Gaspard

Guastalla, İtalya'nın kuzey kesiminde, Emilia-Romagna yönetim bölgesine bağlı Reggio nell'Emilia ilinde kent. Po Vadisinde, Parma'nın kuzeydoğusunda yer alır. Büyük olasılıkla 7. yüzyılda Lombardlar tarafından kuruldu. Gonzaga ailesinin bir koluna bağışlanan bir ilin merkezi olduktan sonra, 1621'de düklük yapıldı. 1746'da Avusturyalıların eline geçen Guastalla'ya, Parma Düklüğü'yle birlikte tüzel kimlik verildi. 1847'de Parma'dan alınan ve Modena Düklüğü'nün topraklarına eklenen Guastalla 1859'da İtalya Krallığı'na katıldı.

Kentteki başlıca tarihsel yapılar, I. Ferrante'nin (Gonzaga) tunç heykeli, Gonzaga Sarayı, Pieve ile S. Giorgio romanesk kiliseleri ve Maldotti Kütüphanesi'dir.

Bir piskoposluk bölgesi ve tarım merkezi olan Guastalla'da makine imalatı yapılır. Nüfus (1984 tah.) belediye, 13.442.

Guatelli Paşa, asıl adı CALLISTO GUATELLI (d. 1820 ?, İtalya - ö. 1899, İstanbul), iki kez Muzıka-yı Hümayun komutanlığına getirilmiş İtalyan asıllı orkestra şefi ve besteci.

Naum Tiyatrosu'nda gösteri yapan bir İtalyan opera kumpanyasının orkestra şefiydi. Oyunlardan birini izleyen Abdülmecid, onu beğenerek Muzıka-yı Hümayun komutanlığına atadı (1856). İki yıl sonra bu görevini bırakan Guatelli'nin yerine Bizani geçti. Guatelli 10 yıl sonra, Abdülaziz döneminde eski görevine döndü (1868). Kendisi için bestelediği "Marş-ı Sultani"yi çok beğenen Abdülaziz, Guatelli'yi mirlivalığa (paşa) yükseltti (1875).

Hacı Arif, Rifat ve Şevki beylerin birçok şarkısına piyano için ikinci bir parti ekleyen Guatelli Paşa, Türk makamlarıyla da çeşitli yapıtlar bestelemiştir. Bunların en ünlüleri "Şark Uvertürü", "Osmaniye" ve "Şefkat" marşlarıyla, "Mecidiye Marşı" ve "Marş-ı Sultani"dir. Reşit Safvet Atabinen, Zati Arca ve Osman Zeki Üngör, Muzıka-yı Hümayun'da Guatelli Paşa'nın yanında yetişen müzikçilerdir.

Guatemala, resmî adı GUATEMALA CUMHURIYETI, İspanyolca REPUBLICA DE GUATEMALA. Orta Amerika'nın üçüncü büyük ülkesi. Kıstağın kuzeybatı ucunda 108.889 km²'lik bir alanı kaplar. Kuzey ve batıda Meksika, doğuda Belize, Honduras ve El Salvador'la çevrilidir. Güneyde Büyük Okyanus boyunca uzanan 240 km'lik kıyı şeridinin dışında, doğuda Honduras Körfezinde Antil Denizine de kıyısı vardır. Başkenti Guatemala kentidir. 1991 tahmini nüfusu 9.177'dir.

Doğal yapı. Guatemala coğrafi bakımdan dört bölgeye ayrılır: Petén, orta plato, Atlas kıyı boyu, güney kıyısı. Ülkenin kuzeyinde Meksika ve Belize sınırları arasında uzanan Petén, kireçtaşı oluşumlu alçak ve düz bir platodur. Yağmur ormanlarıyla kaplı olan bölgede çok sayıda göl ve gölcük bulunur. Ülkenin yaklaşık yarısını kaplayan orta plato iki dağ sırası sisteminden oluşur. Batıda 2.900 m'ye kadar yükselmekle birlikte aşınmış bir yapı gösteren yaşlı Cuchumatanes Tepeleri kuzeydoğuya doğru giderek alçalır. Daha güneyde yer alan ve güneydoğu yönünde uzanan Sierra Madre, Büyük Okyanus kıyısına koşut 33 yanardağın sıralandığı görkemli bir zincir oluşturur. Bu yanardağlardan Tajumulco (4.220 m) ülkenin en yüksek noktasıdır. Santa María (3.772 m), Fuego (3.763 m) ve Pacaya'da (2.552 m) sürekli etkinlik görülür. Bir huni biçiminde Honduras Körfezine doğru sokulan düzlüklerin oluşturduğu Atlas kıyı boyu, ülkenin en büyük gölü Izabal'ı (y. 585 km²) içine alır. Büyük Okyanusa bakan ve genişliği 50 km'yi bulan güney kıyısı volkanik kökenli topraklarla örtülüdür.

Ülkenin kuzeyindeki yamaçlardan doğan Usumacinta ve kolları Meksika Körfezine, Motagua, Polochic ve Sarstún (Sarstoon) gibi ırmaklar Antil Denizine dökülür. Güneydeki dağlardan doğan Suchiate, Ocosito ve Samalá gibi kısa ırmaklar ise Büyük Okyanusa karışır.

Tropik kuşak içinde yer alan Guatemala'da denizin yumuşatıcı etkisi ve düzensiz yüzey şekilleri nedeniyle çeşitli iklim özellikleri görülür. Deniz düzeyine yakın yerlerde 25°C-30°C arasında değişen yıllık ortalama sıcaklık, 600-1.800 m arasındaki ılıman kuşakta 17°C'ye, daha yukarılarda ise 13°C'ye kadar iner. En soğuk aylar aralık ve ocaktır. Kurak mevsim genelde kasımdan mayısa değin sürer. Ilık Antil sularından gelen rüzgârların yıl boyunca estiği Atlas kıyı boyunda yağışlar bütün yıla dağıldığından kurak mevsim yaşanmaz. İç kesimlerde ise, yüksek platolarda ortalama 2.000 mm olan yıllık yağış miktarı doğudaki kurak alanlarda 1.000 mm'ye kadar iner.

Kuzeydeki, tropik ormanlar kerestelik ağaçlarla kauçuk ve palmiye türleri bakımından son derece zengindir; bu bölgenin güneyinde bazı çam ormanlarına da rastlanır. Atlas kıyı boyu benzer bir bitki örtüsü gösterir. Kıyı şeritleri mangrovlarla kaplıdır. Düzlük alanlardaki ağaç türleri yüksek kesimlere doğru yerini çam, göknar, söğüt ve meşe ağaçlarına bırakır. En yaygın yabanıl hayvanlar geyik, maymun ve pekaridir. Jaguar, tapir ve pumaların sayısı çok azdır. Polochic Irmağında timsah, Izabal Gölünde manati bulunur. Zengin kuş varlığı yaban hindisi ve ördeği ile kumru ve sülün gibi türleri kapsar. Görkemli tüylü ve çok ender rastlanan bir kuş olan ketzal ulusal amblem olarak seçilmiştir.

Nüfus. Guatemala toplumu iki ana topluluktan oluşur: Maya Yerlileri ve Ladinolar. Toplam nüfus içinde hem Mayaların, hem de İspanyol-Yerli karışımı Ladinoların oranı yüzde 45'tir (1987). Ülkede ayrıca küçük Siyah ve beyaz toplulukları da yaşar. Siyahlar köleliğin kaldırılmasından (1824) sonra Yerliler ve İspanyollarla kolayca kaynaşmıştır. Ladino yaşam biçimini benimseyen Mayaların sayısı giderek artmaktadır. Geleneksel yapılarını daha çok korumuş olan Yerli toplulukları özellikle kuzey ve batıda olmak üzere plato ovalarında yaşarlar. Ordudaki askerlerin büyük bölümü bu Yerlilerden oluşur. Resmî dil İspanyolca olmakla birlikte 20'ye yakın

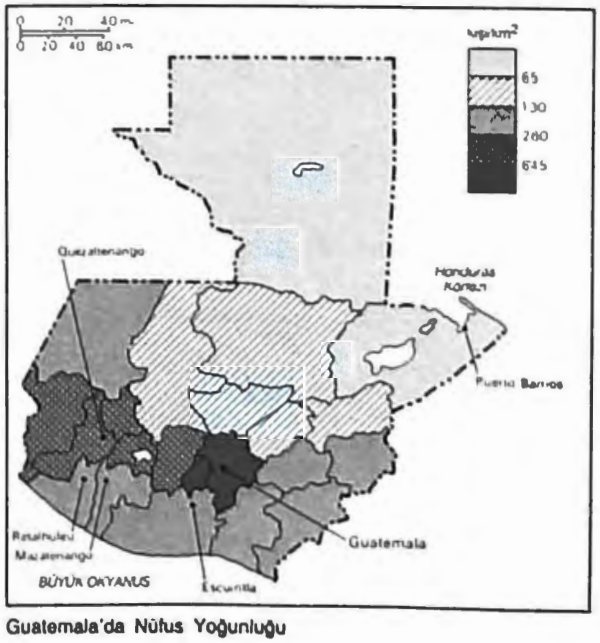

Guatemala'da Nüfus Yoğunluğu

Yerli lehçesi de konuşulur. En yaygın lehçeler 16. yüzyılın ikinci yarısında yazılmış *Popol Vuh* adlı kitapta kullanılan Kiçe ile Kakçikel, Mam ve Kekçi lehçeleridir. Yerlilerin çoğu İspanyolca da bilir. Resmî kilise bulunmamakla birlikte en yaygın mezhep Katolikliktir. Ayrıca çeşitli Protestan cemaatleriyle küçük bir Yahudi topluluğu vardır.

Nüfus yoğunluğu (1991) km² başına 84,3 kişidir. Toplam nüfusun yaklaşık üçte ikisi kırsal kesimde yaşar. Nüfusun en sık olduğu yerler Guatemala kenti ve yüksek ovalardan oluşan yöresi ile güney kıyısının batı kesimidir. Nüfus artış hızı Orta Amerika ortalamasının biraz üzerindedir. 1989 verilerine göre ölüm ve doğum oranları sırasıyla binde 7,3 ve binde 39,4'tür.

Ekonomi. Guatemala'da büyük ölçüde tarıma dayanan, gelişme yolunda bir piyasa ekonomisi yürürlüktedir. Sermaye yatırımları yoluyla etkinlik gösteren büyük yabancı şirketlerin ekonomide önemli bir ağırlığı vardır. 1970'lerde ulaşılan yüksek ekonomik büyüme hızı, 1980'lerin başlarında tarım ürünlerinin dünya piyasalarındaki fiyatlarının düşmesiyle kesintiye uğramıştır. 1989 verilerine göre ülke gayri safi milli hasılası (GSMH) 8,2 milyar ABD Doları, kişi başına milli gelir ise 920 ABD Doları'dır.

Gayri safi yurt içi hasıla (GSYIH) içindeki payı dörtte biri geçen tarım sektöründe toplam işgücünün yarıya yakını çalışır. Tarım ürünleri ihracat gelirlerinin beşte üçünü karşılar. Guatemala Orta Amerika'nın en önde gelen kahve üreticisidir. Öteki önemli ticari ürünler şekerkamışı, pamuk, muz, kakule, baklagiller ve taze ettir. Tahıl üretimi başta mısır ve kocadarı olmak üzere, önemli bir artış göstermiş olmakla birlikte, iç gereksinimi karşılamaktan uzaktır. Başlıca çiftlik hayvanları sığır, domuz ve koyundur. Ülke topraklarının yaklaşık beşte ikisini kaplayan ormanlardan kerestenin yanı sıra çiklet yapımında kullanılan *chicle* (*Achras zapota*'nın sütümsü özsuyu) elde edilir. Küçük miktarlarda balık, kabuklu ve yumuşakça türünden deniz ürünleri ihracatı da vardır.

Guatemala'nın zengin yeraltı kaynakları arasında nikel, bakır, kurşun, demir, antimon, tungsten ve barit sayılabilir. Son yıllarda ülkenin kuzeybatısında, Meksika sınırı yakınlarında petrol rezervleri bulunmuştur. Madencilik sektörü henüz yeterince gelişmemiştir. Yeni kurulan petrol sanayisinin dışında bir miktar bakır, çinko, demir, feldispat ve gümüş çıkarılır. Sanayi sektörünün GSYİH ve istihdam içindeki payı altıda bir dolayındadır. Öteki Orta Amerika ülkelerine göre daha gelişmiş bir düzeyde bulunan imalat sanayisi, son yıllarda yatırımların giderek azalmasından olumsuz yönde etkilenmiştir. Yabancı sermayeyi çekmeye yönelik çabalar, siyasal şiddet olayları nede-

niyle pek sonuç vermemiştir. Güvensiz ortam turizm gelirlerinde de düşüşe yol açmıştır. Başlıca sanayiler gıda işleme ile kauçuk, dokuma, yapı malzemeleri, kâğıt ve ilaç üretimidir. Elektrik enerjisinin büyük bölümü odun ve ithal petrolden elde edilir. Hidroelektrik santrallar 2,3 milyar kW-sa olan toplam elektrik üretiminin (1989) ancak beşte birini karşılar.

Başkent Guatemala'da Başkanlık Sarayı, Guatemala
ABC Ajansı

Kalkınma ve sosyal hizmetler için yapılan harcamalar kamu gelirlerinin çok üzerinde olduğundan bütçe açığı yüksektir. Büyük ölçüde tarım ürünlerine dayanan ihracat gelirlerinin hammadde, makine, taşıt ve ara malları gibi kalemlerin oluşturduğu ithalat giderlerinin gerisinde kalması, ödemeler dengesini olumsuz yönde etkiler. Yurt dışında çalışan işçilerin gönderdiği döviz bu açığı bir ölçüde kapatır. Orta Amerika Ortak Pazarı'nın (MCCA) üyesi olan Guatemala, dış ticaretinin büyük bölümünü ABD, El Salvador, Kosta Rika, Meksika ve Almanya ile yürütür.

Guatemala'nın gelişmiş karayolu ağı ülkenin hemen her yanına ulaşır. Pasifik Karayolu güney kıyısından, Amerika Kıtası Karayolu orta platodan ve Guatemala kentinden geçer. Okyanuslararası Karayolu ise iki kıyıdaki limanları birbirine bağlar. Başkentten çıkan iki ana demiryolu Büyük Okyanus kıyısına ve Meksika sınırına uzanır. Başlıca yükleme ve boşaltma limanları Antil kıyısındaki Puerto Barrios ile Santo Tomás de Castilla'dır. Ülkenin tek uluslararası havalimanı Guatemala kentindedir.

Yönetsel ve toplumsal koşullar. Guatemala'nın resmî yönetim biçimi demokratik cumhuriyettir. 1985'te kabul edilen ve 1986'da yürürlüğe giren anayasa uyarınca, yasama yetkisi beş yılda bir seçilen 116 üyeli Cumhuriyet Kongresi'nin elindedir. Beş yılda bir doğrudan genel oyla seçilen başkan, yürütme gücünün başı olarak bakanlar kurulunu atar. Ayrıca silahlı kuvvetlere komuta eder. Başkanlar ikinci bir dönem için aday olamaz. Silahlı kuvvetlerin ülke yönetiminde önemli bir ağırlığı vardır. Birçok darbeye sahne olan Guatemala'da görev süresini tamamlayabilen başkanların sayısı oldukça azdır. Seçimlerde yüzde 20'si okuryazar olmak üzere 50 bin üye sınırını aşan partiler aday çıkarabilir. Dört gerilla grubunun yer aldığı ortak bir askeri komutanlık olan sol eğilimli Guatemala Ulusal Devrimci Birliği yönetime karşı silahlı mücadele yürütmektedir. Bu arada sağcı terörist grupların gerilla karşıtı mücadele görüntüsü altında şiddet yanlısı olmayan solculara karşı giriştiği eylemler, insan hakları bakımından ciddi bir bunalıma yol açmıştır. 1986 Anayasası'nda insan haklarının çiğnenmesine ilişkin yakınmaları izlemek üzere bir makam oluşturulması öngörülmüştür.

Ülke yerel yönetim açısından illere (*departomento*) ayrılır. Her ilin başında genellikle yüksek rütbeli subaylar arasından başkanca atanan valiler bulunur. İllerin ayrıldığı belediyeler (*municipie*) seçimle göreve gelen meclis ve belediye başkanınca yönetilir. En üst yargı organı olan Yüksek Adalet Mahkemesi'nin başkanı ve yedi üyesi dört yılda bir Cumhuriyet Kongresi tarafından seçilir.

Sosyal hizmetler, çalışanlar için emekli ve dul aylığı ile iş kazası, hastalık, annelik ve sakatlık yardımlarının yanı sıra sağlık sigortasını kapsar. Sağlık koşulları başkent dışında genelde kötüdür. Bulaşıcı bağırsak hastalıkları, sindirim sistemi bozuklukları, vitaminsizlik ve yetersiz beslenmeden kaynaklanan hastalıklar ve deri enfeksiyonları yaygındır. Sağlık sigortası kapsamına girmeyenlerin ya da sağlık hizmetlerinden yararlanamayanların sayısı iki milyonu bulur. Bebek ölüm oranı (1989) binde 43,6'dır; bu oran Yerliler arasında binde 100'e kadar çıkar. Ortalama ömür (1985-90) kadınlarda 64,4 yıl, erkeklerde 59,7 yıldır.

İlköğrenim 7-14 yaşlar arasındaki çocuklar için parasız ve zorunlu (kentsel alanlarda) olmakla birlikte, okul çağındaki çocukların ancak yarısı okula devam edebilmektedir. 1989 verilerine göre ülke genelinde yüzde 60, kırsal kesimde ise ancak yüzde 30 olan okuryazarlık oranını artırmak için bütün ülkeyi kapsayan bir kampanya açılmıştır. Ortaöğrenim kurumlarının bir bölümü teknik ve meslek okullarıdır. Önde gelen yükseköğrenim kurumu Guatemala San Carlos Üniversitesi'dir (1676).

Kitle iletişim araçlarının büyük bölümü sağcı hükümetlere güçlü bir destek veren iş çevrelerinin elindedir. Yönetime eleştiriler yönelten gazetecilerin sağcı terörist grupların saldırısına uğraması sık karşılaşılan bir durumdur.

Kültürel yaşam. Guatemala kültürü İspanyol Amerikası geleneği içinde yer almakla birlikte, Yerli nüfusun ağırlığı nedeniyle kendine özgü bir biçim ve hava taşır. Ülkenin en büyük yazarlarından Mario Monteforte Toledo ile Nobel Ödülü sahibi Miguel Angel Asturias yapıtlarıyla Yerlilerin ülke yaşamındaki yerini yansıtırlar. Seçkin ressam ve heykelcilerin çoğu Meksika okulu Yerli duvar resmi sanatından etkilenmiştir. Elişi dokuma, çömlek, kil ve ahşap oyma gibi Yerli el sanatları yüksek sanatsal nitelikleriyle dikkati çeker. Geleneksel dans, müzik, dinsel tören ve oyunlar Yerlilerin yaşadığı bölgelerde hâlâ varlığını sürdürmektedir. Başlıca kültür kurumları arasında Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü, Ulusal Müzik Konservatuvarı, Ulusal Senfoni Orkestrası, Guatemala Balesi ve çeşitli müzeler sayılabilir.

Tarih. Guatemala ile Yucatán Yarımadasında yaşayan Mayaların küçük köylere dayalı yerleşik tarıma geçişi İÖ 2500'lere değin iner. Bu tarım topluluklarının gelişmesiyle ortaya çıkan görkemli uygarlık İS 10. yüzyıla değin ayakta kaldı. Maya uygarlığının merkezi Petén bölgesinin kuzey kesimiydi. Burada bulunan Maya yerleşmelerinin yıkıntıları, eski Maya stelleri ve Tikal adlı büyük tören merkezi parlak bir uygarlığın varlığını kanıtlar.

Maya uygarlığı 900'lerden sonra giderek gerilediğinden, 1523'te bölgeye ulaşan İspanyol fatihi Pedro de Alvarado, Yerli topluluklarına kolayca boyun eğdirdi. Guatemala genel valiliğinin ilk başkenti Antigua'ydı. Bu kentin 1773'teki depremde yerle bir olmasından sonra, başkent Guatemala kentine taşındı. Yetersiz limanlar, ulaşım güçlükleri ve korsan baskınları nedeniyle ticareti pek gelişmeyen sömürgenin ekonomisi, Yerlilerin ve Siyahların çalıştırıldığı kakao ve indigo (çivit) plantasyonlarına dayanıyordu. Bu dönemde İspanyol kültürünün etkisi de büyük kentlerle sınırlı kaldı.

Orta Amerika sömürgeleri 1821'de Guatemala kentinde bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bu tarihten sonra Meksika İmparatorluğu içinde yer alan Guatemala, 1823'te oluşturulan Orta Amerika Birleşik Eyaletleri'ne katıldı. Kırsal kesimde federasyona karşı bir ayaklanma başlatan Rafael Carrera, 1839'da Guatemala'da denetimi ele geçirerek otoriter ve tutucu bir yönetim kurdu. Kiliseye ve aristokrasiye geniş ayrıcalıklar tanıyan Carrera'nın ölümünden (1865) kısa bir süre sonra 1871'deki ayaklanmayla liberal bir döneme geçildi. 1873'te başkanlığı üstlenen Justo Rufino Barrios, aristokrasinin ve kilisenin gücünü kırarak ekonominin gelişmesini sağlayan yatırımlara girişti. Kahve ekimi yaygınlaşırken, yerli ve yabancı sermayenin etkisi de hızla arttı. Barrios'u izleyen başkanlar da kalkınma politikasını sürdürmekle birlikte, yönetim giderek baskıcı bir yapı kazandı.

Maya döneminden kalma Tikal tören merkezi, Guatemala
ABC Ajansı

1898'den 1920'ye değin başta kalan Manuel Estrada Cabrera, tarımda ekonomik büyümeye hız kazandırırken ABD şirketi United Fruit Company'ye önemli ödünler verdi. Bu arada siyasal muhalefeti baskıcı önlemlerle sindirdi. Kısa sürelerle görevde kalan başkanların ardından, 1931'de yönetime gelen Jorge Ubico yeni bir diktatörlük dönemi başlattı. Özgürlüklerin kısıtlanmasına ve özellikle tarım işçileri üzerindeki yoğun baskılara yönelik tepkiler, ekonominin bozulduğu II. Dünya Savaşı koşullarında giderek güçlenmeye başladı.

Ubico'nun Temmuz 1944'teki genel grev sonunda çekilmesinin ardından oluşturulan devrimci cunta, demokratik bir anayasa hazırlayarak seçime gitti. Geniş bir destekle başkanlığa seçilen Juan José Arévalo, yabancı şirketlere kısıtlamalar getirerek işçilere geniş haklar tanıdı. İşçi sendikaları siyasal yaşamda önemli bir ağırlık kazandı. İşçi hareketinin başına geçmeyi başaran Guatemala Komünist Partisi, yönetimde etkili bir konum elde etti. Arévalo'dan sonra Mart 1951'de komünistlerin desteğiyle başa geçen Jacobo Arbenz kapsamlı bir toprak reformuna girişti. Ama paralı birlikler kuran siyasal sürgünlerin ABD Merkezî Haberalma Örgütü (CIA) desteğinde başlattığı saldırıda ordunun da karşısına geçmesiyle başkanlıktan çekilmek zorunda kaldı (Haziran 1954).

Kısa aralıklarla birbirini izleyen askeri darbeler ülkeye siyasal istikrarsızlık getirdi. Sonunda Mart 1966'da yapılan seçimlerde ılımlı solun adayı J. C. M. Montenegro başkanlığı kazandıysa da, inisiyatifi elinde tutan ordu kırsal kesimde direnişe geçen solcu gerilla gruplarına karşı sert bir bastırma harekâtına girişti. 1970'te başkan olan Albay Arana Osorio bütün muhalefeti sindirmeye yöneldi. Görünüşte sağlanan istikrara karşın, 1974 seçimlerine hile karıştırılması ve aynı yıl meydana gelen yanardağ püskürmeleriyle 1976 depreminin yol açtığı felaketler yaygın hoşnutsuzluklara ve gerilla hareketinin tırmanmasına neden oldu. Ordu desteğine dayanan sağcı yönetimler seçim oyunlarıyla başta kalmayı sürdürdü.

Bu sırada ülkenin kuzeyinde petrol bulunması, öteden beri İngiliz Hondurası'yla var olan sınır sorunlarını yeniden canlandırdı. İngiltere'nin Eylül 1981'de bu eski sömürgesine Belize adıyla bağımsızlık vermesi, çatışmayı daha da şiddetlendirdi. Öte yandan petrol bölgesindeki Yerlilere yönelik baskılar, gerilla hareketinin daha geniş bir kitle desteği kazanmasına neden oldu.

1982 seçimlerini izleyen yeni darbeler içeride ve dışarıda tepkilerle karşılaştı. Sağcı ölüm mangalarının eylemleri merkezdeki partilerin de yönetime tavır almasına yol açtı. ABD yardım programını kısarak askeri rejime baskı uygulamaya başladı. Yeni anayasanın yürürlüğe girmesinden sonra, 1986'da yapılan başkanlık seçimlerini merkez eğilimli Hıristiyan Demokrasi Partisi'nin (PDCG) lideri M. V. Cerezo Arévalo kazandı.

İnsan hakları ihlalleri ve şiddet olayları Cerezo Arévalo'nun başkanlığı sırasında da sürdü. Pek çok kişi şiddet olaylarından ordunun desteklediği sağcı ölüm mangalarını sorumlu tutuyor, hükümet ise bu örgütlerin varlığını reddediyordu. Bu arada çeşitli Marksist örgütler birleşerek Guatemala Ulusal Devrim Birliği'ni (URNG) oluşturmuşlardı. Ekim 1990'da yapılan seçimlerde adaylardan hiçbiri gerekli çoğunluğu sağlayamayınca Ocak 1991'deki ikinci turda merkez sağdaki Eylem ve Dayanışma Hareketi'nin adayı Jorge Serrano Elías başkan seçildi. Uyguladığı politikalarla birçok toplum kesimini karşısına alan Serrano, Mayıs 1993'te anayasayı askıya aldı, Cumhuriyet Kongresi ile Yüksek Adalet Mahkemesi'ni dağıttı. Ama birkaç gün içinde Serrano devrildi ve kongre Ramiro de León Carpio'yu başkan seçti.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak.* ANAYILLIK.

Guatemala, Guatemala'nın ortagüney kesiminde il. Volkanik platolardan oluşan 2.126 km²'lik bir alanı kaplar; kuzeye doğru Motagua Irmağı vadisine kadar uzanır. Güneyde, yanardağların arasında yer alan Amatitlán Gölü çevresi ekonomik bakımdan önemli bir tatil merkezi olmanın yanı sıra ülkenin başlıca kahve yetiştirme alanıdır. İlde yetiştirilen öteki ürünler arasında mısır, fasulye ve şekerkamışı sayılabilir. Arazinin büyük bölümü kesimlik sığırları otlatmak için kullanılır. 1976'daki deprem yaklaşık 90 bin evi hasara uğratırken, 450 bin kişiyi evsiz bırakmış ve Atlas Okyanusuna ulaşan karayolunun altı hafta süreyle kapanmasına yol açmıştır. Yapıların çoğu yeniden inşa edilmiş, bir bölümünde sarsıntılara dayanıklı modern teknikler ve malzemeler kullanılmıştır. İlin merkezi ve aynı zamanda ülkenin başkenti olan Guatemala kenti, Meksika ve El Salvador ile Büyük Okyanus ve Antiller'deki limanlara kadar uzanan ulusal kara ve demir yolu ağının merkezidir. Nüfus (1991 tah.) 2.018.179.

Guatemala, İspanyolca CIUDAD DE GUATEMALA. Guatemala'nın başkenti ve Guatemala ilinin merkezi. Orta Amerika'nın en büyük kenti ve Guatemala'nın siyasal, toplumsal, kültürel ve ekonomik merkezidir. Deniz düzeyinden 1.493 m yükseklikte, dağlık bölgedeki bir vadide yer alır. Ilıman ve sağlıklı bir dağ iklimi vardır.

1773'teki bir depremde büyük hasar gören Guatemala askeri valiliğinin merkezi Antigua Guatemala'nın yerine 1776'da kuruldu. 1821'de İspanya'dan bağımsızlığın kazanılmasından sonra, sırasıyla Agustín de Iturbide'nin kurduğu Meksika İmparatorluğu'na bağlı Orta Amerika ilinin (1822-23), Orta Amerika Federasyonu'nun (1823-33) ve Guatemala eyaletinin merkezi oldu. Ardından bağımsız Guatemala Cumhuriyeti'nin başkenti ilan edildi. Orta Amerika Federasyonu'nun dağılmasının ve bu birliği canlandırmaya yönelik girişimlerin başarısızlığa uğramasının temelinde yatan etkenlerden biri de, sokaklarında ve kamu binalarının içinde sık sık çatışmaların görüldüğü Guatemala kentinin öteki federasyon üyeleri açısından güvensiz bir görüntü yaratmasıydı. Bunun bir sonucu olarak gayri resmi başkent konumu kazanan Quezaltenango'nun 1902'deki depremde yerle bir olması üzerine, kentin ileri gelen ailelerinden pek çoğu Guatemala kentine taşındı.

Yeni kentin büyük bir bölümü, yaklaşık altı hafta süreyle neredeyse kesintisiz olarak kenti sallayan ve büyük hasara yol açan korkunç depremden (1917-18) sonra yeniden inşa edildi. Kentin basık ve hantal yapılardan oluşan kendine özgü havası, modern tasarımlı, çelik ve betonarme çok katlı otellerin, iş hanlarının ve apartmanların yükselmesiyle bir ölçüde değişti. Eski kentin sınırlarında, özellikle güneye doğru kibar çevrelerin oturduğu konut alanları hızla gelişti. Bu arada kentin çeşitli yerlerinde ucuz toplu konutlar inşa edildi.

Kamu kuruluşlarının ve hizmetlerinin yoğunlaştığı Guatemala aynı zamanda, ülkedeki yatırımların yaklaşık yarısının, sanayi kuruluşlarıyla bunların üretiminin yarısından fazlasının toplandığı bir kenttir. Kara, demir ve hava yollarının odağı olmanın yanı sıra ticaret ve bankacılık merkezi işlevini görür.

Guatemala kenti ülkenin kültürel yaşamında da ağırlıklı bir yer tutar. Guatemala San Carlos Üniversitesi'nin (kuruluşu 1676) başlıca fakültelerinin yanı sıra önde gelen sanatsal, ticari, mesleki ve askeri eğitim kuruluşları, Coğrafya ve Tarih Derneği ile önemli müzeler buradadır. Mimari açıdan ilginç kamu yapıları arasında Ulusal Saray, merkez postanesi, polis merkezi, Ulusal Arşiv, Maya sanat yapıtlarının sergilendiği Ulusal Arkeoloji Müzesi, Ulusal Kütüphane ve yeni belediye sarayının çevresindeki modern bina kompleksi sayılabilir. Dinsel yapıların başında katedral (1815) ile San Francisco, Kutsal Hafta geçit törenleriyle bütün Orta Amerika'da ünlü olan Santa Domingo ve 1917'de yeniden inşa edilen, koloni dönemine ait La Merced kiliseleri gelir. Kentin görülmeye değer öteki yerleri Minerva Parkı'nın içinde bulunan, beton kabartmayla yapılmış Guatemala haritası, arkeoloji ve tarih müzeleri, koloni döneminden kalma sukemeri, merkezi pazar ve 1950 Orta Amerika Olimpiyat Oyunları için inşa edilen Olimpiyat Kenti'dir.

Guatemala kentinin çevresinde yer alan, elle biçim verilen çömlekleriyle ünlü Chinautla köyleri, başkentin meyve ve sebze gereksinmesini karşılayan Mixco ve Yerli kasabaları San Pedro ve San Juan Sacatepéquez 1976 depreminde büyük hasar görmüştür. Nüfus (1989) belediye, 1.057.210.

Guatolar, Paraguay Irmağının yukarı bölgelerindeki bataklık ve düzlüklerde yaşamış Yerli halk. 20. yüzyılın ilk yarısında soyları tükenmiştir. Bu ırmak göçebeleri, yaşamlarının büyük bölümünü, ağaç kütüklerini oyarak yaptıkları kanolarda geçirirlerdi. Balıkçılık yaparak, suda yaşayan memelileri avlayarak, yabani sebze ve meyve (özellikle sel zamanlarında yabani pirinç) toplayarak yaşarlar, zaman zaman tarım da yaparlardı. Çekirdek aile bağımsız bir toplumsal ve ekonomik birimdi. Guatolar üç yerel alt kabile grubundan oluşur, her birinin başındaki şefler de zaman zaman bir konseyde toplanırdı.

guatr, tiroit bezinin büyümesi. Nedeni genellikle bezin yeterince hormon salgılayamaması ve bu eksiği kapatmak üzere büyümesidir; bazen de bez, salgı işlevini normal olarak sürdürdüğü halde bilinmeyen bazı nedenlerle büyüyebilir. Bu ikinci tip guatrda, büyümüş olan tiroit bezi, aşırı miktarda hormon salgılayarak egzoftalmik guatr olarak da bilinen Graves-Basedow hastalığına(*) ya da çok yumrulu guatr olarak da bilinen Plummer hastalığına(*) yol açabilir.

Toprak ve sudaki iyot miktarının az olduğu bazı coğrafi bölgelerde görülen bölgesel ya da yerleşik (endemik) guatrda ise tiroit bezi büyür ama salgısı artmaz. Bazı hastalarda hipotiroidizm (tiroit hormonunun yetersiz düzeyde salgılanması) belirtileri görülse de, bu salgı yetersizliği genellikle belirti vermez. Erken dönemde iyotlu sofra tuzlarıyla yeterli miktarda iyot alınırsa hastanın durumu tamamen düzelebilir. Buna karşılık daha ileri evrelerde özellikle bezin dokusunda içi sıvı dolu kesecikler (kist) ve urlar oluştuğunda tiroit bezinin ameliyatla alınması gerekir.

guava, mersingiller (*Myrtaceae*) familyasının *Psidium* cinsinden tropik Amerika kökenli çeşitli ağaç ve çalı türlerinin ortak adı. Adi guava (*Psidium guajava*) ile kırmızı ve

Guava (*Psidium guajava*)
Donald P. Watson-EB Inc

sarı meyveli iki formu olan *P. cattleianum* (bazı uzmanlara göre *P. lucidum*) en önemli guava türleridir; ekşi meyveli *P. friedrichsthalianum* ve *P. molle* ile *P. guineense* ise iyi bilinen öbür türlerdir.

Büyük çalı (ya da küçük ağaç) özelliği gösteren adi guavanın dört köşeli ince dalları, yaklaşık 7,6 cm uzunluğunda oval ya da daha uzunca biçimli yaprakları, 2,5 cm genişliğinde dört taçyapraklı beyaz çiçekleri vardır. Yaklaşık 7,6 cm çapındaki

meyveleri yuvarlak ya da armut biçimlidir; meyvelerin etli iç bölümü beyazdan yavruağzına ve kırmızıya kadar değişen renkte olup çok sayıda küçük, sert tohum içerir (yabani çeşitlerde, tarımı yapılanlara oranla çok daha fazla tohum bulunur).

Dona karşı dayanıksız bir bitki olan adı guavanın Florida'nın güney kesimlerinde yaygın olarak tarımı yapılır; bazı tropik bölgelerde ise çok fazla üreyerek zararlı bir bitki haline gelmiştir. Dona karşı daha dayanıklı bir tür olan *P. cattleianum* parlak yeşil renkli ve oval biçimli kalın yapraklar ile beyaz çiçekler taşıyan büyük bir çalıdır. Çapları 5 cm'ye ulaşan ve çok sayıda sert tohum içeren meyvelerin yumuşak beyaz etli bölümleri çilek kokuludur. Ticari değeri olmayan bu guava türü çoğu kez California'nın güneyinde ve öbür astropik bölgelerdeki bahçelerde yetiştirilir.

Genellikle tohumla üreyen bu bitkiler tarımda daldırma yoluyla çoğaltılır. Odunu kuru ve kabuğu ince olduğu için bu ağaçlara çelikleme ve geleneksel aşı yöntemleri uygulanamaz.

A, B ve C vitaminlerince zengin olan guava meyveleri reçel, marmelat ve konserve yapımında kullanıldığı gibi, taze olarak da tüketilir.

Guaviare, Kolombiya'nın güneydoğu kesiminde yönetim birimi (*comisaría*). Tropik yağmur ormanlarının kuzeyde Llanos'un çayırlık ovalarıyla iç içe geçtiği bir bölgede yer alır. Kuzeyde Guaviare Irmağı, doğuda Cubiyú ve Carurú masadağları (*mesa*), güneyde Vaupés yönetim birimi ve Caquetá ili, kuzey ve batıda Meta iliyle çevrilidir. Aralık 1977'de başkanlık emriyle oluşturulmuştur. Geçmişte Vaupés sınırları içinde yaşayanların büyük çoğunluğunu barındıran 42.327 km²'lik bir alanı kaplar. En büyük yerleşim birimi, aynı zamanda yönetim merkezi olan ve kuzeyde Guaviare Irmağının sağ kıyısında yer alan San José del Guaviare'dir. Karayolu ulaşımı, kuzeybatıdaki Bogotá'dan başlayarak Meta ilinin merkezi Villavicencio üzerinden San José del Guaviare'ye kadar uzanan bozuk bir yolla sağlanır. Guayabero ve Guaviare ırmaklarında ulaşım oldukça zor olmakla birlikte hafif yük taşımacılığına elverişlidir. Kolombiya'nın kuzey ve batı kesimiyle San José del Guaviare arasındaki ulaşım daha çok havayoluna dayanır. Nüfusun büyük bir çoğunluğunu Yerliler oluşturur. Nüfus (1985) 47.073.

Guaviare Irmağı, İspanyolca RÍO GUAVIARE. Kolombiya'nın orta ve doğu kesiminde akarsu. Orinoco'nun önemli kollarından biridir. Andlar'ın Doğu Cordillera kolundan inen Tagua ve Duda ırmaklarının birleşmesi sonucu Meta ilinin güneybatısında oluşur. Yukarı çığırında Guayabero adıyla bilinir. Kuzeydeki Meta ili ile güneydeki Guaviare ve Vaupés yönetim birimleri arasında doğu yönünde akarken Guaviare adını alır. Daha sonra kuzeydoğu yönünde menderesler çizerek Vichada (kuzey) ve Guainía (güney) yönetim birimlerinin arasından geçer. San Fernando de Atabapo'nun (Venezuela) karşısında Orinoco Irmağıyla birleşir. Uzunluğu 1.497 km kadar olmakla birlikte, üzerindeki ivintiler nedeniyle ulaşıma elverişsizdir.

Guayakiler, Paraguay'ın doğu bölgelerinde yaşayan göçebe Güney Amerika Yerlileri. Tupı-Guarani dil obeğinden bir Tupi lehçesi konuşurlar. Paraguay ve Paraná ırmakları arasında kalan yoğun ormanlık ve dağlık bölgede yaşarlar. İspanyol istilasından önce, Guayakiler, daha yerleşik bir tarım düzeni içinde ve daha iyi koşullarda yaşamaktaydılar. Ama, İspanyolların ve bölgedeki öteki kabilelerin baskısıyla dağlık bölgelere doğru çekildiler. 20. yüzyılın sonlarında, sayıları binin altına düşmüştür.

İspanyol egemenliği sırasında ve sonrasında yaklaşık 20'şer kışlık gruplar halinde yaşayan Guayakiler, ormanlarda avlanırken ok, yay, mızrak, kapan ve tuzak kullanırlardı. Irmaklarda ok ve yay ile ya da barajlar kurarak, ağ atarak balık avlar ve yabani meyveler, başka tür bitki ve kökler toplarlardı. Yabancılardan her zaman uzak durmuş olan Guayakiler, 20. yüzyılın ikinci yarısına değin pek tanınmıyorlardı; bu dönemde, Paraguay hükümetince köylere ya da kamplara yerleştirildiler ve ancak bundan sonra, sosyal bilimcilerin araştırmalarına konu oldular.

Guayama, Porto Riko'nun güneydoğu kesiminde kent ve belediye. Cayey Dağları ile kıraç güney kıyı ovaları arasındaki su bölümü çizgisi üzerinde yer alır. 1736'da San Antonio de Padua de Guayama adıyla kurulan kentte şeker ve içki dışında giyim eşyası, mobilya ve mercek de üretilir. 168 km²'lik bir alana yayılmış olan belediye altı kırsal ve dört kentsel ya da kısmen kentsel semti kapsar. En önemli tarım ürünü olan şekerkamışının yanı sıra tütün, kahve, mısır ve meyve yetiştirilir. Nüfus (1980) kent, 21.097; (1990) belediye, 41.588.

Guayaquil, tam adı SANTIAGO DE GUAYAQUIL. Ekvador'daki Guayas ilinin merkezi; ülkenin en büyük kenti ve en önemli limanıdır. Guayas Irmağının batı kıyısında, Guayaquil Körfezinin 72 km yukarısında yer alır. Yöredeki ilk yerleşmeyi 1530'larda, İspanyol fatih (*conquistador*) Francisco

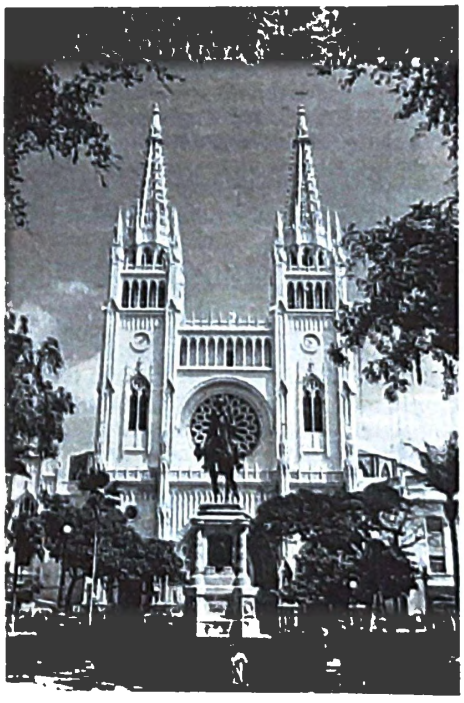

Guayaquil'de katedral, Ekvador
Charles May Shostal / EB Inc

Pizarro'nun yardımcılarından Sebastián de Belalcázar kurdu, yerleşme o zaman Babahoyo Irmağının ağzında, günümüzdeki yerinin hemen doğusundaydı. Yerliler burayı iki kez yakıp yıktılar. Bugünkü kenti ise 1537'de İspanyol kâşif Francisco de Orellana kurdu. Orellana'nın kente verdiği Santiago de Guayaquil adı, yortu günü kentin kurulduğu güne rastlayan Aziz Santiago'yla, Yerli kabile reisi Guaya ve eşi Quila'nın adlarının birleştirilmesiyle oluşturulmuştu. Koloni döneminde kent sık sık korsan saldırılarına uğradı. 1822'de Simón Bolívar ile José de San Martín'in burada yaptığı görüşmede tam bir anlaşma sağlanamadıysa da, Bolívar bundan sonra Güney Amerika bağımsızlık hareketinin tek önderi oldu.

Ekvator çizgisinin yaklaşık 2° güneyindeki alçak topraklar üstünde yer alan kent, sıcak ve nemli iklimiyle, öteden beri bir salgın bölgesi olarak bilinirdi. Ama 1920'den sonra Rockefeller Vakfı ve hükümetin işbirliğiyle gerçekleştirilen bayındırlık ve sağlık çalışmalarıyla sağlığı tehdit eden pek çok etkenin ortadan kaldırılmasında büyük ilerlemeler sağlandı.

Günümüzde Guayaquil Güney Amerika'nın Büyük Okyanusa açılan önemli bir limanı durumundadır. Ekvador'daki iç ve dış ticaretin odağı olan Guayaquil, ekonomik açıdan ülkenin en önemli kentidir. Burada şeker fabrikaları, demir dökümhaneleri, makine atölyeleri, tabakhaneler, bıçkıhaneler ve ayrıca çeşitli tüketim maddelerinin üretildiği hafif sanayi tesisleri vardır. Karides avcılığı da giderek daha çok önem kazanmaktadır. Guayaquil, Napo ilindeki petrol yataklarından başlayan ve Quito'dan geçerek yöreye ulaşan Trans-Ekvador Boru Hattı'ndan yararlanır. 1962'de, kent sınırlarından 9,5 km ötede kurulan Puerto Marítimo adlı modern dış limanda her türlü dok ve gümrük tesisi vardır. Burası Guayaquil'de okyanusaşırı deniz trafiğinin son durağıdır. Kuzeye doğru yer alan Guayas Havzasından gelen muz, kahve ve kakao limandan ihraç edilen başlıca ürünlerdir.

Guayaquil'de sanayinin gelişmesi, açıkça rekabet içinde bulunduğu Quito'nunkini aşan büyük bir nüfus patlamasına yol açtı. Kırsal alandan gelen işçilerin kente yerleşmesi sonucunda, sayısı gittikçe artan gecekondu mahalleleri kent için sorun oluşturmaktadır. Guayaquil'de bir resmî üniversite (1867), bir Katolik üniversitesi (1962), 1966'da üniversite statüsü kazanan Vicente Rocafuerte Üniversitesi (kuruluşu 1847) ve bir de politeknik okul (1958) vardır. Önemli yapılar arasında, kentin ilk kilisesi olan Santo Domingo (1548) ve koloni üslubundaki San Francisco Katedrali sayılabilir. 1838'de Katolik piskoposluk bölgesi ilan edilen Guayaquil, 1956'da başpiskoposluk merkezi oldu. 1942'deki depremden sonra kentin büyük bölümü yeniden inşa edildi. Quito'ya giden demiryolunun son durağı olan kent, Pan-Amerikan Karayolu'na bağlıdır; ayrıca bir uluslararası havalimanı bulunur. Nüfus (1990) 1.475.118.

Guayaquil Konferansı, Güney Amerika'da İspanyol yönetimine karşı yürütülen bağımsızlık hareketinin iki önderi Simon Bolívar ile José de San Martín arasındaki buluşma (26-27 Temmuz 1822). 1821 sonlarında, Peru'nun kurtuluşu için sürdürdüğü mücadelenin gerilemekte olduğunu gören San Martín, o sırada ordusu Ekvador'da denetim kurmuş olan Bolívar'a bir mektup yazarak, bağımsızlık mücadelesinin başarı kazanabilmesi için güçlerini birleştirmeleri gerektiğini belirtti. Bolívar bunu sevinerek kabul etti. İki önder Ekvador'daki Guayaquil'de buluştularsa da, bir anlaşmaya varamadılar. Her ikisi de ilk buluşmalarını büyük bir istekle beklemişlerdi, ama ne birbirlerine olan saygıları, ne de ortak amaçları, aralarındaki rekabeti ortadan kaldırabildi. Hep ön plana çıkmaya çalışan ateşli Bolívar, düşünceli ve kendini geri planda tutan San Martín ile tam bir karşıtlık içindeydi.

Bolívar, San Martín'in orada daha önce yürüttüğü çabalara karşın, Peru'nun kurtuluşunu kendi başına gerçekleştirmek istedi. Bir cumhuriyetçi olarak da, Peru'daki yıkıcı siyasal grupları ulusal yarar açısından en iyi biçimde bir hükümdarın denetleyebileceğini ileri süren San Martín'e karşı çıktı. İki önderin daha sonraki yazışmalarında değindikleri birkaç ayrıntı dışında, Guayaquil görüşmelerinin kayıtları tutulmamıştır. Anlaşıldığına göre, San Martín, Bolívar'ın komutasında hizmet vermeyi kabul etti, ama Bolívar kurtuluş mücadelesindeki görevi paylaşmak istemedi.

Bunun sonucu San Martín'in kurtuluş savaşlarında etkin görev almaktan ve Peru'daki siyasal kargaşadan uzaklaşması oldu. İki yıl sonra da Bolívar'ın güçleri, Ayacucho Savaşı'nda, Güney Amerika'daki İspanyol koloni yönetimine son darbeyi indirdi.

Guayas, Ekvador'un kıyı bölgesinde il. Batıda Büyük Okyanus ve Guayaquil Körfeziyle çevrilidir. Büyük bölümünü Guayaquil Körfezini çevreleyen ovaların oluşturduğu 21.382 km²'lik bir alanı kaplar. Kuzey kesimi ile güney kesiminin bir bölümünde tropik yağmur ormanları vardır.

Guayas, Ekvador'un en önemli tarım alanlarından biridir. İle adını veren Guayas Irmağını çevreleyen taşkın ovalarının yukarısına düşen plantasyonlarda muz, kakao, pirinç, kahve ve meyve yetiştirilir, çayırlarda sığır otlatılır. Limanlarında ticari balıkçılığın yapıldığı Guayas'ta bulunan ormanlardan bitkisel fildişi ve balsa kerestesi gibi çeşitli ürünler elde edilir. Sanayi kuruluşları Ekvador'un en önemli limanı ve ticaret kenti olan il merkezi Guayaquil'de toplanmıştır. Santa Elena Yarımadasının batı ucunda bulunan petrol yatakları hızla tükenmektedir. Yarımadada yer alan La Libertad'da iki petrol rafinerisi vardır. Guayaquil Körfezinde doğal gaz yatakları bulunmuştur.

İlin öteki önemli kentleri arasında, başta Guayaquil'in modern dış limanı Puerto Maritimo olmak üzere, tuz üretilen kıyı sayfiyesi Salinas ile birer ırmak limanı olan Yaguachi, Daule, Balzar, Milagro ve Santa Elena sayılabilir. Nüfus (1990) 2.463.423.

Guayas Irmağı, İspanyolca RÍO GUAYAS, Ekvador'un kıyı ovalarında akarsu sistemi. Doğu kolları Andlar'ın batı yamaçlarından doğar ve buradan aşağı inerek sulak ovaları akaçlar. Guayas Irmağının kapsadığı kollar çeşitli kaynaklara göre değişir. Genelde kıyı ovaları boyunca kuzey-güney doğrultusunda akan Daule Irmağı ile Andlar'ın batı yamaçlarından doğan Babahoyo Irmağının Guayaquil kentinin hemen yukarısında birleşmesiyle oluşan akarsu Guayas Irmağı olarak kabul edilir. Bununla birlikte güvenilir sayılan bazı coğrafi yapıtlarda ırmağın en uzaktaki kaynaklarından da zaman zaman Guayas Irmağı olarak söz edilir. Ekvadorlular sistemdeki her kola ve alt kola ayrı bir ad verirler. Guayaquil'in aşağısında 55 km boyunca adacıklarla kaplı alçak bir deltadan geçen ırmak, Puná Adasının her iki yanından akan kanallarla Guayaquil Körfezine dökülür.

Guayas Irmağını çevreleyen taşkın ovalarında pirinç tarımı, Ekvador
Eric Carle - Shostal / EB Inc

Irmağın uzunluğu, en uzun kolunun ucuna kadar 322 km'dir. Su kesimi 7 m olan buharlı gemiler, kurak mevsimde bile Guayaquil'e kadar çıkabilir. Bu kesimde ırmak yaklaşık 3 km genişliğindedir. Daha küçük tekneler Babahoyo'ya bütün yıl boyu çıkabilir. Yağmur mevsiminde küçük buharlı tekneler, Quito'nun 160 km güneybatısındaki Zapotal'a kadar uzanabilir.

Guayas taşkın ovası Ekvador'un en verimli bölgesidir; ülkenin en önemli ihracat ürünü muzun tamamına yakın bölümü buradan elde edilir. Yılda iki kez pirinç ekilen bölgede geniş kahve, kakao ve tropik meyve plantasyonları da vardır.

Guaykuru dilleri, Guaykuru-Çaruva dillerinin Brezilya, Arjantin ve Paraguay'da konuşulan öbeği. Bu dilleri konuşan ve eskiden Gran Chaco'da yaşayan kabileler içinde en çok tanınanları Abiponlar (Kalyagalar), Guaykurular (Mbayalar ya da Kaduveolar), Mokoviler (Mokobiler), Payagualar (Lengualar), Pilagalar ve Tobalardır. Bu kabilelerin çoğu, ata binmeyi İspanyollardan öğrenmişti. 17. ve 18. yüzyıllara gelindiğinde ise, toplumsal katmanlaşmanın iyice geliştiği savaşçı topluluklar olarak ünlendiler. Örneğin Kaduveolar, soylular, serfler ve köleler olmak üzere belirgin sınıflara ayrılmıştı. Bu Guaykuru kabileleri, doğuda Paraná Irmağının karşı yakasına, kuzeydeyse Mato Grosso'nun güneyine seferler düzenlediler. Sürekli savaş ve salgın hastalıklar, sayılarının giderek azalmasına yol açtı. 20. yüzyılın ikinci yarısında bu kabilelerden bazıları yok olmuş, bazıları da (özellikle Arjantin'de yaşayanlar) kendi özelliklerini kaybetmişlerdir.

Guaykurular, MBAYALAR ya da KADUVEOLAR olarak da bilinir, Arjantin, Paraguay ve Brezilya Chaco'sunda yaşayan ve bir Guaykuru dili konuşan Güney Amerika Yerli halkı. En geniş alana yayılmış oldukları dönemde Chaco'nun doğusundaki Bermejo ve Pilcomayo ırmakları arasında yaşamaktaydılar. Eski dönemlerde göçebe avcılık ve toplayıcılıkla uğraşan Guaykurular, İspanyolların atlarıyla birlikte kıtaya gelmelerinden sonra dehşet saçan atlı savaşçılar olarak tanındılar.

Guaykurular avcılık, toplayıcılık ve bahçe tarımı gibi etkinlikleri İspanyolların gelmesinden çok önce bırakmış ve egemen oldukları yerleşik tarımcı Guana topluluklarından aldıkları haraçla geçinmeye başlamışlardı. İyi tarımcı, dokumacı ve çömlekçi olan Guanalar, Guaykurulara insan gücü, tarım ve imalat ürünleri sağlamışlar, bunun karşılığında Guaykurular da onları öteki yağmacı Chaco kabilelerinden korumuşlardı.

16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıl başlarında kıyıdan Gran Chaco'ya ilerleyen İspanyollarla karşılaşan Guaykurular, atı da ilk kez tanımış oldular. 17. yüzyıl ortalarında binicilikte ustalaşarak büyük bir kültürel değişim geçirdiler. İspanyol ve Yerli köylerine daha büyük çapta şiddetli akınlar düzenlediler; daha çeşitli ve daha çok sayıda hayvan avlamaya, İspanyolların sığırlarıyla at sürülerini ele geçirmeye başladılar. Atla birlikte, Guaykuru topluluğu içindeki toplumsal katmanlaşma da arttı.

20. yüzyılda yerleşik tarımla geçinen Guaykuru halkı, özenle süslenmiş çanak çömlekleri ve dokumalarıyla ünlüdür. Guaykurular, yerli olan ve olmayan başka topluluklarla karışarak içinde yaşadıkları kırsal toplulukların kültürünü benimsemişlerdir.

Guaymas, Meksika'nın kuzeybatı kesimindeki Sonora eyaletinin güneybatısında kent ve liman. California Körfezindeki koylardan birinde, deniz düzeyinden 4 m yükseklikte yer alır. Çok güzel bir görünümü olan dağlarla çevrilidir. Kent, hem bir ticaret ve gümrük limanı, hem de bir ticaret ve üretim merkezidir. Hinterlandında buğday, pamuk, çeşitli meyve ve sebzeler yetiştirilir; büyükbaş hayvancılık yapılır. Körfezde levrek, dilbalığı ve karides avlanır; deniz ürünlerini işleyen fabrikalar kentin içindedir. Guaymas sportif balık avcılığı ve kara avcılığı ile ünlü olmasının yanı sıra yüzme ve dinlenme tesisleriyle de ilgi çeker. Mexicali'yi ve Nogales'i México'ya bağlayan önemli demir ve kara yolları Guaymas'tan geçer; kentte bir de havaalanı vardır. Nüfus (1980) 54.826.

Guaymiler, Batı Panama'da yaşayan Orta Amerika Yerlileri. Kuzey ve Güney Guaymileri olmak üzere iki ana gruba ayrılırlar. Çipça grubuna bağlı Guaymi dilini konuşurlar. Tropik orman ortamında yaşayan Kuzey Guaymileri için avcılık ve yabani yemiş toplayıcılığı hemen hemen tarım kadar önemlidir. Güney Guaymileri de yabani bitkiler toplamakla birlikte tarım onlar için daha önemlidir. Temel tarım ürünleri mısır, fasulye, manyok, kavunağacı, muz, hintbezelyesi ve bazı yerlerde pirinçtir. Bitki örtüsünü yakarak ya da keserek açılan tarlalarda yapılan tarım yaygındır. Erkekler tarlaları açar, kadınlar da sopalarla toprağı kazarak ekim yaparlar. Ateşli silah olmadığı zamanlar ok ve yay ya da üflemeli silahlarla avlanır; ayrıca tuzak ve kapandan da yararlanılır. Özellikle Güney Guaymileri için balıkçılık önem taşır.

Evler yuvarlak, kare ya da dikdörtgen biçimlidir. Genelde duvarlar dik kazıklarla örülür, damlar ise sazdan yapılır. Çoğunlukla geleneksel giysilerini giyen Guaymilerde erkek giysileri bir pantolon, kısa bir panço ya da pamuklu uzun gömlek ve bazen sandalet ile hasır şapkadan; kadın giysileri de bir pantolon ve uzun etekli bir elbiseden oluşur. Takı olarak boncuklar, tüyler ve gerdanlık kullanılır. Erkekler yüzlerini de boyarlar. El sanatları arasında sepet örme, ağ yapımı ve çömlekçilik yaygındır. Dokumacılık ise, günümüzde yok olmak üzeredir.

Guaynabo, Porto Riko'nun kuzeydoğusunda belediye (*municipio*) ve kent. San Juan metropoliten alanının bir bölümünü oluşturur ve San Juan kentinin güneybatısında yer alır. 1769'da kurulan kent bir ticaret merkezidir.

Guaynabo belediye topraklarının yüzölçümü 70 km²'dir. Sekiz bölgeden (*barrio*) yedisi kırsal niteliktedir. En önemli tarım ürünü meyvedir. Nüfus (1980) kent, 65.075; (1990) belediye, 92.886.

guayul (*Parthenium argentatum*), bileşikgiller (*Asteraceae*) familyasından lateks (kauçuk sütü) salgılayan çöl çalısı. Anayurdu Meksika ve Texas'tır. Küçük, beyaz çiçek-

leri, gövde boyunca almaşık olarak dizilmiş gümüş renginde ince yaprakları vardır. Tarihöncesi çağlarda Amerika Yerlilerinin bitkinin kabuğunu çiğneyerek kauçuk elde ettikleri sanılmaktadır. Günümüzde lateks salgısını özütleyebilmek için bitki makinelerle yumuşatılır.

Guayul kauçuğu, 20. yüzyıl başlarında Meksika'da yabani bitkilerden elde ediliyordu; II. Dünya Savaşı sırasında ABD'nin güneybatısında guayul tarımına başlandı. Savaşın bitiminden hemen sonra ticari üretim durdu, ancak Meksika'da geliştirme çalışmaları sürdürülürken İspanya, Türkiye ve ABD'de bazı deneme tarımları yapıldı.

Guban, Somali'nin kuzeybatısında kıyı ovası. Aden Körfezine koşut olarak, Seylac'dan (Zeyla) Berbera'ya kadar 240 km boyunca uzanır. Genişliği batıda 56 km, doğuda 6,4 km'dir. Deniz düzeyinden yüksekliği 100 m'nin altında olan kumluk ovanın iklimi çok sıcak ve nemlidir. Yıllık yağış miktarı ancak 50 mm'dir. Bitki örtüsü seyrek steplerden oluşur. Mevsimlik sığ ve yayvan akarsuların geçtiği ova, güneyde yerini 1.980 m'ye yükselen Ogo Platosuna bırakır. Nüfusun çoğunluğunu oluşturan Dir ve İshaak halkları deve ve keçilerini Guban'ın dışındaki kaynakların çevresinde beslerler. Seylac ve Berbera en önemli kentlerdir. Guban geniş anlamda Somali'nin kuzeyindeki kıyıların doğu ucuna kadar uzanan kıraç ve dar kıyı şeridini de kapsar.

gubari (Arapçada "toz gibi"), hat sanatında çok küçük yazılara verilen ad. Ünlü Arap bilgini Kalkaşandi (ö. 1418) *Subhu'l-A'şâ* adlı yapıtında gubarinin rika ve nesihten doğduğunu belirtir. Bununla birlikte her yazı türünü gubari tarzında yazma olanağı vardır. Gubarinin herhangi bir sanatsal özelliği yoktur.

Cepte ve savaş sırasında göğüs üzerinde taşınan küçük boyutlu Kuran'lar hep gubariyle yazılmıştır. İstanbul'daki Sultan Ahmet Camisi'nin celi yazılarının hattatı Seyyid Kasım (ö. 1624), İhlas suresini (4 âyetten oluşan bu surede 15 sözcük vardır) bir pirinç tanesinin üstüne yazdığı için, kendisine Gubari lakabı verilmiştir. Eskiden posta güvercinlerinin kanadına bağlanan küçük mektuplar da gubariyle yazılırdı. Bu yüzden bu yazıya "kalemü'l-cenah" (kanat yazısı) da denir.

Gubbio, İtalya'nın orta kesiminde, Umbria yönetim bölgesine bağlı Perugia ilinde kent. Perugia'nın hemen kuzeydoğusunda, Ingino Dağının (*monte*) eteklerinde yer alır. Sonradan Roma'nın müttefiki ve bir belediye (*municipium*) haline gelen Iguvium adlı eski bir Umbria yerleşmesinin kalıntıları üzerinde kurulan kent, ortaçağda Eugubium olarak anılırdı. Eski kentten kalan en önemli yapı Roma tiyatrosudur. Gotların yağmalamasından sonra 413'teki kayıtlarda adı bir piskoposluk merkezi olarak geçen Gubbio, uzun süre özgür bir kent olarak varlığını sürdürdü; 1384'te Urbino'nun Montefeltro düklerine bağlandı. 1624'te papalığa geçti, 1860'ta da İtalya Krallığı'na katıldı.

Gubbio, ortaçağ görüntüsünü büyük ölçüde korumuştur. Başlıca anıtları arasında, ünlü Iguvium Tabletleri'nin(*) yer aldığı bir müze ile bir sanat galerisi bulunan Palazzo dei Consoli (1332-46), 15. yüzyıldan kalma Düklük Sarayı, 13. yüzyıldan kalma katedral ve öbür eski kiliseler sayılabilir. Mayıs ayında iki geleneksel ortaçağ şenliği yapılır. Başlıca ürünler tahıl, şarap, zeytinyağı, tütün ürünleri, çimento ve tuğladır. 16. yüzyılda majolika çinileriyle ünlü olan kentte seramikçiliğin yanı sıra nakış işleme, dantelcilik ve dövme demir işleri gibi el sanatları son derece gelişmiştir. Nüfus (1981 geç.) belediye, 31.986.

Gubkin, Rusya Federasyonu'nun Belgorod yönetim biriminde (*oblast*) kent. Eski SSCB'nin en büyük demir cevheri havzalarından biri olan Kursk Manyetik Anomalisi'ndeki (KMA) madenlerin işletmeye açılmasıyla 1930'larda kuruldu. 1955'te kent statüsü kazandı. Günümüzde de önemli bir demir cevheri madencilik merkezi olan Gubkin'deki madenlerin çoğu açık ocak yöntemiyle işletilir. Nüfus (1983 tah.) 69.000.

Guboğlu, Mihail (d. 1911, Ceadar Lunga, Romanya - ö. 19? Mayıs 1989, İstanbul), Rumen Türkolog ve tarihçi. İlköğrenimini doğduğu yerde, ortaöğrenimini Bender'de (bugün Moldova'da) tamamladıktan sonra Ukrayna'da Çernovtsi Devlet Üniversitesi'nde tarih ve dilbilim okudu. *Gagauzii în lumina istoriei* (Tarih Işığında Gagauzlar) adlı teziyle doktorasını tamamladı (1940). Yaş (bugün Iaşi) Üniversitesi Türkoloji Enstitüsü, Bükreş Balkanoloji Enstitüsü, Romanya Bilimler Akademisi Tarih ve Felsefe Enstitüsü ile Güneydoğu Avrupa Enstitüsü'nde çalıştı. Yaş ve Bükreş üniversitelerinde Türkoloji dersleri verdi. 1977'de emekli olduktan sonra Sofya, Ankara ve İstanbul'da Türk tarihiyle ilgili belgeler üzerinde çalışmalar yaptı. Türkiye'de düzenlenen folklor, halk edebiyatı, Türkoloji ve tarih konulu pek çok uluslararası bilimsel toplantıya katıldı; Türk ve Rumen kültür, dil ve tarih ilişkilerini ele alan ilgi çekici bildirileri sundu. *Paleografia şi diplomatica Turco-Osmana. Studio şi album* (1958; Osmanlı Türklerinin Paleografyası ve Diplomatik Yazışmaları. Etüd ve Albüm), *Catalogul documentelor Turcești* (1960-65; Türkçe Belgeler Kataloğu), *Izvoare Narative privind istoria Europei orientale şi centrale, 1263-1683* (1978; Doğu ve Merkezi Avrupa Tarihine İlişkin Türkçe Öyku Kaynakları, 1263-1683) başlıca yapıtlarıdır.

Gucerat, Hindistan Cumhuriyeti'ni oluşturan eyaletlerden biri. Hindistan yarımadasının batı kıyısında yer alır. Güneyde ve batıda Umman Denizi, kuzeybatıda Pakistan, kuzeyde Racasthan, doğuda Madhya Pradesh, güneydoğuda da Maharashtra eyaletleriyle çevrilidir. Yüzölçümü 196.024 km²'dir. Yönetim merkezi, en büyük kenti ve eski merkezi Ahmedâbad yakınlarındaki Gandhinagar'dır.

Gucerat'ın bilinen tarihi İÖ y. 250'de başlar. Yöre, İS 4. ve 5. yüzyıllarda Gupta İmparatorluğu'nun bir parçasıydı. Adı, 8. ve 9. yüzyıllarda bölgeye egemen olan Gurceratlardan gelir. Gurcerat dönemini izleyen Solanki hanedanı döneminde Gucerat, en geniş sınırlarına ulaştı. Ekonomik ve kültürel açılardan da olağanüstü bir gelişme gösteren Gucerat, bundan sonra sırasıyla Müslüman Arap (*bak.* Gucerat Sultanlığı), Hint-Türk İmparatorluğu ve Maratha egemenliğine girdi. 1818'de büyük bölümü İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nın denetimine geçti ve 1857'de İngiliz Hindistanı'nın bir ili oldu. Hindistan 1947'de bağımsızlığını kazanınca, Gucerat'ın büyük bölümü Bombay eyaletine katıldı. 1960'ta ise Bombay, dil temelinde Gucerat ve Maharashtra olarak ikiye bölündü. Hint-Ari ailesine bağlı olan ve Prakrit dilleri ile Apabhramşa dili aracılığıyla Sanskritten türeyen Gucerat dili Mohandas Gandhi'nin de anadilidir.

Gucerat, coğrafi açıdan büyük karşıtlıklar gösterir. Batı kıyısındaki çeltik tarlalarıyla kaplı, sulak ve yağışlı ovalardan, neredeyse hiç yağmur almayan Kuç tuz gölüne kadar uzanır. Güneyinde Kuç Körfezi bulunan bu kurak bölge, kuzeyde ve doğuda dev bir tuz bataklığı (Kuç Bataklığı) ile Pakistan'dan ve Hindistan anakarasından ayrılır. Kuç un güneyi de, orta kesimindeki sıtmalarla kurak bir bölgedir. Gucerat'ın kuzeydoğusu temelde küçük ovalardan ve alçak tepelerden oluşur. Burada yağışlar seyrektir, ocak ayında sıcaklık sıfırın altına düşebilir, öte yandan, yazın sıcaklığın 48°C'ye kadar yükseldiği olmuştur. Daha güneyde, Gucerat'ın orta kesiminde yağışlar artar ve sıcaklıkta daha az farklılık görülür. Gucerat'ın güneyindeyse bol yağışlı, ılıman bir iklim hükümsürer.

Gucerat nüfusunun yaklaşık üçte ikisi tarımla uğraşır; tarıma ayrılan toplam alan eyalet topraklarının yaklaşık yarısını oluşturur. Başlıca geçimlik ürünler buğday ve darıdır, daha sulak bölgelerde pirinç ekimine ağırlık verilir. Şeker üretimi artmakta olan Gucerat'ta pamuk, tütün, verfistiği ve yağlı tohumlar kâr getiren ticari tarım ürünleridir, bunlar, geçimlik ürünlerden biraz daha fazla değer taşır. Sulama olanaklarının gelişmesiyle tahıl üretimi eyalet gereksinimini karşılayabilmektedir. Son yıllarda süt üretimi önem kazanmıştır.

Gucerat, Hindistan'ın en sanayileşmiş eyaletidir. Petrol üretiminde başta gelir ve ülkenin soda ve tuz üretiminin büyük bölümü burada gerçekleşir. Eyalettekı çimento, bitkisel yağ, kimyasal madde üretimi ve ilaç sanayisi önemlidir. Ahmedâbad'da çok sayıda pamuklu tekstil fabrikası vardır. Dhuvaran'da kömür, doğal gaz ve mazotla çalışan bir termik santral kuruludur. Gucerat'ta kanal ve göletler bir ulaşım ağı oluşturur.

Eyaletin belli başlı sanayi kentleri Ahmedâbad, Vadodara (Baroda) ve Surat'tır; Rackot, Bhavnagar ve Camnagar eski prenslik başkentleridir. Gucerat'ta yaklaşık 5.600 km'lik demiryolu, 52.300 km'lik de karayolu vardır. En önemli uluslararası limanı Kandla'nın yanı sıra eyaletin 40 limanından 11'i yabancı gemilere açıktır, 28'inde kıyı taşımacılığı yapılır. Eyalette dokuz havalimanı bulunur.

Gucerat'ta nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan Hinduların yanı sıra Müslüman ve Caynacı azınlıklar yaşar. Folklorunun ve halk kültürünün kökenleri tanrı Vişnu'nun cisimleşmiş hali olduğuna inanılan Krişna mitolojisine kadar uzanır. Krişna onuruna yapılan danslar *garaba*(*) adlı halk dansıyla varlığını sürdürmektedir. Somnath, Modhera, Than, Dvarka, Ghumli, Girnar ve Palıtana'daki anıt ve tapınaklarda örneklerine rastlanan Gucerat mimarisi, zengin ve ince bezemeli üslubuyla tanınır. El sanatları da dünya çapında ün kazanmıştır. Eyaletin en kalıcı ve etkili kültürel kurumları arasında *mahacan* adıyla bilinen loncalar sayılabilir. Bu loncalar geçmişte uyuşmazlıkların çözümünde önemli rol oynamış, hayır kurumu işlevi görmüş, sanat ve kültürün gelişmesini özendirmiştir.

Gucerat'taki 250'yi aşkın yükseköğretim kurumu arasında dokuz üniversite bulunur. Teknik öğretim veren mühendislik yüksekokullarının yanı sıra çok sayıda teknik enstitü vardır. Ayrıca çeşitli araştırma kurumları bulunur. Nüfus (1991) 41.174.343.

Gucerat ahşap oymacılığı, Hindistan'ın Gucerat eyaletinde yapılarda uygulanan oymacılık. Gucerat bilindiği kadarıyla 15. yüzyıldan beri Hindistan'da ahşap oymacılığının en önemli merkeziydi. Bir yapı malzemesi olarak taşın rahatlıkla uygulanır hale

gelmesinden sonra da Gucerat halkı tapınak yapımında ve konutların cephe, balkon, kapı, sütun, çıkma ve pencere kafeslerinin zengin oymalarında ahşap kullanmayı sürdürdü.

Hint-Türk İmparatorluğu dönemi Gucerat ahşap oymaları, yerli üslupla Babür üslubunun başarılı bir bireşimidir. 16 yüzyıl sonlarında ve 17. yüzyılda yapılmış ahşap Cayna pavyonlarında mitolojiden ve günlük yaşamdan sahnelerle düş ürünü bitkisel, hayvansal ve geometrik örgelerin işlendiği zengin oymalar görülür. Heykellerin çok

Gucerat'tan kitap desteği olarak yapılmış bir ahşap heykelcik örneği, 18. yy; Batı Hindistan Galler Prensi Müzesi, Bombay
P. Chandra

canlı ve ritmik bir görünümü vardır. Ahşap oymaların kırmızı renkli bir cilayla kaplanması yaygındır. 19. yüzyıldan günümüze birçok görkemli ahşap cephe kalmışsa da, bunların bezemeleri daha eski dönemlerdekilerin incelik ve hareketliliğinden yoksundur.

Gucerat dili, Hindistan'ın Gucerat eyaleti ile komşu Maharashtra ve Racasthan eyaletlerinde konuşulan Hint-Âri dili. Gucerat'ın resmi dilidir. Yaklaşık 40 milyon kişi tarafından konuşulur. Güney ve kuzeybatı lehçeleriyle Sauraştra gibi bazı lehçelere ayrılan Gucerat dili, Prakrit dilleri ve Apabhramşa aracılığıyla Sanskritten türemiştir. Standart dil, Vadodara gibi kentlerde konuşulan orta lehçeyle uyum içindedir. Devanagari yazısının değiştirilmiş el yazısı biçimiyle yazılan Gucerat dilinin, 12. yüzyıla uzanan köklü bir edebiyatı vardır. Eskiden, bugünkü Racasthan eyaletinin bir bölümünü de içine alan bir bölgede konuşulduğundan, İtalyan bilgin Tessitori, Eski Gucerat dilini Eski Batı Racasthan dili olarak adlandırmıştır.

Gucerat dilinin oldukça gelişmiş bir bükün sistemi vardır: Eril, dişil ve yansız olmak üzere üç cins (Hintçede yalnızca eril ve dişil vardır); iki sayı; yalın, dolaylı ve edenkalma durumları olmak üzere üç ad durumu bulunur.

Gucerat Ovası, Hindistan'ın batısında, Gucerat eyaletinin orta kesiminde uzanan geniş ova bölgesi. Yüzölçümü 33.000 km²'dir. Güneyde Umman Denizi, kuzeyde Racasthan eyaletinin çöl bölgesi, doğuda Gucerat eyaletindeki tepeler, batıda da Kathiavar Yarımadasıyla çevrilidir. Kuzey-güney doğrultusunda eğim kazanan ve ortalama yüksekliği 25 m olan alüvyonlu Sindhu-Ganj Ovasının bir uzantısıdır.

Önce Dravidlerin, daha sonra da Ârilerin yerleştiği bölge, eski çağlarda art arda Hindu hanedanlarıyla Baktriane'li Şakaların denetimine girdi. İS 13. yüzyıl sonlarında Müslüman egemenliğine geçtikten sonra Maratha Krallığı'nın bir parçası oldu. 19. yüzyılda da İngiliz yönetimine bağlandı.

Pleyistosen Dönem (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) tortullarının yoğun biçimde çökelmesiyle oluşan ova Sabarmati, Mahi, Narbada ve Ambika ırmaklarıyla akaçlanır. Büyük taşkınlara sık rastlanır. Ovanın batı kesiminde kara topraklar, başka yerlerde ise alüvyon ve gevşek yapılı kumlu topraklar ağırlıktadır. Ormanlar çoğunlukla akasya ve tikağacından oluşur. Bölge ekonomisi tarıma dayanır; Hindistan'daki toplam pamuk üretiminin dörtte biri, tütün üretiminin de altıda biri Gucerat Ovasında gerçekleştirilir. Öbür ürünler arasında tahıl, yerfıstığı ve yağlı tohumlar sayılabilir. Gucerat Ovası aynı zamanda, Batı Bengal ve Maharashtra eyaletlerinden sonra ülkenin en gelişmiş sanayi bölgelerindendir. Sanayi ürünleri arasında tekstil, dizel ve benzin motorları, pompa, elektrik donanımı, demir ve çelik, petrokimya ürünleri, ilaç, çimento, inşaat malzemeleri sayılabilir. Ahmedâbad pamuklu tekstil merkezlerindendir; bir petrol rafinerisinin bulunduğu Vadodara'da ise petrokimya sanayisi gelişmiştir.

Gucerat Sultanlığı, Hindistan'ın batısındaki Gucerat'ta 15-16. yüzyıllar arasında hüküm süren Müslüman Arap devleti.

1298'de Alaeddin Halaci'nin ele geçirdiği Gucerat bu tarihten sonra Delhi sultanlarının atadığı valilerin yönetimine girdi. 1391'de Gucerat valiliğine atanan Zafer Han, Tuğluklıların çöküşünden yararlanarak 1407'de Muzaffer Şah (I. Muzaffer) adıyla bağımsızlığını ilan etti. Torunu I. Ahmed (hd 1411-42) sultanlığın gücünü ve nüfuzunu artırarak Gucerat'taki Hindu racalarının yanı sıra Malva, Handeş ve Dekkan'ın Müslüman sultanlarıyla savaşlar yaptı. Başkenti, Anahilvara'dan 1411'de kurdurduğu Ahmedâbad'a taşıdı. Devletin en uzun saltanat süren hükümdarı Mahmud Begra (hd 1458-1511), Hindulara karşı düzenlediği seferlerle Çampaner'i alarak burayı Muhammedâbad adıyla başkent yaptı. Mahmud Begra'nın hükümdarlığının sonuna doğru, Batı ve Güney Hindistan'da Portekizliler yeni bir güç olarak ortaya çıktı. Portekizlilerin Hint ticaretini neredeyse tümüyle ele geçirmeleri, Mısırlı ve Guceratlı tüccarları güç durumda bıraktı. Mahmud Begra, Portekizlilere karşı 1508'de Memlûk sultanı Kansu Gavri ile ittifak kurduysa da, ardından Portekizlilerle barış yapmak zorunda kaldı.

1535'te Malva'yı ele geçiren Bahadır Şah'ın (hd 1526-37) Portekizlilerce öldürülmesinden sonra Gucerat Sultanlığı parçalanmaya başladı. Yönetim 1537'de kısa bir süre Handeş hükümdarı Miran I. Muhammed'in eline geçti. III. Mahmud (hd 1537-54), III. Ahmed (hd 1554-61) ve III. Muzaffer (hd 1561-73) dönemleri soylular arasındaki iktidar mücadeleleriyle geçti. 1573'te Hint-Türk hükümdarı Ekber, Gucerat'ı alarak sultanlığın varlığına son verdi. III. Muzaffer 1583-93 arasında Gucerat'a yeniden egemen olmak için çaba gösterdiyse de, başarıya ulaşamadı.

Gucranvala, Pakistan'da, Pencap eyaletine bağlı Lahor ilinde ilçe ve ilçe merkezi kent. Gucranvala kenti, demiryolu ve Büyük Anayol ile Peşaver ve Lahor'a bağlanır. Tahıl, karpuz ve şekerkamışı gibi tarım ürünlerinin pazarlandığı bir ticaret ve sanayi merkezidir. Seramik, demir kasa, bakır, pirinç ve alüminyum kap kacak üretiminin yanı sıra yeni sanayi altyapısının kurulmasıyla dokuma, ipek, boru parçaları, vantilatör ve deri üretimi de önem kazanmıştır. Hayvancılıkla uğraşan Gucarların kurduğu ilk yerleşme, 1867'de belediye tüzel kimliği kazandı. Bir hastanesi ve Pencap Üniversitesi'ne bağlı birkaç yüksekokulu vardır. Burada doğan Sih hükümdarı Rancit Singh'in 1799'da Lahor'u almasına değin başkent olarak kalmıştır. Kentte Singh'in mezarının ve küllerinin bir bölümünün bulunduğu büyük bir kubbeli anıtın yanı sıra eskiden babası Maha Singh'in adını taşıyan Cinnah Bagh Bahçeleri bulunur.

Yüzölçümü 5.988 km² olan Gucranvala ilçesi, Çhenab ve Degh ırmaklarının kıyılarındaki alçak alüvyonlu topraklarla iki ırmağın arasındaki platoyu içine alır. Tarımsal üretim kanal sulamasına bağlıdır. Başlıca ürünler buğday, pamuk, pirinç, arpa ve kumdarıdır. Çhenab Irmağı üzerindeki Gucranvala hidroelektrik santralında elektrik üretilir. Sanayi pirinç ve şeker fabrikalarıyla cam imalathanelerini kapsar. İlçe 1849'dan Pakistan'ın bağımsızlığını kazandığı 1947'ye değin İngiliz yönetimi altında kalmıştır. Nüfus (1981) kent, 658.753; (1981 tah.) ilçe, 2.659.000.

Gucrat, GUCERAT olarak da bilinir, Pakistan'da, Pencap eyaletinin Ravalpindi iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Gucrat kenti, Çhenab Irmağının tam kuzeyinde yer alır ve Büyük Anayol üzerinden Lahor ile Peşaver'e bağlanır. Daha eski dönemlere ait bir dizi kentin bulunduğu bir yerde kurulmuş ve 1580'de Hint-Türk imparatoru Ekber'in yaptırdığı kalenin çevresinde gelişmiştir. 1867'de belediye olarak tüzel kimlik kazanan kentte iki hastane ile Pencap Üniversitesi'ne bağlı birkaç yüksekokul vardır. Başlıca imalat ürünleri mobilya, çanak çömlek, vantilatör, pamuklu tekstil, ayakkabı ve terlik, pirinç eşya ve halıdır. 1849'da Sihlerle İngilizler arasında geçen Gucrat Çarpışması'yla(*) kent, Pencap'ın geri kalan bölümüyle birlikte İngiliz egemenliğine girmiştir.

Yüzölçümü 5.864 km² olan Gucrat ilçesi Çhenab ile Cihelum ırmakları arasında yer alır ve Pencap ovalarının kuzey sınırını belirler. Aşağı Cihelum Kanalıyla buğday, darı ve sebze ekili 320 bin hektarlık bir alan sulanır. Mong'da (Mung) bulunan bir höyüğün, Büyük İskender'in İÖ 4. yüzyılda Porus'a karşı zafer kazandığı alanda kurdurduğu kentin kalıntısı olduğu saptanmıştır. Nüfus (1981) kent, 155.058; (1981 geç.) ilçe, 2.247.000.

Gucrat Çarpışması, GUCERAT ÇARPIŞMASI olarak da bilinir, Şer Singh komutasındaki Sih ordusu ile I. Baron (sonradan I. Vikont) Hugh Gough komutasındaki İngiliz-Hint birlikleri arasında Gucrat'ta (bugün Pakistan'da) yapılan çarpışma (21 Şubat 1849). II. Sih-İngiliz Savaşı'nı (1848-49) sona erdiren çarpışma sonucunda, İngilizler Pencap bölgesini ilhak etmişlerdir.

İngilizler Sihlerin tüfeklerine karşı top kullanarak 50 bin kişilik Sih ordusunu bozguna uğrattılar. 12 Mart 1849'da Şer Singh'in teslim olmasıyla II. Sih-İngiliz Savaşı sona erdi ve Pencap bölgesi, Hindistan genel valisi Dalhousie 10. kontu (sonradan I. markisi) James Ramsey'nin yönetimine verildi. Öte yandan bu çarpışma, sınır saldırıları düzenlediği ve topu iyi kullanamadığı için eleştirilen Gough'a askeri saygınlığını yeniden kazandırdı.

Guçkov, Aleksandr İvanoviç (d. 26 Ekim 1862, Moskova, Rus Çarlığı - ö. 14 Şubat 1936, Paris, Fransa), 1905-17 arasında Rusya'daki ılımlı liberal siyasal harekete önderlik eden devlet adamı.

Zengin bir Moskovalı tüccarın oğluydu. Moskova ve Berlin üniversitelerinde öğrenim gördü. Pek çok yeri gezdi; bu arada Güney Afrika Savaşı'nda (1899-1902) İngilizlere karşı savaştı. Rus-Japon Savaşı (1904-05) sırasında Rus Kızılhaç Örgütü'ne başkanlık etti.

1905 Devrimi'nin Çar II. Nikolay'ı meşruti bir monarşi öngören Ekim Manifestosu'nu yayınlamak zorunda bırakmasından sonra, bu manifestoyu destekleyerek yeni reformlar için hükümetle işbirliğine yönelen Oktobrist Parti'nin kurucuları arasında yer aldı. 1910-11 yıllarında *Duma*'nın (Devlet Meclisi) başkanlığını üstlendi. Ama askeri alandaki kötü yönetim, anayasanın ve parlamenter yasama yöntemlerinin bir yana itilmesi ve papaz Grigori Rasputin'in artan etkisi nedeniyle çarlık hükümetini giderek daha çok eleştirmeye başladı.

I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine yeniden Kızılhaç Örgütü'nün başına geçti. 1915'te büyük ölçüde hükümetten bağımsız olarak askeri malzeme üreten ve bunları cepheye taşıma işini yürüten Merkezi Savaş Sanayileri Komitesi'nin başkanı oldu. Bazı kaynaklara göre, 1916 sonlarında Nikolay'ı devirmeyi amaçlayan bir komploya katıldı. Komplocular planlarını gerçekleştiremeden Şubat Devrimi başladı. Geçici hükümet tarafından Pskov'a gönderilen Guçkov, Nikolay'dan tahttan çekildiğini belirten belgeyi teslim aldı (15 Mart 1917). Rusya'nın meşruti monarşiden cumhuriyete geçişini pek desteklememekle birlikte, savaş ve donanma bakanı olmayı kabul etti. Orduda disiplini yeniden kurmaya yönelik girişiminde başarısızlığa uğradı. Geçici hükümet içinde dış politika konusunda ortaya çıkan büyük bir siyasal anlaşmazlık üzerine, birkaç ay sonra istifa etti. Bolşeviklerin iktidarı almasından sonra Paris'e yerleşti.

Gudbrand Vadisi, Norveççe GUDBRANDSDALEN, Norveç'in ortagüney kesimindeki Oppland ilinde (*fylke*) vadi. Lågen Irmağı vadisini de içine alarak, kuzeyde ünlü Dovre Dağlarının bulunduğu plato ile Lesjaskogen Gölünden güneyde Mjøsa Gölüne kadar yaklaşık 160 km boyunca uzanır. Batıda Jotunheimen, doğuda Rondane Dağlarıyla çevrilidir. Güney ucundaki Lillehammer, giderek gelişmekte olan bir kenttir. Vadideki öbür yerleşim merkezleri olan Tretten, Fåvang, Ringebu, Otta ve Dombås daha küçüktür. Bölgedeki başlıca ekonomik etkinlikler hayvancılık, kerestecilik ve mandıracılıktır; ayrıca, pek gelişmiş olmamakla birlikte arduvaz madenciliği yapılır. Norveç'in öbür vadileri gibi Gudbrand'ın da kendine özgü bir kültürü ve lehçesi vardır. Tarihsel bir ticaret yolu olan bölgede birçok eski mezar vardır. Aralarında *Peer Gynt*'ün de bulunduğu çeşitli efsane ve sagalarda Gudbrand'dan söz edilir. Lillehammer yakınlarındaki Maihaugen'de bir bölgesel halk kültürü müzesi vardır. Oslo-Trondheim Demiryolu vadiden geçer.

Guderian, Heinz (Wilhelm) (d. 17 Haziran 1888, Kulm, Prusya - ö. 15 Mayıs 1954, Schwangau bei Füssen, Batı Almanya), tank uzmanı Alman general. I. ve II. Dünya savaşları arasında zırhlı muharebe ve *Blitzkrieg* (yıldırım savaşı) taktiğinin başlıca mimarlarından biri olmuş ve II. Dünya Savaşı'nın başlarında Almanya'nın Polonya, Fransa ve Sovyetler Birliği'ndeki zaferlerinde belirleyici rol oynamıştır.

I. Dünya Savaşı'ndaki büro görevinin ardından orduda kalarak zırhlı muharebeyle ilgilenmeye başladı. 1935'te Adolf Hitler'in dikkatini çekerek hızla yükseldi ve yeni düşüncelerinin çoğunu uygulama olanağını buldu. *Achtung! Panzer!* (1937; Dikkat! Tanklar!) adlı yapıtı, güçlü hava ve motorize piyade desteğine sahip bağımsız zırhlı birliklerin kurulmasını savunan İngiliz generali J. F. C. Fuller ile General Charles de Gaulle'ün kuramlarının çoğunu birleştirmekteydi. Fuller ve de Gaulle'e göre, bu

Guderian
Ullstein Bilderdienst

zırhlı birlikler, hızla düşman hatlarını yardıktan sonra çevirme hareketleriyle çok sayıda asker ve silahı saf dışı bırakarak savaş alanında daha çabuk ilerlemeyi sağlayacaktı. Guderian, aynı reformcu düşünceleri taşıyan öteki ordulardaki çağdaşlarının tersine, görüşlerini paylaşan başkomutanı Hitler'den önemli bir destek gördü. Bunun sonucu olarak Alman ordusu, tutucu çevrelerden gelen muhalefete karşın, II. Dünya Savaşı'nın başlarında taktik bir üstünlük kurarak zafer üstüne zafer kazanmayı başardı.

Kasım 1938'de Almanya'nın seferi birliklerinin başına getirilen Guderian, Eylül 1939'daki Polonya seferinde kuramlarının geçerliliğini kanıtladı. Fransa'nın Manş Denizi kıyısına yöneltilen ve Fransa'yı savaşta saf dışı bırakan saldırıya (Mayıs 1940) öncülük etti. Sovyetler Birliği seferinde, Moskova'nın dış mahallelerine kadar ulaştıysa da Aralık 1941'de geri püskürtüldü. 1941-42 kışında Sovyet karşı saldırısı nedeniyle birliklerini geri çektiği için Hitler'in gözünden düşünce görevden alındı. Ama Mart 1943'te hem zırhlı araç üretimindeki öncelikleri saptama, hem de bu araçların kullanılmasını yönlendirme yetkisiyle zırhlı birlikler müfettişi olarak göreve geri döndü. Tank üretimini basitleştirerek hızlandırdı. 20 Temmuz 1944'te Hitler'e suikast girişiminden sonra kurmay başkan vekili oldu. Hitler'in müdahaleleri nedeniyle hareket serbestliği kısıtlanınca, 5 Mart 1945'te istifa etti. Guderian anılarını *Erinnerungen eines Soldaten* (1951; *Bir Askerin Anıları*, 1977, 1983) adlı yapıtında topladı.

Gudmundsson, Kristmann (d. 23 Ekim 1901, Thverfell - ö. 20 Kasım 1983, Reykjavík, İzlanda), İzlandalı roman yazarı. Bazıları Norveç dilinde olan aşk romanlarıyla uluslararası ün kazanmıştır.

Köylü bir kadının evlilik dışı çocuğu olarak dünyaya geldi. Annesinin yoksul ailesi tarafından büyütüldü. On üç yaşında evden kaçarak çeşitli niteliksiz işlerde çalıştı. Bu arada birkaç dil öğrenmeyi başardı.

1924'te Norveç'e gitti. İki yıl sonra Norveç dilinde yazdığı öykülerden oluşan *Islandsk kjærlighet* (İzlanda Aşkları) adlı kitabını yayımladı. Yapıtı başarılı bulunan Gudmundsson, Norveç dilini kullanmadaki ustalığıyla eleştirmenleri şaşırttı. Bunu, aralarında *Hvite Netter* (1934; Beyaz Geceler) adlı otobiyografik yapıtının da bulunduğu birkaç roman izledi. Yapıtları kabaca romans, aile sagası ve tarihsel roman türleri içinde sınıflandırılabilir. Gudmundsson, ülkesi İzlanda'da geçirdiği yıllardan, İzlanda edebiyatı ve toplumsal tarihinden önemli ölçüde yararlanmıştır. Yapıtlarının değişmez konusu ise, kadınla erkek arasındaki cinsel aşktır. Gudmundsson, yedi kez evlenmiştir.

1939'da İzlanda'ya döndükten sonra İzlanda dilinde yazan Gudmundsson'un yapıtları, birçok dile çevrilmiştir.

Gudmundsson, Tómas (d. 6 Ocak 1901, Efri-Brú - ö. 14 Kasım 1983, Reykjavík, İzlanda), İzlanda şiirinde kenti ilk kez konu almasıyla tanınan şair.

Taşrada doğan Gudmundsson, Reykjavík'teki İzlanda Üniversitesi'nde hukuk eğitimi gördükten sonra 1928'de devlet memuru oldu. İlk yapıtı *Vid sundin blá* (1924; Mavi Suların Yanında), büyük bir ilgi uyandırmamakla birlikte, şiirsel biçim üzerindeki hakimiyeti ve zeki, incelikli, hafif nostaljik tonuyla dikkat çekiyordu. Gudmundsson, ikinci yapıtı *Fagra veröld*'le (1933; Güzel Dünya) ün kazandı; kenti ve kent yaşamını öven şiirleriyle kısa sürede büyük ilgi topladı, kentin başşairi olarak anılmaya başladı.

Akdeniz ülkelerine yaptığı yolculuktan esinlenerek *Stjörnur vorsins* (1940; İlkbahar Yıldızları) adlı yapıtını yayımladı. 1943'ten sonra kendini tümüyle yazmaya adadı. 1942-55 arasında *Helgafell*, 1956-59 arasında da *Nýtt Helgafell* adlı edebiyat dergilerinin yayın yönetmenliğini yaptı. Bu dönemde yayımlanan *Fljótid helga*'da (1950; Kutsal Irmak) hafif üslubunu ve mizah anlayışını korumakla birlikte, II. Dünya Savaşı'nın açığa çıkardığı birçok toplumsal sorunu da ele alarak, aynı zamanda olgun bir düşünür olduğunu gösterdi. 1953'te şiirlerinden yapılan bir derleme yayımlandı. Daha sonraki yapıtlarından *Heim til thin, Ísland* (1977; Vatanım İzlanda'ya) özel durumlar için yazılmış bazı şiirlerin yanı sıra yaşam ve ölüm üzerine kişisel düşüncelerini de kapsar. Almanca ve İtalyancadan çeviriler de yapan Gudmundsson'un pek çok şiiri çeşitli dillere çevrilmiştir.

Gudrun, başlıca teması öç olan bazı eski İskandinav efsanelerinde geçen kadın kahraman. Gunnar'ın kız kardeşi ve Sigurd'un (Siegfried) karısıdır; Sigurd'un ölümünden sonra Atli'yle (Hun kralı Attila) evlenir. Bir eş, kız kardeş ve anne olarak çektikleri birçok şiire konu olmuştur. *Nibelungenlied*'deki(*) Kriemhild'in karşılığı olan Gudrun, bazen Orta Yüksek Almanca bir romans olan *Gudrun Lied*'in kadın kahramanıyla karıştırılır. Bir kız kaçırma öyküsü olan *Gudrun Lied*, kızın kurtarılması ve âşıkların bir araya gelmesiyle mutlu biçimde sona erer. *Ayrıca bak.* Atlakvida; Kriemhild.

Guecho, İspanya'nın kuzeyinde, Bask Ülkesi'ne bağlı Vizcaya (Biskay) ilinde, Bilbao'nun banliyösü kent. Nervión Irmağının Biskay Körfezine döküldüğü yerin yakınında yer alır. Algorta, Las Arenas, Neguri ve Santa Maria de Guecho semtlerini kapsar. Kuruluşu Martiartu ve Guecho adlı soylu ailelere bağlanır. Daha çok bir konut alanı olan kentin 10 km'lik kıyısı ve dört plajı balıkçılık ve yüzme için çok elverişlidir. Las

Arenas, yüksek bir asma köprü olan Puente de Vizcaya'yla Nervión Irmağının karşı kıyısındaki Portugalete'ye bağlanır. Nüfus (1981) 67.321.

Guéckédou, Gine'nin güneyinde, Guéckédou ilinin yönetim merkezi kent. Kailahun (Sierra Leone), Kissidougou ve Macenta'dan gelen yolların kesişme noktasında yer alır. Yöredeki pirinç, kahve, kola cevizi, palmiye yağı ve yağlı tohuma dayalı ticaretin en önemli merkezidir. Yüzölçümü 4.157 km² olan Guéckédou ili, genellikle Kissi halkının yaşadığı Gine Platosundaki ormanlık bir bölgeyi kapsar. Guéckédou'da bir devlet hastanesi, bir palmiye yağı ve sabun fabrikasıyla (1965) bir Katolik misyonu (1951) vardır. Nüfus (1983 geç.) 31.641.

Guelfo ve Ghibellino, ortaçağda İtalyan siyasal yaşamında önemli rol oynayan iki muhalif grubun üyelerine verilen ad. Papalık yanlısı Guelfolar ile Kutsal Roma-Germen imparatorlarına yakınlık duyan Ghibellinolar arasındaki bölünme, İtalyan kentleri arasında süregelen çekişmeyi daha da artırmıştır. Guelfo adı 12. yüzyılda ve 13. yüzyıl başlarında Kutsal Roma-Germen tahtı için mücadele veren Welf ailesinden, Ghibellino adı ise Welflerin muhalifleri Hohenstaufen'lere ait bir şato olan Waiblingen'den gelir. Bu adlar, sonradan Hohenstaufenli II. Friedrich'in İtalya'daki yandaşları ile muhalifleri için kullanılmıştır.

Yarımadanın iki kampa ayrılmasının temelinde, Kutsal Roma-Germen imparatorlarının İtalya'yı denetim altına alma girişimleri yatıyordu. I. Friedrich'in (Barbarossa) tahta çıkmasından sonra, İtalya'da imparatorun yanında yer alarak güçlerini ve ayrıcalıklarını artırmaya çalışanlar ile papanın da aralarında yer aldığı imparatorun müdahalesine karşı çıkanlar iki ayrı hizip biçiminde ortaya çıktı. II. Friedrich (hd 1220-50) ile papalar arasındaki çatışma sırasında, bu İtalyan hizipleri ilk kez Floransa'da Guelfo ve Ghibellino adlarını aldılar. Hiziplerin çekişmesi, İtalyan kentlerinin kendi içlerindeki ve birbirleriyle oluşan çelişkileri yoğunlaştırdı. Kentlerde özellikle soylular arasında var olan hizipler, papadan ya da imparatordan yana tavır alarak, yerel özelliklerini yitirmeksizin daha geniş ölçekli bir çatışmanın içine girdiler.

Guelfolar ile Ghibellinolar 13. yüzyıl boyunca kentlerin denetimini ele geçirmek için sürekli savaştılar. Bu savaşlar çoğunlukla kaybeden tarafın kentten sürülmesiyle sonuçlanıyordu. Guelfo-Ghibellino çatışması kent devletleri arasındaki rekabette de kendini gösterdi. Toscana kentleri papa ile imparator arasındaki mücadelede saflarını belirledikçe aralarındaki çekişmeler de şiddetlendi. Guelfo yanlısı Floransa ve müttefikleri Montepulciano, Bologna ve Orvieto ile Ghibellino yanlısı Piza, Siena, Pistoia ve Arezzo arasındaki savaşlar 13. yüzyılın ortalarından 14. yüzyılın ortalarına değin sürdü.

Hohenstaufenlerin İtalya'nın güneyini yitirmesi (1266) ve ardından hanedanın sona ermesi (1268) üzerine Guelfo ile Ghibellino çatışması yeni bir biçim aldı. Guelfoculuk, uluslararası düzeyde İtalya'nın güneyinde Anjou'ları destekleyenlerin oluşturduğu bir ittifaklar sistemine dönüştü. Sicilya'daki Anjou hükümdarları, papalar ve Toscanalı müttefikleriyle birlikte Floransa bu ittifak içinde yer alıyordu. Guelfoların üstünlüğü ele geçirdiği birçok kentte Ghibellinoların varlıklarına el konduğundan, bu hizip, rakiplerinin sürgünde kalmasında çıkarı olan mülk sahiplerinin oluşturduğu tutucu bir güç niteliğini kazandı. Ghibellinoculuk ise 1268'den sonra İtalya'daki gücünü yitirmeye başlayan imparatorluğa duyulan romantik bir özlem olarak kaldı ve 1310-13 arasında İmparator VII. Heinrich'in, 1327-30 arasında ise İmparator IV. Ludwig'in İtalya seferleri sırasında kısa bir süre yeniden canlandı.

14. yüzyılda imparatorların artık İtalya'ya müdahaleden kaçınması ve papaların da Roma'dan Fransa'ya taşınması nedeniyle hiziplerin uluslararası düzeydeki önemi gitgide azaldı. Guelfo ve Ghibellino yalnızca yerel hiziplerle ilgili bir nitelendirme olarak kaldı.

19. yüzyılda İtalyan birliği hareketi sırasında bu adlar yeniden canlandırıldı. Bu dönemde Yeni Guelfolar papanın bir İtalyan devletleri federasyonuna ön ayak olması için çalışırken, Yeni Ghibellinolar İtalyan birliğinin oluşturulması önünde bir engel olarak gördükleri papaya karşı çıktılar.

Guelma, GELMA ya da KALME olarak da bilinir, Cezayir'in kuzeydoğusunda il (*vilayet*). Akdeniz'den içerilerde, Tel Atlas'ları'nda yer alır. Doğuda Tunus, kuzeyde Annaba, batıda Skikda ve Kosantine (Konstantin), güneyde Um el-Buagi ve Tebessa illeriyle çevrilidir. 1974'te Annaba ile Kosantine illerinin bazı kesimlerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Yüzölçümü 8.624 km²'dir. Toprak yapısı açısından farklı özellikler gösteren üç bölgeye ayrılır: İlin öteki yerlerine göre daha yağışlı olan kuzeydeki dağlık bölge, mantar meşesi ormanlarıyla kaplıdır; orta kesimindeki vadi bölgesinde zeytin yetiştirilir ve yarı göçebe hayvancılık yapılır; az yağış alan güneydeki yüksek ovalar ise buğday ve arpa gibi geçimlik ürünlerin yetiştirildiği bir tarım bölgesidir. İl merkezi Guelma kentinde hafif sanayi işletmeleri ve bir askeri okul vardır. İldeki öteki önemli kentler Suk Ahras, Sedrata ve Ved Zenati'dir (Oued Zenati). İlin ikinci büyük kenti Suk Ahras, Hippolu Aziz Augustinus'un doğduğu yerdir. Sedrata yakınlarında 2. yüzyılda yapılmış Roma kenti Thubursicu Numidarum'un kalıntıları yer alır. Nüfus (1987) 353.309.

Guelma, Cezayir'in kuzeydoğusunda, Guelma ilinin (*vilayet*) merkezi kent. Rabate Çayının (*ved*) sağ yakasında ve Seybuse Çayıyla birleştiği yerin hemen yukarısında yer alır. Roma öncesi dönemde Calama adıyla kuruldu. Bir prokonsüllük eyaleti olduktan sonra, Aziz Augustinus'un yaşamöyküsü yazarı ve öğrencisi Aziz Possidius'un piskoposluk bölgesi yapıldı. Roma kalıntıları arasında hamamlar ve bir tiyatro sayılabilir; 8 km batısındaki Annuna'da da Thibilis kalıntıları bulunur. Bizans surlarının bir bölümü günümüzde de kenti kuşatmaktadır. Müzesi ve parkları çeşitli Roma kalıntılarıyla yazıtlarını barındırır. Yeni kent 1836'da bir Fransız askeri üssü olarak Mareşal B. Clauzel tarafından kurulmuştur.

Zeytinliklerin kapladığı, yaklaşık 610 m yüksekliğindeki dağlarla çevrili olan kent, Fransız tarzı geniş ve ağaçlıklı caddelere göre düzenlenmiştir. Eski mahalle ile askeri karargâh güneyde, Arap mahallesi ise batıdadır. Porselen, bisiklet, motosiklet ve küçük motor imalatını kapsayan hafif sanayisine karşın, temelde bir tarım merkezi olan kentte, bir Cezayir sığır türüne adını veren büyük bir sığır pazarı vardır. Kentin 19 km batısındaki ünlü Meshutin Hamamı'nın (Lanetliler Hamamı) kaplıcasında İzlanda'daki gayzerlerden sonra dünyanın en yüksek sıcaklıktaki (98°C) madensuları bulunur. Nüfus (1977 geç.) belediye, 60.059.

Guelph, Kanada'da, Ontario'nun güneydoğusundaki Wellington ilinin (*county*) merkezi (1838) kent. Toronto'nun 100 km güneybatısında, Speed Irmağı kıyısında yer alır. İskoçyalı romancı ve kolonici John Galt tarafından ırmak çavlanlarının yanında kurulan kent, adını İngiliz kraliyet ailesinin Hanover kolundan olan Welf (Guelph) hanedanından almıştır. Günümüzde Kanada'nın en yoğun nüfuslu bölgelerinden birinde büyük bir sanayi, tarım ve eğitim merkezidir. Çeşitli sanayileri arasında dokuma, sigara, elektrik transformatörleri, cam yünü ve bıçkı kayışı imalatı sayılabilir. Guelph Üniversitesi'ne (1964) bağlı Ontario Tarım Yüksekokulu (1874) ve Ontario Veterinerlik Yüksekokulu (1862), kentin bilimsel tarıma yönelik bir araştırma ve eğitim merkezi olarak taşıdığı önemi daha da artırmaktadır. 1851'de köy, 1856'da kasaba, 1879'da da kent tüzel kimliği kazanmıştır. Nüfus (1981) 71.207.

Guénon, René (d. 15 Kasım 1886, Blois, Fransa - ö. 7 Ocak 1951, Kahire), Fransız asıllı Müslüman metafizikçi. Çağdaş İslam düşüncesindeki gelenekselci okulun kurucularındandır.

Yüksek matematik öğrenimini, 1906'da sağlığının bozulması yüzünden bıraktı. Bir süre gizlici çevrelerle ilişki kurdu; ardından Gnostik Kilise'ye girdi, *La Gnose* dergisinin kurucuları arasına katıldı. 1912'de Müslüman olarak Mısır'da Şazeliye şeyhlerinden Abdurrahman Eliş el-Kebir'in müridi oldu. 1930'dan sonra temelli Mısır'a yerleşti, bu ülkenin uyruğuna geçerek Abdülvahid Yahya adını aldı, ama Fransa'yla da ilişkisini kesmedi, *Etudes traditionnelles* adlı dergiye sürekli katkıda bulundu; bütün yapıtlarını asıl adıyla yayımladı.

Guénon'a göre bütün dinler tek bir ilksel geleneğin değişik koşullardaki uyarlamalarıdır. Modern Batı uygarlığı bu kaynaktan beslenmediği için hastadır ve iyileşmesinin tek yolu Doğu'da canlılığını sürdüren geleneksel öğeleri yeniden keşfetmesidir. Hindu öğretilerini de yakından inceleyen Guénon, Katolik Kilisesi'nin Doğulu geleneklerle ilişki kurmasının bu süreci başlatacak ilk adım olabileceğini savunur. Başlıca yapıtları arasında *Orient et occident* (1924; *Doğu ve Batı*, 1980), *La Crise du monde moderne* (1927; *Modern Dünyanın Bunalımı*, 1979), *Le Régne de la quantité et les signes des temps* (1945; *Niceliğin Egemenliği ve Çağın Alametleri*, 1990) ve *Aperçus sur l'esotérisme islamique et le taoisme* (ös 1973; *İslam Maneviyatı ve Taoculuğa Toplubakış*, 1989) sayılabilir.

Guercino, Il (İtalyancada "Şaşı"), asıl adı GIOVANNI FRANCESCO BARBIERI (d. 8 Şubat 1591, Cento, Ferrara yakınları, Papalık Devletleri - ö. 22 Aralık 1666, Bologna), özellikle yanılsamacı tavan freskleriyle tanınan, 17. yüzyıl barok bezeme sanatını büyük ölçüde etkilemiş İtalyan ressam.

İlk resim derslerini doğduğu kentte almakla birlikte, üslubunun biçimlenmesinde Bologna okulunun, özellikle de Lodovico Carracci'nin doğalcı resimlerinin etkisi oldu. "Haleli Madonna, Azizler ve Bir Bağışçıyla Birlikte" (1616, Kraliyet Güzel Sanatlar Müzesi, Brüksel) gibi ilk yapıtlarında iri figürler, güçlü renkler ve geniş, hareketli fırça vuruşları görülür. Işık ve gölgeyi kullanma yöntemini 1618'de gittiği Bologna ve Venedik'te geliştirmiş, Caravaggio'nun bu alandaki buluşlarından yararlanmıştır.

1621'de Roma'ya giden Guercino, Roma yüksek barok sanatının gelişmesinde önemli bir rol oynadı. Aldığı çeşitli siparişler arasında Ludovisi Kırevi'nin dekorasyonu da vardı. Buradaki en önemli yapıtı

Büyük Salon'un tavanına yaptığı romantik havalı "Aurora" freskidir. Freskin yanılsamacı etkisi insana, sanki yapının tavanı yokmuş da bu boşluktan, tepeden geçmekte olana Aurora'nın arabasını görüyormuş izlenimi verir. Ama yapıtta Annibale Carracci'nin denetimli klasik Roma üslubunun izleri de görülür. Çünkü Guercino, Roma'da Papa XV. Gregorius'un özel sekreteri Agucchi ile tanışmış ve onun yaygınlaştırmaya çalıştığı bu üslubun etkisinde kalmıştı. "Azize Petronilla" (1621; Capitolino Müzesi, Roma) adlı resminde de açıkça görüldüğü gibi, kendi üslubunu geliştirirken Carracci'nin ilkelerinden de ayrılmamaya çalışmıştı. 1623'te XV. Gregorius ölünce Cento'da bir atölye açan Guercino, Annibale Carracci'nin tartışmasız vârisi kabul edilen Guido Reni'nin ölümü üzerine Bologna'ya gitti ve kentin en önde gelen ressamı oldu.

"İbrahim Hacar ve İsmail'i Kovarken" (1657-58, Brera Galerisi, Milano) adlı resmi gibi son dönem yapıtlarının bazısı çok başarılı olmakla birlikte, bazısı da zayıf ya da duygusaldır.

Guericke, Otto von (d. 20 Kasım 1602, Magdeburg - ö. 11 Mayıs 1686, Hamburg, Prusya Saksonyası), ilk hava pompasını geliştiren ve buluşundan yararlanarak vakum olayını ve havanın yanma ve solunum

Guericke, Anselmus von Hulle'nin bir portresinden C. Galle'nin yaptığı oymabaskı, 1649
Historia - Photo

üzerindeki etkisini inceleyen Alman fizikçi ve mühendis.

Leipzig Üniversitesi'nde öğrenim gören Guericke, 1621'de Jena Üniversitesi'nde hukuk ve 1623'te Leyden Üniversitesi'nde matematik ve mekanik dersleri aldı. 1631'de İsveç kralı II. Gustaf Adolf'un ordusunda mühendis oldu. 1646-81 arasında Magdeburg'da *bürgermeister*'lik (belediye başkanlığı) ve Brandenburg'da sulh yargıçlığı yaptı.

1650'de kısmi vakum oluşturmak amacıyla hava pompasını geliştiren Guericke, ışığın boşlukta yayılabildiğini ama sesin yayılamadığını buldu. 1654'te Regensburg'da İmparator III. Ferdinand'ın huzurunda bir dizi deney düzenleyen Guericke, bunlardan birinde iki bakır çanağı (Magdeburg yarıküreleri) birleştirerek çapı 35,5 cm olan bir küre elde etti ve kürenin içindeki havayı boşalttı; daha sonra küreyi iki ucundan atlara bağladı ve atların çanakları birbirinden ayıramadığını gösterdi. Böylece hava basıncının ne kadar büyük bir güç olduğunu gösteren Guericke, 1663'te de elektrik üretecinin ilk örneğini geliştirdi. Kükürtten yaptığı bir topu döndürerek topa sürtünme uyguladı ve topun üzerinde statik elektrik oluştuğunu gösterdi. 1672'de ise bu yolla elde edilen elektriğin, kükürt topunun parlamasına yol açtığını buldu ve böylece elektriksel ışıldama olayını açığa çıkardı. Astronomiyle de ilgilenen Guericke, kuyrukluyıldızların periyodik olarak Yer'in yakınından geçtiğini savundu.

Guérin, Camille (d. 22 Aralık 1872, Poitiers - ö. 9 Haziran 1961, Paris, Fransa), Fransız mikrobiyoloji bilgini. Albert Calmette ile birlikte vereme karşı yaygın olarak kullanılan BCG (Bacillus Calmette-Guérin) aşısını bulmuştur.

Veterinerlik öğrenimi gördükten sonra 1897'de Lille'deki Pasteur Enstitüsü'nde Calmette ile birlikte çalışmaya başlayan Guérin, yaşamının geri kalan yıllarını aşılama çalışmalarına adadı. 1906'da vücudunda canlı verem basili olanlarda bu hastalığa karşı direnç geliştiğini fark etti. Calmette ve Guérin 13 yıl boyunca verem mikrobunun sığırlarda rastlanan alttürünün giderek daha az etkili kültürlerini elde ettiler. 1921'de elde ettikleri kültürün insana zararsız, ancak antikor oluşumu için oldukça etkin olduğunu gördüler. Bu aşıyı ilk kez 1922'de, Paris'teki Charité Hastanesi'nde yeni doğmuş bebeklerde kullandılar.

1930'larda aşının kullanımı ile ilgili tüm sorunlar çözüldükten sonra Japonya, SSCB, Çin, İngiltere, Kanada ve Fransa gibi ülkelerde büyük aşılama programları uygulandı.

"Phaidra ile Hippolytos", Pierre-Narcisse Guérin'in bir yapıtı, 1802; Louvre Müzesi, Paris
Cliché Musées Nationaux

1950'de Illionis Üniversitesi ve Araştırma Vakfı ABD'de aşının üretim, dağıtım ve satış hakkını aldı. Guérin yaşamının son yıllarında Pasteur Enstitüsü'nün onursal yöneticisiydi.

Guérin, (Georges-) Maurice de (d. 4/5 Ağustos 1810, Cayla Şatosu - ö. 19? Temmuz 1839, Cayla Şatosu, Albi yakınları, Fransa), ölümünden sonra efsaneleştirilen Fransız romantik şair.

Katı Katolik ve kralcı bir aile çevresinde, kendisine aşırı düşkün ablası Eugénie tarafından büyütüldü. Din adamı olmak amacıyla Paris'teki Collège Stanislas'ta okurken tanıştığı romancı ve eleştirmen Barbey d'Aurevilly ile ömür boyu süren bir dostluk kurdu. 1831'de ise artık din adamı olmaktan vazgeçmişti. Daha sonra Katolik Kilisesi'ne başkaldıran rahip Félicité-Robert de Lamennais önderliğindeki radikal topluluğa katılmak üzere Bretanya'ya gitti. Orada yaşamını çok etkileyen bazı eğitim ve tartışma konularını, ölümünden sonra *Le Cahier vert* (1861; Yeşil Defter) adıyla yayımlanan günlüğüne not etti. Ama bir yıl bile geçmeden Lamennais papa tarafından suçlanıp topluluk dağılınca, Guérin de Paris'e gitti. Paris'te *La Bacchante* (Bakkha) ve *Le Centaure* (Kentaur) adlı iki önemli düzyazı şiir yazdı. Şiirlerin ikisi de olağanüstü zengin ve derin panteist doğa betimlemeleriyle doluydu. Guérin 1837'de hastalanarak Cayla'ya döndü, sağlığına kavuşunca Caroline Gervain adlı genç ve varlıklı bir kadınla evlendiyse de çok geçmeden veremden öldü.

Guérin, ölümünden sonra ablasının ve dostlarının çabalarıyla bazı yapıtlarının yayımlanması (1840) üzerine tanınmaya başladı. Daha sonra yapıtlarının iki ciltten oluşan *Reliquiae* (1861; Geriye Kalanlar) adlı bir derlemesi yayımlandı. Guérin'in çevresinde bir kült oluşmaya başlaması Maurice ile Eugénie'nin çok özel yazışmalarına kadar bütün yazılarının yayımlanmasına yol açtı. Eugénie'nin *Journal et lettres*'i (ös 1862; Günce ve Mektuplar) onun da kardeşi gibi yetenekli olduğunu, ama mistisizminin daha dinsel bir biçim aldığını ortaya koyar.

Guérin, Pierre-Narcisse, Baron (d. 13 Mart 1774, Paris, Fransa - ö. 16 Temmuz 1833, Roma, İtalya). Eugène Delacroix ile Théodore Géricault'nun öğretmeni olan Fransız ressam. 1797'de Roma Ödülü'nü kazandı ve güncel konulu "Marcus Sextus'un Dönüşü" (1799, Louvre Müzesi, Paris) adlı resmiyle genç yaşta başarıya ulaştı. Bugün ikisi de Louvre Müzesi'nde bulunan "Phaidra ile Hippolytos" (1802) ve "Andramakhe ile Pyrrhos" (1810) adlı resimleri inceden inceye hesaplanmış, aşırı duygusal kompozisyonlardır. 1822'den 1828'e değin Roma'daki Fransız Akademisi'nin müdürlüğünü yaptı. Guérin'in renk ve atmosfer anlayışını gösteren tek resmi, aynı zamanda en iyi yapıtı sayılan "Troya Kentinin Acısını Dido'ya Anlatan Ene"dir (1817, Louvre Müzesi, Paris).

Guernes DE PONT-SAINTE-MAXENCE (ö. 12. yy), İle-de-France'lı gezgin bilgin. Aziz Thomas Becket'in yerel dildeki ilk yaşamöyküsü olan *Vie de Saint Thomas Becket*'in (Aziz Thomas Becket'in Yaşamı) yazarıdır. Yaklaşık 1174'te şiir biçiminde yazılan yapıt, Guernes'in Becket'e duyduğu tutkulu bağlılığının yanı sıra edebiyattaki ustalığını da ortaya koyar. Yazımı sırasında Latince kaynaklardan yararlanan Guernes, çelişkili bilgileri araştırmak için Canterbury'ye gitmiş, söylendiğine göre birçok kez Becket'in mezarı başında toplanan hacılara yapıtını okumuştur. Yapıtın 1936 baskısını E. Walberg yayıma hazırlamıştır.

Guernica, tam adı GUERNICA Y LUNO. İspanya'nın kuzeyinde, Bask Ülkesi'ne bağlı Vizcaya (Biskay) ilinde kent. Biskay Körfezi ağzının yakınlarında, Plencia (Butrón) Irmağı kıyısında yer alır. Bilbao'nun hemen kuzeydoğusundadır. Basklar için büyük önemi olan eski Vizcaya Prensliği'nin resmi başkenti olan kentin simgesi, Guernica ağacı denen ve kutsal sayılan bir meşedir. Vizcaya meclisleri (*batzarrak*) savunma politikalarını belirlemek ve ortaçağdan 19. yüzyıla değin yürürlükte kalan *fuero*'larını (krallık güvencesini belirten ayrıcalık belgesi) almak üzere bu ağaç altında toplanırdı. 1366'da Kont Tello, Guernica'yı, çevresini kuşatan Luno bölgesinden özerk bir birime dönüştürdü. Guernica'nın bu statüsü, Luno'yla birleşerek bir belediye oluşturduğu 1882'ye değin sürdü.

19. yüzyılda Carlismo Savaşları'na sahne olan Guernica, 1932'de bağımsız bir Bask devleti kurmaya yönelik başarısız bir girişime ön ayak oldu. İspanya İç Savaşı'nda, Franco'yu desteklemek için gönderilen Alman uçaklarınca 1937'de ağır biçimde bombalandı. Bu olay, Pablo Picasso'nun "Guernica" (1937, Prado Müzesi, Madrid) adlı ünlü resmine esin kaynağı oldu. Kentin önemli mimari yapıları arasında Parlamento Binası (1824-33), Adalet Sarayı (Tribunales) ve Santa María la Antigua Kilisesi (1418) sayılabilir.

Kentte gıda işleme, mobilya yapımı, metal işçiliği ve cephane imalatı gibi sanayi dalları vardır. Turizm ek bir gelir kaynağıdır. Nüfus (1981) 17.836.

Guernsey, Channel Adalarının(*) ikinci büyük adası. Normandiya'nın yaklaşık 19 km batısında yer alır. Biçimi üçgeni andırır. Yüzölçümü 62 km²'dir. Alderney(*), Sark(*), Herm, Jethou ve adacıklarıyla birlikte Guernsey yönetim bölgesini (yüzölçümü 78 km²) oluşturur. Merkezi Saint Peter Port'tur(*).

Adanın güneyi denizden 90 m kadar yükselen bir plato biçimindedir. Basamak basamak alçalan platonun sularını derin vadilerden kuzeye doğru akan ırmaklar toplar. Adanın kuzeyi, sert kayaç tabakalarının oluşturduğu tepeler dışında alçaktır. Aşağı kesimlerin toprak örtüsü rüzgârın taşıdığı kumlarla kıyılarda ve eski lagünlerde birikmiş çökellerden oluşur. Adada deniz iklimi egemendir. Kar ve şiddetli don olayları pek görülmez. Yılın en düşük ve en yüksek sıcaklıkları arasındaki fark yalnızca 9°C kadardır. Yıllık yağış miktarı 750-900 mm arasında değişir. Adanın tatlı su kaynakları yetersiz olduğundan arıtma yoluyla deniz suyundan da yararlanılır.

Romalıların Sarnia adıyla andığı Guernsey'de 11. yüzyıl belgelerine göre başlıca toprak sahipleri Saint-Sauveur senyörleri (Cotentin vikontları), Bessin vikontları, Mont-Saint-Michel Manastırı ve Normandiya düküydü. Normandiya dükünün İngiltere kralı olması üzerine İngiltere'ye bağlanan Channel Adaları 1204'te Normandiya Düklüğü'nden ayrılarak ayrı bir yöneticinin sorumluluğuna verildi; bazen de yönetimi bir lord üstleniyordu. 15. yüzyılın sonunda ise Guernsey (Alderney ve Sark ile birlikte) önce bir komutanın, sonra da bir valinin yönetimine bırakıldı. 1835'te valilik makamı kaldırıldı ve görevleri bir vali vekiline devredildi. Channel Adalarının yöneticisi adalardaki kraliyet kurullarını düzenli olarak toplayamadığından Guernsey'deki adli sorumluluklarını bir yerel görevliye devretti. Saraya bağlı yerel görevlinin başkanlık ettiği Guernsey Kraliyet Mahkemesi'nin yargılamak ve yasaları uygulamakla yükümlü 12 daimi üyesi vardı. Başyargıç seçimle işbaşına geliyor ve bir yazman kayıtları tutuyordu. Bu mahkeme ortaçağdaki biçimini bugün de korumaktadır.

Kraliyet Mahkemesi'nin çözümü güç hukuk sorunlarını, kralın mutasarrıflarının katıldığı oturumlara bırakma uygulaması zamanla Görüşme Meclisi'nin ortaya çıkmasına yol açtı. 1605'e değin mahkeme ve meclis oturumları için ayrı tutanaklar tutulmadı, ama meclis 1948'e değin mahkemenin genişletilmiş oturumu olarak kaldı. Bu arada çeşitli tarihlerde kilise ve kilise dışından da yerel temsilcilerin meclise katıldığı görüldü. 19. yüzyılda bu kurul, yürütme komiteleri eliyle adayı yöneten yasama meclisine dönüştü. Saraya bağlı yerel görevlinin başkanlık ettiği bu meclis günümüzde 12 danışman, seçimle gelen 33 halk temsilcisi ve ikisi Alderney'den olmak üzere 10 kilise bölgesi temsilcisinden oluşmaktadır. Yerel görevli seçimle işbaşına gelen 12 daimi üyeli Kraliyet Mahkemesi'ne de başkanlık eder. Oturumlarda İngilizce konuşulur. Vali vekili hükümdarın kişisel temsilcisidir.

Adanın merkezi Saint Peter Port erken gelişmiş bir ticaret kentidir. Sonradan kaçakçılık ve resmi korsanlığın artması, 19. yüzyılda da sanayinin gelişmesi feodal toprak düzenini bozmuştur. II. Dünya Savaşı'nda Alman işgaline uğrayan adada yaşayan pek çok kişi işgalden önce İngiltere'ye nakledilmiştir (1940).

Nüfusun çoğunluğunu Bretonlarla karışmış Norman kökenliler oluşturur. Önemli merkezler Saint Peter Port ile Saint Sampson'dur. Ünlü Guernsey türü sığırlara dayalı mandıracılık daha çok güneydeki dağlık bölgede yapılır. Sebzecilik ise kuzeyde yaygındır. Buralardaki seralarda yetiştirilen domates, çiçek ve üzüm gibi ürünlerin çoğu İngiltere'ye satılır.

Ekonomi turizm gelirleriyle desteklenmekte, hava ulaşımının önemi gitgide artmaktadır. La Villaize'de bir havalimanı vardır. Jersey, Alderney ve Sark adalarıyla, Fransa'daki Saint Malo ve İngiltere'deki Londra ve Weymounth limanları arasında gemi seferleri yapılır. Nüfus (1991 tah.) 60.800.

Guernsey, Channel Adalarından biri olan Guernsey'de geliştirilen süt verimi yüksek sığır soyu. Bu sığır soyunun Jersey soyu gibi, adaların yakınındaki Normandiya ve Bretanya bölgesi sığırlarından türetildiği sanılmaktadır. Channel Adalarındaki tüm sığırlar eskiden Alderney adıyla tanınıyordu. Adalara kesim amacı dışında sığır ithalini engelleyen yasaların yürürlüğe girmesinden sonra Jersey ve Guernsey soyları tanınmaya başladı. Jersey'den daha iri olan Guernsey sığırının postu açık kahverengi üstüne beyaz lekeli, sütü sarıdır. Jerseyler gibi bu sığırların da et verimi yüksek değildir.

Guerra, Ruy (d. 1931, Lourenço Marques, Mozambik), Brezilyalı sinema yönetmeni. Yeni Sinema (*Cinema Nôvo*) akımının öncülerindendir.

Fransa'da Yüksek Sinema Araştırmaları Enstitüsü'nde (IDHEC) eğitim gördü. Jean Delannoy ve Georges Rouquier'nin yanında yönetmen yardımcısı olarak çalıştıktan sonra 1958'de Brezilya'ya gitti.

1960'ta kısa metrajlı bir film çekti. Adını duyurduğu ilk uzun metrajlı filmi *Os cafajestes* (1962; Tutkular Plajı) düzen karşıtı içeriği ve dinamik kurgusuyla Yeni Sinema'nın da ilk önemli filmiydi. 1964'te Yeni Sinema'nın olgunluk döneminin en önemli yapıtlarından *Os Fuzis*'i (Tüfekler) çekti. 1979'da Mozambik'e giderek Mozambik sinemasının *Mueda, mémoria e massacre* (1980; Mueda, Bellek ve Kıyım) adlı ilk uzun metrajlı filmini, 1983'te de Meksika'da, senaryosunu Garcia Marquez'in yazdığı *Erendira*'yı yönetti. 1985'te Brezilya'da gerçekleştirdiği *Opera do Malandro* (*Batakhane Operası*), Brecht'in *Dreigroschenoper*'inden (*Üç Kuruşluk Opera*) esinlenen gerçekçi bir müzikaldi.

Yönetmenliğinin yanı sıra besteci, oyuncu ve dramaturg olarak da çalışan Guerra, son dönem filmlerinde Yeni Sinema akımından uzaklaşarak klasik sinema diline daha yakın bir anlatıma yönelmiştir.

Guerrero, Meksika'nın güneybatısında eyalet. Güneyde ve batıda Büyük Okyanus, kuzeybatıda Michoacán, kuzeyde México ve Morelos, kuzeydoğuyla doğuda da Puebla ve Oaxaca eyaletleriyle çevrilidir. Dar kıyı ovası dışında eyaletin 64.281 km²'lik alanı tümüyle Güney Sierra Madre içinde yer alır. Bu dağlardaki vadiler genellikle dar, verimli ve sık ormanlıktır, ama ulaşılmaları güçtür. Eyaletin en büyük ırmağı Balsas'tır. Kıyı kesimi ve ırmaklarının aşağı çığırları tropiktir. Dağlık bölge ılıman iklimiyle tanınmıştır. Adını Meksika bağımsızlık mücadelesinin önderlerinden Vicente Guerrero'dan alan ve 1849'da eyalet olan Guerrero'nun en büyük kentleri Chilpancingo (eyalet merkezi), Taxco ve Acapulco'dur.

Eyaletin gelir kaynakları tarım (pamuk, kahve, tütün ve tahıl), orman ürünleri ve madenciliktir (gümüş, altın, cıva, kurşun ve demir). Demiryolları eyaletin iç kesimlerine kadar uzanmaz ama, karayolu ağı gelişmiştir. Acapulco'da da gelişmiş bir liman vardır. Nüfusun çoğunluğu Yerli ve melezlerden oluşur. Nüfus (1990) 2.622.067.

Guesclin, Bertrand du (d. y. 1320, La Motte, Dinan yakınları - ö. 13 Temmuz 1380, Châteauneuf-de-Randon, Fransa), Yüz Yıl Savaşları'nın (1337-1453) ilk dönemindeki askeri başarılarıyla anılan Fransız ulusal kahramanı. 1370'te Fransız ordularının başkomutanlığına getirildikten sonra, İngilizleri kesin yenilgiye uğratabilecek üstünlüğü elde edinceye kadar meydan savaşlarından kaçınma stratejisini başarıyla uygulamıştır.

1356-57 yıllarında bir İngiliz kuşatmasına karşı Rennes kentini başarıyla savunurken, Sir Thomas Canterbury'yle girdiği düellodan sonra *dauphin* (veliaht, sonradan Kral V. Charles) tarafından ömür boyu aylıkla ödüllendirildi. Pontorson komutanlığına atandıktan sonra da Valois hanedanının hizmetinde kaldı. 1359-63 arasında birçok savaşa katıldı, iki kez tutsak edildi.

Mayıs 1364'te Cocherel'de Navarre kralı II. Charles'ın (Kötü) birliklerini yenilgiye uğrattı ve İngilizlerin müttefiki, Buch komutanı Jean de Grailly'yi tutsak ederek büyük bir zafer kazandı. Ama eylülde Aurey'de ağır bir yenilgiye uğradı; Breton Hanedan Savaşı'nda desteklediği Blois dükü Charles'ın öldürülmesinden sonra tutsak edildi. Kırk bin altın frank fidye karşılığında serbest bırakıldı. 1366 ve 1369'da, Kastilya kralı I. Pedro'nun (Zalim) gayri meşru üvey kardeşi Trastámaralı II. Enrique'nin Pedro'yu devirme girişimini desteklemek amacıyla, paralı asker bölüklerinin (*compagnies*) başında İspanya'ya gitti. V. Charles 1370'te Limoges'da İngilizlere karşı savaşmak üzere Guesclin'i İspanya'dan geri çağırdı. Guesclin 1373'e gelindiğinde Fransızlara birçok önemli zafer kazandırmıştı. Sonraki yıllarda dağınık İngiliz birlikleri ile

paralı asker topluluklarına karşı daha küçük seferler düzenledi. Bir düşman kalesini kuşatırken öldü.

Guesde, Jules, asıl adı MATHIEU BASILE (d. 12 Kasım 1845, Paris - ö. 28 Temmuz 1922, Saint-Mandé, Fransa), Fransız işçi hareketi içindeki Marksist kanadın ilk önderlerinden. Meslek yaşamına radikal bir gazeteci

Guesde, 1906
Hulton Picture Library

olarak başladı. 1877'de *L'Égalité* adlı haftalık sosyalist dergiyi kurdu. 1880'de Fransız işçi hareketi için sosyalist bir program hazırlamak amacıyla Karl Marx ve Paul Lafargue'la görüştü. 1880'deki ulusal işçi kongresinde kabul edilen bu program işçilere "parlamento salonlarında sınıf mücadelesini sürdürecek" ve sosyalist devletin kuruluşunu ödün vermeksizin savunacak temsilcileri seçme çağrısında bulunuyordu. İşçi haklarının ekonomik ve siyasal baskı gruplarının girişimleriyle kazanılmasını savunanlar Guesde'ye karşı çıktı. Kavgacı toplu pazarlıklar ve grevler öneren bu kanat, emekçilerin siyasal parti ayırt etmeksizin ilerici adaylara oy vermesi gerektiğini öne sürüyordu.

Verimli bir yazar ve güçlü bir hatip olan Guesde 1893'te Temsilciler Meclisi'ne seçildi. 1914 ve 1915'te sandalyesiz bakan olarak görev yaptı.

Guess, George *bak.* Sequoyah

Guest, Keen & Nettlefolds, PLC, İngiliz kökenli büyük makine imalat şirketleri grubu. Otomotiv alanına ağırlık veren grubun çeşitli imalat sanayilerinde de yatırımları vardır. Merkezi İngiltere'deki Warley'dedir.

Şirket 1900'de iki eski imalat şirketinin birleşmesi sonucunda Guest, Keen and Company adıyla kuruldu. John Sutton Nettlefolds'un kurduğu vida ve tel firmasının da katılımıyla 1902'de Guest, Keen & Nettlefolds, Ltd. adını aldı. Üretim alanını sürekli genişleterek dünya çapında bir holding durumuna geldi, 1982'de halka açık bir limited şirkete dönüştü.

Şirketin temel etkinlik alanı metal eşya, motorlu taşıt yedek parçası ve makine gibi ürünlerin üretimi ve pazarlamasıdır. Başlıca yedek parça ürünleri şanzıman, diferansiyel, dişli takımları, krank mili ve amortisör malzemeleridir. Şirketin öteki ürünleri demir çelik ürünlerinden kelepçe ve sürgü gibi donanım malzemelerine ve bira fıçılarına kadar değişen bir çeşitlilik gösterir. Tarım alanında da yatırımları bulunan şirket 1980'lerin başında bir dizi ortak yatırıma girmiş, tüketim mallarında kullanılmak üzere çelik tel ve çubuk imal etmek amacıyla British Steel Corporation'la bir ortaklık kurmuştur.

Şirket başta Avrupa, Kuzey Amerika ve Avustralya pazarları olmak üzere dünya çapında etkinlik göstermektedir.

Guevara, Che, asıl adı ERNESTO GUEVARA DE LA SERNA (d. 14 Haziran 1928, Rosario, Arjantin - ö. Ekim 1967, Bolivya), Küba Devrimi'nin (1956-59) önderlerinden, Latin Amerikalı gerilla savaşçısı ve kuramcısı.

Arjantin'de İspanyol-İrlanda asıllı ve sol eğilimli bir orta sınıf ailesinin oğlu olarak dünyaya geldi. Beş kardeşin en büyüğüydü. Astımlı olmasına karşın hem iyi bir atlet, hem de iyi bir öğrenciydi. 1953'te tıp öğrenimini tamamladı. Tatillerinin çoğunu Latin Amerika ülkelerini gezerek geçirdi. Kitlelerin olağanüstü yoksulluğuna ilişkin gözlemleri sonucunda, tek çözümün şiddet yoluyla devrim olduğu kanısına vardı. Latin Amerika'nın ayrı uluslardan oluşan bir topluluk değil, kültürel ve ekonomik bir bütün olduğu ve kurtuluşunun kıta çapında bir strateji gerektirdiği düşüncesini benimsedi.

1953'te Jacobo Arbenz'in ilerici yönetimindeki Guatemala'ya gitti. Arjantinlilerin

Che Guevara
Lee Lockwood - Black Star

günlük konuşma dilinde sık sık kullandıkları *che* ünlemi bu sıralarda Guevara'nın lakabı oldu.

Arbenz rejiminin 1954'te Merkezi Haberalma Örgütü'nce (CIA) desteklenen bir darbeyle devrilmesi, Guevara'yı ABD'nin ilerici sol hükümetlere her zaman karşı çıkacağı sonucuna götürdü. Bu inancı, Latin Amerika'da devrimin emperyalizme karşı verilecek topyekûn bir mücadelenin ürünü olacağı biçimindeki düşüncesinin temelini oluşturdu.

Guatemala'dan Meksika'ya giden Guevara orada, Küba'daki Fulgencio Batista diktatörlüğünü devirme hazırlıklarını sürdüren Kübalı Fidel ve Raúl Castro kardeşlerle tanıştı, Castro kuvvetlerine katıldı. Kasım 1956 sonlarında Küba'nın Oriente ilinde karaya çıkan Kübalı devrimciler Batista'nın ordusu tarafından neredeyse tümüyle yok edildi. Yaralanan Guevara'yla birlikte sağ kalan birkaç kişi Maestra Dağlarına ulaşarak bir gerilla ordusunun çekirdeğini oluşturdular. Giderek güç kazanan devrimciler, Batista kuvvetlerinden askeri malzeme ele geçirdiler, yeni katılımlarla gitgide çoğaldılar. Castro'nun en güvenilir yardımcıları arasına giren Guevara, Batista rejiminin yıkılmasıyla sonuçlanan iki yıllık mücadelenin öyküsünü *Pasajes de la guerra revolucionaria*'da (1963; *Savaş Anıları*, 1968, 1989) anlattı.

Castro'nun birlikleri 2 Ocak 1959'da Havana'ya girdi. Devrimci hükümetin oluşturulmasından sonra Guevara, Küba yurttaşlığına geçti ve savaşta olduğu gibi yeni hükümette de önemli görevler aldı, birçok ticari heyette Küba'yı temsil etti. Gerek emperyalizmin ve yeni sömürgeciliğin bütün biçimlerine karşı çıkması, gerek ABD'nın dış politikasına yönelttiği ağır eleştirilerin nedeniyle Batı'da da büyük ün kazandı. Ulusal Tarım Reformu Enstitüsü Sanayi Bölümü başkanı, Küba Ulusal Bankası yöneticisi ve sanayi bakanı olarak görev yaptı.

1960'ların başlarında birçok konuşma ve yazısında Küba'nın politikalarını ve kendi görüşlerini dile getirdi. "El socialismo y el hombre en Cuba"da (1965; *Küba'da Sosyalizm ve İnsan*, 1967) Küba'nın sosyalizm deneyini inceledi. *La guerra de guerrillas* ise (1960; *Gerilla Harbi*, 1967) çok geniş etki uyandırdı. Guevara, Nisan 1965'ten sonra iki yıl boyunca ortadan kayboldu. Sonradan, Kübalı başka gerilla savaşçılarıyla birlikte bir süre Kongo'ya giderek iç savaşa katılan Patrice Lumumba Taburu'nun örgütlenmesine yardımcı olduğu öğrenildi.

Guevara, 1966 sonbaharında kimlik değiştirerek Bolivya'ya gitti; Santa Cruz bölgesinde bir gerilla grubu örgütleyerek başına geçti. 8 Ekim 1967'de bu grup, Bolivya ordusunun özel bir müfrezesince neredeyse tümüyle yok edildi. Guevara yaralı olarak ele geçirildi ve kısa süre sonra vurularak öldürüldü. *Ayrıca bak.* Castro (Ruz), Fidel

Guevara, Luis Vélez de *bak.* Vélez de Guevara, Luis

Guèvremont, Germaine, eö GRIGNON (d. y. 1900, Saint-Jérôme, Québec - ö. 21 Ağustos 1968, Montreal, Kanada), Fransız Kanadalı yazar. Québec'li köylü ailelerin kapalı dünyasını ustalıkla anlatmıştır.

Québec'te ve Toronto'da öğrenim gördü. Québec'in Sorel kentinden eczacı Hyacinthe Guèvremont'la evlendi; dört çocuğu oldu. Yazılarında Sorel'deki yaşamı anlatan Guèvremont ayrıca *Le Courrier de Sorel* gazetesinde çalıştı; 1935'te Montreal'e yerleşmeden önce de Montreal'deki *Gazette* için muhabirlik yaptı. Fransız Kanadası'ndaki kırsal yaşamla ilgili gerçekçi öykülerinden oluşan *En Plein Terre* (1942; Dünyanın Alnında) adlı yapıtını yayımladı. Bunu Fransız Kanadası televizyonu tarafından dizi film yapılan *Le Survenant* (1945; Çıkagelen) ve devamı niteliğindeki *Marie-Didace* (1947) adlı romanları izledi. İki romanda da kısa bir umut döneminin ardından tümüyle yıkılan bir nile anlatılır.

Guèye, Lamine (d. 1891, Médine, Fransız Sudanı - ö. 10 Haziran 1968, Dakar, Senegal), bağımsızlık öncesinde Senegal'in en önemli siyaset adamlarından biri.

Guèye daha I. Dünya Savaşı sırasında Afrikalıların Fransız kültürüyle ve kurumlarıyla kaynaştırılması yönünde radikal istemlerde bulundu. 1920'lerin başında, Fransız Batı Afrikası'ndan hukuk öğrenimi için Paris'e giden ilk Afrikalı o oldu. 1920'lerin ortalarında Senegal'de kısa süre için Saint-Louis belediye başkanlığı yaptıktan sonra Fransızlarca yargıç olarak Hint Okyanusundaki Réunion Adasına gönderildi, 1933'e değin orada kaldı. 1934 ve 1936'da Fransa'da milletvekilliğine aday olduysa da kazanamadı. Aynı yıl Sosyalist Parti'nin (PS) yeni kurulan Senegal kolunun siyasal işlerden sorumlu yöneticiliğine getirildi.

Guèye ve koruması altındaki Léopold Senghor, II. Dünya Savaşı'ndan sonra 1945 ve 1946'da ikişer kez Fransız Ulusal Meclisi'ne seçildiler. Guèye ayrıca Dakar belediye başkanı oldu ve 1961'e değin bu görevde

kaldı. Daha geniş tabanlı bir destek bulabilmek için kırsal kitlelere yönelen Senghor, 1948'de sosyalistlerden koparak kendi partisi Senegal Demokratik Bloku'nu (BDS) kurdu. Bu parti kısa sürede Senegal siyasetine egemen oldu. Ağırlıklı olarak meslek sahibi kent burjuvazisinin oluşturduğu çok dar bir seçmen kitlesine yönelen Guèye ise, 1951'de milletvekilliğini yitirdi. Bundan sonra Senghor'un önderliğine hiçbir zaman rakip olamadı. Sonunda 1958'de Senghor'un Senegalli İlericiler Birliği adıyla kurduğu yeni partiye giren Guèye, 1959'da Senegal Yasama (sonradan Ulusal) Meclisi'ne seçilerek yaşamının sonuna değin bu görevde kaldı.

Gufranî, asıl adı DURMUŞ ALİ (d. 1864, Başkışla, Konya - ö. 1926, Karaman, Konya), destan ve taşlamalarıyla tanınmış 20. yüzyıl âşıklarından.

Bir süre köyünde okuduktan sonra Karaman'a giderek medreseye devam etti. On beş yaşındayken sabahın erken saatlerinde okula gidip uyuyakaldığı ve burada bade içerek âşıklığa başladığı rivayet edilmektedir.

Şiirlerinde hece ölçüsünün yanında aruzu da kullanmıştır. Savaş ve salgın gibi toplumu derinden etkileyen olaylar için söylediği destanları, nükte ve hicvi ustaca kaynaştırdığı taşlamaları ve tasavvuf düşüncesini içtenlikle işlediği deyişleri başarılıdır. I. Dünya Savaşı üzerine söylediği "yörüdü" redifli "Cihad-ı Ekber Destanı" ile "yetişti" redifli "İstiklal Savaşı Destanı", halk arasında yetişmiş bir âşığın bu konularda ilginç değerlendirmelerini içerir.

Şiirlerinin büyük bir bölümü kaybolmuş, elde bulunanlar yaşamıyla ilgili bilgilerle birlikte D. Ali Gülcan'ın *Karamanlı Halk Ozanlarından Gufranî ve Kenzî* (1968) adlı kitabında toplanmıştır.

Guggenheim, Meyer ve Daniel (sırasıyla, d. 1 Şubat 1828, Langnau, İsviçre - ö. 15 Mart 1905, Palm Beach, Florida, ABD; d. 9 Temmuz 1856, Philadelphia - ö. 28 Eylül 1930, Port Washington, New York, ABD), dünyanın birçok ülkesinde madencilik yatırımı yapan, 1901'de American Smelting and Refining Company ile birleştikten sonraki 30 yıl boyunca madencilik sanayisine egemen olan ve günümüz ABD madencilik sanayisinin temellerini atan ABD'li baba oğul sanayici.

1847'de İsviçre'den ABD'ye göç eden Meyer Guggenheim, Philadelphia'da İsviçre el işlemeleri satmaya yönelik bir ithalat şirketi kurdu. 1880'lerin başında Colorado'daki iki bakır madeninin hisselerini aldıktan sonra, bu işin kârlı olduğunu görerek bütün servetini madenlere yatırdı. Başta Daniel olmak üzere yedi oğlu ergitme fırınları satın alma ve işletme işine girişti. Guggenheim'lar, 1891'de sayıları bir düzineyi bulan arıtma tesislerini birleştirerek, Colorado Smelting and Refining Company adı altında bir tröst kurdular. 1901'de, en büyük metal işleme tesislerinin oluşturduğu bir tröst olan American Smelting and Refining Company'nin denetimini ellerine geçirerek, ABD madencilik sanayisinin öncülüğünü üstlendiler. 1919'a değin tröstü yöneten ve 1920'lerde tröst üzerinde etkisini sürdüren Daniel Guggenheim, aile yatırımlarına Bolivya'da kalay, Alaska'da altın, Utah'ta bakır, Afrika'da elmas üreten madenler ile Şili'deki güherçile yataklarını ve Kongo'daki kauçuk plantasyonlarını kattı. Daniel ve Florance Guggenheim Vakfı ile Daniel Guggenheim Havacılığı Geliştirme Vakfı gibi hayır kurumları oluşturdu.

Meyer Guggenheim'ın altıncı oğlu olan Simon Guggenheim (1867-1941), 1925'te ülke dışında öğrenim gören bilim adamı ve sanatçılara burs vermek üzere oğlunun anısına John Simon Guggenheim Anısal Vakfı'nı kurdu. Meyer Guggenheim'ın dördüncü oğlu Solomon Guggenheim'ın (1861-1949) sanatın gelişmesine katkıda bulunmak amacıyla kurduğu Solomon R. Guggenheim Vakfı günümüzde New York'taki Guggenheim Müzesi'ni işletmekte ve Venedik'teki Guggenheim Koleksiyonu'nu yönetmektedir.

Guggenheim, Peggy, asıl adı MARGUERITE GUGGENHEIM (d. 26 Ağustos 1898, New York kenti, ABD - ö. 23 Aralık 1979, Venedik yakınları, İtalya), sanat koleksiyoncusu ve New York okulu sanatçılarının en önde gelen koruyucusu. Yapıtlarını topladığı sanatçılar arasında Jackson Pollock, Robert Motherwell, Mark Rothko ve Hans Hofmann da vardır.

Guggenheim zengin bir ailenin kızıydı. 1919'da ailesinin mirası ona kaldı. Burjuva yaşamından mutsuz olarak 1922'de Lawrence Vail ile evlendi (1930'da boşandı) ve daha serbest bir yaşam sürmeye başladı. 1930'da Paris'e yerleşti. 1941'de ABD'ye geri döndü ve ressam Max Ernst ile evlendi (1946'da boşandı). Londra'da açtığı ilk galeri Guggenheim Jeune (Genç Guggenheim) başarılı olmamıştı. 1942'de New York kentinde Art of This Century (Bu Yüzyılın Sanatı) adlı ikinci galerisini açtı. Desteklediği sanatçıların çoğu, yapıtlarını ilk kez burada sergilediler. Guggenheim II. Dünya Savaşı'ndan sonra Venedik'e taşındı, Büyük Kanal üzerinde tamamlanmamış bir 18. yüzyıl malikânesi olan Palazzo Venier dei Leoni'ye yerleşerek sanat koleksiyonunun bir bölümünü halka açtı. Anılarını *Out of This Century* (1946; Yüzyılımızdan) ve *Confessions of an Art Addict* (1960; Bir Sanat Tutkununun İtirafları) adlı kitaplarında topladı.

Guggenheim Koleksiyonu, tam adı PEGGY GUGGENHEIM KOLEKSİYONU, ABD'li Peggy Guggenheim'ın 1910 sonrası yapıtlarıyla oluşturduğu ve Venedik'te, Büyük Kanal üzerindeki bir 18. yüzyıl malikânesinde (Palazzo Venier dei Leoni) sergilenen resim ve heykel koleksiyonu. Avrupa'daki en iyi modern sanat koleksiyonlarından biri olarak kabul edilir.

Giriş holünde Alexander Calder'ın bir "mobil"i, yemek salonunda Pablo Picasso ve George Braque gibi sanatçıların ilk kübist çalışmaları sergilenir. Büyük Kanal'a bakan terasa konmuş modern heykeller arasında Henry Moore, Alberto Giacometti ve Marino Marini'nin yapıtları bulunmaktadır. Savaş sonrası Avrupa ve Amerikan sanatından da Jackson Pollock, Francis Bacon ve Mark Rothko gibi ressamların yapıtları vardır. Bahçedeki "Barchesa" adlı ayrı binada Max Ernst, Salvador Dalí, René Magritte, Giorgio De Chirico ve başka gerçeküstücülerin yapıtları yer alır. Koleksiyon, New York'taki Solomon R. Guggenheim Vakfı tarafından yönetilmektedir.

Guggenheim Müzesi, tam adı SOLOMON R. GUGGENHEIM MÜZESİ, New York kentinde, Solomon Guggenheim'ın modern sanat yapıtlarından oluşan koleksiyonunun sergilendiği müze. Frank Lloyd Wright'ın tasarımı olan ve 1959'da tamamlanan yapı, geleneksel müze mimarlığından bütünüyle farklı bir anlayışı simgeler. Yapı kütlesini, yukarı doğru açılarak yükselen beyaz renkli betondan yalın görünüşlü bir sarmal bant oluşturur. İç mekânda ise gene sarmal bir rampa altı kat yüksekliğine ulaşır. Rampanın ortasındaki boşluk tepede, paslanmaz çelikten bir konstrüksiyonu olan cam bir kubbeyle

Tasarımını Frank Lloyd Wright'ın yaptığı Guggenheim Müzesi'nin iç görünüşü, açılışı 1959, New York
Solomon R. Guggenheim Museum, New York

örtülmüştür. Sarmal dış duvarın iç yüzüne asılmış resimler, en yukarıdan başlanıp rampadan döne döne inilerek izlenir.

Guglielmini, (Giovanni) Domenico (d. 27 Eylül 1655, Bologna, Papalık Devletleri - ö. 11 Temmuz 1710, Padova, Venedik Cumhuriyeti), 17. yüzyıl ile 18. yüzyıl başlarında bilim dünyası üzerinde etkili olan İtalyan hidrolik okulunun kurucusu kabul edilen matematikçi ve hidrolog. Akarsuların akışı üzerine gözlemler yapan Guglielmini, suyun akış hızı ile akarsu yatağının akışa karşı direnci arasındaki dengeyi inceledi ve akarsuların derin bölümlerindeki hız dağılımına ilişkin olarak bilinenler üzerinde önemli değişiklikler yaptı.

Bologna Üniversitesi'nde matematik profesörlüğü yapan Guglielmini, hidrolik alanındaki çalışmalarını burada tamamladı. Daha sonra tıp alanına yönelerek tüm çalışmasını bu konu üzerinde yoğunlaştırdı.

Guglielmo I, lakabı KÖTÜ GUGLIELMO, İtalyanca GUGLIELMO IL MALO (d. 1120 - ö. 7 Mayıs 1166, Palermo, İtalya), Sicilya'nın Norman kralı. Baronların kendisini tahttan indirmek için başlattıkları ayaklanmaları bastırarak krallık otoritesini güçlendirmeyi başarmıştır.

Ağabeylerinin üçü de ölünce 1148'de tahtın vârisi oldu. 1151'de babası II. Ruggiero'yla tahtı paylaşarak ülkeyi yönetmeye başladı. Ruggiero'nun 4 Nisan 1154'te ölmesi üzerine taç giydi.

Başdanışmanı Maione'nin, babasının politikalarını sürdürmesi yolundaki öğütlerini izledi. Kuzeni Loritellolu Roberto'nun önderlik ettiği baronlar ve kentler karşısında krallık otoritesini güçlendirmek için var gücüyle çalıştı. Alman kralı I. Friedrich'ten (Barbarossa) yardım beklemekte olan ayaklanmacılar Friedrich'in İtalya seferinden vazgeçmesi üzerine Bizans imparatoru I. Manuel Komnenos'un desteğini sağlamaya

çalıştılar. Bizanslılar 1155'te İtalya'nın güneyini istila ederek bütün Apulia'yı ele geçirdiler. Ama Guglielmo, Brindisi'de büyük bir zafer kazanıp bölgeyi Bizanslılardan geri almayı başardı. Ardından Benevento Konkordatosu'yla (1156) Papa IV. Hadrianus'la arasındaki anlaşmazlıkları çözdü. Gene bu anlaşmayla Norman denetimi altında bulunan topraklar üzerindeki otoritesini papanın da tanımasını sağladı.

1158-60 arasında krallığın Afrika'daki topraklarının yitirilmesi Guglielmo'nun saygınlığının zedelenmesine yol açtı. Kasım 1160'ta Maione öldürülünce de, Norman soylusu Matteo Bonello'nun önderliğinde ayaklanan baronların tehdidi karşısında savunmasız kaldı. Tahttan indirilmesine yönelik bir girişimi güçlükle engelledi. Bu sırada hem Sicilya'da, hem de krallığın İtalya'daki topraklarında ayaklanmalar patlak vermiş, Palermo'daki krallık sarayının hazinesi yağmalanmıştı. Yağmalanan değerli eşyalar arasında, adanın Müslüman halkının uğradığı saldırılar karşısında Sicilya'yı terk etmek zorunda kalan büyük Arap coğrafya bilgini İdrisi'nin gümüş gökyuvarı da vardı. Kısa sürede karışıklıkları bastıran Guglielmo hem papayla, hem de Bizans imparatoruyla dostça ilişkiler kurmuş olduğu için, bu kez dışarıdan hiçbir destek göremeyen karşıtlarını ağır biçimde cezalandırdı. Ölümünden sonra yerine oğlu II. Guglielmo geçti.

Düşmanlarınca "kötü" lakabıyla anılmasına karşın Guglielmo sanatçıları ve edebiyatçıları koruyan, dinsel hoşgörü sahibi bir kraldı. Pek çok Müslüman sık sık Guglielmo'nun sarayını ziyaret ederdi.

Guglielmo II, lakabı IYI GUGLIELMO, İtalyanca GUGLIELMO IL BUONO (d. 1154 - ö. 18 Kasım 1189, Palermo, İtalya), Sicilya'nın son Norman kralı. 1166'dan sonra annesinin naipliği altında, 1171'den sonra ise tek başına hüküm sürmüştür. Babası I. Guglielmo'nun (Kötü) tersine kentlere ve baronlara karşı yumuşak ve adil bir politika izlediği için "İyi Guglielmo" lakabını almıştır.

Annesi Navarralı Marguerite'in naipliğinin sona ermesinin ardından yönetime geçti. Başlangıçta babasının, Papa III. Alexander ve Bizans imparatoru I. Manuel Komnenos'la dostluk politikasını sürdürdü. Ama 1172'de Manuel'in kızı Maria'ya yönelttiği evlenme teklifi imparator tarafından reddedilince Bizanslılara düşman oldu. Babasının eski düşmanı Alman kralı I. Friedrich (Barbarossa) Lombardiya Birliği'nce Legnano'da yenilgiye uğratılınca (1176), artık Sicilya için tehlike oluşturmayan Friedrich'le ateşkes imzaladı (1177). Aynı yıl 13 Şubat'ta İngiltere kralı II. Henry'nin kızı Joan'la evlendi. Papa III. Alexander'ın ölümünden sonra Bizans İmparatorluğu'ndaki karışıklıklardan serbestçe yararlanma olanağını bulan Guglielmo, I. Friedrich'le ilişkilerini daha da iyileştirmeye çalıştı. Bu amaçla halası Contanza'nın, Friedrich'in oğlu Heinrich'le (sonradan VI. Heinrich) evlenmesine razı oldu (Ekim 1184). Guglielmo'nun kendi çocuğu olmadığı için bu evlilik onun ölümünden sonra Heinrich'in Sicilya tahtı üzerinde hak iddia etmesinin koşullarını hazırladı ve Normanlar arasında hoşnutsuzluk yarattı.

Haziran 1185'te Bizans'a karşı büyük bir sefer başlatan Guglielmo'nun birlikleri Makedonya'yı geçerek Thessalonike'yi (Selanik) ele geçirdi. Ama donanması Konstantinopolis (İstanbul) önlerindeyken ordusu pusuya düşürüldü ve yenilgiye uğratıldı. Daha önce Kuzey Afrika kıyılarına yaptığı seferlerde de başarısızlığa (1174-75) uğramış olan Guglielmo III. Haçlı Seferi'ne katılmayı tasarladığı sırada öldü.

Guglielmo D'ALTAVILLA lakabı DEMIR KOLLU GUGLIELMO, Fransızca GUILLAUME DE HAUTEVILLE ya da GUILLAUME BRAS DE FER İtalyanca GUGLIELMO BRACCIO DI FERRO (d. Hauteville-la-Guichard, Normandiya - ö. 1046), Norman serüvenci ve paralı asker. Sonradan Güney İtalya'nın en güçlü aileleri arasına giren Hauteville'lerin İtalya'ya yerleşen ilk üyelerindendir. Kısa sürede geniş toprakları ele geçirerek Puglia kontu unvanını almıştır.

On iki erkek kardeşin en büyüğüydü. Aversa'nın Norman hükümdarı Rainulf'un yardım çağrısını kabul ederek kardeşleri Drogo ve Umfredo ile birlikte İtalya'ya gitti (y. 1035). Müslümanların işgali altındaki Siracusa'nın (Sicilya) Bizanslılar ve Normanlarca ele geçirilmesi sırasında kentin emirini öldürmekle görevlendirildi. Bu görevi başarıyla yerine getirmesi üzerine "demir kollu" lakabıyla anılmaya başladı. Güney Sicilya'daki Puglia'nın (Apulia) istilası sırasında Lombardlara yardımcı olan Norman ordusuna komutanlık yaptı. 1042'de Puglia kontu oldu. Salerno'nun Lombard prensi V. Gaimar aynı yılın sonlarında Guglielmo'nun kontluğunu tanıdı ve onu yeğeni olan Sorrento dükünün kızıyla evlendirdi. Bu dönemde Güney İtalya'nın en güçlü kişilerinden biri durumuna gelen Guglielmo, iki yıl sonra Gaimar'la ittifak kurdu ve "çizmenin topuğu" olarak bilinen Calabria'yı istila etti. Ölümünden sonra kardeşi Drogo, onun yerine Puglia kontu oldu.

Guglielmo da Saliceto, Fransızca GUILLAUME DE SALICET (d. y. 1210, Saliceto, Piacenza, Lombardiya, İtalya - ö. y. 1277), hekim ve din adamı. 13. yüzyılda Avrupa'da yaşamış en önemli cerrahlardan olan Guglielmo Batı Avrupa'da etkisini ölümünden sonra 100 yıl boyunca sürdürmüştür.

Lombardiya'nın bellibaşlı kentlerinde çalıştıktan sonra 1270'te Bologna Üniversitesi'nde cerrahi dersleri vermeye başladı. Dört yıl sonra Verona kent hekimliğine getirildi; burada, daha önce cerrahı konusunda kaleme alınmış çalışmalardan çok daha kapsamlı olan *Cyrurgia*'yı (1275; Cerrahi) yazdı. Bu kitapta cerrahi anatomiye ayrılan bölüm, bu alanda yapılmış ilk çalışma olup kadavra çalışmalarının önemi üzerinde durmakta ve iç hastalıkları ile cerrahi tanı yöntemlerinin birbirinden ayrılamayacağını vurgulamaktadır.

Guglielmo ayrıca sinir zedelenmelerinin tedavisi ile atardamar ve toplardamar kanamaları arasındaki farkı açıkladı; idrarın bulanıklaştığı böbrek hastalığı olan glomerülonefritle (böbrek iltihabı) vücutta görülen ödemin nasıl oluştuğunu saptadı.

Gugong Bowuyuan *bak.* Saray Müzesi

guguk, *Cuculiformes* takımının *Cuculidae* familyasının *Cuculinae* ve *Phaenicophaeinae* altfamilyalarını oluşturan kuş türlerinin ortak adı. Guguklar bütün yeryüzüne yayılmıştır; ama Eskidünya'nın tropik bölgeleri türce en zengin olan yerlerdir. Genellikle sık bitki örtüsü arasında yaşayan bu ürkek kuşlar ortalıkta pek görülmezler, varlıkları daha çok ötüşleriyle anlaşılır.

Guguk ların tüyleri genellikle boz ve kahverenginin soluk tonlarındadır; ama birkaç türünde göz alıcı ak ya da parlak kızıl benekler bulunur. Parlak guguk ların tüyleri (*Chrysococcyx* ve *Chalcites*) kısmen zümrüt yeşili, bazı tropik türlerin sırt ve kanatları yanardöner mavidir. Guguk ların kuyrukları uzun, göçmen olan birkaç türü dışında kanatları kısadır. Genellikle kuyruk teleklerinin uçları beyaz, bacakları orta uzunlukta, gagaları oldukça küt ve bazen aşağı kıvrıktır. Başparmakları geriye doğru kıvrılır. Guguk ların en iyi bilinen özelliği yuva asalağı olmalarıdır. Bu özellik *Cuculinae* altfamilyasının bütün üyelerinde (47 tür) ve *Phaenicophaeinae* (*Neomorphinae*) altfamilyasının üç türünde görülür. Ana guguk yumurtalarını, her biri ayrı bir yuvaya olmak üzere öbür kuş türlerinin yuvalarına bırakır. Yumurtadan çıkan guguk yavruları bu yuvadaki erkek ve dişi tarafından büyütülür. *Cuculinae* altfamilyasının üyelerinde yuva asalaklığını başarılı kılan yumurta benzeşmesi gibi çeşitli uyarlanma biçimleri gelişmiştir. Bir guguk türünün belli türdeş toplulukları, yumurtalarını genellikle hep aynı kuş türünün yuvasına bırakır ve yumurtaları da bu kuş türünün yumurtalarına benzer. Ayrıca dişi guguk kendi yumurtasını bırakırken yuvadan bir ya da birkaç yumurtayı dışarı atar. Böylece yuva sahibinin yuvaya yabancı bir yumurta kondugunu anlama olasılığı azaltılmış olur. Yavru guguğun yumurtadan çıktıktan sonra yuvadaki öbür yumurta ya da yavruları dışarı itelemesi de sık görülen bir davranış biçimidir.

Guguk ların en iyi bilinen türü, Eskidünya'da geniş bir dağılım gösteren bayağı guguktur (*Cuculus canorus*). 33 cm uzunluğundaki bu guguğun üst kısımları boz, göğsü ve karnı beyaz üzerine enine siyah çizgilidir. Palearktik bölgeye yazın gelerek ürer, kışı Etiyopyen ve Oryantal bölgelerde geçirir. Daha çok, ormanları ve ağaçlık bölgeleri yeğlemekle birlikte çok çeşitli ortamlarda görülebilir. Türkiye'de Güneydoğu Anadolu dışındaki bölgelerde ürer.

Phaenicophaeinae altfamilyasının yuva asalağı olmayan türleri arasında Kuzey Amerika'da yaygın biçimde yaşayan sarı gagalı guguk (*Coccyzus americanus*), kara gagalı guguk (*C. erythropthalmus*) ve Orta Amerika'dan Güney Amerika'nın kuzeyine kadar uzanan bölgede yaşayan mangrov guguğu (*C. minor*) sayılabilir. Aynı altfamilyanın Orta ve Güney Amerika'da yaşayan 12 türü daha vardır. Bunlardan bazıları *Piaya* ve *Saurothera* cinslerine girer. Eskidünya'daysa *Phaenicophaeinae* altfamilyasından 13 tür yaşar. Derme çatma yuvalar yapan bu altfamilyanın erkek ve dişileri ortaklaşa kuluçkaya yatar ve yavrularını birlikte büyütür.

Bazen *Cuculidae* familyasının bütün üyeleri guguklar ya da gugukgiller adı altında toplanır. Guguklara ilişkin daha ayrıntılı bilgi için *bak.* Cuculiformes.

guguksular *bak.* Cuculiformes

Guhyasamaca-tantra (Sanskrit dilinde "Gizemlerin Tümü Üzerine İnceleme"), TATHAGATAGUHYAKA (Tathagatalığın [Budalığın] Gizemi) olarak da bilinir. Budacı *Tantra*'ların en eskisi ve en önemlilerinden biri. *Tantra*'lar Hindistan'da gelişerek Tibet'te egemen olan içrek ve simgesel Tantra Budacılığının temel metinleridir. Genellikle Vacrayana (Yıldırım ya da Elmas Taşıyıcı) olarak bilinen Tantra Budacılığı, Mahayana ve Theravada ile birlikte Budacılığın ana kollarından biridir.

Guhyasamaca-tantra'nın bilge Asanga'ya ait olduğu kabul edilir. İçerdiği simgelerin çoğu Vacrayana geleneğinin kalıcı öğelerine dönüşmüştür. On sekiz bölümünden ilkinde metni simgesel olarak içinde toplayan *mandala*'sı (sözcük anlamı "daire"; tinsel evrenin haritası) yer alır. *Mandala*'nın odağında Tantra Budacılığının kutsal kişisi olan Akshobhya (Vakur Buda) vardır. Çevresinde ise doğuda Vairoçana (Aydınlatıcı Buda), batıda Batı Cenneti Arı Toprak'ta yaşayan Amitabha (Sonsuz Işık Budası), kuzeyde

kutsal Buda Amoghasiddhi, güneyde de kutsal Buda Ratnasambhava yer alır. Metnin öteki bölümleri cinsellik ve dehşet simgelerine, tinsel tekniklere, aydınlanmış bilince ve Tantracılığın öteki önemli konularına ayrılmıştır.

gui, Wade-Giles yazımında KUEI (Çincede "hayalet" ya da "şeytan"), yerel Çin dininde felaket, hastalık ve ölüme yol açarak dünyayı dolaşan belalı ruh. Kurallara uygun olarak gömülmemiş ya da anılarına ailelerince bağış ve armağanlarda bulunulmamış bireylerin ruhlarıdır. . Ruhlar dünyasına yükselmek için gereken araçlardan yoksundurlar; bu yüzden de kötülüğe eğilimlidirler. Eskiden Çin'de *gui*'yi ailenin yaşadığı evden uzak tutmak için birçok koruyucu tören ve büyüye başvurulurdu; evin ana girişi de genellikle koruyucu bir "gölge duvar"la ayrılırdı. *Ayrıca bak.* shen.

gui, Wade-Giles yazımında KUEI. Shang (İÖ 18-12. yy) ile Zhou (İÖ 1111-255) hanedanları döneminde yapılan tunçtan, geniş ağızlı Çin kabı. Yiyecek koymak için kullanılan *gui*'nin pek çok çeşidi varsa da, en yaygını, yuvarlak tabanlı, ağzının kenarları hafifçe yuvarlatılmış, geniş bir tas biçiminde olanıdır. Bu kabın çoğunlukla bir de kapağı olduğu sanılmaktadır. *Gui* biçiminde toprak kaplara Neolitik Çağda da (İÖ y. 3000-1500) rastlanmıştır.

Shang hanedanı döneminde yapılmış *gui*'lerin çoğunda ağzın hemen altındaki bezeme bandının hizasında eşit aralıklarla yerleştirilmiş kulak biçiminde dört tane kulp vardır. Zhou hanedanı döneminde *gui*'nin biçimi gelişmiş, kulpların yerini iki ya da bazen dört sağlam sap almıştır. Bu saplar çoğu zaman düşsel hayvan figürleri biçimindedir. Zhou dönemi kaplarının altında çoğunlukla kutuya benzeyen büyük bir taban bulunur.

Gui Irmağı, Çince GUI JIANG, Wade-Giles yazımında KUEI CHIANG, Çin'in güneyinde, Xi Irmağının kuzey kolu. Guangxi Zhuang özerk bölgesinin (*zizhiqu*) kuzey kesimindeki Maoer Dağlarından doğar ve Nan Dağlarının güneybatı yamacıyla Jiaqiao Dağlarının doğu yamacını akaçlayarak güneye akar. Guangxi Zhuang özerk bölgesi ile Guangdong yönetim bölgesinin sınırındaki Wuzhou'da Xi Irmağına katılır. Su düzeyi mevsime göre değişir; pek çok yerinde tehlikeli ivintiler vardır. Su kesimi alçak olan çunkeler su düzeyinin düşük olduğu mevsimlerde Pinglo'ya, su düzeyinin yükseldiği mevsimlerde de Guilin'e kadar ulaşabilir.

Guilin'in yukarısında İÖ 2. yüzyılda yapılmış olan eski Ling Kanalı, su bölümü çizgisini izleyerek Gui Irmağıyla Hunan yönetim bölgesindeki Xiang Irmağının yukarı çığırını birleştirir. 1930'ların sonunda suyolunu açık tutmak amacıyla ulaşımın zor olduğu bu bölümde en azından su kesimi alçak teknelerin yüzebilmesi için kapsamlı onarım ve geliştirme çalışmaları yapıldı. Hunan'dan Guangxi Zhuang özerk bölgesi ile Guangdong'a giden ana karayolu Gui Irmağını izler. Guangxi Zhuang özerk bölgesinin kuzeydoğusundaki ormanlardan elde edilen kerestelerin Xi Irmağına ve oradan Guangzhou'ya (Kanton) ulaştırılmasında ırmaktan yararlanılır.

Guicciardini, Francesco (d. 6 Mart 1483, Floransa - ö. 22 Mayıs 1540, Santa Margherita a Montici, Floransa yakınları), Floransalı devlet adamı, diplomat ve tarihçi. Çağının İtalya tarihine ilişkin en önemli kaynak olan *Storia d'Italia*'nın (1919, 4 cilt; İtalya Tarihi) yazarıdır.

Lorenzo de' Medici'nin (Muhteşem) yönetimi sırasında önemli rol oynayan Floransalı soylu bir aileden geliyordu. Floransa, Ferrara ve Padova'da medeni hukuk öğrenimi

Guicciardini, bir yağlıboya çalışma; Uffizi Galerisi, Floransa
Galleria degli Uffizi, Floransa

gördükten sonra (1498-1505) Floransa'da avukatlığa başladı. 1508'de Alamanno Salviati'nin kızı Maria'yla evlendi. Aynı yıl aile anılarını ve 1378-1509 arası Floransa tarihini anlattığı *Storie fiorentine*'yi (Floransa Tarihi) yazmaya başladı. Guicciardini'nin tarihsel çözümleme ve anlatım yeteneğini ortaya koyan bu kitap, Floransa'da 1494'te kurulan cumhuriyet yönetimine ilişkin en önemli kaynaklardan biridir.

1511'de Floransa elçisi olarak Aragon kralı Fernando'nun sarayına gönderilen Guicciardini, 1494'te Floransa'dan sürgün edilen Mediciler İspanyol birliklerinin baskısıyla yeniden yönetime getirildiği sırada (1512) İspanya'da bulunuyordu. 1514'te Floransa'ya döndükten sonra yeniden avukatlığa başladı. Aynı yıl iç güvenlikten sorumlu Otto di Balia'nın yardımcısı, 1515'te ise *Signoria*'nın (Floransa Yürütme Kurulu) üyesi oldu. X. Leo adıyla papalığa seçilen (1513) Kardinal Giovanni de' Medici tarafından önce Modena valiliğine (1516), ertesi yıl da bu görevinin yanı sıra Reggio valiliğine getirildi. 1534'e değin hemen hemen kesintisiz olarak papalığın hizmetinde çalıştı.

Papalık Devletleri'ne kısa bir süre önce katılmış korunmasız bir bölgenin valisi olarak iç karışıklıkların yanı sıra dış tehlikelerle de karşı karşıya gelen Guicciardini, bu görevi sırasında üstün yöneticilik yeteneklerini kanıtladı. Ama aldığı sert ve bazen de acımasız önlemler düzeni sağlamakta etkili olmakla birlikte halkın gözünden düşmesine yol açtı. Bu sırada Fransa kralı I. François ile papanın müttefiki Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Karl'ın (Şarlken), İtalya'nın kuzeyinde savaşa tutuşması üzerine Reggio, Papalık Devletleri'nin ileri karakollarından biri durumuna geldi. Guicciardini Temmuz 1521'de papalık ordusunun komutan yardımcılığına atandı.

Guicciardini aynı dönemde, büyük bölümü günün siyasal sorunları üzerine söylevler biçiminde olan çok sayıda memorandum ve bilimsel inceleme kaleme aldı. Çoğu kez resmi görevleri sırasında edindiği deneylere dayanan bu metinlerden bazıları Floransa yönetimiyle ilgiliydi. 1521-25 arasında yazdığı *Dialogo del reggimento di Firenze*'de (Floransa'nın Yönetimi Üzerine Diyaloglar) Floransa için ideal yönetim biçiminin Venedik modelinde aristokratik bir rejim olduğunu savundu.

Guicciardini savaş sırasında gösterdiği cesaret ve kararlılıkla Fransızların Parma'yı ele geçirmesini önledi (Aralık 1521). Gene de aynı ay ölen Papa X. Leo'nun yerine papa seçilen VI. Hadrianus tarafından Modena ve Reggio valiliklerinden alındı. Ama 1522 sonunda yeniden aynı görevlere getirildi. Modena ve Reggio'nun asıl hükümdarı olan Ferrara dükünün, Hadrianus'un ölümünden sonra düzenlediği saldırı (1523) sonucunda Reggio'yu yitirdiyse de Modena'yı elinde tutmayı başardı. Kardinal Giulio de' Medici'nin VII. Clemens adıyla papa seçilmesinden sonra, Papalık Devletleri'nin en kuzey eyaleti olan Romagna'nın başına getirilerek ödüllendirildi (1524). Pavia Çarpışması'nı (1525) kazanan V. Karl'ın orduları güneye doğru ilerleme hazırlıklarına başlayınca, papaya bu tehlikeli durum karşısında alınması gereken önlemler konusunda pek çok öneride bulundu. Ocak 1526'da Roma'ya çağrılan Guicciardini, V. Karl'a karşı Fransa'yla ittifak yapılmasını savunarak papanın danışmanları arasında sivrildi ve Cognac Birliği'nin kurulmasında (Mayıs 1526) önemli rol oynadı. Haziranda birlik ordusundaki papalık kuvvetlerinin başkomutanlığına getirildi. Birlik ordusu, Bourbon dükünün komutasındaki imparatorluk ordusunun Floransa ve Roma üzerine ilerlemesini önleyemeyince Guicciardini bir kez daha Floransa'nın geleceğini belirleyecek kişi durumuna geldi.

Clemens'in izlediği politikalar nedeniyle Floransa'nın içine düştüğü tehlikeli durum kentte Medici yönetimine karşı muhalefeti güçlendirmişti. Medicilerin, ordusuyla birlikte Floransa yakınlarına gelen Urbino dükünü karşılamak üzere kentten ayrıldıkları gün (26 Nisan 1527) bir ayaklanma patlak verdi. Kısa süre önce Floransa'nın savunmasına yardım etmek üzere kente gelen Guicciardini, dükle yaptığı görüşmelerin sonunda, kentin teslim olması karşılığında dükün *Signoria* sarayına saldırmasını önledi. Birkaç gün sonra Bourbon dükünün ordusu Roma'yı ele geçirdi. Bunu Medicilerin Floransa'dan sürülmesi ve kentte yeniden cumhuriyet yönetiminin kurulması izledi.

V. Karl'ın Roma'da hapis tuttuğu Papa Clemens'in yetkilerini kullanamaz durumda olması, Guicciardini'nin başkomutanlık konumunu tehlikeye düşürmüştü. Öte yandan uzun süre Medicilerle işbirliği yapmış olduğu için Floransa'daki cumhuriyetçilerin gözünde kuşkulu kişi durumuna gelmişti. Bu sırada Floransa'da uzlaşmaz cumhuriyetçi kesim zafer kazandı ve papayla uzlaşmaya çalışan başyargıç Niccolò Capponi yönetimden uzaklaştırıldı (Nisan 1529). Bu olayların ardından imparatorluk ordusunun Floransa üzerine yürüyüşe geçmesiyle konumu tehlikeye düşen Guicciardini, Eylül 1529'da papalık sarayına gitmek üzere Floransa topraklarından ayrıldı. Roma'da bulunduğu süre içinde Papa Clemens'in Floransa'da Medicileri yeniden yönetime getirmeye yönelik çabalarına destek oldu. Bir yandan da Floransalıların yararına koşullar elde etmek için çalıştı. Bu sırada Floransa'da gıyabında yargılanarak ayaklanma suçundan mahkûm edildi (Mart 1530).

Guicciardini 1528-30 arasında Floransa tarihine ilişkin ikinci kitabı üzerinde çalıştı. Aynı dönemde toplumsal ve siyasal yaşam üzerine görüşlerini dile getiren özdeyişlerini ve gözlemlerini *Ricordi* adlı bir çalışmada topladı. Dostu Niccolò Machiavelli'yle çoğu kez benzer siyasal görüşleri paylaşan ama bazen ondan daha radikal olabilen Guicciardini, uzun süre papalığa hizmet etmiş olmasına karşın kilise eleştirisinde onunla aynı görüşteydi. Ama *Considerazioni inter-*

no ai "Discorsi" del Machiavelli (y.1530; Machiavelli'nin "Söylevleri" Üzerine Düşünceler) adlı çalışmasında Machiavelli'nin siyaset bilimine ilişkin düşüncelerini Roma tarihine dayandırmasını eleştirdi.

Cumhuriyetin yıkılmasından sonra papalık temsilcisi olarak Floransa'ya dönen Guicciardini, cumhuriyetçilerin baskı altına alınmasında önemli rol oynadı. 1531'de Clemens tarafından Bologna valiliğine atandı, ama 1534'te III. Paulus papa olunca bu görevinden alındı. Bunun üzerine Floransa'ya dönerek Dük Alessandro de' Medici'nin hukuk danışmanı oldu, başkomutanlığı sırasındaki olayları konu alan bir tarih kitabı üzerine çalışmaya başladı. Sonraki yıllarda yeniden kaleme aldığı bu çalışması, 1494-1534 arası İtalya tarihini anlattığı *Storia d'Italia* adlı başyapıtının temelini oluşturdu. 1536'da yazmaya başladığı sanılan bu kitabının son okumasını tamamlayamadan öldü.

Guicciardini, Floransa dükü Alessandro'nun öldürülmesinden sonra (1537) yerine Cosimo'nun geçmesine yardımcı oldu. Böylece dükün yetkilerini sınırlayabileceğini umuyordu. Cosimo döneminde önemli görevler üstlenmeyi sürdürmesine karşın bu umutları gerçekleşmedi ve yönetimde arzuladığı kadar söz sahibi olamadı. Son yıllarını Santa Margherita a Montici'deki villasında başyapıtı *Storia d'Italia*'yı yazarak geçirdi.

Guidi AİLESİ. 10. yüzyılda Romagna'da ortaya çıkan İtalyan aile. 12. yüzyıl ortalarına gelindiğinde Floransa çevresindeki kırsal bölgeye (*contado*) egemen olan aile, ayrıca bu bölgenin doğusunda, Toscana Romagnası'ndaki Bologna, Faenza, Forlì ve Ravenna kentlerinin kırsal bölgeleri ile Yukarı Arno'nun dağlık Casentino bölgesinde mülkler edindi. Ama 13. yüzyılda genişleyen komünlere toprak kaptırdı; gerek kentler, gerek Guelfo ve Ghibellino partileri arasındaki çatışmalara karıştı. Sonunda, bazen birbirlerine de düşman olan birçok kola bölünerek iyice zayıfladı. Poppi kontlarının Casentino kolu 1440'a değin bağımsızlığını korudu.

Guido II, lakabı SPOLETOLU GUIDO. İtalyanca GUIDO DI SPOLETO, Fransızca GUI DE SPOLETE (ö. 894), Karolenjler döneminin sonundaki karışıklıklar sırasında imparatorluk tahtı üzerinde hak iddia eden Spoleto dükü.

Spoleto dükü I. Guido'nun oğluydu. Reims başpiskoposu Foulques'un desteğine karşın Batı Frank tahtını ele geçirmeyi başaramadı (888). Ama İtalya kralı Berengario'yu yenilgiye uğrattı (889) ve papayı kendisine imparatorluk tacını giydirmeye zorladı (891). Bununla birlikte adı genellikle imparatorlar listesinde yer almaz.

Guido (AREZZOLU). İtalyanca GUIDO D'AREZZO (d. y. 990, Arezzo ?, İtalya - ö. 1050, Avellana ?), ortaçağ müzik kuramcısı. Koyduğu ilkeler çağdaş Batı müziğinde nota yazımı sistemine temel alınmıştır.

Pomposa'daki Benedikten manastırında eğitim gören Guido'nun, Saint-Maur-des-Fossés'li Odo'nun hazırladığı müzik incelemesinden yararlandığı kesindir. Porteli nota yazım sistemini de orada geliştirdiği sanılır. Müziğe getirdiği yeniliklere manastırdaki öbür keşişlerin karşı çıkması üzerine y. 1025'te Pomposa'dan ayrıldı. Arezzo piskoposu Theobald tarafından katedral okuluna öğretmen olarak atandı ve nota yazım sistemi üzerine bir inceleme olan *Micrologus de disciplina artis musicae*'yi (Müzik Sanatının Eğitimi Üzerine Kısa Söz) yazmakla görevlendirildi. Piskopos ayrıca Guido'nun Pomposa'da başlamış olduğu bir antifon kitabını Papa XIX. Johannes'e sunmasını sağladı (y. 1028).

Guido'nun 1029'da Umbria'da Avellana'daki bir Camaldoli tarikatı manastırına gittiği sanılır, ünü de oradan yayılmış olmalıdır. Yeni tarzda nota yazımıyla hazırlanmış 11. yüzyıl elyazmalarının birçoğu Camaldoli manastırlarından çıkmıştır.

Yeni yöntemin temel noktaları, dört çizgili yani dört porteli bir sistemle üçlülerin çatılmasından ve harflerin anahtar olarak kullanılmasından oluşuyordu. O sırada kırmızı *f*-çizgisi ile sarı *c*-çizgisi zaten kullanılıyordu, ama Guido *f* ve *c* çizgilerinin arasına, *c*'nin üstüne bir siyah çizgi daha ekledi. Artık neumalar çizgilerin üzerine ve arasına yazılıyor ve belli bir perde ilişkisi oluşturulabiliyordu. Melodileri ezbere öğrenmek gerekmiyordu; Guido sisteminin, bir kilise şarkıcısının yetişmesi için normalde gerekli olan 10 yıllık eğitim süresini bir yıla indirdiğini belirtmişti.

Guido aynı zamanda *Epistola de ignota cantu*'sunda anlattığı solmizasyon teknığını de geliştirmek için çalışıyordu. Ortaçağda çok kullanılan ve melodilerin hatırlanmasına yardımcı olan Guido eli, onun adıyla anılır. Ama bu yöntemin Arezzolu Guido ile ilgisini kanıtlayan bir bilgi yoktur.

Vaftizci Yahya için bestelenmiş "Ut queant laxis" ilahisini de onun yazdığı sanılır. Bu ilahinin her dizesinin ilk hecesi, majör tonun ilk altı notası olan heksakordun farklı bir sesine rastlar; bu heceler, *ut, re, mi, fa, sol* ve *la* Latin ülkelerinde *c*'den *la*'ya (*do*) kadar notaların adları olarak kullanılmaktadır (daha sonra *ut*'un yerini *do* almıştır). Guido'nun yöntemi müzik deşifrajının öğretilmesinde ve melodilerin öğrenilmesinde son derece pratik değer taşıyordu. Şarkıcılar bu heceleri belli aralıklarla özdeşleştiriyorlardı; özellikle *mi-fa* yarım sesli bir aralığı temsil ediyordu.

Guido'dan önce daha 996'da Fransa'da, *a*'dan *p*'ye kadar harflere yer veren alfabeli bir nota yazım sistemi kullanılmaktaydı. Guido'nun sisteminde ise bir dizi büyük harf, küçük harf ve *a*'dan g'ye kadar ikişer küçük harf kullanılıyordu. Guido'nun sistemi aynı zamanda gamutun (bir şarkıcının kullanabileceği notalardan oluşan tüm heksakord dizisi) öğretilmesinde de kullanılmaya başladı.

Guido getirdiği yeniliklerden başka, tümüyle olmasa da çoğunlukla koşut dörtlü aralıklar içinde gezinen bir organumun da (farklı notalarla söyleyen ikinci bir ses eklenmiş dinsel ezgi) tanımını yapmıştır.

Guido DA SIENA (ü. 13. yy, Siena, Siena Cumhuriyeti), Bizans resminin, katı kompozisyon anlayışı ve cepheden betimleme gibi yüzyıllar boyunca etkili olmuş geleneksel kalıplarını kıran ilk İtalyan ressamlardan biri. Yapıtlarının kesin tarihleri saptanamamaktaysa da, 13. yüzyıl İtalyan resmine doğal hareketleri ve yumuşak ifadeleri onun getirdiği ve duygusal gotik resmin ülkesinde benimsenmesinde önemli katkıları olduğu kesindir.

Bütün uzmanların onun elinden çıktığını kabul ettikleri tek resim, bir zamanlar Siena'daki S. Domenico Kilisesi'nde bulunan ve daha sonra Halk Sarayı'na (Palazzo Pubblico) taşınan "Çocuk İsa ile Tahtta Oturan Meryem" adlı dev boyutlu yapıttır. Resimde yer alan Latince yazılmış uyaklı bir ibarede ressamın adı "Gu... o de Senis" olarak belirtilmiş ve 1221 tarihi verilmiştir. Bazı eleştirmenler üslubuna bakarak resmin 1262-86 arasında yapılmış olduğunu, altar panosu üstünde bulunan tarihin ise 14. yüzyıl başında resim yenilenirken değiştirildiğini ileri sürmektedirler. Ama büyük çoğunluk 1221 tarihini kabul eder ve Guido'nun çağdaşı İtalyan ressamlardan daha ileride olduğunu savunurlar. Guido'nun yaptığı ileri sürülen başka resimler arasında "Aziz Dominicus" (Fogg Sanat Müzesi, Cambridge, Massachusetts), her ikisi de Siena'daki Ulusal Resim Galerisi'nde bulunan "Tahtta Oturan Aziz Petrus" ve "Madonna ile Dört Aziz" sayılabilir.

Guido DELLE COLONNE (d. y. 1215, Sicilya ? - ö. y. 1290, Sicilya?), hukukçu, şair, Latince duyzazı ustası. Troya efsanesini Latinceye uyarlayarak Avrupa'da tanınmasını sağlamıştır.

Yargıç olan Guido delle Colonne, döneminin aydın kişilerindendi; çeşitli Latince tarih kitapları ve vakayınameler yazmıştı. Ayrıca, İmparator II. Friedrich ve oğlu Manfredi'nin saraylarına bağlı olan, Fransız ve Provans şiirinden etkilenen ve yapıtlarında ilk kez İtalyan halk dilini kullanan şairlerin oluşturduğu Sicilya okulundandı. Şiirleri pek etkileyici olmasa da, karmaşık düşünce yapıları ve kusursuz biçimleriyle önem taşır. Dante, *De vulgari eloquentia* (y. 1304-07, Halk Dilindeki Belagat Üzerine) adlı yapıtında Guido'nun iki şiirinden övgüyle söz eder. 19. yüzyıl İngiliz şair ve ressamlarından Dante Gabriel Rossetti de, Guido'nun çeşitli yapıtlarını çevirmiştir.

Guido'nun yaklaşık 1287'de bitirdiği *Historia destructionis Troiae* (Troya'nın Yıkılışının Öyküsü) adlı yapıtının şiirlerinden çok daha önemli olduğu söylenebilir. Fransız Benoit de Sainte-Maure'un yazdığı *Roman de Troie*'nin (Troya Romansı) kısaltılmış biçimi olduğu sanılan yapıt, pek çok Avrupa diline çevrilmiştir. Ayrıca William Caxton da bu yapıtı Fransızca bir kaynaktan çevirmiş ve *The Recuyell of the Historyes of Troye* (1474/75; Troya Öyküleri Derlemesi) adıyla yayımlamıştır. Bu aynı zamanda İngilizce basılan ilk kitaptır.

Guiers Gölü, Fransızca LAC DE GUIERS. Senegal'de göl. Saint-Louis kentinin 64 km doğusunda yer alır. Güneyden gelen Bounoum (Ferlo) Irmağınca beslenir ve kuzeydeki Sénégal Irmağınca akaçlanır. Suyu tatlı olan göle Taoué Irmağından ve Senegal Irmağı deltasından tuzlu su girmesi, 1916'da yapılan bir barajla önlenmiştir. Çevrede, kırsal nüfusun yararlandığı doğal tuz kaynakları bulunur. Göl 1931'den beri tarımsal sulama amacıyla kullanılmaktadır.

Guignol, Fransa'da adı kukla tiyatrosuyla özdeşleşen ünlü kukla karakteri. Lyonlu kuklacı Laurent Mourguet, Guignol adını verdiği el kuklasını 19. yüzyılın başlarında yarattı. Kuklanın adının, Lyonlu bir ipek işçisinden geldiği sanılır. Guignol, lehçesi, davranışları ve giysileriyle yöre köylülerinin tipik özelliklerini yansıtır. Küçük burunlu, yuvarlak gözlü ve şaşkın tavırlıdır. Kolayca aldatılır, ama aynı kolaylıkla beladan sıyrılmayı becerdiği gibi, arkadaşlarına ve içkici dostlarına da yardım eder. Guignol için, karısı Madelon ve arkadaşı Gnafron gibi karakterlere de yer verilen özel oyunlar yazılmıştır.

Bugün daha çok çocuklara seslenen Guignol kukla gösterileri, izleyiciyi de etkin bir biçimde oyuna katar. İzleyiciler kuklaların sorularına yanıt verir ve olup bitenlere tepki gösterirler. Guignol Fransa'da bugün de sevilen bir kukla karakteridir. Paris sokaklarında sürekli gösteriler yapan Guignol tiyatroları vardır.

Guilbert, Yvette (d. 20 Ocak 1867, Paris - ö. 4 Şubat 1944, Aix-en-Provence, Fransa),

erotik şarkılarıyla adını duyurmuş şarkıcı, tiyatro ve sinema oyuncusu. Paris'in yoksul sınıflarının yaşamını yansıtan şarkılarıyla büyük bir ün kazanmıştır.

Çocukluğunda oyunculuk dersleri aldı. Komedilerdeki küçük rollerde başarılı olamadı. 1896'da kabare şarkıcılığına başladı; Moulin Rouge ve Ambassadeurs'de yedi, ardından Folies-Bergère'de dokuz yıl başarıyla çalıştı. 1920'lerin ortalarından sonra yaptığı plaklar da çok beğenildi. Çevirdiği önemli filmler arasında *Les Misérables* (1933; Sefiller) ve *Pêcheurs d'Islande* (1934; İzlanda Balıkçıları) sayılabilir. Guilbert ayrıca İtalya, ABD ve İngiltere'de başarılı turnelere çıktı.

Başarısını büyük ölçüde, şarkılarını yazan Xanrof (Léon Fourneau) ve Aristide Bruant'a borçludur. Toulouse-Lautrec'in Guilbert'i karakteristik sarı giysisi ve uzun siyah eldivenleriyle gösteren afişi de çok ünlüdür. 1918'de *How to Sing a Song* (Şarkı Nasıl Söylenir) adlı yapıtı, 1920'de *La Vedette* (Yıldız) ve *Les Demi-Vieilles* (Orta Yaşlı Kadınlar) adlı iki romanı, 1929'da da *La Chanson de ma vie* (Yaşamımın Şarkısı) adlı otobiyografisi yayımlanmıştır.

Guildford, İngiltere'nin Surrey ilinde ilçe (*borough*) ve ilçe merkezi kent. İlçe, North Downs'ın kireç tepelerini doğu-batı doğrultusunda yaran Wey Irmağı vadisinin kuzeyinde yer alır. Yüzölçümü 271 km²'dir.

Guildford kenti, Sakson döneminde feodal bir malikâne arazisiydi. Kilisesinin kulesi, Norman öncesi izler taşır. Kentin bilinen en eski beratı 1257 tarihlidir. Normanlardan kalan şatonun dışındaki başlıca tarihsel yapılar, kentin ekseninı oluşturan High Caddesi boyunca sıralanmıştır. Stag Hill'de, Reform hareketinden sonra İngiltere'de yapılan ikinci modern Anglikan Katedrali (1936-68) yer alır. Yeni piskoposluk 1927'de Winchester'dan ayrılmıştır. Kent yakınında, 1966'da tüzel kimlik kazanan Surrey Üniversitesi'nin binaları bulunur.

Günümüzde, motorlu araç imalatı ve bazı hafif sanayilerin gelişmesiyle büyüyen Guildford, Londra'nın 44 km kuzeydoğusunda, sevimli bir yerleşim merkezi oluşturur. İlçenin doğu yarısı bütünüyle kırsal bir alandır. Nüfus (1981 geç.) kent, 56.652; (1982 tah.) ilçe, 124.100.

Guilford, Joy Paul (d. 7 Mart 1897, Marquette, Nebraska, ABD), zekâ kuramlarına katkısıyla tanınan ABD'li ampirik psikolog ve psikofizikçi. Öznel psikolojik olguların ölçümü konusundaki çalışmalarıyla, kadınlarla erkekler arasında renk, parlaklık, tonlara duyarlılık ve doygunluk hissi açısından farklılıklar olduğunu ortaya koymuştur.

Kansas (1927-28), Nebraska (1928-40) ve Güney California (1940-67) üniversitelerinde ders verdi. Kişiliğin daha kapsamlı değerlendirilmesinde davranış çeşitliliklerinin, yalnızca deneysel ve istatistiksel yönteme dayalı faktör analizi testleriyle çözümlenmesine öncülük etti ve bu amaçla Guilford Kişilik Envanteri adıyla bilinen özgün testler geliştirdi. İnsan yeteneklerinin değerlendirilmesinde zekânın bir bütün olarak ele alınmasına karşı çıkarak, zekâyı oluşturan her bir özgül yeteneğin ölçülüp değerlendirilmesi gerektiğini savundu. Bu amaçla, "zihnin yapısı" adını verdiği kuramsal bir model hazırlayarak 120 özgül yeteneğin dökümünü yaptı ve bunları üç ana başlıkta sınıflandırdı: Mantıksal işlemler, işleme konan bilgi türleri ve bu işlemlerin ürünleri. Özellikle 1950'lerden sonra zekâ kuramları üzerinde etkili olan Guilford, bu çalışmalarıyla bilgisel-işlemsel psikolojinin de temelini oluşturmuştur. Guilford'un başlıca yapıtları arasında *Psychometric Methods* (1936; Psikometrik Yöntemler), *The Nature of Human Intelligence* (1967; İnsan Zekâsının Doğası), *Personality* (1959; Kişilik) ve *The Analysis of Intelligence* (1971, R. Hoepfner ile birlikte; Zekânın Çözümlenmesi) sayılabilir.

Guilford Court House Çarpışması, Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında, Amerikalıların Kuzey Carolina'da İngilizler karşısında büyük zafer kazandığı çarpışma (15 Mart 1781). Savaşın gidişini belirleyen bu çarpışmadan kısa süre sonra İngilizler Carolina üzerinde bütün denetimi yitirmişlerdir.

Amerikalı komutan Nathanael Greene, Cowpens Çarpışması'ndan (17 Ocak 1781) sonra Guilford Court House'daki (Kuzey Carolina) 4.400 kişilik Güney ordusunun iki kanadını birleştirdi. Burada Lord Cornwallis komutasındaki 1.900 kişilik İngiliz birliğiyle Amerikalılar arasında başlayan çarpışma sırasında İngilizler ağır kayıp verdiler. Greene, kayıplarının az olmasına karşın General Horatio Gates'in Camden'daki (Güney Carolina) yenilgisine benzer bir yenilgi alma korkusuyla birliklerini geri çekti.

Cornwallis ise Amerikalıların ardından ülkenin içlerine doğru ilerlemek yerine Kuzey Carolina'daki Hillsboro'ya çekilmeyi yeğledi. İngiliz komutan, Amerikalıların güneydeki direnişini kıramayacağını birkaç hafta içinde gördü ve eyalet merkezinden ayrılarak ordusunu yeniden toparlamak amacıyla kıyıdaki Wilmington'a doğru ilerlemeye başladı.

Guilin, Wade-Giles yazımında KUEI-LIN, LIN'GUI (Wade-Giles yazımında LIN-KUEI) olarak da bilinir, Çin'de Guangxi Zhuang özerk bölgesinin (*zizhiqu*) kuzeydoğusunda kent. Hunan yönetim bölgesi sınırında, Guilin yöresinin yönetim merkezi ve yöre düzeyinde belediyedir. Xi Irmağının kolu olan Gui'nin batı yakasında yer alır. Gui Havzasındaki yolların doğal merkezi konumunda olan Guilin, Çin'in orta kesiminden Guangdong yönetim bölgesine giden birçok yoldan en kısa olanının güneyindedir; bu yollar Hunan yönetim bölgesindeki Xiang Irmağının kaynak sularıyla Gui Irmağının yukarı çığırı arasında uzanır. İki ırmak oldukça eski bir tarihte büyük Ling Kanalıyla bağlanmış ve küçük gemilerin geçişine uygun duruma getirilmişti.

Qin hanedanının (İÖ 221-206) ilk imparatoru Guangdong'daki Nanyue Devleti'ne karşı büyük seferine giderken, askerlerinin bu yoldan geçtiği ve bölgede bir yönetim merkezi kurduğu söylenir. İÖ 1. yüzyılda Han hanedanı (İÖ 206-İS 220) burada Shian adlı bir il kurdu. Bugünkü adını Tang hanedanı döneminde (618-907) alan il, Ming (1368-1644) ve Qing (1644-1911/12) hanedanları döneminde üst yöreydi (*fu*). Qing yönetimi sırasında Guangxi yönetim bölgesinin merkezi olmasına karşın, 1912'de ile dönüştürüldü ve yönetim bölgesinin merkezi Nanning'e taşındı. 1936'da yeniden kazandığı bu statü, 1949'da ikinci kez Nanning'e verildi.

Guilin eski bir ticaret merkezidir. 17-19. yüzyıllar arasında Guangzhou'dan (Kanton) kuzeye giden yol Hunan üzerinden geçen güzergâhı değil, Guangxi yönetim bölgesindeki Gun Irmağı vadisinden geçen güzergâhı izliyordu. Guilin'in ulaşım merkezi olarak önemi özellikle güneybatıdaki demiryollarının yapımından sonra arttı. Guilin'i Hengyang'da Hunan yoluna bağlayan ilk demiryolu 1938'de tamamlandı. 1939'da Liuzhou'ya giden ikinci bir bölüm ulaşıma açıldı; II. Dünya Savaşı sırasında bu yol Vietnam sınırındaki Pingxiang'a kadar uzatıldı. Savaştan sonra Lizhou'dan Guiyang'a giden bir hatla birlikte bütün demiryolu tamamlandı.

Eskiden beri el sanatlarıyla ünlü olan Guilin'in sanayisi 1949'a değin bir elektrik santralı, bir çimento ve birkaç küçük dokuma fabrikasından oluşuyordu. 1950'den başlayarak kimyasal madde, tarım araçları, kâğıt, dokuma ve pamuk ipliği fabrikaları kuruldu. Gıda sektörü ve yerel tarım ürünlerinin (özellikle şeker ve yağ) işlenmesi bugün de en önemli sanayilerdir. Guilin aynı zamanda bir kültür merkezidir.

7. yüzyılda Budacılığın önemli bir merkezi olan ve birçok ünlü manastır kurulan Guilin'de bir üniversite ve tıp okulu vardır. Olağanüstü doğal güzellikleri olan bir yörede kurulu olan Guilin, çevresindeki karst oluşumlarıyla da ünlüdür. Kireçtaşı platonun derinlemesine aşınması, çok sayıda kule benzeri ince ve uzun oluşumun ortaya çıkmasına yol açmıştır; bunların dik kenarlarında şaşırtıcı bir görüntü oluşturan ağaçlar biter. Yöredeki ilginç dağlar Çin resim ve şiirine uzun yıllar konu olmuştur. Kentteki mağaraların en ünlüsü Lu Di Yan'dır. Nüfus (1989 tah.) 350.200.

Guillaume IX (d. 22 Ekim 1071 - ö. 10 Şubat 1127, Poitiers, Fransa), trubadur kimliğiyle anımsanan Poitiers kontu, Akitanya ve Gaskonya dükü (1086-1127). VIII. Guillaume'un oğlu, ünlü Akitanyalı Eleanor'un da büyükbabasıdır.

Yaşamının büyük bölümü savaşlarda geçti. Filistin'e başarısız bir haçlı seferi (1101-02) düzenledi. Cordova yakınlarında Faslılarla savaştı (1120-23). Asıl ününü, Provans dilinde yapıtları günümüze ulaşan ilk ozan olmasıyla elde etti. Şansonları coşkun, sevgi dolu, nükteli, genellikle incelikli ama yer yer bayağı ve müstehcendir. Yapıtları, dönemin saray aşkları modasının etkisiyle sevilen kadını putlaştırma eğilimi taşır.

Guillaume X (d. 1099, Toulouse, Fransa - ö. 9 Nisan 1137, Santiago de Compostela, İspanya), 1127-37 arasında Akitanya ve Gaskonya dükü.

IX. Guillaume'un oğluydu. 1131'de karşı papa Anacletus'un papalığını tanıyarak 1134'e değin onu destekledi. 1136'da Normandiya'yı yağmaladı. Ertesi yıl Galicia'daki Santiago de Compostela'ya hacca gittiği sırada öldü. Bütün toprakları, kızı Akitanyalı Eleanor'a(*) kaldı. Eleanor önce Fransa kralı VII. Louis'yle evlenerek Akitanya ve Capet hanedanlarını birleştirdi. Eleanor'un Normandiya dükü Henri'yle (sonradan İngiltere kralı II. Henry) yaptığı evlilikle de Akitanya ve Plantagenet hanedanları birleşmiş oldu.

Guillaume (AUVERGNE'Lİ), PARİSLİ GUILLAUME olarak da bilinir, Fransızca GUILLAUME D'AUVERGNE ya da GUILLAUME DE PARIS (d. 1180'den sonra, Aurillac, Akitanya - ö. 1249, Paris, Fransa), 13. yüzyıl başlarının en önemli Fransız düşünür ve ilahiyatçısı. Klasik Yunan ve Arap felsefesini Hıristiyan öğretisiyle birleştirmeyi deneyen ilk Batılı bilginlerden biridir.

1223'te Paris Üniversitesi'nde ilahiyat uzmanı, 1225'te profesör oldu. 1228'de kentin piskoposluğuna atandı. Bu görevdeyken, tarikat dışı din adamlarının saldırılarına karşı, sadakayla yaşayan gezici keşişleri savundu. Gerçekleştirdiği reformlardan biri de din adamlarına, yeterli gelir sağlayan

yalnızca bir kilise makamının bağışlanabileceği kuralıydı. Guillaume'un 1223-40 arasında yazdığı başyapıtı *Magisterium divinale* (Tanrısal Öğreti) bir felsefe ve ilahiyat incelemesidir. Yapıt yedi bölümden oluşur: *De primo principio* ya da *De Trinitate* (İlk İlke Üzerine ya da Üçleme Üzerine), *De universo creaturarum* (Yaratılmış Şeylerin Evreni Üzerine), *De anima* (Ruh üzerine), *Cur Deus homo* (Tanrı Neden İnsan Oldu), *De sacramentis* (Ayinler Üzerine), *De fide et legibus* (İman ve Yasalar Üzerine), *De virtutibus et moribus* (Erdemler ve Töreler Üzerine).

Aristoteles'in *Physika* (Fizik) ve *Ta meta physika*'sının (*Metafizik*, 1985) Hıristiyan inancı üzerinde olumsuz etkide bulunacağı korkusuyla kilise yetkililerince mahkûm edilmesinden sonra Guillaume, Hıristiyan inançlarıyla bağdaşmaz bulduğu Aristotelesçi savları ayıklamaya başladı. Ama Aristoteles'in düşüncesindeki Hıristiyanlıkla tutarlı olan her şeyi Hıristiyan öğretisine katmaya çalıştı.

İbn Sina'nın Aristotelesçiliği ile Augustinus'un ve Chartres Okulu'nun Yeni-Platonculuğundan etkilenen Guillaume özellikle insan özgürlüğü, ilahi takdir ve ruhun bireyselliği gibi konularda Eski Yunan felsefesinin Hıristiyan ilahiyatıyla çelişen öğelerini kesin biçimde eleştirdi. İbn Sina'nın belirlenimciliğine karşı, Tanrı'nın dünyayı "isteyerek" yarattığını savundu; insanın zihinsel gücünün evrensel usla bir olduğunu öne süren Aristotelesçilere karşı çıktı. Ruhun, zihinsel etkinliğin bireyselleşmiş, ölümsüz bir ilkesi olduğunu, ama insanın duyusal yaşamının devindirici bir başka ilkeyi gerektirdiğini öne sürdü. Guillaume'un toplu yapıtları 1674'te B. Leferon tarafından yayımlandı.

Guillaume (AUXERRE'Lİ) (d. y. 1150, Auxerre, Auxerre Piskoposluk Bölgesi - ö. 3 Kasım 1231, Roma), klasik Yunan felsefesinin Hıristiyan öğretisine uyarlanmasına katkıda bulunan Fransız felsefeci ve ilahiyatçı. Özgür irade ve doğal hukuk üzerine sistemli bir inceleme yapan ilk ortaçağ yazarı olarak kabul edilir.

Paris'te Saint Victor Manastırı keşişi hümanist Richard'ın öğrencisi olduğu sanılan Guillaume, Paris Üniversitesi'nde önce ilahiyat dersleri verdi, sonra da yönetici oldu. Uzun bir görev süresinin ardından üniversitedeki muhalefet konusunda bilgi vermek üzere 1230'da Papa IX. Gregorius'a Fransız elçisi olarak gönderildi; Kral IX. Louis'nin şikâyetleri karşısında öğrencilerin davasını savundu.

1231'de Gregorius tarafından Aristoteles'in üniversitede okutulan yapıtlarını Hıristiyan öğretisine uygun duruma getirmek amacıyla gözden geçirecek üç kişilik bir kurula atandı. Guillaume, Aristoteles'in *Physika* (Fizik) ve *Ta meta physika* (*Metafizik*; 1985) adlı yapıtlarını Hıristiyan inancını yozlaştırıcı bularak lanetleyen (1210) papalık elçisi Courçon'lu Robert gibi tutucuların tersine, Hıristiyan vahyinin uçsu çözümlemesinden kaçınmak için temel bir neden görmüyordu. Guillaume'un öğretiye bağlılığından kuşku duymayan Gregorius, onun yeniden üniversite öğretim üyeliğine atanması ve Godfrey de Poitiers ile birlikte eğitim programını düzenlemesi için krala öneride bulundu. Guillaume bu projelere girişemeden hastalanarak öldü.

Guillaume'un genellikle *Summa aurea* (Altın Özet) olarak bilinen *Summa super quattuor libros sententiarum* adlı temel yapıtı Petrus Lombardus'un *Sententiarum libri IV* (1148-51; Hükümler, 4 kitap) adlı derlemesinde yer alan ortaçağ Hıristiyan ilahiyat öğretileri üzerine bir yorumdur. 1215-20 arasında yazılan dört ciltlik yapıt, Üçleme, yaratılış, insan, Hz. İsa ve erdemleri, ayinler ve Son Yargı gibi ilahiyat konularını ele alır.

Guillaume'un, Platon'un *demiourgos* (dünyanın yaratıcısı) ya da kozmik akıl öğretisine yönelttiği eleştiri gibi bilgi kuramını yaratan ile yaratılanı ayırt etmenin aracı olarak ele alması da Hıristiyan ilahiyatında felsefeye verdiği önemi gösterir. Ayrıca insanın kendi seçimi ve erdemin doğası gibi bazı ahlak sorunlarını da incelemiştir.

Guillaume *Summa de officiis ecclesiasticis* (Kilise Ayinleri Özeti) adlı yapıtında ayin duası (ya da günlük dua), kutsal ekmek ve şarap, kutsal metinlerin ve dinsel ezgilerin yıl içindeki dağılımı gibi konuları ele aldı. Bu sistematik çalışma Guillaume Durand'ın *Rationale divinorum officiorum* (y. 1285-91; Kutsal Törenlerin Temelleri) adlı ünlü yapıtı için örnek oluşturdu.

Summa aurea'nın 16. yüzyılda yapılan bir baskısı 1965'te yeniden yayımlanmıştır.

Guillaume (CHAMPEAUX'LU), Latince GUGLIELMUS DE CAMPELLIS (d. y. 1070, Champeaux - ö. 1121, Châlons-sur-Marne, Fransa), piskopos, mantıkçı, ilahiyatçı ve felsefeci. Tümellerin doğası üzerine yapılan skolastik tartışmada etkin biçimde yer almıştır.

Paris'te polemikçi Lautenbach'lı Manegold ile ilahiyatçı Laon'lu Anselme'in ve Compiègne'de felsefeci Roscelin'in gözetiminde eğitim gördü. Daha sonra Paris'teki Notre-Dame katedral okulunda ders verdi. Öğrencileri arasında Petrus Abaelardus da vardı. Okulun başkanı ve Paris başdiyakozu oldu (y. 1100); ama büyük bir olasılıkla, tümeller doktrini üzerine Abaelardus'la arasında geçen sert tartışmalar yüzünden 1108'de görevinden ayrıldı.

Bir süre sonra yakınlardaki Saint-Victor Manastırı'na çekildi. Orada Laon'lu Anselme'in yardımıyla kurduğu okulda retorik, mantık, ilahiyat dersleri verdi. Abaelardus gene öğrencileri arasındaydı. Guillaume'un yönetimi altında gelişen manastır, Aziz Victor'un mistik öğretisine önemli katkıda bulundu. 1113'te Châlons-sur-Marne piskoposu olarak kutsanan Guillaume, papazların evlenmemesi uygulamasını, öğretiye bağlılığı ve din adamlarının kilise meclisince tayin edilmesini savundu.

Guillaume'dan günümüze ulaşan yapıtların tümü ilahiyatla ilgilidir. Bazı bölümleri bulunan *De sacramento altaris* (Komünyon Ayini Üzerine), bir apokrif metin olduğu sanılan *De origine animae* (Ruhun Kökeni Üzerine), *De essentia Dei* (Tanrının Özü Üzerine) ve *Dialogus seu altercatio cuiusdam Christiani et Iudaei de fide Catholica* (Katolik İmanı Üzerine Bir Hıristiyan İle Bir Yahudinin Diyaloğu ya da Tartışması) adlı yapıtlar J.-P. Migne tarafından *Patrologia Latina* (1890; Latin Kilise Babaları'nın Metinleri) içinde yayımlanmıştır. Guillaume'un mantık üzerine yazdıklarıysa günümüze ulaşmamıştır. *Sententiae seu Quaestiones* (Tümceler ya da Sorular) klasik Hıristiyan öğretisini ilk sistemleştirme denemelerinden biridir.

Guillaume (CONCHES'LU) Fransızca GUILLAUME DE CONCHES (d. y. 1100, Conches, Fransa - ö. 1154), Chartres Okulu'nun önde gelen üyelerinden Fransız skolastik filozofu.

Platoncu düşünür Bernard de Chartres'ın öğrencisiydi. Chartres ve Paris'te ders verdikten sonra Anjou Kontu Geoffroi Plantagenêt'nin oğlu Henri'nin (sonradan İngiltere Kralı II. Henry) özel öğretmeni oldu. Panteizme eğilimli bir gerçekçi olarak atomcu bir doğa açıklamasını benimsedi. Dört temel unsurun (hava, su, ateş, toprak) türdeş tekil atomların birer bileşimi olduğunu savundu. Platon'un *Timaios*'una (*Timaios*, 1943) ve Boethius'un *De consolatione philosophiae*'sına (Felsefenin Avuntusu Üzerine) açıklamalar yazdı. Ayrıca *Philosophia Mundi* (Dünya'nın Felsefesi) ve *Pragmaticon Philosophiae* (Felsefenin Işı) adlı iki özgün yapıt kaleme aldı. Ortaçağdaki en eski etik incelemelerden *Summa Moralium Philosophorum*'u da (En Yüce Ahlak Felsefesi) Guillaume'un yazdığı sanılır.

Guillaume (MOERBEKE'Lİ) (d. y. 1215, Moerbeke, Brabant - ö. y. 1286, Korinthos, Yunanistan), Flaman din adamı, başpiskopos ve ilkçağ araştırmaları uzmanı. Aristoteles ile öteki Eski Yunan filozoflarının ve yorumcularının yapıtlarından Latinceye yaptığı çeviriler, Yunan düşüncesinin ortaçağ Batı dünyasına aktarılmasında önemli rol oynamıştır.

Guillaume Gent'teki Dominiken manastırına girdi. Daha sonra Paris'te ve Albertus Magnus ile birlikte çalıştığı sanılan Köln'de eğitim gördü. Yaklaşık 1260'ta Teb manastırına, ardından da Nikaia'ya (İznik) atandıktan sonra Papa IV. Clemens (1265-68) ile ardılı beş papanın özel papazı oldu. Doğu ve Batı kiliselerinin yeniden birleşmesini savunan Guillaume, Papa X. Gregorius'un danışmanı olarak II. Lyon Konsili'ne (1274) katıldı. 9 Nisan 1278'de Papa III. Nicolaus tarafından Korinthos başpiskoposluğuna getirildi ve ölene değin orada yaşadı. Yakınlardaki Merbeke adlı Yunan köyü onun anısına kurulmuştur. Guillaume, Viterbo ve Orvieto'daki İtalyan Dominiken ocaklarından tanıdığı Aquino'lu Aziz Tommaso'nun ısrarıyla 1260'ta Aristoteles'in *Peri uranu* (Gökler Üzerine) ve *Meteorologika* adlı yapıtlarını Latinceye çevirmişti. İzleyen yirmi yıl içinde de Aristoteles'in *Ta meta physika*'sının (*Metafizik*, 1985), *Politika*'sının (*Politika*, 1946, 1983), *Tekhne rhetorike*'sinin (Konuşma Sanatı) bazı bölümleriyle, *Peri ta zoa historiai*'sının (Canlılığın Tarihi) bazı bölümlerini hayvan psikolojisi ve fizyolojisi üzerine benzer incelemelerle birlikte çevirdi. Bu çevirilerini 1278'de *Peri poetikes*'i (*Poetika*, 1961, 1984) ile tamamladı. Aralarında *Peri mnemes kai anamneseos* (Bellek ve Anılar Üzerine), *Physika* (Fizik), *Analytika protera* (*Birinci Analitikler*, 1963) ve olasılıkla *Ethika Nikomakheia*'nın da (*Nikomakhos'a Etik*, 1988) bulunduğu başka Aristoteles metinlerinin daha önce yapılan Latince çevirilerini de gözden geçirdi.

Guillaume Aristoteles'in yapıtları üzerine yazılmış bazı eski yorumları da çevirdi. Çoğunu 1268'de yaptığı bu çeviriler arasında Aphrodisias'lı Aleksandros'un *Metaphysika* (Metafizik) ve *Peri aistesos* (Duyum Üzerine), Ammonios Hermiai'nın *Peri hermeneias* (Yorum Üzerine) ve Themistios (4. yy) ile Ioannes Philoponos'un (6. yy) *Peri psykhe* (Ruh Üzerine) yorumları sayılabilir.

5. yüzyılın önde gelen Yeni-Platoncu filozoflarından Proklos'un *Institutio theologica*'sı (İlahiyatın Temel İlkeleri) ile gene onun Platon'un *Timaios*'u (*Timaios*, 1943) üzerine yorumunu Latinceye çeviren Guillaume böylelikle 13. yüzyılın skolastik düşünürlerine eskiden yanlışlıkla Aristotelesçi kabul edilen bazı metinlerin aslında Platoncu olduğunu gösterdi. Bu metinlerin Batılı filozoflarca keşfi, ortaçağda Yeni-Platonculuğun gelişimini hızlandırdı. Guillaume'un Yunanca metinleri serbest çeviriye kaçma-

dan olduğu gibi Latinceye aktarması, hem çağdaşlarının Aristoteles'i doğru anlamalarına, hem de çevirilerinin ortaçağ Latin dünyası için bir ölçüt oluşturmasına yardımcı oldu.

Guillaume'un çevirdiği öteki klasik Yunan metinleri arasında, Ptolemaios'un yapıtları ile Hippokrates'in *Prognostikon* (Hastalıkların Gidişatı) adlı yapıtı da vardır.

Guillaume (SAINT-AMOUR'LU) (d. y. 1200, Saint-Amour - ö. Eylül 1272, Saint-Amour, Arles Krallığı), Fransız felsefeci ve ilahiyatçı. Yeni kurulan gezici dinsel tarikatların 13. yüzyıldaki yükselişine karşı Paris Üniversitesi'nde ortaya çıkan muhalefetin önderi olmuştur.

Savoie kontunun koruması altına aldığı kişilerden biriydi; onun desteğiyle Paris Üniversitesi'nde kilise hukuku ve ilahiyat konularında doktora çalışmaları yaptı. Yaklaşık 1250'de ilahiyat öğretmenlerinin başrahiplığine seçildi. Bu dönemde Aristoteles'in *Analytika protera* (*Birinci Analitikler*, 1963) ve *Analytika ustera* (*İkinci Analitikler*, 1963) adlı mantık incelemeleri üzerine önemli bir yorum yazdı.

Sadakacı dinsel tarikatları hor gören Guillaume, onların üniversitedeki temsilcilerine ve ilahiyatçılarına, özellikle de Fransisken Bonaventure ve Dominiken Aquino'lu Aziz Tommaso'ya karşı bir eleştiri başlattı; kışkırtmalarının sonunda üniversite 1254 kışında Dominiken öğretmenleri işten uzaklaştırdı. Temmuz 1254'te ise her tarikata üniversitede tek bir kürsü ayrılmasını öngören bir fermanın Papa IV. Innocentius tarafından çıkarılmasını sağladı. Aynı yılın kasımında Papa Innocentius tarikatların ayin yönetmeye ilişkin bazı ayrıcalıklarına da son verdi.

Ama yeni Papa IV. Alexander bir ay sonra bu kısıtlamaları kaldırarak Paris'teki yöneticilere Dominikenleri yeniden üniversiteye almalarını emretti. Guillaume bu düzenlemelere karşı direndi ve gezici tarikatların amaçlarıyla Fioreli Joachim'in kıyamet öğretisi arasında bağ kurarak bu tarikatların meşru olmadığını öne sürdü. Sadakacıları benzetme yoluyla lekelemek amacıyla Joachim'in öngördüğü, politik ve dinsel kurumların bulunmadığı yeni bir teokratik çağ anlayışına saldırarak sadakacı tarikatları dolaylı yoldan eleştirdi. 1255'te *Liber de Antichristo et eiusdem ministris*'i (Deccal ve Yardakçıları Üzerine) yazdı. Bu kitabında Dominikenleri Deccal'ın kıyamet çağının habercileri olarak göstermeye çalışıyordu. Konuyla ilgili olarak yürütülen soruşturmadan sonra Papa Alexander Haziran 1256'da Guillaume'un üniversite ve kilisedeki bütün görevlerine son verdiği gibi, Fransa'dan sınır dışı edilmesi için de çaba gösterdi. Guillaume, davayı yeniden inceleyen Fransız piskoposlarına, yazılarında kilisenin öğretisine aykırı olan her şeyi düzelteceğine söz verdi. Bunun ardından Eylül 1256'da Parisli öbür öğretmenlerin desteğiyle gezici tarikatları kınayan *De periculis novissimorum temporum*'u (Son Zamanlardaki Tehlike Üzerine) yayımladı. Papa Alexander'in Ekim 1256'da bu yapıtı da suçlaması üzerine, 1257 başlarında bir savunma sundu ama yeniden yargılanmaktan kurtulamadı. Guillaume yargılama sonunda kusurlu bulundu ve Fransa'dan sürgün edildi. Papa IV. Clemens'e yapılan bir başvuru üzerine 1266 sonlarında Saint-Amour'daki evine çekilmesine izin verildi. Ama papanın dinsel tarikatlarla çekişmesini yasaklamasına karşın, tartışmayı durmadan canlandıran Paris'teki arkadaşlarıyla yazışmayı sürdürdü.

Guillaume'un yapıtları 1632'de toplu olarak yayımlandı. Decima Langworthy Douie'nin *Conflict Between the Seculars and the Mendicants at the University of Paris in Thirteenth Century* (13. Yüzyılda Paris Üniversitesi'nde Kilise Dışındakilerle Gezicileri Arasındaki Çatışma) adlı kitabı ise 1954'te yayımlanmıştır.

Guillaume (SAINT-THIERRY'LI) (d. y. 1085, Liège, Aşağı Lorraine - ö. 8 Eylül 1148 ?), Fransız keşiş, ilahiyatçı ve mistik. Ayrıca erken ortaçağ uşçu felsefesinin önde gelen karşıtlarından biri ve ilk dönem Hıristiyan metinlerine dayanan bir Batı ruhani okulunun temsilcisidir.

Canterbury'li Aziz Anselmus'un öne sürdüğü felsefi ilahiyatın (sonradan Skolastik düşünce olarak adlandırıldı) savunucusu Laonlu Anselme'in gözetiminde eğitim gördü. 1113'te Reims'deki bir Benedikten manastırına girdikten sonra kutsal metinler ve Kilise Babaları'na ilişkin yazılar konusunda geniş bilgi sahibi oldu. 1119'da Reims yakınındaki Saint-Thierry Manastırı'nın başkeşişliğine seçildi. Kilise yöneticiliğinden çok, düşünmeye ve yazmaya istekli olduğunu belirttiyse de, arkadaşı Clairvaux'lu Bernard'ın ısrarı karşısında görevi sürdürdü. Bu dönemde kendi ilahiyat sisteminin temeli olan *De natura et dignitate amoris* (Aşkın Doğası ve Değeri Üzerine) ve *De contemplando Deo* (Tanrıyı Düşünmek Üzerine) adlı kitaplarını yazdı. Komünyon üzerine bir inceleme olan *De sacramento altaris* (Evkaristiya Ayini Üzerine) adlı kitabını, daha önce iki yapıtını ona adamış olan Bernard'a adadı.

1128-35 arasında çok sayıda incelemeyi ve Kitabı Mukaddes yorumunu derledi; Batı ve Doğu Hıristiyanlığının ilahiyat ve mistisizmi arasında bir bireşim yaratmaya, özellikle de Aziz Augustinus, Origenes ve Nyssa'lı Gregorios'un düşüncelerini kaynaştırmaya çalıştı. Ruhani konuları *Meditativae orationes* (Tefekküre Dayanan Dualar) adlı yapıtında Hippolu Aziz Augustinus'un *Confessiones*'indekine (y. 400; İtiraflar) benzer bir yoğunlukla ele aldı. 1135'te Ardennes'deki Cistercium tarikatına ait Signy Manastırı'nda inzivaya çekildi. Burada 1144'te yazdığı *Speculum fidei* (1959; İmanın Aynası) ve *Aenigma fidei* (İmanın Bulmacası) adlı kitaplarında ruhani yaşama ilişkin soruları ve iman sorununu ele aldı. Aynı yıl Reims yakınlarındaki Chartreuse tarikatına ait Mont-Dieu Manastırı'nı ziyaret ettikten sonra Altın Mektup olarak adlandırılan *Epistola ad fratres de Monte Dei*'yi (Mont-Dieu'deki Kardeşlere Mektup) yazdı. Bu yapıt tefekküre dayanan yaşamın değeri üstüne ortaçağda yazılmış en önemli kitaplardan biridir.

Guillaume, ruhun, Tanrı'dan ayrılmış olmakla birlikte, dünyadaki varlığı sırasında ilahi kökenine "dönme" gücüne sahip olduğunu, bunun da aşamalar halinde gerçekleşeceğini öne sürdü. Böylece, insan giderek maddi ve geçici engellerinden kurtulacak ve sonunda bir anımsama, kavrama ve sevgi sürecinden geçerek Tanrı'ya ulaşacaktı.

Guillaume'un yazıları, J.-P. Migne'nin derlediği *Patrologia latina* (Latin Kilise Babaları'nın Metinleri) dizisinin 180. cildinde (1890) yer alır.

Guillaume (SURLU) (d. y. 1130, Suriye - ö. 1185, Roma), Suriye'de yaşamış Fransız tarihçi, siyaset ve din adamı. Frankların elindeki Suriye'ye bir olasılıkla 12. yüzyılda yerleşmiş bir Fransız ailesinden geliyordu. Fransa ve İtalya'da eğitim gördü. Latince, Yunanca ve Arapça öğrendi. 1160'ta Filistin'e döndü, 1167'de ise Tyros (bugün Sur) kentinin başdiyakozu oldu. Aynı yıl diplomatik görevle birkaç kez Konstantinopolis (İstanbul) ve Roma'ya gönderildi. Üç yıl sonra Kudüs kralı I. Amalric'in oğlu Baudouin'in özel öğretmenliğine getirildi. Haziran 1174'te IV. Baudouin adıyla tahta çıkan öğrencisi tarafından saray kâtiplığine ve Nasıra başdiyakozluğuna atandı. Haziran 1175'te Tyros başpiskoposluğuna getirildi. 1179'da ise III. Laterano Konsili'ne katılmak üzere Roma'ya gitti. Dönüşünde Konstantinopolis'te Bizans imparatoru I. Manuel Komnenos'un huzuruna çıktı. Kudüs patrığı seçilme girişiminin başarısızlığa uğramasından (1180) sonra 1183'te görevden ayrılarak Roma'ya gitti. Yanında iki kitabının yazmalarını da götürdü.

Doğu Arabistan'ın tarihi olan birinci kitabı *Gesta orientalium principum* (Doğu Krallıklarının İşleri) kayıptır. Kudüs'ün Latin kral-larının tarihini anlatan ikinci kitabı *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum* (Yabancı Kesimlerde Yapılanların Tarihi) ise bugüne ulaşmıştır. Bu yapıt, Latin Doğu'nun 614-1184 arasındaki tarihinin akademik bir dökümüdür. Haçlı seferi vakayinamelerine, krallık arşivlerine ve başka belgelere dayanan yapıt Kudüs Krallığı tarihi ve haçlı hareketi üzerine günümüzde de en iyi kaynaklardan biridir.

Guillaume (UZUNKILIÇ), Fransızca GUILLAUME LONGUE-ÉPÉE (ö. 17 Aralık 942, Picardie, Fransa), Normandiya'nın ikinci dükü (927-942).

Normandıya Düklüğü'nün kurucusu Rollo'nun oğluydu. Fetih yoluyla ya da Fransa kralına bağlılık yemini etme karşılığında yeni topraklar ele geçirerek sınırlarını sürekli olarak genişletmeye çalıştı. 939'da Hugues'le (Büyük) ittifak kurarak Fransa kralı IV. Louis'ye karşı ayaklandı. Papanın araya girmesiyle sona eren savaştan sonra, Louis Guillaume'u yeniden Normandıya dükü olarak tanıdı (940). Ama Guillaume, topraklarını özellikle kuzeye doğru genişletme girişimlerini sürdürdü. Bir toplantı için çağrıldığı Somme'daki bir adada Flandre kontu I. Arnulf'un emriyle öldürüldü.

Guillaume DE SENS (ö. 11 Ağustos 1180, Fransa), İngiltere'deki ilk erken gotik yapıyı gerçekleştiren Fransız yapı ustası.

Bilinen ilk katedral mimarlarından biridir. Çalışmalarına ilişkin bilgiler, Gervase adlı bir görgü tanığının, Canterbury Katedrali koroyerinin yanışını (1174) ve daha sonra Guillaume tarafından yeniden yapılışını anlatan ifadesi aracılığıyla günümüze ulaşabilmiştir. Guillaume o sıralarda önde gelen bir inşaatçı ve Sens'in (Fransa) "en büyük ustası" olarak ün kazanmıştır. 1175'te Canterbury'ye çağrıldı ve yangından kalan temeli de kullanarak koroyerini doğuya doğru genişletmekle görevlendirildi.

İngiltere'deki ilk Norman kilisesi olan Canterbury daha önce bir kez daha genişletilmişti. Bu ikinci ele alınışından sonra yapı, İngiltere'deki gotik katedrallere örnek oluşturdu. Genişletilmiş haliyle çeşitli yönlere doğru düzensizce yayılan bu yapının, oranları kusursuz Fransız kiliselerinden daha görkemli olduğu düşünülmüş olmalıydı.

Guillaume'un, koroyerinin tümünü planlaması dışında, daha başka yapısal değişiklikler yaptığı da düşünülebilir. Katedralin kuzey cephesinde bugün hâlâ ayakta duran ve Notre-Dame Katedrali'nden kopya edilmiş olan uçan payandalar bunlar arasındadır. Bu çalışmanın en önemli yanı iç mekân düzenlemesidir. Guillaume burada ilk kez yüksek kemerler, altı bölümlü tonoz sistemi ve zıt renklerde taş ayaklar kullanmıştır. Onun Canterbury Katedrali'nde yaptığı bu

yenilikler, duvarları taşıyıcı duşey oğelere bölerek "ortadan kaldırma" biçimindeki geç gotiğe özgü uygulamaya yönelik bir ilk adımı sayılır.

Koroyerinin doğu bölümündeki tonoz yapılırken iskeleden duşen Guillaume sakatlandı. Ama kendisinden sonra işi yürüten ustanın onun planlarına bağlı kalmasından, Guillaume'un inşaatı hasta yatağından yönetmeyi sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Gotik mimarlığın tutarlı bir üslup niteliği kazandığı ilk yapılardan biri olan Sens'deki katedralin (1130'da başladı) yapımında da Guillaume'un katkısı bulunduğu sanılmaktadır; çünkü koroyeri başta olmak üzere Canterbury Katedrali'yle plan bakımından aralarında büyük benzerlik vardır.

Guillaume D'ORANGE, 12. ve 13. yuzyıllara ait 24 kadar Fransız epik şiirinin (*chanson de geste*) baş kahramanı. *La Geste de Guillaume d'Orange* (Guillaume d'Orange Destanı) olarak da bilinen şiirler, İspanyol Müslümanlarıyla savaşan Güney Fransalı bir aileyi anlatır. Günümüzdeki araştırmalara göre Guillaume efsanesinin en az bir bölümünün İspanya seferleri sırasında geçtiği sanılmaktadır. Destan kahramanı Guillaume'un kökeni, tarihsel bir kişilik olan Frank soylusu Wilhelmus'a dayanır; aynı zamanda İmparator Charlemagne'ın kuzeni olan Wilhelmus'un oğulları ve yeğenleri, 9. yüzyılın siyasal yaşamında önemli roller oynamıştır.

Çevrimdeki şiirler arasında *Couronnement de Louis* (Louis'nin Taç Giymesi), *Charroi de Nimes* (Nimes Yürüyüşü), *Prise d'Orange* (Orange'ın Alınması), *Chevalerie Vivien* (Vivien Birliği), *Aliscans* ve *Moniage Guillaume* bulunmaktadır. Destanın ana teması, Guillaume ve ailesinin birbirlerine bağlılığı, İspanya'daki ve güneydeki inançsızlara karşı Hıristiyanlığı savunmaları, özellikle de ne yardım, ne de bir teşekkür almalarına karşın kralları Dindar Louis'ye olan bağlılıklarıdır.

Şiirlerin yazarı belli değildir; yazmalardan, yazıya geçirilmelerinden en az bir yüzyıl önce söylendikleri ve bazı eklemeler yapıldığı anlaşılmaktadır. 1903'te *Chevalerie Vivien*'in en eski biçimi olduğu sanılan, 13. yüzyıldan kalma Anglonorman metni *Chanson de Guillaume*'un bulunmasıyla, şiirlerin kesin tarihini saptamak daha da güçleşmiştir. Bu şanson için verilen tarih de kesin olmadığı için, sorun hâlâ çözülememiştir. Guillaume çevrimi sonraki şairlerin eklemeleriyle genişlemiştir.

Guillaume, Charles Édouard (d. 15 Şubat 1861, Fleurier, İsviçre - ö. 13 Haziran 1938, Sèvres, Fransa), ferronikel alaşımları üzerine yaptığı ayrıntılı araştırmalar sonunda invarı (bir nikel-çelik alaşımı) bulan ve bu çalışmasıyla 1920'de Nobel Fizik Ödülü'nü kazanan Fransız fizikçi.

1883'te Sèvres'deki Uluslararası Ağırlıklar ve Ölçümler Bürosu'nda çalışmaya başlayan Guillaume 1915'ten başlayarak bu kuruluşun yöneticiliğini üstlendi. Burada önceleri cıvalı termometre üzerinde ayrıntılı araştırmalar yaptı ve litre hacminin önceden tahmin edildiği gibi 1 milyon cm³ olduğunu buldu. 1890'dan sonra çalışmalarını metal alaşımları üzerinde yoğunlaştırarak invarı ve elinvarı buldu. İnvarın genleşme katsayısının (sıcaklığa bağlı olarak hacmin değişmesi) ve elinvarın esneklik katsayısının (sıcaklığa bağlı olarak esnekliğin değişmesi) düşük olmasının yanı sıra her ikisinin de ucuza üretilebilmesi, bu alaşımların bilimsel aygıtlarda yaygın biçimde kullanılmaya başlaması sonucunu doğurdu.

Guillaumin, (Jean-Baptiste-) Armand (d. 16 Şubat 1841, Paris - ö. 26 Haziran 1927, Paris, Fransa), izlenimci manzara ressamı ve oymabaskı sanatçısı. Suisse Akademisi'nde öğrenciyken tanıştığı Camille Pissarro'yla yakın arkadaş oldu. Birlikte girdikleri bir işte kırlerin resmini yapmakla görevlendirildiler. Guillaumin, "Pissarro Kırlerin Resmini Yapıyor" (y. 1868) adlı tablosunu bu çalışma sırasında yaptı. Guillaumin yapıtlarını ilk kez 1863'te Salon des Refusés'de (Reddedilenler Salonu) sergiledi, ertesi yıl da ilk izlenimcilik sergisine katıldı. Sanat çevrelerinde çok önde gelen bir konumu yoktu, bu nedenle 1872'de köprüler ve yollar dairesinde bir işe girmek zorunda kaldı. Ama 1892'de piyangodan 100 bin frank kazanınca memurluktan ayrıldı ve bütün zamanını resim yapmaya ayırdı.

Montmartre, Meudon ve Seine'den manzara resimleri yaptı. Bunların en ünlüleri "Louis Philippe Köprüsü" (1875, Ulusal Sanat Galerisi, Washington, D.C.) ve "Charenton'daki Liman"dır (1878, Louvre Müzesi, Paris). Guillaumin'in üslubu dolaysız, cesur ve bazen sert, renkleri ise uyumludur. Sanatı (başlangıçta yaptığı Manet'ninkilere benzeyen oludoğalardan, göz alıcı renkler kullandığı daha sonraki Monet benzeri çalışmalarına kadar) izlenimciliğin gelişimini yansıtır.

Guillemin, Roger Charles Louis (d. 11 Ocak 1924, Dijon, Fransa), Fransız asıllı ABD'li fizyolog. Hipotalamus hormonları üzerine çalışmalarıyla 1977 Nobel Fizyoloji ya da Tıp Ödülü'nü Andrew Schally ve Rosalyn Yalow ile paylaştı.

Öğrenimini Dijon, Lyon ve Montreal üniversitelerinde tamamlayan Guillemin, 1953'ten 1970'e değin Houston'daki Baylor Üniversitesi Tıp Okulu'nda ders verdi. 1960'ta Paris'teki Collège de France'ta üç yıl çalışmak üzere Fransa'ya gitti. 1970'ten sonra California'da La Jolla'daki Salk Biyolojik Araştırmalar Enstitüsü'nde araştırmacı olarak çalıştı. 1975'te Albert Lasker Ödülü'nü, 1977'de Ulusal Bilim Madalyası'nı aldı. 1963'te ABD uyruğuna geçti.

Guillemin, bulunan ilk hipotalamus hormonu olan tirotropin adlı serbestleştirici hormonu ayrıştırdı; ayrıca hipotalamus dokusundan hipofiz bezi ile pankreasın işlevlerini düzenleyen somatostatin adlı hormonu elde etti ve endorfin olarak bilinen hormon benzeri maddeleri buldu.

Guillén, Jorge (d. 18 Ocak 1893, Valladolid - ö. 6 Şubat 1984, Malaga, İspanya), İspanyol şair. Yapıtlarında farklı ölçüler ve çok az fiil kullanmayı denemiş, ama başka deneysel şairlerinkinden çok daha rahat okunan şiirler yazmıştır.

Bir gazete yayımcısının oğluydu. İsviçre'de ve Granada Üniversitesi'nde okudu; 1913'te Madrid Üniversitesi'ni bitirdi. 1917-23 arasında Paris Üniversitesi'nde İspanyolca dersleri verdi; bu dönemde şiirlerini de yayımlamaya başladı. 1924'te Madrid Üniversitesi'nde doktorasını tamamladıktan sonra Murcia, Sevilla ve Oxford üniversitelerinde dersler verdi. 1927'de 300. ölüm yıldönümünde Luis de Góngora'yı anma törenlerine katıldı. 1928'de şiirlerini *Cántico* adlı yapıtında topladı. Aynı yapıtın 1936, 1945 ve 1950 baskılarına yeni şiirlerini ekledi. Anlatıya ve öğreticiliğe önem vermek yerine dilin müziksel özelliklerini öne çıkaran "saf şiir" yanlısı Paul Valéry ve José Ortega y Gasset'in etkisinde kaldı. Ama ulaşılmasını olanaksız bulduğu "saf şiir"e yalnızca yaklaşmaya çalıştı.

Guillén İspanya İç Savaşı sırasında Amerika'ya gitti. Wellesley College'da İspanyolca dersleri verdikten sonra (1940-57), aralarında Harvard ve Princeton'ın da bulunduğu birçok ABD, Avrupa, Kanada ve Latin Amerika üniversitesinde konuk profesör olarak bulundu. 1963'te tarihsel ve toplumsal içerikli bazı şiirlerini de kapsayan üç ciltlik yapıtı *Clamor*'u yayımladı. Harvard konferansları *Lenguaje y Poesía* (1962; Dil ve Şiir) adıyla yayımlandı. Yılın bir bölümünü ABD'de, bir bölümünü de İspanya'da geçiren Guillén 1976'da Miguel de Cervantes Ödülü'nü aldı. *Guillén on Guillén: The Poetry and the Poet* (1979; Guillén, Guillén'i Anlatıyor: Şiir ve Şair) çeşitli dönemlerde yazdığı şiirlerinden seçmeleri İspanyolca ve İngilizce olarak şairin yorumlarıyla birlikte verir.

Guillén (Batista), Nicolás (d. 10 Temmuz 1902, Camaguey, Küba), toplumsal eleştiri içeren şiirleriyle tanınan Kübalı şair. 1920'lerin sonuyla 1930'larda yaygınlık kazanan Afrika-Küba hareketinin önderlerindendir. Toplumsal adalete ve dayanışmaya derinden bağlılıkla, Afrika kökenli Kübalıların sözcüsü, Avrupa ve Latin Amerika devrimcilerinin kahramanı olmuştur.

Guillén, Afrikalı ve Avrupalı karışımı bir aileden geliyordu. Resmi eğitim görmemesine karşın, gençliğinde İspanyol ve İspanyol-Amerikan edebiyatından birçok yapıt okudu. Afrika kökenli Kübalıların konuşma biçimleri, efsaneleri, şarkıları ve *son*'larına (halk dansları) ilişkin deneyimlerini geleneksel edebiyat bilgisiyle birleştirdiği ilk şiir kitabı *Motivos de son* (1930; Son Motifleri), kısa sürede başyapıt oldu ve birçok benzeri yazıldı.

Guillén, sonraki yıllarda daha açık bir siyasal tutum takındı. Yoksul ve ezilen insanların günlük yaşamını betimlemekle yetinmeyip onlar için savaşmaya başladı. *Cantos para soldados y sones para turistas* (1937; Askerler İçin Şarkılar ve Turistler İçin Sonlar) adlı yapıtındaki şiirler, bu tutumunu yansıtır. Aynı yıl İspanya İç Savaşı'nda Cumhuriyetçilerin yanında savaşmak üzere İspanya'ya gitti. *España*'da (1937; İspanya) topladığı şiirler, bu deneyimini yansıtır.

Guillén, Cumhuriyetçilerin yenilgisi üzerine Küba'ya döndükten sonra Küba Komünist Partisi içinde etkin bir rol üstlendi. Eylemleri ve şiirleriyle toplumsal ve siyasal reformlar için çalışmayı sürdürdü. Birçok eleştirmen tarafından İspanyol-Amerikan edebiyatındaki *poesía negra* (siyah şiir) akımının en büyük ve en etkili şairi kabul edildi. Ama, sanatçı ve siyaset adamı kişilikleri arasında kurduğu dengenin, *La paloma de vuelo popular* (1959; Halk Uçuşunun Güvercini) adlı yapıtında bozulduğu öne sürülür. Sonraki yapıtları arasında, *El gran zoo* (1967; Büyük Hayvanat Bahçesi), *Antología clave* (1971; Temel Antoloji) ve *Summa poetica* (1976; Şiirsel Sentez) vardır. Afrika-Küba Araştırmaları Derneği'nin kuran Guillén'in korumaya çalıştığı özgün Afrika-Küba mirası, şiirlerinin çeşitli dillere çevrilmesiyle uluslararası düzeyde geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır. Guillén'in şiirlerinden seçmeler, Türkçede *Küba Şarkıları* (1976, 1983) ve *Adam Eden Sözler* (1985) adları altında yayımlanmıştır.

Guillevic, Eugène (d. 1907, Carnac, Fransa), Fransız şair. II. Dünya Savaşı sırasında Fransız Direniş Hareketi'nin önde gelen şairlerindendir.

Yoksul bir çiftçi ailesinin oğluydu. Liseyi bitirdikten sonra 1925'te devlet memuru oldu. Uzun yıllar taşrada çalıştı; daha sonra çeşitli bakanlıklarda görev aldı. Aragon, Eluard ve Desnos gibi yazarlarla birlikte Almanların Fransa'yı işgali üzerine başlayan Direniş Hareketi'ne katıldı. Savaştan

sonra sosyalizme yakınlık duydu; birçok sosyalist ülkeyi gezdi.

Guillevic, şiir yazmaya I. Dünya Savaşı yıllarında başladı. Yayımlanan ilk yapıtı *Terraque* (1942; Toprak ve Su) özlü bir anlatımı içeren üslubuyla dikkati çekti. Direniş Hareketi'nin etkisinde *Fractures* (1947; Kırıklar) ve *Executoire* (1947; Yürürlükteki) adlı yapıtlarında yalın, umutlu bir iyimserlik taşıyan şiirlere yöneldi. 1976'da Yugoslavya'nın Struga kentinde düzenlenen şiir şenliklerinde Altın Çelenk Ödülü'nü kazanan Guillevic'in öteki yapıtları arasında *Terre bonheur* (1952; Mutluluk Toprakları), *Avec* (1966; İle), *Ville* (1969; Kent) adlı şiir kitaplarıyla *Encoche* (1971; Kertik) adlı romanı sayılabilir.

Guimarães, Portekiz'in kuzeybatı kesiminde, Braga ilinde kent ve belediye (*concelho*). Porto kentinin kuzeydoğusunda, Santa Catarina Dağının (615 m) eteğinde yer alır. 4. yüzyılda kurulan Guimarães, 12. yüzyılda Portekiz'in ilk başkenti oldu. Önemli yapıları arasında kasabaya egemen bir tepe üzerinde bulunan bir 10. yüzyıl şatosu (Portekiz'in ilk kralı I. Afonso burada doğdu), romanesk üsluptaki Nossa Senhora da Oliveira Kilisesi (1387-1400 arasında yeniden yapıldı), 14. yüzyıldan kalma Aziz Francisco Manastır ve Kilisesi (15. yüzyılda yapılmış bir manastırı da içerir) ve günümüzde seçkin bir eski yapıtlar müzesini barındıran Dominiken manastırı sayılabilir. Bir sanayi merkezi olan Guimarães'te yünlü ve keten giysiler, kuyumculuk malzemeleri ve kesici aletler üretilir. Nüfus (1981) kent, 22.092; (1987 tah.) belediye, 158.400.

Guimarães, Bernardo (Joaquim da Silva) (d. 15 Ağustos 1825, Ouro Prêto - ö. 10 Mart 1884, Ouro Prêto, Brezilya), Brezilyalı şair, oyun yazarı ve bölgesel romancı. Yaşadığı dönemde popüler romantik bir romancı olarak tanınmış, ama yapıtları Brezilya edebiyatında gerçekçiliğe doğru güçlü yönelişin habercisi olmuştur.

Gençliğinde São Paulo'da bohem yaşamı sürdükten sonra doğduğu Minas Gerais eyaletine giderek öğretmenlik yapmaya ve yazmaya başladı. Çağdaşı José Martiniano de Alençar gibi Brezilya sınır bölgelerindeki yaşamı konu almasına karşın Alençar'ın romantizminden kaçındı. Latin Amerika toplumsal eleştiri edebiyatının ilk örneklerinden olan *A Escrava Isaura* (1875; Köle Isaura) adlı romanı Brezilya'da kölelik karşıtı duyguların güçlenmesine katkıda bulundu. Siyah kahramanla "iyi kalpli" beyazların benzer karakterler olarak çizildiği bu roman ile Harriet Beecher Stowe'un *Uncle Tom's Cabin*'i (1852; *Tom Amca'nın Kulübesi*, 1965) arasında bağ kurulmuştur.

Guimarães Rosa, João (d. 27 Haziran 1908, Cordisburgo - ö. 19 Kasım 1967, Rio de Janeiro, Brezilya), Brezilyalı roman ve öykü yazarı. Brezilya'nın çorak iç kesimlerinin (*sertão*) sözlü geleneğine dayandırdığı yenilikçi düzyazı uslubu ile 20. yüzyılın ortalarında Brezilya romanına yeniden canlılık kazandırmıştır. Guimarães Rosa, Belo Horizonte'de tıp eğitimi gördü; okulu bitirince pratisyen hekim olarak doğduğu yöreye döndü. Ama dünyayı dolaşma isteği baskın gelince Dışişleri Bakanlığı'na girdi. Diplomatik görevle çeşitli başkentlerde bulundu, 1963'te büyükelçi oldu.

Guimarães Rosa, *sertão* öykülerini topladığı *Sagarana*'nın (1946) yayımlanmasıyla Brezilya edebiyatının en önemli yazarlarından biri sayılmaya başladı. Ama mesleğinin gereklerinden ötürü uzun süre yeni bir yapıt yayımlayamadı. 1956'da yedi kısa romanından oluşan *Corpo de Baile* (Bale Topluluğu) çıktı. Anıtsal epik romanı *Grande Sertão: Veredas* (1956; Büyük Sertão: Patikalar) ile uluslararası üne kavuştu. Bundan sonra yalnızca öykü yazan Guimarães Rosa, içlerinde en önemlisi *Primeiras Estórias* (1962; Başlıca Öyküler) olan birçok öykü kitabı daha yayımladı.

Guimard, Hector(-Germain) (d. 10 Mart 1867, Lyon, Fransa - ö. 20 Mayıs 1942, New York kenti, ABD), mimar, dekoratör ve mobilya tasarımcısı. *Art nouveau* üslubunun en ünlü Fransız temsilcilerinden biridir.

Paris'te Dekoratif Sanatlar Okulu ve Güzel Sanatlar Yüksekokulu'nda öğrenim gördü; daha sonra aynı okullarda ders verdi. Yapıtlarının mimarlıktan çok mühendislik ürünü olmasına karşın, kendisini bir sanatçı mimar olarak görüyordu. Paris'te Passy semtindeki La Fontaine Caddesi üzerinde inşa ettiği 16 numaralı Castel Béranger Apartmanı (1894-98), Belçika'da ortaya çıkan *art nouveau* üslubunun, bu ülke dışında uygulandığı ilk yapılardan biridir. Ama Guimard'ın en ünlü yapıtları, Paris metrosunun birkaç istasyonu için dökme demirden bitkiye benzer örgelerle gerçekleştirdiği kapılardır (1898-1901). Bunlardan Bastille Meydanı'ndaki, *art nouveau* üslubunun yanı sıra Çin pagoda mimarlığından da öğeler içerir. Gene La Fontaine Caddesi'ndeki 17-21 ve 60 numaralı apartmanların (1911) cepheleri ve dekoratif demir işleri, aşırılığa kaçmayan, zarif uygulamalardır.

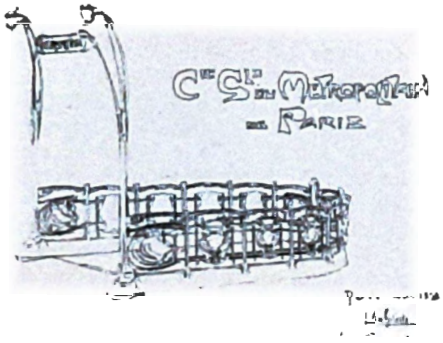

Hector Guimard'ın Paris metrosunun istasyonlarından birinin girişi için yaptığı tasarım, 1900
Museum of Modern Art, New York

Sèvres'deki Castel Henriette Apartmanı ise (1903), belki de konumu daha serbest bir uygulamaya olanak verdiği için, çok daha alışılmadık bir görünümdedir. Guimard Paris'te Pavée Caddesi 10 numarada, *art nouveau* üslubunda bir sinagog da (1913) yapmıştır.

Guimard, (Marie-) Madeleine (v. 27 Aralık 1743, Paris - ö. 4 Mayıs 1816, Paris, Fransa), Paris Operası'nda yaklaşık 30 yıl boyunca en önde gelen dansçı olmayı sürdürmüş balerin.

On beş yaşındayken Comédie-Française'de dans ediyordu. Bir süre sonra Paris Operası'na geçti. *Les Fêtes grecques et romaines*'deki (1762; Yunan ve Roma Şenlikleri) Terpsikhore rolünde, yardımcı dansçısı olduğu Marie Allard'ın yerine dans etti, hafif ve zarif adımlarıyla hemen dikkati çekti. 1763'te başdansçı oldu. Rameau'nun *Castor et Pollux*'unda (1737; Kastor ile Polluks) sahneye çıktı. Duru ve etkileyici pantomim yeteneğiyle Jean-George Noverre'ın dramatik balelerinin ideal yorumcusu oldu. *Les caprices de Galatée* (Galateia'nın Kaprisleri) ve *Médée et Jason*'da (Medeia ile Iason) olağanüstü bir oyun ortaya koydu. Ama Noverre'inkilerden çok, çalışma arkadaşı Maximilien Gardel'in *La Chercheuse d'esprit* balesini beğenirdi. Noverre'in Paris Operası'nın bale topluluğu yönetmenliğine getirilmesine karşı çıkan Gardel'i de desteklemişti.

Vücudu çok zayıf olduğu için çağdaşları Guimard'a "le squelette de grâces" (zarif iskelet) adını takmışlardı. Sanat yaşamının

Madeleine Guimard *La Chercheuse d'esprit* balesinde, Jean Prud'hon'un bir oymabaskısı, y. 1850
Ivor Guest

başlarında geçirdiği çiçek hastalığının yüzünde bıraktığı izler, ne çok sevilen bir sanatçı olmasını, ne de aşk serüvenleri yaşamasını engelledi. Sayısız hayranlarından biri olan Fragonard onun birkaç tablosunu yaptığı gibi, görkemli evlerinden birini de dekore etti. Daha önce hiç evlenmeyen Guimard sahneden çekildiği 1789 yılında dansçı ve şair Jean-Étienne Despréaux ile yaşamını birleştirdi.

Guimerá, Ángel (d. 6 Mayıs 1847, Santa Cruz de Tenerife, Kanarya Adaları - ö. 18 Temmuz 1924, Barselona, İspanya), Katalan oyun yazarı, şair ve hatip. Katalan edebiyatında Renaixensa adıyla bilinen canlanma hareketinin ateşli savunucusu olmuştur.

Guimerá, yedi yaşındayken ailesiyle birlikte gezmeye gittiği Katalonya bölgesinden çok etkilendi. Barselona'da öğrenim gördükten sonra Vendrell köyüne yerleşti. 1872'de Barselona'ya döndü ve *Renaixensa* adlı edebiyat dergisinin yayın yönetmeni oldu. 1877'de çok çekişmeli geçen Katalan şiir yarışmasını (*Jocs Florals*) kazandı ve usta şair (*mestre en gai saber*) adını aldı.

Guimerá'nın *Cants a la Pàtria* (1906; Anayurt Şarkıları) adlı kitapta toplanan konuşmaları gibi, şiirleri ve oyunlarının çoğu da Katalanların eski dil ve kültürleriyle yeniden gurur duymalarını sağlamayı amaçlıyordu. Birçok dile çevrilen *Terra baixa* (1896) adlı oyunu 1946'da sinemaya uyarlandı; ayrıca Almanya'da E. Albert'in *Tiefland* (1903) operasıyla, Fransa'da *La Catalone* adlı operanın temelini oluşturdu. Öteki oyunları arasında tarihsel ve modern trajediler, köy oyunları ve güldürüler vardır.

Guimet Müzesi, Paris'te, Asya'nın çeşitli yerlerinden gelmiş sanat yapıtlarının sergilendiği müze. Émile Guimet'nin 1879'da Lyon'da toplamaya başladığı koleksiyon 1884'te devlete bağışlandı ve 1888'de Paris'e taşındı.

1945'te, Louvre Müzesi'ndeki Doğu sanatı koleksiyonlarının da aktarılmasıyla Guimet Müzesi, Louvre'un Asya Sanatları Bölümü'ne dönüştürüldü. Kütüphanesinde Asya sanatından başka din ve felsefesi üzerine yapıtlar da bulunur.

Guinevere, Britanya'nın efsanevi kralı Arthur'un karısı. Kocasının şövalyelerinden Sir Lancelot'la yaşadığı yasak aşk Arthur efsanesinin(*) bellibaşlı öykülerindendir. Gal edebiyatının ilk örneklerinde Gwenhwyvar adlı bir kadından "bu adanın en önde gelen hanımı" olarak söz edilir. Ortaçağ İngiliz vakanüvisi Monmouth'lu Geoffrey'nin *Historia regum Britanniae* (1135-39; Britanya Krallarının Tarihi) adlı yapıtında ise Guanhumara Romalı bir hanımdır. Bazı öykülerde Arthur'un ikinci karısı olarak anlatılır.

Guinevere'in çevresinde bir kaçırılma (ve sadakatsizlik) efsanesi oluşmuştur. 11. yüzyıl sonu ya da 12. yüzyıl başlarından kalma *Vita Gildae*'de Aestiva Regio'nun (Yaz Bölgesi) kralı Melwas tarafından kaçırıldığı, daha sonra Arthur ve ordusu tarafından kurtarıldığı yazılıdır. Chrétien de Troyes'un 12. yüzyıl sonu romansı *Lancelot, ou Le Chevalier à la charette*'de (Lancelot ya da Arabalı Şövalye) Arthur'un şövalyelerinden Lancelot, Guinevere'i Meleagant tarafından kaçırıldığı Gorre ülkesinden kurtarır. Bu olay, Vulgata çevrimi olarak bilinen 13. yüzyıl düzyazı romanslarında da geçer. Chrétien'in öykülerinde Guinevere kendisine âşık olanlara şövalye aşkı geleneğine uygun olarak olumlu ya da olumsuz yanıtlar veren biridir. Burada ve Vulgata çevriminin ilk romanslarında Lancelot ve Guinevere'in karşılıklı tutkuları aracılığıyla şövalye aşkı yüceltilir. Vulgata çevriminin manevi değerlere önem veren *Queste del Saint Graal* (Kutsal Kâse'yi Arayış) bölümünde ise Lancelot ve Guinevere'in evlilik dışı aşkları suçlanır; Lancelot bu günahı nedeniyle Kutsal Kâse'ye doğrudan bakamaz.

İlk vakayinamelerde, daha sonra da düzyazı Arthur romanslarında Guinevere, kralın yeğeni (bazı öykülerde oğlu) Mordred tarafından kaçırılır. Bu olay ile Arthur'un ölümü ve Yuvarlak Masa şövalyelerinin dağılması arasında bağ kurulur. İlk öykülere göre kraliçe isteyerek kaçmıştır; Thomas Malory'nin yaklaşık 1470'te yazdığı *Le Morte Darthur* (*Arthur'un Ölümü*) adlı düzyazı yapıtında ise Mordred'in mutsuz kurbanı olmuştur. Gene de Lancelot'a aşkının yol açtığı acı çekişme yüzünden kötü sondan o da sorumlu tutulur.

Guingamp, Fransa'nın kuzeybatı kesiminde, Bretanya planlama bölgesine (*région de programme*) bağlı Côtes-du-Nord ilinde (*département*) kasaba. Trieux Irmağının doğu yakasında, Brest'in kuzeydoğusunda yer alır. Paris'ten Brest'e giden yol üzerinde Bretoncanın konuşulduğu ilk yerleşmedir. Ortaçağda önemli bir pazar kasabası ve sonradan düklüğe dönüşen Penthièvre Kontluğu'nun merkeziydi. Günümüzde bir sanayi merkezidir. Notre-Dame Bazilikası (14-16. yy) II. Dünya Savaşı sırasında büyük hasar görmekle birlikte onarılmıştır. Kilisenin dışındaki bir şapel Notre-Dame-de-Bon-Secours olarak adlandırılan Siyah Meryem'e adanmıştır. Şapeldeki heykel, Bretonların yıllık hac ziyaretlerinin (*pardon*) önemli bir öğesini oluşturur. Kasabada et işleme ve elektrikli makine sanayileri vardır. Nüfus (1982) 8.412.

Guinness, Sir Alec (d. 2 Nisan 1914, Londra, İngiltere), İngiliz tiyatro ve sinema oyuncusu. Değişik kişilikleri kusursuz bir biçimde yorumlamasıyla ünlüdür.

Yedi yaşındaki hastalığı sırasında uydurduğu öykuleri canlandırarak sınıf arkadaşlarını eğlendirirdi. Önceleri bir reklam ajansında metin yazarı olarak çalıştı. Daha

Sir Alec Guinness
Brown Brothers

sonra oyunculuk dersleri alarak ilk kez 1934'te Londra'daki King's Theatre'da figuran olarak sahneye çıktı. Üç yıl sonra John Gielgud'ın tiyatro kumpanyasına katılarak *Richard II* (1937), *The School for Scandal* (1937; Skandal Okulu), *The Three Sisters* (1937; *Üç Kız Kardeş*) ve *The Merchant of Venice* (1938, *Venedik Tacirı*) gibi klasiklerde rol aldı. 1938'de Londra'daki Old Vic Tiyatrosu'nda, modern giysilerle oynanan popüler *Hamlet* uyarlamasında başrole çıktı. 1948'de aynı tiyatroda sahnelenen *Twelfth Night* (*On İkinci Gece*) adlı oyunun yapımcılığını üstlendi. New York'ta ilk kez II. Dünya Savaşı'nda görev aldığı İngiliz Kraliyet Deniz Kuvvetleri'nden izinliyken sahneye çıktı; *Flare Path* (1942-43; Işıklı Yol) adlı bu oyundan yıllar sonra aynı kentte *The Cocktail Party* (1964; *Kokteyl Parti*) ve *Dylan*'da (1964) rol aldı.

Guinness sinema oyunculuğuna, Charles Dickens'ın romanından uyarlanan *Great Expectations* (1946; *Büyük Umutlar*) adlı filmde Pip'in arkadaşı Herbert Pocket rolüyle başladı. 1948'de oynadığı *Oliver Twist*'ten (1948; *Istırap Çocuğu*) sonra Ealing Studyoları için bir dizi komedi filmi çevirdi. Bunlardan *Kind Hearts and Coronets*'te (1949; *Taçlar ve Kalpler*) bir düklüğün sekiz vârisini, *The Lavender Hill Mob*'da (1951; *Altın Hırsızları*) sonunda banka soyguncusu olan korkak memuru, *The Man in the White Suit*'ta (1951; *Beyaz Elbiseli Adam*) hiç eskimeyen bir kumaş bulan kimyacıyı ve *The Captain's Paradise*'da (1953; Kaptanın Cenneti) iki karılı, sevimli bir tipi oynadı.

Öteki ünlü filmleri arasında en iyi erkek oyuncu Oscar'ını kazandığı *The Bridge on the River Kwai* (1957; *Kwai Köprüsü*), Prens Faysal'ı oynadığı *Lawrence of Arabia* (1962; *Arabistanlı Lawrence*), yaşlı şövalye Ben Kenobi'yi canlandırdığı *Star Wars* (1977; *Yıldız Savaşları*) ve Charles Dickens'dan uyarlanan *Little Dorrit* (1987; Küçük Dorrit) sayılabilir. Guinness'e, oynadığı unutulmaz roller için 1980'de özel bir Oscar Ödülü verildi.

Guinness ayrıca Dickens'ın *Büyük Umutlar* ve Dostoyevski'nin *Karamazof Kardeşler* adlı romanlarını tiyatroya uyarlamış, *The Horse's Mouth* (1958; *Zehirli Hayat*) adlı filmin senaryosunu yazmış ve Jonathan Swift rolünü oynadığı *Yahoo* (1976; İnsan Azmanı) adlı oyunun yazımına katılmıştır. 1960'ta "sir" unvanı alan Guinness'in otobiyografisi 1986'da yayımlandı.

Guinness PLC, eskiden (1886-1982) ARTHUR GUINNESS SON AND CO LTD., (1982-86) ARTHUR GUINNESS & SONS PLC, kendine özgü siyah, kopuklu ve sert birasıyla ün kazanmış bira yapımı şirketi. Eskiden Dublin'de olan merkezi Londra'ya taşınmıştır.

Şirketin geçmişi Arthur Guinness'in Dublin'de küçük bir bira yapımevini satın aldığı 1759'a değin uzanır. Önceleri değişik biralar üreten yapımevi 1799'da yalnızca *porter* türü bol köpüklü siyah birada yoğunlaşmaya karar verdi. Çok tutulan bu bira zamanla İrlanda'nın ulusal birası olarak kabul edilmeye başladı. 1855'te Arthur Guinness'in ölümü üzerine şirketin başına geçen oğlu Benjamin Lee Guinness, şirketin İrlanda'da çok önceden sağlanan ununu, denizaşırı ülkelere de yaymayı başardı. Günümüzde Guinness birasını 120'den fazla ülkeye satan şirketin yurt dışında da birçok bira fabrikası vardır.

1982'de halka açık bir limited şirkete dönüştürülen Guinness, 1985'te İskoçya'nın içki yapım şirketlerinden Arthur Bell & Sons PLC'yi, ertesi yıl da dünyanın en büyük İskoç viskisi üreticisi olan The Distillers Co. PLC'yi satın aldı. Guinness'in ikinci şirketin alımında gizli ve yasadışı hisse senedi işlemlerine başvurduğunun açığa çıkması, önemli bir skandala yol açtı.

Biracılığın yanı sıra ilaç, plastik eşya, mühendislik, eğlence ve tatil alanlarında da yatırımları olan şirket, ünlü *The Guinness Book of Records*'u (*Guinness-Milliyet Dünya Rekorları Kitabı*, 1982) 1955'te yayımlamaya başladı. Başlangıçta birahanelerdeki sudan tartışmaları sonuçlandırmaya yardım etme amacını taşıyan kitap, bugün tüm dünyada yayımlanmaktadır.

Guipúzcoa, İspanya'nın kuzeyinde, Bask Ülkesi'ne bağlı il. Vizcaya (Biscay) ili ile Fransa sınırı arasında, Biskay Körfezine bakan 1.997 km²'lik bir alanı kaplar. İspanya'nın en küçük ilidir. 10. yüzyılın sonunda Guipúzcoa adını alan bölge, 1200'de Kastilya'ya bağlandı. Başlıca kentleri 13. ve 14. yüzyıllarda kurulmuş ya da yeniden yerleşime açılmıştır. Bask Ülkesi'nin üç ili (Vascongadas) arasındaki merkezi konumu, dilini ve geleneklerini öteki illerden (Vizcaya ve Alava) daha sıkı bir biçimde korumasını sağlamıştır.

İlin sınırları doğu ve batıda, Bidasoa (Fransızca Bidassoa) ve Deva ırmakları vadilerince kesin bir biçimde çizilmiştir. Hızlı akan ve ulaşıma elverişsiz olan Urumea, Oria ve Urola ırmakları ilin içinden geçer. Yer yer ormanlarla kaplı dağlık iç kesimlerinde en önemli ekonomik etkinlik kerestecilikti. Vadi yamaçlarının aşağı kesimlerinde yoğun tarım yapılır. Otlaklar il topraklarının büyük bölümünü kaplar. Ekonomisinin temelini başta ahırlarda beslenen İsviçre süt inekleri olmak üzere hayvancılık oluşturur. Ekime ayrılmış sınırlı alanlarda mısır ve fasulye yetiştirilir. Ayrıca çok sayıda küçük elma bahçesi vardır. Deva Vadisinde çıkarılan demir, ildeki hafif metalurji sanayilerini besler. Öteki önemli sanayi ürünleri kâğıt ve dokumadır. İl merkezi San Sebastián yakınındaki kıyı sayfiyelerinde yoğunlaşan turizm önemli bir gelir sağlar. Başlıca kentler arasında dokuma merkezleri olan Vergara, Eibar ve Tolosa ile ülkenin ana gümrük kenti Irun ve işlek bir liman olan Puerto de Pasajes sayılabilir. Nüfus (1986 tah.) 705.933.

Guipúzcoa Kumpanyası, CARACAS KUMPANYASI olarak da bilinir, İspanya kralından 1728'de aldığı beratla İspanya ile Venezuela arasındaki ticareti tekelinde tutan şirket

18. yüzyıl Bourbon kralları döneminde sömürge ticaretini sürdürmek üzere kurulan çok sayıda şirket arasında mali bakımdan yalnızca Guipúzcoa başarılı olmuştur.

Şirketin merkezi Bask Ülkesi'ndeki Guipúzcoa ilindeydi; adı da buradan geliyordu. Şirketin başlıca yükümlülüğü Venezuela'ya tütün, çivit, pamuk ve kakao gibi ürünleri sokmaktı. Jenkins'in Kulağı Savaşı'nda (1739-48) şirketin özel ordusu Venezuela kıyılarının İngiliz saldırılarına karşı korunmasına yardımcı oldu. Zaman zaman baskıcı yöntemler kullanması 1749'da sömürgelerdeki İspanyollar arasında bir ayaklanmaya yol açtı, ayaklanmanın bastırılması üç yıl sürdü. 1780'lere gelindiğinde şirket ticari etkinliğine son vermişti.

Sırasıyla 1714, 1734, 1740 ve 1755'te kurulan Honduras, Galicia, Havana ve Barselona kumpanyaları, İspanya hükümetince kurulan Guipúzcoa'ya benzer başka işletmelerdi. Hükümet resmen onaylanmış ticareti geliştirerek kaçakçılığı önlemek için bu şirketlere geniş ticari ayrıcalıklar tanıdı. Hükümete donanma gemileri de yapan şirketler ağırlıklı olarak İspanya'nın kuzey kesimi ile Katalonya'daki çıkar gruplarınca finanse ediliyordu.

guira (*Guira guira*), *Cuculidae* (gugukgiller) familyasından, Güney Amerika'daki tropik bölgelerin doğusunda yaşayan kuş türü. Guiraların uzunluğu yaklaşık 40 cm, tüyleri kahverengi boz çizgili, tepeliği dağınık ve kısa, gagası yakın akrabaları olan anilerden daha incedir. Çayırlık yerlerde küçük sürüler halinde yaşayan, çekirgeler ve öbür böceklerden beslenen bu kuşlar aniler gibi keskin bir koku yayar.

Guisan, Henri (d. 21 Ekim 1874, Mézières - ö. 8 Nisan 1960, Lozan, İsviçre), İsviçreli askeri önder ve ulusal kahraman. II. Dünya Savaşı sırasında İsviçre ordusunun başkomutanlığını yapmıştır.

İsviçre'de ve yabancı üniversitelerde tarım öğrenimi gördü. Otuz yaşındayken İsviçre ordusunda yüzbaşı oldu (1904). Albaylığa yükseltildikten (1921) sonra sırasıyla 1. Tümen (1926), 2. Kolordu (1932) ve 1. Kolordu (1933) komutanlıklarına atandı.

II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde (Ağustos 1939) general rütbesiyle İsviçre ordusu başkomutanlığına getirildi. İlk İsviçre konfederasyon paktının imzalandığı (1291) Rütli Platosunda subaylarına hitaben yaptığı etkileyici ve coşkulu konuşmayla (25 Temmuz 1940) İsviçrelilerin güvenini kazandı. İsviçre'yi çevreleyen Mihver Devletleri'nin olası bir saldırısına karşı, ülkenin dağlık kesimlerinde bir istihkâm merkezi oluşturmak üzere sınır bölgelerinin boşaltılmasını öngören bir savunma planı hazırlayıp uygulamaya soktu. 1945'te savaşın sona ermesinin ardından ordudaki görevinden ayrıldı. Ertesi yıl İsviçre Kraliyet Askeri Bilimler Akademisi'nin üyeliğine getirildi.

Guise (4. Dükü), Charles de Lorraine (d. 20 Ağustos 1571 - ö. 30 Eylül 1640, Cuna, İtalya), Guise dükü. Ailesinin gücünü yitirdiği bir dönemde yaşamıştır.

Babası Guise 3. dükü Henri'nin öldürüldüğü gün (23 Aralık 1588) tutuklandı ve Tours Şatosu'na hapsedildi. Üç yıl sonra kaçmayı başardı (1591). İspanya prensesiyle evleneceğini ve II. Felipe'nin desteğiyle Fransa tahtına geçeceğini uman Paris halkı tarafından coşkuyla karşılandı. Ama amcası Mayenne dükü Charles de Lorraine'in karşı çıkması nedeniyle bu tasarı gerçekleşmedi. Sonunda taht mücadelesinde yenik düşerek amcasıyla birlikte Fransa kralı IV. Henri'nin hizmetine girdi. Kralın Languedoc'taki soylıların gücünü kırmasına yardımcı oldu ve Provence bölgesinin valiliğine getirildi. Kardinal Richelieu'nün başbakanlığı sırasında Kral XIII. Louis'nin annesi Marie de Médicis'nin yanında yer aldı. Médicis'nin Fransa'yı terk etmek zorunda kalması üzerine 1631'de İtalya'ya kaçtı ve 1640'ta orada öldü.

Guise (1. Dükü), Claude de Lorraine (d. 20 Ekim 1496, Condé-sur-Moselle - ö. 12 Nisan 1550, Joinville, Fransa), Guise hanedanının ilk ünlü üyesi.

Fransız sarayında yetişti. 18 Nisan 1513'te Vendôme kontu François'nın kızı Antoinette de Bourbon'la evlendi. 1515'te Marignano'da çarpıştı ve ciddi biçimde yaralandı. Fuenterrabia Kuşatması (1521) sırasında üstün yararlılık gösterdi. Kraldan aldığı ödüllerle ailesinin servetini ve saygınlığını artırdı. Fransızların İtalya'da yenilgiye uğradığı sırada ülkenin kuzeyinde İngilizler karşısında elde ettiği başarılarla (1522), Paris halkının hayranlığını kazandı. 1523'te Champagne ve Burgonya valiliğine atandı ve Fransa'nın doğu sınırını savunmakla görevlendirildi. Bu görevi sırasında Neufchâteau'da Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Karl'ın (Şarlken) ordusunu bozguna uğrattı. Fransa kralı I. François'nın (hd 1515-47) Pavia Çarpışması'nda (1525) yenilerek tutsak düşmesinin ardından, başında Savoie'lı Louise'in bulunduğu naipler kurulunda güçlü bir konum edindi. Ülkenin savunması için gerekli birlikleri bir köylü ayaklanmasının bastırılması için Lorraine'e gönderdiği için eleştirildiyse de, dinsel ve toplumsal düzenin savunucusu olarak ün kazandı. Hizmetleri karşılığında I. François'dan yeni topraklar ve o tarihe değin yalnızca kralın soyundan gelen prenslere verilen dük unvanı aldı (1527). Ama öbür Fransız soylularının üzerinde yer aldığını iddia etmesi, sonunda kralın güvenini yitirmesine neden oldu. Bölge valisi olarak yetkilerini aşarak kraldan bağımsız hareket etmesi, Paris Yüksek Mahkemesi'nin (*Parlement*) tepkisini çekti. Bu dönemde Fransa'nın kuzeyinde V. Karl'ın birliklerine karşı savaşarak (1536-37) Péronne'u kurtardı ve Lüksemburg'un ele geçirilmesiyle sonuçlanan savaşa katıldı (1542). Guise 1550'de Joinville Şatosu'nda öldü. Ceresole'de kazandığı zaferle, Guise'lerin rakibi Bourbon hanedanına yeniden saygınlık kazandırmış olan Enghien senyörü François de Bourbon'u öldürttüğü (1546) yolundaki kuşkular, Guise'nin intikam amacıyla zehirlendiğine ilişkin söylentilere yol açtı.

Guise (2. Dükü), François de Lorraine, AUMALE DUKU, JOINVILLE PRENSİ, lakabı YARALI YÜZ, Fransızca LE BALAFRÉ (d. 24 Şubat 1519, Bar - ö. 24 Şubat 1563, Orléans, Fransa), Guise hanedanından gelen en önemli asker ve devlet adamı. Fransa tahtına yaptığı hizmetlerle tanınır.

Aumale kontu olduğu sırada I. François'nın ordusunda çarpıştı ve Boulogne Kuşatması'nda (1545) ağır yaralandı. Bu savaşta aldığı ve yaşamı boyunca taşıdığı yara izi nedeniyle "yaralı yüz" lakabıyla anılmaya başladı. 1547'de Aumale Kontluğu'nun düklük yapılmasının ardından, aynı yıl tahta çıkan II. Henri'nin başmabeyinciliğine getirildi ve kralın av partilerini düzenlemekle görevlendirildi. Ama avlu sorumlusu Anne de Montmorency de kralın çok güvendiği bir kişi olduğundan, sarayda tek başına tam bir denetim sağlayamadı.

Nisan 1550'de Guise dükü, kısa bir süre sonra da Joinville prensi yapıldı. 1552'de Metz'i Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Karl'a karşı savunmakla görevlendirildi ve imparatoru geri çekilmek zorunda bıraktı. 1554'te Renty'de bir imparatorluk ordusunu bozguna uğratarak bir kez daha başarıya ulaştı.

Kendisini çekemeyen ve saraydan uzaklaştırmak isteyen Montmorency'lerin etkisiyle 1557'de Napoli'yi fethetmek üzere İtalya'ya gönderildi. Ama Fransa'nın kuzeyini istila eden bir İspanyol ordusunu püskürtmek için aniden Fransa'ya geri çağrılması, yeni bir zafer kazanarak ününü pekiştirmesini engelledi. Gene de ordusunu hiç zarar görmeden geri çekmeyi başardı. Fransa'ya dönüşünde Calais'yi işgal etmiş olan İngilizlere saldırdı ve altı gün geçmeden kenti teslim aldı (6 Ocak 1558). Ardından Guines ve Ham'ı ele geçirerek İngilizleri Fransa topraklarından çıkardı.

II. François'nın tahta çıkmasının (1559) ardından Montmorency'nin yerine en önemli devlet görevi olan krallık başdanışmanlığına getirildi. Kardeşi Lorraine kardinali Charles'la birlikte ülke yönetiminde büyük ağırlık kazandı. Bu duruma tepki gösteren Bourbonlar kralla kan bağından dolayı üzerinde hak iddia ettikleri danışmanlık konumunu elde edebilecek siyasal güçten yoksundu. Daha çok karısının Navarre Krallığı'nı İspanya'dan geri almaya önem veren Antoine de Bourbon, kısa bir süre önce yapılan barış görüşmelerinde bu çıkarlarını gözetmediği gerekçesiyle Montmorency'yle ittifak kurmaya yanaşmıyordu. Ama kardeşi Condé prensi Louis I de Bourbon soylularla Huguenot'ların (Fransız Protestanları) ekonomik ve dinsel reformlardan duyduğu hoşnutsuzluktan yararlanma eğilimindeydi. Condé'nin onayıyla Guise'leri devirmek üzere düzenlenen komploYu önceden öğrenen Guise dükü, komploya katılanları yakalayıp cezalandırmak üzere tam yetkiyle krallık başkomutanlığına getirilmesini sağladı (17 Mart 1560). Dükün darbe girişimini acımasızca bastırması bazı çevrelerin Guise'lere duydukları nefretin daha da artmasına neden oldu.

Bu sırada II. François'nın ölmesi ve çocuk yaştaki kardeşi IX. Charles'ın tahta geçmesi (1560) üzerine naipliği üstlenen Catherine de Médicis, Montmorency'leri yeniden göreve getirerek devlet yönetimine Guise'lerin egemen olmasına artık izin vermeyeceğini belli etti. Huguenot'lara önderlik eden Bourbonların önemli görevlere yükseltilmeleri ve hükümetin izlediği dinsel hoşgörü politikası karşısında Guise ile Montmorency barıştılar (Mart 1561) ve Katolikliği savunmak amacıyla Sainte-André senyörü Jacques d'Albon'la birlikte bir üçlü (triumvira) oluşturdular. Kısa bir süre sonra başlayan Din Savaşları (1562-98) sırasında üstün yetenekli bir asker olduğunu bir kez daha kanıtlayan Guise, Huguenot'ların Dreux Çarpışması'nda (19 Aralık) yenilgiye uğratılmasında önemli rol oynadı. Montmorency'nin Huguenot'lara tutsak düşmesinin ardından krallık ordusuna tek başına komuta etmeye başladı. Bu sırada Condé yakalandı ve Huguenot birliklerinin komutasını Gaspard II de Coligny üstlendi. Krallık başkomutanı olarak Orléans'ı kuşatmak üzere harekete geçen Guise, Şubat 1563'te bir Huguenot'nun giriştiği suikasta ağır yaralanarak öldü.

Guise (3. Dükü), Henri I de Lorraine, lakabı HENRI DE GUISE ya da YARALI YÜZ, Fransızca LE BALAFRÉ (d. 31 Aralık 1550 - ö. 23 Aralık 1588, Blois, Fransa), Fransa'da Din Savaşları sırasında Katoliklere ve Kutsal Birlik'e önderlik eden Guise dükü.

Babası Guise 2. dükü François öldüğünde (1563) 13 yaşındaydı. Ölümünden Huguenot'ların (Fransız Protestanları) önderi

Gaspard II de Coligny'yi sorumlu tuttuğu babasının öcünü alma tutkusuyla yetişti. 1566'da Osmanlılara karşı savaşarak askerlik deneyimi kazanmak amacıyla Viyana'ya gittiyse de, daha çarpışmalara katılamadan savaş sona erdi. Dönüşünde Din Savaşları'na katıldı; giriştiği yararsız ama gözüpek eylemlerle Paris halkının sevgisini kazandı.

Kralı Huguenot'ların konumlarını güçlendirecek politikalar izlemeye zorlayan Gaspard II de Coligny'den kurtulmak isteyen Catherine de Médicis, 1572'de Guise'lerin yardımına başvurdu. 23 Ağustos'da Coligny'ye karşı başarısız bir suikast girişiminde bulunuldu. Guise suikastın ertesi günü Aziz Bartolomeus Yortusu Kıyımı'nı planlamak üzere yapılan gizli toplantıya katıldı. 24 Ağustos'ta başında Guise'in bulunduğu bir grup asker Coligny'nin evini basarak onu öldürdü. Böylece babasının öcünü alan Guise, kıyım sırasında başka hiçbir olaya katılmadı, hatta 100'e yakın Huguenot'yu kendi evinde sakladı. Olayı izleyen bir yıl içinde bütün ciddi rakiplerinin saf dışı kalmasıyla Katoliklerin önderi durumuna geldi. Aynı dönemde, hem oğlu Alençon dükü (sonradan Anjou dükü) François'nın, hem de Navarre kralı Henri'nin entrikaları nedeniyle iktidarı tehlikede olan Catherine de Médicis'nin en çok güvendiği kişi oldu.

III. Henri'nin tahta çıkmasının (Mayıs 1574) ardından sarayda rakipsiz bir konum edindi ve Paris halkının da sevgisini kazandı. Ekim 1575'te Dormans'da bir Alman ordusunu yenilgiye uğratarak, Paris'e yönelik tehdidi ortadan kaldırdı. Savaş sırasında aldığı yaranın yüzünde bıraktığı iz nedeniyle bu tarihten sonra babasının da taşıdığı "Yaralı Yüz" (le Balafré) lakabıyla anılmaya başladı.. Gücünü giderek artırmasından çekinen III. Henri'nin Mayıs 1576'da Huguenot'larla imzaladığı bir barış antlaşmasına tepki göstererek, Katolik yanlısı soylulardan oluşan Kutsal Birlik'i kurdu. Ama III. Henri çok geçmeden birliğin başına geçerek Guise'in kendisinden bağımsız bir güç sahibi olmasını engelledi. Poitiers Barışı'ndan (Eylül 1577) sonra Guise'le ilişkileri daha da kötüleşen III. Henri, giderek yeni gözdelerinin etkisi altına girdi. Bunun üzerine ailesiyle İspanya tahtı arasındaki ilişkileri güçlendirmeye yönelen Guise, 1578'den sonra İspanya kralı II. Felipe'den maaş almaya başladı.

Protestan Navarre kralı Henri'nin 1584'te Fransa tahtının vârisi ilan edilmesine büyük tepki gösteren Katolikler, Henri'nin tahta çıkmasını engellemek amacıyla Kutsal Birlik'i yeniden canlandırdılar. Bu sırada Guise de tahta çıkma planları yapmaya başlamıştı. Sonunda Huguenot'ların önderi Henri de Bourbon, Kral III. Henri ve Guise'in katıldığı Üç Henri Savaşı (1587-89) olarak bilinen savaş başladı. Guise, Huguenot'lara yardım etmek üzere Fransa üzerine yürüyen Protestan Almanları bir kez daha Fransa topraklarından çıkardı. Ardından davet edildiği Paris'te hiçbir muhalefetle karşılaşmadan kral gibi hüküm sürmeye başladı. Ama halkın III. Henri'ye karşı ayaklandığı 12 Mayıs 1588'deki Barikatlar Günü'nde ayaklanmadan yararlanarak tahtı ele geçirmek yerine, karışıklıkların bastırılmasına yardımcı oldu. Guise'in bu yardımı sayesinde Chartres'e kaçabilen III. Henri, temmuzda yayımladığı Birlik Fermanı'yla Kutsal Birlik'in taleplerini kabul etmek ve Guise'i krallık başkomutanlığına atamak zorunda kaldı (4 Ağustos). Ama çok geçmeden onu ortadan kaldırmaya yönelik ustaca bir tuzak hazırladı. 23 Aralık'ta kralın çağrısına uyarak bir konsey toplantısına katılan Guise, toplantıdan çıkarken krallık muhafızlarının saldırısına uğradı ve bıçaklanarak öldürüldü. Ertesi gün öldürülen kardeşi Guise 2. kardinalı Louis ile birlikte yakıldı. İkisinin de külleri Loire Irmağına atıldı.

Guise (5. Dükü), Henri II de Lorraine (d. 4 Nisan 1614, Blois - ö. 2 Haziran 1664, Fransa), Guise dükü. Ailesine eski gücünü yeniden kazandırma yolundaki girişimleri sonuçsuz kalmıştır.

Ağabeyi Guise 4. dükü Charles'ın ölümü üzerine ailenin başına geçip Guise 5 dükü unvanını aldığında (1640), yıllardır aileden kişilerin getirildiği Reims başpiskoposluğu görevinde bulunuyordu. Döneminin mutlakıyetçi eğilimlerine karşı çıkarak, Soissons kontu Louis de Bourbon'un Richelieu'ye karşı verdiği mücadeleye katıldı. İdama mahkûm edilince Brüksel'e kaçtı ve Fransa'ya karşı savaşan Avusturya birliklerinin komutanlığını üstlendi. 1643'te Richelieu'nün ölümünden sonra Fransa'ya döndü. Napoli'de İspanyol yönetimine ve soyluların baskılarına karşı başlayan ayaklanmanın önderi Masaniello'nun öldürülmesinin ardından, önderliği üstlenmek üzere Napoli'ye çağrıldı (1647). Ama İspanyol birlikleri karşısında yenilgiye uğradı ve tutuklanarak Madrid'e götürüldü. Condé 4. prensi Louis II de Bourbon'un (Büyük) araya girmesiyle serbest bırakıldıktan sonra bir kez daha Napoli'yi ele geçirme girişiminde bulunduysa da gene yenildi. Yaşamının geri kalan bölümünü Fransız sarayında geçirdi.

Çocuğu olmayan Henri'nin kız kardeşleri hiç evlenmediler. Erkek kardeşlerindense yalnızca birinin Louis-Joseph de Lorraine (1650-71) adında bir oğlu oldu. Guise 6. dükü unvanını alan Louis-Joseph çiçek hastalığından öldü. Öldüğünde henüz bir yaşında olan oğlu Guise 7. dükü François-Joseph (1670-75) hastalıklı bir çocuktu. Dört yıl sonra onun da ölmesiyle Guise hanedanının ana kolu son buldu.

Guise (1. Kardinalı), Louis I de Lorraine (d. 21 Ekim 1527 - ö. 29 Mayıs 1578), Guise 2. dükü François'nın kardeşi.

1545'te Troyes, 1550'de de Albi piskoposluğuna atandı. 1553'te kardinal oldu. Ünlü bir din adamı olan ağabeyi Lorraine kardinalı Charles'la karıştırılmaması için "Guise kardinalı" adıyla anılmaya başladı. Kardeşleri gibi savaş ve siyasal entrikalar üzerine kurulu bir yaşam sürmek yerine, yemekli ve içkili eğlenceleri yeğ tuttuğundan kendisine şişelerin kardinalı (*le cardinal des bouteilles*) lakabı takıldı.

Guise (2. Kardinalı), Louis II de Lorraine (d. 6 Temmuz 1555, Dampierre - ö. 24 Aralık 1588, Blois, Fransa), Guise 3. dükü Henri'nin küçük kardeşi. Üç Henri Savaşı'nda (III. Henri, Henri de Navarre, Henri de Guise) ağabeyini bütün gücüyle desteklemiştir.

1574'te kardinal ve 1583'te Reims başpiskoposu oldu; Kutsal Birlik'in giriştiği savaşlarda etkin ve kanlı bir rol oynadı. Kardeşinden bir gün sonra Blois'da öldürüldü. Her ikisinin de cesedi yakılarak külleri Loire Irmağına atıldı.

Guise (3. Kardinalı), Louis III de Lorraine (d. 22 Ocak 1575 - ö. 21 Haziran 1621, Saintes, Fransa), Guise soyundan gelen kardinallerin sonuncusu. Guise 4. dükü Charles'ın kardeşidir.

1605'te Reims başpiskoposu, 1615'te de Guise kardinalı oldu. Dinsel gereklerden uzak bir yaşam sürdü. Kral IV. Henri'den ayrılan Romorantin kontesi Charlotte des Essarts'la uzun süren bir beraberliği oldu. Kendisine iki çocuk veren kontesle gizlice evlendiği yolunda söylentiler çıktı.

guitarra, GITTERN olarak da bilinir, ortaçağda kullanılan telli çalgı. *Guitarra latina* ve *guitarra morisca* olmak üzere iki çeşidi vardır. İkincisi *guitarra saracenica* adıyla da bilinir.

Gitarın atası sayılan *guitarra latina* genellikle dört telliydi ve penayla çalınırdı. Eski

Guitarra çalan bir melek, Kraliçe Mary'nin Mezmurlar Kitabı'ndan bir çizim; British Library, Londra
British Library, Londra

resimlerden ve günümüze ulaşabilmiş tek örneğinden (y. 1300, Warwick Şatosu, Warwickshire, İngiltere) bu çalgının gövde, sap ve akort kutusunun, tek parça ağaçtan oyularak yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca gövdesi yassıdır ve bel çukurları vardır. İspanya'da geliştirildiği, oradan Fransa, İngiltere ve Almanya'ya yayıldığı ve 17. yüzyılın ortalarına değin çalındığı sanılır. Lavtanın akrabası sayılan armut biçimli *guitarra morisca* ise İspanya'da 12. yüzyıldan 18. yüzyıla değin oldukça popüler olmuş bir çalgıdır.

Guitry, Sacha, asıl adı ALEXANDRE-GEORGES GUITRY (d. 21 Şubat 1885, Petersburg, Rus Çarlığı - ö. 24 Temmuz 1957, Paris, Fransa), Fransız oyun yazarı, oyuncu ve sinema yönetmeni. Genellikle kendi yazdığı oyunlarda rol almıştır.

Tiyatro oyuncusu Lucien Guitry'nin oğluydu. Daha 21 yaşındayken yazdığı ilk oyunu *Nono* ile üne kavuştu. Bunu, *Chez les Zoaques* (1906; Zoaque'larda), *Petite Hollande* (1908; Küçük Hollanda), *Le Scandale de Monte Carlo* (1908; Monte Carlo Skandalı), en iyi oyunlarından biri olan *Le Veilleur de nuit* (1911; Gece Bekçisi) ve *Un Beau Mariage* (1911; Güzel Bir Evlilik) adlı oyunları izledi. Sahnede her zaman doğaçlamaya yer veren, bu yüzden de oyunculuğuyla yazarlığı kesin çizgiyle ayrılamayan bir sanatçıydı. Yazdığı 130 oyunun 90'dan fazlası sahnelenen olağanüstü verimli bir yazardı. Babası tarafından oynanmak üzere yazdığı *Debureau* (1918), *Pasteur* (1919) ve *Béranger* (1920) gibi ciddi oyunları da vardı. Yazdığı, yönettiği ve oynadığı birçok filmin en ünlüsü *Roman d'un tricheur*'dür (1934; *Bir Hileka'rın Romanı*). *Mémoires d'un tricheur* (Bir Hilekârın Anıları) adlı otobiyografisi 1935'te yayımlandı. 1936'da Legion d'honneur nişanının "commandeur" unvanını aldı; 1939'da Goncourt Akademisi'ne seçildi. II. Dünya Savaşı sırasında Vichy Hükümeti'ni destekledi. Savaş sırasındaki

tutumuna yönelik eleştirilerin yoğunlaşması üzerine 1948'de Goncourt Akademisi'nden istifa etmek zorunda kaldı. Beş kez evlendi; hepsine oyunculuk dersleri verdiği eşlerinden en başarılısı Yvonne Printemps oldu.

Guittone D'AREZZO (d. y. 1230, Arezzo, Tuscia - ö. 1294, Floransa), Toscana saray şiiri okulunun kurucusu.

Yazılarından anlaşıldığına göre Arezzo yakınlarında doğdu; ticari amaçlı yolculuklar yaptı. 1256'dan sonra papalık yanlısı Guelfolara yakınlığı yüzünden Arezzo'dan sürüldü. Provence bölgesine özgü şövalye aşkı şiirinin etkisindeki Sicilya şiiri Toscana'da ilgi uyandırmaya başlayınca Guittone'nin çevresinde de bir hayranlar topluluğu oluştu. Guittone, Sicilya okuluna özgü güzellik ve inceliklere başvurmadan yerel lehçelerle Latin ve Provans lehçelerini bir arada kullanarak aşk şiirinde özenli ve zor biçimleri denedi. Çeşitli tarikatlara katıldıktan sonra aşk şiiri yazmayı bıraktı ve dinsel şiirlerde daha başarılı oldu. Floransalı Guelfoların 1260'ta Montaperti'de yenilmesi üzerine yazdığı "Ahi, lasso! o e stagion di doler tanto?" (Ah, heyhat! Daha ne kadar sürecek bu acı ?) dizesiyle başlayan şiirini yazdı. Sonraki yapıtları arasında sonelere ve ahlaki şiirlere de yer veren Guittone, *lauda* ya da *laude* olarak bilinen halk diliyle yazılmış övgü ilahilerinin de yaratıcısıdır. Tanrı'ya övgü niteliğindeki bu şarkılar özellikle kilise dışı kardeşlik örgütlerinde standart biçim olarak kullanıldı. Guittone'den kalan 41 mektup, İtalyanca düzyazı sanatının mektup türündeki en eski belgeleri arasındadır.

Guiyang, Wade-Giles yazımında KUEI-YANG, Çin'de Guizhou yönetim bölgesinin (*sheng*) merkezi kent ve yöre düzeyinde belediye (*shi*). Yönetim bölgesinin orta kesiminde, Wu Irmağının kaynaklarından Nanming Irmağı kıyısında yer alır; Wu Irmağı Sichuan yönetim bölgesindeki Fuling'de Yangtze Irmağıyla (Chang Jiang) birleşir. Guiyang kuzeydeki Sichuan ve kuzeydoğudaki Hunan yönetim bölgelerine oldukça kolay ulaşılmasını sağlayan doğal bir yol kavşağındadır.

Eskiden Çinli olmayan halkların yaşadığı bölgede Sui hanedanı döneminde (581-618) Yangke adlı bir komutanlık (*jun*), Tang hanedanı döneminde de (618-907) Yang adlı bir yöre (*zhou*) yönetimi oluşturulduysa da bunlar birer askeri ileri karakol olmaktan öteye gidemedi. 1279'da Güneybatı Çin'in Yuan (Moğol) istilasına uğramasından sonra bir ordu merkezi oluşturularak denetim sağlandı. Çinlilerin bölgeye yerleşmesi de bu dönemde başladı. Guiyang adı verilen yerleşme Ming (1368-1644) ve Qing (Mançu) (1644-1911/12) hanedanları döneminde bir üst yörenin merkeziydi.

Yönetsel ve ticari açıdan önemli bir yerel merkez olan kentte ticaretle uğraşan iki topluluk vardı. Sichuanlılar kentin "yeni" kuzey kesiminde, Hunanlılar, Guangzhoulular ve Guangxililer ise "eski" güney kesiminde oturuyordu. Guiyang Çin-Japon Savaşı'na (1937-45) değin Çin'in en az gelişmiş bölgelerinden birinin merkezi olarak kaldı. Savaşın getirdiği yeni koşullar altında, Güneybatı Çin'in öteki yörelerinde olduğu gibi Guiyang'da da önemli ekonomik ilerlemeler sağlandı. Yunnan yönetim bölgesindeki Kunming, savaş sırasında Çin'in geçici başkenti olan Sichuan yönetim bölgesindeki Chongqing ve Hunan'ın iç kesimleriyle karayolu bağlantısı kuruldu. Guangxi'deki Liuzhou'dan başlayan demiryolu hattı, 1944'te kente 130 km uzaklıktaki Duyun'a (Guizhou) ulaştı. Guiyang 1949'dan sonra kalkınma çabalarının daha da hızlanmasıyla büyük bir yönetsel merkez ve ağır sanayi kenti durumuna geldi. Guangxi'ye uzanan demiryolu hattı 1959'da tamamlandı; kuzeyde Chongqing, batıda Kunming, doğuda Changsha'ya ulaşan başka hatlar inşa edildi.

Guiyang ile Anshun çevresinde kömür çıkarılır; Guiyang ve Duyun'da kurulu santrallar kentteki sanayi kuruluşlarının enerji gereksinimini karşılar. 1960'ta üretime geçen büyük bir demir-çelik fabrikası yöredeki makine sanayisini besler. Yakın dönemde Guiyang'ın kuzeyinde büyük boksit yatakları bulunmuştur. 1970'lerde Çin'in başlıca alüminyum üreticilerinden biri durumuna gelen Guiyang'da sanayi ve madencilik donanımlarıyla demiryolu vagonları ve donanımı imal edilir. Kimya (gübre) ve kauçuk (otomobil lastiği) sanayileri de kurulmuştur. Ayrıca dokuma, cam, kâğıt ve başka tüketim malları üreten işletmeler vardır.

Guizhou yönetim bölgesinin kültürel merkezi olan kentte bir üniversite, bir eğitim fakültesi ve bir tıp fakültesi bulunmaktadır. Nüfus (1989 tah.) 963.700.

Guizhou, Wade-Giles yazımında KUEI-CHOU, Çin'in güneybatısında yönetim bölgesi (*sheng*). Kuzeyde Sichuan, batıda Yunnan, doğuda Hunan yönetim bölgeleri, güneyde Guangxi Zhuang Özerk Bölgesi'yle çevrilidir. 174.000 km²'lik bir alanı kaplar. Engebeli yüzey şekilleri ve yetersiz ulaşım nedeniyle öteki bölgelerden kopuktur. Birçok etnik topluluğu barındırır. Yönetim merkezi orta kesiminde yer alan Guiyang'dır.

Çin'in nüfuz alanına oldukça geç bir dönemde giren Guizhou, ancak Ming hanedanı (1368-1644) sırasında geniş kapsamlı bir denetim altına alınarak yönetim bölgesi yapıldı. Qing (Mançu) hanedanı döneminde (1644-1911/12) başta Çinlilerle Meolar arasında olmak üzere milliyet çatışmalarına sahne oldu. Sık sık ayaklanmalar ve bunları bastırmaya yönelik harekâtlar görülmeye başladı. Özellikle 1854-71 arasında ciddi ayaklanmalar patlak verdi. Savaş ağası Wu Tingzhang'ın sömürü ve baskısı üzerine 1941'de Wu'nun ordularıyla Meolar arasında başlayan şiddetli çarpışmalar 1944'e değin sürdü.

Guizhou yönetim bölgesi görkemli Tibet Platosu ile Hunan ve Guangxi'nin dağlık bölgeleri arasında uzanan yaşlı ve aşınmış platonun bir parçasıdır; plato ülkenin güneybatı kesiminin giderek yükselen topolojik profilinin bir bölümünü oluşturur. Dik yamaçlı vadiler, derin uçurumlar ve yarlar, bölgede sık rastlanan yüzey şekilleridir. Bölgenin yüzeyi genelde orta kesimden kuzey, doğu ve güneye doğru dik bir eğimle iner. Sıradağların sert Sibirya soğuklarına karşı bir set oluşturduğu bölgede serin yazlar ve ılıman kışlarla belirlenen yumuşak bir iklim hüküm sürer. Oldukça düzenli ve çok yağış alan bölgenin tipik özelliği yüksek nem oranı, bulutlu ve yağmurlu uzun dönemler ve az güneşli günlerdir. Bölgede arka arkaya üç günün yağmursuz geçtiği pek görülmez.

Nüfusun yaklaşık dörtte üçü Han Çinlilerinden oluşur. Etnik bir sınır bölgesi olan Guizhou'da Hanlarla karışmış çok sayıda azınlık vardır. Bölgede en az 30 etnik grup belirlenmiştir. Bunların en önemlileri Meolar, Puyiler, Şuiyler, Tonglar ve Yilerdir. Nüfusun büyük bölümü kırsal kesimde yaşar. Sayıca az olan kentlerin en büyükleri Guiyang ile çok daha küçük olan Zunyi'dir.

Başlıca tarım ürünleri pirinç, mısır, buğday, arpa, patates ve yulaftır. Sanayi bitkileri arasında kolza tohumu, işlenmiş tütün, yerfıstığı, pamuk, şekerkamışı ve susam sayılabilir. Kereste ve öbür orman ürünleri boldur. Reçine ve vernik üretiminde ülke düzeyinde ilk sıralarda yer alan Guizhou, buğday ile *kaoliang*'dan (kocadarı) yapılan ve birçok uluslararası ödül kazanmış olan *maodai* içkisiyle de ünlüdür.

Yeraltı kaynakları son derece zengindir; madencilik önemli bir sektör oluşturur. Metalik madenlerden cıva, alüminyum, bakır, demir ve altın çıkarılır. Metalik olmayan madenler ise kömür, petrol, petrol şeyli, fosfat, jips, arsenik, kireçtaşı ve flüorittir. Öbür sanayiler arasında demir-çelik, makine yapımı, gıda işleme ile çimento, deri, ipekli ve pamuklu kumaş, yapay gübre, soda ve bazı başka kimyasal maddelerin üretimi sayılabilir.

Guizhou'da karayolları ulaşımı gelişmiştir; demiryolları ağı da sürekli büyümektedir. Irmaklardaki kayalıklar ve ivintiler nedeniyle akarsu ulaşımı önemsizdir. Nüfus (1990) 32.391.066.

Guizot, François (-Pierre-Guillaume) (d. 4 Ekim 1787, Nîmes - ö. 12 Ekim 1874, Val-Richer, Fransa), Fransız siyaset adamı ve tarihçi. Temmuz Monarşisi (1830-48)

Guizot, 1855
Archives Photographiques, Paris

sırasında meşruti monarşi yanlısı tutuculara önderlik etmiştir.

Babasının 1794'te Konvansiyon kararıyla idam edilmesinin ardından annesiyle birlikte Cenevre'ye göç etti. 1805'te Paris'e döndükten sonra hukuk öğrenimi gördü, Napoléon karşıtı edebiyat çevrelerine girdi. 1812'de Paris Üniversitesi'nde tarih profesörü oldu. Bourbon hanedanından XVIII. Louis'nin tahta çıkmasını (1814) destekleyen Guizot, bu dönemde meşruti monarşinin etkin bir savunucusu ve Doktrinciler adlı grubun önde gelen bir üyesi olarak kendini gösterdi. *Du gouvernement représentatif et de l'état actuel de la France* (1816; Temsili Hükümet ve Fransa'nın Güncel Durumu Üzerine) adlı çalışmasında grubun görüşlerini ortaya koydu.

1820-30 arasında genellikle tarih araştırmalarıyla uğraştı. Bu dönemde *Histoire de la civilisation en Europe* (1828, 3 cilt; Avrupa'da Uygarlık Tarihi) ve *Historie de la civilisation en France* (1829-32, 5 cilt; Fransa'da Uygarlık Tarihi) adlı kitaplarını yayımladı. Temmuz Monarşisi sırasında tutucu kesimlerin önderleri arasında bulunan Guizot ile tarihçi meslektaşı ve liberal rakibi Adolphe Thiers, siyasal mücadelenin karşıt saflarında belirleyici rol oynadılar. Guizot 1832-37 arasında yürüttüğü eğitim bakanlığı sırasında, bütün yurttaşlara dindışı ilköğrenim olanağını tanıyan ve kendi adıyla anılan yasayı yürürlüğe koydu (1833). Kısa bir süre Fransa'nın İngiltere büyükelçisi olarak görev yaptıktan (1840) sonra dışişleri bakanlığına getirildi. Sekiz yıl

süren bu görevi sırasında özellikle Fransız-İngiliz ilişkilerinde oldukça başarılı oldu. Ama hükümet içişlerinde aynı başarıyı gösteremedi. 1846-47'deki ağır ekonomik bunalımı izleyen siyasal ve mali skandallar, yönetim karşıtı gösterilerin artmasına yol açtı. Guizot 23 Şubat 1848'de görevinden istifa etmek zorunda kaldı; ertesi gün de krallık yönetimi çöktü. Kral Louis-Phillipe'in torunu lehine tahttan çekilmesine karşın, Temsilciler Meclisi'ni ele geçiren ayaklanmacıların kurduğu geçici hükümet cumhuriyet ilan etti.

Guizot 1849'da cumhuriyet karşıtı muhalefeti toparlamak için girişimlerde bulunduysa da başarılı olamadı. Yaşamının sonuna değin siyasal yalnızlıktan kurtulamadı. Bu dönemde başta *L'Histoire de la France depuis les temps les plus reculés jusqu'en 1789* (1872-76, 5 cilt; Başlangıçtan 1789'a Değin Fransa Tarihi) olmak üzere birçok kitap yazdı.

Gukovo, Rusya Federasyonu'nun güneybatı kesiminde, Rostov yönetim biriminde (*oblast*) kent. Donets Havzasındaki kömür üretim merkezlerinden biridir. Kömür yatakları kentin batısındadır. Ekonomisinde toplam işgücünün dörtte birinin çalıştığı inşaat sektörü önemli bir yer tutar. Kentte madencilik konusunda öğrenim veren bir teknik yüksekokul vardır. Nüfus (1987 tah.) 72.000.

gûl, mezarlıklarda ve ıssız yerlerde yaşadığına inanılan cin benzeri yaratık. Eski Arap folklorunda karanlıklar prensi İbis'in çocukları olduğu düşünülen *gûl*'ler, cinlerin şeytan sınıfından sayılırdı. Bunlar her biçime girebilirlerse de, değiştirilemeyen işaretleri olan eşek toynağından tanınırlardı.

Eskilerin dişi olduğunu düşündükleri *gûl*'ler, gene dişi olan *sila*'larla eş tutulurlardı ama, aslında *sila*'lar cinlerin cadı türünden yaratıklardı ve biçimlerini değiştiremezlerdi. *Gûl*'lerin avlarını tuzağa düşürebilmek için en çok başvurdukları yol, çekici bir kadın görünümünde çöllerde dolaşmak ve yolcuları şaşırtmaktı. Bunda başarılı olurlarsa avlarını öldürür ve yerlerdi. *Gûl*'e karşı kendini savunmanın tek yolu onu bir vuruşta öldürmekti; ikinci bir vuruşun *gûl*'ü yeniden yaşama döndürdüğüne inanılırdı.

Müslümanlar arasında *gûl*'lere ilişkin değişik inançlar vardır. Bazıları, bir hadiste yer alan, *gûl* diye bir varlığın bulunmadığı görüşüne dayanarak bu yaratıkları kabul etmezler. Bazıları ise *gûl*'leri boğmak için ezan okumayı salık veren başka bir hadisten yola çıkarak bu kötü yaratıkların varlığını kabul ederler.

Gûl, Bedevi düş gücünün yarattığı canlı bir karakterdir ve İslam öncesi Arap şiirine de girmiştir. Kuzey Afrika'da bu karakter, cinler ve başka düşsel yaratıklar bakımından zaten zengin olan Eski Berberi folklorunca kolaylıkla özümsenmiştir. Günümüzde ise Araplar *gûl*'ü insan yiyen insanı ya da şeytanı bir varlığı nitelemek ve söz dinlemeyen çocukları korkutmak için kullanırlar.

İngilizceye *ghoul* biçiminde girmiş olan sözcüğün tanımına mezar soyuculuğu, kadavra ve çocukları yiyerek beslenme gibi nitelikler de eklenmiştir. Batı dünyasında belirli bir tanımı bulunmayan *ghoul*'ü Edgar Allan Poe "ne erkek, ne kadın... ne hayvan, ne de insan" biçiminde betimlemiştir. Bunların kılık değiştirerek dolaştıklarına, köpek ve yaban tavşanına bindiklerine, ayrıca geceleri yolcuları anayoldan ayırmak için ateş yakarak tuzak kurduklarına inanılır.

Gûl sözcüğü Türkçeye gulyabani biçiminde girmiştir. Çok yaygın değilse de gulyabani bazı masal ve efsanelerde bir tip olarak görülür. Edebiyatta da Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Gulyabani* (1912) adlı romanına konu olmuştur.

Gula *bak* Bau

Gula, Güney Carolina ve Georgia açıklarındaki Sea Adalarıyla yakındaki anakarada eski kölelerin ve onlardan yetişmiş kuşakların (Batı Afrika'dakı kabile adlarıyla Gulalar ve Gıçıler) konuştuğu İngiliz kreolu (*bak* kreol). 17. ve 18. yüzyıllarda Batı Afrika'da koloniler kuran İngilizlerin kullandığı karma dile Vay, Mende, Tur, Eve, Hausa, Yoruba, Ibo ve Kikongo gibi çeşitli Batı Afrika dillerinden türetilmiş bazı sözcük ve dilbilgisi biçimlerinin eklenmesiyle oluşturulmuştur. Bu Afrika dillerinin etkisi ses sistemi, sözdizimi, titremleme (tonlama), dilbilgisi, sözcük dağarcığı ve sözcük yapımında görülür.

Gula dilinde Afrika dillerinden alınma yaklaşık 6 bin sözcük vardır. Bunların çoğu kişi adlarıdır: *Abiona* (Yoruba dilinde "Yol Kenarında Doğan"), *Anyika* (Vay dilinde "Kız Güzeldir") ve Mende dilinde yağmur yağarken doğan çocuklara verilen *Pitipa* adı buna örnektir. Gula diline Afrika dillerinden giren birçok sözcük (örn. *voodoo*: "Büyü", "büyücü") sonradan İngilizceye de girmiştir. Gula dilini konuşanlar, İngilizce sözcükleri ve tümce kuruluşlarını basitleştirirler; İngilizcedekinden farklı bir titremlemeyle ve Güneylilerden farklı olarak ünlüleri yaymadan hızlı bir biçimde konuşurlar. Gula dilindeki bazı tipik tümceler şunlardır: *Dey fa go shum* (*They went to see her*; "Onu görmeye gittiler"), *Shishuh tall pass una* (*Sister is taller than you*; "Kız kardeş senden daha uzun"), *Uma-chil nyamnyam fufu an t'ree roll-roun', but e ain't been satify* (*The girl ate mush and three biscuits, but she wasn't satisfied*; "Kız mısır unu lapası ve üç bisküvi yedi ama doyamadı").

Gulag, Rusça tam adı GLAVNOYE UPRAVLENIYE ISPRAVITELNO-TRUDOVIH LAGEREY (Çalışma Yoluyla Islah Kampları Genel Yönetimi), Sovyet tutuklu kampları sistemi (1930-55). En kalabalık olduğu 1930'larda milyonlarca insan bu kamplarda hapis kalmıştır. Batı'da Gulag adı, SSCB'nin değişik bölgelerine yayılmış olan çalışma kamplarını bir ada zincirine benzeten Aleksandr Soljenitsin'in *Arhipelag Gulag 1918-1956* (1973; *Gulag Takımadaları, 1918-1956*, 1975, 2 cilt) adlı yapıtı yayımlanıncaya değin bilinmiyordu.

Zorunlu çalışma kampları sistemi 15 Nisan 1919'da bir kararnameyle oluşturuldu. 1920'lerde bir dizi yönetsel ve örgütsel değişikliğe uğradıktan sonra 1930'da Birleşik Resmi Siyasi Polis Örgütü'nün (Obyedinyonnoye Gosudarstvennoye Poliçeskoye Upravleniye-OGPU) denetiminde Gulag'a dönüştürüldü. 1934'te dağıtılan OGPU'nun işlevlerini İçişleri Halk Komiserliği (Narodney Komissariat Vnutrennikh Del-NKVD) üstlendi. Gulag'a gönderilen kişiler arasında kolektifleştirme sırasında tutuklanan köylülerin yanı sıra muhalif aydınlar, bağlılığından kuşku duyulan etnik grupların üyeleri, Sovyetler Birliği Komünist Partisi (KPSS) içindeki güç yitiren hiziplerin üyeleri, ülke dışına yaptıkları geziler sırasında yabancı hükümetlerle gizli anlaşmalara girmekle suçlananlar, sabotaj sanıkları, adi suçlular ve daha birçok insan bulunuyordu.

Gulag tutuklamalarının bir dalga biçimini aldığı üç ana dönem I. Beş Yıllık Plan'ın ilk yılları (1929-32), Stalin'in giriştiği tasfiye hareketlerinin doruğa ulaştığı yıllar (1936-38) ve II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonraki yıllardı. Soljenitsin'in 1928-53 arasında yaklaşık 40-50 milyon insanın takımadalarda uzun süreli cezalar çektiği biçimindeki savlarına karşılık Gulag yönetiminin derlediği tahmin edilen ve Sovyet tarihçilerinin 1989'da açıkladığı verilere göre 1934-47 arasında kamplara toplam 10 milyon kişi gönderilmiştir. Gerçek rakam hâlâ bilinmemektedir. Batılı uzmanların tahminlerine göre de 1918-56 arasında Gulag'da ölenlerin sayısı 15-30 milyon arasında değişmektedir.

Stalin sonrası "liberalleşme" döneminde Gulag küçülmeye başladı. 1953-57 arasında yüzbinlerce tutuklu affa uğradı ve kamp sistemi 1920'lerin başlarındaki boyutlarına döndü. Bu arada Gulag resmen dağıtıldı. Kampların bir bölümü ekonomiyle ilgili çeşitli bakanlıklara bağlanırken geri kalanlar da 1955'te oluşturulan Çalışma Yoluyla Islah Kolonileri Genel Yönetimi (Glavnoye Upravleyniye Ispravitelno-Trudovih Koloni-GUITK) altında toplandı.

Gulam Ahmed, Mirza (d. y. 1839, Kadyan - ö. 26 Mayıs 1908, Hindistan). Kadıyanilik ya da Ahmediye mezhebinin kurucusu. Hintli Müslüman önder.

Varlıklı bir ailenin oğlu olan Gulam Ahmed, Farsça ve Arapça öğrenim gördü. Babasının İngiliz sömürge yönetiminde görev alma ya da avukatlık yapma yolundaki baskılarına karşın, tefekkure ve dine dayalı bir yaşamı seçti. Bir süre sonra gaipten sesler duyduğunu öne sürmeye başladı. 1889'da biat edilecek kişi olarak görevlendirildiği yolunda Allah'tan bir vahiy aldığını ilan etti. Çok geçmeden çevresinde müritlerden oluşan küçük bir topluluk oluşturdu. Zamanla etkisi ve müritlerinin sayısı artarken, bazı Müslüman çevrelerden gördüğü tepki de giderek şiddetlendi.

Mehdi, Hz. Muhammed'in dünyada yeniden görünüşü (*buruz*), yeryüzüne inmiş İsa Mesih ve Hindu tanrısı Krişna'nın bedene bürünmüş biçimi olduğunu öne süren Gulam Ahmed, geleneksel İslam inancına aykırı bazı öğretiler de ortaya attı. Merkezi Hıristiyan misyoner örgütlerini ve okullarını taklit etmeye çalışmakla birlikte, Hıristiyan ve Müslüman dinsel öğretilerini uzlaştırmaya yönelik bir çaba göstermedi. Barışçıl yöntemlerle öğretilerini yayarak Batı'nın etkisini kırmayı temel aldı. Hedeflerinin belirsizliğine karşın, etkili bir önder olarak çevresinde son derece bağlı müritler topladı. Ölümünden sonra gerçekten peygamberlik iddiasında bulunup bulunmadığı ve bu peygamberlikle neyi kastettiği konusu yandaşları arasında anlaşmazlıklara yol açtı.

gulaş (Macarca *gulyás*), Macaristan'ın geleneksel yemeği. Gulaşın kökeni, 9. yüzyılda Macar çobanlarının yediği bir tür haşlamaya kadar uzanır. Çobanlar sürülerini otlatmak için yola çıkmadan önce, yanlarında taşıyabilecekleri yiyecekler hazırlarlardı. Kuşbaşı etleri soğan ve başka tat vericilerle birlikte ağır ateşte, yağı eminceye kadar pişirdikleri yemek daha sonra güneşte kurutulur ve koyun işkembesinden yapılmış tulumlarda saklanırdı. Yeneceği kadarına bir miktar su katılarak yemek ya da çorba halinde hazırlanırdı.

Bugün gulaşın vazgeçilmez baharatı olan kırmızıbiber, gulaşa 18. yüzyılda eklenmeye başladı. Klasik "tencere gulaşı", kuşbaşı doğranan sığır ya da koyun eti soğanla birlikte domuz yağında kızartılarak yapılır. Sarmısak, karamankımyonu, domates, yeşil biber ve patates, gulaşı tamamlayan malzemelerdir. Macaristan'ın öteki özgün yemeklerinden biri olan *Székely gulyás* domates, soğan, karamankımyonu ve ekşi krema ile çeşnilendirilmiş bir tür domuz ve salamura lahana haşlamasıdır (*Sauerkraut*).

Gulbarga, Hindistan'da, Karnataka (eskiden Mysore) eyaletinin kuzeydoğusunda bölge, il ve il merkezi kent. Geçmişte Varangal'ı elinde tutan Kakatiya hanedanının toprakları içinde yer alan Gulbarga kenti, 14. yüzyıl başlarında önce Uluğ Han, ardından Sultan Muhammed bin Tuğluk tarafından Delhi Sultanlığı'na bağlandı. Sultanın ölümünden sonra Behmenilerin yönetimi altına girdi; 1347-y.1424 arasında Behmeni başkentiydi. Behmenilerin yıkılması üzerine Bicapur'un eline geçti. 17. yüzyılda Evrengzib'in Dekkan'ı fethetmesiyle, yeniden Delhi Sultanlığı'na katıldı; 18. yüzyılın başlarında Haydarâbad'a bağlandı.

Birçok eski anıtı barındıran kentin doğu kesiminde Behmeni sultanlarının mezarları bulunur. En ilginç yapı, İspanya'nın Córdoba kentindeki Büyük Cami'yi örnek alarak inşa edildiği söylenen camidir. Güzel sanatlar, ticaret, eğitim, mühendislik, hukuk, tıp ve fen yüksekokulları ile yüksek kız enstitüsü Dharvar'daki Karnatak Üniversitesi'ne bağlıdır.

Bombay'dan Madras'a giden anayol üzerinde bulunan Gulbarga pamuğa dayalı bir ticaret merkezidir. Çırçır ve pamuk yağı fabrikalarının yanı sıra, iplik eğirme ve dokuma atölyeleriyle un, yağ ve boya fabrikaları vardır.

Yüzölçümü 16.200 km² olan Gulbarga ili, Krişna Irmağının kuzey yakasında Krişna'nın kolu Bhima Irmağı vadisini içine alır. Yağışlar azdır ve 750 mm'yı çok seyrek olarak geçer. Bazı yerlerde kireçtaşı çıkarılırsa da nüfusun çoğunluğu tarımla uğraşır. Başlıca ürünler darı, baklagiller, pamuk ve ketentohumudur. Gulbarga ili Mysore eyaletine 1956'da bağlanmıştır. Gulbarga bölgesi Gulbarga, Bidar ve Raıçur illerini kapsar. Nüfus (1991) kent, 303.139; (1981) il, 2.080.643.

Guldberg, Cato Maximilian (d. 11 Ağustos 1836, Kristiania [bugün Oslo] - ö. 14 Ocak 1902, Kristiania, Norveç), Norveçli kimyacı. Yoğunluk, kütle ve sıcaklığın kimyasal tepkime hızları üzerindeki etkilerini açıklayan kütlenin etkisi yasasını geliştirmiştir.

Kristiania Üniversitesi'nde öğrenim gören Guldberg, bir süre kraliyet askeri okullarında öğretmenlik yaptıktan sonra 1869'da, aynı üniversitede matematik profesörü oldu. Kimyasal termodinamik üzerine araştırmalar yapan Guldberg 1890'da kendi adıyla anılan yasayı bularak, bir sıvının mutlak kaynama noktasının, gaz halindeyken basınçla sıvılaştırılabileceği en yüksek sıcaklık (kritik sıcaklık) derecesinin üçte ikisine eşit olduğunu göstermiştir.

1864'te Peter Waage'in işbirliğiyle ortaya koyduğu kütlenin etkisi yasası, 20. yüzyılda Oxford Üniversitesi'nde William Esson ve Vernon Harcourt tarafından yeniden bulunana değin pek fazla ilgi görmedi.

gulet, brikten daha küçük, iki direkli, hafif armalı, pruva (ön) direği tam armalı ve seren yelkenli, grandi (ana) direği randa yelkeniyle donatılmış yelkenli gemi. *Ayrıca bak.* brik.

Gulf, Papua-Yeni Gine'nin güney kıyısında il. Yüzölçümü 34.500 km²'dir. Kuzeye doğru Papua Körfezinden iç dağlık bölgenin eteklerine, doğuya doğru Turama Irmağından Possession Burnuna kadar uzanır. İç dağlık bölgeden beslenen Turama, Kikori, Purari, Vailala, Murua, Tauri ve Lakekamu ırmakları kıyı boyunca girişik deltalar ve geniş bataklıklar oluşturur.

Kayıtlara göre Londra Misyoner Derneği'nin gönderdiği din adamları Possession Burnu ile Orokolo arasındaki kıyı bölgesinde oturan yerli halkla 1884'te ilişkiye girdi. Avustralyalı göçmenler bugün il merkezi olan Kerema'da 1906'da, Kikori'de de 1912'de misyon merkezi kurdu. II. Dünya Savaşı'ndan sonra kıyı kasabalarında çeşitli üsler ve devriye karakolları açıldı, bölge de 1979'da il yapıldı. Hepsi kıyıda olan öteki önemli yerleşmeler Kukipi, Baimuru, Ihu, Malalaua ve Kaintoba'dır. Başlıca ihraç ürünleri kopra, kurutulmuş kauçuk ve kakaodur. Petrol ve doğal gaz araştırmalarının sürdürüldüğü ilde kereste potansiyeli de yüksektir. Nüfus (1990) tah.) 74.000.

Gulf + Western Industries, Inc. *bak.* Paramount Communications Inc.

Gulf Oil Corporation, ABD'nin önde gelen petrol şirketlerinden biri. 1984'te Chevron Corporation(*) tarafından satın alınmıştır.

1901'de Texas'ta Beaumont yakınındaki Spindletop Hill'de büyük bir petrol kuyusu açıldıktan sonra, şirket kuruluşu 1907'de gerçekleşti. Bu kuyunun işletilmesi için gerekli sermayeyi Pittsburgh'lu ünlü bankacı aile Mellon'lar sağladı. Thomas Mellon Texas'taki Port Arthur'da Gulf rafinerisini kurdu. Şirket Texas, Oklahoma ve Louisiana'da yeni petrol yataklarını işletmeye açtı. 1923'te Port Arthur dünyanın en büyük petrol tesislerini barındırıyordu. Gulf Oil Corporation, Pittsburgh'da motorlu taşıtlara hizmet veren bir istasyon kurarak benzinde tüketici piyasasına giren ilk petrol şirketi oldu. Bugün petrol dışındaki enerji alanlarında da büyük yatırımları bulunan şirket kimya sanayisi, madencilik ve nükleer enerji dallarında ikincil yatırımlara girmiştir.

Gulf Stream, Kuzey Amerika açıklarında Kuzey Carolina'daki Hatteras Burnu ile Newfoundland Grand Sığlığı arasında kuzeydoğu yönünde akan sıcak okyanus akıntısı. Halk arasındaki yaygın kanı, akıntının Florida Boğazı ile Hatteras Burnu arasındaki Florida Akıntısını ve Grand Sığlığının doğusundaki Batı Rüzgârı Akıntısını da içine aldığıdır.

Gulf Stream, Atlas Okyanusunun kuzeyinde saat yönünde dönen genel akıntı sisteminin parçasıdır. Kuzey Afrika'dan Batı Hint Adalarına batı yönünde ilerleyen Kuzey Ekvator Akıntısı tarafından beslenir. Bu akıntı Güney Amerika'nın kuzeydoğu kıyıları açıklarında ikiye ayrılır; bunlardan birincisi Antil Denizine ve Yucatan Boğazından geçerek Meksika Körfezine ulaşan Karayip Akıntısı, ikincisi ise Batı Hint Adalarının kuzeyine ve doğusuna yönelen Antiller Akıntısıdır. Karayip Akıntısı Florida Keyleri ve Küba arasındaki Florida Boğazından geçerken Florida Akıntısı adını alır ve yeniden Atlas Okyanusuna karışır. Florida Yarımadasının güneydoğusunda Büyük Bahama Sığlığı nedeniyle kuzeydoğuya yönelen bu hızlı akıntı Antiller Akıntısıyla birleşir ve ABD'nin doğu kıyısına az çok koşut akarak Hatteras Burnu önlerine kadar gelir. Burada büyük sıcak su burgaçlarının kopup gitmesiyle Gulf Stream kıvrımlı bir yol izlemeye başlar. Bir bölümü, önce güneye, ardından batıya doğru akan bir karşıakıntıya dönüşür. Bu karşıakıntı Florida ve Carolina kıyılarında Gulf Stream'in deniz tarafıyla yeniden birleşir.

Gulf Stream'in ana bölümü ise daha doğuya kayarak kuzeye yönelir; Newfoundland'ın güneyindeki Grand Sığlığının yakınından geçer ve burada burgaçlı akıntılara dönüşür. Bu burgaçlardan bir bölümü Britanya Adalarına ve Norveç denizlerine doğru akarak Kuzey Atlantik Akıntısını oluşturur; çoğu ise güneye ve doğuya yönelerek batıya doğru akan karşıakıntılara ya da Kanarya Akıntısına katılır.

Bilimsel araştırmaların tarihi. Gulf Stream ilk kez 16. yüzyılın başlarında İspanyol denizci ve kâşif Juan Ponce de León tarafından betimlendi. Daha sonra Benjamin Franklin gibi bilim adamlarının ve ABD'li deniz subayı Matthew Fontaine Maury'nin incelemelerine konu oldu. 1844'te de ABD Kıyı ve Jeodezi Araştırmaları Kurumu akıntıları sistemli olarak araştırmaya başladı. Ama modern araştırmalara ancak 1930'ların başlarında Massachusetts'teki Woods Hole Okyanusbilim Enstitüsü'ne bağlı "Atlantis" yelkenlisiyle girişildi.

Gulf Stream'in son derece karmaşık yapısı, bilimsel incelemelerin karşısındaki en büyük güçlüklerden biridir. Akıntının zaman içinde yol değiştirmesi, gözden kaybolması, sonra yeniden belirmesi ve kenarları boyunca burgaçlar oluşturması oldukça karmaşık bir akıntılar ağının oluşmasına yol açar. Günümüzde, Gulf Stream'in yol haritasını çıkarabilmek için uzayda yörüngeye oturtulan çeşitli uydulardan yararlanılmaktadır. Bu uydular, akıntının değişen yüzey görünümlerini izleme olanağı veren sıcaklık ve renk değişimlerini saptayabilen alıcılarla donatılmıştır.

Hareketi ve fiziksel özellikleri. Gulf Stream sistemine giren suların büyük çoğunluğu, Kuzeydoğu alizeleri tarafından Atlas Okyanusu üzerinden batıya sürüklenmiştir. Antil Denizinde ve Meksika Körfezinde derece derece daralan akıntının hızı Florida Boğazından geçtiği sırada 3,5 knotu (saatte 6,5 km) aşar. Akıntının buradaki debisi (akış hacmi) saniyede 30 milyon m³ olarak ölçülmüştür; bu değer, Mississippi Irmağı debisinin birkaç yüz katıdır. Gulf Stream, Florida ile Bahama Adaları arasından kuzeye dönerken, Florida Akıntısı yaklaşık 790 m derinlikte akar ve sonra kıta sahanlığının ötesinde kıta eğimini izleyerek ilerler. Akış hızı Hatteras Burnu açıklarında 1 knota kadar düşer.

Atlas Okyanusunun batısında akıntının derin mavi suları çevre sulardan hemen ayırt edilebilir; sıcaklık ve tuzluluk oranının yüksekliği, özellikle de batı sınırının iyi belirlenmiş olması bu ayrımı kolaylaştırır. Akıntı kuzeye doğru ilerlerken doğu kenarı da derece derece deniz tarafına hareket eder. Akıntı ile kıta arasındaki su, daha düşük tuz oranı ve sıcaklığıyla, Soğuk Duvar olarak bilinen bir sınır oluşturur. Kıta sahanlığı üzerinden akan bu suyun, Florida Akıntısına karşıt yönde akan bir güney akıntısı vardır.

Gulf Stream'in doğu kesimlerindeki su, batı kesimlerindeki sudan daha sıcaktır. Akıntı ile okyanus sularının yanlamasına karışması, kenarlar boyunca burgaçların oluşmasına yol açar. Gulf Stream sistemi ABD kıyıları açıklarında, Atlas Okyanusunun orta kesimindeki Sargasso Denizinin görece sıcak sularını, batının ve kuzeyin daha soğuk sularından ayırır. Örneğin, kışın New England açıklarında Gulf Stream'in ortalama yüzey sıcaklığı, yalnızca 280 km kuzeybatıdaki yüzey sularının sıcaklığından 11°C daha fazla olabilir; oysa güneydoğu yönünde 1.850 km uzaktaki yüzey suyu sıcaklığındaki değişme 6°C'den daha azdır.

Hatteras Burnu ötesinde Gulf Stream genişler ve daha derin sulara yönelir. Burada Batı Sınır Altakıntısından geçer. Bu altakıntı, güney yönünde akan ve Grönland yakınlarında önemli derinliklere ulaşan soğuk sulardan oluşur. Hatteras Burnunun yaklaşık 2.800 km kuzeydoğusunda, Grand

Sığlığı yöresinde, sıcak Gulf Stream suları güneye doğru akan soğuk Labrador Akıntısıyla yan yana gelir. Labrador Akıntısının üzerinde hareket eden soğuk ve nemli havanın Gulf Stream'in sıcak yüzey sularına karışması yaygın bir yoğunlaşmaya neden olur. Bu koşullar bölgeyi dünyanın en sisli yörelerinden birine dönüştürür.

Atlas Okyanusunun kuzey kesimlerine yönelen Gulf Stream burada sığlaşır ve aynı genel yönde seyreden, ama birbirinden bağımsız dalgalı düz akıntılar biçimini alır. Akıntının başlangıçtaki gücü buraya gelinceye değin büyük ölçüde azalır; ivmesini de temelde batı rüzgârları sağlar. Burada suların bir bölümü güneye, Sargasso Denizi bölgesine doğru ayrılır. Okyanusun ortalarına doğru Kuzey Atlantik Akıntısı ikiye bölünür. Kollardan biri, görece serin Kanarya Akıntısı olarak güneydoğuya ve güneye doğru seyreder, İber Yarımadası ile Afrika'nın kuzeybatısından geçer. Öteki kol Avrupa'nın kuzeydoğusuna yönelir.

Deniz canlıları ve insan yaşamı üzerindeki etkileri. Gulf Stream sisteminde yaşayan deniz organizmaları fazla ticari değer taşımaz. Başlıca türler orkinos, Atlantik sombalığı ve uçan balıktır. Bununla birlikte, Gulf Stream'in sıcak suları hem Grand Sığlığı yöresinde, hem de Avrupa'nın kuzeybatı kıyılarının açıklarında soğuk sularla karışarak çalkantıyı artırır, besleyici tuzların oranını yükseltir ve böylelikle bu bölgeleri dünyanın en zengin balıkçılık yöreleri arasına katar.

Gulf Stream sistemi çevredeki kara parçalarının iklimini etkileyerek sıcaklığın yükselmesine neden olur. Kışın Norveç'in batısında okyanusun üstündeki hava sıcaklığı o enlemdeki ortalama sıcaklığın en az 22°C üstündedir; bu, büyük olasılıkla dünyadaki en büyük sıcaklık sapmasıdır. Sık esen batı rüzgârları okyanusun ısısını ve nemini Kuzeybatı Avrupa'ya taşır ve Norveç'te 60° kuzey enleminde bulunan Bergen'in en soğuk ay ortalama sıcaklığının 1°C'de kalmasını ve 4° daha kuzeyde bulunan Reykjavík'in (İzlanda) en soğuk ay ortalama sıcaklığının −1°C olmasını sağlar. İngiltere'nin güneybatısında Gulf Stream'in yarattığı iklim değişikliği, kuzey enlem kuşakları içinde yer alan bu kesimde olağanüstü ılıman kışlara yol açar. Devonshire'ın güneyinde kış sebze ve çiçekleri gibi astropik bitkiler ve limon ağaçları da yetişir. Buna karşılık kıyıdan esen rüzgârların egemen olduğu Atlas Okyanusunun kuzey kesiminin batı uçlarında, Gulf Stream fazla etkili değildir. Bergen'in yaklaşık 1.850 km güneyinde bulunan Nova Scotia'daki Halifax'ta en soğuk ayın sıcaklık ortalaması ancak −5°C'dir.

Gulfport, ABD'de Mississippi eyaletinin güneydoğusunda kent. Biloxi'yle birlikte, Harrison ilinin (*county*) iki merkezinden biridir. Mississippi Boğazı ve Meksika Körfezi kıyısında bir giriş limanıdır. Konfederasyon askeri ve mühendis Yüzbaşı William H. Hardy tarafından, kendisinin inşa ettiği Körfez ve Ship Adası Demiryolu'nun son durağı olarak 1887'de kuruldu. 1902'de hattın denetimini ele geçiren Yüzbaşı Joseph T. Jones ailesiyle birlikte kentin ve limanın gelişmesinde önemli rol oynadı. Illinois Merkez Demiryolu'nun hattı satın almasından sonra 1920'lerde bir kıyı sayfiyesi olarak, kısa süren bir büyüme dönemine girdi. II. Dünya Savaşı'nın ardından, dünyanın en uzun yapay kumsallarından biri olan ve Pass Christian'dan doğudaki Gulfport ve Biloxi'ye 45 km'lik bir hat boyunca uzanan Gümüş Kuşak, sayfiye moteli işletmeciliğinin hızla gelişmesini sağladı. Çevredeki ırmak ağızlarında ve ırmaklarda çok sayıda balık bulunur; her yıl temmuzda Mississippi Açık Deniz Balıkçılığı Rodeosu düzenlenir. Günümüzde devlete ait olan açık deniz limanında dünyadaki en modern muz yükleme ve depolama tesislerinden biri bulunur. Kentte deniz ürünleri, denizcilik malzemeleri, kereste, tongyağı ve dokuma üretilir. Mississippi Gulf Coast (Körfez Bölgesi) Junior College'a (1965) bağlı Jefferson Davis kampusu buradadır.

İç Savaş sırasında çarpışmalara sahne olan Ship Adasındaki Eski Massachusetts Kalesi, Mississippi Boğazı üzerinden kente 12 mil uzaklıktadır. Bugün Gulfport'un tüzel sınırları içinde kalan Mississippi kenti, dünya ağır siklet boks şampiyonluğu için yapılan eldivensiz dövüşte John L. Sullivan'ın Paddy Ryan'ı yendiği (7 Şubat 1882) yerdir. Nüfus (1980) 39.676.

Gulimin, GUELMİM olarak da bilinir, Fas'ın güneybatısında, Sud yönetim bölgesinde il ve il merkezi kent. Sahra Çölünün kuzeybatı ucu yakınında Anti Atlaslar'ın güneyinde yer alan Gulimin kenti, güneşte kurutulmuş kırmızı kilden yapılma evlerden oluşan, surlarla çevrili bir yerleşmedir. Çevresinde hurma korulukları bulunur. Geçmişte, Timbuktu'ya (bugün Mali'de) bağlanan ve özellikle 19. yüzyılda önem kazanan bir kervan merkeziydi. Günümüzde de Moritanya'yla yürütülen ticarette giriş kapısı özelliğini sürdürür. Kentte her yıl, mavi giysili Regeibat göçebelerinin yanı sıra göçebe Berberi kabilelerinden Şelhelerin de katıldığı önemli bir deve ticareti panayırı düzenlenir. Kent halkının önemli geçim kaynaklarından biri de kuyumculuktur.

1979'da kurulan Gulimin ili doğuda Cezayir ve Moritanya, kuzeyde Tiznit, kuzeydoğuda Tata, güneybatıda da Tan-Tan illeriyle çevrilidir. 1976'dan bu yana anlaşmazlık konusu olan Batı Sahra'daki es-Samara ili güneydoğu sınırını oluşturur. Yüzölçümü 28.750 km²'dir. Anti Atlaslar'ın en güneyinden başlayan toprakları kuzeyde çıplak kum ovalarını, Bani Dağlarını ve bitki örtüsünden hemen hemen yoksun olan, güneydoğudaki taşlı düz kumtaşı platolarını (*hamada*) kapsar. Kuzeydeki yüksek kesimlerde yer alan kanyonlarda (*hanga*) hurma koruları bulunur. İlin her yanında, deve yetiştiren göçebelere rastlanır.

İlin doğu ve orta kesimleri, 1958'de Fas'a katılan eski İspanyol toprağı Tarfaya'nın bir bölümünü kapsar. Batı Sahra'nın tartışmalı topraklarının bir bölümü ilin güneydoğusunda yer alır. 1981'de tamamlanan 650 km uzunluğundaki toprak ve beton duvar, Batı Sahra'nın Atlas Okyanusundaki kıyısı el-Ayun'dan Gulimin ilinin doğusundaki askeri bir karakol olan Zag'a kadar uzanır. Bu duvar, Batı Sahra-Polisario Cephesi gerillalarını Fas yönetimindeki Batı Sahra'nın ekonomik bakımdan önemli bölgelerinden uzak tutmak amacıyla yapılmıştır. Gulimin'in güneydoğusundaki Mahbes yöresi, 1980'lerin başında Batı Sahra'nın bağımsızlığı için mücadele eden Polisario gerillalarının denetiminde kaldı. Nüfus (1971) kent, 15.758; (1986 tah.) il, 155.000.

Gulistan, eskiden (1961'e değin) MIRZAÇUL, Özbekistan'da Sirderya yönetim biriminin (*oblast*) merkezi kent. Golodnaya Steplerinin güneydoğu kesiminde ve Taşkent'in 120 km güneybatısında yer alır. Yörede pamuk ekimine olanak sağlayan sulama tesislerinin inşasından sonra önem kazanmıştır. 1920'lerde Mirzaçul ilçesinin (*rayon*) yönetim merkeziydi. 1963'te aynı yıl oluşturulan Sirderya yönetim biriminin merkezi yapıldı. Nüfus (1970) 30.879.

Gull, Sir William Withey, 1 BARONET (d. 31 Aralık 1816, Colchester, Essex - ö. 29 Ocak 1890, Londra, İngiltere), İngiliz hekim. Dönemının önde gelen hekimlerinden biri olan Gull, Londra'daki Guy's Hastanesi'nde ders vermiştir.

1846'da Londra Üniversitesi'nden mezun olan Gull, Guy's Hastanesi'nde fizyoloji ve anatomi dersleri verdi. Daha sonra yaşamı boyunca danışman hekimlik yapacağı bu hastanenin kliniklerinde çalışmaya başladı. Ünlü ve sevilen bir öğretmendi; özdeyişlerinin bazıları hâlâ anılmaktadır. Çok tutulan bir hekim olması, hastalarının arasında Kraliçe Victoria ve Galler prensinin de bulunması, o zamana değin yaşamış İngiliz hekimlerin hepsinden daha fazla kazanmasını sağladı. 1872'de baronet unvanını aldı.

Deride yağ birikmesi sonucu ortaya çıkan ksantomlar, aralıklı kan işeme, bağırsaklardaki şeritlerin (tenya) erkek eğreltiotlarından elde edilen bir özütle düşürülmesi, hipertiroidizm (tiroit hormonu salgısının artması) ve hastalık hastalığı (hipokondriyazis) üzerine yazıları *Guy's Hospital Reports*'da (Guy's Hastanesi Klinik Raporları) yayımlandı. *Tabes dorsalis*'te ortaya çıkan yapı ve işlev bozukluklarını, idrarda hemoglobin bulunmasını, böbreklerde damar sertliğine bağlı atrofiyi (H. G. Sutton ile birlikte) ve Gull hastalığı olarak da bilinen miksödemiyi ilk tanımlayan hekimlerdendi. "Hastane kliniğine giden yol eczaneden değil patoloji müzesinden geçer" sözü çok ünlü olan Gull, mümkün olduğunca az ilaç kullanılması gerektiğini savundu ve canlı hayvanları keserek yapılan anatomi araştırmaları ile klinik incelemelerin önemini vurguladı.

Gull Çavlanı, İzlanda dilinde GULFOSS ("Altın Çavlan"), İzlanda'nın güneybatısında, Arnessýsla'da (Árnes ili) çavlan. Olfusá

Gull Çavlanı, İzlanda
Art Resource - EB Inc

Irmağının bir kolu olan Hvítá Irmağı üzerinde yer alır. Orta platodaki Lang Buzulunun (Langjökull) eriyen sularıyla beslenir. Güneydeki tarım bölgesine 32 m yükseklikten düşer. İzlanda'nın turistleri çeken en gözde yerlerinden biridir. Reykjavík'le karayolu bağlantısı vardır.

Gullstrand, Allvar (d. 5 Haziran 1862, Landskrona - ö. 28 Temmuz 1930, Stockholm, İsveç), İsveçli oftalmolog. Gözde ışığın kırılma mekanizmasını incelediği çalışmasıyla 1911 Nobel Fizyoloji ya da Tıp Ödülü'nü almıştır. Uppsala Üniversitesi'nde profesör olan Gullstrand, gözün kornea tabakasının yapısı ve işlevi ile astigmat-

Gullstrand
Archiv fur Kunst und Geschichte Berlin

lık üzerine araştırmalar yaptı. Katarakt ameliyatlarından sonra kullanılan düzeltici mercekleri geliştirdi ve gözün ayrıntılı olarak incelenebilmesini sağlayarak göz hastalıklarının tanısını kolaylaştıran Gullstrand lambasını buldu.

Gullstrand, araştırmaları ile optik görüntü kuramına yeni bir bakış açısı getirdi. Alman fizikçi Hermann von Helmholtz'un gözün farklı uzaklıktaki cisimleri net görmesini sağlayan uyum (akomodasyon) mekanizması ile ilgili klasik kuramını geliştirerek, uyum sırasında merceğin iç bölümündeki yapıların biçim değiştirebileceğini ileri sürdü. Ayrıca uyum mekanizmasında merceğin dış yüzeyinin ancak üçte ikisinin dışbükeyliğinin arttığını, geri kalan bölümünün biçim değiştirmediğini gösterdi.

Gully, John (d. 21 Ağustos 1783, Wick, Gloucestershire - ö. 9 Mart 1863, Durham, İngiltere), ödüllü boks dövüşçüsü, at yarışı meraklısı ve siyaset adamı. 19. yüzyıl İngiltere'sinde spor dünyasının önde gelen kişilerindendi.

Kasaplık mesleğinde başarılı olamayarak 1805'te borçlarından dolayı cezaevine girdi. Cezaevindeyken ziyaretine gelen Bristollü boksör arkadaşı Henry Pearce'le (lakabı Game Chicken [Korkusuz Civciv]) yaptığı resmi olmayan bir maçın geliriyle borçlarını ödedi. Daha sonra rakibi olduğu Pearce'le 8 Ekim 1805'te Hailsham'da (Sussex) Clarence dükünün (sonradan Kral IV. William) önünde karşılaştı. Toplam 64 raundun sonunda yenilmekle birlikte iyi bir dövüş çıkararak ününü artırdı. Pearce'in hastalık nedeniyle ringlerden çekilmesi üzerine, ağır sıklet şampiyonu olarak kabul edildi. Dev cüsseli Bob Gregson'la 1807-08'de yaptığı iki karşılaşmayı kazandıktan sonra ödüllü dövüşü bıraktı.

Gully bundan sonra at yarışlarına yöneldi ve bahislerde, aralarında veliaht prensin (sonradan Kral IV. George) de bulunduğu tanınmış bazı at yarışı koruyucularının komisyonculuğunu yaptı. Gully'nin atları 1832'de Derby ve St. Leger, 1844'te İki Bin Guinea, 1846'da Derby ve Oaks, 1854'te de İki Bin Guinea ve Derby yarışlarını kazandı. Atlarının Hampshire'daki Danebury'de eğitilmesinden ötürü Gully ile bahis ortaklarına Danebury Çetesi adı takıldı.

1832'den 1837'ye değin Yorkshire'daki Pontefract *pocket borough*'sunun (19. yy İngiltere'sinde bir ailenin denetimi altındaki seçim bölgesi) temsilcisi olarak parlamentoda yer aldı. 1862'de Durham ilindeki (*county*) Wingate malikânesini ve kömür ocaklarını satın aldı. İki kez evlenen Gully'nin her iki karısından birer düzine olmak üzere toplam 24 çocuğu oldu.

Gulmarg, Hindistan'ın kuzeyinde, Cemmu ve Keşmir eyaletinin Hint yönetimi altındaki Baramula ilinde dinlence kasabası. Deniz düzeyinden yüksekliği 2.600 m olan ve adı "gül yolu" anlamına gelen Gulmarg Keşmir Vadisiyle, Himalayalar'ın en yüksek doruklarından Nanga Parbat'ın (8.126 m) karşısında yer alır. Gulmarg Çevre Yolu'ndaki çeşitli seyir noktalarından vadi ve dağların nefes kesici manzaraları izlenebilir. Dünyanın en yüksek golf sahasının bulunduğu kasabada kusursuz tenis, kayak ve polo tesisleri de vardır. Gulmarg eskiden bir gümrük noktası ve gözetleme istasyonuydu. Nüfus (1981) 511.

Gulu, Doğu Afrika'da, Uganda'nın kuzeybatısındaki Kuzey ilinin merkezi. Başkent Kampala'nın yaklaşık 285 km kuzeyinde 1.100 m yükseklikte yer alır. Uganda'nın kuzeyindeki ana tarımsal bölgenin ticaret merkezidir. Yörede pamuk, çay, kahve, mısır, kocadarı ve tütün yetiştirilir. Pamuk, kahve, çay, yağlı tohumlar ve buğday işleyen sanayi tesisleri vardır; ayrıca sigara, çeşitli dokuma, ayakkabı, kibrit ve meşrubat üretilir. Gulu'da 1960'ların başında Uganda'ya gelen Sudanlı, Ruandalı ve Kongolu mültecilerin kalıcı biçimde yerleştiği çok sayıda mülteci kampı bulunur. Kara ve demir yoluyla Lira, Soroti ve Pakwach'a bağlanan kentte havaalanı da vardır. Nüfus (1981 geç.) 14.958.

gulyabani korkunç bir masal yaratığı. *Ayrıca bak.* gül.

GUM (Rusya) *bak.* Devlet Satış Mağazaları

Gum Bulutsusu, Yer'den görülen ve açısal çapı bilinen bulutsuların en büyüğü olan ve güney yarıküredeki Pupa ve Yelken takımyıldızlarının en az 40° üstünde yer alan bulutsu. Yayınmış halde bulunan ve çıplak gözle görülemeyecek kadar sönük parıldayan bir gaz karmaşığı olan Gum Bulutsusu'nu 1955'te Avustralya asıllı astrofizikçi Colin S. Gum buldu. Yer'den yaklaşık 1.000 ışık yılı uzakta olan bulutsunun, eski bir süpernova (şiddetle patlayan yıldız) kalıntısı olabileceği düşünülmektedir.

Gumal Geçidi, Pakistan'ın Kuzeybatı Sınır eyaletine bağlı Güney Veziristan'da, Gumal Irmağı vadisini izleyen yol. Hayber ve Bolan geçitleri arasında kalan en önemli geçittir. Afganistan'ın doğusundaki Gazne'yi Domandi ve Kot Murtaza üzerinden Pakistan'daki Tank ile Dera İsmail Han'a bağlar. 6 km uzunluğunda, iki dağ arasında dar bir boğazdır. Gumal Geçidi adı bazen Gumal Irmağının tümü için de kullanılır. Bölgedeki ilk ticaret yolu olan geçit, eskiden Povinda adı verilen gezici Afgan tüccarlarca kullanılırdı. Günümüzde bu tüccarların Pakistan'a girişi artık yasaklanmıştır. Mahsud Veziri'de oturanlarla bir antlaşma yapan İngilizler geçidin 1889'da açılmasını sağladılar.

Gumal Irmağı, Afganistan'daki Humbur Hule Sıradağlarındaki Sarvandi yakınında doğan ırmak. Domandi yakınında Pakistan'a girerken Gundar Irmağıyla birleşir. Daha sonra Vana Toi ve Zhob ırmaklarıyla birleşen Gumal Irmağı, Dera İsmail Han'ın hemen güneyinde İndus Irmağına katılır. Uzunluğu 240 km'dir. Gumal ve Zhob ırmaklarının birleştiği noktanın aşağısındaki Mian Nur ve Hacuri Kaç'ta yapılan barajlar taşkınları önlemek, Dera İsmail Han ilindeki yaklaşık 66.400 hektarlık ekim alanını sulamak ve yılda 111 bin kW'lık enerji üretmek gibi çok amaçlı bir projenin parçasıdır.

Gumel, Nijerya'nın kuzey kesimindeki Kano eyaletinin kuzeyinde geleneksel emirlik ve kent. Gumel Emirliği y. 1750'de 121 km güneybatıdaki Kano kentinden Dan Juma ile onu izleyen Manga (Mangava) kabilesince kuruldu. Dan Juma'nın 1754'te ölmesinden kısa süre sonra Bornu Krallığı'na bağlandı. 19. yüzyıl başlarında Usman dan Fodio'nun açtığı cihadın ardından Fulani saldırıları karşısında varlığını korudu ve hiçbir zaman Sokoto'daki Fulani İmparatorluğu'nun parçası olmadı. Gumel'in başkenti 1845'te Tumbı'den (32 km kuzeyde bugünkü Nijer'in sınırları içinde) bugünkü yerine taşındı. 1828'den sonra yakındaki Hadejia, Kano ve Zinder'le (Damagaram) savaşlara girildi. Hadejia'yla girişilen savaş, Gumel emiri Abdullahi'nin 1872'deki çarpışmada öldürülmesine değin sürdü. 19. yüzyıl sonlarına doğru Damagaram'ın köle toplamak için giriştiği baskınlar Gumel'in nüfusunu daha da azalttı. Emir Ahmadu 1903'te İngilizlere boyun eğdi ve Gumel Emirliği Kano iline katıldı. 1976'da Kano eyaletinin parçası olan Gumel, günümüzde bir yerel yönetim konseyinin merkezidir.

Gumel kenti yörenin önde gelen ticaret merkezi (kumdarı ve kocadarı) konumunu sürdürmektedir. Demiryoluyla ihraç edilmek üzere Kano'ya kamyonlarla taşınan yerfıstığının da toplanma noktası burasıdır. Yerel düzeyde dağınık biçimde kireçtaşı ve silisli toprak çıkarılır. Kentte bir tarımsal eğitim merkezi ile bir eğitim fakültesinin yanı sıra bir hastane vardır. Gumel, Kano'ya ve Hadejia'ya bağlanan ikincil bir karayolunun üzerindedir; ayrıca Kano eyaletinin kuzeyindeki yerel yollar için kavşak işlevi görür. Nüfus (1990 tah.) 48.560.

Gumilyov, Nikolay Stepanoviç, (d. 15 Nisan 1886, Kronştadt - ö. 24 Ağustos 1921, Petrograd [bugün Petersburg]), I. Dünya Savaşı öncesinde ve sonrasında Akmeistlerin(*) kurucusu ve önderi olmuş Rus şair.

Donanmada görevli bir cerrahın oğluydu. Tsarskaye Selo Lisesi'nde öğrenim gördüğü yıllarda öğretmeni olan şair İnnokenti Annenski'den etkilendi. *Put konkistadorov* (1905; Fatihlerin Yolu), *Romantiçeskie tsvetı* (Romantik Çiçekler) ve *Jemçuga* (1910; İnciler) gibi ilk şiir kitaplarıyla, o yıllarda Rus şiirine damgasını vuran simgeci akımın etkisindeki yetenekli bir genç şair olarak adından söz ettirdi. 1906-08 arasını Paris'te geçirdi; ayrıca Afrika'nın kuzey ve doğusunu gezdi; Afrika'nın egzotik yerleri sonraki on yıl boyunca şiirinde önemli bir yer tutacaktı. 1908'de Petersburg'a döndü; ertesi yıl, savaş öncesinde Rusya'nın önde gelen şiir dergilerinden biri olan *Apollon*'un kurucuları arasında yer aldı. 1910'da şair Anna Ahmatova ile evlendi; ama daha bir yıl dolmadan ayrıldılar, 1918'de de boşandılar.

Gumilyov 1911'de Sergey Gorodetski'yle birlikte Şairler Loncası olarak bilinen grubu oluşturdu. Grup üyeleri arasında Ahmatova ve Osip Mandelştam da vardı. Bu şairler kısa bir süre sonra birlikte Akmeistlerin nüvesini oluşturacaktı. Bu arada Gumilyov *Çujoe nebo* (1912; Yabancı Gökyüzü) adlı şiir kitabıyla Rusya'nın önde gelen şairlerinden biri olmuştu.

I. Dünya Savaşı sırasında gönüllü olarak cephede savaştı. Devrimden sonra 1917'de Geçici Hükümet özel komiseri olarak Paris'e gitti. 1918'de Rusya'ya dönerek Petrograd'da edebiyat öğretmenliği yaptı, bu arada Akmeistlerin Şairler Loncası'nı Bolşevik Partisi'nden bağımsız bir grup olarak yeniden canlandırmaya çalıştıysa da başarılı olamadı. *Kostyor* (1918; Odun Yığını), *Şatyor* (1921; Çadır) ve *Ognennyi stolp* (1921; Ateşten Sütun) adlı şiir kitaplarında

ustalığının doruğuna ulaştı. Bolşeviklere karşı olduğunu hiçbir zaman gizlememişti; 1921'de devrim karşıtı eylemlere katılmakla suçlanarak tutuklandı ve kurşuna dizildi. Ölümünden sonra 1986'da ülkesinde saygınlığı geri verildi.

Gumilyov'un lirik şiirleri çok çeşitli temaları ele alır. Orta döneminin çoğu şiirinin arka planı Afrika ve başka egzotik yerlerdir. Bu şiirlerde romantik serüvenler, erkekçe bir kahramanlık ve cesaret yüceltilir. Son üç şiir kıtabında manevi sorunların öne çıktığı görülür; ayrıca bu şiirlerde daha karmaşık bir üslup, daha büyük bir felsefi derinlik, daha kişisel bir anlatım göze çarpar. Gumilyov'un şiir üslubunun en önemli özelliklerinden biri, görüntü, ses ve renkleri canlı imgelerle, açık ve dolaysız bir anlatımla dile getirmedeki ustalığıdır. Gumilyov ayrıca manzum oyunlar ve Akmeizmin estetik ilkelerini geliştirdiği bir dizi deneme de yazmıştır.

gumit, uraninitin yükseltgenmesi ve hidratlanması sonucunda oluşan doğal uranyum oksitleri karışımı. Bilinen uraninit alanlarının çoğunda genellikle iri kütleler ve kabuklar halinde bulunur. Fiziksel özellikleri, görünümü ve kimyasal bileşimi bakımından büyük farklılıklar gösterir. Genellikle kurşun oksit, toryum oksit ve bol miktarda su içerir.

Gumma, Japonya'nın Honşu Adasında, denize kıyısı bulunmayan ve Kanto Ovasının batı kesimini içine alan il (*ken*). Genellikle dağlık olan 6.356 km²'lık bir alan kaplar. Yörenin üçte ikisinin yüksekliği 500 m'nin üzerindedir; ayrıca 2.000 m'yi aşan volkanik tepeler görülür. İl merkezi Maebaşi ve nüfusun çoğunluğu güneydoğudaki ovanın küçük bir kesiminde yer alır.

İpekböcekçiliği ve buğday üretimi başlıca ekonomik etkinliklerdir. Sanayi, özellikle de oto yapımı güneydoğudaki Keihin Sanayi Bölgesi'nden etkilenerek 1960'ların sonlarında çarpıcı biçimde gelişmiştir. Bugün yöredeki dağ ormanlarından kereste elde edilmekte ve maden yatakları (kükürt, manganez, kireçtaşı) işletilmektedir. Maebaşi, Tomioka, Kiryu ve İsezaki'de küçük ölçekte ipek iplikçiliği yapılır. Haruna Dağı (*san*) gözde bir turizm merkezidir. Haruna Gölü (*ko*) kışın balık avlamaya elverişlidir. Maebaşi'deki Gumma Üniversitesi 1949'da kurulmuştur. Nüfus (1990) 1.966.287.

Gumplowicz, Ludwig, Lehçe LUDWIK GUMPLOWICZ (d. 9 Mart 1838, Kraków, Kraków Cumhuriyeti - ö. 19/20 Ağustos 1909, Graz, Avusturya), sosyolog ve hukuk felsefecisi. 1875'ten sonra Graz Üniversitesi'nde kamu hukuku profesörü olan Gumplowicz, toplumsal ilerlemenin sürekliliğine inançsızlığı ve devletin, işbirliği ya da kutsal esinden değil, kaçınılmaz çatışmadan doğduğu yolundaki kuramı ile tanınır.

Gumplowicz'in kökendeşlik olarak adlandırdığı sürece göre insanlar topluluk oluşturma ve birlik duygusu geliştirme yönünde doğuştan bir eğilim taşırlar. Başlangıçta siyaset öncesi ırksal topluluklar arasında çatışma çıkar. Üstün gelen ırksal topluluğun kurduğu devlet yenenler ile yenilenlerin bir karışımıdır. Sonra devletler arasında savaşlar çıkar, fetih ve özümleme süreçleri bu kez daha büyük ölçeklerde yinelenir. Sonuçta her devlet zor yoluyla bir işbölümü sistemi kurar; böylece toplumsal sınıflar oluşur ve bu sınıflar da birbiriyle çatışmaya girer. Yasalar, soyut bir adalet kavramıyla değil, sınıf mücadelelerindeki zaferlerle belirlenir. Yüksek uygarlıklar varlıklarını savaşa borçludur; çünkü kültür refahın ürünüdür ve boş zaman olanağı ancak fetihle elde edilebilir. Tarihi çevrimsel bir süreç olarak gören Gumplowicz, toplumsal planlamanın ve refah artışının toplumları çöküşten kurtaramayacağını savunur.

Gumplowicz'den büyük ölçüde etkilenen başlıca sosyologlar arasında Gustav Ratzenhofer, Albion W. Small ve Franz Oppenheimer sayılabilir. Émile Durkheim, León Duguit, Harold Laski ve başkaları da onun siyasal partileri birer çıkar grubu olarak ele alan görüşünü işlemişlerdir.

Gumplowicz, *Grundriss der Soziologie* (1885; Sosyolojinin Temel Çizgileri) gibi bütün önemli kitaplarını Almanca yazmıştır. Yalnızca *System socyologii* (1887) Lehçe kaleme alınmıştır.

Gumti Irmağı *bak.* Gomati Irmağı

Gun Savaşı, Güney Afrika'da İngilizlerin elindeki Kap Kolonisi'nin Basutoland (bugün Lesotho) üzerindeki 10 yıllık egemenliğine son veren savaş (1880-81). Kap Kolonisi'nin Basutoland'ı ilhak etmesinden (1871) sonra yerel şeflerin otoritesine ve geleneksel yasaların uygulanmasına sınırlamalar getirilmiş, Güney Lesotho'nun bir bölümü beyazların kullanımına ayrılmıştı. Bu baskılara ek olarak 1880'de Silahsızlanma Yasası'nın (1879) zorla yürürlüğe konması Gun (İngilizcede "silah") Savaşı'nın başlamasına neden oldu. Silahlarını vermeyi reddeden Sotholar, kayalık tepelerde savunmaya geçerek İngilizlerin körfezden ülkenin içlerine ilerlemesini engellediler. Sothoların bir grup Kap askerini Qalabani'de pusuya düşürerek (Ekim 1880) bunlardan 39'unu öldürmeleri ya da yaralamaları savaşın gidişi üzerinde belirleyici rol oynadı. Bu çarpışmanın ardından barış sağlandıysa da Kap Kolonisi bölgede eski denetimini kuramadı ve Lesotho sonunda İngiltere'nin sömürgesi oldu (1884). Gun Savaşı 19. yüzyılda Güney Afrika'da Afrikalıların sömürgeci Batılılara karşı kazandığı az sayıda savaştan biridir.

Guna, Hindistan'ın orta kesiminde, Madhya Pradesh eyaletinde il ve il merkezi kent. Guna kenti bir kara ve demir yolu kavşağında büyük bir tarımsal dağıtım merkezidir. Çırçır atölyeleri, yağlı tohum işletmeleri ve el dokuma tezgâhları kentteki önemli sanayi tesisleridir. Kentte Civaci Üniversitesi'ne bağlı üç fakülte vardır.

Yüzölçümü 11.017 km² olan Guna ili kuzeybatıda Vindhya Sıradağları ve güneybatıda Malva Platosuyla sınırlanan ovalık bir alanı içine alır. 1922'de oluşturulan ilin büyük bölümünde eski Gvalior prensliğinin Isagarh ili toprakları yer alır. Başlıca ırmaklar Parbati, Sind ve Betva'dır. Önemli tarım ürünleri buğday, kocadarı, lahana, mısır ve yağlı tohumlardır. Nüfus (1981) kent, 60.255; metropoliten alan, 64.659; il, 1.001.985.

gunasthana (Sanskrit dilinde "erdem düzeyi"), Caynacılıkta, ruhun *moksha*'ya (dünyevi varoluştan kurtulma) ulaşmak için geçtiği 14 tinsel gelişme aşamasından her biri. Bu ilerleme, günahların giderek azalıp saflığın artmasıyla kişinin, *karma*'nın (kişinin geçmiş eylemleri) ve yeniden doğuş çevriminin bağlarından kurtulması anlamına gelir.

Gelişmenin başlangıç aşamaları şunlardır: 1) *mithyatva*, sözcük anlamı "kandırılma" durumu; 2) *sasvadana*, "gerçeğin tadına varma duygusu"; 3) *mişra*, zihinde "karışık" durumda bulunan doğru ve yanlış tutumlar; 4) *avirata-samyak-tva*, dünyevi işlerden "henüz elini çekmemişken" gerçekleşen "doğru" görü; 5) *desha-virati*, dunyevi işlerden "kısmen elini çekme"; 6) *pramatta-virati*, "bazen yeniden yanlış yola sapabilmekle birlikte, dunyevi işlerden tumuyle el çekme"; 7) *apramatta-virati*, "hiçbir biçimde yanlış yola sapma olmaksızın dunyadan elini eteğini çekme".

Aday bundan sonraki yedi aşamada kutsal yaşama adım atar. 8) *a-purva-karana*, "denenmemiş olanın peşinde koşma"; 9) *a-nivrtti-karana*, yeniden doğuş çevrimine "geri dönmeme çabası"; 10) *sukshma-samparaya*, "incelik durumuna geçiş", 11) *kshina-moha-ta*, "kandırılmaktan kurtulma durumu"; 12) *antara-yopaşanti*, kurtuluşun önündeki "tüm engellerin yok edilişi". Eğer bir kişi 12. aşamadayken olurse, ruhu yeniden doğmak zorunda kalmadan hızla öteki iki aşamadan geçerek *moksha*'ya ulaşır. 13) *sa-yoga-kaivalya*, "henüz cismani bir varlıkken özgürleşme ya da tinsel özgürlük". Bu aşamaya ulaşan aday vaaz verebilir, bir keşiş cemaatı kurabilir ve bir *Tirthankara* (kurtarıcı) olur. Son aşama, 14) *a-yoga-kaivalya*, "cismani varlık durumundan çıkmış olarak kurtuluş". Artık ruh bir *siddha*'dır (tam anlamıyla kurtulmuş varlık) ve bedeninden ayrılıp yeniden doğuş çevriminden sonsuza değin kurtulmuş olarak evrenin en üst katına yerleşir. Bu son kurtuluşa *moksha* denir.

gundi, *Rodentia* (kemiriciler) takımının *Ctenodactylidae* familyasından, Kuzey Afrika'da yaşayan yaklaşık sekiz memeli türünün ortak adı. Kurak ve kayalık yerlerdeki mağaralarda, kaya yarıkları ve oyuklarında barınan bu hayvanlar evcil kobaylara benzer. Uzunlukları, tüylü ve kısa kuyrukları dışında 16-24 cm'dir. Arka ayaklarının içteki ikişer parmağında bulunan sert kıllar vücutlarını örten yumuşak ve genellikle soluk renkli tüylerin taranıp temizlenmesinde kullanılır. Gundilerin alışkanlıkları üzerine bilgiler yetersizdir. En bilinen türleri *Ctenodactylus* cinsini oluşturur. Tüyleri kahverengimsi sarı ve parlak olan bu kemirgiler günün sıcak saatlerini barınaklarında geçirir ve hava kararırken dışarı çıkar. Besinlerinin yalnızca bitkisel maddelerle sınırlı kaldığı sanılmaktadır.

Gundisalvo, Domingo, Latince DOMINICUS GUNDISSALINUS (ö. 12. yy, İspanya), Segovia başdıyakozu, filozof ve dilbilimci. Yunan-Arap felsefe metinlerinden Latinceye yaptığı çeviriler, Batı dünyasının Doğu'nun Aristotelesçi ve Yeni-Platoncu geleneklerinyle ilgili bilgisini artırmış, Hıristiyan felsefesi ile Yunan düşüncesinin bütünleşmesini hızlandırmıştır.

Fransa'daki Yeni-Platoncu Chartres okulunun ve Paris'teki St. Victor Manastırı'nda odaklaşan mistik geleneğin temsilcisiydi. Bir olasılıkla 1140 dolaylarında Fransa'da öğrenim gördü. *De anima* (Ruh Üzerine) ve *De immortalitate animae* (Ruhun Ölümsüzlüğü Üzerine) adlı yapıtlarında Yeni-Platonculuğun ruhun doğal ölümsüzlüğü savını dile getirdi. Bu sav daha sonra Paris Üniversitesi'ndeki skolastik filozofları, örneğin Bonaventure ile Albertus Magnus'u önemli ölçüde etkileyecekti.

Gundisalvo, Toledo (y. 1150) ve Segovia (y. 1190) katedrallerinin meclis üyesi olduğu sırada Arapça uzmanlarıyla işbirliği içinde İbn Sina gibi Arap düşünürlerin felsefe metinlerini Latinceye çevirdi. Aziz Augustinus'un Yeni-Platoncu Hıristiyan görüşlerinden etkilenerek, Augustinusçu "aydınlanma" kuramı (düşüncelerin doğaüstü aydınlanmanın sonucu olduğu savı) ile Yunan-Arap geleneği arasında bağ kurmaya çalıştı.

De processione mundi'de (Dünyanın Türemesi Üzerine) evrenin doğup gelişen gücünü Tanrı'nın nedenselliğine bağladı; böylece Arapların Yeni-Platoncu türeme (sudur) öğretisi ile Hıristiyan yaratılış öğretisini uyumlaştırmayı denedi.

Gundobad (d. 474 - ö. 516), Batı Roma İmparatorluğu'nun son günlerinin barbar komutanı, Burgonyalıların kralı.

İmparatorları tahta çıkarıp indirme gücüne sahip olan Ricimer'in yeğeniydi. Kısa bir süre Roma ordusunun başkomutanlığında bulundu. 473'te Ricimer'i örnek alarak kukla kral Glycerius'u Ravenna tahtına çıkardı. Ama Doğu Roma imparatorunun Ravenna krallığına atadığı Iulius Nepos'un Glycerius'u tahttan indirmesi üzerine Gundobad kaçarak Burgonyalıların yanına sığındı ve onların kralları arasına girdi. Yeğeni Clotilde'nin annesini ve babasını öldürdü. Clotilde daha sonra (y. 493) Frank kralı Clovis'le evlendi. Gundobad, 500'de bir Frank saldırısını püskürterek bu saldırıya neden olan kardeşi Godegisel'i öldürdü.

Görünüşte Ariusçu olan Gundobad gerçekte gizli bir Katolik sempatizanıydı. Gerek uyruğundaki Romalılarla, gerek din kurallarına sıkı sıkıya bağlı din adamlarıyla iyi ilişki içindeydi. Romalı uyruklarıyla ilgili düşünceleri ünlü yasa metni *Lex Gundobada*'da (y. 500; Gundobad Yasası) açık biçimde sergilenmiştir.

Gundulić, Ivan (Franov) (d. 8 Ocak 1589, Dubrovnik - ö. 8 Aralık 1638, Dubrovnik, Venedik Cumhuriyeti), Hırvat şair ve oyun yazarı. 1626'da yazdığı, Dubrovnik kentine "Güney Slavlarının Atinası" unvanını kazandıran *Osman* (1826) adlı epik şiiriyle tanınır.

Üretken bir yazar olan Gundulić, Dubrovnik kent cumhuriyetinde çeşitli resmî görevler de almıştır. Genel olarak İtalyan Rönesansı'ndan, özellikle de bu dönemin en ünlü şairi Torquato Tasso'nun *Gerusalemme liberata* (1581; Kurtarılmış Kudüs) adlı yapıtından esinlenerek yazılan *Osman*'da Gundulić, Osmanlı padişahı II. Osman'ın Lehistan seferi sırasında 1621'de Hotin'de Polonyalılara yenilmesini anlatır. Tümü 20 kantodan oluşan yapıtın 14. ve 15. kantoları kaybolmuştur.

Gunflint mikrofosilleri, Kanada'da, Ontario'nun batı kesimlerinde yer alan 2 milyar yıllık Gunflint Demir Oluşuğu kayaç katmanlarında saptanmış olan mikroskopik fosil topluluğu. Bu topluluğun bileşiminde başlıca mavi-yeşil alglere benzeyen ipsi yapılar (örn. *Gunflintia*, *Entosphaeroides* ve *Animikiea*), minik yuvarlaklar (örn. *Eosphaera* ve *Huroniospora*), yıldızlar (*Eoastrion*) ve şemsiyeler (*Kakabekia*) biçiminde fosiller bulunur. Gunflint mikrofosilleri ilk kez 1950'lerde, Ontario'daki Thunder Bay'de çıkarılmış ve yapılan incelemeler sonucu bunların bir bölümünün fotosentez yapabilen ilk canlılardan olduklarına ilişkin güçlü kanıtlar elde edilmiştir.

Gungunhana, GUNGUNYANA olarak da yazılır (d. y. 1850 - ö. y. 1896, Kanarya Adaları), bugünkü Mozambik'in güney kesiminde kurulmuş son büyük bağımsız Bantu krallığı Gaza'nın hükümdarı. Avrupa devletlerini birbirine karşı kullanarak bağımsızlığını korumaya çalışmış, ama toprakları sonunda Portekizlilerce ele geçirilmiştir.

Gaza Krallığı'nın kurucusu büyük savaşçı Soshangane'nin torunuydu. 1885'te tahta çıktıktan sonra, büyükbabasının vasalı durumundaki Portekizlilerin gitgide artan baskılarıyla karşılaştı. İngilizlerden kendisini Portekizlilere karşı korumalarını istediyse de bu isteği reddedildi (1885). Bunun üzerine güç toplayıncaya kadar zaman kazanmak umuduyla bölgede yaşayan öteki Avrupalılarla ilişki kurmaya çalıştı. Ama bu ilişkiler, halkının büyük bölümünün güvenini yitirmesine yol açtı. 1890'da Cecil Rhodes'un başkanlığındaki İngiliz Güney Afrika Kumpanyası'yla bir antlaşma imzaladıysa da, Portekiz'le diplomatik ilişkilerinin bozulmasından çekinen İngiliz hükümeti bu antlaşmayı onaylamadı. Sonunda Portekizlilerle savaş başladı (1895). Savaşta yenilerek esir düşen Gungunhana sürgündeyken öldü.

Gunkel, (Johann Friedrich) Hermann (d. 23 Mayıs 1862, Springe, Hannover - ö. 11 Mart 1932, Halle, Almanya), biçim eleştirisi yönteminin öncülerinden Eski Ahit araştırmacısı.

Göttingen Üniversitesi'nde öğrenim gördü; bu üniversitenin yanı sıra Halle, Berlin ve Giessen'de dersler verdi. Dinler Tarihi okulunun önde gelen temsilcilerindendi. Özellikle Tekvin ve Mezmurlar ile Kitabı Mukaddes'in peygamberler kitaplarındaki efsanelerin karşılaştırmalı bir incelemesini yaparak Eski Ahit'in edebi değerini vurguladı. Bu bölümler üzerindeki çalışmalarını 1901, 1903 ve 1917'de yayımladı. Araştırmalarını yaygın dogmatik yorumların ötesine götürdü. *Die israelitische Literatur* (1906; İsrail Edebiyatı) ve *Die Urgeschichte und die Patriarchen* (1911; Eski Tarih ve İlk Peygamberler) adlı kitapları İsrail'in dinsel tarihinin edebi-tarihsel incelemesine katkı niteliğindeydi. *Göttinger Handkommentar zum Alten Testament*'ın (1910; Eski Ahit Üzerine Göttingen Kaynak Kitabı), *Psalmen* (Mezmurlar) bölümünü Gunkel kaleme aldı. *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*'ın (1903-13; Tarihte ve Bugün Din) adlı din ansiklopedisinin ilk basımının hazırlanmasına katkıda bulundu, ikinci basımının (1927-32) ortak yayın yönetmenliğini yaptı. Wilhelm Bousset'yle birlikte *Forschungen zur Religion und Literatur des Alten Testaments und des Neuen Testaments* (1903; Eski Ahit ile Yeni Ahit'in Din ve Edebiyat Açısından İncelenmesi) adlı yayın dizisini başlattı.

Gunn etkisi, elektrik akımı geçirilen bazı yarıiletkenlerde yüksek frekanslı titreşimlerin oluşması. Bu etkiden, Gunn diyodu olarak adlandırılan yarıiletken aygıtın yardımıyla, mikrodalgaların (kısa dalgaboylu radyo dalgaları) üretilmesinde yararlanılır. Yalnızca birkaç yarıiletken malzemede gözlenen bu etki J. B. Gunn tarafından 1960'ların başlarında bulunmuştur.

Gunn etkisinin gözlendiği galyum arsenür ve kadmiyum sülfür gibi malzemelerde elektronlar iki farklı devingenlik düzeyinde bulunabilirler. Devingenliği yüksek elektronlar, katı içinde devingenliği düşük elektronlara oranla daha kolaylıkla yol alırlar. Malzemeye elektrik gerilimi uygulanmamışken elektronların çoğu yüksek devingenlik düzeyindedir. Elektrik gerilimi uygulandığında bütün elektronlar adi iletkenlerde olduğu gibi hareket etmeye başlarlar. Bu hareket bir elektrik akımı oluşturur; katıların çoğunda gerilim yükseltildikçe bütün elektronlar hızlanır, böylece elektrik akımı da artar. Gunn etkisi gösteren malzemelerde ise, gerilim yeterince yükseltildiğinde elektronların bir bölümü düşük devingenlik düzeyine geçerler, böylece daha yavaş hareket etmeye başlarlar, bu da malzemenin iletkenliğinin düşmesine neden olur. Gerilim ile akım arasındaki bu alışılmamış bağıntı, Gunn diyodu içeren elektronik devrelerde, bir doğru akım kaynağından yüksek frekanslı alternatif akımların elde edilmesine olanak sağlar.

Gunnarsson, Gunnar (d. 18 Mayıs 1889, Valthjófsstadur - ö. 21 Kasım 1975, Reykjavík, İzlanda), roman ve öykü yazarı. 20. yüzyılın çoğu İzlandalı yazarı gibi, kendisini sınırlı bir İzlandalı okur topluluğuyla kısıtlamamak için Danca yazmayı seçmiştir.

On yedi yaşına geldiğinde İzlanda dilinde iki şiir kitabı yayımlanmıştı. Sonradan profesyonel bir yazar olmaya karar vererek Danimarka'ya gitti. Bir halk okulunda iki yıl öğrenim gördükten sonra serbest yazar olarak çalışmaya başladı ve yaşamını eline geçen düzensiz gelirle sürdürdü.

Af Borgslægtens historie (Borg Ailesinin Öyküsü) adlı romanının ilk bölümü 1912'de yayımlandı ve İskandinav ülkelerinde çok satan kitaplar arasına girdi. Romanın öteki üç bölümü ise 1912-14 arasında basıldı. Gunnarsson, 1939'a değin Danimarka'da kalarak yazmayı sürdürdü. 1939'da İzlanda'ya döndü.

Af Borgslægtens historie'den sonra öykü, makale ve çevirilerin yanı sıra 40'dan fazla roman yazdı. Danca yazmakla birlikte yapıtlarının kaynağı İzlanda'da geçirdiği yıllar ve İzlanda tarihiydi. Gunnarsson'un yapıtları birçok dile çevrilmiş ve başta Almanya olmak üzere İskandinav ülkeleri dışında da çok tutulmuştur.

Gunnbjørn Dağı, Danca GUNNBJØRNS FJELD, Grönland'ın güneydoğusunda dağ. Blosseville kıyısından 65 km içeride, Grönland'ın en yüksek (3.700 m) noktasıdır. Blosseville kıyısının 800 km aşağısına doğru uzanan ve 2.100 m'yi aşan dağ zinciri üzerinde yer alır. Adı 9. yüzyılda yaşamış İzlandalı bir gezginden gelir. Birkaç büyük buzul doğuya, Danimarka Boğazına doğru alçalır.

Gunter, Edmund (d. 1581, Hertfordshire - ö. 10 Aralık 1626, Londra, İngiltere), sürgülü hesap cetvelinin ilk örneğini geliştiren İngiliz matematikçi.

1619'dan yaşamının sonuna değin Londra'daki Gresham College'da astronomi profesörlüğü yapan Gunter, yıldızların yüksekliğini ölçmekte kullanılan çapraz çıta, açısal ölçümler almakta yararlanılan sektör, dörtlük (kuvadratür) aygıtı gibi birçok ölçüm aygıtı geliştirdi ve buluşlarını çeşitli makalelerinde anlattı. Sinüs ve tanjant fonksiyonlarının adi logaritmalarının ilk kez yer aldığı *Canon Triangulorum* (1620; Sinüs ve Tanjant Cetveli) adlı yapıtında, kosinüs ve kotanjant kavramlarını ortaya attı. Ayrıca, adi logaritmayı bulan arkadaşı Henry Briggs'e, aritmetiksel tümleyenlerden yararlanmasını önerdi.

Gunter'in en önemli buluşlarından biri de, arazi ölçümlerinde kullanılan ve 100 halkadan oluşan 20,1 m uzunluğundaki zincirdi (Gunter zinciri). Dörtlük aygıtı ise, saati saptamakta, Güneş'in açıklığını bulmakta ve bir cismin yüksekliğini derece cinsinden hesaplamakta kullanılıyordu. Denizciler tarafından kısaca Gunter olarak adlandırılan Gunter ölçeği, üzeri logaritmik olarak bölümlenmiş düzlemsel bir cetvelden oluşuyordu. Bir çift pergel kullanarak bu cetvelden çarpma ve bölme işlemleri yapmakta yararlanılıyordu. Gunter cetveli, sürgülü hesap cetvelinin geliştirilmesi yolunda önemli bir adım oluşturmuştur.

Gunther (ö. 437), GUNDICAR, GUNDICARIUS, GUNNAR, GUNDAHAR ya da GUNTHARIUS olarak da bilinir, ortaçağda efsanelere konu olmuş Burgonya kralı.

Tarihteki gerçek Gunther, 5. yüzyıl başlarında Burgonyalıların başında Ren Irmağını geçerek Worms'da bir krallık kurdu. 411'de, imparatorluk tahtını zorla ele geçiren Iovinus'u destekledi. 437'de Hunlara karşı savaşırken öldü.

Edda şiiri *Atlakvida*'da(*) Gunther'ı Hun hükümdarı Atli'nin (Attila) öldürdüğü anlatılır. Gunther'in ocunu, Atli'yle evlenen kız kardeşi alır. 11. yüzyılda yazılmış Latince şiir örneklerinden *Waltharius*'ta ise Gunther ve savaşçıları Akitanyalı kahraman Walter'ı öldürüp hazinesini çalmak için başarısızlıkla sonuçlanan bir girişimde bulunurlar. 12. yüzyıl Alman destanı *Nibelungenlied*'de ise Gunther ile Siegfried arasında bağlantı kurulur. Siegfried, Gunther'in Brunhild'le evlenebilmesine yardım eder ve buna karşılık kendisi de Gunther'in kız kardeşi Kriemhild'le evlenir. Siegfried, daha sonra Gunther'ın emriyle öldürülür. Kriemhild ise ikinci kocası Etzel'in (Attila) sarayını ziyaret ettiği sırada Gunther ile adamlarını öldürterek Siegfried'in ocunu alır.

Gunther, John (d. 30 Ağustos 1901, Chicago - ö. 29 Mayıs 1970, New York kenti, ABD), ABD'li gazeteci ve yazar. Dünyanın çeşitli bölgelerini Amerikan okuruna tanıtmak ve yorumlamak amacıyla yazdığı sosyopolitik yapıtlarıyla tanınır.

Chicago Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Başarılı öğrencilerin kabul edildiği Phi Beta Kappa adlı derneğe üye seçildi. 1922'de doktorasını tamamladı. Diplomasını almayı beklemeden hayvan yüklü bir gemiyle Avrupa'ya gitti. Dönüşünde *Chicago Daily News*'da gazeteciliğe başladı. Avrupa muhabiri olma isteğinin reddedilmesi üzerine gazeteden ayrılarak Londra'ya gitti. *Daily News* gazetesinin Londra bürosunda iş bularak 1924-36 arasında burada çalıştı. Sonraki dokuz yıl boyunca çeşitli Avrupa başkentlerine, Balkanlar'a ve Ortadoğu'ya yolculuklar yaptı.

Gunther, ilk yapıtı *Inside Europe*'un (1936, Avrupa'nın İçinden) başarısı üzerine bütün zamanını kitap yazmaya ayırabilmek amacıyla gazeteciliği bıraktı. Yapıtları için araştırmalar yaparken birçok yolculuğa çıktı. 1941'de savaş muhabiri olarak General Dwight D. Eisenhower'ın Avrupa'daki karargâhında ve İngiliz 8. Ordusu'nda bulundu. 1942-45 arasında National Broadcasting Company'nin (NBC) Mavi Şebekesi'nde radyo yorumcusu olarak savaş haberleri verdi. 1948'de *New York Herald Tribune* gazetesi ve *Look* dergisi adına Orta ve Doğu Avrupa'yı gezdi.

Gunther'ın hepsi de yüksek satış yapan öteki yapıtları arasında *Inside Asia* (1939; Asya'nın İçinden), *The High Cost of Hitler* (1939; Hitler'in Yüksek Maliyeti), *Inside Latin America* (1941; Latin Amerika'nın İçinden), *D-Day* (1944; D-Günü), *Inside U.S.A.* (1947; ABD'nin İçinden), *Roosevelt in Retrospect* (1950; Roosevelt'e Bakış), *Inside Africa* (1955; Afrika'nın İçinden), *Inside Russia Today* (1958; Bugünkü Rusya'nın İçinden), *Inside Europe Today* (1961; Bugünkü Avrupa'nın İçinden) ve *Inside South America* (1967; Güney Amerika'nın İçinden) sayılabilir. *Death Be Not Proud* (1949; Gururlanma Ölüm) adlı yapıtını genç yaşta ölen oğlunun anısına yazmıştır.

Guntram, Fransızca GONTRAN (d. 535'ten önce - ö. 28 Mart 592), Merovenj hanedanından gelen Burgonya kralı.

Babası I. Clotaire'in 561'de ölmesiyle krallık toprakları dörde bölündü, Guntram'ın payına da Burgonya düştü. Kardeşi I. Caribert ölünce (567 ya da 568) topraklarını daha da genişletti. İhtiyatlılıkla ikiyüzlülüğü ustaca birleştiren Guntram, öteki kardeşleri I. Chilpéric ile I. Sigebert'in fazla güç kazanmalarını önlemek için değişik zamanlarda her ikisiyle de ayrı ayrı ittifak kurdu. Austrasia kralı I. Sigebert'in 575'te ölmesinden sonra tahta çocuk yaştaki oğlu II. Childebert çıktı. Guntram, I. Chilpéric'in saldırılarına karşı yeğeninin çıkarlarını korudu ve onu vâris ilan etti (577). Childebert kendisine karşı Chilpéric'le ittifak kurunca genç kralı yeniden yanına çekmek için ona toprak verdi (583) ve evlat edindi. Böylece tahtı tehdit eden Gundoald'a karşı gücünü pekiştirme olanağını da buldu. Chilpéric'in 584'te ölmesiyle Frank toprakları üzerinde tam bir denetim kuran Guntram, Chilpéric'in vârisi II. Clotaire'le karısı Fredegund'u korudu. Öte yandan Andelot Antlaşması'yla (587) Childebert'le arasındaki çekişmeye son verdi. Guntram 570'lerde Lombardların saldırısına uğramıştı. Son yıllarında güneydeki sorunlarla ilgilenmeye başladı ama Vizigotlar karşısında iki kez yenildi.

585'te Hıristiyanlığın kurallarına daha sıkı uyulmasını öngören bir ferman çıkardı. Çağdaşı Tours'lu Gregoire'in mucizeler yaratabilecek kutsal bir kişi olarak gördüğü Guntram, öteki din adamlarının da saygı ve sevgi duydukları bir kraldı.

Guntur, Hindistan'ın güneyindeki Andhra Pradesh eyaletinin kuzeydoğusunda il ve il merkezi kent. Krişna Irmağı deltasında yer alan Guntur kenti 18. yüzyıl ortalarında Fransızlarca kuruldu. 1788'de İngilizlere verildi, 1866'da belediye oldu. Bir demiryolu kavşağı ve ticaret merkezi olan Guntur'un ekonomisi jüt, tütün ve pirinç tarımına dayanır. Kentte bir tarım araştırma istasyonu vardır. Andhra Christian College, devlete ait bir yüksekokul, tıp fakültesi ve başka yüksekokullar Andhra Üniversitesi'ne bağlıdır. Yörede 12. yüzyıldan kalma bir kalenin yıkıntıları bulunur.

Yüzölçümü 11.377 km² olan Guntur ili, doğuda ve batıda Krişna Irmağı'yla çevrilidir. Bu ırmaktan yayılan kanallar yöredeki darı, kırmızıbiber, yerfıstığı ve tütün tarlalarını sular. İlde bitkisel yağ, dokuma, tütün ve çimento fabrikaları vardır. Amaravati ve Nagarcunakonda'da IS 1-3. yüzyıldan kalma eski Budacı tapınakları bulunur. Nüfus (1991) kent, 471.020; (1981) il, 3.434.724.

Guo Moruo, Wade-Giles yazımında KUO MO-JO, asıl adı GUO KAIZHEN. Wade-Giles yazımında KUO KAI-CHEN (d. Kasım 1892, Shawan, Loshan, Sichuan - ö. 12 Haziran 1978, Pekin, Çin), Çinli yazar, bilim adamı ve devlet görevlisi.

Varlıklı bir tüccarın oğluydu. Geleneksel bir eğitim gördü. Görücü usulüyle evlendirildiği karısını terk ederek tıp öğrenimi görmek üzere Japonya'ya gitti (1914). Bir Japon kadınına âşık oldu ve onunla birlikte yaşamaya başladı. Zamanının büyük bölümünü yabancı dil öğrenimiyle ve edebiyata ayırarak Spinoza, Goethe, Bengali şair Tagore ve Walt Whitman'ın yapıtlarını okudu. Serbest ölçüyle ve çok duygusal bir dille yazdığı ilk şiirlerinde Whitman ve Shelley'nin etkileri görülür. Goethe'nin ünlü yapıtı *Genç Werther'in Acıları*'nı Çinceye çevirdi. 1922'de yayımlanan çeviri Çin gençliği üzerinde derin bir etki bıraktı. İki yıl sonra Japon Marksist Kavakami Hacime'nin Sosyal Örgütlenme ve Sosyal Devrim adlı yapıtını Çinceye çeviren Guo bu kitaptan etkilenerek Marksist görüşleri benimsedi. Yapıtlarında özellikle de düz yazılarında Romantizmin etkileri sürmesine karşın, bireyci edebiyatı reddettiğini açıklayarak "proletaryaya yakınlık duyan bir sosyalist edebiyat" anlayışını savunmaya başladı.

Çan Kay-şek'in savaş ağalarını yenilgiye uğratarak Çin'i birleştirmek amacıyla düzenlediği Kuzey Seferi sırasında siyasal komiser olarak görev yaptı (1926). Çan Kay-şek'in komünistleri Kuomintang'tan atması (1927) üzerine Nanchang'da başlatılan ayaklanmaya katıldı. Bu ayaklanmanın başarısızlığa uğramasından sonra Japonya'ya kaçtı ve orada kaldığı 10 yıl boyunca eski Çin uygarlığı üzerine bilimsel araştırmalar yaptı. 1937'de işgalci Japonlara karşı yürütülen direniş hareketine katılmak için ülkesine döndü ve önemli hükümet görevlerinde bulundu.

Guo çeşitli türlerde çok sayıda ürün vermiştir. Şiir ve düzyazıları dışındaki yapıtları arasında oyunlar, dokuz ciltlik bir otobiyografi, Goethe, Schiller, Turgenyev, Tolstoy, Upton Sinclair ve öteki Batı yazarlarından yaptığı pek çok çeviri sayılabilir. Ayrıca çok sayıda tarih ve felsefe incelemesi vardır. Bunların en önemlisi kahinlerin kullandığı kemikler ve tunç kaplar üzerindeki yazıtları incelediği *Liang Zhou Jin wen ci da xi tu lu kao shi* (1935; İki Zhou Hanedanı Dönemine Ait Tunç Kaplar Üzerindeki Yazıtlar) adlı yapıtıdır. Bu yapıtta Eski Çin'in "köleci toplum" özellikleri taşıdığı yolundaki Marksist görüşü kanıtlamaya çalışır.

Guo 1949'dan sonra aralarında Çin Bilimler Akademisi başkanlığının da bulunduğu pek çok önemli görevde bulundu. 1966'da başlayan Kültür Devrimi'nin ilk hedef aldığı kişilerden biri oldu. Baskılar karşısında Mao Zedong'un düşüncelerini doğru anlayamadığını ve bütün yapıtlarının yakılması gerektiğini kabul etti. Çoğu meslektaşının tersine resmî görevlerinden alınmadı ve 1970'lerin başlarında yeniden büyük nüfuz sahibi oldu.

Guo Moruo
Eastfoto

Guo Songdao, Wade-Giles yazımında KUO SUNG-TAO (d. 11 Nisan, 1818, Xiangyin - ö. 18 Temmuz 1891, Xiangyin, Hunan, Çin), sürekli elçi olarak Batı'ya gönderilen ilk Çinli diplomat ve liberal devlet adamı.

1850'lerde ve 1860'larda çeşitli yönetim görevlerinde bulundu. Bu dönemde Batı'nın bölgede giderek artan etkisine karşı barışçıl bir tutumu savunması, Batılıların güvenini kazanmak istediği yolunda suçlamalara neden oldu. Çin ile İngiltere arasında imzalanan Chefoo (Yantai) Sözleşmesi (1876) uyarınca elçi olarak İngiltere'ye gönderildi ve 1877'de St. James Sarayı'na yerleşti. 1878'de bu görevine ek olarak Fransa elçiliğine atandı ve kısa bir süre Paris'te kaldı. Avrupa'da bulunduğu yıllarda ülkesine yolladığı raporlarda, halkın

boşinançlarına karşı önlemler alınmasını, demiryolları ve telgraf hatları kurulmasını ve modern madencilik yöntemlerinin uygulamaya konmasını savundu. Ama Batılılaşma yolundaki önerileri Çinli devlet görevlileri arasında büyük tepkilere yol açtı ve Şanghay-Londra yolculuğunu anlatan kitabının basımı durdurularak dizgi kalıpları yok edildi. Ertesi yıl Çin'e geri çağrıldı. Başkentte yaşamının tehlikede olduğunu düşündüğünden, sağlık durumunu gerekçe göstererek doğduğu köye çekildi. Sonraki yıllarını öğretmenlik yaparak ve yazılar yazarak geçirdi. Batı ülkeleri ile Çin arasında eşitlik temelinde ilişkiler kurulabilmesi için ülkenin modernleştirilmesi gerektiğini savunmayı yaşamının sonuna değin sürdürdü.

Guo Taiqi, Wade-Giles yazımında KUO TAI CHI (d. 1888, Kwang-tsi, Hubei, Çin - ö. 29 Şubat 1952, Santa Barbara, California, ABD), 1930'larda ve 1940'larda Çin dış politikasının belirlenmesinde önemli rol oynamış devlet adamı ve diplomat.

Bir bilim adamının oğlu olan Guo, Çin hükumeti tarafından öğrenim görmek üzere ABD'ye gönderildi (1904). Pennsylvania Üniversitesi'nde siyaset bilimi öğrenimi gördüğü sırada, 1911 Çin Devrimi patlak verdi. Aynı yıl öğrenimini tamamladıktan sonra Çin'e dönerek (1912) Kuomintang'a girdi ve Yuanhong'un ardından Sun Yat-sen'in sekreterliğini yaptı. 1925'te Sun'un ölümü üzerine Kuomintang'ın yeni önderi Çan Kay-şek'e bağlı kalarak dışişleriyle ilgili çeşitli görevlerde bulundu. 1932'de dışişleri bakanı yardımcısı olarak Şanghay'daki ateşkes görüşmelerinde Çin heyetine başkanlık etti. Bu görüşmelerin sonunda Şanghay'ın denetimi için çarpışan Çin ve Japon birlikleri arasında ateşkes imzalandı.

Guo, 1932-41 arasında Londra'da ortaelçi ve ardından büyükelçi olarak görev yaptı. Bu arada Milletler Cemiyeti nezdindeki Çin heyetinde yer aldı (1932-38). Her iki görevi sırasında da Japon saldırganlığına karşı uluslararası destek sağlamak için çaba gösterdi. Kısa bir süre dışişleri bakanlığı görevinde bulunduktan sonra (Haziran-Aralık 1941) Yüksek Ulusal Savunma Konseyi dış ilişkiler komisyonu başkanı olarak, Çin dış politikasının belirlenmesinde önemli rol oynadı. Zamanının büyük bölümünü Çin'e Amerikan yardımı sağlamak için ABD'de geçiren Dışişleri Bakanı Song'un yokluğunda onun görevlerini üstlendi.

Şubat 1946-Aralık 1947 arasında Çin'in BM temsilcisi olarak görev yaptı ve BM Güvenlik Konseyi'nin 1946'da New York'ta düzenlenen ilk toplantısına başkanlık etti. Çin'de komünistlerin iktidara gelmesinden (1949) sonra California'ya yerleşti ve yaşamının geri kalan bölümünü burada geçirdi.

Guo Xi, Wade-Giles yazımında KUO HSI (d. Wenxian Loyang eyaleti, Çin, u. y. 1060-80), Çin'de Kuzey Song döneminin (960-1127) en ünlü sanatçılarından biri.

Manzara resmiyle ilgili çeşitli notlarını topladığı *Lin-chuan gaozhi* (Ormanların ve Akarsuların Kayıtları) adlı yapıtında resim sanatının amaçları ve teknikleri üzerinde durmuştur. Yapıt Kuzey Song hanedanı dönemi manzara resmine açıklık getirmesi açısından önemli bir kaynaktır. Guo Xi'nin resimlerinden ancak birkaçı günümüze ulaşmıştır. Bunlar arasında "1072 İlkbaharı" (1072, Ulusal Saray Müzesi, Tayvan) ve "Sonbaharın Gelişi" (Freer Sanat Galerisi, Washington, D.C.) adlı el rulosu sayılabilir. Song sanatının en parlak örnekleri arasında sayılan bu iki yapıtta Guo Xi, konu aldığı mevsimlerin özelliklerini tam anlamıyla yakalamış, resimsel betimlemelerini anlamlı fırça vuruşlarıyla dengeleyerek kendi deyişiyle "fiziksel ve zihinsel gezintiye olanak veren" manzaralar yaratmıştır.

Guo Xiang, Wade-Giles yazımında KUO HSIANG (ö. İS 312, Çin), Yeni-Taocu Çinli filozof. Taoculuğun temel metinlerinden *Zhuangzi* üzerine ünlü bir yorumun yazarı olduğu sanılmaktadır.

Guo üst düzeyde hükumet görevlisiydi. *Zhuangzi zhu* (Zhuangzi Yorumu) adlı yapıtını büyük olasılıkla gene Yeni-Taocu filozoflardan Xiang Xiu'nun bıraktığı yerden yazmaya başladı. Söylendiğine göre, Xiang öldüğü zaman onun yorumlarını kendi çalışmalarına katmıştı. Bu nedenle metin Guo-Xiang yorumu olarak da bilinir.

Guo, Tao'yu (Yol) "hıçlık" olarak yorumlamasıyla Laozi'dan ayrılır. Ona göre varlık olmayan Tao, varlığı üretmez; yani bir ilk neden olarak kabul edilemez. Dolayısıyla her şey kendi kendisini, kendiliğinden üretir. Bir nesnenin varlığı gibi "kendini dönüştürmesi"nin koşulları da başka nesnelere bağlıdır ve karşılığında o da öbürlerini koşullandırır. Bu genel ilkeyi insan ilişkilerine uygulayan Guo, değişen durumlarda toplumsal kurumların ve ahlaki düşüncelerin de değişmesi gerektiğini öne sürdü. Taocu "eylemsizlik" terimine de daha olumlu bir anlam yükleyerek bunu hareketsiz kalmak yerine kendiliğinden eylem biçiminde yorumladı. Bu noktalarda özgün Taoculuktan ayrılmakla birlikte eylemsizlik anlayışından yola çıkarak vardığı sonuçta *Zhuangzi*'nin düşüncesiyle uyuşuyordu. Çünkü Guo aynı zamanda her şeyin belirli bir doğası olduğunu kabul ediyor, kendi yolunu izleyenlerin doyum ve mutluluğa, olmadığı bir şey olmayı arzulayanların ise doyumsuzluk ve pişmanlığa varacağını savunuyordu. Ona göre "Kusursuz İnsan" doğru-yanlış, yaşam-ölüm gibi ayrımlarla ilgilenmez; mutluluğu sınırsızdır.

Guo Ziyi, Wade-Giles yazımında KUO TZU-I (d. 697, Shaanxi - ö. 781, Çin), Çin'in önde gelen komutanlarından biri. Ölümünden sonra halk arasında tanrılaştırılmıştır.

Tang hanedanı döneminde (618-907) üç ayrı imparatorun hizmetinde çalıştı. Çinli komutan An Lushan'ın başlattığı ayaklanmanın (755-757) bastırılmasında gösterdiği cesaretle adını duyurdu. 760-765 arasında Çin'in batı bölgelerini Tangutların ve öteki göçebe halkların saldırılarına karşı savundu. Morali bozuk dört bin askerle Tangların başkenti Chang'an'ı istilacı Turfanlardan geri almayı başardı (763). İmparator Tai Zong hizmetlerinden dolayı Guo'ya soyluluk unvanı vererek kızını Guo'nun en küçük oğluyla evlendirdi. Guo, bazı tasvirlerde oğlunu imparatorluk sarayına götürürken gösterilir.

Çin'deki birçok yerel ve ulusal kahraman gibi Guo da halk arasında bir ya da birkaç tanrıyla özdeşleştirilmiştir. Bir 6. yüzyıl mandarini olan Yang Cheng'le birlikte tapanlara mutluluk dağıtan üç yıldız tanrıdan biri olan Fu Xing'le bir tutulur. Sichuan'da Bolluk Tanrısı Cai Shen olarak kabul edilir.

Guo'nun tanrılaştırılması göklerin dokumacı kızı Zhi Nü ile karşılaşmasını anlatan efsaneye dayandırılır. Bu efsaneye göre Zhi Nü adına düzenlenen geleneksel şenliklerden birinin gecesinde Guo'ya görünür; Guo da ondan zenginlik ve mutluluk diler. Bunun üzerine Zhi Nü zenginlik ve mutluluk tanrısı olarak adlandırdığı Guo'ya şan, şeref ve servet vaat eder. Bu olay, geleneksel Çin sanatında en çok işlenen konulardan biridir.

gupi *bak.* lepistes

Gupta HANEDANI Hindistan'ın kuzeydoğusundaki Magadha'da (bugün Bihar) hükum sürmüş hanedan. Kurucusu Çandra Gupta'ydı(*). Guptalar 4. ve 6. yüzyıllar arasında Hindistan'ın kuzeyiyle, orta ve batı bölgelerinin bir bölümünü kaplayan bir imparatorluk kurdular.

Gupta döneminde astronomi ve matematik alanlarında, metal işlemede önemli gelişmeler sağlandı, ondalık sayı sistemi geliştirildi. Sanskrit dilindeki büyük destanlar ve Hindu sanatı da bu dönemde ortaya çıktı. *Ayrıca bak.* Samudra Gupta.

Gupta sanatı, İS 4-6. yüzyıllar arasında Kuzey Hindistan'da egemenlik sürmüş Gupta hanedanı döneminde görsel sanatlarda ortaya konan yapıtlar. Bu dönemde, gerek sürdürülen kararlı politika, gerekse aydın ve varlıklı yöneticiler, plastik sanatlar, müzik, edebiyat ve gösteri sanatlarındaki geleneksel kuralların gelişip olgun bir düzeye erişmesini sağlamıştır. Gupta yönetimi, Hint sanatının "klasik dönemi" ya da "altın çağı" olarak anılır. Bu dönemde antropomorfik Buda betimlemeleri standartlaştırıldı, Hindu efsanesinin ikonografisi yerleşti ve Hindu tapınak mimarlığının temel gelişim çizgisi belirlendi. Önceki dönemlerin kütlesel, ağır ve kaba biçimli heykelleri bu dönemde inceldi, ayrıca figürlü heykel, bezeme ve mimarlık uyumlu bir bütünlüğe kavuştu. Budacılığı konu alan heykellerde, önceki dönemlere özgü öyküsel kabartmaların yerine Buda ve *bodhisattva* (geleceğin Budası) imgeleri ağırlık kazandı. Dingin ve içe dönük yüz ifadesi, alnındaki bukleleri, başının arkasındaki büyük hale ve bir ya da iki omzunu kaplayan dinsel giysisinin kıvrımları ve stilize kat yerleri ile dikkati çeken Gupta dönemi Buda figürleri, yüzyıllar boyunca Buda tasvirlerine örneklik etti. Dönemin iki önemli atölyesinden biri olan Mathura atölyesi kırmızı lekeli pamuktaşından büyük ve güçlü heykelleriyle, Sarnath atölyesi de Çunar'dan gelen sarı pamuktaşından ince ve zarif heykelleriyle tanındı.

Hinduizme adanan yapıtların çoğalması, Gupta yöneticilerinin Tanrı Vişnu'ya olan bağlılıkları, Hindu dininin yeniden canlılık kazanması ve 5. yüzyıldan sonra Budacılığın gerilemeye başlamasıyla açıklanabilir. Aslında Budacı ve Hindu heykelciliği arasında bir üslup farklılığı yoktur. Her iki gruptan heykellerde de aynı güçlü ifade, ruhsal dinginlik, teknik ustalık ve biçimsel uyum vardır. Bu dönemin önemli örnekleri arasında Vidisha (Madhya Pradesh) yakınlarındaki Udayagiri'de, yabandomuzu biçimindeki Tanrı Vişnu'yu, yeryüzü tanrıçasını kurtarmaya çalışırken gösteren bir pano vardır. Deogarh (Uttar Pradesh) ve Bhumara'da da (Madhya Pradesh) bu döneme ait tapınak heykelleri bulunur.

Gupta mimarlığı, eski ahşap biçimlerin etkisinden zamanla uzaklaşmış, ama ahşap örnekleri taklit eden eski kaya oyma geleneğini sürdürmüştür. Bu tür uygulamalara Madhya Pradesh'deki Bagh'da, Maharashtra eyaletindeki Ajanta ve Aurangabad'da rastlanır. İçinde kutsal emanetlerin bulunduğu *stupa*'lar da bu dönemde (Sarnath'taki Dhamekh Stupası gibi) daha ince uzun bir görünüm almış, teraslarının sayısı artmış, kubbe ve kasnakları da daha yüksek tutulmuştur.

Gupta tapınakları arasındaki bir tür de kare planlı ve düz çatılıdır. Önünde, ibadet edenler için dikmelerin taşıdığı bir saçak ya da çevresini dolanan üstü örtülü bir ambulatuvar vardır. Başka bir tapınak türünün tepesine ise, önemini vurgulamak amacıyla

sikhara adı verilen kulemsi bir öğe eklenmiştir. *Sikhara* ve saçağın birlikte kullanıldığı üçüncü bir tür, ortaçağ boyunca tapınak mimarlığının prototipi durumuna gelmiştir.

Gupta ve Gupta sonrası dönemlerin en tipik resimlerine Ajanta mağara tapınaklarında(*) rastlanır. Gupta dönemi sanat yapıtlarının hepsinde olduğu gibi, tinsel düşüncelerle gerçek dünyanın coşkunluğunun duyarlı bir biçimde birleştirildiği bu resimler üstün bir tekniğin ürünleridir. Gupta dönemi küçük sanat yapıtları bakımından da oldukça verimli olmuştur ama, günümüze bazı altın sikkelerden başka bir şey kalmamıştır.

Gupta yazısı, Hint alfabetik yazı sistemlerinden bir gruba verilen ortak ad. Değişikliğe uğramış bazı biçimlerinde tek tek sesler yerine heceler belirtilir. 4-6. yüzyıllarda Hindistan'ın kuzeyinde kullanılan Brahmi alfabesinden türemiştir. Adını, o dönemde egemenlik süren Gupta hanedanından almıştır. Bu hanedanın fetihleriyle geniş topraklara yayılmış ve sonraki birçok Hint yazısının (özellikle Devanagari alfabesi yoluyla) kaynağını oluşturmuştur.

Beşi ünlü 37 harfi bulunan özgün Gupta alfabesi soldan sağa doğru yazılırdı. Zamanla bu alfabenin Doğu, Batı, Güney ve Orta Asya kolları olmak üzere dört ana kolu ortaya çıktı. Orta Asya Gupta yazısının da yatık Gupta (ve bunun Agni ve Kuç kolları) ile eğik Gupta (ya da Hotan) biçimleri vardır. Doğu Gupta yazısının batı kollarından biri, Siddhamatrka yazısına (y. 500) kaynak oluşturmuş, ondan da Hint yazılarının en yaygını olan Devanagari alfabesi (y. 700) türemiştir.

Gur, Afganistan'ın ortabatı kesiminde il (*vilayet*). Yüzölçümü 38.658 km² olan ilin merkezi Çağçaran'dır. Kuzeyde Faryab ve Cuzcan, doğuda Bamyan, güneyde Oruzgan, Hilmend ve Ferah, batıda Herat ve Badgisat illeriyle çevrilidir. Dağlık toprakları Ferah Irmağı ile Herirud ve Morgab ırmaklarınca akaçlanır. İlde bir miktar kurşun ve çinko çıkartılır, ama halkın temel geçim kaynağı tarımdır. Yerleşik nüfusun çoğunluğunu Gılzaileri oluşturur. 12. yüzyılda ve 13. yüzyılın başlarında Gur, adını bölgeden alan Gur hanedanının yönettiği büyük bir devletin parçasıydı. Nüfus (1982 tah.) 353.494

Gur *bak.* Firuzâbad

Gur dilleri *bak.* Volta dilleri

Gûr-i Emir, EMIR-I GÛR olarak da bilinir, bugün Özbekistan sınırları içindeki Semerkand kentinde, eski kalenin güneyinde, Timurlu hükümdarı Timur'un 1404/05'te büyük bir olasılıkla çok sevdiği torunu Muhammed Sultan (ö. 1403) için yaptırdığı türbe. Mimarı bazı kaynaklara göre Muhammed bin Mahmud'dur.

Karşılıklı iki yanında bir medreseyle bir hankâhın bulunduğu kare planlı büyük bir avlunun üçüncü kenarında yer alan türbe, mozaik çiniyle bezeli büyük ve yüksek (12 m) bir giriş eyvanıyla avluya açılır. Planı, dışarıdan düzgün sekizgen, içeriden ise kenarları 10 m uzunluğunda bir kare biçimindedir. Bu karenin her kenarının ortasına, üzeri tonozlu büyük bir niş yapılmış, böylece iç mekân hareketlendirilerek zenginleştirilmiştir. Her nişin içine teğet sivri kemerli bir pencere yerleştirilmiştir. Duvarlar altıgen yeşimtaşı levhalarla kaplıdır. Daha yukarıda, yüksek bir kasnağa oturan, ortası hafifçe sivriltilmiş, soğan biçimli iç kubbe vardır. Tepe noktası döşemeden 22,55 m yüksekteki bu kubbeyi 12 m kadar yukarıdan ikinci bir kubbe sarar. Yapının dışarıdan görülen kubbesi budur. İki kubbe arasındaki boşluğa payanda ve dikmeler yerleştirilmiştir. Dış kubbe, yarım silindir kesitli, sıkışık dilimlerden oluşmuştur. Turkuvaz renkli mozaik çini zemin üstüne lacivert baklava örgeleriyle kaplı bu dilimler, dıştan kasnak hizasında dolanan mukarnaslı bir silmeye oturur. İyice yüksek tutulmuş kubbe kasnağının çevresini de sırlı tuğlayla oluşturulmuş çok ırı kûfi yazılı bir kuşak dolanır.

Bir merdivenle inilen altındaki cenazelik katı basık tonozla örtülüdür. Buradaki dokuz sandukada Timur'dan başka, oğulları Miranşah ve Şahruh, torunları Uluğ Bey ve Muhammed Sultan gibi aile bireyleri gömülüdür. Timur'un sandukası iki büyük blok halindeki yeşimtaşından, öbür sandukalar mermerdendir. Mezarlar Haziran 1941'de, Özbekistan'ın atadığı bir bilimsel komisyon tarafından açılarak içindekiler saptanmış ve incelenmiştir.

Türbenin giriş eyvanının iki yanındaki minarelerin biri geçen yüzyılın ortasında, biri de bu yüzyılın başında yıkılmış, yalnız alt bölümleri kalmıştır.

Guragalar, Etiyopya'nın güneybatısında, Zeway Gölünün batısı ile Omo Irmağının doğusu arasındaki verimli bölgede yaşayan etnik ve dilsel topluluk. Kökenleri, Sidamo halklarıyla, Etiyopya'nın Tigre bölgesinden gelen istilacıların ve daha sonra güneydoğudaki Harer kentinden gelen göçmenlerin karışmasına dayanır. Çok sayıda yabancı halkla ilişki kurduklarından son derece karmaşık bir dil ve kültür dokuları vardır. Başlıca dinler animizm, Hıristiyanlık ve İslamdır. Birçok lehçesi bulunan Guraga dili, Hami-Sami dil ailesinin Sami koluna bağlıdır.

Yerleşik bir tarım toplumu olan Guragaların temel ürünü *ensete* denen yüksek bir muz ağacıdır. Meyvesi yenmeyen bu ağaç, kökü için yetiştirilir ve Guraga yaşam biçiminin odak noktasını oluşturur.

Merkezileşmiş ve kurumlaşmış bir iktidar ya da siyasal önderlikten yoksun olan Guragalarda soylara dayalı yerel yönetim biçimi egemendir. Soy grupları ortak hak, yükümlülük ve nüfuzlarını toplu olarak kullanırlar. Buna karşılık din (tapınma sistemi) son derece merkezi bir yapı gösterir. Soy yaşlılarının otoritesi dinsel yetkililerin onayına bağlıdır. Bu dinsel-siyasal asimetrinin belki de en ilginç yönü, Fugaların sistem içindeki vazgeçilmez yeridir. Fugalar, Afrika Boynuzu'nun eski sakinleri Siyah-Kuşi halkların kalıntısı oldukları sanılan grupların yerel temsilcileridir. Zanaatçı ve avcılardan oluşan bu alt kast üyeleri, aynı zamanda dinsel tören uzmanlarıdır. Güçlerinden korkulmakla birlikte bu gücün Guragaların önemli dinsel işlevleri için gerekli olduğuna inanılır. Fugalar, Guraga kadınlarıyla ortak bir dinsel tören dili kullanırlar. Guraga erkekleri ancak kadınlığa kabul törenlerinin gizlerini çözerek bu dili öğrenebilirler.

gurami, GROMI olarak da bilinir, *Perciformes* takımının *Anabantoidei* (labirentbalıkları) alttakımından birçok tropik tatlı su balığının ortak adı. Anavatanı Doğu Hint Adaları olan dev gurami (*Osphronemus goramy*) eti yenen ve bu adalar dışında da yetiştirilen bir türdür. Ağırlıkları yaklaşık 9 kg'yı bulan dev guramiler dolgun gövdeli ve oval biçimlidir. Her iki karın yüzgecinden birer tane uzun ve ipliksi ışın çıkar. Erişkinler kahverengi ya da boz ve daha soluk karınlı, yavrular koyu çizgili ya da kızıl kahverengidir. *Osphronemidae* familyası yalnız bu balık türünden oluşur.

Helostomatidae familyasının tek üyesi olan opuşen guramisi (*Helostoma temminckii*) ve *Belontiidae* familyasının çeşitli cinslerini içeren öbür guramilerin birçoğu ev akvaryumlarının gözde süs balıklarıdır. Asya kökenli olan bu balıkların genellikle gövdeleri yanlardan basık ve ağızları küçüktür. *Belontiidae* familyasından gurami türlerinin çoğuş yüzgeçlerinden dev guramilerdeki gibi uzun birer ışın çıkar. Yaygın türlerin-

Cüce gurami (*Colisa lalia*)
Jane Burton - Bruce Coleman Ltd

den büyülü gurami (*Colisa fasciata*) 12 cm uzunluğunda, mavi-yeşil ve kızıl kahverenkli, cüce gurami (*C. lalia*) 6 cm uzunluğunda, parlak kırmızı ve mavi çizgili, koyu renkli bir beneği olan mavi gurami (*Trichogaster trichopterus*) gümüş renginde ya da mavi menevişlidir. Opuşen guramiler pembemsi ya da yeşilimsi beyazdır ve opuşur gibi birbirlerine dudaklarını değdirmeleriyle tanınır.

Gurcara-Pratihara HANEDANI ortaçağda Hindistan'da hükum sürmüş iki eski Hint hanedanı. Harıçandralar 6-9. yüzyıllar arasında Marvar'daki Mandor'da (bugün Codhpur, Racasthan eyaleti), Nagabhatalar ise 8-11. yüzyıllar arasında önce Uccain'de, ardından da Kanauc'da hükum sürmüştür. Hanedanın Pratihara adını almayan başka kolları da vardır.

Gurcaraların kökeni konusunda kesin bilgi yoktur. Eskiden 5. yüzyılda Hindistan'ı işgal eden ve Hazarlarla ilişkili olan Akhunların peşinden Hindistan'a geldikleri sanılırdı. Günümüzde tarihçilerin çoğu Hindistan'ın yerlisi oldukları görüşündedir. Gurcara adı tarihte ilk kez 6. yüzyılın sonunda kullanılmıştır.

Harıçandralar ile daha sonra ortaya çıkan ve ülke tarihinde daha önemli bir rol oynayan Nagabhatalar arasında nasıl bir ilişki olduğu bilinmemektedir. Bulgular Nagabhata hanedanının kurucusu olan I. Nagabhata'nın (8. yy) Malava'da hükum sürdüğünü göstermektedir. Nagabhata'nın yeğeninin oğlu Vatsaraca 783'te Uccain kralı oldu ve hükumdarlığı sırasında Rashtrakutalar karşısında ağır bir yenilgiye uğradı. Bu yenilgiyi izleyen dönemde Vatsaraca'nın, ardından da oğlu II. Nagabhata'nın bir süre Rastrakuta egemenliği altında hükum sürdükleri sanılır.

II. Nagabhata 9. yüzyıl başlarında Pratiharalar, Rastrakutalar ve Palalar arasında çıkan, nedenleri ve gelişimi hakkında fazla bilgi bulunmayan savaşlar sırasında önemli bir rol oynadı. Yaklaşık 816'da Ganj bölgesine girerek Pala hükumdarı Dharmapala'nın koruması altında bulunan Çakrayudha'nın elindeki Kanauc'u aldı. Rastrakutala-

nın zayıflaması üzerine, Kuzey Hindistan'ın en güçlü hükümdarı durumuna geldi ve başkentini Kanauc'a taşıdı.

II. Nagabhata'nın yerine oğlu Ramabhadra geçti (y. 833). Yalnızca üç yıl hüküm süren Ramabhadra'nın yerine ise oğlu Mihira Bhoca hükümdar oldu. Pratihara İmparatorluğu Bhoca'nın ve onun ardılı Mahendrapala'nın (hd 890-910) hükümdarlık dönemlerinde gücünün doruğuna ulaştı ve geçmişte Guptaların kurduğu imparatorluğa yakın bir genişliğe varan topraklar edindi. Pratiharaların büyük bölümünü bağımlı hükümdarlar aracılığıyla yönettikleri bu toprakların sınırları Mahendrapala'nın hükümdarlığı sırasında Gucerat ve Kathiavar'dan Kuzey Bengal'e kadar uzanıyordu.

Mahendrapala'nın ölümünden sonra kimin başa geçtiği bilinmemekle birlikte, taht mücadelelerinin hükümdarlığı zayıflattığı anlaşılmaktadır. Kanauc'u yağmalayan (y. 916) Rastrakuta hükümdarı III. İndra'nın Dekkan üzerinden giriştiği büyük saldırı sonunda Pratiharalar daha da zayıfladılar ve sonraki üç hükümdar döneminde de eski güçlerine kavuşamadılar. Bu arada giderek güçlenen bağımlı hükümdarlar teker teker Pratihara egemenliğinden çıkmaya başladı. 10. yüzyılın sonuna gelindiğinde Pratiharaların elinde yalnızca Ganj Doab'ı ve çevresindeki topraklar kalmıştı. Son büyük hükümdarları Racyapala 1018'de Gazneli Mahmud tarafından Kanauc'dan sürüldü, daha sonra da Çandella hükümdarı Vidyadhara tarafından öldürüldü. Bununla birlikte, Allahâbad bölgesinde küçük bir Pratihara hükümdarlığının bir kuşak daha varlığını sürdürdüğü sanılmaktadır.

Ortaçağda Kuzey Hindistan'ın en önemli hanedanı olan Pratiharaların çöküşünü izleyen gerileme dönemi bölgenin Müslümanlarca fethedilmesiyle sonuçlandı.

Gurdaspur, Hindistan'ın kuzeybatısındaki Pencap eyaletinde il ve il merkezi kent. Gurdaspur kenti, Pakistan sınırında, Pencap'ın en büyük kenti Amritsar'ın kuzeydoğusunda yer alır. İlin tarımsal ticaret merkezi olan kentte el dokumacılığı özellikle önem taşır.

Gurdaspur ilinin yüzölçümü 3.557 km²'dir. Ravi ile Beas ırmakları arasında uzanan il

Gurdaspur ilinde buğday hasadı, Pencap, Hindistan
S. Adeswi - Shostal Assoc. / EB Inc.

eyaletin kuzey ucunu oluşturur. Eyaletin Himalayalar'ın eteklerine uzandığı kuzeydoğu kesimleri dışında il toprakları büyük ölçüde düzlüktür. Sulama yoluyla buğday, mısır, pirinç ve öteki tahıllar yetiştirilmektedir. Nüfus (1981) kent, 39.529; il, 1.513.435.

Gurdeke, el-, Mısır'da, Bahrü'l-Ahmer ilinin (*muhafaza*) merkezi. Kızıldeniz'de küçük bir liman kentidir. Başlıca sanayi etkinliği petrol arama ve çıkarımıdır. Büyük bir petrol yatağının bulunduğu kent Kızıldeniz ve Süveyş Kanalındaki petrol yataklarının da yönetim ve ikmal merkezidir. Okyanusbilim ve balıkçılık araştırmaları için kentte Deniz Biyoloji Merkezi kurulmuştur. Kızıldeniz boyunca uzanan bir karayolu el-Gurdeke'yi kuzeyde Süveyş kentine, güneyde de el-Kuseyr'e bağlar.

Gurdjieff, George Ivanovitch *bak* Gürciyev, Georgiy İvanoviç

gurdvara (Pencap dilinde "guru'ya açılan kapı"). Sanskrit dilinde GURUDVARA, Sihlerin ibadet yeri. Her *gurdvara*'da sayvan altında duran bir kerevetin üzerinde Sihlerin kutsal kitabı *Adi Granth*'ın (İlk Kitap) bir nüshası bulunur. *Gurdvara* ayrıca cemaat işleri ile evlenme ve eriştirme törenlerinin yürütüldüğü bir toplantı yeri olarak da kullanılır. Tarihsel bakımdan önem taşıyan *gurdvara*'lar dinsel bayramlarda birer hac yeri durumuna gelir. Her *gurdvara*'ya bağlı ücretsiz bir mutfak ile çoğu kez bir okul vardır.

En önemli *gurdvara*, Pencap eyaletinin Amritsar kentinde bulunan Altın Tapınak'tır (Harimandir). Her Sih ailesi evinin bir odasını *Adi Granth*'ın okunması için ayırır, bu odaya da *gurdvara* adı verilir. *Gurdvara*'ya giren Sih ayakkabılarını çıkarır, ayaklarını yıkar ve başını örter. Ayinin evreleri kitabın açılması, ilahiler söylenmesi, bir metnin okunup tartışılması, dua edilmesi ve *karah prasad* (eşit ölçülerde un, şeker ve tereyağı ile yapılan bir tür helva) dağıtıldıktan sonra herkesin dağılmasıdır. Moğolların Sih kıyımı sırasında, bazı *gurdvara*'ların ve bunlara bağlı oldukça büyük topraklar ile gelirlerinin yönetimi Hindu manastır yöneticilerinin (*mahant*) eline geçti. Sihler arasında huzursuzluğun artması üzerine İngiliz yönetimi 1925'te *gurdvara*'ların denetimini Sihlere geri veren Sih Gurdvara Yasası'nı kabul etti. Tarihsel önem taşıyan *gurdvara*'lar bugün Tapınaklar Yönetim Komitesi adıyla bilinen ve seçim yoluyla belirlenen bir kurulca yönetilmektedir.

Gureba Hastanesi, tam adı BEZMİÂLEM VALİDE SULTAN VAKIF GUREBA HASTANESİ. İstanbul'da, sağlık eğitimi ve hizmeti veren tam teşekküllü hastane. Türkiye'nin tek vakıf hastanesi ve hastane adı verilen ilk sağlık kuruluşudur.

1843'te çok sayıda ölüme yol açan çiçek salgını sırasında sağlık kurumlarının yetersiz kaldığını gören II. Mahmud'un kadın efendilerinden, I. Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Valide Sultan İstanbul'da bir hastane yaptırmaya karar verdi. Yer olarak Çapa ile bugünkü Vatan Caddesi arasında kalan, o zamanki adıyla Yenibağçe Çayırı uygun görüldü. Hastane 2 Nisan 1845'te törenle açıldı. İki yıl sonra düzenlenen vakfiyesinde hastanenin adı Yenibağçede Kâin Bezmiâlem Gurebâ-yı Müslimin Hastanesi olarak belirtildi. Vakıfnamenin ilk koşulu, yoksul ve kimsesiz Müslümanların ücretsiz tedavi edilmesiydi. Hastanenin bilimsel denetimi hekimbaşıya bırakılmıştı; hekim ve cerrahların işe alınmasında ve işten çıkarılmasında hekimbaşı yetkiliydi. Bu yetki sonraları Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane Meclisi'ne verildi.

201 yataklı bir erkek hastanesi olarak çalışmaya başlayan hastanenin ilk başhekimi Kaymakam Ahmed Bey'di. Henüz bulaşıcı hastalıklara mikropların yol açtığının bilinmemesine karşın, veba ve bulaşıcı hastalıklar koğuşu öbürlerinden ayrılmıştı. 1892'de bir göz hekimi ile bir operatörün atanması çeşitli servislerin kurulması için ilk adım oldu. 1894 depreminde büyük hasar gördükten sonra boşaltılarak onarılan binaya havagazı getirildi. 1900'de masaj (fizik tedavi) şubesinin açılmasından sonra 1920'ye değin çok sayıda servis hizmete girdi ve hastane tam teşekküllü denebilecek bir yapıya kavuştu.

Cumhuriyet döneminde hastane ödenek yönünden Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne, 1 Mayıs 1924'te de yönetsel olarak Sıhhat ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'ne bağlandı. 1924-25 ders yılı başında Haydarpaşa'daki Tıp Fakültesi'nin son iki sınıfı İstanbul yakasına geçirilince Gureba Hastanesi de 50 kadar öğrenci aldı. Ancak altı ay sonra bu uygulamaya son verildi. 1933 Üniversite Reformu'nda Tıp Fakültesi'nin bazı klinikleri ve fakültenin Etfal Hastanesi'ndeki röntgen bölümü Gureba Hastanesi'ne taşındı. Kurum, 1937'de Yenibahçe Vakıf Gureba Hastanesi adını taşıyordu.

Evkaf Nazırı Hayri Efendi döneminde 1910'da Yukarı Gureba'da yapımına başlanan idare ve poliklinik pavyonu ancak 1942'de bitirilebildi, Tıp Fakültesi klinikleri buraya taşındı. 27 Haziran 1956'da hastane yönetsel olarak da Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlandı. Bu tarihten sonra ek inşaatlarla gelişmesini sürdürdü. Yukarı Gureba'da diş hekimliği fakültesinin ve öteki bazı kliniklerin oluşturulmasından sonra İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi tüm kuruluşlarıyla Yukarı Gureba'daki yapılara taşındı ve 1965'te buranın mülkiyetini satın aldı.

Gureba Hastanesi, Bezmiâlem Hastanesi, Valide Sultan Hastanesi, Gureba-i Müslimîn Hastanesi, Vakıf Gureba Hastanesi olarak anıldıktan sonra son olarak Bezmiâlem Valide Sultan Vakıf Gureba Hastanesi adını aldı. Kurum bugün Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlı katma bütçeli bir hastanedir. 1986'da hastanede bir de kanser tarama, tanı ve tedavi bölümü ile Bezmiâlem Valide Sultan Sağlık Meslek Lisesi hizmete girmiştir. Hastanenin 14 servisinde 400 yatak vardır. 1969'da temeli atılan 750 yataklı Yeni Vakıf Gureba Hastanesi 1990'da hizmete girmiştir. 1992'de ise eski hastane binasının restorasyonuna başlanmıştır.

Gurgaon, Hindistan'ın kuzeybatı kesiminde, Haryana eyaletine bağlı il ve il merkezi kent. Gurgaon kenti, kuzeydoğusundaki Delhi ile güneybatısındaki Revari'ye kara ve demir yoluyla bağlanır. Bazen Hidayatpur olarak da adlandırılan Gurgaon tarımsal bir ticaret merkezidir.

2.700 km²'lik bir alanı kaplayan Gurgaon ili doğuda Feridâbad iliyle çevrilidir. *Dagar* olarak bilinen sığ çöküntü alanı kuzeydeki düz ovayı güneydeki Aravalli Dağlarının kayalık uzantılarından ayırır. Kuyulara dayanan sulama tahıl ve yağlı tohum ekimine olanak verir. Nüfus (1981) kent, 89.115; metropoliten alan, 100.877; il, 849.598.

Guri Barajı, resmi adı EMBALSE RAUL LEONI. Venezuela'nın doğu eyaletlerinden Bolívar'da, Caroní Irmağının eski ağız bölümünün yakınlarında kurulu olan baraj ve hidroelektrik santralı. Barajın kurulduğu yer olan Guri köyü bugün sular altında kalmış durumdadır. Venezuela'nın ulusal elektrik gereksinimini karşılamak üzere üç bölüm halinde tasarımlanan tesisin ilk bölümü olan toprak ve kaya dolgu barajın yapımı 1969'da tamamlandı. Bu barajın yüksekliği 106 m, kret uzunluğu 690 m ve beton ağırlık bölümüne yerleştirilen elektrik santralının gücü 1.750 MW'tır. İnşaatına 1976'da başlanan ikinci ve üçüncü bölümlerinin yapım çalışmaları 1986'da tamamlandı. Böylece yüksekliği 162 m'ye, kret uzunluğu 11,4 km'ye ve gücü 10.300

MW'a ulaşan baraj, bu haliyle dünyanın en büyük hidroelektrik tesislerinden biridir.

Barajın birinci bölümünün topladığı su hacmi 17,7 milyar m³'tür; öbür bölümlerinin tamamlanmasıyla bu miktar yaklaşık 138 milyar m³'e çıkmış, böylece baraj gölü bölgedeki taşkın sularının toplanması ve denetlenmesi işlevini de üstlenmiştir.

Gurkanlılar *bak.* Hint-Türk İmparatorluğu

Gurkha, Nepal'in orta kesiminde, Gurkha ilinin merkezi kasaba. Himalayalar'a bakan bir tepenin üzerinde yer alır. Kasabada, Gurkhaların koruyucu ermişi Gorakhnath'ın türbesinin yanı sıra Hindu tanrıçası Bhavani'nin (Devi) tapınağı da bulunur.

Nepal hükümdarlarının geleneksel merkezi olan Gurkha'yı 1559'da ele geçiren Kral Lamcung'un küçük oğlu Drabya Şah, burada kendi krallığını kurdu. Torunlarından Prithvi Narayan Şah, Gurkha olarak bilinen bir askeri kuvvet oluşturarak Malla Krallığı'nı ele geçirdi ve çok sayıda küçük hükümdarlığı Nepal topraklarına kattı. İngilizlerin Hindistan'da çarpışmak üzere 1800'lerin ortalarında oluşturduğu Gurkha birlikleri, 1947'den sonra da Hindistan ordusu içinde varlığını sürdürdü. Hizmet süresini tamamlayarak Nepal'e dönen Gurkha askerlerinin çoğu öğretmen ya da topluluk önderi olmakta ve Batı düşüncesi ile teknolojisinin dağlık bölgelere girmesinde önemli rol oynamaktadır. Nüfus (1971) 4.832.

Gurkha HANEDANI. GORKHA olarak da bilinir, 1768'den bu yana Nepal'i yöneten krallık hanedanı. Hindistan'daki İngiliz ordusunda görev yapan Nepalli askerler için kullanılan Gurkha adı, zamanla Nepal kökenli bütün askerler için kullanılmaya başladı. İngiliz ordusundaki Gurkha birliklerinin çoğu, Gurung, Magar, Tamang, Rai ve Limbu kabilelerinden toplanan askerlerden oluşurdu. Gurkha hanedanının ataları Gurkha kasabasında yaşamıştır.

Gurlular, GURİLER olarak da bilinir, 1000-1215 arasında Afganistan, Horasan ve Kuzey Hindistan'da egemen olan hanedan.

Adını Afganistan'daki Gur (Mandeş) bölgesi ile burada yaşayan Guri kabilesinden alır. Hanedanın kurucusu Muhammed bin Sûri'dir (hd 1000-11). Muhammed'in Afganistan'ı istila eden Gazneli Mahmud'a tutsak düşmesiyle hanedan Gaznelilerin egemenliğine girdi. Muhammed'in oğlu Ebu Ali (hd. 1011-?), Gazne'ye bağlı kalarak Gurluların varlığını korudu. Ebu Ali'yi tahttan indirerek yerine geçen Abbas bağımsızlık mücadelesini başlattı; bu mücadeleyi ardılı II. Muhammed de sürdürdü. 1100'de hanedanın başına geçen İzzeddin Hüseyin (hd 1100-46) Büyük Selçuklulara bağlandı ve onlara her yıl vergi ödedi. 1145'te Bamiyan ve Toharistan'daki Gurlular ayrı bir kol olarak ortaya çıktı ve bu kol Bamiyan ile Yukarı Ceyhun boyunca uzanan toprakları yönetti.

1149'da tahta çıkan Alaeddin Hüseyin (hd 1149-61) Gurluların parlak dönemini başlattı. 1151'de giriştiği akınlarla birçok Gazne kentini yağmalayarak Gaznelileri kılıçtan geçirdi. Kuzeyde Mugrab Vadisini ve Tulak Kalesi'ni aldı. Ama batıya yayılma politikası Büyük Selçuklu hükümdarı Sencer'e yenilmesiyle başarısızlığa uğradı. Seyfeddin Muhammed (hd 1161-63) ile Giyaseddin Muhammed'i (hd 1163-1203) uğraştıran temel sorun ise soyluların önderlik ettiği iç ayaklanmalar oldu. Giyaseddin Muhammed 1173'ten sonra Gazne'de hüküm sürmeye başladı; Lahor (1191), Delhi (1193) ve Gvaliyar'ı (1194) alarak Gurluların egemenliğini Hindistan'a yaydı. Gurlulardan ve Türk kölelerden güçlü bir ordu kurarak Karahıtaylar ile Harezmşahlara karşı savaştı. Ardılı Muizzeddin Muhammed'in 1206'da Pencap seferinden dönerken bir suikast sonucunda ölmesi, Gurluların parçalanmasının başlangıcı oldu. Hindistan'daki eyaletler Türk komutanlara bırakıldı. Delhi Sultanlığı'nı kuran Kutbeddin Aybeg de bu komutanlardan biriydi; Taceddin Yıldız ise Gazne'yi ele geçirerek Bamiyan'a egemen oldu. Son Gurlu hükümdarları, Harezmşahların akınları karşısında tutunamadılar ve Alaeddin Muhammed 1215'te hanedanın egemenliğine son verdi.

Gurmalar, GURMANÇELER olarak da bilinir, kimileri Togo'nun kuzeyinde bulunmakla birlikte, büyük çoğunluğu Burkina Faso'nun (eskiden Yukarı Volta) doğu kesimindeki Fada Ngourma yöresinde yaşayan Volta halkı. Yakından ilişkili oldukları Mosiler, Konkombalar, Talensiler ve LoDagaalar gibi Gurmaların da, bugünkü Gana'nın kuzeydoğusunda bulunan Gambaga Kayalıklarından göç ettikleri sanılmaktadır. Göç sırasında bir bölümü Tenkodogo'da kalarak ilk Mosi Krallığı'nı kurmuş, öbürleriyse kuzeydoğu yönünde, Fada Ngourma'ya doğru ilerlemiştir. Mosiler ve Gurmalar arasındaki sınır anlaşmazlıkları Fransız istilasına değin sürmüştür.

Gurmalar, kuzeye doğru daha kuru ve çayırlık bir görünüm alan ormanlık savanda yaşarlar. Genelde ovalık olan bu topraklarda yer yer tepelere rastlanır. Çitle çevrili dairesel bir alanda toplanmış, yuvarlak kerpiç evlerde otururlar. Soy çizgisi babayanlıdır. Erkek, karısı ya da karıları ve bazen küçük erkek kardeşi ya da yaşlı annesi ve tümünün çocukları aynı evde yaşarlar. Hazirandan ekime değin süren tarım mevsimi boyunca, ev grupları arasında kalan topraklarda darı yetiştirilir. Akrabalar birbirine yakın evlerde oturur. Akraba ya da aynı klandan olan, aynı dine inanan (İslam ya da Hıristiyanlık) ya da demircilik gibi ortak bir uğraşı sürdüren kişiler küçük köylerde bir arada yaşar. Küçük köylerin birleşmesiyle köyler, köylerin birleşmesiyle de, ilçe ya da bucak gibi yönetim birimlerine denk düşen şeflikler oluşur. Şefler, Fada Ngourma'daki baş şefin (*morho naba*) yanı sıra Burkina Faso hükümetinin otoritesini de tanırlar.

Kumdan, kocadarı ve mısır başlıca geçimlik ürünlerdir. Tarlalarda yerfıstığı, pirinç, fasulye ve manyok; evlerin bahçelerinde ise domates ve biber yetiştirilir. Baobab, yalancıakasya ve karite gibi ağaçların meyve ve yapraklarından da yararlanılır. Yetiştirilen hayvanlar arasında keçi, eşek ve başta öküz olmak üzere çeşitli büyükbaş hayvanlar sayılabilir; hayvanlara bazen Fulani (Peul) çobanları bakar. Şeflerin ve başka önemli kişilerin atları da vardır. Üç günlük Gurma pazarı, ekonomik olduğu kadar toplumsal ve siyasal bir etkinliktir. Dokumacılık, boyacılık, çömlekçilik ve sepetçilik başlıca el sanatlarıdır. Gurma erkeklerinin büyük çoğunluğu ve birçok Gurma kadını, Batı Afrika'nın kıyı ülkelerine işçi olarak göçer, ancak büyük bölümü sonradan yerleşmek üzere yurtlarına geri dönerler.

Gurmukhi alfabesi, Hindistan'da, Sihlerin kutsal kitaplarını yazıya geçirmek için geliştirdikleri yazı sistemi. Pencap, Lahnda ve Sindhi dillerinin yazımında kullanılan Landa yazısından bazı değişiklikler yapılarak geliştirildiği sanılır. Landa ve Gurmukhi yazılarıyla Hindistan'ın kuzeybatısında kullanılan Sarada ve Takri yazıları, bir olasılıkla aynı kaynaktan türemiştir. Sih kaynaklarına göre Gurmukhi alfabesi, Sihlerin ikinci gurusu Angad tarafından Landa yazısındaki bazı eksiklikleri giderip kutsal metinleri doğru bir biçimde yazıya geçirebilmek için 16. yüzyılda geliştirilmiştir. Alfabede 32'si ünsüz, 10'u ünlü toplam 42 harf vardır.

Gurney, Sir Goldsworthy (d. 14 Şubat 1793, Treator, Cornwall - ö. 28 Şubat 1875, Reeds, Cornwall, İngiltere), benzinle çalışan otomobillerin ortaya çıkmasından yarım yüzyıl kadar önce, teknik açıdan başarılı buharlı araba türleri geliştiren İngiliz mucit.

Tıp öğrenimi gören Gurney, bir süre Wadebridge'de ve Londra'da cerrahlık yaptıysa da bir süre sonra ilgisini teknik konular üzerinde yoğunlaştırdı. Önce bir buhar ceketi, ardından oksihidrojenle çalışan bir hamlaç (ufleç), sonra da bardaklardan oluşan ve piyano gibi çalınan bir müzik aleti yaptı.

1829'da George Stephenson'ın geliştirdiği "Rocket" adlı buharlı lokomotiften etkilenen Gurney, buharla çalışan bir binek arabasının yapımına girişti. Sonunda, tümüyle kendi yapımı olan arabasıyla Londra'dan Bath'a kadar saatte 24 km'lik ortalama bir hızla gidip geri dönmeyi başardı. Ardından benzer birkaç araba daha yaptı ve bunlarla yolcu taşımacılığına başladı. Ne var ki posta arabası sahipleri bu girişime şiddetle karşı çıktılar ve Gurney'in arabalarının hattan çıkartılmasını sağladılar. Avam Kamarası'nın elektrik ve havalandırma donanımlarını da kuran Gurney'e bu başarısından ötürü 1863'te "sir" unvanı verildi.

Gurney, Oliver Robert (d. 28 Ocak 1911, Londra, İngiltere), araştırmalarıyla Hitit uygarlığının tanınmasına katkıda bulunmuş İngiliz arkeolog.

1934'te Eton College'ı bitirdi. Oxford Üniversitesi'ndeki New College'da Asuroloji Bölümü'ne girdi. 1935-36 ders yılında Berlin Üniversitesi'nde Hitit dili profesörü H. Ehelolf'un öğrencisi oldu. 1939'da Hitit kralı II. Muršili'nin dualarının yer aldığı metni çözerek Oxford Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. 1945'e değin Hitit dili konusundaki araştırmalarını sürdürdü.

II. Dünya Savaşı sırasında İngiliz ordusunda görevli olarak Sudan'da bulundu. Bu dönemde Eritrea ve Abyssina'da kazılara katıldı. Savaştan sonra dayısı arkeolog John Garstang'ın Mersin'deki Yümüktepe ve Seton Lloyd'un Urfa'daki Sultantepe kazılarına katıldı.

1959'da Kraliyet Akademisi, 1976'da ise Danimarka Kraliyet Akademisi üyeliklerine seçildi. 1963'te Oxford'daki Magdalen College'da öğretim üyeliğine başladı. 1965'te profesör oldu. 1978'de emekliye ayrıldıktan sonra da araştırmalarını sürdürdü.

Gurney'in en önemli yapıtlarından biri sayılan *The Hittites* (Hititler) 1952'de yayımlanmış, alanında yıllar boyu başvuru kitabı olmuş ve birçok kez yeniden basılmıştır. J. Garstang ile birlikte hazırladığı *The Geography of the Hittite Empire* da (1959, Hitit İmparatorluğunun Coğrafyası) Gurney'in önemli yapıtları arasındadır. Öbür yapıtları arasında *Sultan Tepe Tablets* (1957-64, 2 cilt, J. Finkelstein ile birlikte; *Sultantepe Tabletleri*, 1971-72) ve *Some Aspects of Hittite Religion* (1977, Hitit Dininin Bazı Yönleri) sayılabilir.

Gurolar, KUFSUTLER olarak da bilinir, Fildişi Kıyısı'nda Bandama Irmağı vadisinde yaşayan halk. Nijer-Kongo dil ailesinin Mande koluna bağlı bir dil konuşurlar. 18. yüzyılın ikinci yarısında Mande akınlarıyla kuzey ve

kuzeybatıdan bugünkü yurtlarına sürülmüşlerdir.

Eskiden erkeklerin başlıca uğraşı avcılık olduğu halde Gurolar bugün tarımla geçinirler. Dönüşümlü tarım yoluyla geçimlik muz, pirinç ve yamın yanı sıra ticari amaçlı kahve, kakao ve pamuk yetiştirirler. Erkekler tarlaları ekime hazırlar, öteki işlerin

Oyma ahşaptan bir Guro kadın heykelciği, Fildişi Kıyısı; Metropolitan Sanat Müzesi, New York

Metropolitan Museum of Art Michael C Rockefeller Memorial Collection of Primitive Art New York

çoğunu kadınlar yapar. Guroların ortaklaşa işledikleri tarlalarının bir bölümünün yerini son dönemlerde sanayi ürünleri plantasyonları almaktadır. Bölgenin güneyinde hurma şarabı üretilirken, kuzeyde Nijer'den alınan kurutulmuş balığa karşılık ihraç etmek üzere kola yağı ve kabuklu yemiş yetiştirilir. Pazarda geçimlik ürünlerin takası genellikle kadınların, ticaret ise erkeklerin görevidir.

Guro toplumunun temel toplumsal ve ekonomik birimi olan köyler babayanlı birkaç boydan oluşmuştur. Köyler köy meclisini oluşturan yaşlılarca yönetilir. Geçmişte Guro toplumunda köy şefliği yoktu; önde gelen soy şeflerinden birinin üstünlüğü tanınır, bu şef tartışmalarda arabuluculuk yapar ve yabancılara karşı köyü temsil ederdi.

Gurolar çok sayıda kültleri ve tanrılarıyla birlikte özgün dinlerini korumuşlardır. Dinsel önder köy ve köylüler adına toprağa kurbanlar sunar. Her köyün önemli kararlardan önce danıştığı bir kâhini vardır.

Gurs, Fransa'nın güneybatısındaki Pau yakınlarında, Pireneler'in eteklerindeki büyük toplama kampı. İspanyol İç Savaşı sırasında Fransa'ya sığınan Cumhuriyetçileri barındırmak amacıyla kurulan Gurs, sonraları Almanya ve Avusturya'dakı baskılardan kaçan mültecilerin barınağı oldu. Haziran 1940'ta Fransa Nazilere teslim olduktan sonra işbirlikçi Mareşal Philippe Pétain hükümetinin Yahudileri ve çeşitli muhalifleri gönderdiği başlıca toplama kampı durumuna geldi. 1941'de kampta Almanya ve Belçika'dan kovulmuş Yahudilerle birlikte 15 bin kişi vardı. Yetersiz beslenme ve kötü sağlık koşulları yüzünden bunların büyük bölümü öldü. 1942 sonlarında Almanya Fransa'nın tümünü işgal edince kamptaki tutukluların çoğu toplu halde Fransa'nın kuzeyine, oradan da Polonya'daki imha kamplarına gönderildiler. 1943 ortalarında toplu sürgünler sona erdiğinde Gurs'da yalnızca 1.200 tutuklu kalmıştı.

guru, Hindistan'ın kuzeyinde, Sih dininin ilk 10 önderine verilen ortak ad. "Sih" sözcüğü Sanskrit dilindeki *şishya*'dan (mürit) türemiştir. Bütün Sihler, gurunun (tinsel önder ya da öğretmen) müritleridir. Birinci Sih gurusu Nanak, ölümünden (1539) önce ardılını belirleme uygulamasını başlattı. Dördüncü Sih gurusu Ram Das'tan sonra bütün gurular aynı aileden gelmeye başladı. Guru Nanak ayrıca, gurunun kişiliğinin kişiden kişiye "bir lambanın öbürünü yakması gibi" gizemli biçimde aktarılmasının önemini vurguladı. Onun ardıllarının pek çoğu Nanak takma adını kullandı.

Sihlik, barışçı özelliğini yitirip militan bir mezhep olmaya yönelince, gurular geleneksel tinsel önderlik rolüne ek olarak askeri önderlere özgü bazı nitelikler de taşımaya başladılar. Guru Arcun ile Guru Tegh Bahadur, siyasal muhalefette bulundukları gerekçesiyle Hint-Türk hükümdarlarının emriyle idam edildiler.

Onuncu ve sonuncu guru Gobind Singh, ölümünden (1708) önce, kişi olarak guruların varlığının artık sona erdiğini ilan etti. Bundan böyle gurunun dinsel otoritesinin kutsal kitap *Adi Granth*'ta(*) toplandığı, buna karşılık dünyevi otoritenin, Sih topluluğunun seçim yoluyla belirlenmiş temsilcilerinden olan *panth*'ların yetkisinde bulunduğu kabul edildi. On Sih gurusu ve guruluk dönemleri şöyledir:

1) Nanak (ö. 1539), Hindu bir tahsildarın oğlu. Kurduğu yeni dinde hem Hindu dininin, hem de İslamın en iyi yanlarını bir araya getirmeye çalışmıştı.

2) Angad (1539-52), Nanak'ın müritlerinden biri. Sih kutsal metinlerini yazmada kullanılan Gurmukhi yazısını onun geliştirdiği kabul edilir.

3) Amar Das (1552-74), Angad'ın müritlerinden biri.

4) Ram Das (1574-81), Amar Das'ın damadı, Amritsar kentinin kurucusu.

5) Arcun (1581-1606), Ram Das'ın oğlu ve Sihlerin en ünlü hac yeri Harimandir'in (Altın Tapınak) kurucusu.

6) Hargobind (1606-44), Arcun'un oğlu.

7) Har Rai (1644-61), Hargobind'in torunu.

8) Hari Krishen (1661-64), Har Rai'nin oğlu, sekiz yaşındayken çiçek hastalığından öldü.

9) Teek Bahadur (1664-75), Hargobind'in oğlu.

10) Gobind Rai (1675-1708), Khalsa olarak bilinen kardeşlik örgütünü kurduktan sonra Gobind Singh adını aldı.

guru (Sanskrit dilinde "saygıdeğer"), Hindu dininde, manevi içgörüye ulaşmış olan tinsel önder ya da özel öğretmen. En geç *Upanishad*'lar (Hint kutsal metinleri üzerine yorumlar) zamanından başlayarak Hindistan'da din eğitiminde özel öğretmen kullanımına ağırlık verildiği bilinmektedir. Eski Hint eğitim sisteminde gurular, *Veda*'larla (en eski kutsal metinler) ilgili bilgileri öğrencilerine sözlü olarak aktarırdı. Öğrencinin, gurusunun evinde yaşayıp ona itaat ve bağlılıkla hizmet etmesi yerleşmiş bir uygulamaydı.

Sonraları, kişileştirilmiş bir tanrıya bağlılığı vurgulayan *bhakti*(*) akımının doğuşuyla gurular daha büyük bir önem kazandı. Mezhebin önderi ya da kurucusu olduğu için saygı görmekle kalmadı, aynı zamanda manevi gerçeğin cisimleşmiş biçimi kabul edilerek tanrıyla özdeşleştirildi. En azından bir mezhepte (Vallabha-açarya), öğrencinin zihnini, vücudunu ve mal varlığını gurusuna sunması gerektiği bilinmektedir. Guruya gönüllü hizmet ve itaat geleneği günümüze değin sürmüştür. Tanrıya tapınma sırasında gösterilen saygının aynısı genellikle guruya da gösterilir ve gurunun doğum günü bayramı olarak kutlanır.

Kendi kendine gerçekleştirilen dinsel eğitime güven duyulmaz. Manevi disiplinleri yönlendiren ve mezhebe kabul sırasında öğrenciye meditasyonuna yardımcı olacak *mantra*'nın (kutsal heceler) kullanılmasını öğreten gurudur. İnsan olmasına karşın manevi aydınlanmaya erişmiş guru örneği inanan kişiyi kendi içinde aynı gizli güçleri bulup çıkarmaya yöneltir.

Gurunglar, Nepal'de Annapurna dağ kütlesinin güney kanadında yaşayan halk. Sayıları 200 bin dolayında tahmin edilir. Tibet-Birman dil ailesine bağlı bir dil konuşurlar. Çoğu Lama Budacısı olan Gurungların bir bölümü de Hindu dinini benimsemiştir. Geçimlerini tarım ve hayvancılıkla sağlarlar. Magarlar, Railer ve öteki Nepal halklarıyla birlikte İngiliz ve Hint ordularındaki Gurkha askerleri olarak ün kazanmışlardır. Gurunglar babayanlı klanlardan oluşan, toplumsal konumları farklı iki gruba ayrılmışlardır.

Guryev, Kazakistan'ın güneybatı kesiminde yönetim birimi (*oblast*). Hazar Denizinin kuzeydoğu ucunda yer alır. 112.000 km²'lik alanı genellikle düzlüklerden oluşur. Başlıca ırmağı Ural'dır. Çoğu kumlu olan topraklarında yer yer tuzlu bataklıklara rastlanır. Kara ikliminin egemen olduğu Guryev'de şiddetli kuraklıklar görülür. 1911'den bu yana Emba petrol yatağından küçük miktarlarda yüksek nitelikli petrol çıkarılmaktadır. Güneydeki Mangışlak petrol yataklarından yönetim merkezi olan Guryev kentine ve Volga kıyısındaki Kuybişev'e boru hatları uzanır. Hazar ve Ural'daki balıkçılık ve balık konserveciliği de önemlidir. Tatlı su kıtlığı tarımsal etkinlikleri engeller, ama geniş çöl otlaklarında koyun yetiştirilir. Nüfusun çoğunu Kazaklar oluşturur. Guryev dışında başlıca kentleri Kulsar ve Balıkşi'dir. Nüfus (1983 tah.) 382.000.

Guryev, Kazakistan'ın Guryev yönetim biriminin (*oblast*) merkezi kent ve liman. Ural Irmağının Hazar Denizine döküldüğü noktanın yakınlarında yer alır. Balıkçılıkla uğraşan Mihail Guryev tarafından, 17. yüzyılın ortalarında bir balıkçı yerleşmesi olarak kuruldu. Kısa bir süre sonra Ural Kazaklarının savunduğu Ural tahkimat hattı üzerinde bir kale oldu. Çarlık döneminde başlıca ekonomik etkinlikler balıkçılık ve ticaretti. Günümüzde, büyük balık konserve fabrikalarının yanı sıra petrol rafinerileri, petrokimya fabrikaları, metal işleme ve inşaat malzemeleri sanayileri, bir et paketleme tesisi ve gemi onarım dokları vardır. Kazakistan Bilimler Akademisi'nin bir şubesi yöredeki doğal kaynakları inceler. Kentte öğretmen okulu, müze ve tiyatro vardır. Nüfus (1989) 149.000.

Gus-Hrustalni, Rusya Federasyonu'nun batısında, Vladimir yönetim biriminde (*ob-*

last) ilçe (*rayon*) merkezi kent. Gus Irmağı kıyısındadır. Çok eskiden beri cam üretimiyle ünlü olan kent adını da bu sanayiden alır. Kesme cam ve dekoratif eşyaları dünyanın her yanına ihraç edilir. Kentte başka sanayiler de kurulmuştur. Cam ve kristal müzesi vardır. Nüfus (1983 tah.) 73.000

Gusau, Nijerya'nın kuzeyinde, Sokoto eyaletinde kent. Sokoto Irmağının kıyısında yer alır. 169 km güneydoğusundaki Zaria'ya demiryoluyla bağlandıktan (1927) sonra gelişen Gusau, günümüzde yöredeki pamuk ve yerfıstığının toplandığı bir merkezdir. Pamuk işleme, dokuma ve boyama çok eski bir etkinlik olmakla birlikte, modern dokuma fabrikası 1960'ların sonunda açılmıştır. Kentte ayrıca yağlı tohum ve soyafasulyesi işleyen fabrikalar vardır. Gusau'dan Zaria'ya pamuk, kumaş, yerfıstığı, tavuk ve keçinin yanı sıra 77 km kuzeybatısındaki Talata Mafara çevresinde, Sokoto Irmağının taşkın ovasında (*fadama*) yetiştirilen tütün gönderilir. Kentte yaşayan Hausalar ve Fulaniler sığır, koyun, eşek, at ve deve besiciliğinin yanı sıra darı, kocadarı, pirinç, börülce ve *fadama*'da yetiştirilen çeşitli sebzelerin ticaretiyle uğraşırlar.

Müslüman kadınlar için açılmış bir yüksek öğretmen okulunun bulunduğu Gusau hastaneleri, sağlık merkezleri, dispanseri ve doğum kliniğiyle eyaletin doğu kesiminin başta gelen tıp merkezidir. Yerel yönetim konseyinin merkezi de buradadır. Ulaşım Kaura Namoda ile Zaria arasındaki ana demiryolu ve Talata Mafara ile Funtua arasındaki ikincil karayoluyla sağlanır. Nüfus (1991 tah.) 139.400.

Gusiiler *bak*. Kisiiler

gusla, GUSLE olarak da yazılır, Balkanlar'da yaygın olan Bulgar kökenli telli çalgı. Ağaçtan yapılmış yuvarlak bir sırtı, deriden

Bir Bulgar *gusla*'sı ve yayı, 18. yy; Metropolitan Sanat Müzesi, New York
Metropolitan Museum of Art, Crosby Brown Collection of Musical Instruments New York

bir göğüs kapağı vardır. At kılından yapılmış tek (çok ender olarak iki) teli sapın ucuna arkadan giren bir akort burgusuna bağlanmıştır. Dik tutularak, oldukça kavisli bir yayla çalınır. Sapının üstünde perdeliği yoktur. Birçoklarının sandığının tersine, ortaçağın *rebek*'i ve Yunan *lira*'sından çok, İran rebabı ile akraba olan bu çalgıyı Yugoslavya'da *guslar*'lar (destan şarkıcısı) şarkılarına eşlik etmek için kullanır.

Gusla sözcüğü, bazen üç ya da dört telli bir Bulgar çalgısı olan *gadulka* için de kullanılır. Rusların *gusli*'si ise *gusla*'yla akraba değil, kanuna benzeyen bir çalgıdır.

guslar, Yugoslavya'da destan şarkıcılarına verilen ad. *Guslar* geleneği 17. yüzyıla değin uzanır. Şarkı ve destanlardan oluşan repertuvarlarıyla *guslar*'lar Batı'da sözlü epik şiir geleneğini bugün de sürdüren, sayıları iyice azalmış halk sanatçıları arasındadır. Şarkılarının çoğu Osmanlı egemenliği dönemini konu alır. Bunlar öğretmenler ya da yaşlı şarkıcılar tarafından kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Kayda geçirilmedikleri için her şarkının, kaçınılmaz olarak birçok değişik biçimi oluşmuştur. Daha çok *café*'lerde söyleyen *guslar*'lar bir yandan da tek telli yaylı bir çalgı olan *gusla*(*) çalarlar.

Gustaf Adolf Birliği, Almanca tam adı GUSTAV-ADOLF-WERK DER EVANGELISCHEN KIRCHE DEUTSCHLAND (Almanya Evanjelik Kilisesi Gustaf Adolf Birliği), Hıristiyanlığı yaymayı amaçlayan dünya çapında örgüt. İsveç kralı II. Gustaf Adolf'un Lützen Savaşı'nda (1632) ölümünün 200. yıldönümünde Gottlob Grossmann tarafından 1832'de Leipzig'te kurulmuştur.

Kitabı Mukaddes'teki Diaspora (Sürgün) düşüncesine dayanan örgüt, Almanya'daki ve Almanya dışındaki Protestan azınlık kiliselerine yardımda bulunmayı amaçlıyordu. 1842'de Darmstadt'taki benzer bir dernekle birleşti. Bütün Protestanlara açık olan örgütte birkaç Katolik bile vardı. Birlik, gönüllü katkılardan oluşan bir fonla, kilise ve okul binaları yapımına, rahip ve öğretmen sağlanmasına katkıda bulundu. 1945'ten sonra da mülteci topluluklarına destek sağladı. II. Dünya Savaşı sırasında örgüt çalışmaları büyük ölçüde genişleyip yaygınlaştı.

Gustaf Aydınlanması *bak*. İsveç Aydınlanması

Gustaf I Vasa, asıl adı GUSTAF ERIKSSON VASA (d. 12 Mayıs 1496 ? - ö. 29 Eylül 1560, Stockholm, İsveç), Vasa hanedanını kuran

Gustaf I Vasa, J. Binck'in bir resminden yapılmış portre, 1542; Uppsala Üniversitesi, İsveç
Svenska Porträttarkivet, Stockholm

İsveç kralı (1523-60). İsveç'in Danimarka'dan bağımsızlığını kazanmasını sağlamıştır.

15. yüzyılda İskandinavya'nın siyasal yaşamında önemli rol oynamış rakip soylu ailelerin birinden geliyordu. Ailesi evlilikler yoluyla, üç kral naibi yetiştirmiş Sture ailesiyle de akrabaydı. Babası senatör olan Gustaf 1517-18 arasında Sten Sture'nın (Genç) ordusunda Danimarka kralı II. Christian'a karşı çarpıştı, savaşta yenilen Sten'in imzaladığı ateşkes koşulları gereğince Christian'a gönderilen rehineler arasında yer aldı (1518). Ama Christian antlaşmayı çiğneyerek Gustaf'ı Danimarka'ya götürüp hapsetti. Gustaf 1519'da Danimarka'dan Lübeck'e kaçtı. Bu kentte, ilende büyük yararını göreceği dostluklar kurdu. 31 Mayıs 1520'de İsveç'e döndü. Bu arada Sten Sture Danimarkalılarla yaptığı bir savaşta aldığı yaralar sonucunda ölmüş. Christian ise Stockholm dışında hemen bütün İsveç'e egemen olmuştu.

Christian Kasım 1520'de Gustaf'ın babası ve iki amcasıyla birlikte en tehlikeli karşıtlarını ortadan kaldırdı. "Stockholm Kan Gölü" olarak bilinen bu katlıamın ardından Christian'a karşı bir ayaklanma başlatmak üzere harekete geçen Gustaf, iç kesimlerdeki Dalarna bölgesine giderek yöre halkını direnişe geçirmeyi başardı. Akıllıca ödünler karşılığında, üç İskandinav krallığının Christian'ın yönetimi altında birleşmiş olmasından hoşnutsuzluk duyan din adamları ile ileri gelenlerin kendisini desteklemesini sağladı. Sten Sture'nin hayatta kalan yandaşlarına önderliğini kabul ettirdi. Gustaf'ın bu dönemdeki mücadelesi çok sayıda halk destanına konu olmuştur.

Danimarkalıların İsveç topraklarından çıkarılabilmesi için dış yardımın gerekli olduğunu gören Gustaf, bu yardımı Christian'ın ekonomi politikalarından zarar gören özgür Lübeck kentinin tüccarlarından sağladı. Bu yardım, İsveç'e bağımsızlığını kazandırmasında ve kral seçilmesinde (6 Haziran 1523) önemli rol oynadı. Ama bunun karşılığında Lübeck'e önemli ticari ayrıcalıklar vermesi, onu daha sonra Lübeck'e bağımlılığa son vermek için büyük çaba harcamak zorunda bırakacaktı.

Gustaf'ın hükümdarlığının ilk yıllarında tahtına yönelik tehlikeler sürdü. Amcası I. Fredrik'in tahttan indirerek Danimarka'dan sürdüğü Christian'ın yeniden tahtı ele geçirmesinden duydukları korku, Fredrik'le Gustaf'ı birbirine yaklaştırdı. Böylece İsveç ile Danimarka arasındaki ilişkiler, zaman zaman yeniden gerginleşmekle birlikte önemli ölçüde yumuşadı. Öte yandan bazı eski düşmanlarının himaye edilmesine tepki duyan Sture yandaşları, ekonomik ve dinsel politikadan hoşnut olmayan Dalarnalılar, Gustaf'ın umulandan daha güçlü bir hükümdar olmasından tedirginlik duyan büyük soylular, ülke içinde Gustaf'a karşı ciddi bir tehlike oluşturuyordu. Gerçekten Gustaf katı ve hoşgörüsüz bir yönetici olduğunu göstermiş, kuşkucu, sözüne güvenilmez, acımasız, kinci, demagog ve kaprisli biri olarak ün yapmış, düşmanlarınca da bir tiran gibi görülmeye başlamıştı.

Önce Lübeck'e borçlarını ödeyebilmek ve iktidarını güçlendirebilmek için ağır vergiler koymak zorunda kaldı. Gene aynı amaçla kilisenin servetini hazineye aktarmaya yönelik girişimleri, İsveç'te Reform hareketinin başlamasında belirleyici rol oynadı. 1527'de Västerås'ta toplanan mecliste (*diet*) kilisenin mallarına el koyma kararı alındı. Gustaf dinsel sorunlarla fazla ilgilenmediği ve bu konularda kesin tercihleri olmadığı halde İsveç'te iktidarını tehdit edebilecek herhangi bir gücün varlığını hoş karşılamıyor, ayinlerin İsveç dilinde yapılması düşüncesine de belli bir yakınlık duyuyordu. Salt siyasal kaygılarla aldığı kararların ülkede Luthercilliğin gelişmesini hem hızlandırıcı,

hem de yavaşlatıcı etkileri oldu. İsveç ancak 1544'te geri dönülmez biçimde Lutherciliği benimsedi ve çok uzun süre Protestanlık Stockholm dışında büyük yaygınlık kazanamadı.

Gustaf'ın hükümdarlığı sırasında patlak veren son büyük ayaklanmada (1542-43) Protestanlık karşıtı güçlü tepkiler önemli rol oynadı. Gustaf, dinsel kaygılardan çok müttefik edinmek amacıyla, Alman Protestanlarının oluşturduğu Schmalkalden Birliği'ne girmek istediyse de kabul edilmedi. Dış politikada her zaman tedbirli olmaktan ve gereksiz yere güç harcamamaktan yanaydı. Danimarka tahtı üzerinde hak iddia eden soylular arasındaki Kont Savaşı'na katılmasının (1534-36) tek nedeni, bu savaşı İsveç'in Lübeck'e bağımlılığına son verecek bir fırsat olarak değerlendirmesiydi. Hükümdarlığı süresince 1555-57 arasında Moskova Prensliği'ne karşı girdiği savaş dışında, savaşa katılmadı.

Gustaf'ın en büyük başarısı monarşi yönetimini güçlendirmek oldu. Kişisel gücü ailesinin ve sarayın çok büyük topraklara sahip olmasına dayanıyordu. Büyük bölümünü kilise mülklerine el koyarak edindiği bu servetle öbür soylu aileler arasında rakipsiz bir konumdaydı. Topraklarının denetimi ve işletilmesiyle kişisel olarak ilgilenir, mali politikaya ilişkin en küçük ayrıntıları bile gözden kaçırmazdı. Ülkede yönetim işlerini yürütebilecek eğitilmiş kişiler olmadığı için 1540'larda Almanya'dan yöneticiler getirtti. Yabancı yöneticilerin kısa süreli çalışmaları kalıcı sonuçlar doğurdu ve Gustaf'ın kişisel denetimini sarsmadan yönetim işlerliğinin artırılmasını sağladı.

İsveç'te taht mücadelesi veren soylu ailelerden birinin siyasal mirasçısı olan Gustaf, kilise toprakları bağışlayarak soyluları kendisine bağlamaya çalıştı. Öte yandan Sture'lerin sonuç alamadığı birçok konuda başarılı adımlar attı. Bunlardan biri de meclise, kralların seçimle değil veraset yoluyla işbaşına gelmelerini öngören kararı onaylatmak oldu (1544). Hükümdarlığının ilk yıllarında belirsiz tarihlerde ama sık sık toplantıya çağırdığı zümre temsilcilerine gitgide daha az başvurmaya başladı. Politikalarını onaylatmak amacıyla olsa da bu tür toplantılar düzenlemesi İsveç'te parlamento kurumunun gelişmesine katkıda bulundu. Öte yandan önceki yüzyılda meşrutiyet mücadelelerinde önemli rol oynayan, soyluların bir araya geldiği devlet meclisinin gücünü önemli ölçüde azalttı.

Gustaf II Adolf, Latince GUSTAVUS ADOLPHUS (d. 9 Aralık 1594, Stockholm, İsveç - ö. 6 Kasım 1632, Lützen, Saksonya), ülkesini büyük bir Avrupa devleti konumuna yükselten İsveç kralı (1611-32).

Hükümdarlığının ilk yılları. İsveç kralı IX. Karl'la ikinci karısı Holstein'lı Christina'nın en büyük oğluydu. Zümre temsilcilerinden oluşan *Riksdag* (Parlamento) 1611'de Gustaf'ın, babasının yerine tahta çıkmasını, ancak önemli anayasal ayrıcalıklar elde ettikten sonra onayladı. Gustaf'ın önündeki en önemli sorun, babasının, aynı zamanda Polonya kralı olan yeğeni III. Zygmunt Waza'yı devirerek İsveç tahtını zorla ele geçirmesi (1599) üzerine başlayan Polonya-İsveç Veraset Savaşı'ydı. Polonyalıların İsveç'i istila ederek tahta yeniden Vasa hanedanını geçirmeleri tehlikesinin yanı sıra ülke Danimarka ve Rusya'yla da savaş içindeydi. Öte yandan IX. Karl'ın kral olmasıyla, soylulardan oluşan Devlet Konseyi yönetimdeki ağırlığını yitirmiş, keyfi ve sert bir yönetim kuran Karl, Kalvencilige yakınlığı nedeniyle Lutherci kilise ile de çatışmaya girmişti. Karl öldüğünde, ülke sürekli savaşmaktan bitkin düşmüş, yönetim ise saygınlığını yitirmiş durumdaydı.

Gustaf II Adolf, Matthäus Merian'ın (Yaşlı) portre çalışması, 1632; Skokloster, Uppland, İsveç
Svenska Portrattarkivet Stockholm

Gustaf 1611'de tahta çıkar çıkmaz neredeyse yitirilmiş olan Danimarka savaşını olabildiğince iyi koşullarda sona erdirmek için harekete geçti. 1613'te imzalanan Knared Barışı'yla İsveç, Danimarka'ya ödeyeceği büyük savaş tazminatının güvencesi olarak Kuzey Denizindeki tek limanı Älvsborg'u bu ülkeye bırakmak zorunda kaldı. Bu arada Polonya'yla sürdürülen savaş şiddetini önemli ölçüde yitirmişti. Ama Rusya'yla savaş ciddiyetini koruyordu. Karl bu savaşı Polonya'nın Rus tahtına kendi adayını çıkarmasını önlemek için başlatmıştı. 1613'te Mihail Romanov'un çar olmasıyla bu tehlike ortadan kalktıysa da yeni bir çarın Rusya'yı Baltık Denizinde büyük bir deniz gücüne dönüştürmek isteyeceğinden korkan Gustaf, Rusya'nın geçici zayıflığından yararlanarak Batı'yla deniz bağlantısını kesmek amacıyla savaşı sürdürmeye karar verdi. Böylece Rusya'nın Batı'yla ticaretini İsveç aracılığıyla yürütmek zorunda kalacağını, bunun sonucunda da yoksullaşmış İsveç hazinesini gümrük gelirleriyle zenginleştireceğini umuyordu. Bu amacını gerçekleştiremedi, ama bir dizi seferin ardından imzalanan Stolbova Barışı'yla (1617) Ingria ve Kexholm'u İsveç topraklarına katmayı başardı. Böylece Rusya'nın Baltık Denizi'yle bağlantısını bütünüyle keserek, bu ülkenin I. Petro (Büyük) dönemine değin güçlü bir Avrupa devleti durumuna gelmesini engellemiş oldu.

Reformlar. Bu sırada Karl'ın politikalarının yol açtığı iç gerginlikler de büyük ölçüde azalmıştı. Gustaf'ın tahta çıkabilmek için zümre temsilcilerine tanıdığı ayrıcalıkları içeren belge, kralı Devlet Konseyi'yle yüksek soyluların denetimi altına sokabilecek nitelikteydi. Ama belgeyi hazırlayan başdanışman Axel Oxenstierna'nın zamanla kralın en yakın yardımcısı durumuna gelmesi, Gustaf'ın belgenin özüne sadık kalması, soyluların da belge hükümlerine harfi harfine uyulması konusunda diretmemeleri bu sonucun doğmasını engelledi. Ayrıca soyluların Gustaf'ı çıkarlarını koruyacak bir kral olarak görmeleri, Gustaf'ın da onları devlet hizmetine alarak servetlerini artırabilmelerine olanak sağlaması, tahtla soylular arasında uzun yıllardır süren çekişmenin son bulmasına yardımcı oldu.

İç barışın sağlanmasıyla kapsamlı reformlar başlatma olanağını elde eden Gustaf, 1614'te yeni bir Yüksek Mahkeme, 1618'de de sürekli yönetim organları olan Hazine ve Resmî Evrak dairelerini kurdu. Hükümdarlığının son yıllarında ise Donanma ve Savaş bakanlıkları oluşturuldu. Anayasa niteliği taşıyan 1634 tarihli Yönetim Belgesi'nin bu kuruluşları ülkenin yönetim organları olarak kabul etmesiyle İsveç öteki bütün Avrupa ülkelerinden daha çağdaş ve etkin bir merkezî yönetime kavuştu. Öte yandan Stockholm, devlet görevlilerinden oluşan sürekli bir nüfusla gerçek bir başkent durumuna geldi. 1620'lerde yapılan köklü bir reformla kralın doğrudan denetimi altında olan bir yerel yönetim aygıtı oluşturuldu. İsveç tarihinde ilk kez Devlet Konseyi, kral ülke dışındayken yönetim işlerini üstlenme yetkisine sahip sürekli bir yönetim organı durumuna gelirken, 1617'de çıkarılan bir yönetmelikle *Riksdag*'da temsil edilecek zümreler, soylular, din adamları, kentliler ve köylüler olarak belirlendi. Bu yönetmelikle düzenlenen *Riksdag* tüzüğü 1866'ya değin yürürlükte kaldı.

Gustaf'ın eğitim alanındaki düzenlemelerinin öteki bütün reformlarından daha kalıcı ve olumlu etkileri oldu. 1620'lerde açtığı liseler (*Gymnasia*) çok daha fazla öğrenciye ortaöğrenim olanağı sağlarken, Uppsala Üniversitesi'ne cömertçe yaptığı yardımlar kurumun gelişmesinde önemli rol oynadı. Öte yandan gene Gustaf'ın kurduğu Dorpat Üniversitesi (bugün Tartu Devlet Üniversitesi) Baltık dillerinde eğitim veren ilk yükseköğretim kurumu oldu.

1620'de Brandenburglu Maria Eleonora'yla evlenen Gustaf, Osmanlıların Polonya'ya saldırmasından yararlanarak 1621'de Zygmunt'la yeniden savaşmaya başladı. Savaş sırasında önce Riga'yı, ardından da bütün Livonya (bugün Letonya ve Estonya) topraklarını ele geçirdi. Polonya'nın Batı Avrupa'yla ticaret yollarının geçtiği toprakları alarak Zygmunt'u İsveç tahtı üzerindeki hak iddialarından vazgeçirebileceği düşüncesiyle 1626'da cepheyi Prusya'ya kaydırdı. Gustaf'ın Polonya'yla savaşı sürdürmesinin bir başka önemli nedeni de, bu savaşı Protestanların Katolik Karşı-Reform hareketine karşı mücadelesinin bir parçası olarak görmesiydi. Gerçekten de Zygmunt'un İsveç tahtını ele geçirmesi İskandinavya'nın yeniden Katolikleşmesine neden olacak, Habsburglarla müttefiklerinin Baltık Denizine egemen olmaları ise Birleşik Eyaletler'le (Felemenk Cumhuriyeti) Danimarka'nın geleceğini tehlikeye düşürecekti.

Protestan Avrupa, İsveçle Polonya arasındaki savaşın kıtanın geleceğini belirleyeceğini anlamakta gecikti. Ama Almanya'da Katoliklerin kazandığı zaferlerin ardından, Gustaf'ı bir kurtarıcı olarak gören Protestan önderlerin sayısı gitgide artmaya başladı. Ama Gustaf, destek göreceğine ilişkin güvence almadan herhangi bir Protestan birliğine katılmayı düşünmüyordu. Bununla birlikte imparatorluk birliklerinin Almanya'nın Baltık kıyılarını işgal etmesi ve Habsburgların Polonyalılarla birlikte bir donanma kurma planları İsveç topraklarına yönelik doğrudan bir istila tehlikesi doğurunca savaşa katılması kaçınılmaz duruma geldi. Danimarka kralı IV. Christian'la birlikte Protestanların Pomeranya'daki son kalesi olan Stralsund'a bir sefer düzenleyerek kalenin Habsburgların komutanı Wallenstein'ın eline geçmesini önledi (1628). Öte yandan 1629'da imzalanan Altmark Ateşkes Antlaşması'yla İsveç-Polonya Savaşı'nın son bulması Gustaf'a tüm dikkatini Almanya üzerinde yoğunlaştırma olanağını verdi

Otuz Yıl Savaşları. İsveç ordularının Haziran 1630'da Peenemünde'de Alman topraklarına ayak basmasıyla İsveç 1618'den beri süren Otuz Yıl Savaşları'na resmen girmiş oldu. Buna İsveç Devleti'nin ve kilisenin önündeki tehlikeleri gerekçe gösteren Gustaf'ın ne ekonomik ne de siyasal açıdan uzun vadeli planları vardı. Ayrıca hiçbir ülkeyle de ittifak kurmamıştı. İsveç'in savaşa müdahalesini hoş karşılamayan Protestan Alman prensleri başlangıçta Gustaf'la işbirliğine yanaşmadılar. Ama Gustaf Ocak 1631'de Fransa'yla, ülkesi yararına pek çok hükümü içeren Bärwalde Antlaşması'nı imzalayarak konumunu güçlendirmeyi başardı. Bundan kısa süre sonra Brandenburg elektörü Georg Wilhelm'i kendisiyle işbirliğine zorladı (Haziran 1631). Saksonya elektörü Johann Georg ise, savaşta tarafsız kalmasına karşın uğradığı saldırılar karşısında İsveç'le resmen ittifak kurmaya karar verdi (Eylül 1631). İsveç-Sakson birlikleri aynı ay içinde Breitenfeld'de Habsburgların komutanı Tilly'yi büyük bir bozguna uğrattılar. Gerek askerlik biliminde, gerek Almanya tarihinde bir dönüm noktası sayılan bu çarpışmanın ardından hızla Almanya'nın içlerine doğru ilerlemeye başlayan Gustaf, Kuzey ve Orta Almanya'nın büyük bir bölümünü denetimi altına alarak yıl sonunda Mainz'a ulaştı.

Savaşın başlangıcında Gustaf'ın İsveç ve Pomeranya arasında sürekli bir ittifak kurarak ülkesinin geleceğini güvence altına almaktan ve savaş harcamalarını karşılayacak bir tazminat elde etmekten başka amacı yoktu. Ama kazandığı başarılar ve güneydeki Protestan Alman devletlerinin de kısa süre içinde bağımsızlıklarına kavuşmaları olasılığı karşısında tasarılarını değiştirmeye başladı. Eskiden Protestan Alman prenslerinin bağımsızlıklarını ancak sürekli ve kapsayıcı bir Protestan Birliği kurarak koruyabileceklerini savunurken, artık bu birliği kendisinin kurması ve yönetmesi gerektiğini düşünüyordu. Ayrıca savaş tazminatı olarak da para değil, başta Pomeranya olmak üzere geniş topraklar talep ediyordu. Gustaf'ın sonunda II. Ferdinand'ı tahttan indirerek yerine kendisini imparator ilan etmesi olasılığı ise Habsburgların yerine İsveçlilerin egemenliği altına girmekten çekinen Almanlar arasında korku yaratıyordu. Ayrıca Gustaf'ın işgal ettiği bölgelerde kendi yönetim birimlerini oluşturması, komutanlarını ve yandaşlarını fethettiği toprakları dağıtarak ödüllendirmesi, prenslere vasal gibi davranması, diktatörce yöntemlere başvurması ve İsveç ordusunun savaşı savaşla destekleme taktiği, Alman prensler arasında hoşnutsuzluk yaratmaya başlamıştı. Bu nedenle Gustaf, Ekim 1632'de Protestan prensler arasındaki bir birliğin temellerini attıysa da, bu birlik Habsburg tehdidinin en yoğun olduğu güneydeki Protestan devletlerle sınırlı kaldı. Almanya'daki Protestan devletlerinin en büyükleri olan Saksonya ve Brandenburg ise hiçbir zaman bu birliğe katılmadılar.

Gustaf Viyana'yı ele geçirerek Habsburgları kesin bir yenilgiye uğratmak amacıyla 1632'de Bavyera üzerinden yeni bir sefer başlattı. Tilly komutasındaki imparatorluk birliklerinin direnişine karşın Bavyera'daki Lech Irmağını geçmeyi başararak Münih yolundaki en büyük engeli aşmış oldu. Ama yeniden imparatorluk ordularının başına getirilen Wallenstein'ın Nürnberg'i ele geçirme tehlikesi karşısında, kenti savunmak için Bavyera'dan çekilmek zorunda kaldı. Ardından Wallenstein'ın Alte Veste'deki mevzilerine düzenlediği saldırı başarısızlıkla sonuçlandı. Bunu izleyen birkaç hafta boyunca yoğun bir manevra savaşı yapıldı. 6 Kasım 1632'de kışlık karargâhlarına çekilmekte olan Wallenstein'ın ordularına karşı Lützen'de saldırıya geçen Gustaf, çarpışma sırasında yaralanarak öldü.

Değerlendirme. Gustaf'ın Katolik Birliğe üye Alman prensleri ile Habsburg imparatoruna bağlı orduların hemen bütün Almanya'yı denetim altında tuttukları bir sırada Otuz Yıl Savaşları'na girmesi, Almanya'da Protestanlığın Karşı-Reform hareketinin saldırıları karşısında ayakta kalmasını sağladı, ayrıca gerek Almanya'da gerek Avrupa'da önemli siyasal sonuçlar doğurdu. İmparator karşısında Alman prenslerini destekleyerek Habsburgların güçlü bir imparatorluk kurma girişimlerini engellemesi Alman birliğinin kuruluşunun 19. yüzyıla değin ertelenmesinde etkili oldu. Aynı zamanda yetenekli bir komutan olan Gustaf, taktik yenilikleri geniş bir strateji anlayışıyla bütünleştiren buluşlarıyla askerlik tarihinde yeni bir dönem başlattı. Ama asıl başarısı İsveç'te yönetim, ekonomi ve eğitim alanlarında gerçekleştirdiği çok geniş kapsamlı reformlar oldu.

Gustaf III (d. 24 Ocak 1746, Stockholm - ö. 29 Mart 1792, Stockholm, İsveç), 1771-92 arasında İsveç kralı. Tahtın *Riksdag* (Parlamento) üzerindeki denetimini yeniden sağlamıştır. Hükümdarlık dönemi Gustaf Aydınlanması (İsveç Aydınlanması) olarak anılır.

İsveç kralı Adolf Fredrik'in en büyük oğluydu. Aydınlanma düşüncesinin zeki ve kültürlü bir savunucusuydu. 1766'da Danimarka kralı V. Frederik'in kızı Sophia Magdalena'yla evlendi. 1771'de tahta çıktı.

1720'de *Riksdag*'ın yönetimde tek söz sahibi durumuna gelmesiyle İsveç'te Özgürlük Çağı adıyla anılan dönem başlamıştı. Gustaf'ın Ağustos 1772'de yönetimi bütünüyle denetimi altına almasıyla bu dönem sona erdi. Gustaf çok kısa sürede serbest ticaretin özendirilmesi, basın özgürlüğünün tanınması, yoksullar yasasının değiştirilmesi, donanmanın güçlendirilmesi gibi Aydınlanma düşüncesinden esinlenen bir dizi reform gerçekleştirdi. Ama yönetimdeki başarısına karşın muhaliflerini hoşnut etmeyi başaramadı. Rusya'ya karşı halkın desteklemediği bir savaş (1788-90) başlatması ve Finlandiya Cephesi'ndeki bir grup subayın Anjala Birliği(*) olarak bilinen bir komploya katılarak İsveç'e ihanet etmeye kalkışması durumunu daha da kötüleştirdi. Ama Gustaf Temmuz 1790'da Svensksund'daki deniz savaşında kazandığı parlak zaferle, İsveç'in savaşta tam bir bozguna uğramasını engelledi. Ayrıca etkileyici kişiliğinin yardımıyla halk arasında yurtseverlik duygularını güçlendirmeyi başardı. Ama soylular Gustaf'ı devirmek üzere komplo planları yapmaya başladılar. Gustaf, Mart 1792'de Stockholm Opera Binası'nda düzenlenen bir maskeli balo sırasında Yüzbaşı Jacob Johan Ankarström tarafından vurularak ağır bir biçimde yaralandı, birkaç gün sonra da öldü. Sanatların koruyucusu olan Gustaf oyunlar yazmış, 1786'da Johan Kellgren'le birlikte *Gustaf Vasa* operası üzerine çalışmıştır.

Gustaf IV Adolf (d. 1 Kasım 1778, Stockholm, İsveç - ö. 7 Şubat 1837, Sankt Gallen, İsviçre), İsveç kralı. Yanlış dış politikası 1809'da bir darbeyle devrilmesine yol açmıştır. İsveç kralı III. Gustaf'ın oğluydu. Babasının bir suikast sonucunda öldürülmesi üzerine 1792'de tahta çıktı. Henüz reşit olmadığından naipliğini amcası Södermanland dükü Karl üstlendi. 1796'da naiplik dönemi sona erdiyse de Gustaf Jakobenler karşısındaki hastalıklı korkusu yüzünden tahta oturmaktan kaçındı. Ama ülkedeki tarım ve maliye bunalımına çözüm bulmak için *Riksdag*'ı (Parlamento) toplantıya çağırmak zorunda kalınca taç giyerek yönetimin başına geçti (1800).

1805'te İsveç'i Avrupa devletlerinin Napoléon'a karşı oluşturduğu koalisyona soktu. Rusya'nın 1807'de Fransa'yla bir antlaşma imzalayarak koalisyondan çekilmesinin ardından savaşı sürdürmekte direttmesi, Finlandiya'yı Rusya'dan gelebilecek bir saldırı tehlikesiyle karşı karşıya bıraktı. Aynı yıl Danimarka'yla Norveç'in İsveç'e savaş ilan etmesiyle ülke tam bir kuşatma altına girdi. Bu tehlike karşısında harekete geçen bazı liberal devlet görevlileri ile İsveç'in batı ordusunda görevli subaylar bir darbe düzenleyerek Gustaf'ı tahttan indirdiler (13 Mart 1809). Varislerinin de veraset hakkının alınması üzerine ailesiyle birlikte İsveç'i terk ederek sürgüne giden Gustaf, sonunda Albay Gustaffson adıyla İsviçre'ye yerleşti.

Gustaf V, tam adı OSCAR GUSTAF ADOLF (d. 16 Haziran 1858, Stockholm - ö. 29 Ekim 1950, Stockholm, İsveç), 1907'den sonra İsveç kralı. Kral II. Oscar'la Nassau'lu Sophie'nin oğluydu. Värmland dükü unvanını aldıktan sonra 1872'de babasının tahta çıkmasıyla veliaht oldu. Orduya girdi, birçok yolculuk yaptı ve 1881'de Baden grandükü I. Friedrich'in kızı Victoria'yla evlendi. Babasının ölümü üzerine 8 Aralık 1907'de tahta çıktı. "Anayurt için halkla birlikte" düşüncesini ilke edinen Gustaf, demokratik yönetimlerin yaygınlaştığı bir dönemde ülkesinde meşruti monarşi yönetimini ayakta tutmayı başararak yetenekli bir hükümdar olduğunu gösterdi.

Gustaf VI Adolf, tam adı OSCAR FREDRIK WILHELM OLAF GUSTAF ADOLF (d. 11 Kasım 1882, Stockholm - ö. 15 Eylül 1973, Hälsingborg, İsveç), yönetimde söz sahibi olan son İsveç kralı (1950-73).

İsveç kralı V. Gustaf'la (hd 1907-50) Badenli Victoria'nın oğluydu. 1902'de

Gustaf VI Adolf, Carl Gunne'nin yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1951; Kraliyet Şatosu, Stockholm
Svenska Portrattarkivet, Stockholm

orduya girdi, 1932'de generalliğe yükseldi. Uppsala Üniversitesi'nde öğrenim gördüğü sırada başlayan arkeoloji ilgisi yaşamı boyunca sürdü. 1920'lerde Yunanistan, İtalya ve Kıbrıs'ta arkeolojik araştırma gezilerine katıldı. Ayrıca kazılar yaptı, İsveç'teki eski anıtlar üzerine makaleler yazdı. Dünyada Asya çanak çömleklerinden oluşan en büyük özel koleksiyonlardan birine sahip olan Gustaf, Çin porselenleri konusunda otorite sayılırdı. Seksen sekiz yaşındayken, İtalya'nın Acquarossa kentindeki Etrüsk harabelerinde sürdürülen kazı çalışmalarına katıldı.

1920'de ölen ilk karısı Connaught prensesi Margaret'ten beş çocuğu oldu. En büyük

oğlu Västerbotten dükü Gustaf Adolf'u váris ilan etti. 1923'te Lady Louise Mountbatten'la ikinci evliliğini yapan Gustaf Ekim 1950'de tahta çıktı. Veliaht Gustaf Adolf'un 1947'de ölmesi üzerine, onun oğlu Karl Gustaf veliaht oldu. 1965'te *Riksdag* (Parlamento) kralların hükümdarlığa başlama yaşını 25'e yükseltti. Öte yandan 1971'de çıkarılan ve 1973'te Gustaf'ın ölümünün ardından yürürlüğe giren yasayla kralın yetkilerinin çoğu elinden alındı, krallık büyük ölçüde simgesel bir makam haline geldi. Gustaf'ın yerine torunu XVI. Karl Gustaf İsveç kralı oldu.

Guston, Philip (d. 27 Haziran 1913, Montreal, Kanada - ö. 7 Haziran 1980, Woodstock, New York, ABD), soyut dışavurumculuğun en önde gelen temsilcilerinden biri.

1930'da, Los Angeles'taki Otis Sanat Enstitüsü'ne yalnızca üç ay devam etti, büyük ölçüde kendi kendini yetiştirdi. 1934'te

"Kadran", Philip Guston'ın yağlıboya çalışması, 1956; Whitney Müzesi, New York
Whitney Museum of American Art, New York

Meksikalı duvar ressamlarıyla tanıştı. 1935-40 arasında Federal Sanat Projesi (FAP) kapsamında birçok duvar resmi yaptı. Iowa Eyalet Üniversitesi'nde (1941-45) ve daha başka üniversitelerde ders verdi. 1945'te Uluslararası Carnegie Ödülü'nü, 1947 ve 1968'de Guggenheim Bursu'nu, 1948'de de Roma'daki Amerikan Akademisi'nin Roma Ödülü Bursu'nu kazandı.

Guston 1940'ların başlarında gerçeküstücülüğe yaklaşan bir figüratif anlayışla çalışıyordu. 1940'ların sonlarına doğru başladığı soyutlama deneylerini 1950'ye değin sürdürdü. Bu tarihten sonra figüratif öğelerden bütünüyle uzaklaşarak Mondrian'ı anımsatan, ama daha romantik ve izlenimci bir geometrik soyutlama doğrultusunda çalıştı. "soyut izlenimcilik" olarak tanımlanan bu üslup doğrultusunda, 1950'lerin ortalarında, biçimden bağımsız bir soyut renk anlayışı geliştirdi ve daha çok "rengin biçimi" üzerinde durdu. Bu dönemde gerçekleştirdiği "Beyaz Resimler" dizisinde ("Kadran", 1956; "Saat", 1957; "Kuyruk", 1961,) beyaz zemin üstünde hafif fırça vuruşları ve soluk renklerle köşeli lekeler oluşturdu.

1960'larda resimlerinde bir kez daha doğalcı biçimleri çağrıştıran öğeler kullanmaya başladı. Bu eğilimi 1970'lerde, yergi ile grotesk arasındaki yeni bir figür anlayışına dönüştü. Ku Klux Klan'ı konu aldığı ve fantastik toplumsal yorumlar yaptığı bu resimlerinde, yeni tavrını pekiştirecek biçimde uyumsuz renklere ve kaba fırça vuruşlarına yer verdi.

gusül, İslamda, belli durumlarda alınması gereken boy abdesti. Bazı durumlarda farz, bazı durumlarda sünnet ya da mendub (daha iyi) olur.

Hanefi bilginlerine göre guslün üç temel koşulu vardır. Bunlar, boğaza kadar ağız içini iyice çalkalayarak yıkamak (mazmaza), su çekerek burun içini yıkamak (istinşak) ve hiçbir kuru nokta bırakmayacak biçimde bütün bedeni bir kez yıkamaktır. Bu yıkama sırasında suyun saç, sakal ve benzeri kıl diplerine kadar işlemesi gerekir.

Bu temel koşulların yanı sıra guslun kimi sünnetleri de vardır. Bunlar da gusle besmele ile başlamak, niyet etmek, bedende bulunan herhangi bir pisliği önceden temizlemek, avret yerini pislik olmasa bile ayrıca yıkamak, gusulden önce abdest almak, ağız, burun ve bedeni üç kez (İmamiyeye göre iki kez) bütünüyle yıkamak ve ilk yıkayışta bedeni ovmak, su dökünmeye baştan başlayarak önce sağ, sonra da sol omza dökmek, ayak altında su birikiyorsa, ayak yıkamayı en sona bırakmaktır.

Boy abdesti alırken konuşmamak, dua etmemek, avret yerini örtmek, yıkanılan yerde kimsenin bulunmaması da gözetilmesi gereken kurallardır. Gusülden sonra iki rekât namaz kılınması da güzel sayılan bir davranıştır.

Gusül, ergin, akıl ve ruh sağlığı yerinde kadın ve erkeğin hangi yolla olursa olsun cünüp olması, âdet gören kadının kanı kesilerek âdet süresinin tamamlanması ve lohusalığın sona ermesi gibi durumlarda farzdır. Bu durumlarda boy abdestinin farz hükmü ancak namaz vaktinin girmesiyle bağlantılıdır ama geciktirmemek daha uygundur.

Cuma ve bayram namazları öncesinde, hac ya da umre için ihrama girerken, arefe (bayram öncesi) günü güneş battıktan sonra ve Arafat'ta vakfeye durmadan önce boy abdesti almak da sünnettir. Bunlardan başka farz ya da sünnet olmamakla birlikte boy abdesti almanın mendub kabul edildiği durumlar vardır. Bunlar arasında yeni Müslüman olmak, erginlik yaşına girmek, bayginlıktan ayılmak, kan aldırmak, ölü yıkamak, Berat ve Kadir gecesine ulaşmak, Mekke ve Medine'ye girmek, hac sırasında Müzdelife ve Mina'da bulunmak, Güneş, Ay tutulması ve korku namazları kılmak, yağmur duasına çıkmak, yoldan gelmek, bir günahtan tövbe etmek ve bir toplantıya katılmak sayılabilir.

Boy abdesti almaları farz olan kimseler, gusulden önce bazı işleri yapamazlar. Bunların başlıcaları namaz kılmak, Kuran okumak, Kuran'ın tamamına ya da bir bölümüne el sürmek, Kâbe'yi tavaf etmek, bir zorunluluk olmadan camiye girmek ve üzerinde âyet yazılı herhangi bir şeyi tutmaktır. Boy abdesti almadan dini bir kitabı ele alarak okumak, el ve ağzı yıkamadan yemek, içmek, bir yere Kuran'dan bir şey yazmak da mekruh sayılan işlerdir.

gusülhane, geleneksel Türk evinin odalarında, su dökünmek ya da boy abdesti almak için yapılan bölme. Genellikle, odanın evin içine bakan bir duvarını tümüyle kaplayan ve yüklük denen derin dolabın bir bölümü olarak düzenlenirdi. Suyu akıtmaması için tabanı çinkoyla kaplanan gusülhane, gerekirse mangalla ısıtılırdı.

gut, DAMLA HASTALIĞI ya da NİKRİS olarak da bilinir, kol ve bacak eklemlerinin bir ya da birkaçında tekrarlayıcı ve şiddetli akut iltihapla kendini gösteren ve kalıtsal da olabilen metabolizma hastalığı. Gutta belirtiler, kandaki miktarı artan ürik asit tuzlarının (ürat) eklemlerin içinde ve çevresinde depolanmasıyla ortaya çıkar. Ürik asit, nükleoproteinlerin yapısında bulunan pürinlerin metabolizma ürünü olup normalde idrarla atılır. Ürik asit metabolizmasında yer alan iki enzimin eksikliği, bu maddenin vücutta çeşitli dokularda birikmesine neden olur. Hastalığın doğuştan var olmasına karşın ilk artrit (eklem iltihabı) nöbetinin orta yaşlarda ortaya çıktığı görülür. Kol ve bacaktaki eklemlerin herhangi biri tutulabilirse de, artrit sıklıkla ayak başparmağını ayağa bağlayan eklemde ortaya çıkar. İltihaplı eklemin çevresi aşırı duyarlı ve ağrılıdır; deride ısı artışı ve kızarıklık oluşur. Akut iltihap tedavi edilmese bile bir iki haftada iyileşebilir. Hastalık dönemlerini başlatan neden kesin olarak bilinmemekle birlikte akut enfeksiyonlarda, ruhsal gerginliklerin, idrar miktarında artışın, cerrahi girişimlerin, yaralanmanın ya da bazı ilaçların kullanılmasının rolü olduğu sanılmaktadır. İlk iltihap dönemi, eklem kıkırdağında ancak mikroskopla saptanabilecek miktarda ürik asitin birikmesiyle başlar. Kimi olgularda bu birikme kulak kepçesi gibi eklem dışı dokularda da ortaya çıkabilen yumru biçiminde yapı bozukluklarına yol açar.

Bilinen en eski hastalıklardan biri olan gutta, akut iltihabın tedavisi için kullanılan kolşisin en eski ilaçlardan biridir. Ayrıca vücutta ürik asitin bireşimlenmesini ketleyen alopürinol (4-hidroksipirazalopirimidin) ve başka iltihap önleyici ilaçlar kullanılır. Akut iltihabın önlenmesinde ilke, kandaki ürik asit düzeyinin düşürülmesi ve bu maddenin idrarla atılmasının sağlanmasıdır. Bu amaçla kolşisin ve alopürinolden başka ürik asitin idrarla atılmasını hızlandıran probenesit kullanılır. Yaygın eklem iltihaplarında ortaya çıkan sorunların yüzde 5'i oldukça sık görülen bu hastalıktan kaynaklanır. Erkeklerde oluşma sıklığı kadınlara oranla 20 kez fazladır.

Gutenberg, Beno (d. 4 Haziran 1889, Darmstadt, AFC - ö. 25 Ocak 1960, Los Angeles, ABD), deprem dalgalarına ilişkin çözümlemeleriyle ve bu dalgalardan yararlanarak Yer'in iç bölümlerinin fiziksel özelliklerinin saptanmasına yönelik çalışmalarıyla tanınan ABD'li sismolog.

1930'dan emekli olduğu 1957'ye değin Pasadena'daki California Teknoloji Enstitüsü'nde jeofizik profesörü ve sismoloji laboratuvarı yöneticisi olarak görev yaptı.

Gutenberg depremlerin şiddetini belirleyen bir yöntem geliştirmek üzere Charles Richter ile birlikte çalıştı. Onunla birlikte günümüzün sığ depremleri tarafından salınan enerjiyi hesaplayarak bu enerjinin dörtte üçünün Büyük Okyanus deprem kuşağında oluştuğunu gösterdi. Gutenberg'in başlıca yapıtları, *Earthquakes in North America* (1951; Kuzey Amerika Depremleri), *Internal Constitution of the Earth* (1939; Yer'in İç Yapısı) ve Richter ile birlikte yazdığı *The Seismicity of the Earth*'dür (1941; Yer'in Sismikliği).

Gutenberg, Johannes, tam adı JOHANNES GENFELISCH ZUR LADEN ZUM GUTENBERG (d. 14. yy'ın son 10 yılı içinde, Mainz - ö. 3 Şubat 1468 ?, Mainz, Mainz Başpiskoposluğu), harflerin ve öteki karakterlerin tek tek dökülerek baskı klişeleri biçiminde düzenlendiği tipo baskı (tipografi) tekniğini geliştiren Alman mucit. Tipografi tekniği 20. yüzyıla değin fazlaca değişmeden kullanılagelmiştir. Gutenberg'in buluşunun başlıca öğeleri, karakterlerin dökülecegi dişi kalıplardan (matris) oluşan bir kalıp; bir karakter döküm alaşımı; üzüm sıkma, kâğıt yapım ve cilt makinelerinin belirli parçalarının bir araya getirilmesiyle elde edilen bir baskı makinesi ve yağlı bir baskı mürekkebiydi. Bu öğelerden hiçbiri o güne

değin Çin ya da Kore basımcılığında ya da o dönemde Avrupa'da yaygın olan ağaç baskı ya da metal baskı bloklarıyla basım tekniklerinde kullanılmamıştı.

Yaşamı. Soylu bir aileden gelen Gutenberg hakkında, kuyumculuk öğrendiği ve mesleğinde ustalaşarak loncaya alındığı dışında fazlaca bir bilgi bulunmamaktadır. 1430'da zanaatçıların soylulara karşı ayaklanması üzerine Gutenberg ailesi Mainz'dan sürülerek Strassburg'a (bugün Strasbourg, Fransa) yerleşmek zorunda kaldı. Bu kentteki kuyumcular loncasının kayıtlarına göre, Gutenberg 14 Mart 1434 ile 12 Mart 1444 arasında bu kentte ayna yapımı ve değerli taş kesimi işlerinde çalıştı, ayrıca bu alanlarda çıraklar yetiştirdi.

Ortaklarından bazısı, Gutenberg'in kendilerinden gizlediği bir işle uğraştığının farkına vararak, ondan bu sırrını açmasını istediler ve ona önemlice sermaye yardımında bulunduklarını ileri sürerek bu yeni işte de ortak olmaları gerektiğini savundular. Böylece Gutenberg 1438'de Hans Riffe, Andreas Dritzehn ve Andreas Heilmann ile beş yıllık bir sözleşme imzaladı. Sözleşmenin bir maddesine göre, ortaklardan birinin ölümü durumunda, mirasçıları ortak olarak alınmayacak, ama onlara belirli bir tazminat ödenecekti.

Baskı makinesinin icadı. Andreas Dritzehn'in 1438 sonlarında ölmesi üzerine mirasçıları sözleşme koşullarını ihlal ederek ortak olmak istediler ve bu amaçla Gutenberg'e karşı dava açtılar. Sonunda davayı kaybetmelerine karşın, duruşma sırasında Gutenberg'in yeni bir buluş peşinde olduğu ortaya çıktı. Tanıklardan Conrad Saspach adlı bir marangoz, Andreas Dritzehn'den ağaçtan bir baskı makinesi siparişi aldığını ve kendisine belirli bir miktarda ön ödeme yapıldığını, Hans Dünne adlı bir kuyumcu da Gutenberg'e daha 1436'da 100 gulden değerinde basım malzemesi sattığını söylediler.

12 Mart 1444'ten sonraki birkaç yılda Gutenberg'in yaptıklarına ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte, Mainz'da soylularla loncalar arasında yeniden alevlenen mücadeleler üzerine hemen Mainz'a gitmiş olabileceği üzerinde durulmaktadır. Ekim 1448'de ise bir miktar borç para almak için Mainz'a döndüğü kesindir. Zengin bir yatırımcı olan Johann Fust'tan 800 gulden gibi önemlice bir miktar borç alması, bu tarihte büyük olasılıkla çalışmalarının sonuna yaklaştığını göstermektedir. Ama bu para karşılığında Gutenberg'in bütün basım araç ve gereçleri teminat olarak gösterilecekti. İki yıl sonra Fust 800 gulden daha yatırarak işe ortak oldu. Ama iki ortak bir süre sonra çatışmaya başladılar, çünkü Fust yatırımlarının karşılığını bir an önce almak isterken, Gutenberg buluşunu acele etmeden yetkinleştirmek amacındaydı.

Gutenberg'in düşü, tasarım ve renk değerlerini koruyarak, ortaçağın taş baskı el yazmalarını mekanik olarak kopya edebilmekti. Ama Fust'un kendisine karşı açtığı davayı kazanması üzerine Gutenberg'in bu hayali yıkıldı. Davanın 6 Kasım 1455 tarihli kayıtlarına göre Gutenberg, Fust'a toplam 2.026 gulden ödemeye mahkûm edildi. Bunun içinde Fust'tan iki kez aldığı ödünç para ile bileşik faiz miktarları bulunuyordu. Gutenberg buluşundan çok, maddi sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştı.

Kitabı Mukaddes'in basımı. Gutenberg'in 1448'de bastığı astronomi takviminin, matbaanın ilk ürünü olduğu sanılmaktadır. Ama, Gutenberg'in matbaasında basıldığı kayıtlara geçmiş olan ilk kitap 1455'te basılan ünlü Kırk İki Satırlı Kitabı Mukaddes'tir. Kitabı Mukaddes'in birçok yeniden basımının yapılarak satıldığı ve kazancının da Fust ve Gutenberg arasında paylaşıldığı sanılmaktadır, ama dava sırasında bu gelirin niçin Gutenberg'in mal varlığı içine alınmamış olduğu anlaşılamamıştır. Fust davayı kazandıktan sonra Kitabı Mukaddes'in ve Gutenberg'in hazırlamakta olduğu ikinci önemli yapıtı *Mainzer Psalterium*'un (Mainz Mezmurları) basım haklarına ve basımevindeki bütün teknik gereçlere el koydu. Gutenberg'in en yetenekli ustası olan ve 1455'teki davada ona karşı tanıklık eden damadı Peter Schöffer'in de yardımıyla Fust basım işini sürdürdü. Avrupa'da üzerinde basımcının adı bulunan ilk yapıt olan Mezmurlar Kitabı'nın basımı 14 Ağustos 1457'de tamamlandı; son derece güzel bir ürün olan Mezmur, Johann Fust ve Peter Schöffer'in adlarını taşıyordu.

Mezmurlar Kitabı aynı metal klişenin birçok kez mürekkeplenmesi yöntemine dayalı olarak basılmış çokrenkli yüzlerce kenar süsü ve büyük harfle bezenmişti. Uzmanlar, Fust ve Schöffer'in bu denli ustalık isteyen bir tekniği, Gutenberg'in basımevini kaybettiği tarih olan 6 Kasım 1455 ile kitabın yayımlandığı tarih olan 14 Ağustos 1457 arasındaki zaman içinde kendi başlarına geliştirebilmiş olmalarının olanaksız olduğuna işaret etmektedirler. Büyük olasılıkla Mezmurlar Kitabı'nın süslemelerini Gutenberg gerçekleştirmiştir. 1960'larda Gutenberg'in bakır gravür tekniğini de bulmuş olduğu savı ileri sürülmüştür; bu sava göre Gutenberg resimlerin ve öteki süslemelerin kalıplarını bakır levhaları oyarak hazırlamış ve daha sonra bu kalıplara metal alaşım dökerek kabartma baskı klişelerini hazırlamıştır.

Çoğu günümüze yalnızca bölümler halinde kalan ve Gutenberg'in ilk deneme ürünleri olduğu sanılan bir dizi basılmış malzemenin bugün Gutenberg değil, daha az tanınan başka basımcılar tarafından gerçekleştirildiği düşünülmektedir. Kırk İki Satırlı Kitabı Mukaddes'in yeniden dizilmesi yoluyla hazırlanan ve Bamberg'de tipografik baskısı yapılan Otuz Altı Satırlı Kitabı Mukaddes de bunlardan biridir. Gutenberg'e ait olduğu kabul edilen yapıtlar arasında ise, 1453'te İstanbul'un düşmesinden sonra olası bir Türk istilasına karşı uyarı niteliğinde olan ve Aralık 1454'te basılan 1455 tarihli *Türkenkalender* (Türk Takvimi), bazı endüljans mektupları ve okullar için dilbilgisi kitapları bulunmaktadır.

Gutenberg'in iflas etmesinden sonra, Mainz'ta belediye memurluğu yapan Dr. Konrad Humery ona basım araç ve gereçleri sağladı. Ama bu araçların neler olduğu ve Gutenberg'in bunlardan nasıl yararlandığı bilinmemektedir. Gutenberg'in 1460'ta basmış olduğu sanılan kalın *Catholicon*'un, kitabın boyutları ve basımında kullanılan hurufatın niteliksizliği dikkate alındığında gerçekten onun ürünü olup olmadığı konusu da tartışmalıdır. Bir belgeye göre Gutenberg yaşamının son yıllarında görme yetisini kısmen ya da tamamen kaybetti ve yoksulluğa düştü. 1465'te Başpiskopos ve Mainz elektörü II. Adolf von Nassau, Gutenberg'i sarayına alarak geçimini sağladı. Ölümünden sonra Mainz'daki üniversiteye Gutenberg'in adı verilmiş, 1901'de de burada, buluşuna ilişkin bütün belgelerin toplandığı bir müze kurulmuştur.

Gutenberg Kitabı Mukaddesi, KIRK İKİ SATIRLI KİTABI MUKADDES ya da MAZARIN KİTABI MUKADDESİ olarak da bilinir, Batı'da tamamı günümüze ulaşabilmiş en eski kitap; aynı zamanda, hareketli hurufatla basılmış ilk kitaptır. Adını, basımcısı Johannes Gutenberg'den alır. Gutenberg'in yaklaşık 1455'te baskısını tamamladığı bu üç ciltlik Latince yapıt, 42 satırlık kolonlar halinde basılmış ve basımının sonraki aşamalarında aynı anda çalışan altı dizgici tarafından dizilmişti. Bibliyografya uzmanlarının tanımladığı ilk kopya Kardinal Mazarin'in Paris'teki kütüphanesinde bulunduğu için, kitap bazen Mazarin Kitabı Mukaddesi olarak da anılır.

1455'te Mainz'da basılan Gutenberg Kitabı Mukaddesi'nden bir sayfa
ABC Ajansı

Aynı çağda basılan öteki kitaplar gibi Gutenberg Kitabı Mukaddesi'nde de başlık sayfası, sayfa numaraları gibi yenilikler ve yazma kitap kopyacılarının yapıtlarından ayırt edilmesini sağlayacak herhangi bir özellik yoktur. Bunun hem Gutenberg'in, hem de müşterilerinin isteği olduğu düşünülebilir. Uzmanlar, espasın iyi kullanılmamış olmasına karşın, Gutenberg Kitabı Mukaddesi'nin basımındaki teknik ustalığa ancak 19. yüzyılda ulaşıldığı konusunda birleşirler. Basımda kullanılan ve ortaçağ duygusunu yansıtan görkemli gotik harfler kısa bir süre sonra ortaya çıkan benzer örneklere oranla daha az basık ve daha küttür. Kitabın kaç kopya halinde basıldığı bilinmemekle birlikte günümüze 40 kopya ulaşmıştır. ABD Kongre Kitaplığı'nda, Paris'teki Ulusal Kitaplık'ta ve Londra'daki British Library'de parşömen nüshaları vardır. ABD'de Huntington, Morgan ve New York Halk kütüphaneleriyle Harvard ve Yale üniversitelerinin kütüphanelerinde hemen hemen eksiksiz nüshalar bulunmaktadır.

Guthrie, ABD'de, Oklahoma'nın orta kesiminde, Logan ilinin (*county*) merkezi kent. Oklahoma kentinin kuzeyinde, Cottonwood Çayının kıyısında ve çayın Cimarron Irmağıyla birleştiği noktanın yakınında yer alır. Yerlilere ait toprakların yerleşime açılması üzerine, 22 Nisan 1889'da neredeyse bir gece içinde kuruldu. Santa Fe Demiryolu üzerinde göçmenlerin (*homesteader*) toplandığı bir istasyon olan yerleşmeye, yargıç John Guthrie'nin adı verildi. 1890'da tüzel kimlik kazandıktan sonra Oklahoma Toprakları'nın merkezi oldu; eyalet yönetimi 1910'da Oklahoma kentine taşınana değin buradaydı. Carry Nation alkollü içkilerin yasaklanmasına yönelik etkinliklerine, birçok meyhane ve kumarhaneyi barındırdığı için 1905'te Guthrie'den başladı. Günümüzde çevresindeki petrol ve tarım alanına hizmet veren kentin hafif sanayisi, mobilya

ve petrol yatağı donanımları imalatını kapsar. Guthrie'nin Capitol Alanı'nda İskoç Riti (Mason) Tapınağı vardır. Her yıl yapılan kutlamalarla ilk yerleşenlerin "89 Akını" anılır. Nüfus (1990) 10.518.

Guthrie, Edwin Ray (d. 9 Ocak 1886, Lincoln, Nebraska - ö. 23 Nisan 1959, Seattle, Washington, ABD), öğrenme ile ilgili bitişme kuramına(*) katkısıyla tanınan ABD'li psikolog.

Nebraska ve Pennsylvania üniversitelerinde öğrenim gördü. 1912'de Pennsylvania Üniversitesi'nde, sembolik mantık dalında doktorasını tamamladı. 1914'te Washington Üniversitesi'nde ders vermeye başladı. Öğrenmenin psikolojisi üzerine yaptığı çalışmaların büyük bölümünü, 1956'ya değin kaldığı bu üniversitede gerçekleştirdi.

Guthrie, insanda ya da hayvanda, bir dış uyaranın zihinde belli bir yanıt davranışına bağlanabilmesi için, bu ikisi arasında zaman açısından yakın bir ilişki bulunmasının yeterli olduğunu ileri sürdü. Bu görüş, uyaran ile yanıt arasındaki çağrışımın, olumlu (ödül) ya da olumsuz (ceza), belli bir pekiştirmeyle sağlanabileceğini savunan öteki psikologlarınkiyle çelişiyordu. Guthrie pekiştirme kuramcılarının, bir davranış kalıbı olarak yerleşene değin çağrışımın defalarca yinelenmesi gerektiği görüşünü de reddetti. Tersine, çağrışımın öğrenilmesi için tek bir olayın bile yeteceğini savundu. Bu kuramını desteklemek için deneysel verilerden de yararlandı ve görüşlerini *The Psychology of Learning* (1935; Öğrenmenin Psikolojisi) adlı yapıtında açıkladı.

Guthrie, Sir (William) Tyrone (d. 2 Temmuz 1900, Tunbridge Wells, Kent, İngiltere - ö. 15 Mayıs 1971, Newbliss, Monaghan, İrlanda), İngiliz tiyatro yönetmeni. Shakespeare'in yapıtlarına ve modern oyunlara özgün yaklaşımıyla, 20. yüzyılda geleneksel tiyatroya karşı duyulan ilginin canlanmasında önemli rol oynamıştır.

Oxford Üniversitesi'ni bitirdi. Profesyonel olarak ilk kez 1923'te Oxford Repertuvar Tiyatrosu'nda sahneye çıktı. Bu topluluktan aynı zamanda yönetmen yardımcısı olarak da çalışıyordu. Kısa bir süre BBC'de spikerlik ve yönetmenlik yaptı. 1926-27 sezonunda İskoç Ulusal Tiyatrosu'nu yönettikten sonra BBC'ye döndü, radyo için oyunlar yazdı.

Cambridge'deki Festival Tiyatrosu'nda yönetmenlik yaptığı 1929-30 sezonunda geleneksel tiyatroya yeni yaklaşımlar denedi. İlk bağımsız yapımı olan James Bridie'nin *The Anatomist*'ini (Anatomi Bilgini) 1931'de Londra'da Westminster Tiyatrosu'nda sahneledi. Bunu ertesi yıl Luigi Pirandello'nun *Alıp Kişi Yazarını Arıyor*'u izledi. Bu yapıtla yaratıcı bir yönetmen olarak adını duyuran Guthrie, Londra'da Old Vic ve Sadler's Wells tiyatrolarındaki çalışmalarıyla dönemin önde gelen yönetmenleri arasına girdi. 1933-34 ve 1936-45 arasında bu iki tiyatroda oynayan Shakespeare Repertuvar Tiyatrosu'nu yönetti.

Guthrie, 1940'larda sahneye koyduğu operalarla da eleştirmenlerin övgüsünü kazandı. Bunlar arasında Benjamin Britten'dan *Peter Grimes* (1946) ve Edmond Rostand'dan *Cyrano de Bergerac* (1946) gibi yapıtlar vardı. Guthrie'nin en tanınmış operalarından biri de, İngilizceye çarpıcı bir gerçekçilikle uyarladığı Bizet'nın *Carmen*'iydi. Yapıt 1949'da Sadler's Wells'de, 1952'de de New York kentinde Metropolitan Operası'nda sahnelendi.

Guthrie kendi oyunu *Top of the Ladder*'ı (Merdivenin Tepesi) 1950'de Londra'da St. James Tiyatrosu'nda sahneye koydu. Shakespeare'in *Richard III* (*Kral III. Richard Faciası*) ve *All's Well That Ends Well* (İyi Biten Her Şey İyidir) oyunlarını 1953'te Kanada'nın Ontario eyaletindeki Stratford'da ilk kez düzenlenen Stratford Shakespeare Şenliği'nde sahneledi ve çok büyük başarı elde etti. Bunu izleyen dört sezon boyunca Stratford'daki çalışmalarını sürdürerek Kanada tiyatrosunun gelişmesinde önemli bir rol oynadı.

1963'te Minneapolis'te Stratford Tiyatrosu model alınarak kurulan Tyrone Guthrie Tiyatrosu (1963), Guthrie'nin *Theatre Prospect* (1932; Tiyatro Arayışı) ve *A Life in the Theatre* (1960; Tiyatroda Bir Ömür) adlı kitaplarında ana çizgileriyle belirttiği tiyatro konusundaki görüşleri doğrultusunda etkinlik göstermiştir. 1976'da Guthrie'nin, James Forsythe tarafından yazılan bir yaşamöyküsü yayımlanmıştır.

Guthrie, Woody, asıl adı WOODROW WILSON GUTHRIE (d. 14 Temmuz 1912, Okemah, Oklahoma - ö. 3 Ekim 1967, New York kenti, ABD), ABD'li şarkıcı ve besteci.

Woody Guthrie
EB Inc

Çoğu bugün klasik sayılan şarkılarında sıradan insanları ve onların mücadelelerini anlatmıştır.

On beş yaşındayken evden ayrılarak yük trenleriyle ülkeyi dolaşmaya başladı. Yanından ayırmadığı gitarı ve armonikasıyla Büyük Bunalım döneminin işsiz ve göçmen kamplarında sevilen biri oldu. Kendi kırsal çevresinin şarkılarını söyluyor, yoksullarla yaşadığı deneyimleri yazdığı şarkılara yansıtıyordu. Böylece Guthrie halkçı duyguların müzikteki sözcüsü haline geldi. "So Long (It's Been Good To Know Yuh)", "Hard Traveling", "Blowing Down This Old Dusty Road", "Union Maid" ve John Steinbeck'in *Gazap Üzümleri* adlı yapıtından esinlenerek yazdığı "Tom Joad" gibi şarkıları zamanla başka yorumcular tarafından da benimsendi ve folk müziğinin klasikleri arasına girdi. New York'a giderek Pete Seeger'ın da içinde bulunduğu Almanac Singers adlı topluluğa katıldı. II. Dünya Savaşı'nda ABD Ticari Denizcilik Birlikleri'nde görev yaptıktan sonra gene aynı toplulukla çiftçi ve işçi grupları önünde şarkı söylemeyi sürdürdü. Bini aşkın şarkı yazdı. Son yazdıklarından biri olan ünlü "This Land Is Your Land" şarkısı 1960'larda medeni haklar hareketi tarafından benimsendi. Guthrie yaşamının son yıllarını New York'ta bir hastanede, sinir sistemini bozan bir hastalık olan Huntington koresi ile mücadele ederek geçirdi. Ölmeden önce efsaneleşmeye başlayan, Bob Dylan ve Bruce Springsteen gibi müzikçileri büyük ölçüde etkileyen Guthrie'nin *Bound for Glory* adlı otobiyografisi (1943; Zafer Yolunda) 1976'da aynı adla sinemaya uyarlandı. Başarılı bir folk müziği bestecisi ve şarkıcısı olan oğlu Arlo Guthrie (d. 1947) babasının son günlerine de yer veren *Alice's Restaurant* (1969; Alice'in Lokantası) adlı filmde kendisini oynadı.

Guthrum, GODRUM ya da GUTHORM olarak da yazılır, AETHELSTAN, ATHELSTAN ya da ETHELSTAN olarak da bilinir (ö. 890), Anglosakson egemenliğindeki İngiltere'ye yönelik büyük Dan istilalarından birinin önderi. Batı Sakson (Wessex) kralı Alfred'le (Büyük) savaşmış, daha sonra kendisini East Anglia kralı ilan etmiştir (hd 880-890).

865'teki büyük Dan istilası sırasında İngiltere'ye gitti. Ocak 878'de Alfred'in Batı Sakson Krallığı'na saldırdı. Bütün Wessex topraklarını işgal ettiyse de Alfred'in mayıstaki karşı saldırısının ardından antlaşma yapmayı kabul etmek zorunda kaldı. Görüşmeler sürerken Aethelstan adıyla vaftiz edilmeye razı oldu; vaftiz babalığını Alfred yaptı. Aller'de (bugün Somerset'te) imzalanan antlaşma gereğince Guthrum Doğu Anglia'ya çekildi. 880'de burada yarı Hıristiyan bir devlet kurdu ve vaftiz adıyla sikke bastırdı. Alfred'le 886'da yaptığı bir barış antlaşmasının kopyası günümüze ulaşmıştır.

Gutiérrez Nájera, Manuel (d. 22 Aralık 1859, Mexico - ö. 3 Şubat 1895, Mexico, Meksika), Meksikalı şair ve yazar. İncelikli, hüzünlü, müzikal şiirleri ve ölçülü ritmik yazılarıyla öyküleri, Meksika edebiyatında romantizmden *modernismo* akımına geçişi temsil eder. İspanyol şiir dilini yeniden canlandırıp modernleştirmeyi amaçlayan *modernismo* akımı, Meksika'da genç bir edebiyatçı kuşağının gelişmesini sağlamıştır.

İlk eğitimini evde annesinden alan Gutiérrez Nájera, sonradan Fransızca ve Latince öğrendi. Alfred de Musset, Théophile Gautier ve Paul Verlaine gibi Fransız şairlerden büyük ölçüde etkilendi. İlk yazısı 13 yaşındayken *La Iberia* gazetesinde yayımlandı. Ölümüne değin bu gazeteye her hafta birkaç yazı verdi. 1894'te kurduğu *Revista azul* adlı derginin, Meksika'da *modernismo* şiirinin gelişmesine büyük katkısı oldu; sonraları Meksika şiirinin gelişimini etkileyen birçok genç yazarın çalışmaları burada yayımlandı. Önemli bir şair olmaktan çok edebiyat akımları üzerindeki etkisiyle tanınan Gutiérrez Nájera'nın kendi yarattığı bir kısa öykü türü olan *crónica*'ları hâlâ ilgi görmektedir. Gutiérrez Nájera, alkol tutkusu yüzünden genç yaşta öldü.

Gutiler, ilkçağda Mezopotamya'da yaşamış dağ halkı. Ağırlıklı olarak Zagros Dağlarının orta kesimindeki Hemedan dolaylarında yaşayan Gutiler İÖ 3. ve 2. binyıllarda, önemli bir siyasal güç durumundaydılar. İÖ 2230 dolayında Güney Mezopotamya'daki Babil'e doğru ilerlediler. Naram-Sin'in ya da oğlu Şar-kali-şarri'nin hükümdarlığı sırasında Akad İmparatorluğu'nu yıktılar; genel olarak kabul edildiği üzere, bölgenin büyük bölümünü denetim altına aldılar. Yaklaşık bir yüzyıl hüküm süren Gutilerin bu dönem boyunca Babil'e tümüyle egemen olamadığı ve Babil'in çeşitli bölgelerinde bazı bağımsız hükümdarların (örn. Lagaş'ta Gudea) ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Guti egemenliğiyle ilgili pek az bilgi vardır; bu dönemin genel bir siyasal kargaşa ve kültürel durgunluk dönemi olduğu söylenebilir. Kral Tirigan'ın İÖ 2130 dolaylarında Uruklu Utu-hegal'e yenilmesiyle Guti hanedanı da sona erdi.

Gutiler, Zagros Dağlarındaki yurtlarından, daha sonraki hanedan ve krallıkları tehdit etmeyi sürdürmekle birlikte Mezopotamya'nın güneyini bir daha denetim altına alamadılar.

Gutob dili, GADABA DİLİ olarak da bilinir, Güneydoğu Asya ailesine bağlı Munda dillerinden biri. Hindistan'da konuşulur. Gadba, Bodo (Sodia) ve Gudva (Bodo-Gadaba) lehçeleri vardır.

Gutob dili Orissa'nın Koraput, Andhra Pradesh'in de Srikakulam ve Vishakhapatnam bölgelerinde konuşulur. Bu dili konuşanların sayısının 32.500 ile 54 bin arasında olduğu sanılır.

Guto'r Glyn (ü. y. 1440-93), Gal edebiyatında ulusal bilinci yansıtan ilk yapıtların yaratıcısı olan *bard*(*). Yapıtları, J. Ll. Williams'ın derleyip Sir Ifor Williams'ın yayımladığı *Gwaith Guto'r Glyn* (1939; Guto'r Glyn'in Yapıtları) adlı kitapta toplanmıştır. Guto'r Glyn, Glynceiriog'da ve Denbighshire'daki Valle Crucis'te yaşamıştır.

Guttiferae, bazı uzmanlarca *Clusiaceae*(*) ve *Hypericaceae*(*) (sarıkantarongiller) familyalarının bir arada sınıflandırıldığı geniş familya.

Guttuso, Renato (d. 12 Ocak 1912, Bagheria, Palermo yakınları, Sicilya - ö. 18 Ocak 1987, Roma, İtalya), toplumcu gerçekçi resimleriyle tanınan İtalyan ressam.

Hukuk öğrenimini yarım bırakarak 1931'de resim yapmaya başladı. Bir süre Roma'da resim onarımı üzerine çalıştı. 1935-38 arasında Milano'da yaşadı. Güçlü ve olağanüstü enerjik kişiliğiyle 1930'ların sonunda faşist yönetimin bir organı durumuna gelen Novecento akımına karşı Milano'da antifaşist La Corrente (Akım) grubunu kurdu. 1943-45 arasında İtalya'daki direniş hareketine katıldı.

1930'lardan sonra Goya ve Picasso'dan (özellikle "Guernica") etkilendi. Bu etkiler üslubunun gelişiminde olduğu kadar konularında da belli oluyordu. "Etna'dan Kaçış" (1938-39) gibi resimlerinde siyasal eğilimini ortaya koymakla birlikte, benimsediği toplumsal gerçekçiliği propaganda aracı olarak kullanmadı. İnsanlığın üst üste geçirdiği değişimlere ve sanatsal değerlere tutkuyla bağlıydı. Bergamo Ödülü'nü kazandığı "Çarmıha Geriliş"te (1942) faşizme, 1943-45 arasında gerçekleştirdiği "Tanrı Bizimle" adlı dizi desenlerinde de Alman işgali altındaki İtalya'da yapılan katliamlara karşı duyduğu tepkileri dile getirdi.

Savaştan sonra, 1947'de sanatın kültürel ve toplumsal devrimle bütünleşmesini savunan Yeni Sanat Cephesi'ne katıldı. 1950'de Marzotto Ödülü'nü kazandı. Sanat tarihine ve eski sanatçılara duyduğu ilgiyle 1970'lerde Dürer, Rembrandt, Cranach ve Courbet gibi eski, Picasso ve Cézanne gibi çağdaş ustaları birlikte betimlediği bir dizi resim yaptı. 1973'te doğduğu kentin belediye meclisine, 1976'da da İtalya Senatosu'na üye seçildi.

Gutzkow, Karl (Ferdinand) (d. 17 Mart 1811, Berlin - ö. 16 Aralık 1878, Sachsenhausen, Frankfurt am Main, Almanya), Almanya'da çağdaş toplumsal romanın öncüsü olmuş romancı ve oyun yazarı.

Meslek yaşamına gazeteci olarak başlayan Gutzkow, fantastik ve yergili bir romans olan *Maha Guru, Geschichte eines Gottes*'le (1833; Maha Guru, Bir Tanrının Öyküsü) dikkat çekti. 1835'te romantizme karşı gelişen Genç Almanya(*) hareketinin ilk örneklerinden *Wally, die Zweiflerin* (Şüpheci Wally) adlı yapıtını yayımladı. Dinsel

Gutzkow
British Museum, Londra fotoğraf: J.R. Freeman & Co. Ltd.

süpheciliğe yer veren bu evlilik karşıtı yapıt, şiddetli tartışmalara yol açtı. Sonunda Konfederasyon Meclisi (*Diet*) Gutzkow'u uç ay hapse mahkûm etti ve bütün yapıtlarını yasakladı. Gutzkow, serbest bırakıldıktan sonra *Richard Savage* (1839) adlı trajedisini yazdı; yapıt, sağlam bir kurgu ve etkili bir dille yazdığı bir dizi oyunun ilkiydi. Bir aile trajedisi olan *Werner oder Herz und Welt* (1840; Werner ya da Yürek ve Dünya), Alman tiyatrolarının repertuarlarında uzun süre kalmıştır. *Das Urbild des Tartüffe* (1844; İlk Tartüffe) zekice yazılmış güncel bir yergili komedidir. *Uriel Acosta*'daysa (1846) Spinoza'nın habercisi sayılan Acosta'nın, kendi dinsel topluluğunun hoşgörüsüzlüğüne kurban gidişinden yola çıkarak dinsel özgürlük savunulur. Aynı dönemde, Gutzkow, zamanın eğitim kuramları üzerine mizahi bir yergi olan *Blasedow und seine Söhne* (1838; Blasedow ve Oğulları) adlı romanını da yayımlamıştır.

1847'de Dresden'e giden Gutzkow, burada romantik yazar ve tiyatro kuramcısı Ludwig Treck'in ardından saray tiyatrosunun edebiyat danışmanı oldu. 1850'de dokuz ciltlik romanı *Die Ritter vom Geiste*'nin (Ruhun Şövalyeleri) ilk cildini yayımladı. Bugün, çağdaş Alman toplumsal romanının başlangıcı kabul edilen yapıt, doğalcı akımın da habercisi sayılmaktadır.

Gutzkow'un son ünlü yapıtı *Der Zauberer von Rom* (1858-61; Roma Büyücüsü), Güney Almanya'daki Katoliklerin yaşamı üzerine yetkin bir çalışmadır.

guvaş, suyla inceltilen, ama saydam olmayan bir tür resim boyası ve bu boyayla resim yapma tekniği. Suluboyada çok küçük pigment parçaları kâğıdın dokusuna iyice işleyerek saydam (ışık geçirgen) bir etki bırakır, oysa guvaşta pigmentin zamkla karıştırılması nedeniyle boya kâğıdın dokusuna işlemeden yüzeyinde bir kat oluşturur ve ışığın geçmesini engeller. Guvaş tekniğinde serbest fırça vuruşlarının doğallığı da izlenebilir. Sert kıllı (domuz kılı) fırçayla sürülürse hafif, ama etkileyici bir *impasto* (kalın boya hamuru), yumuşak kıllı (samur kılı) fırçayla sürülürse düzgün ve kusursuz bir renk yüzeyi elde edilir. Mısırlılardan beri her dönemde uygulanan bu teknik, ortaçağda daha çok kitap bezemelerinde görülürdü. 18. yüzyılda François Boucher gibi rokoko ressamlarınca çok tutulmuştur. 20. yüzyılda ise, başta Fransız sanatçılar olmak üzere, birçok ressam tarafından yalnız ya da suluboya ve daha başka malzemelerle bir arada kullanılmıştır.

guwen, Wade-Giles yazımında KUWEN (Çincede "eski yazı"), Çin yazısının ilk biçimi. Shang (İÖ 18-12. yy) ve Zhou (İÖ 1111-255) dönemlerine ait tunç kaplar ve

Tunçtan bir *gui* üstündeki *guwen* örneği, İÖ 11. yy; Ulusal Saray Müzesi, Taipei
National Palace Museum, Taipei, Tayvan

eşyalar üstünde örnekleri bulunmuştur. *Guwen* karakterlerinin adlandırılmasında, bu metal eşyalardan ötürü, *jinwen* (metal

"Windsor Büyük Parkı'nın Bishopsgate Kapısı", Paul Sandby'nin guvaş çalışması, 1801; Windsor Şatosu, İngiltere
Queen Elizabeth II

yazısı) terimi de kullanılmıştır. *Guwen*'in görünüşü, kehanet kemikleri ve kaplumbağa kabukları üstünde bulunan eski *jiaguwen*(*) yazısına çok benzer. Biçim açısından standartlaştırılmamasına, satır düzeni ve ilişkilerinin her örnekte başka başka olmasına karşın, yavaş yavaş *jiaguwen*'in yerini almıştır. Yazıda karakterleri oluşturan çizgilerin sayısı artarken, yapısı karmaşıklaşan karakterler de ek anlamlar kazanmıştır. Harfler zamanla piktografik (resimsel) özelliklerini yitirmiş, düşünce ve kavramları gösteren, daha ideografik ve soyut simgeler haline gelmiştir.

Guy, lakabı LUSIGNAN'LI GUY. Fransızca GUY ya da GUI DE LUSIGNAN (d. y. 1129 - ö. 1194). Müslümanlara karşı savaşlarda krallığını kaybeden Kudüs Haçlı kralı.

1180'de Kudüs kralı IV. Baudouin'in kız kardeşi Sybil ile evlendi. Baudouin 1185'te cüzamdan ölünce Sybil'in önceki evliliğinden olma oğlu V. Baudouin krallığın varisi oldu. Dokuz yaşındaki V. Baudouin, 1186'da bir olasılıkla Guy tarafından zehirlenerek ölünce Sybil tahta çıktı. Kocalığa ve krallığa layık en soylu kişiyi seçeceğini ilan ederek Guy'yi boşayan Sybil, ardından gene onunla evlendi.

Salaheddin Eyyubi 1187'de Tiberias kentini ele geçirdi. Kenti geri almak üzere harekete geçen Guy'nin birlikleri, Hattin'de (Tiberias yakınları) Salaheddin tarafından bozguna uğratıldı. Guy başka soylularla birlikte esir düştü; ama Filistin'in liman kenti Aşkelon'u teslim etmesi karşılığında serbest bırakıldı. Böylece I. Haçlı Seferi (1096-99) sırasında Godefroi de Bouillon'un kurduğu krallık sona erdi ve Kudüs, 2 Ocak 1187'de Salaheddin'in eline geçti.

Kudüs'ün düşüşü, yeni bir haçlı seferine (III. Haçlı Seferi, 1189-92) yol açtı. Guy, Avrupa'dan gelecek yardımı beklerken, Salaheddin'le savaşmama yemini etmiş olmasına karşın St. Jean d'Acre'ı (Akkâ) kuşattıysa da sonuç alamadı. 1190'da Sybil'in ölümünden sonra, onun kız kardeşi Isabelle'in kocası Montferrat'lı Conrad ile Guy, boşalan taht için savaştılar. 1192'de Guy, Kıbrıs'ın kendi egemenliğine verilmesi karşılığında krallığını İngiltere kralı I. Richard'a (Aslan Yürekli) bıraktı.

Guy OF WARWICK. 13-17. yüzyıllar arasında Fransa ve İngiltere'de geniş ilgi gören İngiliz romans kahramanı. *Broadside* denen el ilanlarına basılmış İngiliz baladlarında 19. yüzyıla değin görülmüştür. Öyküde Guy'ın, ülkesini işgal eden Dan kralları Anlaf ve Geneloph'un savaşçısı Colbrand'la teke tek dövüşerek bugünkü Winchester yöresini kurtarması anlatılır. Öyküdeki Anlaf, büyük olasılıkla Danimarkalı Sven Forkbeard ile birlikte 993'te İngiltere'nin güney bölgelerini yağmalayan ve bugün Southampton'un bulunduğu yörede kışlık karargâh kuran Norveç kralı I. Olaf Tryggvason'dur. Guy'ın öyküsü bazı tarihsel olaylara dayanıyor olabilir; ama Winchester, bir İngiliz savaşçının yiğitliğiyle değil, para ödeyerek kurtarılmıştır.

Öykünün bilinen en eski Fransızca uyarlamasının 12. yüzyıla ait olduğu sanılır. Fransız ve Anglonorman elyazmalarında 13. yüzyıl uyarlamalarına rastlanmaktadır. Günümüze ulaşan dört İngilizce uyarlama, Fransızcadan ya da Anglonorman dilinden çevrilmiştir ve en eskileri olan ikisi 1300 dolaylarından kalmadır. Bunlardan birinin sonunda Guy'ın oğlu Reinbrun'la ilgili bir ek vardır.

Efsanenin belirgin dinsel öğeler içermesi, manastır çevrelerinde bazı değişikliklere uğradığını düşündürmektedir. Yapısal bir bütünlük ya da üslup inceliği içermemesine karşın romansın bu kadar ünlü olmasının nedeni, belki de dinsel ve dindışı öğeleri birleştirmesidir; bunlara İngiltere'de, bir de yurtseverlik duygusu eklenmiştir.

Guyana, resmi adı GUYANA KOOPERATİF CUMHURİYETİ. İngilizce CO-OPERATIVE REPUBLIC OF GUYANA, eskiden (1966'ya değin) İNGİLİZ GUYANASI. Güney Amerika'nın kuzeydoğu ucunda ülke. Kuzeyde Atlas Okyanusu, doğuda Surinam, güney ve güneybatıda Brezilya, batıda da Venezuela ile çevrilidir. Yaklaşık 215.000 km²'lik bir alanı kaplar. Kuzeyden güneye 800 km, doğudan batıya ise 460 km boyunca uzanır. Surinam ve Venezuela'yla arasındaki sınır anlaşmazlıkları bugüne değin çözülememiştir. Başkenti Georgetown, 1991 tahmini nüfusu 760.000'dir.

Doğal yapı. İç kesime doğru 15-65 km kadar sokulan dar kıyı ovası, genellikle sonradan ıslah edilmiş toprakları kapsar. Taşkınlara karşı bir dizi set ve akaçlama kanalıyla korunan bu ovanın güneyinde, *zanderij* denen beyaz kumlarla kaplı alçak ve engebeli tepeler başlar. Genişliği 130-160 km arasında değişen bu bölge, yerini ülkenin orta kesimi boyunca uzanan, kristal oluşumlu alçak bir platoya bırakır. Daha aşağıda başlayan, kumtaşı ve şeyllerle örtülü Kaieteur Platosunun yüksekliği genelde 500 m'nin altındadır. Geniş Rupununi savan bölgesini de içine alan bu plato, güneyde yüksekliği 600 m'ye ulaşan Acarai Dağlarında sona erer. Batıda platoyu kuşatan Pakaraima Dağlarında ülkenin en yüksek noktası olan Roraima Dağı (2.772 m) yer alır. Rupununi savan bölgesi batı-doğu doğrultusunda uzanan, 900 m yüksekliğindeki Kanuku Dağlarıyla ikiye ayrılır.

Guyana'nın en büyük akarsuları olan Courantyne, Berbice, Demerara ve Essequibo ırmakları güneyden kuzeye doğru akarak kıyı şeridinin doğu kesiminde Atlas Okyanusuna dökülür. Bu ırmakların yukarı çığırlarında, Potaro Irmağı üzerindeki görkemli Kaieteur Çavlanı (255 m) gibi birçok çavlan ve ivinti bulunur. Essequibo'nun kollarından Potaro, Mazaruni ve Cuyuni ülkenin kuzeybatı kesiminin, Rupununi ise güneydeki savan bölgesinin sularını toplar. Kıyı şeridinin batı kesimi bir dizi küçük ırmakla parçalanmıştır. Kıyıdaki topraklar verimli olmakla birlikte asitlidir. Ovadaki killer deniz sularının taşıdığı alüvyonlarla örtülüdür. Irmak ağızlarını tropik turbalar çevreler; aşağı çığırların kıyılarında milli alanlar uzanır. İç kesimler de kayaçların ufalanmasıyla oluşmuş, verimsiz topraklarla kaplıdır.

Guyana'da sıcak, yağışlı ve nemli bir iklim hüküm sürer. Yıllık ortalama sıcaklık 27°C'dir. Kuzeydoğu alizeleri kıyı kesimin-

GUYANA

de sıcaklığı bir ölçüde yumuşatır. Kıyıda 2.290 mm olan yıllık yağış miktarı, savan bölgesinde 1.750 mm'ye kadar düşer. Özellikle kıyı kesiminde biri uzun (nisan-ağustos), öteki kısa (aralık-şubat) olmak üzere iki yağış mevsimi görülür. Mangrov ve tuzlu su otlarının egemen olduğu kıyı ovasının güneyinde, ülkenin yaklaşık yüzde 70'ini kaplayan yağmur ormanları başlar. Son derece zengin olan hayvan varlığı dev karıncayiyen, kapıbara, armadillo, dev susamuru, jaguar, Kuzey Amerika manatısı, tapir, kayman, maymun, anakonda ve iguana gibi türleri kapsar.

Nüfus. Amerika Yerlileri olarak bilinen Guyana'nın asıl yerlileri (Varaolar, Aravaklar, Karıpler vb) günümüzde toplam nüfusun ancak onda birini oluşturur. Genellikle ormanlık bölgede ve savanlarda yaşayan bu topluluklar, 1953'te açılan gönüllü yerleşme alanlarında sığır gütme ve ağaç kesme gibi işlerle uğraşır. Geçmişte plantasyonlarda çalıştırılmak üzere Afrika'dan getirilen ve 1834-38 arasında kölelikten kurtulan Siyahların toplam nüfus içindeki oranı yüzde 30'u bulur. Plantasyonlardaki işgücü açığını kapatmak üzere sözleşmeli işçi olarak getirilen ve zamanla en büyük etnik topluluk durumuna gelen Hintliler, günümüzde toplam nüfusun yarısını oluşturmakta ve ekonomik yaşamda da önemli bir ağırlık taşımaktadır. Önemli azınlık toplulukları arasında çoğunlukla kentlerde oturan Kreoller, Çinliler ve Portekizliler sayılabilir. Resmî dil İngilizcenin dışında, Kreollere özgü yerel bir dil de ülkenin her yanında konuşulur. Ayrıca Hintçe ve Urduca konuşan küçük topluluklar vardır. En yaygın dinler Protestan, Katolik ve Anglikan mezheplere ayrılan Hıristiyanlık ve Hinduizmdir. Müslümanların oranı yüzde 10'a yaklaşır. Dışarıdan göçler 20. yüzyılda önemsiz bir düzeye inerken, iş ve eğitim amacıyla ABD, Avrupa ve öteki Latin Amerika ülkelerine göçler giderek artmıştır.

Nüfus yoğunluğu km² başına 3,5 kişidir (1991). Kırsal nüfusun oranı yüzde 70'i aşar. Nüfusun büyük bölümü ırmak ağızlarında yoğunlaşmıştır. Ülkenin iç kesiminde henüz yerleşime açılmamış geniş alanlar bulunur. Başlıca kentler Georgetown, Linden ve New Amsterdam'dır. Doğum ve ölüm oranları sırasıyla binde 25 ve binde 6'dır; doğal nüfus artış oranı dünya ortalamasının biraz üzerindedir (1989).

Ekonomi. Guyana'da kamu kesiminin de önemli bir yer tuttuğu, gelişme yolunda bir piyasa ekonomisi yürürlüktedir. Ekonominin temelini madencilik (boksit ve alümina) ile tarım (şekerkamışı ve pirinç) oluşturur. 1989 verilerine göre ülkenin gayri safi milli hasılası (GSMH) 248 milyon ABD Doları, kişi başına düşen milli gelir ise 310 ABD Doları'dır.

Gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) içindeki payı dörtte bir dolayında olan tarım kesiminde, toplam işgücünün beşte biri çalışır. Ülke topraklarının ancak yüzde 2,5'ini oluşturan ekime elverişli alanların büyük bölümü, Essequibo ve Courantyne ırmaklarının arasındaki kıyı ovasındadır. Başlıca gıda ürünleri manyok, mısır, sebze ve turunçgillerdir. Ticari ürünlerin başında şekerkamışı, pirinç, kahve ve kakao gelir. Şekerkamışı ve pirinç üretimi büyük ölçüde el emeğine dayanır. Ülke topraklarının yüzde 6'sını oluşturan çayır ve otlaklarda sığır, domuz ve koyun beslenir; kümes hayvancılığı da yaygındır. Hükümet hayvancılığı ve mandıracılığı geliştirmek amacıyla elverişli kredilerle desteklenen bir program yürütmektedir. Yağmur ormanlarının sertodunlu ağaçlarından elde edilen kereste, inşaat ve mobilya işlerinde kullanılır ve bir bölümü ihraç edilir. Kerestecilığın gelişmesinin önündeki başlıca engeller ulaşım güçlüğü ve tesis yetersizliğidir. Son yıllarda balık üretiminde sağlanan gelişmeye karşın, tüketimin bir bölümü hâlâ ithalatla karşılanır. Kıyı açıklarındaki karides avcılığı ihracata dönüktür.

Guyana'nın en önemli yeraltı zenginliği Demerara ve Berbice ırmakları arasında bulunan boksit yataklarıdır. Öteki önemli madenler manganez, elmas, altın, bakır, demir cevheri, molibdenit ve nikeldir. Guyana dünyanın önde gelen boksit üreticileri arasında yer alır; 1975'te devletleştirilen boksit sanayisinin merkezi Mackenzie'dir. Küçük ölçekli kuruluşların egemen olduğu imalat kesimi, büyük ölçüde tarım ürünlerinin işlenmesine dayanır. Başlıca sanayi ürünleri işlenmiş şeker, yemeklik yağ, sabun, deterjan, sigara, içki ve giyim eşyasıdır. Ülkenin yüksek hidroelektrik potansiyelinden tam anlamıyla yararlanılamamaktadır. Büyük bölümü termik santrallardan elde edilen elektrik üretimi (1989) 375 milyon kW-sa düzeyindedir.

Antiller Topluluğu ve Ortak Pazarı'nın (Caricom) üyesi olan Guyana, dış ticaretinin açık vermesi nedeniyle giderek artan bir dış borç yuku altına girmiştir. İhracat gelirleri ithalat giderlerinin ancak dörtte üçünü karşılamaktadır. Başlıca ihracat ürünleri boksit, alumina, şeker, pirinç ve kerestedir. En önemli ithalat kalemleri yakıt, makine, taşıt, kimyasal maddeler ve gıda ürünleridir. Dış ticarette en önemli yeri Antil ülkeleri, ABD, İngiltere ve Kanada tutar.

Kıyıda toplanmış olan sınırlı karayolu ağının küçük bir bölümü asfalt kaplanmıştır. Kıyıdaki demiryolu hatları madencilik için kullanılır. Georgetown'ın 40 km dışında Timehri Uluslararası Havalimanı vardır.

Yönetsel ve toplumsal koşullar. Guyana'nın yönetim biçimi tek meclisli cumhuriyettir. Geçmişte sembolik bir konumu olan cumhurbaşkanı, 1980'de kabul edilen anayasayla yürütme organının başı durumuna gelmiştir. Görev süresi beş yıl olan Ulusal Meclis üyelerinin 53'ü doğrudan genel seçimle, 10'u bölge meclislerince, 2'si de Yerel Demokratik Organlar Ulusal Kongresi'nce belirlenir. Başbakan ve hükümet üyelerini cumhurbaşkanı atar. Ulusal Halk Kongresi (PNC) uzun süre ülke yönetimine egemen olmuştur. Öteki önemli partiler İlerici Halk Partisi (PPP), Birleşik Güç, Kurtarıcı Parti, Emekçi Halkın İttifakı ve iş çevrelerinin çıkarlarını temsil eden Kurtuluş ve Demokrasi İçin Öncü'dür. Guyana silahlı kuvvetleri tek birim altında örgütlenmiş 7 bin askerden oluşur.

Sosyal sigorta sistemi emekli, sakat, dul ve yetim aylığıyla hastalık, annelik ve iş kazası yardımı gibi hizmetleri kapsar. Sağlık koşulları genelde iyidir. Eskiden yaygın olan bulaşıcı hastalıklar büyük ölçüde denetim altına alınmıştır. Çeşitli uzmanlık bölümlerinin bulunduğu hastanelerin yanı sıra kırsal kesime hizmet veren anne ve çocuk sağlığı ocaklarıyla gezici sağlık birimleri vardır. Bebek ölüm oranı (1989) binde 41'dir. Ortalama ömür (1989) kadınlarda 69 yıl, erkeklerde 64 yıldır. Konut sorununu çözmek için yeni programlar uygulamaya konmuştur.

Eğitim 5-14 yaş arası çocuklar için zorunlu ve parasızdır. Okul çağındaki çocukların yaklaşık yüzde 90'ı okula gitmektedir. Okuryazarlık oranı (1990) yüzde 96 gibi yüksek bir düzeydedir. Devlet bütün özel okulları denetler. Ortaöğretim kurumlarının yanı sıra çeşitli teknik ve meslek okulları vardır. Georgetown'daki Guyana Üniversitesi 1963'te açılmıştır. Kitle iletişim araçları bütünüyle hükümetin denetimindedir.

Kültürel yaşam. Guyana halk geleneklerine dayanan ve çeşitli etnik toplulukların özelliklerini taşıyan uzun bir ulusal kültür geliştirme süreci içindedir. Renkli giysiler, müzik ve dans Yerli, Afrika ve Hint geleneklerinin bir karışımını yansıtır. Hindu ve Müslüman dini günleri düzenli olarak kutlanır. Büyük Perhiz öncesindeki ünlü karnaval için alacalı ve ilginç giysiler, özel şarkı ve danslar hazırlanır. Doğal manzaraları konu alan resim ve heykel sanatlarının köklü bir geçmişi vardır. Genellikle tarihsel birikimi ve bağımsızlığa geçişi işleyen Guyana edebiyatı son derece gelişmiştir. En tanınmış yazarlar Wilson Harris, şair A. J. Seymour ve romancı Edgar Mittelholzer'dir.

Georgetown'da toplanmış olan kültürel kurumlar arasında çeşitli koleksiyonların sergilendiği Guyana Müzesi, Guyana Hayvanat Bahçesi, Ulusal Kütüphane ve Guyana Tıp Kütüphanesi sayılabilir.

Tarih. Ülkenin bugünkü adı Avrupalıların gelmesinden önce bölgede oturan Amerika Yerlilerinin kendi toprakları için kullandıkları *guiana* (sular ülkesi) sözcüğünden gelir. Bu Yerli toplulukların geçmişi konusundaki bilgiler çok sınırlıdır. 17. yüzyıla doğru Felemenklilerin çeşitli yerleşmeler kurduğu bölge, 1780'den başlayarak Felemenkliler, İngilizler ve Fransızlar arasında sık sık el değiştirdi. Fransızlar kısa süreli bir işgal sırasında Demerara'nın ağzında Longchamps (bugün Georgetown) adlı bir yerleşme kurdular. Felemenklilerin Stabroek adını vererek daha da geliştirdiği bu yerleşme, 1796'dan sonra kısa aralıklar dışında İngiliz yönetiminde kaldı. Napoleon Savaşları'nın ardından Demerara, Berbice ve Essequibo'yu satın alan İngilizler, 1831'de bu üç yerleşmeyi İngiliz Guyanası adı altında tek bir sömürge olarak birleştirdi.

Bölgedeki şekerkamışı plantasyonlarında çalıştırılmak üzere getirilen Siyahların yaklaşık 100 bin kişiye ulaştığı 1807'de köle ticareti yasaklandı. Ardından kölelikin kaldırılmasıyla (1834-38) azat edilen Siyahlar satın aldıkları arazilerde bağımsız çiftçiliğe yöneldi. 1840'lardan başlayarak sözleşmeli Hintli ve Çinli işçilerin çalıştırıldığı plantasyonlar, uzun yıllar sömürge ekonomisinin tek dayanağı olarak kaldı. 1860'ta yerleşime açılan Rupununi savan bölgesinde 1879'da altın bulundu. Zengin yeraltı kaynaklarının bulunduğu kuzeybatıdaki toprakların sömürgeleştirilmesi 1889'da başladı. Venezuela 1895'te eski İspanyol egemenlik haklarına dayanarak Essequibo Irmağının batısındaki bütün toprakların kendisine ait olduğunu öne sürdü. ABD'nin Venezuela'nın yanında yer almasıyla uluslararası bir bunalıma dönüşen sorun, sonunda Paris Hakemlik Kararı'yla (1899) İngiltere'nin lehine çözüldü.

Başlangıçta Felemenklilerin geride bıraktığı karmaşık yönetim yapısına pek dokunmayan İngilizler, 1928'de İngiliz Guyanası'nı tahta bağlı bir sömürge durumuna getirdi. 1953'te de genel seçime dayalı bir yasama meclisini ve yönetsel özerkliği öngören bir anayasa yürürlüğe kondu. Cheddi Jagan'ın önderliğindeki İlerici Halk Partisi'nin (PPP) seçim yoluyla oluşturduğu ilk hükümetin sol eğilimli politikalar izlemesi, İngilizlerin anayasayı askıya alarak sömürgeye birlikler göndermesine neden oldu. 1957'de yeniden anayasal yönetime dönüldü. Bu arada PPP

etnik ayrılıklara dayalı bir bölünmeye uğradı. Jagan, Hintlilerin desteğine dayanmaya yönelirken, Forbes Burnham önculuğundeki Kreoller ve Siyahlar, Ulusal Halk Kongresi'ni (PNC) oluşturdu. 1957 ve 1961 seçimlerini kazanan PPP'nin kurduğu hükümetler ılımlı programlar izledi. 1961'den sonra başlayan karışıklıklar ve genel grev, İngiliz birliklerinin yeni bir işgaline gerekçe oldu.

İngiliz hükümeti baskılar üzerine nispi temsile olanak veren bir seçim sistemini kabul etti. Yeni sistem uyarınca yapılan Aralık 1964 seçimlerinden kazançlı çıkan PNC'nin oluşturduğu koalisyon hükümeti, 26 Mayıs 1966'da bağımsızlığa geçişi sağladı. Burnham'ın başında bulunduğu hükümet Aralık 1968 seçimlerinden sonra da iktidarda kaldı. 23 Şubat 1970'te Uluslar Topluluğu içinde kalmak üzere cumhuriyet ilan edildi. Arthur Chung ilk cumhurbaşkanı seçildi. PNC'nin 1970'lerin sonunda tek partili bir yönetim biçimi uygulaması, PPP'nin Ulusal Meclis oturumlarını üç yıl kadar boykot etmesine yol açtı.

ABD'den ayrılarak Guyana'ya yerleşen Jonestown mezhebinin 900'ü aşkın üyesinin sıyanür içerek 1978'de toplu bir biçimde intihar etmesi dünya çapında yankı uyandırdı. Burnham 1980'de cumhurbaşkanına geniş yetkiler veren bir anayasanın yürürlüğe konmasının hemen ardından seçimlere gitti. Partilerin çoğunun katılmadığı seçim PNC'nin zaferiyle sonuçlandı. Bununla birlikte Jagan ve öteki parti liderleri seçime hile karıştırıldığını öne sürdü, bu durum uluslararası gözlemciler tarafından da doğrulandı. 1981'de Venezuela'nın, Essequibo bölgesi üzerindeki eski hak iddialarını yeniden gündeme getirmesiyle, iki ülke arasındaki ilişkiler bozulmaya başladı. Bu arada Guyana'nın SSCB ve öteki sosyalist ülkelerle ilişkileri daha da gelişti. Burnham'ın ölümünden (Ağustos 1985) sonra cumhurbaşkanlığına Desmond Hoyte, başbakanlığa da Hamilton Green getirildi. Aralık 1985'te PNC'nin kesin üstünlüğüyle sonuçlanan genel seçimlerin ardından yeniden hile iddiaları ortaya atıldı. Ekonomik durumu düzeltmeye öncelik veren Hoyte, yabancı sermayeyi özendirici önlemler alarak ABD ve komşu ülkelerle yakınlaşma yoluna gitti. 1990'da seçmen kayıt listelerine yapılan itirazlar nedeniyle yapılamayan seçimler 1991'de yeniden ertelendi. Ekim 1992'deki seçimlerde Jagan cumhurbaşkanı seçildi ve PPP iktidara geldi.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak.* ASAYİLLIK.

Guyana Akıntısı, Atlas Okyanusunda, Güney Amerika'nın kuzey kıyılarında sığ yüzey akıntısı. Güney Ekvator Akıntısının kuzeybatı yönünde akan bölümüdür. Ekvator'un kuzeyinde, Kuzey Ekvator Akıntısı ile Amazon ve Orinoco ırmaklarından da etkilenir. Irmakların akıntıya karışması yüzünden tuzluluk oranı bazen binde 35-36,5 arasında değişen oldukça düşük bir düzeye iner. Guyana Akıntısının yıllık yüzey sıcaklığı 26°C ile 28°C arasında değişir.

Guyana Platosu, Güney Amerika'da platolardan ve alçak dağlardan oluşan bölge. Büyük bölümü Amazon Irmağının kuzeyi ile Orinoco Irmağının güneyi arasında kalır. Sık ormanlarla kaplıdır. Venezuela'nın güney yarısını, genişliği 24-80 km arasında değişen alçak kıyı ovaları dışında Guyanalar'ın tümünü, Brezilya'nın kuzey kesimini ve Kolombiya'nın güneydoğu kesiminin bir bölümünü içine alır. Jeolojik bakımdan Brezilya Platosuna benzer ve bu platodan Amazon Ovasının dar'doğu kesimiyle ayrılır. Guyana Platosunda giderek yükselen üç yüzey oluşumu görülür: Tabanda, deniz düzeyinden yüksekliği en fazla 300 m olan dalgalı tepeler bulunur. Su bölümü çizgisi yakınlarındaki alçak dağların yüksekliği ise 600 m - 900 m arasında değişir. Dirençli kumtaşıyla örtülü olan masa biçimli platolar Brezilya, Venezuela ve Guyana sınırlarının birleştiği Roraima Dağı (2 772 m) gibi en yüksek noktaları içine alır. Plato batıda Yukarı Orinoco'yu aşar, Kolombiya'nın güneydoğusunda Andlar'ın doğu sınırına kadar uzanır.

Bölgenin tümü bol yağış aldığından kurak mevsim yok gibidir. Bitki örtüsü genellikle tropik yağmur ormanlarından oluşur. Venezuela'nın güney kesiminde savanlar görülür. Orman ürünleri arasında mobilyalık kereste, balata, sakız reçinesi, vanilya, böcek öldürücüler ve tıbbi bitkiler sayılabilir. Kristalli kayaçların maden bakımından çok zengin olmasına karşın, bitki örtüsünün sıklığı araştırmaları kısıtlar. Bölgede altın ve elmas çıkarılır. Venezuela'daki Imataca Sırtları önemli bir demir cevheri kaynağıdır.

Platonun en fazla görülmeye değer noktası Angel Çağlayanıdır; dünyanın en yüksek çağlayanı olan Angel Çağlayanı (yüksekliği 979 m, taban genişliği 152 m) Venezuela'daki Caroni Irmağının bir kolu üzerindedir.

Guyanalar, Güney Amerika'nın kuzeydoğusunda Amazon, Negro ve Orinoco ırmaklarının havzaları arasında kalan bölge. Guyana, Surinam ile Fransa'nın denizaşırı ılı (*département d'outre mer*) Fransız Guyanası'nı (daha geniş anlamda ayrıca Brezilya ve Venezuela'daki bazı komşu toprakları) kapsar. Yüzölçümü 468.800 km²'dir. Kuzeyde Atlas Okyanusu ve Antil Denizi, doğu ve güneyde Brezilya, batıda Venezuela ile çevrilidir. Bölgede geçmişten kalma sınır anlaşmazlıkları hâlâ sürmektedir. Bölgenin 1986 tahmini nüfusu 1 274.700'dür.

Guyanalar coğrafi bakımdan üç ana bölüme ayrılır: Güney sınırları boyunca uzanan Prekambriyen Zamana (y. 4 milyar-5 milyon yıl önce) ait Guyana Kalkanı, alçak iç plato ve dar kıyı şeridi. Güneydeki kutlesel kumtaşları genellikle savanlarla örtülü geniş ve tekdüze alanlar oluşturur. Basamaklar biçiminde alçalan blokların dik kenarlarından dev çavlanlarla inen akarsular yüzeyde derin kanyonlar açarak ilerler. Ortalama yüksekliği ancak 760 m'yi bulan dağ sıraları, Guyana Platosunun uzantılarını oluşturan Pakaraima Dağlarında yükselerek Roraima Dağında 2 772 m'ye ulaşır. Kristal oluşumlu iç platonun düz yüzeyi, Kanuku Dağlarının batı kesiminin iki yanındaki savan bölgesi dışında, yer yer kum adatepelerinin yükseldiği kalın kil katmanlarıyla kaplıdır. Sertodunlu ağaçların ağırlıkta olduğu sık yağmur ormanlarıyla örtülü olan bu bölgelerdeki ırmaklar genellikle geniş havzalar içinde akar. Bazı kumul kalıntıları dışında hiçbir yükseltinin bulunmadığı kıyı şeridinin büyük bölümü deniz düzeyinin altındadır. Akıntıların taşıdığı deniz birikintileri geniş alüvyonlu alanlar oluşturmuştur. Bölgenin bütünü adını, Yerlilerin kıyı düzlükleri için kullandığı *guana* (sular ülkesi) sözcüğünden alır.

Ekvatora yakın olan Guyanalar'ın aşırı sıcaklık, şiddetli yağış ve yüksek nem oranıyla belirlenen tropik bir iklimi vardır. Guyanalar'ın yaklaşık yüzde 80-90'ını kaplayan ve ağaç türleri bakımından son derece zengin olan yağmur ormanları, savan çayırlarında ancak seyrek kümeler hâlinde görülür. Kıyılarda çeşitli tropik meyve ve sebzeler yetişir. Hayvan varlığı jaguar, puma, ocelo, tapir, geyik, tembelhayvan, maymun, dev karıncayiyen, armadillo, kayman ve iguana gibi türleri kapsar. Bölgenin çeşitli yerleri park ve doğa koruma alanları olarak düzenlenmiştir.

Guyanalar'ın çeşitlilik gösteren nüfusu bölgenin karmaşık tarihini yansıtır. Başlıca etnik topluluklar bölgenin yerli halkı Amerika Yerlileri, Siyahlar, Kreoller, Hintliler, Çinliler, Güneydoğu Asyalılar, Avrupalı sömürgecilerin torunları ve Hattılılerdir. Resmî diller genellikle İspanyolca ve Portekizce konuşulan öteki Güney Amerika ülkelerinden farklı olarak Fransız Guyanası'nda Fransızca, Surinam'da Hollanda dılı, Guyana'da da İngilizcedir; ama birçok etnik dilin yanı sıra çeşitli dillerin karışımından oluşan bir Kreol dılı de konuşulur.

Madencilik, tarım, ormancılık ve balıkçılık ülke ekonomisinin temelini oluşturur. Tarımda ağırlık bölgenin ihracatında önemli yer tutan ticari plantasyon ürünlerinde ve küçük özel çiftliklerde yetiştirilen yerel ürünlerdedir. Küçük çiftliklerde sığır, domuz ve tavuk beslenir, balıkçılık da gelişmektedir. Ormancılık gelişme gösteren bir sanayi dalıdır. Guyana ve Surinam dünyanın en büyük boksit ve alumina üreticileri arasında yer alır. İmalat sanayisi pek gelişmiş sayılmaz; daha çok ihraç edilen hammaddelerin işlenmesi alanında yoğunlaşmıştır. Bölgenin başlıca ihraç maddeleri boksit, alüminyum, alümina, karides ve balık, pirinç ve kerestedir.

Bölgenin bilinen en eski Yerlilerinin *Surinen* adını verdiği ve Kristof Kolomb'un üçüncü yolculuğunda gördüğü topraklardaki ilk keşifler, 16. yüzyıl başlarında Amerigo Vespucci'nin komutasındaki İspanyollarla başladı. İspanyolların 1593'te egemenlik alanları içinde ilan etmesine karşın, bölge İngiliz, Fransız ve Felemenkli göçmenlerin koloniler oluşturma çabalarına da sahne oldu. 1602'de Essequibo, Courantyne ve Cayenne ırmaklarının kıyılarına yerleşmeye başlayan Felemenkliler, 1609'da İspanyolları bölgeden çekilmek zorunda bıraktı. 1621'de kurulan Hollanda Batı Hindistan Kumpanyası tütün, pamuk ve kahve plantasyonlarında çalıştırmak üzere Afrika'dan köleler getirtti. Bu arada Barbados'tan gönderilen İngiliz göçmenler 1651'de Surinam'ı kolonileştirirken, 1624'te Sinnamary'de bir ticaret merkezi kuran Fransızlar da 1643'te Cayenne'e yerleşti.

Breda Antlaşması'yla (1667) Surinam'ı Felemenklilere bırakan İngilizler, karşılığında Nieuw Amsterdam'ı (New York) aldı. Bugünkü Fransız Guyanası topraklarına girmelerine izin verilen Fransızlar, böylece Felemenkli göçmenleri Cayenne'den çıkarma olanağını buldu. Bu siyasal uygulamalar ardından şeker en önemli plantasyon ürünü durumuna geldi. 1742-86 arasında Batı Hint Adalarından gelen birçok İngilizin yeni plantasyonlar açmasıyla, kölelerin kullanılması hızla yaygınlaştı.

Fransız Devrimi'nin patlak vermesi ve bunu izleyen Napoléon Savaşları, İngilizlerin bölgedeki denetimlerini genişletmelerin için elverişli bir zemin hazırladı. 1796'da Felemenk kolonileri İngiliz işgali altına girdi. Napoléon Savaşları'nın sonunda Essequibo, Demerara ve Berbice'i satın alan İngilizler, 1831'de bu üç koloniyi İngiliz Guyanası adıyla tek bir yönetim altında birleştirdi.

Kole ticaretinin 1807'de yasaklandığı İngiliz Guyanası'nda 1834-38 arasında da kölelik kaldırıldı. Fransız Guyanası 1848'de, Surinam da 1863'te aynı yolu izledi. Özgürleşen kölelerin çoğu plantasyonlarda çalışmayı reddedince, Hindistan, Çin ve Güneydoğu Asya'dan sözleşmeli işçi getirtme ü-

gulamasına başvuruldu. Surinam ve ardından İngiliz Guyanası'nda 1915'te bulunan boksit, bölgenin en önemli gelir kaynağı durumuna geldi. Fransız Guyanası 1946'da denizaşırı il statüsü kazandı. 1953'te yönetsel özerkliğe geçen İngiliz Guyanası, 1966'da Guyana adıyla bağımsızlığını elde etti. Surinam ise 1948-51 arasındaki yönetsel reformların ardından 1954'te özerkliğe, 1975'te de bağımsızlığa kavuştu.

Guyenne, GUIENNE olarak da yazılır, Fransa'nın güneybatı kesiminde tarihsel yönetim bölgesi. Fransız Devrimi'nden önceki son yüzyıllarda Gaskonya ile birlikte Guyenne-et-Gascogne valiliğini (*gouvernement*) oluşturmuştur. Bugünkü Gironde iliyle (*département*) Lot-et-Garonne'un büyük bölümünü, Dordogne, Lot ve Aveyron'u içine alır. Ortaçağın son dönemlerinde uzun süre İngiliz denetimi altında kalmıştır.

Guyenne adı Akitanya'dan(*) türemiş ve başlangıçta onunla eşanlamlı kullanılmıştır. Bölge ilk kez Fransa kralı IX. Louis ile İngiltere kralı III. Henry arasındaki Paris Antlaşması'yla (1259) önem kazandı. IX. Louis antlaşma uyarınca III. Henry'yi, Guyenne ile daha önce İngilizlerin eline geçmiş

Guyenne-et-Gascogne valiliği, 1789

olan Gaskonya'nın vasalı olarak tanıdı (İngiltere 12. yüzyılda II. Henry'nin Akitanyalı Eleanor'la evliliği dolayısıyla hem Akitanya'yı, hem Gaskonya'yı elde etmişti). Guyenne, Yüz Yıl Savaşları'nın başında Fransızlar tarafından geri alındıysa da 1360'taki Brétigny Antlaşması'yla eski Akitanya'yla birlikte İngilizlere geri verildi. Yüz Yıl Savaşları'nın sonuna doğru Fransa bütün bu bölgeleri yeniden ele geçirdi. İngilizlerin bu toprakları yeniden alma yönündeki son çabası Castillon Çarpışması'nda (1453) sonuçsuz kaldı.

XI. Louis Guyenne düklüğünü 1469'da kardeşi Berry dükü Charles de France'a verdi. Ama 1472'de kardeşinin ölümünden sonra burası yeniden doğrudan krallığa bağlı topraklar içine alındı. 16. yüzyıldaki Din Savaşları ve 17. yüzyıldaki Fronde ayaklanmaları sırasında Guyenne yoğun çarpışmalara sahne oldu.

Guynemer, Georges-Marie (d. 24 Aralık 1894, Paris, Fransa - ö. 11 Eylül 1917, Poelcapelle yakınları, Belçika), 1. Dünya Savaşı'nın en ünlü pilotlarından. Çok sayıda düşman uçağı düşüren ilk Fransız pilottur.

Stanislas Lisesi'nde öğrenim gördü. Küçük yaşta havacılık ve uzay bilimiyle ilgilenmeye başladı. 1. Dünya Savaşı başlayınca önce piyade, sonra da süvari birliklerine katılmaya çalıştı. Bu girişimleri sonuçsuz kalınca stajyer teknisyen olarak hava kuvvetlerine yazıldı, daha sonra stajyer pilotluğa kabul edildi. İlk uçuşunu 17 Şubat 1915'te gerçekleştirdi. Pilotluk sertifikasını aldıktan sonra pilot onbaşı rütbesiyle Les Cigognes (Leylekler) adıyla bilinen M.S.3 Filosu'na katıldı. Yaşamının sonuna değin bu filoda çarpıştı; iki kişilik "Morane-Saulnier", tek kişilik "Nieuport" ve "Spad" uçaklarıyla başarılı uçuşlar yaptı. Geçirdiği verem nedeniyle zayıf bünyeli olmasına karşın 53 hava çarpışmasından zaferle çıktı. Sekiz kez düşürüldükten sonra 1917'de gene bir çarpışma sırasında öldü.

guyo *bak.* denizaltı masadağı

Guyot, Arnold Henry (d. 28 Eylül 1807, Boudevilliers, Neuchâtel yakınları, İsviçre - ö. 8 Şubat 1884, Princeton, New Jersey, ABD), gerçekleştirdiği meteoroloji gözlemleriyle tanınan ve ABD Meteoroloji Dairesi'nin kuruluşuna öncülük eden İsviçre asıllı ABD'li jeolog, coğrafyacı ve eğitmen. Okyanus tabanında yükselen üstü düz volkanik denizaltı masadağları onun adıyla anılır.

Almanya'da ve Neuchâtel Yüksekokulu'nda eğitim gören Guyot, 1835-40 arasında Paris'te dersler verdi ve 1839'da Neuchâtel Akademisi'nde (sonradan Üniversitesi) tarih ve fiziksel coğrafya profesörü oldu. 1838'de ünlü doğabilimci ve jeolog Louis Agassiz'nin etkisiyle buzulların yapısını ve hareketlerini incelemeye başladı.

1848'de Massachusetts'teki Cambridge'e yerleşen Guyot, 1854'e değin burada Massachusetts Eğitim Kurulu için coğrafya ve eğitim yöntemleri üzerine dersler verdi. Yazdığı bir dizi coğrafya ders kitabı, ABD'deki okullarda uzun yıllar okutuldu. 1854'te Princeton Üniversitesi'nde jeoloji ve fiziksel coğrafya profesörü oldu. Guyot, Apalaş ve Catskill dağlarının topografya haritalarını yaptı. Başka yapıtları arasında *The Earth and Man* (İng. çev. 1849; Yer ve İnsan), *Creation, or the Biblical Cosmogony in the Light of Modern Science* (1884; Yaratılış ya da Çağdaş Bilim Işığında Kitabı Mukaddes Kozmogonisi), *Tables, Meteorological and Physical* (4. bas., 1887; Meteoroloji ve Fizik Tabloları) yer alır.

Guyton de Morveau, Louis Bernard (d. 4 Ocak 1737, Dijon - ö. 2 Ocak 1816, Paris, Fransa), geliştirdiği yeni kimyasal adlandırma sistemiyle elementler ile bileşikler arasında ayrım yapılmasını sağlayan Fransız kimyacı, eğitimci ve havacı.

Dijon'da hukuk öğrenimi gördü ve 1756-82 arasında bu alanda çalıştı. Daha sonra tüm zamanını kimya çalışmalarına ayırmaya yöneldi. 1780'lerde bir dizi kitap yayımladı. Bunlardan biri de, kimyasal maddelerin adlandırılması sistemi üzerinde düzeltmeler önerdiği *Méthode de nomenclature chimique* (1787; Kimyasal Adlandırma Yöntemi) idi. O dönemde kimyasal maddelerin büyük çoğunluğu, bileşenlerine göre değil, kökenine, görünümüne, bulucusunun adına ya da başka rasgele özelliklerine göre adlandırılıyordu. Guyton, bunun yerine en basit kimyasal maddelere (element) en basit isimlerin verilmesini ve bileşimlerin bu basit bileşenlerin adlarıyla birlikte adlandırılmasını önerdi. Bu önerisi bir süre sonra Avrupa'da yaygın kabul gördü.

Demir ve çelik arasındaki farkın karbon içeriğinden kaynaklandığını söyleyen ilk kimyacı olan Guyton, barut üretiminde de yenilikler yaptı ve ilk kez klor ve hidroklorik asit gazlarından dezenfektan olarak yararlandı. Guyton ayrıca ilk balonculardan biriydi ve 1784'te iki kez balonla uçtu. Fransız ordusunda balon kullanımına önayak oldu

Guzmán, Martín Luis (d. 6 Ekim 1887, Chihuahua - ö. 22 Aralık 1976, Meksika), Devrim döneminin en önde gelen yazarlarından Meksikalı romancı

México'daki Meksika Özerk Ulusal Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördükten sonra devrimci harekete katıldı ve Pancho Villa'nın kuvvetlerinde albay olarak görev yaptı. 1914-34 arasında Madrid'de ve New York kentinde sürgün yaşadı. New York'ta *El gráfico* adlı derginin yayın yönetmenliğini yaptı. Devrim yaşantılarını anlattığı *El águila y la serpiente* (1928; Kartal ve Yılan) adlı yapıtında, devrim önderlerinin kişiliklerini canlı bir biçimde betimledi. Meksika'da 1920'lerdeki siyasal yozlaşmayı konu aldığı *La sombra del caudillo* (1929; Önderin Gölgesi) adlı romanıyla ünü daha da arttı. Başka önemli yapıtları arasında *Memorias de Pancho Villa* (1940; *Pancho Villa'nın Anıları*, 1965), *Mina el mozo, héroe de Navarra* (1932; Navarra Kahramanı Genç Mina), *Muertes históricas* (1958; Tarihsel Ölümler) ve *Crónicas de mi destierro* (1963; Sürgün Defterleri) sayılabilir.

Guzmán Blanco, Antonio (d. 28 Şubat 1829, Caracas, Venezuela - ö. 20 Temmuz 1899, Paris, Fransa), 1873'ten sonra Venezuela devlet başkanı. Latin Amerika'nın o dönemdeki tipik askeri şeflerinden (*caudillo*) biridir.

Babası ünlü gazeteci ve siyaset adamı Antonio Leocadio Guzmán, Caracas'ın seçkinlerinden Blanco ailesinin damadıydı. Guzmán Blanco önce taşradaki askeri şeflerin desteğini kazandı. Londralı bankerlerle kredi görüşmelerinde bulunmak üzere atandığı özel görev sayesinde gücünü daha da pekiştirdi. 1870'te Regeneración (Yenilenme) hareketinin başı olarak hükümetin denetimini ele geçirdi. 1873'te anayasal yollardan devlet başkanı seçilmeyi başardı. On dokuz yıl boyunca (1870-89) Venezuela'nın mutlak yöneticisi oldu.

Guzmán Blanco, ülkedeki iç savaşa son verdi, ekonomiyi canlandırdı, ülkeyi düzenli bir yönetim ve çağdaş gelişme yoluna soktu. Guzmán'ın devlet başkanlığı döneminde kamu yapıları, demiryolları ve okullar inşa edildi. Caracas, yeni telgraf, liman ve demiryolları ağının merkezi olacak biçimde modernleştirildi. Guzmán Blanco halk eğitimini destekledi, tarıma sübvansiyon uyguladı, dış ticareti geliştirdi ve teknolojik ilerlemenin temellerini attı. Ama en yoğun mücadelesini Katolik Kilisesi'ne yöneltti. Doğum, eğitim ve evlilik işlemleri devlet gözetimi altına alındı. Dinsel topluluklar dağıtularak mülklerine el konuldu. Katolik olmayanlara dinsel özgürlük tanındı.

Guzmán Blanco, diktatörlüğü sırasında muhalefeti yok etmek için acımasızca davrandı. İnsan hakları çiğnendi, basın susturuldu. Halk yığınlarının durumunun iyileştirilmesi için hemen hiçbir şey yapılmadı. Üstelik Guzmán halkın sırtından kişisel bir servet de biriktirdi; özellikle yabancı bankerlerle kredi anlaşmalarından kâr sağladı. Devlet başkanlığı döneminin büyük bölümünü Avrupa'nın yüksek tabakası içinde geçirdi. Gene bir Avrupa gezisi sırasında bir darbeyle (1889) iktidardan düşürüldü, yaşamının son 10 yılını Paris'te geçirdi.

Guzmán Fernández, (Silvestre) Antonio (d. 12 Şubat 1911, La Vega - ö. 4 Temmuz 1982, Santo Domingo, Dominik Cumhuriyeti), Mayıs 1978-Temmuz 1982 arasında Dominik Cumhuriyeti'nin devlet başkanı.

Daha 15 yaşında ailesinin dokuma mağazalarında çalışmaya başlamıştı. On yedi yaşına geldiğinde Curaçao Ticaret Şirketi'nin mağazalarını yönetiyordu. Toprağa yatı-

rım yaparak pirinç yetiştirmeye başladı. Kısa süre sonra öteki tarımsal ihraç ürünlerine de el attı. 1940'ta hayvan çiftlikleriyle de büyük servet edinmişti.

Diktatör Rafael Trujillo öldükten (1961) sonra Guzmán merkez sol eğilimli Dominik Devrimci Partisi'ne (PRD) girdi. Aralık 1962'de PRD'nin kurucusu Juan Bosch seçimi kazanınca tarım bakanlığına getirildi. Eylül 1963'te Bosch iktidardan düşürülünceye değin bu görevde kaldı. 1966'da başkan adayı Juan Bosch'un yanında başkan yardımcılığına aday olduysa da kazanamadı. PRD sonraki seçimleri boykot etti. 1978 seçimlerine gelindiğinde PRD ile Bosch'un yolları ayrılmak üzereydi. Bosch seçimlerin gene boykot edilmesini önerirken, PRD üyelerinin çoğu siyasal yaşama yeniden katılmayı yeğliyordu. Bosch yeni bir parti oluşturmak üzere PRD'den ayrılınca PRD de Guzmán'ı başkan adayı gösterdi.

Mayıs 1978 seçimlerinde Guzmán'ın kazandığı kesinleşince Balaguer'in ordu içindeki yandaşları oy sayımının durdurulmasını istediler. Ama ABD başkanı Jimmy Carter'ın uyarılarıyla, ABD'nin Balaguer yanlısı bir hükümet darbesine karşı çıkacağı anlaşıldı. Guzmán'ın göreve başlama törenine katılmak üzere Carter'ın yüksek düzeyde sivil ve askeri bir heyet göndermesi bu tutumu daha da güçlendirdi. Eski yönetimden 1 milyar dolar borç devralan Guzmán, dünya şeker fiyatlarındaki büyük düşüş nedeniyle daha da şiddetlenen ciddi ekonomik sorunların üstesinden gelmek amacıyla teknokratlardan bir kabine oluşturdu. Yönetimin girişken tarım politikası ilk yılında başarılı oldu; tarihte ilk kez başlıca iki ürünü olan pirinç ve fasulyede ülke kendine yeterli duruma geldi. Guzmán ayrıca kırsal bölgelerde okul ve sağlık merkezi yapımına yönelik iddialı bir programa girişti, ülkenin harap durumdaki karayolu ağının onarılması için önlemler aldı.

1981'de Guzmán, ülkenin kuruluşundan beri seçimle gelen başkanlar arasında yeniden seçilmek için adaylığını koymayacağını ilan eden ilk başkan oldu. Guzmán'ın önerdiği aday partinin desteğini alamadıysa da olaysız geçen Mayıs 1982 seçimini PRD'nin başkan adayı Salvador Jorge Blanco kazandı. Yeni başkanın göreve başlamasından önce Guzmán kurşunlanmış halde ölü bulundu. Olay resmi kaynaklarca kaza biçiminde sunulmakla birlikte Guzmán'ın intihar ettiği anlaşılıyordu.

Yaklaşık yarım yüzyıl süren acımasız bir diktatörlük, dış müdahale ve baskıcı oligarşi yönetiminin ardından Dominik Cumhuriyeti'nde orduyu siyaset dışına çıkarmayı Guzmán'ın başardığı söylenebilir. Çalkantılı bir siyasal ve ekonomik ortamda göreve başlayan Guzmán ardında istikrarlı bir ekonomi ile insan haklarını güvence altına alan demokratik kurumlar bırakmıştır.

Guzmania, ananasgiller (*Bromeliaceae*) familyasından, tropik Amerika ve Batı Hindistan'da yetişen 85 kadar epifit bitki türünün oluşturduğu cins. Bazı türleri, ilginç yaprakları ve çiçekleri nedeniyle süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Guzmania türlerinin rozetler halinde büyüyen sert yaprakları, salkım oluşturan sarı ya da beyaz renkte çiçekleri ve gösterişli bürguleri (çiçeklerin altından çıkan yapraksı uzantılar) vardır.

gübre, bitkilerin büyümesine yardımcı olan ve verimliliklerini artıran kimyasal elementleri içeren doğal ya da yapay madde. Gübreler, toprağın doğal verimini artırır ya da bir önceki ürünün yetişmesi sırasında bazı kimyasal elementler bakımından yoksullaşan toprağı besler.

Tarımın ilk ortaya çıktığı dönemlerden başlayarak, hayvan dışkılarından ve çürümüş bitki artıklarından gübre olarak yararlanılmıştır. Henüz toprağın ve bitkilerin kimyasal yapısının bilinmediği dönemlerde bile, öğütülmüş kemik, odun külü, kurutulmuş kan, güherçile, guano ve balık gibi maddelerin toprağın verimini artırdığı ve ürünleri güçlendirdiği saptanmıştır. Romalıların daha Marcus Porcius Cato(*) zamanında nöbetleşe ekim yaptıkları, asitli toprakları kireçledikleri, hayvan dışkısı serptikleri ve havanın azotunu bağlayıp kullanılabilir nitratlara dönüştüren baklagil bitkileri yetiştirdikleri ve böylece toprağın verimini artırdıkları bilinmektedir.

1699'da İngiliz bilim adamı John Woodward sudaki tortul miktarı arttıkça bitkilerin büyümesinin de hızlandığını buldu. 1750'lerde ise kimyacılar bitkilerin beslenmesini bilimsel olarak incelemeye başladılar. 1840'ta Alman kimyacı Justus von Liebig, güçlü bir asitle işlenen kemiklerdeki besleyicilerin bitkilerin büyümesinde daha etkili olduğunu kanıtladı. 1880'lerin sonlarından başlayarak da, gübrelerdeki temel elementler, en uygun gübreleme zamanı, hızı ve yöntemi ile gübre formülleri üzerindeki araştırmalar hızlandı.

Azot, fosfor ve potasyum, bitkilerin beslenmesi için gerekli olan en önemli temel elementlerdir; kimyasal gübrelerin bileşiminde bu elementlerden biri ya da daha fazlası mutlaka bulunur. Kükürt, magnezyum ve kalsiyum ikincil önemi olan elementlerdir. Özel gübrelerin bileşimine ise az miktarlarda silisyum, demir, klor ve eser miktarda da bor, bakır, manganez, molibden, çinko katılır.

Çoğunlukla yapay amonyaktan elde edilen azotlu gübreler gaz ya da sulu çözeltiler halinde püskürtülür ya da amonyum sülfat, amonyum nitrat ve amonyum fosfat gibi tuzlara dönüştürülerek kullanılır. Öte yandan mezbaha artıkları, işlenmiş çöp, kanalizasyon atıkları, hayvan dışkısı ve pamuk tohumu küspesi de otlu gübre yapımında yaygın olarak kullanılan malzemelerdir. Fosforlu gübreler, fosfat kayası ve kemikten elde edilen kalsiyum fosfattan hazırlanır. Çözünürlüğü daha çok olan süperfosfat ve "triple" süperfosfat (TSP) ise kalsiyum fosfatın önce sülfürik asit, ardından da fosforik asitle tepkimeye sokulması yoluyla üretilir. Potasyumlu gübrelerden potasyum klorür ve potasyum sülfat, potas çökellerinden elde edilir.

Üre, monoamonyum fosfat, amonyum sülfat, kalsit, kaolen, potasyum klorür gibi maddelerin çeşitli oranlarda karıştırılmasıyla hazırlanan azot fosfor potasyum gübresi (NPK) ile monoamonyum fosfat (MAP) ve diamonyum fosfat (DAP) gübreleri ise birden çok temel besleyici element içeren kompoze gübrelerdir

Çok eski çağlardan beri kullanılagelen çiftlik gübresi, çoğunlukla hayvan dışkısı içeren ahır süprüntüsünden oluşan, kimi zaman kuru ot ve samanla karışık halde bulunan doğal organik maddedir Açıkta bekletildiğinde besleyici özelliği büyük oranda kaybolacağından yığın haline getirilir ve üzeri örtülerek saklanır.

Modern çiftliklerde, çiftlik gübresi çoğunlukla traktörlerle çekilen iki tekerlekli dağıtıcılarla toprağa atılır. Dağıtıcının hareketiyle birlikte gübre deponun dibindeki zincirli bir taşıyıcıyla arkaya sıyrılır, bir çift dövücüyle parçalandıktan sonra dönen sarmal kanatlarla toprağa serpilir. Susuz amonyak ise basınç altında sıvılaştırılarak tanklara doldurulur ve püskürtüldüğünde nitrojenli gaz halinde toprağa serpilir. Katı gübreler, traktör gibi çekicilerin arkasına yerleştirilen silolara doldurulur ve buradan merdane, karıştırıcı ya da sonsuz zincir gibi düzeneklerin üzerine boşaltılarak toprağa yayılır.

İklim koşulları ve toprağın yapısı bakımından öbür ülkelere göre farklılık gösteren Türkiye'de topraklar genellikle azot ve fosfor gibi bitki besleyicileri bakımından yoksul, potasyum, kalsiyum ve magnezyum bakımından da zengindir. Bu nedenle gübrelemede en çok gereksinim duyulan bitki besleyicileri azot ve fosfordur. Potasyumlu gübrelere gereksinim öbürlerine oranla daha azdır. Ayrıca Türkiye toprakları genellikle kireçli olduğundan ve bu tür topraklara atılan gübrenin içerdiği fosfor toprak tarafından tutulup bitkilerce alınamayacağından, fosforlu gübrelerde çözünürlük özelliği önem kazanmakta ve suda çözünen fosfor miktarı yüksek olan gübreler yeğlenmektedir.

Türkiye'de gübre kullanımı planlı dönemin başında çok düşük düzeylerde iken, hükümetlerin izledikleri tarım politikaları sonucu büyük artışlar göstermiştir. Gübre tüketimi 1960'larda 300 bin ton iken 1975'te 1,1 milyon tona, 1980'de 3 milyon tona, 1985'te 4 milyon tona ve 1990'da 5 milyon tona yükselmiştir.

İlk gübre sanayisi kamu sektörü öncülüğünde kurulmuş, ilk kimyasal gübre olan amonyum sülfat da 1939'da Türkiye Demir Çelik İşletmeleri'nin Karabük'te kurulu I. Kok Fabrikası'nın yan ürünü olarak üretilmiştir. 1970'lerden sonra özel sektör de bu sanayiye ilgi duymuş ve 1967'de 350 bin ton olan gübre üretim kapasitesi 1972'de 3 milyon tona, 1986'da 5,5 milyon tona çıkarılmıştır. İthalat yoluyla sağlanan fosfat kayası, fosforik asit gibi hammaddelerin, yedek parçaların ve işletme malzemelerinin bulunmasında çekilen zorluklar nedeniyle kapasite kullanım oranı 1978'de yüzde 36,5, 1980'de yüzde 59,7, 1985'te yüzde 75,3, 1991'de yüzde 62 düzeyinde kalmıştır.

Türkiye Gübre Sanayii AŞ'nin (TÜGSAŞ) Kütahya fabrikalarında amonyum sülfat, amonyum nitrat, Gemlik fabrikalarında amonyum nitrat, Samsun fabrikalarında DAP ve TSP, Elazığ İşletmeleri Müessesesi'nde normal süperfosfat, Gübre Fabrikaları TAŞ'nin Yarımca fabrikalarında TSP, MAP ve NPK gübreleri, İskenderun fabrikalarında TSP, Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri'nin Karabük fabrikalarında amonyum sülfat ve normal superfosfat, Ereğli ve İskenderun'da kurulu fabrikalarında amonyum sülfat, İstanbul Gübre Sanayii AŞ'nin (İGSAŞ) Tütünçiftlik fabrikalarında üre, Petrokimya AŞ'nin (PETKİM) Yarımca fabrikalarında amonyum sulfat, Akdeniz Gübre Sanayii AŞ'nin (AKGÜBRE) Mersin'deki fabrikasında amonyum nitrat, DAP üretilmektedir. Özel sektöre ait olan Bandırma Gübre Fabrikaları AŞ'nin (BAGFAŞ) Bandırma'daki fabrikalarında normal süperfosfat, TSP, amonyum sülfat ve DAP, Ege Gübre Sanayii AŞ'nin Aliağa'daki fabrikasında NPK gübresi, Toros Gübre ve Kimya Endüstrisi AŞ'nin Ceyhan'daki fabrikasında DAP ve NPK gübreleri üretilmektedir.

Güce, Karadeniz Bölgesi'nde, Giresun iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Tirebolu'ya bağlı 15 köy 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasa uyarınca bir araya getirilmiş ve Güce kasabası merkez olmak üzere ilçe yapılmıştır.

Güce Belediyesi 1975'te kurulmuştur Nüfus (1990) ilçe, 15.614; kasaba, 2.890.

gücülü dokuma tezgâhı, TARAKLI DOKUMA TEZGÂHI olarak da bilinir, çözgü ipliklerinin gücülerin (kısa teller ya da ince metal bantlar) yardımıyla ayrılması yöntemine dayalı olarak çalışan dokuma tezgâhı. Gücünün bulunması, dokumacılık alanında son derece önemli bir gelişmeye yol açmıştır.

Gücü olarak önceleri hareketli ağaç çubuklardan yararlanılıyordu, ama daha sonra teller ve metal bantlar kullanılmaya başladı. Gücü telleri çengellerin yardımıyla gücü koluna asılır ve her telin ortasında, içinden çözgü ipliklerinin geçirildiği bir göz bulunur.

güç, doğa bilimlerinde ve mühendislikte, birim zamanda yapılan iş ya da aktarılan enerji miktarı. Yapılan işin ya da aktarılan enerjinin (W), bu işin yapıldığı zaman aralığına (t) bölümü olarak (W/t) ifade edilir.

Miktarı belirli bir iş, düşük güçlü bir motorla uzun sürede ya da yüksek güçlü bir motorla kısa sürede yapılabilir. Güç, birim zamandaki iş (enerji) miktarı olduğundan, güç birimleri de, iş (enerji) birimi bölü zaman birimi olarak ifade edilir. Bu birimlerin başlıcaları, ft.lb/da, erg/sn ve uluslararası birimler sisteminde güç birimi olan joule/sn'dir (simgesi W olan bu birim watt olarak adlandırılır). Bu birimler arasında, 1 erg/sn=10^{-7}W ve 1 ft.lb/da=0,0226 W bağıntıları vardır. Güç, bir nesneyi hareket ettirmek amacıyla uygulanan kuvvet ile nesnenin bu kuvvet doğrultusundaki hızının çarpımı olarak da ifade edilebilir. Örneğin kuvvet (F) kg birimi ile, hız (v) m/sn birimi ile ölçülüyorsa, güç (Fv) kg.m/sn birimi cinsinden bulunur.

Makinelerin çoğunda dönen miller vardır; mil üzerindeki döndürme momenti T ile, milin açısal hızı da ω ile gösterilirse, güç $T\omega$ olarak ifade edilir. Moment genellikle kilogram-metre (kg.m) birimiyle, açısal hız ise saniyede radyan (rad/sn) birimiyle ölçülür; bu durumda güç, gene kg.m/sn birimi cinsinden elde edilir.

Mekanik güçbirimi olarak kullanılan bir başka birim de beygirgücüdür(*).

güç dengesi, uluslararası ilişkilerde bir ülke ya da ülkeler grubunun özgüçlerini başka bir ülke ya da ülkeler grubununkiyle denk duruma getirerek kendilerini koruma tutumu ve politikası. Devletler güç dengesi politikasını iki yoldan yürütebilirler: 1) Silahlanma ya da toprak edinme yarışına girdiklerinde olduğu gibi kendi güçlerini artırarak, 2) çeşitli ittifaklar kurmaya giriştiklerinde olduğu gibi kendi güçlerine başka devletlerinkini de katarak.

Güç dengesi terimi önceleri Napoléon Savaşları'nın (1800-15) bitiminden I. Dünya Savaşı'na (1914-18) değin Avrupa devlet sistemindeki güç ilişkilerini belirtmek için kullanıldı. Avrupa'daki güç dengesinde İngiltere "denge sağlayıcı" ya da "dengeyi koruyucu" ülke rolünü oynadı. Politikalarını herhangi bir Avrupa ülkesininkiyle sürekli özdeşleştirmeyen İngiltere, ağırlığını kimi zaman bir tarafa, kimi zaman da öbür tarafa koydu; bunu yaparken asıl kaygısı dengeyi sürdürmekti. İngiltere'ye bu işlevi yerine getirme olanağını veren, deniz gücünün üstünlüğü ve yabancı istilalara karşı tümüyle korunmuş olmasıydı; böylece Avrupa'daki güç dengesi hem esnek, hem de kararlı bir nitelik kazandı.

Güç dengesi 20. yüzyılın ilk yıllarından başlayarak köklü değişiklikler geçirdi ve sonuçta Avrupa'daki güç yapısının ortaçağın sonlarından beri var olmuş biçimi ortadan kalktı. 20. yüzyıl öncesinde siyasal dünya Avrupa, Amerikan, Çin ve Hint sistemleri gibi birbirinden ayrı ve bağımsız bir dizi güç dengelerinden oluşuyordu. Ama I. Dünya Savaşı ve ona eşlik eden siyasal kümeleşmeler dünya ülkelerinin pek çoğunu tek bir güç dengesi sistemi içinde bütünleştiren bir süreci başlattı. I. Dünya Savaşı'nda İngiltere, Fransa, Rusya ve ABD, Almanya ile Avusturya-Macaristan'a karşı ittifak kurdu. Bütünleşme faşist Almanya, Japonya ve İtalya karşısında SSCB, ABD, İngiltere ve Çin'in dünya çapında bir ittifak yaptıkları II. Dünya Savaşı'nda da sürdü. II. Dünya Savaşı'nın önemli bir sonucu, güç dengesindeki başlıca ağırlıkların Batı ve Orta Avrupa ülkelerinden Avrupa dışındaki iki ülkeye, ABD ile SSCB'ye kayması oldu. Böylece iki kutuplu bir güç dengesi ortaya çıktı. Savaşı izleyen yıllarda genel olarak Batı Avrupa ülkeleri ABD ile birlikte NATO askeri ittifakı içinde yer alırken, SSCB'nin Orta ve Doğu Avrupa'daki müttefikleri de Sovyet önderliği ve yönetimi altında Varşova Paktı içinde bir araya geldiler. Ama iki süper güç (ve müttefikleri) arasındaki potansiyel çatışma noktası gene Avrupa'da kaldı; bu nokta Doğu ile Batı Almanya arasındaki sınır boyundaydı.

Güç dengesinin artık iki kutuplu olması ve iki süper güç ile bütün öbür ülkeler arasında büyük bir kuvvet farkının bulunması yüzünden Avrupa ülkeleri, eskiden esnek bir sisteme yol açmış olan hareket serbestliklerini de kaybettiler. Birbirleri ile ve birbirlerine karşı sürekli değişen ve genellikle önceden kestirilemeyen ittifaklar kurmak yerine iki süper gücün çevresinde kümelendiler ve istikrarlı iki blok oluşturmaya yöneldiler. Bu koşullar altında, güç dengesinde varlığını sürdüren pek az esneklik öğesinden biri, bağlantısız Üçüncü Dünya ülkelerinin bloklardan birine ya da öbürüne katılabilmesinden kaynaklanıyordu.

Savaş öncesi ve sonrasındaki güç dengeleri arasında başka belirleyici farklılıklar da vardı. 19 yüzyıl Avrupa'sındaki güç mücadelelerinin düzenli yürümesini sağlayan ve hatta bunları yumuşatan manevi ve kültürel uzlaşma ortamının yerini 20. yüzyılın ortalarında birbirine düşman ve görünürde birbiriyle bağdaşması olanaksız iki siyasal felsefe ve yaşam biçimi arasındaki sert ideolojik mücadele almıştı. Öte yandan dünya çapındaki bir nükleer felaket sonucunda karşılıklı yok olma korkusu ABD ve SSCB'nin dış politikalarına belirli bir temkinlilik kazandırdı. İki süper güç (ve müttefikleri) arasında Avrupa toprakları üzerinde gerçekleştirilecek dolaysız bir askeri çatışmanın nükleer savaşa yol açacağı hemen hemen kesindi; bu nedenle de ne pahasına olursa olsun bunun önlenmesi gerekiyordu. Böylece doğrudan çatışma yerini büyük ölçüde, 1) ölümcül ürünleri hiçbir zaman kullanılmayan geniş çaplı bir silahlanma yarışına ve 2) süper güçlerin Üçüncü Dünya ülkelerindeki siyasal etkinliklerine ya da sınırlı askeri müdahalelerine bıraktı. Her iki süper gücün de kalkınmakta olan ülkeler arasında destekçileri ve müttefikleri vardı; her ikisi de etkisini, dostluk bağlarını ve ileri askeri üslerini kullanabilmeyi sürdürmek amacıyla bu ülkelere askeri ve mali yardım yapıyordu ve her ikisi de, kendi ekonomik ve stratejik çıkarları doğrultusunda tavır takınacak Üçüncü Dünya hükümetlerini iktidara getirmek ya da iktidarda tutabilmek için çeşitli çabalar gösteriyor ve manevralar yürütüyordu.

Uluslararası güç dengesinin iki kutuplu niteliği, 1960'larda Üçüncü Dünya ülkelerinin süper güçlerin girişimlerine karşı koyma ve bağlantısız bir konumu koruyabilme çabalarıyla karmaşıklaşmaya başladı. Aynı dönemde Çin Halk Cumhuriyeti ile Sovyet etkisinden uzaklaştı ve bağlantısız, ama içten içe Sovyet karşıtı bir tutum geliştirdi. 1989-90 yıllarında Doğu Avrupa ülkelerinde Sovyet denetiminin ve komünist yönetimlerin sona ermesi, iki Almanya'nın birleşmesi, 1991'de de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla iki kutuplu denge bütünüyle ortadan kalktı. Bu arada, karşılıklı silahsızlanma yolunda da önemli adımlar atılmıştı. Başta Rusya olmak üzere eski Sovyet cumhuriyetlerinin askeri potansiyelinin önemini korumasına karşın, bu ülkeler uluslararası güç dengesinin bir kutbu olmaktan çıktı, çünkü onlar ve eski müttefikleri ile Batı arasındaki siyasal ve ideolojik karşıtlık sona ermişti.

1990-91'deki Körfez Bunalımı ve Savaşı sırasında eski karşıt blokların tek bir uluslararası koalisyonda Irak'a karşı birleşmesi, dünyada yeniden tek bir güç dengesi sisteminin oluşabileceği düşüncesini doğurdu. Ama başka bölgesel bunalımların yol açtığı sonraki gelişmeler bunun çok kolay olmadığını ortaya koydu. Tersine, ikili bloklaşmanın kısıtlarının ortadan kalkmış olması, çok kutuplu, karmaşık ve değişken bir güç dengesinin oluşması için daha elverişli koşullar yaratıyordu. Öte yandan, siyasal ve ideolojik karşıtlığa dayalı eski Batı-Doğu kutuplaşmasının yerini, gelişmişlik ve zenginlik düzeylerinin farklılığına dayalı Kuzey-Güney kutuplaşmasının alacağı yönünde de kuramlar ortaya atıldı.

güçler ayrılığı, devletin yasama, yürütme ve yargı işlevlerinin ayrı ve bağımsız organlara bölünmesi. Yasaların yapılmasında, yürütülmesinde ve adaletin dağıtılmasında birbirinden ayrı üç organın varlığını gerektiren bu tür bir ayrılığın, iktidarın keyfilik ve aşırılıklarını sınırlayacağı ileri sürülmüştür.

Güçler ayrılığı öğretisinin izleri eski ve ortaçağlardaki karma yönetim kuramlarında bulunabilir. Bu kuramlara göre, hükümet etme süreci monarşik, aristokratik ve demokratik çıkarlar gibi toplumdaki farklı öğeleri içine almak zorundadır. Yasama erkinin kral ile parlamento arasında bölüştürülmesi gereği 17. yüzyılda İngiliz düşünür John Locke tarafından ileri sürülmüşse de öğreti modern çağda ilk kez Fransız yazarı Montesquieu'nün *De l'esprit des lois* (1748; *Kanunların Ruhu Üzerine*, 1963) adlı yapıtında formüle edildi.

Özgürlüğün en etkili biçimde güçler ayrılığı ile korunabileceği yolunda Montesquieu'nün geliştirdiği görüş İngiliz anayasal sisteminden esinlenmişti; bununla birlikte, Montesquieu'nün İngiliz siyasal gerçeklerine ilişkin yorumu öteden beri tartışma konusu olmuştur. Montesquieu'nün yapıtı geniş etkiler yarattı; özellikle Amerika'da anayasanın yapısını derinden etkiledi. Bu anayasa, devletin kilit organlarındaki görev sürelerinin çakışmasını da engelleyerek siyasal iktidarın tekelleşmesini önledi.

Çağdaş anayasal sistemler yasama, yürütme ve yargı süreçlerinin düzenlenmesi bakımından büyük bir çeşitlilik göstermektedir. Bunun sonucu olarak güçler ayrılığı öğretisi de katılığını ve saf kuralcılığını büyük ölçüde yitirmiştir. 20. yüzyılda, özellikle de II. Dünya Savaşı'ndan sonra devletlerin toplumsal ve ekonomik yaşamın birçok yönüne karışmaları yürütme gücünün etkinlik alanında bir genişlemeye yol açtı. Bunun bireysel özgürlükler bakımından yaratacağı sonuçlardan kaygılanan bazı düşünürler, güçler ayrılığı öğretisini yeniden etkili kılmaya çalışmaktansa, yürütme ve yönetim

organlarının kararlarına karşı itiraz yollarının oluşturulmasını önermektedirler. Yurttaşların idare organlarıyla ilgili şikâyetlerini değerlendiren *ombudsman* buna örnektir.

güçler birliği, yasama ve yürütme organlarından birinin devlet yetkilerinin tümünü elinde tutması. Güçlerin yürütmede birleşmesi diktatörlüklerin özelliğidir; yasamada birleşmesi ise meclis hükümeti adı verilen sistemi ortaya çıkarır.

Yasama ve yürütme güçlerinin tümünün bir kişi ya da grupta toplandığı diktatörlük rejimlerinde bazen bir yasama meclisi de bulunabilir, ama bu meclis bütünüyle yürütmeye bağımlıdır. Fransa'da Napoléon Bonaparte'ın diktatörlüğü döneminde yetkisiz bırakılan meclis bunun örneğidir. Diktatörlük rejimlerinde bazen seçim yapılsa bile, iktidar halkın yöneticileri seçimle değiştiremeyeceği biçimde örgütlenmiştir. Günümüzde diktatörlükler, yalnızca devleti elinde tutan ve yöneten klasik diktatörlüklerden farklı olarak, toplumun her kesimi üzerinde egemenlik kurar ve onun bütününü yönetmeye çalışır.

Güçler birliğinin yasamada gerçekleştiği meclis hükümeti sistemi geniş anlamda parlamentonun üstünlüğüne dayanır. Konvansiyonel sistem olarak da anılan meclis hükümetinin dar ve teknik anlamıysa, yürütme organının bütünüyle yasama organına bağımlı olması, yürütmenin yalnızca yasamanın karar ve yönergelerini uygulamakla yükümlü bulunmasıdır. Örneğin Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet döneminde (1875-1940) geniş anlamda meclis hükümeti sistemi uygulanmıştır. 1874 tarihli İsviçre Anayasası ile 1918 ve 1924 Sovyet anayasaları da meclis hükümeti sistemini benimsemiştir.

Türkiye'de 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, dar ve teknik anlamda güçler birliğine dayalı bir sistem kurmuştu. Bu anayasayla yasama ve yürütme yetkilerinin yanı sıra bir ölçüde yargı yetkileri de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde toplanmıştı. Bir devlet başkanlığı makamı öngörmeyen bu anayasaya göre, meclis başkanı yürütme organının da doğal başkanıydı. Bu kişi meclis adına imza koymaya ve yürütmenin kararlarını onaylamaya yetkiliydi. 1921'de bu sistemin benimsenmesinin amacı, Kurtuluş Savaşı'nı halkı temsil eden meclisin gücüne dayanarak yürütmek ve Osmanlı hükümetini tasfiye etmekti. 1924'te kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu da güçler birliği sistemini sürdürmekle birlikte, yürütme organına ayrı bir kimlik kazandırarak daha geniş bir serbestlik alanı tanıyor, yargı hakkının da ulus adına bağımsız mahkemelerce kullanılacağını hükme bağlıyordu.

Güçler birliği ilkesinin kuramsal temelini Jean-Jacques Rousseau'nun ünlü *Du Contrat social* (1762; *Toplum Sözleşmesi*, 1965, 1984) adlı yapıtında ileri sürdüğü görüşler oluşturur. Buna göre egemenlik bölünemez bir bütün olduğu için, onun temsili de bölünemez. Siyasal temsilin klasik bir görünümü olan yasama, temsilin bir türü ya da parçası olan hükümet işlevini de içerir; yasama ile yürütme ulusal iradeyi temsil eden mecliste toplanmalıdır.

güçler dengesi, devletin değişik organlarının, özellikle de yasama ve yürütmenin, yetkilerini dengeleyecek biçimde düzenlenmesine ve bu organların iktidarı paylaşmasına dayanan yönetim ilkesi. Güçler dengesi, daha çok Batı tipi anayasal yönetimlerde uygulanır. ABD'de bu ilke, "denetim ve denge" (*checks and balances*) kavramıyla dile getirilir.

Güçler ayrılığının öbür yüzü ve tamamlayıcısı olan güçler dengesi ilkesi, parlamenter rejimlerde parlamentonun hükümeti güvensizlik oyuyla düşürmesi, buna karşılık yürütmenin de parlamentoyu feshedebilmesi gibi karşılıklı silahlarla sağlanmaya çalışılır. Başta İngiltere olmak üzere Batı Avrupa demokrasileri bu modeli benimsemişlerdir. Güçler ayrılığı ilkesinin katı biçimi olan başkanlık rejiminde ise (özellikle ABD'de), yasama ve yürütmenin bu türden karşılıklı silahları yoktur; bu organlar arasındaki hukuki denge, bunların seçilmeleri ve işleyişlerinde birbirlerinden bağımsız tutulmalarıyla sağlanmaya çalışılmıştır. ABD'deki güçler dengesinin somut öğeleri arasında başkanın yasaları veto etme yetkisi (Kongre üçte ikilik bir oy çoğunluğu ile bu vetoyu geçersiz kılabilir) ve Kongre'nin yargı yoluyla görevden alma (*impeachment*) mekanizmasını işleterek başkanı görevden alabilme yetkisi bulunur. Ayrıca yürütmenin bazı atamalarının ve antlaşmaların da Senato'nun onayından geçmesi gerekir.

Üçüncü güç durumundaki yargı ise, yasama-yürütme dengeleri nasıl tasarlanmış olursa olsun, bütün Batılı demokratik rejimlerde bağımsız bir organ olmanın sağladığı olanaklarla bir denge rolü oynar; özellikle de yürütmeyi hukuk sınırları içinde kalmaya zorlayan bir işlev görür. Yargı organının güçler dengesi açısından oynayabileceği farklı rol, yasaların anayasaya uygunluğunun yargısal denetiminin kabul edilip edilmemesi noktasında ortaya çıkar.

Otoriter ya da totaliter rejimlerde güçler dengesi hukuki olmaktan çok fiili biçimde ortaya çıkabilir; ordu, devlet bürokrasisi, devlet başkanı gibi temel güçler arasındaki kuvvet dengelerinin bir ürünü olarak belirebilir.

güçlü, Türk müziği makamlarında, karar perdesinden (durak) sonra dizinin en önemli sesi. Basit makamlarda tek bir güçlü vardır; bu, diziyi oluşturan dörtlüyle beşlinin birleştiği sestir. Bazı basit makamlarda (uşşak, karcığar, neva, kurdi, hicaz hümayun, zengüle) dördüncü, bazılarında da (rast, buselik, hüseyni, çargâh, uzzâl, suzinâk) beşinci derece güçlüdür. Bileşik makamlarda güçlü sayısı birden çok olabilir. Bu tür makamların bünyesindeki makamlardan her birinin güçlüsünde, belli bir sırayla asma kalış yapmak (ara vermek) gerekir. *Ayrıca bak.* makam

Güçlükonak, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Şırnak iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Eruh'a bağlı Fındık bucağının 22, Bağgöze bucağının beş köyü 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla bir araya getirilmiş ve merkezi Güçlükonak köyü olmak üzere ilçe yapılmıştır.

Nüfus (1990) ilçe, 12.878; kasaba, 3.305.

Güdül, topraklarının küçük bir bölümü Karadeniz Bölgesi, daha büyük bölümü İç Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalan, Ankara iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 419 km² olan Güdül ilçesi kuzeyde Çamlıdere, doğuda Kızılcahamam, güneydoğu ve güneyde Ayaş, batı ve kuzeybatıda da Beypazarı ilçeleriyle çevrilidir.

İlçe toprakları Karadeniz Bölgesi'nin dağlık ve ormanlık alanlarıyla İç Anadolu'nun stepleri arasındaki geçiş alanında yer alır. İlçe topraklarının kuzey kesimini Kırmır Çayı vadisine sokulan Köroğlu Dağlarının güney uzantıları engebelendirir. İlçe topraklarının sularını, kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda akan ve Sarıyar Baraj Gölünde Sakarya'ya katılan Kırmır Çayı toplar. Kırmır Çayının vadi tabanında düzlükler uzanır. Bitkisel üretim ve yerleşmeler, bu vadide yoğunlaşmıştır. Başlıca ürünler buğday, arpa, şeker pancarı ve üzümdür. Az miktarda elma, armut, pirinç nohut, mercimek ve fasulye de üretilir. Hayvanlardan en çok sığır ve Ankara keçisi yetiştirilir.

Kırmır Çayı vadisinin güneyinde kurulmuş olan Güdül kasabası, gelişmemiş küçük bir yerleşmedir. İl merkezi Ankara'ya uzaklığı 82 km'dir. 1957'de ilçe merkezi yapılmıştır. Güdül Belediyesi 1903'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 18.698; kasaba, 5.504.

güdülenim, MOTİVASYON olarak da bilinir, canlılarda amaca yönelik davranışı uyaran ve yönlendiren etkenler. Güdü, bireyi bilinçli bir davranışa iten güç olarak tanımlanır. İnsanda bilinçlenme aşamalarında içgüdüden dürtüye ve giderek gereksinimden arzuya ve ilgiye, oradan da ideallere uzanan bir yol izlenir. Bilinçsizlikten bilinçliliğe doğru gelişen bu zincir içinde, güdü nitelik değiştirerek en yüksek biçimiyle bilinçli sorumluluklara dönüşür. Sonuçta kişinin yaşamdaki ereği belirlenir. Erek ile güdünün çelişmesi durumunda kişiliğe yansıyan huzursuzluklar ortaya çıkarken, ikisi arasında sağlanan uyum, dengeli kişilik özelliklerinin gelişmesine katkıda bulunur.

Psikolojide, güdülenim üzerine değişik ve birbiriyle çelişebilen açıklamalar yapılmıştır. İnsan davranışlarının altında yatan gücün ne olduğu, kişinin neden özellikle belli bir biçimde davrandığı, aynı yetenek ve beceri düzeyinde olsalar bile bazı bireylerin başkalarına oranla neden daha etkin ve başarılı oldukları sorularına verilen yanıtlar tümüyle tutarlı bir bütün oluşturamamaktadır. Bazı kuramcılar güdülenimin temelinde eyleme neden olan içsel bir düzenek ararken, başkaları çevredeki dış uyaranların güdülenimde etken olduğunu öne sürer. Bazıları da temel güdüleri ele alarak hangilerinin yaradılıştan gelen gereksinimlere dayandığı; hangilerinin sonradan öğrenildiği sorunu üzerinde durmaktadırlar. Bir başka tartışma konusu da, güdülenimin davranışı belirli bir amaca yönlendiren bir etken mi, yoksa alışkanlık gibi, yalnızca davranışa güç veren edilgen bir olgu mu olduğudur.

Uzun süre pek çok düşünür, gereksinimlerle arzuları insan kişiliğinin ana öğeleri olarak gördüler. Ama Charles Darwin'in kuramlarının ruhsal uyum konusuna da aktarılmasından sonra, güdülenim sorununa daha derin bir ilgi gösterilmeye başladı. Kuramcılar, Darwin'in düşünceleriyle güdülenim arasında iki önemli ilişki görmektedir: İlkin yemek, içmek, cinsellik vb alanlardaki davranışlar, öteki canlılarda olduğu gibi insanda da, en azından bir dereceye kadar içgüdüler tarafından belirlenmektedir; ikinci olarak da tüm davranış özellikleri, örneğin güdülenim yetisi, tıpkı fiziksel özelliklerde olduğu gibi evrimsel bir amaca hizmet etmekte ve evrimsel değişim göstermektedir.

20. yüzyılın başlarında psikologlar, içgüdü kavramına aşırı bağlanarak hemen hemen her davranışın içgüdüsel temelleri olduğunu öne sürdüler. Ama bu varsayımları deneysel yolla kanıtlamanın olanaksızlığı, hatta deneylerde önceleri yaradılıştan geldiği kabul edilen pek çok davranışın öğrenme ve deneyimle değişebildiğinin görülmesi sonucunda, bu yaklaşım giderek bırakıldı.

ABD'li psikolog William McDougall, içgüdülerin insan davranışının ana güdüleyicileri olduğunu ve güdülenimin algılarla duyguları belirlediğini öne sürmüştür. Ona göre kişi, içgüdüleri neyi algılaması gerektiğini söylüyorsa onu algılar; uygun nesnenin algılanmasıyla doğan heyecan da eylemi başlatır. Sigmund Freud da, insan davranışlarının birçoğunun temelinde dürtüsel güç-

lerin yer aldığını belirtmiş ve güdülenimin bilinçdışı nitelikleri üzerinde durmuştur. Freud insanda dürtüleri iki temel gruba ayırır: Cinsel (erotik) dürtüler ve yıkıcılığa yönelmiş ya da saldırgan (agresif) dürtüler; ölüm dürtüsü (*thanatos*) de ikinci gruba girer.

Robert S. Woodworth ise tartışmalara yol açan içgüdü teriminin yerine canlıyı eyleme iten güç anlamında dürtü terimini önerdi (Psikanalizde Freud'un metinleri İngilizceye çevrilirken *Trieb* sözcüğünün dürtü [*drive*] yerine içgüdü [*instinct*] olarak karşılanması, bu iki kavramın karıştırılmasına yol açmıştır.) Walter B. Cannon ve Freud'un da aralarında bulunduğu başka kuramcılar, güdülenimin ana işlevinin, bedensel işleyişin düzenlenmesi (homeostazi) olduğunu söylediler. Bu kurama göre, bedenin iç denge durumu bozulduğunda bir uyarılma olur ve dengenin yeniden sağlanması için etkinlik başlatılır. Biyolojik olmayan dürtüler, öğrenilmiş dürtüler biçiminde nitelenir ve güdüleme enerjilerini biyolojik dürtülerle olan bağlarından alırlar. Daha sonraki kuramcılar dürtüyü, yalnızca homeostazi bağlamında işleyen, ama amaca yönelik olmayan bir enerji biçiminde ele almışlardır. Bu enerjinin bir amaca yöneltilmesi, geçmiş yaşantılar içerisinde öğrenmeyle edinilen alışkanlıklara bağlı olarak sağlanır.

Dürtü kuramı 1920'lerden 1950'lere değin geçerliliğini korudu. Ama 1950'lerde sinir sistemi fizyolojisi üzerine yapılan deneylerde uyarılma durumlarının keşfedilmesiyle, gerilimin giderilmesinin öğrenmede tek temel pekiştirici olmadığı ortaya kondu: Uyarılmanın ara basamakları da, kendi içlerinde ve kendi başlarına haz verici olabilmekteydiler. Öte yandan beyinde "haz merkezi" diye tanımlanabilecek belirli bölgeler bulundu; bir sıçanda bu bölgeler dışarıdan yapay olarak uyarıldığında, hayvan yorgunluktan düşüp kalana değin haz aldığı deneyi sürdürmekteydi. Ayrıca canlıların, ödüllenme olmaksızın öğrenebildikleri de görüldü: Araştırma, merak gibi bazı uyaranlar da ödül gibi öğrenmeyi pekiştirmekteydi.

Henry A. Murray ve Abraham H. Maslow gibi başka psikologlar, insan gereksinimleri üzerine araştırmalar yaptılar. Murray, gereksinimleri birincil (yaradılıştan gelenler) ve ikincil (öğrenilenler) olarak sınıflandırdı; ayrıca bunların, insan davranışını amaca yönelten etkenler olduğunu belirtti. Maslow ise güdüler arasında bir hiyerarşi olduğunu ileri sürdü: Buna göre ilk sırada açlık, susuzluk gibi bedensel gereksinimler yer alır; bunun üzerinde sırasıyla güvenlik, ait olma, sevme, saygı görme gereksinimleri bulunur; en üstte ise kendini gerçekleştirme gereksinimiyle değişik bilişsel ve estetik gereksinimler vardır. Maslow'a göre, kişinin üst düzeylerdeki gereksinimlere geçebilmek için daha alt düzeylerdeki gereksinimlerini doyurması gerekir.

Davranışçı görüş açısından erek olmadan güdülenim olamaz. Genel olarak, kişi bir amaca ne kadar güçlü biçimde gereksinim duyar, onu ne kadar güçlü arzularsa, onu elde etmede de o kadar başarılı olur denebilir; bunun yanı sıra kişisel mizaç, yetişme tarzı, özimge gibi çok sayıdaki etken de güdülenimi belirleyebilir. Davranışçı tedavide kişinin kendi amacına yönelik tutumunun önemi vurgulanır ve güdülenimde rol oynayan üç etken üzerinde durulur: Kişinin arzuladığı nesneye ilişkin çelişkili duygularının derecesi; amacını açıkça belirleyebilme ve gerçekleşmesi olanaklı daha küçük parçalara indirgeyebilme yeteneği.

Bilişsel psikologlar bir gudunun kişiyi, o güdüye ilişkin bilişsel alanlarda daha etkin duruma getirdiğini ortaya koymuşlardır. Başarı gereksinimi daha yüksek olan kişi, başarı ile ilgili sözcükleri kısa süreli yanıp sönen bir ekranda daha kısa sürede algılamaktadır, yoksul bir kişi gördüğü paraları zengin bir kişiye göre daha büyükmüş gibi algılar ve anımsar, aç bir kişi yiyecekle ilgili uyaranları başka uyaranlardan daha fazla algılar.

Psikologlar, güdülenimin kişinin meslek seçimini büyük ölçüde etkilediğini öne sürmüştür. Yüksek başarı gereksinimi olan kişi, iş yaşamında sonuçların kesin olması, kişisel sorumluluk duygusu ve belirli ölçüde riskin kamçılayıcı etkisinden ötürü daha başarılı olacaktır. Bir toplumda başarı gereksiniminin düzeyi arttıkça, giderek daha çok sayıda insanın girişimci olduğu ve genel ekonomik gelişme düzeyinin yükseldiği yolunda görüşler öne sürülmüştür. Bu anlamda uygarlığın gelişimi bir ölçüde o kulturdeki insanların başarı güdülenimine bağlanabilir. Bu özellik, bazı psikologlara göre çocuklukta, eğitim süreci içinde edinilir. *Ayrıca bak.* dürtü; heyecan.

güdümbilim *bak.* sibernetik.

güdümlü balon *bak.* hava gemisi.

güdümlü bomba, belirli bir hedefe yönelmesini sağlayan bir güdüm sistemiyle donatılmış bomba. Yüzgeçlerinde ya da kanatlarında, güdüm sisteminin verdiği komutlara göre hareket eden kontrol yüzeyleri vardır. Genellikle silahın ön bölümüne yerleştirilen güdüm sistemi laserli, kızılötesi ışınlı ya da elektroptik bir donanım olabilir. Elektroptik sistemde alıcı organlar hedef bölgenin resimlerini bombayı yöneten görevliye gönderir, görevli de silahı ya hedefe kilitler ya da vuruş anına kadar yönlendirir. Laser güdümlü bombalar, yerdeki askeri bir birlik, bir kurtarma uçağı ya da bir hedef kontrol uçağı gibi kendi dışındaki bir kaynaktan hedefe gönderildikten sonra yansıyan laser demetini izler. Kızılötesi ışınların güdümündeki silahlar ise hedefin yaydığı ısı yardımıyla yönlendirilir. Bu silahların daha karmaşık olanları güdümlü füze olarak adlandırılır. Vietnam Savaşı'nda nokta hedeflerin bombalanmasında Walleye gibi güdümlü bombalar ve fuzeler yaygın olarak kullanılmıştır.

Güdümlü bombaların ve fuzelerin kullanılması, yeri kesinlikle belirlenebilmiş hedeflere daha az sayıda ve daha küçük uçaklarla başarılı hava saldırıları yapma olanağını verir. Bu hedefler, II. Dünya Savaşı'nda kullanılan "örtücü" ya da "dağıtıcı" bombalama tekniklerinin gerektirdiğinden daha az sayıda ve daha büyük patlayıcı başlıklarıyla yok edilebilir. Ayrıca güdümlü füzeleri fırlatan uçaklar, hedefe tam isabet sağlamak için alçaktan uçmak ya da dalış yapmak zorunda kalmadıklarından, uçaksavar ateşinden çok daha az etkilenirler. *Ayrıca bak.* füze.

güdümlü füze, fırlatıldıktan sonra hedefini bulması için çeşitli güdüm sistemlerinin yardımıyla yönlendirilen füze. *Ayrıca bak.* füze.

güdümlü sözleşme, taraflardan birinin ekonomik bakımdan güçlü olması durumunda devletin müdahale ederek taraflar arasındaki dengesizliğin sakıncalarını giderdiği sözleşme. Bu konuda ilk düzenlemeler 1896 tarihli Alman Medeni Kanunu ve 1911 tarihli İsviçre Borçlar Kanunu'nda yer almıştır. İsviçre Borçlar Kanunu'nun bir çevirisi olan Türk Borçlar Kanunu'nun (BK) 99. ve 161. maddelerinde de bu konuya ilişkin düzenlemeler bulunur. BK'nın 99. maddesine göre "hafif kusurdan borçlunun sorumlu olmayacağı konusunda önceden yapılmış olan bir anlaşmanın ileri sürülmesi sırasında, alacaklı borçlunun hizmetindeyse ya da sorumluluk hükümetçe imtiyaz yoluyla verilen bir sanatla uğraşmaktan doğuyorsa, yargıç takdir yetkisine dayanarak bu anlaşmayı geçersiz sayabilir. 161. madde sözleşmenin gereği gibi yerine getirilmemesi durumunda ödenecek ceza tutarının serbestçe saptanabileceğini belirtmekle birlikte, yargıcı, aşırı gördüğü cezaları indirmekle yükümlü kılmıştır. Ayrıca 1961 de Bakanlar Kurulu kararıyla uygulamadan kaldırılan 28 Aralık 1940 tarihli ve 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu da ulusal ekonomiyi yönlendirmek ve ticari alanda yapılmış olan özel hukuk sözleşmelerini ulusal ekonominin yapısına uydurabilmek için devletin bu sözleşmelerin içeriğine müdahale ederek sözleşme özgürlüğünü sınırlamasına izin veren hükümler içermekteydi.

güdümsüz psikoterapi, DANIŞAN MERKEZ ALAN PSİKOTERAPİ olarak da bilinir, ruhsal bozuklukların tedavisinde, temel olarak hastanın duygu ve davranışlarında içgörü kazanmasına yardım ederek kişiliğinin güçlenmesini hedef alan yaklaşım. Terapistin görevi "danışan"a karşı, herhangi bir koşula bağlı olmaksızın anlayışlı bir tutum geliştirmektir; bu yüzden, olumsuz çağrışımlar yaratabilecek "hasta" sözcüğü kullanılmaz. Danışanın kendisini çok daha açık ve net görmesini, dolayısıyla terapiste ve başkalarına karşı daha rahat ve açık davranmasını sağlamak amacıyla, anlattıkları onunla birlikte ve anlayışla yinelenir. Tedavinin gidişi, yönlendirilmesi ve sona erdirilmesi tümüyle danışan kişiye bağlıdır; terapistin işleviyse yalnızca bu süreci kolaylaştırmaktır. 1940'larda ABD'li psikolog Carl Rogers'in geliştirdiği güdümsüz psikoterapi, sonraki birey ve grup psikoterapisi yöntemlerini de önemli ölçüde etkilemiştir. *Ayrıca bak.* psikoterapi.

Güell Parkı ve Şapeli, Antonio Gaudí'nın İspanya'nın Barselona kentinde yaptığı park (1900-14) ve şapel (1898-y.1915). *Ayrıca bak.* Gaudí (y. Cornet), Antonio.

Güftî, asıl adı ALİ (d. Edirne - ö. 1677), Osmanlı tezkire yazarı ve divan şairi.

Yaşamına ilişkin fazla bilgi yoktur. Edirne'de medrese öğrenimini tamamladıktan sonra müderrislik ve Rumeli'nin çeşitli eyaletlerinde uzun süre kadılık yaptı. Şiirlerinden Farsçayı çok iyi bildiği anlaşılmaktadır. İnce bir lirizmle gazeller ve başarılı rubailer yazmıştır. 1658-60 arasında kaleme aldığı sanılan ve Türk edebiyatında bir başka örneği olmayan *Teşrifatu'ş-Şuara* adlı tezkiresinde 105 şairi hicvederek ve şiirlerinden örnekler vererek anlatmıştır. Yapıttaki nükteler çoğu zaman yergi sınırını aşar. Ayrıca *Divan*'ı, *Zellename* adlı manzum bir hicvi, *Gamname* ve *Şah ü Derviş* adlı mesnevileri vardır.

güğüm (zoolojide) *bak.* baldırsokan.

güğüm, genellikle bakırdan yapılan, şişkin gövdeli, dar boyunlu, gaga biçiminde bir ağız çıkıntısı bulunan tek ya da çift kulplu kap. Anadolu'da ve İran, Arabistan gibi yakın bölgelerde çok eskiden beri yaygın olarak kullanılan güğümün bakırdan başka altın, gümüş, ve pirinçten yapılanları da vardır. Kullanılma amacına göre su, süt, pekmez, rakı, kahve, salep, boza, şerbet, mürekkep, berber güğümü gibi değişik çeşitleri bulunur.

güğüm sineği *bak.* büvelek

güherçile, doğal halde bulunan başlıca üç nitrat türünün ortak adı. Bunlar adi güherçile olarak adlandırılan potasyum nitrat (KNO_3), Şili güherçilesi denilen sodyum nitrat ($NaNO_3$) ve duvar güherçilesi ya da toprak güherçilesi denen kalsiyum nitrattır ($Ca[NO_3]_2$). Çoğunlukla, alkalilerle ve toprak alkalilerle karışmış halde bulunan azotlu maddelerin yükseltgenmesi sonucunda oluşan güherçile, çiçeklenmeler biçiminde ortaya çıkar.

Yer yüzeyinde duvarların ve kayaçların üzerinde ve mağaralarda kabuklar halinde bulunan potasyum nitrata İspanya, İtalya, Mısır, İran ve Hindistan'da bazı toprak türlerinin içinde de rastlanır. ABD'de Kentucky, Virginia ve Indiana'daki büyük kireçtaşı mağaralarında görülen güherçile çökellerinin, mağaranın üstünü örten toprak katmanlarından kaynaklandığı ve suların aşağı süzülmesiyle mağaranın içinde biriktiği sanılmaktadır. Eskiden barut yapımında kullanılan güherçilenin üretilmesine yönelik olarak Fransa'da, Almanya'da ve birçok başka ülkede güherçile plantasyonları kurulmuştu; buralarda hayvan dışkıları ya da öteki çürüyen organik maddeler alkalilerle (örn. kireç) karıştırılarak yığınlar halinde atmosfer etkisine bırakılıyordu. Bir zamanlar başta astım olmak üzere birçok hastalığın tedavisinde kullanılan potasyum nitrattan günümüz tıbbında yalnızca idrar söktürücü olarak yararlanılmaktadır. Cinsel istekleri bastırmada yararlı olduğu söylentileri ise tümüyle gerçek dışıdır.

Potasyum nitrat beyaz renklidir ve suda çözünür. Camsı bir parlaklığı, serinletici ve tuzlu bir tadı vardır.

Sodyum nitrat, adi güherçile ile aynı koşullarda oluşur. Güney Amerika'da geniş alanları kaplayan çökellerde, özellikle Şili'deki Tarapacá ve Antofagasta bölgelerinde yaygın olarak rastlanan sodyum nitratın en önemli kullanım alanı nitrik asit sanayisi ve özellikle de gübre üretimidir.

Bir zamanlar ahırların duvarlarında çiçeklenmeler halinde yaygın olarak görülen kalsiyum nitrat günümüzde atmosferdeki azottan elde edilir ve temel olarak gübre ve nitrik asit üretiminde kullanılır.

Güines, Küba'nın ortabatı kesiminde, La Habana ilinin doğusunda kent. Sulama tesislerinin şekerkamışı, tütün, çeşitli meyve ve sebzelerin yetiştirilmesine olanak verdiği verimli bir tarım bölgesinde yer alır. Ayrıca sığır besiciliği yapılır. Kentte puro ve dokuma fabrikalarıyla konserve imalathaneleri, varoşlarında da şeker fabrikaları bulunur. Havana'ya kara ve demir yollarıyla bağlanır. Nüfus (1988 tah.) 55.420.

Güiraldes, Ricardo (d. 13 Şubat 1886, Buenos Aires, Arjantin - ö. 8 Ekim 1927, Paris, Fransa), Arjantinli romancı ve şair. En ünlü yapıtı, şiirsel romanı *Don Segundo Sombra*'dır (1926; *Bozkırdaki Gölgeler*, 1983). Pampalarda göçebe ve başına buyruk bir yaşam süren goşoları konu alan yapıt, İspanyol-Amerikan edebiyatının klasikleri arasında sayılır.

Güiraldes, zengin bir toprak sahibinin oğluydu. Çocukluğu, ailesinin Buenos Aires eyaletindeki La Porteña adlı çiftliğinde geçti. Orada, goşoların geleneklerini öğrendi. 1910'da Paris'e gitti (sonraki yıllarda da Paris'i birçok kez ziyaret etti) ve *avant-garde* Fransız yazarlarla tanıştı. İlk şiir ve düzyazı kitabı *El cencerro de cristal* (1915; Kristal Çıngırak) aykırı üslubu yüzünden eleştirmenlerin tepkisini topladı. Ama sonradan bu yapıt, I. Dünya Savaşı sonrası Arjantin edebiyatında görülen yenileşmenin habercisi sayıldı.

Güiraldes, kısa bir süre sonra yalnızca düzyazıya yöneldi. *Cuentos de muerte y de sangre* (1915; Ölüm ve Kan Öyküleri) ve *Xaimaca* (1923; Jamaika) adlı yapıtlarında olduğu gibi, incelikli bir biçim duygusu ile Arjantin'e ve ülkesinin geleneksel temalarına duyduğu derin bağlılığı kaynaştıran pek çok roman ve öykü yayımladı. Başyapıtı sayılan *Bozkırdaki Gölgeler*'de kırsal yaşamın şiirsel betimlemesiyle sığır çobanı Don Segundo'nun ustaca çizilmiş portresini bir araya getirirken, Don Segundo tipinde, Arjantin'in ulusal simgesi ve halk kahramanı olan efsanevi goşoyu yeniden yarattı.

gül, gülgiller (*Rosaceae*) familyasının *Rosa* cinsinden 100 kadar çokyıllık dikenli çalı ya da tırmanıcı bitki türünün ortak adı. Türlerin çoğunun anayurdu Asya'dır; bunlar güzel kokulu ve gösterişli çiçekleri nedeniyle hemen hemen bütün dünyada

Gül (*Rosa*)
Art Link

yaygın olarak yetiştirilir. Anadolu'da doğal olarak yetişen 25 kadar gül türü bulunur.

Bu bitkilerin almaşık dizilen tüysü yaprakları, dişli kenarlı oval yaprakçıklardan oluşur. Tek tek ya da küçük kümeler biçiminde bulunan kırmızı, sarı, beyaz, turuncu ya da pembe renkli ve genellikle beş taçyapraklı çiçekleri vardır (süs bitkisi olarak yetiştirilen çeşitlerinin çiçekleri genellikle katmerlidir). Olgunlukta çiçektablası etlenerek kırmızı bir "meyve" görünümü alır.

Çin kökenli bir tür olan *R. odorata*'dan yaygın olarak melez güllerin geliştirilmesinde yararlanılır. Yüksekliği yaklaşık 60 cm'ye ulaşan bu türün salkımlar oluşturan beyaz ya da pembe renkli ve baharlı kokulu büyük çiçekleri vardır. Gene pembe renkli ve katmerli büyük çiçekleri olan okka gülü ya da sadberk gülü (*R. centifolia*) bahçelerde çok yetiştirilen ve çiçeklerinden reçel yapılan bir gül türüdür. Asya'nın batısında ve Avrupa'da doğal olarak yetişen *R. eglanteria*'nın hoş kokulu yaprakları ve çok sayıda küçük pembe çiçekleri vardır. Beyaz gül (*R. alba*), kırmızı frenk gülü (*R. gallica*) ve misk gülü (*R. moschata*) iyi bilinen öbür gül türleridir.

Şam gülü ya da Isparta gülü olarak da bilinen yağ gülünün (*R. damascena*) çiçeklerinden parfümeri sanayisinde değerli bir ürün olan gülyağı(*) çıkarılır. Gül meyveleri bol miktarda C vitamini içerir; bunlardan özellikle yabani gülün (*R. canina*) kuşburnu(*) adı verilen meyvelerinden marmelat yapımında yararlanılır.

Gül Baba, asıl adı CAFER, GÜL DEDE olarak da bilinir (d. Uluborlu, Isparta - ö. 1541, Budin [Buda], Macaristan), Bektaşi dervişi.

Yaşamıyla ilgili çeşitli rivayetler vardır. Evliya Çelebi'ye göre II. Mehmed (Fatih) ile I. Süleyman'ın (Kanuni) çeşitli savaşlarına katıldı. Budin seferinde, Budin Kalesi'nin kuşatılması sırasında öldü.

Hurufi şairlerden olan Gül Baba, Misali mahlasıyla şiirler yazdı. *Miftahü'l-Gayb* adlı risalesinde şiirlerinin yanı sıra düzyazıları da yer alır. Ölümünden sonra 1543-48 arasında Budin beylerbeyi Yahyapaşazade Mehmed Paşa'nın yaptırdığı Gül Baba Türbesi, Osmanlı egemenliğindeki Macaristan'da Müslümanların ziyaret yerlerinden biriydi. Daha sonra birkaç kez onarılan türbe bugün de varlığını korumaktadır.

Gül Camisi, 15. yüzyılın sonunda camiye çevrilmiş orta Bizans dönemi kilisesi. İstanbul'da, Cibali semtinde, Mektep Sokağı üzerindedir. Kesin olarak bilinmeyen yapım

Gül Camisi, apsislerin dıştan görünüşü, İstanbul
Erkin Emiroğlu

tarihi için çeşitli kaynaklarda 7. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar değişen tahminlerde bulunulmaktadır. İstanbul'un fethinden sonra Haliç kıyısındaki konumu nedeniyle önce bahriye deposu olarak kullanılmış, 1490'da camiye çevrilmiştir. Camiye çevrilme tarihi olarak II. Selim dönemini (1566-74) veren kaynaklar da vardır. Bu bilginin, o dönemde camiye bir minarenin eklenmesinden kaynaklandığı sanılır. II. Mahmud döneminde (1808-39) büyük bir onarım gören yapının kubbesi yenilenmiş, içine hünkâr mahfili eklenmiştir.

Yapı, tuğla tonozlarla örtülü bir bodrum kat üstünde yükselir. Dört büyük ayağa pandantiflerle oturan bir kubbenin örttüğü orta mekânı, iki yanda ve giriş tarafında "U" biçiminde bir koridor sarar. Kubbenin önünde, yarım daire planlı orta apsis, yanlardaki koridorların uçlarında da gene yarım daire planlı yan apsisler yer alır. Arka ve yan koridorların üzerinde bir galeri katı bulunur. Üç yanda bu galerilerin, önde de kubbeyle orta apsis arasında kalan bölümün üzerini örten beşik tonozlar, üst katın planını kısa kollu bir Yunan haçına dönüştürür. Haçın kolları arasında kalan köşeler de birer küçük kubbeyle örtülüdür.

Tuğla ve taş sıralarıyla almaşık olarak örülmüş yapının dış görünüşü, alışılmış kapalı Yunan haçı planlı kiliselere benzemez. Çünkü hem merkezi kubbe, hem de köşe kubbeleri (hiçbir kasnakla yükseltilmeden) doğrudan yapı kütlesinin üstüne oturtulmuştur. Hatta köşelerdeki küçük kubbeler, haçın kollarını oluşturan beşik tonozların hizasından bile alçaktadır.

Yan apsislerin dış görünüşü Fenari İsa Camisi'ninkilere(*) çok benzer. Yalnız bun-

larda tuğla örgüsüyle yapılmış bezeme yerine, yan yana dar, ama yüksek sağır kemerler oluşturulmuştur. Bu apsislerin son Bizans döneminde (13-15. yy) elden geçirilerek bu görünümü aldığı sanılmaktadır.

İç mekânda, orta apsisle sağ yan apsis arasındaki duvarın kalınlığı içinde, bir veli olduğuna inanılan Gül Baba'nın mezarı vardır. Caminin adı da buradan gelmektedir.

Gül-Haç Biraderleri, çok eski çağlardan aktarılmış içrek bilgilere sahip olduğunu ileri süren dünya çapındaki bir kardeşlik tarikatı. Adını, bir gül ile bir haçtan oluşan simgesinden alır. Öğretileri çok çeşitli dinsel inançları ve uygulamaları anımsatan gizlicilik öğelerini bir araya getirir.

Gül-Haç Biraderliği'nin kökeni karmaşıktır. Tarikattan söz eden eldeki en eski belge, akıma ilk yayılma hızını kazandırdığı sanılan *Fama Fraternitatis*'tir (1614; Kardeşliğin Öyküsü). Kitapta, 1378'de doğduğuna ve 106 yıl yaşadığına inanılan tarikatın ünlü kurucusu Christian Rosenkreuz'un yolculukları anlatılır. Bugün Rosenkreuz'un gerçek olmaktan çok, simgesel bir kişi olduğuna inanılır; başından geçenlerin de tarikatın kökenini efsanevi bir biçimde açıkladığı kabul edilir. *Fama*'ya göre Rosenkreuz Mısır'a, Şam'a, Arabistan'a (Damkar) ve Fas'a (Fez) yaptığı yolculuklarda gizli bilgiler edinmiş ve Almanya'ya döndüğünde bunları üç başka kişiye aktarmıştır. Değişik ülkelere giden müritlerinin sayısı daha sonra sekize çıkmıştır.

1541'de ölen İsviçreli simyacı Paracelsus'u Gül-Haç Biraderleri'nin asıl kurucusu olarak kabul edenler de vardır. Ama bazıları 16. ve 17. yüzyıllardaki gelişmelerin tarikatın yeniden canlanışı olduğunu kabul ederler ve Gül-Haç Biraderliği öğretilerinin yalnızca Eski Mısır'da yaygın olmadığını, Platon, Hz. İsa, İskenderiyeli Philon, Plotinos ve daha başka önemli kişilerin de buna katkısı bulunduğunu ileri sürerler. Bununla birlikte, tarikatın 17. yüzyıldan önceki tarihine ilişkin güvenilir bilgi yoktur.

Gül ile Sitemkâr, bir padişahın oğlu ile vezir kızının aşkını konu alan Türk halk öyküsü. Günümüzde sözlü gelenekte yaşamayan bu eski öykü, Azerbaycan'da kişileri ve olayları biraz farklı olarak *Şehzade Sanuber* adıyla bilinir.

Horasan padişahı, çocuğu olmadığı için çok üzülmektedir. Vezirinin de çocuğu yoktur. Birlikte dua ederler ve birinin erkek, birinin kız çocuğu olursa onları birbiriyle evlendirmeye söz verirler. Padişahın oğlu, vezirin kızı olur. Kıza Gül, oğlana Sitemkâr adını koyarlar. Birlikte büyüyen çocuklar birbirlerine âşık olurlar. Ama Sitemkâr'ın annesi, oğlunun Gül'le evlenmesine karşı çıkar; onu Cevrî adlı bir cariyeyle evlendirmek ister. Sitemkâr da istemeye istemeye bu evliliğe razı olur. Gül, Sitemkâr'a bir mektup yazarak vefasızlığından yakınır. Padişah vezirine, kızını başka bir yere göndermesini buyurur. Bunun üzerine Gül, abdal giysileri giyinir, sazını da alarak evinden ayrılır. Vardığı başka bir ülkede kendini âşık olarak tanıtır. Bu arada Sitemkâr da abdal giysilerine bürünerek Gül'ü aramaya çıkmıştır. Yolu o ülkeye düşer. Âşık sanılan iki sevgilinin atışması istenir. Padişah huzurunda karşılıklı şiir okuyarak atışma yapan Sitemkâr'la Gül, söyledikleri deyişlerle birbirlerini tanırlar. Bu sırada babaları da çocuklarını aramaya çıkmıştır. Bir rastlantı sonucu onları bulur ve gene karşılıklı söyledikleri şiirlerle birbirlerini tanırlar. Daha sonra çocuklarıyla birlikte Horasan'a dönmek üzere yola çıkarlar. Onların geri gelmekte olduğu haberi saraya ulaşınca, Cevrî bir cadıya para vererek ondan Gül'ün gelmesini engellemesini ister. Cadı, Gül'ü alarak Yeşim Dağında bir mağaraya kapatır. Sitemkâr kaybolan sevgilisini aramak üzere yola çıkar. Dokuz yıl aradıktan sonra Hızır'ın yardımıyla mağarayı bulur, cadıyı öldürerek Gül'ü kurtarır. Kırk gün kırk gece süren bir düğünle evlenirler. Sitemkâr, Gül'ün ricası üzerine Cevrî'yi de bağışlar ve onunla da evlenir.

Kahramanları hayali olan halk öyküleri türüne giren *Gül ile Sitemkâr*, bazı masal öğeleri içermesi ve çifte evlilikle sona ermesi gibi ilginç özellikler taşır. İlk kez 1884'te *Hurşid ile Mahmihrî* adlı bir başka halk öyküsüyle birlikte taş baskı olarak yayımlanmış, 1916'da da tek başına basılmıştır. Yeni harflerle bilinen en eski baskısını 1933'te Süleyman Tevfik Özzorluoğlu gerçekleştirmiştir.

gül ü bülbül *bak.* bülbülname

Gül ü Hüsrev, Fars ve Türk edebiyatlarında ortak mesnevi konusu. 14. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olduğu sanılan ve Tutmacı mahlasını kullanan bir şair, Ferideddin Attar'ın *Gül ü Hüsrev* (*Hüsrevname*) adlı yapıtını aynı adla, kısaltarak ve bazı değişikliklerle Türkçeye çevirmiştir. Rum kayserinin oğlu ile Huzistan emirinin kızı Gül arasındaki aşkı anlatan ve 1878'de Hindistan'da basılan 7.708 beyitlik yapıt yer yer tasavvuf özellikleri taşır. Tutmacı, 5.370 beyitle sınırlayarak kısalttığı klasik mesnevi tarzındaki yapıta âşıkane gazeller de eklemiştir.

Konusu kısaca şöyledir: Rum ülkesi hükümdarı, çocuğu olmadığı için çok üzgündür. Müneccimler bir oğlu olacağını, ama çocuğun başına pek çok bela geleceğini haber verirler. Hükümdarın o günlerde bir cariyeden bir erkek çocuğu olur. Sultan hanımı çocuğu kıskanarak öldürtmek ister. Bunu haber alan cariye oğlunu yaşlı bir kadınla memleketine gönderir. Yaşlı kadın Huzistan'da ölünce, çocuğu bir bahçıvanla karısı bulurlar, Hürmüz adını verip büyütürler. Çok güzel bir delikanlı olan Hürmüz ok atmayı, kılıç kullanmayı, ata binmeyi öğrenir. Huzistan emirinin kızı Gülruh (Gül), bir gün bağda Hürmüz'ü görür ve âşık olur. Aşkından yataklara düşüp aylarca hasta yatar. Birkaç kez dadısını gönderip Hürmüz'den aşkına karşılık vermesini ister. Hürmüz önce Gül'ü reddederse de daha sonra görüp o da ona âşık olur. Ama Isfahan şahı da Gül ile evlenmek istemektedir. Gül'ün bu isteği geri çevirmesi üzerine Huzistan'a savaş açar. Hürmüz savaşta yiğitliğiyle kendini gösterir ve emirin güvenini kazanır. Huzistan'dan haraç isteyen Rum ülkesi hükümdarına elçi olarak Hürmüz gönderilir. Rum ülkesinde babasıyla annesi Hürmüz'ü tanırlar. Onuruna şenlikler düzenlenir ve ona Hüsrev adı verilir. Hüsrev Huzistan'a dönünce Isfahan şahının ülkeye saldırıp Gül'ü tutsak ettiğini öğrenir. Onu kurtarmak için peşinden Isfahan'a gider, şaha kendini usta bir tabip olarak tanıtır. Şah ondan, hasta olan Gül'ü iyileştirmesini ister. Gül Hüsrev'i tanır. Bir yolunu bulup birlikte kaçarlar. Onlarla birlikte giden Isfahan şahının kardeşi Hüsna da Hüsrev'e âşıktır ve Gül'ü kıskanmaktadır. Bu nedenle Gül'ü kaçırtır ve Isfahan'a gönderir. Yolda başından birçok macera geçen Gül'ü, Hüsrev bulur ve kurtarır. Sonunda evlenen çiftin Cihangir adında bir oğulları olur. Ama bir yılanın soktuğu Hüsrev ölür. Gül de onun hasretine dayanamayıp mezarı başında can verir. Bir süre sonra Rum ülkesi hükümdarı da hastalanınca tahtını Cihangir'e bırakır. Müneccimlerin dedikleri çıkmıştır.

Hayale sığmayan birçok serüvenin yer aldığı yapıtta her buluşmayı bir ayrılık izler. Lirik bir anlatım içinde akıp giden olaylar, çoğu zaman didaktik bir tarzda işlenmiştir.

gülabdan, dinsel törenlerde ya da günlük yaşamda gülsuyu serpmek amacıyla kullanılan özel kap. Armut biçiminde şişkin bir gövdesi ve ince uzun bir boynu vardır. Bu boynun ucundaki delikli emzik,

19. yüzyıldan kalma tombak (solda), pirinç (ortada) ve bakır (sağda) gülabdan örnekleri; özel koleksiyon, İstanbul
| Gündağ Kayacoğlu

gülsuyunun istenen biçimde dökülmesini sağlar. Buhurdanlarla birlikte bir takım oluşturan gülabdanlar genellikle çiniden ya da gümüşten yapılırdı. Altından, camdan olanların yanı sıra, üstleri kakma gibi çeşitli tekniklerle, altın yaldızla ve değerli taşlarla süslenmiş olanları da vardır.

gülağacı, Brezilya, Honduras, Jamaika, Afrika ve Hindistan'da yetişen bazı tropik ağaçların kerestelerine verilen ad. Ticari açıdan en değerli olanlar *Dalbergia stevensoni*'den elde edilen Honduras gülağacı ile *D. nigra*'dan elde edilen ve Brezilya'da jakaranda(*) adıyla bilinen Brezilya gülağacıdır. Gene baklagiller (*Fabaceae*) familyasından önemli bir gülağacı kaynağı olan *Machaerium* türlerine de jakaranda adı verilir.

Odunu koyu kırmızı-kahverengiden morumsu-kahverengiye kadar değişen renklerde, bol damarlı ve siyah reçineli bir özellik gösteren gülağacı çok iyi cila tutar; ancak reçineli olması nedeniyle işlenmesi zordur. Ağaç henüz olgunlaşmadan önce, özodunun çürümeye başlayarak odunun dokusunda deliklere ve bozukluklara yol açması yüzünden ağaçtan blok parçalar ya da kalın tabakalar çıkarılamaz. Eskiden, mobilya ve piyano yapımında çok aranan bir kereste olan gülağacı, ksilofon çubuklarının yapımında bugün de kullanılmaktadır. Gülağacı eskiden büyük miktarlarda Brezilya, Jamaika ve Honduras'tan başka ülkelere satılırdı.

Gülağaç, İç Anadolu Bölgesi'nde, Aksaray iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Merkez ilçeye bağlı olan 12 köy 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasa uyarınca bir araya getirilmiş ve adı Gülağaç olarak değiştirilen kasaba (eskiden Ağaçlı) merkez olmak üzere ilçe yapılmıştır.

Gülağaç Belediyesi 1957'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 19.641; kasaba, 4.111.

gülbahar, bir tür tavla oyunu. *Ayrıca bak.* tavla.

gülbank, eskiden kısa, ozlü ve yer yer uyaklı cümlelerden oluşan, topluluk içinde yüksek sesle okunan dua ve övgülere verilen ad. Gülbank okumaya "gülbank çekme" denirdi. Yeniçerilerin savaş öncesinde, çeşitli törenlerde ve ulûfe dağıtım günlerinde gülbank çekmeleri gelenekti. Bektaşiler de çeşitli törenlerde gülbank çekerlerdi. Mevlevilerde gülbank daha yaygındı. Mevlevi ve Bektaşi törenlerinin yanı sıra hemen her durum için bir gülbank vardı. Her iki tarikatta da törenler dışında okunan gülbanklar "tercüman" adıyla anılırdı. Gülbanklar çekildikleri yere ve işe göre "somat gülbankı", "ism-i celal gülbankı", "defin gülbankı", "tekmil-i hizmet gülbankı", "aşure gülbankı", "hatim gülbankı", "sefer gülbankı" gibi adlarla anılırdı. Gülbanklar genellikle "Hu diyelim" sözüyle biter, dinleyenler hep bir ağızdan ve yüksek sesle "Hu" derlerdi. Gülbank çekilirken Mevleviler susar, Bektaşiler ise "Allah Allah" diyerek zikrederlerdi.

güldürü operası *bak.* opera buffa

güldürücü gaz *bak.* diazot monoksit

Gülek, Kasım (d. 1905, Adana), 1950-59 arasında Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) genel sekreteri. 1950 öncesinde çeşitli hükümetlerde bakanlık yapmıştır.

Ortaöğrenimini Galatasaray Lisesi ve Robert Kolej'de tamamladı. 1928'de Paris Siyasal Bilgiler Okulu'nu bitirdi. ABD'de Columbia Üniversitesi'nde iktisat doktorası, Berlin Üniversitesi'nde hukuk doktorası yaptı, Cambridge Üniversitesi'nde maliye öğrenimi gördü. 1939 ve 1943'te Bilecik'ten, 1946'da Seyhan'dan (Adana) milletvekili seçildi. I. ve II. Hasan Saka hükümetlerinde bayındırlık (17 Eylül 1947-8 Haziran 1948) ve ulaştırma (10 Haziran 1948-14 Ocak 1949) bakanlığı yaptı; ulaştırma bakanlığı sırasında devlet bakanlığı görevini de üstlendi.

CHP'nin Haziran 1950'deki VIII. Kurultayı'nda Genel Başkan İsmet İnönü'nün adayı Nihat Erim'e karşı muhalefetin adayı olarak genel sekreter seçildi. İnönü'yle arasındaki çeşitli anlaşmazlıklara karşın bu görevi 1959'a değin sürdürdü. Bu arada 1957'de Adana'dan milletvekili seçildi. Parti içinde etkinliğini yitirince 27 Eylül 1959'da CHP genel sekreterliğinden istifa etti.

27 Mayıs 1960 hareketinden sonra oluşturulan Kurucu Meclis'te görev aldı. 1961 seçimlerinde Adana'dan milletvekili seçildi. 1 Mart 1961'de *Yeni Tanin* adlı bir gazete çıkarmaya başladı. Parti içinde İnönü'ye karşı muhalefeti daha sonra da sürdüren Gülek 11 Aralık 1962'de Nihat Erim, Turgut Göle ve Avni Doğan'la birlikte bir yıl süreyle CHP'den ihraç edildi, 4 Aralık 1963'te partiden çıkarıldı. 1965 genel seçimlerinde Adana'dan bağımsız milletvekili seçilen Gülek 1969 genel seçimlerinde aday olmadı. 5 Kasım 1969'da Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ca kontenjan senatörlüğüne getirildi. Aynı yıl yeniden CHP'ye girdi. Parti içinde güç kazanan "ortanın solu" hareketine karşı çıktığı için etkili olamadı. 1971'de kontenjan senatörlüğü sona eren Kasım Gülek 1973'te etkin siyasal yaşamdan çekildi.

Gülek Boğazı, Akdeniz Bölgesi'nde, Orta Toroslar'ı oluşturan Bolkar ve Aladağ kütleleri arasında geçit. Adını bir kale kalıntısıyla onun yanı başındaki Gülek köyünden alır. İç Anadolu'dan gelen yollar Çukurova'ya bu geçitten geçerek iner. Yolun boğaza girdiği kesimde yükseklik 1.160 m, boğazdan çıktığı kesimde ise 820 m'dir. Dar anlamda Gülek Boğazını oluşturan bu iki nokta arasındaki uzunluk 10 km'dir. Geniş anlamda Ulukışla ile Tarsus arasındaki kesim için kullanılan Gülek Yolu'nun bir bölümü Niğde, öteki bölümü Adana illerinde, Gülek Boğazı ise İçel ili sınırları içinde kalır.

Eskiden Latincede "Kilikya Kapıları" anlamına gelen Pylae Ciliciae adıyla anılan ve tarih boyunca önemini koruyan boğaz ve yol, 20. yüzyıl başlarında demiryolunun Toroslar'ı aşarak Çukurova'ya inmesiyle bir ara önemini yitirdi. Ulukışla-Pozantı arasında Gülek Yolu'nu izledikten sonra Çakıt Suyu vadisine giren demiryolu, burada Toros tünelleriyle dağlık kesimi geçer ve Yenice yakınlarında Çukurova'ya iner. Yakın dönemde karayolu ulaşımının canlanmasıyla Gülek Boğazı yeniden önem kazandı. Pozantı-Tekir Otoyolu'nun yapılmasıyla Tekir Yaylasına daha kestirme bir biçimde ulaşan karayolu, günümüzde bütünüyle Gülek Boğazını izlemez.

gülen baykuş (*Sceloglaux albifacies*), *Strigiformes* takımının *Strigidae* familyasından, ender rastlanan ve son yıllarda belki de soyu tükenen kuş türü. 1800'lerin sonunda Yeni Zelanda'nın Kuzey Adasında tümüyle yok olan bu kuşların dağılımı yalnız Güney Adasıyla sınırlanmıştır. Gülen baykuşlar yuvalarını yere yaptıklarından kedilere, kemelere ve gelinciklere av olur. Uzunlukları yaklaşık 40 cm, renkleri kahverengimsidir; başlıca besinleri kemiriciler, kertenkeleler ve böceklerdir.

Güler, Ara (d. 16 Ağustos 1928, İstanbul), Türkiye'de yaratıcı fotoğrafçılığın uluslararası alanda ün kazanmış en önemli temsilcilerinden olan fotoğraf sanatçısı. Ortaöğrenimini İstanbul Getronagan Lisesi'nde yaptı. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ndeki öğrenimini yarıda bırakarak film stüdyolarında çalıştı. 1950'de *Yeni İstanbul*'da gazeteciliğe başladı. 1952'de *Hayat* dergisine geçti ve 1961'de fotoğraf servisi şefiyken buradan ayrılarak serbest fotoğrafçılığa yöneldi.

"Allah", Ara Güler'in bir fotoğrafı, 1956
Ara Güler

Güler 1950'lerin ortalarından sonra uluslararası ün kazanmış fotoğrafçılarla çalışma olanağı buldu. 1956'da Henri Cartier-Bresson'la tanıştı ve Paris'teki Magnum Photos adlı fotoğraf ajansı için Türkiye'de ve yakın çevresindeki ülkelerde fotoğraf çalışmaları yapmaya, röportajlar hazırlamaya başladı. Aynı dönemde Ernst Haas gibi ünlü fotoğrafçılarla birlikte çalıştı ve ABD'de yayımlanan çeşitli dergilerde fotoğrafları yayımlandı. Time Inc. yayın grubunun Yakındoğu muhabiri, daha sonra da *Paris-Match* ve *Stern*'in muhabiri oldu. 1961'de, İngiltere'de yayımlanan *Photography Annual* antolojisinde, dünyanın en iyi yedi fotoğrafçısından biri olarak gösterildi. Aynı yıl Amerikan Dergi Fotoğrafçıları Derneği'nin (ASMP) tek Türk üyesi oldu. 1962'de AFC'de, çok az sayıda fotoğrafçıya verilen "Master of Leica" unvanını aldı. Aynı yıl fotoğraf dünyasının en önemli yayını olan *Camera* adlı İsviçre dergisi onunla ilgili özel bir sayı hazırladı. 1970'te AFC'de *Türkei* adlı bir fotoğraf albümü yayımlanan Güler'in sanat ve sanat tarihi konulu bazı fotoğraf çalışmaları ABD'de *Horizon*, *Time-Life* ve *Newsweek*'in kitap bölümlerinde çıktı, İsviçre'nin Skira Yayınevi'nce kullanıldı. Lord Kinross'un *Saint-Sophia* (1971, Ayasofya) adlı kitabının fotoğraflarını da Ara Güler çekti. Ayrıca, Picasso'nun 90. yaş günü nedeniyle Skira Yayınevi'nın yayımladığı kitabın kapağına Güler'in çektiği bir fotoğraf kondu. Güler 1973'te çağrıldığı ABD'de 43 ünlü Amerikalının fotoğraflarını çekti. Bunları *Yaratıcı Amerikalılar* (1975) adlı kitapta topladı. 1975'te "Yavuz" zırhlısının sökülmesini konu alan *Kahramanın Sonu* adlı 16 mm'lik belgesel bir film yaptı. Yurt içinde ve dışında açtığı birçok kişisel sergiden başka çok sayıda karma sergiye katıldı. Yapıtları 1967'de Kanada'daki "İnsanların Dünyasına Bakışlar", 1968'de New York'ta Modern Sanatlar Galerisi'ndeki "Renkli Fotoğrafın On Ustası" adlı sergilerde, 1968 Köln Photokina Fuarı'ndaki sergide ve 1972'de Paris'te Ulusal Kitaplık'ta sergilendi. "Yaratıcı Amerikalılar" konulu fotoğraf sergisi dünyanın birçok büyük kentini dolaştı.

Ara Güler'in fotoğraflarının büyük bölümü Paris'teki Ulusal Kitaplık ve ABD'deki Nebraska Üniversitesi Sheldon koleksiyonlarındadır. Sheldon ve Ulusal Kitaplık'ın yanı sıra New York'ta, George Eastman Evi'ndeki koleksiyona da giren "Allah" fotoğrafı, ünlü fotoğraf koleksiyoncusu Fritz Gruber'in Köln Belediye Sanat Müzesi için derlediği *Das Imaginare Photo-Museum* adlı antolojiye de alınmıştır.

Belgeci bir fotoğraf biçiminin ustası olmasına karşın Güler, fotoğrafın her türünde araştırma ve çalışma yapmış, gerek siyah-beyaz, gerekse renkli fotoğrafta yetkin ve özgün bir üsluba ulaşmıştır. Uluslararası düzeyde gördüğü büyük ilginin temelinde, yerel özellikler taşıyan ince hırizmini döneminin öncü fotoğraf akımlarının evrensel boyutlarına oturtabilmesi ve fotoğrafın büyük ustalarıyla aynı düzeyde bir anlatım gücüne varabilmiş olması yatar.

1978'de *Fotoğraflar* adlı bir albümü yayımlanan, 1980'de Abidin Dino ile *Fikret Muallâ*, 1981'de Çetin Altan'la *Al İşte İstanbul* kitaplarını hazırlayan Ara Güler 1988'de genç fotoğrafçı Coşkun Aral'la birlikte Danimarka'da, 1989'da Finlandiya'da bir sergi açtı. "A Day in the Life of..." adlı kitap dizisi için düzenlenen fotoğraf çekimi gezilerine üç kez dünyaca ünlü 50 foto muhabiriyle birlikte Türkiye'den Güler çağrıldı. *Ara Güler'in Sinemacıları* (1989) adlı kitabındaki fotoğrafları 1990'da Türkiye'de ve Fransa'da (Strasbourg) sergilendi. 1992'de yayımlanan *Sinan* adlı büyük boy kitabı aynı yıl dünyada ayın kitabı seçildi. Aynı yıl *Living in Turkey* adlı kitabı çıktı. Gene 1992'de "Fifties, Sixties & Seventies" adıyla toplu fotoğrafları ABD'de 25 kentin üniversitelerinde sergilendi. Ara Güler ayrıca Bertrand Russell'dan Churchill'e, Arnold Toynbee'den Picasso ve Salvador Da-

II'ye kadar birçok ünlü kişinin fotoğrafını çekti, onlarla röportajlar yaptı. Bunlardan en ünlüsü, yanına hiçbir fotoğrafçının yaklaştırılmadığı son yıllarında Picasso'yla gerçekleştirdiği röportajdı.

Güler, Cemal Nadir *bak.* Cemal Nadir

Güler, Mehmet (d. 1944, Malatya), Türk ressam ve oymabaskı sanatçısı.

Ortaöğrenimini Akçadağ İlköğretmen Okulu'nda tamamladı. Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Resim-İş Bölümü'nde Adnan Turani, Turan Erol ve Refik Epikman'ın öğrencisi oldu. Öğrenimini bitirdikten sonra bir süre çeşitli liselerde resim öğretmeni olarak görev yaptı. Bu arada Gazi Eğitim Enstitüsü'ne asistan oldu. Bir süre sonra açılan Avrupa sınavını kazanarak Almanya'ya gitti, Kassel Güzel Sanatlar Akademisi Grafik Bölümü'nde eğitim gördü. 1976'da Türkiye'ye döndüyse de, bir süre sonra yeniden Almanya'ya giderek yerleşti. 1973, 1974, 1977, 1979 ve 1983 DYO Ödüllü Resim Yarışması'nda ödül ve mansiyonlar, 1975'teki 36. Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde başarı ödülü kazandı. Oymabaskılarını "Kadınlığın Kaderi", "Düş Ağacı Altında", "Güneşte Geçmiş" ve "Düş Ağacına Ümit" adını verdiği dört dosya halinde yayımladı.

Önceleri yağlıboya çalışan Güler, daha sonra oymabaskı tekniği, özellikle de ağaç baskı üzerinde durmuştur. Almanya'ya gittikten sonra ise özgün taş baskı denemeleri yapmış, bir yandan da yağlıboya çalışmalarını sürdürmüştür. Türkiye dışında yaşamasına karşın konusu Anadolu insanıdır. Resimlerinde genellikle bu insanların tutkularını, özlemlerini ve gizemli iç yaşantılarını işler. Yer yer düşsel ve gerçeküstücü öğelerin ağırlık kazandığı yapıtlarında insanlar, çoğu kez toprakla kaynaşmış, taşlaşmış birer heykel görünümünde olmalarına karşın, bütün insanca duyguları yansıtmaktadır.

Gülersoy, Çelik (d. 23 Eylül 1930, Hakkâri), İstanbul üzerine kitaplarıyla ve eski yapıların onarılması konusunda gösterdiği çabayla tanınan yönetici, turizmci, yazar.

Beyoğlu Erkek Lisesi'ni ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni (1958) bitirdi.

Gülersoy
Çelik Gülersoy'un izniyle

Öğrenimi sırasında Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nda (TTOK) çalışmaya başladı. 1961'de kurumun hukuk müşaviri, 1966'da genel müdürü oldu. Genel müdürlüğü sırasında Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nun kültür ve turizm alanındaki çalışmalarını geliştirdi. Bu çalışmaları nedeniyle kendisine İtalya cumhurbaşkanınca "cavalière" (1978) ve Fransa cumhurbaşkanınca "Ordre National du Mérite" (1979) nişanları, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca "şeref plaketi" (1980) verildi. 1979'da *Kapalıçarşının Romanı* adlı yapıtıyla Sedat Simavi Vakfı Sosyal Bilimler Ödülü'ne değer görüldü. Turizm Bilimsel Uzmanları Uluslararası Derneği (AIEST) ve Uluslararası Turizm Akademisi üyesi olan Gülersoy'a 1986'da Karadeniz ve Boğaziçi üniversitelerince "onursal doktor" unvanı verildi. 1988'de Başbakanlık Çevre Ödülü'nü kazandı.

Gülersoy İstanbul'da TTOK'nın olanaklarıyla Çamlıca Tepesi, Kariye Camisi, Sultanahmet'teki Soğukçeşme Sokağı gibi kentsel mekânları yeniden düzenleyerek ve Yıldız Parkı'ndaki Malta Köşkü, Çubuklu'daki Hıdiv Kasrı, Sultanahmet'teki Yeşil Konak, Emirgân Korusu'ndaki Sarı ve Beyaz köşkler gibi tarihsel yapıları onartarak bunlara yeni işlevler kazandırılmasını sağladı.

Gülersoy, başta İstanbul'a ve tarihine ilişkin olmak üzere çeşitli kitaplar yayımladı. *İstanbul Rehberi* (1966), *Köprü ve Galata* (1971), *Tophane-Kabataş* (1973), *Kariye* (1974), *Kapalı Çarşının Romanı* (1979), *Yıldız Parkı ve Malta Köşkü* (1979), *Lâle ve İstanbul* (1980), *Eski İstanbul Arabaları* (1981), *İstanbul Estetiği* (1983), *Kayıklar* (1983), *İstanbul'un Anıtsal Ağaçları* (1984), *Dolmabahçe* (1984), *Hıdivler ve Çubuklu Kasrı* (1985), *Küçüksu* (1985), *Taksim* (1986), *Göksu'ya Ağıt* (1987), *Mavi Cami* (1988), *Tramvay İstanbul'da* (1988), *Soğukçeşme Sokağı* (1989), *Beyoğlunda Gezerken* (1990), *Nasıl Bir İstanbul* (1990) ve *Çerağan Sarayları* (1992) bunların başlıcalarıdır. Gülersoy ayrıca, İstanbul'a ilişkin kitap koleksiyonunu bağışlayarak bir de İstanbul Kitaplığı kurmuştur.

Güleryüz, Mehmet (d. 18 Aralık 1938, İstanbul), gerçek izlenimlere bağlı kalarak gerçekleştirdiği fantastik eğilimli figüratif çizim ve resimleriyle tanınan ressam.

Ortaöğrenimini tamamladıktan sonra 1958'de İstanbul'da Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'ne girdi, 1966'ya değin

"Kompozisyon", Mehmet Güleryüz'ün bir yapıtı, 1976; özel koleksiyon
Anadolu Yayıncılık Arşivi

süren öğrenimi sırasında Cemal Tollu, Cevat Dereli, Zeki Faik İzer ve Zeki Kocamemi'nin öğrencisi oldu. Bu dönemde tiyatroyla da ilgilendi, Akademi Tiyatrosu'nda ve Cep Tiyatrosu'nda amatör olarak çalıştı. Eğitimine bir süre ara verip Arena Tiyatrosu'nda profesyonel olarak sahneye çıktı, oyunların kostümlerini çizdi. Bu çalışmaları onun soyut anlayıştan figüre yönelmesine yol açtı. 1966'da Devrim Erbil, Oktay Anılanmert, Utku Varlık ve N. Ayten ile birlikte, çeşitli figüratif anlatım biçimlerini deneyen Beş Genç Ressam grubunu oluşturdu. 1970-75 arasında çalışmalarını Paris'te sürdürdü. 1975'ten ABD'ye gittiği 1980'e değin Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde ders verdi. 1979'da Sedat Simavi Vakfı Görsel Sanatlar Ödülü'nü İsmail Türemen'le paylaştı. 1983-85 arasında Brüksel'de yaşadı.

Resimlerinde çizimin ağırlık kazanması öğrencilik yıllarına rastlar. 1960'ların ortalarına doğru yapıtlarında görülmeye başlayan simgesel ve gerçeküstücü öğeler olgunluk üslubunun temelini oluşturmuştur. Doğrudan insanı konu aldığı fantastik nitelikli yapıtlarında gerçek izlenimlere bağlı kalmasıyla öbür fantastik eğilimli sanatçılardan ayrılır. Çizgisi, biçim bozmaları ve özellikle çırkinden yola çıkması, resimlerindeki anlatımı güçlendirir.

Güleryüz, resmin yanı sıra heykelle de ilgilenmiş, öğrencilik yıllarında bir süre Şadı Çalık'ın atölyesine devam etmiştir. Ahşap, tel, kâğıt hamuru, alçı gibi çeşitli malzemeyi bir arada kullandığı heykel çalışmaları vardır.

Gülesin, Şükrü (d. 1922, İstanbul - ö. 10 Temmuz 1977, İstanbul), köşe atışlarından attığı gollerle tanınan Türk futbolcu. Spora atletizm ve yüzme dallarında 14 yaşında başladı. Daha sonra Kınalıada Kulubü'nde ve Beyoğluspor'da futbol oynadı. 1940'ta Beşiktaş formasını giydi ve 11 yıl bu takımda yer aldı. Beşiktaş formasıyla oynadığı 281 maçta 32'si köşe atışlarından olmak üzere 226 gol attı. 1948-51 arasında 11 kez milli oldu ve bu maçlarda beş gol attı. 1951'de İtalya'ya giderek, Lazio ve Palermo kulüplerinde oynadı. 1954-55 sezonunda Türkiye'ye döndü ve o sezon 'Galatasaray'da oynadıktan sonra futbolu bıraktı. Bir süre antrenörlük yaptı. *Günaydın* ve *Milliyet* gazetelerinde spor yazıları yazdı. Çok sert ve falsolu şutlarının yanı sıra süratı ve her iki ayağını kullanmasıyla tanınan Gülesin Türk futbolunun en iyi solaçıklarından biri olarak kabul edilir.

Gülgeç, İsmail (d. 27 Şubat 1947, Gaziantep), Türk karikatürcü. Çoğu günlük yaşamdan alınmış esprilere dayalı, yazılı karikatürleriyle tanınır.

İzmir'de yetişti. İlkokulu, tutulduğu romatizma yüzünden birinci sınıfta terk etti. Uzun süre hastanede yattı. Karikatür çizmeye çocuk denecek yaşta başladı. İlk ürünleri *Papağan* mizah dergisinde yayımlandı. 1968'de İzmir'deki *Yeni Asır* gazetesinde karikatürleri çıktı. *Demokrat İzmir*, *Ege Ekspres* ve *Devir*'de çizer olarak çalıştı. İstanbul'a giderek *Milliyet* gazetesine girdi, burada Süavi Süalp'le çizgi romanlar çizdi. 1980'de *Cumhuriyet* gazetesine geçti. Bu gazetede başladığı ve *Entelektüel Ayı*, *Lağım Faresi*, *İşçi Koyun* gibi tipleriyle aslında toplumun çeşitli katlarından insanları simgelediği "Hayvanlar" adlı günlük bant karikatürleri çizdi. 1991'de gazete yönetimiyle görüş ayrılığı sonucu, bazı çalışanlarla birlikte *Cumhuriyet*'ten ayrıldıysa da, bir süre sonra gene onlarla birlikte gazeteye döndü.

1986'da Çağdaş Gazeteciler Derneği'nin düzenlediği mizah yarışmasında ikinci olan ve bugüne değin yurt içinde ve dışında birçok karma sergiye katılan Gülgeç, kitap kapakları ve resimleri de yapmıştır.

gülgiller *bak.* Rosaceae

Gülhane Askeri Tıp Akademisi, Ankara'da askeri tıp fakültesi. Orduya uzman hekim yetiştirmek, askeri tıp alanında uygulama ve bilimsel araştırma yapmak amacıyla kurulmuştur. 1890'ların sonuna değin İstanbul'da biri sivil, öbürü askeri olmak üzere iki tıbbiye (tıp okulu) vardı. Bu okullarda teorik ve klasik eğitime ağırlık verildiği için hekimler pratik bilgiden yoksun yetişiyordu. Bu açığı kapatmak amacıyla tıbbiyeyi bitirenlerin Haydarpaşa Askeri Hastane-

si'nde iki yıl staj yapması zorunluluğu getirildiyse de (1870) uygulanamadı. 1898'de tıp okullarının yeniden düzenlenmesi ve niteliklerinin yükseltilmesi amacıyla Alman hekimler Robert Rieder ve Georg Deycke Almanya'dan İstanbul'a çağrıldı. Mayıs 1898'de Rieder mirliva rütbesi, Mekâtib-i Tıbbiye-i Şahane müfettişi ve seririyat-ı hariciye ve dahiliye muallimi unvanıyla, Deycke de kaymakam rütbesi ile göreve başladı.

İstanbul'a geldikten sonra Fransız kültürüyle yetişmiş tıp hocalarının büyük tepkisiyle karşılaşan Rieder, bağımsız çalışabileceği ayrı bir hastane kurulmasını istedi. Sarayburnu'ndaki Gülhane Askeri Rüştiye binasında kısa sürede, Gülhane Seririyat Hastanesi ve Askeri Tatbikat Mektebi adıyla ikinci tıp uygulama okulu kuruldu. Tıbbiyeyi bitiren asker hekimlerin burada bir yıl süreyle klinik ve pratik bilgilerini artırması, hastane yönetimini öğrenmesi öngörülüyordu. Hastanede ayrıca asker hastalar tedavi edilecek, orduya asker hastabakıcı yetiştirilecekti; staj sonunda seçilecek hekimlerden bir bölümü uzman ve öğretim üyesi olarak görevlendirilecekti. Rieder Gülhane'de müdürlük görevinin yanı sıra cerrahi okutuyor ve erlere hastabakıcılık dersleri veriyordu. Deycke ise müdür yardımcılığına ek olarak iç hastalıkları, cildiye, patolojik anatomi, bakteriyoloji ve biyokimya derslerine giriyordu. Deycke Gülhane'de lepra, verem ve dizanteri üzerine yaptığı yayınlarla dünya çapında ün kazandı.

1902'de Gülhane'de 110'u erkek, 41'i kadın ve çocuk hastalar için olmak üzere toplam 151 yatak vardı. Rieder Haydarpaşa'daki yeni tıbbiye inşaatını gezerken düşüp sakatlanınca 1904'te Almanya'ya döndü, onun yerine Deycke getirildi. Deycke de 1907'de kendi isteğiyle Almanya'ya döndü.

1902'de Rieder'ın yardımcısı olarak çalışmaya başlayan Julius Wieting 1907'de Gülhane'nin müdürlüğüne getirildi. II. Meşrutiyet'le (1908) birlikte kurumda yeni bir canlanma başladı. 1909'da tıp okulları Haydarpaşa'daki yeni binaya taşınarak Tıp Fakültesi adı altında birleştirildi. Gülhane'nin en beğenilen öğretim üyeleri bu yeni fakülteye atandı. Bunun üzerine Wieting Harbiye Nezareti'ne başvurarak Gülhane'nin Tıp Fakültesi'nden ayrılmasını, asker hekim yetiştiren bağımsız bir okul durumuna gelmesini sağladı ve yeni bir kadro kurdu.

Wieting 13 Kasım 1908'de "Gülhane Müsamere-i Tıbbiyesi" adı verilen bilimsel toplantıları başlattı. Öteki hastanelere de örnek olan bu toplantılar sonradan gelenekleşti. Sivil hasta kabulüne başlayan Gülhane'de bir harp paketi imalathanesi kuruldu, ordu için ampul ve komprime hap üretildi. Balkan Savaşı'nda Gülhane eğitim görevini bırakarak bütün personeli ve stajyerleriyle gezici ordu birliklerinde çalıştı. 1912'de Reşad Rıza ve Mustafa Hilmi tifo ve tifüs aşısını ilk kez uygulayarak askeri salgın hastalıktan korumaya çalıştılar. Daha sonra hazırlanan kolera ve dizanteri aşıları da başarıyla uygulandı. Bu dönemde hastanenin adı Gülhane Tababet-i Askeriye ve Tatbikat Mektebi oldu. Wieting 1915'te Almanya'ya döndü. I. Dünya Savaşı'nda Gülhane, Çanakkale'den gönderilen ağır yaralılara bakan bir asker hastanesi olarak çalıştı. Öğretim üyelerinin büyük bölümü ile asistanlar cepheye gönderildiği için hastanenin başına Dr. Selling, operatör olarak da Brunning getirildi.

1918'de Mondros Mütarekesi yapılınca iki Alman hekim ülkelerine döndü. Müdürlüğe getirilen Süleyman Numan Paşa İngilizlerce sürgüne gönderilince onu Talat Arif ve Tevfik Salim izledi. Böylece Gülhane Türk öğretim üyelerinin yönetimine geçmiş oldu. Aralık 1918'de Gülhane Fransızlarca işgal edilince hastane Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'ne taşındı. Cumhuriyet'ten sonra (1923) yeniden kendi binasına döndü. II. Dünya Savaşı'nın da etkisiyle 20 Temmuz 1941'de Ankara'daki Cebeci Mevki Hastanesi'ne taşındı, Askeri Doktor Mektebi ve Kliniği adını aldı. 1945'te kurulan Tıp Fakültesi (1946'da Ankara Üniversitesi'ne bağlandı) ile 1947'de Gülhane Askeri Tıp Akademisi adını alan askeri okul ve hastane, bir süre aynı yapıda hizmet verdiler. 1952'de çıkarılan bir yasa ile iki kurum birbirinden ayrıldı. Gülhane Askeri Tıp Akademisi 1953'te Bahçelievler'deki Yedek Subay Okulu ile Mevki Hastanesi'ne taşındı. Akademi, 5 Haziran 1957'de çıkarılan bir yasayla yeniden düzenlendi. 28 Ekim 1971'de Etlik'te bin yataklı yeni binasına geçti. 17 Kasım 1983'te 2935 sayılı yasayla askeri tıp fakültesine dönüştü. 1985'te akademiye bağlı olarak Askeri Hemşirelik Yüksekokulu kuruldu. Aynı yıl, İstanbul'daki Haydarpaşa Askeri Hastanesi de Gülhane Askeri Tıp Akademisi'ne bağlı ikinci bir eğitim hastanesi durumuna getirildi.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu *bak.* Tanzimat Fermanı

Gülhane Parkı, İstanbul'un en eski parkı. Sarayburnu, Topkapı Sarayı ve Çizme Kapısı arasındaki hafifçe eğimli alanda yer alır. İçinde Topkapı Sarayı'nın gül bahçeleri olduğu için eskiden Gülhane diye anılmış, bugünkü adını Cumhuriyet döneminde almıştır.

Gülhane, Bizans döneminde askeri depoların ve kışlaların bulunduğu bir yerdi. Daha sonra burada Mangana Sarayı yapıldı. Hagios Georgios Manastırı ile Panagia Hodegetria Ayazması'nın da bulunması nedeniyle kentin kutsal alanlarından sayılıyordu. II. Mehmed (Fatih) Sarayburnu'nu surlarla çevirterek Çinili Köşk'ü yaptırdı. Burada başta cirit ve güreş karşılaşmaları olmak üzere, çeşitli eğlence ve gösteriler için Cundi Meydanı denen bir alan yaptırıldı. 18. yüzyıla değin bu işlevini koruyan Gülhane'de, önemli karşılaşmaların anısına birçok nişantaşı dikildi. Sadrazam Sinan Paşa, III. Murad (hd 1574-95) için burada ünlü İncili Köşk'ü yaptırdı. Bunu İshakiye Kasrı, Mermer Köşk ve Gülhane Köşkü'nün yapımları izledi. Gülhane'deki kasırların bakımı, bahçenin temizliği ve güvenliği için de Bostancı Ocağı'ndan, Gülhane Ocağı adında bir bölük ayrılmıştı. Saraya gül ve çiçek sağlayan bahçelere de bu bölük bakıyordu.

İstanbul'da ilk ciddi imar çalışmalarının gündeme geldiği 1776 yılında Fransız Kauffer'e yaptırılan imar planı kapsamına Gülhane de alındı ama uygulamaya geçilmedi. Topkapı Sarayı'nın önemini yitirmesine koşut olarak burası da bir süre ihmal edildi. Gülhane kasırları bu dönemde harap oldu. 1839'da Tanzimat Fermanı'nın (Gülhane Hatt-ı Hümayunu) burada okunması ve Abdülmecid'in bu tarihsel olayı Gülhane Kasrı'ndan izlemesi Gülhane'nin önemini yeniden artırdı. II. Abdülhamid 1880'lerde ilk büyük müzenin burada yapılmasına izin verdi. Müze-i Hümayun'un inşası sırasında bahçe düzenlemeleri yapıldı ve müzeyle birlikte Gülhane de halka açıldı. 1923'e değin bu alanda bir dizi arkeolojik kazı gerçekleştirildi. Atatürk, 24 Kasım 1928'de Gülhane'de düzenlenen törende "Başöğretmen" sanını alarak Latin harflerini halka tanıttı ve ilk dersi verdi. (Bu tarih, 1981'de Öğretmenler Günü olarak kabul edilmiştir.) Günümüzde İstanbul'un başlıca parklarından olan Gülhane Parkı'nda 1955'te kurulan bir de küçük hayvanat bahçesi vardır.

gülhatmi (*Althaea rosea*), ebegümecigiller (*Malvaceae*) familyasından otsu bitki. Çin kökenli bir bitki olmasına karşın pek çok yörede güzel çiçekleri nedeniyle yaygın biçimde yetiştirilir. Biryıllık, ikiyıllık ya da çokyıllık çeşitleri vardır. Yüksekliği yaklaşık 1,5-2,7 m arasında değişen bitkinin beş-yedi loplu yaprakları, gövdenin üst bölümlerinden çıkan 7,5 cm genişliğinde beyaz, pembe, kırmızı ya da sarı renkli çiçekleri vardır. Çiçekler göğüs yumuşatıcı ve idrar artırıcı olarak kullanılır.

gülibrişim (*Albizia julibrissin*), baklagiller (*Fabaceae*) familyasından, süs bitkisi olarak yetiştirilen değerli bir ağaç. Anayurdu Asya ve Ortadoğu'dur. Yüksekliği 9 m'ye ulaşan

Gulibnşim (*Albizia julibrissin*)
Grant Heilman - EB Inc

bu ağacın geniş ve dağınık bir tacı, almaşık olarak dizilen ikili tüysü yaprakları ve açık pembe renkte ipliksi uzantılar taşıyan güzel kokulu çiçekleri vardır. Yaklaşık 12 cm uzunluğundaki meyveler yassı bakla biçimindedir. Ağacın yaprakları alacakaranlıkta kapanır.

Gülistan, Sadi'nin(*) şiir-düzyazı biçimindeki öykü kitabı.

1258'de yazılan yapıt, bir önsöz ve sekiz bölümden oluşur. Önsözde münacaat, na't, kitabın ithaf edildiği Atabeg Ebubekir'e övgü ve yazılış nedeni yer alır. Bölümlerde ise sırasıyla hükümdarların tutum ve davranışları, dervişlerin ahlakı, kanaat etmenin erdemleri, büyüklerin yanında susmanın yararları, aşk ve gençlik, güçsüzlük ve yaşlılık, eğitimin etkisi, sohbetin genel kuralları anlatılmıştır.

Gerçek olaylarla masalın, şaka ile öğüdün, mistisizm ile yaşamın birlikte ele alındığı kitabın temel konusunu yazarın görüp yaşadığı, duyduğu ya da okuduğu olayların öyküleri oluşturur. Üslup ve biçim bakımından olduğu kadar, kuruluş açısından da üstün bir yapıt olan *Gülistan*, yüzyıllarca Farsçanın temel kitabı sayılmış ve bu dilin yapısını güçlendirmiştir. Yalın anlatımıyla geniş bir halk kitlesine mal olmuş ve bir kültür hazinesi niteliği kazanmıştır. Olgun düşüncelerin ve özgün görüşlerin ürünü olmasıyla İslam edebiyatının klasikleri arasında yer almıştır. Çok sayıda yazması bulunan kitap, ilk kez 1791'de Kalküta'da basılmış ve birçok dile çevrilmiştir. *Gülistan*'ı Türkçeye ilk kez Seyfi Sarayi, Kıpçak

Türkçesiyle kazandırmıştır (1391). Yapıtın daha sonraki Türkçe çevirilerini gerçekleştirenler arasında Şahidi İbrahim Dede (ö. 1550), Mahmud bin Kadı Manyas (15. yy), Şem'i (ö. 1592/93), Sudi (ö. 1598), Hasan Rıza Efendi (ö. 1669) sayılabilir. Kitabı Cumhuriyet döneminde de Kilisli Rifat Bilge (1941), Niğdeli Hakkı Eroğlu (1944) ve Hikmet İlaydın (1946) Türkçeye çevirmişlerdir.

Muineddin Cüveyni'nin (ö. 1334) *Nigâristan*'ı, Câmi'nin (1414-92) *Baharistan*'ı, Saili'nin (ö. 1518) *Ravzatü'l-Ahbab*'ı *Gülistan*'a yazılmış nazirelerin en ünlüleridir.

gülizar, Türk müziğinde bir bileşik makam. Hüseyni makamının türevlerindendir. Bu yüzden hüseyni-gülizar da denir.

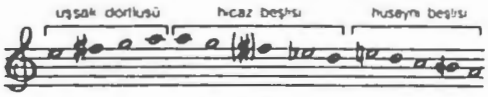

Gülizar makamının bileşimi
Ana Yayıncılık Arşivi

Gülizar, hüseyni makamına, neva (*re*) perdesi üzerine aktarılmış hicaz beşlisi eklenerek düzenlenmiştir.

güllaç, nişastadan yapılan bir tür çok ince yufka ve bu yufka ile hazırlanan tatlı. Genellikle ramazanda yenir.

Güllaç yufkası eskiden evlerde açılırken, günümüzde yufkacılarda kurutulmuş olarak satılmaktadır. Güllaçın hazırlanış biçimine göre "güllaç baklavası", "güllaç sarması", "kızartma güllaç" ve "güllaç paluzesi" gibi çeşitleri vardır. Genel olarak güllaç yaprakları sütle ıslatılır, arasına kaymak ya da havanda dövülmüş badem, fıstık ya da ceviz içi konur, üstüne şerbet ya da şekerli süt dökülür. Üstü nar taneleriyle süslenir, içine gülsuyu ve misk katıldığı da olur.

gülle atma, küresel bir ağırlığın omuzdan fırlatılmasına dayanan pist ve alan sporu. Eski taş fırlatma sporundan geliştirilmiştir. Taş yerine gülle (top güllesi) ilk kez İngiliz ordusundaki spor gruplarınca kullanıldı. Önceleri güllenin ağırlığı 3,63-10,9 kg arasında değişmekteydi. 1896'daki ilk modern Olimpiyat Oyunları'nda ve uluslararası karşılaşmalarda, erkeklerde 7,26 kg'lik standart ağırlıklı gülleler kullanılmaya başladı.

Gülle atma
ABC Ajansı

Bayanlar gülle atmada kullanılan güllenin ağırlığıysa 4 kg'dir. Okul karşılaşmalarında daha hafif gülleler de kullanılmaktadır.

Gülle genellikle demir ya da pirinçten yapılır; pirinçten daha sert herhangi bir maden de kullanılabilir. Çapı 2,13 m olan bir dairenin içinden atılan güllenin, bu dairenin merkezinden çizilen yaklaşık 65°'lik bir açı dilimi içine düşmesi gerekir. Dairenin ön bölümünde 10 cm yüksekliğinde bir tahta bulunur. Çembere ya da çemberin dışına basan güllecinin atışı geçersiz sayılır. Gülle tek elle atılır. Atışa başlarken çenenin yakınında tutulması ve atış boyunca hıçbir zaman omuz altında ya da arkasında olmaması gerekir.

Gülle atma tekniğindeki sürekli gelişmeler bu alandaki rekor uzaklığın iki katına çıkarılmasını sağlamıştır. Uluslararası Amatör Atletizm Federasyonu'nun (IAAF) kabul ettiği ilk resmi dünya rekoru J. M. Mann'ın (ABD) 1876'da elde ettiği 9,44 m'lik derecedir. Geçmişte gülle atıcıları bakış yönünün atış yönüyle dik açı yaptığı bir duruşla atışa başlardı. 1950'lerde Parry O'Brien (ABD) atış yönüne sırtı dönük bir duruşla atışa başlama tekniğini geliştirdi. Böylece 90° yerine 180°'lik bir dönüş yaparak gülleyi daha uzağa atma olanağını buldu. Gülle atmada çok başarılı olan O'Brien'ın tekniği bütün dünyada benimsendi. Randy Matson (ABD) 1965'te dünya rekorunu 21 m'nin üzerine çıkardı. Daha sonra rekor 22 m'yi aştı. Dünya ve Olimpiyat şampiyonları için *bak.* spor ve oyunlar: sonuçlar; Olimpiyat Oyunları.

Güller Savaşları, İngiliz tarihinde, Lancaster ve York hanedanları arasında gerçekleşen bir dizi iç savaş (1455-85). Güller Savaşları adı, arma olarak York hanedanının beyaz gül, Lancaster hanedanının da kırmızı gül kullandığı varsayımıyla yıllar sonra benimsenmiştir. Her iki aile de III. Edward'ın oğullarının soyundan geldikleri savıyla taht üzerinde hak iddia ediyordu. Lancaster ailesi 1399'dan beri tahttaydı; dolayısıyla Yorklular 15. yüzyıl ortasındaki yarı anarşi dönemi dışında iddialarını gerçekleştirme girişiminde bulunamamışlardı. V. Henry'nin 1422'de ölmesinden sonra, VI. Henry reşit oluncaya değin ülke uzun süre hizip kavgalarıyla çalkalandı. Güçlü lordlar özel ordularıyla kırsal bölgelerde egemenliklerini kurdular. Kanunsuzluk yaygınlaştı, halk ağır vergiler altında ezildi. Bir süre sonra Henry'nin aciz ve saf bir kral olduğu ortaya çıktı; delilik nöbetlerine de yakalanan genç kral, hırslı bir kraliçe olan, karısı Anjou'lu Margaret'in denetimi altındaydı. Margaret'in hizbi İngiltere'nin Fransa'daki konumunun zayıflamasına da seyirci kalmıştı.

Henry'nin 1453'te büsbütün delirmesi, York dükü Richard'ı naipliğe getirmek isteyen ve Warwick kontu Richard Neville'nin de desteğini alan güçlü bir baronlar kliğinin doğmasına yol açtı. Ama 1455'te sağlığına kavuşan Henry, Margaret hizbinin iktidarını yeniden kurdu ve York dükünü kendini savunmak için silaha sarılmaya zorladı. I. St. Albans Çarpışması (22 Mayıs 1455) York yanlılarının zaferiyle ve gerginlik içinde geçen dört yıllık bir ateşkesle sonuçlandı. İç savaş 1459'da yeniden başladı. Blore Fundalığında üstünlüğü elde eden (23 Eylül), York yanlıları Ludford Köprüsü'ndeki küçük bir çarpışmadan sonra dağıldılar (12 Ekim). Warwick Fransa'daki York yanlılarını yeniden bir araya getirerek Haziran 1460'ta İngiltere'ye döndü. 10 Temmuz'da da Northampton'da Lancaster yanlılarını kesin yenilgiye uğrattı. York ailesi önce tahtı hemen ele geçirmeye çalıştıysa da Henry'nin ölümünden sonraki veraset hakkıyla yetinerek anlaşmaya razı oldu. Henry'nin oğlu Prens Edward'ın verasetten yoksun bırakılması anlamına gelen bu anlaşma, Kralıçe Margaret'ın çabalarını surdürmesine yol açtı.

Güçlerini İngiltere'nin kuzeyinde toplayan Lancaster yanlıları Aralık 1460'ta Wakefield'de düzenledikleri sürpriz bir saldırıyla York dükü Richard'ı öldürdüler. Daha sonra güneye, Londra'ya doğru ilerleyerek bu yürüyüş sırasında gerçekleşen II. St Albans Çarpışması'nda Warwick'ı yenilgiye uğrattılar (17 Şubat 1461). Bu arada York'un en büyük oğlu ve ardılı Edward, Mortimer's Cross'ta bir Lancaster birliğini yenmiş (2 Şubat) ve Londra'yı kurtarmak için ilerlemeye başlamıştı. Londra'ya 26 Şubat'ta Margaret'ten önce ulaşan genç York dükü 4 Mart'ta Westminster'da IV. Edward adıyla kral ilan edildi. Daha sonra da Warwick'in öteki güçlerini toplayarak Margaret'in peşinden kuzeydeki Towton'a doğru ilerledi. Savaşın en kanlı çarpışması burada gerçekleşti ve York yanlıları kesin bir zafer elde ettı. Henry ve Margaret oğullarıyla birlikte İskoçya'ya kaçtılar. Lancaster yanlılarının birkaç küçük direnişi dışında savaşın ilk aşaması sona ermişti.

Savaşın yeniden alevlenmesi Yorklular arasındaki anlaşmazlıklardan kaynaklandı; Warwick ve çevresinin Edward'ın sarayındaki etkinliği giderek azalmış, daha da önemlisi Warwick dış politikada kralla ters düşmüştü. 1469'da iç savaş yeniden başladı. Edward'a karşı ayaklanan kardeşi Clarence dükü George ile Warwick ülkenin kuzeyindeki ayaklanmaları kışkırttılar. Temmuzda Banbury yakınlarındaki Edgecote'ta Edward'ın yandaşlarını yenilgiye uğrattılar, ardından da kralı tutsak aldılar. Ama Mart 1470'e gelindiğinde denetimi yeniden ele geçiren Edward, Warwick ve Clarence'ı Fransa'ya kaçmaya zorladı. Warwick ve Clarence orada Fransa kralı XI. Louis ve eski düşmanları Margaret ile ittifak kurdular. Sonra da İngiltere'ye dönerek (Eylül 1470) Edward'ı tahttan indirdiler ve VI. Henry'nin yeniden taç giymesini sağladılar. Yandaşlarıyla birlikte Felemenk'e kaçan Edward, Burgonların yardımını sağladıktan sonra Mart 1471'de İngiltere'ye döndü. Daha sonra Warwick'i etkisizleştirdi, Clarence'ın bağlılığını yeniden kazandı ve 14 Nisan'da Barnet'ta Warwick'i kesin bir yenilgiye uğrattı. Aynı gün Weymouth'da İngiltere'ye ayak basan Margaret bu yenilgiyi öğrenince Galler'e sığınmak amacıyla batıya doğru yürüdü. Ama Severn'e ulaşma yarışını Edward kazandı. 4 Mayıs'ta Tewkesbury'de tutsak edilen Margaret'ın kuvvetleri yok edildi, oğlu öldürüldü. Kısa bir süre sonra VI. Henry de Londra Kulesi'nde idam edildi. Böylece Edward tahtını ölünceye (1483) değin güvence altına almış oluyordu.

1483'te Edward'ın kardeşi III. Richard, yeğeni genç V. Edward'ı tahttan uzaklaştırarak birçok York yanlısını gücendirdi. Bu durumda York yanlıları da Lancaster yanlılarının son umudu olan Henry Tudor'a (sonradan VII. Henry) yöneldiler. Henry, Fransızların ve taraf değiştiren Yorkluların yardımıyla Richard'ı 22 Ağustos 1485'te Bosworth Field'da yenerek öldürdü. Böylece Güller Savaşları sona erdi. 1486'da IV. Edward'ın kızı Elizabeth'le evlenen Henry, York ve Lancaster ailelerinin hak iddialarını birleştirdi. Tahtta hak iddia eden Lambert Simnel'i desteklemek amacıyla York yanlılarının giriştiği bir ayaklanmayı 16 Haziran 1487'de bastırdı. Bazı tarihçiler 1485 yerine bu tarihi savaşların sonu sayarlar.

Güllük Dağı Termessos Milli Parkı, Akdeniz Bölgesi'nin batı kesiminde, tarih-

sel, arkeolojik ve doğal değerlerin korunması amacıyla oluşturulmuş park. Antalya ilinin Merkez ilçesi ve Korkuteli ilçesi sınırları içinde antik Termessos kenti kalıntılarının da bulunduğu 6.702 hektarlık alan, 3 Kasım 1970'te ulusal park olarak ayrılmıştır.

Dağlık bir alanda kurulmuş olan ulusal parkın ortasında Güllük Dağı yer alır. Güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda uzanan Güllük Dağı, Toptepe'de 1.265 m'ye yükselir. Dağ, Kretase (Tebeşir) Dönemi sonuyla Tersiyer (Üçüncü) Dönem başına (y. 65 milyon yıl önce) ait kalkerlerden oluşmuştur. Batısı ve kuzeyi Yenice Deresi, güneyi ise Karaman Çayı vadileriyle parçalanmış olan bu dağlık alan, traverten taraçalarla Antalya Ovasına doğru alçalır. Ulusal parkın doğal yapı açısından en ilginç yüzey şekli, Güllük Dağı ile güneyindeki Kocadağ (1.663 m) arasında yer alan Mecine Kanyonudur. Kanyonun dik duvarlarının yüksekliği bazı yerlerde 600 m'ye ulaşır.

Ulusal park alanı bitki örtüsü açısından oldukça zengindir. Kuzey ve güneydeki kanyonlarla dere boylarında az miktarda kavak ve çınar ağacına rastlanır. Tüm park alanını kızıl çam ormanları kuşatır. Güllük Dağının yüksek kayalıklarında ise tek tük ardıçlar görülür. Kızıl çamlarla ardıçlar arasındaki orta kesim, başta yabani zeytin, defne, kermes meşesi ve tespihağacı olmak üzere zengin bir maki örtüsüyle kaplıdır. Düzlerçamı ormanlarının batı kesimi ulusal park sınırları içindedir. Parktaki yabanıl yaşam, hayvan varlığı açısından da zengindir. Dağ keçisi, alageyik, tilki, çakal, ayı, yaban domuzu, porsuk ve sansarın yanı sıra şah kartal, doğan, keklik ve kumru parkta bulunan başlıca yabanıl hayvanlardır. Ama Antalya'nın bu kesiminde, bilinçsiz kullanma ve avlanma yüzünden bitki örtüsüyle hayvan varlığı önemli ölçüde tahrip edilmiştir; eskiden burada yaşayan ve yöre halkının kaplan adıyla andığı Anadolu parsına 1954'ten beri rastlanmamaktadır. Düzlerçamı ormanlarında kurulan çitle çevrili bir alanda da soyu tükenmekte olan alageyikleri üretme çalışması başlatılmıştır.

Ulusal parka adı verilen Termessos'un, antik Pisidya'nın Pamfilya'ya komşu olduğu yörede, İÖ 20. yüzyılda Solimler tarafından kurulduğu sanılmaktadır. İskender, İÖ 334'te tüm Pamfilya'yı ele geçirdiyse de Termessos'u alamamıştır. İÖ 1. yüzyılda içişlerinde bağımsız olarak Roma yönetimine giren Termessos'un en parlak çağını İS 1. ve 2. yüzyıllarla 3. yüzyıl başlarında yaşadığı ve 5. yüzyılda terk edildiği anlaşılmaktadır. Termessos, Türkiye'de kalıntıları günümüze en iyi biçimde ulaşan antik kentlerdendir. Kente Antalya-Korkuteli karayolundan ayrılan 9 km'lik park yoluyla, Yenice Vadisi ve Kağnıkertiği sırtı izlenerek çıkılır. Parkın ziyaretçi merkezi geçilince sağda, Pamfilya'yı Ege kıyısına bağlayan yolu denetlemek ve geçenlerden haraç almak amacıyla İS 2. yüzyılda yapıldığı sanılan 10 burçlu bir duvar görülür. Biraz yukarıda kent merkezine çıkmak için İS 2. yüzyılda yapılan Kral Yolu'nun dayanak duvarları vardır. Daha sonra gözetleme kuleleri ve bir sarnıcın yer aldığı kent girişine gelinir. Çevrede, bir asker ile zengin birine ait olduğu sanılan ve üzeri çeşitli taş oymalarıyla süslü iki mezar görülür. Üzerindeki kitabeden ötürü Hadrianus Kapısı olarak adlandırılan yapı ve sarnıç geçilince, Kral Yolu'nun 2,5 km'lik son bölümüne gelinir. Yolun solunda ana su deposu olarak yapılan üç girişli sarnıç, dağıtım şebekesinin bir bölümünü oluşturan sukemerleri ve bazı yerlerde yüksekliği 6 m'ye ulaşan kent surlarına ait kalıntılar görülür. Kentin asıl kapısından sonra gözetleme kulesi ve mezarlar geçilip sola dönülünce, yanında bir hamamı da bulunan atletizm, güreş ve tiyatro okulu *gymnasion*'a ulaşılır. Burada dağdan gelen sularla kent kanalizasyonunu vadiye akıtan akaçlama sisteminin kalıntıları ve *gymnasion*'a ait olduğu sanılan bir sarnıç vardır. Oldukça belirgin durumdaki bir ev kalıntısından sola dönülünce yazıtında, Osbaros adlı bir Termessoslunun yaptırdığı belirtildiğinden Osbaros Stoası adı verilen sütünlü galeriye varılır. *Stoa*'dan geçilerek tiyatroya ulaşılır. Termessos'un günümüze değin en iyi korunmuş yapısı olan tiyatronun 4.200 oturma yeri vardır. Kentin en ilginç yapı kalıntısı, sözü edilen *stoa*'nın sağındaki agoradır. Burası, tam bir dikdörtgen biçiminde olmayışı, güneyinin açık ve üstünün kapalı oluşu, önünde bir açık spor alanı ile Hereon anıtının yer alması ve altında birbiriyle bağlantılı beş sarnıcın bulunmasıyla, öteki kentlerdeki agoralardan ayrılır. Tiyatro kadar iyi korunmuş olan bir başka yapı da, agoranın yanındaki *bouleterion*'dur. Bir duvarının 10 m yüksekliğinde olması ve pencerelerin varlığından ötürü iki katlı ve çatılı olduğu sanılan *bouleterion*'un 600 oturma yeri vardır. Daha sonra, Termessos'taki altı tapınaktan en büyüğü olan ve Korent düzeninde yapıldığı için Korent Tapınağı adıyla anılan yapının kalıntıları görülür. Tapınağın önünde, agoraya ulaşan üçüncü *stoa* olan Attalos Stoası yer alır. Bulunan bir yazıttan *stoa*'yı Pergamon (Bergama) kralı II. Attalos'un (hd İÖ 159-138) yaptırdığı anlaşılmaktadır. *Bouleterion*'un çevresinde başka tapınak kalıntıları da vardır. Kentin kuzeybatısındaki nekropol bir taşocağını andırır. Burada, Roma öncesine ait taşlara oyulmuş mezarlar ve İS 1-3. yüzyıllar arasında yapılmış lahit mezarlar bulunmaktadır.

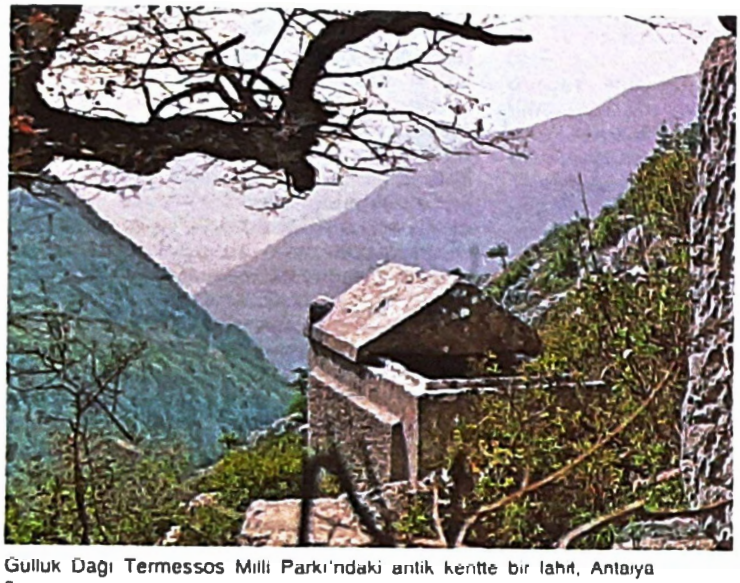

Güllük Dağı Termessos Milli Parkı'ndaki antik kentte bir lahit, Antalya Da'ı

Güllük Körfezi, MANDALYA KÖRFEZİ olarak da bilinir, Ege Bölgesi kıyılarında, Bodrum Yarımadasının kuzeyinde körfez. Eskiden beri Mandalya Körfezi adıyla bilinen körfezin çok sayıdaki girintisinden biri olan Güllük Koyunun adı, günümüzde körfezin bütünü için kullanılmaktadır.

Güllük Körfezi, kuzeyde Tekağaç Burnu ile güneyde Yalıkavak yakınlarındaki İnceburun arasında uzanır. Körfez kıyılarında yer alan birçok koydan en önemlileri Akbük Limanı, Kazıklı Limanı, Çam Limanı, Güllük Koyu, Güvercinlik Koyu, Torba Koyu ve Türkbükü'dür. Güllük Körfezinin derinliği ağız kesiminde 80 m'yi aşar.

Körfezde irili ufaklı çok sayıda ada yer alır. Bunlardan başlıcaları Panayır Adası, Toprakada, Salih Adası, İkiz Adalar, Büyüktavşan Adası ve Küçüktavşan Adasıdır. Bu adalardan en büyüğü olan Salih Adasının yüzölçümü yaklaşık 5,7 km²'dir. Körfezin açığındaki Pharmakonesi Adası Yunanistan'a aittir.

Güllük Körfezine ulaşan en önemli akarsu Sarıçay'dır. Sarıçay'ın getirdiği alüvyonlar denizin bastığı bir halici doldurarak 7-8 km uzunluğunda küçük bir ova oluşturmuştur. Ovanın güneyinde doğu-batı doğrultusunda uzanan ve antik adı Mikra Thalassa olan sığ Hocat Gölü yer alır. Bu göl, deniz basmasına uğramış Değirmendere Vadisine alüvyon gelmesi ve önünün bir kıyı kordonuyla tıkanması sonucunda oluşmuştur. Bu lagünün deniz basmasıyla haliç haline gelişinden sonraki oluşumu, İstanbul'un batısında yer alan Çekmece göllerinin oluşum biçimine benzer. Güneyde, Karaova'dan gelen Tuzla Deresinin deniz basmasına uğramış ağzı ise dolup tıkanmamış, kara içine 3 km sokulup ikiye ayrılan kanal görünümüyle *ria* tipi kıyıların bir örneğini oluşturmuştur. Eskiden Tuzla Koyunun bir setle kapatılan iç kesiminde tuz üretimi yapılırdı. Körfezin çevresi makilerle kaplıdır. Bazı kesimlerinde kızıl çamlara rastlanır. Bodrum-Milas karayolunun 10. km'sinde Usuluk Koyu orman içi dinlenme yeri vardır.

Körfez kıyılarında bulunan antik kent kalıntıları Güllük Koyundaki İassos ve Tuzla Koyundaki Bargylia'dır. Tuzla Koyu eskiden yanındaki kent nedeniyle Bargylia Koyu adıyla bilinirdi. Körfezin kuzeyindeki Tekağaç Burnu yakınlarında da antik Didyma kentinin kalıntıları vardır.

Güllük Körfezinin çevresinde önemli bir yerleşme yoktur. Kıyıları Aydın'ın Söke, Muğla'nın Milas ve Bodrum ilçeleri çevreler. Milas'a bağlı Güllük (eskiden Kullük) bucak merkezi geçmişte Milas'ın zeytin, krom ve zımpara taşı ihraç edilen iskelesiydi. Günümüzde de zımpara taşı yüklenen Güllük iskelesine bazen yolcu gemileri de uğrar. Körfez son yıllarda yaz turizmi bakımından büyük önem kazanmıştır. Özellikle körfezin güneyindeki Türkbükü, Torba ve Güvercinlik koyları çok sayıda tatil köyü, tatil konutu, otel ve motelle dolmuştur. Bodrum-Milas karayolu körfezin güneydoğu kıyısından geçer.

Gülnar, Akdeniz Bölgesi'nde, İçel iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 2.079 km² (1986) olan Gülnar ilçesi kuzey ve kuzeydoğuda Mut, doğuda Silifke ilçeleri, güneyde Akdeniz ve Aydıncık ilçesi, batıda Bozyazı ve Anamur ilçeleri, kuzeybatıda da Karaman iliyle çevrilidir.

Taşeli Platosunun orta kesiminde yer alan ilçe toprakları, kıyıdaki ova kesimiyle bunun ardındaki dağlardan oluşur. İlçe topraklarını Taşeli Platosu üzerinde yükselen Akçalı Dağları engebelendirir. Sedir ormanlarıyla kaplı olan bu dağlar, Akdeniz'e doğru akan ve ilçe sınırları dışında Göksu'ya katılan kısa ve hızlı akışlı akarsularla parçalanmıştır. Bu akarsulardan en önemlisi, denize dökülmeden önce yatağının iyice genişlemesiyle bir kıyı ovası oluşturan Sipahili Deresidir.

Gülnar, İçel ilinin gelişen tarım merkezlerinden biridir. 1960'ların ikinci yarısından sonra Anamur-Silifke karayolunun açılması ve sulamanın getirdiği verim artışı, ürün çeşitlenmesiyle birlikte ekonomik değeri yüksek ürünlerin yetiştirilmesini ve ilçenin pazara açılmasını sağlamıştır. Kıyı kesimindeki Ovacık, Türkiye'nin en modern seralarının bulunduğu ve turfanda sebzelerin en erken yetiştiği yörelerdendir. Burada yetiştirilen başlıca turfanda sebzeler domates, kabak, fasulye, dolmalık biber ve patlıcandır. Turfanda üzümün de yetiştirildiği kıyı kesiminin öteki önemli ürünleri yerfıstığı, muz ve turunçgillerdir. Bu kesimde yapılan bitkisel üretim, tümüyle İstanbul ve Ankara gibi büyük kentlerin gereksinmesine ve ihracata yöneliktir. Doğal yapının elverişsizliği nedeniyle ekonomik olanakları daha az olan iç kesimde yaşayan halk geçimini bitkisel üretim, hayvancılık ve ormancılıktan sağlar. Yayla bağcılığının yapıldığı bu kesimde buğday ve nohutla az miktarda mercimek, arpa, elma, badem ve antepfıstığı da yetiştirilir. 1984'te ilçenin üzüm üretimi 33.237 tondu. İç kesimde ayrıca koyun ve kıl keçisi yetiştirilir, arıcılık yapılır. Mollaömeri, Zeyne ve Pembecik ormanları ormancılık bakımından önem taşır. İlçenin imalat sanayisi, un değirmenleri ve hızar atölyelerinden oluşur. Köylerde el tezgâhlarında yapılan dokumacılık yaygındır. Turizm Akdeniz kıyılarındaki uzun plajlarda giderek gelişmektedir. İlçe topraklarında demir yatakları vardır.

Yöre, 19. yüzyıl sonlarında Adana vilayetinin İçel sancağına bağlı bir kaza olarak yönetiliyordu. Eskiden Gilindıre'de (bugün Aydıncık) olan ilçe merkezi 1923'te Anaypazarı'na (bugün Gülnar) taşındı. Aydıncık 1987'de Gülnar'dan ayrılarak ilçe yapıldı.

Gülnar kasabası, çam ormanlarının kapladığı tepelerle çevrili yüksek bir düzlükte kuruludur. Kasabanın nüfusu yayla mevsiminde bir kat artar. İlçenin Akdeniz kıyılarından Antalya-Mersin karayolu geçer. Gülnar bu yolla il merkezi Mersin'e 129 km uzaklıktadır.

Gülnar Belediyesi 1914'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 33.714; kasaba, 7.550.

Gülpayegân Mescid-i Cuması, İran'da Gülpayegân kentinde 12. yüzyılın hemen başlarında yapılmış Büyük Selçuklu Camisi. Tuğla yapı, kare bir mekânın üstünde yükselen sekizgen bir kasnakla buna oturan basık bir kubbeden oluşur. Karenin dört köşesinden sekizgen kasnağa tromplarla geçilmiştir. Kare mekânın kıble yönündeki duvarı sağırdır; mihrap nişi de bu duvara yerleştirilmiştir. Öbür üç duvar ise büyük birer kemerle delinmiştir.

Yapı 18. yüzyılda, Kaçarlar döneminde eklerle genişletilerek yeniden düzenlenmiştir. Bu yeni biçiminde mihrap önü kubbesini iki yanından kuşatıp kuzeye doğru uzayan iki kol, ortada büyük bir avlu boşluğu oluşturduktan sonra birleşmektedir. Kuzeyde bu iki kolun birleştiği noktada ve güneyde mihrap önü kubbesi ile avlu arasında karşılıklı büyük birer eyvan düzenlenmiştir. Avlunun kuzey-güney (kıble) ekseninde yer alan bu eyvanlardan başka doğu-batı ekseni üzerinde birer küçük eyvan daha vardır. Böylece, mihrap önü kubbesinin dört eyvanlı avlulu yapı şemasıyla birleştirildiği bir uygulama ortaya çıkmaktadır. Daha erken tarihli bir benzeri gene İran'daki İsfahan Mescid-i Cuması'nda görülen bu şema, Selçuklularca Anadolu'ya taşınmış, orada yöresel koşullara uydurularak değişik biçimlerde uygulanmıştır.

gülpencere, gotik mimarlıkta çok kullanılan ve çoğunlukla vitraylarla bezenen yuvarlak pencere. Romanesk dönemde de, az da olsa, süslü pencere örneklerine (Pomposa'daki Sta. Maria Kilisesi, İtalya, 10. yy) rastlanıyordu. Bunların zengin bir bezeme

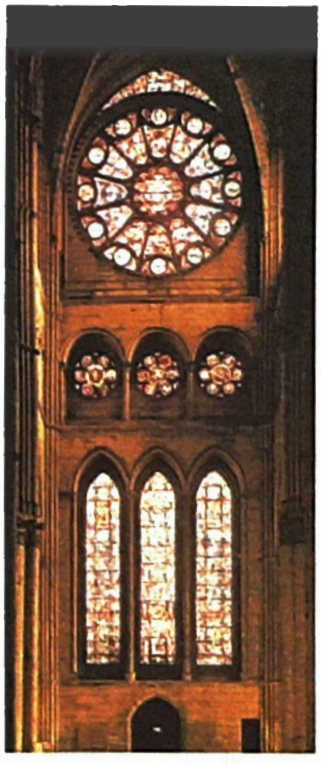

Reims Katedrali'nin güney transeptindeki gülpencereler, Fransa
SCALA Art Resource EB Inc

örgesi olarak kullanımı, ancak ilk haçlı seferlerinden sonra, özellikle de 12. yüzyılın ortalarına doğru başladı. Bu dönemde basit gülpencereler, erken gotik üsluptaki pek çok kilisenin belirgin özelliğini oluşturacak biçimde gittikçe yaygınlaştı. Gülpencerelere daha çok kilisenin giriş (batı) cephesinde ve transeptlerin uçlarında yer veriliyordu. 13. yüzyılda, bu açıklıkların taş kayıtlarla ince ince bölünmeye başlaması, gülpencere tasarımına da yeni bir hız kazandırdı.

Gülpencere genel olarak merkezden ışınsal olarak yayılan kayıtlardan ve bunların ucunu bağlayan küçük sivri kemerler dizisinden oluşur. Bu düzeni oluşturan kayıtlar, merkezdeki çember biçimli bir taşa bağlanır; aralardaki açıklıklar ise çoğunlukla daha küçük alt bölmelerin kayıtlarıyla, kemerlerle ve yaprak biçimli örgelerle işlenir. Geç gotiğe özgü bu gülpencere tipinin en iyi örnekleri, Fransa'da bulunmaktadır. Tümü de 13. yüzyılda yapılmış Reims, Amiens ve Notre-Dame (Paris) katedrallerindeki gülpencereler özellikle dikkat çekicidir.

Alevli gotik(*) üslubun ortaya çıkışıyla birlikte Fransız gülpencerelerinin özellikleri de değişti. Işınsal öğeler, dalgalı ve çift eğrili kayıtlardan oluşan karmaşık bir ağa dönüştü, böylece yeni geometrik biçimler ve alevimsi örgeler ortaya çıktı. Bunlar ayrıca, bütün düzenlemenin konstruktif sağlamlığını artıran çapraz bir destekleme sistemi de oluşturuyordu. Beauvais Katedrali'nin transeptinin ucundaki 16. yüzyıl başlarına ait gülpencere bu türe bir örnektir.

Daha gelişiminin başlangıcında bütün Avrupa'ya yayılan gülpencerenin İtalya (Carrara Katedrali ve Verona'daki S. Zeno Maggiore Kilisesi), İspanya (Burgos Katedrali), İngiltere (Lincoln Katedrali) ve Almanya'da da örnekleri görülebilir.

Gülriz Sururi-Engin Cezzar Tiyatrosu, tiyatro sanatçısı Gülriz Sururi ve Engin Cezzar tarafından 1962'de kurulan tiyatro topluluğu. 1991'de adı Gülriz Sururi Tiyatrosu olarak değişmiştir.

Topluluk perdesini Erskine Caldwell'den Jack Kirkland'in uyarladığı *Tütün Yolu* ile açtı. Küçük Sahne'den sonra Elhamra Tiyatrosu, Fatih'teki Fatih Tiyatrosu, Şişli'deki Ümit Tiyatrosu, Zincirlikuyu'daki Hodri Meydan Kültür Merkezi ve Beyoğlu'ndaki Karaca Tiyatrosu salonlarını kullandı. Topluluğun oyunlarında kurucularından başka Mehmet Akan, Turgut Boralı, Hadi Çaman, Suna Keskin, Seden Kızıltunç, Pekcan Koşar, Başar Sabuncu, Cüneyt Türel ve Alı Yalaz gibi oyuncular da rol aldılar. 1975-80 arasında etkinlik göstermeyen topluluk, Güngör Dilmen (*Canlı Maymun Lokantası*, 1964; *Midas'ın Kulakları*, 1964; *Kurban*, 1967; *İtthat ve Terakki*, 1969), Nâzım Hikmet (*Ferhat ile Şirin*, 1965), Yaşar Kemal (*Teneke*, 1965), Refik Erduran (*Direkler Arasında*, 1965), Aydın Engin (*Aykırı*, 1967), Haldun Taner (*Keşanlı Ali Destanı*, 1964 ve 1974; *Zilli Zarife*, 1966), Bilgesu Erenus (*Halıde*, 1986) gibi Türk yazarlarla Shakespeare (*Othello*, 1963), Gogol (*Palto*, 1966), James Baldwin (*Düşenin Dostu*, 1969), Edward Albee (*Tatlı Para*, 1992) gibi yabancı yazarların oyunlarını sahneledi. *Keşanlı Ali Destanı*, Alexandre Breffort'un *Sokak Kızı Irma*'sı (1967, 1992), Gerome Ragni-James Rado'nun *Hair*'i (1971) ve Başar Sabuncu'nun *Kaldırım Serçesi* (1982) topluluğun müzikal alanında öne çıkmasını sağladı.

Gülşehir, İç Anadolu Bölgesi'nde, Nevşehir iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 931 km² olan Gülşehir ilçesi kuzeyde Hacıbektaş, doğuda Avanos ilçeleri, güneyde Merkez ilçe ve Acıgöl ilçesi, batıda Aksaray, kuzeybatıda da Kırşehir illeriyle çevrilidir.

Kızılırmak Vadisinin iki yanında yer alan ilçe toprakları 850-1.250 m yüksekliğindeki dalgalı düzlüklerden oluşur. İlçeyi doğu-batı doğrultusunda geçen Kızılırmak, Gülşehir yöresinde vadi tabanını iyice genişleterek, yaklaşık 12 km uzunluğunda ve 2-4 km genişliğinde verimli bir ova oluşturur. Kızılırmak'a kuzeyden ve güneyden çoğu yazın kuruyan kollar katılır. Açıksaray çevresinde Göreme Vadisindekilere benzer peribacalarına rastlanır.

Doğal yapının elverişliliği nedeniyle, tarım ve tarıma dayalı sanayi kolları oldukça gelişmiştir. İlçede yetiştirilen başlıca tarla

ürünleri buğday, şeker pancarı, arpa, patates ve soğandır. Yaygın biçimde bağcılık yapılır, kavun ve karpuz yetiştirilir. 1984'te ilçenin üzüm üretimi 39 bin tonun üzerindeydi. Kızılırmak boyundaki ovada turfanda sebzecilik yapılır. Az miktarda çavdar, elma, armut ve baklagiller de yetiştirilir. Hayvanlardan en çok koyun ve sığır beslenir. İlçedeki başlıca sanayi kuruluşları şarap imalathaneleri ile un, Kızılırmak koyundaki tuğla ve kiremit fabrikalarıdır. Kapa tuzlası, Türkiye kayatuzu üretiminin önemli bir bölümünü karşılar. İlçe topraklarında barit ve linyit yatakları vardır. Kızılırmak boyundaki ağaçlık ve kumsal mesire yerleri ile Gümüşkent (eskiden Salanda) içmesi ilçenin ilgi gören yöreleridir.

Gökçetoprak köyünde bulunan Hitit kaya yazıtı, yöredeki yerleşimin çok eskiye indiğini ortaya koyar. Bizans döneminde Zoropassos olarak anılan bugünkü ilçe merkezi, Osmanlı döneminde Arapsun adını aldı. 18. yüzyılda burada doğmuş olan Karavezir Seyyid Mehmed Paşa zamanında adı Gülşehir olarak değiştirildiyse de çok geçmeden Arapsun adına dönüldü. 19. yüzyıl sonlarında Konya vilayetinin Niğde sancağına bağlı bir kaza olan Arapsun'a 1948'de yeniden Gülşehir adı verildi. Nevşehir 1954'te il yapılınca Gülşehir Niğde'den ayrılarak Nevşehir'e bağlandı.

Kızılırmak'ın güney kıyısında yer alan Gülşehir kasabası, Kırşehir-Nevşehir karayolu üzerindedir. Bu yolla il merkezi Nevşehir'e 19 km uzaklıktadır. Kasabada birçok oto tamir atölyesi vardır. Irmak kıyısında yürütülen tuğla-kiremit üretiminin yanı sıra yörede oldukça canlılık kazanan turizme yönelik çanak ve çömlek benzeri hediyelik eşya yapımı da gelişmektedir.

İlçedeki en önemli tarihsel yapıtlar Gökçetoprak köyündeki Hitit kaya yazıtı, Zeus kabartması, Ovaören köyündeki kaya kilise ve şapel ile yeraltı kenti ve mağara barınaklarıyla ünlü Açıksaray kalıntılarıdır. İlçedeki Osmanlı yapıları ise Aşçıbaşı Süleyman Ağa'nın 1715'te yaptırdığı Aşçıbaşı Camisi ile Karavezir Seyyid Mehmed Paşa'nın 1779-80 yıllarında yaptırdığı Karavezir Külliyesi(*), Bayraktar, Sipahi ve Beyler çeşmeleri, özgün yapısıyla ayakta olan ve yazıtından 1293'te yapıldığı anlaşılan Kızılkaya köyündeki cami, 13. yüzyıl yapısı olduğu sanılan Tuzköyü'ndeki yıkık Taşcami'dir.

Gülşehir Belediyesi 1877'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 34.526; kasaba, 8.499.

Gülşehri, tam adı ŞEYH AHMED GÜLŞEHRİ (ö. 13-14. yy), Türk tasavvuf şairi. Türkçenin Anadolu'da bir kültür dili olması için çaba harcamıştır.

Yaşamı konusunda fazla bilgi yoktur. Yapıtlarında verilen bilgilere ve bunların yazılış tarihlerine göre 13. yüzyıl sonu ile 14. yüzyılın ilk yarısında Kırşehir'de yaşadığı, mantık, matematik, fıkıh ve tefsirle uğraştığı anlaşılmaktadır. 1297 tarihli vakfiye sahibi Süleyman Türmani'nin Gülşehri ile aynı kişi olduğunu ileri sürenler vardır. Mevlânâ Celaleddin Rumi'nin ölümünden sonra, Sultan Veled'in kendisini Mevlevi dergâhları kurmak üzere Kırşehir'e gönderdiği söylenir.

Gülşehri'nin en önemli yapıtı Feridedddin Attar'ın aynı adlı yapıtını temel alarak yazdığı ve *Gülşenname* olarak da bilinen *Mantıku't-Tayr*'dır (1957). İslam felsefesindeki "mebde ve maad" (başlangıç ve son) konusunu işleyen Farsça mesnevi *Felekname* (*Gülşehri ve Felekname*, 1982), F. Taeschner'in çevirisiyle yayımlanan 167 beyitlik Türkçe mesnevi *Keramat-ı Ahi Evran* (*Gülschehris Mesnevi auf Achi Evran*, 1955), aruz kalıplarını örnekleriyle gösteren Farsça *Aruz-ı Gülşehri* öbür yapıtlarıdır. Manzum Kuduri çevirisi henüz ortaya çıkarılamamıştır.

Gülşeni, asıl adı İBRAHİM (d. Diyarbakır - ö. 23 Nisan 1534, Mısır), Osmanlı mutasavvıf ve divan şairi. Halveti tarikatının Gülşeni kolunun kurucusudur.

Öğrenimine amcası Seyid Ali'nin yanında başladı. Daha sonra Tebriz'e giderek Halveti şeyhlerinden Aydınlı Şeyh Ömer Ruşeni'nin müridi oldu. Heybeti mahlasını bırakarak Gülşeni'yi benimsedi. Arapça *Divan*'ındaki kimi şiirlerinde de Halil mahlasını kullandı.

I. İsmail'in (Şah) ortaya çıkması ve Safevilerin Tebriz'i ele geçirmesi üzerine ailesiyle önce Diyarbakır'a, daha sonra Mısır'a giderek (1507) Müeyyide'ye yerleşti. Burada tekkesini kurdu, Gülşenilik adını alan tarikatını yaymaya başladı. Kısa sürede ün kazandı ve halktan büyük ilgi gördü. 1516'da I. Selim (Yavuz) Kahire'ye girdiğinde padişahı saygıyla karşıladı. Kendisine armağan edilen arsada bir tekke yaptırdı (1524). 1528'de I. Süleyman'ın (Kanuni) çağrısı üzerine İstanbul'a gitti. Şeyhülislam Kemalpaşaoğlu Ahmed Şemseddin'in, Gülşeni'nin en ünlü yapıtı olan 40 bin beyitlik Farsça *Ma'nevi*'sinin şeriata uygun olduğu yolunda fetva vermesiyle tarikat genişledi. Gülşeni bir süre camilerde vaaz verdikten sonra Mısır'a döndü.

Şiirlerinde Mevlânâ ve Yunus Emre etkisi görülen Gülşeni ayrı ayrı Türkçe, Arapça ve Farsça *Divan*'lar düzenlemiştir. Ayrıca *Raznâme* ve *Kenzü'l-Cevahir* adlı tasavvuf içerikli iki yapıtı vardır. Muhyi-yi Gülşeni, şeyhin oğlu Ahmed Hayali'nin isteğiyle, Gülşeni ve çevresindekilerin yaşamöykülerini anlatan *Menakıb-ı İbrahim-i Gülşeni*'yi yazmıştır.

Gülşenilik, İbrahim Gülşeni'nin kurduğu tarikat. Halvetiliğin kollarından Ruşeniyenin kurucusu Ömer Ruşeni'nin halifesi olan İbrahim Gülşeni, temelde Halvetilik-Ruşeniye çizgisini sürdürmekle birlikte Mevlevilikten de önemli ölçüde etkilenmiştir.

Gülşeniler zikirlerini yedi ad (esma-i seb'a) olarak bilinen "Allah, La ilahe illallah, Hû, Hak, Hayy, Kayyum ve Kahhar"a bazı sıfatlar ekleyerek çekerler. Zikre akşam namazından sonra Mülk suresi okunarak başlanır; zikri devran ve sema izler. Gülşeniler de Mevleviler gibi tarikata yeni girene "nev-niyaz" derler. Şal, şemle ve hırka giydirilen nev-niyaz iki-üç gün sonra şeyh ile tanıştırılır ve dergâha getirilir. Burada kendisine bir hücre verilen derviş, meydan hizmetlerinden biriyle görevlendirilir.

Mevlevilikte olduğu gibi Gülşenilikte de çile meydan hizmeti yapılarak çıkarılır ve süresi üç yıldır. Bu çileden başka gene bir meydan hizmeti olan ve "çile-i merdane-i merdan" olarak adlandırılan bir çile daha vardır. Bu çile en az yedi, ortalama 12 ve en çok da 40 yıl sürer. Dervişlerin hücrelerinde altın ve gümüş eşya ile para bulundurmaları yasaktır.

Gülşeniler eskiden beyaz çuha üzerine sarılmış yeşil sarığı bulunan yedi dilimli taç giyerlerdi. Bunların alt tarafı dört, üst tarafı sekiz dilimli olanları ile Mevlevi sikkesi biçiminde ya da Bektaşilerdeki gibi lengeri, yani alt tarafı dört, üst tarafı 12 dilimli olanları da vardı. Merkez tekkesi (pir makamı) Mısır'da olan Gülşeniliğin Diyarbakır'da dört, Edirne ve İstanbul'da iki, Hayrabolu'da 14, Mekke, Halep, Urfa, Antakya, Rodos ve İskenderiye'de birer tekkesi vardı. İbrahim Gülşeni'nin ölümünden sonra tarikat başta oğlu Şeyh Ahmed Hayali olmak üzere Hasan Zarifi, Sadık Ali ve Aşık Musa gibi halifeleri aracılığıyla yapıldı. Gülşenilikten, Hasan Sezai tarafından kurulan Sezaiye ve Hasan Haleti tarafından kurulan Haletiye adlı iki kol ayrılmıştır.

Alfabetik sıralama sözcük esasına göre yapılmıştır.

---

gülyağı, GÜL ESANSI olarak da bilinir, Şam gülü ya da Isparta gülü de denen yağ gülü (*Rosa damascena*) ile kırmızı frenk gülü (*R. gallica*) başta olmak üzere çeşitli gül türlerinin taze taçyapraklarından su buharıyla damıtılarak elde edilen uçucu yağ. Genellikle 3.500-4.000 kg çiçekten bir kg gülyağı çıkarılır; gül kokulu ve soluk sarı renkli bu yağın bileşimindeki başlıca kokulu maddeler geraniol ve sitronelloldür. Özellikle parfüm sanayisinde önemli bir ürün olan gülyağı, ayrıca içeceklerde ve pastillerde tat verici, krem ve kozmetik malzemelerinde ise koku verici olarak kullanılır. Gülyağı üretimi sırasında yan ürün olarak antiseptik etkili ve gül kokulu renksiz bir sıvı olan gülsuyu açığa çıkar. Ayrıca gül çiçeklerinin organik bir çözücüyle özütlenmesiyle de katı gülyağı (konkret) adı verilen pomat kıvamında bir karışım elde edilir.

Türkiye ve Bulgaristan en çok gülyağı üreten ülkelerdir. Bulgaristan'ın 1970'lerin sonunda 2 bin kg dolayında olan gülyağı üretimi giderek düşmüş, 1983'te Türkiye 1.600 kg gülyağı ve 4 bin kg konkret üretimiyle birinci sıraya yükselmiştir. Aynı yıl Bulgaristan'ın gülyağı üretimi 1.500 kg, Fas'ınki 1.200 kg, SSCB ve Meksika'nınki 400 kg, İran'ınki 100 kg'ydi.

Türkiye'de gülyağı üretimi 1890'larda (büyük olasılıkla 1892'de) Isparta'da başlamış ve gül tarımı I. Dünya Savaşı'ndan önce Isparta, Burdur, Afyonkarahisar, Denizli, Konya, Ankara gibi çeşitli illere yayılmasına karşın Kurtuluş Savaşı yıllarında önemli ölçüde gerilemiştir. Daha sonra devlet desteğiyle Isparta ili ve çevresinde büyük bir gelişme gösteren gülcülük 1954'te Gül-Gülyağı ve Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'nin (Gülbirlik) kuruluşuyla yeni bir döneme girmiştir.

Günümüzde yağ gülünün yüzde 80'i Isparta ilinde, kalan yüzde 20'si Burdur ve Afyonkarahisar illerinde üretilmekte, bu üretimin yarıdan çoğu Gülbirlik tarafından işlenmektedir. 1991'deki gülyağı üretimi 10.250 kg dolayında gerçekleşmiştir.

Türkiye'de parfümeri sanayisinin az gelişmiş olması nedeniyle üretilen gülyağının yaklaşık tamamı başta Fransa olmak üzere ABD, İsviçre, Suudi Arabistan ve öbür ülkelere ihraç edilir. 1991'de toplam 9.200 kg gülyağı ihraç edilmiştir. *Ayrıca bak.* uçucu yağ.

Gülyalı, Karadeniz Bölgesi'nde, Ordu iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Merkez ilçeye bağlı yedi köy 19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasa uyarınca Gülyalı kasabası merkez olmak üzere ilçe yapılmıştır.

Nüfus (1990) ilçe, 10.150; kasaba, 4.536.

Gümrü *bak.* Kumayri

Gümrü Antlaşması, Kurtuluş Savaşı'nda, TBMM Hükümeti ile Ermenistan arasında imzalanan ve Ermenistan'la Türkiye arasındaki savaşı sona erdiren antlaşma (2 Aralık 1920). Ankara Hükümeti'nin imzaladığı ilk uluslararası antlaşmadır.

30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı Devleti Kafkasya Cephesi'ndeki birliklerini geri çekmek zorunda kalınca Ermenistan Doğu Anadolu'dakı bazı bölgeleri işgal etmişti. İşgalcilere karşı bir süre milisler aracılığıyla mücadele eden Doğu Cephesi komutanı Kâzım Karabekir 26 Nisan 1920'de TBMM Hükümeti'ne başvurarak askeri bir harekât için izin verilmesini istedi. Ama Ankara Hükümeti, İtilaf Devletleri'nin San Remo'daki toplantılarını öne sürerek, böyle bir harekâtın siyasal açıdan doğru olmayacağını belirtti. Ermenilere karşı mücadelenin Elviye-i Selâse'deki (Kars, Batum, Ardahan) direniş çetelerinin güçlendirilerek yürütülmesini istedi. Ankara, harekâtı ikinci kez de Sovyet hükümetiyle yeni ilişki kurulmakta olduğunu öne sürerek erteledi. Ama sonunda koşulların elverişli duruma geldiğini düşünerek Doğu Harekâtı'nın başlatılmasına karar verdi.

Harekete geçen birlikler 29 Eylül 1920'de Sarıkamış'ı, 30 Ekim'de de Kars'ı geri aldı. Karabekir komutasındaki kuvvetler Gümrü (bugün Kumayri, Ermenistan) yönünde ilerlerken buradaki Ermeni komutanının ateşkes istediği öğrenildi. Doğu Cephesi komutanlığı, hareketin ancak Gümrü'nün de boşaltılması kaydıyla durdurulacağını bildirdi. Ermeniler bu öneriyi önce kabul ettiler, ama ardından TBMM Hükümeti'nin ilettiği yeni önerideki silah ve cephane isteğini gerekçe göstererek direnişi sürdüreceklerini açıkladılar. Doğu Cephesi harekâtı 12 Kasım'da yeniden başladı. Türk birlikleri 13 Kasım'da Iğdır'a girdiler. Bu arada Ermenilerin Gümrü'yü boşalttıktan sonra çekildikleri Cesur da ele geçirildi. Ermeniler bunun üzerine yeniden barış istediler.

Barış görüşmeleri 22 Kasım'da Gümrü'de başladı. Ermenistan Taşnak Hükümeti ile TBMM Hükümeti arasında 2 Aralık'ta imzalanan Gümrü Antlaşması'na göre Kars sancağının bütünü Türkiye topraklarına katılıyor, ayrıca antlaşma öncesinde Ermenistan'ın elinde bulunan Kulp (Tuzluca) kazası Türklere veriliyordu. Ermenistan hükümeti, antlaşmanın 10. maddesiyle de Doğu Anadolu'da bir bölüm toprağın Ermenilere verilmesini öngören Sèvres Antlaşması'nı yok sayacağını açıklıyordu.

Antlaşmanın 18. maddesine göre, antlaşma hükümleri TBMM ve Ermenistan Taşnak hükümetlerince onaylanacaktı. Ama antlaşmanın imzalanmasından bir gün sonra Ermenistan Kızıl Ordu'nun denetimine girdiği ve burada bir Sovyet hükümeti kurulduğu için Gümrü Antlaşması onaylanamadı. Bu antlaşma 16 Mart 1921'de Sovyetler Birliği'yle imzalanan Moskova Antlaşması ile 13 Ekim 1921'de Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sovyet hükümetleriyle imzalanan Kars Antlaşması'nın temelini oluşturdu.

gümrük birliği, bir grup ülkenin kendi aralarında serbest ticarete izin verirken başka ülkelere bir dizi ortak gümrük vergisi uygulamasını öngören ticaret anlaşması. Gümrük birliği, karşılıklı serbest ticarete izin vermekle birlikte ortak bir gümrük vergisi sistemi bulunmayan serbest ticaret bölgeleriyle, ortak gümrük vergilerinin yanı sıra üyeleri arasında sermaye ve emek gibi kaynakların da serbest dolaşımına olanak veren ortak pazarların arasında yer alan kısmi bir ekonomik bütünleşme biçimidir.

Gümrük duvarlarının ülkeler arasındaki ticaret hacmini genellikle azalttığı öteden beri kabul edilir. Ticaretteki bu azalma çoğu durumda sınırın her iki yanındaki tüketicilerin refahında da bir azalmaya dönüşür. Bununla birlikte, öbür vergiler gibi gümrük vergileri de gelirin siyasal bakımdan gözetilen gruplara aktarılmasını sağlayan etkili araçlar olarak uzun süredir kullanılmaktadır. Birçok hükümet bu eğilimler arasında bir denge kurmaya çalışır. Gümrük birlikleri, kısmi ekonomik bütünleşmenin öbür biçimleriyle birlikte bu dengeyi gerçekleştirmenin bir yoludur.

Serbest ticaret bölgelerinde bir araya gelen ülkelerin her biri, ülkeler arası ticaretten en az bazı yerel üreticilerin uğrayacağı zarar ölçüsünde kazanç elde edebileceği beklentisiyle, birbirlerinin mallarına uyguladıkları gümrük engellerini kaldırma konusunda anlaşırlar. Hükümetler, böylece elde edilen kazancın bir bölümünü, zarara uğrayanların kayıplarını gidermek için kullanabilirler. Serbest ticaret bölgesi yaklaşımının ciddi bir eksikliği, dışa karşı ortak gümrük vergilerinin uygulanmamasıdır. Her ülkenin dış dünyaya uyguladığı gümrük engelleri farklı olabileceği için ithalatçılar, örneğin yakıt ve emek maliyetleri daha yüksek olsa bile, taşımacılıkta gümrük vergisi düşük ülkeleri yeğleyeceklerdir. Bu ise gereksiz israfa yol açar. Ama bir dizi ortak gümrük vergisi üzerinde anlaşmaya varıldığı takdirde taşımacılar, gümrük vergilerinden kurtulmayı değil, taşıma maliyetlerini dikkate alacaklardır. Bir serbest ticaret bölgesinde ortak gümrük vergisi uygulandığında bir gümrük birliği oluşur.

Gümrük birlikleri, farklı gümrük vergilerinin taşımada yol açtığı israfı ortadan kaldırmakla birlikte, farklı gümrük vergisi uygulamasının doğurduğu israflı üretim sorununu çözmez. Örneğin bir ülke belirli bir malda bütün öteki ülkelere belirli bir gümrük vergisi uyguladığında ancak en düşük maliyetli yabancı üreticinin malları ticarete konu olacaktır. Böylece ticaret miktarı optimum düzeyde gerçekleşmeyecek, o maldan ülke içinde daha yüksek bir maliyetle çok fazla üretilebilecek, ama artış gösteren mallar etkin biçimde üretilmiş olacaktır. Gümrük vergilerini serbest ticaret bölgesi ya da gümrük birliği içindeki ortakları lehine düşüren bir ülke, kaynak maliyetleri daha yüksek olsa bile ortaklarının üreticilerini bölge dışındaki en düşük maliyetli üreticilerin yerini almaya özendirebilecektir. Bu sürecin net etkisi, düşük maliyetli üreticinin ikame edilmesidir. Gümrük birliğinin ticaret hacminde sağladığı bu artış bazen "ticaret yaratma" biçiminde de adlandırılır. Ünlü gümrük birlikleri arasında, 19 yüzyılda bazı Alman devletlerinin Prusya önderliğinde kurduğu Alman Gümrük Birliği(*) ile tam ekonomik bütünleşme yolunda bir gümrük birliği aşamasından geçen Avrupa Ekonomik Topluluğu(*) sayılabilir.

Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (General Agreement on Tariffs and Trade-GATT), taraf ülkeler arasında miktar kısıtlamalarının kaldırılmasını ve gümrük vergilerinin indirilmesini amaçlayan bütünleştirilmiş ikili ticaret anlaşmaları dizisi. Yirmi üç ülkenin 1947'de (1 Ocak 1948'de yürürlüğe girmek üzere) Cenevre'de GATT'ı imzaladıkları sırada, anlaşma yalnızca geçici bir düzenleme olarak öngörülmüştü. Yakında oluşturulacak bir Birleşmiş Milletler kuruluşunun GATT'ın yerini alacağı düşünülüyordu. Beklenen kuruluş gerçekleşmeyince bir dizi görüşme sonucunda GATT'ın daha da genişlemesi sağlandı. GATT giderek dünyada ticaretin serbestleştirilmesinin en etkili aracı oldu.

GATT'ın uluslararası kuruluşunun merkezi Cenevre'dedir. Örgütün bir sekreterliği, yılda yaklaşık sekiz kez toplanan bir Temsilciler Konseyi, her yıl "Oturum" adıyla toplanan bir genel kurulu ile pazarlama konusunda bilgi vermek ve önerilerde bulunmak amacıyla 1964'te kurulan bir Uluslararası Ticaret Merkezi vardır. 1990'ların başlarında GATT üyelerinin sayısı 90'ı aşmıştır.

GATT her üye ülkenin öbür ülkelere karşı uygulamayı kabul ettiği gümrük vergisi oranlarıyla ilgili uzun bir ayrıcalıklar listesi içerir. Ayrıca ticaret politikasının yasası niteliğindeki genel kuralları ortaya koyar. Bu kurallar, GATT üyesi olmayan ülkelere tanınan her gümrük ayrıcalığının GATT üyelerine de tanınmasını, ticaretteki miktar kısıtlamalarının kaldırılmasını, gümrük yönetmeliklerinin uyumlaştırılmasını ve her üye ülkenin bir başkasının isteği üzerine tarife indirimlerini görüşmesi yükümlülüğünü öngörür. Ticari ayrıcalıkların sonucu olarak yerli üreticileri ağır kayıplara uğrayan üye ülkelerin anlaşmaları değiştirebilmesine de olanak tanınmıştır. Bir gümrük birliğinin ya da serbest ticaret bölgesinin üyesi olan ülkeler birbirlerine tercihli gümrük vergisi oranları uygulayabilirler. Ama bu tür birliklerin dışa karşı belirlediği tarifeler, üye ülkelerin birliğin oluşmasından önce uyguladıkları tüm tarifelerin ortalamasından daha yüksek olamaz. 1965'te tarihsel bir ilke benimsenerek, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerle yaptıkları görüşmelerde karşılıklılığı gözetmeyebilecekleri kabul edilmiştir. Anlaşmanın azgelişmiş ülkelerin zararına işlediğini öne süren Üçüncü Dünya ülkeleri 1964'te Cenevre'de ilk BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı'nın (UNCTAD) toplanmasına öncülük ettiler. Türkiye 1953'ten bu yana GATT üyesidir.

gümrük vergisi, GÜMRÜK TARİFESİ olarak da bilinir, bir ülkenin sınırından ya da gümrük birliği kurmuş olan bir grup ülkenin sınırlarından ticaret amacıyla geçirilen maldan alınan vergi.

Gümrük vergisi birkaç biçimde uygulanabilir. Sınırda doğrudan vergilendirme ya da malın belli miktarlarda ithal edilebilmesi için önceden bir lisans ya da permi alınmasını gerektiren dolaylı vergilendirme bunlar arasındadır. Her maldan gümrük vergisi alınabilir; ama pratik nedenlerle genellikle kolayca belirlenebilen, sınıflandırılabilen, ölçülebilen ya da değer biçilebilen mallara uygulanır. Dolayısıyla birçok hizmet türü ve gümrükten kaçırılabilen mallar bu vergilendirmeye konu olmaz. Gümrük vergileri genellikle bir sınırdan geçirilerek ülkeye getirilen ya da ithal edilen mallardan alınır; ihraç malları ender olarak vergilendirilir. Yalnızca gelir sağlamak amacıyla alınan ihracat vergileri, genel olarak kahve, çay ve baharat gibi başka yerde üretilmeyen ya da az üretilen malları ihraç eden ülkeler tarafından uygulanır. Transit gümrük vergisi ya da transit geçiş resmi ise bir başka yere taşınması sırasında bir gümrük alanından geçen mala uygulanır.

Gümrük vergisi alınacak malın değerinin belirlenmesinde üç temel yöntem vardır. Bunlar arasında yer alan fob (İngilizce *free on board*: "geminin güvertesine kadar") ya da fas (İngilizce *free alongside ship*: "gemide teslim") mal değerini en düşük

tutan yöntemdir. Bu yöntemde değer, malın, ithal eden ülkeye götürülmek üzere taşıt aracına yüklendiği andaki bedelini yansıtır. Cif (İngilizce *cost, insurance and freight*: "maliyet, sigorta ve navlun") fiyatı ise mal değerinin yanı sıra tüm taşıma giderlerini de kapsar. Malın, ithal eden ülkedeki toptan fiyatını esas alan üçüncü yöntem en yüksek değerlemenin yapıldığı yöntemdir. Çoğu ülke cif yöntemini temel alırken, ABD, Kanada ve birçok Güney Amerika ülkesi fob ya da fas yöntemini uygular. 1932'den sonra bağımsızlığını kazanan bütün ülkeler cif fiyatını kullanmaktadır. Yolun uzunluğuyla orantılı biçimde yükselen bu fiyat, uzak ülkelerden ithalat yapılmasını engeller, yerel ticareti özendirir.

Gümrük vergisinin amacı, genellikle vergi geliri elde etmek ve yerel sanayiyi korumaktır. Gelir sağlama açısından gümrük vergilerinin üç temel üstünlüğü vardır: Başka yolla vergilendirilemeyen yabancılardan bazı koşullar altında vergi geliri elde edilmesini sağlar; yabancıları ya da onların mallarını vergilendirme görünümü, gümrük vergisini, iç tüketime uygulanan dolaysız bir vergiye oranla siyasal bakımdan çoğu kez daha elverişli kılar; pek çok durumda, özellikle az gelişmiş ülkelerde sınır geçişlerinin kayıtlarını tutmak, ülke içindeki ekonomik ya da vergilendirilebilir etkinlikleri izlemekten daha kolaydır.

Gümrük vergisi ithal edilen malın fiyatını yükselterek, yerel üreticilere mallarını yabancı rakiplerinden daha yüksek fiyattan satma ve gelirlerini artırma olanağını sağlar. Yerel üreticiler üretimi genişletebilecek ve daha verimli olabilecek durumdaysa gümrük vergisi yeni kurulmakta olan sanayileri koruduğu gerekçesiyle savunulabilir. Ayrıca ülke sanayisinin korunması iş olanaklarını artırır. Gümrük vergisi, bu verginin yokluğunda oluşacak fiyat düzeyinde birçok nedenle kârlı biçimde etkinlik gösteremeyecek görece eski ve yerleşik sanayileri korumak için de sık sık önerilmektedir.

Gümrük vergisini destekleyen her görüşün bir de karşıtı vardır. Karşıt görüşlere göre gümrük vergileri, gelirleri artırmakla birlikte vergilendirilen ekonomik etkinliğin toplam miktarını azaltır. Yabancıları ya da yabancıların mallarını vergilendirme görünümü ardında gerçekte yerli tüketicilerden dolaylı, bazen de gizli bir vergi alınmaktadır; üstelik açık ve doğrudan vergilerin aksine bu dolaylı vergi yerli yapım sanayisinin etkinliğini artırıcı hiçbir etkide bulunmamaktadır. Eğer amaç seçilmiş yerli sanayilerin desteklenmesi ise, bunu sübvansiyonla gerçekleştirmek gibi çoğu zaman daha doğrudan ve etkili yollar vardır. Gümrük vergileri etkin olmayan sanayilerin korunması ya da siyasal bir misilleme aracı olarak kullanıldığı zaman zarar doğurabilir. Öte yandan ihracattan alınan gümrük vergileri de geliri artırıcı etkide bulunur; yerli üreticilerin zararına ve yerli tüketicilerin yararına işler. İthalat ve ihracat sübvansiyonları ise vergi gelirini azaltır; göreli fiyatları yerli tüketicilerin ya da üreticilerin yararına değiştirir.

Türkiye'de 19 Temmuz 1972 tarihli ve 1615 sayılı Gümrük Kanunu'na göre, gümrük hattı Turkiye'nin siyasal sınırlarıdır. Gümrük vergisine tabi eşyada vergiyi doğuran olay, gümrük bildiriminin tescili, sözlü beyan yapılmış olması durumunda da bu beyana ilişkin tahakkuk belgesinin vergi yükümlüsünce imzalanarak gümrük idaresince tescil edilmesidir. Gumrük denetlemesi dışında kalmış eşyada vergiyi doğuran olay eşyanın gümrük hattından geçirilmesidir. Gümrük vergisi yükümlüsü vergiye tabi eşyanın sahibidir. Verginin matrahı ise, yurda sokulan eşyanın gümrük vergisine esas olan değeridir (*ad valorem*). Bu değer, gümrük vergisi ödeme yükümlülüğünün başladığı tarihte, birbirinden bağımsız bir alıcı ile bir satıcının tam ve serbest rekabet koşulları altında uyuştuğu varsayılan fiyattır.

Gümrük vergisi oranı, 474 sayılı Gümrük Giriş Tarife Cetvelinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun'la belirlenmiş olmakla birlikte, yasanın 2. maddesi Bakanlar Kurulu'na cetvelde gösterilen vergi ve resim oranlarında değişiklik yapma yetkisini vermiştir. Yürürlükteki oranları artırıcı nitelikteki ekler, değer esasına göre vergilendirilen mallarda, ilgili malın gümrük vergisine esas olan değerinin yüzde 50'sini aşamaz. Bakanlar kurulu bugünkü uygulamada her yıl ithalat rejimiyle birlikte o yıl uygulanacak gümrük vergisi oranlarını da belirlemektedir.

Gümülcine *bak.* Komotini

gümüş (zoolojide) *bak.* gümüşbalığı

gümüş (Ag), kimyasal element. Periyodik tablonun Ib grubunda yer alan, beyaz renkte, parlak, son derece sünek ve değerli bir metaldir. Altın, iridyum, palladyum ve platin gibi az bulunan bir metal olan gümüş, kolayca biçimlendirilebilir ve oksitlenmeye karşı oldukça dirençlidir. Bu özellikleri nedeniyle eski çağlardan bu yana sikke, süs ve mücevher gibi değerli eşyaların yapımında kullanılagelmiştir. İÖ 4000'lere ait kral

Ontario'dan dallanmış gümüş örneği, Kanada
Joseph and Helen Gutterman Collection
fotoğraf John H. Gerard

mezarlarında gümüş süslere ve bezemelere rastlanmıştır; ayrıca başka buluntular, gümüşün altınla birlikte İÖ 800'lerde Nil ve İndus ırmakları arasında yer alan ülkelerde para olarak kullanıldığını göstermektedir.

Metalurji alanında oldukça gelişkin teknikler uygulayan Romalılar, süs ve bezemeler için gereken gümüşü üretmek üzere büyük tesisler kurmuşlardı. Gümüşü cevherinden fırında ısıtarak ayıran Romalıların bu tekniği bütün ortaçağ boyunca Avrupa'da da kullanılmış ve özellikle kıtanın orta kesimlerinde açılan gümüş-bakır madenlerinden çıkartılan cevherler bu yolla işlenmiştir. 16. yüzyılda İspanyollar Güney ve Orta Amerika'da zengin gümüş yatakları buldular. 19. yüzyılda Meksika'da *patio* işlemi(*) geliştirildi; bu işlemde, gümüş cevheri çeşitli tuzlar, su ve cıva ile birlikte öğütülerek bir amalgam elde ediliyor ve daha sonra amalgamı bir imbikte ısıtılarak cıva buharları uzaklaştırılıyor, böylece geriye gümüş ve altın kalıyordu. 19. yüzyılın sonlarında geliştirilen siyanürleme işlemi(*) ise yalnızca altın ve gümüş içeren cevherler için günümüzde de kullanılmaktadır. 1910'larda uygulamaya konulan köpüklü yüzdürme yönteminde(*), az miktarlarda gümüş ve altın içeren bakır, kurşun ve çinko sülfür parçacıkları hava kabarcıklarının yardımıyla yüzeye alınır ve buradan sıyrılarak elde edilir.

Bulunduğu yerler, özellikleri ve kullanım alanları. Doğada yaygın olarak bulunmakla birlikte gümüşün yerkabuğundaki toplam miktarı öbür metallere oranla oldukça azdır (örn. her 10 milyon bölüm demire karşılık 2 bölüm gümüş vardır). Hemen hemen bütün kurşun, bakır ve çinko sülfürler bir miktar gümüş içerir. Gümüşlü cevherlerde eser miktardan yüzde 10'a kadar değişen oranlarda gümüş bulunabilir. Öte yandan altının tersine gümüş, birçok doğal mineralin bileşiminde yer alır. Bu minerallerin en önemlileri, başta galen (kurşun sülfür) olmak üzere, arjiroz (gümüş sülfür), serarjirit (gümüş klorür), polibazit (gümüş antimon sülfür), prustit (gümüş arsenik sülfür) ve pirarjirittir (ya da stefanit, gümüş antimon sülfür). Çoğunlukla alaşım halinde bulunan (kimyasal bileşik oluşturmayan) doğal gümüş cevherleri de ticari açıdan önemlidir ve yaygındır.

ABD'de Arizona, Utah ve Colorado'da bakır, kurşun ve çinko cevherlerinden yan ürün olarak çok miktarda gümüş üretilmektedir. Peru'daki Cerro de Pasco'da bulunan zengin gümüş çökelleri 17. yüzyıldan beri işletilmektedir. Avustralya'daki İsa Dağı ve Kuzey Broken Tepesi, Kanada'daki Kanadiyen Kalkan da önde gelen gümüş alanlarıdır.

Doğal gümüş, iki kararlı izotopu olan gümüş-107 ve gümüş-109'un karışımından oluşur. Başlıca radyoaktif izotopları ise gümüş-108 (yarı ömrü 2,42 da), gümüş-110 (yarı ömrü 24 sn) ve gümüş-111'dir (yarı ömrü 7,5 gün). Metal haldeki gümüş nemli havayla ve kuru oksijenle tepkimeye girmez, ama yüzeyi yapay olarak nemli ozonla yükseltgenebilir. Oda sıcaklığında kükürtle ya da hidrojen sülfürle tepkimeye girer ve kısa zamanda yüzeyinde ince bir gümüş sülfür katmanı oluşarak kararır. Gümüş metali nitrik asit ve derişik sülfürik asitte kolaylıkla çözünür.

Gümüş, elektrik ve ısıyı en iyi ileten metal olduğundan, öteki metallerin elektrik ve ısı iletkenliğinin belirlenmesinde standart karşılaştırma ölçütü olarak kullanılır. Yalın haldeki gümüşten elektrik baskı devrelerinin yapımında, elektronik iletkenlerin kaplanmasında; bakır ya da altınla yaptığı alaşımlardan ise elektrik kontaklarında yararlanılır. Gümüşün bakırla yaptığı alaşımlar, katışkısız gümüşten daha sert, daha tok ve daha kolay eriyebilir olduğundan, mücevher ve para yapımında kullanılır.

Gümüşün en yaygın kullanıldığı sanayi dalı ise, halojenürler halinde uygulandığı (örn. gümüş bromür) fotoğraf, sinema vb filmi üretimidir. Öte yandan elektronik malzemelerin lehimlenmesinde, bilgisayar rölelerinin kontaklarında, yüksek ısıl iletkenlik gerektiren şalterlerin ve yüksek gerilimli pillerin yapımında kullanılır.

Oksijeni kolayca soğurabildiğinden mikrop öldürücü bir özelliğe sahip olan gümüş tıpta kırık kemiklerin tutturulmasında ve diren yapımında yaygın olarak kullanılır. Dişçilik alanında amalgamların hazırlanmasında, ağız sıcaklığında kısa sürede sertleşebilen gümüş-kalay-cıva alaşımlarından

yararlanılır. Öte yandan gümüş koloitleri, çeşitli alkollerin üretiminde ve buhar fazındaki bazı kimyasal tepkimelerde katalizör işlevi görür.

Arıtma. Gümüşün tek başına ya da altınla birlikte cevher kütlelerinden, alaşımlardan, hurdalardan ve kullanılmış fotoğraf malzemelerinden ayrılmasına ve arıtılmasına yönelik pek çok yöntem geliştirilmiştir. Günümüzde üretilen gümüşün çoğu, bakır, kurşun ve çinko cevherlerinin işlenmesi sırasında bir yan ürün olarak elde edilir. Bakır cevherlerinde bulunan gümüş önce bakırla birlikte özütlenir, sonra elektroliz yoluyla gümüş-altın anot çamuru olarak geri kazanılır. Kurşun cevherlerinde bulunan gümüş, kurşun külçeden gümüş-altın kaymağı olarak ayrılır. Çinko cevherlerinde bulunan gümüş ise kurşun külçeyle birlikte bir yan ürün olarak elde edilir. Yalnızca gümüş ya da gümüş ve altın gibi değerli bileşenleri içeren cevherlere uygulanan siyanürleme işleminde, toz haline getirilen cevher seyreltik sodyum siyanür çözeltisiyle karıştırılır. Bu işlemin sonucunda gümüş ve altın suda çözünen sodyum-gümüş-altın karmaşıkları oluşturarak cevherden ayrılır. Elde edilen karışım süzülerek katılar atılır, ardından malzemeye çok ince taneli çinko tozu katılarak altının ve gümüşün çökmesi sağlanır. Bu çökelti süzüldükten sonra eritilir ve çubuklar halinde dökülür.

Kullanılmış fotoğraf filmlerindeki gümüş ise, filmin yakılıp küllerindeki gümüşün nitrik asitte çözündürülmesiyle geri kazanılır. Asitli çözeltideki gümüş, sodyum klorürle çöktürülür ve çökelti süzülerek çubuklar biçiminde dökülür.

Cevherlerden çeşitli yollarla elde edilen ham gümüş ya da gümüş-altın külçelerinin arıtılmasında kullanılan yöntemler külçenin katışkı oranına ve arıtılacak miktara bağlıdır. Büyük miktarda katışkı içeren külçeler küçük bir fırında kurşun oksit, eriticiler ve bir indirgeyiciyle birlikte eritilerek cüruf oluşturulur. Bu cürufun bir kurşun ergiticisinde yeniden işlenmesiyle elde edilen ve gümüş ve altın içeren kurşun külçe, havanın bulunduğu bir ortamda eritilir. Yükseltgenen kurşun buharlaşarak gider ve geriye oldukça katışkısız gümüş-altın alaşımı kalır.

Gümüş-altın külçesindeki gümüş ve altını birbirinden ayırmak için kullanılan başlıca iki yöntem elektroliz ve yaş ayırma tekniğidir. Elektroliz yönteminde sulu bir gümüş nitrat çözeltisine daldırılan gümüş-altın külçesi anot (pozitif elektrot) görevi görür; katot (negatif elektrot) olarak da ince bir gümüş ya da paslanmaz çelik levhadan yararlanılır. Elektroliz sonunda katotta toplanan katışkısız gümüş sıyrılarak eritilir ve çubuklar halinde dökülür. Yaş yöntemde ise gümüş-altın külçesi sıcak derişik sülfürik asit ya da nitrik asit banyosuna daldırılarak gümüş çözündürülür. Çözeltiden önce altın ayrılır. Geriye kalan gümüş sülfat ya da gümüş nitrat çözeltisine demir II sülfat eklenerek gümüş çöktürülür, süzülür ve eritilerek çubuklar halinde dökülür. Bu yöntem katışkı oranı çok az olan, bir bölüm altına karşılık iki ya da daha çok bölüm gümüş içeren gümüş-altın külçelerine uygulanır. Gümüşün altına oranının ikiden daha az olduğu külçeler asitte çözünemeyeceğinden, bu oranı sağlamak için malzemeye ek gümüş katılabilir.

Bileşikleri. Gümüş, bileşiklerinin çoğunda +1 değerlidir. Gümüş klorür ($AgCl$), gümüş bromür ($AgBr$) ve gümüş iyodür (AgI) gibi halojenürler, fotoğrafçılıkta kullanılan en yaygın gümüş bileşikleridir. Gümüş klorür tek başına fotoğraf baskı kâğıtlarında, gümüş bromür ile birlikte de bazı film ve levhalarda ışığa duyarlı katman oluşturur. Gümüş iyodür ise fotoğraf baskı kâğıtlarında ve filmlerde, ayrıca yapay yağmur yağdırmak için bulut tohumlamada ve bazı antiseptiklerde kullanılır. Her üç halojenür de inorganik gümüş tuzlarının en önemlisi olan gümüş nitrattan ($AgNO_3$) türetilir. Gümüş I flüorürün (AgF) flüorla tepkimeye girmesi sonucunda oluşan gümüş II flüorür (Ag_2F) koyu kahverengi renkli bir katıdır ve çok kuvvetli bir yükseltgendir. Gümüşün organik bileşikleri oldukça azdır. Bunların en önemlisi, sanayide yükseltgen ve laboratuvarlarda kimyasal ayıraç olarak kullanılan gümüş asetattır (CH_3COOAg).

Türkiye'de Kütahya'nın Gümüşköy-Aktepe yöresinde iki tür gümüş rezervi bulunmuştur. Yaklaşık 3.900-4.000 yıl önceki madencilik çalışmalarının artığı ve rezerv miktarı 2.500.000 ton olan birinci cevherin tenörü ton başına 374 gr'dir. Gümüşün serbest halde bulunduğu ikinci cevherin rezerv miktarı 16.700.000 ton ve tenörü ise ton başına 166,8 gr olarak belirlenmiştir. Etibank'ın 100. Yıl Gümüş Madeni İşletmesi Müessesesi'nin 1988 başlarında Gümüşköy'de işletmeye aldığı tesiste siyanürleme işlemiyle yüzde 99,9 arılıkta gümüş üretilmektedir. Tesisin yıllık kapasitesi 122,4 tondur ve tam kapasiteyle çalıştığında dünya üretiminin yüzde birini karşılamaktadır.

atom numarası	47
atom ağırlığı	107,868
erime noktası	960,8°C
kaynama noktası	2.212°C
özgül ağırlığı	10,5 (20°C)
birleşme değeri	1 ve 2
elektronların yerleşimi	2-8-18-18-1 ya da $(Kr)4d^{10}5s^1$

gümüş ayırma, metalurjide, altın-gümüş alaşımlarından gümüşün ayrılarak elde edilmesi yöntemi. Bütün altın cevherleri bir miktar gümüş, gümüş cevherleri de bir miktar altın içerdiğinden, önce cevherlerdeki gümüş ve altın karışımının arıtılması ve daha sonra gümüşün ayrılması gerekir. Çeşitli işlemlerle hazırlanan altın-gümüş külçeleri önce sıcak derişik sülfürik asit ya da nitrik asit banyosuna yatırılarak gümüş çözündürülür. Asitlerle tepkimeye giren gümüş, suda çözünebilen gümüş sülfat ya da gümüş nitrat bileşikleri oluşturur; geriye kalan altın ise süzülerek yıkanır. Daha sonra gümüş bileşiklerini içeren çözelti, elektrolizden geçirilerek ya da demir (II) sülfat, bakır ya da demirle işlenerek gümüş ayrılır. Böylece elde edilen gümüş yıkanıp kurutulduktan sonra eritilerek yüzde 99,5 arılıkta çubuklar halinde dökülür.

Gümüş Çağ, Latın edebiyatında İS y. 18'den İS y. 133'e değin süren, Altın Çağ'dan (İÖ y. 70 - İS y. 18) sonraki ikinci parlak dönem.

Augustus döneminden (İÖ 43 - İS 18) başlayarak sanatın devlet korumasında bulunması ve Altın Çağ edebiyatının, özellikle de Vergilius'un şiirinin aşırı yüceltilmesi, İS 1. yüzyılda özgün edebiyat yapıtlarının sayısında genel bir düşmeye yol açtı. Caligula ve Neron gibi tiranların yönetiminde ise hitabet tehlikeli bir sanattı. Bu yüzden retorik ustaları edebiyata yöneldiler ve Gümüş Çağ'ın inceden inceye işlenmiş şiirsel düzyazı üslubunun gelişmesinde önemli bir rol oynadılar. Roma'nın giderek taşranın etkisine girmesi, klasik edebiyat biçimlerinin başka biçimlerle karışmasına yol açtı. Böylelikle gelişen kozmopolit bakış açısı dönemin psikolojik duyarlılığı yüksek, hümanist anlatılı yapıtlarına yansıdı.

Gümüş Çağ'da çok çeşitli edebi türlerde ürün verildi. Yergi, bunların en etkilisiydi. Bu alanda ürün veren yazarlar arasında, zengin ve güçlü kişilere yönelik acımasız yergileriyle Iuvenalis, içinde yaşadığı toplumu konu alan incelikli epigramlarıyla Martialis, *Satyricon* (İS 1. yy) adlı pikaresk romanın yazarı Petronius ve Stoacı felsefeyi savunan şiirsel yergileriyle Persius vardı. Tacitus ve Suetonius, daha çok tarih alanındaki yapıtlarıyla önem kazandı. Yaşlı Plinius ve Genç Plinius yaşamöyküsü, bilim, doğa tarihi, dilbilgisi, tarih ve dönemin güncel olayları üzerine mektuplar yazdı. Quintilianus edebiyat eleştirisi, Lucanus destan, Statius şiir, Lucius Annaeus Seneca retorik ve aynı adı taşıyan oğlu da tragedya türünde ustaydı.

gümüş işi, gümüşten yapılan kap kacak, sofra takımı, takı, sikke ve bezemelere verilen genel ad. Gümüş doğada bazen metal durumunda bulunmakla birlikte, genellikle kendi cevherinden ergitilerek elde edilmesi gerekir. İlk gümüş işi ürünler İÖ y. 4. binyıla tarihlenen Sümer uygarlığından

Edward Winslow'un yaptığı bir gümüş çikolata ibriği, y. 1700; Metropolitan Sanat Müzesi, New York
Metropolitan Museum of Art, New York

kalmadır. Gümüşün ender bulunur, yumuşak ve kolay biçimlendirilebilir olması alet yapımında kullanılmasını engellemiş, ama gerek bu özellikleri, gerekse parlak beyaz rengi ve oksitlenmeye karşı direnciyle bezeme işlerinde çok kullanılmış, ayrıca birçok uygarlığın para sisteminin temelini oluşturmuştur. Gümüşte dökme, dövme, kabartma, kakma, oyma, kalemle işleme ve mineleme gibi hemen hemen bütün metal işleme teknikleriyle kolaylıkla çalışılır.

Gümüş eskiçağda, özellikle de Roma'da, tabak, çanak ve ev eşyası yapımında, bezeme işlerinde çok aranan bir metaldi. Daha sonra bu konumunu altına kaptırdıysa da, ortaçağda bir kez daha metal sanat ürünlerinin en yaygın malzemesi oldu. Som altın ile altın kaplama gümüş arasındaki benzerlik, daha ucuz olan gümüş için büyük bir pazar sağladı. Yenidünya'da büyük miktarlarda gümüş çıkarılması da Avrupa'daki hevesli alıcılara cesaret verdi. Gümüş işleme sanatı Rönesans'ta büyük bir gelişme gösterdi. Gümüş çoğu kez altın ve daha başka malzemelerle kaplanarak kullanıldı. Eski Yunan'dan beri gerek ahşabın, gerekse çeşitli metallerin kaplanmasında gümüş varaktan yararlanıldı. 18. yüzyılda geliştirilen bir teknikle ince gümüş levhalar ergitilerek bakıra kaynaştırıldı. Bu yöntemle yapılan ve Sheffield metal işi denen eşyaların ucuz olması, çok sayıda tüketicinin gümüş işi satın alabilmesini kolaylaştırdı.

gümüş nitrat ($AgNO_3$), CEHENNEMTAŞI olarak da bilinir, tıpta antiseptik, sanayide çeşitli gümüş tuzlarının üretiminde kullanılan, analitik kimyada ise ayıraç olarak yararlanılan yakıcı kimyasal bileşik. Tedavide çeşitli amaçlarla kullanılan gümüş nitrat, çubuklar halinde ya da yüzde 0,01-10'luk sulu çözeltiler halinde deri ve mukozaya uygulanır. Gümüş nitrat çubuklarından siğil ve yara tedavisinde yararlanılır; yüzde 1-2'lik çözeltileri, belsoğukluğunun etkeni olan gonokokların yol açabileceği göz enfeksiyonlarını önlemek amacıyla yeni doğmuş bebeklerin gözlerine damlatılır. Çok seyreltik çözeltilerinin ise büzücü ve hafif antiseptik etkileri vardır.

Katışıksız gümüş nitrattan bazı ilaçların bileşimine giren kolloit halindeki gümüş bileşikleri ile fotoğrafçılıkta kullanılan gümüş halojenürler gibi çeşitli gümüş tuzlarının üretiminde yararlanılır.

Gümüş nitratın sulu çözeltileri analitik kimyada halojenür, siyanür ve tiyosiyanatların hacimsel çözümlemesinde ve ayrıca indirgenlerin ve suda çözünmeyen gümüş tuzlarını açığa çıkaran çeşitli asit katyonlarının saptanmasında kullanılır.

Gümüşün nitrik asitte çözünmesiyle açığa çıkan gümüş nitrat saydam levhalar biçiminde kristalleşir; 212°C'de erir; 20°C'de, 100 gram sudaki çözünürlüğü 222 gramdır.

Metil ve etil alkollerde az, öbür bazı organik çözücülerde çok az çözünür. Yaklaşık 320°C'ye kadar ısıtıldığında oksijen kaybederek gümüş nitrite dönüşür; akkor derecesine kadar ısıtıldığında ise gümüş oluşur.

Ağızdan gümüş nitrat alınması şiddetli karın ağrılarına, kusma, ishal ve midebağırsak iltihaplarına yol açar. Bu tip olaylarda yemek borusu ve mide mukozasının tahriş olmasını önlemek ve zehirli özellikteki serbest gümüş iyonlarını gümüş klorür biçiminde çöktürmek amacıyla ağızdan sırayla suda eritilmiş sofra tuzu, süt (ya da yumurta akı ve su) ve sabunlu su verilir.

gümüş standardı, temel para biriminin belirli miktarda gümüşle tanımlandığı para sistemi. Genel özellikleri, gümüş sikke basımı ve gümüş dolaşımı, öteki paraların istendiğinde hiçbir kısıtlamaya uğramadan gümüşe çevrilebilmesi ve uluslararası yükümlülükleri yerine getirmek için gümüşün serbestçe ithal ve ihraç edilebilmesidir.

Bugün gümüş standardı uygulayan hiçbir ülke yoktur. 1870'lerde birçok Avrupa ülkesi altın standardını benimsedi. 1900'lerin başına gelindiğinde yalnızca Çin, Meksika ve birkaç küçük ülke gümüş standardını sürdürüyordu. 1873'te ABD Hazine Bakanlığı gümüş sikke basımını durdurdu. Bunun üzerine gümüş sikkeye dönülmesini savunan madenciler, çiftçiler ve borçlular Serbest Gümüş Hareketi'ni oluşturdular. Serbestçe ve sınırsız miktarda gümüş sikke basılabilmesini savunarak başkanlık seçimlerine katılan William Jennings Bryan'ın yenilgisinin ardından gümüş dolaşımının serbest bırakılması yönündeki istekler son buldu. ABD Kongresi de 1900'de altın standardını benimsedi.

gümüşbalığı, ATERİNA ya da GÜMÜŞ olarak da bilinir, *Atheriniformes* takımının *Atherinidae* familyasından, gümüş renginde üç balık türünün ortak adı. Çamukanın yakın akrabası olan bu balıkların uzunluğu 10 cm dolayında, gözleri çok iri, gövdesi saydam, kuyruk yüzgeci iyi gelişmiş, birinci sırt yüzgeci sert ve ışınlı, başının üstü ve burnu koyu renklidir. Çamukaya göre yanal çizgileri daha dar, burun bölümü daha kuttür. Gümuşbalıkları kıyıya yakın, dibi kumlu yerlerde yaşar ve sürüler halinde dolaşır. Plankton hayvanları ve balık yumurtaları başlıca besinlerini oluşturur. Eti yendiği gibi lüfer, levrek, vb balıkların oltayla avlanmasında yem olarak da kullanılır.

Atherina boyeri türü özellikle Akdeniz, Marmara ve Karadeniz'de görülmekle birlikte Atlas Okyanusunda İspanya, Portekiz ve Fas kıyılarına kadar yayılmıştır. Ama değişik su ortamlarına başarıyla uyarlanmış olan bu türün bazı alttürleri tatlı sularda (örn. Türkiye'deki Sapanca Gölü) ve çok tuzlu sularda da (örn. İsrail'deki bazı tuz gölleri) yaşar.

Atlas Okyanusunun kuzeydoğu kıyılarında yaygın olan *Atherina presbyter* türü Akdeniz'in batı kıyılarında da görülür.

Güneydoğu Asya ve çevre adaların kıyılarında yaygın olarak bulunan *Atherinomorus lacunosus* (eskiden *Pranesus pinguis*) türüyse Süveyş Kanalı açıldıktan sonra Akdeniz'e girmiş ve Akdeniz'in doğu kıyıları ile Ege Denizine yayılmıştır.

gümüşçün (*Lepisma saccharina*), *Thysanura* takımından, gümüş renginde pullarla örtülü, küçük, yassı ve kanatsız böcek. Bütün yeryüzüne dağılmış olan bu hayvanlar genellikle ev içinde barınır. Uzunlukları 8 mm dolayında, hareketleri hızlı, duyargaları ve karın bölgesinin ucundan çıkan kıl

Gümüşçün (*Lepisma saccharina*)
Alexander B. Klots

biçimli üç uzantı vücutlarından kısadır. Önemli ölçüde nişastayla beslendiğinden, bu maddenin kullanıldığı kitap ciltleri, duvar kâğıtları ve kumaş gibi malzemelere zarar verir. Gümüşçünlerde çiftleşerek üreyen gerçekböceklerden (*Pterygota* altsınıfı) farklı bir üreme biçimi gelişmiştir; kur yapma davranışlarının ardından erkeğin bıraktığı sperma torbası dişi tarafından yumurta kanalına yerleştirilir. Oval biçimde olan kirli beyaz renkli yumurtaların ayrışan organik artıklara ve çatlaklara konduğu sanılmaktadır. Bırakılan yumurtalardan bir süre sonra çıkan pulsuz ve kısa uzantılı yavrular birkaç gün arayla deri değiştirmeye, giderek erişkin bireylerin özelliklerini kazanmaya başlar. Gümüşçünler iki yıl ya da daha uzun yıllar boyunca deri değiştirmekte, eşeysel olgunluğa eriştikten sonra bile deri değiştirmeyi sürdürmektedir. Zehirli yemler ve böcek ilaçları gümüşçünlere karşı kullanılan başlıca mücadele yöntemleridir.

Gümüşhacıköy, Karadeniz Bölgesi'nde, Amasya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 819 km² (1989) olan Gümüşhacıköy ilçesi doğuda Merzifon ilçesi, güneyde Çorum ili ve Hamamözü ilçesi, güneybatıda gene Hamamözü ilçesi, batıda gene Çorum, kuzeyde de Samsun illeriyle çevrilidir.

Amasya ilinin kuzeybatısındaki dağlık kesimde yer alan ilçe topraklarının kuzeydoğu kesimini Tavşan Dağı, batı kesimini de İnegol Dağı (1.873 m) engebelendirir. Tavşan Dağının doruğu ilçe sınırları dışındadır. İlçenin orta ve doğu kesimi ovalıktır. İlçe topraklarının sularını Tersakan Çayının kollarından Gümüşsuyu Çayıyla ilçe sınırları dışında Kızılırmak'a katılan Balıklı (Karaköy) ve Hamamözü çayları toplar. Balıklı Çayı üzerinde yapılan Sarayözü Barajının ardında oluşmuş küçük bir yapay göl vardır.

Gümüşhacıköy ekonomik bakımdan Amasya ilinin en gelişmiş ilçelerindendir. Tarımın bütün kollarının yanı sıra tarım dışı etkinlikler de oldukça çeşitlenmiştir. En önemli tarla ürünleri şeker pancarı, buğday, arpa, baklagiller, tütün, ayçiçeği ve kendirdir. Akarsu boylarında başta elma olmak üzere çeşitli meyveler ve yerel tüketime yönelik sebzeler yetiştirilir. Gümüşhacıköy'ün yüksek nitelikli Basma tütünü, tütün harmanlarına tat ve koku vermekte kullanılır; ilçede bir yaprak tütün işletmesi vardır. Hayvancılık oldukça gelişmiştir. Yaylalarda koyun, ovalık kesimlerde ise geniş çaplı sığır beslenir. Ayrıca tavukçuluk ve arıcılık da yapılır. Orman ürünleri çeşitli atölyelerde değerlendirilir. Kendir işleyen fabrika ve imalathanelerde üretilen sıcım ve ipler il dışında satılır. İlçe topraklarında manganez yatakları vardır. Gümüşhacıköy kentine 15 km uzaklıktaki Omarca orman içi dinlenme yeri, ilçenin başlıca mesire alanıdır.

Bilinen ilk sakinleri Kimmerler olduğundan önceleri Kimari olarak bilinen yöre 11. yüzyılda Artuk Bey tarafından ele geçirildi. Sadreddin Artık el-Türkmani el-Kimari'nin 14. yüzyıl sonlarında imar ettiği yerleşme, sonradan Artıkova (Artukova) ve Artıkâbad (Artukâbad) adlarını aldı. Yöredeki gümüş yataklarına nazır olarak atanan ve burada uzun süre kalan Sadreddin Artık'ın torunu Hacı Ahmed Çelebi'den dolayı Hacı Nazır köyü olarak değiştirilen adı, zamanla Hacıköy'e dönüştü. Gümüş madeninin has arpalık olarak Köprülü Mehmed Paşa'ya verilmesi nedeniyle bir süre Has Arpalık olarak anıldı. 19. yüzyıl sonlarında Sivas vilayetinin Amasya sancağına bağlı bir kaza merkeziydi. O dönemde Mecitözü'nün de Hacıköy adını taşıması nedeniyle adı Gümüşhacıköy olarak değiştirildi.

Samsun'u Ankara ve İstanbul'a bağlayan karayolunun güneyinde yer alan Gümüşhacıköy, bu yolla il merkezi Amasya'ya 68 km uzaklıktadır. Çevresini saran yeşillikler arasında, geniş yolları, düzgün binalarıyla güzel bir görünümü vardır. Kentte kendir işleyen büyük ölçekli bir ip fabrikasının yanı sıra, bir un fabrikası, traktör römorku ve kamyon kasası yapan atölyeler vardır. Geleneksel bir uğraş olan leblebicilik günümüzde de önemini korumaktadır.

Gümüşhacıköy kentindeki tarihsel yapılar şunlardır: 1660'ta Köprülü Mehmed Paşa tarafından yaptırılan ve 1939'da deprem nedeniyle yıkıldıktan sonra 1948'de yeniden inşa edilen Köprülü Mehmed Paşa Camisi, ikisi de Köprülü Mehmed Paşa tarafından aynı adlı caminin yanında yaptırılan Büyük Hamam (1658) ve arasta (1669); Yanyalı Mustafa Paşa'nın oğlu Ali Rıza Bey tarafından 1900'de yaptırılan ve 1948'de onarılan saat kulesi, Osmanlı döneminde Gümüş Madeni adıyla kaza merkezi olan ve Gümüşhacıköy'ün 5 km güneybatısında yer alan bugünkü Gümüş bucak merkezindeki tarihsel yapılar arasında 1429'da ahşap olarak yapıldıktan sonra 1560'ta kâgir olarak yeniden inşa edilen ve 1946'da onarım gören Yörgüç Paşa Camisi ile 1415'te yapılan Haliliye Medresesi sayılabilir.

Gümüşhacıköy Belediyesi 1890'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 35.225; kent, 14.170.

Gümüşhane, Karadeniz Bölgesi'nde il ve il merkezi kent. Yüzölçümü 6.575 km² olan

Gümüşhane ili kuzeyde Trabzon, doğuda Bayburt, güneyde Erzincan, batıda da Giresun illeriyle çevrilidir.

Doğal yapı. Gümüşhane ili, Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerinin komşu olduğu çok engebeli bir alanda yer alır. İlin kuzeyini Doğu Karadeniz Sıradağlarının kıyı dağlarından Gümüşhane, Zigana ve Trabzon dağları engebelendirir. Gümüşhane Dağlarının(*) en yüksek noktası Giresun il sınırı yakınındaki Abdalmusa Tepesidir. (3.331 m). Harşit yarma vadisiyle Gümüşhane Dağlarından ayrılan Zigana Dağları, il sınırları içindeki Yayla Tepesinde 2.652 m yüksekliğe ulaşır. Trabzon-Aşkale karayolu bu dağları 2.010 m yüksekliğindeki Zigana Geçidinde aşar. Karadeniz ikliminin etkisiyle bol yağış alan bu dağlar gür ormanlarla kaplıdır. İl topraklarının güneyini, kıyı dağlarından Çoruh-Kelkit Vadi Oluğuyla ayrılan ve Çoruh-Kelkit Dağları olarak da bilinen Doğu Karadeniz

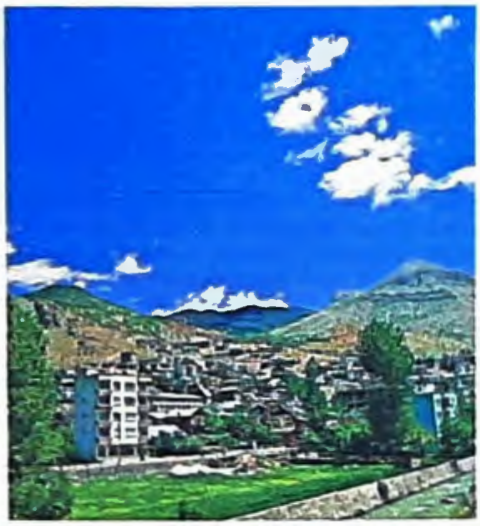

Gümüşhane'nin Harşit Çayı kıyısından görünüşü
Dutek

Sıradağlarının iç sıralarından Otlukbeli Dağları engebelendirir. Bu dağlar kurak ve sert iklimin etkisinde olduğundan, orman örtüsü bakımından kıyı dağlarına oranla yoksuldur.

İl topraklarından doğan sular değişik çay ve ırmaklar aracılığıyla Karadeniz'e ulaşır. İlin en önemli akarsuları Kelkit Irmağıyla(*) Harşit (Doğankent) Çayıdır. Harşit Çayı üzerinde yapılması planlanan enerji amaçlı Kürtün Barajı yapım aşamasındadır.

Akarsuların vadilerine derince gömülmüş olmaları nedeniyle düzlük alanlar il topraklarında az yer tutar.

Ekonomi. Gümüşhane, ekonomik bakımdan Türkiye'nin en az gelişmiş illerindendir. Bunun başlıca nedenleri doğal kaynakların kıtlığı, doğal koşulların elverişsizliği ve ulaşım güçlüğüdür. Gümüşhane, ekonomik potansiyelinin zayıflığı nedeniyle Türkiye'de en çok göç veren illerdendir. Bu yüzden il nüfusu çok yavaş artmakta, hatta bazı dönemlerde azalmaktadır. İlin 1950'de 203.994 olan nüfusu 1975'te 293.673'e ulaşmışken, 1980'de 275.191'e düşmüş, daha sonra yeniden artarak 1985'te 283 bini aşmış, 1989'da il yapılan Bayburt'un ayrılmasından sonra 1990'da 170 binin altına düşmüştür.

Tarım, temel geçim kaynağı olmakla birlikte gelişmemiş durumdadır. Ekim alanlarının sınırlı olmasının yanı sıra, iklimin sertliği, yükseklik ve pazar ilişkilerinin zayıflığı verim artışını ve ürün çeşitlenmesini önlemektedir. Bitkisel üretim, arazi yapısıyla birlikte iklim koşullarının uygunluğuna bağlı olarak çeşitlenme gösterir. Karadeniz ikliminin etkisi altında olan Harşit Vadisinde meyvecilik, Kelkit Vadisinde ise tarla bitkileri üretimi yaygındır. Harşit Vadisi boyunca uzanan dağların yamaçları meyve ağaçlarıyla kaplıdır. Miktar açısından önemli bir düzeyde olan elma, armut ve vişnenin yanı sıra az miktarda kayısı, kiraz, erik, dut, zerdali, şeftali, ceviz ve fındık yetiştirilir. Vadideki sebze üretimi daha çok aile tüketimine yöneliktir; ayrıca yem bitkileri üretimi de yapılır. Kelkit Vadisinde buğday, arpa, şeker pancarı ve patates yetiştirilir.

Hayvancılık en az bitkisel üretim kadar önem taşır. Çayır ve meraların geniş yer kapladığı ilde, iklim de hayvancılığa elverişlidir. Ama geleneksel yöntemler izlendiğinden üretim düzeyi düşüktür. Hayvancılık bütün ilçelerde yapılmakla birlikte, en önemli merkezler Kelkit ve Şiran'dır. Kelkit ve Şiran'da sığır yetiştiriciliği öne çıkar. Karadeniz'in kıyı illerinden getirilen sürüler yazın Gümüşhane'deki yaylalarda otlatılır. Orman örtüsünün yoğun olduğu Kelkit, Şiran ve Torul'da modern yöntemlerle arıcılık yapılır. Hayvancılığa bağlı olarak geleneksel el dokumacılığı da yaygın biçimde sürdürülmektedir.

İmalat sanayisi çok cılızdır. İlin 1968'de kalkınmada birinci derecede öncelikli iller kapsamına alınması ve sağlanan destekler yatırımların canlanmasını sağlayamamıştır. İl sanayisi un ve makarna, toz kireç, konsantre meyve suyu üreten işyerlerine dayanır. Küçük sanayi bıçkı ve hızar atölyeleri, çömlek, yerel av gereçleri yapımıyla Trabzon-İran transit yolu boyunca sıralanan oto bakım ve onarım atölyelerini kapsar.

İlin rezervleri kısıtlı olan çeşitli yeraltı kaynakları vardır. Merkez ilçede kireçtaşı, Torul'da bakır-pirit, bakır-kurşun-çinko, barit, dolomit, Kelkit'te linyit yatakları bulunur. Geçmişi çok eskiye dayanan gümüş ocakları günümüzde işletilmemektedir. Gümüşhane ili madensuyu kaynakları bakımından da zengindir.

Tarih. Gümüşhane'yi içine alan yöreye İÖ 15. yüzyılda Azzi-Hayaşa Ülkesi deniyordu. Kılıç Kökten'in yörede yaptığı çalışmalar sonucunda çok sayıda höyük saptanmıştır. İÖ 20. yüzyılda kurdukları çok sayıda koloniyle ticarete egemen olan Asurlar, yöreden çıkarıp işledikleri gümüşü ülkelerine götürüyorlardı. İÖ 1750-1200 arasında Hitit yönetimi altında kalan Azzi-Hayaşa Ülkesi, İÖ 9. ve 8. yüzyıllarda Urartu denetimine geçti. Daha sonra başlayan İskit ve Kimmer akınlarından etkilenen yöre halkı batıya ve güneye göç etti. İÖ 6. yüzyılda bir süre Medlerin denetiminde

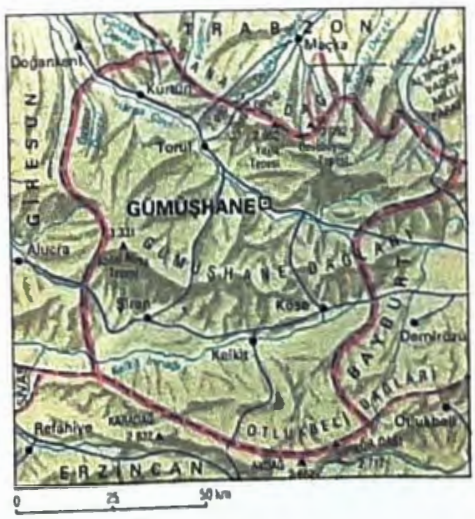

Gümüşhane İli
Ana Yayıncılık Arşivi

kalan yöre 6. yüzyıl ortalarında Pers egemenliğine girdi. İÖ 2. yüzyılda başlayan Pontus yönetimi, Romalıların İÖ 64'te yöreye girmesiyle sona erdi. Roma ve Bizans dönemlerinde yörede kurulu kente Argyropolis (Yunanca *argyros*: "gümüş" ve *polis*: "kent") adı verildi. Bizans döneminde Koloneia Theması'nın sınırları içinde kalan yöre, İS 7. yüzyılda Arapların eline geçti. Daha sonra gene Bizans denetimine girdi; bir süre Mengüceklerin yönetiminde kaldı. 13. yüzyılın başından 15. yüzyılın ortalarına değin Trabzon İmparatorluğu'na bağlı olan ve bu süre içinde çeşitli çekişmelere sahne olan Argyropolis, 1461'de II. Mehmed (Fatih) tarafından Osmanlı topraklarına katıldı. Daha sonra Akkoyunlu ve Safevi etkisi altına girdiyse de, 1514'te I. Selim (Yavuz) döneminde yeniden Osmanlı yönetimine geçti. Osmanlılar tarafından önce Canca, sonra da yöredeki kurşunlu gümüş yatakları nedeniyle Gümüşhane adıyla anıldı. 19. yüzyıl sonlarında Trabzon vilayetine bağlı bir sancak olan Gümüşhane, 1916'da Ruslar tarafından işgal edildi. 1918'de sona eren işgalin ve Ermeni çete etkinliklerinin ardından, 1919'da Rum çetelerinin baskısını yaşadı. Cumhuriyet'le birlikte vilayet (il) yapıldı.

Kentin yapısı. Gümüşhane kenti ilin ortakuzey kesiminde, Harşit Vadisindeki dar bir alanda yer alır. Doğal yapıyı izleyerek vadiden geçen transit yol çevresinde yayılmış bir yol boyu yerleşmesidir. Eski Gümüşhane, kentin birkaç km batısındaki yamaçta 1.400 m yükseklikte amfitiyatro biçiminde sıralanmış ve bahçeli konaklarıyla ünlü bir yerleşmeydi. 19. yüzyıl sonlarında kurşunlu gümüş yataklarının tükenmesi üzerine, kent halkı önemi artan Trabzon-İran transit yolu kenarına yerleşmeye başladı. Yeni kentin yönetsel merkezi ve çekirdeği Köprübaşı yöresindedir. Harşit Çayı üzerindeki köprüler kentin iki yakasını birleştirir. Eski Gümüşhane, günümüzde Süleymaniye adıyla kentin bir mahallesi durumundadır.

Gümüşhane'nin yönetsel merkez olmasına karşın, ilin sosyoekonomik açıdan en gelişmiş merkezi Bayburt kentidir. Tarımsal bir yerleşme olan Gümüşhane'nin ekonomik yaşamında küçük esnaflar etkindir. Ayrıca bir küçük sanayi sitesi vardır. Kent halkının önemli bir bölümünü memur aileleriyle burada öğrenimlerini sürdüren öğrenciler oluşturur.

Karadeniz Teknik Üniversitesi'ne bağlı Gümüşhane Meslek Yüksekokulu, kentin kuzeydoğusunda, okullar bölgesi adıyla bilinen alanda yer alır. Kentte bir devlet hastanesi vardır. Trabzon'dan gelip Aşkale'de Erzincan-Erzurum karayoluyla birleşen yol kentten geçer. Gümüşhane kenti karayoluyla Ankara'ya 781 km uzaklıktadır.

Tarihsel yapılar. Tarihsel buluntular bakımından zengin olan kentin güneybatısında Argyropolis kentinin kalıntıları bulunmaktadır. Çevrede Roma ve Bizans dönemlerine ait olduğu sanılan 30'u aşkın kale kalıntısı vardır. Çok sayıda tarihsel yapı barındıran Canca Kalesi, Akçakale, Kov Kalesi, Keçi Kalesi, Edire Kalesi ve Kodil Kalesi'nin yapım tarihleri bilinmemektedir. Hutura Hagios Georgios Manastır Kilisesi (14. yy), Pavrezi Şapeli (15. yy) ile 12. yüzyıl başlarında yapıldığı sanılan Küçük Cami, I. Süleyman (Kanuni) tarafından yaptırılan Süleymaniye Camisi (Ulucami), Pir Ahmed Türbesi (16. yy), Baba Çağırgan Türbesi (16. yy), Zigana Kervansarayı ve

Tohumoğlu Köprüsü yöredeki başlıca tarihsel yapılardır. Eski Gümüşhane'nin geniş bahçeler içinde bulunan dik çatılı, beyaz badanalı evleri de ilginç mimari özellikler taşır.

Gümüşhane Belediyesi Cumhuriyet'ten önce kurulmuştur. Nüfus (1990) il, 169.375; kent, 26.014.

Gümüşhane Dağları, Doğu Karadeniz Sıradağlarının(*) doğuda Harşit Vadisiyle sınırlanan kıyı dağları. Doğudaki Zigana Dağlarından Harşit yarma vadisiyle ayrılır ve batıda Giresun Dağlarına bağlanır. Kabaca doğu-batı doğrultusunu izler. Yüksekliği doğudan batıya doğru artar. Doğuda Gümüşhane-Bayburt karayolunun geçtiği Vavuk Dağı Geçidinde 1.875 m olan yükseklik, orta kesimdeki Köse Dağında 2.441 m'ye ulaşır. En yüksek noktası, en batıda yer alan ve Balaban Dağı adıyla da bilinen Gâvur Dağındaki Abdalmusa Tepesidir (3.331 m).

Gümüşhane Dağlarının temelini Paleozoyik (Birinci) Zamana (y. 570-225 milyon yıl önce) ait bir granit kütlesi oluşturur. Bu kütle Eosen Bölüm (y. 54-38 milyon yıl önce) volkanik dizisiyle örtülmüştür. Andezit ve tüflerden oluşan bu volkanik dizi, batıdaki Gâvur Dağında kalınlığı 1.000 m'yi bulan bir oluşum biçiminde uzanır. Dağların batı kesimindeki Gâvur Dağı kütlesi, Pleyistosen Bölüm (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) buzullaşmasının iyi korunmuş çeşitli izlerini de taşır. Tekne vadiler, buzyalakları (sirk), buzyalağı gölleri, piramit biçimli doruklar, buzultaşlar (moren), törpülenmiş yüzeyler ve cilalı kayalar buzul aşındırması sonucunda oluşmuş, sıkça rastlanan yüzey şekilleridir. Kütlenin en yüksek noktası olan piramit biçimli Abdalmusa Tepesi bu yüzey şekillerinin tipik bir örneğidir. Bu doruğun önündeki dört buzyalağından ilk üçünün tabanında küçük birer göl vardır. Tabanları 3.100, 3.000, 2.970 ve 2.750 m yükseklikte yer alan bu buzyalakları, Abdalmusa Sirkleri adıyla anılır. Gâvur Dağı kütlesindeki öteki önemli buzyalakları, 3.010 m'den sonra kademeli olarak yer alan Beşgöller, Çamboğul (3.000 m), 2.770 m ve 2.660 m yükseklikteki iki kademe biçiminde olan Aksu ile Acembol (2.720 m) buzyalaklarıdır.

Gâvur Dağında araştırmalar yapan Bekir Beret, 2.840 m yüksekliğindeki Karanlık Göle 1950'de ölen İbrahim Hakkı Akyol'un anısına Akyol Sirki adını vermiştir. 1964'te yöreye bilimsel araştırma gezisi yapan Turgut Bilgin bu adı benimsemiş ve 2.900 m yükseklikteki bir buzyalağını 1963'te ölen Bekir Beret'in anısına Beret Sirki olarak adlandırmıştır.

Gümüşhane Dağları, Karadeniz kıyılarının nemli iklimiyle iç kesimlerin karasal iklimi arasında bir geçit olmanın yanı sıra bu farklı iklim tiplerine özgü nemcil ormanlarla kurakçıl bitki örtüsü arasındaki sınırı oluşturur. Gümüşhane Dağlarının bazı yerlerinde sarı çam ormanlarına rastlanır.

Gümüşhane Dağlarının doğu kenarından Trabzon'u Erzurum'a bağlayan yol geçer. Erzincan-Kelkit-Gümüşhane yolu bu dağları 1.910 m yüksekliğindeki Köse Dağı Geçidinde, Şiran-Gümüşhane yolu ise 2.000 m yüksekliğindeki Tersun Dağı Geçidinde aşar.

gümüşleme, cam levhaların gümüş sırla kaplanması tekniğine dayalı ayna üretimi yöntemi. 1835'te Alman kimyacı Justus von Liebig tarafından geliştirilmiştir. Bu yöntemde, gümüş-amonyum bileşiklerinin kimyasal olarak indirgenmesiyle elde edilen gümüş metali, uygun biçim verilmiş cam yüzey üzerine çökeltilir. Modern ayna üretiminde, evirtik şeker (sakarozun evirtime uğramasıyla elde edilen eşit miktarda glikoz ve fruktoz karışımı), formaldehit ya da Rochelle tuzundan oluşan indirgeyici çözeltiler ile gümüşlü çözeltiler, bir taşıyıcı üzerinde hareket eden cam levhaların üzerine püskürtülür; iki çözelti püskürme sırasında karışır ve gümüş metali camın üzerine çökelir.

Fizik ve optik alanındaki araştırmalarda kullanılan ve üzerlerine düşen ışığın yalnızca bir bölümünü geçirip bir bölümünü yansıtan kısmı yansıtıcıların gümüşlenmesi işleminde, malzemenin yansıtma derecesinin iyi ayarlanabilmesi için oldukça yavaş işleyen bir yöntem kullanılır. Yansıtmalı teleskop gibi aygıtlarda kullanılan özel aynalar ise genellikle elektrikle ısıtılan gümüş telciklerden yüksek vakumda elde edilen gümüş buharının cam yüzey üzerine çökeltilmesiyle elde edilir.

gümüşlü altın *bak.* elektrum

gümüşlübalık (*Leuciscus leuciscus*), *Cyprinidae* (sazangiller) familyasından, Avrupa'da Pireneler'in doğusunda ve Alpler'in kuzeyindeki akarsularda yaşayan balık türü. Kepenezin akrabası olan bu balıklar gümüş renginde, oldukça küçük başlı, genellikle

Gümüşlübalık (*Leuciscus leuciscus*)
Jane Burton - Bruce Coleman Ltd

25-30 cm uzunluğunda ve 0,5-0,7 kg ağırlığındadır. Gümüşlübalıklar sürüler halinde dolaşır, hayvan ve bitki ayrımı yapmaksızın beslenirler. Eti lezzetli değilse de oltayla yapılan avcılıkta aranan bir yem balığıdır.

Gümüşpala, Ragıp (d. 1897, Edirne - ö. 6 Haziran 1964), asker ve siyaset adamı. Adalet Partisi'nin (AP) ilk genel başkanıdır. Kuleli Askeri İdadisi'nde öğrenciyken 1916'da I. Dünya Savaşı'na katıldı, Galiçya ve Filistin cephelerinde savaştı, İngilizlere tutsak düştü. Serbest bırakıldıktan sonra Anadolu'ya geçerek Kurtuluş Savaşı'na katıldı. 1921'de Kütahya, Eskişehir ve Sakarya savaşlarında, 1922'de Büyük Taarruz'da görev aldı. 1934'te Harp Akademisi'ni bitirerek kurmay oldu. Ordunun çeşitli kademelerinde görev yaptı. 1948'de tuğgeneral, 1959'da orgeneral oldu. Erzurum'da 3. Ordu komutanıyken, 27 Mayıs 1960'ta Demokrat Parti (DP) iktidarına karşı yapılan hareketi destekledi. Hareketi gerçekleştiren Milli Birlik Komitesi'nce 3 Haziran 1960'ta genelkurmay başkanlığına getirildi. Ama aynı yıl ordu kademelerinde yapılan düzenlemeler sırasında 2 Ağustos'ta emekliye ayrıldı. İzmir'e giderek kendisiyle aynı dönemde emekliye ayrılan subaylarla birlikte Emekli İnkılap Subayları Derneği'ni (EMİNSU) kurdu.

Gümüşpala, 1962
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

Gümüşpala, 29 Eylül 1960'ta DP'nin kapatılmasından sonra, bu partinin seçmen kitlesini toplayacak bir siyasal partinin kurulması çalışmalarına katıldı. 11 Şubat 1961'de kurulan AP'nin ilk genel başkanlığına seçildi. 15 Ekim 1961 genel seçimlerinde İzmir'den milletvekili seçildi. 20 Kasım 1961'de İnönü başkanlığında kurulan CHP-AP koalisyon hükümetinde görev almayan Gümüşpala, 1962'de toplanan AP I. Kongresi'nde yeniden genel başkanlığa getirildi. Ölümünden sonra AP'nin genel başkanlığına Süleyman Demirel seçildi.

gün, Yer'in ya da bir başka gökcisminin kendi ekseni çevresinde bir tam tur oluşturacak biçimde dönmesi sırasında geçen zaman. Yer için yıldız günü, Yer'in sabit yıldızlara göre kendi ekseni çevresinde bir kez dönmesi, yani belirli bir yıldızın aynı meridyenden art arda iki kez geçmesi için gerekli olan zaman miktarıdır. Gerçek güneş günü, Güneş'in aynı meridyenden art arda iki geçişi arasındaki zaman dilimidir. Yer'in yörünge hareketi nedeniyle, Güneş yıldızlara göre her gün bir miktar doğuya doğru kaymış gibi göründüğünden, güneş günü yıldız gününden 4 dakika kadar daha uzundur. Yani, ortalama güneş günü 24 sa 3 da 56.555 sn'lik bir yıldız gününe eşittir. Bir yıldız günü ise, 23 sa 56 da 4 sn'lik bir güneş gününe eşittir. Ortalama güneş günü, Yer'in yörüngesi üzerindeki hızının değişmesine bağlı olarak yıl boyunca bir miktar değişen güneş gününün ortalama değeridir.

Gün, Aydın (d. 30 Ağustos 1917, Alasonya [Elassòn], Larisa, Yunanistan), tenor ve opera yönetmeni. Uluslararası İstanbul

Aydın Gün
Ara Güler

Festivali'ni düzenleyen İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı'nın kurucularındandır. Soprano Azra Gün ile evlidir.

Liseyi Adana'da bitirdikten sonra Ankara Devlet Konservatuvarı'nda öğrenim gördü ve 1941'de bu okulun ilk mezunları arasında yer aldı. Carl Ebert'in 1942'de Tatbikat Sahnesi'nde sahneye koyduğu ve Türkiye'deki ilk opera gösterisi olan Puccini'nin *Madama Butterfly*'ında Pinkerton rolünü üstlendi. Daha sonra *Figaro'nun Düğünü*, *Carmen*, *Cavalleria Rusticana*, *Maskeli Balo*, *Satılmış*

Nişanlı, *Manon Lescault*, *Tiefland*, *La Bohème* gibi birçok operada baştenor olarak rol aldı. Ayrıca, 10 yıl süreyle Carl Ebert'in asistanlığını yaptı. Yönetmenliğe 1951'de Ankara'da sahnelediği *Rigoletto* operasıyla başladı. Kazandığı büyük başarı üzerine devlet tarafından Viyana'ya gönderildi. Dönüşünde, Ankara Devlet Operası başyönetmenliğine atandı. Altı yıl sonra İtalya'ya ve bir kez daha Avusturya'ya gönderildi. 1959'da geri dönerek İstanbul Şehir Operası'nı kurdu. 1965'te Ankara Devlet Operası yöneticiliğine ve başyönetmenliğine getirildi. Beş yıl bu görevde bulundu. Atatürk Kültür Merkezi'nin tamamlanması üzerine İstanbul Devlet Opera ve Balesi müdürlüğüne ve başyönetmenliğine atandı. 1969'da Paris'te Opéra-Comique'te Puccini'nin *La Fanciulla del West*'ini (Altın Batı'nın Kızı), 1972'de Nantes'ta Verdi'nin *Aida*'sını sahneledi. İtalyan operalarını sahnelemede gösterdiği başarı nedeniyle İtalya Cumhurbaşkanlığınca "commendatore" nişanıyla ödüllendirildi. 1974'te Avrupa Konseyi'nin Kültür Ödülü'nü, 1975'te de Çekoslovakya'nın Smetana Ödülü'nü kazandı. 1973'te İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı'nın kurucuları arasında yer aldı. Vakfın ve vakıf tarafından düzenlenen Uluslararası İstanbul Festivali'nin genel müdürlüğüne getirildi. Hâlâ bu görevi sürdüren, ayrıca 1992'de İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne ait Cemal Reşit Rey Konser Salonu'nun genel sanat yönetmenliğine getirilen Aydın Gün, Ankara ve İstanbul Devlet konservatuvarlarında da 25 yıl süreyle ders verdi.

Gün, Azra (d. 27 Ocak 1929, İstanbul), Türk opera sanatçısı soprano. Tenor ve opera yönetmeni Aydın Gün ile evlidir. Ankara Devlet Konservatuvarı'nda Ferhunde Erkin'in öğrencisi olarak dört yıl

Azra Gün, Johann Strauss'un *Yarasa* operetindeki Adele rolünde, 1976
Aydın Gün'ün izniyle

piyano çalıştıktan sonra Şan Bölümü'ne geçti. 1948'de konservatuvarın Opera Bölümü'nden mezun oldu. Daha öğrenciliği sırasında operalarda oynadı. Ankara Devlet Operası kadrosunda birinci solocu olarak yer aldı. Devlet Operası tarafından Viyana'ya gönderildi. Türkiye'den başka Almanya, Fransa, Çekoslovakya vb ülkelerde de sahneye çıktı ve çok olumlu eleştiriler aldı. *Hoffmann'ın Masalları*'ndaki Olympia rolündeki yorumuyla dikkati çekti. Mozart'ın *Figaro'nun Düğünü*'ndeki Suzanna, Rossini'nin *Seville Berberi*'ndeki Rosina, Johann Strauss'un *Yarasa*'sındaki Adele rolleriyle başarı kazandı. Bir süre İstanbul Şehir Operası'nda çalıştı. 1960'ta İstanbul Devlet Operası'nın kadrosuna girdi.

Gün, Ziya (d. 1874, Tırnova [bugün Veliko Tırnovo], Bulgaristan - ö. 1941, İstanbul), göz hastalıkları üzerine ilk Türkçe yapıtı kaleme alan hekim.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'yi (Askeri Tıbbiye) birinciliklе bitirdikten sonra 1898'de uzmanlık eğitimi için Almanya'ya gönderildi. Marburg Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde öğrenim görerek göz hastalıkları uzmanı oldu. 1903'te İstanbul'a döndüğünde Gülhane Seririyatı'nda (bugün Gülhane Askeri Tıp Akademisi) emraz-ı ayniye (göz hastalıkları) muallim muavinliğine getirildi. Buradaki göz kliniğini modern bir biçimde yeniden düzenledi. 1910'da Tıp Fakültesi göz hastalıkları kliniğinde Esat Paşa'nın (Işık) yardımcılığını üstlendi. Önce profesör, 1926'da ordinaryüs profesör oldu. Başarılı göz ameliyatları ile ün kazandı. Üniversiteye bıraktığı mal varlığının gelirleriyle Dr. Ziya Gün Vakfı kuruldu. Gün'ün kaleme aldığı ve alanındaki ilk Türkçe kitap olan *Göz Hastalıkları*'nın (1927), bu tür hastalıkların tanı ve tedavisinde önemli bir rolü olmuştur.

gün değişimi çizgisi, ULUSLARARASI GÜN ÇIZGISI olarak da bilinir, Güney Kutbu ile Kuzey Kutbu arasında uzanan ve bir takvim gününden bir sonrakine geçişi belirleyen sanal çizgi. Büyük bölümü 180. meridyeni izler, ama Sibirya'yı bölmemek için önce Bering Boğazı boyunca doğuya, daha sonra da Aleut Adaları ve Alaska'yı kapsayacak biçimde batıya, Ekvator'un güneyinde de bazı ada gruplarının Yeni Zelanda ile aynı günde olmalarını sağlamak üzere gene doğuya doğru sapar.

Gün değişimi çizgisi, uluslararası ölçekte kullanılan ve yerel öğle zamanını yaklaşık olarak Güneş'in yerel boylam meridyeninin karşısında bulunduğu ana gelecek biçimde düzenleyen zaman gösterme sistemlerine dayalı olarak belirlenmiştir (*bak.* standart zaman). Yer'in çevresinde dolaşan bir yolcu, yeni bir zaman kuşağına girdiğinde yanında taşıdığı saati bir saat ileriye ya da geriye ayarlar ve saati gece yarısını gösterdiğinde de takvimini bir gün ileriye alırsa, başlangıç noktasına döndüğünde orada kalan bir kişininki ile kendi takvimi arasında bir günlük farkın bulunduğunu saptar. Gün değişimi çizgisi gereklı zaman ayarlamaları yapmak için standart bir başvuru ölçeğidir; bu çizgiyi doğuya doğru geçen bir yolcu takvimini bir gün geriye, batıya doğru geçen ise bir gün ileriye alır.

gün-gece eşitliği *bak.* ılım

günah, tanrısal buyruklara aykırı davranış. Eski Yunan düşüncesinde günah, kişinin kendi benliğinin doğru anlatım biçimini gerçekleştirerek evrenle arasında uygun ilişkiyi sürdürmekteki başarısızlığı olarak görülür ve genellikle bilgisizliğe bağlanırdı. Eski Ahit ve Yahudilik geleneğini doğrudan sürdüren Hıristiyanlık, Yunan düşüncesindeki yaklaşımı yadsımamakla birlikte, günahı Tanrı iradesine bilerek karşı çıkmak biçiminde tanımladı ve gurur, benmerkezcilik ve itaatsizlikle ilişkilendirdi. Buna karşılık yaratılmış dünyanın bütünüyle ya da maddi bölümüyle özünde kötü olduğunu öne süren Manici öğretiye kesinlikle karşı çıktı. Hıristiyanlığa göre kötülük, melek olsun, insan olsun yaratılmış varlıkların özgür iradelerini yanlış kullanmalarının ürünüydü. Tutkuları ve itkileriyle beden ne yok sayılmalı ne hor görülmeli, tersine kutsallaştırılmalıydı. Kitabı Mukaddes'in kötüleyerek söz ettiği "ten" insan bedeni değil, Tanrı'ya başkaldıran insan doğasıydı.

Hıristiyan ilahiyatında günah. Hıristiyan ilahiyatında kişinin düşünce, konuşma ya da eylem yoluyla kendi işlediği kötülükleri belirten "işlenen" (fiili) günahla, insanın günahkâr bir soyun üyesi olarak doğarken paylaştığı ahlaki ve tinsel kötülük anlamındaki "ilk" (eski) günah birbirinden ayırt edilir. Kitabı Mukaddes'in Tekvin Kitabı'nın üçüncü bölümünde bu ahlaki ve tinsel kötülük ilk insan günahının kalıtılmış sonucu olarak betimlenir. İlahiyatçılar bu betimlemeyi farklı biçimlerde yorumlamakla birlikte tümünün ortak görüşü şudur: İlk günah, kökeni ve doğası gizemli de olsa, insanların yalıtılmış bireyler durumunda değil, hem iyi, hem kötü özelliklerini miras aldıkları bölünmez bir soyun üyeleri olarak dünyaya gelmelerinin sonucudur.

Hıristiyan ilahiyatçıları işlenen günahları ağırlığına göre "ölümcül" ve "bağışlanabilir" olmak üzere ikiye ayırır. Bu ayrımı belirlemek genellikle güçtür ama kaçınılmazdır. Ölümcül günah, Tanrı'dan bilerek ve isteyerek yüz çevirmek, çok önemli bir konuda iradenin eksiksiz rızasıyla ve tam bilinçle işlenen günah biçiminde tanımlanır. Ölümcül günah, tövbe edinceye değin günahkârı Tanrı'nın kutsal kayrasından uzaklaştırır. Bağışlanabilir günah da günahkârın Tanrı'yla birliğini zayıflatır, ama Tanrı'ya bilerek yüz çevirmek anlamına gelmediği için bireyi kutsal kayradan bütünüyle yoksun kılmaz. Öte yandan, kendi başına kötü olduğu gibi kötülüğünü günahkârın da bildiği eylemler kişiyi bireysel sorumluluk içine sokar; buna karşılık kendi içinde kötü (Tanrı'nın yasalarına ve insanın ahlaki doğasına aykırı) olduğu halde kötülüğünü işleyenin bilmediği eylemlerden kişi sorumlu tutulmaz.

Hıristiyanlıkta manastır hareketinin başlangıcından bu yana ayrıca yedi "büyük" günahtan söz edilir. 6. yüzyılda Azız Büyük Gregorius'un bu başlık altında topladığı büyük günahların ayırt edici özelliği, 13. yüzyılda Aquino'lu Aziz Tommaso'nun geliştirdiği tanımla "başka günahların ereksel nedenini", yani güdüsünü oluşturmalarıdır. Bu günahlar geleneksel biçimde şöyle sıralanır: 1) Kibir, 2) açgözlülük, 3) şehvet, yani aşırı ve yasaklanmış cinsel istek, 4) kıskançlık, 5) oburluk ve genellikle ayyaşlık, 6) öfke ve 7) tembellik.

İslamda günah. Kuran günah saydığı edimleri münker, ısm, fuhş, cürm, seyyie, su', zenb ve hatie gibi sözcüklerle adlandırarak yasaklar. İslam bilginleri günahları çeşitli bakımlardan sınıflandırırlar. Buna göre günahlar önce insanın Tanrı'yla ve öbür insanlarla ilişkilerinde ortaya çıkmaları bakımından ikiye ayrılır. Bireyin yükümlü olduğu kimi görevleri yapmaması, örneğin namaz kılmaması ya da oruç tutmaması salt Tanrı'ya karşı işlenen günahlardır. Buna karşılık zekât vermemek, adam öldürmek, sözünde durmamak, zina ve benzeri günahlar öbür insanların haklarına karşı işlenmiştir.

Başka bir sınıflamaya göre günahlar büyük (*kebire*) ve küçük (*sagire*) olarak ikiye ayrılır. Bir ayette (en-Necm 32) "büyük günahlar"dan söz edilmesi nedeniyle bütün bilginler bu ayrımı kabul etmekle birlikte, büyük günahların ne tanımında, ne de sayısında kesin bir anlaşma sağlanabilmiştir. Müslümanlığın ilk dönemlerinden gelen bazı rivayetlere göre Tanrı'nın cehennem azabıyla korkuttuğu her günah büyüktür; başka rivayetlere göre büyük günahlar dünyada peşinen ceza (had) öngörülen günah-

lardır. Bazı bilginlere göre ise büyük günah, Tanrı'nın yasakladığı ve kasıtla işlenen bütün günahları belirtir. Gene rivayetlere göre büyük günahların sayısı dört (İbn Mes'ud), yedi (İbn Ömer), dokuz (Abdullah bin Amr) ya da 70'e yakındır (Abdullah bin Abbas).

Ünlü mutasavvıf Ebu Talib el-Mekki, Kuran ve hadisten yola çıkarak büyük günahların 17 olduğunu söyler. Bunlardan dördü kalbe ilişkindir: Tanrı'ya ortak koşmak, günahta ısrar, Tanrı'nın bağışlamasından umut kesmek, azabından emin olmak. Dördü dile ilişkindir: Yalancı tanıklık, namuslu kadına zina iftirası, bir hakkı iptal eden yalan yemin ve sihir. Üçü mideye ilişkindir: İçki kullanmak, yetim malı ve faiz yemek. İkisi ele ilişkindir: Hırsızlık ve adam öldürmek. İkisi edeb yerine ilişkindir: Zina ve homoseksüellik. Biri ayaklara ilişkindir: Savaştan kaçmak. Biri de bütün bedenle ilgilidir: Anne ve babaya isyan etmek.

Buna karşılık Gazali'ye göre günahlara kesin bir tanım getirmek ve bir sayıyla sınırlandırmak olanaksızdır. Günahların bir bölümü büyük, bir bölümü küçük, bir bölümü ise kuşkuludur; en büyükleri yaklaşık olarak saptanabilir, ama küçük günahları sıralamak olanaksızdır. Büyük günahların saptanması için insanın yaradılış amacından yola çıkan Gazali'ye göre Tanrı, insanları kendisine kulluk etmeleri için yaratmıştır ve bütün dinlerin ortak amacı insanları Tanrı hoşnutluğuna ulaştırmaktır. Bu da öncelikle Tanrı'yı ve elçisini bilmeye bağlıdır. Bilgiden sonra insanın canı ve malı da vazgeçilmez önem taşır. İşte en büyük günahlar bu en önemli üç şeye karşı işlenenlerdir. Gazali, Tanrı'yı ve peygamberi tanımayı engelleyici günahlar, insanın canına yönelik günahlar ve malına yönelik günahlar biçimindeki sınıflama içinde, el-Mekki'nin saydığı büyük günahları aynen sıralar.

İslam bilginleri günahlarla insanın ruhsal ve fiziksel yapısı arasındaki ilişkiyi de araştırmışlardır. Gazali'ye göre günahlar insanın yapısında yer alan dört nitelikten kaynaklanır: Rablık (rububiyet), şeytanlık (şeytaniyet), hayvanlık (behimiyet) ve yırtıcılık (sebuiyet). Rablık niteliği kibir, övünme, övülmeyi, ululuğu, zenginliği sevme, adını sonsuz kılma, herkese üstün olma gibi duygu ve eğilimleri besler. Şeytanlık niteliği çekememezlik, azgınlık, hile, aldatma, kötülük ve bozgunculuğu buyurma biçiminde kendini gösterir. Hayvanlık niteliği aşırılığı, saldırganlığı, yemeye ve cinselliğe düşkünlüğü geliştirir. Yırtıcılık niteliği ise insanı öfke, kin, vurup kırma, öldürme gibi kötülüklere yöneltir.

Bazı günahların küçük olarak nitelenmesi, onların önemsizliğini göstermez. Bunlardan da büyük günahlar kadar kaçınılmalıdır; yoksa küçük günahlar büyük günah özelliği kazanır. İslam bilginlerine göre bir küçük günah beş nedenle büyük günah durumuna gelebilir: Küçük günahta ısrar; işlenilen günahı önemsememek; işlenilen günahtan dolayı sevinmek, onu bir nimet ve zevk saymak; işlenilen günahı başkalarına anlatarak yayılmasına yol açmak; küçük günahı işleyenin, başkalarının örnek aldığı bir bilgin olması.

İslama göre bütün insanlar doğuştan günahsızdır. Ama peygamberler (İmamiyeye göre imamlar) dışında bütün insanlar günah işleyebilir. İnsandan beklenen hiç günah işlememesi değil, işlediği günahta direnmemesi, tövbe ederek onu terk etmesidir. Tövbe edilmesi ve yinelenmemesi, özellikle de onun yerine iyilik işlenmesi durumunda günahın Tanrı tarafından bağışlanması olanaklıdır. Kuran, Tanrı'ya ortak koşma (şirk) dışındaki bütün günahların bağışlanabileceğini bildirmektedir.

günah çıkarma, Hıristiyanlıkta, tövbekârların günahlarını bir din adamının önünde itiraf ederek bağışlanması. Kitabı Mukaddes'in pek çok yerinde günahları itiraf etme gereğinden söz ediliyordu. Eski Ahit peygamberlerinin görevi, halkta bir günahkârlık duygusu uyandırmak ve gerek kişisel gerek toplu günahların ikrar edilmesini sağlamaktı. Kudüs Tapınağı'nın yıkılmasına (İS 70) değin, Kefaret Günü'nde (Yom Kippur) günah takdimeleri sunulmadan önce cemaat günahlarını topluca itiraf ederdi (Levililer 16:21). Tapınağın yıkılmasından sonra da Kefaret Günü Yahudiler için bir dua, oruç ve günahları itiraf günü olma özelliğini korudu.

Yeni Ahit'e göre İsa'nın gelişini haber veren Vaftizci Yahya'nın vaftiz ettiği inananlar günahlarını herkesin önünde itiraf ederlerdi (Matta 3:6). Gerçi Yeni Ahit'te,

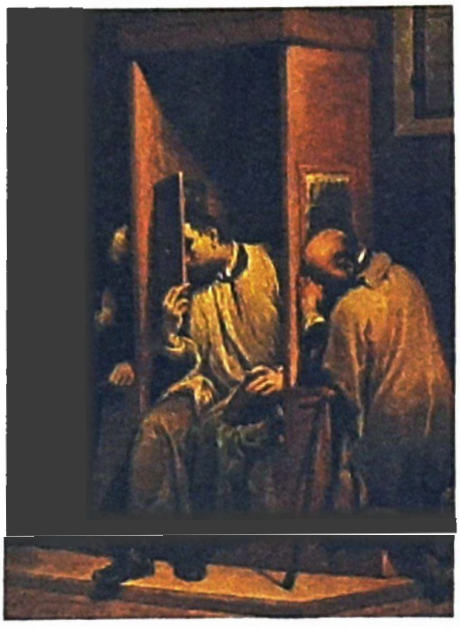

"Günah Çıkarma Hücresi", Giuseppe Maria Crespi'nin bir yağlıboya çalışması, Sabauda Galerisi, Torino, İtalya
SCALA Art Resource - EB Inc

günahların ayrıntılı biçimde ve bir din adamının önünde itiraf edilmesini açıkça gerektiren bir buyruk yoktu. Ama bu uygulama Hıristiyanlığın daha ilk dönemlerinde belirginleşmeye başladı. 5. yüzyılda Katolik Kilisesi, tövbekârların Büyük Perhiz'in(*) başında günahlarını itiraf etmesini, Kutsal Perşembe'de ise günahların bağışlanmasını öngörüyordu. Buna karşın günahların, itiraftan hemen sonra ve kefaret ödemesini beklemeden bağışlanması zamanla olağanlaştı. 11. yüzyıl sonuna gelindiğinde, artık yalnızca adı çıkmış günahkârlar Kutsal Perşembe'de bağışlanıyordu. Ağır günah işleyenler bile çoğunlukla ancak ölüm döşeğinde günah çıkarıyordu. 1215'te toplanan IV. Laterano Konsili bu tur kaçamak yollarını önlemek için her Hıristiyanın yılda en az bir kez papazın önünde günah çıkarmasını zorunlu kıldı.

Günümüzde Katolik Kilisesi'nde günah çıkarma, İsa'nın kurallaştırdığı ve vaftiz sonrasında işlenmiş bütün önemli günahların itiraf edilmesini gerektiren bir kutsama ayınıdır. Günahın yüklediği suçluluktan arınabilmek için içtenlikle pişmanlık duymak, günahları bir din adamına itiraf etmek ve kefaret gereklerini yerine getireceğine söz vermek zorunludur. Ortodoks Kilisesi de günah çıkarma konusunda benzer bir öğretiyi benimser. Anglikan kiliselerinde günah çıkarma geleneği sürmekle birlikte, Anglikanların çoğu Komünyon ayini sırasındaki genel günah çıkarmayla yetinir. Günah çıkarmayı kutsama ayinleri arasında saymayan Protestan kiliselerinin çoğu, bağışlanma için dua etmeyi ve Tanrı'nın içtenlikle tövbe eden herkesi bağışlamaya hazır olduğunun vurgulanmasını yeterli sayar. Ama çoğu Protestana göre günah çıkararak günahlardan arınmak, din adamının Tanrı adına günahları bağışlaması olanaksızdır.

Katolik Kilisesi'nde papazın tövbekârın günahlarını dinlemek için oturduğu hücre genellikle kilisenin mimari planının bir parçasıdır. Günah çıkarma hücresi çoğunlukla ahşaptan yapılır; papazın oturduğu bölmenin bir ya da iki yanında tövbekâr için bir bölme ya da bölmeler vardır. Tövbekârın bölmesi papazın bölmesinden ahşap bir perdeyle ayrılır; bu perdenin üzerinde tövbekârın konuşacağı kafesli bir aralık vardır. Bölmenin içinde diz çökmek için de bir basamak bulunur. Bu düzenleme, günah çıkaranın papazı görememesini sağlar.

Günah çıkarma hücresinin bugünkü yaygın biçimi en erken 16. yüzyılda ortaya çıktı. Daha önce papaz kilisenin herhangi bir yerinde bir sandalyeye otururdu; tövbekâr ise ya ayakta durur ya da rahibin yanında oturur, günahlarının bağışlanması için yakarırdı. İlk kez 1565'te Milano'da Aziz Carlo Borromeo papaz ile tövbekâr arasına metal bir ızgara konmasını istedi. Bu uygulama daha sonra hızla yaygınlaştı.

günah keçisi, suçsuz olduğu halde başkalarının suçunu yüklenen kişi ya da topluluk.

Günah keçisi kavramına çeşitli toplumlarda değişik zamanlarda rastlanır. Eski Ahit'teki Kefaret Günü (Yom Kippur) ayinlerinde Yahudi kavminin günahları simgesel olarak bir erkek keçiye (İbranice *sair la-azazel*, "Azazel'e düşen keçi") yüklenirdi (Levililer 16:8-10). Bu keçi kurayla seçilir ve Azazel(*) adlı kötü ruhu yatıştırmak için Yahudi kavmini günahlarından arındırmak üzere Kudüs dışında bir uçurumdan aşağıya atılırdı. Eski Yunan'da veba ve benzeri afetleri hafifletmek ya da önlemek amacıyla günah keçisi (*pharmakos*) olarak insanlar kullanılırdı. Atinalılar Thargelia Şenliği'nde bir kadın ile bir erkek seçerler, şölenden sonra bu çift kentte dolaştırılır, ince yeşil dallarla dövülür, sonra da kent dışına sürülür, orada bir olasılıkla taşlanırdı. Böylece kentin bir yıl boyunca kötü talihten korunacağına inanılırdı.

Romalıların Lupercus Şenlikleri (Lupercalia) sırasında rahipler (Luperci) kurban edilen keçilerle bir köpeğin derilerinden uzun şeritler keserler, Palatinus kentinin surları boyunca koşarak bu şeritlerle özellikle kadınları kırbaçlarlardı. Günah keçisi derisinin vuruşuyla kısırlığın iyileştiğine inanılırdı. Eski Roma hukukunda, suçunu itiraf eden birinin cezasını suçsuz bir başkasının çekmesi olanaklıydı. Hıristiyanlık da İsa'nın tüm insanlığın günahlarının kefaretini ödemek için ölen Tanrı-insan olduğu inancıyla ve aklanma öğretisiyle bu düşünceyi yansıtmaktadır.

Günahsız Doğum, Katolik Kilisesi'nin, Meryem Ana'nın ana rahmine düştüğü andan başlayarak ilk günahın(*) sonuçlarından bağışık olduğu yönündeki dogması. Bu öğretiyi desteklemek amacıyla Eski ve Yeni Ahit'teki birçok metne başvurulur. Ama Günahsız Doğum dogması, temelde Hıristiyanlığın ilk döneminde Meryem

Ana'nın kutsallığına ilişkin genel bir kabulden kaynaklanır.

Özellikle 431'de, Ephesos (Efes) Konsili'nin Meryem Ana'yı *Theotokos* (Tanrı Anası) biçiminde tanımlayan resmi kararından sonra, birçok ilahiyatçı Tanrı'ya bu kadar yakın olan birinin günah işlemiş olmasını olanaksız sayıyordu. Meryem Ana'nın, ilk günahın özündeki kötülük eğiliminden de korunmuş olduğu yönündeki görüş, Kutsal Bakire'nin ana rahmine düşmesini kutlayan bir İngiliz ayini dolayısıyla önemli tartışmaların çıktığı 12. yüzyıla değin açıkça dile getirilmedi. Ama gebeliğin biyolojik yönüyle ilgili ortaçağ görüşleri ve İsa'nın tüm insanların kurtuluşunu sağlayacağı inancını sarsmama kaygısı bu tartışmayı sonuçsuz bıraktı. 13. yüzyılda özellikle Aquino'lu Aziz Tommaso'nun ağırlık verdiği bu kaygıya çok geçmeden Fransisken ilahiyatçı Johannes Duns Scotus karşı çıktı. Duns Scotus İsa'nın kurtarıcı kayrasının Meryem Ana'nın ruhunu günahtan koruduğunu ve bu özel önlemin Meryem Ana'ya daha yetkin bir kurtuluş sağladığını savundu. Dolayısıyla Meryem Ana'nın ayrıcalığı kendisinden kaynaklanan bir erdem değil, Tanrı kayrasının sonucuydu. Sonraki birkaç yüzyıl içinde Fransisken görüşlerin giderek kabul görmesi bazı papaların (özellikle 15. yy sonunda IV. Sixtus) açıklamaları ile Basel (1439) ve Trento (1545) konsillerinin kararlarında yansımasını buldu. Sonunda 8 Aralık 1854'te Papa IX. Pius, tüm dünyadaki Katolik piskoposların çoğunluğunun da zorlamasıyla *Ineffabilis Deus* fermanını yayımladı. Bu fermanla, Günahsız Doğum öğretisinin Tanrı'nın bir vahyi olduğu, bütün Katoliklerin buna inanması gerektiği resmen ilan edildi. Günahsız Doğum Yortusu 8 Aralık'ta kutlanır.

Günal, Neşet (d. 1923, Nevşehir), Türk ressam. Özgün figür anlayışıyla Türkiye'de toplumsal gerçekçilik akımının en önemli temsilcilerindendir.

Resim yeteneği Nevşehir Ortaokulu'nda okurken ortaya çıktı, 1939'da Nevşehir Belediye Başkanlığı'nca burslu olarak

"Aile", Neşet Günal'ın bir yapıtı, 1958, özel koleksiyon
Anadolu Yayıncılık Arşivi

İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'ne gönderildi. Önce Nurullah Berk ve Sabri Berkel'in öğrencisi oldu, daha sonra Leopold Lévy'nin atölyesine geçti. Akademideki öğrenciliği sırasında iki yıl kadar Ses Tiyatrosu'nun afişlerini ve dekorlarını hazırladı. 1946'da akademinin Yüksek Resim Bölümü'nü birincilikle bitirdi. Aynı yıl UNESCO'nun Paris'teki uluslararası resim sergisine katıldı. 1948'de resim öğrenimi için Paris'e gönderildi. Orada önce André Lhote'un, ardından da Fernand Léger'nin öğrencisi oldu. 1950'de fresk öğrenimi için Paris Güzel Sanatlar Meslek Okulu'na girdi. 1954'te öğrenimini tamamlayarak Türkiye'ye döndü ve İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'ne asistan olarak atandı. 1956'da Paris Okulu Sergisi'ne katıldı. Aynı yıl Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yeni yapısı için açılan resim kampanyasında "Göreme" ve "Bağ Bozumu" (Devlet Galerisi, Eskişehir) adlı yapıtlarını gerçekleştirdi. 1957'de Ankara Hacettepe Hastanesi için fresk tekniği ile 30 m²'lik (bugün yerinde değil), 1958'de de İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi için gene aynı teknikte 22 m²'lik bir duvar resmi yaptı. 1963'te Fransız hükümetinin bursuyla bir kez daha Paris'e gitti, Uygulamalı Sanatlar Yüksekokulu'nda vitray ve duvar halısı tekniğinde çalışmalar yaptı. 1965'te Ankara'daki Ajans Türk Matbaası'nın cephesindeki renkli mermer mozaikten 20 m²'lik kabartmayı gerçekleştirdi. 1967'de İstanbul Kültür Sarayı için açılan duvar resmi yarışmasında mansiyon, 1969'daki 30. Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde "Kör Hasan'ın Oğlu" (İstanbul Resim ve Heykel Müzesi) adlı yapıtıyla birincilik ödülü kazandı. 1980-83 arasında akademinin Resim Fakültesi dekanlığı görevini yaptı. 1983'te emekli oldu.

Neşet Günal daha öğrencilik yıllarında resim ve edebiyat alanındaki yeni gelişmelere ilgi duydu, akademik beğeniye karşı çıktı. Paris'te bulunduğu sırada büyük ustaların yapıtlarını inceledi. Başlangıçta André Lhote'un öğrencisiyken, "okulcu" eğitime karşı olması nedeniyle bir süre sonra Fernand Léger'nin atölyesine geçti. Léger'nin sanatından, özellikle de figür anlayışından etkilendi. 1954'te Türkiye'ye döndükten sonra bu etkiyi geleneksel Doğu sanatının verileri ile birleştirdi, gerek içerik, gerekse biçim açısından Doğu sanatının akılcı ve üslupçu yanını özümlemeye çalıştı. Temel öğesi insan olan yapıtlarında 1960'lardan sonra anlatım ön plana çıktı. Kişisel üslubu özellikle konu, renk ve öz-biçim ilişkisinin bütünlüğü çerçevesinde oluştu. Anadolu insanını çevresi içinde işlediği resimlerinde yalnız tek değil ikili, üçlü ya da kalabalık insan gruplarını anıtsal bir figür anlayışı ile ve toplumsal gerçekleri yansıtacak biçimde ele aldı. Yapıtlarında çevreye, figürü güçlendiren bir öğe olarak yer verdi. Kıraç topraklar, taş yığınları ve kuru ağaçlarla düşsel bir anlatıma ulaştı.

Günal'ın anlatımcı tavrı en çok yüz ifadeleriyle el ve ayaklardaki biçim bozmalarda kendini gösterir.

Günaltay, Şemsettin (d. 1883, Eğin [bugün Kemaliye], Erzincan - ö. 19 Ekim 1961, İstanbul), siyaset adamı ve tarihçi. 16 Ocak 1949 - 22 Mayıs 1950 arasında başbakanlık yapmıştır.

Ortaöğrenimini Vefa İdadisi'nde, yükseköğrenimini Darülmuallimin-i Aliye'de (Yüksek Öğretmen Okulu) tamamladı. İsviçre'ye giderek Lozan Üniversitesi Doğa Bilimleri Bölümü'nde okudu. Kıbrıs, Midilli ve İzmir'de öğretmenlik yaptı, Süleymaniye Medresesi'nde ders verdi. Ziya Gökalp'le tanıştıktan sonra, onun etkisiyle Türk tarihi araştırmalarına yöneldi. 1914'te Darülfünun-ı Osmani Ulum-ı Edebiye Fakültesi'nde Türk tarihi ve İslam kavimleri tarihi müderrisi oldu. Aynı yıl Ulum-ı Şeriye Fakültesi dekanlığına getirildi. 1915'te İttihat ve Terakki'den Ertuğrul (Bilecik) sancağı mebusu seçildi. Bu görevini Meclis-i Mebusan'ın kapatıldığı 1920'ye değin sürdürdü.

Günaltay
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

Kurtuluş Savaşı'nda çeşitli görevler alan Şemsettin Bey, 1923-50 arasında Sivas milletvekili, 1950-54 arasında Erzincan milletvekili olarak TBMM'de bulundu. Bir süre TBMM başkanvekilliği görevini üstlendi. Milletvekilliğiyle birlikte İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde tarih profesörlüğü görevini sürdürdü. Hasan Saka'nın istifası üzerine başbakanlığa getirildi. 14 Mayıs 1950 seçimlerinde Demokrat Partu'nin (DP) iktidara gelmesi üzerine görevinden ayrıldı. 1958-59 yıllarında Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) İstanbul il başkanlığında bulundu. 27 Mayıs 1960 hareketinden sonra Kurucu Meclis üyeliği yaptı. 1961'de CHP'den İstanbul senatörü seçildiyse de göreve başlayamadan öldü. Türk Tarih Kurumu kurucu üyelerinden olan Günaltay 1941'de kurumun başkanlığına getirildi, bu görevini yaşamının sonuna değin sürdürdü.

II. Meşrutiyet döneminde Ziya Gökalp'in etkisiyle dinde reform yapılmasını öneren Günaltay, İslamın gelişmeye engel olmadığını savundu. Çeşitli çalışmalarında İslam medeniyetinin oluşmasında ve gelişmesinde Türklerin İslamı benimsemesinin önemli rol oynadığını vurguladı. Türk ve İslam tarihi alanında başlayan çalışmalarını, Cumhuriyet döneminde daha çok Anadolu, Mezopotamya ve İran'ın ilkçağ tarihi üzerinde yoğunlaştırdı. *Zulmetten Nura* (1915), *Hurafattan Hakikata* (1916), *İslam Tarihi* (1922), *Mufassal Türk Tarihi* (1922-24, 5 cilt), *İslamda Tarih ve Müverrihler* (1923), *Maziden Âtiye* (1923), *İslam Dini Tarihi* (1924), *Yakın Şark* (1937-51, 1987, 4 cilt) ve *İran Tarihi* (1948, 1987) başlıca yapıtlarıdır.

Günay, Reha (d. 30 Haziran 1937, İstanbul), fotoğraf sanatçısı. 1960'ta İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'ni bitirdi. 1970'ten 1973'e değin Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ne (bugün Mimar Sinan Üniversitesi) bağlı Mimarlık Yüksek Okulu'nda asistanlık yaptı. 1978'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nde doktorasını tamamladı. Aynı yıl Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde mimari fotoğraf dersleri vermeye başladı. 1979-80 yıllarında Japonya'da sanat tarihi incelemeleri yaptı. Daha sonra Yıldız Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'ne geçti. 1987'de aynı üniversitede doçent oldu. Çalışmalarını mimari mirası belgeleme, koruma ve mimari fotoğrafçılık üzerinde yoğunlaştıran Reha Günay, 1966'dan başlayarak yurt içi ve yurt dışında birçok fotoğraf yarışmasına katıldı. 1966'da CENTO,

"Selimiye Camisi", Reha Günay'ın bir fotoğrafı, 1978
Reha Günay'ın izniyle

1967'de Evrensel Barış Şenliği, 1970'te Photokina Fuarı, 1974'te Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'nın Tarih Yönünden Türkiye ve Akbank'ın Evlerimiz, Yalılarımız adlı yarışmalarında ödüller kazandı. 1976'da Selimiye Camisi fotoğraflarıyla ilk yurtiçi kişisel sergisini açtı; bu sergiyi Avrupa'nın bellibaşlı kentlerine de götürdü. 1981'de İstanbul'da Atatürk'ün Oturduğu Evler, 1985'te Anadolu-Türk Mimari Mirası, 1987'de Sinan'ın İstanbul'u adlı sergileri açtı. Anadolu Medeniyetleri Sergisi'nin ve ABD'de açılan Muhteşem Süleyman Sergisi'nin katalog fotoğraflarını çekti. Fotoğrafları gerek yurt içinde, gerekse dışında çeşitli mimarlık ve sanat dergilerinde ve kitaplarda yer alan Reha Günay'ın *Geleneksel Safranbolu Evleri ve Oluşumu* (1981), *Tarihsel Gelişim Içinde Japon Kültür ve Sanatı* (1986), *Süleymanname Minyatürlerinde Mekân ve Anlatım Teknikleri* (1987) ve *Sinan'ın İstanbul'u; Sinan's Istanbul* (1987) adlı yapıtları bulunmaktadır.

Günay, Veysel (d. 1948, Trabzon), özgün bir soyutlama anlayışıyla gerçekleştirdiği manzaralarıyla tanınan ressam.

Trabzon Lisesi'nden sonra 1966'da girdiği Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Resim-İş Bölümü'nü 1969'da bitirdi ve açılan Avrupa sınavını kazanarak 1970'te Paris'e gitti. 1970-74 arasında Paris Güzel Sanatlar Yüksekokulu'nda mozaik ve fresk üzerine uzmanlık çalışması yaptı. 1974'te Türkiye'ye döndükten sonra Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü'ne öğretim görevlisi olarak atandı. 1979 ve 1982'de DYO Ödüllü Resim Yarışması'nı, 1979'da da 40. Devlet Resim ve Heykel Sergisi Başarı Ödülü'nü kazandı.

Öğrenciliği sırasında ölüdoğa ve figür üzerinde çalışmıştı. Paris'te soyut sanata yönelerek bu alanda sağlam bir temel edindi. Türkiye'ye döndükten sonra bu anlayış doğrultusunda manzaralar yapmaya başladı. Özellikle Karadeniz yöresini konu aldığı bu resimlerinde ışığı saf bir halde kullandı, en çok mavi ve yeşile yer verdi, yerel özellikleri çağdaş bir anlatımla betimledi. 1980'den sonra sarı ve mora da ağırlık vererek bu renklerin farklı tonlarıyla floresan parıltısını andıran bir etki elde etti. Derinlik duygusunu, yatay olarak düzenlediği ton bantlarıyla sağladı. Birincil-ikincil, sıcak-soğuk, açık-koyu renk karşıtlıkları ile yapıtlarına çarpıcı bir yalınlık kazandırarak özgün bir soyutlama anlayışı geliştirdi.

Günaydın, İstanbul'da yayımlanan günlük gazete. Batı'da "bulvar gazetesi" olarak bilinen çok renkli, ofset baskılı gazete türünün Türkiye'deki öncüsü sayılır. Veb Ofset grubunun yayın organı olarak, Haldun Simavi tarafından 26 Kasım 1968'de yayımlanmaya başladı. Birinci sayfada büyük fotoğraflara ağırlık vererek yalnızca haberlerin başlık ve spotlarıyla yetinen ve iç sayfalardaki haberleri de kısa bir biçimde vermeye özen gösteren *Günaydın*, kısa sürede tutuldu ve yüksek bir tiraja ulaştı. Bu başarısıyla öteki gazetelerin de ofset baskı tekniğine yönelmesine ön ayak oldu. Magazin haberlerini büyüterek ve okurun siyasi iktidarlara karşı hoşnutsuzluğunu işleyerek uzun yıllar yüksek tirajını sürdürdü. 1980'lerde tirajında belirgin bir düşüş olduysa da, büyük gazeteler arasındaki yerini korumayı başardı. Temmuz 1988'de Veb Ofset grubuna bağlı öteki yayın organlarıyla birlikte Kıbrıslı işadamı Asil Nadir tarafından satın alındı.

Gazete Asil Nadir'in 1990'da girdiği ekonomik bunalımdan etkilendi. Ücretlerini düzenli biçimde alamayan gazete çalışanları Günaydın Yardımlaşma Sandığı adına Birleşik Gazetecilik Şirketi'ni kurdular. Bu şirket Temmuz 1991'de Veb Ofset'in tüm varlığını devraldı. *Günaydın, Yeni Günaydın* adıyla yayımlanmaya başladı.

Günaydın, Erol (d. 1933, Akçaabat, Trabzon), tiyatro ve sinema oyuncusu. Meddahlık alanındaki çalışmaları ve özellikle komedilerdeki yumuşak oyunuyla tanınır.

Galatasaray Lisesi'ni bitirdi. Haldun Dormen'in Cep Tiyatrosu'nda sahnelediği Philip King'in *Papaz Kaçtı*'sıyla oyunculuğa başladı (1955). Ertesi yıl Ankara Devlet Tiyatrosu'nda André Obey'den *Nuh* ve Cevat Fehmi Başkut'tan *Kleopatra'nın Mezarı* oyunlarında rol aldı. 1957'de Dormen Tiyatrosu'na geçerek tiyatronun 1972'deki kapanışına değin Brandon Thomas'tan *Teyzesi* (1957), Niccolò Machiavelli'den *Aşk Otu* (1958), Marcel Achard'dan *Benimle Oynar mısınız?* (1958), Turgut Özakman'dan *Duvarların Ötesi* (1959), Joshua Logan-Thomas Heggen'dan *Zafer Madalyası* (1960), Refik Erduran'dan *İkinci Baskı* (1962) ve Güngör Dilmen'den *Canlı Maymun Lokantası* (1964) gibi oyunlarda oynadı.

Günaydın, müziğini Cemal Reşit Rey'in yaptığı ve büyük ilgi gören *Yaygara 70* (1970), *Uyy Balon Dünya* (1970), *İstanbul Masalı* (1971) müzikallerini yazdı ve bu oyunlarda rol aldı. Sinemada da başarılı çalışmalar yaptı. Dormen'in *Güzel Bir Gün Için* filmiyle 1967 Antalya Altın Portakal Film Şenliği'nde en iyi senaryo ve yardımcı oyuncu ödüllerini kazandı. *Sinekli Bakkal* (1968), *Pembe Kadın* (1969), *Düğün* (1973), *Diyet* (1974), *Renkli Dünya* (1980) gibi filmlerde oynadı.

Günaydın, Dormen Tiyatrosu kapandıktan sonra çeşitli tiyatro topluluklarında çalıştı, televizyon dizilerinde ve filmlerinde oynadı, ayrıca çok beğenilen bazı çizgi filmlerin seslendirmesini gerçekleştirdi. 1970'lerde yöneldiği meddah çalışmalarıyla dikkat çekti; gerçekleştirdiği meddah gösterileri büyük ilgi gördü. 1972'de kurulan Akbank Çocuk Tiyatrosu'nun yöneticiliğini yapan Günaydın, 1988'de Münir Özkul ile birlikte, Ferhan Şensoy'un *İstanbul'u Satıyorum* oyununda oynadı.

günbalığı (*Thalassoma pavo* ya da *Julis pavo*), *Labridae* familyasından, Atlas Okyanusunun doğusundaki tropik ve ılıman bölgeler ile Akdeniz'de yaşayan balık türü. Kayalık ve yosunlu yerlerde barınan bu balıklar yazın kıyılara girerken kışın 150 m'yi bulan derinliklere çekilir. Günbalıklarının uzunluğu en çok 20 cm, gövdesi yanlardan az basık ve iğ biçimindedir. Parlak renkleri bulunduğu yere, yaşına ve eşeye göre değişir. Gövdesinde sırt yüzgecinin ikinci ışınından karna doğru uzanan koyu bir bant vardır. Başın hemen gerisinden başlayan tek bir sırt yüzgeci kuyruk dibine kadar uzar. Yosunlar ve taşlar arasında yaşayan küçük kabuklularla beslenen bu balıkların eti lezzetli olmadığından ekonomik değeri yoktur.

günçiçeği, BAMBULOTU olarak da bilinir, hodangiller (*Boraginaceae*) familyasının *Heliotropium* cinsini oluşturan 250 bitki türüne verilen ortak ad. Daha çok tropik ve ılıman bölgelerde yetişen bu türlerden otsu olanların çoğu tüm dünyaya yayılmıştır. *Heliotropium* cinsinde çok sayıda zararlı ot türü bulunur.

Günçiçeği (*Heliotropium arborescens*)
Walter Dawn

Bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilen *H. arborescens* çokyıllık çalımsı bir türdür; yüksekliği bazen 2 m'ye ulaşan bitkinin eflatundan beyaza kadar değişen renklerde, hoş kokulu çiçeklerin oluşturduğu çiçek kümeleri vardır.

gündeğen kuşak, VADOZ BÖLGESİ olarak da bilinir, su tablası(*) üzerinde kalan geçirimli bölge. Kuşağın alt bölümünde, su tablasının üzerinde, yüksekliği tortulların tane boyutlarına bağlı olarak değişen kılcal saçaklar bulunur. Kaba taneli ortamlarda saçakların üst kesimleri düz ve ince olabilir. İnce tanelilerde ise saçak daha yüksektir ve üst yüzey boyunca düzensiz olarak yayılır. Gündeğen kuşak, değişken kalınlıklardadır. Kimi zaman hiç bulunmayan gündeğen kuşağın kalınlığı, çeşitli etkenlere bağlı olarak birkaç yüz metreye kadar ulaşabilir, çevreye ve toprak türüne uygun maddeleri içerir. Bu bölgede bulunan ve yerçekiminin etkisiyle aşağıya doğru hareket eden suya gündeğen (vadoz) suyu ya da serbest su denir.

Gündeşlioğlu Hikâyesi, 17. ve 18. yüzyıllarda yaşadığı kabul edilen Türkmen âşıklarından Gündeşlioğlu'nun yaşamını konu alan kısa halk öyküsü.

Gündeşlioğlu önemli göçebe Türkmen topluluklarından Dulkadırlıların Gündeş oymağındandır. 17. yüzyıl sonlarındaki büyük Türkmen iskânları sırasında Maraş'ta yurt tutmuş ve bir köy kurmuştur.

Öykünün Güney illerinde anlatılan biçimine göre Gündeşlioğlu zengin bir aşiret

beyidir. Düşünde gördüğü bir derviş ona başına bir felaket geleceğini, bunun gençlikte mi, yoksa yaşlılıkta mı olmasını istediğini sorar. Gündeşlioğlu felaketin gençlikte gelmesini ister. Kısa bir süre sonra da varını yoğunu yitirir. Bunun üzerine yollara düşer, bilmediği bir ülkeye ulaşır. O sırada ülkede sultan seçilmektedir. Geleneğe göre, uçurulan bir kuş kimin başına konarsa, sultan o olacaktır. Kuş, perişan bir halde dolaşan Gündeşlioğlu'nun başına konar.

Âşık Ali Izzet Özkan da *Gündeşlioğlu Hikâyesi*'nin Orta Anadolu'da anlatılan biçimini *Elmas ile Mehmet Hikâyesi* (1945) adıyla yayımlamıştır. Öykünün her iki biçimi de masal öğelerinin yer alışı ve kahramanın birçok sıkıntıdan sonra mutlu sona ulaşması ile dikkati çeker.

Güneşlioğlu Hikâyesi "Göçebe Oyunu" adlı bir seyirlik köy oyununa da konu olmuştur.

Gündoğmuş, Akdeniz Bölgesi'nde, Antalya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 1.323 km² olan Gündoğmuş ilçesi kuzeyde Konya ili, güney ve güneybatıda Alanya, batıda Manavgat ve Akseki ilçeleriyle çevrilidir.

Antalya ilinin doğu ve iç kesiminde yer alan ilçe topraklarının kuzey, kuzeydoğu ve doğu kesimini Batı Toroslar'a bağlı Geyik Dağları engebelendirir. Bu dağlardan doğan Alara Çayı, ilçe sınırları içinde önce doğu-batı, sonra kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda akar. Bitkisel üretim yapılabilen alanlar, çay boyundaki küçük düzlüklerle sınırlanmıştır. Dağlar zengin bir orman örtüsüyle kaplıdır.

Ekime elverişli alanları az, ulaşım bağlantıları zayıf, ekonomik olanakları kısıtlı bir ilçe olan Gündoğmuş, Antalya ilinin en az gelişmiş yörelerindendir. İlçe halkı geçimini tümüyle tarımdan sağlar. En çok buğday üretilir. Az miktarda arpa, yerfıstığı, elma, pamuk, baklagil ve turunçgil yetiştirilir. Hayvancılık, bitkisel üretimden daha yaygın bir uğraştır. Kıl keçisi ve koyun beslenir. Toroslar üzerindeki yaylalarda meracılık yöntemiyle yapılan hayvancılıktan süt, peynir, tereyağı, yapağı, kıl ve deri elde edilir. Hayvancılığa bağlı olarak el tezgâhlarında yapılan kilim, heybe, çadır, çuval dokumacılığı gelişmiştir. Kereste, yörede elde edilen en önemli orman ürünüdür. İlçe topraklarında alüminyum, barit ve zımpara taşı yatakları bulunur.

Gündoğmuş yöresinde eskiden beri yerleşildiğini gösteren tarihsel kalıntılar vardır. Taşahır yöresinde Kaseyir; Karadere köyü yakınlarında Gedefi, Hisar, Kiliseönü; Pembelik köyü yakınlarında Gelesandra adlarıyla bilinen tarihsel kalıntılar Roma dönemine aittir. Ama tarihsel kalıntılar açısından çok zengin olmasına karşın, yörenin tarihine ilişkin ayrıntılı bir araştırma yapılmamıştır.

Eskiden adı Eksere olan yerleşme, Akseki ilçesine bağlı bir köydü. 1936'da adı Gündoğmuş olarak değiştirilip ilçe merkezi yapılan kasaba, büyük bir köy görünümündedir. İl merkezi Antalya'ya 138 km uzaklıkta olan kasabadaki Cem Paşa Camisi'nin Cem Sultan tarafından yaptırıldığı söylenir.

Gündoğmuş Belediyesi 1936'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 20.409; kasaba, 4.554.

gündönümü, yıl içinde Güneş'in, Yer Ekvatoru'ndan en uzak güney ya da kuzey konumlarında bulunduğu iki durumun ortak adı. Kuzey Yarıküre'de yaz gündönümü 21 ya da 22 Haziran'a, kış gündönümü ise 21 ya da 22 Aralık'a rastlar. Güney Yarıküre'de bu durum, mevsimlerde olduğu gibi Kuzey Yarıküre'nin tam tersidir. Gündönümü terimi ayrıca, Güneş'in görünen yıllık hareketi sırasında, tutulum dairesinin gök ekvatorundan yaptığı sapmanın en uç iki noktasını da tanımlar.

Yaz gündönümünde Güneş gök ekvatorundan kuzeye doğru 23° 21′ kadar kayar. Güneş ışınları da kuzeye doğru aynı oranda kayacağından, öğleyin Güneş ışınları Yengeç Dönencesi'ne (23° 21′ kuzey) dik olarak gelir. Bundan sonra Güneş giderek Güney Kutbu'na doğru kayar ve altı ay sonra bu kayma, gök ekvatorundan güneye 23° 21′ olur. Bu kış gündönümü sırasında, Güneş ışınları Oğlak Dönencesi'ne (23° 27′ güney) dik olarak gelir. *Ayrıca bak.* ılım; mevsim.

gündüşürücü *bak.* helyostat

Gündüz, Asım (d. 1880, Kütahya - ö. 14 Ocak 1970, İstanbul), Kurtuluş Savaşı'nda Batı Cephesi kurmay başkanlığında bulunan asker.

1905'te kurmay yüzbaşı olarak Erkân-ı Harbiye (Kurmay) Mektebi'ni bitirdi. Almanya'da dört yıl süreyle kıta ve kurmaylık stajı gördü. Balkan Savaşları sırasında Genel Karargâh'ta harekât şubesinde görev yaptı. I. Dünya Savaşı'nda 20. ve 3. Kolordu ile Filistin Cephesi kurmay başkanlıklarında, 48. Tümen komutanlığı ve 2. Kolordu komutan vekilliğinde bulundu. Çarpışmalarda gösterdiği başarı üzerine miralaylığa (albay) yükseltildi. Mondros Mütarekesi'nden (30 Ekim 1918) sonra Harbiye Nezareti'nde görev aldı.

Temmuz 1921'de Kurtuluş Savaşı'na katılmak üzere Ankara'ya geçti. Batı Cephesi kurmay başkanlığını üstlenerek Sakarya ve Dumlupınar savaşlarında büyük başarı gösterdi, altın liyakat madalyasıyla ödüllendirilerek mirlivalığa (tuğgeneral) yükseltildi. 3-11 Ekim 1922'de askeri temsilci olarak Mudanya Mütarekesi'ne katıldı. 1923'te Genelkurmay ikinci başkanlığına, daha sonra 8., 9. ve 5. Kolordu komutanlıklarına atandı. 1926'da korgeneralliğe yükseldi. 1928'de ikinci kez Genelkurmay ikinci başkanlığına getirildi. 1937'de orgeneral oldu. Aynı yıl Montreux görüşmelerine katılan Asım Gündüz, çeşitli devletlerle yapılan görüşme ve toplantılarda askeri temsilci olarak bulundu. 1943'te Yüksek Askeri Şûra üyeliğine atanan Gündüz 1945'te emekli oldu ve siyasete atıldı. 1946 ve 1950 seçimlerinde CHP'den Kütahya milletvekili seçildi. Anıları ölümünden sonra *Hatıralarım* (1973; yay. haz. İhsan Ilgar) başlığıyla yayımlandı.

gündüz avcısı, askeri havacılıkta, gece avcısında kullanılan özel seyir ve nişan alma donanımlarının bulunmadığı önleme avcı uçağı. *Ayrıca bak.* avcı uçağı.

gündüz kelebeği, *Lepidoptera* (pulkanatlılar) takımının *Papilionidea* üstfamilyasını oluşturan, yeryüzünün her yanına dağılmış ve genellikle gündüz uçma alışkanlığındaki binlerce böcek türünün ortak adı. Bu kelebeklerin kanat, gövde ve bacakları gece kelebeklerinde olduğu gibi dokunulduğunda dağılan toza benzer pullarla kaplıdır. Ama gece kelebeklerinin tersine genellikle gündüzleri uçar ve parlak renkleriyle dikkat çekerler. Gündüz kelebeklerinin dinlenirken kanatlarını sırtları üstünde dikey durumda tutmaları ve topuz uçlu duyargaları en ayırt edici özellikleridir.

Yaşam çevrimleri öbür takım üyelerinde olduğu gibi dört evreden geçer: Yumurta, larva (tırtıl), pupa (koza) ve erişkin. Larva ve erişkinlerin çoğu bitkiyle beslenir. Gündüz kelebeklerinin lahana kelebeği (*Pieris rapae*) gibi önemli tarım zararlarına yol açan türleri varsa da takımın asıl zararlı böcekleri gece kelebekleri arasında yer alır.

Papilionoidea üstfamilyası genellikle altı familyaya ayrılır: *Pieridae* (ak kelebek)

Gündüz kelebeklerinden *Palaeochrysophanus hippothoe*
Hermann Eisenbeiss Photo Researchers

familyasının birçok türü kitlesel göçleriyle dikkat çeker. *Papilionidae* (kuyruklu kelebek) familyasında yer alan ve Apollon kelebeğini de (*Parnassius apollo*) içeren *Parnassiinae* altfamilyası bazen *Parnassiidae* familyası olarak sınıflandırılır. *Lycaenidae* familyası *Lycaeninae* (bakır kelebeği), *Plebeiinae* (mavi kelebek) ve *Theclinae* gibi altfamilyaları içerir. *Riodinidae* familyasının üyeleri genellikle Amerika'nın tropik bölgelerine dağılmıştır. *Libytheidae* familyasını oluşturan ve yeryüzünün her yanına dağılmış bir düzine kadar tür, altdudaklarındaki duyarga işlevi gören uzun çıkıntılarıyla tanınır. Gündüz kelebeklerinin en geniş familyası olan ve en değişik özellikteki türlerini içeren *Nymphalidae* familyası bazı uzmanlar tarafından *Satyridae*, *Morphidae*, *Heliconiidae*, *Danaidae* gibi birçok familyaya bölünmüştür.

Güner, Sami (d. 5 Mayıs 1915, Priştine, Yugoslavya - ö. 20 Şubat 1991, Bolu yakınları), Türk fotoğraf sanatçısı. İstanbul Erkek Lisesi'ni bitirdikten sonra bir süre İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne devam ettiyse de, yarıda bırakarak T. C. Merkez Bankası'nda çalışmaya başla-

"Kenya-Mombasa", Sami Güner'in bir fotoğrafı
Sami Güner

dı. 1961'de buradan emekli oldu. Bundan sonra kendisini bütünüyle, çok genç yaşlarda başladığı fotoğraf çalışmalarına verdi. Fotoğrafın her dalıyla ilgilenen Sami Güner, yurt dışında kendi çabasıyla açtığı 30'u aşkın sergiyle Türkiye'nin tanıtılmasında önemli rol oynadı. Fotoğrafları ve fotoğraflarından yararlanılarak yapılan afişler yurt içi ve yurt dışında birçok kez ödül aldı. Torino'da bir afiş yarışmasındaki birincilik ve İslamâbad'daki ikincilik ödülleri bunların bazısıdır. Güner, Türk turizmine katkıları nedeniyle 1981'de 100. Yıl Armağanı, 1983'te Cumhurbaşkanlığı takdirnamesiyle ödüllendirildi. Türkiye'nin doğal güzelliklerini, sanat ve tarih zenginliklerini konu alan 50 dolayında kitabın fotoğraflarını çeken Güner, yurt dışı gezilerindeki fotoğraf çalışmalarını da Türkiye'de sergiledi. 1987'de Türk Tanıtma Vakfı'nın (TÜTAV) Türkiye'yi Dünyaya Tanıtanlar adlı ödülüne, 1989'da da Kültür Bakanlığı Büyük Ödülü'ne layık görüldü. 1982'de Devlet Güzel Sanatlar Akademisi (bugün Mimar Sinan Üniversitesi) Fotoğraf Enstitüsü ve İstanbul Fotoğraf ve Sinema Amatörleri Derneği (İFSAK) onur üyeliğine seçilen Sami Güner, aynı zamanda Japon Fotoğraf Derneği'nin üyesi ve Fotoğraf Sanatı Derneği'nin (FOTOGEN) başkanıydı. 1986'da Uluslararası Fotoğraf Sanatı Federasyonu'nun (FIAP) ES FIAP (Üstün Katkıda Bulunmuş Sanatçı) sanına layık görülen Sami Güner'in *Turkey* (1981) adlı bir fotoğraf albümü vardır. Güner 1991'de sergisinin açılışı için özel otomobiliyle Bolu'ya giderken geçirdiği kazada öldü.

Güner, Şemsi (d. 15 Ocak 1933, İstanbul), fotoğraf sanatçısı. Ortaöğrenimini tamamladıktan sonra bir süre İstanbul Belediye Konservatuvarı'nda şan öğrenimi gördü. 1949-51 arasında, karikatürcü Ramiz'in

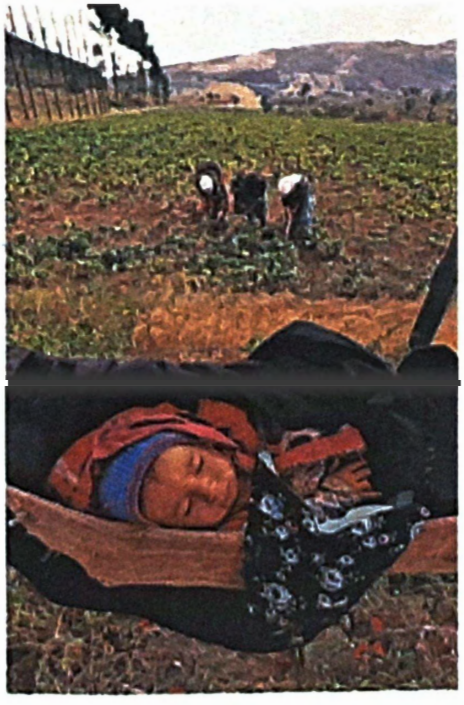

"Anadolu'da Çocuk ve Annesi", Şemsi Güner'in bir fotoğrafı, 1982
Şemsi Güner

özendirmesiyle *Mizah*'ta ve *Akbaba*'da çizdi. 1954'ten sonra *Tan* ve *Vatan* gazetelerinde ressam, *Hayat* dergisinde ve *Hürriyet*'in yan yayınlarında grafiker olarak çalıştı. 1972'den sonra serbest fotoğrafçılığa başladı. Amman ve Katar'da çektiği fotoğraflar 1979'da *Maya*, *Ses* ve *Crossroads* dergilerinde yayımlandı. *Photography Year Book* 1979'da sekiz sayfasını Şemsi Güner'in fotoğraflarına ayırdı. Güner 1980-83 arasında *Yurt Ansiklopedisi* için Türkiye'nin 67 ilinden fotoğraflar çekti.

1973'te "Öyküler" adıyla ilk kişisel sergisini açan Güner çeşitli karma sergilere de katıldı. 1980'de *Yeni Fotoğraf* dergisinin düzenlediği 5. Kuşaklar sergisinde, renkli baskıları yılın 10 fotoğrafı arasında yer aldı. 1985'te Milano'da düzenlenen Dünya Afiş Yarışması'nda gümüş madalyayla ödüllendirildi. Renkli fotoğraf dalında kuşağının önde gelen temsilcilerinden biridir. Kültür Bakanlığı'nın yayımladığı *Topkapı Sarayı* (1983) ve bir ilaç firması için hazırlanan *Darüşşifalar* (1986) adlı kitapların da fotoğraflarını çekmiştir.

Güneri, Süleyman Necati (d. 1889, Kığı, Bingöl - ö. 1 Mart 1944, İstanbul), I. TBMM'de İkinci Grup'ta yer alan siyaset adamı.

İlk ve orta öğrenimini Kığı'da yaptı. 1911'de Konya Hukuk Mektebi'ni bitirdi. Bir süre Konya İttihat ve Terakki İdadisi'nde öğretmenlik, 1913'ten sonra da Erzurum İttihat ve Terrakki Mektebi'nde müdürlük ve Türkçe öğretmenliği yaptı. Burada *Albayrak* (1913-21) adlı bir gazete yayımlamaya başladı. 1916'da Rusların Erzurum'a girmesi üzerine gazetenin yayımını durdurdu. Konya'ya dönerek burada 1918'e değin İttihat ve Terakki okullarında müdürlük yaptı. 1918'de Erzurum'un geri alınmasından sonra oraya gitti ve *Albayrak*'ı yeniden çıkarmaya başladı.

Erzurum Kongresi'ne (23 Temmuz-7 Ağustos 1919) Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Karaköse delegesi olarak katılan Süleyman Necati kongrede divan kâtibi oldu. Erzurum Kongresi'nden sonra oluşturulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ilk üyeleri arasında yer aldı. Cemiyetin ilk tüzüğünü hazırlayan Kongre Nizamname Encümeni'nde çalıştı. Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Erzurum mebusu olarak bulundu. Ardından I. TBMM'ye (1920-23) Erzurum milletvekili olarak girdi. 19 Ağustos-11 Eylül 1920 arasında matbuat umum müdürlüğü (basın yayın genel müdürlüğü) görevini de üstlendi. 2 Aralık 1920'de Ermenistan'la imzalanan Gümrü Antlaşması'nı hazırlayan kurulda delege, 1921'de Bekir Sami Bey başkanlığında Londra'ya giden kurulda danışman olarak bulundu. I. TBMM'de İkinci Grup adı verilen muhalefet içinde yer aldı. İzmir Suikastı (1926) dolayısıyla Ankara İstiklal Mahkemesi'nce yargılandı ve beraat etti. Beşinci Dönem (1935-39) Zonguldak milletvekili olarak TBMM'de bulunduktan sonra çeşitli okullarda tarih ve coğrafya öğretmenliği yaptı.

Güneş, Yer'in ve Güneş sisteminin öteki üyelerinin çevresinde dolandıkları yıldız. Yer'e en yakın yıldızdır ve Yer'den ancak 8 ışık dakikası (149,6 milyon km) uzaklıktadır. Güneş, hem parlaklık hem de büyüklük bakımından ortalarda yer alan sıradan bir yıldızdır. Yarıçapı ve sıcaklığı gözönüne alınarak yapılan sınıflamada, G2 türünden cüce yıldızlar sınıfına girer.

Güneş'in enerjisi, basıncı yeryüzündeki atmosfer basıncının milyarlarca katı ve yoğunluğu da suyun 150 katı olan çekirdeğinde, yaklaşık 15 milyon Kelvin sıcaklıkta, hidrojenin helyuma dönüşmesinden kaynaklanır. Enerji, çekirdek tepkimeleri sonucunda serbest kalır, belirli süreçlerden geçtikten sonra yüzeye gelir ve buradan da uzaya yayılır. Bu devasa enerjinin yalnızca 2.2 milyarda biri Yer tarafından soğurulur. Bu da, yeryüzünde yaşamın sürmesi için gerekli koşulları sağlamaya yeter.

Güneş'in görünen yüzeyine ışıkküre (fotosfer) denir. Bunun üzerinde, renkküre (kromosfer) adını alan 5.000 km kalınlığında bir iç atmosfer vardır. Bunun da üzerinde, son derece yüksek sıcaklıklı Güneş tacı (korona) bulunur. Güneş tacı, Yer'e hatta daha ötelere kadar uzanır. Güneş, bir magnetik alana sahip olan, dönen ve çekirdeğinde enerji üreten bir gökcisimdir. İç bölümlerinde üretilen enerjinin yüzeye taşınmasının, magnetik alanın yüzeyde yol açtığı gelişmelerin ve dönme hareketinin etkisiyle son derece karmaşık hale gelen Güneş olaylarının incelenmesi, modern Güneş astronomisinin başlıca konuları arasındadır.

GÜNEŞ GÖZLEMLERİ

Güneş, yüzyıllar boyunca tapınılan bir varlık olmuş ve bu nedenle fiziksel özellikleri pek incelenmemiştir. Atınalı filozof Anaksagoras İÖ 467 dolaylarında Aigos-Potamoi'ye düşen büyük bir göktaşının Güneş'ten geldiğini ileri sürdü. Bundan kalkarak da Güneş'in Peloponnesos'tan daha büyük, kızgın demirden oluşan bir cisim olduğu sonucuna vardı. Teleskopun keşfini izleyen yıllarda Galileo Galilei, Johannes Fabricius, Christoph Scheiner ve Thomas Harriot, aynı yıllarda Güneş lekelerini buldular (1610-11). İki yüzyıl sonra, 1843'te Alman amatör astronom Samuel Heinrich Schwabe, 33 yıl boyunca sürdürdüğü çok dikkatli gözlemlere dayanarak, Güneş lekelerinin sayısının 10 yıllık bir dönem içinde değiştiğini ortaya koydu. 1852'de bu çevrimin 11,2 yıl olduğu ve ayrıca 80 yıllık bir başka dönemin de bulunduğu anlaşıldı. 1858'de, yeni çevrimin başlangıcında ilk lekelerin ±30° enlemlerin çevresinde ortaya çıktığı ve çevrim ilerledikçe lekelerin giderek Güneş ekvatoruna doğru kaydığı ve ±8° enlemleri çevresinde toplandığı gözlendi.

1834'te Alman matematikçi ve astronom Carl Friedrich Gauss, magnetik olguların gözlenmesine yönelik ilk gözlemevini Göttingen'de kurdu. Bunu başkaları izledi. 1857'de, küçük günlük magnetik değişimlerin Güneş çevrimi ile ilintili olduğu gösterildi. 1904'te, şiddetli magnetik fırtınaların, büyük leke gruplarının merkezi meridyenden geçişiyle ilintili olduğu bulundu.

Yeni teleskopların ve çok ileri tekniklerin kullanıldığı yardımcı donanımlarla Güneş astronomisinde çok önemli gelişmeler sağlandı. Güneş lekelerinin fiziksel ve kimyasal yapısının anlaşılması spektroskopinin gelişmesinden sonra olanaklı oldu. 1870'te, Güneş lekelerinden salınan ışınımın tayfında, molekül halinde bileşiklerin bulunduğunu gösteren karanlık bantlar keşfedildi. Daha sonra, bazı çizgilerin genişlemesinin, daralarak keskinleşmesinin ve bazı karanlık çizgilerin tümüyle parlak çizgi durumuna gelmesinin, Güneş lekelerinin çevresindeki gazların parlamasından (bugün puskurtu olarak adlandırılır) kaynaklandığı ileri sürüldü. Spektroskopik incelemeler sonucunda 1909'da, lekelerin daha soğuk ve karanlık olan merkezinden (gölge) dış kısımlara (yarıgölge) doğru, saatte 2 km hızında bir gaz akımının bulunduğu belirlendi. 1913'te, lekelerin üstündeki atmosferin yüksek katmanlarından, leke merkezine doğru, tersine bir akımın varlığı saptandı. Spektrohelyografın (güneş tayfçekeri) 1891'de George Ellery Hale tarafından bulunuşu, Güneş'in hidrojen, kalsiyum ve öteki elementlerin iyon ve atomlarından salınan ışıkta incelenmesini olanaklı kıldı, böylece renkküreye ilişkin ayrıntılı bilgiler elde edildi. 1908'de Hale, Güneş lekelerinin magnetik niteliğini ortaya koymak amacıyla leke tayfındaki bazı atomlara ait çizgilerde yarılma ve

kutuplanma olup olmadığını (Zeeman etkisi) araştırdı. Bunun için, Wilson Dağı Gözlemevi'nde büyük kule teleskoplar kuruldu, bunların zeminlerine spektroskoplar yerleştirildi. 1914-24 arasında Hale, güneş lekelerinde magnetik kutupların tersine dönmesi konusundaki yasaları geliştirdi. Hale Güneş'in genel magnetik alanını ölçmeye de niyetlendi, ama bu konudaki güvenilir ölçümler ancak 1948'de fotoelektrik magnetografın bulunmasından sonra gerçekleştirilebildi.

Güneş sıcaklığı. Güneş'in sıcaklığının belirlenmesi Güneş astronomisindeki en güç problemlerden biridir. İngiliz astronom Sir John Herschel Güney Afrika'da ve 1837'de Fransız fizikçi Claude-Servais-Mathias Pouillet Fransa'da Güneş ışınlarının dik gelmesi ve tümünün soğurulması durumunda 1,8 cm derinliğindeki bir su katmanının sıcaklığını dakikada 1°C yükselttiğini gözlediler. Ölçüm tekniği ilke olarak çok kolaydı, ama atmosfer soğurması bilinmeyen bir faktor olarak kalıyordu. Son zamanlarda, balon ve uçak gözlemleri sonucu, dakikada 1,96 cal/cm²'lik bir güneş sabiti değeri bulundu. Güneş sabiti, Yer atmosferi dışında, ortalama Güneş-Yer uzaklığında, birim alana gelen toplam Güneş ışımasıdır.

Güneş'e ilişkin bazı bilgiler

Uzaklık	149 600 000 km
Ortalama açısal çap	31'59,3"
Çap	1 392 000 km (Yer çapının 109,3 katı)
Yüzey alanı	$6,087 \times 10^{12}$ km² (Yer yüzey alanının 12 000 katı)
Hacim	$1,412 \times 10^{18}$ km³ (Yer hacminin 1 306 000 katı)
Kütle	$1,99 \times 10^{30}$ kg (Yer kütlesinin 333 400 katı)
Ortalama yoğunluk	1 410 kg/m³ (Su yoğunluğunun 1,5 katından az)
Güneş yüzeyinden kurtulma hızı	618 km/sn
Etkin sıcaklık	5 740 K
Toplam enerji çıktısı	$3,86 \times 10^{26}$ watt (joule/sn)
Güneş yüzeyinden salınan enerji	$6,35 \times 10^{7}$ joule/m²/sn
Disk merkezindeki parlaklık	$8,23 \times 10^{3}$ lambert
Işık şiddeti	$3,17 \times 10^{27}$ mum
Dönme Periyodu	
Ekvator bölgesi	26,9 gün (kavuşum)
Güneş lekeleri bölgesi (16° Kuzey)	27,3 gün (kavuşum)
Kutup bölgesi	31,1 gün (kavuşum)
Güneş'in iç yapısı	
Yoğunluk	150 000 kg/m³
Sıcaklık	15 000 000 K (farklı yer'em'ler 13 000 000 K ile 25 000 000 K arasında değerler vermektedir)
Basınç	4×10^{16} N/m² (pascal)
Yıldız olarak Güneş	
Tayf türü	G2
Renk indeksi	B − V = +0,63
Görsel parlaklık	V = −26,86
Mutlak görsel parlaklık	M_v = +4,84
Komşuluğundaki yıldızlara göre hızı	19,4 km/sn Vega [Çalgı (Lyra) takımyıldızı] yönünde. Güneş'e komşuluğundaki yıldızlar Samanyolu Gökadası merkezi etrafında 220 km/sn hızla dolanırlar

Alman fizikçi Joseph von Fraunhofer, kendi yapımı çok geliştirilmiş bir spektroskopla Güneş tayfındaki karanlık çizgilerden 574 tanesini görsel olarak belirledi; bu çizgilerin çok belirgin olanlarını, bugün hâlâ çizgi tanısında kullanılan bir sistemle, A,a,B,C,D gibi harflerle gösterdi. Günümüzde Fraunhofer çizgileri olarak bilinen bu karanlık çizgilerin fiziksel anlamı, 1859'da Alman fizikçi Gustav Robert Kirchhoff tarafından açıklandı. Kirchhoff, sıcak Güneş'i çevreleyen, kendisinin "çevirici katmanlar" olarak adlandırdığı ve tayftaki karanlık çizgileri oluşturduğu sanılan daha soğuk buhar katmanlarının bulunduğunu ileri sürdü. Laboratuvarda elde edilen tayflarla Güneş ışığı tayfının karşılaştırılması sonucunda, Güneş'te sekiz elementin varlığı saptandı. ABD'li fizikçi Henry Augustus Rowland, 1897'de 12 metre boyunda çok yüksek nitelikli bir Güneş tayfı fotoğrafı yayımladı. Bu tayf aracılığıyla, Güneş'te 39 kimyasal elementin varlığı kanıtlandı. Yer atmosferindeki ozonun soğurma etkisi nedeniyle, Rowland'ın tayfı ancak morötesine kadar uzanabiliyordu. Bu sınır, atmosfer dışında (uzayda) gözlem yapılmasının olanaklı duruma gelmesiyle aşıldı. Günümüzde Güneş tayfı görünür ışık bölgesinden 1 ångströmden (Å, 10^{-10} m) daha küçük dalgaboylarına kadar elde edilmiştir. Kırmızıya doğru ise, 1888'de Güneş tayfı 53.000 Å'ya kadar elde edilmişti. Yeni algılayıcılarla bu sınır, yalnızca Yer atmosferinin 25 mikrometreden büyük kızılötesi tayfını engelleyen su buharı kuşaklarıyla belirlenmektedir. Tayfın tümü, su buharı ve ozon soğurmalarından etkilenmeyecek kadar yükseğe çıkıldığında gözlenebilir.

Güneş, X ışınlarından radyo dalgalarına kadar her dalgaboyunda enerji yayınlar. Bu enerjinin yaklaşık yüzde 40'ı tayfın görünür bölgesinde, yüzde 50'si kızılötesi bölgesinde, kalanı da morötesi bölgesinde salınır. Güneş'in yüzeyinden uzaya kaçan ışının, Güneş atmosferinin farklı derinlikteki ve sıcaklıktaki bölgelerinden gelir. Dış yüzeyde sıcaklık 4.200 K kadardır ama çıplak gözle bakıldığında sıcaklığın 10.000 K olduğu derinlikler görülebilir. Güneş'in etkin sıcaklığı, bir başka deyişle, Güneş'in saldığı enerjiye eşit enerji salan küresel bir kara cismin (*bak.* kara cisim) sıcaklığı da belirlenmiş, Stefan-Boltzmann yasalarından hareketle bu sıcaklığın 5.740 K olduğu hesaplanmıştır. Tayfın farklı bölgelerinde de farklı renk sıcaklıkları bulunmuştur. Görünür ışık bölgesinin tümü için 6.000 K'lik bir renk sıcaklığı uygun düşmektedir.

Güneş'ten salınan çok büyük miktardaki enerjinin tanımlanması pek kolay değildir. Bir örnek vermek gerekirse; eğer Güneş 12 m kalınlığında bir buz katmanıyla sarmalanmış olsaydı, bunu eritmesi için bir dakika yeterli olacaktı. Yeryüzüne ulaşan Güneş enerjisi km² başına 1,5 milyon BG dolayındadır. Bu çok büyük enerjiyi yararlanılabilir duruma getirmekte önemli güçlüklerle karşılaşılır. Yüksek sıcaklıklar elde etmek amacıyla büyük parabolik toplayıcılar kullanmak gerekmektedir.

Radyo dalgaları. Güneş'ten gelen radyo dalgaları ilk kez 1942'de İngiliz radar istasyonlarınca belirlendi. Bunun, Güneş'in yüzeyinde görülen etkin bir lekeyle, özellikle de 28 Şubat'ta gerçekleşen büyük puskurmeyle ilintili olduğu ileri sürüldü. Aynı yıl, Güneş lekeleri ve bunlarla ilintili etkinliklerin en az olduğu "sakin Güneş" döneminde de zayıf bir radyo yayını belirlendi.

Enerjinin Güneş'in iç bölümlerinde üretildiğine ilişkin modern görüş Sir Arthur Stanley Eddington'la başladı. Eddington Güneş sisteminin tahmin edilen ömrü boyunca, Güneş'ten dışarıya sürekli olarak gönderilen enerjinin ancak çekirdek tepkimeleriyle karşılanabileceğini ileri sürdü. Hidrojenin helyuma dönüştüğü çekirdek tepkimeleri sonucunda açığa çıkacak enerji miktarı 1937-38 yıllarında ayrıntılı olarak hesaplandı.

SAKIN GÜNEŞ

IŞIKKÜRE. Güneş'in görünen parlak yüzeyine ışıkküre denir. Teleskopla dikkatle gözlendiğinde, ışıkkürenin bulgurcuk (granul) denen benekli bir yapıya sahip olduğu görülür. Güneş enerjisinin çoğu ışıkküre tarafından salınır. Işıkküre yaklaşık 400 km kalınlığında, seyrek ama oldukça donuk bir katmandır. Sıcaklığı alt kısmında 10.000 K kadardır, üst kısmında bu değer 4.200 K'ye kadar düşer. Yoğunluğu, deniz düzeyindeki hava yoğunluğunun binde bir kadardır.

Bulgurlanma. Güneş'in yüzeyini, her biri sıcak bir gaz bulutunun tepesi olan yaklaşık 4 milyon kadar bulgurcuk kaplar. Boyutlarının küçüklüğü (300-1.450 km kadar) nedeniyle, Yer'den yapılan gözlemlerde, ancak atmosfer çok kararlı olduğunda ve çalkantı bulunmadığında görülebilir ve fotoğrafı çekilebilir. Bulgurcukların teleskopla en iyi fotoğrafları 20 km kadar yüksekte gerçekleştirilen balonlu gözlemler sırasında çekilmiştir. Bunların incelenmesiyle, bulgurcukların düzensiz, çoğu kez çokgen biçiminde, her birinin ince ve çevresine göre daha koyu çizgilerle sınırlanmış olduğu görülür. Ortalama ömürleri 7-10 dakika arasında değişir. Tipik bir bulgurcuk, topluğne başı gibi görülen çok küçük bir benek olarak ortaya çıkar ve birçok parçaya ayrılarak kaybolmadan önce çapı 1.500 km'ye kadar büyür. Bulgurcuklar saatte 0,5 km hızla yükselir, enerji kaybedince kendilerini oluşturan gazlar soğur ve hızla aşağıya inerek öteki bulgurcuklar arasındaki karanlık çizgiler haline dönüşürler.

Kenar kararması. Güneş'in kenarı merkezinden daha karanlık görünür. Bunun nedeni, Güneş'in merkezine bakıldığında ışıkkürenin daha derin ve daha sıcak katmanlarının, kenarına bakıldığında ise daha yüksek ve daha az sıcak katmanlarının gözleniyor olmasıdır. Kenar kararması tüm yıldızlarda görülür ve yalnızca atmosferdeki sıcaklık dağılımıyla ilintilidir. Bu nedenle, kenar kararmasının ölçümü, derinliğe bağlı olarak sıcaklık dağılımının belirlenmesinde önemli bir rol oynar.

Güneş'in dönmesi ve küreselliği. Galilei, Güneş lekelerinin görünürdeki hareketinin ekvatora paralel çizgiler üzerinde olduğunu ve kenarlara gidildikçe yavaşladığını belirledi. Bu durum ancak lekelerin doğudan batıya doğru dönen bir kürenin yüzeyi üzerinde bulunmasıyla açıklanabilirdi. Daha sonra yapılan spektroskopik gözlemlerle de bu durum doğrulandı. Çok hızlı dönen ve bu nedenle son derece basık küreyi (sferoit) bir biçim alan kimi yıldızların aksine, Güneş oldukça yavaş dönen bir gökcismidir. Bu nedenle basıklığı önemsenmeyecek kadar küçüktür ve düzgün küresel

bir yapısı vardır. Bazı gözlemlere dayanılarak, kutupsal çapının ekvatoral çapına göre 70 km daha küçük olduğu ileri sürülmektedir.

Fraunhofer tayfı. Güneş tayfında, 2.950-10.000 Å dalgaboyları aralığında 25.000 kadar çizgi vardır (Fraunhofer çizgileri). Bunlar, sürekli tayfı kesen siyah soğurma çizgileridir ve Güneş atmosferinin yapısı ile fiziksel koşullarına ilişkin önemli bilgiler sağlar. Bu çizgilerin incelenmesinde, Güneş'e ait çizgilerle su buharı, oksijen gibi Yer atmosferine ait olan öğelerden gelen çizgilerin birbirinden ayırt edilmesi gerekir.

Bu çizgilerin yüzde 73 kadarının tanısı yapılmış, 63 element ve 11 molekülün çizgisi kaydedilmiştir. Tanımlanan çizgilerden 5.458 tanesi demire ilişkindir. Ayrıca 1.453 krom, 1.344 titan, 856 nikel, 388 zirkonyum, 1.572 siyanojen çizgisi ile Yer atmosferindeki su buharına ilişkin 1.477 çizgi vardır. Bazı elementlere ilişkin ancak birkaç çizgi gözlenmiştir. Örneğin, berilyumun 2, gümüşün 2, platinin 6 ve altının 1 çizgisi vardır. Tanısı yapılamayan çizgilerin çoğu zayıf çizgilerdir ve büyük bir olasılıkla bunlar moleküllere ilişkindir ya da Güneş'te bol bulunan elementlerin zayıf çizgileridir.

Yer atmosferi dışından yapılan gözlemlerle, Fraunhofer tayfında morötesinden de öteye gidilmiştir. Morötesi bölgesinde 3.000-2.097 Å aralığında 7.146 çizgi gözlenmiştir.

Güneş'in kızılötesi tayfı, Yer'in su buharına ait çok sayıda soğurma bandıyla kesilmiştir. Kızılötesi tayfın tümünü gözleyebilmek için balonlardan ya da atmosfer dışında yörüngeye oturtulmuş uydulardan yararlanılır. 11.984-25.578 Å aralığında Güneş'e ait 1.786, Yer atmosferindeki elementlere ait 6.911 çizgi gözlenmiştir. Bunlardan silisyum, demir, karbon, karbon monoksit ve titan daha çok Güneş'e ait çizgiler, su buharı, karbon dioksit, metan ve bu moleküllerin izotoplarına ait bantlar da Yer atmosferine ait çizgilerdir.

Kimyasal yapısı. Güneş'te, elementlerin bolluk oranları yalnızca Güneş atmosferi (yüzey katmanları) için saptanabilir. İç kısımlardaki elementlerin bollukları, burada elementlerin çekirdek tepkimeleri aracılığıyla birbirlerine dönüşme hızlarının farklılığı nedeniyle değişik değerlerde olabilir.

Güneş'e ait kozmik ışınlar Güneş'in etkin bölgelerinden yayınlanır. Helyum, bor, berilyum, karbon, azot, oksijen, flüor ve neon gibi hafif elementlerin bollukları bu kozmik ışınların incelenmesiyle elde edilir. Ağır elementlerin birbirlerinden ayırt edilmesi güç olduğundan bunlar, fosfor-skandiyum, titan-nikel gibi gruplar halinde verilir.

Renkkürenin üst katmanından ve Güneş tacından kaynaklanan tayf çizgilerinden elde edilen bolluklara, Güneş tacı bollukları adı verilir. Güneş tacı tayfları, bunların Güneş diski üzerinden ya da Güneş kenarının yukarısından elde edilmiş olmalarına göre iki gruba ayrılır. Güneş diski üzerinde morötesinden daha ötede gözlenen salma çizgileri farklı düzeylerde iyonlaşmış atomlardan kaynaklanır. Bu çizgiler en bol elementler olan helyum, karbon, azot, oksijen, neon, sodyum, magnezyum, alüminyum, silisyum, fosfor, kükürt, kalsiyum ve demir için çözümlenmiştir. Güneş kenarından elde edilen tayfın 3.000-10.000 Å aralığındaki salım çizgileri atomlardaki yasak elektron geçişlerinden (Yer'de deneysel olarak oluşturulmaları hemen hemen olanaksız bulunan geçişler) kaynaklanır. Bu çizgiler çok zayıf olduklarından ancak tam Güneş tutulması sırasında ve koronograf (taççeker) aygıtıyla gözlenebilirler. Bilinen yasak çizgiler, hepsi de yüksek düzeyde iyonlaşmış argon ve kalsiyum ile demir grubu elementlerinden kaynaklanır. Işıkküreye ait bollukların belirlenmesi, çizgilerin şiddetlerinin ölçümüne dayanır. Modern aygıtlarla çok yüksek ayırma gücünde bir Güneş tayfı elde etmek mümkündür. Bunun sonucu olarak, çizgideki şiddet dağılımı (çizgi profili) çok yüksek bir duyarlılıkla elde edilebilir. Çizgi profili yalnızca o çizgiyi oluşturan atomun (ya da molekülün) bolluğuna değil, aynı zamanda çizginin oluştuğu katmanlardaki sıcaklık, yoğunluk gibi fiziksel koşullara da bağlıdır. Böylece Güneş'in ya da herhangi bir yıldızın tayfının incelenmesiyle, hem kimyasal bileşimi hem de atmosferinin fiziksel koşulları birlikte belirlenmektedir.

Ayrıntılı tayf çözümlemelerinden ışıkküre-nin kimyasal bileşimi yüzde 90 hidrojen ve yüzde 8 helyum olarak saptanmıştır; daha yüksek atom numaralı elementler de (örn. demir, kalsiyum, sodyum) az miktarda bulunur. Büyük çoğunluğu pek küçük miktarlarda olmak üzere ışıkküre-de varlığı belirlenebilen elementlerin toplam sayısı 60 kadardır.

RENKKÜRE. Görece saydam olan renkküre katmanları düşük sıcaklıklı ışıkküre ile yüksek sıcaklıklı Güneş tacı arasında, yaklaşık 5.000 km kalınlığında karmaşık bir geçiş bölgesi oluşturur. Renkkürenin sıcaklığı içte 4.500 K'den dışta 1.000.000 K'ye, yoğunluğu da cm^3 başına 10^{12} parçacıktan, 10^{7} parçacığa kadar değişir. Renkküre çok etkin bir bölgedir. Yaklaşık 1.500 km kalınlığında olan iç kısmı oldukça homojen gazlardan oluşur.

İğnecikler. 19. yüzyılda, İtalyan astronom Angelo Secchi kenarlardaki renkküre katmanlarının bir çayır yangını görünümünde olduğunu, birbiri üzerine binişen pek çok fışkırtı bulunduğunu belirledi ve bu yapılaşmaya iğnecik (spikül) adını verdi. İğnecikler, çapı 500 km'den daha az olan ince, parlak sütunlar biçimindedir. Yukarıya doğru saatte 20-30 km hızla hareket ederek, ışıkküreden yaklaşık 8.000 km kadar yükselirler. Bazen bir rozet ya da fırça biçiminde gruplaşırlar. Sayıları 100 bin kadardır ve ortalama ömürleri 5 ile 15 dakika arasında değişir. Spektroskopik incelemelere göre bir iğnecik sütununun sıcaklığı içte 10.000 K, yüzeyde ise 50.000 K kadardır.

GÜNEŞ TACI. Güneş'i saran parlak, yüksek sıcaklıklı ve seyreltik gazdan bir örtü olan Güneş tacının Güneş'e yakın bölgelerdeki parlaklığı Güneş diskinin milyonda biri kadardır. Güneş'ten uzaklaştıkça parlaklığı da hızla azalır; Güneş yarıçapının iki katı uzaklıktaki parlaklığı, iç bölgeye göre yüzde 1 dolayındadır. Bu nedenle, tacın zayıf ışığı ancak tam Güneş tutulması sırasında ya da bir koronografla görülebilir. Güneş tacı birkaç Güneş yarıçapı uzaklıkta, yaklaşık 2.000.000 K'lık bir kinetik sıcaklığa sahiptir. Bu yüksek sıcaklığı nedeniyle, dışarıya doğru yayılan ve Yer'in ötesine kadar uzanan elektrik yüklü bir tanecik akımı oluşturur. Bu akım, Güneş rüzgârı olarak adlandırılır. Yüksek düzeyde iyonlaşmış Güneş tacı gazının yoğunluğu tabanda 5×10^{8} atom/cm^3'tür; yoğunluğu yüksekliğe bağlı olarak, yaklaşık her 50.000 km'de, 2,7 kat azalır.

Güneş tacı, dışa doğru yükselen ışık sütunları, iplikçikler ve Güneş diskini bir taç gibi saran parlak ışıklı biçimiyle güzel bir görüntü oluşturur.

Güneş'in 1 m'den büyük dalgaboylu radyo yayınının kaynağı Güneş tacıdır; elektromagnetik tayfın öteki ucunda 200 Å'dan daha küçük dalgaboylu ışınımlar da yalnızca taç tarafından salınabilir. Elektromagnetik tayfın farklı bölgelerinde yapılan gözlemlerin karşılaştırılması sonucunda, Güneş tacının homojenlikten son derece uzak bir yapıda olduğu ve Güneş yüzeyindeki etkinliğe bağlı olarak, biçiminin, yoğunluğunun ve yapısının büyük değişikliklere uğradığı anlaşılmaktadır.

Güneş tacının en dikkat çekici özelliklerinden birisi de 1.500.000 K ile 2.000.000 K arasında değişen kinetik sıcaklığıdır. Bu durum birçok gözlemle doğrulanmaktadır. Örneğin, taca ilişkin salım çizgileri Fraunhofer çizgilerinden daha geniştir. Bu durum, çizgileri oluşturan atomların rasgele hareketlerinden kaynaklanan Doppler genişlemesi olarak değerlendirildiğinde 2.000.000 K'lik bir sıcaklık elde edilir. Ayrıca, Güneş tacı tayfının, 10-14 elektron kaybetmiş demir, nikel, kalsiyum ve argon atomlarınca salındığı 1941'de gösterilmiştir. Bu düzeyde yüksek bir iyonlaşma da ancak, düşük yoğunluklu bir gaz içinde, yüksek sıcaklıkla hızlandırılmış yüksek enerjili elektronların çarpışmasıyla olanaklıdır.

Güneş tacının bu kadar sıcak oluşunu sağlayan enerjinin kaynağının ışıkküre-de ve renkküre-de bulunan bulgurcuk ve iğnecik-lerdeki kütle hareketleri olduğu sanılmaktadır. Etkileşim, iğnecikteki ve taçtaki atomların birbirleriyle doğrudan çarpışması ya da aşağıdan yukarıya doğru renkküreye ve Güneş tacına şok dalgalarıyla enerji aktarımı biçiminde olabilir.

ETKİN GÜNEŞ

Etkin Güneş, magnetik alanların, Güneş atmosferinin çeşitli katmanlarında gözlenen olayların tümüyle ilgili olarak azalması ve artmasıyla ayırt edilir. Bu olayların en ilginci, benek (fakül) denen çok parlak alanlarda oluşan Güneş lekeleridir. Ayrıca püskürmeler, fışkırmalar, taç yoğunlaşmaları ile radyo dalgaları, X ışını ve kozmik ışın patlamaları da dikkat çeken olaylardır.

Benekler. Alan olarak Güneş lekelerinden biraz daha büyük ve parlak bölgeler olan benekler lekelerin oluştuğu bölgelerde, lekeler çıkmadan önce görülürler ve lekeler kaybolduktan sonra da görülmeye devam ederler. Ortalama ömürleri 15 gün kadardır. Işıkküreye göre parlaklıkları çok fazla olmadığı için, ancak Güneş diskinin kenarlarında oluştuklarında görülebilirler.

Güneş lekeleri. Işıkküredeki önemli, değişken ve Güneş yüzeyine oranla küçük bir alan kaplayan oluşumlardır. Bir leke, gölge adı verilen koyu renk bir alan ile bunu saran ve yarıgölge denen daha parlak bir bölgeden oluşur. Yarıgölgede, gölgenin merkezine doğru yönelen iplikçikler oluşur. Güneş lekeleri kalıcı oluşumlar değildir; belli bir sıraya göre büyürler ve sonunda yok olurlar. Ortaya çıkan bir leke grubunda her leke yaklaşık 1.500 km çapında küçük koyu renk bir bölge biçimindedir. Bunlar çok çabuk büyürler ve birbirlerinden ayrılmaya başlarlar. Böyle bir grupta baş leke, yani Güneş'in dönme yönünde en öndeki leke, genellikle en büyük olanıdır. Lekeler maksimum büyüklüklerine ulaştıkları zaman, 8-9 günde büyümesini tamamlayan baş leke, arkasından gelen ve maksimum boyutuna yaklaşık üç-dört günde ulaşan art lekeden 10^{5} kadar ileridedir.

Lekeler maksimum boyutlarına ulaştıktan sonra oldukça yavaş bir biçimde küçülmeye başlarlar, genellikle de birkaç hafta içinde kaybolurlar; kimi zaman birkaç ay yaşadıkları da olur. Küçülme evresinde, lekeler önce daha küçük lekelere dönüşür ve önce art lekeler yok olur. Yalnız kalan

baş leke de, gittikçe küçülerek birkaç hafta içinde tamamen yok olur.

Ortalama büyüklükte bir lekenin gölge bölgesinin çapı 30.000 ile 50.000 km arasındadır. Bununla birlikte, 1946'da Ocak ve Mayıs ayları arasında gözlenen lekeler gibi ender büyüklükte olanlara da rastlanır. Bu sırada gözlenen bazı leke gruplarında, baş lekenin uzunluğu 100.000 km ve genişliği 55.000 km; art lekenin uzunluğu 140.000 km, genişliği 95.000 km kadardı. Baş leke ile art lekeler arasında 65.000 km kadar bir uzaklık bulunduğundan, grubun toplam uzunluğu 310.000 km'yi buluyordu.

Leke gruplarının en dikkate değer özelliği, büyümeleri ve kaybolmaları sırasında ortaya çıkan çevrimdir. Güneş yüzeyinde gözlenen leke sayısı sürekli olarak değişir. Bazı yıllar, leke etkinliği minimumda iken Güneş yüzeyinde haftalarca leke görülmez. Leke etkinliğinin maksimum olduğu iki çevrim arasındaki ortalama süre 11 yıldır; ama bu süre 8 ile 16 yıl arasında değişebilir. On bir yıllık çevrime ek olarak 80 yıllık bir çevrim daha bilinir. Birbirini izleyen iki leke çevriminde, lekelerin magnetik alanlarının yönü tersine döner. Bu nedenle, gerçekte her biri 11 yıllık iki leke çevriminden oluşan 22 yıllık leke çevriminden söz etmek daha anlamlıdır.

Lekeler öteki bölgelere oranla çok şiddetli magnetik alanlara sahiptir. Genellikle bir leke ne kadar büyükse, magnetik alanı da o kadar şiddetlidir. Küçük bir lekenin magnetik alanının şiddeti 500 gauss, büyük bir lekeninki ise 4.000 gauss kadardır. Bir karşılaştırma yapmak gerekirse, Yer'in magnetik alanının şiddeti 1 gausstan küçüktür; Güneş yüzeyinin magnetik alan şiddetinin de birkaç gauss düzeyinde olduğu sanılmaktadır. Basit bir lekede eksene göre hemen hemen bakışımlı olan magnetik alan gölgenin merkezinde en büyük değerdedir ve yarıgölgenin dış kenarı civarında çok küçük bir değere kadar iner. Güneş lekelerinin çevrelerine oranla daha soğuk olmalarının magnetik alanlarıyla ilintili olduğu sanılmaktadır. Bir leke alanında magnetik alan oluştuktan sonra, aşağıdan gelen enerji akımı durmakta ve gaz basıncında, magnetik basınçta ve lekenin içine ya da lekeden dışarıya doğru kütle akımında giderek bir denge sağlanmaktadır.

Fışkırmalar. Fışkırmalar görünüşü çok güzel olan Güneş olaylarından biridir. Bunlar Güneş yüzeyinde, 200.000 km uzunlukta, 40.000 km yükseklikte ve 6.000 km kalınlıkta olabilen şerit biçimli gaz akımlarıdır. Hidrojen-alfa spektrohelyogramlarıyla Güneş diski üzerinde ince ve karanlık yapıda görünen fışkırmalara ipçik denir. Bulutlar gibi, fışkırmalar da çeşitli biçimler alır. Bunlar görünüşlerine ve oluşum türlerine göre etkin, patlayan, sakin fışkırmalar ile Güneş lekesi, tornado ve Güneş tacı fışkırmaları biçiminde sınıflandırılırlar.

Püskürmeler. Genelde renkküre beneklerinde zaman zaman ortaya çıkan ani parlamalara püskürme denir. Küçük püskürmeler birkaç dakika, büyükleri ise birkaç saat sürer. Birkaçı dışında püskürmeler beyaz ışıkta görülmez ve ancak hidrojenin kırmızı ışığında (H α) kolaylıkla gözlenebilir.

Birçok jeofizik olay püskürmelerden yayılan taneciklerden ve ışınımlardan kaynaklanır. Bunlar arasında, Yer'e ulaşan X ışınları etkisiyle iyonosferin iyonlaşma ve soğurma düzeyinin yükselmesi ve bunun sonucunda kısadalga radyo haberleşmesinin kesilmesi, püskürme bölgelerinden saniyede 2.000 km hızla dışarı doğru yol alan plazma bulutlarının yol açtığı kutup ışığı ve jeomagnetik fırtınalar, çok büyük püskürmelerden yayılarak yeryüzüne kadar ulaşan kozmik ışın parçacıkları sayılabilir.

GÜNEŞİN ENERJİ ÜRETİMİ VE EVRİMİ

Değişik olası modellerin bilgisayarla çözümlenmesi yoluyla Güneş'in iç yapısının milyarlarca yıllık bir süreyi kapsayan evrimi incelenebilmektedir. Güneş'teki çekirdek tepkimelerinden kaynaklanan ve Yer'e ulaşan nötrinoların incelenmesiyle Güneş'in iç sıcaklığının 20 milyon K'den düşük olduğu belirlenmiştir. Güneş saniyede $3{,}86\times10^{33}$ erglik enerji yaymaktadır. Kütle-enerji eşdeğerliği ($e=mc^2$) uyarınca bu, Güneş'in saniyede 4,7 milyon ton kütle kaybettiği anlamına gelir; bir başka deyişle Güneş, yılda kütlesinin 10^{11}'de birini kaybetmektedir. Böylesine büyük bir enerji ancak çekirdek tepkimeleri yoluyla açığa çıkabilir. Bu tepkimeler içinde en önemlisi proton-proton tepkimesi olarak adlandırılan çekirdek kaynaşması (füzyon) zinciridir. Bu tepkime zincirinde, her birinin çekirdeği bir protondan oluşan iki hidrojen atomu kaynaşarak bir döteryum (ağır hidrojen) atomu oluşturur. Döteryum atomu bir protonla çarpışarak helyum-3 izotopuna dönüşür; iki helyum-3 atomu ile çarpışarak kararlı bir helyum-4 atomu oluşturur. Bu tepkime zinciri sonunda hidrojen atomları helyum atomlarına dönüşmüş olur ve çok büyük bölümü gamma ışını biçiminde olmak üzere büyük bir enerji açığa çıkar. Çıkan enerjinin küçük bir bölümü de (y. yüzde 5) tepkimelerde oluşan nötrinolar tarafından taşınır. Günümüzde Güneş ağırlıkça yüzde 60 hidrojenden oluşmaktadır. Güneş'in kütlesinde ve yaydığı enerjide sezilebilir bir değişme ancak 6×10^9 yıllık bir sürede ortaya çıkabilir. Bu da, yerkabuğunun oluşmasından bu yana geçen $4{,}5\times10^9$ yıldan beri Güneş'in hemen hemen değişmeden kaldığı anlamına gelir.

Güneş'in bundan sonraki evriminin öteki yıldızların evrimine benzeyeceği söylenebilir. Sonunda bütün hidrojen tükenecek ve helyum ile daha ağır atomlar arasında oluşacak tepkimeler başlayacaktır. Bunun sonucu olarak Güneş, boyutları büyüyüp parlaklığı artarak, bir kırmızı dev yıldıza dönüşecektir. Hesaplar Güneş'in bu evreye birkaç milyar yıl sonra ulaşacağını göstermektedir. Sonunda, bütün nükleer enerji kaynakları tükenince, beyaz cüce evresine geçecek olan Güneş'in çapı günümüzdeki çapının 1/100'ü kadar olacaktır. İç sıcaklığı ve parlaklığı giderek azalacak olan Güneş, yoğunluğu çok yüksek, hiç enerji çıktısı olmayan ve yozlaşmış maddeden (çevre elektronlarını kaybetmiş atomlar topluluğu) oluşan bir kara cüceye dönüşecektir. Güneşin toplam ömrü birkaç 10^{10} yıl olarak tahmin edilmektedir.

Güneş, 19 Şubat 1982'de İstanbul'da yayımlanmaya başlayan günlük gazete. Ömer Çavuşoğlu ve Ahmet Kozanoğlu ile Güneri Cıvaoğlu'nun ortaklığındaki bir kuruluş tarafından yayımlanmaya başladı. Cıvaoğlu gazetenin genel yayın yönetmenliğini de üstlendi. Gazetenin kuruluş kadrosunda Cüneyt Arcayürek, Refik Erduran, İsmail Cem gibi gazeteci ve yazarlar ile Bedri Koraman gibi karikatürcüler vardı. Sonradan Çetin Altan da *Güneş* yazarları arasına katıldı. Gazete siyasal haberlerin yanı sıra ekonomi ve toplum haberleri ile magazin yazılarına sayfalarında eşit ağırlık verdi. İlginç tanıtımı, etkili kadrosu ve promosyon uygulamalarıyla, önemli bir tirajla yayıma başladı. 1984'te gazete hisselerinin büyük bir bölümü el değiştirdi, gazetenin imtiyazını Mehmet Ali Yılmaz satın aldı. Yönetimde ve yazar kadrosunda da değişiklikler yapıldı. 1986'da *Güneş*'in genel yayın yönetmenliğine ve başyazarlığına Mehmet Barlas getirildi. Barlas'ın 1988'de ayrılmasından sonra Nahit Duru genel yayın yönetmeni oldu. 1988'de Asıl Nadir basın-yayın grubunu kurarken *Güneş*'i de satın aldı. 1990'da Asıl Nadir'in geçirdiği ekonomik bunalımdan etkilenen gazete, çalışanlarının ücretlerini ödeyemez duruma geldi. 1991'de gazetenin yönetimini çalışanlardan oluşan bir komisyon üstlendi. *Güneş* 1992'de yayımını durdurdu.

Güneş, Turan (d. 1922, Kandıra - ö. 9 Nisan 1982, Çanakkale). Kıbrıs Barış Harekâtı (1974) sırasında dışişleri bakanlığı görevinde bulunan siyaset ve bilim adamı. 1955'te Hürriyet Partisi'nin (HP) kurucuları arasında yer almıştır.

Ortaöğrenimini Galatasaray Lisesi'nde tamamladı. 1945'te İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni (İÜHF) bitirdi. Doktora çalışmasını Fransa'da Paris Hukuk Fakültesi'nde yaptı. 1951'de İÜHF Anayasa Kürsüsü'nde asistan, 1954'te doçent oldu. 1947'de Demokrat Parti (DP) Kandıra örgütünün kurucuları arasında yer alarak siyasete atıldı, 1954'te DP'den Kocaeli milletvekili seçildi. Bir süre sonra parti yönetimini eleştirmeye başladı. Basına "ispat hakkı" tanınmasını isteyen öteki arkadaşlarıyla birlikte 1955'te DP'den çıkarıldı. Hürriyet Partisi'nin kurucuları arasında yer aldı, partinin genel sekreterliğini üstlendi. 1958'de HP'nin feshine karar verilince birçok HP'liyle birlikte CHP'ye katıldı ve partinin merkez yönetiminde yer aldı.

Güneş 27 Mayıs 1960 hareketinden sonra Kurucu Meclis'e seçildi. 1961 seçimlerinde TBMM'ye giremeyince öğretim üyeliğine

Turan Güneş, 1974
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

döndü, 1965'te Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde idare hukuku profesörü oldu. 1965'ten sonra CHP içinde gelişen ortanın solu hareketinin önderleri arasında yer aldı. 1973 seçimlerinde Kocaeli milletvekili olarak yeniden TBMM'ye girdi. 1974'te Bülent Ecevit başkanlığında kurulan koalisyon hükümetinde (6 Şubat-18 Eylül 1974) dışişleri bakanlığına getirildi. 20 Temmuz 1974'teki Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra Cenevre görüşmelerinde Türkiye'yi temsil etti. Haziran 1977 seçimlerinde de Kocaeli milletvekili seçilen Güneş, güvenoyu alamayan CHP azınlık hükümetinde devlet bakanı ve başbakan yardımcısıydı. Turan Güneş, değişik dönemlerde Avrupa Konseyi Danışma Meclisi üyeliği yaptı, konseyde Siyasi İşler Komisyonu başkanlığında bulundu. Güneş, 1982'de İstanbul'dan İzmir'e giderken, Çanakkale yakınlarında gemide geçirdiği rahatsızlık sonucunda öldü.

Kendine özgü üslubu ve renkli kişiliğiyle de ünlü olan Güneş'in *Türk Pozitif Huku-*

kunda Yürütme Organının Düzenleyici İşlemleri (1965) adlı kitabından başka, ölümünden sonra *Araba Devrilmeden Önce* (1983) ve *Turan Güneş'in Siyaset Şiirleri* (1985, yay. haz. Cahit Kayra) başlıklarıyla yayımlanan iki yapıtı vardır.

Güneş beneği *bak.* benek

Güneş bulutsusu, Güneş sisteminin kökenine ilişkin bulutsu varsayımına göre, yoğunlaşarak Güneş'in ve gezegenlerin oluşmasına yol açan gaz bulutu. 1755'te Alman filozof Immanuel Kant, yavaş dönmekte olan bir bulutsunun, kendi kütleçekimi kuvvetinin etkisiyle giderek büzüldüğünü ve yassılaşarak döner bir disk biçimini aldığını, Güneş'in ve gezegenlerin de bu yapıdan oluştuğunu ileri sürdü. Gezegenlerin Güneş'ten daha önce oluştuğunu savunan benzer bir başka modeli de 1796'da Fransız astronom ve matematikçi Pierre-Simon Laplace ortaya attı. Kant ve Laplace tarafından ileri sürülen görüşler, 19. yüzyılın sonlarında İngiliz fizikçi James Clerk Maxwell tarafından eleştirildi; Maxwell, bilinen gezegenlerin içerdiği tüm maddenin, iddia edildiği gibi eskiden Güneş'in çevresine bir disk biçiminde yayılmış olması durumunda, diferansiyel dönme hareketinden kaynaklanan kayma kuvvetlerinin, bunların tek tek gezegenler halinde yoğunlaşmasını önlemiş olacağını gösterdi. Kant ve Laplace'ın görüşlerine karşı öne sürülen bir başka itiraz da, toplam kütlesi, bu kütlenin dağılımı ve kendi ekseni çevresindeki dönüş hızı dikkate alındığında Güneş'in, bulutsu kuramının gerektirdiğinden daha düşük bir açısal momentuma sahip olduğu biçimindeydi. Bu nedenle çoğu astronom uzun süre, Güneş sisteminin oluşumunu çarpışma kuramıyla açıklamayı yeğledi. Bu kurama göre, gezegenler, başka bazı yıldızların Güneş'e çok yaklaşmaları sonucunda ortaya çıkmıştı. Çarpışma kuramının daha da etkili bir biçimde eleştirilmesi, bulutsu kuramının yeniden canlanmasına yol açtı ve özellikle 1940'larda bu kuram üzerinde çeşitli düzeltmeler yapıldı. Gezegenlerin başlangıç kütlesi (*bak.* ilkel gezegen), kuramın ilk biçimindekinden daha büyük olarak kabul edildi ve açısal momentum konusundaki farklılık Güneş ile gezegenleri birbirine bağlayan magnetik kuvvetlerle açıklanmaya başladı.

Güneş çevrimi, bazı önemli Güneş etkinliklerinin tekrarlandığı dönem. Yaklaşık 22 yıl süren çevrim, 11 yıllık iki Güneş lekesi çevriminden oluşur. Her leke çevrimi kendinden öncekinin zıt magnetik kutuplusudur; bir çevrim sırasında gerçekleşen öteki olayların her biri iki kez maksimumdan ve iki kez minimumdan geçer. Bunlar, Güneş fışkırmalarının ve bulgurcukların (ışıkküre-de aydınlık bölgeler) oluşum sıklıklarında görülen dalgalanmalar ve Yer'de radyo yayınlarında parazite ve kutup ışığına neden olan magnetik etkilerdeki periyodik değişimler gibi olaylardır. Güneş lekelerinin 11 yıllık çevrimler halinde ortaya çıkıp yok olduğunu 1843'te Alman amatör astronom Samuel Heinrich Schwabe buldu. Bu tarihten sonra, başka bazı olaylarda ortaya çıkan değişiklikler ile Güneş lekesi çevrimi arasında bağlantı kurulmaya çalışıldı. Örneğin, Güneş çapındaki küçük değişiklikler, ağaçların yıllık büyüme halkaları dizisi gibi olaylar ile Güneş çevrimi arasındaki ilişkiler araştırıldı, hatta İngiliz iktisatçı William Stanley Jevons, borsalardaki iniş-çıkışları bu olaya bağlamaya çalıştı. *Ayrıca bak.* Güneş.

Güneş Dansı, 19. yüzyılda Kuzey Amerika'daki Ova Yerlilerinin en görkemli ve en önemli dinsel töreni.

Güneş Dansı'nın en gelişmiş biçimine Arapaholar, Şayenler ve Oglala Dakotaları arasında rastlanırdı; bu tören belki de ilk kez bu kabilelerce başlatılmıştı. 19. yüzyıl sonuna doğru tören yerel değişikliklerle Saskatchewan'daki Ova Ocibualarından güneye doğru, Texas'taki Kiyovalara kadar pek çok kabileyi kapsayacak biçimde yayıldı. "Güç" (tinsel erk ve içgörü) sahibi olmaya ya da doğaüstü güçlerden yardım görmeye yönelik pek çok arayıştan biri olan Güneş Dansı gitgide işlenerek bir kabile töreni durumuna geldi. Her kabile bu töreni genellikle yılda bir kez ve yaz başında düzenlerdi. Güneş Dansı sırasında Yerliler öteki kabilelerden konuklarıyla bir araya gelir, evren ve doğaüstüyle ilgili temel inançlarını sözler, törenler ve simgesel nesneler aracılığıyla yinelerdi.

Dans çoğu zaman ya tek kişi ya da küçük bir grup tarafından yapılırdı. Bütün kabilenin dansa katılması, dans sırasında yaygın bir işbirliği çabası, dansı kabile önderlerinin ve dinsel önderlerin yönetmesi, dansın gösterişli ve ayrıntılı biçimde uzatılması, kabilelerin dindışı ve dinsel özlemleri ile toplumsal denetimin güçlendirilmesi açısından bu törenin taşıdığı anlamın göstergeleriydi. Törenin en incelmiş biçiminde Yerliler büyük bir kamp çemberi oluştururlar, dans yöneticisine ve yardımcılarına bazı yönergeler verilir, gerekli malzemeler önceden sağlanır, orta yere tinsel ve gizemli gücü (örn. güneşi) simgeleyen bir direk dikilirdi. Kabilenin öteki üyelerinin yaptığı danslardan ve bir sunağın dikilmesinden sonra Güneş Dansı'na geçilir, bu dans belli aralıklarla birkaç gün ve gece sürerdi. Bir adağı yerine getirmeye ya da doğaüstü güç kazanmaya çalışan dansçılar bu süre boyunca hiçbir şey yemez ve içmezler, sonunda kendilerinden geçerek bitkin düşerlerdi. Bazı kabilelerde ise dans, dansçıların kendilerine eziyet etmesi ve kendilerini sakatlamasıyla sona ererdi.

Bu tür uygulamalara engel olmak amacıyla ABD hükümeti 1904'te Güneş Dansı'nı yasakladı. Bazı kabilelerde törenin tehlikesiz biçimleri genellikle Bağımsızlık Günü kutlamalarının bir parçası olarak sürdü. Bu arada birkaç kabile Güneş Dansı'nı özgün biçimiyle ve anlamıyla canlandırmaya çalıştı.

Güneş-Dil Teorisi, Türkiye'de 1930'larda oluşturulan, dillerin türeyişini, yayılışını ve etkileşimini açıklamayı amaçlayan dil kuramı. Atatürk 26 Eylül-5 Ekim 1932'de toplanan 1. Türk Dil Kurultayı'nda dünya dillerinin Türk dilinden doğmuş olabileceği görüşünü ileri sürerek Türkçeyle başka diller arasındaki yakınlığın araştırılmasını istedi. Kendisi de önce hazırlık amacıyla Rus bilgin Pekarskıy'in, Fransız Hilaire de Barenton ile Baron Carra de Vaux'nun, Avusturyalı Hermann F. Kvergitch'in yapıtlarıyla, Türkiye'nin Meksika maslahatgüzarı Tahsın Mayatek'in Basklar, Mayalar ve İnkaların dillerine ve Eski Meksika'daki Güneş kültüne ilişkin raporlarını inceledi. Güneş-Dil Teorisi'nin ilkelerini açıklayan *Etimoloji, Morfoloji ve Fonetik Bakımından Türk Dili* adlı bir kitap hazırlandı. 24-31 Ağustos 1936'da toplanan 3. Türk Dil Kurultayı'nda bilim çevrelerine tanıtılan kuram, 1-8 Nisan 1937'de Bükreş'te toplanan Antropoloji ve Tarih Kongresi'ne de Türk tezi olarak sunuldu.

Güneş-Dil Teorisi, Türk Tarih Tezi'ne uygun olarak şu yargıyı içeriyordu: "Türk dili, taş ve maden çağında kültür sözcüklerini göç yoluyla yeryüzündeki dillere yayan eski ve büyük bir kültür dilidir. Etimoloji sözlüklerinde kaynağı belirsiz olarak gösterilen birçok yabancı sözcüğün Türkçe ile açıklanabilmesi bunu göstermektedir". Kuramla, bir yandan Türkçenin eskiliğine ilişkin bir görüş belirtilerek bu alandaki çalışmalara yeni boyutlar açmak, öte yandan da aşırı özleşmeye doğru giden Dil Devrimi'ne daha gerçekçi bir yol çizmek amaçlanmıştır.

Atatürk, Güneş-Dil Teorisi'nin Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde ders olarak okutulması gerektiğini söylemiş, İbrahim Necmi Dilmen, Hasan Reşit Tankut, Saim Ali Dilemre, Agop Dilâçar, İsmail Hami Danişmend, Abdülkadir İnan gibi dilciler bu konu üzerinde çalışmışlardır.

Günümüzde dillerin kökenlerini açıklayan bazı başka kuramlar gibi Güneş-Dil Teorisi de eskimiştir.

Güneş enerjisi, Güneş'ten gelen ve ısı üretebilen, kimyasal tepkimelere yol açabilen ya da doğrudan elektriğe dönüştürülebilen ışınım. Güneş son derece büyük bir enerji kaynağıdır ve Güneş ışınımı da Yer'in aldığı en zengin enerji kaynağıdır, ama bu ışınımın yoğunluğu (şiddeti) Yer yüzeyinde oldukça düşüktür. Bunun bir nedeni Yer'i çevreleyen atmosferin ve bulutların, gelen Güneş ışığının yaklaşık yüzde 54'ünü soğurması ya da saçılıma uğratmasıdır. Buna karşın 20. yüzyılda Güneş enerjisi, kömür ve petrol gibi fosil yakıtların tam tersine son derece temiz ve tükenmez bir enerji kaynağı olarak daha fazla ilgi çekmeye başlamıştır.

Yeryüzüne ulaşan Güneş ışığının yaklaşık yüzde 50'si görünür ışık, yüzde 45'i kızılötesi ışınım ve geri kalan az bir bölümü de morötesi ışınımdan oluşur. Bu ışınım, ısıl (termal) enerji ya da elektrik enerjisine dönüştürülebilir. Güneş enerjisini toplamak ve ısıl enerjiye dönüştürmek için, düz kolektörler (Güneş paneli) ya da odaklamalı kolektörler kullanılır. Yer yüzeyinde Güneş ışınımının yoğunluğunun zayıf olması nedeniyle, her iki kolektör tipinin de yüzey alanının geniş olması gerekir. Dünyanın en çok Güneş ışığı alan, en sıcak bölgelerinde bile, bir kişinin bir günlük enerji gereksinimini karşılayabilmesi için kolektör yüzey alanının yaklaşık 40 m^2 olması gerekir.

En yaygın kullanılan düz kolektörler, bir ya da iki kat camla kaplanmış, karartılmış bir metal levhadan oluşur. Üzerine Güneş ışığı düştüğünde cam ısınır. Bu ısı daha sonra, taşıyıcı akışkan denen ve levhanın arka kısmından akıtılan bir hava ya da su ortama aktarılır. Böylece ısı ya doğrudan kullanılabilir ya da bir başka ortama aktarılarak depolanabilir. Bu tip paneller genellikle su ve ev ısıtmada kullanılır. Isının geceleri ya da bulutlu günlerde kullanılmak üzere depolanması için, güneşli günlerde ısıtılan suyun doldurulduğu yalıtılmış kazanlardan yararlanılır. Bu su, havanın kapalı olduğu günlerde doğrudan kullanılabileceği gibi, tavan ya da zemine döşenen borulardan akıtılarak mekân ısıtmasında da kullanılabilir. Düz kolektörler, taşıyıcı akışkanları 66°C-93°C'ye kadar ısıtabilir. Bu tip kolektörlerin verimi (yanı aldığı Güneş enerjisini ısı enerjisine dönüştürme oranı), tasarımına bağlı olarak yüzde 20 ile yüzde 80 oranında değişir.

Daha yüksek sıcaklıklar istendiğinde odaklamalı kolektör kullanılır. Bu aygıtlar, geniş bir alan üzerinde topladıkları Güneş ışığını yansıtarak küçük bir karartılmış alıcı üzerine odaklar, böylece ışığın yoğunluğunu iyice artırmış olur. Güneş fırını denen bu tip donanımlarda, dikkatle dizilmiş aynalar bulunur ve bu aynaların sayesinde Güneş ışığının odaklandığı hedefin sıcaklığı

2.000°C'nin üzerine kadar çıkarılabilir. Bu ısı daha sonra çeşitli maddelerin yüksek sıcaklıklardaki özelliklerinin incelenmesinde ya da enerji tesislerindeki türboelektrikli üreteçler için buhar üreten buhar kazanlarının çalıştırılmasında kullanılabilir. Güneş fırınları, yüksek sıcaklık araştırmalarında

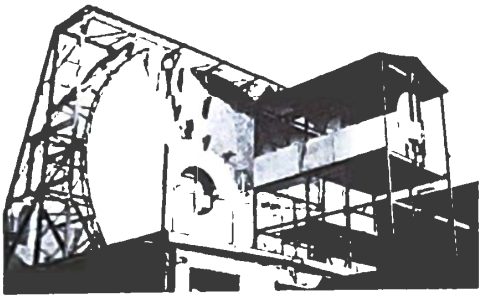

Louis Dağında bir güneş fırını, Fransa
Laurent-H. Roger-Viollet

yararlanılan önemli bir aygıt durumuna gelmiştir. Buhar üretmek için de, hareketli aynalar öylesine ayarlanır ki, içinde su akıtılan ve ısıtılan karartılmış boruların üzerine sürekli Güneş ışığı odaklanır.

Güneş ışınımı fotovoltaik piller aracılığıyla doğrudan elektriğe dönüştürülebilir. Güneş pili ya da fotopil denen bu aygıtlarda, bir metal ile silisyum gibi bir yarıiletkenin ya da iki ayrı yarıiletkenin birleşme noktasına ışık düşürüldüğünde, bu noktada zayıf bir elektrik gerilimi oluşur (*bak.* fotovoltaik etki). Tek bir fotopilin üretebileceği elektrik gerilimi, bir voltun kesri düzeyindedir. Ama bu tip birçok fotopil bir araya getirilerek, bir kilowattan fazla enerji elde edilebilir. Bu yolla hazırlanan modern güneş pillerinin enerji verimi yüzde 7-11 dolayındadır; yani ışınım enerjisinin ancak bu kadarlık bir bölümünü elektrik enerjisine dönüştürebilir. Güneş ışınımı yoğunluğunun düşük olması da dikkate alındığında, fotopillerden bugün ancak hesap makinesi ve saat gibi zayıf akımlar gerektiren aygıtlarda pratik olarak yararlanılabilmektedir. Meteoroloji ve haberleşme uydularında kullanılan güneş pilleri çok daha büyük donanımlardır.

Güneş enerjisinden, daha küçük ölçekli başlıca uygulamalarda da yararlanılmaktadır. Örneğin bazı ülkelerde, yemek pişirmekte kullanılan özel tasarımlanmış güneş ocakları vardır. Ayrıca, deniz suyunun buharlaştırılması yoluyla tuz üretiminde de Güneş enerjisinden yararlanılabilmektedir.

Bir gün boyu Yer'in Güneş'ten aldığı ışınım enerjisinin miktarı, dünya elektrik üretim kapasitesinin 200 bin katıdır. Bu, devasa bir enerji potansiyeli demektir. Güneş enerjisinden herkes serbestçe yararlanabilir, ama bunun uygulamaya konabilmesi için, kurulması gereken toplama, dönüştürme ve depolama aygıtlarının maliyeti, pratik kullanım açısından henüz çok yüksektir.

Güneş fışkırması *bak.* fışkırma

Güneş ışığı, Yer yüzeyinden görülebilir olan Güneş ışınımı. Yüzeye düşen Güneş ışığı miktarı, gündüz sırasındaki bulut örtüsüne bağlıdır. Yeryüzünde Büyük Sahra gibi bazı bölgeler, yılda 4 bin saatin üzerinde güneş ışığı alırlar; bu rakam, olanaklı miktarın yaklaşık yüzde 90'ıdır. Ama İrlanda ve İzlanda gibi sık sık fırtınaların görüldüğü kimi bölgelerde bu miktar yılda 2 bin saatin altındadır. Orta enlemlerdeki bölgelerin çoğunda ise, sabah erken saatlerde ve öğleden sonraları gökyüzü büyük bulutlarla kaplanır, bu nedenle de gün boyunca buralara düşen güneş ışığı miktarı düzenli olarak değişir.

Güneş ışığı genellikle üç büyük bileşene ayrılır: 1) Görünür bölge, yani ışınımın 0,4-0,8 μ dalgaboyları arasında kalan bolumü (1 μ [mikron]=10^{-6} m); 2) morötesi bölge, yani ışınımın 0,4 μ'dan daha kısa dalgaboylu bölümü, 3) kızılötesi bölge, yani ışınımın 0,8 μ'dan daha uzun dalgaboylu bölümü. Gözle görülebilir ışınıma ışık denir; ama bugün ışık sözcüğünün tanım kapsamına görülebilir ışınımın en kısa dalgaboyuna hemen bitişik gözle görülmeyen bölge olan morötesi ışınım da alınmıştır. Gözle görülebilir bölüm, yeryüzüne düşen toplam ışınımın yaklaşık yarısını oluşturur. Öte yandan morötesi ışık toplam ışınımın çok küçük bir bölümünü oluşturmakla birlikte son derece önemli bir bileşenidir. Vücutta ergosterolü etkin duruma getirerek D vitamini üretimini sağlar, ayrıca mikroplar üzerinde öldürücü etkide bulunur. Ne var ki, bugün büyük kentlerin üzerindeki kirli hava kütleleri, Güneş ışınımındaki morötesi ışığın önemli bir bölümünü tutmaktadır. Kızılötesi ışınımın en önemli özelliği ısı üretme yeteneğidir. Yer yüzeyinde alınan toplam Güneş ışınımının yaklaşık yarısı kızılötesidir.

Güneş ışınımı atmosferden geçerken, atmosferin çeşitli bileşenleri tarafından soğurulur ve zayıflar. Ayrıca, hava molekülleri ve toz parçacıklarınca saçılıma uğratılır. Işığın kısa dalgaboylu bileşenleri (örn. mavi), daha uzun dalgaboylu bileşenlerine (örn. kırmızı) oranla daha fazla saçılır. Bu olay, günün çeşitli zamanlarında gökyüzünün renginin değişmesine yol açar. Güneş tepedeyken, ışınlar atmosferi hemen hemen dik bir doğrultuda geçer, bu nedenle de daha az miktardaki toz parçacığının ve molekülün etkisinde kalır. Buna karşılık Güneş ufka yakınken, ışınlar atmosferde daha uzun bir yol kat eder ve daha bol miktardaki parçacığın ve molekülün etkisinde kalır; bu durumda ışığa egemen olan mavi dalgaboyları saçılıma uğrayarak tutulur ve geriye kalan kırmızı dalgaboyları Yer'e ulaşır, bu nedenle de şafak ve grup zamanında gökyüzü kırmızı görünür.

Güneş ışınımını etkin olarak soğuran bir madde de ozondur. Yer'den yaklaşık 32 km yükseklikte, fotokimyasal süreçler sonucunda oluşan ozon katmanı, 0,3 μ'dan daha kısa dalgaboylu ışınımın büyük bölümünü tutar. Uzun dalgaboylu ışınımları ise temel olarak su buharı soğurur. Kızılötesi bölgedeki ışınımları tutan bir başka soğurucu madde de karbon dioksittir. Su buharı ve karbon dioksit kütleleri Güneş enerjisinin dalgaboyu 1 μ'dan daha uzun olan bölümünün büyük kısmını soğurur.

Yeryüzünün belirli bir bölgesinin güneş ışığı alma süresini (güneşlenme süresi) ve Güneş ışığının şiddetini ölçmeye yarayan birçok araç geliştirilmiştir. Eppley pirheliyometresi (güneşölçer) her iki işlevi de görür. Alanları eşit eşmerkezli iki gümüş halkadan oluşan aygıtın halkalarından biri karartılmış, öteki ise beyazlaştırılmış ve ikisi birden bir termopile bağlanmıştır. Güneş ışınları siyah halkayı beyazdan daha çok ısıtır ve bu sıcaklık farkı Güneş ışığının şiddetiyle orantılı bir elektromotor kuvvet oluşturur. Elektromotor kuvvet otomatik olarak ölçülerek kaydedilir ve gün boyunca güneşlenme süresi ve ışınım şiddeti düzeylerini ve değişimlerini gösteren sürekli bir çizelge elde edilir.

Güneş ışınımı, Güneş'ten salınan elektromagnetik enerji. Morötesi ve kızılötesi ışınımlar, X ışınları ve radyo dalgalarının yanı sıra görülebilir ışığı da içerir. Güneş her saniye 3,8 × 10^{33} erglik enerji yayar. Bu enerjinin 120 milyonda birini Güneş sistemindeki gezegenler ve bunların uyduları soğurur. Bunun Yer tarafından alınan küçük bolumü (m^2'ye yaklaşık 1 kW), yeryüzündeki yaşamın ve doğal süreçlerin sürmesi açısından buyuk onem taşır (*bak.* güneş sabiti). Güneş'ten en yüksek enerji 0,47 μ (1 μ [mikron]=10^{-6} m) dalgaboyunda salınır. Güneş yüzeyinin her santimetre karesinden yaklaşık 8 kW'lık enerji yayılır. *Ayrıca bak.* Güneş.

güneş kursu, Güneş'i simgelediğine inanılan disk biçimli, bezemeli figurlere verilen genel ad. En güzel örnekleri İç Anadolu'nun kuzey kesiminde, özellikle Alaca Höyük ve Horoztepe'deki kral mezarlarında

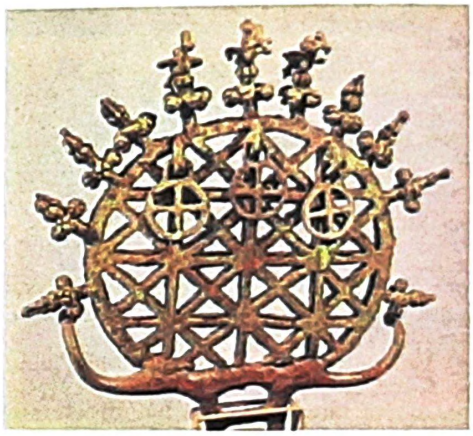

Alaca Höyük'te bulunmuş tunçtan bir güneş kursu, İÖ y. 2750-2000; Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Ankara
Ara Güler

bulunmuş, İÖ y. 3500-2000 arasına, yani İlk Tunç Çağının ikinci yarısına tarihlenmiştir. Bunların, altlarındaki delikli bölümlerden bir sopanın ucuna sokularak kullanıldığı, dolayısıyla bir tür alem ya da tuğ yerine geçtiği sanılmaktadır. Geyik ya da boğa figurlü güneş kursları da bu buluntular arasında önemli bir yer tutar.

güneş lambası, Güneş ışığında bulunan dalgaboylarında, özellikle de morötesi bölgenin kısa dalgaboylarında ışınım salan elektrik boşalmalı lamba(*). *Ayrıca bak.* morötesi lambası.

Güneş lekesi, Güneş yüzeyinde, şiddetli yerel magnetik etkinliklerden kaynaklanan gaz burgacı. Lekeler, birkaç bin derece daha sıcak olan ışıkküreyle (fotosfer) çevrili olduklarından, karanlık görünürler. Lekenin daha koyu olan merkezine gölge, bunu çevreleyen daha parlak dış bölüme de yarıgölge denir. Kimi zaman Yer'in birkaç katı kadar, kimi zaman da teleskopla bile ancak güçlükle gözlenebilecek kadar küçük olabilen lekelerden bazıları aylar boyunca görülebilir. Kimi zaman tek tek lekelere rastlanabilir ama çoğunlukla zıt magnetik kutuplu çiftler ya da gruplar halinde bulunurlar. Güneş'in kendi çevresindeki dönme yönüne bağlı olarak çiftlerden önde giden lekeye ön leke, ötekine ise art leke denir. Çiftlerin kutupsallıkları her güneş çevriminde tersine döner; bir çevrimde ön leke kuzey magnetik kutuplu ise, bunu izleyen çevrimde güney magnetik kutuplu olur. Güneş'in bir yarıküresinde oluşan ön ve art lekeler ile bunların Güneş ekvatorunun öteki kesiminde oluşan bakışımlı karşılıklarının kutupsallıkları hemen her zaman zıt yönlüdür.

Bazı Güneş lekeleri, çıplak gözle bulutların arasından ya da bir karanlık kutu (*camera obscura*) görüntüsü halinde görülebilir. Güneş'te bu türden görünür lekelerin bulunduğu ancak 1610-11'de, birbirlerinden habersiz olarak sistemli gözlemler sürdüren Galilei, Thomas Harriot, Johannes Fabricius ve Christoph Scheiner tarafından belirlendi. Daha sonra, 1843'te S. H. Schwabe, güneş lekelerinin yaklaşık her 11 yılda bir maksimum sayıya ulaştığını ve Güneş olaylarının Yer üzerindeki etkilerinin de (örn. kutup ışığı) bu zaman dilimi içinde gerçekleştiğini buldu. 1860'larda R. C. Carrington, Güneş lekelerini gözleyerek, Güneş'in tam bir katı cisim gibi dönmediğini, ekvatorunun daha hızlı döndüğünü buldu. Güneş lekeleri, Güneş ekvatoru üzerinde ve kutupların yakınında hiçbir zaman görülmüyordu.

1926'da Wilhelm Bjerknes, Güneş lekelerinin, Güneş'in diferansiyel dönüşü nedeniyle bozulan magnetik burgaçların yol açtığı püskürmelerin uç bölümü olduğunu ileri sürdü. Bu konuda çeşitli araştırmalar yapılmış olmakla birlikte güneş lekelerinin nedeni henüz anlaşılamamıştır. 1908'de George Ellery Hale, lekelerin magnetik alanlarının bulunduğunu belirledi. 1909'da ise John Evershed leke merkezinden dışarıya doğru dikine bir gaz hareketinin olduğunu saptadı. 1922'de Annie Russel Maunder, ilk kez Carrington'ın ileri sürmüş olduğu gibi, her Güneş çevrimi sırasında lekelerin ekvatora doğru biraz kaydığını bir diyagramla gösterdi. Her Güneş çevrimi, Güneş'in orta enlemlerinde küçük lekelerle başlar. Çevrim maksimum etkinliğe erişirken, daha sonra oluşan lekeler de giderek ekvatora doğru yaklaşır. *Ayrıca bak.* Güneş.

güneş pili *bak.* fotopil

güneş pusulası, Güneş'in konumundan yararlanarak kerteriz almakta (açısal konum saptamakta) kullanılan seyir aygıtı. Güneş saatlerine benzer biçimde çalışan güneş pusulalarında, derecelere bölünmüş bir pusula kartı üzerine Güneş'in gölgesi düşürülerek yön belirlenir. Güneş pusulası, özellikle kutuplara yakın yüksek enlemlerde, denizcilikte çok kullanışlıdır. Çünkü bu bölgelerde, Yer'in magnetik alanının yatay bileşeninde, önceden tahmin edilemeyen sapmalar nedeniyle magnetik pusulalar güvenilir olmaktan çıkar. Güneş pusulasının çok basit bir örneğinin, 14. yüzyılın başlarında, Halep'te Suriyeliler tarafından yapıldığı anlaşılmıştır.

Güneş püskürmesi *bak.* püskürme

Güneş rüzgârı, Güneş'te gerçekleşen parçacık akışı. Temel olarak protonlardan ve elektronlardan, az sayıda da ağır elementlerin çekirdeklerinden oluşan parçacıklar, güneş tacındaki ya da Güneş'in dış bölgelerindeki yüksek sıcaklığın etkisiyle hızlanarak Güneş'in kütleçekimi alanından kurtulurlar. Yer magnetosferi ile kuyrukluyıldızların kuyruklarının, Güneş'in tersi yönünde uzamasının nedeni de Güneş rüzgârıdır. Bir gök birimi (Güneş ile Yer arasındaki ortalama uzaklık ya da yaklaşık $1,5\times10^8$ km) uzaklıkta ve Güneş'in görece sakin olduğu bir dönemde, Güneş rüzgârı, saniyede 350-700 km arasında değişen hızlarda ve her santimetre küpte 10 proton bulunacak biçimde Güneş'ten dışarı doğru akar. Bu durum, santimetre kare başına saniyede 10^8-10^9 iyonluk bir pozitif iyon akışı oluşturur ve her iyon en azından 15 elektronvoltluk bir enerji taşır. Güneş parlamaları sırasında, proton hızı, akı, plazma sıcaklığı ve bunlarla bağlantılı çalkantılar önemli ölçüde artar.

Güneş rüzgârı Yer'in magnetik alanıyla karşılaştığında, doğası tam olarak anlaşılamayan bir şok dalgası oluşur. Güneş rüzgârının Yer ya da başka bir gezegenle etkileşmeye girmeyen bölümü ise yaklaşık 20 gök birimi uzunluğunda yol kateder ve sonunda burada soğuyarak uzaya dağılır.

güneş saati, üstüne Güneş ışığı düşen bir cismin gölgesinin, Güneş'in gökyüzündeki hareketine bağlı olarak gün boyunca yer değiştirmesi esasına dayanan ve zamanın

Şeyhler Camisi'nden eski bir güneş saati, Erzurum
Şemsi Güner

belirlenmesinde kullanılan araç. Bu amaçla kullanılan en eski üç aygıttan biridir.

Zamanı belirlemekte kullanılan aygıtlardan ilkinin, İÖ 3500'lerde geliştirilen *gnomon* olduğu sanılmaktadır. Düşey bir çubuk ya da sütundan oluşan bu basit araç, çevresinde oluşan gölgenin uzunluğunun ölçülmesiyle zaman hakkında kabaca bir fikir verebiliyordu. İÖ 8. yüzyıldan başlayarak daha duyarlı aygıtlar yapıldı. Bilinen ilk güneş saatı günümüze değin ulaşan bir Mısır gölge saatidir. Yeşil şistten yapılmış olan bu araç düz bir levha ile bunun bir ucuna dikilen çubuktan oluşuyordu. Üstüne altı zaman dilimine ayrılmış bir ölçek kazılı olan bu levha, doğu-batı doğrultusunda yerleştiriliyor ve ucundaki çubuk sabahları doğu, öğleden sonraları ise batıya gelecek biçimde yönlendiriliyordu. Çubuğun ölçek üstündeki gölgesi saati belirliyordu. Bu tür saatler Mısır'ın azgelişmiş bölgelerinde günümüzde de kullanılmaktadır.

Geçmişi çok eskiye dayanan başka bir araç da İÖ 300'lerde Babilli astronom Bel-Usur'un yaptığı sanılan yarıküresel bir güneş saatidir. Taş ya da ağaçtan yapılan bu araç küp biçimindeki bir kütle ile buna açılmış yarıküresel bir oyuktan oluşuyordu. Oyuğun ortasına bir ucu yarıkürenin merkezinde olan bir işaret çubuğu yerleştirilmişti. Çubuğun gölgesinin gün boyunca yarıkürenin iç yüzeyinde izlediği yol yaklaşık olarak dairesel bir yay oluşturuyordu. Bu yayın uzunluğu ve konumu mevsimlere göre farklılık gösterdiğinden, yarıkürenin iç yüzüne birden çok yay kazınmıştı. Her yay 12 eşit parçaya bölünmüş ve böylece Güneş'in doğuşundan batışına değin geçen süre 12 eşit zaman dilimine ayrılmıştı. Günün uzunluğu mevsimlere bağlı olarak değiştiğinden, bu zaman dilimlerinin uzunluğu da mevsimden mevsime, hatta günden güne farklılık gösteriyordu. Bu nedenle her zaman dilimi geçici saat olarak adlandırılıyordu. Yüzyıllar boyunca yaygın olarak kullanılan bu saat, Arap astronomi Bettani'ye (y. 858-929) göre 10. yüzyılda bile İslam ülkelerinde yararlanılan başlıca saat türüydü.

Eski Yunanlılar da geometri alanındaki becerilerini kullanarak oldukça karmaşık güneş saatleri geliştirdiler. Pergeli Apollonios'un (İÖ y. 262 - y 190), yüzeyine saat çizgileri kazınmış bir koni kesitinden oluşan *hemicyclium*'u (yarım daire) o güne değin yapılanlardan daha duyarlı bir güneş saati türüydü. Ptolemaios da gölgeleri, yatayla çeşitli açılar yapan eğik düzlemlere düşürebilen *analemma*'yı (analem) geliştirdi. Bunun yanı sıra zamanı geçici saatlerle gösterebilen düşey, yatay ve eğik kadranlı birçok güneş saati yapıldı. Atina'da İÖ y. 100'de inşa edilen sekizgen biçimindeki Horologion'un (Rüzgâr Kulesi) her yüzünde bir güneş saati bulunmaktaydı. Bundan da, değişik yönlere bakan güneş saatlerinin çok eskiden beri kullanılageldiği anlaşılmaktadır.

Romalıların da çeşitli güneş saati türlerinden yararlanmış oldukları bilinmektedir. Roma'da İÖ 290'da kullanılmaya başlayan ilk güneş saati Samnitlerden ele geçirilmişti. Roma kentinde İÖ 164'e değin başka bir güneş saati yapılmadı. Romalı mimar ve mühendis Vitruvius *De architectura* (İÖ 1. yy; *Mimarlık Üzerine On Kitap*, 1990) adlı büyük yapıtında, bazıları taşınabilir olan birçok güneş saati türünden söz etmekteydi.

Araplar tasarımını ve ilkelerini Eski Yunanlılardan aldıkları çeşitli güneş saatleri yaptılar. Ayrıca, trigonometriden yararlanarak tasarım ve yapım süreçlerini basitleştirdiler. Ebu'l-Hasan, 13. yüzyılın başlarındaki yazılarında, silindirik, konik ve başka türden yüzeyler üstündeki saat çizgilerinin nasıl olması gerektiğine ilişkin bilgiler vermiş, astronomi araştırmalarında kullanılmak üzere eşit saatleri ilk kez tanıtmıştır. 14. yüzyılın başlarında mekanik saatlerin geliştirilmesiyle, eşit saatli güneş saatlerinin kullanımı belirli ölçüde yaygınlaşmıştır.

Namaz vakitleri güneşe bağlı olduğu için, Osmanlılar da güneş saatini çok kullanmışlardır. Özellikle büyük camilerin dış avlu duvarlarında güneş saatleriyle karşılaşılır.

güneş sabiti, bir gök birimi (Yer ile Güneş arasındaki ortalama uzaklık) uzaklıkta ve Güneş ışınlarına dik bir kuramsal yüzeyin birim alanının birim zamanda Güneş'ten aldığı ışınım enerjisi. Yeryüzünde yapılan ölçümlerde, atmosferin etkisi ile Güneş'in mevsimlik uzaklık değişimleri göz önüne alınarak gerekli düzeltmeler yapılır. Sabitin değeri, yaklaşık olarak santimetre kare başına dakikada 2 kalori ya da m^2 başına 1,8 beygirgücüdür. Bu değerler, Güneş'teki etkinliklere bağlı olarak bir miktar değişebilir. Güneş sabitinde ortaya çıkabilecek ciddi bir değişiklik, yeryüzündeki yaşam üzerinde son derece önemli etkilerde bulunabilir.

Güneş sistemi, Güneş'i ve Güneş'in çekim etkisi altındaki gökcisimlerinin tümünü kapsayan sistem. İçinde bulunduğu Samanyolu Gökadası'ndaki dolanımını 225 milyon yılda tamamlar.

Güneş sisteminin üyeleri arasında, gezegenler, doğal uydular, küçük gezegenler, kuyrukluyıldızlar, göktaşları, gezegenlerarası gaz ve toz bulutları sayılabilir. Güneş tek başına, tüm Güneş sistemi kütlesinin yüzde 99'unu içerir; geriye kalan kütlenin

büyük bölümünü de dokuz büyük gezegen paylaşır. Güneş'in çekim etkisinden kurtulmaya yetecek kadar hızlı olmayan gökcisimlerinin tümü, Güneş çevresinde kapalı bir yörüngede dolanır ve sistemin bir parçasını oluşturur.

Güneş'in kütlesi $1,989 \times 10^{30}$ kg kadardır. Bu, Yer kütlesinin yaklaşık 333.000 katıdır. Güneş, çoğunluğunu hidrojenin oluşturduğu 700.000 km yarıçaplı bir gaz küredir.

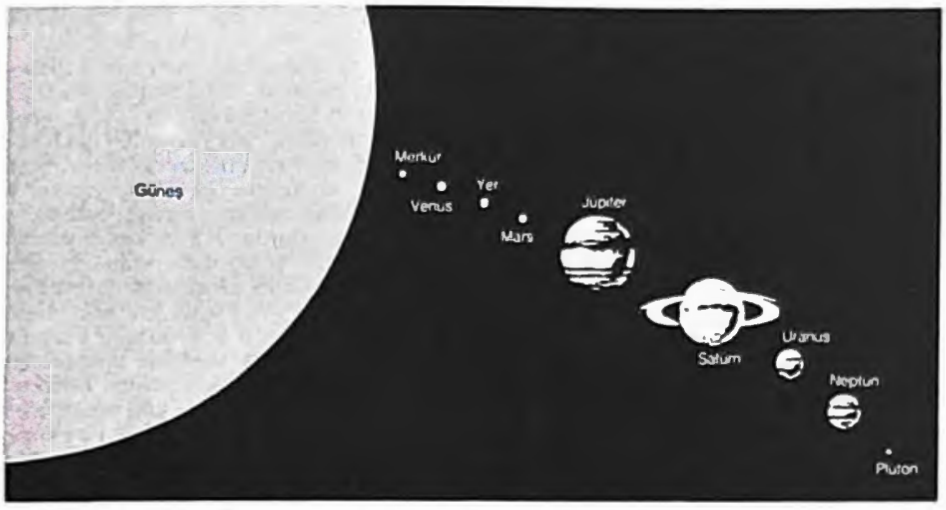

Gezegenlerin boyutlarının karşılaştırılması. Gezegenler Güneş'ten dışarı doğru sıralanışlarına göre dizilmiş, ama Güneş'e ve birbirlerine uzaklıkları gerçek değerleriyle orantılı olarak gösterilmemiştir.

Hidrojenin sürekli çekirdek kaynaşmasına (füzyon) girmesi nedeniyle, merkezindeki sıcaklık 15.000.000 K dolaylarına kadar çıkar. Bunun sonucu olarak, Güneş'in görünen yüzeyinin sıcaklığı da 5.780 K kadar olur ve uzaya $3,85 \times 10^{26}$ erg gücünde sürekli bir enerji yayar. Yer bu enerjinin milyarda birinden daha azını alır, ancak bu bile Yer'i sıcak ve yaşanılır bir gezegen yapmaya yeter. Güneş sıradan bir yıldızdır, ama hem çok ayrıntılı inceleme yapabilecek kadar Yer'e yakın olması, hem de gezegenleri olduğu kesinlikle bilinen tek yıldız oluşu nedeniyle önemlidir.

Bilinen dokuz gezegen, Güneş sisteminde Güneş dışındaki kütlenin çoğunu (yüzde 99'dan fazla) içerir. Bu kütlenin yüzde 90'ı da Jüpiter ile Satürn'de bulunur. Gezegenlerin çoğu, Güneş çevresinde çembere yakın yörüngelerde, hemen hemen aynı düzlemde dolanırlar. Yalnızca Güneş'e en yakın gezegen olan Merkür ile en uzaktaki Plüton'un dışmerkezlikleri 0,2'den ve yörünge eğiklikleri de 5°'den büyüktür (dışmerkezlik, yörüngenin çembersellikten ne kadar uzak olduğunu belirtir; çemberin dışmerkezliği sıfır, parabolünki ise 1'dir. Yörünge eğikliği, gezegenin yörünge düzlemi ile Yer'in yörünge düzlemi arasındaki açıdır). Bu iki gezegen aynı zamanda en küçük iki gezegendir.

Gezegenler fiziksel yapıları bakımından iki gruba ayrılabilir. Birinci grupta Merkür, Venüs, Yer ve Mars gibi, Güneş'e daha yakın, küçük, kayaç yapılı ve daha büyük yoğunluklu gezegenler bulunur. Bunlara iç gezegenler ya da yerbenzeri gezegenler denir. İkinci grupta Jüpiter, Satürn, Uranüs ve Neptün gibi, daha büyük, gaz yapılı ve düşük yoğunluklu gezegenler bulunur. Bunlar da dış gezegenler ya da dev gezegenler olarak adlandırılır. Küçüklüğü, buzlu yapısı ve düşük yoğunluğuyla, bir gezegenden çok uyduyu andıran Plüton ise bunlardan ayrı bir yer tutar.

GEZEGENLERİN YÜZEY YAPILARI. İç gezegenler. Bunlar genellikle, dışta silikattan bir kabuk ve içte metalik bir çekirdekten oluşur. Bununla birlikte, bu gezegenler 4,5 milyar yılı aşan bir süre olarak tahmin edilen gelişim süreci içinde, son derece değişik çevre koşulları nedeniyle, yüzeylerinde çok farklı yapılanmalar gösterirler. İç gezegenler, benzer bileşimde olmalarına karşın, içerdikleri karbon dioksit (CO_2) ve su (H_2O) gibi gaz haline geçebilen maddelerin miktarı bakımından birbirlerinden ayrılır. İç gezegenlerin öteki ayırt edici özellikleri, Merkür'ün yüzeyinin çok sıcak ve kraterli bir yapıda olması, Venüs'ün çok yoğun ve yüzeyini gizleyen bir atmosfer içinde bulunması, Mars'ın dev tufanlar ve hiç erimeyen buzlu yüzeyler içeren bir geçmişe sahip olması ve Yer'in okyanuslarının bulunmasıdır.

Dış gezegenler. Dış gezegenlerden Jüpiter, Satürn, Uranüs ve Neptün gazlarla kaplı olduklarından yüzey şekillerini görmek çok zordur. Kayalık yapıdaki çekirdekleri dev bir atmosferle örtülüdür. Plüton, hem çok uzak hem de çok küçük olduğundan, bu konuda pek bilgi bulunmamaktadır.

GEZEGENLERİN ATMOSFERLERİ. Gezegenlerin ve Güneş sistemindeki öteki gökcisimlerinin atmosferi, çoğu kez gaz yapıda bulunan bölümleridir. Güneş'e en yakın gezegen olan Merkür'ün belirgin bir atmosferi yoktur. Venüs'ün, Yer'in ve Mars'ın katı bölümlerini çevreleyen ince atmosfer katmanları vardır. Jüpiter, Satürn, Uranüs ve Neptün'ün atmosferleri son derece yoğundur; öyle ki 1980'lerin ortalarına değin bu gezegenlerin katı bölümlerini gözlemek olanaklı olamamıştır. Ama kuramsal modeller bu gezegenlerin katı çekirdekleri olduğunu öngörmektedir. Plüton'un yüzeyinde de ince bir metan (CH_4) gazı katmanı belirlenmiştir.

Atmosferi bulunan iç gezegenlerde, Güneş'e uzaklık arttıkça yüzey sıcaklıkları azalır ve yüzeydeki atmosfer basıncı düşer. Örneğin, Venüs'ün yüzey sıcaklığı 730 K (457°C) ve yüzeyindeki atmosfer basıncı 90 atmosfer kadardır (Yer'de deniz düzeyindeki atmosfer basıncının 90 katı). Yer'in ortalama yüzey sıcaklığı 289 K (16°C) kadardır. Mars'ın ortalama yüzey sıcaklığı 218 K (−55°C) ve ortalama yüzey basıncı da 0,007 atmosferdir. Mars ve Yer atmosferinin sıcaklığı mevsimden mevsime değişir.

Dış gezegenlerin yüzey sıcaklıklarında görülen farklılıklar, aldıkları Güneş ışınımının ve iç yapılarından gelen enerjinin farklı oluşundan kaynaklanmaktadır. Toplam basıncın 1 atmosfere eşit olduğu düzeyde, Jüpiter'in sıcaklığı 166 K (−107°C), Satürn'ün sıcaklığı 91 K (−182°C) kadardır. Uranüs ve Neptün'ün sıcaklıkları ise yaklaşık olarak 72 K'dir (−201°C). Jüpiter ve Satürn'ün sıcaklıkları, mevsimlere ve gezegen üzerindeki konuma bağlı olarak değişir. Plüton'un yüzey sıcaklığının 55 K (−218°C), yüzey basıncının 0,0001 atmosfer olduğu sanılmaktadır.

Mars'ın ve Venüs'ün atmosferlerinin kimyasal yapısı hemen hemen aynıdır. Venüs'ün atmosferinde yüzde 96 karbon dioksit (CO_2) ve yüzde 3,5 azot molekülü (N_2) vardır. Mars'ta ise bu oranlar, yüzde 95 CO_2 ve yüzde 2,7 N_2 biçimindedir, ayrıca yüzde 1,6 oranında argon (Ar) vardır. Buna karşılık Yer atmosferinde, yüzde 77 azot molekülü, yüzde 21 oksijen molekülü (O_2), yüzde 1 su ve yüzde 0,93 oranında argon bulunur.

Dış gezegenlerin atmosferleri genel olarak çok miktarda hidrojen molekülü (H_2) ile bir miktar helyumdan (He) oluşur. Jüpiter'in atmosferinde, yaklaşık yüzde 89 oranında hidrojen molekülü, yüzde 11 helyum ve çok az miktarda da metan ve amonyak (NH_3) gazlarının bulunduğu bilinmektedir. Satürn'ün atmosferine ilişkin ölçümler, bu oranların yüzde 94 hidrojen molekülü ve yüzde 6 helyum biçiminde olduğunu göstermektedir. Helyum miktarının, gezegenin iç kısmında daha bol olduğu sanılmaktadır. Uranüs'ün ve Neptün'ün temel olarak hidrojen ve helyumdan oluşan atmosferlerinde yüzde 0,2 ile yüzde 4 arasında değişen oranlarda metan bulunur.

Atmosferlerin tümünde sıvı damlacıkları ve asıltı durumunda katı parçacıkları vardır. Venüs'te sülfürik asit (H_2SO_4) yoğunlaşmasıyla oluşan parlak bulutlar gezegeni örter. Yer'in atmosferi de sıvı ya da buz durumundaki sudan oluşan bulutlarla yüzde 50 oranında kaplıdır. Su ve CO_2 bulutları kimi zaman Mars'ın atmosferinde de görülür. Mars'ın atmosferi, kuvvetli fırtınaların etkisiyle yüzeyden yukarıya taşınan toz parçacıklarıyla doludur.

Dev gezegenlerdeki bulutlar genellikle gezegeni çevreleyen ve ekvatora paralel kuşaklar halindedir. Jüpiter'in kuşakları, hem süreklilik hem de renk açısından hepsinden daha çarpıcıdır. Bu kuşaklara kimi zaman yerel, küçük bulutlar da eşlik eder. Bunların en iyi bilineni ve uzun bir süredir gözleneni Büyük Kızıl Benek'tir. Satürn'ün bulutları renk ve kontrast bakımından Jüpiter'in bulutlarına oranla daha belirgindir. Jüpiter'in ve Satürn'ün atmosferlerinin en üst katmanlarındaki bulutlar, büyük bir olasılıkla amonyak buz parçacıklarıdır. Daha alt kısımlarda ise amonyum hidrojen sülfür (NH_4HS) ve su bulunabilir. Bulutların rengi, element durumundaki kükürtün ve karmaşık hidrokarbon moleküllerinin varlığıyla açıklanabilir.

UYDULAR. Güneş'in (ya da başka bir yıldızın) çevresinde dolanan bir gezegenin (ya da başka bir gökcisminin) çevresinde dolanan gökcisimlerine uydu denir. Güneş sisteminde son yıllara değin bilinen uydu sayısı 63'tür. Bunların büyüklükleri, yüzey şekilleri ve yapıları çok çeşitlidir. Jüpiter'in uydusu Ganymedes ve Satürn'ün uydusu Titan, Merkür gezegeninden büyüktür; buna karşılık Mars'ın uydusu Deimos çok küçük bir gökcismidir. Tahmin edileceği gibi, iç gezegenlerin uyduları da silikat yapıdadır. Ay'ın da Yer'in kabuğuna çok benzeyen bir yapısı vardır. Yani, daha çok demir-magnezyum silikattan oluşmuştur ve su yoktur. Mars'ın küçük uyduları Phobos ve Deimos'ta, önemli ölçüde silikat bileşikleri vardır. Bunların, yörüngeye yakalanmış küçük gezegenler olduğu sanılmaktadır. Jüpiter'in uyduları biraz daha karmaşık bir yapı gösterir.

Galilei uydularından olan İo, jeolojik olarak Güneş sisteminin en etkin gökcismi olarak bilinir. İo yörüngesinde dolanırken Jüpiter'e yaklaştığında, Jüpiter'in ve kendisinden daha dıştaki uydu olan Europa'nın kütleçekimi alanlarının etkisiyle, sürekli olarak çekilir ve itilir. Europa da silikat yapıdadır; ancak spektroskopik incelemeler bu uyduda buz halinde su bulunduğunu göstermektedir. Bu nedenle Europa çok daha parlaktır. Ganymedes'te öteki birkaç Galilei uydusundan daha fazla su vardır. Kallisto'daki su oranı Ganymedes'ten de fazladır ve jeolojik süreç içinde çok az kabuk değişimine uğramıştır. Daha içte, küçük bir uydu olan Amaltheia yörüngeye yakalanmış bir küçük gezegen olabilir. Bu uydu da büyük bir olasılıkla silikat yapıdadır. Jüpiter'in dıştaki uyduları daha küçüktür. Bunların bazıları geri hareketli yörüngelerde dolanırlar. Bunların da Jüpiter tarafından yörüngeye yakalanmış küçük gezegenler olduğu sanılmaktadır.

Satürn'ün Titan dışındaki uydularının yoğunluğu 0,4 gr/cm³ dolayındadır. Titan, gerçek bir atmosferi olan tek uydudur. Sıvı metan damlacıkları ve belirlenemeyen başka kimyasal maddelerden oluşmuş bulutlar yüzeyini örter ve uydu kırmızı-turuncu renkte görünür. Metanın Titan'da oynadığı rol, büyük bir olasılıkla suyun yeryüzündeki rolüne benzer. Büyük olasılıkla, atmosferin üst katmanlarından sıvı hidrokarbonlar yağar ve bu, yüzeyde 100 m kalınlığında katranımsı bir katman oluşturur.

Uranüs'ün Umbriel dışındaki en büyük uyduları, Satürn'ün en büyük uydularıyla aynı özellikleri gösterir. Bunların da, çok küçük bir bölümü kayalık, büyük bölümü ise buzlu yapıdadır. Kayalık bölümler, iç etkinlikler sonucunda şekillenmiştir. Örneğin, Miranda'da ve Ariel'de çökme sonucu ortaya çıkan uçurumlar ve derin çukurlar bulunur. Buna karşılık Oberon'un yüzeyi lav türünden maddelerle kaplıdır.

Neptün'ün uydularının yüzey şekilleri daha az bilinir. Bunların en büyüğü olan Triton'da ölçülebilecek miktarda metan gazı vardır ve yüzey basıncı 0,0001 atmosfer dolayındadır. Bu atmosferin, Güneş ışınımı etkisiyle, yüzeydeki metan buzlarının kısmen erimesinden oluştuğu sanılmaktadır. Güneş sisteminin daha dıştaki buzlu yapıdaki uydularında da büyük bir olasılıkla aynı olay gerçekleşmektedir. Ama bu uyduların kütleçekimi kuvvetleri Triton kadar büyük olmadığından, oluşan gazı tutamazlar.

KÜÇÜK GEZEGENLER VE KUYRUKLUYILDIZLAR. Dokuz gezegen ile bunların uydularından başka, Güneş çevresinde dolanan sayısız gökcismi vardır. Bunlar, küçük gezegenler (asteroit) ve kuyrukluyıldızlardır. Küçük gezegen terimi Mars ile Jüpiter arasında, hemen hemen dairesel yörüngelerde dolanan ve belirgin bir atmosferleri bulunmayan gezegenler için kullanılır. 1801'de keşfedilen ilk küçük gezegen Ceres'tir. Ceres, Güneş'ten 2,77 gök birimi uzaklıkta, hemen hemen dairesel bir yörüngede dolanır (gök birimi Yer ile Güneş arasındaki ortalama uzaklık olan 149.598.000 km'ye eşittir). Modern gözlemlerden elde edilen sonuçlara göre, 1.000 km çapındadır ve bilinen küçük gezegenlerin en büyüğüdür. Yörüngesi doğru biçimde belirlenen her küçük gezegene bir sayı ve ad verilir. 1980'lerin ortalarına değin keşfedilen küçük gezegen sayısı 2.820 kadardır. İstatistiksel çalışmalar, Mars ile Jüpiter arasında, yarıçapı 1 km'den daha büyük 1 milyon kadar küçük gezegenin bulunduğunu göstermektedir. Bunların tümünün toplam kütlesi Ceres'inki kadardır. Ceres de dahil olmak üzere, Jüpiter ile Mars arasındaki "ana kuşakta" bulunan küçük gezegenlerin toplam kütlesi, Yer'in kütlesinin binde birinden daha küçüktür.

Kuyrukluyıldızların, çapı birkaç yüz metreden 30-40 km'ye kadar değişen, donmuş gaz ve tozdan oluşmuş birer "kartopu" oldukları sanılmaktadır. Bunlar çok uzun yörüngelerde dolanırlar ve ancak Güneş'e çok yaklaştıklarında, buzlu kesimlerin buharlaşması sonucunda, kolaylıkla görülebilir duruma gelirler. Kuyrukluyıldızları görünür duruma getiren bu süreç bir yandan da onların giderek yok olmalarına yol açar. Yaklaşık 1.000 kez Güneş yakınından geçtikten sonra kuyrukluyıldızdan geriye küçük bir çekirdekten başka bir şey kalmaz. Böylece, 10 yıl gibi kısa dönemli bir kuyrukluyıldızın toplam yaşam süresi 10 bin yıldan az olur. Bir kuyrukluyıldız, özellikle Jüpiter gibi büyük bir gökcisminin yakınından geçtiğinde yörüngesinde önemli bir değişim olur. Bu nedenle, kuyrukluyıldızların dolanım periyotlarında kimi zaman uzamalar, kimi zaman da kısalmalar görülür. Bu sürecin ve kuyrukluyıldızların yaşam sürelerini etkileyen başka etmenlerin istatistiksel incelenmesi sonucunda, sayılarının 3×10^{12} dolayında olabileceği anlaşılmıştır. Bütün kuyrukluyıldızların toplam kütlesi hemen hemen Yer'in kütlesi kadardır.

GÖKTAŞLARI VE GEZEGENLERARASI ORTAM. Ayrı bir cisim olarak incelenemeyecek kadar küçük olan ve Güneş sistemi içinde hareket eden ya da sistemin içinden geçen gökcisimlerine göktaşı denir. Bunlardan bir gökcisminin atmosferine girenlere ise meteor (akanyıldız) denir. Bunların yüzeye ulaşanları ise gene göktaşı olarak adlandırılır.

Göktaşlarının ağırlığı birkaç gramdan 40-50 tona kadar değişir. Yere çarptıktan sonra, boyutları 3 × 3 × 1 m olarak ölçülen göktaşları bulunmuştur. Arizona Göktaşı Krateri gibi çukurlar, daha büyük göktaşlarının varlığını kanıtlamaktadır. Açık gecelerde, meteorların gökyüzünde ışıklı bir çizgi halinde hareket ettikleri görülür. Bunların çoğu, atmosfere girerken yanan ve yeryüzüne ulaşamayan, birkaç milimetre çapında parçacıklardır. Ay'ın, kendi yüzeyini koruyan bir atmosferi olmadığı için, yüzeyinde, bu küçük cisimlerin çarpmasından kaynaklanan çok küçük kraterler bulunur. Geceleyin göğün açık olduğu karanlık bir gözlem noktasında, özellikle dönencelerarası bölgelerde, gün kararması bittikten epey sonra ya da sabahleyin gün ağarmasından hemen önce, tutulum düzlemi boyunca yukarıya doğru yayılan bir parıltı görülür. Buna burçlar ışığı (zodyak ışığı) denir. Burçlar ışığının nedeni, kuyrukluyıldızlardan ya da küçük gezegenlerin ve göktaşlarının çarpışmasından kaynaklanan ve tutulum düzlemi çevresinde biriken parçacıklardan saçılan Güneş ışığıdır.

GÜNEŞ SİSTEMİNİN OLUŞUMU. Güneş sisteminin, ilkel Güneş denilen bir bulutsu kümesinden oluştuğu düşünülmektedir. Bu bulut dönerek soğudukça ve yoğunlaştıkça içinde bileşim ve sıcaklık farklılıkları olan bölgeler ortaya çıkmıştır. İlk bulutta oluşan bu farklılıklar, gezegenlerin fiziksel özellikleri, yüzey şekilleri ile atmosfer yapılarında gözlenen sistematik değişimler biçiminde yansır. Güneş'e yakın olan iç gezegenler silikat ve metal bakımından zengindir; buna karşılık, daha soğuk çevre koşullarında oluştuğu sanılan gezegenlerde ve uydularda, oran olarak metan ve su buhar fazladır. Güneş sisteminin yapısını ve fiziksel özelliklerini anlamak açısından iyi bir örnek de Jüpiter ile uydularının oluşturduğu sistemdir. Galilei uydularından olan İo, Jüpiter'in en yakınında bulunan, en az su içeren, yoğunluğu da en büyük olan uydudur. Buna karşılık, Jüpiter'den uzaklaştıkça, uydularının yoğunlukları azalır ve su

Güneş sistemindeki bazı gökcisimlerinin özellikleri

	kütle (Yer = 1)*	ekvator yarıçapı (Yer = 1)†	ortalama yoğunluk (gr/cm³)	dönme dönemi ‡ ortalama güneş	dönme dönemi ‡ yıldız	dönme ekseninin eğikliği	Güneş'e ortalama uzak. (g.b.)§	yörüngenin dışmerkezliği	yörünge eğikliği	bilinen uydularının sayısı
Merkür	0,055	0,383	5,44	175,97[g]	58,65[g]	~0°	0,387	0,206	7°,004	0
Venüs	0,8150	0,9488	5,245	116,75[g]	243,01[g]	177°2'	0,723	0,007	3°,394	0
Yer	1,000*	1,000†	5,517	24[saat]	23,933[saat]	23°45'	1,000	0,017	0° tanımdan	1
Mars	0,1074	0,5326	3,95	24,660[saat]	24,633[saat]	25°2'	1,524	0,093	1°,850	2
Jüpiter	317,7	11,19	1,33	9,83[saat]	9,83[saat]	3°1'	5,203	0,048	1°,305	16
Satürn	95,15	9,46	0,70	10,23[saat]	aynı	26°7'	9,539	0,056	2°,489	20+
Uranüs	14,53	4,11	1,17	17,447[saat]	aynı	97°9'	19,182	0,047	0°,773	15
Neptün	16,92	3,89	1,66	16,3[saat]	aynı	28°8'	30,127	0,009	1°,773	8
Plüton	0,002	~0,18	0,5-0,9	6,387[g](?)	aynı	bilinmiyor	39,44	0,254	17°,137	1
Ceres‖	0,0002	0,078	~2,3	9,080[saat](?)	9,078[saat]		2,768	0,077	10°,60	0
Halley Kuyrukluyıldızı	$\sim 2 \times 10^{-11}$	$4,7 \times 10^{-4}$	~1(?)		~10[saat]	20°-40°(?)	17,94	0,967	162°,24	0

* Yer'in kütlesi $5,9733 \times 10^{24}$ kg'dır. † Yer'in ekvator yarıçapı 6.378,137 km'dir. ‡ Ortalama güneş günü: Güneş'in ortalama hareketinden çıkarılan gündür. Yıldız günü: sabit yıldızlara göre gökcisminin kendi ekseni çevresinde 360° dönmesi için gerekli zamandır. Eğer gezegen Güneş'e göre hareket etmiyorsa, ortalama güneş ve yıldız günleri birbirine eşit olacaktır. Yörünge hareketleri çok yavaş olan dış gezegenler için bu fark son derece küçüktür. (saa. saat, g. gün) § Bu gök birimi (g.b.) Yer'in Güneş'e olan ortalama uzaklığıdır ve yaklaşık olarak 149.598.000 km'ye eşittir. ‖ Bugüne kadar keşfedilen küçük gezegenlerin en büyüğü.

bolluğu artar. Hidrojen ve helyum gibi hafif gazların tümü, yalnızca, soğuk ve çekim gücü büyük dev gezegenlerde bulunur. Gezegenlerin şu andaki bileşimlerinin bilinmesi, Güneş sisteminin oluşumu sırasındaki kimyasal yapı konusunda önemli ipuçları vermesi bakımından da büyük önem taşımaktadır.

Güneş tacı, KORONA olarak da bilinir, Güneş atmosferinin, plazmadan (kızgın iyonlaşmış gaz) oluşan en dış bölgesi. Sıcaklığı yaklaşık 2.000.000 K'dir ve yoğunluğu son derece düşüktür. Güneş tacı, Güneş'in yüzeyinden (ışıkküre) 13.000.000 km kadar dışarı yayılır. Belirli sınırları yoktur. Boyutu ve biçimi, Güneş'in magnetik alanının etkisiyle sürekli olarak değişir. Güneş sisteminin dışına doğru hareket eden Güneş rüzgârı(*), Güneş tacını oluşturan gazların genleşmesiyle oluşur.

Sıcaklığı çok yüksek olmakla birlikte, yoğunluğu düşük olduğundan Güneş tacı fazlaca ısı vermez; gazları oluşturan moleküller son derece dağınıktır ve bu nedenle de cm^3'e düşen enerji miktarı, Güneş'in iç bölgelerinden çok daha azdır. Güneş tacının parlaklığı Ay'ınkinin yarısı kadardır ve Güneş'in yüzeyi çok daha parlak olduğundan çıplak gözle görülemez. Ama tam Güneş tutulması sırasında, Ay ışıkküreden gelen ışığı engeller ve tacın gözle görülmesini olanaklı kılar. Güneş tacı, tutulmaların dışında da koronografarla(*) (taççeker) incelenir.

güneş takvimi, Yer'in Güneş'in çevresinde bir kez dolandığı yaklaşık 365 ¼ güne karşılık gelen mevsimlik yıla dayalı tarihleme sistemlerinin ortak adı. Güneş takvimini ilk kullananlar olduğu sanılan Mısırlılar, Akyıldız'ın (Sirius) yeniden göründüğü tarih ile Nil Irmağının taşmasının aynı zamana rastladığını saptamışlar ve bu tarihi yılın başlangıcı olarak almışlardı. Her biri 30 gün süren 12 ay ile yıl sonuna eklenen beş günden oluşan 365 günlük bir takvim geliştiren Mısırlıların tek hatası, günün artık kesrini hesaba katmamalarıydı. Bu nedenle de takvimleri giderek daha da hatalı bir duruma geldi.

Mısır kralı III. Ptolemaios, İÖ 237'de yayımladığı Kanopos Fermanı'yla 365 günlük takvimlere her dört yılda fazladan bir gün eklenmesini sağladı. İÖ 312'de uygulamaya konulan Selevkos takviminde de aynı ilkeden yararlanılmıştı. İÖ 45'te Roma imparatoru Julius Caesar, eski Yunanlıların Ay takvimine dayalı karmaşık Roma Cumhuriyet takviminin yerine, kendi adıyla anılan takvimi geliştirdi. Jülyen takvimde yılın 11 ayı, 30 ya da 31 gün olarak, şubat ise daha kısa olarak belirlenmiş ve her dört yılda bir, fazladan bir gün eklenmişti. Güneş yılı gerçekte 365.2422 gündür; Jülyen takvim ise, 365 günlük güneş yılına 1/4 gün eklenmesiyle elde edilir. Bu çok küçük fazlalık, birikerek 16. yüzyılın ortalarında 10 günlük bir hataya neden oldu. Bu hatayı düzeltmek için Papa XIII. Gregorius, 1582'de Gregoryen takvimi yürürlüğe koydu. Bu takvimde 5-14 Ekim tarihleri o yıldan düşüldü ve 400'e bölünemeyen yüzyıl başları hariç (1700, 1800, 1900 gibi) olmak üzere, her dört yılda bir gerçekleşen artıkyıl kavramı geliştirildi.

Güneş tutulması *bak.* tutulma

güneş yanığı, yapay kaynaklardan ya da güneş ışınlarından gelen 290-320 nanometre (bir nanometre 10^{-9} m'dir) dalgaboyundaki morötesi ışınımlara uzun süre maruz kalınması ile oluşan akut deri iltihabı. Morötesi ışınımın deriye uzun süre aralıksız gelmesi durumunda, orta şiddette kızarıklık ve duyarlılık artışından, şiddetli ağrı, ödem (şişme) ve kabarcık oluşumuna kadar değişen yoğunlukta belirtiler görülür. Güneş yanığının vücuttaki belirtileri ise bulantı, titreme, ateş ve şok gelişimidir. Güneş yanığının ilk belirtileri morötesi ışınların deriye ulaşmasından yaklaşık 6-12 saat sonra başlar, 24-48 saat sonra en belirgin duruma gelir ve daha sonra yavaş yavaş azalarak deri soyulması ya da yanmanın derecesine bağlı olarak bronzlaşma şeklinde bir renk değişimi ile sonuçlanır.

Morötesi ışınlar ile temastan 15 dakika sonra güneş yanması belirtileri iltihaplanma (kızarma ya da eritem) biçiminde başlar. Melanosit adlı üstderi hücrelerinde üretilen melanin pigmenti hemen oksitlenerek derinin rengini koyulaştırır ve bu katmanın zarar görmesini engeller. İlk 2-3 günde sayıları ve büyüklükleri hızla artan melanositler melanin yapımını artırır. Orta şiddetli güneş yanmalarında zamanla koyu renkli bir koruyucu deri katmanı oluşur.

Güneş yanıklarının ağrısı, etkilenen deri bölgesine soğuk uygulanması ve ağrı kesici ilaçlar ile giderilir. Koruyucu deri katmanı oluşuncaya değin morötesi ışınlardan korunmak ve deriye para-aminobenzoik asit (PABA) ya da benzofenon bileşikleri içeren merhemler sürmek de yararlıdır. Belirli aralıklarla uzun süre güneş ışınları altında kalındığında özellikle yüz derisinde görülen bazal hücreli karsinom (küçük ve yumuşak derialtı kitleler) başta olmak üzere birçok deri hastalığı ortaya çıkabilir.

güneş zamanı, Yer'in Güneş'e göre kendi çevresindeki dönme hareketine dayalı olarak ölçülen zaman. Gerçek güneş zamanı, doğrudan Güneş'in gözlenmesiyle ya da güneş saatleriyle ölçülen zamandır. Ortalama güneş zamanı ise, duvar ya da kol saatleriyle tutulur; eğer Güneş, gökyüzünde, gerçekte olduğu gibi mevsimlere göre değişen bir hızla değil de sabit bir hızla hareket ediyor olsaydı, ortalama güneş zamanı, Güneş'in gözlenmesiyle belirlenen zaman olurdu. Ortalama ve gerçek güneş zamanı arasındaki farka zaman denklemi denir (*bak.* çizim). Çoğunlukla bir düzeltme faktörü olarak ifade edilen zaman denkleminin değeri hiçbir zaman 16 dakikayı geçmez ve bir güneş zamanından diğerine geçmek için, toplama ya da çıkarma yoluyla kullanılır. Gerçek Güneş ile ortalama güneş zamanının hesaplandığı sanal "ortalama Güneş" arasındaki fark 16 dakikayı geçmemekle birlikte, yıl boyunca gerçek Güneş'in gerçek hareketi sabit sayılan yıldızlara göre bazen yavaşlar, bazen de hızlanır. Bunun iki nedeni vardır. Birincisi, Yer'in yörüngesi tam olarak dairesel değildir ve Yer bu yörünge üzerinde, mevsimlere göre biraz değişen hızlarla hareket eder. İkincisi, Yer'in yörünge düzlemi, Ekvator düzlemine göre eğik olduğundan, Güneş'in günlük gerçek yörüngesi yıl içinde değişen miktarlarda doğu-batı doğrultusundan biraz kayar; buna bağlı olarak da, güneş zamanının hesaplandığı Güneş'in gök boylamının değişim miktarı da değişiklik gösterir.

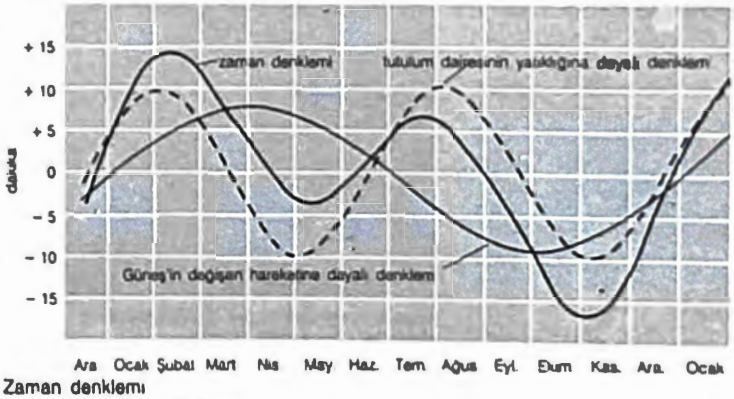

Zaman denklemi
H. Russel, R. Dugan ve V. Stewart, *Astronomy*, Ginn and Company

güneşbalabanı (*Eurypyga helias*), *Gruiformes* takımının *Eurypgidae* familyasını oluşturan tek kuş türü. Amerika'nın tropik bölgelerinde yaşayan bu kuşlar kur yapma ya da ürkütme gösterileri sırasında parlak ve alacalı kanatlarını açarak sergilerler. Kanatları ve uzun kuyruğu kahverengi, sarı, siyah ve beyaz renklerle bezeli, uzunluğu yaklaşık 43 cm'dir. Güneşbalabanları nemli ormanlarda yaşar. Genellikle yerde dolaşır ve böceklerle beslenir. Ağaçlar üzerinde kurdukları geniş yuvalarına kahve ya da pas renkli ve koyu benekli iki ya da üç yumurta bırakır.

Güneşbalabanı (*Eurypyga helias*)
Kenneth W. Fink, Root Resources-EB Inc

güneşbalığı, *Perciformes* takımının *Centrarchidae* familyasından, Kuzey Amerika'daki tatlı sularda yaşayan birçok balık türünün ortak adı. Anavatanı Kayalık Dağların doğusu olan bu balıkların bazıları öbür ülkelerde de yetiştirilmektedir. Güneşbalıklarının vücudu yanlardan oldukça basık, renkleri parlak ve alacalıdır. Uzun sırt

Güneşbalıklarından *Lepomis gibbosus*
Jacques Six

yüzgeçlerinin ön bölümü dikenli, arka bölümü yumuşak ışınlıdır ve bu iki bölüm bazı türlerde bir çentikle ayrılır. Besinlerini öbür balıklar ve suda yaşayan omurgasız hayvanlar oluşturur. Genellikle uzunlukları 20 cm'yi, ağırlıkları 0,5 kg'yı geçmez. Etinin lezzetli ve oltayla avının zevkli olması nedeniyle amatör balıkçıların yakalamaktan en çok hoşlandığı balıklar arasında yer alır. Yaygın türleri arasında *Enneacanthus chaetodon, Lepomis macrochirus, L. megalotis, L. gibbosus* ve *Ambloplites rupestris* sayılabilir.

güneşe tapınma, güneşe ya da güneşin bir simgesine tanrı olarak tapınma.

Sık sık putperestlikle eşanlamlı kullanılmakla birlikte güneşe tapınmaya gerçekte ender rastlanır. Hemen her kültürün güneş motifleri kullanmasına karşılık, görece az sayıda kültür (Mısır, Hint-Avrupa ve Orta Amerika) güneş dinleri geliştirmiştir. Bütün bu kültürlerin ortak özelliği güçlü bir kutsal hükümdarlık ideolojisi ile çok gelişmiş bir kent uygarlığıdır. Tümünde, her günkü dönüşünde görkemli bir biçimde konakladığı alt ve üst dünyalara egemen olan bir güneş imgesi ağırlık taşır. Güneş tüm evrene ışık ve yaşam getirir; hiç kırpmadığı her şeyi gören gözüyle adaletin güvencesidir. Işığın aydınlanma ya da aydınlatmayla evrensel ilişkisiyle birlikte güneş, bilgeliğin kaynağıdır.

Egemenlik, kayra gücü, adalet ve bilgelik gibi nitelikler her seçkin dinsel grubun temel özellikleridir. Gelişkin bir güneş ideolojisi de bu bağlamlar içinde kendini gösterir. Krallar güneşin gücüyle hükmederler ve güneşin soyundan geldiklerini öne sürerler. Güneş tanrıları ya da güneşi kişileştiren tanrılar her şeye egemendir, her şeyi görürler. Güneş çoğu kez Yüce Tanrı'yla özdeşleşmiştir ya da onun temel özelliklerinden biridir.

Eski Mısır'da Güneş Tanrısı Ra, büyük tanrılar arasında egemen konumdaydı ve Mısır uygarlığının en erken dönemlerinden başlayarak bu konumunu korudu. Güneş tanrısının tanrısal deniz üzerindeki yolculuğuyla ilgili efsaneye göre güneş genç tanrı Kheper olarak yolculuğuna başlıyordu. Öğleyin tepede tam olgunlaşmış güneş, yani Ra olarak görünüyor, akşamleyin de batıya ihtiyar tanrı Atum olarak ulaşıyordu. Firavun Ahenaton, Mısır dininde gerçekleştirdiği reform sırasında güneşin daha eski bir karşılığı olan Aton adıyla, eski tanrı Ra-Horakhte kültünü benimsedi. Ahenaton döneminde güneşin, yeryüzünün ve yeryüzünde yaşayanların yaratıcısı ve doyurucusu olma nitelikleri yüceltildi.

Güneş tanrısının hem Sümer hem de Akad dinlerinde merkezî bir konumu vardı. Ama ne Sümerlerin Utu'su, ne de Samilerin Şamaş'ı tanrılar öbeğinin en yüce üç tanrısı arasındaydı. Buna karşılık güneş, Hint-Avrupa halklarının en gözde tanrılarından biri, onların gözünde tanrısal gücün simgesiydi. Hindistan'ın Veda ilahilerinde Surya, hem iyi hem kötü eylemleri gözetleyen, her şeyi gören bir tanrı olarak yüceltilmişti, yalnızca karanlığı değil, kötü düşleri ve hastalıkları da kovardı. Hint mitolojisinde güneş kahramanlarının ve güneş krallarının da temelli bir önemi vardı. Hint mitolojisindeki Yama'nın babası Vivasvant, İran mitolojisindeki Yima'nın babası Vivavant'ın karşılığıydı. Savaşçı ay krallarından tümüyle farklı biçimde barışçı bir güneş kralları hanedanı vardı. Ortaçağda İran'da, İslam öncesinden kalma güneş bayramları kutlanırdı. Hint-İran, Yunan-Roma ve İskandinav mitolojilerinde de güneş tanrısının çoğu kez arabasına dört beyaz at koşulmuş biçimde betimlenmesi güneşe tapınanın, Hint-Avrupa karakterinin göstergesidir.

Roma tarihinin daha geç dönemlerinde güneşe tapınmanın önemi gitgide artarak "güneş tektanrıcılığı" olarak adlandırılan bir külte dönüştü. Dönemin hemen bütün tanrıları güneşin niteliklerinden etkilenmişti. Örneğin bir yanda Hz. İsa, bir yanda da İran kökenli Mithras, güneş tanrılarının özelliklerini edindiler. 25 Aralık'taki *Sol Invictus* (Fethedilmemiş Güneş) şenliği Roma'da büyük bir coşkuyla kutlanırdı. Sonunda bu tarih Hıristiyanlarca İsa'nın doğum günü (Noel) olarak benimsendi.

En ünlü güneş kültü Kuzey Amerika Ova Yerlilerinin Güneş Dansı'dır(*). Meksika ve Peru'nun Kolomb öncesi uygarlıklarında da güneşe tapınma belirgin bir eğilimdi. Aztek dininde güneş tanrıları Huitzilopochtli ile Tezcatlipoca'ya yaygın olarak insan kurban edilirdi. Hem Meksika'nın, hem Peru'nun eski dinlerinde güneşin, mitolojide ve dinsel törenlerde önemli yeri vardı. Peru'da hükümdar, Güneş Tanrısı Inti'nin bedenleşmiş biçimiydi. Japonya'da eski mitolojide önemli rol oynayan ve dünyanın en üstün yöneticisi olarak kabul edilen Güneş Tanrıçası Amaterasu, imparatorluk boyunun koruyucusuydu; güneş günümüzde de Japon Devleti'nin simgesidir.

güneşhayvancıkları, GÜNSULER olarak da bilinir, *Actinapodea* sınıfının *Heliozoia* altsınıfından tekhücrelilerin ortak adı. Küre biçiminde olan bu canlılar genellikle tatlı sularda serbest ya da çeşitli yüzeylere bağlanmış olarak yaşar. Birçoğunun üzerinde ayrı parçacıklardan oluşmuş bir kabuk vardır. Kabuksuz cinslerin hücre çevresinde

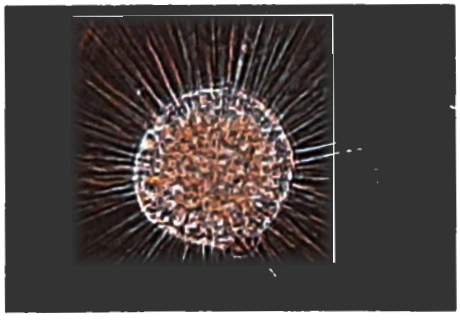

Güneşhayvancıklarından *Actinosphaerium eichhorni* (çok büyütülmüş)
Eric V. Grave

birçok koful bulunur. Sitoplazmalarından uzanan ışınsıayak (aksopod) tipindeki sayısız yalancıayak yer değiştirmekten çok, beşin yakalamaya yarar. Güneşhayvancıkları tekhücreliler, algler ve öbür küçük canlılarla beslenir ve ikiye bölünme ya da tomurcuklanma yoluyla eşeysiz çoğalırlar. Bazı cinslerin eşey hücrelerine dönüşebilen kamçılı biçimleri de vardır. Yaygın türlerinden *Actinophrys sol* hem tatlı, hem tuzlu sularda yaşar. Zooklorella denen yeşil alglere konaklık yapan *Acanthocystis turfaceae* türü bu alglerin rengini alır. *Actinosphaerium* cinsinin üyeleriyse çok çekirdeklidir ve çapı 1 mm'ye ulaşabilir.

güneşgülü, sinekkapangiller (*Droseraceae*) familyasından *Drosera* türlerinin ortak adı. Tüm dünyaya dağılmakla birlikte, en fazla Avustralya'da bulunur.

Özellikle akaçlaması yetersiz kumlu ve asitli topraklarda yetişen *Drosera* türleri genellikle çokyıllık bitkilerdir. Yaklaşık 10-25 cm uzunluğundaki gövdeleri tabanda rozet oluşturan yaprakların ortasından çıkar; çapı en fazla 2,5 cm olan kırmızımsı saplı ve yuvarlak biçimli yapraklarının yüzeyi böcekleri çekici yapışkan bir sıvı çıkaran salgı tüyleriyle kaplıdır; kıvrık gövdenin bir tarafından çıkan küçük ve sarkık çiçeklerinin beş beyaz ya da pembe taçyaprağı vardır. Bu bitkiler, yapraklarının üstüne konan böcekleri yüzeydeki esnek dokunaçlarıyla yakalayıp içeri çeker. Böcekler salgılanan enzimlerle sindirildikten sonra yapraklar yeniden açılır.

Çiğotu olarak da bilinen en yaygın güneşgülü turlerinden *Drosera rotundifolia*'nın en çok 1,3 cm çapında beyaz ya da pembe renkli küçük çiçekleri, ince uzun saplı ve mor tüylü yassı yaprakları ve ıg biçimli meyveleri vardır.

güneşkırıcı, bir yapının cephesinde pencerelerin önünde ya da bütün dış yüzey boyunca yer alan güneş engelleyici öğe ya da sistem. Güneş ışığının etkisini azaltmak için ahşap kafesler, Tac Mahal'deki gibi mermer şebekeler ya da Japonya'daki *sudare* denen ve pencerenin dışına yerleştirilerek jaluzi işlevi gören bambu gölgelikler türünden pek çok geleneksel öğe kullanılmıştır.

Fransız mimar Le Corbusier 1933'te çok daha dayanıklı malzemelerden yapılmış bir güneşkırıcı tasarladı. Dört yıl sonra, Brezilya Eğitim ve Sağlık Bakanlığı'nın danışman mimarı olduğu sırada, bakanlığın Rio de Janeiro'da yapılan çok katlı yeni yapısı için yatay dişlilerle çalışan ayarlanabilir panellerle bir güneşkırıcı düzeneği yaptı. Daha sonra Güney Amerika, Afrika ve Asya ülkelerinde çok çeşitli güneşkırıcı tipleri geliştirildi. Bunlar arasında balkonların dış yüzüne yerleştirilen sabit, geniş ve dikey öğeler ya da yapının bütün cephesi boyunca değişik aralıklarla dizilen kafes benzeri engelleyiciler sayılabilir.

Sıcak ülkelerde güneşkırıcılar, cepheleri kaplayarak yapının gerçek işlevini gözden saklarken, cadde ölçeğinde ele alındığında da birörnek görünümleriyle yapılar arasında bir birlik oluşmasına olanak verirler.

Güney, Ege Bölgesi'nde, Denizli iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 534 km² olan Güney ilçesi doğuda Çal ilçesi, güneyde Merkez ilçe ve Akköy ilçesi, batıda Buldan ilçesi, kuzeybatıda Manisa, kuzeyde de Uşak illeriyle çevrilidir.

İlin kuzey kesiminde yer alan ilçe toprakları genellikle dalgalı düzlüklerden oluşur. Yörenin sularını toplayan Büyük Menderes Irmağı, doğu-batı ve güneybatı doğrultularında ilçe topraklarından geçer. Doğuda ilçenin doğal sınırını çizen Büyük Menderes üzerinde, Adıgüzeller köyü yakınında taşkın önleme, sulama ve enerji amaçlı Adıgüzel Barajı vardır.

İlçe halkı geçimini tarımdan ve tarıma dayalı sanayiden sağlar. En çok buğday ve arpa üretilir. Soğan, patates, elma, armut, baklagiller ve pamuk üretiminin miktarı azdır. Bağlar ilçede geniş yer kaplar; üzüm üretimi de yüksek düzeydedir. Buna bağlı olarak çok sayıda şarap imalathanesi kurulmuştur. Eskiden yaygın olarak el tezgâhlarında yapılan pamuklu dokumacılık ve halıcılık, bugün atölyelerde varlığını sürdürmektedir. İlçe topraklarında zımparataşı yatakları vardır.

19 yüzyıl sonlarında Denizli Merkez kazasına bağlı bir nahiye merkezi olan Güney, daha sonra Buldan'a bağlanmış, 1948'de de ilçe yapılmıştır. Büyük Menderes'in kuzeyinde kurulmuş olan kasaba, il merkezi Denizli'ye 72 km uzaklıktadır. Güney kasabasında pamuklu dokuma, halı ve şarap üreten küçük sanayi kuruluşları vardır.

Güney Belediyesi 1880'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 15.799; kasaba, 7.333.

Güney, Eflâtun Cem (d. 1896, Hekimhan - ö. 2 Ocak 1981, İstanbul), Türk folkloru ve âşık edebiyatıyla ilgili derleme ve araştırmalarıyla tanınan yazar. Halktan derlediği masalları özünü bozmadan yeniden yazarak büyük bir koleksiyon oluşturmuştur.

Çok küçük yaşta anne ve babasını yitirdiği için ilk ve orta öğrenimini Sivas'ta amcasının yanında tamamladı. 1918'de Konya'daki Öksüzler Yurdu'nda Türkçe öğretmeni oldu. Sonraki yıllarda Eskişehir, Kayseri, Sivas, Samsun, Afyon ve Kütahya illerinde öğretmenlik yaptı. İstanbul Haydarpaşa Lisesi'ne atanarak (1944) altı yıl süreyle burada çalıştı. 1950-56 arasında Topkapı Sarayı Müzesi müdür yardımcılığı, 1956-61 arasında da emekli oluncaya değin İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğü'nde müdür yardımcılığı ve Halk Eğitimi başkanlığı görevlerini yürüttü.

Güney, Kurtuluş Savaşı yıllarında, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin (Konya) etkinliklerine katılarak Temsil ve İrşad Heyeti'nde görev almıştı. Savaş süresince Kuva-yı Milliye yandaşı gazetelerde çalıştı, bulunduğu kentlerde çeşitli gazete ve dergiler çıkardı: *İrşad* (Konya), *İstiklâl* (Eskişehir, 1919), *Misak-ı Millî* (Nafi Atuf Kansu ile, Kayseri, 1921). Savaştan sonra da görev yaptığı kentlerde dergiler çıkarmayı sürdürdü: *Duygu ve Düşünce* (Sivas, 1927), *Duygu ve Dilek* (Samsun), *Taşpınar* (Afyon Halkevi dergisi). Bu yayınlarla Anadolu basınının gelişmesine katkıda bulunan Güney, folklor ve halk edebiyatıyla ilgili yazılar da yayımlayarak yurt çapında bu alanlara ilginin artmasını sağladı.

İstanbul'a atandıktan sonra masallar ve çeşitli âşıklarla ilgili çalışmalarına hız verdi. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde ve Maarif Nezareti Arşivi'nde incelemeler yaptı. Kendisine bir masal yazarı olarak dünya çapında ün sağlayan yapıtlarında, halk arasından derlediği ürünleri, özünü bozmadan ve özgün bir anlatımla yeniden yazdığı görülür. *Açıl Sofram Açıl* (1949) ve *Dede Korkut Masalları* (1958) adlı çalışmalarıyla Danimarka'da, "Andersen Pâyesi Şeref Diploması" (1956) ve "Dünya Çocuk Edebiyatı Sertifikası" (1960) ile iki kez ödüllendirildi. İstanbul Radyosu'nda gerçekleştirdiği "Bir Varmış Bir Yokmuş" saatinde, yaptığı konuşmalar ve anlattığı masallarla büyük bir ilgi topladı. Altmışı aşkın kitap yayımlayan Güney'in, halk eğitimine yönelik çok sayıda tanıtma ve aydınlatma kitapçığı da vardır. Güney ayrıca, oğlu Çetin Eflâtun Güney'le birlikte bazı âşıklarla ilgili kitaplar yayımlamıştır: *Âşık Ruhsatî* (1953), *Âşık Mesleki* (1953), *Âşık Kâmili* (1954) ve *Erzurumlu Emrah* (1958).

ÖBUR ÖNEMLİ YAPITLARI. Masallar. *Dertli Kaval* (1945), *Nar Tanesi* (1946), *Subırtaşı* (1947), *Akıl Kutusu* (1947), *En Güzel Türk Masalları* (1948), *Zümrütanka* (1948), *Açıl Sofram Açıl ve Congoloz Baba* (1949), *Bir Varmış Bir Yokmuş* (1956), *Evvel Zaman İçinde* (1957), *Gökten Üç Elma Düştü* (1960), *Az Gittim Uz Gittim* (1962), *Ağlayan Nar ile Gülen Ayva* (1969). Halk öyküleri. *Âşık Garip* (1950), *Dede Korkut Masalları* (1958), *Kerem ile Aslı* (1959), *Tahir ile Zühre* (1960). Çeşitli. *Matem Sesleri* (şiirler, 1920), *Halk Şiiri Antolojisi* (1947), *Halk Türküleri* (1953, 1. cilt, 1956, 2. cilt), *Nasreddin Hoca Fıkraları* (1957), *Atatürk-Hayatı ve Eserleri* (1963), *Folklor ve Eğitim* (1966), *Folklor ve Halk Edebiyatı* (1971).

Güney, Yılmaz, asıl adı YILMAZ PUTÜN (d. 1 Nisan 1937, Yenice köyü, Adana - ö. 9 Eylül 1984, Paris, Fransa), sinema yönetmeni ve oyuncusu, yazar. 1960'ların sonlarından başlayarak gerçekçi filmleriyle Türk sinemasında önemli bir yer edinmiş,

Yılmaz Güney (solda), Danyal Topatan'la birlikte *Seyyit Han* filminde, 1968
Atila Dorsay Arşivi

ülkesinin sinemasını uluslararası alanda tanıtmıştır.

Bir işçi ailesinin yedi çocuğundan biriydi. İlk ve orta öğrenimini Adana'da tamamladı. Bu yıllarda pamuk işçiliğinden muhasebeciliğe kadar çeşitli işler yaptı; And Film ve Kemal Film şirketlerinin bölge temsilciliklerinde memur olarak çalıştı. Edebiyatla ilgilenmeye ve öyküler yazmaya da aynı dönemde başladı. Ankara Üniversitesi Hukuk ve İstanbul Üniversitesi İktisat fakültelerinde okudu.

Ankara'da öğrenimini sürdürdüğü sırada yönetmen Atıf Yılmaz'la tanıştı. Onun yardımı ve desteğiyle senaryo yazarlığı, yönetmen yardımcılığı ve oyunculuk yaparak sinemada çalışmaya başladı. Atıf Yılmaz'ın yönettiği *Bu Vatanın Çocukları* (1958) filminin senaryosunun yazımına katıldı ve filmde oynadı. Aynı yıl, gene Atıf Yılmaz'ın yönettiği *Alageyik*'in senaryosunun yazımına katıldı, oyuncu ve yönetmen yardımcısı olarak da görev aldı. Bu arada öyküleri *On Üç* ve *Yeni Ufuklar* gibi dergilerde yayımlanıyordu. 1956'da çıkan bir öyküsünde komünizm propagandası yaptığı gerekçesiyle yargılandı ve 1961'de 1,5 yıl hapse mahkûm oldu. 1963'te serbest kalınca tekrar sinemaya döndü. Küçük şirketlerin aceleye getirilmiş, sıradan serüven filmlerinde roller aldı ve zaman zaman senaryo yazımından çekime kadar bu filmlerin bütün aşamalarında çalıştı. Kabadayıların, fedailerin, kiralık katillerin dünyasının ağırlıkta olduğu, kavgalı, dövüşlü *İkisi de Cesurdu* (1963), *On Korkusuz Adam* (1964), *Zımba Gibi Delikanlı* (1964), *Kara Şahin* (1964), *Kasımpaşalı* (1965), *Torpido Yılmaz* (1965), *Üçünüzü de Mıhlarım* (1965), *Silahların Kanunu* (1966), *Kovboy Ali* (1966) gibi filmlerde canlandırdığı ezilen, itilen, ama yazgısını kabullenmeyip kötülüğe karşı direnen, dürüst ve cesur "Anadolu çocuğu" tiplemesiyle taşra izleyicisi tarafından çok tutuldu. Aranan bir oyuncu olarak kendini kabul ettirdi ve 1966 tarihli filmi *Çirkin Kral*'ın adıyla anılmaya başladı.

Güney'in senaryosunu Lütfi Akad'la birlikte yazdığı ve Akad'ın yönettiği *Hudutların Kanunu* (1966) Türk sinemasındaki gerçekçi çizginin en başarılı ürünlerinden biri oldu. Güney, bu filmde ve gene Akad'ın yönettiği *Kızılırmak-Karakoyun*'da (1967) Anadolu insanının gerçekçi ve derinlikli portresini çizdi.

1966'da *At Avrat Silah*'la yönetmenliğe başladı. *Bana Kurşun İşlemez* (1967), *Benim Adım Kerim* (1967) ve *Pire Nuri*'nin (1968) ardından, ilk önemli yapıtı olan *Seyyit Han*'ı (1968) çekti. Doğu'da geçen bir aşk öyküsü çevresinde gelişen bu film aslında yalnız kahraman tipini tekrarlıyor, ama gerçekçi, şiirsel ve akıcı bir anlatımla ortaya koyuyordu. Güney ertesi yıl gene Doğu'da, Muş'ta askerliğini yaparken gerçekleştirdiği *Aç Kurtlar*'da kan ve doğayı etkili biçimde kullandı. Bu arada *Bir Çirkin Adam* (1969) ve oynadığı daha başka filmlerle "çirkin kral efsanesi"ni sürdürüyordu. 1970'te Türk sinemasının en iyi filmlerinden sayılan *Umut*'u çekti.

Umut, eski faytonu ve yaşlı atıyla kalabalık ailesini geçindirmeye çalışan, ağır yaşam koşullarının zorlamasıyla giderek çıkmaza giren Cabbar'ın öyküsüydü. Zor koşullardan kurtulmaya çalışırken, geleneksel inançlarla çağdaş mücadele biçimleri arasında bocalayan faytoncunun dramını perdeye getiren ve otobiyografik özellikler taşıyan bu film, öyküsünün sağlamlığı kadar gerçekçi anlatımı ve görsel zenginliğiyle de Türk sinemasının gelişimi üzerinde belirleyici bir etki yaptı. 1970 Adana Altın Koza Film Şenliği'nde en iyi film seçildi. Fransa da Grenoble Şenliği'nde de Jüri Özel Ödülü'nü kazandı.

Umut'u, her ikisi de Güney'in gerçekçi çizgisini sürdüren *Acı* (1971) ve *Ağıt* (1971) izledi. Güney, aynı yıl gerçekleştirdiği öteki beş filminden *Yarın Son Gündür*'de serüven duşkunu iki arkadaştan yola çıkarak siyasal bir alegori denemişse de, derinlikli bir çizgi tutturamamıştı. Gene 1971 yapımı *Umutsuzlar*'da ise orta sınıftan bir ailenin kızı balerin Çiğdem ile Mafya şefi Fırat'ın olanaksız aşkını anlatırken, burjuva değerlerini eleştirmeyi amaçlıyor, ama bunu yaparken gene yalnız kahraman tipini ve feodal değerleri öne çıkarıyordu.

Güney Mart 1972'de siyasal olaylara karıştığı gerekçesiyle tutuklandı. *Baba* filmi o yılın Adana Altın Koza Film Şenliği'nde en iyi film seçildiyse de, jüri sonradan kararını değiştirerek Güney'e verilen ödülleri geri aldı. Yarıda kalan *Zavallılar* adlı filmi 1975'te Atıf Yılmaz bitirdi. Bu arada Güney 1966'da yayımlanan *Boynu Bükükler* adlı romanını geliştirerek *Boynu Bukuk Ölduler* (1971) adıyla yayımlamış ve bu yapıtıyla 1972 Orhan Kemal Roman Armağanı'nı kazanmıştı. Aynı yıl Milliyet gazetesinin yaptığı soruşturmada yılın sanatçısı seçildi.

Serbest bırakıldığı 1974'te, yolları ayrılmış iki üniversite arkadaşının yıllar sonra birbirlerini bulmaları üzerine gelişen ve farklı toplumsal sınıfları karşılaştırmayı denediği *Arkadaş*'ı gerçekleştirdi. Burjuva yaşam biçimine daha tutarlı bir açıdan bakan film, yer yer ezik kahraman tipinin izlerini de taşıyordu. Güney aynı yıl, kan davası olgusundan yola çıkarak feodal değerleri köklü bir biçimde eleştirdiği, sinemasal açıdan da zengin ve akıcı anlatımına yeniden ulaştığı *Endişe* filmine başladı. Filmin Adana'daki çekimleri sırasında çıkan bir olayda Yumurtalık savcısını öldüren Güney 18 yıl hapse mahkûm oldu. *Endişe*'yi yardımcısı Şerif Gören tamamladı.

Güney cezaevindeyken sinemayla ilişkisini sürdürdü. En ince ayrıntısına kadar yazıp oluşturduğu ve çekimini içerden denetlediği senaryolarından *Sürü* (1978) ve *Düşman* (1979) Zeki Ökten, *Yol* (1981) Gören tarafından filme alındı. Değişim içindeki Türk insanının yaşamından özgün görüntüler aktaran *Sürü* ve *Düşman*, çağdaş yaşam biçimine karşı bir tepki de içeriyordu. Cezaevinde yazarlığı da sürdüren Güney'in yazıları bu dönemde *Güney* dergisinde yayımlandı; *Hücrem* (1975), *Salpa* (1975, 1989), *Sanık* (1975, 1990), *Selimiye Mektupları* (1976), *Seçimlerde CHP Neden Desteklenmelidir?* (1977), *Soba, Pencere Camı ve İki Ekmek İstiyoruz* (1977), *Faşizm Üzerine* (1979), *Paris Komünü Üzerine* (1979), *Oğluma Hikâyeler* (1979) adlı kitapları ve bazı filmlerinin senaryoları basıldı.

Güney 1981'de Isparta Cezaevi'nden kaçarak gizlice yurtdışına çıktı. Kurgusunu yeniden yaptığı *Yol*, 1982 Cannes Film Şenliği'nde büyük ödül Altın Palmiye'yi Costa Gavras'ın *Missing* (*Kayıp*) adlı filmiyle paylaştı. Türkiye'ye dönmesi için yapılan çağrıya uymayan Güney, 1983'te yurttaşlıktan çıkarıldı; filmleri sıkıyönetim tarafından toplatıldı, gösterimleri yasaklandı. Güney aynı yıl Fransa'da, *Le Mur*'ü (Duvar) yazdı ve yönetti. Ertesi yıl Paris'te kanserden ölen Güney orada toprağa verildi. Filmlerinin Türkiye'de gösterilmesi için Nisan 1988'de bir kampanya başlatıldı; 1992'de bazı filmleri Türkiye'de gösterildi. aynı yıl, karısı Fatoş Güney, Yılmaz Güney'in anısını canlı tutmak, yaşatmak ve sanat anlayışını geliştirip yaygınlaştırmak amacıyla Yılmaz Güney Sanat, Kültür Vakfı'nı kurdu.

Türk sinemasının bir dönemine damgasını vurmuş olan Yılmaz Güney, İtalyan yeni gerçekçiliğini ve Amerikan *western*'ini Anadolu halk anlatı geleneğiyle birleştirmiş, halkın duyarlılığını bütün zenginliğiyle perdeye aktaran bir sinema dili geliştirmiştir. Etkili bir şiirselliğin ve gerçekçiliğin görsel bir zenginliğe eşlik ettiği yapıtlarında üst düzeyde bir renk kullanımı vardır. Güney kendisinden sonra gelen Türk yönetmenleri üzerinde etkili olmuştur.

Yayımlanmış senaryolarından bazıları *Umut* (1975), *Umutsuzlar* (1975), *Arkadaş* (1975), *Seyyit Han* (1976), *Ağıt* (1976), *Endişe* (1976), *Aç Kurtlar* (1977) ve *Acı*'dır (1977).

Güney Adası, Büyük Okyanusun güneybatısında, Yeni Zelanda'nın iki ana adasından büyük olanı. Cook Boğazıyla Kuzey Adasından, güneyde de Foveaux Boğazıyla Stewart Adasından ayrılır. Yüzölçümü 151.971 km²'dir. Orta kesimlerinde uzanan dağ sırası en yüksek noktasına Güney Alpleri'ndeki Cook Dağında (3.764 m) ulaşır ve adayı daha dar, nemli Westland Ovası ile geniş ve görece kurak Canterbury Ovaları olmak üzere ikiye böler. Ormanlar yalnızca erişilmesi güç alanlarda kalmıştır. Güneybatıdaki Fiordland Ulusal Parkı sayısız kıyı fiyordu ve yüksek gölleriyle kendine özgü bir bölgedir. Ada, Felemenkli denizci Abel Tasman tarafından 1642'de keşfedilmiştir. Kıyılarında Christchurch, Dunedin ve Invercargill gibi birkaç büyük kentsel alanın bulunmasına karşın, 20. yüzyılda Kuzey Adasından daha yavaş gelişmiştir. Nüfus (1991) 877.235.

Güney Afrika, Afrika kıtasının Angola, Botsvana, Lesotho, Malavi, Mozambik, Namibia, Svaziland, Zambia ve Zimbabve'yi kapsayan bölgesine verilen ad. Madagaskar Adası ayrı dili ve kültürel mirası, Güney Afrika Cumhuriyeti de fiziksel büyüklüğü ve karmaşık siyasal durumundan ötürü ayrı değerlendirilebilir.

Güney Afrika'yı oluşturan dokuz ülke 4.773.500 km²'lik bir alanı kaplar. Bölge yüzey şekilleri açısından çeşitli alanlara ayrılabilir. Kuzeybatıdaki Lunda-Shaba Platosu, Büyük Göller Bölgesi'ni içine alan Doğu Afrika Rift Vadisine kadar uzanır; vadi, platoyu Mozambik'in kuzeyindeki Nyasaland Platosundan ayırır. Bu bölgenin güneyinde Zambezi Irmağı havzası bulunur; havza, güney kesiminde Rodezya Platosunu içine alır. Havzanın güneyinde bölgenin güney ucunu oluşturan Highveld ve Draken Dağlarının kuzey kesimleri uzanır. Dağların batısında kuzey-güney doğrultusunda Okavango Deltası, Kalahari Çölü ve Orange Irmağı havzasını kapsayan bölge yer alır. Atlas Okyanusu kıyısındaki bölgeyi de, Namibia'dan, kuzeydeki Angola'nın güneyine kadar Namib Çölü kaplar.

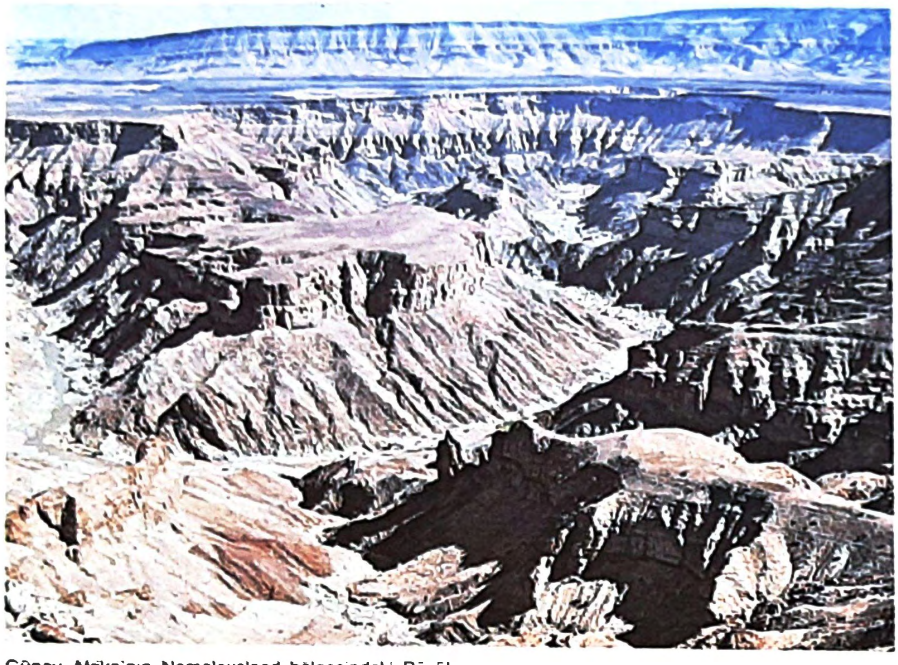

Güney Afrika'nın Namakwaland bölgesindeki Büyük Balık Vadısinden tipik bir görünüm
John Rushmer - Ostman Agency

Bölgede yaşayan halkların kültürel tarihi, görece yakın bir geçmişe değin uzanır. En eski halkların Paleolitik Çağdan beri bölgede yaşayan Sanlarla (Buşmanlar) Koikoiler (Hotantolar) olduğu sanılır. İS 100'lerde kuzeyden ve doğudan gelen Bantu halkları bunların yerini aldı. 7-8. yüzyıllarda Bantu halklarının Demir Çağı kültürleri bölgeye egemen oldu. 1500'den sonra Avrupalıların gelmesiyle ticaret ve sömürgecilik ilişkilerinin kıyıdan iç bölgelere yayılması sonucunda yerleşim de yoğunlaştı. 17. yüzyılın ikinci yarısında Felemenkliler, İngilizler ve Portekizliler bölgeyi sömürgeleştirdi. Yerli halkın ve göçmenlerin bölgeye geliş tarihleri kesin değildir; daha erken yerleşmiş olmak, topraklar üzerinde egemenlik hakkını etkilediği için, bu durum büyük anlaşmazlıklara yol açmıştır. Bölgede Siyah ulusal yönetimlerin çoğalması, bu çatışmaları daha da şiddetlendirmiştir. 1990'da yaklaşık 57,5 milyon olan Güney Afrika nüfusunun çoğu Bantu dilleri konuşan halklardan oluşur. Ayrıca her ülkede sömürgecilik döneminden kalma Avrupalı ve Asyalı azınlıklarla, iç savaş ya da siyasal baskılar nedeniyle çevre ülkelerden gelmiş yeni göçmenler vardır.

Güney Afrika Cumhuriyeti, Afrikaner dilinde REPUBLIEK VAN SUID-AFRIKA, İngilizce REPUBLIC OF SOUTH AFRICA, eskiden (1910-61) GÜNEY AFRİKA BİRLİĞİ, kısaca GÜNEY AFRİKA olarak da bilinir, Afrika'nın en güneyinde ülke. Sınırları içinde yer almakla birlikte bağımsız cumhuriyet olarak ilan edilmiş eski Siyah yurtlukları Transkei, Bophuthatswana, Venda ve Ciskei'yi kapsamaz; fiilen denetim altında olan bu "cumhuriyet"ler uluslararası düzeyde tanınmamaktadır. Kabaca 22° ve 35° güney enlemleri (kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda 1.800 km) ile 16° ve 33° doğu boylamları (doğu-batı doğrultusunda 1.500 km) arasında uzanır. Yüzölçümü 1.123.226 km²'dir. Kuzeybatıda Namibia, kuzeyde Botsvana ve Zimbabve, kuzeydoğuda Mozambik ve Svaziland, güneydoğu ve güneyde Hint Okyanusu, güneybatıda Atlas Okyanusuyla çevrilidir. Güneydoğuda bağımsız bir devlet olan Lesotho'yu kuşatır. Yürütme başkenti Pretoria, yasama başkenti Cape Town, yargı başkenti ise Bloemfontein'dir. Ekonomik ve toplumsal yaşamın odağını en büyük kent olan Johannesburg oluşturur. Güney Afrika Cumhuriyeti'nin 1991 tahmini nüfusu 31.394.000'dir.

DOĞAL YAPI. Güney Afrika üç coğrafi bölgeye ayrılır: Geniş iç plato, bunu çevreleyen yarımay biçimli dağlık Büyük Yamaç ve dar kıyı ovası şeridi. Çeşitli engebeli ve düz yüzey şekillerinden oluşan bir havza görünümünde olan iç platonun ortasında yüksekliği 1.200-1.800 m arasında değişen Highveld yer alır. Batıdaki kumlu Kalahari Platosunda yaklaşık 900 m olan yükseklik, bazalt oluşumlu Lesotho bölgesinde 2.440 m'ye ulaşır. Witwatersrand Sırtı, Vaal ve Limpopo ırmaklarıyla kollarının su bölümü çizgisini oluşturur. Orange Irmağının güneyindeki büyük Karoo Platosu Verneuk gibi bir dizi tuzlayı kapsar. Çeşitli yerel adlarla anılan Büyük Yamaç, kuzeydoğuda ortalama 2.100 m yüksekliğindeki Transvaal Draken Dağlarıyla başlar. Natal Draken Dağları olarak bilinen güney uzantılarında yüksekliği 3.300 m'ye yaklaşır. Güney Afrika'nın en yüksek noktası olan Aux Sources Dağı da (3.299 m) buradadır. Daha güneyde Sneeu (2.400 m), Nuweveld (1.800 m) ve Roggeveld (1.500 m) gibi alçak dağlar uzanır. Büyük Yamaç'ın batı kıyıları boyunca uzanan kesiminde platoyla iç içe geçmiş alçak Bokkeveld ve Kamies dağları, daha güneyde yerini yükseklikleri 1.500-2.300 m arasında değişen bir dizi kıvrılmış sıradağa bırakır. Genelde yüksekliği 150 m'nin altında olan kıyı ovası bazı yerlerde 5 km'ye kadar daralır. Ovanın en geniş kesimleri batıda 50 km'yi, Natal'ın kuzeyinde de 130 km'yi bulur. Genellikle dümdüz ve tekdüze bir biçimde uzanan kıyı şeridi güneybatıda girintili ve çıkıntılı bir görünüm alır.

Başlıca akarsu sistemi Vaal ve Caledon gibi ırmaklarla beslenen ve yaklaşık 830.000 km²'lik bir alanın sularını toplayan Orange Irmağıdır. İç platonun kuzeyini Hint Okyanusuna dökülen Limpopo Irmağı akaçlar. Limpopo'nun başlıca kolları Olifants, Marico ve Sand ırmaklarıdır. Büyük Yamaç'tan

denize doğru çok sayıda kısa ve düzensiz akışlı akarsu iner. Yetersiz yağış nedeniyle ırmakların hiçbiri ulaşıma elverişli değildir. 500 mm yağış sınırının doğusunda lateritli ve podzollu topraklar görülür. Yarı çöl ve çöl görünümü taşıyan batıda silis katkılı kireç katmanlarını genellikle kille karışık olan kumlar örter. Güneydeki kıyı bölgesinde ise kül rengi kumlar ve kumlu gevşek topraklar egemendir.

Güney Afrika'da ılıman bir astropik iklim hüküm sürer. İklim koşullarını belirleyen başlıca etkenler astropik yüksek basınç kuşağı, doğu kıyılarında güneye doğru akan sıcak Agulhas Akıntısı, batı kıyılarında kuzeye doğru akan soğuk Benguela Akıntısı ve sıcaklar üzerinde yumuşatıcı bir etkide bulunan iç platodaki yükseltilerdir. Alçalarak çeşitli kollara ayrılan yüksek kesimdeki hava kütleleri bütün yıl boyunca ülke üzerinde dolaşır. Kış mevsiminde (haziran-ağustos) kutuptan gelen soğuk hava kütleleri güneybatı, güney ve güneydoğu kıyılarını ve bazen güneydeki iç kesimleri etkiler. Bu kütlelere eşlik eden soğuk cepheler yağmur ve kar getirir. Yaz mevsiminde (aralık-şubat) Atlas Okyanusuna bağlı yüksek basınç sistemi ülkenin güney ve batı kesimleri üzerine yerleşir. Kara kütlesinin ısınmasıyla oluşan alçak basınç, Hint Okyanusundan yağmur taşıyan tropik hava kütlelerini çeker. Ortalama 485 mm olan yıllık yağış miktarı doğudan batıya doğru gittikçe düşer. Natal'da 1.000 mm'yi aşan yıllık yağış Kimberley'de 400 mm'ye, batıdaki Alexander Bay'de de 500 mm'nin altına kadar iner. Yazın ortalama 21°C-24°C arasında değişen sıcaklık Orange Irmağı vadisinde 32°C'ye kadar çıkar. Kışın ortalama sıcaklık 10°C'ye, bazı yerlerde 4°C'ye kadar iner. Doğu kıyılarında kış ayları daha ılık geçer. Doğu kıyısındaki Durban'da 21°C olan yıllık ortalama sıcaklık, aynı enlem üzerinde bulunan batı kıyısındaki Port Nolloth'ta ancak 14°C'dir.

Doğal bitki örtüsü Kaaprovinsie'deki Akdeniz tipi çalılıklardan yarı çöl alanlarındaki kurakçıl fundalıklara kadar değişen çeşitli bitki türlerini kapsar. Kaaprovinsie'nin güneyinde bazı ormanlar bulunur. Ülkenin büyük bölümünde tek tük ağaçlıkların yer aldığı uçsuz bucaksız çayırlar uzanır. Bazı yerlerde savanlara rastlanır. Geçmişte son derece zengin olan ve aslan, fil, gergedan, antilop gibi türleri kapsayan yabanıl hayvan varlığı, günümüzde Kalahari gibi belirli alanlarla sınırlanmıştır. Yabanıl hayvanların korunduğu alanların başında Kruger Ulusal Parkı gelir. Ülkede çok sayıda kuş ve yılan türü de yaşar.

NÜFUS. Güney Afrika nüfusu resmi sınıflandırmaya göre beyaz, Siyah, Renkli (melez) ve Asyalı olarak dörde ayrılır. Toplam nüfus içindeki oranları (1984) ancak yüzde 18'i bulan beyazların yarıdan fazlasını Felemenkli, Fransız ve Alman kökenli olan ve 17. yüzyıl Felemenkçesinden türetilmiş bir dil konuşan Afrikanerler oluşturur. Öteki beyazlar İngilizce konuşmalarıyla ayırt edilir. Toplam nüfusun yüzde 68'ini oluşturan Siyahlar etnik yapı ve dil özelliklerine göre doğudaki kıyı bölgelerinde oturan Anguni (Zosa [Xhosa], Zulu, Svazi, Bandebele), iç ve batı kesimde yaşayan Sotho, Transvaal'ın kuzeyine yerleştirilmiş olan Venda ve Tsonga grupları altında toplanır. Siyahların yaklaşık yarısı ülke topraklarının ancak yüzde 13'ünü kaplayan Siyah yurtluklarda (*bantustan*) ve yalnızca Güney Afrika'nın tanıdığı sözde "cumhuriyet"lerde yaşar. Geriye kalanların üçte ikisi kentlerde, üçte biri de beyazlara ayrılmış kırsal alanlarda tarım işçisi olarak yaşamını sürdürür. Geçmişte beyaz kolonicilerin, kısle Malayların ve Koisanların karışımıyla ortaya çıkan Renklilerin toplam nüfus içindeki oranı yüzde 10,5'tir. Kültürel bakımdan Afrikanerlere yakın olan ve genellikle Afrikaner dili konuşan Renkliler, çoğunluğu oluşturdukları Kaaprovinsie'nin batı kesiminde otururlar. 1860'tan sonra Natal şeker plantasyonlarında çalıştırılmak üzere getirilen işçilerin soyundan gelen Asyalılar (genellikle Hintli) küçük bir azınlık (yüzde 3,3) durumundadır. Son yıllarda dışarıdan beyaz işçi göçünü özendirmeye önem verilmektedir.

Tamsvaal'daki Veld bölgesinde bir gölcük, Güney Afrika Cumhuriyeti
John Rushmer - Osman Agency

Afrikaner dili ve İngilizce iki resmi dili oluşturur. Başlıca dinler Hıristiyanlık ve kabile dinleridir. Beyazların ve Renklilerin çoğu Felemenk Reform Kilisesi'ne bağlıdır bu mezhebin Siyah üyeleri de büyük bir sayıya ulaşır. Hıristiyan Siyahlar arasında Bantu Kilisesi olarak da bilinen Afrika Felemenk Reform Kilisesi'nin ardından sırasıyla Katolik, Metodist ve Anglikan kiliseleri gelir. Kabile dinlerini sürdüren Siyahların oranı (1980) yüzde 20 dolayındadır. Ülkede ayrıca Hindu, Müslüman ve Musevi azınlıklar vardır

Nüfus yoğunluğu (1991) km² başına 27,9 kişidir. Oldukça dengesiz bir dağılım gösteren nüfus yoğunluğu ülkenin batı kesiminde km² başına 2 kişiyken, Kaaprovinsie'nin doğu kıyılarındaki Siyah yurtluklarda km² başına 100 kişiye kadar çıkar Kentlerde oturanların toplam nüfus içindeki oranı (1991) yüzde 55,9'u bulur. Ölüm ve doğum oranları (1985-90) sırasıyla binde 31,7 ve binde 9,8'dir. Siyahlar ve Renkliler arasında nüfus artış hızı daha yüksektir.

Ülkenin iç ve batı kesimindeki bozkırlar ve kurak alanlar kırsal bir yapı gösterir. Kırsal kesimdeki Siyahlar *kraal* (hayvanların barındığı alan çevresinde kulübelerle oluşturulan çember biçimindeki yerleşme) toplulukları biçiminde örgütlenmiştir; beyazlar ise dağınık çiftliklerde otururlar. Kentsel yerleşmeler ülkenin doğu ve güney kesimlerinde toplanmıştır. Başlıca kentsel yığışımlar Transvaal'ın güneyindeki Pretoria-Witwatersrand-Vereeniging kentsel kompleksi, Cape Yarımadası, Natal'daki Durban-Pietermaritzburg alanı ve Kaaprovinsie'nin doğusundaki Port Elizabeth-Uitenhage bölgesidir. Kent merkezleri genellikle beyazların konut alanlarıyla çevrilidir; Siyahlar kentlerin dış mahallelerinde otururlar. Johannesburg'un bitişiğindeki Soweto en büyük kentsel yerleşim birimidir.

EKONOMİ. Güney Afrika'da büyük ölçüde sanayi ve madenciliğe dayanan bir piyasa ekonomisi yürürlüktedir. II. Dünya Savaşı sonrasında görülen istikrarlı ve yüksek büyüme hızının temelinde zengin maden kaynakları, ucuz işgücü ve yüksek sermaye yatırımı yatar. Gelişkin olan tarım sektörü çok sayıda ürünü kapsar. 1989 verilerine göre ülkenin gayri safi millî hasılası (GSMH) 85,9 milyar ABD Doları, kişi başına düşen millî gelir ise 2.460 ABD Doları'dır. Ekonomik kaynaklar üzerinde kesin bir denetimi olan beyazlar ile öteki topluluklar arasında gelir düzeyi bakımından da büyük bir uçurum vardır.

Gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) içindeki payı (1990) yüzde 5 olan tarım sektöründe toplam işgücünün yüzde 13'ü (1985) çalışır. Ekilebilir alanlar 13 milyon hektarla sınırlı olduğu gibi verimlilik düzeyi de düşüktür. Sık sık görülen kuraklıklar nedeniyle yıllık ürün rekoltesi yıllara göre önemli değişiklikler gösterir. 1962'de yapımına başlanan Orange Irmağı Projesi gibi girişimlere karşın sulama yetersizdir. En verimli ve sulak alanlar beyazlara ve ardından Renkliler ile Hintlilere ayrılmıştır. Başlıca tarım ürünleri mısır, buğday, şekerkamışı, patates, yerfıstığı, narenciye, üzüm ve tütündür. Son yıllarda pamuk ekimine de başlanmıştır. Ülke topraklarının yaklaşık yüzde 65'ini kaplayan çayır ve otlaklarda başta koyun, sığır, keçi ve domuz olmak üzere çeşitli hayvanlar beslenir. Yün üretiminin yanı sıra mandıracılık ve yumurta üretimi de önemlidir. Tarım ürünleri ihracatta küçümsenmeyecek bir yer tutar. Siyah yurtluklarda iç tüketime dönük olan tarım yerel nüfusu besleyecek

GÜNEY AFRİKA

İşaretlerin büyüklüğü kentlerin görece büyüklüğünü gösteri • • • ▫ ■ ■

Yükseklikler metre cinsindendir

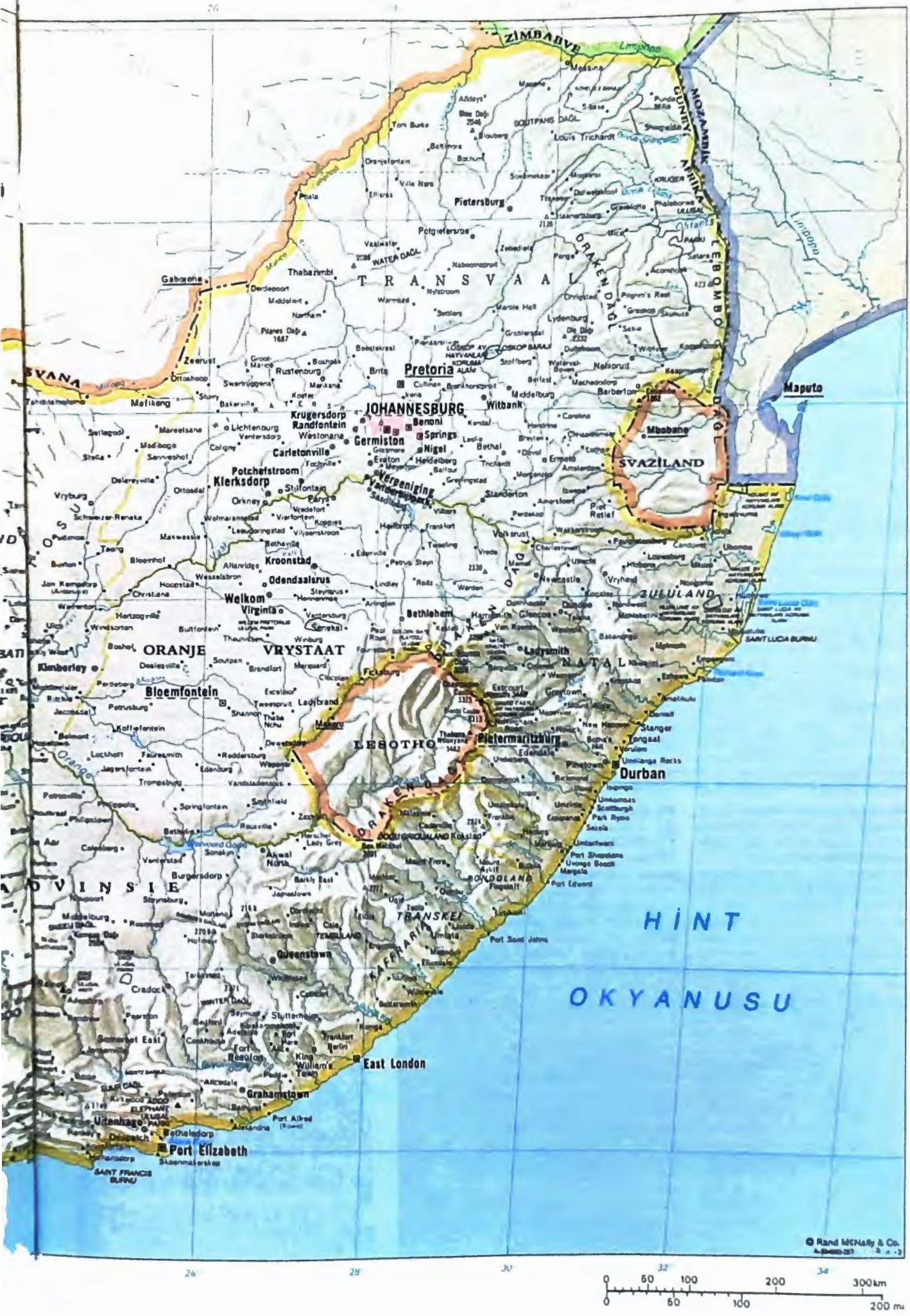
ZİMBABVE
MOZAMBİK
GÜNEY AFRİKA
LEBOMBO DAĞ
DRAKEN DAĞ
TRANSVAAL
Pretoria
JOHANNESBURG
Germiston
Pietersburg
Maputo
SVAZİLAND
ZULULAND
NATAL
Durban
Pietermaritzburg
LESOTHO
ORANJE VRYSTAAT
Bloemfontein
Kimberley
Kroonstad
Welkom
Potchefstroom
Klerksdorp
Carletonville
Vereeniging
Ladysmith
Bethlehem
Queenstown
East London
Port Elizabeth
Grahamstown
Port Alfred
Uitenhage
TRANSKEI
KAFFRARİA
HİNT OKYANUSU
© Rand McNally & Co.
0 50 100 200 300 km
0 50 100 200 mi

düzeyde olmadığından, buralardan beyazların yaşadığı bölgelere yoğun bir göç vardır.

Kıyı açıklarında yürütülen balıkçılık çeşitli türleri kapsar. Avlanan su ürünleri miktarı yılda 600 milyon tonu bulur. Ormanlar çok küçük bir alanı kapladığından kereste üretimi iç gereksinimin sınırlı bir bölümünü karşılar. Orman ürünleri daha çok kâğıt sanayisi ve madencilikte kullanılır.

Güney Afrika maden kaynakları bakımından son derece zengindir. Maden yataklarının bulunduğu kuşak Transvaal'ın kuzeyinden başlayarak Oranje Vrystaat ve Kaaprovinsie'nin kuzeyi üzerinden batı kıyılarına kadar uzanır. Güney Afrika dünyanın önde gelen altın ve elmas üreticileri arasında yer alır. Öteki önemli madenler kömür, demir cevheri, manganez, asbest, krom, gümüş, bakır, kalay, antimon, uranyum, berilyum, vanadyum ve platindir. GSYİH içindeki payı (1990) yüzde 10,7 olan madencilik sektörü ağırlıklı olarak altın üretimine dayanır. Köklü bir geçmişi olan ve 1970'lerde fiyatların yükselmesiyle canlılık kazanan altın üretimi, ihracat gelirlerinin yaklaşık yarısını oluşturur. Elmas sanayisinin merkezi Kimberley'dir. Başta Transvaal olmak üzere ülkenin birçok yerinde çıkarılan kömürün enerji tüketimindeki payı dörtte üçü bulur. Uranyum sanayisinin önemi gitgide artmaktadır; 1982'de Kaaprovinsie'de kurulan nükleer reaktör işletmeye açılmıştır. Dışarıya bağımlılığın söz konusu olduğu başlıca maden petroldür; son yıllarda kömürden elde edilen petrol önemli miktarlara ulaşmıştır. Hızlı ekonomik büyümede önemli rol oynayan imalat sektörünün GSYİH'ye katkısı yüzde 25,6 düzeyindedir (1990). Toplam işgücünün yaklaşık yüzde 16'sını kapsayan bu sektörde genellikle beyaz olmayan işçiler çalışır. Giderek çeşitlenen sanayi dalları dışa bağımlılığı azalttığı gibi ihracata da önemli katkıda bulunur. Başlıca sanayi ürünleri içecek ve tütün ürünleri, kimyasal maddeler, dokuma, elektrikli makineler ve motorlu araçlardır. Elektrik üretimi (1989) 164,5 milyar kW-sa düzeyindedir.

Güney Afrika Cumhuriyeti'nde Cumhuriyetler ve Siyah Yurtluklar

Ekonomi temelde özel girişimciliğe dayanmakla birlikte, devlet çeşitli kuruluşlar aracılığıyla madencilik, elektrik üretimi, ulaşım ve iletişim gibi alanlarda önemli rol oynar. En kalifiye işlerde çalışan beyazlar Güney Afrika İşçi Konfederasyonu'nda örgütlenmiştir. Beyaz olmayan işçilerin sendikal hakları büyük ölçüde kısıtlanmıştır. 1973'te başlayan geniş çaplı grevlerle bazı ödünler elde edilirken, Siyahlar arasında sendikalaşma çabaları da hız kazanmıştır. 1976 Soweto olaylarından beri yabancı şirketlerin yatırımlarında bir düşüş gözlenmektedir. Bu nedenle birçok yabancı sanayi kuruluşu Güney Afrika uyruklularının eline geçmiştir. İthalatı azaltmak için koruyucu gümrük önlemleri uygulanmaktadır. Güney Afrika'nın dış ticaretinde en önemli yeri ABD, İngiltere, Almanya, Japonya ve İsviçre tutar. Son yıllarda gerginleşen dış ilişkiler nedeniyle İsrail, Tayvan, Güney Kore ve bazı Latin Amerika ülkeleriyle ticari bağların geliştirilmesine ağırlık verilmiştir. Ulaşım sistemi iç suyolları dışında oldukça gelişmiştir. Devletçe işletilen ve yük taşımacılığında önemli rol oynayan demiryollarının üçte bire yakın bölümünde elektrikli trenler çalışır. Toplam uzunluğu (1989) 181.341 km olan karayolları önemli kentsel merkezleri birbirine bağlar. Deniz taşımacılığında daha çok Durban, Cape Town, Port Elizabeth ve East London limanlarından yararlanılır. Dünyanın çeşitli yerleriyle hava bağlantısı Johannesburg yakınındaki Jan Smuts, Cape Town'daki D. F. Malan ve Durban'daki Louis Botha havalimanlarıyla sağlanır.

Yönetsel ve toplumsal koşullar. Güney Afrika'nın çok partili parlamenter cumhuriyet olarak tanımlanan resmî yönetim biçimi, katı bir ırk ayrımına ve güçler birliğine dayanır. Renkli ve Asyalı azınlıklara sınırlı siyasal haklar tanıyan Kasım 1983 Anayasası uyarınca parlamento üç ayrı meclisten oluşur. Bu meclislerin üyeleri doğrudan temsil ettikleri topluluklarca seçilir. Yönetim Meclisi'ni 178 beyaz üye, Temsilciler Meclisi'ni 85 Renkli üye, Delegeler Meclisi'ni ise 45 Asyalı üye oluşturur. Her meclisin yasama yetkisi konut, sosyal refah, eğitim ve yerel yönetim gibi konuları kapsayan "kendi sorunları"yla sınırlıdır. Dış politika, savunma, vergiler ve Siyah sorunları gibi "genel sorunlar" üç meclisten üyelerin yer aldığı ortak daimi komitelerde görüşülür. Siyah çoğunluğun parlamentoda temsil hakkı yoktur.

Beyaz temsilcilerin ağırlıkta olduğu bir seçmenler kurulunca seçilen devlet başkanı, yeni anayasaya göre yürütmenin başı konumundadır. Başkana, yürütme işlerinde temsil hakkı bulunan üç topluluktan atamayla gelen üyelerin yer aldığı kabine ile 35 seçilmiş üye (20 beyaz, 10 Renkli, 5 Asyalı) ve 25 atanmış üyeden oluşan Başkanlık Konseyi yardımcı olur. Yasama meclisleri arasındaki uyuşmazlıkları çözüme bağlayan Başkanlık Konseyi'nin kararları kesin nitelik taşır.

Siyahları bütünüyle siyasal yaşamın dışına çıkarmak amacıyla, keyfi kabile ayrımlarına dayanan ve *bantustan* denen 10 Siyah yurtluk oluşturulmuştur. Transkei dışındaki yurtlukların hiçbiri kabilelerin asıl yerleşim bölgeleriyle çakışmamaktadır. Bu düzenlemenin bir hedefi de Siyahların coğrafi ve siyasal bir bütünlük içinde kaynaşmalarını önlemektir. 1970'te çıkarılan Bantu Yurtlukları Yurttaşlık Yasası'yla her Siyah oturduğu yere bakılmaksızın bu birimlerden birinin "yurttaş"ı yapılmış, ama 1991'de çıkarılan bir yasayla bu bölünüm ortadan kaldırılmıştır. Söz konusu yurtluklardan Transkei 1976'da, Bophuthatswana 1977'de, Venda 1979'da, Ciskei de 1981'de sözde bağımsız cumhuriyetlere dönüştürülmüştür. Yarı parlamenter bir sistemle yönetilen bu "cumhuriyet"ler ekonomik açıdan bağımlı oldukları Güney Afrika yönetiminin sıkı denetimi altındadır.

Siyasal ve toplumsal yapının temel taşlarından biri ırklar arasında kesin bir ayrımı öngören *apartheid*(*) politikasıdır. Son yıllardaki iç ve dış baskılar sonucunda bu politikanın temel taşlarını oluşturan yasalardan bazıları yürürlükten kaldırılmıştır. Mart 1992'de yapılan, yalnızca beyazların katıldığı bir halkoylamasında da nüfusun büyük bölümü ırk ayrımının kaldırılmasından yana oy kullanmıştır.

Ülkenin egemen partisi Ulusal Parti'dir (NP). Öteki siyasal partiler Güney Afrika Muhafazakâr Partisi, Ulusal Parti ve Demokratik Parti'dir. 1989'da Afrika Ulusal Kongresi (ANC) ve Güney Afrika Komünist Partisi üzerindeki yasaklar kaldırılmıştır.

1992'de NP ile ANC arasında, yeni anayasayı hazırlamak üzere, demokratik yoldan seçilmiş bir organ oluşturulması ve bu organın geçici bir parlamento olarak görevlendirilmesi konusunda anlaşmaya varıldı. Anlaşma, yeni anayasanın dayanacağı ilkeleri de kapsıyordu.

Modern silahlarla donatılmış olan silahlı kuvvetler ülke siyasetinde önemli bir ağırlık taşır. 1970'lerin sonunda benimsenen "top-yekûn strateji" nükleer silahlanmayı da kapsamaktadır. Silahlı kuvvetlerle eşgüdüm içinde olan kolluk kuvvetlerinin gerilla etkinliklerine karşı eğitilmiş özel birimleri vardır. Ulusal İstihbarat Servisi sert güvenlik yasalarının yanı sıra geniş yetkilerle donatılmıştır. Asker ve polislerin çoğunluğu beyaz olmayanlardan oluşur.

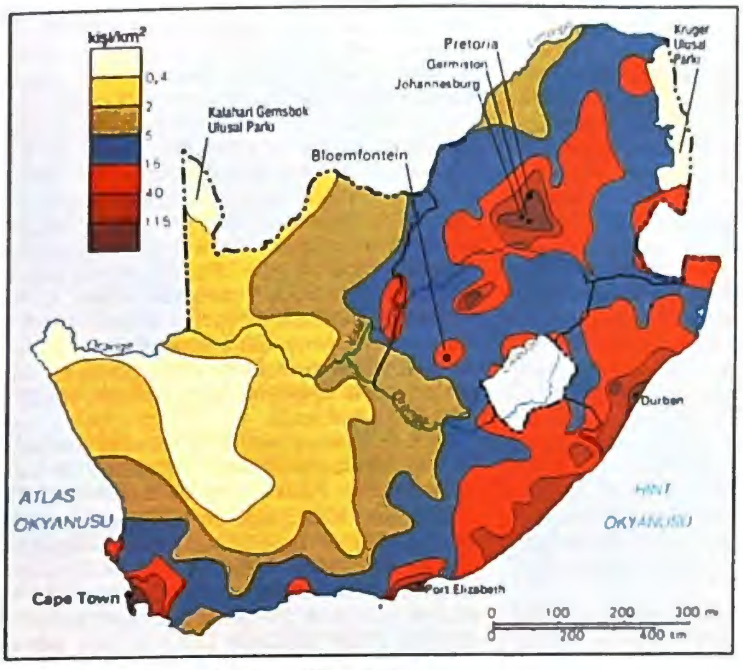

Güney Afrika Cumhuriyeti'nde Nüfus Yoğunluğu

Eğitim beyazlar ve Renkliler için 7-16 yaşlar arasında, Asyalılar için de 7-15 yaşlar arasında zorunlu ve parasızdır. Siyahlar için zorunlu ve parasız eğitim ancak 1980'de kabul edilmiştir. Okuryazarlık oranı (1984) beyazlar arasında yüzde 93, Asyalılar arasında yüzde 69, Renkliler arasında yüzde 62, Siyahlar arasında ise yüzde 32'dir. Beyazlar için İngilizce eğitim veren dört, Afrikaner dilinde eğitim veren beş ve her iki dilde eğitim veren bir üniversite vardır. Beyaz olmayanların okuduğu üniversitelerin sayısı ise dördü Siyahlar için olmak üzere altıdır. Bütün düzeylerde hem okullara ayrılan kaynaklar, hem de eğitim kalitesi bakımından belirgin bir ırk ayrımı görülür.

Emekli aylığı, aile yardımı, yaşlı ve çocuk bakımı, işsizlik tazminatı gibi sosyal hizmetlerden yararlanma düzeyi ırklara göre önemli farklılıklar gösterir. Kentsel alanlarda modern sağlık kuruluşları vardır; buna karşılık kırsal kesimler birçok sağlık hizmetinden yoksundur. Siyahlar arasında yetersiz beslenme önemli bir sorun oluşturur; ayrıca bulaşıcı hastalıklar da çok yaygındır. Ortalama ömür ve bebek ölüm oranında görülen büyük farklılıklar ırk ayrımının bir başka göstergesidir. Yurtlukların oluşturulmasından sonra başvurulan geniş çaplı yer değiştirmeler özellikle Siyahlar açısından büyük bir konut sorunu yaratmıştır. Siyahlar arasında yüzde 25'e yaklaşan işsizlik oranı ücret düzeyinin çok düşük tutulmasını sağlar.

KÜLTÜREL YAŞAM. Güney Afrika'da konuşulan 10'u aşkın dil kültürel çeşitliliği yansıtır. Avrupa yaşam biçiminin birçok özelliğini benimsemiş olan Siyahlar, özellikle dil, müzik ve dansta Afrika geleneklerini sürdürmektedir. Hâlâ güçlü olan anlatı, şiir ve destan gibi biçimleri kapsayan sözlü geleneklerin etkisi yazılı edebiyatta da görülür. Dış dünyadaki gelişmelerle de yoğrulmuş olan edebiyat ve sanatın ana temasını Güney Afrika toplumunun karmaşık yapısı oluşturur. Yerel dillerde yazılmış ürünler sınırlı bir kesime seslenmekle birlikte ülkenin düşünsel birikiminde önemli bir yer tutar. Mothobi Mutloatse ve Miriam Tlali gibi kent kökenli yazar ve şairlerin yapıtları Siyah Bilinci hareketinin görüşlerini yansıtır. Afrikaner dilinde yazan Adam Small ile İngilizce yazan Alex La Guma ırk ayrımının etkilerini canlı bir dille aktarır. Güney Afrika edebiyatının dış dünyaya açılmasında Ezekiel Mphahlele, Nadine Gordimer, Alan Paton, André Brink ve Étienne Leroux gibi tanınmış adların yanı sıra John Coetzee, Sipho Sepamla ve Walli Serote gibi yeni yazarlar da önemli rol oynamıştır. Ülke içinde yayınlara karşı sıkı bir sansür ve yasak politikası uygulanmaktadır. Başlıca kültürel kurumlar gösteri sanatlarını desteklemek için oluşturulan yerel kurullardır. Basın üzerinde yoğun kısıtlamalar uygulayan beyaz yönetim, ırk ayrımını ayakta tutmak için radyo ve televizyonu güçlü bir silah olarak kullanmaktadır.

TARİH. Tarihöncesi ve ilk uygarlıklar. Arkeolojik bulgular bugünkü Güney Afrika topraklarında insanlık tarihinin yüz binlerce yıl öncesine indiğini göstermektedir. Alt Paleolitik Çağa (y. 10 bin yıl önce) gelindiğinde bölgede yaşayan San ve Korkoi (Hotento) toplulukları avcı-toplayıcı bir kültür düzeyine ulaşmış bulunuyordu. Göçebe hayvancılığa geçiş ise yaklaşık 2000 yıl önce başladı. Aynı dönemde toprağı ekmeyi ve demir işlemeyi bilen Bantu halklarının bölgeye girmesi, yerleşik tarıma dayalı daha karmaşık toplumsal ve siyasal yapıların ortaya çıkmasını sağladı. Zamanla sığır sürülerinin sağladığı zenginlik, ileri bir düzeye ulaşan altın ve bakır madenciliği ile gelişen uzun mesafeli ticaret bir dizi uygarlığın ortaya çıkması için gerekli temeli oluşturdu.

11-12. yüzyıllarda Limpopo Vadisinde hukum süren Mapungubve adlı devletin yıkılmasından sonra 13-16. yüzyıllar arasında daha kuzeydeki Büyük Zimbabve ve İngombe İlede'ye bağlı çeşitli küçük krallıklar ortaya çıktı. Bu arada tarımla uğraşan küçük toplulukların şeflikler biçiminde örgütlenmesi süreci de büyük ölçüde tamamlandı.

Portekizliler ve Felemenk kolonileri. Bartolomeu Dias'ın 1488'de Ümit Burnunu dolaşmasından sonra Hint Okyanusu üzerinden Doğu'ya giden yeni ticaret yollarını açan Portekizliler, 16. yüzyıl boyunca sık sık kıyılarından geçtikleri Güney Afrika'yla pek ilgilenmediler. 16. yüzyıl sonlarında aynı ticaret yolunu kullanmaya başlayan Felemenkli ve İngiliz denizciler, 17. yüzyılın ilk yarısında yalnızca ikmal için bazı doğal limanlara uğradılar. Birleşik (Hollanda) Doğu Hindistan Kumpanyası'nın baharat ticareti üzerinde tekel kurmasından sonra, 1652'de Kap bölgesinde Jan van Riebeeck'in yönetiminde bir koloni oluşturuldu. Önceleri kumpanyanın ticaret gemileri için bir uğrak noktası olarak kullanılan koloniye göçlerin özendirilmesiyle, tarımsal etkinliklerin yanı sıra yöredeki Korkoilerle ticari ilişkiler de gelişti. Buna zamanla köle ticareti eşlik etti. Boer (çiftçi) adını alan ve nüfusları giderek artan göçmenler, zamanla Felemenkçeden üretilen Afrikaner dilini benimsediler. Koloni pazarının tarımsal üretim açısından doyum noktasına ulaşması ve güneybatıdaki çiftliklerde köle emeğine dayanılması, Boerleri koloni çevresindeki topraklara yayılmaya yöneltti. Böylece ge-

Pretoria yakınlarındaki bir Yerli köyünde duvarları boyalı bir kulübe, Transvaal, Güney Afrika Cumhuriyeti
Photo Almasy

niş bir alanda yarı göçebe hayvancılığa dayanan bir yaşam biçimi oluştu. Aşırı bireyci ve acımasız bir kişilik kazanan bu yarı göçebe çiftçiler (*trekboeren*), koloni yönetiminin yanı sıra Siyahlarla da sık sık çatışmaya başladılar.

18. yüzyılda koloniciler, köleler, Koikoiler ve Sanlar arasındaki karışımla ortaya çıkan melezler zamanla Kap Renklileri olarak bilinen etnik bir topluluk durumuna geldi. Boerlerin arazi ve sığırlarına el koyduğu Koikoiler çiftliklerde serflik koşulları altında çalışmak zorunda bırakıldı. Kurak ve dağlık alanlara sürüldükten sonra sığır çalmak için vurkaç baskınlarına girişen Sanların binlercesi öldürüldü ve çocukları köleleştirildi. 18. yüzyılın son çeyreğinde doğuya doğru ilerleyen Boerler, daha güçlü ve örgütlü olan Anguni ve Sotho halklarıyla karşı karşıya geldiler. Kumpanyanın sert bir direniş gören Boerlere yardım etmekten kaçınması, başkaldırı ve karışıklıklara yol açtı. Koloninin güneybatı kesiminde de ticari kısıtlamalara tepki olarak koloni yönetiminde söz sahibi olmayı amaçlayan Kap Yurtseverleri hareketi ortaya çıktı. 1790'larda mali bunalım içine giren kumpanyanın başvurduğu sert önlemler, İngilizlerin bölgeye girişini kolaylaştıran bir zemin hazırladı.

Güney Afrika'nın bölünmesi (1795-1870). Felemenk Cumhuriyeti'nin Avrupa'daki çatışmada Fransa'nın yanında yer alması üzerine 1795'te Kap bölgesini işgal eden İngilizler, ticari yaşamı canlandırmakla birlikte karışıklıklara son veremediler. İngiliz işgaline son veren Amiens Antlaşması'nın (1802) ardından kumpanyanın yerini alan Felemenk hükümetine bağlı yönetim kısa sürdü. 1806'da bölgeyi yeniden işgal eden ve 1814'teki düzenlemeyle bölgeye resmen egemen olan İngilizler, önceleri yerel yönetime dokunmayarak bazı sınırlı reformlarla yetindiler. Zosaların Büyük Balık Irmağının doğusuna sürülmesinden sonra, 1820'de ırmağın batı yakasına beş bin İngiliz göçmeni yerleştirildi. Önceki göçmenler gibi Afrikanerler içinde erimeyen ve yüncülüğün yanı sıra ticaretle uğraşarak güçlü bir konum elde eden bu göçmenlerin baskısıyla yönetim, yasama, yargı ve eğitim alanlarında da yeni kurumlar ortaya çıktı. İngiltere'deki liberal çevrelerin girişimiyle 1833'te kölelik kaldırıldı. Önceleri izlenen ilhakçı politikadan vazgeçilerek Siyah kabile şeflerini barışçı yollardan yatıştırma yoluna gidildi.

İngiliz yönetiminin izlediği politikalara tepki duyan Afrikanerler 1835-43 arasında kuzeyde yeni topraklara yerleşmek üzere bir göç hareketine giriştiler. *Voortrekker* (Öncü) adı verilen ve sayıları 12-14 bini bulan bu göçmenler, Siyah kabilelerle çarpışarak Natal'a ulaştılar ve 1838'de Güney Afrika Cumhuriyeti adı verilen kısa ömürlü bir devlet kurdular. İngilizlerin süregiden sınır savaşları nedeniyle 1843'te Natal'ı ilhak etmeleri üzerine, Highveld'e ve Orange ile Vaal ırmakları arasındaki bölgeye geçtiler. Bu bölgelere de giren İngilizler sonunda 1852'de Transvaal, 1854'te de Transorangia Afrikanerlerinin bağımsızlığını tanıdılar. Transorangia'da oluşturulan Oranj Bağımsız Devleti (bugün Oranje Vrystaat) Sotholar ve İngilizlerle ortaya çıkan sınır sorunlarını çözdükten sonra istikrarlı bir yapıya kavuştu. Önceleri iç çekişmelere sahne olan Transvaal'da 1860'ta Güney Afrika Cumhuriyeti'nin canlandırılmasıyla belirli bir birlik sağlandı.

Göç sırasında Kap Kolonisi'nde kalan Afrikanerler zamanla İngiliz yönetimine uyum sağladılar. Yeni göçmenlerin gelmesiyle ve Siyahların denetim altına alınmasıyla ekonomisi yeniden canlanan Kap Kolonisi, 1872'de iç işlerinde bağımsız bir siyasal birim durumuna geldi. Afrikanerlerin sürülmesinden sonra İngilizlerin ve ardından Zulu'ların yerleştiği Natal'da da 1893'te benzer bir yönetim kuruldu. Böylece Güney Afrika 19. yüzyılın ikinci yarısında Afrikaner cumhuriyetleri, İngiliz kolonileri ve bağımsızlığını koruyan Afrika toplumlarından oluşan bölünmüş bir yapı kazandı.

Emperyalist yayılma (1870-1910). Güney Afrika'da 1868'de elmas, 1886'da da altın yataklarının bulunması, ekonomide çarpıcı bir dönüşüme yol açtı. Göçmen nüfusu birkaç kat artarken, demiryolları ağı hızla yayıldı. Güney Afrika dünya elmas üretiminin yarıdan fazlasını, altın üretiminin ise üçte birini karşılamaya başladı. Madenler başta De Beers Consolidated Mines Ltd. olmak üzere az sayıda şirketin ve Cecil Rhodes gibi birkaç işadamının denetimine girdi. Düşük ücretlerle çalıştırılan Siyahlar, beyazların gördüğü kalifiye işler dışında madenlerin başlıca işgücü kaynağı durumuna geldi. Bu arada Güney Afrika'nın zengin kaynakları, bölgedeki iç ve dış çekişmeleri şiddetlendirdi.

Güney Afrika'daki cumhuriyet ve kolonileri tahta bağlı özerk bir federasyon altında toplamaya yönelen İngilizlerin 1877'de Transvaal'da giriştikleri ilhakçı politika, çok geçmeden sert bir direnişle karşılaştı. İngilizler 1884'te geri adım atarak, dış ilişkilerde denetimi sürdürmek koşuluyla Transvaal'ın bağımsızlığını tanıdılar. Bu arada Kap Kolonisi'nde Afrikaner Bond ile ittifak kurarak 1890'da hükümetin başına geçen Cecil Rhodes, İngilizlerle işbirliği içinde Siyahların oturduğu toprakları ele geçirmeye girişti. Transvaal'ın batı ve doğu yönündeki yayılmasından ve Güney Batı Afrika'ya giren Almanlarla birleşerek Orta Afrika'ya çıkış yolunu kapatmasından çekinen İngilizler, Kap ve Natal kolonileriyle birlikte bir dizi işgale girişerek Transvaal'ı kuşatmayı başardı. Rhodes'ın kurduğu İngiliz Güney Afrika Kumpanyası Rodezya adı verilen toprakları ele geçirirken, Güney Bechuanaland Kap Kolonisi'ne, Zululand ve Tongaland Natal'a bağlandı. Kuzey Bechuanaland da İngiliz protektorası oldu.

Bu arada altın yataklarının bulunmasıyla Transvaal yoğun bir göçmen akınına uğradı. Paul Kruger'in başında bulunduğu hükümet, büyük bölümü İngiliz olan ve *uitlander* (yabancı) adı verilen bu göçmenlerin yönetimde ağırlık kazanmasını önlemek için oy hakkını kısıtlama yoluna gitti. Kruger'i federasyon hedefinin önünde bir engel olarak gören Rhodes, 1895'te *uitlander*'leri ayaklandırarak Transvaal'a müdahale zemini hazırlamaya çalıştı. Jameson Baskını olarak bilinen bu komplo, İngiliz hükümetinin son anda desteğini çekmesi yüzünden boşa çıktı. Rhodes başbakanlıktan çekilmek zorunda kaldı ve Kap Kolonisi'nde İngiliz karşıtı bir tutum gelişmeye başladı. Transvaal ile Oranj Bağımsız Devleti arasındaki yakınlaşma ve Alman desteğinin gündeme gelmesi bölgede yeni bir gerginlik yarattı.

1898'de varılan bir anlaşmayla Alman müdahalesi olasılığını ortadan kaldıran İngilizler, *uitlander*'lerin haklarını gerekçe göstererek Transvaal üzerinde baskı uygulamaya başladı. Yürütülen görüşmelerin çıkmaza girmesiyle 1899'da Güney Afrika savaşı patlak verdi. Bölgeyi daha iyi bilen Boerler, savaşın başlarında üstün İngiliz kuvvetlerine ağır darbeler indirdiler. İngilizler bir süre sonra inisiyatifi ele geçirerek saldırıya geçtilerse de gerilla taktiklerine başvuran Boer kuvvetlerini alt edemediler. Boer direnişi sivil halkı da hedef alan acımasız ve sert önlemlerle kırılabildi. Savaşı sona erdiren Vereeniging Barışı'yla (Mayıs 1902) Boer cumhuriyetleri bağımsızlıklarını yitirdi.

İngilizler savaşın açtığı yaraları sarmak amacıyla yoğun yatırımlara girişirken, Afrikanerlere belirli ödünler verme politikasını benimsediler. 1907'den sonra Transvaal, Orange Irmağı Kolonisi ve Kap Kolonisi Afrikaner partilerin yönetimi altına girdi. Böylece beyazlar arasında uzlaşmayı sağlayacak bir birlik oluşturma eğilimi güçlendi. Aralarında Natal'ın da yer aldığı dört koloninin hazırlanan anayasayı benimsemesinden sonra, İngiliz Parlamentosu'ndan geçen Güney Afrika Yasası'yla Güney Afrika Birliği kurulmuş oldu (31 Mayı 1910). Merkeziyetçi yönü ağır basan yeni anayasada, kolonilere göre farklılıklar gösteren oy hakkının eski uygulamalar temelinde sürdürülmesi benimsendi.

Birlik ve cumhuriyet. 1910'da eski kolonilerdeki Afrika partilerinin birleşmesiyle kurulan Güney Afrika Partisi, L. Botha ve J. Smuts'un önderliğinde bir hükümet oluşturdu. Siyahların işgücünden yararlanmakla birlikte beyazların üstünlüğünü sürdürmeyi temel alan bu hükümet, kırsal kesimde ve maden işlerinde bu amaca uygun yasalar çıkardı. Irklar arasında kesin ayrımı savunan tutucu Afrikanerler 1914'te J. B. M. Hertzog'un kurduğu Güney Afrika Ulusal Partisi'nde toplandı.

Botha hükümeti I. Dünya Savaşı patlak verdiğinde İngiltere'nin yanında yer alarak 1915'te Alman Güneybatı Afrikası'nı ele geçirdi. Öte yandan Güney Afrika gönüllü birlikleri çeşitli cephelerde çarpıştı. Güney Afrika savaş sonrasında Güney Batı Afrika'nın manda yönetimini üstlendi. 1919'da Botha'nın ölümü üzerine başbakanlığı üstlenen Smuts, 1921'de altın sanayisindeki bunalım nedeniyle yarı kalifiye işlerde Siyahları çalıştırma yoluna gitti. Beyaz işçilerin buna gösterdiği tepkileri sert biçimde bastırdı. Beyaz işçileri temsil eden İşçi Partisi'nin Ulusal parti ile kurduğu ittifak, 1924 seçimlerinde Smuts'un devrilmesini sağladı

Hertzog'un kurduğu koalisyon hükümeti, çeşitli adımlar atarak İngiltere'nin Güney Afrika üzerindeki denetimine son verdi. Ekonomik alanda koruyucu önlemler alırken, siyasal sistemde beyazların üstünlüğünü pekiştiren düzenlemelere girişti. Büyük Bunalım sonrasındaki karışıklıklar Hertzog'u Smuts'la ittifak kurmaya yöneltti. Böylece iki büyük parti 1934'te Birleşik Parti (VP) adı altında birleşti. Hertzog'a karşı çıkan küçük bir grup D. F. Malan'ın öncülüğünde Arınmış Ulusal Parti'yi kurdu. Yeni hükümet Siyahları belirlenmiş bölgelerde oturmaya zorlayan yasalar çıkarmanın yanı sıra genel temsilin dışına çıkarılmalarını sağlayan önlemler aldı.

II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi Hertzog ile Smuts arasındaki işbirliğine son verdi. Nazi Almanyası'na karşı tarafsızlığı savunan Hertzog'un çabaları, Smuts'un meclisten Almanya'ya savaş açma kararını geçirmesini önleyemedi. Smuts hükümeti birçok cepheye asker gönderdi ve sanayiyi askeri gereksinimlere göre düzenledi. Kendi içinde bölünen muhalefetin engellemeleri savaşın gidişiyle birlikte etkisiz hale geldi. Smuts 1943 seçimlerinden zaferle çıkarken, Malan'ın partisi de ana muhalefet konumunu elde etti.

Savaş aynı zamanda Güney Afrika sanayisinde hızlı bir büyüme sağladı. Daha önce altın üretimine dayanan ekonomi giderek çeşitlilik kazandı. Beyazların büyük bölümü kentlerde iş bulurken, çok sayıda Siyah da kentlere akın etmeye başladı. Irk ayrımı

politikalarına karşı muhalefet etkisini duyurmaya başladı. Savaş sonrasında Smuts'un yumuşama politikasına karşı "ırkların ayrı gelişmesi" tezini işleyen Malan, 1948 seçimlerini az farkla kazanmayı başardı. Sonraki seçimlerde çoğunluğunu sürekli artırarak iktidar üzerinde bir tür tekel kuran Ulusal Parti, ırk ayrımını okullardan işyerlerine, trenlerden sinema salonlarına kadar sistemli bir biçimde toplumsal yaşamın bütün alanlarına egemen kılmaya yöneldi. Otoriter bir yapı kazandırılan siyasal sistemi, beyazların dışındaki topluluklara bütünüyle kapanacak biçimde yeniden düzenledi. Kap Renklileri bile uzun yıllardan beri yararlandıkları oy verme hakkından yoksun bırakıldı. Renkliler ve Asyalılar için ayrı temsil organları oluşturulurken, Siyahların oturduğu yurtluklarda güdümlü bir kurumsal yapı yaratıldı. Bu arada 1960'ta yapılan halkoylamasının ardından Güney Afrika Uluslar Topluluğu'ndan ayrıldı ve 31 Mayıs 1961'de cumhuriyet ilan edildi.

Kurulan düzeni ayakta tutmak için getirilen baskıcı yasalara karşın, ırk ayrımına karşı muhalefet gitgide güçlendi. 1960'larda kitle hareketlerine dönüşen protestolar karşısında, yönetim ve polise geniş yetkiler tanıyan yasalar çıkarıldı. Bunu yaygın sansür, yasaklama ve tutuklamalar izledi. Afrika'da yeni devletlerin ortaya çıkışı ve dünyadaki yeni güç dengeleri ırk ayrımına yönelik dış baskıları da artırdı. Birleşmiş Milletler 1960'lardan başlayarak uluslararası yaptırımlara başvurdu. Bununla birlikte Güney Afrika'yla güçlü bağları olan ABD ve İngiltere gibi ülkeler kararları uygulamaktan kaçındılar. BM'nin Güney Batı Afrika üzerindeki manda yetkisini iptal etmesinden (1966) sonra, bu ülkenin işgal altında tutulması Güney Afrika için yeni bir dış sorun yarattı.

İlk kez 1970 seçimlerinde sandalye kaybeden Ulusal Parti, B. J. Vorster'ın başbakanlığı (1966-78) altında baskıcı yönetimi daha da sıkılaştırma yolunu tuttu. Güney Afrika'nın Angola'daki iç savaşa müdahalesi dünya çapında tepkiyle karşılandı. Haziran 1976'da Soweto'da Siyah öğrencilerin Afrikaner dilinin zorunlu ders yapılmasına karşı giriştiği protestolar yeni bir kitle gösterileri dalgasını başlattı. 1978'de istifa ederek cumhurbaşkanlığına seçilen Vorster'ın yerini P. W. Botha aldı. 1983'te sınırlı reformları ve daha otoriter bir yönetimi öngören yeni bir anayasa kabul edildi. Botha geniş yetkilerle donatılan cumhurbaşkanı makamına getirildi. İçeride giderek yükselen muhalefeti sert yöntemlerle sindiren ırkçı beyaz yönetim, komşu devletlere karşı da saldırgan bir politikaya yöneldi.

Temmuz 1984'te yürürlüğe giren yeni anayasayla beyazlar, Renkliler ve Siyahlar için üç ayrı meclis oluşturuldu. Siyahları gene siyasal yaşamın dışında tutan bu anayasanın yürürlüğe girmesinin ardından birçok yerde ayaklanmalar başladı. Temmuz 1985'te olağanüstü hal ilan edilmesinden sonra çatışmalar daha da şiddetlendi. BM 1988'de Güney Afrika yönetimini *apartheid*'a son vermeye zorlamak için bir dizi karar benimsedi. Bu arada çeşitli ülkeler de Güney Afrika'ya karşı ekonomik yaptırımlar uygulamaya başladılar.

1989'da Ulusal Parti başkanlığından istifa eden Botha'nın yerine Frederik W. de Klerk geçti. De Klerk Eylül 1989'da yapılan seçimleri kazanarak cumhurbaşkanı oldu. 1990'da ANC ve Güney Afrika Komünist Partisi üzerindeki yasaklar kaldırıldı; 1962'den beri hapiste olan ANC önderi Nelson Mandela serbest bırakıldı. Aynı yıl dört yıldır yürürlükte olan olağanüstü hal uygulamasına son verildi. 1991'de ırk ayrımına temel oluşturan yasaların bazıları yürürlükten kaldırıldı. Mart 1992'de yapılan halkoylamasında seçmenlerin büyük bölümü *apartheid*'ın kaldırılmasından yana oy kullandı. 1993'te, yeni anayasayı hazırlayacak geçici parlamento için seçimlerin Nisan 1994'te yapılması kararlaştırıldı.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak.* ANAYİLLİK

Güney Afrika edebiyatı, bugünkü Güney Afrika Cumhuriyeti'ni oluşturan topraklarda İngilizce ve Afrikaner dilinde ortaya konmuş edebiyat yapıtlarının tümü.

Güney Afrika, Avrupalılarca sömürgeleştirildikten sonra, İngilizlerle Boerler arasındaki savaşlara sahne oldu. 1910'da bağımsızlığını kazandıysa da, ülkede yaşayan farklı ırklar ve etnik gruplar uyumlu bir bütün oluşturamadı. Beyazlarla Siyahlar arasındaki gizli ya da açık şiddet olayları günümüzde de sürmektedir. İki ırk arasındaki eşitsiz ilişki ve bunun doğurduğu gerilim, Güney Afrika edebiyatının pek çok yapıtının beslendiği temel kaynağı oluşturur. Güney Afrika'daki yerli edebiyat, 19. yüzyıl sonlarında ortaya çıkmaya başlamış ve 20. yüzyılda çok sayıda ürün vermiştir. Güney Afrika doğumlu beyaz yazarların yapıtlarında genellikle sınırlı bir bakış açısı görülür. Bu yazarlar, kendilerinden farklı bir ırkın insanları olan Güney Afrika Yerlilerinin umutlarını, dünyaya bakışını ve geleneklerini, çoğu kez tam olarak dile getirememişlerdir. Anadili İngilizce olan bu Güney Afrikalı yazarların çoğu kent kökenlidir ve kozmopolit İngiliz kültürünün bir parçasıdırlar; öncelikle Güney Afrika dışındaki İngilizce konuşulan ülkelerin okuruna ulaşmayı hedeflemişlerdir. Buna karşılık Felemenkli, Fransız ve Alman kökenli olan Afrikaner yazarlar, sürekli savunma durumunda olmaları yüzünden birbirine sıkı sıkıya bağlı bir topluluk oluştururlar; ortak umutları, kırsal kökenlerinden kaynaklanan ortak yaşantıları, ortak dinleri ve güçlü bir ulusal bilinçleri vardır.

20. yüzyılın iki olgusu (kentleşme ve iki ırkın hükümet politikalarıyla birbirlerinden ayrılması) ülkede yaşayanların psikolojik biçimlenmelerini büyük ölçüde etkiledi. Bu durum İngilizce ya da Afrikaner dilinde yazan beyazlarla Siyahların edebiyat ürünlerine de yansıdı. Toplumda Afrikaner olma bilinci güçlendi. Afrikanerlerin resmi ırkçı kısıtlamalara uymaya gittikçe daha çok zorlanmaları, bu duruma başkaldıran önemli bazı Afrikaner yazarların yetişmesine yol açtı. Afrikalı ve Renkli (karışık ırktan) yazarlar kendi umut ve görüşlerini dile getirebilecek bir edebiyat oluşturma yolunda ilk adımları atarken, İngilizce yazan beyaz yazarlar kendilerini çok daha karmaşık ve o zamana değin karşılaştıklarından çok daha zor bir ortam içinde buldular. Güney Afrika'daki durumun zorunlu sonucu olan ahlaksal ve estetik başkaldırı Güney Afrikalıları yazmaya özendirdiyse de, ırk sorunlarının ön planda oluşu, özgün bir ulusal edebiyatın ortaya çıkmasını, bir ölçüde de olsa engelledi.

Afrikaner dilindeki edebiyat. Afrikaner dili 1750'lerde, türemiş olduğu Felemenkçeden önemli ölçüde farklılaşmış, bağımsız bir dil durumuna gelmişti. Bununla birlikte Afrikaner dilindeki ilk metinler, bu tarihten yüz yıldan daha uzun bir süre sonra yayımlandı. 1875'te, ulusal bilinci yüksek bir grup Afrikaner, Gerçek Afrikanerler Birliği'ni kurdu. Afrikaner dilindeki ilk gazeteyi, ilk dergiyi ve ilk kitapları bu birlik yayımladı. Birinci Afrikaner Dil Hareketi olarak adlandırılan akımın öncüsü, aynı zamanda Felemenk Reformı Kilisesi'nin papazı olan S. J. du Toit çok yönlü ve üretken bir yazardı. Afrikaner dilindeki ilk yapıtlar, bu yeni dile karşı beslenebilecek önyargıları kırmayı ve bu dilin etkin bir iletişim aracı olabileceğini kanıtlamayı amaçlayan propaganda amaçlı yazılardı.

Güney Afrika Savaşı'nda (1899-1902) Boerlerin yenilmesi, Afrikaner dilinin ulusal dil olması yolundaki isteklerin yükselmesine yol açtı. İkinci Afrikaner Dil Hareketi, Kaaprovinsie'den (Cape Yönetim Bölgesi) kuzeye doğru yayılmaya başladı ve Afrikaner dili giderek Felemenkçeye üstünlük sağladı, okullarda eğitim dili oldu. Felemenk Reform Kilisesi'nde Felemenkçenin yerini aldı ve 1925'te o zamanki Güney Afrika Birliği'nin resmi dili kabul edildi.

İkinci Afrikaner Dil Hareketi'nin en önemli edebiyatçıları genelde şairlerdi. İnsanlığın çektiği acıları konu alan yoğun ve duygu dolu dizeleri ile Eugène Marais, pastoral şiirleriyle Jan François Elias Celliers, Afrikaner dilindeki en güzel ağıtlardan bazılarını yazan Jakob D. du Toit (Totius) ve Afrikaner edebiyatının önde gelen şairlerinden ve en iyi oyun yazarlarından biri olan C. Louis Leipoldt bunlar arasındadır. Gerçekçi edebiyatta ise, çiftliklerdeki ve köylerdeki yaşamı betimleyen romanlarıyla başarı kazanan Jochem van Bruggen ve Jan van Melle sayılabilir. Konularını Kitabı Mukaddes'ten ve Güney Afrika'ya yerleşen öncülerin tarihinden alan çok uzun öyküleriyle D. F. Malherbe ve çoğu yapıtında Afrikanerlerin kentleşme sürecinde yaşadıkları çelişkileri anlatan C. M. van den Heever, romantizmin önde gelen yazarlarındandır. Yalın düzyazı üslubu ve aile yaşamını ele alışındaki duyarlı yaklaşımıyla dikkati çeken M. E. Rothmann'ın öykü ve kısa anlatıları da Afrikaner edebiyatının önemli yapıtları arasındadır. 1920'lerin Afrikaner edebiyatında, dinsel sorunlarla kişisel ilişkileri işleyen yapıtlar önem kazandı. Bu dönemin önde gelen şairlerinden F. P. van den Heever, uzlaşmaz tutumuyla 1930'larda başlayan yeni şiir akımının habercisi oldu.

Afrikaner edebiyatının en önemli olayı, Dertigers (30'ların Adamları) adını alan bir grup yetenekli şairin ortaya çıkışıydı. Hareketi başlatan yapıt, şair W. E. G. Louw'un *Die ryke dwaas* (1934; Zengin Budala) adlı kitabıydı. Bu duyarlı şair, Tanrı ile Eros arasındaki çatışmaya işaret ederek, yeni şairler kuşağına damgasını vuracak özellikleri ilk örneklerini verdi. W. E. G. Louw'u izleyen ağabeyi N. P. van Wyk Louw, yaratıcı bir sanatçı ve yeni hareketin önde gelen kuramcısıydı. İnsan yaşantısının daha derin ve daha içten bir anlatımının, insanın bütün yaşamını sergileyen yeni bir yaklaşımın gerekli olduğunu ileri sürdü. Yapıtlarının her biri Afrikaner edebiyatında bir dönüm noktasıydı. Edebi türlerin hepsinde usta olan Louw, Afrikaner dilindeki en güzel odları, soneleri, modern baladları ve aşk konulu lirik şiirleri yazdı. "Die Hond van God" (1942; Tanrı'nın Tazısı) adlı dramatik monologunun, Felemenk edebiyatında benzeri yoktur. *Raka* (1941) adlı epik şiiri ise klasikler arasına girmiştir. 1930'ların öteki şairleri arasında, önceleri yalnızca kadınlara özgü konuları açıkyüreklilikle dile getiren ve giderek insani sorunlara nesnel bir yaklaşımla ve derinlemesine giren şiirleriyle Elisabeth Eybers, canlı romantik şiirlerinin yanı sıra öykü ve oyun türlerinde de ürünler veren, ayrıca Roman dillerinden yaptığı başarılı çevirileriyle tanınan Uys Krige vardır.

1945'te ünlenen şair D. J. Opperman'ın şiir tekniği, Batı edebiyatının ortak mirasın-

dan alınma çeşitli tema ve imgelerle ve bu edebiyata yapılan anıştırmalarla dolu zengin bir mozaiğin içinde değişik tarihsel düzlemlere yer verir. Opperman çoğu şiirinde şiir sanatını konu alır. Yapıtlarında sık sık eğretilemeler ve tarihsel anıştırmalar kullanır. Renkli Güney Afrikalıların diliyle yazan şairlerin en yeteneklisi Adam Small'dur.

Afrikaner dili, zamanla kırsal kesimin dili olmaktan çıkarak, kent yaşamının doğurduğu sıkıntı ve bunalımları ifade edebilecek bir düzeye ulaştı. 1950'lerden başlayarak roman, öykü, düzyazı şiir, deneysel tiyatro ve şiir gibi türlerde genç yazarlar önem kazandı. "60'ların Adamları" adıyla bilinen yazarların *avant-garde* romanları, tutucu çevrelerin tepkisini çekti. Breyten Breytenbach ve Ingrid Jonker gibi genç şairlerin, Etienne Leroux ve André Brink gibi genç romancıların başkaldırısı, dinsel ve cinsel bağnazlığa yüzeysel bir karşı çıkış olmanın ötesinde, gerçeklikle daha kapsamlı ve daha Avrupalı bir bağlamda yüz yüze gelmenin, kentleşme sürecinin ve yeni bir yaşam biçiminin parçasıydı. Leroux yapıtlarında, bir mit arayışı içindeki çağdaş insanın karşılaştığı çıkmazı irdeledi. Zengin fantezi ve yergi gücü ile arketipleri kullanışındaki ustalık sayesinde Leroux, Afrikaner edebiyatında benzersiz bir yer edindi.

Afrikaner tiyatrosu, şiir ve düzyazıdan daha sonra ve daha yavaş gelişti. Bu alandaki en önemli yapıtlar, her ikisi de klasik konuları işleyen N. P. van Wyk Louw'un *Germanicus* (1956) ve Opperman'ın *Periandros van Korinthe* (1954) adlı manzum oyunlarıydı.

İngilizce edebiyat. Güney Afrika edebiyatının İngiliz dilindeki ürünleri, sonradan Güney Afrika Cumhuriyeti'ni oluşturacak eyaletlerde 19. yüzyıl sonunda ortaya çıktı ve 20. yüzyılda önemli bir sayıya ulaştı. 20. yüzyıl başında kabile görenek ve değerlerinden, bu arada sözlü edebiyat geleneğinden de büyük ölçüde kopan Afrikalılar İngilizce ürünler vermeye başladılar. Yüzyılın ortalarında yaygınlıkla okunan İngiliz gazeteleri ve kentlerde yaşayan yoksul, ama canlı okur kitlesine ulaşmayı amaçlayan *Drum* gibi dergiler, birçok yetenekli Afrikalı yazarın çıraklık dönemlerini geçirdikleri yerler oldu. İngilizce konuşan Siyah ve beyaz yazarların, sınırlı ölçüde de olsa kaynaşmaya başlamaları aynı döneme rastlar. Bu karşılıklı etkileşimin, edebiyat alanında yeni tohumların atılmasına yol açtığı söylenebilir. Ne var ki, birçok Siyah ve beyaz yazarın siyasal nedenlerle sürgüne gönderilmesi yüzünden bu dönem fazla uzun sürmedi.

İngilizce yazan yazarların önde gelenlerinden biri Olive Schreiner'di. Güney Afrika romanının ilk önemli örneği *The Story of an African Farm*'ın (1883; Bir Afrika Çiftliğinin Öyküsü) yazarı olan Schreiner, yerel ve uluslararası konuları güçlü bir üslupla işleyen liberal görüşlü bir yazardı. İngilizce ürün veren öteki yazarlar arasında, *Turbott Wolfe* (1925) adlı romanıyla ırklar arasındaki ilişkilerin edebiyatta işlenmesine öncülük eden William Plomer ve *The Little Karoo*'daki (1925; Küçük Karoo) öyküleriyle kırsal kesimde yaşayan Afrikanerleri sıcak ve duyarlı bir yaklaşımla ele alan Pauline Smith vardı. Laurens van der Post, *In a Province* (1934; Eyaletin Birinde) adlı romanında, kente göç eden Afrikalıları konu aldı.

Alan Paton, uluslararası ününü *Cry, the Beloved Country* (1948; *Ağla Sevgili Yurdum*, 1986) adlı romanıyla kazandı. Daha sonra yazdığı romanı *Too Late the Phalarope* (1953, *Artık Çok Geç*, 1971) ve öykü kitabı *Debbie Go Home* (1961; Evine Git Debbie) ününü daha da artırdı. Güney Afrika'daki ırklar arası ilişkilerin acıklı durumuna duyarlı bir yaklaşım, ironi ve ritme dayalı bir üslup, Paton'ın yapıtlarının belirgin özellikleriydi. Nadine Gordimer ilk romanı *The Lying Days*'le (1953; Yalan Günler) ülkesi dışında adını duyurdu. Maddi dünyayı ve insan ilişkilerini en küçük ayrıntısına kadar titizlikle gözlemleyen Gordimer, yapıtlarını duygularına kapılmadan sert bir üslupla kaleme aldı ve *Not for Publication* (1965; Basılmak İçin Değil) gibi öykü kitaplarıyla ustalığının doruğuna ulaştı. Dan Jacobson, Güney Afrika'daki ırk ayrımını irdeleyen ve keskin bir bakışla ele alan ilk romanlarıyla haklı bir övgü topladı. Ölçülü bir üslup ve acı mizah, *Beggar My Neighbour* (1964; Kaptıkaçtı) adlı kitabıyla *The Beginners* (1965; Yeni Başlayanlar) adlı romanının da aralarında bulunduğu en iyi yapıtlarının belirgin özellikleriydi. *Tell Freedom: Memories of Africa*'nın (1954; yb 1970; Özgürlüğü Anlat: Afrika Anıları) yazarı Peter Abrahams, sürgündeki Renkli yazarların en üretkenlerinden biriydi. Alex La Guma *A Walk in the Night* (1962; Gece Yürüyüşü) gibi novella ve öykülerinde Afrikaner dilinden alınma birçok öğe içeren özgün bir Renkli İngilizcesi kullandı. Yazarın öteki yapıtları arasında *And a Threefold Cord* (1964), *The Stone-Country* (1965; Taş Ülkesi) ve *In the Fog of the Season's End* (1972; *Sisler Dağılırken*, 1974) yer alıyordu. Başkaldırı edebiyatının öteki yazarları arasında ise *Home and Exile* (1965; Yurt ve Sürgün) adlı deneme kitabının yazarı Lewis Nkosi ve *Down Second Avenue* (1959, İkinci Caddeden Aşağı) adlı otobiyografik yapıtı Güney Afrika edebiyatının klasikleri arasına giren Ezekiel Mphahlele vardı. İkisi de Afrikalı olan bu yazarlar, görüşlerini dile getirdikleri önemli bir forum niteliğindeki *Drum* dergisinde çalıştılar ve sonraki yıllarda sürgüne gönderildiler. Daha genç kuşak romancılardan Jillian Becker ise *The Keep* (1967) ve *The Union* (1971; Birlik) adlı güçlü yapıtlarıyla adını duyurdu.

Güney Afrika edebiyatında pek rastlanmayan sıcak ve yumuşak bir mizah, H.C. Bosman'ın yapıtlarının önemli bir özelliğiydi. Bosman *Mafeking Road* (1947; Mafeking Yolu) ve *A Cask of Jerepigo* (1957; Jerepigo Fıçısı) adlı yapıtlarında eski kuşaktan Afrikanerleri sıcak ve sevecen bir yaklaşımla ele aldı. Güney Afrika'da İngilizce yazılmış oyunlar arasında yalnızca Athol Fugard'ın yapıtları, özellikle de *The Blood Knot* (1963; Kan Bağı) ve *Hello and Goodbye* (1966; Merhaba ve Hoşçakal) dikkati çeker. Fugard, Güney Afrika'daki duruma derinlemesine nüfuz eden, kötümser çözümlemelerle dolu *Boesman and Lena* (1969; Boesman ve Lena) ve *Sizwe Bansi is Dead* (1972; Sizwe Bansi Öldü) adlı sonraki yapıtlarıyla oyun yazarlığındaki uluslararası ününü perçinlemiştir.

İngilizce yazan Güney Afrikalı şairlerin çoğu, Güney Afrika'ya özgü konulara uygun bir dil ve ritim bulmakta güçlük çektiklerini dile getirdiler. Bazıları ise yalnızca şair olarak değil, toplumun bir üyesi olarak da yabancılık çektiklerini ifade ettiler. Guy Butler "Home Thoughts" (1956; Yurt Düşünceleri) adlı güzel şiirinde büyük ölçüde bu duyguya yer verdi. F. C. Slater da *Collected Poems*'inde (1957; Toplu Şiirler) yer alan "Lament for a Dead Cow" (Ölmüş Bir İnek İçin Ağıt) adlı şiirinde olduğu gibi, Güney Afrika'ya özgü yaşantıları, imgeler ve ritim aracılığıyla aktardı. Yapıtlarını 1920'lerde veren iki önemli şair Roy Campbell ve William Plomer, birer yergı ustası olarak, o dönem Güney Afrika şiirine egemen olan sığlık ve duygusallığın yıkılmasında önemli bir rol oynadılar. Serüven dolu yaşamı güçlü dizelerine de yansıyan Campbell, çoğu zaman bir tehdit havası taşıyan, son derece dışa dönük şiirler yazdı. En ünlü yapıtı, uzun simgesel şiiri *The Flaming Terrapin*'di (1924; Ateşli Su Kaplumbağası). Keskin bir gözlemci olan Plomer *Notes for Poems* (1927; Şiirler İçin Notlar) ve *Visiting the Caves* (1936; Mağaraları Ziyaret) adlı yapıtlarında ölçülü bir üslup kullandı, yeni bir ritim ve söyleyiş arayışına girdi. Bir başka yetenekli şair ise, *Sounds of a Cowhide Drum* (1972; Davulun Sesi) adlı yapıtıyla övgü toplayan O. M. Mtshali'dir.

Güney Afrika Partisi, Güney Afrika Birliği'nin kurulduğu 1910'da Louis Botha önderliğinde örgütlenen siyasal partı. İngiliz kökenli Güney Afrikalılar ile Boerleri İngiliz Uluslar Topluluğu çerçevesinde uzlaştırmaya çaba göstermiştir. 1910 seçimlerini kazanarak Botha'yı birliğin ilk başbakanı ilan eden koalisyon, partinin temelini oluşturdu. Kısa süre sonra, Botha'nın ilk hükümetinde bakan olan J. B. M. Hertzog partiden ayrılarak 1914'te daha keskin bir Afrikanerci görüşü temsil eden muhalefet partisi Ulusal Parti'yi (NP) kurdu. I. Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri'ni destekleyen Güney Afrika Partisi, 14 yıl iktidarda kaldı. 1919'da Botha'nın ölümü üzerine Jan Smuts başbakan oldu. Parti, 1920-21 döneminde Smuts önderliğinde, Cecil Rhodes ve Leander Jameson'ın kurduğu İngiliz yanlısı bir parti olan eski Birlikçi Parti'den üyelerin de katılmasıyla güçlendi.

Madencilikte baş gösteren bunalım sonucu beyaz işçilerde başlayan hoşnutsuzluk, Güney Afrika Partisi'nin 1924 seçimlerindeki yenilgisinde rol oynadı. Seçimleri NP kazandı ve Hertzog başbakan oldu. Güney Afrika Partisi 1933'e değin muhalefette kaldı. 1934'te, ekonomik bunalım döneminde, Güney Afrika Partisi'nin, NP'yle önce koalisyon kurup daha sonra da birleşmesiyle, Birleşik Parti (VP) adı altında yeni bir siyasal parti ortaya çıktı.

Güney Afrika Savaşı, BOER SAVAŞI ya da İNGİLİZ-BOER SAVAŞI olarak da bilinir, İngiltere ile Güney Afrika Cumhuriyeti (Transvaal) ve Oranj Bağımsız Devleti adlı iki Boer (Afrikaner) cumhuriyeti arasındaki savaş (11 Ekim 1899-31 Mayıs 1902). Güney Afrika'ya yaklaşık 500 bin kişilik bir asker güç yığan İngilizler bu savaşta ancak 88 bin dolayında asker toplayabilen Boerleri yenilgiye uğratmıştır. Güney Afrika Savaşı, İngilizlerin Napoléon Savaşları ile I. Dünya Savaşı arasında girdiği en büyük ve en pahalı savaştır.

Savaş, İngilizlerin Güney Afrika'daki garnizonlarını takviye etmeleri üzerine Boerlerin bir ültimatom vermesiyle başladı. Bunalıma, Güney Afrika cumhurbaşkanı Paul Kruger'in Witwatersrand maden bölgelerinde yaşayan *uitlander*'lere (çoğunluğunu İngilizlerin oluşturduğu, Felemenk asıllı olmayan yabancılar) siyasal haklarını vermeyi reddetmesi ve İngiliz Yüksek Komisen Milner 1. vikontu Alfred Milner'la İngiltere'nin Sömürgeler Bakanı Joseph Chamberlain'in bu uygulama karşısında saldırgan bir tutum benimsemeleri yol açtı. Savaşın bir başka temel nedeni, başta İngiliz para sistemi olmak üzere dünya para sisteminin gitgide altına daha bağımlı duruma geldiği bir sırada, Transvaal'daki dünyanın en büyük altın madeni işletmesinin İngilizlerin doğrudan denetimi dışında kalmasıydı.

Savaşın ilk aşamasında, Güney Afrika'daki İngilizler hazırlıksız ve askeri bakımdan zayıftı. Boer orduları bir yandan Transvaal'dan Natal üzerine, bir yandan da Oranj

Bağımsız Devleti'nden Kap'ın kuzeyine doğru, iki cepheden saldırıya geçtiler. Bu sırada Kap Kolonisi'nin kuzey kesimi İngilizlere karşı ayaklandı ve Boer kuvvetlerine katıldı. Boerler Kara Hafta sırasında (10-15 Aralık) bir dizi önemli çarpışmada İngilizleri yenilgiye uğratıp Ladysmith, Mafeking ve Kimberley gibi önemli kentleri kuşattılar. Ama çok sayıda İngiliz takviye birliğinin Güney Afrika'ya ayak basmasının ardından savaşın gidişi Boerlerin aleyhine dönmeye başladı. Bununla birlikte Boerler, Ladysmith kuşatmasının kırılmasından önce Spion Kop'ta İngilizleri bir kez daha yenilgiye uğrattılar (Ocak 1900).

Savaşın ikinci aşamasında, Lord Kitchener ve Roberts 1. kontu Frederick Sleigh Roberts komutasındaki İngiliz birlikleri kuşatma altındaki kentleri kurtardılar. Boer ordularını yenilgiye uğratarak hızla demiryolu hatlarına doğru ilerlediler. İngilizlerin Şubat 1900'de Blomfontein'i, mayıs ve haziranda da Johannesburg'la Pretoria'yı işgal etmesi üzerine Cumhurbaşkanı Kruger Transvaal'dan ayrılarak Avrupa'ya gitti. Ama Kruger'in Güney Afrika'dan ayrılışıyla savaş sona ermedi ve 1900'ün sonlarında en şiddetli evresine girdi. Christiaan Rudolf de Wet ve Jacobus Hercules De la Rey gibi yetenekli komutanların önderliğindeki Boer komandoları 15 ay boyunca İngiliz askeri üslerine ve ulaşım hatlarına karşı saldırılar düzenlediler. İngilizler Transvaal'ın ve Orange Irmağı Kolonisi adıyla ilhak ettikleri Oranj Bağımsız Devleti'nin kırsal kesimlerini denetimleri altına alamadılar.

Boer saldırılarını durdurabilmek için demiryollarının çevresine dikenli teller ördürerek hat boyunca gözetleme kuleleri inşa ettiren Kitchener bu önlemlerden sonuç alamayınca Boer yerleşmelerini yakıp yıkarak misillemeye geçti. Boerlerin ve Afrikalıların çiftlikleri ayrım gözetilmeksizin yakılıp yıkıldı, kırsal kesimde yaşayan Boerler yakalanarak toplama kamplarına kapatıldı. Kamplarda tutulan Boer kadın ve çocuklarının yaşam koşulları uluslararası düzeyde büyük tepki uyandırdı. Kötü yönetilen ve sağlık koşullarına özen gösterilmeyen kamplarda 20 bini aşkın insan öldü. Ama bu sırada saldırılarını sürdüren Boer komandolarının çoğu Kap Kolonisi'nin içlerine kadar girmeyi başardı, General Jan Smuts komutasındaki birlikler Cape Town sınırları içinde 80 km kadar ilerledi. Bununla birlikte Kitchener'ın sert ve amansız yöntemleri karşısında kesin bir zafer kazanamadı. Boerler Mart 1901'de İngilizlerden barış talebinde bulundularsa da bu öneri sonuç vermedi. Sonunda, Mayıs 1902'deki Vereeniging Barışı'yla(*) Boerler bağımsızlıklarını yitirdiler.

Güney Afrika Ulusal Botanik Bahçesi, Güney Afrika'da, Kirstenbosch'taki 552 hektarlık bir alana kurulmuş dünyanın en büyük botanik bahçelerinden biri. Çoğunluğunu Afrika'nın güneyinde yetişen bitkilerin oluşturduğu 6.200 türü kapsayan bitki koleksiyonunda süpürgeotu gibi güzel çiçekli bitkilerin yanı sıra soğanlı çiçekler ve palmiye benzeri tropik bitkiler (*Cycadales* takımının üyeleri) de yer alır. Bahçede ayrıca, bitkilerin üretilmesi ve çoğaltılması amacıyla kullanılan, ancak halka açık olmayan dokuz sera ile toplam 225 bin kuru bitki örneği içeren üç herbaryum vardır.

Güney Afrika Ulusal Botanik Bahçesi'nin amaçlarından biri, yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan yerel bitki türlerinin korunmasıdır. Yıllarca bu tip bitkilerin yetiştiği alanlarda mülk edinmiş olan kurumun Güney Afrika'da koruma alanı olan böyle en az altı arazisi vardır. Örneğin, Worcester'daki Karoo Bahçesi'nde çoğunluğu Güney Afrika etli bitkilerinden oluşan 5.000'den fazla çeşit bulunur. Edith Stephens Cape Flats Flora Koruma Alanı ise süsengiller ve zambakgiller familyalarından bitkileri içerir.

Güney Afrika Ulusal Partisi, Afrikaner dilinde NASIONALE PARTY VAN SUID-AFRIKA İngilizce NATIONAL PARTY OF SOUTH AFRICA (NP). Güney Afrika'da 1914'te kurulan ve 1948'den bu yana ülkeyi yöneten siyasal parti. Hollanda kökenli Afrikanerlerin büyük çoğunluğu ile İngilizce konuşan çok sayıda beyazın desteklediği partı, beyaz ırkın üstünlüğü ilkesine dayalı *apartheid*(*) politikasının uygulayıcısı olmuştur.

NP, Louis Botha ve Jan Christian Smuts hükümetinin politikalarını bir İngilizleştirme çabası olarak gören ve Afrikanerlerin buna direnmesini isteyen B. M. Hertzog tarafından 1914'te kuruldu. Irk ayrımını hafifletme yolunda birkaç küçük çabadan sonra, Smuts hükümeti, 1924'te Hertzog'un başkanlığındaki bir Ulusal Parti-İşçi Partisi koalisyonu karşısında yenilgiye uğradı. Hertzog, iki iktidar dönemi boyunca, Güney Afrika'yı Britanya İmparatorluğu'nun denetiminde kurtarmaya ve Afrikanerleri İngilizlere, beyazları Siyahlara karşı "korumaya" çalıştı. 1934-39 arasında, Hertzog ve Smuts bir koalisyon hükümeti kurarak yandaşlarını Birleşik Parti (VP) çatısı altında bir araya getirdiler. Ama Daniel F. Malan yönetimindeki bazı NP'liler bu birliğe katılmayarak NP'yi ayakta tuttular. 1939'da gene Hertzog'un başkanlığında Yeniden Birleşmiş Ulusal Parti (Herenigde Nasionale Party) ya da Halk Partisi (Volksparty) olarak bilinen yeni bir muhalefet partisi kuruldu. Yeni parti, savaş sırasındaki hizipçilik yüzünden zayıfladı ve Hertzog ile öteki Nazi yanlıları 1941'de partiden ayrılarak Afrikaner Partisi'ni kurdular.

Yeniden Birleşmiş Ulusal Parti, 1948 seçimlerinde başarılı bir dönüş yaparak gücünü pekiştirdi; 1951'de Afrikaner Partisi'ni bünyesine kattı, adını Güney Afrika Ulusal Partisi (NP) olarak değiştirdi ve meclisteki etkisini giderek artırdı. 1948'de 73 olan sandalye sayısı, 1977'de 134'e (yüzde 81) yükseldi. Sırasıyla Daniel F. Malan (1948-54), Johannes Gerhardus Strijdon (1954-58), Hendrik Frensch Verwoerd (1958-66), John Vorster (1966-78), Pieter Willem Botha (1978-89) ve 1989'dan bu yana Frederik Willem de Klerk tarafından yönetilen parti 1961'de Güney Afrika'yı Uluslar Topluluğu'ndan ayırarak bir cumhuriyet haline getirdi. Vorster'in başkanlığıyla birlikte NP, ırk sorununa "aydınlanmış" (*verligte*) diye tanımlanan bir politikayla yaklaşmaya başladı. Ama bu politika yalnızca, "Siyah yurtları" kurulmasını hızlandırmak, genel ekonomik ve kültürel gelişim için uygun bulunmayan bazı ırk ayrımcı politikaları seçici bir yaklaşımla hafifletmek anlamına geliyordu.

1982'de partinin sağ kanadının büyük bölümü Renklilere ve Asyalılara, sınırlı da olsa siyasal haklar tanınmasına karşı çıkarak NP'den ayrıldı. 1989'da işbaşına gelen F.W. de Klerk yönetiminde NP *apartheid* politikasının terk edilmesi yönünde adımlar atmaya başladı. Ayrımcı yasalardan bazıları yürürlükten kaldırıldı, Siyah örgütleri yasallaştı. 1989 seçimlerinde küçük bir oy farkıyla da olsa meclisteki çoğunluğunu koruyan NP hükümetinin Mart 1992'de yalnızca beyaz seçmenlerin katılımıyla düzenlediği halkoylamasında çoğunluk *apartheid*'a son verilmesi yönünde oy kullandı.

Güney Afrika Yasası, Büyük Britanya'nın Güney Afrika'da bulunan Kap, Natal, Transvaal ve Orange Irmağı kolonilerini birleştiren yasa (1909). 1908'de Natal'ın Durban kasabasında toplanan Ulusal Kongre'de, Güney Afrika nüfusunun beşte birinden azını oluşturan beyazların temsilcileri tarafından çıkarılmış. 1910'da kurulan Güney Afrika Birliği'nin hazırlayıcısı olmuştur.

Durban'da kabul edilen ve büyük ölçüde, Transvaal'ın önde gelen devlet adamlarından Jan Smuts'un ürünü olan yasa Avustralya'nın 1900 Anayasası'nı örnek alıyordu. Daha sonra Güney Afrika Birliği'nin (1910-61) anayasası olan bu yasayla iktidar tümüyle beyazlardan oluşan parlamentoda yoğunlaşıyordu. Kongre toplanmadan önce Smuts ile Kap Kolonisi başbakanı John X. Merriman, ırk ayrımına dayanmayan bir oy hakkının yalnızca Kap'ta tanınması ve orada bile bir anayasa değişikliğiyle bu hakkın kaldırılabilmesi konusunda anlaşmışlardı. Anayasa değişikliği parlamentonun her iki meclisinin toplam üçte iki oyuyla gerçekleşecekti. Aynı değişiklik işlemi İngilizlerle Hollandalılara eşit statu veren madde için de geçerliydi. Kap Kolonisi'ndeki Siyah Afrikalı ve Renkli ırktan seçmenler, parlamentoya kendi temsilcilerini gönderme hakkını hiç kullanamadan yitirdiler. Böylece, siyasal ırk ayrımı anayasanın parçası oldu. Temsilcileri en çok uğraşturan konulardan biri, yeni birliğin başkentini kararlaştırmaktı. Sonuçta, bir orta yol bulunarak, yürütme için Pretoria, yasama için Cape Town, yargı için de Bloemfontein başkent olarak kabul edildi.

Güney Afrika Birliği'nin bu anayasa taslağı, 1909'da İngiltere Parlamentosu'ndan yasa olarak geçti. 31 Mayıs 1910'da birliğin kuruluşu ilan edildi ve Louis Botha ilk başbakan oldu. Parlamentodaki pek çok İngiliz üye ile bazı Güney Afrikalı siyaset adamları yeni yasadaki ayrımcılığın farkındaydı, ama birliğin sağlayacağı siyasal ve ekonomik yararların sakıncalarından daha büyük olacağı savunuldu.

Güney Afrika Yıldızı, DUDLEY ELMASI olarak da bilinir, Güney Afrika'da bulunan ilk büyük elmas. 1869'da Yerli bir çoban çocuk tarafından Orange Irmağı kıyısında bulunmuştur. Elmas önce 500 koyun, 10 öküz ve 1 at karşılığında bir Boer göçmenine satıldı. İşlenmemiş durumda yaklaşık 84 kirat olan elmas, kesim uygulanarak yaklaşık 48 kiratlık duruma getirildi. Büyüklüğüne ilişkin haberlerin Avrupa'ya ulaşması üzerine, pek çok kişi elmas bulmak için Güney Afrika'ya akın etti. Dudley kontunun satın alması üzerine Dudley elması olarak da anılmaya başlayan Güney Afrika Yıldızı, Cullinan elmasından kesilen ve çok daha büyük olan Afrika Yıldızı'yla karıştırılmamalıdır.

Güney Alpleri, Yeni Zelanda'nın Güney Adasında dağ sırası. Orta ve Güney Pasifik'teki en yüksek sıradır. Adayı boydan boya geçen dağların da en yüksek bölümünü oluşturur. Wanaka Gölü yakınlarındaki Haast Geçidinden kuzeybatıdaki Arthur Geçidine kadar uzanan Güney Alpleri'nin en alçak kesimlerinde yükseklik yaklaşık 900 m'dir. 3.000 m'yi aşan 17 doruğun en yükseği Cook Dağıdır (3.764 m). Sürekli karla kaplı doruklarından buzullar iner. Rakaia, Rangitata ve Waitaki gibi büyük ırmaklar, Canterbury Ovalarını geçerek doğuya doğru akar. Güney Alpleri iklim bakımından adayı ikiye böler. Ormanlık batı yamaçlarında ve kıyıdaki dar Westland Ovasında nemli, doğu yamaçlarıyla geniş Canterbury Ovalarında daha kuru bir iklim görülür. Hidroelektrik enerji potansiyeli

çok yüksek olan yörede 1930'lardan sonra Waitaki Irmağı ve kollarıyla Coleridge Gölü üzerinde elektrik santralları kurulmuştur. Dağ sırasını kesen demiryolu Arthur Geçidinde yapılan 8,5 km uzunluğundaki Otira Tüneli'nden geçer. Felemenkli denizci Abel Tasman'ın 1642'de gördüğü Güney Alpleri'ni geçen ilk Avrupalı (1857) Yeni Zelanda Dağcılık Kulübü'nün ilk başkanı Leonard Harper'dır. Harper Geçidi onun adını taşır.

Güney Amerika, yeryüzünün dördüncü büyük kıtası. Batı yarıküredeki Amerika kara kütlesinin güney bölümünü oluşturur. *Ayrıca bak.* Amerika.

Güney Amerika tilkisi, *Canidae* (köpekgiller) familyasının *Dusicyon* cinsinden Güney Amerika'da yaşayan etçillerin ortak adı. Ayrı cinsten olmalarına karşın adlarını gerçek tilkilere benzemesinden ötürü alan bu hayvanların tür sayısı çeşitli uzmanlara göre 6 ile 11 arasında değişmektedir. Güney Amerika tilkileri genellikle uzun tüylü, boz renkli ve 30-35 cm'lik kuyrukları dışında yaklaşık 0,5-1 m uzunluğundadır. Bazı türleri açık arazide, öbürleri ormanda yaşar; besinleri arasında küçük hayvanlar, kuşlar ve böceklerin yanı sıra meyve gibi bitkisel maddeler de bulunur. Genellikle geceleri dolaşan bu hayvanlar gündüzleri terk edilmiş yuvalarda, ağaç ya da kayalar arasındaki barınaklarda geçirir. Bir batında doğan üç-altı yavrunun bakımını erkek ve dişi birlikte üstlenir. Güney Amerika tilkileri bazen çiftlik hayvanlarına saldırmakla birlikte kemiricilerin ve kuşların aşırı çoğalmalarını engelleyerek yararlı olmaktadır. Kürkü oldukça değerli olan bu hayvanlardan *D. australis* türünün 1800'lerin sonunda aşırı avlanma sonucu soyu tükenmiştir.

Güney Arapçası, Arabistan'ın güneyinde ve Sokotra Adasında konuşulan Sami dili. Geez, Amhara, Tigre, Tigrinya ve Etiyopya'da konuşulan öteki Sami dilleriyle birlikte Sami dillerinin Güney Çevre öbeğine bağlıdır. Çağdaş lehçeleri arasında Mahri, Şahri (Ehkali), Harsusi, Arabistan'ın Hint Okyanusu kıyısında konuşulan Bathari ve Sokotra Adasında konuşulan Sukutri dilleri vardır.

Güney Arapçasının bilinen dört eski lehçesi Mina, Seba, Kateban ve Hadramut dilleridir. Güney Arapçasının kullanıldığı ilk yazıtlar (İÖ 8. yy) Mina lehçesindedir. Yazıtların çoğundaysa Seba lehçesi kullanılmıştır. Güney Arapçasının kullanıldığı son yazıtlar İS 6. yüzyıla aittir. Eski yazıtlarda kullanılan Sami alfabesinde 29 ünsüz vardır ve ünlüleri belirten harfler yer almaz.

Güney Asya Bölgesel İşbirliği Örgütü, İngilizce SOUTH ASIAN ASSOCIATION FOR REGIONAL CO-OPERATION (SAARC). 1985'te kurulan ve Güney Asya ülkeleri arasında ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı karşılıklı dayanışmayla sağlama amacı güden uluslararası örgüt. Yedi kurucu ülke Bangladeş, Bhutan, Hindistan, Maldivler, Nepal, Pakistan ve Sri Lanka'dır. Üye ülkelerin devlet başkanları her yıl toplanır; dışişleri bakanları da yılda iki kez bir araya gelir. Örgüt merkezi Nepal'in başkenti Katmandu'dadır.

Örgütün işbirliği için saptadığı 11 alan şunlardır: Tarım ve ormancılık, sağlık ve nüfus, meteoroloji, kırsal kalkınma, telekomünikasyon, ulaşım, bilim ve teknoloji, posta hizmetleri, spor, sanat ve kültür, kalkınmada kadın, uyuşturucu madde kaçakçılığına karşı mücadele. Turizm ve terörizm gibi konular da örgütün çalışma alanına girer. Örgüt tüzüğüne göre kararlar oybirliğiyle alındığı için üyeler arasında huzursuzluk yaratabilecek konuların görüşülmesinden kaçınılır.

Güney Asya sanatı, Hindistan, Pakistan, Bangladeş ve Sri Lanka'da edebiyat, görsel sanatlar ve gösteri sanatlarında ortaya konan çeşitli uslup ve yapıtlar. Etnik ve dilsel farklılıkların yanı sıra siyasal yapısı da yüzyıllar boyunca büyük çeşitlilik gösteren Hindistan Yarımadası, bütün bu parçalanmışlığına karşın kökleri çok eskilere dayanan ortak bir kültür geleneğine ve etik anlayışa sahiptir. *Ramayana*(*) ve *Mahabharata*(*) destanları Güney Asya halkları arasındaki yakın ilişkilere tanıklık eder. Ayrıca Güney Asya'da saray kültürü ile halk ve kabile gelenekleri de yan yana varolmuş, bu ikisi kesin çizgilerle birbirinden ayrılmak yerine karşılıklı etkileşim içinde karmaşık ve büyüleyici bir sanatın doğmasına yol açmıştır. Zaman zaman çok güçlenen dış etkilerin sonucunda da taklitten çok, yeni bireşimler ortaya çıkmış, yabancı sanat öğeleri yerelleştirilerek sunulmuştur. Örneğin Babürlü sanatının ilk örneklerinde İran etkisi çok belirginken, sonrakilerde Hintli öğelerin ağır bastığı görülür.

Güney Asya'da sanatın çeşitli dalları birbirleriyle çok yakından bağlantılıdır; herhangi bir dalda uzmanlaşmak için birçok dalda yetkinleşmek gerekir. Örneğin dans konusunda bilgi yetersizliği, iyi bir heykelci olmaya engel sayılır; müzik dansın ayrılmaz parçasıdır, müzik ya da dansla duyguların uyandırılabilmesi içinse edebiyat bilgisi gerektiğine inanılır. Her sanat ayrı bir yoldan dünyanın tümünü anlatmaya yöneliktir, ama ister müzik ya da dansla, ister resim ya da heykelle aktarılsın, sanat yapıtındaki duygunun (Sanskrit dilinde *rasa*: "tat") temeli edebiyattır.

EDEBİYAT Güney Asya'da ortaya konmuş ilk sözlü edebiyat örnekleri, İÖ y. 1400'e tarihlenen ve Veda(*) adıyla bilinen manzum kutsal metinlerdir. Vedaların dili, yüzyıllar süren sistemleştirme çalışmalarının sonunda İÖ 5. ya da 6. yüzyılda kusursuzlaşmış, Sanskrit denen bu saf dil de Brahman diniyle özdeşleşmiştir. Bu özdeşleşme, Budacılık ve Caynacılık biçimindeki reform hareketlerinin Pali ve genellikle Prakrit denen edebiyat dillerine yönelmelerine ve bu dillerde, çoğu kutsal metinlerden oluşan büyük bir edebiyat birikimi yaratmalarına yol açmıştır. Ama gerek bu Hint-Ari dillerindeki, gerek yarımadanın güney kesimlerinde konuşulan Dravid dillerindeki edebiyat hem biçim, hem de içerik açısından çok büyük ölçüde Sanskrit edebiyatının etkisinde kalmıştır. İslamın etkisiyle gelişen Urdu dilinde de edebiyat yapıtları verilmiş, ama bugün Güney Asya Müslümanlarının çoğunun anadili olan Urdu, Sanskrit kadar etkili olmamıştır.

Hindu kutsal metinlerinin ansiklopedik niteliği, dinsel kaygıları yaşamın bütün alanlarında egemen kılmış, ama dinin etkisi en açık ifadesini sanatta bulmuştur. *Ramayana* ve *Mahabharata* destanları ile *Purana*(*) derlemeleri görsel sanatlarla gösteri sanatlarına sürekli malzeme sağlamıştır.

MÜZİK İndus Vadisi uygarlığının (İÖ 3-2. binyıllar) müzik kültürü konusunda bilgi yoktur. Yarı göçebe Ari kabileleri İÖ 2. binyılın ilk yarısında bu topraklara gelmiş, ozan-rahiplerini ve tanrılara övgü ilahileri söyleme geleneklerini de yeni yurtlarına getirmişlerdir. İÖ 1000 dolaylarından başlayarak dört ayrı derlemede toplanan Veda şiir ve ezgileri bu geleneğin ürünüdür. Vedaların, Ari toplumunun yalnızca en üst üç kastına açık olması, çalışanlardan oluşan *Şudra* kastının dinsel eğitimi için bazen 5. Veda da denen *Ramayana* ve *Mahabharata* destanlarıyla *Purana* öykülerinin kullanılmasına yol açmıştır. Dinsel içerik kazandırılan ve ünlü *Bhagavadgita* (Tanrı'nın Şarkısı) gibi bölümler eklenen bu destanlar gezgin ozanlar aracılığıyla bütün ülkeye yayılmış, özellikle dinsel şenliklerde gösteri biçiminde sunulmuştur.

Vedaların saflığını koruma kaygısı içindeki Brahmanların titizliği, Veda ezgilerinin yaklaşık 3000 yıl sonrasına değişmeden ulaşmasını sağlamıştır. Ama bu, sözlü geleneğin günümüze değin kesintisiz sürdüğü ender durumlardan biridir. Güney Asya müziğinde doğaçlamanın ağırlıklı bir yeri olması ve ayrıntılı nota yazım sisteminin bulunmaması yüzünden eski üslupların çoğu bugün ancak müzik kuramına ve tarihine ilişkin incelemelerden çıkarsanabilmektedir. Tarihi konusunda İÖ 2. yüzyıldan İS 5. yüzyıla değin değişen tahminler yürütülen *Natya-şastra* (Sahne Sanatları Üzerine İnceleme) müzik ve dansla birlikte sahne sanatlarının bütün yönlerine değinen, günümüze ulaşmış en eski metindir. 10. yüzyıl müzik kuramcısı Matanga'nın yazdığı *Brhaddesi*, 13. yüzyılda Şarngadeva'nın hazırladığı *Sangitaratnakara* (Müzik ve Dans Deryası) ve 17. yüzyıl ortalarından kalma *Çaturdandıprakaşıka* (Müziğin Temel Direklerinin Aydınlatıcısı) gibi metinler Hint müziğinin gelişimine ışık tutan başlıca yapıtlardır.

Klasik Hint müziğinin iki temel öğesi "renk" anlamına gelen Sanskrit sözcükten türetilmiş *raga*(*) ve kabaca ritim ya da ölçü karşılığında kullanılan *tala*'dır(*). Halk müziği kökenli olduğu sanılan *raga*'lar kompozisyonun (ve doğaçlamanın) melodik temelini oluşturan dizilerdir. Bunlar belli notaların üstünde durarak belli duyguların (*rasa*) uyandırıldığı daha önceki *cati* (mod) sisteminin yerini almıştır. Hem *raga*'ların hem de *tala*'ların yarımadanın güneyinde, kuzeye göre çok daha düzgün bir sınıflandırmasına rastlanır. Kuzey ile Güney arasında doğaçlama ve insan sesine verilen önem açısından da farklar vardır. Güney Hindistan'da genellikle insan sesi için beste yapılırken, Kuzey'de tümüyle çalgısal parçalara da rastlanır.

1950'lerin ortalarından bu yana Batı'da oldukça düzenli aralıklarla klasik Hint müziği konserleri verilmiş, Yehudi Menuhin'in çabaları ve Beatles'ın popüler müzikte sitara yer verme girişimleri Batılıların Hint müziğine ilgisini artırmıştır. Ravi Şankar, Ali Ekber Han, Vilayet Han, İmrat Han ve Nikhil Benerci gibi Kuzeyli çalgıcıların konserleri de Batı'da olağanüstü büyük coşkuyla karşılanmıştır.

DANS VE TİYATRO Güney Asya dans ve tiyatrosunun başlıca kaynağı Hint gelenekleridir. Gerek estetik anlatımın, gerekse hareketlerle anlatımın dili 2 bin yıllık *Natya-şastra*'da ortaya konmuş, bazı halk danslarında bile bu ilkelere uyulduğu görülmüştür. Güney Asya geleneğinde tiyatro ile dans birbirinden ayrılamaz. Tiyatro, Güneydoğu Asya'da olduğu gibi Güney Asya'da da müzik, dans, mim, stilize konuşma ve gösteriden oluşur.

Hindistan. Hindistan'da tapınak ve saraylar gösteri sanatlarının başlıca merkezleri olmuştur. Şenliklerde sunulmak üzere Sanskrit oyunlar yazılmıştır. Şudraka gibi hükümdarların da oyun yazdığı görülmüştür. Erken tarihli metinlerde oyuncuların ahlak sorunlarından söz edilmekle birlikte, İsa'dan sonraki ilk yıllardan başlayarak oyuncu ve dansçılara saraylarda özel yerler ayrılmış, bu gelenek İngiliz egemenliği döneminde bile sürmüştür.

Hindistan'ın klasik gelenekleriyle halk geleneklerinden kaynaklanan danslı tiyatroda

öykünün, sözcükler yerine karmaşık yüz ifadeleri ve vücut hareketleriyle anlatılması, bugün bile çok sayıda resmi dilin var olduğu yarımadada dil engelinin aşılmasını sağlamıştır. Kentlerde metne dayalı oyunların yaygınlığına karşılık, kırsal kesimde bu tür danslı oyunlar yeğlenir.

Estetik açıdan bakıldığında Hint dans ve tiyatrosunda sanatçının başarısı belli bir duyguyu ifade edebilmesine (*bhava*) ve bu duygunun karşılığını izleyicide uyandırabilmesine (*rasa*) bağlıdır. Dokuz *bhava* ve bunlara denk düşen dokuz *rasa* vardır: erotik-aşk, komik-kahkaha, acıklı-acıma,

Bihar çevresinden, bir kayıkçıyla karısını simgeleyen *chau* dansı, Hindistan
Mohan Khokar

öfkeli-öfke, kahramanlık-enerji, korkunç-korku, iğrenç-tiksintı, olağanüstü-şaşkınlık, huzurlu-huzur. Sanatçı öyküsünü pek çok yüz ve vücut hareketinin karmaşık bileşimiyle anlatır.

Hindistan'da dört ayrı klasik dans üslubu, biri eril, biri dişil olmak üzere iki de genel karakter özelliği vardır. *Tandava*, Tanrı Şiva'yı temsil eden enerjik erkek, *lasya* da Şiva'nın karısı Parvati'yi temsil eden zarif kadın özelliklerini taşır. Klasik dans okullarından *bharata-natya*, *lasya* karakterindedir; dolayısıyla dansçılar hep kadın olur. *Kathakali*'de ise bütün rolleri erkekler üstlenir. *Kathak* okulu Hindu ve İslam kültürlerinin karışımından doğmuş, Hint-Türk İmparatorluğu döneminde (1556-1707) kuzeyde gelişmiştir. *Kathak* hem *lasya*, hem *tandava* özelliklerini bir arada barındırır ve hem kadınlara, hem de erkeklere seslenir. Dış etkilerden en iyi korunmuş dans olan *manipur*, R. Tagore'un ilgisini çekmiş incelikli, zarif bir danstır. Tagore, *manipur*'un önde gelen bir gurusunu (tinsel önder) Santiniketan'daki okuluna davet ederek bu dansı eğitim programına almıştır. Andhra Pradesh'in Kuçipudi (Kuçelapuram) adlı küçük köyünden kaynaklanan *kuçipudi* dansı, Krişna'nın kıskanç karısı Satyabhama'nın öyküsüne dayanır ve bazen Orissa'nın *orissi* dansıyla birlikte klasık danslar arasında sayılır.

Halk danslarının sınıflandırılması klasık danslara göre daha zordur. Gene de Racasthan'ın *ghumar*, Pencap'ın *bhangra* dansları gibi toplumsal, Maharashtra'nın *dindi* ve *kala*, Gucerat'ın *garaba* gibi dinsel amaçlı dansları başlıca kategorilerdir. Ayrıca salgın hastalıkları önlemek gibi amaçlarla yapılan ayin dansları vardır. Maskeli danslar halk dansları içinde ayrı bir sınıf oluşturur, ama maske toplumsal, dinsel ve törensel danslarda da kullanılır.

Çağdaş Hint balesinin ilk temsilcisi ise İngiltere'de eğitim gören ve *Radha and Krişna* balesinde Anna Pavlova'ya eşlik eden Uday Şankar'dır.

İki bin yıllık klasik Sanskrit tiyatrosu geleneği de *Natya-şastra*'ya dayanır. Günümüze ulaşmış en eski ayinler Pandit Ganapati Sastri'nin 1912'de derlediği İÖ 1 - İS 2. yüzyıllar arasından kalma metinlerdir. Yüz ifadelerinin ve vücut hareketlerindeki ayrıntının görülebilmesi için genellikle büyük sahnelerden kaçınılmıştır. Eski Yunan türünde bir tragedyanın klasık Sanskrit tiyatrosunda yeri yoktur; ayrıca kahramanın sahnede yenilmesine ya da ölmesine de izin verilmez. Sanskrit oyunların önemini yitirmesinden sonra 14-19. yüzyıllar arasında bölgesel halk tiyatroları gelişmiştir. Dindışı halk oyunları arasında Bengal kökenli *catra* ve 18. yüzyılın başlarında Maharashtra'da ortaya çıkan *temaşa* sayılabilir. Ayrıca kuzeyde kukla ve gölge oyununa da rastlanır.

Çağdaş Hint tiyatrosunda Sanskrit ve halk geleneklerinin Batılı öğelerle birleştirildiği görülür. 1920'lerde özellikle kuzeyde Gerçekçilik benimsenmeye başlamış, güneyde ise popüler danslı oyunlar Gerçekçiliğe geçişi büyük ölçüde engellemiştir. 1855'te Vecid Ali Şah tarafından sahnelenen *Indrasabha* (Tanrı İndra'nın Sarayı) Urdu-Hindi tiyatrosunun başlangıcı sayılır.

Sri Lanka. Budacı keşişlerin tiyatroyu küçümsemesi yüzünden oyun yazarlığının pek gelişmediği Seylan'da (bugün Sri Lanka) maskeli ayin dansları büyük önem taşır.

Budacılık öncesi dönemden kalma şeytan dansı, aşağı kesimlerden profesyonel erkek dansçılar tarafından yapılır ve kötü ruhları kovmaya yöneliktir. *Kandy* dansı ise gizlici, törensel yanları bir yana bırakılırsa, çok incelikli, zarif ve gelişmiş bir danstır. Bu dansta konular önceleri Hindu mitolojisinden alınmış, daha sonra kahramanların, kuş ve orman hayvanlarının canlandırılmasına da yer verilmiştir.

Maskeli oyunlar içinde en gelişmişi, ahşaptan oyulmuş ve parlak renklere boyanmış maskelerle oynanan *kolam*'dır. Tamil kökenli bu sözcük "canlandırma", "kılık değiştirme" gibi anlamlara gelir. Gösteride çok sayıda karakter ayrı ayrı sunulur. En ünlü oyunlar *Sandakinduru Katava* ve *Gothayimbala Katava*'dır.

Pakistan. İslam kültüründe gösteri sanatlarının küçümsenmesi, Pakistan'da Arapça ya da Farsça klasik tiyatronun doğmasına olanak vermemiştir. Bu Müslüman ülkede tiyatro, Urdu ve Bengali gelenekleri temelinde ve Batılı örneklerin etkisiyle gelişmiştir. Pakistan'daki en yaygın klasik dans üslubu, Babür sarayıyla ilişkisi bulunan *kathak*'tır. Hint klasik dansları bu ülkede Hindu geleneklerinden kopmuş, yeni bir ulusun özlemlerini dile getirmek için kullanılır olmuştur. Halk dansları ise ülkenin kırsal kesim kültürünü yansıtır. En popüler halk dansları *bhangra* ve *khatak*'tır. Pathan kabilesinin dansı olan *khatak* günümüzde incelikli koreografilerle yabancı ziyaretçilere de sunulan çok canlı bir danstır. Kadın dansları içinde en önemlileri *sammi*, *kikli*, *giddha* ve *luddi*'dir.

Urdu tiyatrosunun başlangıcı Ağa Hasan Emanet'in *Indrasabha* adlı şarkılı oyununun 1855'te Vecid Ali Şah'ın sarayının avlusunda sahnelenmesine dayanır. Yetkin bir *khatak* dansçısı olan Vecid Ali Şah'ın çok görkemli bir biçimde sahnelediği yapıt büyük başarı kazanmış, hemen hemen bütün bölge dillerine çevrilmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında ise Urdu, yarımadanın kuzey yarısındaki başlıca konuşma ve yazı dili olmuştur. Yöredeki ilk ticari tiyatrolar Parsi girişimciler tarafından kurulmuş, genellikle Bombay ve Kalküta gibi kentlerdeki yerleşik Parsi kumpanyaları kalabalık kadrolarıyla bütün yarımadayı dolaşmıştır. Dönemin en ünlü oyun yazarı Ağa Haşr'dır (1876-1935). Imtiyaz Ali Tac (1900-70), Ağa Haşr ile çağdaş Pakistanlı oyun yazarları arasında bir köprü oluşturmuştur. Günümüzde Urdu dilinde, sahnelenebilenlerden çok oyun yazılmakta ve Urdu tiyatrosunun kökleşmesini engelleyen sorunların aşılmasına çalışılmaktadır.

Bangladeş. Tarihsel olayların ve güncel siyasal sorunların geleneksel *catra* oyunlarına yansıdığı Bangladeş'te şair ve oyun yazarı Nazrul Islam, Tagore tarzı manzum ve şarkılı oyunlar yazmıştır. Türk Kurtuluş Savaşı'yla Hindu yönetiminde ezilen Müslümanlar arasında bağlantı kuran İbrahim Han'ın *Kemal Paşa*'sı (1926) umut ve yeniden doğuşun, *Enver Paşa* adlı oyunun kahramanı Enver Paşa ise yeni tarihsel güçlere ayak uyduramayışın simgesidir.

Bangladeş tiyatrosu günümüzde de Bengal geleneğini sürdürmektedir.

GÖRSEL SANATLAR. Hindistan yarımadasında çeşitli sanat üslupları genellikle hanedanlardan çok, bölgelere bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Bazı ender durumlarda, örneğin İslam egemenliği döneminde, yönetimin üslupsal değişikliğe yol açtığı görülür. Benzer biçimde Hinduizm ve Budacılık da üslubu etkilememiş, dinsel temalar işlenmekle birlikte, saf dinsel bir sanat yaratılmamıştır. Hint sanatının bir başka özelliği de sanatçının kimliğinden çok, sanat ürününün kusursuzluğuna önem verilmesidir. Yapıtlar kurallara, oran ve ölçülere uygun olmalı, çoğu kez simgesel anlam taşımalıdır. Estetik yaşantı, sanat yapıtındaki tadı (*rasa*) almaktır.

Sri Lanka'da görsel sanatlar anakaranın etkisinde gelişmiş, ama Budacılık öncesi geleneklerin çok daha güçlü olduğu bu ülkede özgün sanat öğeleri de ortaya çıkmıştır. Örneğin *stupa*'lar Sri Lanka'da dev boyutlara varmış, bu yapının çan biçimli özgün bir uyarlaması (*dagoba*) ortaya çıkmıştır. Anuradhapura Stupası ve Polonnaruva Stupası ile buralardaki heykeller Sri Lanka görsel sanatlarının günümüze ulaşmış en önemli örnekleridir.

Mimarlık. İlk mimarlık ürünlerinin ahşap ve tuğladan yapıldığı, İÖ 6. yüzyılda ise taş kullanılmaya başladığı bilinmektedir. İslam öncesi dönemden kalma yapıların çoğu dinsel *stupa* ve manastırlardır. *Stupa*'lar Maurya hanedanı döneminden (İÖ y. 321-185) başlayarak gittikçe büyümüştür.

Batı Gatlar'daki Budacı mağara tapınakları genellikle Hint mimarlık geleneğinin başlangıcı sayılır. *Çaitya* (asıl tapınak) ve *vihara* (manastır) olmak üzere iki bölümden oluşan bu taş tapınaklarda ahşap konstrüksüyonun etkisi açıktır. Türün en önemli örneği Karli'dedir. Yaklaşık 4. yüzyılın sonlarında ahşap yapıları taklit etmekten vazgeçilmiş, Hindistan'ın altın çağı olarak bilinen Gupta döneminde (4-6. yy) başlıca iki tapınak tipi ortaya çıkmıştır. Sanchi'deki 17 No.lu Tapınak düz çatılı birinci tipin

klasik örneğidir. İkinci tipte ise düz çatının yerini bir kule (*şikhara*) almış, sonraki gelişmeler bu tipten kaynaklanmıştır. Ortaçağda Kuzey ve Güney mimarlık üsluplarının ayrışmasının temelinde de *şikhara*'lardaki(*) farklılaşma yatar.

Kuzey üslubunun çeşitli okulları arasında Orissa, Gvalior (eskiden Gopadri), Bundelkhand (eskiden Cecakabhukti), Dahala, Malava (Malva) ile Racasthan, Gucerat ve

Çatısı *bhumica* tipinde yapılmış Udayaeşvara (ya da Nilakanthhaeşvara) tapınağı, y. 1059-82, Udayapur, Madhya Pradesh, Hindistan
P Chandra

Keşmir özellikle önemlidir. Dravida üslubu(*) olarak da bilinen Güney üslubunun anayurdu ise bugünkü Tamil Nadu eyaletidir. Karnataka, mağara mimarlığı geleneğinin en güçlü olduğu Maharashtra, Andhradesa ve Kerala, başlıca güney okulları arasındadır.

Hindistan'daki en eski İslam mimarlığı örnekleri 12. yüzyıldan kalmadır. İlk örneklerin süslülüğü ve görkemliliği Delhi'deki 14. yüzyıl Tuğluk yapılarının gösterişsizliği ile karşıtlık içindedir. Delhi gibi Gucerat ve Dekkan'da da büyüklü küçüklü birçok cami ve türbe vardır. Hint-Türk İmparatorluğu döneminde İslam mimarlığı yeniden canlanmış, özellikle Ekber ve Şah Cihan, Delhi'yi İslam mimarlığının en güzel örnekleriyle donatmışlardır. Şah Cihan döneminin başyapıtı Tac Mahal'dir(*).

Avrupa mimarlık üsluplarının daha 16. yüzyılda yerel üsluplarla karışmaya başladığı Hindistan'da, Portekiz sömürgesi Goa'daki barok Bom Jesus Kilisesi ünlüdür. 18. ve 19. yüzyıllarda ise özellikle büyük kentlerde Batı mimarlığının etkisi görülmüştür. Yakın dönemde Çhandigarh projesinin tasarımına katılan Le Corbusier gibi Avrupalı ve bazı Amerikalı mimarlar, yarımadada modern mimarlık akımının canlanmasına yardımcı olmuştur.

Heykel. Hindistan Yarımadasında heykel önde gelen sanatsal anlatım biçimidir. Özellikle ilk yapılar, çoğu kez dev boyutlu heykelleri andırır. Pek azı günümüze ulaşmış ilk resim örnekleri de heykelden yola çıkılarak yapılmış gibidir. Konular hemen her zaman dinseldir. Buda imgesi yaklaşık 1. yüzyılda oluşmuştur. Önceleri enerji ve yaşam dolu, güçlü Budalar yapılırken, sonraki heykellerde Buda'nın derin düşünce, anlayış, sevgi gibi özellikleri belirtilmiştir. Geleneksel Hindu biçimlerinin ortaya çıkışı da gene 1. yüzyıla rastlar. Çok kollu (bazen çok başlı) Hindu figürleri sonradan Budacı ve Caynacı ikonografiye de girmiştir. Yarımadadaki halk inançları da erkek (*yaksha*) ve kadın (*yakshı*) tanrı figürleri biçiminde heykel sanatına yansımıştır.

İndus Vadisi uygarlığına ait ilk heykeller pişmiş topraktan insan ve hayvan figürleridir. Birkaç taş ve tunç heykelcikle çeşitli mühürler de bulunmuştur. Maurya dönemine değin yaklaşık 1500 yıllık Hindistan sanatı konusunda ise pek bilgi yoktur. Ama Maurya döneminden kalma heykeller şaşılacak ölçüde olgun yapıtlardır. Bu dönem sütun ve başlıklarında en çok aslan figürüne rastlanır. Ayrıca fil ve boğa heykel ve kabartmaları da yapılmıştır. Maurya dönemine tarihlenen gerçek boyutlardaki insan figürleri *yaksha* ve *yakshi* betimlemeleridir. Bazısının ortası delinmiş küçük taş disklerde, bir sonraki dönemde gelişen alçak kabartma tekniği kullanılmıştır. İnce işçilikli bu yapıtların, çıplak ana tanrıça kültü ile bağlantılı olduğu sanılır.

Kuzey ve Orta Hindistan'da İÖ 2. ve 1. yüzyıllardan kalma *stupa* kabartmalarından Bharhut'taki Büyük Stupa'da Buda'nın yaşamından sahnelere, *Cataka* öykülerine ve çok sayıda simgesel figüre yer verilmiştir. Yüzler maske gibi ifadesizdir. Bharhut üslubu Kuzey Hindistan'ın büyük bölümüne yayılmış ve bazı farklılıklarla Sançi'deki Büyük Stupa'da kusursuzlaşmıştır. *Stupa*'nın dört tören kapısı (*torana*) baştan aşağı özenle işlenmiş kabartmalarla bezelidir. Aynı tarihlerden kalma Batı Hindistan kabartmaları Batı Gatlar'daki mağara tapınaklarda bulunmuştur. Bunların Bharhut'taki gibi ahşap oyma ilk örneklerden değil, pişmiş toprak geleneğinden geliştiği görülür. Orissa'daki Udayagiri ve Khandagiri tepelerinde oyulmuş manastırlardaki kabartmalar da dönemin önemli yerel üsluplarından birini temsil eder.

İÖ 2. ve 1. yüzyıllardan kalma heykellerin en önemlileri gerçek ya da dev boyutlu *yaksha* ve *yakshi*'lerdir. Mathura çok sayıda heykel ve heykel parçalarının bulunduğu başlıca merkezlerden biridir.

1-4. yüzyıllar arasında gelişen üslupların başlıcaları Mathura, Gandhara ve Andhradeşa yörelerinden kaynaklanır. Daha çok Buda ve *bodhisattva* (geleceğin Budası) heykellerinin yapıldığı bu dönemde Buda betimlemelerinin simgesel olmaktan çıktığı ve Buda imgesinin belirdiği görülür. Keşiş Bala tarafından yapılan ve onun adıyla anılan ayakta duran Buda heykeli (Sarnath Müzesi) Mathura Budalarının tipik bir örneğidir. Bu dönemde yapılan Kuşan hükümdarlarının heykellerinde dış etkiler açıkça görülmektedir, ama zamanla bu heykellerde de Mathura üslubu ağır basmıştır. Başkent Takshaşila çevresinde gelişen Gandhara üslubunda da en çok Buda ve *bodhisattva* heykeli yapılmıştır. Yunan-Roma kökenli olan bu üslupta Buda, Mathura'daki gibi güçlü *yakşa* örneğinden değil, yumuşak, duygulu yüzlü Apollon figüründen gelişmiştir. Bazı araştırmacılar hayvan biçimli Buda heykellerinin de burada yaratıldığını ileri sürer. Mathura'da az rastlanan öyküsel kabartma heykeller de Gandhara sanatında çok yaygındır. Dönemin bu ikisi dışındaki en gelişmiş heykel okulu Andhradeşa çevresindeki Amaravati ve Nagarcunakonda gibi merkezlerde ortaya çıkmıştır. Amaravati'de kabartma heykel geleneği en yetkin düzeyine ulaşmıştır. Andhradesa'da hem simgesel, hem de hayvan biçimli Buda heykelleri yapılmıştır.

Gupta dönemi (4-6. yy) Hindistan'da heykel sanatının klasik çağının başlangıcı sayılır. Biçimlerin inceldiği ve zarifleştiği bu dönemde Mathura Budaları genellikle saydam bir giysi içinde, yüzleri huzurlu, elleri değişik biçimlerde hafifçe kıvrık, başlarına saç yerine sıra sıra küçük bukleler yerleştirilmiş olarak canlandırılmıştır. Buda'dan başka Hindu tanrılarının, özellikle de Vişnu ve Krişna'nın da heykelleri yaygınlaşmıştır

Oturan Buda ve hizmetçileri, bir fildişi heykelcik, Keşmir, y. 8. yüzyıl; Batı Hindistan Galler Prensi Müzesi, Bombay
P Chandra

Mathura Budası, Sarnath'da daha da yumuşatılmış ve zarifleştirilmiş, gülümseyen Buda'nın yüzüne sanki manevi başarısının verdiği mutluluk yansımıştır.

7. yüzyıldan sonra Kuzey ve Güney üslupları belirgin biçimde ayrışmış, bunların yanında başlıcaları Maharashtra ve Karnataka olan yerel okullar da gelişmiştir. Kuzeyde klasik biçimlerden uzaklaşılmış, heykeller güdükleşmiş, ama ritim büyük önem kazanmıştır. 10. yüzyıla gelindiğinde yerleşik biçimini bulan ortaçağ Kuzey üslubunun en iyi örnekleri Khacuraho'daki Lakshmana ve Racasthan'daki Harasnath tapınaklarında görülür. Bu dönemde doğuda, kuzey bölgelerinden farklı bir üslup gelişmiş, yüzeyler daha düz, dış çizgiler daha köşeli hale gelmiştir. Bihar ve Bengal'de ayrıca tunçtan heykeller de yapılmıştır. Bu dönemde Güney Hindistan'da tunçtan Vişnu ve Şiva heykellerine rastlanır. Bunlardan Şiva'yı Dans Tanrısı (Nataraja) olarak gösteren dört kollu heykel, Hint ikonografisine katkı niteliğindedir. 11. yüzyıldan sonra hem İslam akınları yüzünden sanatın kesintiye uğradığı kuzeyde, hem de teknik ustalığa karşın heykellerin donuklaşmaya başladığı güneyde kesin bir gerileme dönemi başlamıştır.

Resim. Güney Asya resminin günümüze ulaşmış çoğu örnekleri önceleri palmiye yaprakları, daha sonra kâğıt üstüne yapılmış minyatürlerdir. Konular daha çok dinsel, Babürlü sanatında ise genellikle tarihseldir. Eski duvar resimlerinin Ajanta mağara tapınaklarında bulunan kalıntılarında ise kabartma heykellerin örnek alındığı görülür. Daha sonra Ellora ve Cayna tapınaklarında gelişen Batı Hindistan üslubunun en iyi özelliklerine Caynacı yazma resimlerinde

rastlanır. Bunlarda yalnızca Tirthankaralar (Kurtarıcı) cepheden gösterilmiştir, bütün öbür figürler profildendir. Müslüman sultanların yönetiminde Hint-İran karışımı bir üslubun egemen olduğu geçiş döneminin ardından ise Babürlü ve Racasthan üslubu olarak bilinen iki büyük minyatür okulu gelişmiştir. Babürlü minyatür okulunun(*), kurucusu Ekber'in oğlu Cihangir döneminde portreye yöneldiği görülür. Racasthan minyatür okulununsa(*) Mevar, Bundi ve Kotah, Malava, Marvar, Bikaner ve Caipur'da gelişmiş üslupları vardır.

Güney Avustralya, Avustralya'nın ortagüney kesiminde eyalet. Kıtanın en kuru ve çıplak bölgelerinden birini oluşturur. Yüzölçümü 984.000 km²'dir. Eyalet toprakları, batıda Batı Avustralya, kuzeyde ve doğuda Queensland, doğuda Yeni Güney Galler ve Victoria eyaletleri, kuzeyde ise Kuzey Toprakları ile çevrilidir. Güneyinde Hint Okyanusunun bir parçası olan Büyük Avustralya Körfezi bulunur. Eyaletin iç bölgelerindeki geniş toprakların üçte ikisinde yağış çok az olduğu için, önemli sayılabilecek bir insan ya da hayvan topluluğu barınamamaktadır. Buna karşılık dünyanın en büyük su kaynaklarının bulunduğu Büyük Artezyen Havzasının bir bölümü eyaletin kuzeydoğusunda yer alır.

Eyalet topraklarının beşte dördünden çoğunun denizden yüksekliği 300 m'yi geçmez. Ulaşıma elverişli iki büyük körfez ilin içlerine kadar girer. Bunlardan St. Vincent Körfezinin uzunluğu yaklaşık 160 km'dir, eyalet merkezi Adelaide bu körfezin doğu kıyısında yer alır. Spencer Körfezinin uzunluğu St. Vincent Körfezinin iki katıdır; kuzey ucunda Port Pirie, Port Augusta ile Whyalla gibi sanayi kentleri vardır.

Güney Avustralya'nın kumlu ve çakıllı çöllerinde hiçbir bitki yetişmez; kuzey ve batıdaki yağışsız bölgelerde yalnızca çalı benzeri ve otsu bitkiler görülür. Flinders Sıradağlarında seyrek olarak okaliptüs ve yöreye özgü çam ağaçlarına rastlanır. Adelaide yakınındaki Lofty Sıradağları daha ağaçlıktır ve genellikle okaliptüs ağaçlarıyla kaplıdır. Güneydoğuda 19. yüzyılın sonlarında insan eliyle kurulmaya başlanan binlerce hektarlık ormanın büyük bölümü yumuşakodunlu ağaçlardan oluşur.

Eyalet topraklarında, Avustralya faunasına ait çoğu hayvan türünün yanı sıra yalnızca buraya özgü türler de vardır. Ama bu türlerin sayısı, iklim koşulları ve arazinin büyük ölçüde tarıma açılması yüzünden doğu eyaletlerindekinden daha azdır. Bazı türler yok olmuştur. Kanguru, valabi ve vombat hâlâ yaygın olarak görülür. Bölgede çok çeşitli kuş, keler ve yılan yaşar. Balık türleri, deniz kıyılarında zengin, ama Murray Irmağı dışındaki iç sularda çok azdır.

Bu bölgelerde tatlı suyun elde edilmesi ve taşınması Avustralya'nın öteki bölgelerine göre daha büyük önem taşır. Murray Irmağı havzasındaki yüksek nitelikli tatlı suyun düzenli akışının sağlanması konusu, 1970'te Murray Irmağı Sözleşmesi'nde Güney Avustralya eyaletiyle karşı taraf olan federal hükümet, Yeni Güney Galler ve Victoria eyalet hükümetleri arasında yeni yapılacak barajların yerleriyle ilgili bir anlaşmazlığa yol açtı.

20. yüzyılın sonlarında Güney Avustralya'da istikrarlı bir ekonomik büyüme hızı görülmedi ama yaşam standardı bugün Avustralya'nın öteki bölgeleriyle eşit düzeydedir. Eyaletteki işgücünün yaklaşık yüzde 10'u madencilik ve taşocakçılığı gibi birincil sanayi sektöründe çalışır. Avustralya'da üretilen demir cevherinin büyük bölümü Middleback Sıradağlarından çıkartılmaktadır. Cevherin bir bölümü Whyalla'daki yüksek fırınlarda işlenir. Eyalet dünyanın en çok opal çıkarılan bölgesidir. Ülkenin tuz ve jips (alçıtaşı) gereksinimini bu bölge karşılar. Kuzeydeki geniş doğal gaz yataklarıyla Adelaide ve Yeni Güney Galler'in yoğun nüfuslu merkezlerinin arasına boru hattı döşenmiştir.

İkincil sektörün büyük bölümünü motorlu taşıt imalatı oluşturur; eyaletteki toplam işgücünün beşte biri bu sektörde çalışır. Adelaide ve yakın çevresinde dayanıklı tüketim malları, metal boru ve tüp, kimyasal madde ve tekstil imalatı yapılır. Port Adelaide yakınındaki soda fabrikası Avustralya'nın alkali sanayisindeki en büyük işletmesidir. Whyalla'da ülkenin en büyük tersaneleri bulunur. Bıçkı atölyeleri ile sunta ve kâğıt üreten fabrikalar güneydoğudaki çam plantasyonlarının yakınındadır.

Avustralya'nın ihraç ettiği buğday ve arpanın önemli bölümü eyalette yetiştirilir. Üzüm bağları açısından da zengin olan eyalet ülkede tüketilen şarabın ve *brandy*'nin çoğunu imal eder. Kıyılarda avlanan orkinos ve kerevit hem öteki eyaletlere, hem yurtdışına ihraç edilir.

Güney Avustralya'nın nüfusunun dörtte üçünden fazlası Avustralya (İngiltere ya da kara Avrupa'sı kökenli), geri kalanların hemen tümü de Britanya Adaları ya da kara Avrupa'sı doğumludur. Nüfusun yaklaşık yüzde 1'i Avustralya Yerli halkından gelir.

Eyalet yönetiminin yetkisi altındaki başlıca toplumsal konular eğitim, sağlık, konut, güvenlik ve cezaevlerinin yanı sıra demir ve kara yollarıdır. Eyaletteki iki büyük parti Avustralya İşçi Partisi (ALP) ve Avustralya Liberal Partisi'dir (LP). Oyların çoğunluğunu genellikle ALP almakta ve Temsilciler Meclisi'nde çoğunluğu sağlamaktadır.

Eğitim 6-15 yaşlar arasında zorunlu ve parasızdır. Çıraklık bir eyalet komisyonunca denetlenir. Yükseköğretim kurumları arasında Adelaide Üniversitesi (1876), Güney Avustralya Flinders Üniversitesi (1966) ve Güney Avustralya Üniversitesi (1991) bulunmaktadır.

Eyalet hükümeti kültür ve sanat konularında halkı özendirmek amacıyla önlemler almıştır. Güney Avustralya Sanat Galerisi'nde Avustralya, Avrupa ve Asya sanatlarına ilişkin bir koleksiyon bulunur. Avustralya Yayın Komisyonu'nca (ABC) desteklenen profesyonel bir senfoni orkestrası, ayrıca birkaç amatör ve profesyonel tiyatro kuruluşu vardır. İki yılda bir Adelaide Sanat Şenliği düzenlenir. Nüfus (1991 tah.) 1.447.900.

Güney Baptistler Kurultayı, ABD'de en geniş Baptist topluluğu. Kuzeyli Baptistlerin kölelik karşıtı tutum ve etkinliklerini benimsemeyen Güneyli Baptistlerce 1845'te Georgia eyaletindeki Augusta'da kurulmuştur.

Kuzeyli Baptistler gibi Güneyli Baptistler de kökenlerini 17. yüzyılda Amerika kolonilerinde kurulan Baptist kiliselere değin götürürler. Özellikle 1707'de Pennsylvania, New Jersey ve Delaware'deki beş Baptist kilisenin kurduğu Philadelphia Baptistler Birliği'nin misyonerlik çalışmaları sonucunda 18. yüzyılda Baptist kiliseler bütün kolonilere yayılmıştır. Güney'deki ilk Baptist kilise birlikleri arasında Virginia'daki Ketochton Birliği (1765), Güney Carolina'daki Charleston Birliği (1751) ve Kuzey Carolina'daki Kehukee Birliği (1765) sayılabilir.

19. yüzyılda Kuzey'deki ve Güney'deki Baptist kiliseler ve kilise birlikleri iç ve dış misyonerlik etkinlikleri ile dinsel yayınlar alanında ulusal örgütler oluşturmak amacıyla işbirliği yaptılar. Ama kısa süre sonra kölelik sorunu Güneyli ve Kuzeyli Baptistler arasında görüş ayrılıklarına yol açtı. Güneyli Baptistlerin 1845'te oluşturduğu yeni gruba yaklaşık 300 kilise katıldı.

Güney Baptistler Kurultayı başlangıçtan beri Baptistler arasında alışılmış örgütlenmelere göre daha merkezi bir kurumlaşmaya yöneldi. Kendi misyonlarını kurdu, kendi yayınlarını çıkardı, kurultayın denetimi altında çalışan eğitsel amaçlı başka kurumlar geliştirdi. İç Savaş'ın yol açtığı yıkımdan sonra bir toparlanma döneminin ardından kurultayın şaşırtıcı biçimde büyümesinde merkezi örgütlenmesinin önemli katkısı oldu.

Amerikan Baptist Kiliseleri'ne göre genellikle daha tutucu sayılan Güney Baptistler Kurultayı ekumenik etkinliklerde yer almadı. Baptist Dünya Birliği'ne (BWA) katılmakla birlikte ABD'deki İsa Kiliseleri Ulusal Konseyi ile Dünya Kiliseler Konseyi'ne de üye olmadı.

Güney Baptistler Kurultayı bölgesel değil, ulusal bir birliktir. Uzun süreden beri, hem ABD'deki en geniş Protestan cemaati, hem de bu cemaatlerin en hızlı büyüyenlerinden biri durumundadır. Üye sayısı 1990'ların başlarında 14 milyon dolayındadır. Merkezi Tennessee'deki Nashville'dedir.

Güney Batı Afrika *bak.* Namibia

Güney Batı Afrika Halkı Örgütü (South West Africa People's Organization-SWAPO), uzun süren bir savaştan sonra Namibia'nın (eskiden Güney Batı Afrika) bağımsızlığını kazanan siyasal partı.

1960'ta kuruldu. Özellikle Ambaların yaşadığı kuzey bölgesinde güçlü bir siyasal destek gördü. Güney Afrika Cumhuriyeti'nin Namibia'dan çekilmesini öngören Birleşmiş Milletler (BM) kararına (1966) uymaması üzerine silahlı mücadeleye başladı. Sam Nujoma tarafından yönetilen ve SSCB ile Angola Halk Kurtuluş Hareketi-İşçi Partisi'nden (MPLA-PT) destek alan SWAPO Namibia'da sürdürdüğü gerilla mücadelesi için Angola'yı bir üs olarak kullandığından Güney Afrika Cumhuriyeti 1978'den sonra bu ülkenin topraklarına yönelik bir dizi hava ve kara saldırısına girişti. SWAPO gerillalarının sayısı 1978'de 4 bin, 1981'de ise 8 bin olarak tahmin edilmekteydi. 1968'de Güney Afrika'da 20 yıl hapis cezasına çarptırılan SWAPO kurucularından Herman Toivo ja Toivo, 1984'te salıverildi.

BM'nin 1978'de SWAPO'yu Namibia halkının tek temsilcisi olarak tanımasının ardından, SWAPO ile Güney Afrika Cumhuriyeti ateşkes ilan edilmesini, Güney Afrika askerlerinin bölgeden çekilmesini ve BM güvenlik güçlerinin gözetiminde serbest seçimler yapılmasını öngören bir BM planı üzerinde anlaşmaya vardılar. Ama bu konudaki BM kararını Güney Afrika ancak 1988'de kabul etti. 1989'da bağımsız Namibia'nın anayasasını hazırlamak üzere bir Kurucu Meclis seçildi. 21 Mart 1990'da Namibia bağımsızlığını kazandı; SWAPO'lideri Sam Nujoma devlet başkanlığına, Hage Geingob başbakanlığa getirildi. İlk seçimlerde mecliste 41 sandalyelik bir çoğunluk elde eden SWAPO beyazların da katıldığı geniş tabanlı bir hükümet kurdu.

Güney Bihar Ovaları, Hindistan'ın doğusunda, Bihar eyaletindeki Orta Ganj Ovasının güney bölümü. Güneyde Çhota Nagpur Platosu, kuzeyde Kuzey Bihar Ovaları, batıda Oudh Ovaları, doğuda Bengal Havzasıyla çevrilidir. Eyaletin Patna, Gaya,

Racgir, Munghir, Bhagalpur ve Şahâbad illerini içine alır. Yüzölçümü yaklaşık 44.900 km²'dir. Hindu destanları *Ramayana* ve *Mahabharata*'da (Bharata Hanedanının Büyük Destanı) adı geçen ovalar, bir zamanlar Budacılığın merkeziydi. Magadha Krallığı'nın toprakları olan ovalardan Aşoka'nın fermanlarında da söz edilirdi. Ortaçağ boyunca Müslümanların egemenliğinde kalan bölge 1765'te İngiliz yönetimine girdi. Ovalar düz İndus-Ganj oluğunun bir bölümüdür; yüksekliği güneyde 150 m'den kuzeyde 30 m'ye kadar iner. Ovalardaki akarsular bölgenin en büyük ırmağı olan Ganj'a dökülür. Son Irmağı, ovaları batıda Ganj-Son Havzası ve doğuda Magadha-Anga Ovası olmak üzere iki fiziksel ve kültürel bölgeye ayırır. Irmaklar günümüze değin yataklarını birçok kez değiştirmiştir. Toprakları alüvyonlu olan ovalarda *Shorea*, tik, *Eugenia jambolana*, mahua ve hünnap ağaçlarından oluşan sık ormanlar bulunur. Ekonomi tarıma dayanır; pirinç, buğday ve yağlı tohumlar başlıca ürünlerdir. Özellikle Ganj'dan yapılan sulama, tarımda önemli rol oynar. Yörede bakır, apatit, kiyanit, kömür, mika, boksit, porselen kili ve demir cevheri çıkartılır. Aile işletmelerinde dokuma, şeker, kâğıt ve bitkisel yağ üretilir. Bölgede Hintçenin üç lehçesi olan Maithili, Magadhi ve Bhocpuri konuşulur. Dalmianagar'da bir sanayi kompleksi vardır. Patna ve Gaya eğitim merkezidir. Munghir'de büyük bir sigara fabrikası, Cemalpur'da ülkenin en büyük lokomotif imalat tesisleri bulunur. Bhagalpur ipek üretimiyle ünlüdür. Bölgede gelişmiş bir kara, demir ve su yolu ağı vardır.

Güney Bohemya, Çekçe JIHOČESKÝ, JIŽNÍ ČECHY olarak da bilinir, Çek Cumhuriyeti'nin güneydoğusunda il (*kraj*). Kuzeyde Orta Bohemya (Středočeský) ve Doğu Bohemya (Východočesky) illeri, güneyde Avusturya, güneybatıda Almanya ve batıda Batı Bohemya (Západočeský) illeriyle çevrilidir. Yüzölçümü 11.345 km²'dir. Güney kesimi Bohemya Ormanıyla (Šumava) kaplıdır; geri kalan kesimleri geniş ve tepelik Orta Bohemya Platosundan oluşur. Plato kuzeye akan Vltava (Moldau) Irmağının ve kollarının vadileriyle yarılmıştır.

Tarım ve orman alanlarının her biri, il topraklarının üçte birinden biraz fazlasını kaplar. Başlıca ürünler patates, keten, yulaf, arpa, buğday, üçgül (tırfıl), çavdar ve hayvan yemi olarak kullanılan mısırdır. Ayrıca elma, erik, kiraz, armut ve ceviz de yetiştirilir. Domuz, sığır ve kümes hayvanları besiciliği yapılır. Sığırların yaklaşık beşte ikisinden süt elde edilir; mandıracılık, yönetim merkezi České Budějovice ile Strakonice, Protivín ve Český Krumlov yörelerinde yoğunlaşmıştır.

Güney Bohemya ilinin yüzde dördünü ırmaklar ve göller kaplar. Dolayısıyla balıkçılık da önemli bir uğraştır. Doğal ya da yapay birçok göl güneydeki dağlık bölgede, Lužnice ve Vltava ırmakları boyunca uzanır. Merkezi Lužnice Irmağı üzerindeki Třeboň'da bulunan balıkçılığın geçmişi ortaçağa değin uzanır. Çekoslovakya'daki en büyük balık havuzu olan ve 724 hektarlık bir alanı kaplayan Rožmberk (1584-90) sazan balığıyla ünlüdür; havzanın suyu, meşe ağacından yapılmış, 2.600 m uzunluğunda, 80 m genişliğinde, 12 m yüksekliğindeki eski barajdan sağlanır. Modern baraj gölleri balıkçılığın gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bohemya Ormanındaki Vltava Irmağı üzerinde bulunan Lipno Barajı'nın 5 bin hektarlık bir gölü vardır. Barajdan hidroelektrik enerji elde edilir; ırmağın su düzeyini düzenleyerek ulaşımı kolaylaştıran baraj, balık havuzlarındaki su düzeyini de denetler. Orta Bohemya ilindeki Orlík Barajı'nın gölü ise çoğu Güney Bohemya sınırları içinde olmak üzere 32.634 hektarlık bir alan kaplar. Husinec'deki Blanice ve Rímov'daki Malše ırmakları üzerinde de barajlar kurulmuştur.

İldeki ormanlar daha çok güneydeki dağlar ve göller yöresiyle Vltava ile Lužnice ırmaklarının vadilerinde bulunur; başlıca ağaç türleri göknar, ladin, çam, meşe, kayın, akçaağaç ve dişbudaktır. Kereste ve kâğıt sanayileri České Budějovice, Větřní, Loučovice, Pízek, Tábor, Soběslav, Pelhřimov, Lišov ve Suchdol nad Lužnicí'de toplanmıştır

İlin mineral kaynakları pek zengin değildir; başlıcaları grafit (Vyšný-Lazec, Domoradice, Koloděje ve Bližná'da), turba (Lenora, Třebon, Příbraz ve Lužnice Irmağı boyunda), kireçtaşı (Český Krumlov ve Chýnov'da), asbest (Borovany'de), feldispat (Pisek ve Halamky'de) ile ırmak kıyılarında bulunan ve tuğla yapımında ve yanmayı geciktirici olarak kullanılan kildir.

En büyük sanayi merkezi olan České Budějovice'de demir-çelik, elektronik, ulaşım donanımı, mobilya, kurşunkalem, gıda işleme tesislerinin yanı sıra birçok bira fabrikası vardır. Kent Plzeň'den sonra Çekoslovakya'nın en ünlü bira merkezidir. Budweiser birası da burada doğmuştur. Tábor-Sezimovo Ústí-Planá ve Lužnicí sanayi bölgesinde kimya, metal eşya, otomotiv, elektronik eşya, kâğıt, tekstil ve gıda sanayileri vardır. Öteki büyük sanayi merkezleri Písek (makine, tekstil ve müzik aletleri), Strakonice (motosiklet, makine ve giyim) ve Vimperk'tir (cam, kereste ve tekstil fabrikaları ile ayin kitapları alanında uzmanlaşmış baskı tesisleri).

Yörede çeşitli turizm etkinlikleri de görülür: Lipno ile Orlík barajlarının ardındaki göller ve Svět balık havuzu su sporlarına elverişlidir; Vltava ile Lužnice ırmaklarında motor gezileri yapılır; ayrıca bu bölgede doğmuş olan Husçulukla ilişkili kasabalara ve anıtlara da turlar düzenlenmektedir. Prachatice'nin 6 km kuzeyindeki Husinec'te, Jan Hus'un doğduğu evin bir bölümü müze olarak düzenlenmiştir. Husçuluğun merkezi Tábor'da (1420), Husçu Devrimci Hareket Müzesi bulunur. Kotnov Şatosu'ndaki bir başka müze de Tábor'un tarihine ayrılmıştır. České Budějovice'nin 30 km güneydoğusundaki Trocnov, Jan Hus ordusunun karizmatik önderi Jan Zižka'nın doğum yeridir. 15. yüzyılda Unitas Fratrum (Kardeşler Birliği) örgütünü kuran Peter Chelčický, Chelčice kentinde doğmuştur. Kentin yakınındaki Vodňany'de bir balıkçılık okulu vardır.

Bölgenin kültürel merkezi České Budějovice'dir. Burada Güney Bohemya Müzesi, Devlet Bilim Kütüphanesi ve bir eğitim fakültesi vardır. Aynı zamanda ulusal koruma altına alınmış olan kentte Husçuluk döneminden kalma pek çok bina bulunmaktadır. České Budějovice'nin yaklaşık 10 km güneybatısındaki Hluboká nad Vltavou'da Güney Bohemya'nın gotik ve barok sanat yapıtlarının sergilendiği Aleš Güney Bohemya Galerisi vardır. Bir seramik okulu ile yerel belediye müzesinin bulunduğu Bechyně, kaplıcaları ve çamur banyolarıyla ünlüdür.

České Budějovice'nin güneyiyle batısında kalan yörelerde yüzde 2-3 dolayında Slovak, ayrıca küçük bir Alman azınlık yaşar. Nüfus (1991 geç.) 697.334.

Güney Borneo, Endonezya dilinde KALIMANTAN SELATAN. Endonezya'da, Borneo'nun güneydoğusunda il (*propinsi*). Doğuda Makassar Boğazı, güneyde Cava Denizi, batıda Orta Borneo, kuzeyde Doğu Borneo illeriyle çevrilidir. Yüzölçümü 36.985 km²'dir. Makassar Boğazındaki Laut, Sebuku ve Balabalangan adalarını da kapsar.

7. yüzyıldan sonra Borneo'nun güney ve batı kesimlerinin öteki bölümleriyle birlikte Sumatra'daki Budacı Şrivicaya İmparatorluğu'nun bir parçası olan bölge, 1377'de Cava'nın doğusundaki Macapahit İmparatorluğu'nun yönetimine girdi. 16. yüzyıl başlarında Müslümanlığın gelişiyle, adanın güneydoğusunda ayrı bir devlet olan Bancarmasin kuruldu. Bancarmasin, Cava'daki Mataram Krallığı'nın hükümdarı Sultan Agung'la iyi ilişkiler kurdu. Bugi kökenli Wajo hükümdarlık ailesinden gelen Arung Singkang (1700-65) 1733'te Bancarmasin'i ele geçirmeye çalıştıysa da başarılı olamadı. 19. yüzyıl başlarında Borneo'ya giren Hollandalılar burada çeşitli ticaret merkezleri kurdular. Bancarmasin sultanı 1817'de bazı yöreleri Hollandalılara bıraktı. İngilizlerin 1840'ta Borneo hükümdarlıkları arasındaki anlaşmazlıklara karışması üzerine, Hollandalılar 1857'de eski bir sultanın oğlu olan Sultan Tamjid İllah'ı Bancarmasin tahtına geçirdiler. Müslüman önderlerin Hollandalılara karşı kararlı direnişi 1859'da Bancarmasin Savaşı'na yol açtı. Hollandalılar direnişi kırarak 1860'ta sömürge yönetimi kurdular. 1863'te çatışmalar büyük ölçüde sona erdiyse de direnişler yer yer 1905'e değin sürdü. II. Dünya Savaşı'nda Japonlar bölgeyi işgal ettiler. Hollandalıların 1945'te oluşturduğu özerk Güneydoğu Borneo eyaleti 1950'de Endonezya Cumhuriyeti'ne bağlanarak bugünkü adını aldı.

Kuzey-güney doğrultusunda bir yay biçiminde uzanan alçak Meratus Dağları ili yaklaşık iki eşit parçaya böler. İlin güney ucunda da Kusan Dağları bulunur. Meratus Dağları doğuda kıyı düzlüklerine, batıda Negara Irmağının oluşturduğu bataklık havzaya doğru alçalır. İlin doğu kıyısında küçük körfezler vardır. Açıklardaki Laut Adası kuzeydoğu kıyısındaki hafif yükseltiler dışında genellikle düzdür. İlin alçak dağları tikağacı, abanoz, eğreltiotları ve epefitlerden oluşan ekvator ormanlarıyla kaplıdır. Bataklıklarda mangrov ve palmiyeler yetişir. Nüfusun büyük bölümü geçimlik tarımla uğraşır ve dönüşümlü olarak pirinç, mısır ve manyok eker. Ayrıca kauçuk ve kopra üretilir. Başlıca sanayi ürünleri işlenmiş gıda, içecek, mobilya, kimyasal maddeler ve kauçuk eşyadır. İlde altın, demir, elmas ve kömür çıkarılır. Dışarıya satılan mallar petrol, kereste, kauçuk ve sapodilla türü ağaçlardan elde edilen gütaperkadır. İl merkezi Banjarmasin Martapura, Kandangam ve Amuntai'ye karayoluyla bağlanır; Tanjung ve Banjarmasin'de havalimanları vardır. İlde en büyük etnik grup olan Dayaklar dışında az sayıda Bancar da yaşar. Nüfus (1990 geç.) 2.598.000.

Güney Carolina, ABD'yi oluşturan eyaletlerden biri. Ülkenin Güney Atlantik bölgesinde yer alır.

Kabaca üçgeni andıran eyalet, güneydoğuda Atlas Okyanusu, kuzeyde ve kuzeydoğuda Kuzey Carolina, güneybatıda Georgia eyaletleriyle çevrilidir. Kuzey-güney doğrultusunda 362 km, doğu-batı doğrultusunda 450 km boyunca uzanır. Yüzölçümü 80.582 km², başkenti Columbia'dır.

Avrupa yerleşiminin başladığı dönemde yörede Yamasiler yaşıyordu. 16. yüzyılda kıyı boyunca İspanyol ve Fransız yerleşmeleri kurulduysa da sonradan dağıldı. 1629'da İngiltere kralı I. Charles, buradaki bir bölgeye yerleşilmesi için ayrıcalık tanıdı. 1663'te II. Charles bu ayrıcalığı sekiz kişi arasında paylaştırdı. İlk kalıcı yerleşme 1670'te 143 beyazla beş Siyah kölenin Ashley Irmağı kıyısındaki Charles Town'a gelmesiyle kuruldu. Göçmenler yerlerini 1680'de bugünkü Charleston'a kaydırdılar. 1729'da koloni yeniden İngiltere Krallığı'na bağlandı. İspanyollar, Fransızlar, Yerliler ve korsanlardan gelen tehlikelere karşın, çoğu ırmak kıyısında bulunan yerleşmeler deri, pirinç ve indigo (çivit) ticaretiyle zenginleşti. Charleston güneydoğu kıyısının ticaret ve kültür merkezi oldu.

Bağımsızlık Savaşı sırasında, bir İngiliz filosunun Charleston'ı 1780'de ele geçirmesinin ardından, eyalette çeşitli çarpışmalar oldu. Kings Dağlarında ve Cowpens Çarpışması'nda (1781) İngilizler yenilgiye uğradı. 1788'de Güney Carolina, ABD Anayasası'nı onaylayan sekizinci eyalet oldu.

Kıyı ovalarındaki plantasyon sahibi varlıklı aristokratlarla, sınır boylarında yerleşen kalabalık kitleler arasındaki çatışma, aslında Bağımsızlık Savaşı'ndan önce başlamıştı. Uzlaşma sağlamak amacıyla başkent 1786'da, iç kesimdeki Columbia'ya taşındı. Çırçır makinelerinin geliştirilmesinden sonra kölelik iç kesimlere de yayıldı ve buralarda pamuk yetiştirenler de zenginleşti. Beyazlar, köleliğin kaldırılmasına yönelik etkinlikler karşısında aralarındaki kültürel ayrılıkları unutarak birleştiler. Güney eyaletlerinin ticaretine zarar veren yüksek gümrük vergilerine muhalefet, güçlü bir eyalet hakları hareketine dönüştü. 1860'ta eyalet Birlik'ten ayrıldı. Nisan 1861'de Charleston limanındaki Sumter Kalesi'nde federal güçlerle yapılan çatışma ülkeyi İç Savaş'a soktu. Güney Carolina 1868'de Birlik'e geri döndü. Radikal yönetimin egemen olduğu Yeniden İnşa Dönemi'nde (1865-77) Siyahlar da hükümete katıldılar. 1876'dan sonra beyazlar yönetimi yeniden ele geçirdiler. 1895'te yapılan bir anayasa değişikliğiyle Siyahların seçme hakkı ellerinden alındı ve 1960'ların ortasına değin süren katı bir ırk ayrımı uygulandı.

Yüzey şekilleri açısından Güney Carolina iki ana bölgeye ayrılabilir: 1) Geniş kıyı ovası, 2) dalgalı Piedmont Platosu. Kıyı boyunca, anakaradan bataklık ve lagünlerle ayrılmış olan bir dizi kumluk ada uzanır. Eyalet topraklarının sularını birbirine koşut ırmak sistemleri güneydoğu yönünde toplar; en büyük ırmaklar Pee Dee, Santee, Cooper, Ediston ve Savannah'dır.

Güney Carolina'da astropik iklim hüküm sürer; uzun süren yaz mevsimi sıcak ve yağışlı, kışlar ılıktır. Ocak ayı sıcaklık ortalaması 3°C-10°C, temmuz ortalaması 22°C-27°C'dir. Eyaletin büyük bölümüne yılda ortalama 1.245 mm yağış düşer. Bitkilerin büyüme mevsimi dağlık bölgelerde yılda 200 günü, adalarda 300 günü bulur. Topraklar tarıma elverişli olmakla birlikte eyaletin üçte ikisi ormanlarla kaplıdır.

Güney Carolina'ya ilk yerleşen beyazlar, çoğunlukla İngilizlerdi. Orta ve Güney Avrupa'dan gelen göçmenler buraya pek yerleşmediler. 1810-1920 arasında beyazlardan daha fazla olan Siyah nüfus, 1980'de yüzde 30'a düşmüştü. 1970'lere değin eyalet kırsal kesim ağırlıklıydı, 1980 nüfus sayımında halkın yarısından çoğunun kentlerde yaşadığı görüldü. Nüfus, eyaletin belli noktalarında yoğunlaştığından geniş alanlar boştur.

Güney Carolina ABD tekstil sanayisinde önde gelir. En çok pamuklu ürünler imal edilir; sentetik ve yünlü kumaşlar da önem taşır. Kimya, giyim, kâğıt ve yan ürünleri öteki önemli sanayilerdir. Güney Carolina'da, büyük sanayi kuruluşlarının hemen hemen tümünün tesisi vardır. ABD'deki yabancı yatırımlar açısından da eyalet ilk sıralarda yer alır. İkinci büyük gelir kaynağı turizmdir. Tarımın ekonomiye katkısı büyüktür. Başlıca ürünler tütün, soyafasulyesi, pamuk, şeftali, yerfıstığı ve kavundur. Sığır ve tavuk besiciliği de önemlidir. Kil, taş, kum, çakıl en önemli minerallerdir. Yeni orman geliştirme ve işletme programları kereste üretiminde hızlı bir artış yaratmıştır. Kıyılardaki ticari su ürünleri karides, istiridye ve yengeçtir. Eyalete ulusal hava, kara, demir ve deniz yollarıyla kolayca ulaşılabilir.

Charleston'da, eyaletin birçok kesiminde olduğu gibi İç Savaş öncesi dönemin atmosferi ve mimarisi egemendir. Beaufort, Georgetown ve Columbia'da da Amerikan mimarisinin ilk dönemlerine özgü örnekler görülür. Başlıca yükseköğrenim kurumları Güney Carolina Üniversitesi, Clemson Üniversitesi ve The Citadel'dir. Nüfus (1990) 3.486.703.

Güney Çin Denizi, Çince NAN HAI (Güney Denizi), Büyük Okyanusun kolu ve Çin Denizinin bir bölümü. Kuzeyden güneye 1.800 mil, batıdan doğuya 600 mil uzanır. Batı ve kuzeyde Malakka Yarımadası ve Güneydoğu Asya anakarası, kuzeydoğuda Tayvan, doğuda Filipinler, güneyde Borneo Adasıyla çevrilir. Toplam alanı 3.400.000 km²'dir.

Güney Dakota, ABD'yi oluşturan eyaletlerden biri. Ülkenin orta kesiminin kuzeybatısında yer alır. Kuzeyde Kuzey Dakota, doğuda Minnesota ve Iowa, güneyde Nebraska, batıda Wyoming ve Montana ile çevrilidir. Doğudan batıya yaklaşık 610 km, kuzeyden güneye yaklaşık 395 km boyutlarında kabaca dikdörtgen biçimli eyaletin başkenti Pierre'dir.

Eyaletin adı Avrupalılar gelmeden önce buradaki ovalarda yaşayan Dakotalardan (Siu) gelir. Pierre Kalesi'nde bulunan kurşun bir levhadan Fransız kâşiflerin 1742-43'te bölgeye geldiği anlaşılmaktadır. ABD, Louisiana Alımı (1803) kapsamında Güney Dakota'yı Fransa'dan satın aldı. 1804'te Lewis ve Clark keşif heyeti kuzeybatıya giderken yol üstünde yedi hafta kadar Güney Dakota'da kaldıysa da Missouri Irmağı üzerinde Randall Kalesi'nin yapımına (1856) değin yörede tüccar ve kürk avcılarından başka Avrupalı yoktu. Dakota Toprakları 1861'de oluşturuldu. İlk yerleşme bölgenin güneydoğu ucunda kurulmuştu. 1875-76 yıllarında Black Hills yöresindeki altına hücum nüfus patlamasına ve yeni yerleşmelerin kurulmasına yol açtı. Güney Dakota 40. eyalet olarak 1889'da Birlik'e katıldı.

Eyalet yüzey şekilleri açısından üç ana bölgeye ayrılır: 1) Doğuda buzulların etkisiyle düzleşmiş Prairie Ovaları, 2) batıda yüksek tepeler, dik kanyonlar ve alçak platolardan oluşan ve Badlands yöresini de kapsayan Büyük Ovalar ve 3) Harney Doruğunda denizden 2.207 m yüksekliğe ulaşan kubbe biçimli aşınmış bir yükselti olan Black Hills. Missouri Irmağı eyaleti kuzey-güney doğrultusunda ikiye böler. Irmağa doğudan katılan Büyük Sioux, Vermillion ve James kolları güneydeki buzul vadilerine doğru akar. Irmağın batısında kalan buzullanmadan etkilenmemiş bölgedeki başlıca ırmaklar doğuya akan Grand, Moreau, Cheyenne, Bad ve White'dır.

Güney Dakota'nın iklimi ılımandır, ama kara iklimi özellikleri gösterir. Yaz ve kış sıcaklık ortalamaları arasında büyük farklar vardır. Sürekli rüzgâr alan eyalette yağış az, nem oranı düşüktür. Bütün eyalet için yıllık sıcaklık ortalaması 7°C'dir. Black Hills'deki Rapid kentinde ocak ve temmuz ayları sıcaklık ortalamaları, sırasıyla −5°C ve 22°C'dir. Eyaletin doğu sınırındaki Sioux Falls'da ocak ayı sıcaklık ortalaması −10°C, temmuz ayı sıcaklık ortalaması da 23°C'dir. Yıllık yağış ortalaması kuzeybatıda 356 mm, doğu sınırında 600 mm kadardır; yağış daha çok yağmur biçiminde ve ilkbahar-yaz aylarında düşer.

Güney Dakota'da ilk yerleşmeler, ırmağın doğusunda kalan bölgede göçmen çiftçiler (*homesteader*), batısında kalan bölgede ise sığır yetiştiricileri ve madencilerce kuruldu. Göçmenler daha çok Danimarka, Norveç, İsveç, Almanya ve Rusya'dandı. Çoğunlukla Dakotaların soyundan gelen Yerliler nüfusun yaklaşık yüzde 7'sini oluşturur ve beyazlar dışındaki en kalabalık topluluktur. Günümüzde toprağın büyük bölümü tarım ve hayvancılığa ayrılmıştır, nüfusun yarıdan fazlası kırsal tanımına giren yörelerde yaşar. Eyaletin en büyük kentı 81.000 nüfuslu Sioux Falls'dur. Ekonomik olanakların kısıtlılığı yüzünden genç nüfusun önemli bir bölümü öteki eyaletlere göç etmektedir.

Güney Dakota'ya eyaletlerarası demiryolarıma dayalıdır. Tarım imalat, ticaret ve hizmet sektörlerinin temelini oluşturur. Hayvancılıktan ve et ürünlerinden elde edilen gelir bitkisel üretim gelirlerinin birkaç katıdır. Sığır ve domuz besiciliğinde önde gelen eyaletlerden olan Güney Dakota'da bitkisel üretimde buğday, mısır, çavdar, ketentohumu ve yonca tohumu önem taşır. Black Hills'deki Lead yakınında bulunan Homestake Madeni uzun bir süre ABD'nin başta gelen altın madenlerindendi. Black Hills'deki dinlence olanakları ile madencilik ve öncü göçmenlerin geleneklerinin çekiciliği turizmin gelişmesine, perakende satış ve hizmet sektörü gelirlerinin artmasına yol açmıştır.

Güney Dakota'ya eyaletler arası demiryolu hatları ile iki eyaletlerarası karayolu ulaşır. Elektriğin büyük bölümü Missouri Irmağının eyalet sınırları içindeki bölümünde kurulu dört barajdan sağlanır.

Güney Dakota'nın sanat ve kültürüne öncü göçmenlerin gelenekleri egemendir. İlk çiftlik sahiplerince eğitime öncelik verilen eyalette harcamalarını yönetimin karşıladığı yükseköğretim kurumları ve meslek okulları vardır. Black Hills'deki yazlık tiyatrolar dünyaca ünlüdür. Ulusal Parklar İdaresi, Rushmore Dağı, Badlands ve Wind Mağarası ulusal parklarıyla Jewel Mağarası Ulusal Anıtı'nın yönetiminden sorumludur. Eyaletin yüzölçümü 199.770 km²'dir. Nüfus (1990) 696.004.

Güney Darfur *bak.* Darfuru'l-Cenubiye

Güney Denizi Olayı, Güney Denizi Kumpanyası'nın hisse senetleri çevresinde dönen ve birçok İngiliz yatırımcının iflasına neden olan spekülasyon furyası (1720).

Güney Denizi Kumpanyası, İspanya Veraset Savaşı'nın (1701-14), başta köle ticareti olmak üzere İspanyol Amerikası'yla çeşitli ticari ilişkilerin kurulmasını sağlayacak bir antlaşmayla sonuçlanacağı düşüncesiyle, savaşın sona ermesinden bir süre önce kurulmuştu (1711). Kumpanyanın yüzde 6 kâr garantisi veren hisse senetleri başlangıçta çok iyi sattı. Ama, savaşı sona erdiren Utrecht Antlaşması'yla (1713) köle ithalatına vergi konması ve kumpanyanın yılda yalnızca bir kez Amerika'dan gemiyle mal

getirmesine izin verilmesi bu ticareti beklendiği kadar kârlı olmaktan çıkardı. 1717'deki ilk gemi seferinden de fazla bir kâr elde edilemedi. Ama, 1718'de Kral I. George'un kumpanyanın başına geçmesi, işletmeye duyulan güveni artırdı ve kumpanya kısa bir süre sonra yüzde 100 oranında kâr payı dağıtmaya başladı.

1720'de kumpanyanın iç borçların beşte üçünü üstlenme önerisinin parlamentoda kabul edilmesiyle, Güney Denizi Kumpanyası'nın hisse senetlerinde olağanüstü bir değer artışı oldu. Kumpanya, ticaretin genişlemesi ve hisse senetlerinin değerindeki artış sayesinde zararını çıkaracağını umuyordu. Gerçekten de hisse senetlerinin değeri Ocak 1720 ile Ağustos 1720 arasında yaklaşık sekiz katına çıkmıştı. Güney Denizi Kumpanyası'nın yükselen hisse senedi talebini karşılayamaması üzerine, yatırımcıların öteki kumpanyalara yönelmesi, hisse senedi piyasasında genel bir talep artışına yol açtı. Bu arada birçok yatırımcı kumpanya, yöneticilerin aşırı iyimser tahminlerine ya da dolandırıcıların vaatlerine inanarak verimsiz alanlara para yatırdı. Eylül 1720'de hisse senedi piyasasında çöküş başladı ve Güney Denizi Kumpanyası'nın hisse senetlerinin değeri aralık ayında 124'e düştü. Bu düşüş, hükümetin ve öteki kumpanyaların hisse senetlerinde de bir değer kaybına yol açarak, pek çok yatırımcının iflasına neden oldu. Avam Kamarası'nın açtığı soruşturma sonucunda, en az üç bakanın kumpanyadan rüşvet aldığı ve spekülasyonlara karıştığı ortaya çıktı; böylece kumpanya yöneticilerinin çoğu saygınlığını yitirdi. Gene de, hisselerinin büyük bölümünü 1750'de İspanyol hükümetine satan kumpanya, 1853'e değin varlığını sürdürdü.

Olaydan kısa bir süre önce hükümet başkanlığını üstlenen Robert Walpole, izlediği soğukkanlı politikalarla Whig hükümetini yıkılmaktan kurtardı.

Güney Georgia, Atlas Okyanusunun güney kesiminde, İngiliz Falkland Adalarının 800 mil doğusunda dağlık, çıplak ada. Falkland Adalarına bağlıdır. 3.756 km²'lik bir alanı kaplar. Yaklaşık 160 km uzunluğunda ve 30 km genişliğindedir. En yüksek noktasına Paget Dağında (2.934 m) ulaşır. Adanın dörtte üçü karla kaplıdır ve soğuk Antarktik iklimi yalnızca soğuğa dayanıklı çayırların ve tundra bitkilerinin yetişmesine olanak verir. 1900 başlarında adaya getirilen ren geyikleri varlıklarını sürdürmektedir. Çeşitli penguen ve fok türleriyle çok çeşitli deniz canlısı vardır. 1965'ten bu yana balina avcılığı yapılmaktadır. Kral Edward Burnunda bulunan Grytviken'deki İngiliz Antarktika Araştırmaları Merkezi'nde 20 bilim adamı ve yardımcı görevliler çalışır.

1775'te adaya gelen Kaptan Cook İngiltere adına adada hak iddia etti. Sir Ernest Shackleton Antarktika'yı geçmeye çalıştığı talihsiz seferi için yardım ararken ilk kez 1916'da adayı dolaştı; daha sonra burada öldü ve adaya gömüldü. 1964-65 yıllarına değin adanın daha iç kesimlerine girilememişti. Paget Dağına da ilk kez bu tarihlerde çıkıldı. 1982'de Falkland Adalarını almak isteyen Arjantin Güney Georgia'yı da işgal etti.

Güney Hamgyang *bak.* Hamgyangnam

Güney Hindistan Kilisesi, Hindistan, Myanmar (Birmanya) ve Seylan (Sri Lanka) Anglikan Kilisesi'nin bir bölümü ile Güney Hindistan'daki Metodist kiliselerin ve Güney Hindistan Birleşik Kilisesi'nin bir araya gelmesiyle 1947'de kurulan kilise. Sonradan başka küçük gruplar da cemaate katılmıştır.

Güney Hindistan Kilisesi, Reform hareketinden sonra episkopal ve öteki kiliseler arasında kurulan ilk birlikti. Birliği genişletmek amacıyla Baptistlerle sürdürülen görüşmeler sonuçsuz kaldı. Ama örgütlenmeyle ilgili tüm sorunlarda olmamakla birlikte öğreti konularında Luther yanlılarıyla görüş birliğine varıldı. Güney Hindistan Kilisesi, bütün Anglikanlarla değilse bile, episkopal yönetimi benimsemeyen kuruluşlarla tam bir uyum içindedir.

Güney Hint tunç heykelleri, Hindu tanrılarını betimleyen kült heykelciklerine verilen ad. Hint görsel sanatlarının en güzel örnekleri arasında olan bu heykelcikler, 8. yüzyıldan 16. yüzyıla değin, daha çok

Tanrı Şiva, bir Güney Hint tunç heykeli örneği, Tiruvengadu, Tamil Nadu, 11. yüzyıl başları; Tancavur Müzesi ve Sanat Galerisi, Tamil Nadu
P. Chandra

bugünkü Tamil Nadu'nun Tancavur ve Tiruççirapalli bölgelerinde, üstün niteliklerinden hiçbir şey yitirmeden çok sayıda üretilmiştir.

Pallava döneminde metal heykel sanatı zamanın taş heykelciliğinin kurallarını sıkı sıkıya izlemiştir. Figürler, iki yana açılmış kollarıyla tam heykel gibi görünse de, hemen her zaman cepheden verilmiştir. Erken Çola dönemi (İS 10-11. yy) heykellerinde hareketler daha akıcıdır, danslardaki vücut ve el hareketleri çok sık kullanılmıştır. Zarif görünümleri, dengeli gerilimleri ve ele alınışlarındaki duyarlılıkla bu heykeller eşi bulunmaz yapıtlardır. Vicayanagar döneminde (1336-1565) bezemeler, heykellerin bedenlerinin yumuşak rıtmiyle karşıtlık oluşturan daha zengin bir düzeye ulaşmış, duruşlar daha katılaşmıştır.

Figürlerin büyüklükleri, minik ev içi heykelciklerinden, tapınak törenlerinde taşınmak üzere yapılmış, hemen hemen gerçek boyutlardaki heykellere kadar değişir. Budacı ve Caynacı heykel pek azdır; figürlerin çoğu Hindu tanrılarını canlandırır. Özellikle de çevrelerindekilerle birlikte ve çeşitli ikonografik pozlarda betimlenmiş Şiva ve Vişnu heykelleri yapılmıştır. Ayrıca Şiva ve Vaishnava azizlerinin de (Alvarlar) çok değerli heykelleri vardır.

Heykellerin yitik mum (*cire-perdue*) yöntemiyle döküldüğü, ardından oyma tekniğiyle rötuşlarının yapıldığı anlaşılmaktadır. Güney Hint tunç heykelleri Tamil Nadu'daki Tancavur Müzesi ve Sanat Galerisi ile Madras'taki Devlet Müzesi koleksiyonlarında yer almaktaysa da, asıl güzel örnekleri Güney Hindistan'daki çeşitli tapınaklarda bulunmaktadır.

Güney Hollanda *bak.* Zuidholland

Güney Hvanghe *bak.* Hvanghenam

güney ışığı, GÜNEY KUTUP IŞIĞI olarak da bilinir, Güney Yarıküre'de görülen atmosfer ışıması. *Ayrıca bak.* kutup ışığı.

Güney Jersey cam işi, ABD'de, yaklaşık 1780-1870 arasında New Jersey'nin güneyinde, New England ve New York'taki sayısız imalathanede Caspar Wistar'ın ürünleri örnek alınarak yapılan cam eşyaya verilen ad. Wistar'ın imalathanesi 1780'de kapandıysa da bir "Güney Jersey geleneği"nin ortaya çıkmasını sağlamıştı. New Jersey camlarının

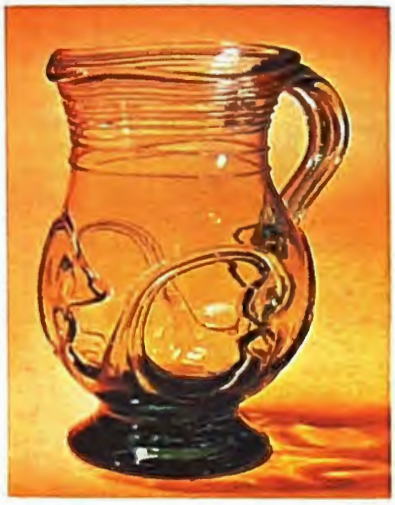

Nilüferli sürahi, bir Güney Jersey cam işi örneği, y. 1800-25; Toledo Sanat Müzesi, Ohio
Toledo Museum of Art, Toledo, Ohio

yapımında çalışanlar Wistar'ın Alman ve Polonyalı işçilerinin çocukları ya da Avrupa'dan yeni gelen göçmenlerdi. Üsluplarının kökleri Orta Avrupa'nın ormanlık yörelerinde yüzyıllardır süregelen cam üretimine dayanıyordu. Sürahi ve şeker kâsesi gibi sofra eşyası, kullanılan camın cinsi yüzünden çoğunlukla yeşil, kehribar ve camgöbeği gibi doğal renklerle sınırlıydı. Bezeme ise genellikle Avrupa'da uzun süredir uygulanan türde, çeşitli biçimlerdeki cam kabarcıklarından ve kabın çevresine sarılan cam şeritlerden oluşuyordu. Avrupa kökenli olmayan ve Güney Jersey'ye özgü bir başka teknik de nilüfer yaprağı adı verilen bir bezeme biçimiydi. Bu teknikte kabın dibi fazladan bir kat erimiş camla kaplanıyordu. En güzel Güney Jersey cam işlerinin yapıldığı dönem 1820-50 arasıydı. Daha sonra ABD cam sanayisinde makineleşmeye gidilmesi, yakıt olarak odun yerine kömür ve gaz kullanılması ve daha başka etmenler üfleme cam üretiminin gerilemesine neden oldu.

Güney Kafkas dilleri *bak.* Kartveli dilleri

Güney Karpatlar *bak.* Transilvanya Alpleri

Güney Kordofan *bak.* Kordofanü'l-Cenubiye

Güney Kore *bak.* Kore Cumhuriyeti

Güney Kutbu, Yer ekseninin güney ucu. Antarktika'da Ross Buzlasının 480 km güneyinde yer alır. Adelie Kıyısında bulunan magnetik Güney Kutbu (66° 00' güney, 139° 06' doğu) ve jeomagnetik Güney Kut-

bu'yla (1971'de 60° 05' güney, 139° 05' doğu) çakışmaz. Deniz düzeyinden yüksekliği 2.992 m'yi bulur. Yılın altı ayı gündüz, altı ayı da gecedir. Buz kalınlığı 2.600 m'yi geçer. İlk kez 14 Aralık 1911'de Norveçli Roald Amundsen'in, ertesi yıl İngiliz Robert F. Scott'un, 1929'da da ABD'li Richard E. Byrd'ın ulaştığı Güney Kutbu'nda 1970'lerin başında bir ABD istasyonu ve uçak iniş pisti inşa edilmiştir.

Güney Kutbu Çevre Akıntısı, Antarktika'yı çevreleyen ve batıdan doğuya doğru akan okyanus yüzey akıntısı. Kenarından geçtiği kara kütlelerinden, denizaltı topografyasından ve egemen rüzgârlarından etkilenen Güney Kutbu Çevre Akıntısının genişliği ve akma yolu düzensizdir. Akıntının hareketi, çeşitli derinliklerdeki öteki su kütleleriyle sürekli değişim nedeniyle daha da karmaşıklaşır. 40° güney enlemindeki taşınma hacminin en az saniyede 25.000.000 m³ olduğu sanılmaktadır.

Güney Kutup antisiklonu, Güney Kutup Bölgesi üzerinde yer alan geniş atmosfer yüksek basınç merkezi. Kutup bölgesinin üzerinde bulunması, geniş kara kütlelerinin üzerine yayılmış olması ve çok yükseklerde bulunması nedeniyle dünyanın en soğuk hava kütlesidir. Güney Kutup antisiklonu ile kutup bölgesinin denize yakın öteki hava kütleleri arasında sık sık şiddetli fırtınaların oluştuğu yarısürekli bir cephe bulunur.

Güney Kutup Dairesi, 66° 30' güney enleminde Yer'i çevreleyen paralel. Yer'in dönme ekseni düşey doğrultuya göre 23,5° kadar eğimli olduğundan, bu paralel ile kutup noktası arasında kalan bölgelerde, yaz ve kış gündönümlerinde, bazı günler Güneş batmaz (22 Aralık dolayında) ve doğmaz (21 Haziran dolayında). Güney Kutup Dairesi'nde bir gün olan sürekli gündüz ve gece süresi güneye gidildikçe artar ve Güney Kutbu'nda altı aya ulaşır. Güney Kutbu, Güney Kutup Dairesi'nin çevrelediği alanı dolduran Antarktika kıtasının buzlarla örtülü platosunun ortalarında yer alır. Belirli bir tarihte Güney Kutup Dairesi'nde bir günün ya da gecenin uzunluğu, Kuzey Kutup Dairesi'ndekinin tersine eşittir. Yani herhangi bir tarihte, Güney Kutup Dairesi'ndeki gündüz süresi, aynı tarihte Kuzey Kutup Dairesi'ndeki gece süresine eşittir. Güney Ilıman Bölge'yi Güney Buzul Bölgesi'nden ayıran Güney Kutup Dairesi'ni ilk kez 17 Ocak 1773'te Kaptan James Cook geçmiştir.

Güney Kutup ışığı *bak* güney ışığı

Güney Kyangsang *bak*. Kyangsangnam

Güney Mançurya Demiryolu, Güney Mançurya'nın kıyı kentleri Lüshun (Port Arthur) ve Lüda'yı (Dailan), Sibirya'dan başlayıp Mançurya (Kuzeydoğu eyaletleri) üzerinden Rusya'nın Vladivostok limanına uzanan Doğu Çin Demiryolu'na bağlayan demiryolu hattı. 20. yüzyıl boyunca Çinliler, Japonlar ve Ruslar arasında sürtüşme konusu olmuştur.

Çinlileri, Mançurya'nın güneyindeki Liaodong Yarımadasının denetimini kendilerine bırakmaya zorlayan Ruslar (Mart 1898), kısa bir süre sonra bölgede Güney Mançurya Demiryolu'nun yapımına başladılar. Rus-Japon Savaşı'nda (1904-05) Rusya'nın yenilgiye uğramasının ardından Liaodong Yarımadası Japonya'ya bırakıldı. 1906'dan sonra Japonların Mançurya'nın ekonomik zenginliklerini sömürmesinin aracı durumuna gelen Güney Mançurya Demiryolu Şirketi, bu dönemde Fushun'da büyük bir kömür ocakları işletmesi, Anshan'da da bir çelik işletmesi kurdu. Öte yandan şirkette çalışan Japon işçilerin aşırı milliyetçi eğilimleri, Japonya'nın 1931'de Mançurya'yı işgal ederek Çin'in kuzeydoğusundaki üç eyaleti kapsayan kukla Mançuko Devleti'ni kurmasında etkili oldu. ABD başkanı Franklin D. Roosevelt, 1945'teki Yalta Konferansı'nda Stalin'in Japonya'ya karşı savaşa girmeyi kabul etmesinin ödülü olarak demiryolunun SSCB'ye geri verilmesini kabul etti. Aynı yıl 14 Ağustos'ta Çin'deki milliyetçi hükümetle SSCB arasında Güney Mançurya Demiryolu'nu 30 yıl süreyle iki ülkenin denetimine bırakan bir antlaşma imzalandı. 1949'da Çin'de komünistlerin yönetime gelmelerinin ardından, SSCB demiryolunun denetimini Çin'e bıraktı.

Güney Moravya, Çekçe JIHOMORAVSKÝ JIŽNÍ MORAVA olarak da bilinir, Çek Cumhuriyeti'nin güneydoğu kesiminde il (*kraj*). Batıda Güney Bohemya (Jihočeský), kuzeyde Kuzey Moravya (Severomoravský) ve Doğu Bohemya (Východočeský), doğuda Slovakya ve güneyde Avusturya'yla çevrilidir. Yüzölçümü 15.028 km²'dir.

Kuzeybatı kesimini Bohemya-Moravya Yükseltileri kaplar. Kuzeydoğusundaki Beyaz Karpatlar, Slovakya sınırı boyunca uzanır. Başlıca ırmağı Moravya (March), bu yükseltiler arasından güneye akarak Haná ve Podluží'yi içine alan geniş ve verimli bir vadi oluşturur.

Haná Vadisinde buğday, arpa, şeker pancarı, mısır, çavdar ve sebze yetiştirilir. Vadi çevresindeki tepelik alanlar ülkenin erik ve kayısı üretiminde birinci sırayı alır. Yörede elma, kiraz, armut ve ceviz üretimi de önemlidir. Çok sayıda üzüm bağının bulunduğu Podluží, şaraplarının yanı sıra erik *brandy*'siyle (*slivovitz*) ünlüdür. İlin kuzeybatısındaki dağlık yörede en önemli ürün olan patatesin yanı sıra keten, çavdar ve yulaf da yetiştirilir. Sığır, domuz, koyun, keçi ve kümes hayvanları il çapında beslenir; Haná ve Podluží yörelerinde mandıracılık önemli bir uğraştır.

Çek Cumhuriyeti'nin petrol ve doğal gaz üretiminin büyük bölümü, Podluží'deki Břeclav ve Hodonín çevresindeki küçük yataklardan elde edilir. Güneydeki Mikulov ile kuzeydoğudaki Brdo'da yer yer küçük petrol ve doğal gaz alanları bulunur. Zbýšov'da önemli bir taşkömürü yatağı işletilmektedir; Mikulčice'de (Podluží) 1980'de linyit çıkarımına başlanmıştır. Ostrov nad Oslavou'da uranyum cevheri işletmeleri vardır. Znojmo yakınındaki Unanov'da kaolin, Mikulov yakınındaki il merkezi Brno çevresinde kireçtaşı ocakları işletilir. Jihlava, Malonín, Velké Meziříčí, Polná ve Brno'da mermer yatakları bulunur. Dolni Bory'de feldispat çıkarılır.

Brno'nun kuzey ve batı kesimleriyle Gottwaldov çevresinde ladin ve meşe ormanları vardır. Kereste ve kâğıt sanayileri başta Brno, Třebíč, Třešť, Tišnov, Rousínov, Bočovice, Holešov ve Bystřice pod Hostýnem olmak üzere burada toplanmıştır. Sanayide kullanılan hidroelektrik enerji dört büyük barajdan elde edilir: Svratka Irmağı üzerindeki Vír, Jihlava üzerindeki Oslavany, Brno yakınındaki Knínice ve Dyje Irmağı üzerindeki Vranov nad Dyjí.

Brno ile Gottwaldov en önemli sanayi merkezleridir. Brno'da makine, elektrikli aletler, traktör, çimento, kereste, kâğıt ürünleri, dokuma ve gıda sanayileri kurulu-dur. Ayakkabı (*baťa*) ve deri işleriyle ünlü olan Gottwaldov'da makine ve sentetik kauçuk da üretilir. Öteki önemli sanayi merkezleri Třebíč (deri eşya ve makine), Jihlava (elektronik donanımı, ulaşım araçları, makine ve dokuma), Prostějov (demir çelik, bira, çeşitli makineler ve dokuma), Otrokovice (uçak yapım merkezi) ve Znojmo'dur (seramik, deri eşya, dokuma, meyve ve sebze işleme). Brno Fuar Alanı'nda her yıl bir sanayi fuarı düzenlenir. Brno'da ayrıca, Çek Grand Prix'sinin düzenlendiği bir motosiklet yarışı parkuru vardır.

Güney Moravya ilinin en önemli kültürel merkezi olan Brno'da Purkyňe Üniversitesi, tarım ve veteriner yüksekokulları, Merkez Kütüphanesi, Moravya Müze, Galeri ve Kütüphanesi bulunur. Ünlü besteci Leoš Janáček'in (1854-1928) doğum yeri olan kentin önde gelen kültür merkezleri Janáček Opera Binası ile Janáček Müzik ve Tiyatro Akademisi'dir. Öteki kentlerden Gottwaldov'da Güney Moravya Bölge Müzesi, Znojmo'da Güney Moravya Müzesi, geleneksel basımcılık merkezi Kralice'de Kitabı Mukaddes Müzesi, Austerlitz Çarpışması'nın (1805) yapıldığı Slavkov'da Slavkov Tarih Müzesi vardır. Mikulov yakınında bulunan Dolni Věstonice tarihöncesi kazı yeri, Slav tarihinde önemli bir yer olan Mikulčice ve Blansko'daki Moravya Karstı turist çeken başlıca yerlerdir. Karst oluşumlarının en ünlüsü Punkva Irmağının 139 m boyunca yeraltından aktığı Macocha Boğazına açılan Punkva Mağarasıdır. Öteki turistik yerler halk şenlikleriyle ünlü Podluží ve Haná kültürel alanları ile su sporu tesislerinin bulunduğu doğal ve yapay göllerdir. Çek olarak sınıflandırılan ve Çekçenin bir lehçesi olan Moravya dilini konuşan Güney Moravya nüfusu genellikle Slovaklarla karışmıştır. Nüfus (1991 geç.) 2.048.867

Güney Orkney Adaları, Atlas Okyanusunun güney kesiminde, İskoç Deniziyle (kuzey) Weddell Denizi (güney) arasında adalar grubu. İngiliz George Bowell ile Amerikalı Nathaniel Palmer tarafından Aralık 1821'de keşfedilmiştir. İki büyük (Coronation ve Laurie) adayla birçok küçük adadan ve kayalıklardan oluşur. İngiliz Antarktika Toprakları'nın bir parçasıdır. Toplam 620 km²'lik bir alanı kaplayan adalar çıplak ve ıssızdır. Yalnızca Signy Adası Antarktika'daki araştırmalar için kullanılır.

Güney Osetya Gürcüce SAMHRET OSETI. Gürcistan'da özerk yönetim birimi. Büyük Kafkas Dağlarının güney eteklerinde 3.900 km²'lik bir alanı kaplar. Kafkas halklarından olan ve çoğunluğu Rusya Federasyonu'na bağlı komşu Kuzey Osetya Özerk Cumhuriyeti'nde yaşayan Osetler nüfusun üçte ikisini oluşturur; geri kalan bölümü Gürcüdür. Bölgeyi derin bir biçimde yaran çok sayıda ırmaktan elektrik enerjisi elde edilir. Topraklarının yaklaşık yüzde 90'ı deniz düzeyinden 1.000 m yüksektedir. Ekime elverişli alanların oranı yüzde 9'u bulur. Sulama yapılan yerlerde tahıl, meyve ve üzüm yetiştirilir. Yüksek yamaçlarda başlıca geçim kaynakları koyun besicilliği ve ormancılıktır. Yönetim birimimin merkezi ve tek kenti Tskhinvali'dir.

Bölgede bir yükseköğretmen okulu, meslek okulları, Gürcistan Bilimler Akademisi'ne bağlı bir araştırma enstitüsünün yanı sıra bir tiyatro, çok sayıda kütüphane ve Oset dilinde gazete ve dergiler yayımlayan bir bölgesel araştırma müzesi vardır. Nüfus (1983 tah.) 98.000

Güney Pasifik Demiryolu, İngilizce SOUTHERN PACIFIC RAILROAD. ABD'nin en büyük demiryolu ağlarından biri.

Batı'da demiryolu yapımcılığının "dört büyükleri" olan Collis P. Huntington, Leland Stanford, Mark Hopkins ve Charles Crocker, 1865'te Southern Pacific Railroad şirketini kurdular. 1869'da California-Utah arasındaki Merkez Pasifik hattını (*bak.* Central Pacific Railroad) tamamladıktan sonra, Güney California'ya giden bir yan hat olarak bu demiryolunun yapımına başladılar. 1877'de Arizona sınırına ulaşan hat, 1883'te batıdaki New Orleans'tan başlayıp Texas ve New Mexico üzerinden geçen öteki hatlarla birleşti. Bunlar toplu olarak Merkez Pasifik ağı adıyla biliniyordu. 1884'te kurulan Southern Pacific Company bir yıl sonra Merkez Pasifik ağını oluşturan hatları kiraladı. Böylece Merkez Pasifik, gelişmekte olan Güney Pasifik ağının çekirdeğini oluşturdu. 1959'da Central Pacific Railroad ile Southern Pacific Company resmen birleşti.

Oregon'un kuzeybatısından güneye inen ve geniş bir yay çizerek Illinois'a ulaşan Güney Pasifik demiryolu ağı, Pasifik ve Körfez kıyıları da içinde olmak üzere Batı ve Güneybatı'daki 12 eyalette hizmet veriyordu. Şirket, 35 gümrük kapısında etkinlik gösteriyor ve bu alanda ABD'de birinci sırada yer alıyordu. Navlun gelirinin yarısı gıda ürünleri, kereste, kimyasal maddeler ve motorlu araç taşımacılığından sağlanıyordu. 1969'da Southern Pacific Transportation Company adıyla oluşturulan holdinge bağlı yan kuruluşların etkinlikleri arasında karayolu yük taşımacılığı, petrol boru hatları, arazi geliştirme, bilgisayar kiralama, mali hizmetler ve bir haberleşme ağı bulunmaktaydı.

1971'de başka birçok demiryolu şirketiyle birlikte, Güney Pasifik de, kentlerarası yolcu taşımacılığına son verdi. Ama federal hükümetin desteklediği Amtrak adlı kuruluş için uzak mesafede çeşitli hatlardaki seferlerini ve California'daki San Francisco ile San Jose kentleri arasında yürüttüğü bir banliyö treni hizmetini sürdürdü.

1983'te Santa Fe Southern Pacific Corporation, Southern Pacific Transportation Company ile Santa Fe Railway Company'yi birleştirme girişiminde bulundu. Ama Eyaletlerarası Ticaret Komisyonu 1987'de öneriyi geri çevirdi. Southern Pacific Transportation Company, Denver and Rio Grande Western Railroad Company'nin sahibi ve işletmecisi olan Rio Grande Industries'e satıldı.

Güney Pasifik Forumu, Güney Pasifik ülkelerinin ortak sorunlarını tartışmak amacıyla 1971'de oluşturulan örgüt. Hükümet başkanları düzeyinde toplanan örgüt, Güney Pasifik'teki ülkeleri kapsar. Yönetim merkezi Fiji'deki Suva'dadır. Forum üyeleri Avustralya, Cook Adaları, Fiji, Kiribati, Mikronezya, Nauru, Yeni Zelanda, Niue, Papua Yeni Gine, Solomon Adaları, Tonga, Tuvalu, Vanuatu ve Batı Samoa'dır.

1971'deki ilk toplantıda, ekonomik sorunlarla ilgilenmek üzere daimi bir büro kurulması önerilmiştir. 1972'de bu önerinin onaylanmasıyla, Nisan 1973'te, üyeler arasında ticaret, turizm, ulaşım ve kalkınma alanlarında işbirliğini kolaylaştırmayı amaçlayan Güney Pasifik Ekonomik İşbirliği Bürosu (SPBEC) kurulmuştur.

Güney Pasifik Komisyonu, Güney Pasifik'te toprakları olan ülkelerin hükümetlerine, bölgenin ekonomik, toplumsal ve sağlıkla ilgili sorunları konusunda bilgi vermek amacıyla 1974'te kurulan örgüt. Avustralya, Fransa, Yeni Zelanda, İngiltere ve ABD temsilcilerinden oluşur. Bugün eski sömürgelerin de üye olduğu komisyon, çalışmalarını ekonomi, biyoloji, tıp, eğitim ve toplum sorunları üzerinde yoğunlaştırmıştır.

1947'de Avustralya'nın başkenti Canberra'da kurulan komisyonun bugünkü merkezi Yeni Kaledonya'daki Nouméa'dadır. Yılda bir kez toplanan komisyona, her ülkeden iki temsilci katılır.

Güney Platte Irmağı, ABD'de, Colorado'nun orta kesimindeki Mosquito Dağlarından doğan akarsu. Platte Irmağının iki ana kolundan biridir. Bir süre güneydoğuya doğru aktıktan sonra, Colorado'daki Kıta Bölünümü'nün batısında keskin bir dönüşle kuzeydoğuya yönelir. Ardından Platte Irmağı kanyonu üzerinden Front Sıradağlarından geçerek Denver'ın güneydoğusundaki Colorado Piedmont düzlüklerine çıkar. Kuzeydoğu yönünde ilerleyerek Denver üzerinden Greeley'ye (Colorado) varır. Burada doğuya kıvrılarak Sterling üzerinden Kuzey Platte'ye (Nebraska) ulaşır ve 711 km'lik çığırından sonra Kuzey Platte Irmağıyla birleşerek Platte Irmağını oluşturur. Greeley'nin doğusunda, Güney Platte Vadisinin genişliği 3-16 km arasında değişir. Çoğu Denver çevresinde bulunan en önemli bentler ve barajlar Cheesman, Cherry Creek, Eleven Mile Canyon ve Antero'dur. Bunların hepsi taşkın önleme, sulama ve enerji amaçlı Missouri Irmağı Havzası Projesi çerçevesinde inşa edilmiştir. Güney Platte'nin başlıca kolları Clear ve Boulder çayları ile Big Thompson, St. Vrain ve Cache La Poudre ırmaklarıdır.

Güney Pyangan *bak.* Pyangan-nam

Güney Sami alfabesi, İÖ y. 1000'de Arabistan Yarımadasında ortaya çıkmış ikincil yazı sistemlerine verilen ad. Bunların Sina yazıtlarında(*) kullanılan yazı sistemiyle yakınlığı olduğu sanılır. Çoğu yalnızca Arabistan Yarımadasında kullanılan bu yazıların önemi, çok eskiye dayanmalarında ve İÖ y. 1100'e uzanan ve Güney Sami grubu dışında sonradan ortaya çıkmış bütün alfabetik yazı sistemlerinin atası olduğu sanılan Kuzey Sami alfabesiyle(*) hiçbir açık bağlantıları bulunmamasında yatar. Güney Sami alfabelerinde genellikle hepsi ünsüz 28 harf vardır. Alfabelerin çoğu da sağdan sola doğru yazılır. Harflerden yedisi (belki de sekizi) Kuzey Sami alfabesinin aynı ses değerlerini belirten harfleriyle benzerlik gösterir.

Güney Sami grubuna giren yazılar şunlardır: Mina, Seba, Himyar, Kateban, Hadramut, Semud, Dedan, Lihyani, Safa ve Etiyopya. Bunlardan yalnızca Safa, Seba ve Etiyopya yazılarına Arabistan Yarımadası dışında da rastlanır. Etiyopya'da Seba yazısından türemiş olan Etiyopya alfabesi(*) günümüzde de kullanılan tek Güney Sami yazısıdır. Bu alfabenin çağdaş biçimi, Amhara yazısı olarak da adlandırılır.

Güney Sandwich Adaları, Atlas Okyanusunun güney kesiminde etkin volkanik adacıklar. Weddell Denizinin kuzeyinde, Güney Georgia Adasının 470 mil güneydoğusundadır. 310 km²'lik bir alanı kaplayan adacıklar 190 mil boyunca uzanır. Yüzeyleri buzullarla kaplıdır. İngiliz Falkland Adalarına bağlıdırlar. İngiliz Kaptan James Cook'un 1775'te gördüğü adalar 1976'ya değin issizdi. Bu tarihte İngiliz yönetiminin protestosuna karşın Arjantinli görevliler adaların Güney Thule grubuna yerleştirilerse de, 1982'de İngiliz askerleri adayı yeniden boşalttılar.

Güney Selebes, Endonezya dilinde SULAWESI SELATAN. Endonezya'da, Selebes Adasının güneybatı ve orta kesimlerinde il (*propinsi*) Güneyde Flores Denizi, batıda Makassar Boğazı, doğuda Bone Körfezi, kuzeyde Orta Selebes, kuzeydoğuda Güneydoğu Selebes illeriyle çevrilidir. Yüzölçümü 72.781 km²'dir. Flores Denizinde bulunan Selayar, Tambolongang, Kalao, Tanahjampea (Batu), Bonerate ve Kalaotoa adalarını da içine alır.

16. yüzyılda Müslümanlığın girişinden önce, bölgeye birbirleriyle akraba olan Makasar ve Bugi halklarının kurduğu birkaç küçük devlet egemendi. Makasarlıların kurduğu Gowa Devleti 1530 dolayında bölgedeki en güçlü devlet durumuna geldi. Gowa kralının Müslümanlığı benimsemesinden (1605) dört yıl sonra Makasar'da (bugün Ujung Pandang) bir ticaret merkezi kuran Hollandalılar, Gowa'yla savaşa girişerek Bone (bugün Watampone) kralı ve Bugi prensi Arung Palakka'yla ittifak kurdu. Gowa'nın 1667'de yenilgiye uğraması Hollandalıların konumunu sağlamlaştırdı. Bugi kökenli Wojo hükümdarlık ailesinden gelen Arung Singkang, 18. yüzyılda Makasar'la savaşı sürdürdü. Bu arada Makasarlıların Cava'nın doğusundaki Mataram Krallığı'na saldırması (1675) üzerine Mataram hükümdarı I. Amangkurat'a yardım eden Hollandalılar, sonunda Makasarlıları Cava'nın doğu kesiminden sürdüler (1779). Napoléon Savaşları sırasında İngilizler Selebes'in güneybatısını işgal etti (1810-16). Makasarlılar 1814 ve 1816'da İngilizlere saldırdı. Selebes'in yeniden Hollanda'ya bırakıldığı 1817'de Güney Selebes devletlerinden bazıları Hollanda egemenliğini reddettiler. Bone Devleti 1825'te Hollanda ve Makasar kuvvetlerince yenilgiye uğratıldı. Aynı yıl Cava Savaşı'nın patlak vermesiyle Makasar'da ve Endonezya'nın çeşitli yörelerinde ayaklanmalar birbirini izledi. 1858-60 arasında ayaklanmaları bastıran Hollandalılar, sonunda Endonezya'nın tümüne egemen oldu. II. Dünya Savaşı sırasında Selebes Japon işgali altına girdi. Selebes'in güneyindeki devletler 1945'te ilan edilen Endonezya Cumhuriyeti'nin yanında yer aldı. Bu arada Hollandalılar Selebes'i 1945'te oluşturulan Doğu Endonezya eyaletine bağladı. Makasar 1950'de Hollanda ve Endonezya birlikleri arasında çarpışmalara sahne oldu. Hollandalıların yenilgiye uğramasıyla Selebes Endonezya Cumhuriyeti'ne katıldı.

Güney Selebes ilini kuzey-güney doğrultusunda geçen dağ sırası boyunca bir dizi yanardağ yükselir. Tempe Gölü vadisi dağları ortadan ikiye ayırır. Birbirine koşut uzanan Tineba ve Takolekaju dağları ilin kuzey yarısının çoğunu kaplar. İki dağın arasında dik yamaçlı çöküntü vadileri bulunur. Selebes Adalarının en yüksek noktası, ilin ortakuzey kesimindeki Rantekombola Dağıdır (3.455 m). Kuzeydeki dağ sırası Tempe Gölünün güneyindeki ucuna doğru daralır. Walanae, Sadang, Karama, Kobo, Kalaena, Koladu ve Kongkong ırmakları dağların batı ve doğu yamaçlarından akarak dar kıyı ovalarını geçer. Dağlar tik, meşe, banyan, demirağacı ve çamdan oluşan gür ormanlarla kaplıdır; yükseklik arttıkça ormanlar seyrekleşir. Irmakların kıyılarında galeri ormanları vardır. Başlıca geçim kaynakları tarım ve açık deniz balıkçılığıdır. Yetiştirilen ürünler pirinç, mısır,

hindistancevizi, kahve, baharat, tikağacı, şekerkamışı, soyafasulyesi ve tatlıpatatestir. Sanayi işlenmiş pirinç, çimento, içecek, kimyasal madde, kauçuk eşya, kahve, palmiye yağı, kumaş, kâğıt, madeni eşya, ahşap oyma, hasır ve sepet gibi ürünleri kapsar. İlde gümüş, kalay, nikel ve demir cevheri çıkarılır. Karayolları batı ve doğu kıyılarına hemen hemen koşuttur. İl merkezi Ujung Pandang ile Majene, Makale, Palopo, Parepare, Singkang ve Watampone başlıca kentlerdir. Nüfusun büyük bölümünü Bugiler ve Makasarlılar oluşturur. Nüfus (1990 geç.) 6.982.000.

Güney Shetland Adaları, Atlas Okyanusunun güney kesiminde İngiliz Antarktika Toprakları'nın bir bölümünü oluşturan adalar. Antarktika Yarımadasının (Antarktika) 90 mil kuzeyinde bulunan adalar toplam 4.700 km²'lik bir alanı kaplar. 1906-31 arasında balina ve fok avcılığı için, ayrıca Antarktika araştırmalarında üs olarak kullanılmış, özellikle Deception Adasındaki(*) istasyonlar önemli olmuştur. Yerleşim bulunmayan karla kaplı adalar 1819'da fok avcısı William Smith tarafından görülmüştür.

Güney Sumatra, Endonezya dilinde SUMATERA SELATAN. Endonezya'da, Sumatra'nın güneyinde il (*propinsi*). Güneyinde Lampung, batısında Bengkulu, kuzeyinde Djambi illeri, doğusunda Karimata Boğazı ve Cava Denizi vardır. Yüzölçümü 103.688 km²'dir. Cava Denizine bakan kuzeydoğu kıyısı açıklarındaki Bangka, Billiton, Liat, Lepar ve Mendanan adalarını da içine alır.

Çin vakayinamelerinde başkenti Palembang olan Kantoli Krallığı'ndan (6. yy. başları) söz edilmektedir. Güney Sumatra 7. yüzyılın son çeyreğinde Palembang'da kurulan Budacı Şrivicaya İmparatorluğu'nun bir parçası oldu. Bu devlet Kral Paraneswara'nın 1377'deki yenilgisinin ardından yerini Cava'nın doğusunda bulunan Hindu Macapahit İmparatorluğu'na bıraktı. İmparatorluk 16. yüzyılın başlarına değin yaşadı. 19. yüzyıl başlarında Felemenklilerin ve İngilizlerin sömürgeleştirme girişimleri daha çok Palembang'daki Müslüman krallığa yönelikti. Felemenkliler krallık üzerinde ki egemenliklerini 1823'te kesinleştirdiler. II. Dünya Savaşı sırasında Japonların işgal ettiği il, 1950'de Endonezya Cumhuriyeti'nin bir bölümü oldu.

Barisan Dağlarının (*pegunungan*) bir bölümünü oluşturan Bengkulen Dağları, Güney Sumatra'nın batı sınırı boyunca uzanır. Kraterlerin sıralandığı doruklarının ortalama yüksekliği 2.400 m'dir; Dempo Dağı 3.159 m'ye, Resagi Dağı 2.232 m'ye ulaşır. Dağlık bölge geniş bir ovaya doğru hızla alçalır; ova, genişliği bazı yerlerde 240 km'yi bulan bataklıklarla kuzeydoğu kıyısından ayrılır. Aralarında Musi, Komering ve Ogan'ın da bulunduğu ağır akışlı kabarmış ırmaklar, batıdaki dağlık bölgelerden çok miktarda aşınma maddesi taşıyarak kıyı boyunca uzanan haliçlere açılan tatlı su ve gelgit bataklıkları oluşturmuştur. Orta kesimde uzanan alçak ovalar büyük ölçüde bataklık ormanlarıyla kaplıdır; ovaların denize bakan sınırlarında mangrov bataklıkları uzanır. Dağlar meşe, defne, eğreltiotu, kozalaklılar ve tikağaçlarıyla kaplıdır. Ekonominin temeli tarımdır ve yetiştirilen başlıca ürünler arasında kauçuk, kereste, kahve, çay, reçine, baharat, kınakına kabuğu, biber, mısır ve soyafasulyesi bulunur; meyve ve sebze de yetiştirilir. Sanayiler besin ve tütün işleme, dokumacılık, ahşap oymacılığı ve mobilya, kâğıt, deri ve kauçuk eşya, kimyasal madde, elektrikli araçlar, ulaşım araçları, mineral ürünler, metal ürünler ve makine üretimini kapsar. İl merkezi Palembang'da kimyasal gübre fabrikası ile petrol rafinerileri vardır. Karayolları ve demiryolları daha çok orta kesimdeki ovalarda ve Bengkulen Dağlarının etekleri boyunca uzanır. Bu yollar Baturaca, Perubumulih, Muaraenim, Lahat ve Lubuk Linggau'yu Palembang'a bağlar. Nüfus Minangkabau, Batak, Redcong-Lampon, Bantam ve Cava halklarından oluşur. Bir miktar da Hintli ve Çinli vardır. Nüfus (1990 geç.) 6.277.000.

Güney Veziristan, Pakistan'ın Kuzeybatı Sınır Eyaleti'nde yönetim birimi. Federal yönetim altında bir kabile bölgesidir. Pirgal, Nomin ve Server Gul gibi 3.000 m'yi geçen dorukların yer aldığı dağlık bir bölgeyi kaplar. Çorak bir yapı gösteren dağların dış uzantılarındaki bodur çalılar keçilerin otlatılmasına elverişlidir. Daha yüksek olan içerideki tepeler sık ağaçlıklarla kaplıdır. Güneybatıda geniş açık ovalar uzanır. En önemli akarsu olan Gumal Irmağı üzerinde Kacuri Kaç Barajı inşa edilmiştir; barajdan buğday, arpa, pirinç ve darı ekilen 66.440 hektarlık bir alanın sulanmasında, ayrıca taşkın önleme ve elektrik üretiminde yararlanılır. Yönetim merkezi Vana'da metal işleme alanında eğitim veren kuruluşlar vardır. Nüfus (1982) 308.000.

Güney Yıldızı, 129 kıratlık lekesiz beyaz elmas. Brezilya'da bulunan en büyük elmaslardan biridir. Pembe bir parıltısı olan Güney Yıldızı işlenmemiş durumda 262 kıratlıktı. İlk kez 1853'te Minas Gerais eyaletindeki Bagagem Irmağında bir köle kadın tarafından bulundu. Güney Yıldızı'nı bulan köle kadına ödül olarak özgürlüğü verildi ve aylık bağlandı.

Güney Yorkshire, İngiltere'nin ortakuzey kesiminde coğrafi bölge ve eski metropoliten il. 1974'ten 1986'ya değin kendi metropoliten il konseyi tarafından yönetilmiştir. Yüzölçümü 1.560 km²'dir. Barnsley, Doncaster ve Rotherham ilçeleri (*district*) ile Sheffield kentini içine alır.

Bölgenin batısındaki yaylalarda Tarihöncesinde kurulmuş yerleşmelere ait kalıntılar ortaya çıkarılmıştır. Alçak kesimlerin ise ilk kez Roma döneminde yerleşime açıldığı sanılmaktadır. 19. yüzyılda ulaşım ağının gelişmesi Güney Yorkshire'ın büyük bir sanayi bölgesi olarak gelişmesini hızlandırdı. Don Vadisi zamanla Sheffield'dan doğuya doğru uzanan demir-çelik sanayisi kuşağının merkezi durumuna geldi. Günümüzde İngiltere'nin ana kömür yataklarının büyük bir bölümü Güney Yorkshire'ın sınırları içinde yer alır. Madencilik eski önemini yitirmekle birlikte Barnsley, Rotherham ve Doncaster ilçelerinde başlıca ekonomik uğraş olma özelliğini korumaktadır. Doncaster, Ulusal Kömür Kurulu'nun bölge merkezidir.

Demir-çelik sanayisi özellikle Sheffield ve Rotherham'da gelişmiştir. Bölgenin en büyük kenti olan Sheffield çelik ve bıçak üretimiyle tanınır. Rotherham'da demir ve makine üretim tesisleri vardır. Nüfus (1991 tah.) 1.248.500.

Güneybatı (ABD), ABD'de coğrafi bölge. Terim, ülke sınırlarının genişlemesine bağlı olarak çeşitli bölgeler için kullanılmıştır. 1812 Savaşı'ndan sonra genellikle Missouri, Arkansas ve Louisiana'yı kapsıyordu; ABD'ye katıldıktan sonra Texas da bunlara eklendi. Meksika Savaşı'ndan sonra Güneybatı, Guadalupe Hidalgo Antlaşması'yla (1848) kazanılan ve çoğunlukla Batı'ya(*) ait olduğu kabul edilen New Mexico, Arizona, Oklahoma, Colorado, Utah ve Nevada topraklarının büyük bölümünü içine alıyordu.

Güneybatı topraklarının ortak özelliği çorak olmasıdır. Texas'ın yüksek kuru ovaları batıda New Mexico'nun Pecos Vadisine kadar uzanır. Kayalık Dağların Pecos'un batısında kalan güney uzantıları yaprak dökmeyen ağaçlar sayesinde serindir, daha batıda geniş ve çok renkli kumtaşı katmanları yer alır. Colorado Irmağının, Büyük Kanyon gibi görkemli vadiler oluşturduğu peneplenlerin üzerinde yer yer yatay dağlara rastlanır. Arizona'dan batıya uzanan gerçek çölde kaktüs ve bazı otlu bitkiler vardır. Çöle koşut uzanan dağ sıraları ise bitki örtüsünden hemen hemen tümüyle yoksundur.

Güneybatı'nın tarımsal ürünlerinin çoğu, Colorado Irmağı ve Rio Grande'den yapılan sulama sayesinde yetiştirilebilmektedir. 1902'deki Toprak Islah Yasası'nın kabulünden ve yasada öngörülen barajların kurulmasından önce, toprağın kurak olmasından ötürü bölgede yalnızca hayvancılık yapılabiliyordu. Yasa çerçevesinde inşa edilen barajlar Phoenix (Arizona) yakınlarındaki Theodore Roosevelt (1911'de bitirildi), Colorado Irmağı üzerindeki Hoover (1936) ve Hoover'ın yukarısında bulunan Glen Canyon'dır (1966). Bölge 1800'lerin başında İspanyol nüfuzu altındayken koyun çiftlikleri çok büyük boyutlara ulaşmış. Pueblo Yerlileri dokumalarında pamuk yerine yün kullanmaya başlamışlardı. 20. yüzyılda koyun çiftliklerinin önemini yitirmesiyle gelişmeye başlayan büyükbaş hayvancılık, New Mexico, Arizona, Oklahoma ve Texas'ta önemli bir ekonomik etkinlik durumuna geldi. Texas, bugün de sığır ve koyun besiciliğinde bütün öteki eyaletleri geride bırakır. Güneybatı'nın başlıca tarımsal ürünleri uzun lifli pamuk, yonca, turunçgiller, tahıl ve kocadarıdır. 19. yüzyıldan beri bakır madenciliği de önem taşır; Arizona'daki açık maden işletmelerinde ülkenin yıllık toplam bakır üretiminin üçte ikisi elde edilmektedir. 20. yüzyıl başında Oklahoma ile Texas'ta bulunan petrol ve doğal gaz yatakları büyük bir zenginlik yarattı. Körfez Bölgesi boyunca Houston ve öteki limanlarda temelde petrokimyaya dayalı bir sanayi bölgesi gelişti. II. Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle Arizona ve Texas'ta elektrikli aletler, haberleşme araçları, uçak yapımı, otomobil parçaları ve alüminyum gibi sanayi dalları önem kazandı. Ama sanayi gelişip nüfus arttıkça, bölgede su sıkıntısı baş gösterdi. Barajların yapımından sonra da bu kez suyun paylaşılması (Colorado Irmağının yatağının değiştirilmesi gibi sorunlar) eyaletler arasında anlaşmazlıklara yol açtı.

Güneybatı'nın tarıma elverişsiz kuru, sert iklimi ile ilginç manzarası, turizm ve sağlık sektörünün gelişmesine uygun bir ortam hazırladı. Yerli ve İspanyol-Amerikan kültürleri, Yerli mimarisi ve dansları, İspanyol *fiesta*'ları, kovboyların rodeo gösterileri bölgeye çok sayıda turist çeker. Güneybatı aynı zamanda gözde bir dinlenme yeridir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesinden biri. Ülkenin yaklaşık yüzde 7,5'ini kaplayan 58.000 km²'lik yüzölçümüyle en küçük bölgeyi oluşturur.

Doğu Anadolu ve Akdeniz bölgelerine komşu olduğu gibi, Suriye ve Irak'la da sınırı vardır. Doğu Anadolu Bölgesi'yle olan sınırı, bir yay çizerek uzanan Güneydoğu Toroslar'ın güney eteklerinden geçer. Bölgeyi Akdeniz Bölgesi'nden ayıran sınır ise, Kahramanmaraş-Hatay Çöküntü Oluğunu dışarda, Gaziantep Platosu ile platonun batıdaki dağlık kenarını içerde bırakan bir hat izler. Güneydeki Suriye sınırı Kilis'in

hemen güneydoğusunda başlar ve güneydeki istasyon binalarını Türkiye'de bırakacak biçimde demiryolu hattı doğrultusunda Dicle'ye kadar uzanır. Dicle'ye doğudan (soldan) katılan Habur Çayını izleyen sınır çizgisi de bölgeyi Irak'tan ayırır.

Güneydoğu Anadolu Bolgesi'nde geleneksel Harran evleri ve arkada geniş Harran Ovası, Şanlıurfa
Ara Guler

Türkiye'nın öteki coğrafi bölgelerinde olduğu gibi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin sınırları da her yerde il sınırlarıyla çakışmaz. Önemli sayılmayacak ölçüde küçük bazı kesimleri dışında Şanlıurfa ve Mardin illeri tümüyle bölge içinde kalır. Gerger, Sincik ve Çelikhan ilçeleri dışında Adıyaman ili, Kulp, Lice, Çermik ve Çüngüş ilçeleri Doğu Anadolu Bölgesi'nde kalan Diyarbakır iliyle Sason ilçesi dışında Batman ilinin büyük kesimi, Araban, Yavuzeli, Şehitkâmil, Şahinbey, Oğuzeli, Nizip ve Kargamış ilçeleriyle Gaziantep ilinin yarıdan fazlası, Merkez ilçe, Baykan, Kurtalan ilçeleriyle Siirt ilinin Güçlükonak, İdil, Cizre ve Silopi ilçeleriyle Şırnak ilinin yarıya yakın bölümü Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndedir. Bunların dışında büyük kesimleri komşu bölgelerde olmakla birlikte bazı bölümleri Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne taşan iller de vardır. Bitlis'in Mutki, Malatya'nın Doğanşehir ve Kahramanmaraş ilinin Pazarcık ilçelerinin bazı kesimleri Güneydoğu Anadolu Bölgesi sınırları içindedir.

1941'de Ankara'da toplanan ve Türkiye'nin coğrafi bölge sınırları üzerinde de çalışmalar yapan I. Türk Coğrafya Kongresi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni Dicle ve Orta Fırat olmak üzere iki bölüme ayırmıştır.

Yüzey şekilleri. Güneydoğu Anadolu'nun yüzey şekilleri oldukça sadedir. Bölgeyi kuzeyde bir yay biçiminde uzanan Güneydoğu Toroslar kuşatır. Bu nedenle kuzeye doğru gidildikçe hem yükselti artar, hem de yüzey şekilleri daha dalgalı ve tepelik bir görünüm kazanır.

Güneydoğu Toroslar'ın eteklerinden Suriye sınırına doğru hafif bir eğimle inen Güneydoğu Anadolu düzlüklerinin kenarları, içine vadilerin gömüldüğü platolar biçimindedir. Orta kesimleri ise daha çok ova niteliğindedir. Bu sade görünüş arasında önemli iki engebe dikkati çeker. Bunlardan biri, Diyarbakır'ın güneybatısındaki Kollubaba Tepesinde 1.957 m'ye ulaşan Karacadağ kütlesidir. Başka dağ kütleleriyle birleşmeyen Karacadağ kütlesi, koyu renkli bazalt lavlarından oluşmuştur. Güneydoğu Anadolu'nun ikinci önemli engebesi olan Mardin-Midyat Eşiğinin kökeni ise Karacadağ'dan farklıdır. Yapısına kalker ve marnların egemen olduğu bu eşik 1.500 m'yi aşmamakla birlikte, Mardin kenti yakınında olduğu gibi, eteğindeki düzlükler üzerinde birdenbire yükselen heybetli görüntüler oluşturur. Mardin-Midyat Eşiği ile Karacadağ kütlesi, Güneydoğu Anadolu düzlüklerini Diyarbakır Havzası kuzeydoğuda, Şanlıurfa Platosu güneybatıda kalmak üzere ikiye ayırır. Şanlıurfa'nın güneyinde Suriye sınırına doğru genişleyen Harran Ovası yer alır. Fırat Vadisinin batı kesiminde de dalgalı Gaziantep Platosu uzanır.

Türkiye'nin iki önemli akarsuyu olan Fırat ve Dicle, bölgeden geçer. Doğu Anadolu Bölgesi'nden kaynaklanan Fırat ve Dicle ırmakları Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin sularını Basra Körfezine boşaltır. Fırat, Gaziantep Platosundan gelen suları, Dicle ise Güneydoğu Toroslar'dan inen Batman, Garzan ve Botan çayları gibi akarsuları toplar. Özellikle ilkbaharda kabaran sular, yaz sonunda azalır. Dicle ve Fırat'ın bölgedeki havzalarında sulama ve enerji üretimi amacıyla planlanan Güneydoğu Anadolu Projesi'ni(*) gerçekleştirme çalışmaları sürdürülmektedir.

İklim ve bitki örtüsü. Güneydoğu Anadolu Bölgesi, karasal iklim koşulları ile Akdeniz iklimi koşullarının birleşik etki alanındadır. Uzun süren yaz mevsimi çok sıcak ve oldukça kurak geçer. Kış mevsimi ise yağışlı ve Doğu Anadolu'daki kadar olmasa da soğuk geçer. En soğuk ay ortalaması 1,5°C-6°C'dir (Diyarbakır'da 1,5°C, Cizre'de 6°C). En sıcak ay ortalaması Fırat Vadisinin doğusunda genellikle 30°C'yi aşar (Diyarbakır'da 31°C, Şanlıurfa'da 31,5°C, Ceylanpınar'da 32,5°C, Cizre'de 33,7°C, Mardin'de 29,6°C). Türkiye'de Dalaman'dan sonra en yüksek sıcaklık 48°C olarak 17 Temmuz 1978'de Cizre'de ölçülmüştür.

Yağışlar bölgenin kuzeyinden Suriye sınırına doğru azalır. Yıllık ortalama yağış miktarı Adıyaman'da 807 mm, Siirt'te 741 mm, Suriye sınırı yakınında Ceylanpınar'da 337 mm'dir.

Doğal bitki örtüsüne step görünümü egemendir. Ormanlar bölge alanının onda birinden az yer tutar. Güneydoğu Anadolu ormanlarında en yaygın ağaç türü mazı meşesidir. Meşeler çoğunlukla bodur ağaç ve çalı görünümünde olmakla birlikte, bazı kesimlerde orman oluştururlar.

Nüfus. 21 Ekim 1990'da yapılan son nüfus sayımına göre, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin sınırları içinde yaklaşık 4.366.000 kişi yaşamaktadır. Buna göre bölgede km²'ye yaklaşık 75 kişi düşer. Nüfusun dağılımı bakımından yüzey şekilleri ile nüfus yoğunluğu arasındaki ilişki öteki bölgelerden biraz farklıdır. Örneğin Mardin-Midyat Eşiğinin oldukça kalabalık, ama Diyarbakır Havzasının orta kesimlerinin seyrek nüfuslu olduğu görülür. Bu durum iklim koşullarıyla da ilgilidir. Yüksek kesimlerde yağışlar daha bol ve yazlar daha az kavurucu olduğundan, Mardin-Midyat Eşiği üzerinde gerçekten yüksek sayılabilecek kırsal nüfus yoğunluklarına rastlanır. Bölgede batıya doğru gidildikçe nüfus yoğunluğu artar ve en yüksek nüfus yoğunluğuna Gaziantep yöresinde rastlanır. Türkiye'nin en büyük girişimlerinden olan GAP'ın bölgenin coğrafi yapısının yanı sıra nüfus dağılımını da değiştireceği söylenebilir.

Bölge nüfusunun yüzde 58'i il ve ilçe merkezlerinde, yüzde 42'si ise bucak merkezi ve köylerde yaşar. Gaziantep, Diyarbakır, Şanlıurfa, Batman ve Adıyaman'ın nüfusları 100 bini aşar. Kilis, Siirt, Siverek, Kızıltepe, Silvan, Nizip, Viranşehir, Mardin ve Cizre'nin nüfusu da 50-100 bin arasındadır.

Ekonomi. Güneydoğu Anadolu Bölgesi tarım ekonomisi bakımından daha çok İç Anadolu Bölgesi'ne benzer. Akdeniz iklimine benzeyen iklimi nedeniyle bitkisel ürünlerde çeşitlenmenin görüldüğü Gaziantep yöresi dışında, tarım alanlarının büyük bölümü tahıl ekimine ayrılmıştır. Tahıl çeşitleri arasında buğday birinci sırayı alır; bölgenin Türkiye buğday üretimindeki payı onda biri geçer. Tahıl ekiminde arpa ikinci, mercimek üçüncü sırayı alır. Baklagiller arasında mercimek ekimi ilk sırayı alır. Mercimek üretimi, başta Mardin ve Şanlıurfa olmak üzere bölgenin bütün illerinde önem taşır. Bölgenin Türkiye kırmızı mercimek üretimindeki payı yüzde 99'dur. Pirinç ekimi başta Diyarbakır ili olmak üzere sulama olanağı bulunan kesimlerde dağınık olarak yürütülür. Bölgenin tarım alanlarında sanayi bitkilerine az yer ayrılmıştır. Pamuk ekim alanlarına Şanlıurfa, Diyarbakır, Gaziantep ve bir ölçüde Mardin illerinde rastlanır. Eskiden özellikle Şanlıurfa ilinde yoğunlaşan kendir ekimi önemini yitirmiştir. Bölgenin sanayi bitkileri arasında önemli yeri olan tütün daha çok Adıyaman, Siirt ve Diyarbakır illerinde ekilir. Bu illerin "şark tipi tütün" olarak anılan tütünü, özel bazı nitelikler taşır. Bölgedeki dikili alanların büyük bölümünü üzüm bağları kaplar. Gaziantep'te Merkez ilçe, Kilis, İslâhiye ve Oğuzeli ilçeleriyle Diyarbakır ilinin bazı kesimleri bağların yaygın olduğu alanlardır. Adıyaman ilinin Besni ilçesinde de bu ilçenin adıyla anılan bir üzüm türü yetiştirilir. Gaziantep yöresinde bağcılığın yanında zeytin ve antepfıstığı yetiştiriciliği de gelişmiştir. Güneydoğu Anadolu zeytinliklerinin tümüne yakını Gaziantep ili sınırları içinde yer alır. Son yıllarda Suriye sınırı yakınındaki Ceylanpınar Tarım İşletmesi'nde antepfıstığı ve sulamayla zeytin ağacı yetiştirilmektedir. Antepfıstığı, Gaziantep'in her yanında ve Şanlıurfa'nın Merkez ilçe, Birecik, Halfeti ilçelerinde yetiştirilir. Ayrıca Adıyaman yöresiyle Siirt çevresinde de, son yıllarda antepfıstığı aşılaması hız kazanmıştır. Siirt'te iri taneli bir antepfıstığı türü üretilmektedir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi küçükbaş hayvan varlığının yarıdan çoğunu koyunlar oluşturur. Koyun, bölgenin canlı hayvan ticaretinde ilk sırayı alır. Şanlıurfa, Siverek ve Diyarbakır'ın koyun sütünden yapılan yemeklik yağları, Türkiye çapında ünlüdür. Kıl keçisi bölgenin dağlık kesimlerinde çok yaygındır. Ankara keçisine Mardin ve Siirt illerinde rastlanır; bölgesel önemi olan Siirt

battaniyesi bunların yünlerinden yararlanılarak dokunur. Bölgenin ve Türkiye'nin en iyi atlarının yetiştirildiği yörelerden biri de Şanlıurfa ilidir.

Bölgenin en önemli yeraltı zenginliği petroldür. Türkiye'de petrol ilk kez Beşiri'nin güneyindeki Raman Dağında bulunmuş ve bu yatağın ardından kuzeydoğusundaki Garzan yatakları işletilmeye başlamıştır. Üretilen ham petrolün bir bölümü, bölgenin en önemli sanayi kuruluşlarından Batman Rafinerisi'nde arıtılır. Bir bölümü ise boru hattıyla Akdeniz'e taşınarak tankerlere yüklenir. Bölgenin öteki önemli yeraltı zenginlikleri manganez ve demir ile Mardin'in Mazıdağı ilçesindeki fosfat yataklarıdır.

Sanayi açısından çok gelişmiş sayılmayan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bu bakımdan en gelişmiş il Gaziantep'tir. Gaziantep'te çeşitli sanayi kuruluşları vardır. Son yıllarda Diyarbakır, Şanlıurfa ve Mardin'de de sanayileşme yolunda çabalar görülmektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde geleneksel sanayi kollarının yanında çimento, gıda, dokuma, madeni eşya, tarım aletleri gibi yeni sanayi kolları da kurulmaya başlamıştır.

Batıda, bölge dışında eskiden E-5 Karayolu olarak adlandırılan İskenderun-Adana karayoluna bağlanan işlek transit yolu Gaziantep, Şanlıurfa, Kızıltepe, Cizre ve Silopi'den geçerek Habur sınır kapısına ulaşır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde demiryolu ulaşımını sağlayan en önemli hatlar, Fevzipaşa-Malatya-Diyarbakır-Kurtalan hattı ile Suriye sınırını izleyerek Nusaybin'de Türkiye topraklarından çıkan hattır. Narlı ile Kargamış arasındaki demiryolu hattı, sözü edilen hatları birbirine bağlar. Güney hattı üzerindeki Şenyurt'tan (eskiden Derbesiye) ayrılan bir şube hattı Mardin'e ulaşır. Ama karayollarındaki gelişme nedeniyle bu hattın önemi kalmamıştır. Bölgeyi Türkiye havayolu ulaşımı ağına Diyarbakır ve Gaziantep havaalanları bağlar. Batman'daki havaalanından da zaman zaman yararlanılmaktadır. Eskiden büyük önem taşıyan Fırat ve Dicle üzerindeki ırmak ulaşımı günümüzde önemini yitirmiştir. Bölgedeki yükseköğrenim kurumları Gaziantep'teki Gaziantep ve Diyarbakır'daki Dicle üniversiteleridir.

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Fırat ve Dicle ırmakları havzasındaki Gaziantep, Adıyaman, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin Batman, Şırnak ve Siirt illeri topraklarında yer alan, enerji üretimine ve sulamaya yönelik projeler bütününe verilen ad. Bir dizi altyapı yatırımını içermesi yanında önemli ekonomik, toplumsal ve kültürel boyutları da olan GAP, Türkiye tarımsal topraklarının yaklaşık yüzde 10'unu, ülke nüfusunun ise yüzde 9'unu içeren bir bölgeyi kapsamaktadır.

Geçmişi, 1930'larda başlatılan Keban Barajı ön hazırlıklarına değin uzanan GAP, fiziksel altyapı olarak 13 büyük projeden oluşmakta, 22 baraj ve 19 hidroelektrik santralın yapılmasını öngörmektedir. Projeler tamamlandığında, hidroelektrik enerji üretiminde 27,3 milyar kW-sa artış sağlanacak (1991'de hidroelektrik enerji üretimi 22,7 milyar kW-sa), sulanan tarım alanları 1,6 milyon ha artacaktır (1992 başında sulanan tarım alanları 1,7 milyon ha). Sulama tesislerinin tamamlanması, ayrıca pompayla sulamayı ve bunun için de 86 pompa istasyonunun yapımını gerektirmektedir. Ocak 1990'da su tutmaya başlayan Atatürk Barajı'nın sularını Harran ve Ceylanpınar ovalarına akıtacak olan iki sulama tünelinden birinin delme işlemleri tamamlandı. 26'şar kilometrelik uzunluklarıyla bu tüneller dünyanın en uzun sulama tünelleri olacaktır. Şanlıurfa-Harran ve Mardin-Ceylanpınar ovaları dışında, Gaziantep, Şanlıurfa, Adıyaman, Kahta, Besni, Kaysun, Diyarbakır Havzası, Nusaybin ve Silopi-Cizre ovaları da sulama projesinden yararlanacaklardır. GAP kapsamında olan bölgede halen yaklaşık 65 bin hektarlık tarım alanı sulanmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Projesi

Projenin adı	Sulama alanı (ha)	Hidroelektrik santralların (HES) kurulu gücü (MW)	Yıllık elektrik üretimi (milyon kW-sa)
A. Fırat Irmağı Havzası			
1 Aşağı Fırat Projesi			
1.1 Atatürk Barajı ve HES		2 400	4 400*
1.2 Şanlıurfa Tünelleri ve HES		50	124
1.3 Şanlıurfa-Harran Sulaması	111 835		
1.4 Mardin-Ceylanpınar Sulaması	334 639		
1.5 Siverek-Hilvan Pompalı Sulaması	160 105		
1.6 Bozova Pompalı Sulaması	69 702		
2 Karakaya Barajı ve HES		1 800	7 354
3 Sınır Fırat Projesi			
3.1 Birecik Barajı ve HES	–	672	2 516*
3.2 Karakamış Barajı ve HES	–	180	652*
4 Suruç Bazısı Projesi	146 500		–
5 Adıyaman-Kahta Projesi			
5.1 Hidroelektrik Santraller (5 ayrı proje)		195	509
5.2 Sulama Projeleri (5 ayrı proje)	77 824	7	43
6 Adıyaman-Göksu Araban	71 598		
7 Gaziantep Projesi	89 000		
Ara toplam	1 091 203	5 304	20 096
B. Dicle Irmağı Havzası			
1 Dicle-Kralkızı Projesi			
1.1 Kralkızı Barajı ve HES		94	146
1.2 Dicle Barajı ve HES	—	110	298
1.3 Dicle Sağ Kıyı Sulaması	52 033	—	—
1.4 Dicle Sağ Kıyı Pompalı Sulaması	74 047		
2 Batman Projesi			
2.1 Batman Barajı ve HES		198	483
2.2 Batman Sağ Kıyı Sulaması	187 758	—	
2.3 Batman Sol Kıyı Sulaması	18 986	—	—
3 Batman-Silvan Projesi	257 000	240	964
4 Garzan Projesi	60 000	90	315
5 Ilısu Barajı ve HES	—	1 200	3 833
6 Cizre Projesi			
6.1 Cizre Barajı ve HES		240	1 208
6.2 Silopi Sulaması	32 000	—	—
6.3 Nusaybin-Cizre-İdil Pompalı Sulaması	89 000	–	–
Ara toplam	601 824	2 172	7 247
GENEL TOPLAM	1 693 027	7 476	27 345

* Sulama öncesi enerji üretimi

GAP'ta kullanılacak yerüstü su kaynaklarını esas olarak Fırat ve Dicle akarsuları ile bunlara bölge sınırları içinde ve dışında katılan kollar oluşturmaktadır. Fırat'ın, Atatürk Barajı'nın inşa edildiği yerdeki yıllık ortalama debisi 26,6 milyar m³'tür. Bu miktar Birecik yakınlarında 30 milyar m³'e ulaşmaktadır. Dicle'nin debisi ise, Ilısu baraj yeri yakınlarında 15 milyar m³'e varmaktadır.

Ayrıca, Ceylanpınar, Diyarbakır, Harran, Suruç ve Gaziantep ovalarında 1.616 milyon m³'lük yeraltı su kaynağı saptanmıştır.

GAP kapsamındaki bölge ülkenin öteki yörelerine, özellikle de Batı, Orta ve Güney Anadolu'ya göre önemli ölçüde geri özellikler sergilemektedir. 1990 genel nüfus sayımına göre kentleşme oranının yüzde 58 olduğu yörede, doğurganlık ve ölüm oranları, aile büyüklüğü, çocuk nüfusun göreli ağırlığı ülke ortalamasının üzerinde okur yazarlık ve eğitim düzeyi ise Türkiye ortalamasının altındadır. Toplam nüfusu yaklaşık 4,5 milyon olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde nüfus yoğunluğu Türkiye ortalamasına (75) eşittir. Kırsal göçün önemi de dikkate alındığında, GAP sonrasında bölgenin kırsal alanlarına öteki bölgelerden bir nüfus akımının sağlanması gerekecektir. Halkın geçimini daha çok kuru tarım ve yarı-göçebeliği de içeren hayvancılık türü tarımsal uğraşlarla sağlamasına bağlı olarak bölgedeki kırsal yerleşmeler dağınık, az nüfuslu, ama çok sayıdadır.

Bölge tarımında, ekonomik ve toplumsal yapı ile ilişkiler yönünden ülkenin öbür bölgelerinden daha eşitsiz özellikler görülmektedir. GAP bölgesinde yaklaşık 2 milyon ha toprağı işleyen 240 bin tarım işletmesinde ortalama işletme büyüklüğü 8,2 hektardır. Öte yanda, işletmelerin yüzde 4,2'sinin işlenen alanın yüzde 49,5'ini elinde bulundurduğu, geri kalan yüzde 95,8'inin ise toprakların geriye kalan bölümünü işlediği görülmektedir. En büyük işletmeler için ortalama büyüklük 341 ha, en küçük işletmeler içinse 1,4 ha'dır. Bu dengesizlik başka etkenlerle de birleşerek, tarımsal teknolojinin görece geri kalmasına ve yeni tekniklerin benimsenmesinde güçlüklere yol açmakta, verim düşüklüğü yanında çeşitli toplumsal sorunlara da neden olmaktadır.

Tarımda makineleşme ve modern girdi kullanımı açısından Türkiye ortalamasının çok gerisinde kalan yörede bugün için en önemli ürün mercimektir ve toplam üretiminin çok büyük bölümü bu bölgede yapılmaktadır. Buna karşılık, GAP'ın gerçekleşmesiyle görece en yüksek net üretim artışlarının sırasıyla şu ürünlerde olması beklenmektedir: Sebze-bostan, meyve, sanayi bitkileri, baklagiller, hayvan yemi. Sağlanacak olanaklardan tam olarak yararlanılması için, GAP'ın getireceği yeni bitkisel üretim bileşiminin bilimsel olarak saptanması ve artan üretimin yurt içinde ve dışında pazarlanması konusunda ayrıntılı ve ciddi araştırma ve planların yapılması gerekmektedir.

1976'da uygulanmasına başlanan ve 2010 yılında tamamlanması öngörülen GAP yaklaşık 9 milyar ABD Doları'na mal olacaktır. Projenin getirisinin yılda 2,8 milyar dolar dolayında olacağı tahmin edilmektedir.

Güneydoğu Asya, Hint Okyanusuyla Büyük Okyanus ve Asya anakarasıyla Endonezya Takımadaları arasında uzanan yarımada. Myanmar (eskiden Birmanya), Tayland, Kamboçya, Laos, Vietnam, Malezya ve Singapur'u içine alır. Toplam 2 270 300 km²'lik bir alanı kaplar. Doğudan batıya 1.600 km, kuzeyden güneye 2 900 km boyunca uzanır. Daha geniş anlamda kullanılan Güneydoğu Asya bölgesi terimi Myanmar, Brunei, Endonezya ve Filipinler'i de kapsar.

Bölgenin büyük bölümü Yengeç Dönencesi ile Ekvator arasındaki nemli tropik kuşak içinde kalır. Yüzey şekilleri karmaşık ve genellikle sarp yükseltilerden oluşur. Aşınmış bir yapı gösteren ve anakaradaki daha büyük oluşumların uzantısı olan sırtlar, yaygın yüzey yükselmelerinin sonucunda 1.800-3.000 m'ye kadar yükselmiştir. Yoğun yağışlar sık bir akarsu şebekesini besler. Irmakların geniş deltalarında yarımadanın tahıl ambarı konumunda olan büyük tarım alanları vardır. Bu doğal özellikler Güneydoğu Asya'nın beşeri coğrafyasını da etkile-

miştir. Kuzeyden girişin güç olması göçleri sınırladığından bölgede aşırı bir nüfus yoğunluğu görülmez. Öte yandan deniz ve kara yollarının birleştiği bir bölge olarak çok değişik halkları ve kültürleri barındırır.

Kıyı şeritleri yakın dönemde kıta sahanlıklarının deniz basmasına uğramasıyla biçimlenen bir yapı gösterir. Irmak ağızlarının su altında kalmasıyla geniş haliçler oluşmuştur. Bu süreç çökelleşme hızını artırdığından, Kızıl, Mekong ve Chao Phraya ırmaklarının deltaları gibi daha sığ olan ve daha az su altında kalan kıyılarda geniş bataklıklar ortaya çıkmıştır.

Vietnam ve Myanmar'ın kuzey kesimleri dışında bölgenin deniz düzeyindeki yıllık sıcaklık ortalaması 27°C'ye yaklaşır. Mevsimlik değişiklikler denize yakınlığa ya da yüksekliğe bağlıdır. Kar hiç yağmaz; yalnızca Shan Platosunun (Myanmar) kuzeyinde mevsimlik hafif don olayları görülür. Bölgenin büyük bir bölümü yılda 1.500 mm'den çok yağış alır. Bazı bölgelerde yağış bu miktarın iki ya da dört katına kadar çıkabilir. Havadaki nem yükü son derece yüksektir. Siklon rüzgârları bazen tropik siklon fırtınalarına dönüşür; şiddetli yağmurlara ve taşkınlara neden olan fırtına uğradığı yerlerde büyük yıkıma yol açar. Yağmurlar, kuzey-güney doğrultusunda uzanan jeolojik yapıları boydan boya izleyen akarsu havzaları oluşturmuştur; havzaların uzunlukları 970-1.900 km arasında değişir. Yüzey şekillerinin daha yumuşak olduğu Tayland'ın doğu kesimindeki Khorat Platosu gibi yerlerde havzalar daha çok dairesel kıvrımlarla ilerler.

Bölgenin sıcak ve nemli iklimi zengin bir hayvan, bitki ve mikroorganizma varlığına olanak verir. Ekvator düzlükleriyle kuzeydeki daha nemli tropik bölgede yaprakdökmeyen ağaçlardan oluşan tropik yağmur ormanları vardır. Malezya kıyıları boyunca uzanan mangrov ormanlarının ardındaki geniş alanlarda çeşitli palmiye türleri bulunur. Tortu birikmeyen açık kıyılardaki geniş kumsallarda *Spinifex squarrosus* gibi tuza dayanıklı bitkiler yetişir. Kıyılarda hindistancevizi boldur. Muson ormanları, sık yağmur ormanlarına göre daha yoğun bir hayvan varlığını barındırır. Bütün ülkelerde kaplana, birçok ülkede de gergedana rastlanır. Fil ve Güneydoğu Asya'ya özgü bir manda türü bölgenin her yerinde yaşar. Ayrıca sayısız kuş ve böcek türü bulunur.

1990'da Güneydoğu Asya'nın nüfusu 196.805.000 olarak tahmin ediliyordu. Bölgenin bilinen en eski sakinleri asıl Yerliler olarak kabul edilen Avustralya kökenli halklar, Negritolar ve Melanezyalılardır. Bugünkü etnik ve kültürel doku kıta içlerinden gelen uzun göç dalgaları sonunda oluşmuştur. Avrupa egemenliği döneminde başta Çinliler olmak üzere Hintlilerin ve Arapların da bölgeye gelişiyle etnik doku daha karmaşık bir yapı kazanmıştır. Son 170 yılda bölge nüfusunda 10 katın üzerinde bir artış olmuştur. Singapur dışında kentleşme düzeyi oldukça düşüktür. Singapur ve Bangkok gibi kentlerin nüfusu büyük ölçüde göçlerle artmıştır; iki kentin nüfus artış hızı genellikle ulusal nüfus artış hızının iki katıdır. İlk dinlerin etkileri bütün bölgede değişik ölçülerde varlığını sürdürmektedir. Çevreyle ilişkisi olmayan bölgelerde animizm hâlâ canlıdır. Egemen dinler olan Budacılık ve Hinduizm Endonezya ve Malezya'da İslam dininin yayılmasıyla önemli ölçüde gerilemiştir. İslam yayılmasının sonlarına doğru bölgeye giren Hıristiyanlığın etkisi sınırlı bir düzeyde kalmıştır.

Bölge ülkelerinin ekonomileri tarıma dayanır. Singapur ve Malezya dışındaki ülkelerde nüfusun büyük çoğunluğu çiftçilikle ya da doğrudan tarıma bağlı işlerle uğraşır. Başlıca ürünler pirinç, manyok, mısır, tütün, şekerkamışı, kauçuk, kahve, çay, meyve, baharat, yerfıstığı ve soyafasulyesidir. Bölge tahıl üretimi bakımından bir bütün olarak kendine yeterli sayılır. Hayvancılık manda, sığır, keçi, koyun ve domuz yetiştiriciliğini kapsar. Malezya ve Tayland'da oldukça gelişmiş olan balıkçılık ekonomiye önemli katkıda bulunur.

Singapur, Malezya ve Tayland dışında hiçbir Güneydoğu Asya ülkesinde imalat sanayisinin gayri safi milli hasılaya (GSMH) katkısı yüzde 24'ü geçmez. Kırsal alanlarda kurulu olan başlıca sanayiler kauçuk, palmiye yağı ve pirinç işleme ile tuğla ve kiremit imalatıdır. Kentlerde kurulu daha çeşitli ve geniş ölçekli olan sanayi dalları arasında pirinç ve kauçuk işleme, kalay eritme, iplik eğirme ve dokuma, tütün işleme, ağır metal işleri, otomobil ve elektronik parça montajı, konservecilik, mandıracılık ve petrol arıtımı sayılabilir. Bölgede uluslararası ulaşım sistemleri oldukça gelişmiştir. Ulusal ulaşım ağları ise Malakka Yarımadasının batı bölümündeki karayolu ağı dışında, büyük ölçüde yerel ve bütünlükten uzak bir düzeyde kalmıştır. İç havayolu seferleri genellikle birkaç büyük kentle sınırlıdır. Güneydoğu Asya, Avrupa sömürgeciliğinden önce, birbirini izleyen çeşitli yabancı etkiler altında kaldı. Çin'in Dong Son kültürü İÖ 300'lerde bölgeye ulaştı. Bunu izleyen dönemde Hindistan'dan gelen Hinduizm ve Budacılık Şrivicaya, Sailendra ve Macapahit imparatorluklarını kültürel ve siyasal açıdan büyük ölçüde etkiledi. Hintlilerin İS 1. yüzyılda kurduğu Funan Krallığı 7. yüzyıla değin ayakta kaldı. Angkor Krallığı 9. yüzyılın ilk çeyreğinde kuruldu. 10-12. yüzyıllar arasında Kamboçya'ya egemen olan Khmer kralları Siyam (Tayland) ve Vietnam'dan gelen baskılar sonunda yıkıldı. 11-15. yüzyıllar arasında yayılan Theravada Budacılığının etkisiyle Kamboçya'daki Phnom Penh ile bugünkü Bangkok'un kuzeyindeki Ayutthaya'da Theravada Budacı krallıklar ortaya çıktı. 15. yüzyılda Müslümanlık bölgede önemli bir ağırlık kazanırken Portekizli, Felemenkli, İngiliz, Fransız ve İspanyol sömürgeciler de bölgeye girmeye başladılar. Çeşitli Müslüman devletler zamanla bu güçlerin egemenliği altına girdi. Avrupalılar 300 yılı kapsayan bir dönem boyunca bütün bölgeyi sömürgeleştirdi. Yalnızca Siyam sömürgeci işgalin dışında kaldı. Rusya'nın 1905'te bir Asya ülkesi olan Japonya'ya yenilmesiyle gelişen milliyetçi akımlar, bölgenin büyük ölçüde Japon işgali altına girdiği II. Dünya Savaşı'nda daha da güçlendi. Bölgedeki ülkelerin çoğu 1950'lere doğru bağımsızlığını kazandıysa da siyasal karışıklıklar, geri ekonomi, etnik çatışmalar, sosyoekonomik eşitsizlikler nedeniyle bölgede siyasal istikrar sağlanamadı. ABD'nin bölgedeki nüfuzuna karşı Kamboçya, Vietnam ve Laos'ta komünistlerin öncülük ettiği silahlı bağımsızlık hareketleri ortaya çıktı. 1967'de bölge ülkeleri arasında ekonomik ve siyasal işbirliğini geliştirmek amacıyla Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN) kuruldu.

Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilatı (Southeast Asia Treaty Organization-SEATO), ABD, Avustralya, Birleşik Krallık, Filipinler, Fransa, Pakistan, Tayland ve Yeni Zelanda temsilcilerince Manila'da 8 Eylül 1954'te imzalanan ve 19 Şubat 1955'te yürürlüğe giren Güneydoğu Asya Ortak Savunma Antlaşması çerçevesinde oluşturulan ve 1955-77 arasında etkinlik gösteren bölgesel savunma örgütü. Pakistan'ın 1968'de çekilmesinden, Fransa'nın ise 1975'te mali desteğini askıya almasından sonra, son tatbikatını 20 Şubat 1976'da gerçekleştiren örgüt, 30 Haziran 1977'de resmen dağılmıştır.

SEATO, Güneydoğu Asya bölgesinde antikomünist bir blok oluşturma, özellikle de Kore ve Çinhindi'ndeki askeri harekâtlarla Malezya ve Filipinler'deki örgütlü silahlı güçlerin yönetimi ele geçirme girişimlerine karşı bölgeyi koruma amacına yönelikti. 1954 Cenevre Anlaşmaları'nın Vietnam'a ilişkin maddelerinden dolayı SEATO'ya üye olarak alınmayan Vietnam, Kamboçya ve Laos, sonradan bir protokolle askeri korumayı kabul ettiler. Güney ve Güneydoğu Asya'nın öbür ülkeleri ise tarafsızlık politikasını sürdürmeyi yeğlediler.

Yalnızca savunma amaçlı bir belge olarak hazırlanan antlaşma dışarıdan gelecek saldırıları önleme ve karşı koymada kendine yeterliği ve karşılıklı yardımlaşmayı, ayrıca ekonomik ve toplumsal gelişme için dayanışmayı öngören hükümler içeriyordu. SEATO daimi kuvvetlere sahip olmamasına karşın, ortak askeri tatbikatlarda bir araya gelen üye devletlerin hareketli vurucu kuvvetlerine dayanıyordu. Üye devlet temsilcilerinin oluşturduğu konseyin yönetimi altında çalışan genel sekreter, Bangkok'taki örgüt görevlilerine başkanlık ediyordu.

Güneydoğu Asya dilleri, Güneydoğu Asya'da ve Hindistan'ın doğusunda konuşulan 150 kadar dilin oluşturduğu dil ailesi. Bu diller içinde kültürel bakımdan en önemlileri ve bilinen tarihleri en eski olanları Vietnam, Khmer ve Mon dilleridir. Khmer dili temel olarak Kamboçya'da, Mon diliyse Tayland ve Myanmar'da (Birmanya) konuşulur. Bu öbek içinde yalnızca, aynı zamanda en çok konuşulan diller olan Vietnam ve Khmer dilleri ulusal dildir. Vietnam ve Kamboçya'da azınlık dillerini konuşanlar, gitgide ulusal dilleri de öğrenmek zorunda kalmaktadır.

Güneydoğu Asya dil ailesi kendi içinde üç kola ayrılır: Hindistan'ın doğusunda konuşulan Munda dilleri, Andaman Denizindeki Nicobar Adalarında konuşulan Nicobar dilleri ve Güneydoğu Asya'da konuşulan Mon-Khmer dilleri. Güneydoğu Asya dilleri büyük çeşitlilik gösterir. Mon-Khmer öbeği 12, Nicobar öbeği dört, Munda öbeği de üç kola ayrılır. Bu çeşitliliğe karşın, yakın geçmişte yapılan araştırmalar Güneydoğu Asya dillerinin ortak bir kökenden türemiş olduğunu ortaya koymuştur. Ama bu üç alt ailenin bir ilkdilden (protodil) ne zaman ayrıldığını belirlemek güçtür. Yalnızca Mon-Khmer dillerine uygulanan istatistiksel dil tarihlendirme teknikleri, bu alt ailenin 12 kola 3 ya da 4 bin yıl önce ayrıldığını göstermektedir.

Güneydoğu Asya dilleriyle başka dil aileleri arasındaki ilişkileri ortaya koymak amacıyla pek çok çalışma yapıldı. İlk olarak 1906'da Wilhelm Schmidt, Güneydoğu Asya ve Malezya-Polinezya dil ailelerini, bir üst dil ailesi içinde sınıflandırmayı önerdi. Ama bilinmeyen tarihöncesi dönemlere uzanan bu kuramın geçerliliğini kanıtlamak güçtü.

Güneydoğu Asya dil ailesinin hangi dilleri içerdiği de epeyce tartışıldı. Schmidt, Vietnam dilini bu aile içinde değerlendirmezken, başka araştırmacılar da Munda öbeğini dışarıda tutuyordu. Oysa son zamanlarda yapılan araştırmalar, her ikisinin de Güneydoğu Asya dil ailesinden olduğunu gösterdi. Bu ailedeki çok sayıda dil, önceleri yalnızca coğrafi dağılım temelinde sınıflandırılmıştı

ve bu sınıflandırma dillerin köken ilişkileri hakkında pek az şey açıklıyordu. Son sınıflandırma çalışmalarında, diller arasında dil tarihlendirme yöntemiyle belirlenen benzerlikler temel alınmaktadır.

Bu diller içinde yaygın olmayanları hiçbir zaman yazıya geçirilmemiş, bazıları ise ancak son zamanlarda yazıya dökülmüştür. Mon ve Khmer dillerinin harf biçimleri ve yazı ilkeleri, bir zamanlar Güneydoğu Asya'da kullanılan Hint alfabelerinden alınmadır. Bu alfabeler, her dilin özel gereksinmelerini karşılayacak biçimde değişikliğe uğramıştır. En eski yazıtlar İS 6. yüzyıldan (Eski Mon dili) ve İS 7. yüzyıl başlarından (Eski Khmer dili) kalmadır. Myanmar, Tayland ve Kamboçya'daki pek çok anıtta bu döneme ait yazıtlara rastlanır. Khmer harflerini daha sonra Taylar (Daylar) almış, Birmanlar da yazı sistemlerini geliştirirken Mon harflerini kullanmışlardır. Bin yıl boyunca Çin'in bir eyaleti olan Vietnam'da resmî yazışmalarda Çince kullanılırdı. Vietnam dili ilk kez yazıya döküldüğünde de, Çince karakterlerin değiştirilmiş biçimleri kullanıldı. Daha sonra bunun yerini 1650'de kullanılmaya başlayan ve Vietnam dilinin kendine özgü seslerini ve titremlerini gösteren bir Latin alfabesi aldı.

Munda öbeğine bağlı diller Hint dillerinin, Vietnam dili ise Çincenin güçlü etkisinde kaldığından, öteki Güneydoğu Asya dillerinden çok farklı özellikler kazanmışlardır. Bu nedenle ikisini de Güneydoğu Asya dillerinin yapısına ilişkin genellemelerin dışında tutmak gerekir.

Güneydoğu Asya dillerinin, başka dillerde pek görülmeyen ölçüde geniş bir ana ünlü dağarcığı vardır. Bir dilde 30-35 farklı ünlü bulunabilir. Bazı durumlarda bu ünlüler uzunluklarıyla ayırt edilir; aynı nitelikte olmakla birlikte normal ve kısa uzunluktaki iki ünlü birbirinden farklıdır. Bu dillere özgü bir başka özellik, ses niteliği, yani ses perdesi açısından farklı olan iki ünlü kümesi arasındaki ayrımdır. Bu aileye bağlı bazı dillerde bir dizi soluklu ünsüz vardır. Mon-Khmer dillerinde iç patlamalı ünsüzler, yani havayı içeri çekip emme etkisiyle çıkartılan sesler, ayrıca gırtlak vuruşlarının ardından gelen genizsil sesler ve akıcı ünsüzler bulunur.

Güneydoğu Asya dillerinde önekler ile içeklere sık rastlanır; sonek ise Nicobar dilleri dışında yoktur. Aynı önekin birden çok işlevi olabilir. Güneydoğu Asya dillerinde ayrıca "anlatımsal" adı verilen özel bir sözcük sınıfı da vardır. Bunlar duyu izlenimlerini ve duyguları, çoğu zaman sinesteziyi (bir duyu organına yapılan uyarının bir başka duyu organıyla algılanması) andıran simgelerle betimleyen belirteç tümcecikleridir. İnce sözcük oyunları, bu izlenimci dil kullanımının çeşitliliğini artırır.

Sözdizim özellikleri arasında, "imek" koşacının olmaması ve eylemi yapanın özne olarak belirtilmediği ergatif yapıların yaygınlığı sayılabilir. Ayrıca, saygı ya da yakınlık derecesini ya da konuşanın kanı, beklenti ya da niyetini gösteren ve tümcenin sonuna getirilen ilgeçler de vardır.

Her dilin sözcük dağarcığı o dilin tarihini yansıtır. Dış etkilere en kapalı olanları dışında, bu dillere aktarma sözcüklerin kolayca girdiği görülür. Vietnam dilinde Çinceden, Mon ve Khmer dillerinde ise Pali ve Sanskrit dillerinden alınma sözcükler vardır. Güneydoğu Asya dillerinin asıl sözcük dağarcığının çoğu, bu diller içinde kaybolmuştur. Dışarıya daha kapalı olan yağmur ormanlarında ve dağlık bölgelerde konuşulan dillerde ise asıl sözcük dağarcığı daha iyi korunmuştur; ama bu diller de değişime uğramaktadır. Sözcük oyunları ve anlatımsal türetmeler sözcük dağarcığını genişletmekte ve komşu dillerden sözcük alınabilmektedir. Sözcük dağarcığı tabular yüzünden de değişmeyi sürdürmektedir. Örneğin gerçek adı söylenemeyen bir hayvandan söz ederken eğretilemeler ya da takma adlar kullanılmakta, bu yeni ifadeler de sonunda kullanılamaz hale gelmekte ve bir kez daha yeni bir ad uydurulmaktadır. Bu süreç, Nicobar dilleri gibi birbirine çok yakın dillerin sözcük dağarcıklarının büyük ölçüde farklılaşmasına neden olabilmektedir.

Güneydoğu Asya Sanatı, Myanmar (Birmanya), Tayland, Laos, Kamboçya, Vietnam, Malezya, Singapur ve Filipinler'de edebiyat, gösteri sanatları ve görsel sanatlarda ortaya konan çeşitli üslup ve yapıtlar. Güneydoğu Asya'nın kültürel gelişimi Hindistan'dan önemli ölçüde etkilenmişse de, "Hintlileşme" öncesine ait bazı ortak özellikler vardır. Sulu pirinç (*padı*) tarımı, metal işleme, denizcilik, ata kültleri ve dağlarla ilintili tapınma gibi yöreye özgü kültürel öğelerin geçmişi Tarihöncesi'ne uzanır. Yaygınlığını günümüzde de koruyan *batik*(*) dokuma, *gamelan*(*) orkestraları ve *wayang*(*) kukla tiyatrosu gibi sanat biçimleri de Hindistan kökenli değildir.

Angkor'daki Angkor Thom tapınak grubunun anıtsal giriş kapısı, y. 1200, Kamboçya
R. Manley; Shostal - EB Inc

Vietnam'da birçok kalıntısı bulunan, İÖ 3. yüzyıla ait Dong Son kültürü(*), ileri bir tekniği ve bezeme ustalığını yansıtan tunç sanat yapıtlarıyla tanınır. Büyük tekne resimleri Dong Son halkının denizcilikteki ustalığını kanıtlamaktadır; tunçtan yapılmış zarif tören davullarına da, geniş bir alana yayılmış değişik bölgelerde rastlanır. Güneydoğu Asya'daki arkeolojik ve tarihsel incelemeler henüz başlangıç evresindedir. Buradaki kazılarda, Malezya ve Endonezya'daki tunç davullarla bağlantılı maden kültürlerine ait yerleşmelerin bulunması olasıdır. Daha ileri tarihlerde gelişen Eski Cava uygarlığında ve Kamboçya'daki antik krallık Çampa'da yapılan mimari bezemelerde, Dong Son örgelerinin yinelendiği görülür. Günümüzde de Borneo'daki Dayaklar bezemelerinde bu örgeleri kullanmaktadır. Güneydoğu Asya'ya Hindistan'dan gelen Hindu dini ve Budacılık bölgenin geleneklerine, eski inançlarına ve dinsel alışkanlıklarına uygun biçimde değişikliğe uğramıştır. Aynı şey Hint mimarisi ve bezeme örgeleri için de geçerlidir. Tam anlamıyla dışarıdan alınmış üsluplar genellikle Güneydoğu Asya-Hindistan ilişkisinin ilk dönemlerini yansıtır. Yerel öğelerse, Güneydoğu Asya'daki Hindu sanatının son dönemlerinde ağırlık kazanır. Örneğin Doğu Cava'daki Hindu tapınak yapımının son döneminde, Hintli ve yerli mitolojik temalar yerel gölge tiyatrosundan alınma bir üslupta işlenmiştir. Candi Sukuh'taki *wayang* kabartma panolar, Yang Platosundaki megalitik (büyük taş) teras-tapınaklara benzeyen teras biçimli bir planla tamamlanır. Vietnam gibi Çinlileşmiş bölgelerdeki urunlerin çoğu, tümüyle istilaların getirdiği etkilere göre biçimlenmiştir. Çin edebiyatı, yazı karakterleri, sanatı ve düşünceleri Han hanedanının yönetimiyle birlikte Vietnam'a girmiştir. Ticari ve diplomatik ilişkilere karşın Güneydoğu Asya'nın öteki yörelerindeki sanat öğelerinden pek azı açık biçimde Çin özellikleri taşır. Gene de Çin'den kaynaklanan düşüncelerin biçimlendirici bir etkisi olduğu sanılmaktadır. Örneğin Çin'de imparator kültünün temelinde yatan kabullerle Güneydoğu Asya'nın görsel sanatlarına egemen olan hükümdar simgeciliği arasında pek çok benzerlik vardır.

Güneydoğu Asya, Hinduizmi ve Budacılığı benimsemeden çok önce Güney Asya'yla ticaret ilişkileri kurmuştu. Gene de Hint düşünceleriyle sanat biçimleri, kurulan küçük ticaret kolonilerinden yayılmış olamazdı. Sanskrit dili ve kültürü, Brahman rahiplerce zaten Güneydoğu Asya'ya bağlı adalarda ve anakaranın kıyı bölgelerinde yayılmaya başlamıştı. Yerel hükümdarlar da, bu rahipleri saraylarına çağırarak süreci hızlandırdılar. Bu hükümdarların Hindistan'ın ileri düzeyde gelişmiş dinsel törenlerini, mitolojisini ve ilahiyatını, egemenliklerini meşru kılıp genişletecek bir araç olarak görmesi bölgede Hint sanat biçimlerinin gelişmesinde önemli rol oynadı. Bir anlam-

da bu hükümdarlar, dışarıdan üstün bir büyü getiriyordu; Güneydoğu Asya toplumlarında büyük önem taşıyan anıtsal mimari ve renkli törenler de bu durumu yansıtmaktadır.

Dinsel sanat ve mimari yalnızca siyasal iktidarı güçlendirmekle kalmayıp onunla iç içe geçti. Khmer tapınak-kentleri Angkor Wat ile Angkor Thom hükümdarlık kültünün merkezleri oldular. Dört ana yönde dizilmiş olan bu kentlere tapınak-dağlar egemendir ve kentler hem evrenin, hem de hükümdarlığın küçük bir örneğini oluşturur. Bayon Tapınağı'nı süsleyen *bodhisatva* (geleceğin Budası) Lokeşvara'nın doğaüstü yüzleri de, imparatorun her şeyi gören gözlerini temsil eder. Hükümdarlık narsisizminin yaygın olduğu Güneydoğu Asya'da yapılan pek çok kutsal varlık heykeli aslında, eski iktidar ve ruhani güç kavramlarına yeni ve daha incelikli bir görünüm kazandıran hükümdar portre heykelleriydi. Cava'daki *çandi*'ler tapınak ve hükümdar anıtmezarının bileşimiydi. Borobudur Anıtı'ndaki karmaşık simgecilik de Budacı kozmolojiyi ata hükümdar kültüyle birleştirir. Tapınaklardaki kabartmalarda daha çok *Mahabharata* ile *Ramayana* destanları ve Buda'nın önceki yaşamlarını konu alan *Cataka* öyküleri gibi Hint metinlerinden alınmış bölümler resimlenir.

Mahabharata, Ramayana, Cataka'lar ve yerel efsanevi öyküler (pek çok örneği arasında Cava'daki Panci çevrimi ve Tay hükümdarı Abhai'nin öyküleri sayılabilir), gösteri sanatlarına da konu olmuştur. *Bharata-natya* dansında, klasik Hint danslarına özgü *mudra*'lar (el ve kol hareketleri) en aza indirilerek hareketlerdeki zariflik vurgulanır; böylece tema daha geri planda kalır. Tapınak ve saray danslarının bölgedeki çeşitlemeleri de yerel gelişmeler doğrultusundadır. Yöreye özgü nitelikler kazanmış Hindu dininin canlı bir müzesi durumundaki Bali'de *barong* ve *legong* oynanır. Çok çeşitli biçimlerdeki tiyatro da çoğu zaman bir toplumsal eleştiri aracıdır. Bunlardan en dikkate değer olanı *wayang kulit*'te (gölge oyunu), kukla gösterisi dans ve tiyatro ile kaynaşarak tümüyle özgün bir eğlence biçimine dönüşmüştür. Müzik genellikle tiyatro sanatıyla uyum içindedir; bu yüzden son derece ritmik, ama zayıf bir melodik içerik taşır. Çeşitli bölgesel biçimleri bulunan *gamelan*, atonal bir vurmalı çalgılar orkestrasının temelini oluşturur.

Myanmar ve Tayland, Güneydoğu Asya'nın gösteri sanatları geleneğini paylaşmakla birlikte, Theravada Budacılığı aracılığıyla Sri Lanka (Seylan) ile güçlü bağlar kurmuşlardır. Bu, özellikle görsel sanatlarda belirgindir: Tayların *wat*'ı (tapınak grubu ya da manastır) ve Birmanların pagodası, Sri Lanka'daki *dagoba*'ların (çan biçimli *stupa*[*]) çeşitlemeleridir. Tay mimarisi ile heykelciliği Hint ve Khmer geleneğine dayanır; ama Sukhothai'deki yürüyen Buda heykelleri gibi özgün biçimlere de rastlanır. Myanmar'daki Pagan tapınakları daha özgündür. Tapınakların gotik üslubu andıran incelikli tasarımı, duvarlar ve heykellerdeki etkileyici yumuşaklık yöredeki binlerce pagoda ve tapınağın yapımındaki itici güç olan dindarlığın kanıtıdır.

Bu hükümdarlıkları pek fazla etkilemeyen İslamiyetin öteki yörelerdeki gelişkin sanat geleneklerine de Müslüman bir cila vurmaktan başka katkısı olmadı. Benzer biçimde, Avrupa'nın kültürel etkisi de, Filipinler dışındaki yerlerde son derece zayıftı. Sömürge yönetimine karşı milliyetçi hareketler ise, Sanskrit dilinin egemenliğinden ötürü yerel dillerde yavaş gelişen edebiyata hız kazandırdı. Tayların çok eski bir şiir geleneği olmasına karşın, vakayiname, destan ve romantik yapıtların büyük bölümü 15. yüzyıl sonrasına aittir.

Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (Association of Southeast Asian Nations-ASEAN), Güneydoğu Asya'da ekonomik büyümeyi, toplumsal ilerlemeyi ve kültürel gelişmeyi hızlandırmak, barışı ve güvenliği geliştirmek amacıyla Endonezya, Filipinler, Malezya, Singapur ve Tayland hükümetlerince 8 Ağustos 1967'de kurulan uluslararası örgüt. 1984'te Brunei de örgüte katılmıştır. 1961'de Filipinler, Malezya ve Tayland'ın kurduğu Güneydoğu Asya Birliği'nin (ASA) yerini alan ASEAN, ekonomik işbirliği ve kalkınma, ASEAN içinde ve ASEAN ile dünyanın öteki ülkeleri arasında ticareti geliştirme, üyeler arasında teknik işbirliği ve ortak araştırmaya dönük programlar hazırlama gibi hedefler güder.

Başlangıçta gevşek bir birlik görünümünde olan ASEAN Vietnam Savaşı'nın ardından Güneydoğu Asya'da değişen güç dengesinin etkisiyle daha sıkı bağlara dayalı bir yapı kazandı. Bu gelişmeyi sağlayan bir başka etken de 1970'lerde gerçekleştirilen hızlı ekonomik büyümenin üye ülkelerin kendilerine güvenini artırmasıydı. Böylece üye ülkeler 1979'da Vietnam'ın Kamboçya'yı işgali karşısında ortak tepki gösterecek düzeyde bir birliğe ulaştı.

ASEAN'ın Bali'de 1976'da yaptığı ilk zirve toplantısında, birçok sanayi projesi üzerinde anlaşmaya varıldı, bir dostluk ve işbirliği antlaşmasıyla uyum deklarasyonu imzalandı. Buna karşılık birbirini tamamlamaktan uzak ve büyük ölçüde rekabetçi ekonomilere sahip olan ASEAN ülkeleri 1990'lara değin önemli bir ekonomik bütünleşme gerçekleştiremedi. Ortak güvenlik sorunlarının zaman zaman gündeme gelmesine karşın, savunma alanında da çok az şey gerçekleştirildi.

ASEAN'ın örgütsel yapısı üye ülkelerin devlet başkanlarının bir araya geldiği zirve toplantıları, başkanlığın her yıl dönüşümlü olarak değiştiği dışişleri bakanları düzeyindeki toplantılar, bakanlar düzeyindeki toplantıya ev sahipliği yapan ülkenin dışişleri bakanı ve öbür beş ülkenin büyükelçilerinden oluşan ve bakanlar düzeyinde toplantılar arasındaki dönemde görev yapan daimi komite, bir genel sekreterin başkanlık ettiği Cakarta'daki daimi sekreterlik, dokuz ayrı komite, çeşitli alt komiteler ve özel amaçlı gruplardan oluşur. Örgüt, düzenli yıllık raporların yanı sıra 15 günlük *ASEAN Newsletter*'ı yayımlar.

Güneydoğu Selebes, Endonezya dilinde SULAWESI TENGGARA, Endonezya'da, Selebes'in güneydoğu kolunda il (*propinsi*). Batısında Bone Körfezi (Teluk Bone), doğusunda ve güneyinde Banda Denizi, kuzeybatısında Güney Selebes ve kuzeydoğusunda Orta Selebes illeri vardır. Yüzölçümü 27.686 km² olan il, Flores ve Banda denizlerinde bulunan Wowoni, Butung, Muna, Kabaena ve Tukang Besi adalarını da içine alır.

Bölge 14. yüzyıla değin Sumatra'daki Budacı Şrivicaya İmparatorluğu'nun, 15. yüzyılın sonuna değin de Cava'nın doğusundaki Macapahit İmparatorluğu'nun bir parçasıydı. 16. yüzyılın başlarında bölgeyi Selebes'in güneyindeki Makasar (bugün Ujung Pandang kenti) ve Bone (bugün Watampone) devletleri yönettiler; bu devletlerle öteki küçük devletlerin hükümdarları 16. yüzyılın başında Müslümanlığı kabul ettiler. Hollandalılar 1609'da adada ticaret merkezleri kurdular. Makasar ile Bone arasındaki rekabet Bone'nin yenilgisiyle sonuçlanan bir dizi savaşa yol açtı. Bone halkından Arung Palakka 1660'ta ayaklandı, ama yenilerek adanın doğu kıyısı açıklarındaki Butung Adasına sığındı. Arung Palakka'yı destekleyen Hollandalılar Makasar'daki Gowa Devleti'ni yendiler. Arung Palakka, Selebes'in güneydoğusunun büyük bir bölümünü yönetimi altına alarak Bone'nin hükümdarı oldu. 1696'da öldüğünde egemenliğini adadaki öteki küçük devletlere de kabul ettirmişti. 18. yüzyıl, Makasar ile Bugi devletleri arasındaki sürekli çatışmalar ve Hollandalıların bu çatışmalara müdahalesiyle geçti. 18. yüzyılın sonunda Hollandalılar Makasar ile Bone üzerinde sömürge yönetimi kurmuştu. İngilizlerin bölgeyi geçici işgali (1810-16) Bone Devleti'ne Hollandalılara karşı ayaklanma cesaretini verdi. Bu ayaklanma 1860'a değin bastırılamadı. Japonlar, II. Dünya Savaşı sırasında Selebes'in güneybatısını işgal ettiler. Bölge 1946'da Hollanda'nın kurduğu Doğu Endonezya Devleti'nin bir bölümü oldu ve 1950'de Endonezya Cumhuriyeti'ne katıldı.

İlin kuzeybatısında, birbirine koşut Tanggeasinua ile Mekongga Dağları vardır. Mekongga Dağları, volkanik Mekongga Dağında 2.779 m yüksekliğe ulaşır. Yörede dik yamaçlı pek çok rift vadisine rastlanır. İlin doğu ve batı kıyıları alçak ve oldukça dar bir şerittir. Lalinda, Lasolo ve Sampara başlıca ırmaklardır ve yöreyi doğuya doğru akaçlarlar. Kıyı açıklarındaki Muna ile Butung (güneydoğu) adalarının deniz düzeyinden yüksekliği ortalama 1.000 m'dir. İldeki dağlık bölgelerde tik, çam ve meşe ormanları vardır. Irmak vadilerinde yüksek otlar, çalı ve bambu yetişir. En önemli ekonomik etkinlik tarımdır. Yetiştirilen başlıca ürünler pirinç, şekerkamışı ve kahvedir. Reçine ve kereste üretimi de önemli yer tutar. Başlıca sanayiler ağaç oymacılığı, hasır ve sepet örme, besin işleme, baskı işleri, dericilik ve çeltik ayıklama, ayrıca altın ve gümüş telkâri işidir. Kara ulaşımı daha çok ırmaklarla sağlanır. İl merkezi Kendari'de bir havalimanı vardır. Lawow, Bone, Baubau ve Kolaka öteki büyük kentlerdir. Bugiler başlıca etnik gruptur ve nüfusun çoğunluğunu oluştururlar. Nüfus (1990 geç.) 1.350.000.

Güneyhaçı, CRUX (Latincede "haç") olarak da bilinir, Güney Yarıküre'de, 12 saat 30 dakika açılımda (gökkürede Yer'deki boylama karşılık gelen koordinat) ve 60° yükselimde (gök ekvatorundan güney yönündeki açısal uzaklık) yer alan takımyıldız. Bugün yalnızca 30° kuzey enleminden (Kuzey Afrika'dan ve Florida'dan) daha güneyde bulunan bölgelerden görülebilir. Güneyhaçı, Avustralya, Yeni Zelanda ve Batı Samoa bayraklarında da yer alır.

Çok eski dönemlerden beri üzerine pek çok yazı yazılmasına karşın, ilk kez 1679'da Augustine Royer tarafından bir takımyıldız olarak tanımlanmıştır. Çok eskiden Avrupa'nın büyük bölümünden de görülebilmekteydi. Güneyhaçı'nın beş parlak yıldızı vardır. Bunlardan biri, düzgün haç şeklini biraz bozacak biçimde yerleşmiştir.

Güneysınır, topraklarının bir bölümü Akdeniz Bölgesi, daha büyük bölümü İç Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalan Konya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Çumra'ya bağlı Dinek bucağının altı, Merkez bucağının üç köyü 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla bir araya getirilerek adı Güneysınır olarak değiştirilen kasaba (eskiden Güneybağ ve

Karasınır) merkez olmak üzere ilçe yapılmıştır.

Güneysınır Belediyesi 1955'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 13.283; kasaba, 7.404.

Güneysu, Karadeniz Bölgesi'nde, Rize iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Merkez ilçeye bağlı bir bucak olan Güneysu, 19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Güneysu Belediyesi 1969'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 19.558; kasaba, 3.178.

Güngör, Hasan (d. 5 Temmuz 1934, Acıpayam, Denizli), Olimpiyat ve Dünya şampiyonu Türk güreşçi. Üstün güreş tekniğiyle tanınır.

Güreşe 16 yaşında başladı ve 1956'da milli takıma seçildi. Serbest stilde uluslararası

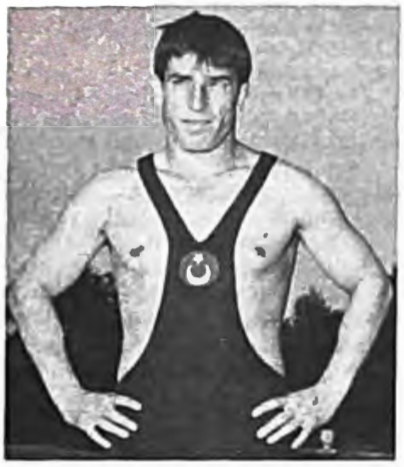

Hasan Güngör, y. 1960
İsmet Gümüşdere/Ana Yayıncılık Arşivi

alandaki ilk madalyasını 1957'de İstanbul'da yapılan Dünya Şampiyonası'nda 73 kg'de üçüncü olarak elde etti. 1958'de Sofya'da düzenlenen Dünya Şampiyonası'nda 79 kg'de altın madalya kazandı. 1960 Roma Olimpiyat Oyunları'nda 79 kg'de birinci oldu. 1964 Tokyo Olimpiyat Oyunları'nda 87 kg finalinde Bulgar güreşçiyle berabere kalınca, kendisinden 150 gr hafif olan rakibinin ardından ikinci ilan edildi. Öteki uluslararası karşılaşmalarda aldığı dereceler arasında 1959 (İstanbul) Balkan şampiyonluğu (79 kg), 1960 (Burgaz) Balkan ikinciliği (79 kg), 1961 (Tokyo) Dünya üçüncülüğü (87 kg), 1962 (Toledo, Ohio) Dünya ikinciliği, 1963 (Napoli) Akdeniz Oyunları birinciliği (87 kg), 1966 (Karlsruhe) Avrupa şampiyonluğu (87 kg) ve 1966 (Toledo) Dünya ikinciliği (87 kg) sayılabilir. 150 kez milli olan Güngör güreşi 1967'de bıraktıktan sonra antrenörlük yaptı ve milli takımı çalıştırdı (1969-78).

Güngör, Kemal (d. 1914, Yeşilyuva köyü, Acıpayam - ö. 16 Ağustos 1961, Denizli), folklor ve etnografya araştırmalarıyla tanınmış müzeci.

İstanbul Erkek Öğretmen Okulu'nu bitirdi (1935). Bir süre Muş ilinde ilkokul öğretmenliği yaptıktan sonra Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji ve Etnoloji Enstitüsü'ne devam ederek 1940'ta mezun oldu. Dört yıl süreyle Cumhuriyet Halk Partisi'nde folklor ve müze kısım şefi ve müfettiş olarak görev yaptı. 1944'te Ankara Etnoğrafya Müzesi müdür yardımcılığı görevine getirildi. Daha sonra Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nde ve Anıtkabir Atatürk Müzesi'nde yöneticilik yaptı. Son görevi, kuruluşunu, düzenlenmesini ve açılışını gerçekleştirdiği (23 Nisan 1961) İlk Türkiye Büyük Millet Meclisi Müzesi müdürlüğüydü. Bazı ulusal ve uluslararası bilimsel dernek ve kuruluşlarda da görev yapan Güngör, günümüzde Folklor Araştırmaları Kurumu(*) adıyla çalışmalarını sürdüren Türk Halk Sanatları ve An'anelerini Tetkik Cemiyeti'nin kuruluşuna katıldı ve bir süre genel sekreterlik görevini yürüttü. Bergama Arkeoloji Müzesi'nin düzenlenmesinde Osman Bayatlı ile çalıştı. *Türk Etnografya Dergisi*, *Türk Yurdu*, *Ülkü* ve *Millet* gibi yayın organlarında antropoloji, etnoloji ve folklor alanlarında yöntem ve uygulama sorunlarını ele alan kuramsal yazıları ve bazı gelenekler üzerine ayrıntılı araştırmaları çıktı. *Cenubî Anadolu Yürüklerinin Etno-Antropolojik Tetkiki* (1941) adlı yapıtı, konusuyla ilgili ilk çalışmalardan biri olarak büyük önem taşır. Ayrıca, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Müzesi* (1961) adlı bir tanıtma kitapçığı da vardır.

Güngören, Marmara Bölgesi'nde, İstanbul kentini oluşturan ilçelerden biri. Eskiden Bakırköy'e bağlı olan 27 mahalle, 27 Mayıs 1992 tarihli ve 3806 sayılı yasa uyarınca bir araya getirilerek ilçe yapılmıştır.

güngülü, ladengiller (*Cistaceae*) familyasından, *Helianthemum* cinsinin içerdiği yaklaşık 100 kadar çiçekli bitki türünün ortak adı. Katmersiz bir gülü andıran gösterişli çiçekleri nedeniyle bazı türleri süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Helianthemum apenninum, *H. cinereum*, *H. croceum* ve *H. hirtum* Avrupa kökenli

Güngülü (*Helianthemum*)
G. H. Hyde-EB Inc.

bodur çalılardır. Gene bir Avrupa bitkisi olan *H. nummularium*'un beyaz, sarı ya da pembe çiçekli pek çok kültür çeşidi vardır. Kuzey Amerika'da yetişen *H. canadense*, *H. corymbosum* ve *H. rosmarinifolium* alçak boylu yabani türlerdir. Anayurdu California olan *H. scoparium* ise 1 m yüksekliğinde sazı andıran bir çalıdır.

güngüzeli, zambakgiller (*Liliaceae*) familyasının *Hemerocallis* cinsini oluşturan 15 kadar çokyıllık bitki türünün ortak adı. Orta Avrupa'dan Asya'nın doğusuna kadar uzanan kesimlerde yaygındır; bazı türleri süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bu bitkilerin etli kökleri, tabandan çıkan ince, kılıç biçimli yaprakları, sarıdan kırmızıya kadar değişen renklerde huni ya da çan biçimli çiçeklerin oluşturduğu uzun saplı çiçek kümeleri ve kapsül biçimli meyveleri vardır. Bazı güngüzeli türlerinin çiçek ve tomurcuklarından besin olarak yararlanılır.

günlük, GÜNCE olarak da bilinir, insanın, düşüncelerini ve başından geçenleri düzenli olarak kayda geçirdiği otobiyografik yazı türü. Yazanın daha çok kendisi için tuttuğu günlükte, yayımlanmak üzere yazılan yapıtlarda olmayan bir içtenlik görülür. Batı dillerindeki karşılığı, Latincedeki *dies* (gün) sözcüğünden türeyen *diarium*'dan (günlük) gelir. Latincede günlük anlamına gelen bir sözcüğün bulunması, bu yazı türünün Antik Çağa uzanan bir tarihi olduğunu gösterir.

Günlük türü, bireyin önemsinin arttığı geç Rönesans döneminin sonlarında olgunlaşmıştır. Günlükler, yazarın kişiliğinin yanı sıra toplumsal ve siyasal tarihi aydınlatmak açısından da büyük önem taşır. Örneğin, 1409-31 arasında adı bilinmeyen bir Fransız papazın tuttuğu, 1449'dan sonra başka birinin yazmayı sürdürdüğü *Journal d'un bourgeois de Paris* (Parisli Bir Burjuvanın Günlüğü), VI. ve VII. Charles dönemlerini araştıran tarihçiler için çok değerli bir kaynaktır. Hukukçu ve parlamento üyesi Bulstrode Whitelocke (1605-75) *Memorials of the English Affairs*'inde (İngiliz Tarihi Üzerine Notlar) ve Fransız Marquis de Dangeau (1638-1720) 1684'ten ölümüne değin tuttuğu günlükte tarihsel olaylara benzer bir ilgiyle yaklaşırlar. İngiliz günlük yazarı John Evelyn'in *Diary*'si de (Günlük), 17. yüzyıl İngiltere'sinin toplumsal ve kültürel olaylarına ışık tutan önemli bir kaynaktır. Günlük yazarlığında Evelyn'i bir tek Samuel Pepys'in aştığı söylenebilir. Bu türün en büyük ustası sayılan Pepys, 1 Ocak 1660'tan 31 Mayıs 1669'a değin süren günlüğünde, o dönemde Londra'daki yaşamın çok başarılı bir portresini çizer; saray ve tiyatro çevrelerindeki, donanmadaki ve kendi malikânesindeki yaşamın yanı sıra, kendi kusur ve zayıflıklarını da büyük bir içtenlikte anlatır.

18. yüzyılda Jonathan Swift'in günlüğü, yoğun duygusallığıyla dikkati çeker. Swift'in 1710-13 arasında İngiltere'de kaleme alıp İrlanda'ya yolladığı günlük, sonradan *Journal to Stella* (1766-68; Stella'ya Günlük) adıyla yayımlanmıştır. Hırs ve sevgi gibi duyguları yansıtan bu zekâ ürünü yapıtta, Swift'in tuhaf düşünceleri de yer alır. 18. yüzyıl sonu İngiliz edebiyatındaki en önemli günlük, romancı Fanny Burney'ye (Frances d'Arblay) aittir; yapıt ilk kez 1842-46 arasında yayımlanmıştır. Yazarı sağken yayımlanan ilk günlüklerden olan James Boswell'in *Journal of a Tour to the Hebrides, with Samuel Johnson, L.L.D*'siyse (1785; Samuel Johnson ile Hebrid Adalarına Yapılan Gezinin Günlüğü), daha kapsamlı olmakla birlikte, günlük türü içinde değerlendirilebilir.

19. yüzyılın ilk yarısında günlüğe olan ilgide bir artış görülür. Aralarında Pepys'inkinin de bulunduğu birçok önemli günlük ilk kez bu dönemde yayımlanmıştır. 19. yüzyılın edebi değeri yüksek günlükleri arasında Sir Walter Scott'ın *Journal*'ı (1890; Günlük), Dorothy Wordsworth'ün, ağabeyi şair William Wordsworth üzerindeki etkisini gösteren *Journals*'ı (ös 1855; Günlükler), Henry Crabb Robinson'ın Goethe, Schiller, Wordsworth ve Coleridge gibi yazarların yaşamlarına ilişkin birçok bilgi içeren 1869 tarihli günlüğü sayılabilir. Rus ressam Marie Bashkirtseff'in, ölümünden sonra 1887'de yayımlanan günlüğü ile Goncourt Kardeşler'in 1888'de yayımlanmaya başlayan günlükleri de büyük bir ilgiyle karşılanmıştır.

20. yüzyıldaki en önemli örnekler arasında *Journal of Katherine Mansfield* (1927; Katherine Mansfield'in Günlüğü), André Gide'in *Journal*'ı (1939, 1954, 2 cilt; Türkçede bazı bölümleri 1961'de *Günceden Seçmeler* ve 1963'te *Günlük* adlarıyla yayım-

lanmıştır) ve *Diary of Virginia Woolf* (1977-84; Virginia Woolf'un Günlüğü) sayılabilir.

Batı'daki anlamıyla günlük, Türk edebiyatına Tanzimat'tan sonra girmiştir. Daha eski tarihli bazı vakayinameler (örn. *Silahdar Tarihi*), seyahatnameler (örn. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*) ve sefaretnameler (örn. *Mehmet Efendi Sefaretnamesi*) yer yer günlük havası taşımakla birlikte, Türk edebiyatında bu türün ilk örneğinin Direktör Ali Bey'in *Seyahat Jurnali* (1897) olduğu kabul edilir. Ama Ali Bey'in yapıtının günü gününe tutulmuş notlardan yararlanılarak sonradan düzenlenmiş bir kitap olduğunu dikkate alan bazı araştırmacılar, Batı örneklerine uygun ilk günlük olarak Nigâr Hanım'ın *Nigâr Binti Osman-Hayatımın Hikâyesi*'ni (ös 1959) gösterirler. Ali Bey, Batı'daki bazı edebiyat türlerinin (roman, tiyatro, komedi, dram vb) o dönemde aynı adlarla aktarılması geleneğine uyarak Fransızca *journal* sözcüğünü olduğu gibi almıştır. Ötekiler gibi yerleşmeyen bu kavram, uzun süre "ruzname" ve "hatıra defteri" gibi sözcüklerle karşılanmış, Cumhuriyet döneminde Falih Rıfkı Atay "gündem" ve "gündelik" sözcüklerini ortaya atmış, daha sonra "günlük" sözcüğü bulunmuştur. Bu türü 1950'den sonra gerçek kimliğine kavuşturan Nurullah Ataç ise (*Günce* [1960] adlı yapıtı en yetkin günlük örneklerinden kabul edilir) "günce" sözcüğünü kullanmıştır. Bu alandaki en önemli yapıtlardan biri Atatürk'ün Anafartalar Savaşı sırasında tutmuş olduğu ve 1943'te yayımlanan günlüğüdür: *Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe*. İki tane günlük (*Balkan Harbi Ruznamesi* ve *Ruzname*) yazmış olan Ömer Seyfettin'in her iki yapıtı da bugüne değin basılmamıştır. Cumhuriyet döneminde günlük türündeki ilk yapıtı Salâh Birsel yayımlamıştır (*Günlük*, 1955). Türk edebiyatının öbür günlük yazarları arasında *Kafkas Yollarında* (1919) ile Ahmet Refik Altınay, *Yolcu Defteri* (1946) ile Falih Rıfkı Atay, *Uçuş Günlüğü* (1959), *Gezi Günlüğü* (1962) ve *Avusturya Günlüğü* (1963) ile Burhan Arpad, *Yeryüzü Korkusu* (1974) ve *Geçmişin Kuşları* (1979) ile Oktay Akbal, *Arkası Yarın* (1976) ve *Sıcak İlişkiler* (1982) ile Muzaffer Buyrukçu, *Gündökümü 75* (1976), *Sesler, Yüzler, Sokaklar* (1981), *Günlerin Tortusu* (1985) ve *Yazılı Günler* (1988) ile Tomris Uyar sayılabilir.

günlük hareket, Yer'in kendi ekseni çevresinde batıdan doğuya doğru dönmesinin sonucu olarak, gökyüzünün doğudan batıya doğru günlük olarak hareket ediyor ve gökcisimlerinin doğuyor ya da batıyor gibi görünmesi. Bu görünen hareketin ekseni Yer'in dönme ekseniyle çakışır. Yer Ekvatoru'nun düzlemi ile gökkürenin kesişim dairesine gök ekvatoru denir. Gökcisimlerinin günlük görünen yörüngeleri, gök ekvatoruna paraleldir ve günlük daireler olarak adlandırılır.

günlükağacı *bak.* sığla

günlükböcek *bak.* günsineği

günmerkezli sistem, HELYOSANTRİK SİSTEM olarak da bilinir, Güneş'in, Güneş sisteminin (ya da evrenin) merkezinde olduğunu ve Yer'in öteki gezegenler ile birlikte Güneş'in çevresinde dolandığını kabul eden kuramsal modellerin ortak adı. İÖ 5. yüzyılda Eski Yunanlı filozoflardan Philolaos (olasılıkla bir yüzyıl sonra da Syrakusalı Hicetas), Yer'in bir küre olduğunu ve günlük hareketi sırasında, bir "ateştopunun" çevresinde dolandığını ileri sürdü. Ama Philolaos'a göre,bu "ateştopu" Güneş'ten başka bir cisimdi. İÖ 270'lerde ilk kez Sisamlı Aristarkhos, Yer'in Güneş'in çevresinde döndüğünü ileri sürdü.

İS 2. yüzyılda İskenderiyeli Ptolemaios'un ortaya attığı yermerkezli (jeosantrik) sistem yüzyıllar boyunca doğru olarak kabul edildi. 15. yüzyılda ise kilisede görevli bir bilim adamı olan Nikolaus von Cusa Yer'in hareketinin, günmerkezli sistemin kanıtı olduğunu ileri sürdü. Daha sonra, 1543'te Kopernik'in yeniden ortaya attığı bu kuramı destekleyen Galilei ise 1633'te, Enkizisyon tarafından yargılandı. *Ayrıca bak.* Tycho sistemi; yermerkezli sistem.

Günsav, Bekir Sami (d. 1879, Bandırma - ö. 9 Eylül 1934, İstanbul), Kurtuluş Savaşı komutanlarından.

1902'de Erkân-ı Harbiye (Kurmay) Mektebi'ni bitirerek kurmay yüzbaşı rütbesiyle orduya katıldı. 1910'a değin askeri okullarda öğretmenlik yaptı. Balkan Savaşları'nda bir süre İşkodra Fırkası'na komuta etti. I. Dünya Savaşı sırasında gösterdiği başarı dolayısıyla 1915'te miralaylığa (albay) yükseltildi. Irak Cephesi'nde 5. Kuvve-i Seferiye (52. Tümen) komutanlığı yaptı.

Mondros Mütarekesi'nden (30 Ekim 1918) sonra 56. Tümen komutanı ve 17. Kolordu komutan vekili olarak Batı Anadolu'da Yunan işgaline karşı direnişin örgütlenmesinde önemli görevler üstlendi. 56. Tümen karargâhının bulunduğu Bursa yöresinde Redd-i İlhak Cemiyeti'nin kurulmasına, Kuva-yı Milliye'nin oluşturulmasına öncülük etti. Temmuz 1920'de 20. Kolordu komutanıyken Yunan ileri harekâtına uzun süre karşı koydu. Ama Yunanlıların 8 Temmuz 1920'de Bursa'yı işgal etmesini önleyemedi. Bu yüzden I. TBMM'de ağır biçimde eleştirildi, "kenti düşmana teslim etmekle" suçlandı. Mustafa Kemal'in (Atatürk), Bursa'nın boşaltılmasının bir hükümet kararı olduğunu ve emri kendisinin verdiğini belirtmesine karşın tepkiler sürdü. Tartışmaların uzaması üzerine Bekir Sami 14 Temmuz 1920'de görevden alındı. 13 Kasım 1920'de Muğla ve Antalya yöresi komutanlığına, daha sonra da kendi isteği ile Kuzey Kafkasya Askeri Temsilciliği'ne atandı. Temmuz 1922'de açığa alınan Bekir Sami, emekliye ayrıldıktan sonra herhangi bir görev üstlenmedi.

günsineği, BIRGUNSİNEĞİ, GÜNLÜKBÖCEK ya da MAYISSİNEĞİ olarak da bilinir, *Ephemeroptera* takımından böceklerin ortak adı. Antarktika dışında tüm kıtalara dağılmış olan ve yaklaşık 2.000 türü tanımlanan bu böceklerin bulunan fosillerinden, Üst Karbonifer Dönemden (y. 325-280 milyon yıl önce) beri varlıklarını sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

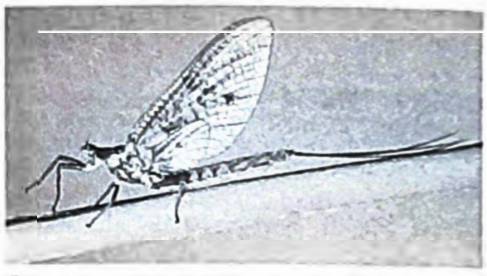

Ephemera danica türünden dişi bir günsineği
G. E. Hyde-EB Inc

Günsineklerinin uzunluğu erişkin evrelerinde 2,5-3,2 mm arasında değişir; yaşam çevrimleri dört evreden oluşur: Yumurta, nemf, erişkin öncesi kanatlı evre ve erişkin. Çoğu türün nemf evresi tatlı sularda, bazı türlerinse acı sularda geçer. Nemflerin, her birinin ucunda birer tırnak bulunan altı bacağı vardır. Vücutlarının 10 bölütünden bazısında solungaç işlevi gören yapılar bulunur. Gövdelerinin ucunda iki ya da üç tane ince kuyruk uzantısı yer alır. Yaşadıkları ortama uyarlanma sonucu bazı türlerde kum ve mili oymaya elverişli çene ve bacaklar, bazılarında da yarıklara girmeye ve suda kolay hareket etmeye elverişli basık bir gövde gelişmiştir. Öbür türlerin bacakları akarsu tabanında ya da çeşitli yüzeylerde hareket etmeye ve su bitkilerine tutunmaya yarayacak özelliktedir.

Günsinekleri nemf evresinde genellikle bir yıl kadar kalırsa da, bu evre türe bağlı olarak iki hafta ile iki yıl arasında değişebilir. Nemfler yine türe bağlı olarak ya da çevre koşullarına göre 50 kez deri değiştirebilir.

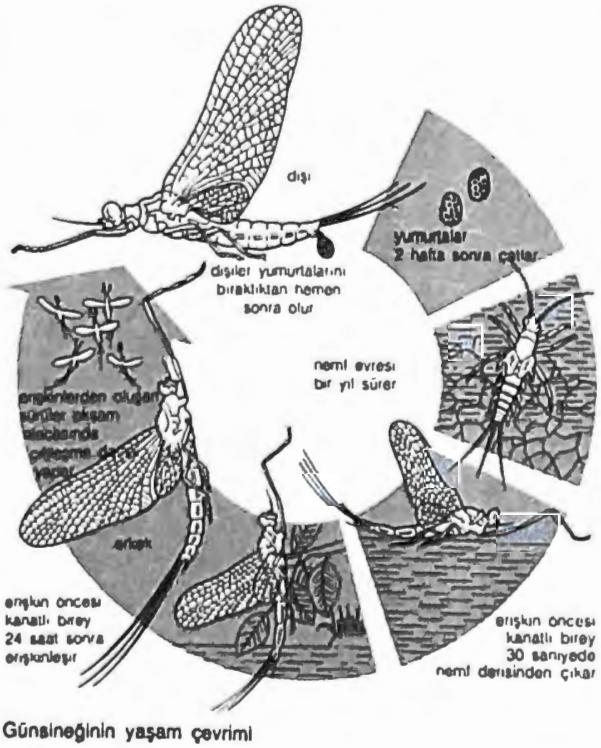

Günsineğinin yaşam çevrimi

Olgunlaşan nemflerin son nemf derisi altından erişkin öncesi kanatlı bireyler çıkar. Böcekler arasında yalnız günsinekleri, kanatları tümüyle geliştikten sonra da deri değiştirir. Erişkin öncesi kanatlı evre 5-10 dakika ya da günlerce sürebilir. Ama genellikle bir gece içinde gerçekleşen deri değiştirmeyle erişkin bireyler ortaya çıkar. Bu son iki evrede günsinekleri ince uzun yapılı, çok ince kuyruklu, kalın damarlarla örülü iki çift kanatlı, kısa duyargalı ve petek gözlüdür. Ağız parçaları ve sindirim sistemleriyse işlevlerini yitirmiştir.

Üreme davranışları erişkin evreye girildikten kısa bir süre sonra başlar ve döllenmiş yumurtaların bırakılmasının ardından erkek ve dişi günsineklerinin ölümüyle sona erer. Erişkin günsineklerinin ömrü genellikle birkaç saatle sınırlı olmasına karşın *Hexagania* cinsinin üyeleri iki güne kadar yaşayabilir. Çiftleşme akşam alacasında erkeklerin sürüler halinde su üstünde dans etmeleriyle başlar. Dişiler çok geçmeden bu dansa katılır ve çiftleşme havada gerçekleşir. Döllenmiş yumurta sayısı türe göre 50'nin altında ya da 10 binin üstünde olabilir. Yumurtaları bazı dişiler kümeler halinde sudaki bitkilerin, kabukların, taş ve batıkların altına, bazıları topaklar halinde havadan suya, bazıları suya her dalışlarında birkaç tane, bazıları iki uzun kılıf içinde, bazıları da su yüzeyine ölüm inişi yaparken bırakır. Dibe batan ya da batıklara yapışan bu yumurtalar genellikle iki hafta içinde açılır.

Günsineklerinin yaşam çevrimindeki üç evre su ekosistemlerinin beslenme zincirinde önemli bir yer tutar. Algler, öbür su bitkileri ve ayrışan organik maddelerle beslenen nemfler balıklara ve birçok omurgasız etçil hayvana yem olur. Sonraki iki evrede ise yabanarılarının, kızböceklerinin, yarasaların, kuşların, kınkanatlıların, örümceklerin ve memelilerin, çiftleşme sırasında ve öldüklerinde gene balıkların beslenmesini sağlar.

Erişkin günsineklerinin kısa yaşamları boyunca durmaksızın çırpınmalarından etkilenen sanatçılar, özellikle de şairler bu canlıları yaşamın geçiciliğini gösteren bir simge olarak kullanmışlardır.

günsüler *bak.* güneşhayvancıkları

Günsür, Nedim (d. 10 Nisan 1924, Ayvalık), özgün bir figüratif anlayışla toplumsal içerikli yapıtlar üreten ressam.

"Panayır", Nedim Günsür'ün bir yapıtı, 1982; özel koleksiyon
Anadolu Yayıncılık Arşivi

Ortaöğrenimini tamamladıktan sonra 1942'de girdiği Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'nde Bedri Rahmi Eyuboğlu'nun öğrencisi oldu. Öğrenciliği sırasında bir grup arkadaşıyla birlikte Onlar grubunu kurdu. 1948'de mezun olduktan sonra Fransız hükümetinden aldığı bir bursla Paris'e gitti. Orada André Lhote ve Fernand Léger'nin özel atölyelerine devam etti. Önceleri yarı soyut çalışırken, bir süre sonra tümüyle soyuta yöneldi. 1952'de Türkiye'ye döndü, 1954-58 arasında Karadeniz Ereğlisi Ortaokulu'nda resim öğretmenliği yaptı. 1958'den sonra çalışmalarını bağımsız olarak İstanbul'da sürdürdü. 1963'teki 24. Devlet Resim Heykel Sergisi'nde "Gökyüzü" (1961) adlı yapıtıyla birincilik ödülü kazandı. 1972'de *Milliyet Sanat Dergisi* tarafından "Yılın Resim Sanatçısı" seçildi. 1973'te düzenlenen Cumhuriyet'in 50. Yılı Resim-Heykel Yarışması Atatürk ve Cumhuriyet Ödülü'nü kazandı. 1971 ve 1974'te Onlar grubunun sergilerine, 1975'te de Maçka Sanat Galerisi'ndeki "Beş Gerçekçi Türk Ressamı Sergisi"ne katıldı.

Zonguldak'ta bulunduğu yıllarda figüratif-dışavurumcu bir anlayışla maden işçilerinin yaşamlarını anlatan resimler yaptı. 1960'lardan sonra büyük kent yaşamı ve sorunlarıyla ilgilenmeye başladı. Özellikle gecekonduları, yapı işçilerini ve Almanya'da çalışan işçileri konu aldığı resimlerinde dramatik yönü ağır basan bir anlatımı benimsedi. 1970'lerde toplumsal içerikli yapıtlar ("Köylü Aile" 1977; "Yeşil Tren" 1979; "Göç" 1979) gerçekleştirdi, ayrıca kent ve kıyı görünümleriyle ("Beykoz'a Bakış" 1979; "Büyükdere'den" 1979; "Denize İnen Sokak" 1979) lunapark ve bayram yerlerini betimledi. Kompozisyonlarında küçük figürlere ve yerel öğelere yer verdi ve naif bir anlatım geliştirdi.

güntaşı, feldispat türü değerli bir taş. İçindeki çok ince levhamsı demir oksit katışkıları (hematit ya da götit enklüzyonları) tümüyle birbirlerine paralel yönlenmiştir. Bu kalıntılardan yansıyan ışık minerale (genellikle plajioklaz feldispatlardan albit, oligoklaz ya da labradorit, bazen de alkali feldispat ortoklaz) pullu bir görünüm ve çoğu kez kırmızımsı bir parlaklık verir. Güntaşı için genellikle yuvarlak kesme (*en cabochon*) uygulanır (parlak dışbükey yüzey). Bulunduğu başlıca yerler, Norveç'teki Tvedestrand, Rusya'daki Baykal Gölü yakınları, ABD'de Kuzey Carolina'daki Statesville ve Pennsylvania'daki Middleton'dur.

Güntekin, Reşat Nuri (d. 25 Kasım 1889, İstanbul - ö. 7 Aralık 1956, Londra), roman, oyun ve öykü yazarı. Yapıtlarında her kesimden bireyi ve farklı toplumsal ortamları güçlü bir gözlemcilik ve gerçekçilikle betimlemiş, çağdaş Türk edebiyatının okur kitlesinin genişlemesine önemli katkılarda bulunmuştur.

İlköğrenimini Çanakkale'de Mekteb-i İptidai'de yaptı. Çanakkale İdadisi'nde, Mekteb-i Sultani'de (Galatasaray Lisesi) ve İzmir'de bir Fransız okulunda okudu. Sınavla girdiği Darülfünun-ı Osmani Ulum-ı Edebiye Fakültesi'ni bitirdi (1912). 1913'te Fransızca öğretmeni olarak Bursa Sultanisi'ne atandı. İstanbul'da Vefa ve Erenköy liselerinde müdürlük yaptı (1916-19) 1931'e değin çeşitli liselerde Türkçe, Fransızca, edebiyat, felsefe ve pedagoji dersleri verdi. Ardından milli eğitim müfettişi oldu ve 1939'a değin bütün Anadolu'yu dolaştı. Bir dönem (1939-43) Çanakkale milletvekilliği yaptı. 1947'de milli eğitim başmüfettişliğine

Güntekin
Ara Güler

getirildi. 1950'de Paris'te kültür ataşeliği ve öğrenci müfettişliği yaparken, UNESCO'da Türkiye temsilciliğini de üstlendi. 1954'te emekli olduktan sonra İstanbul Şehir Tiyatroları Edebi Kurul üyeliğine seçildi. Kanser tedavisi için gittiği Londra'da öldü.

Reşat Nuri, edebiyat yaşamına 1917'de *Diken* dergisinde çıkan *Eski Ahbap* adlı uzun öyküsüyle başlamıştı. 1918-19 yıllarında *Zaman* gazetesinde "Temâşa Haftaları" başlığı altında tiyatro eleştirileri yazdı. Yazarlığının bu ilk döneminde *Şair, Nedim, Büyük Mecmua, İnci, Diken* dergileri ile *Dersaadet ve Zaman* gazetelerinde yayımlanan öykü, roman ve oyunlarında kendi adının yanı sıra çeşitli takma adlar da (Hayrettin Rüştü, Mehmet Ferit, Cemil Nimet) kullandı. Mizah ve magazin dergilerindeki yazılarını ise Ateşböceği, Ağustosböceği, Yıldızböceği imzalarıyla yayımladı.

1922'de *Vakit* gazetesinde tefrika edilen ve gene aynı yıl kitap olarak yayımlanan *Çalıkuşu* (33. bas. 1987) adlı romanıyla üne kavuştu. Bu yapıtını aslında *İstanbul Kızı* adıyla oyun olarak yazmış, o dönemin koşullarında sahneleme olanağı bulamayınca romana dönüştürmüştü. Türk edebiyatında gerçekçi yönelimin ilk örneklerinden sayılan *Çalıkuşu*, dili, anlatımdaki rahatlığı, duygusal yanlarıyla uzun yıllar elden düşmeyen bir yapıt olarak kalmış, sinema ve TV'ye de uyarlanmıştır. Romanda, bir aşk ilişkisinde düş kırıklığına uğrayan, iyi eğitim görmüş, İstanbullu genç ve idealist öğretmen Feride'nin tanıklığıyla Anadolu'nun Kurtuluş Savaşı'ndaki durumu sergilenir; farklı yaşam biçimleri, farklı anlayışlar, gelenek ve görenekler, toplumsal çatışmalar, Feride'nin gündelik yaşamı ve duygu dünyasıyla iç içe verilir. Reşat Nuri, *Dudaktan Kalbe* (1925, 1991), *Akşam Güneşi* (1926, 1988), *Bir Kadın Düşmanı* (1927, 1988) adlı romanlarında da aynı temaları işlemiştir; bu yapıtlarda da, kahramanların duygusal ilişkileri ve çoğu kez mutsuzlukla sonuçlanan serüvenleri ön plana çıkar.

Reşat Nuri, 1927'den sonraki yapıtlarında, temel roman anlayışını değiştirmeden toplumsal sorunlara eğilmiştir. *Yeşil Gece*'de (1928, 1986) Anadolu'daki softalarla yenilik yanlıları arasındaki mücadeleyi, *Acımak*'ta (1928, 1987) mutsuz evlilikleri, *Eski Hastalık*'ta (1938, 1989) Cumhuriyet'in getirdiği

yenileşme hareketlerini konu almıştır. *Yaprak Dökümü*'nde (1930, 1988), değişen sosyoekonomik koşullara ayak uyduramayan, bu koşulların getirdiği ahlak anlayışıyla çelişki içindeki küçük bir bürokratın ve parçalanan ailesinin dramı sergilenir; *Miskinler Tekkesi*'nde (1946, 1986) dilenciliğin, *Kan Davası*'nda (ös (1962, 1986) kan gütme geleneğinin açtığı yaralar anlatılır.

Reşat Nuri romanlarında sayısız insan tipi yaratmıştır. Çoğunlukla erkek olan kahramanları, dış görünümlerinden çok, psikolojik özellikleriyle işlenen ve genellikle iyi-kötü, idealist-çıkarcı, tutucu-yenilikçi gibi karşıtlıklar içinde verilen tek boyutlu karakterlerdir. Mizaha daha geniş yer verdiği öykülerinde de, vazgeçemediği temalar olan aşk, yalnızlık, fedakârlık, dostluk, ihanet vb gene ön plandadır. Çoğu sahnelenmiş olan oyunlarında ise açık ya da kapalı olarak bazı savlara yer verir: Aşk, görev, namus kavramları üzerine kurulu *Eski Rüya* (1922), evlilikte cinsel dengenin önemini vurgulayan *Taş Parçası* (1926), hülle uygulamasını taşlayan *Hülleci* (1926), devlet-halk işbirliğinin gerekliliği üzerinde duran *Bir Yağmur Gecesi* (1943), geçim sıkıntısı nedeniyle çözülen aileyi konu alan ve en başarılı oyunu kabul edilen *Balıkesir Muhasebecisi* (1953), diktatörlüğü yergili bir dille ele alan *Tanrıdağı Ziyafeti* (1955) bu anlayışına örnektir.

Anadolu gezileri sırasındaki gözlemlerini *Anadolu Notları* (1956, 2 cilt; 1988, 2 cilt) adıyla kitaplaştıran Reşat Nuri, ayrıca öğrenciler için kitaplar (*Dil ve Edebiyat, Türk Kıraan* [1930; Refet Avni ile birlikte]) ve bir sözlük (*Fransızca-Türkçe Resimli Büyük Dil Kılavuzu* [1935; İ. H. Danişmend, A. S. Delilbaşı, N. Ataç ile birlikte]) hazırlamış, J. J. Rousseau, Balzac, Zola, Camus gibi yazarlardan çeviriler yapmıştır. Tiyatroyla ilgili yazıları ise *Reşat Nuri Güntekin'in Tiyatro ile İlgili Makaleleri* (1976) adıyla K. Yavuz tarafından derlenmiştir.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI: Roman. *Gizli El* (1924, 1988), *Damga* (1924, 1988), *Kızılcık Dalları* (1932, 1987), *Gökyüzü* (1935, 1986), *Ateş Gecesi* (1942, 1988), *Değirmen* (1944, 1987), *Harabelerin Çiçeği* (1953, 1987; 1918'de Cemil Nimet imzasıyla *Zaman* gazetesinde tefrika edildi), *Kavak Yelleri* (ös 1961, 1986), *Son Sığınak* (ös 1961, 1988). Öykü. *Recm. Gençlik ve Güzellik* (1919), *Roçild Bey* (1919), *Eski Ahbap* (1919), *Tanrı Misafiri* (1927, 1986), *Sönmüş Yıldızlar* (1928, 1986), *Leyla ile Mecnun* (1928, 1988), *Olağan İşler* (1930, 1986). Oyun. *Hançer* (1920), *Ümidin Güneşi* (1924), *Gazeteci Düşmanı, Şemsiye Hırsızı, İhtiyar Serseri* (1925, 3 oyun bir arada), *Bir Köy Hocası* (1928), *Babür Şah'ın Seccadesi* (1931), *Bir Kır Eğlencesi* (1931), *Ümit Mektebinde* (1931), *Felaket Karşısında, Gözdağı, Eski Borç* (1931, 3 oyun bir arada), *Istıklâl* (1933), *Vergi Hırsızı* (1933), *Yaprak Dökümü* (ös 1971), *Eski Şarkı* (ös 1971).

Günther (d. 1304, Blankenburg, Harz - ö. 14 Haziran 1349, Frankfurt am Main), Schwarzburg-Blankenburg kontu, 1349'da IV. Karl'a karşı taç giyen rakip Alman kralı. Schwarzburg-Blankenburg kontu VII. Heinrich'in (ö. 1323) küçük oğluydu. 1330'da Blankenburg ve Saalfeld'i miras yoluyla devraldı. 1334-39 arasında Kutsal Roma-Germen imparatoru IV. Ludwig'e diplomat ve komutan olarak hizmet etti. Ludwig'in ölümünden (1347) sonra, onun bağlı olduğu Wittelsbach hanedanını destekleyen Brandenburg, Saksonya-Lauenburg ve Frankfurt elektörleri ile Mainz başpiskoposluğu tahtı İngiltere kralı III. Edward'a önerdiler. Edward'ın öneriyi geri çevirmesi (1348) üzerine bu kez Günther'e aynı öneriyi götürdüler. 30 Ocak 1349'da Frankfurt'ta kral seçilen Günther 6 Şubat'ta tahta çıktı.

Ama IV. Ludwig'in hanedan yanlısı tutumuna tepki gösteren *Reichstag*, Moravya markgrafı IV. Karl'ı (Lüksemburglu) daha 11 Temmuz 1346'da karşı kral seçmişti. IV. Karl, Günther'i destekleyenlerin çoğunu kendi yanına çekti ve onu Eltville'de yenilgiye uğrattı. Bu arada ölümcül bir hastalığa yakalanan Günther, Eltville Antlaşması'yla (26 Mayıs 1349) 20 bin gümüş mark karşılığında Alman tahtındaki iddiasından vazgeçti, yandaşları da bağışlandı.

Günther, Ignaz (d. 1725, Altmannstein, Bavyera - ö. 1775, Münih), Alman rokoko heykelinin önde gelen temsilcilerinden. Sanat etkinliklerini 1754'te yerleştiği Münih'te

"Koruyucu Melek", Ignaz Günther'in boyalı ahşap heykeli, 1763; Bürgersaal, Münih
Bavaria-Verlag

sürdürdü. Heykellerinin çoğu ağaçtan oyulmuş ve sonradan renklendirilmiştir. Çoğu kez vecd içinde betimlediği ince uzun figürleri zarif hareketleri ve giysi kıvrımlarının sert kesimleriyle dikkati çeker. En başarılı yapıtları Bavyera'da Weyarn Manastır Kilisesi'ndeki "Meryem'e Müjde" ve "Pietà" (1764), Rott-am-Inn'deki kilisede yer alan heykeller, Nenningen mezarlık şapelindeki "Pietà" (1774) ve Münih'teki Burgersaal'da bulunan ünlü "Koruyucu Melek"tir (1763).

Günther, Johann Christian (d. 8 Nisan 1695, Striegau, Silezya - ö. 15 Mart 1723, Jena), ortaçağ ile Goethe'nin ilk dönemi arasındaki Alman lirik şairlerin en önemlilerinden biri.

Wittenberg'de tıp öğrenimi gördü. İki yıl boyunca düzensiz bir yaşam sürdükten sonra 1717'de Leipzig'e gitti. Dresden'deki Saksonya-Polonya sarayına maaşlı şair olarak atanma çabaları, biraz da kendisinden kaynaklanan nedenlerle fiyaskoyla sonuçlandı. Şair olmasına çoktandır karşı çıkan babası, Günther'in bütün uzlaşma girişimlerine karşın, 1719'da onu evlatlıktan reddetti.

Leipzig'de yazdığı çoksesli şarkılarda (*Lieder*) Günther, barok maniyerizmden ve hümanizmin araştırma geleneğinden uzaklaşarak klasik lirizme yönelmiştir. *Leonorenlieder* gibi kişisel acılarını dile getirdiği şiirleriyle bağışlanmak için babasına yalvardığı itiraf şiirleri, sanatının gerçek niteliğini ortaya koyan örneklerdir.

Günyol, Vedat (d. 6 Mart 1911, İstanbul), eleştiri ve deneme yazarı, çevirmen. Çağdaş düşünce yapıtlarını Türk okuruna tanıtmış, Türk hümanizmini kurma yolunda çaba göstermiştir.

Saint Benoit Lisesi'ni (1934) ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni (1937) bitirdi. Paris'te iki yıl doktora çalışması yaptı (1937-39). Yurda dönüşünde kısa süre Haydarpaşa Lisesi'nde Fransızca öğretmenliği yaptıktan sonra asistan olarak Hukuk Fakültesi'ne girdi. 1938-39 yıllarında *Yücel* dergisinde kitap tanıtma yazıları, eleştiri ve denemeler yayımladı. 1941'de Cemal Nadir'le birlikte *Arkadaş* dergisini çıkardı (17 sayı). 1942-48 arasında bir yandan Milli

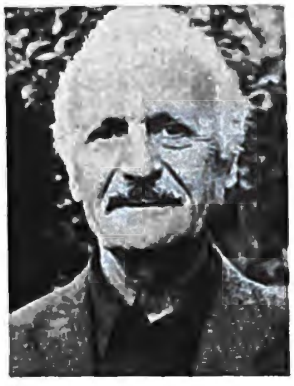

Günyol
Vedat Günyol'un izniyle

Eğitim Bakanlığı Tercüme Bürosu'nda çalışırken, bir yandan da Gazi Lisesi ve Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü'nde Fransızca dersleri verdi. Paris'e giderek, yarım bıraktığı "Devletler Hukukunda Birey" adlı doktora çalışmasını tamamladı. 1949-59 arasında *İslam Ansiklopedisi*'nin yazı kurulunda çalıştı; 1959-62 arasında İstanbul Üniversitesi Yabancı Diller Okulu'nda Fransızca okutmanlığı yaptı. 1963'te Fransızca öğretmeni olarak İstanbul Atatürk Erkek Lisesi'ne girdi ve bu görevdeyken emekli oldu (1972). Orhan Burian'la kurdukları (1952) *Ufuklar* (Ekim 1953'ten sonra *Yeni Ufuklar*) dergisini, onun ölümünden sonra 1976'ya değin çıkardı. Ayrıca 1959'da Sabahattin Eyuboğlu ile birlikte Çan Yayınları'nı kurarak 1977'ye değin birçok telif ve çeviri kitap yayımladı.

1964'te Babeuf'ten çevirdiği *Devrim Yazıları* (Sabahattin Eyuboğlu ile birlikte) adlı kitap nedeniyle, 12 Mart 1971'de de yakın çalışma arkadaşlarıyla gizli örgüt kurma suçuyla iki kez yargılanıp aklanan Günyol, özellikle Fransız hümanist düşünür ve yazarlardan yaptığı çevirilerde de öbür yazılarında olduğu gibi açık ve yalın bir anlatım geliştirmeye çalışmıştır. *Dile Gelseler* (1966), *Yeni Türkiye Ardında* (1966), *Devlet İnsan mı?* (1974), *Bu Cennet Bu Cehennem* (1975), *Çalakalem* (1977), *Orman Işıtsa* (1979), *Daldan Dala* (1982), *Bilinç Yolunda* (1985), *Güleryüzlü Ciddilik* (1986), *Sanat ve Edebiyat Dergileri* (1986), *Gideyayak Yaşarken* (1989), *Uzak Yakın Anılar* (1990) ve *Yaza Yaza Yaşarken* (1991) başlıca yapıtlarıdır.

Günyüzü, İç Anadolu Bölgesi'nde, Eskişehir iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Sivrihisar'a bağlı bir bucak olan Günyüzü, 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Günyüzü Belediyesi 1972'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 15.310; kasaba, 3.804.

Günz Buzul Katı, Avrupa'nın Alpler bölgesinde Pleyistosen Bölümde (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) oluşan kayaç dizilerinin başlıca bölümü ve bu kayaçların

çökeldiği zaman dilimi. Günz Buzul Katı, Pleyistosen Bölüm sırasında birbirini izleyen buzullaşma dönemlerinin yer aldığını kanıtlayan katmanlardan ilk saptanmış olanıdır. Her ikisi de görece ılıman iklim koşulları dönemi olan Günz-Mindel Buzularası Katının altında ve Donau-Günz Buzularası Katının üstünde yer alır. İngiltere'deki deniz çökelleri dizisi olan Baventiyen Kat ve Avrupa'nın kuzeyindeki Menapiyen Buzul Kat ile ilişkilidir. Ayrıca Kuzey Amerika'daki Nebraskan Buzul Katın eşdeğeridir.

Günz-Mindel Buzularası Katı, Avrupa'nın Alpler bölgesinde Pleyistosen Bölümde (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) oluşan kayaç dizilerinin başlıca bölümü ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi. Pleyistosen Bölümde gerçekleşen buzullaşmalara dayalı jeolojik sistemin başlıca bölümlerinden biridir. Mindel Buzul Katının altında ve buzul ilerlemesinin iki dönemi arasındaki görece ılıman iklim koşullarını simgeleyen Günz Buzul Katının üstünde yer alır. Avrupa'nın kuzeyindeki Kromeriyen Buzularası Kat ve İngiltere'de görülen Pastoniyen (en eski), Beestoniyen ve Kromeriyen buzularası dizileriyle ilişkilidir. Günz-Mindel Buzularası Katı ayrıca Kuzey Amerika'daki Aftoniyen Buzularası Katın geniş ölçüde eşdeğeridir.

Günzburg, David, Baron (d. 5 Temmuz 1857, Kamenets-Podolski - ö. 22 Aralık 1910, Petersburg, Rus Çarlığı), Rus Yahudilerinin önderlerinden ünlü Doğubilimci ve İbrani araştırmacısı.

İkisi de ünlü birer hayırsever olan Horace Günzburg'un oğlu, Joseph Günzburg'un da torunuydu. Geleneksel Yahudi eğitimiyle yetişti. Üniversitede Doğu dilleri ve Arapça konusunda öğrenim gördü. Ortaçağ Yahudi şairlerinden Ebu Harun Musa'nın divanı *Tarşiş*'i derleyerek Arapçaya çevirdi (1887). Yahudi sanatı üzerine *L'Ornement hébreu* (1903; İbrani Süslemeleri) adlı önemli bir kitap yazdı. Ayrıca Rusça Yahudi ansiklopedisi *Yevreyskaya Entsiklopediya*'nın yayın yönetmenleri arasındaydı. Babası ve büyükbabası gibi Günzburg da ezilen Yahudilerin yaşam koşullarıyla yakından ilgilendi. Yahudilere yönelik Aydınlanmayı Yayma Derneği ile Yahudi Yerleşimler Birliği gibi örgütlerin yönetiminde görev aldı.

Günzburg, Horace, Baron (d. 8 Şubat 1833, Zvenigorodka - ö. 2 Mart 1909, Petersburg, Rus Çarlığı), Rus yönetiminin baskısı altındaki Yahudilerin haklarını savunmak için verdiği mücadeleyle tanınan işadamı ve hayırsever.

Hayırsever bir Yahudi olan Joseph Günzburg'un oğluydu. Bir süre babasının kurduğu bankerlik şirketini yönetti. Ama mali bir bunalım sırasında, iflas tehlikesi olmamasına karşın şirketi kapattı. 1863'te babasıyla birlikte kurduğu Rusyalı Yahudiler Arasında Kültürü Geliştirme Derneği, ülkede Yahudi kültürünün yayılmasında önemli rol oynadı. Günzburg, 1878'de babasının ölümü üzerine derneğin başkanı oldu. Heinrich Graetz'in *Geschichte der Juden von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart* (1853-76; En Eski Zamanlardan Günümüze Değin Yahudilerin Tarihi) adlı kitabıyla Kitabı Mukaddes gibi klasik yapıtların Rusçaya çevrilmesine destek olarak, derneğin giderlerini hemen hemen tek başına karşıladı. 1870'lerin başında babası gibi baron yapıldı.

1870'te ve 1877'de "Yahudi Sorunu"nu inceleyen hükümet komisyonlarında Rus Yahudilerini temsil etti. 1882'de, Yahudilerin yaşadığı *Çerta Osediosti* adlı aşırı kalabalık gettolara yeni Yahudilerin yerleştirilmesini öngören Mayıs Yasaları'na tepki olarak toplanan bir Yahudi kongresine başkanlık etti.

Günzburg, hükümetin Yahudiler üzerindeki baskılarını hafifletmek amacıyla verdiği mücadelenin yanı sıra Yahudilerin haklarını korumak için çalışan öteki örgütleri de etkin biçimde destekledi. 1893'te Yahudi Tarım Derneği merkez komitesi, 1901'de de Minsk'teki Yahudi Tarım Çiftlikleri'nin yönetim kurulu başkanı oldu. 1908'de Petersburg'daki Rus Yahudileri Tarih ve Etnografya Derneği'nin kurucuları arasında yer aldı.

Günzburg aynı zamanda, borsa ve öteki önemli mali kuruluşlarla ilgili yasaların hazırlanması sırasında hükümetin sık sık görüşüne başvurduğu bir kişiydi. Öte yandan Borsa Hastanesi'nin yapılmasına önemli para yardımında bulundu, Çar II. Nikolay'ın Ticaret Okulu'nun mütevelli heyetinde ve Petersburg belediye meclisinde üyelik yaptı. Oğlu David Günzburg da ünlü bir Doğubilimci ve İbrani araştırmacısıydı.

Günzburg, Joseph (Yozel), Baron (d. 1812, Vitebsk, Rus Çarlığı - ö. 12 Ocak 1878, Paris, Fransa), 19. yüzyılda Rusya'nın sanayileşmesine önemli katkılarda bulunan ve Rusya'da Yahudilere yönelik ayrımcı önlemlere karşı başarıyla mücadele eden hayırsever, banker ve sermayedar. Ünlü Doğubilimci David Günzburg'un büyükbabasıdır. Oğlu Horace da, Günzburg'un hayır işlerini sürdürmüştür.

Joseph Günzburg, bir süre devlet işlerinde müteahhit olarak çalıştıktan sonra 1859'da Petersburg'da bir bankacılık şirketi kurdu. Öteki zengin Yahudi aileleriyle birlikte Rusya'nın demiryolu ağının büyük bölümünü finanse etti. 1870'lerde baron unvanı aldı. Günzburg en çok, baskı altındaki Yahudiler yararına yürüttüğü etkinliklerle ün kazandı. 1863'te, Rusyalı Yahudiler Arasında Kültürü Geliştirme Derneği'nin kurulmasını sağladı, bu derneğin ilk başkanlığına getirildi. Dernek, "Yahudilerin ülkenin eksiksiz birer yurttaşı olmasını" sağlayacağı umuduyla "Yahudiler arasında Rus dilinin ve öteki yararlı bilgilerin yayılmasını" amaçlıyordu. Bu amacında genellikle başarılı olan dernek, Kitabı Mukaddes'in ve başka yapıtların Rusçaya çevrilmesini destekledi, birçok Yahudi kültür derneği kurdu. Günzburg, askerlik yapan Yahudilere yönelik ayrımcı yasaların kaldırılmasına, ayrıca Yahudi tüccar ve zanaatçıların yer değiştirme özgürlüğünü kazanmasına katkıda bulundu.

Güran, (Ahmet) Refik (d. 1873, İstanbul - ö. 21 Şubat 1963, İstanbul), Türk bakteriyoloji uzmanı. Bulaşıcı hastalıklar ve aşılar üzerindeki çalışmalarıyla tanınır. Geliştirdiği aygıt ve yöntemlerle bakteriyoloji araştırmalarına hız kazandırmıştır.

1894'te Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'yi (Askeri Tıbbiye) bitirdi. 1895'te, Askeri Tıbbiye bünyesindeki Bakteriyolojihane-i Osmani'de, Dr. M. Nicole'un yanında çalışmaya başladı. 1898'de Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de (Sivil Tıbbiye) bakteriyoloji dersleri vermeye başladı. 5 Mart 1904'te Bakteriyolojihane-i Baytari müdürlüğüne atandı. 14 Temmuz 1914'te Bakteriyolojihane-i Osmani müdürlüğüne getirildi. Aynı yıl Tıp Fakültesi bakteriyoloji müderrisliğine seçildi. I. Dünya Savaşı'nda ordunun aşı ve serum gereksiniminin tümünü karşıladığı için rütbesi kaymakamlığa (yarbay) yükseltildi. 1922'de kendi isteği ile askerlikten emekli oldu. 2 Ekim 1927'de Bursa'dan milletvekili seçildiği için fakültedeki yöneticilik ve öğretim üyeliği görevlerinden ayrıldı. 1943'e değin TBMM üyesi olarak kaldı. 1960'ta Türk Hekimleri Dostluk ve Yardım Cemiyeti'nce "şeyhuletıbba" seçildi.

Güran 1913'te, mandalarda sık görülen öldürücü barbon (hırlama) hastalığına karşı bir aşı buldu. Dr. Refik Barbon Aşısı adı verilen bu aşı uzun süre kullanıldı. Tavuk kolerasına karşı Pasteur'ün bulduğu virulansı azaltılmış külturden oluşan aşıda virulansın değişmezliğini sağlamak olanaksızdı. Güran, bu sakıncayı taşımayan bir tavuk kolerası aşısı geliştirdi ve başarıyla kullandı. 1919'da, yalnızca Pasteur Enstitüsü'nde üretilen ve oradan ithal edilen şarbon aşısını bakteriyolojihanede üretmeyi başardı. Bu arada uzun süre korunabilen ve kolayca nakledilen kuru serum ürettı. 1919'da yoğurda özel tadını veren basılı bularak buna "Türk Basılı" adını verdi. *Yoğurt Hakkında Bakteriyoloji Tetkikatı ve Türk Basılı* (1924, Dr. Şadi ile birlikte) adlı yapıtında bu buluşunu anlattı. *Çiçek Aşısını Tüplere Kolaylıkla Doldurmak İçin Yeni Bir Usul*'de (1922) yeni geliştirdiği bir aygıtı tanıttı. Ayrıca *Bakteriyoloji Dersleri* (1919), *Aşıların Kolaylıkla İstihzarı İçin Yeni Bir Alet* (1924), *İstanbul'da İlk Bakteriyolojihane Tarihi Hakkında* (1947) ve *Suların Takım ve Tasfiyesi* (1948, R. Sabri ile birlikte) adlı yapıtları da vardır.

Güran, Nazmi Ziya (d. 1881, İstanbul - ö. 11 Eylül 1937, İstanbul), izlenimci anlayıştaki manzaralarıyla tanınan ressam.

Yükseköğrenimini Mülkiye Mektebi'nde yaptı. İlk resim derslerini resim öğretmeni olan amcası Binbaşı Hasip'ten (1860-1914) aldı. Daha sonra Hoca Ali Rıza'nın öğrencisi oldu. 1902'de Sanayi-i Nefise Mektebi'nde Salvatore Valeri, Joseph Warnia-Zarzecki ve Oskan Efendi'den dersler aldı. Öğrenciliği sırasında akademik kurallara karşı çıktı ve doğadan, serbest bir yaklaşımla çalışarak izlenimci bir anlayışa yöneldi. Özellikle Paul Signac'ın kompozisyon ve renk anlayışından, noktacı fırça vuruşlarından etkilendi. 1908'de mezun olduktan sonra Paris'e giderek Julian Akademisi'nde Marcel Bachet ve Royer'nin öğrencisi oldu, 1913'e değin Fernand Cormon'un atölyesine devam etti. Sokaklarda, parklarda, Sen Irmağı kıyılarında doğadan taslaklar yaptı, çeşitli müzelerde eski ustaların yapıtlarını kopya etti. I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine 1914'te Türkiye'ye döndü. Bir süre Milli Eğitim Bakanlığı'nda memurluk ve resim öğretmenliği yaptı. Daha sonra Sanayi-i Nefise Mektebi'nde ders verdi; 1918-21 ve 1925-27 arasında iki kez mektebin müdürlüğünü yaptı. 1927'den sonra aynı kurumda galeri sınıfında temel tasar dersi verdi.

Nazmi Ziya 1914 Kuşağı diye anılan sanatçıların içinde İzlenimciliğe daha öğrencilik yıllarında yakınlık duyan tek ressamdır. Öbürlerinin hemen hepsi başlangıçta akademik bir anlayışta çalışmış, izlenimciliği, sanat öğrenimlerini Fransa'da yaparken benimsemişlerdir. Nazmi Ziya İstanbul'un çeşitli köşelerinden pek çok manzara yapmıştır. Yapıtlarında izlenimciliğin parlak renklerini ışıltılı etkiler yaratacak biçimde ustaca kullanmıştır. Figür alanında ise daha çok portre üzerinde çalışmıştır.

Gürani (MOLLA), tam adı MOLLA ŞEMSEDDİN AHMED BİN İSMAİL EL-GURANİ (d. 1416, Güran, Şehrizor, Irak - ö. 1488, İstanbul), Osmanlı din bilgini ve şeyhülislam.

İlköğrenimini tamamladıktan sonra Bağdat, Diyarbakır, Hısn Keyf (bugün Hasankeyf) ve Şam'da çeşitli bilginlerden ders

aldı. 1432'de Kahire'ye giderek İbn Hacer el-Askalani'nin yanında hadis öğrenimi gördü. Memlûk devlet ricali önünde yapılan tartışmalarda ün kazandı, kısa süre sonra Berkukiye Medresesi'ne fıkıh müderrisi olarak atandı. Hanefi mezhebi konusunda Hamideddin el-Numani'yle girdiği tartışmadan dolayı görevinden alınarak Şam'a sürüldü. Daha sonra Molla Yegân tarafından II. Murad'la tanıştırıldı. Padişahın ısrarı üzerine Şafii mezhebinden ayrılarak Hanefi mezhebine giren Molla Gürani, Bursa Kaplıca Medresesi müderrisliğine, ardından da Şehzade Mehmed'in (sonradan II. Mehmed [Fatih]) hocalığına getirildi.

II. Mehmed tahta çıkınca Gürani'ye vezirlik önerdi. Ama Molla Gürani bu görevi kabul etmeyerek kazaskerliği yeğledi. 1453'te padişahın yanında İstanbul'un fethine katıldı. Kazaskerliği sırasındaki bağımsız kararları yüzünden II. Mehmed tarafından Bursa kadılığına atandı. Bu görevi sırasında II. Mehmed'in bir fermanını şeriata aykırı olduğu gerekçesiyle yırtınca görevden alındı (1454). Bu olay üzerine padişaha gücenerek Kahire'ye gitti. 1457'de yeniden İstanbul'a davet edildi ve ikinci kez Bursa kadılığına getirildi. Bu sırada *Gayetü'l-Mesânî fi't-Tefsiri Kelâmü'r-Rabbânî* adlı ünlü tefsirini tamamlayarak II. Mehmed'e sundu. Ardından 1480'de Molla Hüsrev'in yerine şeyhülislamlığa atandı.

Osmanlı din bilginleri arasında önemli bir yeri olan Molla Gürani daha çok tefsir, hadis ve fıkıh alanında yapıtlar kaleme aldı. Hadis alanında *Sahih-i Buhari*'nin bir yorumu olan *Kevserü'l-Câri ilâ Riyâzı Sahihü'l-Buhâri* ile İslam hukukuna ilişkin *Levâmiü'l-Gurer fi Şerhi Fevâidi'l-Dürer* önemli yapıtları arasındadır.

Gürcistan, resmî adı GÜRCİSTAN CUMHURİYETİ, Gürcüce SAKARTVELOS RESPUBLİKA Kafkasya'da ülke. Karadeniz'in doğu ucunda Kafkas Dağlarının güney kesimi boyunca uzanır. Kuzeyde Rusya Federasyonu, güneyde Ermenistan ve Türkiye, güneydoğu ve doğuda Azerbaycan ile çevrilidir. Abhaz ve Acara Özerk cumhuriyetleri ile Güney Osetya özerk yönetim birimini (*oblast*) içine alır. Başkenti Tiflis'tir. Yüzölçümü 69.700 km², 1991 tahmini nüfusu 5.464.200'dür.

Doğal yapı. Genellikle dağlık olan Gürcistan yüzey şekilleri bakımından üç bölgeye ayrılır. Kuzeyde bir set gibi uzanan Büyük Kafkaslar, doğuya doğru yükselen ve derin boğazlarla birbirinden ayrılan bir dizi koşut ve çapraz dağ kuşağından oluşur. Bölgenin görkemli dorukları arasında Şhara (5.068 m), Rustaveli (4.960 m), Tetnults (4.852 m) ve Uşba (4.700 m) sayılabilir. Bokovoi Sıradağlarında sönmüş bir yanardağ olan Kazbek (Mkinvari, 5.033 m) bulunur. Buzlarla kaplı dağ yamaçlarından birçok akarsu iner. Daha güneydeki büyük yapısal çöküntünün Karadeniz kıyılarına yakın kesimlerinde Kolhida Ovası yer alır. Enguri, Rioni ve Kodori ırmaklarının taşıdığı birikintilerle kaplı olan bu ovadaki bataklıkların kurutulmasıyla geniş ve verimli ekim alanları kazanılmıştır. Ovanın doğusunda çöküntü alanını boydan boya geçen Mesheti ve Lihi gibi sıradağlar yükselir. Büyük ve Küçük Kafkaslar'ı birbirine bağlayan bu sıradağlar, aynı zamanda Karadeniz ve Hazar Denizi havzaları arasındaki su bölümü çizgisini oluşturur. Daha içeride dağlarla çevrili ve löslü topraklarla kaplı yüksek bir plato yer alır. Kartli Ovası olarak bilinen bu platodan Kura Irmağı ve kolları geçer. Gürcistan'ın en güneyindeki bölgeyi Küçük Kafkaslar kaplar. Dar ve bataklık kıyı ovasından sonra başlayan plato ve sıradağlar Didi-Abuli'de 3.301 m'ye ulaşır.

Kafkaslar'ın oluşturduğu doğal engelle kuzeydeki soğuk hava kütlelerinden korunan Gürcistan, yıl boyunca Karadeniz'den gelen sıcak ve nemli hava kütlesinin etkisi altında kalır. Ülkenin batı kesiminde nemli bir astropik deniz iklimi egemendir. Doğuda ise hafif nemlilikten kuraklığa kadar değişen farklı özelliklerde tropikaltı iklim kuşakları görülür. Batı kesiminde 1.000-2.000 mm arasında değişen yıllık yağış miktarı, iç kesimdeki düzlüklerde ve dağ eteklerinde 400-700 mm'ye kadar iner. Kışlar genellikle yumuşak geçer.

Gürcistan'ın yaklaşık üçte biri orman ve çalılıklarla kaplıdır. Batıdaki ormanlar Pitsunda çamı, meşe, kestane, kayın, Kafkas göknarı, dişbudak, ıhlamur gibi değişik ağaç türlerini içerir. Ormanların daha seyrek olduğu doğu kesiminde yer yer çalılıklarla kaplı stepler uzanır. Yüksek kesimlerde Alp tipi bitki örtüsü egemendir. Ormanlık kesimlerde Kafkas geyiği, vaşak, ayı, kurt, yaban domuzu, tilki gibi hayvanlar yaşar. Kuş türleri arasında ardıçkuşu, akbaba ve atmaca sayılabilir. Irmak ve dağ göllerinde bol miktarda alabalık bulunur.

Nüfus. Kendilerine Kartveli diyen Gürcülerin Sakartvelo olarak adlandırdıkları topraklarda eskiden beri yaşadıkları sanılmaktadır. Daha 13. yüzyılda sayıca 5 milyona ulaşan Gürcistan nüfusu sonraki tarihlerde yaşanan çeşitli kıyımlar nedeniyle aynı düzeye ancak 1980'lerde ulaşabilmiştir. Günümüzde ülke nüfusunun yaklaşık dörtte üçünü oluşturan Gürcülerin dışındaki başlıca topluluklar Ermeniler, Ruslar ve Azerilerdir. Ayrıca küçük topluluklar olarak Oset, Yunan ve Abhaz azınlıklar vardır. Gürcistan'da nüfusun yaklaşık yüzde 90'ı 1.000 m'nin altındaki kesimlerde yaşar. Sovyet döneminde hızlı nüfus artışının yanı sıra kentleşme yönünde güçlü bir eğilim ortaya çıkmıştır. Kent ekonomisiyle bütünleşmiş kırsal alanlardaki eski geleneksel köylerin çoğu modern topluluklara dönüşmüştür. Mimarlık anıtlarıyla modern yapıların iç içe geçtiği başkent Tiflis dışındaki önemli kentler Kutaisi, Sohumi, Batum, Rustavi, Poti, Zugdidi ve Gori'dir.

Ekonomi. Gürcistan'ın ekonomisi ürün çeşitliliği gösteren makineleşmiş bir tarımın yanı sıra gelişmiş bir sanayi temeline dayanır. Önde gelen sektörler hidroelektrik enerji üretimi, maden çıkarımı ve giderek gelişen makine yapımıdır. Yaygın enerji santralları tek bir sistem altında toplanmıştır. Başlıca yeraltı kaynakları kömür, manganez, petrol, doğal gaz, talk ve mermerdir.

Metal işleme sanayisi oldukça ileridir; çelik üretimi 1956'dan beri yürütülmektedir. Makine yapım sanayisi elektrikli lokomotif, ağır motorlu taşıt ve iş araçlarından torna tezgâhı ve hassas ölçüm aletlerine kadar çeşitli ürünleri kapsar. Uzmanlık kazanılmış ürünler arasında çay toplama makinesi ve koruyucu tarım aygıtları sayılabilir. Kimya sanayisi kimyasal gübre, sentetik elyaf ve ilaç üretimine dayanır. Gıda sanayisinin temelini çay, şarap, tütün ve konservelenmiş yiyecekler oluşturur. Son yıllarda çeşitli hafif sanayilerin kurulmasıyla mamul tüketim mallarındaki dışa bağımlılık azalmıştır.

Ekime elverişli alanlar kıt olduğu gibi, işlenmesi güç bir yapı gösterir. Bununla birlikte yoğun emek kullanılan ve yüksek kazanç sağlayan çay ve turunçgiller gibi ürünler ekonomiye önemli katkıda bulunur. Bağ ve bahçelerden çeşitli ürünler elde edilir. Öteki önemli ticari ürünler şeker pancarı ve tütündür.

Ulaşım altyapısı son derece gelişmiştir. Yük taşımacılığı genellikle demiryoluyla yapılır. Batum ve Poti limanları bütün Transkafkasya'ya hizmet verir. Gürcistan'ın eski SSCB'nin bütün önemli merkezleriyle hava bağlantısı vardır.

Yönetsel ve toplumsal koşullar. Gürcistan 1991'in sonlarına değin SSCB'yi oluşturan cumhuriyetlerden biriydi. O dönemde en yüksek yönetim organı Yüksek Sovyet'ti. Yüksek Sovyet'in üyeleri, Gürcistan Komünist Partisi'nin belirlediği tek aday listesi üzerinden beş yılda bir seçilirdi. Yüksek Sovyet, oturumları arasında görev yapmak üzere kendi içinden bir Prezidyum ve Bakanlar Kurulu seçerdi. Politikaların oluşturulmasında Komünist Parti belirleyici bir rol oynardı. 1980'lerin sonlarında SSCB'nin öteki cumhuriyetlerinin çoğunda olduğu gibi Gürcistan'da da bağımsızlık eğilimi güç kazandı. 1990'da ilk çok partili seçimler yapıldı. 1991'de de ülkenin bağımsızlığı ilan edildi.

Gürcistan'da kapsamlı sosyal hizmet programları büyük ölçüde kamu kaynaklarıyla desteklenir. Gürcistan sağlık hizmetlerinin ileri olduğu cumhuriyetlerden biridir. Ünlü kaplıcaları ve tedavi merkezleri büyük ilgi görür. Eğitim 7-17 yaşlar arasında zorunlu ve parasızdır; okulların çoğunda öğretim dili Gürcücedir. Tiflis Devlet Üniversitesi'ne (1918) her yıl 16 bin öğrenci kaydolur. Bilimler Akademisi (1941) ülkenin her yanında araştırmalar yürüten çeşitli bilimsel kurumlardan oluşur.

Kültürel yaşam. Yazılı dilin İS 3. yüzyılda geliştiği Gürcistan, zengin ve köklü bir kültürel mirasa dayanır. Geleneksel olarak edebiyata büyük önem veren Gürcü toplumu, birçok şair ve yazar yetiştirmiştir (*bak.* Gürcü edebiyatı). Önde gelen sanatçılar arasında Niko Pirosmani (Pirosmanaşvili), İraklı Toidze, Lado Gudiaşvili ve Sergo Kobuladze gibi ressamlar, Zakaria Paliaşvili ve Meliton Balançivadze gibi besteciler ile Gürcü ulusal balesinin kurucusu Vahtang Çabukiani sayılabilir. Kote Marcanişvili, Sandro Ahmeteli ve Robert Sturua gibi çağdaş yönetmenlerin temsil ettiği Gürcü tiyatrosunun ünü Gürcistan sınırlarının dışına taşmıştır. Sinema sanayisi de gelişmiştir. Miheil Kobahidze'nin yönettiği *Düğün* adlı Gürcü filmi 1966 Cannes Film Şenliği'nde kısa film dalında birincilik ödülü, Tengiz Abuladze'nin yönettiği *Nedamet* 1986'da Cannes Film Şenliği'nde Jüri Özel Ödülü'nü almıştır. Bizans üslubunun gelişmesinde önemli rol oynayan Gürcü mimarisini yansıtan anıtlar koruma altına alınmıştır.

Tarih. Bugünkü Gürcistan topraklarında insanlık tarihinin geçmişi Alt Paleolitik Çağa değin uzanır. Neolitik sitlerde yapılan kazılar bölgede hayvancılık ve tarımla uğraşan yerleşik kabilelerin varlığını kanıtlamaktadır. Eski çağlarda Kafkasya metal işlemeciliğinin beşiği sayılırdı. Gürcistan topraklarında tunç kullanımının İÖ 3000'lerde başladığı, İÖ 2000'lerde altın ve gümüş kapların yapıldığı saptanmıştır. İÖ 1000'lerin başında Asur ve Urartu yıllıklarında Gürcülerin atası sayılan kabilelerden söz edilir. Kolhis'in (Kolha, bugün Kolhıda) zenginliği, Medea ve Altın Post gibi Eski Yunan efsanelerine konu olmuştur.

İÖ 7. yüzyılda Kimmer istilasıyla Anadolu'dan kaçan kabilelerin Kura Vadisindeki yerli halklarla karışmasının ardından, bu bölgede Kartli (İberia) Krallığı ortaya çıktı. Miletos'tan gelen Yunanlı kolonicilerin yerleştiği Kolhis, daha sonra Pontus kralı Mithradates'in yönetimi altına girdi. Pompeius'un İÖ 65'teki seferi sonunda Kolhis'te ve öteki kıyılarda Roma egemenliği kurulduğu İS 337'de Hıristiyanlığı kabul eden Gürcistan, sonraki 300 yıl boyunca Bizans ve Pers imparatorlukları arasındaki çatışmalara sahne oldu. Karadeniz kıyısındaki Lazika Bizans'a bağlanırken, Kartli de Perslerin denetimi altına girdi. 654'te Arap orduları Tiflis'te bir emirlik oluşturdu.

Bagratlı soyundan gelen I. Aşot (Büyük), Bizanslıların ve Abbasilerin bölgedeki zayıflığından yararlanarak 886'da Kartli kralı unvanını aldı. III. Bagrat (hd 975-1014) doğu ve batıdaki prenslikleri tek bir devlet altında birleştirdi. II. Davit (hd 1089-1125) Tiflis'i Müslümanlardan geri aldı (1122). Kraliçe Tamara döneminde (1184-1213) gücünün doruğuna ulaşan Gürcistan'ın sınırları Azerbaycan'dan Çerkesya'ya, Erzurum'dan Gence'ye uzanıyordu; Şirvan ve Trabzon da Gürcülere bağlıydı. Moğolların 1220'lerden başlayarak Transkafkasya'yı istila etmesinden sonra, Doğu Gürcistan İlhanlılara bağlandı. Suram Sıradağlarının batısında kalan İmereti, bir başka Bagratlı kolunun yönetimi altında bağımsızlığını korudu. Timur'un 1386-1403 arasında Gürcistan'ın ekonomik ve kültürel yaşamına indirdiği ağır darbeler, krallığın bir daha toparlanmasına olanak bırakmadı. I. Aleksandre'nin (hd 1412-43) ardından ülke birbirleriyle kavgalı prensliklere bölündü.

Osmanlıların İstanbul'u almasından (1453) sonra Batı Hıristiyan dünyasıyla bağları kopan Gürcistan, Osmanlı ve İran ordularının sürekli saldırılarına hedef oldu. 1510'da İmereti'ye giren Osmanlı kuvvetleri başkent Kutaisi'yi ele geçirdiler. Bunu İran şahı I. İsmail'in Kartli'ye yönelik seferi izledi. 1578'de Tiflis'i ve bütün Transkafkasya'yı alan Osmanlıları bölgenin doğudaki topraklarından çıkaran I. Abbas (hd 1588-1629), çok sayıda Hıristiyanı İran'ın uzak yörelerine sürdü. İranlılar Gürcistan'ın yönetimini 1658'de Muhran ailesine bıraktı. Bu ailenin en seçkin yöneticisi olan VI. Vahtang, (hd 1703-24) yeni yasaların çıkarılmasına ve ilk basımevinin kurulmasına ön ayak oldu. İran'da Safevi hanedanının çöküşü (1722), bölgede yeni Osmanlı saldırılarına yol açtı. Denetimi yeniden sağlayan İran hükümdarı Nadir Şah, Kartli'nin başına Bagrat kökenli II. Teimuraz'ı (hd 1744-62) geçirdi. Teimuraz'ın oğlu II. Erekle, Kartli ve Kaheti krallıklarını birleştirerek çokuluslu bir Kafkasya devleti kurmaya yöneldi. Bu arada İmereti kralı I. Solomon (hd 1752-84) Osmanlı egemenliğine son verdi.

Dağıstanlı kabilelerin akınları ve çeşitli güçlüklerle karşılaşan Erekle, Gürcistan'ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü güvence altına alan Georgiyevsk (Giorgievski) Antlaşması'yla (24 Temmuz 1783) Rusya'nın koruması altına girdi. 1795'te İran'ın saldırıları karşısında Gürcistan'ı yalnız bırakan Ruslar, 1801'de Kartli ve Kaheti'yi topraklarına kattılar. Rus askeri valilerinin sert yönetimi çeşitli halk ayaklanmalarına yol açtı. 1810'da İmereti, ardından öteki küçük Gürcü prenslikleri ilhak edildi. Osmanlı yönetiminde olan Batum ve Poti limanları ile ülkenin güneybatısındaki topraklar bir dizi savaş sonunda Rusların eline geçti.

Rus yönetimi çeşitli dış saldırıları püskürterek Gürcistan'ın bir bütün olarak varlığını sürdürmesini sağlayacak koşulları sağladı. Gelişen ticaretle birlikte kültürel yaşamda bir canlanma başladı. Rusya'da serfliğin kaldırılmasından (1861) üç yıl sonra Gürcistan'daki köylülerin de özgürleşmesiyle eski ataerkil bağlar çözülmeye yüz tuttu. Yaygınlaşan eğitim ve sanayi yatırımları, ülkeye Batılı görüşlerin girişini hızlandırdı. Köylüler arasındaki hoşnutsuzluklar ve Ruslaştırma politikasına duyulan tepkiler, milliyetçiliğin güçlenmesini sağladı. Çarlık yönetiminin örgütlü siyasal etkinliklere izin vermemesi nedeniyle toplumsal muhalefet edebiyat çevrelerinde ve yerel meclislerde odaklaştı.

Mtsheta'da 4. yüzyıldan kalma Sveti-Tskhoveli Katedrali, Gürcistan
Alexander M. Chabe

Ulusal uyanışın öncüleri İlia Çavçavadze, daha çok bir edebiyat hareketi niteliğinde olan bir grup oluşturdu. Bu grup içinde doğan daha radikal akımlar 1893'te gizli bir sosyal demokrat partinin kuruluşuna zemin hazırladı. Zamanla parti içinde Menşevikler ağırlık kazandı. 1905 Devrimi sırasında yaygın karışıklıklara ve gerilla çarpışmalarına sahne olan Gürcistan'da, daha sonra Kazaklar aracılığıyla genel ve acımasız bir misillemeye girişildi. Şubat 1917 Devrimi'nden sonra Transkafkasya'daki Gürcü, Ermeni ve Azeri milliyetleri Petrograd'da (bugün Petersburg) bulunan Ozakom adlı bir komitenin yönetimi altına girdi. Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesi üzerine, Menşevik yöneticiler Rusya'dan ayrılarak bir federasyon oluşturma yoluna gittiler, ama milliyetçi çekişmeler ve Osmanlı kuvvetlerinin batıdan ilerlemesi federasyonun dağılmasına yol açtı. Gürcüler 26 Mayıs 1918'de bağımsız bir devlet kurarak Alman korumasını kabul ettiler. İttifak Devletleri'nin yenilgisinin ardından ülke İngiliz işgali altına girdi. İtilaf Devletleri Ocak 1920'de Gürcistan'ı fiilen tanıdı. Gürcülerin eski düzeni geri getirmeye çalışan Beyaz Ordu'yla işbirliğini reddetmesi, Bolşeviklerin etkinliklerini artırmalarını kolaylaştırdı. Gürcü asıllı olan Stalin ve Ordjonikidze'nin başında bulunduğu Kızıl Ordu, Gürcistan'a girerek 25 Şubat 1921'de Tiflis'te Sovyet yönetimini egemen kıldı.

Gürcistan'ın Transkafkasya Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlanması, milliyetçilerin yanı sıra Gürcistan Komünist Partisi içinde de tepkiler doğurdu. Bunu geniş bir tasfiye hareketi izledi. 1924'te patlak veren köylü ayaklanması Kızıl Ordu'nun yardımıyla bastırıldı. 1936'da Transkafkasya SFSC'nin dağıtılmasıyla, Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti SSCB'nin bağımsız bir üyesi durumuna geldi.

SSCB'de 1980'lerin sonlarında uygulamaya konan reformlar Gürcistan'da bağımsızlık eğiliminin güçlenmesine yol açtı. Bağımsızlık yanlılarının Nisan 1989'da Tiflis'te düzenledikleri gösteri sert bir biçimde bastırıldı. Ekim ve Kasım 1990'da yapılan ilk çok partili seçimlerde çoğunluğu Yuvarlak Masa adlı milliyetçi ittifak sağladı. Yeni parlamento Gürcistan SSC'nin adını Gürcistan Cumhuriyeti olarak değiştirdi ve Yuvarlak Masa'nın önderi Zviad Gamsahurdia'yı devlet başkanlığına seçti. Bir halkoylamasının ardından, 9 Nisan 1991'de ülkenin bağımsızlığı ilan edildi. 26 Mayıs 1991'de de Gamsahurdia halkın oyuyla yeniden devlet başkanlığına seçildi. Bu arada Gamsahurdia yanlılarıyla onu diktatörlükle suçlayan muhalefet güçleri arasında kanlı çatışmalar çıktı. Ocak 1992'de Gamsahurdia görevden uzaklaştırıldı ve Tengiz Sigua başkanlığında geçici bir hükümet kuruldu. Parlamento işlevi gören Devlet Konseyi'nin başkanlığına Mart 1992'de SSCB'nin eski dışişleri bakanlarından ve Gürcistan Komünist Partisi'nin eski birinci sekreterlerinden Eduard Şevardnadze getirildi. Ağustos 1992'de bağımsızlığını ilan eden Abhaz Özerk Cumhuriyeti'nde Abhaz ve Gürcü birlikleri arasındaki savaş devam ederken, Ekim 1992'de Gürcistan'da 234 üyeli parlamento için seçimler yapıldı. Seçimlerde Şevardnadze oyların yüzde 95'ini alarak devlet başkanlığı niteliğindeki parlamento başkanlığı görevine seçildi.

Abhaz güçleri Eylül 1993'te Suhumi'yi ele geçirdiler ve tüm bölgede denetimi kurdular. Eski devlet başkanı Gamsahurdia yanlılarının ağustos ve eylüldeki saldırıları ise Rus desteğiyle püskürtülebildi. Gürcistan Eylül 1993'te Bağımsız Devletler Topluluğu'na üye oldu.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak.* ANAYILLIK.

Gürcistan Ortodoks Kilisesi, dünyadaki en eski Hıristiyan topluluklarından biri. Günümüzde Ortodoks mezhebinin bağımsız bir kilisesidir. Gürcüler 4. yüzyıl başlarında Nino adında bir azizenin vaazlarından etkilenerek Hıristiyanlığı benimsediler. O tarihten sonra Gürcistan Antiokheia'nın (Antakya) dinsel etki alanı içine girdi. Kiliseye bağımsızlığı, Antiokheia patriğinin onayı ile İmparator Zenon (474-491) tarafından verilmiş olabilir. Gürcistan Kilisesi'nin yöneticileri o zamandan beri *katoğikos* unvanını taşırlar.

Ortaçağ boyunca, Gürcistan'ın siyasal egemenliğini genişlettiği çeşitli dönemlerde kilise de sanat, mimarlık ve edebiyat alanlarında olağanüstü zengin geleneklerin gelişmesinde rol oynadı. Gürcü keşişler Kudüs'e ve Aynaroz Dağına (Ivezon Manastırı) yerleştiler.

1801'de Rusya Gürcistan'ı ilhak edince, ülke siyasal ve dinsel bağımsızlığını yitirdi. 1817'den sonra da Gürcistan Kilisesi, Rus *eksarkhos*'lar tarafından yönetildi. 1917 Sovyet Devrimi sırasında kilise bağımsız *katoğikos*'luğunu yeniden kurdu. 1920'lerde ağır baskılara uğradıysa da, kendisi de Gürcü bir ilahiyat okulunda okumuş olan Stalin döneminde uygun çalışma ortamı buldu. 1977'de II. İlia'nın *katoğikos* seçilmesinden sonra, boş duran çeşitli bölgelere yeni piskoposlar atandı; Katoliklerin tarihsel oturma yeri olan Mtsheta'daki bir ilahiyat okulu da yeniden düzenlendi.

Gürciyev, Georgiy İvanoviç, GEORGE IVANOVITCH GURDJIEFF olarak da yazılır, (d. 1872, Aleksandropol [bugün Kumayri], Rus Çarlığı - ö. 29 Ekim 1949, Neuilly, Paris yakınları, Fransa), yarı dinsel bir harekete önderlik eden Rum-Ermeni asıllı mistik ve filozof.

Gürciyev'in gençlik yaşamı konusunda fazla bilgi yoktur, ama bu yıllarını Kuzeydoğu Afrika, Ortadoğu, Hindistan ve özellikle Orta Asya'yı dolaşıp farklı tinsel gelenekleri öğrenerek geçirdiği sanılmaktadır. Yaklaşık 1913'te Moskova'ya gitti ve önce Moskova'da, ardından da Petrograd'da (bugün Petersburg) ders verdi. 1917'de devrimin başlaması üzerine Kafkasya'ya döndü. Bazı müridlerinin de katılmasıyla 1919'da Gürcistan'ın Tiflis kentinde İnsanı Uyumlu Geliştirme Enstitüsü'nü kurdu. Bu kuruluş 1922'de Fransa'da Fontainebleau'da yeniden örgütlendi. İçlerinde birçok ünlü kişinin bulunduğu üyeler tam bir manastır yaşamı sürüyor, ara sıra da Gürciyev'in sorunları irdeleyici diyaloglara girdiği ve yazılarından bölümlerin okunduğu yemekli toplantılara katılıyorlardı. Çoğu Gürciyev ile bir üyenin bestesi eşliğinde yapılan tören dansları ve hareketleri yaşamlarının önemli bir parçasıydı. Enstitü üyelerinin 1923'te Paris'teki ve ertesi yıl da dört ABD kentindeki gösterileri sonucunda Gürciyev'in çalışmalarına büyük ilgi uyandı. P. D. Uspenski adlı öğrencisi Gürciyev'in öğretisini Batılı okur için anlaşılır hale getirdi. Gürciyev temelde, sıradan insan yaşamının uykuya benzediğini, uyku durumunu aşmak için çalışmak gerektiğini, bunu başardığı zaman ise bireyin şaşılacak bir enerji ve bilinç düzeyine ulaşabileceğini savunuyordu. Fontainebleau'daki merkez 1933'te kapandı, ama Gürciyev ölümüne değin Paris'te ders vermeyi sürdürdü.

Gürcü alfabesi, İS 3. yüzyılda Gürcüce için geliştirilen yazı sistemi. Günümüzde Gürcücenin yanı sıra Lazca, Megrelce ve Svancanın da yazımında kullanılır.

Gürcü alfabesi, Gürcü kralı Parnavaz tarafından 3. yüzyılda geliştirildi. Bu yazı sistemini, 5. yüzyılda Ermeni alfabesini de geliştirmiş olan Aziz Mesrop Maştotz'un bulduğu da söylenir. Eskiden Gürcüce iki ayrı alfabe ile yazılıyordu. Altısı ünlü 38 harften oluşan Hutsuri yazısı, kısa bir süre yalnızca dinsel metinlerde kullanıldı. Kilise dışında kullanılan Mhedruli ise altısı ünlü 40 harften oluşuyordu. Bu köşeli yazı sistemi, bugünkü yuvarlak biçimli Gürcü alfabesinin temelini oluşturmuştur. Gerçekte Hutsuri ve Mhedruli yazı sistemleri hakkında çok az şey bilinmektedir.

Gürcü Harfleri	Harfin Adı	Harf Değeri	Gürcü Harfleri	Harfin Adı	Harf Değeri
ა	an	a	რ	rae	r
ბ	ban	b	ს	san	s
გ	gan	g	ტ	tar	t
დ	don	d	უ	un	u
ე	en	e	პ	par	p
ვ	vin	v	კ	kan	k
ზ	zen	z	ღ	ğan	ğ
თ	tan	t	ქ	kar	k
ი	in	i	შ	şin	ş
კ	kan	k	ჩ	çin	ç
ლ	las	l	ც	tsan	ts
მ	man	m	ძ	dzil	dz
ნ	nar	n	წ	tzil	tz
ო	on	o	ჭ	çar	ç
პ	par	p	ხ	han	h
ჟ	jan	j	ჯ	can	c
			ჰ	hae	h

Gürcü Alfabesi

Gürcü edebiyatı, Gürcü dilinde yazılan edebiyat yapıtlarının tümü.

Gürcü edebiyatı, 4. yüzyılda Hıristiyanlığın benimsenmesinden sonra dinsel kitapların anadile çevrilmesine duyulan gereksinme sonucunda ortaya çıktı. Çeviri dinsel kitapları, azizlerin yaşamlarını anlatan ürünler izledi. Bu alandaki ilk yapıt, İakob Tsurtaveli'nin 476-483 arasında yazdığı ve Aziz Şuşanik'in yaşamını anlatan *Şuşanikis Tzameba*'dır (Şuşanik'in Çilesi). Yapıt Gür-

cistan'ın 5. yüzyıldaki siyasal ve toplumsal yapısı üzerine bilgi vermesi bakımından da önemlidir.

Gürcü edebiyatı, ortaçağda Doğu ve Batı dillerinden yapılan çeviri ve uyarlamalarla gelişti. Buda'ya ilişkin bir Doğu efsanesinden uyarlanan *Balavariani*, Gürcüceden Eski Yunancaya, Eski Yunancadan da Latinceye çevrilerek bütün ortaçağ Avrupa'sına yayıldı. Ortaçağda Gürcistan'ın en ünlü eğitim kurumu olan Gelati Akademisi'nden Gürcü filozof İoane Petritzi, Aristoteles ve öteki Eski Yunan filozoflarının yapıtlarını Gürcüceye çevirdi. Dönemin tanınmış Gürcü düşünürlerinden biri de Arsen İkaltoeli'ydi. Bu dönemin Gürcü edebiyatı İran uygarlığıyla Bizans kültürünün etkisinde kaldı. İlk tarihsel yapıtlar da bu dönemde ortaya çıktı. Sumbat Davitisdze, Bagratlıların tarihini, Leonti Mroveli ilk Gürcü kralları döneminin tarihini yazdı. Onu İonşer izledi ve Mroveli'nin II. Giorgi'nin (hd 1072-89) hükümdarlığının ilk yıllarına değin getirdiği çalışmayı tamamladı. Keşiş Arsen ise "Kurucu" lakabıyla tanınan II. Davıt döneminin (1089-1125) tarihini yazarak Gürcü tarihini 1126'ya değin getirdi.

12. yüzyılda Sargis Tmogveli'nin Farsçadan uyarladığı *Visramiani*, Mose Honeli'nin yazdığı *Amirandarecaniani*, Çahruhadze'nin Kraliçe Tamara ve kocası adına kaleme aldığı *Tamariani*, gene Tamara ve Kurucu Davit adına İoane Şavteli'nin yazdığı *Abdulmesia*, dönemin tanınmış yapıtları olmalarının yanı sıra, kilise dışı edebiyatın da ilk ürünleriydi. Tamara döneminde yaşayan Şota Rustaveli'nin(*) kaleme aldığı *Vephistkaosani* (1712; *Kaplan Postlu Şövalye*, 1991) adlı destan, Gürcü edebiyatının en ünlü yapıtı olmakla kalmamış, dünya edebiyatının da başyapıtlarından sayılmıştır. Birçok Doğu ve Batı diline çevrilen *Vephistkaosani*, edebiyat tarihçilerinden başka dilbilimcilerin ve tarihçilerin de ilgisini çekmiştir. Gürcü edebiyatının bu gelişimi, 1220'lerde önce Harezmşahların, ardından Moğolların istilasıyla kesintiye uğradı. Moğolları, 14. yüzyılda Timur, 15. yüzyılda İranlılar ve 16. yüzyılda Osmanlılar izledi. 16. ve 17. yüzyıllarda baskı altındaki Gürcistan'da Kral Teimuraz, Kral Arçil, Peşangi ve İoseb Saakadze, edebiyatın önde gelen temsilcileriydi.

18. yüzyılda Gürcü edebiyatında göreli bir canlanma görüldü. Yüzyılın ilk çeyreğinde kültürel yaşama damgasını vuran Kral VI. Vahtang (hd 1703-24) bir bilgin, çevirmen ve eleştirmen olarak aydın bir yöneticiydi. 1709'da Gürcistan'da ilk basımevini kurdu ve kitap basımını destekledi. *Vephistkaosani* de ilk kez burada basıldı (1712). İlk Gürcüce kitap ise 1629'da Roma'da basılmıştı. *Tzigni Sibrdzne Sitsruisa* (1894; Yalanların ve Bilgeliğin Kitabı) ve Gürcüce sözlük *Sitkvis Kona*'nın (1884; Söz Demeti) yazarı Sulhan-Saba Orbeliani (1658-1725), Gürcü edebiyatının 18. yüzyıldaki en önemli temsilcisiydi. Davit Guramişvili (1705-92) ve Besiki adıyla bilinen Besarion Gabaşvili (1750-91) bu yüzyılın ikinci yarısında Gürcistan'ın feodal döneminin en güzel şiirlerini yazdılar. Gürcü tiyatrosu da bu yüzyılda ortaya çıktı. Gürcüce ilk gazete olan *Tbilisi* 1763'te yayımlanmaya başladı.

19. yüzyılın ilk yarısının ünlü şairi Aleksandre Çavçavadze'nin (1786-1846) özgürlükçü şiirleri, Gürcistan'ın o dönemdeki durumunu da yansıtır. Grigol Orbeliani (1804-83) ve Nikoloz Barataşvili de (1817-45) bu dönemin önde gelen başka temsilcileriydi. Barataşvili, *Sakure* (1839; Küpe), *Bedi Kartlisa* (1839; Gürcistan'ın Kaderi) gibi yapıtlarında yurtseverliği dile getirirken, Rusya'nın baskısı altındaki Gürcistan'ın toplumsal yapısının da karamsar bir tablosunu çizdi. 19. yüzyılın ortalarına doğru feodal ekonomının çözülmesi ve kapitalist ilişkilerin gelişmesi, gerçekçi Gürcü şiirinin kurucuları olan Daniel Çonkadze (1830-60) ve Lavrenti Ardaziani'nın (1815-70) yapıtlarında gerçek ifadesini buldu. Ardaziani, en ünlü romanı *Solomon İsakiç Mecğanuaşvili*'de (1861) feodalizmin çöküşünü ve gelişen kapitalizmle birlikte ortaya çıkan toplumsal çatışmaları anlattı. Gürcü edebiyatının ve tiyatrosunun gelişimini büyük ölçüde etkilemiş olan Giorgi Eristavı (1813-64), Racine, Molière, Petrarca ve Schiller'in birçok yapıtını Gürcüceye çevirdi.

1860'larda, Gürcistan'da soyluların ideolojisine karşı savaş açan *Tergdaleuli* (Terek'ın suyundan içen) adlı toplumsal ve edebi bir hareket ortaya çıktı. Rusya'da öğrenim gören aydınların oluşturduğu *Tergdaleuli*'ler, Rus sosyal demokratlarından etkilenmişlerdi. *Tergdaleuli*'lerin ideolojik önderi ve Pirveli Dasi'nin (Birinci Grup) kurucusu şair ve yazar İlia Çavçavadze (1837-1907) *Mgzavris Tzerilebi* (1861; "Bir Yolcunun Notları", 1989), *Sarçobelazed* (1879; Darağacında), *Gandegili* (1883; Göçebe) gibi yapıtlarında Gürcü halkının özgürlük mücadelesini ve yurt sevgisini dile getirdi. İlia Çavçavadze ile birlikte Gürcü ulusal kurtuluş hareketinin ideolojik önderliğini yapan Akaki Tzereteli (1840-1915), sonradan halk şarkısı da olan "Suliko" gibi şiirlerinde yurt sevgisini ve ülkenin yazgısından duyduğu acıları işlemiştir. Şiirin yanı sıra çeşitli düzyazılar ve oyunlar da yazan Tzereteli'nin en ünlü düzyazı yapıtı *Çemi Tavgadasavali*'dir (1894; Yaşantım).

19. yüzyılın ikinci yarısında, temelde dağ insanını konu alan Aleksandre Kazbegi (1848-93) *Elguca* (1880; *Elguca ile Mzağo*, 1973), *Eliso* (1882) ve *Mamismkvleli* (1882; Baba Katili) gibi öykülerinde geleneklerine bağlı dağ köylülerinin yaşantısını anlattı. Şair ve yazar Vaja Pşavela (1861-1915) *Aluda Ketelauri* (1888), *Gvelismçameli* (1901; Yılan Yiyici) gibi yapıtlarında temelde insan-doğa ilişkisi, hümanizm gibi temaları işledi. Gürcü edebiyatının 19. yüzyıldaki yükselişi, ulusal tiyatronun gelişmesini de büyük ölçüde etkiledi.

Davit Kldiaşvili ve Vasil Barnovi (Barnaveli) (1857-1934), iki edebi dönemi birleştiren yazarlardı. 19. yüzyıl edebiyatıyla sıkı bağları bulunan bu yazarların yapıtları 20. yüzyılın toplumsal ve ruhsal atmosferinin izlerini de taşır. Kldiaşvili, iki yüzyılın birleştiği bir dönemde yazdığı yapıtlarında soyluların yaşam biçimini, kadere karşı çıkmanın trajikliğini komedi ve belli ölçüde mizah düzeyine indirerek anlattı. Oldukça özgün bir sanat anlayışıyla yazan Barnovi, *Armazis Mshvreva* (1925; Armazi'nin Yıkımı) adlı romanında 1920'lerin Gürcistan'ındaki siyasal durumu dinsel bir atmosfer içinde sergiledi.

20. yüzyılın başında Gürcü edebiyatının başlıca temsilcileri Miheil Cavahişvili, Niko Lortkipanidze, Grigol Robakidze, Leo Kiaçeli ve Konstantine Gamsahurdia'ydı. Cavahişvili, *Martali Abdula* (1925; "Suçsuz Abdullah", 1988) adlı öyküsünde siyasal-bürokratik aygıtın kurbanı olan Müslüman bir adamın portresini ustalıkla çizdi. *Lambalo da Kaşa* (1925; Lambalo ve Kaşa) adlı uzun öyküsünde çarlık rejiminin uygulamaları karşısındaki Müslüman bir genci anlatırken milliyetçi ve dinsel baskılara karşı çıktı. *Tetri Sakelo*'da (1926; Beyaz Yaka) aydınları, *Kvaçi Kvaçantiradze*'de (1923-24) siyasal ve toplumsal olaylardan kendi çıkarına yararlanmasını bilen fırsatçı ve düzenbaz birini anlattı. Yapıtlarında estetik ve etik duyarlığı ön plana çıkaran Niko Lortkipanidze *Tavsapariani Dedakatı*'de (1925, Başörtülü Kadın) dinsel açıdan yüce bir insanın trajik görünumunu çizdi. *Mrshune Batoni* (1912, Ofkeli Efendi), *Raindebi* (1912, Atlılar) gibi öyku ve romanları ise kaynağını tarihsel olaylardan alır.

Gürcü edebiyatının yakın dönemde en çok sözü edilen yazarlarından biri Grigol Robakidze'dir. *Gvelis Perangi* (Yılan Gömleği) adlı romanında, Batı'nın bireyci ve uçcu uygarlığı ile Doğu'nun bütüncül ve kışlıküstü düşüncesi arasındaki çatışmayı ustaca işledi. Öbür bazı romanlarında totaliter rejimlerdeki aydınların yazgısını anlattı. Sovyet dönemi Gürcü edebiyatının kurucularından Leo Kiaçeli (1884-1963), en ünlü romanı *Tariel Golua*'da (1915) sosyal adalet için mücadelenin bütün insanlığın törensel ilkeleri ve hümanist değerleriyle mutlak bir uyum içinde olması gereğini vurguladı. *Sishli* (1927-28; Kan) adlı romanında devrimci şiddetle hümanizmin çatışmasını işledi. Dışavurumculuktan ve Nietzsche'nin düşüncelerinden etkilenen Konstantine Gamsahurdia, çağdaş insanın yozlaşmasını çarpıcı bir biçimde anlattı ve yaşamın ezdiği "küçük insan"ı yücelttı. *Dionisos Gumili* (1925; Dionysos'un Gülümsemesi) adlı yapıtının Thomas Mann'ın *Der Tod in Venedig*'i (*Venedik'te Ölüm*) ile bazı ortak noktaları vardır. *Mtvaris Motatseba* (1935-36; Ay'ın Kaçırılması) adlı romanında Sovyet sistemi ile eski kültürü karşılaştırdı, Gürcistan'da meydana gelen büyük toplumsal hareketlerin geniş bir panoramasını çizdi. Gamsahurdia'nın sanatsal açıdan en başarılı romanı, Mtsheta'daki bir katedralin mimarı Konstantine Arsakidze'nin tutsak bir prensese duyduğu trajik aşkı çevresinde gelişen *Didostatis Konstantines Marcvena*'dır (1939; Büyük Usta Konstantine'nin Sağ Eli).

Sovyet dönemi Gürcü edebiyatının önde gelen şairlerinden Aleksandre Abaşeli (1884-1954), simgeci bir şair olarak yazmaya başladı (*Mzis Sitsılı*, 1913; Güneşin Gülüşü). Daha sonra gerçekçi bir tutum benimsedi ve *Antebuli Heivani*'de (1923; Işıklı Geçit) ustalığını ortaya koydu. Bu çizgisini *Gabzaruli Sarke* (1929; Kırık Ayna), *Leksebi* (1944; Şiirler) gibi yapıtlarında da sürdürdü. Galaktion Tabidze (1891-1959), klasik Gürcü şiirinin geleneklerinden yola çıkarak çağdaş Gürcü şiirini daha da ileriye götürüp doruğa ulaştırdı. *Me da Game* (1913; Ben ve Gece), *Mtatzmindis Mtvare* (1915; Mtatzminda'da Ay), *Msobliuro Çemo Mitzav* (1941; Benim Anayurt Toprağım) gibi yapıtlarda aşkı, doğayı ve çeşitli yönleriyle modern Gürcistan'ı konu edindi. Halkının duygu ve düşüncelerini, tarihini ve geleneklerini yansıtan Giorgi Leonidze (1897-1966), Gürcü edebiyatının önde gelen toplumcu şairlerindendi. Şair Irakli Abaşidze (d. 1909) *Rustavelis Nakvalebze* (1959; Rustaveli'nın İzinde) adlı yapıtında duygu ve düşüncelerini ortaya koyarken, Grigol Abaşıdze (d. 1914) şiirlerinde ülkesine ve halkına bağlılığını dile getirdi.

Gürcü edebiyatında 1950'lerin sonunda, farklı bakış açıları olan, değişik entelektüel yapıda şair ve yazarlar yetişti. Guram Rçeulişvili, Arçil Sulakauri, Tamaz Çiladze, Nodar Dumbadze, Guram Gegeşıdze, Otar Çheidze, Merab Eliozaşvili, Revaz Çeişvili, Otia İoseliani, Otar Çıladze, Nodar Tzuleiskiri, Çabua Amirecibi gibi adlardan oluşan bu yeni kuşak, 1930 ve 1940'lı yılların biçimci ve kısır edebiyat modellerini yıktılar. Bu yeni oluşumda Guram Rçeulişvili'

nin ayrı bir yeri vardı ve sınırları önceden belirlenmiş edebiyat anlayışının getirdiği engelleri aşabilmiş ilk yazarlardandı. Türkçeye en çok yapıtı çevrilen (*Güneşi Görüyorum*, 1969; *Sonsuzluk Yasası*, 1990; *Kukuraça*, 1990) Gürcü yazar olan Dumbadze (1928-84), yapıtlarında özgün bir anlatım sergiler. Gürcü edebiyatı 1970'lerden başlayarak Gürcü insanının geleneksel yaşam biçiminin ve geleneklerinin değiştirilmesine yönelik çabalara karşı durdu. Çabua Amirecibi'nin *Tutaşhia* (1972-75) adlı romanının kahramanı gibi ahlaki birikime sahip olmak, yalnızca yazarının değil, toplumun da bir isteği olarak ortaya çıkmıştı. Töresel ve ulusal ideallere bağlı, farklı toplumsal değerlerle beslenmiş 1950'lerden gelen kuşak ile 1970'lerin sonlarından gelen sabırsız, radikal ve ahlaki değerlere bağlı genç kuşak 1980'lerde önemli ürünler veren kesimler oldu.

Gürcüce, Gürcüce KARTULI ENA. Kafkas dillerinin Güney Kafkas (Kartveli) ailesine bağlı dil. Gürcistan'ın resmî dilidir. Doğu ve Batı öbeklerine ayrılır. Megrelce (Mingrelce), Lazca ve Svanca ile birlikte Güney Kafkas dil ailesini oluşturur. Gürcistan'ın dışında Azerbaycan'da, Kuzey Osetya'da, Krasnodar'da, İran'ın Isfahan eyaletinde ve Türkiye'nin bazı bölgelerinde konuşulmaktadır.

Gürcüce, Kafkas dilleri arasında köklü bir edebiyat geleneği olan tek dildir. Bu gelenek, 5. yüzyıla değin uzanır. Söz konusu tarihten 11. yüzyıla değin kullanılan dil Eski Gürcüce olarak adlandırılır. Gürcü alfabesinin kullanıldığı en eski yazıtlar da bu dille yazılmıştır. Gürcücenin Doğu lehçesine dayanan edebiyat dili Yeni Gürcüce ise, 12. yüzyılda kilise dışı yapıtlarla ortaya çıkmış ve 19. yüzyılın ortalarında bugünkü biçimini almıştır. Eski Gürcüce, yapısal açıdan Yeni Gürcüceden birçok yönüyle farklı olmasına karşın, Gürcüler tarafından bugün de anlaşılabilmektedir. Eski Gürcüce, kiliselerde ve dinsel metinlerde 19. yüzyılın başlarına değin kullanılmıştır.

Gürcücenin ses düzeninde beş ünlü ve 28 ünsüz vardır. Ünsüzler arasında, kapantılılar ve yarı kapantılılar girtlaksıl özellikler taşır. Sürtüşmelilerin ünlü ya da ünsüz biçimleri vardır. Sözcük gövdelerinin çoğu bir ya da iki ünsüzle başlar. Daha çok ünsüzle başlayan gövdelere de rastlanır.

Gürcücenin oldukça gelişmiş bir bükün ve türetme sistemi vardır. Önek ve soneklerle sözcük türetildiği gibi sözcüklerin bileştirilmesiyle de yeni sözcükler yapılır: *Kartvel-i ("Gürcü"), Sa-kartvel-o* ("Gürcistan"), *or-i* ("iki"), *me-or-e* ("ikinci"), *tsaltvala* (*tsal-i* "tek", *tval-i* "göz") ("tekgözlü"). Eylem sistemi, kişi özelliklerini, çoğul ve tekil olma durumunu, zamanı, kip ve çatıyı, özne ile nesne arasındaki ilişkiyi yansıtır. Bu özellikler temelde, iç bükünlerle (eylem kökündeki değişme) olduğu kadar, önek ve soneklerle de belirtilir. Eylem çekimleri çokkişili özellik gösterir. Eylemlere getirilen önekler özneyi, dolaylı ya da dolaysız nesneyi belirtir: *m-tzer-s* ("o bana yazıyor"), *m-hatav-s* ("o beni resmediyor") sözcüklerindeki *-m* öneki özne olarak birinci kişiyi, *-s* soneki nesne olarak üçüncü kişiyi gösterir. Kişi ve sayı gösteren eylemler ise üç zamanlıdır: Şimdiki zaman, geniş zaman ve geçmiş zaman. Bu zamanlar eylem köküne ekler getirilerek gösterilir: *tzer-s* ("o yazıyor"), *da-tzer-s* ("o yazar"), *da-tzer-a* ("o yazdı").

Gürcücede adla ilgili sistemler (ad, adıl, sıfat) yapısal açıdan eylem sisteminden daha az karmaşıktır. Yedi ad durumu vardır: Yalın durum, eden (ergatif), yönelme, tamlayan, araç, çıkma ve seslenme durumları. Gürcücenin sözdiziminin temel özelliği, eden durumlu tümce yapısıdır. Geçişli eylemin öznesi eden durumuyla gösterilir: *kats-ma* (eden durumu) *mokla dav-i* (yalın durum) ("adam ayıyı öldürdü"). Şimdiki zaman sisteminde geçişli eylemin öznesi de geçişsiz eylemin öznesi gibi yalın durumda ifade edilir: *kats-i* (yalın durum) *klavs dav-s* (yönelme durumu) ("adam ayıyı öldürüyor"). Gürcücede çoğul, sözcük gövdesinin sonuna *-eb* eki getirilerek yapılır. Çoğul ekine de durum soneki getirilir: *kats-i* ("adam"), *kats-eb-i* (yalın durum) ("adamlar"), *kats-eb-s* (yönelme durumu ("adamlara").

1950-64 arasında yayımlanan *Kartuli Enis Ganmartebiti Leksikoni*'de (Gürcü Dilinin Açıklamalı Sözlüğü) 112.949 Gürcüce sözcük yer almaktadır.

Güresin, Ecvet (d. 1920, İstanbul - ö. 2 Mayıs 1975, İstanbul), Türk gazeteci. 1942'de İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu'nu bitirdi. Gazeteciliğe öğrencilik yıllarında, *En Son Havadis* ve *Son Posta* gazetelerinde başladı. 1946'da Tekin Erer'le *Türkiye Ticaret Postası*'nı kurdu. 1948-54 arasında önce *Yeni Sabah*, daha sonra *Vatan* gazetelerinde yazı işleri müdürlüğü yaptı. 1963-70 arasında çalıştığı *Cumhuriyet* gazetesinde Ankara temsilcisi ve ardından genel yayın müdürü oldu; "Günün Notları" başlığı altında köşe yazıları yazdı. 1969'da *31 Mart İsyanı* adlı inceleme kitabı yayımlandı. 1970-75 arasında *Yeni Gazete* ve *Hürriyet*'te başyazarlık yapan Güresin, 1965-71 arasında da İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Gazetecilik Enstitüsü'nde öğretim görevlisi olarak çalıştı. 1974'te Cumhurbaşkanlığı kontenjanından, Cumhuriyet Senatosu üyeliğine getirildi.

güreş, iki rakibin hiçbir silah ve araçtan yararlanmaksızın, güç, teknik ve becerilerini kullanarak birbirlerini yenmek için mücadele etmesine dayanan spor. Kazanmak için genellikle rakibin sırtını (iki omzunu) mindere değdirmek ve belirli bir süre bu durumda tutmak gerekir. Sporcuların ayak-

Bir güreş karşılaşması
Art Link

ta ya da yerde (minderde) sürdürdükleri çeşitli güreş stilleri üç kategoriye ayrılabilir: 1) Rakibi tutmada esas olarak güreş giysisinden yararlanılan güreşler; 2) karşılaşma başlamadan önce rakiplerin önceden belirlenmiş biçimde birbirlerini tuttukları güreşler; 3) rakiplerin oyuna karşı karşıya durarak başladığı ve kesinlikle yasaklanmış biçimler (rakibin mayosundan tutma, boğazlama vb) dışında kurallara uygun herhangi bir tutuşu uygulayabildikleri modern güreşler. Güreşte karşılaşmayı kazanma biçimi açısından rakibin durumunu bozma (halat çekme, bilek güreşi), devirme, tuş yapma ve düşürme biçiminde bir sınıflandırma da yapılabilir.

Ortaya çıkışı. Güreş bütün spor dallarının en eski ve en yaygın olanıdır. Ayrıca günümüze ulaşmış birçok yerel stili vardır.

Güreşin, taraflardan birinin ölümüne değin süren dövüş biçiminin yerini alan yakın dövüşten çıktığı sanılır. İÖ 3000'lere ait sanat yapıtlarında Babil ve Mısır'daki kuşak güreşleri betimlenir. Sümer destanı Gılgamış'ta da bu tür bir güreş anlatılır. Hindistan'da geçmişi İÖ 1500'den öncesine inen serbest tutuşa dayalı güreşten, Rigveda (Veda ilahilerinin bir derlemesi), *Ramayana* ve *Mahabharata* adlı klasik destanlarda da söz edilir. İÖ 700'den kalma Çin belgelerinde ve İÖ 1. yüzyıla ait Japon belgelerinde bu güreşe ilişkin değinmelere rastlanmaktadır.

Amazon Havzasındaki Güney Amerika Yerlileri ve Avrupalıların gelişinden önce Kuzey Amerika Yerlileri savaş eğitimi amacıyla serbest güreş yaparlardı. Sudan'daki Nuba kabileleri hâlâ her yıl güreş şenlikleri düzenlerler. Bu şenliklerde güreşçiler İÖ 15. yüzyılın başlarına ait Teb mezar resimlerinde betimlenen Nuba güreşçileriyle hemen hemen aynı biçimde giyinirler. 18. yüzyıldaki keşif gezileri sırasında Güney Denizi Adalarına uğrayan Kaptan James Cook, buralarda da güreş yapıldığını gördü. Yazı öncesi halklarda güreş çoğunlukla rakibi savurarak yere devirmeye dayanıyordu. 20. yüzyılda İsviçreliler, İzlandalılar, Japonlar ile Kazakların yaptığı yerel kuşak güreşi, Mısırlıların İÖ 2500'deki güreşlerinden çok farklı değildir. Öte yandan Güney Amerika, Afrika, Moğolistan ve Tirol Alpleri gibi birbirinden uzak yörelerdeki stillerin benzerliği de ilgi çekicidir.

Güreş, Eski Yunan'da belki de en gözde spordu. Gençlerin güreş yapmak için gittikleri beden eğitimi okulları toplumsal yaşamlarının odak noktasını oluşturuyordu. Eski Yunan'ın hemen her döneminden kalma vazolarda ve madeni paralarda güreş betimlemelerine rastlanır; ama bu resimlerden, güreşin serbest stilde yapıldığı ve güreşçilerin Eski Yunan atletleri gibi çıplak olarak karşılaştıkları dışında bir bilgi edinilememektedir. Eski Yunan mitolojisinde ve destanlarında sık sık anılan güreş, özellikle cenaze törenleri sırasında düzenlenen oyunlarda yapılırdı. Olimpiyat Oyunları'nda İÖ 776'dan başlayarak güreşe de yer verildi. Klasik Olimpiyatlar'da iki ayrı stilde güreş birinciliği düzenlenirdi: Rakibi yere düşürmenin amaçlandığı güreş ile bir oyuncunun pes etmesiyle sona eren ve güreşle boksun karışımı olan *pankration*(*) (Latince *pancratium*). *Pankration*'da tekme atmaya ve rakibin boğazını sıkmaya izin verilirdi. İki güreşçinin birbirini yere düşürmek için ayakta mücadele etmesine dayanan güreş, klasik olimpiyatlarda pentatlon karşılaşmalarının da bir bölümünü oluşturuyordu. Ünlü Yunan güreşçileri arasında Krotonlu Milon, Sikyonlu Sostrates, Thasoslu (Taşoz) Theogenes ve İÖ 564'te unvanını korumaya çalışırken öldürülen Phigaleialı Arrakheion sayılabilir. Etrüsklerin mezar resimlerinde de çıplak güreşçi tasvirlerine rastlanır. Roma imparatorları Commodus ve Maximinus'un güreşçi olmalarına karşın, güreş Romalılar arasında Yunanlılarda olduğu kadar yaygın değildi. Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden İS y. 800'e değin güreş yapıldığına ilişkin hiçbir belge yoktur.

Ortaçağda güreş. İS 800 dolaylarında İran'daki Müslüman hükümdarların hizme-

tinde çalışan Türk askerler köreş (küreş, körüş) adını verdikleri bir serbest güreşi de beraberlerinde getirdiler. Bu stilde karşılaşma bir güreşçinin sırtının kısa bir süre için yere değmesi ve boylece tuş olmasıyla sona eriyordu. Türklerin zamanla İslam dünyasına egemen olmalarıyla, güreş stilleri de yayıldı. 13. yüzyıldaki Moğol istilasıyla İran'a giren Moğol güreşi hükümdarların koruması altında hızla gelişti. Böylece güreş İran'ın ulusal sporu haline geldi.

Japonların kuşak güreşi *sumo*(*), imparatorların koruyuculuğu altında gözde bir gösteri sporu olarak uzun yıllar varlığını sürdürdü (710-1185). Başlangıçta güreşçilerden biri pes edinceye değin süren *sumo* karşılaşmaları, sonraları rakibin çapı 4,6 m olan bir dairenin dışına çıkartılmasıyla kazanılan ve sıkı biçimsel kurallara dayanan bir güreş biçimine dönüştü. Şogunların yönetimi sırasında yasaklanan halka açık *sumo* karşılaşmalarının yerini, egemen askeri kast *samurai*'lerin (savaşçı) dövüş sanatları aldı. *Samurai*'lerin toplumsal yaşamdaki ağırlıklarını büyük ölçüde yitirdikleri 1600'lerden sonra hem şogunların, hem de *daimyo*'ların(*) desteklemeye başladığı *sumo* profesyonel bir spor haline geldi. 19. yüzyılda *samurai*'lerin dövüş sanatlarından jiu jitsu(*), judo(*) ve öteki tanınmış Japon güreş stilleri türedi. Bu stiller 20. yüzyılın ikinci yarısında birer uluslararası spora dönüştü.

Ortaçağ Avrupa'sında çeşitli güreş stilleri vardı. Aralarında Anglosaksonların ve Keltlerin de bulunduğu Germen halkları daha Romalılarla karşılaşmadan önce güreşi biliyordu. İngiltere'de kayıtlara geçen ilk güreş karşılaşması Londra'da 13. yüzyılın başlarında yapıldı. İngiltere ve Bretanya'da Cornwall ve Devon olarak bilinen ve günümüzde de varlığını sürdüren güreş stilinin geçmişi 4. ya da 5. yüzyıla değin iner. Ortaçağda güreş köylerden saraya kadar her yerde tutulan bir spordu; taşradaki karşılaşmalarda ödül genellikle bir koçtu. Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu şövalyelerine güreş bir savaş sanatı olarak öğretiliyordu. Feodal beyler Otuz Yıl Savaşı'nın (1618-48) başlarına değin yanlarında profesyonel güreş öğretmenleri çalıştırıyorlardı. Daha matbaanın kullanılmaya başlamasından önce el yazmaları biçiminde çoğaltılan güreş kitapları vardı. İngiltere kralları VIII. Henry ve II. Charles ile Fransa kralı I. François güreşi koruyan hükümdarlardı.

İzlanda'ya özgü bir kuşak güreşi stili olan *glima*'ya ilişkin belgeler 1000'lere değin inmektedir. İsviçre kuşak güreşi *Schwingen*(*) 13. yüzyılda ortaya çıkmıştır. 1526'daki Moğol istilasından sonra Hindistan'da yayılan Moğol serbest güreşi günümüzde hem Hindistan, hem Pakistan'da varlığını sürdürmektedir.

Modern güreş. 18. yüzyılda panayır, tiyatro ve sirklerde herkese meydan okuyarak isteklilerle güreş tutan dev yapılı birçok güreşçi ortaya çıktı. Londra'da İngiliz Thomas Topham'le başlayan bu akım, uluslararası alanda ün kazanan ve 20. yüzyıl başlarında da güreşi sürdüren Alman asıllı Eugene Sandow'la sona erdi. 1800'lerin başlarında Alman jimnastik kulüplerinin eğitim programına güreş de alındı. ABD'de güreş sınır bölgelerinde yaygın bir spordu; Abraham Lincoln da, bazı tutuşların yasak olduğu ve genellikle bir güreşçinin pes etmesiyle sona eren yerel güreş stilinde ünlü bir güreşçiydi.

19. yüzyılın ikinci yarısında uluslararası güreşe iki stil egemen oldu: Grekoromen güreş(*) ve serbest güreş(*). Eski Yunan ve Roma güreşlerinden esinlenerek grekoromen adı verilen güreş önce Fransa'da yaygınlaştı ve 1896'da Olimpiyat Oyunları'na alındı. Daha çok Büyük Britanya ve ABD'de benimsenen serbest güreş, başlangıçta profesyonel bir sporken, 1888'den sonra Uluslararası Amator Spor Birliği'nce tanınan amatör bir spora dönüştü. Önceleri, boksta olduğu gibi güreşte de sıklet ayrımı yoktu; ilk modern Olimpiyat Oyunları'nda güreşteki tek sıklet ağır sıkletti. Amatör güreşle birlikte sıklet ayrımı da ortaya çıktı.

Bir süre amatör olarak grekoromen güreşçilik yaptıktan sonra profesyonelliğe geçerek 1900'de serbest stilde güreşmeye başlayan Rus George Hackenschmidt, 1908'e değin Dünya şampiyonluğunu elinde tuttu. Hackenschmidt'i 1908'de ve 1911'de iki kez yenen ABD'li güreşçi Frank Gotch'un 1913'te sporu bırakmasından sonra, boks karşısında popülerliğini çoktan yitirmiş olan profesyonel güreş, ciddi bir spor olmaktan çıktı. Sonraki yıllarda özellikle ABD'de radyo ve ardından televizyon yayınlarının etkisiyle izleyici sayısının artmasına karşın, giderek bir gösteri sporuna dönüştü.

ABD ve Avrupa'da profesyonel güreşle ilgili bir yönetici kuruluş oluşturma konusunda hiçbir çaba gösterilmedi. 19. yüzyıl başlarından sonra oluşturulan amator kuruluşlar ise yerel ve ulusal düzeyde kaldı. 19. yüzyıl sonlarında bölgesel karşılaşmalar yapılmaya başladı ve 1911'de Uluslararası Güreş Federasyonu (FILA) kuruldu. 1920'de yeniden örgütlenen FILA, günümüzde Olimpiyat Oyunları ve öteki uluslararası güreş turnuvalarının yanı sıra grekoromen (1950'den sonra) ve serbest (1951'den sonra) stil Dünya güreş şampiyonaları da düzenlemektedir. Olimpiyat şampiyonları için *bak*. Olimpiyat Oyunları. Dünya şampiyonları için *bak*. spor ve oyunlar: sonuçlar (güreş).

20. yüzyıldaki gelişmeler. Eski Yunan'da güreş mindersiz olarak yerde yapılırdı. Jimnastik kulüplerinin gelişmesinden sonra güreş sahası amatörler için minder, profesyoneller için de kenarı iplerle çevrili yüksek boks ringi oldu. 20. yüzyılda amatör güreşte de önemli değişiklikler ortaya çıktı. Başlangıçta karşılaşmalara hiç ara verilmez, rakipler bazen belirli bir süre içinde, bazen de zaman sınırlaması olmaksızın üç tuştan birini ya da ikisini yapana değin güreşirlerdi. Amator güreş karşılaşmaları, 1967'den sonra bütün uluslararası karşılaşmalarda geçerli olmak üzere her biri üçer dakikalık üç devreyle sınırlandırıldı. Günümüzde ise güreş karşılaşması beş dakikalık tek devre olarak yapılmaktadır. Ayrıca tuş dışında rakibi tuş olma tehlikesi taşıyan bir pozisyona düşürerek ya da o pozisyonda tutarak oyunda denetimi sağlamaya dayalı bir puan sistemi geliştirilmiştir. Böylece karşılaşmaların berabere sonuçlanması neredeyse olanaksızlaşmıştır. Bu uygulamalardan önce, özellikle rakibin yalnızca belden yukarısını tutmaya izin veren ve rakibi tutmak için ayakların kullanılmasını yasaklayan grekoromen güreşte, oyunu yerde sürdürmek zorunda kalan güreşçiler hareket olanağından iyice yoksun kalıyorlardı. 1912 Olimpiyat Oyunları'nda iki Finli grekoromen güreşçi beraberlikle biten altı saatlik bir maç yapmışlardı. Güreş, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'deki liselerde ve yüksekokullarda gitgide yaygınlaşmıştır.

Uluslararası üçüncü güreş stili *sambo*(*) SSCB'li Anatoli Harlampiyev'in öncülüğünde çeşitli geleneksel güreş stilleri araştırıldıktan sonra geliştirilmiştir. SSCB, Bulgaristan ve Japonya'da yaygınlaşan ve 1964'te FILA tarafından tanınan *sambo*'da rakibini net bir biçimde sırtı üstü yere atan ya da oyun yerde sürerken rakibine pes ettiren güreşçi karşılaşmayı kazanır. *Sambo*, judo ve Moğol güreşine çok benzer, karşılaşmalar üçer dakikalık üç devrede yapılır.

Eski Yunan'da Spartalıların genç kızları güreşçi olarak eğitmelerine ve yalnızca bir efsane olsa bile Zenobia gibi kadın güreşçilerin ortaya çıkmasına karşın, günümüzde kadınlar arası güreş, tıpkı kadınlar arası boksta olduğu gibi, yalnızca ilgi çekici bir gösteri özelliği taşır.

Türklerde güreş. Eski Türklerde bayram ve düğünlerde, cenaze törenlerinde ve ölüm yıldönümlerinde güreşler düzenlemek bir gelenekti. O tarihlerde yapılan güreşler günümüzde "karakucak" denen aba güreşinin aynıydı. Türklerin Anadolu'ya yerleşmeleriyle güreş stilleri bu yöredeki öteki güreş stilleriyle kaynaştı. Bu arada Ege ve Trakya'da (özellikle Deliorman) yaygın olan yağlı güreş(*) Türkler arasında da benimsendi.

Osmanlı döneminde Sultan Abdülaziz'in güreşe duyduğu ilgi, 19. yüzyılda bu sporun canlanmasını sağladı. Bu dönemin güreşçileri arasında Koca Yusuf, Adalı Halil, Filiz Nurullah, Kurtdereli Mehmed ve Kara Ahmet bütün dünyada, Kel Alıço, Şamdancıbaşı Ibo, Çolak Molla Mümin, Makarnacı Halil, Arnavutoğlu Ali, Kazıkçı Bekir, Kavasoğlu İbrahim, Pomak Hasan, Hergeleci İbrahim, Tophaneli Yusuf ve Kızılcıklı Mahmut da Türkiye'de ünlenen pehlivanlardı. Kara Ahmet 1900'de Paris'te düzenlenen Dünya güreş şampiyonasında birinci olarak Türk güreşinin uluslararası alandaki ilk büyük başarısını elde etti.

Türkiye'de modern anlamda güreş 1910'da grekoromen stildeki çalışmalarla başladı ve güreşçileri eğitmek üzere Macar antrenör Roal Peter görevlendirildi. 1924 Paris Olimpiyat Oyunları'nda başarılı olamayan Türk güreşçileri, 1928 Amsterdam Olimpiyat Oyunları'nda da ancak üç altıncılık kazanabildi.

1936 Berlin Olimpiyat Oyunları'nda grekoromende Yaşar Erkan altın madalya kazanma başarısını gösterdi. Bu madalya aynı zamanda Olimpiyat Oyunları'nda Türk sporcuların kazandığı ilk altın madalyaydı. 1948 Londra Olimpiyat Oyunları Türk güreşi için bir dönüm noktası oldu ve antrenör Nuri Boytorun'un çalıştırdığı millî takım dördü serbestte, ikisi grekoromende olmak üzere altı birincilik kazandı. 1950'lerde ve 60'ların ilk yarısında da sürdürülen başarılar, sonraki yıllarda yerini hızlı bir gerilemeye bıraktı. 1990'larda Türk güreşi yeniden umut vermeye başladı.

güreşçi kulağı, kulakkepçesinde künt darbe sonucunda oluşan biçim bozukluğu. Darbe kıkırdak ile deri arasında kanamaya neden olursa pürüzsüz, yuvarlak morumsu bir şişlik oluşur. Burada birikmiş pıhtılaşmış kan boşaltılmazsa, kanama yerinin çevresinde oluşan bağdoku kulakkepçesinde garip biçimli kabarıklıklara yol açar. Bu biçim bozukluğu kulağına darbe gelen boksör ve güreşçilerde sık görülür.

Gürgân, Gürcan olarak da bilinir, eskiden ESTERÂBAD, İran'ın Mazenderan ilinde (*ostan*) kent. Hazar Denizinin 37 km uzağında, Kara Su'ya dökülen küçük bir akarsuyun kıyısında yer alır. Ahamenişler döneminde kurulan kent, 19. yüzyılda Kaçar ve Türkmen kabileleri arasında süreklı bir anlaşmazlık konusuydu. Deprem sonucu yerle bir olduktan sonra 1930'larda Gürgân adını aldı. Başlıca ticaret ürünleri tahıl, sabun

ve halıdır. Eskiden Gürgân-Esterâbad adıyla anılan il, geçmişte sık sık Kara Su'nun kuzeyindeki ovada yaşayan Türkmen kabilelerinin akınlarına uğradı. Günümüzde bu ova canlı bir tahıl ambarına dönüşmüştür. Nüfus (1986) 139.430.

gürgen, huşgiller (*Betulaceae*) familyasının *Carpinus* cinsinden kışın yapraklarını döken 25 kadar ağaç ya da yüksek çalı türünün ortak adı. Tüm Kuzey Yarıküre'de yaygın olan bu ağaçların en çok kerestesinden yararlanılır; ayrıca süs bitkisi olarak da değerlendirilir. Gürgenler yavaş büyüyen dayanıklı ağaçlardır; düzgün grimsi kabukla kaplı oluklu gövdeleri, yatay uzanan dalları ve almaşık olarak dizilen yumurta biçimli yaprakları vardır. Erkek ve dişi çiçekleri ilkbaharda ortaya çıkar. Yaklaşık 1 cm uzunluğunda, sivri uçlu ve sert kabuklu meyveleri yaprağı andıran üç loplu bir meyve örtüsüyle kaplıdır.

Avrupa, Anadolu, Kafkasya ve İran'da yaygın olan adi gürgen (*Carpinus betulus*) yaklaşık 20 m yüksekliğinde oluklu gövdeli bir türdür. Olgunlaştığında üst yüzü tüysüz ve mat yeşil bir görünüm alan yumurta biçimli yapraklarının kenarları çift dişlidir. Bazı çeşitlerinden parkçılıkta süs bitkisi olarak yararlanılan adi gürgenin beyazımsı renkli sert odunu tarım aletleri ve mekik yapımında kullanılır. Balkanlar ile Anadolu'nun güneyi ve İran'ın kuzeyine yayılmış olan Doğu gürgeni (*C. orientalis*), yüksekliği 5-6 m arasında değişen ufak bir ağaçtır. Açık gri renkli ve düzgün bir gövde kabuğu, uzunluğu 2,5-5 cm arasında değişen koyu yeşil renkli, sivri uçlu ve yumurta biçimli yaprakları vardır. Bazı çeşitlerinden süs bitkisi olarak yararlanılır. Uzunluğu 12 m'ye ulaşan Amerika gürgeninin (*C. caroliniana*) mavimsi-gri renkli bir kabukla kaplı düzgün gövdesi hafifçe sarkık ince dallara ayrılır. Yaklaşık 10 cm uzunluğundaki yumurta biçimli ve kahverengimsi-yeşil renkli yaprakları sonbaharda kırmızıya ya da turuncuya döner. Yüksekliği 15 m'ye ulaşan Asya kökenli *C. cordata* ile yumuşak tüylü yaprakları olan Japon gürgeni (*C. japonica*) ve Kore gürgeni (*C. eximia*) iyi bilinen öbür gürgen türleridir.

Türkiye'de başlıca adi gürgen ve doğu gürgeni olmak üzere iki gürgen türü yetişir; büyük ölçüde yakacak odun olarak kullanılan bu ağaçlar kayacık ağaçlarıyla birlikte orman alanlarının yaklaşık yüzde 2,5 kadarını kaplar.

Gürgentepe, Karadeniz Bölgesi'nde, Ordu iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Eskiden Gölköy'e bağlı beş, Fatsa'ya bağlı üç ve Ulubey'e bağlı bir köy 19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasayla bir araya getirilerek Gürgentepe kenti merkez olmak üzere ilçe yapılmıştır.

Gürgentepe Belediyesi 1955'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 38.405; kent, 17.076.

Gürkan, Aydın Güven (d. 7 Mayıs 1941, Elazığ), Halkçı Parti (HP) ve Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) genel başkanlıklarında bulunmuş siyaset adamı.

İlk ve orta öğrenimini Ankara'da tamamladı. 1963'te Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi. 1964-69 arasında Almanya'da Köln Üniversitesi Ekonomik ve Sosyal Bilimler Fakültesi'nde lisansüstü ve doktora çalışmalarını tamamladı. Köln'de bulunduğu sırada ayrıca Köln Tasarruf Sandığı'nda çalıştı. Yurda döndükten sonra Maliye Bakanlığı'na girdi (1970). Daha sonra Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'nde (bugün Gazi Üniversitesi) asistan olarak göreve başladı. 1974'te doçent, 1979'da profesör oldu. 1983'te Yükseköğretim Kanunu (YÖK) nedeniyle üniversiteden ayrıldı.

Aydın Güven Gürkan
İletişim Yayıncılık Arşivi

Gürkan 6 Kasım 1983 seçimlerinde Antalya'dan HP milletvekili olarak TBMM'ye girdi. 1984'te kısa bir süre partinin genel sekreterliğinde bulundu. Haziran 1985'teki büyük kongrede HP genel başkanlığına seçildi. HP ile Sosyal Demokrasi Partisi'nin (SODEP) birleşmesine yönelik çalışmaları SODEP genel başkanı Erdal İnönü'yle birlikte yürüttü. İki partinin Kasım 1985'te SHP adı altında birleşmesinden sonra yeni partinin genel başkanı oldu. Bu görev Haziran 1986'da toplanan SHP kurultayında Erdal İnönü'ye bıraktı, eylülde genel başkan yardımcılığına getirildi. Mayıs 1987'de toplanan Olağanüstü Kurultay'da Parti Meclisi üyesi oldu. Ekim 1987'de parti politikasıyla ilgili bazı görüş ayrılıkları nedeniyle Parti Meclisi'nden istifa etti. 29 Kasım 1987 genel seçimlerinde Elazığ'dan milletvekili adayı oldu ama seçilemedi. SHP'nin Haziran 1988'de toplanan II. Olağan Kurultayı'nda yeniden Parti Meclisi üyeliğine seçildi. 20 Ekim 1991 seçimlerinde İçel'den milletvekili seçildi ve SHP grup başkan vekili oldu.

Gürkan, Kâzım İsmail (d. 1904, Trabzon - ö. 29 Şubat 1972, İstanbul), Türk hekim. Cerrahi alanındaki çalışmaları ve tıp tarihi incelemeleriyle tanınmıştır.

1926'da İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi'ni bitirdikten sonra Yenibahçe Vakıf Gureba Hastanesi'ne cerrahi asistanı olarak atandı. Uzmanlık öğreniminin ardından Şişli Etfal Hastanesi'nde çalışmaya başladı. 1930'da Paris'e giderek Paris Tıp Fakültesi cerrahi servisinde, ünlü cerrahların yanında çalıştı. Berlin ve Londra'da da araştırmalar yaptı. Türkiye'ye döndükten sonra 1932'de Haydarpaşa'daki Tıp Fakültesi I. Cerrahi Kliniği'nde müderris muavini, 1933 Üniversite Reformu'ndan sonra da Tıp Fakültesi'nin Haseki Hastanesi'ndeki II. Cerrahi Kliniği'nde doçent oldu. 1939'da profesör, 1952'de ordinaryüs profesör olan Gürkan, 1950'de Tıp Fakültesi dekanlığına, 1951'de de İstanbul Üniversitesi (İÜ) rektörlüğüne seçildi. 1951'de Tıp Fakültesi'nin Cerrahpaşa Hastanesi'ndeki I. Cerrahi Kliniği profesörlüğüne getirildi. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi sonrasında yürürlüğe giren yasa uyarınca, "147'ler" adı verilen grup içinde üniversitedeki görevinden uzaklaştırıldı. 1962'de yeniden görevine döndü. Birçok devlet kuruluşu ve uluslararası bilimsel dernekçe ödüllendirildi. Tarih ve edebiyatla da ilgilenen Gürkan, bilimsel çalışmalarını midenin kötü huylu urları, meme kanseri tedavisinde yardımcı yöntemler ve tıp tarihi konularında yoğunlaştırdı. Çok sayıdaki yapıtları arasında *Kanserin Sebep ve Tedavisi* (1926), *Huveysal-ı Safravi Radyolojisi* (1928, T. Temel ile birlikte), *Cild Kanserleri* (1929, A. R. Faik ile birlikte), *Teşhis-i Cerrahi* (1933), *Sempatı Cumle Cerrahisinin Şimdiki Durumu* (1935), *Pratik Cerrahi* (1932), *Bezm-i Âlem Valide Sultan Vakıf Gureba Hastanesi Tarihçesi* (1944), *Kanserle Savaş* (1954), *Ebu Ali İbn-i Sina* (1954), *Süleymaniye Darüşşifası* (1966) ve *Kayseri Mektep Hastanesi* (1969) sayılabilir.

gürlük belirteçleri *bak.* ayırtı

Gürman, Altan (d. 25 Şubat 1935, İstanbul - ö. 2 Nisan 1976, İstanbul), Türk ressam. Değişik malzemelerle gerçekleştirdiği yapıtlarında toplumsal eleştiriye yer vermiştir.

Ortaöğrenimini Pertevniyal Lisesi'nde yaptı. 1956-60 arasında Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'nde okudu. 1963'te Fransa'ya gitti, 1966'ya değin Paris Güzel Sanatlar Yüksekokulu'nda resim ve özgün baskı konusunda uzmanlık öğrenimi gördü. 1967'de Türkiye'ye döndükten sonra Güzel Sanatlar Akademisi'ne asistan olarak atandı ve Temel Sanat Eğitimi Kürsüsü'nün kurulmasında etkin bir rol oynadı. 1971'de doçent oldu. 1972-73'te çalışmalarını İtalya'da sürdürdü. 1967'de Türkiye Çağdaş Ressamlar Derneği'nce düzenlenen sergide

"Montaj 5", Altan Gürman'ın bir yapıtı, 1967; özel koleksiyon
Anadolu Yayıncılık Arşivi

Jüri Özel Ödülü'nü, 1974'teki 35. Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde başarı ödülünü kazandı.

Yenilikçi bir sanatçı olan Gürman, Paris'te bulunduğu sırada geleneksel biçimlerden uzaklaşmış, Türkiye'ye dönüşünde Türk resmi içinde öncü bir rol oynamıştır. Avrupa'da önceleri dadacılık, sonra da pop sanattan etkilenmiştir. 1960'ların toplumsal ve siyasal olaylarını yansıtan yapıtlarında kullandığı bulut ya da ağaç kümelerinde, ezilen insanın umutlarını, beklentilerini ve özgürlük düşüncesini somutlaştırmıştır. Bu dönemde gerçekleştirdiği "İstatistik" adlı bir dizi resminde ("Mısır", "Şeker Pancarı") kolaj, fotomontaj, birleştirme (*assemblage*) gibi tekniklerden yararlanmıştır. Dikenli teller, boyalı tahta parçaları ve çivi gibi malzemeler kullanarak içerik ve biçim birliğini sağlamayı amaçlamıştır. "M1", "M2", "M3", (İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi) adlı yapıtlarında silahlanmanın insanlık için ne büyük bir tehlike oluşturduğunu vurgulamak istemiştir. 1970'lerde gerçekleştirdiği büyük boyutlu manzara resimlerinde üçüncü boyut yanılsaması yaratmıştır. Yapıtları arasında fi-

güre yer verdiği tek resmi "Kapitone"dir (1976). Kırmızı renkli gerçek bir kapitonenin önünde, çelik boyasıyla boyanmış bir insan figürü (bürokrat) ve yandaki telefon, 20. yüzyılın nesneleşen insanını simgelemektedir.

Gürmen, Hüseyin Kemal (d. 1901, İstanbul - ö. 1 Mart 1974, İstanbul), tiyatro oyuncusu ve yönetmeni.

İlköğrenimini İstanbul'da Şemsülmekâtip Ruştiyesi'nde yaptı, Yüksek Ticaret Okulu

Gürmen, 1953
Turhan Gürkan'ın izniyle

öğrencisiyken Darülbedayi'ye girdi. Bir süre küçük rollerde oynadıktan sonra 1918'de, Muhsin Ertuğrul'un kurduğu Edebi Tiyatro Heyeti'ne katıldı. Bu topluluk dağılınca İbnürrefik Ahmet Nuri Sekizinci'nin kurduğu Yeni Tiyatro'da ve Ahmet Fehim'in topluluğunda çalıştı. 1923'te Fikret Şadi'nin Milli Sahne'sine girerek üç yıl Anadolu'nun çeşitli kentlerini dolaştı. 1926'da Raşit Rıza Topluluğu'na geçti. Ertesi yıl yeniden düzenlenen Darülbedayi'ye döndü. Süreyya ve Halk operetlerinde çalıştığı 1935-36 sezonu dışında, ölümüne değin İstanbul Şehir Tiyatroları'nda görev yaptı. 1945'te başrolünü oynadığı Edmond Rostand'ın *Cyrano de Bergerac*'ı ile büyük övgü topladı. Bu oyun döneminin en uzun süre sahnelenen oyunlarından biri oldu. Molière'den *Kadınlar Mektebi* (1943), Ahmet Kutsi Tecer'den *Köşebaşı* (1947), Marcel Pagnol'dan *Marius* (1966), John Steinbeck'ten *Cennet Yolunda* (1958) gibi oyunları yöneten Gürmen'in rol aldığı oyunlar arasında Musahipzade Celâl'den *Aynaroz Kadısı* (1930) ve *Bir Kavuk Devrildi* (1930), Molière'den *Mürai* (1930), Shakespeare'den *Hamlet* (1930), Nâzım Hikmet'ten *Kafatası* (1932) ve *Bir Ölü Evi* (1932), İbsen'den *Peer Gynt* (1933), Rey kardeşlerden *Lüküs Hayat* (1933), Shakespeare'den *Macbeth* (1936) ve *Kral Lear* (1937), Tolstoy'dan *Anna Karenina* (1939), Çehov'dan *Vanya Dayı* (1944), Shakespeare'den *Julius Caesar* (1946) ve *Antonius ile Kleopatra* (1948), Molière'den *Tartuffe* (1953), Arthur Miller'dan *Köprüden Görünüş* (1959), Ben Hecht-Charles MacArthur'dan *Baş Sayfa* (1960) ve Çetin Altan'dan *Mor Defter* (1962) sayılabilir.

Gürmen, Ahmet Fehim'in *Binnaz*'ıyla (1919) başladığı sinema oyunculuğunu, Faruk Kenç'in *Dertli Pınar* (1943), Kâmi Kıpçak'ın *Yuvamı Yıkamazsın* (1947) ve Cahide Sonku'nun *Fedakâr Ana* (1949) filmleriyle sürdürdü. *Bir Avuç Ateş* (1935), *Sarı Zeybek Oteli* (1932) ve *Üvey Baba* (1956) gibi oyun uyarlamaları da yaptı.

Güroymak, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Bitlis iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Eskiden Merkez ilçeye bağlı olan Çukur bucağı, 19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır. Güroymak Belediyesi 1972'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 37 030, kent, 16 613.

Gürpınar, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Van iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 4.063 km² olan Gürpınar ilçesi doğuda Başkale ilçesi, güneyde Hakkâri ve Şırnak illeri, batıda Çatak, kuzeybatıda Gevaş ve Edremit, kuzeyde Merkez ilçe ve Özalp ilçesi, kuzeydoğuda da Saray ilçesiyle çevrilidir.

İlçe çok yüksek ve dağlık bir alanda yer alır. Doğuda İspiriz (Başkale), güneyde Hakkâri, batıda Vavıran (Sarıbulak), kuzeyde Erek Dağları ilçe topraklarına engebeli bir yapı kazandırmıştır. Bu dağlar arasında yüksek platolar ile Hoşap Suyu boyunda Hoşap (Güzelsu) ve Hovasor (Gürpınar) ovaları vardır. İlçe sınırları içindeki başlıca yükseltiler doğuda Kilespiri (Koçkıran) Dağının Başet Tepesi (3 684 m), güneyde Yeltepe (3 162 m), kuzeyde de ilçe merkezinin güneydoğusundaki Çat Dağıdır (3.146 m). İlçe topraklarının sularını Kilespiri ve İspiriz dağlarından kaynaklanıp Van Gölüne dökülen ve Güzelsu adıyla da anılan Hoşap Suyu ile Kilespiri Dağının batı ve güneyinden kaynaklanıp Dicle'nin önemli kollarından Botan Çayını oluşturan Çatak Deresi toplar. Kuzeyde, yarısı Merkez ilçe sınırları içinde kalan Turna (Keşiş) Gölü, Erek Dağındaki küçük bir akarsu vadisinin sulama amacıyla ilkçağda kapatılmasıyla oluşmuş yapay bir göldür.

Van ilinin yüzölçümü açısından en büyük ilçesi olan Gürpınar'da temel ekonomik etkinlik hayvancılıktır. Hayvancılık ilçe köylerinin yüzde 80'inden çoğunda birincil uğraş durumundadır. Mera hayvancılığı yapılır ve en çok koyun, kıl keçisi gibi küçükbaş hayvanlar yetiştirilir. İlkbahara değin köylerde beslenen koyunlar, nisan ortalarından sonra yaylalara götürülür ve sonbahara değin burada beslenir. Bölge hayvancılığında önemli bir yer tutan göçer aşiretler yaz aylarında sürülerini yöredeki yaylalara götürürler. İlçedeki başlıca hayvansal ürünler süt, peynir, tereyağı, et, yapağı ve deridir. Sağılan süt, yaz aylarında yaylalarda kurulan mandıralarda ya da üreticiler tarafından geleneksel yöntemlerle işlenir. Yöre yaylalarından toplanan bazı otlar, özel peynir mayası ve koyun sütüyle karıştırılarak otlu peynir yapılır. İlçenin otlu peynir üretimi son yıllarda pazara yönelmiştir. İlçe ekonomisinde bitkisel üretimin payı azdır. Kuzeydeki düzlüklerde buğday, arpa ve bazı yem bitkileri ile az miktarda patates, soğan, elma, fasulye ve ceviz yetiştirilir. Kırkgeçit bucağının Yoldüştü köyünde madensuyu kaynağı vardır.

Gürpınar'ın bilinen tarihi İÖ 9. ve 7. yüzyıllar arasında yöreye egemen olan Urartulara kadar uzanır. İlçe merkezinin birkaç km kuzeydoğusundaki Çavuştepe(*), Urartu Krallığı'nın merkezlerinden biriydi. Kral II. Sardur'un burada kurduğu kent, Urartu kaynaklarında Sardurihinili (Sardur kenti) olarak anılır. Krallığın en parlak dönemi olan İÖ 8. yüzyılda kurulan Sardurihinili önemli bir kültürel ve yönetsel merkezdi. İlçede Çavuştepe dışında Giyimli ve Norgüh'te de (Norkuh) yerleşmeler kurulmuştu. İÖ 7. yüzyılda Kimmer ve İskit akınlarına uğrayan Urartu Krallığı'nın, İÖ 6. yüzyılda Medler tarafından yıkılmasıyla yöredeki yerleşim merkezleri tümüyle önemini yitirdi. Gürpınar yöresi 16. yüzyıl ortalarında Osmanlı topraklarına katıldı. Eski adı Mamuretü'l-Hamid olan yerleşme, 19. yüzyıl sonlarında Van vilayetinin Hakkâri sancağına bağlı bir kaza merkeziydi. I. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarından Ocak 1918'e değin Rus işgali altında kalan Gürpınar yöresi, Rusların yerine gelen Ermeni güçlerinden Nisan 1918'de 4. Kolordu tarafından kurtarıldı. 1935'te de ilçe merkezi yapıldı. İlçe merkezi önceleri bugünkü Kırkgeçit bucak merkezinin bulunduğu yerdeydi, 1954'te eskiden Kasrik, Kiğzi ve Hovasor adlarıyla da anılmış olan Gürpınar'a taşındı.

Hoşap Suyu kenarında kurulmuş olan Gürpınar kasabası, ekonomik kaynakları sınırlı, tümüyle kırsal nitelikli, gelişmemiş bir yerleşmedir. Van'a yakın olması da gelişmesini engellemektedir. Van-Hakkari karayolu kasabanın 3 km kuzeyinden geçer. Gürpınar, il merkezi Van'a 21 km uzaklıktadır.

Gürpınar, Urartulardan kalma tarihsel yapılar açısından çok zengindir. Yöredeki en önemli Urartu yerleşmesi, Gürpınar kasabasının kuzeydoğusundaki Çavuştepe köyünün doğusunda yer alan Sardurihinili, Hovasor Ovasına ve yollara egemen bir konumda kurulmuştur. İki tepe üstünde yer alan yerleşme, birbirine bir boyunla bağlanan Aşağı Kale ve Yukarı Kale'den oluşur. Aşağı Kale doğu-batı doğrultusunda, dar ve uzun bir kayanın üstünde, son derece korunaklı bir yapıdır. Batı ucunda ikinci bir sur kuşağı vardır. Saray, tapınak, depo ve uçkale burada günümüze ulaşan başlıca yapılardır. Bulgulara göre sarayın çok katlı olduğu sanılmaktadır. Saray koridorlarının altındaki pıs su kanalları, Urartu mühendisliğinin düzeyini ortaya koyar. Aşağı Kale'den daha küçük bir alanda yer alan Yukarı Kale'deki en önemli yapı tapınaktır. Yukarı Kale'de ele geçen çanak çömlek parçalarının İÖ 13. yüzyıla ait olduğu sanılmaktadır. İlçedeki bir başka Urartu yerleşmesi Giyimli'dir. Yayla evlerinden oluşan Giyimli'nin bir geçici yerleşme olduğu sanılmaktadır. Yörede bulunan çok sayıda tunç levha Türkiye dışına kaçırılmış, kaçak kazılar sonucu yerleşme büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Duvarlarının taş işçiliği Urartularınkinden farklı olan Norgüh Kalesi, ilçe merkezinin 10 km kadar kuzeydoğusunda Erek Dağının uzantıları üstünde kurulmuştur. Buluntulardan, yerleşim tarihinin İÖ 8. yüzyıl öncesine uzandığı anlaşılmaktadır.

İlçeye bağlı Güzelsu (eskiden Hoşap) bucak merkezindeki Hoşap Kalesi, yöreye egemen olan Mahmudiye aşiretli beylerinden Sarı Süleyman tarafından 1643'te yaptırılmıştır. Urartu kalıntılarının üstünde yükselen kale Selçuklu mimarlığı etkileri taşır. Gene Güzelsu bucak merkezindeki üç gözlü Hoşap Köprüsü 1671'de yapılmıştır.

Gürpınar Belediyesi 1954'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 42.947; kasaba, 3 994.

Gürpınar, Hüseyin Rahmi (d. 17 Ağustos 1864, İstanbul - ö. 8 Mart 1944, İstanbul), roman ve öykü yazarı. Yapıtlarında gözlemlerinden yola çıkarak 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı İstanbul yaşamını gerçekçi bir biçimde yansıtmıştır.

Hunkâr yaverlerinden Mehmed Said Paşa'nın oğludur. Üç yaşında annesini yitirince anneannesi tarafından büyütüldü. İlköğrenimini Yakup Ağa Mahalle Mektebi'nde yaptı. Mahmudiye Rüşdiyesi'ni bitirdi. Bir süre Mahrec-i Aklâm'da okudu. 1878'de girdiği Mülkiye Mektebi'ni hastalığı nedeniyle ikinci sınıfta bıraktı (1880). Özel dersler aldı. Adliye Nezâreti Umur-ı Cezâiye Kalemi'nde, 2. Ticaret Mahkemesi'nde,

Nafıa Nezareti Tercüme Kalemi'nde çalıştı. 1888'de Ahmed Midhat Efendi'nin *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin yazı kadrosuna girdi. Batı uygarlığıyla uyum sağlamak isterken gülünç duruma düşen insanları konu alan ilk romanı *Şık* (1889) aynı yıl bu gazetede tefrika edildi. Bu arada Paul Bourget, Paul de Kock, Alfred de Musset

Hüseyin Rahmi Gürpınar, 1939
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

gibi Fransız yazarlardan çeviriler yapan Hüseyin Rahmi 1894'te *İkdam* gazetesine girdi. Ona ün sağlayan ilk yapıtı olan *Mürebbiye* (1897, 1976), aile geçimsizliklerini sergileyen *Mutallaka* (1897, yb *Boşanmış Kadın*, 1971), görücü usulü ile evlenmenin getirdiği sorunları konu alan *Bir Muadele-i Sevda* (1899, yb *Aşk Batağı*, 1983), ailelerini ihmal ederek Beyoğlu âlemlerinde düşüp kalkan ve servetlerini tüketenlerin acıklı öyküsü *Metres* (1900, 1982), değişen koşullara ayak uyduramayan kadınların acı yaşamlarını işleyen *Tesadüf* (1900, 1984) ve *Nimetşinas* (1902, 1981) bu gazetede tefrika edildi. Sansürün, *Alafranga* adlı tefrikasını (1911'de *Şıpsevdi* adıyla basıldı, 1982'de yeni basımı yapıldı) yasaklaması üzerine yazarlığı bırakan Gürpınar, 1908'e değin suskunluğunu sürdürdü. II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine Ahmed Rasim ile birlikte *Boşboğaz ile Güllabi* (24 Temmuz 1908 - 1 Aralık 1908; haftada 2 gün, 36 sayı) adlı mizah dergisini çıkardı. *Sabah* ve *Vakit* gazetelerinde çalıştı. Bu dönemde peş peşe yayımlanan romanlarından *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç*'ta (1912, 1976) günlük olaylardan yazar olarak nasıl ustaca yararlanılabileceğini göstermiş, *Gulyabani* (1912, 1960) ve *Cadı*'daysa (1912, 1986) falcılığın, büyücülüğün, cin, peri, hortlak türü doğaüstü varlıkların boşinançlar olduğunu kanıtlamak istemiştir. 1912'de Heybeliada'ya taşındı; Kütahya milletvekili olduğu 1936-43 yılları dışında bütün yaşamını orada geçirdi. Hiç evlenmedi. 1924'te *Son Posta* gazetesinde tefrika edilen *Ben Deli miyim?* (1925, 1981) adlı romanı ahlaka aykırı bulunarak yargılanan Gürpınar, dava sonunda aklandı.

Tercüman-ı Hakikat'ta çıkan bazı yazılarını *Müntehabat-ı Hüseyin Rahmi* (1889, 2 cilt) adıyla kitap haline getirdi. *Cadı* romanıyla ilgili olarak yapılan eleştirilere verdiği iki uzun yanıt, *Şekâvet-i Edebiye* (1913) ve *Cadı Çarpıyor* (1913) adlarıyla yayımlandı.

Hüseyin Rahmi anneannesinin Aksaray'daki konağında dadılar arasında geçirdiği çocukluk ve gençlik yıllarında İstanbul yaşamının bütün inceliklerini görmüş, ev kadınlarının iç dünyasına girerek onların çeşitli konulardaki görüşlerini öğrenmiş, İstanbul Türkçesini bütün incelikleriyle kavramıştır. Balzac, Alfred de Musset, Paul Bourget, Guy de Maupassant, Alphonse Daudet gibi yazarlardan ve Voltaire, Schopenhauer, Nietzsche gibi filozoflardan etkilenmiş, Türk halk edebiyatından da büyük ölçüde yararlanmıştır. Romanı, ahlakın aynası olarak görmüş, olabildiğince geniş bir okur kitlesinin anlayabileceği bir dil kullanmıştır. Edebiyatın, ancak dilde yalınlığın öneminin anlaşılmasından sonra başlayacağı görüşünü öne sürmüş, çok okunan bir yazar olmasının nedenini kendine özgü, açık ve yalın üslubuna bağlamıştır.

Yapıtlarında genel olarak toplumsal ve ekonomik eşitsizlikleri, kadın-erkek ilişkilerini ve din sorunlarını konu alan Hüseyin Rahmi'nin yaşama bakışı karamsardır. Zeki ve kurnazların, saf ve cahilleri kandırarak işlerini yürüttükleri bir düzenden kurtulmak için akılcı düşüncenin gelişmesi gerektiğini savunmuştur. Çevre olarak dar sokakları, ahşap evleri, konakları, yalıları, mesire yerleri, çarşıları, pazarlarıyla yalnızca İstanbul'u ele almıştır. En başarılı yanlarından biri, külhanbeyler, alafranga züppeler, fahişeler, hanımefendiler, mahalle kadınları, paşalar, kalem efendileri, beslemeler, tulumbacılar, imamlar, bekçiler, arabacılar vb'den oluşan kalabalık kahramanlar kadrosunu sonsuz bir devingenlik içinde yansıtmasıdır. Romanlarında daha çok olay ve karakterlere ağırlık vermiş, çevre betimlemeleri üzerinde durmamış, hatta bazen olayın geçtiği yerin adını bile belirtmemiştir. Kahramanlarını kendi şiveleriyle konuşturmakta büyük ustalık göstermiştir. Yapıtları bir bakıma, eski İstanbul yaşamı ve gelenekleriyle ilgili eşsiz belgeler niteliğindedir. Töre romanı olarak adlandırılabilecek romanlarında Zola'nın deneysel roman yöntemini benimsemiş ve kendisine "Türklerin Émile Zola'sı" dedirtecek kadar titiz gözlemciliğiyle dikkati çekmiştir.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. Roman. *Sevda Peşinde* (1911, 1984), *Hayattan Sayfalar* (1919, 1976), *Toraman* (1919, 1973), *Hakka Sığındık* (1919, 1968), *Tebessüm-i Elem* (1923), *Efsuncu Baba* (1924, 1982), *Cehennemlik* (1924, 1973), *Meyhanede Hanımlar* (1925, 1972), *Billur Kalp* (1926, 1967), *Tutuşmuş Gönüller* (1926, 1984), *Evlere Şenlik, Kaynanam Nasıl Kudurdu* (1927, 1976), *Kokotlar Mektebi* (1928, 1982), *Mezarından Kalkan Şehit* (1928, 1981), *Utanmaz Adam* (1934, 1985), *Eşkiya İninde* (1935, 1982), *Kesik Baş* (1942, 1972), *Gönül Bir Yeldeğirmenidir Sevda Öğütür* (1943, 1982), *Dirilen İskelet* (ös 1946, 1984), *Dünyanın Mihveri Kadın mı Para mı?* (ös 1949, 1974), *Deli Filozof* (ös 1964, 1982), *Can Pazarı* (ös 1968, 1982), *İnsanlar Maymun muydu?* (ös 1968, 1982), *Namuslu Kokotlar* (ös 1973, 1984). Öykü. *Kadınlar Vaizi* (1920, 1976), *İki Hödüğün Seyahati* (1933, 1981), *Namusla Açlık Meselesi* (1933, 1973), *Katil Buse* (1933), *Tünelden İlk Çıkış* (1934, 1972), *Gönül Ticareti* (1939, 1983), *Melek Sanmıştım Şeytanı* (1943, 1983), *Eti Senin Kemiği Benim* (ös. 1963, 1973). Oyun. *Hazan Bülbülü* (1916, 1983), *Kadın Erkekleşince* (1933, 1974), *Tokuşan Kafalar* (ös 1973, 1984).

Gürsel, Cemal (d. 1895, Erzurum - ö. 14 Eylül 1966, Ankara), Türkiye'nin dördüncü cumhurbaşkanı (1961-66). 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesini gerçekleştiren Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) başkanıdır.

Erzincan Askeri Ortaokulu'ndan sonra Kuleli Askeri Lisesi'ni bitirdi. 1915'te Harbiye Mektebi'nde (Kara Harp Okulu) öğrenciyken Çanakkale Savaşları'na katıldı, Anafartalar ve Seddülbahir'de çarpıştı. 1917'de Filistin Cephesi'nde İngilizlere tutsak düştü. 1919'da serbest bırakıldıktan sonra İstanbul'a döndü. 1920 başlarında Anadolu'ya geçti. Kurtuluş Savaşı sırasında İnönü ve Sakarya savaşları ile Büyük Taarruz'a katıldı. Savaştan sonra Harp Okulu'nda bir yıl okudu; 1926'da Harp Akademisi'ne girdi, 1929'da kurmay oldu. Bu tarihten sonra çeşitli görevlerde bulunan Gürsel 1940'ta albay, 1946'da tuğgeneral oldu. Bir süre 65. Tümen komutanlığı yaptı, 1948'de tümgeneralliğe yükseldi. 12. Tümen komutanlığı, 18. Kolordu komutanlığı ve 2. Yurtiçi Bölge komutanlığı görevlerinde bulundu. 1953'te korgeneral, 1957'de orgeneral oldu. 7 Aralık 1957'de 3. Ordu müfettişliğine, 25 Ağustos 1958'de Kara Kuvvetleri komutanlığına atandı. Nisan 1960'ta Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'e Türkiye'nin içinde bulunduğu bunalım konusunda öneri ve uyarılarda bulunan bir mektup gönderdiği için bakanlık kararıyla, iki ay sonra emekliye ayrılmak üzere zorunlu izne çıkarıldı. 3 Mayıs 1960'ta bir mektupla silahlı kuvvetlere veda ederek İzmir'e gitti.

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinden hemen sonra, MBK'nin başına getirildi. 28 Mayıs'ta, devlet ve hükümet başkanlığı, Türk Silahlı Kuvvetleri başkomutanlığı ve milli savunma bakanlığı yetkilerini üstlenerek yeni hükümeti kurduğunu açıkladı. En kısa sürede seçimlere gidilerek sivil yönetime geçilmesi yönünde çaba harcadı. Hükümeti 3 Eylül 1960 ve 5 Ocak 1961'de iki kez

Cemal Gürsel
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

yeniledi; birinci yenileme sırasında milli savunma bakanlığı görevini devretti. 13 Kasım 1960'ta askeri yönetimin sürekliliğinden yana olan 14 MBK üyesinin tasfiyesi doğrultusunda tutum aldı. Halkoyuna sunulan yeni anayasa 9 Temmuz 1961'de kabul edildi. Gürsel, 15 Ekim'de genel seçimlerin yapılmasından sonra Cumhuriyet Senatosu tabii üyesi oldu. 26 Ekim 1961'de cumhurbaşkanı seçildi. Gürsel'in cumhurbaşkanlığı döneminde 12 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963'te iki askeri darbe girişimi önlendi. Gürsel, 1960'ta hafif bir felçle başlayan hastalığının gitgide ilerlemesi üzerine 2 Şubat 1966'da Başkan Lyndon B. Johnson'un özel uçağıyla tedavi için ABD'ye gitti. Kısa süre sonra komaya girince 26 Mart'ta yeniden Ankara'ya getirildi. Hekimler kurulunun, sağlığının görevini sürdürmeye engel olduğuna ilişkin 28 Mart tarihli raporu üzerine, TBMM kararıyla cumhurbaşkanlığına son verildi ve yerine Cevdet Sunay seçildi. Gürsel, bir beyin kanaması sonucunda öldü.

Gürsel, Nedim (d. 5 Nisan 1951, Gaziantep), öykü ve deneme yazarı. Yabancılaşmış bireyin sorunlarını yansıtmış, çağdaş sanat ve edebiyat akımlarını incelemiştir.

Galatasaray Lisesi'ni (1970), ardından Sorbonne Üniversitesi Çağdaş Fransız Edebiyatı Bölümü'nü (1975) bitirdi. Doktorası-

nı tamamladıktan sonra Paris Bilimsel Araştırmalar Ulusal Merkezi'nde (CNRS) çalışmaya başladı. 1966'dan sonra *Yeni Ufuklar*, *Yeni Dergi*, *Yeni Edebiyat*, *Birikim*, *Milliyet Sanat* ve *Gösteri* gibi dergilerdeki yazılarıyla dikkat çeken Gürsel küçük burjuva aydınlarının baskı dönemlerindeki çelişkilerini yansıttığı *Uzun Sürmüş Bir Yaz* (1975, 1990) ile Türk Dil Kurumu 1976 Öykü Ödülü'nü aldı. *Şeyh Bedrettin Destanı Üzerine*'de (1978) Nâzım Hikmet'in şiirlerindeki yapıları ve Bedrettin hareketinin toplumsal yönlerini araştırdı. *Sevgilim İstanbul* (1986) adlı yapıtı daha önce Fransa'da *Les Lapins du Commendent* (Kumandanın Tavşanları) adıyla yayımlanmış ve Fransız PEN Kulübü Jüri Özel Ödülü'nü kazanmıştı. Aynı kitaptaki "Saklambaç" adlı öyküsüyle Haldun Taner Öykü Ödülü'nü Murathan Mungan'la paylaşan Nedim Gürsel, eleştiri ve denemelerinde, yapıtların daha çok yapısal özellikleri üzerinde durmuştur. Çoğunlukla simgelerden kurulu yeni anlatım yöntemlerinden yararlandığı öykülerinde ise, belli bir kültür birikiminin ışığı altında yaşantı ve gözlemlerini yansıtmıştır. Gürsel'in ayrıca *Çağdaş Yazın ve Kültür* (1978), *Yerel Kültürden Evrensele* (1985), *Nâzım Hikmet ve Geleneksel Türk Yazını* (1991) adlı deneme ve incelemeleri, *Kadınlar Kitabı* (1983), *Sorguda* (1988), *Son Tramvay* (1991) adlı öykü kitapları, *Seyir Defteri* (1990) ve *Pasifik Kıyısında* (1991) adlı gezi kitapları vardır.

Gürsey, Feza (d. 7 Nisan 1921, İstanbul - ö. 13 Nisan 1992, New Haven, Connecticut, ABD), Türk kuramsal fizikçi. Matematiksel fizik, yüksek enerji ve temel parçacıkların bakışım özellikleri alanlarında çalışmalar yapmıştır.

1940'ta Galatasaray Lisesi'ni bitiren Gürsey 1940-44 arasında İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nde (İÜFF) fizik öğrenimi gördü. Daha sonra İngiltere'ye gitti ve 1950'de Londra Üniversitesi'ne bağlı İmparatorluk Bilim ve Teknoloji Yüksekokulu'nda doktora çalışmasını tamamladı. Cambridge Üniversitesi'nde doktora sonrası çalışmalar yaptı ve Türkiye'ye döndü. 1951'de İÜFF'ye genel fizik asistanı olarak giren Gürsey 1953'te doçent oldu. 1957'de ABD'ye giderek Brookhaven Ulusal Laboratuvarı'nda ve 1958-60 arasında Princeton Üniversitesi'nde araştırmalar yaptı. 1960-61 yıllarında konuk yardımcı profesör olarak Columbia Üniversitesi'nde dersler verdi ve daha sonra Türkiye'ye dönerek 1961'de Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin (ODTÜ) Teorik Fizik Bölümü'nde profesör oldu. 1963'te yeniden ABD'ye giden Gürsey 1963-67 arasında Princeton Yüksek Araştırma Enstitüsü'nde ve Yale Üniversitesi'nde konuk profesör olarak dersler verdi. 1974'te ODTÜ'den ayrılarak Yale Üniversitesi'ne geçti ve 1977'de Josiah Willard Gibbs adına kurulan kürsünün profesörlüğüne atandı ve bu görevini yaşamının sonuna değin sürdürdü.

Feza Gürsey kuramsal fizik alanındaki çalışmalarını atom çekirdeğini oluşturan parçacıklar arasındaki temel etkileşmelerin ve bu parçacıkların iç yapısının incelenmesi üzerinde yoğunlaştırdı. Temel parçacıkların spinlerini (fırıl) inceledi ve 1960'ta SU (2) × SU (2) bakışım grubunun lineer olmayan gösterimlerini geliştirdi. 1964'te, İtalyan fizikçi Radicati ile birlikte çalışarak, çekirdek kuvvetlerinin, spin ve izospinin yanı sıra Gell-Mann ve Neeman'ın önerdiği SU (3) grubunda etkin olan "acayiplik"ten de bağımsız olduğunu ifade eden SU (6) bakışım grubunu ortaya attı. 1974-76 arasında, M. Günaydın ile birlikte yaptığı çalışmalarda, o güne değin fizikte bulunmayacağı sanılan "ayrıcalıklı gruplar"ın belirleyebileceği bakışımları araştıran Gürsey, kromodinamik ve elektromagnetik etkileşme yapan "renkli" kuvarklar ile zayıf (süresi 10 saniyeden uzun) ve elektromagnetik etkileşme yapan elektron, muon ve nötrinolar gibi leptonları bir araya toplayan bileşik bir E6 grubunun içerdiği "oktonyon" cebrinin renk dinamiğiyle ilgisi olduğunu gösterdi. 1976'da da bu grubun bir bileşik grup olabileceğini önerdi.

Gürsey'in bu çalışmaları 1969'da TÜBİTAK Bilim Ödülü, 1977'de Oppenheimer Ödülü, 1979'da Einstein Madalyası, 1981'de New York Akademisi'nin Morrison Ödülü, aynı yıl İstanbul Üniversitesi'nin madalyası ve onur doktorluğu unvanı, 1986'da Grup Kuramı Vakfı'nın Wigner Madalyası, 1989'da ODTÜ Prof. Dr. Mustafa N. Parlar Eğitim ve Araştırma Vakfı Bilim Ödülü ve 1991'de 5. Matematiksel Fizik Konferansı Plaketi'yle ödüllendirilmiştir. Gürsey'in 121 yayımlanmış bilimsel makalesi ile 2 kitabı vardır.

Gürson, Cihat Tahsin (d. 25 Aralık 1916, Malkara - ö. 4 Ekim 1978, İstanbul), Türk hekim. Çocuklarda beslenme ve krom metabolizması bozuklukları konusundaki çalışmalarıyla tanınmıştır.

1940'ta İstanbul Üniversitesi (İÜ) Tıp Fakültesi'ni bitirdi. 1943'te aynı fakültenin

Gürson
Ada Yayıncılık Arşivi

anatomi kürsüsünde asistan olarak göreve başladı. Daha sonra hocası İhsan Hilmi Alantar'ın ısrarıyla çocuk sağlığı ve hastalıkları kürsüsüne geçti. 1949'da doçent oldu. 1954'te ABD'ye gitti. Boston'da Harvard Halk Sağlığı Okulu ve Harvard Çocuk Tıp Merkezi'nde burslu olarak bir yıl öğrenim gördü ve çalıştı. 1963'te İÜ Tıp Fakültesi'ndeki kürsüsünde profesör oldu.

Gürson Türkiye'de, su ve tuz kaybı olan çocukların damar içinden serum verilerek tedavi edilmesi yöntemini başlattı. Çalışmalarını beslenme ve beslenme bozuklukları üzerinde yoğunlaştırdı. 1965'te İstanbul Çocuk Sağlığı Derneği'ni kurdu ve başkanlığını yürüttü. Bu derneğin desteği ile gecekondu bölgelerinde çocuk sağlığı sorunları araştırılmaya başladı. Gürson 1969'da Berlin Hür Üniversitesi'nde sıvı ve elektrolit dengesizlikleri ile protein-kalori eksikliği konularında ders verdi. 1971'de, beslenme bozukluğu olan çocukların yüzde 65'inde krom eksikliği bulunduğunu, bu çocuklara krom verilmesiyle şeker metabolizmalarının düzenlendiğini ortaya koydu. Bu konudaki çalışmaların yürütülmesi için İÜ Tıp Fakültesi'nde bir Eser Element Laboratuvarı kurdu. Eser elementler alanındaki çalışmalarıyla 1977'de TÜBİTAK'ın Bilim Ödülü'nü kazandı. 1984'te Lösemili Çocuklar Vakfı'nın Hizmet Ödülü'ne layık görüldü. Yabancı dilde yayımlanan kaynak niteliğindeki altı kitaba protein-kalori eksikliği pediatride beslenmenin tarihçesi ve krom metabolizması konularında bölümler yazdı. Hekimlikteki deneyimlerine dayanan *Çocuk Hastalıklarında Tedavi* (1978) adlı bir yapıt hazırladı. Aynı yıl bir çocuk sağlığı vakfı kurmak üzere girişimlere başladı. Ölümünden sonra ancak 1980'de gerçekleşen bu kuruluşa onun adı verildi. Bu vakıf Gürson'un anısını yaşatmak ve genç bilim adamlarını araştırmaya özendirmek amacıyla her yıl Cihat Tahsin Gürson Araştırma Ödülü vermektedir. *Toksikozda Dolanım Sistemi Bozuklukları* (1951), *İstanbul Ramı Gecekondu Bölgesinde Çocuk Sağlığı Konusunda Araştırmalar* (1966; O. Neyzi ile birlikte), *Pediatride Beslenmenin Tarihçesi* (1976) Gürson'un başlıca yapıtlarıdır. Gürson ayrıca *Textbook of Pediatric Nutrition* (1976, der. D. S. Mc Laren - D. Burman) ve *Advances in Nutritional Research* (1976, der. H. H. Draper, H. P. Broquist, L. M. Henderson vd.) adlı yapıtların içinde yer alan birer bölümün de yazarıdır.

Gürsu, Marmara Bölgesi'nde, Bursa iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Eskiden Yıldırım'a bağlı bir bucak olan Gürsu, 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Gürsu Belediyesi 1930'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 18.681, kent, 12.730.

Gürtunca, (Mehmet) Faruk (d. 1904, Edirne - ö. 6 Ağustos 1982, İstanbul), Türk gazeteci, yazar. Edirne İlköğretmen Okulu'nu bitirdi. Bir süre öğretmenlik yaptı. Döneminin önemli çocuk dergilerinden *Çocuk Sesi* (1929-37) ve *Afacan*'ı (1932-40) yayımladı. Şiirlerini *İlk Memba* (1923), *Anadolu* (1939), *Bu Arslana Dokunmayın* (1939), çocuk şiirlerini *Çocukların Şiir Kitabı* (1928) adlı yapıtlarında topladı. Ayrıca oyunlar (*Kanlı Akşam* [1927], *Dağ Başında Aşk* [1939], *Oğuz Han* [1971]) yazdı. 1945'te kadınlara yönelik *Ev-Kadın* dergisini yayımladı. 1947'de *Hergün* adlı akşam gazetesini kurdu. Başyazarlığını yaptığı bu gazetede Demokrat Parti'yi (DP) destekledi. Gazete, 1957-61 arasında da *Hergün Ekspres* adıyla Ankara'da yayımlandı. 1957 seçimlerinde DP'den İstanbul milletvekili seçilen Gürtunca, 27 Mayıs Hareketi'nden sonra bir süre Yassıada'da tutuklu kaldı. 1975'te *Hergün*'ü bir basın ortaklığına devretti.

gürültü, akustikte, dinlenmekte olan seslere karışan herhangi bir istenmeyen ses. Gürültü, elektronikte ve bilişim kuramında istenen bilgi içeriğini örten rasgele, önceden tahmin edilemeyen ve istenmeyen işaretleri ya da işaret değişmelerini ifade eder. Radyo iletişiminde gürültüye parazit, televizyondakine ise karlanma denir. Beyaz gürültü, bileşenleri frekansların (ya da tonların) tümünü eşit şiddette içeren karmaşık bir sinyaldir (sestir).

Gürün, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Sivas iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 2.797 km² olan Gürün ilçesi doğuda Malatya, güneyde Kahramanmaraş, batıda Kayseri illeri, kuzeyde de Kangal ilçesiyle çevrilidir.

Sivas ilinin güney kesiminde, yörenin en büyük platosu olan Uzunyayla'nın güneydoğu kesiminde yer alır. Yüzey şekilleri bakımından son derece sarp, dik ve parçalı olan bu yöre, genellikle bitki örtüsünden

yoksundur. İlçe topraklarının güney kesimini Kahramanmaraş sınırındaki Hezanlı Dağı (2.283 m), batı kesimini de Gövdeli Dağı (2.719 m) engebelendirir. Yörenin sularını, Fırat'ın kollarından olan Tohma Suyu ile Ceyhan'ın kollarından Hurman Çayı toplar. İki akarsu da Gövdeli Dağından kaynaklanır. Başlangıç kesiminde İncesu adıyla bilinen Tohma Suyu dar ve derin bir vadiden geçerek doğu ve güneydoğu yönünde akar. Tohma Suyunun kollarından Gökpınar Deresi, Gürün kentine 10 km uzaklıktaki Gökpınar Gölünden kaynaklanır.

Yörenin dağlık yapısı nedeniyle ekime elverişli alan azdır. Uzunyayla'nın sert ve soğuk iklimi de bitkisel üretimi kısıtlar. İlçede tahıl ve patatesin yanı sıra Tohma Suyu vadisi yamaçlarında yerel tüketime dönük zerdali, elma ve armut gibi meyvelerle çeşitli sebzeler yetiştirilir. Temel ekonomik uğraş hayvancılıktır. Yüksek yaylalarda çok miktarda koyun ve kıl keçisi beslenir. Hayvancılığın gelişmiş olması nedeniyle kilim dokumacılığı son derece yaygındır. İlçe topraklarında asbest ve demir yatakları vardır. Gökpınar Gölü kıyısında alabalık üretme tesisi kurulmuştur. Suyunun duruluğu, günün her saatinde değişen rengi ve balığının bolluğuyla ünlü Gökpınar Gölü, kıyısında bulunan motel, gazino, lokanta gibi konaklama ve hizmet tesisleriyle ilçenin ilgi gören bir mesire yeridir.

Gürün yöresinde insan yerleşimi İÖ 2000'lere değin iner. Yöredeki Hitit kalıntıları, burada kurulan Tilgarimmu kentinin önemli bir yerleşim merkezi olduğunu ortaya koyar. İÖ 713'te Asur egemenliğine giren ve İÖ 695'te Hidi adlı bir kralın özerk yönetiminde olan Tilgarimmu, İÖ 6. yüzyılda Perslere bağlandı. İÖ 330-İS 17 arasında Kapadokya Krallığı, ardından Roma yönetimi altında kaldı. Bizans döneminde Sebasteia Themasına bağlanarak Gauraina adıyla anılmaya başladı. 11. yüzyıldan sonra sırasıyla Danişmendli, İlhanlı ve Eretna egemenliği altında kalan yöre, 1408'de I. Mehmed (Çelebi) tarafından Osmanlı topraklarına katıldı. 1869'da kaza yapılan Gürün, 19. yüzyıl sonlarında Sivas vilayeti Merkez sancağına bağlıydı.

Tohma Suyu kenarında kurulu olan Gürün kentinden Malatya-Kayseri karayolu geçer. Karayolu doğudaki Gövdeli Dağını, Mazıkıran Geçidi (1.800 m) ve Ziyarettepe Geçidiyle (1.900 m) aşar. İl merkezi Sivas'a 137 km uzaklıkta olan kent, ekonomik bakımdan il merkezi Sivas'tan çok, Kayseri'yle ilişkidedir.

Gürün Belediyesi 1870'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 31.038; kasaba, 9.886.

gürz, TOPUZ olarak da bilinir, ağır bir topuz ile bir sopadan oluşan ilkel bir silah.

Gürz demir, bakır, tunç ve pirinç gibi madenlerden, tek parça ya da topuzu ve sopası ayrı olarak yapılırdı. Sapı tahtadan olanları da vardı. Topuzunda genellikle demir çiviler bulunurdu. Topuzu altı dilimli olanlar ise şeşper (Farsçada "altı kanat") olarak adlandırılırdı. Gürz yaygın olarak süvarilerce kullanılırdı; piyadelerin kullandığı, sapı çoğunlukla tahtadan, topuzu da genellikle çivisiz olan gürzlere ise "matrak" denirdi.

Gürzap, Reşit (Akif) (d. 23 Nisan 1912, İstanbul - ö. 8 Temmuz 1990, İstanbul), tiyatro oyuncusu ve yönetmeni.

Yüksek Denizcilik Okulu'nda okudu. Tiyatro oyunculuğuna öğrencilik yıllarında amatör olarak başladı. 1932'de Kadıköy'deki Süreyya Opereti'ne katıldı. 1934'te Rey kardeşlerin çağrısıyla girdiği Şehir Tiyatrosu'ndan 1977'de emekliye ayrıldı. Pek çok oyunda rol aldı, ama daha çok yerli ve yabancı operetlerle ün kazandı. *Leblebici Horhor* (1936), *Saz Caz* (1937), *Yarasa* (1962) gibi operetlerde, Musahipzade Celâl'den *Deli Dolu* (1934), *Bir Kavuk Devrildi* (1935), *Mum Söndü* (1938), André Birabeau'dan *Satılık-Kiralık* (1939), Goldoni'den *İki Efendi'nin Uşağı* (1943), Gogol' dan *Müfettiş* (1943), Molière'den *Cimri* (1944), Sophokles'ten *Kral Oidipus* (1947), Cevat Fehmi Başkut'tan *Paydos* (1948), *Sana Rey Veriyorum* (1951), Louis Verneuil'den *Nemo Bankası* (1949), Goldoni'den *Fettan Kız* (1959), Molière'den *Scapin'in Dolapları* (1962) ve Haldun Taner'den *Huzur Çıkmazı* (1962) gibi oyunlarda oynadı. 1983'te Musahipzade Celâl'in *İstanbul Efendisi* adlı oyununu İstanbul Devlet Tiyatrosu'nda sahneye koydu.

Yönetmenliğini Baha Gelenbevi'nin yaptığı *Hürriyet Apartmanı* (1946) filmiyle sinema oyunculuğuna başlayan Gürzap, Gelenbevi'nin *Yanık Kaval* (1947), Vedat Örfi Bengü'nün *Sızlayan Kalp* (1948), Sami Ayanoğlu'nun *Allahısmarladık* (1951), Şadan Kâmil'in *Dudaktan Kalbe* (1951), Atıf Yılmaz'ın *Hıçkırık* (1953) ve Şahin Kaygun'un *Afife Jale*'si (1987) başta olmak üzere birçok filmde oynadı.

Son yıllarında çalışmalarını televizyon alanında yoğunlaştırarak, *Şeker Sokak* ve *Hanımlar Sizin İçin* gibi bazı programlarda rol aldı. Oğlu Can Gürzap da (1944) tiyatro oyuncusu ve yönetmenidir.

Güstrow, Almanya'nın kuzeydoğu kesimindeki Mecklenburg-Batı Pomeranya eyaletinde (*Land*) kent. Rostock'un güneyindeki ıslah edilmiş Nebel Irmağı üzerinde yer alır. İlkçağdaki bir Sorb kalesinin yakınlarında kurulmuş eski bir yerleşmeden gelişen kent, 1228'de berat aldığında önemli bir tarım pazarı ve ticaret merkeziydi. 1235-1436 arasında Werle'nin Sorb prenslerinin ikametgâhı, 1520-1695 arasında da Mecklenburg-Güstrow dükünün yönetim merkezi oldu. Otuz Yıl Savaşları (1618-48) sırasında Katolik komutan Albrecht von Wallenstein'ın kurduğu kısa ömürlü Mecklenburg Düklüğü'nün başkentiydi (1628-29). Tarihsel yapıları arasında eski düklük kalesi (1558-64) ile yapımına 1226'da başlanan katedral sayılabilir.

Verimli bir tarım bölgesinin merkezi olan Güstrow'da hayvancılık ve pedagoji enstitüleri vardır. Demiryolu ve karayolu ağlarının birleştiği bir kavşak olan kentin bellibaşlı sanayi kolları makine imalatı, gıda ve yün işlemedir. Güstrow, kuzeyin önemli bir spor merkezidir. Nüfus (1990 tah.) 37.527.

gütabalata *bak.* balata

gütaperka, Malezya, Güney Pasifik ve Güney Amerika'da yetişen bazı ağaçların, özellikle de *Palaquium oblongifolia* ve eskiden *P. gutta*'nın lateksinden elde edilen bir çeşit kauçuk. Gütaperka çoğu kez ağaçların gövdesinde açılan yaralardan akıtılan lateksin suda kaynatılmasıyla hazırlanırsa da, bazen bu amaçla taze yapraklar da kullanılır.

Normal sıcaklıklarda sert olmasına karşın ısıtıldığında yumuşayarak kolay kalıplanabilen bir hale gelen gütaperka suya dayanıklı bir maddedir. Bu nedenle sualtı elektrik donanımı ve kablolarında yalıtkan olarak kullanılmıştır; golf topu ve sakız yapımında da yararlanılan gütaperkanın yerini günümüzde yapay maddeler almaktadır.

Güterbock, Hans Gustav (d. 27 Mayıs 1908, Berlin), Alman asıllı ABD'li arkeolog. Hitit uygarlığı konusunda önde gelen uzmanlardan biridir. Hitit hiyeroglif yazısının okunmasına öncülük etmiş ve bir süre Boğazköy kazılarının başkanlığını yapmıştır.

Öğrenimini Berlin ve Marburg üniversitelerinde yaptı; doktorasını 1934'te Leipzig Üniversitesi'nde tamamladı. 1933-35 arasında Berlin Müzesi'nde asistan olarak çalıştı. 1933'ten sonra Anadolu'da Hititlerin başkenti Hattuşa'da (Boğazköy) Kurt Bittel başkanlığındaki kazılara katıldı. 1935'te Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kurulunca Atatürk tarafından Türkiye'ye çağrıldı. 1936'dan 1948'e değin bu fakültede Hititoloji dersleri verdi. 1936'da K. Bittel ile birlikte Boğazköy yakınlarında Nişantaş adlı kaya anıtındaki kral adının Şuppiluliyuma olduğunu okumayı başardı. Sonraki çalışmalarında özellikle Boğazköy tabletleri ve mühür baskıları üzerinde durdu. Bunun yanı sıra Karbel, Şırzı, Sirkeli, Sultanhanı, Alevkışla gibi Hitit anıtlarının okunmasını sağladı.

1948-49'da İsveç'teki Uppsala Üniversitesi'nde konuk öğretim üyesi olarak bulundu. 1949'da ABD'ye giderek Chicago Üniversitesi'ne bağlı Doğu Araştırmaları Enstitüsü'nde çalışmaya başladı. 1955'te ABD uyruğuna geçti. 1956'da Yakınşark Dilleri profesörü oldu. 1952'de yeniden başlatılan Boğazköy kazılarına K. Bittel, R. Naumann ve P. Neve ile birlikte başkanlık etti. 1968-70 arasında Keban kazılarında çalıştı. 1968-77 arasında İstanbul'daki Türk-Amerikan İlim Araştırmaları Enstitüsü (ARIT) başkanı olarak görev yaptı. 1976'da emekliye ayrıldı. 1977'de Uppsala Üniversitesi'nin onur doktoru unvanı verdiği Güterbock, Amerikan Doğu Araştırmaları Okulu, Alman Doğu Kurumu, Alman Arkeoloji Enstitüsü ve Türk Tarih Kurumu'nun da onur üyesidir.

Güterbock Hitit dilbilgisi ve sözdizimini saptama, eksik ve kırık tabletleri yorumlama çalışmalarında bilgisayar kullanma uygulamasını getirmiştir. Araştırmalarında özellikle Hititlerin Yunan ve Miken uygarlıklarıyla ilişkisi üzerinde durmuştur. *Keilschrifturkunden aus Boghazköi* (1930; Boğazköy Çivi Yazılı Belgeleri), *Boğazköy: Neue Untersuchungen in der Hethitischen Hauptstadt* (1935, K. Bittel ile birlikte; Boğazköy: Hitit Başkentinde Yeni Araştırmalar), *Siegel aus Boğazköy* (1940-42, 2 cilt; Boğazköy Mühürleri), *Kumarbi Efsanesi* (1945), *Les hieroglyphes de Yazılıkaya, à propos d'un travail recent* (1982; Yazılıkaya Hiyeroglifleri, Yeni Bir Çalışma Üzerine) başlıca yapıtlarıdır.

Gütersloh, Almanya'nın ortakuzey kesimindeki Kuzey Ren-Vestfalya eyaletinde (*Land*) kent. 1825'te berat almıştır. Bir bahçeyi andıran kent, çevredeki eski kırsal alana kadar yayılır. Yerel müzedeki koleksiyonlarda köy kültürüne özgü yapıtlar, el sanatları ve dokuma ürünleri sergilenir. Kent 19. yüzyılda tekstil ve et işleme sanayileri çevresinde gelişmiştir. Çeşitlenmiş bir ekonomisi bulunan kentte günümüzde makine, madeni eşya ve mobilya da üretilmektedir. Nüfus (1989 tah.) 83.407.

Güvahî, asıl adı MEHMED (ö. 1526'dan sonra, Geyve), Osmanlı divan şairi. Atasözlerini şiire uygulamada gösterdiği ustalıkla tanınmıştır.

Tımarlı sipahi idi. I. Selim'in (Yavuz) seferlerine katıldı. Anadolu'da duyduğu bütün atasözü, deyim, fıkra ve masalları, bir atasözleri hazinesi olarak kabul edilen *Pend-nâme*'sinde (1983, yay. haz. Mehmet Hengirmen) topladı. Öteki pendnamelerden ayrılan ve bütünüyle yerli özelliklere

sahip olan Güvahî'nin *Pend-nâme*'sindeki atasözlerini derleyen bir başka yazma da Viyana Ulusal Kütüphanesi'ndeki *Cemiyyet-i Darb-ı Mesel-i Güvahî ve Ulular Sözi*'dir. Güvahî 1526'da I. Süleyman (Kanuni) adına yazdığı 2.133 beyitlik mesnevi tarzındaki bu yapıtında daha çok çevresinde gördüğü, duyduğu ya da kendi başından geçen olayları gerçekçi bir üslupla ele almış, bunları kısa öykü ve fıkralar biçiminde anlatarak sonunda öğütler vermiştir. 'Tanrı' ya, Hz. Muhammed'e ve ilk dört halifeye övgüyle başlayan, 60 öykü ve fıkrayla 500 kadar atasözünden oluşan kitapta Aisopos türünde öykülere de yer verilmiştir. Gene mesnevi biçiminde yazılmış 117 beyitlik *Gurbetname* ve 396 beyitlik *İbretname* Güvahî'nin öbür yapıtlarıdır.

güve, *Lepidoptera* (pulkanatlılar) takımının *Tineidae* familyasından gece kelebeklerinin ortak adı. Gece kelebeklerinin bitkilere ya da bitkisel ve hayvansal ürünlere büyük zarar veren birçok türüne de yaygın olarak güve denir.

Tineidae familyasının yaklaşık 125 cinsi ve 1.500'ü aşkın türü tanımlanmıştır. Bu kelebeklerin vücutları ince uzun ve silindir biçiminde, kanatları dar ve saçaklı, duyargaları uzun, başları tüylüdür. Kanat açıklıkları 10-25 mm arasında değişir. Larvalar genellikle küflü ve ayrışan bitkisel maddelerden ya da keratin gibi hayvansal maddelerden beslenir. Tersiyer (Üçüncü) Dönem başlarında (y. 50 milyon yıl önce) oluşmuş çökellerde bulunan bu familya üyelerine ait fosiller bilinen en eski pulkanatlı örnekleridir.

Güveler arasında bazı türlerin larvaları yünlülere, kürklere vb büyük zarar verir. Bu larvalar yağ, ter gibi maddelerin bulaştığı yapay ya da bitkisel elyaftan dokunmuş kumaşları da yer. Ayrıca buğday ya da tahıl güvesi (*Tinea granella*) buğday, çavdar, arpa ve yulaf gibi bitkilerin tanelerini oyar.

Elbise güvesi (*Tineola biselliella*) *Tineidae* familyasının en zararlı türüdür. Pupa evresinden çıkan soluk sarı renkli erişkinleri hemen çiftleşir ve dişileri birkaç dakika sonra yumurtlamaya başlar. Yumurtalar genellikle yünlü eşyalar üzerine bırakılır. Elbise güveleri uygun koşullarda yılda 3-4 kuşak geliştirebilir. Bir dişinin ortalama 100 yumurta bıraktığı kabul edilirse, bir yılda verdiği döllerin 40 kg yünlü kumaşı yiyebileceği hesaplanmıştır.

Öbür zararlı türler arasında yer alan kürk güvesinin (*Tinea pellionella*) ön kanatları kahverengi ve siyah noktalı, halı ya da kâğıt güvesinin (*Trichophaga tapetzella*) ön kanatlarının iç bölümleri kahverengi, arka kanatları mavimsi boz ve başındaki tüyler siyahtır. Kürk güvesinin larvası ipekli salgısını ve besin maddelerini kullanarak ördüğü keselerde yaşar.

Güve tehlikesine karşı eşyaların temiz tutulması, kapalı yerlerde naftalin gibi uygun böcek uzaklaştırıcılarının kullanılması en yaygın koruyucu önlemlerdir.

güveç, pişmiş topraktan geniş ağızlı kap ve bu kapta pişen yemeklere verilen genel ad.

Bir kap olarak güveç genellikle sebzeli et yemeklerinin pişirilmesinde kullanılır. Kapaklı, kapaksız, büyük, küçük, sırlı ve sırsız çeşitleri vardır.

Güveç, pişme sırasında ısının eşit olarak dağılmasını, etin ve sebzenin kendi suyuyla pişmesini sağladığı, besin değerinin buharlaşmayla kaybolmasını önlediği için yemeği lezzetli ve besleyici olur.

Güveç yemeklerinin en ünlüsü, türlü diye de anılan güveç kebabıdır. İçine kuşbaşı et ve soğan, domates, patates, patlıcan, fasulye, bamya, havuç, biber vb sebzeler, maydanoz, sarmısak gibi tat vericiler ve çeşitli baharat konur. Güveçte etten başka kumes hayvanları, av kuşları, üstüne rendelenmiş kaşarpeynıri konarak karıdes, midye ve mantar, ayrıca pilav ve sütlaç da pişirilir.

güvemsi sinek, *Diptera* (çiftkanatlılar) takımının *Psychodidae* familyasından böceklerin ortak adı. Sürüler halinde lağım çukurlarının yakınlarında yaşayan bu sinekler yaklaşık 4 mm uzunluğundadır ve dinlenirken vücutlarını çatı biçiminde örten sık tüylü kanatlarıyla küçük güvelere benzer. Larvalar ayrışan organik maddelerden beslenir. Bu familyanın çoğu türü zararsızdır ama yaygın olarak tatarcık adıyla bilinen ve bazen *Phlebotomidae* familyası altında toplanan kan emici üyeleri de vardır.

Güven, Rıza (d. 1925, Pötürge, Malatya), sendikacı. İşçiliğe İstanbul'da, Zeytinburnu askeri silah tamirhanesinde başladı. Yedikule'de bir mensucat fabrikasında çalışırken, sendikal çalışma yürüttüğü gerekçesiyle işten çıkarıldı (1950). İl Hakem Kurulu kararıyla yeniden işine dönerek bu işyerindeki işçileri İstanbul Tekstil ve Örme Sanayii İşçileri Sendikası'nda örgütledi. Aynı sendikanın Yedikule şube başkanlığını, daha sonra merkez yürütme kurulu üyeliğini üstlendi. 1951'de İstanbul İşçi Sendikaları Birliği yönetim kurulu üyeliğine, 1953'te Türkiye Tekstil, Örme ve Giyim Sanayii İşçileri Sendikaları Federasyonu (TEKSİF) yürütme kurulu üyeliğine, Türkiye Millî Gençlik Teşkilatı (TMGT) yönetim kurulu üyeliğine seçildi. 1954'te Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş) yönetim kuruluna girdi. 1965'te TEKSİF yönetimi ile anlaşmazlığa düşünce görevden alındı. Mahkeme kararıyla göreve iade edilmekle birlikte federasyondan ayrılarak İstanbul Tekstil, Örme, Giyim Sanayii İşçileri Sendikası'nın kuruluşuna öncülük etti. Sendikanın 1968'de ulusal düzeyde örgütlenme kararı almasıyla kurulan Tekstil İşçileri Sendikası'nın (Tekstil) genel başkanlığını üstlendi. Tekstil'in 1975'te Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na (DİSK) katılma kararı almasıyla DİSK Yürütme Kurulu üyeliğine seçildi. DİSK'in 1977 ve 1980'deki genel kurullarında da aynı göreve getirildi. 1979'da kendi isteğiyle Tekstil genel başkanlığından ayrıldı. 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinden sonra öteki DİSK yöneticileriyle birlikte tutuklanarak ölüm cezası istemiyle yargılandı ve dört yıl tutuklu kaldı. Askeri Yargıtay'ın kararı bozmasından sonra Temmuz 1991'de beraat etti. DİSK'in yeniden açılması üzerine Yürütme Kurulu üyeliğine seçildi (1992).

Güvenç, Bozkurt (d. 1926, Samsun), sosyal antropoloji alanındaki çalışmalarıyla tanınan sosyal bilimci. Antropolojiye ilişkin sorunlar içinde en çok kültür kavramı üzerinde durmuş ve bu alanda çeşitli yazılar yazmıştır.

Lise eğitiminden sonra bir süre İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'ne devam etti. Yükseköğrenimini bursla gittiği ABD'de tamamladı (1948). Türkiye'ye döndükten sonra 10 yıl süreyle bir yandan mimarlık, bir yandan da İstanbul Devlet Mimarlık Mühendislik Akademisi'nde (İDMMA) öğretmenlik yaptı (1956-61). Çeşitli devlet görevlerinin ardından Hacettepe Üniversitesi'nin kuruluş çalışmalarına katıldı. 1969'da sosyal antropoloji doçenti oldu. 1973-77 arasında Türk Sosyal Bilimler Derneği başkanı olarak görev yaptı. Bu arada, Başbakanlık kültür müsteşarlığı görevinde bulundu (1974). 1977'de profesör oldu. Ardından Japon Vakfı'nın bursuyla Japonya'da alan çalışması yaptı. 1980-81 yıllarında Tokyo Üniversitesi'nde konuk profesör olarak çalışmalarını sürdürdü. 1985-86 yıllarında da Wilson Merkezi'nden aldığı bursla Smithsonian Institution'da araştırmalar yaptı.

Boğaziçi, Yıldız, Karadeniz ve Anadolu üniversitelerinde sosyal-kulturel antropoloji dersleri veren Güvenç, halen Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Sosyal Antropoloji Bölümü başkanıdır. 1988'de Güvenç'e Japon imparatorunun Doğan Güneş Nişanı verilmiştir. Çeşitli makale, deneme ve çevirileri dışında *Kultur Sorunu* (1970), *İnsan ve Kültür* (1974-79), *Sosyal-Kültürel Değişme* (1976), *Japon Kültürü* (1980-83) gibi yapıtları vardır.

güvenlik, bedene zarar verebilecek tehlikeli durumları asgariye indirmeye ya da ortadan kaldırmaya yönelik etkinlikler. Güvenlik önlemleri, iş güvenliği ve kamu güvenliği olarak iki ana başlık altında toplanır. İş güvenliği, insanların çalıştığı büro, fabrika, çiftlik, inşaat alanları, ticari ve perakende satış merkezleri gibi yerlerde karşılaşılan tehlikelerle ilgilidir. Kamu güvenliği ise evde, yolculukta ve tatilde ya da iş güvenliği kapsamına girmeyen başka durumlarda karşılaşılan tehlikeleri önlemeye yöneliktir.

Kazaların kaçınılmaz ya da Tanrı iradesine bağlı olduğuna inanılan eski çağlarda güvenlik bir kamu sorunu olarak görülmezdi. Konuyla ilgili modern görüşler ancak 19. yüzyılda, çok yüksek sayıda fabrika ve iş kazasının insanları önlem almaya yönelttiği Sanayi Devrimi'nin bir sonucu olarak gelişti. Günümüzde dünya çapında önem verilen güvenlik yerel, ulusal ve uluslararası düzeylerde pek çok resmî ve özel kuruluşun ilgi alanını oluşturmaktadır.

Ulusal güvenlik kuruluşları arasında bilgi alışverişine ve yeni düşüncelerin aktarılmasına aracılık eden çeşitli uluslararası örgütlerin başlıcaları Uluslararası Sosyal Güvenlik Birliği (ISSA) ile Uluslararası Çalışma Örgütü'dür (ILO). Bu iki örgütün desteğinde 1955'ten beri her üç yılda bir uluslararası güvenlik kongreleri düzenlenmektedir. Üye ülkelerin ulaştırma bakanlıklarının ve otoyol yapımcılığını temsil eden gruplarını desteklediği bir kuruluş olan Yol Kongreleri Sürekli Uluslararası Birliği de her dört yılda bir kongre toplar. Dünya Turing ve Otomobil Kuruluşu'nun (OTA) güvenlik kongreleri ise iki yılda bir yapılır.

Aralarında ILO, ISSA, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve Avrupa Ekonomik Topluluğu gibi kuruluşların da bulunduğu bir dizi örgüt, Cenevre'de ortak bir danışma bürosu bulundurmaktadır. Merkezi gene Cenevre'de bulunan Uluslararası Standartlar Örgütü de kendisine destek veren çok sayıda ülkeye nükleer enerji ve başka birçok etkinlik alanına ilişkin güvenlik kurallarını ve standartlarını saptamalarında yardımcı olur.

Ulusal düzeyde etkinlik gösteren güvenlik kuruluşları, ülkenin ekonomik yapısıyla çok yakından bağlantılı güvenlik sorunlarını ele alırlar. Örneğin, sanayi gelişmesi sınırlı olan ülkeler, yol güvenliği üzerinde önemle durma eğilimi gösterirler. Ayrıca yerel düzeyde güvenlik kapsamına giren belirli işlerde uzmanlaşmış birçok kuruluş bulunur. Daha çok polis, itfaiyeci, sağlık görevlisi gibi güvenlikle yakından ilgili, meslekten kişilerin yer aldığı bu kuruluşlar, eğitimcilerin, yerel yönetimlerin, sanayi kuruluşlarının ve sendikaların işbirliğini sağlamaya çalışırlar. ABD'de Amerikan Güvenlik Mühendisleri Derneği, İngiltere'de de Sanayi Güvenliği

Görevlileri Enstitüsü gibi profesyonel güvenlik grupları yerel düzeydeki çalışmalara önemli katkıda bulunur. ABD'de yerel güvenlik kurumları dünyanın en büyük güvenlik kuruluşu olan Ulusal Güvenlik Kurulu'na üye olabilirler. İngiltere'de Kazaların Önlenmesi Kraliyet Derneği, Ulusal Güvenlik Kurulu'nunkine benzer bir rol oynar.

Güvenlik konusuyla uğraşan kişi ve kuruluşların başlıca etkinlikleri kaza ve yaralanmalar konusunda istatistikler toplamak, bunlarla ilgili çözümlemeleri yayımlamak, tehlikeli durum ve ortamları inceleyerek daha güvenli tasarımların, işlemlerin ve maddelerin geliştirilmesini sağlamak, işverenler, işçiler, sürücüler ve tehlike altındaki öbür gruplar için eğitici programlar geliştirmek, güvenlik mühendislerine kaza ve yaralanma tehlikesini asgariye indirecek makine, çalışma yeri ve güvenlik donanımı için tasarımlar hazırlattırmaktır. Son yıllarda, iyonlaşan radyasyonun, çeşitli kimyasal maddelerin ve zararlı sanayi atıklarının yarattığı tehlikelerin saptanması ve önlenmesi konusunda yoğun bir güvenlik etkinliği yürütülmektedir.

Güvenlik alanındaki temel amaç, yasaların ve kamuoyunun teknolojinin hızlı gelişmesine ve bu gelişmenin sürekli olarak ortaya çıkardığı yeni tehlikelere ayak uydurabilmesini sağlamaktır. Sanayileşmiş ülkelerde 35 yaşın altındaki nüfus içinde en yaygın ölüm nedeni evlerde, toplu ve özel taşımacılıkta, çiftliklerde ve fabrikalarda meydana gelen kazalardır.

güvenlik camı, darbe yediğinde bombeleşen ya da büyük, sivri uçlu parçalar yerine görece zararsız küçük tanecikler halinde dağılan cam türü. Güvenlik camı, cam levhaların ısıl işlemle sertleştirilmesi ya da aralarına ince bir plastik katman yerleştirilen iki adi cam levhanın sıcaklık ve basınç altında birleştirilmesi yoluyla elde edilir.

1909'da bu alandaki ilk patenti alan Fransız sanatçı ve kimyacı Édouard Bénedictus iki cam levha arasında bağlayıcı olarak selüloit bir katman kullandı. Öbür plastik türleri de denendi ama 1936'da bulunan polivinil butiral (PVB) istenen pek çok özelliği sağlaması nedeniyle yaygın olarak kullanılmaya başladı. Kurşun geçirmez cam ise, genellikle daha kalın cam levhaların arasına birden çok plastik katmanın yerleştirilmesiyle hazırlanır.

Isıl işlem yönteminde, cam levhalar yaklaşık 650°C'ye kadar ısıtıldıktan sonra hızla soğutulur. Bu işlemden geçen cam darbelere karşı adi camdan 6 kat daha dayanıklı bir özellik kazanır. Bu tür bir cam kırıldığında küt ve kenarları kesici olmayan küçük parçalara ayrılır.

güvenlik mühendisliği, kazaların yol açtığı ölüm ve yaralanmaların nedenleri ve önlenmesiyle ilgili inceleme ve araştırmalar.

Güvenlik mühendisliği bütünsel ve özgül bir inceleme dalı olarak gelişmemiştir. Güvenlik mühendisliğini uygulayanlar da sanayide ve sigorta şirketlerinin zarar önleme etkinliklerinde çok değişik kademelerde çok değişik unvanlar, iş tanımları ve değişik sorumluluklarla görev yaparlar. Güvenlik mühendislerinin ya da güvenlik uzmanlarının başlıca işlevleri sayılan genel başlıklar şunlardır: Kaza üreten koşulların ve uygulamaların saptanması ve incelenmesi, kaza sorununun ciddiyetinin değerlendirilmesi, kaza ve zarar denetimine yönelik yöntemlerin, işlemlerin ve programların geliştirilmesi, ilgililere kaza ve zarar denetim etkinlikleriyle ilgili bilgi verilmesi, kaza ve zarar denetleme sistemlerinin geliştirilmesi ve optimum sonuç alabilmek için gerekli yeni düzenlemelerin değerlendirilmesi.

Güvenlik mühendisliğindeki son yönelimler arasında da şunlar sayılabilir: Tehlike potansiyelinin önceden saptanması yoluyla tehlikeyi önlemeye ağırlık verilmesi, ürün güvenilirliği ve tasarım ya da üretimdeki ihmaller açısından yeni yasal kavramların geliştirilmesi, tüketiciyi korumanın gitgide önem kazanması, ulaşım ve ürün güvenliği ile tüketiciyi koruma alanlarının yanı sıra iş sağlığı ve çevre denetiminde de ulusal ve uluslararası yasal önlemlerin ve denetim yöntemlerinin geliştirilmesi.

güvenlik ve koruma sistemleri, insanları ve malları yangın, kaza, casusluk, sabotaj, yıkıcı etkinlik ve saldırı gibi çok değişik tehlike ve suça karşı korumak üzere oluşturulan çeşitli araç ya da yöntemler. Koruma kapsamına giren başlıca kategoriler arasında çalışanlar, müşteriler, bina sakinleri gibi insan toplulukları; fabrika, donanım, yapımı tamamlanmış ürün, nakit para ve değerli evrak gibi elle tutulabilen mallar; ulusal güvenliğe ilişkin çok gizli bilgiler, özel kuruluşların ticari sırları gibi elle tutulamayan mallar sayılabilir. Güvenlik ve koruma sistemlerini polis ve itfaiye gibi kamu hizmetlerinden ayıran en önemli nokta, bu sistemlerde pasif ve koruyucu önlemlere öncelik veren araçların kullanılmasıdır. Güvenlik sistemleri, hükümet daireleri ve sanayi işletmelerinden apartman ve okullara kadar çok çeşitli kuruluşlarda bulunur. Yeterince büyük kuruluşlar kendi güvenlik sistemlerini oluşturma ya da uzmanlaşmış güvenlik örgütlerinden sözleşmeyle güvenlik hizmeti satın alma yoluna giderler.

Güvenlik sistemlerinin gelişimi. Güvenlik sistemlerinin ortaya çıkış tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, kilit ve parmaklıklı pencerelerin kullanılması gibi ev koruma teknikleri çok eskilere dayanır. Uygarlıklar geliştikçe, pasif ve aktif güvenlik arasındaki ayrım da daha iyi fark edilmeye başladı. Bunun sonucunda aktif güvenlik önlemlerinin sorumluluğu polis ve itfaiye gibi kuruluşlara bırakıldı. Bu tür kamu kuruluşlarının bazı birey ve örgütlerin özel güvenlik taleplerini karşılamada yetersiz kalması, zamanla özel grupların güvenliği tamamlayıcı girişimlerde bulunmasına yol açtı.

19. yüzyıl ortalarına doğru İsveç'te Philip Sorensen, ABD'de de Allan Pinkerton gibi kişilerin ön ayak olduğu özel kuruluşlar büyük çapta ve etkili güvenlik hizmetleri vermeye başladı. Pinkerton'ın kuruluşu özel işletmelere ve resmî kurumlara istihbarat, karşı istihbarat, iç güvenlik ve soruşturma hizmetleri sunuyordu. Toplu sözleşme sisteminin ortaya çıkışına değin grev kırıcılığı da kuruluşun önemli bir uğraş alanıydı. Buna karşılık Sorensen sanayi kuruluşlarına yangın, kaza ve sel gibi tehlikelerle suçları önleme ve bunların yol açacağı zararları giderme konusunda eğitim görmüş personel sağlamaya yönelerek İngiltere ve Batı Avrupa'daki güvenlik hizmetleri için ayrı bir model oluşturdu.

I. ve II. Dünya savaşları askeri casusluk, sabotaj ve yeraltı etkinliklerine karşı bir korunma aracı olarak güvenlik sistemlerine olan ilgiyi artırdı; bu alanda geliştirilen programlar giderek ulusal güvenlik sisteminin bir parçası oldu. II. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası gerginlikler ve savunma sanayisi programları nedeniyle büyük ölçüde korunan bu sistemler, gitgide profesyonelleşen güvenlik işlevlerinin oluşturduğu karmaşık yapıyla bütünleşti.

1960'lardan sonra özellikle suçla bağlantılı güvenlik sistemleri hızla gelişti. Bu gelişmeye katkıda bulunan etkenler arasında güvenlik yönünden duyarlı iş alanlarının sayıca artması, özel ticari bilgilerin korunması gibi yeni güvenlik işlevlerinin gelişmesi, özel koruma gerektiren duyarlı bilgiler için artan ölçüde bilgisayar kullanılması, suçların daha iyi izlenmesi ve buna bağlı olarak önlem alma bilincinin gelişmesi, nükleer araştırma ve uzayın keşfi gibi yeni ya da genişletilmiş programların güvenlik gereksinimi ve birçok ülkede şiddete dayalı gösterilere, bombalama ve uçak kaçırma olaylarına karşı güvenlik gereksinimi sayılabilir.

Güvenlik sistemleri, özellikle tehlikeleri ve zayıf noktaları sezip iletme konusunda gitgide artan otomatik bir işleyiş kazanmaktadır. Bu gelişme, aynı ölçüde olmamakla birlikte tehlikeye karşı harekete geçme alanında da görülmektedir. Binalara gizli girişleri saptayan aygıtlar, yangın duyurma ve söndürme sistemleri bu gelişmenin tipik örnekleridir. Aletlerin küçülmesi ve elektronik alanındaki gelişmeler, günümüzde daha küçük, daha güvenli ve daha kolay takılıp kullanılabilen güvenlik donanımlarının üretilmesini sağlamıştır.

Güvenlik sistemlerinin türleri. Güvenlik sistemleri üretim ve hizmet açısından (sanayi kuruluşu, ticari işyeri, resmî kurum, sözleşmeli şirket, hastane vb), örgütlenme açısından (güvenliğin sözleşmeyle sağlanması ya da doğrudan oluşturulması), güvenlik biçimi açısından (personel güvenliği, mal güvenliği vb), güvenlik işlevi açısından (fabrika koruma, hırsızlığa karşı önlem, yangına karşı koruma, kazaları önleme, ulusal güvenliğe ya da özel kuruluşlara ilişkin önemli bilgileri koruma vb) sınıflandırılabilir. Hiç kuşkusuz bu kategorilerden bazıları örtüşebilir.

Konut güvenliği başlıbaşına bir kategori oluşturur. Büyük evler ya da apartman blokları için gelişkin güvenlik önlemlerine başvurulur. Bu önlemler arasında asansörlerin ve koridorların kapalı devre televizyonla izlenmesi, eğitim görmüş güvenlik nöbetçilerinin görevlendirilmesi sayılabilir. Evlerde ve küçük apartmanlarda da dıştan aydınlatma ve alarm zilleri gibi daha basit donanımlar kullanılır.

Fiziksel güvenlik. Son yıllarda güvenlik yöntemleri bakımından etkili ilerlemeler sağlanan bir alan da fiziksel güvenliktir. Fiziksel güvenliğin iki ana unsuru bina mimarisi ve bağlantılarıyla donanım ve aygıtlardır. Bir binanın güvenliğe uygun biçimde tasarımlanması için giriş ve çıkış yerlerinin düzenli ve az olmasına, trafik düzenine ve yükleme yerlerine özen gösterilir. Güvenlik donanımı ve aygıtları ise kullanım amacı bakımından kayıtların korunduğu kasa ve dosya dolapları, alıcı-verici radyo ve portatif telefon gibi iletişim araçları, bir kod kullanılmasını gerektiren otomatik giriş-denetim sistemi, rozet, yaka kartı gibi kimlik belirleme araçları, fotosel ve sesüstü dalga yayıcı donanım gibi gizli girişleri saptama araçları, dinleme ve kayıt cihazı, kamera, kapalı devre televizyon ve tek taraflı ayna gibi izleme ve gözleme araçları, elektronik gözetleme aygıtlarını saptamak için tasarımlanan karşı önlemler, yangından koruma gibi kategorilere ayrılabilir. Güvenlik biçimine dayalı sınıflandırma sistemi ise başka bir kategoriler dizisini ortaya çıkarır. Bunun örnekleri arasında çit ve duvar gibi çevre engelleri, girişi önlemek ya da denetlemek için kullanılan kilitler, gözetlemeyi kolaylaştırmaya ve gizli girişleri önlemeye yönelik aydınlatma sistemleri sayılabilir.

Güvenlik donanımı teknolojisinde pek çok gelişme olmuştur. Bu gelişmelerin en ilginç olanları şunlardır: Nesnelerin izinsiz olarak yerlerinden oynatıldığını bildiren sezici aygıtlar, sesin niteliği ve elin geometrisi gibi özgül kişisel özellikleri doğrudan "okuyan" kimlik belirleme ve giriş-denetim sistemleri, geceleri bina ve müştemilatını tarayabilen gözetleme aygıtları, bina ve müştemilatın içine girmeye gerek kalmadan oldukça uzak yerlerden gözetlemeyi olanaklı kılan aygıtlar.

Güvenlik programlarının önemli bir öğesi de, güvenilir kişileri işe almaya ve verimli bir biçimde çalıştırmaya yönelik önlemlerden oluşur. "Personel güvenliği" terimi işe alınacak kişilerin güvenilirliğini yeterince değerlendirebilmek için geliştirilmiş önlemleri de kapsar. Bu amaçla en çok başvurulan yöntem, kişinin gördüğü öğrenim, daha önce çalıştığı işler ve geçmişteki davranışları konusunda ulaşılabilecek bütün verileri toplamaya dayanan geçmiş araştırmasıdır. Kâğıt-kalem kullanılarak yapılan psikolojik testler ve görüşmeler yoluyla, kişinin yeteneklerini ve zayıf taraflarını saptamaya yönelik araştırmalar da yürütülmektedir. Ayrıca işe alınan personeli eğitimden ve sınamadan geçirme gibi yöntemlere başvurulabilir.

Güvenliğe personel yönetimi açısından yaklaşımın bir başka alanını çalışma sistemleri ve işlemleri oluşturur. İş yöntemleri ve işletmecilik denetimleri, üretkenliği en üst düzeye çıkarma ve maliyeti en alt düzeye indirmenin yanı sıra güvenliği de sağlayacak biçimde düzenlenebilir. Bunun örnekleri arasında otomatik kayıt tutma sistemlerinin kullanılması, formların ve sunulan raporların dönem dönem fiziki envanterlerle karşılaştırılması, iş sürecinin, bir kişinin işteki dürüstlüğünün bir başkasının yaptığı işle denetlenmesini sağlayacak biçimde alt bölümlere ayrıldığı çifte sorumluluk ilkesi sayılabilir.

Denetim sistemleri kendi kendine işlemediği için, bunların belirli aralıklarla denenmesi ve izlenmesi gerekir. Bu konuda tipik bir uygulama zayıf noktaları belirleme testi ya da "yapay hata" denetimidir. Bu yöntemde hatalı fatura gibi bir yanlışlık ya da yasaya aykırı bir işlem sisteme kasıtlı olarak sokulur. Amaç bu durumun saptanarak rapor edilip edilmediğini görmektir. Satış personelinin dürüstlüğünü denetlemek üzere görevlendirilen "müşteri" kılığındaki gizli araştırmacılar da denetim sistemlerinin işleyişini izlemede rol oynayabilirler.

Güvenliğe personel yönetimi açısından yaklaşımın bir başka yönü koruma görevlilerini eğitme, denetleme ve yönlendirmedir. Güvenlik için, çalışan personelden yararlanma sık rastlanan bir uygulamadır. Bu amaçla mühendis, işçi ve büro elemanlarını gizli bilgileri korumakla görevlendirme, dükkân hırsızlarını saptamak için güvenlik görevlileriyle işbirliği yapacak çalıntı mal satıcıları bulma gibi yollara başvurulur.

Bütün bu güvenlik önlemlerinin başarılı sonuç vermesinde çalışma ortamı ve personelin tutumu önemli bir etkendir. Bu nedenle güvenlik programlarının çalışanların anlayış ve işbirliğini sağlayarak yürütülmesi gerekir.

güvenoyu, bakanlar kurulunun meclise karşı sorumlu olduğu ve ancak meclis desteğiyle görevde kalabildiği parlamenter rejimlerde, meclis desteğinin varlığını belirleme aracı. Her ülkenin anayasasında farklı biçimde düzenlenmiş olmakla birlikte, güvenoyu için başvurulan başlıca mekanizmalar bakanlar kurulu göreve başlarken güvenoylaması, başbakanın isteği üzerine güvenoylaması ve gensoru ya da güvensizlik önergesi üzerine güvenoylamasıdır.

Almanya ve İspanya'da meclis daha bakanlar kurulu oluşmadan başbakana güvenoyu verdiğinden, bakanlar kurulu göreve başlarken ayrıca güvenoylaması yapılmaz. Fransa'da başbakana hükumet kurulduğunda programını okuma görevi verilmişse de bunun arkasından güvenoylaması yapılması zorunluluğu getirilmemiştir. Güvenoylaması ancak milletvekillerinin bu programla ilgili güvensizlik önergesi vermeleri durumunda söz konusu olur. Portekiz 1976'da kabul edilen anayasayla Fransa örneğini benimsemiştir. Buna karşılık İtalya ve Yunanistan anayasaları, bakanlar kurulu göreve başlarken güvenoylaması yapılmasını zorunlu kılmıştır. Türkiye'de de 1924, 1961 ve 1982 anayasalarıyla aynı ilke kabul edilmiştir.

1982 Anayasası'na göre, bakanlar kurulunun programı, kuruluşundan en geç bir hafta içinde başbakan ya da bir bakan tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) okunur ve güvenoyuna başvurulur. Güvenoyu için görüşmeler, programın okunmasından ikı tam gün geçtikten sonra başlar ve görüşmelerin bitiminden bir tam gün geçtikten sonra oylama yapılır. Güvenoylaması açık oyla yapılır. Güvenoyu verenlerin sayısı, güvensizlik oyu verenlerden fazla ise bakanlar kurulu güven almış sayılır.

Bakanlar kurulunun siyasal sorumluluğuna ve güvenoylamasına yol açan ikinci mekanizma, başbakanın meclisten güven istemesidir. Parlamenter rejimlerde bakanlar kuruluna programını gerçekleştirmek ve siyasetini uygulamak için gerektiğinde meclisi kendisini destekleme ya da düşürme tercihiyle karşı karşıya bırakma olanağı tanınır. Çeşitli ülkelerin anayasaları başbakanın meclisten nasıl güvenoyu isteyeceğini ve bu yolla istediği yasa tasarısını meclisten nasıl geçirebileceğini ayrıntılı olarak düzenlemişlerdir. Bu tür güvenoylamalarında bakanlar kurulunun düşmesi için, genellikle meclis salt çoğunluğunun güvensizlik oyu vermesi koşulu aranır. Böylece hükumetin düşmesi zorlaştırılarak siyasal istikrarın sağlanması amaçlandığı gibi, bakanlar kurulunun istediği yasaları meclisten çıkarması da kolaylaştırılmış olur.

Başbakanın meclisten güven istemesi Türk anayasa hukukuna girmiş, 1961 Anayasası'yla 1982 Anayasası'nda korunmuştur. Buna göre, başbakan gerekli görürse, bakanlar kurulunda görüştükten sonra TBMM'den güven isteyebilir. Güven istemi, TBMM'ye bildirilmesinden bir tam gün geçmedikçe görüşülemez ve görüşmelerin bitiminden bir tam gün geçmedikçe oya konamaz. Bakanlar kurulunun düşmesi için meclis salt çoğunluğunun güvensizlik oyu vermesi gerekir.

Bakanlar kurulu ve bakanların meclis tarafından denetlenerek siyasal sorumluluklarının sağlanması ve bu amaçla mecliste güvenoylaması yapılmasına ilişkin üçüncü ve en önemli mekanizma gensoru ya da güvensizlik önergesidir. Güvensizlik önergesi, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu bazı ülkelerde, meclisin elinde tek başına ve ayrı bir denetim aracı olarak öngörülmemiş ve bakanlar kurulunun meclisin girişimiyle düşürülebilmesi, yalnızca gensoru (*) sonunda verilen ve bakanlar kuruluna güvensizlik içeren gerekçeli güvensizlik önergelerinin kabulüne bırakılmıştır. Buna karşılık, aralarında İngiltere, İtalya, Almanya, Fransa, Portekiz ve İspanya'nın da bulunduğu parlamenter rejimlerin çoğunda, güvensizlik önergesi tek başına ve meclisin ayrı bir denetim aracı olarak düzenlenmiştir. Gensoru ve güvensizlik önergesinin doğurduğu sonuç aynıdır; meclisten güvenoyu alamayan bakanlar kurulunun istifa etmesi gerekir. Ama siyasal istikrarı sağlamak için gensoru ya da güvensizlik önergesi yoluyla hükümetin düşürülmesi genellikle zorlaştırılmıştır. Almanya ve İspanya'da meclisin güvensizlik oyuyla bakanlar kurulunu düşürebilmesi yeni bir başbakanın seçilmesi koşuluna bağlıdır.

Türkiye'de gensoru yoluyla bakanlar kurulunun ya da bir bakanın düşürülebilmesi TBMM üye tamsayısının salt çoğunluğuyla olur. oylamada yalnız güvensizlik oyları sayılır.

güvercin, *Columbiformes* takımının *Columbidae* (güvercingiller) familyasını oluşturan 250 kuş turunun ortak adı. Familyanın *Streptopelia*, *Zenaida* gibi cinslerine giren daha küçük, ince yapılı ve pastel renkli üyeleri kumru(*) olarak bilinir.

Bütün zoocoğrafya bölgelerine yayılan bu türlerin üçte ikisi Oryantal bölgede, Avustralya'da ve Büyük Okyanusun batısındaki

Evcil güvercin (*Columba livia*)
Cevan Sarmasık Ş.

adalarda, öbür türlerin çoğu Etiyopyen ve Neotropikal bölgelerde, çok azı da Nearktik ve Palearktik bölgelerde yaşar. Kuşların çoğu suyu yudumlayarak içmelerine karşın *Columbidae* üyelerinin tümü suyu emerek içme alışkanlığındadır. Erişkinler yavrularını prolaktin hormonunun uyarısıyla kursaklarından salgılanan ve güvercin sütü denen sıvıyla besler. Yavrular gagalarını erişkinlerin yutağına sokarak kursaktan ağıza doğru gelen bu sütü alır.

Columbidae familyası, çok sayıda altfamilyaya ayrılır. *Columbinae* (gerçek güvercinler), 30 cins altında toplanan 175 türü içerir. Yeryüzünün hemen her yerine yayılmış olan bu altfamilyanın tohum ve meyveyle beslenen üyeleri çoğunlukla toplu halde yaşar. Bazıları yerde, bazıları da kısmen ya da tümüyle ağaçlarda besin arar. Tüyleri genellikle boz, siyah ve kahverengimsi tonlarındadır. Bazı türlerde yanardöner lekeler bulunur. Tahtalı (*), evcil güvercin ve atası kaya güvercini(*) gibi türleri içeren *Columba* cinsi ile üveyiği(*) ve Eskidünya'nın iyi bilinen kumru türlerini içeren *Streptopelia* cinsi bu altfamilyadandır. Grubun öbür tanınmış türleri arasında Yeni Gine'de yaşayan tavuk iriliğindeki sülün güvercini (*Otidiphaps nobilis*), Yenidünya'da bulunan ak kanatlı kumrular ve *Zenaida* cinsinin üyeleri, Orta ve Güney Amerika'da bulunan yer güvercinleri (*Metriopelia*) ile bıldırcın güvercinleri (*Geotrygon*) ve soyu tükenmiş olan göçmen güvercin(*) sayılabilir.

Treroninae (meyve güvercinleri) altfamilyası, Etiyopyen ve Oryantal bölgelerde, Avustralya'da ve Büyük Okyanus adalarında yaşayan 10 cinsi ve 115 türü içerir. Meyveyle beslenen, yumuşak gagalı ve kısa bacaklı olan bu kuşlar ağaçlarda dolaşır. Tüyleri genellikle yeşile çalar. Birçok türün vücudunda sarı, kızıl ya da öbür renklerde parlak lekeler vardır. İri yapılı *Ducula* türleri küçük ve çok renkli *Ptilinopus* türleri, mavi güvercinler (*Alectroenas*) ve kızıl

ayaklı yeşil güvercinler (*Treron*) iyi bilinen türler arasındadır.

Gourinae (taçlı güvercinler) altfamilyası tek bir cins (*Goura*) ve üç türden oluşur. Mavi-boz renkli olan bu türlerin yelpazeye benzeyen tepelikleri vardır. Hemen hemen hindi iriliğinde olan bu kuşlar en iri güvercinlerdir.

Didunculinae altfamilyasını oluşturan tek tür Samoa Adasında yaşayan ve adını gagasının iki yanındaki çıkıntılardan alan dişli güvercindir (*Didunculus strigirostris*). Meyve yiyen bu tür, önceleri yerde beslenirken insanların adaya getirdiği yırtıcılardan sakınmak için ağaçlarda beslenmeye uyarlanmıştır.

İnsanların evcilleştirdiği bilinen ilk kuş güvercindir. Palearktik bölgenin batısında yaşayan kaya güvercininden evcilleştirilen bu kuşların ortaya çıkış tarihi İÖ 4500'lere kadar uzanır. İlk evcilleştirildiği dönemden günümüze kadar geçen süre içinde yüzlerce evcil güvercin soyu geliştirilmiştir. Bunlar ya görünüşlerinin güzelliği için ya uçma ve yön bulma özellikleri için ya da eti için yetiştirilir. Özellikle uzun süre uçabilme ve salındığı yere dönme özelliklerinden çok eskiden beri yararlanılmıştır. Bu amaçla yetiştirilen ve posta güvercini olarak bilinen soy, atası kaya güvercinine çok benzer. Ama ondan biraz daha iridir.

Türkiye'de güvercin yetiştiriciliği hemen hemen her yerde yapılmakla birlikte özellikle Mardin, Şanlıurfa gibi Güneydoğu Anadolu Bölgesi illerinde yaygındır. Mardin denen soy uçarken taklalar atmasıyla dikkat çeker. Pelenk, perçemli gibi yerel soyların yanı sıra tavus güvercini ve posta güvercini gibi Avrupa'da yaygın olarak tanınan soylar da Türkiye'de yetiştirilmektedir.

güvercin yarışı, GÜVERCİN UÇURMA olarak da bilinir, seçmeli çaprazlama yoluyla ıslah edilen ve en yüksek hızla en uzak mesafeye ulaşmak üzere eğitilen posta güvercinlerini spor amacıyla yarıştırma.

Özellikle savaş zamanlarında evcilleştirilmiş güvercinlerden posta hizmetinde yararlanılması İÖ 12. yüzyılda Mısır'da başlamış ve 20. yüzyıla değin sürmüştür. Spor olarak güvercin yarışı ise ilk kez 1818'de Belçika'da yapıldı. Bu yarış 160 km'den fazla bir mesafeyi kapsıyordu. Bunu 1820'de Paris ile Liège arasında, 1823'te Londra ile Belçika arasında yapılan yarışlar izledi. Güvercin yarışı sporu 1800'lerin sonlarında Büyük Britanya, ABD ve Fransa'da da tutulmaya başladı. Buna karşılık hiçbir yerde, neredeyse her köyünde bir güvercinsevenler kulübü bulunan Belçika'da olduğu kadar yaygınlık kazanmadı. Her yıl yapılan Toulouse ile Brüksel arasındaki 750 km'lik Ulusal Belçika Konkuru ilk kez 1881'de düzenlendi. Aynı yıl Büyük Britanya'da da düzenli yarışlar (Exeter, Plymouth ve Penzance'tan Londra'ya) başlatıldı. Güvercin yarışı sporunun dünya çapındaki kuruluşu, merkezi Brüksel'de bulunan Uluslararası Güvercinsevenler Federasyonu'dur (FCI).

Yarış için hazırlanan güvercinler çeşitli mesafelerde serbest bırakıldıklarında yuvalarına dönmek ve güvercinliğin tavanındaki kapaktan geçerek içeri girmek üzere eğitilirler. Yarışın başlangıcında yarışmacı güvercinlerin ayaklarına şerit bağlanır. Sonra bırakılış zamanlarını kaydeden bir başlatıcı tarafından hepsi aynı anda serbest bırakılır. Kuş hızla yükselir, yönünü belirler ve doğruca kendi yuvasına uçar. Kuşlar yuvalarına girerken ayaklarına takılmış şeritler çıkarılır ve bunlar her birinin varış zamanını gösteren bir zaman aygıtına yerleştirilir. Güvercinin uçtuğu mesafe harcanan zamana bölünerek hangi güvercinin en yüksek hıza ulaştığı saptanır. Kendi yuvasının kapağından içeri girmeyen güvercin yuvaya varmış sayılmaz. Bazı güvercinlerin birkaç bin kilometrelik mesafeyi aşarak yuvalarına dönebildikleri ve yarışlarda saatte ortalama 145 km'den daha yüksek bir hıza ulaştıkları saptanmıştır.

güvercingiller *bak.* Columbidae

güvercinkökü, *Menispermaceae* familyasından *Jatrorrhiza palmata* bitkisinin ilaç olarak kullanılan kökleri. Afrika'nın doğu kıyılarında yetişen bu tırmanıcı bitkinin kalp biçiminde, loplu yaprakları ve küçük çiçekleri vardır. Kolumbamin ve jatrorhizin gibi alkaloitler ile bazı acı maddeler içeren güvercinkökü çoğu kez ishale ve dizanteriye karşı, kimi zaman da tonik olarak kullanılır.

Güvercintaşı Deliği, SUSUZ YERALTI IRMAĞI olarak da bilinir, Akdeniz Bölgesi'nde, Konya ilinin Seydişehir ilçesine bağlı Susuz köyü yakınlarında mağara ve yeraltı ırmağı. Uzunluğu 1.638 m, derinliği 79 m'dir. Mağaranın ikinci girişini oluşturan Keş Deliği 1969'da meydana gelen bir çökme sonucunda kapanmıştır. Kretase (Tebeşir) Dönemine (y. 136-65 milyon yıl önce) ait kalkerler içinde oluşan mağaranın girişi, 47 m'lik dikey bir kuyu biçimindedir. Irmağın akış yönündeki kısa galeri bir sifonla sona erer. Bu bölümde rastlanan küçük tatlı su balıklarından ötürü, Susuz Yeraltı Irmağının Suğla Gölüyle bağlantısı olduğu sanılmaktadır. Mağarada ilk araştırmaları 1968'de Paris Mağara Araştırma Kulübü (SCP) yapmıştır.

güverte tenisi, gemide sınırlı bir alanda iki ya da dört kişiyle oynanabilen bir oyun. Bahçede de oynanabilen bu oyun çim kortta oynanan tenisle halka oyununun(*) bir karışımıdır. Kauçuk bir halkanın (*quoit*) bir ağ üzerinden karşılıklı olarak atılmasına dayanır. Karşıdaki oyuncu halkayı tek eliyle yakalamak ve yakaladığı noktada hemen geri göndermek zorundadır. Uzunluğu genellikle 9,1-12,2 m ve genişliği 3-4,5 m arasında olan kortun büyüklüğü, halkanın çapı ve oyun kuralları standartlaştırılmamıştır.

Normal bir oyunda ilk servis kortun sağ köşesinden ve çizginin gerisinden kortun çapraz köşesine atılır. Servis atışı dönüşümlü olarak bir sol, bir sağ köşeden yapılarak oyun sürdürülür. Servisi atan oyuncunun (ya da tarafın) sayı kazanabilmesi için rakibinin (ya da rakiplerinin) halkayı karşı sahaya geri göndermemesi gerekir. Halka ağın her iki yanında bulunan 91 cm'lik (3 ft) tarafsız alana ya da kortun dışına düşerse halkayı atan sayı kaybeder. Yalnızca servis atan oyuncu sayı kaydedebilir. Öte yandan, oyuncuların anlaşmalarına bağlı olarak, servisi atan sayı yapamadığında rakibi ya bu sayıyı kendisi alır ve öbürünün servis atmayı sürdürmesine izin verir ya da sayı yerine servis hakkını devralır. Puanlama tenisteki gibi yapılabilir: 15, 30, 40, avantaj ve sayı. 15 sayıya ilk ulaşan seti kazanır. Bir maç üç ya da beş set üzerinden oynanır. Sayıların 14-14 olması durumunda seti kazanmak için üst üste iki sayı yapmak gerekir.

Bu oyunun, 1,4 ya da 1,5 m yüksekliğindeki bir ağ yerine 1,7 m yüksekliğinde bir ağla ve kapalı bir mekânda oynanan türüne halka tenisi denir.

güveyfeneri (*Physalis alkekengi*), GELİNFENERİ, KANDİLOTU ya da KAMBELOTU olarak da bilinir, patlıcangiller (*Solanaceae*) familyasından, küçük otsu bitki türü. Pek çok yörede yaygın olan bu bitki Türkiye'de de özellikle Kuzey ve Güney Anadolu'da dere kenarları ve orman altlarında yetişir.

Yüksekliği 30-60 cm arasında değişen bitkinin, yapraklarının koltuğundan tek tek

Güveyfeneri (*Physalis alkekengi*)
Turhan Baytop Koleksiyonu

çıkan beyaz çiçekleri vardır. Çiçeğin olgunlukta turuncu renkli bir torba biçimini alan çanak (kaynaşmış çanakyapraklar) bölümünün içinde turuncu renkli üzümsü meyve bulunur.

Kimi zaman süs bitkisi olarak yetiştirilen güveyfenerinin meyvelerinden idrar artırıcı, ateş düşürücü ve yatıştırıcı ilaç olarak yararlanılır.

güveyi, GÜVEY ya da DAMAT olarak da bilinir, evlenmek üzere olan ya da evlenmiş erkeğe kendi ailesi dışındakilerce verilen ad. Sözcük, az çok ses değişikliğine uğramış olarak günümüz Türk lehçelerinin pek çoğunda yer alır. Kökeni çok eskilere değin gider; başlangıçta, evlendiği kızın ailesine hizmet eden, hayvanlarını güden çoban (güdegü) anlamında kullanılmıştır.

Anadolu'nun evlenme gelenekleri içinde güveyi, düğünün öncesinden düğün bitimine değin güveyi eğlenmesi, güveyi gezdirmesi, güveyi hamamı, güveyi tıraşı, güveyi yemeği, güveyi yumruklaması gibi törensel uygulamalardan geçer.

Güyük, GÖYÜK ya da KUYÜK olarak da bilinir (d. 1206 - ö. 1248, Moğolistan), Cengiz Han'ın torunu, Moğolların büyük kağanı Öğedey'in büyük oğlu ve ardılı.

Aynı zamanda naiplik görevi yapan annesi Töregene'nin siyasal manevraları sayesinde 1246'da toplanan kurultayda büyük kağan seçildi. Batı Hıristiyanlığınca heretiklik olarak kabul edilen Nasturilikten büyük ölçüde etkilendi ve çevresine Hıristiyan danışmanları topladı. Kağanlığa seçilişi Cengiz'in öteki torunu, Rusya fatihi ve Altın Orda Devleti'nin kurucusu Batu'nun (hd 1227-55/56) tepkisini çektiyse de, erken ölümü Moğol İmparatorluğu'nun tümüyle parçalanmasını önledi.

güz, SONBAHAR olarak da bilinir, iklimbilimde, yaz ile kış arasında yer alan ve sıcaklığın yavaş yavaş düştüğü mevsim. Kuzey Yarküre'de gündüzle gecenin eşit olduğu 22 ya da 23 Eylül güz ılımından (ekinoks), yılın en kısa günü olan 22 ya da 23 Aralık'taki kış gündönümüne değin sürer; Güney Yarküre'de ise 20 ya da 21 Mart ile 21 ya da 22 Haziran arasındaki süreyi kapsar. Güz mevsiminde, yaz sıcağından kış soğuğuna yönelik belirgin sıcaklık değişiklikleri yarküre-nin orta ve yukarı enlemlerinde görülür. Ekvator yakınlarında ise sıcaklık pek değişmez. Kutup bölgelerinde güz mevsimi çok kısa sürer. Mevsimlerin fiziksel oluşumları için *bak.* mevsim.

Yılın bu mevsiminde hayvanlar, yaklaşan kışa hazırlık olmak üzere, yiyecek biriktirirler; postları da genellikle daha kalınlaşır. Bazı kuşlar, soğuk havadan kaçmak için

tropik bölgelere göçer. Orta ve Doğu Amerika ile Avrupa'da ekim sonu ya da kasım ayında kimi zaman sıcaklıkların mevsim normallerinin üzerine çıkmasıyla pastırma yazı(*) yaşanır.

güzçiğdemi *bak.* acıçiğdem

Güzel Sanatlar Müzesi, İspanyolca MUSEO DE BELLAS ARTES, Caracas'ta uluslararası sanat yapıtları ile Venezuela sanatından çeşitli örneklerin yer aldığı müze. Ayrıca güzel bahçeleri ile de dikkati çeker. Güney Amerika'da ulusal kültürel kimliği ortaya koymak için kurulan birkaç müzeden biri olan Ulusal Sanat Galerisi'ne bitişiktir. 1976'da açılan bu galerinin çağdaş sanatlar ve halk sanatları bölümlerinde 40'ı aşkın Venezuelalı ressamın yapıtları bulunmaktadır. Güzel Sanatlar Müzesi'nde ise Avrupa sanatını örnekleyen bir koleksiyonun yanı sıra Doğu seramikleri ile ahşap ve mermer oymaları da sergilenir.

Güzel Sanatlar Sarayı, İspanyolca PALACIO DE BELLAS ARTES, México kentinde 1904-34 arasında inşa edilen kültür merkezi. Opera binası, konser salonu, halk sanatları müzesi ile resim ve öteki sanat dallarına ayrılmış çeşitli salon ve galerilerden oluşur. Asma katlarda Diego Rivera, José Clemente Orozco ve öteki Meksikalı ressamların duvar resimleri sergilenmektedir. Kültür merkezinde 19. ve 20. yüzyıl Meksika resim sanatına ilişkin sergiler ile özel kapsamlı resim ve heykel sergileri düzenlenir.

Güzel Sanatlar Sarayı'nın iç mekânları, Meksika bitki ve hayvan yaşamını betimleyen bezemeler ile İspanyol egemenliği öncesi dönemin geleneklerini yansıtan maskelerle donatılmıştır. Tamamlanmasından bu yana kendi ağırlığıyla 4,5 m kadar zemine gömülen yapının üzeri dev bir kubbeyle örtülüdür.

Güzel Sanatlar Ulusal Müzesi, Portekizce MUSEU NACIONAL DE BELAS ARTES, Rio de Janeiro'da, İmparatorluk Akademisi'nden (sonradan İmparatorluk Güzel Sanatlar Müzesi) devralınan ulusal sanat koleksiyonu. Fransız sanatçıların 1816'da Brezilya'ya gelmesinden sonra kuruldu ve 1904'te bugünkü binasına taşındı. Müzede 19. ve 20. yüzyıl Brezilyalı sanatçıların resim ve heykelleri sergilenmektedir; Candido Portinari'nin "Kahve" adlı resmi ile Emiliano de Cavalcanti ve Tarsila do Amaral'ın yapıtları bunlar arasındadır. Başka ülkelerin sanatları ise 13. yüzyıldan günümüze değin Avrupa sanatı örnekleriyle ve Felemenkli ressam Frans Post'un Pernambuco görünümleriyle tanıtılmaktadır. Koleksiyonda ayrıca sikkeler, dekoratif sanat ürünleri, mobilyalar ve Afrika sanatından örnekler de yer alır.

Güzel Sanatlar Yüksekokulu, Fransızca ÉCOLE DES BEAUX-ARTS, tam adı ÉCOLE NATIONALE SUPÉRIEURE DES BEAUX-ARTS, ACADÉMIE DES BEAUX-ARTS (Güzel Sanatlar Akademisi) olarak da bilinir, 1671'de XIV. Louis'nin bakanlarından Jean-Baptiste Colbert tarafından Kraliyet Mimarlık Akademisi adıyla Paris'te kurulan güzel sanatlar okulu. 1793'te, Kardinal Mazarin tarafından 1648'de kurulmuş olan Kraliyet Resim ve Heykel Akademisi ile birleşti. Okul, seçme sınavıyla alınan öğrencilere çizim, resim, heykel, mimarlık ve oymabaskı dallarında eğitim vermektedir.

Güzel Sanatlar Yüksekokulu özellikle mimari tasarım anlayışı açısından çok etkili olmuş, yaklaşık 1935'te ise sistem yerini, Alman kökenli Bauhaus tasarım okulundan geliştirilen ders programına bırakmaya başlamıştır.

güzelavratotu (*Atropa belladonna*), BELLADON olarak da bilinir, patlıcangiller (*Solanaceae*) familyasından zehirli ve çokyıllık otsu bitki. Anayurdu Avrasya'nın orta ve güney kesimlerindeki ormanlık ve boş arazilerdir. Türkiye'de de özellikle Kuzey Anadolu Dağlarındaki orman açıklıklarında yaygın olarak yetişir. Yaklaşık 1,5 m'ye kadar uzayabilen bu çalı görünümlü bitkinin donuk yeşil renkli yaprakları, yaprakların koltuğundan ya da dalların çatallanma yerlerinden çıkan morumsu ya da yeşilimsi renkli çiçekleri, hemen hemen kiraz büyüklüğünde parlak siyah renkli yuvarlak meyveleri ve büyük bir kazık kökü vardır.

Yapraklarında ve köklerinde ağrı kesici, spazm çözücü, sakinleştirici, ter, süt ve mide salgılarını azaltıcı etkilere sahip olan atropin ve hiyosiyamin alkaloitleri bulunur.

Güzelavratotu (*Atropa belladonna*)
Halstead World Life Research Institute, çizim. H. Matsuura

İlaç olarak kullanılan bu alkaloitler nedeniyle bitkinin başta Fransa olmak üzere çeşitli ülkelerde tarımı yapılır. Ancak zehirli olmaları ve istenmeyen yan etkilere yol açmaları yüzünden bunların yerlerini yapay ilaçlar almaktadır.

Güzelce, İbrahim (d. 1922, İstanbul - ö. 14 Nisan 1976, İstanbul), sendikacı. Türkiye İşçi Partisi (TİP) ve Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) kurucularındandır. Matbaacılık Meslek Okulu'nu bitirdi. Bir süre çeşitli basımevlerinde dizgi operatörü olarak çalıştı. 1948'de, Mürettibin Cemiyeti'nin ardılı olan Basın Teknisyenleri Sendikası'nın genel sekreteri oldu. 1950'de Demokrat İşçi Partisi'nin kurucu üyeleri arasında yer aldı ve genel sekreterliğini üstlendi. 1957'de Hürriyet Partisi'nden milletvekili adayı oldu ama seçilemedi.

1961'de TİP'in kuruluş çalışmalarına katılarak bir süre genel sekreterliğini yürüttü. 1963-67 arasında Türkiye Basın Sanayii İşçileri Sendikası'nın (Basın-İş) genel başkanlığını yaptı. 1967'de Basın-İş adına DİSK'in kurucuları arasında yer alarak, konfederasyonun ilk genel sekreteri oldu. Ardından yurt dışına gitti ve 1971-75 arasında Alman Sendikalar Federasyonu'nun (DGB) Berlin'deki Yabancılar Bürosu'nda danışmanlık yaptı. Türkiye'ye döndükten sonra, DİSK'in 1975'teki 5. Genel Kurulu'nda yeniden genel sekreter seçildi ve ölümüne değin bu görevi sürdürdü.

Güzelce, 1975
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

güzelhatmi, ebegümecigiller (*Malvaceae*) familyasının *Abutilon* cinsinden 150 kadar otsu ve çalımsı bitki türünün ortak adı. Anayurdu tropik ve ılıman bölgeler olan güzelhatmilerin pek çok türü, sarkık boyunlu ve beş taçyapraklı beyaz-koyu turuncu renkli çiçekleri nedeniyle evlerde ve bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

A. hybridum ılıman bölgelerde bahçe bitkisi, daha serin yerlerde ise sera bitkisi olarak yetiştirilir. Sarkıcı bir tür olan *A. megapotamicum* sarımsı-turuncu renkli sık çiçekleriyle sevilen bir süs bitkisidir; bu türün alacalı yapraklı çeşitleri de vardır. Yaklaşık 4,5 m yüksekliğinde bir çalı olan *A. pictum* ev bitkisi olarak yetiştirilir. Aynı cins içinde sınıflandırılan ve önemli bir lif bitkisi olan *A. theophrastii* ise sarıhatmi(*) adıyla bilinir.

Güzelhisar Barajı, İzmir'in yaklaşık 40 km kuzeyinde, Güzelhisar köyünün 7,7 km kuzeydoğusunda Güzelhisar Deresi üzerinde kurulu toprak ve kaya dolgu baraj.

Yakınında bulunan Aliağa Rafinerisi'nin ve öteki sanayi kurumlarının su gereksinimini karşılamak amacıyla yapımına 1975'te başlanan baraj 1981'de tamamlandı. Baraj ve göl alanının temeli, Neojen Bölümde (y. 26-2,5 milyon yıl önce) püskürmüş volkanik kayaçlardan oluşur. Baraj, Türkiye'nin birinci dereceden deprem kuşağı üzerinde yer almaktadır. Barajın temelden yüksekliği 89 m, toplam dolgu hacmi 3.205.000 m³, kret uzunluğu 511 m'dir. Toplam göl hacmi 158 milyon m³ ve maksimum gölet alanı 5,8 milyon m²'dir.

güzelleme, âşık edebiyatında doğa, sevgili ya da at, kuğu, keklik, turna, doğan gibi sevilen bir varlığı övmek amacıyla söylenen lirik şiir. Divan şiirindeki karşılığı medhiyedir(*).

Daha çok koşma biçiminde söylenen güzelleme, koşmanın konusuna göre aldığı adlardan biri sayılır. Genç kız ve gelinler için söylenen güzellemelerde onların cilvesinden; ağız, diş, yüz, kaş, göz ve saç güzelliğinden; boylarının uzunluğundan söz edilir. Doğa güzellemelerinde dere, pınar, çiçek, dağ ve ağaçlarla ilgili izlenimlere, övgülere yer verilir. Âşığın bu varlıklardan yola çıkarak kendi sorunlarını dile getirmesi, sevgilisinden ya da felekten yakınması güzellemelerde sık rastlanan özelliklerdendir. Gezginci âşıkların sıla özlemini dile getiren şiirleri de güzelleme sayılır. Bazen bir güzellemede birkaç konunun birlikte ve karışık olarak anlatıldığı da olur. Azerbaycan ve Doğu Anadolu'da yetişen bazı âşıklar güzelleme dörtlüklerinin arasına bağlantı sözleri eklerler. Bu bağlantı sözleri yerine, güzellemenin konusuna uygun bayatıların yerleştirildiği de olur. Güzellemeler, saz eşliğinde ve konuya göre oynak ya da hüzünlü makamlarla söylenir.

Âşık edebiyatında güzelleme söyleyen pek çok âşık vardır. Başta Karacaoğlan olmak üzere Türkmen âşıklarının birçoğu güzellemeleriyle ünlüdür.

Güzelyurt, İç Anadolu Bölgesi'nde, Aksaray iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Merkez ilçeye bağlı bir bucak olan Güzelyurt, 15 Haziran 1989 tarihli ve 3578 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Güzelyurt Belediyesi 1916'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 17.182; kasaba, 3.795.

Gvadar, Pakistan'ın Belucistan eyaletindeki Mekran ilinde ilçe ve ilçe merkezi liman kenti. Kent güneyde Umman Denizine doğru uzanan kumluk Nuh Burnunda yer alır. Önemli bir balıkçılık (sardunya ve köpekbalığı) ve ticaret merkezidir. En önemli sanayi kuruluşu bir balık işleme fabrikasıdır. Deniz suyunun buharlaştırılması yoluyla tuz da elde edilir.

Daha önce eski Mekran ilçesinin parçası olan Gvadar ilçesi güneyde Umman Denizine bakan kıyı düzlüklerinden oluşur. Deşt Irmağı gibi pek çok küçük ırmak tarafından akaçlanır. İlçede darı, buğday, arpa ve hurma yetiştirilir, çiftlik hayvanları beslenir. Karayolları Gvadar'ı doğuda Pasni'yle, kuzeydoğuda da Turbat'la birleştirir. Nüfus (1981 geç.), kent 17.000, ilçe 113.000.

Gvadar Körfezi, Umman Denizinin, İran-Pakistan sınırındaki kumlu Mekran kıyısında oluşturduğu girinti. 32 km uzunluğunda, 16 km genişliğindedir. Kuzeybatıdan gelen Deştiyari Irmağı ile kuzeydoğudan gelen Deşt Irmağı Gvadar Körfezine boşalır. Pakistan'a bağlı Gvadar kenti yaklaşık 45 km doğuda, Umman Denizi kıyısında yer alır.

Gvalior, Hindistan'ın orta kesiminde, Madhya Pradesh eyaletine bağlı Gvalior ilinin merkezi kent. Gvalior belediyesi eski Gvalior'u, Lashkar'ı ve garnizon bölgesinin bulunduğu Morar'ı içine alır. Madhya Pradesh'teki dördüncü büyük kenttir. Büyük bir karayolu üzerindedir ve aynı zamanda bir demiryolu kavşağıdır. 1887'de belediye olarak tüzel kimlik kazanmıştır.

Kent, Hindistan'daki en ünlü kalelerden birinin çevresinde gelişmiştir. Kale, dik bir biçimde 90 m kadar yükselen ve uzunluğu yaklaşık 3 km'yi bulan kayalık bir platonun üstündedir. Kaleden ilk kez y. 525'te bir tapınak yazıtında söz edildi. Hindistan'ın kuzey ovalarından gelen anayolun korunmasında stratejik önemi olan kale, 1232'ye değin Hindu hükümdarlarının elindeydi. Bu

Gvalior'daki Büyük Sas-Bahu Tapınağı'nın avlusu, 1093, Madhya Pradesh, Hindistan
Mit ve Joan Mann-CAMERAMANN INTERNATIONAL

tarihten 1751'e değin Müslümanlarla Hindular arasında birçok kez el değiştirdi; 1780, 1843 ve 1858'de İngilizlerin eline geçtiyse de, 1751'den sonra daha çok Marathalara ait bir müstahkem mevki olarak kaldı. İngilizler, 1886'da Jhansi'ye karşılık kaleyi boşaltmayı kabul ettiler. Kalede sekiz sarnıç, altı saray, altı tapınak, bir cami ve bazı başka yapılar vardır. Teli-ka-Mandir (11. yy), Gucari Mahal (y. 1500) ve Büyük Sas-Bahu Tapınağı'nın (1093) avlusunun kalıntıları Hindu mimarlığının olağanüstü örnekleridir. Kale duvarlarının hemen aşağısında 15. yüzyılda kayalara oyularak yapılmış yaklaşık 18,5 m boyunda Cayna heykelleri vardır. 1810'da askeri kamp olarak kurulan, daha sonra prensliğin başkenti olarak hizmet gören Lashkar, kalenin hemen güneyindedir. Kentte birçok saray ve Cihansili Rani'nin kenotafı yer alır. Babürlü bilgin Ebu'l-Fazl Allami'nin mezarı da buradadır.

Başka ilginç yerler arasında hayvanat bahçesi, müzeler, bir teknik enstitü ve sanayi araştırmaları laboratuvarı vardır. 1964'te kurulan Civaci Üniversitesi ile buraya bağlı fen, tıp ve eğitim yüksekokulları Gvalior'dadır. Hintli şarkıcı Tansen'in 16. yüzyıldan kalma mezarı kentin yakınındadır. Kent kendine özgü üslubu ve geleneği olan müziğiyle bu alanda hâlâ önemli bir merkezdir.

Gvalior aynı zamanda önemli bir ticaret ve sanayi merkezidir. Kentten daha çok tarım ürünleri, kumaş, yapı taşı ve demir cevheri sevk edilir. Başta gelen sanayiler arasında ayakkabı, çanak çömlek, bisküvi, sigara, kumaş, halı, plastik ürünler, reyon, kibrit, pamuk, un, şeker ve yağ üretimi sayılabilir. Taş oymacılığı da yapılmaktadır.

1948'de oluşturulan Gvalior ili (5.213 km²) eskiden Gvalior Prensliği'nin çekirdeğiydi; 1956'da Madhya Pradesh'e bağlandı. Büyük bölümü zengin bir taşkın ovasında yer alır. Ovada Harsi, Tigra ve Kaketo barajlarından gelen kanallarla sulama yapılır. Buğday, kocadarı, pirinç ve baklagiller başlıca ürünlerdir; kumtaşı ocakları da işletilmektedir. Nüfus (1991) kent, 692.982; (1981) metropoliten alan, 555.862; il, 1.107.879.

Gvangcu *bak.* Kvangcu

Gwalchmai AP MEILYR (ö. y. 1140-80), *gogynfardd* (prenslerin şairi) adı verilen Galli saray şairlerinin ilk temsilcilerinden. Anglesey'deki Aberffraw'da Owain Gwynedd'in sarayında bulundu. Günümüze ulaşan yapıtları arasında, Gal prenslerı Owain Gwynedd ve Madog ap Maredudd için yazdığı geleneksel övgü şiirleriyle savaştaki ve kadınlarla ilişkilerindeki başarılarıyla övündüğü *Gorhoffedd* adlı bir şiiri sayılabilir. İlk saray şairlerinden Meilyr'in oğlu olan Gwalchmai'nin oğulları Einion ve Meilyr de *bard*(*) geleneğine bağlı şairlerdir.

Gwanda, Zimbabve'nin güneyinde, Güney Matabeleland ilinin merkezi kasaba. 1900'de kurulmuştur. Adını Jahunda olarak bilinen yakınındaki bir tepeden alır. Bulawayo-Beitbridge yolu ve güneyde Batı Nicolson'a giden demiryolunun üzerinde yer alır. Zimbabve'nin güneybatı kesiminin sığır yetiştirme merkezidir; ayrıca tarımsal ürün ticareti yapılır. Yöresinde altın, asbest ve krom madenleri vardır. Kişilere ait arazilerde bol miktarda yabanıl hayvan ve kuş yaşar. Kasabanın 52 km güneyindeki Gwalingemba Tepelerinde Paleolitik Çağa ait aletler bulunmuştur. Nüfus (1969) 2.050.

Gwandu, GANDO olarak da bilinir, Nijerya'nın kuzeybatısında, Sokoto eyaletinde kent ve geleneksel emirlik. Zamfara Irmağına (Sokoto Irmağının kolu) dökülen bir akarsunun yakınında yer alır. Hausa halkının bir kolu olan Kebbavalar tarafından kurulmuştur. Adını 16. yüzyılda bu yörede Kebbi Krallığı'nı kuran Muhammedu Kanta'ya ait eski kraliyet arazilerinden (*gandu*) alır. Fulani çobanlarının sığırlarını yüzyıllar boyunca Kebbi topraklarında otlatmalarına karşın, ancak Fulani (Peul) cihadı döneminde (1804-12) önemli bir Fulani kenti oldu. İlk cihad önderi ve *sarkin musulmi* (müminlerin kumandanı) olan Usman dan Fodio 1805'te karargâhını 137 km güneybatıdaki Sobongari'den Gwandu'ya taşıdı ve burada Kebbava, Gobirava ve Tuareg birleşik kuvvetlerine başarıyla karşı koydu. Oğlu ve ardılı (1817) Muhammed Bello 1806'da kent surlarının inşasına başladı. Fulanilerin Gobirava kuvvetlerini Alkalawa'da yenilgiye uğratmasının ardından, Usman bugünkü Nijerya'nın kuzey ve güneyiyle Benin'in kuzeydoğu kesimlerinin büyük bölümünü, Nijer'in güneybatısını ve Kamerun'un kuzeyini içine alan geniş imparatorluk topraklarını iki nüfuz bölgesine ayırdı. Kardeşi Abdullahi dan Fodio'yu Gwandu emiri ve batı ve güney emirliklerinin hükümdarı yaptı; oğlu Bello'yu ise doğu emirliklerinin başına getirdi. Usman'ın 88 km kuzeydoğudaki Sokoto'ya taşınmasından kısa bir süre sonra Abdullahi 64 km kuzeydoğudaki Bodinga'da bulunan karargâhından Gwandu kentine döndü (1815) ve kenti Fulani İmparatorluğu'nun ikinci başkenti olarak yönetti.

Gwandu Emirliği, başta Kebbavalar olmak üzere sık sık egemenliği altındaki halkların saldırılarına uğramakla birlikte, 1903'te İn-

gilizlerin gelişine değin Nupe, Ilorin, Yauri, Agaie, Lafiagi ve Lapai emirliklerinden vergi almayı sürdürdü. Kuzeyden gelen çöl ürünleriyle güneyden gelen orman ürünlerinin (özellikle kola meyvesi) satıldığı bir kervan merkezi olan kent, Zamfara Irmağı üzerindeki ulaşımın başlangıç noktasında bulunan Jega kenti (42 km güneybatısında) karşısında zamanla ticari önemini yitirdi. Batı Afrika tarihçileri için önemli bir kaynak olan 16. yüzyıl Arapça elyazması *Tarihü's-Sudan*'ın bir kopyası, 1850'lerde Alman coğrafyacı Heinrich Barth tarafından Gwandu'da bulundu. Emir Maliki 1885 tarihli bir antlaşmayla Afrika Ulusal (sonradan Nijer Kraliyet) Kumpanyası'na batı emirlikleriyle ticaret yapmak üzere özel ayrıcalıklar tanıdı.

Gwandu İngiliz işgaline karşı hiçbir direniş göstermedi. Emir Muhammedu, Kebbavalarla yapılan savaşlar (1860-77) sırasında da emirlik merkezi olarak kullanılan Ambursa kentine taşındı. 1906'dan sonra 50 km batıdaki Birnin Kebbi emirlik merkezi oldu. Gwandu Emirliği İngilizlerin 1907'de bazı toprakları Fransız Batı Afrikası'na bırakması nedeniyle çok küçüldü. Günümüzde Gwandu emiri, Sokoto *sarkin musulmi*'si ve Bornu *şehu*'sundan (şeyh) sonra Nijerya'nın üçüncü önemli Müslüman lideri sayılmaktadır.

Gwandu kenti, Jega ve Birnin Kebbi kentlerinin karşısında gerilemiş olmasına karşın, hâlâ yerfıstığı, tütün ve pirincin toplandığı bir ticaret merkezidir. Ayrıca kumdarı, kocadarı, soğan, muz, pamuk, keçi, sığır, deri ve kola meyvesi ticareti açısından önemli bir yerel pazardır. Ulaşımda eşek, deve ve at kullanılır. Kentte bir dispanser vardır. Irmağın oluşturduğu taşkın ovada bir devlet projesi çerçevesinde sulu pirinç tarımı yapılır. Nüfus (en son tah.) 20.210.

Gwent, Galler'in güneydoğusunda il (*county*). 1974'te, eski Monmouthshire ili (Rhymney Vadisi dışında) ve Newport ilçesiyle eski Breconshire ilinin küçük bir bölümü üzerinde oluşturuldu. Yönetim merkezi Cwmbrân'dır(*). Blaenau Gwent, Islwyn, Monmouth, Newport ve Torfaen ilçelerini içine alan ilin yüzölçümü 1.376 km²'dir.

Gwent, Keltler döneminde Galler'in başlıca bölgelerinden biriydi. Eski Monmouthshire ilinin öteki illerden farklı bir statü taşımasına ve Galler dışında bir bölgeymiş gibi düşünülmesine karşın, burası artık Galler içinde değerlendirilmektedir. Bununla birlikte nüfusun çok küçük bir bölümü Galce konuşur. İlin odağı, Usk Irmağı havzasındaki Gwent Ovasıdır; ova Severn Halicine doğru dalgalı kıyı ovasını da içine alarak genişler. Batıda derin ve dik yamaçlı vadiler vardır. Güney Galler kömür havzasının doğu kenarını oluşturan bu vadiler, plato yükseltileriyle yer yer kesintiye uğrar. Doğuda, Wye Irmağının dik yamaçlı vadisi ve çevresindeki tepelik bölge uzanır. İl kuzeyde dağlık Brecon Beacons Ulusal Parkı'nın bir bölümünü içine alır.

Gwent her zaman İngiltere ve Güney Galler arasında bir geçit olmuştur. Romalılar Caerleon'da bir karargâh ve büyük bir kale (Isca), Normanlar da özellikle Chepstow ve Monmouth'ta olmak üzere Gal sınır bölgelerine özgü şatolar inşa ettiler. Gal kültürü ve yaşam tarzı dağlık kesimlerde korundu. 20. yüzyılda Gwent, sınırda bulunması nedeniyle Güney Galler ile Birmingham ve Londra arasındaki karayollarının odak noktası oldu. Modern bir karayolu köprüsü ili Severn Halicinin öbür yakasındaki Bristol'le birleştirir.

İl, ekonomik açıdan karşıtlıklar gösterir; sanayi ile tarım arasında belli bir rekabet vardır. Usk Vadisi ve kıyı şeridi mandıracılık bakımından önemlidir. Newport ve Abergavenny çevresinde sebze ve meyve yetiştirilir. Yüksek bölgelerde koyun besiciliği yapılır. Ovanın tarıma daha elverişli olan toprakları dışarıdan çalışmaya gelenlerin gitgide artan konut gereksinimi ve ticari etkinlikler sonucunda daralmaktadır. Sanayi eskiden bitümlü kömür çıkarılan vadiler ve Kömür Katmanlar ile sınırlıydı. Bu bölgelerde erken tarihlerde kurulmaya başlayan demir fabrikaları ve kömür işletmelerine daha sonra alumınyum ergitme ve öteki ağır sanayi kuruluşları eklendi. Günümüzde, özellikle naylon, tekstil, elektronik aygıt ve gıda gibi hafif sanayiler ova ekonomisine çeşitlilik kazandırmıştır. Newport'un hemen doğusunda yer alan büyük Llanwern çelik fabrikası (1961), tarıma elverişli toprakların daha da azalmasına yol açmıştır.

Gwent'teki hızlı ekonomik gelişme, refahla birlikte yeni sorunları da beraberinde getirdi. Kıyı şeridi, iç vadilerdeki eski sanayilerin gerilemesi pahasına gelişti. Bu gelişmeyi dengelemek amacıyla parasal kaynaklar, vadideki sanayinin yeniden düzenlenmesine yöneltildi. Bir başka sorun da Severn Irmağının Galler'e ve İngiltere'ye ait olan iki yakası arasındaki rekabet ve Gal halkının, İngiltere'deki Bristol'e daha fazla yatırım yapılmasından duyduğu kaygıdır.

İlin en büyük kenti Newport, yönetim merkezi ise Galler'in ilk "yeni ilçesi" Cwmbrân'dır. Nüfus (1991 tah.) 432.300.

Gweru, eskiden GWELO, Zimbabve'nın orta kesimindeki Midlands ilinin merkezi. Gweru Irmağı kıyısında yer alır. Yöredeki ilk Matabele yerleşmesi ırmağın dik kıyıları dolayısıyla Kwelo (Dik Yer) olarak adlandırıldı. Askeri karakol niteliğinde 1894'te kurulan bugünkü kent bir tarım merkezi olarak gelişti ve 1914'te belediye oldu. Harare (Salisbury) ile Bulawayo arasındaki kara ve demir yolu üzerinde, ayrıca Mozambik'teki Maputo'ya yönelen demiryolu sapağının yakınında bulunan Gweru bir ölçüde sanayide de gelişen bir ticaret merkezi oldu. Kentte ferrokrom, dokuma, süt ürünleri, ayakkabı ve inşaat malzemesi üretilir. Zengin altın, krom, demir, asbest ve kireçtaşı yatakları ile Gweru'nun çevresinde çok sayıda maden ocağı kurulmuştur. Zimbabve hava kuvvetlerinin eğitim bölümü Gweru'dadır. Nüfus (1982) 78.940.

Gwijde VAN DAMPIERRE, Fransızca GUI DE DAMPIERRE (d. y. 1225 - ö. 7 Mart 1305, Compiègne, Fransa), Flandre kontu (1278'den sonra) ve Namur (Namen) markgrafı. Flandre ve Hainaut kontesi Marguerite'in oğluydu. Talihsiz bir dönemde hüküm sürdü. Flaman dokumacıların çıkarları, yün üreticisi İngiltere'yle iyi geçinmeyi gerektirdiği için Gwijde, İngiltere kralı Edward'la Fransa'ya karşı ittifak kurdu. Bu ittifak, 1300'de Fransa kralı IV. Philippe'in Flandre'ı istila etmesine yol açtı. Gwijde, önde gelen Flaman soyluları ve oğluyla birlikte Paris'e götürülerek tutsak edildi, Flandre Fransa'ya bağlandı. Ama ayaklanan Flamanlar Brugge'deki bir Fransız garnizonunu 19 Mayıs 1302'de kılıçtan geçirdiler. 11 Temmuz'da bir Fransız işgal ordusu Courtrai yakınlarında yenilgiye uğratıldı. İyice yaşlanan Gwijde, Athis-sur-Orge Antlaşması'yla (1305) Fransa'nın Flandre'ın bağımsızlığını tanıdığını göremeden öldü.

Gwyn, Nell, asıl adı ELEANOR GWYN (d. 2 Şubat 1650, Londra - ö. 14 Kasım 1687, Londra, İngiltere), İngiliz oyuncu ve Kral II. Charles'ın metresi. Açıksözlü, neşeli kişiliği ve inanılmaz patavatsızlıklarıyla döneminde Püritenliğin yaşayan karşıtı olarak görülmüş ve sevilmiştir.

Annesinin Covent Garden semtinde çalıştırdığı genelevde büyüdü. 1664'te ablası Rose'un etkisiyle Drury Lane Tiyatrosu'nda portakal-kız oldu. Çok geçmeden dönemin ünlü başoyuncusu Charles Hart'ın dikkatini çekti ve ilk kez Aralık 1665'te sahneye çıktı. 1666'dan 1669'a değin Kralın Topluluğu'nda baş komedyen olan Gwyn, Lord Buckhurst'ün (sonradan Dorset 6. kontu) metresi olduğu kısa bir dönem dışında sürekli sahnede kaldı. John Dryden'in *Secret Love or the Maiden Queen* (1666; Gizli Aşk ya da Bakire Kraliçe) ve *Evening's Love* (Akşam Aşkı) adlı oyunlarındaki Florimel ve Jacinta rolleri ile James Howard'ın *All Mistaken* (Her Şey Yanlış) adlı oyununda canlandırdığı Mirinda rolünde çok beğenildi. Çok iyi bir şarkıcı, dansçı ve açık saçık önsöz ve sonsözler için aranan bir anlatıcıydı. Ciddi rollere pek yakışmamakla birlikte sık sık romantik oyunlarda rol alıyordu.

Gwyn son kez Hart'la birlikte Dryden'ın *The Conquest of Granada*'sında (1670; Granada'nın Fethi) oynadı. Bu oyunun provaları sırasında kraldan bir oğlu oldu. Bu tarihten sonra zamanını kralı ve arkadaşlarını eğlendirerek, rakiplerine karşı entrikalar çevirerek geçirdi. Kraldan olan iki oğluna soyluluk unvanı verdirmeyi başardı; krala ve onun anısına her zaman sadık kaldı. Şubat 1685'te Kral II. Charles öldüğünde Gwyn büyük bir borç içindeydi. Ama yeni kral II. James ağabeyinin isteğini yerine getirerek borçları ödedi ve Gwyn'e yıllık bir gelir bağladı. Mart 1687'de kısmi felç geçiren Gwyn sekiz ay sonra öldü ve St. Martin-in-the-Fields Kilisesi'ne gömüldü.

Gwynedd, Galler'ın kuzeybatı kesiminde il. 1974'te eski Caernarvon, Anglesey ve Merioneth illeriyle Denbighshire'ın bir bölümünün birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Yönetim merkezi Caernarvon'dur. Aberconwy, Arfon, Dwyfor, Meirionnydd ve Ynys Môn olmak üzere beş ilçeye ayrılır. Yüzölçümü 3.869 km²'dir.

Adını ortaçağdaki Gal prensliği Gwynedd'den alır. Bu prenslik, Llewellyn'lerin yönetiminde 14. yüzyılda I. Edward'ın toprak tutkusuna karşı başarıyla direndi. Normanlar, Caernarvon ve Conwy'deki büyük kalelerin ötesinde iç kesimlere nüfuz edemediler. Gwynedd, Gal kültürünün bir kalesi olarak varlığını sürdürdü; prensliğe bağlı öteki kontluklara oranla Gwynedd'de Galce konuşan nüfusun oranı çok daha yüksekti (üçte iki). Kıyıdaki yoğun dinlence yerlerinin dışında günümüzün dağınık yerleşim yapısı, Galler'deki aile çiftliklerinin miras işlemlerinin karmaşık bir ürünüdür.

Gwynedd ilinin büyük bölümü yer yer buzullarca kesilmiş yaşlı sert kayaçlardan oluşan dağlarla kaplıdır. İlin yaklaşık yarısını kaplayan Snowdonia Ulusal Parkı'nın (1951) hemen tümü il sınırları içinde kalır. Engebeli arazi ve nem nedeniyle tarım daha çok koyun yetiştiriciliğiyle sınırlıdır. Aile çiftliklerinin ekonomik olmadığı zamanla ortaya çıkınca topraklar büyük ölçüde toplulaşmış ve bu nedenle nüfus da azalmıştır. Midlands ve Lancashire konurbasyonlarında (bitişik kentler kümesi) yaşayan İngilizlerin boşaltılan çiftlik yapılarını "ikinci ev" olarak satın almasıyla yapılar korunmuş, ama Gal kültürü erimiş ve nüfus azalması da önlenememiştir. Dağcılık ve turizmin

yanı sıra ilin ekonomik etkinlik alanları arasında Snowdonia'da devletçe işletilen geniş taşocakları, Bethesda ve Ffestiniog'daki hidroelektrik enerji santralı, Conwy Vadisinde Dolgarrog'daki alüminyum ergitme fabrikası, Trawsfynydd'deki küçük nükleer enerji santralı ve Ormancılık Komisyonu'nun işlettiği geniş toprak parçaları sayılabilir. İldeki göller, özellikle Liverpool ve Birmingham gibi büyük kentlerin su gereksinmesini karşılar.

Dağların kuzeyinde Lleyn yarımadasının düzlükleri, Menai kıyıları ve Anglesey Adası yer alır. Burada, buzulların oluşturduğu sürüntü milleri zemini yumuşatarak bir dizi şevli platform oluşturmuştur. Tarihöncesi dolmenler, daire biçiminde dizilmiş ya da dikine yerleştirilmiş taşlar, düzlüklerde çok eski çağlardan beri yerleşim olduğunu göstermektedir. Taze süt pazarlanan önemli bir merkez olan Anglesey, Merseyside'a süt sağlar. İlde ayrıca çeşitli sebzeler, özellikle patates yetiştirilir. Lleyn'de de benzer tarımsal etkinlikler yürütülür, ama burada toprak ve iklim koşulları Anglesey'deki kadar elverişli değildir.

İlin nüfus bakımından en yoğun kesimi Caernarvon ile Llandudno arasındaki kıyı bölgesidir. En büyük kent Gwynedd, Chester ile Holyhead Demiryolu (1848) arasında demiryolu bağlantısının kurulmasından sonra bir dinlence yeri olarak gelişmiş ve günümüzde bir alışveriş merkezi olarak önem kazanmıştır. Bangor, önemli bir üniversite ve katedral kenti, ayrıca bir kültür merkezidir. Anglesey'e su üstünden bir yolla bağlanan Holy Adası üzerindeki Holyhead kanallar arası bir limandır; ayrıca demir ve kara yollarının son durağı buradadır. Nüfus (1991 tah.) 238.600.

Gyges (ö. İÖ y. 648), İÖ y. 680-648 arasında Lidya kralı. Mermnad hanedanını kurmuş ve krallığını önemli bir askeri güç durumuna getirmiştir.

Bütün ilkçağ kaynaklarına göre Gyges, Kral Kandaules'i öldürüp onun karısıyla evlenerek tahta çıkmıştır. Ama bu olayla ilgili birkaç değişik öykü vardır. Herodotos, karısının güzelliğinden aşırı gurur duyan Kandaules'in, Gyges'i karısını çıplak görmeye zorladığını yazar. Kraliçe, Gyges'i kendisini gözetlerken yakalar ve ona kocasını öldürme cezası verir. Platon'un *Devlet*'indeki anlatıma göre Gyges, çobanlık yaptığı sırada, insanı görünmez kılan bir yüzük bulur ve yüzüğün yardımıyla kraliçeyi baştan çıkararak kralı öldürür. İÖ 1. yüzyılda Şamlı Nikolaos'un, İÖ 5. yüzyılda yaşamış Lidyalı tarihçi Ksanthos'tan aktardığı üçüncü öyküye göre ise orduda subay olan Gyges hakkında ihanet kuşkuları vardır. Kraliçenin, onu kendisini baştan çıkarmakla suçlaması üzerine Gyges de Kandaules'i öldürür.

Gyges, Frigya'yı yağmalayan Kimmerlere karşı savaşta Asur kralı Asurbanipal'la işbirliği yaptı. Ardından İonya'yı istila ettı. İon kenti Kolophon'u ele geçirdi ve Miletos'a saldırdı. Daha sonra Delphoi'de tanrılara adak sunmak üzere Yunanistan'a gitti. Asurluların askeri desteğini yitirince güçten düştü; çünkü kendi birliklerini Mısır'dakı ayaklanmayı bastırmaya göndermişti. Bu nedenle Kimmerlerin yeni bir istilası karşısında çaresiz kaldı. Kimmerlerin saldırısı sonunda yenildi ve öldürüldü.

Gylberde, William *bak*. Gilbert, William

Gyliakiyen Dizi, Japonya'da Kretase (Tebeşir) Döneminde (y. 136-65 milyon yıl önce) oluşan kayaç dizilerinin başlıca bölümü ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi. Gyliakiyen Dizi kayaçları, Miyakoyen Dizinin üzerinde ve Urakawan Dizinin altında yer alır. Üst ve Alt Gyliakiyen katlar olarak bilinen iki bölümü daha kısa zaman dilimlerine karşılık gelir. Dizinin ayırt edici fosil faunasını oluşturan kafadanayaklılar (yumuşakçalar), dizinin başka bölgelerdeki eşdeğerlerinin saptanmasına olanak sağlar.

Gyllensten, Lars (Johan Wictor) (d. 12 Kasım 1921, Stockholm, İsveç), İsveçli bilgin, histoloji profesörü, şair ve romancı.

Stockholm'de yetiştı ve öğrenim gördü. Karolinska Enstitüsü'nde 18 yıl tıp profesörlüğü yaptı. 1968'den başlayarak Nobel Edebiyat Kurulu'nda yer aldı. 1977'de İsveç Akademisi daimi sekreterliğine getirildi. 1972'de İsveç Edebiyatı Geliştirme Vakfı Ödülü'nü aldı.

Gyllensten romanlarında en çok insanların gerçeği öznel ve göreli olarak algılamasına yer verdi. Deneyim ve bilgi edinmek için de mutlak şüpheciliğin zorunlu olduğu sonucuna vardı. Bu temayı *Barnabok*'ta (1952) çözülmekte olan bir evliliği ele alarak geliştirdi. Yapıtın devamı olan *Senilia*'da yaşlanma süreci başkişinin benzer bir sonuca varmasına yol açıyor, ama bu kez olumlu bir çözüme ulaşılıyordu. 5. yüzyılda Atina'da geçen *Sokrates' död* (1960; Sokrates'in Ölümü) adlı tarihsel romanından sonraki *Lotus i Hades*'te (1966; Hades'teki Lotüs) Gyllensten, gizemci dinsel bir çözüm önerdi; *Diarium spirituale* (1968) ve *Grottan i öknen*'de de (1973; Çöldeki Mağara) aynı temayı sürdürdü. *Moderna myter* (1949; Çağdaş Mitler) ve *Kains memoarer* (1963; Kabil'in Mirası) gibi romanlarında ise ideolojik açıdan iflas etmiş bir dünyayı inceledi.

Gyllensten'in öbür yapıtları arasında *Det blå skeppet* (1950; Mavi Gemi), *Carnivora* (1953), *Senatorn* (1958; Senatör), *Baklängesminnen* (1978; Geriye Doğru Anılar) ve embriyoloji üzerine 40'tan çok monografi yer alır.

Gyllenstierna, Johan, Kont (d. 18 Şubat 1636, Brännkyrka - ö. 10 Haziran 1680, Landskrona, İsveç), İsveç kralı XI. Karl'ın başdanışmanı.

1660'ta toplanan *Riksdag*'da (Parlamento) yer aldı. Krallık otoritesinin güçlü tutulmasını savunarak *Riksråd*'daki (Devlet Konseyi) soylulara karşı çıktı. XI. Karl'ın çocukluğunda naipler kurulu ile konseydeki bir muhalefet grubunun desteğini kazanarak 1668 *Riksdag*'ının başkanlığına seçildi. Ardından danışma kurulu üyeliğine getirildi. 1674'te kont yapıldı.

Karl'ın erginliğe ulaşmasından (1672) sonra da yönetimde ağırlığını koruyan Magnus Gabriel De la Gardie'ye şiddetle karşı çıktı. 1675'te Danimarka'yla patlak veren savaş, De la Gardie'nin dış politikası ile maliyesinin bütünüyle başarısız olduğunu ortaya koydu. Bundan sonra Skåne'deki kraliyet karargâhında askeri diktatörlüğe varan bir iktidar merkezi oluşturan Gyllenstierna, 1679'da Lund'da Danimarka'yla avantajlı bir barış ve ittifak antlaşması yaptı. Ölümünden kısa bir süre sonra *Riksdag*'ın kralın otokratik konumunu onaylayarak konseyin yetkilerini kısmasıyla (Aralık 1680), uğruna mücadele ettiği hedefler gerçekleşmiş oldu.

gymkhana, 19. yüzyılda Hindistan ve İngiltere'de bir atletizm ve binicilik yarışması. 20. yüzyılda sürücülük yeteneğini sınamak ve otomobil kullanmada teknik üstünlüğü sergilemek amacıyla düzenlenen bir dizi yarışa da bu ad verilmiştir. Otomobil *gymkhana*'ları genellikle bir dizi kısa ama karışık parkurun yer aldığı park yerlerinde yapılır. Normal bir *gymkhana* karşılaşması, pilonlar ya da benzer nişanlarla işaretlenmiş dar ve dolambaçlı bir parkurda yapılır. Bir yarışmacı parkuru tamamlamadan öburu yarışa başlayamaz. Her yarışmacının parkuru tamamladığı süre saniyenin yüzde bin kadar hassaslıkla ölçülür. Bir pilona değen ya da yolun dışına çıkan yarışmacılara ceza puanı verilir. *Gymkhana*'da otomobili geriye doğru kullanmayla 180° ve 360°'lık dönüşlerin yer aldığı yarışların yanı sıra, park etmede ve fren yapmadaki ustalığın sınandığı karşılaşmalar da yapılabilir

gymnasion (Yunancada "çıplak beden eğitimi okulu"), Latince GYMNASIUM, GIMNAZYUM olarak da bilinir, Antik Çağ'da çeşitli spor etkinliklerinin gerçekleştirildiği yapı. Eski Yunan'da çok önem verilen bu yapılardan her büyük kentte en az bir tane bulunurdu. Genellikle kent yönetimince inşa ettirilen ve beden eğitimi yapılan açık alanlar biçiminde ortaya çıkan *gymnasion*'lar, giderek soyunma odalarını, hamamları, antrenman bölümlerini ve yarışmalar için ayrılmış özel alanları içeren görkemli yapılara dönüştü.

Başlangıçta *gymnasion*'lar, güreş ve beden eğitimi okulu *palaistra*'lardan (Latince *palaestra*) farklı olarak, yalnızca 18 yaşın üzerindeki atletlerin, halka açık spor gösterilerinde yer alan yarışmalar için hazırlandığı kamu kuruluşlarıydı. Bunlar *gymnasiarkhos*'ların gözetimi altında olurdu. *Gymnasiarkhos*'lar, halka açık gösterilerde yer alan spor etkinlikleriyle oyunlardan sorumlu olan, okulları yöneten ve yarışmacıları denetim altında bulunduran kamu görevlileriydi. Atletlerin eğitmenlerine ve antrenörlerine ise *gymnastes* adı verilirdi.

Eski Yunan *gymnasion*'larında ayrıca felsefe, edebiyat, müzik öğretildiği gibi, halka açık kütüphaneler de bulunurdu. Almanca konuşulan ülkelerde *Gymnasium* terimi bugün liseleri tanımlamada kullanılır, atletizm ya da sporla bir ilişkisi yoktur. İngilizce konuşulan ülkelerde ise sözcük genel olarak beden eğitimi çalışmaları yapılan bir salon ya da yapıyı tanımlar.

Gymnasium, Almanya'da, yükseköğretime öğrenci yetiştiren, devletin desteğindeki ortaöğretim kurumu. Dokuz yıllık bu okul türü ilk kez 1537'de Strassburg'da (Strasbourg) ortaya çıkmıştır. Olağan mezuniyet yaşı 19-20'dir, ama öğrenci 16 yaşında okuldan ayrılarak bir meslek okuluna girebilir. Almanya'da *Gymnasium*'lar üç türe ayrılır. Klasik *Gymnasium*'da Latince ve Yunancanın yanı sıra çağdaş dillerden biri okutulur. *Realgymnasium*'larda Latinceyle birlikte iki çağdaş dil öğretimi yapılır. Matematik ve fen ağırlıklı *Oberschule*'de ise iki çağdaş dil ve seçmeli olarak Latince öğretilir. Almanya'daki öbür ortaöğretim kurumları arasında ilkokulların üst bölümleri, ortaokullar (*Mittelschule*), öğretmen ve meslek okulları ile kız okulları sayılabilir

Gymnocalycium, kaktüsgiller (*Cactaceae*) familyasından yaklaşık 60 tür içeren cins. Üzerinde dikenli çıkıntıların bulunduğu dilimlerden oluşmuş küremsi ya da silindirimsi gövdeleri ve beyaz ya da pembe renkte çiçekleri vardır. *Gymnocalycium* cinsinde yer alan çok sayıdaki kültür çeşidinden en iyi bilineni *G. mihanovichii* 'Hibotan'dır; klorofil içermemesi ve kendi besinini üretememesi yüzünden yeşil renkli başka bir kaktüse aşılanan bu kırmızı renkli kaktüsün çiçekçilikte başka renkli çeşitleri de geliştirilmiştir.

Weingartia ve *Neowerdermannia* cinsleri bazı uzmanlarca *Gymnocalycium* cinsi içinde sınıflandırılır.

Gymnodinium, dinoflagellat denen ve hem tatlı, hem tuzlu sularda yaşayan tekhücrelilerin bir cinsi. İki yanlı bakışım gösteren bu cins üyeleri ince zarlı ve sarı, kahverengi, yeşil ya da mavi pigmentler içeren yuvarlak kromatoforludur. Öbür dinoflagellatlar gibi *Gymnodinium* cinsinin de bitkilere ya da hayvanlara yakın özellikler taşıyan türleri vardır. Bazı türler fotosentezle kendi besinini inorganik maddelerden hazırlarken, öbürleri dışbeslektir. Cins üyeleri aşırı çoğaldıkları yerlerde geceleri ışıldar ve suyun rengini kırmızı ya da sarıya boyayabilir. *Gonyaulax*(*) cinsi gibi zehir etkisi taşıyan bu tekhücreliler balıklarda ölüme, insanlarda burun ve gırtlak tahrişlerine yol açar.

Gymnostomatida, *Holotrichia* altsınıfından kirpikli tekhücreliler takımı. Oval ya da uzamış biçimlerde olabilen bu canlıların dış

Terliksihayvana saldıran *Didinium nasutum*
J. M. Longham

yüzeyini kaplayan kısa iplikçikler (kirpik) genellikle düzenli bir dağılım gösterir. Hücre ağızları (sitostom) öbür kirpiklilerdeki gibi bir oluk ya da çukur içinde değil, yüzeydedir. Takım üyelerinin serbest yaşayan türleri tatlı ve tuzlu sularda, gelgit arası bölgelerde, asalak türleriyse çeşitli hayvanların sindirim sistemlerinde, örneğin *Bütschlia* kedilerde yaşar. Asalak olmayan cinsler arasında hayvansal maddelerle beslenenlerin yutak çevresini trihit denen sert çubuklar destekler. Bitkiyle beslenen cinslerde kaynaşan trihitler yutak sepeti denen bir biçim almıştır.

Hemen hemen tümüyle terliksihayvanlarla (*Paramecium*) beslenen *Didinium* üyeleri uzun aralıklarla bölünerek eşeysiz ürerler ve besin kıtlığı çektiklerinde sert bir kapsül oluştururlar.

Gyoda, Japonya'nın Honşu Adasındaki Saitama ilinde (*ken*) kent. Tone ve Ara ırmakları arasındaki taşkın ovasında yer alır. İlkçağdan beri yerleşim bulunan yörede Oşi Kalesi 1490'da inşa edildi. Tokugava döneminde (1603-1867) *tabi* (çorap) üretimi başladı. Bu sanayi II. Dünya Savaşı'nın sonlarına değin düzenli olarak gelişti, bu tarihten sonra yerini giderek giysi üretimine bıraktı. Kentte elektrikli aletler ile kauçuk ürünler de üretilmektedir. Kent pirinç tarlalarıyla çevrilidir. Nüfus (1980) 73.205.

Győr, Almanca RAAB, Macaristan'ın kuzeybatısındaki Győr-Sopron ilinin merkezi tarihsel kent. Tuna Irmağının Macaristan'da

Győr'da Rába Irmağı kıyısından bir görünüm, Macaristan
Gyorgy Lajos-INTERFOTO MTI

menderesler çizerek akan güney kolu Moson üzerindedir. Moson'a güneyden katılan Rába ve Rábca (ya da Répce) ırmakları Győr'da birbirine karışır. Marcal Irmağı da Győr'un hemen güneyinde Rába'yla birleşir. Kent ve çevresinde çeşitli mimari tarzlarda yapılmış ilginç eski evlerin dizildiği dolambaçlı sokaklar ile ırmak kıvrımları iç içe geçer. Romalıların kurduğu Arrabona kentinin yerinde daha önce Neolitik bir yerleşmenin ve bir Kelt ticaret merkezinin bulunduğu bilinmektedir. Győr yüzyıllarca zengin bir tarım merkezi olmuş, at yetiştiriciliği, bağcılık ve tahıl üretimi özellikle önem taşımıştır. Káptalan Tepesinin üzerinde, etkileyici bir katedralin (12-17. yy) bitişiğinde 13. yüzyılda inşa edildikten sonra 16. yüzyılda yeniden yapılan tahkim edilmiş piskopos sarayı Püspökvár bulunur. Başka birkaç kilise de tarihsel ve mimari önem taşır. Kentteki müzede ilginç bir Roma el sanatları koleksiyonu vardır. Győr 17. yüzyılda Osmanlılara karşı tahkim edilmiş, 1743'te de özgür bir kraliyet kenti olarak berat almıştır.

Modern sanayi dalları arasında lokomotif, vagon, dizel motoru, kamyon ve otobüsler için şasi üretimi sayılabilir. Tütün işleme, mobilya, gıda ve dokuma sanayileri de önemlidir. Stratejik bir ırmak geçidi olan kent, demir ve kara yoluyla 129 km kuzeybatıdaki Viyana ile 115 km güneydoğudaki Budapeşte'ye bağlanır. Nüfus (1990) 129.356.

Győr-Sopron, Macaristan'ın kuzeybatısında il (*megye*). Yüzölçümü 4.012 km²'dir. Kuzeyde Avusturya ve Slovakya'yla çevrilidir. Ülkenin en verimli tarım alanlarının bir bölümü buradadır; şeker pancarı ve kayısı üretilir, çiftlik hayvanları beslenir. İlin ortabatı kesiminde, bazı kesimleri kurutularak kanallarla ıslah edilmiş bir bataklık bölgesi olan Hanság yer alır. Tuna Irmağının ana yatağı ile Moson adlı kolunun arasında, alçak ve sulak bir düzlük olan Szigetköz bulunur. Szigetköz, balıkçılık ve yabanıl kuş avcılığıyla ünlüdür. İl merkezi Győr'un hemen güneydoğusunda, Bakony Dağlarının kuzeydeki burnunda İS 969'da Prens Géza'nın kurduğu ve I. István'ın 1001'de berat verdiği Benedikten manastırı Pannonhalma Apátság bulunur. Bu manastırdaki 300 bin ciltlik kitaplıkta, Macaristan'ın en değerli ortaçağ arşivleri saklanır. Fertőd'deki Eszterházy Şatosu'nun bahçesinde her yıl besteci Joseph Haydn'ın anısına açık hava konserleri düzenlenir.

İl merkezi Győr'un dışında başlıca kentler Sopran, Masonmagyaróvár ve Kapuvár'dır. Nüfus (1990 geç.) 424.703.

Gypsophila *bak.* çövenotu

Gytheion, GYTHION ya da YTHION olarak da yazılır, Latince GYTHIUM, Yunanistan'da, Peloponnesos'un güneyindeki Lakonia bölgesinde küçük liman kasabası. Lakonia Körfezinin kuzeybatı ucunda, Gythios Irmağının ağzında yer alır. Kasaba, denizin sığ bir yerinde yapılmış bir yolla Marathonísi Adasına bağlanır. İS 2. yüzyılda yaşayan Yunanlı coğrafyacı Pausanias'a göre mitoloji kahramanı Paris, Helene'yle evliliğini bu adada kutlamıştır. Gytheion, Fenikelilere ait Migonion kentinin üzerine inşa edilmiştir; Migonion'un yakınında da Minoanların çok daha önce kurduğu bir kent vardı. Mitolojiye göre kasabayı Herakles ile Apollon kurmuştur. Antik Çağ'da Gytheion, 37 km kuzeybatısındaki Sparta'nın limanı ve silah deposuydu. Günümüzde zeytin ve zeytinyağı ihraç etmektedir. Kasabanın ardındaki tepenin üzerinde Antik Çağ'da bir Dionysos tapınağı vardı; ama günümüze yalnızca Roma dönemi yapılarının kalıntıları ulaşmıştır. Nüfus (1981) 4.054.

Gyulafehérvár *bak.* Alba Iulia

H I bölgesi, astronomide, nötr hidrojen atomlarından oluşan yıldızlararası madde. Yer'in de içinde bulunduğu Samanyolu Gökadası ile öteki sarmal gökadalardaki yıldızların arasındaki maddenin çoğu görece soğuk, sıcaklığı yaklaşık 100 K ve yoğunluğu yaklaşık santimetreküpte 1 atom olan nötr hidrojen gazı halindedir. Ayrıca yoğunluğu santimetreküpte en az 10 parçacık olan pekişik, soğuk H I bulutları da vardır. H I bulutları, dalgaboyu 21 cm olan kendilerine özgü bir enerji saldıklarından, radyo dalgaboylarında kolayca algılanabilirler (*bak.* yirmi bir santimetre ışınımı).

H II bölgesi, astronomide, iyonlaşmış hidrojen atomlarından oluşan yıldızlararası madde. Bu tür bölgeler sıcak, iyonlaşmış gaz bulutları halinde bulunur. Hidrojenin iyonlaşmasına ve ısınmasına yol açan enerji, merkezde yer alan ve yüzey sıcaklığı 20.000 K'nin üzerinde olan bir yıldızdan gelir. Bu bulutlarda yoğunluk santimetreküp başına 10-1.000 parçacık arasındadır; sıcaklıkları ise 10.000 K kadardır. İyonlaşmış gazda kimi protonlar ve elektronlar birleşip nötr hidrojen atomu oluştururlar. Böyle bir sürecin ortaya çıkması belli dalgaboylarında enerji salınımına yol açar; bunların en önemlisi elektromagnetik tayfın görülebilir bölgesinde beliren Balmer çizgileridir. Orion Bulutsusu(*) gökteki en belirgin H II bölgelerinden biridir.

H bombası *bak.* termonükleer bomba

Ha Bac, Vietnam'ın kuzeyinde il (*tinh*). Plato bölgesinin kuzeydoğusunda yer alır. Yüzölçümü 4.609 km²'dir. Kuzeyi dağlıktır; güneye inildikçe düz bir ovaya dönüşür. 1962'de Bac Ninh ve Bac Giang illerinin birleşmesiyle kurulan Ha Bac, kuzeyde ve doğuda Lang Son ve Quang Ninh, güneyde Hai Hung ve güneybatıda Hanoi kentiyle çevrilidir. Batıdan gelen Cau Irmağı ile doğudan gelen Luc Ngan Irmağı ilin güneyinde birleşir ve Thai Binh ile birleşmek üzere güneye doğru akar. 1976'da ilin bazı kesimleri tatlı patates, yerfıstığı ve tütün için özel yetiştirme alanları olarak ayrılmıştır.

Hanoi-Lang Son Demiryolu ilin yönetim merkezi olan Bac Giang'dan geçer ve orada Bac Giang Irmağı üzerindeki ulaşım ağına bağlanır. Bac Giang'da kimyasal madde üreten fabrikalar vardır. Ly hanedanından kalma bir Budacı tapınak olan Phat Tich Tapınağı'nın kalıntıları Tien Du Dağı üzerindedir. Nüfus (1979) 1.662 671.

Ha Nam Ninh, Vietnam'ın kuzeydoğu kesiminde, Kızıl Irmağın (Song Hong) delta bölgesi düzlüklerinde il (*tinh*). Yüzölçümü 3.763 km²'dir. 1976'dan bu yana eski Nam Ha ve Ninh Binh illerini de içine alır. Doğu sınırını Hai Hung ve Thai Binh illeriyle birlikte Kızıl Irmak oluşturur. Güneydoğusunda ise Tonkin Körfezi yer alır. Batı kesimi tepelerle kaplı olan ilin orta kesiminde Day Irmağının (*song*) alçak kıyı ovası bulunur. Kuzey Vietnam'daki iller arasında, sanayi malları üretiminde üçüncü sırada olan Ha Nam Ninh kumaş, tuz, pirinç, hasır otu, şekerkamışı ve tütün üretiminde birincidir. Öteki ürünleri arasında yerfıstığı ve dut sayılabilir. Ayrıca balık ihraç edilmektedir. İlin merkezi olan Nam Dinh, Nam Dinh Irmağının (*giang*) kenarında, kıyıdan yaklaşık 32 km içeridedir. Hanoi'ye ve kuzeybatıya karayolu ve Thong Nhat (Yeniden Birleşme) Demiryolu ile bağlıdır.

Eskiden Vietnamlı Katolıklerin merkezi olan ilin Phat Diem yöresinde bir Katolik cemaati vardır. İlin nüfus yoğunluğunu azaltmak amacıyla hükümet halkın bir bölümünü Hoang Lien Son ve Gia Lai-Cong Tum illerine ve yarı dağlık Ha Nam Ninh yöresine yerleştirmiştir. İlgi çekici yerler arasında Cuc Phuong Ulusal Parkı, Non Nuoc Budacı tapınağı, Thinh Long'daki plaj ve Dinh Tien Hoang'ın (ilk imparator Dinh) yönetimi altındaki Dai Viet'in eski başkenti olan Hoa Lu arkeolojik alanı sayılabilir. Nüfus (1989 geç.) 3.157.000.

Ha Son Binh, Vietnam'ın ortakuzey orta kesiminde, Hanoi'nin hemen güneybatısında il (*tinh*). Yüzölçümü 5.978 km²'dir. 1976'da eski Ha Tay ve Hoa Binh illerinin birleşmesiyle kurulmuştur. İlin doğu sınırı Kızıl Irmağı (Song Hong) izler. Batıda ise plato bölgesi Kızıl Irmak deltasının güneybatı sınırını oluşturur. Plato bölgesinde temel etkinlik pirinç üretimidir. Başlıca orman ürünleri ise odun, zamk ve reçinedir. Yoğun nüfuslu Kızıl Irmak delta bölgesinde bitkisel üretim çeşitlenmiştir. Pirinç, mısır ve fasulye yetiştirilen bölgede öteki ürünler hintyağı, dut, ipek, çay, beyaz patates, bambu ve ananastır. Tütün ve şekerkamışı için 1976'da özel alanlar açılmıştır. İl merkezi Hoa Binh kenti Kara Irmak (Song Da) kıyısında ve Hanoi'nin güneybatısındadır. Kent çevredeki kırlık alanlar için pazar işlevi görür. Ulaşım karayolu ve Thong Nhat (Yeniden Birleşme) Demiryolu'yla sağlanır. Kuzey Vietnam'ın sanayi üretiminin onda birini Ha Son Binh karşılar. Nüfus (1989 geç.) 1.840.000.

Haakon (Norveç Kralları) *bak.* Håkon

Haanja, Estonya'nın güneydoğu kesiminde buzultaş bölgesi. Kuzeyde dik olan buzultaşlar güneye doğru gittikçe yumuşak eğimler göstererek Letonya'nın biraz içine kadar uzanır. Dağların derin vadilerle birbirinden ayrıldığı bölgede çok sayıda göl vardır. Haanja, Estonya'nın en yüksek ve en engebeli kesimidir. En yüksek nokta, bütün cumhuriyet içindeki en yüksek nokta olan Munamägi Dağıdır (318 m). Öteki yüksek noktalar Vällamägi (297 m) ve Kerekunna mägi'dir (296 m). Bölgenin doğal bitki örtüsü çayırlar ve otlaklardır. Günümüzde orman ve çiftliklerle kaplı olan bölgede geleneksel keten üretimi önemlidir. Buzultaşların güneydoğu sınırlarında jips çökelleri vardır.

Ha'apai Adaları, HAABAI ADALARI olarak da bilinir, Büyük Okyanusun güneyinde Tonga'ya bağlı adalar grubu. Avustralya'daki Sidney'in yaklaşık 3.000 km kuzeydoğusunda yer alır. Toplam 36 mercan adası ile volkanik adadan oluşan grup 13 bin km²'lik bir alana yayılmıştır; toplam kara alanı ise 110 km²'dir. Yönetim merkezi ve ana liman durumundaki Pangai, Lifuka Adasının batı kıyısında yer alır. Bir zamanlar Tonga krallarının oturduğu Lifuka 11,4 km² yüzölçümü olan hilal biçiminde bir mercan adasıdır. Grubun en büyük adası Tofua'da (47 km²) etkin bir yanardağ olan Lofia bulunur. Yüksekliği 500 m olan yanardağın üzerinde 7,77 km² genişliğinde bir krater gölü vardır. Bir püskürme olasılığına karşı, Tonga kralı I. George Tupou 1854'te adanın boşaltılmasını emretmişti. Bu yüzden günümüzde adada pek az insan yaşar. 13 km²'lik bir yanardağ konisi olan ve üzerinde insan barınmayan sık ağaçlıklı Kao ise 1.030 m'lik yüksekliğiyle Tonga'nın en yüksek noktasıdır. Ha'apai grubu içinde, merkezi Nomuka olan daha küçük bir ada öbeği bulunur. Ana grubun güneybatısında da Hunga Tonga ve Hunga Ha'apai adlı volkanık adacıklar yer alır (en yüksek noktaları sırasıyla 150 ve 120 m). Bunların her ikisinde de guano çökelleri vardır. Ama, adacıkların demirlemeye elverişli olmamalarından ötürü çökellerden yararlanılamamaktadır. 1789'da Tofua'nın güneyinde ünlü "HMS Bounty" ayaklanması yaşanmıştır. Nüfus (1986) 8.979.

Haardt Dağları, eskiden HARDT DAĞLARI PFALZ ORMANI olarak da bilinir, Almanya'nın güneybatısındaki Rheinland-Pfalz eyaletinde (*Land*) dağ sırası. Ren Irmağı havzasının batısında yer alır. Fransa sınırından Mainz kentinin yaklaşık 30 km güneyine kadar uzanır. Sık ormanlarla kaplı yamaçları, Kalmit Dağında 673 m'ye kadar yükselir. Dağlar, jeolojik olarak Vosges Dağlarının uzantısı niteliğindedir. Çok sayıdaki üzüm ve meyve bahçesiyle bölge bir şarapçılık ve turizm merkezidir. Yöredeki başlıca kentler Neustadt an der Weinstrasse ve Bad Dürkheim'dır.

Ha'aretz, (İbranicede "Toprak"), Tel Aviv'de yayımlanan gazete, İsrail'in en eski ve nitelikli günlük gazetesi. Kudüs'te, 1919'da Rus-İbrani gazetecilik geleneğine bağlı olarak kurulan bağımsız liberal *Ha'aretz* 1923'te Tel Aviv'de yayımlanmaya başladı. 1937'de Zalman Schocken'in aldığı gazetenin başyazarlığını ve genel yayın müdürlüğünü 1939'dan sonra oğlu Gershon üstlendi.

Ha'aretz etkisi ve saygınlığı bakımından İsrail'in en önde gelen gazetesidir. Kurulduğundan bu yana etkin, bağımsız bir tutum izleyen gazete, gerektiğinde hükümeti eleştirir, toplumun aksaklıklarını dile getirir. Gazetenin okurları arasında İsrail toplumunun her kesiminden önderler bulunur. Gazete ulusal, uluslararası ve bölgesel haberlere dengeli ve ciddi yaklaşımıyla; kozmopolit havası ve yansız yazılarıyla ünlüdür. *Ha'aretz*, İsrail'de bir siyasi partiyle ilişkisi olmayan birkaç gazeteden biridir; bu tarafsızlığından dolayı saygınlık kazanmıştır. Dünyanın önemli başkentlerinde muhabirleri bulunur.

Haarlem, Hollanda'nın batısındaki Noordholland ilinin (*provincie*) merkezi belediye (*gemeente*). Spaarne Irmağı kıyısında, Kuzey Denizinden 7 km uzaklıkta, Amsterdam'ın tam batısında yer alır. Adına ilk kez 10. yüzyıla ait tarihsel kaynaklarda rastlanan kent, 12. yüzyılda tahkim edilerek Holland kontlarının merkezi oldu. 1245'te berat aldı. Holland'daki iç savaşlar sırasında, 1346 ve 1351'de yıkıma uğradı; 1492'deki köylü ayaklanmalarının ardından imtiyazlarını yitirdi. Matbaayı Gutenberg'den önce bulduğu ileri sürülen Felemenkli mucit Laurens Coster, Haarlem'de yaşamıştı. İspanya'ya karşı gerçekleştirilen Protestan ayaklanmasında (1572) kuşatmaya yedi ay dayanan kent, açlık yüzünden Alba dükünün oğlu Federico'ya teslim olmak zorunda kaldı. Federico kentten kanlı biçimde intikam aldı. Orange prensi Willem'in 1577'de geri alarak Birleşik Felemenk'e kattığı Haarlem, 17. yüzyılda refah ve zenginliğinin doruğuna ulaştı. Bu dönemde Huguenot'ların sığınağı ve bir sanat merkezi durumundaydı; Frans Hals, Salomon van Ruysdael, Jacob van Ruisdael, Philips Wouwerman ve Adriaen ile Isaac van Ostade gibi ressamlar burada yaşamıştır.

Katolik (1559) ve Jansenci piskoposluk bölgesi olan Haarlem'de bir de hukuk mahkemesi vardır. Ortaçağ tahkimatlarından Amsterdamsepoort (Amsterdam Kapısı), hendekler ve bazı toprak setler günü-

müze kalmıştır. Pazaryerindeki belediye binası 13. yüzyılda yapılmış, 17. yüzyılda genişletilmiştir. 1603 tarihli Et Pazarı (Vleeshal) ve 1397-1496 arasında yapılan Büyük Kilise de (St. Bavokerk ya da St. Bavo Katedrali) aynı alandadır. Büyük Kilise'de 80 m yüksekliğinde bir kule, mimarı açıdan önem taşıyan koro bölmeleri, Frans Hals'ın mezarı ve Christian Muller'ın 1738'de yaptığı org dikkat çeker. Kentteki öbür kiliseler arasında, artık kullanılmayan, kentin en eski şapeli Béguinage; 1530'da yapılan zarif bir kulesi olan Bakenesser Kilisesi; 1645-49 arasında Felemenk baroğu üslubunda yapılan Yeni Kilise (Nieuwe Kerk) ve Katolik Katedral (1895-1930) vardır. Müzeler arasında, önemli bir Haarlem okulu koleksiyonu içeren Frans Hals Müzesi; Katolik Piskoposluk Müzesi; 16. yüzyıl İtalyan, 17. yüzyıl Felemenk ve 19. yüzyıl resmine ait özgün koleksiyonlarıyla tanınan Teyler Müzesi sayılabilir. Hollanda Bilimler Derneği (1752) ve Teyler Vakfı da (1778) Haarlem'dedir.

Haarlem'de Et Pazarı (Vleeshal), 1603, Hollanda
Pierre Berger - Photo Researchers

Eskiden kent ekonomisinde önem taşıyan yünlü dokuma ve mayalı içki imalatı, Huguenot'lardan sonra yerini ipek ve damasko dokumacılığıyla dantelciliğe bıraktı. Ekonomisi 18. yüzyılda gerileyen kent, 19. yüzyılın sonlarında basımcılık, hurufat dokumcülüğü, gemi yapımı, kakao ve çikolata üretimi, makine ve kimyasal madde imalatı ile tekstil gibi sanayilerdeki gelişmeyle gitgide zenginleşti. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle ABD kaynaklı yabancı yatırımlar arttı. Çiçek tarlalarıyla çevrili olan kentte, bahçecilik 17. yüzyıldan beri çok yaygındır ve lale gibi çeşitli süs bitkilerinin soğanı ihraç edilir.

Haarlem kenti, Bloemendaal, Aerdenhout, Bentveld, Heemstede, Overveen, Santpoort ve bir yerleşme olarak planlanan Schalkwijk'ı içeren bir metropoliten alanın merkezidir. Ünlü Zandvoort kumsalı ve Kennemerduinen Ulusal Parkı (1950) kentin batısında, Kuzey Denizi kıyısında yer alır. Nüfus (1987 tah.) belediye, 149.099; metropoliten alan (1988 tah.) 214.418.

Haarlem Gölü, Hollanda dilinde HAARLEMMERMEER. Hollanda'nın batı kesiminde Noordholland iline (*provincie*) bağlı Haarlemmermeer(*) belediyesiyle aynı alanı (18.486 ha) kaplayan *polder* (denizden kazanılan toprak). Eskiden yörede çok sayıda göl bulunuyordu. 1531'de toplam yüzölçümü 5.600 ha olan bu göller, arka arkaya gelen su baskınlarıyla tek bir göle dönüştü. 1830'larda suyla kaplı alan yaklaşık 16 bin hektara ulaştı. Su baskınları Haarlem ve Amsterdam kentlerini sık sık tehdit ettiğinden, daha 1640'ta Jan Adriaanszoon Leeghwater 160 yel değirmeniyle çalışacak pompalarla gölü kurutmayı tasarlamıştı. 1836'daki kasırgalar sel sularını Amsterdam kapılarına kadar taşıyarak Leiden'in sular altında kalmasına yol açtı. Bunun üzerine bir krallık soruşturma komisyonunun hazırladığı gölü kurutma tasarısı onaylandı (1839). 1840-52 arasında tamamlanan toprağı tarıma elverişli hale getirme çalışmaları sırasında, suları toplamak ve gemi ulaşımını sağlamak için gölün çevresinde bir kanal (Ringvaart) açıldı. 1848'de buhar makineleriyle pompalama işlemi başladı. Sudan kurtarılan alandan elde edilen kazanç yatırımın maliyetini karşılamaya yetti; projenin ülke ekonomisine gerçek maliyeti yalnızca anaparanın faiziyle sınırlı kaldı. Genellikle killi, gevşek yapılı ve verimli topraklarla örtülü olan ve büyük bölümü tarıma elverişli arazide yer yer küçük otlaklar da bulunur.

Haarlem okulu, HAARLEM MANİYERİSTLERİ olarak da bilinir. 16. yüzyıl sonları ile 17. yüzyıl başlarında Felemenk'te bir araya gelen ve özellikle İtalyan maniyeristlerinden esinlenen ressam, oymabaskı ve çizim ustalarının oluşturduğu topluluk. Bilinçli klasikçi tutumları ve ustalıklarıyla yaygın bir ün kazandılar. Önceleri İtalyan-Flaman ressam Bartholomaeus Spranger'den etkilendiler. Spranger'in resimlerini Haarlem'e Karel van Mander getirmişti. Daha sonra Hendrik Goltzius, Cornelis van Haarlem ve van Mander'in kurdukları resim akademisinde 16. yüzyıl İtalyan kuramlarını öğretmeye başlamaları öbür Haarlem okulu ressamlarının klasik konulara yönelmesine yol açtı. Özellikle çıplak figürler, inceltilip uzatılan vücutlarıyla, daha klasik bir biçime büründü.

Haarlemmermeer, Hollanda'nın Noordholland ilinde (*provincie*) belediye (*gemeente*) ve *polder* (denizden kazanılan toprak). 1840-52 arasında akaçlanan Haarlem Gölünün(*) kurutulmasıyla elde edilen toprakları kapsar. Kanal ve setlerle çevrilmiş bölgede birbirini dik açılarla kesen karayolları ve arklar vardır. Nüfus set boyunca uzanan Hoofdorp, Nieuw-Vennep, Badhoevedorp ve Zwanenburg kasabalarında ve *polder*'de yoğunlaşmıştır. 1849-1933 arasında kullanılan, Heemstede yakınlarındaki Cruquius Pompalama İstasyonu'ndan bugün müze binası olarak yararlanılmaktadır. Amsterdam'ın havaalanı Schiphol bölgenin kuzeydoğusundadır. Haarlemmermeer'in verimli topraklarında buğday, pancar, patates, çiçek, çiçek soğanı ve sebze yetiştirilir, mandıracılık ve damızlık hayvan besiciliği yapılır. Başlıca sanayi ürünleri uçak, metal eşya, çeşitli makineler ve cankurtaran sandallarıdır. 1980'lerin başında bölgenin büyük bölümü kentleşmişti. Nüfus (1986 tah.) 87.504.

Haas, Ernst (d. 2 Mart 1921, Viyana, Avusturya - ö. 12 Eylül 1986, New York kenti, ABD), Avusturya asıllı ABD'li fotoğrafçı. Özellikle renkli çalışmalarıyla fotoğraf sanatında etkili olmuştur.

Gençliğinde tıbba ve resme ilgi duydu. Ama II. Dünya Savaşı'ndan sonra her ikisinden de vazgeçerek fotoğrafçılığa başladı. Önceleri yalnızca fotoğrafın estetik olanaklarıyla ilgilenen Haas'ın ilk fotoğraf çalışmaları İsviçreli fotoğrafçı Werner Bischof'un etkisinde soyut ışık ve biçim denemeleriydi.

1947'de kadrolu fotoğrafçıları arasına girdiği *Heute* dergisinde kendine özgü belgesel bir üslup geliştirdi. İlk önemli fotoğraf öykusü olan "Geri Dönen Savaş Tutsakları", uluslararası fotoğraf ajansı Magnum Photos'a çağrılmasını sağladı. Kısa bir süre sonra gerçekleştirdiği "Yunanistan Mucizesi" başlıklı fotoğraf öykusüyle uluslararası düzeyde ün yaptı.

1950'de New York kentine yerleşti ve 1953'te *Life* dergisi için "New York" adlı

Ernst Haas, Erich Hartmann'ın bir fotoğrafı
Erich Hartmann - Magnum

fotoğraf dizisini hazırladı. Bunlar ilk renkli çalışmaları olduğu halde Haas'ın renk kullanımı öylesine özgündü ki, *Life* dergisi o güne değin görülmemiş bir biçimde, 24 sayfasını bu çalışmaya ayırdı. Haas 1955'te Paris'i, ertesi yıl da Venedik'i görüntüleyen dizileri hazırladı. Paris fotoğraflarında, fotoğraf makinesinin hareketinin renkli fotoğraftaki etkileri üzerine denemelere girişti. Bu denemelerini daha sonraki çalışmalarında da sürdürdü ve ünlü boğa güreşi dizisi gibi başarılı yapıtlar verdi.

1962'de New York kentindeki Modern Sanat Müzesi'nde kişisel bir renkli fotoğraf sergisi açtı. Ertesi yıl ilk fotoğraf kitabı *Elements*'ı yayımladı. Buradaki fotoğrafları, soyut tasarıma karşı yeniden uyanan ilgisini yansıtıyordu. Bu kitabı *The Creation* (1971; Yaratım), *In America* (1975; Amerika'da), *In Germany* (1977; Almanya'da) ve *Himalayan Pilgrimage* (1978; Himalaya Yolculuğu) adlı kitapları izledi. 1980'de Brezilya'nın São Paulo kentindeki Sanat Müzesi, Haas'ın son 20 yıllık çalışmalarından oluşan bir toplu sergi düzenledi.

Haavelmo, Trygve (Magnus) (d. 13 Aralık 1911, Skedsmo, Norveç), iktisadi tahmin(*) olarak bilinen yeni alanın gelişmesine öncülük eden Norveçli iktisatçı. Ekonometriyle ilgili çalışmalarından dolayı 1989 Nobel Ekonomi Ödülü'nü kazanmıştır.

II. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine Norveç'ten ayrılarak ABD'ye yerleşti. "Ekonometride Olasılık Yaklaşımı" başlığını taşıyan doktora tezini 1941'de Harvard Üniversitesi'nde sundu. Bu çığır açıcı tezi ilk kez 1944'te *Econometrica* adlı Amerikan dergisinde yayımlandı. Daha önce Oslo Üniversitesi'nde iki doktora çalışması yapmış olmasına karşın, kendisine ödül veren Nobel komitesinin raporunda Harvard tezinin önemine işaret edildi. Haavelmo 1947'de Norveç'e dönmeden önce ders verdiği Chicago Üniversitesi'nde 1950'lerin

sonlarında da konuk profesör olarak bulundu. Oslo Üniversitesi'nin öğretim kadrosundan emekliye ayrıldığı 1979'dan sonra dışarıdan ders vermeyi sürdürdü.

Haavelmo'nun istatistik teknikleri ekonominin bir alanında ortaya çıkan bir değişikliğin öbür alanları nasıl etkileyeceğini öngörmeye yarayan ekonometri modellerinin geliştirilmesine olanak sağladı. Başka bir deyişle, istatistiksel olasılık kuramının iktisatla bütünleştirilebileceğini gösterdi. Haavelmo'nun ekonometri alanındaki çalışmaları ise ulusal ekonomilerin gelişme çizgisine ilişkin öngörülerde bulunmayı ve resmî ekonomi politikalarının daha kusursuz biçimde oluşturulmasını sağladı.

Haavikko, Paavo (d. 25 Ocak 1931, Helsinki, Finlandiya), Finlandiyalı hümanist şair, romancı ve oyun yazarı. Dile yenilikler getiren, denemelere açık, modernist yapıtlar vermiştir.

Haavikko *Tiet etäisyyksiin* (1951; Uzaklara Giden Yollar) adlı ilk şiir kitabında dili ustaca kullanarak az rastlanır bir ritim ve imge hakimiyeti gösterdi. İzleyen *Tuuliöinä* (1953; Rüzgârlı Gecelerde) adlı şiir derlemesinde rüzgâr eğretilemesini çağdaş kaygı ve yabancılaşmayı anlatmak için kullandı. *Synnyinmaa* (1955; Anayurt) ve *Lehdet lehtiä* (1958; Yapraklar Yapraktır) adlı yapıtlarında yaratma sürecini ele alarak şairin görevinin insanın ortak acılarını dile getirmek olduğunu savundu. Şiir sanatı tartışmasını *Talvipalatsi*'de (1959; Kış Sarayı) yer alan karmaşık şiirlerde de sürdürdü.

Haavikko, 1960'larda estetik kaygılardan uzaklaşarak romanlarına ve oyunlarına toplumsal eleştiri katmaya başladı. *Yksityisiä asioita*'da (1960; Özel Konular) Finlandiya'da iç savaş sırasında (1918) yaygın olan anlayışı eleştirdi. Kısa öykülerini topladığı *Lasi Claudius Civiliksen salaliittolaisten pöydällä* (1964; Yurttaş Claudius'un Suikastçılarının Masasındaki Bardak), üslup açısından çağdaş Fransız Yeni Romanı'yla bağlantıları olan, önemli bir yapıttır. *Näytelmät* (1978; Oyunlar) adı altında toplanan oyunları ise uyumsuzluk tiyatrosuyla yakınlık içindedir. Sonraki yapıtları arasında *Ikuisen rauhan aika* (1981; Ebedi Barış Dönemi), *Viisi pientä draamallista tekstiä* (1981; Beş Küçük Oyun Metni) ve *Rautaaika* (1982; Demir Çağ) sayılabilir.

Hába, Alois (d. 21 Haziran 1893, Vizovice, Moravya, Avusturya-Macaristan - ö. 18 Kasım 1973, Prag, Çekoslovakya), Çek besteci. Batı müziğinin normaldeki en küçük aralığı olan yarım tondan daha küçük aralıkların kullanıldığı mikrotonal müzik alanındaki denemeleriyle tanınmıştır.

Prag, Viyana ve Berlin'de öğrenim gören Hába, besteci Arnold Schoenberg'den etkilenerek, müziği geleneksel ton ve biçim sınırlamalarından kurtarmaya çalıştı.

Dikkat çekici bir yenilikçi, önemli bir öğretmen ve yazar olarak Çekoslovakya'da yeni müziği coşkuyla destekledi. 1922'de Uluslararası Çeyrek Ton Bestecileri Kongresi'ne katıldı. Ertesi yıl da Prag Konservatuvarı'nın çeyrek ton öğretmenliğine atandı. *Neue Harmonielehre des diatonischen, chromatischen, Viertel-, Drittel-, Sechstel-, und Zwölftel-Tonsystems* (Diyatonik ve Kromatik Çeyrek, Üçte Bir, Altıda Bir ve On İkide Bir Ton Sistemlerinin Yeni Armoni Kuramı) adlı yapıtı 1927'de yayımlandı.

Daha 1849'da Fransız besteci Fremontal Halévy çeyrek tonları kullanmıştı. Ama Hába mikrotonların çok kullanıldığı Moravya halk ezgileri ve ritimlerinden esinlendi. 1919'da çeyrek tonlu bir *Yaylı Çalgılar Dörtlüsü* yazdı. Ama mikrotonları kullandığı ilk olgun yapıtı *Üçüncü Yaylı Çalgılar Dörtlüsü*'ydü (1922). İlk kez 1931'de sahnelenen *Matka* (Ana) operası en üstün başarısı oldu. Bu operada, bütün çalışmalarının temel özelliğini oluşturan temasız yapılar kullanmıştı. Bu tür müzikte melodi yinelemeleri ve çeşitlemeleri olabildiğince azdır. Hába'nın temasız yapıda bir başka operası olan 1940'ta bestelediği *Thy Kingdom Come* da (Egemenliğin Gelsin) altıda bir ton sisteminde yazılmıştır.

Hába temasızlığı, tıpkı mikrotonalite gibi, Moravya ve öbür halk müziklerinin sesiyle beste yapma olanağı olarak gördüğünü belirtmiştir. Öngördüğü özellikleri taşıyan çalgılar (örn. mikrotonal piyano, armonyum, trompet ve klarnetler) yapıldıkça, Hába'nın çalışma alanı da genişlemiştir. Ayrıca geleneksel yarım ton sisteminde de birçok beste yapmış, 7, 8 ve 9 numaralı dörtlülerinde (1951-52) bu sistemi kullanmıştır. Öbür yapıtları arasında oda müziği parçaları, piyano ve koro yapıtları ve şarkılar yer alır.

Habad, dinsel ve toplumsal Yahudi hareketi Hasidilikten kaynaklanan akım ve bu akımın öğretisi. Habad adı, akımı tanımlayan İbranice *hohma* (bilgelik), *bina* (zekâ) ve *daat* (bilgi) sözcüklerinin ilk harflerinden türetilmiştir. Habad, Hasidiliğin *devekut* (bağlılık), *hitlahavut* (coşku) ve *kavvana* (adanma) gibi ortak ilkelerinden yola çıkar. Ama ruhani çabalarda akla daha büyük önem verir. Tanrı buyruklarına uymayı öğütlemekle birlikte aşırı çileciliği onaylamaz. Habad önderleri (*saddikim*) keramet sahibi kişilerden çok, birer öğretmen ve ruhani kılavuzdur. Habad'a karşı en güçlü tepki, panteizme yöneldiği suçlamasından kaynaklanmıştır.

Habad'ın ilk önderi 18. yüzyılda Rusya'nın Lyadi kentinde çok sayıda ürün veren Şneur Zalman'dı. Şneur'un, ilk sözcüğü nedeniyle *Tanya* (Bir Öğreti Var) başlığıyla bilinen *Likkute amarim* (Özdeyişler Derlemesi) adlı yapıtı, akımın kuramsal öğretisini içeren bir Kabala (Yahudi mistisizmi) yorumuydu. Gene Şneur'un, Yosef Karo'nun yasa derlemesinden hazırladığı beş ciltlik *Şulhan aruh* da harekete çok sayıda izleyici ve önemli önderler kazandırdı.

Şneur'un soyundan gelenler, Rusya'daki Lyubaviçi'den ABD'ye göç ederek New York kentinde Hasidiliğin "Lubavitcher" kolunun merkezini kurdular. Bu grup, misyonerce bir coşkuyla desteklediği okullar, yetimhaneler ve eğitim gruplarının yanı sıra Yahudi dinsel yaşamını tüm yönleriyle besleyen öteki etkinlikleriyle tanınır.

Habakkuk Kitabı, Eski Ahit'i oluşturan kitaplardan biri. Tevrat'ın Neviim (Peygamberler) bölümünde tek bir kitap olan On İki Peygamber içinde sekizinci sırada yer alır. Kitapta belirli ayin biçimlerinin etkisinin görülmesi, ya Habakkuk'a bir peygamber olarak tapınıldığını ya da metne son biçimini verenlerin ayin görevlisi olduğunu düşündürmektedir.

Kitabın oluştuğu tarihi kesin biçimde belirlemek güçtür. Ama kitapta Keldanilerden Yehova'nın aracısı olarak söz edilmesine (1:6) bakılırsa, İÖ 626'da Asurlara karşı başarılı bir ayaklanma gerçekleştiren Keldanilerin bu tarihten sonraki egemenliği sırasında yazıldığı söylenebilir. Daha kesin bir tarihleme, kitapta sözü edilen "kötüler" ile "salihler"in kim olduğu belirlenerek yapılabilir. Eğer "kötüler" Asurlar, "salihler"de Yahudalılar ise, kitap Asur İmparatorluğu'nun kesin olarak yıkıldığı İÖ 612'den önce yazılmış olmalıdır.

Bu yoruma göre Habakkuk Kitabı Yahuda halkını ezen Asurların kaçınılmaz çöküşünü haber vermekte, ama "salih kendi imanı ile yaşayacaktır" biçiminde bir teselli de sunmaktadır (2:4).

Müzikçibaşı için bir yönergeyle biten, ilahi niteliğindeki üçüncü bölüm, Kumran'da bulunan Habakkuk yorumunda yer almaz. Ama bu bölümün gerçekliğini yadsımak için de yeterli neden yoktur.

habanera, ağır tempolu bir Kuba dansı. Adını Havana (Habana) kentinden alır. $\frac{2}{4}$ ölçüsünde ve kendine özgü senkoplu ritimdeki bu dans, bir başka Latin Amerika dansı olan *tango*(*) ile akrabadır.

19. yüzyılda İspanya'da çok sevilen *habanera*'yı yapıtlarında kullanan besteciler arasında Debussy, Chabrier ve Ravel vardır. En ünlü *habanera* Bizet'nin *Carmen* operasındakidir. Ayrıca Raul Laparra'nın *La Habanera* adlı bir operası vardır.

Habarovsk, Rusya Federasyonu'nun en doğusunda bölge (*kray*) ve bölge yönetim merkezi kent. Bölgenin yüzölçümü Yevreyskaya (Yahudi) özerk yönetim birimiyle (*oblast*) birlikte 824.600 km²'dir. Bölgenin merkezinde yer alan Aşağı Amur Havzası güneyde Sihote-Alin Dağları, kuzeyde de en önemlileri Bureya Sıradağları ile topluca Cugcur adıyla bilinen sıradağlar olan bir dağ kütlesiyle çevrilidir. Ohotsk Denizine bakan Cugcur Dağları birbirine koşut bir dizi sıradağdan oluşur. Bölgenin tamamına yakın bölümü melez, ladin ve çam ağaçlarından oluşan taygalarla kaplıdır. En güneyde yaprakdöken ağaçlara da rastlanır. Nüfusun büyük bölümünü Rus göçmenler oluşturur; bölgede az sayıda Yahudi ile Nanailer, Evenkler, Ulçiler, Gilyaklar (Nivhler), Oroçiler gibi yerli toplulukları da yaşar. Maden bakımından zengin olan Habarovsk'ta kömür, demir cevheri, manganez, kalay, altın, molibden ve tungsten çıkarılır. Başlıca ekonomik etkinlikler Amur Havzasında kerestecilik, kıyıda fok avcılığı ve balıkçılık, Solneçni madencilik bölgesinde ise kalay üretimidir. Bölgenin en büyük kentleri olan Habarovsk'ta ve Komsomolsk'ta metalurji ve petrol arıtma tesisleri vardır. Tarım Amur Havzasında yapılan buğday, soyafasulyesi, yulaf ve sebze üretimiyle sınırlıdır.

Bölgenin yönetim merkezi Habarovsk kenti Amur Irmağının kıyısında, Amur'un Ussuri Irmağıyla birleştiği noktanın hemen güneyinde yer alır. 1858-93 arasında Habarovka denen kent, adını 17. yüzyılın ortalarında Amur Havzasına çok sayıda keşif seferi düzenleyen Rus kâşifi E. P Habarov'dan alır.

Bugünkü kent 1858'de ileri askeri karakol olarak kuruldu. Trans-Sibirya Demiryolu'nun Amur Irmağıyla kesiştiği noktada yer aldığından ülkenin Uzakdoğu'daki topraklarının en önemli merkezlerinden biri durumuna gelen kent, eskiden Bering Boğazına kadar uzanan büyük bir bölgenin yönetim merkeziydi. Habarovsk Amur'a dikey uzanan bir dizi vadi ve sırtın üzerinde yer alır. Irmak kıyısında güzel bir park ve gezinti yeri vardır. Modern apartman bloklarıyla fabrika binaları ve tek katlı eski ahşap evler iç içe geçmiştir. Önemli bir sanayi merkezi olan Habarovsk'taki fabrikaların çoğu ırmağın yukarı kesimlerindedir. Bu fabrikalarda çeşitli makineler, makine parçaları ve mobilya üretilir, kereste işlenir. Ayrıca petrol arıtma tesisleri ve çok sayıda hafif sanayi kuruluşu da vardır. Kentte politeknik, tarım, tıp, eğitim enstitüleri ve demiryolları için teknik eleman yetiştiren bir okulla

birçok bilimsel araştırma kurumu bulunur. Nüfus (1987 tah.) kent, 591.000; bölge, 1.794.000.

Habash, Georges (d. 1925, Lod, Filistin), Filistinli Marksist siyaset adamı, Filistin Halk Kurtuluş Cephesi'nin (FHKC) kurucusu ve önderi. Kudüslü Ortodoks bir aileden gelen Habash, 1948'de Filistin'den ayrıldı.

Habash
ABC Ajansı

Beyrut'taki Amerikan Üniversitesi'nde tıp öğrenimi gördü. 1950'lerin başında, geleneksel Arap hükümetlerine yönelik şiddet eylemlerini savunan "İntikam Gençliği" grubunda etkin bir rol aldı. Arapların 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda İsrail'e yenilmesinden sonra, çeşitli Filistin direniş örgütlerini bir araya getiren FHKC'yi kurdu. Birçok uçak kaçırma olayı düzenleyen FHKC'nin Eylül 1970'te bir ABD jet uçağını havaya uçurması, Kral Hüseyin'in Ürdün'deki Filistinli gerillalar üzerindeki baskısını artırmasına yol açtı.

Habash 1970'te Çin'i, 1972'de SSCB'yi ziyaret etti. 1973 Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra, İsrail'le sorunların diplomatik yollardan çözülmesine karşı çıkan dört Filistinli grubun oluşturduğu "red cephesi"nin en önemli sözcüsü oldu. Filistin Kurtuluş Örgütü yönetiminin Kral Hüseyin'le uzlaşma girişimlerini şiddetle eleştirerek bu tutumu "teslimiyetçilik" olarak nitelendirdi. FHKC'nin İsrail işgali altındaki Batı Şeria ve Gazze'de yeraltı hücreleri oluşturmasına öncülük etti. Çeşitli suikast girişimlerine hedef oldu ve bunların birinde kısmi felce uğradı.

Habbaniye Gölü, Arapça HAYRU'L-HABBANİYE. Irak'ın batı kesiminde, el-Enbar ilinde (*muhafaza*) göl. Suyu hafif tuzlu, sığ bir göldür. Yüzölçümü 140 km²'dir. Kuzeyde Asibi ve Zaban sırtlarıyla Fırat Irmağından ayrılır. Çok eski çağlardan beri Fırat'ın taşkın sularını biriktirmek için kullanılmıştır. Günümüzde de gölden sulama amacıyla yararlanılır. Gölün kuzeybatı ucunda bulunan er-Remadi'deki baraj, Fırat'ın sularını göle akıtır. Su başka kanallarla ikinci depolama havzası olan Ebu Dibs Çöküntüsüne taşınır. Irak'ın İngiliz işgali altında bulunduğu dönemde gölün hemen kuzeyinde Kraliyet Hava Kuvvetleri'ne bağlı önemli bir üs vardı.

habeas corpus, gelenek hukukunda, bir mahkeme ya da yargıçça çıkarılan ve gönderildiği kişi ya da kurumdan gözaltında tuttuğu kişiyi belirli bir amaçla mahkeme önünde hazır bulundurmasını isteyen yazılı ve yargısal emir. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de çok değişik alanlarda başvurulan yargısal emrin en önemli türü, kişi özgürlüğünü çiğneyici işlemleri gidermek için bir tutuklamanın yasallığını yargıç kararına bağlayan *habeas corpus*'tur. Angloamerikan hukuk sistemini benimsemiş ülkelerde tanınmış olan *habeas corpus* güvencesi, Roma-Germen hukuk sistemine bağlı ülkelerde genellikle yer almaz. Ama bunlar arasında da *habeas corpus* benzeri usul güvencelerini tanıyanlar vardır.

Yargısal emrin nasıl ortaya çıktığı tam olarak belirlenememiştir. Magna Carta (1215) öncesinde *habeas corpus*'un bazı işlevlerini yerine getiren çeşitli yazılı emir biçimleri vardı. Ortaçağda da alt mahkemelerde bakılan davaları kraliyet mahkemelerine aktarmak için *habeas corpus*'a başvurulurdu. Kişi özgürlüğünü resmî otoritelere karşı koruyan bir araç olarak yargısal emrin yakın tarihi, Kraliyet Özel (Danışma) Kurulu'nun hapse attığı kişiler adına *habeas corpus* çıkarma girişimlerinin yapıldığı VII. Henry dönemine (1485-1509) uzanır. 17. yüzyılda I. Charles dönemine gelindiğinde, yargısal emir alt mahkemelerin ya da kamu görevlilerinin yasadışı tutuklamalarını önlemek için başvurulan bir işlem olarak kurumlaşmıştı.

1679'da çıkarılan Habeas Corpus Yasası'yla bu kurumun öngördüğü hakları etkili biçimde kullanmayı sağlayan bir dizi usul kuralı getirildi. Yasa adli tatil dönemlerinde yargıçlara tek başına yargısal emir çıkarma yetkisi veriyor ve buna uymayan yargıçlar için ağır cezalar öngörüyordu. 19. yüzyılda *habeas corpus*'un uygulama alanı kişisel otorite altında tutulan kişileri de kapsayacak biçimde genişletildi. 1960'ta *habeas corpus* çıkarılmasının reddedilebileceği durumları sınırlayan ve yeni itiraz yolları öngören yasalar çıkarıldı.

Kuzey Amerika'daki İngiliz kolonilerinde *habeas corpus*'a başvurma hakkı, daha Amerikan Bağımsızlık Savaşı öncesinde kişi özgürlüğünü koruyucu temel önlemler arasında sayılıyordu. ABD Anayasası bu hakkın "ayaklanma ya da istila nedeniyle kamu güvenliğinin zorunlu kıldığı istisnai durumlar dışında askıya alınamayacağı" güvencesini getirmiştir.

İngiltere'de, Fransız Devrimi'nin ardından Fransa ile patlak veren savaşlar sırasında *habeas corpus*'a başvurma hakkı geçici olarak kaldırıldı. ABD'de de 1861'de İç Savaş'ın çıkması üzerine, Başkan Abraham Lincoln bir bildiriyle *habeas corpus*'a başvurma hakkının askıya alındığını açıkladı. ABD Yüksek Mahkemesi'ne yapılan bir başvuruyla ilgili olarak açılan davada Başyargıç Roger Taney, başkanlık bildirisine karşı çıkarak *habeas corpus*'a başvurma hakkını askıya alma yetkisinin yalnızca Kongre'nin elinde olduğu görüşünü savundu. Lincoln'ın mahkeme kararına uymamış olmasına karşın, günümüzde hukuk çevrelerinde ağırlıkta olan görüş askıya alma işlemi için Kongre onayının alınması gerektiği yönündedir.

ABD'de *habeas corpus* oldukça değişik alanlarda uygulanmaktadır. ABD Yüksek Mahkemesi'nin sanıkların anayasal haklarını liberal bir biçimde yorumlaması, 20. yüzyıl ortalarında tutukluların, haklarında verilen hükme karşı mahkemeye gönderdikleri *habeas corpus* dilekçelerinde büyük bir artışa yol açtı. Polisin, gözaltına aldığı bir kişiyi mahkeme önüne çıkarmasını ya da serbest bırakmasını sağlamak için sık sık *habeas corpus* çıkarma yoluna gidilir. Öte yandan kefalet parasının çok yüksek olduğu gerekçesiyle, gözaltına alınmış kişinin yargılama öncesinde serbest bırakılmasını sağlamak için aynı yola başvurulabilir. Ceza süresinin bitiminden sonra yasaya aykırı olarak cezaevinde tutulan bir tutuklunun serbest bırakılmasının yolunun *habeas corpus*'tan geçtiği gibi, suçluların geri verilmesine ilişkin bir belgeye dayanılarak yakalanan bir kişinin serbest bırakılması için de *habeas corpus*'u işletme ve yakalama belgesinin geçersizliğini öne sürme olanağı vardır.

Ceza yargılamasıyla ilgili olmayan çeşitli durumlarda da *habeas corpus* aracılığıyla hak aranabilir. Bir kuşak üzerindeki vesayet hakkına ilişkin anlaşmazlıklar ya da akıl hastanesine kapatılmış bir kişinin aklı başında olduğunu kanıtlama girişimi bu durumlara örnektir.

Habenaria, salepgiller (*Orchidaceae*) familyasından, yaklaşık 600 orkide türünü içeren cins. Doğu Hint Adaları, Afrika, Amerika ve Avrupa'nın astropik ve ılıman kesimlerindeki çayırlık, bataklık, ormanlık

Habenaria
Clarence Postmus - Plant Resources

ve kumluk alanlarda yetişir. *Habenaria* cinsinin tabanı mahmuzlu çiçek dudakları, kimi türlerde ince ince dilimlenerek puskül görünümünü almıştır. Bu bitkilerin yumrumsu ya da etli köklerinin üzerinde ertesi yıl ana bitki oldükten sonra yeni bitki veren bir kardeş yumru bulunur.

Habeneck, François-Antoine (d. 22 Ocak 1781, Mezières - ö. 8 Şubat 1849, Paris, Fransa), Fransız kemancı, orkestra şefi ve besteci.

Önce askeri bando şefi olan Alman asıllı babasıyla, daha sonra da Paris Konservatuvarı'nda Pierre Baillot ile keman çalıştı. 1804'te konservatuvarın keman dalında birincilik ödülünü kazandı ve Paris Operası'nda iş buldu. Hızla yükselerek birinci şef unvanını kazandı. Yirmi üç yıllık görev süresi, bu kuruluşun en parlak yılları oldu. Orkestrayı genellikle başkemancı yerinden elindeki keman yayıyla yöneten Habeneck Rossini, Giacomo Meyerbeer, Fromental Halévy ve Berlioz'un birçok yapıtını ilk kez seslendirdi. Orkestrasının bütünlüğü ile övgü topladı. Beethoven'in yapıtları Fransa'da büyük ölçüde onun çabalarıyla tanındı. Bir keman metodu da yayımlayan Habeneck, daha çok keman için beste yaptı.

Haber, Fritz (d. 9 Aralık 1868, Breslau, Silezya, Prusya - ö. 29 Ocak 1934, Basel, İsviçre), amonyağın bireşim (sentez) yoluyla elde edilmesine yönelik olarak geliştirdiği yöntemle 1918'de Nobel Kimya Ödülü'nü kazanan Alman fiziksel kimyacı. Carl Bosch ile birlikte, amonyağın azotlu gübrelerde kullanılmak üzere sanayi çapında üretilmesini olanaklı kılan bir işlem bulmuştur.

Gençliği. Kimyasal maddeler alıp satan zengin bir tüccarın oğlu olan Haber, klasik *Gymnasium* (lise) eğitimi aldıktan sonra Berlin, Heidelberg ve Zürich'te yüksek-

öğrenimini tamamladı. Daha sonra babasıyla çalışmaya başladı, ama bilime duyduğu ilgi nedeniyle bir süre sonra ondan ayrıldı. Önce Jena Üniversitesi'nde organik kimya araştırmalarına girişti ama burada uygulanan eski yöntemler onu pek tatmin etmedi.

Haber
EB Inc

Bir rastlantı sonucu, henüz 25 yaşındayken Karlsruhe'deki Teknik Üniversite'de bir öğretmenlik kadrosu elde etmeyi başardı ve büyük bir tutkuyla fiziksel kimya (bu konuda öğrenim görmemiş, kendi kendini eğitmişti) dersleri vermeye ve araştırmalar yapmaya girişti. Elektrokimya ve termodinamik alanlarındaki ilk yoğun çalışmalarının sonucunda, 1898'de fiziksel kimya profesörlüğüne getirildi. Aynı yıl yayımladığı *Grundriss der technischen Elektrochemie auf theoretischer Grundlage* (Teknik Elektrokimyanın Kuramsal Temelleri) adlı yapıtıyla, özellikle de 1905'te yayımladığı, öğretim ve araştırma alanlarında büyük etki yapan *Thermodynamik technischer Gasreaktionen* (Teknik Gaz Tepkimeleri Termodinamiği) başlıklı yapıtıyla adını bilim çevrelerine duyurdu.

20. yüzyılın başlarında azotlu gübreye olan talep hızla artmıştı ve Şili'den ithal edilen nitrat bu talebi karşılamaya yetmiyordu. Bu nedenle birçok bilim adamı, atmosferdeki azottan yararlanmanın yollarını aramaya girişmişti. Haber, amonyağı azot ve hidrojenden bireşim yoluyla elde etmeye yönelik bir işlem geliştirdi ve 1909'da bu işlemin sanayi çapında uygulanmasına yönelik girişimlerde bulundu. Baden Anilin ve Soda Fabrikası'nda çalışmakta olan Carl Bosch, Haber'in laboratuvar yöntemini devralarak bir sanayi işlemi durumuna getirdi (*bak.* Haber-Bosch yöntemi). Haber 1918'de Nobel Kimya Ödülü'nü kazandı.

I. Dünya Savaşı. 1911'de Berlin'deki Kaiser Wilhelm Fiziksel Kimya Enstitüsü'nün yöneticiliğine getirilen Haber, yeni kurulmuş olan bu araştırma kurumunu kısa sürede ünlü bir bilimsel merkez durumuna getirdi. 1914'te I. Dünya Savaşı patlak verince laboratuvarıyla birlikte hükümetin hizmetine girdi ve savaş için acil malzemelerin üretiminin örgütlenmesine girişti. Savaşın bir cephe savaşı durumuna dönüşmesi üzerine kimyasal savaş dairesinin başına getirildi ve laboratuvarı bir askeri kuruluş durumuna geldi. Haber burada zehirli gazın geliştirilmesi çalışmalarına öncülük etti.

Savaş yılları, Haber için çalışmalarını yurtseverlik tutkusuyla hızlandırdığı bir dönem oldu. Savaşın sonucunu ise kişisel bir trajedi olarak yaşadı. Almanya ağır savaş tazminatı ödemek durumunda bırakılınca, deniz suyundan altın elde etmenin yollarını aradı. Ama çalışmaları başarısızlıkla sonuçlanınca büyük bir düş kırıklığına uğradı.

Savaş sonrası çalışmaları. Savaş'tan sonra Haber'in enstitüsü, geniş ve değerli uluslararası kadrosuyla dünyanın en ünlü fiziksel araştırma merkezlerinden biri durumuna geldi. Tüm yaşamı boyunca bilim ile sanayi arasında yakın bir ilişkinin bulunması gerektiğini savunan Haber, bugün bu alandaki en önemli otorite olarak kabul edilir. Haber, öteki ülkelerin bilim adamlarıyla da ortaklıklar kurmaktan yanaydı. Özellikle Japonya'ya ilgi duyuyordu ve bu nedenle 1930'da merkezi Berlin ve Tokyo'da bulunan Japon Enstitüsü'nü kurarak iki ülke arasındaki bilimsel ve kültürel ilişkilerin gelişmesini sağladı.

Hitler'in 1933'te iktidara gelmesiyle yaygınlaşan Yahudi karşıtlığı, "Yahudi Haber"i ve laboratuvarını olumsuz yönde etkilemeye başladı. 1933'te Cambridge Üniversitesi'nden gelen öneriyi kabul eden Haber görevinden ayrıldı ama yolculuk sırasında Basel'de kalp krizi geçirerek öldü.

Haber'in başta gelen özelliği, çok yönlü bir kişi olması ve bu özelliğinin çalışmalarına da yansımış bulunmasıydı. Haber ve onun gerçekleştirdiği kuruluşlar, fiziksel kimyanın hemen her alanında önemli katkılar yapmıştır. Gerçekte, Haber'in bilimsel yaşamı, fiziksel kimyanın o dönemdeki 40 yıllık gelişimini yansıtır.

haber ajansı, gazete, dergi, radyo ve televizyon ile başka kitle iletişim araçları için ulusal ya da uluslararası düzeyde haber toplayıp dağıtan kuruluş. Haber ajansları, topladıkları haberleri kendileri yayımlamayıp abonelerine aktarırlar; aboneler de bu hizmet karşılığında haber maliyetini paylaşır. Çok yaygın haber kaynakları da olsa, bütün kitle iletişim araçları önemli ölçüde haber ajanslarına bağımlıdır.

Haber ajanslarının pek çok türü vardır. Batıdaki bazı büyük kentlerde, gazeteler ile radyo ve televizyon istasyonları, polis, adliye, kamu kuruluşları gibi konularda günlük haber toplamak amacıyla işbirliği yapar. Ulusal ajanslar, borsa ve spor haberleri ile benzeri konuları da kapsayacak biçimde daha geniş bir alanda hizmet verirler. Aynı zamanda dünya haberlerini toplayıp dağıtan birkaç ajans vardır. Haber yorumları, özel kuşaklar, haber fotoğrafları, radyo için ses bantları, televizyon haber programları için video ve film kayıtları gibi hizmet türleriyle birlikte ajansların etkinlik alanı daha da genişlemiştir. Dünyada çoğu haber ajansı kooperatif biçiminde örgütlenmiştir. Bu örgütlenme içinde her üye, kendi yayın çevresinden topladığı haberleri ortak kullanım için tek bir merkeze aktarır. Ulusal ve uluslararası ajanslar, başlıca merkezlerde muhabir bulundurur ve haber dağıtımını kolaylaştırmak amacıyla büro açar.

Genel haber ajanslarının yanı sıra belli bir konuda uzmanlaşan haber kuruluşları da ortaya çıkmıştır. Bu türden yalnızca ABD'de, içlerinde Bilim Servisi, Dinsel Haberler Servisi, Yahudi Telgraf Ajansı ve Seçim Haber Servisi gibi çok tanınmış olanların da bulunduğu 100'den fazla kuruluş vardır. Öteki ülkelerin bu çeşit servisleri arasında, İsviçre'de Katoliklere özel haber veren Uluslararası Katolik Basın Ajansı ile Pakistan'da Müslümanlarla ilgili haberleri İngilizce ve Urduca yayımlayan Star News Agency of Pakistan sayılabilir. ABD'de büyük basın kuruluşlarının hizmetleri içinde eğlence programları da yer alırken, bazı film ajansları öteki hizmetlerinin yanı sıra haber de satar. Gazete İşletmeleri Birliği ABD'de hem haberlerin, hem de bu çeşit ürünlerin dağıtımını yapar.

Haber servislerinin sayısındaki artışa karşın, her gün bütün dünyada basılıp yayımlanmakta olan haberlerin çoğu birkaç büyük ajans tarafından dağıtılmaktadır. Çünkü, habercilikte ulaşılan düzeyi korumanın gereği olan, düzenli olarak haber üretilen merkezlerde deneyimli muhabirler bulundurmak ya da onları beklenmedik bir sırada haber kaynağına dönüşüveren yerlere göndermek olanağına yalnızca çok büyük ajanslar sahiptir. Bu ajansların, haberi anında dağıtabilmelerini sağlayan teknik olanakları vardır. Örneğin Associated Press(*), bir haber bültenini 80 ayrı ülkeye bir dakikadan daha kısa sürede gönderebilir.

Dünya ajansları, öteki ajanslar ve iş yaptıkları basın-yayın kuruluşları çeşitli düzeylerde ilişki içindedir. Bunların çoğu, kilit noktalardaki temsilcilerinin topladığı haberleri tamamlamak için ulusal ya da yerel ajansların haber servislerini de satın alırlar. Reuters(*) ve Agence France-Presse(*) gibi bazı uluslararası haber ajansları, ulusal ajanslara, ülkelerindeki abonelerine ulaştıracakları yurt içi haberlerle birlikte dağıtılmak üzere dünya çapında bir haber dosyası sağlarlar. ABD'deki dünya haber ajansları ise Amerika dışındaki basın-yayın kuruluşlarına dünya haberlerini genellikle kendileri doğrudan aktarır.

Doğu blokunda ise her ülkenin kendi ulusal haber ajansı vardır. Her ajans resmî olarak, genellikle haberleşme bakanlığınca denetlenir. Bu servisler, kilit noktalardaki kendi muhabirlerinden gelen haberleri değiş tokuş ederler. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önce resmî haber ajansı Tass, SSCB ve müttefikleri için başlıca uluslararası haber kaynağıydı; *Pravda*'daki günlük yazılarla da SSCB Komünist Partisi'nin (KPSS) politikasını duyururdu. Çin'in de benzer biçimde denetlenen kendi resmî haber ajansı vardır.

Çoğu ülkenin bir ya da daha çok ulusal haber ajansı bulunmaktadır. Bazıları, birçok Ortadoğu ülkesine haber sağlayan Arap Haber Ajansı gibi ortak bir servise bağlıdır. Gelişmiş bir "teleprinter" ağı olan Danimarka ajansı Ritzaus Bureau (1866) gibi bazıları da, ulusal bir gazete kooperatif ortaklığıdır. Ayrıca, iç haber servislerini desteklemek için kendi dış haber merkezlerini kurmuş olmakla birlikte, Reuters ve Agence France-Presse'e bağımlılığını sürdüren birkaç ulusal haber ajansı vardır; İtalya'daki Agenzia Nazionale Stampa Associata buna örnektir. 1949'dan sonra Avrupa'nın en önemli haber ajanslarından biri durumuna gelen Batı Alman Deutsche-Presse Agentur başka ulusal haber ajanslarıyla da alışveriş içindedir. Kanada'da, merkezi Toronto'da bulunan Canadian Press, kooperatif olarak örgütlenmiş bir haber ajansıdır. Yalnızca İngiltere'de etkinlik gösteren en eski ve en büyük ajans ise, 1868'de yerel gazetelerin bir kooperatif olarak kurduğu Press Association'dır. Ajans çalışmalarına, posta servisinin, daha önceleri yerel gazetelere haber sağlayan özel telgraf şirketlerinin yönetimini devraldığı 5 Şubat 1870'te başlamıştır. Londra'nın bütün günlük gazeteleriyle pazar günleri çıkan gazetelerine, yerel gazetelere, ekonomi dergilerine ve öbür dergilere haber ulaştırır.

Türkiye'de ilk haber ajansları Osmanlı döneminde 20. yüzyılın başlarında kuruldu. Ama bunların ömürleri oldukça kısa oldu. 1920'de Türkiye'nin yarı resmî haber ajansı olan Anadolu Ajansı(*) (AA) kuruldu. Günlük ve haftalık haber bültenleri yayımlayan ajans, yurt içi ve yurt dışı abonelerine fotoğraf sağlar ve yurt dışına Türkçe, İngilizce, Fransızca telsiz yayını yapar. AA'nın bugün 100'e yakın yurt içi abonesi bulunmaktadır. 1950'de hizmete giren Türk Haberler Ajansı(*) (THA), önceleri yurt haberlerini İstanbul, Ankara, İzmir gazeteleriyle bazı Anadolu gazetelerine geçiyordu. 1969'da Türkiye'de ilk telefoto ağını kuran THA, 1972'de Reuters'in ekonomi servisi temsilciliğini de üstlenmişti. *Güneş* gazetesi

tarafından satın alınan ajans, 1986'da kapandı. Ankara Ajansı (ANKA) ve Ulusal Basın Ajansı da (UBA) etkinlikleri süren daha küçük çaptaki özel haber ajanslarıdır. Hürriyet Haber Ajansı (HHA) yalnızca *Hürriyet* gazetesine, Milliyet Haber Ajansı (Milha) *Milliyet* gazetesine haber geçen ve bu gazetelere bağlı olarak çalışan ajanslardır.

Haberlerin iletilmesi 20.yüzyılda büyük hız kazanmıştır. Radyoteleprinterler, dünyanın başlıca bölgeleri arasında haber mesajlarını otomatik olarak hızla aktarır. Radyo ve yüksek verimlilikli kablo bağlantılarıyla fotoğraf iletimi çok gelişmiştir. İlk kez 1951'de Associated Press tarafından başlatılan tele-dizgi işlemi sayesinde isteyen gazeteler haber ajanslarınca kendilerine iletilen haberleri doğrudan bilgisayarla dizgiye geçirme olanağına sahiptir.

Basın ajansları, gazetelere ve öteki kitle iletişim araçlarına, genellikle tanınmış bir gazeteci ya da ünlü bir yazar tarafından yazılmış, ya da ünlü bir çizer tarafından hazırlanmış, haber sayılmayan yazı ve sanat yapıtlarını satarlar. Basın ajansları da, haber ajansları gibi pahalı ürünlerin maliyetini elden geldiğince çok sayıda gazete (abone) arasında bölüştürürler. Ama, topladıkları haberleri belirli bir bölgedeki tüm gazetelere sunan haber ajanslarının tersine, bir makalenin tüm haklarını her yörede tek aboneye satarlar. Kimi ajanslar daha çok çizgi roman, karikatür, güldürü yazıları ve dizi romanlar gibi yalnız eğlendirici konularla ilgilenirler. Ayrıca basın-yayın organlarına çeşitli yazarların çocuk bakımı, sağlık, ev idaresi, bahçe bakımı ve briç gibi oyunlarla ilgili sürekli yazılarını ya da programlarını da satarlar.

Basın ajansları ABD'de İç Savaş'ın son yıllarında ortaya çıktı. Bununla birlikte bireysel yapıtların bu tür dağıtımına daha 1768'de "Bostonlu yurtseverler"ce *Journal of Occurrences* çerçevesinde başlanmıştı. Haftalık ya da günlük yerel gazetelerin büyük kent gazeteleriyle rekabet edebilmesi için gerekli yazı ve haberler bu ajanslarca sağlanıyordu. 1865'te çeşitli konularda haber ve kısa öyküler satan üç ajans vardı. 1870'te İngiltere'deki Bolton'da Tillotson and Son, bazı İngiliz gazetelerine dizi roman satmaya başladı. 1881 dolaylarında Associated Press muhabirlerinden Henry Villard, Washington, D.C.'de kendi ajansını kurduktan kısa süre sonra Cincinnati *Commercial*'a, *Chicago Tribune*'e ve *New York Herald*'a malzeme göndermeye başladı. 1884 dolaylarında *New York Sun*'dan Charles A. Dana, Bret Harte ile Henry James'in öykülerini satmak için bir ajans kurdu. Aynı yıl Samuel S. McClure de benzer bir işe girişti. Piyasaya önce öykü, roman gibi yapıtlar sürdü ve Rudyard Kipling'in birçok öyküsünün haklarını satın aldı. Ayrıca Sir Arthur Conan Doyle ile başka yazarların öykülerini ABD'li okurlara tanıttı. O sırada piyasaya sunulan ürünlerin çoğu edebiyat ve resim yapıtlarıydı. 1896'da, New York'ta pazarları çıkan büyük gazetelerde mizah sayfalarının yayımlanmaya başlaması önemli bir dönüm noktası oldu. 1907'de günlük gazetelerde çizgi roman yayımlanmaya başladı. Bu yeni tür yapıtlar, gitgide işin tüm niteliğini değiştirdi ve onu daha kârlı duruma getirdi. Böyle diziler, aynı zaman dilimi içinde yayımlanmalarını sağlamak amacıyla abonelere matris halinde gönderilirdi. Başlangıçta okurları güldürmeyi amaçlayan gerçek "çizgi romanlar" daha sonra, çoğu gülmece öğesi taşımayan dizi öykülere dönüştü. Bud Fisher'ın "Mutt and Jeff"i 1920'de ilk kez İngiltere'de yayımlandığında çoğu İngiliz okuru bu işe dudak bükmüştü. Daha sonra, bunların başarı kazanmaları üzerine İngiliz yayımcılar, ABD ürünleriyle rekabet amacıyla piyasaya birçok özgün dizi çıkardılar. 1950'lerin sonunda Amerikan çizgi romanları birçok dile çevrilip tüm dünyada satılmaya başladı.

Birçok yazar, fotoğrafçı ve grafiker yapıtlarını kendileri satar. Özellikle güçlü kaynaklara sahip olan kimi gazeteler, haberler de içinde olmak üzere her türlü yayınlarını başka gazetelere satarlar. Her haber dalında dev kaynaklara sahip olan *The New York Times* ve yabancı ülkelerle ilgili yayınlarıyla ün kazanmış, artık yayımlanmayan *Chicago Daily* böyle gazetelere örnek gösterilebilir. Kimi zaman da, *Los Angeles Times* ile *Washington Post*'un ve *Chicago Tribune* ile *New York News*'un yapmış olduğu gibi iki gazete birleşerek bir basın ajansı kurarlar.

1980'lerde başlıca basın ajansları arasında Hearst Papers'ın sahip olduğu King Features, Scripps-Howard'ın kurduğu United Features ve AP Newsfeatures sayılabilir. Büyük İngiliz ajanslarının başında Central Press ve Exchange Telegraph Co. Ltd gelmektedir.

Haber-Bosch yöntemi, amonyağın, hidrojen ve azottan doğrudan bireşim yoluyla elde edilmesi işlemi. Yöntemi geliştiren Alman fiziksel kimyacı Fritz Haber, bu çalışmasıyla 1918'de Nobel Kimya Ödülü'nü kazanmıştır. Amonyak üretiminin maliyetini düşürerek yaygınlaşmasını sağlayan bu yöntemi, Alman sanayi kimyacısı Carl Bosch, katalizörlerden ve yüksek basınç tekniklerinden yararlanarak bir sanayi işlemi durumuna getirmiştir. Carl Bosch, yüksek basınç alanındaki çalışmalarıyla 1931'de Friedrich Bergius ile birlikte Nobel Kimya Ödülü'nü kazanmıştır.

Bir kimyasal tepkime için yüksek basınçtan yararlanılan ilk sanayi kimyası işlemi olan Haber-Bosch yönteminde çok yüksek basınç, orta yüksekliktekı sıcaklıklarda ve çoğunlukla demirden hazırlanan bir katalizörün eşliğinde uygulanır. Azot bağlanması(*) için son derece ucuz bir işlem olan bu yöntem, günümüzde de kullanılmaktadır.

haber filmi, haber değeri taşıyan günlük olayları saptayan kısa belgesel filmlere verilen ad. Haber filminin kökeni sinemanın ilk günlerine, Lumière Kardeşler'e değin uzanır. Dünyanın dört köşesine kameramanlar gönderip önemli olayları filme aldıran Lumière'ler, kısa süre sonra karşılarında rakip olarak Fransa'da Charles Pathé ve Léon Gaumont'u, İngiltere'de Robert Paul ve Birt Acres'i, Almanya'da Oskar Messter'i, ABD'de de Biograph ve Vitagraph gibi şirketleri bulmuşlardı.

Haber filmleri düzenli olarak önce müzikhollerde gösteri aralarındaki boşluklarda, daha sonra da sinema salonlarında, film aralarında gösterilmeye başlamıştı. Flaş nitelikte haber konusu olayları filme almanın maliyeti yüksek olduğundan, haber filmleri geçit törenleri, açılış ve göreve başlama törenleri, spor karşılaşmaları ve güzellik yarışmaları gibi önceden bilinen olayları ya da sel gibi sürekliliği olan, etkisi uzun süren olayları konu alıyordu.

İlk olarak Fransa ve İngiltere'de gösterilen *Pathé-Journal* (1908) ve ABD izleyicisi için hazırlanan *Pathé Weekly* (1912), en tanınmış haber filmi dizileri arasında yer alıyordu. ABD'de Time Inc. tarafından yapılan *The March of Time* (1935), dramatik kurgusu ve açıklayıcı röportajlarıyla belgesel sinemanın etkisini kanıtlayan bir dizi oldu. Televizyonun yaygınlaşması ve televizyonda haber bültenlerinin, belgesel filmlerin ve özel haber programlarının daha çok izlenir olmasıyla haber filmlerinin sayısında belirgin bir azalma görüldü. Gitgide gerileyen haber filmleri 1950'lerin sonlarında bütünüyle önemini yitirdi.

haber yayını, haber niteliğindeki olayların özetlenerek radyo ya da televizyon kanalıyla sunulması. Yayın bir spikerin haberleri okuması biçiminde olabileceği gibi okumanın yanında radyoda ses bandı, televizyonda video kayıtları da kullanılabilir. Bir dakikalık kısa haberlerde en önemli beş altı olay, geçtiği yerle başlanarak okunurken 15 dakikalık haber yayını yerel, ulusal ve uluslararası bölümlere ayrılabilir. Yarım ya da bir saatlık haber yayınında ise olaylara genellikle daha geniş yer verilir, uluslararası, ulusal ve yerel haberler bütünleştirilir ve bağlantılı konular gruplaştırılır. Yayın yalnızca haberlerden bile oluşabilir.

ABD'de haber yayınları türlü zorluklarla başladı ve yavaş bir gelişme gösterdi. 1920'lerde gazetelerin son baskılarından manşetler ve ilk sayfada yer alan olaylar düzensiz aralıklarla radyoda okunurdu. Zamanla radyo istasyonları ile büyük Amerikan gazeteleri ve onları ayakta tutan üç haber ajansı (Associated Press, United Press, International News Service) arasında bir dizi mücadele başladı. 1933'te başlayan bu çatışma, iki yıl içinde radyo istasyonlarının kendi haber ajanslarını kurmalarına yol açtı. II. Dünya Savaşı'na yol açan olaylar, halkın haberlere gösterdiği ilgiyi önemli ölçüde artırdı; istasyonların haberalma örgütleri de ilk kez bu dönemde sınandı.

Televizyon haberciliği 1953'te radyo yayınlarının görüntülü uyarlaması biçiminde başladı; bunlarda sinemalar için hazırlanan haber filminin belli öğelerine de yer verildi. Aslında, televizyon haber yayınlarında çalışanların çoğu, haber filmlerini hazırlayan kuruluşlardan gelmeydi. 1960'ların sonunda ise gittikçe sıklaşan ve ilgi uyandıran haber yayınlarının nesnelliği tartışmalara yol açtı.

Haberal, Mehmet (d. 29 Ekim 1944, Pazar, Rize), Türk hekim. 1967'de Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesini'ni, 1971'de Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi (HÜTF) Genel Cerrahi Bölümü'nde uzmanlık öğrenimini bitirdi. 1973-75 arasında ABD'nin çeşitli üniversitelerinde yanık cerrahisi ve organ nakli konusunda çalışmalar yaptı. 1975'te Türkiye'ye döndü, ertesi yıl HÜTF'de genel cerrahi doçenti oldu, Transplantasyon ve Yanık Üniteleri'nin başkanlığına getirildi. 1982'de profesörluğe yükseldi. 3 Kasım 1975'te Türkiye'de ilk kez böbrek nakli ameliyatını uyguladı. Gerektiği anda istenen organın bulunmaması, ölülerden alınıp organ bankalarında saklanan böbreklerin 24 ile 48 saat arasında canlılığını yitirmesi, böbrek nakli ameliyatlarının büyük ölçüde akrabalar arasında uygulanmasına neden oluyordu. Haberal ve ekibi böbrek hücrelerinin 4°C'de, 95 saate kadar canlılığını yüzde 90 oranında koruduğunu ve bu süreyi doldurmuş böbreklerle de başarılı sonuçlar alınabileceğini saptadı. Bu çalışmasıyla 1983'te Sedat Simavi Vakfı Sağlık Bilimleri Ödülü'nü kazanan Haberal'ın Kasım 1983'te Zürich'te toplanan Avrupa Organ Nakli Birliği'nin ilk kongresine bildiri olarak sunduğu çalışması dünya tıp literatürüne geçti. Türkiye'de bu tarihten sonra böbrek nakli için hasta yakınlarına başvurmaktan çok, olu böbreği kullanımına yönelindi. Ölülerden organ nakline izin veren 3 Haziran 1979 sayılı yasanın çıkmasına önayak olan Haberal, 1980'de Ankara'da Türkiye Organ Nakli ve Yanık Vakfı'nı kurdu. Günümüzde vakfa bağlı çok sayıda diyaliz (kan temizleme) merkezi etkinlik göstermektedir.

haberalma *bak.* istihbarat

haberalma ve haberverme özgürlüğü, basın, radyo-televizyon, haber ajansları gibi kitle iletişim araçları yoluyla her türlü haberi öğrenebilme hakkı ve yayabilme özgürlüğü. Düşünce özgürlüğünün hem önkoşulu, hem de uzantısıdır. Kitlesel haber aktarımının kamusal ve açık niteliği nedeniyle genel ve nesnel bir yapı gösterir; bu yönüyle de özel ve öznel nitelikli, gizlilik ilkesiyle korunan ve mektup, telefon vb yollarla gerçekleşen haberleşme özgürlüğünden ayrılır.

Haberalma ve haberverme özgürlüğünün insan hakları arasında ayrı ve özel bir özgürlük kategorisi olarak belirmesi yenidir. Bu yoldaki ilk önemli adım 23 Mart 1948'de Cenevre'de toplanan bir uluslararası konferansta atıldı. Burada gerçek bir haberalma özgürlüğünün koşulları tartışıldı ve bunu sağlayacak uluslararası bir örgütün kurulması konusu görüşüldü. Daha sonra 10 Aralık 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (m. 19), 1950 tarihli Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (m. 10) ve Helsinki Nihai Senedi (1975) ile ülke sınırları söz konusu olmaksızın haberalma ve haberverme özgürlüğü tanındı. Bazı çağdaş anayasalarda da yer alan bu hak ve özgürlüğün gelişiminde radyo-televizyon yayınlarının hukuki statüsü özel bir önem taşır. Fransa'da Sosyalist Parti'nin (PS) parlamentoda çoğunluğu elde etmesinden sonra 9 Kasım 1981'de çıkarılan bir yasayla radyo yayıncılığında devlet tekeline son verilmesi, belli koşullara uyulmak kaydıyla "serbest radyolar"a yasallık kazandırılması bunun örneklerindendir.

Türkiye'de 1982 Anayasası basın ve haberalma özgürlüklerinden (m. 28) ve devlet elindeki basın dışı kitle haberleşme araçlarından yararlanma hakkından (m. 30) söz etmekle birlikte, bunları doğrudan doğruya ya da genel hükümlerle (m. 13 ve 14) aşırı ölçüde daraltmıştır. Düşünce ve bilim özgürlüklerine getirilen sınırlamaların yanı sıra, yurt dışında basılan kimi yayınların yurda sokulmasının Bakanlar Kurulu'nca yasaklanabilmesi, ulusal güvenliğe aykırı haberleri basıranların cezalandırılması, süreli yayınların dağıtımının savcılık kararı ile önceden durdurulabilmesi, radyo-televizyon, sinema ve benzeri yollarla yapılan yayınların izin sistemine bağlanabilmesi anayasanın öngördüğü başlıca daraltmalardır. Ayrıca 12 Nisan 1991 tarihli ve 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu basın organlarının haber verme özgürlüğünü kısıtlayıcı düzenlemeler içermektedir. Kanunun 6. maddesine göre süreli yayın niteliğindeki iletişim araçlarında, kime yönelik olduğunun anlaşılmasını sağlayacak biçimde, kişilere karşı terör örgütlerince suç işleneceğinin ya da terörle mücadelede rol almış kamu görevlilerinin kimliklerinin açıklanması durumunda haberi verenle birlikte iletişim aracının sahibi de ağır para cezasına çarptırılır.

haberclik, haberlerin ve haberlere ilişkin yorum ve makalelerin toplanması, hazırlanması ve broşür, haber bülteni, gazete, dergi, radyo, film, televizyon ve kitap gibi araçlarla yayılması. Önceleri günlük olayların basılı biçimde, özellikle gazetelerle aktarılması anlamında kullanılan habercilik kavramı, 20. yüzyılda radyo ve televizyonun ortaya çıkmasından sonra günlük olaylarla ilgili bütün basılı ve elektronik iletişimi kapsayacak biçimde genişlemiştir.

Tarihçe. Bilinen en eski habercilik ürünü Eski Roma'da yayımlanan *Acta diurna*'dır. İÖ 59'dan başlayarak her gün göze çarpan yerlere asılan bu gazetede önemli toplumsal ve siyasal olaylara yer verilirdi. Bir başka örnek Çin'de Tang hanedanı döneminde (İS 618-907) devlet görevlilerine dağıtılan *bao* (rapor) adlı saray genelgesidir. Bu küçük gazete Qing (Mançu) hanedanının yıkılışına (1911/12) değin çeşitli biçim ve adlar altında hemen hemen kesintisiz olarak yayımlandı. İlk düzenli gazeteler 1609 dolayında Alman kentlerinde ve Anvers'te çıktı. İlk İngiliz gazetesi *Weekly Newes* 1622'de, ilk günlük gazetelerden biri olan *The Daily Courant* ise 1702'de yayımlandı.

Önceleri hükümetlerin koyduğu sansür, kısıtlama ve vergiler yüzünden pek gelişemeyen gazeteler, 18. yüzyılda haber yayma özgürlüğüne kavuşarak günümüze değin korudukları vazgeçilmez bir işlev kazandılar. Okuryazarlığın yaygınlaşmasıyla gazetelere yönelik talebin artması ve buharlı baskı makinesinin, ardından elektrikli baskı makinesinin kullanılmaya başlaması, günlük gazete tirajlarının binli rakamlardan yüz binlere, giderek milyonlara ulaşmasını sağladı.

17. yüzyılda akademik yayınlar biçiminde çıkmaya başlayan dergiler, sonradan *The Tatler* (1709-11) ve *The Spectator*'da (1711-12) olduğu gibi günlük olaylar üzerine görüş oluşturan makalelere de yer vermeye başladı. 1830'larda eğitim düzeyi düşük daha geniş bir kitleye yönelen, ucuz ve yüksek tirajlı dergilerin yanı sıra resimli dergiler ve kadın dergileri ortaya çıktı. Kapsamlı haber toplama maliyetinin yüksek oluşu, uluslararası alanda derledikleri haberleri gazete ve dergilere satan haber ajanslarının kurulmasına yol açtı. Önce telgrafın, ardından radyo ve televizyonun bulunması haberciliğin hızını büyük ölçüde artırdığı gibi geniş bir dinleyici ve izleyici kitlesi de yarattı. 20. yüzyılın sonlarında haberlerin uzun mesafelere aktarılmasında uydular kullanılmaya başladı.

Habercilik mesleği. 20. yüzyılda haberciliğin belirgin özelliği gitgide artan bir profesyonelleşmedir. Bu gelişmelerin temelinde yatan başlıca etkenler arasında habercilik alanında çalışanların gitgide örgütlü bir yapı kazanması, özel bir habercilik eğitiminin başlaması, kitle iletişiminin tarihi, sorunları ve tekniklerivle ilgili çok sayıda yayının çıkması ve gazeteciler arasında toplumsal sorumluluk duygusunun artması sayılabilir.

Gazetecilerin örgütlenmesi 1883'te İngiltere'de Gazeteciler Enstitüsü'nün kurulmasıyla başladı. Bu enstitü ve onu izleyen Amerikan Gazete Loncası (1933) ile Fransız Ulusal Basın Federasyonu gibi kuruluşlar günümüzde hem bir sendika, hem de bir meslek örgütü işlevi görmektedir.

19. yüzyılın ikinci yarısından önce gazetecilerin çoğu, işe idare bölümünde çalışan bir çocuk ya da deneyimsiz bir genç muhabir olarak başlar ve bir çıraklık döneminden geçerek mesleği öğrenirdi. Üniversite düzeyinde ilk gazetecilik eğitimi 1879-84 arasında Missouri Üniversitesi'nde (Columbia) verildi. 1912'de yayımcı Joseph Pulitzer'in sağladığı bağışla New York kentindeki Columbia Üniversitesi'ne bağlı ilk gazetecilik yüksekokulu kuruldu. Haberciliğin ve gazete çıkarmanın gitgide karmaşık bir nitelik kazanması, özel bir eğitimi gerekli kılmaya başladı. Gazete yayın yönetmenleri siyasal olaylar, iş dünyası, ekonomi ve bilim gibi özel konularda derinliğine haber vermek için genellikle bu alanlarda önceden eğitim görmüş muhabirleri çalıştırmaya yöneldi. Sinema, radyo ve televizyonun haber araçları olarak gelişmesi, haberin toplanması ve sunulmasında durmadan artan bir dizi yeni beceri ve tekniğin öğrenilmesini zorunlu hale getirdi. 1950'lere doğru yükseköğrenim kurumlarında habercilik ya da iletişim konularında ders verilmesi yaygın bir uygulamaya dönüştü.

1900'de iki ders kitabı, konferans ve makaleleri içeren birkaç derlemeyle az sayıda tarih ve biyografi kitabından oluşan habercilik edebiyatı, 20. yüzyılın sonlarında son derece zenginleşerek çeşitlendi. Bu edebiyat günümüzde gazeteciliğin tarihiyle ilgili kitaplardan, muhabir ve fotoğrafçılar için yazılmış ders kitaplarına, habercilik becerileri, yöntemleri ve ahlakına ilişkin kitaplara kadar geniş bir alanı kapsamaktadır.

Habercilikte toplumsal sorumluluğun öne çıkması, 19. yüzyıl sonlarına ve 20. yüzyıla rastlar. İlk gazete ve dergiler siyasal açıdan genellikle aşırı yanlı bir tutum izliyordu. Belirli bir partiyi destekleyerek karşı tarafı suçlamak yaygın bir durumdu. Okuyucu sayısının artmasıyla mali açıdan güçlenen gazeteler gitgide daha bağımsız davranmaya ve tirajlarını artırmak için halkın ilgisini çekecek çarpıcı haberlere yer vermeye başladılar. Bu arada habercilik eğitiminin yaygınlaşması, kitap, dergi ve dernek toplantılarında toplumsal sorumluluk duygusunun gelişmesinde basının sorumluluklarının yaygın biçimde tartışılması gözle görülecek biçimde arttı. İngiltere'de Kraliyet Basın Komisyonu'nun hazırladığı rapor (1949) ve ABD'de Basın Özgürlüğü Komisyonu'nun kaleme aldığı *A Free and Responsible Press* (1947; Özgür ve Sorumlu Bir Basın) gibi belgeler gazetecileri özdenetime yöneltmede önemli bir rol oynadı. Yakın dönemde yapılan araştırmalar, gazetecilerin gerçekleri tarafsız bir biçimde sunma rolünü genellikle idealist bir yaklaşımla değerlendirdiklerini göstermiştir.

Günümüzde habercilik. Haberciliğin odağını her zaman haber oluşturmuşsa da, bu sözcüğün birçok ikincil anlam kazanması nedeniyle, kesin haber değeri taşıyan konuları dolaylı haber biçimlerinden ayırt etmek için "katı haber" deyimi kullanılmaya başlamıştır. Radyo ve televizyonun haberleri yazılı basının yarışamayacağı bir hızda kamuoyuna sunması, okuyucularını yitirmek istemeyen gazeteleri haber konularının geçmişi, haberle ilgili kişilerin tanıtılması ve güncel konulara ilişkin köşe yazıları gibi yoruma dönük yazılara daha çok yer vermeye yöneltmiştir. 1960'lardan bu yana çoğu gazete, geleneksel tarafsızlık kuralının geçerliliğini sürdürdüğü "katı haber" bölümleri dışında büyük ölçüde magazin tekniklerinden yararlanma yoluna gitmiştir. Haber dergileri de haberlerinin çoğunu yorumlu sunmaya başlamıştır.

Kitap biçimindeki haberciliğin kısa ama canlı bir geçmişi vardır. II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde karton ciltli kitapların hızla yaygınlaşması, haber kitaplarının gelişmesine de hız kazandırdı. Bunun örnekleri arasında seçim kampanyalarının duyurulması ve değerlendirilmesi, siyasal skandallar, genel olarak dünya olayları ve Truman Capote, Tom Wolfe ve Norman Mailer gibi yazarların "yeni gazeteciliği" sayılabilir.

20. yüzyılda hükümetlerin basına yeniden sınırlamalar ve kısıtlamalar koyduğu görülmektedir. Sosyalist ülkelerde basın devletin tekelindedir; gazeteciler ve yayın yönetmenleri de devlet görevlileridir. Bu sistemde basının haber vermeye yönelik temel işlevi, ulusal ideolojiyi ve devletin açıklanmış hedeflerini destekleme ve savunma göreviyle bir arada yürütülür. Bu durum haber araçlarının devletin olumlu girişimlerini vurgularken başarısızlıkları küçültmesine ya da hiç aktarmamasına yol açar. Bu ülkelerde habercilik alanında katı bir sansür uygulanır. Gelişmekte olan ülkelerde basın

özgürlüğünün sınırları, hükümetin hoşlanmayacağı konularda sessiz kalma ve zaman zaman da kendi kendini sansür etme uygulamasından katı ve etkili bir sansüre kadar değişik derecelerde olabilir. İngilizce konuşulan ülkelerin çoğunda ve Batı Avrupa ülkelerinde basın olabildiğince geniş bir özgürlükten yararlanır.

Haberlandt, Gottlieb (d. 28 Kasım 1854, Ungarisch-Altenburg, Macaristan - ö. 30 Ocak 1945, Berlin), Avusturyalı botanikçi. Fizyolojik bitki anatomisinin gelişmesine öncülük etmiş ve bitkilerde ilk doku kültürü araştırmalarını başlatmıştır (1921).

1874'te ilk botanik makalesini yazan Haberlandt, ertesi yıl Viyana Üniversitesi'ne girerek 1876'da doktorasını tamamladı. 1877'de Tübingen Üniversitesi'nde Simon Schwendener'in yanında çalışmaya başladı. Schwendener'in etkisiyle canlıların yapı ve işlevlerinin birlikte incelenmesi gerektiği düşüncesini benimsedi. 1880'de Avusturya'ya geri dönerek Graz Teknik Üniversitesi'nde botanik dersi verdi. 1910'da Berlin Üniversitesi'nin bitki fizyolojisi kürsüsünde Schwendener'in yerine geçerek Bitki Araştırma Enstitüsü'nü kurdu.

Öğrencilerinin, işleve dayalı bitki sınıflama sisteminden yararlanacağına inanan Haberlandt *Physiologische Pflanzenanatomie* (1884; Fizyolojik Bitki Anatomisi) adlı yapıtında işleve dayalı 12 doku sistemi tanımladı. Haberlandt'ın bu sistemi öbür botanik uzmanlarınca kabul edilmemesine karşın, yapı ve çevre ilişkilerine dayalı araştırması bitkilerin farklı yetişme ortamlarına uyumunun incelenmesinde yararlı oldu.

Haberler, Gottfried von (d. 20 Temmuz 1900, Purkersdorf, Viyana), Avusturya doğumlu ABD'li iktisatçı, yazar ve eğitimci. Uluslararası ticaret konusunda uzmanlaşmıştır.

Viyana Üniversitesi'nden 1923'te mezun oldu; 1925'te de doktorasını tamamladı. Londra ve ABD'de çalışmalar yaptıktan sonra 1928-36 arasında Viyana Üniversitesi'nde iktisat ve istatistik dersleri verdi. Ayrıca Viyana'daki son iki yılında Milletler Cemiyeti'ne danışmanlık yaptı. 1936'da Harvard Üniversitesi'nde iktisat profesörlüğüne getirildi. Bu görevini 1971'de Washington, D.C.'deki Amerikan Girişim Enstitüsü'nde çalışmaya başlayıncaya değin sürdürdü.

Haberler özellikle uluslararası ticaret konusundaki yapıtlarıyla ünlüdür. En önemli yapıtı *The Theory of International Trade* (1937; Uluslararası Ticaret Kuramı) genellikle bu alanda klasik sayılır. Karşılaştırmalı maliyetler kuramını fırsat maliyeti temelinde yeniden formüle edişi özellikle etkili olmuştur. Haberler, denge döviz kurlarının belirlenmesindeki temel etkenin göreli fiyat düzeyleri olduğunu öne süren satın alma gücü paritesi öğretisinin yeniden canlandırılmasına da katkıda bulundu. Döviz kurları ile gümrük tarifelerinin esnekliği ve istikrarı konularında etkili yapıtlar yazdı. İktisat kuramının önemli öğeleriyle yeni bireşimlere varmadaki üstün yeteneği, Milletler Cemiyeti için yazdığı ve konjonktür kuramı üzerine klasik bir çalışma olan *Prosperity and Depression* (1937; Refah ve Bunalım) adlı kitabında da görülür.

haberleşme *bak.* iletişim

haberleşme özgürlüğü, kişi ve kurumların kendi aralarında mektup, telefon, telgraf, teleks vb özel araçlarla serbestçe bilgi ve haber alışverişinde bulunabilmeleri. Özel yaşamın bir parçasını oluşturan bu tür haberleşme, kitle iletişim araçları (basın, radyo, televizyon) yoluyla kullanılan haberalma ve haberverme özgürlüğünden ayrılır. Haberalma ve habervermede kamuya açıklık, haberleşmede ise gizlilik esastır. Bu nedenle haberleşme özgürlüğü ve haberleşmenin gizliliği ilkesi, özel yaşam hakkı çerçevesinde yer alır.

Haberleşmenin gizliliği ilkesi mektupların açılması ya da telefonların dinlenmesi gibi eylemlere karşı bir güvencedir. Kural olarak haberleşme engellenemez ve bunun gizliliğine dokunulamaz; aksine davranışlar cezalandırılır. Bir kimsenin kendisine gönderilmiş olmayan mektup, telgraf ya da kapalı zarfı bilerek açması suçtur. Benzer biçimde, bu tür yazışmaları açan, açıklayan ya da ortadan kaldıran kamu görevlileri (örn. PTT hizmetlerinde çalışanlar) suç işlemiş olurlar.

Haberleşmenin serbestliği ve gizliliğine ancak yargıç kararıyla dokunulabilir. Almanya ve ABD gibi ülkelerin hukuk uygulamalarında haberleşme özgürlüğünün yargıcın kararı olmadan çiğnenmesi yoluyla elde edilmiş olan deliller mahkemece değerlendirilmez. Ne var ki, bu kuralın anayasadan ve yasalardan doğan önemli istisnaları da bulunmaktadır. Bazı kamu kurum ve kuruluşlarında (örn. silahlı kuvvetler) kişilerin haberleşme özgürlüğü denetlenebilmektedir. Gecikmesinde sakınca bulunan durumlarda da kanunla yetkili kılınan mercı (savcı), yargıcın yerine davranabilir. Ayrıca sıkıyönetim dönemlerinde idari organların bu özgürlüğün kullanılmasını engelleme ya da denetleme (gönderileri açma, telefon dinleme) konusunda geniş yetkileri vardır *Ayrıca bak.* delil.

Habermas, Jürgen (d. 18 Haziran 1929, Düsseldorf, Almanya), Frankfurt okulunun(*) eleştirel kuram olarak bilinen görüşlerini yenileyen Alman düşünür ve sosyolog. Siyaset ve iktisat biliminden başka dil ve iletişimle de ilgilenmiş, Marx'ın ve Freud'un düşüncelerinden sistematik biçimde yararlanmanın yollarını araştırmıştır.

Berlin ve Frankfurt'ta iktisat, hukuk ve felsefe eğitimi gördü. Doktorasını 1954'te Berlin Üniversitesi'nde tamamladı. 1959'a değin Adorno'nun asistanı, 1961-64 arasında Heidelberg Üniversitesi'nde felsefe profesörü, 1964-71 arasında da Frankfurt Üniversitesi'nde felsefe ve sosyoloji profesörüydü. 1971'de, günümüzde de çeşitli sosyolojik araştırmaları yönetmeye devam ettiği Max Planck Enstitüsü'ne geçti. Yapıtlarının ve düşüncesinin Angloamerikan dünyasında tanınmaya başlaması oldukça yenidir.

Habermas tarihsel gelişmelerin eleştirel kuramın yeniden biçimlendirilmesini zorunlu kıldığı görüşündeydi. Yenileme girişiminin amacını da, insanların hükmedilmekten kendi kendilerine kurtulabilmelerini sağlamak olarak görüyordu. Toplumu değiştirebilecek grupların olayları saran sis perdesinin ötesine geçerek kendi iç yapılarını anlamaları, tarihin insan "iradesi ve bilinci" çerçevesinde gelişmesine yardımcı olacaktı. Eleştirel kuramın pratik amacı da buydu. Habermas toplumda köklü bir demokratikleşmeyi savunan bütün akımların yanında yer aldı. Başlangıçta 1960'ların öğrenci olaylarını da destekledi. Daha sonra ise özgürlük alanını genişletmek yerine düşünce ve eyleme yeni kısıtlamalar getirdiklerini, otoriteye karşı olan ilk demokratik amaçlarından ayrıldıklarını ileri sürerek bu hareketin önderlerini eleştirdi.

Habermas'ın ilk yazılarında Frankfurt okulunun çeşitli görüşlerinden izler vardı. Örneğin, *Strukturwandel der Öffentlichkeit; Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*'ta (1959-1962; Kamuoyunun Yapısal Dönüşümü. Burjuva Toplumunun Bir Kategorisi Üzerine Araştırmalar) toplumsal ve ekonomik gelişmelerin ekonomi ile siyaset arasında yeni bir ilişki oluşturduğunu, siyasetin artık yalnızca üst yapıya özgü olmadığını ileri sürdü. Bu dönemdeki yapıtlarında ele aldığı kapitalist sanayi toplumu kavramına *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus* (1973, Geç Kapitalizmde Meşrulaştırma Sorunları) ve *Zur Rekonstruktion des historischen Materialismus* (1976; Tarihsel Maddecilığın Yeniden Kurulması) gibi yeni yapıtlarında da yer verdi, ama daha sonraki bu yapıtlarında kapitalizmin temel öğelerini Frankfurt okulundan tümüyle farklı bir biçimde çözümledi. Gene Sosyal Araştırma Enstitüsü'nün üyelerinden farklı olarak estetik ve çağdaş kültür ile fazla ilgilenmedi. Buna karşılık toplumun kurumsal çerçevesi ile bireysel kimlik oluşumu arasındaki bağlantıyı açıklayabilmek için psikolojinin önemini vurguladı. Psikanalizin ise daha çok yönetimine ilgi duydu. Yaklaşımı genel çizgileriyle eklektikti.

Habermas daha sonra araçsal usun toplum yaşamının birçok alanına yayılması üstünde durdu; bu olguyu toplum kuramı ve bilgi kuramı açısından ayrı ayrı ele aldı. Günlük sorunların teknik sorunlar olarak ele alınmasının insanın yaşamını ve ilgilerini etkilediğini, dahası yalnızca egemen sınıfın çıkarına hizmet ettiğini ileri sürdü. *Theorie und Praxis: Sozialphilosophische Studien* (1963; Kuram ve Pratik: Toplum Felsefesi Araştırmaları) ve *Erkenntnis und Interesse*'de (1968; Bilgi ve İlgi) bilginin tarihsel temellerini ve ilgi ile ilişkisinin yanında insan etkinlikleri ile olan ilişkisini de vurguladı. Kendinden öncekilerden farklı olarak, insan bilgisini yönlendiren ilgiler bulunduğunu, insanın kendisinin dışında kalan süreçleri denetlemek ve başkalarıyla iletişim kurabilmek için bilgi üretmesi gerektiğini ileri sürdü. İnsanın teknik, pratik ve özgürleştirici olmak üzere üç tür ilgisi bulunduğunu, bunların da üç ayrı bilimin koşullarını hazırladığını savundu: 1) Deneysel-analitik, 2) tarihsel-yorumbilimsel, 3) eleştirel. Bu üç bilimin insan etkinliklerini başarıya ulaştıracak sistemleştirici ve düzenleyici bir işlevi olduğunu iddia etti. Daha sonra bilgi ve insan etkinliği arasındaki ilişkiyi iletişim kuramı çerçevesinde ele alarak konuşmanın yapısı gereği doğruyu, özgürlüğü ve adaleti olanaklı sayan bir yaşam biçimini öngördüğü sonucuna vardı. Eleştirel kuram da toplumsal eylemin ve dilin yapısında var olan bir ilkeden kaynaklanıyordu.

1980'li yıllarda anayasacı ve liberaldemokratik bir konumu benimseyerek, Alman tarihini sağcı-milliyetçi bir açıdan yeniden yorumlama girişimlerine karşı çizgiyi bu noktada çekmeye çalışan Habermas'ın öteki önemli yapıtları arasında *Technik und Wissenschaft als Ideologie* (1968; İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim), *Protestbewegung und Hochschulreform* (1969; Karşı Çıkış ve Üniversite Reformu), *Kultur und Kritik* (1973; Kültür ve Eleştiri), *Zur philosophischen Diskussionen um Marx und Marxismus* (1977; Marx ve Marksizme İlişkin Felsefi Tartışmalar Üzerine), *Theorie des kommunikativen Handelns* (1981; İletişimsel Davranış Kuramı), *Moralbewusstsein und Kommunikatives Handeln* (1983; Ahlaki Bilinç ve İletişimsel Davranış) ve *Der philosophische Diskurs der Moderne: Zwölf Vorlesungen* (1985; Modernliğin Felsefi Söylemi: On İki Ders) sayılabilir.

Habeş Eyaleti, BİLÂD-İ HABEŞA olarak da bilinir, Etiyopya'nın (eskiden Habeşistan) Eritre bölgesini kaplayan Osmanlı eyaleti.

Mısır'ın fethinden sonra bu ülkenin doğal uzantısı sayılan ve Doğu ticaretinin başlıca duraklarından olan Habeş, Osmanlıların ilgi duyduğu yerlerden biri oldu. 1555'te Özdemir Paşa burayı alarak Osmanlı topraklarına kattı ve Temmuz 1555'te ilk beylerbeyi olarak atandı. Habeş Eyaleti salyaneli eyaletlerden sayıldı. 1560'larda Mısır'dan denetlenebilecek bir eyalet örgütüne kavuşturulan Habeş'in eyalet merkezi (paşa sancağı) Masavva (Mitsiva) idi. Beylerbeyinin yıllık hası da 1.800.000 akçe olarak belirlenmişti. 17. yüzyılda yerel ayaklanmalar vb nedenlerle güvensizliğin artması sonucunda eyalet merkezi Cidde'ye taşındı. Bu durum Habeş Eyaleti'nin Osmanlı merkezi yönetimiyle ilişkisinin zayıflamasına ve bağımlılığının azalmasına yol açtı. 18. yüzyılda daha çok yerel soyluların yönetiminde kalan Habeş Eyaleti, 19. yüzyılda Kavalalıların yönetimine girdi. Osmanlı Devleti de buraya yalnızca beylerbeyi ve kadı atamakla yetindi. Eyalet, 1885'te İtalyanların işgali üzerine Osmanlı denetiminden çıktı.

Habeş kedisi, Mısır kökenli olduğu sanılan evcil kedi soyu. Bu soy büyük olasılıkla Eski Mısır'ın kutsal kedisine öbür yaşayan kedilerden çok daha yakındır. Habeş kedisi uzun ve sivri uçlu bir kuyruğu, görece ince

Habeş kedisi
John Gajda - EB Inc

bacakları, kısa ve yumuşak tüyleri olan çevik yapılı bir hayvandır. Kızıl kahverengi tüyleri sırt, yan, göğüs ve kuyruğunda siyah ya da kahverengi çizgiler halinde kırçıllanır. Burnu kırmızı, gözleri açık kahverengi, yeşil ya da altın sarısı, kuyruğunun ucu ve arka bacaklarının arkası siyahtır. Habeş kedileri sahibine karşı sokulgan ve uysal davranırken yabancılara karşı ürkektir.

Habeşistan *bak.* Etiyopya

Habeşistan babuini (*Papio hamadryas*), Arabistan'ın güneyiyle Afrika'nın kuzeydoğusundaki kayalık arazide ve ovalarda yaşayan iri yapılı maymun. Habeşistan babuinlerinin postu boz renkte, erkeklerinde bulunan yele vücutlarının üst bölümünü örtecek genişliktedir. Uzunlukları genellikle 60-70 cm dolayında, ağırlıkları en çok 18 kg kadardır. Davranışları öbür babuinlere(*) benzemekle birlikte, birkaç dişi ve tek bir erkekten oluşan daha küçük sürüler halinde yaşadıkları bilinmektedir. Kutsal aynaklar gibi Habeşistan babuinleri de Eski Mısır Bilgelik Tanrısı Tot'un kutsal hayvanlarıdır. Mumyalanmış birçok örneği bulunan bu maymunlar, eski kaynaklara göre Mısırlılar tarafından çeşitli işleri yapabilecek ölçüde eğitilmişti.

Hâbıtiye, HAİTİYE olarak da bilinir, Ahmed bin Hâbıt'ın (ya da Haıt) kurduğu mezhep ve öğreti. Genellikle Mutezileye bağlı bir akım gibi gösterilirse de, İslama aykırı öğeler içermesi nedeniyle öbür İslam bilginleri gibi Mutezile düşünürlerince de dışlanmıştır. En eski mezhep tarihçilerinden Şehristani, Hâbıtiyeyi Mutezilenin bir kolu olarak anarken, Bağdadi İslam dışında olduğu halde İslamla ilişkilendirilen fırkalar arasında saymıştır.

Ahmed bin Hâbıt, Mutezile bilginlerinden Nazzam'ın öğrencisiydi. Birçok konuda hocasının görüşlerini izlemekle birlikte Hıristiyanlıktan ve Eski Yunan felsefesinden aktarılmış öğelere dayalı bir öğreti geliştirdi. Özellikle Hz. İsa'nın tanrılığı inancı ile Eski Yunan felsefesinden esinlenen ilk akıl kuramını birleştirmeye çalıştı.

Hâbıtiyeye göre Tanrı tek değil, ikidir. Bunlardan biri öncesizdir (kadim), öbürü ise sonradan olmuştur (muhdes). Öncesiz olan, bilinen asıl Tanrı'dır; sonradan olan ise, doğum yoluyla değilse de manevi bakımdan Tanrı'nın oğlu, yani Hz. İsa'dır. Öbür dünyada insanları hesaba çekecek "Rab" da Hz. İsa'dır. Bir başka açıdan da Tanrı'nın ilk yarattığı varlık, Hz. Muhammed'in de ilk ve en şerefli varlık olduğunu söylediği ilk akıldır. Bu, gerçekte Hz. İsa'dan başkası değildir. Belirli bir biçimi ve cismi olmayan, ama kendisinden sonraki bütün varlıklara biçim veren ilk akıl, daha sonra insan biçimine girmiş ve Hz. İsa olarak insanlara görünmüştür. Öbür dünyada yeniden insan ve Hz. İsa biçimine bürünecek olan ilk akıl gözle görülecektir. Ama öncesiz Tanrı'nın görülmesi olanaksızdır.

Hâbıtiye'nin bir başka ayırt edici özelliği gene Eski Yunan felsefesinden aldığı ruhgöçümü (tenasüh) inancıdır. Buna göre Tanrı, insanları önce başka bir dünyada sağlıklı, sağlam ve akıllı birer varlık olarak yaratmış, verdiği nimetlere karşılık şükürle yükümlü kılmıştır. İnsanların bir bölümü, Tanrı'nın bütün buyruk ve yasaklarına uymuş, bir bölümü hepsine karşı çıkmış, bir bölümüyse bazı buyruklara uyarken bazısına uymamıştır. Tanrı bütün buyruklarına uyanları Cennet'e, hepsine karşı çıkanları Cehennem'e koymuş, ötekileri ise günahlarının çokluğuna ve ağırlığına göre insan ya da çeşitli hayvanlar biçiminde dünyaya göndermiştir. Ruhlar bu dünyada "tam iyi" ya da "tam kötü" olana değin kalacaktır. Tam iyi olanlar Cennet'e, tam kötü olanlar ise Cehennem'e gönderilecektir. Öbürleri ise bu iki uç noktadan birine ulaşana değin dünya serüvenlerini sürdürecek, içinde bulundukları beden öldükçe, gelişme yönüne bağlı olarak öncekinden daha iyi ya da daha kötü bir başka bedene geçeceklerdir.

Habibullah Han (d. 1872, Taşkent, Türkistan - ö. 20 Şubat 1919, Kalagosh, Afganistan), 1901-19 arasında Afganistan hükümdarı. İngiliz egemenliği altındaki Hindistan'la yakın ilişkiler kurmuş, Afganistan için gerekli çeşitli reformları gerçekleştirmiş ve ülkesini daha ılımlı bir siyasal çizgiye çekmiştir.

Abdurrahman Han'ın en büyük oğlu olan Habibullah, Ekim 1901'de babasının ölümü üzerine, hiçbir zorlukla karşılaşmadan tahta çıktı. O sırada Hindistan'daki İngiliz yönetimi Afganistan'ın iç işleriyle yakından ilgileniyordu. Habibullah, yılda 160 bin sterlinlik bir yardım karşılığında, Afganistan'ın dış ilişkilerinde İngilizlerin yol göstericiliğini kabul etti. Bununla birlikte ülkesinin içişlerinde egemenliği elinde tutmayı başardı.

1. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle İngilizlere karşı savaşan Osmanlılar lehinde gelişen havaya karşın, savaş boyunca tarafsızlık politikasını sürdürmeyi başardı. Bu arada Afganistan'ı Batı teknolojisine açmaya çalıştı; okullar, bir askeri akademi ve haftalık bir gazete kurdu. Ülkeye elektrik, otomobil ve çağdaş sağlık hizmetleri getirdi.

Habibullah'ın savaş karşıtı politikası, İngiliz karşıtı genç kesimler arasında tepki görmesine neden oldu. 1919'da bir av yolculuğu sırasında öldürüldü.

Habibuşağı Kalesi, Elazığ'ın Baskıl ilçesinde kale. *Ayrıca bak.* Aşağı Fırat Projesi (Elazığ).

Habibü'n-Neccar, Kuran'da adı belirtilmeksizin anılan Antakyalı (Antiokheia) veli. Kitabı Mukaddes'te adı geçen Kudüslü peygamber Agabus'la özdeşleştirilir.

Bazı Kuran âyetlerinin (Yâsin 13-27) yorumlarına göre, Tanrı Antakya halkını dine çağırmak için önce iki elçi (Yahya ve Yunus), sonra üçüncü bir elçi (Şem'un) gönderir. Ama halk elçilere karşı direnir, onları ölümle tehdit eder. Bu sırada kentin öbür ucundan bir adam (Habibü'n-Neccar) koşarak gelir ve halka elçilere inanmaları gerektiğini, kendisinin de iman ettiğini söyler. Ama halk Habibü'n-Neccar'ı taşlayarak öldürür. Habibü'n-Neccar'ın, kesilmiş başını eline alıp Kuran'dan âyetler okuyarak üç gün üç gece Antakya sokaklarında dolaştığı da rivayet edilir.

Kitabı Mukaddes'e göre İmparator Claudius döneminde (İS 41-54) Kudüs'ten Antakya'ya gelen peygamberlerden biri olan Agabus, dünyada büyük bir kıtlık olacağını söyler (Resullerin İşleri 11:28).

Habil ile Kabil, Âdem ile Havva'nın, sırasıyla küçük ve büyük oğulları. Kabil'in Habil'i öldürmesi karşıt değerler arasındaki çatışmanın simgesi olarak yorumlanır. Kabil'in adı Eski Ahit'te (Tekvin 4:1-16) "Kain" biçiminde geçer. Kuran'da ise iki kardeş adlarıyla anılmaz; ama Kuran yorumcuları Mâide suresinde (27-31) "Âdem'in

"Habil'in Öldürülmesi", Jacopo della Quercia'nın alçak kabartma panosu, 1425-38, San Petronio'nun portalı, Bologna, İtalya
Alinari Art Resource / EB Inc

iki oğlu" üzerine anlatılanları Kabil ve Habil adlarıyla ilişkilendirmişlerdir. Bu yorum ancak Eski Ahit'le desteklenebildiği için bazı yorumcular da Kuran'da anılan kişilerin Habil ve Kabil değil, İsrailoğullarından herhangi iki kişi (iki ademoğlu) olduğunu öne sürmüşlerdir.

Tekvin'deki öykuye göre Habil koyun çobanı, Kabil ise çiftçidir. Habil sürüsünün ilk doğanlarından ve yağlarından, Kabil ise toprağının ürününden Tanrı'ya sunarlar. Tanrı, Habil'in sunduklarını kabul eder, ama Kabil'inkini geri çevirir. Bunun üzerine Kabil öfkelenerek kardeşini öldürünce Tanrı tarafından topraktan kovulur, yeryüzünde "kaçak ve serseri" olarak yaşamaya mahkûm edilir. Ama sürgün yaşamı sırasında öldürülmekten korktuğu için, Tanrı, Kabil'in üzerine onu öldürülmekten koruyacak bir nişane koyar. Kabil'i kim öldürürse ondan yedi kez öç alınacağını bildirir.

Tekvin'in anlatımı, yeryüzünün Habil'ler ve Kabil'lerle dolu olduğu biçiminde karamsar bir yaklaşımı yansıtır. Buna karşılık Tanrı'nın, Kabil kardeşini öldürmeden önce onu "pusuda bekleyen günaha üstün gelmesi" yönünde uyarması, Tanrı'nın özdenetimi ödüllendirdiği, kıskançlığı ve öfkeyi ise cezalandırdığı biçiminde yorumlanır. Yeni Ahit'te ise Habil'in kanı, şiddete uğramış suçsuzların öcünün alınmasına örnek gösterilir (Matta 23:35; Luka 11:51). Öte yandan bu öykünün, Kabil (ya da Kain) adlı bir kabilenin üyelerinin vücudundaki özel dövme işaretini ve bu kabilenin, öldürülen üyelerinin öcünü almak için neden her zaman olağanüstü acımasızca davrandığını açıklamayı amaçladığı da öne sürülebilir. Öykü gene bu kabilenin neden yerleşik değil de göçebe bir yaşam sürdüğünün açıklaması olarak da görülebilir. Bazı araştırmacılar bu kabileyi Kenilerle özdeşleştirmektedir. Irenaeus'a ve başka erken dönem Hıristiyan yazarlarına göre İS 2. yüzyılda gnostik bir mezhep de Kainciler adını taşımıştır.

Kuran'da bu öykü, Hz. Muhammed'i ve bazı arkadaşlarını öldürmek için tuzak kuran Yahudilere bir uyarı niteliğinde söz konusu edilir. Kuran'a göre, kurbanı kabul edilmeyen oğul kardeşini öldürdükten sonra korku ve şaşkınlık içinde cesedin yanında beklerken, bir karganın yeri eşişini görünce bilgisizliğini ve yaptığı işin kötülüğünü kavrayarak pişman olur. Bir sonraki âyette insan yaşamının kutsallığı vurgulanır; suçsuz birini öldürmenin bütün insanlığı öldürmek anlamına geleceği belirtilir. Bu da büyük bir azabı, şiddetli bir cezayı gerekli kılacaktır.

Öte yandan Yahudi inanışlarından İslam geleneğine aktarılmış bazı rivayetlere göre, iki kardeşin birbirlerinin ikizleriyle evlenmeleri gerekirken, Kabil daha güzel olduğu için kendi ikiziyle evlenmek ister. Bunun üzerine Âdem, Habil ile Kabil'in Tanrı'ya bir şey sunmalarını, sundukları kabul edilenin dilediğini seçebileceğini söyler. Öykünün sonrası Kuran ve Aski Ahit'te anlatıldığı biçimde gelişir.

Habima (İbranicede "Sahne"), İbrani tiyatro kumpanyası. 1912'de Nahum Zemah tarafından Polonya'nın Białystok kentinde Habima ha-'İvrit (İbranicede "İbrani Sahnesi") adıyla kuruldu. 1913'te Viyana'ya giderek 11. Siyonist Kongre dolayısıyla Osip Dimov'un *Hear O Israel* (Duy Ey İsrail) adlı oyununu sahneledi. I. Dünya Savaşı başlayınca dağıldıysa da 1917'de gene Zemah tarafından Habima adıyla Moskova'da yeniden kuruldu. Topluluk o döneminde moda olan bayağı ve yüzeysel Yidiş operet ve melodramlarını aşmayı amaçlıyordu. Moskova Sanat Tiyatrosu yönetmeni Konstantin Stanislavski'nin desteğiyle Habima, 1918'de Yevgeni Vahtangov'un yönettiği birer perdelik dört halk oyunundan oluşan bir yapımla perdelerini açtı. Stanislavski'nin öğrencilerinden olan Vahtangov, ölünceye değin Habima'nın başyönetmenliğini yaptı. Vahtangov'un en başarılı yapımı 1922'de sahnelenen S. Anski'nin *Der Dybbuk* (Dibbuk) adlı oyunuydu. Yahudi mistisizmini, kötü ruhların insan üzerindeki etkisini ve sonsuz aşkı konu alan oyun Habima'nın üst düzeyde bir sanat tiyatrosu olarak kabul edilmesine yol açtı. Habima, Moskova Sanat Tiyatrosu'nun dört stüdyosundan biri haline geldi. 1925'te B. Verşilov ve V. L. Mçedelov'un yönetiminde, H. Leivick'in Yahudi boşinancını, folklorunu ve mistisizmini konu alan *Der Golem* (1921; Golem) adlı oyununu sahneledi. Ertesi yıl da bir Avrupa turnesinin ardından ABD'ye gitti. Daha sonra topluluk bölündü ve Zemah ile küçük bir grubun dışında kalan üyeler Filistin'e giderek 1931 sonrasında çalışmalarını Tel Aviv'de sürdürdü. Yidiş dilinde ve dinsel konulu oyunlardan oluşan repertuarını hem İsrail, hem de yabancı kökenli klasik ve çağdaş oyunlarla zenginleştirdi. 1958'de İsrail Ulusal Tiyatrosu'na dönüşen Habima, devletten yıllık ödenek almaya başladı.

Habname, Âdem'den başlayarak, dünyada yaşanmış büyük kötülüklerin ve bunlardan alınması gereken derslerin anlatıldığı yapıt. Osmanlı düzyazısının en önemli yapıtlarından biridir.

Habname'nin yazarı Veysi (ö. 1628) bir gece I. Ahmed'in huzuruna çıktığını ya da onunla yolda karşılaştığını düşünür. Ona, ülkenin içinde bulunduğu karışık durumu anlatacak, buna karşı ne gibi önlemler alacağını soracaktır. Bu düşünceler içinde uyuyakalır. Düşünde kendini seçkin bir topluluğun önünde bulur. Ortada İskender-i Zülkarneyn, sağında ve solunda ise sırayla Osmanlı padişahları oturmaktadır. Dönemin padişahı I. Ahmed, İskender'e ülkede işlerin bozuk gitmesinden duyduğu üzüntüyü anlatır. Eskiden durumun daha iyi olduğunu, kendisinin o dönemlerin hükümdarlarına imrendiğini söyler, özellikle yeniçerilerden yakınır ve İskender'den yardım diler. İskender ona güzel ve hikmet dolu yanıtlar verir; dünyanın Âdem'den bu yana hiçbir zaman tam anlamıyla düzelmediğini anlatır. Bu düşüncesini kanıtlamak için de tarih boyunca yaşanmış kötülüklerden (fitne) örnekler sıralar. Kabil'in Habil'i öldürmesini, Nuh tufanını, İbrahim'in ateşe atılmasını, Nemrut ve kavminin Tanrı'ya başkaldırmalarını, Haccac bin Yusuf ve Emevilerin zalımlıklerini anlatır, İbn Alkam, Mutasım ve Cengiz ile Hulagu'dan, peygamber kıssalarından söz eder; Osmanlı padişahlarının başarılı yönetimlerini överek sözlerini bitirir. I. Ahmed ona teşekkür eder, üzüntü ve sıkıntılarının geçtiğini belirtir, ama konunun çok kısa ele alındığını, anlatılanların ayrıntılı biçimde yazılması gerektiğini de sözlerine ekler. O zaman İskender, Veysi'yi göstererek onun bilge bir kişi olduğunu, anlatılan ibret verici öyküleri en ince noktalarına kadar bildiğini ve yazabileceğini, bunun için ferman buyurulmasını söyler. Veysi o sırada uyanır.

Habname'de ele alınan kıssalar, dünya tarihinden söz eden ortaçağ Doğu kitaplarında geniş biçimde anlatılmıştır. Yapıtta, her kıssadan sonra İskender'in ağzından öğütler verilmiş ve dinsel kurallara uymanın gerekliliği üzerinde sık sık durulmuştur. Veysi'nin öteki yapıtlarına göre daha yalın bir dille yazılmış olan *Habname*, döneminin tipik bir düzyazı örneğidir. İlk kez 1836'da basılmıştır.

Habsburg HANEDANI. Alman krallık hanedanı. 15-20. yüzyıllar arasında Avrupa'da hükümsüren başlıca hanedanlıklardan biridir. Adı, Strassburg piskoposu Werner ile eniştesi Kont Radbot'un 1020'de Aare Irmağı kıyısındaki Aargau'da (bugün İsviçre'de) yaptırdıkları Habsburg ya da Habichtsburg'dan (Atmaca Şatosu) gelir. Hanedanın bilinen ilk üyesi Radbot'un büyükbabası Guntram'dır (Zengin). Radbot'un oğlu I. Werner (ö. 1096) Habsburg kontu. I. Werner'in torunu III. Albrecht (ö. y. 1200) ise Zürich kontu ve Yukarı Alsace kontu oldu. Habsburglu II. Rudolf (ö. 1232) Laufenburg ile Schwyz, Uri, Unterwalden ve Luzern'i (bugün İsviçre'de) Habsburg topraklarına ekledi. Ama ölümünden sonra oğulları IV. Albrecht ve III. Rudolf toprakları aralarında boluştüler. III. Rudolf'un soyundan gelenler, 1408'de soylarının tükenmesinden önce, paylarına düşen toprakları IV. Albrecht'in varislerine sattılar.

Habsburgların Avusturya'da yükselişi. IV. Albrecht'in oğlu Habsburg kontu IV. Rudolf 1273'te I. Rudolf adıyla Alman kralı seçildi. Rudolf'un Avusturya ve Steiermark'ı 1282'de oğulları Albrecht (sonradan Alman kralı I. Albrecht) ve Rudolf'a (Avusturya ve Steiermark düküı II. Rudolf) bağışlamasıyla Habsburg hanedanının Avusturya'daki temelleri atılmış oldu. Öte yandan I. Albrecht'in (ö. 1308) oğlu Avusturya düküı III. Rudolf Bohemya kralı (1306-07), kardeşi I. Friedrich ise III. Friedrich (Güzel) adıyla Alman kralı (1314-26) olarak hükümsürdüler.

Habsburg topraklarının tek bir hükümdar tarafından değil, ailenin bütün erkek üyelerince ortak olarak yönetilmesi geleneğinin yol açtığı sorunları çözmek isteyen Avusturyalı IV. Rudolf, hanedanın başında bulunan kişiye öteki varislere göre daha fazla yetki tanınması konusunda kardeşleriyle anlaşmaya vardı (1364). Ölümünün ardından da kardeşleri III. Albrecht ile III. Leopold Neuberg Antlaşması'nı (1379) imzalayarak Habsburg topraklarını aralarında boluştüler. Bu antlaşmayla III. Albrecht Avusturya'yı, III. Leopold ise Steiermark, Kärnten, Krain ve Tirol'ü aldı. III. Albrecht'in soyu, Macaristan, Bohemya ve Almanya kralı II. Albrecht'in yaşayan tek oğlu olan V. Laszlo'nun (1446'dan sonra Macaristan, 1453'ten sonra Bohemya kralı) 1457'de ölmesiyle sona erdi. Bu sırada hanedanın III. Leopold'den gelen Steiermark soyu, İç Avusturya ve Tirol kollarına bölünmüştü.

Habsburgların İç Avusturya kolunun en yaşlı üyesi V. Friedrich 1440'ta Alman kralı seçildi ve 1452'de III. Friedrich adıyla Kutsal Roma-Germen imparatoru olarak taç giydi. Böylece Batı dünyasının dindışı en büyük unvanını elde eden III. Friedrich, aynı zamanda Roma'da taç giyen son Kutsal Roma-Germen imparatoru oldu. III. Friedrich döneminde Habsburglar Macaristan ve Bohemya krallıkları üzerindeki egemenliklerini yitirdiler (1457) ve 1315'te ellerinden çıkmış olan İsveç toprakları üzerinde hak iddia etmekten bütünüyle vazgeçtiler (1474). Aynı dönemde, Macaristan'dan gelen saldırılar ve III. Friedrich'le akrabaları arasındaki çekişmeler nedeniyle de iyice zayıflamışlardı. Ama önce III. Friedrich'in oğlu Maximilian'ın 1477'de Burgonya düküı Charles'in (Cesur) kızı ve varisi Marie'yle evlenmesi, ardından da Tirol kontu Sigismund'un 1490'da Maximilian lehine tahttan

çekilmesiyle Avusturya toprakları yeniden birleşti ve Habsburglar büyük bir güç durumuna geldi.

Habsburg topraklarının genişlemesi. Marie'yle yaptığı evlilik yoluyla Burgonya Düklüğü'ne ek olarak Artois, Felemenk, Lüksemburg ve Burgonya Özgür Kontluğu'na da (Franche-Comté) sahip olan Maximilian, 1496'da da büyük oğlunu (sonradan Kastilya kralı I. Felipe) Kastilya ve Aragon tahtının vârisi Juana (Deli) ile evlendirerek, Habsburgların evlilikler yoluyla toprak kazanma politikasını sürdürdü. Habsburglar böylece yalnızca İspanya, Napoli-Sicilya ve Sardinya'nın değil, kısa bir süre sonra İspanyollar tarafından fethedilecek olan Amerika kıtasındaki toprakların da vârisi durumuna geldiler.

I. Felipe (Yakışıklı) genç yaşta ölünce (1506) İspanya'nın ve hanedanın Burgonya'daki topraklarının yönetimini üstlenen büyük oğlu Karl, 1519'da dedesi Maximilian'ın yerine Avusturya arşidükü I. Karl adıyla Habsburg topraklarının başına geçti; aynı yıl V. Karl (Şarlken) adıyla da Kutsal Roma-Germen imparatoru seçildi.

Habsburglar Maximilian'ın Marie'yle evlenmesinden sonra Fransa'nın karşısındaki en büyük güç ve tehlike kaynağı durumuna gelmişlerdi. Topraklarının Habsburglar tarafından kuzeydoğudan güneybatıya neredeyse yarı yarıya kuşatılmış olmasından büyük bir korku duyan Fransızlara ek olarak, güçlü bir hükümdarın boyunduruğu altına girmekten çekinen Alman prensleri de Karl'ın imparator seçilmesine muhalefet

Tablo 1: Habsburg İmparatorluk Soyu, 1493-1740

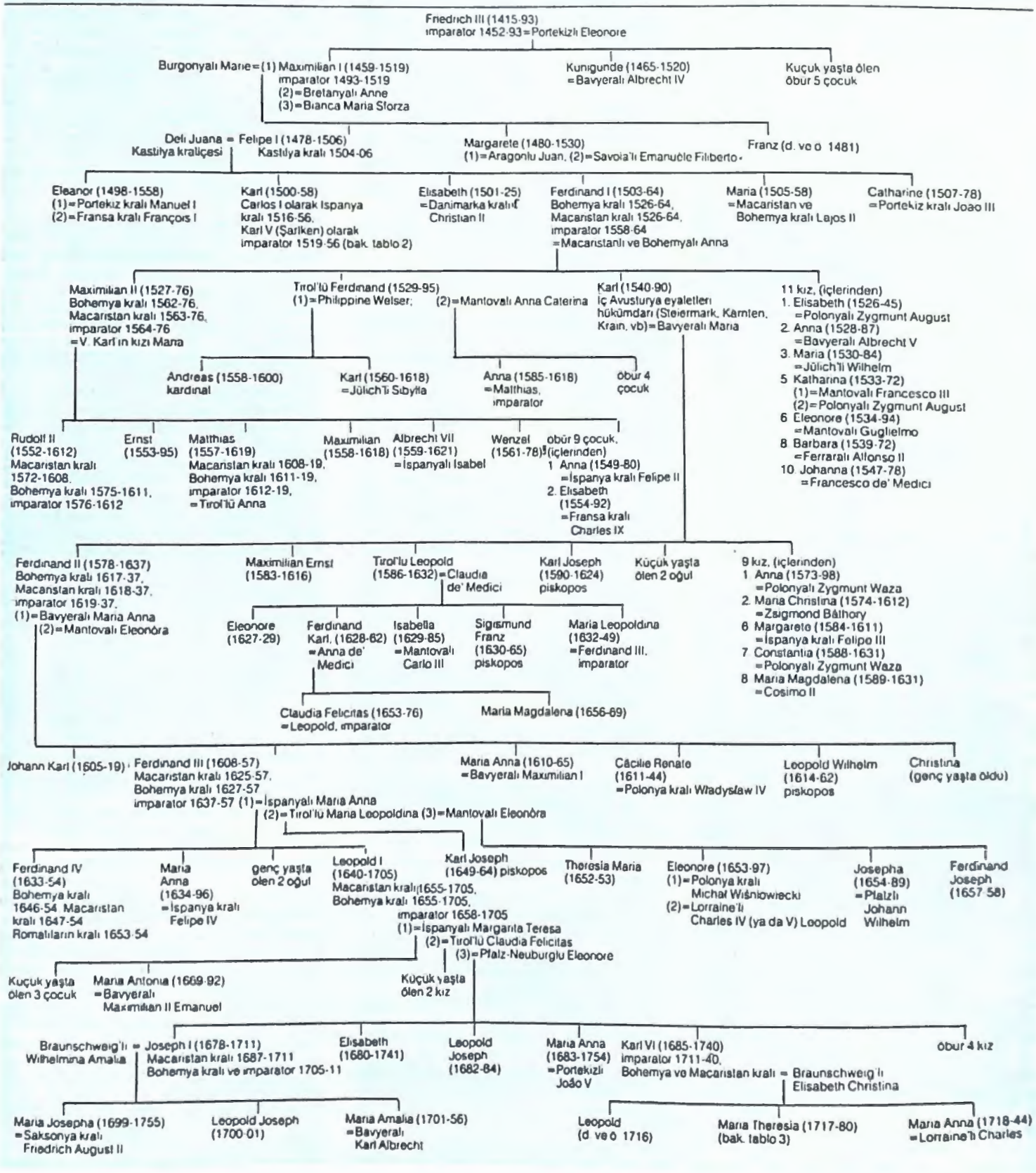

ediyorlardı. Ama Karl'ın destekçileri tehdit yoluyla olduğu kadar, dağıttıkları büyük rüşvetlerin de yardımıyla, onun, güçlü rakibi I. François karşısında seçimi kazanmasını sağlamışlardı.

V. Karl Habsburg topraklarının tümünü tek başına yönetmenin güçlüğü karşısında, hanedanın Avusturya topraklarının yönetimini 1522'de imzaladığı Brüksel Antlaşması'yla kardeşi Ferdinand'a (sonradan İmparator I. Ferdinand) bıraktı. 1521'de Macaristan ve Bohemya kralı II. Lajos'un kız kardeşi Anna'yla evlenmiş olan Ferdinand, kayınbiraderinin Mohaç Savaşı'nda (1526) Osmanlılara yenilip ölmesi üzerine rakiplerini saf dışı bırakarak Macaristan ve Bohemya tahtlarına da çıkmayı başardı.

Tablo 2: İspanya Habsburgları

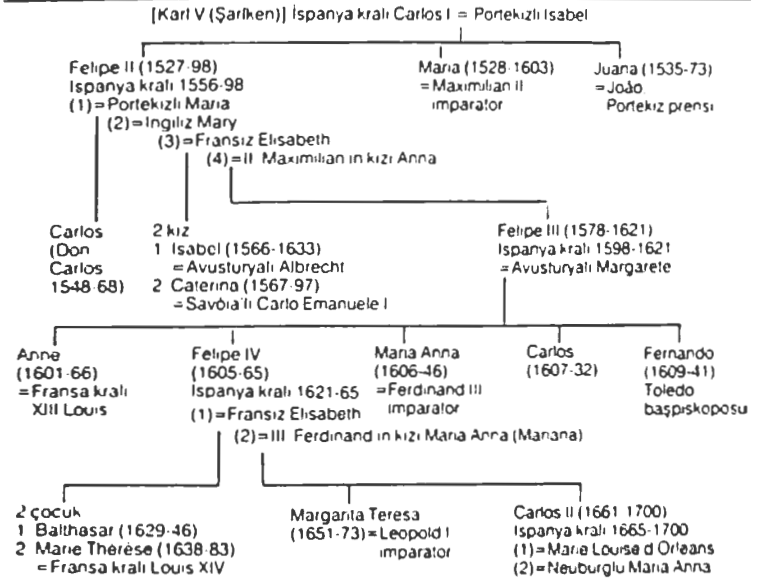

V. Karl'ın Milano Düklüğü'nü ele geçirmesi (1535), II. Felipe adıyla İspanya tahtına çıkan oğlunun Portekiz'i fethetmesi (1580) ve Amerika'daki İspanyol topraklarının gitgide genişlemesi sonucunda Habsburglar, 16. yüzyılın sonlarına doğru güçlerinin doruğuna ulaştılar. Ama bu dönem aynı zamanda, güçlenen Protestan Reform hareketi nedeniyle Katolik Habsburg hanedanına karşı muhalefetin arttığı, Osmanlıların Macaristan ve Akdeniz'de Avrupa'yı tehdit eden bir güç durumuna geldiği ve iç evlilikler nedeniyle hanedanın soyunun bozulmaya başladığı bir dönem oldu.

V. Karl, ölümünden kısa bir süre önce Burgonya, İspanya ve İtalya'daki topraklarını oğlu II. Felipe'ye, imparatorluk yetkilerini de kardeşi Ferdinand'a bıraktı. Karl'ın 1558'de ölmesi üzerine resmen imparator seçilen Ferdinand'ın tahta çıkmasıyla, Habsburg hanedanı Avusturya ve İspanya Habsburgları olmak üzere iki kola ayrıldı. Ferdinand'ın soyundan gelen Habsburg hükümdarları 1740'a değin Kutsal Roma-Germen imparatoru unvanını taşıdılar (*bak.* Tablo 1). Felipe'nin soyundan gelenler ise 1700'e değin İspanya kralları olarak hüküm sürdüler (*bak.* Tablo 2).

Habsburgların III. Friedrich'ten başlayarak Alman krallığına hep kendi adaylarını seçtirebilmelerinin temel nedeni, öteki Alman prensliklerinin hepsinden daha geniş topraklara sahip olmalarıydı. Toprak yitirmek Alman krallığına seçilme şansını da yitirmek anlamına geldiğinden, hanedanın Avusturya kolu Bohemya ve Macaristan üzerindeki egemenliğini korumak için uzun yıllar Macarlar ve Osmanlılarla savaştı. Öte yandan İspanya kralı II. Felipe, Felemenk Ayaklanması'nı bastırmayı başaramadıysa da, ölümüne değin (1598) Avrupa'nın en geniş topraklara sahip hükümdarı olarak kaldı.

Hanedanın Avusturya ve İspanya kolları arasındaki işbirliği ve dayanışma, Habsburgların 16. yüzyıldaki güçlerini 17. yüzyılda da korumalarına yetmedi. Almanya ve Orta Avrupa'yı saran dinsel karışıklıklar, akli dengesi bozuk olan İmparator II. Rudolf'la kardeşleri arasındaki aile içi çekişmelerin sona erdiği 1612'den sonra da denetim altına alınamadı. 1618'de Bohemya'da Protestan ayaklanmalarıyla başlayan ve aralıklarla 1648'e değin süren Otuz Yıl Savaşları'na Avusturya Habsburgları da katıldılar. Öte yandan İspanyol Habsburgları ile Felemenk arasındaki savaş, 12 yıllık bir barış döneminden sonra 1621'de yeniden başladı. 1648'de imzalanan Vestfalya Barışı'yla Habsburglar Felemenk'in kuzeyi üzerindeki egemenliklerini yitirdiler. Aynı antlaşmayla imparatorun Alman prensleri üzerindeki otoritesi de önemli ölçüde sınırlandı ve Habsburgların Alsace'taki toprakları Fransa'nın eline geçti. Ama 1627'de babadan oğula geçmek üzere Habsburg hanedanına bırakılmış olan Bohemya tahtının statüsü değişmedi.

Otuz Yıl Savaşları sırasında Habsburgların her iki kolunu da zayıflatmayı amaçlayan bir dış politika izleyen Fransa, 1635'te Habsburglarla savaşa girdi. Fransa, hanedanın Avusturya koluyla arasındaki barışa karşın, 1659'da Pireneler Barışı'nın imzalanmasına değin İspanyol Habsburglarıyla savaşmayı sürdürdü. Bu antlaşmayla Habsburglar Gravelines'i, Artois'nın büyük bir bölümüyle Hainaut'nun bir parçasını ve Lüksemburg'un güneyindeki bazı toprakları Fransa'ya bırakmak zorunda kaldılar.

Pireneler Antlaşması'nı izleyen 30 yıl içinde Habsburglar, Avrupa üzerindeki egemenliklerini yitirdiler ve üstünlük Fransa'daki Bourbon hanedanına geçti. İspanyol Habsburgları Fransa kralı XIV. Louis'nin 1667'den başlayarak düzenlediği saldırılar sonucunda Artois, Franche-Comté ve Lüksemburg'dan başka, Flandre ve Felemenk'te de geniş topraklar yitirdiler. Öte yandan 1683'teki Viyana Kuşatması'nı kırarak Osmanlılar karşısında önemli bir başarı elde eden Avusturya Habsburgları, 1687'de de Macaristan tahtının babadan oğula geçmek üzere Habsburglara bırakılmasını sağladılar. Bu arada Bourbonlarla Habsburglar arasındaki güç dengesinin Bourbonlar lehine bozulmasından kaygılanan Felemenk ve İngiltere, Fransa'nın yayılmacı politikası karşısında eski düşmanları Habsburgları desteklemeye başlamışlardı. İngiltere ve Felemenk, Fransa kralı XIV. Louis'nin Alman topraklarına yönelik saldırılarını durdurmak üzere başlayan Büyük İttifak Savaşı'nda (1689-97) Avusturya Habsburglarıyla birlikte çarpıştılar.

Bu sırada İspanyol Habsburglarından gelen son İspanya kralı II. Carlos ardında çocuk bırakmadan öldü (1700). Ölümünden az önce de Fransa kralı XIV. Louis'nın torunu Anjou dükü Philippe'i (İspanya kralı V. Felipe) varisi ilan ettı. İspanya tahtının Bourbonlara geçmesine karşı çıkan Avusturya Habsburglarından İmparator I. Leopold'ün 1701'de Felemenk ve İngiltere'yle birlikte Fransa'ya savaş açmasıyla İspanya Veraset Savaşı (1701-14) başlamış oldu.

18. yüzyılda Habsburg hanedanı. I. Leopold ve büyük oğlu Joseph (sonradan İmparator I. Joseph) İspanya tahtının doğrudan Avusturya Habsburglarına bağlanmasını istemeyen İngiltere ve Felemenk'i ittifakta tutabilmek için, 1703'te İspanya tahtı üzerindeki haklarını Joseph'in kardeşi Karl'a bıraktılar. Ama I. Joseph'in 1711'de ardında erkek çocuk bırakmadan ölmesi üzerine kardeşi Karl, VI. Karl adıyla imparator oldu ve İspanya ile Avusturya'nın aynı hükümdarın yönetiminde birleşmesi tehlikesi yeniden doğdu. Bunun üzerine Fransa'yla barış görüşmelerine başlayan İngiltere ve Felemenk, 1713'te imzaladıkları Utrecht Antlaşması'yla İspanya'da Bourbonların tahta geçmesini onayladılar. Savaşta yalnız kalan VI. Karl ise 1714'te Fransa'yla imzaladığı Rastatt Antlaşması'yla İspanya tahtı üzerinde hak iddia etmekten vazgeçti; öte yandan Fransa, savaştan önce İspanya'ya ait olan Milano, Toscana, Napoli, Sardinya ve Güney Felemenk'i Habsburglara bıraktı. Ama VI. Karl, 1720'de ateşkes imzalanıncaya değin İspanya'yla savaşı sürdürdü.

II. Carlos'un ölümüyle İspanya Habsburglarının erkek soyunun sona ermesi ve VI. Karl'ın Avusturya Habsburglarının son erkek üyesi olması ciddi bir veraset sorununun doğmasına yol açmıştı. VI. Karl Habsburg topraklarının bölünmesini engellemek amacıyla 1713'te Veraset Yasası (*Pragmatische Sanktion*) olarak bilinen bir ferman çıkardı. Bu yasaya göre Karl'ın erkek çocuğu olmadan ölmesi durumunda tahta, başta kendi kızlarından biri olmak üzere, hanedanın öteki kadın üyeleri çıkabilecekti. VI. Karl 1716'da doğan oğlunun bebek yaşta ölmesinden sonra, Veraset Yasası'nın öteki büyük güçlerce tanınması için yoğun çaba harcadı. Polonya Veraset Savaşı'nın sona erdiği 1738 yılına gelindiğinde Avrupa'nın büyük bölümü bu yasayı onaylamıştı.

VI. Karl'ın 1740'ta, ardında erkek çocuk bırakmadan ölmesi üzerine tahta kızı Maria Theresia çıktı. Maria Theresia'nın tahta çıkışı başta Prusya, Bavyera, Saksonya ve İspanya olmak üzere, Habsburg toprakları'nı parçalamak isteyen güçleri hareket geçirdi. Prusya kralı II. Friedrich'in Maria Theresia'nın taç giymesinin üzerinden iki ay geçmeden Silezya'yı istila etmesiyle Avusturya Veraset Savaşları (1740-48) başlamış oldu. Bu savaş sırasında Fransa, Prusya, Bavyera, Saksonya ve İspanya, Habsburglar karşısında bir koalisyon oluştururken, Maria Theresia da İngiltere ve Felemenk'in desteğini sağladı.

Habsburg-Lorraine hanedanı. Maria Theresia, Avusturya Veraset Savaşları'na son

veren Aix-la-Chapelle Antlaşması ile (1748) Silezya'nın büyük bölümünü, Lombardiya'nın bir kesimini, Parma ve Piacenza düklüklerini yitirdiyse de, Habsburg topraklarının geri kalanını korumayı başardı. Öte yandan Lorraine dükü (1729-35) ve Toscana grandükü (1737-65) olan kocası Franz Stephan 1745'te I. Franz adıyla Kutsal Roma-Germen imparatoru seçildi. Maria Theresia ve I. Franz'ın soyundan gelenler Habsburg hanedanının devamı olan Habsburg-Lorraine hanedanını oluşturdular.

Prusya, Habsburglardan yalnızca Silezya'yı almış olmaktan hoşnut değildi. Habsburgların da Silezya'yı Prusya'dan geri alma konusundaki kararlılıkları nedeniyle iki ülke arasındaki barış uzun süreli olmadı. Habsburglar İngiltere'yi Prusya karşısında savaşa sokamayacaklarını anlayınca, ittifak politikalarını alt üst ederek tarihteki en büyük düşmanları Fransa ile ittifak kurdular. Prusya'nın 1756'da Habsburg topraklarına saldırmasıyla Yedi Yıl Savaşı (1756-63) başladı. Savaşın sonunda Prusya'nın Silezya üzerindeki egemenliği kesinleşti. Buna karşılık Prusya, imparatorluk seçimlerinde Maria Theresia'nın oğlu Joseph için oy kullanmayı kabul etti.

Öte yandan Habsburglar Maria Theresia'nın Toscana grandükü Stephan'la evlenmesi sonucu topraklarına eklenen Toscana'nın yönetimini öteki topraklarından ayrı tutup, hanedandan gelen grandüklere bıraktılar. I. Franz'ın ölümünden sonra (1765) büyük oğlu II. Joseph imparator, üçüncü oğlu Leopold da Toscana grandükü oldu. Ama II. Joseph'in ölümü üzerine (1790) Leopold imparator seçilince (III. Leopold), grandüklüğü oğlu III. Ferdinando'ya bıraktı. Bu tarihten sonra hanedanın Toscana kolu ana koldan ayrıldı.

Habsburglar II. Joseph döneminde önce Polonya'nın paylaşımına katılarak Galiçya ve Pomeranya'yı (1772), ardından da Osmanlı-Rus Savaşı'nda oynadıkları arabuluculuk karşılığında Bukovina'yı (1775) topraklarına ekledilerler ve böylece sınırlarını kuzeydoğuya doğru genişlettiler. II. Joseph ise gerek batı sınırının güvenliği, gerekse Alman prensleri arasındaki konumunu güçlendirme açısından Bavyera üzerinden batıya doğru yayılmaya çok daha fazla önem veriyordu. Ama Prusya, Bavyera Veraset Savaşı'yla (1778-79) Avusturya'nın Bavyera'yı ele geçirme girişimini engelledi. II. Joseph'in Bavyera karşılığında Felemenk'i Wittelsbach hanedanına bırakma tasarıları da, gene Prusya'nın engellemeleri nedeniyle gerçekleşmedi (1784).

Tablo 3: Avusturya'daki Habsburg-Lorraine Hanedanı

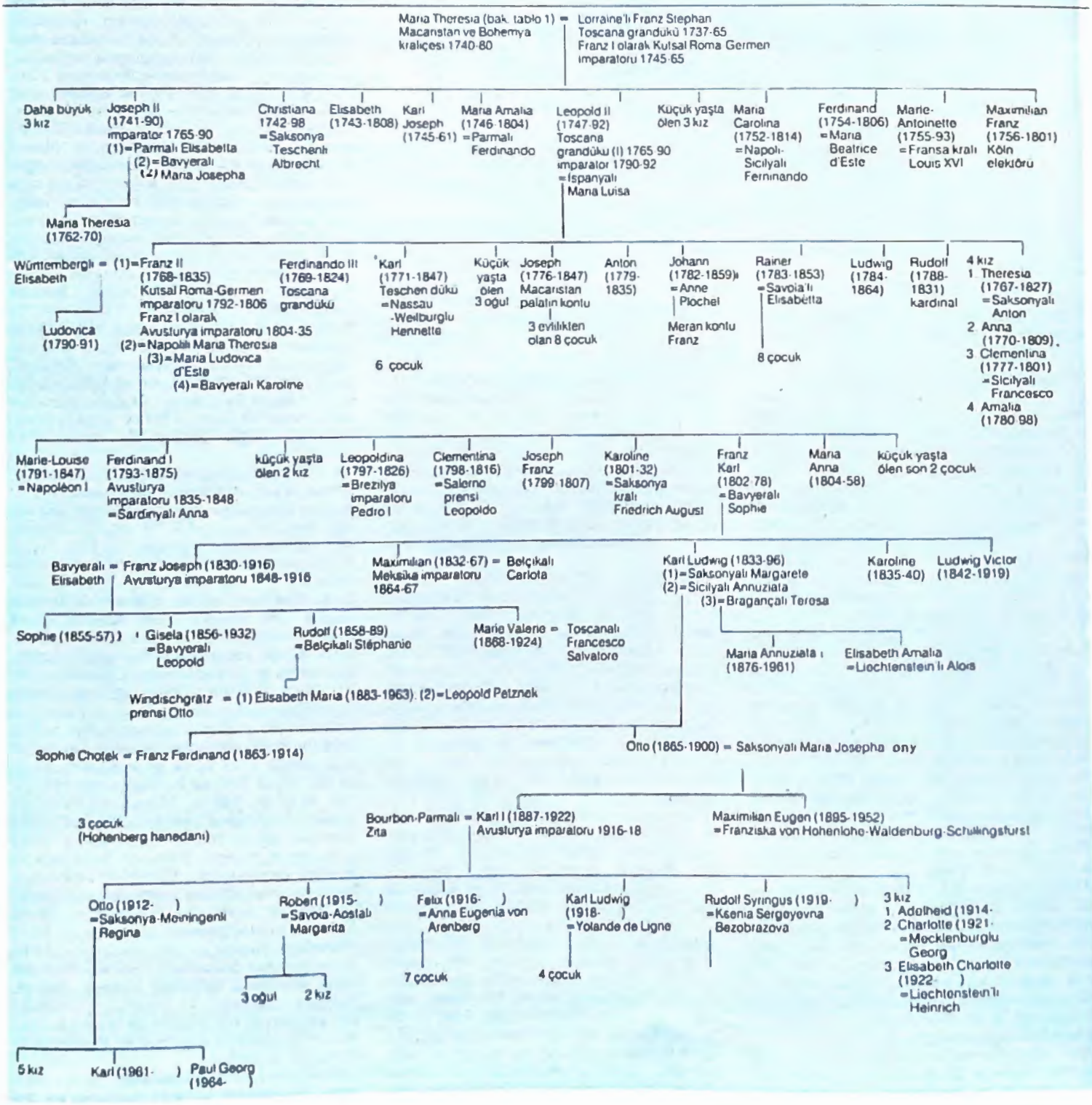

Fransız Devrimi ve Napoléon Savaşları, Habsburg hanedanının geleceğini derinden etkiledi. Bu dönemde II. Leopold'ün yerine imparator olan oğlu II. Franz'ın, Kutsal Roma-Germen imparatoru unvanını bırakarak kendini I. Franz adıyla Avusturya imparatoru ilan etmesiyle Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu resmen sona erdi (1806). Aynı dönemde Habsburglar Felemenk'in güneyindeki topraklarını Fransa'ya bırakmak zorunda kaldılar (1797) ve bundan sonra bir daha geri alamadılar. Gene bu dönemde, çağdaş anlamda milliyetçilik duyguları gelişti.

Napoléon'un devrilmesinin ardından toplanan Viyana Kongresi'nde (1814-15) Habsburglar 1797'de yitirdikleri Lombardiya ile 1809'da yitirdikleri Venedik, Dalmaçya ve Tirol'ü geri aldılar. Öte yandan III. Ferdinando yeniden Toscana grandükü oldu; II. Leopold'ün kardeşlerinden Ferdinand'ın oğlu Francesco (Franz) Modena dükü yapıldı; Parma ve Piacenza düklükleri ise, ölümünden sonra Bourbonlar'a geçmek üzere, Napoléon'un Habsburg hanedanından gelen ikinci karısı Marie-Louise'e bırakıldı. Ayrıca Habsburgların 1803'te ele geçirip 1809'da Bavyera'ya bırakmak zorunda kaldıkları Salzburg toprakları, 1816'da yeniden Avusturya'ya bağlandı. Habsburglar Viyana Kongresi'yle, 1795-1809 arasında Avusturya'nın yönetimi altında kalan "Batı Galiçya" üzerinde yeniden egemenlik sağlayamadılarsa da, Avusturya 1846'da bu bölgenin küçük bir parçasını oluşturan Kraków'u ilhak etti.

Habsburg hanedanıyla Avusturya İmparatorluğu tarihinin iç içe geçtiği Viyana Kongresi sonrasındaki bir yüzyıllık dönemde, muhafazakâr monarşi yönetimlerinin son kalelerinden biri olan Avusturya İmparatorluğu, Alman, İtalyan, Macar, Slav ve Rumen milliyetçiliğinin güçlenmesi sonucu giderek zayıfladı. Avusturya'nın 1859'da Sardinya-Piemonte ve Lombardiya'dan çekilmesiyle toprak kayıpları başladı. 1861'de kurulacak İtalya Krallığı'nın çekirdeğini oluşturan bu toprakların ardından Toscana ve Modena da elden gitti. Avusturya'nın 1866'daki Yedi Hafta Savaşı'nda Prusya karşısında uğradığı yenilgiyle Habsburgların Almanya üzerinde yeniden hegemonya kurma umutları son buldu. Aynı savaşla Avusturya, Venedik'ten de çekilmek zorunda kaldı. İmparator Franz Joseph bu bozgun karşısında "çokuluslu imparatorluğunun" geleceğini kurtarmak amacıyla 1867'de Macaristan'a yönetimde Avusturya ile eşit haklar tanıyarak İkili Monarşi'nin kurulmasını kabul etti. Ama Macarlar İkili Monarşi'nin kurulmasıyla elde ettikleri hakları, başta Slavlar ve Rumenler olmak üzere, imparatorluğun Macar olmayan öteki halklarına tanımaya yanaşmadılar. İmparatorluk sınırları içinde yaşayan Almanların en milliyetçi kesimleri de aynı tutumu benimsedi.

Öte yandan bu dönemde, Fransızların Meksika imparatoru ilan ettiği (1864) Franz Joseph'in kardeşi Maximilian'ın 1867'de Meksika'da kurşuna dizilerek öldürülmesi, veliaht Prens Rudolf'un 1889'da sevgilisiyle birlikte intihar etmesi, hanedandan gelen arşidük ve arşidüşeslerin skandallara konu olan davranışları, Franz Joseph'in karısı Bavyera düşesi Elisabeth'in 1898'de bir suikast sonucu öldürülmesi ve benzeri olaylar Habsburgların saygınlığını zedeleyerek durumlarının daha da sarsılmasına yol açtı.

Avusturya-Macaristan'ın, 1878'den beri işgal altında tuttuğu Bosna ve Hersek'i 1908'de resmen ilhak etmesi, Sırbistan ve Rusya'nın büyük tepkisine yol açtı. Bu olay, zaten kötü olan Avusturya-Sırbistan ilişkilerini daha da gerginleştirdi. Avusturya-Macaristan veliahtı Arşidük Franz Ferdinand'ın Haziran 1914'te Bosna-Hersek'e yaptığı bir ziyaret sırasında başkent Sarajevo'da (Saraybosna) bir Sırp milliyetçisi tarafından vurularak öldürülmesiyle gerginlik doruğa ulaştı. Suikastın ardından Franz Joseph'in Sırbistan'a savaş açmasıyla I. Dünya Savaşı başladı.

I. Dünya Savaşı, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu içindeki milliyetlerin ayrılıkçı eğilimlerinin daha da güçlenmesi ve imparatorluğun parçalanmasıyla sonuçlandı. İmparator I. Karl, 11 Kasım 1918'de Avusturya'nın gelecekteki yönetim biçimini belirleme hakkını tanıdığını ve bundan böyle yönetim işlerine karışmayacağını açıkladı. İki gün sonra Macaristan için de benzer bir açıklama yaptı. Ama imparatorluktan çekilmeyi kabul etmedi. Avusturya Cumhuriyeti Ulusal Meclisi 3 Nisan 1919'da kabul ettiği "Habsburg Yasası" ile imparatorluk iddialarından vazgeçip sıradan yurttaşlar olmayı kabul etmemeleri durumunda Habsburgların Avusturya topraklarından sürülmelerine karar verdi. Öte yandan Macaristan'da 1919 sonunda cumhuriyet yönetiminin yıkılması, kralcıların Habsburgları yeniden tahta çıkarma umutlarını güçlendirdi. I. Karl, Trianon Antlaşması'nın (Haziran 1920) imzalanmasından sonra, 1921 yılı içinde iki kez Macaristan'a dönüp tahta çıkma girişiminde bulundu. Ama Macar Parlamentosu başta Küçük Antant (Çekoslovakya, Yugoslavya ve Romanya) olmak üzere, Avrupa devletlerinden gelen baskılar karşısında, 3 Kasım 1921'de Karl'ın hükümdarlık haklarına ve Veraset Yasası'na son veren bir yasa çıkardı.

Habsburglar 1919 yasasıyla yitirdikleri mülkiyet haklarını 1935'te geri aldılarsa da, Alman şansölyesi Adolf Hitler 1938'de Habsburg mülklerine yeniden el koydu. II. Dünya Savaşı sonrasında Avusturya'daki Müttefikler Kontrol Konseyi, Habsburgların ülkeye dönme girişimlerini engellemek için Avusturya hükümetince alınacak önlemleri destekleyeceğini açıkladı (Ocak 1946). Öte yandan 1955'te imzalanan Avusturya Devlet Antlaşması'yla Habsburgların ülkeye girişini yasaklayan 1919 tarihli yasa onaylandı. Avusturya hükümeti Habsburg hanedanının başı olan Otto'nun sade bir vatandaş olarak Avusturya'ya dönme başvurusunu reddetti (1961). Avusturya temyiz mahkemesi bu talebi yasal bulduysa da Otto, Sosyalistlerin muhalefeti nedeniyle Avusturya Halk Partisi'nin (ÖVP) seçimleri kazandığı 1966'ya değin vize alamadığından, ülkesine ancak Haziran 1966'da dönebildi.

habub, Sudan'da, Sahra'nın güney kesimlerinde görülen, sıcak ve nemli sert rüzgâr. Büyük kum ve toz fırtınaları oluşturur, kimi zaman boran ya da tornado özelliği kazanır. Çoğunlukla yazları oluşan habub, genellikle 3 saat sürer ve her yönden esebilir. Çok miktarda kum ya da tozun taşınmasına yol açarak 900 m'ye ulaşan yüksekliklerde kum duvarlarının oluşmasına neden olur. Habublar, dönencelerarası cephenin yazın kuzeye kayarak Gine Körfezinden nem taşıması sonucunda oluşur.

Kuzey Sahra'da, Akdeniz'in alçak basınç merkezlerinin etkisiyle oluşan ve büyük miktarda toz taşıyan soğuk ve nemli rüzgâra da kimi zaman habub denir.

Habur Çayı, HABUR SUYU olarak da bilinir, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Dicle Irmağının kollarından biri. Güneydoğu Toroslar'ın en yüksek kütlesi olan Hakkâri Dağlarından çıkan küçük akarsuların birleşmesiyle oluşur. Genellikle kuzey-güney doğrultusunda akarak Şırnak ilinin Uludere ilçesinden Irak topraklarına geçer. Burada önce güneybatıya, sonra da batıya yönelir. Zaho'nun batısında kuzeydoğudan (Hakkâri Dağlarının batı kesiminden kaynaklanıp bir süre güneye aktıktan sonra Türkiye-Irak sınırını çizen) Hezil (Nizil) Çayı kolunu alır. Bundan sonra yaklaşık 20 km boyunca doğu-batı doğrultusunda Türkiye-Irak sınırını çizer. Şırnak'a bağlı Silopi ilçesinin güneyinde, Türkiye-Suriye-Irak sınırlarının birleştiği noktada doğudan Dicle Irmağına karışır.

Doruklarında süreklı kar bulunan dağlardan kaynaklanan derelerle beslendiği için Habur Çayı'nın özellikle yukarı çığırında suları boldur. Türkiye ile Irak arasındaki önemli ve işlek sınır kapısına da adını vermiştir.

Habur Çayı, Arapça NEHRÜL-HABÛR Sumer dilinde HUBUR, Akad dilinde HABUR Fırat Irmağının önemli kollarından biri. Anadolu'nun güneydoğusunda, Mardin yoresinde doğar ve güneydoğu yönünde akarak Suriye'nin el-Haseke kentine ulaşır. Burada en önemli kolu olan Çağçağa da denen Çağçağ Çayını aldıktan sonra güneye doğru bir büklüm yapar ve Deyrü'z-Zor kentinin güneydoğusunda Fırat'la birleşir. Adı "Bereket Kaynağı" anlamına gelen Habur Çayının toplam uzunluğu 320 km kadardır. Ulaşıma pek elverişli olmamakla birlikte eskiden beri Suriye'nin kuzeydoğusundaki el-Cezire bölgesinin verimli topraklarının sulanmasında önem taşır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra yeni barajların inşa edilmesi ve var olan sulama kanallarının geliştirilmesi sonucu toplam ekim alanı 1.600.000 hektarın üzerine yükselmiştir. Habur Vadisi günümüzde Suriye'nin başta gelen buğday üretim bölgesidir. Bölgede yetiştirilen öteki önemli tarım ürünleri pamuk, arpa, pirinç, susam ve çeşitli sebzelerdir.

hac, dinlerin kutsal saydığı yerlere ibadet amacıyla, şükran ya da kefaret gereğince ya da doğaüstü güçlerden yardım dilemek üzere yapılan ziyaret.

İslamda hac. Bedensel ve malı gücü yeterli kadın ya da erkek her Müslümanın ömründe en az bir kez yerine getirmesi farz olan Kâbe'yi ziyaret yükümlülüğü İslam'ın beş temel şartından biri sayılır. Haccın üç temel farzı ihram (özel giysi), vakfe (Arafat'ta dua ve tefekkür ederek bekleme) ve tavaftır (Kâbe çevresinde dönme). Şafiiler bunlara Safa ile Merve arasındaki yürüyüşü (sa'y) ve tıraş olmayı da katar. İhram haccın şartı, vakfe ve tavaf ise rükünleridir. Hac zamanı Zilhicce ayının 9, 10, 11 ve 12. günleridir; hac ancak bu zamanda farzdır. Hac görevlerinin bir Müslümanın üzerine farz sayılabilmesi için ayrıca kişinin erginlik yaşına girmiş, ruh sağlığı yerinde ve özgür olması gerekir. Bir başka önemli koşul da yol güvenliğinin bulunmasıdır. Kadınların hacca gidebilmesi için iddet süresi içinde bulunmamaları ve yanlarında bir yakınlarının olması zorunludur; kimsesiz kadınların üzerinden hac yükümlülüğü düşer.

Haccın vacibleri şunlardır: Mekke'ye gelmeden önce, Mikat olarak adlandırılan yerden öteye ihramsız geçmemek; Arafat'ta vakfeyi güneşin batışına değin uzatmak; bayramın birinci günü şafakla güneşin doğuşu arasında Müzdelife'de vakfeye durmak; Mina'da cemrelere taş atmak (şeytan taşlama); taşları attıktan sonra kurban kesmek (yalnızca hac ile umre ibadetlerini birleştirenler için vaciptir); ziyaret tavafından sonra saçı tümden keserek ya da kısaltarak ihramdan çıkmak; kurbanı, şeytan taşlama ile tıraş arasın-

da kesmek; ziyaret tavafını kurban günü yapmak; Safa ile Merve arasında yedi kere gidip gelmek (sa'y) ve buna tavaftan sonra başlamak; özrü bulunmayanların sa'yi yürüyerek yapmaları ve Safa mevkiinden başlamaları; hacca Mekke dışından gelenlerin veda tavafı yapmaları; tavafa Hacerü'l-Esved'den başlamak ve Kâbe'yi sola alarak sürdürmek; tavaf sırasında tam temizlik durumunda bulunmak, avret yerini örtülü tutmak; tavafı Hatim'in dışında yapmak; tavaftan sonra iki rekât namaz kılmak; ziyaret tavafında dönüşleri yediye tamamlamak (ilk dört dönüş farzdır).

Hac zamanı Kâbe'den bir görünüm, Mekke
Ara Güler

Hac ibadetinin sünnetleri de şunlardır: İhrama girerken gusletmek ya da abdest almak, iki rekât namaz kılmak; beyaz bir izar ile rida tutunmak; ihramdan önce güzel koku sürünmek; ihramlandıktan sonra yüksek sesle telbiye etmek ve bunu üç kez yinelemek; peygambere salavat okumak, ardından dua etmek; Mekke'ye girmeden gusletmek; Mekke'ye gündüz ve Musalla yönünden girmek; tavaf sırasında erkeklerin ridanın ucunu sağ koltuk altından alarak sol omuz üzerine koymaları, sağ kol ve omuzun açıkta kalması; Mekke dışından gelen hacıların kudüm tavafı yapmaları; sa'yin ilk üç gidiş gelişinde koştururcasına yürümek; sa'y sırasında erkeklerin Meyleyn-i Ahdareyn adı verilen iki yeşil direk arasında koşarak gitmeleri; bundan önce ve sonra yavaş yürümeleri; gerekli olandan daha çok tavaf etmek; Zilhicce'nin 7. günü öğleden sonra Hutbe okunması; 8. gün güneş doğduktan sonra Mekke'den Mina'ya çıkmak, o geceyi orada geçirerek 9. gün güneş doğduktan sonra Mina'dan Arafat'a geçmek, aynı gün güneş battıktan sonra Arafat'tan ağır ağır Meş'ar-ı Haram yakınına gelip bayram gecesini burada geçirmek; bayram (10 Zilhicce) sabahı Mina'ya inip ilk günü orada geçirmek; Akabe Cemresi'ni taşlarken taşları aşağıdan yukarıya doğru atmak; bayramın ikinci gününden sonra Mina'dan Mekke'ye inilirken Muhasseb denilen düzlükte bir süre mola vermek; Mekke'de Tavaf-ı Sadr ve Tavaf-ı Salat'tan sonra ayakta Kâbe'ye yönelerek bol bol zemzem içmek, başa ve yüze dökmek; Hacer'ül-Esved'le Kâbe'nin kapısı arasında Kâbe duvarına göğsü ve yüzü dayayıp Kâbe örtüsüne tutunarak dua etmek; Kâbe'ye girme olanağı bulunursa, kimseyi rahatsız etmeksizin iki rekât namaz kılmak.

Hac görevi üç değişik biçimde yerine getirilebilir. Hac niyetiyle ihrama girip kudüm tavafını yaptıktan sonra hac görevleri sona erinceye değin ihramdan çıkmadan Mekke'de kalmak "hacc-ı ifrad" olarak adlandırılır. Haccın bu biçiminde umre ibadeti yoktur. "Hacc-ı temattu"da ise umre için ihrama girip tavaf ve sa'y yapıp tıraş olarak ihramdan çıktıktan sonra Mekke'de kalarak Hac zamanı gelince yeniden ihrama girilir, hac görevi tamamlanır ve kurban kesilir. Hem umre, hem de hac ibadeti için niyet ederek ihrama girip Mekke'ye ulaşınca önce umre, sonra da hac için tavaf ve sa'y ederek, sonuna kadar hac görevinin yerine getirilmesi ise "hacc-ı kıran" olarak adlandırılır.

Hıristiyanlıkta hac. Hıristiyanların daha 2. yüzyılda Kudüs'ü hac amacıyla ziyaret ettiklerini belirten kayıtlar vardır. 1940'larda Roma'da San Pietro Bazilikası'nda yapılan kazılarda 2. yüzyılda Havari Petrus'a adanmış bir anıt üzerinde, 2. ve 3. yüzyıllarda buraya hac ziyareti yapıldığını gösteren yazıtlara rastlanmıştır. 354 yılının Roma ayin takviminde müminlerin her yıl bir araya geldiği 29 ayrı yerel kutsal mekânın bir listesi yer alır. İspanyol rahibe Etheria (İS. y. 400) gezi anılarında Filistin'deki kutsal yerleri zayeret edenlere rehberlik ve barınak hizmeti verildiğinden söz eder. İngiltere'de de kilise tarihçisi Aziz Bede (ö. 735) 5. yüzyıldan 8. yüzyıla değin çok sayıda azizin mezarına yapılmış ziyaretlerin bir listesini çıkarmıştır.

Ortaçağda Hıristiyanlar yolculuğa başlamadan önce bir rahip tarafından kutsanırdı. Özel giysiler giyen hacılar geri dönüşlerinde ziyaret ettikleri kutsal mekânın bir işaretini de şapkalarına takarlardı. Yol boyunca, özel olarak hacılar için kurulmuş konuk evleri bulunurdu. Ortaçağda Hıristiyan hacılarının en çok ziyaret ettiği yerler Filistin ve Roma ile İspanya'da Santiago de Compostela'ydı. Ama İtalya'da Assisi'de Aziz Francesco'nun (ö. 1226), Fransa'da Tours'da Aziz Martinus'un (ö. 397), Almanya'da Fulda'da Aziz Bonifatius'un (ö. 754), İngiltere'de Canterbury'de Thomas Becket'in (ö. 1170), İrlanda'da Downpatrick'de Aziz Patrick'in mezarları gibi daha yüzlerce yerel hac bölgesi bulunuyordu. Din adamları arasında hac ziyaretlerini onaylamayanlar da vardı. Bazıları hacıları aşırılıklara karşı uyarıp bu ziyaretlerin dinsel değerini sorgularken, bazıları da aziz mezarlarındaki kalıntıların gerçekliğini tartıştılar.

Ortaçağın birçok ünlü hac merkezi bugün de Katolik hacılarca ziyaret edilmektedir. Ayrıca Hindistan'da Goa'da Aziz Francisco Javier'in (ö. 1552) mezarı, İtalya'da Torino'da Torino Kefeni (1578), Kanada'da Azize Anne de Beaupré'nin (1658), Fransa'da Ars'da Aziz Jean-Baptiste-Marie Vianney (ö. 1857) ve Lisieux'de Azize Therese'in (ö. 1897) mezarları ile Meksika'da Guadalupe'da Meryem Ana Manastırı, Fransa'da La Salette (1846) ve Lourdes (1858), Portekiz'de Fatima (1917) gibi Meryem Ana'ya adanmış yerler son dönemlerde gitgide önem kazanmıştır.

Ortodoks Kilisesi üyeleri de kutlu kişilerden yardım dilemek amacıyla ünlü manastırlara hac ziyaretlerinde bulunurlar.

16. yüzyıl Protestan Reformcularının bu konudaki tutumu, hac ziyaretlerinden "çocukça ve yararsız işler" biçiminde söz eden 1530 Augsburg İtikatnamesi'nde anlatımını bulur. Günümüzde Protestanlar, Martin Luther'in Wittenberg'deki mezarı ya da Lincolnshire'da Epworth'deki Wesley Anıtı gibi yerleri ziyaret etmekle birlikte bu ziyaretler ne bir Hıristiyanlık görevi sayılır, ne de manevi bir yararla ilişkilendirilir. Bu yerlerde mucizeler gerçekleştiğine de inanılmaz.

Budacılıkta hac. Buda'nın yaşamındaki dört büyük olayla ilgili dört merkez Budacıların başlıca hac yerleridir: 1) Lumbini'deki (bugün Rummindei köyü, Nepal) Aşoka Sütunu ve küçük bir tapınak Buda'nın doğum yerini belirtir. 2) Buddh Gaya'da (bugün Gaya yakınları, Bihar eyaleti, Hindistan) Kral Aşoka'nın İÖ 3. yüzyılda inşa ettirdiği tapınma yerinin çevresine İÖ 1. yüzyılda yaptırılan parmaklıklar ve eski bir tapınağın yerinde 2. yüzyılda yapılan Mahabodhi Tapınağı, Buda'nın Aydınlanmaya erdiği yerde ibadetin sürekliliğini simgeler. 3) Sarnath'ta (bugün Varanasi yakınları, Hindistan) Geyik Parkındaki (Isipatana) Aşoka Sütunu ile bir *stupa* Buda'nın ilk vaazı "Dhammaçakkapavattana-sutta"yı (Doğrunun Tekerleğini Harekete Geçirmek) verdiği yeri gösterir. 4) Kuşinagara'daki (bugün Gorakhpur'un doğusunda, Hindistan) *stupa* ile tapınak Buda'nın Nirvana'ya geçtiği (*parinirvana*), yani öldüğü yer olarak kabul edilir. Ayrıca ortaçağın din bilimleri merkezi Nalanda'nın yıkıntıları, Buda'nın ilk manastırını kurduğu Racagrha (bugün Racgir), 24 yağmur mevsimini geçirdiği Şravasti ve iki önemli müridinin kalıntılarının korunduğu Şançi, Budacı hacıların Hindistan'daki bellibaşlı ziyaret yerleridir. Seylan'da (bugün Sri Lanka) Kandy'deki Diş Tapınağı ile Birmanya'da Rangoon'daki Shve Dagon Pagodası da barındırdıklarına inanılan kalıntılar dolayısıyla önem kazanmıştır.

Mahayana Budacıları mezhep kurucularına da büyük saygı gösterdiği için Japonya'da Kamakura ve Nara'daki ünlü Buda tasvirlerinin yanı sıra Şin mezhebinin (Codo Şinşu) kurucusu Şinran'ın tasvirlerini barındıran Hongan-ci Tapınağı da önemli bir hac yeridir. Çin'de *bodhisattva*'lara (geleceğin Budası) adanmış dağ tapınakları özel ziyaret merkezleridir. Sichuan eyaletinde mutluluk *bodhisattva*'sı Samantabhadra'ya adanmış O-mei Dağı Tapınağı bunlardan birdir.

Haccac bin Yusuf (d. 661, Taif, Hicaz, Arabistan - ö. Haziran 714, Vasıt, Irak), Arap devlet adamı. Emeviler döneminin (661-750) en güçlü valilerinden biri olarak, yönetsel yapının pekiştirilmesinde belirleyici bir rol oynamıştır.

Yaşamının ilk yıllarına ilişkin bilgiler sınırlıdır. Gençliğinde, doğduğu kasabada öğretmenlik yaptı. Halife Abdülmelik bin Mervan döneminde ön plana çıktı ve Irak'taki ayaklanmayı bastırmak üzere gönderilen birlikleri düzen altına aldı. Mekke'de

Abdullah bin Zübeyr'in başlattığı ayaklanmayı bastıran birliklere komuta etti (692). Başarı kazanmak için acımasızca davranmaktan kaçınmayarak, bu tutumunu sonraki yöneticilikleri sırasında da sürdürdü. Mekke'deki ayaklanmanın bastırılmasından sonra Yemen ve Hicaz'da birkaç yıl valilik yaptı. Ardından bölgenin stratejik bir konum taşıması ve mezhep çatışmalarının odağı olması nedeniyle en çetin ve önemli yönetsel görevi sayılan Irak valiliğine getirildi (694). Emevilere son derece bağlı olduğundan, halifenin güvenini kazanarak elinde büyük bir güç topladı. Abdülmelik'in I. Velid'i ardılı olarak ilan etmesinde önemli rol oynadı. I. Velid'in halife olmasından sonra Irak'ı istediği gibi yönetti. Aralıksız 20 yıl süren valiliği sırasında Haricileri sindirmek amacıyla 120 bin kişiyi öldürttüğü için halk arasında "zalim" olarak anıldı. Bu arada ekonomik durumu düzeltmeye de önem verdi. Yeni bir Arap parası bastırarak eski para birimlerinin dolaşımdan çekilmesini sağladı. Tarımsal üretimi geliştirmek amacıyla kırsal nüfusun kentlere göçünü durdurdu. Sulama sistemlerinin onarım ve bakımını düzene koydu, bataklıkları kurutarak yeni tarım alanları açtı.

hâcegân (Farsçada "efendiler"), Osmanlılarda birinci derecedeki kâtiplere, 19. yüzyılda sivil kamu görevlilerine verilen rütbe.

Gazne ve Harezmşah devletlerinde vezirlere "hâce", İlhanlılarda divan kâtiplerine "hâcegî" denirdi. Osmanlılarda hâce unvanı ilk kez II. Mehmed (Fatih) döneminde kullanılmaya başladı. 16. yüzyılda hâcegân-ı Divan-ı Hümayun, devletin en üst kâtiplik görevi oldu. Hâcegânlık daha sonraları, kâtiplik sırası bekleyenlere de bir paye olarak verildi. II. Mahmud (hd 1808-39) hâcegânlığı kalemiye ve mülkiye sınıfları için, başlıbaşına bir rütbeye dönüştürdü. Merkezdeki birçok hizmetlinin yanı sıra, taşradaki kaymakam, mütesellim, müdür gibi görevlilere de hâcegânlık verildi. Ama hâcegân rütbesi, halk arasında ayrıcalık kazanmak için yasal olmayan yollardan elde edilmeye başladı. 1837'de bu kötüye kullanımı önlemek için sınav uygulaması getirildi ve hâcegânlık, güzel rık'a yazmak, verilen konuyu kaleme dökmek (risale yazmak), temsil yeteneği, kamu yönetiminde deneyimli olmak gibi koşullara bağlandı, 1840'larda Bâbıâli'nin yenileştirilmesi sırasında da kaldırıldı; yerine kâtib, mümeyyiz, başkâtib gibi rütbeler kondu.

hâcegân-ı Divan-ı Hümayun, Osmanlı merkezî yönetiminde sivil kurumların daire başkanlarına verilen unvan ve rütbe.

Divan-ı Hümayun, Tersane-i Âmire, Şehremaneti, Darphane-i Âmire gibi kurumların başına emin ya da nazır olarak atanabilmek için önce bu rütbenin alınması gerekirdi. Bunun için Divan-ı Hümayun kalemlerinde sırasıyla şakirdlik, kâtiplik, halifelik aşamalarından geçilirdi. Bu aşamalarda bulunanlara hâcegân-ı Divan-ı Hümayun şakirdi ya da halifesi denirdi. 16. ve 17. yüzyıllarda bu rütbe, Divan-ı Hümayun kalemlerinin önde gelen halifelerine veriliyor, bunlar hâcegânlık silsilesi denen bir terfi sistemine göre birer yıllık münavebe mansıblarına atanmak için sıraya giriyorlardı. Atandıkları görevler dört sınıftı: 1) Menasıb-ı sitte (nişancı, şıkk-ı evvel, şıkk-ı sani ve şıkk-ı salis defterdarlıkları, reisülküttablık, defter eminliği), 2) büyük ruznamçecilik, başmuhasebecilik, Anadolu muhasebeciliği, 3) tersane eminliği, şehreminliği, darphane ve arpa eminlikleri ile masraf-ı şehriyari kâtipliği, 4) maliyedeki halifelikler ile piyade ve süvari mukabelecilikleri, kalyon kâtipliği, tersanedeki ikinci düzey eminlik ve nazırlıklar, bakıkulu denen müfettişlikler. Saray hizmetlerinden matbah eminliği ile divan çavuşları kâtipliği için de gene bu rütbe geçerliydi. 18. yüzyılda hâcegân-ı Divan-ı Hümayun unvanı, vezirlerin divan efendilerine, sadaret kethüdasına, bazı nazırlara, beylikçi, mektupçu ve teşrifatçılara da verildi.

Osmanlı Devleti'nde uzun bir süre bürokrasinin en etkili kesimini oluşturan hâcegân-ı Divan-ı Hümayun rütbeli sivil görevliler, her yıl yinelenen "şevval tevcihleri"nde ya "ibka" (görevde kalma) ya da "azl" (uzaklaştırılma) edilirlerdi. Uzaklaştırılanlar rütbelerini korudukları gibi, padişahtan atiye alırlardı. Göreve atanma ve görevden alınma, sadrazamın tevcihat pusulasıyla olurdu. Kendisine mansıb verilen, görevine özgü hilatla sadrazamın katına çıkar, sonra görevine başlardı. 1838'de Divan-ı Hümayun kalemlerinin büyük bölümü Bâbıâli'ye taşındıktan sonra hâcegân-ı Divan-ı Hümayun'dan olanlara eski görevleri verilmedi. Bu nedenle hâcegân-ı Divan-ı Hümayun yalnızca onursal bir rütbeye dönüştü.

Hz. Muhammed Hacerü'l-Esved'i Kâbe'ye yerleştirirken, Reşideddin'in Camiü't-Tevarih'inden bir minyatür, Edinburgh Üniversitesi Kütüphanesi
Edinburgh University Library

Hacer, ACER olarak da bilinir, Kitabı Mukaddes'te HACAR, Hz. İbrahim'in karısı, Hz. İsmail'in annesi.

İslam kaynaklarına göre Mısır firavunlarından Senan bin Ulvan'ın İbrahim'in karısı Sara'ya hediye ettiği Etiyopyalı bir köledir. İbrahim, çocuğu olmayan Sara'nın izniyle Hacer'le evlenir ve bu evlilikten Hz. İsmail doğar. Ama Sara, ilerlemiş yaşına ve bu arada kendisinin de bir çocuğu (Hz. İshak) olmasına karşın Hacer'i kıskanır. İbrahim Sara'nın ısrarları üzerine Hacer ve İsmail'i o dönemde kimsenin yaşamadığı Mekke vadisine getirip bırakır. Hacer Tanrı'nın yardımıyla güçlüklere göğüs gererek oğlunu yetiştirir. Kitabı Mukaddes'te ise Hacer'in daha gebeyken Sara'nın eziyetinden kaçtığı, ama Tanrı'nın bir meleğinin uyarısıyla geri döndüğü anlatılır (Tekvin 16: 1-16). Tekvin'e göre Hacer'ın daha sonra yerleştiği yer ise Beer-seba Çölüdür (21:8-21).

Köle kökenli olmasına karşın Hacer, güçlü imanı dolayısıyla daha İslam öncesinde soyluluk simgesi durumuna gelmiştir. Hacer'in, yiyecek ve içeceklerinin tükenmesi üzerine ağlayan İsmail'e su bulmak için yakındaki iki tepe (Safa ve Merve) arasındaki koşuşmasının müminlerce de tekrar edilmesi İslamda hac ibadetinin gerekleri arasında yer alır. Zemzem suyu da Hacer ile İsmail'e bağışlanan ve o günden beri hiç tükenmeyen bir armağan olarak görülür. İslam inanışına göre daha sonra Mekke'ye dönen İbrahim burada Kâbe'yi inşa eder. Evlilik çağına giren İsmail, komşuları Cürhüm kabilesinden önce Mudad'ın kızı Seyyide, sonra da Amr'ın kızı Ra'le ile evlenir. Bu evliliklerden doğan 12 oğlu, Mekke çevresini dolduran Arapların atalarıdır. (Yahudiler de İsmail'in Filistin'in güneyindeki Bedevi halklarının atası olduğuna inanırlar.) Hacer bu nedenle Arab-ı Tabıa adı verilen bu Arapların büyük annesi sayılır. Hz. Muhammed'in Hacer için Araplara "İşte bu kadın sizin annenizdir" dediği söylenir. Hacer'in Kâbe içinde Hıcr, Hatım ya da Hazire denilen bölümde gömülü olduğuna inanılır.

Hacerü'l-Esved, Kâbe'nin doğu köşesinde, Müslümanlarca kutsal sayılan kara taş. Yerden 1,5 metre yükseklikte, 30 cm çapında bir yumurta biçimindedir; üzerinde kırmızı ve sarı damarlar vardır. İslam öncesinde putperest Arapların da tapındığı taşın dış yüzü hacıların el sürmesi nedeniyle aşınmış, parlak bir görünüm almıştır.

Bir göktaşı parçası ya da volkanık bir kaya olduğu sanılan Hacerü'l-Esved yaygın İslam inanışına göre Cennet'ten kovulduğunda Hz. Âdem'e verilmiştir. Hz. İbrahim'in Hacerü'l-Esved'i Mekke yakınlarındaki Ebu Kubays Dağından getirip tavafın başlama noktasını gösteren işaret olarak buraya yerleştirdiğine inanılır. Hz. Muhammed'in bu taşı öptüğü, elini sürdüğü ve uzaktan sağ elini kaldırarak selamladığı söylenir. Bu nedenle hacıların Hacerü'l-Esved'i öpmeleri, buna olanak yoksa ellerini sürmeleri, en azından uzaktan selamlamaları sünnettir.

İslam geleneğinin aktardığına göre Hz. Muhammed Hacerü'l-Esved'in Tanrı'nın yeryüzündeki sağ eli olduğunu, onu öpen ya da elini sürenin Tanrı'nın elini öpmüş, tokalaşmış gibi olacağını, bu taşın kıyamet günü kendisine gerektiği gibi el sürenler lehinde tanıklık edeceğini söylemiştir. Öte yandan Hz. Ömer'in Hacerü'l-Esved'e seslenerek, "Senin bir taş olduğunu, ne bir yarar, ne de zarar verebileceğini biliyorum. Tanrı elçisinin yüz sürdüğünü görmeseydim sana yüzümü sürmezdim" dediği, bunun üzerine Hz. Ali'nin onu, "Hem yararı, hem zararı vardır. Sözlerinde duran müminlerin lehlerinde, kâfirlerin de aleyhlerinde tanıklık edecektir" biçiminde uyardığı anlatılır.

Hacerü'l-Esved, ilk kez Emevi hanedanından Yezid bin Muaviye dönemindeki Mekke Kuşatması (683) sırasında olmak üzere çeşitli olaylarda kırılıp parçalandı. İlk kırılışında üç parçaya ayrılan taşı Abdullah bin Zübeyr birleştirerek gümüş bir çerçeve içine aldırdı. Karmatiler taşı 930'da Kâbe'den alıp Ahsa'ya götürdüler, karşılığında fidye almak amacıyla yaklaşık 20 yıl burada tuttular. Sonraki olaylarda toplam 12 parçaya bölünen taşın gümüş çerçevesini son kez Osmanlı padişahı Abdülmecid (hd 1839-61) yeniletti. Çeşitli zamanlarda kopan küçük parçacıklardan bir bölümü İstanbul'a getirilerek bazı cami ve türbelere konmuştur.

Bunlardan üçünün İstanbul'da Kadırga'daki Sokollu Mehmed Paşa Camisi'nde, birinin de I. Süleyman'ın (Kanuni) türbesinde bulunduğu bilinmektedir.

Hacettepe Üniversitesi, 8 Temmuz 1967'de Ankara'da kurulan üniversite.

Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne bağlı olarak 2 Şubat 1954'te kurulan ve daha sonra Ankara Çocuk Sağlığı Derneği'nin de temelini oluşturan çocuk sağlığı kürsüsü, Hacettepe Üniversitesi'nin çekirdeği sayılır. 8 Temmuz 1958'de tüzel bir kimlikle kurulan Çocuk Sağlığı Enstitüsü, Hacettepe Çocuk Hastanesi'nin tamamlanmasından sonra burada öğretime başladı. 1961'de enstitüye bağlı olarak hemşirelik, tıbbi teknoloji, fizik tedavi ve rehabilitasyon dallarında öğretim veren Sağlık Bilimleri Yüksekokulu, bir yıl sonra da Ev Ekonomisi Yüksekokulu'nun çekirdeğini oluşturan Diyetetik Bölümü oluşturuldu. Sağlık Bilimleri Yüksekokulu 1963'te Hacettepe Tıp ve Sağlık Bilimleri Fakültesi'ne dönüştürüldü. Hemşirelik, tıbbi teknoloji, temel bilimler ve fizyoterapi-rehabilitasyon bölümleri de birer yüksekokul olarak bu fakülteye bağlandı. Bunu Diyetetik Bölümü'nün fakülteye bağlanması ve Diş Hekimliği Yüksekokulu'nun kurulması izledi.

1965'te Hacettepe bünyesindeki yükseköğretim kurumlarının eşgüdümü ve bunların geliştirilerek üniversiteye dönüştürülmesini sağlamak üzere Hacettepe Bilim Merkezi oluşturuldu. 1966'da Hacettepe Tıp Merkezi Hastanesi'nin kurulmasından sonra, 1967'de 892 sayılı yasayla Ankara Üniversitesi'nden ayrılan Hacettepe Tıp ve Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hacettepe Üniversitesi adını aldı. Üniversitenin çekirdeğini oluşturan Ankara Çocuk Sağlığı Derneği de üniversitenin vakfı haline getirildi. Hızla gelişen Hacettepe Üniversitesi 1969'da Kayseri'deki Gevher Nesibe Sultan Darüşşifası'nı Gevher Nesibe Tıp Fakültesi adıyla öğrenime açtı. 1983'te 2809 ve 1987'de 3389 sayılı yasalarla yeniden düzenlenen Hacettepe Üniversitesi günümüzde, biri İngilizce öğretim yapan iki tıp fakültesi, eczacılık, diş hekimliği, edebiyat, eğitim, güzel sanatlar, iktisadi ve idari bilimler, fen, mühendislik ve Zonguldak Mühendislik fakültelerinden oluşmaktadır. Ayrıca üniversite bünyesinde Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Çocuk Sağlığı, Fen Bilimleri, Nöroloji Bilimleri ve Psikiyatri, Nüfus Etütleri, Nükleer Bilimler, Onkoloji, Sağlık Bilimleri ve Sosyal Bilimler enstitüleri ile 12 yüksekokul vardır.

Hachette, Louis-Christophe-François (d. 5 Mayıs 1800, Rethel - ö. 31 Temmuz 1864, Paris, Fransa), Fransız yayımcı. Çeşitli alanlara ilişkin ders kitapları, sözlükler ve daha birçok yayın çıkararak Fransız eğitim ve kültür yaşamına canlılık kazandırmıştır.

Paris'te hukuk öğrenimi gördü. 1826'da küçük bir kitapçı dükkânı satın aldı. 1830 Devrimi'nin ardından yeni ilkokullar için ders kitapları yayımlamaya başladı. Çok geçmeden Fransa'nın önde gelen yayımcıları arasına girdi. Kurduğu şirketin yayınları arasında hemen her konuya ilişkin elkitapları, eski ve modern klasiklerin bilimsel basımları, trenlerde okunacak ucuz kitaplar, gezi kitapları ve rehberler bulunuyordu. Ayrıca birçok dergi çıkardı, yoksulların yaşam koşulları üzerine kitapçıklar yazdı ve bir uluslararası yayın hakları sözleşmesi oluşturulması yolunda çaba gösterdi.

Hacı, Raca (ö. Haziran 1784, Melaka), Bugilerin Malakka Yarımadasının her yanına yayılmasına öncülük eden asker ve devlet adamı.

Endonezya'daki Selebes Adasının güneyinde yaşayan bir halk olan Bugiler, Hollandalılar tarafından anayurtlarından sürüldükten sonra Malakka Yarımadasına göç ederek 17. yüzyılın başlarında Selangor'da bir hanedan kurdular. Zamanla güçlenerek Cohor Devleti'ni perde arkasından yönetmeye başladılar; ayrıca Kedah ve Perak devletleri üzerinde de büyük bir nüfuz kurdular.

Sumatra'da askeri harekâtlara katılan Raca Hacı, 1770'te kuzeydeki Malay devleti Kedah'ın başkentini ele geçirip işgal etti. Yedi yıl sonra Cohor hükümdarının yardımcılığını üstlenerek çok güçlü bir konuma yükseldi. Riau limanını (bugün Singapur'un güneyinde) önemli bir ticaret merkezi durumuna getirmeye yönelik çabaları Hollandalıların denetimindeki Melaka'nın ekonomik konumunu ciddi biçimde sarstı ve çok geçmeden Hollandalılarla anlaşmazlıklar baş gösterdi. 1784'te Melaka'ya saldıran Raca Hacı, takviye kuvvetler alan Hollandalılar karşısında başarılı olamadı ve çarpışma sırasında öldü.

Hacı Bayram Camisi, Ankara'da, Ulus semtinde, Bayramiliğin kurucusu Hacı Bayram Veli adına 1427/28'de yaptırılmış cami. Uzun ekseni kıble yönünde ve yaklaşık 16 m × 22 m boyutlarında bir dikdörtgen biçimindeki asıl cami ile bunu kuzeyden tümüyle ve batıdan 2/3'üne kadar saran, sonradan eklenmiş bir son cemaat yerinden oluşur. Üzeri, kiremit kaplı bir kırma çatıyla örtülüdür. Cami kütlesinin güneydoğu köşesi hemen yandaki Augustus Tapınağı'na(*) bitişiktir. Camiye doğu, kuzey ve batıdaki üç kapıdan girilir. Kuzey duvarının önünde ahşaptan bir kadınlar mahfeli vardır. Buraya son cemaat yerinin üst katından da geçilir. Ahşap tavan ve bazı pencere pervazları 18. yüzyılda yapılmış boyalı öğelerle bezenmiştir. Duvarlardaki çini kaplamalar yenidir. Yalnız müezzin mahfelinin altındakiler 18. yüzyıl Kütahya çinisidir. Mihrap nişini alçıdan yapılmış dört sıralı bir bordür çevreler. Ahşap minber, taklit kündekâri tekniğiyle yapılmıştır. Onun iki yanında da boyalı bezemeler vardır.

Hacı Bayram Veli'nin türbesi caminin kıble duvarına bitişiktir. Kare planlı gövdesi Augustus Tapınağı'ndan alınmış malzemeyle yapılmıştır. Bunun üstünde taş ve tuğla almaşık örgülü sekizgen bir kasnak yükselir; kubbesi kurşun kaplıdır. Türbenin güneydoğu köşesinde, caminin minaresi yükselir. Tuğladan örülmüş silindirik minarenin iki şerefesi vardır.

İlk yapılışında kerpiç olduğu sanılan beden duvarları, caminin geçirdiği çeşitli onarımlar sonucunda bugünkü tuğla ve taştan oluşan biçimini almıştır. Bu onarımların en önemlileri 1714'te (Hacı Bayram Veli'nin torunlarından Mehmed Baba tarafından), III. Mustafa döneminde (1757-74) ve 1940'ta (Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce) gerçekleştirilmiştir.

Hacı Bayram Veli *bak.* Bayram Veli

Hacı Bektaş Veli *bak.* Bektaş Veli (HACI)

Hacı Giray I (d. Troki, Litvanya ? - ö. 1466, Bahçesaray, Kırım), Kırım hanı, Giray hanedanının kurucusu.

Cuci'nin küçük oğlu Tokay Timur'un soyundandır. Kırım'daki iç çekişmeler yüzünden Litvanya grandükü Vitold'a sığınmak zorunda kalan babası Gıyaseddin Han'ın mücadelesini sürdürerek, Altın Orda'dan Kırım'a göç eden Şirin, Kongurat ve Berin kabilelerinin desteğiyle han oldu (y. 1426). Kırım limanlarını ellerinde tutan Cenovalılara savaş açarak, Amiral Carlo Lomellino'yu Solgat'ta yendi (Haziran 1434). Kefe'yi alma girişiminin başarısızlığa uğramasından sonra, buranın ticaretini kendi denetimindeki Kerç ve Solgat limanlarına çekmeye çalıştı. Donanması olmadığından Cenovalılara karşı Osmanlılarla ittifaka yöneldi. Osmanlı-Kırım kuvvetlerinin Kefe'yi denizden ve karadan kuşatmasıyla (1454), Cenovalıları Osmanlı Devleti'ne ve Kırım Hanlığı'na vergi vermeye zorladı. 1456'da Cenovalıların entrikaları sonucunda oğlu Haydan Han başa geçirildiyse de, aynı yıl tahtı yeniden ele geçirdi. Yaşamının sonuna değin Cenovalılarla iyi ilişkiler içinde olmaya özen gösterdi.

1453'te Litvanya soylularının giriştiği ayaklanmanın bastırılmasında Lehistan'a (Polonya) yardım etti. 1455'te Olkoviç ayaklanmaları sırasında ayaklanmacıları destekleyen Altın Orda hükümdarı Seyyid Ahmed Han'ı geri çekilmeye zorladı. 1465'te de Moskova seferine çıkan Ahmed Han'ı Don Irmağı kıyısında durdurdu.

Hacı Giray, Kırım'a egemen olduktan sonra topraklarını Kıpçak bozkırı içlerine doğru genişletti. Devlet örgütlenmesinde Altın Orda Devleti'ni örnek aldı. Kırım limanlarındaki ticaret ilişkilerine koşut olarak geniş bir gümrük örgütlenmesi oluşturdu.

Hacı Halife *bak.* Kâtip Çelebi

Hacı İlyas Camisi, Muğla'nın Milas ilçesinde, 1329/30'da yapılmış cami. Menteşeoğullarından günümüze kalmış en eski camidir. Yaklaşık 12,5 m × 14 m boyutlarında, kareye yakın dikdörtgen planlı, çok sade bir yapıdır. Üzeri ahşap bir kırma çatıyla örtülüdür. Her duvarında ikişerden sekiz penceresi vardır. Mihrabı kubbe duvarında, yarım daire biçimli bir niş halindedir. Kuzey cephesinin önündeki son cemaat yeri kiremit kaplı üç kubbeyle örtülüdür. Bu kubbeler ön cepheyi üç göze ayıran dört tane ayağa oturur. Ortadaki göz geniş bir sivri kemerle geçilmiş, iki yandaki gözler ise birer sütunla ikiye ayrılmıştır. Ortadaki iki ayak ile cami duvarı arasında da birer sütun vardır. Bütün bu küçültülmüş açıklıkların üzeri de sivri kemerlidir.

Hacı İlyas Camisi'nin en ilginç yanı merdiven minaresidir. Çatı hizasındaki şerefeye yapının batı cephesine bitişik olarak yükselen 27 mermer basamaklı bu merdivenle ulaşılır.

Hacı İvaz Paşa (d. Kazova, Tokat - ö. 20 Ağustos 1428, Bursa), Osmanlı devlet adamı.

Tokatlı Ahi Bayezid'in oğludur. Osmanlılara tımarlı sipahi olarak hizmet etti. I. Mehmed'in (Çelebi) Amasya sancakbeyi olduğu sırada ve daha sonra Fetret Devrinde subaşı olarak onun maiyetinde bulundu. Bursa muhafızıyken Karamanlı II. Mehmed Bey'e karşı kentı başarıyla savundu (1413). Bu hizmetine karşılık kendisine vezirlik verildi. I. Mehmed'in ölümünden (1421) sonra başlayan iktidar mücadelesi sırasında II. Murad'ın tahta çıkmasında ve I. Bayezid'in (Yıldırım) oğlu Mustafa Çelebi'yi yenmesinde önemli rol oynadı. Çandarlı İbrahim Paşa veziriazamlığa getirilince Hacı İvaz Paşa da ikinci vezir oldu. Bunun ardından ikisi arasında anlaşmazlık baş gösterdi. Ünlü bilgin Molla Fenari de Hacı İvaz Paşa'ya karşıydı. Suikasttan çekinen Hacı İvaz Paşa, kaftanının altına zırh giymeye başladı. Divana zırhlı ve silahlı olarak gittiğinin ortaya çıkması üzerine

II. Murad onu vezirlikten alarak gözlerine mil çektirdi (1424). Son yıllarını Bursa'da geçiren Hacı İvaz Paşa, bir salgında hastalanarak öldü.

Hacı İvaz Paşa, bayındırlık işleriyle de uğraştı, çeşitli ülkelerden birçok sanatçı ve ustanın getirilmesine ön ayak oldu. Bursa'da Yeşil Külliyesi'ni yaptırdı. Mustafa Çelebi'nin Bursa üzerine yürüdüğü sırada I. Mehmed'in yıktırdığı Ulubat Köprüsü'nü (Hacı İvad Köprüsü) daha sonra yeniden yaptırdı. Edirne'de acemi oğlanların yetiştirildiği bir sarayı da bulunan Hacı İvaz Paşa, ayrıca Tokat, Bursa ve yörelerinde çok sayıda cami, medrese, mescit ve zaviye de yaptırmıştır.

Hacı Kılıç Camisi ve Medresesi, Kayseri'de, İstasyon Caddesi üzerinde, Anadolu Selçuklu veziri Ebu'l-Kasım bin Ali et-Tusi'nin 1249/50'de yaptırdığı, birbirine bitişik bir camiyle medreseden oluşan külliye. Yörenin kirli sarı renkli taşından yapılmış beden duvarlarının kalınlığı 2 m'yi aşar. Planı, yaklaşık 37 m × 52 m boyutlarında, uzun ekseni kabaca kuzey-güney doğrultusunda uzanan bir dikdörtgendir. Bu dikdörtgenin güney ucundaki, yarısından biraz daha büyük bölümünü cami kaplar. Cami, sivri tonozlarla örtülü, mihrap duvarına dik yönde uzanan beş sahından oluşur. Sahınlar birbirlerinden dört sıra ayakla ayrılmıştır; her sırada kare kesitli üç ayak vardır. Orta sahın öbürlerinden daha geniş ve yüksektir; güney ucunda da bir mihrap önü kubbesi yer alır. Caminin taş oymalarla bezeli taçkapısı doğu duvarının ortasındadır. Bunun hemen sağında, kare planlı kürsüsü beden duvarına bitişik, silindirik gövdeli, tek şerefeli minare yer alır. Minare yapıya daha geç bir tarihte eklenmiştir.

Dikdörtgenin kuzey ucunu kaplayan medresenin taçkapısı güneyde, minarenin sağındadır. Bu taçkapı da, caminin taçkapısı gibi, yapıdan dışarıya taşırılmış, kavsarası mukarnas sıralarıyla doldurulmuş, kapı nişi çevresi de çeşitli bitkisel ve geometrik örgelerden oluşan bordür sıralarıyla bezenmiştir. Taçkapının arkasındaki küçük giriş eyvanı, medrese avlusunun cami duvarına bitiştiği köşededir. Bu eyvanın sol duvarındaki bir kapıdan türbeye geçilir. Türbe, cami mekânı içinde, en doğudaki sahın ucunda yer alır. Medrese avlusunun doğu, kuzey ve batı kenarlarında bir revak dolanır. Güney kenarında revak yoktur; buraya geniş bir kemerle caminin orta sahnının ucu açılır. Böylece medresenin açık avlusu, aynı zamanda caminin de iç avlusu olur. Doğu ve kuzey revaklarının arkasında medrese hücreleri sıralanır. Batı revakının camiye bitiştiği yerde ve giriş eyvanının tam karşısında sivri tonozlu ana eyvan vardır. Onun kuzeyindeki büyük mekân, dershane odasıdır. Cami avlusu ile medrese avlusunun birleştirildiği bu plan düzeni daha sonra Osmanlı Klasik Dönem camilerinde de (örn. İstanbul'daki Sinan Paşa, Zal Mahmud Paşa, Mihrimah Sultan camileri) kullanılmıştır.

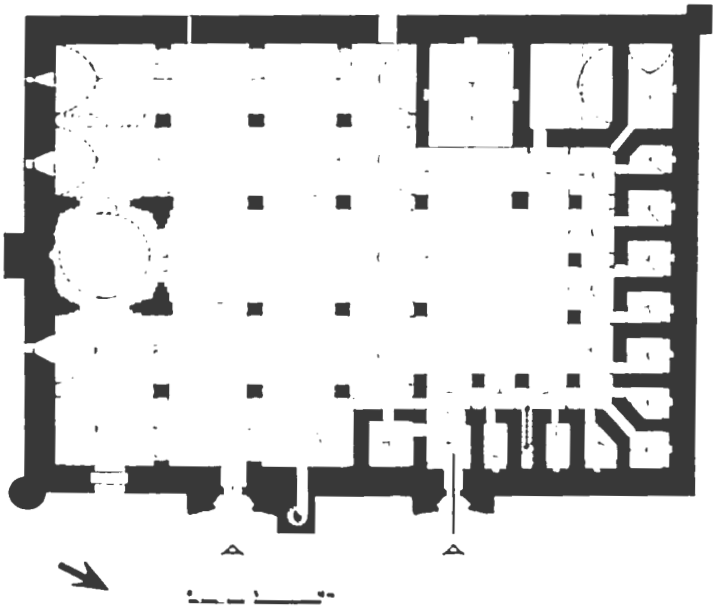

Hacı Kılıç Camisi ve Medresesi'nin planı
Ana Yayıncılık Arşivi

Hacı Özbek Camisi, İznik'te çarşı içinde, 1333/34'te inşa edilmiş cami. Bilinen en eski yazıtlı Osmanlı yapısıdır. Camiyi yaptıran Hacı Özbek'in kim olduğu bilinmemektedir. Planı yaklaşık 10 m kenarlı bir kare biçimindedir. Üzeri kubbeyle örtülüdür. Kubbeye geçiş bademlerle sağlanmıştır. Beden duvarları bir sıra kesme taş, üç sıra tuğlayla almaşık olarak örülmüştür. Kubbesi kiremit kaplıdır.

Son cemaat yerinin iki yanı, cami beden duvarlarının uzatılmasıyla kapatılmış, ön yüzü iki sütunla üç göze ayrılmıştır. Bu sütunlardan soldaki, bir kemerle cami beden duvarına bağlanır. Sağdaki iki gözün üzeri cami duvarına koşut tek bir beşik tonozla, soldaki gözün üzeri ise bir tekne tonozla (bazı kaynaklara göre aynalı tonoz) örtülüdür. Son cemaat yeri özgün halinde caminin batı duvarına bitişikken, 1940'taki yol genişletme çalışması sırasında yıkılarak kuzey duvarı önüne, bugünkü yerine alınmıştır.

Hacı Paşa, asıl adı CELALEDDİN HIZIR BİN ALİ (d. 1334/35, Konya - ö. 1424, ?), Selçuklu hekim. Yazdığı tıp kitapları kendisinden sonra gelen hekimlere kaynak olmuştur.

Konya'daki medrese öğreniminden sonra Mısır'a giderek el-Ezher'de din bilimleri öğrenimi gördü. Hocaları arasında Mübarekşah Mantıkî ve Şeyh Ekmeleddin Babartî gibi ünlü din bilginleri vardı. Şeyh Bedreddin ve Cürcani de okul arkadaşları arasındaydı. Bir ara ağır bir hastalığa yakalanıp sık sık hekimlere başvurmak zorunda kalınca tıp mesleğine büyük bir ilgi duymaya başladı. Mısır'ın önde gelen bilginlerinden fen ve tıp bilimlerini öğrendi. Bilgi ve becerisi ile kısa zamanda tanınarak Mısır'ın en ünlü hastanelerinden Mansuriye Kalavun Darüşşifası'nda çalışmaya başladı ve başhekimliğe kadar yükseldi. Daha sonra Anadolu'ya gitti. Aydınoğlu İsa Bey'in (hd 1360-90) çağrısı üzerine Aydın'a geçti. Ayasuluğ (Selçuk) ve Birgi'de kadılık ve hekimlik yaptı. Hem din bilimleri, hem de tıp alanında değerli yapıtlar yazdı. *Mecmau'l-Envâr fi Cemi'l-Esrâr* adlı yapıtı Arapça bir tefsir kitabıdır. Aydınoğlu İsa Bey adına yazılan *Mesâliku'l-Kelâm fi Mesâili'l-Kelâm*, Kadı Beyzavi'nin kelama ilişkin *Tevâliü'l-Envâr* yapıtının şerhidir; *Tevâliü'l-Beyzâviye Şerhi* ve *Şerhü'l-Tevâli* adlarıyla da bilinir. Hacı Paşa, içerik bakımından *Müntehab-ı Şifa*'ya benzeyen *Kitâbü'l-Tealim* adlı tıp yapıtını 1369'da yazmıştır. Kitabın sonunda "Vasıyye" başlığı altında, hekim giysilerinin derli toplu olması gerektiğinden ve hekimlerin uyması gereken ahlak kurallarından söz eder. Aynı yıl bu kitabının bir özetini yazarak *Kitabü'l-Ferîde* adını vermiştir. Hacı Paşa'nın 1380'de Aydınoğlu İsa Bey adına yazdığı *Şifaü'l-Eskâm ve Devâü'l-Alâm* adlı Arapça yapıtı, *Şifa-yı Hacı Paşa* ve *Kanun-ı Hacı Paşa* adlarıyla da bilinir. Kaynak olarak kullanılan ve dört makale halinde düzenlenen bu kitabın en belirgin özelliği hastalıklarla ilgili bilgilerin açık bir biçimde verilmiş ve gereksiz ayrıntılardan kaçınılmış olmasıdır. Bu yapıt Hacı Paşa'nın öbür kitaplarının temelini oluşturur. 1397-98 yıllarında bu kitabını kısaltarak *Kitabü's-Sa'âde vel-İkbâl* adını vermiş, ama yapıt daha çok *el-Kummü'l-Celâli* adıyla ün kazanmıştır. Hacı Paşa sonraları bunu *Müntehabü'ş-Şifa* adıyla Türkçeye çevirerek Aydınoğlu İsa Bey'e ithaf etmiştir. *Teshilü'ş-Şifa* adlı yapıtı da *Müntehabü'ş-Şifa*'nın 1408'de yapılmış bir özetidir. Muhyiddin Mehî kolay öğrenilebilmesi için *Teshilü'ş-Şifa*'yı 1466-67 yıllarında şiir biçiminde yeniden yazarak *Müfid* ya da *Nazmü't-Teshil* adını vermiştir. Hacı Paşa *Usul-i Hamse* adlı yapıtında da kısaca sağlığın korunması, mizacın düzeltilmesi ve hastalıkların tedavisini anlatmıştır.

Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, İstanbul'da, Üsküdar'ın Atlamataşı semtinde Hacı Selim Ağa tarafından 1782'de kurulan Arap harfli yapıtlar kütüphanesi. Yeniçeri Ocağı'ndan yetişen ve III. Selim'e şehzadeliği sırasında hocalık eden Selim Ağa'nın vakfettiği 1.300 kadar kitapla açılan kütüphane, daha sonra Nurbanu Sultan, Yakub Ağa, Hüdaî Efendi, Kemankeş Emir Efendi'nin kitaplarının da eklenmesiyle zenginleşti. 1953'e değin koleksiyonunda bulunan Latin harfli kitaplarla da hizmet vermiş, aynı yıl içinde bu kitaplar Şemsi Paşa Halk Kütüphanesi'ne taşınmıştır. Kütüphanede bulunan yazma ve basma 7.369 kitaptan 3.901'i Türkçe, 3.202'si Arapça, 266'sı Farsçadır. Kitap adlarına ve konularına göre düzenlenmiş kataloğu, eski harflerle basılmış iki fihristi vardır. Din, edebiyat, tarih, coğrafya konularında çok değerli yazmaların bulunduğu Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, günümüzde Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağlı olarak çalışmaktadır.

hacı şişesi, gövdesi yuvarlak, yassı, bazen de armut biçimli, kısa boyunlu ve yayvan tabanlı kap. Üstünde, omza asmak ya da tapasını tutturmak için içinden bir zincir ya da askı geçirilen iki halkası vardır. Hacı şişesi Batı'da ilk kez Eski Roma'da, Doğu'da ise 7. yüzyılda Çin'de görülür. Seramik, porselen, gümüş, cam, hatta deri gibi daha dayanıksız çeşitli malzemelerden yapılmış örnekleri vardır. Bu kapları başlangıçta yolcular yanlarında taşımış olsa da, günümüze ulaşan son derece gösterişli örnekler

herhalde yalnızca süs için yapılmış ya da bazı Meissen çay ve kahve takımlarında olduğu gibi, yalnızca çok varlıklı kişilerce yolculuk sırasında kullanılmıştır. Çin'de bulunmuş, Tang hanedanı dönemine (618-907) ait pişmiş topraktan hacı şişeleri büyük olasılıkla, geçmişi Zhou hanedanı dönemine (İÖ 1111-255/256) değin uzanan daha

Porselenden bir hacı şişesi, Qing hanedanı, Yongzheng dönemi (1722-35); Percival David Koleksiyonu
Percival David Foundation of Chinese Art

önceki metal örneklerin taklitleridir. Avrupa'da da 16. yüzyılda hacı şişeleri genellikle gümüş ya da gümüş kaplama olarak ve herhalde Çin örneklerinden esinlenilerek daha çok Almanya'da Augsburg kentinde üretilmiştir. Augsburg'da genellikle yeşil renkli camdan ve altın kaplama ağızlı hacı şişeleri de yapılmıştır. En ünlü hacı şişeleri Çin'de mavi-beyaz Ming (1368-1644) porseleninden yapılanlarla, Meissen'de Johann Friedrich Böttger'in sert ve gözeneksiz seramikten ürettiği armut biçimli şişelerdir.

Hacı Ziya Bey Mescidi, Aydın'ın Söke ilçesinde, Yeni Cami mahallesinde, eşraftan Hacı Ziya Bey'in 1894'te yaptırdığı mescid. Kenarları yaklaşık 10 m uzunluğunda kare planlı, tek kubbeli bir yapıdır. Kubbeye geçiş tonozlarla sağlanmıştır. Beden duvarlarının üstü, orta yerde büyük birer askı kemeri yaparak yükselir. Bu beşik kemerlerin üstünde birer üçgen alınlık yer alır. Alınlıklar köşelerde, çapraz yerleştirilmiş (45°) beşik kemerlerle birbirlerine bağlanmış, böylece sekizgen planlı bir tür kasnak ortaya çıkmıştır. Kurşun kaplı kubbe bunun üstüne oturur. Askı kemerlerinin içinde ikişer, çapraz kemerlerin içinde birer yuvarlak pencere vardır. Gerek bu pencereler, gerek bütün kemer ve alınlıkların kenarlarını dolanan silmeler, yapıya barok bir görünüm kazandırır. Son cemaat yeri üç gözlü ve iki katlıdır. Üst katta, alttaki her kemerin hizasına bir pencere getirilmiştir. Buraya son cemaat yerinin sağ yanında, açıktaki bir merdivenle ulaşılır. Tek şerefeli minare de hemen bu merdivenin arkasında, mescidin batı duvarına bitişiktir.

Hacıbekir AİLESİ, şekerciliğin Türkiye'de yaygınlık kazanmasında, Türk şekerlemelerinin yurtdışında tanıtılmasında önemli hizmetleri geçen şekerci aile.

Ailenin kurucusu olarak kabul edilen Bekir Efendi (ö. 18-19. yy), küçük yaşta Kastamonu'nun Araç ilçesinden İstanbul'a geldi. Bir süre Hamidiye Medresesi'nde okudu. Daha sonra bir şekercinin yanında çıraklık yaptı. Biriktirdiği parayla 1777'de Bahçekapı'da bir şekerci dükkânı açtı. Önceleri "Araçlı Şekerci" olarak anılırken, hacca gittikten sonra Hacı Bekir olarak tanınmaya başladı.

Bahçekapı'daki dükkânında kullandığı malzemenin kalitesi ve ürünlerinin temizliğiyle dikkati çeken Hacı Bekir, Araç'tan getirdiği kişileri çalıştırarak bu sanatın hemşerileri arasında yayılmasını sağladı. Bu arada saray şekercibaşısı unvanını aldı. Saray'da ve İstanbul'da lokum ve akidenin daha önceleri de yapılmasına karşın, lezzet ve kalite yönünden daha üstün özellikler taşıyan Hacı Bekir ürünleri kısa sürede ün yaptı. Tarçınlı, güllü, portakallı, limonlu ve sakızlı akidelerle un ve pekmez yerine nişasta ve şeker kullanılarak yapılan lokumlar Hacı Bekir'in buluşuydu. Bu yıllarda Hacı Bekir ürünleri yavaş yavaş Avrupa'ya da yayılmaya başladı.

Hacı Bekir'in ölümü (y. 1856-61) üzerine Bahçekapı'daki şekerci dükkânını oğlu Mehmed Muhiddin (ö. 19-20. yy) işletmeye başladı. Saray şekercibaşılığı görevini de devralan Mehmed Muhiddin döneminde, kuruluş gelişmesini sürdürerek kendisini dış ülkelerde de kabul ettirdi. Hacıbekir şekerlemeleri bu dönemde Viyana Dünya Sergisi'nde (1873), Köln (1888) ve Brüksel (1897) uluslararası fuarlarında altın ve gümüş madalyalar kazandı.

Ali Muhiddin Hacıbekir (d. 1891, İstanbul - ö. 31 Aralık 1974, İstanbul), babası Mehmed Muhiddin'den sonra kuruluşun gelişmesinde ve bugünkü duruma gelmesinde önemli rol oynadı. Onun yönetiminde Bahçekapı'daki iki mağazaya ek olarak Karaköy, Galata, Tepebaşı, Pangaltı, Çarşıkapı, Beyoğlu, Parmakkapı ve Kadıköy'de satış yerleri, ABD, Mısır, Fransa, Hollanda ve İngiltere'de şubeler açıldı. Mısır'da İskenderiye ve Kahire şubeleri açıldıktan sonra Ali Muhiddin Hacıbekir'e Osmanlı sarayı şekercibaşılığının yanı sıra Mısır Hidivi'nce de şekercibaşılık unvanı verildi (1911). Bu dönemde kuruluş 1906 Tourcoing (Fransa) ve 1939 New York Dünya fuarlarında başarılar kazandı.

Günümüzde Hacı Bekir Lokum ve Şekerli Mamüller A.Ş ve Ali Muhiddin Hacı Bekir Şekercilik Ticaret A.Ş. adlı iki şirket aracılığıyla etkinliklerini sürdüren kuruluşun Bahçekapı, Beyoğlu, Parmakkapı, Kadıköy ve Ankara'da satış mağazaları ve imalathaneleriyle İstanbul'da bir fabrikası vardır. Şirketlerin genel müdürlüğünü Ali Muhiddin Hacıbekir'in damadı Doğan Şahin yapmaktadır.

Hacıbekov, Üzeyr Abdülhüseyin, HACIBEYLİ olarak da bilinir. (d. 18 Eylül 1885, Şusa - ö. 23 Kasım 1948, Azerbaycan), Azerbaycan çoksesli müziğinin kurucusu besteci.

Gori'deki Öğretmen Okulu'nda okudu. Daha sonra Bakû'ya yerleşerek bir yandan öğretmenlik, bir yandan da gazetecilik yaptı. 1908'de Fuzuli'nin manzum öyküsü üzerine bestelediği *Leyla ve Mecnun*, ilk Azeri operası sayılır. Bu müzikli oyuna halkın büyük ilgi göstermesi üzerine, *Şeyh Sinan, Rüstem ve Zöhrab, Şah Abbas ve Hurşid Banu, Kerem ile Aslı, Arşın Mal Alan, Köroğlu* gibi aynı türde birçok yeni yapıt besteledi. Aynı dönemde önce Moskova'da, sonra da Leningrad'da yaptığı çalışmalarla müzik kültürünü genişletti.

Hacıbekov, geleneksel Azeri müziğiyle Batılı besteleme tekniklerini kaynaştırarak, hem çoksesli Azeri müziğinin temellerini atmış, hem de Azerbaycan ulusal operasının ilk örneklerini vermiştir. Azerbaycan ulusal marşının bestecisi de odur. Birçok öğrenci yetiştirmiş, 1937'de SSCB Devlet Ödülü'nü kazanmıştır.

Hacıbektaş, İç Anadolu Bölgesi'nde, Nevşehir iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 666 km²'dir. Kuzeydoğuda Kozaklı, doğuda Avanos, güneyde Gülşehir ilçeleri, batı, kuzeybatı ve kuzeyde de Kırşehir iliyle çevrilidir.

Kızılırmak Havzasının orta bölümünde yer alır ve ortalama yüksekliği 1.200 m olan platolardan oluşur. Yazın suları büyük ölçüde çekilen birkaç küçük çay güneyde, ilçe sınırları dışından geçen Kızılırmak'a dökülür. İlçenin kuzey kesimindeki Yeniyapan, Sadık ve Kayaaltı köyleri arasında uzanan geniş düzlüklerde kuru tarım yapılır.

İlçede temel ekonomik etkinlik tarımdır. Önemli miktarda tahıl, şeker pancarı ve üzümün yanı sıra patates, baklagiller, elma, armut ve sebze yetiştirilir. Küçükbaş hayvancılık, özellikle koyun ve keçi yetiştiriciliği oldukça yaygındır. İlçede kiremit ve tuğla üreten fabrikalar ve küçük atölyeler vardır. İlçe topraklarından çıkarılan ve kaymaktaşı adıyla da bilinen yarı saydam hacıbektaştaşından hediyelik eşya yapılır.

İlçe merkezi yakınındaki Sulucakarahöyük'te yapılan kazılarda Hitit, Frig, Roma ve Bizans dönemlerine ait buluntular ele geçirilmiştir. İlçe merkezinin 8 km kadar güneybatısındaki Karaburna köyünde de Hititlere ait bir kaya yazıtı bulunmuştur. Hacıbektaş, 13. yüzyıla değin Sulucakarahöyük adıyla anılan küçük bir köydü. Bektaşi tarikatının kurucusu Hacı Bektaş Veli'nin buraya yerleşerek dergâh kurmasıyla önemli bir tarikat merkezi oldu. Zamanla Hacıbektaş adıyla anılmaya başladı. 19. yüzyıl sonlarında Ankara vilayetinin Kırşehir sancağına bağlı bir nahiye merkeziydi. 1948'de ilçe merkezi yapıldı. Hacıbektaş, 1954'te il yapılan Nevşehir'e bağlandı.

İlçe merkezi Hacıbektaş kasabası, Kırşehir-Nevşehir karayolu üzerinde yer alır. Ankara-Kayseri karayolu kuzeyinden geçer. İl merkezi Nevşehir'e uzaklığı 46 km'dir. Turizmin gelişmesine bağlı olarak hacıbektaştaşından çeşitli hediyelik eşya üreten çok sayıda atölye açılmıştır. Eski önemini yitirmekle birlikte hâlâ Bektaşiliğin merkezi olan kasaba çok sayıda ziyaretçi çeker; Hacı Bektaş Veli'yi anmak için her yıl şenlik düzenlenir. Kasabada bir devlet hastanesi vardır.

Sulucakarahöyük'te yapılan kazılarda çeşitli yerleşim katları belirlenmiş ve höyüğün Frig döneminde uzun ve sürekli bir yerleşime sahne olduğu anlaşılmıştır. Höyükte ayrıca, karışık olarak Roma ve Bizans buluntularına rastlanmıştır. Kasabadaki en önemli tarihsel yapı bugün müze olan Hacı Bektaş Veli Dergâhı'dır. Dergâhta Hacı Bektaş Veli'den başka tarikatın bazı önde gelenlerinin de mezarları bulunmaktadır.

Hacıbektaş Belediyesi 1882'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 20.811; kasaba, 8.062.

Hacıbektaş Müzesi, Nevşehir'in Hacıbektaş ilçesinde, Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nda 1964'te açılan müze. 14. yüzyılda yapılan dergâh, batıdan doğuya doğru birbirini izleyen üç avluyla bunların çevresindeki çeşitli yapılardan oluşur.

Nadâr Bahçesi de denen birinci avluya Çatalkapı'dan girilir. Bu avluda konukevi, ataevi ve kilerler yer alır. Sağda kesme taştan bir çeşme vardır.

Dergâh Bahçesi de denen ikinci avluya Kemerli Üçler Kapısı'ndan geçilir. Avlunun girişinde dikdörtgen bir havuz, sağda, kemerli bir nişin içinde mermerden bir aslan heykelinin durduğu bir çeşme vardır. Avlunun sağ yanındaki altlı üstlü odalar dergâhın ekmekevi ve aşevidir. Aşevinde mutfak eşyası ile Bektaşilikte kutsal sayılan kara kazan sergilenmekte, üst kat odaları

müzenin büro ve depo mekânları olarak kullanılmaktadır. Avlunun sol yanındaki odalar meydanevini oluşturur. Buraya girişte meydan taşı vardır.

Âyin-i cemin yapıldığı bu bölümde meydan odası da yer alır. Meydan odasının tavanı, her köşede birbiri üstüne binerek yükselen ahşap kirişleriyle yedi kat göğü simgeler. Burada makam postları ve çerağ tahtı sergilenmektedir. Yanlardaki odalarda da halılar, seccadeler, elişleri ve giysiler görülebilir. Meydanevinin üst katları müzenin kitaplığına ayrılmıştır. İkinci avlunun sonunda sağda, aşevi sırasındaki tek kubbeli ve minareli mescidi 19. yüzyılın ilk yarısında II. Mahmud yaptırmıştır.

İkinci avludan, Hazret Bahçesi de denen üçüncü avluya Altılar Kapısı'ndan geçilir. Burada sağda Balım Sultan Kümbeti yer alır. Kesme taştan yapılma kümbet, kare planlı bir kaide üstünde yükselen sekizgen bir gövdeden oluşur. Bu gövde içeriden kubbe, dışarıdan sekizgen piramit biçimli bir külahla örtülüdür. Giriş bölümünde iki sanduka vardır. İçerideki öbür iki sanduka ise Balım Sultan'la kardeşi Kalender Mürsel Bali'nindir. Üçüncü avluda Altılar Kapısı'nın karşısında Hacı Bektaş Veli'nin turbesi (14. yy) bulunmaktadır. Girişte, sağ ve solda altışardan 12 Bektaşi babasının sandukası durmaktadır. Buradaki, üstüne çift kartal ve ibrik örgeleri işlenmiş kapıdan bir koridora geçilir. Koridorun sağındaki küçük oda Hacı Bektaş'ın halvet olduğu söylenen çilehanedir. Koridorun sonundaki kapıdan Kırklar Meydanı denen geniş salona geçilir. Burada Bektaşilikle ilgili levha, kandil, şamdan vb eşya sergilenmektedir. Solda 12, ayrıca özel bir oda içinde üç, sağda da 13 sanduka bulunmaktadır. Hacı Bektaş'ın sandukasının durduğu türbe odası da sağ yandadır. Buraya açılan mermer bezemeli kapının önü Huzur-ı Pîr diye anılır. Kapı kanatları gümüş kaplamadır; üstlerinde yazıtlar vardır. Duvarları ve kubbesi bezemeli türbenin ortasında işlemeli kumaşla kaplı sanduka yer alır.

hacıbektaştaşı, Nevşehir'in Hacıbektaş ilçesi çevresinde çıkartılan ve hediyelik eşya yapımında yaygın olarak kullanılan albatr(*) türü.

Hacıhasanoğlu, Muzaffer (d. 1924, Çankırı - ö. 17 Ocak 1985, İstanbul), öykü ve roman yazarı. Kasaba insanının bireysel sorunlarını, aile ve toplum ilişkilerinin sağlıksız yanlarını işlemiştir.

İlkokulu Kalecik'te okudu. Ankara Gazi Lisesi'ni (1941), Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni (1948) bitirdi. Anadolu'nun çeşitli il ve ilçelerinde sıtma savaş hekimliği ve hükümet tabipliği yaptı (1948-53). 1953-57 arasında İşçi Sigortaları Ankara Hastanesi'nde iç hastalıkları dalında uzmanlık eğitimi gördü. Tosya Devlet Hastanesi'nde iç hastalıkları uzmanı olarak çalıştı (1958-61). Malatya Sosyal Sigortalar Hastanesi'ndeki görevinden emekli oldu (1973).

Genellikle klasik öykü anlayışına bağlı kalan, romanlarında ve son yıllarda yazdığı öykülerde toplumsal sorunlara ağırlık veren Hacıhasanoğlu, edebiyata 1943'te *Büyük Doğu* dergisinde Muzaffer Doluca imzasıyla yayımladığı şiirlerle başladı. 1947'de *Varlık* dergisinde çıkmaya başlayan öyküleriyle dikkat çekti. *Vatan*, *Cumhuriyet* ve *Milliyet* gazetelerinde tefrika edilen "Kasaba Kadınları", "Evlerde Sevgi Yoktu", "Tadsız Dünya", "Emin Efendi" adlı romanlarını kitap olarak çıkarmadı. *Eller* (1979) adlı yapıtıyla 1980 TDK Öykü Ödülü'nü aldı. Yayımlanmış tek romanı *Trenler Yine Gidiyor* (1982) adını taşır. Denemelerini *Atatürk Bakıyor Bize* (1981) adlı kitapta toplayan Hacıhasanoğlu'nun öbür yapıtları arasında *Bir Tesbih Tanesi* (1951), *Bu Dağın Ardı* (1954) ve *Dağ Başındaki Ölü* (1983) sayılabilir.

Hacılar, İç Anadolu Bölgesi'nde, Kayseri iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Eskiden Melikgazi'ye bağlı bir bucak olan Hacılar, 16 Mayıs 1990 tarihli ve 3647 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Hacılar Belediyesi 1930'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 17.666; kent, 16.533.

Hacılar, Burdur'un yaklaşık 26 km güneybatısında tarihöncesi yerleşme. Toros Dağlarının kuzey uzantılarının oluşturduğu bir ara vadide, deniz düzeyinden 940 m yüksekliktedir. Yerleşmeyi kaplayan höyüğün yüksekliği 5 m'dir; çapı 135 m'yi bulur. 1957-60 arasında Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü adına James Mellaart başkanlığında bir ekipçe kazılmıştır.

Hacılar'da bulunmuş açık renk zemin üstüne kırmızı bezemeli pişmiş toprak kaplar, İÖ y. 5000; Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Ankara
Anadolu Yayıncılık Arşivi

Kazılarda başlıca üç kültür dönemi saptanmıştır. Bunlardan ilki en üstteki I-V. katları kapsayan İlk Kalkolitik Çağ, ikincisi VI-IX. katlar arasında izlenen Geç Neolitik Çağ yerleşmeleri, üçüncüsü ise akeramik Neolitik (çanak çömlek öncesi) kültürdür.

Geç Neolitik'ten Kalkolitik'e geçiş kesintisizdir. Akeramik Neolitik'ten Geç Neolitik'e geçişte ise süreklilik yoktur, ikı kültür katı arasında 100 yıllık bir boşluk vardır.

Hacılar'daki ilk yerleşme olan akeramik Neolitik kültüre ait ancak 150 m²'lik bir alan kazılabilmiş ve burada yedi yapı katı ortaya çıkarılmıştır. VII. ve V. katlardan yalnızca kabaca boyanmış tabak parçaları ele geçmiştir. Yapılardaki odalar ufak ve dörtgen planlıdır. Kerpiçten yapılan duvarlar incedir. Buna karşılık avlu duvarlarının kalınlığı 1 m'yi bulur. Kalın duvarların altında IV. katta taş temeller bulunmuştur. Bazı odaların, ocakların ve fırınların tabanları çakıl taşlarıyla döşenmiş, bunun üstü kireçle sıvanmıştır. Odalarda ve avlularda oval fırınlar, dörtgen ocaklar vardır. Bazı odaların duvarlarına kırmızı boyayla geometrik bezekler yapılmıştır. Evlerle avluların ilişkisi kesin olarak bilinmemektedir. Mellaart evlere damdan girildiği görüşündedir. Yedi yapı katından ele geçen ufak buluntular sayıca oldukça azdır. Bunlar arasında taştan yassı ufak baltalar, keskiler ve boncuklar, mermerden kaplar, kemikten basit biz ve delgiler vardır. Çakmaktaşı ve doğal camdan (obsidyen) yapılmış aletlerin sayısı 11'i geçmez. Bu katlarda mezar bulunmamışsa da, döşemelerin üstünde ve ocak kenarlarında ele geçen kafataslarından burada bir kafatası kültü olduğu sanılmaktadır. Kafatasları dolikosefaldir. Ele geçen hayvan kemiklerinden anlaşıldığına göre yalnız köpek evcilleştirilmiştir. Emmer (germik) buğdayı, arpa gibi bitki kalıntıları tahıl tarımının yapıldığını kanıtlamaktadır.

Hacılar'daki Geç Neolitik Çağ katları gerek mimarisi, gerekse çok çeşitli ufak buluntuları ve çanak çömleği ile gelişmiş bir yerleşme görünümü verir. Karbon-14 yöntemiyle İÖ 5700-5600'e tarihlenen Geç Neolitik katların en ilginci VI. kattır. Buradaki taş temelli ve kerpiç duvarlı evler bitişik düzende yapılmıştır. Duvarları ve tabanları sıvalı, toprak örtülü çatıları düzdür. Bazı evlerde bulunan kerpiçten merdivenler ikinci katın varlığını işaret eder. Çanak çömlek iyi fırınlanmış ve açıkılanmıştır. Taş ve kemik teknolojisi çok ileridir. Ana tanrıça kültü yaygındır. Bulunan heykelciklerde tanrıça ya yalnız başına ya da pars türünden hayvanlarla birlikte betimlenmiştir.

İlk Kalkolitik Çağ yerleşmesi karbon-14 yöntemiyle İÖ 5400-4750 arasına tarihlenmiştir. IV. ve V. yapı katlarındaki yapı kalıntılarının azlığına karşılık I. ve II. katlar, dönemin mimarlığına ilişkin aydınlatıcı bilgiler içermektedir. Evler gene taş temeller üstünde kerpiç duvarlarla yapılmıştır, bazısı iki katlıdır. Çatılar düzdür. Mimarlık bütünüyle yereldir, hiçbir yabancı etkiye rastlanmaz. Bu dönemin en tipik buluntuları el yapımı, boyalı çanak çömlektir. Bej ya da krem renkli açık renk zemin üstünde kırmızımsı kahverengi geometrik desenler görülür. Pişmiş topraktan çok sayıda heykelcik de ele geçmiştir. Bunların içinde en çok ana tanrıça figürüne rastlanır. Bu katta bulanan heykelcikler Neolitik heykelciklere göre daha stilize ve daha az doğalcıdır. Geometrik desenlerle bezeli taş mühürler, taş ve kemik aletler öbür buluntuları oluşturur.

Hacılar'da bulunmuş topraktan tanrıça heykelcikleri, İÖ y. 6000-5000; Hüseyin Kocabaş Koleksiyonu, İstanbul
Anadolu Yayıncılık Arşivi

Hacılar'ın İlk Kalkolitik Çağın sonunda bir istila sonucunda yıkıldığı sanılmaktadır.

Hâcım Sultan, asıl adı RECEB (ö. 13-14. yy), Hacı Bektaş Veli'nin halifelerinden Osmanlı mutasavvıf.

Hacı Bektaş Veli'yle birlikte 13. yüzyılda Horasan'dan Anadolu'ya geldi. Karahisar (bugün Afyonkarahisar), Sandıklı ve Seyitgazi'yi dolaştı. Hacı Bektaş Veli'nin ölümünden (1271 ?) sonra Uşak'a yerleşti. Mezarı Uşak yakınlarındaki Hacım köyündedir. *Menâkib-ı Hacı Bektaş Veli*'de Seyyid Cemaleddin'den sonra mertebesi en yüksek halife olarak gösterilir. Bektaşilerce, On İki İmam'ın onuncusu İmam Aliyyü'n-Naki'nin soyundan geldiği kabul edilir. Derviş Burhan'ın yazdığı *Velâyetname-i Hâcım Sultan* (1914) adlı menâkıbnamede anlatılan yaşamöyküsü, Hacı Bektaş Veli'nin menâkıbıyla benzerlikler gösterir. Bektaşilikte On İki İmamı simgeleyen on ikı posttan biri olan Kılercı Postu, "Hâcım Sultan Makamı" olarak kabul edilir.

Haci seramiği, Japonya'da İS 4. yüzyılda (tümülüs döneminde), eski Yayoi çanak çömleğinin geliştirilmiş biçimi olarak üretilen seramik eşya. Heian dönemine (794-1185) değin günlük kullanım amacıyla büyük miktarlarda yapılmıştır. Renkleri pas kırmızısıdır. Önce Yamato ve Koçi eyaletlerinde üretilmiş, oradan Japonya'nın batısına, sonra da doğu eyaletlerine kadar yayılmıştır. Rengi, biçimi ve bezemesiz oluşu Yayoi çanak çömleğini andırırsa da, küçük, küresel kavanozlar ve geniş ağızlı kaplar gibi Yayoi kültüründe bulunmayan biçimleri de vardır. Haci seramikleri 5. yüzyılın sonlarında Sué çanak çömleğine benzetilmeye başlamıştır.

Üstleri çok iyi cilalanmış olmakla birlikte, ne biçimleri, ne de pişirilmeleri Yayoi çanak çömleğinin yetkinliğine ulaşabilmiştir. Bu nedenle bazı Haci seramikleri onlarla karşılaştırıldığında ağır ve hantal kalır.

hâcib (Arapçada "kapıcı", "perdeci"), ortaçağ İslam devletlerinde sarayın protokol işlerini yürüten görevli. Hâcibü'l-hüccab denen amirlerin buyruğunda hizmet gören hâcibler, zamanla askeri ve yönetsel görevler de üstlenmişlerdir.

Hâcib İslamdan önce Sasani saray örgütünde vardı. Asıl görevi, hükümdarın katına çıkacak kişiye eşlik etmek, onu hükümdara tanıtmak ve görüşme bitince de huzurdan çıkarmaktı. Bu protokol görevine bağlı olarak hükümdarın koruma görevlilerine de amirlik ediyordu. Emeviler döneminden başlayarak Müslüman devletlerin saraylarında da yer aldı. Çok sayıdaki hâcibi ve koruma görevlilerini yöneten büyük hâcibe hâcib-i büzürg, hâcib-i kebir, hâcibü'l-hüccab gibi hemen hemen aynı anlama gelen unvanlar verilirdi. Abbasilerde hâcib, aynı zamanda halifenin danışmanıydı. Bunların sayısı 25 ile 700 arasında değişirdi. Endülüs Emevilerinde ise hâcib, büyük vezirin yetkilerini taşırdı. Kuzey Afrika devletlerinde de emirlerin en büyüğü hâcib unvanını taşırdı. Doğu'daki İslam-Türk devletlerinde, özellikle de Samaniler, Karahanlılar, Gazneliler ve Büyük Selçuklularda gulam (köle) sınıfından yetişen hâcibler emir ve sipehsalar unvanları ile sivil ve askeri görevlere atanırlardı. Büyük Selçukluların saray ve yönetim sistemini örnek alan Ortadoğu ve Anadolu'daki devletlerde hâcib-i kebir, hâcib-i büzürg unvanları korundu. Ama bu unvanlar, hükümdar ailesine yakın soylu kişilere verilirdi. Anadolu Selçuklularında ve Harezmşahlarda görüldüğü gibi bu unvan soyluluk bildirecek biçimde "melikü'l-hüccab" olarak da kullanıldı. Anadolu Selçuklularında hâcib, pervaneden sonraki en yüksek kamu görevlisiydi. Hindistan Müslüman devletlerinde ise emir-i hâcib, uluğ has-hâcib, seyyidü'l-hüccab adları altında yönetimin en üst düzeyinde yer alırdı. Memlûklerde el-hâcibü'l-kebir, naibü's-saltananın buyruğunda, merkezi yönetimle taşra yönetimi ve orduyu gözetlemekle görevliydi. 14. yüzyılda yetkisi daha da artırılarak naibü's-saltanaya eşit konuma getirildi, Darü'l-Adl Divanı'na üye oldu. Merkezdeki başhâcibin buyruğunda da iki hâcibü'l-hüccab vardı.

hacienda, İspanyol Amerikası'nda kırsal yaşamın geleneksel kurumlarından biri olan büyük çiftlik. Sömürge döneminin ürünü olan *hacienda*'lar pek çok yerde 20. yüzyıla değin varlığını sürdürmüştür.

Genellikle Yerlilerden oluşan *hacienda* işçileri özgür ücretli sayılıyordu. Ama uygulamada *hacendado*'lar (toprak sahipleri) bu işçileri borçlandırarak toprağa bağlayabiliyordu. 19. yüzyıla gelindiğinde Meksika'daki kırsal nüfusun yaklaşık yarısı bu yoldan *peon*'luk sisteminin boyunduruğu altına girmiş bulunuyordu. Rio de Plata (Arjantin ve Uruguay) bölgesi ile Brezilya'da *hacienda*'ya denk düşen kurumlar, *estancia*(*) ve *fazenda*(*) idi. Yerel yönetimin dizginlerini ellerinde tutan *hacendado*'lar, Bolivya'da sömürge döneminden kalma ayrıcalıklarının çoğunu 1952'ye değin korudular. Aynı durum Ekvador'da da uzun yıllar sürdü. Meksika'da ise 1911 Meksika Devrimi'yle büyük çiftliklerin çoğu parçalandı.

hacim, matematikte, üç boyutlu bir cismin kapladığı uzay miktarı. İntegral hesabında yapılan alışılmış bir hesaplamadır. *Ayrıca bak.* integral alma

hacim modülü, bütün yüzeyleri basınç altında olan bir katı ya da sıvının esneklik özelliklerini tanımlayan sabit sayı. Üzerine basınç uygulanan bir malzemenin hacmi küçülür ve basınç kalktığında, malzeme eski hacmine döner. Kimi zaman sıkıştırılamazlık da denilen hacim modülü, bütün yüzeylerine basınç uygulanan bir cismin hacim değişimine karşı direncinin ölçüsüdür ve uygulanan basıncın, bağıl biçim değişikliğine (gerinim) bölümüne eşittir.

Bu durumda gerinim, hacim değişikliğinin, başlangıç hacmine bölümüne eşittir. Cismin başlangıç hacmii (V_0), uygulanan basıncın (p) etkisiyle yeni bir hacim (V_m) kazanırsa, gerinim, hacimdeki değişikliğin (V_0-V_m) ilk hacme bölünmesiyle $[(V_0-V_m)/V_0]$ elde edilir. Hacim modülü ise, basıncın gerinime bölümü olarak tanımlanır, yani,

$$\text{hacim modülü} = \frac{\text{basınç}}{\text{gerinim}} = \frac{p}{(V_0-V_m)/V_0}$$

Bu formül, Hooke esneklik yasasının özel bir biçimidir.

Payda yani gerinim, birimsiz bir değer olduğundan hacım modülünün birimi basıncınkine, yani birim alana uygulanan kuvvete eşittir. Metre sisteminde bu, metrekare başına newtondur (N/m^2).

Çeliğin hacim modülünün değeri yaklaşık $1{,}6\times10^{11}$ N/m^2'dir; bu değer, camın hacim modülünün üç katıdır. Bu nedenle, bir cam kürede istenilen bir hacim değişikliğini elde etmek için, aynı başlangıç hacminde olan bir çelik küreye uygulanan basıncın üçte biri kadarı yeterlidir. Eşit basınç altında, camın hacmi çeliğinkinden üç kat daha fazla küçülür. Yani cam, çelikten üç kat daha fazla sıkıştırılabilir. Aslında sıkıştırılabilirlik, hacim modülünün tersi olarak tanımlanır. Sıkıştırılması zor bir cismin hacim modülü büyük, sıkıştırılabilirliği ise küçüktür. Öte yandan sıkıştırılması kolay bir cismin sıkıştırılabilirliği büyük, hacim modülü ise küçüktür.

Hacim Muhittin *bak.* Çarıklı, Hacim Muhittin

hacimsel çözümleme, VOLUMETRİK ANALİZ olarak da bilinir, belirli bir maddenin miktarının, hacim ölçümlerine dayalı olarak belirlenmesini temel alan nicel kimyasal çözümleme yöntemlerinin ortak adı.

Bu tür bir yöntemi ilk olarak Fransız kimyacı Jean-Baptiste-André Dumas, organik bileşiklerde öteki elementlerle birleşmiş halde bulunan azotun oranını saptamak üzere geliştirmiştir. Bu yöntemde, bileşiğin ağırlığı ölçülmüş bir örneği fırında yakılarak, bütün azotun nitrojen gazına (N_2) dönüşmesi sağlanır. Daha sonra fırına karbon dioksit üflenerek nitrojen gazı taşınır ve kuvvetli bir alkali çözeltiden geçirilir; burada karbon dioksit soğurulur ve nitrojen gazı ölçekli bir tupte toplanır. Sıcaklık ve basınç değerleri bilinen bir ortamda, nitrojen gazının kütlesi, kapladığı hacmiden hesaplanabilir ve böylece bileşik içindeki azot oranı saptanabilir.

Azot monoksit (NO) gazına dönüştürülebilen nitratların çözümlenmesinde de hacimsel yöntemden yararlanılır. Biyolojik süreçlerdeki karbon dioksit üretimi ya da tüketimi genellikle hacimsel olarak ölçülür. Yakıt gazlarının ve yanma ürünlerinin bileşimini saptamak için, maddenin bir miktarı sırasıyla, karbon dioksit, karbon monoksit, oksijen ve diğer bileşikleri özel olarak soğuran ayraçlarla işlenir ve hacminde ortaya çıkan değişiklikler ölçülür. *Ayrıca bak.* titrasyon.

Hacipur, Hindistan'ın kuzeydoğusunda, Bihar eyaletine bağlı Vaishali ilinin merkezi kent. Orta Ganj Ovalarının bir parçası olan Bihar Ovalarında yer alır. Buda'nın yaşadığı dönemde Kuzey Hindistan'daki devletlerden birinin başkenti olan Vaishali'yi, 5-12. yüzyıllar arasında bir yükseköğrenim merkezi olan ünlü Budacı manastırın bulunduğu Nalanda'ya bağlayan yolun üzerindedir. Başlıca sanayi ürünleri çeşitli makineler, cam, metal eşya ve çelik konteynerlerdir. Kentte hepsi Muzafferpur'daki Bihar Üniversitesi'ne bağlı dört yüksekokul vardır. Bunlardan Vaishali Mahila College'da yalnızca kız öğrenciler öğrenim görür. Kent kara ve demir yoluyla eyalet merkezi Patna'ya bağlanır. Nüfus (1981) 62.520.

hacir, KISITLAMA olarak da bilinir, ergin bir kişinin medeni hakları kullanma yetkisinin mahkemece kaldırılması. Söz konusu kişinin vesayet altına alınması sonucunu doğuran kurucu nitelikte bir kamusal işlemdir. Türk Medeni Kanunu'nun 355-358. maddelerinde hacir nedenleri akıl hastalığı ya da akıl zayıflığı, savurganlık, içki düşkünlüğü, kötü hal ve kötü idare, bir yıldan fazla hapis ve istem üzerine hacir (ihtiyari hacir) biçiminde sayılmıştır. Hacir kararı vermeye yetkili makam, mahcurun (kısıtlı) ikametgâhındaki sulh hukuk mahkemesidir.

Akıl hastalığı ya da akıl zayıflığı hacir için tek başına yeterli neden değildir. Ayrıca kişinin kendi işlerini görmekten aciz olması ya da devamlı bir özene ve yardıma gereksinim duyması ya da başkasının güvenliği için tehlike oluşturması gerekir. Böyle bir kişinin hacir altına alınması için bilirkişi raporu alınmalıdır. Bu raporda hastanın mahkemece dinlenmesinde yarar bulunup bulunmadığı da belirtilmelidir.

Savurganlık, içki düşkünlüğü, kötü hal ve kötü idare durumlarında kişinin kendisini ya da ailesini zor duruma düşürmesi ya da sürekli bir özene ve yardıma gereksinim duyması ya da başkasının güvenliği için tehlike oluşturması koşulları aranır. Yargıç hacir altına alınacak kişiyi mutlaka dinlemelidir; tersi bir durum kararın bozulmasını gerektirir. Bir yıl ya da daha uzun bir süre özgürlüğü sınırlayıcı bir cezadan hükümgiyen kimse hacir altına alınır. Bu sistemin işleyebilmesi için hükmü infaz eden savcılığın kişinin cezasını çekmeye başladığını sulh yargıcına bildirmesi gerekir. Cezanın beş yıldan fazla olması durumunda hacir kararına gerek kalmaksızın hacir gerçekleşir. Yaşlılık, sakatlık ya da deneyimsizlik nedeniyle işlerini gereği gibi göremediğini kanıtlayan her ergin, vesayet altına alınması için sulh mahkemesine başvurabilir. Hacir kararı verildikten sonra, istem geri alınamaz.

Yargıcın verdiği hacir kararının kesinleşmesinden sonra, karar mahcurun doğum yerinde ve ikametgâhının bulunduğu yerde resmen en az bir kez ilan olunur. Mahcurun akıl hastalığı, içki düşkünlüğü gibi nedenlerle akıl hastanesi gibi bir kurumda tedavi görmesi durumunda, asliye mahkemesi ila-

nın geciktirilmesine izin verebilir. Hacir kural olarak ilanla birlikte üçüncü kişiler açısından sonuç yaratır. İlandan sonra yapılan işlemlerde karşı tarafın iyi niyetli olması işlemin geçersizliğini etkilemez.

Hacirî, tam adı İSA BİN SANCAR EL-HACİRİ (d. Erbil - ö. 1235, Erbil), Arap divan şairi. Uzun süre Erbil Kalesi'nde hapis yattı. Özgürlüğüne kavuştuktan sonra Erbil atabeği Muzaffereddin Kok-Böri'nin hizmetine girdi. Onun ölümü (1232) üzerine Erbil'den ayrıldı. Kent yeniden Begteginli Beğtekin yönetimine geçince geri döndü ve bir süre sonra hançerlenerek öldürüldü.

Hapisteyken hazırladığı *Divan*'ı (1888), zarif ve yeni mazmunlarla dolu aşk şiirlerinden, yergilerden ve rubailerden oluşan Hacirî, gerçek şiirin, göçebe Arap topluluklarının ürettiği şiirler olduğu görüşünü öne sürmüştür.

Hacivat, Türk gölge oyununun Karagöz'le birlikte iki temel tipinden biri. Karagöz'e karşıt bir kişiliği simgeleyen, ağdalı bir dille konuşan, bilgisi yüzeysel ve kıt olmasına karşın sözü dinlenen biridir.

Her kılığa girebilen esnek bir tiptir. Kurulu düzenden yana olduğu için her şeyi iyi gösterir; çıkarı varsa birine sözcülük ve

Hacivat
Anadolu Yayıncılık Arşivi

dalkavukluk eder. Mahallenin muhtarı, düğünlerin ve eğlencelerin düzenleyicisidir. Dilini anlamayan ya da ters anlayan Karagöz'le arasındaki karşıtlık oyunun komik öğesini oluşturur. Sahneye önce, semai ve perde gazeli okuyarak Hacivat gelir; beyitler ve dualar okuduktan sonra bir arkadaş aradığını belirten sözler söyler. Ardından Karagöz'ün gelmesiyle oyun başlar.

Hacivat'ın başındaki kulah, sikke, sarık ve ensedeki dalyasandan oluşur. Üstünde salta ve dizlik bulunur, ayağına yemeni giyer. Giyimine yeşil renk egemendir. Sakalı sivri, yüzü ince, yüz anlatımı içe dönüktür. Söylentilere göre Hacivat yaşamış biridir ve asıl adı Hacı Avhat ya da Hacı Evhadüddin Çelebi'dir. Adının Hacı İvaz Ağa olduğu, Orhan (Gazi) Bey döneminde (1324-60) yaşadığı, padişahın Karagöz'ü öldürtmesi üzerine kaçtığı ve Mekke'de eşkıyalar tarafından öldürüldüğü de ileri sürülmüştür. Evliya Çelebi'ye göre adı Efelioğlu Hacı Evhat'tır ve Anadolu Selçukluları döneminde yaşamıştır. *Ayrıca bak.* Karagöz.

haciz, borçlunun borcunu ödememesi durumunda, alacaklının istemi üzerine borçlunun mal ve haklarına devletçe el konması. Kesin haciz ve ihtiyati haciz olarak ikiye ayrılır.

Alacağı için icra takibinde bulunan alacaklı, ödeme emrinin kesinleşmesinden sonra bir dilekçeyle ya da sözlü olarak icra dairesine başvurarak haciz isteyebilir; bunun için borçlunun mal beyanında bulunmasını beklemek zorunda değildir. Ödeme emrinin kesinleşmesinden başlayarak bir yıl içinde haciz isteminde bulunmayan alacaklının bu hakkı düşer. Yeniden haciz isteyebilmek için yenileme isteminde bulunmak gerekir. Haciz için icra takibinin yapıldığı yerin icra dairesi yetkilidir. Bu yetki ancak dairenin bölgesi içindeki mallar için geçerlidir; başka bölgedeki malların haczi adlî yardımlaşma yoluyla yapılır. İcra memuru haczi kendisi yapabileceği gibi yardımcısına ya da kâtiplerinden birine de yaptırabilir. Hacze en geç üç gün içinde başlanması gerekir. Resmî tatil günlerinde de haciz yapılabilir. Gece iş görülen yerlerdeki hasılat haczi ve borçlunun mal kaçırma olasılığı dışında, gece haciz yapılamaz. Borçluya hacze gelineceği bildirilmez. Borçlu bulunmadığı zamanlar gıyabında haciz yapılır.

Haciz memuru bazı durumlarda borçluya ve borçlunun mallarına karşı zor kullanabilir. Kolluk memurları icra memurunun yazılı başvurusu üzerine icra memuruna yardım etmek ve emirlerini yerine getirmek zorundadır. Haciz memuru her malı inceleyerek haczedilip edilemeyeceğine karar verir ve malın değerini takdir ederek haciz tutanağına yazar. Böylece alacak tutarı kadar malın haczedilmesi sağlanır. Taşınır ve taşınmaz mallar hakkında haciz tutanağı malların bulunduğu yerde düzenlenir ve haciz memuru, hazır bulunan alacaklı, varsa vekili, borçlu ya da temsilcisi, varsa yeddiemin ve bilirkişi tarafından imzalanır. Haczedilebilir hiçbir mal bulunmazsa ya da bulunan mallar alacağı ve takip giderlerini karşılamaya yetmezse bu durumlar haciz tutanağına yazılır.

Haczin konusu borçlunun taşınır ve taşınmaz malları, üçüncü kişilerdeki alacakları ve öteki mal varlığı haklarıdır. Borçlu ile alacaklının çıkarlarını bağdaştırmak için haciz sırasında belli bir sıraya uyulur. Buna göre önce borçlunun çekişmesiz taşınır malları, bunlar yetmezse çekişmesiz taşınmaz malları haczedilir. Çekişmesiz mallar alacağı karşılamazsa, çekişmeli mallara geçilir ve bunlar üzerindeki iddialar da haciz tutanağına yazılır. Taşınır malların haczedilmiş sayılabilmesi için bunların icra dairesince koruma altına alınması ya da bir yeddiemine teslim edilmesi ya da istendiğinde verilmek koşuluyla geçici olarak borçlu ya da üçüncü kişinin eline bırakılması gerekir. Hacizli malın borçlu ya da üçüncü kişinin eline bırakılabilmesi için alacaklının izni bulunmalıdır. Taşınmaz haczinde taşınmazın haczedildiği ve ne miktarda alacağa karşılık olduğu tapu sicil memurluğuna bildirilir. Haciz tapu kütüğüne taşınmazın temlik hakkının sınırlandırılması olarak yazılır ve herkese karşı ileri sürülebilir. Haciz kararı taşınmazdaki kiracılara da bildirilerek bundan sonra kiralarını icra memurluğuna ödemeleri istenir. İcra dairesi hacizli taşınmazın yönetimi ve işletilmesi için gerekli önlemleri alır. Borçlunun üçüncü kişideki alacağının hamiline ait bir senet ya da poliçe gibi bir değerli kâğıda dayanması durumunda bunlar taşınır mal gibi haczedilir. Bunun dışında kalan alacaklar, örneğin borçlunun bankadaki parasının haczi için özel bir yöntem öngörülmüştür.

Haciz alacaklıya haczedilen malların paraya çevrilmesini (satılmasını) isteme ve satış sonunda elde edilecek paradan alacağını alma hakkını verir. Borçlunun ise taşınır ve taşınmaz malları üzerindeki tasarruf yetkisini kısıtlar. Borçlunun borcundan dolayı üçüncü kişilerin mallarına haciz konamaz.

Böyle bir durumda üçüncü kişi istihkak iddiasında bulunabilir. Alacaklı, hacizli malları koruma, yönetme ve işletme giderlerini, icra memurluğunca istendiğinde peşin olarak vermek zorundadır.

İhtiyati haciz alacaklının bir para alacağının zamanında ödenmesini güvence altına almak için mahkeme kararıyla borçlunun mallarına geçici olarak el konmasıdır. Bu işlem dava açılmadan ya da ilamsız icra takibi yapılmadan olur. Eğer alacaklı davayı kazanır ya da yaptığı ilamsız icra takibi kesinleşirse, kesin hacze gerek olmadan daha önce ihtiyaten haczedilen mallar icra dairesince satılır ve satış bedeliyle alacaklının alacağı ödenir.

Borçlunun mal varlığını oluşturan mal, alacak ve haklar kural olarak alacaklılarına karşı bir teminat oluşturur. Bununla birlikte borçlunun ve ailesinin yaşaması ve ekonomik varlığını sürdürebilmesi için borçlunun bazı mal ve haklarının haczedilemeyeceği kabul edilmiştir. İcra ve İflâs Kanunu'na göre tamamı haczedilemeyen mal ve haklar arasında maddî hukuka göre başkasına devri yasak olan mal ve haklar (kişiye sıkı sıkıya bağlı haklar, manevî tazminat istemleri vb), devlet malları, borçlunun kendisi ve mesleği için gerekli elbise ve eşya ile borçlu ve ailesine gerekli olan yatak takımları ve ibadete ilişkin kitap ve eşya, borçlunun durumuna uygun evi sayılabilir. Özel yasalarda da bazı mal ve hakların haczedilemeyeceği yazılıdır. Örneğin Sosyal Sigortalar Kurumu ve Bağ-Kur tarafından bağlanan gelir ve aylıklarla vatanî hizmet tertibinden bağlanan aylıklar, yola çıkmaya hazır gemiler haczedilemez. Bir bölümü haczedilemeyen mal ve haklar arasında maaşlar, ödenekler, her tür ücretler, intifa hakları ve hasılatı, ilama bağlı olmayan nafakalar, emekli aylıkları, sigortalar ve emekli sandıkları tarafından tahsis edilen iratlar sayılabilir. Borçlunun maaş ve ücretinin dörtte biri her durumda haczedilebilir. Borçlunun hacizden önce bir mal ya da hakkın haczedilemezliğinden feragat etmiş olması geçerli sayılmaz. Ama haciz sırasında ya da hacizden sonra bu yola gidilebilir. Malın haczedilip edilemeyeceğine karar verme yetkisi icra memurundadır. İcra memurunun borçlunun bir malının haczedilemeyeceğine karar vermesi durumunda alacaklı, haczedilemeyen bir malın haczine karar vermesi durumunda ise borçlu haczin öğrenildiği tarihten başlayarak yedi gün içinde icra tetkik merciine başvurabilir.

Hackensack, ABD'de, New Jersey eyaletinin kuzeydoğusunda Bergen ilinin (*county*) merkezi kent. Hudson Irmağı ile Manhattan Adasının hemen batısındaki Hackensack Irmağı kıyısında yer alır. Felemenklilerin kurduğu ilk yerleşme 1688'de İngilizlerin eline geçmesine karşın Felemenklî özelliğini korudu. 1921'de, Akınçesaki ya da Akenak Yerlilerinin adından türetildiği sanılan Hackensack adını aldı. Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında çevresindeki alan Amerikan ve İngiliz birliklerince kamp yeri olarak kullanıldı. Geçmişte tekne, çanak çömlek ve tuğla imalatına dayanan ekonomisi, günümüzde makine ve dokum ürünleri, giyim, yiyecek ve mobilya gibi çeşitli sanayilerle kapsamaktadır. George Washington'ın 1780'de karargâh olarak kullandığı Steuben Evi (1739) ile New Jersey Denizaltı Anıtı ("USS Ling") buradadır. Fairleigh Dickinson Üniversitesi'nin Teaneck-Hackensack kampusu 1954'te açılmıştır. Nüfus (1990) 37 049.

Hackenschmidt, George (d. 1877, Tartu, Estonya, Rus Çarlığı - ö. 19 Şubat 1968, Londra, İngiltere), serbest güreş tarihinde Tom Jenkins ve Frank Gotch ile birlikte en büyükler arasında sayılan profesyonel güreşçi. Halterde de birkaç rekor kırmıştır. 1898'de Viyana'da grekoromende Dünya amatör şampiyonluğunu kazandı. 1900'de profesyonel serbest güreşe geçti ve Nisan 1908'de Chicago'da Gotch'a yenilene değin hiç yenilgi almadı. 1911'de gene Chicago'da, Gotch'a bir kez daha yenildi. Ring dışında kibar davranışlarıyla tanınan Hackenschmidt, fiziksel gücünü teknik bir

Hackenschmidt (ayakta) Roller'la bir karşılaşmada
Globe

ustalıkla kullanır ve birçok güreşçinin başvurduğu sert oyunlardan hoşlanmazdı.

Güreşi bıraktıktan sonra gizemci felsefeye merak sardı ve *Man and Cosmic Antagonism to Mind and Spirit*'in (1936; İnsan ve Us ile Ruha Karşı Evrensel Düşmanlık) yanı sıra başka kitaplar da yazdı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Fransız vatandaşlığına kabul edildi. 1950'de de İngiliz uyruğuna geçti.

Hackett, James Henry (d. 15 Mart 1800, New York kenti - ö. 28 Aralık 1871, Jamaica, New York, ABD), Amerika'ya özgü bir tiyatronun gelişmesine ön ayak olmuş ABD'li tiyatro oyuncusu.

Sağlığının bozulması nedeniyle Columbia Üniversitesi'nden ayrıldı ve çeşitli işler yaptı. 1825'te parasını spekülasyonda yitirince, eski bir oyuncu olan karısı yeniden sahneye döndü. Taklitleriyle arkadaş çevrelerinde ünlenen Hackett da ertesi yıl karakter rollerinde oynamaya başladı. 1828'de *IV. Henry*'de (Bölüm I) büyük başarıyla canlandırdığı Falstaff, daha sonraki sahne yaşamının da en beğenilen rollerinden biri oldu. 1830'daki *Rip Van Winkle* yorumu, adı Rip Van Winkle karakteriyle özdeşleşen ünlü oyuncu Joseph Jefferson öncesindeki en başarılı kompozisyondu. Hackett, Davy Crockett üzerine bir taşlama olan James Kirke Paulding'in *Lion of the West*'inde (Batı'nın Aslanı) Nimrod Wildfire rolüyle hem ABD'de, hem de İngiltere'de başarı kazandı. Bu oyun Hackett'in 1831'de düzenlediği ödüllü bir yarışmaya katılmıştı. Ünlü oyuncular Edwin Forrest ve William Macready arasındaki çekişmenin kanlı olaylara yol açtığı dönemde Astor Place Operası'nın yöneticisiydi. 1863'te, içinde John Quincy Adams ile olan yazışmalarının da yer aldığı *Notes and Comments on Shakespeare* (Shakespeare Üzerine Notlar ve Yorumlar) adlı kitabını yayımladı.

Hackney, Londra metropoliten alanında ilçe (*borough*). City of London ile East End'in güneyinde yer alır. Doğu sınırını Lea Irmağı oluşturur. Yüzölçümü 19 km² dir. City of London yakınında bulunan sanayi ve ticaret merkezi Shoreditch dışında genellikle konut alanlarından oluşur. Lea Irmağı boyunca küçük sanayi alanları da vardır. Eskiden kırsal bir yöre olan Lea Vadisinde birçok değirmen bulunurdu.

16. yüzyıldan sonra birçok ünlü İngiliz Hackney'de, ardından Stoke Newington'da malikâne satın almaya yöneldi. Geçmişte ilçenin ekonomisinde önemli yer tutan mobilya, marangozluk ve kumaş işlerinin örnekleri Londra Mobilyacılık Yüksekokulu'nda ve Geffrye Müzesi'nin eski Ironmongers' Company yoksullarevindeki mobilya ve ev eşyaları koleksiyonunda sergilenir. Elizabeth döneminin ilk tiyatrosu 1576'da Shoreditch'te inşa edildi. Kentsel alanlarda yapılan düzenlemelerle ilçedeki Victoria parklarına yeni açık alanlar katılmıştır. Nüfus (1982 tah.) 183.300.

Hackney, önceleri çeki hayvanı olarak yetiştirilen, ama günümüzde gösterilerde kullanılan at soyu. Bu soy, kökeni Norfolk yöresine dayanan iri yapılı Norfolk trotter ile İngiliz atlarının çaprazlanmasından elde edilmiştir.

Hackneyler geniş göğüslü, kısa bacaklı, kıvrık boyunlu, ortalama cidago yükseklikleri 150 cm, yaklaşık ağırlıkları 450 kg olan güçlü ve genellikle koyu renkli atlardır. Yüksek adımları ve gösterişli tırıslarıyla dikkat çekerler.

Hacu-yi Kirmani, asıl adı KEMALEDDİN EBU'L-ATA MAHMUD BİN ALİ (d. 24 Aralık 1290, Kirman - ö. 1352, Şiraz, İran), İranlı şair. 14. yüzyıl İran edebiyatında özellikle gazelleriyle ün yapmıştır.

Kirman'ın büyük bir ailesindendi. Öğrenimini doğduğu yerde tamamladı ve genç yaşta şiir yazmaya başladı. Şam, Kudüs, İsfahan, Hicaz, Bağdat ve Tebriz'i dolaştı. Kazerun'da Ebu İshak bin İbrahim Kazeruni'nin kurduğu Mürşidiye tarikatına girdi. Yapıtlarında güçlü bir anlatım ve akıcı bir üslup görülen Hacu-yi Kirmani, aşk öyküleri ve tasavvuf içerikli mesnevilerinde Nizami'nin etkisinde kalmış, gazellerinde ise Sadi'nin yolunu izlemiştir. Yaşadığı dönemin genel eğilimlerine uyarak lugaz ve muamma gibi sanatları çok sık kullanmıştır. İlk mesnevisi *Hüma ve Hümayun*'dur (1872). *Divan*'ı (1957) dokuz bin beyitten oluşur. Öbür yapıtları arasında bir aşk öyküsünü işleyen *Gül ü Nevruz* adlı mesnevi ile yer yer öykülerin serpiştirildiği, dinsel ve ahlaksal konulara ilişkin 2.024 beyitlik *Revzatü'l-Envar* (1888) sayılabilir.

haç, Hıristiyanlığın çarmıh biçimindeki başlıca simgesi. İsa'nın çarmıha gerilişini, çektiği acıları ve ölümüyle tüm insanlığı günahtan kurtarışını simgeler; dolayısıyla hem İsa'nın kendisinin, hem de bütünüyle Hıristiyan inancının işareti sayılır.

Haç çıkarma. Çok eski tarihlerden bu yana Hıristiyanlar inançlarını belirtmek ve kendilerini, başkalarını ya da nesneleri kutsamak amacıyla, dualardan önce ve sonra, tehlike ya da sıkıntı anlarında elle haç çıkarırlar. Katolik Kilisesi'nde iki biçimde haç çıkarılır. Büyük haç çıkarılırken, İsa'nın bedenindeki beş yarayı simgeleyen beş parmak açık tutularak sırasıyla alna, göğse ve soldan sağa doğru iki omza değdirilir; küçük haç çıkarılırken yalnızca başparmak alna, dudaklara ve göğse değdirilir. Doğu kiliselerinde ise (7. yy'dan sonra) yalnız iki parmakla (işaret ve orta parmak) ya da (8. yy'dan sonra) beş parmak bükülmüş biçimde birleştirilerek büyük haç çıkarılır. İki parmak İsa'nın insani ve tanrısal iki doğasını simgeler; buna karşılık İsa'nın tek doğası olduğuna inanan Monofizitler yalnızca işaretparmağını kullanırlar. Öte yandan beş parmak birleştirilirken de Baba, Oğul ve Kutsal Ruh üçlemesini simgelemek üzere işaret ve orta parmaklar başparmağa değdirilir. Doğu kiliselerinde önce sağ, sonra sol omza dokunulur.

Haç figürü. İkonografik bir simge olarak haçın dört ana türü vardır: Dört kolu birbirine eşit olan *crux quadrata* (Yunan haçı); alt kolu ötekilerden uzun olan *crux immissa* (Latin haçı), Yunan harfi *tau* (T) biçimindeki *crux commissa* (Aziz Antonius haçı) ve adını Romen rakamı *decussis*'ten (X; "on") alan *crux decussata* (Aziz Andreas haçı). Genellikle, İsa'nın *crux immissa*

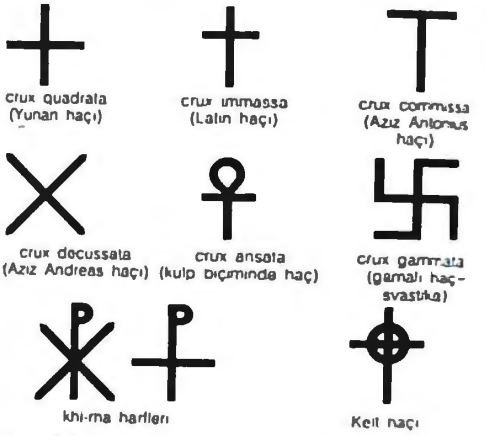

Haç türleri

biçiminde bir çarmıha gerildiğine inanılır; ama gerçek çarmıhın *crux commissa* biçiminde olduğuna inananlar da vardır. Ayin alaylarında, altarlarda, armalarda, kilise, mezarlık ve başka yerlerde kullanılan, değişik biçimlerde bezenmiş kakmalı ve boyalı öteki birçok haç biçimi bu dört ana türün çeşitlemeleridir.

Çeşitli haç biçimleri Hıristiyanlık öncesinde de dinsel ya da başka amaçlarla simge olarak kullanılmıştır. Ama bunların kimlik ya da iyelik belirtmenin ötesinde inanç ve ibadetle ilgili bir anlam taşıyıp taşımadığı belirsizdir. Hıristiyanlık öncesinden gelen iki haç biçimi, Hıristiyanlar arasında da bir ölçüde ilgi toplamıştır. Eski Mısır hiyeroglifinde yaşamı simgeleyen, üzerinde bir halka bulunan *tau* harfi biçimindeki *anh*, *crux ansata* (kulp biçiminde haç) adıyla Kopt Hıristiyanlarının anıtlarında yaygın biçimde kullanılmıştır. Yunan alfabesindeki büyük *gamma* (Γ) harfinin dört tanesinin yan yana gelmesinden oluşan ve *crux gammata* olarak bilinen gamalı haça ilk dönem Hıristiyan mezarlarının çoğunda rastlanır.

İmparator I. Constantinus (Büyük) döneminden (4. yy) önce Hıristiyanlar, alay konusu olmamak ya da tehlikeye atılmamak için haç taşımaktan ve haç işareti çizmekten kaçınırlardı. Ama Constantinus Hıristiyanlığı benimsedikten sonra ölüm cezası olarak çarmıha germeyi yasakladı; ayrıca hem haç işaretinin, hem de Mesih (Yunanca *Hristos*) adını belirten *khi-rho* (XP) harflerinin inanç simgesi olarak kullanılmasını özendirdi. 350'den sonra bu simgeler Hıristiyan sanatında ve mezar anıtlarında yaygın olarak kullanıldı.

Constantinus'tan sonraki birkaç yüzyıl boyunca Hıristiyanlar için haç simgesi, İsa'nın kötülüğün ve ölümün güçleri üzerindeki zaferi çevresinde yoğunlaştı. Bu nedenle İsa'nın çektiği acıların gerçekçi betimlemelerinden kaçınıldı. Başlangıçta haçlarda.

elleri ve ayakları delinmiş, insan kimliğiyle ölmüş olmasına karşın, tanrılığı vurgulanan İsa canlı, gözleri açık, kolları gerili biçimde betimleniyordu. 9. yüzyıldan sonra sanatçılar, İsa'nın çektiği acıların ve ölümünün gerçekçi yönlerini vurgulamaya başladılar. Bundan sonra Batı'da haç üstündeki İsa resimlerinde ve kabartmalarında acı öğesi gittikçe daha büyük bir incelik ve ustalıkla işlendi. Ortaçağda yapılan romanesk haçlarda İsa, başındaki krallık tacıyla betimlenirken, daha sonra gotik sanatta bunun yerini dikenlerden oluşan bir taç aldı. 20. yüzyılda Katolik Kilisesi'nde özellikle ayin mekânlarında, üstünde İsa betimlemesi bulunan haçlar yeniden önem kazandı. Bu haçlarda İsa başında taçla, üstünde kral ve rahip giysileriyle, acı öğesi daha az vurgulanarak betimlenmeye başladı.

16. yüzyıldaki Reform hareketinden sonra Lutherciler törenlerde ve bezeme amacıyla haç kullanmayı sürdürdüler. Reform kiliseleri ise, uzun süre karşı çıktıktan sonra, 20. yüzyılda kilise yapılarında ve komünyon masalarında bezeme öğesi olarak haç kullanmaya başladılar. İngiltere Kilisesi'nde, haç çıkarma geleneği yalnızca vaftiz törenlerinde sürdürüldü. 19. yüzyıl ortalarından sonra Anglikan kiliselerinde haç kullanma yeniden canlandı. Ama üstünde İsa betimlemesi bulunan haçlar kişisel kullanımın dışına çıkamadı.

Gerçek Haç. İsa'nın gerildiği çarmıhı, I. Constantinus'un annesi Azize Helena'nın yaklaşık 326'da Filistin'e yaptığı hac yolculuğu sırasında bulduğu söylencesi 4. yüzyıldan bu yana Hıristiyanlık dünyasında yaygın bir inanışın konusu oldu. Kutsal emanet sayılan bu çarmıhın parçası olduğu inancıyla, Gerçek Haç biçiminde adlandırılan ağaç parçaları alınıp satılmaya ve ibadet amacıyla kullanılmaya başladı. Reform döneminde Jean Calvin, Gerçek Haç adıyla dolaşan parçaların büyük bir gemiyi doldurabileceğini söyleyince, bazı Katolik ilahiyatçılar İsa'nın kanının Gerçek Haç'a bir tür yok edilemezlik özelliği kazandırdığını öne sürerek Gerçek Haç'ın hiç küçülmeden sonsuz parçaya bölünebileceği gibi bir kuram geliştirdiler.

Ortaçağ boyunca Hıristiyanlığın ulaştığı her yerde Gerçek Haç parçaları durmadan çoğaldı; bu parçalar büyük kentlerin çoğunda ve pek çok büyük manastırda toplandı. Gerçek Haç'ı geri alma ya da elde etme tutkusu askeri seferler için bile gerekçe olarak kullanıldı. Bizans imparatoru Herakleios'un Perslere karşı giriştiği savaş (622-628) ve 1204'te Konstantinopolis'in (İstanbul) Haçlılarca ele geçirilmesi bu gerekçeye dayanıyordu.

Katolik Kilisesi'nde her yıl 3 Mayıs'ta kutlanan Haçın Bulunması Yortusu 1960'ta Papa XXIII. Johannes tarafından kilise takviminden çıkartıldı.

haç plan, özellikle Hıristiyanlığın dinsel yapılarında kullanılan, haç biçimli dört kollu plan. *Ayrıca bak.* plan tipleri.

haç tonoz *bak.* çapraz tonoz

Haçaturyan, Aram (İliç) (d. 6 Haziran 1903, Tiflis, Gürcistan, Rus Çarlığı - ö. 1 Mayıs 1978, Moskova, SSCB), Ermeni asıllı SSCB'li besteci. Özellikle *Piyano Konçertosu* (1936) ve coşkun ritimli *Hançer Dansı*'nı içeren *Gayane* (1942) balesiyle tanınır.

Moskova'daki Gnesini Devlet Müzik ve Pedagoji Enstitüsü'nde ve Moskova Konservatuvarı'nda eğitim gördü; 1951'den başlayarak her iki kurumda da ders verdi. Genç bir besteci olarak çağdaş Batı müziğinden, özellikle de Ravel'in yapıtlarından etkilendi. *Birinci Senfoni*'si (1935) ile sonraki yapıtlarında ise Ermeni halk müziğinin yanında Gürcistan, Anadolu ve Azerbaycan halk müziklerinin etkisi belirgindi. *İkinci Senfoni*'yi (1943) Bolşevik Devrimi'nin 25. Yıl kutlamaları için yazdı. Öbür yapıtları arasında Lermontov'un bir oyunu için yazdığı fon müziğinden *Maskarad* (1944, *Maskeli Balo*) adlı bir senfonik suit, *Mutluluk* (1939) ve *Spartak* (1953; Spartakus) adlı iki bale, *Üçüncü Senfoni*, *Keman Konçertosu* (1940), *Viyolonsel Konçertosu* (1946) ve çok sayıda kısa yapıt sayılabilir. İki kez

Haçaturyan
Anadolu Yayıncılık Arşivi

Stalin Ödülü alan ve Ermeni ulusal marşının bestecisi olan Haçaturyan, ayrıca film müziği ve fon müziği de yazmıştır.

Haçaturyan 1948'de Şostakoviç ve Prokofyev ile birlikte Komünist Partisi Merkez Komitesi'nce müziğinde burjuva eğilimlere yer vermekle suçlandı. Suçunu kabul etti ve itibarı iade edildi. Ama 1953'te Stalin'in ölmesinden sonra Merkez Komitesi'nin suçlamalarını haksız bulduğunu açıkladı. 1954'te Sovyetler Birliği Halk Sanatçısı unvanını, 1959'da da Lenin Ödülü'nü aldı.

Haçaturyan ailesinin SSCB kültür yaşamında önemli yeri vardı. Eşi Nina Makarova ile yeğeni Karen Haçaturyan da besteciydi.

Haçın Durakları, HAÇIN YOLU olarak da bilinir, Hz. İsa'nın haçını taşırken çektiği acıları betimleyen 14 sahnelik resim ya da heykel (kabartma) dizisi. Dizide 1) İsa'nın ölüme mahkûm edilişi, 2) haçını taşımaya zorlanması, 3) haçı taşırken ilk kez yere düşmesi, 4) annesiyle karşılaşması, 5) haçın, Kyreneli Simun'a taşıttırılması, 6) Veronika'nın İsa'nın yüzünü silmesi, 7) İsa'nın ikinci kez düşmesi, 8) Yeruşalimli (Kudüs) kadınların İsa için ağlaması, 9) İsa'nın üçüncü kez düşmesi, 10) giysilerinden soyulması, 11) haça çivilenmesi, 12) haçta ölümü, 13) haçtan indirilmesi, 14) mezara konması betimlenmiştir. Bu sahneleri canlandıran resim ya da kabartmalar genellikle kiliselerin ya da şapellerin iç duvarlarına, bazen de daha başka dinsel mekânlara, mezarlıklara, hastane koridorlarına yerleştirilir.

Her sahnenin önünde ibadette bulunmak ve İsa'nın çektikleri üzerinde düşünceye dalmak, Kudüs'te bu olayların geçtiği yerleri (durakları) ziyaret etme geleneğinden kaynaklanmıştır. İbadetin bugünkü biçiminin kaynağıysa belirsizdir. Kudüs'te ziyaret edilen durakların sayısı önceleri 14'ten daha azdı. On dört durağı canlandırma geleneği 16. yüzyılda Avrupa'da yerleşmiştir. Bunun büyük bir olasılıkla, en ünlü örneğinin bulunduğu Louvain'den kaynaklandığı sanılır.

Fransiskenler Haçın Durakları geleneğini uzun süre yaymışlar, 18. yüzyılda da Batı Hıristiyan dünyasının bu konudaki görüşlerini benimseyerek Kudüs'te 14 durak saptamışlardır.

Haçiman (Japoncada "Sekiz Bayrak"), Japonya'da, Minamoto klanının ve genel olarak savaşçıların koruyucu tanrısı. En

Haçıman, bir ağaç baskı
Yazarın [illegible]

gözde Şinto tanrılarından biridir. Metinlerde çoğu kez savaş tanrısı olarak geçen Haçıman, Japonya'nın 15. imparatoru Ocın'in tanrılaştırılması olarak kabul edilir. Genellikle birkaç tanrıyla birlikte tapınılır. Haçıman tapınakları üç tanrıya adanmıştır: Ocın olarak Haçıman, Ocın'in annesi İmparatoriçe Cıngo ve Tanrıça Hime-gami.

Haçiman'a adanan ilk tapınak olan Oita bölgesindeki Usa Haçıman-gu IS 725'te kurulmuştur. Japonya'daki resmi Şinto tapınaklarının yarısının Haçıman'a adandığı sanılmaktadır. Nara döneminde (710-784) Budacı bir tanrı olarak kabul edilmiş ve Haçıman Daibosatsu (Geleceğin Büyük Budası) adıyla anılmaya başlamıştır. Daibosatsu sıfatı verilen ilk Japon tanrısı olan Haçıman, Japon mitolojisinde, yerli ve yabancı unsurların karışımının örneği olan önemli bir figürdür. Todai-ci'deki büyük Buda heykelinin yapılmasından önce Haçıman'a bir kâhin olarak başvurulurdu. Tapınak alanı içinde, Todai-ci'nin koruyucu tanrısı olarak Haçıman'ın da bir tapınağı vardır.

Haçinohe, Japonya'da, Honşu Adasındaki Aomori iline (*ken*) bağlı kent. Büyük Okyanus kıyısında yer alır. Tokugava döneminde (1603-1867) bir kale kenti olan Haçinohe, Hokkaido'nun güneydoğu açıklarındaki balık avlama alanlarına hizmet veren bir liman ve küçük bir ticaret merkezi işlevi de görüyordu. Deniz ürünlerinin işlenmesi 19. yüzyılın sonunda gelişti. II. Dünya Savaşı sonrasında amonyum sülfat, çelik ve çimento sanayileri kuruldu. Kent günümüzde de Japonya'nın başlıca açık deniz balıkçılığı (mürekkepbalığı, uskumru) limanlarından biridir. Kıyı şeridinde doğal manzaralarının güzelliğiyle ünlü yerler vardır. Nüfus (1990) 241 065.

Haçioci, Japonya'nın Honşu Adasında, Tokyo Metropolü'ne (*to*) bağlı kent. Tokyo'nun batısında, Çuo Demiryolu üzerinde yer alır. Ortaçağda bir kale kenti olan Haçioci, Tokugava döneminde (1603-1867) bir pazar ve posta kenti olarak gelişti. Ünlü ipekli dokumaları köklü bir geçmişe dayanır. 19. yüzyılın sonlarında dokuma sanayisinin hızla gelişmesiyle Kanto Ovasının önde gelen dokumacılık merkezlerinden biri oldu.

II. Dünya Savaşı'nın ardından Tokyo'nun konut banlıyösü olarak hızla büyüdü. Gü-

nümüzdeki sanayi ürünleri arasında elektrikli makineler, duyarlı aletler ve sentetik kumaşlar yer alır. Ayrıca Tokyo-Yokohama Metropoliten Alanı'nın batı kesimine ve öteki illerin komşu yerleşmelerine hizmet veren başlıca ticaret merkezidir. Yöredeki Takao Dağı (Takao-yama; 600 m) bir dinlence alanıdır. Nüfus (1990) 466.373.

Haçlı Gölü, Doğu Anadolu Bölgesi'nde küçük göl. Van Gölünün kuzeybatısında, Bulanık ilçe merkezinin kuş uçuşu 6,5 km güneyinde yer alır. Su yüzeyi denizden 1.583 m yüksekte olan gölün yüzölçümü 16 km²'dir. Haçlı Gölü, kuzeybatıda Demirtepe (1.683 m), kuzeyde Pabuçtepe (1.731 m) ve Adatepe (1.619 m), kuzeydoğuda Değirmentepe (1.609 m) ve güneydoğuda da Kaletepe'yle (1.629 m) çevrilidir. Doğusunda ise, göl düzeyinden biraz yüksekte, ortalama yüksekliği 1.600 m dolayında olan Yuva Düzü, Tohmanik Düzü gibi düzlükler vardır.

Haçlı Gölü, oluşum bakımından lav seti göllerindendir. Gölün güneybatısındaki volkanik Bilican kütlesinden inen lav akıntısının bir çukurluğun önünü tıkaması ve bu doğal setin arkasında suların birikmesi sonucunda oluşmuştur. Haçlı Gölü fazla sularını, Bulanık Suyu aracılığıyla Murat Irmağına gönderir. Dışarıya akışlı bir göl olması nedeniyle suyu tatlıdır.

haçlı örümcek (*Araneus diadematus*), BAHÇE ÖRÜMCEĞİ olarak da bilinir, *La bidognatha* alttakımının *Araneidae* familyasından örümcek türü. Kuzey yarıkürede yaygın biçimde rastlanan bu örümcekler karın bölümlerinde bulunan haç biçimindeki beyaz işaretlerle ayırt edilir. Haçlı örümcekler daire biçimli tuzak ağlarını genellikle bahçelerdeki ya da çayırlık yerlerdeki çalılara kurar. Erişkin örümcek hazırladığı tuzağın yakınında ve çoğu kez ağa yakalanan avın yarattığı titreşimleri iletmeye yarayan "uyarı ipi" ile bağlantılı kıvrık bir yaprağın içinde bulunur. Haçlı örümcekler genellikle yazın erişkin evreye girer. Yumurtalar sonbaharda bırakılır ve ertesi yılın baharında çatlar. Yumurtadan çıkan yavrular ipekli salgılarından bir yığın oluşturur ve bu yığın içinde birkaç gün yumak halinde kümelenirler. Ürktüklerinde dört bir yana dağılan bu hayvancıklar tehlike geçince gene bir araya gelir. Kışı eşeysel olgunluğa erişmeden geçiren haçlı örümcekler ertesi yaz erişkin evreye girer.

Alfabetik sıralama sözcük esasına göre yapılmıştır.

Haçlı seccade, ENESİ ya da ENSİ olarak da bilinir, Türkmenlerin çadır girişlerini örtmek için ya da seccade olarak kullandıkları yaygı. Genellikle 1.8 m boyunda olur. Haçlı adı ortasındaki, haça benzeyen ve en belirgin biçimde Yomut seccadelerinde görülen desenden kaynaklanır. Genel olarak Yomut seccadelerinde bu haç deseni mihraba benzemezse de, Teke türü seccadelerde beş kenarlı küçük bir mihraba dönüşmüştür.

Afgan ve Kızıl Ayak türü Haçlı seccadelerin ortasında bir ya da iki tane küçük mihrap yer alabilir; Kızıl Ayak tiplerinin üst kenarı boyunca fazladan bir dizi beş kenarlı küçük mihrabın sıralandığı da olur. Bellibaşlı kabileler arasında Haçlı seccadeyi kullanmayanlar yalnızca Ersarılardır. Haçlı

Kızıl Ayak türü Haçlı seccade, 19. yy, Türkistan, Metropolitan Sanat Müzesi, New York
Metropolitan Museum of Art, New York, fotoğraf, Otto E Nelson - EB Inc

seccadelerin eskiden Buhara Prensesi adıyla satıldığı da görülmüştür.

Haçlı seferleri, Batılı Hıristiyanların Kudüs'ü ve öteki kutsal yerleri Müslümanların elinden almak için düzenledikleri askeri seferler. 1095-1270 arasındaki sekiz ana sefer ile 1291'den sonra düzenlenen bir dizi küçük seferden oluşur.

11. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde Batı Avrupa bir dizi feodal krallıktan oluşuyordu. 10. yüzyıldan başlayarak büyük bir nüfus patlamasına sahne olan, bir yandan da ekili alanların genişlemesiyle tarımsal üretimleri artan bu ülkeler yeni pazarların arayışı içindeydiler. Bu dönemde yaşanan ekonomik canlanmayla birlikte İtalyan denizcileri Akdeniz'deki Müslüman egemenliğini tehdit eder duruma gelmişlerdi. Ama Doğu'nun ticaret yolları ve limanları Müslümanların denetimi altındaydı.

İspanya'nın 8. yüzyılda Müslümanlar tarafından fethi Hıristiyan dünyayı bir İslam kuşatması altına sokmuştu. Öte yandan, Bizans İmparatorluğu da güç durumdaydı. Hıristiyanlığın Yakındoğu'daki bu güçlü kalesi Emeviler ve Abbasiler karşısında büyük yenilgiler almış ve toprak kaybına uğramıştı. 1071'de Anadolu'ya girdikten sonra Nikaia'yı (İznik) merkez edinerek Anadolu Selçuklu Devleti'ni kuran Türkler de imparatorluğun geleceğini sürekli tehdit ediyordu. Ayrıca başta Kudüs olmak üzere Hıristiyanların haç yerlerinin Müslümanların elinde bulunması Hıristiyan dünya için önemli bir rahatsızlık kaynağıydı.

Bizans imparatoru I. Aleksios Komnenos Selçuklu tehdidine tek başına karşı koyamayacağını görünce, Doğu ve Batı kiliseleri arasındaki gerginliklerin yumuşamaya başlamasını da göz önünde bulundurarak 1095'te Katolik Kilisesi'nden yardım istedi. 18 Kasım 1095'te Clermont Konsili'ni toplayan Papa II. Urbanus da Doğu Hıristiyanlarını kurtarmanın bir din görevi olduğunu ve bu sefere katılanların bütün günahlarının affedileceğini belirterek Bizans'a yardım çağrısında bulundu. Çağrı Urbanus'un beklediğinden de olumlu tepki uyandırdı ve sefere katılanların giysi, kalkan, sancak ya da zırhlarında bir haç taşımaları kararlaştırıldı.

Clermont Konsili'nın ardından savaş hazırlıkları başladı. Bu arada birçok kişi düzenli ordunun toplanmasını beklemeden başıbozuk birlikler oluşturarak Doğu'ya doğru yola çıktı. Bunların en ünlüsü köyleri ve kasabaları dolaşıp ateşli vaazlar vererek halkı sefere çağıran Pierre l'Ermite ile yardımcısı Yoksul Gautier'ydi. Bizans imparatoru I. Aleksios, Ağustos 1096'da Konstantinopolis'e (İstanbul) ulaşan Pierre'e asıl Haçlı kuvvetlerini beklemesini önerdi. Ama Pierre saflardaki sabırsızlık karşısında bu öneriye uymayarak hemen Anadolu'ya geçti. Nikaia'ya kadar ilerleyen bu yağmacı birlikler I. Kılıç Arslan karşısında yenilgiye uğrayıp kılıçtan geçirildiler.

I. Haçlı Seferi. Asıl Haçlı kuvvetleri Urbanus'un talimatı uyarınca Ağustos 1096'da harekete geçti. Batı Avrupa krallarının hiçbirinin katılmadığı ve çoğunluğunu Frank şövalyelerinin oluşturduğu Haçlılar dört ayrı koldan yola çıktı. Birinci kol Fransa kralı I. Philippe'in kardeşi Hugues de Vermandois ile Aşağı Lorraine dükü Godefroi de Bouillon'un, ikinci kol Norman asıllı Bohemond'un, üçüncü kol Toulouse kontu Raimond de Saint-Gilles'in, dördüncü kol da Flandre kontu Robrecht'in komutasındaydı.

Yaklaşık 4 bin atlı ile 25 bin piyadeden oluşan Haçlı kuvvetleri bir yıl içinde Konstantinopolis'e ulaştı. Bu, ağır zırh ve silahlarla donanmış olması bakımından, o dönem için çok büyük bir güçtü. İmparator I. Aleksios Türklerden geri alınacak Bizans topraklarının kendisine bırakılacağı, fethedilecek yeni topraklarda da Bizans'a sadık yönetimler kurulacağı konusunda Haçlı önderlerinden söz aldı. Karşılığında Bizans da Haçlı ordularına yiyecek ve silah sağlayacaktı.

Haziran 1097'de Nikaia'yı ele geçiren Haçlılar Aleksios'la antlaşmaları uyarınca kenti Bizans'a bıraktılar. Anadolu'nun içlerine doğru ilerlerken Dorylaion (Eskişehir) önlerinde I. Kılıç Arslan tarafından durdurulduular, ama çetin bir savaşın ardından onu geri çekilmeye zorladılar. Büyük güçlüklerle Anadolu'yu geçerek 20 Ekim'de Antiokheia'ya (Antakya) ulaştılar ve sekiz aylık bir kuşatmanın ardından Haziran 1098'de kenti ele geçirdiler. Aleksios kuşatma sırasında Konstantinopolis'e döndüğünden, kuşatmaya komuta eden Bohemond aralarındaki antlaşmanın bozulduğunu ileri sürerek kenti Bizans'a vermeyi reddetti. Bu arada çıkan veba salgını, aralarında papalık temsilcisi Adhémar du Puy'nün de bulunduğu yüzlerce kişinin ölümüne yol açtı.

Antiokheia'yı ele geçiren Haçlı birlikleri Raimond de Saint-Gilles komutasında Kudüs'e doğru ilerlediler. Flandre kontu Robrecht, Godefroi de Bouillon, Tancrède de Hautville ve Normandiya dükü Robert de sonradan onlara katıldı. 7 Haziran'da Kudüs'e ulaşan Haçlılar bir aylık bir kuşatmadan sonra kenti Fatımilerden alıp Müslüman ve Yahudi halkı kılıçtan geçirdiler. Kenti kurtarmak için gelen Mısır ordusu yenilgiye uğratıldı ve Godefroi, *Advocatus sancti sepulchri* (Kutsal Kabrin Koruyucusu) unvanıyla kentin yöneticisi ilan edildi. Godefroi'nın ölümü üzerine yerine geçen kardeşi 11 Kasım 1100'de Kudüs Krallığı'nı kurdu ve kendini I. Baudouin adıyla kral ilan etti.

Ardından Filistin kıyılarını ele geçiren Haçlılar burada Kudüs Krallığı'ndan başka üç devlet kurdular: Trablusşam Kontluğu, Antakya Prensliği ve Edessa (Urfa) Kontluğu. Başlangıçta sınırlarını genişletmek için çeşitli girişimlerde bulunan bu devletler sonraki yıllarda yalnızca topraklarını korumaya çalıştılar. Müslüman devletler ise aralarındaki çekişmeleri bir yana bırakıp Haçlılara karşı birleştiler. Bu arada Franklara cihad açan Musul atabegi İmadeddin Zengi öteki Müslüman devletlerin de desteğini kazandı.

İmadeddin Zengi'nin 1144'te Urfa Kontluğu'nu ele geçirmesi Hıristiyan dünyasında büyük tepkilere yol açtı ve Papa III. Eugenius 1145 tarihli fermanıyla yeni bir Haçlı seferi çağrısında bulundu.

II. Haçlı Seferi. İkinci seferin birincisinden farkı, katılanlar arasında Avrupa'nın iki büyük hükümdarı olan Fransa kralı VII. Louis ile Alman imparatoru III. Konrad'ın da bulunmasıydı. Ayrıca, papalık fermanında sefere katılacakların ailelerinin ve mülklerinin korunacağı belirtilmişti. Öte yandan Bizans imparatoru Manuel Komnenos Haçlılara öteki seferde olduğu gibi kılavuz, yiyecek-içecek ve teçhizat sağlayacağını, ama asker vermeyeceğini bildirmişti.

Alman imparatoru III. Konrad tahtın vârisi ve yeğeni Schwabenli Friedrich, Polonya ve Bohemya kralları ve öteki Alman soylularıyla birlikte Mayıs 1147'de yola çıktı. Konstantinopolis'e ulaştığında Manuel Komnenos tarafından karşılandı ve daha sonra Anadolu'nun içlerine doğru ilerlemeye başladı. Ama, Dorylaion yakınlarında Anadolu Selçuklu sultanı I. Mesud karşısında yenilgiye uğradı ve Nikaia'ya güçlükle kaçabildi.

Bir ay sonra, karısı Kraliçe Eleanor ile birlikte yola çıkan VII. Louis ise kasım ayında Nikaia'ya ulaşarak Konrad'la buluştu. Birlikte Ephesos'a (Efes) doğru ilerledilerse de Ephesos'ta hastalanan Konrad Konstantinopolis'e dönmek zorunda kaldı. Louis ise zorlu bir yolculuktan sonra Mart 1148'de Antiokheia'ya ulaştı. Antiokheia prensi Raimond, Louis'nin İmadeddin Zengi'nin oğlu Nureddin Zengi yönetimindeki Halep'e saldırmasını istedi. Ama Louis bu öneriye uymayarak Kudüs'e geçti ve orada Konrad'la buluştu.

Kudüs'te Haçlı önderlerinin katıldığı bir toplantıda Şam'a saldırı kararı alındı ve 50 bin kişilik büyük bir ordu oluşturuldu. Haçlı kuvvetlerinin Şam'ı kuşatması üzerine korkuya kapılan Şam atabegi Unur, eski düşmanı Nureddin Zengi'den yardım istemek zorunda kaldı. Nureddin'in birliklerinin kente yaklaşması, yenilgiye uğrayacaklarını anlayan Haçlıların beş günlük kuşatmayı kaldırarak 28 Temmuz'da geri çekilmelerine yol açtı. II. Haçlı Seferi'nin başarısızlıkla sonuçlanması Hıristiyan dünyasında geniş yankılar ve büyük bir üzüntü yarattı.

II. Haçlı Seferi'ni izleyen 25 yıl boyunca Kudüs Krallığı III. Baudouin ile I. Amalricus adlı iki yetenekli hükümdarın yönetiminde kaldı. Baudouin'in yerine geçen Amalricus 1153'te Aşkelon'u ele geçirdiyse de bu tarihten sonra Müslüman devletler tarafından kuşatıldı ve bir daha toprak kazanamadı. Bu arada Mısır'daki Fatımiler arasında karışıklıkların çıkması üzerine Nureddin Zengi, komutanlarından Şirkuh ile yeğeni Salaheddin Eyyubi'yi 1164'te Mısır'a gönderdi. Şirkuh'un ölümünden (1169) sonra Salaheddin Eyyubi'nin Mısır'ın gerçek hükümdarı olmasıyla Müslüman dünyasındaki ikilik de sona erdi. Bu arada Anadolu Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan Bizans imparatoru Manuel Komnenos'u 1176'da Myriokephalon Savaşı'nda büyük bir yenilgiye uğrattı. Üç yıl sonra Salaheddin Eyyubi'nin Halep'i işgal etmesiyle, Haçlı devletlerinin dört bir yandan kuşatılması süreci tamamlandı. Salaheddin Eyyubi Kudüs Krallığı'yla ateşkes imzalayarak Mısır'a döndü.

Kudüs Krallığı'nın 1186'da bir kervana saldırarak ateşkesi bozması üzerine Salaheddin Eyyubi Haçlı devletlerine savaş açtı. 4 Temmuz 1187'de Hattin yakınlarında yapılan savaşta Kudüs kralı Guy de Lusignan Salaheddin Eyyubi karşısında büyük bir yenilgiye uğradı. Salaheddin Eyyubi Guy de Lusignan'ın hayatını bağışladı, ama Hospitalier ve Templier Haçlı tarikatlarına bağlı yaklaşık 200 şövalyenin idamını emretti. Savaştan sağ kurtulabilen şövalyeler fidye karşılığında serbest bırakılırken, piyadelerin çoğu esir pazarlarında satıldı. Böylece, Kudüs Krallığı'nın askeri gücü neredeyse tümüyle yok edildi. Hattin Savaşı'nın ardından yeni zaferler peşinde koşmaya başlayan Salaheddin Eyyubi kıyı boyunca ilerleyerek Akkâ'yı ele geçirdi. Eylül 1187'ye gelindiğinde krallığın önemli kalelerinden çoğu ve Tyros (Sur) dışında Tripolis'in (Trablusşam) güneyinde kalan limanların tümünü almıştı. Ibelinli Balian komutasındaki bir avuç askerin koruduğu Kudüs kenti de 2 Ekim 1187'de Salaheddin'e teslim oldu. Salaheddin Eyyubi fidye karşılığında kent halkının Kudüs'ü terk etmesine izin verdi. Suriyeli Hıristiyanlarla Rumlar ise kendi istekleriyle kentte kaldılar.

III. Haçlı Seferi. Kudüs'ün düştüğü haberi Avrupa'da geniş yankılar uyandırdı. Papa III. Urbanus'un ölümü üzerine onun yerine geçen Papa VIII. Gregorius bir ferman yayımlayarak yeni bir sefer çağrısında bulundu.

Papanın çağrısına ilk yanıt Sicilya kralı II. Guglielmo'dan geldi. Guglielmo hemen bir donanma kurmak için hazırlıklara giriştiyse de Kasım 1189'da sefere katılamadan öldü. Bu arada Papa VIII. Gregorius o dönemde papalıkla arası açık olan Kutsal Roma-Germen imparatoru I. Friedrich'e (Barbarossa) elçiler göndererek sefere katılmasını istedi. Papanın çağrısına olumlu yanıt veren Friedrich, Mayıs 1189'da o zamana değin bir araya getirilen Haçlı kuvvetlerinin en büyüğünün başında yola çıktı. Selçukluları yenilgiye uğrattıktan sonra Mayıs 1190'da İkonion'a (Konya) ulaştı. Ama bir ay sonra Silifke yakınlarında Göksu'yu geçerken boğularak öldü. Friedrich'in ölümü Alman ordusunun dağılmasına yol açtı; ordunun ancak küçük bir bölümü Schwabenli Friedrich ve Avusturyalı Leopold'un komutasında yola devam ederek Tyros'a ulaştı. Bu arada Avrupa'da İngiltere kralı I. Richard (Aslan Yürekli) ile Fransa kralı II. Philippe August Doğu'ya düzenlenecek sefer için kuvvetlerini birleştirmeye karar verdiler. İki kral Sicilya'nın Messina kentinde buluşarak karşılıklı hak ve yükümlülüklerini belirleyen bir antlaşma imzaladılar.

Philippe, 20 Nisan 1191'de Akkâ'ya (Acre) vardı ve kenti kuşatma altına aldı. Richard ise, uğradıkları deniz kazasından sonra Bizans hükümdarı Isaakios Komnenos'a esir düşmüş olan kız kardeşi Joan ile nişanlısı Navarre'lı Berengaria'yı kurtarmak için Kıbrıs'a uğradı. Kendisine direnen Isaakios'u yenip Kıbrıs'ı ele geçirdikten sonra 8 Haziran'da Akkâ'ya ulaştı.

Haçlılar karşısında fazla direnemeyen Akkâ komutanı, Salaheddin Eyyubi'nin emirlerini çiğneyerek Temmuz 1191'de teslim oldu. Bu yenilgi karşısında şaşkınlığa düşen Salaheddin Eyyubi tutsakların karşılıklı değiştirilmesini öngören antlaşmayı onaylamak ve 1187'de ele geçirmiş olduğu Gerçek Haç'ı Hıristiyanlara geri vermeyi kabul etmek zorunda kaldı. Ama, Richard antlaşmaya uymayı reddedince görüşmeler yarıda kesildi; Salaheddin Eyyubi de Gerçek Haç'ı vermeyi reddetti. Bu arada Philippe, Leopold ve Richard arasında anlaşmazlıklar çıkmış ve görevinin tamamlandığını düşünen Philippe ülkesine dönmüştü. Kadınlar ve çocuklarla birlikte bütün tutsakların öldürülmesini emreden Richard ise, yeni topraklar kazanmak amacıyla seferi sürdürdü ve 1191'de Arsuf'ta büyük bir zafer kazandı; ardından Yafa ve Daron'u (1192)

12. yüzyılda Haçlı devletleri
W. Shepherd, *Historical Atlas*, Barnes & Noble Books, New York kanı

aldı. Ama daha fazla ilerleyemediğinden asıl hedefi olan Kudüs'e ulaşamadı.

Sonunda Richard ile Salaheddin Eyyubi arasında 2 Eylül 1192'de beş yıllık bir barış antlaşması imzalandı. Buna göre Yafa'nın kuzeyindeki topraklar Haçlıların elinde kalıyor ve Hıristiyanların kutsal yerleri ziyaret etmelerine izin veriliyordu. Haçlıların bu seferdeki en büyük kazançları Kıbrıs'ın ele geçirilmesi oldu. Ada, izleyen Haçlı seferlerinde üs olarak kullanıldı, daha sonraki yıllarda bağımsız bir krallık oldu.

IV. Haçlı Seferi. Papa III. Innocentius 1198'de IV. Haçlı Seferi için bir ferman yayımladı. Halkı sefere katılmaya çağıran Champagne kontu III. Thibaut'nun çağrısına pek çok Fransız soylusu olumlu yanıt verdi; sonradan bu sefer üzerine kitaplar yazan Fransız vakanüvisi Geoffroi de Villehardouin(*) de bunların arasındaydı. Sefere katılacak birliklerin Venedik gemileriyle taşınması kararlaştırıldı. Bunun için Venediklilere belirli bir para ödenecek ve fethedilecek topraklar Fransızlar ile Venedikliler arasında eşit olarak paylaşılacaktı.

Haçlıların bir bölümü doğrudan Anadolu'ya gitmeyi yeğlediğinden 1202 yazında Venedik'e ulaşan Haçlı kuvvetleri beklenenden küçüktü. Öte yandan Venediklilere ödenmesi gereken para da karşılanamamıştı. Bunun üzerine, ulaşım masrafları karşılığında Macaristan'ın Zara (bugün Zadar) kentinin ele geçirilmesinde Venediklilere yardım edilmesi kararlaştırıldı. Sefere katılan pek çok kişi, Hıristiyan bir kente saldırılmasına karşı çıktıysa da Kasım 1202'de Zara alınarak Venediklilere verildi. Bundan sonra Venedikliler tarafından, aralarındaki ticari rekabet nedeniyle doğrudan Bizans üzerine yönlendirilen Haçlılar, Zara'nın ele geçirilmesinin ardından Konstantinopolis'e doğru ilerlemeye başladılar. Thibaut'nun ölümü üzerine Haçlıların önderliğini Bonifacio del Monferrato üstlendi. 13 Nisan 1204'te Konstantinopolis'i ele geçiren Haçlı birlikleri, üç gün boyunca kenti yağmaladılar. Kentte düzen sağlanınca Bizans'ta birlikte hüküm süren VI. Aleksios ile babası II. Isaakios'u tahttan indirip Latin İmparatorluğu'nu kurdular; Flandre kontu I. Baudouin imparator, Venedikli Tomasso Monosini de patrik ilan edildi. Bununla birlikte Bizans İmparatorluğu Nikaia'da varlığını sürdürdü ve VIII. Mikhail 1261'de Cenevizlerin yardımıyla zayıf temeller üzerinde kurulu Latin İmparatorluğu'nu yıkarak Konstantinopolis'i yeniden ele geçirdi.

Müslümanlara karşı başlatılmasına karşın amacından sapan IV. Haçlı Seferi, Doğu ve Batı kiliseleri arasında her türlü uzlaşma olanağını ortadan kaldırdığı gibi, Bizans İmparatorluğu'nun da zayıflamasına yol açtı.

V. Haçlı Seferi. Haçlı seferlerinin Avrupa'da yarattığı dinsel coşku IV. Haçlı Seferi'nden sonra da artarak sürdü; hatta kitlesel histeriye dönüştü. 1212 yazından başlayarak düzenlenen iki ayrı Çocuk Haçlı Seferi'nde binlerce çocuk öldü ya da esir pazarlarında köle olarak satıldı. Bu gelişmeler karşısında Papa III. Innocentius yeni bir sefere karar verdi ve IV. Laterano Konsili'nde (1215) V. Haçlı Seferi için çağrıda bulundu. Kutsal Roma-Germen imparatoru II. Friedrich, Papa III. Innocentius'a sefere katılma sözü vermişti; ama yeni papa III. Honorius, Friedrich'in ülke içindeki sorunlarla ilgilenmek için Almanya'da kalmasına izin verdi. Çoğunluğunu Almanların oluşturduğu Haçlı kuvvetleri Mayıs 1218'de, Kudüs tahtının yasal vârisi Jean de Brienne önderliğinde Mısır'a doğru gemiyle yola çıktı. Haçlılar Ağustos 1218'de Dimyat'ta stratejik önem taşıyan kaleyi ele geçirdiler. Eylül 1218'de papalık elçisi Pelagius'un önderliğinde çoğunlukla Fransızlardan oluşan yeni bir Haçlı birliği Anadolu'ya ulaştı. Pelagius Haçlıların kilisenin yönetiminde olduklarını öne sürerek Jean de Brienne'nin komutası altına girmeyi reddetti.

Haçlı ilerlemesi karşısında paniğe kapılan Eyyubiler Şubat 1219'da barış talebinde bulunarak Kudüs'ten de çekilebileceklerini belirttiler. Başta Jean de Brienne olmak üzere bütün Haçlı önderlerinin barış yapmaya hazır olmalarına karşın Pelagius bu öneriye karşı çıktı. Dimyat 5 Kasım 1219'da Haçlıların eline geçti. Pelagius Temmuz 1221'de Kahire'ye doğru ilerlemeye başladıysa da Nil'i geçemeyerek geri çekilmek ve daha önce önerilenden kötü koşullar içeren sekiz yıllık bir barış antlaşması imzalamak zorunda kaldı. V. Haçlı Seferi, papalık tarafından düzenlenenlerin sonuncusu oldu.

VI. Haçlı Seferi. Kudüs Krallığı'nın vârisi Jean de Brienne'nin kız kardeşi Yolande (II. Isabelle) ile evli olan Kutsal Roma-Germen imparatoru II. Friedrich, bu bağ dolayısıyla üzerinde hak iddia ettiği Kudüs tahtını ele geçirmek için, Papa III. Honorius'un da özendirmesiyle yeni bir sefer düzenlemeye karar verdi. Ama, 1227 yazında yola çıkmak üzereyken Haçlılar arasında bir salgın baş gösterince seferi erteledi. Honorius'un yerine geçen Papa IX. Gregorius bu gerekçeyi ciddiye almayarak, seferi geciktirdiği için Friedrich'i aforoz etti. 1228'de Doğu'ya doğru denize açılan Friedrich savaştan çok diplomatik girişimlerle toprak kazanma yoluna gitti. Eyyubi sultanı el-Kâmil'le 1229'da Kudüs, Beytlehem ve Nâsıra'nın kendisine bırakılmasını öngören bir antlaşma imzaladı ve 10 yıllık ateşkes yaptı. Ardından Kudüs'e girdi ve aforoz edildiği için hiçbir din adamının giydirmek istemediği tacı kendisi giyerek Kudüs kralı oldu.

Ateşkes antlaşmasının sona erdiği 1239'da zayıf bir Haçlı birliği IV. Thibaut ve Cornwall'lu Richard komutasında Doğu'ya gönderildiyse de önemli bir başarı elde edilemedi. Moğol istilası karşısında batıya çekilen Harezmşahlar, Mısırlıların desteğiyle 1244'te Kudüs'ü ele geçirip yağmaladılar. Böylece, Friedrich'in diplomasi yoluyla sağladığı kazanımların tümü yitirilmiş oldu.

VII. Haçlı Seferi. Kudüs'ün düşmesine ve Doğu Hıristiyanlarının papalıktan yardım çağrısında bulunmalarına karşın, Papa IV. Innocentius başka sorunlarla uğraştığından yeni bir sefer düşünmüyordu. Ama, Fransa kralı IX. Louis yeni bir haçlı seferi düzenlemek istediğini bildirince, onu desteklemeye karar verdi ve I. Lyon Konsili'nde (1245) sefer çağrısında bulundu.

Louis Ağustos 1248'de eşi, kardeşleri Charles d'Anjou (sonradan Sicilya kralı I. Carlo) ve Robert d'Artois, çok sayıda ünlü Fransız soylusu ve küçük bir İngiliz birliğiyle birlikte Doğu'ya doğru yola çıktı. Eylülde Kıbrıs'a ulaştı. Kışın geçmesini bekledikten sonra Mayıs 1249'da Mısır'a doğru ilerlemeye başladı ve bir ay sonra Dimyat'ı aldı. Çok geçmeden Louis'nin üçüncü kardeşi Alphonse de Poitiers komutasındaki birliklerin gelmesiyle Fransızlar daha da güçlendi. Robert d'Artois deneyimli komutanların karşı çıkmalarını dinlemeyerek Şubat 1250'de Mansure yakınlarındaki karargâha bir saldırı düzenledi. Ama büyük bir yenilgiye uğradı ve çarpışmada pek çok insan öldü. Bunun üzerine ordusuyla Robert'in yardımına koşan Louis, Mısır birliklerini Mansure yakınlarında yendi. Bu Haçlıların kazandığı son zafer oldu.

Louis daha sonra Kahire üzerine yürüdüyse de Eyyubi sultanı Turan Şah'a tutsak düştü. Dimyat'ın geri verilmesinden ve istenen fidyenin ödenmesinden sonra 6 Mayıs 1250'de serbest bırakıldı. Danışmanlarının hemen ülkesine dönmesi yolundaki önerilerine karşın Nisan 1254'e değin orada kalarak Eyyubilere tutsak düşmüş Haçlı askerlerini kurtarmaya çalıştı.

VIII. Haçlı Seferi. Bu arada Eyyubileri yenerek Mısır'da iktidarı ele geçiren (1250) Memlûklar Doğu'daki Haçlı devletleri için büyük bir tehlike haline gelmişti. 1260'ta kendisinden önceki hükümdarı öldürerek Mısır tahtına çıkan Baybars, Salaheddin Eyyubi'nin tersine Hıristiyanlara karşı sert ve acımasız tutumuyla tanınıyordu. Doğu'daki Latin kentlerini ve kalelerini bir bir ele geçiren Baybars, 1265'te Casearea (Horbat Kesari), Hayfa ve Arsuf'u, ertesi yıl Celile'yi, 1268'de Antiokheia'yı, 1271'de de Hospitalier tarikatının güçlü kalesi Krak des Chevaliers'yi aldı.

Bu yenilgiler Batı'da büyük yankılar uyandırdı ve ilk seferinde başarısızlığa uğrayan Fransa kralı IX. Louis yeni bir sefer için hazırlıklara girişti. Kardeşi Sicilya kralı I. Carlo'nun isteği uyarınca Tunus'u almaya karar vererek Temmuz 1270'te yola çıktı. Ama Kuzey Afrika'ya ulaştıktan hemen sonra hastalanarak öldü. Fransız Haçlılarına yardım için Prens Edward komutasında bir İngiliz birliği Doğu'ya gönderildiyse de geç kalındığından herhangi bir başarı sağlanamadı.

Bu dönemde kendi aralarında da bölünmeye başlayan Haçlılar, Baybars'ın ölümünden (1289) sonra bir dizi yenilgiye uğradılar. 1289'da Trablusşam düştü. Haçlıların anakaradaki son kalesi olan Akkâ da 1291'de Memlûklerin eline geçti.

Papa IV. Nicolaus ile ardılları Doğu Hıristiyanlarına yardım için çeşitli girişimlerde bulundularsa da başarılı olamadılar. Daha önceki Haçlı seferlerine öncülük eden Fransa ise, İngiltere'yle arasındaki çekişmeler yüzünden Doğu sorunuyla ilgilenmedi. Büyük bir sefer düzenlenememesinin bir başka nedeni de Avrupa'nın 13. yüzyılın başlarındaki nüfus azalmasıyla birlikte ekonomik bunalımın eşiğine gelmiş olmasıydı.

Öte yandan Doğu'da çeşitli kentlerin yönetimini ele geçirmiş olan dinsel tarikatlar da askeri güçlerini yitirmeye başlamışlardı. Bunlardan yalnızca 1308'de Rodos'u, 1344'te de Smyrna'yı (İzmir) ele geçiren Hospitalier tarikatı toprak kazanabildi. Töton Şövalyeleri etkinliklerini Baltık bölgesine kaydırırken, Templier tarikatı 1312'de Papa V. Clementius tarafından dağıtıldı. Bu dönemin en önemli başarısı, Kıbrıs kralı I. Pierre'in İskenderiye'yi almasıydı; Kıbrıs ise Haçlılar için bir üs olarak kaldı.

Haçlı seferleri 15. yüzyıla değin sürdüyse de artık amaç Kutsal Toprakları ele geçirmek değil, Niğde (1398) ve Varna (1444) seferlerinde olduğu gibi, o dönemde Avrupa'yı tehdit eden Osmanlıların ilerleyişini durdurmaktı.

Sonuçlar. Avrupa'da 12. ve 13. yüzyıllarda toplumsal yapının büyük bir değişikliğe uğramasında Haçlı seferleri de rol oynadı. Büyük toprak sahiplerinin bu seferler için gerekli parayı bulmak amacıyla mülklerini satmak zorunda kalmaları, bir yandan taşra aristokrasisini sarsarken bir yandan da kralların güçlenmesine yol açtı. Öte yandan başlangıçtaki zaferler papanın saygınlığını artırmışken sonraki yenilgiler kilisenin gücünü zayıflattı. Özellikle V. Haçlı Seferi Doğu ve Batı kiliseleri arasında uzlaşma umudunu ortadan kaldırdıysa da, Doğu

Hıristiyanlarının bir bölümü zamanla papalık otoritesini kabul etti.

Haçlı seferleri ticareti de önemli ölçüde etkiledi. Haçlıların Doğu'ya deniz yoluyla taşınması bir yandan gemi yapımcılığını geliştirirken, bir yandan da bu yolla getirilen malların baharat ve ipekli kumaşla değiştirilmesi ticareti canlandırdı ve Cenova, Piza ve Venedik gibi kıyı kentlerini önemli birer ticaret merkezine dönüştürdü. Papaların ve kralların sefere mali destek sağlamak için İtalyan bankerlerine başvurmaları ise bankacılığı geliştirdi.

Haçlı seferleri Arap bilim ve felsefesinin Batı'da tanınması konusunda etkili olmadıysa da, Avrupa'da tarih yazıcılığının gelişmesinde önemli rol oynadı. Avrupa'da Haçlı seferlerini izleyen yıllarda gerek Latince, gerekse çeşitli ulusal dillerde düzyazı ya da manzum çok sayıda tarih yapıtı ortaya çıktı. Öte yandan Doğu Akdeniz kıyılarında kurulan çeşitli Haçlı krallık ve prenslikleri, Batı Avrupa feodalizmine özgü vasallık ilişki ve usullerinin, Müslüman Arap ve Türk devletlerinin *fief*(*) ya da dirlik(*) dağıtım sistemlerini bir ölçüde etkilemesine yol açtı.

Haçova Meydan Savaşı, Osmanlı Devleti ile Avusturya arşidükü Maximilian komutasındaki Hıristiyan müttefikler arasında Haçova'da (Mezö-Kersztes) yapılan meydan savaşı (25-26 Ekim 1596).

Avusturya ile Erdel, Eflâk ve Boğdan 1593'te Osmanlılara karşı bir ittifak oluşturmuştu. Aynı yıl Eflâk ve Boğdan'da çıkan karışıklıklar üzerine Avusturya seferiyle görevlendirilen Sadrazam Koca Sinan Paşa, Avusturya kuvvetlerinin Estergon Kalesi'ni kuşattığı haberini alınca oğlu Mehmed Paşa'yı Macaristan'a gönderdi. Mehmed Paşa'nın savaş alanından kaçmasının ardından Estergon Kalesi düştü (2 Eylül 1595). Eflâk'taki ayaklanmalar ise denetim altına alınamadı. Bu gelişmeler üzerine Sinan Paşa ile padişahın hocası Sadeddin Efendi gibi devlet ileri gelenleri ve yeniçeriler III. Mehmed'e baskı yaparak ordunun başında sefere çıkmasını sağladı.

20 Haziran 1596'da yola çıkan Osmanlı ordusu, 12 Ekim'de Eger (Eğri) Kalesi'ni fethetti. Eger üzerine yürüyen Maximilian'a karşı Sadrazam Damad İbrahim Paşa ve Vezir Hadım Cafer Paşa görevlendirildi. On beş bin kişilik hafif bir kuvvetle Avusturya kuvvetlerinin içine giren Cafer Paşa, kayıp vererek geri çekildi. 22 Ekim'de geçen bu kanlı çarpışmaya I. Haçova Savaşı da denir. Ertesi gün düşman üzerine yürüme kararı alan Osmanlı ordusu 25 Ekim'de Haçova'ya girerek mevzilendi. İlk çarpışma Kırım hanı I. Feth Giray'ın atlı ordusunca başlatıldı. Bunu Cigalazade Sinan Paşa'nın komuta ettiği birliklerin saldırısı izledi. 26 Ekim sabahı ise önce Avusturya kuvvetleri saldırıya geçti. Osmanlı ordusunun merkezine yönelen bu saldırı karşısında III. Mehmed geri çekilerek çadırına kapandı. Padişahın kaçış için emir vermesi üzerine duruma müdahale eden Sadeddin Efendi, III. Mehmed'i savaşı yönetmeye ikna ettiği gibi, ordu vaizlerini de birlikler arasına göndererek askere moral vermelerini sağladı. III. Mehmed bir anlık coşkuyla ileri savaş hatlarına kadar yürüdü. Bu durum Osmanlı ordusunu da etkiledi. Akıncıların ve Kırım süvarilerinin saldırısı karşısında Avusturya birlikleri ilk üstünlüklerini koruyamadılar. Kaçışma sırasında binlerce Avusturya askeri Haçova bataklığında boğuldu. Topçu ağırlığını ve saldırı birliklerini yitiren Maximilian, ordugâhını bırakarak kaçmak zorunda kaldı.

Osmanlıların Batı'da kazandığı son meydan savaşı olan Haçova Meydan Savaşı'nın en önemli sonucu, tımarlı sipahilerin artık Batı ordularıyla başa çıkamadıklarının görülmeye başlamasına bağlı olarak, sipahilerin tımarlarının elinden alınması yoluna gidilmesi ve böylece tımar sistemindeki aşınma ve çözülmenin belirginlik kazanmasıdır.

had, çoğul HUDUD, İslam hukukunda, bazı suçlara karşılık Tanrı hakkı olarak uygulanması zorunlu ceza. Bu cezalar temelde kamu çıkarlarıyla bağlantılıdır; ölçü ve sınırları Kuran ya da sünnet tarafından belirlendiği için bağışlanması ya da değiştirilmesi olanaksızdır. Had cezasını gerektiren yedi suç şunlardır: Hırsızlık, soygunculuk, zina, zina iftirası, şarap içmek, dinden dönmek ve ayaklanma.

Hırsızlık için öngörülen had, hırsızın elinin kesilmesidir (Mâide 38). Ama el kesme cezasının uygulanabilmesi için hırsızlığın bazı koşulları taşıması gerekir: Hırsızlık yapan kişi akıllı ve ergin olmalı, çalınan mal et ve sebze gibi kısa zamanda bozulacak türde olmamalı, belli bir ölçüye ulaşmış ve koruma altına alınmış olmalıdır. Bu koşulların tümünü taşımayan ve açlık gibi zorlayıcı bir nedene bağlı olan hırsızlıklarda el kesme cezası uygulanmaz.

Yol kesicilik, soygunculuk ve haydutluğun cezası da suçun nitelik ve ağırlığına göre ölüm, asılma, bir el ve ayağın çaprazlama kesilmesi ya da sürgündür (Mâide 33). Hanefi mezhebinin kurucusu Ebu Hanife'ye göre yol keserek yalnızca yol güvenliğini ortadan kaldıran, ama kimseyi soymayan ya da öldürmeyen kişiye sürgün cezası uygulanır; İmam Şafii ve Ahmed bin Hanbel'in görüşleri de buna yakındır. Soygun yapan kişinin sağ eli ile sol ayağı kesilir; soygun yapmayan ama adam öldüren haydutun cezası ise ölümdür. Hem soygun yapan hem de adam öldüren haydut ise ya yalnızca öldürülür ya da el ve ayağı kesilerek asılır. Buna karşılık Maliki mezhebinin kurucusu İmam Malik'e göre haydut cana kıymışsa öldürülür ya da asılır; soygun yapmışsa öldürme, asma ve kesme cezalarından biri uygulanır; yalnızca yol kesmişse devlet haydutun durumuna göre dört cezadan birini uygulamakta yetkilidir. Kuran'a göre bir süre haydutluk yaptığı halde tövbe ederek kendisini düzelten kimseye, sonradan yakalanması durumunda eski suçlarından dolayı bu cezalar uygulanmaz (Mâide 34).

Kuran'ın zina için öngördüğü had yüz sopadır (Nûr 2). Ama İslam hukukçuları Hz. Muhammed'in uygulamaları konusunda aktarılanlara dayanarak bu cezayı evli olmayan suçlularla sınırlandırmış, evli suçlulara taşlanarak öldürme (recm) cezası uygulanması gerektiği sonucuna varmışlardır. Ayrıca evli olmayanların cezasına da bir yıl sürgün cezası eklemişlerdir. Ebu Hanife'ye göre sürgün cezası bu suçların haddi değildir, ama devlet başkanı gerekli görürse tazir olarak uygular. Şafiilere ve Hanbelilere göre sopa cezasına sürgün kesinlikle eklenmelidir. İmam Malik ise kadın için sürgün cezasının uygulanamayacağını savunur. Mutezile ve Haricilerden bazı bilginlerin daha ilk dönemlerde karşı çıktığı recm cezası ise son dönemlerde ilgili hadislerin sağlamlığından ve güvenilirliğinden duyulan kuşkular nedeniyle yoğun tartışmalara konu olmuştur.

Zina iftirasının haddi seksen sopa ve suçlunun tanıklığının kabul edilmemesidir (Nûr 4). Şafii, Maliki ve Hanbeli fıkıhçılara göre zina iftirasında bulunan kişi tövbe ederse tanıklığı yeniden kabul edilir. Oysa Hanefilere göre tövbesi suçlunun fasıklık niteliğini ortadan kaldırsa bile tanıklığının kabulünü gerektirmez.

Hz. Muhammed şarap içenlere de sopa cezasını uygun görmüştür. Tanıklardan ulaşan bilgilere göre bu had hurma dalı, papuç, el ve bez parçalarıyla vurarak uygulanmış, vuruş sayısı 40 dolaylarında olmuştur. İlk halife Hz. Ebubekir döneminde 40 sopa biçiminde uygulanan şarap haddini ikinci halife Hz. Ömer 80 sopaya çıkarmıştır. Fıkıhçılara göre 40 sopa had, öteki 40 sopa da suçlunun durumuna göre uygulanan bir tazirdir. Üç mezhebe bağlı fıkıhçıların öteki içkileri de şarapla bir saymalarına karşılık, Hanefi fıkıhçılar şarap dışındaki içkilerin ancak sarhoş edecek miktarının haram olduğunu savunmuşlardır. Buna göre şarap içene sarhoş olsun olmasın had uygulanırken, öteki içkilerden içen kimseye ancak konuşurken dili dolaşacak ya da kadın ile erkeği birbirinden ayıramayacak ölçüde kendini yitirmesi durumunda şarap haddi uygulanabilir.

Fıkıh bilginlerinin büyük çoğunluğu, Hz. Muhammed'in uygulamalarına dayanarak, İslamı terk eden ya da bir başka dini seçen kişinin ölümle cezalandırılacağı yargısına varmışlardır. Bu bilginlere göre, dinden dönme (irtidad) bazı kuşkulardan kaynaklanmışsa, dinden dönene (mürted) gerçek anlatılarak kuşkuları giderilir, gerekirse düşünmesi için bir yıla kadar zaman verilir, sonra yeniden Müslüman olması önerilir. Dinden dönen seçiminde gene direnirse öldürülür. Ebu Hanife'ye göre dinden dönen kadın ise öldürülmez, hapsedilir ve Müslüman olması sağlanır. Buna karşılık bazı çağdaş İslam bilginleri Kuran'ın dinde zorlama olmayacağı yönündeki genel ilkesine dayanarak ve Hz. Muhammed'in uygulamalarının o dönemdeki koşullarını vurgulayarak bu cezayı reddetmektedirler. Bu bilginlere göre Hz. Muhammed İslamdan ayrılanları yalnızca irtidadları yüzünden değil, düşmana yardım etmek, bilgi sızdırmak gibi eylemleri nedeniyle öldürtmüştür.

Kuran, Müslümanlara saldıran ve devlete karşı fiilen ayaklanmaya kalkışanlarla, eylemlerine iyilikle son vermemeleri durumunda savaşılmasını öngörür (Hucurât 9). Savaş durumunda ayaklanmacılar öldürülürlerse de kaçanları izlenmez, teslim olanlar öldürülmez, mallarına el konulmaz, kadın ve çocukları tutsak alınmaz. Bazı bilginlere göre devletin yakalananlara yönelik bu uygulaması had kapsamında düşünülemez.

Hadad, HAD, HADDA ya da HADDU olarak da bilinir, Eski Ahit'te RİMMON. Batı Samilerin

Hadad, Ras Şamra'da (eski Ugarit) bulunmuş bir kireçtaşı kabartma, İÖ y. 2000, Suriye; Louvre Müzesi, Paris
Giraudon Art Resource / EB Inc

fırtına, gök gürültüsü ve yağmur tanrısı. Asur-Babil tanrılar öbeğindeki Adad'la aynı özellikleri taşır. Suriye'nin kuzeyi ile Fenike kıyısı ve Fırat Irmağı boylarında yaşayan Batı Samilerin (yerleşik ve göçebe Aramilerle birlikte) başlıca baal'ı(*) olarak genellikle elinde bir topuz ve yıldırımla, boynuzlu başlık giymiş sakallı bir tanrı biçiminde betimlenir. Hadad'la özdeş olan Hitit tanrısı Teşub gibi onun da simgesel hayvanı boğadır.

Hadamard, Jacques-Salomon (d. 8 Aralık 1865, Versailles - ö. 17 Ekim 1963, Paris, Fransa), asal sayı teoremini kanıtlayan Fransız matematikçi. Bu teoreme göre $\pi(n)$, n'den büyük olmayan artı asal sayıların sayısını göstermek üzere ve n sonsuza

Hadamard
H. Roger - Viollet

yaklaşırken, $\pi(n)$'in $n/\ln n$'e oranının limiti 1 olur. Paris'teki Collège de France'ta (1897-1935), Politeknik Okulu'nda (1912-35) ve Uygulamalı Sanatlar Merkez Okulu'nda (1920-35) profesörlük yapan Hadamard ilk çalışmalarıyla kompleks değişkenli fonksiyonlar kuramına, özellikle tam fonksiyonlarının genel kuramına ve Taylor serisiyle temsil edilen fonksiyonların tekil noktaları kuramına önemli katkılarda bulundu. 1896'da Belçikalı matematikçi Charles Jean de la Vallée Poussin'den bağımsız olarak asal sayı teoremini kanıtladı. Matematiksel fizikteki kısmi diferansiyel denklemlere ilişkin önemli sonuçlar elde etti.

Hadamard'ın *Leçons sur le calcul des variations* (1910; Değişimler Hesabı Üzerine Dersler) adlı yapıtı fonksiyonel analizin modern kuramının temellerini oluşturdu. Bu konuyla ilişkili olan "fonksiyonel" terimini de ilk kez Hadamard kullanmıştır. Determinantlar üzerine çalışmaları, integralli denklemler kuramı açısından önemlidir.

Hadang dili *bak.* Sedang dili

Hadano, HATANO olarak da yazılır, Japonya'nın Honşu Adasında, Kanagava iline (*ken*) bağlı kent. Kuzeyinde Tanzava Dağı (1.567 m), güneyinde Hadano Havzası bulunur. Tütün ekiminin başladığı Tokugava döneminde (1603-1867) bölgesel ticaret merkeziydi. Günümüzde Japon Tekel Bürosu'na ait bir tütün işleme tesisinin bulunduğu bir tütün ticareti merkezidir. Tokyo'yla kara ve demir yolu bağlantılarının elverişliliği nedeniyle Keihin Sanayi Bölgesi'nin içine alınmıştır. Tanzava-Oyama Yarı-Ulusal Parkı'na giden yolun başında yer alır; Tsurumaki Kaplıcaları kent sınırları içindedir. Nüfus (1990) 155.619.

Hadar kalıntıları, 1973'te Etiyopya'nın başkenti Addis Ababa'dan yaklaşık 300 km uzakta, Awash Irmağı dolaylarında bulunan insangillere ait fosiller. Yaklaşık 2,9 milyon yıl önce yaşamış 30 kadar canlıdan kalan bu fosiller arasında bir tam iskelet, sayısız çene, bacak ve kol kemiği vardır. Hadar kalıntılarının incelenmesi, bu canlıların kafatası yapısı bakımından oldukça ilkel olduğunu, şempanzelere çok yakın özellikler gösterdiğini ve kıvrık parmaklarının insansımaymunlara benzediğini ortaya çıkarmıştır. Ama leğen ve bacak kemikleri bugünkü insana yakın özellikler taşımaktadır. Bu tür, Afrika'nın doğusunda ve güneyinde fosilleri bulunan ve *Homo sapiens*'e ulaşan evrim çizgisinde yer almadığı düşünülen *Australopithecus robustus*'tan daha küçük, ince ve narin yapılıdır. *Australopithecus afarensis* türü altında toplanan Hadar fosillerini ilk bulan bilim adamları, bu canlıların günümüz insanına ulaşan evrim çizgisine bağlandığını, ama *Australopithecus africanus*'tan daha önce yaşadığını düşünmüşlerdir.

Bu türün ağaçlarda uyuduğu, daha eskiden yaşayan otçul türlerden farklı olarak avlanıp et yediği, özellikle ağır ve hantal gövdeli öbür eski türlerle savaştığı öne sürülmüştür. Yörede bulunan taş aletler ile daha sonraları ortaya çıkan *Homo habilis* türü arasında ilişki kurulmuştur. Yakın zamanda yapılan çalışmalar *Australopithecus afarensis*'in gerçekten de kısmen ağaçlarda yaşadığını ve bugünkü insanla aynı evrim çizgisinde olmadığını göstermiştir.

Haddad, Malek (d. 5 Temmuz 1927, Konstantin - ö. Haziran 1978, Cezayir), Cezayirli şair ve romancı. Yaşamının son dönemlerinde kültür danışmanlığı yapmıştır. Fransa'nın Aix-en-Provence kentinde sürdürdüğü hukuk öğrenimini bırakarak Cezayir'in bağımsızlık savaşı sırasında, Fransa ve Cezayir'de çıkan çeşitli dergilerde yazmaya başladı. Yayımlanan ilk kitabı şiirlerini topladığı *Le Malheur en danger* idi (1956; Mutsuzluk Tehlikede). İkinci şiir kitabı *Écoute et je l'appelle*'in (1961; Dinle, Onu Çağırıyorum) başında, "Les Zéros tournent en rond" (Sıfırlar Durmadan Dönüyor) başlıklı bir deneme vardır.

Haddad dört roman yazmıştır: *La Dernière Impression* (1958; Son İzlenim), *Je t'offrirai une gazelle* (1959; Sana Bir Ceylan Sunacağım), *L'Élève et la leçon* (1960; Öğrenci ve Ders) ve *Le Quai aux fleurs ne répond plus* (1961; Çiçekli Rıhtım Artık Cevap Vermiyor). Haddad, Cezayir'in bağımsızlığından sonra 1968'e değin birçok gazete ve dergiye yazmayı sürdürdü. Bu tarihte Kültür ve Enformasyon Bakanlığı'nda kültür müdürü oldu. 1972'ye değin bu görevde kalan Haddad daha sonra aynı bakanlıkta kültür danışmanlığı yaptı. Yapıtlarında çoğunlukla vatan, sürgün, mutluluk, bağlılık gibi temalara yer vermiştir.

haddeleme, imalat ve inşaat çeliği üretiminde, sıcak ya da soğuk haldeki malzemeye biçim vermekte uygulanan işlem. Bu işlemde metal, aynı hızda ama birbirine ters yönde dönen ve aralarındaki uzaklık malzemenin kalınlığından biraz daha az olan hadde (merdane) çiftlerinin arasından geçirilir. Malzemenin kalınlığında gerçekleştirilecek değişimin derecesi sıcaklığına bağlıdır; sıcaklık arttıkça çeliğin plastiklik özelliği de artar. Soğuk haddelemede çubuk, levha ya da şerit biçimindeki malzeme haddelere ısıtılmadan beslenir ve istenilen biçim elde edilinceye değin işlem birkaç kez yinelenir. Çoğunlukla sıcak haddelemeden sonra uygulanan soğuk haddeleme işlemi, malzemenin mekanik özelliklerini ve işlenebilirliğini artırır, yüzeyini parlatır.

Çelik üretiminde haddeleme işlemini ilk olarak 1783'te İngiliz sanayici Henry Cort uyguladı. Benzer eski teknikleri geliştiren Cort, kütüklerin işlenmesinde oluklu merdanelerden yararlandı. Günümüzde kullanılan hadde tezgâhlarında üst üste ya da art arda yerleştirilmiş birden çok merdane grubu bulunmaktadır. Malzeme bu merdanelere kesintisiz biçimde beslenmekte ve istenilen boyut elde edilene kadar işlem sürdürülmektedir.

Haddington, İskoçya'da, Lothian iline (*region*) bağlı East Lothian ilçesinin (*district*) merkezi kasaba (1130). Tyne Irmağının sol kıyısında yer alır. Güneyden gelen İngiliz istilacıların yolu üzerinde bulunduğundan, 1216 ve 1244'te sınırı geçen kuvvetlerce iki kez yakıldı. 14. yüzyıldan kalma St. Mary Manastır Kilisesi'nin bir bölümü bölge kilisesi olarak kullanılmaktadır.

Günümüzde East Lothian'daki verimli tarımsal yörenin merkezi olan kasabadaki Belediye Binası ile birçok yapıyı 18. yüzyıl mimarı Robert Adam tasarlamıştır. Başlıca sanayileri değirmencilik, malt imalatı, tarımsal makine yapımı ve dokumacılıktır. Eskiden İskoçya'nın en büyük tahıl pazarı olan Haddington günümüzde de önemini bir ölçüde korumaktadır. Nüfus (1981) 8.842.

Haddon, Alfred Cort (d. 24 Mayıs 1855, Londra - ö. 20 Nisan 1940, Cambridge, Cambridgeshire, İngiltere), İngiltere'de çağdaş antropolojinin kurucularından. Otuz yıl boyunca Cambridge'de antropolojinin tek temsilcisi olmuş, yapıtları ve özellikle de verdiği derslerle antropolojinin gözleme dayalı bilimler arasında yerini almasına katkıda bulunmuştur.

Cambrigde'deki Christ's College'da eğitim görerek karşılaştırmalı anatomi ve zooloji dallarında uzmanlaştı. 1880'de Dublin'deki Kraliyet Bilim Yüksekokulu'nda zooloji dersleri vermeye başladı. 1887'de çıkan *Introduction to the Study of Embryology* (Embriyoloji Eğitimine Giriş) adlı ilk kitabını, deniz biyolojisi üzerine yazdığı birçok makale izledi.

1888'de deniz biyolojisi çalışmaları yapmak için Torres Boğazına giden Haddon, yörenin biyolojisinden çok yerli halklarla ilgilenmeye başladı. Ondan sonra da, ilgi alanı insan oldu. 1893'te Cambridge'e taşındıktan sonra, fiziksel antropoloji dersleri vermeye başladı. 1898'de Cambridge'de, Torres Boğazı Adalarına, Yeni Gine'ye ve Sarawak'a antropolojik araştırma gezileri düzenledi. Bu gezilerde, çağdaş antropolojik alan çalışmalarında kullanılan bazı temel teknikleri, özellikle de soyağacı kullanımını geliştirdi. Dönüşünde, Cambridge'de kürsü sahibi olduğu gibi, çalıştığı okuldan da burs aldı (1901). 1904'te Cambridge'de kurulan Antropolojik İncelemeler Kurulu'nda, 1909'dan 1926'ya değin etnoloji dersleri verdi.

Haddon'ın 600'ü aşkın yayını arasında, *Evolution in Art* (1895; Sanatta Evrim), *Head-Hunters, Black, White and Brown* (1901; Siyah, Beyaz ve Kahverengi Kafatası Avcıları), *Wanderings of Peoples* (1911; *Kavimler Muhacereti*, 1941) ve Sir J. S. Huxley ile birlikte yazdığı *We Europeans* (Biz Avrupalılar) sayılabilir.

Haddonfield, ABD'de, New Jersey'nin güneybatısında, Camden iline (*county*) bağlı ilçe (*borough*). Camden kentinin güneydoğu banliyösüdür. Adını 1701'de buraya yerleşen İngiliz Quaker Elizabeth Haddon'dan almıştır. Elizabeth'in Quaker misyoner John Estaugh'la yaşadığı aşkı Henry Wadsworth Longfellow *Tales of a Wayside Inn*'de (Yol Üstü Hanından Öyküler) anlatır. Seksen yaşına kadar yaşayan Elizabeth'in kişisel eşyaları Haddonfield Tarih Derneği'nin merkezi Greenfield Binası'nda sergilenir. New Jersey Yasama Meclisi'nin toplantı yeri (1777) ve İç Savaş öncesinde kaçak kölelerin kullandığı Yeraltı Hattı'nda bir istasyon olan Indian King Hanı 1916'da

tarihsel sit alanı olarak kabul edilmiştir. Nüfus (1990) 11.628.

Hadejia, Nijerya'nın kuzeyinde, Kano eyaletinin doğu kesiminde kent ve geleneksel emirlik. Hadejia Irmağının (Çad Gölüne dökülen Komadugu Yobe'nin mevsimlik kolu) kuzey yakasında yer alır. Emirliğin kapladığı savan bölgesinde başlangıçta Bornu Krallığı'na vergi ödeyen yedi küçük Hausa krallığı vardı; bu krallıklar arasında adını Kanuri kabilesinden bir avcıdan alan Hadejia da bulunuyordu. *Sarkin* (emir) *Fulanin Hadejia* sanını taşıyan Fulani (Peul) önderi Umaru, 1805 dolaylarında Fulani cihad önderi Usman dan Fodio'ya katıldı. Umaru'nun kardeşi ve ardılı Amir Sambo (hd 1808-45) Hadejia Emirliği'ni 1808'de resmen kurdu. Fulanilerin yönetim merkezini Hadejia kentine taşıyarak burada bir pazar oluşturdu ve Hausa krallıkları üzerindeki Fulani yönetimini güçlendirmeye başladı.

Amir Buhari (hd 1848-50, 1851-63) 523 km batıdaki Sokoto'da oturan Fulani sultanlarına bağımlılığı 1851'de sona erdirdi. Komşu Kano, Katagum, Gumel, Bedde ve Jama'are emirliklerine akınlar düzenleyerek Hadejia Emirliği'nin sınırlarını genişletti. Buhari'nin ölümünden sonra emirlik Fulani sultanlarına yeniden bağlandıysa da Gumel'le olan savaşlar 1872'ye değin sürdü. İngiltere 1906'da emirliğin başına Haruna'yı geçirerek topraklarını Kano eyaletine kattı. Sonraki yıllarda Hadejia ayrıca Birniwa, Guri, Kiri-Kassama ve Mallam Madori'yi kapsayan Hadejia Yerel Yönetim Konseyi'nin merkezi oldu.

Kent günümüzde pamuk, kocadarı, kumdarı, balık ve ırmak vadisinde yetişen pirince dayalı bir pazar merkezi ve önemli bir ihraç ürünü olan yer fıstığının toplanma noktasıdır. Demiryoluyla 176 km batıdaki Kano kentine gönderilen yerfıstığı buradan gemilere yüklenir. Bölgedeki Hausa ve Fulani halkları sığır, keçi, beçtavuğu, koyun ve eşek besler. Yörede dağınık ve küçük kireç işletmeleri vardır. Kentte bir hastane (1935) ve çeşitli sağlık birimleri hizmet verir. Gumer ve Nguru arasında uzanan ikincil karayolu kenti Kano'daki ana karayoluyla Kano'da Nguru'daki demiryoluna bağlar. Nüfus (1983 tah.) kent, 38.310.

Hadera, (Arapça *hıdır* ya da *hızır*: "yeşil"), İsrail'in batısında kent. Tel Aviv-Yafa ile Hayfa arasındaki Şaron Ovasında yer alır. Kuzey kıyı ovasının ilk Yahudi yerleşmesi olarak Rus Çarlığı yönetimindeki Polonya ve Litvanya'dan gelen göçmenlerce 1890'da kuruldu. Kasabanın içinden akan mevsimlik Nehr Mufcir (bugün Nahal Hadera) kış yağmurları sırasında taşarak alçak bölgelerde sıtma saçan bataklıklar oluşturduğundan ilk yerleşenlerin çoğu hastalıktan öldü. Baron Edmond de Rothschild'ın sağladığı mali destekle bataklıkları kurutmak üzere yöreye okaliptüs ağaçları dikildi. 1894'ten sonra turunçgil bahçeleri hızla yayıldı; günümüzde kent İsrail'in başlıca turunçgil üretim bölgelerinden birinin merkezidir.

I. Dünya Savaşı sırasında Birleşik Krallık Kara Kuvvetleri'nin doğudaki Şaron hattını (Lod-Hadera-Hayfa) inşa etmesinden sonra, Hadera bir demiryolu merkezi olarak gelişti; bu hat 1950'lerde inşa edilen Tel Aviv-Yafa-Hadera-Hayfa hattı karşısında önemini yitirdi. 1936'da belediye statüsü aldı ve 1952'de kent yapıldı. Başlıca sanayi kuruluşları İsrail'in gereksiniminin büyük bir bölümünü karşılayan bir kâğıt fabrikası ile bir lastik fabrikasıdır. Ayrıca metal işleme, turunçgil işleme ve sebze konservesi tesisleri vardır. 1970'lerin sonunda kömür ve petrolle işleyen bir elektrik santralının yapımına başlanmıştır. Nüfus (1982 tah.) 39.000.

Haderslev, Danimarka'da, Jutland'ın güneydoğusundaki Sønderjyllands ilinde (*amtskommune*) kent. Küçük Boğazdan (Lille Bælt) 14 km içeride, Haderslev Fiyordunun kıyısında yer alır. Adı ilk kez 1228'de kayıtlara geçen ve 1292'de tüzel kimlik kazanan kent, 15. yüzyılda Schleswig'le Holstein arasındaki savaşlardan büyük zarar gördü. 1864'te Schleswig'le birlikte Prusya'nın egemenliği altına girdi. 1920'deki bir halkoylamasının ardından hem Haderslev, hem de Kuzey Schleswig yeniden Danimarka'ya bağlandı. Ortaçağda kentte kurulan iki şato kralların gözde ikamet yerleri oldu; şatolardan biri 1644'te yıkıldı. 15. yüzyıl başından kalma görkemli Meryem Ana Kilisesi (*Vor Frue Kirke*) daha önceki romanesk bir yapının üzerine inşa edilmiştir.

Haderslev bugün bir ticaret merkezi, liman kenti ve demiryolu kavşağıdır. Başlıca sanayi kuruluşları tabakhaneler, makine imalathaneleri ve bira fabrikalarıdır. Eğitim ve kültür kurumlarının başında lise (1567), katedral okulu, yüksek öğretmen okulu (1870) ve Haderslev Amts Müzesi gelir. Nüfus (1981) kent, 19.374; (1982 tah.) belediye, 29.975.

Hades, Yunanca AIDES (Görünmeyen), PLUTO ya da PLUTON (Zengin) olarak da bilinir. Eski Yunan dininde, Titanlardan Kronos ile Rheia'nın oğlu, tanrılardan Zeus ile Poseidon'un kardeşi. Kronos öldürüldükten sonra yeraltı dünyasının krallığı ona

Hades ve Persephone yeraltı dünyasında, kırmızı figür tekniğinde bir kâse resmi, İÖ y. 430, Vulci; British Museum, Londra
British Museum, Londra

kalmış, o da, karısı Tanrıça Persephone ile birlikte cehennem güçlerini ve ölüleri yönetmiştir. Bu yüzden buraya genellikle "Hades Evi" ya da kısaca Hades denir.

Hades, yargılamalara başkanlık edip kötülerin ölümden sonra cezalandırılmasını denetlemekle birlikte, yeraltı dünyasının yargıçları arasında sayılmazdı. Ayrıca, suçlulara bizzat işkence etme işini de yürütmezdi; bu Erinys'lerin (Furialar) göreviydi. Hades, katı ve acımasız, kendisine adanan dualar ya da kurbanlar karşısında ölüm kadar duyarsız bir tanrı olarak betimlenir.

Hades'e, Klymenos (Parıltılı) ya da Eubuleos (İyi Öğüt Veren) gibi yanıltıcı adlar altında tapınıldığı da olmuştur. Zaman zaman, özel bir ön adla birlikte (örn. *Khthonios*: "yeraltında yaşayan") Zeus olarak da adlandırılmıştır. Pluto ya da Pluton adları Hades'in yeryüzündeki bir bereket tanrısı ile karıştırılmasından ya da bütün canlıları öldüklerinde kendi çevresine toplamasından kaynaklanmış olabilir.

Hades sözcüğü, Septuagint'te (Eski Ahit'in Hıristiyanlık öncesi dönemdeki Yunanca çevirisi) ölülerin gittiği karanlık bölgeyi simgeleyen *şeol* karşılığı kullanılmıştır. Hades'ten daha aşağılarda bir ceza yeri olan Tartaros da zamanla önemini yitirerek hemen hemen Hades ile eşanlamlı duruma gelmiştir.

Hadfield, Sir Robert Abbott, BARONET (d. 28 Kasım 1858, Sheffield, Yorkshire - ö. 30 Eylül 1940, Londra, İngiltere), demiryolu raylarının ve hafriyat makinelerinin kırıcı takımlarının yapımında kullanılan son derece sert ve dayanıklı bir alaşım olan mangan çeliğini geliştiren İngiliz metalurjist.

Sheffield'lı bir çelik üreticisinin oğlu olan Hadfield, genç yaşlarından başlayarak metalurjiye ilgi duydu ve 1882'de aile şirketi-

Hadfield
Mansell Collection

nin başına geçti. Ertesi yıl, bileşiminde yüzde 13'e kadar manganez ve yüzde 1,5 kadar karbon bulunan mangan çeliği üretimi yöntemini geliştirerek buluşunun patentini aldı. Daha önceleri çeliğin manganezle alaşımlanması girişimleri, elde edilen ürünün son derece gevrek olması nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Hadfield ayrıca, başka çelik alaşımlarının geliştirilmesi üzerinde de çalıştı. 1908'de "sir" unvanı aldı, ertesi yıl Londra'daki Royal Society'nin üyeliğine seçildi ve 1917'de baronet oldu. 220'yi aşkın teknik makale yazan Hadfield'ın *Metallurgy and Its Influence on Modern Progress: With a Survey of Education and Research* (1925; Metalurji ve Çağdaş İlerleme Üzerindeki Etkisi: Bir Eğitim ve Araştırma İncelemesi ile Birlikte) adlı yapıtı metalurji alanındaki temel başvuru kitaplarından biri durumuna geldi.

Hadfield 1894'te evlendi, ama çocukları olmadığından baronluk unvanı sona erdi.

Hadım, Akdeniz Bölgesi'nde, Konya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 1.389 km² (1986) olan Hadım ilçesi doğu ve güneydoğuda Karaman ili, güneyde Taşkent ilçesi, güneybatıda Antalya ili, batı ve kuzeyde de Bozkır ilçesiyle çevrilidir.

Konya ilinin güney kesiminde yer alır. Batı Toroslar'ın son bölümünü oluşturan ve asıl kütlesi Antalya il sınırları içinde kalan Geyik Dağları ilçe alanının büyük bölümünü kaplar. İlçenin en önemli akarsuyu, Göksu'nun(*) iki ana kolundan biri olan dar ve dik vadili Hadım Göksuyu'dur. Antalya ilinden doğan Ermenek Göksuyu, yeniden Antalya topraklarına girmeden önce ilçenin güneybatısından geçer.

İlçede başlıca ekonomik etkinlik tarımdır. Yetiştirilen en önemli ürün üzümdür. Ayrıca tahıl, patates, soğan, buğday, elma, az miktarda baklagiller ve sebze yetiştirilir. Hayvancılık ikincil bir uğraş durumundadır.

En çok kıl keçisi ve koyun beslenir. İlçe alanı zengin bir orman örtüsüyle kaplı olduğundan geçim kaynaklarından biri de ormancılıktır. Orman köylerinde besiciliği, tavukçuluğu ve meyveciliği geliştirme çalışmaları yapılmıştır. İlçe topraklarında kireçtaşı yatakları vardır.

İlçenin yerleşim tarihine ilişkin bilgi azdır. 11. yüzyılda Selçuklulara bağlanan Hadım'a 1112'de Buhara'dan gelen bazı bilginlerin yerleştiği bilinir. 18. yüzyıl başlarına değin bir köy olan Hadım, 19. yüzyıl sonlarında Konya vilayetinin Merkez sancağına bağlı bir kazaydı. 1901'de Karaman kazasına bağlı bir nahiye olan Hadım, 1926'da gene kaza (ilçe) yapıldı. Dağlık bir yörede kurulu olan Hadım kenti küçük, gelişmemiş bir yerleşim merkezidir. İl merkezi Konya'ya 132 km uzaklıktadır.

Hadım Belediyesi 1926'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 36.725; kasaba, 8.077.

hadım, erbezi burulmuş ya da alınmış erkek. Asurlular İÖ 2000'lerde hadım etmeyi bir cezalandırma yöntemi olarak uyguluyordu. Uzakdoğu ve Ortadoğu'da harem görevlisi olarak hadımların çalıştırılması geleneği çok eski çağlara iner. Genellikle suçlulardan ya da yoksul aile çocuklarından oluşan ve efendilerine son derece bağlı olarak yetiştirilen hadımlar, koruma görevlisi ve komutan olarak hizmet etmenin yanı sıra ev işlerinde çalışır, bazen de siyasal görevler üstlenirdi.

Çin'de Zhou hanedanı döneminde (İÖ 1111-255/256) siyasal danışmanlık yapmaya başlayan hadımlar bu görevlerini çeşitli hanedanlar altında ve imparatorluk rejiminin hemen hemen sonuna değin sürdürdüler. Hadımların saraylarda hizmet görmesi, Ahamenişler döneminde (İÖ 559-330) İran'da, Roma ve Bizans imparatorluklarında ve İS 750'den sonra İslam devletlerinde de karşılaşılan bir uygulamaydı. Bizans'ta örneğin I. İustinianos'un (hd 527-565) ünlü komutan ve bürokratlarının pek çoğu hadımdı. İtalya'da çocukların erkek soprano (*castrato*) olarak yetiştirilmek üzere hadım edilmesi uygulamasına Papa XIII. Leo son verdi (1878). Müslüman haremlerine hadım edilmiş çocuk satma işi 20. yüzyıla değin sürdü.

Hıristiyanlar arasında cinsel günahlardan kaçınmak ya da baştan çıkmamak için kendini gönüllü olarak hadım ettirme çeşitli dönemlerde rastlanan bir uygulama olmuştur. Bunun en ünlü örneği Hıristiyan ilahiyatçı Origenes'tir (y. 185-y. 254). 3. yüzyılda ortaya çıkmış bir hadımlar mezhebi olan Valesiler, Tanrı'ya hizmet ettikleri inancıyla kendilerini ve konuklarını hadım ettirirlerdi.

Osmanlılarda II. Meşrutiyet'e (1908) değin saray ve konaklarda hizmet eden hadımlardan bazıları devlet yönetiminde oldukça etkin görevler üstlendiler. Osmanlı sarayında hadımlık uygulaması ikiye ayrılırdı. Tavaşilik adı verilen tam hadımlık siyah köleler için geçerliydi. 1594'ten sonra haremin bütün hizmetleri, harem ağası olarak adlandırılan bu kölelere verildi. Bunlar en düşük sanlardan başlayarak kiler ağalığı, haznedar ağalığı, şehzade ağalığı, valide sultan ağalığı, eski saray ağalığı ve son olarak da darüssaade ağalığı konumuna yükselirlerdi. Valide sultanların ya da sarayın öteki ileri gelenlerinin destek ve güvenini kazanan darüssaade ağalarının, özellikle mabeyn örgütünün henüz oluşmadığı, dolayısıyla haremağalarının padişah ile temasta kilit rol oynadığı koşullarda ve etkisiz padişahlar döneminde önemli roller üstlendikleri, devlet yönetiminde etkili oldukları bilinmektedir.

16. yüzyıl sonunda haremle ilişkileri bütünüyle kesilen ve akağa(*) olarak adlandırılan kısırlaştırılmış beyaz köleler ise daha çok selamlıkta görevlendirilirdi. Osmanlı kanunnameleri has odabaşılıktan başlayıp önemli enderun yöneticiliklerine kadar birçok görevin akağalara verilmesini öngören hükümler içermektedir. Siyah haremağalarından daha geç bir dönemde akağalar da, padişaha, valide sultana, devlet adamlarına, ocak ağalarına ve ilmiye ileri gelenlerine yakınlıkları ölçüsünde yönetimde etkili oldular.

Hadım İbrahim Paşa Camisi, İstanbul'da, Silivrikapı'da I. Süleyman'ın (Kanuni) vezirlerinden Hadım İbrahim Paşa'nın 1551'de Mimar Sinan'a yaptırdığı cami. Bir hamam, bir çeşme ve Hadım İbrahim Paşa'nın üstü açık türbesiyle birlikte bir külliye oluşturur. Kare planlı, tek kubbeli bir yapı olan caminin beden duvarları üç yanda kesme kefeki taşı ve tuğladan almaşık olarak örülmüş, kuzey yanında yalnız kefeki taşı kullanılmıştır. Son cemaat yeri

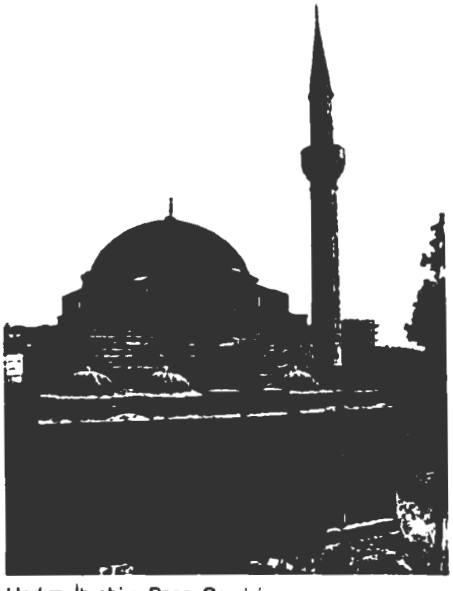

Hadım İbrahim Paşa Camisi, 1551, Silivrikapı, İstanbul
Cengiz Civa

beş gözlüdür ve iki yandan cami kütlesinden dışarı taşar. Bu taşan bölümlerden batıdaki, tek şerefeli minarenin kürsüsünü oluşturur; doğudakinin içinde ise tonozla örtülü küçük bir hücre vardır. Mermer sütunlara oturan son cemaat yeri kubbelerinin ortada olanı daha yüksek ve dış yüzü dilimlidir. Bu kubbe içeriden mukarnaslı konsollara oturur; öbür kubbelere geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Son cemaat yerine açılan pencerelerin kemer alınlıkları çinilerle kaplanmıştır.

Caminin 12 m çapındaki kubbesi pencerelerle delinmiş silindirik bir kasnağa oturur. Bu kasnak köşelerde birer çift payanda kemeriyle desteklenmiştir. Kubbe, kıble yönünde doğrudan mihrap duvarına, öbür üç yönde ise beden duvarlarını üçe bölen ve duvar yüzeyinden 2 m kadar taşan payanda ayaklarına oturur. Kubbeye geçiş için köşelerde istiridye biçimli tromplar kullanılmıştır. Payanda ayakları arasında ortaya çıkan nişler, iç mekâna hareket ve zenginlik kazandırır. Mihrap, minber ve müezzin mahfeli mermerdendir. Duvarlarda kıvrıkdal örgeleriyle yapılmış kalemişi bezemeler vardır.

hadımlık korkusu *bak.* iğdişlik korkusu

Hadi, asıl adı MUSA HADİ, lakabı EL-HADİ İLE'L-HAKK (d. y. 760 - ö. 786), dördüncü Abbasi halifesi (hd 785-786). Babası Mehdi'nin ölümü üzerine tahta geçti. Hz. Ali soyundan gelenlere karşı zalimce davranması Mekke, Medine, Mısır ve Irak'ta ayaklanmalara yol açtı. Bütün bu ayaklanmaları sert bir biçimde bastırdı. Bizans'la mücadeleyi sürdürerek Anadolu içlerine büyük bir akın düzenledi. Kısa süren yönetimi sırasında daha çok yerini kimin alacağı sorunuyla uğraştı ve kardeşi Harun Reşid'in halife olmasını engellemeye çalıştı. Hadi'nin öldüğü (bazı kaynaklara göre öldürüldüğü) sırada hapiste bulunan Harun Reşid, sonradan serbest bırakılarak halifeliğe getirildi.

Hadi, Seyyid Şeyh bin Ahmed (d. 9 Kasım 1867, Malakka - ö. 20 Şubat 1934, Penang, Boğaz Kolonileri), Malayalı Müslüman modernist yazar, polemikçi, gazeteci ve yayımcı. Çağdaş Malay milliyetçiliğine önemli katkıları olmuştur.

Küçük yaşta Riau'daki (bugün Endonezya'da) Pulau Penyengat'a götürülen Seyyid Şeyh'i, sultanın üvey kardeşlerinden biri evlat edindi. Seyyid Şeyh, Müslüman Malayların düşün ve edebiyat merkezlerinden olan Pulau Penyengat'ın entelektüel ortamında yetişti. 1901'de Singapur'a gittikten sonra, Malayalı Araplardan oluşan bir topluluğa katılarak 1906-08 arasında, ünlü reformcu dergi *al-Imam*'ı çıkardı. Kahire'deki *el-Manar* örnek alınarak hazırlanan ve Muhammed Abduh ile yandaşlarının modernist görüşlerini savunan dergi, Güneydoğu Asya'daki Müslümanlara reformcu düşüncenin tanıtılmasında da önemli bir rol oynadı. Bu tarihten sonra Seyyid Şeyh, önemli bir din bilgini olmamasına karşın, Malaya'daki modernist mücadelenin merkezinde yer aldı.

1907'de Singapur'da, 1915'te Malakka'da, 1919'da da Penang'da medreseler kurulmasına katkıda bulundu. 1927'de Penang'da Jelutong Yayınevi'ni kurdu. Japon işgaline değin 14 yıl boyunca çok sayıda kitap, dergi ve benzeri yayın çıkardı. Bu yayınları temelde reformcu eğilimli olmakla birlikte, popüler gazetecilikten, ilk Malay romanlarına kadar modern edebiyatın her türünü kapsıyordu. Seyyid Şeyh ayrıca, bir Mısır aşk öyküsünden uyarladığı *Faridah Hanum* (1926) adlı bir roman yazdı; 1930'da Kasım Amin'in, kadınların kurtuluşu temasını ele alan *Tahrirü'l-Mara* adlı yapıtını Malay diline çevirdi; 1926-30 arasında aylık *al-Ikhwan* dergisinin, 1928'den ölümüne değin de haftalık (sonradan 15 günlük) *Saudara* gazetesinin yayın yönetmenliğini yaptı; bu yayınlarda, çoğunlukla dinsel, siyasal ve toplumsal sorunlara ilişkin yazılar yazdı. Her iki yayın da, başka birçok yapıtı gibi bütün ülkede yaygın biçimde okunarak önemli edebi ve modernist etkiler yarattı.

hadis, İslamda, Hz. Muhammed'in sözleri ile davranış ve eylemlerini aktaran bilgi ve bu bilgileri derleyen, yazılı biçimde düzenleyen ve sınıflandırarak inceleyen bilim dalı. Kuran'la birlikte İslam inancının ve şeri hükümlerin iki temel kaynağından biri olan sünnetin(*) içeriğini oluşturur. İslam inanışına göre hadisin önemi Hz. Muhammed'in bütün sözleri ile davranışlarının kendi kişisel görüş ve seçimlerine değil, Tanrı bilgisine dayanmasından kaynaklanır. Özü Hz. Muhammed'e Tanrı tarafından vahyedilmiş, yalnızca sözü peygambere ait sayılan hadisler kudsi hadis olarak adlandırılır.

Daha Hz. Muhammed'in yaşadığı dönemde müminler birçok Kuran buyruğunu ancak peygamberin açıklama ve uygulamaları sayesinde anlayıp uyguluyorlardı. Örneğin

Kuran namaz kılınmasını buyuruyor, ama namazın ne zaman, nasıl ve hangi ölçülerde kılınacağını açıklamıyordu; bütün bu ayrıntılar peygamberin açıklama ve uygulamalarıyla belirlilik kazanıyordu. Ama hadisler Hz. Muhammed döneminde yaygın biçimde toplanıp yazıya geçirilmedi. Peygamberin bu girişimleri yasakladığını, çoğu arkadaşının da bu yasaklamaya titizlikle uyduğunu bildiren hadisler vardır. Bu hadislere göre peygamberin getirdiği yasak, önceki dinlerde olduğu gibi kutsal kitap ile peygamber sözlerinin birbirine karıştırılabileceği, Kuran ile hadislerin eşdeğerde görülebileceği, hadislerle uğraşmak nedeniyle müminlerin Kuran'dan uzaklaşabileceği gibi endişelerden kaynaklanmaktadır. Öte yandan Hz. Muhammed'in bazı kişilere hadisleri yazıya geçirmeleri için özel izin verdiğini bildiren hadisler de vardır. Nitekim Abdullah bin Amr, Ebu Hureyre, Hz. Ali, Cabir bin Abdullah, Enes bin Malik, Semüre bin Cündeb, Abdullah bin Abbas gibi sahabilerin bazı hadisleri yazıya geçirdiği bilinmektedir. Ayrıca peygamberin bazı mektupları, yönergeleri ve anlaşma metinleri de hadis konusundaki ilk yazılı kaynaklardandır.

Hadislerin resmen ve yaygın biçimde toplanarak yazıya geçirilmesi (tedvin) Hicret'ten sonraki 2. yüzyılla birlikte başladı. Halife Ömer ibn Abdülaziz (hd 99/717-101/719) bütün eyaletlere bir genelge göndererek hadislerin toplanmasını istedi. Böylece İslam dünyasının bütün büyük merkezlerinde yoğun bir hadis toplama ve tedvin etkinliği gelişti. Ama bu yüzyıl boyunca henüz sistematik bütünlükten yoksun olan hadis birikiminde, değişik grupların siyasal ve başka beklentileri ile şeri hükümlerle ilgili yanlı görüşleri de örtük biçimde anlatımını buldu. Gene de bu yüzyılda gelecekteki büyük hadis yapıtlarının habercisi niteliğinde çalışmalar ortaya çıktı. Bunlar arasında en ünlüsü, İmam Malik bin Enes'in (ö.795) en güvenilir hadis kitaplarından sayılan *Muvatta* adlı yapıtıdır.

Hadis çalışmalarının Hicri 3. yüzyıl ile 4. yüzyıl ortaları arasındaki altın çağı telif ve tasnif dönemi olarak adlandırılır. Bu dönemde oluşturulan hadis derlemelerinde başlıca iki yöntem izlenmiştir. Hadisleri aktaran sahabilerin adlarına göre (*ale'r-rical*) düzenlenen yapıtlara "müsned" adı verilir. Konularına göre düzenlenen kitaplar ise "musannef" adıyla anılır. Musannef hadis kitapları da içerdikleri konular bakımından ikiye ayrılır: İman, ahkâm, rikak ve zühd, yeme içme, tefsir, tarih ve siyer, fiten ve menakıbdan oluşan toplam sekiz ana bölümü içerenlere "cami", İslam hukukunun ana konularına göre düzenlenenlere ise "sünen" adı verilir. Buhari, Müslim ve Tirmizi'nin *Camiu's-Sahih*, Ebu Davud, Nesai ve İbn Mace'nin *Sünen* adlı yapıtları bu dönemin ürünüdür. "Kütüb-i sitte" (altı kitap) adıyla anılan ve en güvenilir hadis derlemeleri sayılan bu kitaplardan Buhari ile Müslim'in yapıtları özellikle büyük saygınlık kazanmıştır.

Hadis bilginlerince (muhaddis) saptanan bir hadis iki ana bölümden oluşur. Birinci bölüm, muhaddisin hadisi kendisinden aldığı son kişiden başlayarak Hz. Muhammed'den aktaran sahabiye varıncaya kadar hadisi rivayet eden kişilerin (ravi) belirtildiği senet bölümüdür. Ravi adlarının belirtilmesi (isnad), hadisin doğruluk ve sağlamlığı bakımından büyük önem taşır. Aynı hadisin birden çok senetle ortaya konması da hadisin gücünü artırır. Hadisin ikinci bölümünde Hz. Muhammed'e dayandırılan söz yer alır.

Hadis bilginleri hadisleri çeşitli ölçütlerle sınıflandırmışlardır. Bu ölçütlerden biri isnad zincirinin bağlantı durumudur (ittisal). Buna göre hadisler muttasıl ve gayrı muttasıl olmak üzere ikiye ayrılır. Mevsul ya da müsned olarak da anılan muttasıl hadislerin isnad zinciri, saptayan kişiden Hz. Muhammed'den aktaran ilk kişiye kadar kesintisiz sürer. Munkatı biçiminde de nitelenen gayrı muttasıl hadislerin ise isnad zincirinde kopukluklar, düşmeler vardır. Bu hadisler, zincirdeki kopmanın yeri ve sayısı açısından da ayrıca sınıflandırılır. Hadis, senedin başındaki ravinin bulunmaması durumunda "muallak", peşpeşe ikı ya da daha çok ravinin düşmesi durumunda "mu'dal", aralıklı olarak ikı ravinin ya da sahabiden hemen sonrakı ravinin yokluğu durumunda "munkatı", sahabinin bulunmaması durumunda ise "mürsel" olarak adlandırılır.

Senet sayısı açısından da hadisler ıkı grupta sınıflandırılır. Mütevatir olanlar ve olmayanlar. Mütevatir hadisler, yalan üzerinde birleşmeleri aklen olanaksız sayılabilecek kadar çok kişinin aktardığı hadislerdir. Bu tür hadisler tartışmasız bıçımde bağlayıcıdır. Mütevatir olmayan hadisler üçe ayrılır: Ravi sayısı her kuşakta en az üç olan hadislere "meşhur hadis" adı verilir. Her kuşaktan en az ıkı ravinin aktardığı hadisler "aziz" adını alır. Tek kişi tarafından rivayet edilen hadisler ise özelliğine göre "ahad" ya da "garib" olarak adlandırılır. Mütevatir olmayan hadislerin özellikle inanca ilişkin konularda bağlayıcılığı yoktur; reddedilmesi günah sayılmakla birlikte küfür sayılmaz. Ama bazı bilginler meşhur hadisleri mütevatir hadislerle eşdeğerde saymışlardır.

Hadislerle ilgili en önemli sınıflandırma hadisin doğruluğu ve sağlamlığını ölçüt alır. Buna göre hadisler temelde "sahih" ve "zayıf" olmak üzere ikiye ayrılır. En eski hadis bılgınlerinin belirlediği bu iki türün arasında sonrakı bilginler üçüncü olarak "hasen hadisleri" ayırt etmişlerdir. Hz. Muhammed'e dayandığı hiçbir kuşkuya yer vermeyecek biçimde saptanmış olan hadisler sahih sayılır. Bir hadisin sahih sayılabilmesi için bazı temel koşulları taşıması gerekir: Hadisin senedinde belirtilen bütün raviler büyük günah işlememiş, güvenilir ve birbirini görmüş kişilerden oluşmalı, bu kişiler duyduklarını tam olarak öğrenip aktarmalarını engelleyici bedensel ve zihinsel bir özür taşımamalı, aktarılan söz kesin naslara ters düşmemeli, sağlamlığından kuşkuya düşürebilecek ve ancak uzmanlarının anlayabileceği gizli bir kusur içermemelidir. Hasen hadisler de sahih olanlarla aynı nitelikleri taşır; bunların sahih sayılmasını engelleyen tek özellik, ravilerden birinin, aldığı hadisi tam ve doğru biçimde öğrenip aktarma yeteneğinden kuşku duyulmasıdır. Sahih hadis için öngörülen temel koşullardan birini ya da daha çoğunu taşımayan hadisler zayıf sayılır.

İslam tarihinin ilk yüzyıllarında yoğun bır hadis uydurmacılığı da ortaya çıktı. Üçüncü halife Hz. Osman döneminde başlayıp gitgide hızlanan uydurmacılık, hadis bilginlerinin önüne ayrı bir çalışma alanı açtı. Hadis bilginleri uydurma hadisleri öbürlerinden ayırmak için büyük çaba harcadılar, çeşitli teknikler ve ölçütler geliştirdiler. Bununla birlikte uydurma olasılığı sürekli tartışma ve araştırmaların konusu oldu. Öte yandan hadislerin doğru biçimde yazılması, kesinliğinin saptanması, gerçek hadisler ile uydurma hadislerin ayrılması yönündeki çalışmalar Hicri 2. yüzyıldan sonra ayrı bir hadis biliminin doğmasıyla sonuçlandı. İlmü'l-hadis, ilmü'r-rivaye, ilmü'l-ahbar, ilmü'l-asar adlarıyla anılan bu bilim dalı "rivayetü'l-hadis" ve "dirayetü'l-hadis" biçiminde iki ana bölüme ayrılır. Rıvayetü'l-hadis, hadislerin rivayet, saptanmı ve yazılma özelliklerini inceler. Dirayetü'l-hadis dalının konusu ise hadislerin senet ve metin özelliklerini, doğruluk ve sağlamlığını belirlemeye yarayan yöntem ve kuralıardır.

Hadis bilimi zamanla daha dar alanlarda yoğunlaşılması nedeniyle pek çok yeni dala bölünmüştür. Bunlar arasında ravilerin durumunu inceleyen "cerh ve tadil ilmi", ravilerin kimliğini araştıran "hadis ravileri ilmi", hadis metinlerindeki az kullanıldığı için anlaşılması zor sözcüklerin anlamlarını araştıran "garibü'l-hadis ilmi", hadisin doğuş nedenlerini saptamaya yönelik "vurud sebebleri ilmi", hadislerin sağlamlığına kuşku düşürecek gizli kusurları konu alan "ilelü'l-hadis ilmi", hadisler arasındaki çelişkileri inceleyen "muhtelifü'l-hadis ilmi" ve bırı oburünü yururlukten kaldıran hadislerle ilgili "nasih-mensuh ilmi" sayılabilir.

Hadley, George (d. 12 Şubat 1685, Londra - ö. 28 Haziran 1768, Flitton, Bedfordshire, İngiltere), bugün Hadley odası (gözesi) olarak bilinen ve alize rüzgârları ile buna bağlı güney-kuzey doğrultulu rüzgârların dolanımlarını gösteren modeli geliştiren İngiliz fizikçi ve meteorolog.

Hukuk öğrenimi görmekle birlikte fizik alanında çalışmayı seçen Hadley, dörtlük aygıtı üzerine bir broşür yazdı, daha sonra bu yapıtını Latinceye çevirdi. Yedi yıl kadar, Londra'daki Royal Society'nin düzenlediği meteoroloji gözlemleri çalışmasını yönetti. Alize rüzgârı akımlarını inceledi, bunların Yer'in günlük dönme hareketiyle olan bağıntılarını tanımladı ve bunlarla ilişkili atmosfer hareketlerini ve nedenlerini araştırdı.

Vardığı sonuçları, *Concerning the Cause of the General Trade Winds* (1735, Genel Alize Rüzgârlarının Nedenleri Üzerine) adlı yapıtında toplayarak Royal Society'ye sundu. Ama bu çalışması, ünlü İngiliz bilim adamı John Dalton tarafından 1793'te yeniden ele alınana değin fazla ilgi görmedi.

Hadley, Henry (Kimball) (d. 10 Aralık 1871, Somerville, Massachusetts - ö. 6 Eylül 1937, New York kenti, ABD), yaşadığı dönemin en seçkin ABD'li bestecilerinden.

Boston ve Viyana'da öğrenim gördü. 1904'te Almanya'ya gitti ve 1909'da orada *Safié* adlı tek perdelik operasını yönetti.

Henry Hadley
Brown Brothers

1909-11 arasında Seattle Senfoni Orkestrası'nın, 1911-15 arasında San Francisco Senfoni Orkestrası'nın, 1929-32 arasında da Manhattan Senfoni Orkestrası'nın şefiydi. Ayrıca 1920-27 arasında New York Filarmoni Orkestrası'nda yardımcı şef olarak çalıştı.

Hadley'nin bestelerinde Wagner etkisi güçlüdür. Üslubu romantik olmakla birlikte yer yer izlenimci öğelere de rastlanır. 1950'lerden sonra çok seyrek olarak çalınan

yapıtları arasında *Azora, The Daughter of Montezuma* (1917; *Azora, Montezuma'nın Kızı*), *Bianca* (1918) ve *Cleopatra's Night* (1920; *Kleopatra'nın Gecesi*), beş senfoni, senfonik şiir ve süitler, oda müziği, koro yapıtları ve şarkılar yer alır.

Hadley, John (d. 16 Nisan 1682, Hertfordshire - ö. 14 Şubat 1744, East Barnet, Hertfordshire, İngiltere), yansıtıcı teleskoplar üzerinde geliştirmeler yaparak bu aygıtların astronomide kullanılmasını sağlayan İngiliz matematikçi ve mucit.

1721'de yaptığı ilk yansıtıcı teleskopta 15 cm çapında bir ayna kullanan Hadley, bu modelin olumlu karşılanması üzerine aynı büyüklükte ve birçok yeniliği olan bir başka teleskop daha gerçekleştirdi. Yansıtıcı teleskopların astronomide yaygın olarak kullanılmaya başlamasında Hadley'nin teleskopları önemli rol oynamıştır.

1730'da Philadelphialı Thomas Godfrey'den habersiz olarak, Hadley, denizde coğrafi konumu saptayabilmek amacıyla Güneş'in ya da bir yıldızın ufka göre yüksekliğini ölçen bir dörtlük aracı (aslında çift yansımalı bir sekizlik) icat etti. Geliştirdiği çift yansıtma ilkesi, duyarlı konum ölçümlerini çok kolaylaştırdı. Hadley ayrıca, ufkun görülemediği zamanlarda, denizde meridyen yüksekliğinin saptanabilmesi için bu aygıta bir kabarcıklı düzenek ekledi. Hadley'nin dörtlük aracı sonraları geliştirilerek sekstant (altılık) aracına dönüştürülmüştür.

Hadley odası, HADLEY GÖZESİ olarak da bilinir, Yer atmosferindeki rüzgâr dolanımlarını gösteren model. 1735'te İngiliz fizikçi ve meteorolog George Hadley tarafından geliştirilmiştir. Hadley odasının her iki yarküresinde hava, yüzeye yakın bölümlerde batıya ve Ekvator'a doğru, daha yüksek lerde ise doğuya ve kutuplara doğru akar. Bu hava akımlarının doğrultusu Ferrel odasındaki(*) devinimin tersi yöndedir.

Tropik bölgelerin Güneş ışınlarından aldığı ısı, uzaya geri yansıttıklarından daha fazladır, kutup bölgelerinde ise bu durum tersinedir; her iki bölgede sıcaklık yıl boyunca hemen hemen aynı kaldığından, Hadley, Ekvator yakınlarında sıcak havanın yükseldiğini ve yüksek enlemlerde kutuplara doğru akarak buralardaki soğuk havanın etkisiyle ısı yitirdiğini öne sürdü. Ona göre daha sonra bu soğuk ve yoğun hava kütlesi alçalarak Ekvator'a doğru akıyor, burada yeniden ısınarak yükseliyordu.

Hadley bu modeli, batıya ve Ekvator'a doğru esen alize rüzgârlarını açıklamak için geliştirmişti, ama Yer'in kendi ekseni çevresinde dönmesinden kaynaklanan ve hareket halindeki cisimlerin, bu arada havanın doğu-batı doğrultusunda sapmasına neden olarak yalın bir kuzey-güney dolanımını engelleyen Coriolis etkisini dikkate almamıştı. Bugün Hadley odasının daha çok orta enlemlerde batıya doğru esen rüzgârlar için geçerli olduğu kabul edilir. Üçoda kuramı, iki Hadley odası ile bir Ferrel odası içerir. *Ayrıca bak.* üçoda kuramı.

Hadramut, Güney Arabistan'da eski krallık. Bugünkü Yemen'in güney ve güneydoğu kesimleriyle Umman Sultanlığı'nı (Maskat ve Umman) kapsıyordu. İS 3. yüzyıl sonlarında Seba Krallığı tarafından fethedilinceye değin siyasal bağımsızlığını korudu.

Hadramut, eskiden EL-MUHAFAZATÜ'L-HAMİSE, Yemen'de il (*muhafaza*). Ülkenin ortadoğu kesiminde Aden Körfezinin kıyısında yer alır. Kuzeyde Arabistan Çölünün geniş güney kesimini oluşturan Rubü'l-Hali'yle (Boş Bölge), doğuda ve batıda ise el-Gayde ve Sebhav illeriyle çevrilidir. Yüzölçümü 84.454 km²'dir. Kıyıya yakın kesimlerde tepelik bir bölge, iç kesimlerdeyse mevsimlik bir akarsu olan Hadramut Irmağının vadisi uzanır. Hadramut Irmağı güneydoğuya dönüp denize dökülmeden önce körfeze paralel akar. Daha yüksek arazileri kaplayan alüvyonlu topraklar, başta buğday ve arpa üretimi olmak üzere yaygın tarım yapılmasına olanak sağlar. Ayrıca çeşitli meyveler, hurma, yonca, darı ve tütün yetiştirilir. İl merkezi ve en önemli limanı el-Mukella'dır. İl sınırları içindeki pek çok köy ırmak kıyısında kurulmuştur. Ülkenin geleneksel eğitim merkezleri, başta Tarım kasabası olmak üzere Hadramut sınırları içindedir. İlden deniz ürünleri, bal, kireç ve tütün ihraç edilir. Tarih boyunca nüfusun önemli bir bölümü yaşam koşullarını iyileştirmek amacıyla Hadramut'tan Doğu Afrika, Endonezya ve Suudi Arabistan'a göç etmiştir. El-Mukella'nın dışındaki en önemli kentler, 500 yıllık çok katlı yüksek yapıların bulunduğu Şibam, Tarım, el-Guraf ve er-Riyan'dır. El-Guraf ve er-Riyan'da havalimanı vardır. Nüfus (1986 tah.) 686.000.

Hadrianopolis *bak.* Edirne

Hadrianus, Latince tam adı CAESAR TRAIANUS HADRIANUS AUGUSTUS, asıl adı (İS 117'ye değin) PUBLIUS AELIUS HADRIANUS (d. İS 24 Ocak 76, Italica, Baetica? - ö. 10 Temmuz 138, Napoli yakınlarında Baiae [Baia]), İS 117-138 arasında Roma imparatoru. Geniş Roma İmparatorluğu'nu birleştirmiş ve temellerini sağlamlaştırmıştır.

Babasının 85'te ölmesinden sonra Hadrianus, babasının kuzenlerinden ve sonraki imparator Traianus ile Acilius Attianus'un

Hadrianus'un bir büstü; Ulusal Arkeoloji Müzesi, Napoli
Anderson - Alinari Art Resource / EB Inc

gözetiminde yetişti. Ispanya'da İtalica'da bir tür askeri eğitim gördü. Traianus'un konsül olduğu 91'de, senatörlük yolunda geleneksel biçimde ilerlemeye başladı. Üç Roma lejyonunun askeri *tribunus*'luğunda bulundu. 95 dolayında Yukarı Moesia eyaletindeki Legio II Adiutrix'te (İkinci Yedek Lejyon), 96'da da Aşağı Moesia eyaletindeki Beşinci Makedonya Lejyonu'nda görev yaptı. 97 sonuna doğru, yaşlı imparator Nerva'nın kısa bir süre önce evlatlığa kabul ederek ardıllığına atadığı Traianus'u kutlamak üzere Galya'ya gitmekle görevlendirildi.

Hadrianus, Nerva'nın 98'de ölümü üzerine imparator olan Traianus'un kızı Vibia Sabina'yla 100'de evlendi, 101'de *quaestor*'luğa getirildi. 102'deki Daçya Savaşı sırasında Traianus'un yanında bulundu. 105'te *tribunus plebis* (halk *tribunus*'u) oldu ve 106'da alışılmadık biçimde *praetor* yapıldı. Traianus'un giriştiği İkinci Daçya Savaşı sırasında Hadrianus'un savaş alanında *praetor* olarak görev yapması da en az onun kadar alışılmadık bir yükseliş örneğiydi. 107'de kısa bir süre Aşağı Pannonia valiliğinde bulundu. Ardından 108'de konsüllüğe yükseldi.

Bundan sonra Hadrianus'un yükselişi yaklaşık 10 yıl boyunca durakladı. Bunun olası nedenlerinden biri, kendisini destekleyen nüfuzlu kişilerden Lucius Licinius Sura'nın ölümüydü. Bu dönemde Hadrianus'un yalnızca 112'de Atina'da *arkhon*'luk yaptığı bilinmektedir.

Ama Hadrianus'un yıldızı bir süre sonra yeniden parladı ve imparator ölmeden önce gene onun en yakınları arasına girdi. Bir kaynağa göre Part Savaşları sırasında Traianus'un yanındaydı. 117'de Traianus batıya doğru yolculuğa çıkınca Hadrianus Suriye'de büyük önem taşıyan ordunun başında kaldı. 9 Ağustos'ta, Traianus'un kendisini evlat edindiğini ve ardıl ilan ettiğini öğrendi. 11 Ağustos'ta da Traianus'un Roma'ya dönerken yolda öldüğü haberi geldi. Bunun üzerine ordu Hadrianus'u imparator ilan etti. Ölüm döşeğindeki Traianus'un Hadrianus'u evlat edinmesini İmparatoriçe Plotina'nın sağladığı sanılmaktadır.

Hadrianus İtalya'ya hemen dönmedi. Önce önemli eyaletlerin komutanlarından emin olmak zorundaydı. Ayrıca bazı karşıtlarının da kendisi dönmeden önce başkaları eliyle toparlanıp etkisizleştirilmesi yararlı olacaktı. Bu arada Traianus'un Mezopotamya'da ve Doğu Anadolu'da fethettiği topraklar boşaltıldı.

Bu sırada Praetoria Muhafız Alayı komutanı olan Acilius Attianus, Hadrianus'un dönüşünden önce Roma'da yönetimi ele aldı. Konsüllüğe kadar yükselmiş dört senatörü, Hadrianus'un güvenliğini tehdit ettikleri düşüncesiyle yargılanmaksızın idam ettirdi. Yeni yönetimin bu kanlı başlangıcı tedirginlik yaratınca Hadrianus idamların kendisine karşın gerçekleştirildiğini öne sürdü ve Attianus'u suçladı. Halkta hoşnutsuzluk uyandıran başka uygulamalardan da artık hayatta olmayan Traianus'u sorumlu tuttu. 118 yazında Roma'ya vardığında durumu oldukça sağlamlaşmıştı. Kamu harcamalarında eli açık davranarak, gladyatör gösterileri düzenleyerek, devlete olan borçları silerek halkın sevgisini kazanmaya çalıştı. Bu arada Attianus'u da görevden aldı.

Hadrianus Roma'da üç yıl kaldı. Ordular denetlemek ve sınırlardaki savunmayı gözden geçirmek amacıyla 121'de imparatorluğun doğusunda ve batısında bir geziye çıktı. 122'de Galya'ya ve Germen ülkesine, ardından da Britanya'ya gitti. Oradan İspanya'ya geçti; kışı Tarraco'da (Kallipolis) geçirirken Mauretania'da (Fas) baş gösteren bir ayaklanmanın bastırılması için gerekli düzenlemeleri yaptı. Daha sonra doğuya yöneldi ve Balkanlar üzerinden Ege'ye geçerek Anadolu'ya ulaştı. Partlarla olan bazı sorunları görüşmelerle çözdükten sonra Anadolu'nun kuzeybatısına, 124'te batısına, oradan da deniz yoluyla Atina'ya geçti, 125'te Roma'ya döndü. Hadrianus'un bu kadar uzun süre Roma'dan uzak kalmasının yönetsel gerekçeler dışında bir

nedeni daha vardı: Her şeye ve herkese karşı dindirilmez bir merak duyuyordu. Tertullianus ona haklı olarak *omnium curiositatum explorator* (ilginç olan her şeyi araştıran) adını vermişti. Bu tutkusu, keskin bir zekâdan ve kafasındaki soruları yanıtlamadıkça huzur bulmayan kişiliğinden kaynaklanıyordu.

Hadrianus 123 başlarında İspanya'dan ayrıldıktan sonra batıdaki Roma eyaletlerine bir daha uğramadı. Bir süre sonra kendi dönemini yeni bir "Augustus Çağı" olarak görmeye başladı; 123'te Augustus adını benimsedi. Sikkelerin üzerindeki resim ve yazılarla da bir altın çağın başladığını ilan ediyordu. 128'de yeniden yolculuğa çıktı. Kuzey Afrika'yı dolaştıktan sonra Atina'ya, oradan da Anadolu'ya yelken açtı, Suriye ile Arabistan içlerine kadar gitti. Daha sonra Mısır'a geçip Nil'i keşfe başladı. Ardından üçüncü kez Atina'ya gitti ve Roma'ya döndü. Roma'ya 132'de mi, yoksa daha sonra mı döndüğü tartışmalıdır, ama Mayıs 134'te Roma'da olduğu kesindir. Bu arada Yahuda'da baş gösteren bir ayaklanma dolayısıyla bir süre daha Roma'dan uzaklaşmak zorunda kalan imparator, Filistin'e bu kez komutan olarak gitti. Bu onun son gezisi oldu.

Hadrianus'un yolculukları ve yolculuklar sırasında yaptıkları onun kişiliğini tüm öteki belgelerden daha iyi gözler önüne seriyordu. İmparator, Britanya'nın kuzeydoğusunda, Wallsend-on-Tyne'dan Bowness-on-Solway'e uzanan ve kendi adıyla anılan surların yapımını başlattı. 128'de Cezayir'deki Lambaesis'te askerlere seslenen konuşmasını içeren uzun yazıt, ordu denetimlerindeki sertliğini ve katı disiplin kurallarını sergiliyordu. Hadrianus Atinalıların isteği üzerine Atina yasalarının ustalıklı bir biçimde yeniden kaleme alınmasını, ayrıca yapımı Peisistratos tiranlarınca beş yüzyılı aşkın süre önce başlatılmış olan büyük Zeus Tapınağı'nın tamamlanmasını sağladı. Merkezi Atina'da bulunan ve tüm Yunan kentlerine eşit temsil hakkı veren Panhellenion'u (Yunan Federasyonu) da Hadrianus kurdu. Delphoi tapınak alanında bir rönesansın başlatılmasını destekledi. Augustus gibi Eleusis ayinlerine kabul edildi. Zeus Tapınağı'nın kendisine adanmasından sonra da Olympius unvanını aldı.

Hadrianus'un kişiliğinde usdışı eğilimlerinin büyük önemi vardı. Çağının pek çok aydın Romalısı gibi o da astroloji alanında uzmandı. Ayrıca sırf güneşin doğuşunu seyredebilmek için Sicilya'da Etna'ya, Antiokheia (Antakya) yakınlarında da Agra Dağına tırmanacak kadar estetiğe düşkündü. Canlı bir geçmiş duygusuyla eski yazarları yenilerine yeğler, eskiyi sırf eski olduğu için severdi. Sanatçı yaradılışı kendini şiirlerinde, mimari tasarımlarında ve bizzat yaşam tarzında ortaya koyuyordu. İmparatorun dört şiiri günümüze ulaşmıştır. Dönemin ünlü mimarı Damaskoslu (Şam) Apollodoros'la mimarlık konusunda kavgaya tutuşmuş, bu nedenle onu öldürttüğü bile ileri sürülmüştür. Hadrianus'un en büyük sanat ürünü hiç kuşkusuz kendisi için Roma dışında Tibur'da (Tivoli) yaptırdığı villadır. Villayı ayrıca gezi izlenimlerini yansıtan manzara resimleriyle ve üstün nitelikli kopyalarla donatmıştır. Buna karşılık Hadrianus'un kusursuz bir sanat koruyucusu olduğu söylenemez. Onun döneminde Latin edebiyatında bir ilerleme olmamıştır. Hadrianus döneminin en büyük yazarları Suetonius, Iuvenalis ve tarihçi Tacitus bir bakıma Traianus dönemini sürdürmüşlerdir. Bunların hemen ardından önemli sayılabilecek edebiyatçılar çıkmamıştır.

Hadrianus, kısa sürelerle kaldığı Roma'da da heybetli birkaç yapı bıraktı. Roma ve Venüs tapınakları için yaptığı çizimler, Apollodoros'la anlaşmazlığa düşmesine yol açtı. Traianus döneminde bir yangında yıkılan Pantheon'u tümüyle yeniden inşa ettirdi. Hadrianus'un büyük anıtmezarı (bugün Santo Angelo Kalesi) ise Augustus dönemi mimarisinin örneklerinden Roma'daki Iulio Claudius Anıtmezarı'ndan esinlenerek yapılmıştı.

Hadrianus 134'te son yurt dışı gezisi için Roma'dan ayrıldığında amacı Yahuda'da ciddi boyutlara ulaşmış bir sorunu çözmekti. Bu bölgede Yahudiler Bar Kohba'nın(*) önderliğinde ayaklanmıştı. Hadrianus önce bölgeye yetenekli generallerinden Sextus Iulius Severus'u gönderdi. Hadrianus'un bölgeye varmasından bir yıl sonra ayaklanma sona erdi. 136'da ardılını belirleme zamanının geldiğini düşünen Hadrianus yaşlı rakibi Iulius Servianus ile Servianus'un torunu Fuscus'u idam ettirdikten sonra, yaklaşık 36 yaşındaki eğlence düşkünü Lucius Ceionius Commodus'u evlat edindi. Ama Ceionius'un iki yıl sonra ölmesi üzerine bu kez 18 yaşındaki Annius Verus'u (sonradan İmparator Marcus Aurelius) seçti. Ama onun tahta çıkabilmesini sağlamak için önce saygın ve deneyimli senator Pius Antoninus'u evlat edinmesi gerekti. Antoninus da hem Verus'u, hem de Ceionius'un sekiz yaşındaki oğlunu evlat edinecekti. Ama herkesin çok kısa ömür biçtiği Antoninus, tahminlerin aksine 161'e değin yaşadı. Hadrianus ise deniz kıyısındaki Baiae'de ağır gelişen bir hastalık sonucunda acı çekerek öldü.

Hadrianus I (d. Roma - ö.25 Aralık 795), 772-95 arasında papa. Charlemagne'la ilişkisi, ortaçağın birleşik bir Hıristiyanlık dünyasında kilise ile devletin birliği ülküsünü simgeler.

Doğuştan soylu olan Hadrianus, Papa I. Paulus ile Papa III. (IV.) Stephanus'a hizmet ettikten sonra 1 Şubat 772'de Roma'daki Frank grubunun desteğiyle papa seçildi. Papalık mülklerine saldıran ve Roma'yı tehdit eden Lombardiya kralı Desiderius'a karşı Franklardan yardım istedi. 774 yılının Paskalya yortusunda Charlemagne, Lombardiya Krallığı'nı yıktıktan sonra Roma'ya geldi. Hadrianus'un bundan sonra güttüğü politikayı, Kostantinopolis'teki (İstanbul) Bizans imparatorlarıyla ilişkilerinden çok, Franklarla ittifakı belirledi.

Charlemagne'la Hadrianus arasındaki ilişkinin özelliği dostça bir rekabetti. Charlemagne, kiliseyi imparatorluğunun bütünlüğünü korumak ve Papalık Devletleri üzerindeki konumunu güçlendirmek için kullanırken, Hadrianus bir yandan kilise özerkliği için kararlılıkla mücadele etti, bir yandan da papalık topraklarını 19. yüzyıla değin dağılmayacak biçimde ustalıkla birleştirdi.

Hadrianus, Adopsiyonizme(*) şiddetle karşı çıktı ve Toledo başpiskoposu Elipand'ın öğretilerini mahkûm etti. Konstantinopolis yöneticileri II. Nikaia (İznik) Konsili'nde (787) İkonoklazm (tasvir kırıcılık) hareketine karşı Hadrianus'la işbirliği yaptı. Hadrianus konsilin kararlarını onayladıysa da Charlemagne bir ölçüde çeviri yanlışlıkları yüzünden bu kararlara karşı çıktı. Ama imparator ve papa, aralarındaki görüş ayrılıklarına karşın ilişkilerini bozmadılar. Charlemagne'in Hadrianus için bilgin Alcuin'e hazırlattığı mezar yazıtı Roma'daki San Pietro Bazilikası'nda korunmaktadır.

Hadrianus II (d. 792, Roma - ö. 14 Aralık 872), 862-872 arasında papa.

Önceki papalardan V. Stephanus ile II. Sergius'un akrabasıydı. 14 Aralık 862'de papa seçildi. Güçlü önceli Aziz I. Nicolaus döneminde papalığın ulaştığı yüksek düzeyi sürdüremedi. Kararsız ve tutarsız davranışları yüzünden Fransa kralı II. Charles (Dazlak Karl) onu ciddiye almadı. Hadrianus, Lorraine kralı II. Lothair'i yeniden kiliseye kabul ettiyse de kralın erken ölümü (868) üzerine ortaya çıkan veraset sorununda da etkili olamadı. Ayrıca piskoposların papaya başvurma hakkının sınırsız olduğunu ısrarla savunduğu için, Fransa'nın güçlü Reims

II. Hadrianus, bir freskten ayrıntı, 11. yy; S. Clemente Kilisesi, aşağı bazilika, Roma
Alinari/Art Resource, ED Inc.

başpiskoposu Hincmar'la da ciddi bir anlaşmazlığa düştü.

Aziz Kyrillos ile Aziz Methodios'un ayinlerde Slav dilini kullanmalarını onaylayan Hadrianus, Methodios'u Sirmium (Sremska Mitrovica) başpiskoposluğuna getirerek Moravyalıların bağlılığını kazandı. Hadrianus'un elçileri, sekizinci ekumenik konsile ve Bizans patriği Photios'u görevden uzaklaştıran IV. Konstantinopolis (İstanbul) Konsili'ne (869-870) katıldılar. Hadrianus, Doğu ile Batı'yı yeniden birleştirebilmek kaygısıyla, konsilin Konstantinopolis patriğine papadan sonraki ikinci rütbevi veren 21 sıra numaralı kilise yasasını kabul etti. Buna karşılık Bulgarların Konstantinopolis patrikliğine bağlanmasını onaylamaya yanaşmadı. Bulgaristan, Hadrianus'un papalığı sırasında Katolik Kilisesi'nden uzaklaştı.

Hadrianus III (AZIZ) (d. Roma ? - ö. y. Eylül 885, Modena yakınları, Modena Piskoposluğu; azizler listesine kabulü, 2 Haziran 1891; yortu günü, 8 Temmuz), 884-885 yıllarında papa.

Kısa süren papalığı sorunlarla dolu geçti. Frank kralı III. Charles'in (Şişman Karl) çağrısı üzerine imparatorluk tahtındaki veraset sorununu çözüme bağlamak ve artan Müslüman gücünü tartışmak amacıyla Worms Meclisi'ne (*Diet*) giderken yolda öldü. Azizliğe nicin kabul edildiği bilinmemektedir. Ama büyük bir kıtlık sırasında Romalılara yardım etmekle ünlüdür.

Hadrianus IV, asıl adı NICHOLAS BREAKSPEAR (d. 1100 ?, Abbot's Langley, St Albans yakınları, Hertfordshire, İngiltere - ö. 1 Eylül 1159, Anagni, Roma yakınları), tarihteki tek İngiliz papa (1154-59).

Fransa'da Avignon yakınlarındaki St. Ruf rahiplerine katıldı. Yaklaşık 1150'de Papa S. Eugenius tarafından İtalya'da Albano kardinal piskoposluğuna atandı. Eugenius, 1152'de Hadrianus'u kilise hiyerarşisini

yeniden düzenleme göreviyle papalık elçisi sıfatıyla İskandinavya'ya gönderdi. Hadrianus bu görevindeki başarısı sayesinde, 1154'te İtalya'ya döndüğünde papa seçildi (4 Aralık). Roma'da bir ayaklanmaya öncülük eden radikal din reformcusu Arnaldo da Brescia'yı tutsak alarak ona teslim eden I. Friedrich'e (Barbarossa) 1155'te Kutsal Roma-Germen imparatoru olarak taç giydirdi.

Papalığın İtalya'nın güneyindeki Normanlara yönelik politikasının Friedrich'i öfkelendirmesi Hadrianus'un imparatorla arasının açılmasına yol açtı. Bu anlaşmazlık Papa Alaxander ile Friedrich arasında daha sonra patlak veren mücadelenin temelini oluşturdu. Hadrianus, Sicilya krallığına getirilen (1154) I. Guglielmo'yu (Kötü) tanımayı reddedince Sicilyalılar Benevento'daki papalık mülklerine karşı başarısız bir saldırıya giriştiler ve Campania'nın güneyinde bir savaş başlattılar. Buna karşılık papa da Guglielmo'yu aforoz etti.

Hadrianus daha sonra Benevento'ya yürüdü. Bu arada Canterbury başpiskoposunun kâtibi Salisbury'li John'u kabul etti. Ona, İrlanda'yı İngiltere kralı II. Henry'ye verdiği sanılan ve İrlanda Bağışı olarak bilinen *Laudabiliter* (övgüye değer) fermanını verdi. Papayı temsil etmediği öne sürülerek tepkiyle karşılanan ferman daha sonra geri alındı. Gerçekliği zaten kuşulu olan *Laudabiliter*, ayrıca İngiltere kralına İrlanda üzerinde kalıtsal bir hak da tanımamaktaydı.

Haziran 1156'da Sicilyalılarla barış yapılınca Hadrianus, Guglielmo'yu krallığa atamaya razı oldu. Guglielmo'nun bunun karşılığında papanın vasallığını kabul etmesi Friedrich'i daha da öfkelendirdi.

Hadrianus V, asıl adı OTTOBONO FIESCHI (d. Cenova - ö. 18 Ağustos 1276, Viberto, Papalık Devletleri), 1276'da altı hafta süreyle papa.

Amcası Papa IV. Innocentius tarafından kardinalliğe atandı. İngiltere kralı III. Henry ile ayaklanmacı baronlar arasında barışı

V. Hadrianus, Vassalletto Iacopo'nun yaptığı bir mezar anıtından ayrıntı, 1276; S. Francesco Kilisesi, Viterbo, İtalya
Alinari - Art Resource / EB Inc.

sağlamak üzere 1265-68 arasında İngiltere'de papalık elçisi olarak bulundu. Temmuz 1276'da Innocentius'un ardılı olarak papalığa seçildi. Papa X. Gregorius'un, papayı seçen kardinaller meclisi için getirdiği katı kuralları yürürlükten kaldırdıktan kısa bir süre sonra öldü. Dante'nin *La divina commedia*'sının (y. 1310-21; *İlahi Komedya*, 1956-64, 3 cilt; 1984, 2 cilt) "Purgatorio" (Araf) bölümünün 19. kantosunda tövbe etmeden önceki açgözlülüğünden yakınırken betimlediği Hadrianus "büyük cüppenin omuzlarına nasıl büyük bir ağırlıkta çöktüğünü" ve "adaletin orada herkesi birbirine yakın tuttuğunu" anlatır.

Hadrianus VI, asıl adı ADRIAN FLORENSZ BOEYENS (d. 2 Mart 1459, Utrecht, Utrecht Piskoposluğu - ö. 14 Eylül 1523, Roma), tarihteki tek Felemenkli papa (1522-23). 1978'de II. Johannes Paulus'un papalığa seçilmesinden önce hüküm sürmüş İtalyan olmayan papaların sonuncusudur.

Leuven (Louvain) Katolik Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Burada papazlığa atandıktan sonra ilahiyat profesörü, üniversite yöneticisi ve rektör oldu. Erasmus da öğrencileri arasındaydı. Kutsal Roma-Germen imparatoru I. Maximilian 1507'de Hadrianus'u torunu Karl'ın (sonradan Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Karl

VI. Hadrianus, Flaman anı madalyonu, 16. yy
National Gallery of Art, Washington, D.C., Samuel H. Kress Collection

[Şarlken]) özel öğretmeni olarak görevlendirdi. Karl'ın imparator olmasından sonra yüksek görevlerin çoğu Hadrianus'a verildi.

Hadrianus 1516'da Tortosa piskoposluğuna, ardından da Aragon (1517) ve Kastilya (1518) başenkizitörlüğüne getirildi. 1517'de kardinalliğe atandı. 9 Ocak 1522'de papa seçildi, 31 Ağustos'ta Roma'da göreve başladı. Büyük bir içtenlikle, *Curia Romana*'dan (günlük dinsel uygulamalarda papaya yardımcı olan çeşitli Vatikan büroları) başlayarak geniş bir kilise reformuna girişti. Ama İtalyan kardinalleri, Alman Protestanları ve Osmanlı orduları karşısında çok az şey yapabildi.

Hadrianus Duvarı, Britanya Eyaleti'nin kuzey sınırını korumak için yapılmış Eski Roma suru. Uzunluğu Tyne Irmağı kıyısındaki Wallsend'den (Segedunum) Solway Fiyordundaki Bowness'e kadar toplam 118 km'yi buluyordu. İmparator Hadrianus'un buyruğuyla Britanya valisi Aulus Platorius

Hadrianus Duvarı'nın bir bölümü, Housesteads, Northumberland
Reece Winstone

Nepos'un (İS 122-126) yaptırmaya başladığı sur, üç kez yeni burçların eklenmesiyle 136'da tamamlandı. Birçok burçla güçlendirilmiş ve bir hendekle (*vallum*) çevrilmiş olmasına, pek çok yerinde yüksekliğinin 6 m'yi, kalınlığının 2,5-3 m'yi bulmasına karşın taş ve çamur harcından yapılmış olan bu sur, kuzeyli kabilelerce 197 ve 296'da iki kez, ayrıca 367-368 yıllarında bir kez daha tahrip edildi; 383'ten sonra da kullanılmadı. Önemli bir bölümü ve taştan burçlarının çoğu bugün hâlâ ayakta olan Hadrianus Duvarı İngiltere'deki en büyük Roma kalıntılarından biridir.

Hadrianus Tapınağı, Ephesos'ta (Efes) İS 2. yüzyılda İmparator Hadrianus (hd 117-138) adına inşa edilen tapınak. *Ayrıca bak.* Ephesos.

Hadrianus Villası, İmparator Hadrianus'un Roma yakınlarındaki Tibur'da (Tivoli) yaptırdığı (İS 125-134) kır malikânesi. Eski Roma uygarlığının ulaştığı görkemin ve inceliğin mimarlık alanındaki bir göstergesidir. Yaklaşık 18 km²'lik bir alanı kaplayan bu yapılar topluluğu, alışılagelmiş anlamda

Hadrianus Villası'nda Canopus Kanalı, İS 125-134, Tibur, İtalya
Bernard G. Silverstein - Rapho / Photo Researchers

bir villa olmaktan çok, bir bahçe kent görünümündedir. Arazinin doğal durumu göz önünde tutularak düzenlenmiş yapıların içinde hamamlar, kütüphaneler, tiyatrolar, heykelli bahçeler, açık yemek mekânları, pavyonlar ve özel daireler bulunmaktadır. Bunların önemli bir bölümü günümüze ulaşmıştır.

hadron, fizikte, güçlü etkileşim kuvvetlerinin (atom çekirdeğindeki protonları ve nötronları bir arada tutan kısa erimli çekirdek kuvveti) etkisi altında davranan temel (atomaltı) parçacıkların ortak adı. Hadronlar, pion ve kaon gibi mezonları, proton, nötron ve sigma parçacıkları gibi baryonları ve bunların birçok rezonansını içine alır. Fotonlar ile elektron, müon ve nötrino gibi leptonların dışındaki gözlenmiş tüm temel parçacıklar hadrondur. Çekirdekte bağlı durumda bulunan nötronların ve protonların dışında kalan tüm hadronlar kısa ömürlüdür ve yaklaşık ışık hızında hareket eden yüksek enerjili hadronların öteki hadronlarla çarpışmasıyla oluşur. Doğanın öteki üç temel kuvveti de hadronların davranışını etkiler: Bütün hadronlar kütleçekiminin etkisi altındadır; yüklü hadronlar elektromagnetik yasalara uyarlar; bazı hadronlar kuvvetli elektromagnetik kuvvetlerin etkisiyle bozunurken, bazıları da radyoaktif bozunmada olduğu gibi zayıf etkileşim kuvvetinin etkisiyle parçalanırlar.

Hadrumetum, bugün SUSE. Antik Çağda Fenike kolonisi. Tunus'un doğu kıyısında yer alır. Kuzey Afrika'daki Kartaca topraklarında en önemli yerleşmelerden biriydi. III. Kartaca Savaşı'nda (İÖ 149-146) Roma'nın yanında yer alan kent halkına sınırlı Roma yurttaşlığı verildi. Augustus ya da Traianus döneminde *colonia* (*bak.* koloni) düzeyine yükseltilen kent, Tunus'un doğusunda bulunan imparatorluk mülklerinin yönetsel merkezi durumuna geldi. İS 300 dolayında Diocletianus'un oluşturduğu Byzacenia eyaletinin merkezi yapıldı. 533'te I. İustinianos'un Afrika'yı yeniden fethetmesinden sonra eski önemini bir kez daha kazandı ve adı İustinianopolis olarak değiştirildi. Modern Suse kenti Arap istilasından önce kuruldu.

Haeckel, Ernst (Heinrich Philipp August) (d. 16 Şubat 1834, Potsdam, Prusya - ö. 9 Ağustos 1919, Jena, Almanya), Alman zoloji ve evrim bilgini. İnsanın kökeni

Haeckel, y. 1870
Bettmann Archive

sorununa yeni bir yaklaşım getiren Darwinciliğin en güçlü savunucularından olan Haeckel'e göre bireyoluş (ontogenez) soyoluşun (filogenez) kısa bir özetidir; başka bir deyişle, embriyon evresinden başlayarak bireyin oluşumu ve gelişmesi, kendi türünün ya da soyunun gelişme tarihini özet olarak, ama çoğu kez eksiksiz bir biçimde yansıtır.

İlk yılları. Carl ve Charlote Sethe Haeckel'in en küçük oğulları olan Ernst Haeckel, hukukçu olan babasının devlet hizmetinde çalıştığı Merseburg'da büyüdü. *Gymnasium*'daki (lise) öğrencilik yıllarında bol bol doğa ve gezi kitapları okuyor, özellikle Goethe'nin yapıtlarından ve Darwin'in "Beagle" gemisiyle çıktığı yolculuk notlarından büyük bir tat alıyordu. Gene o yıllarda bitki örnekleri toplayıp sınıflandırarak kendisine özel bir herbaryum kurmuştu.

Ağır bir romatizmaya yakalanınca Jena Üniversitesi'nde başlayacağı botanik öğreniminden vazgeçip ailesinin yanına dönmek zorunda kalan Haeckel, bu kez tıp öğrenimi yapmaya karar verdi. Würzburg'dan sonra Berlin Üniversitesi'nde okurken, hocası olan ünlü fizyoloji ve anatomi bilgini Johannes Müller'in bir yaz Kuzey Denizinde, Heligoland kıyısı açıklarındaki küçük deniz canlılarını incelemek üzere çıktığı araştırma gezisine katıldı.

Deniz biyolojisiyle bu ilk yakın tanışma Haeckel'i karşı konulmaz biçimde zoolojiye çekmişti; gene de Haeckel ailenin isteğini kırmayarak 1857'de Berlin Üniversitesi'nde tıp öğrenimini tamamladı. Bir süre hekimlik yaptıktan sonra babasını razı ederek İtalya'yı dolaşmaya çıktı ve bu yolculuğunda, sanatı meslek edinmeyi düşünecek kadar resim yapmaya merak sardı. Messina'da, belirgin biçimde kristalsi yapıları olan *Radiolaria* (ışınlılar) altsınıfından tekhücreli hayvanları inceleyen Haeckel'in, sonraki yıllarda, organik yaşamın inorganik maddeyle başladığını ve en basit canlıların bir tür kristalleşmeyle cansız maddeden oluştuğunu savunması bu gözlemlerinin doğal sonucuydu.

Charles Darwin'in 1859'da yayımlanan ünlü yapıtı *On the Origin of Species by Means of Natural Selection*'ı (*Türlerin Kökeni*, 1970, 1990) okuması, Haeckel'in düşün yaşamında bir dönüm noktası oldu. Bu arada, 1861'de Jena Üniversitesi'nde zoloji dalında doktora tezini tamamlayarak öğretim görevlisi olmuştu. 1862'de zoloji doçentliğine atandı ve aynı yıl yayımladığı ışınlılara ilişkin bir monografide Darwin'in evrim kuramını benimsediğini açıkladı. O tarihten sonra Darwinciliğin savunucuları arasına katılan Haeckel'ın bilimsel toplantılarda ve halka açık konferanslarda insanın kökenine ilişkin konuşmaları hem beğenildi, hem eleştirildi. Haeckel, Goethe'nin yapıtlarında üstü örtülü olarak evrim kuramının izleri bulunduğuna inanıyordu. Darwin, evrimin, birbirini izleyen olumlu değişiklikler arasından doğal seçme yoluyla gerçekleştiğini, böylece zaman içinde yeni türlerin ortaya çıktığını öne sürmüştü; oysa Haeckel'e göre bu yalnızca bir başlangıçtı, sonuçları sonradan görülecekti. 1865'te profesör olan Haeckel, 1909'da emekliye ayrılıncaya değin Jena Üniversitesi'ndeki görevini sürdürdü.

Haeckel'in evrim konusundaki görüşleri. Haeckel, evrimi, hem doğayı bütün olgularıyla açıklamanın temeli, hem de son ereği ve kilisenin din öğretilerini yadsıyacak felsefi bir yaklaşımın mantıksal gerekçesi olarak gördü. Evrim konusundaki düşüncelerinin çoğunu *Generelle Morphologie der Organismen*'de (1866; Canlıların Genel Morfolojisi) açıklamış, ama yapıtı bilim dünyasında pek ilgi görmemişti. Sonradan düşüncelerini halkın okuduğu dergilerde yazdı ve meslektaşlarının genellikle küçümsediği bu yazılarıyla geniş bir okur kitlesinin ilgisini çekti.

Canlı ve cansız doğayı aynı fizik yasalarıyla açıklamanın yollarını tükenmez bir coşkuyla arayan Haeckel, en basit varatıkları çekirdeksiz birer protoplazma kütlesi olarak tanımladı, bu canlıların karbon, oksijen, azot, hidrojen ve kükürtün birleşmesiyle kendiliklerinden oluştuklarını öne sürdü. Protoplazmanın büyük ilgi odağı olduğu o günlerde biyologlar, tarak gemileriyle deniz dibinden çıkarılan kumlarda bu tip çekirdeksiz, basit canlıların bulunduğunu sanmışlardı; kısa bir süre sonra bilim adamları yanıldıklarını itiraf ettiler, ama Haeckel yıllarca "monera"ların varlığını ısrarla savundu. Ardından, çekirdeği olan tekhücrelileri tanımladı ve tüm canlıları üç âleme ayırdı: Hayvanlar, bitkiler ve bu iki âlemin sınır çizgisi olan "protista". Kusursuz simetriyi arayan sanatsal eğilimlerinin dürtüsüyle pek çok soyağacı çizdi, kimi zaman eksik olan dalları ya da halkaları kendisi tamamladı ve insanın daha basit yapılı hayvanlardan türediğini göstermek için ilkel atalarına kadar uzanan soyağacını çıkardı.

Haeckel biyoloji sorunlarına deneyden çok varsayımlarla yaklaşmak eğilimindeydi, nitekim kalıtım sorununu çözebilmek için de yıllarca akıl yürüp varsayımlar geliştirdi. Daha da ilginci, yalnızca kuramsal temellere dayandığı halde, 1866 gibi erken bir tarihte hücre çekirdeğinin kalıtımla ilgili olduğunu sezmişti. Uzun zaman "molekülün yaşamsal hareketi" üzerine düşündükten sonra, 1876'da yayımladığı *Die Perigenesis der Plastidule* (Küçük Yaşamsal Parçacıklarda Dalgaların Oluşumu) adlı yapıtında kalıtımı molekül düzeyinde bir temele oturtmaya çalıştı. Bu kez kalıtım mekanizmasını açıklamak ve protoplazmayı oluşturan moleküllerin (ya da kendisinin önerdiği terimle "plastidüller"in) kalıtsal dalga hareketi üzerinde dış koşulların etkisini göstermek amacıyla gene dallanan bir şema çizdi.

Bireyoluşu soyoluşun özeti ve tekrarı olarak görmekle (rekapitulasyon kuramı) yanılgıya düşmüş olmasına karşın, Haeckel biyolojinin önemli sorunlarına büyük bir titizlikle eğilmiştir. Bütün çokhücreli hayvanların kökenini iki hücre katmanından oluşmuş varsayımsal bir ataya (bu canlının kesitini bile çizmiştir) bağlayan gastrea kuramı tartışmalara ve yeni araştırmalara yol açmış, canlıların evrim çizgilerini sistemleştirme eğilimi ise denizanaları, ışınlılar, sifonlular ve kalkerli süngerler gibi omurgasızlar üstüne değerli bilgiler derlenmesini sağlamıştır.

Haeckel, ünlü zoloji bilginlerinden birçoğunun hocası ve en seçkin bilim derneklerinin üyesiydi. Düşüncelerini kolay kolay değiştirmeyen yapısı gereği sık sık meslektaşlarıyla tartışırdı; bununla birlikte kanıtlarını din, siyaset ve toplumbilim alanlarına da genişleterek kendisine yandaş toplamayı, hatta güçlü dostluklar kurmayı başarmıştı. Özel koleksiyonunu zeginleştirerek Jena'da Soyoluş Müzesi'ni ve Ernst Haeckel Evi'ni kuran Haeckel'in kitapları, arşivleri, özel ve meslek yaşamına ilişkin anısal eşyaları bugün Ernst Haeckel Evi'nde korunmaktadır.

Haeckel'ın *Welträtsel* (1899) adlı yapıtı *Kainatın Muammaları* (1935, 1936) adıyla Türkçede de yayımlanmıştır.

Haedo Sırtları, İspanyolca CUCHILLA DE HAEDO. Uruguay'ın ortakuzey kesiminde dağ sırası. Doğusundaki Cuchilla Grande ile birlikte Uruguay'ın en büyük ırmağı Negro'nun havzasını çevreler. Brezilya sınırındaki engebeli dağlık bir yöreden güneye doğru 200 km boyunca uzanır. Negro ile Uruguay ırmaklarının birleştiği Rincón de

Las Gallinas'ta sona erer. Batısındaki bazalt oluşumlu platoyu Negro Irmağı Havzasından ayırır. Çoğu yerde bazalt ve kırmızı kumtaşı katmanlarının iç içe geçtiği bır kayalık görünümünü alır. Jeolojik yapısı Cuchilla Grande'den farklıdır. Genelde alçak olan Haedo Sırtları, Lunarejo ve Virgen tepelerinde 400 m'ye ulaşır.

Haemanthus *bak.* kançiçeği

Haemophilus, evrim sürecinde kökeni bilinmeyen, çomak biçimindeki çok küçük bakteri cinsi. Bu cins üyeleri sıcakkanlı hayvanlarla insanların solunum yollarında ve bazı soğukkanlı hayvanlarda asalak yaşar. Mikrobiyolojik açıdan tümü gramnegatif olarak sınıflandırılır. Oksijene gereksinim duymadıklarından oksijensiz ortamlarda da yaşayabilirler. Hareketsiz olan bu hücreler kanın bileşimindeki bazı maddeleri kullanır. *H. influenzae* türünün eni 0,3μm (1 mikrometre; $1\mu m=10^{-6}$ m) ve uzunluğu en çok 2μm'dir. *H. gallinarum* kümes hayvanlarında burun ve göz akıntılarına, *H. suis* tek başına hastalık etkeni olmamakla birlikte *Tarpeia suis* türü virüsle birlikte domuz gribine neden olur. *H. ducreyi* insanlarda yumuşak şankır olarak bilinen bir zührevi hastalığa yol açar. *H. influenzae* türününse eskiden insanlarda grip hastalığına yol açtığı sanılıyordu. Günümüzde bu türün virüslerle bulaştığı anlaşılan gribin ikincil enfeksiyonlarında etkili olduğu bilinmektedir.

Haerbin (Çin) *bak.* Harbin

Hafaci, tam adı AHMED BİN MUHAMMED BİN ÖMER EL-HAFACİ, ŞAHABEDDİN EL-MISRİ EL-HANEFİ olarak da bilinir (d. 1571, Kahire - ö. 3 Haziran 1659, Kahire, Mısır), Arap fıkıh bilgini.

Dayısı Ebubekir el-Şenevani'den Hanefi ve Şafii fıkhı üzerine dersler aldı; Davud el-Beşir'in gözetiminde tıp öğrenimi gördü. Hacca giderek Mekkeli ve Medineli bilginlerin derslerini izledi. Dönüşte İstanbul'a gitti. Burada İbn Abdü'l-Gani, Mustafa bin Arabi, Haham Daud gibi değerli hocalarla ilişki kurdu. Haham Daud'dan matematik ve Eukleidesçı geometriyi öğrendi. Rumeli Eyaleti kadılığına, IV. Murad döneminde ise Üsküp ve Selanik kadılıklarına getirildi. Kazasker olarak Mısır'a gönderildi. Çok geçmeden azledilince İstanbul'a dönerek, *el-Makamat el-Rumiye* adlı edebi bir şikâyetname yazdı. Şeyhülislam Yahya bin Zekeriya'nın tepkisini çektiğinden İstanbul'u terk etmesi istendi. Kahire kadılığı maaşı tutarında bir maaşla Kahire'ye gitti.

Hafaci'nin en önemli yapıtı el-Beyzavi'nin tefsirine yazdığı haşiyedir. *İnayet el-Kadı* adlı bu yapıt Kahire'de dört büyük cilt olarak basıldı. Hemen her sözcüğün açıklamasına yer verilen yapıtta, hadisler ve açıklamalar için aynı konuyu işlemiş birçok yazarın anlatımları da aktarılır. İkinci önemli yapıtı Kadı İyad'ın *Şifa*'sına yazdığı *Nesimü'l-Rıyaz* adlı şerhidir. Peygamber'in yaşamına ilişkin bilgileri ve hadisleri aktardığı bu yapıt özgün bir nitelik taşımaz. Kahire'de basılan *Tiraz el-Mecalis*'te (1867) el-Usnandani'nin *Kitab el-Meani*'si, İbn Hazm'ın *Milel*'i, İbn Nedim'in *Fihrist*'i, el Zübeyr bin Bekkar'ın *Ensab*'ı gibi kaybolmuş ya da hiç bulunamamış yapıtlardan bölümler aktarır. *Şifa el-Alil Fima fi Kelam el-Arab min el-Dahil* adlı yapıtında Arap dilindeki yabancı sözcükleri inceler. Hafacı, el-Hariri'nin *Durret el-Gavvas*'ı üzerine yazdığı şerhte, onun yanlışlarını düzelterek yararlı bilgiler eklemiştir. *Divan*'ının bir yazması Kopenhag'da bulunmaktadır.

Hafaci (Irak) *bak.* Tutub

hafız, Kuran'ı baştan sona ezbere bilen kimse. İslamın başlangıç döneminde Arap toplumunda okuryazarlık yaygın değildi. Bu nedenle âyetlerin öğrenilmesi ve başkalarına aktarılması için ezberleme yolu seçildi. Âyetlerden oluşan kitap da "ezbere okuma" anlamında Kuran olarak adlandırıldı. Bu adlandırma hem kitabın korunması, hem de başkalarına iletilmesi açısından ezberlemenin taşıdığı özel önemi vurguluyordu. Hz. Muhammed "kurra" da denen hafızları "ümmetin en şereflileri" olarak niteler. Kuran'ın ezberlenmesini sürekli özendirirdi. Bu tutum halifeler döneminde de sürdürüldü.

Her âyet Hz. Muhammed tarafından ezberlenir (hıfz), daha sonra yazıya geçirilir ve müminlere aktarılırdı. Müminler de kendilerine bildirilen âyetleri ezberleyerek öğrenir ve birbirlerine öğretirlerdi. İslam inanışına göre, Kuran'ın bütünlüğünü koruma amacıyla, yıl boyunca inen âyetler vahiy meleği Cebrail tarafından Hz. Muhammed'e topluca okutularak denetlenirdi. Hz. Muhammed de çeşitli vesilelerle bütünlenmiş biçimiyle Kuran'ı müminlere yeniden aktarırdı. Yanlarında yazılı metin bulundursalar bile sahabilerin büyük çoğunluğu ezbere okumaya önem verirdi. İlgili hadislerden anlaşıldığına göre en az otuz sahabi Kuran'ın tümünü ezberlemişti. İçlerinde ezberlerinin gücü ve Kuran konusundaki bilgileriyle ünlü olanlar Hz. Ebubekir, Hz. Ali, Hz. Osman, İbn Mes'ud, Ebu Huzeyfe'nin azatlısı Salim, Zeyd bin Sabit ve Ubey bin Ka'b idi. Kadınlar arasında da Hz. Muhammed'in eşleri Hz. Ayşe, Hafsa ve Ümmü Seleme önde geliyordu.

Kuran'ın ezberlenmesi konusunda gösterilen titizlik, bir geleneğin oluşmasını sağladı. Başlangıçtan bu yana Kuran'ın hem yazılı metnini, hem de ezbere okunuş biçimini öğrenen Müslüman, ustasından bunu gösteren ve başkalarına öğretme iznini içeren yazılı bir belge (icazetname) alırdı. Her usta verdiği izin belgesinde öğrencisinin yalnız doğru biçimde okuduğunu değil, aynı zamanda kendi ustasından öyle öğrenip öğrettiğini de bildirirdi. Günümüze değin gelen bu gelenekle her hafızın izin belgesinde öğrendiği okuyuş biçiminin Hz. Muhammed dönemindeki hangi ustaya dayandığı zincir halinde görülebilir.

Hâfız (ŞİRAZLI), asıl adı ŞEMSEDDİN MUHAMMED (d. 1325/26?, Şiraz - ö. 1389/90, Şiraz), İranlı şair. Gazel türünün öncüsü olarak tanınmış, Osmanlı divan şairlerini de büyük ölçüde etkilemiştir.

Yaşamına ilişkin bilgiler çağdaşlarının kendisiyle ilgili yazılarına ve söylentilere dayanır. Abdünnebi Fahrüzzaman'ın *Meyhane* adlı yapıtına göre İsfahan'dan Şiraz'a göçmüş ve ticaret yaparak büyük servet edinmiş Bahaeddin adlı birinin oğludur. Bahaeddin'in ölümü üzerine aile yoksul düşünce Şemseddin bir hamurkârın yanında çalışmaya başladı. Bir yandan geçimini sağlarken, bir yandan da olanak buldukça okula gitti. Şiir seven ve şiirden anlayan bir kumaş tüccarı, Şemseddin'i şiire özendirdi, ama o ilk denemelerinde pek başarılı olamadı. Öğrencilerinden biri olduğu sanılan Muhammed Gülendam'ın verdiği bilgilere göre, medrese öğrenimi görmüş, ayrıca hadis, kelam, tefsir, fıkıh okumuş ve Arap şairlerini incelemişti. Kuran'ı ezberlemiş, 14 ayrı biçimde okuyabilmesi nedeniyle de Hâfız mahlasını almıştı. Bütün yaşamını Şiraz'da geçiren Hâfız, herhangi bir devlet görevi almamakla birlikte, devletin önde gelenleriyle yakın ilişki içinde olmuştu. Sucai'nin *Enisü'l-Has* adlı yapıtına göre Şiraz'ı istila eden Timur'la da görüşmüştü.

Hâfız, *Hâfız Divanı*'ndaki bir resimden ayrıntı, 18. yy; British Library, Londra
British Museum, Londra, fotoğraf, J.R. Freeman & Co. Ltd.

Şiraz'ın siyasal bir kargaşanın içinde bulunduğu, istilaların ve iktidar değişikliklerinin birbirini izlediği bir dönemde yaşayan Hâfız'ın övdüğü ilk hükümdar Ebu İshak İncu idi. Sanat, edebiyat ve bilime çok değer veren bu hükümdarın döneminde Hâfız rahat ve huzurlu bir biçimde yazdı. Tutucu ve zalim bir kişi olan Mubarizüddin Muhammed döneminde zor duruma düştüyse de, onu devirip iktidarı ele geçiren Şah Şüca'nın saltanatı sırasında eski parlak günlerine kavuştu. Timur istilasından sonra yönetime gelen Şah Mansur zamanında da gözde bir şair olmayı sürdürdü.

Hâfız'ın şiirlerinde Şiraz'daki yaşamdan ayrıntılar, devlet büyüklerinin yaşamlarına ilişkin bilgiler, tarihsel olayların yankıları yer alır. Onun yaşamına yön veren düşüncelerden biri de tasavvuftur. Gazellerinde bütünlüğü sağlayan, düşüncelerin mantıksal akışından çok, konu ve simge birliğidir. Hâfız, aşk ve şarap motiflerinin kullanıldığı geleneksel gazel konularına bir yenilik ve ustalık getirerek şiirini sıkıcı bir biçimsellikten kurtarmıştır. Bir başka özgün yanı da övgü şiirlerini kaside yerine gazel biçiminde yazmasıdır. Yapay ustalık gösterilerini reddetmiş, ikiyüzlülüğe ve basitliğe karşı duyduğu nefreti dile getirmiş ve günlük yaşantıyı evrenselleştirmiştir. Olağanüstü coşkulu ve müzikli bir şiir dili kurmuştur. Özellikle Cahiliye dönemi Arap şairlerinden esinlenmiştir. Farsçanın olanaklarından büyük ölçüde yararlanmış, ayrıca birçok yeni sözcükle kendine özgü bir gazel dili kurmuştur. Dizelerinde yer verdiği Arapça sözcükler Farsçanın ses uyumunu ve dilin bütünlüğünü bozmamıştır. Hâfız'ın şiirinin odak noktasını, zaman zaman acı ve özlemle sarsılan bir sevgi oluşturur. Bu sevgi insanın varlık koşullarından biridir; insandan başka ağaç, çiçek, göl, kuş ve ceylan gibi varlıkları da kapsar, onların arasında birlik ve bütünlüğü sağlar. Hâfız'a göre insan mutlu olmak için yaşamalı, bunun için de ölçülü davranmayı ve öbür insanlarla iyi geçinmeyi başarmalıdır. Yalnızca yaşanan dünyaya inanan Hâfız'a göre sevgi belli bir güzele bağlanmak değildir, yaşamın bütününü içerir.

Hâfız Divanı uzun süre falname olarak da kullanılmış, İran'da ve İran dışında birçok kez basılmıştır. Yapıtın Mirza Muhammed Kazvini ve Kâzım Gani tarafından 1942'de Tahran'da yayımlanan taş baskısının en iyi ve en güvenilir basım olduğu kabul edilir. Önce Arapçaya, daha sonra Mininski tarafından Latinceye (1680), Abdülbaki Gölpınarlı tarafından Türkçeye (*Hâfız Divanı*, 1944), Herman Bicknell (1875), H. Wilberforce-Clarke (1891), G. L. Bell (1897) ve Walter Leaf tarafından toplam dört kez İnglizceye, Arthur Guy (1927) tarafından Fransızcaya, Rosenzweig - Schwannau

(1856-64) tarafından da Almancaya çevrilmiştir. Başka dillere de çevrilen yapıta en önemli şerhleri Sururi, Şemi, Südi gibi Osmanlı şairleri yapmıştır.

Hafız, el-, asıl adı MEVLAY ABDULHAFIZ (d. 1875, Fez, Fas - ö. 1937, Enghien-les-Bains, Fransa), 1908-12 arasında hüküm süren Fas sultanı. Kardeşi Sultan Abdülaziz'e karşı ayaklanarak güneydeki başkent Marakeş'i ele geçirdikten sonra sultanın ordularını bozguna uğratarak tahtı ele geçirdi. 1909'da Batılı devletlerce sultan olarak tanındı. 1911'de ayaklanan Arap ve Berberi kabilelerinin başkenti kuşatması üzerine Fransızlardan yardım istedi. 1912'de Fas'ı Fransa'nın protektorası durumuna getiren antlaşmayı imzaladıktan birkaç ay sonra tahttan indirildi.

Hafız Ebru, asıl adı ŞEHABEDDİN ABDULLAH BİN LÜTFULLAH BİN ABDÜRREŞİD EL HAVAFİ (d. Herat - ö. 25 Haziran 1430, Zencan), İranlı tarihçi ve coğrafyacı.

Hemedan'da öğrenim gördü. Yapıtlarından usta bir satranç oyuncusu olduğu ve Timur'un yakın çevresi içinde yer aldığı anlaşılmaktadır. 1414-15 yıllarında Şahruh'un isteği üzerine Arapça bir yazmayı temel alarak iki ciltlik adsız bir coğrafya kitabı yazdı. Kitabın birinci cildi coğrafyaya ilişkin bir giriş bölümüyle Kuzey Afrika'dan Kirman'a kadar uzanan bölgeler üzerine bilgileri içerir. Elde eksiksiz bir nüshası bulunmayan ikinci ciltte ise Horasan ve Maveraünnehir ayrıntılı biçimde anlatılır. 1417'de Şahruh'un dünya tarihine ilişkin önemli olayları yazmasını istemesi üzerine, Reşiddeddin'in *Camiü't-Tevarih*'ini ve Nizameddin el-Şami'nin *Zafername*'sini kopya ettirdi ve bunların devamlarını yazdı. Yapıtın Şehzade Baysungur'a adanmış son bölümü *Zübdetü't-Tevarih* adını taşır. 1423'te Emir Baysungur için dört ciltlik bir dünya tarihi yazmaya başladı. Şahruh'un Azerbaycan'a düzenlediği ikinci seferden dönerken ölmesi üzerine yapıtı yarım kaldı.

Hafız Esad *bak.* Esad, Hafız

Hafız Post, asıl adı MEHMED (d. 1630 ? - ö. 1694, İstanbul), 17. yüzyılın en büyük Osmanlı bestecilerinden.

Çok gençken hafız oldu. Ünlü şair Naili'nin korumasında yetişti. Ondan edebiyat, Tophaneli Mahmud Efendi'den hat, Kasımpaşalı Osman Efendi'den müzik dersleri aldı. Tamburi, özellikle de besteci olarak büyük ün kazandı. Aynı zamanda yetenekli bir şair ve usta bir hattattı. Hemen hemen bütün dinsel ve dindışı formlarda 1.000 dolayında yapıt bestelediği kaydedilir. Ama günümüze bunlardan yalnızca bir tevşih, bir durak, beş beste, bir ağırsemai ve iki yürüksemai ulaşabilmiştir. Klasik Türk müziği repertuarının çok değerli parçaları arasında sayılan bu yapıtların en tanınmışları *Gelse o şuh meclise nâz ü tegafül eylese* (rast) ve *Biz âlûde-i sâgar-ı bâdeyiz* (rehavi) dizeleriyle başlayan iki yürüksemaidir. *Hafız Post Mecmuası* diye bilinen güfte derlemesinde Hafız Post kendinin ve başka bestecilerin 30 makamdan birçok yapıtının sözlerini bir araya getirmiştir. Ünlü besteci Itri öğrencileri arasındadır.

hafıza *bak.* bellek

hafif, Türk müziğindeki büyük usullerden biri. 32 zamanlı, 26 vuruşludur. Daha çok ikinci beste ve peşrev formlarındaki yapıtların ölçüldüğü bu usul, tevşih, kâr ve ilahi formlarında da kullanılmıştır. Genellikle

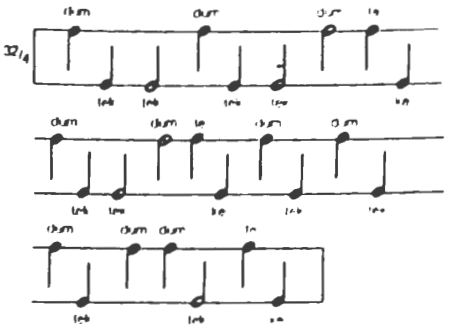

Hafif usulünün vuruşları
Ana Yayıncılık Arşivi

32/4'lük olarak yazılır. 32/2'lik ağır mertebesine seyrek olarak rastlanır.

hafif opera *bak.* komik opera

hafif şiir, önemsiz konuları genellikle eğlendirici bir biçimde işleyen, sık sık söz oyunlarına ve saçmalığa başvuran duygusal ya da yumuşak yergili şiir türü. Teknik ustalık, incelik ve zariflik gerektiren bu tür Batı şiirinde geniş bir yer tutar.

Yunan Antolojisi'ndeki örneklere bakılırsa Yunanlılar hafif şiir türünü ilk kez kullananlar arasındaydı. Sevgilisinin serçesine şiirler yazan Catullus ve arkadaşlarını şarap içmeye çağıran Horatius gibi Romalı şairler de 19. yüzyıl sonlarına değin etkisini sürdüren hafif şiir örnekleri verdiler.

Anlatıya dayanan ortaçağ hafif şiiri genellikle yergili, açık saçık ve küstahçaydı, ama aynı zamanda mantıklı ve eğiticiydi. Bu dönemde gezgin öğrencilerin (*goliard*) Latince şarkıları (12. yy), açık saçık manzum Fransız masalları, *Roman de Renart* gibi alaylı destanlar yazıldı. Fabl, aşk şarkısı ve kilise yergisi gibi bütün türleri bir araya getiren Juan Ruiz'in *Libro de buen amour* (1330, genişletilmiş biçimi 1343, Güzel Aşkın Kitabı) adlı derlemesi de eşsiz bir yapıttı.

14. ve 15. yüzyıllarda Clément Marot ve Pierre de Ronsard gibi ustalar daha çok balad ve *rondeau* türündeki örneklerle Fransız hafif şiirini üstün bir düzeye yükselttiler. Sir Thomas Wyat'tan Richard Lovelace'e kadar uzanan bir dizi İngiliz Rönesans şairinin nükteli şiirlerinde ise hafif bir melankoli göze çarpıyordu. Buna karşılık Ben Jonson ve Robert Herrick daha neşeli olan şiirlerinde bazen yemekleri ve basit zevkleri konu aldılar.

17. yüzyılın son döneminde Samuel Butler *Hudibras* (1663-78) adlı yapıtında İngiliz Püritenlerini yererken La Fontaine de *Fables*'da (1668, 1678-79, 1692-94; *La Fontaine'in Masalları*) toplumun hem kapsamlı bir görüntüsünü veriyor, hem de davranışlarını inceden inceye gözden geçiriyordu.

18. yüzyılın İngiliz dilinde yazılmış en büyük hafif şiiri olan *The Rape of the Lock* (1712-14; Bukleye Tecavüz) adlı alaylı destanında Alexander Pope, günün kibar çevresinin eski şövalyelik günlerinin yalnızca silik bir gölgesi olduğunu ima ediyordu. Lord Byron alaycı ve rahat bir üslupla yazdığı *Don Juan* (1819-24) adlı manzum romanında ortaçağ hafif şiirinin günlük deyimleriyle birçok İngiliz okuru şaşkınlığa uğratan bir inceliği birleştirdi ve yapıt çok sayıda yazar tarafından taklit edildi.

19. yüzyılın ikinci yarısında mizah dergilerinin çoğalmasıyla hafif şiir geniş halk kitlelerine ulaştı. Edward Lear'in limeriklerini içeren *Book of Nonsense* (1846; Saçmalıklar Kitabı), W. S. Gilbert'in *The Bab Ballads* (1869; Bab Baladları) ve Lewis Carroll'ın *The Hunting of the Snark* (1876; "Köpan Avı", 1981) adlı şiiri dönemin en iyi bilinen örnekleri arasındaydı. Amerikalı şair Charles G. Leland, *Hans Breitmann's Ballads*'da (ilk kez 1884'te bu adla yayımlandı, Hans Breitmann'ın Baladları) göçmen dilinin mizah olanaklarını değerlendirdi.

20. yüzyılda hafif ve ciddi şiir arasındaki ayrım belirsizleşti; birçok çağdaş şair özensiz ve rahat deyişler kullanmaya, dadacılar, gelecekçiler, gerçeküstücüler saçma şiire yönelmeye, e. e. cummings ve Beat şairleri ilkelci teknikler denemeye başladı. Vladimir Mayakovski, W. H. Auden, Louis MacNiece, Theodore Roethke, Kenneth Fearing ve Henry Reed'in hafif gibi görünen şiirleri aslında ciddi olarak tasarlanmıştı; neşeli başlasalar da çoğu kez dehşet ya da acıyla bitiyorlardı. Geleneksel tarzda hafif şiir bazı büyük şairlerce de kullanıldı. Ezra Pound'un Orta İngilizceyle (y. 1100 - y. 1500 arası İngilizcesi) yazdığı güzel parodisi "Ancient Music" ("Winter is icummen in") ("Eski Müzik" ["Kış Geliyor"]) ve T. S. Eliot'ın *Old Possum's Book of Practical Cats* (1939) adlı yapıtı buna örnekti. Ama hafif şiir yalnızca ya da çoğunlukla bu türde yazan şairlerin yapıtlarıyla özdeyleşti. ABD'de Ogden Nash, Dorothy Parker, Phyllis McGinley, Morris Bishop; İngiltere'de Sir John Betjeman; Almanya'da Christian Morgenstern ve Erich Kästner hafif şiirle özdeşleşen şairler arasındadır.

hafifletici neden, suç işlemiş bir kimsenin kusurunu azaltan ve dolayısıyla cezada indirim yapılmasına gerekçe oluşturabilen neden.

Angloamerikan hukuk sistemini benimsemiş ülkelerin çoğunda yasalar genellikle suçlar için en alt ceza miktarı sınırı getirmez. Böylece yargıca cezayı belirlemede suçun işlendiği bütün koşulları göz önüne alarak en üst ceza miktarından belirli ölçülerde uzaklaşma serbestliği tanınır. Bazı özel koşullarda bir suç kendiliğinden daha az bir cezayı gerektiren bir suç biçiminde ele alınır. Örneğin sanığın mağdur tarafından kışkırtılmış olması, tasarlayarak adam öldürme suçunun kasıtsız adam öldürmeye dönüşmesi sonucunu doğurur. İngiltere'de sanığın zihinsel nedenlerden dolayı eksik sorumluluk taşıması durumunda jüri tasarlayarak adam öldürme suçunu kasıtsız adam öldürmeye çevirebilir; bu durum beraat kararı verilmesini gerektiren akıl hastalığı durumundan farklıdır.

Roma hukukunu temel almış ülkelerin ceza yasaları, çoğunlukla suçlara verilecek cezalar için belirli bir alt sınır getirerek hafifletici neden konusunda daha kesin bir yaklaşımı benimsemiştir. İtalyan Ceza Yasası hafifletici nedenleri tek tek sayar; örneğin sanığın onurunu koruma güdüsüyle hareket etmiş olması, suç işlerken ağır bir felaket yüzünden şiddetli bir duygusal sarsıntı içinde olması, yargılama öncesinde tazminat yoluyla zararı onarmış olması cezanın hafifletilmesini gerektirir. Fransız ve Japon ceza yasaları, jüri ya da mahkemenin hafifletici nedenleri saptaması durumunda ceza miktarında ne ölçüde indirim yapılacağını da açıkça belirler.

Türk ceza hukukunda da İtalyan ceza hukukunda olduğu gibi cezayı hafifletici nedenler yasada gösterilmiş olmakla birlikte, cezayı hafifletme konusunda yargıca da bir ölçüde takdir yetkisi tanınmıştır. Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) 47, 51 ve 54. maddelerine göre genel nitelikte hafifletici nedenler, akıl hastalığı, yaş küçüklüğü ve haksız kışkırtmanın etkisi altında suç işleme durumunda faile verilecek ceza indirilir.

TCK'nın 451, 458, 485 ve 522. maddelerinde belli suç tiplerine ilişkin özel hafifletici nedenler belirtilmiştir. Ayrıca yargıca yasada sayılmayan hafifletici özel bir nedene dayanarak cezayı indirebilme yetkisi de verilmiştir (m. 59).

Hafik, topraklarının bir bölümü Karadeniz Bölgesi, daha büyük bölümü İç Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalan, Sivas iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 2.967 km² (1989) olan Hafik ilçesi doğu ve güneydoğuda Zara ilçesi, güneyde Kangal ilçesi ve Merkez ilçe, batıda gene Merkez ilçe, kuzeybatıda Yıldızeli ilçesi, kuzeyde Tokat ili, kuzeydoğuda da Doğanşar ilçesiyle çevrilidir.

İlçe alanının büyük bölümü Kızılırmak Havzasında, Karadeniz Bölgesi'ne taşan kuzeydeki küçük bölümü ise Yeşilırmak Havzasında yer alır. Yüksek ve engebeli bir arazi yapısı vardır. Kuzey kesimini doruğu ilçe sınırları dışında kalan Tekeli Dağı, güney kesimini ise Tecer Dağlarının kuzeydoğu uzantıları engebelendirir. İlçenin en önemli akarsuyu, ilçe topraklarının orta kesiminden doğu-batı doğrultusunda geçen Kızılırmak'tır. Dağlardan kaynaklanan irili ufaklı akarsular ilçe topraklarını parçalayarak kuzeyden ve güneyden Kızılırmak'a katılır. Bunların en önemlisi Kırklı Çayıdır. Kuzey kesimden çıkan bazı küçük dereler Yeşilırmak'ın başlangıç kolu olan Tozanlı Çayına katılır. İlçe sınırları içinde irili ufaklı birçok göl vardır. Hafik Gölleri adıyla da bilinen bu göllerden en önemlisi, ilçe merkezinin kuzeyindeki Hafik Gölüdür(*).

İlçede başlıca ekonomik etkinlik tarımdır. Halkın başlıca geçim kaynağını oluşturan hayvancılık koyun, sığır ve kıl keçisine dayanır. Hayvancılıkta geleneksel yöntemler kullanılır. Yaygın olan mera hayvancılığıdır; besicilik daha çok gelişme aşamasında uygulanır. İldeki hayvan ırklarının ıslahı için Hafik Veteriner Zootekni Araştırma Kurumu adıyla 1956'da kurulan ve 1983'te yeniden düzenlenen Hafik Tarım İşletmesi hayvancılığın gelişmesinde önemli rol oynamıştır. İşletme damızlık koyun, sığır ve tavuğun yanı sıra süt, peynir, tereyağı, yumurta ve yapağı da üretir. İlçede üretilen başlıca hayvansal ürünler süt, et, yapağı ve deridir. Tarım alanlarının dağınıklığı, sulama olanaklarının kısıtlılığı ve sert iklim koşulları bitkisel üretimi sınırladığından, ürün deseni çeşitlenmemiştir. En çok buğday, çavdar ve arpa, az miktarda şeker pancarı, soğan, armut ve elma yetiştirilir. İlçe topraklarında jips ve asbest yatakları vardır.

Hafik'in Koçhisar adıyla Anadolu Selçukluları döneminde kurulduğu bilinir. 11. yüzyıl sonlarından 12. yüzyıl ortalarına değin Danişmendli, daha sonra gene Selçuklu yönetimi altında kalan yöre, 1243'te Moğollar tarafından istila edildi. 1340'ta Eretna Beyliği'nin yönetimine girdi, 1408'de de Osmanlı topraklarına katıldı. 19. yüzyıl sonlarında Sivas vilayetinin Merkez sancağına bağlı bir kaza merkezi olan yerleşme, öteki Koçhisar'larla karıştırılmaması için Çankırı Koçhisarı (Ilgaz) ve Mardin Koçhisarı (Kızıltepe) gibi Sivas Koçhisarı adıyla anılırdı.

İlçe merkezi Hafik kasabası, ilçenin orta kesiminde ve Kızılırmak'ın kuzeyindeki basık bir jips tepesinin güney eteğinde yer alır. Sivas-Erzurum karayolu kasabanın içinden geçer; il merkezi Sivas'a bu yolla 36 km uzaklıktadır. Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanan, küçük ve gelişmemiş bir yerleşmedir. Sivas kentine yakınlığı da gelişimini sınırlamaktadır.

İlçede herhangi bir tarihsel yapı kalıntısına rastlanmaz. Hafik Gölünün kuzey kıyısı yakınlarında, 1945'te Kılıç Kökten tarafından yapılan çalışmalar sonucunda bir Neolitik Çağ (İÖ 8000-5500) yerleşmesi olduğu sanılan Pılır Höyüğü bulunmuştur. Neolitik Çağ özellikleri gösteren çanak çömlekler göl düzeyinden alçak katmanlarda bulunmuştur. Daha üst katmanlarda ise İlk Tunç Çağına (İÖ 3500-2000) ve Kalkolitik Çağa (İÖ 5500-3500) ait olduğu belirlenen çeşitli araç ve gereçler ele geçirilmiştir.

Hafik Belediyesi 1916'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 28.280; kent, 10.002.

Hafik Gölü, İç Anadolu Bölgesi'nde, Sivas'a bağlı Hafik kasabasının kuzeyinde küçük göl. Hafik kasabasının eski adıyla Koçhisar Gölü olarak da anılan gölün yüzölçümü yaklaşık 67 ha'dır. Küçük olmasına karşın Türkiye'nin çok az yerinde rastlanan jips karstı göllerinden olması nedeniyle önem taşır. Kalker gibi kolay eriyen bir kayaç türü olan ve göl çevresinde yaygın olarak bulunan jipsli (alçıtaşı) arazide oyulan çukurda biriken sularla oluşmuştur.

Hafik Gölü 1.379 m yüksekliğindeki bir jips tepesinin kuzey eteğinde yer alır; deniz düzeyinden 1.295 m yüksektedir. Sivas'tan Zara'ya giden karayoluna 1 km uzaklıkta olmasına karşın, sözü edilen tepenin arkasında kaldığı için yoldan görülmez.

Derinliği genellikle 2 m'nin altında olan gölün tabanı düzdür. Göl alanı alçak sırtlarla çevrili, düz dipli bir karst çanağı biçimindedir. Çevresi ince kamışlarla kaplı olan göl sularının rengi yeşilimsidir.

Hafik Gölünün yakın çevresinde başka jips gölleri de vardır. Bunların en önemlileri, Hafik'in doğusunda bulunan ve en derin yeri 7 m olan, 250 m çapındaki Batı Lota Gölü, aynı büyüklükte ama daha derin olan Doğu Lota Gölü ile her ikisinden de daha büyük olan, Hafik-Zara yolunun kuzeyindeki Tödürge (bugün Demiryurt) Gölüdür. Bu göller topluca Hafik Gölleri adıyla da anılır.

hafiyelik, özellikle II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) yürütülen gizli istihbarat etkinliklerine verilen ad. *Ayrıca bak.* Umur-ı Hafiye.

Hafner seramiği, Almanca HAFNERGESCHIRR (sobacı çinisi), 1350'lerde Almanya'da üretilen sırlı seramik. İlk örnekleri kabartma bezemeli soba çinisi olarak kalıpla yapılmıştır. 16. yüzyılda çini soba yapımcılarının ürettiği, genellikle oval biçimli kulplu bardak ya da testi gibi seramikler bu adla anılıyordu. Soba çinilerinin en eskileri yeşil renkli kurşun sırlıydı. 1500'lerden sonra kalay sır kullanılmaya başladı ve 16. yüzyılın ortalarında Nürnbergli iki seramik ustası Paul ve Kunz Preuning çok renkli bir tür geliştirdiler. Dinsel ya da alegorik sahnelerle bezenmiş bu tür çinilerden yapılmış büyük sobalar yalnızca bir kullanım eşyası değil, aynı zamanda zarif birer sanat ürünüydüler. Hafner seramiğinin asıl üretim merkezi Nürnberg'di ama bir sanayi olarak Almanya'nın başka yerleriyle Avusturya ve İsviçre'ye de yayıldı.

Nürnbergli Paul Preuning'in yaptığı çok renkli bir Hafner testisi, y. 1550; Victoria ve Albert Müzesi, Londra
Victoria and Albert Museum, Londra

hafniyum (Hf), kimyasal element. Periyodik tablonun IVb grubunda yer alan ve atom numarası 40 olan zirkonyuma çok benzeyen bir metaldir. 1923'te Norveç ve Grönland'dan elde edilen zirkonların X ışını tayfını inceleyen Hollandalı fizikçi Dirk Coster ve Macar asıllı İsveçli kimyacı George Charles de Hevesy tarafından bulunmuştur. Adını, bulunduğu yer olan Kopenhag'dan (Yeni Latincede "*Hafnia*") alır. Ender rastlanan bir element olan hafniyumun yer kabuğundaki dağılımı ton başına 5 gr'dir. Zirkonyumla karşılaştırıldığında yüzde miktarı az olmakla birlikte bütün zirkonyum minerallerinde yer alır. Alvit ve sirtolit gibi değişime uğramış zirkonlarda ise daha büyük oranlarda bulunur. Örneğin, Massachusetts'teki Rockport sirtolitinde, hafniyum oksit miktarı yüzde 17'dir. Ticari değeri olan hafniyumlu zirkonyum mineralleri daha çok ABD (özellikle Florida), Avustralya, Brezilya, Batı Afrika ve Hindistan gibi ülkelerin kıyı kumlarında ve ırmak çakıllarında bulunur. Güneş atmosferinde de hafniyum buharlarının olduğu belirlenmiştir.

Hafniyumun zirkonyumdan elde edilmesinde eskiden ayrımsal kristalleştirme ve damıtma yöntemlerinden yararlanılırken, bugün daha çok iyon değişimi ve çözücüyle özütleme teknikleri kullanılmaktadır. Metal haldeki zirkonyum ise, hafniyum tetraklorürün magnezyumla indirgenmesi (kroll işlemi) ve hafniyum tetraiyodürün ısıyla ayrıştırılması (de Boervan Arkel işlemi) yoluyla hazırlanır. Hafniyum metali serttir ve paslanmaz çeliğe benzer.

Hafniyum, kusursuz mekanik özellikleri, yenime (korozyon) karşı yüksek dayanıklılığı ve ısıl nötronlara karşı geçirimsiz olması nedeniyle nükleer reaktörlerin denetim çubuklarının yapımında kullanılır. Demir, titan, niyobyum ve tantal gibi öbür geçiş metalleriyle alaşımlar yapar. 1 mol hafniyum karbür ve 4 mol tantal karbürden oluşan karışım, ancak 4.215 K'de eriyen, tuğlamsı özelliği en yüksek malzemedir.

Üstü ince bir koruyucu oksit ya da nitrür katmanıyla kaplanan hafniyum havadan etkilenmez ve zayıf asitlerde çözünmez. Bileşiklerinde temel olarak +4 değerlidir, ayrıca +3 değerli birkaç bileşik oluşturur. Hafniyum, elektron yerleşimi, atom ve iyon yarıçapı bakımından çok yakın olduğu zirkonyumla benzer kimyasal özelliklere sahiptir. Lantanit büzülmesi(*) yoluyla hafniyumun yarıçapı zirkonyumun yarıçapıyla aynı duruma getirilebilir. Hafniyum doğada, 6 kararlı izotopu olan hafniyum-174 (yüzde 0,2), hafniyum-176 (yüzde 5,2), hafniyum-177 (yüzde 18,5), hafniyum-178 (yüzde 27,1), hafniyum-179 (yüzde 13,8) ve hafniyum-180'in (yüzde 35,2) karışımı halinde bulunur.

atom numarası	72
atom ağırlığı	178,49
erime noktası	2.150°C
kaynama noktası	5.400°C
özgül ağırlığı	13.31 (20°C)
değerliği	4
elektron yerleşimi	2-8-18-32-10-2 ya da $(Xe)4f^{14}5d^{2}6s^{2}$

Hafsiler, BENİ HAFS olarak da bilinir, 1228-1574 arasında İfrikiye'de (Tunus ve Doğu Cezayir) hüküm süren Berberi hanedanı. Muvahhidler 1207'de Hintata kabilesi reisi Şeyh Ebu Hafs Ömer'in oğlu Ebu Muhammed'i İfrikiye valiliğine atadılar. Onu ölümünden sonra aynı göreve oğlu Ebu Muhammed Abdullah, bir süre sonra da öteki oğlu Ebu Zekeriya Yahya getirildi. Ama Ebu Zekeriya Yahya, Muvahhidlerin ehl-i sünnete uymadıklarını ileri sürerek 1228'de bağımsızlığını ilan etti; kurduğu hanedana dedesinin onuruna Hafsiler adı verildi. 1237'de adına hutbe okutan Ebu Zekeriya Yahya, Kosantine (Konstantin), Bicaye, Cezayir ve Tlimsen'i aldı; kabileler arasındaki çatışmaları yatıştırdı; İtalya ve İspanya ile savaşarak Trablusgarp'tan Cebelitarık'a uzanan geniş bir alanda egemenlik kurdu. Oğlu el-Mustansır (hd 1249-77) döneminde Hafsi hanedanı gücünün doruğuna ulaştı. Abbasi Devleti 1258'de yıkılınca Mekke şerifi, el-Mustansır'a halife ve emirü'l-müminin unvanlarını verdi.

1270'lerde Tunus'a yönelik Fransız saldırılarını püskürten el-Mustansır ülkesini Akdeniz havzasının önde gelen kültür ve sanat merkezlerinden biri durumuna getirdi. Ama ardılları döneminde patlak veren iktidar mücadeleleri sırasında ülke Tunus ve Bicaye olarak ikiye ayrıldı. Hafsi hanedanının ileri gelenleri küçük emirlikler oluşturdular. Bu durum dış müdahaleleri kolaylaştırdı. Böylece Tunus, Bicaye ve Kosantine eski görkemini yitirdi. Ebu'l-Abbas (hd 1368-93) ve oğlu Ebu Faris Aziz (hd 1393-1434) dönemlerinde yeni bir canlanma gerçekleştiyse de, sonraki emirlerin siyasal ve askeri başarısızlıkları hanedanın iyice zayıflamasına neden oldu; Hafsi limanları birer korsan yatağı durumuna geldi. 1534'te Kaptanıderya Barbaros Hayreddin Paşa, 1535'te de İmparator V. Karl (Şarlken) Tunus'a sefer düzenlediler. İspanyollar bölgede bir süre nüfuz kurmayı başarınca, Hafsi hanedanı da onların korumasında 1569'a değin varlığını sürdürdü. Uluç Ali Paşa aynı yıl Tunus'u Osmanlı topraklarına katarak Hafsi egemenliğine son verdi. Emir Mevlay Muhammed'in 1573-74 yıllarında hanedanı yeniden canlandırma girişimi de Osmanlılarca bastırıldı. Hanedanın son temsilcisi İstanbul'a götürüldü.

Hafsiler döneminde İfrikiye, göçmen Endülüs Müslümanları için bir sığınak yeri oldu. Bölgeye İslam medrese eğitimini de Hafsiler getirdi.

Hafstein, Hannes (d. 4 Aralık 1861, Mödruvellir - ö. 13 Aralık 1922, Reykjavík, İzlanda), İzlandalı devlet adamı ve şair. İzlanda edebiyatında gerçekçilik akımının öncülerindendir.

İzlanda'nın kuzeyinde görevli bir taşra valisinin oğluydu. Kopenhag'da hukuk öğrenimi gördü. İbsen, Bjørnson ve Georg Brandes'in yeni edebiyat görüşlerini savundu. İzlanda'nın siyasal bağımsızlığı için çalıştı. 1886'da İzlanda'ya döndü, *Althing*'e (Parlamento) girdi. 1904'te Danimarka Krallığı'na bağlı İzlanda devlet bakanlığına atanan ilk İzlandalı oldu. Ülkesinin siyasal bağımsızlığı için yılmadan ve yorulmadan mücadele etti. İzlanda halkının toplumsal koşullarının ve eğitim olanaklarının iyileştirilmesine yönelik ileri görüşlü çalışmalarıyla da bu ülküyü destekledi.

Ürünlerinin çoğunu gençlik yıllarında veren Hafstein'in şiirleri, yaşama sevinci ve yurt sevgisiyle doludur. Brandes'in portresini çizen *Heimdallur* (1884) adlı yapıtında kahramanca eylemlere duyduğu hayranlığı dile getirir. Ayrıca birçok aşk şiiri ve içki şarkısı yazmıştır.

hafta, yapay biçimde belirlenmiş, hiçbir astronomik temele dayanmayan yedi günlük zaman birimi. Kavramın kökeni genellikle eski Yahudilere ve Kitabı Mukaddes'teki yaratılış öyküsüne dayandırılır. Buna göre Tanrı yaratma işini altı günde tamamlamış, yedinci günde ise dinlenmiştir. Ama Sümerlerin ve Babillilerin de yılı yedi günlük haftalara böldükleri ve haftanın bir gününü dinlenmeye ayırdıkları bilindiğine göre, Yahudiler bu düşünceyi Mezopotamya'dan almış olmalıdır.

Babillıler haftanın günlerine o zaman bilinen beş gezegen ile Güneş'in ve Ay'ın adlarını verdiler. Bu gelenek daha sonra Romalılarca da benimsendi. Romalılar kamu işlerinde bir süre sekiz günlük bir hafta kullandılar. Ama İS 321'de İmparator Constantinus Roma takviminde yedi günlük haftayı kurumlaştırdı ve Pazar'ı (Güneş günü) haftanın birinci günü olarak belirledi. Pazar'ı izleyen günler ise Ay günü, Mars günü, Merkür günü, Jüpiter günü, Venüs günü ve Satürn günü adlarını aldı. 313'te Hıristiyanlığı benimsemiş olan Constantinus da Pazar'ın dinlenme ve ibadet günü olmasını kararlaştırdı.

Romalılar tarafından Güneş, Ay ve Satürn'e ayrılan günlerin adları, İngilizce (sırasıyla *Sunday* "Pazar", *Sun* "Güneş"; *Monday* "Pazartesi", *Moon* "Ay"; *Saturday* "Cumartesi", *Saturn* "Satürn") ve ona yakın birçok dilde haftanın aynı günleri için değiştirilmeden kullanıldı. İngilizcede haftanın öteki günlerinin adları ise Töton mitolojisindeki tanrıların Anglosakson adlarından türetildi. *Tuesday* (Salı) İzlanda savaş tanrısı *Tyr*'ın Anglosakson adı *Tiu* ya da *Tiw*'den; *Wednesday* (Çarşamba) Tiu'nun babası yüce tanrı *Odin* ya da *Woden*'den; *Thursday* (Perşembe) şimşek tanrısı *Thor*'dan gelir. *Friday* (Cuma) ise Odin'in İzlanda mitolojisinde aşk ve güzelliği simgeleyen karısı *Frigg*'den geliyordu. Fransızcada ise Pazar (*Dimanche*; Latince *dies dominica*, "Tanrı'nın günü") ve Cumartesi (*Samedi*; Latince *Sabbati dies*, "Sebt günü") dışındaki günlerin gezegen adlandırması korundu: *Lundi* (Latince *luna dies*, "Ay günü"), *mardi* (Latince *Mars dies*, "Mars günü"), *mercredi* (Latince *Mercurii dies*, "Merkür günü"), *jeudi* (Latince *Jovis dies*, "Jüpiter günü"), *vendredi* (Latince *Veneris dies*, "Venüs günü").

Bugün Türkçede kullanılan gün adları Arapça ve Farsça kökenlidir: Pazar Farsça "bazar"dan; salı Arapça "salis"ten (üç); çarşamba Farsça "cehar-şenbih"ten (dördüncü gün); perşembe Farsça "penç-şenbih"ten (beşinci gün); cuma Arapça "cem'"den (toplanma) gelir. Pazartesi ve cumartesi ise pazar ve cuma'ya eklenen "sonra" anlamındaki Türkçe "erte" sözcüğüyle oluşturulmuştur.

hafta tatili, bir haftalık çalışma karşılığında tanınmış olan dinlenme hakkı. Haftada bir gün tatil yapılması köken olarak dinsel nedenlere dayanmakta birlikte, temelde çalışanların korunması ilkesinin bir ürünüdür.

Türkiye'de hafta tatili hakkı ilk kez 1924 tarihli Hafta Tatili Hakkında Kanun'la tanınmıştır. 1952 tarihli İşçilere Hafta Tatili ve Genel Tatil Günlerinde Ücret Ödenmesi Hakkında Kanun'la yarım gündelik olarak belirlenen hafta tatili ücreti, sonradan yürürlüğe konan genel iş yasalarıyla tam gündeliğe çıkarılmıştır.

Hafta tatili gününde kural olarak, çalışmanın durdurulması gerekir. Ama bu zorunluk, 10 bin ve daha fazla kişinin yaşadığı kentlerdeki işyerlerini kapsar. Bunun dışında, toplumun ertelenemeyecek gereksinimlerinin karşılandığı ve kamu hizmetlerinin görüldüğü işyerleri, bekletildiğinde bozulacak ya da değeri azalacak maddeleri kullanan ya da üreten işyerleri ve işin kesintisiz olarak yürütülmesinin zorunlu olduğu işyerlerinde hafta tatilinde de çalışılabilir. Bunun için belediye meclisinden bir belge alınması gerekir.

Türkiye'de önceleri cuma olan hafta tatili günü, sonradan pazar olarak değiştirilmiştir. Haftanın bütün günlerinde iş görülen işyerlerinde, pazar günü çalıştırılan işçilere haftanın başka bir gününde hafta tatili verilmesi gerekir. İşyerinde işçilerin postalar (vardiya) halinde çalıştırılması durumunda, pazar günleri çalışan postada bulunan işçilere yedi günlük bir döneme, yani iş haftasına göre ayarlanmak üzere hafta içinde 24 saatten az olmamak üzere nöbetleşme yoluyla hafta tatili verilir. İşçilerin nöbetleşme yoluyla hafta tatili yapacakları günler belirlenirken, bir bölüm tatil günlerinin pazar gününe rastlatılması konusunda herhangi bir zorunluluk yoktur. Oysa yabancı hukuklarda ve özellikle İsviçre hukukunda bir takvim yılındaki 52 hafta tatilinden en az 26'sının pazar gününe rastlatılması öngörülmüştür.

Haftara (İbranicede "Sonuç"), HAFTORA olarak da bilinir, çoğul HAFTAROT. Sebt ve bayram günlerinin sabah ayinleri ile oruç günlerinin öğleden sonra ayinlerinde sinagoglarda Tevrat'ın peygamber kitaplarından okunan seçme parçalarına verilen ad. Değişik ayinlerde farklı *Haftara*'lar okunur, hangi ayinlerde hangi *Haftara*'ların okunacağı konusunda Mişna'nın (Yahudi sözlü şeriat derlemesi) öngördüğü kurallara artık uyulmamaktadır. Ama genellikle, *Haftara*'dan hemen önce Tora'dan okunan bölümlerde bağlantılı parçalar seçilir. *Haftara* okuması, doğru peygamberler gönderdiği için Tanrı'ya hamd edilmesiyle başlar; bunu dört şükran duası izler (dördüncü dua oruç günlerinde okunmaz). Erkek çocukların, kendi Bar Mitzva kutlamalarında(*) sinagogda *Haftara* okuması peygamber kitaplarının kutsallığı varsayımını dile getirir. Yalnızca Tora'nın Tanrı sözü olduğunu savunan Samiriyeliler bu görüşe uzun süre direnmiştir.

Hagalín, Gudmundur G(íslason) (d. 10 Kasım 1898, Arnarfjördur, İzlanda), İzlandalı romancı, öykü ve deneme yazarı. Yapıtları, İzlanda'nın iki dünya savaşı arasındaki toplumsal tarihini yansıtır.

Hagalín, İzlanda'nın son derece sert ve soğuk iklimli kuzeybatı kesiminde doğdu. Gençliğinde balıkçı gemilerinde çalıştı ve bol bol okudu. On sekiz yaşında Reykjavík'teki Latin Okulu'na gitti, ama bir yıl sonra, kendi deyimiyle "çuvalın samanla doldurulması gibi bilgiyle doldurulmaktan" hoşlanmadığı için okuldan ayrıldı. Ardından gazetecilik yapmaya başladı; üç yıl Norveç'te kaldı ve zaman zaman İzlanda'ya dönerek dersler verdi. 1927'de gittiği İsafjördur'da uzun yıllar kütüphaneci olarak çalıştı, bir yandan da kitap yazdı.

Yapıtlarındaki çetin, dobra dobra kişiler, kendi çevresinden seçilmiştir. Onları anlatabilmek için kaçınılmaz olarak güçlü bir düzyazı üslubu geliştiren Hagalin'in öyküleri, özlü anlatıma örnektir. Romanlarında ise eylemi, doğal ortamlarındaki kişiler belirler. Hagalín, kökeni sagalara uzanan ve gerçek kişilerin yaşamına dayanan kurgusal yaşamöyküsünün de modern İzlanda edebiyatındaki ilk temsilcilerindendir

Bu tür yapıtlarından birinde, bir köpekbalığı avcısının yaşamını ve serüvenlerini; bir başkasında ise bir kaptanın denizcilik yaşamını anlatır. Bunlar, yalnızca iyi kurulmuş öyküler değil, aynı zamanda ömrünü tamamlamakta olan bir kuşakla ilgili belgesel yapıtlar değerindedir.

Hagalín'in en ünlü romanları *Kristrún í Hamravík*(1933), *Sturla í Vogum* (1938) ve *Módir Ísland*'dır (1945; İzlanda Ana). *Ég veit ekki betur* (1951; Daha İyisini Bilmiyorum) ve *Hér er kominn Hoffinn* (1954; İşte Hoffinn Geldi) ise otobiyografik yapıtlarıdır.

Hagana (İbranicede "Savunma"), 1920-48 arasında, Filistin'deki Yahudilerin çoğunluğunu temsil eden Siyonist askeri örgüt. Yahudilerin Filistin'e yerleşmesine karşı ayaklanan Filistinli Araplara karşı savaşmak üzere kuruldu ve bir süre Histadrut'un (Genel İşçi Federasyonu) yönetimi altında kaldı. İngiliz manda yöneticilerince yasadışı ilan edilmesine ve silah donanımının yetersizliğine karşın, Yahudi yerleşmelerini etkili bir biçimde savundu.

II. Dünya Savaşı'nın sonuna değin örgütlü Yahudi cemaatinin *havlaga* (ölçülü davranma) politikası doğrultusunda ılımlı bir çizgi izleyerek Irgun Zvai Leumi ve Stern Grubu'nun siyasal felsefesine ve terörist eylemlerine karşı çıktı. Başlangıçta üyeleri günlük işlerinin yanı sıra örgütsel görevler üstlenen kişilerden oluşuyordu. 1941'de sürekli bir komando gücü olan Palmah'ı (İbranice tam adı Pluggot Mahats: "Şok Birlikleri") oluşturdu. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, İngilizlerin Filistin'i sınırsız Yahudi göçüne açmayı kabul etmemeleri üzerine, demiryollarını, köprüleri ve yasadışı yollardan Filistin'e girmiş Yahudi göçmenleri ülke dışına çıkarmada kullanılan gemileri havaya uçurma gibi terörist eylemlere başvurdu.

BM'nin 1947'deki Filistin bölüşüm planından sonra Yahudi Devleti'nin savunma gücü olarak resmî bir nitelik kazandı. İsrail geçici hükümetinin 31 Mayıs 1948'de aldığı bir kararla özel bir örgüt olarak varlığına son verildi ve İsrail Devleti'nin ulusal ordusuna dönüştürüldü. Hagana adı, İsrail Savunma Kuvvetleri'nin resmî adında (Tsva Hagana le-Yisrael) korundu.

Hagen, HAGANO ya da HOGNI olarak da bilinir, değişik öykülerde farklı biçimlerde yer alan efsanevi Alman kahramanı. Orta Yüksek Almancada yazılmış ünlü epik şiir. *Nibelungenlied*'de(*) Burgonya kralı Günther'in vasallarından biri olarak geçer. Durmadan homurdanan, sadık ve uyanık bir savaşçı olan Hagen, şiirde Siegfried'in katili olarak önemli bir rol oynar. Siegfried'in karısı Kriemhild, kocasının ölümü üzerine Hagen'e büyük bir kin ve nefret besler; şiirin sonunda da onun başını uçurur. Latince kahramanlık destanı *Waltharius*'ta(*) Hagen, Hagano adıyla geçer. Esir olarak geçirdiği gençliği, kaçışı ve sonunda Kral Guntharius'un hizmetine girişi anlatılır. Eski Norveç şiirlerinde ise, Gunnar'ın erkek kardeşi Hogni'dir. İki kardeş de Hun kralı Attila tarafından öldürülür. *Ayrıca bak.* Atlakvida.

Hagen, Almanya'nın batısında, Kuzey Ren-Vestfalya eyaletinde (*Land*) kent. Dortmund'un güneyinde, Ennepe ve Volme ırmaklarının kesiştikleri noktada ve Ruhr sanayi bölgesinin doğu ucunda yer alır. Güneyde orman ve göllerle kaplı dağlık bir bölge olan Sauerland'la çevrilidir. Adına ilk kez 8. yüzyıl kayıtlarında rastlanan kent, ortaçağın sonlarına değin bir tarım kasabası olarak kaldı. Bu tarihten sonra demir cevheri madenciliğinin ve dökümcülüğün önem kazanmasıyla çeşitli el sanatları gelişti. Brandenburg elektörü Friedrich Wilhelm (Büyük Elektör) 1661'de Solingenli kesici alet ve silah yapımcılarını kente yerleştirdi; bunları kâğıt yapımcıları ve 18. yüzyılda Berg ve Jülich'den gelen dokumacılar izledi. Kente 1746'da ayrıcalıklar tanındı.

Kentte sanayi 19. yüzyılda gelişmeye başladı. II. Dünya Savaşı öncesinde çevredeki Haspe, Boele ve Vorhalle kasabaları Hagen'a bağlandı. Savaş sırasında büyük ölçüde yıkılan kent, modern bir anlayışla yeniden düzenlendi, çok sayıda park, bir tiyatro binası, sanat ve yerel tarih müzeleri inşa edildi. Demir-çelik, basınçlı döküm, makine, kimya, kâğıt ve dokumacılık başlıca sanayi kollarıdır. Nüfus (1989 tah.) 210.640.

Hagen, Gotthilf Heinrich Ludwig (d. 3 Mart 1797, Königsberg, Doğu Prusya - ö. 3 Şubat 1884, Berlin), suyun silindirik borulardaki katmanlı (laminer) akışını belirleyen yasayı (Hagen-Poiseuille denklemi) bulan Alman hidrolik mühendisi. Ayrıca katmanlı ve burgaçlı akışlar arasındaki farklılıklar üzerine ilk araştırmaları başlatmış, dinamiğin kuramsal bir temele oturmasını sağlamış ve uygulamalı hidroliğin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Meslek yaşamının büyük bir bölümünü devlet hizmetinde geçiren Hagen, birçok limandaki ve Ren, Elbe, Weser ırmaklarındaki hidrolik tesislerinin yapımını yönetti. Akışkan akışına ilişkin deneylerini çeşitli yapıtlarında topladı, ayrıca hidrolik mühendisliği uygulamaları üzerine de birçok makale yazdı.

Hagen, Johann Georg (d. 6 Mart 1847, Bregenz, Avusturya - ö. 5 Eylül 1930, Roma, İtalya), yıldızlararası maddenin oluşturduğu karanlık ve ince bulutları keşfedip inceleyen Cizvit astronom. Bu bulutlar bazen Hagen'in adıyla anılır.

Hagen 1888-1906 arasında Washington, D.C.'deki Georgetown College Gözlemevi'ni yönetti. Daha sonra Papa X. Pius tarafından Vatikan Gözlemevi'nin başına atandı. 1893'te parlak ve karanlık bulutsulara ilişkin genel bir katalog hazırlamaya girişti, bu arada karanlık bulutsuları derinlemesine incelemeye başladı. On yıllarca süren bu çalışması sırasında yıldızlararası karanlık maddeyi teleskopuyla inceledi, ama aydınlatma gücü düşük olan bu maddenin fotoğrafını çekemedi. Daha sonra çeşitli astronomlar Hagen bulutlarının varlığını tartıştılar; bazıları bunun bir göz yanılsaması olabileceği üzerinde durdular.

Değişen yıldızlar (şiddeti çevrimsel olarak değişen yıldız) üzerinde de çalışan Hagen, bulgularını *Atlas stellarum variabilium*'da (1890-1908; Değişen Yıldızlar Atlası) topladı. Karanlık bulutlara ilişkin incelemelerini ise *Specola astronomica Vaticana* (1931; Vatikan Astronomi Gözlemevi) adlı makalesinde özetledi.

Hagenbeck, Carl (d. 10 Haziran 1844, Hamburg - ö. 14 Nisan 1913, Hamburg, Almanya), hayvanları korkunç yaratıklar olarak sunmak yerine onların zekâsını ve uysallığını öne çıkaran gösterileriyle dünyaca tanınan Alman hayvan eğiticisi ve tüccarı.

Babası gösteriler için hayvan sağlayan küçük bir kuruluşun sahibiydi. Hagenbeck de hayvan ticaretiyle işe başladı; sirklerden ve hayvanat bahçelerinden sipariş alıyor ve istenen hayvanları yakalamaları için avcı kiralıyordu. 1866'da babasının işini devralarak kısa sürede Avrupa'nın en önde gelen yabanıl hayvan tüccarı oldu. Hayvan ticaretinin önemini yitirdiği 1870'lerde uzak bölgelerden getirdiği insan ve hayvanlarla "etnografik gösteriler" düzenlemeye ve bu topluluklarla çeşitli ülkeleri gezmeye başladı. Gösterilerinin birinde ren geyikleri ve kızaklarıyla birlikte bir Lapon ailesi yer alıyordu. 1884'te ise 67 Seylanlı, 25 fil ve bir sığır sürüsü ile birlikte turneye çıktı.

Hagenbeck 1887'de hayvan eğiticiliğine başladı; amacı o zamana değin kullanılan dövme ve kızgın demirle dağlama gibi acımasız yöntemlerin gereksiz olduğunu kanıtlamaktı. 1889'da aslanlarla sunduğu bir gösterinin sonunda üç aslanın çektiği arabayla tur attı. Bu başarıdan sonra Hagenbeck'in hayvanları eğitme yöntemi zora başvuran eski yöntemlerin yerini almaya başladı. 1906'da Hagenbeck ABD'ye düzenlediği bir turne sırasında gösteri hayvanlarını Benjamin Wallace'a sattı ve grubun adı Hagenbeck-Wallace Sirki olarak değiştirildi. Ertesi yıl Hamburg yakınındaki Stellingen'de bir hayvanat bahçesi açan Hagenbeck burada hayvanları kafessiz ve parmaklıksız çukurlarda sergiledi. Kutup ayısı ve kaplan gibi hayvanlar için doğal ortamlarına uygun düzenlemeler yaptı. Bu hayvanat bahçesi sonradan kurulan kafessiz hayvanat bahçelerinin ilk örneği oldu; ayrıca hayvanat bahçeleri ile sirklere hayvan sağladı.

Günümüzde yaklaşık 300 türden 2 bını aşkın örnek içeren Hagenbeck Hayvanat Bahçesi 27 ha'lık bir alana yayılır. Sergilenen hayvanlar coğrafi dağılımlarına göre bölümlere ayrılmıştır.

Hagerstown, ABD'de, Maryland eyaletinin ortakuzey kesimindeki Washington ilinin (*county*) merkezi (1776) kent. Blue Ridge (Mavi Sırt) ve Allegheny dağları arasında uzanan Cumberland vadisinde, Baltimore'un 116 km kuzeybatısında yer alır. 1762'de Jonathan Hager'in kurduğu ve karısının adını verdiği Elizabeth Town 1814'te Hager's Town adıyla kasaba olarak tüzel kimlik kazandı. Hager Evi (y. 1740) daha sonra onarılarak müze durumuna getirildi. İç Savaş sırasında Birlik'e (Kuzey) bağlı kalan kent, en kanlı çarpışmaların geçtiği Gettysburg, Harpers Ferry ve Antietam'a yakın olması nedeniyle birkaç kez el değiştirdi. 1867'de Baltimore ve Ohio Demiryolu'nun yapımı kent ekonomisini canlandırdı. Kent çok geçmeden çevresindeki tarımsal alanların ve uçak, dokuma, mobilya, org, arıtma cihazları gibi çeşitli sanayi ürünlerinin ana taşımacılık merkezi durumuna geldi.

Hagerstown Junior College 1946'da kuruldu. Antietam ve South Dağında öldürülen binlerce Konfederasyon taraftarı Rose Hill Mezarlığında gömülüdür. Nüfus (1990) kent, 35.445; metropoliten alan, 121.393.

Hägerström, Axel (Anders Theodor) (d. 6 Eylül 1868, Vireda - ö. 7 Temmuz 1939, Vireda, İsveç), İsveçli filozof. Felsefede fenomenolojik ve kavramsal çözümlemeleri savunarak metafizik varsayımlarla öznelliğe karşı çıkan Uppsala okulunun kurucusudur.

Dindar bir aile çevresinde yetişti. 1886'da ilahiyat öğrenimine başladıysa da Uppsala Üniversitesi'nden felsefe diploması aldı. 1893'te aynı üniversitede ders vermeye başladı; daha sonra profesör olarak 1933'e değin orada kaldı. Önceleri çağdaş idealizmden ve Kantçılıktan etkilendi. *Das Prinzip der Wissenschaft* (1908; Bilimin İlkesi) ve *Botanisten och filosofen* (1910;

Botanikçi ve Filozof) gibi ilk yapıtlarında da bireye göre gerçekliğin belirlenmesinde "benliğin" oynadığı rol üzerinde durdu. Herhangi bir felsefe sistemini benimsemeyen Hägerstrom, daha sonra hukuk, ahlak ve din ideolojisini eleştirerek bir gerçeklik kuramı oluşturmaya yöneldi. En önemli yapıtları arasında *Social teleologi i marxismen* (1909; Marksizmde Toplumsal Teleoloji), *Om Moraliska Föreställningars Sanning* (1911; Ahlaki Düşüncelerin Gerçekliği Üzerine) ve *Der Römische Obligations begriff im Lichte der allgemeinen römischen Rechtanschauung* (1927-41, 2 cilt; Roma'da Genel Hukuk Anlayışı Işığında Yükümlülük Kavramı) sayılabilir.

Haggada (İbranicede "Anlatı"), AGADA olarak da bilinir, çoğul HAGGADOT ya da AGADOT, haham metinlerinin, efsane ve masal gibi öğeler içeren ve bağlayıcı

Bir İspanyol Haggadası'nda Pesah yemeğini gösteren minyatür, 14. yy; British Library, Londra
British Library, Londra

olmayan bir türü. Dar anlamda Haggada, İsrailoğullarının Mısır'dan çıkışının öyküsüdür ve Pesah (Hamursuz) Bayramı'nda seder yemeğinin başında anlatılması gerekir. Çıkış öyküsü seder ayininin yalnızca bir parçası olduğu halde, ayinin tümüne ve hatta ayin kitabına da genellikle Haggada adı verilir. Tevrat'taki Çıkış(*) öyküsü Haggada'da bir ölçüde değiştirilmiş, buna bazı yorumlar eklenmiştir. Anlatı içinde, çocukların yönelttiği geleneksel sorulara da yanıtlar verilir.

Haggay Kitabı, Eski Ahit'i oluşturan kitaplardan biri. Tevrat'ın Neviim (Peygamber) bölümünde tek bir kitap olan On İki Peygamber içinde onuncu sırada yer alır. Haggay adlı peygamber 6. yüzyılda Babil Sürgünü'nden dönen Yahudilerin, Kudüs Tapınağı'nı yeniden yapmak (İÖ 516) üzere seferber olmalarını sağlamış ve görkemli bir Mesih çağının geleceğini haber vermiştir.

Kitap, Pers kralı I. Dareios'un hükümdarlığının ikinci yılında (İÖ 521) dört ay içinde açıklanan dört kehanetten oluşur. Kitabın Haggay'a ait olduğu kabul edilmekle birlikte, Haggay'dan üçüncü kişi olarak söz edildiğine göre metin bir başkasının elinden çıkmış olmalıdır. Kitabın, anlatılan olaylardan kısa süre sonra kaleme alındığı sanılmaktadır.

Haggay'ın kehanetleri, tapınağın hemen yapılmasını istediğini gösterir. Halkın ekonomik sıkıntılarının, tapınağın yeniden yapımını geciktirmelerinden kaynaklandığına inanan Haggay'a göre, Dareios yönetiminde Yahuda valisi olan Zerubbabel, Yehova'nın kendisi için seçtiği bir temsilcidir.

Hagi, Japonya'nın Honşu Adasındaki Yamaguçi iline (*ken*) bağlı kent. Japon Denizinin karşısında, Abu Irmağı (*gava*) deltasında yer alır. Kale kenti olarak 1600'de kuruldu. Suo ve Nagato illerinin (bugünkü Yamaguçi ili) ortak yönetim merkezi olarak zenginleşti. Meiçi Restorasyonu'ndan (1868) sonra ekonomik gelişmesi yavaşladı. Çanak çömlek ve bambu işleri hâlâ önemlidir. Kent Şo Tapınağı (*in*) ve Hagi Kalesi'nin kalıntıları gibi tarihsel yerleriyle ünlüdür. Nüfus (1985) 52 740.

hagiyoloji (Yunanca *hagios*: "kutsal", "aziz"), azizlerin yaşamını ve onlarla ilgili kültleri konu alan tarih dalı. Hagiyolojinin başlıca esin kaynakları din şehitlerinin uğraşları, kutlu bir yaşam süren keşişlerin, piskoposların, prenslerin ve bakirelerin yaşamları ile onların mezarları, kalıntıları, ikonları ve heykelleriyle ilişkilendirilen mucize öyküleridir.

Hagiyolojinin önemi, her şeyden önce azizleri yüceltmenin ortaçağda Doğu ve Batı uygarlıklarında taşıdığı ağırlıktan kaynaklanır. Hagiyoloji metinleri dinsel inanç ve geleneklerin yanı sıra, başka kaynaklarla aydınlatılamayan dönemlerin günlük yaşamı, kurumları ve olaylarıyla ilgili önemli bilgiler de içerir.

Hagiyoloji yazarlarının başlıca üç amacı vardır: Tek tek azizlerle ilgili bütün belge ve bilgileri toplamak, belgeleri en iyi metin eleştirisi yöntemlerine göre düzenlemek ve yazınsal ya da tarihsel ölçütlerle yorumlamak. Eski hagiyografların en önemlileri arasında 4. yüzyılda Caesarealı (Horbat Kesari) Eusebios, 6. yüzyılda Büyük Aziz I. Gregorius ve 8. yüzyılda Aziz Bede sayılabilir. Çağdaş eleştirel hagiyoloji 17. yüzyılda *Acta Sanctorum*'u (Azizler Belgesi) derleyen Felemenkli Cizvit topluluğu Bollandistlerle(*) başlamıştır.

Haguenau, Fransa'nın kuzeydoğusunda, Alsace yönetim bölgesindeki Bas-Rhin ilinde (*département*) kent. Strasbourg'un kuzeyinde, Haguenau Ormanının hemen güneyinden geçen Moder Irmağının kıyısında yer alır. 12. yüzyılda, ırmaktaki bir adanın üzerindeki şatonun çevresinde gelişen kent,

Haguenau'da Wissembourg Kapısı, Fransa
Editions "La Cigogne" Hachette

Kutsal Roma-Germen imparatoru I. Friedrich'in en sevdiği yerlerden biriydi. 1257'de imparatorluk kenti yapıldı. 14. yüzyılda Alsace bölgesindeki 10 kenti bir araya getiren Dekapolis'in merkezi oldu. 1648'de Fransa tarafından ilhak edildi ve 17. yüzyıldaki savaşlardan büyük zarar gördü. Kentin tarihsel yapıları 13. yüzyıldan kalma Wissembourg ve Fishermen kapıları, 12. yüzyıl yapısı Saint Georges Kilisesi ve gotik üslûptaki Saint-Nicholas Kilisesi'dir (14. yy.). Kentte hafif sanayi kuruluşları vardır. Ünlü şerbetçiotu pazarı sırasında her yıl bir festival düzenlenir. Nüfus (1982) 23 990.

haham, İbranice RABBİ ("öğretmenim" ya da "efendim"), Tevrat ve Talmud üzerine gerekli eğitimden geçtikten sonra belirli bir Yahudi cemaatine ruhani önderlik yetkisini kazanmış kişi. Her haham bir başkasına hahamlık yetkisi verebilirse de geleneksel olarak bu görev haham adayının öğretmeni tarafından ve yazılı bir onayla yerine getirilir. Hahamlık yetkisi ilgili kişiye özel bir dinsel konum kazandırmaz. Kuşaklar boyunca hahamlar yalnızca Talmud öğrenimi görerek yetişmişler, ama 19. yüzyıldan sonra kapsamlı bir genel eğitimin gerekliliği ve önemi kabul edilmiştir.

Gelenekçi, Tutucu ve Reformcu Yahudi grupları arasındaki farklılıklar, bu gruplara bağlı hahamların üstlendiği görevlere de bir ölçüde yansır. Örneğin Yahudilerin beslenme kurallarına uymayan Reformcu grupların hahamları, izinli yiyeceklerin (kaşer) üretilmesiyle ilgilenmezler. Bütün dinsel evlilik törenlerinde bir haham bulunması zorunludur; ama öteki törenlerin çoğunda bu zorunluluk yoktur. Dinsel ayinleri genellikle hahamlar yönetir. Bar Mitzva kutlamalarında, cenaze törenlerinde, bazen de sünnetlerde bir haham bulunur. Dinsel mahkemelere atanan hahamlar boşanma davalarında da görev alır.

Hahamlar gerektiğinde vaaz verir, inananlara yol gösterir, onların kaygılarını giderirler. Gençlerin bütün dinsel eğitiminden hahamlar sorumludur. Ama genel bir denetimin ötesinde bu sorumluluğun kapsamını yerel koşullar belirler. Günümüzde de hahamların toplumsal sorunlarla ve hayır işleriyle ilgilenmeleri, cemaatlerinin üstlendiği her projeyi desteklemeleri beklenir. Ağırlıklı olarak dindışı bir işle uğraşan ve din görevlerini günün belli saatlerinde sürdüren hahamlar da vardır. Hahamlar ruhban konumunda olmadığı için, hahamlık yetkisi bulunmasa bile dinsel törenleri, gereğince ve bağlılıkla yerine getirebilecek herkes haham işlevlerini üstlenebilir.

İS 100 dolayında, *rabbi* terimi genellikle bilge kişileri ya da şeriat yorumcularını belirtiyordu. İlk dönem metinlerinde terimin değişik biçimleri vardı. Örneğin, Hz İsa'ya bağlananlar ona bazen *rabbi* (Yuhanna 1:49, 9:2) ya da *rabbuni* (Yuhanna 20:16) olarak seslenirlerdi. Sanıdrin başkanları *rabbani* (öğretmen) biçiminde adlandırılırdı. Örneğin Mişna'yı (İS y. 200) derleyen Yehuda ha-Nasi de *rabbenu* ("öğretmenimiz") olarak anılırdı. Ücretli yargıç hahamlar ile ücretsiz öğretici hahamlar (şeriat yorumcuları) zamanla cemaatlerinde kalıplaşmış belirli işlevleri yerine getirmeye başladılar. Öğretici hahamlar 14. yüzyıldan sonra günümüzdeki hahamlar gibi, başka yükümlülüklerinden kurtulmak için ücret almaya başladılar. Gene aynı dönemde belirli bir yöredeki din bilginlerinin kendi cemaatlerinin hahamına bağlılıklarını bildirmeleri gelenek haline geldi.

Ortaçağda Avrupa'da, belirli sınırlar içindeki bütün Yahudileri bağlayıcı kararlar alabilen hahambaşılar ağırlık kazandı. Gerçekte bütün hahamların yetkileri eşit olduğu halde değişik Yahudi cemaatleri hahambaşılığın kurumlaşmasını olumlu karşıladı. Ülke düzeyinde bir yetki merkezi, hem

Yahudilerin çıkarlarını korumak, hem de Yahudi olmayan yönetimler ile geniş Yahudi cemaatleri arasındaki ilişkiyi kolaylaştırmak gibi yararlar sağladı. Ama dindışı yönetimlerin Yahudi cemaatlerini yönlendirmek kaygısıyla yaptığı atamalar da bazı hoşnutsuzluklara yol açtı. Günümüzde en önemli hahambaşılık İsrail'dedir; Sefardi ve Aşkenazi Yahudilerini temsil eden iki hahambaşı bu makamı paylaşır. Bütün dünya Yahudilerinin bağlı olduğu merkezî bir hahambaşılık yoktur. ABD, Kanada, Latin Amerika, Avrupa ve İsrail'deki Tutucu Yahudilerin hahamlarını bir araya getiren Hahamlar Meclisi-Uluslararası Tutucu Hahamlar Birliği 1962'den bu yana uluslararası nitelik kazanmıştır. Tutucu Yahudi cemaatlerinin haham adaylarını belirleyen Hahamlar Meclisi 1985'te kadınların da hahamlığa kabul edilmesini onaylamıştır.

Hahn, Otto (d. 8 Mart 1879, Frankfurt am Main - ö. 28 Temmuz 1968, Göttingen, AFC), radyokimyacı Fritz Strassmann ile birlikte çekirdek bölünmesi (fisyon) olayını bulan Alman kimyacı. 1944'te Nobel Kimya

Otto Hahn
Landesbildstelle, Berlin

Ödülü'nü kazanan Hahn, 1966'da da Strassmann ve Lise Meitner ile birlikte Enrico Fermi Ödülü'nü paylaşmıştır.

İlk yılları. Bir camcının oğlu olan Hahn, ailesinin mimar olmasını istemesine karşın, Marburg Üniversitesi'nde kimya öğrenimi gördü. 1901'de doktora çalışmasını tamamladı. Bir yıllık askerlik hizmetinden sonra, aynı üniversitede asistan olarak çalışmaya başladı.

1904'te İngilizce öğrenmek amacıyla Londra'ya gitti ve University College'da radyoaktiflik konusunda araştırmalar yapan Sir William Ramsay'in yanında çalıştı. Ramsay'in kendisine arılaştırması için verdiği işlenmemiş radyum üzerinde çalışırken, radyotoryum adını verdiği yeni bir radyoaktif madde buldu. Bu başarısından ve Ramsay'in övgülerinden cesaret alan Hahn, radyoaktiflik üzerindeki araştırmalarını yoğunlaştırdı. Ramsay'in desteğiyle Berlin Üniversitesi'nde görevlendirildi ama yeni görevine başlamadan önce, radyoaktiflik konusunda daha fazla deneyim kazanmak amacıyla Montreal'de Ernest Rutherford'un (sonradan Nelson lordu Rutherford) yanında birkaç ay çalışmak üzere Kanada'ya gitti. 1906'da Almanya'ya dönüşünden kısa bir süre sonra Avusturyalı fizikçi Lise Meitner, Hahn'a katıldı ve iki bilim adamı birlikte çalışmaya başladılar. Beş yıl sonra Hahn ve Meitner, Berlin-Dahlen'de yeni kurulmuş olan Kaiser Wilhelm Kimya Enstitüsü'ne geçtiler. Hahn, enstitünün radyokimya bölümünün başına getirildi.

1913'te Stettin Kent Meclisi başkanının kızı Edith Junghans ile evlenen Hahn, ertesi yıl I. Dünya Savaşı'nın patlaması üzerine askere alındı. 1915'te Avrupa cephelerinin kimyasal savaş uzmanlığına getirildi.

Savaştan sonra Hahn ve Meitner protaktinyum adını verdikleri yeni bir radyoaktif element bulduklarını açıkladılar. O güne değin hemen hemen tüm doğal radyoaktif elementler bulunduğundan, Hahn bundan sonraki çalışmalarını, radyoaktif yöntemlerin kimya sorunlarına uygulanması alanında yoğunlaştırdı.

Çekirdek bölünmesinin bulunması. 1934'te Hahn, en ağır doğal element olan uranyumun nötronlarla bombardıman edilmesi sonucunda birkaç radyoaktif ürünün oluştuğunu bulan İtalyan fizikçi Enrico Fermi'nin çalışmasıyla ilgilenmeye başladı. Fermi, bu ürünlerin uranyuma benzeyen yapay elementler olduğunu sanıyordu. Hahn ve Meitner, genç Strassmann'ın da yardımıyla, ilk bakışta Fermi'nin yorumuyla uyum içinde olan ama anlaşılması gitgide güçleşen sonuçlar elde ettiler. Meitner'in Temmuz 1938'de Nazilerin Yahudiler üzerinde uyguladığı soykırımdan kurtulmak için Almanya'dan kaçmasına karşın, Hahn ve Strassmann çalışmalarını sürdürdüler. İki bilim adamı, 1938'in sonunda, önceki beklentinin tersine, uranyumun ürünlerinden birinin, daha hafif olan radyoaktif baryum elementi olduğunu buldular ve bunun, uranyum atomunun daha hafif iki atoma bölündüğünü kanıtladığını anladılar. Hahn bu çalışmanın bir dökümünü Lise Meitner'e gönderdi. Yeğeni Otto Frisch ile birlikte çalışan Lise Meitner, bu süreci tanımlayarak çekirdek bölünmesi olarak adlandırdı.

II. Dünya Savaşı başlamadan önce bilim adamları bu buluşun yol açabileceği çok önemli sonuçları kavramışlardı; bu nedenle savaş sırasında Almanya'da çekirdek bölünmesinden askeri amaçlarla yararlanmanın yollarını aramak üzere bir grup kuruldu, bu arada Hahn'ın da kendi araştırmalarını sürdürmesine izin verildi. Savaştan sonra öbür nükleer bilim adamları ile birlikte İngiltere'ye götürülen Hahn, burada 1944 Nobel Kimya Ödülü'nü kazandığını öğrendi, ama 1945'te Hiroşima'ya atom bombası atıldığını öğrenince derinden sarsıldı.

Almanya'ya dönüşünde eski Kaiser Wilhelm Derneği'nin (bugün Max Planck Bilimi Geliştirme Derneği) başkanlığına getirilen Hahn, nükleer silahların daha fazla geliştirilmesine ve denenmesine karşı kampanya başlattı. Pek çok unvanla onurlandırıldı, 1966'da Meitner ve Strassmann ile birlikte Enrico Fermi Ödülü'nü paylaştı. Türkçede *Atom Enerjisi ve Atom Parçalanması* (1951) adıyla bir kitabı yayımlanmıştır.

Hahn, Reynaldo (d. 9 Ağustos 1874, Caracas, Venezuela - ö. 28 Ocak 1974, Paris, Fransa), daha çok şarkılarıyla tanınan Venezuela doğumlu Fransız besteci. Paris'e çocukken gitti; daha sonra Paris Konservatuvarı'nda Jules Massenet'nin öğrencisi oldu. 1934'te *Le Figaro*'nun müzik eleştirmeni oldu. 1945'te Paris Operası'nın yöneticiliğine getirildi. Offenbach'ın üslubundan etkilenerek *L'Île du rêve* (1898; Düş Adası) ve *Ciboulette*(1923; Sarmısak) gibi operetler besteledi. Ayrıca Edmond Rostand, Sacha Guitry ve başkalarının oyunları için fon müziği, en önemlileri *La Fête chez Thérèse* (1910; Therese'lerdeki Eğlence) ile *Le Dieu bleu* (1912; Mavi Tanrı) olan baleler yazdı. Marcel Proust'un *Jan Santeuil* adlı romanında betimlenen Hahn, *Portraits des Peintres* (Ressam Portreleri) adlı piyano süitinde onun şiirlerinden esinlenmişti. Hahn'ın özellikle "L'heure exquise" ile "Si mes vers avaient des ailes" gibi zarif şarkıları günümüzde de konser repertuvarlarında yer almaktadır. Müziği melodik, üslubu zariftir. Anıları, çağının müzik ve edebiyat yaşamı üzerine değerli bir kaynaktır.

Hahn-Hahn (Kontesi), Ida (Marie Luise Gustave) (d. 22 Haziran 1805, Tressow, Mecklenburg-Schwerin - ö. 12 Ocak 1880, Mainz, Almanya), Alman şair, romancı ve gezi kitabı yazarı. Yapay ve aristokrat bir

Hahn-Hahn kontesi, kimliği bilinmeyen bir sanatçının portre çalışması
British Museum, Londra, fotoğraf: J.R. Freeman & Co. Ltd.

üslupta yazmasına karşın, yapıtlarında keskin bir psikolojik kavrayış görülür.

Tiyatro yapımcısı ve Hahn kontu Friedrich'in kızı olan Ida, 1826'da kuzeni Hahn kontu Adolf ile evlendi; böylece adına ikinci Hahn'ı ekledi. Mutsuz geçen evliliği üç yıl sonra boşanmayla sonuçlandı. Sonraki yıllarda birkaç mutsuz ilişki daha yaşayan kontes, bu deneyimlerini, yazdığı duygusal romanlarda yansıttı. *Aus der Gesellschaft* (1835-46; Toplumun İçinden) adı altında sekiz ciltte toplanan bu romanlarında, çevreleriyle trajik çatışmalar yaşayan güçlü ve tutkulu soylu erkekleri ele alır. En iyi romanlarından *Gräfin Faustine*'de (1841; Kontes Faustine), kendisini çok etkilemiş Genç Almanya hareketinin gözde temalarından "duygu özgürlüğü"nü işler. Üslubu, rakibi Fanny Lewald tarafından *Diogena*'da (1847) alaya alınmıştır. 1850'da Katolik olan Hahn-Hahn kontesi, dinsel öyküler ve şiirler yayımlamaya başladı. Din değiştirmesinin nedenlerini *Von Babylon nach Jerusalem*'de (1851; Babil'den Kudüs'e) açıkladı.

Hahnemann, (Christian Friedrich) Samuel (d. 10 Nisan 1755, Meissen, Saksonya - ö. 2 Temmuz 1843, Paris, Fransa), Alman hekim. Homeopati adı verilen ve belirli bir hastalığın, sağlam bireylerde o hastalığa özgü belirtileri ortaya çıkaran ilaçtan düşük

Hahnemann, Anton Wachsmann'ın bir oymabaskısı, y. 1812
Archiv fur Kunst und Geschichte, Berlin

dozlar verilerek tedavi edilmesi ilkesine dayanan tedavi yönteminin kurucusudur.

Leipzig ve Viyana'da sürdürdüğü tıp öğrenimini 1779'da tamamlayan Hahnemann çeşitli kentlerde çalıştıktan sonra 1784'te Dresden'e yerleşti, 1789'da Leipzig'e taşındı. Bir yıl sonra William Cullen'ın *Lectures on the Materia medica*'sını (Tıp Bilimi Üzerine Dersler) Almancaya çevirirken, tedavisinde kinin kullanılan hastalıklarda (örn. sıtma) görülen belirtilerin, sağlıklı bireylere kinin verildiği zaman da ortaya çıktığını gözledi. Bu gözlemden yola çıkarak "benzerler yasası" ya da *similia similibus curantur* (Latince "benzer benzerini iyileştirir") kuramını ortaya attı. 1796 tarihli bir yayınında ilk kez açıkladığı bu kurama göre, sağlıklı kişilere verildiğinde hastalık belirtilerine yol açan ilaçların, bu belirtilerin görüldüğü hastalıkları iyileştirmesi gerekiyordu. Dört yıl sonra, küçük dozlarda verilen hastalık yapıcı ilaçların tedavi edici etkisiyle ilgili görüşlerini açıkladı. En önemli yapıtı olan *Organon der rationellen Heilkunst*'ta (1810; Akılcı Tedavinin Temelleri), homeopati adını verdiği sistemi serimledi. Altı ciltlik *Reine Arzneimittellehre*'de (1811; Saf Farmakoloji) çok sayıda ilacın, sağlıklı bireylere verildiğinde ortaya çıkardığı belirtileri ayrıntılarıyla ele aldı.

Eczacıların kendisine düşmanca tavır alması üzerine 1821'de Leipzig'den ayrılmak zorunda kalan Hahnemann, Anhalt-Köthen grandükünün çağrısına uyarak Köthen'e gitti. On dört yıl sonra yerleştiği Paris'te yaşamının sonuna değin mesleğini başarıyla sürdürdü.

Homeopati, yararları bilimsel biçimde kanıtlanamasa da, hacamat, müshil vererek bağırsakları boşaltma, zorla kusturma ve yüksek dozda ilaç verme gibi hastayı sarsan tedavilerin yanında daha tehlikesiz bir seçenek olarak 19. yüzyılın ilk yarısında yaygın biçimde uygulandı.

hahniyum (Ha), NIELSBOHRYUM (Ns) olarak da bilinir, periyodik tablonun Vb grubunda yer alan, yapay olarak elde edilmiş radyoaktif uranyumötesi element. 105 sayılı kimyasal element olan hahniyumun bulunuşu, rutherfordyumda olduğu gibi Sovyet ve ABD'li bilim adamları arasında anlaşmazlık konusu oldu. Sovyet bilim adamları 1967'de, Dubna Birleşik Nükleer Araştırma Enstitüsü'nde, amerikyum-243'ü neon-22 iyonlarıyla bombardıman ederek 105 sayılı elementin, kütle sayısı 260 ve 261 ve yarıömürleri sırasıyla 0,1 ve 3 saniye olan iki izotopunu elde etmeyi başardılar. Dubna grubu, elde ettiği sonucu açıklamakla birlikte, yeni bir element bulunduğunda geleneksel olarak yapılanın tersine, belirli bir ad önermedi. ABD'li bilim adamları bunu Sovyetler'in iddialarını destekleyecek yeterli deneysel kanıtlara sahip olmadığı biçiminde yorumladılar. Sovyet bilim adamları ise, bu elementin fiziksel ve kimyasal özelliklerine ilişkin daha ayrıntılı veriler toplamayı yeğledikleri için 1967'de buluşlarına belirli bir ad önermediklerini ileri sürdüler.

1970'te Berkeley'deki California Üniversitesi Lawrence Işıma Laboratuvarı'ndan (bugün Lawrence Berkeley Laboratuvarı) bir grup araştırmacı, 105 sayılı elementin 260 kütle sayılı izotopunu bireşimlediklerini ve çekirdek bölünmesini bulan Otto Hahn'ın anısına bu elemente hahniyum adını verdiklerini açıkladılar. ABD'li grup Sovyetler'in deneyinin aynısını tekrarlayamadı ama kaliforniyum-249'u azot-15 atomunun çekirdekleriyle bombardıman ederek, yarıömrü 1,6 saniye olan hahniyum-260'ı elde etti. Berkeley'deki bilim adamları hahniyum-260'ın bozunurken çıkardığı enerji miktarını ve bozunumda oluşan elementleri ölçerek buluşlarını daha da güçlendirdiler. Ayrıca, bu elementin ayırt edici özelliklerinin, periyodik sistemin öteki bilinen elementlerinin özelliklerinden oldukça farklı olduğunu gösterdiler.

atom numarası	105
en kararlı izotopu	260
elektronların yerleşimi	2-8-18-32-32-11-? ya da $(Rn)5f^{14}6d^{3}7s^{2}$

Hai ben Şerira (d. 939 - ö. 24 Mart 1038), önde gelen Babilli *gaon*'ların (büyük bilgin) sonuncusu. 9. yüzyıl sonlarından beri Bağdat'ta bulunan Pumbedıta (Babıl) *gaon*'luğunu yürüttüğü sırada, şeriat yorumuyla ilgili sorulara karşılık kaleme aldığı yanıtların (*responsa*) sayıca çokluğu ve içerik bakımından derinliği ile anımsanır.

Davud Peygamber'in soyundan geldiğine inanılan bir ailenin üyesiydi. Bağdat'taki akademide hocalık ve mahkeme başkanlığı yapan babası Şerira ben Hanina'nın yardımcılığını yürüttü. Yahudi cemaatindeki hasımlarının Abbasi halifesine yaptıkları asılsız bir ihbar yüzünden ikisi de kısa bir süre hapiste kaldı (997). Serbest bırakıldıktan sonra babası tarafından *gaon*'luğa atanan (998) Hai, *gaon*'luk görevinde kalıtsallık koşulu bulunmamasına karşın, babadan oğula veraset yoluyla peş peşe bu göreve getirilen dördüncü aile üyesi oldu.

Hai'nin kaleme aldığı bine yakın *responsa* günümüze ulaşmıştır; bu sayı öbür bütün *gaon*'lardan bugüne ulaşanların toplamına eşittir. Hai'nin yanıtları ilgili sorunun sorulduğu dilde (İbranice, Aramca ya da Arapça) kaleme alınmıştır. Etiyopya, Anadolu ve İspanya gibi çok uzak yerlerden Hai'ye sorular yöneltilmiş olması o dönemde kazandığı büyük ünün göstergesidir. Hai'nin yanıtlarında, Talmud'da bir karşılık bulunamayan sorular için, örneğin Patrik I. Mar Elia'nın yanıtlarında olduğu gibi Yahudi olmayan din yetkililerinin görüşlerinden de yararlanıldığı görülür. Hai, uşçuluk ile Batıni öğretiler arasında bir orta yol izler. Talmud'la bağdaştığı ölçüde Kabala (Yahudi mistisizmi) metinlerini de geçerli sayar; buna karşılık Tanrı'nın adlarını kullanarak mucizeler yaratılabileceğini öngören Kabala görüşlerini yadsır. Yahudi-İspanyol şairleri Salomon Ibn Gabirol ile Samuel ha-Nagid, Hai ben Şerira'yı overken onun hiç çocuğu olmadığından, ama dünyanın bütün ülkelerinde sayısız öğrenci bıraktığından söz ederler.

Hai Duong, Vietnam'ın kuzeyinde, Hai Hung ilinin (*tinh*) merkezi kent. Kızıl Irmak (Song Hong) deltasında, Thai Binh Irmağının kıyısında yer alır. Haiphong Demiryolu'nun kenarında, Hanoi ile Haiphong'a eşit uzaklıktadır. Zengin bir pirinç üretim bölgesinin pazar merkezidir. Bölgede ayrıca sebze de yetiştirilir.

Hai Hung, Vietnam'ın kuzeyinde il (*tinh*). Hanoi'nin güneydoğusunda yer alır. Yüzölçümü 2.555 km²'dır. Merkezi Hai Duong'dur. 1968'de Hai Duong ve Hung Yen illerinin birleştirilmesiyle kuruldu. Kuzeyde Ha Bac, batıda Ha Son Binh, güneyde Ha Nam Ninh, doğuda Thai Binh illeriyle çevrilidir. Kızıl Irmak (Song Hong) deltasında en çok pirinç yetiştirilen illerden biridir. Öteki tarım ürünleri arasında liken, karpuz, jüt, saz, patates ve domates sayılabilir. Kızıl Irmak deltasının merkezinde bulunan Hai Hung, ülkenin en yoğun nüfuslu ve en yoğun tarım yapılan bölgeleri arasında yer alır. Nüfus (1989 geç.) 2.440.000.

Hai Irmağı, Çin'in Hebei yönetim bölgesinde (*sheng*) akarsu. Tianjin'den doğarak 70 km uzaklıktaki Tanggu'da Bo Hai Körfezine dökülen kısa akarsuyun adı olmakla birlikte, denize bu kanaldan dökülen ırmak kolları sistemi için de kullanılır. Bu sistem Hebei'in hemen tümünü, Shanxi yönetim bölgesindeki Taihang Dağlarının (*shan*) doğu yamaçlarını ve Henan yönetim bölgesinin kuzeydoğu köşesini içine alan 208 500 km²'lik bir su toplama alanını kapsar. Başlıca ırmak kolları Pekin'in kuzey ve kuzeydoğusundaki dağlardan doğan Chao Irmağı (*he*), Zhangjiakou'nun güneydoğusundan dolaşarak Pekin'in güneyine doğru akan Yongding Irmağı, Taihang Dağlarından doğuya doğru akarak Tianjin'deki Hai Irmağıyla birleşen Daqing Irmağı, Hebei'in güneybatısından kuzeydoğuda Tianjin'e doğru akan Ziya Irmağı ile Ziya'nın önemli bir kolu olan ve Hebei'in batısındaki Shijiazhuang'da Taihang Dağlarından doğan Hutuo Irmağıdır. Hai Irmağı kuzey çığırı Henan'ın kuzeydoğusundan doğan Wei Irmağının yatağından geçen Büyük Kanal'ın kuzey ucunu oluşturur. Wei Irmağının yukarı çığırı Halkın Zaferi Kanalıyla Henan'daki Luoyang yakınında Huang Irmağına bağlanır.

Hai Irmağı sistemiyle akaçlanan Hebei Ovası düzdür. Irmakların hafif eğimli yatakları Taihang Dağlarından sürüklenen miller nedeniyle çevredeki toprakların düzeyinden daha yüksektedir. Irmakların derinliği mevsimlere göre değişir, yağışsız kış aylarında birçok ırmağın su düzeyi önemli ölçüde düşer. Yaz ve güz ayları şiddetli yağış dönemlerindir. Taihang Dağlarına yağan yağmur özellikle alçak ovalarda büyük taşkınlara neden olur. Hai Irmağı taşkın sularını boşaltmaya yetmez. Son yüzyıllarda hemen her yıl taşkın olmaktadır. 1939'da Tianjin de bir ay sular altında kalmıştır. Taşkınlar süreklı can, mal ve ürün kaybına neden olmanın yanı sıra Hebei'in sık sık sular altında kalan kesimlerinde toprağın alkali içeriğini yükselterek verimliliği azaltmaktadır.

Hai Irmağı havzasında 1963'ten bu yana kapsamlı bir su denetim projesi uygulanmaktadır. Irmak kollarının yukarı çığırında 1.400 su tutma barajı kurulmuştur. Pekin'in batısında, Yongding Irmağı üzerindeki Guanting Barajı gibi büyük barajlardan hem sulamada, hem de elektrik üretiminde yararlanılır. Ayrıca Yongding'e kanal açılmış ve Tanggu'nun kuzeyine yeni bir çıkış verilmiştir. Daqing'in yatağı değiştirilerek Tanggu'nun güneyinde denize dökülen yeni Duliuzhen Kanalına yöneltilmiştir. Ziya ile kolları Fuyang ve Hutuo da kanal halıne getirilerek bunlara ayrı birer çıkış noktası verilmiştir.

Bu kapsamlı çalışmalar, genellikle yerel komünlerin taşkınları ve kuraklığı önlemek amacıyla yürüttüğü geniş ölçekli ikincil akaçlama ve sulama programlarıyla bütünlük içinde yürütülmektedir. Bu çerçevede sulama olanaklarını daha da geliştirmek için 200 bin kuyu açılmış, sulama sistemini yeraltı sularıyla zenginleştirmek üzere pompalama istasyonları kurulmuştur.

1970'lerde hızla ilerleyen ırmak denetimi projesi, 1980'lerin başında Hai Irmağı havzasının güney kesimini ve Tianjin'in hemen kuzeyindeki bölgeyi kapsayacak biçimde genişletildi. Hebei'de verimi artırarak taşkın olaylarını azaltan bu projeyle tahıl üretiminde kendine yeterli bir duruma gelen bölge, tahıl gereksinimi için Çin'in orta kesimlerine bağımlılıktan kurtulmuştur.

Hai-k'ou *bak.* Haikou

Hai San, 19. yüzyılda Malezya'da ticaret ve kalay çıkarımında etkili olan gizli Çin

topluluğu. Güney Çin'de kurulduktan sonra göçmen işçiler aracılığıyla Malezya'ya geçen topluluğa başlangıçta Guangzhoulular egemendi. 1845-60 arasında Hakka göçmenleri ağırlık kazandı. Yarı yasal bir örgüt olan topluluğun iç düzeni etkileyici ayinler, yemin törenleri ve kuralların çiğnenmesi halinde uygulanan sert cezalarla denetleniyordu. Bu kuralların en önemlileri gereksinimi olan üyelere yardım etmek, topluluk çalışmalarını gizli tutmak ve üyeleri kavgalarında desteklemekti. Hai San temelde Perak'ın Larut kalay madenciliği bölgesinde odaklaşmıştı. Topluluğun yıkıcı etkinlikleri, özellikle de Perak kalay madenleri yüzünden Ghee Hin topluluğuyla çatışması üzerine harekete geçen İngiliz yetkililer iki grup arasında bir anlaşmanın yapılmasını sağladı. Hai San 1890'lara doğru günümüz Malezya'sında Sa Tiam Hui olarak bilinen Toh Peh Kong topluluğu içinde eridi.

Haig, Douglas Haig, 1. Kont (d. 19 Haziran 1861, Edinburgh - ö. 29 Ocak 1928, Londra, İngiltere). I. Dünya Savaşı sırasında uzun süre Fransa'daki İngiliz kuvvetlerinin başkomutanlığını yürüten İngiliz mareşal. "Daha çok Alman öldürmek" biçiminde özetlenen yıpratma stratejisi sonucunda

Haig, John Singer Sargent'ın portre çalışması; İskoçya Ulusal Portre Galerisi, Edinburgh
Scottish National Portrait Gallery, Edinburgh

1916-17 yıllarında hem çok sayıda İngiliz askerinin ölmesi, hem de kısa vadede önemli kazançlar sağlanamaması yoğun eleştirilere uğramasına neden olmuştur.

Sandhurst Kraliyet Askeri Okulu'nda öğrenim gördü. Sudan'da çarpıştı (1898), Güney Afrika Savaşı'na (1899-1902) katıldı. Hindistan'da çeşitli yönetim görevlerinde bulundu. Savaş Bakanlığı'nda askeri eğitim sorumlusu olarak görev yaptığı sırada (1906-09) Savaş Bakanı Richard Burdon Haldane'in bir genelkurmay oluşturmasına yardımcı oldu. Ayrıca Anavatan Kuvvetleri adlı yedek birliklerin ve ileride Avrupa'da çıkabilecek bir savaşta çarpışmak üzere oluşturulan İngiliz Sefer Birlikleri'nin (BEF) kuruluş çalışmalarına katıldı.

Ağustos 1914'te I. Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından 1. Kolordu'yu Fransa'nın kuzeydoğusuna götürmekle görevlendirilen Haig 1915 başlarında 1. Ordu'nun komutanı oldu. Aynı yıl 17 Aralık'ta Sir John French'in (sonradan Ypres 1. kontu) yerine İngiliz Sefer Birlikleri'nin başkomutanlığına getirildi. Temmuz-Kasım 1916'da komutasındaki çok sayıda birlikle Somme Irmağı kıyısında mevzilenmiş Alman birliklerine karşı bir saldırı düzenledi. Başarısızlıkla sonuçlanan bu saldırı sırasında İngilizler 420 bin kayıp verdi. Fransızların kısa süre önce savaşa giren ABD'den yeterli kuvvet gelinceye değin savunmada kalacaklarını açıklamaları üzerine, ertesi yıl Flandre bölgesinde Almanlara karşı tek başına saldırıya geçmeye karar verdi. Passchendaele Seferi olarak da bilinen III. Ypres (Ieper) Çarpışması'nda (Temmuz-Kasım 1917) İngilizlerin verdiği kayıplar, Somme Çarpışması sırasında olduğu gibi İngiliz kamuoyunda büyük sarsıntı yarattı. Savaşın sonunda Belçika kıyısına ulaşmayı hedefleyen Haig bu amacını gerçekleştiremediyse de, Almanlara I. Dünya Savaşı'nı yitirmelerinde etkili olan önemli kayıplar verdirdi.

1916'nın sonlarında mareşalliğe yükseltilen Haig, Kral V. George'dan tam bir destek görmesine karşın, Aralık 1916'da başbakan olan David Lloyd George'un desteğini kazanamadı. Aralık 1916-Mayıs 1917 arasında, Batı Cephesi'ndeki İtilaf Devletleri ordularının başkomutanı Robert Nivelle'in komutası altında gönülsüzce çarpıştı. Mart 1918'de gene bir Fransız generali olan Ferdinand Foch'un Nivelle'in yerine İtilaf ordularının başkomutanlığına atanmasında önemli rol oynadı. Foch'la uyumlu bir biçimde çalışan Haig, Nivelle'in komutası altında çarpıştığı dönemdekinin tersine, İngiliz ordusunun girştiği harekâtlara tek başına komuta etti. Almanların savaştaki son saldırılarının (Mart-Temmuz 1918) durdurulmasına yardımcı olduktan sonra, İtilaf ordularının 8 Ağustos'ta başlattıkları saldırıyı yönetti. Zaferle sonuçlanan bu saldırı Haig'in askerlik yaşamının belki de en parlak başarısı oldu.

Savaştan sonra İngiliz Lejyonu'nu kuran Haig, Birleşik Krallık topraklarının dört yanını dolaşarak, yoksul düşmüş eski askerler için para topladı. 1919'da kont yapıldı.

Haikou, Wade-Giles yazımında HAI-K'OU geleneksel yazımı HOIHOW Çin'in güneyinde, yönetim bölgesinin (*sheng*) merkezi kent. Hainan Adasının kuzey kıyısında, 9,5 mil genişliğindeki Hainan Boğazıyla adadan ayrılan Leizhou Yarımadasının karşısındadır. Kent, Hainan Adasının kıyıdan 5 km kadar içeride bulunan eski yönetim merkezi Qiongshan'ın limanı olarak kuruldu. 13. yüzyılda askeri bir karakol oldu ve Ming hanedanı döneminde (1368-1644) tahkim edildi. Tianjin Antlaşmasıyla (1876) Qiongshan'ın dış ticarete açılmasının ardından Haikou, yönetim merkeziyle rekabete girdi. 1926'da ayrı bir ilçe yapıldı. Nüfusu 1930'larda Qiongshan'ı geride bıraktı. Hainan Adası Çin-Japon Savaşı (1937-45) sırasında 1939'un başlarından 1945'e değin Japon işgalinde kaldı. Haikou bu dönemde liman olarak çok büyük gelişme gösterdi. 1949'dan sonra adanın toplam ticaretinin yarısını elinde tuttu, Qiongshan'ın yerine adanın yönetim merkezi oldu. Liman, Hainan'ın en önemli ırmağı olan Nandu'nun ağzının batısındadır. İyi bir demirleme yeri olmamasına karşın her zaman adanın ana limanı olmuştur. Limandan büyük miktarlarda tarım ürünü ve çiftlik hayvanı ihraç edilir. Konservecilik, dokumacılık, çeltik ayıklama ve hafif makine imalatından oluşan küçük bir sanayi kesimi de vardır. Nüfus (1989 tah.) 247.100.

haiku, HOKKU olarak da bilinir, 5, 7 ve 5 heceli üç dizeden oluşan Japon şiir türü. Otuz bir heceli geleneksel kısa şiir *tanka*'nın ilk üç dizesinden türeyen *haiku*, Edo döneminde (1603-1867), büyük usta Matsuo Başo'nun geliştirip incelikli ve bilinçli bir sanat haline getirmesiyle eski şiire rakip olmaya başladı. Günümüze değin de çok yaygın bir şiir türü olarak geldi. Gerçekte Başo'nun *haiku*'larının çoğu bir *renga*'nın (zincirleme dize) *hokku*'su (giriş şiiri) olarak yazılmıştı. *Haiku* sözcüğü, *haikai*'in (17 heceden oluşan komik şiir) ilk üç ve *hokku*'nun son iki harfinden oluşur. Yüzyıllarca *haikai* ve *hokku* sözcükleri *haiku* ile eşanlamda kullanıldı. Önceleri *haiku*'nun konusu sınırlıydı; nesnel bir doğa betimlemesiyle mevsimlerden biri akla getirilir, böylece okurda, sözü edilmeyen, ama belirli bir duygu uyandırılırdı. Daha sonra konular çoğaldıysa da, *haiku* olabildiğince az sözcükle çok şey anlatan bir şiir türü olarak kaldı. *Haiku*'nun Başo dışındaki ustaları arasında 18. yüzyılda Buson, 18. ve 19. yüzyıllarda Kobayaşi İssa ve 19. yüzyıl sonlarında Masaoka Şiki sayılabilir.

İngiliz edebiyatında başta imgeciler (1912-30) ve başka birkaç şair de *haiku* yazdı ya da biçim olarak ondan yararlandı. Reginald H. Blyth'ın *History of Haiku* (1963-64; Haiku'nun Tarihi) adlı iki ciltlik yapıtı hem İngilizceye çevrilmiş bir *haiku* antolojisidir, hem de *haiku*'nun tarihini anlatır. Aynı yazarın *Haiku* (1976-77, 4 cilt) adlı yapıtı ise antolojinin genişletilmiş biçimidir.

Ha'il, Suudi Arabistan'ın kuzeybatısında, Necd bölgesinin kuzeyinde yönetim bölgesi (*mıntıka*). Kuzeyde Nufud Çölü ve Şemmer Dağından, güneyde er-Rumma Irmağı vadisine kadar uzanır. Kuzeyde el-Cevf ve Hududü'ş-Şimaliye, doğuda Riyad ve el-Kasım, güneyde el-Kasım, güney ve güneybatıda Medine, batıda Tebuk yönetim bölgeleriyle çevrilidir.

Ha'il 19. yüzyıla değin, Suud hanedanının rakibi Raşidi hanedanınca yönetildi. 1885'te ve 1901'de Cudi'de iki aile arasında patlak veren büyük savaşların ikisini de Raşidi hanedanı kazandı. Ama II. Abdülaziz 1902'de Riyad kentini denetimi altına alarak bu yenilgilerin öcünü aldı.

Bölgenin orta kesimlerinde çok büyük ve verimli bir ova, kuzeyinde ise kurak Nufud Çölü uzanır. Ha'il ile Kufar arasında çok geniş zeytinlikler vardır; Nufud'da koyun ve keçi yetiştirilir. Ayrıca bölgeden çeşitli madenler çıkarılır. Bölgenin batı kesiminde 18. yüzyıldan kalma Gofar kentinin kalıntıları bulunur. Nüfus (1974) 260.000.

Ha'il, Suudi Arabistan'ın kuzeybatısında, Necd bölgesinin kuzeyindeki Ha'il yönetim bölgesinin (*mıntıka*) merkezi kent. Kuzeyinde Şemmer Dağı, güneyinde Salma Dağı bulunur. Irak'tan Mekke'ye uzanan başlıca hac yollarından birinin üzerindedir. 19. yüzyılın ortalarına doğru Raşidi hanedanının kurulmasından sonra, Fayd'ın yerine yönetim merkezi oldu. Osmanlı yönetimiyle ilişkilerin buradan yürütülmesi ve doğudan gelen başlıca hac yolunu denetlemesi sonucunda Riyad kenti rakip durumuna gelinceye kadar büyümeyi sürdürdü. Ha'il 1890'larda Arabistan'ın çöllük kesiminin tartışmasız yönetim merkezi durumundaydı. Aile içi kavgalardan ve komşularıyla sürekli savaşmaktan zayıf düşen Raşidi hanedanının 1921'de, Suudi Arabistan Krallığı'nın kurucusu II. Abdülaziz tarafından yıkılmasından sonra önemini yitirmeye başladı. Bugün ağırlıklı olarak bölgesel bir pazardır. Kentte hurma, meyve ve tahıl yetiştirilir. Nüfus (1974) 40.502.

Hailar, Wade-Giles yazımında HAI-LA-ERH. HULUN olarak da bilinir, Çin Halk Cumhuriyeti'nin İç Moğolistan Özerk Bölgesi'nde (*Zizhiqu*) kent. İl düzeyinde belediye ve 1969-1980 arasında Heilongjiang yönetim bölgesine (*sheng*) bağlı olan Hulun-Buir Birliği'nin (*meng*) yönetim merkezidir. Yımin Irmağıyla (*he*) birleştikten sonra batıya dönerek Ergun Irmağına karışan Hailar Irmağının güney kıyısında yer alır.

İS 7. yüzyılda erken Tang hanedanı döneminde Çinlilerce işgal edilen yöre, Heishui Genel Protektorası'na bağlandı. Pek etkili olmayan Çin işgali kısa sürede sona erdi.

Hailar'da bir cadde, İç Moğolistan Özerk Bölgesi, Çin Halk Cumhuriyeti
Richard Harrington - Miller Services Ltd

13. yüzyıldaki Moğol egemenliği sırasında ırmağın kuzey yakasında, kalıntıları bugün de görülen surlarla çevrili bir yerleşme vardı. Geç Ming hanedanı döneminde (16-17.yy) yöre Tunguz kökenli Solonların ve Moğol kökenli Dagurların istilasına uğradı. Qing (Mançu) hanedanının hüküm sürmeye başladığı 1644'ten sonra önemli ölçüde özerklik kazanan yöredeki Moğol kabileleri Hailar'ı merkez edindi. 1896 Çin-Rus Antlaşması uyarınca Ruslarca inşa edilen Doğu Çin Demiryolu'nun 1899'da yöreye ulaşmasıyla gelişmesi hızlanan kentte Hulun-Buir Ovasına hizmet vermek amacıyla büyük bir ambar yapıldı. 1901'de Çinlilerin yabancılara karşı giriştikleri Boxer Ayaklanması(*) sırasında Rus işgali altına girdi. 1905'te dış ticarete yönelik bir liman kenti oldu. Çin hükümeti 1910'da özerk statüsüne son verdiği kentin adını Hulun olarak değiştirdi ve merkeze bağlı bir yerel yönetim oluşturdu. 1912'de Bargutların başını çektiği Moğol kabileleri Rusların da desteğiyle bir dizi ayaklanmaya girişti. Çin hükümeti Hailar'a yeniden bir ölçüde özerklik tanımak zorunda kaldı. Ama Hailar'ın doğusundaki demiryolu hattına çok sayıda Çinlinin yerleşmesinden yararlanarak 1919'da özerkliği yeniden kaldırdı ve bütün yöreyi komşu Heilongjiang yönetim bölgesine kattı. Çinli göçmenlerin ve tüccarların uyguladığı sürekli baskı ve sömürü 1928'de geniş çaplı bir Moğol ayaklanmasına yol açtı. Moğolların kurduğu Heilongjiang Özerk Bölgesi Mançurya'daki Japonlarca bağımsız bir birim olarak tanındı. 1931'de Mançurya'da Japonların kukla Mançukoku Devleti'ni kurmalarından sonra Moğolların yaşadığı sınır bölgesi Xiangan Özerk Bölgesi'ne dönüştürüldü. Bölgenin kuzey başkenti yapılan Hailar 1947'de İç Moğolistan'a bağlandı.

Tarihi boyunca daha çok bir pazar ve ticaret merkezi olarak önemli rol oynayan Hailar eski dönemlerde Moğolistan içlerinden gelen kervan yolunun son durağıydı. Burada her yıl büyük at panayırları kurulurdu. Günümüzde bir demiryolu kenti ve geniş bir karayolu ağının merkezi olarak Çinlilerin yerleşim alanları ile sınırdaki otlaklar arasında yer alır. Kentte et, hayvan derisi ve süt ürünleri ticareti gelişmiştir. Nüfus (1989 tah.) 172.000.

Haile Selasiye, asıl adı TAFARI MAKONNEN (d. 23 Temmuz 1892, Harer yakınları - ö. 27 Ağustos 1975, Addis Ababa, Etiyopya), 1930-74 arasında Etiyopya imparatoru. Ülkesinin modernleşmesine önderlik ederek II. Dünya Savaşı sonrası Afrika siyasal yaşamında önemli bir konum edinmesini sağlamış ve Addis Ababa'yı Afrika Birliği Örgütü'nün (OAU) başlıca merkezi durumuna getirmiştir.

Lij (Amhara soylularının çocuklarına verilen unvan) Tafari, Şoalı Sahle Selasiye'nin torunu ve İmparator II. Menelik'in başdanışmanlarından Ras (Prens) Makonnen'in

Haile Selasiye, 1967
AP / Wide World Photos

oğluydu. Sidamo ve ardından Harer valisi olarak ilerici politikalar izledi. Maaşlı devlet memurluğu gibi önlemlerle merkezi yönetimin nüfuzunu artırarak yerel soyluların feodal gücünü kırmaya çalıştı. 1917'de Menelik'in kızı Zauditu'nun imparatoriçe olması üzerine Ras Tafari, naip ve veliaht ilan edildi.

Tutucu eğilimli Zauditu'ya karşın ilerici bir çizgi izleyerek yenilik yanlısı genç kuşağın desteğini kazandı. 1923'te Etiyopya'nın Milletler Cemiyeti'ne kabul edilmesini sağlayarak küçümsenmeyecek bir başarı elde etti. Ertesi yıl Roma, Paris ve Londra'yı ziyaret ederek yurt dışına giden ilk Etiyopya yöneticisi oldu. 1928'de *negus* (kral) unvanını aldı. Zauditu'nun ölümü (2 Kasım 1930) üzerine Haile Selasiye (Üçlemenin Kudreti) adıyla imparator oldu. 1931'de çıkardığı yeni anayasayla parlamentonun yetkilerine katı sınırlamalar getirdi ve bütün yetkileri elinde topladı. Merkezi otoriteye bağlılığı artırmak amacıyla yerel okullar kurdu, polis kuvvetlerini güçlendirdi ve feodal vergileri aşamalı olarak kaldırdı.

İtalya'nın 1935'te Etiyopya'ya saldırması üzerine işgale karşı başlayan direniş hareketine önderlik ettiyse de Mayıs 1936'da yurt dışına kaçmak zorunda kaldı. II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte İngilizlerin yardımıyla Sudan'daki Etiyopyalı mültecilerden bir ordu oluşturdu. İngiliz ve Etiyopya kuvvetleri Ocak 1941'de Etiyopya'ya girdiler; birkaç ay sonra Addis Ababa geri alındı.

Yeniden imparatorluğa getirilen Haile Selasiye İngiliz desteğine dayanmakla birlikte bağımsızlığını korumayı başardı. Eski kişisel otoritesini sağladıktan sonra, 1955'te kendisine geniş yetkiler tanıyan yeni bir anayasa çıkardı. Aralık 1960'ta Addis Ababa'nın denetimini ele geçiren ordu içindeki muhalif kanadın darbe girişimini kendisine bağlı birlikler aracılığıyla sert bir biçimde bastırdı. Uzun yıllar bir karışıklık olmaksızın başta kaldı. 1974'te tahttan indirildi ve geçici bir askeri yönetim oluşturuldu. Yaşamının geri kalan bölümünü sarayında tutuklu olarak geçirdi. Sağlığının iyi göründüğü bir dönemde öldü. Eceliyle öldüğünü belirten resmi raporun tıbbi ya da yasal bir onaya dayandırılmaması, bazı siyasal gözlemcilerin bir cinayet olasılığından kuşkulanmasına yol açtı.

Hainan, Wade-Giles yazımında HAINAN, Çin'in Tayvan'dan sonraki en büyük adası ve Paracel ile Spratly adalarını da içine alan yönetim bölgesi (*sheng*). Leizhou Yarımadasının güneyinde yer alır ve yarımadadan Hainan Boğazıyla ayrılır. Doğu-batı doğrultusunda 260 km, kuzey-güney doğrultusunda ise 210 km'dir. Adanın toplam alanı 33 572 km², merkezi Haikou olan yönetim bölgesininki ise 34 300 km²'dir.

Hainan Adası genellikle dağlıktır, kıyı kesimlerinde, güneyden kuzeye doğru büyük ölçüde genişleyen bir ova uzanır. Adanın güneydeki üçte birinde birçok sıradağ vardır. En yüksek dağ güneydoğudaki Wuzhi'dir (1 867 m). Batıda, ortalama yüksekliği 490-1.000 m arasında değişen Yingge ve Yajhiada dağları uzanır. Adanın kuzeyi, alüvyonlu havzaların ve küçük kıyı ovalarının bulunduğu tepeliklerden oluşur.

Başlıca ırmaklarından Nandu (uzunluğu 310 km) kuzeydoğu, Wanquan doğu, Chang ise batı yönünde akar. Gerçek bir kış mevsiminin yaşanmadığı adada sıcaklık ortalaması ocak ayında 18°C, haziran ayında 29°C'dir. Yıllık yağış ortalaması güneydeki dağlık bölgede 1.800 mm'yi, kuzeyde 1 500 mm'yi bulur.

Bitki örtüsü tropiktir; özellikle doğudaki dağların yamaçları 790 m'ye kadar yağmur ormanlarıyla kaplıdır. Adanın batısı da ormanlıktır; batı ve kuzeydeki alçak ovalar ise tropik savanla örtülüdür. Ormanlar, sertodunlu ağaçlar bakımından zengindir. Adada değişik türlerde çok sayıda hayvan vardır.

Çin'in İÖ 2. yüzyıl sonunda burada iki komutanlık kurmasından sonra ada bu ülkenin yönetimine girdi. Yerli halkın sürekli ayaklanmaları sonunda Çinliler İÖ 1. yüzyılda geri çekildi. Adanın kâğıt üzerinde Çin egemenliğinde olmasına karşın, ancak Tang hanedanı döneminde (618-907) burada etkin bir yönetim kurulabildi. Çinliler bundan sonra da adaya yerleşemedi ve Hainan yerli halkın elinde kaldı. Çinlilerin kıyıda kurduğu yerleşmeler Çin sarayında gözden düşenlerin gönderildiği bir sürgün yeri durumuna geldi. Song hanedanı döneminde (960-1279) Hainan, Guangxi yönetim bölgesine bağlandı. 12. ve 13. yüzyıllarda Çinliler kuzeydeki yayla ve ovalara yerleşti, Li halkları yavaş yavaş dağlık bölgelere çekilmek zorunda kaldı. Fujian yönetim bölgesinin güneyinden gelen nüfus bugün kuzeydoğudaki Wenchang çevresinde çoğunluğu oluşturur. Kuzeybatıda büyük bir Hakka yerleşmesi vardır. Danxian'deki büyük bir yerleşmede de Hunanlılar yaşar.

Ada bugünkü adını Yüan (Moğol) hanedanı döneminde (1206-1368) adada kurulan kısa ömürlü Hainan yönetim bölgesinden aldı. Ming hanedanı döneminde (1368-1644) Hainan yeniden Guangdong'a bağlandı. Ana limanı Haiko ve en büyük kenti Qiongshan 1858'de dış ticarete açıldı. 1912'de adaya bağımsızlık verildi ve adı Qiongyai Dao olarak değiştirildi, 1921'de bu statüsüne son verildi. 1950'de devrimci güçlerce ele geçirilen ada özerk bir birim olarak örgütlendi (Guangdong'a bağlı Hainan yönetim çevresi). Hainan Adası 1988'de Çin'in yönetim bölgelerinden biri oldu.

Japon işgali (1939-45) sırasında kauçuk ve başka bazı tropik ürünlerin üretim alanı genişletildi, maden yatakları işletilmeye başladı. Güneybatıdaki Changjiang ve Tiandu'da demir cevheri, Yaixian'de boksit ve kuzey kıyısındaki Danxian'de alüvyonlu kalay yataklarını işletmek amacıyla karayolları ve kısa demiryolu hatları inşa edildi.

Yıl boyu süren büyüme mevsimi, zengin tropik bitki örtüsü, denizde ve akarsularda

balıkçılık olanakları göz önüne alındığında adanın tarihteki ve günümüzdeki geri kalmışlığı çarpıcıdır. Ada yerlileri yüzyıllar boyunca yalnızca dönüşümlü tarım, avcılık, toplayıcılık ve bir ölçüde de sulu pirinç tarımıyla uğraştı. Hainan'ın anakaradan uzaklığı, kıyı korsanlığı, öldürücü sıtma ve kabilelerin sık sık ayaklanması Çinlilerin adaya göç etmesini büyük ölçüde engelledi. Çin yönetiminin yeraltı kaynaklarını işletmeye açmasına ve tropik tarım alanlarını genişletmesine karşın ada bugün de ülkenin en yoksul bölgelerinden biridir. Ticari değeri olan tropik ürün potansiyeli tam olarak değerlendirilmemiş olmakla birlikte, ekonomide bazı gelişmeler gözlenmektedir. 1949'dan bu yana kauçuk üretimi büyük artış göstermiş, kauçuk işletme tesisleri kurulmuştur. Adada pirinç, hindistancevizi, pamuk, yağ palmiyesi, sisal, incir, tropik meyve ve karabiber yetiştirilir. Kerestecilik büyük bir sanayi oluşturur. Demir çıkarımı genişletilmiş ve bir demir-çelik tesisi kurulmuştur. Ying gehai tuz yatakları Güney Çin'deki en büyük yataklarıdır. Adanın tarihsel yerleri ve tropik kıyıları, önemli bir turizm sektörünün geliştirilmesine elverişli gözükmektedir. Adanın geliştirilmesini amaçlayan bir deneme çerçevesinde, Hainan 1988'de hükümet tarafından özel (kapitalist) ekonomik bölge ilan edilmiştir. Nüfus (1990) 6.557.482.

Hainaut, Flamanca HENEGOUWEN. Belçika'nın güneybatısında il. 3.787 km²'lik toprakları Fransa sınırından kuzeydoğuya doğru uzanan Schelde (Escaut), Dender ve Sambre ırmaklarınca akaçlanır. Ath, Charleroi, Mons, Mouscron, Soignies, Thuin ve Tournai olmak üzere yedi ilçeye (*arrondissement*) ayrılır. Yönetim merkezi Mons'dadır(*).

Tarihöncesi'nden beri yerleşim yeri olan Hainaut, özellikle Spiennes'de Paleolitik Çağın ilk dönemlerinde bölgede çakmaktaşı aletler yapıldığını gösteren izler taşır. Roma egemenliği altında 300 yıllık sakin bir dönem geçiren bölgede, bu süre içinde Bavai'ye doğru uzanan çok sayıda yol açıldı. Romalıların yerini alan Merovenjler Tournai'yi başkent yaptılar. 925'e gelindiğinde Hainaut gelecekteki Alman İmparatorluğu topraklarının bir parçası olmuştu.

Kuzey kesimi dışında ağırlıklı olarak Fransızca konuşulan Hainaut ilinin orta kesimleri eskiden Hainaut Kontluğu'na bağlıydı. İlin bugünkü yüzölçümünden çok daha geniş topraklara sahip olan kontluk, kuzeyde Flandre, doğuda Brabant ile Liège Piskoposluğu'nun bir bölümü, güneydoğuda Fransızların elindeki Rethelois ve Thiérache, güneybatıda Cambrai Piskoposluğu ve Artois Kontluğu, batıda ise Tournai bölgesiyle çevriliydi. İlkçağda Kelt-Germen kabilesi Nervilerin yaşadığı bu bölge, Merovenjler döneminde Austrasia Krallığı'nın, Karolenjler dönemindeyse önce Lotharingia'nın (Lorraine), ardından da Doğu Frankların egemenliği altında kaldı. 9. yüzyılın sonlarındaysa I. Rainier'nin (ya da Regnier) yönetimi altına girdi. Rainier yaşamının son yıllarında Aşağı Lorraine üzerinde de denetim kurdu. Büyük oğlu Giselbert sonradan Lorraine dükü unvanını aldı; küçük oğlu II. Rainier ise 916'da kendisinin yerine Hainaut kontu oldu. II. Rainier'nin torununun oğlu V. Rainier 1013'ten y. 1029'a değin kontluk yaptı. V. Rainier'nin kızı Richildis'in (ö. 1086) ikinci evliliğini yaptığı Hainaut kontu I. Baudouin'in daha sonra VI. Baudouin adıyla Flandre kontu olması Hainaut'yla Flandre'ın geçici olarak birleşmesine yol açtı. Ama Baudouin'in ölümünden (1070) sonra Hainaut'nun Richildis'in ikinci oğlu II. Baudouin'e verilmesiyle iki kontluk yeniden ayrıldı. Bununla birlikte II. Baudouin'in torununun oğlu V. Baudouin, 1191'de VIII. Baudouin adıyla Flandre kontu oldu; oğlu VI. Baudouin (Flandre kontu IX. Baudouin) ise Baudouin adıyla Konstantinopolis'in (İstanbul) Latin imparatoru olarak taç giydi. VI. Baudouin'in ikinci kızı Marguerite, 1246'da Hainaut'yu ilk evliliğinden olan oğluna, Flandre'ı ise ikinci evliliğinden olan oğluna bırakmaya razı oldu. Marguerite'in ölümü (1280) üzerine, Hainaut Kontluğu'nun başına 1257'den beri büyük oğlunun vârisi olan Avesnes'li Jan geçti. Jan'ın 1299'da Holland Kontluğu'nu da ele geçirmesiyle Hainaut ile Hollanda Avesnes hanedanının yönetimi altında birleşmiş oldu. Bu birlik Wittelsbach, Burgonya ve son olarak Habsburg hanedanları döneminde de sürdü.

İspanyol Habsburgları Pireneler Barışı'yla (1659) Le Quesnoy, Landrecies ve Avesnes'yi Nijmegen Antlaşması'yla da (1678) Valenciennes, Condé, Bavay ve Maubeuge'ü Fransa'ya bırakmak zorunda kaldılar. Valenciennes sonradan, Fransa sınırları içinde kalan Hainaut topraklarının (bugün Fransa'da Nord ilinin bir parçası) merkezi oldu. Hainaut'nun geri kalan bölümü Fransız Devrimi ve Napoléon Savaşları sırasında Fransa tarafından ilhak edildi ve Jemappes iline (*département*) bağlandı. Bölge 1814'te Hollanda Krallığı'na verildi. 1831'de de Hollanda Krallığı'ndan Belçika'ya geçti.

Hainaut'nun batısında bulunan Tournai kentinin yakınlarındaki yukarı Schelde vadisi, killi Flandre Ovasının uzantısıdır. Fundalık bir arazisi olan ve iğneyapraklı ağaçlara rastlanan Ardennes'in küçük bölümü güneydoğudaki Chimay yakınlarına kadar uzanır. Ama il topraklarının büyük bölümünü, kum ve kilden oluşan zengin alüvyonlu arazisiyle alçak Hainaut Platosu kaplar. Kuzeydeki tepelerden güneydeki düzlüklere doğru alçalan bu plato, çeşitli tarım ürünlerinin yetiştirildiği yoğun bir tarım bölgesidir. Bölgede buğday, yulaf, arpa, şeker pancarı, hayvan yemi, hindiba (batıda) ve biraz da keten ekimi yapılır; domuz, sığır, inek ve ağır yük taşımaya elverişli Belçika atları yetiştirilir.

Güney Belçika'nın üç büyük kömür havzası Hainaut'dadır: Borinage sanayi bölgesinin bulunduğu Mons havzası, aynı zamanda bir sanayi bölgesi olan La Louvière çevresindeki Centre havzası ve Charleroi havzası. Kömür madenlerinin hemen tümü kapanmıştır. Ama bölgede kok fırınları, yüksek fırınlar, çelik ve makine fabrikaları gibi ağır sanayi kuruluşları etkinliğini sürdürmektedir. Ayrıca cam ve seramik sanayileri de önemlidir. Mons, Centre ve Tournai yakınlarından çıkarılan tebeşir, çimento üretiminde kullanılır. Centre havzasındaki Felay'da bir petrol rafinerisi, Seneffe-Manage'da ise bir otomobil montaj fabrikası vardır. Flandre Ovasında yoğunlaşan dokuma sanayisi Hainaut'nun batısındaki Tournai ve çevresinde de gelişmiştir. Charleroi(*) yakınlarında elektrik donanımları ve kimyasal maddeler üretilir; kireçtaşı, granit ve porfiri çıkarılır. Hainaut'da ulaşım çeşitli demiryolu hatları ve başta Charleroi-Brüksel, Centre, Nimy-Blaton, Haine ve Blaton-Ath olmak üzere çok sayıda kanalla sağlanır.

Hainaut'daki 100'ü aşkın şatonun en ünlüleri Belœil, Mariemont, Chimay, Le Roeulx ve Écaussines'de bulunur. Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Karl'ın kız kardeşi Macaristan kraliçesi Maria'nın Francisco Pizarro'nun Peru'da İnkalara karşı kazandığı zaferleri (1531-33) kutlamak üzere ilan ettiği şenlik günü Binche'de her yıl düzenlenen bir karnavalla kutlanır. Avrupa Müttefik Kuvvetler Yüksek Komutanlığı'nın (SHAPE) merkezi 1967'den beri Mons bölgesindeki Casteau'dadır. Nüfus (1990 tah.) 1.278.039.

Haines, Jackson (d. 1840, New York kenti ABD - ö. Ocak 1876, Finlandiya), artistik patinajı geliştiren ABD'li dans ustası. Önceleri estetikten yoksun bir tarzda ve sınırlı sayıda figürle yapılan bu spora bale üslup ve tekniklerini uyarlamıştır.

Buz pateninde ABD erkekler şampiyonluğunu kazandıktan sonra 1865'te Avrupa'ya gitti. Patinaj üslubu İngiltere'de kabul görmemesine karşın, İsveç, Avusturya ve kara Avrupa'sının öteki ülkelerinde çok tutuldu. 19. yüzyılda dünyanın "vals merkezi" Viyana'da buz üzerinde vals dersleri vermeye başladı. Çok sayıda ülkede artistik patinaj okulları kurdu ya da kurulmasına ön ayak oldu. Petersburg'dan Stockholm'e kızakla yaptığı bir yolculuk sırasında zatürreeye yakalanarak öldü.

Hainisch, Michael (Arthur Josef Jakob) (d. 15 Ağustos 1858, Aue, Gloggnitz yakınları - ö. 26 Şubat 1940, Viyana, Avusturya), Avusturyalı iktisatçı ve devlet adamı. Avusturya'da federal cumhuriyetin ilk başkanı olarak görev yapmıştır (1920-28).

Hainisch hem liberal bir bilim adamı, hem de çok yönlü bir siyasal ve toplumsal eylemciydi. Habsburg imparatorluğunun son yıllarında genel oy hakkını, kadınlara oy hakkı verilmesini ve eğitimin yaygınlaştırılmasını destekledi. I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Avusturya ile Almanya arasında birleşmeyi (*Anschluss*) savundu. Yeni kurulan Avusturya cumhuriyeti için çok umutlu olmamasına karşın, başlıca siyasal partiler ortak bir aday gösteremeyince Aralık 1920'de devlet başkanı seçildi. Çekoslovakya ile Lana Antlaşması'nın (1922) imzalanmasındaki payından ötürü, kendisiyle birlikte *Anschluss*'u desteklemiş olanların öfkesini çekti. Temelde Habsburg egemenliğinin yeniden kurulması olasılığını ortadan kaldıran bu anlaşma Avusturya-Almanya birliğinin önünde bir engel olarak görülüyordu. 1924'te ikinci kez devlet başkanı seçilen Hainisch, anayasa gereği üçüncü kez seçilemediği için 1928'de devlet başkanlığından ayrıldıktan sonra, kısa bir süre ticaret bakanı olarak görev yaptı (1929-30). Sonunda 1938'de Avusturya ile Almanya arasında *Anschluss* gerçekleştiğinde Hainisch de bunu benimsedi.

Haiphong, Vietnam'ın kuzeyinde kent ve belediye. Kızıl Irmak (Song Hong) deltasının kuzeydoğusunda, Thai Binh Irmağından ayrılan bir kolun kıyısında, Tonkin Körfezinden 16 km içeride yer alır. 60 km kadar batıdaki başkent Hanoi'nin ihracat limanı ve ülkenin Hanoi'den sonraki en büyük kentidir. Limanı 1874'te inşa edildi. Fransız sömürge yönetimi sırasında bir liman kenti ve Çin'in güneybatısındaki Kunming, Lao Cai ve Hanoi'den geçen demiryolunun güneydoğudaki son durağı olarak önemli bir ticaret merkezi durumuna geldi. Ayrıca enerji gereksinimini körfezin karşı kıyısında bulunan Quang Ninh'teki kömür madenlerinden karşılayan büyük bir sanayi merkezine dönüştü. 1954'ten sonra sosyalist ülkelerin ve Çin'in yaptığı yardımlarla birçok yeni sanayi kuruluşu işletmeye açıldı. 1970'lerin başlarındaki ABD bombardımanlarından ağır hasar gördüyse de sonradan yeniden inşa edildi. Nüfus (1979) belediye, 812.000; (1989) kent, 456.049.

Haiti, resmî adı HAÏTI CUMHURİYETI, Haiti Kreol dilinde REPIBLIK DAYTI, Fransızca RÉPUBLIQUE D'HAÏTI, Batı Hint Adalarında ada ülkesi. Hispaniola Adasının batıda kalan üçte birlik bölümüyle çevredeki birkaç küçük adayı kapsar. Yüzölçümü 27.400 km²'dir. Atlas Okyanusunda, Florida'nın (ABD) 966 km güneydoğusunda yer alır. Kuzeyde Atlas Okyanusu, doğuda Dominik Cumhuriyeti, güney ve batıda Antil Deniziyle çevrilidir. Kıyılarının toplam uzunluğu 1.080 km'yi bulur. Amerika kıtasında ABD'den sonra bağımsızlığını kazanan ilk ülke ve kıtanın resmî dili Fransızca olan tek cumhuriyetidir. Nüfusunun büyük çoğunluğu Siyah olmasına karşın, uzun yıllar seçkin bir tabaka oluşturan Mulatto azınlığın yönetiminde kalmıştır. New York kenti ile Panama Kanalı arasındaki denizyolunun geçtiği Rüzgârüstü Boğazına egemen konumundan dolayı stratejik bir önem taşır. Başkenti Port-au-Prince, 1991 tahmini nüfusu 6 617.000'dir.

Doğal yapı. Haiti, Gonâve Körfezinin ayırdığı iki yarımadadan oluşur. Kuzeybatı-güneydoğu ve batı-doğu doğrultularında uzanan yarımadaların eksenini tebeşir oluşumlu sıradağlar belirler. Genelde dağlık olan ülke topraklarının yaklaşık beşte ikisinde yükseklik 490 m'yi geçer. Kuzeydeki yarımadayı kaplayan ve ortalama yüksekliği 1.200 m olan Kuzey Masifi, doğuya doğru Dominik Cumhuriyeti içlerine sokularak Orta Cordillera adını alır. Güneydeki yarımadayı boydan boya geçen Güney Masifi genelde daha yüksektir. Güneydoğudaki Selle Doruğu (2.674 m) ülkenin en yüksek noktasını oluşturur. Sıradağlar arasında yoğun bir nüfus barındıran çok sayıda küçük düzlük uzanır. Bu düzlüklerin en büyüğü olan Kuzey Ovasının kapladığı alan ancak 390 km²'yi bulur. Ülkenin başlıca akarsuyu batı yönünde akarak Gonâve Körfezine dökülen, 280 km uzunluğundaki Artibonite Irmağıdır. Yaklaşık 6.700 km²'lik bir alanın sularını toplayan ırmağın oluşturduğu alüvyonlu ova iki yarımadayı birbirine bağlar. Güneyde doğu-batı doğrultusunda uzanan çöküntü vadisinde ülkenin en büyük gölü olan Saumâtre Gölü (170 km²) bulunur. Bu bölgede küçük çaplı olmakla birlikte sık sık deprem görülür.

Haiti'nin dağlık yüzey şekilleri ve denizin etkisine açık oluşu, tropik iklimi bir ölçüde yumuşatır. Ortalama yıllık sıcaklık 21°C-32°C arasında değişir. Kıyılar iç kesimlere göre daha sıcaktır. Dominik Cumhuriyeti'ndeki dağlar batıdan gelen nem yüklü alize rüzgârlarının önünü kestiğinden yağışların dağılımı değişken bir yapı gösterir. Kuzeybatıda ancak 500 mm'yi bulan yıllık yağış miktarı, doğu ve güneydeki yüksek bölgelerde 2.500 mm'ye kadar çıkar. Ağustos-kasım arasında zaman zaman harikanlar görülür. 1980'deki "Allen" harikanı 220 kişinin ölümüne ve ülke ekonomisinde önemli yeri olan kahve plantasyonlarında büyük zarara neden olmuştur.

Geçmişte önemli miktarda kerestenin ihraç edildiği Haiti'de ekime elverişli alan gereksinimi doğal bitki örtüsünü önemli ölçüde yıkıma uğratmıştır. Günümüzde ülke topraklarının ancak yüzde 10'unu kaplayan doğal bitki örtüsü yüksek kesimlerdeki az sayıda çam ormanıyla maun ve sedir ağaçlarının yer aldığı tropik yağmur ormanlarını kapsar. 1.500 m'nin üzerindeki alanlarda alp tipi bitkiler yetişir. Daha aşağılarda yabanıl hindistancevizi, avokado, mango, ıhlamur ve portakal ağaçlarına rastlanır. Gelgit etkisine açık kıyılarda mangrov şeritleri uzanır. Başlıca hayvan türleri kayman, keler, ördek, yabanıl güvercin ve flamingodur. Kıyı sularında uskumru, tarpon ve barakuda gibi balıklar yaşar.

Nüfus. Haiti nüfusunun büyük çoğunluğu bağımsızlıkla (1804) birlikte özgürlüğünü kazanan 480 bin kadar Siyah kölenin soyundan gelir. 18. yüzyıl başlarında Batı Afrika'dan getirilmeye başlayan bu kölelerin büyük bölümü Dahomey ve Kongo kökenliydi. Siyahlar ile Avrupalıların karışımıyla ortaya çıkan Mulattoların toplam nüfus (1985) içindeki oranı yüzde 4,9'dur. Fransızların yanı sıra bağımsızlık sonrasında ülkeye gelen İngiliz ve Amerikalı göçmenler küçük bir azınlık oluşturur. Genelde Hıristiyan olan nüfusun beşte dörtten fazlası Katolik mezhebine bağlıdır. Geçmişte din adamlarının sayısının çok sınırlı oluşu, bir Afrika tanrılar topluluğu üzerinde Hıristiyan bir tanrının yer almasına dayanan ve Vudu olarak bilinen bağdaştırıcı bir halk dininin gelişmesine yol açmıştır. Öteden beri resmi dil olan Fransızcanın yanı sıra Haiti Kreolü de resmî dil olarak kabul edilmiştir. Yaygın olarak konuşulan Haiti Kreolü Batı Afrika öğeleri taşıyan bozulmuş bir Fransızcadır.

Haiti km² başına 241,5 kişiyle (1991) dünyanın en yoğun nüfuslu ülkeleri arasında yer alır. Toplam nüfusun yüzde 70'ten fazlası kırsal kesimde yaşar. Kırsal yerleşme dokusuna dağınık ve küçük birimler egemendir. Doğum ve ölüm oranları (1989) sırasıyla binde 31 ve binde 12'dir. Bu yüksek düzeyler nedeniyle 15 yaşın altındaki grup toplam nüfusun yaklaşık yüzde 40'ını oluşturur.

Ekonomi. Büyük ölçüde tarıma ve hafif sanayilere dayanan, gelişme yolunda bir piyasa ekonomisinin yürürlükte olduğu Haiti, Amerika kıtasının en yoksul ülkesidir. 1989 verilerine göre ülke gayri safi milli hasılası (GSMH) 2,5 milyar ABD Doları, kişi başına düşen milli gelir ise 400 ABD Doları'dır.

Gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) içindeki payı yaklaşık üçte bir olan tarım sektöründe toplam işgücünün yarısı çalışır. Ekime elverişli alanlar çok sınırlıdır. Mısır, tatlıpatates, manyok ve pirinç gibi temel ürünler yılda iki kez ekilir. Çoğu gıda maddelerinin üretimi iç tüketimi karşılamaktan uzaktır. Dağ yamaçlarında yetiştirilen ve en önemli ticari ürün olan kahve ihracat gelirlerinin dörtte birini oluşturur. Öteki önemli ticari ürünler şekerkamışı, sisal, kakao, tütün ve pamuktur. Ayrıca esans yapımında kullanılan çeşitli kokulu bitkiler yetiştirilir. Yerli sığırları ithal cinslerle melezleştirmede sınırlı bir başarı sağlanmıştır.

Madencilik yapı malzemeleri üretiminde kullanılan hammaddelerin çıkarılmıyla sınırlıdır. Geçmişte ekonomiye önemli katkıda bulunan boksit üretimi ve ihracatı 1983'te sona ermiştir. Sanayi kuruluşları Port-au-Prince çevresinde toplanmıştır; imalat sektörünün temelini ithal parçaların montajı

oluşturur. Başlıca sanayi ürünleri giyim eşyası, spor malzemeleri, ayakkabı, elektronik donanımı, işlenmiş şeker, un, çimento, sigara ve esanstır. Toplam 567 milyon kWsa olan elektrik üretiminin (1990) büyük bölümü hidroelektrik santrallardan sağlanır; ithal yakıtlara dayalı elektrik üretiminin oranı üçte birin altındadır. Turizm önemli bir döviz kaynağıdır.

Haiti ekonomisinde yabancı sermayenin önemli bir ağırlığı vardır. Dış yardıma bağımlılık son derece yüksektir. Kamu harcamalarının yüzde 75'e varan bölümü dış yardımlarla finanse edilir. Dış ticarette en önemli yeri tutan ABD'nin ihracat ve ithalat içindeki payı yüzde 50 dolayındadır. Kahve dışındaki ihracat kalemleri hafif sanayi malları, kakao ve esanstır. Başlıca ithalat kalemleri makine, ulaşım araçları, temel mamul mallar, gıda ürünleri, petrol türevleri ve kimyasal maddelerdir.

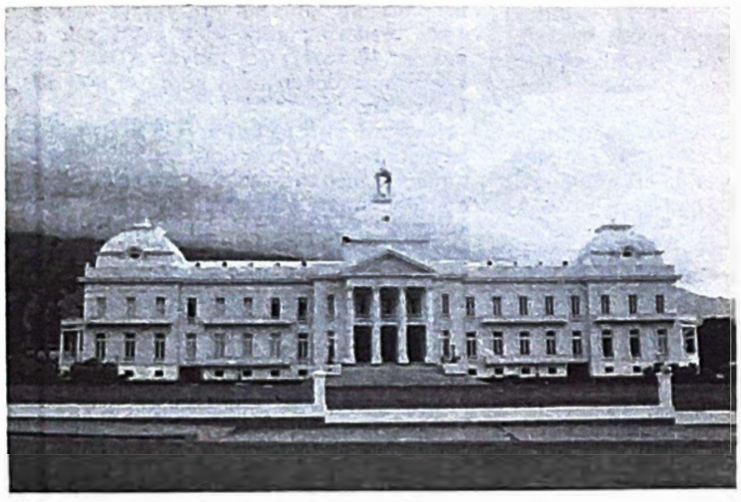

Port-au-Prince'te eski Başkanlık Sarayı, Haiti
ABC Ajansı

Elverişsiz yüzey şekilleri nedeniyle karayolu ağı pek gelişmemiştir. Başkentten çıkan kısa bir demiryolu hattı şekerkamışı ve yük taşımacılığında kullanılır. Port-au-Prince ve Cap-Haïtien limanları oldukça işlektir. Port-au-Prince yakınlarında uluslararası bir havaalanı vardır.

Yönetsel ve toplumsal koşullar. Haiti 1950'lerden 1986'ya değin, bütün yetkileri elinde toplayan Duvalier ailesinin yönetimi altındaydı. 1964 ve 1971'de üzerinde bazı değişiklikler yapılan 1957 Anayasası başkanın yaşam boyu görevde kalmasını öngörüyordu. 1986'daki darbenin ardından hazırlanan yeni anayasa Mart 1987'deki halkoylamasıyla onaylanarak yürürlüğe girdi. Bu yeni anayasa uyarınca yürütme gücünün başında geniş yetkilerle donatılmış başkan bulunur. Başkanın birkaç dönem üst üste görev yapması yasaklanmıştır. Duvalier'nin devrilmesine değin ülkenin tek siyasal partisi Ulusal Birlik Partisi'ydi (PUN). Geçmişte silahlı kuvvetlerin yanı sıra Ulusal Güvenlik Gönüllüleri adı altında görev yapan ve halk arasında Tonton Macoute'lar olarak bilinen gizli polis kuvveti 1986'da resmen dağıtılmıştır.

Haiti'de sağlık koşulları son derece kötü dür. Yetersiz beslenme önemli bir sorun oluşturur. Tetanos, verem, sıtma ve sindirim hastalıkları çok yaygındır. Hastane ve doktor açığı nedeniyle özellikle kırsal kesimde yeterli bir sağlık hizmeti verilememektedir. Bebek ölüm oranı (1989) binde 92'dir. Ortalama ömür (1989) kadınlarda 56 yıl, erkeklerde 55 yıldır.

Eğitim 6-12 yaşlar arasında parasız ve zorunlu olmakla birlikte, okul ve eğitilmiş öğretmen açığından dolayı öğrenim çağındaki çocukların çoğunluğu okula gidememektedir. 1990 verilerine göre 15 yaşın üzerindekiler arasında okuryazarlık oranı yüzde 53'tür. Port-au-Prince'te bir üniversite vardır.

Kültürel yaşam. Haiti sanatı ve edebiyatı geleneksel olarak güçlü bir Fransız etkisi taşımıştır. Özgün Kreol edebiyatının başlangıcı olarak Georges Sylvain'ın (1865-1925) *Cric-Crac* (1901) adlı yapıtı kabul edilir; masallardan oluşan kitabın adı masalın başında anlatıcı ile dinleyicilerin karşılıklı söyledikleri geleneksel sözcüklerden gelir. Yerel halk kültürüne yönelik ilgi 1920'lerin sonunda canlanmıştır. Haiti'ye özgü konuları işleyen romanlarıyla dünya çapında ün kazanmış ilk Haitili yazar olan Jacques Roumain (1907-44), edebiyatın yanı sıra tiyatro dansları ve resim üzerinde de büyük etki bırakmıştır. Haitili ressamların yapıtları yurt dışında da ilgi görmektedir. Başkentte tarih ve etnoloji müzeleriyle bir ulusal kütüphane vardır.

Tarih. Kristof Kolomb'un Hispaniola Adasını gördüğü 1492 öncesindeki Haiti tarihi konusunda pek az şey bilinmektedir. 16. yüzyıl sonuna gelindiğinde adanın yerli halkı olan Aravakların nüfusu İspanyolların baskıları ve salgın hastalıklar yüzünden çok azalmıştı. Seyrek bir nüfusu barındıran İspanyol kolonileri adanın doğu ucuyla sınırlıydı. Cayman Adalarındaki üslerinden adanın batı ucuna hiçbir engelle karşılaşmadan akınlar düzenleyen Fransız korsanlar, zamanla burada plantasyonlar oluşturmaya başladılar. Korsanların kuzeybatıda kurduğu Port-de-Paix sonradan Fransız Batı Hindistan Kumpanyası'nın eline geçti. Fransızlar 1697'de Rijswick Antlaşması'yla resmen egemen oldukları adanın batı kesimine Saint-Domingue adını verdiler.

18. yüzyılda nüfusu hızla artan Saint-Domingue, Siyah köle emeğine dayalı şeker, kahve, kakao, indigo (çivit) ve pamuk üretimiyle Yenidünya'nın en zengin sömürgesi durumuna geldi. Sömürgedeki arazi ve kölelerin büyük bölümü bir avuç ailenin elindeydi. 1789'a gelindiğinde Fransa'nın dış yatırımlarının yaklaşık üçte ikisi Saint-Domingue'de bulunuyordu. Kölelerin Fransız Devrimi'nin etkisiyle 1791'de başlattığı ayaklanma, 1794'te köleliğin kaldırılmasını sağladı. İspanya'nın Basel Antlaşması'yla (1795) adanın geri kalan bölümünü de Fransa'ya bırakmasına karşın, Avrupa'da patlak veren savaş, Fransızların fiilen denetim kurmasını önledi. Napoléon'un 1802'de adaya gönderdiği kuvvetlerin eski düzeni geri getirmeye yönelmesi, yeni bir ayaklanmaya yol açtı. Yenilgiye uğrayan Fransızlar Saint-Domingue'den çekilmekle birlikte adanın doğusunda varlıklarını korudular. 1 Ocak 1804'te Aravak dilindeki özgün Haiti adıyla adanın bütününde bağımsızlık ilan edildi. Siyah ayaklanma önderleri, savaş sırasında büyük yıkıma uğramış olan Haiti'de istikrarlı bir yönetim oluşturamadılar. İspanyollar 1809'da İngilizlerin yardımıyla Santo Domingo olarak bilinen adanın doğusunda yeniden denetim kurdular. Haiti'de birbirini izleyen darbe ve suikastlar sonunda kuzeyde Siyahların başta bulunduğu, güneyde ise Mulattoların ağırlıkta olduğu iki ayrı yönetim ortaya çıktı. 1818'de güneyde başkanlığı üstlenen Jean-Pierre Boyer, ülkenin tümünü denetim altına aldıktan sonra 1822'de bir yıl önce bağımsızlığını ilan etmiş olan Santo Domingo'yu (Dominik Cumhuriyeti) işgal etti. Köleliği kaldırarak kilise mülklerine el koymakla birlikte baskıcı bir yönetim kuran Haitililer, 1844'te bir halk ayaklanmasıyla adanın doğu kesiminden çıkarıldı.

Boyer'nin devrildiği 1843'ten 1915'e değin geçen dönemde çoğu darbeyle görevden uzaklaştırılan 20 başkan birbirini izledi. Ülkede giderek baskıcı bir rejim biçimlenirken, Mulattoların yönetimdeki ağırlığı da pekişti. 1890'lardan başlayarak Haiti'de ticari ve askeri ayrıcalıklar peşinde koşan ABD, 1905'te gümrük yönetimini ele geçirmenin yanı sıra güçlü ekonomik dayanaklar edindi.

ABD'nin ülkedeki yatırımlarını korumak ve Panama Kanalına giden yolları güvence altına almak amacıyla 1915'te ABD Deniz Piyadeleri aracılığıyla kurduğu işgal yönetimi, tam bir mali ve siyasal bağımlılık doğurdu. 1918'de kabul edilen anayasayla yabancıların Haiti'de arazi edinmesine izin verildi. Kamu görevleri Mulattoların elinde toplanırken, Siyahlar için zorunlu çalışma uygulaması geri getirildi. Bazı altyapı yatırımlarına karşın, işgal yönetimine yönelik tepkiler giderek güçlendi. Uzun bir aradan sonra 1930'da yapılan meclis seçimlerinde milliyetçiler çoğunluğu ele geçirdi. Deniz Piyadeleri'nin 1934'te geri çekilmesine karşın, ABD'nin mali alandaki doğrudan denetimi 1941'e, dolaylı denetimi de 1947'ye değin sürdü.

ABD işgali sonrasında, çok sayıda Haitili işçinin çalıştığı Dominik Cumhuriyeti'yle baş gösteren sürtüşmeler zamanla çatışmalara dönüştü. Bu arada başa geçen başkanların görev sürelerini uzatma girişimleri bir dizi askeri darbeye yol açtı. Karışıklıklarla geçen bir dönemin ardından yapılan plebisitte, Mulatto egemenliğine son verme sözüyle ortaya çıkan François Duvalier(*) başkanlığa seçildi (Eylül 1957). Duvalier'nin yönetiminin ilk yıllarında da şiddet olayları sürdü. Temmuz 1958'de bir darbe girişimini boşa çıkaran Duvalier, halk arasında Tonton Macoute'lar adı verilen bir gizli polis kuvveti oluşturdu. Halk üzerinde terör estiren bu kuvvete dayanarak 1964'te kendini ömür boyu başkan seçtirdi ve tam bir polis devleti kurdu. ABD yardımlarındaki kısıntıların ve turizm gelirlerindeki düşüşün yarattığı ekonomik güçlükler üzerine, yaşamının sonlarına doğru baskı önlemlerini bir ölçüde yumuşattı. Ölümünden (1971) önce yerine geçecek kişi olarak oğlu Jean-Claude Duvalier'yi(*) belirledi.

Ekonomide belirli bir düzelme sağlayan ve usta siyasal manevralarla konumunu güçlendiren genç Duvalier, muhalefetin giderek güçlenmesi üzerine 1980'den sonra yeniden sertliğe yöneldi. 1985 sonlarında

işsizliğe, kötü yaşam koşullarına ve siyasal baskılara karşı başlayan gösteriler, sayıca 15 bine ulaşan Tonton Macoute'ların acımasız sindirme hareketlerine karşın bastırılamadı. Duvalier 7 Şubat 1986'da Haiti'den kaçtı. Demokrasiye geçiş için sivil ve askerlerden oluşan beş kişilik Geçici Yönetim Konseyi'nde ve hükümette eski rejim yanlılarının ağırlıkta olması, gösterilerin sürmesine neden oldu. Üye sayısı üçe indirilen konseyin giriştiği değişiklikler, olayların önünü alamadı. 1986 sonlarında kurucu meclis için yapılan seçimlerde katılma oranı yüzde 5 düzeyinde kaldı. Mart 1987'de seçmenlerin yaklaşık yüzde 50'sinin katıldığı halkoylamasıyla yeni anayasa kabul edildi. Muhaliflere yönelik yoğun baskılar altında Ocak 1988'de başkanlığa seçilen Leslie Manigat, Haziran 1988'de Genelkurmay Başkanı Henri Namphy tarafından devrildi. Eylülde de Namphy devrildi ve yerine Duvalier'nin danışmanlarından General Prosper Avril geçti. Ocak 1990'da sıkıyönetim ilan ederek muhalefet önderlerini sınır dışı eden Avril, yönetim karşıtı gösterilerin yaygınlaşması üzerine istifa etti ve Florida'ya sürgüne gönderildi. Yerine geçen Genelkurmay Başkanı Hérard Abraham birkaç gün sonra yerini Yüksek Mahkeme yargıçlarından Bayan Ertha Pascal Trouillat'nın başkanlığındaki geçici hükümete bıraktı. Aralıkta yapılan seçimleri Katolik rahip Jean-Bertrand Aristide kazandı. Aristide Ekim 1991'de bir darbeyle görevden alındı. Bu arada ekonominin durma noktasına gelmesi nedeniyle pek çok Haitili küçük teknelerle ülkeden kaçmaya çalışıyordu. Birleşmiş Milletler'in uyguladığı silah ve petrol ambargosuna ve ABD'nin bütün çabalarına karşın Aristide'nin göreve dönmesi sağlanamadı.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak.* ANAYILLIK

Haiti Kreolü, Antil Denizindeki Hispaniola Adasında konuşulan Fransızca kökenli karma dil. 1987'den bu yana Haiti'nin resmi dilidir ve nüfusun yüzde 90'ından fazlası bu dili konuşur. Haiti'nin öbür resmi dili olan Fransızca ise yalnızca nüfusun yüzde 10'u tarafından konuşulmaktadır. Haiti Kreolündeki sözcüklerin en az yüzde 90'ı Fransızca kökenlidir. Öteki sözcükler Afrika dillerinden geçmiştir; az sayıda İspanyolca sözcüğe de rastlanır. Haiti Kreolünün söylenişi Fransızcadan farklıdır; dilbilgisi ve sözdizimi de Fransızcadan bir ölçüde farklılaşmıştır. Örneğin, Fransızcadaki yardımcı eylemlerden türetilen eylem örnekleriyle, Fransızcadaki standart eylem çekimleri değişikliğe uğratılmıştır. Eylemin zamanını ve görünüşünü belirten bu öneklerin Afrika dillerinin etkisiyle geliştirildiği sanılır.

Yazılı kullanımı olmakla birlikte, yakın tarihe değin standart ya da resmi bir dil olmadığı için Haiti Kreolünün yazım kuralları ancak kısa süre önce belirlendi ve birkaç farklı yazım sistemi geliştirildi. Önceleri dilin Fransızca kökenine ağırlık veren yazım kuralları yaygın biçimde kullanıldı. Bu da dilin söylenişinde yanlışlara ya da belirsizliklere yol açıyordu. Bir Protestan misyonerin geliştirdiği, dilin okunuşuna oldukça bağlı kalan bir yazım sistemini Fransızcaya uyarlayan McConnell-Laubach-Pressoir yazım kuralları Haiti hükümetince 1961'de kabul edildi.

Antiller bölgesinde konuşulan başka Fransız Kreolleri de vardır. Bunlar arasında Louisiana Kreolü ile Antiller'de (örn. Martinik, Trinidad ve Tobago Cumhuriyeti ile Fransız Guyanası) konuşulan bazı kreoller sayılabilir. Bu dilleri konuşanlar genellikle birbirlerini anlayabilirler.

Haiti Kreolündeki bazı tümce örnekleri olarak şunlar gösterilebilir (transkripsiyon sesbirimler temelinde yapılmıştır; "~" işareti genizsilleştirilmiş ünlüleri gösterir). *Li tòbe nã dlo* (Fransızca *Il tombait dans l'eau,* "Suya düşüyordu"), *Li pa-j-isi* (Fransızca *Il n'était pas ici,* "Burada değildi") Louisiana Kreolünden ise şu tümce örnek gösterilebilir: *T-ale reste kuşe* (Fransızca *Tu va rester couché,* "Yatar durumda kalacaksın")

Hajdú-Bihar, Macaristan'ın doğusunda il (*megye*). Büyük Macaristan Ovasının bir parçasını oluşturan Tiszántúl Ovasında yer alır. Yüzölçümü 6.212 km²'dir. Arazisinin büyük bölümünü doğal bitki örtüsünün yok olmasıyla ortaya çıkan kumlu topraklar kaplar. İklim yazın sıcak, kışın ise çok soğuktur. Yönetsel açıdan bağımsız olan il statüsündeki yönetim merkezi Debrecen(*) kumlu düzlüğün güneybatı ucunda yer alır. Hortobágy(*) bozkırını (*puszta*) ve verimli siyah toprakla kaplı alçak bir yayla olan Hajdúság'ı sulamak amacıyla 19. yüzyılda inşa edilen Tiszalök Barajı ile 100 km uzunluğundaki Ana Kanal sayesinde Tisza Irmağının akışı düzenlenmiştir. Sulama projeleriyle kuraklığın önlendiği her yerde pirinç, buğday, mısır, tütün, ayçiçeği ve mercimek yetiştirilir. Efsanevi Macar sığır çobanlarının (*gulyá*) Hortobágy bozkırında yaşadığına inanılır. Kaplıca kenti Hajdúszoboszló, doğal gaz çıkarılan bir bölgenin merkezinde bulunur. Nyírbátor'da 1480'lerden kalma iki tarihsel kiliseden birinin kemer biçiminde büyük bir ahşap çan kulesi vardır. Nüfus (1990 tah.) 548.622.

Hajdúböszörmény, Macaristan'ın kuzeydoğusundaki Hajdú-Bihar ilinde (*megye*) kent. Büyük Macaristan Ovasında, özellikle de Hortobágy(*) bozkırında (*puszta*) yer alan çok sayıdaki küçük tarihsel kasabadan biridir. Hajdúság'ın(*) Hajdú-Bihar iline bağlandığı 1876'ya değin bu bölgenin yönetim merkeziydi.

Tisza Irmağının yukarı kesiminden sulamada yararlanılmaya başlaması bozkırda verimliliği artırdı. Bölgede doğal gazın bulunması sanayinin gelişmesine katkıda bulundu. Bölgenin pazar merkezlerinden biri olan Hajdúböszörmény'de çorap, tuğla ve kiremit üreten hafif sanayi kuruluşları vardır. Birçok ikincil yolun kavşak noktasında bulunan kent 15 km güneydoğudaki Debrecen'e demiryoluyla bağlıdır. Nüfus (1986 tah.) 31.000.

Hajdúság, Macaristan'ın Hajdú-Bihar ilinde (*megye*) bölge. Güneyinde Hortobágy(*) bozkırı (*puszta*) ve doğusunda Nyírség ile Tisza'nın doğusundan ve güneyinden akan ırmaklar arasında yer alır. Bölgenin yakınlarında adları aynı önekle başlayan pek çok kent (Hajdúnánás, Hajdúdorog, Hajdúvid, Hajdúhadház, Hajdúszoboszló, Hajdúsámson, Hajdúszovát ve en büyükleri Hajdúböszörmény) yer alır. Bugün bölgede yaşayanlar 15. yüzyılda Osmanlıların batıya doğru yayılması karşısında yurtlarını terk eden toplulukların soyundan gelir. Bölgede, yörenin yerlisi durumundaki çobanlar (*hajtó*) ile Erdel prensi István Bocskay'ın (1557-1606) ordusunda savaşmış Macar ve Slav piyade askerlerinin (*hajdú*) soyundan gelenler de yaşar. Bocskay, Osmanlıların "haydut" olarak adlandırdığı bu topluluk üyelerine toprak ve unvan bağışlayıp ayrıcalıklar tanıdı. Bölgedeki müstahkem kasabalar ve halkları hem Osmanlılara, hem de Habsburglara karşı mücadelelerde önemli rol oynadılar. Bölgenin 1876'da Hajdú-Bihar iline bağlanarak tüm ayrıcalıklarını yitirmesine kadar bu askeri yerleşimlerin yönetim merkezi Hajdúböszörmény idi.

hak, değerli taş, metal, ahşap, deri ve fildişi gibi malzemelerin üstüne oyma yoluyla resim, yazı ve süsleme yapma sanatı. Tarih boyunca birçok uygarlıkta çeşitli amaçlarla gerçekleştirilmiş örneklerine rastlanır. Yakut, zümrüt, yeşim, akik, topaz, necef turundan değerli ve yarı değerli taşlarla, altın, gümüş, bakır, pirinç gibi metaller üstüne desenler hakkedilerek çeşitli süs eşyası ve takılar yapılırdı.

Para, madalyon, kitap cildi, matbaa hurufatı ve resim kalıplarının yapılması da bu sanatın uygulanma alanına girerdi. Okuryazar olsa da herkesin imza yerine muhur kullanmak zorunda olduğu dönemlerde muhur kazıma işi hakkâkların önde gelen uğraşlarından biriydi. Hakkâklar ayrıca hamail kutusu, tütün tabakası, nargile, lule, tesbih tanesi üstüne de ince işlemeler yaparlardı.

Hakkâklar tığı kalem adı verilen çelikten kazıma kalemleriyle çalışırlardı. Daha önce başka işlerde kullandıkları desenleri hakkâk mecmuası denen defterlerde toplar, isteyenlere seçim yapmaları için gösterirlerdi.

Hak, Türkiye'de de çok eskiden beri yaşayan bir el sanatı olduğu halde, asıl gelişmesini 16. yüzyıldan sonra gösterdi. Geleneksel esnaf örgütlenmesi çerçevesinde bir loncada toplanan İstanbul hakkâkları, hakkâkbaşı adını taşıyan deneyimli bir görevlinin gözetimi altında çalışırlardı. Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sine göre 17. yüzyılda hakkâklar değerli taşları işleyen "esnaf-ı hakkâkân", muhur kazıcılığı yapan "esnaf-ı muhurkünân" ve gümüş muhur kazıyıp tılsımlı eşyalar hazırlayan "esnaf-ı mühürkünân-ı sim heykel" gibi üç ayrı grupta toplanmıştı. Bunların ayrı işyerleri, ayrı üretimleri ve ayrı esnaf pirleri vardı. Hakkâk esnafının toplu olarak çalıştığı Hakkâklar Çarşısı, Beyazıt semtindeydi. Muhur kullanma geleneğinin ortadan kalkması ve çinkografi ile klişe alma tekniğinin gelişmesi, bu el sanatının giderek ortadan kalkmasına yol açtı.

Hakkâklar süsledikleri bazı yapıtlara ve kazıdıkları muhurlere çok küçük biçimde ad ve tarih de koyarladı. Bu gelenek nedeniyle Aşki, Azmi, Hüsni, Resmi, Yümni gibi mahlaslar kullanan birçok hakkâkın varlığı bilinmektedir. Ayrıca IV. Murad döneminin (1623-40) ünlü hakkâkları arasında Mahmut, Rıza ve Ferit çelebilerin adı geçmektedir. 19. yüzyılda II. Mahmud döneminde (1808-39) yaşamış olan sanatçılardan hakkâkbaşı Fenni Efendi (ö. 1832), başta padişah olmak üzere devlet ileri gelenlerine kazıdığı muhurlerle büyük bir ün yapmıştır. 19. yüzyılın ünlü hakkâklarından Ermeni asıllı Benderyan ise değerli taşlar üstünde çalışmak için çinkografiyi andıran bir yöntem geliştirmişse de, başkalarına öğretmediği için, bu buluşu ölümüyle birlikte unutulmuştur.

hak, hukuki ilişkilerde korunmaya değer çıkarları sağlayabilmek için hukuk düzeninin kişilere tanıdığı yetki. Öğretide hak kavramının açıklanabilmesi için çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan en önemlileri irade kuramı, çıkar kuramı ve karma kuramdır. İrade kuramına göre hak, hukuk düzeninin kişiye tanıdığı irade kudretidir. Bu kuram irade kudretinden yoksun olan küçüklerin ve akıl hastalarının hak sahibi sayılmaması sonucunu yarattığından sert eleştirilere uğramıştır. Çıkar kuramına göre hak, hukuk düzeninin koruduğu çıkardır. Hukuk düzeninin koruduğu her çıkarın bir hak oluşturmasının zorunlu olmaması gerçeği, bu kuramın da eleştirilmesine neden olmuştur. Karma kurama göre ise hak, kişiye sahip olduğu çıkarı korumak üzere hukuk düzenince tanınmış olan irade

kudretidir. Bu, öğretide en çok kabul gören kuramdır.

Çeşitli bakımlardan sınıflandırılan haklar, ait oldukları hukuk dalına göre kamu hukukundan doğan haklar ve özel hukuktan doğan haklar olmak üzere iki büyük bölüme ayrılır. Bu, geleneksel ve temel ayrımdır. Kamu hakları kişinin toplumla ve onun siyasal örgütlenmesi ve temsilcisi niteliğindeki devletle olan ilişkilerinden doğan haklardır. Siyasal otoriteye bu hakların kabul ettirilmesi uzun ve güçlü bir siyasal mücadeleyle gerçekleşmiştir. Kamu haklarının klasik ve geleneksel türleri kişisel haklarla siyasal haklardır. Kişisel haklar kişinin belirli yaşam alanlarının saklı tutulmasına ilişkin haklarıdır. Kişinin maddi ve manevi varlığıyla ilgili olan ve bu varlığın geliştirilmesi amacını taşıyan kişisel hakların başlıcaları, kişi ve konut dokunulmazlığı, özel yaşamın gizliliği, din ve vicdan özgürlüğü, haberleşme özgürlüğü, yerleşme ve seyahat özgürlüğü, düşünce ve ifade özgürlüğü, bilim ve sanat özgürlüğüdür. Bunlar çoğunlukla, devletin karışmasını önleyici nitelikte haklardır (önleyici ya da koruyucu kamu hakları).

Siyasal haklar ise bireylerin siyasal iktidarın kullanımına katılması amacına yönelik yurttaşlık, seçme ve seçilme, siyasal parti kurma ve partilere girme, dilekçe hakkı ve kamu hizmetlerine girme hakkı gibi haklardır. Devlet yönetimine katılmayı amaçlayan bu haklara katılma hakları da denir.

Öte yandan tarihsel gelişim süreci içerisinde sosyal ve ekonomik alanlarda da kişilerin sahip olması gereken bazı haklar ortaya çıkmıştır. Mülkiyet, çalışma, sözleşme, öğrenim, sendika kurma ve kurulmuş sendikalara girme, toplu iş sözleşmesi ve grev, sağlık, sosyal güvenlik hakkı gibi haklar özellikle sosyal adalet ve sosyal devlet gibi kavramların ortaya çıkması ve gelişmesiyle kurumlaşmıştır. Bunlardan çoğu devletten bazı hizmetlerin yapılmasını istemeyi içeren "isteme hakları" niteliğinde olmakla birlikte, sözleşme, sendika kurma, toplu sözleşme ve grev hakkı gibi haklar önleyici kamu hakları niteliğindedir.

Özel hukuktan doğan haklar çeşitli bakımlardan sınıflandırılır. Bunlar niteliklerine göre mutlak ve nisbi haklar olmak üzere iki ana gruba ayrılır. Mutlak haklar hak sahibinin bir mal ya da kişi üzerinde tekel biçimindeki iktidarından ve yetkilerinden oluşur. Mallar üzerindeki mutlak haklar, maddi mallar söz konusuysa ayni hak, maddi olmayan mallar (düşünce ürünleri) söz konusuysa fikri haklar adını alır. Kişiler üzerindeki mutlak haklar bir kimsenin kendisi ve kendi kişisel değerleri üzerindeki iktidar ve yetkileri ile belirli kişiler üzerindeki iktidar ve yetkilerinden oluşur. Bunlar kişilik haklarıyla velayet ve vesayet gibi mutlak aile haklarıdır. Nisbi haklar belli iki kişi arasındaki hukuki ilişkiden doğması nedeniyle ancak onlar arasında geçerli olan haklardır. Bunlar borç ilişkilerinden doğan haklarla aile hukukuna ilişkin bazı haklardan oluşur.

Özel hukuktan doğan haklar amaçlarına göre yalın haklar ve yenilik doğuran haklar olmak üzere ikiye ayrılır. Yalın haklar, örneğin velayet hakkı gibi kullanılmalarıyla hukuki durumda herhangi bir değişiklik yapmayan haklardır. Yasadan ya da taraflar arasındaki anlaşmadan doğan ve tek yanlı iradeyle yeni bir hukuki sonuç yaratan, yenilik doğuran haklar ise hak sahibine yetki sağlayıcı haklardır. Söz konusu yeni hukuki sonuç tümüyle yeni bir hukuki durumun ortaya çıkması ya da var olan bir hukuki durumun değişmesi ya da ortadan kalkması biçiminde belirebilir.

Öte yandan bazı haklar başkasına devredilebilirken, bazıları da hiç devredilemez. Özel hukuktan doğan hakların büyük bir bölümü devredilebilen haklardır. Bunlar mülkiyet, alacak, rehin ve benzeri haklardır. Devredilemeyen haklar ise intifa hakkı, oturma hakkı, nişanlanma, evlenme, evlat edinme, ismin değiştirilmesini isteme hakkı gibi kişiye bağlı olan haklardır.

Özel hukuktan doğan haklar konularına göre de sınıflandırılır. Bu bakımdan yapılan ayrıma göre haklar para ile ölçülebilen mal varlığı hakları ya da kişiye ve kişilik alanına ait olan ve ekonomik değer taşımayan kişi varlığı hakları olabilir.

hak, Kuran'da geçen kavramlardan biri. En genel anlamıyla varlığı, varlığın zorunluluğunu, gerçekliğini ve sürekliliğini dile getirir. Tanrı'yı belirten bu anlamıyla el-Hak, Tanrı adlarından biridir. Bir şeyi nasıl gerekiyorsa öyle yapmayı, hikmet ve uygunluğu, söz ve eylemin zaman, koşul ve ölçü bakımından gerektiği gibi olmasını belirtir.

Kuran'da hak sözcüğü gerçek, gerçeklik ve gerçekleşmesi gereken anlamlarında da kullanılır. Örneğin "İşte hak Rabbiniz..." (Yunus: 32) ile gerçek Tanrı'nın tekliği dile getirilmiştir. Müşriklere yönelik "Koştuğunuz ortaklardan hakka iletecek var mıdır?" (Yunus: 35) sözlerinde de hak, gerçekleşmesi gereken doğru davranış ve inanç biçimi anlamını taşımaktadır. Doğru davranış ve inanç biçimini insanlara gösteren Kuran olduğu için, "Kendilerine hak geldiği zaman..." (Zuhruf: 30) ve "Onlar size gelen hakkı inkâr ettikleri halde..." (Mümtehine: 1) örneklerinde olduğu gibi hak sözcüğü Kuran yerine de kullanılır.

Hak, bir şeyin lehine yapılması zorunlu olan şey anlamı da taşır. Bu anlamda daha çok "hukuk" biçimindeki çoğulu kullanılır ve hem Tanrı'nın, hem de insanların haklarını dile getirir. Tanrı'nın hakları (hukuku'l-lah) en geniş anlamıyla ona boyun eğilerek kulluk edilmesidir. İnsanların hakları (hukuku'l-ibad) ise bütün temel insan hakları ile insanlar arası ilişkilerden doğan hakları belirtir. Tanrı anlamındaki el-Hak sözcüğünün çoğulu yoktur. Öbür anlamlarıyla bağlantılı olarak "hakaik" biçimindeki çoğulu kullanılır. Bütün anlamlarında hak sözcüğünün karşıtı batıl sözcüğüdür; bu sözcük yokluk, yanlışlık, temelsizlik, geçersizlik ve boşluk anlamlarını dile getirir.

Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu (HAK-İŞ), tam adı TÜRKİYE HAK İŞÇİ SENDİKALARI KONFEDERASYONU, 22 Temmuz 1976'da yedi sendikanın bir araya gelmesiyle kurulan konfederasyon. Manevi değerlere saygıyı ve toplumsal kesimlerin çıkarlarının paralelliğini temel alan bir sendikal anlayışı benimsemiştir.

12 Eylül 1980 harekâtından sonra Hak-İş'in de etkinlikleri durduruldu. Altı aylık bir denetlemeden sonra yeniden çalışmasına izin verilen konfederasyon, bu dönemde hazırlanan yeni sendikal yasalara karşı çıktı. Hak-İş'e bağlı birçok sendika, 1983'te getirilen, işkolundaki işçi sayısının en az yüzde 10'unu temsil barajını aşarak sözleşme yetkisini elde etti. Bu dönemde üye sayısını arturan konfederasyon, giriştiği bazı grevlerle dikkati çekti.

1992'de gıda, lastik, tekstil, metal, orman, sağlık ve hizmet işkollarında örgütlenmiş bulunan Hak-İş'in bu kesimlerdeki sendikalarında 500 bine yakın üyesi vardı.

hakan, eskiden Türklerde ve Moğollarda hükümdarlık unvanı. Han(*) sözcüğünün "hkan" biçiminden ya da Çince *ho-hang* (krallar kralı) unvanından Türkçeleştiği sanılır.

Orta Asya uluslarını bir konfederasyon altında toplayan Hun, Göktürk ve Moğol devletlerinde büyük hana kağan(*), kagan ya da kaan, daha yaygın olarak da hakan denirdi. Türk töresine göre hakan kutsaldı ve Gök Tanrı'nın önünde tahta otururdu; bu nedenle yarı tanrısal, dokunulmaz bir varlıktı. Yüzüne bakılmaz, katında en yüksek saygı gösterilirdi. Bu nedenle, hakan sözcüğünün Tanrı anlamındaki "ogan"dan türediği de öne sürülmüştür. Hakanın zaman zaman göklere çıktığı, Gök Tanrı'yla konuştuğu, ondan aldığı buyrukları "yarlığ" olarak kavmine duyurduğu kabul edilirdi.

II. Mehmed'den (Fatih) sonra Osmanlı hükümdarları da hakan unvanını benimsediler. Bu unvana, yazışmalarda ve hükümdar adına çıkarılan paralarda rastlanır. Devletle ya da hükümdarlıkla ilgili kurumlardan bazılarına da hakan sözcüğünü içeren adlar (örn. Defter-i Hakani) verilmiştir.

Hakan, Fikret, asıl adı BUMİN GAFFAR ÇITANAK (d. 23 Nisan 1934, Balıkesir), Türk sinema ve tiyatro oyuncusu. Sinema yönetmenliği de yapmış, asıl adıyla öyküler yazmıştır.

İlk kez sahneye 1950'de Ses Tiyatrosu'nda çıktı. 1953'te *Köprüaltı Çocukları* adlı filmle

Fikret Hakan *Koşanlı Ali Destanı* filminde, 1965
Turhan Gurkan Arşivi

sinemaya başladı. *Beyaz Mendil* (1955), *Gelinin Muradı* (1957), *Dokuz Dağın Efesi* (1959) gibi filmlerde kırsal kökenli insanları canlandırdı. Memduh Ün'ün *Üç Arkadaş* (1959) adlı filminde değişik bir tip çizdi. Ezilmiş, başkaldıran insanları canlandırdığı *Yılanların Öcü* (1962), *Karanlıkta Uyananlar* (1965), *Bitmeyen Yol* (1965), *Murad'ın Türküsü* (1966) ve *Ölüm Tarlası* (1967) gibi filmlerdeki rolleriyle dönemin en başarılı oyuncuları arasına girdi. 1970'lerde aynı çizgiyi sürdüremeyerek piyasa filmlerinde rol aldı. 1970'lerin sonlarında yeniden bir çıkış yaparak *Demiryol* (1979), *Toprağın Teri* (1981), *Bir Günün Hikâyesi* (1982), *Fidan* (1984) ve *Gün Doğmadan* (1986) gibi filmlerde yardımcı oyuncu rollerine çıktı.

Sürgünden Geliyorum (1971), *En Büyük Patron* (1975), *Hammal* (1976) ve *Sürgün* (1976) gibi filmlerle yönetmenliği de deneyen Hakan 1965, 1968 ve 1971'de Antalya Altın Portakal Film Şenliği'nde en iyi erkek oyuncu ödülünü kazanmıştır. *İnce Müzikli Otobüsler* (1984) adlı bir şiir kitabı da yayımlanmıştır.

Hakan tiyatro oyunculuğunu da sürdürmüş ve Çığır Sahne, Cep Tiyatrosu, Küçük

Sahne ve Ankara Sanat Tiyatrosu gibi toplulukların yanı sıra kendi kurduğu tiyatrolarla da sahneye çıkmıştır. Rol aldığı oyunlar arasında *Üç Güvercin* (1950), *Hep Çocuk Kalacağız* (1954), *Karaağaçlar Altında* (1957), *Düşman Çiçek Göndermez* (1963) ve *Durand Bulvarı* (1968) sayılabilir.

Hakanî, asıl adı EFDALEDDİN İBRAHİM (d. 1126, Şirvan - ö. 1199, Tebriz), İranlı şair. İran edebiyatının ilk manzum seyahatnamesi olan *Tuhfetü'l-Irakeyn*'in yazarıdır.

Amcası Kafiyeddin Ömer'in yanında yetişti, ondan Arapça öğrendi. Arap dilinin en güzel yapıtlarını okudu ve ilk şiirlerini Hakayiki mahlasıyla yazdı. Tefsir, tıp, hadis ve kozmografyayla ilgilendi. Daha sonra kızıyla evlendiği ünlü şair Ebü'l-Alâ Gencevi'ye çıraklık etti. Geçim sıkıntısı içine düşünce Sultan Sencer'in sarayına girmek istedi, ama bu çabası sonuçsuz kaldı. Aynı biçimde Irak Selçuklularının sarayına da girmeyi başaramadı. Musul, Bağdat, Şam ve Isfahan'ı dolaştı. Mekke'de bir süre Seyfeddin Arslan'ın yanında bulundu. Uzun süre dargın kaldığı Ebü'l-Alâ Gencevi ölünce (1159) saraya girebildi. 30.000 dirhemlik bir aylığa kavuştuysa da, Minuçihr'in ölümünden sonra onun yerine geçen Ahistan döneminde gene sıkıntıya düştü. 1176'da 20 yaşındaki oğlu Reşideddin, hemen arkasından da şeyhi ve üstadı Umadeddin Muhammed öldü. Hakanî, Gence'ye giderek Nizamî'yle tanıştı.

Bütün yaşamı düş kırıklıkları ve talihsizlikler içinde geçen Hakanî, kendisini İran edebiyatının en büyük şairi olarak görmüştür. Kaside, gazel, rubai ve Arapça şiirlerin yer aldığı *Divan*'ı (1877) 17.700 beyitten oluşur. Şiirlerinde daha çok fahriye, hikmet, mersiye ve medhiyelere ağırlık vermiş, kasidelerinde kısa ölçüleri yeğlemiştir. 1157'de yazdığı küçük bir mesnevi olan *Tuhfetü'l-Irakeyn* 1855'de basılmıştır.

Hakanî, asıl adı MEHMED (ö. 1606, İstanbul), Osmanlı divan şairi. Değişik kaynaklarda Sadrazam Ayas Paşa'nın oğlu ya da yakını olarak gösterilir. Sancak beyliği ve Divan-ı Hümayun muhasebeciliği yapmıştır. Mezarı Edirnekapı Mihrimah Sultan Camisi haziresindedir. En önemli yapıtı 1848'de Sultan Abdülmecid'in emriyle basılan *Hilye-i Hakanî*'dir. Mesnevi tarzında yazılmış olan yapıt, Osmanlı edebiyatında hilye(*) türünün ilk örneğidir. Hz. Muhammed'in fiziksel ve ruhsal özelliklerini yalın bir dil ve içten bir anlatımla dile getirmesi nedeniyle döneminde büyük ün kazanmıştır. Yapıta birçok nazire yazılmış, ama hiçbiri *Hilye-i Hakanî*'nin düzeyine erişememiştir. Hakanî'nin gene yalın bir dil ve akıcı bir üslupla kaleme aldığı gazellerden oluşan *Divan*'ı ve 1603'te tamamladığı uzun bir mesnevi olan *Miftahü'l-Fütuhat* basılmamıştır.

hakaret, kişinin onurunu kırıcı söz ya da davranış. Hakaret, kural olarak, kovuşturulması şikâyete bağlı bir suçtur. Türk Ceza Kanunu (TCK) hakaret suçunu, toplu ya da dağınık ikiden fazla kişiyle görüşerek bir başka kişi hakkında bir eylemi işlediğini öne sürme ya da bir başka kişiye halkın hakaret ve husumetiyle karşılaşmasına yol açacak ya da onuruna dokunacak bir eylemi yükleme biçiminde tanımlar. Hakaret suçunun yalnız olsa bile kişinin yüzüne karşı, kendisine hitaben yazılıp gönderilmiş bir mektup, telgraf, resim ya da herhangi bir yazıyla, telefonla, yayın araçlarıyla ya da kamuya sunulmuş yazı ya da resimlerle işlenmesi durumunda, daha ağır bir ceza verilir. Ölüye hakaret ayrı bir suç olarak düzenlenmiştir. Ayrıca tüzel kişiliği bulunan bazı topluluk ve kurullara karşı işlenen hakaret suçları da belirlenmiştir.

Hakaretin suç sayılarak cezalandırılmasının amacı, kişilerin onurunu ve toplumsal saygınlığını korumaktır. Hakarete yakın olan sövmenin (TCK m. 482) suç sayılması da aynı amaca yöneliktir. Ama sövme suçunun oluşabilmesi için toplu ya da dağınık ikiden fazla kişiyle görüşerek her ne biçimde olursa olsun kişinin namus ve ününe ya da vakar ve onuruna saldırmak yeterliyken, hakaret suçunun işlenmiş sayılması için, kişiyi halkın hakaret ve husumetiyle karşı karşıya bırakacak ya da onuruna dokunacak bir eylemi belirtip ona yüklemiş olmak gerekir. Eylem yüklemek, kişi, konu, yer, zaman ve biçim öğelerini içeren olumlu ya da olumsuz bir insan hareketini belirtme anlamına gelir. Bunun, kişiyi o anda var olan değer yargılarına göre kamuoyunun düşmanlığı ve küçük görmesiyle karşı karşıya bırakmış olması gerekir. Bir eylem yüklemenin hakaret niteliği taşıyıp taşımadığını değerlendirme yetkisi yargıca aittir. Bu değerlendirmede hakaret ile eleştiriyi birbirinden ayırt etmek bazen güç olabilir. Eleştiri bir haktır ve dolayısıyla suç oluşturmaz; ama eleştiri hakkı sınırlarının aşılmaması gerekir. Ayrıca yüklenen eylem mümkün ve inanılır olmalıdır.

Eylemin gerçeğe uygun olup olmaması, hakaret suçunun oluşmasını etkilemez. Bununla birlikte bazı durumlar için eylemin gerçeğe uygun olduğunu kanıtlayarak ceza almaktan kurtulma yolu öngörülmüştür. Yalnızca hakaret suçu için geçerli olan ve ispat hakkı(*) adı verilen bu kurum, 1961 Anayasası'yla anayasal nitelik kazanmıştır. 1982 Anayasası da bu kuruma yer vermiştir. İspat hakkının kullanılmasına karşın iddianın kanıtlanamaması durumunda faile artırılmış ceza verilir. Savunma dokunulmazlığına giren durumlarda hakaretten dolayı soruşturma yapılamaz. Söz konusu dokunulmazlıktan taraflar, vekil, müdafi, müşavir ya da yasal temsilciler yararlanır.

Hakas, Rusya Federasyonu'nun orta kesimindeki Krasnoyarsk bölgesinde (*kray*) özerk yönetim birimi (*oblast*). Yüzölçümü 61.900 km²'dir. Yenisey Irmağının yukarı kesimindeki geniş Minusinsk Havzasının batı yarısında yer alır. Yenisey Irmağının kollarından Abakan Irmağı bölgenin ortasından geçer. Irmak vadisinin güneyinde, Karagoş Dağında 2.930 m'ye kadar yükselen Batı Sayan Dağları bulunur. Kuzeydeki Abakan ile Kuznetsk Aladağları'nın en yüksek noktasıysa 2.178 m yüksekliğindeki Verhni Zub'dur. Kapalı havzada kurak ve sert bir kara iklimi egemendir. Bu nedenle alçak kesimler bozkırlar ve ormanlık bozkırlarla kaplıdır. Ama 1954'ten sonra, özellikle de Bakir ve Boş Topraklar Kampanyası sırasında çayırların çoğu tarıma açılmıştır. Dağlar çam, göknar ve ladin ormanlarıyla kaplıdır.

Hakaslar eskiden göçebe çoban olan Sibiryalı bir Türk halkıdır. Ama günümüzde bölge nüfusunun yaklaşık yüzde 80'ini Ruslar oluşturur. Koyun ve keçi besiciliği hâlâ önemli bir ekonomik etkinliktir. Alçak kesimlerde gerçekleştirilen sulama projeleri otlaklarda beslenen hayvan sayısını, ekili arazilerin yüzölçümünü ve başta buğday, yulaf, darı ve patates olmak üzere tarımsal üretimi artırmıştır. Rusların bölgeye yerleşmesinde etkili olan bakır madenciliği 18. yüzyıldan beri önemini korumaktadır. Abaza ve Teya'da zengin demir cevherleri, yukarı Çulım'da altın, Çernogorsk'ta kömür, Askiz'de barit çıkarılır. Bölgede ayrıca molibden ve molibden-bakır-tungsten yatakları da vardır. Ormanlar önemli bir kereste kaynağıdır. Bölgenin yönetim merkezi Abakan'dır. Minusinsk Havzasındaki sanayi için gerekli enerjinin sağlanması amacıyla 1980'lerin başında Yenisey Irmağı üzerindeki Sayanogorsk'ta yapılan hidroelektrik santralin kapasitesi 6 400 megawattır. Nüfus (1983 tah.) 523.000

Hakasça, Güney Sibirya'da yaşayan Hakas Türklerinin kullandığı Türk lehçesi. Türk dillerinin sınıflandırılmasında Doğu Türkçesi öbeğine girer. Hakaslar çarlık döneminde zorla kabul ettirilen Rus alfabesini Sovyet Devrimi'nden sonra bırakıp Latin alfabesine geçmişler, ama 1939'dan sonra yeniden Rus alfabesini kullanmak zorunda kalmışlardır. Moğolca ve Çince öğelerin de rastlandığı Hakasçanın sözcük dağarcığı daha çok Ortak Türkçenin sözcüklerinden oluşur. Belli başlı ses değişimlerine örnek olarak *b/p* (*bar* "var"/*par*; *biz*/*pis*), *d/z* (*adak* "ayak"/*azak*), *y/c,ç* (*yahşı* "güzel"/*cahşı*; *yıl*/*çıl*), *z/s* (*yüz*/*çüs*) gösterilebilir.

Hakaslar zengin bir halk edebiyatı geleneğine sahiptir. Türkolog V. Radlov'un Hakas lehçesi, edebiyatı ve etnografyasıyla ilgili geniş çalışmaları vardır.

Hakaslar, ABAKANLAR olarak da bilinir, Rusya Federasyonu'nun Hakas(*) özerk yönetim biriminde (*oblast*) yaşayan Kırgız kökenli Türk boyları. Bu boylar için ilk kez İÖ 2. yüzyılda Çinlilerin kullandığı Hakas adı, Kırgız asıllı özgürlükçü aydınlarca ulusal ad olarak benimsenmiştir.

İÖ 2. yüzyılda Hunlara bağlanan Kırgızlar İS 4. yüzyıla değin Çinlilerle yakın ilişki içinde oldular. 6. yüzyılda ise Göktürklerle uzun süren savaşlara giriştiler. 8. yüzyılda Yenisey Irmağı boylarından Sibirya'ya uzanan bozkırlarda yarı bağımsız bir konum elde ettiler. Manici inançlarını koruyarak 740-840 arasında Uygurlara bağlı kaldılar. Hitanların Moğolistan'ı işgal ettiği 10. yüzyılda kuzeye çekildiler. Cengiz Han döneminde yaşadıkları Yenisey bölgesi bir Moğol eyaleti oldu. 16. yüzyılda dağılma sürecine giren Kırgız boyları Kalmuk-Oyrat Hanlığı'na vergi ödemek zorunda kaldılar.

Rus Çarlığı 17-19. yüzyıllar arasında Yenisey bölgesi üzerinde yoğun baskı uyguladı. Yenisey 19. yüzyılın ikinci yarısında Rus Çarlığı'nın Sibirya'daki sömürgelerine katıldı, verimli toprakları ise topraksız Rus köylülerine dağıtıldı. 1917 Devrimi sırasında Yenisey Türkleri ve Minusin Tatarları "Hakas" adını benimseyerek İÖ 2. yüzyıldan beri ayrı bir ulus oldukları savını ortaya attılar; Yenisey bölgesini de Hakasya olarak adlandırdılar. Ama devrim yönetimi bir Hakas özerk yönetimi kurulması önerisini geri çevirdi. Hakas özerkliğini ancak 1930'da kazanabildi.

Hakas adıyla anılan başlıca Türk boyları Sagaylar, Kaçınler, Koyballar, Beltirler ve Kızıllardır. Kaçınler 1917 Devrimi'nden önce sığır, koyun ve at yetiştiren yarı göçebe bir halktı. Yerleşik köylerde barınan Kızıllar ise hem çobanlık yapar, hem de tarımla uğraşırlardı. Karmaşık bir etnik kökenden gelen Sagaylar ise avcılık ve balıkçılık kültüründen zamanla çiftçiliğe ve hayvancılığa geçtiler. Eskiden tuzak kurarak kürk hayvanı avlayan ve demircilikle uğraşan Beltirler de (ırmak ağzında yaşayanlar) aynı yolu izlediler. Etnik değil, yöresel bir topluluk olan Koyballar ise Kaçın dilini korumakla birlikte Rus köylülerinin yaşam biçimini benimsediler.

Hakas kültürünün kökleri İsa'dan önceki yüzyıllara değin uzanır. Yenisey kazıları,

Hakasların eski yaşam biçimi ve komşularıyla mücadeleleri konusunda ipuçları sağlamış, geleneklerinin önemli değişikliğe uğramadığı anlaşılmıştır. Hakasların halk edebiyatı destan, öykü ve masallar ile "takpak" adı verilen atasözleri ve "ır" denen şarkıları bakımından çok zengindir. Dillerinde, binicilik ve hayvancılıkla ilgili terim ve deyim bolluğu dikkati çeker. Hakas lehçesi, halk edebiyatı ve etnografyası üzerine en önemli çalışmaları yapan Türkologlar arasında bulunan W. Radloff ile kendisi de Hakasların Sagay boyundan gelen Katanov'un topladığı malzemeler büyük önem taşır. 1990'ların başlarında Rusya'da 80 bin dolayında Hakasın yaşadığı tahmin edilmektedir.

hakem, hakem sözleşmesiyle iki taraf arasındaki bir hukuki uyuşmazlığı çözümleme görevi verilen kişi ya da kişiler. Eylem ehliyetine sahip her gerçek ve tüzel kişi hakem seçilebilir. Taraflar ya da vekilleri, yargıçlar ve savcılar hakem olamaz, ama avukat ve noterler olabilir. Hakemler çeşitli yollarla belirlenir.

1) Hakem sözleşmesi hakemi ismen göstermiş olabilir. Bu kişi hakemliği kabul etmez, istifa eder ya da ölürse hakem sözleşmesi geçersiz sayılır. Bu durumda davanın görülmesi için mahkemeye başvurmak gerekir. Hakem sözleşmesinde gösterilen hakemlerin birden fazla olması durumunda, hakemlerden birinin bile görevi kabul etmemesi, istifa etmesi ya da ölmesi hakem sözleşmesinin geçersiz sayılmasına yol açar.

2) Hakem sözleşmesinde hakemlerin taraflarca seçileceği kararlaştırılmışsa, iki taraf da eşit sayıda hakem seçme yetkisine sahip olur. Dava açmak isteyen taraf hakemini atayarak, karşı tarafa hakemini ataması için yedi günlük süre verir. Bu yedi gün içinde hakem atanıp bildirilmezse, davacı tarafın başvurusu üzerine hakem mahkemece atanır ve karşı tarafın hakem atama hakkı düşer. Çoğunlukla tarafların birer hakem seçecekleri ve üçüncü hakemin de bu seçilen hakemler tarafından seçileceği kararlaştırılır. Üçüncü hakemin seçiminde anlaşma sağlanamazsa, bu hakemi mahkeme seçer.

3) Hakem sözleşmesinde hakemi hangi tarafın seçeceği belirtilmemişse, bu işi davaya bakmaya yetkili ve görevli mahkeme yerine getirir.

4) Hakem sözleşmesiyle hakemlerin üçüncü bir kişi tarafından seçileceği kararlaştırılmış olabilir. Üçüncü kişi hakem seçmekten kaçınır ya da ölürse hakem sözleşmesi geçersiz sayılır.

Hakemlerin seçilme biçimi ne olursa olsun, hakemlik görevinin üzerlerinden alınması, iki tarafın onayına bağlıdır. Hakemlerden birinin ret ya da istifa nedeniyle ayrılması durumunda daha önce onu seçmiş olan makam ya da kişi, yerine yeni bir hakem seçer.

Hakemler de yargıçlar gibi görev yaptıklarından, yargıçlar hakkındaki hükümlere dayanarak reddedilebilirler. Tarafların hakemin seçildiğini öğrendikleri tarihten başlayarak beş gün içinde ret isteminde bulunmaları gerekir. Ret nedeni dava görülmesi sırasında öğrenilmişse, usule ilişkin bir işlem yapılmadan ret isteminde bulunmak gerekir.

Hakemlik bir ücret karşılığında yapılır. Bu ücreti hakemler kendileri belirleyemezler. Hakem ücreti taraflarca kararlaştırılmış olabilir. Kararlaştırılmadığı durumlarda, hakem, dava karara bağlandıktan sonra yetkili ve görevli mahkemede bir eda davası açarak ücretin belirlenmesini isteyebilir.

Hakem Olayı, halifelik sorununu çözmek için Hz. Ali ile Şam valisi Muaviye arasında hakem atanmasını (31 Temmuz 657) izleyen gelişmeler. İslam tarihinde, Fitne(*) olarak bilinen ilk büyük çatışmanın dönüm noktalarından biridir.

Üçüncü halife Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra Hz. Ali halifeliğe seçildi (Haziran 656). Hz. Ali'yi tanımayan Hz. Ayşe ile Aşere-i Mübeşşereden Talha ve Zübeyr'in yandaşları Cemel (Deve) Vakası(*) olarak bilinen savaşta yeni halife karşısında yenilgiye uğradı (Aralık 656). Bunun ardından Hz. Osman'ın akrabası Şam valisi Muaviye, Hz. Osman'ın haksız yere öldürüldüğü ve bundan Hz. Ali'nin sorumlu olduğu savıyla ayaklandı. Ama Sıffin Savaşı (657) sırasında yenileceğini anlayınca Amr bin As'ın(*) önerdiği bir yola başvurdu: Muaviye'nin askerleri mızraklarının ucuna Kuran yapraklarını bağlayarak "Sizi Kitap'ın hükmüne çağırıyoruz" diye bağırmaya başladılar. Bunun üzerine Hz. Ali'nin askerlerinin bir bölümü silahlarını bıraktı ve halife savaşı durdurmak zorunda kaldı; Muaviye'nin savaşa son verilmesi, tarafları temsil edecek birer hakem seçilmesi ve anlaşmazlığın çözümünün hakemlere bırakılması biçimindeki isteklerini kabul etti. Muaviye'nin hakemliğine Amr bin As, Hz. Ali'nin hakemliğine ise Eş'ari seçilerek bir tahkimname imzalandı.

Hakemlerin inceleyerek Kuran'a göre hükme bağlayacakları temel sorun, Hz. Osman'ın öldürülmesinin haklılığı ya da haksızlığı ile onun yaptıklarının küfrü ya da fıskı gerektirip gerektirmediğiydi. Hakemler önce Dumetü'l-Cendel'de (Şubat 658) sonra da Ezruh'da bir araya geldiler. Hakemlerin kararına göre Hz. Ali halifelik görevinden alınacak, yeni halifenin seçimi ise bir seçiciler kuruluna bırakılacaktı. Kararları cami kürsüsünden 400 kadar tanığa ve iki taraftan gelenlere açıklayan Eş'ari Hz. Ali'yi halifelik görevinden aldığını söyledi; ardından kürsüye çıkan Amr bin As ise aynı kararı açıklaması gerekirken Hz. Ali'den boşalan halifelik makamına Muaviye'yi atadığını bildirdi.

Bunun üzerine Hz. Ali'nin yaklaşık 12 bin yandaşı hakemlik yetkisinin yalnız Tanrı'ya ait olduğu gerekçesiyle kararı tanımayarak Hz. Ali'ye bağlılıktan ayrıldı. Harara köyüne çekilip Haruriye Taifesi adı verilen bir fırka kurdular. Kendi görüşlerine uymayan herkesi kâfir sayan, aşırı şiddet yanlısı bu grup daha sonra Hariciler adıyla anılmaya başladı. Öte yandan Hz. Ali hakem kararıyla birlikte parçalanmaya başlayan ordusunu toparlayarak Muaviye'nin ayaklanmasını bastırma olanağını bir daha bulamadı. Muaviye ise ordusunu güçlendirerek başta Mısır ve Yemen olmak üzere İslam topraklarını ele geçirmeye başladı. 661'de Hz. Ali bir Harici suikastçı tarafından öldürüldü; böylece İslam tarihinin Hulefa-yı Raşidin Dönemi kapanmış oldu. Aynı yıl Muaviye kendisini halife ilan ederek Emevilerin yaklaşık 100 yıl süren saltanat dönemini başlattı.

hakikat, İslamda gerçek, gerçeğe uygun olan, doğru, cevher, asıl, adalet gibi anlamlar içeren kavram.

Kuran'da hakikat yerine hak(*) sözcüğü geçer. Hadislerde ise genellikle bir şeyin aslı, yetkin durumu anlamında hakikat sözcüğü kullanılır (örn. hakikatü'l-iman, hakikatü't-takva vb). Tasavvufta ise hakikat sözcüğüne çeşitli anlamlar yüklenir. Şeriat, tarikat, hakikat ve marifet biçiminde sıralanan aşamalardan biri olarak hakikat Tanrı'yı görme (müşahede), mutasavvıfa tanrısal öze ilişkin sırların açılması anlamına gelir. Şeriatın yükümlülükleri ve yasakları bildirmesine karşılık hakikat, Tanrı'nın evrendeki tasarrufunu ve yönetimini bildirir. Bir yoruma göre Fatiha Suresi'ndeki "Yalnız sana kulluk ederiz" cümlesi şeriatı, "Yalnız senden yardım dileriz" cümlesi de hakikatı dile getirir. Ne hakikatın doğrulamadığı şeriat, ne de şeriata bağlı olmayan hakikat makbuldür. Hakikat, kalbin sürekli Tanrı huzurunda bulunması, bir an bile kuşkuya düşmemesi, yalnız keşf ve ilhamla ulaşılan gerçeklere açılmasıdır.

Hakikat sözcüğü mutasavvıflarca Tanrı'yı belirtmek için de kullanılır. Bir başka yoruma göre de Tanrı ile evrenin birliğini dile getirir. Buna göre yalnızca tek hakikat olmakla birlikte, öznel bir bakışla hakikatın iki yönü görülebilir: Görünen her şeyin özü olan Tanrı ve Tanrı'nın özünü görünür kılan nesneler. Hakikat bir yönüyle Hak (Tanrı) olarak, öteki yönüyle de halk (yaratılmış varlıklar) olarak adlandırılır. Hakikat, özdeki birliğine karşın nesneler dünyasında çokluk ve çeşitlilik gösterir.

Varlığın birliği (vahdet-i vücud) öğretisini benimseyen mutasavvıflara göre hakikat-ı Muhammedi, mutlak varlık olan Tanrı'nın belirme anlamlarından ikincisini, ilk belirme (taayün-i evvel) aşamasını dile getirir. Vahdet, hüviyet, mutlak ilim, hakikatü'l-hakayık biçiminde de adlandırılan hakikat-ı Muhammedi aşamasında Tanrı özünü, niteliklerini ve bütün varlıkları birbirinden ayırmaksızın toplu olarak bilir. Bu aşamada bilen, bilinen ve bilgi aynı şeydir. Bu anlayış, "Tanrı ilk olarak Hz. Muhammed'in ruhunu ve nurunu yarattı, sonra her şeyi bu ruh ve nurdan, bu ruh ve nur için yarattı" biçiminde özetlenebilecek inançtan kaynaklanmaktadır.

Hâkim, tam adı EL-HÂKİM Bİ-EMRİLLAH (Arapçada "Allah'ın Emriyle Hükümdar"), Dürzilerce EL-HÂKİM Bİ-EMRİH (Kendi Buyruğuyla Hükümdar) olarak bilinir, asıl adı EBU ALİ EL-MANSUR, lakabı ÇILGIN HALİFE, (d. 13 Ağustos 985 - ö. 1021?), Fatımi halifesi.

Babası Aziz Billah'ın ölümü üzerine 996'da altıncı Fatımi halifesi olarak tahta çıktı. Yaşının küçüklüğü nedeniyle vasiliğine getirilen Bercevan'ın devlet yönetimindeki başarısızlığı üzerine 1000'de onu öldürterek yönetimi bütünüyle üstlendi. Yahudilerin ve Hıristiyanların yanı sıra Sünniler üzerinde de baskıcı bir politika izleyen, bu arada çok sayıda devlet adamını öldürten Hâkim, Hamza el-Zuzâni ve İsmaili dai Muhammed bin İsmail ed-Derezi'nin(*) etkisinde kalarak İsmailiye mezhebini yaymaya çalıştı. Birincisi 1008/09'da olmak üzere, içki kullanımıyla bazı yiyecekleri yasaklayan ve kadınlara ilişkin yeni düzenlemeler getiren fermanlar çıkardı. Bunların benimsenmesi için uyguladığı baskılar ayaklanmalara yol açtı. Endülüs Emevilerinden Ebu Rekve adlı bir emirin başlattığı ayaklanma Beni Kurra, Zenate ve Kitame kabilelerince desteklendiği için büyük zorluklarla bastırılabildi.

Hâkim, el-Ahram ve Derezi'nin etkisiyle 1017'de Tanrı'nın kendisinde gözüktüğünü ilan etti. Böylece Dürzilik adı verilen yeni bir Şii mezhebi ortaya çıktı. Artık eskisinden farklı bir tutum izleyen Hâkim, dini konularda hoşgörülü davrandı, bu alandaki cezaları kaldırdı. Ama Sünni halkın ayaklanması üzerine Derezi Lübnan'a kaçınca Hâkim ayaklanmacılara çok sert davrandı. Ayaklanmanın başladığı Fustad üzerine asker göndererek pek çok kişiyi ağır biçimde cezalandırdı. Türk ve Berberi ayaklanmacılar ile halifenin Siyah askerleri arasındaki çatışmanın iyice şiddetlendiği bir sırada, 23 Şubat 1021'de Hâkim birden ortadan kayboldu. Kız kardeşi Sittülmülûk tarafından öldürüldüğünü ileri sürenler olduğu gibi Mısır'da görüşlerini yaymasının olanaksızlaştığını anlayarak ülkeden kaçtığını savunanlar da vardır. Lübnan'a kaçan Derezi ise

Dürziliği orada yaymayı sürdürdü. Dürziler Hâkim'i günümüzde de saygıyla anarlar, Tanrı'nın onda belirdiğine inanarak yeniden dünyaya gelmesini beklerler.

hakim *bak.* yargıç

Hakîm, Tevfik el- (d. 9 Ekim 1898, İskenderiye - ö. 27 Temmuz 1987, Kahire, Mısır), 20. yüzyılın en tanınmış Arap oyun yazarı.

Varlıklı bir ailenin çocuğudur. Kahire Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördükten sonra Paris'e gitti. Ama orada hukuk yerine daha çok tiyatroyla ilgilendi. Dört yıl sonra yeniden Mısır'a döndü (1930) ve Adalet Bakanlığı'na bağlı olarak taşrada çalışmaya başladı. Daha sonra Kahire'de Eğitim Bakanlığı'nda görev yaparken 1936'da istifa etti ve zamanını yazı yazmaya ayırdı.

Oyun yazarı olarak ilk ününü *Ehlü'el-Kehf* (1933; Mağara Halkı) adlı yapıtıyla kazandı. Görünüşte Eshab-ı Kehf(*) öyküsünü temel alan oyun, gerçekte insanın zamana karşı giriştiği mücadeleyi araştırıyordu. Bunu *Binbir Gece Masalları*'nı temel alan *Şehrazad* (1934), *el-Melik Udib* (1939; Kral Oedipus), *Picmaliyun* (1942; Pygmalion) ve *Süleyman el-Hakîm* (1934; Bilge Süleyman) gibi "düşünce oyunları" ya da "simgeci" yapıtlar izledi. Hakîm'in 50'yi aşkın yapıtı arasında *Sırrü'l Müntehire* (1937; İntihar Eden Kızın Esrarı) ve *Rasase fi'l-kalb* (1944; Kalpte Bir Kurşun) gibi Mısır'ın toplumsal konularını ele aldığı oyunlar da vardır. En cüretli oyunu sayılan *Muhammed* (1936; Muhammed) çok uzundur ve sahnelenmek için tasarlanmamıştır.

Hakîm, Arap edebiyatı içinde tiyatroyu saygın bir tür haline getirmiştir. Ondan önce düzyazı oyunlar çoğunlukla hafif komedilerden ve farslardan oluşmakta, şiir yalnızca kahramanlık oyunlarında kullanılmaktaydı. Hakîm oyunlarını yalnızca düzyazıyla yazmış, günlük konuşma dilini kullanarak kıvrak ve nitelikli bir üslup yaratmıştır. Mısır bürokrasisini yeren yapıtı *Yevmiyetü'n-Naib fi'l-Eryaf* (1937; Adaletin Karmaşıklığı) otobiyografik bir romandır.

Hakim Ata, asıl adı SÜLEYMAN (ö. 12. yy), Türk şair ve mutasavvıf. Ahmed Yesevi'nin müridi ve üçüncü halifesidir.

Yaşamına ilişkin bilgiler rivayetlere dayanır. On beş yaşına değin Yesevi'nin yanında öğrenim gördü. Kısa zamanda yetişerek Güney Türkistan'da hocasının düşüncelerini yaymakla görevlendirildi. Sanatta ve tasavvufta bütünüyle Yesevi'nin etkisinde kaldı. Hakim Ata'ya ait olduğu kabul edilen üç yapıt vardır: Pek çok yazma nüshası bulunan *Bakırgan Kitabı* (1846), Hakim Ata'dan başka 14 ayrı yazarın tasavvuf içerikli şiirlerini içeren bir mesnevidir. On altı sayfalık *Ahir Zaman Kitabı* ilk kez 1847'de basılmıştır. Kıyamet gününe ilişkin yanlış inançları konu alan yapıt şairin zengin düş gücüne dayanan betimlemeleriyle önem taşır. Ötekiler gibi ilk kez Kazan'da basılan *Hazreti Meryem Kitabı* (1878) ise sekiz sayfadan oluşur ve Meryem Ana'nın ölümünü destansı bir biçimde aktarır.

Hakim Camisi, el-, Kahire'de Fatımi halifelerinden Aziz'in 990'da yapımını başlattığı ve Hakim'in 1003'te tamamlattığı cami. Yapıldığı dönemde kentin kuzey surunun hemen dışındayken bugün Kahire'nin ortasında kalmıştır. Kenarları yaklaşık 110 m uzunluğunda kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Ortasında gene kareye yakın büyük bir avlusu vardır. Asıl cami mekânını, kıble duvarına paralel uzanan beş sahın oluşturur. Kıble yönünde uzanarak bu beş sahnı kesen ve tam mihrabın önünde bir de kubbesi olan bir orta nef, el-Ezher ve Emeviye gibi daha eski camilerin geleneğini sürdürür. Bu camilerin izleri, mihrap duvarı önündeki sahnın iki ucunda birer kubbenin daha yer almasında da görülür. Mihrap önü kubbesi sekizgen bir kasnağın üstünde yer alır; bu kasnak da kıble duvarına ve çifte sütunların taşıdığı üç büyük kemere oturur. Kubbeye geçiş tromplarla sağlanmıştır. İç avlunun iki kenarını kıble yönünde uzanan üçer sahınlı yan mekânlar kaplar; dördüncü kenarda da, asıl cami mekânında olduğu

El-Hakim Camisi'nde avludan kıble yönüne bakış, 990-1003, Kahire, Mısır
Ersin Alok

gibi kıble duvarına paralel, ama bu kez iki sahna bölünmüş bir mekân uzanır. Bütün sahınlar birbirlerinden kare kesitli tuğla ayaklarla ayrılmış, ayaklar birbirlerine özengi hizasında hafifçe içe taşan at nalını andırır sivri kemerlerle bağlanmıştır.

Caminin beden duvarları taştan örülmüştür; bu, Kahire'de ilk kez görülen bir uygulamadır. Kuzeybatıya bakan beden duvarının ortasında bir taçkapı, iki ucunda da birer minare yer alır. Bunlardan kuzey köşesindeki silindir, batı köşesindeki ise sekizgen biçimlidir. İkisi de daha geç bir dönemde taştan, kare planlı birer kaide ile çevrilerek sağlamlaştırılmıştır.

Hakimiyet-i Milliye, Ankara'da yayımlanan (1920-34) siyasal gazete. Kurtuluş Savaşı'nı yürüten Heyet-i Temsiliye'nin, daha sonra da TBMM hükümetinin ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) yayın organı olmuştur.

Sivas Kongresi (4-11 Eylül 1919) sonrasında Mustafa Kemal (Atatürk) Kurtuluş Savaşı'nın programının, bu savaşa önderlik eden Heyet-i Temsiliye'nin görüş ve kararlarının yayılmasını sağlayacak bir yayın organı oluşturmaya girişti. Bu amaçla 14 Eylül 1919'da, Sivas'ta *İrade-i Milliye* adlı gazetenin yayımına başlandı. Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya gelmesinden sonra 10 Ocak 1920'de *İrade-i Milliye*'nin devamı olarak *Hakimiyet-i Milliye*'nin yayımına geçildi. TBMM bahçesindeki küçük bir yapıda, Konya vilayet matbaasından getirilen baskı makinesiyle hazırlanan *Hakimiyet-i Milliye* haftada iki kez yayımlanıyordu. Başlığının altında "Mesleği, milletin iradesini hâkim kılmaktır" sözü vardı. İlk başyazısını Mustafa Kemal'in yazdığı gazetenin ilk yazışleri müdürü Nizamettin Nazif Bey'di (Tepedelenlioğlu). Hüseyin Ragıp (Baydur), Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Ağaoğlu Ahmed, Ziya Gevher (Etili), Recep (Peker), Mahmut (Soydan), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ve Falih Rıfkı (Atay) beyler çeşitli dönemlerde gazetenin başyazılarını yazdılar. *Hakimiyet-i Milliye* Temmuz 1920'den sonra haftada üç kez yayımlandı. Eylül 1920'de yeniden haftada iki kez yayıma dönüldü. Temmuz 1921'den sonra her gün öğleden sonraları yayımlanan gazete 1926'da yeni baskı makinelerinin gelmesinden sonra sabah gazetesi olarak basılmaya başladı. 1931'de CHP'nin yayın organı oldu. 1934'te adı *Ulus* olarak değiştirildi. 1971'e değin bu adla yayımını sürdürdü (*bak.* Ulus).

Hakimler Kitabı, Eski Ahit'i oluşturan kitaplardan biri. Tesniye, Yeşu, I. ve II. Samuel, I. ve II. Krallar kitaplarıyla birlikte özgün bir tarih geleneğinin parçasıdır. Öteki kitaplarla birlikte, Babil Sürgünü sırasında yaklaşık İÖ 550'lerde yazıya aktarılmıştır. Kitaba adını veren hakimler, İsrailoğullarının Kenan ülkesini fethetmelerinden sonra, onları bir dizi yabancı boyunduruğundan kurtaran önderlerdir.

Kitabın giriş bölümünde (1:1 - 2:5), Kenan ülkesinin fethi ve hakimler döneminin özellikleri anlatılır. Metnin ana bölümünü hakimlere ilişkin öyküler oluşturur. Kitap, Danoğullarının kuzey göçü ve Benyaminoğullarının işledikleri günahlarla ilgili eklerle sona erer.

Babil sürgünlerinden biri olan yazar en çok yabancı boyunduruğu üzerinde durur. Dolayısıyla hakimler döneminde İsrailoğullarının başından geçenler yazarın yaşadığı dönemin deneyimleriyle birlikte anlatılır. Yazar, İsrailoğullarının yabancı güçlere boyun eğerek özgürlüklerini ve tüm varlıklarını yitirmelerine, halkın Kenan tanrılarına tapmasının yol açtığını vurgular. Bütün kitap boyunca, "İsrailoğulları Rabbin gözünde kötü olanı yaptılar... O da onları etraftaki düşmanlarına sattı" deyişi yinelenir. Her boyunduruk döneminin ardından yazar başka bir ifade kullanır: "Ama İsrailoğulları Rabb'e feryat edince Rab onlar için bir kurtarıcı çıkardı." Yazar, hakimlerin öykülerini bir dinden dönme-kurtuluş örüntüsü içinde sunar. Tarihsel verilerin bu biçimde düzenlenmesi, Babil'de tutsak olan İsrailoğullarının kurtuluşunu sağlayacak bir eylem yolunun çizilmesini amaçlar. Yazar dinden dönme-kurtuluş örüntüsünün yanı sıra tek tek kabilelerin tarihini de ele alarak bütün İsrailoğullarını kapsayan bir çerçeve çizmeye çalışır. Yazara göre bütün İsrailoğullarının kurtuluşu ancak halkın yeniden Yehova'ya tapmasıyla gerçekleşebilecektir.

Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu, Yargıtay, Danıştay ve Uyuşmazlık Mahkemesi'nin askeri yargı dışından gelen üyelerini seçen, Yargıtay ve Danıştay üyeleri dışında kalan adli ve idari yargı hakim ve savcılarının özlük işlerini düzenleyen kurul. 1981'de Yüksek Hakimler Kurulu'nun(*) yerine geçmek üzere kurulmuştur. Yargıtay'dan üç asıl ve üç yedek, Danıştay'dan iki asıl ve iki yedek üyeliğin her biri için gösterilen üçer aday arasından cumhurbaşkanınca dört yıl için seçilen beş asıl, beş yedek üye ile Adalet Bakanlığı müsteşarından oluşur. Kurulun başkanı Adalet bakanıdır. Adli ve idari yargı hakim ve savcılarıyla ilgili olarak mesleğe kabul etme, atama, yer değiştirme, geçici yetki verme, yükseltme ve birinci sınıfa ayırma, kadro dağıtma, meslekte kalmaları uygun görülmeyenler hakkında karar verme, görevden uzaklaştırma ve disiplin cezası verme gibi işlemleri yapar. Ayrıca Adalet Bakanlığı'nın bir mahkemenin ya da bir Yargıç ya da savcının

kadrosunun kaldırılması ya da bir mahkemenin yargı çevresinin değiştirilmesi konusundaki önerilerini karara bağlar. Yüksek Hakimler Kurulu döneminde uygulanan, kurulun kararlarına karşı yargı yoluna başvurma hakkı 1981'deki düzenlemeyle kaldırılmıştır. Bunun yerine kurulun kendi içinde oluşturulan İtirazları İnceleme Kurulu'na başvurma olanağı tanınmıştır. Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nda bir hükümet üyesi ile bir üst düzey idare görevlisine yer vermenin mahkemelerin bağımsızlığı ve yargıçlık güvencesi ilkelerini zedeleyeceği ileri sürülmüştür.

Hakka dili *bak.* Gan-Hakka dilleri

Hakkalar, Güney Song hanedanı döneminde (1127-1279) Kuzey Çin'in Orta Asya kabilelerince işgal edilmesi üzerine başta Fujian ve Guangdong olmak üzere Güney Çin eyaletlerine göç eden topluluk. Hakka adı, bu topluluğu *bendi*'lerden (yerli halk) ayırmak için kullanılan *kejia* (konuk halk) sözcüğünün Guangzhou (Yue) dilindeki söyleniş biçimine dayanır. Hakkalar bazen *lairen* (gelen insanlar) olarak da adlandırılırlar.

Güney Çin'de kendi topluluklarını kuran ve hiçbir zaman yerli halkla tam olarak karışmayan Hakkalar, bu şekilde kültürel ve etnik özelliklerini korumayı başardılar. 20. yüzyıl öncesindeki öteki Çin halklarının tersine, kadınların ayaklarını küçültmek amacıyla bezlerle sıkıca sarmalarına hiçbir zaman izin vermediler. Hem Guangdong eyaletinde konuşulan Guangzhou diliyle, hem de Kuzey ve Orta Çin'de yaygın olan Mandarin diliyle benzerlikler taşıyan bir dilleri vardır. Hakka dilindeki önseslerin çoğu iki lehçeye de yakınlık gösterir.

Yabancılara düşmanca davranan Hakkalar, Güney Çin'de karışıklıkların yaşandığı ve toprak kıtlığının ortaya çıktığı 18. ve 19. yüzyıllarda *bendi*'lerle sık sık toprak kavgalarına giriştiler. 20 milyondan fazla insanın ölümüne ve Güney Çin'in tümüyle yakılıp yıkılmasına neden olduğu söylenen Taiping Ayaklanması'nın (1850-64) başlamasında bu yerel anlaşmazlıklar önemli rol oynadı. Zamanla *bendi*'lerin de ayaklanmaya katılmalarına karşın, Taiping önderlerinin büyük bölümünü Hakkalar oluşturdu.

Ayaklanmadan sonra Hakkalar ile komşuları arasındaki çarpışmalar sürdü ve bu çarpışmaların sonunda Hakkaların pek çoğu başka bölgelere göç etti. Günümüzde Hakkaların büyük bölümü Tayvan, Hong Kong, Malezya, Singapur, Tayland, Sabah, Sarawak ve Jamaika gibi birbirinden uzak bölgelerde yaşamaktadır. Ayrıca, Güney Çin'de verimsiz topraklara sahip dağlık yörelerde yaşamayı sürdüren Hakkalar da vardır.

hakkaniyet, NASAFET ya da NISFET olarak da bilinir, yargıcın bir uyuşmazlığı çözerken, somut durumun ve olayın özelliklerini göz önünde bulundurarak kararını adalet ve eşitliğe uygun düşecek biçimde vermesi. Bir yazılı hukuk kuralı uygulanırken onun katılığından doğabilecek adaletsiz sonuçları hafifletmeye yarayan hakkaniyet, yazılı hukuk kuralının ya da örf ve âdetin bulunmadığı durumlarda somut olayın özelliklerine ve davanın taraflarının özel durumuna en uygun çözüm biçiminin bulunmasına da yardımcı olur. Türk Medeni Kanunu'nun (TMK) 4. maddesinde "yasanın takdir hakkı verdiği ve durumun gereklerine ya da haklı nedenlere göre hüküm vermekle yükümlü tuttuğu hususlarda yargıç hak ve nasafetle karar verir" biçiminde ifade edilen temel kural bu durumlara ilişkindir. Maddede söz konusu edilen yargıcın takdir hak ve yetkisi, olayların takdirini içerdiği gibi hukuki sonuçların da takdirini içerir. Örneğin TMK'nın 26. maddesine göre önemli nedenlerin varlığı durumunda bir kimsenin adının değiştirilmesine karar verilebilir. Burada önemli nedenlerin ne gibi durumlarda söz konusu olacağı yargıç tarafından takdir edilirken hakkaniyet ilkesine göre hareket edilmesi gerekir. Ayrıca zarar gideriminin biçim ve kapsamının takdiri Borçlar Kanunu'nun 43. maddesiyle yargıca bırakılmıştır. Burada da yargıç hukuki sonucun belirlenmesinde takdir hakkını kullanırken hakkaniyet ilkesine göre hareket etmek zorundadır. Örneğin temyiz kudretine sahip olmayan bir kimsenin yol açtığı zararlardan sorumlu tutulup tutulmayacağı, yargıcın hakkaniyet ilkesini göz önünde tutarak kullanacağı takdir hakkına dayalı kararıyla belirlenir. Boşanmaya ya da ayrılığa karar verilmesinde de (TMK m. 138/1) aynı durumla karşılaşılır. Yargıcın takdir yetkisine dayanarak hakkaniyete göre verdiği hükümlere karşı temyiz yoluna başvurulabileceği, öğretide genel kabul gören bir görüştür.

Hakkaniyet ilkesinin uluslararası hukukta da önemli bir yeri vardır. Yazılı hukuk kuralı ya da örf ve âdet bulunmayan konularda ortaya çıkacak uluslararası hukuk uyuşmazlıklarında yargıcın ya da hakemin hakkaniyet ilkesine göre karar vermesi gerekir. Uluslararası Adalet Divanı'nın içtihadına göre bunun için uyuşmazlıkla ilgili tarafların bu yolda onay vermesi zorunludur. Böyle bir onayın bulunması durumunda Uluslararası Adalet Divanı uyuşmazlığı hakkaniyet esaslarına göre hükme bağlar.

hakkaniyet hukuku, Angloamerikan hukukunda, mahkemelerin gelenek hukukunun (*commonlaw*) ve yasaların katılığını gidermek amacıyla somut olaylara uygun olarak verdiği kararlardan doğan hukuk. Emsal kararlarının ya da yasaların uygulanamadığı ya da adaleti sağlayamadığı durumlarda başvurulan bir çözüm yolu olarak ortaya çıkmıştır.

İngiltere'de 13. yüzyıl sonuna gelindiğinde, krala bağlı gelenek hukuku mahkemelerinin hukuk davalarında hakları korumak için getirdiği çözümler genellikle zararın ödetilmesi ve söz konusu malın mülkiyetinin geri verilmesiyle sınırlı kalıyordu. Bu mahkemeler yeni ve daha karmaşık durumların gereklerine uygun olarak değişik çözüm yolları ortaya koymaktan kaçınıyordu. Mahkemelerin bu tür sorunlarda bir karar vermemesi ya da mahkeme kararının tatmin edici olmaması nedeniyle istediğini elde edemeyen davacılar, haklarını almak için dilekçeyle krala başvurmaya başladılar. Bu dilekçeler önceleri gereğinin yapılması için kral tarafından aynı zamanda birinci bakan durumunda olan adalet bakanına (*lord chancellor*) gönderiliyordu. 14. yüzyıl başlarında dilekçeleri doğrudan adalet bakanına sunma geleneği yerleşti ve aynı yüzyılın ortalarında yeni ve ayrı bir mahkeme olarak *Court of Chancery*(*) ortaya çıktı.

Adalet bakanının başkanlığındaki mahkemenin aldığı kararlar zamanla adaleti sağlamaya yönelik yeni çözüm yollarının ortaya çıkmasına neden oldu. Bunların başlıca örnekleri şunlardı: Arazi ve benzeri olmayan malların satışı gibi konularla ilgili sözleşmelerde, bir tarafın sözleşmeyi bozması nedeniyle yapılan zarar ödemesinin zararı tam olarak karşılamaması durumunda, mağdur olan tarafa sözleşmenin daha önce öngörüldüğü biçimde yerine getirilmesini isteme hakkının tanınması; bir malı başkası adına yönetmek üzere söz konusu mal üzerinde tasarruf hakkı verilmiş bir kişinin güvene dayalı işlem gereğince üstlendiği yükümlülükleri yerine getirmeye zorlanması; davacı için büyük değer taşıyan gölgelik ağaçların yok edilmesi gibi olası ya da süregelen bir haksızlığın önlenmesi için davalıya bu davranıştan kaçınmasının emredilmesi; haksız zenginleşmeyi önlemek amacıyla, haksız bir biçimde elde edilmiş bir yararın zorla geri alınması; yanıltma ve hile yoluyla elde edilmiş yazılı senetlerin iptal edilmesi ve uğranan zararın giderilmesi; yükümlülüğünü yerine getirmeyen borçlunun ipotekli arazisi üzerindeki hakkının düşmesi durumunda, bu borçluya söz konusu arazi elinden alınmadan önce makul bir süre içinde anapara ve faiziyle borcunu ödemeyi önererek arazisini kurtarma olanağının tanınması. Hakkaniyete dayalı bu tür yeni hukuksal çözümler, gelenek hukukunun dar ve katı yaklaşımıyla tam bir karşıtlık oluşturuyordu.

Yeni mahkemenin emsal kararlarına ve biçimsel kurallara bağlı kalmadan aldığı esnek kararlar, yargı işlevinin verimliliğini ve etkililiğini arttırdı. Bununla birlikte kurulu mahkemelerin yetki alanının çiğnenmesini istemeyen yargıçların ve parlamentonun siyasal baskıları, hakkaniyet hukukunun tam anlamıyla gelişmesini köstekledi. Bunun sonucu olarak adalet bakanı gelenek hukukunun özellikle zararın ödetilmesi bakımından yeterli bir çözüm getirdiği davalara bakmamayı kabul etmek zorunda kaldı. Gelenek hukuku mahkemelerinin bir çözüm getirmediği güvene dayalı işlemler gibi konularla ilgili davalar hakkaniyet hukukuna bırakıldı. Buna karşılık sözleşmeye aykırı davranış ve haksız eylemle ilgili davalarda ancak gelenek hukukunun yetersiz kaldığı ya da olası zararın onarılmaz bir nitelik taşıdığı durumlarda hakkaniyet hukukuna başvurulması yolu açık tutuldu.

Hakkaniyet hukukunu köstekleyen bir başka etken de, *Court of Chancery*'nin kendi bünyesinde bir emsal sistemi geliştirmeye başlamasıydı. Önceleri emsallere ve yasa hükümlerine bağlı kalma gereği duymayan adalet bakanları, her davayı kendi koşulları içinde ve takdir yetkilerine dayanarak değerlendirmeyi ön planda tutmuşlardı. Ama 16. yüzyıl ortalarından sonra genellikle gelenek hukuku avukatları arasından atanan adalet bakanları, hakkaniyet hukukunu bir dizi kurala bağlamaya yöneldiler. 17. yüzyıl ortalarına doğru *Court of Chancery* ülkede geçerli yargı sisteminin resmî bir kurumu durumuna geldi. Hakkaniyet hukuku da yürütmenin adalet anlayışından çok yasalara göre adeleti uygulayan bir hukuka dönüştü. Sonunda 1873'te çıkarılan Yargılama Yasası'yla sürekli çekişme içinde ve birbirinden kopuk olan gelenek hukuku ve hakkaniyet mahkemeleri kaldırılarak bunların yol açtığı pahalı, gecikmiş ve eksik adalet gibi sorunlara son verildi. *Supreme Court of Judicature*'ün kurulmasıyla bu mahkemelerin gördüğü işler, çeşitli bölümlere ayrılan tek bir organ altında toplanmış oldu.

ABD'de de hakkaniyet mahkemeleri erken bir dönemde ortaya çıktı. Ama 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında ABD mahkemelerinin çoğu, hukuk davalarıyla hakkaniyet davaları arasındaki ayrımları ortadan kaldırarak bu davaların yürütülmesini tek bir yargı sistemi altında bütünleştirdiler.

Modern hakkaniyet hukuku önemli ölçüde yasalara dayanmaktadır. Ayrıca hakkaniyet hukukunun yalnızca mülkiyet haklarını koruduğu biçimindeki anlayış da fiilen terk edilmiş durumdadır. Örneğin günümüzde

hakkaniyet hukuku uyarınca, ücretli bir işçinin işten çıkarıldıktan ya da istifa ettikten sonra daha önce yanında çalıştığı işverenle rekabete girişmekten men edilmesi yoluna gidilebilir. Çıkarılan bazı yasalarla ortak pazarlama sözleşmelerinin ve gelecekte çıkabilecek iş uyuşmazlıklarının hakem yoluyla çözülmesine ilişkin anlaşmaların yerine getirilmesi kolaylaştırılmıştır. Öteki koşulların elvermesi durumunda insan hakları, özel yaşamın dokunulmazlığı, saygınlık ve onur, aile içi ilişkiler gibi kişilik haklarına yönelik olası zararlara karşı da mahkemeden yasaklayıcı karar çıkarılabilir. Yeni yetkiler veren yasalar, idare makamlarının, ceza yasalarının öngördüğü cezalar dışında, özellikle düzenleyici yasaların çiğnenmesini önleme amacıyla yasaklayıcı yargı kararlarına başvurma olanağını olağanüstü ölçüde artırmıştır.

Hakkâri, Doğu Anadolu Bölgesi'nde il ve il merkezi kent. Yüzölçümü 7.121 km² olan Hakkâri ili doğuda İran, güneyde Irak, batıda Şırnak, kuzeyde de Van illeriyle çevrilidir.

Doğal yapı. Hakkâri, Türkiye'nin en engebeli, en yüksek ve en dağlık yörelerinden birinde yer alır. Yüzey şekillerinin ana çatısını oluşturan dağlar, batı-doğu doğrultusunda yüksek bir kabartı biçiminde uzanır. Güneydoğu Toroslar yayının bu ildeki uzantılarına Hakkâri Dağları adı verilir. Doğuya ve güneydoğuya doğru gidildikçe yükselip genişleyen dağların bazı kolları da kuzeye ve güneye uzanır. Hakkâri Dağlarının il sınırları içinde kalan bölümleri Botan, Habur, Büyük Zap (Çığlı) akarsuları ve kollarının vadileriyle derin bir biçimde yarılıp parçalanmıştır. Bu vadiler çok dar ve diktir; hiçbir yerde tabanlarını genişletemedikleri için ovalık alanlar çok sınırlıdır.

Hakkâri Dağları, il topraklarını kabaca ikiye bölen Büyük Zap Suyunun batısında ve doğusunda olmak üzere iki kesime ayrılır. Büyük Zap Suyunun batısındaki başlıca yükselti Karadağ'dır (3.752 m). Hakkâri Dağlarının Büyük Zap Suyunun doğusunda kalan kesimi daha yüksek ve yalçın doruklardan oluşur. Cilo (Buzul) Dağı Hakkâri kentinin doğusunda Sümbül Dağıyla (3.607 m) başlar. Cilo Dağı, yeni kaynaklarda Uludoruk, eski kaynaklarda ise Gelyaşin Tepesi olarak geçen Reşko Tepesinde 4.135 m'ye erişir. Yüksekliği 3.700 m'yi aşan birçok tepesi bulunan Cilo Dağı, Türkiye'deki anakayanın en yüksek noktasıdır. Cilo Dağından bir dere vadisiyle ayrılan Sat Dağının(*) da birçok doruğu vardır. Bunlardan Samdi Dağının doruğu 3.794 m'ye ulaşır. Hakkâri Dağları Yüksekova ve Şemdinli yöresinde İran sınırındaki dağlarla birleşir. Buradaki önemli yükseltiler Mordağ (3.807 m), Karadağ (3.331 m) ve Çimen Dağıdır (3.170 m). Yüksek kesimlerinde buzullara, derin çukurluklara ve göllere rastlanan bu dağların dorukları sürekli karla kaplıdır. İklimin sertliği nedeniyle bitki örtüsünden tümüyle yoksun sayılabilecek bu dağların yalnızca güneye bakan vadi yamaçlarında yer yer meşe ve ceviz toplulukları görülür.

Hakkâri toprakları Dicle Havzası içinde yer alır. Hakkâri Dağları, Dicle'nin kollarından Habur ve Büyük Zap suları ile Büyük Zap Suyuna dökülen Nehil ve Şemdinli gibi çaylar tarafından derin bir biçimde parçalanmıştır. Dorukları sürekli karla kaplı dağlardan kaynaklandığı için suyu bol olan bu akarsular, tabanlarını genişletemediklerinden tarıma elverişli alanlar oluşturmaz. İlin en önemli düzlüğü, Yüksekova kentinin kuzey ve doğusundaki dağların yamaçlarından doğan Nehil Çayının oluşturduğu Yüksekova'dır (Gevar Ovası). Oldukça geniş bir alan kaplayan Yüksekova, kışların çok uzun ve sert geçmesi ve ova yüzeyinin yer yer bataklığa dönüşmesi nedeniyle bitkisel üretime yeterince olanak vermez. Bitkisel üretim, sözü edilen akarsu vadilerindeki dar şeritler ile bu şeritlere bakan yamaçlarda oluşturulmuş taraçalarda sürdürülür. İran-Irak ve Türkiye sınırlarının birleştiği kesimde başlayan ve Karadağ'ın güneyinde Irak'la sınır oluşturacak biçimde uzanan Gerdi (Hacıbey) Deresi vadisinde yazlar daha sıcak, kışlar daha yumuşak geçtiğinden ilin başka yörelerine göre bitkisel üretim çeşitlenmiştir.

İlde ova düzlüklerinin sınırlı olmasına karşın, plato düzlükleri daha geniş bir alan kaplar. Dağların yüksek kesimlerinde bol suyu ve Alp tipi çayırları olan platolar uzanır. Yüksekliği 2.000 m'yi aşan ve hayvancılığa elverişli olan bu düzlükler hayvancılık açısından önem taşır.

İldeki dağların doruklarında ya da doruğa yakın kesimlerinde çok sayıda göl vardır. Bunlardan en önemlisi Reşko Buzulunun 3 km kadar kuzeydoğusundaki Gelyano (ya da Gelyana) Gölüdür. 250-300 m çapında, deniz düzeyinden 3.050 m yükseklikte yer alan Gelyano bir buzyalağı gölüdür. Yeni kaynaklarda İkiyaka Dağı olarak geçen Sat Dağının yüksek kesimlerinde de çok sayıda buzyalağı gölü vardır.

Ekonomi. Hakkâri, toplumsal ve ekonomik bakımdan Türkiye'nin en az gelişmiş ilidir; gelişme potansiyeli de oldukça düşüktür. Maden ya da orman varlığı gibi doğal kaynaklar bakımından yoksul olmasının yanı sıra arazi yapısı, yükseklik ve sert iklim koşulları da ekonomik gelişmenin önünde önemli bir engeldir. Ekilebilir alanların azlığı ve iklimin sertliği bitkisel üretimi her anlamda kısıtlamakta, ulaşım güçlüğü de pazara açılmayı engellemektedir. Yöredeki doğal koşulların elverdiği tek uğraş olan hayvancılığın geleneksel yöntemlerle sürdürülmesi ve teknik düzey bakımından geri olması, önemli bir birikim oluşmasını güçleştirir. Olumsuz doğal koşulların yanı sıra yöredeki geleneksel aşiret ilişkileri ve devlet yatırımlarının il ekonomisine canlılık kazandırabilecek düzeyde olmaması, gelişmenin önündeki önemli engellerdendir. 1968'den bu yana kalkınmada öncelikli iller kapsamında yer alan ve 1970'lerin ortalarına değin ekonomik bakımdan tümüyle kendi içine kapalı kalan ilin bu özelliği 1970'lerde ulaşım olanaklarının geliştirilmesiyle bir ölçüde aşılmışsa da ülke pazarıyla bütünleşmesi henüz tam anlamıyla sağlanamamıştır.

Halkın ana geçim kaynağı olan hayvancılık, ağırlıklı olarak yaylacılık yöntemiyle yapılan küçükbaş hayvan yetiştiriciliğine dayanır. Aşiretlerin elinde büyük koyun ve kıl keçisi sürüleri bulunur. Ama hayvan yetiştiriciliği ticarete yönelik olduğu ve hâlâ geleneksel yöntemler kullanıldığı için, elde edilen hayvansal ürün miktarı düşük düzeydedir. Yazın çıkılan yüksek yaylalardaki çayırlarda geçici olarak kurulan "zomalar" kıl çadırlardan oluşur. Zomalarda kurulan geçici mandıralarda otlu peynir ve teleme

Hakkâri'den genel görünüm
ABC Ajansı

peyniri yapılır. Yörede hayvancılık amacıyla kurulmuş küçük köy altı yerleşmeler kom ve mezra adlarıyla bilinir. Elde edilen öteki hayvansal ürünler kıl, yapağı ve deridir. Arıcılık bir başka yaygın uğraştır. Yazın yöreye Karadeniz Bölgesi'nden gezgin arıcılar kamyonlarla kovanlarını getirirler. Şemdinli balı yerel ve bölgesel düzeyde ünlüdür.

Geçimlik bitkisel üretim, yerel tüketimi bile karşılayamayacak düzeydedir. Vadilerdeki dar şeritlerde ve yamaçlarda oluşturulmuş taraçalarda sınırlı miktarda yem bitkileri, buğday, patates, üzüm, ceviz ve şeker pancarı yetiştirilir. Bütün bitkisel ürünlerde verim, ülke ortalamalarının altındadır. Sanayi tesisleri Yüksekova'daki Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu'nun (SEK) Sekmama İşletmesi ile Et ve Balık Kurumu'nca (EBK) yaptırılan Van Et Sanayi Müessesesi'ne bağlı kombina, Merkez ilçede bulunan oto onarım ve bakım atölyeleri ile marangozhanelerden oluşur. Hızar atölyeleri ile hayvancılığa bağlı olarak halı ve kilim dokumacılığı da yaygındır. Beytüşşebap'ın yünlü ve simli kilimleri ünlüdür. İlde 20 milyon m³ rezervli mermer yatakların dışında yeraltı zenginliği saptanmamıştır. Türkiye'nin güneydoğu köşesinde yer alan Hakkâri ilinin karayolu ulaşımı Van üzerin-

Hakkâri İli
Ana Yayıncılık Arşivi

den sağlanır. Bağışlı'dan ayrılıp Yüksekova kenti ve Dilezi Geçidinden (2.100 m) geçen yol, İran sınırındaki Esendere gümrük kapısına ulaşır. Bu gümrük kapısından İran'la sınır ticareti yapılmaktadır. Yalçın dorukları, derin vadileri, buzulları ve gölleriyle doğal güzellik ve dağcılık bakımından önem taşıyan ilde Cilo-Sat Dağları Milli Parkı'nın kurulması planlanmıştır.

Tarih. Araştırmalar, Orta Paleolitik Çağda (y. 100-45 bin yıl önce) yörede geçici bir yerleşmenin olduğunu göstermektedir. 1961'de Yüksekova'da bulunan ve yörede bulunmadığı için başka yörelerden getirilip işlendiği anlaşılan obsidyen gereçler, yörenin çok eski bir uğrak yeri olduğu izlenimini verir. İlin çeşitli yerlerinde bulunan çok sayıda kaya resmi, yerleşmenin Neolitik Çağda da (İÖ 8000-5500) sürdüğünü ortaya koyar. Koyu kızıl renkli kaya yüzeylerine sert taşlarla yapılmış, çeşitli insan ve hayvan biçimleriyle av sahnelerini betimleyen resimlere rastlanmıştır. Neolitik Çağda Hakkâri yöresinde yaşayanların avcılık ve toplayıcılığın yanı sıra hayvancılık ve tarımla da uğraştığını belgeleyen bu resimler, İspanya ve Kuzey Afrika'da bulunan kaya resimleriyle büyük benzerlik gösterir.

İÖ 7000'den bu yana kesintisiz yerleşim alanı olan Hakkâri yazılı tarih döneminde Urartu, Asur, Kimmer, Med ve Pers egemenliklerine girdi; Selevkos ve Part yönetimlerini yaşadı. İÖ 1. yüzyılda Romalılarla Partlar arasında çekişme konusu olan yöre, 3. yüzyılda Romalılarla Sasanilerin, 4. yüzyılda da Bizanslılarla Sasanilerin çekişme alanı oldu. 7. yüzyılda başlayan Arap, Selçuklu, İlhanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevi akınlarından dağlık yapısı nedeniyle fazla etkilenmeyen yöre, genellikle bağımsızlıklarını koruyan aşiret beyliklerinin merkezi oldu. Arap coğrafyacı ve gezgin İbni Havkal, Van Gölünün güneyinde yaşayan Hakkar aşireti nedeniyle yöreyi "Hakkarlar beldesi" anlamına gelen Hakkâriye adıyla anmıştır. Kürtlerle Nasturilerin yaşadığı yörede Kürt aşiret reisleri 14. yüzyılda Hakkâri Beyliği'ni kurdular.

Hakkâri Beyliği özerkliğini korumak koşuluyla 1548'de Osmanlı Devleti'ne bağlandı. 5. yüzyılda oluşan Hıristiyan mezhebi Nasturiler, eskiden Gularmak ya da Culamerg adlarıyla da bilinen Çölemerik'i 17. yüzyıldan 20. yüzyıl başlarına değin merkez edindiler. 19. yüzyıl sonlarında Van vilayetine bağlı Hakkâri sancağının merkez kazası olan Çölemerik, Mayıs 1915'ten Nisan 1918'e değin Rusların ve Nasturi güçlerinin işgalinde kaldı. 1924'te il yapılan Hakkâri, 1933'te ilçe olarak Van'a bağlandı. Çölemerik, 1936'da yeniden il yapılan Hakkâri ilinin merkezi oldu. 1990'da yapılan bir yönetsel düzenlemeyle Beytüşşebap ve Uludere ilçeleri, yeni kurulan Şırnak iline bağlandı.

Kentin yapısı. Eskiden Çölemerik adıyla anılan Hakkâri kenti, Büyük Zap Suyunun batısında, çevresi yüksek dağlarla çevrili bir düzlükte yer alır. Kamu görevlileri ve küçük esnaf dışındaki halkı daha çok hayvancılıkla uğraşan, ulaşım bağlantıları zayıf, kırsal niteliği ağır basan az gelişmiş bir yerleşmedir. Son yıllarda ulaşım olanaklarının artması eğitim ve sağlık hizmetlerinin de gelişmesini sağlamıştır. Yüzüncü Yıl Üniversitesi'ne bağlı Hakkâri Meslek Yüksekokulu ile bir devlet hastanesi Hakkâri kenti ve iline hizmet veren başlıca kurumlardır. Kentin imalat sanayisi orman ürünleri işleyen, gıda maddeleri üreten, bakım ve onarım işleri yapan atölyelerden oluşur. Hakkâri kenti karayoluyla Van'a 203 km, Ankara'ya 1.416 km uzaklıktadır.

Tarihsel yapılar. İlin çeşitli yerlerinde yol boylarında kayalara oyulmuş dev boyutlu yapılara rastlanır. "Dev evleri" anlamında dirhe diye anılan bu yapıların yayla güvenliğini sağlama, yaylaya çıkarılan sürüleri koruma ya da Asur saldırılarını haber alma amacıyla Urartularca yapıldığı sanılır. Hakkâri Kalesi'nin tabanında arklar ve su sarnıçları bulunmuştur. Bayköy'deki Bay Kalesi ve Kırıkdağ köyündeki Dez Kalesi öteki kale kalıntılarıdır. Hakkâri kentiyle Çanaklı, Geçimli, Konak, Oğul ve Üzümcü köylerinde Nasturilere ait kilise kalıntıları vardır. Yazıtından, kentteki Meydan Medresesi'nin 1700'de yapıldığı belirlenmiştir.

Hakkâri Belediyesi 1928'de kurulmuştur. Nüfus (1990) il, 172.479; kent, 30.407.

hakke'l-yakin, İslam düşüncesinde, bilginin en kesin biçimi. En genel tanımıyla Tanrı'yı görme yoluyla elde edilen bilgi anlamına gelir. İlme'l-yakin ve ayne'l-yakinden sonra bilginin üçüncü ve son aşamasıdır. Mutasavvıfların çeşitli biçimlerde, çoğunlukla da benzetme yoluyla anlattıkları hakke'l-yakin, tasavvufi ruhsal deneyimin sonucudur. Bu bilgiye ancak Tanrı'nın varlığında yok olmak (celvet), her şeyde yalnız Tanrı'yı görmek (müşahede) yoluyla ulaşılır.

Hacı Bayram Veli'nin "olmak" biçiminde tanımladığı hakke'l-yakin ünlü mutasavvıf Fahreddin İraki tarafından ateşte yanarak onun niteliklerini kazanmak biçiminde anlatılır. Seyyid Şerif Cürcani'ye göre bu aşama kulun Tanrı'yı sanki görüyormuşçasına ona kulluk etmesidir. Hucviri ise, bütün varlıklardan yüz çevirmenin sonunda ulaşılan Tanrı'da yok olma aşamasının doğal sonucu olarak gördüğü hakke'l-yakinden, mutasavvıfların, Cennet'te Tanrı'yı ve Cennet'in bütün nitelik ve durumlarını görme yoluyla edinilen bilgiyi anladıklarını belirtir. Bu bilgi, şeriat ve hakikat aşamalarını geçerek marifet aşamasına ulaşan seçkinlerin seçilmişlerine özgüdür.

Haklar Bildirisi, İngilizce BILL OF RIGHTS, ABD Anayasası'nın 15 Aralık 1791'de tek bir bölüm olarak kabul edilen ilk 10 ek maddesi. Bu maddelerle birey haklarına ilişkin güvenceler ve federal yönetimle eyalet yönetimlerine getirilen sınırlamalar pekiştirilmiştir.

Haklar Bildirisi'nin başlıca kaynakları Magna Carta, İngiliz Haklar Bildirisi, kolonilerin krala ve parlamentoya karşı yürüttüğü mücadele ve Amerikan halkı arasında gitgide yaygınlaşan eşitlik düşüncesidir. Büyük bölümünü George Mason'ın kaleme aldığı 1776 Virginia Haklar Bildirisi, Haklar Bildirisi'nin habercisi sayılır. Yönetime yol gösteren ilkeler olan Haklar Bildirisi'ndeki güvenceler aynı zamanda yasal bir bağlayıcılık da taşır. Kongre'nin Haklar Bildirisi'yle çelişen yasaları, anayasaya aykırılık gerekçesiyle ABD Yüksek Mahkemesi'nce geçersiz kılınabilir.

ABD Anayasası'nın ana metninde yer alan güvenceler şunlardı: Ayaklanma ya da dış saldırı durumları dışında *habeas corpus*(*) hakkının askıya alınmasının yasaklanması (Madde 1, bölüm 9); eyaletlerin ya da federal yönetimin bir kimseyi yurttaşlıktan çıkarmasına ve geriye dönük yasalara izin verilmemesi (I, 9, 10); ABD'ye yönelik bütün suçların işlendikleri eyalette ve jürili bir mahkemede yargılanmasının zorunlu kılınması (III,2); vatana ihanet suçunun tanımı ile dava koşullarının ve verilecek cezaların belirlenmesi (III,3); soyluluk unvanlarının (I,9) ve memuriyete almada dinsel ölçüler uygulamanın yasaklanması (VI); eyaletlerde cumhuriyet dışında bir yönetim biçimi oluşturulamayacağının belirtilmesi (IV, 4); bazı eyaletlerin yurttaşlarına tanıdığı ayrıcalık ve bağışıklıklardan bütün yurttaşların yararlanmasının güvence altına alınması (IV,2).

Anayasayı onaylamak üzere toplanan eyalet meclislerinde anayasanın ana metnindeki bu sınırlı güvencelere karşı dile getirilen genel hoşnutsuzluk birtakım istek ve önerilere yol açtı. Bunun üzerine ilk ABD Kongresi, James Madison'ın kaleme aldığı 12 ek maddeyi eyaletlerin onayına sundu. Bu maddelerin on tanesi onaylandı. Her eyalet kendi haklar bildirisine bağlı kaldığından, ek maddelerin bağlayıcılığı başlangıçta federal hükümetle sınırlı kaldı. Senato da Temsilciler Meclisi'nce benimsenen ve din özgürlüğünü, basın özgürlüğünü ve jüri yoluyla yargılama ilkesini eyalet yönetimlerine karşı koruyan güvenceleri kabul etmedi.

1. Ek Madde'ye göre, Kongre bir dine resmî din statüsü verecek ya da bir dinin gereklerinin serbestçe yerine getirilmesini engelleyecek ya da söz ve basın özgürlüğünü, toplanma ve dilekçe hakkını kısıtlayacak hiçbir yasa çıkaramaz. Zamanında düzenli orduya duyulan tepki nedeniyle herkese silah taşıma hakkı tanıyan ve barış zamanında özel kişilere ait evlere sahiplerinin onayı olmadan asker yerleştirilmesini yasaklayan 2. ve 3. Ek maddeler günümüzde önemini yitirmiştir.

4. Ek Madde, haksız arama ve yakalamalara karşı halkı korur ve belirli kişi ve yerlere yöneltilmiş olup mahkeme önüne çıkartma olasılığı bulunan durumlar dışında, tutuklama emri çıkarılmasını yasaklar. 5. Ek Madde, ağır suçlarla ilgili davalarda büyük jürinin kararını öngörür, aynı suç için ikinci kez yargılanmayı yasaklar ve hiç kimsenin kendisi aleyhine ifade vermeye zorlanamayacağı ilkesini güvence altına alır. Madde ayrıca, yasal usullere uyulmaksızın bir kimsenin yaşamının, özgürlüğünün ve mülkünün elinden alınması ve kamu yararı gerekçesiyle adil bir tazminat ödenmeksizin özel mülkiyete el konması gibi eylemleri yasaklar. 6. Ek Madde suçlanan kişilerin en kısa sürede jürili bir mahkemede ve halka açık olarak yargılanmasını, suçlamanın niteliği konusunda aydınlatılmasını, davanın tanıklarıyla yüzleştirilmesini ve avukat tutmasına izin verilmesini öngörür. 8. Ek Madde'yle yüklü kefalet ya da para cezasıyla acımasız ya da olağandışı cezalar yasaklanmıştır. 9. Ek Madde halkın tek tek belirtilmeyen öteki haklarını korur. 10 Ek Madde Birleşik Devletler'e verilmemiş olan yetkilerin eyaletlere ya da yurttaşlara ait olduğunu bildirir.

İç Savaş'tan sonra köleliğin kaldırılması üzerine çıkarılan 14. Ek Madde'yle (1868), ABD'de doğan ya da ABD uyruğuna ve onun yargı yetkisi alanına giren herkesin ABD yurttaşı olduğu ilan edildi. Bu madde, eyaletlerin ABD yurttaşlarının ayrıcalıklarını ya da bağışıklıklarını kısıtlamasını ya da yasal usullere uymaksızın bir kimseyi yaşam, özgürlük ve mülkiyet haklarından yoksun bırakmasını yasaklar. Maddede yer alan dürüst yargılama (*due process*) kuralı, federal düzeydeki ihlallere karşı korunan hakların birçoğunun eyaletlerden gelebilecek ihlallere karşı da korunacağının güvencesi olarak yorumlanır. Bu kural, Madison'ın 1789'da kabul edilmeyen iki maddesinin büyük ölçüde uygulamaya geçirilmesini sağlamıştır.

haklı savaş, ortaçağda Avrupa'da bir hükümdarın silahlı kuvvetlerini egemenlik bölgesi dışında meşru nedenler ve yollarla kullanabilmesi. Kavram 20. yüzyılda daha değişik anlamlar kazanmıştır. *Ayrıca bak.* savaş.

Hakluyt, Richard (d. y. 1552, Londra? - ö. 23 Kasım 1616, İngiltere), İngiliz coğrafyacı. Siyasal nüfuzu, ciltler dolduran yapıtları ve Elizabeth döneminde denizaşırı yayılmayı, özellikle Kuzey Amerika'nın kolonileştirilmesini ısrarlı biçimde savunmasıyla ünlüdür. En önemli yapıtı olan *The principall Navigations, Voiages and Discoveries of the English Nation* (İngiliz Ulusunun Bellibaşlı Deniz Seferleri, Yolculukları ve Keşifleri) İngilizlerin Kuzey Amerika'ya yaptığı ilk yolculuklar konusunda hemen bütün bilgileri içermektedir.

Galler sınır bölgesinin Eaton'da mülkleri bulunan saygın bir ailesinden geliyordu. Çeşitli burslarla Westminster Okulu'nda ve Oxford'daki Christ Church College'da öğrenim gördü, 1577'de lisansüstü derecesini aldı. 1580'den bir süre önce papazlığa atandı. Din görevlerini hiç aksatmasa da, zamanının büyük bölümünü çağdaşlarının yolculuk ve keşif kitaplarını okuyarak geçirdi. Ayrıca halka açık konferanslar veren Hakluyt, Oxford'un ilk modern coğrafya profesörü olarak kabul edilir.

O günlerde İngilizlerin dikkati, kuzeydoğu ve kuzeybatıdan Doğu'ya götürecek geçitlerin bulunması ile Francis Drake'in dünya çevresindeki deniz yolculuğu üzerinde yoğunlaşmıştı. Hakluyt Doğu'ya götürecek geçit üzerinde araştırmalar yapan Sir Humphrey Gilbert ile Martin Frobisher'ın çalışmalarıyla ilgileniyordu. İlk dünya atlasını derleyen Abraham Ortelius ile Flaman haritacı Gerardus Mercator'la da kozmografyayla ilgili konularda görüşüyordu. Bu arada yeni denizaşırı seferler yapılması konusunda Lord Burghley, Sir Francis Walsingham ve Sir Robert Cecil gibi tanınmış siyaset adamlarının olumlu görüşünü aldı. Sürekli yinelediği amacı, Kuzeybatı Geçidinin araştırılması çerçevesinde Kuzey Amerika'nın ılıman bölgelerinin keşfedilmesi, Kuzey Amerika'nın John ve Sebastian Cabot tarafından keşfine dayanarak İngiltere'nin hak iddiasının temellendirilmesi ve ulusal ticaret ile ulusal refahı geliştirecek bir "plantasyon"un kurulmasıydı.

Bu görüşlerini ilk kez Jacques Cartier'nin Kanada yolculuğuyla ilgili bir kitabının John Florio tarafından yapılan çevirisine yazdığı önsözde ileri sürdü. İlk önemli çalışması olan *Divers voyages touching the discouerie of America*'da (1582; Amerika'nın Keşfiyle İlgili Çeşitli Yolculuklar) görüşlerini daha da geliştirdi. Bu kitabında ayrıca denizcilik konusunda bir üniversite kürsüsünün kurulmasını savundu. Zamanın en önemli bakanlarından Walsingham 1583'te onu Paris'teki İngiliz elçisi Sir Edward Stafford'un yanına din görevlisi olarak gönderdi. Hakluyt Paris'te, Kanada'nın kürk ticareti ile denizaşırı işletmeleri hakkında Fransızlardan ve sürgündeki Portekizli kılavuzlardan bilgi toplayan bir tür istihbarat görevlisi olarak da çalıştı. Walter Raleigh'nin Virginia'daki kolonileştirme projesini desteklemek amacıyla, kısaca *The Discourse on the Western Planting* (Batının İskân Edilmesi Üzerine Söylev) adıyla bilinen raporu hazırladı. Raporda böyle bir koloniden elde edilecek siyasal ve iktisadi yararlar ile proje için devletin mali desteğinin gerekliliğini etkili biçimde ortaya koydu. Rapor Kraliçe I. Elizabeth'e sunuldu. Kraliçe, Hakluyt'u Bristol Katedrali'nde bir *prebend*'le (katedralin papaza bağladığı tahsisat) ödüllendirmekle birlikte, Raleigh'ye yardımcı olmadı. Gizli bir rapor olan *The Discourse* ancak 1877'de basılabildi. Hakluyt Paris'te ayrıca, İspanyolların Yenidünya'daki ilk dönem başarıları ve başarısızlıkları konusunda yurttaşlarını bilgilendirmek amacıyla Pietro Martire'nin *De Orbe Novo* adlı kitabını yayına hazırladı.

Hakluyt 1588'de Londra'ya döndüğünde en önemli yapıtı üzerinde çalışmaya başladı. *The Principall Navigations, Voiages and Discoveries of the English Nation* akademik düzeyi ve kapsamı bakımından o güne değin yazılmış coğrafya kitaplarının tümünden üstündü. Kitabın ilk basımı tek cilt olarak 1589'da, büyük ölçüde genişletilmiş ikinci basımı ise 1598-1600 arasında üç cilt olarak yapıldı. İkinci basımdan kısa süre önce kraliçe, Hakluyt'a Westminster Katedrali'nde sıradaki ilk *prebend*'i bağışladı; böylece koloni sorunlarında gerektiğinde kendisine danışılabilecekti. Hakluyt yeni kurulan İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'na bilgi sağladı, Kuzey Amerika'nın kolonileştirilmesi projesiyle ilgilenmeyi sürdürdü. 1612'de Kuzeybatı Geçit Kumpanyası'nın kurucuları arasında yer aldı ve Doğu'ya kuzey kutup bölgesinden bir geçit bulunabileceği inancını hiç yitirmedi. Dönemin yeni buluşlarından derinden etkilenmiş bir başka din adamı olan Samuel Purchas'ın 1613'te yayımlanan *Pilgrimage* (Hac) adlı yapıtı özünde Hakluyt'un çalışmalarının bir devamı niteliğindeydi ve iki yazar büyük olasılıkla tanışmıştı. Purchas, Hakluyt öldükten sonra onun bazı yazmalarını elde etti, bunları 1625'te yayımlanan *Hakluytus Posthumus or Purchas his Pilgrimes* (Hakluyt'un Ölümünden Sonra ya da Purchas'ın Haccı) adlı kitabında kullandı. Hakluyt'un öteki çalışmaları arasında Antonio Galvano'dan *Discoveries of the World...* (1601; Yeryüzündeki Keşifler...) adlı bir çeviri ile Hernando de Soto'nun Florida notlarını *Virginia richly valued by the description of... Florida...* (1609; Florida'nın Betimlenmesiyle Büyük Değer Kazanan Virginia) adıyla aktardığı çevirisi sayılabilir.

Hakodate, Japonya'da, Hokkaido ilinin (*ken*) güneyinde kent. Hokkaido ve Honşu adaları arasındaki Tsugaru Boğazının (*kaikyo*) kıyısında yer alır. Geniş ve korunaklı bir limanın doğu sınırını oluşturan burnun kuzeybatı eteğinde kuruludur. Japonların limanı denetim altına almaya yönelik çeşitli

Hakodate'de Batı tarzında yapılmış Goryokaku Kalesi (şimdi Goryokaku Parkı), 19. yy ortaları, Japonya
Photos Pack - EB Inc.

girişimlerine karşın, 18. yüzyılın ortasına değin Aynuların elinde kaldı. 1789'da Japonya'nın açık deniz balıkçılığı için bir üsse dönüşerek hızla gelişti. 19. yüzyılda dış ticarete açılmasının ardından Batı tarzı bir kale olan Goryokaku (sonradan park yapılmıştır) inşa edildi. 1859'da da Ruslar Bizans üslubunda bir kilise inşa ettiler. Kentin güneybatısında Hakodate Dağı yükselir. Dağın doğu yamacında belediye kütüphanesiyle Aynu ve Gilyak halklarına ait yapıtların sergilendiği bir müze vardır. Kentin doğusunda, Hokkaido Adasındaki en eski kaplıcalardan biri olan Yunokava yer alır. Japonya'daki tek Trappist kadın manastırı (1898) buradadır. Uzun bir süre Hokkaido'nun merkezi olarak kabul edilen Hakodate, II. Dünya Savaşı'ndan sonra gerilemekle birlikte Hokkaido ile Honşu arasındaki hava ve deniz ulaşımında bir uğrak noktası olarak önemini korudu. 1980'lerin başında Hakodate'yi Tsugaru Boğazının altından Honşu'daki Homori'ye bağlayan Seikan Tüneli'nin yapımına başlandı. Kentin ekonomisi balıkçılık, gemi yapımı ve deniz yosunu işlemeciliğine dayanır. Nüfus (1990) 307.251.

Håkon I ADALSTEINSFOSTRE, lakabı İYİ HÅKON, Norveççe HAKON DEN GODE (d. y. 920 - ö. y. 961, Fitjar, Norveç), döneminin en güçlü İskandinav hükümdarlarından biri olan Norveç kralı. Yönetim kurumlarını güçlendirmeye çalışmış, Norveç'i Hıristiyanlaştırma yolundaki çabaları ise kabile şeflerinin muhalefeti nedeniyle başarısızlığa uğramıştır.

I. Harald'ın (Sarışın) en küçük oğluydu. İngiltere kralı Athelstan'ın sarayında yetiştirildi. Babasının ölümünden sonra 15 yaşındayken Norveç'e döndü. Sekiz üvey kardeşinden yedisini öldürdüğü için Kanlı (Blodøx) lakabıyla anılan üvey kardeşi I. Erik'i (hd y. 930-935) tahttan indirerek kral oldu.

Håkon başa geçtiğinde Norveç, kabile şeflerinin yönetimindeki eyaletlere bölünmüş durumdaydı. İngiltere'de Hıristiyan eğitimi alan Håkon, İngiliz misyonerleri Norveç'e getirterek kiliseler yaptırdı. Ama Hıristiyanlığı yayma çabaları Norveçli kabile şeflerinin direnişiyle karşılaştı. Öte yandan kıyı eyaletlerini kendisine savaş gemileri vermeye zorlayarak donanmasını güçlendirdi, denetimi altındaki üç eyalette hukuk sistemine ve yönetime ilişkin yasaların çıkartılmasını sağladı. Bu arada, I. Erik'in Danimarka'ya sığınmış olan oğulları Danımarkalıların yardımıyla Norveç'e bir saldırı düzenlediler. Bunun sonucunda çıkan savaşta Håkon Fitjar Adasında öldürüldü. Yerine Erik'in oğullarından II. Harald (Gri Pelerinli) geçti. Ortaçağ tarihçileri Håkon'un yaklaşık 933-60 arasında hüküm sürdüğünü öne sürmüşlerse de sonradan hükümdarlık dönemi y. 946-961 olarak belirlenmiştir.

Håkon II SIGURDSSON, lakabı GENIŞ OMUZLU HÅKON, Norveççe HÅKON HERDEBREID (d. y. 1147 - ö. 1162), 1157-62 arasında Norveç kralı. II. Sigurd Munn'un (ö. 1155) gayri meşru oğluydu. Amcası Kral II. Øystein'in 1157'de ölümü üzerine, taht üzerinde hak iddia eden Kral I. Inge'ye karşı kendisini destekleyen Øystein'in yandaşlarınca daha 10 yaşındayken kral ilan edildi. Inge sonunda Øystein'in yandaşlarınca yenilgiye uğratılarak öldürüldü (1161). Ama gene taht üzerinde hak iddia eden Magnus Erlingsson 1162'de Håkon'un birliklerini yendi ve onu öldürdü.

Håkon III SVERRESSON (ö. 1204), 1202-04 arasında Norveç kralı. Kral Sverre Sigurdsson'un gayri meşru oğluydu. Kısa süren hükümdarlığı sırasında taht ile kilise arasındaki anlaşmazlığı çözmeye çalıştı. Bu çabaları sonunda, sürgüne gönderilen piskopos-

lar yeniden eski görevlerine döndüler. İsveçli üvey annesi Margareta'nın Håkon'u içkisine zehir koydurarak öldürttüğü öne sürülür.

Håkon IV HAKONSSON, lakabı YAŞLI HÅKON, Norveççe HÅKON DEN GAMLE (d. 1204, Norveç - ö. Aralık 1263, Orkney Adaları), 1217-63 arasında Norveç kralı. Krallık yönetimini güçlendirmiş, İzlanda ve Grönland üzerinde egemenlik kurmuş, sanatçıları korumuştur. Hükümdarlığı, ortaçağ Norveç tarihinde "altın çağ" (1217-1319) olarak adlandırılan refah döneminin başlangıcı sayılır.

III. Håkon'un gayri meşru oğlu, Norveç kralı Sverre Sigurdsson'un ise torunuydu. Babasının ölümünden sonra doğan Håkon, Norveç kralı II. Inge'nin sarayında yetişti. 1217'de Inge'nin ölümü üzerine Sverre'nin yandaşları Birchlegler tarafından kral ilan edildi. Annesinin sıcak demir sınavından (ordali) başarıyla geçmesi, başta din adamları olmak üzere, çeşitli çevrelerin babasının kimliği konusundaki kuşkularını ortadan kaldırdı.

Hükümdarlığının ilk yıllarında karşılaştığı en önemli sorun, ülkenin doğu kesimindeki varlıklı özgür toprak sahipleri ile tarım işçilerinin, toprak sahibi soyluların egemenliğine karşı başlattıkları ayaklanma oldu.

Ayaklanmaların bastırılmasından sonra Håkon'un hükümet üzerinde söz sahibi olan yaşlı akrabalarından Kont Skuli Baardsson yönetimi ele geçirmek için harekete geçti. Håkon Skuli'yle uzlaşmak amacıyla çeşitli girişimlerde bulunduysa da sonuç alamadı. Skuli ayaklanarak krallığını ilan etti ama Håkon'un birliklerince yenilgiye uğratılarak öldürüldü (1240). Håkon, 1247'de o güne değin Norveç'te görülmemiş görkemli bir törenle papalık elçisinin elinden taç giydi.

Uygulamalarıyla krallık yönetimini güçlendiren Håkon, kan davasını yasaklayan, kilise ile devlet arasındaki ilişkileri düzenleyen ve veraset çizgisini belirleyen yasaların çıkarılmasını sağladı. 1217'de İngiltere kralı III. Henry'yle, iki ülke arasında bilinen en eski ticaret antlaşmasını imzaladı. Ayrıca Kuzey Almanya'daki Lübeck kentiyle bir ticaret antlaşması yaptı. Rusya'yla da bir antlaşma imzalayarak iki ülke arasındaki kuzey sınırının belirlenmesini sağladı. 1261-62 yıllarında İzlanda ile Grönland üzerinde egemenlik kurarak Norveç'i, tarihinin en geniş sınırlarına ulaştırdı. Bu iki koloni, kendilerine serbestçe ticaret yapabilme hakkı tanınması ve ülkelerindeki düzenin korunması karşılığında Norveç'in egemenliği altına girmeyi ve vergi ödemeyi kabul etmişlerdi. Håkon 1263'te, Norveç'e ait Man Adası ile Hebridleri İskoçya kralı III. Alexander'ın saldırılarına karşı korumak için İskoçya'ya doğru denize açıldı. Birkaç çarpışmadan sonra Orkney Adalarına çekildi ve orada öldü.

Sanatçıları korumasıyla da tanınan Håkon, Tristan ve Isolde adlı ortaçağ romansının Eski İzlanda diline uyarlanmasını destekledi. Hükümdarlığı sırasında birçok Fransız romansı Eski İzlanda diline uyarlandı.

Håkon V MAGNUSSON, lakabı BÜYÜK HÅKON, Norveççe HÅKON MAGNUSSON DEN ELDRE (d. 1270 - ö. 8 Mayıs 1319, Norveç), 1299-1319 arasında Norveç kralı. İngiliz karşıtı ticaret politikası, Norveç ticaretinin daha sonra Hansa Birliği'ne bağlı tüccarların denetimi altına girmesine yol açmıştır. Ortaçağ Norveç tarihinde "altın çağ" olarak adlandırılan refah dönemi Håkon'un hükümdarlığıyla sona ermiştir.

Kral VI. Magnus'un en küçük oğluydu. 1299'da ağabeyi II. Erik'in yerine tahta çıktı. Erik'in hükümdarlığı sırasında güçlerini daha da artırmış olan soylular ile din adamlarının nüfuzlarını kırmaya kararlı olan Håkon, 1308'de baron unvanını kaldırdı, soyluları krallık meclisinden uzaklaştırdı ve papazları atama yetkisini yeniden eline geçirdi. Öte yandan, birçok kale inşa ettirdi; bunlar arasında ünlü Akershus Kalesi 1815'e değin kullanıldı. Norveç'in batı kolonileri ile ilişkilerinin bozulması ve krallığın ticaret gelirlerinin azalması üzerine hükümet merkezini Kuzey Denizi limanlarından doğuya taşıdı.

Kardeşi Erik'in (hd 1280-99) Hansa Birliği tüccarlarına çeşitli ayrıcalıklar tanıma politikasını Håkon'un da sürdürmesi, İngiliz tüccarlarıyla arasının açılmasına neden oldu. İngiliz yönetimine karşı ayaklanan İskoçları destekleyerek İngiltere ve Norveç arasındaki ilişkilerin daha da bozulmasına yol açan Håkon, hükümdarlığı boyunca aralıklı olarak Danimarka ve İsveç'e karşı savaştı. Håkon ve özellikle karısı Euphemia sanatçıları koruyarak edebiyatçıları şövalye romansları yazmaya ve başka dillerde yazılmış olanları Norveççeye çevirmeye özendirdiler. Erkek çocuğu olmayan Håkon veraset yasalarında değişiklik yaparak yerine kızı İngeborg ile damadı İsveç prensi Erik'in oğulları VII. Magnus Eriksson'un geçmesini sağladı.

Håkon VI MAGNUSSON, lakabı GENÇ HÅKON MAGNUSSON, Norveççe HÅKON MAGNUSSON DEN YNGRE (d. 1339 - ö. 1380, Norveç), 1355-80 arasında Norveç kralı. 1363'te Danimarka kralı IV. Valdemar'ın kızı Margarethe'yle yaptığı evlilik, daha sonra Danimarka, Norveç ve İsveç arasında kurulan Kalmar Birliği'nin koşullarını hazırlamıştır.

Norveç ve İsveç kralı VII. Magnus Eriksson'un en küçük oğluydu. 1343'te Norveç veliahtı ilan edildi, 1355'te babasının yerine kral oldu. Tahta geçtiğinde, ülkeyi kasıp kavuran ve çok sayıda din adamı ile soylu ve devlet görevlisinin ölümüne yol açan Büyük Veba Salgını (1348-50) nedeniyle hem krallık yönetimi, hem de aristokrasi gücünü büyük ölçüde yitirmiş durumdaydı. Buna karşılık İsveç soyluları güçlerini korumuşlar, Håkon'un kardeşi Erik'in önderliğinde VII. Magnus yönetimine karşı bir ayaklanma başlatmışlardı. Ayaklanmayı bastırması için babasının yardımına koşan Håkon, Erik'in ölümünden sonra babasının yanı sıra İsveç kralı ilan edildi. (1362).

1364'te babasıyla birlikte bir kez daha ayaklanmacı İsveç soylularına karşı çarpıştı ama yenilgiye uğrayarak geri çekilmek zorunda kaldı, Magnus ise tutsak düştü. 1367'de Norveç ile Danimarka'ya karşı savaşa girişmiş olan Hansa Birliği önderleriyle geçici bir antlaşma (1370) imzalayarak Magnus'un serbest bırakılmasını (1371) sağladı. 1376'da son biçimini alan barış antlaşmasıyla Hansa Birliği'ne bağlı tüccarlara ticari ayrıcalıklar tanıdı. Ayrıca bu antlaşmayla, Hansa Birliği'nin müdahalesinden çekinen nüfuzlu Danimarkalıların desteğini kazanarak, oğlu V. Olav'ın (1370-87) Danimarka tahtına geçmesini güvence altına almış oldu. Håkon'un ölümü (1380) üzerine Norveç tahtına da çıkan Olav 1387'de 17 yaşındayken öldü. Bunun üzerine hem Norveç, hem de Danimarka tahtına Håkon'un dul eşi I. Margarethe geçti.

Håkon VII (d. 3 Ağustos 1872, Charlottenlund, Danimarka - ö. 21 Eylül 1957, Oslo, Norveç), bağımsız Norveç'in ilk kralı (1905-57).

Danimarka kralı VIII. Frederik'in ikinci oğluydu. 1896'da İngiltere kralı VII. Edward'ın kızı Prenses Maud ile evlendi. 1905'te İsveç ile Norveç arasındaki birliğin bozulmasından sonra kendisine Norveç krallığı önerildi. Tahta çıkmadan önceki adıyla Karl, bu öneriyi ancak Norveç'te yapılacak bir halkoylamasında onaylanması koşuluyla kabul edeceğini belirtti. Önerinin halkoylamasında büyük çoğunlukla kabul edilmesi üzerine 18 Kasım'da *Storting* (Parlamento) tarafından kral seçildi ve tahta çıkmadan önce taşıdığı Karl adını bırakarak Eski İzlanda dilindeki Håkon adını aldı.

I. ve II. Dünya savaşları sırasında hüküm süren Håkon, demokrasinin savunucusu olarak tanındı. Norveç'in 1940'ta Almanlarca işgal edilmesi üzerine İngiltere'ye kaçtı. Alman baskısı altındaki *Storting*'in, tahttan çekilmesi yolundaki önerisini reddederek Norveçlilere Alman işgaline karşı direnmeleri için cesaret verdi. 1945'te Norveç'e döndü ve yaşamının sonuna değin halkın büyük saygı duyduğu bir kral olarak hüküm sürdü.

Håkon SIGURDSSON, lakabı YÜCE HÅKON, Norveççe HÅKON DEN STORE (ö. 995), II. Harald'ı (Gri Pelerinli) yenilgiye uğratarak Norveç'in büyük bölümünü ele geçiren soylu. Norveç'in Hıristiyan olmayan son hükümdarıdır. III. Harald'ın (Mavi Diş) Norveç'i Hıristiyanlaştırma çabalarına karşı çıkmıştır.

Lade kontunun oğluydu. Babasının II. Harald tarafından öldürülmesinin ardından Danimarka'ya sürgüne gönderildi. Danimarka kralı III. Harald'ın yardımıyla II. Harald'ı devirerek ülkenin batısına egemen oldu (y. 970). III. Harald ise Norveç'in güneydoğusunu ilhak etti. Håkon 974'te Kutsal Roma-Germen İmparatoru II. Otto'ya karşı III. Harald'ı desteklediyse de Harald'ın Norveç'te Hıristiyanlığı zorla yayma çabalarına karşı çıktı, sonradan ülkenin batı ve kuzey kesimlerini de egemenliği altına aldı.

Håkon'un Eski İzlanda dinini savunması, ona Norveç'in Hıristiyan olmayan kabile şefleri arasında büyük bir saygınlık kazandırdı. Ama buyurgan tutumu nedeniyle yaşamının sonlarına doğru yandaşlarının çoğunu yitirdi, 995'te kendi adamlarınca öldürüldü. Yerine aynı yılın başlarında Norveç'i istila etmiş olan I. Olav (Tryggvason) geçti.

haksız eylem, insan yaşamına ve bedenine yönelik bir tehlike oluşturan, manevi acıya yol açan, kişisel saygınlığı zedeleyen ya da mülkiyet hakkı ve kişisel yaşamın dokunulmazlığı gibi belirli hakları çiğneyen, yasaya aykırı eylem. Yalnızca herhangi bir sözleşmeye konu olmayan eylemleri kapsar.

Roma hukukunda haksız eylem kavramının kaynağı, işlenen bir haksızlık nedeniyle ceza çekme yükümlülüğü anlamına gelen *delictum*'du. Buna dayanarak açılan hukuk davaları başlangıçta hem kamuya, hem de kişilere yönelik eylemleri kapsıyordu. İS 2. ve 3. yüzyıllarda kişisel suçlardan ayrılan kamu suçlarının ceza mahkemelerinin görev alanı içine alınmasıyla, hukuk davaları yalnızca zarara uğrayan kişisel hakları korumak için başvurulan bir yasal yol niteliği kazandı.

Delictum'a dayanan Roma hukuku temelde cezalandırıcı bir nitelik taşımakla birlikte, verilen cezalar bir tazminat olarak görülüyordu. Çoğu kez verilen zararın iki ya da üç katı olarak belirlenen para cezaları, devlet yerine zarar gören kişiye ödeni-

yordu. *Delictum* başlıca dört tür haksız eylem için söz konusuydu: *furtum* (hırsızlık), *rapina* (soygunculuk), *iniuria* (bedeni ya da kişiliği zedeleme) ve *damnum iniuria datum* (mala verilen zararın yol açtığı kayıp).

En eski Roma hukuku derlemesi olan *Lex XII Tabularum*'da (İÖ 451-450; On İki Levha Yasası) *iniuria*'nın ele alınış biçimi, kişisel öç almaya dayalı bir sistemden, devletin haksızlığa uğrayan kişiyi öç alma yerine verilecek tazminatı kabul etmeye zorladığı ve bu tazminatın miktarını doğrudan belirlediği bir sisteme geçişi yansıtır. Örneğin bir kişi başkasının kolunu ya da bacağını kırdığında, mağdurun karşı tarafa aynı zararı vermesine olanak tanıyan "kısas"a (lex talionis) başvurulmasına, ancak herhangi bir uzlaşmaya varılamaması koşuluyla izin veriliyordu. Bu dönemde zarara uğrayanların misilleme yoluna pek gitmedikleri sanılmaktadır. Başlangıçta zarar ziyan bedeli her suç için yasayla belirlenmişti. Para değerindeki düşüşler nedeniyle bu yasaların işlemez hale gelmesi üzerine, her davada tazminatın yeniden belirlenmesi yolunda belirli bir serbestlik tanındı. Zamanla *iniuria* kavramı fiziksel saldırılarla sınırlı olmaktan çıkarak iftira ve hakaret gibi davranışları da kapsamaya başladı.

Lex XII Tabularum'un *damnum iniuria datum*'la ilgili hükümlerini içeren kayıtlar günümüze ulaşmamış olmakla birlikte, İÖ 3. yüzyıl başlarında bu hükümlerin yerini *Lex Aquila*'nın aldığı bilinmektedir. Bu yeni yasa binaların yanı sıra köle ve hayvanları da kapsıyordu. Örneğin bir köle ya da bir otlak hayvanının haksız yere öldürülmesi durumunda, köle ya da söz konusu hayvanın bir önceki yılın piyasasında en yüksek değerine denk bir tazminat ödenmesi gerekiyordu. Öteki mal türlerine yakma, yıkma ya da yok etme yoluyla verilen zararlar için öngörülen bedel, söz konusu malın son 30 yıl içindeki en yüksek değerine göre belirleniyordu. Her iki durumda da zararın haksız bir davranış ya da ihmal nedeniyle verilmiş olması koşulu aranıyordu.

Angloamerikan hukukunda haksız eylem için kullanılan *tort* teriminin kökeni ortaçağ Latincesinde "burulmuş", "bükülmüş", "eğrilmiş" gibi anlamlara gelen *tortum* sözcüğüdür. Bu kavram günümüzde Roma hukukunu temel almış olan ülkelerin hukuk sistemlerinde kullanılan ve *delictum*'dan türetilen terimlere denk düşmektedir.

Haksız eylem bir sözleşmenin öngördüğü yükümlülüğün yerine getirilmemesinden, hakkaniyetin gerektirdiği bir sorumlulukta kusur edilmesinden ya da cürümden bağımsız dava konusu olabilen yanlış davranışları kapsar. İftira, karalama, hakaret, kötü muamele, hakka tecavüz, başkasına zarar ve sıkıntı verme, mala zarar verme, eksik mal satma, hile ve yalan, kötü niyetle ve yok yere başkası aleyhine ceza ve iflas kovuşturması açtırma, ihmal ve kusur gibi davranışlar ceza hukuku ve sözleşmeden doğan olası sonuçların dışında birer haksız eylem oluşturur.

Haksız eylemle ilgili yasal düzenlemeler uğranan haksızlığı ya da zararı giderme ya da onarma amacını taşır. Örneğin azgın bir boğanın çiti devirerek geçtiği komşu çiftlikte hasara yol açması durumunda, yasal olarak böyle bir durumun ortaya çıkmaması için gerekli önlemleri almakla yükümlü olan boğa sahibi, haksız eylem uyarınca komşusunun uğradığı zararı tazmin etme sorumluluğu altına girer. Tazminatın biçimi genellikle haksız eylem ya da kusurlu davranış sonucunda uğranan kayba göre belirlenen parasal bir bedel olur. Haksız eylemle ilgili yasaların bir amacı da, eylem ya da ihmalden kaynaklanan zarar ya da haksızlıklarda tazminat hakkının çerçevesini belirlemek ve istenebilecek tazminat miktarına belirli sınırlar getirmektir.

Bir eylem ya da ihmalin haksızlık kapsamına girmemesi, zarara uğrayan tarafın tazminat yoluyla bu zararını gidermek için dava açmasını önlemez. Örneğin sözleşme ihlali, zarara uğrayan taraf için zarar ve ziyan bedeli isteme hakkını doğurur, ama böyle bir durumda dava haksız eyleme göre değil, sözleşme hukukuna göre açılır. Öte yandan bir eylem ya da ihmal hem haksız eylem, hem de sözleşme ihlali niteliği taşıyabilir. Bir çakışmanın söz konusu olduğu bu tür durumlarda haksız eylemin kesin tanımı öteden beri sert öğreti tartışmalarına konu olmuştur.

Haksız eylemle ilgili yasalarda kusur kavramı büyük önem taşır. Belirli bir eylem ya da ihmalin kusur öğesi içerip içermediğini saptamada temel hareket noktası gerekli özeni gösterme sorumluluğudur. Bu sorumluluğun kapsamı ise makul ölçülere göre önceden görebilme kavramına dayanır ve bu konuda çok kullanılan "sokaktaki adam" deyişi ölçü alınır. Örneğin İngiltere'de geçen ünlü Donoghue-Stevenson Davası'nda tartışıldığı gibi, bir meşrubat şişesinde çürümüş bir salyangozun bulunmasının müşteriye zarar vereceği makul ölçülere göre önceden görülebilir mi? Haksız eyleme dayanılarak açılmış bir davayı kazanmanın önkoşulu, bir sorumluluğun söz konusu olması, bu sorumluluğun zarar görmüş ya da haksızlığa uğramış kişiye karşı taşınması ve ortada gerçekten bir zarar ya da haksızlığın bulunmasıdır.

Günümüzde haksız eylemle ilgili yasal düzenlemeler içinde sigorta (zarar ziyanın toplum aracılığıyla geniş bir tabana yayılması sistemi) ve sosyal sigorta hizmeti (iş kazaları ve zararları için devlet tazminatı) düşünceleri önemli bir yer tutmaktadır. Bu düşüncelerin köklü bir biçimde benimsenmesiyle, haksız eylem konusunda kusursuz sorumluluk anlayışı gitgide daha yaygın bir uygulama alanı bulmaktadır.

Türk borçlar hukukunda haksız eylemler borç ilişkilerinin sözleşmeler dışında kalan ikinci kaynağı olarak kabul edilmiştir. Yasa koyucu başkasının hukuk alanına bir haksız eylemle müdahale ederek zarara yol açan kimsenin bu eylemden sorumlu tutulması biçimlerini belirlerken iki esastan yola çıkar: 1) Eylemin kamu düzenini zedelemesi durumu, 2) eylemin başkasına zarar vermesi durumu. Birinci durumda eylem yasanın öngördüğü belli koşullara uyuyorsa suç sayılır ve bu eylemi yapan kimseye ceza verilir. Bu, kişinin cezai sorumluluğudur. İkinci durumda ise eylemi yapan kimsenin hukuksal sorumluluğu söz konusudur. Hukuksal sorumluluk kusurlu sorumluluk ya da kusursuz sorumluluk olabilir. Kusurlu sorumluluk hukuka aykırılık, kusur, zarar ve nedensellik bağı varsa söz konusu olabilir. Eylemin hukuka aykırılığını ortadan kaldıran nedenler zarar görenin eylemin yapılmasını önceden kabul etmiş olması, yasal görevin yapılması, meşru savunma, zorda kalma gibi durumlardır. Kusur, kasıt ya da ihmal biçiminde ortaya çıkabilir. Zarar bir kimsenin mal varlığının kendi istek ve onayı dışında azalmasıdır, ama zarar manevi de olabilir ve bu durumda mal varlığında değil, kişisel değerler ve varlıklardaki parayla ölçülemeyen azalmayı ifade eder. Nedensellik bağı, yapılan eylemle meydana gelen zarar arasında bir neden-sonuç ilişkisinin bulunmasını öngörür.

Borçlar Kanunu kusurlu sorumluluğun yanı sıra kusursuz sorumluluğu da kabul etmiştir. Kusursuz sorumluluğun kabul edilmesi toplumsal düşüncenin gelişiminin sonucudur. Zararı yaratan eylemin teknik gelişmeler gereği kullanılan araç ve gereçlerin tehlikeliliğinden kaynaklanması, eylemde bulunan kusurlu olmasa bile verilen zararın karşılanmasının hakkaniyet gereği sayılması ya da zarara yol açan eylemin sorumlu kimse bakımından yararlı ve çıkar sağlayıcı bir sonuç doğurması gibi durumlarda kusursuz sorumluluk doğar. Borçlar Kanunu kusursuz sorumluluğu, temyiz kudretine sahip olmayanların sorumluluğu (m. 54), adam çalıştıranların sorumluluğu (m. 55), hayvan idare edenlerin sorumluluğu (m. 56-57) ve yapı sahibinin sorumluluğu (m. 58) gibi başlıklar altında düzenlemiştir

haksız rekabet, aldatıcı davranışlarla ya da iyi niyet kurallarına aykırı başka yollarla ekonomik rekabetin başkaları ya da toplum zararına kötüye kullanılması. Haksız rekabetin düzenlenmesinin amacı başlangıçta rakipler arasında hakkaniyeti koruma olmasına karşın, sonradan toplumun ekonomik düzenini koruma amacı öne geçmiştir. Günümüzde tüketicinin korunmasını da içeren geniş kapsamlı bir "rekabet hukuku"ndan söz edilebilir. Avrupa Topluluğu antlaşmalarında ve bunların uygulanmasında, bir tür haksız rekabet olan dampingin yasaklanması da önemli bir yer tutar.

Türk hukukunda haksız rekabet Borçlar Kanunu'nun (BK) 48. maddesinde yer aldığı gibi, Türk Ticaret Kanunu'nun (TTK) 56-57. maddelerinde de düzenlenmiştir. Ticari olmayan haksız rekabet durumları için BK'nın 48. maddesinin uygulanması öngörülmüştür. Ama TTK'nın 56. maddesinde verilen tanım her türlü haksız rekabeti kapsadığından, BK'nın 48. maddesi hemen hemen hiç uygulama alanı bulamamaktadır.

Haksız rekabet TTK'da herkese karşı ileri sürülebilen mutlak bir hak olarak kabul edilmiş ve ticari işletmeyle ilgili olması koşulu aranmamıştır. Haksız rekabet durumları TTK'nın 57. maddesinde 10 bent olarak geniş bir biçimde sayılmıştır: 1) Kötüleme, 2) gerçeğe aykırı bilgi verme, 3) aldatıcı reklam, 4) ayrık yetenek kanısını uyandırma, 5) karıştırmaya yol açar biçimde benzetme, 6) yardımcıları görevlerini kötüye kullanmaya kandırma, 7) yardımcılardan işletmenin sırlarını ele geçirme, 8) sırlardan yararlanma ve yayma, 9) gerçeğe aykırı şahadetname verme, 10) iş yaşamının koşullarına uymama. Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu da 83. ve 84. maddelerinde bunlara ek iki konuyu daha düzenlemiştir. Bunlar, bir eserin ad ve alametleri ile çoğaltılmış nüshalarının biçim bakımından taklit edilmesi ya da işaret, resim ya da sesin çoğaltılmasıdır.

Haksız rekabet eylemi doğrudan kendisine yönelmese de zarar gören ya da görme tehlikesi bulunan işletme sahibi, haksız rekabet yüzünden ekonomik çıkarları zarara uğrayan müşteri ve bunların bağlı oldukları mesleki kuruluşlar ve iktisadi birlikler, tazminat dışında, tespit, yasaklama ve düzeltme davası açabilirler. Dava açılabilecek kişiler ise haksız rekabet eylemini işleyen kişiler, haksız rekabete konu olan malları durumu bilmeden ya da bilerek satışa sunan ya da kişisel gereksiniminden daha fazlasını elinde bulunduran kişiler, haksız rekabet eylemini işleyenleri yanında çalıştıran kişilerdir. Ayrıca yazı ya da ilanın onay almadan yayımlanması, yazı sahibi ya da ilan verenin bildirilmemesi ya da başka nedenlerden yazı sahibi ve ilan sahibi aleyhine Türk mahkemelerinde dava açılamaması

durumlarında sırasıyla yazı işleri müdürü, ilan servisi şefi, yayımcı ve basımevi sahibi hakkında dava açılabilir. Dava hakkı olan taraf, bu hakkın doğumunu öğrendiği tarihten başlayarak 1 yıl ve her durumda 3 yıl içinde dava açabilir. BK'nın 49. maddesinde öngörülen koşulların varlığı durumunda manevi tazminat davası açılabilir. Ceza davasının açılabilmesi şikâyete bağlıdır.

Hakuin, HAKUIN EKAKU olarak da bilinir (d. 19 Ocak 1686, Hara - ö. 18 Ocak 1769, Hara, Suruga ili, Japonya), Japonya'da Zen Budacılığın canlandırılmasına katkılarıyla tanınan rahip, sanatçı ve yazar.

1708'deki mistik deneyiminden sonra Rinzai Zen mezhebine katıldı. 1716'da, doğduğu yer olan Suruga ilindeki Şoin-ci'ye (tapınak) yerleşti ve ölünceye değin orada kaldı. Şogunluğa ya da feodal yönetime hizmet eden kibirli rahiplerin tersine, kendi dinsel bölgesindeki köylüler arasında yoksulluk içinde yaşadı. Ruhani anlayışı, alçakgönüllülüğü ve kanaatkârlığıyla Japonya'da Zen mezhebinin yeni temelini oluşturan birçok izleyici topladı.

Hakuin'in öğretisine göre, aşağı toplumsal katmanlardakiler de içinde olmak üzere, herkes gerçeğin dolaysız bilgisine ulaşabilir; dinsel uygulamalara ise ahlaklı bir yaşam eşlik etmelidir. Hakuin'in başlıca yapıtları, ileri bir düzeye gelmiş Zen öğrencileri için Çince yazdığı *Keiso dokozui* (Dikenlerin Zehirli Erkekorganları ve Dişiorganları), sıradan insanlar için yararlı öğütler içeren *Orate-gama* (Kakmalı Çaydanlık), köylüler için Zen öğretilerini yerel koşullara "uyarladığı" *Hogo-roku* (Yasa Üzerine Konuşmalar) ve tefekkür sırasında bedene fazla acımasız davranılmaması için uyarılarda bulunduğu *Yasen kanva*'dır (Akşamüzeri Bir Kayıkta Sohbet).

Hakuin bir sanatçı ve hattat olarak da ünlüdür. Japon sanatında da Zen geleneğine bağlıdır. Bu geleneğe göre, bir resmin izleyicinin kafasında uyandırdıkları, tabloda gösterilenden daha önemlidir.

hal, İslam devletlerinde, halifenin ya da hükümdarın ordu ve saray ileri gelenlerince tahttan indirilmesi. Sözcük anlamıyla, hükümdarlığın başlıca iki simgesi olan tahttan ve kapaniçe adlı giysiden uzaklaşmayı belirtir. Tahttan indirilen hükümdar "mahlû" olarak anılır.

Biat edilen hükümdarın hal edilip edilemeyeceği fıkıh bilginlerince uzun süre tartışıldı. Bu nedenle saraya dönük eylemlerde hal yerine katl (öldürme) yeğlendi. Bazı İslam devletlerinde "hal" ve "akd ehli" adı verilen yürütme kurulları cülus sırasında halk adına biat ederlerdi; bunlar biat ettikleri hükümdarı gerektiğinde fetva yoluyla hal yetkisine sahipti. Doğal olarak, bu yetkinin teba adına kullanıldığı varsayılırdı.

II. Bayezid'in, oğlu I. Selim'in (Yavuz) zorlamasıyla tahttan çekilmesi Osmanlılardaki ilk hal olayı sayılırsa da, II. Bayezid, hükümdarlığı feragat (çekilme) yoluyla bırakmıştı. Dolayısıyla gerçek anlamda ilk hal olayı 1618'de I. Mustafa'nın tahttan indirilmesiydi (I. Mustafa 1623'te ikinci kez hal edildi). Bunu birbiri ardına yeni hal olayları izledi. 17. ve 18. yüzyıllarda II. Osman (1622), I. İbrahim (1648), IV. Mehmed (1687), II. Mustafa (1703), I. Ahmed (1730), 19. yüzyılda III. Selim (1807), IV. Mustafa (1808) ve Abdülaziz (1876) hal edildiler; bunlardan bazıları hal edildikten sonra öldürüldü. Padişahın hal edilmesi için şeyhülislam, kazasker, fetva emini gibi bir şeriat yetkilisinin yazılı hal fetvası vermesi zorunluydu. Bu, tahttan indirmeyi meşrulaştırdığı gibi padişahı tahttan indirenleri de aklıyordu. II. Abdülhamid de hal yoluyla görevden uzaklaştırıldı (1909); Halife Abdülmecid ise hilafetin kaldırılması sırasında hal edildi (1924). VI. Mehmed (Vahideddin) ise 1992'de padişahlıktan ıskat (düşürme) edilmişti.

hal, İslamda, tasavvuf yolculuğu boyunca mutasavvıfın geçtiği ruhsal durumlara verilen ad.

Mutasavvıfın yetkinleşmesinde büyük önemi olan haller bütünüyle Tanrı bağışıdır; gelmesi sağlanamadığı gibi, geldiği zaman da ondan kurtulunamaz. Bu özelliğiyle haller, yalnızca erdem ve çaba sonucunda elde edilebilen makamlardan ayrılır. Bir hal geldiği zaman kişinin benliği yok olur; kişi artık yalnızca Tanrı'nın bağışladığı hal içinde vardır. Halin gelişiyle birlikte mutasavvıf Tanrı'nın denetimi ve çekimi altına girer. Böylece büyük bir hızla Tanrı'ya yaklaşır.

Haller genellikle karşıt anlamları içeren ikili gruplar içinde dile getirilir: Havf (korku) ve reca (umut); kabz (darlık) ve bast (genişlik); heybet (kaygı) ve üns (neşe); kurb (yakınlık) ve bu'd (uzaklık); gaybet (kaybolma) ve huzur (kendine gelme ya da Tanrı'yla birliktelik); mahv (kötü niteliklerin yok olması) ve isbat (iyi niteliklerin ortaya çıkması); sahv (ayıklık) ve sekr (sarhoşluk); setr (perdelenme) ve tecelli (gizlerin açılması, keşf); hayret (şaşkınlık) ve temkin (kararlılık).

Mutasavvıflar hallerin sürekliliği konusunda farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Hallerin sürekliliğini savunanlardan Haris Muhasibi'ye göre bir halin adı, onun niteliği durumuna gelmedikçe kimseye verilemez. Bazı mutasavvıflara göre ise haller anlıktır, gelip geçicidir. Örneğin Cüneyd Bağdadi halleri şimşeklere benzetir. Bu görüşü savunanlara göre "haller adlarına benzer; kalbe gelirler ve hemen yok olurlar".

hal denklemi *bak.* durum denklemi

Halaciler, 1290-1320 arasında Müslüman Delhi Sultanlığı'nı yöneten aile. Çok uzun süre önce Afganistan'a yerleşmiş bir kabileden gelmelerine karşın, kendilerinden önceki Muizziler gibi Türk kökenli olan Halacilerin üç hükümdarı da güneydeki Hindu topraklarını ele geçirmeye çalışmıştır.

İlk Halaci hükümdarı Firuz Şah, bir grup soylunun desteğiyle son Muizzi hükümdarı Keykubad'ı devirerek başa geçti. Afgan olduğu gerekçesiyle halk arasında sevilmediği için, uzun süre başkente girmeye cesaret edemedi. Hindu egemenliğindeki Dekkan'a bir sefer düzenleyerek Elliçpur'u ve hazinesini ele geçiren damadı Cuna Han tarafından öldürüldü. Alaeddin adıyla 20 yıl hükümdarlık yapan Cuna Han, Ranthambor'u (1301) ve Çitor'u (1303) aldıktan sonra Malva'yı fethetti (1305), zengin Hindu Krallığı Gucerat'ı topraklarına kattı. Bu arada Moğol akınlarını da püskürttü. 1308'de komutanı Melik Naib'i güneye gönderdi. Bu sefer sonunda Varangal ele geçirildi, Krişna Irmağının güneyinde hüküm süren Hoysala hanedanı devrildi ve en güneydeki Madura işgal edildi. Melik Naib yüklü ganimetlerle Delhi'ye döndüğü 1311'den sonra Halaci hanedanı bir gerileme içine girdi.

Alaeddin 1316 başlarında öldü. Melik Naib'in tahtı zorla ele geçirme girişimi kendi ölümüyle sonuçlandı. Son Halaci sultanı Kutbeddin Mübarek Şah 1320'de veziri Hüsrev Han tarafından öldürüldü. Ardından Tuğluklu hanedanının ilk hükümdarı başa geçti.

Halaçça, bugün özellikle İran İslam Cumhuriyeti'nin Kum ilinin güneybatısında yaşayan Halaçların konuştuğu Türk lehçesi. 1967'ye değin Azericenin bir ağzı olarak kabul ediliyordu. Alman Türkolog Gerhard Doerfer, yaptığı araştırmalardan sonra bu dilin Türk dilleri sınıflandırmasında hiçbir öbeğe girmediğini ve bağımsız bir Türk dili olduğunu öne sürmüştür. Halaçların, yaşadıkları çok yoksul bölgelerden büyük kentlere göç etmesi sonucu Farsça etkisinde kalan bu dil, büyük olasılıkla bir süre sonra tümüyle unutulacaktır. Yaşayan Türk dil ve lehçelerinin çoğunda kaybolmuş çeşitli Eski Türkçe sözcükler ve dilsel birimler Halaççada bugün de yaşamaktadır. Halaççayı öbür Türk dillerinden ayıran en önemli ses özelliklerinden biri, bu dilde önsesteki *h*'nin korunmuş olmasıdır.

Halaçlar, KALAÇLAR ya da HILCILER olarak da bilinir, Toharistan, Güney Afganistan ve Sicistan'da yaşamış eski bir Türk kabilesi.

Kaşgarlı Mahmud'a göre Halaçlar, Oğuzlara çok yakın bir soydur. Bununla birlikte 11. yüzyıl Türk boylarıyla ilgili gruplandırmalarda Halaçlara yer verilmemiştir. Ebu'l-Gazi Bahadır'ın *Şecere-i Türki* ve *Şecere-i Terâkime* adlı yapıtlarında Halaçların Hindistan'daki varlıklarından ve etkinliklerinden söz edilmekle birlikte, Halaci hanedanı üzerine bilgi yoktur. Bu nedenle bazı tarihçiler Halaci hanedanının, Halaçlarla ilişkiler sonunda Türkleşmiş bir Afgan ailesi olduğunu ileri sürmüşlerdir. İslam kaynakları Toharistan Türklerini, Güney Afganistan halkını ve Kuzey Hindistan ile Sicistan arasındaki nüfusu, dil ve gelenekler yönünden Halaçlara bağlar. 10. yüzyıla ait bir coğrafya kitabı olan *Hududü'l-Alâm*'da Belh, Toharistan ve Büst'te hayvancılıkla uğraşan Halaçların yaşadığı anlatılmıştır.

Halaçlar, Asya İslam devletlerinin ordularında asker olarak yer almışlardı. Saffarilerin kurucusu Yakub bin Leys (hd 867-879) Afganistan seferinde, en büyük düşman saydığı Halaçların çoğunu öldürttü. Buna karşılık Samaniler ve Gaznelilerin ordularında Halaçlar önemli bir güç olarak etkinlik gösterdiler. Tarihçi Bayhaki, Hindistan seferlerinde Gazneli Mahmud'un birliklerinin Halaçlardan ve Afganlardan oluştuğunu yazar. Hindistan'a yerleşen Halaçlar 11. ve 12. yüzyıllarda Gurluların hizmetine girdiler. Delhi Sultanlığı'nın ordusunda da yer aldılar ve Bengal'e yerleştiler. Harezmşahlara da hizmet eden Halaçlar, Moğol saldırılarına karşı Semerkant'ı savundular.

Halaç göçebeleri 14. yüzyılda Orta ve Batı İran'la, Kuzey Azerbaycan'a yerleşti. Pek az bir bölümü de Anadolu'ya geçti. İran'dakiler 18. yüzyılda çeteler kurarak ülkenin güvenliğini sarstılar. Bugün de İran'ın Kum ilinde Halaçlar yaşamaktadır. Anadolu'da ise değişik yörelerde Halaç adlı 16 köy saptanmıştır. Afganistan'daki Gılzayların da Halaç asıllı oldukları ileri sürülmüştür.

Halaf kültürü, Suriye'de bugünkü Resü'l-Ayn yakınlarında, Habur Irmağının doğduğu yerde bulunan Tel Halaf'ta ortaya çıkarılan Neolitik Çağ kültürü. Mezopotamya'da Neolitik Çağ buluntularına ilk kez burada rastlanmış, 1899-1927 arasında Alman arkeologlar tarafından kazılan alanda İÖ y. 5050 - y. 4300 arasına tarihlenen gelişmiş bir uygarlık ortaya çıkarılmıştır. Burasının sürekli bir yerleşim alanı olduğu sanılmakla birlikte, Asur kralı III. Adad-nirari'nin kenti alıp krallığına kattığı İÖ 808 tarihinden öncesine ilişkin fazla bilgi yoktur. İÖ 8. yüzyılda Asur valilerinin yönetiminde zenginleştiği bilinir. Eski Ahit'te, Samiriye'nin

(Şomron) işgal edilmesinden (722) sonra İsrailoğullarının kovulduğu yer olarak adı geçen Gozan'ın da Tel Halaf'la aynı yer olduğu sanılır.

Kalıntılardan, Tel Halaf'taki yapıların Hassuna Dönemi'ndekilerden daha gelişmiş olduğu anlaşılmaktadır. Yapılarda, çamurdan başka kerpiç de kullanılmıştır. Basit sabun taşından (steatit) yapılmış mühürler, özel mülkiyet anlayışının gelişmeye başladığını gösterir. Geometrik örgeler ve hayvan figürleriyle bezeli, parlak sırlı ince kaplar Halaf çanak çömleği olarak adlandırılır. Halaf kültürü yerini, kuzeye doğru yayılan Obeyt kültürüne bırakmıştır.

Halaha (İbranicede: "Yol"), çoğul HALAHOT, Yahudilikte, dinsel yükümlülükleri ve halkın günlük yaşamını düzenlemek amacıyla Tevrat döneminden bu yana geliştirilmiş yasa ve hükümlerin toplamı. Tora'da yer alan şeriattan farklı olarak Halaha'nın işlevi, Sina Dağındaki vahiyden kaynaklanan ya da onun temelinde gelişmiş sözlü gelenekleri koruyup aktarmaktır. Öte yandan yasa koyucu niteliği de Halaha'yı Talmud yazınının tarih bilgileri, meseller ve ahlak öğretilerinden oluşan bölümü Haggada'dan da ayırır. Tevrat'ın Tora dışındaki bölümlerinde, örneğin kölelikten, borcunu ödememenin meşru cezalarından biri olarak söz edilmesi (II Krallar 4:1) Halaha'nın köklerinin eski çağlara değin uzandığını gösterir.

İlk kez İS 1-2. yüzyılda Haham Akiba Yahudi şeriatıyla ilgili sözlü gelenekleri derlemeye başladı. Onun başlattığı çalışmayı öğrencilerinden Haham Meyr sürdürdü. Mişna adı verilen bu yeni derleme 3. yüzyıl başlarında tamamlanmış, Yehuda ha-Nasi'nin elinde son biçimini almıştı. O güne değin hazırlanmış en kapsamlı şeriat derlemesi olmasına karşın, Mişna'nın amacı çelişkili yorumlara konu olan her sorunu çözmek değildi. Ama Filistin ve Babil'deki Yahudi bilginleri hemen hiç vakit yitirmeden Mişna üzerine kapsamlı yorumlar (Gemara) geliştirmeye başladılar. Birkaç yüzyıl sonra bu çalışmaların tamamlanmasıyla, Mişna ve Gemara bir arada Tahmud adını aldı.

Toplumsal ve ekonomik değişme zamanla yeni yorum sorunları ortaya çıkardı, şeriatın yeni uygulamalarını zorunlu kıldı. Bu gereksinimi karşılamak amacıyla İbn Meymun (1135-1204), Yasef ben Efraim Karo (1488-1575) ve Abraham Danzig (1748-1820) gibi önde gelen bilginler yeni Halaha derlemeleri hazırladılar.

Yahudilere göre Halaha sürekli gelişmeye açıktır. Bununla birlikte hemen her zaman, Sina Dağında indirilen şeriatın bir uygulaması ya da uzantısı olarak görülür. Tutucu hahamlar bazı Halaha hükümlerini (örn. Sebt günü ibadeti) çağdaş koşullara uydurmaya çalışmaktadır. Reformcu Yahudiler ise Halaha'yı yok sayma eğilimindedir; ama tek tek bazı Halaha hükümlerini bağlayıcı gören Reformcular da vardır.

Tevrat metinleriyle doğrudan ilgili şeriat yorumları ve tartışmaları Midraş Halaha olarak adlandırılır.

Halang dili, HALENG, ALANG, KOYONG ya da SELONG DILI olarak da bilinir, Vietnam'ın Kontum eyaletinin batısında konuşulan dil. Yaklaşık 10 bin kişi tarafından konuşulmaktadır.

Güneydoğu Asya dil ailesinin Mon-Khmer öbeğine bağlı Kuzey Bahnar dillerindendir. Bölgede konuşulan öteki Kuzey Bahnar dilleri, Bahnar, Sedang, Rengao, Kayong, Monom ve Jeh'tir.

Halar, ABAHALAR ya da VAHALAR olarak da bilinir, Batı Tanzanya'da Tanganika Gölü kıyısında yaşayan, Göller Bölgesi Bantu etnik dil ailesinden, Bantu dili konuşan halk. Buha adını verdikleri yurtları, otlak ve seyrek ormanlarla örtülüdür. Temel ekonomik uğraşları olan tarım kocadarı, kumdarı, mısır, manyok, yerelması, yerfıstığı ve başka ürünlere dayanır. Tanzanya hükümetinin girişimiyle tarımda pulluk kullanımına geçilmesine değin toprak çapayla işlenirdi. Suyun az olması ve çeçe sineklerinin yarattığı sorunlar nedeniyle hayvancılık güneybatıdaki otlaklarla sınırlıdır. Evlilik ve benzeri olaylarda hediye olarak verilen sığır, Doğu Afrika halklarının birçoğunda olduğu gibi toplumsal bağlar açısından büyük önem taşır. Bölgede keçi ve başka hayvanlar da yetiştirilir.

Halar bölgeye dağılmış çiftlik evlerinde geniş aileler halinde yaşar. Geniş ailelerin çekirdeği, birkaç kuşak akraba erkeklerden oluşur. Buha'da geçmişte Buyunga, Muhambve, Heru, Luguru (Kunkanda), Buşingo ve Bucici (Nkalinzi) olarak bilinen altı bağımsız krallık vardı. Doğu Afrika'nın ünlü çoban topluluğu Batusilerin küçük bir bölümü (nüfusun yüzde 2'si dolayında) 18. yüzyıldan beri Haların arasında yaşamaktadır. Zamanla soylu bir yönetici sınıf oluşturan Batusiler ile Halar ortak bir dil ve kültürü paylaşmanın yanı sıra evlilik yoluyla da bir ölçüde karışmışlardır.

Halar (ve Batusiler) yaratıcı gücüne inandıkları İmana'ya en yüksek varlık olarak taparlar. Ataların kaderleri etkilediği inancıyla ata mezarları ve kültüne de önem verilir. Doğa ruhlarının tarlalarda ve kırlarda dolaştığına inanılır. Bölgede Katolik, Anglikan, Lutherci, Pentekostal ve Adventist kiliselere bağlı misyonerler Hıristiyanlığı yaymak amacıyla etkinliklerini sürdürmektedir.

Arap gezginler, çok eskiden beri Buha'da yaşadıklarını ileri süren Halarla 19. yüzyılda ilişkiye geçtiler ve onları dış dünyaya tanıttılar. Yüzyılın sonunda çok sayıda Avrupalı kâşif ve misyoner bölgeye kısa geziler yaptı. Almanların bölgedeki birkaç yıllık zayıf sömürge yönetimi I. Dünya Savaşı'nın sonuna değin sürdü. Eski Belçika Kongosu'ndan (bugün Zaire) gelen askeri birliklerin işgalinden sonra bölgeyi ele geçiren İngilizler Almanların kurduğu dolaylı yönetim sistemini güçlendirdiler. II. Dünya Savaşı sırasında Haların işgücünden yararlanmayı başaramayınca vergileri, para cezalarını ve ücretleri düzenleyen yeni bir sistem oluşturdular. Bağımsızlığın ilanından bu yana Tanzanya hükümeti bağımsız krallıklara ve etnik farklılıklara dayalı siyasal örgütlenmeleri engellemektedir.

Halas, John ve Batchelor, Joy (sırasıyla, d. 16 Nisan 1912, Budapeşte; d. 12 Mayıs 1914, Watford, Hertfordshire, İngiltere), İngiliz sinema yönetmeni ve yapımcısı karıkoca.

Halas, Macaristan ve Paris'te eğitim gördü ve George Pal'ın yardımcılığını yaptı. 1936'da canlandırma sanatçısı olarak İngiltere'ye gitti. Batchelor ise sanat okulunu bitirdikten sonra reklam filmlerinde çalıştı. *Music Man* (1936; Müzikçi) adlı çizgi filmi hazırlarken Halas'la tanışıp evlendi. 1940'ta birlikte Halas & Batchelor'ı kurdular. Burası daha sonra İngiltere'nin en büyük çizgi film stüdyosu haline geldi. Halas'la Batchelor'ın birlikte hazırladıkları 500'den fazla film arasında ilk uzun metrajlı ve renkli İngiliz canlandırma filmi olan *Animal Farm* (1954; *Hayvan Çiftliği*), *History of the Cinema* (1956; Sinemanın Tarihi), *Automania 2000* (1963; Otomobil Tutkusu 2000) ve *What is a Computer?* (1970; Bilgisayar Nedir?) sayılabilir. Karı koca daha sonra özellikle televizyon için canlandırma filmleri, belgeseller ve eğitici kısa filmler gerçekleştirdi.

Halasi-Kun, Tibor (d. 19 Ocak 1914, Zagreb), Macar Türkolog. Budapeşte Üniversitesi'ni bitirdi. *Gennadios török hitvalasa* (Gennadios'un Türkçe İtikatnamesi) adlı teziyle doktora çalışmasını tamamladı (1936). 1937-42 arasında Budapeşte Üniversitesi'nde asistanlık etti. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Hungaroloji profesörü olarak çalıştı (1943-48). 1946'da Hungaroloji Enstitüsü yayınlarını başlattı. 1950'de Hasan Eren'le birlikte *Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar* dergisinin 1. cildini yayımladı. Daha sonra ABD'ye giderek Columbia Üniversitesi'nde Türk dili ve edebiyatı dersi verdi (1952-59). Türk-Amerikan İlmi Araştırmaları Enstitüsü başkanlığı yaptı (1963-68). Lübnan ve Suriye'de araştırmalarda bulundu. 1969'da Halil İnalcık'la *Archivum Ottomanicum*, 1975'te de Peter B. Golden ile *Archivum Eurasiae Medii Aevi* dergilerini çıkarmaya başladı. Fuad Köprülü'nün siyasal yazılarını Türkçe ve İngilizce bir önsözle *On the Way to Democracy* (1964; Demokrasi Yolunda) adı altında topladı. J. Reychman ile birlikte A. Jazczkowski'nin *Handbook of Ottoman-Turkish Diplomatics* (1964, Osmanlı-Türk Belgeleri Elkitabı) adlı yapıtını yayımladı. Çeşitli dergilerde Türkolojiye ilişkin çok sayıda makalesi çıkan Halasi-Kun'un başka önemli bir yapıtı da *La Langue des Kiptchaks d'après un manuscrit arabe d'İstanbul*'dur. (1942, 2 cilt; Bir İstanbul Arap Yazmasına Göre Kıpçakların Dili). Halasi-Kun'un Türkçede *Avrupa'daki Osmanlı Yer Adları Üzerine* (1950) adlı bir kitabı vardır.

Halaskâr Zabitan Grubu, İstanbul'da oluşturulan gizli askeri komite. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni iktidardan uzaklaştırmak ve ordunun politikadan çekilmesini sağlamak amacıyla Mayıs-Haziran 1912'de kurulmuş, adını ilk kez 18 Temmuz 1912'de duyurmuştur.

II. Meşrutiyet'in (1908) ilanına öncülük eden İttihat ve Terakki Cemiyeti, iktidarı doğrudan üstlenmemekle birlikte, öteki siyasal örgüt ve gruplar üzerinde gitgide artan bir baskı oluşturmuştu. Sonuçta, Osmanlıcılardan sosyalistlere kadar bütün muhalefet, 1 Aralık 1911'de Hürriyet ve İtilâf Fırkası çatısı altında, İttihat ve Terakki'ye karşı birleşti. On gün sonra yapılan İstanbul'daki Meclis-i Mebusan ara seçimini bir oy farkla da olsa Hürriyet ve İtilâf Fırkası adayı kazandı. Bu gelişme İttihat ve Terakki'yi tedirgin etti. İttihatçılar çözümü çoğunluğa sahip olacakları yeni bir meclisin oluşturulmasında gördüler ve Sultan Reşad'ı Meclis-i Mebusan'ı dağıtıp seçime gitmeye ikna ettiler.

İttihat ve Terakki seçimi kazanmak için yoğun bir çaba harcadı. Seçimlerden önce örgütün çok sayıda yöneticisi nazırlık görevine getirildi, basın ve toplantı özgürlüğü kısıtlandı, özellikle taşrada, muhalefete yoğun baskı yapıldı. Sonuçta, İttihat ve Terakki 18 Ocak 1912'de yapılan ve sonradan "sopalı seçim" olarak anılan Meclis-i Mebusan seçimlerinden büyük kazançla çıktı. Muhalefet 270 mebusluktan ancak altısını kazanabildi.

Muhalefetin büyük tepkisine yol açan seçimlerin ardından, 6 Mayıs 1912'de, Ya-

kova'daki Müslüman Arnavutlar ayaklanarak, daha önce Hıristiyan Arnavutlara tanınan hakların kendilerine de tanınmasını istediler. Bunu 21 Haziran 1912'de Manastır'daki benzer bir ayaklanma izledi. İttihat ve Terakki muhalifi bazı asker yöneticiler bu olaylarla ilgili olarak ayaklanma bölgelerinde yaptıkları araştırma ve gözlemlerde İttihat ve Terakki'ye karşı ordu içinde büyük bir muhalefet oluştuğunu saptadılar. Bu sırada İttihat ve Terakki yönetimi de gelişen hoşnutsuzluğu gidermek amacıyla hükümette daha etkili bir konuma gelmeye çalışıyordu. Sonuçta bu gücün oluşmasını engelleyenlerin başında görülen Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa'nın görevinden çekilmesi sağlandı. Ama yeni nazırın kim olacağı konusundaki anlaşmazlığın yarattığı bunalım, Sadrazam Said Paşa'nın istifasına yol açtı.

Bütün bu gelişmeler üzerine, İttihat ve Terakki'nin ordu içindeki muhaliflerinden Binbaşı Gelibolulu Kemal Bey (Şenkıl), sözü dinlenen muhaliflerden Prens Sabaheddin'in ve bazı Hürriyet ve İtilâf yöneticilerinin desteğini alarak, 18 Temmuz 1912'de toplantı halinde bulunan Askeri Şura'ya bir muhtıra verdi. "Halaskâr Zabitan Grubu" imzasını taşıyan bu muhtırada Meclis-i Mebusan'ın dağıtılması, Kâmil Paşa başkanlığında yeni bir hükümetin kurulması isteniyor ve bunların yapılmaması durumunda yönetime el konacağı bildiriliyordu. Ordu içinde etkili bazı komutanların, bu arada Nâzım Paşa'nın da hareketin yanında olduğu anlaşılınca, İttihatçılar muhtıraya direnemedi ve muhalefetin isteklerine boyun eğmek zorunda kaldı. Gerçekleşmesini engelleyebildikleri tek şey, Kâmil Paşa'nın sadrazamlığı oldu.

21 Temmuz 1912'de Gazi Ahmed Muhtar Paşa başkanlığında "Büyük Kabine" adı verilen hükümetin kurulmasıyla, İttihat ve Terakki'nin dört yıllık dolaylı yönetimi de sona ermiş oldu. İttihatçıların çoğunlukta olduğu Meclis-i Mebusan'ın yeni hükümete güvensizlik oyu vermesi, sonucu değiştirmedi. Sultan Reşad, Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın isteğiyle Meclis-i Mebusan'ı dağıttı.

İttihat ve Terakki 23 Ocak 1913'te Bâbıâli Baskını'yla yeniden iktidara gelince Halaskâr Zabitan Grubu bir kez daha ortaya çıktı. Mahmud Şevket Paşa hükümetini düşürmek amacıyla yeni bir darbe girişiminde bulundu. Hükümet darbe girişimini haber alarak tutuklamalara girişince, grubun önderlerinden Binbaşı Kemal Bey ve Kudret Bey yurtdışına kaçarak önce Mısır'a, oradan da Arnavutluk'a gittiler.

halat, doğal ya da yapay elyafın ya da tellerin bükülmesi ya da şerit biçiminde örülmesi yoluyla elde edilen uzun, esnek ve sağlam ip. Tellerden hazırlanan halat türlerine çoğunlukla kablo ya da tel halat(*) denir. Halatlarda aranan başlıca özellikler, büküldüğünde, burulduğunda ya da çekildiğinde yapısının bozulmaması ve sağlamlığını korumasıdır. En önemli özelliği ise çekme dayanımıdır.

Halatların doku ve yapı özelliklerini belirleyen başlıca etkenler, yapımlarında kullanılan liflerin ve iplikçiklerin rengi, sertliği, inceliği, dayanıklılığı ve gerilebilirliğidir. Örneğin, pamuk halatlar manila ve sisal halatlarına göre daha yumuşak, daha zayıf ve daha gerilebilirdir. Belirli kalınlıklardaki manila halatları ise, kenevir ve jütten yapılan halatlardan daha sağlamdır. En kısa lifler bile eğirilerek uzun ve esnek iplik durumuna getirilebildiğinden her türlü elyaftan halat yapmak olanaklıdır.

Sünek metallerden ya da sentetik polimerlerden çekilen tellerden ya da iplikçiklerden yapılan halatlarda, doğal elyaftan yapılan halatlardan farklı olarak, her tel ya da iplikçik halat boyunca kesiksiz olarak uzanır. Aynı malzemeden yapılan iki telden kalın olanı incesine göre daha sert olduğundan, kalın telden yapılan halatlar daha sert olur.

Bükümlü halat yapımında, her büküm bir öncekinin tersi doğrultuda uygulanır ve böylece halatın burulma dayanımı artırılır. Halat dikey olarak tutulduğunda, halat bükümünün sarmalı yukarı sağa doğru ise, sağa bükümlü (Z-bükümlü), yukarı sola doğru ise sola bükümlü (S-bükümlü) halatlardan söz edilir. Örgü yapılı halatların üretiminde ise, halat kolları, ortadaki bir fitilin çevresine üst üste sarılarak çaprazlanır ve böylece malzemenin burulma dayanımı artırılır.

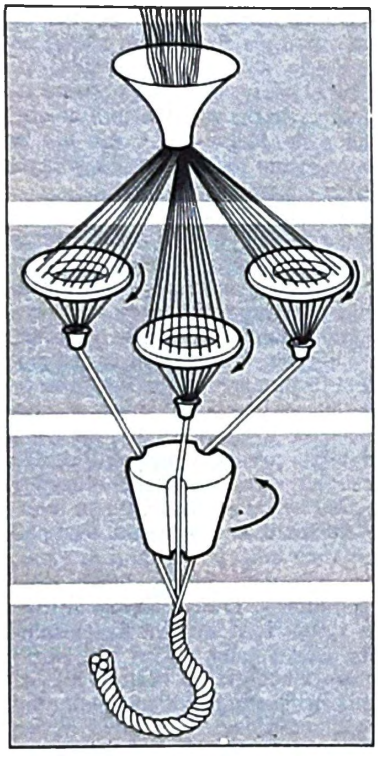

Halat üretiminde elyafa uygulanan işlemler

Doğal ya da yapay elyaftan ya da telden yapılan halatların çapları genellikle 5 mm'nin üzerindedir. Daha küçük halatlara kordon, halata benzer biçimde yapılan ama burulma dengesi düzensiz olan iplere de sicim ya da ip denir. Birkaç kablonun bükülmesiyle hazırlanan kalın tel halatların burulma dengesi ise oldukça yüksektir. Tel halatlar organik elyaflı halatlara göre daha sağlam, daha sert, daha ağırdır ve daha az uzar. Yapay elyaflı halatlar, doğal elyaflara göre daha sağlam ama daha çok gerilebilir özelliklidir.

Üretim işlemleri. Halatların yapımı dört aşamada gerçekleştirilir: 1) Lifler ya da iplikçikler elyaf eğirilerek demet haline getirilir, 2) demetlerin içindeki lifler gruplar halinde bükülerek tek katlı iplik elde edilir, 3) belli sayıdaki tek katlı iplik bir arada bükülerek katlı iplik (halat kolu) oluşturulur, 4) üç ya da daha çok katlı iplik bir arada bükülerek halat oluşturulur.

Dokuma sanayisinde elyaf, iplik yapımında kullanılan yöntemlerle taranır, şerit haline getirilir ve eğirilerek iplik yapılır. Küçük tek katlı ipliklerin bir arada bükülmesiyle de katlı iplik (hazır iplik) elde edilir. İp yapma makinelerinin (biçim verici ya da demet yapıcı makineler) biçimi ve boyutu, elde edilmek istenen kesiksiz ip uzunluğuna ve üretim hızına bağlıdır.

Üç tane S-bükümlü katlı ipliğin (halat kolunun) ters yönde bir arada bükülmesiyle (Z-büküm) bükümlü halat elde edilir. En yaygın olan halat türleri, kolların sağa bükülmesiyle yapılan üç kollu yoma bükümlü halat ile ortasında kenevirden bir fitil bulunan ve dört kolun sağa bükülmesiyle oluşturulan çarmık bükümlü halattır.

Halat yapım makineleri, katlı iplik makinelerine benzer. Bobinlere sarılı haldeki katlı iplikler bir sıkıştırma borusunun içinden çekildikten sonra döner bir kovanla bükülerek halat durumuna getirilir. Bükülen halat, kovanla birlikte dönen ağır bir çelik bobinin üzerine sarılır. Halat bükme makinesinin, yatay olarak birbiri ardına dizili başlıca üç öğesi, döner iplik bobinlerini çekme mekanizmasını hareketlendiren ve bocurgat ilkesine göre çalışan aktarma (çekme) kovanı ve halatı bükülerek toplayan bobinlerdir (alıcı kovan). Bu tür bir makinede bükülen halatın boyu alıcı kovanın boyutuyla sınırlıdır.

Başka bir yatay halat bükme makinesinde ise bir dizi iplik bobini, döner bir kovanın içine yerleştirilir. Kendi bobininden çekilirken gereğinden çok bükülen ipliklerle birleşerek halatı oluşturur. Bu makinede halat doğrudan son biçimiyle sarıldığından alıcı bobine gereksinim yoktur ve halatın boyu yalnızca ipin boyuyla sınırlıdır. Yerden kazanmak amacıyla bu tür makinelerin parçaları yatay ya da dikey olarak yerleştirilecek biçimde tasarımlanabilir. Yüz yılı aşkın bir süreden beri kullanılagelen vargel yöntemiyle halat yapımı, günümüzde de yaygın olarak uygulanmaktadır. Bu tür bir vargel tezgâhında, katlı iplik bükme kancalarıyla donatılmış bir gezici, halatı bükmek için bir ya da daha çok kancası bulunan bir gezici ve halatı bükerken kaybolan bükümleri yeniden oluşturmak için bir ön panel olmak üzere üç ana parçaya gerek vardır. Her iki gezici, bir aktarma kayışıyla raylar üzerinde hareket eder; kayış aynı zamanda büküm kancalarını da döndürür. Birinci geziciyle oluşturulan ve boydan boya gerilen katlı iplikler, bir uçlarından, halat bükme gezicisinin üstündeki kancalara (son uç) tutturulur. İpliklerin öteki ucu ise, ön panelin üstüne yerleştirilen kancalara (ön uç) bağlanır. Oluklu bir bloğun yardımıyla da son uçtaki ipliklerin ayrılır ve büküm kancalarına beslenir. Vargelin her iki ucundaki halat bükme kancalarından alınan halat, kangal biçiminde sarılır.

Bükümlü halatların yanı sıra, eşit biçimde sağa ve sola bükülerek hazırlanmış dört çift ipliğin örülmesiyle de, 2,54-12,7 cm çapında şerit yapılı halatlar üretilir. Başka bir örgü halat türü ise, ortadaki az bükümlü bir halatın çevresine sık bükümlü ipliklerin sarılmasıyla elde edilen çift örgülü halattır. Bu tür örgülü halatlar özel makinelerle yapılır, esneklik ve burulma dayanımı gerektiren alanlarda kullanılır.

Kullanım alanları. Halatların dayanıklılığını belirleyen en önemli yapısal etken halattaki ve iplikteki büküm sayısıdır. Büküm sayısı arttıkça dayanıklılık azalır. Art arda uygulansa da, halatı koparmayacak kadar geren yüklemeler, halatın dayanıklılığını olumsuz yönde etkilemez. Aslında, çekme yükü halatı oluşturan ipliklerı koparmayacak bir düzeyde olduğu sürece, birbiri ardına uygulanan yüklemeler ipliklerin daha iyi yerleşmesini, böylece halatın çekme dayanımının artmasını sağlar.

Doğal elyaftan yapılan halatlar, liflerin küflenmesi nedeniyle çabuk çürür. Yapay elyaftan yapılan halatlar ise, güneşten, yüksek sıcaklıktan ve kimyasal maddelerden daha çok etkilenir ve çabuk bozulur.

Bükümlerin düzgün yapılmaması halinde halatta ve ipliklerde bukleler oluşabilir, bu nedenle de şerit örgülü halatlar, bükümlü olanlara göre daha kullanışlıdır.

Denizcilikte önceleri sık bükümlü manila halatı kullanılırdı, ama günümüzde naylon ve polipropilenden yapılan daha hafif ve daha sağlam halatlar yeğlenmektedir. Gerilebilirliğin ve esnekliğin arandığı durumlarda ise daha çok özel ipliklerden ve çoğunlukla şerit örgü yöntemiyle hazırlanan halatlar kullanılır. Suya batmayan ve dolanmayan su kayağı halatları polipropilen elyaftan örülerek üretilir. Naylondan yapılan dağcılık halatı son derece sağlam ve dayanıklıdır. Yelken halatı ise, fazlaca gerilmeyen, eğirilmiş kısa polyester elyafın örülmesi ya da bükülmesi yoluyla hazırlanır.

halat çekme, bir halatın karşıt uçlarını tutan iki takımın birbirlerini ortadaki çizgiye çekmeye çalıştığı spor karşılaşması. Oyunun bazı biçimlerinde halatın ortasına ve bu noktanın ikişer metre açığına toplam üç kurdele ya da mendil bağlanır. Yere de bunlara karşılık gelen üç çizgi çizilir. Oyun bir takımın rakip takımın mendilini kendi alanındaki çizginin üzerinden geçirmesiyle sona erer. Yarışmayı üç oyundan ikisinde rakibi yenilgiye uğratan takım kazanır. 1900'den 1920'ye değin beşer kişilik takımların katılmasıyla Olimpiyat Oyunları'nda da yer alan halat çekme, günümüzde piknik, kamp ve şenlik gibi açık hava toplantılarında eğlence için yapılan bir karşılaşma niteliği kazanmıştır.

halathane, içinde el aletleriyle halat ve ip üretilen uzun, alçak yapı. Halatların uzunluğu halathanenin boyuyla sınırlıdır. Bilinen en uzun halathanede (370 m) yapılan ipin uzunluğu (büküldüğü için) 210 m'dir.

İÖ 1500'lerden kalma Mısır mezar resimlerinde yürüyerek halat yapan insanlar vardır. Önceleri halatlar açıktaki düz alanlarda yapılırdı ve genellikle halatın altına, uzadıkça sarkmaması için belirli aralıklarla destek dikmeleri konurdu. Halatlar daha sonra kapalı alanlarda yapılmaya başladı. 19. yüzyılın ortalarından sonra çoğu yerde halathanelerini yerini halat yapma makineleri aldı. Bununla birlikte bu yöntemin hâlâ yaygın olarak kullanıldığı yerler de vardır.

halay, Anadolu'da genellikle 3-12 kişilik topluluklarla, belirli bir düzen içinde, sözlü ya da sazlı ezgiler eşliğinde oynanan halk oyunlarına verilen ortak ad. Halaylar bölgelere, oyunların kaynaklandığı olaylara, eşlik eden çalgılara, oyuncuların cinsiyetine, oynanış biçimine ve ezgilere göre değişik adlar alır. Oyuncu sayısı bölgelere ve oynanan oyunun özelliklerine göre değişir. Özel ve belirli figürlerin öne çıktığı halaylarda genellikle 3-4 oyuncu bulunur.

Halay çoğunlukla davul zurna eşliğinde oynanır. Ama Bitlis, Bingöl yörelerinde olduğu gibi, davul zurna olmaksızın oynanan halaylar da vardır; bağlama, mey, klarnet (gırnata), kaval gibi çalgılar bazı bölgelerde davul zurnanın yerini alır. Nanay ve benzeri oyunlar çalgı eşliği olmadan, oyuncuların söylediği ezgilerle oynanır. Bazen ezginin yanı sıra tef, dümbelek, darbuka gibi vurmalı çalgılar da çalınır.

Halayda oyuncuların dizilişi, sıra dizi, halka, karşılama ve tek oyun (nokta) biçimindedir. Dizinin sağ başındaki oyuncuya "halaybaşı" denir. Bazı bölgelerde "başçeken", "başadur", "sırabaşı" gibi adlarla da anılan halaybaşı oyunun yöneticisidir. Komutlarını elindeki mendille ya da çeşitli haykırışlarla verir. Komutun alındığını, sıranın en sonundaki "pöççük" ya da "poççik" adı verilen oyuncu mendilini öne sallayarak bildirir. Pöççük, halaybaşından sonra dizinin en önemli oyuncusudur. Özellikle yan yatma figürü sırasında dizideki oyuncuları dengeleyen odur. Oyunun sola doğru yürüyüşlerini de pöççük yönetir. Halaybaşının yanında, onun yardımcısı durumundaki "ikinci" adı verilen oyuncu bulunur. İkinciden pöççüğe kadar dizilen oyunculara da "kelle" ya da "sıra oyuncuları" denir. Oyuncular, çeşitli durumlarda birbirlerinin serçe parmaklarından tutarak, kol kola girerek ya da kollarını birbirlerinin omuzlarına atarak oyunu sürdürürler. Halayın oynanış süresine, ezgi, ritim ve hıza göre değişen bölümlerinin her birinin ayrı adı vardır. Bu bölümler bölgelere göre de ağırlama, yanlama, hoplama, hoplatma, yeldirme, yelleme, sıktırma, silkinme, halatlama, otlama, yıldırma, ortalama, depki (tepki), depme (tepme), güvende gibi değişik adlar alır.

Halaylar, tek, iki ve üç bölümlü olarak da sınıflandırılır. Tek bölümlü halaylarda ezgi, ritim ve oyun figürleri aynı biçimde sürdürülür, sona ererken hepsinin hızı artırılır. Oyun birdenbire ya da yavaş yavaş hızlandırılabilir. İki bölümlü halaylarda iki ezgi, iki ritim ve iki oyun vardır. Ağırlama adı verilen birinci bölüm ayaklar oynamadan, sağa sola yumuşak yıkılışlar ya da kıvrılışlar biçiminde sürdürülür. Ezgi ağır tempolu olduğu gibi, sözler de buna uygundur. Halaybaşının mendille verdiği komutla ikinci bölüme geçilir. Bu geçişte sözle birlikte ezgi de değişir. Daha hızlı oynanan ikinci bölüme yaygın olarak hoplatma denmekle birlikte, yeldirme, yelleme, otlama, sıktırma gibi adlar da verilir. Bu bölümde ezginin eşliğinde adımlar büyür, oyunun ritmi sıçramalar, çözülmeler, kopmalar biçiminde hızlanarak sürer. Üç bölümlü halaylarda üç ayrı ezgi, ritim ve oyun vardır. Birinci bölüm olan ağırlamadan sonra yanlama başlar. Yanlama, yan yana sağa doğru yürüyüşlerle, duruşlarla, sol yana devrilişlerle, abanmalarla sürdürülür. Bütün bu figürler yapılırken dizler kırılmaz, ayaklar açılmaz. Üç bölümlü halaylarda üçüncü bölüm hoplatmadır ve iki bölümlü halaylardaki aynı adlı bölümün özelliklerini taşır.

Halaylar genellikle ayakta oynanırsa da oturularak oynananları da vardır. Beypazarı'nın nalkalım, Elazığ'ın şeve kırmak, Sivas'ın köy halayı gibi oyunları bu türdendir. Bu oyunlar, bedenin alt bölümü kımıldatılmadan, kol, göğüs, omuz ve parmak hareketleri ile oynanır. Bazı halayların belirli bölümlerinde oturma, figürler arasında yer alır.

Halayda giyilen giysiler de bölgelere göre farklıdır. Genellikle erkekler poşu, yazma, işlik, şal, kuşak, cepken, gömlek, şalvar, yemeni ya da çarık, kadınlar ise kefiye, yazma, başörtüsü, üçetek (fistan), içdonu, şalvar, kuşak, çarık ya da yemeni giyerler.

Halaylar erkek ve kadınlarca ayrı ayrı oynandığı gibi, bazı bölgelerde ve profesyonel topluluklarda karışık oynandığı da görülür.

Halaylar Anadolu'da oynandıkları yerlere ve özelliklerine göre değişik adlarla anılırlar. Adana'nın Acem, Avşar, sarhoş; Ağrı'nın basso, papuri, laççi, çimen-i çiçek; Ankara'nın Arzu ile Kamber, iki ayak, tek ayak, nalkalım; Afyonkarahisar'ın düz ayak, düz oyun; Amasya'nın Çerkez, tarakul, üç ayak, esengil; Adıyaman'ın ağır, Hasandağlı, dokuz okkalı; Bingöl'ün Koçeri, Meryem; Bitlis'in çarşıda atlas, Nare, Kevenk; Çorum'un Çorum, iğdeli gelin, dillala; Diyarbakır'ın çepik, çaçan, esmer, girani; Elazığ'ın üç ayak, tamzara, kadınlar; Gaziantep'in leylim, şirin nar, cerit kızı, Narey, pekmez, Benderli, çoban beyi, kınalı parmak; Hakkâri'nin gülşeni, hayşere, yâr güzel; Kayseri'nin turnalar, Eminem, Afşar ağırlama; Kırşehir'in Çiçekdağı; Malatya'nın üç ayak, delilo, tezleme; Mardin'in hurse, lorke, kesirtayn, Kemalo, Midyat; Muş'un yarbe, aysoka; Nevşehir'in kayalar; Siirt'in şeyhane, mirani, hırpani; Sivas'ın Sivas, köy, Abdurrahman, kartal; Tokat'ın Garkın, omuz; Tunceli'nin karaçer, güzeller, Köroğlu; Urfa'nın köy, Urfalı, dörtlük, ağır dörtlük; Van'ın Temür Ağa, Süleymani, Van naresi, yâr güzel; Yozgat'ın burçak tarlası, leblebici, yerli gelin, Cemo, allı turna, keklik halayları belli başlı örnekler arasında yer alır.

Halberstadt, Almanya'nın orta kesimindeki Saksonya-Anhalt eyaletinde (*Land*) kent. Harz Dağlarının kuzey çıkıntısında, Holtemme Irmağı kıyısında yer alır. Magdeburg'un güneybatısındadır. Yaklaşık 814'te piskoposluk merkezi oldu; 989'da ticaret ayrıcalıkları kazandı. 13-14. yüzyıllarda en önemli Alman ticaret kentlerinden biriydi. Vestfalya Barışı'yla (1648) piskoposluk merkezi olmaktan çıkarak Brandenburg'a bağlandı. 1807'den 1814'e değin Vestfalya Krallığı içinde yer aldı. 1815'te Prusya'ya geri verildi.

II. Dünya Savaşı sırasındaki ağır bombardımana karşın kentte hâlâ çok sayıda eski ve ahşap iskeletli bina bulunur. Başlıca ilginç yapıları gotik katedral (1230'da yapımına başlandı, 1491'de kutsandı) ve Meryem Ana Kilisesi'dir (1146-60). Günümüzde bir demiryolu kavşağı olan Halberstadt'da şeker, metal işleme ve makine imalat fabrikaları vardır. Ayrıca kauçuk eşyalar, dokuma ve başta sosis olmak üzere gıda maddeleri imal edilir. Nüfus (1989 tah.) 47.492.

Haldane, Elizabeth Sanderson (d. 27 Mayıs 1862, Edinburgh - ö. 24 Aralık 1937, Auchterarder, Perth, İskoçya), İskoçyalı toplumsal reformcu, yazar ve çevirmen.

Devlet adamı Richard Burdon Haldane (sonradan Cloan vikontu Haldane) ile fizyolog John Scott Haldane'in küçük kız

Elizabeth Haldane
Mrs. Campbell Fraser, fotoğraf. Wykeham Studios Ltd.

kardeşi olan Elizabeth, özel öğretmenlerden ders aldı. Hemşirelikle ilgili çeşitli danışma ve yürütme kurullarında çalıştı. Konut alanındaki reformlarıyla tanınan İngiliz Octavia Hill'in etkisinde kalarak, Edinburgh'da gecekondu alanlarının

yeniden düzenlenmesi ve konut planlaması alanında çalışacak bir örgüt kurdu (1884). İngiliz kadın hakları hareketinin aşırılıklar taşıdığı I. Dünya Savaşı öncesi dönemde, kadınlara yükseköğrenim görme ve ilgili dallarda çalışma olanağının tanınması konusunda ılımlı ama kararlı bir tutum takındı. Andrew Carnegie'nin Birleşik Krallık Vakfı'nda ilk kadın üye olarak yer aldı (1914); Sadler's Wells Tiyatro ve Balesi'ni kurtarmak için vakfın mali desteğini sağladı. İskoçya'nın ilk kadın sulh hakimi oldu (1920).

Haldane, Hegel ve Descartes'ın felsefe yapıtlarını çevirdi. Descartes'ın (1905) yanı sıra İngiliz yazarlar George Eliot (1927) ve Elizabeth (Cleghorn Stevenson) Gaskell'ın (1930) yaşamöykülerini yazdı. Başlıca yapıtları arasında *The British Nurse in Peace and War* (1923; Savaşta ve Barışta İngiliz Hemşiresi) ve anılarını topladığı *From One Century to Another* (1937; Bir Yüzyıldan Öbürüne) sayılabilir.

Haldane, J(ohn) B(urdon) S(anderson) (d. 5 Kasım 1892, Oxford, İngiltere - ö. 1 Aralık 1964, Bhubanesvar, Hindistan), İngiliz genetik, biyometri ve fizyoloji bilgini. Biyoloji felsefesini ve bilimini kitlelere sevdirerek topluluk genetiği ve evrim konularında yeni araştırma alanları açılmasını sağlamıştır.

Ünlü fizyolog John Scott Haldane'in oğluydu. Fen eğitimine sekiz yaşındayken babasının yanında başladı; klasik öğrenimini Eton'da ve Oxford'daki New College'da tamamladı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra New College'da öğretim üyesi oldu; daha sonra Cambridge'de (1922-32), Berkeley'de-

J.B.S. Haldane
Bassano and Vandyk Studios

ki California Üniversitesi'nde (1932) ve Londra Üniversitesi'nde (1933-57) dersler verdi.

1930'larda Marksizme yakınlık duyan Haldane, Londra'da çıkan komünist eğilimli *Daily Worker* gazetesinin yayın yönetmenliğini yaptı. Daha sonra SSCB'li biyoloji bilgini Trofim D. Lysenko'nun tartışmalı görüşlerinin ağırlık kazanması ve resmî parti çizgisi yüzünden düş kırıklığına uğradı. 1957'de Hindistan'a göç etti; Hindistan uyruğuna geçtikten sonra hükümetin Orissa'daki Genetik ve Biyometri Laboratuvarı'nın başına getirildi.

Haldane bilim çevrelerinde sayılan ve çeşitli biçimlerde ödüllendirilen biriydi. Çözümleme gücü ve edebi yeteneklerinden başka, geniş bir bilgi birikimi ve kişiliğiyle değişik alanlarda sayısız buluşa yol açtı; bütün bir araştırmacı kuşağı için teşvik edici bir rol oynadı.

Başlıca yapıtları arasında İngiliz evrimbilimci Julian Huxley ile birlikte yazdığı *Animal Biology* (1927; Hayvan Biyolojisi), *Science and Ethics* (1928; Bilim ve Ahlak), *The Inequality of Man* (1932; İnsanın Eşitsizliği), *The Causes of Evolution* (1933; Evrimin Nedenleri), *Heredity and Politics* (1938; Kalıtım ve Siyaset), *The Marxist Philosophy and the Sciences* (1939; Marksist Felsefe ve Bilimler), *New Paths in Genetics* (1941; Genetikte Yeni Alanlar), *Science Advances* (1947; Bilim İlerliyor) ve *The Biochemistry of Genetics* (1954; Genetiğin Biyokimyası) sayılabilir.

Haldane, John Scott (d. 3 Mayıs 1860, Edinburgh - ö. 14/15 Mart 1936, Oxford, İngiltere), İngiliz fizyolog ve düşünür. Solunum sırasında hava ile kan arasında yer alan gaz alışverişini aydınlatmış, çalışmalarını kömür madenlerinde çalışanların sağlık sorunlarında yoğunlaştırmıştır.

Haldane solunum ve kan fizyolojisini incelemek, vücutta kullanılan ya da çeşitli süreçler sonucunda ortaya çıkan gazları çözümlemek üzere birçok yöntem ve aygıt geliştirdi. Bunların en önemlileri kandaki hemoglobin miktarını saptayan hemoglobinometre ile kan ve çeşitli karışımlardaki gazları çözümleyen aygıtlardır.

Haldane 1905'te kandaki karbon dioksit basıncının beyindeki solunum merkezini etkileyerek solunumu düzenlediğini ortaya koydu. 1911'de düşük atmosfer basıncının

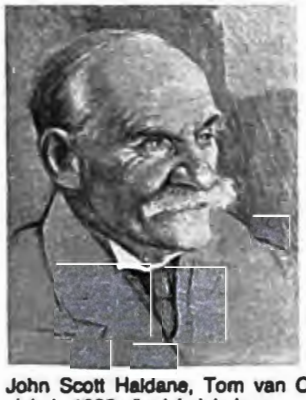

John Scott Haldane, Tom van Oss'un çizimi, 1930; özel koleksiyon
Lady Mitchison; fotoğraf, Gordon Hunter

fizyolojik etkilerini incelemek üzere Colorado'daki Pikes Peak'e bir araştırma gezisi düzenledi. Kömür madenlerindeki boğucu gazlar ve madenlerdeki gaz patlamaları sırasında ortaya çıkan karbon monoksitin vücuttaki zararlı etkilerini araştırdı. 1896'da madenlerdeki patlamalar ve yangınların yol açtığı ölümler üzerine hazırladığı rapor, madenlerde güvenlik önlemleri alınması yolunda önemli adımlar atılmasını sağladı. 1907'de dalgıçların su yüzeyine çıkarken vurgun yemelerini önlemek için aşamalı basınç düşürme sistemini geliştirdi.

Aynı zamanda önemli bir düşünür olan Haldane yaşamı boyunca biyolojinin felsefi temelini, fizik ve kimya ile ilişkisini ve kişilikle ilgili sorunlarını aydınlatmaya çalıştı.

Haldane, Richard Burdon, CLOAN 1. VİKONTU HALDANE (d. 30 Temmuz 1856, Edinburgh - ö. 19 Ağustos 1928, Cloan, Perthshire, İskoçya), İngiliz avukat, felsefeci ve devlet adamı. Savaş bakanlığı sırasında (1905-12) önemli askeri reformlar gerçekleştirmiştir.

Göttingen ve Edinburgh üniversitelerinde öğrenim gördü. 1879'da İngiliz barosuna kabul edildi. Ertesi yıl kraliçenin danışmanları arasına girdi. 1885'ten soyluluk unvanı aldığı 1911'e değin Avam Kamarası'nda bulundu. Liberal Parti'nin yayılmacılık yanlısı kanadında yer aldığından İngiltere'nin Güney Afrika Savaşı'na (1899-1902) girmesini destekleyerek parti başkanı Sir Henry Campbell-Bannerman'la görüş ayrılığına düştü. Sonradan başbakan olan H. H. Asquith ve bir grup Liberalle birlikte, başba-

Lord Haldane, P.A. de László'nun yağlıboya çalışması, 1928; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

kan Campbell-Bannerman'ın bir soyluluk unvanı kabul ederek hükümeti Lordlar Kamarası'ndan yönetmesini sağlamak için girişimlerde bulunduysa da, bu çabalarından sonuç alamadı (1905). Aynı yıl 11 Aralık'ta Campbell-Bannerman tarafından savaş bakanlığına atandı. Bu dönemde Britanya Adalarını savunmakla görevli yedek bir kuvvet olarak kurduğu Anavatan Kuvvetleri'ne bağlı birçok birlik sonradan I. Dünya Savaşı'nda gönüllü olarak Avrupa'da çarpıştı; hazırladığı planlar İngiliz Sefer Birlikleri'nin (BEF) Ağustos 1914'te hızla harekete geçirilmesini büyük ölçüde kolaylaştırdı. 1904'ten sonra ulusal genelkurmayın, 1909'dan sonra da imparatorluk genelkurmayının oluşturulmasına ön ayak oldu. Bu amaçla 1906'da İmparator II. Wilhelm'in izniyle Alman genelkurmayının çalışmaları üzerine incelemelerde bulundu. İngiltere-Almanya ilişkilerinin bozulmaya başlamasından sonra, İngiltere'nin tarafsızlığı ve iki ülkenin donanmaları arasındaki güç dengesi konularında görüşmeler yapmak üzere Şubat 1912'de Berlin'e gitti. Kamuoyunun merakla beklediği bu görüşmelerden somut bir sonuç elde edemedi.

10 Haziran 1912'de Asquith başkanlığındaki Liberal hükümette adalet bakanı oldu. İlk olarak Lordlar Kamarası'ndaki temyiz yargıçlarının (*Lord justice of appeal*) sayısını artırdı. Adli işlemlerin hızlandırılması için başka alanlarda da çalışmalar yürüttü. Alman yanlısı olmakla suçlandığından Asquith'in Mayıs 1915'te kurduğu savaş dönemi koalisyon hükümetine alınmadı. Savaştan sonra daha sol bir çizgiye kaydı. Ramsay MacDonald'ın ilk İşçi Partisi hükümetinde (Ocak-Kasım 1924) bir kez daha adalet bakanlığı yaptı.

Eğitim konusuna büyük ilgi duyan Haldane, 1895'te Fabian Derneği üyesi sosyalistler Sidney ve Beatrice Webb'le birlikte London School of Economics'i kurdu. Felsefe alanında bir tür Yeni-Hegelci anlayışı savundu. *The Reign of Relativity* (1921; Görelilik Kuramının Egemenliği) adlı kitabında Albert Einstein'ın fizik kuramlarının felsefi sonuçlarını ele aldı. Otobiyografisi ölümünden sonra 1929'da yayımlandı.

Haldeman, H(arry) R(obbins) (d. 27 Ekim 1926, Los Angeles, California - ö. 12 Kasım 1993, Santa Barbara, California, ABD), Richard M. Nixon yönetimi sırasında Beyaz Saray danışmanı (1969-73). Watergate Skandalı'na karıştığı için hapse mahkûm edilmiştir.

1948'de California Üniversitesi İşletme Bölümü'nü bitirdi. Kısa bir süre ünlü bir reklam ajansında çalıştıktan sonra, 1949'da rakip bir firmaya girerek önce muhasebe sorumlusu, ardından Los Angeles bürosunun başkan yardımcısı oldu (1959). Birçok seçim kampanyasında çalıştığı Nixon'ın başkan seçilmesinin ardından Beyaz Saray danışmanlığına atandı. Bu görevi sırasında başkanın yapacağı görüşmelerin belirlenmesi ve Beyaz Saray'ın yönetilmesindeki kuralcılığı nedeniyle "Demir Danışman" lakabıyla anılmaya başladı.

17 Haziran 1972'de Demokrat Parti'nin Watergate'teki genel merkez binasına zorla giren beş kişinin yakalanmasının ardından, Beyaz Saray görevlilerinin bu olayda ve 1972 seçim kampanyası sırasındaki öteki yasadışı etkinliklerde oynadıkları rolü örtbas etmek için yürütülen çalışmalara katıldı. 1973 baharında Beyaz Saray'ın olayla ilişkisinin kesinlik kazanması üzerine istifa ederek California'daki evine çekildi. 1975'te Watergate Skandalı'nda oynadığı rolden dolayı, yalancı tanıklık yapma, yasadışı siyasal etkinliklerde bulunma ve adaleti yanıltma suçlarından hapis cezasına çarptırıldı. Yarı açık federal bir cezaevinde 18 ay hapis yattıktan sonra 1978 sonlarında tahliye edildi. Aynı yılın sonlarında *The Ends of Power* (İktidarın Sonu) adlı otobiyografisini yayımladı.

Halden, eskiden FREDRIKSHALD (1665-1928), Norveç'in güneydoğusunda, Østfold ilinde (*fylke*) kent. Tistedal Irmağının ağzındaki Idde Fiyordu kıyısında yer alır. Yöredeki ilk yerleşmeler Antik Çağa değin iner. Bugünkü Halden kenti ise 1661'de kuruldu. 17. yüzyılda inşa edilen Fredriksten Kalesi İsveçlilerin pek çok saldırısına direnen stratejik bir sınır kalesiydi. İsveç kralı XII. Karl 1718'deki Fredrikshald Kuşatması sırasında bu kalede öldürüldü. Norveç'in İsveç'ten ayrılmasından (1905) sonra kale askerden arındırıldı. Kentte başta ahşap ve kâğıt ürünleri, ayakkabı ve dokuma

Halden'deki Fredriksten Kalesi'nin içi, Norveç
Mittet Foto A/S

alanlarında olmak üzere çeşitli hafif sanayi işletmeleri vardır. Ayrıca çevresinde granit ve mermer çıkarılır. Kentin görülmeye değer yerleri arasında Robs Tepesindeki Ulusal Savaş Anıtı ve ortaçağdan kalma Berg Kilisesi sayılabilir. Norveç'le İsveç'i birbirine bağlayan Svinesund Köprüsü, Fredriksten limanının birkaç kilometre batısındadır. Nüfus (1983 tah.) belediye, 26.233.

Haldi, Van Gölü dolayındaki ovalarda hüküm süren Urartu Krallığı'nın (İÖ y. 900-600) ulusal tanrısı. Kanatlı ya da kanatsız olarak, bir aslanın üzerinde ayakta duran bir adam biçiminde betimlenmiştir. Dinsel metinler bulunmadığından başka özellikleri bilinmemektedir. Antik Muşaşir kentinde Haldi'ye ve Tanrıça Bagbartu'ya (ya da Bagmashtu) adanmış olan bir Urartu tapınağı İÖ 714'te Asur kralı II. Şarrukin (Sargon) tarafından ele geçirilip yağma edilmiştir. II. Şarrukin'nin sarayındaki bir kabartmada sıra sütunlar üzerinde sivri tepeli bir bina olarak betimlenen tapınak, bu tür mimari üslubun kullanıldığı en eski örneklerden biridir.

Haldighat Çarpışması *bak.* Gogunda Çarpışması

hale (astronomide) *bak.* ayla

hale, sanatta, kutsal bir kişinin başını çevreleyen ve ruhani niteliği simgeleyen ışık halkası ya da diski. Helenistik ve Roma dönemlerinde Güneş Tanrısı Helios ve Roma imparatorları ışınlardan oluşmuş bir taçla betimlenirdi. Putperest kökeni nedeniyle erken Hıristiyan sanatında bu biçim kullanılmadı; ama gene de Hıristiyan imparatorları resmî portreleri için yalın bir yuvarlak haleyi benimsediler. 4. yüzyılın ortalarında Hz. İsa ve onun simgesi olan Tanrı'nın kuzusu figüründe de hale kullanılmaya başladı. 5. yüzyılda melek betimlemelerine de konan halenin Meryem Ana ile öteki azizlerin geleneksel simgesi haline gelmesi 6. yüzyılı buldu. 5. yüzyılda bir ara, yaşayan saygın kişiler de kare biçimli haleyle betimlendiler.

Ortaçağ boyunca hale İsa'nın, meleklerin ve azizlerin betimlemelerinde düzenli olarak kullanıldı. İsa'nın halesi genellikle bir haçla dörde bölünür ya da Üçleme'deki

"Değirmentaşı Taşıyan Melek",
Bamberg Apokalipsi'nden bir sayfa, y. 1007;
Devlet Kütüphanesi, Bamberg
Staatsbibliothek Bamberg, Almanya

yerini belirtmek için üç şerit halinde çizilirdi. Ama 15. yüzyıldan başlayarak Rönesans sanatında doğalcılığın gelişmesiyle halenin kullanılması sorun yarattı. Başlangıçta bazı Floransalı sanatçılar haleyi, perspektifte görülen ve azizin başının arkasına yerleştirilmiş üç boyutlu bir cisim gibi işlediler. Bulunan çözümün yetersizliği yüzünden 16. yüzyıl İtalyan sanatında hale kullanımı gitgide azaldı. Michelangelo ve Tiziano'da ise tümüyle ortadan kalktı. 15. yüzyıl Flaman resminde ışın çizgileriyle oluşturulmaya başladı; bu biçim, dinsel resme görkemli üslubu yeniden sokmaya çalışan Karşı Reformun etkisiyle 16. yüzyıl sonu İtalyan sanatçıları, özellikle de Tintoretto tarafından benimsendi ve hale kutsal kişinin başından yayılan gerçek bir ışık demetiymiş gibi çizildi. Bu yeni yorum barok dönem ve sonrasının dinsel yapıtlarına egemen oldu.

Doğu'ya Yunanlı istilacılar tarafından getirildiği sanılan hale, İS 3. yüzyılın sonlarından başlayarak Budacı Hindistan sanatında da görülür. *Ayrıca bak.* mandorla.

Hale, George Ellery (d. 29 Haziran 1868, Chicago - ö. 21 Şubat 1938, Pasadena, California, ABD), kendi adı ile anılan gözlemevlerini kuran ABD'li astronom.

George Ellery Hale
Niels Bohr Library, American Institute of Physics, New York

Ayrıca Güneş fiziği alanında önemli çalışmalar yapmış, Güneş lekelerinde magnetik alan bulunduğunu keşfetmiştir.

Hale, Massachusetts ve Berlin'de öğrenim gördü ve araştırmalar yaptı. 1888-91 arasında Chicago'daki Kenwood Gözlemevi'ni kurdu. Buradaki çalışmaları sırasında çok dar bir dalgaboyu aralığındaki ışıkta (tekrenkli ışık) Güneş'in fotoğrafını çeken spektrohelyografı geliştirdi. 1892'de Chicago Üniversitesi'ne geçti. Bu arada Wisconsin'de Williams Bay'de Yerkes Gözlemevi'ni kurdu ve 1904'e değin yöneticiliğini yaptı. (Burada onun kurduğu 1 m'lik kırıcı teleskop günümüze değin benzerlerinin en büyüğü olarak kalmıştır.) Hale 1895'te, spektroskopi ve astrofizik konularındaki makalelerin yayımlandığı *Astrophysical Journal* adlı uluslararası dergiyi çıkarmaya başladı. 1904'te Washington Carnegie Enstitüsü'nün desteğiyle Los Angeles yakınlarında Wilson Dağı Gözlemevi'ni kurdu ve 1923'e değin yöneticiliğini yaptı. Burada çeşitli Güneş gözlem aygıtlarından başka, yıldızların gözlemlenmesinde kullanılmak üzere 1,5 ve 2,5 m'lik yansıtıcı iki dev teleskop kurdu. 1928'de Palomar Dağı'nda Hale teleskopunun kurulması çalışmalarını başlattı. Gözlemevlerinin kurulması için çok başarılı yardım kampanyaları düzenleyen Hale, 1916'da da Ulusal Araştırma Kurulu'nun kuruluş çalışmalarına yardımcı olmuş, birçok ödül kazanmış ve önde gelen uluslararası bilim akademilerine üye seçilmiştir.

Hale, Horatio (Emmons) (d. 3 Mayıs 1817, Newport, New Hampshire, ABD - ö. 28 Aralık 1896, Clinton, Ontario, Kanada), Kuzey Amerika Yerlilerine ilişkin değerli dilbilim ve etnografya çalışmaları yapmış ABD'li antropolog. Görüşleriyle ABD antropolojisine yaklaşık 50 yıl boyunca egemen olan Franz Boas üzerindeki etkisi antropolojiye yaptığı en büyük katkılardan biri sayılır.

Harvard Üniversitesi'nde okuduğu yıllarda (1833-37) üniversite arazisine yerleşen ve Algonkin dil ailesine bağlı bir dil konuşan Yerlilerin dilini inceledi. Yayımladığı bulgular, dilbilim alanındaki bu araştırmayı etnolojik bir temele yerleştiriyordu. Hale, sonraki yapıtlarının doğrultusunu da böylece çizmiş oldu. Üniversiteyi bitirdikten sonra Charles Wilkes'in dünya çevresinde yaptığı keşif ve harita çıkarma gezisine (1838-42) katıldı. Yolculuğun sonuna doğru ulaştıkları Oregon Toprakları'nda Kuzeyba-

tı Yerlilerinin dillerini inceledi. Ayrıca Polinezya'da da önemli dilbilimsel veriler topladı. *Ethnology and Philology: United States Exploring Expeditions* (1846; Etnoloji ve Filoloji: Birleşik Devletler Keşif Gezileri) adlı yapıtında bu verilere yer verdi.

1856'da, Ontario'daki Clinton kentinde avukatlığa başladı ve sonraki 20 yıl daha çok bu işle uğraştı. 1860'ların sonlarında Ontario'daki Brantford'da yerleşmiş İrokua Birliği'ne bağlı Altı Yerli Kabilesi'nin geleneksel edebiyat ürünlerini toplamaya başladı. Bu çalışmalar onun antropoloji alanına en önemli katkısıdır. Hale, var olan topluluklar arasındaki etnolojik ilişkilerin saptanmasında, dilsel verilerin ırksal verilerden daha önemli olduğunu ileri sürmüştür. Wyandot Huron dilinin en eski Irokua dili olduğunu gösteren çalışması dilbilim alanındaki başarıları arasında yer alır. Hale, en önemli yapıtı olan *The Iroquois Book of Rites*'ta (1883; İrokua Ayin Kitabı) araştırmalarının büyük bir bölümünü özetlemiş ve Altı Yerli Kabilesi'nin eski dönemlerini ortaya koymuştur.

1890'ların başında Hale, Amerikan-İngiliz Bilim Geliştirme Derneği'ne, Kuzeybatı Kıyı Yerlileri arasında yapılması düşünülen bir alan çalışmasını Franz Boas'ın yürütmesini önerdi. Sonra da bir yandan maddi destek sağlayarak, bir yandan da düzenli bir biçimde yazışarak Boas'a araştırmasını yönlendirecek önerilerde bulundu. Boas, alan çalışmalarına dayanan kendi genel antropoloji yaklaşımını oluştururken, Hale'in önerilerinden önemli ölçüde yararlandı.

Hale, John Parker (d. 31 Mart 1806, Rochester, New Hampshire - ö. 19 Kasım 1873, Dover, New Hampshire, ABD), ABD'li avukat, senatör ve reformcu. Köleliğin Kaldırılması Akımı'nın önde gelenlerinden biridir.

Philips Exeter Academy'de ve Bowdoin College'da öğrenim gördü. 1830'da baroya kabul edildi. Çok geçmeden New Hampshire'a bağlı Dover'ın önde gelen avukatları arasına girdi. Hitabet yeteneği ve demokratik ilkelere bağlılığıyla ün kazandı.

Bir dönem eyalet yasama meclisinde görev yaptıktan sonra, 1834'te bölge savcılığına atandı ve 1841'e değin bu görevde kaldı. Ertesi yıl Demokrat Parti'den ABD Temsilciler Meclisi'ne seçildi ve kölelik karşıtı görüşleriyle sivrildi. 1846'da bağımsız olarak katıldığı seçimleri kazanarak Senato'ya girdi. Kölelik karşıtı etkinliklerini sürdürmenin yanı sıra ABD Deniz Kuvvetleri'nde dayağı yasaklayan bir yasanın çıkarılmasına ön ayak oldu. 1847'de başkanlık için Özgürlük Partisi'nden aday gösterildi. Özgürlük Partisi'nin ertesi yıl Özgür Toprak Partisi'yle birleşmesi üzerine adaylıktan çekildi. 1852'de Özgür Toprak Partisi'nin adayı olarak 150 bin oy topladı. Aynı yıl yeniden avukatlık yapmaya başladı. 1855'te New Hampshire senatörünün ölümü üzerine yapılan ara seçimi kazanarak Senato'ya girdi. 1858'de yeniden seçilmeyi başardı. Bu dönemde yeni kurulmuş olan Cumhuriyetçi Parti'ye girdi ve partinin önderlerinden biri olarak öne çıktı.

Başkan Abraham Lincoln tarafından ABD'nin Madrid büyükelçiliğine atandı. Ama diplomat olarak başarı gösteremediğinden 1869'da görevinden alındı.

Hale, Sir Matthew (d. 1 Kasım 1609, Alderley - ö. 25 Aralık 1676, Alderley, Gloucestershire, İngiltere), İngiliz gelenek hukukuna (*common law*) katkılarıyla tanınan İngiliz hukukçu. İngiliz İç Savaşı (1642-51) sırasındaki davalarda tarafsızlığını korumayı başarmış, Düzen Parlamentosu'nun

Sir Matthew Hale, John Michael Wright'ın bir resminden yapılmış yağlıboya çalışma; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

hukuk sisteminde gerçekleştirdiği reformlarda ve II. Charles'ın tahta çıkarılmasında önemli rol oynamıştır.

Yüksek mahkeme avukatı Robert Hale'in oğluydu. Beş yaşında yetim kaldı ve 1626'da Oxford'daki Magdalen College'a yazılıncaya değin, vasisinin gözetimi altında katı Püriten bir eğitim gördü. Magdalen College'a din adamı olmak için girmiş olmasına karşın, çok geçmeden karar değiştirerek hukuk mesleğini seçti. 1628'de Lincoln's Inn'e (İngiltere'de hukuk eğitimi veren kurum) girdi ve zamanın önde gelen hukukçu ve bilim adamlarından John Selden'ın öğrencisi oldu. 1637'de baroya kabul edildi ve çok geçmeden ünlü bir avukat olarak adını duyurdu.

1640'larda Uzun Parlamento'nun Kral I. Charles'a karşı giriştiği muhalefetin dışında kaldı. Kral ve parlamento yanlıları arasındaki İç Savaş sırasında da tarafsız kalmayı yeğledi. Bununla birlikte Püriten din adamlarına çeşitli baskılar uyguladığı için yargılanan Başpiskopos William Laud başta olmak üzere pek çok kralcının savunmasını üstlendi. Ayrıca Avam Kamarası'nın vatana ihanetle suçladığı Strafford kontuna, daha sonra da I. Charles'a yargılanmaları sırasında yol gösterdiği sanılır. Kralcılara yaptığı bu yardımlara karşın, 1649'da kurulan Cromwell Cumhuriyeti'ne bağlılık yemini etti. 1651 ve 1652'de hukuk sisteminde reformlar yapılmasını öngören harekette etkin bir rol oynadı ve parlamentoya kapsamlı reformlar yapılması için öneriler sunan komitenin çalışmalarına katkıda bulundu. 1654'te Oliver Cromwell'in önerdiği yargıçlık görevini üstlendi. Cromwell'in ölümünden sonra, yargıçlık görevini sürdürmeyi reddetti ve Oxford temsilcisi olarak parlamentoya girdi.

1660'ta, krallık gelirleriyle ilgili davalara bakan *Court of Exchequer Chamber*'ın (Maliye Komisyonu Mahkemesi) başyargıçlığına getirildi ve aynı yıl "sir" unvanı aldı. 1666-72 arasında, Londra'daki Büyük Yangın'da (1666) zarar gören mülklerin sahipleri ve kiracıları arasındaki anlaşmazlıklarla ilgili davalara baktı. 1671'de *Court of Queen's (King's) Bench*'in (Kraliyet Yargı Kurulu) başyargıçlığına getirildi. Sağlığının bozulması üzerine 1676'da bu görevden ayrıldı.

Court of Queen's (King's) Bench başyargıçlığı sırasında, tutarlı kişiliği, tarafsız kararları ve tutuklulara karşı adil davranışlarıyla ün yaptı. Bununla birlikte sonraki yıllarda, cadılıkla suçlanan iki kadını idama mahkûm ettiği için eleştirilere uğradı. Dinsel konularda hoşgörülü olduğundan, İngiltere Kilisesi'nden ayrılma yanlılarına karşı çıkarılmış olan yasaların yumuşatılması için çaba gösterdi. Püritenliğe duyduğu yakınlığı yaşamı boyunca sürdürmesine ve dostları arasında pek çok önde gelen İngiliz Protestanının bulunmasına karşın, Anglikan piskoposlarla da yakın ilişkiler kurdu.

Hale asıl ününü yargıçlığı sırasındaki başarılarından çok hukuk bilimine yaptığı katkılara borçludur. Mahkeme kayıtları üzerine kapsamlı araştırmalar yaparak el yazmaları ve kopyalardan oluşan büyük bir koleksiyon oluşturdu; bu koleksiyon günümüzde Lincoln's Inn'de saklanmaktadır. El yazmalarına ve kopyalara dayanarak birçok kitap ve inceleme yazdıysa da bunların pek azını yayımladı; kalan incelemelerin bir bölümü de ölümünden sonra basıldı. Yayımlanmış yapıtlarının en ünlüsü günümüzde de ceza davalarıyla ilgili gelenek hukukuna ilişkin temel başvuru kaynaklarından biri olan *History of the Pleas of the Crown*'dur (Krallık Davaları Tarihi). Basılmasına Avam Kamarası'nca 1680'de karar verilen bu kitap ancak 1736'da yayımlanabildi. Hale ayrıca medeni hukuka ve anayasa hukukuna ilişkin birçok yazı kaleme aldı ve 17. yüzyıl ile öncesine ait dağınık hukuk belgelerini inceleyerek yeniden düzenledi. Ünlü İngiliz hukukçu Sir William Blackstone en önemli kitabı olan *Commentaries on the Laws of England*'ı (1765-69, 4 cilt; İngiltere Yasaları Üzerine Yorumlar), Hale'in "Analysis of the Civil Part of the Law" (Medeni Hukuk Çözümlemesi) adlı çalışmasından yararlanarak yazmıştır.

Hale, Nathan (d. 6 Haziran 1755, Coventry, Connecticut - ö. 22 Eylül 1776, Manhattan Adası, New York, ABD), Amerikalı subay. Amerikan Bağımsızlık savaşı sırasında İngiliz hatlarında casusluk yaparken yakalanarak idam edilmiştir.

1773'te Yale Üniversitesi'ni bitirerek öğretmen oldu. 1775'te Connecticut'tan gönderilen bir alaya katıldı ve Boston Kuşatması'nda görev aldı. 1776'da yüzbaşılığa yükseltildi. William Heath'in tugayıyla birlikte New York'a gitti. Bazı kaynaklara göre, bir İngiliz savaş gemisinin koruyuculuğundaki levazım gemisinin ele geçirilmesinde önemli rol oynadı. Bilgi elde etmek için Long Island'daki İngiliz hatlarına sızdıktan sonra geri dönmeye çalışırken İngilizlerce yakalandı. Ertesi gün yargılanmaksızın asıldı.

Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın bir kahramanı ve şehidi sayılan Hale'in, son sözlerinde, Joseph Addison'un *Cato: A Tragedy* (1713; Cato: Bir Trajedi) adlı oyununda olduğu gibi, ülkesi uğruna verebileceği tek bir can taşımanın üzüntüsünü dile getirdiği söylenir.

Hale Asaf (d.1905, İstanbul - ö. 1938, Paris), lirik manzara resimleriyle tanınan ressam. İlk Türk kadın ressamlarından Mihri Müşvik'in yeğenidir.

Resim eğitimine Berlin Güzel Sanatlar Akademisi'nde başladı. İstanbul'a döndükten sonra İnas (Kız) Sanayi-i Nefise Mektebi'ne girerek Feyhaman Duran'ın öğrencisi oldu. 1924'te Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Almanya'ya gönderildi. 1925'te Paris'e geçerek 1928'e değin Grande Chaumière Akademisi'nde çalıştı. Bu arada seramik sanatçısı İsmail Hakkı Oygar'la evlendi. 1928'de Türkiye'ye döndü, Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği'nin kuruluş çalışmalarına katıldı. 1929'da Bursa Kız Öğretmen Okulu'nda resim, Necati Bey Kız Sanat Enstitüsü'nde Fransızca öğretmenliği

yaptı. 1931'de İstanbul'a döndü ve Güzel Sanatlar Akademisi'ne öğretmen olarak atandı. 1933'te Paris'e yerleşti. İtalyan yazar ve galerici Antonio Ariante ile birlikte Jeune Europe (Genç Avrupa) adlı galeriyi yönetti. Yakalandığı ölümcül hastalık nedeniyle 1938'de intihar etti.

Hale Asaf Paris'te, belirgin fırça vuruşlarından oluşan daha önceki noktacı tekniğinden uzaklaşarak renk, çizgi ve biçim ayrıntılarından arınmış, büyük lekelerden oluşan yalın bir anlatıma yöneldi. Strüktür, denge ve uyum arayışları içinde ulaştığı yalınlaştırılmış biçim anlayışını sanat yaşamı boyunca sürdürdü. Bursa'da gerçekleştirdiği manzaralarında tarihsel yapıların ve çevrelerinin özelliklerini lirik bir anlatımla tuvale yansıttı. Kentin o yıllardaki görünümünü ve yaşama biçimlerini anlatan bu resimler aynı zamanda birer belge niteliği de taşır.

Kent görünümlerinin yanı sıra portreler de yapan Hale Asaf'ın pek az resmi günümüze ulaşmıştır.

Hale Gözlemevleri, ABD'de, California Teknoloji Enstitüsü'ne bağlı Palomar Gözlemevi(*) ile Washington Carnegie Enstitüsü'ne bağlı Wilson Dağı Gözlemevi'nden(*) oluşan astronomi araştırmaları birimi. Her iki gözlemevini de ABD'li astronom George Ellery Hale kurmuştur. 1948-80 arasında Hale Gözlemevleri adı altında tek bir birim halinde çalışan bu gözlemevlerinin yönetimi daha sonra ayrılmıştır.

Hale Teleskopu, tam adı GEORGE ELLERY HALE TELESKOPU, 1948'de ABD'de California'daki Palomar Gözlemevi'nde kurulan 5 m'lik yansıtıcı teleskop. Rusya Federasyonu'nda Zelençukskaya'daki Özel Astrofizik Gözlemevi'nde bulunan 6 m'lik yansıtıcı teleskopun ardından dünyanın en büyük ve en güçlü optik teleskopudur. Hale Teleskopu daha fazla ışık toplayabildiğinden daha

5 m'lik Hale Teleskopu'nun açılıp kapanabilen gözlem kubbesi
Mount Palomar Observatory

uzak yıldızların gözlemlenmesine olanak vermiştir. ABD'li astronom George Ellery Hale tarafından tasarımlanmış ve Rockefeller Vakfı'nın desteğiyle Hale'in ölümünden sonra kurulabilmiştir.

Hale teleskopunun çapı 5 m, ağırlığı 14,5 ton olan ana aynası özel bir camdan yapılmış ve yüzeyi aluminyumla kaplanarak yansıtıcılığı ve dayanıklılığı artırılmıştır. Bütün birimleriyle birlikte 500 tondan daha ağır olan teleskop, hidrostatik yataklar üstünde dengelenmiştir ve 1/12 BG'lik bir motorla hareket ettirilir. Teleskopun optik sistemini taşıyan tüpünün uzunluğu ise 18 m'dir.

Haleakala, ABD'de, Hawaii'ye bağlı Maui Adasının doğusunda yanardağ. Haleakala Ulusal Parkı'ndadır. Dünyanın etkin olmayan en büyük krateri de buradadır. Çevresi 32 km'yi bulan kraterin tabandan yüksekliği bazı yerlerde 760 m'ye kadar ulaşır. En son 18. yüzyılda lav püskürtmüştür.

Hawaii dilinde "Güneşin Evi" anlamına gelen adı, yarı tanrı Maui'nin günü uzatmak için güneşi buraya hapsettiğini anlatan

Haleakala Krateri, Maui, Hawaii
Ray Atkeson - EB Inc.

söylenceden gelir. Yağmurlarla beslenen mevsimlik akarsu yataklarının bulunduğu batı yamaçları, adanın ortasındaki vadi kıstağından Haleakala Doruğuna (3.055 m) doğru yumuşak bir eğimle yükselir. Son derece aşınmış bir yüzeyle kaplı olan doğu yamaçları derin vadi ve uçurumlarla parçalanmıştır. Kraterin çıkan buharların aşındırıcı etkisiyle oluştuğu sanılır. Keanae ile Kaupo vadilerini izleyen lavlar kuzeybatıdaki Koolau Geçidi ve güneydoğudaki Kaupo Geçidinden denize dökülmüştür.

Kraterin 49 km²'lik tabanında ormanlık, çöl ve çayır alanlarla bir göl bulunur. Kuzey ve doğu kesimleri otlak olarak kullanılır. Kuru ve kıraç olan güney ve batı kesimlerinde ikincil püskürmeler sonucunda oluşmuş, koni biçimli ve çok renkli cüruf çökelleri 300 m yüksekliğe ulaşır. Alize rüzgârlarının taşıdığı yağmur bulutları Koolau Geçidinden içeri süzülür ve doğudaki alçak kenarı aşarak genellikle kraterin ortasında toplanır. Böylece kuzeydeki yüksek Hanakauhi yamacı bulutların üzerinde kalır ve bazen Hanakauhi'de duran bir kişinin bulutlara varan dev boyutlu gölgesi Brocken Tayfı olarak bilinen olağanüstü bir gökkuşağı oluşturur.

1960'ta kurulan 11.597 hektarlık Haleakala Ulusal Parkı krateri, Kipahulu Vadisini ve dağın doğu yamacındaki Oheo Gölleri bölgesini içine alır. Kraterde yabanıl keçi, domuz, borankuşu ve Hawaii kazı yaşar. Kraterin içindeki duvarlarda, genellikle de çıplak cüruf yamaçlarında yaklaşık 20 yılda çiçeklenen avizeağacına benzer bir bitki yetişir. Kraterin içindeki 50 km'lik keçi yolunda sporseverler ata biner ya da yürüyüş yapar.

Kraterin kenarında bulunan "Bilim Kenti" ABD Savunma Bakanlığı ile Hawaii ve Michigan üniversitelerince sürdürülen astrofizik incelemeleri için kurulmuş bir araştırma-gözlem kompleksidir. Burada Smithsonian Institution'ın, Hava Kuvvetleri'nin ve Federal Havacılık Dairesi'nin tesisleri de vardır.

Halebi, el-, asıl adı BURHANEDDİN İBRAHİM BİN MUHAMMED BİN İBRAHİM (d. y. 1460, Halep - ö. 1549, İstanbul), 16. yüzyılda İslam fıkıh geleneğini sürdüren bilgin. Yaşamına ilişkin fazla bilgi yoktur. Halep ve Kahire'de öğrenim gördükten sonra 40 yıl boyunca İstanbul'da yaşadığı ve Fatih Camisi'nde vaizlik yaptığı bilinir.

Halebi'nin yazıları ibadet üzerine bir incelemeyle ünlü mutasavvıf yazar Muhyiddin Arabi'nin (ö. 1240) mistik öğretilerine karşı çeşitli polemikleri kapsar. Başlıca yapıtı, daha önce yaşamış dört fıkıh bilgininin yapıtlarını temel alan, Hanefi fıkhına ilişkin elkitabı *Mülteka-l-Ebhür*'dür (1517; Denizlerin Kavuşup Birleştiği Yer). Kısa sürede yayılarak hakkında birçok şerh yazılan ve sonradan Osmanlıcaya çevrilen kitap, Hanefi öğretileri ve bunların Osmanlı Devleti'nde uygulanışına ilişkin önemli bir kaynak sayılır. *Mülteka-l-Ebhür*'ün bir bölümü H. Sauvaire tarafından Fransızcaya da çevrilmiştir (1882).

Halebid, Hindistan'da, Karnataka (eskiden Mysore) eyaletinin Hassan ilinde köy. Hassan kentinin kuzeydoğusunda yer alır. Rashtrakuta hanedanınca 9. yüzyılda oluşturulduğu sanılan ve Dorasamudra (Dvarasamudra) olarak bilinen yapay gölün yanında kuruldu. 12. yüzyılın başlarında Hoysala hanedanının başkenti oldu; izleyen 200 yıl boyunca zenginlik ve görkemiyle ün saldı. 1311 ve 1326'da Müslümanlarca yağmalandıktan sonra gitgide sönükleşti.

Kentin günümüze yıkıntıları kalan büyük taş surlar ve hendekle çevrili olduğu anlaşılmaktadır. Ama kent içinde pek az kazı

Halebid'de Hoysaleşvara Tapınağı, Karnataka, Hindistan
Colour Library International, Ltd.

yapılmıştır. Günümüze ulaşan tapınaklardan başka araştırmacıların dikkatini çeken çok sayıda kalıntı ve düzleştirilmiş alan vardır. Ana tapınak y. 1121'de inşa edilmiş ve çok sayıda heykelle süslenmiş Hoysaleşvara'dır. Yüz yıl kadar sonra yapılan Kedareşvara Tapınağı da aynı yetkinliktedir. Yörede ayrıca çok sayıda Cayna anıtına ve ilginç tapınaklara rastlanır.

halef olma, ARDIILLIK olarak da bilinir, hukukta haklar ya da borçlar ya da her ikisi bakımından bir başkasının yerine geçme. Halef olma iki biçimde ortaya çıkabilir:

1) Kişisel haleflik, aralarında hukuki ilişki bulunan kişilerden birinin yerine bir başkasının geçmesidir. Bir kimsenin borcunu üçüncü bir kişinin yerine getirmesi durumunda ortaya çıkar. Borçlar Kanunu'nun (BK) 69. maddesine göre bölünemeyen borçlarda, durumdan tersi anlaşılmadıkça, borcu ödeyen kişi kendisiyle birlikte borçlu olanlara dönüp, payları oranında isteme hakkını elde eder ve bu oranda alacaklıların haklarına halef olur. Alacaklının haklarına halef olma durumuna dayanışmalı (müteselsil) borçlarda da rastlanır. BK'nın 147. maddesine göre dönüp isteme hakkından yararlanan dayanışmalı borçlulardan her biri, ödemiş olduğu tutar oranında alacaklının haklarına halef olur. Kefil de ödediği

tutar oranında alacaklının haklarında ona halef olur (BK m. 496). Borçlunun borcunu ödeyen üçüncü kişinin alacaklıya halef olacağını borçlu da alacaklıya bildirebilir (BK m. 109). Bu durumda ilk alacaklı ile borçlu arasındaki borç ilişkisi ortadan kalkar ve onun yerine borcu ödeyen kişi ile borçlu arasında bir borç ilişkisi doğar.

2) Ayni haleflik, bir mal varlığına dahil bir malın başka bir malın niteliklerini kazanarak onun yerine geçmesidir. Alacaklısına karşı bütün mallarıyla sorumlu olan borçlunun mal varlığından çıkan bir mala karşılık (örneğin trampa yoluyla) başka bir mal girmişse, bu sonuncusu alacaklının haklarının garanti edilmesi bakımından, öncekinin yerine geçer.

Halef olma doğurduğu sonuçların kapsamı bakımından da ikiye ayrılır:

1) Tümel (külli) haleflik, bir mal varlığının, üzerindeki bütün hak ve yükümlülüklerle birlikte bir kimseden bir başka kimseye geçmesidir. Böyle bir durum özellikle mirasın ediniminde ve ticari ortaklıkların birleşmesinde söz konusu olur. Türk Medeni Kanunu'nun (TMK) 539. maddesine göre yasada açıkça yazılı durumlar dışında, miras bırakanın alacakları, bütün hakları ve zilyedi olduğu malları mirasçılarına geçer; mirasçılar miras bırakanın borçlarından da kişisel olarak sorumlu olur. Türk Ticaret Kanunu'nun (TTK) 151. maddesine göre ticari ortaklıkların birleşmesinde yeni kurulan ortaklık, ortadan kalkan ortaklığın yerine geçer. Yeni ortaklık, yerine geçtiği ortaklığın bütün haklarına sahip olur ve bütün borçlarını yüklenir.

2) Tekil (cüzi) haleflik, bir kişinin tekil bir hakkının bir başka kişiye geçmesidir. Bu duruma bir kimsenin bir malını başka bir kimseye vasiyet yoluyla bırakmasında rastlanır.

Halefiye, HALFIYE olarak da bilinir, Halef el-Harici'nin kurduğu Hariciye kolu. Önceleri Hariciyenin Acaride kolunun görüşlerini benimseyen Halef sonradan kendi düşüncelerini sistemleştirdi. Hayır ve şerrin Tanrı'dan geldiği görüşleriyle Sünniliğe, müşriklerin çocuklarının hiçbir kötü edimleri olmasa bile Cehennem'e gideceklerini söyleyerek de Hariciyenin Ezarika koluna yaklaştı. Halefiler, ancak bir imamın varlığı durumunda savaşılabileceğine inanırlar; insanın irade özgürlüğünü kabul etmezler. Son Halefiye önderi Mesud bin Kays, Hamziyeye bağlı Haricilerle yaptıkları savaş sırasında suya düşüp boğulmuş, ama Halefiler onun ölmediğine ve bir gün geri döneceğine inanmışlardır. Mesud'dan sonra imam seçemeyen Halefiler savaştan uzak kaldıkları için varlıklarını uzun süre koruyabilmişlerdir.

Halep, Suriye'nin kuzeyinde valilik (*muhafaza*). Halep kentinin çevresinde 18.507 km²'lik dağlık bir alanı kaplar. Batısında Sim'an Dağı, doğusunda Fırat Irmağı ile el-Esad Baraj Gölünün batı ucu bulunur. Kuzey ve kuzeydoğuda Türkiye'yle çevrilidir. Asi ve Fırat ırmakları arasında uzanır. Mevsimlik bir tuz gölü olan Cebbul Gölü Halep kentinin güneydoğusundadır. Temel ekonomik etkinlik olan tarım tahıl, meyve, pamuk ve zeytine (özellikle kuzeyde) dayanır. Halep kenti ticaret ve hafif sanayide Şam'la rekabet edebilecek düzeydedir. Halep valiliği çeşitli etnik grupları barındırması açısından Suriye'nin öteki bölgelerinden farklı bir özellik gösterir. Halep kenti dışında başlıca yerleşmeler Fırat Irmağı kıyısındaki Meskene, Sacur Irmağı kıyısındaki Menbic ve Halep'in kuzeyindeki el-Bab'dır. Nüfus (1990 tah.) 2.501.000.

Halep, Arapça HALAB, Kuzey Suriye'de en büyük kent. Ülkenin Şam'dan sonra ikinci büyük kenti olan Halep Suriye'nin kuzeybatısında, Türkiye sınırının 48 km güneyinde yer alır. Kent büyük ticaret yollarının kavşağındadır. Akdeniz ve Fırat Irmağından 100 km uzaklıktadır.

Halep'te Büyük Cami'nin (Zekeriya Camisi) avlusu ve arkada kale, Suriye
Sam Abboud - FPG

Kentin Arapça adı Halab, ilkçağda verilen Sami kökenli bir addır. Adına ilk kez İÖ 3000'lerin sonlarında yazılmış metinlerde rastlanır. Halab İÖ 18. yüzyılda Amori krallığının başkentiydi. Daha sonra Hititlerin, Mısırlıların, Mitanni krallığının, İÖ 17-14. yüzyıl arasında yeniden Hititlerin eline geçti. Daha sonraki yüzyıllarda Hitit prensliği olarak bağımsızlığını bir ölçüde korudu. İÖ 8. yüzyılda Asurlar tarafından işgal edildi. İÖ 6-4. yüzyıllar arası Ahamenişlerin denetimi altına girdi; sonra da Selevkosların eline geçti. Kenti yeniden imar eden Selevkoslar Beroea adını verdiler. Kent Helenistik dönemde Doğu ülkeleriyle Akdeniz arasında büyük bir ticari antrepo durumuna geldi. İÖ 1. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun Suriye Eyaleti'ne katıldı. Bizans yönetiminde zenginleşen kent, Sasani kralı. I. Hüsrev tarafından İS 540'ta yağmalandı ve yakıldı. 637'de kenti ele geçiren Araplar eski adı Halab'ı benimsediler.

10. yüzyılda Hamdaniler Halep'te bağımsız bir beylik kurdular; kent onların yönetiminde canlı bir kültürel yaşama kavuştu. 12. yüzyılda güçlü bir merkez konumunda olan kente 1124-25'te saldıran Haçlılar başarısızlığa uğradı. 1260'ta Halep'i işgal eden Moğollar halkı kılıçtan geçirdi. Birkaç yüzyıl Memlûklerin yönetiminde kalan kent 1516'da Osmanlı İmparatorluğu'na katıldı. Osmanlı yönetiminde ticaret olağanüstü gelişti ve kent Ortadoğu'nun en büyük pazarı durumuna geldi. Zenginlik 18. yüzyılın sonuna değin sürdü. 1880'de demiryolunun ulaşmasıyla kent en parlak dönemini yaşadı. 20. yüzyılda Şam'a rakip bir sanayi merkezi oldu.

Halep'in eski kent kesimi, kente hâkim, kısmen insan eliyle yapılmış tepe üzerinde 12. yüzyılda yapılmış kale çevresinde gelişti. Eski kentte, dar sokaklar boyunca kilometrelerce uzanan, Ortadoğu'nun en ünlü kapalı çarşıları bulunur. Kentteki han, cami ve dükkânların pek çoğu 16-17. yüzyıldan kalma kireçtaşı yapılardır. Başka ilginç bir yapı da Büyük Cami ya da Zekeriya Camisi denen ve adını Vaftizci Yahya'nın babası Zekeriya'dan alan camidir. Bu cami ilk kez 715'te, ikinci kez 1258'de yapılmıştır. Kenti çeviren eski surların bir bölümü birkaç kapısıyla ayakta kalmıştır.

Kent çevresindeki tarım alanlarında buğday, pamuk, arpa, sebze, meyve, ceviz ve susam yetiştirilir. İpekli dokuma, basma, sabun ve boya, deri, yün, kuruyemiş sanayileri gelişmiştir. Üniversitesi, müzik enstitüsü, birkaç medresesi ve dini okullarıyla Halep bir kültür merkezidir. Ulusal Müze'de Kuzey Suriye'de yapılan önemli arkeolojik kazılarda çıkarılan buluntular sergilenir.

İstanbul-Bağdat demiryolu üzerinde yer alan Halep, demiryoluyla Şam'a ve Lübnan'da Beyrut'a da bağlanır. Şam, Lazkiye ve Hatay'a karayolu bağlantısı vardır; bir de havalimanı bulunur. Nüfus (1989 tah.) 1.308.000.

Halep çıbanı *bak.* şark çıbanı

Halep Türkmenleri, Kuzey Suriye'de, özellikle Halep ve yöresinde yaşayan Türkmen boy ve oymaklarından oluşan büyük topluluk. 11. yüzyılda Selçuklularla birlikte, 13. yüzyılda da Moğol istilası nedeniyle Türkistan ve Horasan'dan göç ederek bu bölgeye yerleşmişlerdir.

Kış aylarını Halep ve yöresindeki yurtlarında, yaz aylarını ise genellikle Uzun Yayla'da ve Sivas'ın güneyindeki yaylalarda geçiren Halep Türkmenleri, Beydili, Çepni, Harbendelu, Bayat, İnallu, Avşar, Karkın, Kızık, Peçenek, Uç, Acurlu, Kaçılu, Döğer, Kınık, Eymür, Bahadırlu, Karakoyunlu gibi küçük topluluklarla boy ve oymaklardan oluşmaktaydı. Bu topluluktan söz eden en eski kaynak, günümüzde kayıp olan *et-Teksif*'tir. 14. yüzyılda Memlûk devlet adamlarına bilgi vermek için yazılan bu yapıtta Avşarlardan, Halep Türkmenlerine bağlı bir boy olarak söz edilir. Kâtip Çelebi *Cihannüma* (1732) adlı yapıtında "Türkman-i Haleb" başlığı altında boy ve oymak adlarını içeren 8 ve 11 maddelik iki liste vermektedir. 17. ve daha sonraki yüzyıllardan kalma kanunnamelerle tahrir ve mühimme defterleri bu Türkmen topluluğu ile ilgili ayrıntılı bilgi içerir.

Halep Türkmenlerini oluşturan boy ve oymaklar siyasal ve ekonomik nedenlerle bulundukları yerlerden göç etmek ya da yerleşik yaşama geçmek zorunda kaldılar. Bozulus'un Diyarbakır kolundaki bazı toplulukların eskiden Halep Türkmenleri arasında yaşadığı bilinmektedir. Gene bu topluluktan Bayat ve İnallu oymakları, 15. yüzyıl başlarında Halep valisi Çikem'in zulmünden kaçarak Akkoyunlu hükümdarı Kara Yülük Osman'a (hd 1402-35) sığındılar. Bozulus ve Yeni İl topluluklarıyla birlikte Halep Türkmenleri de resm-i kışlak, âdet-i çobanbegi ve resm-i yaylak olmak üzere üç tür vergi verirlerdi. Devşirme usulünün önemini yitirmeye ve bu nedenle asker sıkıntısı çekilmeye başladığı dönemlerde de askerlik yaptılar.

Osmanlılar 17. yüzyıl ortalarından sonra Halep Türkmenlerini belli yörelerde iskâna zorladılar. Halep Türkmenleri içinde yaşayan Dulkadırlı topluluğundan bazı oymaklar, daha başka boy ve oymaklarla birlikte Yozgat yöresine yerleştirildi, Sivas'ın güneyine yerleşenler de Yeni İl'i oluşturdular. Yeni İl'de yaşayanlar genel olarak Üsküdar Türkmeni diye adlandırılırdı; bunların Halep Türkmenlerinden gelen koluna da, kış aylarında Halep dolaylarına indiği için, Yaban Eri dendi. 1691'de Halep Türkmenleri Hama ve Humus arasındaki boş yerlerde iskân edildiler, ama bir bölümü bir yıl sonra Anadolu içlerine kaçtı, kalanlarsa Trablusşam yöresinde yaşamaya başladı. Bu sırada Suriye ve Irak'ın kuzeyini denetim altına alıp başta Halep Türkmenleri olmak üzere buralarda yaşayan boy ve oymakları haraca bağlayan, ulaşımı engelleyerek kervanları soyan Arap kabileleri devlet için sorun oluşturuyordu. Osmanlılar hem bu sorunu çözmek, hem de oymakları denetim

altına almak için Halep Türkmenlerinin büyük bir bölümünü Belh Irmağının Akçakale ile Rakkâ arasındaki kıyısına, Urfa'nın doğusundaki Colab Irmağı kıyılarına ve Urfa yöresindeki başka yerlere yerleştirdiler. 1692'de bu oymakların büyük bir bölümü eski yurtlarına döndüler, ama devlet tarafından yeniden aynı bölgeye sürüldüler. 18. ve 19. yüzyıllarda Anadolu'ya dağıldılar ve çeşitli bölgelerde yerleşerek köyler, kasabalar kurdular.

Halepa Sözleşmesi, HALEPA MİSAKI olarak da bilinir, 25 Ekim 1878'de, Hanya'nın bir banliyösü olan Halepa'da imzalanan sözleşme. II. Abdülhamid (hd 1876-1909) bu sözleşmeyle Giritli Rumlara daha geniş özyönetim hakları tanıyarak, giriştikleri ayaklanmayı bastırmaya çalıştı. Sözleşme Giritlilere 1868 Girit Nizamnamesi'yle tanınmış olan ayrıcalıkları pekiştiriyordu.

Halepa Sözleşmesi'ne göre görevliler tercihan Hıristiyanlar arasından seçilecek, Hıristiyanlar Girit Meclisi'nde çoğunluğu oluşturacaktı. Meclis üyelerinin hakları da genişletilmişti. Rumca, Türkçe gibi resmî dil olacaktı. Vergi gelirlerinin fazlası adadaki kamu hizmetleri için kullanılacaktı. Liberal Osmanlı yönetiminin doruğu sayılabilecek reformları Girit valisi Fotyadi Paşa yürürlüğe koydu.

1889'da yeniden başlayan ayaklanmalar, Abdülhamid'in sözleşmeyi bozmasına neden oldu. 1896'da, padişah sözleşmeyi yeniden yürürlüğe koymak istedi, ama Yunanistan ile birleşmeye karar vermiş olan Rumlar bunu kabul etmedi. Girit'te ayaklanma yeniden başladı.

Hales, Stephen (d. 7/17 Eylül 1677, Bekesbourne, Kent - ö. 4 Ocak 1761, Teddington, Londra yakınları, İngiltere), İngiliz botanikçi, fizyoloji bilgini ve rahip. Bitki ve hayvan fizyolojisinde ölçüme dayalı deneysel yöntemlerin geliştirilmesine öncülük etmiştir.

Cambridge Üniversitesi'ndeki Corpus Christi College'da ilahiyat öğrenimi gördüğü sırada, botanik ve kimyayla ilgilenmeye başladı. 1703'te papazlığa atandıktan sonra, Teddington piskoposluk bölgesinde görevlendirildi (1709) ve ölene değin orada yaşadı.

Bitkilerdeki terleme olayıyla ilgili araştırmalar yapan Hales, örnek olarak seçtiği ayçiçeği bitkilerinde ağırlık ve boyut kaybına dayanarak, dışarıya atılan su buharını ölçmeyi başardı. Ayrıca, su buharının yapraklar tarafından dışarıya atıldığını ve bu olayın besisuyunun damarlarda yükselmesini hızlandırdığını buldu. Özümleme süreci ile güneş ışığı arasındaki ilişkiyi gösterdi. Bu çalışmalarını *Vegetable Staticks* (1727; Bitki Statiği) adlı yapıtında açıkladı. Yapıt daha sonra, *Statical Essays* (1733; Statik Üzerine Denemeler) adlı kitabının birinci cildi olarak yeniden yayımlanmıştır.

Kan damarının içine soktuğu bir cam boruda kanın yükselmesine dayanarak ilk kez kan basıncını ölçmeyi başaran Hales, ayrıca kalbin dakikada pompaladığı kan miktarını, sol karıncığın kapasitesini, kanın damarlardaki akış hızını ve direncini de ölçmüştür. *Statical Essays*'in ikinci cildi olarak yayımladığı *Hæmastaticks* (Kan Statiği) adlı yapıtı, kan fizyolojisine önemli bir katkı niteliğindedir.

Geliştirdiği bir alet yardımıyla bazı gazları ayırmayı başaran Hales, teknik konularla da ilgilenmiş, hapishane, gemi ve tahıl ambarı gibi kapalı ortamlar için havalandırma aygıtları yapmıştır.

Halet Efendi, tam adı MEHMED SAİD HALET EFENDİ (d. 1760, İstanbul - ö. 1823, Konya), Osmanlı devlet adamı ve şair.

Kırımlı Kadı Hüseyin Efendi'nin oğludur. Çeşitli devlet memurluklarında bulunduktan sonra, 1802'de Paris elçiliğine atandı. 1807'de İstanbul'a dönerek önce beylikçi, ardından rikâb-ı hümayun reisi oldu. İngilizlerle gizli ilişkisi olduğu gerekçesiyle Kütahya'ya sürgüne gönderildi. II. Mahmud tahta çıktıktan (1808) sonra başkaldıran Bağdat beylerbeyi Süleyman Paşa'yı görevden almakla görevlendirildi. Süleyman Paşa'yı öldürterek (1810) yerine kethüdası Abdullah Ağa'yı geçirdi. Başarısından dolayı II. Mahmud tarafından rikâb-ı hümayun kethüdalığına getirildi (1811). Bu tarihten sonra Yeniçeri Ocağı'na dayanarak devlet yönetiminde etkili bir konuma geldi ve Fenerlilere önemli çıkarlar ve devlet memurlukları sağladı. Tepedelenli Ali Paşa'nın asi ilan edilerek vezirliğinin alınmasında (1820) ve öldürülmesinde (1822) rol oynadı. II. Mahmud üzerinde etkili olarak Yeniçeri Ocağı'nın yerine modern bir ordunun kurulmasını engellemeye çalıştı. Sadrazam Hacı Salih Paşa'yı da görevinden aldırdıktan (Kasım 1822) sonra Konya'ya sürgün edildi ve orada öldürüldü.

Hizmetinde bulunduğu kişileri öven kasideler yazan Halet Efendi'nin bir *Divan*'ı (1842) ve *Ziynetü'l-Mecalis* adlı bir yapıtı vardır.

Haletî (AZMİZADE), tam adı MUSTAFA HALETİ (d. 24 Aralık 1570, İstanbul - ö. 30 Mart 1631, İstanbul), Osmanlı divan şairi. Döneminin en güzel rubailerini yazmıştır.

Şair Pîr Mehmed Azmî Efendi'nin oğludur. On iki yaşında babasını yitirdi. Medrese öğrenimi gördükten sonra Hoca Sadeddin Efendi'den mülazemet aldı. İstanbul'da çeşitli medreselerde müderrislik etti. Şam, Kahire, Bursa ve İstanbul kadılıklarında bulundu. Anadolu (1623) ve Rumeli (1627) kazaskerliği yaptıktan sonra emekliye ayrıldı. Gerek yetenekli bir yönetici olmaması, gerekse ülkenin o dönemde içinde bulunduğu toplumsal ve siyasal çalkantılar nedeniyle meslek yaşamında çok başarılı olamadı.

Haletî, rubai dışında kaside, gazel ve mesnevi türünde de başarılı şiirler yazmıştır. Bazı rubailerine yer verdiği *Divan*'ında başına gelen tatsız olayları ve yakınmalarını dile getirmiştir. İçki, sohbet, sevgi ve dostluğun övgüsü olan *Sakiname* ve tasavvuf düşünce, anlayış ve heyecanlarının ağır bastığı rubailerden oluşan *Rubaiyat-ı Haletî* öbür yapıtlarıdır.

Halévy, Élie (d. 6 Eylül 1870, Étretat - ö. 21 Ağustos 1937, Sucy-en-Brie, Fransa), Fransız tarihçi. 19. yüzyıl İngiliz tarihine ilişkin en ayrıntılı kaynak olan *Histoire du peuple anglais au XIX. siècle* (1913-46, 6 cilt; 19. Yüzyılda İngiliz Halkının Tarihi) adlı kitabıyla tanınır.

Yazar Ludovic Halévy'nin oğluydu. Yüksek Öğretmen Okulu'nda (École Normale Supérieure) öğrenim gördü. Daha sonra İngiltere'ye giderek İngiliz siyasi düşünce tarihi ve sosyalizm tarihi konularında ders verdi. Bu sırada önde gelen bilim ve siyaset adamlarıyla tanışma ve İngiliz tarihine ilişkin bilgilerini derinleştirme fırsatını buldu. Aynı dönemde *Revue de métaphysique et de morale*'in kurucuları arasında yer aldı. 1901'de felsefe doçenti oldu.

Özellikle, genel kabul gören inanç ve törelerin dışında davranma eğiliminin ortaya çıkışı ve gelişmesiyle ilgilenen Halévy, çalışmalarında İngilizlerin özgürlük anlayışının temelinde gönüllü bir itaatin bulunduğunu göstermeye çalıştı. En önemli kitabı olan *Histoire du peuple anglais au XIX. siècle*'de, İngiltere'nin 1815'ten sonraki siyasal, ekonomik ve dinsel gelişimini inceledi. Kitabının 1815-41 arası dönemi ele alan ilk cildini tamamladıktan sonra, 1895-1914 dönemini kapsayan iki ciltlik *Epilogue*'da (Sonsöz) 19.yüzyılın sonlarına döndü. 1841-95 dönemini inceleyeceği üç cildi yazamadan öldü. Sonradan notlarından yararlanılarak 1841-52 dönemine ilişkin bir cilt daha yayımlandı.

Halévy, (Jacques-François-) Fromental (-Élie) (d. 27 Mayıs 1799, Paris - ö. 17 Mart 1862, Nice, Fransa), Fransız besteci. *La juive* (1835; Yahudi Kız) adlı beş perdelik görkemli (*grand*) operası Giacomo Meyerbeer'in *Les Huguenots* (Huguenot'lar)

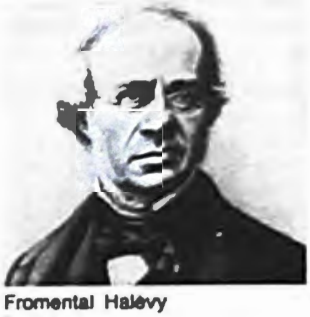

Fromental Halévy
İsa Çelik Arşivi

operası ile birlikte erken dönem Fransız görkemli operası için ilkörnek oluşturmuştur.

Halévy, dokuz yaşından başlayarak Paris Konservatuvarı'nda öğrenim gördü. 1819'da *Herminie* kantatıyla Roma Ödülü'nü kazandı. Sahnelenen ilk operası *L'Artisan*'dı (1827; Zanaatçı), ama asıl başarısını *Le Dilletante d'Avignon* (1829; Avignonlu Amatör) ve *Manon Lescaut* (1830) balesinin sahnelenmesinden sonra kazandı.

Konservatuvardaki öğretmenlik görevinden kompozisyon profesörlüğüne yükselen Halévy, Opera'da koro şefi, Fransız Enstitüsü'nün üyesi, Güzel Sanatlar Akademisi sekreteri oldu ve Légion d'honneur nişanının "chevalier" unvanıyla ödüllendirildi. *Clari* (1828), *L'Éclair* (1835; Şimşek), *La Fée aux roses* (1849; Güller Perisi), *La Dame de pique* (1850; Maça Kızı) ve *L'Inconsolable* (1855; Avunamayanlar) da en önemli operaları arasında sayılır.

Haley, Alex (Palmer) (d. 11 Ağustos 1921, Ithaca, New York - ö. 10 Şubat 1992, Seattle, Washington), ABD'li yazar. Tarihsel romanlarında ve röportajlarında Amerikalı Siyahların mücadelelerini konu almıştır.

Anne babası öğretmendi. Haley yalnızca iki yıl yükseköğrenim gördükten sonra ABD Sahil Koruma Birliği'ne girdi. Yirmi yıl (1939-59) çalıştığı bu görevdeyken çıktığı yolculuklarda sıkıntısını gidermek için yazmaya başladı. İlk önemli yapıtı Müslüman Siyahların sözcüsü Malcolm X'le yaptığı görüşmelere dayanan *The Autobiography of Malcolm X* (1965; *Malcolm X*, 1984) idi. Çok okunan ve güvenilir bir kaynak sayılan yapıt, Amerikalı Siyah otobiyografileri içinde klasik olarak kabul edilir.

Haley en büyük başarısını *Roots; The Saga of an American Family* (1976; *Kökler*, 1979) adlı yapıtıyla kazandı. Anneannesinin anlattıklarından yola çıkarak giriştiği, üç kıtada 12 yıl boyunca sürdürdüğü bu başarılı soybilim araştırmasında Afrikalı atası Kunta Kinte'den kendisine kadar uzanan yedi Amerikalı kuşağı ele aldı. Kuşaklar ve ırklar arasındaki ilişkileri etkileyici bir biçimde aktardı. Kırk kadar dile çevrilen, 1977'de uzun bir dizi olarak televizyona uyarlanan

Kökler, ABD televizyon tarihinin en popüler gösterilerinden biri oldu. Aynı yıl Haley özel bir Pulitzer Ödülü kazandı.

Kökler, soyağaçlarına büyük ilgi doğmasına yol açtı. 1972'de Haley Siyah soybilim araştırmalarına yardımcı olacak kayıtları toplamak üzere Kinte Vakfı'nı kurdu. *Kökler*'in devamı niteliğindeki "Roots: The Next Generation" (Kökler: Genç Kuşak) 1979'da televizyonda yayınlandı ve gene büyük ilgi gördü. Sonraki yıllarda zamanının büyük bölümünü konferanslara ayıran Haley, bu arada bir de novella yazdı. *A Different Kind of Christmas* (1988; Farklı Bir Noel) adlı yapıt, köleliğe karşı çıkan bir plantasyon sahibini konu alıyordu. Haley öldüğünde, ailesinin bu kez baba tarafını araştırıyordu.

Haley, Sir William (John) (d. 24 Mayıs 1901, Jersey, Channel Adaları - ö. 6 Eylül 1987, Jersey, Channel Adaları, İngiltere), British Broadcasting Corporation'ın (BBC) genel müdürü (1944-52), Londra'da yayımlanan *The Times* gazetesinin yayın yönetmeni (1952-66), *Encyclopædia Britannica*'nın genel yayın yönetmeni (1968-69).

Jersey Adasında büyüdü ve oradaki Victoria College'da okudu. 1918'de gazetecilik eğitimi görmeye başladı. Gazeteciliğe ilk kez 1921'de *The Times*'da başladı. 1922'de Manchester'da çıkarılan *Evening News*'un yazılışlerine girdi. Sekiz yıl sonra Manchester Guardian and Evening News, Ltd'nin müdürü oldu. 1939'a değin sürdürdüğü bu görevinin ardından aynı grubun ortak yönetim müdürlüğünü yaptı (1938-43). Bu dönemde, aynı zamanda Press Association ve Reuters, Ltd.'nin müdürüydü. 1943'te genel yayın yönetmeni olarak girdiği BBC'de bir yıl sonra genel müdür oldu. Kültürel düşünsel ağırlıklı bir yayın yapan "Üçüncü Program"ı kurmasıyla tanındı.

1952'de *The Times*'ın yayın yönetmeni oldu. John Tahdeus Delane'ın döneminden (1841-77) başlayarak İngiliz gazeteciliğinin en önemli ve etkili konumu sayılan bu görevini 1966'ya değin sürdürdü. Gazetenin sayfa düzeninin yenilenmesinde önemli rol oynadı. Geleneksel seri ilanlar bölümünü birinci sayfadan çıkararak, bu sayfayı başka gazetelerde olduğu gibi önemli haberler için kullandı. R. H. Thomson'ın *The Times*'ı satın alması (1 Ocak 1967) üzerine, yeni kurulan Times Newspapers, Ltd.'nin başkanlığına getirildi.

1967'de *Encyclopædia Britannica*'nın genel yayın yönetmeni oldu. Ertesi yıl görevine başlayarak 15. basımın bazı ön çalışmalarına katıldı. 1971'den sonra Jersey'de Gelir Vergisi Temyiz Komisyonu üyesi olarak hizmet vermeye başladı.

1946'da St. Michael ve St. George, 1948'de de Fransız Legion d'honneur şövalye nişanlarını aldı.

Halfdan (ü. 9. yy. sonları) York'taki Dan Krallığı'nın (875/876) kurucusu. 9. yüzyılın en ünlü Vikingi Ragnar Lothbrok'un oğludur.

Güneydeki Anglosakson topraklarına düzenlenen akınlara katıldı. Tyne Irmağının ağzındaki toprakları işgal ederek (874) Strathclyde'da yaşayan Britonlar ve Piktlerle savaşmaya başladı. Geniş York topraklarını adamlarının arasında bölüştürdükten (876) sonra, Vikinglerin İrlanda'nın kuzeyine düzenledikleri seferlere katılmak üzere bölgeden ayrıldığı sanılır. 877'de Stragford Körfezi yakınlarında öldürülen Dan kralı "Albann"ın Halfdan olduğu yolunda görüşler ortaya atılmıştır. Bir başka kaynağa göre ise, Halfdan 883'e değin York'ta kalmıştır.

Halfeti, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Şanlıurfa iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 646 km² olan Halfeti ilçesi doğuda Bozova, güneyde Birecik ilçeleri, batıda Gaziantep, kuzeyde de Adıyaman illeriyle çevrilidir.

Şanlıurfa Platosunun batı kesiminde yer alır. Fırat Irmağı kuzeyde Adıyaman, batıda da Gaziantep'le doğal sınırını çizer.

İlçede temel ekonomik etkinlik tarımdır. Topraklarda görülen şiddetli aşınma ve sulama olanaklarının sınırlılığı ilçede bitkisel üretimi büyük ölçüde kısıtlar. Geniş yer kaplayan bağlarda önemli miktarda üzüm yetiştirilir. Öteki önemli ürünler buğday, arpa, mercimek ve antepfıstığıdır. Elma, zeytin, erik, susam ve pamuk üretimi düşük düzeydedir. Geleneksel yöntemlerle yapılan hayvancılık, ilçe halkı için önemli bir geçim kaynağıdır. Yazın görülen şiddetli sıcaklar ve kuraklık bitki örtüsünü zayıflattığından sürüler yüksek yaylalara çıkarılır. İlçede en çok koyun ve kıl keçisi yetiştirilir.

Halfeti'nin Romalılar tarafından Ekamia adıyla kurulduğu bilinir. Memlûklerin yönetimindeyken I. Selim (Yavuz) tarafından Osmanlı topraklarına katılan Halfeti, 19. yüzyıl sonlarında Halep vilayeti Urfa sancağına bağlı Rumkale kazasının merkeziydi. Daha önce bucak merkezi olan kasaba, 1954'te ilçe merkezi yapıldı.

İlçe merkezi Halfeti kasabası Fırat Irmağının doğu (sol) kıyısında kuruludur. Kırsal nitelikli küçük bir yerleşim merkezidir. Kasabanın nüfusu, ilçeye bağlı belediyesi olan Yukarıgöklü kasabasının nüfusundan (1990'da 6.640) daha azdır. Tek karayolu bulunan kasaba Birecik kentine 40 km, il merkezi Şanlıurfa'ya da 112 km uzaklıktadır. Kasabanın Fırat kıyısında bir iskelesi vardır.

Halfeti Belediyesi 1954'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 36.058; kasaba, 4.128.

halhal, kadınların ayak bileklerine taktıkları halka. Süs eşyası olarak özellikle Doğu'da yüzyıllardır kullanılmaktadır. İran'da bulunan ve İÖ 2. binyılın sonlarıyla İÖ 7. yüzyıl arasındaki dönemden kalan süs eşyaları arasında dağ keçisi gibi hayvan figürleriyle bezeli halhallara rastlanmıştır.

Hindistan'da halhallar bazen değerli taşlar, zil ve madeni pullarla bezenirdi. Batı'da kullanılan halhallar ise çoğunlukla ince altın bir zincir biçiminde olurdu.

Anadolu'da halhal genellikle güneydoğuda, Suriye ve Irak sınırlarına yakın bölgelerde yaygındır. Daha çok gümüş ve pirinçten yapılır. Taş, mermer, ağaç ve deriden başka, az da olsa, altından yapılmış halhallar da vardır. Üstüne, hareket ettikçe ses çıkarması için küçük metal çıngırak ve pullar takıldığı da olur. Evde beslenen güvercinlere, uçarken kulağa hoş gelen sesler çıkaran küçük halhallar takılır.

Osmanlı döneminde çengi ve köçekler de halhal takmışlardır. Divan şairleri sevgilinin ensesine kıvrım kıvrım dolanan saçlarını halhala benzetmişlerdir

Halhalar, Moğol halklarının en büyük grubu. Moğolistan Halk Cumhuriyeti'nin nüfusunun yüzde 75'ini oluştururlar. Son sayımda Halhaların nüfusu 901 bin olarak belirlenmiştir. Halha dili ülke nüfusunun yüzde 90'ının yanı sıra ülke dışında da pek çok Moğol tarafından anlaşılır.

Geleneksel uğraşları çobanlık olan göçebe Halhalar Cengiz Han'ın ve ardıllarının yönetiminde savaşçı, egemen bir ulus oldular. Sonraki yüzyıllardaysa yayılan Rus ve Mançu imparatorlukları arasında sıkışıp kaldılar. Doğudakiler Mançulara boyun eğerek Çin'e katıldılar. Bunlar bugün Çin Halk Cumhuriyeti'nde yer alan İç Moğolistan'da yaşarlar. Batıdakiler ise 1920'lerden sonra giderek artan ölçüde SSCB'nin etkisinde kaldı.

Geleneksel Halha toplumunda akrabalık babayanlı, örgütlenme ise klanlar ve kabileler biçimindeydi. Yöneticiler yeteneklerine göre belirlenirdi. Evli oğullar çoğunlukla babalarına ve öbür erkek akrabalarına yakın otururdu. Toplumda soylulardan oluşan ayrı bir kesim belirmişti. Mançu egemenliği akraba gruplarının öneminin azalmasına ve Çin yönetim yöntemlerinin benimsenmesine yol açtı.

Çoğu Halhalar geleneksel olarak toplu göçebe kamplarında yaşarlar, yılda dört beş kez bir otlaktan öbürüne göçerlerdi. Sosyalist yönetimler kolektifleştirme yoluyla hayvan üretimini artırmaya çalıştıysa da bu çabaları ciddi direnişle karşılaştı. Göçebeleri çiftçiliğe ve sanayi işçiliğine çekmek için de çalışmalar yürütüldü. 1970'lerin sonlarında nüfusun yüzde 25'ten çoğu bir sanayi kenti olan başkent Ulaanbaatar'da (Ulanbator) yaşıyordu.

Geleneksel konutları *ger* (Türk dillerinde yurt ya da yurta) adı verilen yuvarlak keçe çadırdı. Kolayca katlanıp taşınabilen bu çadırlar, nüfus artışının konut yapımını aştığı Ulaanbaatar'da bile hâlâ yaygın olarak kullanılmaktadır. Gıdaları hemen tümüyle et, süt ve öbür hayvansal ürünlerden oluşur. En gözde içkileri mayalanmış at sütü olan kımızdır (Ruşça *kumiss*).

Halhalar 17. yüzyılda ve sonrasında Tibet Budacılığını benimsediler. 20. yüzyılın başlarında Moğol Tibet Budacı manastırları çok güçlü ve varlıklıydı, ama 1960'lara gelindiğinde bunların çoğu kapatılmış ya da başka amaçlarla kullanılmaya başlamıştı. Halhaların özgün dinleri ise şamanizme dayalıydı.

halı, yün, pamuk ya da ipek iplikten, çeşitli düğüm teknikleri kullanılarak üretilen yaygı. İlk olarak Orta ve Batı Asya'da yer yaygısı olarak gelişen halı, çok eskilerden beri çadır, ev, cami ve saray gibi çeşitli mekânlarda döşeme yaygısı olarak kullanılmıştır. Göçebeler kalın dokusundan ötürü halıyı özellikle çadırlarının kapısına ve eyerlerin üstüne örtü yapmışlardır. Doğu evlerinde halıdan pratik yararlarının yanı sıra dekoratif bir öğe olarak yararlanılmıştır; masa, döşek, sedir örtüsü ya da gölgelik olarak kullanılan halı, duvara bile asılmıştır.

Halının kullanım amacı gerek deseninin, gerekse boyutlarının saptanmasında önemli rol oynar. Örneğin Müslümanların özellikle yolculukta yanlarına aldıkları seccadeler öbür halılara göre daha küçük boyda yapılır. Deseninin en önemli öğesi mihraptır. Bunun yanı sıra seccadelerde kandil askısı, su testisi ve başka dinsel öğeler yer alabilir. Türklerde bir odayı döşemek için yapılan dört parçalı halı takımına "deste" adı verilir. Bunlardan ortadakine "meyane", yanlara konanlara "kenare", pencere önüne konanlara "serendaz" denir.

Yapım tekniği. Halı, tahta bir tezgâha gerilmiş "çözgü" denen düşey ipliklerin üstüne renkli ilme iplikleri düğümlenerek yapılır. İlme ipliklerinin, düğümlendikten sonra üstte kalan uçlarına "hav" adı verilir. Bir düğüm sırası tamamlandıktan sonra düğümleri sabitleştirmek için çözgülerin arasından önce bir yandan öbür yana, sonra da tekrar tersine geçirilen yatay ipliğe "atkı" denir. Her atkıdan sonra düğümler "kirkit" adı verilen tarak benzeri ağır bir araçla dövülerek, daha önce atılmış alttaki sıralara doğru sıkıştırılır. Böylece ön yüzdeki havlar çözgü ve atkıları kapatır ve kalın bir dokuma ortaya çıkar. Belirli bir miktar dokunduktan sonra havların sarkan uçları, ayarlı özel bir makasla kesilerek aynı

boya getirilir. Tamamlanan halı, çözgülerin ucu kesilerek tezgâhtan alınır. Bu uçlar, halının iki başındaki püsküller olarak kalır.

Hav ipliği çözgülere birkaç farklı yöntemle düğümlenir. Bunların en eskisi olduğu sanılan Türk ya da Gördes düğümü(*) en çok Anadolu, Kafkas, bazı İran ve Avrupa halılarında kullanılmıştır. İran ya da Sine düğümü(*) ise temelde İran, Hindistan, Çin ve Mısır'da yaygındır. İspanyol düğümü(*) daha çok İspanyol halılarında görülür. Düğümlerin sayısı ne kadar çok olursa, halının kalitesi de o kadar artar. Örneğin bazı Çin halılarındaki düğüm sayısı santimetre karede 3'ten azken, bu sayı bazı Hint halılarında 360'a kadar çıkar. En yüksek düğüm sıklığına Sine düğümüyle ulaşılır.

Tasarlanan bir desenin halıya aktarılmasında değişik yöntemlerden yararlanılır. Bunlardan biri, halıyı dokuyan kişinin deseni doğrudan doğruya akıldan, bir başkası da kâğıda çizilmiş örneğe bakarak aktarmasıdır. Bu ikinci yöntemde halı için hazırlanan örnek, her biri tek bir düğümü gösteren küçük karelere bölünür, sonra bu kareler renklendirilerek desen oluşturulur.

Edirne'deki Selimiye Camisi'nden getirilmiş bir Uşak halısı, 17. yy; Türk-İslam Eserleri Müzesi, İstanbul
İsa Çelik

Malzeme ve boya. Halı yapımında çoğunlukla sağlam, kolay boyanır ve ele gelir bir malzeme olan koyun yünü kullanılır. Alımlı bir hav elde etmek için çok donuk kalan pamuk ipliği, dayanıklılığı ve düzgün bükülebilmesi nedeniyle ideal bir çözgü malzemesidir. Doğu halılarında pamuk ipliğinden hem atkı, hem de çözgü olarak yararlanılır. Pahalı olması nedeniyle ipek kullanımı sınırlıdır. Ama ipek, değişen ışık altında halıya başka hiçbir malzemenin sağlayamadığı ince renk ayrımları, parıltı ve zenginlik verir. 16-17. yüzyıl İran halılarının en güzel örneklerinden bazısı bütünüyle ipekten dokunmuştur. Avrupa'da düğüm olarak hiçbir zaman kullanılmayan ipek, 15. yüzyıldan sonra duvar halılarının atkılarında yünle karıştırılarak kullanılmaya başlamıştır. Keten ipliği Mısır halılarının, kenevir lifi ise Hint halılarının çözgü ve atkı malzemesidir. Avrupa halılarında her iki malzemeden de yararlanılmıştır. Yaklaşık 1820'lerden beri makine halılarının çözgü ve atkılarında jüt lifi kullanılmaktadır.

Çok eski zamanlardan 19. yüzyıl sonlarına değin halı yapımında yalnızca doğal boyalardan yararlanılmıştır. Bu boyalardan bazısı çivit, sumak, katırtırnağı ve çivitotu gibi bitkilerden, ağaçların kabuk ve yapraklarından, bazısı aşıtaşı gibi minerallerden, bazısı da böceklerden ya da yumuşakça türü hayvanlardan elde edilmiştir. Renkleri sabitleştirmek için şap gibi çeşitli kimyasal maddeler kullanılmıştır. 19. yüzyılda geliştirilen anilinli sentetik boyalar ise önce Avrupa'da, yüzyılın ikinci yarısında da Doğu'da yaygınlaşmıştır.

Bezeme. Bir halının yüzeyini, zemin denen bir iç alan ve bunu çevreleyen bir bordür oluşturur. Genişliği halının büyüklüğüne ve iç süslemelerinin zenginliğine bağlı bulunan bordür, bazen iç içe birkaç sıra halinde olur. Halının bezenmesinde kullanılan örgeler geometrik, stilize ve doğalcı olmak üzere üç grupta toplanabilir. Geometrik örgeler meandr, çokgen, haç ve yıldız çeşitleri ve bunların bileşimleridir. Genellikle bordürlerde rastlanan meandr örgesi, eski zamanlardan beri kullanılagelen basit testere dişinden, oldukça karmaşık çengel biçimlerine kadar büyük bir çeşitlilik gösterir. Çokgenler arasında en çok kullanılan türler baklava ve sekizgenlerdir. Gamalı haçın yanı sıra Malta haçına da oldukça sık rastlanır. Geometrik yıldız figürleri genellikle haç ya da sekizgen figürlerinden yola çıkılarak oluşturulmuştur.

Bellibaşlı stilize örgelerin başında, karmaşık kıvrıkdallar gelir. Anadolu'dan Hindistan'a kadar olan bölgede oldukça sık rastlanan başka bir stilize örge de palmettir. Bu örge, yaşam gücünün bir simgesi olarak Asurlularda görülen stilize palmiye desenlerinden kaynaklanmıştır. 17. ve 18. yüzyıl Avrupa halılarında da, hepsi palmiye figüründen kaynaklanan kadeh, yelpaze ve yarım palmet örgelerine rastlanır. Köşeli harflerinden dolayı halı işçiliğine çok uygun olan kûfi yazı da, bazen yazı olduğu bile anlaşılmayacak kadar stilize edilerek Doğu halılarının bordürlerinde çok kullanılmıştır.

Halılardaki doğalcı bitki örgeleri arasında sonsuz yaşamı simgeleyen servi ağacı ile yeniden doğuşu simgeleyen çiçek açmış meyve ağaçları başta gelir. Söğüt ağaçları ve yasemin çiçekleri I. Abbas (Büyük) dönemi (1588-1629) vazolu İran halılarının, başta lale olmak üzere çeşitli çiçekler Osmanlı saray halılarının başlıca örgeleridir. Bitkiler dışındaki en yaygın doğalcı örgeler bahçe ve avcılığa ilişkin olanlardır. Ötücükuşlar, yaban hayvanları ve Çin ejderleri bunlar arasındadır. Balık figürleri ise bazen bir havuz ya da derede yüzerken betimlenmiştir.

Halının deseninde yer alan figürler tek başlarına simgesel bir anlam taşıyabilecekleri gibi, resmin tümü de simgesel olabilir. Bunun en güzel örneklerinden biri, bir Sasani sarayının kabul salonu için 6. yüzyılda dokunmuş olan "Hüsrev'in İlkbaharı" adlı halıdır. Günümüze ulaşamayan tümü ipekten dokunmuş bu halıda, bazı kayıtlardan anlaşıldığına göre suyolları, patikalar, dikdörtgen çiçek tarhları, çiçek açmış fundalar ve meyve ağaçlarından oluşan bir bahçe betimlenmekteydi (*bak.* bahçe desenli halı).

Tarih. Bugün bilinen en eski düğümlü dokuma örnekleri Güney Sibirya'da, Altay Dağlarındaki Pazırık'ta İÖ 5-3. yüzyıllardan kalma bir kurgandan çıkarılmıştır. Burada ele geçen buluntular arasında Gördes düğümüyle yapılmış görkemli bir yün halı (Ermitaj Müzesi, Leningrad) vardır. İran kaynaklı olduğu sanılan halının boyutları yaklaşık 1,9 m × 2 m'dir. Zemini dama tahtası biçiminde karelenmiş, her kareye de yıldıza benzer çiçek örgeleri yerleştirilmiştir. İki geniş bordürden içteki geyik, dıştaki de atlı figürleriyle doldurulmuştur.

Bundan sonra bilinen en eski halılar, Doğu Türkistan'da Lop Gölünün batısındaki Loulan'da bulunanlardır (British Museum, Londra ve Yeni Delhi müzeleri). Mavi, kırmızı, yeşil, sarı ve kahverengi tonlarının görüldüğü İS 3-4. yüzyıllarda yapılmış bu halı parçaları dikey, yatay ve zikzak çizgilerle, baklava ve kanca örgeleriyle bezelidir. Tulufan'da (Turfan) Kuqa'nın batısındaki Kızıl'da ele geçen İS 6. yüzyıla ait bir parçada da (İslam Sanatı Müzesi, Berlin) kırmızı zemin üstünde ejder kuyruğunu andıran siyah konturlu, sarı renkli bir desen vardır. 6. yüzyıldan, 13. yüzyılda üretildikleri bilinen Anadolu Selçuklu halılarına değin halı sanatı hakkında bilgi yoktur. Ama sözü edilen bu Konya halıları ile başlayan çeşitli halı örnekleri kesintisiz biçimde günümüze ulaşır. Bu dönem boyunca yeryüzünde halı üretilen bellibaşlı bölgeler İran, Anadolu, Kafkasya, Türkistan, Mısır, Çin ve Avrupa'dır.

İran halıları. İran'da halı dokuma sanatının en üst noktasına yaklaştığı 15. yüzyıldan önceki dönemlere ilişkin bilgiler oldukça kısıtlıdır. 13. yüzyıldaki Moğol istilasının İran sanatında yol açtığı duraklama, İlhanlılar döneminde (1256-1353) başlatılan rönesans hareketiyle kısmen giderilmiştir. Ama İran halıcılığındaki asıl gelişme, öbür sanat dallarıyla birlikte, Timur'dan sonra tahta geçen Şahruh (ö. 1447) döneminde olmuştur. Bu dönemdeki üretimin büyük ölçüde saray atölyelerinde ve sarayın desteklediği tezgâhlarda gerçekleştirilmesiyle halılarda bir üslup bütünlüğü ortaya çıkmıştır. Alıcıların titizliği ve sarayın yapımı desteklemesi, en iyi malzemenin ve işçiliğin kullanılabilmesine olanak vermiştir. Yün için özel olarak koyun yetiştirilirken, boya elde edilen bitkiler için de özel bahçeler oluşturulmuştur. Yetenekli tasarımcılarla dokumacılar saraya alınarak ödüllendirilmiştir. Bu koşullar Safevi egemenliği döneminde de (1501/2-1732) sürmüştür.

İran'ın kuzeybatı kesimlerinde yaygın olarak dokunan madalyonlu halıların, ortada büyük bir madalyonla, uzun eksende bunun uçlarına bağlanan pandantif ya da hartuçlardan, köşelerde de çeyrek madalyonlardan oluşan bir şeması vardır. İlk olarak İran kitaplarının cilt kapaklarında ortaya çıkan

bu şema, kuvvetli bir merkez etkisi yaratması ve çok desenli halı şemasına elverişli olması nedeniyle kısa zamanda yaygınlaşmıştır. Bu tür halılarda madalyonla birlikte üst üste geliştirilebilen asma ve çiçek örgeleri de, yeni hayvan, insan ve kır manzarası betimlemeleriyle birlikte daha önceki sınırlayıcı figürlerin yerini almıştır. Bu dönemde İran'da dokunan bazı halılar, tasarımları, oranları, renk uyumları, işçilikleri ve ayrıntı zenginlikleriyle dünyanın en iyi halıları arasında gösterilir. Bunların en ünlüsü Azerbaycan'daki Erdebil Camisi için dokunmuş olan Erdebil Halısı'dır(*) (Victoria ve Albert Müzesi, Londra).

İran'ın ipek merkezi olan Kâşan'daki saray tezgâhlarında da üstün nitelikli ipek halılar dokunmuştur. En güzel Kâşan halısı(*) örneklerinden biri, Viyana'daki Avusturya Uygulamalı Sanatlar Müzesi'nde sergilenen ipek halıdır.

Üstündeki çiçekli vazo figürleri nedeniyle "vazolu halı" olarak anılan başka bir tür ise Kirman halısıdır(*). Kirman halısının deseni çiçekli ve yapraklı dallarla bezenmiş kafeslerden oluşur. Günümüze yalnızca yaklaşık 20 tanesi tam olarak ulaşabilmiş bu halılar, İran üslubunun başka tipik örnekleriyle birlikte Kürt, Kafkas, Hint saray halıları ve Buhara işlemeleri üzerinde de büyük etki yapmıştır.

17. yüzyılda İran'da zenginliğin ve lüks tüketimin belli ölçüde artmasıyla, dokumasına altın ve gümüş iplik karıştırılmış halılar çok tutulmaya başlamıştır. Kaşan'da da dokunan bu halıların en kalitelileri Isfahan'da üretilmiştir. Parlak renkleri ve zengin görünümleriyle Avrupa'daki Rönesans ve barok üsluplarına paralellik gösteren bu halılar, Avrupa pazarlarında da ilgiyle karşılanmıştır. İran'la Polonya'nın yakın ilişki

Yün bir Kirman halısından ayrıntı, 16. yy sonları, İran; Metropolitan Sanat Müzesi, New York
Metropolitan Museum of Art, New York, fotoğraf, Otto E. Nelson EB Inc

içinde olduğu 17. yüzyıl boyunca, Polonyalı soylular için Kâşan'da çok miktarda altın iplikli halı dokunmuştur. 18. yüzyılda bu tür halı dokumacılığı İran etkisi altında Polonya'da da yaygınlaşmıştır. Bu nedenle, 1878 3. Paris Dünya Sergisi'ne İran'dan getirilen halılardan bazısı Polonya halısı(*) sanılmıştır.

Avrupalıların tipik İran halısı olarak tanıdığı başka bir tür de, adını dokunduğu yerden alan ve şarap kırmızısı bir zeminle altın sarısı beneklerin süslediği zümrüt yeşili bir bordürün bileşiminden oluşan Herat halısıdır(*).

17. yüzyılda İran halı sanatı, desen zenginliği ve renk uyumu bakımından gücünü korumuştur. Bu dönemde II. Abbas'ın (ö. 1666) Kum'daki türbesi için dokunan ipek halılar, İran dokumacılığının son başarısı olarak nitelendirilir. 17. yüzyıl sonlarına gelindiğinde bütün ülkede, özellikle de Batı İran'daki Sultanâbad gibi bazı yörelerde, kentli ve göçebe halk tarafından geleneksel halı üretiminin yaygın olarak sürdürüldüğü izlenir. Madalyonlu Saruk halısı(*), bütün zeminde gümüş renkli gül deseninin tekrarlandığı Seraband halısı(*) ve tekrarlanan baklava örgeleri içindeki girift gül goncalı ve yapraklı deseniyle (*herati*) Ferahan halısı(*) bunların birkaçıdır. Yüzyıllardır aynı yöntemlerle elde edilen boyalar ve klasikleşmiş desenlerle oluşturulan İran halıları, Avrupa'nın durmadan artan talebi karşısında sanatsal niteliğini yitirdiği 19. yüzyıl sonlarına değin standartlarını korudu. 20. yüzyılda ise alınan bazı önlemlerle İran halıcılığında belirli oranda bir düzelme sağlanmıştır.

Anadolu-Türk halıları. Bu halıların bugün bilinen en eskileri, 13. yüzyılda yapıldığı sanılan ve 1905'te Konya Alaeddin Camisi'nde bulunan sekiz parçadır. Ayrıca bu döneme ait üç halı parçası Beyşehir Eşrefoğlu Camisi'nde, yedi halı da el-Fustat'ta (eski Kahire) bulunmuştur. Bunlar İstanbul'daki Türk-İslam Eserleri Müzesi ile İsveç ve Kahire müzelerine dağılmış durumdadır. Konya, Kayseri, Sivas gibi merkezlerde üretilmiş olan bu halılarda renkler açık ve koyu mavi, kırmızı, sarı, yeşil ve beyazdır. Zeminde aynı renklerin tonları ile stilize bitkisel ve geometrik örgeler yapılmıştır. Bu motifler tekdüze bir biçimde tekrarlanarak bütün zemini kaplar ve bir sonsuzluk izlenimi yaratır. Zemini bir kûfi yazı kuşağının yer aldığı bordür çevreler. İtalya'ya da ihraç edilen bu Anadolu Selçuklu halıları, Giotto'nun Padova'daki Arena Şapeli'nde bulunan bir freskinde de betimlenmiştir.

Selçuklu ile Osmanlı sanatları arasındaki geçiş dönemi halıları olarak bilinen "hayvan figürlü halılar" ise desen karakteri olarak Sasani kökenli olmalıdır. İlk kez Avrupalı ressamların yapıtlarında görülen bu halılar 14-15. yüzyıllara tarihlenir. Zeminleri kare ya da sekizgenlere bölünmüş, tek hayvan, bir ağacın iki yanında yer alan kuş çifti, mücadele eden hayvan çifti gibi geometrik biçimde stilize edilmiş hayvan figürleriyle bezenmiştir. Bazı örneklerde de hayvan figürleri herhangi bir çerçeveleme olmadan serbestçe sıralanmıştır. Erken Rönesans'ın ünlü ressamlarının pek çoğunun resimlerinde yer almalarından, bu halıların o dönemde Avrupa'ya ihraç edildiği anlaşılmaktadır.

Holbein halıları, Osmanlı halıcılığının en eski ürünleridir. 15-17. yüzyıllar arasında üretilen geometrik örgeli bu halılar, Alman Rönesans ressamı Genç Hans Holbein'ın resimlerinde çok rastlandığı için bu adla anılır (*bak.* Holbein halısı). Dört tipe ayrılan Holbein halılarının ilk iki tipinde zemin küçük karelere bölünmüş, bunların içine sekizgenler yerleştirilmiştir. Üçüncü tipin zemini, içlerinde birer sekizgen bulunan iki büyük kare ya da dikdörtgenle doldurulmuştur. Dördüncü tipte ise ortada bir büyük, iki uçta yan yana ikişer küçük kare, bunların hepsinin içinde de sekizgenler vardır.

16. yüzyılda görülmeye başlayan Osmanlı klasik dönem halıları, Uşak ve Osmanlı saray halıları olarak ayrılır (*bak.* Uşak halısı; saray halısı). Yünden ve Gördes düğümü ile yapılan Uşak halıları madalyonlu, yıldızlı, kuşlu ve hayvan postu desenli olmak üzere başlıca dört gruba ayrılır. Uşak'tan başka bütün Batı Anadolu'da Gördes, Milas, Kula, Bergama, Karaman ve Karapınar'da yapılan bu halılar 18. yüzyıldan sonra İzmir'den ihraç edildiği için Avrupalılarca İzmir (Smyrna) halısı olarak adlandırılmıştır.

Saray halıları diye anılan grubun desenleri Osmanlı saray nakkaşları tarafından çizilmiştir. Desenlerinde lale, sümbül, karanfil, gibi çiçeklerin, kıvrıkdalların doğalcı bir anlayışla bir araya getirildiği saray halıları Sine düğümüyle ve ipek gibi yumuşak yün ipliğinden yapılmıştır. Tatlı kırmızı, sarı, koyu mavi ve yeşil egemen renklerdir. 18. yüzyıldan sonra Avrupa ürünlerinin ülkeye girmesi ve sanayinin yaygınlaşması sonucu el işçiliğine dayanan halı sanatı duraklama ve gerileme dönemine girmiştir. 19. yüzyılın sonlarında saray eliyle Hereke'de açılan atölyede üretilen çok nitelikli halılar (*bak.* Hereke halısı) bile gerilemeyi engelleyememiş, bu dönem, Cumhuriyet'in ilk yıllarına değin sürmüştür. Günümüzde el halıcılığı devlet eliyle ve Sümerbank kanalıyla başta Hereke ve Kayseri'deki atölyelerde, bilimsel yöntemlerle yaşatılmaktadır. Ama, günün beğenisinin de etkisiyle, bu halılardaki desenlerin karakteri, geleneksel desenlerinkinden uzaklaşmaktadır. Bu durumdan görece daha az etkilenenler yöresel halılardır.

Kafkas halıları. Kafkasya'da çok eskiden beri yaygın olan halıcılık İran etkisi altında gelişmiştir. İran'ın bölgede uzun süren siyasal ve kültürel egemenliği boyunca Kafkas tezgâhlarında yalnızca İran sarayları için tasarlanan halılar üretilmiştir. Ama başka bölgelerden alınan modellerin uygulama sırasında yorumlanması ve yerel örgelerle birleştirilmesi, özgün bir Kafkas üslubunun gelişmesine yol açmıştır. Örneğin ortaçağ boyunca İran'da yaygın olarak kullanılan ejder figürleri aynen korunurken, ilk dönem Kafkas halılarında görülen dört ayaklı hayvan figürleri stilize edilerek halının değişik yerlerinde tekrarlanan paralelkenarlar

içine yerleştirilmiştir. Kafkas halılarında yuvarlak çizgili figürlerin geometrik biçimde stilize edilmesinin bir nedeni de, sık düğüm atmak için gerekli iyi kalitede malzemenin bulunmamasıdır. Kafkas halılarının kaba dokulu olması da bundandır. Örneğin ejderli halılarda santimetre kare başına düşen ortalama düğüm sayısı genellikle 12'yi geçmez.

Kafkasya'daki sıradan halılar daha özgün ve alımlıdır. Desenleri çoğunlukla, birbirinden bağımsız yan yana getirilen basit geometrik figürlerden oluşur. Yakın zamanlarda dokunmuş örneklerde renkler biraz solgunlaşmış gibi görünmekle birlikte, Kazaklar, Saruklar ve bölgedeki öbür göçebelerin dokudukları halılar renk bakımından son derece canlıdır. Hazar Denizinin batısındaki Dağıstan ve Kuba ile İran-Irak sınırındaki Şirvan yörelerinde dokunmuş Kafkas halıları ise net, ağırbaşlı ve iyi dengelenmiş renkleriyle dikkati çeker.

Türkistan halıları. Çoğu zaman yanlışlıkla Buhara halısı olarak da adlandırılan Batı Türkistan halıları göçebe Türkmen kavimlerince dokunur. Yer yaygısı olmaktan başka amaçlarla da kullanılan bu halıların bir türü (yaklaşık 1 m × 1,5 m) erzak çuvalı olarak kullanılır. Bunların bazısı da 60 cm × 60 cm boyutlarındaki birbirine bağlı kare biçimli iki parçadan oluşur. Büyük çadırların süslenmesinde kullanılan 30 cm genişliğinde bir bant biçimindeki halıların boyu yaklaşık 55 m'yi bulur. Bunun dışında çadırın girişini kapatmak için özel dokunmuş küçük halılardan yararlanılır. Genellikle 2 m × 3 m boyutlarındaki ya da daha küçük karemsi halılar ise çoğunlukla satılmak üzere dokunur.

Türkmen halılarında çözgü, atkı ve düğümler yünden yapılır. Düğümler ya Gördes, ya da Sine tekniğiyle atılır. Hemen hepsi de geometrik desenli ve koyu kırmızı renktedir. Kırmızıdan başka bellibaşlı renkler mavi, beyaz ve siyah kahverengi tonlarıdır. Sekizgenler ve genellikle aralarına elmas biçiminde örgelerin yerleştirildiği fil ayağı sıraları, halı desenlerinde çok kullanılır. Türkmen aşiretlerince dokunan halıların belli başlı türleri Teke halısı(*), Yomut halısı(*), Afgan halısı(*), Saruk halısı, Ersarı halısı(*), Beşir halısı ve Beluc halısıdır(*).

Çin Türkistanı halıları. Günümüze ulaşmış en eski Çin Türkistanı halısının 17. yüzyıldan kaldığı sanılır. Birçoğu İran'dan kaynaklanan ve Çin yorumuyla yeniden biçimlendirilen bitki örgelerinin yer aldığı bu halılar genellikle ipekten, bazen de altın iplik katılarak dokunmuştur. Son dönem örneklerindeyse ipekten çok, yüne ağırlık verilmiş, çözgüler pamuktan yapılıp seyrek Sine düğümü kullanılmıştır. 18. yüzyıl örneklerindeki zengin ve koyu renkler, 19. yüzyılda biraz daha parlaklaşmış, en sonunda da kaba bir görünüm almıştır. En çok uygulanan iki modelden biri, aynı eksen üzerine yerleştirilmiş üç karemsi madalyondan ve Çin bulutuna benzer örgelerin yer aldığı bir bordürden oluşur. Böyle desenli halılar daha çok Kaşgar (Kashi), Hotan (Hetian) ve Yarkent'te (Shache) dokunmakla birlikte, piyasada Semerkand halısı diye anılır. "Beş çiçek halısı" adı verilen ikinci model ise, beş tane çiçekten oluşan baklava figürlerini içerir; başat renkleri genellikle açık bir maviyle birlikte kullanılan kırmızı ve turuncudur.

Mısır. Eskiden Şam halısı olarak tanınan Mısır halıları, Memlûklerin (1250-1517) desteğiyle büyük bir gelişmenin görüldüğü dönemden beri bu hanedanın adıyla anılmaktadır. Ayrıca Kahire'de yaygın olarak üretilen halılara da bu kentin adı verilir (*bak*. Kahire halısı). Düğümleme teknikleri büyük olasılıkla Anadolu'dan öğrenildiği döneme değin Kahire halılarında İran düğümü kullanılmıştır. Bunların hem zemininde, hem de bordüründe kırmızı, sarımsı yeşil ve açık mavi renkler ağırlıktadır. Mısır kökenli desenler, çevredeki örgeler ikinci planda kalacak biçimde merkezde toplanmıştır. Bordür örgeleri ise birbirine benzer dikdörtgen ve karelerdir. Bu halılarda bitki örgeleri de geniş yer tutmakla birlikte, genelde geometrik bir etki egemendir.

Hint halıları. İklim koşulları nedeniyle yer yaygısına gereksinim duyulmayan Hindistan'da halı dokumacılığı Asya'nın öbür bölgelerine göre daha az gelişmiştir. Halı dokumacılığının bir sanat olarak ele alınması 16. ve 17. yüzyıllarda, İran'dan özenerek sarayları için ipek halı üretimini

Yün Hint-Türk halısı, 16. yy sonu - 17 yy başı; Güzel Sanatlar Müzesi, Boston
Museum of Fine Arts, Boston

başlatan Hint-Türk hükümdarları döneminde olmuştur. Hintli halı dokumacıları kendilerine Güney ve Doğu İran halılarını örnek almakla birlikte, dokumalarına resimsel Hint beğenisini de yansıtmışlardır.

Hint-Türk hükümdarlarının sarayları için dokunan halılarda abartılı bir zenginlik dikkati çeker. Maliyet öğesinin ikinci planda düşünüldüğü bu dönemde, santimetre karesinde 95-190 arasında düğüm bulunan birçok halı üretilmiştir. Metropolitan Sanat Müzesi'nde sergilenen bazı özel örneklerde bu sayı 325'e kadar çıkmaktadır. Şah Cihan'ın (hd 1628-58) sarayı için dokunan bir dizi halıda kullanılan yüksek kalitedeki yünler de Keşmir ve uzak Himalaya vadilerinden özel olarak getirtilmiştir. Ama özünde taklit öğesinin bulunduğu bu halılar, hiçbir zaman İran halılarının sanatsal üstünlüğüne ulaşamamıştır.

Çin halıları. Çin sanatının tipik örgeleriyle bezenmiş Çin halıları, Doğu'da dokunan öbür halılardan kesin çizgilerle ayrılır. Pamuk ipliği çözgü üzerine Sine düğümüyle dokunan kalın havlı, yumuşak ve kaba yapılı bu halılarda örgeler genellikle "heykelimsi" bir etki yaratacak gibi, hafif bir oyuntuyla çevrilerek öne çıkarılmıştır. Sarı, bazen bilinçli olarak çok kullanıldığından, bazen de kırmızı ve turuncunun solmasıyla en baskın renk durumundadır. Bunun dışında da mavi ve beyaz da çok kullanılan renklerdir. Gerçek kırmızı, kahverengi ve yeşil tonlarına çok ender rastlanır.

Tipik Çin halılarından bazısı tekrarlanan bitki büklümleriyle, bazısı da zemine serpilmiş çiçek örgeleri ve Çin simgeleriyle bezenmiştir. Çin'e özgü başka bir halı türü de, bir sütunun çevresine sarıldığında iki uçtaki örgelerin (özellikle de ejderha figürlerinin) birbirini tamamladığı "sütun halısı"dır. Halı dışında küçük yer yaygıları ve koltuk örtüleri de Çin'de yaygın olarak dokunur. Bunlar yüzyıllar boyunca pek az değişikliğe uğradığından Çin halılarını tarihlemek çoğu zaman olanaksızdır. 20. yüzyılda Çin'de yurtdışına satılmak üzere çok miktarda büyük boy halı üretilmiştir.

İspanyol halıları. İspanya'nın 8. yüzyıldan sonra Müslümanlarla yakın ilişki içine girmesi, burada halıcılığın hızla yayılmasına yol açmıştır. İspanyol düğümüyle dokunmuş bazı halı örnekleri, İspanya'daki halı dokumacılığının 12. yüzyıla değin indiğini kanıtlar. Ama 15. yüzyıldan önceki dönemden günümüze pek az halı örneğinin ulaşabilmiş olması, İspanyol halılarının gelişimi ve türleri konusunda bir değerlendirme yapmaya engel olur. Bu halılarda en çok rastlanan iki bezeme türünden biri Doğu etkisinin, hanedan armalarıyla Hıristiyanlık amblemlerinden oluşan ikincisi ise açık bir Avrupa etkisinin izlerini taşır. 16. yüzyıl örneklerinde ise Rönesans etkisi izlenir. 18.

yüzyılda klasik modellerden büyük ölçüde vazgeçilirken, adını aynı adlı bölgeden alan Alpujjara işi giderek yaygınlaşmıştır. Bu tür süslemeler halıya ya sonradan işlenmiş ya da halı tezgâhtayken atkı ilmeği yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Fransız halıları. Fransa'daki halı dokumacılığının da itici gücü Doğu'dan gelmiştir. Ama desenlerin kaynağı genellikle Doğu halıları değil, Fransa'da dönemlere göre moda olan değişik süsleme biçimleridir. 17. yüzyılda Fransa'daki halı üretiminin önemli adları, Chaillot'da bir imalathane kuran Jean Fortier ve Pierre Dupont'du. Daha sonraları "Savonnerie" adıyla ayrı bir tür olarak ele alınan bu halıların üretimi, XIV. Louis'nin Versailles Sarayı için büyük bir sipariş verdiği 17. yüzyıl sonlarında en yüksek noktasına ulaşmıştır. Kalın ve sağlam dokulu Savonnerie halısında(*) çözgü ve düğümler genellikle yün ipliğinden yapılmıştır. 18. yüzyılda ve daha sonraları yaygınlaşan duvar halısı üretiminin başlıca merkezi Aubusson'dur. Burada üretilen dokumalar Aubusson halısı(*) olarak adlandırılmıştır (*bak.* duvar halısı).

İngiliz halıları. Birleşik Krallık'ta yöresel bir el sanatı olarak başlayan halı dokumacılığı, Anadolu halılarının ülkede çok tutulması sonucunda gelişmiştir. Çözgü ve atkı olarak kenevir ipliğinin kullanıldığı bu halılar, kaliteli yünle dokunmuş, düğümlemede de Gördes tekniğinden yararlanılmıştır. Kabaca ikiye ayrılabilecek halı desenlerinin ilkinde çağdaş işleme modellerini anımsatan örgelere yer verilmiştir. Bunlar genellikle hanedan armaları ve hurma ağacı figürlerinden oluşur. "Türk işi" olarak adlandırılan ve koltuk, iskemle gibi mobilyaları kaplamakta kullanılan ikinci grupta ise Doğu desenlerinin taklitleri görülür. 18. yüzyılda büyük artış gösteren halı talebini karşılamak için Londra yakınlarındaki Paddington, Fulham ve Moorfields'de, ayrıca Devon'daki Exeter ve Axminster'da halı imalathaneleri kurulmuştur. Ama makine halısı dokumakta ulaşılan gelişmeler, bu sanatın 1880'lere değin gerilemesine yol açmıştır. Halıcılığı yeniden canlandıran İngiliz ressam ve şair William Morris(*) olmuştur.

Avrupa halk halıları. Avrupa halk sanatının yaygın bir dalı olan halı dokumacılığı bütünüyle Doğu etkisinden bağımsız gelişmiştir. Yüzyıllar boyunca değişmeyen geleneksel desenleri olan bu halılarda birçok farklı teknikten yararlanılmıştır.

Haliburton, Thomas Chandler (d. 17 Aralık 1796, Windsor, Nova Scotia, Kanada - ö. 27 Ağustos 1865, Isleworth, Middlesex, İngiltere), Kanadalı yazar. Sam Slick adlı seyyar saatçilik yapan, her konuda konuşan becerikli bir Yankee tipi yaratmış, kahramanın karşılaştığı çeşitli tür insanlar aracılığıyla insan doğasına ilişkin düşüncelerini dile getirmiştir.

1820'de baroya kabul edildi. 1826-29 arasında Nova Scotia Yasama Meclisi üyesi olarak liberal reform yanlısı bir halk hareketine öncülük etti. Daha sonra eski Tory inançlarına dönerek meclisten istifa etti. Yüksek Mahkeme'de yargıçken (1841-54) siyasal ve toplumsal konularda çok tutucu bir tavır aldı; bu yaklaşımı yazılarına da yansıdı. 1856'da İngiltere'ye yerleşti. 1859'dan ölümüne değin Avam Kamarası üyeliği yaptı.

1835'te *Nova Scotian* gazetesinde tefrika edilen Sam Slick'in serüvenleri, daha sonra *The Clockmaker; or, The Sayings and Doings of Samuel Slick of Slickville* (1836, 1838, 1840; Saat Yapımcısı ya da Slickville'li Samuel Slick'in Deyişleri ve Yaptıkları) adıyla kitap halinde yayımlandı. Kitapta Sam Slick ile eşraftan biri arasında geçen konuşmalarda Nova Scotia'lıların uyuşukluğu, niteliksiz güruh yönetimi ve çağın herkesi birbirine benzeten etkileri yeriliyordu. Konuşmalar, Sam'in yerel deyişleri olağanüstü canlı bir dille aktarması, aralara fıkra ve masallar katmasıyla zenginleştirilmişti. Deyişlerinin birçoğu İngilizcede çok kullanılan deyimlere dönüştü.

Haliburton sonraki yapıtlarında eleştirilerini değişik konulara yöneltti. Bunlar arasında *The Attaché; or, Sam Slick in England* (1843-44, 4 cilt; Ataşe ya da Sam Slick İngiltere'de), *Sam Slick's Wise Saws and Modern Instances; or, What He Said, Did, or Invented* (1853; Sam Slick'in Bilgece Sözleri ve Çağdaş Örnekleri ya da Söyledikleri, Yaptıkları ve Buldukları) ve *Nature and Human Nature* (1855; Doğa ve İnsan Doğası) gibi yapıtları sayılabilir.

halibut, *Pleuronectiformes* (yassıbalıklar) takımının *Pleuronectidae* familyasının özellikle *Hippoglossus* cinsinden ekonomik değeri yüksek iki türün ortak adı. Ayrıca yassıbalıkların öbür familyalarından bazı türler de halibut adıyla tanınır.

Hippoglossus cinsinin üyelerinde gözler tüm *Pleuronectidae* türlerinde olduğu gibi yassılaşmış başın sağ yanındadır. Atlas Okyanusunun kuzeyinde yaşayan Atlantik halibutu (*H. hippoglossus*) yaklaşık 2 m'ye ulaşan uzunluğu ve 325 kg ağırlığıyla yassıbalıkların en irisidir. Gözlerin de bulunduğu vücudun üst bölümü kahverengi, siyahımsı ya da koyu yeşil, alt bölümü öbür takım üyelerinin çoğunda olduğu gibi genellikle beyazdır. Bazı yörelerde aşırı avlanma nedeniyle sayıları çok azalmıştır. Büyük Okyanusun kuzeyinde yaşayan Pasifik halibutu (*H. stenolepis*) Atlantik halibutundan daha küçük ve incedir. Rengi yeşilimsi kahverengi, ağırlığı yaklaşık 210 kg'dir.

Halibut (*Paralichthys*)
Tom Myers

Eti yenen öbür halibutlar arasında gene *Pleuronectidae* familyasından Grönland halibutu ve *Bothidae* familyasından California halibutu bazı ayırt edici özellikleriyle dikkat çeker. Atlas Okyanusunun Kuzey Kutup Bölgesinde ve bu bölge yakınlarında yaşayan yaklaşık 1 m uzunluğundaki Grönland halibutu (*Reinhardtius hippoglossoides*) her iki yanında da kahverengimsi ya da siyahımsı renkler taşır. California kıyılarında yaşayan en çok 1,5 m uzunluğunda ve ortalama 27 kg ağırlığındaki California halibutunun (*Paralichthys californicus*) gözleri ve renkleri vücudun sağ ya da sol yanında yer alabilir. Buna karşılık *Bothidae* familyasının öbür üyelerinde gözler ve renkli bölüm vücudun sol yanındadır.

Haliç, İstanbul Boğazının güneybatısına açılan deniz girintisi. İstanbul kentinin Avrupa yakasındaki iki önemli yerleşim alanı olan İstanbul ve Beyoğlu kesimlerini birbirinden ayırır. Haliç'e Antik Çağda verilmiş olan Khrysokeras adı "altın boynuz" anlamına gelir. Bu da Batı dillerine Golden Horn, Goldenes Horn ve Corne d'Or olarak geçmiştir. Biçimi yaya benzeyen Haliç'in uzunluğu yaklaşık 8 km'dir. Genişliği Hasköy-Eyüp arasında 200 m kadarken, Kasımpaşa-Cibali arasında 700 m'yi bulur. Haliç, derelerin taşıdığı alüvyonlarla dolduğundan yukarı kesimlerinin derinliği azdır. Buralarda alüvyon adacıkları ortaya çıkmıştır. Boğaza yaklaşıldıkça derinliği artar. Atatürk (Unkapanı) Köprüsü altında 40 m kadar olan derinlik, Galata Köprüsü altında 60 m'ye yaklaşır (1991). Yukarı kesimindeki Alibey ve Kâğıthane derelerinin, Buzul Çağı sonunda yükselen deniz sularının altında kalmasıyla oluşan Haliç, fiziksel coğrafyada *ria* adı verilen derin körfez (deniz basmasına uğramış vadi) tipinin en belirgin örneklerindendir.

Fırtınalara karşı korunmalı, deniz ulaşımına elverişli doğal bir liman durumundaki Haliç, tarihin her döneminde önemli bir yer oldu. Bizanslılar, yabancıların buraya girmesini önlemek için, Haliç'in ağzını kalın bir zincirle kapatmışlardı. Bu zinciri geçemeyen Osmanlı donanmasının gemileri 1453'te kızaklar üstünde kaydırılarak Dolmabahçe'den Kasımpaşa'ya indirildi. Haliç, Osmanlı döneminde ticaret ve savaş limanı olarak donatıldı. 16. yüzyıla değin ana üs olarak Gelibolu'yu kullanan Osmanlı Donanması, daha sonra burada üslendi. Bu dönemde güzel evler, köşkler, korular ve saraylarla da süslenen Haliç kıyıları, Lale Devri'nde müzik ve edebiyata da konu olan Sadabad eğlenceleri ve kayık gezintileriyle ün yaptı. 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyılda Haliç, kıyılarında toplanan sanayi kuruluşları yüzünden sanayi ve kanalizasyon atıklarıyla dolarak önemli ölçüde kirlenmiştir. Akıntının yetersizliği de kendi kendine temizlenebilmesini engellemektedir. Haliç'i tehdit eden dolma ve daha çok kirlenme tehlikesine karşı İstanbul Büyük Şehir Belediyesi, sanayi kuruluşlarını başka yere taşımak, Haliç kıyılarını yeşil alanlara kavuşturmak, sanayi ve kanalizasyon atıklarını Haliç'in iki yakasında yer alacak kolektör sistemiyle toplayarak Marmara'ya ve İstanbul Boğazı alt akıntısına vermek gibi bir dizi önlemi içeren büyük bir proje yürütmektedir.

Haliç, Eyüp sırtlarından doğuya bakış, y. 1970, İstanbul
Ara Güler

Haliç kıyılarındaki başlıca semtler kuzeyde Kasımpaşa, Hasköy, Halıcıoğlu, Sütlüce; güneyde Cibali, Fener, Balat, Ayvansaray ve Eyüp'tür. Eskiden ulaşım bu semtlerin hepsine uğrayan Haliç vapurlarıyla yapılırken, günümüzde iskele sayısı azaltılmıştır. Haliç'in iki kıyısı üç köprüyle birbirine bağlanır. Galata ve Unkapanı köprülerinden sonra 1974'te, Boğaziçi Köprüsü'nün çevre yolu üzerinde, Sütlüce ile Ayvansaray arasındaki Haliç Köprüsü ulaşıma açılmış-

tır. Galata Köprüsü 1992'de, hemen yanı başında yapılan yeni köprü tamamlanınca sökülerek Haliç'e çekilmiştir.

haliç, ırmak ve deniz sularının birbirine karıştığı girintili kıyı biçimi. En önemli özelliği tatlı ve tuzlu suyun karışmış olmasıdır. Bu nedenle Hudson, Thames ve St. Lawrence ırmaklarının aşağı çığırları, Mississippi Deltasının deniz tarafındaki ucu, fiyortların çoğunluğu ve Chesapeake Körfezi başka coğrafi nitelemeler taşımakla birlikte, aslında birer haliçtir. Haliçlerin bir başka özelliği fiziksel boyutları nedeniyle dalga ve gelgit hareketlerini kısıtlamasıdır.

Haliçler öteden beri liman ve ticaret merkezi olarak önemli bir işlev görmüştür. En eski uygarlıkların bir bölümü Dicle ve Fırat ırmaklarının aşağı kesimi, Po Irmağı Deltası, Nil Deltası, Ganj Deltası ve Aşağı Huang Irmağı vadisi gibi haliç bölgelerinde gelişmiştir. Uygarlıklar geliştikçe doğal olarak deniz limanları ana ırmak sistemlerinin denize en yakın noktasında kurulmaya başladı. Böylece ırmaklar yoluyla daha ucuz ve güvenli biçimde taşınan mallar uzak limanlara gönderilmek üzere gemilere yüklenebiliyordu. Haliçler üzerinde kurulmuş ve önemli ticaret merkezlerine dönüşmüş kentler arasında Londra (Thames Irmağı), New York (Hudson Irmağı), Montreal (St. Lawrence Irmağı), Hamburg (Elbe Irmağı) ve Bordeaux (Gironde Halici) sayılabilir.

Haliçlerin oluşması. Bugünkü haliçlerin çoğu son buzul dönemini izleyen Flaman Taşkını sırasında oluştu. Suların alçak olduğu dönemde bazı ırmaklar kıta sahanlığına ulaşarak vadilerini derinleştirmişti. Yükselen deniz sularının bu vadileri basmasıyla en yaygın haliç tipi olan batık ırmak haliçleri (*ria*) ortaya çıktı. Norveç kıyıları ile İngiliz Kolumbiyası'nın bazı bölümlerinde ise buzullanma ırmak vadilerini derinleştirdi. Dar buzul vadileri deniz yükseldiğinde bugünkü fiyortları oluşturdu. Bazı yerlerde deniz sularının ırmak kollarını kaplayacak ölçüde karaya sokulmasıyla sınırları son derece karmaşık haliçler ortaya çıktı. Geniş vadilerin su altında kalmasıyla Chesapeake Körfezi gibi sığ ve geniş haliçler oluştu. Bazı haliçler ise kıyıların çökmesi gibi tektonik hareketler sonunda ortaya çıktı.

Hidrolik olaylar ve tortullaşma. Irmağın boşalttığı su hacmi, taşıdığı ve çökelleşmeye uygun malzeme miktarı, haliç ağzındaki gelgit hareketinin genişliği ve dalga hareketi halicin başlıca dinamikleridir.

Akarsuların taşıdığı tortulların büyük bölümü genellikle haliçlerde çökelir. Tuzlu ve tatlı suyun karışması kil parçacıklarının çökelmesini sağlayan önemli bir etkendir. Sodyum klorür ile kil mineralleri arasındaki iyon alışverişi, kil parçacıklarının topaklaşmasına ve böylece hızla çökelmesine neden olur. Suyun hızlı akışı toplanan bu kil parçacıklarının dağılmasına yol açabilir, ama haliçlerde suyun çökelmeyi sağlayacak ölçüde yavaş aktığı yerler vardır. Kuzey Denizi ile Baltık Denizindeki bazı yerlerde kil birikiminin yılda 3 m'yi bulduğu sanılmaktadır. Çökelmeyi sağlayan ikinci önemli etken haliçteki bitki örtüsüdür. Örneğin gelgit alanındaki bitki kökleri ve sapları sudaki maddeleri tutar.

Irmağın boşalttığı su miktarı fazla değilse haliçten denize akan malzeme de azalır. Bazı araştırmacılar tortulların dalga ve gelgit etkisiyle denizden halice doğru itildiği görüşündedir. Deniz yükselmesi, malzemelerin halice doğru taşınmasında etkili olabilir. Ama bir parçacığı bütünden ayırmak için gereken enerji, onu taşımak için gerekenden daha fazla olduğu için (Hjulström etkisi), denizin çekilişi bu malzemeleri geri götürmede aynı ölçüde etkili olmaz.

Haliçlerde gelgit hareketi karmaşıktır. Denize açık ve gelgitin yüksek olduğu haliçlerdeki güçlü hareketler çamurlu alanlarda ve kumluklarda sürekli olarak değişen kanallar açar. Gelgitin yükseldiği anlarda izlediği kanallar alçaldığı anlarda izlediği kanallardan farklıdır; alçalma anında bazen kanallardaki su aynı anda farklı yönlere akar. Küçük gelgitler halicin içine ve dışına doğru daha az harekete neden olur. Böyle durumlarda haliç ağzındaki dalga hareketi kıyıdili gibi karasal yüzeyler oluşturabilir ve sonunda halici denizden ayırabilir.

Halicin biçimi de gelgit düzenini etkiler. Örneğin Southampton Halici ağzındaki Wight Adası, Solent Boğazındaki gelgiti Manş Denizindeki ana gelgitten ayırır. Böylece boğazın iki ucundaki gelgit düzeyleri birbirinden farklı olur. Southampton'daki su düzeyinin yükselmesi, Southampton limanı açısından olumlu bir sonuç yaratır.

Geniş haliçler, suların hızla kabarması sırasında oluşan gelgit dalgalarını huni işlevi görerek ırmağa ulaştırır. Severn Irmağındaki gelgit dalgasının yüksekliği bahar aylarında 1 m'yi bulur. Dünyadaki en yüksek gelgit dalgası ise Çin'de, Fuchun Irmağı'nda (*jiang*) oluşur. Hızı saatte 16 km olan dalganın yüksekliği 3 m'dir.

Yaşam. Haliçlerin kendine özgü bir faunası vardır. Birkaç türle sınırlı olan zooplanktonlar bol miktarda ve yaygın olarak bulunur. *Eurytemora velox* ve *Acartia tonsa* gibi kürekayaklılar kuzey yarıküredeki haliçlerin çoğunda görülür. *Mysidacea* takımından kabuklular, sular halicin çamurlu olan çevre kesimlerinde yükselirken, su kenarında yaklaşık 1 m genişliğinde bir şerit görünümünde ortaya çıkar.

Haliçlerin özgün bitki örtüsü deniz ve kara ortamları arasında bir geçiş niteliği taşır. Sürekli olarak su altında kalan kesimde bitkiler azdır. Gelgitin çizgileri arasında kalan kuşakta ise tuza ve günlük su yükselişine dayanıklı bitki türleri yetişir. Gelgit kabarmasının uç bölümlerindeki çamurlu kesimler de zengin bitki örtüsüyle kaplıdır. Buradaki bitki örtüsünün en önemli etkisi tortul malzemeleri tutmak ve çamurlu düzlüğü, kara bitkileriyle örtülü bir toprak parçasına dönüştürmektir.

Haliç işi, 15. yüzyıl sonuyla 16. yüzyıl başlarında daha çok vazo, kâse, tabak, kandil gibi biçimlerde üretilmiş, mavi beyaz Osmanlı seramiği. Haliç işi seramik, öbür Osmanlı mavi beyaz seramiklerinden spiral dallar üzerindeki küçük çiçek ve yaprak örgelerinden oluşan desenleriyle ayrılır. Bezemesinde önceleri mavi, sonra turkuvaz ve siyah renkler de kullanılmıştır. Evliya Çelebi, Eremya Çelebi Kömürcüyan gibi yazarlar Bizans döneminden beri Haliç kıyısındaki Hasköy'de, Keramitya olarak adlandırılan yerde kiremit imalathanelerinin olduğunu ve Ayvansaray'da kaliteli seramik üretildiğini belirtmektedir. Ama İznik ve Kütahya'da yapılan kazılarda da çok sayıda Haliç işi seramik çıkarılmıştır. Konuyla ilgili eldeki belgelerde de açıklık yoktur. Bu nedenle Haliç işi seramiğin gerçekten Haliç'te mi yapıldığı, yoksa İznik ya da Kütahya'da üretildiği halde yanlış olarak mı Haliç işi diye adlandırıldığı anlaşılamamıştır.

Halid bin Abdülaziz es-Suud (d. 1913, Riyad, Arabistan - ö. 13 Haziran 1982, Taif, Suudi Arabistan), 1975-82 arasında hüküm süren Suudi Arabistan kralı. Üvey kardeşi Kral Faysal'ın 1975'te öldürülmesi üzerine tahta çıktı. Ortadoğu'da ılımlı bir politika izleyen ve çekingen denebilecek bir kişiliği olan Halid, ülkenin yönetimini büyük ölçüde, sonradan yerine geçecek olan üvey kardeşi Veliaht Fahd bin Abdülaziz'e bırakmıştı.

O sıralarda küçük bir çöl kasabası olan Riyad'da doğdu. On dört yaşındayken, Suudi Krallığı'nın kurucusu olan babası İbn Suud (sonradan II Abdülaziz) tarafından çöl kabilelerinin şikâyetlerini dinlemek üzere temsilci atandı. 1934'te ağabeyi Faysal'ın komutasında Yemen'e karşı düzenlenen saldırıya katılan Halid, siyaset ve diplomasiyle uğraşmaktan çok, çöl seferlerine yatkın kişiliğinden ötürü "çöl adamı" olarak anılmaya başladı.

1939'da Filistin sorununun görüşüldüğü, sonuçsuz kalan Londra Konferansı'na katılmak üzere ilk kez Arabistan'dan ayrıldı. Yurt dışındayken ülkesine dönmek için sabırsızlanıyordu. Kardeşlerinin çoğunun tersine hiçbir zaman yurt dışında yükseköğrenim görmek istemedi. Bedevilerin sorunlarıyla yakından ilgilenen Halid, yeraltı sularından yararlanarak çölün ıslah edilmesi yolundaki projelere de özel bir ilgi duyuyordu. Riyad'dayken, kendini hayır işlerine adadı. Alçakgönüllü ve kendini geri planda tutan kişiliğinin yanı sıra sakin ve mantıklı biri olarak tanınması sayesinde, çok sayıda prens arasındaki anlaşmazlıklarda önde gelen uzlaştırıcı oldu. Bu özelliklerinden ötürü, Kasım 1964'te Kral Suud'un yerine Faysal tahta çıkınca, daha güçlü ve hırslı olan kardeşleri Fahd ve Sultan'ın yerine veliaht yapıldı.

1970'ten sonra, hastalığının devlet yönetimindeki rolüne engel olması ve tahta çıkıp çıkamayacağı konusunda kuşku uyandırmasına karşın, Faysal'ın ölümünden sonra kral oldu. Halkın, özellikle Bedevilerin çok sevdiği biri olduğu için de tahta çıkışı memnuniyetle karşılandı. Mısır devlet başkanı Enver Sedat'ın İsrail'le yaptığı Camp David Antlaşması'na (1978) ılımlı tepki gösteren Halid, 1979'da Kraliçe II. Elizabeth'in Suudi Arabistan'a, kendisinin de 1981'de İngiltere'ye yaptığı başarılı ziyaretlerle uluslararası saygınlığını artırdı.

Halid bin Velid, lakabı SEYFULLAH (Arapçada "Allahın Kılıcı") (ö. 642), İslam dininin ilk yayılma döneminde, Amr bin As'la birlikte önemli rol oynayan Arap komutan.

Kureyş kabilesinin ileri gelenlerindendi. Uhud'da (625) Hz. Muhammed'e karşı savaşmasına karşın, sonradan Müslümanlığı kabul etti (627/629) ve Mekke'nin alınmasında (629) Hz. Muhammed'in yanında yer aldı. Arabistan Yarımadasında pek çok fetih ve sefere komuta etti. Mekke'nin güneyindeki Beni Cezime kabilesini İslama davet için elçi olarak gönderildi. Gereksiz yere kan dökmesi, bu kabileye diyet ödenmesine yol açtı. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra İslamdan kopan bazı vilayetleri yeniden fethetti. Yalancı peygamber olarak ortaya çıkan Müseyleme'yi Yemame sınırında yakalayarak öldürdü (633). Ardından İran'a karşı sefere gönderildi. Haziran 633'te el-Hira'yı aldı ve Fırat yöresine egemen oldu. Çölü geçerek Suriye'nin fethine de katkıda bulundu. Hz. Ömer tarafından bilinmeyen nedenlerle resmen başkomutanlıktan uzaklaştırılmasına (635) karşın, Suriye ve Filistin'de Bizans ordularıyla karşılaşan kuvvetlere fiilen komuta etmeyi sürdürdü.

Bizans ordularını Ecnadeyn'de bozguna uğrattıktan sonra Şam'ı kuşattı. 4 Eylül 635'te Şam'ın teslim olmasından sonra kuzeye ilerledi. 636 başlarında, hem kuzeyden, hem Filistin kıyılarından ilerleyen

güçlü bir Bizans ordusu karşısında Yermuk Irmağının güneyine çekildi. Çoğunlukla Arap, Ermeni ve öteki yedek kuvvetlerden oluşan Bizans ordusunda bir ayaklanma patlak verince, Medine'den ve bazı kaynaklara göre Suriye'deki Arap kabilelerinden gelen takviye kuvvetlerle saldırıya geçti. Yermuk Vadisinin sarp kayalıklarında 50 bin kadar Bizanslı askeri kılıçtan geçirerek kesin bir zafer kazandı (20 Ağustos 636). Böylece daha sonraki fetihlerin yolunu açmış oldu.

Halid (bin Abdullah) el-Kasri (ö. Kasım 743, Kûfe, Irak), Emeviler döneminde Irak valisi.

Devlet memurluğuna 710'da Mekke valisi olarak başladı. Kendisini atamış olan I.Velid'in yerine geçen Süleyman bin Abdülmelik tarafından 715'te görevinden alındı. Uzun süre hiçbir görev almadı. 724'te son derece önemli olan Irak valiliğine getirildi. Halkın hoşnutsuzluğunu hiçbir biçimde dile getirmesine izin vermeyen son derece acımasız bir yönetim kurdu. Bataklıkları kurutup, el değmemiş geniş arazileri ekime açarak Irak'ta tarımsal üretimi artırmaya çalıştı. Bölgeyi askeri kargaşalardan uzak tutmakla birlikte iki büyük Arap kabile konfederasyonu olan Kayslar ile Yemenliler arasındaki gerginliği azaltmayı başaramadı. Annesinin Hıristiyan olması ve onu hoşnut etmek için Kûfe'de bir kilise yaptırması, durumunu iyice zorlaştırdı.

Düşmanlarından gelen yoğun baskı sonucunda Halife Hişam bin Abdülmelik tarafından görevinden alındı. Zimmetine para geçirme suçlamasıyla hapse atıldıysa da bir yıl sonra serbest bırakıldı. Hişam'ın halifeliği süresince Şam'da oturmasına izin verildi. Onun ardılı Velid bin Yezid'in halifeliği dönemindeyse Kûfe'ye götürülerek idam edildi.

Halid Şazi Bey (d. 1869, İstanbul - ö. 1921, İstanbul), Türk operatör ve diş hekimi. Türkiye'de modern diş hekimliğinin kurucusudur. 1896'da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'yi bitirdi. Aynı okulda müze müdürlüğüne, daha sonra bu görevine ek olarak ameliyat-ı cerrahiye muallim muavinliğine atandı. Tıbbiye'deki görevini sürdürürken operatör oldu. Daha müze müdürlüğü döneminde diş hekimliğine ilgi duymuş, evinde akraba ve tanıdıklarının dişlerini tedavi etmeye başlamıştı. 1898'de Bahçekapı'daki bir eczanenin üst katında ilk muayenehanesini açtı. 1901'de dişçi Bazilio'nun Eminönü Meydanı'ndaki muayenehanesini satın alarak buraya yerleşti. Paris ve Viyana'ya giderek dişçilik okullarında incelemeler yaptı. 1908'de yalnızca dişçilik ile uğraşabilmek için tıbbiyedeki görevinden emekli oldu. O sıralarda Tıp Fakültesi dekanı olan hocası Cemil Paşa'yı razı ederek, 1909'da Tıp Fakültesi'ne bağlı Dişçi Mektebi'nin kurulmasını sağladı ve okulun ilk müdürü oldu. 1916'ya değin süren bu görevi sırasında çeşitli derslerin hocalığını da üstlendi. Teknik konulardaki becerisiyle de tanınan Halid Şazi Bey köşkünün ve çiçek serasının kalorifer donanımını kendisi yapmıştı.

Halid Ziyaeddin (BAĞDADÎ), tam adı Ebu'l-Baha Ziyaeddin Mevlânâ Halid bin Ahmed (d. 1775, Karadağ - ö. 7 Haziran 1826, Şam, Irak), Nakşibendiliğin Halidiye(*) kolunun kurucusu.

Süleymaniye'de Abdürrahim el-Berzenci gibi ünlü bilginlerden ders aldı. Bağdat'ta kelam, fıkıh, tefsir, edebiyat, hikmet öğrenimi gördü. Hocası Abdürrahim el-Berzenci'nin ölümüyle (1798) boşalan müderrisliği üstlendi. 1809'da Delhi'ye giderek Nakşibendi şeyhi Abdullah Dehlevi'den Kadiri, Sühreverdi, Kübrevi ve Çişti tarikatlarının icazetini aldı. 1811'de Bağdat'a döndükten sonra kendi adıyla anılan tarikatı kurdu. Süleymaniye'de tarikatının ikinci merkezini etkinliğe geçirdi. Düşüncelerini halifeleri aracılığıyla Osmanlı Devleti, Hindistan, Afganistan, Maveraünnehir, Dağıstan, Umman ve Kuzey Afrika'ya yaydı. Şam'da Salihiye Dergâhı'nı kurarak burayı tarikatın üçüncü merkezi durumuna getirdi. Çoğu Hz. Muhammed'i öven şiirlerini *Divan*'ında (1844, yb 1977) toplayan Halid Ziyaeddin'in öbür yapıtları arasında *Şerhü'l-Makamat-ı Hariri*, *İrade-i Cüziye*, *Celaü'l-Ekdar* ve *Feraidü'l-Fevaid* (1895) sayılabilir.

Halidiye, Halid Ziyaeddin (Bağdadi) tarafından kurulan Nakşibendi kolu. Şeriata sıkı bir bağlılığı ve sürekli zikri öngörür.

Halid Ziyaeddin'e göre tarikatından gerekli feyzi alabilmenin iki temel koşulu vardır: İçtenlik (ihlas) ve edep. Bütün içtenliğiyle şeyhine bağlanmayan bir müridin yetkinliğe ulaşması olanaksızdır. Mürid ayrıca şeyhi hakkındaki edeplerle tasavvufi yolculuğunun (süluk ve mücahede) gerektirdiği edeplere büyük bir titizlikle uymalıdır. Şeyh hakkındaki edepleri niyet, rabıta, hizmet, huzurunda bulunma, konuşma gibi konulardaki edepler oluşturur. Şeyhin Hz. Muhammed'in vekili ve Tanrı'nın gölgesi olarak kabul edilmesini öngören Halid Ziyaeddin, müritleri için şeyhin bu konumuna uygun davranış biçimleri saptamıştır.

Halidiyeye göre tasavvufi yolculuk ve eğitim sürecine ilişkin edeplerin başlıcaları şunlardır: Yalnız Tanrı'ya kulluk bilinci, katıksız bir kararlılık, günahlardan tövbe, sürekli abdestli bulunmak, sürekli zikir, kalbin sürekli denetlenerek Tanrı dışındaki şeylerin girmesini önlemek, kalbe gelen kötü duygu ve düşünceleri uzaklaştırmak, boş ve gereksiz sözleri bırakmak, az yemek ve az uyumak, Tanrı'nın rahmetine sığınmak, Tanrı tarafından kendisine verilen nimetlerin bir tuzak olmasından çekinmek, şeyhe büyük bir sevgiyle bağlanmak.

Halidon Hill Çarpışması, İskoçya'nın İngiltere'ye karşı verdiği bağımsızlık mücadelesinin en önemli çarpışması (19 Temmuz 1333). İskoçya kralı II. David'e karşı ayaklanan Edward de Balliol'u destekleyen III. Edward'ın komutasındaki İngilizlerin kuşattıkları Berwick-upon-Tweed'i kurtarmaya çalışan İskoçya birliklerinin yenilgisiyle sona ermiştir.

Berwick'i savunanlar, 20 Temmuz'a değin yardım gelmemesi halinde teslim olmaya karar vermişlerdi. Berwick'i kurtarmak üzere gönderilen II. David'in naibi Sir Archibald Douglas komutasındaki İskoç yardım birliklerini Halidon Hill'de durduran ve kanatlarda okçularla korunan üç İngiliz piyade tümeni, bataklığı geçerek tepeye tırmanmaya başlayan İskoçyalı askerleri oklarla delik deşik ettiler. İngiliz hatlarına ulaşabilenler de kısa zamanda yok edildi. Berwick ertesi gün teslim oldu.

Halifax, İngiltere'de, West Yorkshire iline (*county*) bağlı Calderdale ilçesinde (*district*) yerleşme. Eskiden, büyük bir bucağın mısır, yün ve kumaş ticareti merkeziydi. 19. yüzyılda bu konumunu Bradford'a kaptırdı. Günümüzde ekonomisi geleneksel kamgarn yün ipliği, örgü yünü ve halı yapımının yanı sıra bira üretimine ve makine yapımına dayanır. Demir-çelik, tel, bira ve hazır giyim sanayileri de önemlidir. Halifax takım tezgâhları yapımında uzmanlaşmıştır. Bir çiftçi-dokumacıya ait olan 15. yüzyıldan kalma yarı ahşap Shibden Hall, 1779'da inşa edilen ve daha sonra onarılan Piece (Cloth) Hall ve zengin bir değirmen sahibinin evi olan Bankfield (19. yy sonu) gibi müzeler yöredeki yün sanayisinin gelişimini yansıtır. Nüfus (1981) 77.354.

Halifax, Kanada'da, Nova Scotia eyaletinin ve Halifax ilinin (1758'den sonra) merkezi kent. Eyaletin güney kıyısının ortasında, Atlas Okyanusuna açılan Halifax limanında yer alır. Limanı iç (Bedford) ve dış havuz olarak ikiye ayıran 7,2 km uzunluğunda ve 3,2 km genişliğindeki kayalık bir yarımada üzerinde kuruludur.

İlk kez yaklaşık 1605'te Samuel de Champlain'in ayak bastığı yörede, 18. yüzyıl başlarında bir Fransız balıkçılık merkezi kuruldu. Edward Cornwallis'in Cape Breton'daki Fransız kalesi Louisbourg'u dengelemek için 1749'da kurarak tahkim ettiği ve Ticaret ve Plantasyonlar Kurulu başkanı Halifax 2. kontunun (George Montagu Dunk) adını verdiği kasabayla ilk kalıcı İngiliz yerleşimi başladı. Avrupa dışındaki en sağlam müstahkem noktalardan biri olan Halifax, 1906'da tersanesi ve savunma tesisleriyle birlikte Kanada hükümetince devralınıncaya değin, İngiliz imparatorluk ordusu ve donanması için sürekli bir üs hizmeti gördü. Hiç kuşatmaya uğramadı ama, 1917'de limandaki bir cephane gemisinin patlamasıyla büyük zarar gördü. Patlama sonucunda yaklaşık 2 bin kişi öldü ve kentin kuzey bölümü büyük ölçüde yıkıldı. I. ve II. Dünya savaşları sırasında Kanada'nın en büyük ve en önemli deniz üssüydü.

Günümüzde Nova Scotia'nın önde gelen ticaret ve sanayi merkezidir. Kanada'daki en işlek limanlardan biri olan ve hiç buz tutmayan limanından balık, kereste ve tarım ürünleri ihraç edilir. İki ana demiryolunun Atlas Okyanusu kıyısındaki son noktasıdır; eyaletin öteki kesimlerine karayolları, limanın karşı yakasındaki Dartmouth'a feribot, Angus L. Macdonald ve A. Murray MacKay'e de asma köprülerle bağlanır. 32 km kuzeydoğusunda uluslararası bir havaalanı vardır. Başlıca sanayileri dökümcülük, petrol arıtma, gemi yapımı, balık işleme ile otomobil, gıda, ip, sicim, boya, cila, kumaş, mobilya ve elektrikli aletler üretimidir.

Kanada'nın deniz kıyısı eyaletlerindeki en büyük kent olan Halifax, aynı zamanda önemli bir kültür merkezidir. Eğitim kurumları arasında Dalhousie Üniversitesi (1818), King's College Üniversitesi (Anglikan, 1789), St. Mary Üniversitesi (Katolik, 1841), kadınlar için Mount St. Vincent Üniversitesi (Katolik, 1925) ve Nova Scotia Teknik Yüksekokulu (1909) sayılabilir. Nova Scotia Müzesi'nde tarih, coğrafya ve deniz yaşamıyla ilgili sergiler yer alır. Başlıca tarihsel yapılar 1750'de inşa edilen ve Kanada'nın en eski Protestan kilisesi olan St. Paul Kilisesi, Kanada'nın ilk Lutherci kilisesi olan Eski Felemenk Kilisesi, vali yardımcısının resmî konutu olan Hükümet Binası (1800-05), Kanada'nın en eski parlamento binası ve George üslubunun ilginç bir örneği olan Eyalet Binası (1818'de tamamlanmıştır), seçimle göreve gelmiş ilk Kanada meclisinin (1758) anısına dikilen Anıt Kule ve 19. yüzyıl liman bölgesi binalarının onarılmış hali olan Tarihsel Evler'dir. Bir tepede eski tahkimatların bulunduğu yere inşa edilen (1828-50) ve bugün ulusal tarih parkı içinde yer alan Kale, Martello Burcu, denizden gelecek saldırılara karşı inşa edilen ve daha sonra onarılan 18. yüzyıldan kalma York Tabyası kentin askeri tarihinin en önemli izleridir. Nüfus (1986) kent, 113.577; (1990) metropoliten alan, 312.000.

Halifax (1. Kontu), Charles Montagu, VİKONT SUNBURY, HALİFAX BARONU HALİFAX (1700-14) olarak da bilinir (d. 16 Nisan 1661, Horton, Northamptonshire - ö. 19 Mayıs 1715, Londra, İngiltere), İngiltere'de

Halifax 1. Kontu Charles Montagu, Sir Godfrey Kneller'ın yağlıboya çalışması; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

kamu maliyesinin temellerini atan Whig devlet adamı.

1689'da Parlamento'ya seçildi. Üç yıl sonra hazine bakanlığına atandı. İngiltere'nin Fransa'ya karşı giriştiği Büyük İttifak Savaşı'na (1689-97) mali kaynak sağlamak için devlet bonoları çıkardı. Gene borçlanma yoluyla İngiltere Merkez Bankası'nı kurdu (1694). Bundan kısa bir süre sonra maliye bakanlığına getirildi ve Cunta olarak bilinen Whig liderleri arasına girdi. 1695'te ortaya attığı yeni para basma planı parlamentoda tartışmalara yol açtı. 1697'de başhaznedar ve Avam Kamarası başkanı oldu. 1699'da Tory'lerin ağırlıkta olduğu Parlamento'nun baskısıyla görevinden ayrıldı. 1700'de Halifax baronu yapıldı. 1714'te I. George'un tahta geçmesi üzerine yeniden başhaznedarlığa getirildi ve kont yapıldı.

Edebiyatçıları koruyan ve şiirle de uğraşan Halifax'ın Matthew Prior ile birlikte yazdığı *The Country Mouse and The City Mouse* (1687; Tarla Faresi ile Kent Faresi), Dryden'ın *The Hind and the Panther* (Geyik ve Panter) adlı yapıtının alaylı bir parodisidir.

Halifax (1. Kontu), Edward Frederick Lindley Wood, BARON IRWIN (1925-34) ve VİKONT HALİFAX (1934-44) olarak da bilinir (d. 16 Nisan 1881, Powderham Kalesi, Devonshire - ö. 23 Aralık 1959, Garroby Hall, York yakınında, Yorkshire, İngiltere), İngiltere'nin Hindistan genel valisi (1925-31), dışişleri bakanı (1938-40) ve ABD büyükelçisi (1941-46).

Tanınmış bir kilise adamı ve Yorkshire'daki Anglokatolik hareketinin önderlerinden olan Halifax 2. vikontunun dördüncü oğluydu. Sol eli doğuştan yoktu. Eton'da ve Oxford'daki Christ Church College'da eğitim gördükten sonra, 1903'te aynı kentteki All Souls College'ın öğretim üyeliğine seçildi.

Ocak 1910'da Yorkshire'daki Ripon'dan Muhafazakâr Parti milletvekili olarak parlamentoya girdi. Bunu izleyen 30 yıl boyunca çok başarılı bir siyasal yaşam sürdürdü. I. Dünya Savaşı sırasında bir süre Fransa'daki Yorkshire süvari birliklerinde görev yaptı. 1917-18 yıllarında Savunma Bakanlığı sekreter yardımcılığı görevinde bulundu. Savaştan sonra sırasıyla Sömürgeler Bakanlığı müsteşarı (1921-22), Eğitim bakanı (1922-24) ve tarım bakanı (1924-25) oldu.

1925'te Hindistan genel valiliğine atandı ve Baron Irwin olarak soyluluk unvanı aldı. Hindular ve Müslümanlar arasında milliyetçiliğin hızla geliştiği bir döneme rastlayan bu görevi sırasında, dinsel konulara yatkınlığı sayesinde milliyetçi hareketin en güçlü önderi Gandhi'yle iyi ilişkiler kurdu. Geniş nüfuzunu kullanarak Hindistan'ın yönetimi için yeni bir yasa hazırlanması yolundaki çalışmaları hızlandırdı.

Hindistan'dan döndükten sonra yeniden eğitim bakanı oldu (1932-35). 1934'te babasından vikontluk unvanını devraldı. Ardından başmühürdarlık (1935-37), Lordlar Kamarası başkanlığı (1935-38) ve Özel Danışma Kurulu başkanlığı (1937-38) görevlerinde bulundu. 25 Şubat 1938'de Anthony Eden'ın, Neville Chamberlain hükümetinden istifa etmesi üzerine dışişleri bakanlığına atandı. Bu görevi kabul etmesi, Chamberlain'in Hitler karşısında izlediği "yatıştırma" politikasının sorumluları arasında sayılmasına yol açtı. Daha önce başmühürdar olarak Hitler ve Hermann Göring'le yaptığı görüşmenin (Kasım 1937) yanı sıra Ocak 1939'da Roma'da Benito Mussolini'yi ziyaret eden Chamberlain'e eşlik etti.

Halifax 1. Kontu Edward Frederick Lindley Wood, Yousuf Karsh'ın fotoğrafı
Karsh

Halifax'la dostluğu çok önceye dayanan Chamberlain, Mayıs 1940'ta istifa ederken Halifax'ın başbakanlığı devralacağını umuyordu. Ama Chamberlain, Halifax ve Churchill arasında yapılan görüşmede farklı bir karara varıldı. Halifax, Churchill'in başbakanlığının ilk yedi ayında dışişleri bakanı olarak kaldıktan sonra Aralık 1940'ta İngiltere'nin ABD büyükelçiliğine atandı.

II. Dünya Savaşı sırasındaki hizmetlerinden dolayı 1944'te Halifax kontu yapıldı. İngiliz delegesi olarak San Francisco Konferansı'na (Mart 1945) ve Birleşmiş Milletler'in ilk oturumlarına katıldı. Büyükelçilik görevinden istifası 1 Mayıs 1946'da yürürlüğe girdi. Anılarını 1957'de *Fullness of Days* adıyla yayımladı.

Halifax (1. Markisi), George Savile, SIR GEORGE SAVILE, 4. BARON (1644-68) ya da HALİFAX VİKONTU, ELANDLI BARON SAVILE olarak da bilinir (d. 11 Kasım 1633, Thornhill, Yorkshire - ö. 5 Nisan 1695, Londra, İngiltere), İngiliz devlet adamı ve siyaset yazarı. Döneminin sert parti mücadelelerindeki yatıştırıcı konumundan ötürü "Trimmer" (Düzenleyici) olarak tanınmıştır. Uzlaştırıcı yaklaşımı yüzünden dinamik bir siyaset adamından çok, genellikle tarafsız bir eleştirmen gibi davranmış, ama benimsediği ilkelerle 20. yüzyılda pek çok siyasal düşünürü etkilemiştir.

Halifax 1660'ta Kral II. Charles'ı tahta yeniden çıkaran Düzen Parlamentosu'nda yer aldı. 1668'de Halifax vikontu oldu. 1672'de getirildiği Özel Danışma Kurulu üyeliği sırasında Charles'ın gizlice yürüttüğü

Halifax 1. Markisi George Savile, Mary Beale'in yaptığı sanılan bir yağlıboya resimden ayrıntı; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

Fransız ve Katolik yanlısı politikalara karşı çıktı. Ama bu muhalefetini 1673'teki Katolik karşıtı İnanç Bildirimi Yasası'na karşı mücadele ederek dengeledi. 1676'da kralın birinci bakanı Danby kontu Thomas Osborne'a sürekli düşmanlık gütmesi dolayısıyla Özel Danışma Kurulu'ndan çıkarıldı. Ama 1679'da yeniden kurul üyesi oldu ve aynı yıl Halifax markisi yapıldı. Ilımlılık ilkelerine bağlı kalan Halifax, Charles'ın Katolik kardeşi York dükü James'i tahtın varisliğinden uzaklaştırabilecek bir yasa tasarısına karşı Lordlar Kamarası'nda yürütülen mücadeleyi başarıya ulaştırdı (15 Kasım 1680). Ekim 1682'de başmühürdar oldu, ama York dükünün II. James adıyla Şubat 1685'te tahta çıkması üzerine daha alt bir makam olan kurul başkanlığına atandı. Kısa süre sonra 21 Ekim'de bu görevine de son verildi. Sonraki üç yılını siyasal kitapçıklar yazarak geçirdi. *Character of King Charles the Second* (Kral II. Charles'ın Karakteri) adlı kitabını bu dönemde yazdı. Siyasal görüşlerinin yer aldığı *The Character of a Trimmer* (Bir Düzenleyicinin Karakteri) ise 1668'de yayımlandı.

James'in düşmanı III. William Kasım 1688'de İngiltere'yi işgal edince Halifax, James'in buyruğuyla ikisi arasında bir uzlaşma sağlamaya çalıştı. Bunu başaramayınca William'ın yanında yer aldı. 1689 Düzen Parlamentosu, büyük ölçüde onun çabalarıyla William ve Mary'yi İngiltere'nin ortak hükümdarları olarak kabul etti. Yeni yönetim döneminde, Whig ve Tory partilerindeki düşmanlarının zorlamasıyla Şubat 1690'da istifa edinceye değin başmühürdar ve birinci bakan olarak görev yaptı.

halife, EMİRÜ'L-MÜMİNİN olarak da bilinir, Hz. Muhammed'in ardılı olarak Müslümanların yönetimini üstlenen kimse. Şiilikte halife yerine imam terimi yeğlenir; bu makamı namaz kıldırma işlevinden ayırmak için de imamet-i kübra (büyük imamlık) adı kullanılır. Emevi hanedanıyla birlikte halifeliğin (hilafet) saltanata dönüşmesinden sonra, daha önce hoş görülmeyen Halifetullah (Tanrı'nın halifesi) ve Zıllullahı fil arz (Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi) gibi adlar da kullanılmıştır. Hariciliğin Necedat kolu dışında bütün İslam mezheplerinden bilgin-

ler halifeliğin gerekliliği konusunda görüş birliği içindedir.

Hz. Muhammed'in ölümünden (632) sonra art arda göreve gelen ilk dört halife Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali Hulefa-yı Raşidin olarak adlandırılır. Çok hızlı bir genişleme içinde devletleşmek zorunda kalan İslam toplumunun yönetim ve yargı örgütü büyük ölçüde bu dönemde kurumlaştı. 630'larda Suriye, Ürdün, Filistin ve Irak alındı. Mısır 645'te Bizans egemenliğinden Müslümanlara geçti; Kuzey Afrika, Doğu Anadolu ve İran'a akınlar düzenlendi. Ama Hz. Osman'ın öldürülmesi ve Hz. Ali'nin halifelik dönemi İslam toplumunda halifelik kurumuyla ilgili köklü ayrılıkların da tohumlarını attı.

Hz. Ali'nin öldürülmesiyle (661) halifeliği ele geçiren Muaviye, 750'ye değin hüküm sürecek Emevi hanedanını kurdu. Ama Muaviye'nin ölümünden sonra patlak veren kabile çekişmeleri Emevilerin sonunu hazırladı. 680-685 arasında üç halife iş başına geldi; bunları izleyen Halife Abdülmelik bin Mervan 20 yıl süren savaşlardan sonra Emevi başkenti Şam'da yeniden düzeni sağladı, Kudüs'te Kubbetü's-Sahra'yı yaptırdı. Oğlu Velid döneminde (705-715) Kuzey Afrika ele geçirildi, Berberiler İslamlaştırıldı. Vizigot krallığının çökmesi üzerine İber Yarımadasının da büyük bölümü elde edildi. Müslümanlar bu dönemde İndus Vadisine yerleşerek Doğu'ya doğru yayıldılar. Ama hiçbir zaman sağlam temellere oturmayan Emevi yönetimi, Hişam bin Abdülmelik'in halifeliğinden (724-743) sonra dağıldı. Son Emevi halifesi II. Mervan 750'de Büyük Zap Irmağı Savaşı'nda Abbasilere yenildi.

Hz. Muhammed'in amcası Abbas'ın soyundan gelen Abbasiler, dine aşırı bağlı ya da hoşnutsuz gruplara seslenerek, özellikle halifeliğin Hz. Ali'nin hakkı olduğunu savunan Şia'nın desteğine dayanarak Emevi hanedanını yıktılar. Ama Abbasilerin de halifeliğe bir hanedan olarak el koyması üzerine düş kırıklığına uğrayan Şiiler sonunda tümüyle ayrı bir mezhep biçimini alarak Sünni çoğunluğa dayalı halifelik kurumunu tanımadılar. Öte yandan ilk Abbasi halifesi Ebu'l-Abbas es-Saffah (750-754) tüm Emevi soyunun ortadan kaldırılmasını buyurunca, bu kıyımdan kaçabilen tek önemli Emevi önderi Abdurrahman, İspanya'ya giderek orada 1031'e değin sürecek Endülüs Emevileri hanedanını kurdu.

Abbasi halifeliği 786-861 arasında, özellikle de Harun Reşid (786-809) ve Memun (813-833) dönemlerinde en parlak dönemini yaşadı. İkinci Abbasi halifesi Mansur'un başkenti 763'te Bağdat'a taşınması, sonraki halifelerin Arap olmayanlarla evlenmeleri, saray görevlilerini Türkler ve Slavlar arasından seçmeleri, hanedanın doğuya yöneldiğini ve aynı zamanda Arap kabilelerinin soylu kesimlerinin çok karmaşık ilişkileri dışında iktidar kaynak ve dayanakları aradığını gösteren ilk belirtilerdi. Memun yönetiminde İranlı yöneticiler önemli görevlere geldiler. 861'den sonra Abbasi Devleti ayaklanmalarla sarsıldı. Tunus ve Doğu İran, Bağdat'ın egemenliğini yalnızca görünüşte kabul eden yerel hanedanların eline geçti; öteki eyaletler güvenilir birer gelir kaynağı olmaktan çıktı. Şiilerin yanı sıra Suriye'de Karmatiler, Kuzey Afrika'da da Fatımiler dinsel ve siyasal nedenlerle Abbasi yönetimine karşı ayaklandılar.

İran'ın kuzeybatısında yaşayan kabilelerden Büveyhiler 945'te Bağdat'ı ele geçirerek Abbasi yönetimine son verdiler ve halifeliği göstermelik bir konuma indirdiler. Horasan ve Maveraünnehir'deki Samaniler ile Orta Asya ve Ganj Irmağı çevresinde hüküm süren Gazneliler de Abbasi halifelerini, Sünni Müslümanların dinsel önderi olarak tanıdılar. Öte yandan Fatımiler 920'de Tunus'taki Abbasileri halifeliği zorla ele geçirmekle suçlayarak başkentleri Mehdiye'de yeni bir halifelik ilan ettiler. İspanya'daki Emevi hükümdarı III. Abdurrahman da hem Abbasilere, hem de Fatımilere karşı 928'de kendi halifeliğini ilan etti. Selçukluların 1055'te Bağdat'ı almaları ve Büveyhilerin yerine geçmeleri, klasik İslam ülkeleri ve bu arada Bağdat halifeliği üzerinde de Türk askeri aristokrasisinin üstbeyliğinin kurulması anlamına geldi. 1171'de Salaheddin Eyyubi Mısır'da Abbasi egemenliğini kâğıt üzerinde yeniden kurdu. Bu sırada Selçukluların zayıflaması üzerine Abbasiler eski güçlerini bir ölçüde kazanmaya başladılar. Halife Nâsır (1180-1225) Doğu'dan gelen tehlikeleri diplomatik yollarla göğüsledi. Ama son Abbasi halifesi Mustasım döneminde (1242-58) Moğollar Bağdat'ı yağmalayarak halifeyi öldürdüler ve Abbasi hanedanına son verdiler.

Halife Zâhir'in oğlu Ahmed Mısır'a kaçarak 1261'de Memlûk sultanı Baybars'ın koruyuculuğunda halife ilan edildi. Hiçbir gerçek yetkisi bulunmayan bu halifelik, İslam ülkelerindeki yeni hükümdarların sultanlıklarını onaylayan, Sünni camilerinde adına hutbe okunan 17 halifeyle 1517'ye değin sürdü. Bu tarihte Mısır'ı ele geçiren Osmanlı padişahı I. Selim (Yavuz) halifelik unvanını ve kutsal emanetleri devraldı. Bundan sonra Osmanlı padişahları aynı zamanda halife unvanını da taşımak olanağına kavuştular. Ama uygulamada bu, ancak 19. yüzyıl sonlarında, bir iç ve dış politika aracı olarak İslamcılığa (Panislamizm) başvurulmasıyla birlikte kullanılmaya başladı. Osmanlı hanedanının son üyesi olarak halifeliğe seçilen (1922) Abdülmecid Efendi'nin halifeliği de 3 Mart 1924'te TBMM tarafından kaldırıldı. Böylece İslam dünyasında halifelik kurumu sona erdi.

Sünni fıkıh bilginleri halifelerin göreve getirilmesi konusunda kuramsal düzeyde başlıca dört yöntem belirlemişlerdir. Birincisi seçim yöntemidir. Seçim, seçme yetkisi taşıyan bilginlerin, yöneticilerin ve halktan bir araya gelme olanağı bulunanların gerekli niteliklere sahip birini seçerek biat etmeleriyle gerçekleşir. Hz. Ebubekir bu yöntemle seçilmiştir. İkinci yöntem istihlaf adıyla anılır. Buna göre iş başındaki halife, çeşitli danışmalardan sonra, gerekli nitelikleri taşıyan birinin kendisinden sonra halife seçilmesini önerir ve halk bu isteğe uyarak halifenin ölümünden sonra o kişiye biat eder. Hz. Ömer bu yöntemle halife olmuştur. Şura yöntemi olarak adlandırılan üçüncü yönteme göre, iş başındaki halifenin oluşturduğu bir seçiciler kurulu (şura) halkın eğilimini de değerlendirerek birini halife seçer. Hz. Osman'ın seçimi bu yöntemle olmuştur. Fıkıh bilginlerinin, dört halifeden sonraki fiili durumu kabullenmeleri anlamına gelen dördüncü yöntem ise istila yöntemidir. Buna göre halifenin ölümünden sonra bir kişinin zor kullanarak halifeliği ele geçirmesi, halka boyun eğdirmesi ve onlardan zorla biat alması durumunda da halifenin yasallığı kabul edilir. Sonuçta, Sünniliğin halifelik kuramının daha çok seçim ve biat temeline dayandığı söylenebilir.

Buna karşılık Şiiliğin İmamiye mezhebine göre halife (imam) seçimi insanlara bırakılamaz; Tanrı buyruğuyla elçisi tarafından gerçekleştirilir. Böylece belirlenen ilk imamdan başlayarak her imam kendi ardılını açıklar. Hz. Muhammed kendi ardılı olarak Hz. Ali'yi belirlemiş, onun soyundan on bir halifenin daha geleceğini bildirmiştir. Bunların tümü Tanrı tarafından arıtılmış, günah işlemekten korunmuş (masum) kimselerdir.

Öte yandan Sünni öğretiye göre halifenin kendisini dinden çıkaracak ya da güvenilirlik niteliğini kaldıracak davranışları görevden alınmasını gerektirir. Güvenilirliğini yitirdiği halde görevden alma kararına uymayan halifeye karşı izlenecek yol konusunda görüş ayrılıkları vardır. Bazı bilginler, toplumsal kargaşaya ve iç savaşa yol açacağı gerekçesiyle, günah işleyen zalim devlet başkanına karşı ayaklanmayı zorunlu saymaz. Buna karşılık bazı bilginler, sonucu ne olursa olsun zalim devlet başkanının görevden indirilmesi gerektiğini savunurlar. Başkaları ise ayaklanmayı ancak giderilmesi olanaksız büyük zararlara yol açmaması durumunda onaylarlar.

halife, KALFA olarak da bilinir, Osmanlı sarayında ve Bâbıâli'de askerlik, bayındırlık, öğretim hizmetlerinde kullanılan unvan.

Osmanlı Devleti'nde ilk kez 17. yüzyılda görülen bu unvan, önceleri Divan-ı Hümayun'un birinci sınıf kâtiplerine verildi. Bu, kalem şefliği demekti. Kalem efendisi de aynı anlamda kullanılıyordu. Osmanlı bürokrasisinin yenileştirilmesi sürecinde kalem kâtipleri halife, halife-i sani, halife-i evvel olarak sınıflandırıldı. Bir kalemdeki halifelerin tümü için de, sözcüğün çoğulu olan hulefa kullanılıyordu (örn. Amedi hulefası). Halifelerin üstünde hacegânlık vardı. Tanzimat döneminde halifelik kaldırılarak yerine başkâtiplik, mümeyyizlik dereceleri kondu. Enderun'da ve Harem'de ise halife "kalfa" biçiminde yerleşmişti. Hazinedar kalfa, Harem'in birinci derecede sorumlu kadın yetkilisiydi. Sekban fırınlarında ekmekçibaşıdan sonraki eskiye (kıdemli) halife, Yeniçeri Ocağı'nın 65. Sekban Ortası'ndan olup Ağa Kapısı'nda görev yapan kalem şagirdlerinin âmirlerine halife-i şagirdan adı veriliyordu. Osmanlı okullarında, halife-i mekteb sanını taşıyan görevliler hocaya yardımcılık eder ve kısaca kalfa diye çağrılırlardı. Mimarlık ve bayındırlık alanlarında mimar ile mühendisin yardımcılarına ve dülgerlerin ustabaşılarına da kalfa deniyordu. Son dönemlerde, birinci sınıf saray mimarları bu unvanı almışlardı (örn. Balyan kalfalar).

halife, tasavvufta, tarikat piri ya da şeyhinin tarikata girmek isteyenlere yol göstermek üzere görevlendirdiği kişi. Şeyhin vekili olan halife, onun bütün görevlerini yerine getirmekle yetkili ve izinli kılınabileceği gibi, yetki alanı yalnızca zikr (Tanrı'yı anma) telkini gibi belli konularla da sınırlandırılmış olabilir. Tarikatın öngördüğü eğitim sürecini tamamlamış, görevin gerektirdiği yetkinliğe ulaşmış kişiler arasından seçilen halifelere şeyh, yetkili ve izinli olduklarını gösteren belgeler (icazetname ya da hilafetname) verir. Tarikat şeyhi birçok kişiye halifelik izni verebilir. Bunlar görevlendirildikleri tekkelerde şeyhi temsil ederler. Şeyhin ölümünden sonra tarikat postuna oturacak kişi de halifeler arasından seçilir.

Mevlevilikte halifeler bulundukları dergâhlarda şeyhin görevlerini yerine getirirler. Bu tarikatta bir dergâhta birden çok halife de bulunabilir. Mevleviliğe giren kişi tasavvuf yolculuğunu (seyr ü sülük) bu halifelerden birinin denetiminde tamamlar, ama bu halifeler şeyh adını almaz. Çünkü Mevlevilikte şeyh unvanı öteki tarikatlardakinden farklı bir anlam taşır. Dergâhlarda bulunan şeyhler, *Mesnevi* okutmakla görevlendiril-

miş kişilerdir. Ama aynı kişi hem şeyh, hem de halife olabilir.

Halife, Tel el- *bak.* Etsyon-geber

Halifet Gazi Türbesi, Amasya'da Samiye mahallesinde, Danişmendli hükümdarı Melik Gazi'nin veziri Mübarezeddin Halifet Alp Gazi'ye (ö. 1225) ait kümbet. Yazıtı yoktur; bazı kaynaklarda 1145/46'da, bazılarında da Halifet Gazi'nin ölüm tarihlerine dayanılarak 13. yüzyılın ilk çeyreği sonunda yapıldığını ileri sürülmektedir. Oldukça harap durumdaki yapı, kare planlı bir cenazelik katı üstünde yükselir; burası sonradan toprakla dolmuştur. Kesme taştan, sekizgen planlı gövdenin güney cephesinde giriş vardır. Bu cephenin iki yanındaki duvar kalıntılarının, kümbete bitişik (bugün bulunmayan) medreseye ait olduğu sanılır. Üzeri bir basık kemerle geçilmiş olan kapı, fazla derin olmayan bir nişin içinde yer alır. Nişi, yukarıda basamak biçiminde kırıklıklar yapan birkaç sıralı bir bordür çevreler. En dışta da geçme yıldız örgelerinden oluşan enli bir kuşak dolanır.

Kümbetin öbür cepheleri bezemesizdir. Yalnız doğu cephesinde teğet sivri kemerli bir nişin içinde, bir pencere yer alır. Saçak hizasından sonra, gövdeyi dışarıdan örten konik külahın kaplamaları düşmüş, tuğla iç dolgusu açıkta kalmıştır.

Kümbetin içi de sekizgen planlıdır. Duvarlardan kubbeye geçişte hiçbir silme kullanılmamıştır. Doğu-batı doğrultusunda yerleştirilmiş olan mermer lahdin, üzerindeki kabartmalara bakarak, Roma Döneminden kaldığını ileri süren sanat tarihçileri vardır.

Halikarnas Balıkçısı, asıl adı CEVAT ŞAKİR KABAAĞAÇLI (d. 1886, İstanbul - ö. 13 Ekim 1973, İzmir), roman ve öykü yazarı. Yapıtlarında, geçimlerini denizden sağlayan

Halikarnas Balıkçısı
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

insanların mücadelelerini çoşkulu bir romantizm ve şiirsel bir anlatımla yansıtmıştır.

Abdülhamid dönemi devlet adamlarından tarihçi Şakir Paşa'nın oğludur. Çocukluğu babasının görevde bulunduğu Atina'da geçti. Ortaöğrenimini Robert Kolej'de tamamladıktan (1904) sonra İngiltere'ye giderek Oxford Üniversitesi Yeniçağ Tarihi Bölümü'nü bitirdi (1908). 1910'da Türkiye'ye döndükten sonra *Diken*, *İnci*, *Resimli Gazete*, *Resimli Ay* gibi dergilerde çevirmenlik, yazarlık ve kapak ressamlığı yaptı, karikatür ve çizgi romanlar yayımladı. 1925'te *Resimli Hafta* dergisinde Hüseyin Kenan takma adıyla çıkan "Hapisanede İdama Mahkûm Olanlar Bile Bile Asılmağa Nasıl Giderler?" başlıklı yazısında asker kaçaklarının yargılanmadan kurşuna dizilmelerini eleştirdi. Halkı askerliğe karşı kışkırttığı gerekçesiyle İstiklal Mahkemesi'nce 3 yıl Bodrum'da sürgün cezasına çarptırıldı. Cezasının yarısını çektikten sonra affedilmesine karşın İstanbul'a dönmeyerek çok sevdiği bu yöreye yerleşti. Bodrum'un Antik Çağdaki adı olan Halikarnassos'tan esinlenerek Halikarnas Balıkçısı takma adını aldı. 1947'de çocuklarının öğrenimi nedeniyle İzmir'e taşındı. Turist rehberliği yaptı. 1971'de Kültür Bakanlığı'nın Devlet Kültür Armağanı'nı aldı. Mezarı Bodrum'dadır.

Daha lisedeyken çok okuyan, çeviriler yapan, yükseköğrenimi sırasında Batı kültürüyle yoğrulan Cevat Şakir, inceleme ve araştırmalarında sürekli olarak, uygarlıkların beşiği olarak gösterdiği Anadolu'nun dünya uygarlığına katkılarını vurguladı. 1920'lerde yayımlamaya başladığı ilk öyküleri magazin türündeydi. Bodrum'a yerleştikten sonra doğa, deniz ve mitolojinin ön plana çıktığı öykü ve romanlara yöneldi, ekonomik açıdan denize bağlı olan ve sömürülen insanların dramını anlattı. Bunlardan fon olarak yer yer Akdeniz ve Ege doğasını kullandığı *Aganta Burina Burinata* (1946, 1990), *Otelerin Çocuğu* (1956, 1989) gibi yapıtlarında denizle boğuşan balıkçı, dalgıç, süngerci ve gemicilerle, onları bekleyen karı ve çocuklarının çileli yaşamlarını yansıttı. *Mavi Sürgün*'de (1961, 1990) yaşamında bir dönüm noktası olan Bodrum sürgününün öyküsünü anlattı. Bunu *Uluç Reis* (1962, 1988), *Turgut Reis* (1966, 1988) ve *Deniz Gurbetçileri* (1969, 1985) romanları izledi. *Anadolu'nun Sesi* (1971, 1984) ve *Hey Koca Yurt* (1972, 1989) gibi incelemelerinde yurt sevgisini dile getiren Halikarnas Balıkçısı, mitoloji konulu yazılarını *Anadolu Efsaneleri* (1954, 1989) ile *Anadolu Tanrıları*'nda (1955, 1990) bir araya getirdi. Öykülerini, *Ege Kıyılarından* (1939), *Merhaba Akdeniz* (1947), *Ege'nin Dibi* (1952), *Yaşasın Deniz* (1954), *Gülen Ada* (1957), *Ege'den* (1972), *Gençlik Denizlerinde* (1973, 1986) gibi kitaplarında topladı. Ölümünden sonra deneme-inceleme türündeki yazılarını içeren *Düşün Yazıları* (1981) adlı bir kitabı daha yayımlandı.

Halikarnassos *bak.* Bodrum

Halil (ADALI) (d. 1870, Adaiçi, Edirne - ö. 17 Şubat, 1927, Edirne), 18 yıl üst üste Kırkpınar başpehlivanlığını kazanan Türk güreşçi.

Deliorman'dan Edirne'nin Adaiçi bucağına bağlı Kilise köyüne göç eden Kara Mehmet Pehlivan'ın ikinci oğludur. Güreşe küçük yaşta Aliço'nun çırağı olarak başladı. Kırkpınar'daki ilk başpehlivanlığını 1894'te kazandı. 1898'de gittiği ABD'de aralarında Amerikalı şampiyon Tom Jenkins ve Avustralyalı Rudolp Wolff'un da bulunduğu pek çok ünlü güreşçiyi yenerek dünya çapında ün kazandı. Chicago'daki bir karşılaşmada rakibinin kaburga kemiklerini kırdığı için kızgın seyircilerce linç edilmek istendi. 1.98 m boyunda, 145 kg ağırlığında olan ve acı kuvvetiyle tanınan Adalı Halil, Amerika turnesinden sonra "Türk aslanı" olarak anıldı. 1901'de Avrupa'da yaptığı güreşlerde de büyük bir başarı kazandı. Zatürreeden öldü. Edirne'de Kasımpaşa Camisi yanındaki mezarı her yıl Kırkpınar güreşleri öncesinde bütün pehlivanlarca ziyaret edilir.

Halil (BURSALI) (d. Bursa - ö. 1636/37), çağdaşlarından daha arı bir Türkçeyle söylediği şiirleriyle tanınan âşık.

Yaşamı konusunda ayrıntılı bilgi yoktur. Bursa'dan yetişmiş ünlü kişilerin yaşamöykülerini ve yapıtlarını ele alan Bursalı Beliğ İsmail'in *Güldeste-i Riyâz-ı İrfan ve Vefayât-ı Danişveran-ı Nadiredân* (ös 1885) adlı kitabında ölüm tarihi verilmekte, Kayıkçı Kul Mustafa ile atışmalar yaptığı belirtilmektedir. Çağdaşı Aşık Ömer de dilinin arılığından ve güzelleme söylemedeki ustalığından söz eder. 17. yüzyıl âşıklarından birçoğu divan şiirine özenirken Bursalı Halil farklı bir yol seçerek önem kazanmıştır.

Bursalı Halil 18. yüzyılda Bursa'da yaşayan, III. Selim döneminde (1789-1807) geçen bazı olaylara ilişkin bir destanı bulunan ve divan şiiri diline özenen Âşık Halil ile karıştırılmamalıdır.

Halil (PATRONA) (ö. 25 Kasım 1730, İstanbul), III. Ahmed'in tahttan indirilmesiyle sonuçlanan Patrona Ayaklanması'nın önderi.

Arnavutluk'un Horpeşte kazasından göç etmiş bir aileden geldiği sanılır. Gençliğinde patrona türü bir gemide levend olarak çalışırken düzenlediği ayaklanma nedeniyle idam cezasına çarptırıldıysa da Kaptan Abdi Paşa tarafından kurtarıldı ve Niş'e giderek yeniçeri yazıldı. Lale Devri'nin ve 1718 Pasarofça Antlaşması'yla uğranan toprak kaybının yarattığı hoşnutsuzluk ortamında Vidin'den Niş'e yayılan ayaklanmanın önderleri arasında yer aldı. Ayaklanmanın bastırılmasından sonra İstanbul'a gitti. Bir cinayetten dolayı Galata voyvodasınca idama mahkûm edilmesine karşın, Kaymak Mustafa Paşa tarafından kurtarıldı.

Bayezid Hamamı'nda tellaklık yaptığı sırada, Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya karşı olan devlet adamlarının desteğiyle Patrona Ayaklanması'nı(*) başlattı (28 Eylül 1730). Başta Damat İbrahim Paşa olmak üzere bazı devlet adamlarının öldürülmesinden ve III. Ahmed'in yerine I. Mahmud'un tahta geçirilmesinden sonra, doğrudan bir görev almamakla birlikte, adamlarını yüksek makamlara getirerek devlet yönetiminde etkili bir konum kazandı. 25 Kasım'da, İran'a savaş açılması konusunun görüşüleceği bir divana katılmak üzere saraya çağrıldı. Rumeli beylerbeyi olarak İran cephesine atandığı bildirildikten sonra, önceden çevreye yerleştirilen askerlerce öldürüldü.

Halil, el-Eşref Salaheddin (ö. 1293), 1290-93 arasında Mısır'da hüküm süren Memlûk sultanı. Haçlıları Suriye'den çıkarmak amacıyla babası Kalavun'un başlattığı seferi tamamlamıştır. 1291 ilkbaharında Akkâ'yı aldı. Haçlıların elindeki öteki kaleler de aynı yıl içinde teslim oldu. Savaş alanındaki başarılarına karşın acımasız yönetimi nedeniyle pek çok düşman kazandı. Aşırı hırsından korkuya kapılan emirleri tarafından öldürüldü.

Halil bin Ahmed, tam adı HALİL BİN AHMED BİN AMR BİN TAMİM EL-FARAHİDİ EL-AZDİ EL-YUHMADİ EL-BAŞRİ EBU ABDURRAHMAN (d. y. 718, Umman - ö. 776-791, Basra, Irak), Arap dil bilgini. İlk Arapça sözlüğü hazırlamış, Arap şiirinde ölçü tekniğinin kurallarını geliştirmiştir.

Basra'ya yerleştikten sonra, doğup büyüdüğü Umman'da yaygın olan İbadiye mezhebinden ayrılarak Sünni oldu. Basra'da müderrislik yaptı; dindar ve basit bir yaşam sürdü. Ünlü dilbilgisi uzmanı Sibeveyh de öğrencileri arasındaydı. *Kitabü'l-Ayn* (1914) adlı sözlüğünün bir bölümünü, bir süre Abbasi sarayında Bermeki vezirlerinin kâtipliğini yapan öğrencisi Horasanlı Leys bin el-Muzaffer yazmış olabilir. Sözlük, söyleyişi temel alan yeni bir alfabetik sıraya

göre düzenlenmiştir ve *ayn* harfiyle başlar. Şiir sanatını konu alan *Kitabü'l-Arûz* adlı yapıtı kaybolmuşsa da, bu kitapta örnek gösterdiği şiirler günümüze ulaşmıştır.

Halil Efendi (KARA) (d. 1801, Mecitözü, Çorum - 1880, İstanbul), Osmanlı şeyhülislamı. Amasya, Konya ve İstanbul medreselerinde okudu. 1835'te müderris oldu, 1839'da iptida-i haric rütbesini aldı. 1861'de İstanbul kadılığı kapı naipliğine, ertesi yıl da Fetvahane başmüsevvidliğine atandı. 1864'te mahreç mevalisi oldu. 1865'te Yenişehir mevleviyetine getirildi. 1866'da fetva emini oldu ve rütbesi Edirne mevleviyetine yükseltildi. 1867'de Mekke, 1868'de İstanbul payelerini aldı. 1870'te Şeriye Tetkikler Meclisi üyeliğine, kısa bir süre sonra da Mecelle Cemiyeti üyeliğine getirildi. 1871'de ikinci kez fetva emini oldu. Bu görevi sırasında Abdülaziz'in tahttan indirilmesi için verilen fetvayı hazırladığı söylenir. 1873'te Anadolu kazaskerliği payesini aldı. 19 Mart 1877'de açılan Meclis-i Ayan'a üye atandı. 26 Temmuz 1877'de Hasan Hayrullah Efendi'nin yerine şeyhülislamlığa getirildi. 18 Nisan 1878'de bu görevinden alındı.

Halil Hamid Paşa (d. 1736, Burdur - ö. 27 Nisan 1785, Bozcaada), Osmanlı sadrazamı. Devlet yönetimi ve askeri alandaki yenilik girişimleriyle tanınır.

Kapı kethüdası Hacı Mustafa Efendi'nin oğluydu. 1762'de Bâbıâli Divan Kalemi'nde çalışmaya başladı. Raif İsmail Paşa'nın aracılığıyla Amedi Kalemi'ne girdi. 1779'da önce büyük tezkireci, Seyyid Mehmed Paşa'nın sadrazam olması üzerine de reisülküttap oldu. Ekim 1780'de sadaret kaymakamlığına atandı. Temmuz 1781'de bu görevinden alınarak Tersane eminliğine getirildi. Ağustos 1782'de yeniden sadaret kaymakamı oldu. 31 Aralık 1782'de de Yeğen Mehmed Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirildi. Askeri alanlarda ıslahat hareketlerine girişerek, Lağımcı ve Kumbaracı ocaklarını güçlendirmeye çalıştı. Haskköy'deki sürat topçularını yetiştirmek için Fransa'dan mühendisler getirtti. Hendesehane'de Fransız hocaların ders vermesini sağladı. Yenilikçi hareketleri ve Fransa'ya olan yakınlığı bazı devlet adamlarının tepkisini çekmeye başladı. Şehzade Selim'in (sonradan III. Selim) Fransa kralı XVI. Louis ile mektuplaşma girişimi, I. Abdülhamid'e Halil Hamid Paşa'nın Şehzade Selim'le birlikte kendisini tahttan indirmeyi planladığı biçiminde aktarıldı. Bunun üzerine 31 Mart 1785'te görevden alınarak Cidde beylerbeyliğine atandı. Ama göreve gitmeden azledilerek İstanköy'de oturmaya memur edildi. Yolculuğu sırasında verilen bir buyrukla Bozcaada'da öldürüldü.

Halil Paşa (d. 1852, İstanbul - ö. 20 Ağustos 1939, İstanbul), yapıtlarında izlenimci anlatımla gerçekçi tutumu birleştiren ressam.

Harbiye Mektebi'nin kurucularından Tophane müşiri Ferik Selim Paşa'nın oğludur. Resimle küçük yaşlarda ilgilenmeye başladı. Askeri rüştiyeden sonra 1869'da Mühendishane-i Berri-i Hümayun'a girdi. Eğitimi sırasında resim yeteneğiyle dikkati çekti. 1873'te teğmen rütbesiyle mezun olduktan sonra resimlerini görüp beğenmiş olan Abdülaziz tarafından saraya yaver olarak alındı ve çalışmalarını kendisi için açılan özel bir atölyede sürdürdü. 1874'te yüzbaşılığa yükseldi ve askeri idadiye resim öğretmeni olarak atandı. 1876'da kolağası (önyüzbaşı) oldu. 1880'de padişah tarafından resim öğrenimi için Paris'e gönderildi. Paris Güzel Sanatlar Yüksekokulu'na devam etti. 1888'de Paris Dünya Sergisi'ne katıldı ve bir resmi ile madalya kazandı. Aynı yıl Türkiye'ye döndü ve binbaşı rütbesine yükseldi. 1900'de Salon des Artistes François'da sergilenen (Fransız Sanatçılar Salonu) "Madam X" adlı pastel portresiyle bronz madalya kazandı. 1902'de portre ve manzaralardan oluşan 24 resmiyle Beyoğlu'nda açtığı ilk kişisel sergisi çok beğenildi. 1906'da paşalığa yükseltildi ve Harbiye Mektebi'ne resim öğretmeni olarak atandı. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanında çıkarılan bir yasaya dayanılarak rütbesi albaylığa indirilince, ordudan ayrılarak kendini bütünüyle resme verdi. 1911'de Sanayi-i Nefise Mektebi'ne yağlıboya resim öğretmeni olarak atandı, 1917'de de okulun müdürlüğüne getirildi. Dış ülkelerde açılan birçok sergiye katılarak adını duyurdu. Aralık 1928-Ocak 1929 arasında Kahire'de açılan Sanat Dostları Derneği'nin sergisine, Mısır'da gerçekleştirdiği altı resimle katıldı. 1936'da Viyana'da düzenlenen uluslararası resim sergisinde bir ölüdoğasıyla (İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi) altın madalya kazandı.

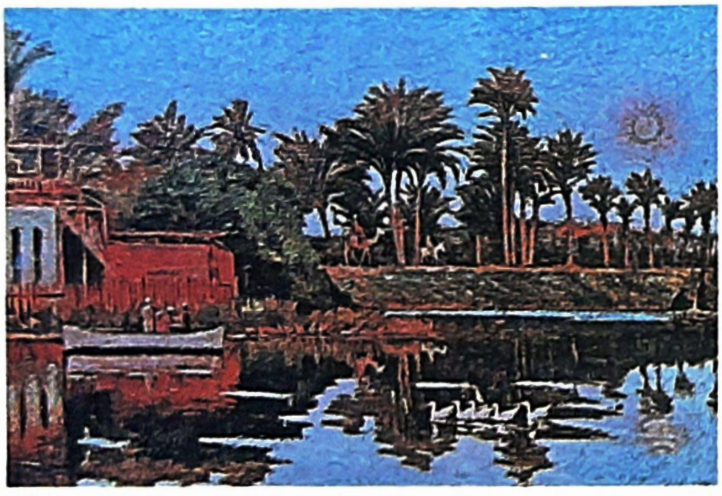

"Nil Kenarında Manzara", Halil Paşa'nın bir yapıtı; İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi
Anadolu Yayıncılık Arşivi

Halil Paşa, Paris'te kaldığı yıllarda Gérome'un atölyesinde akademik bir eğitim görmüş, hocalarından etkilenerek akademik bir anlayışta çalışmıştı. 1900'lerde çizimden çok, renge ve ışığa önem verdiği yapıtlarıyla Türk resim sanatındaki yeniliklerin ilk habercisi oldu. Gördüğü akademik eğitime uymayan bu tutumunda, doğaya ve açık havaya olan sevgisinin etkisi büyüktü. Açık havanın değişen görünümlerine yönelmiş, dolayısıyla da izlenimciliğe yaklaşmıştı. Boğaziçi'ni, yalıları, Beykoz, Çengelköy, Bostancı, Maltepe, Salacak kıyılarını kendine özgü bir duyarlıkla tuvale yansıttı. Sakin ve dalgasız denizi, boş ve kıyıya çekilmiş sandalları, açıklardaki yelkenlileri, güneşin en parlak saatlerinde betimledi.

Manzaralarının yanı sıra gerçekleştirdiği portre ve ölüdoğalarında son derece sağlam ve akademik bir biçim anlayışı egemendir. Özellikle ölüdoğalarında metalin parlaklığını, camın saydamlığını, çiçek ve meyvelerin doğallığını ayrıntıcı bir üslupla yansıtmıştır. Paris'teyken yağlıboya portre ve figürler, anatomi çalışmaları, karakalem çizimler yapan Halil Paşa, daha sonra değişen sanat anlayışıyla portre ve figüre de başka türlü bakmaya başlamış, ayrıntıdan uzaklaşarak yalın ve gerçekçi portreler yapmıştır.

Halil Paşa (ÇANDARLI) (ö. 19 Temmuz 1453, İstanbul), Osmanlı sadrazamı. II. Murad ve II. Mehmed (Fatih) dönemlerinde, 1429-53 arasında aralıksız sadrazamlık yapmıştır.

Çandarlı ailesinden Kara Halil Paşa'nın torunu, İbrahim Paşa'nın oğludur. İznik medreselerinde öğrenim gördü. Bir süre kadılık yaptıktan sonra, babası İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı sırasında kazasker oldu. İbrahim Paşa'nın 25 Ağustos 1429'da ölmesi üzerine onun yerine sadrazamlığa getirildi. II. Murad'ın güvenini kazanarak devlet işlerini büyük ölçüde eline aldı. Osmanlı Devleti'nin 1440'larda üst üste yenilgiler alması üzerine barışçı bir politika izlenmesi konusunda II. Murad'ı ikna etti. Bu doğrultuda Haziran-Temmuz 1444'te Macaristan'la imzalanan Edirne-Segedin Antlaşması'yla Osmanlı Devleti'nin kuzeybatı sınırı Tuna olarak belirlenirken, Sırbistan'a yarı bağımsızlık tanındı. Karamanlılarla yapılan antlaşmayla da Beyşehir, Akşehir ve Seydişehir bu beyliğe bırakıldı.

II. Murad'ın 20 yılda doğuda ve batıda aldığı yerleri bırakmanın düş kırıklığı içinde tahtını Ağustos 1444'te oğlu II. Mehmed'e (Fatih) bırakarak Manisa'ya çekilmesiyle, Halil Paşa etkisini yitirmeye başladı. Halil Paşa'ya karşı soğuk davranan II. Mehmed, Zağanos Paşa gibi kendisine daha yakın bulduğu devşirme paşaları danışman olarak çevresinde topladı. Halil Paşa, II. Mehmed'in sert ve bağımsız tutumundan rahatsızlık duyarak II. Murad'ı yeniden tahta çıkarmanın yollarını aramaya başladı. Bu sırada Edirne-Segedin Antlaşması'nı bozan Macarların, Osmanlı topraklarına saldırmasıyla beklediği fırsatı yakalamış oldu. Genç ve deneyimsiz padişahtan tehlike atlatılıncaya değin tahtı babasına bırakmasını istedi. II. Mehmed de durumun ağırlığını kavrayarak babasını çağırma gereğine inandı. Halil Paşa'dan aldığı çağrı üzerine Manisa'dan hareket eden II. Murad, oğlunun sultanlığına ilişmeden ordunun başkomutanlığını üstlendi. Varna Savaşı'nı (1444) kazandıktan sonra da yeniden Manisa'ya çekildi. Ama Ulahların harekete geçmesi üzerine Halil Paşa, II. Murad'a hemen Edirne'ye dönmesi için mektup gönderdi. Öte yandan Buçuktepe Olayı olarak bilinen yeniçeri ayaklanmasını düzenleyerek Edirne'ye gelen II. Murad'ın Ağustos 1446'da yeniden tahta çıkmasını ve II. Mehmed'in Manisa'ya gönderilmesini sağladı. Halil Paşa, Osmanlı tarihindeki ilk askeri ayaklanma olan Buçuktepe Olayı'nı düzenlemekle yalnızca II. Mehmed'in kendisine kin beslemesine yol açmakla kalmamış, aynı zamanda yeniçerilere ayaklanmayla ulufelerini artırabilecek-

lerini göstererek başkaldırma geleneğinin başlatıcısı olmuştur.

II. Murad'ın ölümünden sonra 18 Şubat 1451'de yeniden tahta çıkan II. Mehmed, Halil Paşa'yı ve öteki vezirleri görevlerinde bıraktı. İstanbul'un fethi amacına yönelik olarak Boğazkesen Hisarı'nın (Rumeli Hisarı) yapımıyla görevlendirilen Halil Paşa, padişahın gözüne girebilmek ve geçmişi unutturabilmek amacıyla işe koyuldu. Bu sırada Bizans imparatoru XI. Konstantinos, padişahı İstanbul'u fethetme kararından caydırması için Halil Paşa'ya bir kurul gönderdi. Kuşatmanın zamansızlığına inanan Halil Paşa, öneriye II. Mehmed'in gösterdiği büyük tepki üzerine elçileri geri gönderdi. İstanbul'un kuşatılmasından sonra kentin alınamayacağına ve alınması durumunda da Batı'nın harekete geçeceğine inanan Halil Paşa, II. Mehmed'i kuşatmadan vazgeçirmek istediyse de başarılı olamadı. İstanbul'un 29 Mayıs 1453'te alınmasından sonra II. Mehmed'in huzuruna çıkan Bizanslı devlet adamı Notaras'ın padişaha Halil Paşa'nın gizlice Bizans'a yardımcı olmaya çalıştığını söylemesi, Halil Paşa'nın sonunu hazırladı. 31 Mayıs 1453'te Yedikule'ye hapsedilen Halil Paşa, 19 Temmuz 1453'te idam edildi. Onun idamıyla Çandarlı ailesinin yönetimdeki etkisi de son buldu.

Halil Paşa (HACI) (d. 1656, Elbasan - ö. 1733, Kandiye), Osmanlı sadrazamı.

Arnavut asıllıdır. Ağabeyi Sinan Ağa'nın bostancıbaşılığı sırasında Bostancı Ocağı'na girdi. Bir süre Bağdat'ta Kalaylıkoz Ahmed Paşa'nın hizmetinde bulundu. 1711'de bostancıbaşı, Ocak 1716'da Erzurum beylerbeyi, kısa bir süre sonra da Diyarbakır beylerbeyi oldu. Temmuz 1716'da Belgrad muhafızlığına atandı. Damat Ali Paşa'nın Varadin Savaşı'nda (1716) ölmesi üzerine Ağustos 1716'da sadrazamlığa getirildi. Belgrad'da uğradığı yenilgiden dolayı bir yıl sonra bu görevinden alındı. Kendisine Selanik sancağı verildiyse de ardından mallarına el konarak Sultaniye Kalesi'nde ikamete mecbur edildi. Ölüm fermanı çıkarılınca İstanbul'a kaçarak burada iki yıl saklandı. Yakalandıktan sonra bağışlandı ve Ağustos 1720'de Boğazhisar muhafızlığına atandı. Ama halka baskı uygulayan kethüdasının öldürülmesi üzerine görevden alınarak Midilli'ye sürgüne gönderildi (Kasım 1720). Aralık 1727'de Eğriboz muhafızı, Ocak 1728'de Girit beylerbeyi, Ağustos 1728'de Hanya muhafızı oldu. 1733'te yeniden Girit beylerbeyliğine atandı ve bu görevi sırasında öldü.

Halil Paşa (KARA), tam adı ÇANDARLI KARA HALİL HAYREDDİN PAŞA (d. Cendere köyü, Nallıhan ? - ö. 22 Ekim 1387, Serez [bugün Sérrai, Yunanistan]), Osmanlı veziri. Osmanlılara ünlü vezirler ve din adamları yetiştiren Çandarlı ailesinin kurucusudur. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve örgütlenmesinde önemli rol oynamıştır.

Ahi şeyhlerinden Ali'nin oğludur. İznik kadılığına getirilişinden önceki yaşamı hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Osman Gazi ya da Orhan Gazi tarafından Bilecik kadılığına, 1330'da da İznik kadılığına getirildi. Kayserili Sinaneddin Yusuf'un vezir olmasından sonra, Bursa kadılığına atandı (1348). Bu görevi sırasında Osmanlı Devleti'nin askeri örgütlenmesinde önemli rol oynadı. Aşiret kuvvetleri yerine düzenli bir ordu oluşturmak isteyen Orhan Gazi, onun önerileri doğrultusunda yaya ve müsellem denen dirlikli askeri birlikler oluşturdu.

Osmanlıların Rumeli'de giriştiği fetihler, ordudaki şer'i işlerin yürütülmesi için bağımsız bir ordu kadılığı kurulması zorunluluğunu doğurdu. I. Murad, tahta çıkınca bu amaçla oluşturduğu kazaskerliğe Halil Efendi'yi atadı (1362). Böylece ilk Osmanlı kazaskeri olan Halil Efendi, Yeniçeri ve Acemi ocaklarının kurulmasına öncülük etti. Karamanlı Molla Rüstem ile birlikte ilk Osmanlı hazinesini kurdu. Daha sonra Hayreddin Paşa unvanıyla vezirliğe getirildi (y. 1364). O döneme değin ulemadan gelen vezirlerin yalnızca yönetsel ve malı işlerle ilgilenerek askeri işlere karışmamalarına karşın, askeri komutanlık olan beylerbeylik görevini de üstlenerek yeni bir geleneği başlattı. Bu nedenle de bazı Osmanlı tarihlerinde ilk Osmanlı veziri olarak gösterilmiştir.

1385'te Rumeli'de fetih hareketlerine girişen Halil Paşa, Karaferye (bugün Véronia), Serez (bugün Sérrai), Selanik, Tesalya, Manastır (Bitola) ve Ohri'yi (Ohrid) ele geçirdikten sonra Arnavutluk üzerine yürüdü. Dıraç prensi Thopia'yı destekleyerek Zacinto (Zenta) prensi II. Balşa'yı yendi. 1386'da I. Murad'ın Karaman seferine çıkması üzerine Rumeli beylerbeyi olarak Rumeli'de kaldı. 1387'de Serez'de öldü.

Halil Paşa (KAYSERİLİ) (d. Zeytin köyü, Kayseri - ö. 1629, İstanbul), iki kez sadrazamlık, dört kez de kaptanıderyalık görevinde bulunan Osmanlı devlet adamı. Kaptanıderyalık dönemlerinde Akdeniz'de Malta ve Sicilya korsanlarına, Karadeniz'de de Kazak korsanlara karşı üstünlük sağlamıştır.

Enderun'da yetiştikten sonra Doğancı Koğuşu'na girerek doğancıbaşı oldu. 1596 Macaristan seferine katıldı. Çakırcıbaşıyken 1607'de Maryol Hüseyin Paşa'nın yerine yeniçeri ağalığına atandı. Anadolu'da Celali Ayaklanmaları'nın bastırılmasında gösterdiği başarı üzerine 1609'da Hafız Ahmed Paşa'nın yerine kaptanıderyalığa getirildi. Akdeniz'de korsanlık eden Malta filosuyla çarpıştı ve üstün başarısı nedeniyle vezirlikle ödüllendirildi. 1611'de görevinden alındıysa da 1613'te Öküz Mehmed Paşa'nın yerine ikinci kez kaptanıderyalığa getirildi. Malta'ya saldırdıktan sonra Trablusgarp'ta yönetimi zorla ele geçiren Safer Dayı'yı idam ettirdi. 17 Kasım 1616'da sadrazamlığa getirildi. 15 Haziran 1617'de İran'a doğru sefere çıktı, 26 Eylül 1618'de savaştan önceki durumu koruyan bir antlaşma imzaladı. Ama antlaşmadan iki hafta önce Pûl-i Şikeste'de uğradığı yenilgi (10 Eylül 1618) görevden alınmasına yol açtı (18 Ocak 1619). Halil Paşa bunun üzerine Üsküdar'daki Aziz Mahmud Hüdayi Dergâhı'nda inzivaya çekildi.

1619'da üçüncü kez kaptanıderyalığa getirildiyse de 1620'de görevden alındı. 1621'de dördüncü kez aynı göreve atandı, ama 1623'te yeniden görevden alınarak Malkara'ya sürüldü. 1 Aralık 1626'da ise Hafız Ahmed Paşa'nın yerine ikinci kez sadrazam oldu. Ama bu kez de Abaza Mehmed Paşa'nın Erzurum'da çıkardığı ayaklanmanın bastırılmasında başarısızlığa uğrayınca 6 Nisan 1628'de görevden alındı.

Halil Rifat Paşa (d. 14 Ekim 1828, Serez [bugün Sérrai, Yunanistan] - ö. 9 Kasım 1901, İstanbul), Osmanlı sadrazamı. Sadrazamlığı padişah emirlerini yerine getiren bir makam olarak kabul etmiş ve devlet yönetimi konusunda II. Abdülhamid'le tam bir uyum içinde olmuştur. Nevrokoplu Bölükbaşı İbrahim Ağa'nın oğluydu. Sıbyan mektebini bitirdikten sonra Serez ve Selanik'te tahrirat kalemlerinde çalıştı. Daha sonra çeşitli eyaletlerde divan kâtipliği yaptı. 1864'te önce Tuna Vilayeti İdare Meclisi başkâtipliğine, sonra Tuna mektupçuluğuna atandı. 1868'de Varna, 1869'da Tırhala (Trikala) ve 1873'te Vidin mutasarrıflığına atandı. 13 Eylül 1876'da vezir rütbesiyle Tuna valisi oldu. Halep ve Kosova valiliklerinde bulunduktan sonra 21 Haziran 1878'de atandığı Selanik valiliğinden eşkıyanın çıkardığı karışıklıklar nedeniyle istifa ettı. 27 Kasım 1880'de Umur-ı Nafia Komisyonu üyeliğine, 10 Ocak 1882'de Sıvas, 17 Eylül 1885'te Aydın, 26 Aralık 1886'da Bağdat, 23 Temmuz 1887'de Manastır ve 28 Mayıs 1889'da yeniden Aydın valiliğine atandı. 4 Eylul 1891'de dahiliye nazırı oldu. 1895'te bu görevine ek olarak Şûra-yı Devlet başkanlığına vekâlet ettı. 7 Kasım 1895'te Mehmed Kâmil Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirildi. İç karışıklıkların ve dış sorunların oldukça yoğun olduğu bu dönemde İstanbul'daki Ermeni hareketlerini bastırdı. Anadolu'da düzeni sağladı. Şûra-yı Devlet üyesi olan oğlu Cavid Bey'in 1899'da bir suikast sonucu öldürülmesinden sonra görevinden istifa ettiyse de kabul edilmedi. Sadrazamlık görevini ölünceye değin sürdürdü.

Halil Rifat Paşa (DAMAT) (ö. 1855, İstanbul), Osmanlı devlet adamı. Dört kez kaptanıderyalık görevinde bulunmuş, ordu ve donanmada reformlar yapmıştır.

Gürcü asıllı olan Halil Rifat Paşa küçük yaşta Kafkasya'dan getirildi. Hüsrev Mehmed Paşa'nın yanında yetişti. Arapça ve Farsça öğrendi, Fransızca ve İtalyanca dersleri aldı. Maiyetinde bulunduğu Hüsrev Mehmed Paşa komutasındaki donanmada, özellikle de İspara Adasının alınmasında yararlıklar gösterdi. Avrupa deniz kuvvetlerini örnek alarak özel bir birlik kurdu. Başarılarıyla II. Mahmud'un dikkatini çekti. Kaptanıderyalık hazinedar ağalığına yükseltildi ve kendisine paşalık unvanı verildi. Rusya'yla imzalanan Edirne Antlaşması'nın (1829) ağır koşullarının hafifletilmesini sağlama göreviyle olağanüstü büyükelçi olarak Moskova'ya gönderildi. Bu görevindeki başarısı nedeniyle İstanbul'a dönüşünde kaptanıderyalığa getirildi (13 Ocak 1830). 16 Kasım 1832'de bu görevinden alınarak Tophane müşirliğine atandı. 1833'te II. Mahmud'un kızı Saliha Sultan'la evlenerek saraya damat oldu. 1837'de Hüsrev Mehmed Paşa'nın yerine seraskerliğe atandı. Meclis-i Vâlâ üyeliği ve başkanlığı yaptı. Abdülmecid döneminde üç kez daha kaptanıderyalık görevinde bulundu (16 Şubat 1843-10 Ağustos 1845, 20 Temmuz 1847-27 Nisan 1848 ve 29 Mayıs 1854-30 Ağustos 1855).

İleri görüşlü bir devlet adamı olan Halil Rifat Paşa, Osmanlı Devleti'nin ancak Batılılaşma yoluyla varlığını sürdürebileceğini savunmuştur. Resimle de ilgilenerek portreler yapmıştır.

Halil Ziyaeddin, asıl adı HALİL BİN İSHAK BİN MUSA BİN ŞUAYB EBU'L-MUVADDA, EL-CİNDİ ve SİDİ HALİL olarak da bilinir (ö. 22 Ağustos 1374, Kahire), Mısırlı Maliki fıkıh bilgini.

Maliki bilginlerinden Abdullah el-Menufi'den ders aldı. Er-Reşidi'nin yanında Arapça ve usul, İbn Abdulhâdi'nin yanında hadis öğrenimi gördü. Hanefi kökenli bir aileden gelmesine karşın, Malikiliğe girerek bu mezhebin hukukunda uzmanlaştı. Hocalarının ölümünden sonra o dönemde Mısır'ın en büyük medresesi olan Şeyhuniye'de ders vermeye başladı. İbn Merzuk ve Taceddin İshaki gibi bilginler yetiştirdi. İskenderiye'nin Hıristiyan korsanlarına karşı korunması amacıyla oluşturulan Halka-ı Mensure örgütüne katıldı (1365). Bir süre sonra da müderrislikten ayrılarak ibadete ve bilimsel çalışmalara yöneldi.

Halil Ziyaeddin, Kuzey Afrika'nın yerel eğilimlerinin ve törelerinin yanı sıra Şafiiliğin de etkisini taşıyan bir Maliki çizgiyi temsil etmiştir. *Muhtasar* (1885) adlı yapıtı, kısalığına ve belirsizlikler içeren diline karşın, Kuzey Afrika'da bugün de okunan bir fıkıh kitabıdır. Öbür önemli yapıtları arasında İbnü'l-Hâcib'in *Muhtasar*'ının yorumu olan *et-Tavzih*, *Kitabü'l-Menasik* ve hocasının yaşamöyküsünden oluşan *Menakibü'l-Şeyh Abdullah el-Menufi* sayılabilir.

halile, *Combretaceae* familyasından, Doğu Hindistan'da yetişen bazı *Terminalia* türlerinin kurutulmuş meyvelerine verilen ad. Ticareti yapılan önemli iki üründen kara halile *Terminalia chebula*'dan (ya da *Myrobalanus chebula*), sarı halile *T. citrina*'dan (ya da *M. citrina*) elde edilir. Yüksek miktarlarda tanen içeren bu ürünler ishale karşı, antiseptik ve yara iyileştirici olarak, ayrıca sepicilikte ve boya sanayisinde kullanılır.

halile, pirinçten yapılmış iki diskten oluşan vurmalı çalgı. Sesini yumuşatmak amacıyla alaşımına belli oranda altın da katılırdı. Disklerinin dış yüzlerindeki meşin saplardan tutulup birbirine vurularak çalınan halile önceleri yalnız mehter çalgısıyken, son dönemlerde başta mevlevihaneler olmak üzere çeşitli tarikatların dergâhlarında da kullanıldı.

Halilenin çeşitli boyda olanları vardır. Batı'da kullanılan ziller de halileye benzeyen çalgılardır.

Halilü'r-Rahman Camisi, HALİLÜRRAHMAN CAMİSİ olarak da yazılır, Urfa'da Gölbaşı mahallesinde cami. Minaresindeki yazıtta Salaheddin Eyyubi'nin yeğeni Melik Eşref Muzafferiddin Musa tarafından 1211/12'de yaptırıldığı yazılıdır. Kesme taştan

Halilü'r-Rahman Camisi, Urfa
Bekir B. Akau / Ana Yayıncılık Arşivi

yapılmış caminin ana mekânının planı kareye yakın bir dikdörtgen biçimindedir ve iki sütun sırasıyla mihrap duvarına koşut üç sahna ayrılır. Mihrap nişi iç içe geçmiş iki tane sivri kemerden oluşur. Minber kesme taştan yapılmıştır, tepesinde basık piramit biçimli bir çatısı vardır.

Cami kütlesinin güneydoğu köşesinde, tek şerefeli minare yükselir. Minareye caminin içinden geçilir.

Caminin batısında 1871/72'de yapılmış medrese odaları, doğusunda bir hazire yer alır. Haziredeki türbelerden en eski tarihlisi Şeyh Ali Dede'nin tek kubbeli türbesidir. Caminin hemen bitişiğindeki Ayn-ı Zilha Gölündeki balıkların kutsal olduğuna inanılır.

halit, KAYATUZU olarak da bilinir, doğal sodyum klorür (NaCl). Birkaç metreden 300 m'ye kadar ulaşan kalınlıklardaki katmanlar halinde tüm kıtalarda bulunur. Kısmen kapalı havzalardaki tuzlu suyun buharlaşmasıyla oluşan evaporit çökelleri, kireçtaşı, dolomit ve şeyl katmanlarıyla birlikte görülür. Halit ayrıca volkanik bölgelerde süblimleşme, kurak bölgelerde çiçeksime ve tuz kaynaklarının yakınlarında da buharlaşma ürünü olarak oluşur. Halit yataklarının biçim değiştirmesi, kimi zaman tuz domlarında (kubbe) ve diyapirlerde görüldüğü gibi yatağın üzerindeki tortul kayaçların içinde tuz tıkaçlarının ortaya çıkmasına yol açar. En geniş halit yataklarına eski SSCB'nin güneydoğusunda, Fransa'daki Dax'ta, Hindistan'daki Pencap'ta, Kanada'daki Ontario'da ve ABD'de New York'un batı ve orta kesimlerinde rastlanır. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için *bak.* halojenür mineralleri (tablo). *Ayrıca bak.* sodyum klorür.

halk bandı, CB RADYO olarak da bilinir, kişilerin evlerde, işyerlerinde, motorlu araçlarda ve telsiz telefon hizmetinden yararlanılamayan yerlerde kullandıkları konuşma amaçlı, kısa erimli radyo iletişim sistemi. Halk bandı aygıtları genellikle bir alıcı-verici ile bir antenden oluşur. ABD'de 40 kanala bölünmüş ve 26,965 MHz'den 27,225 MHz'e kadar frekansları içeren frekans bölgesi ile 460-470 MHz arasındaki ultra yüksek frekans (UHF) bölgesi halk bandı için ayrılmıştır. Federal yönetimin koyduğu güç sınırı (4 W) ve anten yüksekliğindeki pratik sınırlamalar, halk bandı iletişiminde erimin motorlu araçlardaki aygıtlar için yaklaşık 24 km'yle, sabit aygıtlar için ise 48 km'yle sınırlı kalması sonucunu doğurur.

Halk bandı uygulaması ABD'de 1940'larda başlamıştır. Kanada, Jamaika ve AFC gibi bazı ülkelerde de halk bandı kullanılmaktadır. Türkiye'de halk bandı uygulaması 2813 sayılı Telsiz Kanunu ve ilgili yönetmelik uyarınca 1983'te başlamıştır. 26,965-27,405 MHz'lik frekans bölgesi 40 kanala bölünmüş ve halk bandı için ayrılmıştır. Halk bandında genlik modülasyonu (AM) kullanılır. Türkiye'de de verici çıkış gücü 4 W ile sınırlandırılmıştır. Anten yüksekliği yerden en çok 18 m, çatıdan en çok 6 m olabilir; belediye sınırları içinde çeyrek dalga anten, belediye sınırları dışında yarım dalga anten kullanılması gereklidir.

Halk Bilgisi Haberleri, İstanbul'da yayımlanan aylık folklor ve etnografya dergisi (1 Kasım 1929-Mart 1947). Türk Halk Bilgisi Derneği'nin İstanbul merkezi tarafından yayımlanmaya başlayan dergi 20. sayısından sonra İstanbul (sonra Eminönü) Halkevi'nin yayın organı olarak çıktı ve 124. sayısında kapandı (Şubat 1942). 1947'de bu kez *Türk Halk Bilgisi Haberleri* adıyla 125. sayısı yayımlandı. Yazı işleri müdürlüğünü 1-19. sayılarda İzzet Adil'in, 20-125. sayılarda Mehmet Halit Bayrı'nın yaptığı dergide folklor ve etnografyanın çeşitli alanlarını konu alan çok sayıda derleme ve incelemeye yer verildi. Özellikle Türkiye'nin değişik yerlerinden derlenen âşık edebiyatı örnekleri, âşıkların yaşamları üstüne bilgiler, masallar, mâniler, bilmeceler, halk öyküleri, efsaneler, destanlar, çeşitli meslekler ve geleneklerle ilgili araştırmalar yayımlandı. Dergide yazıları çıkan yazarlar arasında Mehmet Halit Bayrı, Abdülkadir İnan, Ahmet Caferoğlu, M. Şakir Ülkütaşır, Pertev Naili Boratav, Ali Rıza Yalgın, Sadeddin Nüzhet Ergun, Hikmet Turhan Dağlıoğlu, Vahit Lütfi Salcı, Sadi Yaver Ataman, Eflâtun Cem Güney, A. Baha Gökoğlu, Naki Tezel, İhsan Hamami, Ahmet Talat Onay, Yusuf Ziya Demircioğlu, M. Fahrettin Kırzıoğlu ve Hikmet Dizdaroğlu sayılabilir.

halk cephesi, faşist bir saldırıya ya da faşizm tehlikesine karşı demokrasiyi savunmak, sosyalist iktidar ya da reform yönünde ilerlemek için işçi sınıfı ve orta sınıf partilerinin ya da sol partilerin oluşturduğu ittifak. 1930'ların ortalarında faşizmin yükselişinden kaygılanan komünist partiler, SSCB'nin politikasındaki değişikliğin de etkisiyle sosyalist, liberal ve ılımlı partilerle faşist saldırıya karşı birleşmeye yöneldiler. Fransa ve İspanya'da halk cephesi hükümetleri kuruldu.

Faşizmin İtalya ve Almanya'daki ilk başarıları SSCB'de fazla tedirginlik uyandırmamıştı. Stalin'in tasfiyelerinin sürdüğü ve yürürlükteki Stalinci normlardan sapmaların, proleter devriminin nihai başarısı için aşın sağın saldırılarından daha tehlikeli görüldüğü 1930'larda Avrupalı komünistler de aynı tutumu paylaşmaktaydı. Örneğin, Almanya'da sosyal demokratları hedef alan komünistler Weimar Cumhuriyeti'ni yıkmak için Nazilerle işbirliği yaptılar.

Bir süre sonra faşistlerin komünistleri yok etmekteki kararlılığını ve soldaki bölünmenin sağa büyük kolaylık sağladığını kavrayan Avrupalı komünistler arasında faşizme karşı mücadelede en azından sol partilerle ittifak kurma yönünde güçlü bir eğilim doğdu.

Dış politikasında ulusal çıkarlarını öteki kaygıların önünde tutan SSCB yönetimi bir süre faşist devletlerle yakın diplomatik ilişkilerini korudu ve faşist yönetimlerin kendi ülkelerinde komünistlere baskı uygulamasının bu devletlerle ilişkilerini etkilemesine meydan vermedi. Ama Alman saldırı tehlikesinin görülmeye başlaması SSCB'yi Batılı kapitalist ülkeler arasında müttefik aramaya yöneltti. SSCB'nin 1934'te Milletler Cemiyeti'ne katılmasına da yol açan bu politika değişikliği, Sovyet yönetiminin halk cephesini savunmasında belirleyici etken oldu.

III. Enternasyonal'in (Komintern) 1935'teki yedinci ve son kongresi, komünistler ve sosyalistler arası "birleşik cephe" kavramının ötesine geçen yeni bir politika belirledi. Buna göre yalnız solcuları değil, liberalleri, ılımlıları ve hatta faşizme karşı olan tutucuları da kapsayan halk cephelerinin oluşturulması öngörülüyordu. Devrim hedefi gündemdeki acil mücadele kazanılıncaya değin ertelendi ve komünistlerden, ittifak yaptıkları komünist olmayan kesimleri devrimci söylemle korkutup uzaklaştırmamaları istendi.

Örneğin Fransa'da, Komünist Parti 1935'te kurulan ve tüm sol partilerle Genel İş Konfederasyonu'nun yer aldığı Halk Cephesi'ne katıldı; 1936 seçimlerinin sonucunda da sosyalist Léon Blum'un başkanlığında bir halk cephesi hükümeti kuruldu. Komünistler, bakanlık görevi kabul etmemelerine karşın, parlamentoda tam bir destek ve işbirliği sözü verdiler. Hükümet haftada 40 saatlik çalışma süresini de içeren geniş bir toplumsal reform programını gerçekleştirmeyi başardı. Ama mali durum kötüleşince Haziran 1937'de Blum düşürüldü. Halk Cephesi bir yıl daha sürdüyse de liberaller, komünistleri ve koalisyonun öteki üyelerini hükümet dışında bırakmaya başladılar. 1938'de Blum yeni bir halk cephesi hükümeti kurmak için girişimde bulunduysa da başarılı olamadı. Halk Cephesi uyguladığı toplumsal ve ekonomik reformlarla ülkede faşist hareketin gelişmesini önleyebildi, ama dünyada faşist tırma-

nışın durdurulması yönünde önemli bir etkide bulunamadı.

İspanya'da Şubat 1936 seçimlerinden sonra geniş tabanlı bir halk cephesi hükümeti kuruldu. Ama bunu büyük bir kargaşa izledi ve Temmuz 1936'da General Francisco Franco yasal hükümete karşı bir faşist ayaklanma başlattı. Başlangıçta SSCB ve Fransa'da Léon Blum'un Halk Cephesi çatışmaya karışmama görüşünü savundu. Bir süre sonra SSCB, Cumhuriyetçilere sınırlı askeri yardım sağlamaya başladı. Ama çok geçmeden Stalin neden belirtmeksizin, içinde anarşistlerin, sendikalistlerin ve Troçkistlerin de yer aldığı İspanyol soluna yönelik yoğun bir tasfiyeye girişti.

Aynı dönemde Şili'de de, faşizmin yükselişine karşı halk cephesi kurma yoluna gidildi. 1937'de komünist, radikal ve sosyalist partilerin oluşturduğu Halk Cephesi'nin 1938 seçimlerinde gösterdiği aday başkan seçildi.

Halk cephelerinin Batı'daki etkisi Stalin'in amaçladığının tersine oldu. Bu cephelerin kurumsallaştırmaya çalıştıkları toplumsal değişiklikler ve iktidarları sırasında ortaya çıkan karışıklıklar, Batılı kapitalistlerin SSCB karşısındaki korku ve güvensizliklerini artırdı.

II. Dünya Savaşı son bulurken faşist güçleri ortadan kaldırmak, giderek sosyalist yönde siyasal ve toplumsal dönüşümleri gerçekleştirmek amacıyla, özellikle Doğu Avrupa ülkelerinde "halk cephesi" ya da bununla aynı anlama gelen "Ulusal Demokratik Cephe", "Demokratik Blok" ya da "Vatan Cephesi" gibi adlar altında ittifaklar oluşturuldu. Bunların önderliği ve yönetimi, SSCB'nin askeri ve politik desteğinin de yardımıyla komünist partilerin elindeydi. Örneğin Romanya'da 1945'te kurulan yeni hükümet varlığını Ulusal Demokratik Cephe'ye borçluydu. Daha sonra gene komünist partinin yönetiminde oluşturulan Demokratik Halk Cephesi bu partinin etrafında birleşen sendikaları, kooperatifleri, tüketici örgütlerini, mesleki, bilimsel ve dinsel kurumları ve azınlık kuruluşlarını içeriyordu.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra halk cepheleri geleneği özellikle bazı Güney Amerika ülkelerinde, çok partili siyasal yaşamdaki saflaşmaların göstergesi olarak sürdü. Şili'de 1938'de başlayan deney, 1952 seçimlerinde halk cephesine bağlı partilerin ortak başkan adayı göstermeleri, 1970 seçimlerinde de Halk Birliği'nin (UP) kurulması gibi gelişmeler gösterdi. Siyasal demokrasi içinde sosyalist iktidarın kurulması amacıyla oluşturulan UP sosyalist, komünist, halkçı radikal, sosyal demokrat, Hıristiyan Hareket, Bağımsız Halkçı İttifak gibi siyasal parti ve grupları içeriyordu. 1970'teki başkanlık seçimini bunların adayı olan S. Allende kazandı. UP 1973 genel seçimlerinde de oylarını artırdı, ama parlamentoda çoğunluğu elde edemedi. 11 Eylül 1973'te silahlı kuvvetlerin yönetime el koymasıyla Pinochet'nin başında olduğu faşist bir rejim kuruldu. UP bundan sonraki etkinliklerini yeraltında ve ülke dışında sürdürdü.

Gene seçim ve iktidar amacıyla kurulan halk cephelerinin Güney Amerika'daki bir başka örneği, Mayıs 1965'te Kolombiya'da Camillo Torres önderliğinde oluşturulan Birleşik Halk Cephesi'dir.

20. yüzyılın ortalarında bağımsızlık yoluna giren eski sömürge ülkelerinde kurulan cepheler ise, mücadelenin ulusal anlamını vurgulamak amacıyla "Ulusal Kurtuluş Cephesi" ve benzeri adları yeğlediler (Cezayir, Vietnam, Kara Afrika ülkeleri vb). Marksist-Leninist karakterli bazı Filistin örgütleri de "halk cephesi" adını kullandı (Filistin Demokratik Halk Kurtuluş Cephesi, Filistin Halk Kurtuluş Cephesi gibi).

Halk Fırkası *bak.* Cumhuriyet Halk Partisi

Halk İştirakiyûn Fırkası, tam adı TÜRKİYE HALK İŞTİRAKİYÛN FIRKASI, Türkiye'de komünist çalışma yürüten ilk yasal siyasal parti.

Milli Mücadele sırasında TBMM'nin Sovyet hükümetiyle yakın ilişkiye girdiği bir dönemde, Ankara'da kuruldu (7 Aralık 1920). Kurucuları Baytar Binbaşı Hacıoğlu Salih Bey, Tokat Mebusu Nâzım Bey (Resmor), Bursa Mebusu Şeyh Servet Bey, Afyon Mebusu Mehmed Şükrü Bey ve Ziynetullah Nuşirevan Efendi idi. Halk Zümresi, Yeşilordu ve gizli Türkiye Komünist Fırkası'nın birleşmesinden oluşan örgüt, Mustafa Kemal'in (Atatürk) kurdurduğu resmi Komünist Fırkası sayılmazsa, I. TBMM döneminde kurulan ilk komünist partiydi. Yayın organı *Emek* gazetesi olan parti, ülke nüfusunun çoğunluğunu oluşturan köylülere ve köylülüğe büyük önem veriyordu. Programı bazı İslami özellikler taşıyordu. Fırkayı destekleyen Çerkes Ethem'in Ankara Hükümeti'yle anlaşmazlığa düşmesi ve Garp Cephesi komutanı İsmet Bey'le (İnönü) çatışarak Yunanlılara teslim olması üzerine Ocak 1921'de kapatıldı ve önde gelen yöneticileri tutuklandı. Başta Tokat Mebusu Nâzım Bey olmak üzere bazı parti ileri gelenleri ağır hapis cezalarına çarptırıldı. Aynı ay içinde gizli Türkiye Komünist Fırkası'nın genel sekreteri Mustafa Suphi de Trabzon açıklarında öldürüldü.

Sakarya Savaşı sonrasında, Halk İştirakiyûn Fırkası üzerindeki yasak bir yasayla kaldırılınca, parti yeniden yasal çalışmaya başladı. Bu dönemdeki yayın organı *Yeni Hayat* dergisiydi. Partinin programında Halk İştirakiyûn Fırkası ile Türkiye Komünist Fırkası'nın aynılığı, Marksizme ve III. Enternasyonal'e (Komintern) bağlılık açıkça vurgulanıyordu. 15 Ağustos 1922'de ilk kongresini toplamak için hükümetten gerekli izni aldıysa da, kongreye yabancı delegelerin de katılması gerekçe gösterilerek bu izin daha sonra geri alındı. Bunun üzerine izinsiz olarak toplanan Halk İştirakiyûn Fırkası'nın ilk kongresi, Türkiye Komünist Fırkası'nın ikinci kongresi sayılır. Kongrede, merkezi Moskova'da bulunan Komintern'i S. Zorin, J. Sadoul, Marcel Paz ve Magdeleine Marx temsil ediyordu. Partinin merkez komitesi büro üyeliklerine de Hacıoğlu Salih Bey, Nâzım Bey, Affan Hikmet Bey, Şefik Hüsnü Bey, Ata Çelebi Bey, Ahmed Edip Bey, Ahmed Hilmi Bey, Mehmed Ali Bey ve Behram Lütfü Bey seçilmişlerdi.

Kongrede Komintern delegelikleriyle seçilen Hacıoğlu Salih Bey, Nizamettin Nazif Bey ve Ziynetullah Nuşirevan Efendi, Komintern'in dördüncü kongresine katılınca, hükümet bunu gerekçe göstererek Halk İştirakiyûn Fırkası'nı yeniden kapattı. Açılan davada yargılanan 35 parti yöneticisi 9 Ağustos 1923'te çeşitli hapis cezalarına çarptırıldı. Böylece Türkiye'deki komünist hareketin ilk yasal çalışma dönemi, Cumhuriyet'in ilanından kısa bir süre önce sona ermiş oldu.

halk komünleri, Çince RENMIN GONGSHE, Wade-Giles yazımında JEN-MIN KUNG-SHE, 1958'de Çin'de uygulamaya konan büyük kırsal örgütlenme biçimi. Kolektif çiftliklerin birleştirilmesiyle ortaya çıkmış, etkinlikleri tarımla sınırlı kalan kolektif çiftliklerden farklı olarak yerel yönetim yanında her türlü ekonomik ve toplumsal etkinliği yönlendirecek çok amaçlı örgütler olarak düşünülmüştü. Her komün küçükten büyüğe doğru sıralanan birimler biçiminde örgütleniyor, üretim ekipleri üretim tugaylarını, tugaylar da komünü oluşturuyordu.

Halk komünleri Çin'deki sosyalist sistemin temel bir birimiydi; dolayısıyla da 1949 sonrasında siyasal ve ekonomik uygulamalarda çoğu kez aniden yapılan değişiklikleri doğrudan yansıtıyordu. Komünün üç düzeyli yapısı korunurken yerel karar alma mekanizmasıyla ilgili sorunlar, özel toprakların mülkiyeti ve ücret ödemeleri sürekli anlaşmazlık konusu oldu. Büyük Atılım (1958-60) sırasında köylülerin özel toprakları ortak mülkiyet altında toplandı ve ücretler eşitlendi. 1959-61 dönemindeki ekonomik zorluklardan sonraysa komünler yeniden örgütlendi. Ortalama komün boyu küçüldü; yerel üretim ekiplerine daha geniş özerklik tanındı; özel topraklar köylülere geri verildi; ücretler yapılan işe göre belirlendi.

Çin Kültür Devrimi (1966-76) katı bir sınıflandırmaya ve yerel denetimin yitirilmesine yol açtı. Üretim kararları üretim tugayı ve komün düzeyinde alınmaya başladı; bu sorumluluğu da sık sık parti kadroları, hatta ordu üstlendi. Özel mülkiyet ve yapılan işe göre ücret ödenmesi, karşı devrimci uygulamalar olarak eleştirildi. Bu karışıklık dönemini, özellikle Mao Zedong'un 1976'daki ölümünden sonra, komünlere görülmemiş ölçüde yerel ve bireysel özerklik tanıyan reformlar izledi. Ekonomik kararları yeniden yerel üretim ekipleri almaya başladı; çiftçiler özel topraklarında yetiştirecekleri ürünlerini kârla satmaya özendirildi. 1979'da tarımsal ürünlerin fiyatları büyük ölçüde artırılarak kırsal alanda ekonomik reforma girişildi. 1981'de üzerinde kolektif üretim yapılan büyük tarım alanlarının bölünerek çiftçi ailelerine kiralanmasına başlandı. Tarımsal ürünlerin serbest pazarlarda satılmasına konan kısıtlamaların çoğu kaldırıldı. 1985'te hükümet tarımda üretim kotalarının devlet tarafından belirlenmesi sistemini kaldıracağını açıkladı.

halk mimarlığı, ANONİM MİMARLIK olarak da bilinir, gelişmiş toplumlarda egemen sanat anlayışının ürünü olarak seçkin tabaka için yapılanların dışında kalan mimarlık ürünlerinin tümü. Halk mimarlığının en önemli özelliklerinden biri, bu kapsama giren yapılarda, üretim sürecini oluşturan karar verme, tasarlama ve uygulama aşamalarının birbirinden ayrışmamış olmasıdır. Bir halk mimarlığı ürünü, ister kullanıcının kendisi, ister bir usta ya da ustalar grubu tarafından yapılıyor olsun, birbirinden farklı emek türleri gerektirmez. Yapıyı gerçekleştiren bir yandan yapacaklarını aklında oluştururken, bir yandan da yapımı yürütür. Bu nedenle halk mimarlığı "mimarsız mimarlık" olarak da tanımlanır. Yapıyı yapan, içinde bulunduğu kültür çevresinin geleneksel leşmiş şemalarından birini seçerek uygular, kişisel katkısı daha çok ayrıntı düzeyindedir.

Halk mimarlığının başlıca örnekleri konutlarla, ortak kullanım için gerçekleştirilen basit sivil ve dinsel yapılardır. En eski ve dikkat çekici konut biçimlerinden biri İtalya'da Puglia kentindeki *trullo*'lardır(*). Güneydoğu Anadolu'da Harran'da da bunlara benzeyen konutlarla karşılaşılır. Ege Denizinin her iki kıyısında ve adalarındaki beyaz badanalı taş yapılar, balkonları,

bacaları ve açıktan çıkan merdivenleriyle basit kübik biçimlerin bir araya getirildiği başka halk mimarlığı örnekleridir. Bunlar gibi, sivri çatılarıyla Doğu Avrupa'daki

Antalya'daki Kalekçi mahallesinde Türk halk mimarlığının tipik örnekleri
Cengiz Çiva

ve Norveç'teki ahşap kilıseler (*bak.* ahşap Norveç kilisesi), Alpler'deki dik çatılı evler, İspanya'daki önlerine giriş bölümleri eklenmiş çok odalı mağara barınakları, Meksika'dan Orta Anadolu'ya kadar dünyanın pek çok yerindeki kerpiç yapılar, Amerika'yla Avrupa'nın kuzey bölgelerinde ve Anadolu'da Karadeniz Bölgesi'nde çok sık karşılaşılan çantılar(*) çeşitli dönemlerin özgün halk mimarlığı örnekleri arasındadır.

Çeşitli topluluklarda, değişik gereksinmelere göre ambar, ahır, çoban kulübesi gibi yapılar için değişik tasarımlar ortaya çıkabilir. Galiçya'daki *hórreo* denen tahıl ambarları buna örnektir.

Geleneksel toplum yapısının değişmesiyle birlikte halk mimarlığı ve ürünleri de yok olmaya başlamıştır. Halk mimarlığının değerlerine ilk kez 19. yüzyılın sonlarında İngiltere'de ortaya çıkan Arts and Crafts hareketinin önderi William Morris dikkatleri çekmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde yaygınlık kazanan yeni koruma anlayışıyla, özellikle gelişmiş Batı ülkelerinde, halk mimarlığı ürünlerinin yok edilmesinin önü alınabilmiştir. Bir çevreyi oluşturan en önemli mimarlık öğelerinin yalnızca anıtsal yapılar olmadığı yolundaki bu anlayış, halk mimarlığı örneklerinin de korunmasına yönelmiş ve bu konuda geniş bir bilimsel araştırma etkinliğinin başlamasına yol açmıştır.

Halk Oyuncuları, kısa sanat yaşamında güncel siyasal konuları işleyen oyunlarıyla ilgi toplayan tiyatro topluluğu. 1963'te İstanbul'da kurulan ve birkaç oyun sahneledikten sonra dağılan aynı adlı topluluğun bazı üyelerince 1967'de kuruldu. Topluluk çalışanları arasında Tuncer Necmioğlu, Tuncel Kurtiz, Erdoğan Akduman, Vasıf Öngören, Cengiz Tünay, Tunca Yönder, Elif Türkân ve Nuran Öngören sayılabilir.

İstanbul ve Ankara'da oyunlar sahneleyen Halk Oyuncuları'nın ilk oyunu Aydın Engin'in *Devri Süleyman*'ıydı. Oyun İstanbul ve Ankara'da yasaklandı, adı değiştirildi, yeni adıyla *Devri Küheylan* gene yasaklandı ve sonunda aklandı. Topluluğun Ankara'daki Büyük Meydan Sahnesi'nde oynadığı Yaşar Kemal'in *Teneke*'si (1968) ve Erol Toy'un *Pir Sultan Abdal*'ı (1969) övgü topladı.

1969'da ikiye bölünen topluluk elemanlarından bir bölümü 1971'de Halk Oyuncuları'nın Ankara'daki salonunda Ankara Birliği Sahnesi adıyla başka bir tiyatro kurdular.

halk sanatı, çoğunlukla büyük merkezlerden uzakta, fazla sanayileşmemiş bölgelerde yaşayan köylü, çoban, balıkçı, zanaatçı gibi kişilerin ortaya koyduğu sanat ürünlerinin tümü. Kapalı bir yaşam biçimi sürdürerek eski geleneklerini koruyan küçük topluluk ya da etnik grupların sanat ürünleri halk sanatının başka örnekleridir. Bazen kentlerde yaşayan belli grupların ulusal ya da dinsel nitelikli sanat ürünleri de halk sanatı kapsamına girer.

Halk sanatı durağan ve katı değildir. Yeni koşullara uygun olarak, eski ve geleneksel biçimlerden durmaksızın yeni temalar doğar. Hatta bir kültürün zorla benimsetilmesi de, yeni ve değişik bir sanat biçiminin doğmasına yol açabilir. Ulusal sınırları aşan halk sanatı konusunda yapılacak karşılaştırmalı incelemelerde, kültürel, geleneksel ve çevresel etkenlerin hepsinin dikkate alınması kaçınılmazdır. Halk sanatı edebiyat, müzik, dans ve görsel sanatlar gibi dalları kapsar.

Halk edebiyatı. Yazı dili olmayan toplumlarda sözle aktarılan kültür birikimi, halk edebiyatını oluşturur. Bütün toplumlar, belli dönemlerde bu türde ürünler vermiştir. Halk edebiyatı, gelişmiş toplumlarda da, özellikle çocuklar ve eğitim görmemiş kesimler arasında, yazılı edebiyatla birlikte varlığını sürdürür. Ama kentleşmiş birçok çevrede kitap, gazete, radyo ve televizyon, giderek halk edebiyatının yerini almaktadır. Halk edebiyatının başlıca biçimleri halk şarkısı, halk türküsü, halk öyküsü, söylence, atasözü, bilmece ve büyüdür.

En eski halk edebiyatı biçimlerinden biri halk şarkısıdır. Sözlü gelenek içinde yaşayan, daha çok duyarak kulaktan öğrenilen ve ailelerle sınırlı toplumsal gruplar arasında yayılan şarkılara halk şarkısı denir. Dünyanın her yerinde halk şarkısının en belirgin özelliği, günlük yaşamdaki etkinliklerle yakın ilişkili olmasıdır. Köylerde bu etkinlikler ekin, hasat, harman, iplik eğirme, dokuma, kürek çekme, sallayarak bebek uyutma, içki içme, oyun oynama vb'dir. Kentlerde ise halk şarkıları, işçi sendikalarının etkinliklerine, politik gösterilere ve fabrikalardaki çalışmalara eşlik edebilir. Halk şarkılarının haber ve dedikodu iletmek, yerel tarihi ve aile kütüklerini belgelemek, bir topluluğun bilgi ve edebiyat birikimini korumak gibi işlevleri de vardır. Günümüzde bu işlevlerin kitle iletişim araçlarıyla yerine getirilmesi nedeniyle bazı derleyiciler halk geleneklerinin yitip gitmesinden korkmaktadır. Gerçekte, bugün halk şarkıları, belli bir azınlığın birliğini ve kimliğini simgelemek gibi yeni işlevler yüklenmiştir. Örneğin bugün ABD'de yaşayan Avrupalı göçmenlerin çocukları ve torunları, hiç görmedikleri eski anavatanlarının zengin şarkı geleneğini hâlâ korumaktadır. Gene ABD'de ülkenin tarihini, çeşitli bölgelerini, değişik etnik ve toplumsal gruplarını konu edinen büyük bir halk şarkıları geleneği oluşmuştur.

Halk öyküsü terimiyle, geleneksel bir içeriği olan ve kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarılan öyküler belirtilir. Halk öyküleri dinsel anlamından uzaklaşmış söylen öğeleri de içerebilir. Ama birçok bilim adamı, söylenle halk öyküsü arasında kesin bir ayrım olmadığı görüşündedir. Çeşitli öykü türlerinde belirli motifler (örn. değerbilir hayvanlar, sınamalar, ölülerin geri gelmesi) ve belirli kalıp olaylar görülür. Çeşitli kültürler, birbirlerinin halk öykülerini öğrenir ve benimserken, yazılı edebiyat da bu gelenekten yararlanır.

Halk öyküsünün başlıca türleri masallar, efsaneler, aziz ve ermişlere ilişkin anlatılanlar, hayvan öyküleri, kahramanlık öyküleri ve fıkralardır. Bunlar bazen doğal bir olayın, bir hayvanın özelliğinin ya da bir geleneğin nasıl ortaya çıktığını da açıklar. İskandinav ülkelerinin sözlü öyküleri, edebiyattaki saga türünü yaratmıştır.

Halk müziği. Duyarak, kulaktan öğrenilen halk müziği, aileler ve küçük topluluklar arasında yayılır. Klasik ve pop müzik türlerinden bağımsız olarak varlığını sürdüren bu müzik türü, öğrenen, çalan ve söyleyenler tarafından durmaksızın yeniden yaratılır. Her ülkenin kendi ezgilerinden oluşan müzik repertuvarı, etnik ve kültürel sınırları aştıkça değişir. Dört büyük halk çalgısı grubunun en basiti, çıngırak, kaval, düdük, borazan ve uzun tahta borulardan oluşur. Avrupa ve Amerika'ya başka kültürlerin tanıttığı ikinci grupta gayda, obua, banço, ksilofon ve keman yer alır. Üçüncü gruptaki çalgılar Avrupa halk kültürlerinde basit malzemeyle yapılan *dolle* (nal biçiminde tahta keman) ve kıvrık lirdir. Dördüncü ve en önemli grup, kent kültüründen alınmış, ama bazen büyük bir değişiklik geçirmiş keman, klarnet, gitar, laterna gibi çalgılardan oluşur.

Yeni bir halk müziği parçası, topluluğun değerlerini ve beğenilerini yansıttığı, topluluk tarafından kabul edildiği sürece varlığını sürdürebilir. Ama müzikçiler, bir kuşaktan ötekine aktarılan özgün bir parçayı değiştirip süsleyebilir ya da basitleştirebilirler. "Toplu yeniden yaratım" olarak bilinen bu süreç, gerçek bir halk geleneğinin oluşması için gereklidir. Tek bir uygulamayı sürekli kılarak, yenileşme ve değişmeye engel olan modern kayıt teknikleri, halk sanatının bu özelliğini yitirmesine yol açabilmesi nedeniyle sakıncalıdır.

Güney ve Doğu Avrupa'da, çoksesli halk müziği örnekleri varsa da, halk şarkıları çoğunlukla tekseslidir. Çoksesli biçimin bir örneği olan Yugoslav *ganga*'sındaki paralel majör ve minör tonları, Batılı dinleyiciye değişik gelen bir uyuşmazlıktır. Çoksesli koro şarkıları eski SSCB'nin bazı yörelerinde, özellikle Kafkaslar'da yaygındır. Rondolar, ilkel çoksesli halk müziğinin bir başka bilinen biçimidir. Çoğu halk şarkısında dört dizelik nakaratlar vardır. Çocuk şarkıları ise genellikle çok basittir. Özellikle Doğu Avrupa destanlarında tek bir dize değiştirilip süslenerek yinelenir. Halk şarkılarının ölçüsü genellikle söylendiği dile ve bu dilin vurgusuna bağlıdır. Avrupa ülkelerinde bu çoğunlukla $\frac{3}{4}$ ve $\frac{4}{4}$'lük olur. Güneydoğu Avrupa'nın bazı yerlerinde ise, asimetrik kalıplardan oluşan aksak ölçü görülür.

Halk müziği çoğunlukla bir halkın karakterini dile getirdiğinden, besteciler eskiden beri ondan esinlenmişlerdir. Bu uygulama, özellikle ulusal duyguların filizlendiği 19. yüzyıl sonlarında belirginleşmiştir. Macar Béla Bartók ve Zoltán Kodály, İngiliz Ralph Vaughan Williams ve Frederick Delius, Norveçli Edvard Grieg, Amerikalı Aaron Copland, halk müziğinden büyük ölçüde yararlanan bestecilerdir. Hindistan'da "büyük gelenek" denen klasik müzik makamları (*raga*'lar) ve ölçüleri (*tala*'lar) ile "küçük" gelenek denen halk şarkılarının melodi ve ölçüleri arasında karşılıklı bir alışveriş vardır.

Halk dansı. Halk dansının, günlük etkinliklerden doğduğu için geleneksel dans, büyüsel ya da ekonomik işlevleri olduğu için yerel dans ya da amatör dans gibi değişik tanımları vardır. İlkel, gösteriye yönelik, klasik ve yaygın dans türlerini kapsamaz. Kökeni genellikle eski dinsel törenlere dayanan köy dansları eğlenmek amacıyla yapılır. Kentlerdeki halk dansları daha yeni ve özel amaçlara yöneliktir. Bu dansların her ikisi de tarımla bağlantılı özel günlerdeki şenliklere dayanır, ama sonradan kilise takvimlerine de geçmişlerdir.

Dünyanın hemen her yerindeki halk danslarında, dansın önderliğini deneyimli kadın ve erkek dansçılar yapar. Topluluktaki her yaş ve cinsten bireyin, dans edilirken katılması beklenir.

20. yüzyılın ilk yarısında birçok Avrupa ülkesinde saptanan ve kayda geçirilen halk dansları, dinsel-törensel danslar ve toplumsal danslar olarak iki ana gruba ayrılır. Birinci gruptaki dansları Doğu Avrupa'daki belirli (bazı hasat dansları gibi) birkaç özel durum dışında, erkekler yapar. Hıristiyanlık öncesi din törenlerinden kaynaklanan dinsel danslar, kış, karnaval, paskalya, bahar, yazdönümü gibi mevsimlik olaylara dayanan yerel geleneklerle ilişkilidir. Geleneklere göre bazı yerlerde bu tür danslara sözsüz Noel oyunları ve maskeli karnaval eğlenceleri de eşlik eder; bazı yerlerde ise yalnızca dans edilir (örn. İngiliz *morris* dansı ve Avrupa'daki bahar şenliklerinde genç erkeklerin dansı).

İkinci grupta kadın-erkek çiftler halinde yapılan bütün danslar yer alır. Toplumsal halk danslarının, bekâr kızlarla genç büyücülerin katıldığı eski bereket törenlerinden kaynaklandığı sanılır. Topluluğun sıra ya da zincir oluşturarak yer aldığı birçok tören biçimi, Avrupa'daki *farandola, floral* ve daha başka birçok bahar dansında bugün de yaşamaktadır. İngiliz, İskoç ve İrlanda köy dansları, "uzun" dans sıralarından ve bahar şenliklerindeki rondolardan kaynaklanır. Yüzyıllar içinde, kapalı yerlerde de oynanacak biçime gelen halk dansları, saray ve salonlar için eski temele dayanarak sürekli yeni danslar yazan dans ustalarının ve bestecilerin ilgisini çekmiş ve yaratıcılıklarını bu alana yöneltmelerine yol açmıştır. Kuzey Amerika'da dört çiftle oynanan dörtlü dansta (*square dance*) olduğu gibi, bu gruptaki halk dansları, kaynaklandıkları ülkenin sınırlarını aşarak, başka yerel dans biçimleriyle karışmış, onları geliştirmiştir. İspanyol *jota*'sı, İtalyan *saltarello*'su (sıçramalı dans), erkeğin akrobatik gösteriler yaptığı Bask *aurresku*'su ve Norveç *halling*'i gibi halk dansları, geçmişe dayanan erotik bir içerik taşırlar.

Avusturya valsi, Çek polkası, Arjantin tangosu gibi belli ülkelere özgü geleneksel danslar, evrensel birer salon dansı niteliği kazanmış ya da böyle danslara temel olmuşlardır. Klasik bale de içinde olmak üzere, dans gösterilerinde sürekli olarak çeşitli ülkelerin halk danslarından yararlanılmaktadır.

Görsel halk sanatları. Daha çok işlevsel ve yararcı amaçlara yönelik olan ve yapanın kendisinin ya da yakın çevresindekilerin kullanması için üretilen görsel halk sanatı ürünleri geleneği korumak ve sürdürmek gibi bir rol oynar. Bunlar genellikle hasır, tahta, deri gibi doğal ve yöresel malzemeden, basit ve kaba araçlar kullanılarak yapılır. Görsel halk sanatı ürünleri, insanın kendi özel çevresinde hem yararlı, hem güzel nesneler yaratarak uygarlaşma çabasının, yaratıcı bir biçimde dışavurumudur.

Halk sanatı kapsamında, Amerikan halk sanatındaki portreler ve yerel sahneler gibi duvara asılmak üzere yapılmış resimler de yer almakla birlikte, resim, genellikle dolap, sandık ve sandalye gibi başka nesneleri süslemede kullanılır. Avrupa, Kuzey Afrika ve Hindistan'da, dış duvarlara yapılan resimler yaygındır.

Heykelcilik alanındaki halk sanatı ürünleri, dinsel nesneler, oyuncaklar ve süsleme öğelerinin yanında, değişik biçimler verilmiş kaplar, hasır kaplanmış şişeler, şamdanlar gibi yararlı nesnelerdir. Ahşap bu dalda evrensel sayılabilecek bir araçtır ayrıca taş ve metal de kullanılmıştır. Tahta kalıplarla yapılan baskılar, balına kemiğinden yapılan oymalar ve çanak çömlek, kumaş ve giysilerin üstündeki desenler, görsel halk sanatının değişik örnekleridir. *Ayrıca bak.* Türk halk dansları; Türk halk edebiyatı; Türk halk müziği.

halka, matematikte, bir küme ile bu küme üzerinde tanımlanmış ve belirli koşulları sağlayan iki tane ikili işlemden (toplama ve çarpma) oluşan cebirsel yapı. Toplama ve çarpma işlemleri şu koşulları sağlamalıdır: 1) Toplama işlemi birleşmelidir [her a, b, c için $a+(b+c)=(a+b)+c$]; 2) toplama işlemi değişmelidir (her a, b için $a+b=b+a$); 3) bir sıfır öğesi vardır (kümede her a için $0+a=a+0=a$ olacak biçimde bir 0 öğesi vardır); 4) kümedeki her öğenin toplama işlemine göre tersi vardır [a öğesinin tersi $-a$ olarak gösterilirse, her a için $a+(-a)=(-a)+a=0$ olacak biçimde bir $-a$ öğesi vardır]; 5) çarpma işlemi birleşmelidir [her a,b,c için $a(bc)=(ab)c$]; 6) çarpma işlemi toplama işlemi üzerine dağılmalıdır [her a, b, c, için $a(b+c)=ab+ac$ ve $(a+b)c=ac+bc$]. Bunlara ek olarak, kümede çarpma işleminin de birim öğesi (her a için $a.1=1.a=a$ olacak biçimde bir 1 öğesi) varsa halkaya birimli halka; çarpma işleminin de değişmelilik özelliği varsa (her a, b için $ab=ba$) halkaya değişmeli halka adı verilir.

halka, SABİT HALKA olarak da bilinir, jimnastik aleti. 19. yüzyılın başlarında, genellikle jimnastiğin babası olarak kabul edilen Alman Friedrich Jahn tarafından geliştirilmiştir. Yalnızca erkeklerin yarıştığı bu dal,

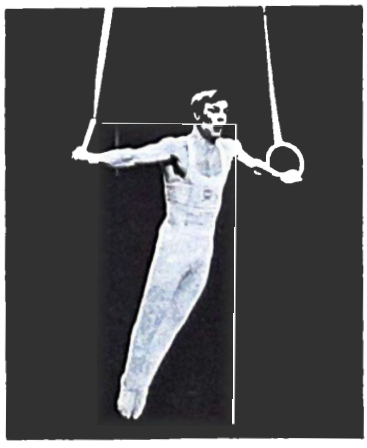

Halkada demir haç hareketinin uygulanışı
Stewart Fraser - Colorsport

jimnastik karşılaşmaları içinde en fazla fiziksel güç gerektiren türdür. Bununla birlikte, 1960'lardan bu yana, halka için gerekli gücü bir ölçüde azaltan sallanma hareketine ağırlık veren bir eğilim gelişmektedir.

Halka tahtadan yapılır. Kalınlığı 28 mm, iç çapı 18 cm'dir. Tabandan 5,5 m yüksekliğe asılmış kayışlara takılan halkaların yerden yüksekliği 2,5 m'dir ve birbirlerinden 50 cm uzaklıkta dururlar.

Hareketler, halkalar sabit durumdayken (halkalarda sallanma ya da sarkaç hareketi olmaksızın) yapılır. Gövdenin sallanma hareketleri, fiziksel güç ve belirli bir konumda durma becerisiyle birleştirilir. Halkayla en güç hareketler, kollar tümüyle gergin biçimde yanlara doğru uzatılmışken gövdenin dikey durumda taşındığı haç ya da demir haç ile kolları düz tutup halkaya asılarak bedenin yatay konumda taşındığı kaldıraçtır. Dünya ve Olimpiyat şampiyonları için *bak.* Olimpiyat Oyunları, spor ve oyunlar sonuçlar (jimnastik)

Halka Bulutsusu (katalog numarası NGC 6720 ve M 57). Yer'den birkaç bin ışık yılı uzakta, Çalgı (Lyra) Takımyıldızı'nda yer alan aydınlık bulutsu 1779'da Fransız astronom Augustin Darquier tarafından keşfedilmiştir. Kendi türünden öteki gezegence

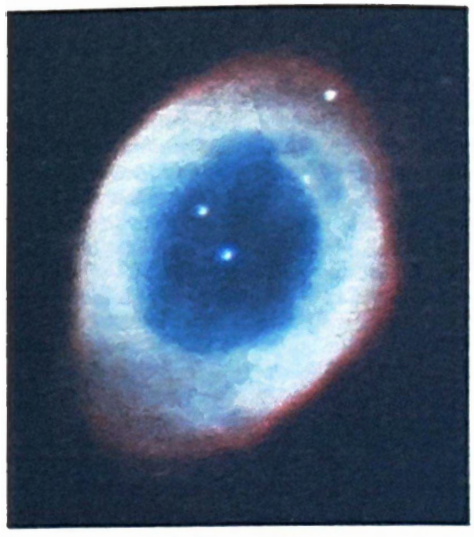

Çalgı Takımyıldızı'nda yer alan
Halka Bulutsusu (M 57, NGO 6720)
Hale Observatories fotoğraf California Institute of Technology ve Carnegie Institution of Washington

bulutsular gibi, merkezdeki bir yıldızdan kopan, ışıldayan bir gaz küresi biçimindedir. Çok uzaktan bakıldığında bu tür bir kürenin kenar bölümleri, orta kesimlerinden daha aydınlık gözükür, bu nedenle de daha çok ışıldayan bir halkaya benzer. Halka Bulutsusu, amatör astronomların da ilgisini çeken bir gökcismidir.

halka kelebeği *bak.* halkaören

halka küre, ufuk çizgisi, meridyen, Ekvator, dönenceler, kutup daireleri ve tutulum dairesi gibi çeşitli gök çemberlerini göster-

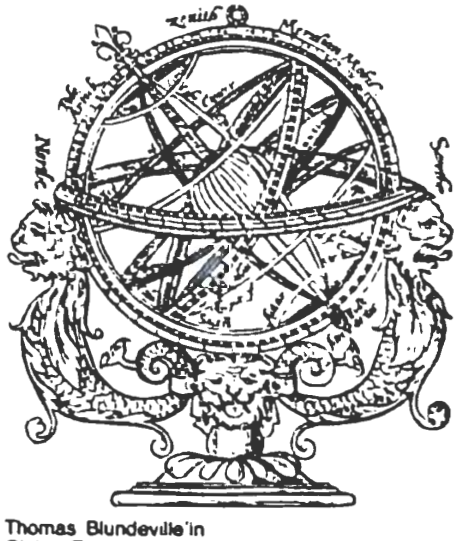

Thomas Blundeville'in
Plaine Treatise... of Cosmographie
adlı kitabından bir halka küre, 1594
British Museum, Londra, fotoğraf J.R. Freeman & Co. Ltd

mekte kullanılan eski astronomi aygıtı. Küre, üstü açısal ölçüm için derecelendirilmiş çemberlerden oluşan bir gökyuvarı biçimindedir. 17. ve 18. yüzyıllarda, asılı

halde bulunan ya da bir ayak üzerine tutturulmuş olan bu tür küreler yaygın olarak kullanılmaktaydı ve bunlardan, Ptolemaios'un yermerkezli sistemi ile Kopernik'in günmerkezli sistemi arasındaki farkın gösterilmesinde yararlanılırdı.

Gerekli bütün gök çemberlerini içeren bilinen ilk halka küre, İskenderiye'de İS y. 140'ta yapılan *meteöroskopion*'dur; ama bundan önce de daha basit türden halka aygıtları kullanılmıştır. Ptolemaios, *Almagest* adlı yapıtında üç tür halka küreden söz etmektedir. Ayrıca Hipparkhos'un (İÖ 146-127) dört çemberli bir halka küreden yararlanmış olduğu ileri sürülmektedir; Ptolemaios'un *astrolabon* (usturlab) adını verdiği aygıtında ise, derecelendirilmiş halkaların üzerinde çaplarından birbirine tutturulmuş borular bulunuyordu ve aygıt bir çekül ipinin yardımıyla dikey konumda tutuluyordu.

Araplar da, doğrultuları derecelendirilmiş çemberler üzerinde aktaran benzer aygıtlar (alidat) kullanmışlardır. 12. yüzyılda İspanya'da Magriplilerin geliştirdikleri halka kürelerin, sonraları Avrupa'da yaygınlaşan bu tür aygıtların ilk örnekleri olduğu sanılmaktadır.

halka oyunu, oyuncuların ellerindeki halkaları bir hedef kazığa geçirmeye çalıştıkları oyun. Kazığa geçen halka atıcıya iki puan, kazığa geçmeyen, ama rakibinkinden daha yakına düşen halkaysa bir puan kazandırır. Halkalar çoğunlukla demirden ve 1.350 gr ağırlığında olur; halattan ya da kauçuktan yapılmış halkalar da kullanılır. Halka oyunu Eski Yunan'da pentatlonda yer alan beş oyundan biriydi. Oyunun halka yerine genellikle at nalı kullanan Roma askerleri aracılığıyla İS 2. yüzyılda İngiltere'ye girdiği ve İngiltere'den ABD'ye geçerek burada çok tutulan at nalı oyununa(*) kaynaklık ettiği sanılır.

halkalı fok (*Pusa hispida* ya da *Phoca hispida*), *Phocidae* familyasından Kuzey Kutup denizlerinde, Baffin Adasında ve Avrupa'nın birkaç tatlı su gölünde yaşayan fok türü. Adını boza ya da sarıya çalan kürkünün üstündeki soluk renkli halkalardan alan bu fok türü yaklaşık 1,5 m uzunluğa ve 90 kg ağırlığa ulaşır. Halkalı foklar denizbuzlarının yakınlarında yaşar ve balık, kabuklular, yumuşakçalar gibi hayvanlarla beslenir. Dişiler kar içine kazılmış bir yuvada her yıl tek yavru doğurur. Yeni doğan yavrular beyaz ve yumuşak tüylüdür. Halkalı fokların derisi, yağı ve eti Eskimolar için büyük bir önem taşır.

Halkalı Ziraat Mektebi, 1847'de İstanbul'da açılan öğretim kurumu. Osmanlıların ilk mesleki ve teknik öğretim kurumu Ziraat Talimhanesi'nin devamı olarak, tarım alanında idadi sonrası öğretim vermek üzere kurulmuştur.

Tanzimat sonrasında, Basmahane-i Hümayun adıyla Yedikule'de kurulacak dokuma fabrikasına nitelikli eleman sağlamak ve pamuk üretimini geliştirmek amacıyla Ziraat Talimhanesi adıyla uygulamalı bir tarım okulu açıldı. Meclis-i Vâlâ'nın 25 Ocak 1847'de *Takvim-i Vekayi*'de yayımlanan kararına göre Uzunköprü Çayırı ile Demirkapı arazisi de uygulama çiftliği olacaktı. 1850'de Nafıa Nezareti'ne bağlanan okulun öğrenci kadrosu, başlangıçta 10 Müslüman ve 10 Hıristiyan olmak üzere Mekteb-i Tıbbiye'den nakledilen 20 öğrenci ile dışarıdan alınan 27 öğrenciden oluşuyordu. Okulda aritmetik, coğrafya, geometri, fizik gibi kuramsal derslerin yanı sıra yol ve köprü yapımı, bahçıvanlık, şekercilik, ipekböcekçiliği, merinos koyunculuğu gibi uygulamalı dersler de veriliyordu. Ama kuramsal derslerin yetersizliği ve disiplinsizlik gibi gerekçelerle talimhane çok kısa süre sonra kapatıldı.

Okulu yeniden öğretime açma girişimleri 1870'lerin sonunda, Ahmed Cevdet Paşa'nın ziraat nazırlığı döneminde başladı. Ama okul ancak 1884'te Suphi Paşa'nın nazırlığı sırasında yeniden açılabildi. Halkalı'daki Hurşid Paşa Çiftliği satın alındıktan sonra okul yapıları 1889'da tamamlandı. 1891'de Mülkiye Baytar İdadisi mezunlarından 19 öğrenci yatılı olarak okula alındı. Okul, Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi adıyla 1892'de öğretime başladı. Baytar Mektebi 1895'te buradan ayrılarak Kadırga'ya taşındı. 1914'e değin her yıl 20-30 dolayında mezun veren dört yıllık Halkalı Ziraat Mektebi'nde ayrıca ormancılık da okutuluyordu. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, okulu başarıyla bitirenler arasından seçilenler uzmanlık öğrenimi için Avrupa ülkelerine gönderildi. Okul I. Dünya Savaşı sırasında uzun süre öğretimi durdurdu. Ama kıtlık ve tarımsal ürün yetersizliği büyük boyutlara ulaşınca savaşın sonuna doğru yeniden açıldı. 1919'da bir kez daha kapanan okul bundan sonra düzenli öğretime ancak 1930'da başlayabildi. 1931'de Ankara'da Ziraat Fakültesi'nin açılması üzerine Ziraat Meslek Lisesi'ne dönüştürüldü.

halkalılar *bak.* halkalısolucanlar

halkalısolucanlar (*Annelida*), HALKALILAR olarak da bilinir, bölütlenmiş gövdelerine uygun olarak art arda dizili halka biçimli dış yapılarıyla ayırt edilen ve 9 bin dolayında türü kapsayan omurgasız hayvanlar filumu. Bu filum üyelerinin bir vücut boşluğu (sölom) ve hareketlerine yardımcı ince kıllan (seta) vardır. Ama sülükler ve bazı özelleşmiş türlerde kıllar bulunmadığı gibi, sülüklerde vücut boşluğu da körelmiştir.

Halkalısolucanlar genellikle üç sınıfa ayrılır: *Polychaeta* (denizsolucanları), *Oligochaeta* (yersolucanı, benzerleri ve su ortamına uyarlanmış birçok tür), *Hirudinea* (sülükler). Özellikle denizsolucanları arasında ve familya düzeyinin üstünde yapılan sınıflandırmalarda önemli farklar görülür. Bu, yalnızca evrim süreçlerindeki belirsizliklerden değil yapılarındaki büyük farklardan ve uyarlanma yeteneklerinin yarattığı davranış çeşitliliğinden kaynaklanır. Bazı uzmanlar yukarıda belirtilen üç sınıf yerine, örneğin *Oligochaeta* ve *Hirudinea* gruplarını altsınıf olarak *Clitellata* sınıfına yerleştirirken, öbürleri *Polychaeta* ve *Oligochaeta* gruplarını altsınıf olarak *Chaetopoda* sınıfına yerleştirir.

Polychaeta (denizsolucanları) sınıfının bütün yeryüzü denizlerine dağılmış olan 5.400 kadar türünün yanı sıra tatlı sularda yaşadığı bilinen birkaç türü vardır. Bu solucanların bir bölümü su içinde serbestçe hareket ederken, bir bölümü dipte açtıkları derin oyuklarda ve çoğu kez salgılarından oluşmuş tüplerde yaşar. Uzunlukları birkaç milimetre ile yaklaşık 3 m arasında değişir. Denizsolucanlarının vücudu baş (ya da prostomiyum), bölütlü gövde ve anüsün yer aldığı kuyruk bölümlerinden oluşur. Dibe bağlı yaşayan türlerin genellikle baş bölümü çok küçük, birçoğunda baş ya da ilk gövde bölütleri solungaçlıdır. Dışarı doğru uzayan bu solungaçlar solunuma ve beslenmeye yardımcı olurken solungaçsız türlerde solunum tümüyle vücut yüzeyinden sağlanır. Gövde bölütlerinin yanlarında bulunan ve ince kıl demetlerini içeren birer çift yassı çıkıntı (parapodiyum) yapı ve işlev farkları nedeniyle tür tanımlamasında önemli bir yer tutar. Bu çıkıntılar serbest yaşayan türlerde gelişerek çeşitlenmiş, bağlı yaşayan türlerde körelmiş ya da kaybolmuştur. Sindirim sistemleri genellikle ağız, yemek borusu, bağırsak ve anüsten oluşur.

Deniz solucanları arasında asalaklık seyrek görülmesine karşın *Aphroditamorpha* takımında karşılıklı yararlanma ilişkisine dayanan ortakçılık yaygındır. Bazı *Nereis* türleri bir uyarıya karşı beslenme organı olan hortumlarını uzatıp çene parçalarını gösterme biçiminde ortaya çıkan ürkütme davranışlarıyla dikkat çeker. Ayrıca bazı türler üzerinde yapılan deneylerde öğrenmeye bağlı davranışlar gözlenmiştir. Işık yayma (biyolojik ışıldama) olgusuysa birçok denizsolucanının erişkin evrede kazandığı bir özelliktir.

Denizsolucanlarının çoğu eşeysel yoldan ürer. Eşeysiz üreme, bağlı yaşayan birkaç türe özgüdür. Erdişiliğe ise ender rastlanır. Üreme genellikle doğrudan suya bırakılan gametlerin (sperma ve yumurtalar) bu ortamda döllenmesiyle gerçekleşir. Döllenen yumurtalardan trokofor(*) denen eşkenar dörtgen biçimli serbest yüzen larvalar çıkar. Trokoforlar uygun bir yere tutunduktan sonra giderek erişkin biçimini alır. Denizsolucanlarının çoğu kuyruk bölümleri başta olmak üzere yitirdikleri vücut parçalarını yenileme yeteneğindedir. *Ctenodrilus* ve *Dodecaceria* cinslerinin üyeleri tek bir bölütten bile kendilerini yenileyebilir. *Oligochaeta* sınıfının büyük bölümü karada yaşayan, yaklaşık 3.250 türü vardır. Vücutları baş ve gövde olmak üzere ikiye ayrılır. Uzunlukları denizsolucanları gibi büyük değişiklik gösterir. Genellikle silindir biçimli olan gövdelerinin bölüt sayısı denizde yaşayan bazı türlerde yediden başlayarak yersolucanlarında 600'e kadar ulaşabilir. Hareket yardımcı kıllar doğrudan doğruya gövdenin altından ya da bazen yanlarından çıkar. Sınıf üyelerinin çoğunda solunum vücut yüzeyinden yapılır. Sindirim sistemleri genellikle ağız, kaslı yutak, yemek borusu, kursak, mide (taşlık), uzun bir bağırsak ve

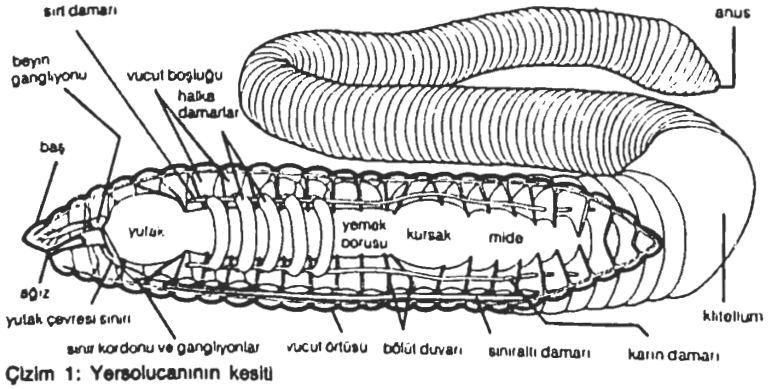

Çizim 1: Yersolucanının kesiti

anüsten oluşur. Cinsel olgunluğa erişen bütün bireylerin vücutlarının ilk yarısında, bir ya da birkaç bölütü kaplayan ve klitellum denen şişkin bir kuşak vardır.

Prosopora takımının *Branchiobdellidae* familyası asalak türlerden oluşmasına karşın öbür takım üyeleri arasında asalak yaşama biçimine seyrek rastlanır. Bazı yersolucanlarının da denizsolucanları gibi ışıldadığı ve

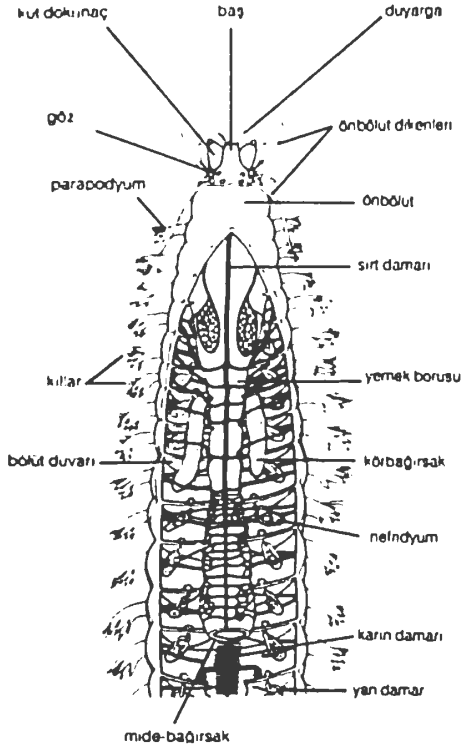

Çizim 2: Denizsolucanlarından *Nereis*'in iç yapısı
Janice L. Findley'in çizimi, F.A. Brown, *Selected Invertebrate Types* (1950). John Wiley and Sons, Inc

az gelişmiş öğrenme yeteneklerinin bulunduğu bilinmekte, dokunma, ısı ve ağrı duyularına karşı duyarlı oldukları sanılmaktadır.

Sınıf üyeleri yer değiştirirken vücutlarını ileriye doğru uzatıp kıllarıyla yere tutunur ve vücutlarının arka bölümünü öne doğru çeker.

Suda yaşayan türler arasında enine bölünmelerle oluşan eşeysiz üremeye yaygın biçimde rastlanırsa da, hemen hemen tümü erdişi olan yersolucanları üremek için sperma alışverişine gereksinir. Eşey organları ve bunların dışarı açılan deliklerinde sayı, yer ve düzen bakımından türe özgü önemli farklar görülür. Bu solucanlar, çiftleşme sırasında birbirlerine ters yönde uzanıp karın yüzeylerini değdirerek sperma alış verişi yaptıkları eşey deliklerini karşı karşıya getirir. Çiftleşmeden sonra klitellumun salgıladığı yumurta kapsülü ya da kokon vücudun kasılma hareketleriyle öne doğru ilerler. Önce yumurta yüklenen kokon öbür bireye ait spermaları da aldıktan sonra vücuttan dışarı atılır. Olgunlaşan yumurtalardan trokofor larvalar değil, erişkine benzeyen yavrular çıkar ve bunlar bir süre kokon içindeki maddelerden beslenirler. Ayrıca kendini dölleyen ve döllenmesiz üreyen türlere de rastlanır. Basit yapılı türlerin kendini yenileme yeteneği çok daha yüksektir.

Hirudinea sınıfının genellikle tatlı sularda ya da nemli ortamlarda yaşayan yaklaşık 300 türü vardır. Elips biçimli ve 34 bölütlü olan kılsız vücutlarının ön ucunda küçük, arka ucunda iri birer vantuz bulunur. Uzunlukları büzülme konumunda en çok 40 cm'dir. Eşeysel olgunluğa erişen bireyler klitellum taşır. Solunum vücut yüzeyinden sağlanır. Sindirim sistemleri ön vantuzun çevrelediği ağız, yemek borusu, kursak, bağırsak, düzbağırsak ve anüsten oluşur.

Bütün sülükler erdişi yapıda olan ve eşeysel yoldan üreyen kan emici hayvanlardır. Döllenen yumurtalar klitellum bezlerinin salgıladığı kokonda gelişir ve yumurtalardan erişkine benzeyen yavrular çıkar. Sülüklerde ışıldama ve kendini yenileme özelliğine rastlanmamıştır. Çevrel kasların kasılmasıyla uzayan boylarının erştiği yere ön vantuzuyla yapışan sülük arka vantuzunu serbest bırakarak boyuna kasların yardımıyla öne doğru ilerler.

Öbür iki sınıf üyelerinde vücudun çeşitli noktalarında odaklaşan ışığa duyarlı alıcılar ya da gözler sülüklerin yalnız ön ucunda bulunur. Işığın şiddetine karşı duyarlı olan bu yapılar sülüklerde basit, bazı denizsolucanlarında oldukça karmaşıktır.

Halkalısolucanların ekosistemde olduğu kadar insan yaşamında da önemli bir yeri vardır. Denizsolucanları deniz dibindeki tortulları, *Lumbricus terrestris* gibi yersolucanları toprağı altüst eder. Ayrıca yer solucanları topraktaki organik maddelerin ayrışmasına katkıda bulunan en önemli canlılardır. Denizsolucanlarından *Glycera dibranchiata* balık yemi olarak kullanılır. Palolo solucanı (*Leodice viridis*) Samoa Takımadasında yaşayan Yerliler tarafından yenir. Tropik balıkların önemli bir besin kaynağı olan *Tubifex* cinsi kirlenmiş sularda yaşadığından su kirliliğinin ölçümünde kullanılır. Çok eskiden beri tedavi amacıyla kullanılan sülüklerden günümüzde kan pıhtılaşmasını önleyen hirudin adlı bir madde elde edilmektedir.

halkaören (*Malacosoma neustria*), HALKA KELEBEĞİ ya da YÜZÜK KELEBEĞİ olarak da bilinir, *Lepidoptera* (pulkanatlılar) takımının *Lasiocampidae* (çadır kelebekleri) familyasından, orman ve meyve ağaçlarına verdiği zararla tanınan böcek türü. Erişkinlerin kanat açıklığı 30-40 mm, vücut ve kanat renkleri erkekte esmer sarı, dişide kırmızıya çalan kahverengidir. Uzunluğu genellikle 5 cm'ye ulaşan tırtılların sırtında beyaz, yanlarında mavimsi, sarımsı ve kırmızı renkte şeritler görülür.

Yaz ortasında, halkaören yumurtalarını meşe, gürgen, söğüt ve kavak gibi yapraklı ağaçların sürgünlerine halka oluşturacak biçiminde yapıştırır. Kışı yumurta evresinde geçirdikten sonra ilkbaharda yumurtadan çıkan tırtıllar ağaçlardaki dal çatallarına göçerek ipekten bir yuva örer. Tırtıllar iyice büyüdükleri yaz başına değin yaprakları yiyerek beslenir. Yuvadan ayrılan bireyler pupa evresini ağaçların kabuk çatlaklarında hazırladıkları ince ve beyaz kozalar içinde geçirir. Meyve ağaçlarında üremesi böcek ilaçları kullanılarak, yumurta halkalarına tuzak macunu sürerek ya da sonbaharda yumurtaların bulunduğu dallar kesilerek engellenir.

Halkapınar, Akdeniz Bölgesi'nde, Konya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Ereğli'ye bağlı bir bucak olan Halkapınar, 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Halkapınar Belediyesi 1954'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 7.101; kasaba, 1.847.

halkâri (Osmanlıcada "yaldız işi"), hat, minyatür ve tezhib sanatlarında altın yaldızla yapılan süsleme. Özel olarak hazırlanan altın yaldız desenin üstüne fırçayla sürülür. Desende, yaprak ve çiçeklerin ortasına sulu, kenarlarına ise bir kenar çizgisi oluşturacak biçimde koyu altın yaldız sürülür. Sulu altın yaldız sürülmüş yapraklara "berg-ı halkârî", kenar çizgisine "tahrir" adı verilir. Desenin renklendirildiği halkâriye "zer-şikâf" denir. Altının kâğıdın dokusuna geçmemesi için halkârinin aharlı kâğıt üstüne yapılması gerekir. Altınlı yerlerin parlaması isteniyorsa üstüne zer muhre denen parlatma taşı sürülür.

halkbilim, FOLKLOR olarak da bilinir, teknolojik açıdan gelişmiş, okuryazar toplumlarda geleneklere dayanan ve sözlü olarak kuşaktan kuşağa aktarılan edebiyatı maddi kültürü ve altkültür öğelerini inceleyen bilim dalı. Yazılı kültürün henüz gelişmediği toplumlarda benzer incelemeler, etnoloji ve antropolojinin araştırma alanına girer.

Halkbilim çalışmaları 19. yüzyıl başlarında ortaya çıktı. İlk halkbilimciler düşünce tarihinin gelişimini izleyebilmek için günümüze ulaşan eski gelenek ve inançların kökenlerini bulmayı amaçladılar. Bu nedenle de hemen hemen yalnız eğitim görmemiş kırsal topluluklarla ve çingeneler gibi bir ölçüde çağdaş yaşamın dışında kalmış gruplarla ilgilendiler. Almanya'da Jacob Grimm, Alman dininin Karanlık Çağ'daki tarihini aydınlatabilmek için halkbilimden yararlandı. İngiltere'de Sir Edward Tylor, Andrew Lang gibi bilim adamları, halkbilim ve antropoloji alanındaki bilgileri birleştirerek, tarihöncesi insanının inançlarını ve dinsel törenlerini "betimlemeye" çalıştılar. Bu çalışmaların en ünlüsü, Sir James Frazer'in *The Golden Bough; a Study in Magic and Religion* (1890; Altın Dal; Büyü ve Din Üzerine Bir İnceleme) adlı yapıtıdır.

Bu çalışmalar sırasında büyük bir belge ve bilgi birikimi oluştu. Grimm Kardeşler'in 1812'de yayımlanan ilk masal derlemesinden esinlenen Avrupalı bilim adamları halk masalları, baladlar ve başka halk şarkıları ile sözlü destanlar, halk oyunları, bilmece ve atasözü gibi her türden sözlü edebiyat ürününü yazıya geçirip yayımlamaya başladılar. Müzik, dans, geleneksel sanat ve el sanatları konularında da yürütülen benzeri çalışmalar sonunda birçok arşiv ve müze kuruldu. Bir topluluğun halkbilimine ilişkin bilgiler ulusal kimlik duygusunu güçlendirdiğinden, bu çalışmalar ulusal birlik ve bağımsızlık mücadelelerinde önemli rol oynadı. Çalışmalar geliştikçe karşılaştırmalı incelemeler için gerekli belgelerin sınıflandırılmasıyla önemli bir ilerleme sağlandı. F. J. Child'ın çabalarıyla baladların, Antti Aarne ve Stith Thompson'un çalışmalarıyla da halk masalları ve efsanelerdeki olay örgüleriyle motiflerin belirlenmesinde çeşitli ölçütler geliştirildi. Bu çalışmalardan yararlanan Kaarle Krohn önderliğindeki Finlandiyalı bilim adamları belirli bir masal, balad ya da bilmeceyi, derlendiği yere ve tarihe göre sınıflandırarak dağılım modellerini inceleyen ve bunların "özgün" biçimini bulmaya çalışan "tarihsel coğrafi inceleme" yöntemini geliştirdiler. Antropolojiyi temel alan halkbilimcilerinkine göre istatistiğe varsayımdan daha yer veren bu yöntem, 20. yüzyılın ilk yarısı boyunca halkbilim çalışmalarına egemen oldu.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle ABD'de halkbilim araştırmalarında yeni eğilimler ortaya çıktı. Kentlerde kendilerine özgü sanatları, gelenekleri ve değerleri olan çeşitli grupların varlığı, halkbilim araştırmalarının köylerin dışındaki toplulukları da kapsayacak biçimde genişlemesine yol açtı. Halkbilimin yalnızca emekçileri kapsaması gerektiğini savunan bazı Marksist bilim adamlarının yanı sıra bu konunun sınıf ve

eğitim gibi kısıtlayıcı etmenlerden bağımsız olarak ele alınması gerektiğini öne süren çevreler de vardı. Bu görüşe göre, aralarında iş, dil, yerleşim bölgesi, yaş, din ya da etnik köken gibi farklılıklar bulunsa da, ortak geleneklerini koruyarak iç birliğini sağlayabilen her "birim" halkbilimin araştırma konusunu oluşturuyordu. Öte yandan bu dönemde çalışmaların ağırlığı geçmişten günümüze kaydı ve halkbilime konu olan öğelerin kökenlerinden çok, bugünkü anlam ve işlevleri araştırılmaya başladı. Bütün bunların sonucunda geleneklerdeki değişmeler ve yeni bir kültüre uyum gösterme, yozlaşma olarak nitelendirilmekten çıktı.

Halkbilimde 20. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan ve yapıtları "sunuluş biçimlerine" ve "bağlamlarına" göre inceleyen çözümleme yöntemine göre, belirli bir öyküyü, şarkıyı, oyunu ya da geleneği tek başına ele alıp, sonra benzerleriyle karşılaştırmak yeterli değildir. Her yapıt bireyle onun bağlı olduğu toplumsal grup arasındaki etkileşimden doğar; belli bir işleve sahiptir ve hem sunanın, hem de izleyenin bir gereksinimini karşılar. Bu işlevselci ve sosyolojik görüşe göre, halkbilime konu olan her olay ancak tam bağlamı içinde ele alındığında anlaşılabilir: Olayın halkbilim açısından ne anlama geldiğinin anlaşılmasında sanatçının yaşamöyküsü ve kişiliği, topluluk içindeki rolü, dağarcığı, ustalığı, izleyicinin rolü ve gösterinin gerçekleşme koşulları gibi etmenler önemli rol oynar.

Türkiye'de folklor terimi ilk kez 1913'te Ziya Gökalp tarafından kullanıldı ve karşılığı olarak halkiyat sözcüğü önerildi. Daha sonra M. Fuad Köprülü ve R. Tevfik Bölükbaşı'nın kullandığı "halkiyat" ve "hikmet-i avam" terimleri, ardından da "budun bilgisi", "halk bilgisi", "halk bilimi", "halkbilim" ve "halk kültürü" gibi terimler ortaya çıktı. Cumhuriyet'ten sonra yaygınlaşan folklor sözcüğünün son yıllarda halk müziği ile halk oyunları için kullanılmaya başlaması bilim adamlarının "halkbilim" sözcüğünü yeğlemesine yol açtı.

19. yüzyılda Şinasi, Ahmed Vefik Paşa ve Ahmed Midhat Efendi ile onları izleyen bazı yazarlar atasözü derlemeleri hazırladılar. Başta Ignatz Kunos olmak üzere bazı Batılı Doğubilimciler de halkbilim derlemelerini ortaya koydular. II. Meşrutiyet'te aydınlar arasında halk kültürüne karşı doğan ilgi cumhuriyetten sonra arttı ve 1927'de Türk Halk Bilgisi Derneği(*) kuruldu. Dernek, dergi ve kitap yayınları yanında yurt çapındaki örgütlenmesiyle de bireysel derlemeleri özendirdi ve derleme geziler düzenledi. 1932'de kurulan Halkevleri Türk halk kültürünün derlenip araştırılmasına önemli katkılarda bulundu. Dergilerinde halkbilim yazılarına geniş yer verdi ve halkbilim derlemeleri yayımladı. 1938'de Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, daha sonra da başta Atatürk ve Hacettepe üniversiteleri olmak üzere pek çok üniversitede halkbilim ve halk edebiyatı dersleri okutulmaya başladı. Boğaziçi Üniversitesi Folklor Kulübü *Folklora Doğru*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Halk Bilimi Topluluğu *Halk Bilimi*, Folklor Kurumu *Folklor*, Kemal Akça *Folklor Postası*, İhsan Hınçer *Türk Folklor Araştırmaları*, İbrahim Aslanoğlu *Sivas Folkloru* ve *Türk Folkloru* gibi dergiler yayımladı. Bir devlet kuruluşu olan Milli Folklor Araştırma Dairesi de günümüzde derleme, arşiv, kitaplık, yayın ve uluslararası bilimsel toplantılar gibi değişik alanlarda etkinlikte bulunmaktadır.

Halkçı Parti (HP), Türk siyasal partisi. 20 Mayıs 1983'te kurulmuş, 2 Kasım 1985'te Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) adını alarak Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) ile birleşmiştir. Bu partiyle, Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) 12 Eylül 1980 harekâtından sonra kapatılmasının siyasal yaşamda yarattığı boşluğun doldurulması amaçlanmıştır.

HP 12 Eylül 1980 harekâtından sonra başbakanlık müsteşarlığı yapan, CHP'nin eski genel başkanı İsmet İnönü'nün de özel kalem müdürlüğünü yapmış olan Necdet Calp ve arkadaşları tarafından kuruldu. Mucip Ataklı, Kemal Aydar, Engin Aydın, Neriman Elgin, Fahrettin Özdilek, Mustafa Kemal Palaoğlu, Bahriye Üçok da kurucular arasındaydı. Calp genel başkan, Yılmaz Hastürk de genel sekreter oldu.

SODEP'in kurulması HP'nin gelişmesini önemli ölçüde engelledi. SODEP, HP'yi "muvazaa" ile suçluyordu. Ama Milli Güvenlik Konseyi SODEP'in kurucularını veto edip partinin genel seçimlere katılamayacağı anlaşılınca, HP için gelişme olanağı doğdu. Bazı kurucuları Milli Güvenlik Konseyi'nce veto edilmekle birlikte HP kurucu sayısını tamamladı ve kendini sosyal demokrat ilan eden tek sol parti olarak seçime katıldı. HP seçime giren partiler arasında milletvekili aday listesi, Milli Güvenlik Konseyi'nce en çok veto edilen partiydi. Veto edilen 84 adayın yerine yenileri ilan edildiyse de, yeni vetolar ile HP seçime 13 milletvekili adayı eksiği ile katılabildi.

6 Kasım 1983 genel seçimlerinde HP toplam 5.277.698 oy (yüzde 30,46) alarak 400 kişilik TBMM'de 117 milletvekilliği elde etti ve ana muhalefet partisi durumuna geldi. Ama HP'nin muhalefeti yetersiz görülüyor ve sürekli eleştiriliyordu. Parti içinde de yönetime karşı eleştiriler vardı.

25 Mart 1984 yerel seçimlerinde HP toplam 1.524.667 oyla, oyların ancak yüzde 8,87'sini aldı ve hiçbir yerde belediye başkanlığı kazanamadı. Partinin oy kaybının büyüklüğü seçime SODEP'in de katılmasından ileri gelmiş, birkaç ay önce genel seçimde kazanılan oyların çoğu SODEP'e kaymıştı.

29 Haziran 1985'te yapılan HP Büyük Kongresi'nde parti yönetimi önemli ölçüde değişti; daha önce partinin genel sekreterliğinde bulunan Aydın Güven Gürkan genel başkan, Halil İbrahim Şahin de genel sekreter oldu. Gürkan'ın başkanlığında HP, SODEP ile birleşmek için yoğun girişimlerde bulundu. 17 Ağustos'ta HP Küçük Kurultayı toplandı ve SODEP ile birleşilmesi yolunda ilke kararı aldı. 21 Eylül'de iki parti arasında birleşme protokolü imzalandı. 2 Kasım'da toplanan HP Olağanüstü Kurultayı partinin tüzük ve programıyla birlikte adını da Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) olarak değiştirdi. Üye sayısı 33'ten 80'e çıkarılan Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nun (MKYK) 47 yeni üyesinden 40'ı SODEP'li, 7'si de HP kökenliydi. Böylece MKYK üyelikleri SODEP ve HP kökenli üyeler arasında eşit olarak bölündü. 3 Kasım'da toplanan SODEP Olağanüstü Kurultayı'nda da SODEP kendisini feshederek SHP'ye katıldı.

Halkevleri, Atatürk devriminin ve ilkelerinin yaygın bir biçimde kavranmasını ve benimsenmesini sağlamak, cumhuriyetin kültür atılımını Milli Eğitimin yanı sıra yürütmek amacıyla oluşturulan kültür ve eğitim kurumu (1932-52). Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) tek parti yönetimini güçlendirmenin bir aracı olarak kullanıldığı gerekçesiyle eleştirilere uğramıştır.

1929 Büyük Bunalımı'nın Türkiye'yi de etkilediği 1930'ların başında II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nce kurulan Türk Ocakları, cumhuriyet rejimine uyarlanmış olarak varlığını sürdürüyordu. Ama bu örgüt cumhuriyet yönetiminin kültür politikalarını uygulayacak yapı ve ideolojik donanımdan yoksundu. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (CHF; 1935'ten sonra CHP) 10-18 Mayıs 1931'de toplanan III. Kurultayı'nda Türk Ocakları'nın kapatılması, yerine Halkevleri'nin kurulması kararlaştırıldı. CHF'nin ileri gelenleri Halkevlerinin kuruluş amacını ulusu aynı ülküye bağlı bir kütle halinde örgütlemek, kültür ve düşünce birliğini sağlamak, ulusal birliği oluşturan kültür öğelerini ortaya çıkartıp geliştirmek, kır-kent ve köylü-aydın ayrımını ortadan kaldırmak olarak açıklıyorlardı. 19 Şubat 1932'de CHF'nin yan örgütü olarak kurulan Halkevleri, çalışmalarını Türk Ocakları'ndan kalan yapılarda sürdürecek, onların mal varlığını devralacaktı. Böylece, ilk kurulan Ankara Halkevi, Ankara Türk Ocağı merkezine yerleşti.

Çalışmaları dil-edebiyat, güzel sanatlar, temsil, spor, sosyal yardım, halk dershaneleri ve kurslar, kütüphane ve yayın, köycülük, tarih ve müze şubeleri olmak üzere dokuz bölümde toplanan Halkevleri görece kalabalık nüfuslu kent ve kasabalarda kuruluyordu. Herhangi bir yerde halkevi açılabilmesi için önerinin CHP il yönetim kurulunca parti genel sekreterliğine iletilmesi, genel yönetim kurulunun da öneriyi benimsemesi gerekiyordu. Halkevi üyeliği herkese açıktı, ama yalnız CHP üyeleri ve devlet memurları yönetici olabiliyordu. Halkevi başkanları, bağlı bulundukları CHP yönetim kurullarınca seçilirler, Ankara Halkevi başkanı CHP genel yönetim kurulunca atanırdı. Önemli merkezlerdeki başkanlar da CHP il başkanınca atanırlardı.

Halkevleri'nin giderleri bulundukları yerin CHP örgütünce karşılanır, bütçeleri parti yönetim kurulunca onaylanırdı. Devlet bütçesinden de mali yardım alan örgüt, çalışmaları konusunda parti genel sekreterliğine düzenli bilgi verirdi.

1932-52 arasında toplam 478 halkevi ve 4322 halk odası açıldı. Ayrıca kültür ataşeliği gibi hizmet veren Londra Halkevi de vardı. CHP'nin 1939'daki V. Kurultayı'nda halkevi örgütlenmesinin daha da yaygınlaştırılması kararlaştırıldı ve 1940'tan sonra az nüfuslu kasaba ve köylerde Halk Odaları açıldı. Halkevleri'nin merkezi yayın organı olan *Ülkü* dergisi dışında, 40 kadar yayını vardı. Örgüt ayrıca çok sayıda kitabın yayımlanması, zengin kütüphaneler oluşturulması ve okuryazarlık oranının yükseltilmesinde etkili oldu.

Halkevleri, çok partili siyasal yaşama geçiş döneminde (1945-1950) önemli bir tartışma konusu oldu. Muhalefetteki Demokrat Parti (DP), varlığını halktan toplanan vergilere borçlu olan Halkevleri'nin CHP'nin siyasal amaçları doğrultusunda çalışma yürüttüğünü, bunun da eşitsiz bir siyasal mücadele ortamı yarattığı görüşünü savunuyordu. Bu nedenle Halkevleri ile CHP arasındaki bağların koparılması gerektiğini ileri sürüyordu. 14 Mayıs 1950'deki genel seçimleri kazanarak tek başına iktidara gelen DP 1952'de Halkevleri'ni kapattı.

DP iktidarına son veren 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinden sonra Halkevleri yeniden örgütlendi. Önce Türk Kültür Dernekleri adıyla çalışmalarına başladı. 21 Nisan 1963'teki Olağanüstü Kurultay'ın ardından "Halkevleri" adını alarak kamu yararına çalışan dernek statüsü kazandı. 1970'lerden sonra, 27 Mayıs Hareketi'ni gerçekleştiren tabii senatörlerin örgütle yakından ilgilendikleri görüldü.

12 Eylül 1980 harekâtı sonrasında Halkevleri'nin çalışmaları durduruldu ve yöneticileri hakkında dava açıldı. Yargılama sonucunda beraat eden örgüt yöneticileri, Genel Başkan Ahmet Yıldız öncülüğünde, Halkevleri'nin 10 Mayıs 1988'de yeniden çalışmaya başladığını duyurdular.

Halkın Dostları, İstanbul'da yayımlanan (Mart 1970 - Temmuz 1971) aylık düşün ve edebiyat dergisi. İsmet Özel'in sahipliği ve sorumlu yönetmenliği altında 16 sayı çıktı. Ataol Behramoğlu, Murat Belge ve İsmet Özel'in kurdukları dergide İkinci Yeni akımına cephe alındı ve toplumcu gerçekçilik anlayışıyla yazılmış yazı ve şiirlere yer verildi. Dergide Bedrettin Cömert, Asım Bezirci, Ferit Öngören'in inceleme yazıları, İsmet Özel, Ataol Behramoğlu, Nihat Behram, Süreyya Berfe'nin şiirleri yer aldı. *Halkın Dostları*, 12 Mart 1971 müdahalesinden sonra İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nca kapatıldı.

halkın girişimi, halkın yasaların oluşması ve kabulü sürecine katılmasını sağlayan yarı doğrudan demokrasi yöntemi. Belli sayıda seçmenin parlamentoya kanun teklif edebilmesi (*bak.* halkın kanun teklifi) ya da parlamentonun kabul ettiği, ama henüz yürürlüğe girmemiş olan bir yasanın halkoylamasına sunulmasını isteyebilmesi (*bak.* halkın vetosu) gibi biçimler alır. Temsili demokrasilerde halkın yasama sürecine katılmasını sağlar ve yarı doğrudan demokrasinin başlıca öğesini oluşturur. *Ayrıca bak.* halkoylaması.

Halkın Günlüğü *bak.* Renmin ribao

Halkın İradesi *bak.* Narodnaya Volya

halkın kanun teklifi, belli sayıda seçmenin dilekçe ile parlamentoya başvurarak belirli bir konuda yasa çıkarılmasını isteyebilmesi. Halkın yasama sürecine katılımını sağlayan bu yöntem yarı doğrudan demokrasinin kurumları arasında yer alır. Halkın kanun teklifi tasarılı ya da tasarısız olabilir. Yöntem değişik biçimlerde uygulanmaktadır. Kimi durumda halkın tasarılı ya da tasarısız yasa teklifi parlamentoda kabul edildiğinde ayrıca halkoylamasına sunulmamaktadır (İtalya). Bazen, tasarılı teklif parlamentonun bir müdahalesi olmaksızın doğrudan doğruya halkoylamasına sunulur (ABD'de bazı eyaletlerde). Tasarılı ya da tasarısız tekliflerin parlamentoda görüşüldükten sonra ayrıca referanduma sunulduğu durumlar da vardır (İsviçre).

halkın vetosu, belli sayıda seçmenin parlamentonun kabul ettiği, ama henüz yürürlüğe girmemiş bir yasanın halkoylamasına sunulmasını isteyebilme hakkı. Özellikle ABD, İsviçre ve İtalya'da belirli yasalar için sözkonusu olan bu uygulama yarı doğrudan demokrasinin öğelerinden biridir. Anayasa ya da yasalarda öngörülen sayıda seçmenin bu yolda parlamentoya bir dilekçe vermesi durumunda halkoylamasına gidilir. Bunun sonucunda red oyları çoğunluk sağlarsa yasa kabul edilmemiş sayılır; kabul oylarının çoğunluğu elde etmesi durumunda ise yasa yürürlüğe girer.

halkla ilişkiler, kamuyu ilgilendiren ya da ilgilendirmesi istenen kişi ve kuruluşlar ile bunlara ilgi duyan ya da duyabilecek çeşitli kesimlerden kitleler arasındaki ilişkilerle uğraşan iletişim dalı. "Müşteri" olarak düşünülebilecek herhangi bir şirket, politikacı, sanatçı ya da yazar, hükümet ya da hükümet kuruluşu, yardım derneği, dinsel topluluk vb dikkatleri üstünde toplamak isteyebilir. Ulaşılmak istenen kesimler ise bazen belli bir partinin 35-50 yaşlar arasındaki kadın seçmenleri ya da belli bir şirketin hissedarları gibi çok sınırlı, bazen de bütün ülke hatta dünya nüfusu kadar geniş olabilir. Halkla ilişkiler, müşteri ile ilgili gruplar arasında iki yönlü bir ilişkidir. Bir önemli yönü müşteriye halkın kendisini nasıl algıladığını göstermek, bir başkası da bu algılamaları etkilemek ve yönlendirmektir. Etkileme ve yönlendirme, hedef kitleye ulaşacak haberlerdeki odak noktası, vurgu ve ayrıntı yoluyla gerçekleştirilebilir.

19. yüzyılın başlarında ABD gazetelerinde, tanıtım yapmak isteyenlere "bedava reklam" vaat eden dostça ilanlara rastlanırdı. Bu tür yazıları yazmak için "edebi bürolar" kuruldu ve 20. yüzyılın başlarında New York kenti ile birkaç başka büyük kentte, çoğu eski gazeteci olan sayısız reklam ajanı ortaya çıktı. Halkla ilişkilerin evriminde önemli rol oynayan bu etkinlik türü günümüze değin çeşitli biçimlerde sürdürüldü. Ama reklam ajanlarının başarıları bazı kesimlerin tepkisini de çekmişti. 1909'da Amerikan Gazete Yayımcıları Birliği üyelerini bu "sayfa yağmacıları"ndan kurtarmak için Bedava Reklam Komitesi'ni kurdu. Benzer bir girişim de İngiltere'de görüldü, ama 1938'de hazırlanan bir raporda belirtildiği gibi, reklam amacıyla kurgulanan öykülerin haber değerinin yüksekliği yüzünden başarıya ulaşamadı.

Victoria döneminde imparatorluk kurmakla meşgul çevreler halkın öğrenme isteğini ve basının merakını küçümsüyorlardı. Ama çok geçmeden bu tutum yolsuzluk ve haksızlıkları araştıran gazetecilerin yoğun tepkisini çekti. 1906'da, Ivy Lee adlı eski bir gazeteci iş anlaşmazlıkları sırasında maden işçilerine ve basına karşı tutumlarıyla basının öfkesini çeken bir grup ABD'li antrasit madeni işletmecisine halkla ilişkiler danışmanı oldu. Lee, maden sahiplerini tutum değiştirerek soruları yanıtlamaya ikna etti; gazetelere de maden sahiplerinin basına her türlü bilgiyi vereceklerini iletti. Aynı yıl Pennsylvania Demiryolu Şirketi adına da çalışmaya başladı ve yeni bir uygulamaya girişerek demiryolu kazaları konusunda basına tam bilgi verdi. Böylece, henüz halkla ilişkiler adıyla bilinmeyen bu alanın temel öğelerinden birini oluşturdu.

İngiltere ve ABD'de hükümet kuruluşlarının reklamcı çalıştırmaya başlamasının ardından 1913'te ABD'de çıkarılan bir yasa bu kişilere hükümet kaynaklarından ödeme yapılmasını Kongre'nin onayına bağladı. Bu yüzden de halkla ilişkileri yürütenlere "enformasyon müdürü" gibi masum adlar verildi. Machiavelli'den beri pek az araştırılmış olan hükümet ve halkla ilişkiler kavramları arasındaki doğal bağ gelişmeye başlamıştı. Sonunda, ABD Kongresi'nin her üyesine en az bir basın sekreterinin verildiği günlere gelindi. İngiltere'de halkla ilişkilere ayrılmış hükümet dairelerinin ilk örneği sayılan İmparatorluk Pazarlama Kurulu, ticareti geliştirmek için 1924-33 arasında geniş çapta reklama başvurdu. II. Dünya Savaşı sırasında İngiltere ve ABD'de çeşitli hükümet dairelerinin halkla ilişkiler müdürleriyle çalışmaları, savaş sonrasında halkla ilişkilere verilen büyük önemin habercisiydi. On yıl içinde, kendi halkla ilişkiler kadrosu bulunmayan hükümet kuruluşu neredeyse kalmadı. Dahası, halkla ilişkiler iş dünyası ve basın yayında ilgi uyandıran her tür kuruluş için vazgeçilmez sayılmaya başladı.

Bütün bu gelişmelere karşın halkla ilişkiler uğraşının, sanatının ya da hünerinin herkesçe kabul edilmiş basit bir tanımı yoktu; günümüzde de yoktur. Bu eksiklik büyük ölçüde, konuyu oluşturan öğelerin çeşitliliğinden kaynaklanır. Olumlu bir hava yaratabilmek ve basın yayında ne tür bir öykuye yer verilebileceğini önceden kestirmek de bu öğeler arasında yer alır. İletişim araçlarının çeşitliliği halkla ilişkilerin bu temel sorununu daha da karmaşıklaştırır. Çünkü bu çeşitlilik gazete, dergi, radyo ve televizyondan başka meslek kuruluşlarıyla, özel ilgi gruplarının yayınları, sahne, perde ve televizyon yapımları ve adres listeleri gibi birçok iletişim aracının göz önünde tutulmasını gerektirir.

Halkla ilişkilerin ciddi bir yönü müşteriye ahlaki danışmanlık ve sosyolojik eğitim hizmeti sunmaktır. ABD'de bu alanda ilk çalışanlardan biri olan Earl Newsom, dikkatle seçtiği müşterilerini Gustave LeBon'un *La psychologie des foules* (1895; Yığınların Psikolojisi) adlı klasik yapıtını okumaya zorlar, onları ülkelerin (ve iş dünyasının) artık krallarca yönetilmediğine, halkın egemen olduğuna ve hoşnut edilmesi gerektiğine inandırırdı. Uçak yapımcılarıyla havayolları hesabına çalışan halkla ilişkiler danışmanları, Ivy Lee'nin demiryolları ilgililerinyle yaptığı gibi, müşterilerini açık ve dürüst olmaya çağırarak kaza ortamı ve nedenleri konusunda bilgi vermelerini önerdiler. Gene de halkla ilişkilerin bu yönü bazı çıkar kaygıları ve bazı şarlatanlıklar yüzünden engellerle karşılaştı. Küçük bir grup halkla ilişkiler uzmanı da suskunluk ve gizliliğin aleyhte reklama verilecek en doğru tepki olduğunu savundu.

İş dünyasında halkla ilişkilerin görevleri şirket ya da pazarlama çıkarlarını gözetmek, iyi imaj yaratmak ya da saldırıları karşılamak, geniş anlamda iyi ilişkiler oluşturmak ya da doğrudan reklam yapmaktır. Stratejik amaç kamuoyunda olumlu izlenim bırakmaktır. Bu yüzden de müşteri, yaratılmak istenen imajın gerçeklere uygun olması gerektiğine inandırılmalıdır. Müşterinin mal ve hizmetlerinin pazarlanması için uygun bir ortam yaratmak tüccar ve dağıtımcılarla iyi ilişkiler içinde olmayı, ürün reklamı yapmayı ve ticaret ve sanayi gruplarına bilgi vermeyi de içerir. Teknisyen ve mühendisler için makaleler hazırlanmalı ve bunlar bir de sokaktaki adamın anlayacağı dile çevrilmelidir. Ayrıca, şirket çalışanlarının övgüye değer etkinlikleri de tanıtılmalıdır.

Halkla ilişkilerin işi, büyük ölçüde, iyi haberleri en uygun biçimde sunmak, kötü haberlerinse oluşmasını önlemektir. Gene de bir felaketten kaçınılamamışsa halkla ilişkiler danışmanı hukuk danışmanının yardımıyla durumu değerlendirir; gerekli temel bilgileri ve gerçekleri toparlayarak kitle iletişim araçlarına sunar ve bunlardan gelen soruları yanıtlar; müşterinin karmaşık tepkilerini açık ve inandırıcı bir biçimde ortaya koyar.

Hükümet ilişkileri çoğu zaman, kamu işleri adı altında halkla ilişkiler kapsamına alınır ve lobiciliği de içerir. İşçi-işveren ilişkileri, çalışanlarla ve müşterilerle ilişkiler de bazen halkla ilişkilerin parçası kabul edilir. Müşterinin bürosu ya da fabrikasının olduğu yerlerde çevreyle ilişkileri de önem taşır.

Günümüzde şirket yöneticileri, halka hitap etmek ya da iş diliyle değil, gündelik dille yazmak konusunda yetkin olmayabilirler. Bu durumda, yöneticinin bilgisini herkesin anlayabileceği bir dille aktarmak halkla ilişkiler kapsamına girer. Mesleğin temel sorumluluğu, müşteriyi halk, halkı da müşteri için anlaşılır kılmaktır.

Eskiden reklam ajanslarının halkla ilişkilerle hiçbir ilgisi yoktu. Günümüzde ise dünyanın en büyük ajanslarının birçoğu-

nun, müşterileri aynı olmasa da, halkla ilişkiler bölümleri vardır ve bunlar zaman zaman reklam hazırlamayı ve kurumla ilgili filmler yapmayı da üstlenmektedir.

1940'lardan başlayarak, sorumluluklarını bilen halkla ilişkiler uzmanları mesleğin ahlak standartlarını belirlemeye ve yerleştirmeye çalışmış, uğraşlarının bir meslek statüsü kazanabilmesi için çeşitli birlikler kurmuşlardır. Bunlar arasında Amerika Halkla İlişkiler Derneği, Halkla İlişkiler Danışmanları Birliği (Londra), Avrupa Halkla İlişkiler Federasyonu (Brüksel) ve Uluslararası Halkla İlişkiler Birliği (Londra) sayılabilir. Halkla ilişkiler alanında hem ders, hem de diploma veren birçok yüksekokul ve üniversite vardır. İlk Halkla ilişkiler (sonradan İletişim) Okulu 1947'de Boston Üniversitesi'nde açılmıştır.

1950'den beri Türkiye'de halkla ilişkiler alanında çalışan Dışişleri Bakanlığı Enformasyon Genel Müdürlüğü, Milli Savunma Bakanlığı Basın ve Halkla Münasebetler Daire Başkanlığı, Genelkurmay Başkanlığı'na ve İstanbul 1. Ordu Komutanlığı'na bağlı Basın İrtibat Bürosu gibi birimler vardır. Halkla ilişkiler kavramının ve uygulamasının daha geniş boyutlar kazanması ise 1960'ların başına rastlar. 1961'de kurulan Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) Koordinasyon Başkanlığı'na bağlı Yayın ve Temsil Şubesi ile 1965'te kurulan Nüfus Planlaması Genel Müdürlüğü'ne bağlı Tanıtma ve Halk Eğitimi Dairesi bunların başında gelir. Bugün Başbakanlık'ta Halkla İlişkiler Dairesi Başkanlığı, bakanlıklarda ve bağımsız genel müdürlüklerde (örn. Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü) Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği adını taşıyan birimler vardır. Genelkurmay Başkanlığı ve sıkıyönetim komutanlıkları da benzeri bürolara sahiptir. Son yıllarda özel sektörün büyük kuruluşlarında da halkla ilişkiler için bölümler oluşturulmuştur.

Halkla ilişkiler, 1965'te Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne bağlı Basın-Yayın Yüksekokulu'nun kurulmasıyla yükseköğretimin ders programlarına girdi. Bu tür yüksekokulların sayısı kısa zamanda arttı. Günümüzde bu yüksekokullarda halkla ilişkiler bağımsız ya da gazetecilik dalıyla birlikte ayrı birer öğretim ve araştırma birimi durumundadır. Ayrıca, 1980'lerde halkla ilişkiler alanında etkinlik gösteren kişi ve kuruluşların sayısı hızla artmıştır.

halkoylaması, HALKOYU ya da REFERANDUM olarak da bilinir, belirli ve büyükçe bir halk topluluğunun, çoğu kez de bir ülkenin oy verme hakkına sahip tüm yurttaşlarının belli bir konudaki tercihlerini ortaya çıkarmak için yapılan oylama. Halkoyu terimi de zaman zaman bu anlamda kullanılmakla birlikte, ilk başlarda amme efkârı (kamuoyu) karşılığı olarak önerilmiş olduğundan, karışıklığa yol açabilmektedir.

Halkoylaması, seçilmiş bir yasama organının bulunduğu temsili demokrasilerde halkın siyasal tercihlerini belirtmesini ve giderek yasama sürecine katılmasını sağlar. Bu yönü ile de, yarı doğrudan demokrasiye özgü bir kurum ve mekanizmadır.

Halkoylamasının konusu çoğu kez hukuki bir biçime bürünür. Halkın görüşüne sunulan konu bir anayasa ya da yasa tasarısı biçiminde düzenlenmiştir. Bunlardan birincisine anayasa oylaması (kurucu referandum), ikincisine de yasa oylaması (yasama referandumu) denir. Uluslararası konularda da halkoylamasına gidilmektedir. Uluslararası antlaşmalar için, özellikle sınır değişiklikleri ya da yeni ülkelerin oluşması gibi sonuçlar doğurabilecek konularda yapılan oylamalar buna örnektir. Bu türden halkoylamalarına daha çok plebisit(*) denir. Bazen de belli bir toplumsal ya da siyasal konuda halkın çoğunluğunun tercihinin saptanması için halkoylamasına başvurulur (örn. NATO'dan çıkıp çıkmama, Avrupa Topluluğu'na girip girmeme vb). Bütün bu oylamalarda tercihler "evet" ya da "hayır" biçiminde belli edilir. Bunlardan hangisi geçerli oyların yarıdan fazlasını elde etmişse bu tercih halkın çoğunluğunun görüşü olarak kabul edilir.

Halkoylamasına başvurulması zorunlu ya da ihtiyari olabilir. Anayasa tasarısı hazırlayan bir kurucu meclis bu metnin kesin kabulü için halkın onayını şart koşmuşsa ya da yürürlükteki anayasanın kendisi belli yasaların ya da anayasa değişikliklerinin kabulünü halkın bunları onaylamasına bağlı saymışsa zorunlu halkoylamasından söz edilir. Pek çok ülkede yeni anayasalar ya da anayasa değişiklikleri bu yolla kesinleşmektedir. Türkiye'de 1961 ve 1982 anayasaları da halkoylaması sonucunda kabul edilmiştir. İhtiyari halkoylamasında ise, söz konusu hukuk metninin kabul edilmiş sayılabilmesi için halkın onayını alma zorunluluğu yoktur. Ama parlamento ya da yürütme organı belli durumlarda bu yola gidebilme olanağına sahiptir. Örneğin 1982 Anayasası'na göre cumhurbaşkanı anayasa değişiklikleri konusunda böyle bir yetkiyle donatılmıştır, ama bunu kullanmak zorunda değildir.

Halkoylaması süreci devletin organlarınca (yasama, yürütme) başlatılabileceği gibi halkın, daha doğrusu belli sayıda seçmenin istemi üzerine de bu yola gidilebilir (*bak.* halkın girişimi; halkın kanun teklifi; halk vetosu).

Halkoylamasından çıkan sonuç hukuki açıdan yasama organını bağlayıcı nitelikte ise tasdik (onay) halkoylaması, değilse istişari (danışma) halkoylaması söz konusudur.

halkoyu *bak.* halkoylaması

Halkü'l-Vadi (Arapçada "ırmağın boğazı"), Fransızca LA GOULETTE, Tunus'un kuzeyindeki Tunus ilinde (*vilaye*) kent ve gümrük limanı. Tunus Gölü ile Tunus Körfezi arasında uzanan kıyıdilinde yer alır. Başkente 11 km uzunlukta bir kanalla bağlanır. Bir balıkçılık filosunun merkezi olan liman, ülkedeki ithalatın dörtte üçünü, ihracatınsa (özellikle fosfat, demir cevheri, çeşitli meyve ve sebze) yarısına yakın bölümünü elinde tutar. Halkü'l-Vadi, Tunus kentinin de gözde bir plaj ve konut bölgesidir. Yörede birkaç büyük termik santral vardır. İç kesimde İspanyollara ve Osmanlılara ait surların kalıntıları bulunur. Nüfus (1984) 61.609.

Hall, Asaph (d. 15 Ekim 1829, Goshen, Connecticut - ö. 22 Kasım 1907, Annapolis, Maryland, ABD), 1877'de, Mars'ın iki uydusu Deimos ile Phobos'u bulan ve yörüngelerini hesaplayan ABD'li astronom.

1863'te atandığı ABD Deniz Kuvvetleri Gözlemevi'ndeki matematik profesörlüğünü 1891'de emekli olana değin sürdürdü. Burada daha çok gezegenler astronomisi, çiftyıldızların yörüngeleri ve yıldızların ıraklık açıları üzerinde çalışmalar yaptı. 1896-1901 arasında Harvard Üniversitesi'nde astronomi dersleri verdi.

Hall, Basil (d. 31 Aralık 1788, Dunglass, Haddingtonshire, İskoçya - ö. 11 Eylül 1844, Gosport, Hampshire, İngiltere), İngiliz deniz subayı ve gezgin. Doğu'ya, Latin Amerika'ya ve ABD'ye yaptığı yolculuklarda tuttuğu önemli gezi notlarıyla tanınmıştır.

Jeolog Sir James Hall'un oğluydu. 1802'de İngiliz Kraliyet Deniz Kuvvetleri'ne katıldı 1815'te Pekin'de Çin imparatorunun huzuruna çıkmak üzere denize açılan İngiliz

Basil Hall, bir oymabaskıdan ayrıntı
Hulton Picture Library

elçisi William Pitt Amherst'ün (Kont Amherst) muhafız gemisine komuta etti. Bu görevi sırasında yaptığı keşifleri *Account of a Voyage of Discovery to the West Coast of Corea, and the Great Loo-Choo Island* (1818; Kore'nin Batı Kıyısına ve Büyük Loo-Choo Adasına Yapılan Keşif Gezisinin Öyküsü) adlı kitabında anlattı. 1820'de görevli olarak Güney Amerika'ya doğru denize açıldı; bu yolculuktaki deneyimlerini de *Extracts from a Journal Written on the Coasts of Chili, Peru and Mexico, in the Years 1820, 1821, 1822* (1824, 2 cilt; Şili, Peru ve Meksika Kıyılarında 1820, 1821, 1822'de Yazılmış Bir Günlükten Seçmeler) adıyla yayımladı. Deniz Kuvvetleri'nden ayrıldıktan sonra ABD'ye gitti. İngiltere'ye döndükten sonra yayımladığı *Travels in North America in the Years 1827 and 1828* (1829, 4 cilt; 1827 ve 1828 Yıllarında Kuzey Amerika'daki Geziler) ABD basınının tepkisini çekti. 1842'de akıl hastası olarak Gosport'taki Haslar Deniz Hastanesi'ne yatırıldı ve orada öldü.

Hall, Carl Christian (d. 25 Şubat 1812, Kopenhag - ö. 14 Ağustos 1888, Kopenhag,

Carl Christian Hall, J.V. Gertner'in yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1864; Frederiksborg Şatosu, Danimarka
Nationalhistorske Museum paa Frederiksborg

Danimarka), Danimarkalı siyaset adamı. İzlediği politikalar ülkesini Almanya ile felaketle sonuçlanan bir savaşa sürüklemiştir.

Hukuk eğitimi gören Hall, 1848'de Ulusal Liberal Parti'nin önderi oldu. 1854-57 arasında din işleriyle ilgili bakan olarak görev yaptı. Schleswig Düklüğü'nün Danimarka'ya katılmasını öngören eski Eider Programı'nı destekledi. 1857'de başbakan (1858'den sonra aynı zamanda dışişleri bakanı) olduktan sonra Prusya'nın itirazlarına karşın, Schleswig'i Danimarka'ya yakınlaştırmaya çalıştı. Kasım 1863'te Schleswig'i Danimarka'ya bağlayan ve kısa süre sonra da Alman devletleriyle savaşa yol açan anayasal düzenlemeyi gerçekleştirdi. Aralık 1863'te kendi partisinden Ditlev Gothard Monrad başkanlığında kurulan yeni hükümette yer almayı reddetti. Ertesi yılki savaş Danimarka için felaketle sonuçlandı ve Hall, Schleswig ile Holstein'ı gerek siyasal, gerek coğrafi olarak Danimarka'dan ayıran onur kırıcı barış koşullarını kabul etmek zorunda kaldı.

1870-74 arasında yeniden din işleriyle ilgili bakan olarak çalışan Hall, 1879'da Muhafazakâr Halk Partisi'nin parlamento alt meclisi sözcülüğüne getirildi.

Hall, Charles Francis (d. 1821, Rochester, New Hampshire, ABD - ö. 8 Kasım 1871, Thank God Limanı, Grönland), ABD'li kâşif. Kuzey Kutup Bölgesi'ne üç sefer yapmıştır.

Bugün Kanada'nın Kuzeybatı Toprakları'nda bulunan Baffin Adasının güney ucundaki Frobisher Körfezine 1860'ta bir balina teknesiyle ulaşarak tek başına karaya çıktı. Daha önce İngiliz gemici Martin Frobisher'ın 1578'de gezdiği körfez bölgesinde iki yıl süren araştırmalar yaptı. Amacı Sir John Franklin'in 1845'teki keşif yolculuğundan sağ kalanları bulmaktı; bu amacına ulaşamadıysa da yolculukla ilgili pek çok kalıntı buldu. Geziden döndükten sonra (1862) *Arctic Researches and Life among the Esquimaux* (1865; Kuzey Kutbu Araştırmaları ve Eskimolar Arasında Yaşam) adlı bir kitap yazdı.

1864'te Franklin'in yolculuğundan sağ kalanları aramayı sürdürmek amacıyla bölgeye döndü. Hudson Körfezinin kuzey ucundan başladığı ve beş yıl süren gezisinin 4.830 km'sini kızakla yaptı. Bu gezisinde Franklin'in yolculuğuyla ilgili pek çok bilgi elde etti ve keşif ekibine ait çok sayıda eşyayı buldu.

Son keşif serüveni ABD yönetimince düzenlenen ve Kuzey Kutbu'na ulaşmayı amaçlayan bir yolculuğu yönetmek oldu. 29 Haziran 1871'de ABD Deniz Kuvvetlerine ait "Polaris" adlı gemiyle New York kentinden denize açıldı. Kuzeybatı Grönland'ı Kanada'nın kuzeydoğu kesimindeki Kutup Bölgesi'nden ayıran Kennedy ve Robeson boğazlarından geçti. Her iki kıyının da haritasını çıkararak 82° 11′ kuzey enlemine ulaştı; bu, o güne değin gemiyle keşfi yapılan kuzeydeki en uç noktaydı. "Polaris" daha sonra güneye yönelerek Grönland açıklarındaki 81° 37′ kuzey enleminde demirledi. Hall bir kara üssünden kızakla 83° kuzey enlemine gitti, ama dönüş yolculuğu sırasında ansızın öldü.

Hall, Charles Martin (d. 6 Aralık 1863, Thompson, Ohio - ö. 27 Aralık 1914, Daytona Beach, Florida, ABD), alüminyumun elektroliz yoluyla üretilmesi yöntemini geliştiren kimyacı. Ohio'daki Oberlin College'da öğrenim gördüğü sırada alüminyumun düşük maliyetle üretilmesi üzerinde çalışmalara girişen Hall, 1885'te mezun olduktan sonra araştırmalarını bu okulun laboratuvarında sürdürdü ve sekiz ay sonra da elektroliz yöntemini geliştirdi. (Fransız Paul Louis-Taussaint Héroult da ondan habersiz, aşağı yukarı aynı dönemde aynı yöntemi bulmuştu.) Önceleri buluşunu destekleyecek birini bulamayan Hall, en sonunda Mellon ailesinin ve Pittsburgh Reduction Company'nin (sonradan Aluminum Company of America) malı desteğini sağladı. 1890'da bu şirketin başkan yardımcısı olan Hall'un buluşu alüminyumun sanayi çapında üretilmesini ve yaygın olarak kullanılmasını sağladı.

Hall, Chester Moor (d. 9 Aralık 1703, Leigh, Essex - ö. 17 Mart 1771, Sutton, Surrey, İngiltere), renksemez (akromatik) merceği icat eden ve bu buluştan yararlanarak renkser sapıncı (renk bozulması) bulunmayan ilk mercekli teleskopu yapan İngiliz hukukçu ve matematikçi.

İnsan gözünü inceleyerek renksemez mercek(*) yapılabileceği kanısına varan Hall, bu amaçla çeşitli cam türleri kullanarak deneyler yaptı ve bu deneyler sonucunda, *crown* camı(*) ile *flint* camını(*) birlikte kullanarak başarıya ulaştı (1729). 1733'te de renksemez mercekler kullanarak açıklığı 6,5 cm, odak uzaklığı 50 cm olan teleskoplar yaptı.

Royal Society, renksemez merceğin muciti olarak 1758'de Londralı John Dollond'ı Copley Madalyası'yla ödüllendirdi. Bu, 1766'da bir başka mucitin itirazıyla karşılaştı. Ama sonunda, renksemez merceğin, bu konudaki buluş önceliğine fazla önem vermeyen Hall tarafından bulunduğu genel kabul gördü.

Hall, G(ranville) Stanley (d. 1 Şubat 1844, Ashfield, Massachusetts - ö. 24 Nisan 1924, Worcester, Massachusetts, ABD), ABD'de psikolojinin gelişimine katkısıyla tanınan psikolog. Genelde çocuk ve eğitim psikolojisinin kurucusu olarak tanınır. Ama

G. Stanley Hall
Clark University, Worcester, Massachusetts

dönemindeki psikoloji akımlarının yanı sıra Darwin, Freud ve başka kuramcıların görüşleriyle de yakından ilgilenmiştir.

Hall, 1867'de, papaz olmak isteğiyle New York kentindeki Birlik İlahiyat Okulu'na girdi. Ama ertesi yıl bu okuldan ayrılarak Almanya'ya gitti ve 1871'e değin orada okudu. Psikolojiye yönelmesindeki temel etken, deneysel psikolojinin kurucusu sayılan Wilhelm Wundt'un *Grundzüge der physiologischen Psychologie* (1873-74; Fizyolojik Psikolojinin Temel İlkeleri) adlı yapıtını okuması olmuştu. Hall ülkesine döndükten sonra bir yandan doktora çalışmasını sürdürürken (daha sonra ABD'nin ilk psikoloji doktorlarından biri oldu), bir yandan da Harvard Üniversitesi'nde ders vermeye başladı (1868). Bu sırada psikolog ve felsefeci William James ile tanıştı. Ardından, psikoloji konusunda daha ileri düzeyde çalışmalar yapmak için yeniden Almanya'ya gittiğinde, Wundt'tan başka, fizikçi ve fizyolog Hermann von Helmholtz'la da tanışma olanağı buldu. Burada, psikoloji araştırmalarında anket kullanımının önemini kavradı. Sonradan öğrencileriyle birlikte hazırlayacağı 1401'i aşkın anket, çocuk gelişimi çalışmalarına karşı ilginin artmasını sağlayacaktı.

Hall, ABD'ye döndükten sonra Harvard'da eğitim konusunda seminerler verdi ve Boston'daki okullarda yürütülen araştırmalarda kullanılan anketlerden yararlanarak iki önemli çalışma hazırladı. Bunlardan biri çocukların yalanlarıyla (1882), öteki ise çocukların akıllarından geçenlerle (1883) ilgiliydi.

Hall, 1883'te felsefe, 1884'te de psikoloji ve pedagoji dersleri verdiği Baltimore'daki Johns Hopkins Üniversitesi'nde ABD'nin ilk psikoloji laboratuvarlarından birini oluşturdu. Bu laboratuvarda çalışan ilk kişiler arasında psikolog, felsefeci ve eğitimci John Dewey de vardı. Hall, 1887'de ABD'nin ilk psikoloji dergisi olan *American Journal of Psychology*'yi kurdu; dergi, Almanya dışında yayımlanan benzerleri arasında en önemlilerinden biriydi.

Yaşamının bundan sonraki yılları, Hall'un en etkili olduğu dönemdi. 1888'de Worcester'da Clark Üniversitesi'nin kuruluşuna katkıda bulundu; rektörlük ve psikoloji profesörlüğü yaptığı sırada deneysel psikolojinin bilimsel bir disiplin olarak biçimlenmesinde önemli rol oynadı. Psikolojinin her alanında araştırmalar yapılmasını özendirdi. ABD'de 1893'e değin psikoloji alanında yapılan 14 doktora çalışmasından 11'ini o yönetti; 1920'de emekli olana değin doktorasını onun yanında gerçekleştirenler arasında çocuk psikologları Arnold Gesell ve Lewis Terman da vardı. Çocuk ve eğitim psikolojisi alanlarındaki ilk yayın olan *Pedagogical Seminary* ile *Journal of Genetic Psychology*'yi de 1893'te Hall kurmuştu.

Hall, zihinsel gelişmenin belirli evrim aşamalarını izlediği biçimindeki kuramını, en geniş ve önemli yapıtlarından *Adolescence*'ta (1904; Ergenlik) kapsamlı olarak açıklamıştır. Psikanalizin de ilk temsilcilerinden biri olan Hall, 1892'de Amerikan Psikoloji Birliği'nin kurulmasına öncülük etmiş ve derneğin ilk başkanı olmuştur. Clark Üniversitesi'nin 1909'daki 20. Yıl kutlama konferanslarına Sigmund Freud ve Carl Jung'u çağırmıştır. Psikolojinin temel alanlarından çoğunu kapsayan 489 çalışması arasında *Senescence, the Last Half of Life* (1922; Yaşlılık, Yaşamın Son Yarısı) ve *Jesus, the Christ, in the Light of Psychology* (1917; Psikolojinin Işığı Altında Mesih İsa) sayılabilir. *Life and Confessions of a Psychologist* (Bir Psikoloğun Yaşamı ve İtirafları) adlı otobiyografisi 1923'te yayımlanmıştır. Hall üzerine başlıca yaşamöyküsü ise Lorinne Pruette'in *G. Stanley Hall* (1926) adlı yapıtıdır.

Hall, James (d. 19 Ağustos 1793, Philadelphia - ö. 5 Temmuz 1868, Cincinnati, Ohio, ABD), Amerikan sınır boyunu konu alan ilk ABD'li yazarlardan.

1812 Savaşı'na katılan Hall, avukatlık, gezici yargıçlık, gazete ve dergi yönetmenliği, Illinois'da defterdarlık (1827-31), Cincinnati'de bankerlik yaptı; tarihsel yapıtlar ve romanlar yazdı. 1828'de, Batı'nın ilk edebiyat yıllığı olan *Western Souvenir*'ı hazırladı. 1830-32 arasında yayın yönetmenliğini yaptığı *Illinois Monthly Magazine*'i, 1836'ya değin de *Western Monthly Magazine* adıyla Cincinnati'de yayımladı. Ohio Vadisi'nin ekonomik tarihi ve buharlı gemileri üstüne istatistik bilgiler derleyip yayımladı. *Letters from the West* (1829; Batı'dan Mektuplar) adlı ilginç bir gezi kitabı, *The Harpe's Head*

(1833; Harpe'ın Başı) adlı bir roman, Batı'nın ele geçirilmesiyle ilgili *The Romance of Western History* (1857; Batı Tarihi Romansı) adlı bir inceleme ve birçok öykü yazdı. Çeşitli antolojilerde yer alan "Pete Featherton" ve "A Legend of Carondelet" (Carondelet Efsanesi) gibi öyküleriyle de ün kazandı. Özellikle Illinois'a yerleşen Fransız göçmenlerin yaşamını betimlemede ve uygarlıktan uzak bölgelerde yaşayanlar, serseriler, Yerli düşmanları gibi gerçek tipleri yorumlamada çok başarılı oldu. En güzel öyküleri, *Legends of the West* (1832; Batı Efsaneleri) ve *Tales of the Border* (1835; Sınır Öyküleri) adlı kitaplarda toplanmıştır.

Hall, James (d. 12 Eylül 1811, Hingham, Massachusetts - ö. 7 Ağustos 1898, Bethlehem, New Hampshire, ABD), jeosenklinal dağoluşumu kuramına katkıda bulunan ABD'li jeolog ve paleontolog. Bu kurama göre, sığ bir havzadaki tortul katmanlar, havzanın batmasına yol açarak çevredeki bölgelerin yükselmesine neden olur.

Hall, öğrencilik yıllarından başlayarak arazilerin jeolojik yapısını araştırmaya ve bitki örnekleri toplamaya yönelik çalışmalara girişti. 1832'de New York'taki Rensselaer Politeknik Enstitüsü'nde yardımcı profesör, daha sonra da kimya, doğa bilimleri ve jeoloji profesörü oldu. Rensselaer'da bulunduğu dönemde St. Lawrence Vadisinde yoğun incelemeler yaptı.

1836'da New York'taki Jeolojik Araştırma Kurumu'na eyalet jeologu olarak atandı. Batı bölgesindeki çalışmalarda görevlendirilen Hall, bulgularını Amerikan jeolojisinin temel başvuru yapıtlarından biri durumuna gelen *Geology of New York* (1843; New York'un Jeolojisi) başlıklı raporunda topladı. Sonraları jeosenklinal kuramını geliştirirken, bu yapıtında yer alan Apalaşlara ilişkin gözlemlerinden geniş ölçüde yararlanacaktı.

1871'de New York'taki Albany Doğa Tarihi Müzesi'nin yöneticiliğine getirilen Hall, jeoloji çalışmalarına sağlanan devlet desteğinin kesildiği çeşitli dönemlerde, çalışmalarını kendi olanaklarıyla sürdürdü. New York'ta Silüriyen (y. 430-395 milyon yıl önce) ve Devoniyen (y. 395-345 milyon yıl önce) dönemlere ait fosillere ilişkin ayrıntılı çalışmalarını, 13 ciltlik *The Palaeontology of New York* (1847-94; New York'un Paleontolojisi) adlı yapıtında topladı.

1855-58 arasında Iowa'da, 1857-60 arasında da Wisconsin'de eyalet jeologu olarak çalışan Hall'un yapıtları arasında, ABD'nin ve Kanada'nın jeolojik ve paleontolojik evrelerinin çoğuna ilişkin 260'tan fazla bilimsel makale ve 35 kitap bulunmaktadır. Ulusal Bilimler Akademisi'nin kurucusu olan Hall, bilimsel çalışmaları sürekli özendirdi ve bilime olan etkin ilgisini her zaman korudu. Seksen altı yaşındayken Petersburg'da toplanan Uluslararası Jeoloji Kongresi'ne ve Ural Dağlarına yapılan bir geziye katıldı.

Hall, Sir James, 4. BARONET (d. 17 Ocak 1761, Dunglass, Doğu Lothian - ö. 23 Haziran 1832, Edinburgh, İskoçya), çeşitli kayaç türlerini laboratuvarda yapay olarak elde ederek deneysel jeolojinin temellerini atan İskoçyalı jeolog ve fizikçi.

1776'da babasının baronet unvanını devralan Hall, Cambridge'deki Christ's College'da ve Edinburgh Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Daha sonra Edinburgh'daki Royal Society'nin başkanı oldu. Arkadaşı ünlü İskoç jeologu James Hutton'ın, çoğu kayacın magma kökenli olduğuna ilişkin düşüncesini yıllarca kabul etmeyen Hall, Hutton'ın görüşleri deneysel sınama konusu olmaya başladığında görüşünü değiştirdi. Hall, mineralleri eriterek ve denetlenen bir hızda soğutarak, değişik kayaç türlerinin elde edilebileceğini buldu. Daha sonra, kalsiyum karbonatın basınç altında ısıtılmasıyla doğal mermere oldukça benzeyen bir kayacın elde edilebileceğini gösterdi. İskoçya'da bulunan korkayaçlar üzerinde yaptığı deneylerle bu kayaçların yoğun ısı etkisi sonucunda oluştuklarını kanıtladı.

Hall, John (d. Ağustos 1627, Durham - ö. 1 Ağustos 1656, Durham, Durham ili, İngiltere), İngiltere'de Cromwell döneminde eğitim reformcusu.

Cambridge'deki St. John's College'da ve Londra'daki Gray's Inn'de öğrenim gördü. Genç yaşında Samuel Hartlib'in çevresindeki reform yanlılarına katıldı. Thomas Hobbes'la da arkadaşlık kurdu. Yetenekli bir yazar olan Hall 1650-53 arasında devlet yayını niteliğindeki *Mercurius Britannicus* ve *Mercurius Politicus* gazetelerinde çalıştıktan sonra, Oliver Cromwell hükümeti için kitapçıklar hazırladı. John Milton'dan etkilenerek yazdığı en önemli yapıtı *An Humble Motion to the Parliament of England Concerning the Advancement of Learning and Reformation of the Universities*'de (1649; Öğrenimin Geliştirilmesi ve Üniversite Reformu Üzerine İngiltere Parlamentosu'na Alçakgönüllü Bir Öneri), özellikle üniversitelerde köklü bir eğitim reformunun yapılmasını savundu. Yeni konuların ve yöntembilimin öğretilmesini engelledikleri için üniversite yasalarını eleştirirken, yeni bilimlere, matematiğe ve yabancı öğrenimine yer veren bir eğitimi vurguladı. Ama öbür reformcuların tersine yeni yükseköğretim kurumlarının oluşturulmasına karşı çıkarak yükseköğretimin yaygınlaştırılmasının tarım sektörünü ve orduyu baltalaması tehlikesine dikkat çekti. Yayımladığı yapıtlar arasında şiir, deneme, özellikle Presbiteryenlik üzerine yergiler ile tarihçi, hümanist ve ütopyacılardan çeviriler bulunmaktadır.

Hall, Joseph (d. 1 Temmuz 1574, Ashby-de-la-Zouch, Leicestershire - ö. 8 Eylül 1656, Higham, Norfolk, İngiltere), İngiliz piskopos, ahlak felsefecisi ve yergi yazarı. Edebiyat alanında çok yönlülüğü ve yenilikleriyle tanınır.

Hall'un *Virgidemiarum: Six Books* (1597-1602; Darbelerden Bir Hasat: Altı Kitap) adlı yapıtı Latin yergilerini örnek alan ilk başarılı İngiliz yergisidir. Beyitleri, 17. yüzyıl sonlarının ünlü şairi John Dryden'ın yergili kahramanlık beyitlerinin habercisidir. Hall aynı zamanda, Eski Yunanlı filozof Theophrastos'un karakter betimlemelerinden oluşan kitabını örnek alan ilk İngiliz yazardır; *Characters of Vertues and Vices* (1608; Erdemli ve Erdemsiz Kişilikler) adlı bir kitap yazmış, Avrupa'da stoacılığa Hıristiyan özellikler kazandıran bir ahlak felsefecisi olarak ünlenmiştir.

Püriten etkiler altında Ashby Okulu'nda, 1589'dan sonra da Cambridge'de öğrenim gördü. Daha sonra üniversitede retorik dersleri vermeye başladı. 1601'de Suffolk'ta Hawstead yöresi papazı oldu ve zamanının çoğunu kitap alacak parayı kazanmak için kitap yazmaya ayırdı. Bu dönemde Jonathan Swift'in *Gulliver's Travels*'ını (1726; *Gülliver'in Gezileri*, 1985) etkileyen *Mundus Alter et Idem* (y. 1605; Farklı ve Aynı Dünya) adlı özgün ve eğlendirici Latince yergisini ve ahlak felsefesi üzerine *Heaven upon Earth* (1606; Yeryüzündeki Cennet) adlı kitabını yazdı. Daha sonra Prens Henry'nin (I. James'in büyük oğlu) saray rahibi olan Hall, 1616'da Worcester başrahipliğine atandı, 1617'de Kral James'e İskoçya yolculuğunda eşlik etti. 1618-19 yıllarında toplanan Dort Sinodu'na krallık temsilcisi olarak katıldı. 1627'de Exeter piskoposu oldu. Canterbury başpiskoposu William Laud Püriten eğilimlerinden kuşkulanınca, piskoposluk adına Püritenlere karşı saldırıya geçti.

İngiltere İç Savaşı'nın başında (1642) Anglikanlar ve Püritenler arasındaki edebiyat çatışmasına katıldı. *Defence* (Savunma) adlı yapıtına karşı Püriten şair John Milton *Animadversions*'ı (Suçlamalar) yazdı. Ama bütün bu karşılıklı suçlamalar ve hakaretler arasında Hall, Hıristiyanları birlik ve hoşgörüye çağırdı.

Hall 1641'de Norwich piskoposluğuna atandı, ama yeni görevine başlamadan piskoposluk kurumuna karşı olan Avam Kamarası tarafından dört ay hapiste tutuldu. 1643'te piskoposluk gelirlerinin çoğundan yoksun bırakıldıktan sonra piskoposluk sarayını da terk etmeye zorlandı ve Higham'a çekildi.

Hall, Joyce C(lyde) (d. 29 Aralık 1891, David kenti, Nebraska - ö. 29 Ekim 1982, Leawood, Kansas, ABD), dünyanın tebrik kartı üreten en büyük kuruluşu Hallmark Cards, Inc.'in kurucusu.

Lise yıllarında kazancından biriktirdiği 3.500 dolarla 1910'da Missouri'deki Kansas kentinde tebrik kartı toptancılığına başladı. Sonradan kardeşi Rollie de (ö. 1968) ona katıldı. 1916'da iki kardeş kendileri kart basmaya başladılar. 1921'de üçüncü kardeş William da (ö. 1971) ortaklığa katıldı. Hall kardeşler günümüzdeki tebrik kartı sanayisinin oluşmasına çok yönlü katkılarda bulundular. Zarfıyla birlikte satılan ucuz kartların I. Dünya Savaşı öncesinde kullanılan posta kartları ile Aziz Valentino Yortusu gibi özel günlerde gönderilen özenle yapılmış süslü kartların yerini almasına öncülük ettiler. Kartları çekici standlarda sergilemek, radyo ve televizyonda reklam yapmak gibi yeniliklerden sonra kurdele ve hediyelik paket kâğıdı işine de girdiler. Kartlarında Norman Rockwell ve Grandma Moses gibi tanınmış sanatçıların yapıtlarından yararlandılar. 1920'lere gelindiğinde ülke çapında ünlenmiş olan Hall Brothers Company, 1923'te ürünlerinde "Hallmark" sözcüğüne yer vermeye başladı. En hızlı büyümesini ise II. Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleştirdi ve 1954'te "Hallmark" şirket adının parçası oldu.

1945'te "En iyi kartı gönderecek kadar önem veriyorsanız" sloganını benimseyen Hall, Hallmark'ın kaliteli ürünle eşanlamlı düşünülmesini neredeyse saplantı haline getirmiş biri sayılıyordu. Şirket "Hallmark Hall of Fame" (Hallmark Ünlüler Evi) adlı çok övülen TV programını uzun yıllar destekledi 1963'te de New York kentinde Hallmark Galerisi'ni kurdu.

Hall, 1966'da etkin iş yaşamından çekilmekle birlikte ölümüne değin yönetim kurulu başkanı olarak kaldı.

Hall, Marshall (d. 18 Şubat 1790, Basford, Nottinghamshire - ö. 11 Ağustos 1857, Brighton, East Sussex, İngiltere), İngiliz fizyolog. Refleks mekanizmasının bilimsel açıklamasını yapan ilk hekimdir.

1826-53 arasında Londra'da mesleğini serbest hekim olarak başarıyla sürdürürken, bir yandan da Avrupa'da ünlenmesini sağlayan ve İngiltere'deki bellibaşlı tıp kurumlarının alaylarına hedef olan fizyoloji araştırmalarını yürüttü. *Observations on Blood-Letting*'de (1830; Kan Alma Üzerine Gözlemler) hacamat olarak da bilinen ve çeşitli

hastalıklarda tedavi amacıyla uygulanan kan alma yönteminin sakıncalarına değindi. *Experimental Essay on the Circulation of the Blood* (1831; Kan Dolaşımı Üzerine Deneysel Çalışma) adlı yapıtında kanın dokulara kılcal damarlarla taşındığını gösterdi.

Başı kesilmiş bir çörelin, derisine iğne batırıldığında hareket ettiğini fark ettikten sonra yaptığı deneyleri "On the Functions of the Medulla Oblongata and Medulla Spinalis, and on the Excito-motory System of Nerves" (1837; Soğanilik ve Omuriliğin İşlevleri ile Hareketi Uyaran Sinirler Üzerine) adlı incelemesinde topladı. Bu inceleme omuriliğin, her biri bağımsız bir refleks kavsi gibi işlev gören birimlerden oluştuğunu, her birimin işlevinin, duyu ve hareket sinirleri ile bu sinirlerin kaynaklandığı omurilik bölgesinin çalışmasıyla ortaya çıktığı biçimindeki refleks kuramının temelini oluşturdu. Bu kurama göre, birbiri ile ilişkili olan bu birimler, vücudun eşgüdümlü hareketini sağlamak üzere birbirleri ve beyinle etkileşim içinde çalışır.

Bu incelemeyi ve aynı konuda yazılmış çok sayıda çalışmayı yayımlamayı reddeden Royal Society, kuramın saçma olduğunu öne sürdü. Ancak çalışmalarının Avrupa'da ilgi görmesi, Hall'un görüşlerinin geçerliliğini kanıtlayan araştırmalar yapılmasını sağladı.

Marshall Hall, J.Z. Bell'in portre çalışmasından J. Holl'un yaptığı bir oymabaskı, 1839
British Museum, Londra, fotoğraf, J.R. Freeman & Co. Ltd

Hall 1855'te suda boğulmalarda yaygın olarak uygulanan bir yapay solunum yöntemi de geliştirdi.

Hall, Sir Peter (Reginald Frederick) (d. 22 Kasım 1930, Bury Saint Edmonds, Suffolk, İngiltere), İngiliz tiyatro yöneticisi ve yönetmeni. Kraliyet Shakespeare Topluluğu ve İngiliz Ulusal Tiyatrosu onun yönetiminde çok başarılı bir dönem yaşadı.

Hall Cambridge Üniversitesi'nde lisansüstü çalışmasını tamamlamadan önce amatör olarak oyunlar sahneye koyuyor, sahneye çıkıyordu. İlk profesyonel yapımını 1953'te Windsor'daki Theatre Royal'de sahneledi. Londra'daki Arts Theatre'da önce yönetici yardımcılığı, sonra yöneticilik yaptı (1954-56). Eugene Ionesco'nun İngiltere'de oynanan ilk oyunu *La Leçon*'u (1951; *Ders*, 1962), Samuel Beckett'in *En attendant Godot*'sunu (1952; *Godot'yu Beklerken*, 1963) ve Jean Anouilh'in *La Valse des toréadors*'unu (1952; *Toreadorlar Valsi*, 1965) Londra'da ilk kez bu tiyatroda sahneledi. Londra'da ve New York kentinde çeşitli tiyatrolarda oyunlar yönetmeyi sürdürdü. 1960'ta Kraliyet Shakespeare Topluluğu'nun sanat yönetmeni oldu, topluluğun Londra'daki Aldwyvch Tiyatrosu'nun açılış gösterisini yönetti. Bu tiyatroda Anouilh'in *Becket ou l'honneur de Dieu*'sünün (1959; *Becket yahut Tanrının Onuru*, 1972) Londra'daki ilk temsilini sahneledi (1962); Harold Pinter'in *The Homecoming* (1965; Yuvaya Dönüş) oyununun açılışını yaptı. 1968'de topluluğun yöneticiliğinden ayrıldı, ama yönetmenliği sürdürdü.

Hall 1973'te Laurence Olivier'nin yerine İngiliz Ulusal Tiyatrosu'na sanat yönetmeni oldu. Üç yıl sonra tiyatroyu Old Vic binasından Londra'nın South Bank semtindeki yeni yerine taşıdı. İngiliz Ulusal Tiyatrosu'nda yönettiği oyunlar arasında Pinter'in *No Man's Land* (1975; Issız Topraklar) oyununun ilk sahnelenişi ve Peter Shaffer'in *Amadeus*'u (1979) sayılabilir. 1988'de İngiliz Ulusal Tiyatrosu'ndan ayrılan Hall kendi tiyatro topluluğunu kurdu.

Hall yönetmen olarak 80'den fazla oyun sahnelemiştir. Özellikle yönettiği Shakespeare oyunları çok tutulmaktadır. İngiltere ve ABD'de uzun zamandan beri opera yönetmenliği de yapan Hall, aralarında *The Homecoming*'in de (1973) bulunduğu birkaç film de çekmiştir. 1977'de kendisine "sir" unvanı verilmiştir.

Hall, Radclyffe, asıl adı MARGUERITE RADCLYFFE-HALL (d. 12 Ağustos 1880, Bournemouth, Hampshire - ö. 7 Ekim 1943, Londra, İngiltere), İngiliz yazar. *The Well of Loneliness* (1928; Yalnızlık Kuyusu) adlı romanı lezbiyenliği konu aldığı için İngiltere'de skandal yaratarak bir süre yasaklanmıştır.

Londra'daki King's College'da öğrenim gördükten sonra Almanya'da bir okula gitti. Edebiyat yaşamına şiirle başladı. Daha sonra dört ciltte toplanan şiirleri arasında en ünlülerinden olan *The Blind Ploughman* (Kör Sabancı) Conigsby Clarke tarafından bestelendi. Hall, 1924'e değin iki roman yazmıştı: *The Forge* (Demirhane) ve eşcinsel aşkı ilk kez işlediği *The Unlit Lamp* (Sönük Lamba). Bu tarihten iki yıl sonra yayımlanan ve bir lokantacının yaşamını anlattığı *Adam's Breed* (1926; Âdem Soyu) ile Fémina Ödülü'nü ve 1927 James Tait Siyah Anısal Ödülü'nü kazandı. Ama asıl ününü *The Well of Loneliness* ile kazandı. Bu yapıtında, genç bir kızla kendisinden daha büyük bir kadın arasındaki ilişkiyi ayrıntılı biçimde ele alıyordu. Yapıtta anlatılan ateşli ve içten aşk öyküsü İngiliz okurunca lanetlendi ve roman hakkında dava açıldı. Yargıca göre kitap değerli ve ölçülü olmasına karşın, "nezih insanlar"dan yalnızca lezbiyenliği tanımalarını değil, lezbiyenliğin bir kusur olmadığını anlamalarını da istiyordu. Sonuçta mahkeme, "müstehcen yayın" olduğu gerekçesiyle kitabın tüm nüshalarının yok edilmesine karar verdi. Daha sonra bir ABD mahkemesi, kitabın müstehcen olmadığı ve eşcinsellik tartışmasının da müstehcen sayılamayacağı biçiminde karar verdi. İngiliz mahkemesinin yapıtın yayınına koyduğu yasak Hall'un ölümünden sonra kaldırıldı.

Radclyffe Hall, ABD jürisince suçsuz bulunmasına karşın, bir daha romanlarında bu konuyu ele almadı. Önemli yapıtları arasında *Twixt Earth and Stars: Poems* (1906; Yeryüzü ile Yıldızlar Arasında: Şiirler), *Songs of Three Counties and Other Poems* (1913; Üç İlden Şarkılar ve Başka Şiirler), *The Master of the House* (1932; Evin Efendisi) ve *The Sixth Beatitude* (1936; Altıncı Kutsama) yer alır. Üzerinde çalıştığı son romanı ise kendi isteği üzerine ölümünden sonra yok edilmiştir.

Hall, Samuel (d. 1781, Basford, Nottinghamshire - ö. 21 Kasım 1863, Londra, İngiltere), buhar kazanları için yüzey yoğunlaştırıcısını geliştiren İngiliz mühendis.

Bir pamuk imalatçısının oğlu olan Hall, 1817'de kumaşların bir dizi gaz alevinden hızla geçirilerek artık ipliklerin temizlenmesine yönelik yalazlama işlemini geliştirdi. Yönteminin yaygınlaşması üzerine elde ettiği servetin büyük bölümünü öteki buluşlarına ilişkin çalışmalarına harcadı.

O dönemin başlıca sorunlarından biri de, gemilerdeki buhar kazanlarında kullanılan deniz suyunun, kazanın metali üzerindeki yenim (korozyon) etkisiydi. Hall, bu sorunu çözümlemek amacıyla, gemi limandan ayrılmadan önce kazana doldurulan tatlı suyun yolculuk boyunca defalarca kullanılabilmesini olanaklı kılacak bir yöntem bulma çalışmalarına girişti. Sonuçta, 1838'de geliştirdiği bir yüzey yoğunlaştırıcısının patentini aldı; bu aygıtla, kazandan çıkan buhar bir dizi küçük yoğunlaştırma borusuna alınarak kazanın dışında soğutuluyordu. Ne var ki, 1839-41 arasında birçok kez denenen bu buluş başarılı olamadı. Ama borulu yoğunlaştırma yöntemi sonraları geliştirilerek çoğu soğutma donanımında kullanılmaya başladı. Hall, buhar makinelerine ve kazanlarına ilişkin 20'den çok buluşun patentini almıştır.

Hall etkisi, içinden elektrik akımı geçirilen ve bu akımın doğrultusuna dik doğrultuda bir magnetik alan içine yerleştirilen bir katı cisimde enine bir elektrik alanının oluşması olayı. 1879'da ABD'li fizikçi Edwin Herbert Hall tarafından bulundu. Hall alanı olarak adlandırılan bu elektrik alanı, magnetik alanın, elektrik akımını oluşturan artı ve eksi yüklü parçacıklar üzerine uyguladığı kuvvetin bir sonucudur. Akım ister artı

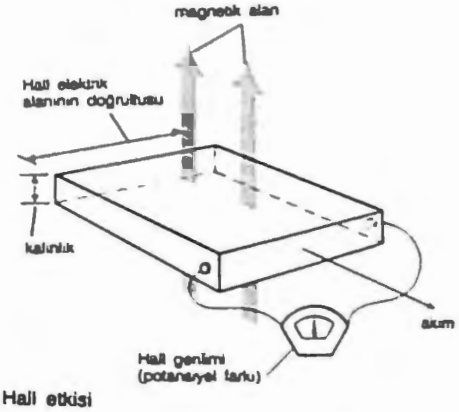

Hall etkisi

yüklerin deviniminden, ister eksi yüklerin ters yöndeki deviniminden, ister bu ikisinin karışımından oluşsun, devinme doğrultusuna dikey bir magnetik alan, devinen elektrik yüklerinin hem magnetik alanın, hem de elektrik akımının doğrultusuna dık doğrultuda olmak üzere yanlamasına yer değiştirmesine neden olur. İletkenin bir yanında yük birikmesi, öteki yanın karşıt işaretli yük kazanmasına yol açar ve böylece bir potansiyel farkı (Hall gerilimi) oluşur. Uygun bir ölçü aygıtıyla bu potansiyel farkı, artı ya da eksi bir gerilim olarak ölçülebilir. Hall geriliminin artı ya da eksi olması, akımın artı yüklerden mi yoksa eksi yüklerden mi oluştuğunu gösterir.

Metallerde Hall gerilimi genellikle eksi işaretlidir; bu, elektrik akımının eksi yüklerin (elektronlar) deviniminden oluştuğunu gösterir. Berilyum, çinko, kadmiyum gibi bazı metallerde ise Hall gerilimi artı işaretlidir; bu durum, söz konusu metallerde elektrik akımının delik adı verilen artı yüklü taşıyıcıların deviniminden oluştuğu anlamına gelir. Akımın, bir yönde yol alan elektronlar ile buna zıt yönde yol alan deliklerden oluştuğu yarıiletkenlerde ise Hall geriliminin işareti bu iki tür taşıyıcıdan hangisinin baskın olduğunu gösterir. Hall etkisin-

den magnetik alan içinde bir elektrik akımının varlığını saptamakta ve yük taşıyıcılarının yoğunluğunu ve devingenliğini belirlemekte yararlanılır.

Bir iletkende oluşan Hall gerilimi, iletken maddenin doğasına bağlıdır; bu gerilim ayrıca, iletkenden geçen akımın ve uygulanan magnetik alanın şiddetiyle doğru orantılı, iletkenin magnetik alan doğrultusundaki kalınlığıyla ters orantılıdır. Çeşitli maddelerin Hall katsayıları farklı olduğundan akım şiddeti, magnetik alan şiddeti ve iletken kalınlığı aynı iken, farklı malzemelerde oluşan Hall gerilimleri de farklı olur. Hall katsayısının değeri deneysel olarak belirlenebilir ve sıcaklığa bağlı olarak değişir.

Hallac-ı Mansur, asıl adı EBU'L-MUGİS EL-HÜSEYİN BİN MANSUR EL-HALLAC (d. y. 858, Tur, Fars, İran - ö. 26 Mart 922, Bağdat), görüşleri ve yaşamıyla tartışmalı değerlendirmelere konu olan ünlü mutasavvıf. Kişiliğiyle pek çok Müslümanın deneyimlerini, ülkü ve özlemlerini dile getirdiği için kimilerinde hayranlık, kimilerinde öfke uyandıran yaşamı ve ölümü İslam tarihinin en çok sözü edilen öykülerinden biridir. Baba mesleğinden dolayı Hallac (pamuk atıcısı) adıyla tanınır. Ayrıca "manevi sırları hallac pamuğu gibi attığı" benzetmesiyle "Hallac-ı esrar" olarak anılır. Hallac-ı Mansur'a dayandırılan tasavvuf öğretisi de Hallaciye adıyla bilinir.

İnanışa göre Zerdüşt dinine bağlı olan büyükbabası, sahabilerden Ebu Eyüb'ün soyundan geliyordu; babası sonradan Müslüman olmuştu. Hallac, İran'daki mezhep çatışmaları nedeniyle genç yaşta Tur'dan ayrılarak, Arap kültürünün önemli merkezlerinden biri olan Vasıt'a, ardından Tuster'e gitti. Bu yaşlarda tasavvufa yöneldi. Tuster'de ünlü mutasavvıflardan Sehl bin Abdullah et-Tusteri'ye bağlandı ve onunla Basra'ya gitti. Daha sonra Bağdat'a geçerek Amr bin Osman el-Mekki'ye bağlandı; bu sırada ünlü mutasavvıf Ebu Yakub el-Akta'nın kızıyla evlendi. Hallac, Bağdat'ta Cüneyd-i Bağdadi'yle tanıştı ve ondan hırka giydi. Ama coşkun kişiliği nedeniyle aralarında çıkan anlaşmazlıktan dolayı kısa sürede Cüneyd'den de ayrıldı. İlk haccından (896) sonra Bağdat şeyhleriyle bütün ilişkisini keserek Tuster'e gitti. Dört yıl boyunca katı bir çile yaşamı sürdürdü. Sufi hırkasını çıkardı, halk arasına karıştı. Fars, Huzistan ve Horasan'da halkı yazıları ve konuşmalarıyla Tanrı aşkına çağırmaya başladı, çevresinde çok sayıda mürid topladı. Bu dönemde hadis ve fıkıh bilginleriyle ilişkileri gitgide bozuldu.

İkinci haccından (905) sonra denize açılarak İslam'ı yaymak amacıyla Hindistan ve Türkistan'a gitti, Çin sınırlarına kadar dolaştı. Onun bu gezisi sırasında İslam dinine kazandığı Müslümanlar daha sonra Mansuri olarak anıldı. Daha sonra üçüncü kez hacca giden Hallac, Hicaz'da geçirdiği iki yılın ardından Bağdat'a döndü ve buraya yerleşti (y. 908). Son haccı sırasında tam bir kendinden geçme durumuna girdi. Ünlü "Ene'l-Hak" (Ben Hakk'ım) sözünü bir vecd anında bu dönemde söylediği, hacda vakfedeyken insanlardan kendisine işkence etmelerini, Bağdat sokaklarında yoldan geçenlerden kendisini öldürmelerini istediği anlatılır.

Hallac'ın tutuklanmasının ve korkunç biçimde öldürülmesinin koşullarını, yaşadığı ve ürün verdiği ortamın yoğun toplumsal, ekonomik, siyasal ve dinsel gerilimleri hazırladı. Hallac'ın görüşleri ve etkinlikleri gerek devlet yöneticileri, gerek din yetkilileri tarafından kuşkuyla karşılanıyordu. Kaldı ki yeni biçimlenen tasavvuf öğretileri ve uygulamaları İslamın fıkıh ve kelam sistemiyle henüz yeterince bütünleştirilebilmiş değildi. Hallac'ın yolculuk tutkusu ve tasavvuf deneyimlerini kendisini dinleyen herkesle paylaşma çabası şeyhlerinin de hoşuna gitmemişti. Onun İslamı yaymayı amaçlayan yolculukları, şiddet eylemleriyle Abbasi yönetimini tehdit eden Karmatilerin yıkıcı etkinlikleriyle de ilişkilendiriliyordu. Ayrıca karısı aracılığıyla, Mezopotamya'nın güneyinde patlak veren Zenci ayaklanmasıyla bağlantı kurduğu öne sürülüyordu. Nitekim Hallac'ın "Ene'l-Hak" sözüyle Karmatilerin ve Zenci kölelerin öğretileri arasında bir koşutluk vardı. Öte yandan Hallac, adil bir vergilendirmeden yana olan, Halife Muktedir'in başmabeyincisi Nasr el-Kaşuri'yle yakın ilişki içindeydi.

Hallac y. 911'de Sus'ta yakalanarak hapsedildi. İlk yargılanmasında Şafii kadısı İbn Sureyc onun öldürülmesine karşı çıktı ve aleyhinde istenen fetvayı vermedi. Daha sonra Maliki kadısı Ebu Ömer ile İbn Mücahid ve İbn Buhlul da Hallac'ın öldürülemeyeceği yönünde karar verdiler. Büyük mutasavvıfın öldürülmeksizin tutuklu kalması ününün daha da yaygınlaşmasına yol açtı. Sonunda Vezir Hamid, Ebu Ömer'den Hallac'ın öldürülmesi yönünde bir fetva elde etmeyi başardı. Bunun üzerine Hallac önce kırbaçlandı, ardından kolları ve bacakları kesildi, asılarak halka teşhir edildi. Başı kesildikten sonra yakılarak külleri savruldu.

Çeşitli kaynaklarda Hallac'a dayandırılan 50'ye yakın yapıttan söz edilirse de bunlar günümüze ulaşmamıştır. Hallac'ın yapıtlarının derlenmesine büyük katkıda bulunan Fransız Katolik araştırmacı Louis Massignon'a göre Hallac'dan bugüne ulaşan metinler altı mektup, 350 kadar özdeyiş, konuşmalarına ilişkin 74 özet, 80 şiir, 27 rivayet ile 11 bölümlük *Kitabü'l-Tevasin*'den oluşmaktadır. Massignon'un *Passion d'al-Hallaj* (1922, 2 cilt; Hallac'ın Çilesi) adlı yapıtı Hallac'ın yaşamı ve öğretisiyle ilgili en önemli kaynaktır.

Hallac'ın öğretisi başlıca üç temele dayanır: Tanrı ruhunun insana girmesi (hulûl), hakikat-ı Muhammedi'nin (nur-ı Muhammedi) öncesizliği ve dinlerin birliği. Hallac'a göre insan, özü bakımından tanrısal bir varlıktır. Tanrı insanı kendi biçiminde yaratmış ve melekleri ona secde ettirmiştir. Bu nedenle benliğini Tanrı'ya kullukla eğiten, tutkulardan arındıran, kalbini iyi işlere veren ve zevklerden kaçınan insan Tanrı dostluğuna erer. Daha sonra dostluk merdiveninde yükselerek beşeri doğasından kurtulur. Benliğinde beşeri hiçbir iz kalmayınca Tanrı'nın ruhu, Hz. İsa'da olduğu gibi onun ruhuna hulûl eder. Bu andan sonra her şey ona boyun eğer, istediği her şey gerçekleşir, buyruğu Tanrı buyruğu gibi her şeye koşulsuz egemen olur, her eylemi Tanrı eylemi niteliği kazanır.

Hz. Muhammed'in birbirinden ayrı iki biçimi (sûret) vardır. Birincisi bütün varlıklardan önce var olan öncesiz (kadîm) bir nurdur ve bu nur bütün bilgilerin kaynağıdır. İkincisi, peygamber olarak dünyaya gelen, belli bir yer ve zamanda ortaya çıkan geçici biçimidir. Hz. Muhammed peygamberlik görevi süresince bütün bilgilerini ve ahlakındaki olgunluğu öncesiz nurdan almıştır. Yalnız o değil, bütün peygamberlerle veliler bilgi ve ışıklarını o nurdan almışlardır.

Hallac'a göre bütün dinler aynı gerçeği dile getirir. Değişik adlarla anılsa bile bütün dinler bir ağacın dalları gibi temelde birleşir; amaçları aynıdır ve tümü Tanrı'ya aittir. Toplumların çeşitli dinlere bağlanması kendi seçimleriyle değil, Tanrı'nın dilemesiyle ilgilidir. Bu yüzden hiçbir dinin temelsiz olduğu söylenemeyeceği gibi, bir kimsenin dininin yanlış olduğu da öne sürülemez. Çünkü böyle bir savla o kişinin inancını kendi özgür iradesiyle seçtiği öne sürülmüş olur.

Hallac'ın öğretisini benimseyenlerin bir bölümü onun öldürülmediğine, Hz. İsa gibi onun yerine bir benzerinin öldürüldüğüne inanmışlardır.

Hallam AİLESİ, bugünkü ABD topraklarında profesyonel tiyatroyu başlatanlardan İngiliz asıllı Amerikalı tiyatrocu aile.

Lewis Hallam (1714-56) ailesi ve 10 kişilik bir toplulukla anayurdu İngiltere'den ayrılarak 1752'de Kuzey Amerika'daki İngiliz kolonilerine ulaştı. 15 Eylül 1752'de Virginia'nın Williamsburg kentinde Shakespeare'in *Merchant of Venice* (*Venedik Taciri*) adlı oyununu sahneleyerek kolonilerdeki ilk profesyonel gösteriyi gerçekleştiren topluluk, 1753'te New York kentindeki ilk tiyatro binasını inşa etti; ama oyuncuların ve oyunların "şeytanın aletleri" olduğunu düşünen pek çok New Yorklunun da tepkisiyle karşılaştı. Daha sonra kolonilerde turnelere çıkan topluluğun Jamaika'daki gösterileri sırasında Hallam öldü.

Hallam'ın dul karısı Sarah, Batı Hint Adalarındaki bir başka tiyatro topluluğunun yöneticisi olan David Douglass ile evlendi. Topluluk 1758'de Douglass'ın yöneticiliğinde New York kentine döndü. 1763'te artık Amerika Topluluğu adıyla tanınıyordu. Douglass'ın yöneticiliğinde birkaç tiyatro açtılar ve 24 Nisan 1767'de Philadelphia'da, ilk kez Amerikalı bir yazarın oyununun profesyonel gösterimini gerçekleştirerek Thomas Godfrey'nin (1736-63) *The Prince of Parthia* (Part Prensi) oyununu sahnelediler. Hallam'ın Bayan Mattocks adıyla sahneye çıkan kızı Isabella (1746-1826), İngiltere'nin tanınmış oyuncularındandı. Hallam'ın oğlu Genç Lewis Hallam ise (1740-1808) uzun yıllar topluluğun başoyuncusu oldu. Annesinin ölümü (1774), üvey babasının da Jamaika'ya dönmesinden sonra aile topluluğunun yönetimini devraldı. İzleyen 25 yıl boyunca çeşitli toplulukların başında ABD'nin dört bir köşesinde sahneye çıktı. Başarılı bir oyuncu olmasına karşılık, kavgacı ve mali konularda beceriksiz bir yönetici olarak tanınıyordu.

Halland, İsveç'in güneyinde il (*län*). Eski Halland yönetim bölgesiyle (*landskap*) örtüşen toprakları 5.454 km² genişliğindedir. Kıyıdan en çok 48 km kadar içerilere sokulur. Alçak ve dalgalı toprakları fundalıklardan ve yumuşak eğimli kıyılar üzerinde yükselen sırtlardan oluşur. Düz kıyı şeridinde birkaç demirleme yeri vardır. İlden sombalığıyla ünlü olan ve uzun süredir elektrik elde edilen Viskan, Atran, Nissan ve Lagan ırmakları geçer. Eskiden Danimarka'nın bir parçası olan Halland, X. Karl döneminde ele geçirilerek 1645'te İsveç'e bağlandı.

Çavdar, yulaf ve şeker pancarı yetiştirilen ilde tuğla, kiremit ve makine fabrikaları vardır. İl merkezi Halmstad ve öteki önemli kentlerin çoğu ortaçağda kurulmuştur. Nüfus (1991 tah.) 254.725.

Halle, tam adı HALLE AN DER SAALE, Almanya'nın ortadoğu kesimindeki Saksonya-Anhalt eyaletinde (*Land*) kent. Leipzig'in hemen kuzeybatısında ve Saale Irmağının sağ kıyısında yer alır.

Yöredeki ilk yerleşime ilişkin buluntular Üst Paleolitik Çağa değin iner. İÖ y. 4000'lere tarihlenen boyalı çanak çömlekler Neolitik Çağdan kalmadır. Yakınlardaki bir vadiden çıkarılan tuzun Halle pazarında satıldığı ve Tunç Çağında tuz ticaretinin yaygın olarak sürdürüldüğüne ilişkin kanıtlar bulunmuştur. Tunç Çağının sonunda (İÖ y. 1000) kentte Halle kültürünün ayırt edici özelliği olan *Brikettage* (tuz blokları yapmakta kullanılan kil kalıp) yapımı gelişmişti. İÖ 400'lerde Halle kültürü sona ererek yerini Roma dönemine değin sürdüren Jasdorf kültürüne bıraktı. Tarihsel kayıtlarda ilk kez 806'da bir kale olarak adından söz edilen Halle, 968'de değerli tuz madenleriyle birlikte yeni kurulan Magdeburg başpiskoposluğuna bırakıldı. 981'de Kutsal Roma-Germen imparatoru II. Otto'dan kent ayrıcalıkları aldı. *Halloren*'ler (tuz işçileri) ile kentin Germen asıllı sakinleri arasında var olan yönetsel ayrılık, ortaçağ boyunca şiddetli çatışmalara yol açtı. Her iki grubun da başpiskoposlara direnmesiyle 1281'de özgürlüğünü kazanan kent, uzun yıllar Hansa Birliği içinde yer aldı. 1478'de loncalarla tuz madenleri sahipleri arasında baş gösteren anlaşmazlık, bir kent meclisi üyesinin kent kapılarını başpiskoposluk askerlerine açmasına yol açtı. Başpiskopos kent sakinlerini denetim altında tutabilmek için Moritzburg Kalesi'ni inşa ettirdi. Başpiskoposun bütün çabalarına karşın 1522'de Reform hareketinin yanında yer alan Halle, 1648'de Brandenburg'a bağlandı. 1945'ten 1952'ye değin Saksonya-Anhalt eyaletinin (*Land*) merkeziydi. 1952-90 arasında ADC'nin Halle ilinin (*Bezirk*) merkezi olan kent, 1990'da yeniden Saksonya-Anhalt eyaletinin merkezi oldu.

Kentin meydanına, burada doğan besteci George Frideric Handel'in tunçtan bir heykeli dikilmiştir. 1637'de yandıktan sonra 1897'de yeniden inşa edilen Moritzburg'da günümüzde bir sanat galerisi vardır. 1694'te kurulan Halle Üniversitesi, 1817'de Wittenberg Üniversitesi ile birleştirildi; 1933'te ise adı Halle-Wittenberg Martin Luther Üniversitesi olarak değiştirildi. Uzun bir süre Protestanlık eğitiminin bellibaşlı merkezlerinden biri olarak kabul edilen bu üniversitenin yanı sıra kentte çeşitli dallarda uzmanlık okulları, kütüphaneler ve müzeler bulunur.

Berlin, Wrocław, Leipzig, Frankfurt am Main, Harz bölgesi ve Hannover arasında önemli bir demiryolu kavşağı olan Halle, Leipzig'le birlikte ülkenin orta kesimindeki en önemli ticaret ve sanayi merkezidir. Kentteki sanayi kuruluşları arasında şeker, gıda işleme, kauçuk, elektrikli alet ve kimya tesisleri sayılabilir. Çevredeki verimli düzlüklerde buğday, yonca ve şeker pancarı yetiştirilir, ayrıca önemli miktarda linyit, kayatuzu ve potas çıkarılır. Nüfus (1990 tah.) 230.728.

Halle Neustadt, Almanya'nın ortadoğu kesimindeki Saksonya-Anhalt eyaletinde (*Land*) kent. Eskiden Halle an der Saale'nin batısında bir mahalleydi. Toplam 150 bin kişiyi barındırması tasarlanan bir konut projesi çerçevesinde, 1964'te Halle'den ayrılan yaklaşık 13 km²'lik bir alan üzerinde yeni bir kent olarak kuruldu. 1967'de 12.600 olan nüfusu 1980'lerde yedi kat artış göstermişti.

Dölau Fundalığı doğal koruma alanının kuzey kenarında yer alan kent, daha çok Halle an der Saale, Schkopau (Buna kauçuğu), Leuna ile Saale Irmağı vadisindeki kentlerde kurulu kimya tesislerinde çalışan işçiler için bir konut alanı ve hizmet merkezi (ticaret, sağlık, kültür, dinlence ve spor) işlevini görür. Çevresindeki sanayi kentlerine banliyö treni ve karayoluyla bağlanır. Nüfus (1989 tah.) 93.446.

Halle-Wittenberg Martin Luther Üniversitesi, Almanca MARTIN-LUTHER-UNIVERSITÄT HALLE-WITTENBERG, Almanya'nın Halle kentinde karma devlet üniversitesi. 1817'de, Wittenberg Üniversitesi ile Halle Üniversitesi'nin birleştirilmesiyle kurulmuştur.

Wittenberg Üniversitesi 1502'de Elektör Ferdinand (Akıllı) tarafından beşeri bilimler enstitüsü olarak kuruldu. Martin Luther'in 1508'de Wittenberg'e gelişinden sonra üniversite Protestan Reform hareketinin merkezi oldu. Önde gelen hümanist öğretmenlerden ve eğitim reformcularından Philip Melanchthon da aynı dönemde Wittenberg'de ders veriyordu.

1694'te Luthercilerin merkezi olarak kurulan Halle Üniversitesi, nesnellik ve usçuluk doğrultusunda resmî dinsel öğretilere karşı çıkması, bilimsel yaklaşımları yayması ve özgür araştırma hakkı üzerinde ısrarla durması nedeniyle ilk çağdaş üniversite olarak değerlendirilir. Halle'de resmî kilise metinlerinin yerini sistematik dersler ve tartışmalı seminerler alırken Almanca da öğretim dili olarak Latince'nin yerine geçti. Kalıplaşmış geleneksel ders programı bırakılarak seçmeli bir sisteme geçildi; öğretim üyelerine kendi çalışmaları üzerinde tam bir denetim olanağı tanındı. Bu görece liberal tutum bir kuşak sonra Göttingen Üniversitesi'nce, ardından da tüm Alman üniversitelerince benimsendi; çoğu Amerikan üniversitesi de bu yolu izledi.

Fransız işgalinden sonra Prusya iki ayrı üniversiteyi kaldıramaz duruma düşünce Halle ve Wittenberg 1817'de birleştirildi. 1933'te Hitler iktidara gelince okulun adı Halle-Wittenberg Martin Luther Üniversitesi olarak değiştirildi. Savaş sonrası dönemde üniversite Sovyet eğitim sisteminden büyük ölçüde etkilendi. Bugün üniversiteye girişte, iş deneyimi bulunan ya da askerlik hizmetini tamamlamamış öğrencilere öncelik verilir; eğitim parasızdır ve öğrencilerin çoğuna geçinme giderleri için burs verilir. 1968'de yapılan bir düzenlemeyle fakülte örgütlenmesinin yerini konu bölümlerine dayalı yeni bir örgütlenme biçimi almıştır.

Halleck, Fitz-Greene (d. 8 Temmuz 1790, Guilford - ö. 19 Kasım 1867, Guilford, Connecticut), Knickerbocker okulu(*) olarak tanınan yazarların tanınmış temsilcilerinden ABD'li şair. Yergili ve romantik tonda şiirler yazmıştır.

New York kentinde çeşitli bankalarda çalışan Halleck boş zamanlarında şiir yazdı. 1819'da, Joseph Rodman Drake'le birlikte New York'ta çıkan *Evening Post*'a yergili "Croaker Papers"ı yazmaya başladı. Sevilen yapıtları arasında, "Alnwick Castle" (1822; Alnwick Şatosu) adlı romansı, 1822'de yazıp 1827'de yayımladığı "Burns", 1823'te yazıp 1825'te yayımladığı "Marco Bozzaris", "Red Jacket" (1828; Kızıl Ceket) ve "Young America" (1865; Genç Amerika) sayılabilir. İskoç ve İngiliz romantik şairleriyle Byron'dan etkilenen Halleck parlak bir şair olmamakla birlikte şiirlerindeki içtenlikle dikkati çeker.

Halleck, Henry W(ager) (d. 16 Ocak 1815, Westernville, New York - ö. 9 Ocak 1872, Louisville, Kentucky, ABD), Amerikan İç Savaşı sırasında Birlik (Kuzey) subayı. Başkomutan olarak (1862-64) gösterdiği yönetsel beceriye karşın, Birlik kuvvetleri için genel bir savaş stratejisi oluşturamamıştır.

New York'ta West Point'teki ABD Askeri Akademisi'ni 1839'da bitirdi ve istihkâmcı olarak göreve başladı. 1844'te önemli askeri kuruluşları dolaşmak üzere Avrupa'ya gönderildi. ABD'ye dönüşünden sonra savaş bilimi üzerine verdiği konferanslar 1846'da *Elements of Military Art and Science* (Askerlik Sanatının ve Biliminin Unsurları) adıyla yayımlandı. Bu yapıt İç Savaş sırasında gönüllü subaylarca ders kitabı olarak

Henry W. Halleck
Library of Congress, Washington, D.C.

yaygın biçimde kullanıldı. Meksika Savaşı patlak verince (1846) Pasifik kıyısına yönelik ABD seferinde görev aldı ve California'nın askeri yönetiminde bakanlık yaptı. 1849'da eyalet anayasasının hazırlanmasına katıldı. Beş yıl sonra da ordudaki görevinden istifa etti ve hukukçuluğa başladı.

Eyaletler arasında savaş patlak verince (1861) tuğgeneral olarak orduya dönen Halleck, Batı Cephesi'nin komutanlığına getirildi. Orada telaşla oluşturulan kalabalık gönüllü birliklerinin yarattığı kargaşayı gidermekte belirleyici rol oynadı. Ama 1862 ilkbaharındaki askeri başarılar büyük ölçüde Halleck'in değil, Ulysses S. Grant ve John Pope gibi onun komutası altındaki generallerin askeri becerisinden kaynaklandı. Bununla birlikte haziranda Başkan Lincoln bazı kuşkularına karşın Halleck'i Washington'a çağırarak özel askeri danışmanlığına ve ordularının başkomutanlığına atadı. Virginia'daki Birlik generallerinin başarısızlığından sorumlu tutulan, astlarıyla ve Savaş Bakanı Edwin M. Stanton ile sık sık anlaşmazlığa düşen Halleck'in yerine Mart 1864'te Grant getirildi. Halleck bundan sonra savaşın sonuna değin kurmay başkanı olarak görev yaptı.

hälleflinta (İsveçce "çakmaktaşı kayacı"), feldispatla sıkıca karışmış kuvarstan oluşan ince taneli, beyaz, gri, sarı, yeşilimsi ya da pembe kayaç. Silis bakımından zengin çoğu korkayacın matrisine benzeyen çok ince kristalin bir yapısı vardır. Çoğu bantlı ya da çizgilidir; bazısı ise ince taneli bir matris içinde daha büyük kuvars kristalleri içerir. Az miktarlarda mika, demir oksitleri, apatit, zirkon, epidot ve hornblend içerdiği de olur.

Başkalaşım sonucu oluşan bir kayaç türü olan *hälleflinta*, özellikle bazı tipik kayaç katmanlarının bulunduğu İskandinav Yarımadasında gnays, şist ve granülit ile birlikte bulunur. Oluşmadan önceki yapısı ya da bileşimi konusunda değişik görüşler ortaya atılmaktadır; bununla birlikte kimyasal bileşimi ve kimi zaman çok iri kristaller halinde bulunması dikkate alındığında, *hälleflinta*'nın ince taneli, asitli derinlik kayaçlarından türemiş olduğu görüşü ağır basmaktadır. Tipik İsveç *hälleflinta*'larına çok benzeyen bazı kayaç türlerine Tirol'de, Polonya'nın Galiçya bölgesinde, Rusya'da ve Çekoslovakya'da Bohemya'da rastlanmaktadır.

Hallein, Avusturya'nın batısında, Salzburg federal eyaletinde (*Bundesland*) kent. Salzburg kentinin hemen güneyindeki Salzach Irmağı kıyısında yer alır. 12. yüzyılda kurulan ve 1230'da tüzel kimlik kazanan kent, 13. yüzyıldan başlayarak işletilen yakındaki Dürrnberg tuzlası sayesinde gelişti. Önemli tarihsel yapıları arasında Dürrnberg'deki klasik bölge kilisesi (15. yy), Belediye Binası (1601), Hac Kilisesi (1594-1612) ve ortaçağ kent surlarının bir bölümü sayılabilir. Kentte ayrıca Kelt ve Roma dönemlerinden kalma eski eserlerin sergilendiği bir müze ile ahşap oymacıları ve taş ustaları için açılmış bir okul vardır. Başlıca sanayi ürünleri ayakkabı, makyaj malzemeleri, tütün ürünleri, kimyasal maddeler, selüloz, kâğıt ve motordur. Ayrıca bir sağlık ve kış sporları merkezi olarak da ünlüdür. "Stille Nacht, Heilige Nacht" (Sessiz Gece, Kutsal Gece) adlı Noel ilahisinin bestecisi Franz Gruber burada yaşamıştır. Nüfus (1981) 15.404.

Hallel (İbranicede "Hamd"), Mezmurlar'ın, Yahudi bayramlarında sinagoglarda okunan 113-118. bölümlerine verilen ad. Kudüs Tapınağı yıkılmadan önce, Yahudilerin üç hac bayramı sırasında tapınakta adaklar sunulurken bu ilahiler okunurdu. Böylece Tanrı'nın lütuflarına duyulan inanç ve şükran borcu dile getirilirdi.

Mezmurlar'ın okunmasından önce ve sonra genellikle bir takdis duası eklenir. Ama Pesah (Hamursuz) Bayramı arefesindeki ayinde Hallel'den önce dua edilmez. Talmud'a göre, Purim bayramında Hallel'in yerine Ester Kitabı'ndan bir bölüm okunması gerekir.

Sebt günü sabah ayini ile dini bayramlarda ve Pesah Bayramı'nda okunan 136. Mezmur zamanla "Büyük Hallel" adını almış ve "Hallel" yalnızca bu bölümü belirtmek için de kullanılır olmuştur. 115. ve 116. Mezmurlar'ın bazı bölümlerini dışarıda bırakan "Küçük Hallel" ise Pesah'ın son altı gününde ve Yeni Ay ayinlerinde okunur.

halleluya *bak.* aleluya

Haller, Albrecht von (d. 16 Ekim 1708, Bern - ö. 12 Aralık 1777, Bern, İsviçre), deneysel fizyolojinin kurucusu sayılan İsviçreli biyolog. Fizyoloji, anatomi, botanik ve embriyoloji çalışmalarının yanı sıra şiirleri ve bilimsel bibliyografyaya katkılarıyla da ünlüdür.

Yeni kurulan Göttingen Üniversitesi'nde 1736-53 arasında anatomi, cerrahi ve botanik dersleri veren Haller burada aynı zamanda çok geniş kapsamlı biyoloji deneyleri düzenledi. Bu deneylere dayanarak tıp tarihinde bir dönüm noktası olacak ansiklopedik yapıtı *Elementa Physiologiae Corporis Humani*'yi (1757-66; İnsan Vücudunun Fizyolojisi) kaleme aldı. Üniversitedeki çok başarılı çalışmalarına karşın ansızın görevden ayrılması bilim adamları arasında şaşkınlığa yol açtı. 1573'te Bern'e dönerek araştırmalarını ve hekimlik mesleğini yaşamının sonuna değin bu kentte sürdürdü, çok sayıda kitap yazdı.

Haller solunum mekanizmasını ve kalbin kendi kendine çalışma düzenini kavrayan ilk hekimdi. Safranın yağların sindirimine yardımcı olduğunu bulan Haller embriyon gelişimi üzerine de özgün incelemeler kaleme aldı; üreme organları ile beyin ve dolaşım sisteminin anatomik yapısına ilişkin çalışmaları özetledi. Ama en önemli katkısı sinir ve kas etkinliklerini konu alan araştırmalarıydı. 190'ını kendisinin yaptığı 567 deneyden elde ettiği sonuçlara dayanarak kasların temel özelliğinin uyarılabilme yeteneği olduğunu, bir kasa doğrudan uygulanan hafif bir uyarının şiddetli bir kasılmaya yol açtığını gösterdi. Ayrıca sinirlerin temel özelliğinin duyu iletimi olduğunu, sinire uygulanan bir uyarının sinirin kendisini değiştirmediğini, ama sinire bağlı kasta kasılmaya neden olduğunu saptadı. Yüz yıl önce İngiliz hekim Francis Glisson da doku uyarılmasından söz etmişti; ama modern nörolojinin gelişmesi için gerekli temeli Haller'in sinir ve kas etkinliklerini açıkça belirlemesi sağladı.

Haller yaşamının son yıllarında çoğunlukla bilimsel bibliyografya çalışmalarıyla uğraştı. Dört ciltlik *Bibliothecae Medicinae Practicae* (1776-88; Uygulamalı Tıp Kitaplığı) adlı yapıtı anatomi, botanik, cerrahi ve genel tıp konularında 52 bin yayını kapsıyordu. İsviçre'nin bitki örtüsüyle ilgili çalışmasında da bir botanik sınıflandırma sistemi geliştirdi. Bu sistem, modern taksonominin kurucusu olarak bilinen İsveçli meslektaşı Carolus Linnaeus'un sisteminden daha mantıklı ve kullanışlıydı. Aynı zamanda başarılı bir şair olan Haller'in "Die Alpen" (1732; Alpler) adlı yapıtı Alman şiirinde doğal güzelliklere yönelik bir duyarlığın gelişmesine katkıda bulundu.

Halley, Edmond, EDMUND olarak da yazılır, (d. 8 Kasım 1656, Haggerston, Shoreditch, Londra yakınları - ö. 14 Ocak 1742, Greenwich, Londra yakınları), ilk kez bir kuyrukluyıldızın yörüngesini hesaplıyan İngiliz astronom ve matematikçi. Daha sonraları bu kuyrukluyıldıza onun adı verilmiştir.

Edmond Halley, R. Phillips'in yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1720; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

Halley ayrıca Newton'un *Philosophiae naturalis principia mathematica* (1687; Doğa Felsefesinin Matematik İlkeleri) adlı yapıtının yayımlanmasında etkili olmuştur.

Gençliği. Halley, modern düşüncenin temellerinin atıldığı ve bilim alanında önemli gelişmelerin sağlandığı bir dönemde, Londra'daki St. Paul Okulu'nda öğrenimine başladı. II. Charles'ın başa geçmesiyle krallık rejimi yeniden kurulduğunda dört yaşındaydı. O dönemde doğa felsefecileri, resmî olmayan ama "Görünmez Kolej" olarak adlandırılan bir topluluk oluşturmuşlardı; 1662'de II. Charles bu topluluğa berat verdi ve böylece Londra Royal Society örgütü resmî olarak kurulmuş oldu. Halley, 1673'te Oxford'daki Queen's College'a girdi ve yedi yıldan beri kraliyet astromlluğu yapmakta olan John Flamsteed'e bir mektupla takdim edildi. Flamsteed'in çalıştığı Greenwich Gözlemevi'ne birkaç kez gitme olanağını elde eden Halley, çalışmalarını astronomi alanında yoğunlaştırmaya karar verdi.

Flamsteed'in kuzey yıldızlarına ilişkin bir katalog hazırlama tasarısından etkilenen Halley, Güney Yarıküre için aynı çalışmayı yapmayı önerdi. Sonunda babasından malı destek ve Kral II. Charles'dan Doğu Hindistan Kumpanyası için bir tavsiye mektubu elde etti ve Oxford'dan mezun olamadan ayrılarak Ekim 1676'da şirketin bir gemisiyle İngiltere'nin en güneydeki sömürgelerinden Güney Atlas Okyanusundaki St. Helena Adasına gitti. Ne varki kötü hava koşulları nedeniyle projesini uygulamaya koyamadı. Buna karşılık 341 yıldızın enlemini ve boylamını kaydetti, Merkür gezegeninin Güneş diski önünden geçişini gözledi, çok sayıda sarkaç gözlemi yaptı ve bazı yıldızların parlaklığının geçmişteki gözlemlere oranla azaldığını belirledi. Ocak 1678'de İngiltere'ye dönen Halley, aynı yılın sonlarında, düzenlediği yıldız kataloğunu yayımladı; Güney Yarıküre'deki yıldızların ilk kez bir teleskopla gerçekleştirilen gözlemlere dayalı olarak belirlenmiş konumlarını içeren bu katalog, Halley'in adının astronomi çevrelerinde duyulmasını sağladı. 1678'de Royal Society üyeliğine seçilen Halley'e, ayrıca kralın önerisiyle Oxford Üniversitesi tarafından yüksek lisans derecesi verildi.

Halley ve Newton. Halley, çalışmalarını Cambridge'de sürdürmekte olan Sir Isaac Newton'la ilk kez 1684'te buluştu; onun bu ziyareti Newton'un evrensel çekim yasasını geliştirmesinde çok önemli bir rol onayacaktı. O dönemde Londra'daki Royal Society üyelerinden mucit ve fizikçi Robert Hooke ve ünlü mimar Sir Christopher Wren, Newton ile yakın işbirliği içinde gezegen hareketlerinin mekanik bir açıklamasını yapmaya girişmişlerdi. Henüz genç bir bilim adamı olan Halley de, Hooke ve Wren'in bu çalışmalarına katıldı. Üçlünün çözmeye çalıştığı başlıca problem, gezegenleri Güneş'in çevresindeki yörüngelerinde tutan kuvvetlerin belirlenmesine ilişkindi. Her üçü de problemi ilk çözen olabilmek için tam bir yarışma içine girmişlerdi.

Hooke ve Halley, gezegenleri yörüngede tutan kuvvetin bunların arasındaki uzaklığın karesiyle ters orantılı olduğunu hesaplamakla birlikte, bu varsayıma dayalı olarak, gözlenen gezegen hareketlerini açıklayabilen kuramsal bir yörünge modeli kuramamışlardı. İşte Halley bu dönemde Newton'u ziyaret etmiş ve onun bu problemi zaten çözmüş olduğunu, yörüngenin elips biçiminde olduğunu açığa çıkardığını, ama bunu kanıtlamak için giriştiği hesaplamalarda bir hata yaptığını öğrendi. Bunun üzerine Newton'u yüreklendirerek tekrar gök mekaniği üzerindeki çalışmalarına dönmesini sağladı ve Newton iki yıl gibi kısa bir sürede mekaniğin üç temel yasasını ve evrensel çekim yasasını içeren *Principia* adlı yapıtını hazırladı. Royal Society, Bu kitabın Halley'in sorumluluğu altında yayımlanmasına karar verdi. Halley, bu konuda Newton ile Hooke arasındaki tartışmayı da dikkate alarak ve sürekli olarak Newton'a danışarak *Principia*'yı yayına hazırladı ve yazarın onuruna Latince bir önsöz yazarak 1687'de bastırdı.

Sonraki çalışmaları. Halley, büyük miktarlarda bilgiyi anlamlı bir biçimde düzenleme yeteneğine sahipti. 1686'da yayımladığı dünya haritası, okyanus üzerindeki egemen rüzgârları gösteren ilk meteoroloji haritasıdır. 1693'te Breslau (bugün Wrocław, Polonya) kenti için hazırladığı ölüm oranı tabloları da, bir nüfustaki ölüm oranı ile yaş

grupları arasındaki bağıntıyı ortaya koyan ilk çalışmalardandır ve sonradan hayat sigortası çalışmalarında kullanılmıştır. Halley, 1698-1700 arasında, Deniz Kuvvetleri Bakanlığı'nın emriyle, tümüyle bilimsel amaçlı ilk araştırma gezisine çıkan "Paramour Pink" adlı savaş gemisine komuta etti. Gezinin amacı, Atlas Okyanusunun güneyindeki pusula sapmalarını inceleyerek uğranılan limanların kesin enlem ve boylamlarını belirlemekti. 1701'de Atlas Okyanusu ile Büyük Okyanustaki magnetik alanları gösteren ilk haritaları yayımladı; okyanusta pusulanın eşit sapmalar gösterdiği noktalar, harita üzerinde eğrilerle belirtilmişti. Halley'in daha önceki gözlemlerle deniz yolculuklarında edindiği kendi gözlemlerinin sonuçlarını bir araya getiren bu haritalar, denizcilik açısından büyük değer taşıyordu ve onun ölümünden sonra da uzun yıllar kullanıldı. Flamsteed'in itirazlarına karşın 1704'te Oxford Üniversitesi Savilian Kürsüsü geometri profesörlüğüne atanan Halley, denizde kesin boylam değerlerinin belirlenmesi yolundaki araştırmalarını burada sürdürdü.

Astronomi gözlemlerindeki öncü çalışmaları sonucunda yayımladığı *A Synopsis of the Astronomy of Comets* (1705; Kuyrukluyıldız Astronomisinin Bir Özeti) adlı yapıtında, 1337'den 1698'e değin gözlenmiş olan 24 kuyrukluyıldızın parabolik yörüngelerini gösterdi. 1531, 1607 ve 1682'de gözlenen kuyrukluyıldızların çok benzer özellikler gösterdiğini, dolayısıyla üçünün aynı gökcismi olduğunu öne sürdü ve günümüzde kendi adıyla anılan kuyrukluyıldızın bir sonraki geçişinin de 1758'de gerçekleşeceğini doğru olarak tahmin etti.

1716'da, Yer ile Güneş arasındaki uzaklığı doğru olarak belirleyebilmek için Venüs'ün Güneş diski önünden geçişinin gözlenmesini sağlayacak bir sistem kurdu. 1718'de yıldızların uzayda hareket ettiğini gösteren verileri yayımladı. 1720'de, Flamsteed'in yerine kraliyet astronomu olarak Greenwich Gözlemevi'ne atandı. Burada yaptığı gözlemlerde, denizde boylamların saptanmasında yararlı olacağı inancıyla, Ay'ın meridyenden geçiş zamanını hesapladı.

Önemi. Royal Society'nin ilk dönemlerinde çok farklı bilimsel sorunlarla ilgilenen Halley, 17. yüzyılın en önemli bilim adamlarından biridir. Bilimi, denizcilikteki sorunlar gibi çeşitli yaşam alanlarına uygulama çabası, bilimin "insanın durumunu iyileştirme" amacına yönelik olması gerektiğini söyleyen Francis Bacon'ın Royal Society üzerindeki etkisini yansıtır. İlgisinin çok çeşitli alanlara yayılmış olmasına karşın Halley, bilimsel uzmanlaşmanın da ilk örneklerinden birini ortaya koymuştur. Newton'un çalışmalarının değerini anlaması ve bu çalışmaların tamamlanması için verdiği destek de, ona bilim ve düşünce dünyasında seçkin bir yer kazandırmıştır.

Halley Kuyrukluyıldızı, bir sonraki gelişi hesaplanmış olan ilk kuyrukluyıldız. Halley Kuyrukluyıldızı'nın belirlenmiş tarihlerde yeniden görünmesi, en azından bazı kuyrukluyıldızların Güneş sisteminin üyeleri olduğunu göstermiştir. 1705'te İngiliz astronom ve matematikçi Edmond Halley, 1531, 1607 ve 1682'de gözlenen kuyrukluyıldızların aslında tek bir kuyrukluyıldız olduğunu ve bu kuyrukluyıldızın 1758'de geri geleceğini hesapladı. Gerçekten de, bugün onun adıyla anılan kuyrukluyıldız, 1758'in sonlarına doğru gözlendi ve Mart 1759'da günberi noktasından geçti.

Daha sonraları yapılan hesaplarla, 1066'da Normanların İngiltere'yi istilası sırasında görülen ve o döneme ait Bayeux Duvar Halısı'na işlenen büyük ve parlak kuyrukluyıldızın ve İÖ 240'tan beri 76 yılda bir geçen kuyrukluyıldızların aslında Halley Kuyrukluyıldızı olduğu belirlenmiştir. Halley'in 1910'daki geçişi sırasında Yer, büyük olasılıkla kuyrukluyıldızın milyonlarca kilometre uzunluğundaki kuyruğunun içinden geçmiş, ama bu durum belirlenen herhangi bir etkide bulunmamıştır. Halley, 6-13 Şubat 1986'da Güneş'e, 9-13 Nisan 1986'da da saatte 128.000 km'nin üzerinde bir hızla Yer'e en yakın geçişini yapmış ve iki Sovyet uzay aracı ("Vega I" ve "Vega II") ile Avrupa yapımı bir uzay sondası ("Giotto") tarafından gözlemlenmiştir. Bu araçlarla toplanan bilgilere göre, kuyrukluyıldızın boyu eninden uzun olan çekirdek bölümü siyah renklidir ve karbon, oksijen ve çeşitli başka elementlerden oluşmaktadır. Çekirdeğin uzunluğu 15 km, eni 8 km ve çapı 6 km olarak gözlemlenmiştir. Kuyrukluyıldızın saç bölümü (çekirdek ile onu çevreleyen elektrik yüklü gaz, toz parçacıkları ve iri moloz kütleleri zarfından oluşan bölüm) içindeki sıcaklık 330 K ±20 K olarak ölçülmüştür. Çekirdeğin, gayzer benzeri fışkırmalarla toz, buz ve gaz püskürttüğü de gözlemlenmiştir. Orionit ve Eta Aquarit meteor yağmurlarının, Halley Kuyrukluyıldızı'nın yörüngesinde dolandığı sanılmaktadır.

Halley Kuyrukluyıldızı'nın 4 Mayıs 1910'daki geçişi sırasında çekilen fotoğraf
Yerkes Observatory, University of Chicago

Hallgrímsson, Jónas (d. 16 Kasım 1807, Hraun, Öxnadalur, İzlanda - ö. 25 Mayıs 1845, Kopenhag, Danimarka), İzlanda'nın en sevilen romantik şairlerinden.

1829'da Kopenhag Üniversitesi'ne girerek hukuk, fen ve edebiyat öğrenimi gördü. 1835'te, Kopenhag'daki öbür İzlandalı öğrencilerle birlikte, ilk şiirlerini ve İzlanda dilindeki ilk öykülerini yayımladığı *Fjölnir* (1835-47) dergisini çıkarmaya başladı. 1837'de İzlanda'ya döndü ve yeniden Danimarka'ya gittiği 1842'ye değin Danimarka hükümeti adına bilimsel araştırmalar yaptı.

Daha çok İzlanda manzaralarını betimleyen lirik şiirleriyle tanındı Heinrich Heine gibi Avrupalı romantik şairlerin hayranı olan Hallgrímsson, pek çok şiiri İzlanda diline çevirdi ve uyarladı. İzlanda'da çok uzun süre yaygınlığını koruyan ve geleneksel, yapay bir tarzda, kalıplaşmış ölçü ve tümcelerle yazılan anlatı şiir türü *ríma*'yı (çoğul: *rímur*) eleştirdi. İngiltere'de Wordsworth'ün yaptığı gibi şiir dilini sadeleştirmeye çalıştı. Hallgrimsson, doğa şiirlerinin yanı sıra eski İzlanda kahramanlarına ilişkin öykülerden esinlenerek milliyetçi şiirler de yazdı.

Halliburton, Richard (d. 9 Ocak 1900, Brownsville, Tennessee, ABD - ö. 23/24 Mart 1939, denizde), Amerikalı gezi ve serüven kitabı yazarı. Yaşamının büyük bölümünü dünyayı dolaşarak geçirmiştir.

Tennessee eyaletindeki Memphis'te yetişen Halliburton, Lawrenceville Academy'nin yatılı bölümünde okurken yazarlığa ilgi göstermeye başladı. Princeton Üniversitesi'nde de bir süre öğrenim gördükten sonra New Orleans'a giderek bir şilepte tayfa oldu ve Atlas Okyanusu'na açıldı. Bir yıl boyunca Avrupa'da dolaştı, daha sonra okuluna dönerek 1921'de buradan mezun oldu. Bundan hemen sonra bir arkadaşıyla birlikte "Ipswich" adlı gemide iki yıl tayfa olarak çalıştı.

Halliburton ilk edebiyat çalışmalarına başından geçenleri ayrıntılı biçimde yazarak başladı. Deniz serüvenlerinin günlüğü olan *The Royal Road to Romance*(1925; Serüvene Giden Kral Yolu) adlı ilk kitabı üç yıl boyunca best-seller oldu ve 15 dile çevrildi.

Halliburton, sonraki yolculuklarının çoğuna geçmişin ünlü düşsel ya da gerçek kişilerinin yolculuklarından esinlenerek çıktı. Akdeniz'de Odysseus'un yolunu izledi; Lord Byron gibi Çanakkale Boğazını yüzerek geçti. Panama Kanalını yüzerek geçişi, Marathon'dan Atina'ya koşması, ceza kolonisi Şeytan Adasına ziyareti, Matterhorn, Olympos ve Fuji dağlarına tırmanması ve öbür deneyimleri romantik yapıtlarının konusunu oluşturur. Halliburton 1939'da San Francisco'ya gitmek üzere "Sea Dragon" adlı tekneyle Hong Kong'dan denize açıldı. Midway Adasının 3.860 km batısında patlak veren şiddetli bir tayfundan sonra, ondan ve gemisinden haber alınamadı.

Başlıca yapıtları arasında *The Glorious Adventure* (1927; Şahane Serüven), *New Worlds to Conquer* (1929; Keşfedilecek Yeni Dünyalar), *The Flying Carpet* (1932; Uçan Halı), *Seven League Boots* (1935; Yedi Fersah Dalgıçları), *The Book of Marvels: The Occident* (1937; Mucizeler Kitabı: Batı), *The Second Book of Marvels: The Orient* (1938; İkinci Mucizeler Kitabı: Doğu) sayılabilir.

Halliday, M(ichael) A(lexander) K(irkwood) (d. 13 Nisan 1925, Leeds, Yorkshire, İngiltere), dili temelde toplumsal bir olgu olarak gören İngiliz dilbilimci. İngiliz dilbilimci John R. Firth'ün görüşleri doğrultusunda oluşturulan Yeni-Firth'çü kuramın savunucularındandır.

Öğrenimini Londra Üniversitesi'nde Çin dili ve edebiyatı üzerine yaptı. Lisansüstü çalışmasını Pekin ve Cambridge üniversitelerinde, doktorasını da Cambridge Üniversitesi'nde tamamladı (1955). Aralarında Cambridge, Edinburgh, Londra, Indiana ve Sidney üniversitelerinin de bulunduğu birçok üniversitede ders verdi. "Ölçek ve kategori dilbilimi" olarak adlandırılan ilk çalışmalarında, dili tanımlamak için, dilbilgisi düzeyinde dört temel kategoriye (birim, yapı, sınıf ve sistem), soyutlama düzeyindeyse üç ölçeğe (sıra, üstellik ve incelik) başvurdu. Titremleme (tonlama) üzerine *Intonation and Grammar in British English* (1967; İngiltere İngilizcesinde Titremleme ve Dilbilgisi) ve söylem çözümlemesi üzerine de *Cohesion in English* (1976; İngilizcede Uyumluluk) adlı yapıtları yazdı. "Dizgesel dilbilim" olarak da adlandırılan sonraki kuramında dilin, kavram oluşturma işlevi, kişiler arası işlev ve metinsel işlev olmak üzere üç işlevi bulunduğunu öne sürdü.

halling, çiftlerle yapılan canlı Norveç halk dansı. Adını güney Norveç'teki Hallingdal Vadisinden alır. Dansta iki ya da üç erkek, güçlerini ve erkekliklerini ortaya koyan zor sıçramalar, tekmeler ve çeşitli akrobatik gösterilerle yarışır. Halling, *aurresku* (Bask), *hopak* (Ukrayna) ve *Schuhplattler* (Alpler) gibi, erkek dansçının eşine gösteriş yaptığı Avrupa halk danslarından biridir. Grieg bu dansı birkaç çalgı müziğinde kullanmıştır.

Norveç Halk Müzesi'nde bir halling gösterisi, Bygdøy, Norveç
Rostad Foto

Hallopora, soyu tükenmiş yosunhayvanları cinsi. Fosillerine Ordovisiyen Dönemle Devoniyen Dönem arasında (y. 500-345 milyon yıl önce) oluşmuş deniz kayaçlarında rastlanan bu cinsin üyeleri iç yapıları ve gözeneklerinin iri olmasıyla ayırt edilir. Bilinen bazı *Hallopora* türleri, içlerinde yer aldıkları kayaçların stratigrafik ilişkilerini saptamakta kullanılır.

Rochester Şeylinde bulunmuş Orta Silürlyen Dönemden kalma bir *Hallopora elegantula* fosili, Lockport, New York
Buffalo Museum of Science, Buffalo, New York

Halloween, ALL HALLOWS' EVE ya da ALL HALLOWS' EVENING (Azizler Yortusu Arifesi) olarak da bilinir, Hıristiyanların 31 Ekim'de kutladığı kutsal gece. Günümüzde daha çok çeşitli taşkınlıklarla ve özellikle de çocukların çoğunlukla hortlak giysileri içinde kapı kapı dolaşıp şeker istemeleriyle ya da haşarılıklar yapmalarıyla tanınır.

Eskiden Britanya ve İrlanda'da Keltlerin Sambain Şenliği, yaz sonunda 31 Ekim'de kutlanırdı. Bu tarih aynı zamanda, hem Kelt ve Anglosakson takvimlerinde yılbaşı, hem de kötü ruhları ürkütüp kaçırmak için dağ tepelerinde büyük ateşlerin yakıldığı ateş bayramlarından birinin kutlandığı gündü. Sürülerin yayladan dönüşü ile yasaların ve toprakların kıra sözleşmelerinin yenilenme zamanı da bu tarihe rastladı. Ölülerin ise, 31 Ekim gecesi evlerini ziyaret ettiklerine inanılırdı. Bununla ilişkili olarak bu sonbahar bayramı, her türlü hortlak, cadı, gulyabani, kara kedi, peri ve cinin dört bir yanda cirit attığı zaman olarak uğursuz bir anlam kazandı. Bu gece doğa olaylarını denetleyen doğaüstü güçleri yatıştırma zamanıydı. Ayrıca, *Halloween*, evlenme, talih, sağlık ve ölüme ilişkin kehanetlerde bulunmak için en uygun zaman kabul edilirdi. Bu tür amaçlar için şeytandan yardım istenen tek gündü.

Pagan töreleri, Hıristiyanların aynı tarihte kutladıkları Azizler Yortusu Arifesi'ni de etkiledi. *Halloween* giderek dindışı bir gelenek durumuna geldi; birçok yeni âdet ve uygulama ortaya çıktı. İskoçya'da gençler bir araya gelerek çeşitli oyunlarla o yıl içinde kimlerin evleneceğini ve evliliklerin hangi sırada gerçekleşeceğini bulmaya çalışırlardı. *Halloween*'de uygulanan birçok âdet giderek çocuk oyunları arasına katıldı. Başta İrlandalılar olmak üzere ABD'ye gelen göçmenler, artık dinsel özelliği kalmamış olan bu âdetleri yeni kıtaya taşıdılar ve *Halloween*, 19. yüzyılda ABD'de iyice yaygınlaştı. Erkek çocuklar ve delikanlıların bu gece yaptıkları taşkınlıklar arasında evlerin sundurmalarını ve barakaları devirip yıkmak, camları kırmak gibi, bazen ağır mal kaybına yol açan hareketler de vardı. Sonraki yıllarda bu âdet yalnızca küçük çocuklarca uygulanır oldu. Çocuklar, çoğu kez ilginç giysiler içinde *trick or treat* (ya bir şey ikram et ya da cezana katlan) diyerek evden eve dolaşırlar; ikram edilmesi istenen çoğu zaman şekerdir ve genellikle şeker verilir, çocuklar da ceza olarak herhangi bir muziplik yapmadan giderler. 1965'ten bu yana UNICEF, *Halloween*'de dünya çocukları için para toplanması geleneğini yerleştirmeye çalışmaktadır.

Halloween'in çeşitli kültürlerdeki simgesi *jack-o'-lantern* adı verilen fenerdir. İngilizcede "fenerli Jack" anlamına gelen bu terim, bir gece bekçisinin adından türemiş olabilir. *Jack-o'-lantern* yapmak için balkabağı şeytansı bir yüz ifadesi verecek biçimde oyulur ve içine yanan bir mum yerleştirilir. Kabağın göz, burun ve çoğu kez de tuhaf bir ifade ile sırıtır durumda yapılmış ağız deliklerinin içinden mumun yanıp sönen ışığı görülür.

Hallowell, A(lfred) Irving (d. 28 Aralık 1892, Philadelphia - ö. 10 Ekim 1974, Philadelphia, ABD), Kuzey Amerika Yerlileri, özellikle de Ocibualar üzerine çalışmalarıyla tanınan ABD'li kültürel antropolog.

Hallowell Pennsylvania Üniversitesi'ne bağlı Wharton Maliye ve Ticaret Okulu'nda eğitim gördü. Sosyoloji ve antropoloji dalında lisansüstü öğrenimini sürdürürken bir yandan da Philadelphia'da sosyal hizmet görevlisi olarak çalıştı.

İlk etnografi çalışmalarında öğretmenleri Frank G. Speck ve Franz Boas'tan önemli ölçüde etkilendi. Daha sonra kültürler arası etkileşimin psikolojik boyutlarını araştıran "kültür ve kişilik" incelemesine yöneldi. Bu çalışmasında Rorschach ve benzeri testleri kullandı. Toplumsal düzeni kültürel çevrenin bir ürünü olarak ele aldı ve bu konuda Freud'un görüşlerinden ve Gestalt kuramından yararlandı.

Hallstatt, Yukarı Avusturya'da, Salzkammergut'ta aynı adlı gölün kıyısındaki kasaba. Avrupa'da İlk Demir Çağına ait buluntular ilk kez burada ortaya çıkarılmıştır. Günümüzde Hallstatt terimi genellikle Orta ve Batı Avrupa'daki Son Tunç ve İlk Demir Çağı kültürleri için kullanılır. Hallstatt'ta 1846-99 arasında yapılan kazılarda 2 binden fazla mezar ortaya çıkarılmıştır. Çoğu iki

Hallstatt'taki Erken Demir Çağı mezarlığında bulunmuş bir tunç kova, IO y. 6. yy, Avusturya
British Museum, Londra

grupta toplanan bu mezarların daha eskileri İÖ y. 1100/1000 ile y. 800-700 arasındaki, yenileri ise İÖ y. 800/700 ile 450 arasındaki dönemden kalmadır. Mezarların yakınlarında bir tarihöncesi tuz madeni vardır. Burada tuzun koruyucu etkisiyle bozulmadan kalmış aletler, giysi parçaları ve madende çalışanların cesetleri bulunmuştur.

Hallstatt kalıntıları genellikle A, B, C ve D olarak dört evreye ayrılır. Ama bu evrelerin tarihlenmesi konusunda görüş birliği yoktur. A evresinde demir az bulunmakla birlikte, Villanoven kültürün(*) etkisi görülür. Bu dönemde ölülerin düz mezarlarda yakıldığı anlaşılmaktadır. Güneybatı Almanya'da ele geçen ince çanak çömlekler, metal eşya örnek alınarak yapılmıştır. Daha doğuya gidildiğinde Silezya etkisi (Lusatien B) belirginleşir.

B evresine yalnız batı bölgelerinde rastlanır. Bu dönemde Güneybatı Almanya'daki İlk Tunç Çağı halkı, daha yeni Urne (ölü külü kabı) kültürünün yaygın olduğu topluluklar üzerinde yeniden egemen olmuştur. Ölü yakma âdeti daha yaygın olmakla birlikte, tümülüslerin de yeniden ortaya çıktığı görülür. Bazısı çok renkli olan çanak çömlekler büyük bir ustalıkla yapılmıştır.

C evresinde demir kullanımı yaygınlaşmıştır. Hem ölü yakma, hem de gömme âdeti sürmektedir. Çanak çömleklerin çok renkli olanları da, boyasız olanları da vardır. Ele geçen metal eşya arasında demir ve tunçtan yapılmış uzun ve ağır kılıçlar, Hallstatt baltaları ve tunçtan uzun kemerlikler bulunmaktadır.

D evresi Avusturya'nın doğu kesimlerinde yaşanmamış, öteki bölgelerde La Tène(*) dönemine değin varlığını sürdürmüştür. Bu dönemde ölülerin çoğunlukla gömüldüğü izlenir. Çanak çömlek yapımı yaygın değildir, olanlar da gerek üslup, gerekse teknik açıdan kalitesizdir. Dönemin tipik metal nesneleri arasında at nalı kabzalı kısa kılıçlar, çeşitli broş ve yüzükler ve bazısı deliklerle bezeli kemerlikler bulunur. Batı bölgelerinde Arkaik dönemin başlarına ait Yunan vazolarına da rastlanır.

Hallstatt sanatında genelde katı bir geometrik anlayış egemendir. Gelişme estetikten çok, teknik alanda olmuştur. Aşırılığa ve baroklaşmaya doğru genel bir eğilim görülür. Yunan sanatının Doğululaşma etkisi pek duyulmaz. İtalya'dan alındığı sanılan tipik kuş örgesinin kökleri Yunanistan'daki Heladik döneme (İÖ y. 2000-1600) kadar uzanır. Bitki örgelerine çok az rastlanırsa da renk karşıtlıkları çok kullanılmıştır. Figürlerin çiftler halinde düzenlenmesi çok tipik bir özelliktir. Desenlerin oluşturulmasında organik bütünlükten çok, katı bir simetri gözetilmiştir.

Halmahera, DJAILOLO ya da JAILOLO olarak da bilinir, Endonezya'da Maluku Adalarının en büyüğü. Maluku ilinin (*propinsi*) Kuzey Maluku (Maluku Utara) ilçesine (*kabupaten*) bağlıdır. Aralarında üç büyük körfez (*teluk*) bulunan dört yarımadadan oluşur. Körfezlerden Kau kuzeydoğuda, Buli doğuda ve Weda güneydoğudadır. Yüzölçümü 17.780 km² olan adanın adı "anavatan" anlamına gelir. Bir kıstak kuzeydeki yarımadayı öteki yarımadalarla birleştirir ve adanın batı yakasında bir körfez oluşturur; körfezin ağzında Tidore Adası ile yönetim merkezi Ternate Adası vardır. Gür ormanlarla örtülü sıradağlar dört yarımadayı da uzunlamasına kat eder. Yüksekliği 900 m ile 1.500 m arasında değişen dağların arasında ovalar vardır. Kuzey yarımadadaki dağ sırasının bir bölümü volkaniktir; etkinliğini sürdüren üç yanardağdan Gamkonora Dağının yüksekliği 1.635 m'dir. Adada çok sayıda küçük akarsu ve göl vardır. Weda yakınındaki mağarada sarkıtlar bulunur.

Adanın yerli halkının Papualar olduğu anlaşılmaktadır. İç kesimlerde yaşayan insanlar uzun boylu, yapılı, koyu kahverengi tenlidir; kıvırcık saçlarını uzatırlar. Daha çok avcılık, balıkçılık ve sagu nişastası toplamakla geçinirler. Kıyılarda yaşayanlar ise ormandan kazanılan alanlarda pirinç eker ve hindistancevizi yetiştirirler. Çoğu balıkçılık, orman ürünleri toplayıcılığı gibi işlerle uğraşır; sık sık kendi adalarından uzakta avlanır. Bir zamanlar özellikle kuzeyde yaygın olan kafatası avcılığı artık görülmez. İslamıyeti ya da Hıristiyanlığı kabul eden Yerliler bulunmakla birlikte halkın düşünce ve eylemlerini hâlâ bir tür animizm biçimlendirmektedir. Adanın güney kesiminde konuşulan Malezya-Polinezya öbeğinden diller Yeni Gine'nin batısında konuşulan dille yakınlıklar gösterir. Ternate, Tidore ve Morotai de içinde olmak üzere kuzeyde konuşulan diller ise hiçbir dil ailesine girmez. Halmahera'nın kuzeyinde geleneksel ev biçimi sekiz köşelidir. Köylerde tek ailelik evler kare biçimli meydanın çevresine dizilidir; ortada tapınak vardır. Başlıca kasabalar güneyde Ganı, güneydoğuda Pantanı, merkezde Weda, kuzeydeki yarımadada ise Kau, Tobelo, Galela, Laloda, Sahu ve Jailolo'dur.

Adayı iyi tanıyan Portekizliler ve İspanyollar Halmahera'ya Batu Tjina ya da Moro derdi. Jailolo adı adanın batı kıyısında kurulan bir Yerli devletine aitti. Jailolo sultanı 1380'e değin Maluku hükümdarları arasında birinci sırada gelirdi. Bu tarihte onun yerini alan Ternate sultanı Hollandalıların adada üslenmelerine yardımcı oldu ve Doğu Hint Adalarının Hollandalıların denetiminde bulunduğu sürece adanın kuzey yarısını elinde tuttu. Adanın güney yarısı ise Tidore sultanının elindeydi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Halmahera, Doğu Endonezya Devleti'ne bağlandı ve 1949'da bağımsızlığın kazanılmasından sonra Endonezya Cumhuriyeti'ne katıldı. Nüfus (1980) 93.895.

Halmstad, İsveç'in güneybatısında, Halland ilinin (*län*) merkezi kent ve liman. Kattegat'ın doğu kıyısında, Nissan Irmağı ağzında yer alır. 14. yüzyıl başında kuruldu. Üç kuzey krallığının yönetici ve temsilcilerini bir araya getiren birçok toplantıya sahne oldu. 1645'te İsveç'e bağlanıncaya değin Danimarka topraklarının bir parçasıydı.

Belediye binası gibi modern kamu binaları, kent merkezindeki eski yapıları tamamlar. Başlıca eski yapılar ahşap kirişli 17. yüzyıl evleri, 14. yüzyıl gotik kilisesi ve 15. yüzyıl Rönesans şatosudur. Kentin ana meydanında Carl Milles'in tasarımladığı "Europa ve Boğa" (1926) adlı çeşme bulunur. Kentin içinde pek çok park ve doğal haliyle korunmuş geniş bir orman vardır; Galgberget adı verilen bu ormanda eski köylü kulübelerinden oluşan bir açık hava müzesi (Hallandsgården) yer alır. Hemen batıdaki Tylösand gözde bir sayfiyedir.

Başlıca sanayiler makine yapımı, biracılık ve dokumadır. Tütsülenmiş sombalığı yörenin özel ürünüdür. Göteborg, Nässjö ve Malmö'ye demiryolu, Danimarka'daki Arhus'a denizyolu, Stockholm'e havayoluyla bağlanır. Nüfus (1984 tah.) belediye, 76.572.

Halogeton, ıspanakgiller (*Chenopodiaceae*) familyasından, tekyıllık zehirli bitki cinsi. Anayurdu Güneybatı Sibirya ve Kuzeybatı Çin'dir.

Uzunluğu birkaç santimetreden 60 cm'ye kadar değişen kırmızımsı gövdeleri ve ucunda kılsı bir diken bulunan mavimsi yeşil renkli ve sosis biçimli etli yaprakları vardır. Belirgin olmayan gerçek çiçeklerine karşılık gösterişli bir çiçeği andıran, her bırı beyaz renkli beş kanatsı bürgüyle çevrili tohumları yaz sonuna doğru olgunlaşarak bitkiye güzel bir görünüm verir.

Yüksek oranlarda okzalat (kuru bitkilerde yüzde 5-25) içeren *Halogeton* türleri koyun ve sığır gibi hayvanlarda zehirlenmelere yol açar.

halojenler, periyodik tablonun VIIa grubunu oluşturan beş ametal kimyasal element. Flüor (F), klor (Cl), brom (Br), iyot (I) ve astatin (At) bu grupta yer alır. Halojenler çok kolay tepkimeye girdiğinden doğada serbest halde bulunmaz. Yerkabuğunda en bol miktarda bulunan halojen bileşikleri, flüor elementinin yaptığı bileşiklerdir; korkayaçların yüzde 0,06'sını flüor, yüzde 0,031'ini klor, yüzde 0,00016'sını brom, yüzde 0,00003'ünü iyot oluşturur. Halojen grubunun en ağır elementi olan astatin, yarı ömürleri çok kısa olan radyoaktif izotoplardan oluştuğundan doğada bulunmaz.

Halojenlerin kimyasal davranışları ve öbür elementlerle yaptıkları bileşiklerin özellikleri birbirine çok benzer; ama flüordan astatine doğru birbirini izleyen halojenlerin özellikleri arasında giderek büyüyen farklılıklar vardır ve bu fark flüor ve klor arasında oldukça belirgindir. Flüor, halojenlerin olduğu kadar bütün elementlerin içinde de en tepkin elementtir ve başka bakımlardan da öteki halojenlerden önemli farklılıklara sahiptir.

En yaygın kullanılan halojen elementi klordur. Birçok kimyasal işlemde yer alan serbest haldeki klordan su arıtma tesislerinde de yararlanılır. Sodyum klorür günlük yaşamda en çok kullanılan kimyasal bileşiklerden biridir. Flüorürler ise diş çürümelerine karşı diş macunlarına ve içme sularına katılır; bunun yanı sıra organik flüorürler soğutucu ve yağlayıcı olarak da uygulanır. İyot, en yaygın kullanılan antiseptik türüdür. Bromdan ise, motorlarda kurşun çökelmesini önlemek için benzine katılan etilen dibromürün hazırlanmasında yararlanılır.

Tarihi. İlk belirlenen halojen elementi klor oldu. 1774'te İsveçli kimyacı Carl Wilhelm Scheele, toz haline getirdiği siyah manganez oksiti hidroklorik asitle işleyerek yeşilimsi-sarımsı renkte bir gaz elde etmiş, ama bunun yeni bir element olduğunu saptayamamıştı. 1810'da İngiliz kimyacı Sir Humphry Davy, klorun hidroklorik asitle ilişkisini doğru olarak belirlemeyi ve elde edilen gazın ayrı bir element olduğunu saptamayı başardı, ayrıca sudan oksijen açığa çıkarma yoluyla ağartıcı etkisini buldu. Öte yandan 1811'de Fransız kimyacı Bernard Courtois, deniz yosunlarının külünü sülfürik asitle ısıttığında buharın koyu renkli kristaller halinde yoğunlaştığını bulmuş ve bu maddeyi "X maddesi" olarak adlandırmıştı. 1813'te İtalya'ya yolculuk etmekte olan Davy, Paris'ten geçerken bu X maddesinin klora benzer yeni bir madde olduğunu belirledi ve iyot olarak adlandırdı.

Bromu ise 1826'da Fransız kimyacı Antoine-Jérôme Balard buldu. Montpellier'de deniz tuzu üretimi sırasında oluşan artıkları inceleyen Balard, bu çözeltiyi klorla doyğunlaştırıp damıtı ve elde ettiği koyu renkli sıvının klorla benzerliklerinden kalkarak bunun yeni bir element olduğunu belirledi. Flüorun elde edilmesi ise bulunuşundan

daha sonra gerçekleşti. 1771'de Scheele flüoriti (flüorspat) derişik sülfürik asitle ısıtarak katışkılı halde hidroflüorik asit elde etmiş; 1811'de ise Fransız fizikçi André-Marie Ampère, bunun hidrojen ile klora benzer yeni bir maddeden oluşan bir bileşik olduğunu belirleyerek, yeni elementi flüor olarak adlandırmıştı. Daha sonra flüorun ayrılması kimyanın başlıca sorunlarından biri durumuna geldi ve sonunda 1886'da Fransız kimyacı Henri Moissan, potasyum hidrojen flüorür çözeltisini, hidrojen flüorür içinde elektrolizden geçirerek flüor elementini elde etmeyi başardı. Astatin ise ilk olarak 1940'ta, bizmutun alfa parçacıklarıyla bombardıman edilmesi sonucunda hazırlandı.

Yükseltgeme özelliği. Halojenlerin en önemli ortak özelliği, hepsinin yükseltgen element olması, yani öteki elementlerin yükseltgenme durumlarını yükseltmeleridir. Bir başka elementi yükseltgeyen halojenin kendisi indirgenerek yükseltgenme durumu 0'dan −1'e iner. Bu durumdaki halojenler öbür elementlerle birleşerek flüorür, klorür, bromür, iyodür, astatinür gibi halojenürleri oluşturur. Halojenürlerin çoğu, oda sıcaklığında ve atmosfer basıncında renksiz bir gaz olan ve asit özelliği gösteren hidrojen halojenürlerin tuzları olarak kabul edilebilir. Tuz adı, kayatuzu ya da sofra tuzu olarak bilinen sodyum klorürden türemiştir. Halojenlerin tuz benzeri bileşikler oluşturma eğilimi, astatinden başlayarak iyot, brom, klor ve flüor sırasını izleyerek artar. Bu halojenlerin yükseltgenlik özelliği de bu sırayla artar. Flüorürler genellikle ilgili klorürlere, bromürlere ve iyodürlere oranla daha kararlıdır. Astatin öbür halojenlere göre çok daha az bilindiğinden genellikle halojenler için sayılan bu özelliklerin içine alınmaz. Flüor öbür halojenlere göre serbest halde elde edilmesi en zor, iyot ise en kolay olanıdır. Halojen grubu elementleri metal değildir ve yalnızca astatin metale benzeyen bazı özellikler gösterir.

Elektron yapısı. Halojenler periyodik tabloda soy gazların hemen yanındaki VIIa grubunu oluştururlar. Bu gruptaki elementlerin atomlarının elektron yapıları birbirine benzer. Her birinin dış kabuğunda yedi elektron bulunur. Bu elektronlardan ikisi *s* yörüngemsisinde, beşi *p* yörüngemsisinde bulunur. Bu durumda halojen atomu *p* yörüngemsisinde bir elektron daha bulundurabilir ve soy gaz atomlarının çok kararlı olan elektron yerleşimini gösterir. Böylece bir elektron daha alan halojen atomu yükseltgen özellik kazanır ve negatif bir yükle yüklendiğinden, yüklü bir parçacık ya da iyon haline dönüşür. Halojenler, oluşturdukları tuzlarda oldukça iri, renksiz ve son derece kararlı halojenür iyonları halinde bulunurlar. Serbest durumdaki halojenler, oda sıcaklığında ve atmosfer basıncında, iki atomdan oluşan moleküller halinde bulunurlar. Flüor molekülünün atomları, her iki atomdaki bir *p* yörüngemsisinin bir araya gelmesiyle oluşan *sigma* bağıyla bağlanırlar. Flüor dışındaki halojen atomlarının moleküllerinde ise *d* yörüngemsileri de ortaklaşım yapabilir; bunun sonucunda, *pi* bağı denilen kısmi çoklu bağlarla kuvvetli biçimde bağlanmış iki atomlu halojen molekülleri oluşur.

Tepkinlik sırası. Flüorun çok kolay tepkimeye girmesinin nedeni, flüor atomları arasındaki bağ enerjisinin (mol başına 37,7 kilokalori) çok düşük olmasıdır. Klor atomları arasındaki bağ enerjisi (mol başına 57 kilokalori) kısmi çoklu bağ nedeniyle flüora göre daha yüksektir. Flüor ve klor oda sıcaklığında gaz halinde bulunur; brom ise cıva dışında, atmosfer basıncında 20°C'de, kahverengimsi kırmızı renkte bir sıvı halinde bulunan tek elementtir. İyot bu koşullarda koyu menekşe renginde kristaller oluşturur. Halojenler katı halde, pek çok ayrı birimi içine alan örümcek ağı biçiminde molekül örgüsü oluştururlar. Kristal örgüsü enerjileri, moleküllerin büyüklüğüne bağlı olarak artar. (Halojenlerin başlıca özellikleri için *bak.* tablo) Halojenlerin elektron ilgisi (bir atoma bir elektron katılmasıyla iyon oluşması sırasında açığa çıkan enerji) çok yüksektir ve bu açıdan birbirlerine çok benzerler. Ama gene de halojen atomlarının elektron kapma özellikleri astatinden flüora doğru artar ve bu özellik elektromotor kuvvet dizisindeki sıralanmalarına yansır.

Flüorür iyonunun yükseltgenmeye karşı son derece kararlı olmasına karşın iyodür iyonu zayıf bir indirgendir. Halojenür iyonları arasındaki bu farklılığa iki etken neden olur: 1) Halojenür iyonlarının flüorürden astatinüre doğru elektron çifti vericisi (Lewis bazı olarak bilinir) olma özelliğinin azalmasıyla, hidratlı iyonların (su molekülleriyle sarılmış serbest haldeki iyonlar) kararlılığının aynı sırada azalması, 2) serbest

Halojen elementlerinin bazı özellikleri

	flüor	klor	brom	iyot	astatin
Atom numarası	9	17	35	53	85
Atom ağırlığı	18,9984	35,453 *	79,904 *	126,904	(210)
Elementin rengi	açık yeşilimsi sarı	yeşilimsi sarı	kahverengi ile kırmızı arası	koyu menekşe	——
Erime noktası (°C)	−219,62	−100,98	−7,25	113,5	~ 300
Kaynama noktası (°C)	−188,14	−34,05	58,8	184,4	~ 370
Yoğunluğu (760 mm Hg)					
gaz (gr/l)	1,696 (0°C)	3,214 (0°C)	5,6 (175,5°C)	6,75 (185°C)	——
sıvı (gr/cm³)	1,108 (−188°C)	1,655 (−70°C)	3,12 (20°C)	3,960 (120°C)	——
katı (gr/cm³)	1,32 (0°K)	2,17 (−195°C)	4,17 (0°K)	4,930 (20°C)	——
Sudaki çözünürlüğü	(tepkimeye girer)	2,3 (hacim/hacim, 20°C) karbon tetraklorür (tepkimeye girer) % 8,48 (Ağırlıkça, 20°C) kloroform (280 gr/1.000 gr, 0°C)	3,41 (g/100 gr, 20°C) tümüyle karışır	0,293 (g/1.000 gr) sulu iyot çözeltisi tümüyle karışır 19,2 (g/1.000 gr)	——
Yükseltgenme durumu	−1	−1, +1, +3, +4, +5, +6, +7	−1, +1, +3, +4, +5, +7	−1, +1, +3, +4, +5, +6, +7	−1, +1, +3, +5, +7
Elektronların yerleşimi	(He)$2s^2 2p^5$	(Ne)$3s^2 3p^5$	(Ar)$3d^{10} 4s^2 4p^5$	(Kr)$4d^{10} 5s^2 5p^5$	(Xe)$4f^{14} 5d^{10} 6s^2 6p^5$
İzotop boliluğu (yeryüzünde bulunma yüzdesi)	^{19}F (100)	^{35}Cl (75,53) ^{37}Cl (24,47)	^{79}Br (50,54) ^{81}Br (49,46)	^{127}I (100)	——
Radyoaktif izotopları (kütle numarası)	17, 18, 20-22	32-34, 36, 38-40	74-78, 80, 82-90	117-126, 128-139	200-219
Çekirdek kaynaşma ısısı (kcal/mol)	0,244	1,53	2,58	3,65	——
Buharlaşma ısısı (kcal/mol)	1,561	4,863	7,159	9,889	——
X^-'in hidratlanma ısısı (kcal/mol)	120,8	88	80,3	70,5	——
Özgül ısısı (25°C'de kcal/gr/°C)					
sabit basınçta	0,1842 (17°C)	0,114	0,0537	0,034	——
sabit hacimde		0,0849	0,04257	0,02697	——
Kritik sıcaklığı (°C)	−129	144	302	512	——
Kritik basıncı (atm)	56,8	77,3	126	116†	——
Kritik yoğunluğu (gr/cm³)	0,63	0,567	1,064	1,336	——
Kristal yapısı	——	ortorombik	ortorombik	ortorombik	——
Elektrik direnci (mikrohm·cm)	——	~ 10^{10} (donma noktası yakınında)	$6,5 \times 10^{10}$ (25°C)	5,85 (25°C)	——
Magnetik alınganlık (cm³/gr)					
gaz	$-3,4 \times 10^{-7}$	$-18,7 \times 10^{-10}$ (0°C, 760 mm Hg)	$-73,5 \times 10^{-6}$	$-3,9 \times 10^{-7}$ (118°C)	——
sıvı		$-5,9 \times 10^{-7}$ (−16°C)	$-56,4 \times 10^{-6}$	$-88,7 \times 10^{-6}$ (çözelti, 28°C)	——
Atom yarıçapı					
iyon bağlı (Å)	1,33	1,81	1,96	2,20	~ 2,27
ortaklaşım bağlı (Å)	0,71	0,99	1,14	1,33	~ 1,4
Bağ enerjisi (kcal/mol)	37,7	58	46,1	36,1	——
İyonlaşma enerjisi (kcal/mol)	402	300	273	241	——
Elektron ilgisi (kcal/mol)	79,5	83,3	77,5	70,6	——
Elektronegatifliği (Allred-Rochow)	4,10	2,83	2,74	2,21	1,96

* Yeryüzünde bulunan örneklerdeki izotop boliluğunun değişmesi, atom ağırlığı ölçümlerinin duyarlılığını sınırlandırmaktadır † Tahmin edilen

haldeki halojenlerin elektron çifti alıcısı (Lewis asidi) olma özelliğinin ters sırada, astatinden flüora doğru azalması. Flüor, halojenler arasında olduğu gibi bütün elementler arasında da elektronegatiflik değeri en yüksek olan elementtir ve halojenlerin elektronegatiflik değeri flüordan astatine doğru düşer.

Flüor, bileşiklerdeki öbür bütün halojenür iyonlarının yerini alarak serbest halde halojenleri açığa çıkarabilir. Klor, bromür, iyodür ve astatinür iyonlarıyla, brom da iyodür ve astatinür iyonlarıyla yer değiştirebilir. Henüz deneysel olarak kanıtlanmamış olmakla birlikte, serbest haldeki flüor, klor, brom ve iyodun astatinür iyonlarıyla yer değiştirebileceği kabul edilir.

Halojenlerin tümü hidrojenle birleşerek hidrojen halojenürleri oluşturur ve hidrojen atomuyla halojen atomu arasındaki bağ enerjisi iyodürden flüorüre doğru hızla artar. Hidrojen flüorürün molekülleri arasındaki hidrojen bağları molekülün kendisindeki bağlara göre çok daha zayıftır. Öbür hidrojen halojenürlerde de benzer hidrojen bağları oluşur.

Hidrojen flüorürün ve öbür hidrojen halojenürlerin hidrojen bağları arasındaki büyük fark, hidrojen flüorürün kaynama ve erime noktalarının öbür hidrojen halojenürlerininkine göre çok daha yüksek olmasına yol açar.

Halojenlerin iyonlaşma potansiyelleri genellikle yüksektir ama atom numarasına bağlı olarak önemli ölçüde düşer. Flüor, pozitif yükseltgenme durumunda bileşik oluşturmayan tek halojendir. Bu özellik flüor atomunun bağ oluştururken *d* yörüngemsilerini kullanamamasından kaynaklanır. İyodun düzenleşimle (öbür gruplarla sarılarak) kararlı hale getirilmiş, +1 değerli olduğu çok sayıda bileşiği vardır. Flüor bileşiklerinde yalnızca −1 değerlidir; klor, brom ve iyot ise bileşiklerinde −1,+1,+3,+5 ve +7 değerli olabilir. Halojen atomunun oksijen atomuna bağlanmasıyla oluşan ve çok kuvvetli yükseltgeyici olan oksi asitlerde halojenler +5,+7 gibi artı değerlerde bulunurlar. Halojen atomunun dört elektron çiftiyle bağlandığı bütün moleküller ve iyonlar, genellikle perklorat iyonunda $(ClO_4)^-$ olduğu gibi tetrahedral düzende yerleşirler.

halojenür mineralleri, doğada, halojen asitlerinin (örn. hidroklorik asit) tuzları olarak bulunan inorganik bileşikler grubu. Halit (kayatuzu), silvit ve flüorit dışında bu tür bileşiklere ender olarak ve yerel ölçeklerde rastlanır.

Halojenür mineralleri, bileşimleri ve yapısal özellikleri bakımından üç ana sınıfa ayrılırlar. Oluşum biçimlerine göre de ayırt edilebilen bu sınıflar, basit halojenürler, halojenür karmaşıkları ve oksi-hidroksi halojenürlerdir.

Basit halojenürler, alkali, toprak alkali ve geçiş metallerinin tuzlarıdır. Bunların çoğu suda çözünür; geçiş metali halojenürleri havanın etkisi altında kararsızdır. En sık rastlanan basit halojenür türü olan halit (NaCl), genellikle tuzların birikmesi, geçirgen olmayan havzalarda okyanus suyunun sıkışması ve buharlaşması sonucunda oluşan büyük yataklarda öteki evaporit (tuztaşı) mineralleriyle birlikte bulunur. Bu tür yataklarda ayrıca az miktarlarda silvite (KCl) de rastlanır.

Bir başka basit halojenür türü olan flüorit (CaF_2), flüorür anyonu içeren sulu çözeltilerin sızdığı kireçtaşlarında bulunur. Meksika'da, İngiltere'deki Cumberland'da, ABD'deki Illinois, Missouri, Kentucky ve Colorado'da önemli flüorit çökelleri yer alır.

Öteki basit halojenür türlerinden nışadır (NH_4Cl), lavrensit ($FeCl_2$) ve molisit ($FeCl_3$), fümerol damarlarında oluşur ve havada oldukça kararsızdır. Gümüş çökelleri içinde rastlanan klorarjirit ve kalomel gibi bazı hidrotermal damar minerallerinden ikincil gümüş ve cıva cevherleri olarak yararlanılır. Karnalit ve takihidrit gibi, halitin oluşum koşullarına benzer koşullarda gelişen bazı çift tuzlar da basit halojenlerdendir.

Halojenür karmaşıklarda halojenür anyonları bir katyona, çoğunlukla da alüminyuma sıkıca bağlanmış durumdadır; böylece ortaya çıkan karmaşık, tek bir negatif iyon özelliği taşır. En sık rastlanan halojenür karmaşıkları, flüoraluminat türleri olan kriyolit, kriyolityonit, tomsenolit ve veberittir. Grönland'daki Ivigtut'ta, boksitten alüminyum elde edilmesinde eritici olarak kullanmak amacıyla çok miktarda kriyolit çıkarılır.

Oksi-hidroksi halojenürlerinin çoğu ender rastlanan ve son derece çözünmez bileşiklerdir. Bunların çoğu, halojenür içeren suların, sülfürlerin yükseltgenme ürünlerine etkimesiyle oluşmuştur; atakamit, matlokit, nadorit ve diyaboleyit bunun tipik örnekleridir. Fiyedlerit, lavriyonit ve penfiyeldit gibi birkaç bileşik de, Yunanistan'daki Lávrion'da yer alan çok eski çökellerdeki kurşun cüruflarına deniz suyunun etkimesi sonucunda oluşmuştur.

halokarbon, KARBON HALOJENÜR olarak da bilinir, karbon elementi ile brom, klor, flüor, iyot gibi halojenlerden birinin ya da birkaçının yapmış olduğu kimyasal bileşiklerin ortak adı. Yalnızca karbon ile klor içeren klorokarbonlar ve yalnızca karbon ile flüor içeren flüorokarbonlar iki önemli halokarbon grubudur. Karbon tetraklorür ve karbon tetrakloroetilen, klorokarbon

Halojenür mineralleri

ad ve formül	renk	parlaklık	Mohs sertliği	özgül ağırlığı	yapısı ya da biçimi	çatlama ya da yarılma	kırma indisi	kristal sistemi ve uzay grubu	açıklamalar
atakamit $Cu_2(OH)_3Cl$	parlak yeşilin çeşitli tonları, koyu zümrüt yeşili ile siyahımsı arasında değişen renklerde	elmas parlaklığında	3–3½	3.8	kırılgan, saydam ile yarısaydam arası, yassı ile ince uzun arasında değişen prizmalar	tek kusursuz yarılma	α =1.831 β =1.861 γ =1.880	ortorombik Pmcn	
fluorit CaF_2	değişken	camsı	4	3.2	kırılgan, saydam ile yarısaydam arası küpler ve ikiz küplü sokulma ikizleri	kusursuz sekiz yüzlü yarılma	n=1.432–1.437	izometrik	güçlü flüorışıma, elektrik iletmez; klorofan türü, ısıtıldığında güçlü bir yeşil ışık saçar
halit NaCl	katışkısız durumda renksiz, genellikle lekeli mavi ya da mor	camsı	2	2.2	saydam kübik (genellikle gözenekli ya da basamaklı) kristaller; taneli kütleler	kusursuz kübik yarılma	n=1.544	izometrik Fm3m	tuzlu tat, H_2O da yüksek derecede çözünür; ısı dalgaları etkisi altında saydam; paramagnetik; X ışınlarıyla ilk kez onun yapısı incelenmiştir
kalomel Hg_2Cl_2	renksiz, beyaz, grimsi, sarımsı, kahverengi	elmas parlaklığında	1½	7.15	levhamsı kristaller; ince kristallerle kaplı oyukları olan kabuklar, topraklı kütleler	tek iyi yarılma	ω =1.956–1.991 ε =2.601–2.713	tetragonal $I\frac{4}{m}$ mm	şekerli tat; plastik, bıçakla kesilebilir
karnalit $KMgCl_3\ 6H_2O$	süt beyazı; bazen kırmızımsı (içerdiği hematitten ötürü)	yağ parlaklığında, donuk ile ışıltılı arasında	2½	1.6	taneli kütlesel	konkoit (kavkı biçimli) çatlama	α =1.465–1.466 β =1.474–1.455 γ =1.444–1.446	ortorombik Pnna	acı tat; atmosfer nemliliğinde kendi kendine erir
kriyolit Na_3AlF_6	renksiz ile beyaz arasında değişen renklerde, kahverengimsi, kırmızımsı, tuğla kırmızısı	camsı ile yağ parlaklığı arasında	2½	3.0	iri taneli kütleler	yarılma yok	n=1.338 β=1.338 γ=1.339	monoklinal $P\frac{2_1}{n}$	zayıf ışıldama görülür
nışadır NH_4Cl	renksiz, beyaz, grimsi, sarı	camsı	1–2	1.5	iskelete benzer agregalar	konkoit çatlama	n=1.639	izometrik Pm3m	tuzlu tat; H_2O'da çözünür
serarpit AgCl	katışkısız ve taze olduğunda renksiz, genellikle gri, ışık etkisi altında mor ya da menekşe-kahverengi arası	boynuzumsu	2½	5.6 (AgCl) ile 6.5 (AgBr) arasında	kabuklar; mumsu kaplamalar, boynuzumsu kütleler	düzensiz-konkoit arası çatlama	serar bromir n=2.071–2.253	izometrik Fm3m	plastik, bıçakla kesilebilir; bromürü ile birlikte, bromürün klorürün yerine geçtiği katı çözeltiler dizisi oluşturur
silvit KCl	renksiz, beyaz, grimsi, mavimsi ya da kırmızı (içerdiği hematitten ötürü)	camsı	2	2.0	saydam küpler ya da taneli kütleler	kusursuz kübik yarılma	n=1.490	izometrik Fm3m	acı tuzlu tat, H_2O'da yüksek derecede çözünür; ısı dalgaları karşısında saydam

türü halokarbonlardır. Teflon denilen politetra flüoretilen ise en yaygın tanınan flüorokarbondur. Poliklorotriflüoretilen reçinesi gibi bazı freonlar da halokarbon grubuna girer. Halokarbonlar kolay tutuşmazlar, fazla zehirli değildirler ve kimyasal tepkimeye çok az girerler; bu özellikleri nedeniyle de günlük yaşamda yaygın olarak kullanılırlar.

haloklin, denizlerde, tuzluluk oranı derinliğe bağlı olarak hızla değişen ve düzenli bir tuzluluk dağılımına sahip yüzey su katmanlarının altında yer alan düşey bölge. Haloklinlere, özellikle Atlas Okyanusunda sık rastlanır. Bu bölgelerde yüzey katmanının tabanından yaklaşık 1 km derinliğe kadar olan aralıkta tuzluluk binde birkaç bölüm azalabilir. Büyük Okyanusun kuzeyinde yüksek enlemlerdeki bölgelerde, Güneş yüzey sularını oldukça az ısıtır ve buralarda yağış boldur; bu nedenle haloklin katmanının tuzluluğu derinliğe bağlı olarak önemli ölçüde artar. Yoğunluk toplam tuz miktarına bağlı olarak değiştikçe, bu tür haloklinlerin çevresinde piknoklinlere, yani su yoğunluğu derinliğe bağlı olarak hızla artan su katmanlarına da rastlanır.

halon, yangın söndürmede kullanılan kimyasal bileşik. Çoğunlukla metan ya da etandan hazırlanan alifatik hidrokarbonlardaki hidrojen atomlarının birkaçının ya da tümünün flüor, brom, klor ve iyot gibi halojenlerle ornatılmasıyla elde edilen halojenürlenmiş alifatik hidrokarbonlar halon olarak adlandırılır. Halonlar, yanma sürecinin sürmesini sağlayan zincirleme tepkimeleri durdurur ve bu nedenle de yangınların söndürülmesinde kullanılır. Ayrıca, elektriği iletmezler ve elektrikli aygıtların yapımında kullanılan tutuşabilen maddelerin ve kolayca alev alan sıvıların yanmasına karşı koruyucu madde olarak uygulanırlar. Ama sodyum, potasyum gibi tepkin metaller ya da yükseltgeyicilerini kendi içlerinde taşıyan yakıtlar üzerinde etkili değildir.

Halon 1301 (bromotriflüorometan) geride artık ya da kül bırakmadığından ve kısa devreye ya da malzemelerde yenime (korozyon) yol açmadığından, özellikle tutuşan elektronik aygıtların söndürülmesinde kullanılır. Ama Yer atmosferinin ozon katmanına zarar veren bir bileşik olduğundan, çevreciler halonun kullanımının sınırlandırılmasını istemektedir.

halotan, 2-BROMO-2-KLORO-1,1,1-TRİFLÜOROETAN ya da FLÜOTAN olarak da bilinir, 1950'lerden beri kullanılan genel anestezik ilaç. Kolay alevlenmeyen uçucu bir sıvıdır. Solunum ve dolaşımı engelleme eğilimine ve kloroform, eter gibi bazı genel anesteziklere göre daha pahalı olmasına karşın halotan kısa sürede benimsenerek yaygınlaşmıştır; bulantı yapıcı ve mukozayı tahriş edici yan etkileri yoktur.

halotrikit, alüminyum ve demir içeren sülfat minarali [$FeAl_2(SO_4)_4.22H_2O$]. Demirin yarısından fazlası magnezyumla yer değiştirdiğinde, pikeringit adını alır. Bu mineraller genellikle alüminyum ve metal sülfürleri içeren tortul kayaçların ufalanması sonucu ortaya çıkar ve çoğunlukla çiçeklenmeler biçiminde oluşur. Ayrıca volkanik fümerol çökellerinde, sülfür cevheri damarlarının gossanlarında (ufalanmış takkeler) ve yakın zamanlarda çökelmiş linyit ve kömür damarlarında bulunurlar. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için, *bak.* sülfat mineralleri (tablo).

haloysit, kimyasal bileşimi bakımından kaolinite benzer türde olan ya da hidratlı halde bulunan kil minerali. Her iki türün de özgül ağırlığı kaolinitten düşüktür. Yapıları liflidir ve kimi zaman borumsu prizma biçiminde bulunurlar. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için, *bak.* kil mineralleri (tablo). *Ayrıca bak.* kaolinit.

Hals, Frans (d. 1581/85, Anvers - ö. 1 Eylül 1666, Haarlem, Felemenk), 17. yüzyılın ünlü portre rassamı. Hemen hemen bütün ömrünü geçirdiği Haarlem'de Felemenkli burjuvaların portrelerini yapmış, izlenimciliği andıran rahat bir teknik geliştirmiştir. Yaşlandıkça resmi özgürleşen Hals ilk döneminde "Neşeli Grup" (y. 1616-17, Metropolitan Sanat Müzesi, New York) gibi şen, orta döneminde "Nicolaes Hasselaer" (y. 1630-33, Devlet Müzesi,

"Neşeli Ayyaş", Frans Hals'ın yağlıboya çalışması, y. 1628-30; Devlet Müzesi, Amsterdam
Rijksmuseum, Amsterdam

Amsterdam) gibi hüzünlü ve endişeli, son dönemindeyse "Şapkalı Adam" (y. 1660-66, Devlet Resim Koleksiyonu, Kassel) gibi karakter betimlemedeki ustalığını ortaya koyan yapıtlar vermiştir.

Frans Hals yaşamı ve yapıtları üzerine yazılı belge bırakmadı. Malinesli (Mechelen) bir dokuma işçisi ile Anversli bir kadının oğlu olarak Flandre'da doğdu; küçük yaşta ailesiyle birlikte Holland'a yerleşti. Küçük kardeşi Dirck'in vaftiz kayıtlarından anlaşıldığına göre ailesi en geç 1591'de Haarlem'e yerleşmişti. Hals 1616'da Anvers'e yaptığı kısa bir gezi dışında bütün ömrünü Haarlem'de geçirdi.

Yaşamının ilk 25-30 yılında neler yaptığı bilinmeyen Hals 1610'da Haarlem'de Aziz Luka Loncası'na girmiş ve sanatçı olarak çalışmaya başlamıştı. Kısa bir süre sonra evlendiği ilk karısı Annetje Harmensdochter Abeel'den iki çocuğu oldu. Annetje'nin ölmesinden iki yıl sonra evlendiği Lysbeth Reyniers'den de sekiz çocuğu oldu. Sekiz oğlundan beşi resim yapmakla birlikte hiçbiri ünlenemedi.

Hals'ın Haarlem okulu ressamlarından Carel van Mander'in öğrencisi olduğu söylenir, ama yapıtları başından beri van Mander'in manyerizmine ters düşmüştür. Aslında ilk dönem çalışmaları Rubens'in öğrencisi olan ve Anvers'in önde gelen barok ressamlarından sayılan Jacob Jordaens'in resimlerine daha yakındır. Günlük sahneleri konu aldığı resimleri, aynı dönemde Caravaggio'yu izleyen Felemenk ressamlarının neşeli grup resimlerini anımsatır.

Günümüze kalan örneklerden anlaşıldığı kadarıyla Hals önceleri ağırbaşlı portrelerle yerel lonca ve askeri örgüt üyelerinin grup portrelerini yapıyordu. Portrecilikteki üstün yeteneğini gösteren bu ilk dönem çalışmalarından "Haarlem'de St. George Muhafız Alayı Subaylarının Ziyafeti" (1616, Frans Hals Müzesi, Haarlem) adlı anıtsal resim o dönem Felemenk sanatında eşine rastlanmayan ölçüde serbest fırça vuruşlarıyla gerçekleştirilmişti. Figürler, bu tür resimlerde gene o güne değin görülmeyen biçimde son derece uyumlu bir kompozisyon içinde aralarında konuşan küçük gruplar halinde düzenlenmişti. Hals'ın erken dönem çalışmalarına özgü neşeli hava yaklaşık 1620'lerde belirmeye başladı ve Felemenklilerin özelliği sayılan bu neşe eksiksiz ve coşkulu bir biçimde resimlerine yansıdı. Hals bu dönemde pek çok eğlenen insan portresi yaptı. Grup portrelerinde de aynı hava egemendi.

1620'lerde Hals'ın izlenimciliğe yaklaşan tekniği artık olgunlaşmıştı. Çağdaşı İspanyol ressam Diego Velázquez gibi biçimi renkle oluşturuyor, ama ondan farklı olarak hızlı ve serbest fırça vuruşlarıyla parlak renkler kullanıyordu. Böylece renk, biçimin dış çizgilerini oluşturmak yerine onu akla getirmeye yarıyor, ayrıca kompozisyona hareket ve canlılık katıyordu. 17. yüzyıl ressamlarının çoğu resimlerini yavaş ve uzun bir süreç içinde oluştururken, kesin kanıt bulunmamakla birlikte Hals büyük olasılıkla taslak yapmıyor, doğrudan tuval üzerinde ve büyük bir hızla çalışıyordu. Dolayısıyla da resmi içinden ilk geldiği gibi çiziyor, neredeyse yağlıboya taslak niteliğinde tablolar yapıyordu. Bu teknikten hiç vazgeçmeyen Hals gitgide daha rahat ve özgür bir resme yönelerek özellikle karakter betimlemelerinde olağanüstü başarıya ulaştı.

Bazen gerçek yaşamının da resimlerindeki gibi eğlenceli olduğu ileri sürülen Hals Haarlem St. George milis kuvvetlerinin ve Haarlem Hatipler Topluluğu'nun (Haarlem De Wijngaertranken) üyesi olmasına ve yaptığı çok sayıda önemli kişi portresine bakılırsa saygın, ağırbaşlı bir ressamdı. Zaten orta yaşa ulaştığında resimlerindeki neşeli hava da kaybolmaya başladı. "Kollarını Kavuşturmuş Adam"da (1622) olduğu gibi bu dönem resimlerinde görmüş geçirmiş, biraz da hüzünlü tiplere yer verdi. "Gülen Atlı" (1624, Wallace Koleksiyonu, Londra), "Isaac Abrahamszoon Massa'nın Portresi" (1626, Ontario Sanat Galerisi, Toronto), "Pieter van den Broecke" (1633, Iveagh Bağışı, Kerwood Evi, Londra) ve "Nicolaes Hasselaer" gibi yapıtlarında da aynı ifade egemendi. 1630-50 arasında Hals en üretken dönemini yaşadı. Ünü, özellikle Haarlem'in orta sınıfından ağırbaşlı kişiler arasında yayıldı; 100'ü aşkın kişisel portre, altı tane de grup ve aile portresi yaptı.

Hals uzun yaşamının özellikle son bölümünde kişisel özellikleri yansıtmadaki becerisini ortaya koydu. Bu yıllarında parasal sorunlarla karşılaştı. Düzenli çalışmasına karşın 1650'den sonra aldığı siparişlerin sayısı azaldı. Uzun meslek yaşamı boyunca büyük bir ün kazanmış, pek çok önemli işle görevlendirilmişti. 1644'te Aziz Luka Loncası'nın yöneticisi oldu; 1649'da René Descartes'ın portresini yaptı. Ama bir süre sonra İngiliz portre ressamı Anthony Van Dyck'ın zarif üslubu daha çok tutulmaya başladı. Aldığı siparişlerle geçinemeyen Hals da, Rembrandt ve Vermeer gibi, mallarının açık artırmayla yok pahasına satılışına tanık oldu (1654). 1662'ye değin yönetimden yardım alamadı. Ama bütün bu

zorluklara karşın son 16 yılında yaptığı portrelerin her biri bir başyapıttı.

Yaşlılığında gitgide geleneksel konulara yönelen Hals, temalarındaki yoğunluk ve canlılıktan bir ölçüde vazgeçerek yalın, rahat bir anlatıma ulaştı. Paleti büyük ölçüde parlaklığını yitirmişti. Ama uzun yılların emeğiyle siyahın ve beyazın geniş olanaklarını keşfetmişti ve artık anlatmak istediği her şey için bu iki renk yeterliydi.

Hals 1650'den sonra neredeyse huşu dolu portreler çizmeye başladı. Kompozisyon düzeninde de yeni bir uygulamaya yönelerek figürleri gruplar halinde değil, tek tek yalnızlıkları içinde işlemeye koyuldu. İkisi de Frans Hals Müzesinde bulunan "Haarlem'deki Yaşlılar Evi Yöneticileri" (1644) adlı birinde yaşlı erkekleri, öbüründe yaşlı kadınları işlediği iki resminde yaşlılığı bütün çıplaklığıyla betimledi. Bu son döneminde sanatsal açıdan büyük bir serbestliğe ulaşırken bir yandan da büyük bir özveriyle katı bir disiplin anlayışı geliştirdi. Yaşlılık acıların yanında keskinleşen bir gözlem gücü de getirmiş, daha önce dinsellikten iz görülmeyen yapıtlarındaki sevgi, ruhani bir boyut kazanmıştı.

Kendi dönemlerinde benzersiz bir üslupla çalışan pek çok sanatçı gibi Hals'ın da doğrudan izleyicisi çok olmadı. Ona en çok yaklaşan, taverna sahnelerini ve benzer konuları işlediği resimlerinde Hals'ın yöntemlerini ustaca kullanan öğrencisi Andriaen Brouwer'di. Portre dışındaki türlere aldırmazlığı yüzünden uzun süre önemi anlaşılmayan Hals'ın çalışmalarına ancak 19. yüzyılda ilgi duyulmaya başladı. Hals serbest üslubuyla Édouard Manet'yi, ince renk ayrımlarıyla da Vincent van Gogh'u etkilemiş, çağımızda ciddi ve kusursuz bir gerçekçi ressam olarak kabul edilmiştir.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. "Paulus van Beresteyn ve Karısının Portreleri" (1620, Louvre Müzesi, Paris), "Hemşire ve Çocuk" (y. 1620, Prusya Kültür Varlıkları Devlet Müzesi), "Aletta Hanemans'ın Portresi" (1625, Mauritshuis), "Elinde Kafatasıyla Genç Adam" ("Hamlet"; y. 1626-28; Sir Richard Proby Koleksiyonu, Peterborough, İngiltere), "Verdonck" (y. 1627, İskoçya Ulusal Galerisi, Edinburgh), "Neşeli Ayyaş" (y. 1628-30; Devlet Müzesi, Amsterdam), "Çingene Kız" (y. 1628-30; Louvre Müzesi, Paris), "Bir Adamın Portresi" (1630; Buckingham Sarayı), "Belediye Başkanı" (y. 1631-33; Frick Koleksiyonu, New York kenti), "Yaşlı Bir Bayanın Portresi" (1633; Ulusal Sanat Galerisi, Washington, D.C.), "Bir Kadının Portresi" (1635; Frick Koleksiyonu), "Willem van Heythuyzen" (y. 1637-39; Kraliyet Güzel Sanatlar Müzesi, Brüksel), "Kemancı" ("Daniel van Aken Keman Çalarken"; y. 1640; Ulusal Müze, Stockholm), "Genç Bir Adamın Portresi" (y. 1645; Ulusal Sanat Galerisi, Washington, D.C.), "Stephanus Geraerdts'in Karısı Isabella Coymans'ın Portresi" (y. 1650-52; özel koleksiyon, Paris).

Halsey, William F(rederick), Jr, lakabı BOĞA HALSEY (d. 30 Ekim 1882, Elizabeth, New Jersey, - ö. 16 Ağustos 1959, Fishers Island, New York, ABD), II. Dünya Savaşı sırasında Büyük Okyanus bölgesinde önemli harekâtlara komuta eden ABD'li amiral.

Maryland eyaletinin Annapolis kentindeki ABD Deniz Kuvvetleri Akademisi'ni bitirdi (1904). I. Dünya Savaşı sırasında muhrip komutanlığı görevinde bulundu. 1935'te deniz pilotu oldu, 1942'de amiralliğe yükseltildi. Pearl Harbour Baskını'ndan (Aralık 1941) sonra Japonların elindeki Marshall ve Gilbert adalarıyla Wake Adasına baskınlar düzenledi. Nisan 1942'de gemileriyle Tokyo'nun olabildiğince yakınına sokularak uçakların kenti ilk kez bombalamalarını sağladı. Birbirini izleyen başarılarının ardından, ekimde Pasifik Kuvvetleri ve Güney Pasifik bölgesi komutanlığına atandı. Sonraki iki ay boyunca Santa Cruz Adaları Çarpışması ve Guadalcanal Savaşı'nda çok önemli rol oynadı.

Haziran 1944'te 3. Filo'nun komutanlığına getirilen Halsey, bu görevi sırasında uçak

Halsey
U.S.Navy

gemilerinden oluşan özel görev kuvvetlerinin düzenlediği başarılı hava saldırılarını yönetti. Leyte Körfezi Çarpışması'nda (Ekim 1944) komutasındaki kuvvetlerle ABD birliklerinin kara harekâtına destek oldu. Japon filosunu ağır bir yenilgiye uğrattı. 28 Mayıs 1945'ten Japonların teslim olduğu 2 Eylül'e değin Ryukyu Adalarındaki Okinava çevresinde düzenlenen son deniz harekâtlarında ABD kuvvetlerine komuta etti.

Aralık 1945'te büyük amirallik rütbesine yükseltilen Halsey 1947'de emekliye ayrıldı. 1951-57 arasında Uluslararası Telekomünikasyon Laboratuvarları'nın başkanlığını yaptı.

Hälsingborg, HELSINGBORG olarak da yazılır, İsveç'in güneyinde, Malmöhus ilinde (*län*) kent ve liman. Øresund'un (Sund Boğazı) en dar kesiminde (y. 5 km), Danimarka'ya ait Helsingør (Elsinore) kentinin karşısında yer alır. Kara Avrupa'sıyla motorlu araç ulaşımı bakımından elverişli

Hälsingborg'daki kalenin ayakta kalmış tek burcu (Kärnan), 12. yy, İsveç
Picturepoint, Londra

konumu dolayısıyla "Øresund'un İncisi" olarak bilinir. Tarihsel kayıtlarda adından ilk kez 1085'te söz edilir. İyi korunmuş kalesiyle ortaçağda önemli bir askeri ve siyasal merkez oldu. 1658'de Danimarka tarafından İsveç'e bırakıldı. 18. yüzyıl başlarına değin Danimarka kuvvetlerinin saldırısına uğrayarak birkaç kez tümüyle yıkıldı. 1857'de Øresund'dan geçiş ücretinin kaldırılmasıyla ticari açıdan da gelişmeye başladı.

Eski kaleden yalnızca bir burç (*Kärnan*) ayakta kalmıştır. Öbür önemli yapılar Kuzey Alman gotiği üslubundaki belediye binası (1897), konser salonu (1931), 13. yüzyıldan kalma gotik Maria Kyrkan (Meryem Ana Kilisesi) ve İsveç'in en büyük stadyumlarından biri olan kapalı spor merkezidir. Kentte Vikingsberg Sanat Galerisi ile bir açık hava müzesi vardır. İlginç anıtlar arasında Carl Milles'ın denizcilik heykeli ile astronom Tycho Brahe'nin anısına dikilmiş siyah ve altın sarısı küre sayılabilir. Kraliyet yazlık konutu Sofiero Şatosu kentin yakınlarındadır.

Önde gelen bir deniz taşımacılığı merkezi olan Hälsingborg, aynı zamanda önemli bir imalat sanayisi merkezidir. Gemi yapımı da önem taşır. Helsingør'e feribotla, Stockholm, Göteborg ve Malmö'ye demiryoluyla bağlanır. Nüfus (1991 tah.) belediye, 109.267.

Hälsinge rünik alfabesi, temel olarak İsveç'in Hälsingland bölgesinde 10-12. yüzyıllardan kalma yazıtlarda rastlanan, büyük ölçüde kısaltılmış rünik alfabe. Malar Gölü yakınlarında geliştirildiği sanılır. Alfabenin grafik işaretleri (*rune*), Rök Yazıtaşı'nda(*) kullanılan İsveç-Norveç rünik alfabesindeki işaretlerin basitleştirilmiş biçimi gibidir ve bu işaretlerde dikey vuruşlara rastlanmaz. *Ayrıca bak.* rünik alfabe.

Hälsingland, İsveç'in ortadoğu kesiminde, Norrland'ın güneyinde yönetim bölgesi (*landskap*). Doğuda Botni Körfezi ve güneyde Gästrikland, batıda Dalarna ile Härjedalen, kuzeyde Medelpad yönetim bölgeleriyle çevrilidir. Kara alanı 14.239 km² olan yönetim bölgesi, Gävleborg ve Jämtland illerinin (*län*) içinde yer alır. Norrland'ın öbür bölümleri gibi verimli ırmak vadilerinin böldüğü ormanlarla kaplıdır. Geniş ormanlardan ötürü başta gelen sanayi kuruluşları, bıçkıhaneler ve kâğıt hamuru ile selüloz üretilen işletmelerdir. Başlıca kentler, yönetim bölgesinin güney ucundaki Söderhamn, en büyük ve en eski kenti olan Hudiksvall (1582'de berat almıştır) ve Bollnäs'tır. Nüfus (1989 tah.) 142.333.

Halsted, William Stewart (d. 23 Eylül 1852, New York kenti - ö. 7 Eylül 1922, Baltimore, ABD), ABD'li cerrah. Bilimsel cerrahinin öncülerinden olan Halsted, Baltimore'daki Johns Hopkins Üniversitesi'nde ABD'nin ilk cerrahi okulunu kurmuştur.

Halsted 1877'de New York kentindeki Hekim ve Cerrah Okulu'ndan mezun olduktan sonra iki yıl, başta Viyana'da, tanınmış Alman cerrah Theodore Billroth'un yanında olmak üzere Avrupa'nın çeşitli kentlerinde çalıştı. New York'a döndükten sonra kısa zamanda mesleğinde başarı kazandı; aynı zamanda altı hastanede birden çalışıyordu. 1881'de hastanın vücudundan

Halsted, 1905
Johns Hopkins Press

alınan kanın hava ile temas ettikten sonra vücuda geri verilebileceğini buldu.

Kendi üzerinde yaptığı deneylerle, büyük duyu sinirlerine şırınga edilen kokainin bu sinirlerdeki iletiyi kesintiye uğratarak sinirlerin geldiği vücut bölgesinde duyu yitimine neden olduğunu buldu; ketleyici ya da blok anestezi adı verilen bu yöntem cerrahi girişimlerde kullanılmaya başladı. Bu deneylerin yarattığı kokain bağımlılığından iki yılda kurtulabildi. Johns Hopkins Hastanesi'nde çalışmalarını sürdürerek fıtık, meme kanseri, guatr, anevrizma, bağırsak ve safra kesesi hastalıkları için çeşitli ameliyat yöntemleri geliştirdi.

Ameliyatlarda sterilizasyonu ilk kullanan hekimlerden biri olan Halsted, 1890'da cerrahi girişimlerde gerekli hassas dokunma duyusunu yok etmeyen lastik eldivenler kullanmaya başladı. Halsted'in eldivenleri tamamen sterilize edilen ameliyat odasında her tür cerrahi girişim amacıyla kullanılıyordu. Halsted, ameliyat sırasında vücuttaki homeostaz ya da metabolizma dengesinin sağlanması gerektiğini vurguladı; canlı dokuya karşı son derece duyarlı davranması, yaralı dokuları iyileştirirken gösterdiği özen ve cerrahi uzmanlık eğitimine getirdiği yeniliklerle ABD'de cerrahi dalının ilerlemesine katkıda bulundu.

halter, yarışma ya da idman amacıyla "halter" adlı ağırlığın kaldırılmasına dayanan spor.

Tarihöncesinde pek çok kabilede erkekler için geleneksel erginlik sınavı, özel bir kayanın kaldırılmasıyla yapılırdı. Bazılarının üzerinde bunları ilk kaldıran kişinin adı kazılı olan bu tür kayalara Yunanistan ve İskoçya'daki şatolarda rastlanmıştır. Yarışma amacıyla taşları kaldırma ve atma geleneği Federal Almanya, İsviçre ve Karadağ'ın dağlık bölgeleriyle İspanya'nın Bask bölgesinde hâlâ sürmektedir. Bu tür yarışlarda genellikle belirli bir süre içinde taşı birbiri ardı sıra en çok kaldıran galip gelir. Eski Yunan mitolojisindeki Atlas en ünlü efsanevi haltercidir. Halterden ayrı olan, ama ağırlıklardan yararlanılarak yapılan öteki spor etkinlikleri için *bak.* ağırlık çalışması; vücut geliştirme.

Modern halter karşılaşmalarının kökeni, 18. ve 19. yüzyıllarda yaşamış Alman Eugene Sandow ve Arthur Saxon, Rus George Hackenschmidt ve Fransız Louis Apollon gibi güçlü adamların sirk ve meydanlarda yaptıkları gösterilere kadar iner. Londra'daki uluslararası halter karşılaşmaları 1891 öncesinde başladı. İlk modern Olimpiyat Oyunları'nda (1896) yer verilen halter karşılaşmaları, 1904'ten sonra yarışmalardan çıkarıldı. 1920'de Uluslararası Olimpiyat Komitesi'nin (IOC) önerisiyle, halter karşılaşmalarının kurallarını belirlemek ve uluslararası yarışmaları denetlemek üzere Uluslararası Halter Federasyonu (FHI) kuruldu. 1928'de eski Olimpiyat Oyunları'ndaki tek-el ve çift-el kaldırma stilleri yerine yalnızca çift-el kaldırma stilleri benimsendi: Koparma, silkme ve pres. Pres stili 1972'de kaldırıldı. II. Dünya Savaşı öncesindeki Olimpiyat Oyunları'nın önde gelen haltercileri Fransız, Alman ve Mısırlıydı. Savaştan sonra 1953'e değin ABD'li haltercilerin sağladığı üstünlüğü ele geçiren Sovyet ve Bulgar halterciler dünya rekorlarını ve şampiyonluklarını hemen hemen tekellerine aldılar. İlk kez 1922-23'te yapılan Dünya Şampiyonası 1937'den sonra, savaş yılları dışında, düzenli biçimde sürdürüldü. Avrupa şampiyonaları ise 1924'ten 1936'ya değin düzenlendi. Olimpiyat şampiyonları için *bak.* Olimpiyat Oyunları.

Halterde koparma stili
ABC Ajansı

Modern halter karşılaşmalarında çelik bir halter çubuğu ve iki yanındaki döner kollara takılan dökme demirden ya da çelikten yapılmış, disk biçimli ağırlıklar kullanılır. Çubuğa eklenen ağırlıklar 50, 25, 20, 15, 10, 5, 2,5 ve 1,25 kg'liktir.

Bütün kaldırma stillerinde başlangıçta halter yerde durur. Koparmada halter, kolların iki yana açık olduğu bir tutuşla ve kesintisiz tek bir hareketle başın üzerine kaldırılır. Halterci, halteri kaldırmış olarak dik duruş pozisyonu almadan önce ayak hareketi yapabilir ya da halterin altında çömelmiş durumda (*squat* tekniği) kalabilir. Silkme stili iki aşamalı bir kaldırmadır. Halterci, önce omuzlarına kadar kaldırdığı halteri, uygun bir zamanlamayla ve serbestçe ayak hareketleri yaparak, tek bir hareketle başının üzerine kaldırır. Her iki kaldırmada da halterci, kaldırma hareketinin sonunda ayaklarını aynı hizaya getirmeli, vücudu dik, kolları ve bacakları gergin olmalıdır. Halteri yere bırakmadan önce, başının üzerinde kımıldatmaksızın iki saniye süreyle ya da hakemin düdükle vereceği işarete kadar tutmalıdır. Pres stili de iki aşamalı bir kaldırmadır. Silkmede olduğu gibi halter önce omuzlara kadar kaldırılır. Haltercinin bu sırada silkmedeki gibi bir ayak hareketi yapmasına izin verilir. Sonra hakemin işaretiyle, ayakları hareket ettirmeksizin ve vücudu dik tutarak, yukarı doğru kesintisiz ve düzenli bir hareketle halteri kaldırır. Kaldırmalar kenar uzunluğu 4 m olan kare biçimli ahşap bir platformda yapılır. Kaldırma sırasında platform dışına basan bir haltercinin kaldırması geçersiz sayılır.

1920'den sonra halterciler beş ağırlık kategorisine ayrılmaya başladılar: 60 kg'ye kadar tüy sıklet; 67,5 kg'ye kadar hafif sıklet; 75 kg'ye kadar orta sıklet; 82,5 kg'ye kadar hafif-ağır sıklet; 82,5 kg'den fazla (önceleri sınırlama yoktu) ağır sıklet (1956-68). 1947'de 56 kg'ye kadar olanlar için horoz sıklet, 1951'de 90 kg'ye kadar olanlar için orta-ağır sıklet, 1967'de 52 kg'ye kadar olanlar için sinek sıklet ile 110 kg'den fazla olanlar için süper-ağır sıklet kategorileri kondu.

Türkiye'de halter sporu 19. yüzyıl sonlarında aletli jimnastiğin bir parçası olarak başladı. Türk haltercilerin katıldığı ilk uluslararası karşılaşma Paris'teki 1924 Olimpiyat Oyunları idi. Tüy sıklette yarışan Gülleci Cemal (Erçman) toplamda (koparma, silkme ve pres) 345 kg ile 39 halterci arasında on ikinci oldu. Gülleci Cemal, Amsterdam'daki 1928 Olimpiyat Oyunları'nda da sekizincilik elde etti. Beyrut'taki 1959 Akdeniz Oyunları'nda 75 kg'de birinci olan Metin Gürman halter dalında uluslararası alanda ilk madalyayı kazandı. Sadık Pekünlü, Viyana'daki 1961 Avrupa Halter Şampiyonası'nda altıncı, Tokyo'daki 1964 Olimpiyat Oyunları'nda on birinci oldu.

İstanbul'daki 1970 Balkan Halter Şampiyonası'nda 82,5 kg'de Mehmet Suvar birinci, 90 kg'de Sadık Pekünlü ikinci oldu. Akdeniz Oyunları'nda 1983'te birincilik elde eden Levent Erdoğan 1987'de de üç dalda üç birincilik kazandı.

1986'da Bulgaristan'dan Türkiye'ye iltica eden Naim Süleymanoğlu 1988 Avrupa Şampiyonası'nda koparmada 150 kg, silkmede 180 kg, toplamda 330 kg ile üç dünya rekoru kırarak birinci oldu. 1988 Seul Olimpiyat Oyunları'nda olimpiyat ve dünya rekorlarını koparmada 152,5 kg'ye, silkmede 190 kg'ye, toplamda da 342,5 kg'ye yükseltti. 1989'daki Dünya ve Avrupa şampiyonalarında, 1991 Dünya Şampiyonası ve Dünya Kupası'nda, 1992 Barselona Olimpiyat Oyunları'nda yeni rekor kıramadıysa da altın madalya kazandı.

Fedai Güler, Hafız Süleymanoğlu, Halil Mutlu, Muharrem Süleymanoğlu, Erdinç Aslan son yıllarda uluslararası karşılaşmalarda altın madalya kazanan genç halterciler oldu.

Haltia Doruğu, Fince HALTIATUNTURI, İsveçce HALDEFJÄLL, Norveçce REISDUODDARHALDDE, Finlandiya'nın en yüksek dağı. Ülkenin kuzeybatı ucunda, Norveç sınırı üzerinde bulunur. Yüksekliği 1.328 m'ye ulaşır. Doruk noktası, Finlandiya'nın tek gerçek dağ sırası olan Haltia'da (Norveçce Halddia) yer alır.

Halton, İngiltere'de, Cheshire iline (*county*) bağlı ilçe (*borough*). Yüzölçümü 79 km²'dir.

Norman İstilasından (1066) sonra kurulan Halton Baronluğu, Mersey Irmağının iki kıyısındaki toprakları kapsıyordu. Halton Tepesinde 10. yüzyıl başlarında inşa edilen şatonun egemen olduğu, Mersey'nin güney kıyısında kurulu Runcorn, geçmişte küçük bir tarımsal yerleşmeydi. 1761'de Bridgewater, daha sonra da Old Quarry ve Weaver kanallarının inşa edilmesi Runcorn'u tabakhaneleri, tersaneleri, sabun ve kimyasal madde imalathaneleri bulunan bir sanayi kentine dönüştürdü.

Mersey'nin kuzey kıyısındaki Widnes ise 1845'e değin Woodend'de dağınık birkaç evden ibaretti. Bu tarihte, Widnes Dock (bugün Spike Island) demiryolu-kanal-dok kompleksi tamamlandı. 1847'de John Hutchinson'ın kurduğu alkalin sanayisinin merkezi olan Woodend, zamanla gelişerek sabun ve başka kimyasal madde sanayilerini de çekti. Alkalin sanayisinin atığı olan toksik ve kötü kokulu maddelerin çirkin çöp yığınları oluşturması üzerine, 1862'den başlayarak işletmeler için katı yasal düzenlemeler getirildi.

Widnes kent merkezi 19. yüzyılın ikinci yarısında Victoria Meydanı çevresinde gelişti. 1920'lerde ve 1930'larda çevre koşulları giderek düzeldi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, büyük bir konut yapımı programı başlatıldı ve sanayi kolları çeşitlendi. Kimya sanayisi Halton ve Runcorn'da hâlâ önemlidir. Runcorn'u Mersey üzerinden karşı kıyıya bağlayan ilk köprü, 1868'de tamamlanan yüksek demiryolu köprüsüdür. 1905'te karayolu trafiği için inşa edilen Transporter Köprüsü'nün yerine 1961'de yeni bir köprü açılmıştır. Nüfus (1986 tah.) 123.200.

halüsinasyon *bak.* varsanı

halüsinojen, PSİKOMİMETİK olarak da bilinir, normal olarak yalnızca şizofrenlerde, düş görenlerde ve dinsel coşkuyla kendinden

geçen kişilerde görülen ruh durumuna benzer etkiler yaratan maddelerin ortak adı. Küçük miktarları insanda neşe ve canlılık yaratan bu bileşiklerin yüksek miktarları algılamada, düşünce ve duygularda değişikliklere yol açar. Halüsinojenlerin özellikle algılama üzerindeki etkileri duyumsamaların çarpıtılmasından (yanılsama) var olmayan nesnelerin algılanmasına (varsanı) kadar uzanır. Genel olarak duyu algısının artmasını sağlarlar, ancak bu durum çoğu kez, bireyin yaşadıklarını ve duyumsadıklarını denetleme yetisinin kaybını da beraberinde getirir. Halüsinojenler bilinç alanında "düşüncelerin genişlemesi ya da enginleşmesi"ne yani bilincin gerçekdışı yaşantılara kaymasına yol açabilir.

Davranışlarda belirgin sapmalara yol açan psikofarmakolojik maddelerin en önemlileri arasında çavdar ve öbür bazı tahıl bitkilerinde bulunan *Claviceps purpurea* adlı bir mantarın oluşturduğu çavdarmahmuzundan(*) türetilen *d*-liserjik asit dietilamit ya da LSD-25, ABD'nin güneybatısında ve Meksika'da yayılmış peyote kaktüsünden (*Lophophora williamsii*) elde edilen meskalin ve Meksika kökenli iki şapkalı mantar türünden (*Psilocybe mexicana* ve *Stropharia cubensis*) çıkarılan psilosibin ve psilosin sayılabilir. Kara kurbağalarının derisinden çıkarılan bufotenin, Akdeniz bölgesinde yetişen üzerlik (*Peganum harmala*) bitkisinin tohumlarından elde edilen harmin ve bireşim yoluyla hazırlanan *d*-metiltriptamin (DMT) ile dimetoksifeniletilamin bu gruptaki öbür bileşiklerdir. Kenevir bitkisinin (*Cannabis sativa*) çiçekli dal uçlarından elde edilen esrar da bazen psikoza benzer durumlar ortaya çıkardığından bu grup içinde anılır. Gene bireşimsel olarak elde edilen ve çoğu zaman uyku kaçırıcı, iştah azaltıcı olarak kullanılan amfetamin şizofreniye benzer ruhsal bozukluklar ve alışkanlıklar meydana getirir. Güzelavratotundan (*Atropa belladonna*) elde edilen atropin ve öbür bazı tropan alkaloitleri yüksek dozlarda alındığında yönelme, bellek ve algı bozukluklarından komaya kadar değişebilen organsal beyin aksamalarına yol açabilir.

Batı yarıkürede yaşayan Yerli topluluklarının binlerce yıldır algı zenginleştirici maddeler içeren bitkileri kullandığı bilinmektedir. Aztekler, Meksika'da yetişen halüsinojen etkili bazı mantarları kutsal kabul edip "tanrının eti" olarak adlandırırlardı. 19. yüzyılda ABD'nin güneybatısında yaşayan Apaçilerden Meskalerolar, Ova Yerlilerinin çoğu tarafından benimsenen bir peyote ayini yaparlardı. Zamanla Hıristiyanlık inancı içinde de benimsenen peyotizm 1918'de kurulan Amerika Yerlileri Kilisesi'nde bir ibadet biçimi olarak korundu.

Bu maddeler giderek bilim adamlarının ilgisini çekmeye başladı. İlk olarak 1896'da peyote kaktüsünden meskalin elde edildi. 1943'te İsviçreli kimyacı Albert Hofmann'ın yanlışlıkla kullandığı yapay liserjik asit dietilamitin psikolojik etkilerini fark etmesi üzerine, şizofreniye doğal bir maddenin neden olduğu düşüncesi yaygınlaştı ve böylece psikozlarda etken olabilecek biyokimyasal maddeler araştırılmaya başladı. 1953'te mantarbilimci Gordon Wasson Meksika'da yetişen bazı mantarların etkilerine dikkat çekti; kısa bir süre sonra bu bitkilerdeki etkin maddenin psilosibin olduğu bulundu.

Yalnızca *d* izomerinin algı zenginleştirici etkiye sahip olduğu anlaşılan LSD'nin psilosibin, psilosin, bufotenin ve harmin bileşikleri gibi önemli bir beyin amini olan serotonine zıt etki yaptığı sanılmaktadır. Meskalin yapısal olarak, çevrel sinir sisteminde çok etkin olan ve merkez sinir sisteminde sinir uyarılarını taşıdığı düşünülen katekolaminlerden adrenalin ve noradrenalin hormonlarına benzer. Amfetaminin beyinde dopamin adı verilen bir aminin artışını sağlayarak etki gösterdiği bilinmektedir.

1950'lerde ve 1960'larda halüsinojenlerden psikoterapi deneylerinde yararlanılmış, ayrıca alkolizm tedavisinde, ağrıları azaltmak üzere kanserin son dönemlerinde ve içekapanık çocuklarda LSD kullanılmıştır.

Bu maddelerin kullanılmasından doğan toplumsal sorunlar tartışmalara yol açtı. 1960'larda halüsinojen maddelerin çevresinde bir uyuşturucu altkültürü ortaya çıktı. Sonraları yapılan araştırmalarla bu maddelerin yan etkilerinin sanıldığından çok daha ciddi boyutlarda olduğu anlaşıldı. Sonuçta LSD ve psilosibin gibi bazı halüsinojenlerin üretimleri bütünüyle denetim altına alındı ve kullanımları bilimsel amaçlarla sınırlandırıldı.

halvet, hamamlardaki özel yıkanma hücrelerine verilen ad. *Ayrıca bak.* hamam.

halvet (Arapçada "yalnız kalma"), tasavvufta, çileye giren müridin şeyhinin denetimi altında bir hücreye çekilerek genellikle 40 (*erbain*) gün kendisini dış dünyadan soyutlayarak ibadet etmesi. *Ayrıca bak.* çilecilik.

Halvetiye, Ömer Halveti'nin (ö. 1397) kurduğu tarikat.

Ömer Halveti'nin bir çınar ağacı içinde halvet etmesi, art arda 40 kez halvete (yalnız kalma) girmesi ya da hep yalnız başına zikretmesi dolayısıyla "Halveti" olarak anıldığı söylenir. Bununla birlikte "halveti" sanını alan ilk kişi Ömer Halveti değildir. Şeyhi olan amcası Ahi Kerimeddin Muhammed ile onun şeyhlerinden İzzeddin'e de "Halveti", tarikat silsilesinde yer alan İbrahim Zahid Geylani'ye ise "İmamü'l-Halvetiye" denildiği bilinmektedir.

Halvetiye'nin temelini sürekli Tanrı'yı anma (zikr), çile yoluyla benliğin arındırılması oluşturur. Halvetiyeye göre insan kendisini bütün geçici isteklerden kurtararak Tanrı'ya yönelmelidir. Bazı mutasavvıflar Arap alfabesinde halvetiye sözcüğünü oluşturan harfleri açımlayarak Helvetiyenin temellerini *hı* ("he") kalbin dünyadan arındırılması, *lam* ("le") zikirden alınan tat, *vav* ("ve") iç ve dış kötülüklerden korunma ve sözünde durma, *te* ölçülülük ve temkin, *ye* güçlükten sonra kolaylık, *he* ("e") varlıkların ötesindeki Tanrı'yı görmek biçiminde özetlemişlerdir. Kalbin dünyadan arındırılmasıyla başlayarak her şeyde Tanrı'yı görme noktasında sona eren yolculuğu boyunca mutasavvıf yedi makamı aşmaktadır: 1) Nefs-i emmare (kötülüğü buyuran, hayvansal nefs), 2) nefs-i levvame (kınayan, yeren ve kötüleyen nefs), 3) nefs-i mülhime (kendisine iyi ve kötü, doğru ve yanlış ilham edilen, bildirilen nefs), 4) nefs-i mutmainne (doyuma ulaşmış, tanrısal tecellilere mazhar olmuş nefs), 5) nefs-i raziye (kendi istemini terk ederek kendisini Tanrı istemine bırakan ve ondan hoşnut olan nefs), 6) nefs-i marziye (Tanrı'nın kendisinden hoşnut olduğu nefs), 7) nefs-i kâmiledir (yetkinliğe ulaşmış nefs).

Halvetiyenin tarikat silsilesi Hz. Ali aracılığı ile Hz. Muhammed'e ulaştırılır. Hz. Ali'den Ömer Halveti'ye uzanan zincir, Hasan Basri, Habib Acemi, Davud Tai, Maruf Kerhi, Seri Sekati, Cüneyd Bağdadi, Mumşad Dineveri, Muhammed Dineveri, Veciheddin Bekri, Abdulkahir Bekri, Kudbeddin Ebheri, Muhammed Buhari, Muhammed Tebrizi, Cemaleddin Şirazi, İbrahim Zahid Geylani, Sadeddin Fergani ve Kerimüddin Muhammed ile tamamlanır. Anadolu ve Rumeli'de en yaygın tarikatlardan olan Halvetiyenin etkinliğinde en önemli rolü ikinci pir sayılan Yahya Şirvani ile halifesi Dede Ömer Ruşeni oynamıştır. Halvetiye'nin kırk kadar kolu vardır. Bunların en önemlileri Ruşeniye, Gülşenilik, Mürdaşiye, Sümbüliye, Şabaniye, Şemsiye, Ahmediye, Cemaliye, Bahşiye ve Uşşakiyedir.

Halysites, soyu tükenmiş mercan cinsi. Fosillerine Geç Ordovisiyen Dönemde (Ordovisiyen Dönem 500-430 milyon yıl önce) ve bu dönemi izleyen Silüriyen Dönemde (430-395 milyon yıl önce) oluşmuş deniz kayaçlarında rastlanır.

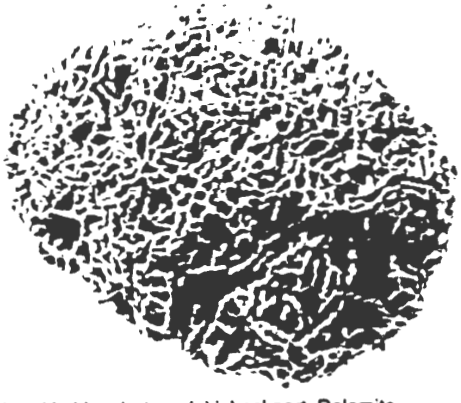

New York'un batısındaki Lockport Dolomite bölgesinde bulunmuş Orta Silüriyen Dönemden kalma bir *Halysites catenularia* fosili
Buffalo Museum of Science, Buffalo New York

Halysites üyeleri koloni halinde yaşar. Kolonideki bireylerin oluşturduğu oval kesitli tüpler, zincir halkalarına benzer biçimde dizilmiştir.

Ham Nghi, asıl adı UNG LICH (d. 1870, Hue, Vietnam - ö. 1947, Cezayir). 1884-86 arasında Annam (bugün Vietnam) imparatoru. Fransız sömürge yönetimi altında kukla imparator olmayı kabul etmemiştir.

İmparator Tu Duc'un yeğeniydi. 1883'te amcasının ölmesinden sonra, taht üzerinde Ung Lich'le eşit haklar taşıyan öteki varisler öldürüldü ya da saf dışı edildi. Vietnam'daki Fransız denetimini zayıflatmayı amaçlayan Nguyen van Tuong ve Ton That Thuyet adlı iktidar heveslisi iki naibin entrikaları sonucunda Ung Lich 14 yaşında tahta çıktı. Fransızların onayıyla 1884'te Ham Nghi adıyla Annam imparatoru olarak taç giydi.

4 Temmuz 1885'te naiplerin kışkırtmasıyla Hue'de Fransızlara karşı bir ayaklanma başlattı. Ayaklanma başarısızlıkla sonuçlanınca Ton That Thuyet'le birlikte dağlık bir bölge olan Cam Lo'ya kaçtı. Fransızlar 1886'da onu tahttan indirerek yerine kukla bir imparator olacağına inandıkları Dong Khanh'ı geçirdiler. Ham Nghi bir süre sonra yakalanarak Cezayir'e sürgün edildi.

ham petrol, yerkabuğundan elde edilen ve yakıt olarak ya da çeşitli petrol ürünlerinin hazırlanmasında kullanılan, oldukça uçucu sıvı hidrokarbonlar (temel olarak hidrojen ile karbondan oluşan ve bir miktar azot, kükürt ve oksijen içeren bileşikler) karışımı. Ham petrol, değişik oranlarda ve çeşitli türden bileşiklerin bir karışımı olduğundan, fiziksel özellikleri de önemli değişiklikler gösterir. Örneğin, API ölçeğinde (Amerikan Petrol Kurumu'nun uygulamaya koyduğu uluslararası ham petrol yoğunluğu ölçeği) özgül ağırlık 10°-60° arasında, renk ise

renksizden siyaha kadar değişir. Ham petrol, yer altında, basıncı santimetre kare başına onlarca ile yüzlerce bin kilogram arasında değişen derinliklerde bulunur. Bu basınç nedeniyle önemli miktarlarda çözelti halde doğal gaz içerir. Derinlik arttıkça petrolün akışkanlığı da artar, çünkü derinlere doğru her 33 m'de sıcaklık 1°C artar ve bu da ağdalılığın giderek azalmasına neden olur.

ham sanat, Fransızca ART BRUT, geleneksel sanat çevrelerinin dışında kalan kişilerin yapıtları için ilk kez 1940'larda Jean Dubuffet(*) tarafından kullanılan terim. Dubuffet'ye göre özellikle çocuklar, akıl hastaları, mahkûmlar ve toplum dışına itilmiş kişiler gibi sanatsal kültür birikimi olmayan insanların herhangi bir sanat akımından ya da yapıtından etkilenmesi ve bir yapıtı taklit etmesi söz konusu değildir. Bunlar çoğu kez kendi iç dünyalarını hiçbir elekten geçirmeksizin olduğu gibi yansıtırlar. Konuları, malzemeleri ve teknikleri tümüyle kendilerine özgüdür. Ayrıca sanat eğitimleri olmayan naif sanatçıların tersine halk arasında bile tanınmayı beklemezler. Dolayısıyla sonuç bütünüyle saf bir yaratı niteliğindedir.

Dubuffet 1945'te ham sanat ürünlerini toplamaya başladı. 1948'de André Breton, Michel Tapié ve başka sanatçılarla birlikte Ham Sanat Topluluğu'nu kurdu ve bu yapıtları sanat çevrelerine tanıtmaya çalıştı. Topluluk 1964-76 arasında *L'Art brut* adlı 10 ciltlik bir katalog yayımladı. 1967'de Paris'teki Dekoratif Sanatlar Müzesi'nde 5 bin parçadan oluşan bir sergi açıldı. 1971'de *Catalogue de la collection de l'art brut* (Ham Sanat Koleksiyonu Kataloğu) Paris'te yayımlandı. Bu yapıtlar sonradan (1972) Lousanne kentine armağan edildi ve 1976'dan sonra Beaulieu Şatosu'nda sergilenmeye başladı. Aynı yıl koleksiyon Michel Thevoz'un *Art brut* adlı yayınıyla tanıtıldı.

Hama, Suriye'nin orta kesiminde valilik (*muhafaza*) ve valilik merkezi kent. Asi Irmağı kıyısında yer alan kentin geçmişi Tarihöncesi'ne değin iner. Aramiler İÖ 11. yüzyılda burada Hamat Krallığı'nı kurdular. İÖ 9. yüzyılda Asur yönetimine giren kent, daha sonra Perslerin, Makedonyalıların ve Selevkosların eline geçti. Selevkosların İÖ 2. yüzyılda Epiphaneia olarak değiştirdiği adı, Bizans yönetiminde geleneksel adının bir biçimi olan Emath'a çevrildi. İS 7. yüzyılda Hama'yı alan Araplar kentteki en önemli kiliseyi büyük bir camiye dönüştürdüler. 1108'de Haçlıların eline geçtiyse de 1115'te Müslümanlarca geri alındı. 1175'te bir depremde yıkıldı. 1188'de Salaheddin Eyyubi, y. 1300'de Mısır Memlûkleri, 16. yüzyılın başında da Osmanlılar tarafından işgal edildi. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Suriye'ye geçti.

Hama pamuk, tahıl, meyve ve sebze ticaretinin yapıldığı önemli bir pazardır. Öteki önemli ekonomik etkinlikler tahıl öğütme, yün ve pamuklu dokuma, sepicilik ve çimento üretimidir. Kent ırmak kıyısında kurulmuş olan ve çapları 10-22 m arasında değişen büyük tahta sudolaplarının (Arapça *naure*) suladığı bahçeleriyle ünlüdür. Sudolapları 14. yüzyılda içme suyu ve sulama amaçlı sukemerlerine ırmak suyunu iletmek için yapılmıştır. Toplam 32 adet olan ilk sudolaplarının çoğu günümüzde de kullanılmaktadır. Başlangıçta Hama valisinin konutu olan Beyt Azm Sarayı Suriye Eski Eserler Bakanlığı'nca onarılmış, ama 1982'deki çatışmalar sırasında zarar görmüştür. 18. yüzyıl Arap mimarisinin yetkin bir örneği olan ev günümüzde, kentin biraz kuzeyindeki Hama Kalesi'nde ortaya çıkarılan buluntuların sergilendiği bir müzedir. Buluntuların bir bölümü İÖ 5. binyıla tarihlenir; bir bölümü de İÖ 2. binyıldaki Suriye-Hitit krallığı Hamat ile Bizans dönemi arasını yansıtır. 1980'lerin başında ülkede artan siyasal huzursuzlukla birlikte Müslüman Kardeşler'in kalesi durumuna gelen Hama'da Şubat 1982'de girişilen sindirme hareketi sırasında eski kentin hemen hemen dörtte biri yıkıldı ve yaklaşık 25 bin kişi öldürüldü.

Yüzölçümü 8.847 km² olan Hama valiliği kıyı dağlarından doğuya doğru uzanan kuraç bir bölgeyi kapsar. Çöl alanları yalnızca Asi Irmağı vadisinde kesintiye uğrar. Hama kenti bir kara ve bir demir yoluyla ülkenin kuzey ve güney kesimlerine, bir başka karayoluyla da Akdeniz kıyılarına bağlanır. Nüfus (1990 tah.) kent, 229.000; valilik, 981.000.

Hamada Şoci (d. 9 Aralık 1894, Kavasaki, Kanagava - ö. 5 Ocak 1978, Maşiko, Japonya), seramik işlerinin eski çağlarda parlak bir düzeye ulaştığı Maşiko'da bu sanatın yeniden canlanmasını sağlayan Japon seramikçi. Japon hükümetince 1955'te Yaşayan Ulusal Hazine unvanı verilerek onurlandırılmıştır.

Tokyo Sanayi Yüksekokulu'nda (bugün Tokyo Teknoloji Enstitüsü) seramik öğrenimi gördü. Kyoto Seramik İnceleme Enstitüsü'nde de çalıştı. Çağdaş seramik sanatı üzerinde kendisi gibi büyük etki bırakan İngiliz seramikçi Bernard Leach ile birlikte İngiltere'nin Cornwall ilindeki St. Ives'ta bir seramik atölyesi kurdu. 1920'lerin başlarında Maşiko'da kendi atölyesini açtı. Leach ile ilişkilerini sonraki yıllarda da sürdürdü.

Hamada'yı dünyanın en büyük seramik sanatçılarından biri olarak öne çıkaran yalın ama zarif üslubunun en belirgin özelliği desenlerin ölçülü kullanılmasıdır. Yapıtları, uzun yıllar müdürlüğünü yaptığı Tokyo'daki Japon Halk Sanatı Müzesi başta olmak üzere çeşitli müzelerde sergilenmektedir.

Hamaguçi Osaçi, HAMAGUÇI YUKO olarak da bilinir. (d. 1 Mayıs 1870, Koçi, Tosa ili - ö. 26 Ağustos 1931, Tokyo, Japonya), Büyük Bunalım'ın başlangıç döneminde (1929-30) Japon başbakanı olan siyaset adamı.

Hamaguçi ailesince küçük yaşta evlat edinildi. 1895'te Tokyo İmparatorluk Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra maliye bakanlığında çalışmaya başladı. Devlet görevlerinde hızla yükselerek siyasete atıldı, 1914'te Parlamento'ya (*Kokkai*) girdi. 1924'te Kato Takaaki hükümetinde maliye bakanı, ardından da içişleri bakanı oldu. Kısa süre sonra liberal eğilimli Minseito'nun (Demokratik Parti) başkanlığına seçildi. Temmuz 1929'da başbakanlığa getirildi.

Hamaguçi ertesi yıl, Japon siyasal tarihinin en dürüst seçimlerinden birinde yeniden seçilmeyi başardıysa da izlediği politika destek bulmadı. Yükselen enflasyonla mücadele etmek amacıyla Japonya'yı altın standardına döndürdü; sanayide makineleşme ve rasyonelleşmeyi destekledi. Ama dünya bunalımının etkisiyle Japon ekonomisi Hamaguçi'nin amaçladığından da ciddi bir deflasyona sürüklendi. Hamaguçi'nin aldığı önlemler büyük bir toplumsal huzursuzluğa yol açtı. Ayrıca memur maaşlarında kesintiye gitme planı büyük tepki doğurdu. Son olarak, ordunun sivil yönetime bağlı kılınması yolundaki girişimleri sağcı kesimler arasında hoşnutsuzluk doğurdu. Silahlanmayı sınırlayan 1930 Londra Deniz Antlaşması'nın koşullarını kabul etmesi özellikle tepkiyle karşılandı. Hamaguçi Kasım 1930'da Tokyo Demiryolu İstasyonu'nda sağcı bir genç tarafından vuruldu; yaklaşık bir yıl sonra, aldığı yaralardan öldü.

hamail, HAMAYLI ya da MUSKA olarak da bilinir, genellikle olası bir hastalıktan korunmak ya da tedavi amacıyla taşınan, üstü kaplanmış yazılı kâğıt parçalarına verilen ad. Çoğunlukla üçgen biçiminde meşin, teneke, gümüş ve altın kaplar içine konarak boyna asılır ya da kola takılır. Dört köşeli ve kalp biçiminde kaplara da konan hamail, bütün İslam dünyasında yaygın biçimde kullanılmaktadır. Hamaillere yalnızca sure, âyet, hadis ya da bir dua yazıldığı gibi, Tanrı'nın, meleklerin ya da efsane kişilerinin adları, anlaşılmaz tılsımlı sözlerle simgeler, yıldız işaretleri, çeşitli şekiller, rakamlar, insan ve hayvan resimleri de yazılıp çizilebilir. İslam öncesi inanç ve geleneklerin izlerini taşıyan bu ikinci tür hamailler, daha çok iki kişi arasında sevgi ya da nefret uyandırmak gibi amaçlar için kullanılmakta ve büyü niteliği öne çıkmaktadır.

İslam bilginleri tedavi amacıyla hamail taşınmasına izin vermiş, ama bunu bazı koşullara bağlamışlardır. Buna göre hamaile bir âyet, sure, hadis ya da anlamı açık bir dua yazılmalı, büyü, tılsım kökenli ad, simge, harf ya da rakamlar kullanılmamalıdır. Hastalıktan kurtaranın Tanrı olduğu inancından ötürü, şifanın başka bir yerden geldiğini belirtecek söz ya da işaretlerden kaçınılmalı; hamail sevgi ve nefret uyandırma gibi, tedavi dışı amaçlar için kullanılmamalıdır. Bu koşullara aykırı olarak yazılan ve taşınan hamailler Tanrı'ya ortak koşma (şirk) anlamına geleceğinden kesinlikle yasaklanmıştır. *Ayrıca bak.* tılsım.

Hamakita, Japonya'nın Honşu Adasındaki Şizuoka ilinde (*ken*) kent. Tenryu Irmağının (*gava*) batı yakasında ve Hamamatsu'nun kuzeydoğusunda yer alır. Pamuk sanayisinin kuruluşu 19. yüzyıl sonlarında başlamıştır. Günümüzde kentte 500'ü aşkın pamuk fabrikası vardır. Öteki sanayi ürünleri otomobil parçaları, motosiklet ve çeşitli dokumadır. Çevredeki tarım alanlarında lifkabağı, zencefil yetiştirilir ve domuz beslenir. Kentin Hamamatsu ile demir ve kara yolu bağlantısı vardır. Nüfus (1985) 77.228.

hamam, yıkanmak için yapılmış kamu yapısı. Evlerde yıkanmaya ayrılmış mekânlara da hamam denir. Hemen bütün eski uygarlıklar vücut temizliğinin yanı sıra simgesel olarak ruh temizliğini de amaçlayan ve dinsel bir anlam taşıyan yıkanma işlemine önem vermiştir. Eski çağlarda birçok yerde bu işlev açık havada yerine getirilir, Hindistan'daki Ganj, Mezopotamya'daki Fırat, Mısır'daki Nil gibi içinde yıkanılan ırmaklar da kutsal sayılırdı. Yıkanmak için düşünülmüş kapalı mekânların ilk izlerine Hindistan'da Mohenjo-daro'da, Eski Mısır'da ve Eski Ege uygarlıklarındaki saraylarda rastlanır. Eski Yunanlılar da gerek *gymnasion*'ların bir bölümü olarak, gerekse kendi başına ayrı bir yapı olarak hamamlar yapmışlardır. Ama içi özel olarak ısıtılan, sıcak sulu ilk hamamlar Romalılar zamanında yapıldı. Bilinen ilk genel hamam Pompei'deki Stabia Hamamı'dır. Anıtsal ölçülerdeki ilk hamamları da İÖ 1. yüzyılın ilk yarısında Roma'da Agrippa yaptırdı. Bunu Neron, Titus, Traianus, Caracalla, Diocletianus, Constantinus gibi imparatorların yaptırdığı hamamlar izledi. Büyük ölçüde korunarak günümüze değin ulaşan Caracalla Hamamı'nın (İS 206-217) alanı 25 bin m²'den büyüktü. Diocletianus Hamamı

(298-306), çevresindeki bahçelerle birlikte 11 hektarlık bir alana yayılıyordu ve 3.200 kişiyi alabilecek büyüklükteydi.

Döşemeleri, duvarları ve tavanları mozaiklerle, mermer kaplamalarla bezeli, dev ölçülerdeki gösterişli Roma imparatorluk hamamları günlük yaşamın odak noktalarından birini oluşturuyordu. Bunlarda yıkanmaktan başka her türlü jimnastik olanağı, ayrıca filozof, şair, hatip ve dinleyicilerin bir araya gelebileceği büyük salonlar da vardı.

Roma hamamları yer döşemesinin altından ve duvarların içinden geçen bir kanal şebekesiyle ısıtılırdı (*bak.* hipokaust). Böylelikle etkili ve sabit bir ısı elde edilirdi. Bir Roma hamamı giriş ve soyunma bölümü (*apodyterium*), soğuk bölüm (*frigidarium*), soğuk sulu açık yüzme havuzu (*natatio*), ılık bölüm (*tepidarium*), sıcak bölüm (*caldarium*) ve buhar banyosu yapılan en sıcak bölüm (*sudatorium* ya da *laconicum*) gibi ana mekânları içerirdi. Bunların yanında daha birçok hizmet mekânları, iç avlular vb vardı. Kadın ve erkek hamamları genellikle ayrı tutulurdu. Saygın vatandaşların şiddetle karşı çıktığı, Hadrianus ve Marcus Aurelius gibi imparatorların da yasakladığı karışık yıkanma uygulaması, daha çok hayat kadınları için geçerliydi. 5. yüzyılda Roma'nın çöküşüyle birlikte büyük imparatorluk hamamları da giderek ortadan kalktı.

Hamam geleneği Bizanslılarca da sürdürülmekle birlikte bu dönemdeki yapılar Romalılarınkiler kadar büyük ve önemli değildir. Bir kamu yapısı olarak hamam İslam uygarlıklarında yeniden önem kazandı ve en iyi örnekleri Anadolu Selçukluları, daha sonra da Osmanlılarca ortaya kondu. Türklerde hamama verilen önem ve Avrupalıların Doğu'da gördükleri bu yapılara duydukları hayranlık, "Türk hamamı" teriminin Avrupa dillerine girmesine yol açtı.

Türk hamamlarında, değişik plan şemaları denendiği izlenir. Böylece, Roma hamamındaki gibi anıtsal boyutlarda olmayan, ama çok zengin iç mekân düzenlemeleri elde edilmiştir. Türk hamamlarında görülen ilginç bir uygulama da çifte hamamdır. Genellikle simetrik olarak yapılan, ama simetrik olmayan örnekleri de bulunan çifte hamam, biri erkekler, öbürü de kadınlar için iki bölümün tek yapı içinde bir araya getirilmesinden oluşur.

Bir Türk hamamında üç ana bölüm bulunur. Bunlardan ilki camekân adı da verilen soyunmalıktır. Aynı zamanda hamamın giriş ve dinlenme bölümünü de oluşturan soyunmalıkta duvar boyunca sedirler ve soyunup giyinmek için bölmeler vardır. Bazı büyük hamamlarda soyunma bölmeleri, ahşap ayaklar üstünde yapılmış alçak bir asma katta da devam eder. Çoğu zaman soyunmalığın ortasında fıskıyeli bir de havuz olur. Soğukluk adı verilen ikinci bölüm, iç hamama geçmeden bir süre oturularak vücudun sıcağa alıştırıldığı yerdir. Adının tersine bu bölümün içi ılık olur. Genellikle hela ve usturalık (tıraş yeri) gibi mekânlar da buranın çevresinde düzenlenir. Soğukluktan, hamamın üçüncü bölümü olan sıcaklığa geçilir. Sıcaklık, külhana en yakın mekân olarak düzenlendiği için, hamamın da en sıcak yeridir. Ortada, yaklaşık 40 cm yükseklikte bir set bulunur; daire ya da çokgen biçimli olan bu sete göbektaşı denir; taşın üstüne yatılarak terlenir ya da masaj yaptırılır. Köşelerde halvet denen özel yıkanma hücreleri vardır. Bunlarda kapı bulunmaz, istenirse peştemal asılarak örtülür. Hücre duvarlarında bırakılan buhar çıkışlarıyla halvetlerin ısısının daha yüksek olması sağlanır. Gerek halvetlerde, gerekse ortadaki genel yıkanma yerinde, duvar boyunca uzanan 15-20 cm yüksekliğinde, 70-100 cm genişliğindeki mermerden setlerin üstüne aralıklarla mermer kurnalar yerleştirilir. Kurnalarda hem soğuk, hem sıcak su musluğu bulunur. Su, duvarların içinden geçirilen kurşun borularla getirilir. Kurna başında oturularak yıkanılır. Kirli su, döşemede setlerin kenarı boyunca uzanan açık derelerden akarak soğukluktan geçer ve helalara dökülür. Duvarları hemen her zaman mermerle kaplanan sıcaklık bölümü, üzerini örten kubbede (ya da kubbelerde) bırakılmış deliklerden ışık alır. Bu delikler filgözü denen cam fanuslarla kapatılır.

Hamamın gerek içinin, gerekse suyunun ısınmasını sağlayan ocak bölümüne külhan adı verilir. Külhanda, çapı bazen 3,5 m'yi bulan, yuvarlak bir su haznesi vardır. Haznenin tabanına, tersine çevrilmiş büyük bir bakır kazan yerleştirilmiştir. Alttaki ateşlikte yanan ateş kazanı, dolayısıyla da haznenin içindeki suyu ısıtır. Ateşlığın ayrı bir bacası yoktur, duman buradan hamamın döşemesi altında oluşturulmuş cehennem adı verilen kanal sistemine yayılır ve sıcaklığıyla iç bölümlerin tabanını ısıtır; sonra duvarların içine yerleştirilmiş tuteklik denen pişmiş toprak künklerden geçerek kubbelerin arasından dışarıya atılır. Böylece, yıkanılan yerlerin duvarları da ısıtılmış olur.

Türk hamamlarının Anadolu Selçukluları döneminden kalmış örnekleri sayılıdır. Ama Osmanlı hamamlarından bugüne pek çok örnek ulaşmıştır. 14. yüzyılda yapılmış

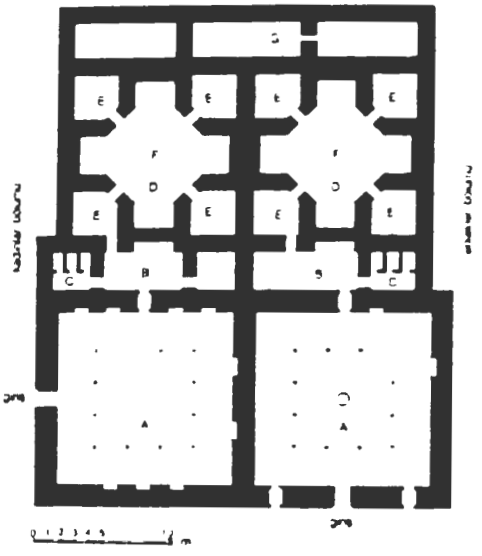

Edirnekapı Hamamı planı (y. 1565), İstanbul
A-Soyunmalık, B-Soğukluk, C-Helalar, D-Sıcaklık, E-Halvet, F-Göbektaşı, G-Külhan ve su haznesi
Aptullah Kuran, *Mimar Sinan* (1986) Hürriyet Vakfı Yayınları

Bursa'daki Eski-Yeni Hamam, Orhan Gazi ve Demirtaş hamamları, 15. yüzyılda yapılmış Bursa'daki Emir Sultan ve Başçı İbrahim hamamları, Edirne'de Beylerbeyi, Gazi Mihal ve Tahtakale hamamları, Afyonkarahisar'daki Gedik Ahmed Paşa Hamamı, İstanbul'daki İshakpaşa (Sultanahmet), Nişancı (Kumkapı), Mahmutpaşa, Gedikpaşa, Tahtakale ve Bayezid hamamları, 16. yüzyılda Mimar Sinan'ın yaptığı İstanbul'daki Hayreddin Paşa (Zeyrek), Sinan Paşa (Beşiktaş), Ayasofya (Sultanahmet), Edirnekapı, Kılıç Ali Paşa (Tophane), Valide Sultan (Üsküdar) ve Edirne'deki Sokollu hamamları ile 18. yüzyılda yapılmış İstanbul'daki Cağaloğlu Hamamı, çoğu hâlâ kullanılmakta olan bellibaşlı hamam örnekleridir.

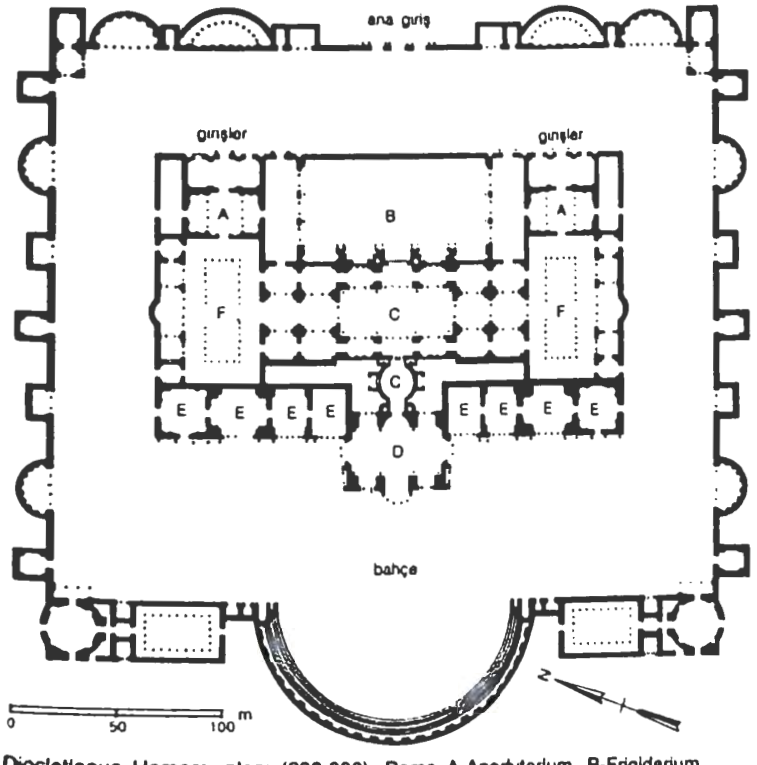

Diocletianus Hamamı planı (298-306), Roma A-Apodyterium, B-Frigidarium, C-Tepidarium, D-Caldarium, E-Özel yıkanma yerleri, F-İç avlu
Sir Banister, *A History of Architecture on the Comparative Method*

Hamamatsu, Japonya'nın Honşu Adasındaki Şizuoka ilinde (*ken*) kent. Büyük Okyanus kıyısında, Tokyo ile Kyoto arasındaki orta noktada yer alır. Aiçi ilindeki Nagoya'yla güçlü ekonomik bağları bulunan önemli bir sanayi merkezidir. Piyanoları, motosikletleri, pamuk boyama ve dokuma tesisleri ve tüketim malı üretimiyle tanınır. Yılanbalığı yetiştiriciliğiyle ünlü Hamana Gölüne (*ko*) ve Tenryu Irmağının (*gava*) aşağı kesimlerine hizmet veren kent Şizuoka'nın batısı için bir pazarlama merkezidir. Kent çok uzun süredir bir ulaşım merkezi işlevi de görmektedir. Tokaido demiryolu hattı ile Şinano ve Tokaido karayolları kentten geçer. Nüfus (1990) 534.624.

hamamböceği, *Blattaria* (ya da *Blattodea*) alttakımında yer alan ve peygamberdeveleriyle birlikte *Dictyoptera* takımını oluşturan 3.500'ü aşkın böcek türünün ortak adı. Bazı uzmanlar bu iki alttakımı takım düzeyinde sınıflandırır. Bilinen en eski fosil böceklerden olan bu hayvanlar yaklaşık 320 milyon yıldan beri hemen hemen hiçbir değişiklik göstermeden varlığını sürdürmüştür. Hamamböcekleri yassılaşmış oval biçimli gövdeleri, uzun ve ipliksi duyargaları, parlak siyah ya da kahverengi vücut örtüleriyle ayırt edilir. Erkeklerin genellikle iki çift kanadı vardır. Dişilerde kanatlar ya körelmiştir ya da hiç bulunmaz. Dişiler 30 kadar yumurta içerebilen kapsüllerini vücutlarında belirgin bir çıkıntı yapacak biçimde taşır.

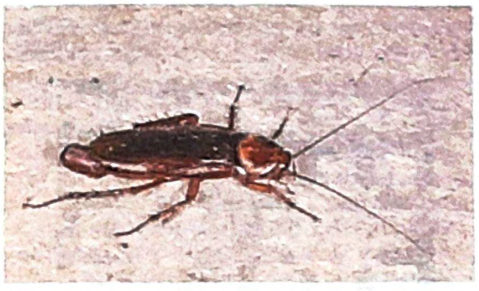

Periplaneta cinsinden dişi bir hamamböceği
Colin Butler - Bruce Coleman Ltd

Yumurta kapsülleri bir yere bırakıldıktan sonra yumurtalardan çıkan yumuşak ve beyaz renkli nemflerin vücut örtüsü havayla karşılaştığında sertleşip kahverengileşir. Yapısal özellikleri ve irilikleri (bazı türlerde kanat açıklığı 12 cm'yi aşar) bu grup üyelerini en çok incelenen böcekler arasına sokmuştur.

Genellikle tropik ve ılıman bölgelerde yaşayan hamamböcekleri ılık, nemli ve karanlık ortamları yeğler. Hamamböceklerinin yalnızca birkaç türü zararlıdır. Ama geniş dağılımı, üreme enerjisi, değişik koşullara uyarlanma yeteneği, insan yiyecekleri, kâğıt, kumaş, ölmüş böcek gibi çok çeşitli hayvansal ve bitkisel maddelerden beslenebilmesi nedeniyle bu türlerin zararlı böcekler arasında özel bir önemi vardır. Hamamböceklerine karşı mücadele genellikle böcek ilaçlarıyla yapılır.

Periplaneta americana 30-50 mm boyunda, kızıl kahve renkli, açık alanlarda ya da bodrum ve kazan daireleri gibi karanlık ve ısıtılmış kapalı yerlerde yaşayan bir türdür. Erişkin dişiler bir buçuk yıl süren yaşamları boyunca 45 günde açılan ve her birinde 16 yumurta bulunan 50 ya da daha çok yumurta kapsülü bırakır. Nemf evreleri 11-14 ay arasında değişir. Anavatanı Amerika'nın tropik ve astropik bölgeleri olan bu hamamböcekleri gelişmiş kanatlarıyla uzun süreli uçuşlar yapabilir.

Kaloriferböceği ve kakalak adlarıyla da tanınan *Blattella germanica* açık kahverengi renklidir. Ongöğüs bölgesinde iki koyu bant bulunur. Dişiler çiftleşmeden üç gün sonra yumurta kapsülünü oluşturur ve bunu 20 gün kadar taşır. 12 mm'yi aşmayan uzunlukları nedeniyle pazar torbaları içinde kolayca evlere girebilen bu böcekler gemilerle bütün yeryüzüne yayılmıştır. Dişiler yılda üç ya da daha çok döl verebilir.

Supella supellectilium kakalağa benzer, ama biraz daha küçüktür. Erkekler, kanatları kısa ve körelmiş olan dişilerden daha açık renkleri ve iyi gelişmiş kanatlarıyla ayırt edilir. Erkek ve dişilerin sırtında açık renkli iki bant vardır. Erişkinler 200 gün kadar yaşar ve dişiler bu süre içinde iki döl verir. Yumurtalar giysilerin, ahşap malzemelerin, döşeme çatlaklarının içine bırakılır. Bu tür, konutlardaki ısıtma sistemlerinin gelişmesiyle daha soğuk bölgelerde de görülmeye başlamıştır.

Blatta orientalis türü oval biçimli, parlak siyah ya da koyu kahverengidir. Uzunluğu 25-30 mm olan bu böceğin *Periplaneta americana*'ya benzer bir yaşam çevrimi vardır. *Carabus* cinsinden bazı kınkanatlılara verilen karafatma adı bu tür için de kullanılır. Erkeğin kanatları kısa ve işlevsel, dişilerin kanatları körelmiştir. Bu hamamböceklerinin bütün yeryüzüne Asya'dan yayıldığı bilinmektedir.

Parcoblatta pennsylvanica türü kuzey enlemlerindeki ormanlarda yaşar. Dişi ve erkekler birbirlerinden o denli farklıdır ki, eskiden iki ayrı tür sanılmıştır. 15-25 mm uzunluğunda olan erkeğin gövde boyunu aşan kanatları vardır. Dişi daha küçük ve daha kısa kanatlıdır.

Odunla beslenen öbür ilginç türlerden *Cryptocercus punctulatus*'un sindirim kanalında yaşayan bazı tekhücreliler selülozu sindirmeye yarar.

Hamamelidaceae, *Hamamelidales* takımından, çalı ve ağaçların oluşturduğu 23 cinsi kapsayan familya. Anayurdu tropik ve ılıman bölgelerdir. *Fothergilla* ve *Corylopsis* türleri ile cadıfındığı gibi çeşitli süs bitkilerini içerir. Almaşık dizilişli basit yapraklar, sayıları dört ya da beş arasında değişen taç (genellikle şeritsi ya da küçük) ve çanakyapraklar ile odunsu meyveler bu familya üyelerinin ortak özelliğini vurgular. Bazı türlerde, taç ve çanakyapraklardan biri ya da her ikisi birden bulunmaz.

İran'ın kuzeyinde yetişen *Parrotia persica* sonbaharda altın sarısından turuncuya ve koyu kırmızıya kadar değişen yapraklarıyla güzel bir görünüm alan küçük bir ağaçtır. Yapraklardan önce açan taçyapraksız çiçeklerinin sarkık erkekorganları ve kahverengi, yapraksı bürgüleri vardır; odunu sıkı dokulu ve sağlamdır. Anayurdu Himalayalar bölgesi olan *Parrotiopsis jacquemontiana* yaklaşık 6 m yüksekliğinde, kışın yaprakların döken bir ağaçtır; taçyaprakları bulunmayan çiçeklerinin beyaz bürgüleri ve dik erkekorganları vardır. Yetiştiği yörelerde dayanıklı ve sağlam odunundan sepet ve köprü yapımında yararlanılır. Yaprakları sonbaharda koyu kırmızıya dönüşen Japon kökenli *Disanthus cercidifolius* mor çiçekli bir ağaçtır. Himalayalar'a ve Asya'nın tropiklerine özgü bir bitki cinsi olan *Exbucklandia* (bazı uzmanlara göre *Symingtonia*) keresteleri değerli iki ağaç türü içerir. Cava kökenli *Altingia excelsa* 25 m'lik yüksekliği ve 2,5 m'lik çapıyla Asya tropiklerinin en büyük ağaçlarından biridir. Anayurdu Asya olan *Altingia* türlerinden değerli keresteler elde edilir.

Hamamelidales, ikiçenekliler sınıfından, üç familyayı, 30 cinsi ve 150 kadar ağaç ve çalı türünü içeren takım. Bu takımın üyeleri dünya üzerinde geniş bir yayılım gösterir.

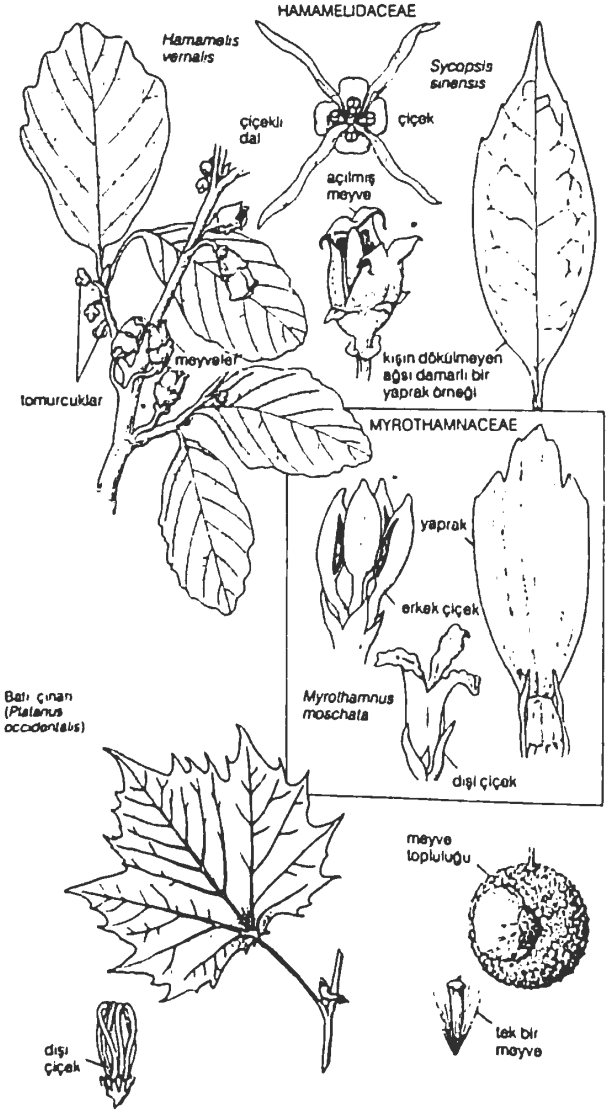

Hamamelidales takımının üç familyasından bitki örnekleri
(*M. moschata*) Beiträge zur Biologie der Pflanzen (1966), Duncker ve Humbiot (*P. occidentalis*) G. H. M. Lawrence Taxonomy of Vascular Plants (1951), The Macmillan Company - M. Pahl'ın çizimi

Başlıca yetişme alanlarının Doğu Asya ve Malezya olmasına karşılık, Avustralya, Kuzey ve Orta Amerika, tropik ve Güney Afrika ile Madagaskar'a kadar yayılmış olan *Hamamelidaceae* familyasının üyelerinin en iyi yetişme ortamları nemli ağaçlıklar ile ormanlık alanlardır. Bu familyada yüksekliği 36 m'ye ulaşan *Liquidambar styraciflua* gibi çok yüksek ağaçların yanı sıra orman altı örtüsü oluşturan alçak bitkilere de rastlanır. Çınargiller (*Platanaceae*) familyasından, 9 tür içeren çınar (*Platanus*) cinsinin anayurdu Asya ve Akdeniz'in doğu kesimleri ile Orta ve Kuzey Amerika'dır. Yetişme ortamları *Hamamelidaceae*'ye benzer. Batı çınarı (*P. occidentalis*) 53 m'ye kadar yükselebilen büyük bir ağaçtır.

Tek bir cins (*Myrothamnus*; iki tür) içeren *Myrothamnaceae* familyasının sık çalı toplulukları oluşturan üyelerine yalnızca Madagaskar'da ve Afrika'nın güney yarısında rastlanır. Kültürü yapılmayan bu türler uzun ömürlü ve dayanıklı yapraklarıyla kurak yetişme ortamlarına uyum sağlamıştır.

Yaygın biçimde kerestesinden yararlanılan, ayrıca dayanıklılığı nedeniyle yol kenarlarına süs bitkisi olarak dikilen çınar ağaçları bu takımın ekonomik bakımdan en önemli bitkileridir. Sığla ağacından (*Liquidambar orientalis*) parfüm yapımında ve eczacılıkta kullanılan ve önemli bir ekonomik ürün olan sığla yağı çıkarılır. Cadıfındığı türlerinden elde edilen özüt ise kozmetik ürünlerinde ve bazı halk ilaçlarında kullanılır.

Hamamelidales üyelerinin çoğunluğu kışın yapraklarını döken bitkilerdir. *Hamamelidaceae* ve *Platanaceae* familyalarının dallarının boğumlarından çıkan, saplarının tabanında bir çift kulakçık bulunan basit loplu ve genellikle tüylü yaprakları vardır.

Çiçekdurumları, yaprakların koltuğundan (yaprağın dala bağlandığı yer) çıkan bir ya da birkaç çiçeklik salkımdan, çok sayıda çiçekten oluşan küresel başçıklara kadar çeşitlilik gösterir. *Hamamelidaceae* familyasındaki çiçeklerin çoğu erdişidir, ancak *Platanaceae* ve *Myrothamnaceae* familyalarında erkek ve dişiorganlar ayrı çiçeklerde bulunur. Sarı taçyapraklı cadıfındığı türleri ile kırmızı taçyapraklı *Rhodoleia* türleri dışında, bu takımdaki türlerin çoğunun taç ve çanakyaprakları çok küçük ve belirsizdir, bazılarında (örn. *Myrothamnus*) ise hiç yoktur. Sayıları üç ile yedi arasında değişen çanakyapraklar birleşerek kısa bir boru oluşturdukları halde aynı sayıdaki taçyapraklar ayrı ayrı bulunur. Çiçeklerde ikisekiz erkekorgan ile sayıları dokuza ulaşabilen pek çok dişiorgan (yalnızca *Hamamelidaceae* familyası bitkileri tek bir dişiorgan içerir) yer alır. Gene *Hamamelidaceae* familyası dışında, takımın öbür üyelerinde yumurtalık üst durumludur; yumurtalıkların içinde tozlaşma ve döllenmeden sonra tohuma dönüşen bir ya da iki (*Myrothamnus*'ta çok sayıda) tohumtaslağı bulunur. Kuşlarla tozlaşan *Rhodoleia* cinsi dışında tozlaşma genellikle arılar, sinekler ve rüzgâr aracılığıyla gerçekleşir. Bir cadıfındığı türü olan *H. virginiana*'da döllenme sonbaharda gerçekleşen tozlaşmadan beş-yedi ay sonra tamamlanır; çiçeklerin açmasından bir yıl sonra da tohum ve meyveler olgunlaşır. *Hamamelidaceae* ve *Myrothamnaceae* familyalarının olgunlukta açılarak tohumlarını dışarı çıkaran (kapsül), *Platanaceae* familyalarının ise açılmayan (aken) kuru meyveleri vardır. Odunsu yapı, köşeli iletim boruları, basit yapraklar, kulakçıklar (bir tür dışında) ve az sayıda meyveyaprağından oluşmuş dişiorganlar *Hamamelidales* üyelerinin ortak özellikleridir. Çiçekdurumu, dişiorganın yapısı ve biçimi ile yaprakların dizilişi gibi özellikler ise bu takımdaki familyaların birbirinden ayırt edilmelerini sağlar.

Hamamelis *bak.* cadıfındığı

Hamamioğlu, (Mehmed) İhsan, HAMAMIZADE İHSAN olarak da bilinir (d. 1885, Trabzon - ö. 11 Mayıs 1948, İstanbul), tarih, edebiyat, dil ve folklor alanlarındaki yapıtlarıyla tanınan yazar ve şair.

Trabzon İdadisi'ni bitirdi (1901). Trabzon'da çeşitli okullarda tarih öğretmenliği yaptı (1905-12). *Trabzon* gazetesinde muhabir olarak çalıştı (1913-14). I. Dünya Savaşı sırasında İstanbul'da Yüksek Ticaret Mektebi'nde Türkçe ve kitabet; Kabataş, Darüşşafaka gibi liselerde de Türkçe ve edebiyat dersleri verdi. Daha sonra Trabzon'a dönerek Yüksek Ticaret Mektebi'ni kurdu (1924). 1928'de İstanbul'a yerleşti ve ölümüne değin çeşitli okullarda Türkçe ve edebiyat dersleri verdi. Nedim tarzında gazeller yazan ve son divan şairi olarak da kabul edilen Hamamioğlu, mizahi şiirlerinde daha çok alaycı bir tavrı benimsemiştir. Başlıca yapıtları arasında *Türk Edebiyatı Numuneleri* (1926; Hıfzı Tevfik Gönensay ve Hasan Âli Yücel ile birlikte), *Divan-ı İhsan* (1928), *Hamsiname* (1928, yb 1972), *Bilmeceler* (1930), *Baba Salim* (1930), *Trabzonda İlk Kitapçı Kitabi Hamdi "Efendi" ve Yayınları* (1947), *Laf Olsun Diye* (1949) sayılabilir.

hamamname, HAMMAMNAME olarak da yazılır, HAMMAMİYE olarak da bilinir, divan edebiyatında hamamları, hamam eğlence ve sohbetlerini, hamam güzellerini betimlemek amacıyla yazılmış yapıtlara verilen ad.

Osmanlılarda özellikle 16. yüzyıl sonrasında yaygınlık kazanan hamamnameler daha çok kaside, seyrek olarak da gazel, mesnevi vb nazım biçimleriyle yazılırdı. Kökeni İran edebiyatına dayanan bu tür, Osmanlı edebiyatına ilk kez Deli Birader lakabıyla tanınan Gazali'nin Beşiktaş'taki bir hamamı anlatan şiiri ile girmiştir. Cafer Çelebi'nin *Hevesname* ve Vücudi'nin (ö. 16. yy.) *Hayal-i Yâr* adlı mesnevilerinde küçük bölümler halinde yer alan hamamnameler ile Ataî'nin sayıları beşi bulan hamamnameleri, Beliğ Mehmed Emin'in "Hammamname-i Dil-Suz" adlı dokuz bendlik müseddesi bu türün en tanınmış örnekleridir.

Hamamözü, Karadeniz Bölgesi'nde, Amasya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Gümüşhacıköy'e bağlı olan Hamamözü, 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasa uyarınca Gümüş bucağına bağlı yedi köy de eklenerek ilçe yapılmıştır.

Hamamözü Belediyesi 1972'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 8.303; kasaba, 1.557.

Hamangia, Tuna Irmağının ağzına yakın arkeolojik buluntu yeri. Bulgaristan'ın kuzeyinden Ukrayna'nın batısına kadar yayılan Erken ve Geç Neolitik kültüre adını vermiştir. Cernavodă'da ortaya çıkarılan 350 kadar mezardan anlaşıldığına göre bölge halkının çoğunluğu Akdenizliydi.

Hamangia'da buğday ekiliyor, koyun, keçi, sığır ve domuz besleniyordu. Buluntular arasındaki deniz kabuğundan yapılmış bilezikler, sualtı avcılığının da yapıldığını belirtir. Ele geçen öbür buluntular arasında mermerden ya da pişmiş topraktan (*terracotta*) şematik heykelcikler, baskı bezekli (*impresso*) çanak çömlek de vardır. Bunların çoğu ölü armağanlarıdır. Hamangia kültürü yerini gelişmiş Gumelnita kültürüne bırakarak yok olmuştur.

Hamann, Johann Georg (d. 27 Ağustos 1730, Königsberg, Prusya - ö. 21 Haziran 1788, Münih, Almanya), Protestan Alman düşünür. Usa güvensizlikten yola çıkarak, Tanrı'ya duyulan çocuksu inanışın, felsefenin tartışmalı sorunlarının tek çözüm yolu olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Büyük ölçüde kendi kendisini yetiştirdi. Riga'da ve Kurland'da çevirmenlik ve kâtiplik yaptı. Vergi ve gümrük idarelerinde kamu görevlisi olarak çalıştı. Kant'la yakın dost olmasına karşın onun sistematik idealizmine ve Aydınlanma felsefesinin uçsu soyutlamalarına karşı çıkarak hakıkatın us, inanç ve deneyimin zorunlu birliği olduğunu savundu. Başlıca kaygısı felsefeyle Hıristiyanlığı uzlaştırmaktı.

Hamann'ın çelmecelerle dolu gizemli uslubu onun Alman edebiyatı ve dinsel düşünce ile Schelling, Hegel ve Kierkegaard gibi düşünürler üzerindeki etkisinin değerlendirilmesini uzun süre engelledi. Ama J. Nadler'in Hamann'ın bütün yapıtlarını yayımlamasının (1949-57) Hıristiyan varoluşçuluğunun doğuşuyla çakışması, ona yönelik ilginin canlanmasını sağladı.

Hamar, Norveç'in güneydoğusundaki Hedmark ilinin (*fylke*) merkezi kent. 1152'de papalığın İskandinavya elçisi Nicholas Breakspear (sonradan Papa IV. Hadrianus) tarafından ülkenin en büyük gölü olan Mjøsa'nın doğu kıyısında kuruldu. İsveçlilerin 1567'de kentte giriştiği yıkımdan, katedralin ve piskoposluk sarayının ancak kalıntıları günümüze ulaştı. Modern kent 1848'den sonra kuruldu, 1849'da tüzel kimlik kazandı. Almanların II. Dünya Savaşı'nda Norveç'i işgali sırasında (Nisan 1940) yönetimin başkent Oslo'dan kaçması üzerine Hamar yakınındaki Elverum bir süre Norveç kralını ve parlamentosunu barındırdı.

Kentin sanayi ürünleri arasında ağır makineler, inşaat malzemeleri ve deri eşya sayılabilir. Çevrede, Norveç'in en verimli tarım alanları bulunur. Kentin görülmeye değer yerleri eski pazar kasabasının yerinde kurulmuş olan Hedmark Müzesi, Norveç Devlet Arşivi, 1866'da ibadete açılan Hamar Katedrali (Lutherci) ve demiryolu müzesidir. Nüfus (1983 tah.) belediye, 15.837.

Hamar Gölü, Arapça HAVRÜL-HAMMAR, Irak'ın güneydoğusunda büyük bataklık gölü. Dicle ve Fırat ırmaklarının birleştiği noktanın güneyinde yer alır. Uzunluğu 110 km, yüzölçümü 1.950 km² olan göl, Fırat Irmağının kollarıyla beslenir ve fazla sularını kısa bir kanalla Basra yakınında Şattü'l-Arap'a boşaltır. Eskiden otlu bir bataklık olan göl, bugün hurma, pirinç ve pamuk yetiştirilen bir delta bölgesini sulamakta yararlanılan doğal bir gölet durumundadır. Çevresindeki bataklık alanda, yarıgöçebe yaşayan Madanların başlıca uğraşları manda yetiştirmek, kamıştan sandallarla yabanı kuş ve domuz avlamak, örülmüş kamıştan (Arapça *muzif*) süslü evler yapmak gibi etkinliklerdir. Yapıların gotik üslubu andıran kemerleri, kamış demetlerinin tepede birleştirilmesiyle oluşturulur; duvarları ise ayrıntılı motiflerle örülmüş kamıştan yapılır. Bataklıkların batı kıyısındaki Sümer kenti Uruk'tan çıkarılan, İÖ 4000'lerden kalma madeni bir levhanın üstünde de benzer bir yapının resminin bulunması, bu tarzın çok uzun süredir yaşadığını göstermektedir.

hamartia (Yunanca *hamartanein*: "yanılmak"), tragedyada, her bakımdan üstün ve talihli olan kahramanın kendi kişiliğinde taşıdığı kusur.

Aristoteles *Peri poetikes* (*Poetika*, 1961, 1984) adlı yapıtında, tragedya kahramanını soylu ve üstün kişilikli bir insan biçiminde tanımlarken bu terimi ilk kez kullanmıştır. Aristoteles'e göre kahramanın başına gelen felaketlerin nedeni, kişi olarak kötülüğü değil, bir "yargı hatasına" (*hamartia*) düşmesidir. Bu kusur sonraları, örneğin Hamlet'in kararsızlığı ya da Othello'nun kıskançlığı gibi ahlaki bir eksiklik olarak yorumlanmıştır. Ama büyük tragedyaların çoğunda bu tür basit yorumlar geçerli değildir. Kahramanın çektiği acılar ve bunun geniş kapsamlı etkileri, onun kendi kusuruyla oranlanamayacak kadar derindir. Trajik sona ulaşabilmek için kahramanın kusurları ile talih, kaçınılmazlık ve başka dışsal güçler arasında kozmik bir buluşmanın gerçekleşmesi gerekir.

Yunan tragedyasında kahramanın kusurunun niteliğini belirlemek daha da güçtür. Oedipus'un bilmeyerek babasını öldürüp annesiyle evlenmesi gibi, kahraman trajik durumlara çoğunlukla istemeyerek yol açar. Bilerek giriştiği eylemlere ise kendi isteminin dışında sürüklenir. Örneğin Orestes, Apollon istediği için annesini öldürerek babasının intikamını almak zorundadır. Ayrıca Yunan tragedyasında, görünüşteki zayıflık genellikle, örneğin aşırı doğruculuk ya da kusursuzluk tutkusu gibi bir erdemin aşırıya varmasıdır. Tragedya kahramanı, zorluklara asla boyun eğmeyip saldırgan bir kararlılıkla onların üstesinden gelmeye çalıştığı durumlarda, kendini tanrı gibi görerek insanın sınırlarını aşmaya çalışan bir gururun tutsağı olur.

Hamartolos, Georgios *bak.* Georgios (KEŞİŞ)

hamartom, vücutta normal olgunluğa erişmiş hücrelerin anormal derecede çoğalması ya da yayılması ile ortaya çıkan iyi huylu, ura benzer oluşum. Farklılaşmamış hücreler içeren kötü huylu urların tersine hamartom normal işlevlerini yürüten ve birbirinden farklı hücre türlerinden oluşur. Büyümeleri sınırlı olduğu için hamartomlar gerçek ur sayılmaz. Kan damarlarından gelişen hemanjiyom ya da doğum lekesi gibi kimi hamartom türleri zamanla kaybolabilir. Kemik dokusunun aşırı büyümesiyle oluşan ve kemiğe benzer osteom adı verilen kemik uru büyüme sırasında ağrı ve kemik dokusunda erimeye neden olur. Hemanjiyomlar yeni doğmuş bebekte oldukça büyük olabilir; genellikle yüzde yapı bozukluklarına yol açmadığı sürece tedavi gerekmez.

Hamase, 9. yüzyılda şair Ebu Temmam'ın(*) hazırladığı 10 kitaplık Arap şiirleri derlemesi. Adını yiğitlik, felaketlere göğüs germe, öcünü almaktan vazgeçmeme, iftira ve iğva karşısında dirençlilik gibi erdemleri işlediği ilk kitabından alır.

Hamase'nin, çoğu uzun şiirlerden seçilmiş bölümlerden oluşan toplam 884 şiirin yer aldığı 10 kitabı şöyle sıralanır: 1) *"el-Hamase"*, 2) *"el-Merasi"*, 3) *"el-Adab"*, 4) *"en-Nesib"*, 5) *"el-Hica"*, 6) *"el-Edyaf ve'l Medih"*, 7) *"es-Sıfat"*, 8) *"es-Seyr ve'n-Nüvas"*, 9) *"el-Mule"*, 10) *"Mezammatün-Nisa"*.

İslam öncesinden yaklaşık 832'ye değin bütün dönemlerin Arap şairlerinin yapıtlarını içeren bu örnekler kaside türünden farklı olarak, doğaçtan ya da belirli bir konuda söylenmiş şiirlerdir. Kısa ve genellikle eğretilemesiz olan şiirlerin tek istisnası, dördüncü kitap *"en-Nesib"*in geleneksel kaside türündeki açılışıdır. *Hamase*, Ebu Temmam'ın yaklaşık 835'te Hemedan'da yaşadığı dönemde hazırlanmıştır. Derlemenin kusursuzluğu, Ebu Temmam'ın şairlikten çok şiir seçiminde usta olduğu yargısına yol açmıştır. *Hamase*, yalnız eski yapıtları bugüne ulaştırmakla kalmamış, şiirlerine incelik kazandırmak isteyen şairler için de temel bir yapıt olmuştur. 17. yüzyıl tarihçisi ve kaynakça yazarı Hacı Halife, *Hamase*'deki şiirlerle ilgili yorumların ayrıntılı bir dökümünü verir.

Ebu Temmam'ın koruması altındaki el-Buhturi, daha süslü ve daha az beğenilen bir başka *Hamase* yazmış, onu başka derlemeciler izlemiştir. Bu tür çalışmalardan bazıları günümüze ulaşmıştır; öbürlerinin ise yalnızca adları bilinmektedir.

Hambleton, İngiltere'de, North Yorkshire iline (*county*) bağlı ilçe (*district*). Yüzölçümü 1.312 km²'dir. Adını aldığı Hambleton Tepeleriyle bunların devamı olan Cleveland Tepelerinin bir bölümünü kapsar. Yükseklikleri 300 m'yi aşan tepeler Kuzey York kırlıklarının batıya bakan yamacını oluşturur; ayrıca Mowbray ve York vadilerinin oluşturduğu, 16-24 km genişliğindeki verimli ve düzlük bir koridoru çevreler. Killi topraklarla kaplı olan bu korunaklı ve tarıma elverişli koridorda çok sayıda köy ve pazar kasabası yer alır. Bu kasabaların en büyüğü olan Northallerton, ilçenin yönetim merkezidir.

Anglialı ve Dan çiftçilerin killi bölgede kurdukları ilk yerleşmeler, Normanların ve ardından İskoçların istilalarıyla zaman zaman yıkıma uğradı. 18. yüzyılda tarımsal üretimde sağlanan ilerlemeyle zengin pazar kasabalarına dönüşen Northallerton, Thirsk, Bedale ve Easingwold'un gelişmesi 19. yüzyılda durakladı.

Günümüzde Kuzey York Kırlıkları Ulusal Parkı sınırları içinde kalan doğudaki tepelerde turistlerin ilgisini çeken, Anglia döneminden kalma köyler vardır. Hambleton ilçesindeki tek eski Cleveland pazar kasabası olan Stokesley'de Teesside ilçesinde çalışanlar oturur. Tarımda artan makineleşme sonucu işini kaybedenlerin çoğu Northallerton ve Thirsk'teki hafif sanayiye kaymıştır. Her iki yerleşme de Teesside ve kuzeyle bağlantıyı sağlayan karayolunun yakınındadır. Nüfus (1982 tah.) 75.100.

Hamburg, Almanya'nın kuzeyinde eyalet (*Land*) ve kent. Hamburg eyaleti Almanya'nın Bremen ve Berlin'den sonra üçüncü küçük eyaletidir; Hamburg metropoliten alanıyla örtüşen 755 km²'lik bir alanı kaplar. Ülkenin en büyük limanı ve ticaret merkezi olan Hamburg Avrupa'nın da en büyük ve işlek limanıdır.

Aşağı Elbe Irmağı vadisinin kuzey ucunda yer alan Hamburg, ırmağın Kuzey Denizine döküldüğü noktanın 109 km yukarısında kuruludur. Elbe Irmağı eski kentin güneydoğusunda kuzey ve güney kollarına ayrıldıktan sonra güneybatıda yeniden birleşerek Aşağı Elbe Irmağını oluşturur. Metropoliten alanı kuzeyde Schleswig-Holstein, güneyde Aşağı Saksonya eyaletleri çevreler. Yazların ve kışların ılıman geçtiği kentte yüksek nemlilik oranı nedeniyle sık sık sis görülür. Ortalama sıcaklık kışın 1,2°C, yazın 16,9°C'dir.

Hamburg Almanya'nın ekonomik merkezi ve en büyük sanayi kentidir. Ayrıca Batı Avrupa, İskandinavya ve kıtalararası ticaretin odak noktalarından biri ve Alman gemicilik şirketlerinin merkezidir. Kentte bakır, bitkisel ve madeni yağ, makine, elektroteknik eşya ve sigara üretilir. Ülke ithalatının (gıda, çay, kahve ve petrol) ve ihracatının (makine, işlenmiş petrol, bakır ve ilaç) yarıdan fazlası Hamburg limanından gerçekleştirilir.

Hamburg kenti Alster Irmağının iki yakası boyunca uzanır; ırmağın ağzına yakın bir noktada kurulan barajla yapay bir göl oluşturulmuştur. Irmağın hemen güneyindeki eski kentin içinden bir dizi dar kanal (*Fleete*) geçer. Yeni kent ırmağın batısındadır. II. Dünya Savaşı sırasında Müttefiklerin hava akınları Hamburg'daki konut alanlarıyla liman tesislerinin yarıdan fazlasının yıkılmasına yol açtığından, yeniden inşa çalışmaları uzun bir süreyi almıştır. Eski kent surları içinde kalan beş büyük kilise geçmişin izlerini taşır. Çoğu yakın zamanda inşa edilmiş öteki önemli yapılar arasında kent ve eyalet yönetimlerinin bulunduğu Yeni-Rönesans üslubundaki Belediye Binası (*Rathaus*) sayılabilir.

Hamburg Üniversitesi (kuruluşu 1919) yabancı diller, iktisat, coğrafya, etnoloji ve uluslararası hukuk alanlarında eğitime ağırlık verir. Parçacık fiziği üzerine araştırma yapan Alman-Elektron-Senkrotron Laboratuvarı üniversiteye bağlıdır. Kentte aralarında Sanat Salonu'nun (kuruluşu 1868) da bulunduğu önemli birkaç sanat müzesi ve özel müzenin yanı sıra eyalet müzik, sanat ve heykelcilik okulları vardır. Mendelssohn ile Brahms'ın doğum yeri olan Hamburg, oda müziği, koro ve kilise müziği alanlarında uzmanlaşmış orkestra ve toplulukların katkısıyla müzikal etkinlik geleneğini sürdürmektedir. 1678'de kurulmuş olan Hamburg Devlet Operası uluslararası alanda ünlüdür.

Hamburg limanında yükleme ve boşaltma tesisleri, Almanya
ABC Ajansı

Hamburg limanı, 64 km uzunluğundaki dokları ve geniş depolama tesisleriyle aynı anda binden fazla gemiye hizmet verebilecek kapasitededir. Liman bölgesi demiryolu hatlarıyla Almanya'nın demiryolu ağına bağlanır; her gün çok sayıda kamyon liman bölgesine girer çıkar. Stockholm-Lizbon Karayolu'nun bir parçası olarak Elbe Irmağının altında inşa edilen 3.200 m uzunluğundaki tünel, kent merkezini uzun yol trafiğinden kurtarmıştır. Hamburg'un uluslararası havalimanı 13 km kuzeydeki Fuhlsbüttel'dedir. Nüfus (1989 tah.) kent ve eyalet, 1.603.070.

Hamburg Sanat Salonu, Almanca HAMBURGER KUNSTHALLE, Hamburg'da 1850'de kurulmuş sanat galerisi. Galeride, bütün dönemleri temsil eden resim ve heykeller, özellikle Alman romantiklerine ait çizimler, ayrıca baskı, sikke ve madalyonlar sergilenir. Resim koleksiyonu 19. yüzyıl sonlarına ve 20. yüzyıla ait yapıtlar açısından çok zengindir. Galerinin yer aldığı ilk bina 1869'da yapılmış, 1919'da yeni bir bina inşa edilmiştir.

hamburger, sığır eti kıymasından yapılan yassı köfte. İlk kez Almanya'nın Hamburg kentinde üretildiği için bu adla anılır. 1850'lerde Alman göçmenlerin ABD'ye getirdiği hamburger, 20-30 yıl içinde Amerikalıların tipik yiyeceklerinden biri olmuştur. Barbekülerle restoran mönülerinde hamburgerin sürekli yer alması ve hamburgerci sayısındaki çarpıcı artış, bu yiyeceğin 20. yüzyıl Amerikan popüler kültüründeki önemini gösterir.

Alışılmış biçimiyle hamburger, yuvarlak bir sandviç ekmeğinin içine yerleştirerek yenir. Marul, soğan, domates ve turşu gibi garnitürlerle birlikte hardal, mayonez, ketçap ve öteki çeşniler hamburgerin klasik soslarını oluşturur. Çizburger (*cheeseburger*) adıyla bilinen değişik bir hamburger, bir dilim peynirin yassı köfte üzerinde eritilmesiyle hazırlanır. Köfte hamuru çoğunlukla kıyılmış soğan, baharat ya da ekmek kırıntılarıyla tatlandırılır.

ABD Tarım Bakanlığı (USDA) standartlarına göre hamburger kıyması ikincil ürünler ya da et dışı katkılar olmaksızın taze sığır etinden hazırlanmalıdır. Bununla birlikte USDA hamburger kıymasına içyağı ve baharat katılmasına izin vermektedir. Ayrıca yasalara göre, ticari amaçla çekilmiş sığır eti, yüzde 30'u aşmamak koşuluyla yağ içerebilir. Köftenin kıvamı ve tadı bakımından en uygun yağ oranı yüzde 15'tir.

Hamdaniler, BENİ HAMDAN olarak da bilinir, Irak'ın kuzeyi (el-Cezire) ve Suriye'de hüküm süren Şii Arap hanedanı (905-1004). Edebiyat ve bilim yaşamını desteklemesiyle ünlüdür.

Hamdanilerin soyu Arap kabilesi Taglibilerden geliyordu. Hanedana adını veren Hamdan bin Hamdun, el-Cezire'ye yerleşmişti. Hamdan, Abbasi halifesine karşı ayaklanan Haricilerle birleşerek hanedana ağırlık kazandırdıysa da oğulları Abbasilerin hizmetine girdi.

Abbasi halifesi Muktefi, Hamdan'ın oğullarından Ebu'l-Heyca Abdullah'ı 905'te Musul valiliğine atadı. 929'a değin bu görevi sürdüren Abdullah 920'den sonra valiliği zaman zaman oğlu Hasan'a bıraktı. Babasının ölümü üzerine yönetimi tek başına üstlenen Hasan, bağımsız bir hükümdar gibi davranarak egemenlik alanını hanedanın asıl merkezi Diyar-ı Rabia'dan Suriye içlerine kadar genişletti, 942'de halife Muttefi'den Nasıru'd-Devle sanını aldı. 969'da onun yerine oğlu Ebu Taglib geçti. Ebu Taglib 979'da Büveyhi hükümdarı Adudu'd-Devle'ye yenilince Irak'tan çekildi ve Fatımilere sığındı. Büveyhilerin hizmetine giren kardeşleri Ebu Tahir İbrahim ve Abdullah el-Hüseyin ise Adudu'd-Devle'nin yönetiminde Musul valiliğini paylaştılar. Ama Büveyhiler 991'de Musul'u bütünüyle ele geçirdiler. Hanedanın ağırlığı bu sırada Suriye'ye kaymış bulunuyordu. Ebu Taglib'in amcası Seyfü'd-Devle (Ebu'l-Hasan Ali bin Ebu'l-Heyca) 944'te Halep'e egemen olmuş, Humus ile Antakya ve Maraş yörelerini de ele geçirerek güçlü bir konum elde etmişti. Bu toprakları uzun süre Bizans saldırılarına karşı savundu. Şair Mütenebbi (ö. 965) Hamdani sarayında bulunduğu sırada Seyfü'd-Devle için ünlü kasidesini yazdı. 967'de Seyfü'd-Devle'nin yerine geçen oğlu Sâdu'd-Devle (Ebu'l-Meâli Şerif) hükümdarlığının ikinci yılında Bizanslılarla şiddetli savaşlara girişti. Bizans imparatoru Nikophoros Phokas büyük bir orduyla Suriye'ye gelerek Halep, Humus ve öteki büyük kentleri ele geçirdi. 969'da Bizans'la yapılan anlaşma uyarınca Hamdaniler Bizans'a bağlı kalmak koşuluyla Halep ve Humus'u yeniden elde ettiler. Aynı dönemde, Güney Suriye'ye doğru yayılmaya çalışan Fatımilerle de çatışmaya girdiler. Sâdu'd-Devle'nin yerine 991'de oğlu Saidü'd-Devle geçti. Onun döneminde Fatımi baskısına karşı sık sık Bizans desteğine başvuruldu. Saidü'd-Devle, büyük olasılıkla, köle kökenli komutan Lu'lu tarafından 1002'de öldürüldü. Saidü'd-Devle'nin oğulları Ebu'l-Hasan Ali ve II. Ebu'l-Meâli Şerif art arda birer yıl ancak Lu'lu'nun naipliği altında hüküm sürebildiler. Lu'lu 1004'te onları ve Hamdani hanedanının önde gelen tüm üyelerini Kahire'ye gönderip Fatımilere teslim etti. Halep'in yönetimi de Fatımilerin vasalı olarak Lu'lu'nun oğlu Mansur'a geçti.

Coğrafyacı İbn Havkal'ın aktardığına göre Hamdaniler edebiyatçıların ve bilginlerin koruyuculuğunu üstlendiler. Özellikle Halep Hamdanileri dönemin şairlerini Halep'e çağırarak onları destekledilerler. Bunlardan en ünlüleri, Seyfü'd-Devle'nin kardeşi Ebu Firaz, Mütenebbi, Farabi ve Ebu'l-Ferec Isfahani'dir.

Hamden, ABD'de, Connecticut'ın güneybatısında, New Haven iline (*county*) bağlı ilçe düzeyinde yönetim birimi (*township*). New Haven kentinin hemen kuzeyinde yer alır. 1664'te yerleşime açıldı. Adını İngiliz parlamenter John Hampden'dan (1594-1643) alır. 1786'da New Haven'den ayrılarak kasaba tüzel kimliği kazandı. Whitney Gölü Barajı yakınlarındaki bir levha, çırçır makinesini geliştiren ve 1798'de burada tüfek yapımına başlayan Eli Whitney'nin silah fabrikasının yerini gösterir. Hamden'da çok sayıda eski değirmen bulunur. 1800'lerin başında Farmington Kanalının ve demiryolu hattının tamamlanmasıyla ekonomik gelişmesi hızlandı ve zamanla çeşitli sanayi sektörleri kuruldu. Sleeping Giant (Uyuyan Dev) Eyalet Parkı ile Whitneyville ve Mount Carmel köyleri sınırları içinde kalır. 1929'da New Haven'de kurulan Quinnipiac College 1952'de Larson College'la birleştirilerek Hamden'a taşınmıştır. Nüfus (1990) 52.434.

Hamdi (KAVUKLU) (d.1841/1849, Eyüp, İstanbul - ö. 28 Kasım 1911, İstanbul), asıl ününü ortaoyunu alanında yapan ve tuluat tiyatrosunun kurucularından olan sanatçı. Çocukluğunda ortaoyununa heves etmiş, Kavuklu Hacı Bekçi'nin Han Kolu'na çırak olarak girmiş ve Hacı Bekçi'den 1873'te pazat (icazet) almıştır. Bir süre Gedikpaşa Tiyatrosu'nda çalıştıktan sonra saraya alınmış, 1875'te buradan ayrılarak Zuhuri Kolu'nu kurmuş ve ortaoyununa dönmüştür.

Ortaoyunu önceleri yılın yalnızca birkaç ayında oynanırdı. Kavuklu Hamdi kapalı yerlerde ve sahnede de gösteriler yapabilmek için ortaoyunu metinlerini sahneye uyarladı ve sonradan "perdeli ortaoyunu"

Kavuklu Hamdi (solda) bir ortaoyununda. Ressam Muazzez'in yağlıboya çalışmasından ayrıntı
Ara Güler Arşivi

adını alan türü yarattı. Ayrıca kurduğu Hayalhane-i Osmani Kumpanyası(*) Güllü Agop'un repertuvarındaki bazı oyunları tuluat olarak oynadı. Suflörlü oyun oynama imtiyazını elinde tutan Güllü Agop bunu önlemeye çalıştıysa da başaramadı. Hamdi'nin topluluğu suflörsüz oynamayı sürdürdü ve böylece tuluat tiyatrosu ortaya çıktı. Kavuklu Hamdi, bu dönemde *Talihsiz Delikanlı*, *İşkilli Memo*, *Cezair*, *Fettan Çelebi*, *Çalma Kapıyı Çalarlar Kapını* adlı oyunlarını Aksaray, Şehzadebaşı, Kuledibi, Küçük Jardin (Pirinççi'nin Gazinosu) gibi değişik yerlerde de sahneledi. Yaşamının son döneminde Eyüp'te kahvecilik yaptı ve yoksulluk içinde öldü.

Kavuklu Hamdi'den Metin And'ın derlediği *Büyücü Hoca*, *Fotoğrafçı* ve *Eskici Abdı* oyunları *Kavuklu Hamdi'den Üç Ortaoyunu* (1962) adıyla yayımlanmış, Cevdet Kudret de *Ortaoyunu* (1973-75, 2 cilt) adlı yapıtında gene Kavuklu Hamdi'den derlenen *Çivi Baskını*, *Ferhad ile Şirin*, *Gözlemeci*, *Hamam*, *Kâğıthane Safası*, *Kızlar Ağası*, *Mandıra*, *Ödüllü*, *Pazarcılar*, *Sünnet*, *Tahir ile Zühre*, *Telgrafçı* oyunlarına yer vermiştir.

Hamdullah (ŞEYH) (d. 1436/37, Amasya - ö. 1519, İstanbul), Osmanlı hattat. Hat sanatına yeni bir yön veren bir üslup yaratmıştır. Amasya'ya yerleşmiş Buhara Türklerinden Şeyh Mustafa Dede'nin oğludur. Döneminin klasik bilgilerini öğrendi. Güzel yazıyla genç yaşında ilgilenip, tanınmış hattat Hayreddin Maraşi'den (ö. 1471) ders aldı. Okçulukla da uğraştı; İstanbul'a gittikten sonra, II. Mehmed'in (Fatih) zamanında kurulmuş olan Okmeydanı'ndaki Okçular Tekkesi'nde şeyh oldu. İyi bir yüzücü ve avcı olduğu da anlatılır.

Amasya'dayken Vali Şehzade Bayezid (II. Bayezid) ondan güzel yazı yazmayı öğrenmiş ve icazet almıştı. Babası II. Mehmed'in ölümü üzerine tahta geçmek üzere İstanbul'a gidince (1481) Hamdullah'ı da yanına getirtti ve saraya aldı. Hiddetli bir insan olarak tanınan I. Selim'in (Yavuz) padişah olması üzerine (1512), Şeyh Hamdullah onun sert bir hareketiyle karşılaşmak endişesiyle Alemdağı'ndaki bir köye çekildi.

Şeyh Hamdullah, başlangıçta ünlü hattat Yakut-ı Mustasımî'nin izinden gitmişti. Bunda hocası Hayreddin Maraşi'nin, Yakut'un öğrencisi Abdullah Sayrafi'nin öğrencisi olmasının etkisi vardı. Ama gerek Yakut'un, gerekse daha başka büyük hattatların yazılarını inceleyip üzerlerinde çalışan Şeyh Hamdullah onları aşmayı amaç edinmişti. Yazıda 13. yüzyılın ikinci yarısından beri süregelmekte olan Yakut'un üslubuna getirdiği yeniliklerle kendine özgü apayrı bir üslup geliştirdi. Çalışmalarıyla aklâm-ı sitte diye anılan altı çeşit yazıyı yeni bir aşamaya ulaştırdı ve yeni bir hat okulunun doğmasını sağladı. Hat sanatı onun katkılarıyla 15. yüzyılın sonlarında yeni bir aşamaya girdi. Osmanlı hattatlarının hemen hepsi onun yolundan gitmeye başladılar. İstanbul hat sanatının yeni merkezi haline geldi.

Hattatların piri sayılan, ustalığı dolayısıyla "kıbletü'l-küttab" (hattatların kıblesi) lakabıyla anılan Şeyh Hamdullah, Yakut'un üslubundaki sertliği gidererek yazıya yumuşak bir görünüm kazandırmıştır. Yakut'un yazılarında sözcükler dağınık gibi görünür, sözcüklerle satırlar arasında bir birlik yok gibidir. Şeyh Hamdullah ise yazıya yapısal bir bütünlük getirmiş, bir dinamizm kazandırmıştır.

Şeyh Hamdullah'ın yapıtları arasında II. Mehmed için istinsah ettiği iki tıp kitabı olan *Kitabü'l-Hüneyn bin İshak fi'l-Mesâyil ve'l-Ecvibetihâ fi't-Tıb* ile *Kitabü Mesâlihü'l-Ebdân ve'l-Enfüs fi't-Tıb* vardır. Topkapı Sarayı Müzesi Emanet Hazinesi Bölümü'nde aklâm-ı sitte örneklerini içeren bir murakkası (albüm) bulunmaktadır. Bunlardan başka çeşitli Türk müze ve kütüphaneleriyle özel koleksiyonlarda 47 Kuran'ı, bini bulan yazısı yer almaktadır. Bunların çoğu sülüs ve nesih yazıyla yazılmıştır. İstanbul'daki Bayezid Camisi'nin mihrap ve cümle kapısı yazıtları, Davud Paşa ve Firuz Ağa camilerinin, Edirne'deki Bayezid Camisi'nin yazıtları da onun elinden çıkmıştır.

Şeyh Hamdullah'ın Osmanlı hat sanatındaki etkisi 17. yüzyılın sonuna değin sürmüştür. Onun izinden giden ünlü hattatlar arasında Derviş Ali (ö. 1673), Nefeszade Seyyid İsmail (ö. 1679), Suyolcuzade Mustafa Eyyubi (ö. 1686), Ağakapulu İsmail bin Ali (ö. 1706), İsmail Zühdî (ö. 1731), Şekercizade Seyyid Mahmud bin Abdurrahman (ö. 1752) vardır.

Hamdullah Hamdi (ÇELEBİ) (d. 1449, Göynük - ö. 1503, Göynük), 15. yüzyılda mesnevi türünün en başarılı örneklerini vermiş Osmanlı divan şairi.

Akşemseddin'in en küçük oğludur. On yaşındaki babasını yitirdi. Zor koşullara karşın iyi bir öğrenim gördü ve geniş bir edebiyat kültürü edindi. Bursa'da Yeşil Külliyesi'nin medresesinde ders verdi. Mutasavvıf İbrahim Tennuri'ye bağlandı. Padişahtan ve devlet büyüklerinden beklediği desteği göremeyince Göynük'e çekildi ve ölünceye değin orada kaldı.

Hamdullah Hamdi daha çok İranlı şair Câmi'nin etkisinde kalmıştır. *Divan*'ından başka *Yusuf ile Zeliha* (1986), *Leyla vü Mecnun*, *Tuhfetü'l-Uşşak*, *Kıyafetname* ve *Mevlid* adlı mesnevilerden oluşan bir hamsesi vardır. Ününü sağlayan başlıca yapıtı *Yusuf ile Zeliha*, o döneme değin yazılmış aynı adlı yapıtların en başarılısı kabul edilir. Bazıları minyatürlerle süslenmiş ve özenle yazılmış pek çok nüshası bulunan bu mesnevinin giriş bölümünde Hamdullah Hamdi babasından gördüğü sevgi ve şefkatin kardeşleri tarafından kıskanıldığını ve bu yönüyle kendisini Yusuf'a benzettiğini belirtir.

Hamdullah Müstevfî, tam adı HAMDULLAH BİN EBUBEKİR BİN AHMED BİN NASR EL-MÜSTEVFİ (d. 1281, Kazvin - ö. 1350, Kazvin), İranlı coğrafya ve tarih bilgini, şair. Devlet görevlerinde bulunmuş Kazvinli Şii bir aileden gelir. Büyük dedesi Nasr, Moğolların hizmetine girerek Irak vilayetine müstevfi (maliye tahsildarı) olmuş, dedesi ve babası da aynı görevi üstlendiklerinden aile Müstevfî adıyla anılmıştır. Hamdullah da Kazvin, Ahbar, Tarim ve Zencan müstevfilikleri yapmıştır. On beş yıllık bir çalışmadan sonra 1335'te tamamladığı *Zafername*'si 75 bin beyitten oluşur. Manzum bir tarih yapıtı olan *Zafername* üç bölüme ayrılır. Tarih-i Arab ya da Kısm-i İslami adını taşıyan 25 bin beyitlik birinci bölüm Hz. Muhammed'in, dört halifenin, Emevi ve Abbasi halifelerinin yaşamöykülerini içerir. Kısmü'l-Ahkâm ya da Tarih-i Acem adlı ikinci bölüm İran'da İslam döneminde hükümdarlıklar sürmüş sülaleleri anlatır ve 20 bin beyitten oluşur. Kısmü'l-Sultani ya da Tarih-i Moğol adıyla 30 bin beyit olarak düzenlenen üçüncü bölümde Türklerin, Moğolların ve İlhanlıların tarihinden, Oğuz ve Cengiz Han'ın yaşamlarından söz edilmiştir. Firdevsi'nin *Şehname*'si örnek alınarak yazılan bu yapıt, Türk tarihinin önemli başvuru kaynaklarından biri kabul edilir. Hamdullah'ın Reşideddin'in *Camiü't-Tevarih*'inin bir özeti olan *Tarih-i Güzide* adlı kitabı Türk ve Moğol tarihine ilişkin bilgiler içerir. Türkiye, Avrupa, İran, Hindistan ve Türkistan'da birçok yazması bulunan yapıtın E. Browne tarafından Gibb dizisinde yayımlanmış bir tıpkıbasımı da vardır. Hamdullah'ın bir coğrafya kitabı olan öbür yapıtı *Nüzhetü'l-Kulüb* 1340'ta bitirilmiştir. Kozmografya ile ilgili bir giriş yazısıyla bitkiler, hayvanlar ve madenler dünyası, antropoloji ve coğrafya konularını kapsayan üç makaleden oluşur; son bölümünde İran ve dünyanın başka ülkelerinin çeşitli özelliklerinden söz edilir. Bu konuda daha önce yazılmış kitapların bir derlemesi olan yapıtı ilk kez Mirza Mehdi Şirazi 1898'de Bombay'da taş baskı olarak yayımlamıştır.

Häme, tam adı HÄMEEN LÄÄNI, İsveçce TAVASTEHUS LÄN, Finlandiya'nın güneybatısında il (*lääni*). Helsinki'nin kuzeyinde 17.010 km²'lik bir kara alanını kaplayan Häme, doğu sınırını oluşturan Päijänne Gölünün bir bölümünü de içine alır. İlde çavdar, yulaf, arpa ve patates yetiştirilir, kereste üretilir; eti ve sütü için beslenen sığır da ekonomide önemli bir yer tutar. Fin halkını oluşturan ilk topluluklardan biri olan Hämelilerin (Tavastlılar) yurdu olan il, adını il merkezi Hämeenlinna'nın yakınlarındaki Häme Şatosu'ndan almıştır. 19. yüzyıl başında büyük bir gelişme göstererek ilin en önemli sanayi merkezi durumuna gelen ilin ortabatısındaki Tempere, günümüzde de bu konumunu sürdürmektedir. İlin güneydoğu ucundaki Lahti, kış sporları merkezidir. Nüfus (1991 tah.) 681.926.

Hämeenlinna, İsveçce TAVASTEHUS, Finlandiya'nın güneybatısında, Häme ilinin (*lääni*) merkezi kent. Helsinki'nin kuzeybatısında, Vanaja Gölünün kıyısında yer alır. Adını bazı bölümleri 1250'ye tarihlenen Häme Şatosu'ndan alır. 1639'da berat alan ve önceleri kalenin kuzeyinde kurulu olan kent, 1779'da biraz daha güneyde bulunan bugünkü yerine taşındı. 1862'de Finlandiya'nın ilk demiryolu hattının kuzeydeki son istasyonu oldu. Kentin görülmeye değer yerleri arasında, yeniden inşa edilerek 1979'da ziyarete açılan şato, kilise (1798), Rönesans üslubundaki belediye binası ve besteci Jean Sibelius'un doğduğu ev sayılabilir. Hämeenlinna'da bir sanat galerisi, bilim enstitüsü, belediye müzesi ve yüksek öğretmen okulu vardır. Bir turizm merkezi olan Aulanko Parkı kent yakınındadır. Başlıca yerel sanayi kuruluşları dokuma fabrikaları, tabakhaneler ve lastik imalathaneleridir. Nüfus (1988 tah.) belediye, 42.760.

Hameln, Almanya'nın ortakuzeyinde, Aşağı Saksonya eyaletinde (*Land*) kent. Hannover'in güneybatısında, Weser Irmağı kıyısında yer alır. 8. yüzyılda Fuldalı keşişlerin kurduğu Aziz Bonifatius Manastırı çevresinde gelişti. 1200 dolayında berat aldı. 1259'a değin Fulda Manastırı'na bağlı bir pazar merkeziydi. Bir süre Braunschweig dükleri-nin yönetiminde kaldıktan sonra Hansa Birliği'ne katıldı.

Hameln'de Rattenfängerhaus, Almanya
Archiv für Kunst und Geschichte Berlin

Söylentiye göre Hamelnli çocuklar 1284'te kenti terk etmiş, bu olay ve çocukların daha sonra başlarından geçenler 16. yüzyılda ünlü Fareli Köyün Kavalcısı masalına konu olmuştur. Bir görüşe göre öykü Almanların doğu bölgelerini kolonileştirmeleri sırasında genç erkeklerin kentten göç etmesiyle bağlantılıdır. Ayrıca fare avcısı kavalcıyı, binlerce Alman çocuğunu 1212'de talihsiz Çocuk Haçlı Seferi'ne çıkaran Kölnlü Nikolaus'la ilişkilendirenler de vardır. Yerel tarih müzesinde bir fare avcısı koleksiyonu bulunur. Kentin Rönesans döneminden kalma ilginç yarı ahşap evlerinden olan Rattenfängerhaus'un (Fare Avcısının Evi) ve Hochzeitshaus'un (Düğün Evi) dış cephelerinde fare avcısı kabartmaları bulunur.

Hameln güzel manzaralı bir bölge ve doğal park olan Weser Platosunun en önemli kentidir. Demiryollarının kesişme noktasında yer alan bir ırmak limanı ve ticaret merkezidir. Başlıca sanayileri halı, kimyasal madde, makine ve gıda üretimidir. Nüfus (1989 tah.) 57.642.

Hamerling, Robert, asıl adı RUPERT JOHANN HAMMERLING (d. 24 Mart 1830, Kirchberg am Walde - ö. 13 Temmuz 1889, Graz, Avusturya), destan şiirleriyle tanınan Avusturyalı şair.

Viyana'da öğrenim gördükten sonra 1855-66 arasında Trieste'de ders verdi. *Ein Shwanenlied der Romantik* (1862;

Romantiğin Kuğu Şarkısı) gibi bazı yapıtları, okurlarca beğenilmesine karşın çekici ritimleri dışında pek özgünlük taşımaz. En başarılı yapıtları destanlarıdır. Lanetli Yahudi söylencesini görkemli bir romantizmle yeniden öyküledigi *Ahasver in Rom* (1866; Ahaşveroş Roma'da) parlak betimlemelerine karşın aşırı dramatize edilmiş bir yapıttır. *Der König von Sion* (1869; Sion Kralı) 1534'teki Anabaptistler hareketinin öyküsüdür. Öteki yapıtları arasında oyunlar, bir roman ve *Stationen meiner Lebenspilgerschaft* (1889; Yaşam Yolculuğunun Durakları) gibi otobiyografik ürünler vardır. Toplu yapıtları dört cilt olarak 1900'de M. Rabenlechner tarafından yayımlanmıştır.

Hamersley Sıradağları, Batı Avustralya'nın kuzeybatısında, Pilbara bölgesinde sıradağ. Fortesque Irmağının güneyinde, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda 260 km boyunca uzanır. Hint Okyanusundaki kayalık burunlarda ve mercan adacıklarda son bulur. Kırıklar ve boğazlarla bölünmüş çok yaşlı bir platonun parçasıdır. Wittenoom

Hamersley Sıradağlarında Dales Boğazı, Batı Avustralya
John Brownlie - Bruce Coleman Inc

Boğazının güneybatısındaki Bruce Dağı (1.236 m) Batı Avustralya'nın en yüksek noktasıdır. Dağlarda iklim sıcak ve kurudur.

Hamersley Sıradağları demir cevheri başta olmak üzere maden yatakları bakımından büyük önem taşır. Tom Price Dağı, Newman Dağı, Paraburdoo, Pannawonica ve başka bazı alanlarda 1960'tan sonra büyük demir ocakları işletilmeye açılmış, bu dağların Avustralya'nın demir cevheri üretimindeki payı 1980'de yüzde 90'a ulaşmıştır. Demir cevheri kıyıdaki Dampier'e ve Hedland limanına demiryoluyla taşınır; burada işlenen demir yurt dışına (özellikle Japonya'ya) gönderilmek üzere gemilere yüklenir. 1917'de Wittenoom'da bulunan mavi asbest 1930'larda düzensiz olarak, 1943'ten sonra da düzenli biçimde çıkarılmaya başlamıştır. 1950'de mineral elyafının özütlenmesi için bir tesis kurulmuş, ama maliyetlerin yüksekliği dolayısıyla asbest çıkarılmasına 1966'da son verilmiştir. Dağlarda az miktarda altın da bulunur. Maden işletmeleri dışında yörenin büyük bölümü Hamersley Sıradağları Ulusal Parkı'nı oluşturur; parkta kırmızı kanguru ve dingo gibi yabanıl hayvanlar yaşar. Kâşif ve maden arayıcısı Francis T. Gregory tarafından 1861'de keşfedilen sıradağlara keşif seferini finanse edenlerden biri olan Edward Hamersley'nin adı verilmiştir.

Hamgyang Dağları, Kore dilinde HAMGYANG-SANMEK, Kuzey Kore'nin kuzeydoğusunda dağ sırası. Hamgyang-puk (Kuzey Hamgyang) ilini kuzeybatıda sınır bölgesi ve doğuda Japon Denizi bölgesi olmak üzere ikiye ayıran su bölümü çizgisini oluşturur. Kema Platosunun kuzeydoğu kenarında yer alır; güneybatıda, Hamgyang-nam (Güney Hamgyang) ilindeki Bucanryang Dağlarıyla birleşme noktası olan Yudu Dağına, kuzeydoğuda ise Tuman Irmağının güney kıyısı yakınındaki Unmu Dağına uzanır. Ülkenin en yüksek sıradağları olduğundan Kore Alpleri olarak da anılır; 2.000 m'yi aşan 72 doruğu vardır. Çin sınırındaki Pektu Dağı (2.744 m) daha yüksek olmakla birlikte Kore Yarımadasındaki en yüksek nokta Hamgyang Dağlarındaki Kvanmo Dağıdır (2.541 m). Dağlarda el değmemiş ormanlar çoktur. Dik eğimli doğu yamaçları kıyı boyunca uzanır. Dağlardan kaynaklanan ve Japon Denizine dökülen ırmaklar kısa ve hızlı akışlıdır.

Hamgyang-nam, Kore dilinde GÜNEY HAMGYANG, Kuzey Kore'nin doğusunda il. Japon Denizindeki Doğu Kore Körfezine (Tongcosan-man) bakar. 1896'dan önce Hamgyang ilinin güneybatı bölümünü oluşturuyordu. Ülkenin 1945'te bağımsızlığa kavuşmasından sonra yapılan yönetsel düzenlemeyle yüzölçümü yarı yarıya küçüldü. 1949'da Vansan yöresiyle güneydeki iki ilçesi Kangvan iline bağlandı; kuzeybatıdaki küçük bir bölümü de yeni oluşturulan Çagang ilinin sınırları içinde kaldı. 1954'te, kuzeydoğudaki üç ilçesi yeni Yanggang iline katıldı. 1960'ta Hamhung, Hungnam ve bir ilçe ilden ayrıldı ve özel statülü özerk Hamhung kentini oluşturmak üzere birleştirildi. Hamgyang-nam ili gene de 19.000 km²'lik yüzölçümüyle Kuzey Kore'nin en büyük ilidir. Topraklarının büyük bölümünü Kema Platosunun güney kenarı oluşturur; Hamhung Ovası ülkenin en büyük pirinç üretimi merkezlerinden biridir. Başlıca tarım ürünleri pirinç ve mısırdır. Pukçang, Taksang ve Sinçang'da yetiştirilen elma ve şeftali ünlüdür. Ayrıca kenevir, keten ve tütün ekilir. Balıkçılık da gelişmiştir; Güney Kore Körfezinin çevresindeki sularda ringa, uskumru ve sardalye avlanır. İlde elde edilen deniz ürünleri ülkedeki toplam üretimin yaklaşık yarısını karşılar. Başlıca madenler kükürt, demir, kurşun, çinko, asbest, magnezyum ve tungstendir. Çangcin, Pucan ve Haçan ırmaklarından elde edilen bol hidroelektrik enerji, Hamhung sanayi bölgesindeki büyük azotlu gübre fabrikası da içinde olmak üzere önemli sanayi tesislerinde kullanılır. İl, tüketim malları üretiminde de ilk sıralarda yer alır. Yönetim merkezi Hamhung'dur. Nüfus (1987 tah.) 2.547.000.

Hamgyang-puk, Kore dilinde KUZEY HAMGYANG, Kuzey Kore'nin kuzeydoğu ucunda il. Doğuda Japon Denizi, kuzey ve batıda Rusya Federasyonu ve Çin'le çevrilidir. 1896'dan önce Hamgyang ilinin kuzeydoğu kesimini oluşturuyordu. 1954'te kuzeybatı kesimi yeni Yanggang ilini oluşturmak üzere ayrıldı. İl merkezi Çangcin de, Çangcin-si adıyla özel statülü özerk bir kent oldu. Büyük bölümü Kema Platosunun kuzeydoğu kenarında kalan 15.700 km²'lik bir alanı kaplar. Yarımadanın en yüksek noktası Kvanmo Dağının (2.541 m) yer aldığı Hamgyang Dağları batısında uzanır. Düzlük alanları uluslararası bir sınır olan Tuman Irmağıyla Japon Denizi boyunca uzanan kuzeydoğudaki dar şeritle sınırlıdır. Başlıca tarım ürünleri mısır, fasulye ve darıdır; keten ve şerbetçiotu da yetiştirilir. Dağlık ve yüksek kesimlerde koyun otlatılan çayırlar bulunur. Orman varlığının zengin olması nedeniyle ormancılık çok gelişmiştir. İlin temel ekonomik etkinliği madenciliktir. Musan yakınlarında büyük demir cevheri yatakları vardır; Tuman Irmağının aşağı kesimlerinde çıkarılan kahverengi kömür Kuzey Kore'nın toplam üretiminin beşte dördünü bulur. Aoci, Kimçek, Nacin ve Unggi gibi büyük kentlerde ve Çangcin-si sanayi bölgesinde metal işleme, kimya ve makine sanayileri gelişmiştir. Nüfus (1987 tah.) 2.003.000.

Hamhung, Kuzey Kore'nin ortadoğu kesiminde, Hamgyang-nam (Güney Hamgyang) ilinin merkezi kent. Yi hanedanı döneminde (1392-1910) Kore'nin kuzeydoğu bölümünün ticaret ve yerel yönetim merkeziydi. 12 km güneydoğusundaki Hungnam limanında 1928'de büyük bir azotlu gübre fabrikasının, yakınındaki Pucan ve Çangcin ırmakları üzerinde de hidroelektrik santrallarının kurulmasının ardından hızla gelişerek modern bir sanayi kentine dönüştü. Kore Savaşı (1950-53) sırasında ABD'nin hava bombardımanıyla yıkılan sanayi tesisleri yeniden inşa edildi; ayrıca yeni ve büyük bir sentetik kumaş fabrikası kuruldu. Günümüzde sanayisi kimyasal madde üretimi, metalurji, makine yapımı, petrol arıtımı ve gıda işlemeye dayanır. 1960'taki yönetsel düzenlemede Hamhungsi adıyla özel statülü özerk bir kente dönüştürülmüş ve Hungnam limanı da kente bağlanmıştır. Başlıca eğitim ve kültür kuruluşları Bilim Akademisi'nin Hamhung şubesi, Kimya Sanayisi Yüksekokulu, bir tıp yüksekokulu, Kimya Araştırma Enstitüsü ve Hamhung Devlet Tarih Müzesi'dir. Güzel manzaralı kıyılarında gözde plajlar uzanır. Nüfus (1987) 701.000.

Hâmî, asıl adı AHMED (d. 1679, Diyarbakır - ö. 1747, Diyarbakır), kasideleriyle ünlü Osmanlı divan şairi.

Diyarbakır'ın ünlü bilginlerinden ders aldı. İstanbul'a giderek (1709) bir süre Abdullah Paşa'nın divan kâtipliğini yaptı. 1716'da Diyarbakır valiliğine atanan Köprülüzade Hacı Abdullah Paşa'nın divan kâtipliğine getirildi. 1719-23 arasında Hacı Abdullah Paşa'nın valilik yaptığı Erzurum'da yaşadı. Tebriz'in fethinde gösterdiği başarılı hizmetler nedeniyle hâcegânlık rütbesi verildi. Azerbaycan çarpışmalarını, Tebriz'in alınışını ve bu arada Abdullah Paşa'nın üstün niteliklerini, düzenlediği 375 beyitlik kasidesinde anlattı. 1725'te Abdullah Paşa'nın İran seraskerliğinden alınmasından sonra memuriyetten ayrıldı. 1730'da yaptığı İstanbul yolculuğunu 268 beyitlik bir manzumede dile getirdi. On iki yıl Diyarbakır'da bilgin ve şairler çevresinde kaldı. Eski dostlarının çağrısı üzerine Erzurum'a giderken (1743) yolda eşkıya saldırısına uğradı, yaralandı ve çok büyük sıkıntılar çektikten sonra evine dönebildi.

Sanatsever bir insan olan Çetecizade Abdullah Paşa'nın Diyarbakır valiliğine atanmasıyla büyük bir refaha kavuşan Hâmî'nin evi ve kasrı yaşamının sonuna değin bir bilim ve sanat akademisi işlevi gördü. 1.937 beyitten oluşan *Divan*'ı 1854'te basılmıştır.

Hami, Wade-Giles yazımında HA-MI, Uygurca KOMUL, Çin'in Sinkiang Uygur Özerk Bölgesi'nin (*zizhiqu*) doğu kesiminde vaha kenti. Gansu Yönetim Bölgesi'nden Orta

Asya'ya ve batıya yönelen yolların üzerinde önemli bir durak olan Hami eski çağlarda Çinlilerce Yiwu adıyla bilinirdi. Hami adı ise kentin Uygurca adının Moğolcadaki biçimi olan Hamil'in Çinceye girmesiyle türedi.

Batı Asya'ya doğru genişleme politikası güden Çinliler bu vahaya eski çağlarda yerleştiler. Geç Han hanedanı döneminde de burasını geçici olarak istila ettiler (İS 73). Sui hanedanı döneminde 610'da yeniden Çin egemenliğine giren Hami 630'dan sonra Tang hanedanı döneminde Yizhou yöresinin yönetim merkezi oldu. 763'te, Kuzeybatı Çin'e giren Tibetlilerin eline geçti. 9. yüzyılda Uygurların, 13. yüzyılda Moğolların egemen olduğu kent, Moğolların geri çekilmesi üzerine küçük Uygur beyliklerinden birine dönüştü. 1473'te komşu Turfan Sultanlığı'yla birleşti. 16. yüzyılın sonlarında ve 17. yüzyılda Çungarların denetiminde kaldı. Çungarlarla çekişen Qing (Mançu) hanedanı 1698'den sonra yöreyi seferleri için bir üs olarak kullandı, ardından da hükümdarlık topraklarına kattı. 1860-70 arasında Müslümanların başlattığı ayaklanmalar sırasında, Sinkiang'ın büyük bölümü gibi burası da yıkıma uğradı. 1949'dan sonra sosyalist yönetim döneminde Hami'den Çin'in başka bölgelerine karayolu ve Gansu üzerinden demiryolu bağlantıları sağlandı. Yöredeki bir ocaktan çıkarılan kömür, Urumçi'deki (Wulumuqi) sanayi kuruluşlarının gereksinimini karşılar. 1950'lerin sonlarından beri Hami büyük bir demir çelik sanayisi merkezidir. Nüfus (1989) 157.000.

Hami-Sami dilleri, SAMİ-HAMİ, AFRİKA-ASYA ya da AFRASYA DİLLERİ olarak da bilinir, İsa'dan 6-8 bin yıl kadar önce bugünkü Sahra bölgesinde konuşulduğu sanılan ortak bir kök dilden türemiş dil ailesi. Afrika'nın kuzeyi ile Asya'nın güneybatısındaki en önemli dil ailesidir. Arapça ve İbraniceyle Amhara ve Hausa dilleri, bu aileye bağlı diller arasındadır.

Hami-Sami ailesine bağlı diller genellikle, türemiş oldukları kök dilin lehçelerini temsil eden beş kola ayrılır: Sami, Mısır, Berberi, Kuşi ve Çad dilleri. Bununla birlikte dilbilimciler, Çad dillerinin Hami-Sami ailesinin öteki kollarıyla köken yakınlığı olup olmadığı üzerine kesin bir yargıya varamamıştır. Aynı biçimde, Batı Kuşi dillerinin durumu da tartışmalıdır. Bazı dilbilimcilerin bu alandaki çalışmalarına karşın, Hami-Sami dillerinin türemiş olduğu kök dilin ancak yaklaşık bir modeli oluşturulabilmiştir. Dillerin türsel (tipolojik) sınıflandırmalarını karşılaştıran çalışmalardaysa daha büyük ilerleme kaydedilmiştir.

Araştırmalar bütün Hami-Sami dillerinin, gelişmelerinin ilk evresinde hem sesbilim, hem de biçimbilim açısından birçok ortak türsel özellik taşıdığını göstermektedir. Bu özelliklerin tümünü ya da çoğunu koruyan diller Eski Evre'dedir. Eski ünsüz sisteminin en az üçte ikisini ve öteki özelliklerin yarısı ile üçte ikisini koruyan diller Orta Evre'de, bu özelliklerin yarısından fazlasını yitirmiş olan diller ise Yeni Evre'de yer alır. Edebi Arapça olarak da adlandırılan Klasik Arapça ve İbranice dışındaki bütün çağdaş Hami-Sami dilleri Yeni Evre'ye girer.

Hami-Sami dillerinin ortak bir kök dilden türeyerek izlediği gelişim, temelde, birbirleriyle ilişkilerinin kopmasından sonraki kendi iç gelişmeleriyle açıklanır. Ama aynı zamanda farklı altkatmanlar da (bir bölgede yerini bir başka dile bırakan ama yeni dilde de izlerine rastlanan dil) bu süreci etkilemiştir. Böylelikle eski Hami-Sami dili yeni bölgelere yayılmış ve başlangıçta yabancı olan birçok halk tarafından benimsenmiştir. Dilleri konuşanların farklı ırklardan oluşu da, bu görüşü desteklemektedir. Altkatmanların en az etkili olduğu kol, Berberi dilleridir.

Sami kolu dört alt öbeğe ayrılabilir: Kuzey Çevre, Kuzey Merkez, Güney Merkez ve Güney Çevre öbekleri. Eski Evre'den Orta Evre'ye uzanan Kuzey Çevre öbeği, İÖ 3200'den İS 1. yüzyıl başlarına değin konuşulan Akad dili ve lehçeleriyle Babil ve Asur dillerini içine alır. Kuzey Merkez öbeği, İÖ 3000'lerden 2000'lere değin konuşulan ve Eski Evre'ye ait Kenan, Amurru ve Ugarit dillerini kapsar. İÖ 2000-İS 1000 arasında konuşulan Fenike-Pön diliyse Orta Evre'ye girer. Bu evredeki öteki Kuzey Merkez dilleri, İbranice, Eski Aramca ile Yaudi ve Moabi dilleridir. İÖ 13. yüzyıldan İS 2. yüzyıla değin Filistin'de konuşulan İbranice, sonradan yazı dili olarak bütün dünyaya yayılmış ve 1948'de kurulan İsrail Devleti'nin resmi dillerinden biri olmuştur. Moabi ve Yaudi dilleriyle İS 7. yüzyıldan başlayarak yerini Arapçaya bırakan Eski Aramca ise artık konuşulmamaktadır. Yeni Evre, Yeni Batı Aramca ile Süryaniceyi içerir. Güney Merkez öbeği, Eski ve Orta evrelere ait Klasik ya da Edebi Arapçayı kapsar. Başlangıçta Arabistan'da konuşulan bu dil, sonradan Hint Okyanusundan Atlas Okyanusuna kadar birçok bölgeye yayılmıştır ve İÖ 5. yüzyıldan günümüze değin çeşitli yazılı kayıtlarına rastlanır. Çağdaş Arapçanın lehçeleriyse, Yeni Evre'ye girer ve yaklaşık 100 milyon kişi tarafından konuşulur. Eski ve Orta Evre'ye ait Güney Çevre öbeği, İÖ 1000'lerden İS 1000'e değin konuşulan Güney Arapçasının lehçelerini içerir. İS 1000'lerde Etiyopya'nın kuzeyinde konuşulan Geez dili Orta Evre'ye, Güney Arapçası ve üç kola ayrılan Etiyopya öbeği ise Yeni Evre'ye örnektir.

Hami-Sami dil ailesinin Mısır kolu tek bir dille (Mısır dili) bu dilin yerel lehçelerinden oluşur ve beş evreye ayrılabilir. Eski Evre (Eski Mısır dili), İÖ 3000 öncesinden İÖ y. 2200'e değin gelir. Eski Evre'den Orta Evre'ye geçiş (Orta Mısır dili) İÖ y. 2200'den İÖ y. 1600'e değin sürer. Orta Evre (Geç Mısır dili) İÖ y. 1550'den İÖ y. 700 sonrasına değin, Demotikos diliyse İÖ y. 700'den İS 400 sonrasına değin sürer. Son olarak Kopt dili diye adlandırılan Yeni Evre, İS y. 2. yüzyılda başlamış ve 17. yüzyıla değin, bazı köylerdeyse 19. yüzyıla değin sürmüştür. Günümüzde Mısır'da Monofizit öğretiyi benimseyen Hıristiyanlar arasında kilise dili olarak Arapçanın yanı sıra Kopt dili de kullanılmaktadır.

Berberi (Berberi-Libya) kolu, Mısır Arap Cumhuriyeti'ndeki Siva Vahasından Senegal'e kadar bütün Kuzey Afrika'ya yayılmış birçok Yeni Evre Berberi lehçesini içerir. Tarih boyunca komşuluk ilişkisi içinde olanlar dışında, bu lehçeleri konuşanların çoğu birbirini anlayamaz ya da çok az anlar. Arapçadan yapılan aktarmalar açıkça görülür. Ayrıca Pön dilinden, Latinceden ve Sahra'nın güneyinde konuşulan dillerden de bazı öğeler alınmıştır.

Kuşi kolu, eldeki verilere dayanılarak yeniden kurulan ve Ortak Kuşi dili olarak adlandırılan kök dilden türemiştir. Kuşi dillerinin tümü de Yeni Evre'ye aittir ve beş alt öbeğe ayrılabilirler: Daha çok Sudan'da ve ayrıca Eritre'de konuşulan Kuzey öbeği; Addis Ababa'nın doğusunda konuşulan Doğu öbeği; Etiyopya'ya yayılmış olan Orta öbek ya da Agau öbeği; Ekvator'un güneyinde, Tanzanya'da konuşulan Güney öbeği; Etiyopya'nın batı sınırı boyunca ve Kenya'nın kuzeyinde konuşulan Batı öbeği.

Çad (Çad-Hami) kolunun en önemli dili Hausadır. Bu dili konuşanlar, Nijerya'nın kuzeyi, Nijer Cumhuriyeti, Gana'nın kuzey bölümü, Togo, Dahomey, Çad Cumhuriyeti ve Orta Afrika Cumhuriyeti'nin bazı bölgeleri ile Kamerun'da yaşar. Hausa dili ayrıca, başka Afrika dillerini konuşan pek çok halkın da ikinci dilidir. Çad koluna bağlı bütün öteki diller (sayıları 150'yi bulur) daha küçük etnik topluluklarca konuşulur. Hausa dışında hiçbir Çad dili yazılı değildir.

Hamid *bak.* Isparta

Hamidâbad *bak.* Isparta

Hamideli *bak.* Isparta

Hamidiye Alayları, Doğu Anadolu'da iskân sorununa çözüm bulunamayan göçebe Kürt aşiretlerini disiplin altında tutabilmek için II. Abdülhamid döneminde kurulan milis örgütleri. Aşiretlerin merkeze bağlı kalmalarını amaçlayan yarı askeri uygulama yaklaşık dört yıl (1905-08) sürmüştür.

Merkezi Erzurum'da bulunan 4. Ordu'nun komutanı Müşir Zeki Paşa, doğu vilayetlerinde yaşayan ve iskân edilemediği için bölgede asayişsizliğe yol açan aşiretler konusunda II. Abdülhamid'e sunduğu layihada padişahın adını taşıyacak süvari alayları kurulmasını önerdi. Amaç, iskâna gerek kalmaksızın, göçebelerin eli silah tutan bütün erkeklerini bir milis örgütü içinde disiplin altına almaktı. Bu görüş İstanbul'daki komutanlarca benimsenmedi; düzenli ordu disiplininden yoksun biçimde silahlandırılmış aşiretlerin daha büyük tehlikelere yol açabileceği ileri sürüldü. Buna karşın II. Abdülhamid, aşiretlerin yönetime bağlanacağı, bölgedeki Ermeni ayaklanmalarının önleneceği, Rusya ile olası bir savaşta bölge koşullarına alışık bu güçlerin önemli rol oynayacağı, diplomatik alanda da büyük devletlerin aşiretleri azınlık görme siyasetine ve el altından kışkırtmalarına son verileceği düşüncesiyle alayların kurulmasını onayladı.

1905'te 4. Ordu Komutanlığı'na tanınan yetki kapsamında aşiret başkanlarına kaymakamlık, miralaylık rütbeleri ve nişanlar gönderildi; her biri bir aşiret alayının komutanlığına atandı. Aşiret ağalarına subaylıklar verildi. Başlı başına bir alay kabul edilen her aşiret, muvazzaf ordu mensuplarına tanınan vergi bağışıklığından da yararlandırıldı. Buna karşılık atlarını ve teçhizatlarını kendilerinin sağlaması öngörüldü. Aşiret bireylerinin suç işlemeleri durumunda da sivil mahkemeler yetkisiz kılındı. Bu ayrıcalıklar nedeniyle çok sayıda Türkmen aşireti, II. Abdülhamid'in ilgi ve yakınlık duyduğu Ekrad'dan olduğunu ileri sürerek Hamidiye Alayları'na katılmayı yeğledi. Anadolu'da kısa sürede 63 alay kuruldu; alaylardan her birinde dört-beş bölük vardı. Karabina ve mızrakla silahlanan Hamidiye süvarileri gösterişli birlikler halinde cirit oyunları, atış talimleri yapmaya başladılar. Ama askerlik disiplininden yoksun olan bu süvariler sıkı savaş eğitimine ilgi duymadılar; kırsal kesimlerdeki baskıcı tutumları da giderek arttı. 1908'de II. Meşrutiyet ilan edilince uygulamaya son verildi.

Hamidiye kruvazörü, Balkan Savaşı sırasındaki başarılı deniz çarpışmalarıyla ünlenen Osmanlı savaş gemisi. İngiltere'de yaptırılarak 1905'te İstanbul'a getirildi. II. Abdülhamid'in donanmaya duyduğu kuşku nedeniyle 1908'e değin Haliç'te demirli kaldı. Balkan Savaşı başlayınca Hüseyin Rauf Bey (Orbay) komutasında Karadeniz'

de görevlendirildi. Aralık 1912'de Varna'yı ve öteki Bulgar limanlarını bombaladı. 20-21 Aralık 1912 gecesi bir Bulgar torpil gemisince vuruldu. Baş tarafı tümüyle suya gömülü olarak İstanbul'a gelmeyi başardı ve Haliç'te onarıma alındı. Ocak 1913'te bu kez Ege Denizine açıldı. Yunanistan'ın Sýros Adasındaki barut ve dinamit fabrikasını yok ettikten sonra Yunan donanmasının ünlü "Makedonya" kruvazörünü ve 11 Mart 1913'te Adriya Denizine girerek bir Yunan kuru yük gemisini batırdı. Dıraç'taki (Durrës) Sırp kuvvetlerinin karargâhlarını bombaladı ve büyük kayıplar verdirdi. Shëngjin'de beş Sırp nakliye gemisini batırdı. Londra Antlaşması'nın imzalandığı

"Hamidiye" kruvazörü
Ara Güler Arşivi

30 Mayıs 1913'e değin Ege ve Akdeniz'de 11.200 mil kat eden ve çok sayıda yara alan "Hamidiye", 7 Eylül 1913'te Yeşilköy'de büyük törenle karşılandı. Başarıları nedeniyle "Kahraman" unvanını aldı. Askeri başarıları büyük olmamakla birlikte "Hamidiye" kruvazörü Balkan Savaşları'nın ağır yenilgi koşullarında halk ve askerin gözünde bir umut ışığı oldu.

Hamidiye Sebili, İstanbul'da, Alemdar Caddesi üzerinde Osmanlı baroğu üslubunda sebil. Bahçekapı'da, Hamidiye Türbesi'nin de (I. Abdülhamid'in mezarı) içinde yer aldığı bir külliyenin parçasıyken, buradaki imaretin yıkılması üzerine Zeynep Sultan Camisi haziresine bitişik olan bugünkü yerine taşınmıştır. Mimarının Mehmed Tahir Ağa olduğu sanılır. Sebil yeni yerine taşındığında, Alemdar Caddesi'nin Gülhane Parkı girişi karşısında bir dirsek yaptığı noktaya yerleştirilmiş, sağına ve soluna da doksan derecelik bir açı yapacak biçimde gene aynı külliyeden getirilmiş iki çeşme konmuştur. Çeşmelerin arasında 3/4 dairelik bir çıkıntı yapan sebilin bu konumu, yolun köşesini de iyice vurgulamaktadır.

Sebilin iki basamaklık bir taban üstündeki alt bölümü pilastra benzer çıkıntılarla bölmelere ayrılmış, bunların ortasına yuvarlak kartuşlar yerleştirilmiştir. Bunun üstünde, her pilastrın hizasındaki narin üçlü sütun demetleri arasında kalan pencere boşlukları madeni şebekelerle örtülmüştür. Pencerelerin üstündeki oldukça yüksek kasnak, bezeme olarak yatay kartuş sıralarıyla doldurulmuştur. Kasnaktan iyice dışarı taşan ahşap saçağın üstünde kurşun kaplı kubbe yer alır. Çeşmelerin ön yüzünde iki yanda ikişer gömme sütun vardır. Bunların ortasındaki nişin kemerinden başlayarak yukarıya doğru iki tane küçük yaprak örgesi, bir palmet ve bir kartuş yerleştirilmiştir. Sebilin saçağı iki yanda biraz alçalarak çeşmelerin üstünü de örtmektedir.

Hamidoğulları, Göller Yöresi ve Antalya-Korkuteli yöresinde hüküm süren Türkmen beyliği (1300-1423). Akdeniz kıyılarının bu bölümüne egemen olmaları nedeniyle, Hamidoğlu beylerine "emirü's-sevahil" (kıyıların emiri) ya da "sultanü's-sevahil" (kıyıların sultanı) denmiştir.

Türklerin Anadolu'ya geçişi sırasında, Göller Yöresi ile Batı Toroslar arasındaki bölgeye yerleşen Teke Türkmenlerinin kollarından biri de Hamidli oymağıydı. Oymağın başı Hamidoğlu İlyas, 13. yüzyılın sonlarında Anadolu Selçuklu Devleti'nin bölgedeki uçbeyiydi. Anadolu Selçuklularının son döneminde merkezî yönetim zayıflayınca, İlyas Bey'in oğlu Felekeddin Dündar Bey (hd 1300-24) bağımsızlığını ilan ederek Uluborlu, ardından da Eğirdir'i merkez edindi. Felekâbâd adını verdiği Eğirdir'i bayındırlaştırmanın yanı sıra Gölhisar, Korkuteli ve Antalya'yı alarak egemenlik sınırlarını genişletti. Ama Antalya yöresini kardeşi Yunus'a bırakarak, beyliğin Antalya ve Eğirdir kollarına ayrılmasının temelini attı. İlhanlıların Anadolu genel valisi Emir Çoban bölgede üstünlük kurunca, Dündar Bey de 1314'te ona bağlandı. Bunun kanıtı olarak, kestirdiği ilk paralara kendi adının yanı sıra İlhanlı hükümdarı Olcaytu'nun adını da yazdırdı. Emir Çoban'dan sonra İlhanlıların Anadolu genel valiliğine getirilen oğlu Timurtaş'la anlaşmazlığa düşünce, Timurtaş tarafından 1324'te öldürüldü. Bu olaydan sonra beylik, Eğirdir ve Antalya olmak üzere iki kola ayrıldı.

Dündar Bey'in oğlu Hızır Bey, Timurtaş'ın İlhanlı yönetimiyle anlaşmazlığa düşüp Anadolu'dan uzaklaşmasından yararlanarak, 1327'de Eğirdir Hamidoğullarının başına geçti. Bir yıl sonra kardeşini beylikten uzaklaştırarak Necmeddin sanıyla başa geçen İshak Bey, Burdur yöresini de küçük kardeşi Mehmed'e bıraktı. Eşrefoğulları topraklarının bir bölümünü alarak sınırlarını daha da genişletti. Yerini daha sonra yeğeni Muzaffereddin Mustafa Bey ve Hüsameddin İlyas aldı. Bu dönemde beylik, özellikle Karamanlılarla çatışmalara girdi. Hüsameddin İlyas'ın oğlu Kemaleddin Hüseyin Bey, 1374'te Osmanlı padişahı I. Murad'ın isteği üzerine Yalvaç, Karaağaç, Beyşehir, Seydişehir ve Alaşehir'deki topraklarını 80 bin altın karşılığında Osmanlılara sattı. Kemaleddin Hüseyin Bey'in ölümünden (1391) sonra Hamidoğullarının Eğirdir kolunun toprakları Karamanlılar ve Osmanlılar arasında paylaşıldı.

Hamidoğullarının Antalya kolu, Felekeddin Dündar'ın kardeşi Yunus Bey'in ölümü ve beyliğin tümünün 1324'te başsız kalmasıyla birkaç yıl sarsıntı geçirdi. 1328'de kardeşi İshak Bey tarafından Eğirdir'den uzaklaştırılan Hızır Bey Antalya yöresine geçti ve buradaki kolu buyruğu altına aldı. Antalya Hamidoğulları gerek Hızır Bey, gerekse ondan sonraki Sinaneddin, Dadı ve Mübarizeddin Mehmed ile Osman Bey dönemlerinde, ellerindeki küçük bölgeyi Karamanlılara, ardından Osmanlılara karşı korumaya çalıştılar. 1361'de Antalya'yı işgal eden Kıbrıslı Hıristiyan kuvvetleri 1373'te burayı yeniden Hamidoğullarına bıraktı. Beylik 1392'de Osmanlı padişahı I. Bayezid tarafından ilhak edildiyse de, Ankara Savaşı'nda (1402) Osmanlıları yenen Timur tarafından yeniden kurduruldu. 1423'te son Hamidoğlu beyi olan Osman, Antalya'da Osmanlı kuvvetleriyle savaşırken öldü; topraklarının tümü Osmanlılara geçti.

Kuruluş yıllarında 8-10 bin dolayında atlı ve yaya askeri bulunan Hamidoğulları, öteki Türkmen beylikleri arasında önemli bir konumdaydı. Sonraları Karamanlıların baskıları ve merkezî yönetimin güçlendirilmemesi nedeniyle hızla zayıflayarak küçüldü. Bununla birlikte Antalya'nın elde tutulması, beyliğin uzun süre ayakta kalmasını sağladı. Bu limandaki ticaret üstünlüğünün yanı sıra halı ve kilim dokumacılığının ileri düzeyi beyliğin gücünü olumlu yönde etkiledi. Hamidoğulları döneminde Göller Yöresi'ndeki kentlerin büyük bölümünde önemli bayındırlık işleri yapıldı. Bazı kentlerde Anadolu Selçuklu mimari yapıları onarıldı (örn. Antalya'daki Yivli Minare Camisi).

Hamidullah, Muhammed (d. 19 Ocak 1908, Haydarâbad, Hindistan), çağdaş İslam bilgini.

Darü'l-Ulum'dan sonra Osmaniye Üniversitesi'nde okudu. Devletler hukuku alanında lisansüstü çalışma yaptı. Daha sonra Hicaz, Suriye, Filistin, Mısır ve Türkiye kütüphanelerinde bulunan İslam devletler hukuku alanındaki yapıtları inceledi. Almanya'da Bonn'daki Friedrich Wilhelm Ren Üniversitesi'nde aynı konuda doktorasını verdi (1933). Çalışmalarına Paris Üniversitesi'nde devam etti. Bu arada Kuzey Afrika ülkelerinin kütüphanelerinde incelemeler yaptı. Hindistan'a dönerek Osmaniye Üniversitesi'nde çalışmaya başladı. Bu üniversitede devletler hukuku profesörüyken, görevle ülke dışında bulunduğu bir sırada Haydarâbad'ın Hindistan hükümeti tarafından işgal edilmesi (1948) üzerine geri dönmedi. Siyasal mülteci olarak Fransa'ya sığındı.

Hamidullah başta Fransa, AFC, Mısır, Pakistan ve Türkiye olmak üzere, birçok ülkenin üniversitelerinde dersler, konferanslar verdi. 1952'de İstanbul Üniversitesi'nde çalışmaya başladı; uzun yıllar Edebiyat Fakültesi İslam Araştırmaları Enstitüsü ile Erzurum'da Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'nde öğretim üyeliği yaptı. Bu sırada başta *İslam Tedkikleri Enstitüsü Dergisi* ile *İlahiyat Fakültesi Mecmuası* olmak üzere birçok süreli yayında bilimsel makaleler yazdı. Paris'teki Bilimsel Araştırmalar Ulusal Merkezi'nin (CNRS) üyesi olan Hamidullah'ın beş ayrı dilde (Arapça, Urduca, İngilizce, Fransızca ve Almanca) yazdığı ve yayımladığı yapıtları, İslam'ı temel kaynaklarına inerek kavramada ve günümüz koşullarına uygun biçimde yeniden anlamlandırmada etkili oldu, Batı dünyasında İslam'ın doğru biçimde tanınmasında rol oynadı. Hamidullah'ın Türkçede yayımlanmış yapıtları arasında *İslama Giriş*

(1961), *Hz. Peygamberin Savaşları* (1962), *İslamda Devlet İdaresi* (1963), *Kur'an-ı Kerim Tarihi* (1965), *İslam Peygamberi* (1966, 2 cilt), *Resulullah Muhammed* (1973, 1991), *İslam Hukuku Etüdleri* (1984) ve *İslam Müesseselerine Giriş* (1984) sayılabilir.

hamilelik *bak.* gebelik

Hamilkar Barkas (ö. İÖ 229/228 kışı), Kartacalı general. Roma ile yapılan I. Kartaca Savaşı'nın (İÖ 264-241) son yıllarında Sicilya'daki Kartaca kuvvetlerinin komutanlığını yapmıştır.

Hannibal'in babası olan Hamilkar, İÖ. 247'de Sicilya'da yönetime geldiğinde Kartaca, Lilybaion (bugün Marsala) ve Drepana (bugün Trapani) dışında Sicilya'daki topraklarının tümünü Roma'ya kaptırmıştı. Hamilkar, bir yandan çete savaşı taktikleriyle Sicilya'nın batısındaki Roma birliklerine aralıksız saldırılar düzenlerken, öte yandan adanın kuzey kıyısında karaya çıkarak Ercte Dağını (büyük olasılıkla Palermo yakınlarındaki Pellegrino Dağı) ele geçirdi ve Romalıların bütün girişimlerine (İÖ 247-244) karşın geri çekilmedi. Buradan Sicilya kıyılarına ve İtalya'nın güneyine deniz seferleri düzenledi. Ardından Eryx Dağı'nı (bugün Trapani yakınlarındaki Erice'de) ele geçirdi ve burayı İÖ 241'e değin elinde tuttu.

Aynı yıl Kartaca donanması Gaius Lutatius Catulus tarafından yenilgiye uğratıldı. Bunun üzerine Hamilkar, Romalılarla savaşı sona erdiren bir anlaşma yaptı. Ardından Afrika'ya döndü; İÖ 238'e değin Kuzey Afrika'daki eyaletlerini ayaklanan paralı askerlerden geri almak için uğraştı. Kazandığı başarılarla Kartaca'daki gücünü giderek artırdı. Roma'ya geçen Sicilya ve Sardinya'nın yerine İspanya'yı işgal etti. İspanya'da Akra-Leuke kentini (bugün Alicante) kurdu ve bir çarpışmada ölünceye değin topraklarını genişletmeyi sürdürdü.

Hamilton, ABD'de Ohio'nun güneybatı kesiminde, Butler ilinin (*county*) merkezi (1803) kent. Büyük Miami Irmağı kıyısında, Cincinnati'nin 40 km kuzeyinde yer alır. Yakınındaki Middletown ile birlikte bir metropoliten alan oluşturur. 1794'te Fairfield adıyla Hamilton Kalesi'nin bitişiğinde kuruldu. Daha sonra ABD'li devlet adamı Alexander Hamilton'ın adını aldı. Irmağın karşı yakasındaki Rossville 1854'te Hamilton'a katıldı. Bu tarihten önce tamamlanan, Dayton ile Cincinnati'yle bağlantılı Miami ve Erie Kanalı'nın yanı sıra bir hidroelektrik santralın inşa edilmesi, kentin sanayi yönündeki gelişmesine temel oluşturdu. Günümüzde kasa, otomobil parçaları, kâğıt, dokuma, mekanik ve hidrolik pres üretilen Hamilton, aynı zamanda tarımsal bir ticaret merkezidir. Askerler, Denizciler ve Öncüler Anıtı'nda ve Butler İl Tarih Derneği'nde yörenin geçmişiyle ilgili kalıntılar sergilenir. Kentte Miami Üniversitesi'nin bir kampusu vardır. Nüfus (1990) kent, 61.368; metropoliten alan, 291.479.

Hamilton, Atlas Okyanusunun batısındaki Büyük Bermuda Adasında, İngiliz kolonisi Bermuda'nın başkenti. Bir derin su limanının kuzey kıyısında yer alır. Adadaki dokuz yönetim biriminden biri de aynı adla anılır. 1790'da kurulan ve 1793'te tüzel kimlik kazanan Hamilton 1815'te St. George'un yerine başkent oldu; 1897'de de kent statüsü kazandı. 1956'da yatırımları özendirmek ve iş olanakları yaratmak için serbest liman haline getirildi. Ekonomisinin belkemiği turizmdir. Yolcu gemileri kentin ana caddesi boyunca uzanan doklara yanaşır. Havalimanı kentin 13 km kuzeydoğusundadır. Pastel renklere boyanan kent binalarının çatıları beyazdır. Kentin görkemli yenigotik katedrali, Church Sokağı üzerindedir. Yakınında Temsilciler Meclisi'ni, Yüksek Mahkeme'yi ve yargı organlarını barındıran Toplantı Binası ile öteki hükümet binaları bulunur. Bermuda Kütüphanesi ve Tarih Derneği Müzesi, Par-la-Ville Bahçeleri içindedir. Belediye binası içinde de bir sanat galerisi vardır. Nüfus (1985) 1.676.

Hamilton limanı, Bermuda
Bermuda News Bureau

Hamilton, İskoçya'nın güneybatı kesiminde, Strathclyde iline (*region*) bağlı ilçe (*district*). 1975'te yapılan yönetsel düzenleme sırasında eski Lanark ilinin kuzeydoğu yöresinin bir bölümünün ayrılmasıyla oluşturuldu. Kuzeybatıda Glasgow kentiyle bitişik olan ilçe, Hamilton kentini çevreleyen 132 km²'lik bir alanı kaplar. 19. yüzyılda dantelciliğe ve dokumaya, daha sonra kömür madenciliği ve makine yapımına dayalı bir sanayi kenti olarak gelişen Hamilton, günümüzde daha çok ticari ve yönetsel bir merkezdir. İlçenin kuzeydoğu ucunu oluşturan Clyde Vadisi ile güneydeki yüksek kesimlerde mandıracılık yapılır; ayrıca yoğun tarım yöntemiyle domates ve meyve yetiştirilir. Buradan elde edilen meyveler Clydesdale ilindeki Carluke kasabasında reçel yapımında kullanılır. Nüfus (1987 tah.) 107.018.

Hamilton, İskoçya'da, Strathclyde iline (*region*) bağlı Hamilton ilçesinin (*district*) merkezi kent. Avon Irmağının Clyde Irmağı ile birleştiği noktanın yakınında, Glasgow metropoliten alanının hemen güneydoğusunda yer alır. Bölgede yerleşim tarihöncesi dönemde başladı. Kentin 3 km güneydoğusundaki Cadzow Şatosu 10. yüzyıldan başlayarak kraliyet konutu olarak kullanılmaya başladı. 1314 Bannockburn Çarpışması'ndan sonra I. Robert bölgeyi Hamilton ailesine verdi; 1445'te kasaba ailenin adını aldı. 1548'de krallık ilçesi yapıldıysa da 1670'te unvanı geri alındı. Bölgede kömür bulunması 19. yüzyılda kasabanın çok genişlemesine yol açtı; daha sonra burada demir dökümhaneleri ve çeşitli motor fabrikaları kuruldu. 1947'de ise bütün ocaklarda üretim durmuştu. Günümüzde Hamilton bazı hafif sanayi kuruluşları, dokuma ve gıda işleme fabrikaları olan konut ağırlıklı bir ticaret ve yönetim merkezidir. Çevresinde geniş meyve bahçeleri, bostanlar ve mandıralar da yer alır. Nüfus (1981) 51.719.

Hamilton, Kanada'da, Ontario'nun güneydoğusundaki Hamilton-Wentworth bölge belediyesinin merkezi (1853) kent. Ontario Gölünün batı ucunda, Hamilton limanının (Burlington Koyu) güney kıyısında yer alır. 1669'da Fransız kâşif Robert Cavelier'nin ayak bastığı yörede sürekli yerleşim, ayaklanan 13 Amerikan kolonisinden kaçan İngiltere yanlılarının gelmesiyle 1778'de başladı. Kasaba 1813'te George Hamilton tarafından kuzeydeki liman bölgesiyle, yörede Mountain (dağ) adı verilen Niyagara Kayalıkları arasındaki eğimli ovada kuruldu. Kuruluş yıllarında komşu Dundas kasabasının gölgesinde kaldıysa da Hamilton limanını Ontario Gölüne bağlayan Burlington Kanalının açılmasından (1830) sonra önemli bir liman ve demiryolu merkezi olarak hızla gelişti.

Hamilton'da Belediye Binası, Ontario
Canadian Government Travel Bureau, Ottawa. fotoğraf C.F. Ruggles

1846'da kent statüsü kazanan Hamilton bugün Kanada'nın önde gelen sanayi merkezlerinden biridir. 1893'te üretime başlayan demir-çelik sanayisi ülke içinde birinci sırada yer almakta ve çelik üretiminin yarısından çoğunu sağlamaktadır. Öteki sanayileri arasında otomobil, lastik, demiryolu donanımı, elektrikli aletler, giyim eşyası, branda bezi, kimyasal maddeler ve çiftlik aletleri üretimi sayılabilir. Bankacılık kuruluşlarının da yoğunlaştığı kent ayrıca geniş bir meyvecilik bölgesinin merkezidir. Kanada'nın en büyük açık hava pazarı buradadır.

Hamilton 55 km kuzeydoğudaki Toronto ve 88 km güneydoğudaki Buffalo'ya (New York) demir ve kara yoluyla bağlıdır. 25 km²'lik bir alanı kaplayan kusursuz limanı 6 km uzunluğundaki bir kıyı diliyle Ontario Gölünden korunur. Nükleer araştırmalarıyla ünlü McMaster Üniversitesi (1887'de Toronto'da kuruldu, 1930'da Hamilton'a taşındı) kentin batı kenarındadır. Hamilton Binası (1973) görkemli bir gösteri sanatları merkezidir. Kanada Futbol Ünlüler Evi, Belediye Binası Meydanı'ndadır. Kent yakınlarında yazın ışık ve ses gösterilerinin yapıldığı Dundurn Şatosu (1832), Kraliyet Botanik Bahçeleri (1941) ve 1812 Savaşı'nın en önemli çatışmasının geçtiği yerde bulunan Stoney Creek Tarihsel Anıtı vardır. Nüfus (1986) kent 306.728; (1990) metropoliten alan, 594.600.

Hamilton, Yeni Zelanda'da, Kuzey Adasının ortakuzey kesiminde kent. Waikato Irmağının ağzından 130 km uzaktadır. Waikato topraklarında terk edilmiş bir Maori köyünün yerinde askeri yerleşme olarak kuruldu. 1877'de ilçe, 1945'te de kent yapıldı. Adını Maorilerle savaşırken ölen İngiliz Kraliyet Deniz Kuvvetleri'nden John Hamilton'dan alır. Yeni Zelanda'nın iç kesimlerdeki en önemli kenti olan Hamilton 112 km kuzeybatısındaki Auckland ve 549 km güneydeki Wellington'a demir ve kara yoluyla bağlıdır. Hayvancılık ve kerestecilik merkezi olarak önem taşıyan kentteki başlıca sanayi kuruluşları mandıracılık, et işleme, biracılık, tuğla yapımı ve bıçkıcılıkla ilgilidir. Ayrıca hayvan yemi, çiftlik makineleri, giyim, karton, plastik, prefabrike bina ve havagazı üretimi yapılır. Hamilton,

Kapuni ve Maui doğal gaz yataklarından gelen boru hattının üstündedir. Önemli kurumları Waikato Üniversitesi (1964), öğretmen okulu, Anglikan katedrali ve Hamilton Sanat Galerisi'dir. Nüfus (1988 tah.) kent, 96.200; kentsel alan, 103.500.

Hamilton, Alexander (d. 11 Ocak 1755/57, Nevis, İngiliz Batı Hint Adaları - ö. 12 Temmuz 1804, New York kenti, New York, ABD), 1787 Anayasa Kurultayı'nda New York temsilcisi, *The Federalist*'in en önemli yazarı, ABD'nin ilk hazine bakanı (1789-95).

Gezgin bir tüccar olan babasının aileyi terk etmesi üzerine Alexander 11 yaşında St. Croix Adasındaki bir ticarethanenin muhasebesinde çalışmaya başladı. 1768'de annesinin ölümünden sonra kısa sürede kâtiplikten yöneticiliğe yükseldi. 1773'te New York'ta King's College'da (sonradan

Alexander Hamilton, John Trumbull'ın yağlıboya çalışmasından ayrıntı; Ulusal Sanat Galerisi, Washington, D.C.
National Gallery of Art, Washington, D.C.
Andrew Mellon Collection

Columbia Üniversitesi) başladığı öğrenimini İngiltere'ye karşı başkaldırı hareketinin hız kazanması yüzünden yarıda bıraktı. Boston Çay Partisi'ni(*) açıkça savundu. Kıta Kongresi'nin İngiliz ürünlerinin ithal edilmemesi, tüketilmemesi ve ihraç edilmemesi yolundaki anlaşmalarını desteklemek ve İngilizlerin Québec politikasına karşı çıkmak amacıyla 1774-75 yıllarında yazdığı üç makale etkili oldu.

Mart 1776'da yerel topçu birliklerinde yüzbaşı olarak göreve başladı ve kendi bölüğünü kurdu. Trenton Çarpışması'nda Hamilton ile askerleri, İngiliz kuvvetlerinin George Washington'ın ana ordusuna saldırmasını önlemekte büyük başarı gösterdiler. Washington Şubat 1777'de Hamilton'ı yarbay rütbesiyle kendi yaverliğine atadı. Washington'ın karargâhında geçirdiği dört yıl boyunca Hamilton generalle büyük yakınlık kurdu ve onun yazışmalarından sorumlu oldu. Önemli askeri görevler yüklenen Hamilton, çok iyi Fransızca bildiği için Washington ile Fransız general ve amiralleri arasında irtibat subaylığı da yaptı.

Kısa sürede servet ve nüfuz kazanmak isteyen Hamilton, New York'un en seçkin ailelerinin birinden General Philip Schuyler'in kızı Elizabeth'le evlendi. Washington ona savaş alanında aktif görev vermeyi reddedince Hamilton 1781 başlarında generalin emrinden ayrıldı ama dostlukları sürdü; Washington Temmuz 1781'de onu bir taburun komutanlığına getirdi. Hamilton kasımda Yorktown'da İngiliz kuvvetlerine karşı bir saldırıya komuta etti.

Kasım 1781'de savaşın hemen bütünüyle sona ermesi üzerine Albany'ye yerleşen Hamilton orada hukuk öğrenimi gördü, Temmuz 1782'de avukatlığa başladı. Temmuz 1781-Temmuz 1782 arasında *New York Packet*'ta yazdığı altı makaleyle güçlü bir merkezî hükümet kurulmasını savundu. Daha sonra seçildiği Kongre'de de (Kasım 1782-Temmuz 1783) aynı doğrultuda çalıştı.

1783'te New York kentinde avukatlığa başlayan Hamilton, Bağımsızlık Savaşı sırasında İngilizlere sadık kalan Kralcıların savunmasını üstlendi. 1786'da New York Yasama Meclisi'ne temsilci olarak seçildi. Mayıs 1787'de Philadelphia'da toplanan Anayasa Kurultayı'na gönderilen New York temsilciler heyetinde Hamilton da yer alıyordu. Kurultaydaki tartışmalarda çok etkin olamadıysa da 18 Haziran'da yaptığı uzun bir konuşmada ulusal hükümetle ilgili görüşlerini açıklama olanağı buldu. Hamilton'ın modeli, yasama, yürütme ve yargı erklerine ayrılmış bir yönetimi içeren III. George dönemindeki İngiltere'ydi. Yasama organı, özgür erkek seçmenlerin üç yıl için seçtiği temsilcilerin toplandığı bir meclis ile iki dereceli seçimle gelen ve ömür boyu görev yapacak senatörlerin bulunduğu bir senatodan oluşacaktı. Gene ömür boyu görevde kalacak başkan da iki dereceli seçimle göreve gelecek, yasama organı üzerinde mutlak bir veto hakkı taşıyacaktı. Merkezî hükümet, eyalet valilerini atayacak, bu valilerin de eyalet meclisleri üzerinde mutlak veto hakkı bulunacaktı. Yargı organı ise ömür boyu görevli yargıçlardan oluşan bir yüksek mahkeme olacaktı. Eyaletlerin varlığı korunacak ama hemen hiçbir yetkileri olmayacaktı. Monarşik bir öz taşıyan bu plana göre ulusal hükümetin egemenliği sınırsızdı. Hamilton'ın planı kurultayda çok etkili olmadı; delegeler federal hükümete önemli yetkiler vermekle birlikte halkın da benimseyebileceği bir anayasa taslağı oluşturdu. Federalist bir anayasaya şiddetle karşı çıkan öteki iki New York delegesinin kurultaydan çekilmesi üzerine New York eyaleti resmen temsil edilme durumunu yitirdi. Eyalet adına imza yetkisi bulunmayan Hamilton bireysel olarak yeni anayasayı imzalamaktan kaçınmadı.

New Yorklu muhalifler yeni anayasaya karşı hemen saldırıya geçtiler. Hamilton gazetelerde Caesar imzasıyla yazdığı yazılarla onları yanıtladı. Bu yazılar çok etkili olmayınca Publius imzasıyla yazmaya başladı. Virginia temsilcisi James Madison ve Dışişleri Bakanı John Jay ile birlikte *The Federalist*, adlı yazı dizisini kaleme aldı. Anayasayı ve cumhuriyet yönetimini savunan *The Federalist*, Ekim 1787-Mayıs 1788 arasında gazetelerde yayımlanan 85 makaleden oluşuyordu. Bu makalelerin en az üçte ikisi Hamilton'ın kaleminden çıkmıştı. Ülke çapında büyük yankı uyandıran dizi, siyaset literatürünün klasiklerinden biri olarak Amerikan siyasal kurumlarının biçimlenmesinde büyük rol oynadı. Hamilton 1788'de Kıta Kongresi'ne New York'tan yeniden temsilci seçildi. Güçlü bir muhalefete karşın anayasanın 13 eyaletin dokuzunda onaylanmasını sağladı.

Başkan Washington 1789'da Hamilton'ı ülkenin ilk hazine bakanı olarak görevlendirdi. Hamilton'ın çıkardığı ilk program, gerek ülke içinde, gerek dış dünyada güven sağlama ve ulusal hükümeti eyaletler aleyhine güçlendirme hedeflerine dayanıyordu. Hamilton'ın programı ile dış politika çerçevesinde girişilen mücadelelerin sonuçlarından biri, ulusal düzeyde siyasal partilerin doğması oldu. Washington gibi Hamilton da siyasal partilerden nefret ediyor, onları birer huzursuzluk ve istikrarsızlık kaynağı olarak görüyordu, ama gene de Federalist Parti'nin önderliğini üstlendi. Bu parti büyük ölçüde Hamilton'ın politikalarını Kongre'de desteklemek amacıyla kurulmuştu. Federalistlerin karşısında, Temsilciler Meclisi üyesi James Madison ile Dışişleri Bakanı Thomas Jefferson'ın kurduğu Cumhuriyetçi Parti yer alıyordu. Dış ilişkilerde Federalistler İngiltere'yle yakın ilişkiyi savunurken, Cumhuriyetçiler Fransa'yla eski yakınlığın güçlendirilmesini öneriyorlardı. Hamilton, programını yürütme çabası içinde Jefferson'ın dışişleri alanındaki yetkilerine müdahale etti. Fransız Devrimi'nden ve onun yaydığı eşitlikçi düşüncelerden nefret ettiği için, Jefferson'ın Fransa'ya yarayacak ya da İngiltere'ye zarar verecek politikalarını engellemeye çalıştı. Hamilton'ın bu tutumu ve programında yer alan başka bazı ilkeler Jefferson'la aralarında bir tür kan davası doğmasına yol açtı.

İngiltere ile Fransa arasında 1793'te patlak veren savaş ve buna bağlı gelişmeler sonucunda aldığı ağır eleştirilerden bezen Hamilton 31 Ocak 1795'te kabineden çekildi. Ama gayri resmî danışman olarak nüfuzunu korudu. Washington'ın Eylül 1796'da sunduğu Veda Mesajı'nın büyük bölümü Hamilton'ın kaleminden çıkmıştı.

Başbakanlık seçimi için Federalist önderler Hamilton'ı değil, John Adams'ı aday gösterdiler. Adams'ı kendi görüşlerine yakın bulmayan Hamilton, başkan yardımcısı adaylığına seçilen Thomas Pinckney'yi başkan seçtirebilmek için seçmenler kurulunu etkilemeye çalıştı. Adams'ın seçimi kazanmasına karşın Hamilton'ın hükümet üzerindeki nüfuzu sürdü. Adams, Washington'ın kabinesini korumuştu; kabine üyeleri de bütün politika sorunlarında Hamilton'a danışıyor, ona gizli bilgiler aktarıyor, hatta başkanı onun politikaları yönünde sıkıştırıyorlardı.

Cumhuriyetçilerin kiralık kalemlerinden James T. Callender 1797'de yayımladığı bir kitapta Hamilton'ı 1790'da Maria Reynolds adında bir kadınla kurduğu ilişki dolayısıyla yolsuzluğa sapmakla suçladı. Hamilton bu iddia karşısında "usulsüz ve uygunsuz bir aşk macerası"nın varlığını itiraf etti; kadının kocasının kendisine gönderdiği şantaj mektuplarını yayımladı, ama adamla rüşvet ilişkisine girdiğini yalanladı. Eylül 1798'de Fransa-ABD ilişkilerinin kopması üzerine Başkan Adams, Washington'ın zorlamasıyla Hamilton'ı genel müfettiş rütbesiyle Amerikan ordusunun en önemli ikinci adamı konumuna getirdiyse de Hamilton 1800'de bu görevden ayrıldı. Bu arada Adams da kabinesini "Hamilton'ın casusları" saydığı kişilerden temizlemişti.

Buna misilleme olarak Hamilton, Adams'ın yeniden başkan seçilmesini önleme çabasına girdi. Kasım 1800'de Adams'a yönelik kişisel saldırılarla dolu bir metni yakın çevresinde elden ele dolaştırdı. Cumhuriyetçi Parti'nin başkan yardımcısı adayı New York temsilcisi Aaron Burr bu metnin bir kopyasını ele geçirdi ve yayımlattı. Hamilton da metni kendisinin yazdığını açıklamak, böylece Adams'la kavgasını kamuoyunun gözleri önüne sermek zorunda kaldı. Seçimi Jefferson ile Burr kazandı, ama her ikisi de seçmenler kurulunda aynı sayıda oy aldığı için hangisinin başkan olacağı sorunu Temsilciler Meclisi'ne getirildi. Jefferson'dan nefret eden Federalistler seçimi Burr'ün kazanması için çaba gösterdiler. Ama Hamilton, Jefferson'a oy vermeleri için seçmenleri yönlendirmeye çalıştı. Böylece eski Cumhuriyetçi düşmanını destekleyerek başkan seçilmesine yardımcı olduğu için kendi partisi içinde saygınlığını büyük ölçüde yitirdi.

1801'de Hamilton *New York Evening Post* adlı Federalist gazetenin kurulmasına ön ayak oldu. 1804'te New York valiliğine aday olan Burr'ün bu adaylığını Hamilton dışında hemen tüm Federalistler destekledi. Hamilton, Burr'ün Cumhuriyetçi rakibinin seçilmesi için elinden geleni yaptı. Burr'ün rakibi az farkla seçimi kazandıysa da, bunda Hamilton'un etkisi olduğu kuşkuludur. Hamilton ile Burr uzun süredir birbirlerine düşmandılar. Seçimden sonra Haziran 1804'te Burr, iki ay önce bir akşam yemeğinde kendisi hakkında "yakışıksız sözler" söylediği gerekçesiyle Hamilton'ı düelloya davet etti. Hamilton, düellodan iğrenmesine karşın onurunu korumak için bu çağrıyı kabul etmek zorunluluğunu duydu. İki düşman 11 Haziran sabahı Weehawken (New Jersey) tepelerinde, Hamilton'ın en büyük oğlu Philip'in üç yıl önce gene bir düelloda 19 yaşında öldüğü yerde karşılaştılar. Düelloda Burr'ün kurşunu hedefini buldu. Hamilton'ın, karısı ile yedi çocuğuna bıraktığı ağır borç yükünün ödenmesine arkadaşları yardımcı oldu.

Hamilton, Alice (d. 27 Şubat 1869, New York kenti - ö. 22 Eylül 1970, Hadlyme, Connecticutt, ABD), ABD'li patolog. Sanayi hastalıkları üzerine araştırmalarıyla tanınmıştır. Sanayide kullanılan zehirli maddelerin işçi sağlığı için oluşturduğu tehlikelere dikkat çekerek işçiler için tazminat yasalarının çıkarılmasına ve daha sağlıklı çalışma koşullarının geliştirilmesine önemli katkıda bulunmuştur.

1893'te Michigan Üniversitesi'ni bitirdikten sonra, çalışmalarını Johns Hopkins Üniversitesi'nde ve Almanya'da sürdürdü. 1919-35 arasında Harvard Tıp Okulu'nda dersler verdi; Illinois eyaleti, federal yönetim ve Milletler Cemiyeti adına araştırmalar yaptı. Yapıtları arasında *Exploring the Dangerous Trades* (1943; Tehlikeli Meslekler Üzerine Araştırma) sayılabilir.

Hamilton, Andrew (d. y. 1676, İskoçya - ö. 4 Ağustos 1741, Philadelphia, Pennsylvania, ABD), Amerika'daki İngiliz kolonilerinde avukat, yargıç ve kamu görevlisi. Kolonilerde basın özgürlüğü yönünde ilk kazanımın elde edildiği davada (1735) John Peter Zenger'i savunmuştur.

1700'den kısa süre önce Virginia'ya göç etti. Burada önce ders verdi; 1703'te kolonide avukatlık yapmasına izin verildi. 1707'de aynı yerde evlendi ve ertesi yıl Maryland eyaletinde büyük bir çiftliğe yerleşti. Kent ilinde (*county*) bir hukuk bürosu açtı, Maryland eyalet meclisinde çalıştı.

Daha sonra Londra'ya giderek hukuk öğrenimini Gray's Inn'de sürdürdü. Kolonilere döndükten sonra Philadelphia'ya yerleşti. Kısa zamanda ünlü bir avukat, 1727'de de yargıç oldu. Pennsylvania'ya eyalet başsavcısı (1714), yerel koloni temsilcisi (1724-26), koloni meclisi üyesi ve meclis başkanı (1727-39) olarak hizmet etti. 1737'de koloni deniz mahkemesinde yargıçlığa getirildi.

New Yorklu matbaacı John Peter Zenger 1735'te kraliyet valisi William Cosby'ye karşı kışkırtıcı yayın yapmakla suçlanınca, Cosby'nin siyasal muhalifleri Zenger'in avukatı Hamilton'la anlaştılar. Hamilton, Zenger'in *New York Weekly Journal*'ında yayımladığı yazıların gerçeği yansıttığını, dolayısıyla iftira sayılamayacağını öne sürdü. Ayrıca yazıların doğruluğuna, geçerli yasal kurallara aykırı da olsa yargıcın değil, jürinin karar vermesi gerektiğini savundu. Yargıçlar Hamilton'ın savlarını geçersiz saydıysa da, jüri üyeleri Zenger'i suçsuz buldu.

Hamilton, Emma, Lady, asıl adı AMY LYON (d. y. 1761; v. 12 Mayıs 1765, Great Neston, Cheshire, İngiltere - ö. 15 Ocak 1815, Calais, Fransa), İngiliz amiral Horatio Nelson'ın metresi.

Bir demircinin kızıydı. 1781'de, sonradan kocası olan İngiltere'nin Napoli elçisi Sir William Hamilton'ın yeğeni Charles Francis Greville ile yaşamaya başladığında Emily Hart adını kullanıyordu. Önemli miktarda borç altına giren Greville, bu borçlarını ödemesine karşılık olarak Emma'yı 1786'da Hamilton'ın yanına Napoli'ye gönderdi. George Romney'nin portrelerini yaptığı çok güzel bir kadın olan Emma, 6 Eylül 1791'de Hamilton'la evlendi ve çok geçmeden Napoli'nin önde gelen kişileri arasına girdi. Napoli kraliçesi Maria Carolina'yla yakın dostluk kurarak onunla kocası Hamilton arasında diplomatik konularda aracılık yaptı. Ayrıca, Amiral Nelson'ın Sicilya'dan kumanya ve su alması için gerekli izni sağlayarak Nil Deniz Savaşı'nı (1 Ağustos 1798) kazanmasına yardımcı olduğu söylenir.

Lady Hamilton Nil zaferinden sonra Nelson'ın metresi oldu. 1800'de İngiliz hükümeti tarafından geri çağrılan Hamilton ve karısıyla birlikte İngiltere'ye dönen Nelson'ın Lady Hamilton'dan iki kızı oldu; ama bunlardan yalnızca biri yaşadı. Lady Hamilton kocası öldükten (6 Nisan 1803) sonra Merton'da (Surrey) Nelson'la birlikte yaşamaya başladı. Kocasının yanı sıra 21 Ekim 1805'te Trafalgar Deniz Savaşı'nda öldürülen Nelson'dan da miras olarak önemli miktarda para kalmasına karşın, savurganlığı yüzünden kısa zamanda büyük bir borç yükü altına girdi. Borçlarını ödeyemeyince tutuklandı (1813-14) ve sürgünde parasızlık içinde öldü.

Hamilton, Sir Ian (Standish Monteith) (d. 16 Ocak 1853, Korfu, Ion Adaları - ö. 12 Ekim 1947, Londra), I. Dünya Savaşı sırasında Gelibolu Yarımadasında Osmanlılara karşı düzenlenen başarısız saldırıda Akdeniz Sefer Kuvvetleri'ni yöneten İngiliz general.

1870'lerden sonra Hindistan ve Afrika'ya düzenlenen seferlerde görev aldı. Güney Afrika Savaşı'nda (1899-1902) Lord Kitchener'ın kurmay başkanlığını yaptı. 1902'de "sir" unvanı aldı. 1910'da Akdeniz'deki İngiliz kuvvetlerinin başkomutanı oldu.

Sir Ian Hamilton,
John Singer Sargent'ın yağlıboya çalışması,
İskoçya Ulusal Portre Galerisi, Edinburgh
Scottish National Portrait Gallery, Edinburgh

12 Mart 1915'te, Çanakkale Boğazını denetim altına alıp İstanbul'u ele geçirmekle görevlendirilen sefer kuvvetlerinin başına getirildi. Sonraki altı ay boyunca Gelibolu'da Osmanlılara karşı çarpışan Hamilton, büyük kayıplar vermesine karşın hemen hiç ilerleme sağlayamadı. Bu olumsuz koşullara karşın iyimserliğini savaşın sonuna değin korudu; İngiliz hükümetinde birliklerin geri çekilmesi eğiliminin güç kazanmaya başlamasından sonra da harekâtın başarısına olan inancını sürdürdü. 16 Ekim 1915'te geri çağrılan Hamilton'a bir daha komutanlık görevi verilmedi. Savaşa ilişkin anılarını 1920'de *Gallipoli Diary* (2 cilt; *Gelibolu Günlüğü*. 1972) başlığıyla yayımladı.

Hamilton (3. Markisi ve 1. Dükü), James Hamilton, CAMBRIDGE KONTU (d. 19 Haziran 1606 - ö. 9 Mart 1649, Preston, Lancashire, İngiltere), İngiltere'de Kralcılarla Parlamento yanlıları arasındaki iç savaş sırasında siyasal ve askeri başarısızlıklarıyla I. Charles'ın yenilgiye uğramasında etkili olan İskoç kralcı.

Hamilton 1. Dükü, Sir Anthony Van Dyck'ın
bir resminden kimliği bilinmeyen
bir sanatçının yaptığı portre;
Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

Oxford Üniversitesi'nde öğrenim gördü. 1625'te babasının yerine Hamilton markisi olduktan sonra Kral I. Charles'ın yakın adamları arasına girdi. Avrupa'daki Otuz Yıl Savaşları (1618-48) sırasında, Almanya'da savaşmakta olan İsveç ordularına yardım için gönderilen bir İngiliz birliğinin komutanlığına getirildiyse de bu görevde başarılı olamadı (1631-33). Ardından, Charles'ın İskoçya'da İngiliz ayin düzenini yürürlüğe koyma kararı karşısında Presbiteryen Kilisesi'ni savunmak amacıyla bir Ulusal Ant imzalayan İskoçyalılarla görüşmek üzere İskoçya'ya gönderildi (1638). Ulusal Ant yanlılarının oluşturduğu İskoç Meclisi'ni dağıtmayı başaramayınca 1639'da bu görevi bıraktı. 1641'de yeniden İskoçya'ya gitti. Ulusal Ant yanlılarının Argyll 8. kontu Archibald Campbell önderliğindeki aşırı kanadıyla uzlaşmaya çalıştı. Bu çabaları nedeniyle, koyu kralcı olan Montrose kontu James Graham'ın düşmanlığını çekti. Argyll kontuyla arasındaki ittifakın Ağustos 1642'de İç Savaş'ın başlamasından kısa süre önce bozulmasından sonra da İskoçya'nın İç Savaş'ta tarafsız kalmasını sağlamak için çaba göstermeyi sürdürdü. Nisan 1643'te Hamilton dükü yapıldıktan yedi ay sonra, Ulusal Ant yanlılarının baskısıyla İskoçya'dan ayrılarak İngiltere'ye kaçmak zorunda kaldı. Ama Ocak 1644'te, Ulusal Ant hareketini bastırması için Montrose'a açıkça destek veren ve artık kendisine güvenmeyen Charles tarafından hapse atıldı. Nisan 1644'te parlamento yanlısı birliklerce hapisten kurtarılmasına karşın krala bağlılığını korudu. Temmuz 1648'de 24 bin kişilik bir orduyla Oliver Cromwell komutasındaki 9 bin kişilik parlamentocu orduya karşı saldırıya geçen Hamilton, Preston çevresinde sekiz gün süren çarpışmaların sonunda (17-25 Ağustos) yenilerek Cromwell'e tutsak düştü. Başarısız bir kaçma girişiminin ardından Mart 1649'da idam edildi.

Hamilton (1. Markisi), John Hamilton, ARRAN KONTU, LORD AVEN (d. 1532/35 - ö. 12 Nisan 1604), ülkesinin siyasal yaşamında etkin rol oynamış İskoç soylusu.

Arran 2. kontu James Hamilton'ın üçüncü oğluydu. 1551'de Arbroath Manastırı'nın başına geçti. Siyaset alanındaki ilkesizliğiyle tanınan ve 1587'den sonra Paisley baronu olan küçük kardeşi Claud Hamilton'ın (1543 ? - 1621/22) etkisiyle, eskiden düşmanlık beslediği İskoçya kraliçesi Mary Stuart'ın sadık destekçisi oldu.

Mary, İskoçya'daki taht mücadelesinde yenik düştükten sonra Loch Leven'a hapsedilmişti. Claud Hamilton, Loch Leven'dan kaçışından sonra Mary'yle buluşarak onu Hamilton Sarayı'na götürdü. Bu arada parlamentonun aldığı bir kararla Mary Stuart'ın öteki yandaşları gibi bütün siyasal haklarından yoksun bırakılan John Hamilton, kardeşiyle birlikte kral naibi Moray'den öç almak için harekete geçti.

Moray Ocak 1570'te James Hamilton of Bothwellhaugh tarafından öldürüldü. Hamilton kardeşlerin, cinayetle hiçbir ilişkileri olmadığını öne sürmelerine karşın, Bothwellhaugh'un cinayet sırasında kullandığı atı ve silahı Arbroath Manastırı'nın başrahibinden aldığı ve cinayetten sonra Hamilton'a sığındığı ortaya çıktı. Öte yandan Mary'nin kocası Lord Darnley'nin öldürülmesine karıştığı gerekçesiyle 1571'de Stirling'de idam edilen amcaları Başpiskopos John Hamilton'ın da asılmadan önce, Moray'nin öldürülmesi olayıyla ilgisi olduğunu itiraf ettiği söylenir.

Hamiltonlar 1573'teki Preth Uzlaşması'ndan sonra Mary'yi desteklemekten vazgeçtiler. Ama 1571'de kral naibi Lennox'un katilinin işkence altında verdiği ifadeye dayanılarak, bu cinayete karışmakla suçlandılar. 1579'da her iki suçtan haklarında yeniden dava açılması üzerine İngiltere'ye kaçan Hamiltonların düşmanları İskoçya'daki topraklarına ve unvanlarına el koydular. John Hamilton İngiltere'ye yerleştikten kısa bir süre sonra kardeşi Claud'la her türlü siyasal bağını kopardı. 1590'da çıldıran ve bir daha sağlığına kavuşamayan Claud Hamilton ise, İspanyolların Mary'ye destek olmak için İskoçya'ya müdahale etmesini sağlamaya yönelik çabalarını Mary'nin ölümüne değin sürdürdü. John Hamilton 1585'te öteki İskoç sürgünlerle birlikte sınırı geçerek Stirling üzerine yürüdü. 4 Kasım'da yeniden İskoçya'da yaşama izni elde ederek Kral VI. James'le resmen barıştı. Bu tarihten sonra dostça ilişkiler sürdürdüğü VI. James tarafından 1599'da Hamilton markisi ve Arran kontu yapıldı, Lord Aven unvanıyla ödüllendirildi.

Hamilton, Sir William (d. 13 Aralık 1730, İskoçya - ö. 6 Nisan 1803, Londra, İngiltere), İngiliz diplomat ve arkeolog.

Greenwich Hastanesi yöneticisi ve Jamaika valisi Lord Archibald Hamilton'ın oğluydu. 1747-58 arasında orduda görev yaptı. Evlendikten sonra ordudan ayrıldı. 1782'de ölen eşinin Swansea'deki (Galler) mülkü kendisine miras kaldı. 1764'ten geri çağrıldığı 1800'e değin İngiltere elçisi olarak Napoli sarayında bulundu. 1772'de "sir" unvanı aldı.

1772-1783 arasında Vezüv ve Etna'da yanardağ hareketleri üzerine bir dizi gözlem yaptı ve bazı gözlem çalışmalarına ön ayak oldu. Depremler ve yanardağlar hakkında birçok incelemesi yayımlandı. Ünlü bir koleksiyoncu da olan Hamilton'ın topladığı yapıtların büyük bölümü British Museum'dadır. 1791'de evlendiği Emma Hamilton sonradan Amiral Horatio Nelson'ın da metresi oldu.

Hamilton, Sir William, 9. BARONET (d. 8 Mart 1788, Glasgow - ö. 6 Mayıs 1856, Edinburgh, İskoçya), mantık alanındaki katkılarıyla da tanınan felsefeci ve eğitimci.

1813'te İskoç barosuna üye oldu, 1816'da mahkeme kararıyla baronet unvanını aldı. 1821'de Edinburgh Üniversitesi'nde tarih profesörlüğüne atandı, 1836'da aynı üniversitenin mantık ve metafizik kürsüsüne seçildi. Anatomi, fizyoloji, edebiyat ve ilahiyat alanlarında da çalışmaları olan Hamilton'ın dergilerde çok sayıda yazısı yayımlandı. Fransız felsefeci Victor Cousin'le dostluğu, *The Edinburgh Review*'da "The Philosophy of the Unconditioned" (1829; Koşullanmamış Olanın Felsefesi) başlığıyla bir Cousin eleştirisi yayımlamasıyla başladı.

Sir William Hamilton, J. Ballantyne'in yağlıboya çalışmasından ayrıntı, İskoçya Ulusal Portre Galerisi, Edinburgh
Scottish National Portrait Gallery, Edinburgh

Hamilton'ın felsefeci olarak ünü Alman filozofları üzerine yazdığı makalelere dayanıyordu. Bu yüzden de özgün bir düşünür olarak kabul edilmedi; eleştirmenler Hamilton'ın İskoç "sağduyu felsefesi" ile Immanuel Kant'ın görüşlerini birleştirme çabasını dikkate almadılar. Hamilton gene de Kant'ı İngiliz okuruna tanıtmayı ve metafiziğe dönük bir ilgi uyandırmayı başardı. Mantıkta ise "Bütün A'lar B'dir" biçimindeki geleneksel önermeyle ilgili "yüklemin nicelendirilmesi" öğretisiyle ün kazandı. Bu önermede yüklemin nicel olarak değişmesiyle "Bütün A'lar bütün B'lerdir" ve "Bütün A'lar bazı B'lerdir" biçimlerini türeterek önerme sınıflandırması alanını genişletti.

Hamilton eğitim alanında da *The Edinburgh Review*'daki makaleleriyle 1850'deki krallık komisyonunun oluşturulmasına ve sonraki reformların gerçekleşmesine yardımcı oldu.

Hamilton, Sir William Rowan (d. 3/4 Ağustos 1805, Dublin - ö. 2 Eylül 1865, Dublin, İrlanda), cebirin gelişmesinde bir dönüm noktası olan dördeyler (kuvaterniyon) kuramını geliştiren ve konik kırılma olgusunu bulan İrlandalı matematikçi ve astronom. Ayrıca, önemi ancak kuvantum mekaniğinin gelişmesinden sonra tam anlamıyla anlaşılabilmiş olmakla birlikte, dinamik ile optiği birleştirme çalışmaları matematiksel fizik üzerinde kalıcı bir etki bırakmıştır.

Yaşamı. Çağdaşları Thomas Babington Macaulay ve John Stuart Mill gibi Hamilton da çocukluğunda şaşırtıcı bir zekâya sahipti. Annesi ve babası, onu üç yaşına varmadan Dublin yakınında küçük bir kasaba olan Trim'deki İngiltere Kilisesi'ne bağlı okulda öğretmenlik yapan ve bilgili bir rahip olan amcası James'in yanına gönderdiler. 1823'te Dublin'deki Trinity College'a girene değin burada kalan Hamilton, amcasının yanına geldikten birkaç ay sonra İngilizceyi kolaylıkla okuyabilir duruma geldi ve bu arada aritmetik öğrenmeye başladı; beş yaşında Latince, Yunanca ve İbraniceden çevirı yapabiliyor, Homeros, Milton ve Dryden'ı ezberden okuyordu. On ikı yaşına basmadan Süryanice bır dilbılgısı kıtabı derlemıştı; 14'üne geldiğinde ıse İran buyükelçısının Dublin'i zıyaretı sırasında bır karşılama konuşması yapacak kadar Farsçada ustalaşmıştı.

Şaşırtıcı bir hızla akıldan hesap yapabilen ABD'li Zerah Colburn ile 1820'de tanıştıktan sonra matematikle ilgilenmeye başlayan Hamilton, Alexis Claude Clairaut'nun *Éléments d'algèbre*'ini ve Isaac Newton'un *Principia*'sını okudu. On altısına geldiğinde Pierre-Simon Laplace'ın beş ciltlik *Traité de mécanique céleste*'ini (1798-1827; Gök Mekaniği) okumaya girişti. Laplace'ın bır kanıtında hata bulması Trinity College'da astronomi profesörü olan John Brinkley'nın dikkatini çekmesine neden oldu. On yedi yaşında o sırada İrlanda Kraliyet Akademısı başkanı olan Brinkley'ye geometrık optık üzerine özgün bir inceleme gönderdi. Brinkley'nin incelemeyi akademiye iletirken "bu gencin bu yaştaki ilk matematikçi olacağını değil, olduğunu söylüyorum" dedığı söylenir.

1823'te Trinity College'a giren Hamilton, burada hem klasiklerde, hem de matematikte en başarılı öğrenci oldu. Bır yandan da optik alanındaki araştırmalarını sürdüren Hamilton, Nisan 1827'de "Theory of Systems of Ray" (Işın Sistemleri Kuramı) başlıklı makalesini İrlanda Kraliyet Akademisi'ne sundu. Bu makale, bu alandakı bütün problemlerin çözümü için geçerli bir yöntem ortaya koyuyor ve böylece geometrik optiği yeni bir matematik bılımine dönüştürüyordu. Hamilton, 17. yüzyıl Fransız matematikçisi Pierre de Fermat'nın ileri sürmüş olduğu, ışığın bir noktadan öbürüne giderken, bu yol ister doğrusal olsun ister kırılmalar nedeniyle bükülmüş olsun, olanaklı olan en kısa sürede gideceği ilkesinden yola çıkmıştı. Hamilton'ın temel önermdeki düşüncesi, bu süreyi (ya da "eylem" olarak adlandırılan niceliği) ışığın yola çıktığı ve vardığı uç noktalarının fonksiyonu olarak ele almak ve bu uç noktalarının koordinatları değiştiğinde, bu niceliğin değişen eylem yasası adını verdiği bır yasaya göre değişeceğini göstermekti. Böylece, ışınlardan oluşan sistemlere ilişkin kuramın tümüyle bu karakteristik fonksiyonun irdelenmesine indirgenebileceğini açığa çıkardı.

Makalesini sunduktan kısa bir süre sonra ve henüz bir öğrenci iken, Trinity College tarafından Andrews Kürsüsü astronomi profesörlüğüne ve İrlanda Kraliyet Astronomluğuna seçildi. Böylece bir lisans öğrencisi, henüz 22 yaşında bile değilken, Bishop Law matematik ödülüne aday olan üniversite mezunlarının sınavında görevlendirilmiş oluyordu. Kendisini bu göreve seçenlerin amacı Hamilton'a ağır ders yükü olmayan, araştırmaya yönelik bir görev sağlamaktı. Böylece Dublin'e 8 km uzaklıktaki Dunsink Gözlemevi'nin bitişiğindeki konuta yerleşen Hamilton tüm yaşamını burada geçirdi. Bır süre sonra başarısız bir gözlemci olduğu ortaya çıktı, ama verdiği astronomi dersleri, yüksek edebi düzeyinin de etkisiyle, büyük bir dinleyici kitlesi topladı. Yaşamı boyunca edebiyata ilgi duyan Hamilton, kendisine şiir yerine matematikle ilgilenmesini salık vermiş olmasına karşın, ünlü şair Wordsworth'ü dostu olarak görürdü.

İrlanda'da örgütlemeye girıştiği İngiliz Bilim Geliştirme Derneği'nin 1835'te Dublin'deki toplantısında Hamilton'a genel vali tarafından "sir" unvanı verildi. İki yıl sonra

İrlanda Kraliyet Akademisi'nin başkanı olan Hamilton, 1843'te de İngiliz hükümetince yıllık 200 sterlinlik ömür boyu aylıkla ödüllendirildi.

Çalışmaları. Hamilton 1832'de ışınlar kuramına ilişkin çalışmasına bir ek yayımladı. Bu çalışmasında, kuramın bir sonucu olarak, içlerinden ışık geçtiğinde eşmerkezli halka kümeleri biçiminde girişim ağları oluşturan çifteksenli kristallerde, ışığın kırılmasına ilişkin hiç beklenmeyen bir olgunun ortaya çıkacağını öngördü. Bu türden bazı kristallerde (örn. topaz) gelen her ışın için kırılmış iki ışın ortaya çıktığı bir süredir biliniyordu. Bu çift kırılma olayına ilişkin kuram birkaç yıl önce Augustin Fresnel tarafından ortaya konmuştu. Hamilton kendi genel yönteminden yola çıkarak, gelen tek bir ışının, çifteksenli kristallerde ve belirli koşullar altında, sonsuz sayıda kırılmış ışın ortaya çıkaracağı ve bunların bir koni oluşturacağı sonucuna vardı. O zamanlar Hamilton'ın optikteki en parlak başarısı olarak kabul edilen bu öngörüsü (konik kırılma) iki ay gibi kısa bir süre içinde meslektaşı Humphrey Lloyd tarafından deneysel olarak doğrulandı.

Günümüzde Hamilton'ın optik ile dinamiği birleştirmesinin, konik kırılmaya ilişkin çalışmasından daha önemli olduğu kabul edilir. 1835'te *On a General Method in Dynamics* (Dinamikte Genel Bir Yöntem Üzerine) adlı çalışmasını yayımlayan Hamilton burada, kendi karakteristik fonksiyon düşüncesini katı cisimlerden oluşan sistemlerin hareketine uyguladı ve hareket denklemlerini, dinamik bir sistemin momentumunun bileşenleri ile bu sistemin konumunu belirleyen koordinatlar arasındaki eşlekliği (dualite) ortaya çıkaracak biçimde ifade etti. Hamilton'ın bu eşlekliği ifade eden kanonik denklemleri ve dinamiği tümüyle bir değişimler hesabı problemine indirgeyen ilkesi yüz yıla yakın bir süredir bilinmesine karşın, onun bulmuş olduğu bu eşlekliğin derin anlamı ancak kuvantum mekaniğinin ortaya çıkmasından sonra anlaşılabilmiştir.

Hamilton aynı yıl içinde ünlü dördeyler buluşunu gerçekleştirdi. Sıralı dört sayıdan oluşan ve özel eşitlik, toplama ve çarpma yasalarına uyan dördeyler, üç boyutlu uzayda hem büyüklüğü hem de doğrultusu ve yönü bulunan niceliklerin incelenmesinde yarar sağlar. Çarpımın değişmeli olduğu (çarpanların sırasının çarpımın değerini değiştirmediği) postulasından cebiri kurtardığı için bu buluş matematikte gerçekten bir dönüm noktası oldu. Hamilton'ın cebir alanındaki çalışmaları, 1835'ten 10 yıl önce yayımladığı öncü nitelikte bir makale ile başlamıştı. Bu makalede sayıların değil, sayı çiftlerinin temel olarak alındığı cebirsel sayı çiftleri kavramı ortaya konuyordu. Hamilton bu kavramdan yola çıkarak eksiksiz bir karmaşık sayılar kuramı geliştirmişti. Bu makale, cebiri, geometri gibi aksiyomatik bir temele oturtma çabası olarak çok önemliydi. Karmaşık sayıların (i, -1'in kare kökü olmak üzere, $a+bi$ biçimindeki sayılar) geometrisi bir düzlemdeki iki boyutlu vektörlerin geometrisidir. Üç boyutlu uzay için benzer bir yöntem geliştirme çabalarında, Hamilton, dikkatini hep sayı üçlüleri üzerinde yoğunlaştırdığı için çok zaman kaybetti. 16 Ekim 1843'te, Kraliyet Kanalı boyunca Dublin'e doğru yürüdüğü sırada kafasında ansızın bir çözüm belirdi: Üç boyutlu uzaydaki geometrik işlemler sayı üçlülerini değil, dörtlülerini gerektiriyordu. Bunun nedeni, iki boyutlu düzlemde bir çarpan ile bir açıya eşdeğer olan cebirsel sayı ikilisinin yeterli olmasına karşın, üç boyutlu uzayda düzlemin yönelimi de değişken olduğu için iki sayının daha gerekli olmasıydı. Bu buluşuyla çok heyecanlanan Hamilton, Brougham Köprüsü'nü geçerken bir taş üzerine dördeylerin temel formülünü yazdı: $i^2=j^2=k^2=ijk=-1$.

Hamilton'ın bu buluşu, b kere a'nın a kere b ile aynı şey olduğunu ifade eden çarpımın değişmeliliği yasasının terk edilmesine yol açtığı için gelenekten bir kopuş anlamına geliyordu. Yaşamının geri kalan 22 yılını dördeyler cebirinin geliştirilmesine ve uygulamalarına adayan Hamilton'ın bu çalışması ölümünden sonra 1866'da *The Elements of Quaternions* (Dördeylerin Temelleri) adıyla yayımlandı. Hamilton dördeylerin uygulamalı matematikteki problemlerin çözümüne tümüyle uygun olduğu kanısındaydı; ama matematiksel fizikte kabul gören ve yaygınlık kazanan yöntem, J. Willard Gibbs'in yalınlaştırdığı biçim olan ve günümüzde vektör cebiri olarak adlandırılan yöntem oldu. Hamilton'ın buluşunun değeri, modern soyut cebirin gelişmesindeki katkısından ötürü, daha çok soyut matematikte görülür.

Hamilton fonksiyonu, HAMİLTONYEN FONKSİYON olarak da bilinir, hareketli parçacıklar kümesinden oluşan dinamik bir fiziksel sistemin durumunun zamana göre değişim hızını gösteren matematiksel ifade. 1835'te İrlandalı matematikçi ve astronom Sir W. R. Hamilton tarafından ortaya konmuştur. Bir sistemin Hamilton fonksiyonu, sistemin toplam enerjisini (devinimden doğan kinetik enerji ile konumdan doğan potansiyel enerjinin toplamı) Lagrange fonksiyonuyla(*) sistemdeki parçacıkların konum ve momentumları cinsinden belirtir.

Hamilton fonksiyonu fiziksel sistemlerin değişime uğramaları durumunda yalnızca eylem(*) olarak adlandırılan soyut bir niceliği en küçük ya da en büyük yapacak süreçlerden geçme eğilimlerinin genelleştirilmiş ifadesi olarak ortaya çıkmıştır. Bu ilkenin izleri Eukleides'e ve Aristotelesçi filozoflara kadar uzanır.

20. yüzyılın başlarında atomlara ve temel parçacıklara ilişkin olarak elde edilen şaşırtıcı buluşlar, fizikçileri doğanın temel yasalarını yeniden araştırmak zorunda bırakmış ve böylece eski formüllerin çoğu terk edilmiştir. Bu terk edilen formüllerden türetilmiş olmasına karşın, Hamilton fonksiyonunun, gene de fiziksel gerçekliğin daha doğru bir tanımını verdiği anlaşıldı. Bazı değişikliklerle bu fonksiyon, yeni bilimin odak noktalarından biri olan enerji ile değişim hızları arasındaki ilişkinin belirlenmesinde günümüzde de kullanılmaktadır.

Hamilton Irmağı *bak*. Churchill Irmağı

Hamirpur, Hindistan'ın kuzeydoğu kesiminde, Himaçhal Pradesh eyaletine bağlı il ve il merkezi kent. Hamirpur kenti, Himalaya-Satlec (Şudutri) Havzasındaki Bhakra Baraji'nın 65 km kuzeydoğusunda, Mandi' den Nadaun'a giden yolun üstündedir. Kente en yakın demiryolu istasyonu Cvalamukhi Road'dur.

1973'e değin Kangara ilinin parçası olan Hamirpur ili 1.118 km²'lik yüzölçümüyle Beas Irmağının akaçladığı dağlık bir bölgede yer alır. Yüksek bölgelerde, huşağacı ve ormangülünün yetiştiği Himalaya çayırları vardır. Dağların eteklerinde tropik çalılıklar ve bambu ormanları bulunur. En önemli ekonomik etkinlik tarımdır; buğday, mısır, pirinç, patates, sebze, zencefil, erik, şeftali ve kayısı yetiştirilir. Sanayi etkinlikleri arasında sabun yapımı, tahta oymacılığı, deri işleme, ipekli dokuma, baston ve sepet yapımı, meyve paketleme ve iplik eğirme sayılabilir. Ampul, elektronik aletler ve saat parçaları da üretilir. Nüfus (1981) kent, 8.797; il, 317.751.

Hamirpur, Hindistan'ın kuzey kesiminde, Uttar Pradesh eyaletine bağlı il ve il merkezi kent. Hamirpur kenti, Kanpur'un güneyinde, Yamuna (Cumna) Irmağı kıyısındadır. Bir karayolu kavşağında, önemli bir demiryolunun yakınlarında bulunan ve tarımsal bir ticaret merkezi olan kentte 11. yüzyıldan kalma yıkıntılar vardır.

Hamirpur ilinin yüzölçümü 7.192 km²'dir. Güney kesimindeki tepeler dışında toprakları çoğunlukla düzdür. İl Betva Irmağı ile Yamuna Irmağının öteki kollarınca akaçlanır. Bitkisel üretimde buğday, pirinç, darı, arpa ve pamuk başta gelir. En büyük kenti olan Mahoba'nın arekcevizi ünlüdür. Nüfus (1981) kent, 21.376; il, 1.194.168.

Hamis Muşeyt, Suudi Arabistan'ın güneybatı kesimindeki Asir yönetim bölgesinde (*mıntıka*) kent. Abha'nın 27 km kuzeydoğusundadır. Bölgenin iç kesimlerinde, verimli toprakları olan dağlık bir alanda yer alır. Geleneksel bir ticaret merkezidir. Adı Muşeyt kabilesinin perşembe günleri (*yevmü'l-hamis*) kurduğu pazardan gelir. Güneyinde kara ve hava kuvvetleri üslerinin kurulmasından sonra hızla gelişmiştir. Kentin askeri önemi giderek artmaktadır. Ekonomisi tarıma dayanır; başlıca ürünleri buğday, pirinç, kahve ve kınadır. Nüfus (1974) 49.581.

hamise (Arapçada "beşinci"), Osmanlı ilmiye ve mülkiye sınıfında rütbe ve aylık derecesi.

Anadolu kazaskerliğine bağlı kaza kadılıkları, rütbe-i iptidadan başlayıp, en üst derece olan sitte-i Anadolu'ya kadar uzanan bir sıra izliyordu. Hamise, sadisenin üstünde ve rabianın altındaki dereceydi. Bu sıralamaya tarik-i kuzat deniyordu. Hamise rütbesinde 20 ay mansıb görevi yapan kaza kadısı açığa alınır, Kazasker Meclisi'nde zaman-ı infisali denen iki yıllık mülazemet süresini de doldurduktan sonra Anadolu kazaskerince bir üst dereceye atanırdı. Toplam altı aşamalı Mısır kadılıklarında hamise, en alt derece olan sadisenin üstüydü. Rumeli'de ise sekiz aşamalı kaza kadılıkları sıralamasında salise rütbesine eşitti.

Anadolu kaza kadılarının Rumeli'ye, Rumeli'dekilerin de Anadolu'ya geçişleri olanaksızdı. 18. yüzyıl başında yapılan yeni bir düzenleme ile İstanbul'daki Süleymaniye medreselerinde de bir öğrenim aşaması olarak, musıla-ı Süleymaniye ile Süleymaniye arasına hamise-i Süleymaniye derecesi kondu.

1848'de konan mülkiye rütbelerinin en alt aşaması hamise idi. Bu kadroyu ve rütbeyi alan memurlar törenlere katılır ama ricalden sayılmazlardı.

hamise-i Süleymaniye, Süleymaniye medreselerinde musıla-ı Süleymaniye üstündeki öğrenim aşaması ve müderrislik derecesi. Bu aşamada tıp, göz hekimliği, riyaziye ve doğa bilimleri okutulurdu.

Hamise-i Süleymaniye, 18. yüzyılın başında Süleymaniye medreselerinde yapılan düzenlemeler sırasında musıla-ı Süleymaniye ile Süleymaniye aşamaları arasında yeni bir aşama olarak kondu ve medreselerin kaldırılmasına değin de korundu. Musıla-ı Süleymaniye, hamise-i Süleymaniyeye öğrenci hazırlıyor, musıla müderrisleri de hamise adayı sayılıyordu. Hamise-i Süleymaniye müderrisleri kibar-ı müderrisin

denen yüksek müderris sınıfındandılar. Ama medrese kanunnamelerinde hamise-i Süleymaniye aşaması yoktu. 1727'den sonraki atamalarda bu ara aşamaya da yer verilmeye başladı. 1829'daki ilmiye sınıfı düzenlemesinde kadılıklarla birlikte müderrislikler de tarik defterine alındı. İbtida-i hariç denen ilk medrese ve müderrislik basamağından darülhadise kadar toplam on iki aşama öngörüldü. Bu sıralamada hamise-i Süleymaniye alttan onuncu sıradaydı. 1848'de kabul edilen Teşrifat Kanunu'na göre hamise-i Süleymaniye müderrisleri askeriye sınıfından kaymakam (yarbay), mülkiye sınıfından rabia rütbelilere, 19. yüzyıl sonunda da binbaşı ve rikâb-ı hümayun kapıcıbaşılarıyla rütbe-i salise aşamasındakilere eşit sayıldı.

Hamise-i Süleymaniye beş medreseden oluşuyordu. Bunlardaki müderrisler uygulayacakları yöntem ve okutacakları ders konusunda medrese vakfiyelerinde belirtilmiş koşullara uymak zorundaydı. Haftada en az üç dört gün ders vermeleri, tahsil-i ilm ü marifet (bilim ve beceri öğretimi) ile uğraşmaları değişmez koşullardı. Hamise rütbeli bir müderris kaza (yargı) yoluna geçer, görevini bırakır ya da ölürse, yerine musıla müderrisi atanırdı. Kadılığa geçen hamise müderrisi ise mahreç mevalesi olurdu.

hamlaç, ŞALÛMO ya da ÛFLEÇ olarak da bilinir, hava ya da oksijen jetinin yakıt gazıyla karıştırılarak yakılması ve alevin istenilen hızda ve doğrultuda püskürtülmesi için kullanılan aygıt. Hava ya da oksijen, çapı ayarlanabilen memelerden püskürtülerek ve çeşitli supapların ya da muslukların yardımıyla, çok ince ya da kalın, keskin alevler elde edilebilir. Hamlaçlar temel olarak kaynak, kesme ve lehim işlerinde kullanılır. Mineraloji alanında cevherlerin hamlaçların yardımıyla incelenmesi yöntemini İsveçli mineralog Baron Axel Frederik Cronstedt geliştirdi; İsveçli kimyacı Jöns Jacob Berzelius ile Alman mineralog Johann Hausmann ise, hamlaçların nitel çözümleme alanında uygulanması tekniğini başlattılar. Bu yöntemlerde örnek madde hamlaç alevinin altına yerleştirilir ve böylece geçirdiği dönüşümler izlenerek maddenin yapısına ilişkin bilgi edinilir. Ayrıca madde yandıktan sonra geriye kalan artığı çeşitli kimyasal maddelerle işlenir ve gene hamlaç alevlerine tutularak içerdiği çeşitli elementler çözümlenir.

Kaynak işlerinde kullanılan el hamlaçları çeşitli ayar musluklarıyla, hava ve yakıt gazı karıştırma bölmeleriyle ve çeşitli çapta püskürme delikleri elde etmek için takılıp çıkartılabilen değişik boyda supaplarla donatılmıştır.

Demir ve çelik malzemelerin kesilmesi işlemi için özel hamlaçlardan yararlanılır; bunlarda bir kafa düzeneğinin yardımıyla, ortadaki memeden oksijen püskürtülür ve bunun çevresindeki memelerden de oksiasetilen yakıtı püskürtülerek alev oluşturulur. Alevin iç bölgesi malzemenin sıcaklığını yanma noktasına kadar yükseltir ya da kaynaklanacak olan bölgeleri eritir.

Ark kaynağı hamlaçlarından ise, hidrojen gazının bir çift tungsten elektrodun arasından geçirilmesi yoluyla hidrojen atomu alevi üretilir; elektrik arkının etkisiyle hidrojen gazı hidrojen atomlarına ayrılır. Hidrojen atomları tekrar molekül oluşturmak üzere birleştiğinde açığa çıkan ısı, alevin sıcaklığını yükseltir.

Hamlet, Danimarka prensi ve Shakespeare'in aynı adlı oyununun kahramanı. Karmaşık kişiliği sayısız oyuncu tarafından çok çeşitli biçimlerde canlandırılmış ve eleştirmenlerin değişik yorumlarına konu olmuştur.

Edebiyattaki Hamlet kişiliği, Saxo Grammaticus'un 12. yüzyıl sonlarında yazdığı *Gesta Danorum*'un (Danların Tarihi) üçüncü ve dördüncü kitaplarında öyküsü anlatılan Amleth'e (Amlódi) denk düşer. Saxo'nun, 10. yüzyılda yaşamış bir İzlandalı şairin sözünü ettiği bir İzlanda sagasından yararlandığı sanılır; Amleth'i konu alan bu saga günümüze ulaşmamıştır. Saxo'nun Amleth'inin aslında, Jutland'da gelişen Geat geleneğinin ürünü olduğu da öne sürülmüştür. Bir uzman da, 10. yüzyılda yaşamış İranlı şair Firdevsi'nin *Şehname*'sindeki bir öyküye benzerliğinden ötürü, Hamlet öyküsünün Doğu kaynaklı olduğunu savunmuştur. Başka uzmanlarsa, 917'ye ait İrlanda tarih kayıtlarında Kral Niall Glündub'u öldüren savaşçı olarak adı geçen Amhlaide'ye dikkat çekerek, öykünün Kelt kökenli olabileceğini söylemişlerdir.

Hamlet öyküsü, François de Belleforest'nin *Histoires tragiques* (1570; Trajik Öyküler) adlı yapıtının beşinci cildinde anlatılır. Shakespeare'in, ilk kez 1600 ya da 1601'de sahnelenen oyunundan önce bir başka Hamlet oyununun yazılmış olduğu bilinmektedir. Bugün kayıp olan ve genellikle *Ur-Hamlet* diye bilinen bu oyunun atfedildiği kişilerden biri de Thomas Kyd'dir. Belleforest'nin yapıtı da İngilizceye *The Hystorie of Hamblet* (Hamblet'in Öyküsü) adıyla uyarlanarak 1608'de Londra'da yayımlanmıştır. Bu kaynakların hiçbirinde, Hamlet'in ünlü kararsızlığını, yani babasının öcünü almada gösterdiği tereddütü ya da isteksizliği açıklayacak bir ipucuna rastlanmaz. Oysa Shakespeare'in yorumunda asıl önemi bu tema taşır. Eleştirmenlerin de Shakespeare'in metninde en çok ilgilendikleri temalardan biri olan bu kararsızlığa çeşitli açıklamalar getirilmiştir: Freud'cu eleştirmenlere göre Hamlet'in kararsızlığının nedeni, Oidipus karmaşasından kaynaklanan bilinçdışı suçluluk duygusudur; bazı eleştirmenler de, ayrıntıları titizlikle düşünen, aşırı duyarlı ve incelikli bir karakterin karmaşık bir duyguyu yalın bir eyleme dönüştürmekte zorlandığını öne sürmüştür. Ancak bu yorumların hiçbiri tam anlamıyla kabul görmemiştir.

Hamm, Almanya'nın kuzeybatısında, Kuzey Ren-Vestfalya eyaletinde (*Land*) kent. Ruhr sanayi bölgesinin doğu ucunda, Lippe ve Ahse ırmaklarının birleştiği noktada ve Lippe-Seiten Kanalı kıyısında yer alır. 1226'da Mark Kontluğunun merkezi olarak kuruldu. Uzun süre Hansa Birliği'nin zengin üyelerinden biri olarak kaldı. 17-18. yüzyıllardaki savaşlar sonucunda giderek geriledi. Almanya'da 19. yüzyılda başlayan Sanayi Devrimi'yle birlikte yeniden canlandı. II. Dünya Savaşı sırasında yoğun bombardımana uğradı ve binalarının yarıdan fazlası yıkıldı. Yeniden inşa edilen kentteki en yüksek bina, günümüzde eyalet yüksek mahkemesinin bulunduğu gökdelendir (1959). Ortaçağdan kalma St.Paul Kilisesi ile 16. yüzyıl St. Agnese Kilisesi'nin bir bölümü hâlâ ayaktadır. Kentte bir müze, müzik okulu, ağaçlıklı büyük bir park ve tuzlu kaplıcalar vardır.

Önemli bir demiryolu kavşağı olan Hamm'ın sanayisi tel ve kablo imalatının yanı sıra bazı ağır sanayi kuruluşlarına dayanır. Ayrıca çevresinde kömür çıkarılır. Nüfus (1989 tah.) 174.700.

Hammadiler, BENİ HAMMAD olarak da bilinir, 1014-1152 arasında Kuzey Afrika'da hüküm süren Berberi hanedanı. Zirilerin ikiye bölünmesiyle kurulmuştur.

Hanedanın kurucusu Şenhace kabilesinden Hammad (hd 1014-28), Fatımilerin Magrip valisi Bulukkin bin Ziri'nin oğluydu. Amcası Ziri hükümdarı Mansur döneminde (hd 984-996) ayaklanan bazı Ziri emirlerini bastırdı. Ama Mansur'un yerine geçen Bâdis'in (hd 996-1016), kendisinden Ticis ve Konstantin valiliklerini geri almak istemesi üzerine merkeze karşı ayaklandı. Ardından Ziri ülkesi ikiye bölünerek batıdaki topraklar Hammadilere bırakıldı. İfrikiye de Zirilere kaldı.

Fatımilere bağlı kalan ve Ka'la Beni Hammad'ı merkez edinen Hammadiler, Zenateler, Ziriler ve Hilalilere karşı mücadele ettiler. Muhsin'in (hd 1054-55) yerine geçen II. Bulukkin'den (hd 1055-62) sonra, Nâsır (hd 1062-1088) ile Mansur'un (hd 1088-1105) yönetimi altında en parlak dönemlerini yaşadılar. Mansur döneminde başkent, sürekli Arap akınlarına uğraması nedeniyle Ka'la Beni Hammad'dan Bicaye'ye taşındı (1091). Murabıtların 1080'de başlayan yükselişi karşısında etkisiz kalan Hammadiler, Mansur'dan sonra başa geçen Bâdis (hd 1105) ve Aziz (hd 1105-24) dönemlerinde giderek zayıfladı. Kendisini tümüyle içkiye ve eğlenceye veren Yahya (hd 1124-52) döneminde Bicaye, Cenovalılarca yağmalandı (1136). Öte yandan Berberiler arasında ayaklanmalar baş gösterdi. Kısa bir süre sonra da Muvahhidler, Zirilerle birlikte Hammadilerin egemenliğine son verdi.

Hammadü'r-Raviye (d. y. 694 - ö. y.772, Kûfe, Irak), eski Arapça yapıt derleyicisi. Yedi eski şiiri derlediği *Muallakatü's-Seba*(*) adlı yapıtıyla tanınır. Babası İranlı olan Hammad, Kûfe'de şarap ve şiirden hoşlanan bir arkadaş çevresi edindi. Arap şiiri konusunda zamanın en bilgili kişilerindendi. Çok sayıda şiiri ezbere bilir ve bunlarla ilintili savaşları, soy kütüklerini, halk öykülerini incelerdi. Bu bilgisi sayesinde II. Velid'in ve büyük olasılıkla öbür Emevi halifelerinin koruması altına girdi. Emevi yönetimi devrilip Abbasi hanedanı başa geçince Kûfe'de inzivaya çekildi. Bazı Arap bilginleri tarafından dilbilim ve dilbilgisinden çok, şiire ilgi duyduğu için eleştirilmiş, hatta derlediği eski Arap şiirlerinin bazılarını kendisinin yazdığı öne sürülmüştür.

Hammamat (Arapçada "Hamamlar"), Tunus'un kuzeydoğusunda, Nabul ilinde (*vilâye*) balıkçılık limanı ve plaj. Hammamat Körfezinde yer alır. Eski Roma yerleşmelen Siagum ile Pupput arasında ve Tunus kentinden yaklaşık 50 km uzakta olan Hammamat, Bon Burnunun güneydoğu kıyısında, Sahil bölgesi sınırında kuruludur. Kumlu plajları, ılıman kışları ve güzel geçen yazlarından dolayı Tunus Rivierası olarak bilinir.

Kalesinin 13. yüzyılda inşa edildiği sanılır. Büyük bir olasılıkla 15. yüzyılda kurulan eski kasabanın (*medine*) sınırları, İspanyolların Tunus kentini işgali sırasında (1535-69) İmparator V. Karl tarafından genişletildi. II. Dünya Savaşı sırasında Alman general Erwin Rommel, Hammamat'ı üs olarak kullandı. Yöredeki önemli bir yapı da antik tiyatro biçiminde inşa edilen uluslararası kültür merkezidir. Nüfus (1984) 30.441.

Hammamizade İsmail Dede Efendi *bak.* İsmail Dede Efendi (HAMMAMİZADE)

Hammariye, HİMARİYE olarak da bilinir, Asker Mukrem'in (ya da Mukerrem) kurduğu kelam öğretisi. Temelde Mutezile

kökenli olmakla birlikte Abdulkahir el-Bağdadi gibi bazı mezhep tarihçileri tarafından İslam dışı öğretiler arasında anılmıştır.

Eklektik bir öğreti görünümündeki Hammariye'nin ayırt edici özelliği, ruhların bedenden bedene geçtiği (tenasüh) inancını benimsemiş olmasıdır. Asker Mukrem bu inancı büyük ölçüde etkisi altında kaldığı Habıtiyeden almış, Abbas bin Süleyman ed-Damirî'nin düşünce ve inançlarıyla zenginleştirmiştir. Hammariye'ye göre Tanrı, insanlar için kötü olan işlerin yapıcısı, yaratıcısı olamaz. Bu nedenle, örneğin şarabın yapılması Tanrı'nın değil, şarapçının eylemidir. Asker, buradan yola çıkarak insana da yaratıcılık niteliği vermiştir. İnsan yalnız şarap gibi nesneler değil, canlı da yaratabilir. Örneğin toprağa gömülen ya da güneşte bırakılan et parçasında oluşan kurtçukların yaratıcısı insandır.

Hammariyenin bir başka ayırt edici özelliği de akıl yürütmenin kendiliğinden var olduğunu ve bir öznesinin bulunmadığını öne sürmesidir. Buna göre tümevarım yoluyla elde edilen bilgi, öznesi bulunmayan bir eylemin sonucudur.

Hammarskjöld, Dag (Hjalmar Agne Carl) (d. 29 Temmuz 1905, Jönköping, İsveç - ö. 18 Eylül 1961, Ndola yakınları, Zambiya), İsveçli iktisatçı, devlet adamı ve Birleşmiş Milletler'in (BM) ikinci genel

Dag Hammarskjöld, 1954
United Nations Photography

sekreteri (1953-61). BM'nin saygınlığını ve etkisini artırmış, ölümünden sonra kendisine Nobel Barış Ödülü (1961) verilmiştir.

İsveç başbakanı (1914-17) ve Nobel Vakfı başkanı (1929-47) Hjalmar Hammarskjöld'ün oğlu olan Dag Hammarskjöld, Uppsala ve Stockholm üniversitelerinde hukuk ve iktisat öğrenimi gördü. 1933-36 arasında Stockholm Üniversitesi'nde siyasal iktisat dersleri verdi. Ardından Maliye Bakanlığı'nda daimi müsteşar olarak devlet hizmetine girdi, daha sonra da İsveç Merkez Bankası yönetim kurulu başkanı oldu. 1947'den sonra Dışişleri Bakanlığı'nda görev yaptı. 1951'de BM Genel Kurulu'ndaki İsveç delegasyonunun başkan yardımcılığına, 1952'de de başkanlığına getirildi. Norveçli Trygve Lie'nin BM genel sekreterliğinden istifa etmesinden beş ay sonra, 10 Nisan 1953'te beş yıl süreyle bu göreve seçildi. Eylül 1957'de yapılan seçimle beş yıllık bir dönem için yeniden aynı göreve getirildi.

Genel sekreterliğinin ilk yıllarında ağırlıklı olarak Ortadoğu'da İsrail ile Arap devletleri arasındaki savaş ve savaş tehlikesi konularıyla ilgilendi. 1957 Nobel Barış Ödülü'nün sahibi, Kanadalı devlet adamı Lester Pearson'la birlikte, 1956'da patlak veren Süveyş Kanalı bunalımının çözülmesi için yürütülen çalışmalara katıldı. Ayrıca 1958'de Lübnan ve Ürdün'de baş gösteren bunalımın çözümünde önemli rol oynadı.

Belçika Kongosu'nun 30 Haziran 1960'ta bağımsızlığını kazanmasından kısa bir süre sonra başlayan ve bütün ülkeyi saran karışıklıkları durdurmak amacıyla bölgeye BM'ye bağlı birlikler gönderdi. Sovyetler Birliği Eylül 1960'ta Hammarskjöld'ün bu kararını şiddetle eleştirerek genel sekreterlikten istifa etmesini ve bu görevin Batılı, sosyalist ve tarafsız ülkelerin temsilcilerinden oluşan üç kişilik bir kurula (*troika*) devredilmesini istedi. Hammarskjöld Kongo'dan ayrılarak bağımsızlığını ilan eden Katanga eyaleti başkanı Moise Tshombe'yle ülkede barış sağlanması için görüşmelerde bulunmak üzere Kongo'ya giderken meydana gelen bir uçak kazasında öldü.

Uluslararası sorunlar karşısında gösterdiği kararlılık ve ustalıkla tanınan Hammarskjöld, genel sekreterin acil durumlarda, önceden Güvenlik Konseyi'nin ya da Genel Kurul'un onayını almaksızın harekete geçebilme özgürlüğünü ısrarla savundu ve kamuoyuna yaptığı açaklamalarda özenle seçilmiş belirsiz ifadeler kullanarak bu özgürlüğünü kısmen korudu. Ayrıca BM'nin, örgüte en fazla askeri ve mali destek sağlayan ülke olan ABD'nin egemenliği altına girmesi olasılığının yarattığı kaygıları yatıştırdı. Sekreterliğinin ilk üç yılında büyük bir uluslararası bunalımın olmamasından yararlanarak gerek kendisine, gerekse bulunduğu makama kamuoyunda saygınlık kazandırmak için yoğun çaba gösterdi.

Sanata düşkün bir kişi olan Hammarskjöld'ün günlüğü, ölümünden sonra *Markings* (1964; Değerlendirmeler) adıyla yayımlandı.

Hammarskjöld, (Knut) Hjalmar (Leonard) (d. 4 Şubat 1862, Tuna - ö. 12 Ekim 1953, Stockholm, İsveç), İsveçli devlet adamı. Başbakanlık yaptığı I. Dünya Savaşı

Hjalmar Hammarskjöld, J. E. Lindberg'in tunç kabartma portresi, 1930; Gripsholm Şatosu, İsveç
Svenska Portrattarkivet Nationalmuseum, Stockholm

sırasında İsveç'in tarafsız kalmasını sağlamıştır.

Uppsala Üniversitesi'nde medeni hukuk dersleri verdikten (1891-95) sonra Adalet Bakanlığı'nda çalışmaya başladı. 1901-02 yıllarında adalet bakanlığı yaptı. 1902'de Göta Yüksek Mahkemesi başkanlığına atandı. 1904'te Lahey Daimi Hakemlik Divanı üyeliğine getirildi ve 1946'ya değin bu görevini sürdürdü. 1905'te eğitim bakanı oldu. Aynı yıl İsveç'le Norveç arasındaki birliğe son vermek üzere Karlstadt'ta yürütülen görüşmelere delege olarak katıldı. 1905-07 arasında İsveç elçisi olarak Kopenhag'da bulunduktan sonra, Uppsala ili valiliğine getirildi ve 1930'a değin bu görevde kaldı.

I. Dünya Savaşı öncesinde uluslararası diplomasi alanındaki etkinlikleriyle ün kazanan Hammarskjöld, bu dönemde Lahey Barış Konferansı'na (1907) İsveç baş delegesi olarak katıldı. Ayrıca Trablusgarp Savaşı (1911-12) sırasında el konan gemiler sorununu çözmek üzere toplanan Fransız-İtalyan hakemlik divanına (1913) başkanlık etti. Kral V. Gustaf'ın kendi başına kapsamlı bir ulusal savunma planı hazırlamasını protesto eden Liberal hükümetin istifası üzerine başbakan oldu (1914).

Kısa bir süre sonra bu planı uygulamaya koyan Hammarskjöld, İsveç'i I. Dünya Savaşı'nın dışında tuttuysa da, yiyecek darlığının yol açtığı hükümet karşıtı muhalefet nedeniyle 1917'de istifa etmek zorunda kaldı. Bu tarihten sonra Lahey'deki Uluslararası Hukuk Akademisi'nin vakıf yönetim kurulu üyeliği, Uluslararası Hukuk Enstitüsü (1924-38) ve Nobel Vakfı başkanlığı (1929-47) görevlerinde bulundu.

Hammer, Armand (d. 21 Mayıs 1898, New York kenti, New York - ö. 10 Aralık 1990, Los Angeles, California), ABD'li yatırımcı, petrol şirketi yöneticisi ve sanat koleksiyoncusu.

Bir doktorun oğluydu. Columbia Üniversitesi'nde sürdürdüğü tıp öğrenimini 1921'de tamamladı. Daha okul yıllarında babasının ilaç şirketindeki girişimleriyle milyoner oldu. 1921'de kıtlık kurbanlarına tıbbi yardım sağlamak üzere Sovyetler Birliği'ne gitti. Lenin'le yaptığı görüşme sonunda çeşitli yatırımlar yapmak üzere bir süre daha orada kalmaya karar verdi. 1925'te Sovyetler Birliği'nde kurşunkalem üretme iznini aldı. Kurduğu şirket ucuz ve güvenilir mallarıyla kısa sürede ülkenin en büyük kalem üreticisi durumuna geldi. 1920'lerin sonunda şirketlerin devletleştirilmesi üzerine, o sırada para sıkıntısı çeken Sovyet hükümetinden Romanov ailesine ait sayısız tablo, mücevher ve sanat yapıtını satın alarak ABD'ye döndü, 1930'larda bunların çoğunu satarak içki yasağının kalkmasıyla bol kazanç getiren viski ve viski fıçısı yapımı ile hayvancılık alanlarında yatırımlara girişti.

1956'da yoğun iş yaşamından yorulup köşesine çekildiyse de, bir arkadaşının önerisiyle, batmak üzere olan Occidental Petroleum Corporation'a, Bakersfield'de (California) açtığı iki kuyudaki petrol araştırmalarını sürdürmesi için para yatırmayı kabul etti. Kuyulardan beklenmedik biçimde petrol çıkması üzerine şirketten yeni hisseler aldı, 1957'de yöneticisi ve yönetim kurulu başkanı olduğu Occidental'ın yıllık cirosu, 1960'ların ortalarına gelindiğinde 650 milyon ABD Doları'nı aşmıştı. Libya'daki kârlı petrol yatırımları ve üretim alanlarının çeşitlendirilmesiyle bu rakam 1970'te iki milyar ABD Doları'nın üstüne çıktı. Şirketin Libya'daki yatırımları sonradan Libya hükümetince millileştirildi. Hammer, Sovyetler Birliği'yle eski ticari ve kişisel ilişkilerinden dolayı, 1970'lerdeki yumuşama dönemiyle birlikte ABD ve SSCB arasında ticaret ilişkilerinin gelişmesinde önemli rol oynadı. Öte yandan ünlü bir koleksiyoncu olan Hammer, elindeki yapıtları sergilemek üzere 1990'da Los Angeles'ta Armand Hammer Sanat Müzesi ve Kültür Merkezi'ni kurdu. Otobiyografisi Türkçede *Kızıl Milyarder* (1988) adıyla yayımlanmıştır.

Hammer-Purgstall, Joseph von, Baron (d. 9 Haziran 1774, Graz - ö. 21 Kasım 1856, Viyana, Avusturya), Avusturyalı Doğubilimci ve tarihçi. Türk, İran, Arap tarihi ve edebiyatı üzerine çok sayıda yapıt vermiş, bu ulusların tarih ve kültürlerini Avrupa'ya tanıtmıştır.

Viyana'daki Doğu Akademisi'ni bitirdikten (1796) sonra diplomatlık mesleğini seç-

ti. 1799'da Avusturya'nın İstanbul elçiliğine çevirmen olarak atandı. Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesini gezdi ve araştırmalar yaptı. Osmanlı-İngiliz askeri işbirliği çalışmalarına katılmak üzere gittiği Mısır'da zengin bir yazma koleksiyonu oluşturdu, birçok değerli tarihsel yapıt topladı. Çeşitli yazımlarını incelediği *Binbir Gece Masalları*'nı Almancaya çevirdi. 1802'de elçilik sekreteri olarak yeniden İstanbul'a atandı. 1806'da Yaş (bugün Iaşi) konsolosluğuna getirildi. Osmanlı-Rus Savaşı çıkınca Viyana'ya çağrıldı, dışişlerinde danışman olarak çalışmaya başladı. Yıllarca çalıştıktan sonra 1847'de Avusturya Bilimler Akademisi'nin kurulmasını sağladı ve ilk başkanı seçildi. *Die Staatsverfassung und Staatsverwaltung des Osmanischen Reiches* (1814-16, Osmanlı İmparatorluğu'nun Devlet Örgütü ve Yönetimi) adlı 2 ciltlik kitabını 4 yılda tamamlayan Hammer, en önemli yapıtı olan *Geschichte der Osmanischen Reiches*'te (1827-32; Osmanlı Devleti Tarihi) kuruluştan 1774'e değin Osmanlı tarihini inceledi. Almancası 10 cilt, Fransızcası 18 cilt olarak yayımlanan bu yapıtın bir bölümü Mehmed Atâ Bey tarafından Fransızca baskısından Türkçeye çevrilmiştir (*Devlet-i Osmaniye Tarihi*, 1913-21, 1-10. cilt; 1947, 11. cilt). Aynı yapıt, eksik bölümü de Almancasından çevrilmek ve bütünü 18 cilt olmak üzere planlanarak 1983'te yeniden yayımlanmaya başlamıştır (1983-92, 1-16. cilt, *Osmanlı Devleti Tarihi*).

Yaşamı boyunca Osmanlı kültür ve tarihine özel bir önem veren Hammer, Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*, Kâtip Çelebi'nin *Cihannüma* adlı yapıtlarının Osmanlı Avrupası'na ilişkin bölümlerini İngilizceye, Bakî ve Hâfız'ın divanlarını, Kara Fazlî'nin *Gül ü Bülbül* adlı mesnevisini Almancaya çevirdi. Goethe, *Der West-Östliche Diwan* (1819; *Divan-ı Şarki*) adlı ünlü yapıtında onun Hâfız'dan yaptığı *Divan* çevirisinden yararlandı. Hammer'in anıları 1940'ta R. Bachofen von Echt tarafından *Erinnerungen aus meinem Leben* (Yaşamımdan Anılar) adıyla yayımlandı.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. *Enzyklopädische Übersicht der Wissenschaften des Orients* (1804, 2 cilt; Doğu Bilimlerine Ansiklopedik Bir Bakış), *Geschichte der schönen Redekünste Persiens* (1818; İran Hitabet Sanatı Tarihi), *Geschichte der Assasinen* (1818; Haşhaşiler Tarihi), *Constantinopolis und der Bosphorus* (1822, 2 cilt; İstanbul ve Boğaziçi), *Gemäldesaal Moslemischer Herrscher* (1833-39, 6 cilt; Müslüman Hükümdarların Resim Galerisi), *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst* (1836-38, 4 cilt; Osmanlı Şiir Sanatı Tarihi), *Geschichte der Goldenen Horde im Kipchak* (1840; Kıpçak'ta Altın Orda'nın Tarihi), *Geschichte der Ilchane* (1854; İlhanlılar Tarihi), *Geschichte der Chane der Krim* (1856; Kırım Hanları Tarihi).

Hammerfest, Norveç'in kuzeybatı kıyısı açıklarında, Sørøy Boğazında (Sørøysundet) kıraç bir ada olan Kvaløya'da Finnmark iline (*fylke*) bağlı kasaba. Avrupa'nın en kuzeyinde yer alır. 1789'da berat aldı; 1809'da iki İngiliz gemisi tarafından bombalanarak yıkıldı. 1816-52 arasında Norveç, İsveç ve Rusya Hammerfest ile Tuna Irmağının Karadeniz'e döküldüğü noktadan bir boylam yayı geçirmek için çalışmalara başladılar. Kasabada Fuglenes'e dikilen ve boylamı gösteren taş sütun bu çalışmanın bitirilmesini anmak içindir. 1891'de kasabanın büyük bölümü yandı; yeniden inşa çalışmaları sırasında kurulan belediyeye ait hidroelektrik santral, türünün Norveç'teki ilk örneğiydi. 1940-44 arasında kasabayı işgal altında tutan Almanlar çekilirken santralı bombaladılar ve halkı zorla kentten sürdüler. Yeniden inşa edilen Hammerfest günümüzde Finnmark'ın batı kesiminin ticaret merkezidir.

Hammerfest limanı, Sørøy Boğazı, Norveç
Wolfgang Meier - Bavaria - Verlag

Kasabayı Ulusal Karayolu'na ve Finlandiya'ya bağlayan karayolu yazın açıktır. Norveç'in öteki kesimleriyle de havayolu bağlantısı vardır. Temel ekonomik etkinlikler turizm, balıkyağı işleme ve büyükbaş hayvan besiciliğidir. Kuzey enleminde yer almasına karşılık Gulf Stream'in son bölümü olan Kuzey Atlantik Akıntısının etkisiyle limanı buz tutmaz. Gene akıntının etkisiyle kış ortası sıcaklığı donma noktasının ancak birkaç derece altına iner. Kasabanın çok kuzeyde olması nedeniyle 17 Mayıs'tan 29 Temmuz'a değin hiç gece olmaz; 21 Kasım'dan 21 Ocak'a değin ise güneş hiç görünmez. Nüfus (1986 tah.) belediye 7.089.

Hammersmith-Fulham, eskiden HAMMERSMITH. Londra metropoliten alanının iç kesimlerinde ilçe (*borough*). Yüzölçümü 16 km²'dir. Londra'nın batıya doğru giden anayolları ilçenin kuzey kesiminden geçer; Hammersmith üst geçidi trafiğin en yoğun olduğu Büyük Batı Karayolu'na ulaşır.

Hammersmith'te White City Stadyumu, Olympia sergi merkezi, Hurlingham Parkı ile Chelsea, Fulham ve Queen's Park Rangers futbol kulüplerinin sahaları yer alır. British Broadcasting Corporation'ın (BBC) ana televizyon merkezi Wood Lane'de, öteki stüdyoları Shepherd's Bush'ta ve Hammersmith Asma Köprüsü'nün yakınında ırmak kıyısındadır. Oxford ile Cambridge üniversiteleri arasında her yıl düzenlenen kürek yarışları Putney Köprüsü yakınından başlar. İlçenin güney kesiminde Londra piskoposlarının oturduğu Fulham Sarayı vardır. 1834'ten önce Hammersmith, Fulham papazlık bölgesinin içindeydi.

1509'da, St. Paul Katedrali'nin başpapazı John Colet'in kurduğu ve önceleri katedralin bahçesinde yer alan St. Paul Okulu, 1884'te Hammersmith'e taşındı. Ünlü İngiliz seramikçi John Dwight, 1670'lerin başında ırmak kıyısında tuğla ocakları kurdu; bugün de nhtımda, tuğla yüklemekte yararlanılan pek çok iskele bulunur. Fulham'da, daha 1829'da havagazı üretiliyordu. Yakındaki Wormwood Scrubs Hapishanesi 1874'te mahkûmlarca inşa edildi. Nüfus (1982 tah.) 149.400.

Hammerstein, Oscar, II (d. 12 Temmuz 1895, New York kenti - ö. 23 Ağustos 1960, Doylestown, Pennsylvania, ABD), ABD'li tiyatro yapımcısı, şarkı sözü ve müzikal yazarı. Müzikal komedinin gelişmesinde etkili olmuş, özellikle besteci Richard Rodgers ile yaptığı başarılı çalışmalarla ünlenmiştir.

Opera emprezaryosu Oscar Hammerstein'in torunuydu. Tiyatroya geçmeden önce Columbia Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördü. 1920-59 arasında sinema, televizyon ve tiyatro için 45 kadar müzikal oyunun tümünü ya da bazı bölümlerini yazdı. 1943'e değin Vincent Youmans, Rudolf Friml, Sigmund Romberg ve Jerome Kern gibi besteciler için şarkı sözü yazan Hammerstein, bu yıldan sonra yalnızca Rodgers'la birlikte çalıştı. İlk yapıtları arasında en ünlüleri Friml'ın bestelediği *Rose Marie* (1924); Romberg'in bastelediği *The Desert Song* (1925; Çöl Şarkısı) ve "Ol' Man River" ile "Only Make Believe" adlı unutulmaz parçaları içeren Jerome Kern müzikalleri *Sunny* (1925; Güneşli) ve *Show Boat*'tur (1927; Gösteri Gemisi).

Hammerstein bir dönem sinemaya yöneldiyse de pek başarılı olamadı. Daha sonra Richard Rodgers ile birlikte *Oklahoma!* (1943; 1944 Pulitzer Ödülü), *Carousel* (1945; Atlıkarınca) ve *South Pacific* (1949; *Pasifik Şarkısı;* 1950 Pulitzer Ödülü) adlı yapıtları gerçekleştirdi. Bunlar görece karmaşık olay örgüsü ve hoş melodileriyle o dönemin müzikalleri için oldukça yeni, ama sonradan yaygınlaşan bir türün de öncüsü oldular. Hammerstein'in şarkı sözleri genellikle yalın ve duyarlıydı. Bu özelliklerin en belirgin olduğu şarkılarından biri *Carousel* adlı yapıtında yer alan "If I Loved You" idi.

Williamson Music, Inc. adlı bir müzik yayınevi kuran Rodgers ve Hammerstein 1949'da tiyatro yapımcılığına başladılar. Hammerstein'in Rodgers ile birlikte gerçekleştirdiği öbür müzikal komediler arasında, *The King and I* (1951; Kral ve Ben), *The Sound of Music* (1959; *Neşeli Günler*), *Flower Drum Song* (1958) ve *State Fair* (1945) sayılabilir.

Hammett, (Samuel) Dashiell (d. 27 Mayıs 1894, St. Mary's, Maryland - ö. 10 Ocak 1961, New York kenti, ABD), ABD'li polisiye roman yazarı. Çıkarcılık ve zorbalık açısından sıradan suçlulardan pek farklı olmayan "sert" karakterlere, bar, sokak gibi daha önce alışılmamış mekânlara ve argoyla karışık günlük konuşma diline yer verdiği yapıtlarıyla *hard-boiled* denen

Hammett
Culver Pictures, Inc.

şiddet ve cinsellik ağırlıklı polisiye roman türünün öncüsü olmuştur. *Ayrıca bak.* polisiye roman.

On üç yaşındayken okuldan ayrılarak bir süre sıradan işlerde çalıştı. Daha sonra sekiz yıl boyunca Pinkerton Bürosu'nda dedektiflik yaptı. I. Dünya Savaşı'na katıldı; vereme yakalanınca savaş sonrası yıllarını askeri hastanelerde geçirdi. Ucuz dergilerde öyküler ve kısa romanlar yayımladıktan sonra, *Red Harvest* (1929; *Kanlı Hasat*, 1972) ve *The Dain Curse* (1929; *Lânet*, 1979) adlı iki roman yazdı. 1930'da, en iyi yapıtı kabul edilen *The Maltese Falcon*'ı (1930; *Maltalı Atmaca*, ty) yayımladı. Roman, 1941'de John Huston tarafından sinemaya uyarlandı; Türkiye'de *Malta Şahini* adıyla gösterilen ve dedektif Sam Spade rolünü Humphrey Bogart'ın oynadığı film, kendi türünün klasikleri arasına girdi. Hammett'ın öteki ünlü yapıtları arasında *The Glass Key* (1931, *Sırça Anahtar*, 1986) ve *The Thin*

Man (1932; Sıska Adam) vardır. Bu ikinci romandaki dedektif çift Nora ve Nick Charles'ın serüvenleri bir filme, ardından da bir televizyon dizisine konu olmuştur. Romandaki Nora karakteri, Hammett'ın 1930'dan ölümüne değin birlikte olduğu oyun yazarı Lillian Hellman'a dayanır. Hammett'ın bazı öykü ve kısa romanları da ölümünden sonra Hellmann tarafından *The Big Knockover* (1966; Büyük Vurgun) başlığıyla yayımlanmıştır.

Hammett, 1934'ten sonra kendini siyasal etkinliklere ve insan haklarını savunmaya adadı. II. Dünya Savaşı'na gönüllü olarak katıldı. 1951'de, mütevellisi olduğu Medeni Haklar Kongresi'ne bağışta bulunanların adını açıklamayı reddettiği için altı ay hapis yattı. Cezaevinden çıktıktan sonra da Komünist Parti'yle ilişkisi olduğu savıyla Amerika'ya Karşı Etkinlikler Komitesi'nce sorguya çekildi.

Hammett'ın Türkçeye çevrilen öteki yapıtları arasında *Kan Davası* (1968) ve *Kan Götürüyor* (1976) vardır.

Hammond, ABD'de Indiana eyaletinin kuzeybatısındaki Lake ilinde (*county*) kent. Chicago ile Gary arasındaki Calumet sanayi kompleksinde, Michigan Gölünün yakınlarında Büyük Calumet Irmağı kıyısında yer alır. Dondurulmuş sığır eti taşımacılığında ilk girişimcilerden olan George Hammond'un Marcus Towle ile birlikte State Line Mezbahası'nı açtığı 1869'da kuruldu. Irmaktan ve iç kesimlerdeki göllerden alınan buzlar et paketlemede kullanılırdı. 1901'deki yangına değin ambalaj fabrikası kentin en büyük sanayi kuruluşuydu. Önceleri Hohman olan kentin adı Illinois-Indiana sınırında bulunması yüzünden sonradan State Line (Eyalet Sınırı) olarak değiştirildi; 1873'te de George Hammond'un adını aldı. Limanı olmadığından ağır sanayi çevre kentlerdeki gibi gelişemedi, ama hafif sanayi çeşitlendi. Purdue Üniversitesi'nin Calumet kampusu kentte kuruludur. Nüfus (1990) kent, 84.236; Gary-Hammond metropoliten alanı, 604.526.

Hammond, John Hays, Jr. (d. 13 Nisan 1888, San Francisco - ö. 12 Şubat 1965, New York kenti, ABD), ABD'li mucit. Geliştirdiği radyoyla uzaktan kumanda tekniği, modern füze güdüm sistemlerine temel oluşturmuştur.

ABD'li ünlü maden mühendisi John Hays Hammond'ın oğlu olan John Hays Jr., 1911'de Hammond Radyo Araştırma Laboratuvarı'nı kurdu. I. Dünya Savaşı'na değin radyo dalgalarından yararlanarak uzaktan kumanda tekniklerine ilişkin çalışmalar yaptı. Geliştirdiği sisteme bir cayroskop ekleyerek, insansız bir deney yatının, Massachusetts'teki Glaucester ile Boston arasındaki 95 km'lik uzaklığı katetmesini sağladı. Daha sonra, düşmanın uzaktan kumandayı parazit yayınıyla bozmasını önlemek amacıyla çeşitli yöntemler geliştirdi, ayrıca kıyı koruma için radyo denetimli bir torpil yaptı.

Frekans modülasyonlu (FM) yayınlardaki ilk deneylerden bazılarını yöneten Hammond, tek kadranlı frekans ayar sistemini geliştirdi. Ayrıca uzun erimli telefon hatları için bir yükselteç yaptı.

II. Dünya Savaşı sırasında, uçak motorlarının verimini artırmaya yönelik olarak kanat eğimleri ayarlanabilir bir pervane türü geliştirdi, ayrıca "Telespot" olarak adlandırdığı bir gizli haberleşme sistemi kurdu. Research Corporation danışmanlık şirketinin başkanlığını yapan Hammond, birçok büyük şirketin araştırma danışmanlığını da üstlendi.

Hammond, Laurens (d. 11 Ocak 1895, Evanston, Illinois - ö. 1 Temmuz 1973, Cornwall, Connecticut, ABD), ABD'li işadamı ve Hammond orgu olarak bilinen elektronik klavyeli çalgının mucidi.

Hammond ilköğrenimini, ailesinin 1898'de göç ettiği Avrupa'da yaptı. Daha sonra ABD'ye dönerek Cornell Üniversitesi'nde makine mühendisliği öğrenimi gördü ve 1916'da mezun oldu. 1920'de Detroit'teki bir otomobil fabrikasında çeşitli özgün aygıtları geliştirmek için çalışmalara girişti ve sonunda, zembereği ses geçirmeyen bir kılıfın içine yerleştirilmiş sessiz bir saat yaptı. Buluşunun pazarlama haklarını satan Hammond işinden ayrıldı ve tüm çabalarını deneyleri üzerinde yoğunlaştırdı. Çok geçmeden o zamanki standart 60 periyotluk alternatif elektrik akımıyla aynı fazda dönen senkron bir motor geliştirdi. Bu motor hem Hammond saatinin, hem de Hammond orgunun en önemli parçasını oluşturdu.

1928'de kendi adıyla anılan elektrikli saati geliştiren Hammond, buradan elde ettiği gelirle Hammond Clock Company'yi kurdu. Şirketin adı 1937'de Hammond Instrument Company, 1953'te de Hammond Organ Company olarak değiştirildi. Müzikçi olmamakla birlikte Hammond 1933 başlarında laboratuvarındaki pikapların döner tablalarından çıkan seslerden çok etkilendi. Hammond ve mühendisleri elektriksel sentez aracılığıyla bilinen müzik seslerini üretme olanaklarını araştırmaya koyuldular. 1934'te Hammond, 91 küçük ses çarkı üreteciyle çalışan bir çalgı geliştirdi. Bu çarklar senkron bir motorla dönüyordu ve klavyenin üstüne milyonlarca farklı ton karışımına olanak veren harmonik çekme çubukları yerleştirilmişti. Hammond orgunun reklamlarda belirtilen özelliklerine itiraz eden geleneksel org yapımcıları 1937'de Federal Ticaret Komisyonu'na şikâyette bulundularsa da, komisyon Hammond lehinde karar verdi. Hammond 1940'ta, piyano klavyesine takılan ve amatör çalgıcıya melodiyi org benzeri sesler ya da orkestra sesleriyle zenginleştirme olanağı veren "Solovox" adlı bir aygıt, 1950'de de akorların yalnızca bir düğme panosuna dokunmakla elde edildiği bir elektronik org geliştirmiştir.

Hammondsport, ABD'de, New York'un güneyindeki Steuben ilinde (*county*) köy. İlçe düzeyinde bir yönetim birimi (*township*) olan Urbana'ya bağlıdır. Keuka Gölünün (Finger Göllerinden biri) güney ucunda, Corning'in 32 km kuzeybatısında yer alır. William Bostwick'in 1829'da ilk asma bağlarını kurduğu yöreye, 1860'larda Fransız bağcılar yerleşti. 1871'de tüzel kimlik kazanan köy, günümüzde New York eyaletindeki şarap ve özellikle şampanya sanayisinin merkezidir. Greyton H. Taylor Şarap Müzesi'ndeki sergiler şarap üretiminin ve fıçı yapımının ilk evrelerini yansıtır. Patates ekimi ve turizm öteki yerel ekonomik etkinliklerdir.

Hammondsport'ta doğan ve 1902'de burada bir motosiklet fabrikası açan, havacılığın öncülerinden mucit Glen Hammond Curtiss (1878-1930), yakınlardaki Stony Brook Çiftliği'nde Alexander Graham Bell ve başkalarının yardımıyla ilk uçuş denemelerini gerçekleştirdi. 4 Temmuz 1908'de "June Bug"la (Haziran Böceği) 1 km uçan Curtiss, ABD'de motorlu uçakla gerçekleştirilen bu ilk uçuşla *Scientific American* gümüş kupasını kazandı. Glen H. Curtiss Müzesi'nde Curtiss'in eşyaları ve havacılık tarihiyle ilgili sergiler vardır. Nüfus (1990) 929.

Hammudiler, BENİ HAMMUD olarak da bilinir, İspanya'da egemen olan Berberi hanedanı. 11. yüzyıl başlarında Endülüs Emevi Devleti'nin çöküşü sırasında ortaya çıkan emirliklerden (Tavaif-i Mülûk) biri olarak Malaga (1022-57) ve el-Ceziretü'l-Hadra'da (bugün Algeciras) hüküm sürmüştür (1039-58).

1013'te Emevi halifesi Süleyman el-Mustain, tahta çıkmasına yardım eden Ali bin Hammud'a Sebte'yi, Ali'nin kardeşi Kasım'a ise Cezire, Tanca ve Asile'yi bağışladı. Ama Ali, Mustain'den önce Halife II. Hişam'ın meşru vârisi olduğunu öne sürerek Temmuz 1016'da Kurtuba'ya (Córdoba) yürüdü ve Mustain'i tahttan indirdi. Ardından Mustain Hişam'ın katili ilan edilerek öldürüldü, Ali ise kendisini halife ilan ettirerek Nasır adını aldı. Emevi soyundan gelmeyen ilk Endülüs halifesi olarak kısa süre hüküm sürdükten (1016-18) sonra saray hizmetkârlarınca öldürüldü. Bu arada Kasım, İşbiliye'ye (Sevilla) egemen olmuştu. Endülüs Emevi hükümdarı Murtaza'nın (hd 1018) öldürülmesinden sonra da Kurtuba'yı ele geçirdi (1018-21). Yerleşik Berberiler, Ali'nin oğlu Yahya el-Mu'tali'yi Kurtuba'yı almaya yönelterek 1021'de halife ilan ettiler, ama bir yıl sonra onu da devirdiler. Aynı yıl Kasım geri döndüyse de 1023'te kaçmak zorunda kaldı. Bu sırada Malaga hükümdarı olan Yahya, Kurtuba'ya çağrıldı. Ama artık halifelik kurumu anlamını yitirdiği için bu makamı adamlarına bırakarak Malaga'ya döndü. Kentin Zirilerce ele geçirildiği 1057'ye değin ardılları orada hüküm sürdü. Hammudi hanedanı, Kasım'ın vârisleri yoluyla Cezire'yi 1058'e değin elinde tuttu.

Hammurabi (d. Babil - ö. İÖ 1750), Babil'in ilk hanedanı Amorilerin (Amurru) altıncı ve en ünlü hükümdarı. Eskiden insanlık tarihinin ilk yasa derlemesi olduğuna inanılan Hammurabi Yasaları'yla(*) anımsanır.

Babası ve büyükbabası dışında kendi hanedanından bütün hükümdarlar gibi Hammurabi'nin adı da Amori kabilelerinden Amnanum'a özgüdür. Ailesine ilişkin bilgi-

Hammurabi, bir kireçtaşı kabartma, British Museum, Londra
British Museum, Londra. fotoğraf: J. R. Freeman & Co. Ltd.

ler en yakın akrabalarının adlarıyla sınırlıdır: Babası Sin-muballit, kız kardeşi İltani, ilk oğlu ve ardılı ise Samsuiluna'dır.

Hammurabi'nin İÖ 1792'de oldukça genç yaşta Sin-muballit'in yerine geçmesinden önce, dönemin Mezopotamya saraylarındaki gelenekler uyarınca bazı yönetim görevleri büyük olasılıkla zaten ona verilmişti. Aynı yıl, Babil'in güneyini yöneten Larsalı Rim-Sin, Babil ile Larsa arasında bir tampon bölge olan İsin'i ele geçirdi. Daha sonra da Hammurabi'nin başlıca rakibi oldu.

Hammurabi döneminin olayları büyük ölçüde yıllara verdiği adlardan çıkarsanır; hükümdar her yılı, bir önceki yılda ya da o yılın başlangıcında gerçekleştirdiği önemli bir eylemle adlandırmıştır. Buna göre Hammurabi de Eski Mezopotamya'nın öteki kralları gibi tapınaklar, surlar ve kamu binaları yaptırıp onarmış, kanallar açmış, krallığına bağlı kentlerdeki tanrılara putlar adamış ve savaşmıştır. Hammurabi'nin resmî yazıtları da bu bilgileri doğrular, ama onun ötesinde hiçbir önemli tarihsel bilgi sağlamaz.

Hammurabi'nin krallığı büyüklüğü, coğrafi konumu ve askeri gücü sayesinde Babil ülkesindeki büyük devletlerden biri durumuna gelmişti. Ama o dönemden kalma bir diplomatik raporda da belirtildiği gibi, Hammurabi güç dengesini kendi istemiyle değiştirecek konumda değildi. Raporda şöyle deniyordu: "Kendi başına güçlü hiçbir kral yoktur. Babil hükümdarı Hammurabi'yle 10 ya da 15 kral birlikte davranır. Larsa hükümdarı Rim-Sin'le de bir o kadar. Eşnunna hükümdarı Ibalpiel'le ise 20 kral birlikte davranır."

Hammurabi yalnızca sulu tarımın yapılabildiği bir bölgede yaşamsal önem taşıyan Fırat Irmağı ve kollarının denetimini elde tutmayı amaçlayan siyasal geleneği sürdürdü. Bu politika doğal olarak, Fırat'ın aşağı havzasında daha zayıf konumda bulunan Larsa Krallığı'yla çatışmalara yol açtı. Hammurabi İÖ 1787'de Rim-Sin'in egemenliğindeki Uruk (bugün Tel el-Varka) ve İsin kentlerini ele geçirdi. Ertesi yıl Rim-Sin'le yeniden çatışmaya girdi. Hammurabi'nin tarih adlandırmalarına ve dönemin diplomatik yazışmalarına göre bu harekâtlar uzun sürmedi. İÖ 1784'te kuzeybatıya ve doğuya yöneldi. Bundan sonraki yaklaşık 20 yıl boyunca belgelere önemli bir savaş geçmedi. Hammurabi, dönemin başlıca krallıkları olan Mari, Asur, Eşnunna, Babil ve Larsa arasında değişen ittifaklarla gergin bir dengenin korunduğu bu süreyi kuzey sınırlarındaki bazı kentleri tahkim etmek için kullandı (İÖ 1776-68).

Hükümdarlığının son 14 yılı sürekli savaşlarla geçti. İÖ 1764'te, Dicle'nin doğusunda hüküm süren ve Hammurabi'nin İran'ın maden çıkarılan bölgelerine ulaşmasını engelleyebilecek konumda bulunan Asur, Eşnunna ve Elam ittifakıyla uğraşmak zorunda kaldı. İÖ 1763'te Larsa hükümdarı Rim-Sin'e karşı büyük olasılıkla Hammurabi'nin başlattığı savaşa ilişkin bilgiler ise çok sınırlıdır. Eldeki verilere göre Hammurabi, daha önce Sin-muballit'in Rim-Sin'e karşı kullandığı, büyük bir akarsuyun önünü keserek suları daha sonra taşkın yaratacak biçimde ansızın boşaltmak ya da düşmanı temel yaşam kaynağı olan sudan yoksun bırakmak biçimindeki stratejiyi bu savaşta başarıyla uygulamıştır. Hammurabi'nin, savaş öncesinde Fırat'ın eski çığırı üzerinde bulunan yurtlarından çıkarılan halkın buraya yeniden yerleştirilmesini kolaylaştıracak bir kanalı (Fırat'ın batı kolu) 1760'ta yeniden yaptırması, Rim-Sin'e karşı bu yöntemi kullandığını gösterir.

Rim-Sin'in son kalesi olan Larsa çevresindeki kuşatma birkaç ay sonra Hammurabi'nin zaferiyle sonuçlandı. İÖ 1762'de Hammurabi ile doğudaki devletler arasındaki çatışma yeniden alevlendi. Bunun Hammurabi açısından bir savunma hareketi mi, yoksa ötekilerin, güç dengesindeki değişikliğe karşı bir tepkisi mi olduğu bilinmemektedir. Babil'in yaklaşık 400 km kuzeybatısında, Fırat'ın yukarı havzasındaki Mari'nin hükümdarı Zimrilim'e karşı Hammurabi'yi harekete geçiren iki neden olabilir: Su hakları konusunda bir anlaşmazlık ya da Yakındoğu kara ticaretinin kavşak noktasında bulunan Mari'nin (bugün Tel Hariri) bu benzersiz konumunu ele geçirme çabası.

Hammurabi iki yıl sonra ordularını üçüncü kez doğuya yöneltmek zorunda kaldı (İÖ 1757-55). Gene su kesme yöntemiyle başarıya ulaşan bu sefer sırasında Esnunna'nın kesin olarak yok edilmesi, Babil'le doğu halkları arasındaki bir tamponu ortadan kaldırdığı için pahalı bir zafer oldu. Bu nedenle Hammurabi, hükümdarlığının son iki yılı boyunca savunma etkinliklerini yoğunlaştırdı. Bu dönemde sağlığı giderek bozuldu ve İÖ 1750'de öldü. Yönetimi daha önce oğlu Samsuiluna üstlenmişti.

Babil'de yaşamın hemen bütün alanlarını etkileyen pek çok değişiklik Hammurabi'nin hükümdarlığı sırasında gerçekleşti. Bunlar, küçük bir kent devletinin, geniş toprakları olan bir devlete dönüşmesinin gereklerini yerine getirmeye yönelikti. Hammurabi'nin mektupları, bu dönemdeki değişimin ayrıntılarıyla ve krallık yönetiminin günlük işleriyle kişisel olarak da ilgilendiğini gösterir. Bu yaklaşım, Hammurabi ve çağdaşı başka hükümdarların da ayırt edici bir özelliğidir. Hammurabi Yasaları çağdaş anlamda bir derleme olmamakla birlikte Mezopotamyalı kralların her zaman izlediği adil hükümdar ülküsünü Hammurabi'nin de benimsediğinin bir kanıtıdır.

Hammurabi'nin etkin bir bürokratik sistem kurmadaki başarısızlığı, yönetimdeki kişisel üslubuna ve hükümdarlığının son döneminde bütünüyle savaşlara dalmış olmasına bağlanabilir. Etkili bir yönetim aygıtının yokluğu, askeri kazanımlarının Hammurabi'nin ölümünden sonra hızla elden çıkmasının nedenlerinden biri olabilir.

Hammurabi Babil'in güneyini fethettikten sonra, kendini tanrılaştırmak biçimindeki yüz yıllık geleneği izlemedi. Bu, büyük olasılıkla farklı bir krallık anlayışına dayalı kişisel bir karardı; bu anlayış Helenistik dönem öncesindeki krallık kavramının ilk örneği olacaktı.

Hammurabi'nin Mezopotamya tarihindeki yeri uzun süre abartıldı. Bunun en önemli nedeni Hammurabi Yasaları'nın bulunmasıydı. Ama sonradan, daha dar kapsamlı olsa da ondan eski yasa derlemelerinin bulunması, Hammurabi'ye daha gerçekçi bir bakışla yaklaşılmasını sağladı. Hammurabi Yasaları ile Tevrat arasında sıkça vurgulanan benzerlik de artık bunların doğrudan ilişkili olduğunun bir kanıtı biçiminde değil, ortak bir mirası paylaştıkları yönünde yorumlanmaya başladı.

Mezopotamya'nın yeniden tek bir yönetim altında toplanması da Hammurabi'nin bir başarısı sayılır. Böyle bir birleşme yönünde bazı eğilimler olduğu kuşkusuzdur; özellikle dönemin mühürleri üstünde işlenen temalar ve Basra Körfezinden Akdeniz'e kadar Mezopotamya'ya egemen olmuş Şarrukin (Sargon) ve Şulgi gibi kralların dönemini anımsatan kehanetler bu eğilimleri yansıtır. Ama Hammurabi fetihlerinin yalnızca birleşme dürtüsünden kaynaklandığı kuşkuludur. Hammurabi yönetiminin kalıcı başarısı, Mezopotamya tarihinin İÖ 3. binyıldan beri güneyde olan odağını bin yılı aşkın bir süre için kuzeye kaydırmış olmasıdır.

Hammurabi Yasaları, günümüze ulaşmış en eksiksiz ve kusursuz Babil yasa derlemesi. I. Babil hanedanının altıncı hükümdarı Hammurabi döneminin (İÖ 1792-50) sonlarında, onun verdiği yargısal kararların bir araya getirilmesiyle hazırlanmış ve Babil'in koruyucu tanrısı Marduk'un büyük tapınağı Esagila'da dikilen diyorit bir stel üstüne yazılmıştır. Toplam 282 davayla ilgili kararlardan oluşan Hammurabi Yasaları ekonomik koşullara (fiyatlar, gümrük tarifeleri, iş yaşamı, ticaret), aile hukukuna (evlilik ve boşanma), ceza hukukuna (tecavüz, hırsızlık) ve medeni hukuka (kölelik, borç) ilişkin hükümler içerir. Yasalarda öngörülen cezalar suçu işleyen kişinin konumuna ve suçun işlendiği ortama bağlı olarak değişmektedir.

Hammurabi Yasaları'nın kaynağı daha önceki kent toplumlarına yüzyıllar boyunca yol göstermiş olan Sümer hukukudur. Eldeki metin bir Sami dili olan Akad diliyle

Hammurabi Yasaları'nın yazılı olduğu stelden ayrıntı, İÖ 18. yy, Susa; Louvre Müzesi, Paris
Giraudon - Art Resource

yazılmıştır. Günümüze Sümerce yazılmış bir metni ulaşmamışsa da, yasaların tek bir ülkeden çok, daha geniş bir hükümdarlığı kapsama, Sami ve Sümer geleneklerini bütünleştirerek bu halkları kaynaştırma amacı taşıdığı anlaşılmaktadır. Yasalar saray ve din adamları dışında üç sınıfa ayrılan toplumun yapısına uygun düzenlemeler içermekteydi. Öte yandan anlaşmazlıkların aile içinde çözülmesine, yerel göreneklerin temel alınmasına, sınama yoluyla yargılamaya ve kısasa (göze göz, dişe diş) ilişkin bazı ilkel kalıntılara karşın kabile göreneklerinin çok ilerisinde bir gelişme düzeyini yansıtan yasalar kan davası, kişisel misilleme ve kız kaçırmayı yasal bir yol olarak kabul etmiyordu.

Hammurabi Yasaları'nın içeriğine ilişkin en önemli kaynak Fransız Doğubilimci Jean-Vincent Scheil tarafından 1901'de Susa'da bulunan ve günümüzde Louvre Müzesi'nde korunan steldir.

Hamparsum, tam adı HAMPARTZUM LIMONCIYAN, BABA HAMPARSUM olarak da bilinir (d. 1768, İstanbul - ö. 19 Haziran 1839, İstanbul), Ermeni asıllı Osmanlı müzikçi. Ermeni alfabesindeki harflerden yararlanarak kendi adıyla anılan nota yazım sistemini geliştirmiştir.

Yoksul bir ailenin çocuğuydu. Bu yüzden, zengin ve müziksever bir aile olan Düzyanların desteğiyle öğrenim gördü. Bir yandan Ermeni kiliselerine, bir yandan da

Mevlevi dergâhlarına devam ederek müziğin inceliklerini öğrendi. Hocaları arasında, o sıralarda Beşiktaş Mevlevihanesi'nde ders veren Hammamizade İsmail Dede Efendi de vardı. Adı müzik çevrelerinde duyulmaya başlayınca, III. Selim tarafından huzura kabul edildi ve onun da özendirmesiyle bir müzik yazısı geliştirmek amacıyla çalışmaya başladı. 1813-15 arasında oluşturduğu nota yazım sistemi, Batı notası gibi porteli (ya da herhangi bir biçimde önceden hazırlanmış) kâğıt gerektirmiyordu. Limonciyan bu sistemle klasik repertuardan yüzlerce saz yapıtını notaya aldı. Bu çok değerli koleksiyonun altı cildinden, yalnızca ikisi günümüze ulaşabilmiştir. Kaybolan ciltlerdeki pek çok yapıt, bugün unutulmuştur. Aynı zamanda önemli bir besteci de olan Limonciyan'ın Ermenice ilahileri dışında, 30 dolayında dindışı yapıtının notası günümüze ulaşabilmiştir. Limonciyan dindışı yapıtlarında olduğu gibi ilahilerinde de Türk müziği makamlarını ve usullerini kullanmıştır. En ünlü yapıtları bayatiaraban makamındaki iki bestesiyle iki semaisidir.

Hamparsum notası, Hamparsum Limonciyan'ın Ermeni alfabesindeki harflerle Bizans *neuma*'larından yararlanarak geliştirdiği nota yazım sistemi.

Hamparsum notası 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında Türk müziğinde yaygın bir biçimde kullanıldı ve birçok klasik yapıtın unutulmaktan kurtulmasına yardımcı oldu. Daha sonra yerini porteli Batı notasına bıraktı. Bugün pek az kimse

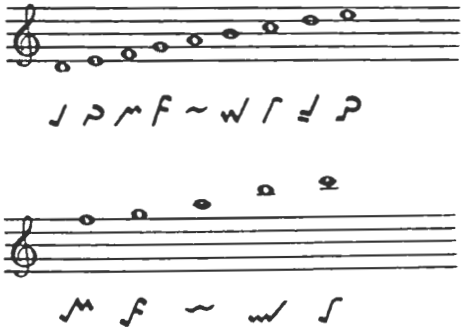

Hamparsum notasında sesleri belirten ana işaretler
Ana Yayıncılık Arşivi

tarafından bilinmekte ve kullanılmaktadır. Hamparsum notası klasik Türk müziğinde kullanılan sesleri çok yetkin bir biçimde vermemesine karşın, kolay ve pratik olduğu

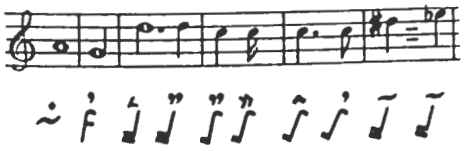

Hamparsum notasında, ana işaretlerin zamansal değer işaretleriyle birlikte kullanılışı ve (son ölçüde) değiştirme işareti
Ana Yayıncılık Arşivi

için çok tutulmuştur. Ermeni dinsel ezgilerinin notaya alınmasında da kullanılmıştır. Biri normal Hamparsum, öbürü "işaretsiz" ya da "gizli işaretli" Hamparsum olmak üzere iki türlü Hamparsum notası vardır. İkincisinin deşifre edilmesi çok daha zordur. Hamparsum nota sisteminde bir sekizlide (oktavda) on dört sesin işareti vardır. Alt ve üst oktavlardaki sesler bu on dört işaretin altına ya da yanına birer kısa çizgi eklenerek belirtilir. Seslerin zamansal değerlerini belirtmek için üstlerine küçük işaretler konur. Ayrıca sus, tekrar ve ölçü işaretleri de kullanılır.

Hampartzumyan, Viktor Amazaspoviç *bak.* Ambartsumyan, Viktor Amazaspoviç

Hampden, John (d. 1594, Londra - ö. 24 Haziran 1643, Thame, Oxfordshire, İngiltere), İngiltere'de İç Savaş öncesindeki önemli anlaşmazlıklardan biri olan gemi vergisi olayında Kral I. Charles'a muhalefetiyle tanınan parlamento üyesi.

Oliver Cromwell'in kuzeniydi. Oxford Üniversitesi'nde ve Londra'daki Inner Temple'da (İngiltere'de hukuk staj kurumu) öğrenim gördü. 1621'de Avam Kamarası'na girdi. Bu görevi sırasında vergilendirme konusunda uzmanlaştı ve kralın önde gelen Püriten muhaliflerinden Sir John Eliot'ın yakın dostu oldu. 1627'de Kral I. Charles'ın koyduğu bir vergiyi ödemeyi reddettiği için bir yıl hapis yattı. Charles'ın üç yıl önce hapse attırdığı Eliot'ın ölümü (1632) Hampden'ın krala duyduğu düşmanlığın daha da artmasına yol açtı.

Kralın donanmayı güçlendirmek için topladığı gemi vergisine karşı çıkan Hampden, vergi koyma yetkisinin yalnızca parlamentoya ait olmasına karşın, kralın parlamen-

John Hampden, E. Ward'ın *History of the Grand Rebellion* (1713) adlı kitabından Michael van der Gucht'un bir oymabaskısı
British Museum, Londra, fotoğraf: J. R. Freeman & Co. Ltd

toyu toplantıya çağırmamak için bu kuralı çiğnediğini öne sürdü. Buna karşılık kral, gemi vergisinin geleneklere göre parlamentonun onayını gerektirmeyen bir vergi türü olduğunu iddia etti. Hampden'ın 1635'te 20 şilin tutarındaki gemi vergisini ödemeyi reddetmesi üzerine hakkında dava açıldı. Sonunda dava *Court of the Exchequer*'a (Maliye Komisyonu Mahkemesi) götürüldü ve mahkemenin 12 yargıcından yedisi kralın, beşi ise Hampden'ın lehine karar verdi (1638). Kralın bu davayı çok az farkla kazanmasının gemi vergisine karşı sürdürülen direnişin yaygınlaşmasında etkili olduğu sanılır.

Hampden Kasım 1640'ta toplanan Uzun Parlamento'da, krala karşı sürdürdüğü sert muhalefetle tanınan parlamento önderi John Pym'in başdanışmanı oldu. Ocak 1642'de Charles'ın vatana ihanetle suçlayarak tutuklanmalarını emrettiği beş Avam Kamarası üyesi arasında Hampden da bulunuyordu. Charles bu kararı uygulamak için 400 askeriyle birlikte parlamentoya gittiyse de Hampden ve arkadaşları tutuklanmaktan kurtuldular. Hampden, kral ve parlamento yanlıları arasında İç Savaş'ın başlamasından (Ağustos 1642) sonra Warwickshire yakınlarında yapılan Edgehill Çarpışması'nda (Ekim 1642) albay rütbesiyle savaştı. 18 Haziran 1643'te Thame yakınlarında, Chalgrove Field'deki bir çarpışma sırasında yaralanarak öldü.

Hampshire, İngiltere'nin ortagüney kesiminde il (*county*). Batıda Dorset ve Wiltshire, kuzeyde Berkshire, doğuda Surrey ve West Sussex illeri, güneyde Manş Deniziyle çevrilidir. Yüzölçümü 3.777 km² olan il, East Hampshire, Hart, New Forest, Rushmoor, Test Valley, Basingstoke, Deane, Eastleigh, Fareham, Gosport ve Havant ilçeleri ile Portsmouth, Southampton ve Winchester kentlerinden oluşur.

Fiziksel coğrafya açısından, il toprakları dört bölgeye ayrılır. Orta kesimde geniş bir kuşak halinde doğu-batı doğrultusunda uzanan tebeşirli alçak topraklar dalgalı bir yapı gösterir ve bazı yerlerde yüksekliği 240 m'yi aşar. Kuzeyde ve güneyde Tersiyer (Üçüncü) Döneme (65-2,5 milyon yıl önce) özgü kil, kum ve çakıllardan oluşan, genellikle ağaçlık ve fundalıklarla örtülü topraklar uzanır. Doğuda, kendine özgü yükselti ve vadilerin bulunduğu Weald bölgesi il sınırını aşar; burada, ildeki en yaşlı kayaç katmanları olan alt ve üst Greensand ile Gault killeri yer alır. Wight Adasını anakaradan ayıran dar Solent Boğazı bir zamanlar, kaynak sularını bugünkü Frome Irmağının oluşturduğu eski bir akarsuyun aşağı çığırıydı. Kıyı şeridinin sualtında kalması sonucunda eski ırmağın kolları bugün tebeşirli toprakları ve güneyindeki bölgeyi akaçlayan bağımsız akarsular haline geldi. Hampshire'de Tarihöncesi birçok dönemde yerleşimler bulunduğuna ilişkin güçlü kanıtlar vardır. Quarley'de Tunç Çağına ait tarımsal yerleşmelerin kalıntıları bulunur. En önemli Demir Çağı kalıntıları ise Danebury ve Hengistbury Head'de yer alan tepe kaleleridir. Roma işgali sırasında kurulan ulaşım sisteminin en önemli noktaları olan Silchester (Calleva Atrebatum) ve Winchester'da (Venta Belgarum), kentsel yerleşimler gelişmiştir. Southampton'da ise (Clausentum) daha küçük bir yerleşme kurulmuştu. Kuzeybatıda çok sayıda Roma evi kalıntısı vardır. New Forest'te çanak-çömlek, Winchester'da dokuma atölyeleri bulunuyordu. Ama en önemli kalıntılar Silchester kent surlarının içindekiler ile Portchester Şatosu'nun dış duvarlarıdır. Silchester'da bulunan el sanatı ürünleri Reading'deki (Berkshire) müzede yer alır.

İlden söz edilen en eski tarihsel kayıt, Winchester'ın artık önemli bir kent olduğu 755'te yazılmış bir Anglosakson vakayinamesidir. İl, Kuzeylilerin saldırılarından zarar görmekle birlikte ortaçağda belli ölçüde barış içinde yaşadı. Bu dönemde inşa edilen birkaç şato arasında Odiham, Portchester ve Winchester'dakiler sayılabilir. Sanayi olarak yünlü dokumacılık yaygındı; Southampton, yün ve şarap ihracatı ile ithalatında önem kazandı. 676'dan başlayarak sürekli Winchester piskoposluğuna bağlı kalan il, 1927'de yeni oluşturulan Guildford ve Portsmouth piskoposluğuna bağlandı. Manastır kalıntılarına Beaulieu ve Netley'de, Romsey'deki büyük kilisede ve Winchester katedralinde rastlanır. Öteden beri bir tarım bölgesi olan ilde bugün önde gelen uğraşlar mandıracılık ve mısır ekimidir. Pazara yönelik bahçecilik yerel olarak önemlidir ve özellikle Southampton ile Portsmouth arasındaki bölgede yoğunlaşmıştır. Eskiden kraliyet av bölgesi olan New Forest'taki ormanlık alan da içinde olmak üzere, ormanlar ilde büyük yer kaplar. Portsmouth ve Gosport İngiltere'nin önde gelen denizcilik merkezleri arasındadır. Southampton büyük bir yolcu limanıdır. Fawley'de petrol rafinerileri bulunur. Turizm sektöründe çalışanların sayısı büyük rakamlara ulaşır; başlıca tatil yerleri Southsea ve Hayling Adasıdır. Ticaret açısından gelişmiş kentlerin çoğunda hafif makine ve mayalı içki imalatı gelişmiştir. Nüfus (1991 tah.) 1.511.900.

Hampshire, ilk kez İngiltere'nin Hampshire yöresinde yetiştirilen ve üstün et verimiyle tanınan boynuzsuz koyun soyu. Ayrıca bu soyun sağlam, orta incelikte ve uzunluktaki yapağısı siyah lifli küçük bir bölüm dışında, dokumaya elverişlidir. İri yapılı olan ve çabuk büyüyen Hampshire koyunları İngiltere ve ABD'de çok yaygındır.

Hampton, ABD'de, Virginia'nın güneydoğusunda kent. Chesapeake Körfezinde, Hampton Roads'un kuzey kıyısında yer alır. Karşı kıyıda bulunan Norfolk'a Hampton Roads Köprü-Tüneli ile bağlanır. Norfolk, Newport News, Virginia Beach, Chesapeake ve Portsmouth'un oluşturduğu metropoliten alanın bir parçasıdır. James Irmağını Jamestown'a kadar korumak üzere Yerlilere ait Kecoughtan adlı köy üzerinde inşa edilen (1609) Algernourne Kalesi'nin (günümüzde Monroe Kalesi) çevresinde gelişti. Sürekli yerleşime 1610-11 yıllarında açıldı; bu nedenle ülkenin İngiliz kökenli en eski yerleşmesi sayılır. 1620'de Elizabeth City iline bağlandı. St. John Kilisesi 1610'da inşa edildi; 1728'den kalan bugünkü yapı sonradan onarım görmüştür. 1705'te kasaba tüzel kimliği kazandı ve Southampton 3. kontunun anısına Hampton olarak adlandırıldı. Bir liman kenti olarak geliştiyse de zamanla Norfolk karşısında geriledi. Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda ve 1812 Savaşı'nda saldırıya uğradı. İç Savaş sırasında Federal kuvvetlerin Old Point Comfort ile Monroe Kalesi'ni ele geçirmesi üzerine, kasabanın da düşmesinden korkan Konfederasyon kuvvetlerince 1861'de yakıldı. Yeniden inşa edildikten (1887) sonra balıkçılık ve deniz ürünleri işleme sanayisi gelişti. 1908'de kent tüzel kimliği kazandı ve 1952'de Elizabeth City ili ve Phoebus kasabasıyla birleştirildi.

Günümüzde ekonomisinde turizm ve askeri tesisler önemli yer tutar. Kentte Monroe Kalesi (ABD Kıta Ordusu Komutanlığı Karargâhı), Langley Hava Kuvvetleri Üssü, Ulusal Havacılık ve Uzay Bilimleri'ne (NASA) bağlı Langley Araştırma Merkezi bulunmaktadır. Syms-Eaton Müzesi Amerika'daki ilk parasız okulları açan (1634, 1659) Benjamin Syms ve Thomas Eaton'ın anısına kurulmuştur. 1805'te Hampton Akademisi adı altında birleştirilen bu iki okul sonraları devlet okulları sistemine bağlandı. Hampton Enstitüsü (1868) eski köleleri eğitmek amacıyla Azatlı Köleler Bürosu başkanı General Samuel C. Armstrong tarafından kurulmuştur. 1967'de aynı yerde Thomas Nelson Community College açılmıştır. Nüfus (1990) kent, 133.793.

Hampton, Lionel (Leo), lakabı HAMP (d. 12 Nisan 1913, Louisville, Kentucky, ABD), cazda vibrafonu ilk kullanan ABD'li *swing* müzikçisi. Canlı ritmi ve renkli sahne kişiliğiyle tanınmıştır.

Çocukken davul çalmayı öğrendi. Genç yaşta California'ya gitti ve arkadaşı saksofoncu Les Hite'la birlikte kurduğu caz topluluğunda davul çaldı. Topluluk 1930'da Louis Armstrong'la birlikte "Memories of You" adlı plağı doldurdu; Hampton da böylece plak kaydı yapılan ilk vibrafoncu oldu. 1930'larda ilk topluluğunu kurdu. 1936'da Benny Goodman Dörtlüsü'ne katıldı. Gene 1930'larda önde gelen *swing* topluluklarında çalan müzikçilerle birlikte plak doldurmaya başladı. 1940'lardan 1960'ların ortalarına değin kendi büyük topluluğuyla plak doldurdu. Daha sonra başta caz şenliklerinde olmak üzere, konuk sanatçı olarak çalmayı ve plak doldurmayı sürdürdü.

Hampton, Wade (d. 28 Mart 1818, Charleston - ö. 11 Nisan 1902, Columbia, Güney Carolina, ABD), Amerikan İç Savaşı'nda Konfederasyon yanlısı savaş kahramanı. Radikal değişiklikler getiren Yeniden İnşa döneminden sonra beyazların Güney Carolina'da yeniden egemen bir konum kazanmasını sağlamıştır.

Büyük çiftlik sahibi aristokrat bir ailenin oğluydu. 1836'da South Carolina College'ı bitirdikten sonra hukuk öğrenimi gördü. Ama hukukçu olarak çalışmak yerine, ailesinin Güney Carolina ve Mississippi'deki geniş topraklarının yönetimiyle ilgilendi.

1852-61 arasında Güney Carolina yasama meclisinde yer aldı. Birlik'ten ayrılma ve kölelik konularında her zaman tutucu bir

Wade Hampton
Library of Congress, Washington, D.C.

çizgiyi savundu. Güney'in Birlik'ten ayrılması üzerine bütün gücünü ve servetini Konfederasyon için ortaya koydu. Askeri deneyimi olmamasına karşın Güney Carolina birliklerinden oluşan "Hampton Alayı"nı kurarak komutanlığını üstlendi. Albaylıktan korgeneralliğe kadar yükseldi. Birçok önemli çarpışmaya katıldı ve üç kez yaralandı. Yardımcısı olduğu J. E. B. Stuart'ın ölümünden sonra süvari kolordusunu yönetti. Yenik Güney'in savaş kahramanı ve "yitirilmiş dava"nın yiğitlik ve soyluluk simgesi haline geldi.

İç Savaş sonrasında Başkan Andrew Johnson'ın Yeniden İnşa planını destekledi ve Kuzey ile Güney arasında bir uzlaşma havası yaratmaya çalıştı. Radikal politikaların dayatılması üzerine Güney Carolina'da beyazların üstünlüğünü yeniden sağlamaya yönelik hareketin başına geçti. Cumhuriyetçilerin güçlü bir yönetim kurduğu 1868-76 arasında, bütün çabasını tükenen servetini yeniden çoğaltmaya yöneltti. 1876'da Güney Carolina valiliği için Demokratların adayı olarak etkili bir kampanya yürüttü. Yandaşlarının sistemli bir biçimde Siyahların oy vermesini engellemesi, seçimi kazanmasında önemli rol oynadı.

1878'de ikinci kez valiliğe, ertesi yıl da ABD Senatosu'na seçildi. Senato'daki görev dönemi Benjamin Tillman karşısında uğradığı yenilgiyle 1891'de sona erdi. Senatörlüğün Hampton'dan çiftçi kökenli Tillman'a geçişi, Güney'deki aristokrat egemenliğinin de sonu oldu. 1893-97 arasında Pacific Railways'de yöneticilik yapan Hampton, daha sonra Columbia'ya yerleşti.

Hampton Roads, ABD'de, Virginia'nın güneydoğusunda James Irmağının derin halicıyle oluşmuş büyük doğal liman. Nansemond ve Elizabeth ırmakları da burada denize dökülür. Virginia Yarımadasınca korunan liman, genişliği 305 m, derinliği 15 m ve uzunluğu 18 km olan Thimble Shoal Boğazıyla Chesapeake Körfezine bağlanır. Limandan iki derin su kanalı çıkar; güneydeki kanal Atlas Okyanusu kıyı suyolu üzerinden Kuzey Carolina kıyısındaki koylara ulaşır. Limana bakan kentler güneydeki Norfolk ve Portsmouth ile kuzeydeki Newport News ve Hampton'dır. Norfolk 8 km'lik köprü-tünelle Hampton'a, Chesapeake Körfezi Köprü-Tünel ağıyla (29 km) Virginia'nın doğu kıyılarına bağlanır.

Koloni döneminden beri önemli bir askeri üs olan Hampton Roads'da Deniz Kuvvetleri 5. Saha Komutanlığı Atlantik Donanması (Norfolk), Taktik Hava Komutanlığı (Langley Hava Kuvvetleri Üssü), Kıta Ordusu Komutanlığı (Monroe Kalesi) ve Ordu Ulaşım Merkezi (Eustis Kalesi) karargâhları bulunur. Portsmouth'da Norfolk Deniz Kuvvetleri Tersanesi vardır.

Hampton Roads, İç Savaş sırasında "Monitor" ve "Virginia" ("Merrimack") zırhlıları arasındaki çarpışmaya sahne oldu (9 Mart 1862). 3 Şubat 1865'te Başkan Abraham Lincoln ve Konfederasyon temsilcileri arasında savaşı sona erdirmek amacıyla gerçekleştirilen başarısız Hampton Roads Konferansı limanda "River Queen" gemisinde yapıldı.

Liman kıyısındaki Port of Hampton Roads kenti Virginia Eyaleti Liman İdaresi'ne bağlıdır ve ABD'nin en işlek limanlarından biridir. Limandan yapılan dış ticarette petrol ürünleri ve maden cevheri ihracatı ile kömür, tütün ve gübre ithalatı önemli yer tutar. Yerel sanayiler gemi yapımı, gıda işleme, kerestecilik ve kimyasal madde üretimini kapsar.

Hampton Roads Konferansı, Amerikan İç Savaşı sırasında ABD'nin Virginia eyaletindeki Hampton Roads'ta Birlik ve Konfederasyon temsilcileri arasında gayri resmî olarak yapılan ve sonuçsuz kalan barış görüşmeleri (3 Şubat 1865). Savaş danışmanı Francis P. Blair'in ısrarıyla savaşın başından beri ilk kez Güney'in temsilcileriyle görüşmeyi kabul eden Başkan Abraham Lincoln ve Dışişleri Bakanı William H. Seward ile Konfederasyon'u temsil eden Başkan Yardımcısı Alexander H. Stephens, Virginia senatörü R. M. T. Hunter ve Savaş Bakanı Yardımcısı J. A. Campbell "River Queen" gemisinde bir araya geldi. Bu toplantıda Lincoln ülkenin yeniden birleşmesini, kölelerin serbest bırakılmasını ve Konfederasyon birliklerinin dağıtılmasını öngören bir barış önerisi sundu. Güney temsilcileri yalnızca bağımsızlık kararı için yetkili kılınmış olduğundan bir anlaşmaya varılamadı.

Hampton Sarayı, Thames Irmağının kuzey kıyısında, Londra'nın Richmond upon

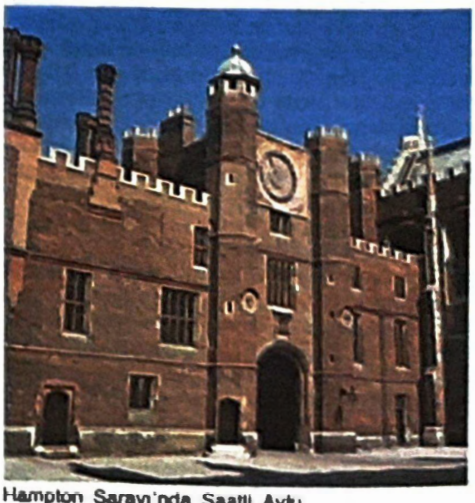

Hampton Sarayı'nda Saatli Avlu
Norman Tomalin · Bruce Coleman Inc.

Thames ilçesinde yer alan Tudor sarayı. Kardinal Wolsey tarafından yaptırılarak VIII. Henry'ye (hd 1509-47) armağan edildi. VIII. Henry en gözde ikametgâhı olan sarayı daha da büyüttü. Hampton Sarayı'nı hükümdarlığı sırasında kullanan son kral II. George (hd 1727-60) oldu. Sarayın bahçeleri III. William döneminde (hd 1689-1702) Hollanda üslubunda düzenlendi. Günümüzde, resmî amaçla kullanılan bölümleri halka açıktır. Saray ve bahçeleri, bitişiğindeki Bushy Park ile birlikte Londra'nın en çok turist çeken yerlerinden biridir.

Hampton Sarayı Konferansı, Püritenlerin İngiltere Kilisesi'nde yapılmasını istedikleri reformları ortaya koyan Millenary Petition'ı (Binler Dilekçesi) tartışmak üzere Londra yakınlarındaki Hampton Sarayı'nda düzenlenen toplantı (Ocak 1604). Kral I. James'in başkanlık ettiği konferansa piskoposlar ve Püriten liderler katıldı. Tartışılan reformlar arasında kilise yönetimiyle *The Book of Common Prayer*'ın (Toplu Dua Kitabı) değiştirilmesi ve Kitabı Mukaddes'in yeni bir çevirisinin yapılması da bulunuyordu.

Püritenlerin isteklerinin çoğunu reddeden James, özellikle piskoposluk sistemine dayanan kilise yönetiminde herhangi bir değişiklik yapılmasına, "piskopos yoksa kral da yoktur" savının ne denli doğru olduğunu İskoçya'da gayet iyi öğrendiğini söyleyerek kesin biçimde karşı çıktı. Buna karşılık Kitabı Mukaddes'in yeniden çevrilmesi önerisini kabul etti. Konferansın en önemli sonucu, Kitabı Mukaddes'in Kral James Baskısı (1611) adı verilen resmî bir baskısının hazırlanması oldu.

hamr, İslamda şaraba verilen ad. Dilbilimcilere göre, "örtmek" anlamına gelen "hamr" sözcüğü aklı bürüyüp örttüğü için şarap anlamını kazanmıştır. Genel olarak sarhoş edici bütün içkilere bu ad verilir; şarhoşluk durumu için de "humar" sözcüğü kullanılır.

Kuran'a göre hamrın bazı yararları olmakla birlikte çok büyük zararları vardır; bu nedenle, aşamalı olarak haram kılınmıştır. Hamr içilmesi haddi(*) gerektiren bir suç olduğu gibi, Müslümanların hamr alıp satması, ticaretini yapması da yasaktır.

Kuran'da hamr sözcüğünün yalnızca şarap için mi, yoksa bütün içkileri belirtmek üzere mi kullanıldığı fıkıh bilginleri arasında tartışma konusudur. Başta İmam Şafii ve Malik bin Enes olmak üzere fıkıhçıların büyük bölümüne göre hamr sözcüğü bütün sarhoş edici içkileri içerir; dolayısıyla bütün alkollü içkiler haramdır. Hz. Muhammed'den gelen hadisler de bu görüşü doğrulayıcı niteliktedir. Buna karşılık başta Hanefiliğin kurucusu Ebu Hanife olmak üzere kıyasa öncelik veren fıkıhçılar ise Kuran'daki hamr sözcüğünün yalnızca şarabı dile getirdiğini, dolayısıyla öbür içkilere aynı hükmün uygulanamayacağını ileri sürerler. Onlara göre, hamrın haram kılınma nedeni sarhoş edici özelliğidir; hamra kıyas yoluyla şarap dışındaki alkollü içkilerin kendilerinin değil, ancak sarhoş eden miktarlarının haram olduğu söylenebilir. Dolayısıyla şarap dışındaki içkilerin ancak sarhoş edecek ölçüde içilmesi haddi gerektirir. Ayrıca bu tür içkilerin alınıp satılması, ticaretinin yapılması da yasaklanamaz.

Şarap dışındaki alkollü içkileri hamr kapsamında değerlendirmeyen fıkıhçıların görüşü, hamr için öngörülen cezanın uygulanması bakımından önemli sonuçlar doğurur. Şarap dışında bir içki içen kimse sarhoş olmadıkça cezaya çarptırılamaz; bu kişinin cezayı hak etmesi için konuşurken dili dolaşacak duruma gelmeli ya da erkekle kadını ayırt edemeyecek derecede kendinden geçmiş olmalıdır.

Hamra Hamadası, Arapça HAMADETÜ'L-HAMARA (Kırmızı Taşlı Plato), Libya'nın kuzeybatısında, ıssız ve kayalık Sahra platosu. Büyük bölümü Trablusgarp'ta kalan platonun uzunluğu 440 km, genişliği 304

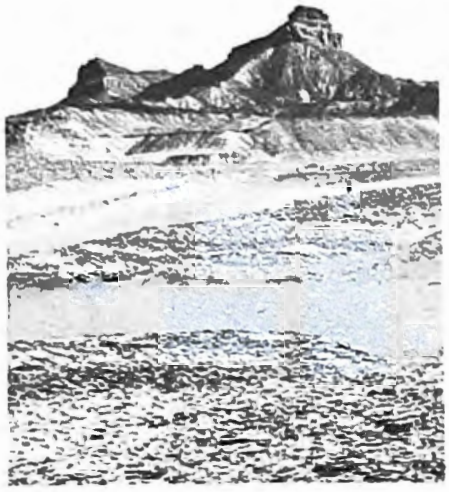

Libya Sahrası'nda Hamra Hamadası'nın bir bölümü, Libya
Freddy Tondeur - Atlas Photo

km'dir. Çıplak kayalıkları 825 m yüksekliğe ulaşır. Bölgede 1976'da petrol bulunmasıyla birçok kuyu açılmış, ayrıca fosfat yatakları da saptanmıştır.

hamse, İran ve Türk edebiyatlarında bir şairin beş mesnevisinin bir araya getirilmesiyle oluşturulan yapıt. Hamse yazarı şairlere hamse şairi ya da hamsenüvis denirdi. Hamse sahibi divan şairleri edebiyat çevrelerinde büyük bir saygınlık görürdü. Sözcüğü ilk kez, İran edebiyatında penc-genc olarak bilinen hamsesiyle ünlü Nizamî kullanmıştır. Hüsrev-i Dehlevî, Hacuyi Kirmanî, Abdurrahman Camî ve Feyzî-i Hindî İranlı başka ünlü hamsenüvislerdir.

Bu tür, Türk edebiyatında 16. yüzyılda gelişme göstermeye başladı ve ilk hamseyi Çağatay şairi Ali Şir Nevaî yazdı. Nevaî'nin 64 bin beyitten oluşan hamsesi *Hive* (1880), önce Taşkent'te (1964) daha sonra da özetlenerek Ankara'da (1967) basıldı. Osmanlı edebiyatında ise hamse sahibi ilk şair Hamdullah Hamdi'dir. 16. yüzyılın öteki Osmanlı hamse şairleri ise Lamiî Çelebi, Hamidizade Celilî (ö. 1586), Kara Fazlî, Taşlıcalı Yahya Behiştî, Fikrî (ö. 1574) ve Muidî'dir. 17. yüzyılın en tanınmış Osmanlı hamsenüvisi ise Nev'izade Ataî'dir.

Hamselerde ilk değişiklikler 17. yüzyılda, Nergisî'nin bu türe düzyazıyı sokmasıyla gerçekleşmiştir. Eski Osmanlı edebiyatının son hamse şairi Suphizade Feyzî'dir (ö. 1739). Hamse sahibi kabul edilmelerine karşın, yapıtlarının tümü ele geçmemiş edebiyatçılar arasında Arif Çelebi (ö. 1561) ve Hulvî anılabilir.

Çoğunlukla hüzünlü aşkların konu edildiği hamselerde, soyut kavramları işleyen mesneviler de bulunur. Aşk mesnevilerinin konusu genellikle İran edebiyatında da işlenen ve eski Doğu edebiyatlarının manzum romanları denebilecek trajik öyküler-dir. Bunların çoğunda lirizm ön plandadır. Mesnevi biçiminin sağladığı rahat söyleyiş, uyağa bağımlı kalmak zorunda olmamak, elde hazır örneklerin bulunması gibi nedenler, Türk edebiyatında hamseye yönelen şair sayısının çoğalmasına yol açmıştır.

hamsi (*Engraulis encrasicolus*), *Clupeiformes* takımının *Engraulidae* familyasını oluşturan 100'ü aşkın balık türünün ortak adı. Geniş sürüler halinde dolaşan bu balıklar genellikle sıcak denizlere dağılmıştır. Birçoğu akarsu ağızlarındaki az tuzlu sularda, birkaç tür de tropik bölge tatlı sularında yaşar. Uzunluğu 16-25 cm arasında değişen hamsi gözlerinin gerisine kadar uzayan ağzı ve sivrilmiş burnu sayesinde akrabası olan ringa ve sardalyeden kolayca ayırt edilebilir.

Türkiye'de hamsi denince tek bir tür akla gelir. Bilimsel adı *Engraulis encrasicolus* olan bu tür Atlas Okyanusu'nun kuzeydoğusunda, Akdeniz ve ona bağlı denizlere yayılmıştır. Ticari değeri yüksek bir balıktır. Bu türün uzunluğu ortalama 12 cm, en çok 18-20 cm'dir. Öbür hamsiler gibi gövdesi iğ biçiminde, üstçenesi altçenesinden daha uzun, gözleri iri,

Hamsi (*Engraulis encrasicolus*)
ABC Ajansı

ağzı geniş, dişleri küçük ve çok yumuşak, pulları iri ve parlaktır. Bu pullar deriye oldukça gevşek bağlandığından kolayca dökülür. Sırtı mavi, yeşilimsi ve lacivert, yanları gümüş renginde, karnı beyazdır. Kışın 100-150 m derinlikteki deniz çukurlarına inerken yazın genellikle su yüzeyi ile 20 m arasında değişen derinliklerde yüzer. Üreme mevsimi serin sularda mayıs-ağustos, ılık sularda mart-haziran ayları arasına rastlar. Doğal ömrü iki üç yıl olan bu balıkların yumurta verimi yüksek ve 40 bin dolayındadır. Oval, saydam ve yaklaşık 1,5 mm uzunluğundaki bu yumurtalar suda bir ya da iki gün kadar sürüklendikten sonra çatlar ve çıkan larvalar hızla gelişir. Hemen hemen yalnızca planktonlarla beslenen hamsiler denizde hareket halindeyken uskumru, lüfer, orkinos, mersinbalığı, köpekbalığı, yunus gibi deniz hayvanlarına, su yüzeyine çıktıkları zaman da martı, karabatak gibi kuşlara yem olur. Sürüde bulunan hamsiler saldırıya geçen iri balıklar karşısında birbirine iyice sokulur ve sürtünmeyle kopan pulların oluşturduğu bir çeşit perde arkasına gizlenirler.

Aşırı avlanma nedeniyle bugün sayısı önemli ölçüde azalmış olan hamsi, son yıllara kadar Türkiye'de avlanan tüm deniz balıklarının yarısından çoğunu oluşturmuştur (1988'de 310.618 ton). 1989'da avlanan hamsi miktarı ise 98.620 tondur. Bu rakamın 1990'da 74.035 ton olduğu tahmin edilmektedir. Büyük ölçüde Karadeniz kıyılarında avlanan bu balık bölge yaşamını önemli ölçüde etkilemiş, folklorunda derin izler bırakmıştır.

Karadeniz'de yaşayan hamsiler genellikle Azak ve Karadeniz hamsisi olarak ikiye ayrılır. Bunlardan Azak hamsisinin uzunluğu ortalama 10-15 cm, burnu Karadeniz hamsisinden daha küt, gözleri daha iri ve başı daha kısadır. Karadeniz'in doğu kesiminde yaşayan bu balık kışlamak üzere güney kıyılarına, nisan sonunda da kuzey kıyılarına doğru göç eder. Adını aldığı Azak Denizi'nde ise aşırı kirlenme nedeniyle barınma olanağı kalmamış-

tır. 18 cm uzunluğa erişebilen Karadeniz hamsisi ortalama 12 cm uzunluğundadır. Kasımdan şubata kadar Trakya kıyılarına ve Marmara'ya göç eden bu balık, nisan sonlarında yumurta dökmek üzere yeniden Karadeniz'e çıkar. Ayrıca Marmara Denizine özgü, göç etmeyen ve öbürlerinden küçük yapılı olan üçüncü bir yerel form daha ayırt edilmektedir.

Hamsi kendine özgü lezzetiyle tanınan ve çeşitli biçimlerde tüketilebilen bir balıktır. Izgara, tava, haşlama ve buğulama olarak hazırlanabildiği gibi birçok yerel yemeğe tat vermekte, mısır unuyla ekmeği yapılmaktadır. Hamsi, konserve ve tuzlamanın yanı sıra gübre ve hayvan yemi olarak da değerlendirilmektedir.

Hamsin *bak.* Şavuot

hamsin, Afrika'nın kuzey kesimlerinde ve Arabistan Yarımadasında, kış sonlarında ve bahar başlarında güneyden ya da güneydoğudan esen sıcak, kuru, tozlu rüzgâr. Rüzgârın sıcaklığı çoğunlukla 40°C'nin üzerine çıkar ve kesintisiz olarak üç ya da dört gün eser. Daha sonra yerini görece serin bir havaya bırakır.

Hamsin, bir alçak basınç merkezinin Sahra Çölünün ya da Akdeniz'in güney kesimlerinin üzerinden doğuya doğru hareket etmesiyle oluşur. Alçak basınç merkezinin ön bölümleri çölden büyük miktarlarda toz ve kum yüklenerek kuzeye doğru ılık, kuru bir hava taşır; arka bölümleri ise Akdeniz'den güneye doğru soğuk hava getirir. Hamsin rüzgârı her yıl yaklaşık 50 günlük bir zaman aralığı içinde oluştuğundan, rüzgârın adı da Arapçada elli anlamına gelen sözcükten türetilmiştir.

Hamsun, Knut, asıl adı KNUT PEDERSON (d. 4 Ağustos 1859, Lom - ö. 19 Şubat 1952, Grimstad yakınları, Norveç), 1920'de Nobel Ödülü kazanan Norveçli romancı, oyun yazarı ve şair. 20. yüzyıl başında gelişen

Hamsun, kimliği bilinmeyen bir sanatçının yağlıboya çalışması
Nobel Foundation, Stockholm

yeni-romantizmin edebiyattaki öncüsü olmuş, romanı aşırı bir doğalcılığa kaymaktan kurtarmıştır.

Köylü bir aileden gelen Hamsun, çocukluğunu ülkenin ıssız bir köşesindeki Lofoten Adalarında geçirdi ve hemen hemen hiç resmî eğitim görmedi. On dokuz yaşında, Norveç'in kuzeyindeki Bodø'da bir ayakkabıcının yanında çıraklık ederken yazmaya başladı. Sonraki 10 yıl boyunca çeşitli işlerde çalıştı; iki kez gittiği ABD'de, Chicago'da tramvaylarda biletçilik, Kuzey Dakota'da rençperlik yaptı.

Yayımlanan ilk yapıtı, açlık çeken genç bir Norveçli yazarın öyküsü olan *Sult* (1890; *Açlık*, 1934, 1990) adlı romanıydı. O dönemde Norveç romanına egemen olan toplumsal gerçekçilikten kesin bir kopuşu simgeleyen yapıt, yeni bakış açısı ve coşkulu şiirsel üslubuyla Avrupalı yazarları görülmemiş ölçüde etkiledi. Hamsun bu başarısının ardından Ibsen ve Tolstoy gibi putlaştırılmış yazarları eleştirdiği bir dizi konferans verdi ve yaşamının sonuna değin yazmayı aralıksız sürdürdü.

Mysterier (1892; *Düğüm*, 1971), *Pan* (1894; *Keçi Ayaklı İlâh "Pan"*, 1940, 1990) ve *Victoria* (1898; *Victoria*, 1940, 1990) adlı yapıtlarındaki toplumdan kopuk kahramanlar gibi, kendisi de yaşamı boyunca ilerlemeye karşı kayıtsız ya da eleştirel bir tutum izledi. Olgunluk dönemi yapıtlarından *Markens grøde*'de (1917; *Dünya Nimeti*, 1. cilt 1949, 2. cilt 1950/*Dünya Nimetleri*, 1980, 2 cilt) doğaya dönüş felsefesini dile getirdi. Ama Nietzsche ve Strindberg'in etkisini taşıyan yabanıl bireysellik mesajından hiç ayrılmadı. Çağdaş Batı kültürüne duyduğu tepki, II. Dünya Savaşı'nda Norveç'i işgal eden Almanları desteklemesine neden oldu. Savaştan sonra vatan hainliği suçuyla tutuklandıysa da, ilerlemiş yaşı göz önünde tutularak hakkındaki davadan vazgeçildi.

Hamsun'un Nazilerle işbirliği yapması edebiyatçı olarak kazandığı saygınlığa büyük ölçüde gölge düşürmüştür. Gene de yapıtları, ölümünden sonra eleştirmenlerce yeniden ele alınmış ve yeni çevirilerle uluslararası bir okur kitlesine ulaştırılmıştır. Uşçuluğu reddetmesi ve kendiliğinden gelişen, dağınık izlenimci üslubuyla Hamsun, bütün Avrupa'da edebiyat çevrelerini etkilemiş, ustalığı Maksim Gorki, Thomas Mann ve Isaac Bashevis Singer gibi yazarlarça da kabul edilmiştir.

Hamsun'un Türkçede yayımlanan öteki yapıtları arasında *Under hostsjernen* (1907; *Sonbahar Yıldızları Altında*, 1949), *Der Wanderer* (1904; *Göçebe*, 1967, 1990), *Rosa* (1908; *Rosa*, 1968), *Benoni* (1908; *Benoni*, 1960, 1980), *Landstrykere* (1927; *Serserilik Günleri*, 1965), *Den siste Kapitel* (1923; *Son Bölüm*, 1980) ve *Uçarı* (1990) vardır.

Hamur, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Ağrı iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 898 km² olan Hamur ilçesi kuzeyde Merkez ilçe, doğuda Taşlıçay ilçesi, güneydoğuda Van ili, güneyde Patnos, batıda da Tutak ilçeleriyle çevrilidir.

İlçenin doğal yapısına, yüksek kesimleri düz ve hafif dalgalı olan dağlar egemendir. İlçe topraklarının güney kesimini Aladağ'ın batı uzantıları, doğu kesimini de Kandil Dağı engebelendirir. Yörenin sularını bu dağlardan doğan birkaç akarsuyun katıldığı Murat Irmağı toplar. İlçenin kuzey kesiminde yer alan ve bu akarsular tarafından sulanan düzlük, Eleşkirt Ovasının devamı niteliğindedir.

Ekonomik olanakları sınırlı olan ilçede yetiştirilen başlıca ürünler buğday ve arpadır. Az miktarda patates, soğan ve şeker pancarı üretilir. Ayrıca koyun ve sığır beslenir.

1578'de Osmanlı topraklarına katılan Hamur, 19. yüzyıl sonlarında Erzurum vilayetinin Bayezid sancağına bağlı bir nahiyeydi. 1915'ten 1918'e değin Rus işgalinde kaldı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında önce Bayezid (Bayazıt), sonra da Ağrı illerine bağlı bir bucakken 1958'de ilçe yapıldı.

Deniz düzeyinden 1.650 m yüksekte ve Ağrı kentinin 12 km güneyinde yer alan Hamur kasabası, halkının temel ekonomik uğraşı hayvancılık olan büyükçe bir köy niteliğindedir. Erzurum-Ağrı-Van karayolu üzerinde yer almasına karşın, Ağrı'ya çok yakın olması gelişimini engellemektedir. Başlıca tarihsel yapı kalıntıları Selçuklu yapısı olduğu sanılan Havran Kalesi yıkıntıları ile Rus işgali sırasında top ateşiyle kubbesi yıkılan Mahmutpaşa Kümbeti'dir. Hamur Belediyesi 1958'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 22.344; kasaba, 3.154.

hamur, una su, maya, yağ, şeker, tuz, yumurta gibi maddeler katılıp yoğrularak hazırlanan ve ekmek, pasta, kek, kurabiye, börek vb gibi fırında pişirilen yiyeceklerin yapılmasında kullanılan karışım.

Hamur hazırlandıktan sonra topak haline getirilip yapışmaması için altına un serpilir ve üstüne nemli bir tülbent ya da bez örtülerek bir süre bekletilir. Daha sonra, hazırlanacak yiyeceğe göre bu topaktan çeşitli büyüklükte parçalar koparılarak biçimlendirilir ve içinde pişirileceği tepsiye yerleştirilir. Gene topaktan koparılan daha büyük parçalar hamur tahtası üstünde oklava ya da merdane ile açılarak yufka da hazırlanabilir.

Pasta, pandispanya ve kek yapmak için kullanılan hamur kıvamlı değil, sulu olur; onun için de yoğrularak değil, bir kapta çırpılarak hazırlanır. Bu tür hamurlara maya konmaz, kabarmaları için kabartma tozu katılır; kullanıldıkları yere göre içlerine daha çok yağ ve yumurta eklenir; ayrıca kakao, vanilya, ceviziçi, fındıkiçi, kuru ve yaş meyveler de konur.

Gene bol yumurta içeren, ama şeker katılmayan bir tür hamur da kızgın yağa kaşıkla akıtılarak pişirilir. Böyle hazırlanan yiyecekler tatlı olarak yenecekse, piştikten sonra şerbete atılır.

Çok kabarması istenen bazı börek ve çörek türlerinde katmerlenmiş hamur kullanılır. Katmerlenmiş hamur elde etmek için önce yoğrularak hazırlanan hamur topağından koparılan küçük bir parça, parmak kalınlığına gelene kadar yassılaştırılır, yağlanır, üstüne ikinci bir yassılaştırılmış hamur parçası konur, o da yağlanır; üst üste beş altı parça yerleştirildikten sonra oklavayla açılarak yufka haline getirilir. Katmerlenmiş hamurla hazırlanan yiyecekler pişerken iyice kabarır. Her birinin hazırlanmasında değişik yöntemler ve katkı maddeleri kullanılsa da, puf böreğinden gözlemeye, *Strudel*'den milföye kadar çok çeşitli hamur işleri katmerlenmiş hamurlarla hazırlanır.

Hamursuz *bak.* Pesah

Hamza bin Ali, tam adı HAMZA BIN ALI BIN AHMED, ZUZANI olarak da bilinir (d. 985 - ö. 1021'den sonra), Dürziliğin kurucularından. 1017'de Mısır'a gelişinden önceki yaşamıyla ilgili hemen hiç bilgi yoktur. Hamza, Fatımi halifesi Hâkim'in dinsel inançlarının sözcülüğünü yaptı. Halife kısa süre sonra Tanrı'nın kendisinde zuhur ettiğini ilan edince imamlık görevini üstlendi. Ama halkın yeni öğretiye gösterdiği tepki karşısında, Hâkim'in duruma egemen olmayı başardığı 1019'a değin saklanmak zorunda kaldı. Ardından Kahire yakınında güçlü bir dai(*) örgütü kurdu. Örgütün başında, değişik ruhani mertebelerde bulunan şeyhler yer alıyordu. Hamza'ya göre yeni öğreti sıradan bir mezhebi değil, geleneksel İslamı aşan bağımsız bir dini temsil ediyordu. Hâkim'in 1021'de esrarlı bir biçimde ortadan kaybolmasından sonra, Dürzilik ağır baskılar karşısında Mısır'dan neredeyse bütünüyle silindi. Gene saklanan Hamza, müritlerinin bağlılığını sınamak amacıyla Hâkim'in ölmediği, yalnızca görünmez olduğu savını ortaya attı. Hamza'nın öğretileri, daha sonra Dürzilerin güçlü olduğu Suriye'de pek çok köylü ayaklanmasının ideolojik temelini oluşturdu.

Hamzaname, Hz. Muhammed'in amcası ve süt kardeşi Hz. Hamza'nın (ö. 625) yaşamını, kahramanlıklarını ve Müslümanlığı yaymak için verdiği mücadeleleri anlatan

halk öyküleri derlemesi. Divan şairi Ahmedi'nin, 14. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı kabul edilen kardeşi Hamzavî tarafından Farsçadan Türkçeye uyarlanmıştır. İçindeki öyküler, tarihsel gerçeklere uymayan, büyük bir zaman dilimine ve geniş bir coğrafi bölgeye yayılmış düşsel ve olağanüstü olayların eklenmesiyle zenginleştirilmiştir. Yapıttaki birbirini izleyen iki yüze yakın öyküde cinler, periler, devler, Kafdağı vb gibi masal öğeleri yer alır. Abbasi halifesi Harun Reşid döneminde (786-809) Horasan'da başkaldıran Hamza bin Abdullah el-Haricî'nin menkıbeleşmiş serüvenleri de derlemeye eklenmiştir. Olayların büyük bölümünün Arabistan ve İran'da geçmesine, kahramanlarının Arap, Acem, Hıristiyan ve putperest olmasına karşın, Hamzaname Türkler arasında da büyük ilgi görmüştür.

Baştan sona günlük dille yazılan ve bazı nüshaları elli ciltten fazla tutan Hamzaname, Yeniçeri ortalarında ve kahvehanelerde yaygın bir biçimde okunarak 20. yüzyıl başlarına değin gelmiştir. Meddahlar da Hamzaname'nin bazı bölümlerini öyküleri arasına katmışlardır.

Hamzaviye, Bayramiliğin Melami kolunun (Melametiye-i Bayramiye) Bosnalı Şeyh Hamza Bali'den sonra aldığı ad. Hamza Bali'nin Bosna'da hükümet kurma girişiminde bulunduğu gerekçesiyle İstanbul'a getirilerek boynunun vurulmasının (1601) ardından tarikat bu adı almıştır.

Melamiliğin bütün biçimlerinde olduğu gibi Hamzaviye de biçime değil, öze ağırlık verir. Bu nedenle öteki tarikatlarda vazgeçilmez sayılan bütün biçimsel öğeleri bırakmıştır. Tarikata girmek için de ayrıntılı törenlere gerek yoktur. Aday, şeyhi temsil eden ve "kalbebakıcı" adı verilen kişiye getirilir. Niçin geldiği sorulunca "Hakk'a ulaşmak için geldim" der. Kalbebakıcı, "Hakk'a ulaşmak isteyen Hak'tan başka her şeyi gönlünden çıkarır" dedikten sonra gözlerini yummasını söyler. Bir süre sonra gözlerini açan aday, kalbebakıcının bakışlarıyla karşılaşır. Bu bakışla adaya ruhsal feyz aktarılmış olur; karşılıklı konuşmalar, saygı ve sevgi ifadelerinden sonra tarikata giriş tamamlanır.

Hamzaviye'nin inanç temelini varlığın birliği (vahdet-i vücud) öğretisi oluşturur. Hamzaviler bu öğretiyi dolaylı yollara başvurmadan açıkça savunur, her söz ve davranışlarında açığa vurmaktan çekinmezler. Hamzaviyenin bir başka önemli özelliği de ehl-i beyte (Hz. Muhammed'in ev halkı) sevgiyi ön planda tutmasıdır. Bu tutumları nedeniyle Şiiliğe yaklaşan tarikatın bazı şeyhlerinin, uygun buldukları kişilere İmamiyenin inanç ve davranış biçimlerini öğrettikleri bilinmektedir. Bu iki önemli özellik hem Osmanlı yönetiminin, hem de ulemanın gözünde Hamzavileri sakıncalı duruma sokmuş, tarikatın sık sık kıyıma uğramasına yol açmıştır. Örneğin Bosna'daki kalabalık Hamzavi nüfusunu denetlemekle görevlendirilen Kadı Bali Efendi (ö. 1582) 12 Hamzavi şeyhini ölüm cezasına çarptırmıştır. Hamza Bali'den sonra gelen tarikat büyükleri ise tarikatı daha temkinli biçimde yaymaya çalışmışlardır.

Yüksek sınıftan bilginler ve devlet adamları arasında da üyeleri ve temsilcileri bulunmakla birlikte Hamzaviye temelde halka seslenen bir tarikattır. Tarikat üyelerinin büyük çoğunluğunu her zaman esnaf ve zanaatçılar oluşturmuştur. Kalbebakıcı da fütüvvet(*) ehlinden bir esnaf şeyhidir. Dolayısıyla Melametiye-Hamzaviye ile fütüvvet ve ahilik arasında derin inanç bağları vardır.

Bayrami Melamiliği Hacı Bayram'dan Hamza Bali'ye kadar Bursalı Bıçakçı Ömer Dede (Emir Sikkini; ö. 1475), Ayaşlı Bünyamin (ö. 1510/1526), Aksaraylı Pir Ali Bahaeddin (ö. 1538), İsmail Maşukî (ö. 1539), Sarban Ahmed (ö. 1545) ve Ankaralı Hüsameddin'le (ö. 1557) gelmiştir. Hamza Bali'den sonra ise Hamzaviye İdris Muhtefi, İmam Ali er-Rumi olarak da anılan Hacı Ali Bey (ö. 1615), Sütçü Beşir Ağa (ö. 1662), Seyyid Haşim (ö. 1677), Paşmakçızade Seyyid Ali (ö. 1712), Şehid Ali Paşa (ö. 1716) ve Seyyid Reşad (ö. 1875) gibi kişilerce sürdürülmüştür. 20. yüzyıl başlarına değin varlığını koruyan Hamzaviye'nin son şeyhleri ise Seyyid Abdulkadir Belhi (ö. 1923) ve oğlu Seyyid Ahmed Muhtar'dır (ö. 1933).

Han, topraklarının bir bölümü İç Anadolu Bölgesi, daha büyük bölümü Ege Bölgesi sınırları içinde kalan, Eskişehir iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Çifteler'e bağlı olan 10 köy, 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasa uyarınca adı Han olarak değiştirilen kasaba (eskiden Hanköy) merkez olmak üzere ilçe yapılmıştır.

Han Belediyesi 1967'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 4.277, kasaba, 1.874.

han, eski Türkçede KAN, eskiden Türklerde ve Moğollarda önce klan ve kabile şefliği, boy şefliği, sonra da hükümdarlık unvanı.

Moğollarda ve Oğuzlarda büyük boyların başkanları için kullanılan han (khan) tanımı, bu boylar bağımsız kaldığı sürece en yüksek unvan; birleştiklerinde ise aynı kökten gelen hakanın altında, beyin üstünde bir unvandı. Soyluluk ve güçlülük unvanı olarak da kullanılırdı. Oğuz Han, Türk Han, Tuvil Han gibi eski Türk destan kahramanları da bu unvanla anılmışlardır. Moğollarda salt soylulara özgü olan han unvanı, Cengiz Han ve ondan sonra gelenlerce de benimsenmişti. Han sözcüğü eski bozkır kentlerinin adlarında da geçerdi (örn. Purshan, Hanbalık).

Selçuklularda ve onlara bağlı devletlerde han unvanı yoktu. Osmanlı padişahları, I. Mehmed'den (Çelebi) devletin yıkılışına değin, öteki hükümdarlık unvanlarının yanında soylarının Oğuzlara dayandığının bir kanıtı olmak üzere han unvanını da kullandılar (örn. Gazi Sultan Murad Han), bunu tuğralara ve paralara yazdırdılar. Kırım hükümdarları da Giray'dan sonra bu unvanı kullanmaya başladılar. Han, İlhanlıların da kullandığı bir hükümdarlık unvanıydı. Aka Mehmed Han gibi sonradan hükümdar olan bazı komutanlar da aynı unvanı aldılar. Delhi sultanları, vezir ve komutanlarını han-ı hanan, han-devran, han-cihan olarak adlandırırlardı.

Kadınlar için kullanılan ve handan türetilen hanım sözcüğü, ilk zamanlarda begüm sözcüğü gibi kraliçe anlamına gelirken, sonradan saygınlık belirten bir sıfat oldu. Moğol hükümdarlarının kızlarına ve gelinlerine hanzade, Osmanlı padişahlarının kızlarından doğan kız torunlarına hanım sultan, soylu aileden olan kadınlarla devlet adamlarının eşlerine de hanımefendi denirdi.

han, Japon tarihinin Tokugava döneminde (1603-1867) bir *daimyo*'nun(*) denetimi altındaki toprak parçasına verilen ad.

Han sistemi, 15. yüzyılda yerel *daimyo*'ların kendilerine bağlı topraklarda askeri ve sivil denetimi aşama aşama ele geçirmeleriyle ortaya çıktı. Yüzyılın sonlarında *daimyo*'lar arasında çıkan savaşlarla *han*'ların kapsadığı alanlar gitgide büyüdü; bunlardan çoğu, eski imparatorluğun yönetim bölgelerinden birinin ya da birkaçının toplam genişliğine ulaştı. Tokugava ailesi sonunda *han*'ların çoğunluğunu kendi topraklarına katmayı başararak 1603'te Tokugava şogunluğunu kurdu. Tokugava *han*'ı böylece Japonya'nın yaklaşık dörtte birini kaplar duruma geldi. Oysa ülkenin geri kalan dörtte üçü öbür 295 *han* arasında bölüşülmüştü. Dönemin sonuna gelindiğinde hâlâ 265 *han* vardı. Tokugava yönetim sistemine, merkezî hükümeti ya da şogunluğu ifade eden *bakufu* ile *han* sözcüklerinin bileşimi olan *bakuhan* adı veriliyordu.

Biçimsel olarak merkezî hükümete bağlı olan *han*'lar gerçekte özerkti; bazılarının kendi askeri kuvvetleri bile vardı. Ayrıca her biri ekonomik bakımdan kendine yeterliydi, transit geçişlerde uygulanan vergi ve gümrük sistemleri vardı. Sonunda şogunluğu devirip 1867'de imparator önderliğinde yeni bir merkezî hükümet kuran ittifak da Tokugava ailesine düşman *daimyo*'lardan oluşuyordu.

5 Mart 1869'da yeniden kurulan imparatorluk yönetimi, *daimyo*'lardan yönetim bölgelerini imparatora teslim etmelerini istedi. *Han* sistemine 29 Ağustos 1871'de kesin olarak son verildi.

han, otelin ortaya çıkmasından önceki dönemlerde kırsal ya da kentsel alanlarda geçici konaklama gereksinimini karşılayan yapı. Daha sonra kent içinde dükkân, imalathane, depo gibi ticaret yerlerini barındıran yapılara da han adı verilmiştir. Bugün içinde yalnızca büro ve işyerlerinin bulunduğu çok katlı yapılara işhanı denmesi de ticaret amacıyla kullanılan hanlardan kaynaklanır.

Eski çağlarda ticaret yolları boyunca hemen her yerde hanlar vardı. Sonraları kasaba ve kentlerde de han yapıları ortaya

Koza Hanı, avlu ve mescit, 15. yy, Bursa
Ara Güler

çıktı. Roma hanlarında, villalarda kullanılan plan şemaları uygulanmış, geceleme ve yemek alanları ile ahırlar bir ya da birden çok avlu çevresine yerleştirilmişti. Ortaçağ Avrupa hanları da bunlardan gelişti. Han İngiltere'ye Romalı lejyonerler aracılığıyla geçti. İngiltere'de hanlar (*inn*) yatma (*caupona*) ve eğlence (*taberna*) bölümleri olmak üzere iki ana mekâna ayrılırdı. Ortaçağın başlarında yolcular ancak manastırlarda konaklayabilirken, daha sonra ticaretin canlanması, hac yolculuklarının artması ve haçlı seferlerinin başlaması, manastır ve loncalardan başka özel girişimcilerin de konaklama yerleri yaptırmalarına yol açtı. İngiltere'de manastırların eski önemini yitirmesi ve arabayla yolculuğun yaygınlaşması sonucunda hanlar hızla gelişti, 16. yüzyılın sonunda sayıları 6 bini buldu. Bu dönemde Avrupa hanları bir avlu çevresinde kurulmuş, birden çok katlı, arkadlı ve üst kat galerileri parmaklıklı korkuluklarla çevrili yapılardı. Bunlardan Londra'nın Southwark semtindeki George Hanı günümüze ulaşmış iyi bir örnektir.

İran ve Anadolu'da da kervan yolları üzerinde konaklamak için, kervanın bir

günde alabileceği aralarla (menzil) yapılmış hanlar vardı. Kalın duvarlarıyla birer kaleyi andıran bu yapılara kervansaray(*) ya da menzil hanı denirdi. Kervansaray sözcüğü varlığını daha sonra bazı kent içi hanlarının adında da sürdürdü (örn. Kuşadası'nın içindeki Öküz Mehmed Paşa Kervansarayı[*]).

Osmanlılarda çoğunlukla iki katlı olarak düzenlenen kent içi hanlarının genel şeması, kare (bazen de kareye yakın dikdörtgen) biçimindeki bir ya da iki avluyu (örn. Edirne'deki Rüstem Paşa Kervansarayı[*]) çevreleyen revakların arkasına yan yana dizilmiş odalardan oluşurdu. Bu şema hemen hiç değişmeden hanların son örneklerinin yapıldığı 19. yüzyıla değin uygulanageldi. Ticaret amaçlı hanlarda bazen alt kat odaları depo, üst kat odaları dükkân olarak düzenlenirdi (örn. Bursa'daki Emir Hanı[*]). Konaklamaya yarayan hanlardan, bir kente mal getiren ya da oradan mal almaya gelen kervan ve tüccarların kullandıklarına "hacegân hanı", kırsal kesimden kente çalışmaya gelen bekâr gençlerin otel gibi barındıklarına da "bekâr odaları" denirdi.

Çoğu, yapılan değişikliklerle bozulmuş olan, ama hemen hepsi günümüzde de kullanılan önemli Osmanlı hanlarının bazısı 15. yüzyıldan Bursa'daki Geyve Hanı, İpek Hanı, Fidan Hanı, Koza Hanı, Bergama'daki Taş Han, 16. yüzyıldan Diyarbakır'daki Deliller Hanı(*), Mimar Sinan'ın Tekirdağ, Konya Ereğlisi, Edirne ve Kırklareli'de yaptığı Rüstem Paşa kervansarayları, 17. yüzyıldan İstanbul'daki Büyük Valide Hanı, Vezir Hanı, Merzifon'daki Taş Han, 18. yüzyıldan İstanbul'daki Büyük Yeni Han, Küçük Yeni Han, Sümbüllü Han, 19. yüzyıldan İstanbul'daki Sabuncu Hanı ve Yıldız Hanı'dır.

Han HANEDANI, İÖ 206 - İS 220 arasında hüküm süren ikinci büyük Çin hanedanı. Çin kültürünün temellerini atmış, geliştirdiği yönetim biçimi sonraki hanedanlara da örnek olmuştur.

Hanedanın kurucusu tahta çıktıktan sonra Gao Zu(*) adını alan Liu Bang'dı. Orta halli bir köylü ailesinden gelen Liu Bang, Qin hanedanının (İÖ 221-206) baskıcı yönetimine karşı başlattığı ayaklanmayla yönetimi ele geçirdi. Ardından Qin hanedanının merkezi yönetim yapısını örnek alarak ülkeyi bir dizi yönetim bölgesine ayırdı ve bu bölgelerin başına merkezden atanan yöneticiler getirdi. Devletten maaş alan ve liyakat esasına göre terfi ettirilen memurlara dayalı bir bürokrasi oluşturdu. Hanlar, Qin hanedanından farklı olarak, ölçülülüğü ve erdemliliği ön plana çıkaran Konfüçyüsçü ideolojiyi benimsediler. İktidarın baskıcı yanını gizleyen bu ideolojinin yardımıyla, yönetimi önceki hanedanlardan daha uzun süre ellerinde tutmayı başardılar. Han hanedanı, Wang Mang'ın tahtı ele geçirip Xin hanedanını kurduğu kısa bir dönem (İS 9-25) dışında, 400 yılı aşkın bir süre başta kaldı. Bazı tarihçiler Han yönetimini iki döneme ayırırlar: Wang Mang'ın tahtı ele geçirmesinden önce, başkenti Batı Çin'deki Chang'an olan Batı (Eski) Han hanedanı (İÖ 206-İS 25) ve Wang Mang'dan sonra hüküm süren ve doğudaki Luoyang'ı başkent yapan Doğu (Yeni) Han (İS 25-220) hanedanı.

Hanlardan önce hüküm süren Qinler, kısa süreli yönetimleri sırasında kitapları yakıp yüzlerce aydını kıyıma uğratarak, tarih kayıtlarını tutmak için kullanılan yazı sistemi dışında her türlü kültürel ifade biçimini yok etmeye çalışmışlardı. Hanlar ise kültürel yaşamı yeniden canlandırmak, böylelikle de Qinlerin verdikleri zararı gidermek için çaba gösterdiler.

Hanlar yalnızca okuryazarlığa değil, kayıtların düzenli bir biçimde tutulmasına da özel bir önem verdiler. Her türlü kültürel etkinliğin ayrıntılı bir biçimde belgelendiği bu dönemde, belgeler belirli merkezlerde toplanıyordu. Örneğin *Yuefu* (Müzik Bürosu) zamanın müziğine, kullanılan müzik aletlerine, tekniklere ve şarkılara ilişkin belgelerin toplanıp derlendiği bir merkezdi. Sarayda ve Konfüçyüsçü tapınaklarda, şölenlere ve dini ayinlere eşlik etmek üzere iki tür müzik çalınırdı. Dans, dini ayinlerin temel öğesiydi; dansçıların bütün hareketleri dansyazıma benzer bir sistemle kayda geçirilirdi. Özel eğlencelerde ise ayak hareketlerinin pek az kullanıldığı, büyük ölçüde beden hareketlerine dayanan kural dışı danslar yapılırdı. Han döneminde parmakla çekilerek çalınan çeşitli telli çalgılar kullanılırdı. Aynı dönemde Budacılığın Çin'e girmesiyle birlikte güçlü ses veren tunçtan çanlar yaygınlaşmaya başladı. Ayrıca, ünlü savaşçıların kahramanlıklarının canlandırıldığı bir tiyatro türü ortaya çıktı.

Han dönemi mimari örneklerinden, duvarlar ve mezarlar dışında günümüze fazla bir şey kalmamış olmakla birlikte, *ming qi*(*) üslubundaki evlerden ve mezar taşları üzerindeki resimlerden dönemin mimari özelliklerine ilişkin yeterli bilgi elde edilebilmiştir. Doğu Hanların başkent Luoyang'daki sarayı, imparatorluk kayıtlarında, son derece orantılı bir biçimde inşa edilmiş, ağaç, taş ve tuğladan yapılmış yüksek kulelerle çevrili bir yapı olarak betimlenir. Toprak tümseklerle kaplı olan tonoz çatılı mezarlar, içerideki eşyaların yağmalanmasından sonra da uzun yıllar ayakta kalmıştır. Han döneminde önemli binaların iç duvarları alçıyla kaplanır ve çeşitli figür ve portrelerin yanı sıra tarihsel olayları betimleyen resimlerle bezenirdi. Bu resimleri yapan sanatçıların adları bilinmemekle birlikte, bunların en yüksek kademede yer alanlarının saray ressamları (*daizhao*) olduğu kesinlik kazanmıştır. İmparatorun yakın çevresinde ressamlar bulundurması geleneği sonraki hanedanlarca da benimsenerek yakın zamanlara değin sürmüştür. Bekleme odası paravanları ve ipek rulolar üzerine resim yapılması geleneği de Han döneminde başlatılmıştır.

Çin'de taş mezar heykelciliği ilk kez Han döneminde ortaya çıktı. Ayrıca asıllarına çok benzeyen kilden insan ve hayvan figürleri yapılmaya başladı. Batı Han döneminin genellikle altın ve gümüş kakmalarla bezeli olan tunç eşyaları, Zhou hanedanının son yıllarında ortaya çıkan tunç işleme üslubunun etkisini taşıyordu. Bu eşyalar dini törenlerde kullanılan kapların yanı sıra evlerde kullanılan lamba ve aynalarla insan, hayvan ve mitolojik yaratıklar biçiminde yapılmış elbise askılarından oluşuyordu.

Geometrik desenlerle ya da dağ ve bulut resimleriyle süslü, renkli ipekli kumaş dokumacılığı gelişerek dış ticarette önemli bir gelir kaynağı durumuna geldi. Ayrıca mezarlara konan eşyalara kilden yapılmış insan ve ev figürleri eklendi; çoğu kez tunç kaplara benzetilerek yapılan ve ev eşyası olarak kullanılan iki tür sırlı çömlek üretilmeye başladı.

Çin'de lakenin bulunması Shang hanedanı dönemine değin inmekle birlikte, lake işlerinin en başarılı örnekleri Han döneminde ortaya çıktı. Kuzey Çin'deki su dolu mağaralardan çıkarılan Han döneminden kalma laklı şarap kadehlerinin hiç bozulmamış olması, bu sanatın ne denli yetkinleştiğinin kanıtıdır. Han döneminden günümüze daha birçok laklı değerli eşya kalmıştır.

Şiir, Han imparatorlarının desteğiyle büyük bir gelişme gösterdi. Düzyazı ile şiiri birleştiren uyaklı düzyazı (*fu*[*]) tarzı da bu dönemde ortaya çıktı. İnsanı eğlendirmeyi amaçlayan ve betime dayalı uzun parçalardan oluşan *fu*'lar zamanla başlıca edebiyat türü durumuna geldi. Bu türün bin kadar örneği günümüze ulaşmıştır. Dönemin düzyazı örnekleri tarih, felsefe ve siyaset alanında yazılmış yapıtları kapsamaktadır. Tarih alanında yazılmış en önemli kitaplardan biri Sima Qian'ın *Shiji* (İÖ y. 85; Tarihsel Kayıtlar) adlı yapıtıdır.

Hanlar, kültürel gelişmeyi bastırmaya çalışan Qin hanedanının tersine devlet görevlilerinin kültürel olgunluğuna önem vererek, memuriyete almada klasik yapıtlar üzerine yetkin bir bilgi düzeyine ulaşmış olma koşulunu getirdiler. Çok sayıda kitabın bulunduğu imparatorluk kütüphanesinin başlık listesi Çin'in bilinen ilk bibliyografya kataloğudur. Bu listede matematik ve tıp gibi uygulamaya yönelik konuların yanı sıra felsefe, din ve sanat üzerine kaleme alınmış incelemeler de yer alıyordu. Bilim ve teknolojinin büyük ilerlemeler gösterdiği Han döneminde kâğıt icat edildi, su ve güneş saatleri kullanılmaya başladı, bir sismograf geliştirildi ve kısa aralıklarla takvimler yayımlandı. Han hanedanının yönetsel, kültürel ve teknolojik alanlardaki büyük başarıları, sonraki hanedanları bu düzeyi aşma çabasına yöneltti.

Han Ch'ing *bak.* Chu Shih-chieh

Han-chung *bak.* Hanzhong

Han-fei-tzu *bak.* Hanfeizi

Han Gan, Wade-Giles yazımında HAN KAN (ö. 8. yy ortaları), Tang hanedanı döneminde yaşamış Çinli ressam. Kayıtlara göre Budacılık ve Taoculukla ilgili duvar resimleri yapmışsa da en çok at resimleriyle tanınır.

"Gece Beyazı", Han Gan'ın kâğıt üstüne mürekkeple bir çalışması, y. 750; Bayan John D. Riddell Koleksiyonu
John D. Riddell, Londra

Kontrollu çizgisi ve açık seçik kompozisyonlarıyla Tang İmparatorluğu'na ait atların gücünü ve soyluluğunu vurgulamıştır. Çin resminde at konusu daha sonra da işlenmiş, Song hanedanı döneminde (960-1279) Li Gonglin, Yuan (Moğol) hanedanı döneminde de (1206-1368) Zhao Mengfu gibi sanatçılar at resimleri yapmıştır.

Han Hsiang *bak.* Han Xiang

Han Irmağı, Çince HAN SHUI, Çin'de, Yangtze Irmağının en önemli kollarından biri. Toplam uzunluğu 1.532 km'dir. Shaanxi yönetim bölgesinin güneybatı ucundaki Ningqiang ilinin (*xian*) kuzeyinde bulunan ve Micang Dağlarının (*shan*) bir bölümü olan Shenqiong Dağlarından doğar. Yukarı çığırı sırasıyla Yudai Irmağı (*he*), Yang

Irmağı (*shui*) ve Mian Irmağı (Mianxian'ın aşağısında) olarak bilinir. Hanzhong'da Han adını alır. Qinling Dağlarının eteklerinde doğuya yönelir ve kuzeyden en büyüğü Xun Irmağı olan çeşitli kollar alır; güneyden ise Daba Dağlarından çıkarak kuzeye akan çok sayıda kolla birleşir. Yukarı vadisi, sarp ve dağlıktır; ama Hanzhong çevresinde uzunluğu 100 km ve genişliği 19 km olan verimli bir taşkın ovası uzanır. Ankang'ın aşağısında bir dizi derin boğazı aşar ve Yunxian'ın (Hubei yönetim bölgesi) yukarısındaki Guanghua'da Orta Yangtze Havzasına girer.

Han Irmağının aşağı çığırı verimli bir düzlükte akar ve yatağı sık sık değişir. Arazinin son derece düz olması nedeniyle ırmak düzeyindeki küçük değişiklikler bile oldukça büyük bir alanın sular altında kalması sonucunu doğurur; bu yüzden birçok yerde setler yapılmıştır. Xiangfan'ın yukarısında, Tan Irmağını (*jiang*) aldığı Junxian'da 1970'te tamamlanmış olan bir barajla su akışı denetim altına alınarak taşkınlar önlenmiş, ulaşım ve sulama olanakları artırılmış ve balık yetiştirilen bir göl oluşturulmuştur. Ayrıca 1968-73 arasında altı hidroelektrik santral işletmeye açılmıştır. Irmak, Xiangfan'dan sonraki aşağı çığırında en büyük kolu olan ve Henan yönetim bölgesinin güneybatısında bulunan Funiu Dağlarının güneyindeki geniş bir alanı akaçlayan Baishui Irmağıyla birleşir. 1950'lerde taşkın sularını biriktirmek ve Han Irmağının akışını düzenlemek üzere iki ırmağın birleştiği noktada büyük bir su toplama havzası inşa edilmiş, ayrıca dört büyük sulama projesi gerçekleştirilmiştir.

Han Irmağı, Xiangfan'ın aşağısında güneye doğru menderesler oluşturduktan sonra doğuya döner ve Wuhan'da Yangtze Irmağına katılır. Yangtze ile birleşme noktasına doğru yatağı hızla daralır. Bu bölge de sık sık taşkın felaketine uğrar; bu nedenle 1954'te Yangtze ile birleşme noktasının güneyinde ikinci bir su toplama havzası inşa edilmiştir.

Han Irmağı önemli bir suyoludur. Irmağın aşağı kesimi, sayısız küçük suyolları ve kanallarla, Kuzey Çin Ovasının bütün güney kesimini kapsayan yoğun bir su ulaşım ağının belkemiğini oluşturur; çunkeler(*) Yangtze'nin ana suyolundan çok daha kestirme olan bu suyollarını izleyerek Shashi' den Wuhan'a varır.

Han Irmağı, Çince HAN JIANG, Çin'de, Guangdong yönetim bölgesinin (*sheng*) doğusunda ırmak. Fujian yönetim bölgesinin güneydoğusunda bulunan Changting'in kuzeyindeki Wuyi Dağlarından (*shan*) doğar. Tingqiang olarak bilinen yukarı kesimi güneyde Fengshi'ye doğru akar ve kentin aşağısında Yongding Irmağıyla (*gi*) birleşir. Güneye doğru akan ırmak Guangdong sınırını geçtikten sonra Sanheba'da ana kolu olan Mei Irmağını (*jiang*) alır; Mei Irmağı Guangdong'un güneydoğusunda Dawon ve Lianhua dağları arasında kalan geniş toprakları akaçlar. Han Irmağının doğudan aldığı öteki kolu Daqing Irmağı, Fujian'ın güneydoğusunda ve Baping Sıradağlarının batısında bulunan küçük bir havzanın sularını toplar. Bu kollarla birleştikten sonra gene güneye doğru akan Han Irmağı, Chaoan'ın aşağısında, güneybatı köşesinde Shantou'nun bulunduğu geniş bir delta ovasından geçerek denize dökülür.

Irmak önemli bir yerel suyoludur. Çok sığ olan delta yatakları kıyı dilleri ve çamur tabakalarıyla tıkanmıştır; küçük vapurlar ve çunkeler(*) Chaoan'dan Sanheba'ya kadar gidebilir. Mei Irmağında ise Meixian'a kadar ulaşım vardır. Daha küçük tekneler ırmağın yukarı kesiminde Changting'e kadar gider.

Han Irmağı, Kore dilinde HAN-GANG, Güney Kore'nin kuzeyinde ırmak. Tebek Dağlarının (*sanmek*) batı yamaçlarından doğar. Genellikle batı yönünde akarak yarımada boyunca Kanguan, Kyanggi ve Çunçangpuk (Kuzey Çungçang) illeri ile Seul kentini geçtikten sonra Sarı Denize dökülür. Toplam uzunluğu 514 km olan ırmağın 320 km'si ulaşıma elverişlidir; bu nedenle eski çağlarda ve özellikle Yi hanedanı döneminde (1392-1910) önemli bir suyolu olmuştur. Toplam 26.000 km²'yi bulan su toplama havzasında çeşitli tarımsal ürünler yetiştirilir. Irmağın aşağı kesiminde birkaç ada bulunur; Seul sınırları içindeki Yoi Adası da buradadır. Kıyısındaki kentlere sanayi ve ev kullanımı için su sağlayan ırmağın dağlık bölgede kalan yukarı kesiminde ise hidroelektrik enerji elde edilir. 1970'lerde Yangval, Tanyang ve Yacu'da çok amaçlı üç yeni baraj inşa edilmiştir.

Han-k'ou *bak.* Hankou

Han-tan *bak.* Handan

Han Tuozhou, Wade-Giles yazımında HAN TO-CHOU (ö. 1207, Hangzhou [bugün Zhejiang yönetim bölgesinde], Çin), Song hanedanından (960-1279) İmparator Ning Zong'un (hd 1194/95 - 1224/25) danışmanı. Song hanedanının ilk yıllarında Orta Asya' dan gelerek Kuzey Çin'i istila etmiş olan Jinlerden (Ruzhen) bu toprakları geri almak için bir saldırı başlattı, ama büyük bir bozguna uğradı. Songlar topraklarının bir bölümünü daha Jinlere bırakmak zorunda kaldılar. Savaşın ardından başlayan görüşmeler sırasında Jinler büyük bir savaş tazminatı isteyince, Han görüşmeleri kesip savaşı yeniden başlatmak için harekete geçti. Bunun üzerine kendi askerlerince idam edildi ve barış isteğinin bir göstergesi olarak kesik başı Jinlere verildi.

Han Xiang, Wade-Giles yazımında HAN HSIANG, Çin mitolojisinde, Taocu Sekiz Ölümsüz'den (Ba Xian) biri. Efsaneye göre çiçekleri bir anda açtırmak, pirinç kullanmadan lezzetli içki yapmak istemiş, amcası bu isteğiyle alay edince onun gözü önünde olanaksızı gerçekleştirmiştir. Han Xiang'ın isteğiyle topraktan bir anda, yapraklarında altın yaldızla yazılmış 14 karakterden oluşan gizemli bir şiir bulunan çiçekler fışkırır. Amcası sürgüne gönderilince bunun bir kehanet olduğu anlaşılır.

Han Xiang genellikle, elinde bir demet ya da bir sepet çiçek, bir çapa ve bir ölümsüzlük mantarı ile betimlenir. Bir başka ölümsüz olan Lü Dongbin'in aracılığıyla Taoculuğu benimsediği (İS y. 9. yy), karısının ise bütün çabalara karşın bunu reddettiği söylenir. *Ayrıca bak.* Sekiz Ölümsüz.

Han Yongun, MANHE olarak da bilinir (d. 1879, Kore - ö. 1944, Kore), Koreli Budacı şair, dinsel ve siyasal önder.

Genç yaşta ülkesinin ve halkının sorunlarıyla ilgilenmeye başladı. 1894'te vahye inanan ve Batı kültürüne karşı çıkan yabancı düşmanı Tonghak (Çandogyo) mezhebi önderlerinin toplumsal reform talepleriyle başlattıkları Tonghak Ayaklanması'na katıldı. Ayaklanma bastırılınca Solok Dağına kaçtı ve orada Budacılığı incelemeye başladı. 1905'te rahip olan Han, çok geçmeden Kore Budacılığında yenilikler yaparak, onu ulusal bir din haline getirmeyi amaçlayan hareketin önderi haline geldi. 1909'da yayımladığı *Pulgyo-yusin-ron* adlı yapıtı geniş yankılar uyandırdı. 1910'da Kore'nin Japonya egemenliği altına girmesi üzerine bağımsızlık mücadelesine katıldı. Ardından, ülke çapında bir Budacı toplantı düzenleyerek ülkesinin bağımsızlığı ve Kore Budacılığının Japon Budacılığından ayrılması için çağrıda bulundu. 1919'da Kore Bağımsızlık Bildirgesi'ni hazırlayanlar arasında yer aldı; daha sonra tutuklanarak 3 yıl hapis yattı.

1927'de ulusal bağımsızlık yanlısı örgütlerin bir araya gelerek Singanhoe adlı bir cephe kurmalarına öncülük eden Han, bir yandan da Budacılığın yaygınlaştırılması ve modernleştirilmesi yolundaki çalışmalarını sürdürdü. Ayrıca çoğunu Gandhi'nin pasif direniş eyleminden esinlenerek yazdığı şiirler yayımladı. Şiirlerinin bir bölümünün toplandığı *Nimuiç immuk* (Sevenin Suskunluğu) adlı derleme modern Kore edebiyatının klasikleri arasında sayılır; kitabın başlığında ve içindeki şiirlerde yer alan "Seven" sözcüğü hem Buda'yı, hem anavatanı simgeler.

Han Yu, Wade-Giles yazımında HAN YÜ, HAN WENGONG (Wade-Giles yazımında HAN WEN-KUNG) olarak da bilinir (d. 768, Dengzhou, Henan ili - ö. 824, Chang'an, Çin), Çinli düzyazı ustası ve şair. Çin'de ve Japonya'da geniş kesimleri etkileyen ve sonraları Yeni-Konfüçyüsçülük adıyla anılan akımın ilk sözcüsüdür. Anasız babasız

Han Yu, kimliği bilinmeyen bir sanatçının portre çalışması, Ulusal Saray Müzesi, Taipei
Collection of the National Palace Museum, Taipei, Tayvan

büyüdü. Memurluk sınavlarına ilk girişinde düzyazı üslubunun geleneklere aykırı olduğu gerekçesiyle başarısız sayıldı. Ama sonunda bürokrasiye katılarak çeşitli üst düzey kamu görevlerinde bulundu. Ölümünden sonra "dinsel törenler başkanı" ve mezar taşına yazılan "edebiyat prensi" gibi çok saygın iki unvanla onurlandırıldı. Konfüçyüsçülüğün yaygınlığını büyük ölçüde yitirdiği bir sırada Han bu öğretiyi savunmaya başladı. O zamanlar en etkili dönemini yaşayan Taoculuğu ve Budacılığı eleştirdi. Dahası imparatorun, Buda'ya ait olduğu öne sürülen parmak kemiğine saygı göstermesini şiddetle eleştirecek kadar ileri gitti. Neredeyse yaşamıyla ödeyeceği bu davranışı yüzünden bir yıl Güney Çin'e sürüldü. Konfüçyüsçülüğü savunurken, o zamana değin Konfüçyüsçülerin pek önem vermedikleri *Mengzi*, *Da Xue* (Büyük Bilgi), *Zhong yong* (Ortalamanın Kuramı) ve *Yi Jing* (Dönüşümler Klasiği) gibi kaynaklardan geniş alıntılar yaptı. Böylece bellibaşlı düşüncelerini bu kitaplardan alan sonraki Yeni-Konfüçyüsçüler için gerekli temeli oluşturdu.

Han ayrıca döneminin abartılı şiirsel düzyazı anlayışı yerine bu eski düşünürlerin yalın ve rahat düzyazı üslubunu savundu.

Çince yazılmış en iyi yapıtlar arasında sayılan Yol (Tao) Üzerine, İnsan Üzerine, Ruhlar Üzerine gibi denemeleri, savunduğu düzyazı üslubunun en ünlü örnekleri haline geldi. Han şiirlerinde var olan edebi türlerin dışına çıkmaya çalıştı, ama edebi reform çabalarının çoğu sonuçsuz kaldı.

Hana, Hawaii'de (ABD), Maui Adasındaki Maui ilinde (*county*) köy ve vadi. Hana Koyu kıyısında kurulu olan köy, uzun yıllar eski Hawaii kültürünü yaşatan dışa kapalı bir alan olarak kaldı. İngiliz kâşif ve denizci Kaptan James Cook 1778'de bu koyda demirledi. 40 yıl sonra yöreye ilk misyonerler girdi. Bir dışık konisi olan yakındaki Kauiki Burnunda modern dinlence tesisleri bulunur. Nüfusun çoğu otellerde ya da büyük hayvan çiftliklerinde çalışır. Hana'nın kuzeyinde petrol sondaj tesisleri ve bir havaalanı vardır. 1837'de kurulan Wananalua Kilisesi korkayaçlardan yapılmıştır.

Geçmişte Hawaii şefleriyle Maui savaşçıları arasındaki iktidar mücadelesinde birçok çarpışmaya sahne olan Hana Vadisi, Haleakala Yanardağının rüzgâr ve su aşındırmasının oluşturduğu boğazlarla derinlemesine parçalanmış, yeşilliklerle kaplı doğu eteklerini kapsar. Kuzeydoğudaki kıyı şeridinde yüksekliği 150 m'ye varan uçurumlar vardır. Yöre korunaklı kumsallar, kıyı köyleri ve balıkçı evleriyle çevrilidir. Haleakala'nın sularını şekerkamışı tarlalarına aktaran kanal sisteminin (Maui Hendeği) yapımı sırasında şantiye merkezi olarak Hana köyünün 16 km kuzeybatısındaki Nahiku kullanılmıştır. Kıyı yolunun tamamlandığı 1927'ye değin yörenin dış dünyayla bağlantısı, Hana Koyuna demirlemeye gelen deniz taşıtlarıyla sınırlıydı. Güney'deki Wailua Çavlanı, birkaç yüz metre yüksekten Wailua Koyağındaki *kukui* (*Aleurites moluccana*) ormanına dökülür. Yedi Kutsal Gölün bulunduğu daha güneydeki Kipahulu Vadisi koruma altına alınmıştır. Nüfus (1990) 683.

Haná Vadisi, Çekoslovakya'nın orta kesiminde, Çek Cumhuriyeti'nin doğusunda tarımsal alan. Kuzey Moravya (Severomoravský) ilinin (*kraj*) güney ve Güney Moravya (Jihomoravský) ilinin kuzeydoğu kesimlerini içine alır. Blata, Romže, Bečva, Moštěnka, Valová, Haná ve Morava ırmaklarının birleştiği yerde oluşmuş bir ovadır. Verimli topraklarında buğday, arpa, mısır, şeker pancarı yetiştirilir, kümes hayvanı ve domuz beslenir. Hanáki olarak bilinen yöre halkı Çekçenin Moravya lehçesini konuşur ve zengin işlemeli, özgün giysiler giyer. Bölge merkezi Olomouc 1642'ye değin Moravya'nın başkentiydi. Öteki kentlerden Prostějov demir-çelik, tarım araçları, giyim, gıda ve süt ürünleriyle Bourbon viskisine benzer yerel bir içkinin (Hanáchká Režná) üretildiği bir sanayi merkezidir. Náměšt'na Hané'de her yıl Haná Hasat Şenliği (Hanácké Dožínky) düzenlenir. Litovel'de Haná giysi ve işlemelerinin sergilendiği bir kent müzesi vardır. Turizm bölge ekonomisine önemli katkıda bulunur. Prostějov'un batısında kurulu Plumlov Barajı'nın oluşturduğu gölette yüzme ve su sporları tesisleri vardır. Litovel'in batısındaki Javoříčko mağaralarında (1938'de keşfedildi) ortaya çıkarılan Tarihöncesi'ne ait küçük buluntular turistlerin ilgisini çeker.

Hanabusa İtço, ITÇO olarak da bilinir, asıl adı TAGA ŞINKO (d. 1652, Osaka - ö. 7 Şubat 1724, Edo [bugün Tokyo], Japonya), Kano okulunun geleneksel üslubundan uzaklaşarak resimlerinde günlük yaşamın eğlenceli konularına yer veren Japon ressam. Konularından ötürü yapıtları bazen Ukiyo-e okulu içinde değerlendirilmiş, desenlerinin bir bölümü de sonraları Ukiyo-e ağaç baskı sanatçıları tarafından kullanılmıştır. Ama Hanabusa İtço çoğu Ukiyo-e sanatçısı gibi konularını oyuncular ve fahişelerle sınırlamamış, Edo halkını betimleyen resimler de yapmıştır. Resimlerinin birçoğunda, örneğin mürekkeple yaptığı "Fuji Dağı" (Tokyo Ulusal Müzesi) manzarasında şiirsellik, bazılarında ise yergili bir hava öne çıkar.

Kyogen'den (Komik Oyunlar) bir sahne, Hanabusa İtço'nun el ruloosundan ayrıntı; Richard P. Gale koleksiyonu, Mound, Minnesota
Richard P. Gale, fotoğraf, Minneapolis Institute of Arts, Minnesota

1698'de şogunun karikatürünü yaptığı için uzak bir adaya sürülene değin Taga Şinko adıyla biliniyordu. 11 yıl sonra bağışlanınca Edo'ya döndü ve adını Hanabusa İtço olarak değiştirdi. Ünlü bir ressam olduktan sonra bir resim okulu açtı ve sanat çevrelerinde etkinlik gösterdi. Şair Matsuo Başo ve Enomoto Kikaku ile yakın arkadaştı.

hanafuda (Japoncada "çiçek kâğıtları"), dörderli 12 suite ayrılan 48 kâğıtlık deste. Her suit yılın bir ayıyla adlandırılmıştır ve üzerinde o ayla özdeşleştirilen bir çiçek resmi bulunur. Boyutları küçük (54×32 mm) olan kâğıtlar, Batı'daki iskambil kâğıtlarına oranla üç kat daha kalındır.

Hanafuda, Batı oyun kâğıtlarının Portekizlilerce 17. yüzyılda Japonya'ya getirilmesinden sonra ortaya çıktı. *Hanafuda* kâğıtlarının üzerinde, bir çiçek resmi dışında hangi suitten olduğunu ve gücünü ifade eden bir sayı ya da simge bulunmaz. Suitlerin pek çoğunda ilk iki kâğıt, tanımlayıcı çiçeğin düz bir tasvirini içerir ve birer puan değerindedir. Suitin üçüncü sıradaki kâğıdında bir *tanzaku* (şiir yazımı için kullanılan bir kâğıt tabakasının resmi) yer alır ve bu kâğıt 5 puan değerindedir. Her suitin en güçlü kâğıdında çiçek resmine ek olarak bazı hayvan ve kuş resimleri, insan simgesi ya da ay resmi yer alır. Bu güçlü kâğıtlar 10 ya da 20 puan değerinde olabilir.

Pek çok *hanafuda* oyunu üç oyuncuyla oynanır ve her elde oyunculara yedişer kâğıt dağıtılır, artan kâğıtlarsa yerde kalır. Bir oyun 12 elden (ya da ay) oluşur. En basit oyun, bir oyuncunun elindeki kâğıtlardan birini yerde bulunan aynı suitten bir kâğıtla eşleyerek o eli kazanmasına dayanan çiçek eşlemedir. Her ay eşlendiğinde *tanzaku* ve yüksek puanlı kâğıt bileşimlerine fazladan ikramiye puanı verilir. Oyunun daha yaygın ve karmaşık bir biçimi olan seksensekizde, oyuncular sayısı 40'tan fazla olan ikramiye bileşimlerini oluşturmaya çalışırlar. İkramiye puanları genellikle bu bileşimlerin, her elin başında kâğıt dağıtımı sırasında ortaya çıkmasıyla kazanılır. Öteki *hanafuda* oyunlarından ikisi *Koi Koi* ve *Kabu*'dur.

Hanak, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Ardahan iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 892 km² (1991) olan Hanak ilçesi kuzeyde Posof ve Damal, kuzeydoğuda gene Damal, doğuda Çıldır ilçeleri, güneyde Merkez ilçe, batıda da Artvin iliyle çevrilidir.

İlin kuzey kesiminde yer alan ilçe topraklarının doğal yapısına dağlar ve dalgalı düzlükler egemendir. İlçe topraklarını batıda Artvin'le doğal sınır oluşturan Yalnızçam Dağları ve kuzeydoğuda da Keldağ'ın batı uzantıları engebelendirir. Bu dağların yüksek kesimlerinde zengin otlaklarla kaplı geniş plato düzlükleri vardır. İlçe topraklarının sularını, Yalnızçam Dağlarından kaynaklanan ve Kura Irmağına katılan Aydere gibi küçük akarsular toplar. Bu akarsu vadilerinin birleşerek genişlediği kesimde, Ardahan Platosunun devamı sayılabilecek düzlükler yer alır. Fazla geniş olmayan ve yüksekliği 2.000 m'yi aşan bu düzlükler, sert iklim koşulları nedeniyle bitkisel üretimden çok hayvancılığa elverişlidir.

İlçe halkı geçimini hayvancılıktan sağlar. Bitkisel üretim iklim koşullarının elverişsizliği nedeniyle arpa, patates ve buğday ekimiyle sınırlıdır. İlçede yaylacılık yöntemiyle sığır ve çok miktarda koyun beslenir. Yaylalarda yazın kurulan geçici mandıralarda çeşitli süt ürünleri elde edilir.

Bir dere kıyısında kurulmuş olan Hanak kasabası, halkının temel ekonomik uğraşı hayvancılık olan küçük ve kırsal bir yerleşmedir. Eskiden Ortahanak adıyla anılırdı. 1958'de ilçe yapılmış, 1992'de yapılan yönetsel bir düzenlemeyle de yeni kurulan Ardahan iline bağlanmıştır. Kars-Posof karayolu kasabadan geçer; Ardahan üzerinden Artvin'le de karayolu bağlantısı vardır. İl merkezi Ardahan'a 28 km, Kars'a 94 km uzaklıktadır.

Hanak Belediyesi 1958'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 29.633; kasaba, 3.082.

hanamiçi (Japoncada "çiçek yolu"), *Kabuki* tiyatrosunda, tiyatronun en arkasından sahneye kadar izleyicilerin başları hizasında uzanan pist. Bazı oyunlarda salonun öbür yanında yer alan daha dar ikinci bir *hanamiçi*'den de yararlanılır. Sözcük anlamına bakılacak olursa *hanamiçi*'nin bir zamanlar oyunculara hediye ve çiçek sunmak için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

18. yüzyıldan başlayarak *Kabuki* tiyatrosunun ayrılmaz parçası olan *hanamiçi* görkemli girişler, çıkışlar, geçitler ve savaşlar gibi etkileyici sahnelerin yanı sıra izleyicilerle yakınlık ve duygusal bağ kurulmak istendiğinde de kullanılır. Asıl sahneden ayrı konumuyla bir ormanı, dağ yolunu, su

yatağını, saraya ulaşan bir tören yolunu ya da sokağı temsil edebilir. Asıl sahnedeki, hayaletlerin ya da doğaüstü varlıkların birden ortaya çıkmalarını ve kaybolmalarını sağlayan yer kapakları *hanamiçi*'lerde de vardır. Oyuncuların kapaktan görünen başı, kabuğundan çıkan bir kaplumbağanınkine benzetildiğinden bu kapağa *suppon* (Japoncada "kapan kaplumbağa") denir.

Hanau, tam adı HANAU AM MAIN, Almanya'nın orta kesiminde Hessen eyaletinde (*Land*) kent ve liman. Frankfurt am Main'ın doğusunda yer alan Hanau, Kinzig Irmağının Main Irmağına döküldüğü noktada ve Main'ın sağ kıyısındadır. Eski kent Hanau beylerinin (1429'dan sonra kontları) şatosu çevresinde kuruldu ve 1303'te berat aldı. Yeni kent 1597'de Protestan Felemenkliler ve Valon mülteciler için kuruldu. 1736'da Hessen-Kassel'e geçti. 1813'te Napoléon ile Avusturya ve Bavyera kuvvetleri arasındaki bir çarpışmaya sahne oldu. II. Dünya Savaşı'nda tümüyle yıkılan kentin büyük bölümü yeniden inşa edildi, eski örneklere uygun olarak yeni yapılar yapıldı. 14. yüzyıldan kalma Meryem Ana Kilisesi, bir Felemenk-Valon kilisesi olan Johanneskirche (St. Johann Kilisesi) (1658), iki belediye binası ve Hanau'da doğan Grimm Kardeşler için yapılmış bir anıt kentteki başlıca tarihsel yapılardır. Philippsruhe Sarayı (1701-15) ve Wilhelmsbad'daki elektörlük sarayı da (1776-84) kentin yakınlarındadır.

16. yüzyılda bir mücevher ticareti merkezi olmaya başlayan Hanau'da değerli taş tıraşlanması ve cilalanması, değerli madenlerin ergitilmesi ve işlenmesi, kauçuk eşya üretimi başlıca sanayi etkinlikleridir. Nüfus (1989 tah.) 84.300.

hanay, geleneksel Türk evinde odaların arasında, bir yüzü bahçeye açık olarak düzenlenen büyük mekâna İzmir çevresinde verilen ad. *Ayrıca bak.* sofa.

Hanbalık *bak.* Pekin

Hanbelilik, İslamda, Ahmed ibn 'Hanbel'in(*) kurduğu fıkıh mezhebi. Başlıca özelliği zorunlu olmadıkça akla başvurmamasıdır. Bu nedenle mezhebin kaynaklarını Kuran ve sünnet ile sahabiden ve tabiundan (sahabilerden sonraki kuşak) gelen görüşler oluşturur. İbn Hanbel'e göre Hz. Muhammed'den gelen ahad hadislerin yanında zayıf hadisler de kesin kaynaktır. Hz. Muhammed'e dayanan bir hadisin bulunmaması durumunda sahabilerin fetvaları araştırılır. Üzerinde ihtilaf bulunmayan bir sahabi görüşü de hadis gibi bağlayıcı ve kesin kaynaktır. Sahabilerden farklı görüşlerin gelmesi durumunda, Kuran ve Sünnet'in desteklediği görüş seçilmelidir.

Ahmed ibn Hanbel'e göre, tabiunun görüş ve sözleri de kesin biçimde bağlayıcı kanıtlardır. Bu nedenle üzerinde anlaşmazlık bulunmayan tabiun sözüne uymak zorunludur. Eğer tabiundan farklı görüşler geliyorsa, önceki nasslara uygun olanı araştırılır. Nasslarla desteklenmiş bir görüşün seçilememesi durumunda ibn Hanbel, bir seçim yapmayarak görüşlerin tümünü aktarır. Kıyas ise ancak zorunlu kalındığında başvurulabilecek bir çözüm yoludur.

Ahmed ibn Hanbel'in sahabi ve tabiundan gelen görüşler karşısındaki tutumu nedeniyle Hanbelilikte aynı konuda birden çok görüş ortaya çıkmıştır. Bunun başlıca nedenlerinden biri, sahabi ve tabiundan gelen görüşlerin seçilmeden tümünün aktarılması, bir başkası ise ibn Hanbel'in tereddüt ettiği bazı sorunlarda olası çözümleri sıralayarak kesin bir yargıdan uzak durmasıdır.

Ahmed ibn Hanbel, fıkıh sistemini ortaya koyan bir yapıt bırakmamış, görüş ve fetvaları daha sonra öğrencilerince toplanarak düzenlenmiştir. Ahmed bin Muhammed bin Harun Ebu Bekir el-Hallal ve Ahmed bin Muhammed bin el-Haccac el-Mervezi'nin bu alanda önemli katkıları olmuştur. İbn Teymiye ve İbnü'l-Kayyim de Hanbeliliğe bağlı büyük fıkıhçılardır.

Çok güçlü bilgin ve fıkıhçıları olduğu halde, Hanbelilik uzun süre hiçbir İslam ülkesinde çoğunluğu oluşturacak ölçüde yaygınlık kazanamadı. Bunun başlıca nedenlerinden biri Hanefilik, Şafiilik ve Malikilik gibi büyük mezheplerden sonra doğmuş olmasıydı. Hanbelilerin gösterdikleri şiddetli bağnazlık da yayılmalarını engelledi. Görüş ayrılıklarından kaynaklanan bazı uygulamalar karşısında baskıya ve kaba güce başvurmaları, büyük çoğunluğu Hanbelilerden soğuttu. 14. yüzyıla değin Irak ve Suriye'de yayılma olanağı bulan, 18. yüzyılda Orta Arabistan'da ibn Teymiye'nin öğretileri aracılığıyla yeniden canlanan Hanbelilik 20. yüzyılda Suudi Arabistanın resmi mezhebi durumuna geldi.

Hancock, John (d. 12 Ocak 1737, Braintree - ö. 8 Ekim 1793, Quincy, Massachusetts, ABD), Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın önderlerinden ve Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'ni ilk imzalayan kişi.

1754'te Harvard'ı bitirdi ve sonradan kendisine büyük bir miras bırakan amcası Thomas Hancock'un Boston'daki ticarethanesinde çalışmaya başladı. 1765'te Boston

John Hancock, John Singleton Copley'nin bir portre çalışması, Güzel Sanatlar Müzesi, Boston
Museum of Fine Arts, Boston

belediye meclisine girdi. 1769-74 arasında Massachusetts yasama meclisinde görev yaptı. 1770'te "Boston Katliamı"nın hemen ardından kurulan ve İngiliz askerlerinden kenti terk etmelerini isteyen Boston kent komitesinin başkanlığına getirildi.

1774 ve 1775'teki birinci ve ikinci yerel kongrelere başkanlık etti. Samuel Adams'la birlikte Massachusetts Yurtseverleri'nin önderliğini üstlendi. Nisan 1775'te Boston'dan yola çıkan General Thomas Gage'e bağlı birliklerin peşlerinde olduğunu öğrenince, Philadelphia'ya gitmek üzere Adams'la birlikte Lexington'dan kaçtı. 1775-80 arasında Kıta Kongresi'nde yer aldı ve Mayıs 1775-Ekim 1777 arasında başkanlığını yürüttü. Kıta Ordusu'nun başkomutanı olmak için çalıştıysa da yerine George Washington seçildi.

1780 Massachusetts Anayasa Kurultayı'na katıldı. Aynı yıl eyalet valisi oldu. Konfederasyon Maddeleri uyarınca 1785-86 yıllarında Kongre'de görev aldı, sonra gene valiliğe döndü. Başlangıçta karşı olduğu ABD Anayasası'nı onaylayan 1788 Massachusetts Anayasa Kurultayı'na başkanlık etti. Dokuzuncu valilik döneminde öldü.

Hancock, Thomas (d. 8 Mayıs 1786, Marlborough, Wiltshire - ö. 26 Mart 1865, Londra, İngiltere), İngiliz kauçuk sanayisinin kurucusu mucit ve sanayici. En önemli buluşu, daha sonra kütle ya da levha halinde biçimlendirilen kauçuk artıklarının kıyılıp parçalanmasında kullanılan "çiğneyici" aygıtıdır. 1821'de bu yöntemi daha da yetkinleştiren Hancock, o sıralarda su geçirmez kumaş türünü geliştirmiş olan İskoçyalı kimyacı Charles Macintosh ile bir ortaklık kurdu. İki sanayici bir dizi su geçirmez malzeme türü geliştirerek ürettiler, bu arada ilk yağmurlukları piyasaya sürdüler.

Hancock, Winfield Scott (d. 14 Şubat 1824, Montgomery, Pennsylvania - ö. 9 Şubat 1886, Governor's Island, New York, ABD), İç Savaş (1861-65) sırasında Kuzey ordularında çarpışan ABD'li general. Yeniden İnşa döneminde ordu karşısında sivil iktidarın yetkilerinin korunmasını savunarak Demokratların desteğini kazanmış ve 1880'de Demokrat Parti'den başkan adayı olmuştur.

1844'te West Point'teki ABD Askeri Akademisi'nden mezun oldu. Meksika Savaşı'nda (1846-48) gösterdiği başarıyla sivrildi. İç Savaş başlayınca tuğgeneral rütbesiyle bir gönüllüler birliğinin komutanlığına getirildi ve 1862'de Yarımada Harekâtı'na katıldı. Mayıs 1863'te Potomac Ordusu'na bağlı 2. Kolordu'nun komutanı oldu. Gettysburg Çarpışması'nda (Temmuz 1863) üstün yararlık gösterdi. Ertesi yıl Richmond'a (Virginia) düzenlenen saldırıya katıldı. Savaştan sonra tümgeneral rütbesiyle çeşitli askeri görevlerde bulundu. Ordu içindeki güçlü konumuna karşın, sivil iktidarın yetki alanına giren işlere ordunun karışmaması gerektiğini savundu. Bu tutumuyla, Güney'deki yandaşlarını korumak için orduya dayanmak isteyen Cumhuriyetçilerin tepkisini çekerken, Demokratların desteğini kazandı. 1880'de Demokrat Parti'den başkan adayı oldu. Cumhuriyetçilerin adayı James A. Garfield'ın seçimi az bir farkla kazanması üzerine ordudaki görevine döndü.

Hançerlioğlu, Orhan (d. 16 Ağustos 1916, İstanbul - ö. 9 Temmuz 1991, İstanbul), özellikle felsefe alanında yaptığı araştırma ve incelemeleriyle tanınan yazar.

Ortaöğrenimini Şişli Terakki Lisesi'nde (1935), yükseköğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde (1939) tamamladı. 1943-46 arasında Meriç, Karaisalı ve Keşan'da kaymakamlık yaptı. İstanbul Belediyesi'nde müfettiş olarak çalıştı. 1950'de Emniyet şube müdürü, 1954'te ise İstanbul Şehir Tiyatroları müdürü oldu. Daha sonra İstanbul Elektrik, Tramvay ve Tünel İşletmeleri (İETT) Hukuk İşleri müdürlüğüne geçti ve bu görevden emekliye ayrıldı (1978).

Yazı yaşamına şiirle başlayan Hançerlioğlu, bu türdeki tek yapıtı *Kıvılcım*'dan (1936) sonra öyküye yöneldi. *Beş Sanat*, *Varlık*, *Yeditepe*, *Yenilik*, *Ataç*, *Türk Dili* dergilerindeki ürünleriyle adını duyurdu. *Şadırvan* dergisinin açtığı öykü yarışmasında birincilik ödülü alan yazar 1950'lerde roman yazmaya başladı. İlk romanı *Karanlık Dünya* (1951) ve *Ekilmemiş Topraklar*'da (1954) kırsal kesim insanının sorunlarını dile getirdi. *İnsansız Şehir* (1953) adlı öykü kitabında ve öbür romanları *Büyük Balıklar* (1952), *Oyun* (1953), *Ali* (1955; 1956 TDK Edebiyat Ödülü), *Kutu Kutu İçinde* (1956), *Yedinci Gün* (1957) ve *Bordamıza Vuran Deniz*'de (1960) büyük kent yaşamını konu aldı. Daha sonra felsefe ve ekonomi konularındaki çalışmalara ağırlık verdi ve geniş

bir araştırma ürünü olan temel başvuru kitapları niteliğinde yapıtlar hazırladı. Bunlar arasında, *Erdem Açısından Düşünce Tarihi* (1963), *Mutluluk Düşüncesi* (1965),

Hançerlioğlu
Cengiz Cıva

Başlangıcından Bugüne Kadar Özgürlük Düşüncesi (1966), *Felsefe Sözlüğü* (1970, 1989), *Düşünce Tarihi* (1970, 1987), *Ekonomi Sözlüğü* (1972, 1986), *İnanç Sözlüğü* (1975), *Felsefe Ansiklopedisi, Kavramlar ve Akımlar* (1976-91, 9 cilt), *Ticaret Sözlüğü* (1982), *İslam İnançları Sözlüğü* (1984), *Felsefe Ansiklopedisi Düşünürler Bölümü* (1985, 2 cilt), *Toplumbilim Sözlüğü* (1986) ve *Ruhbilim Sözlüğü* (1988) sayılabilir.

Handa, Japonya'nın Honşu Adasında, Aiçi ilinde (*ken*) kent. Büyük Okyanus kıyısındaki Çita Körfezine bakan Çita Yarımadasında yer alır. Tokugava döneminde (1603-1867) önemli bir ticaret limanı olan Handa'da, aynı dönemde işlenmiş gıda ve pamuk üretimine de başlandı. 1962'de, kentin arkasındaki tepelerde bir sulama sistemi kuruldu. Yörede Aiçi ilinin merkezi Nagoya'da satılmak üzere sebze, meyve ve çilek yetiştirilir. Başlıca sanayi ürünleri bira, işlenmiş gıda ve iç kesimlerde yetiştirilen pamuktan üretilen pamuklulardır. Nagoya'ya iki demiryolu hattıyla bağlıdır. Nüfus (1980) 89.328.

Handan, Wade-Giles yazımında HAN-TAN, Çin'de Hebei yönetim bölgesinin (*sheng*) güneyinde kent. Handan yöresinin (*diqu*) merkezi ve il düzeyinde belediyedir (*shi*). Kuzey Çin Ovasının batısındaki yüksek kesimlerde, Pekin'den Henan yönetim bölgesindeki Zhengzhou ve Luoyang kentlerine uzanan büyük kuzey-güney yolunun üzerinde yer alır. Bu yol Luoyang'da, Shandong yönetim bölgesindeki Jinan'dan başlayıp Taihang Dağlarındaki Tongyang Geçidinden geçerek Shanxi yönetim bölgesindeki dağlık bölgeye uzanan eski yolla kesişir.

Shang (Yin) hanedanı (İÖ 18-12. yy) döneminden beri bir yerleşim merkezi olan Handan'ın adına rastlanan en eski kayıtlar İÖ 500 tarihlidir. Zhao Devleti'nin başkenti olduğu İÖ 386-228 arasında Handan en gelişkin durumuna ulaştı. Bir ticaret merkezi olan kent, zenginliği ve güzelliğiyle de ünlüydü. İÖ 228'de Qin hanedanının (İÖ 221-206) eline geçti ve bir komutanlık merkezi yapıldı. Qin hanedanının çöküşünü izleyen iç savaşlar sırasında yıkıldıysa da, Han hanedanı döneminde (İÖ 206-İS 220) eski yerinin biraz kuzeyinde yeniden inşa edilerek önemli bir feodal krallık olan Zhaoguo'un merkezi yapıldı. Zhao ve Han dönemlerinden kalma surlarla temellerin kalıntıları bugünkü kentin güneybatısındadır. Surların çevresi yaklaşık 6,5 km uzunluğundadır. Han döneminden sonra önemi azalan kent, Tang döneminde (618-907) Cizhou'ya bağlı bir il merkezi oldu. Ming (1368-1644) ve Qing (Mançu) (1644-1911/12) hanedanları döneminde ise o zamanki Zhili yönetim bölgesindeki Guangping üst yöresine (*fu*) bağlandı. 1948'de artık orta büyüklükte bir il merkezi olan Handan, 1949'dan sonra önemli bir sanayi merkezi durumuna geldi.

Handan, önemli bir ulaşım merkezi olmasının da etkisiyle son yıllarda hızla büyümüştür. Kentten geçen ve Pekin'i Zhengzhou ile Wuhan'a bağlayan ana demiryolunun, birkaç kilometre batıdaki demir ve kömür madeni çıkarılan Wuhan ile güneybatıdaki Fengfeng'e uzanan ara hatları da vardır. Bölgede çok eskiden beri pamuk ekimi yapılması kentte pamuk sanayisinin gelişmesinde etkili olmuştur. Ayrıca I. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1953-57) çerçevesinde, başta demir-çelik olmak üzere önemli bir ağır sanayi merkezi durumuna gelmiştir. Öte yandan eskiden beri çıkarılan demirin yerini Fengfeng'den çıkarılan kok kömürü almıştır. Kentte sanayinin gelişmesinde önemli rol oynayan kok kömürü, bölgedeki büyük bir hidroelektrik santralda da kullanılmaktadır. Nüfus (1989 tah.) 805.300.

Handanyan, Agop (d. 1834, Diyarbakır - ö. 30 Ekim 1899, İstanbul), Ermeni asıllı Osmanlı hekim.

1839'da ailesiyle birlikte İstanbul'a yerleşti. İlk ve orta öğrenimini Üsküdar'daki Cemaran Mektebi'nde yaptı. 1860'ta Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'yi (Askeri Tıbbiye) bitirdi. Çeşitli yerlerde askeri hekim olarak çalıştı. İstanbul'a döndükten sonra Askeri Tıbbiye'de adli tıp (tıbb-ı kanuni) muallim muavini oldu (1866). 1870-75 arasında, Ayasofya İmareti'nde çiçek aşısı servisi tabipliği yaptı. 1878'de Serviçen Efendi'nin (Serovpe Viçenyan) yerine Askeri Tıbbiye'de adli tıp müderrisliğine atandı. Kısa bir süre sonra, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de (Sivil Tıbbiye) de adli tıp dersleri vermeye başladı. Sivil Tıbbiye Meclisi'nde genel arşivcilik görevinde bulundu. Sıhhiye-i Umumiye ile Askeri Tıbbiye Cemiyeti'nin de üyesi olan Handanyan, 1893'te miralay (albay) rütbesinden emekliye ayrıldı.

Fransız adli tıp profesörleri Briand ve Chaude'dan çevirdiği kitabın ilk cildi *Tıbb-ı Kanunî* (1877), toksikoloji ile ilgili ikinci cildi ise *Kimya-yi Kanunî* (1885) adıyla yayımlandı. Daha sonra iki cilt bir arada, *Tıbb-ı Kanunî* (1893) adıyla yeniden basıldı.

Handel, George Frideric, Almanca (1715'e değin) GEORG FRIEDRICH HÄNDEL ya da HAENDEL (d. 23 Şubat 1685, Halle, Saksonya - ö. 20 Nisan 1759, Londra, İngiltere), geç barok dönemde yaşamış Alman asıllı İngiliz besteci. Özellikle opera, oratoryo ve çalgı müziğiyle ünlenmiş, dünyaca bilinen *Messiah* (1741; *Mesih*) oratoryosu ile *Water Music* (1717; *Su Müziği*), *Music for the Royal Fireworks* (1749; *Donanma Müziği*) gibi kutlama müzikleri yazmıştır.

Gençliği. Babası başarılı bir cerrah, annesi Lutherci bir rahibin kızıydı. Küçük yaşta yeteneği anlaşılan Handel bu konuda ailesinden destek gördü. Halle'de çok nitelikli kilise ve salon müziği dinleme olanağı buldu; babasının Saksonya-Weissenfels dükünün saray cerrahlığını yaptığı sırada da saray müziğiyle tanıştı. Halle'de Liebfrauenkirche'nin (Meryem Ana Kilisesi) orgçusu ve kent korosunun yöneticisi besteci F. W. Zachow'un öğrencisi oldu; klavyeli çalgı ve kompozisyon ilkelerini ondan öğrendi. Başka öğretmenlerden de obua ve keman dersi aldı.

On bir yaşındayken babası öldü, ama Handel'in öğrenimi için gerekli koşullar sağlanmıştı. Halle Üniversitesi'nin hukuk bölümüne girdi ve buradaki aydın çevreden büyük ölçüde etkilendi. Sonradan şiirlerini besteleyeceği B.H. Brockes aynı dönemde Halle'de öğrenciydi. Handel, G. P. Telemann'la da burada dostluk kurdu. Öğrenciliği sırasında müzik deneyimini artırmak ve ek gelir sağlamak için Halle'deki Reform Katedrali'nin orgçusu oldu; bir yıl sonra da Hamburg'a gitti.

Handel, Thomas Hudson'ın yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1756; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery Londra

Hamburg ve İtalya dönemi. Handel, Hamburg'da sonradan İngiliz temsilcisinin sekreteri olan müzikçi ve edebiyatçı Johann Mattheson'la arkadaşlık kurdu. İki genç 1703'te birlikte Lübeck'e giderek ünlü orgçu Dietrich Buxtehude'nin yerini alma şanslarını araştırdılarsa da sonuç alamayarak Hamburg'a döndüler. Handel, Hamburg Devlet Operası orkestrasının keman bölümüne girdi. Ayrıca İngiliz temsilcisinin çocuklarına müzik dersleri verdi.

1705 başlarında sahnelenen ilk operası *Almira*'nın başarısı üzerine repertuvara başka katkılarda da bulunması istendi. Bunun üzerine yazdığı *Neron* (1705), *Florindo* ve *Daphne* (1706) operalarının müzikleri ise günümüze ulaşmadı. Ardından o günlerde Avrupa'nın müzik merkezi sayılan İtalya'ya giden Handel, Arcangelo Corelli ve baba oğul Scarlatti'ler gibi ünlü müzikçilerle tanıştı. Floransa, Roma, Napoli ve Venedik'te kaldı. İlk İtalyanca operası *Rodrigo*'yu 1707'de Floransa'da yazdı ve sahnelendiğinde coşkulu övgüler topladı. Daha sonra geçtiği Roma'da çok sayıda beste yapmaya uygun bir ortam buldu. İtalyanca birçok solo kantat ve düetin yanında *Il trionfo del tempo e del disinganno* (1708) adlı uzun kantatını, Latince kilise müziği parçalarını ve *La Resurrezione* (*Ölümden Sonra Diriliş*) oratoryosunu bu dönemde yazdı.

Napoli'de ise Haziran 1708'de *Aci, Galatea e Polifemo* (Akis Galatteia ve Polyphemos) serenatasını, bir grup Fransızca şarkı ve *Cantata Spagnuola*'yı (*No se enmenderá Jamás*) (İspanyol Kantatı [Hiç Uslanmayacak]) yazdı. İlk kez 26 Aralık 1709'da Venedik'te sahnelendiğinde büyük olay yaratan *Agrippina* operasına da Napoli'de başladı.

Handel'in İtalya'dan bütün Avrupa'ya yayılan ünü, 1710'da Hannover elektörü (daha sonra İngiltere Kralı) I. George'un babası Ernst Augustus'un sarayında müzik yöneticiliğine atanmasını sağladı. 1716'ya değin bu unvanı koruduysa da zamanının

çoğunu Hannover dışında geçirdi. 1710 sonbaharında Londra'ya gitmek üzere Hannover'den ayrılması, iki ülke arasındaki özel ilişkiler sayesinde Handel'in saygın konumunda bir değişikliğe yol açmadı.

İngiltere dönemi. 1711 başlarında Londra'da sahnelenen *Rinaldo* operasının çok beğenilmesi Handel'i İngiltere'nin sunduğu sürekli ün ve başarı olanaklarını değerlendirmeye yöneltti. Bir yıl sonra elektörün izniyle, *Il pastor fido* ve *Teso*'yu sahnelemek üzere Londra'ya döndü. 1713'te *Ode for the Queen's Birthday* (Kraliçenin Doğum Günü İçin Od) ve Utrecht Antlaşması şenlikleri için yazdığı *Utrecht Te Deum ve Jubilate* ile Kraliçe Anne'in gözüne girmeyi başardı; kraliçe de ona yılda 200 sterlinlik bir ödenek bağladı. İngiliz soyluları ve aydınları arasında gerek kişiliği, gerekse sanatıyla övgü ve saygı toplayan Handel, Hannover'e dönmekte acele etmedi. 1714'te kraliçe ölünce Hannover elektörü Georg Ludwig'in I. George adıyla İngiltere tahtına çıkması üzerine Handel'in müziği 26 Ekim'de Kraliyet Şapeli'nde çalındı. Bu arada kralın maiyetinde bir kez daha Almanya'ya giden Handel, *Rinaldo*'nun sahnelendiği Hamburg'da, Londra operası için şarkıcılarla anlaştığı Dresden'de ve ailesini ziyaret ettiği Halle'de bulundu. Daha sonra Ansbach'a geçerek eski dostu Johann Christoph Schmidt'i (İngiltere'de John Christopher Smith) sekreteri olmaya ikna etti.

Handel 1718'de Chandos dükünün Londra'nın kuzeyindeki sarayında müzik yöneticisi oldu. Burada *Chandos Anthems* adıyla bilinen 12 ilahiyi, şair John Gay'in *Acis and Galatea*'sının müziğini (*Aci, Galatae, e Polifemo*'dan ayrı) ve İngilizce oratoryonun başlangıcı sayılan *Haman and Mordecai*'yi besteledi.

Artık mesleğinde tam güvenceye kavuşan Handel, Brook Street'te bir ev satın aldı. 1726'da İngiliz uyruğuna geçmesi Kraliyet Şapeli bestecisi olabilmesini sağladı. Bu görevdeyken 1727'de *Coronation anthems for George II* (*II. George'un Taç Giyme Töreni İlahileri*) ve 10 yıl sonra *Funeral Anthem for Queen Caroline* (*Kraliçe Caroline'nın Cenaze Töreni İlahisi*) adlı yapıtları besteledi.

King's Theatre'daki operaların sahnelenmesi 1720'den 1728'e değin Kraliyet Müzik Akademisi'nin sorumluluğundaydı; akademinin başyöneticisi olan Handel bu yapıtlardan çoğunun bestesini de yaptı. Bu operalardan bazı şarkılar çok popüler oldu; ama bütün operalar aynı ölçüde başarı kazanmadı. 1728'de sahnelenen John Gay'in yergili *The Beggar's Opera*'sının (Dilenci Operası) yarattığı sansasyonun ardından İngiltere'de İtalyan tarzı operanın geleceği belirsiz görünmeye başlamıştı. Ama Handel en üstün kompozisyon türü ve en kazançlı müzik uğraşı olarak gördüğü bu tarzla ilgilenmeyi sürdürdü. 1729'da opera şarkıcısı aramak ve hasta annesini son kez görmek üzere kara Avrupa'sına gitti. Haziran 1729'da Almanya'da bulunduğu sırada Johann Sebastian Bach, oğlu Wilhelm Friedemann Bach'ı göndererek Handel ile tanışmak istediğini bildirdi, ama iki usta bir araya gelemediler.

Handel 1741'e değin 40 opera besteledi. Bu tarihten sonra opera İngiltere'de gerileme dönemine girdi; İngilizler, ahlak anlayışlarını beğenmedikleri sanatçıların anlamadıkları bir dilde söyledikleri opera yerine oratoryoyu yeğlemeye başladılar.

Müzik yöneticisi, emprezaryo, besteci, virtüöz, klavsen ve org yorumcusu, herkesçe aranan bir öğretmen olarak çok çalışan ve çok yorulan Handel, hafif bir inme geçirdikten sonra ciddi olarak hastalandı. Aix-la-Chapelle'de sağlığına yeniden kavuştu. Ardından da Kraliçe Caroline'ın ölümüyle sarsıldı. Cenaze töreni için bir Alman ilahisinden de yararlanarak bestelediği kederli ilahi önce 17 Aralık'ta, bir hafta sonra da Kraliyet Şapeli'nde kraliyet ailesi için özel olarak seslendirildi. Çok geçmeden eskisi gibi çalışmaya başlayan Handel, en güzel ve mizahlı operalarından biri olan *Serse*'yi, ardından Opus 4 *Org Konçertosu*'nu, *Saul* ve *Israel in Egypt*'ı (İsrailoğulları Mısır'da) ve çeşitli kısa yapıtlar besteledi. Ayrıca Düşkün Müzikçilere Destek Fonu'nun (bugün Kraliyet Müzikçiler Derneği) oluşturulmasına katkıda bulundu. Mayıs 1738'de, Fransız heykelci Louis-François Roubillac tarafından yapılan heykeli, müziğinin sık sık çalınıp söylendiği Vauxhall Gardens'a dikildi.

Handel zamanla İtalyan tarzı operadan uzaklaştı; 1739 ve 1740'ta artık İngilizce sözlü beste yapıyordu. İngiliz şair John Dryden'ın "Ode for St. Cecilia's Day" (Azize Cecilia Yortusu İçin Od) ve John Milton'ın "L'Allegro"su ile "Il Penseroso"su gibi metinler kullandı. 1740'ta Opus 6 *Konçerto Grosso*'sunu ve ikinci dizi org konçertolarını yayımladı. Aynı yıl bir Hamburg gazetesince Haarlem'de bir org konseri verdiği, Prusya müzik kurumlarını yeniden örgütleyen Kral Friedrich Wilhelm'den (Büyük) teklif aldığı ve Berlin'e doğru yola çıktığı bildirildi. İngiltere'ye dönerek 8 Nisan 1741'de bir veda konseri düzenledi.

Tam bu sırada İrlanda kral naibi Devonshire dükünün Dublin hayır kurumları yararına konserler düzenlemesi yolundaki çağrısı Handel'i bu sıkıntılı durumdan kurtardı. Yoğun bir çalışmaya girerek *Messiah* oratoryosunun ilk biçimini 22 Ağustos-14 Eylül arasında tamamladı. Bir ay sonra da ikinci oratoryosu *Samson*'un yazma nüshalarını teslim etti. Kasımda Dublin'e giderken uğradığı Chester'da *Messiah*'nın provasını yaptı. 23 Aralık'ta Dublin'de bir konser dizisi başlattı. 13 Nisan 1742'de de *Messiah* ilk kez seslendirildi ve büyük yankı uyandırdı. Yaz boyunca İrlanda'da kalan besteci, *Forest Music* (*Orman Müziği*) adlı süitini yeniden düzenledi.

İzleyen üç yılda Handel, ilk kez 1744'te seslendirilen *Joseph and His Brethren* (*Yusuf ile Kardeşleri*), *Belshazzar* (1745; *Belşatsar*) oratoryolarının yanında *Semele* (1743) ve *Hercules* (1745; *Herakles*) gibi dindışı oratoryolar ile Fransızlara karşı İngilizlerin zaferini kutlayan *Dettingen te Deum*'u besteledi. Daha sonra sağlığı yeniden kaygı uyandırdıysa da *Messiah*'dan sonraki 10 yıl, Handel'in sanat yaşamında çok önemli bir dönem oldu. Bu dönemde oratoryo ve büyük koro yapıtlarının İngiltere'de çok yaygınlaşmasını sağladı. 1740'ların ortalarında "ahlaksal yozlaşma"ya karşı yükselen sesler artmış, oratoryoların ise yozlaşmaya karşı bir tür kalkan oluşturduğu düşünülmeye başlamıştı. *Messiah*'nın Yetimler Yurdu yararına çalınması (1749) bu duyguyu güçlendirdi. Yurdu destekleyen ve 1750'den sonra da yönetim kurulu üyesi olan Handel, 1754'e değin hastane şapelinde düzenlenen *Messiah* konserlerinin başında bulundu. Vasiyetnamesinde de Yetimler Yurdu'na *Messiah* yorumları için tam bir partisyon bıraktı.

Son yılları. Handel yardımseverliği ve insan sevgisiyle İngilizlerin gönlünü kazandı; müziği, o dönemde bile İngiliz ulusal benliğinin yansıması olarak kabul edildi. Silezya Savaşları'nın sona ermesini kutlayan *Donanma Müziği* bu tür ortak duyguları belki de en iyi dile getiren yapıtıydı. Söylentiye göre yapıtın Vauxhall Gardens'daki bir provasını 20 bin kişi izlemişti.

Almanya'yı son kez ziyaret ettiği 1750 yazında Hollanda'da geçirdiği araba kazasında ciddi olarak yaralandıysa da iyileşerek İngiltere'ye döndü ve *Jephtha* adlı son oratoryosunu besteledi. Bu sırada gözleri iyice bozuldu. Başarısız bir ameliyattan sonra tümüyle kör olmadıysa da son yıllarda çok zor çalıştı.

Jephtha, Covent Garden Tiyatrosu'nda 26 Şubat 1752'de seslendirildi. O günden sonra Büyük Perhiz dönemlerinde oratoryo seslendirmeleri heyecanla beklenir hale geldi. Bu konserlere Handel de katılıyor, bazen orgla konçertolar çalıyordu.

Handel, dostu ve sekreteri John Christopher Smith'in yardımıyla müzikle ilgisini ölümüne değin sürdürdü. Yetimler Yurdu'nun 30 Mart 1759'daki *Messiah* seslendirmesinde hazır bulundu. Aynı yıl 20 Nisan'da öldü ve 3 bin kişinin katıldığı görkemli bir törenle Westminster Abbey'de Şairler Köşesi'ne gömüldü.

Handel hiç evlenmedi. 1710'da daha küçük bir kızken tanıdığı Mary Delany ile dostluğu yaşam boyu sürdü. Alman kökenini hiçbir zaman unutmadı. Vasiyetnamesinde Almanya'daki yakınlarına cömert bağışlarda bulundu.

Yaşamı sırasında İngiltere'de klasikleşen Handel, insan ve sanatçı olarak ünü hiç eksilmeyen eşsiz bir müzikçiydi. Gençliğinde soylu koruyucuların isteklerini anlamış, bir ölçüde de bu istekleri karşılamıştı. İngiltere'de ise farklı bir düşünce ve beğeni ortamına uyum göstererek daha geniş bir izleyici kitlesinin gereksinimlerine karşılık vermeye, dahası bunları dile getirmeye yöneldi. Oratoryoları, şarkıları ve çalgısal yapıtları müziği halka yaklaştıran, dolayısıyla da müziksel önemlerini aşan bir anlam taşıyan yapıtlardı. Müziği İngiliz ulusal kültürünün ayrılmaz parçası haline geldi.

Almanya'da da Handel'e duyulan ilgi hızla arttı; yapıtları seslendirildi; çalışmaları incelendi ve Handel yeniden Alman besteciler arasındaki yerini aldı.

Handemir, Gıyaseddin Muhammed, HANDMİR olarak da yazılır (d. y. 1475, Herat, Horasan - ö. 1534 ya da 1537), İranlı tarihçi.

Dedesi Mirhand da tarihçiydi. Handemir, Herat'ın Timurlu yöneticisi Hüseyin Baykara'nın büyük oğlu Bediüzzaman Mirza'nın hizmetine girdi. 1507'de Herat'ı ele geçiren Özbek hükümdarı Muhammed Şeybani'ye elçi olarak gönderildi. İran hükümdarı I. İsmail'in 1510'da Herat'ı ele geçirmesine ve Özbek hükümdarını yenmesine tanık oldu. Daha sonra Herat'ın doğusundaki Peşt köyünde inzivaya çekilerek yapıtlarını tamamlamaya çalıştı. Bir süre Bediüzzaman Mirza'nın oğlu Muhammed Zaman Mirza'nın yanında kaldıktan sonra Herat'a döndü. 1528'de Agra'ya giderek Babür'ün hizmetine girdi ve birçok seferine katıldı.

Babür'ün ölümünden sonra oğlu Hümayun'a da hizmet etti. Gucerat'a düzenlenen bir akından dönerken hastalanarak öldü. Delhi'de gömülüdür.

Handemir'in en önemli yapıtı 3 ciltlik bir genel tarih kitabı olan ve ilk kez 1855'te Tahran'da taşbasma olarak yayımlanan *Habibü's-Siyer fî Ahbari'l-Efrâdi'l-Beşer*'dir. 1499 ya da 1500'de yazıp Ali Şir Nevaî'ye ithaf ettiği *Hulâsatü'l-Ahbâr fî Beyani'l-Ahvâli'l-Ahyâr*, bir genel dünya tarihi özeti niteliğindedir. Ali Şir Nevaî'nin yaşamını konu alan *Mekârimü'l-Ahlâk* 1940'ta Rusça çevirisiyle birlikte Taşkent'te yayımlanmıştır. Öbür yapıtları arasında *Müntehabât-ı Tarih-i Vassaf*, *Measirü'l-Mülûk*, *Düsturü'l-Vüzerâ* sayılabilir.

Handeş Devleti *bak.* Farukiler

handikap, spor karşılaşmalarında ve yarışmalarda kazanma şanslarını eşitlemek amacıyla rakiplerin değişik yetenek ve özelliklerini dengeleme yöntemi. Handikapın genellikle karmaşık olan birçok biçimi vardır. At yarışlarında handikapör denen bir pist görevlisi daha önceki yarışlarda ulaştıkları hıza göre atlara ağırlıklar takabilir. En hızlı olduğu düşünülen at en fazla ağırlığı taşımalıdır. Tırıs koşuda atlar bazen yarışa değişik yerlerden başlar. Böylece en hızlı olduğu düşünülen at en uzun mesafeyi koşmak zorunda kalır. Golfte güçleri birbirine denk olmayan iki oyuncudan daha zayıf olanına önceki performanslarına dayanarak belirli sayıda fazladan vuruş olanağı verilebilir. Aynı şey 10 kuklalı bowlingde de geçerlidir. Yelkenli yarışlarında, değişik yapı özelliği olan tekneler en hızlı teknenin yarışı tamamladığı gerçek süreye fazladan bir sürenin eklenmesine dayanan çeşitli handikap formülleriyle yarışırlar. Böylece bir yarışın galibi bazen yarışı ilk bitiren tekne değil, yapım özelliğine göre en iyi performansı gösteren tekne olur.

Handke, Peter (d. 6 Aralık 1942, Griffen, Avusturya), Alman dilinin 20. yüzyılın ikinci yarısındaki en özgün yazarları arasında sayılan Avusturyalı öncü oyun yazarı, romancı, şair ve denemeci.

Bir banka kâtibinin oğlu olan Handke 1961-65 arasında Graz Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördü. Öncü edebiyat dergisi *manuskripte*'de yazıları çıktı. İlk önemli oyunu *Publikumsbeschimpfung* (1966; İzleyiciyi Kızdırma) Handke'nin alışılmış kalıplara aykırı bir oyun yazarı olarak kamuoyunda dikkat çekmesini sağladı. Oyunda bir saat boyunca tiyatronun esasını çözümleyen dört oyuncu daha sonra sırasıyla izleyiciye hakaret ederek ve kendi "performans"larını üverek kitleden değişik tepkiler almaya çalışıyorlardı. Bu oyunu, alışılmış olay örgüsü, diyalog ve karakter kalıplarından yoksun birkaç oyun daha izledi. Ama Handke benzer bir başarı düzeyini ancak *Kaspar* (1968; *Çocuğun Öyküsü*, 1991) adlı, kalıplara uygun ilk oyunuyla yakalayabildi. Bu oyunda 19. yüzyılda Almanya'da gizemli bir biçimde ortaya çıkan Kaspar Hauser(*) adlı garip genci, toplumun, kendi dilini ve ussal değerlerini benimsemeye zorlayarak nasıl yıkıma uğrattığını anlattı. Handke'nin öbür oyunları arasında *Das Mündel will Vormund sein* (1969; Vesayet Altındaki Vasi Olmak İstiyor) ve *Der Ritt über den Bodensee* (1971; *Konstans Gölünden Atla Geçiş*, 1990) sayılabilir.

Handke romanlarında genellikle uç ruh hallerinde dolaşan kişilerin başından geçen, nesnellik ötesi ve anlamsız olayları konu aldı. En ünlü romanı *Die Angst des Tormanns beim Elfmeter* (1970; *Kalecinin Penaltı Anındaki Endişesi*, 1989) amaçsız bir cinayet işleyerek polisin kendisini yakalamasını bekleyen eski bir futbolcunun anlatıldığı, zengin düş gücü üzerine kurulu ve sürükleyici bir romandı. *Die linkshändige Frau* (1976; *Solak Kadın*, 1990) kocasından ayrıldıktan sonra içine düştüğü zihin karışıklığını aşmaya çalışan genç bir anneyi, duygusuz ve soğuk bir bakışla anlatıyordu. Ölmüş annesine ilişkin anılarına dayanan *Wunschloses Unglück* (1972; *Mutsuzluğa Doyum*, 1990) Handke'nin etkileyici romanlarının bir başka örneğidir.

Handke'nin öyküleri, denemeleri, radyo oyunları ve otobiyografik kitapları da vardır. Yapıtlarında öne çıkan ana tema sıradan dilin, gündelik gerçekliğin ve bunlara eşlik eden ussal düzenin insanları kısıtlayan, donduran bir etki yarattığı ve bunların temelinde usdışılığın, kafa karışıklığının, hatta deliliğin yattığıdır.

Handl, Jacob, JACOBUS GALLUS olarak da bilinir (d. 1550, Reifnitz, Krain - ö. 18 Temmuz 1591, Prag), dinsel besteleriyle tanınan Avusturyalı müzikçi. Cistercium tarikatına girmiş, Bohemya, Moravya ve Silezya'yı dolaşmıştır. 1574'te Viyana saray şapeline alınmış, 1579'dan 1585'e değin Olmütz (Olomouc, Çekoslovakya) piskoposunun koro şefliğini yapmıştır.

Handl'ın en önemli yapıtı yıl boyu bütün ayinlerde kullanılmak üzere beste lediği motetlerden oluşan *Opus musicum*'dur (1590). Çok çeşitlilik gösteren seçmeci üslubunda eski ile çağdaş tarzları kaynaştırmıştır. *Cantus firmus*'u (sabit tema) az kullanmış, onun yerine yeni ortaya çıkan çok korolu Venedik tarzını yeğlemiştir. Bazı cüretli kromatik geçişleri ile modalitenin yıkılışını haber veren *Mirabile mysterium* (Harika Giz) adlı beş sesli moteti, Don Carlo Gesualdo'ya yaraşan bir kromatizm içerir. Madrigal tarzında sözel betimlemeden hoşlanmasına karşılık, *Ecce quomodo moritur iustus* (İşte Adil Ölüm Biçimi) gibi yalın parçalar da yazabilmiştir; G. F. Handel daha sonra bu parçayı *The Ways of Zion Do Mourn* (Sion Dağına Çıkan Yollar Yas Tutsun) adlı cenaze ilahisinde kullanmıştır.

Handy, W(illiam) C(hristopher) (d. 16 Kasım 1873, Florence, Alabama - ö. 28 Mart 1958, New York kenti, ABD), ABD'li Siyah besteci. *Blues* üslubunu o zamanlar moda olan *ragtime*'la kaynaştırarak popüler müziğe yeni bir yön vermiş, "St. Louis Blues" adlı yapıtı klasikleşmiştir.

Babası ve dedesi papazdı. Alabama'daki Huntsville kentinde Tarım ve Mekanik Yüksek Öğretmen Okulu'nda öğrenim gördü; öğretmenlik ve bando şefliği yaptı. Otuz yaşında kör olmasına karşın, 1903'ten 1921'e değin kendi orkestrasını yönetti.

Handy yapıtlarını *ragtime* ile caz arasındaki geçiş döneminde besteledi. Orkestra düzenlemelerinde Siyah kültürünün vokal *blues* melodilerinden yararlanarak yeni armonilere yer verdi. Böylece *blues*'un doğaçlama için armonik bir çerçeve olarak benimsenmesine yardımcı oldu. Tennessee eyaletinin Memphis kenti Belediye Başkanı Edward H. "Boss" Crump'ın seçim kampanyası için beste lediği "Memphis Blues" (1911) ve özellikle de "St. Louis Blues" (1914) adlı şarkılarında Güneyli Siyahların müziğine özgü nostaljik bir hava yarattı. Bu etkiyi elde etmek için Siyah halk müziğinin bir özelliği olan, dizinin "mavi" ya da hafif bemole kaymış yedinci notasını kullandı. Daha sonra "Beale Street Blues", "Careless Love" gibi başka *blues* şarkıları, birçok marş ve senfonik yapıt besteledi. "St. Louis Blues"u kendi yayımlamak zorunda kalınca bir yayınevi kurdu ve yaşamının son yıllarına değin burayı yönetti. Siyah *spiritual* ve *blues* derlemeleri ile ABD'li Siyah müzikçiler üzerine incelemeler yayımladı. *Father of the Blues* (Blues'un Babası) adlı otobiyografisi 1941'de yayımlandı.

hane, HANE-İ AVÂRIZ olarak da bilinir, Osmanlı maliye sisteminde Tanzimat'a değin avârız(*) türü vergilerde uygulanan yükümlülük birimi.

Osmanlı hazinesinin sıkıştığı dönemlerde ve özellikle de seferberlik, olağanüstü durum gibi gerekçelerle halktan, egemen sınıf tarafından daha çok yerel ölçekte tüketilen düzenli tarım vergi ve resimlerinin yanı sıra, avârız, bedel-i nüzul akçesi gibi ek vergiler nakit olarak alınır ve doğrudan merkezi hazineye giderdi. Bunlar tekâlif-i örfiye türünden olmakla birlikte tarh, tevzi ve tahsil işlemleri farklı vergilendirmelerdi. Avârız kapsamına alınan köy, kasaba ve kentler hane temelinde, bölgenin iklim, toprak ve verim koşulları göz önüne alınarak "tam", "nısf" (yarım), "sülus" (üçte bir) ve "rubû" (dörtte bir) olarak sınıflandırılırdı. Kasaba ve köyler, kentlerde de mahalleler birer hane sayılarak "karye" ve "mahalle" akçeleri belirlenirdi.

Yıl için öngörülen toplam avârız akçesi ülke genelinde saptanan tam, nısf, sülüs ve rubû hanelere, orantılı biçimde tevzi ediliyordu. Ama farklı gelir gruplarındaki her "hanekeş"in (aile) eşit miktarda ödemeyle yükümlü kılınması adaletsizliğe yol açıyordu. I. Ahmed 1609'da yayımladığı bir adalet fermanıyla tevzi haksızlıklarını önlemeye çalışmıştı. Kentlerdeki sürekli nüfus artışı, buna karşılık güvensiz ve verimsiz yörelerdeki nüfus azalması, hane akçesini bazı yerler için sembolik bir vergi durumuna düşürürken, bazı yerler için de ödenmesi olanaksız bir yükümlülüğe dönüştürüyordu. Bu, birçok köyün sönmesine, halkının dağılmasına neden oluyordu. Modernleşen Avrupa devletleri ile siyasal ve askeri rekabetin yüklediği büyük harcamalar yüzünden, merkezi vergilendirme, Batı'da mutlakıyete geçiş sürecindekine benzer bir artış gösterdi (*ayrıca bak.* taille) ve dolayısıyla 17 yüzyılda üç beş yılda bir kez uygulanan avârız, 18. ve 19. yüzyıllarda her yıl, bazen de yılda iki üç kez konmaya başladı. Ayrıca okul, yol gibi yerel hizmetlerle ilgili giderler de hane-i avârız kapsamına alındı.

Başkent İstanbul'da merkezi maliye örgütünde yer alan Avârız ve Mukabele kalemleri, hane-i avârız ile ilgiliydi. Buralarda tutulan defterlere, sayımda saptanan haneler işlenir, avârız ve bedel-i nüzul konacağı zaman tarh ve tevzi defterleri hazırlanarak tahsil işi ihaleye çıkarılırdı. Tanzimat dönemindeki vergi düzenlemelerinde hane yönteminin kaldırılmasına karşın, bu uygulama bazı bölgelerde 1875'e değin sürdürüldü.

hane, Türk müziğinde, özellikle çalgı yapıtlarının bölümlerinden her birine verilen ad. Peşrev, medhal, sazsemaisi ve çeşitli oyunhavaları (longa, sirto, zeybek, kasap havası vb) üç, dört ya da beş haneden oluşur. Bunlarda her haneden sonra "teslim" ya da "mülazime" denen nakarat bölümü çalınır. Bazı saz yapıtlarında ikinci hane teslim yerini tutar; bazılarında her hanenin son cümlesi (ya da cümleleleri) teslim melodisini oluşturur; bazılarında da her hane arasında "teslim" çalınmayabilir. Sözlü yapıtların birinci bölümüne "zeminhane" ya da kısaca "zemin", üçüncü bölümüneyse "meyanhane" ya da kısaca "meyan" denir. Saz yapıtlarında birinci haneyle teslim, yapıtın esas makamındadır. Öbür haneler başka makamda bestelenmiş olabilir.

Hanefilik, İslamda, Ebu Hanife'nin(*) kurduğu fıkıh mezhebi. Sünni gelenekte "fıkh-ı re'y ve kıyas" ve "fıkh-ı hadis ve eser" ya da "fıkh-ı Iraki" ve "fıkh-ı Hicazi" olarak anılan iki ana eğilimden birincisini temsil eder. Akla ve içtihada verdiği önemle öbür mezheplerden ayrılır.

Bir fıkıh okulu olarak Hanefiliğin yedi temel kaynağı vardır: Kuran, sünnet, sahabilerin görüş ve uygulamaları, kıyas, istihsan, icma ve örf. Ebu Hanife öteki bilginlerden farklı olarak, tek kişinin aktardığı ahad hadisleri, özellikle kıyasla çelişmesi durumunda bağlayıcı saymamıştır. Ona göre sahabilerin görüş ve uygulamaları da ancak

Hz. Muhammed'e dayandırılıyorsa bağlayıcıdır; özel görüş ve içtihada dayanıyorsa kaynak değeri taşımaz, bağlayıcılığı yoktur. Hanefiliğe göre, kıyasla ulaşılan sonucun bir nassa ya da örfe ters düşmesi durumunda, istihsan yöntemiyle başka nedenler göz önüne alınarak farklı yargılara varmak kaçınılmazdır. Bir dönemdeki bütün bilginlerin bir yargı üzerinde görüş birliğine varmaları anlamındaki icma, bütün bilginler için bağlayıcı, zorunlu bir kanıttır. Ama uygulamada icma pek olanaklı değildir. Öte yandan Müslümanların geleneksel davranış biçimini dile getiren örf, ilgili bir nass bulunmayan konularda, nasslarla çelişmemesi koşuluyla geçerli ve bağlayıcıdır.

Ebu Hanife, fıkıh anlayışının temellerini, görüş ve fetvalarını ortaya koyan bir yapıt bırakmadı. Onun içtihat, görüş ve fetvalarını toplayan öğrencilerinden Ebu Yusuf ve Şeybanî, Hanefi hukukunu sistemleştirdiler. Ebu Yusuf ve Şeybanî'nin zaman zaman farklı içtihatlarda bulunarak Ebu Hanife'den ayrılmaları mezhep içinde farklı görüşlerin ortaya çıkmasına yol açtı. Görüş ayrılığının ortaya çıktığı konularda Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'un içtihatlarının birleştirilmesiyle "re'yü'ş-şeyheyn" olarak adlandırılan görüş, Ebu Yusuf ve Şeybanî'nin görüş birliğine varmaları durumunda da "re'yü's-sahibeyn" biçiminde adlandırılan görüş mezhebi temsil eder. Üç bilginin de farklı görüşlerde olması durumunda ise uzmanlık alanları ya da kullandıkları kanıtların gücü mezhep görüşünün saptanmasında belirleyici olur.

Hanefilik, İslam dünyasında öteki mezheplere oranla daha çok yayılma olanağı bulmuştur. Bunun başlıca nedeni Abbasiler döneminden beri resmî mezhep olması ve devletçe atanan bütün yargıçların Hanefiler arasından seçilmesidir. Osmanlılar döneminde de resmî fıkıh sistemi ayrıcalığını koruyan Hanefilik, bir yandan devletin egemen olduğu bütün bölgelerde yayılma olanağı bulmuş, bir yandan da farklı çevrelerde ortaya çıkan sorunlara çözüm bulmak zorunda kaldığı için özellikle gelişmiş ve değişik çevrelerde uygulanabilirlik kazanmıştır. Ebu Hanife'nin öğrencilerinin çokluğu ve sonraki hukukçuların ayrıntılara uygulanacak ana ilkeleri saptayarak bir araya getirmeleri de mezhebin gelişmesinde rol oynayan önemli etkenlerden biridir. Bugün Hanefilik Türkiye, Irak, Hindistan, Pakistan ve Orta Asya'da en yaygın mezhep durumundadır.

Hanfeizi, Wade-Giles yazımında HAN-FEI-TZU (ö. İÖ 233, Çin), devletin üstünlüğünü savunan Çinli filozof. Otokrasi üzerine denemeleriyle, Qin Devleti'nin İÖ 221'de tahta çıkan hükümdarı Zheng'i derinden etkilemiştir. Yapıt, önceki hukuk kuramlarının bir sentezini içerir.

Hanfeizi'nin yaşamıyla ilgili çok bilgi yoktur. İÖ 5-3. yüzyılların Savaşan Devletler'inden (Zhanguo) biri olan Han'ın hükümdar ailesinden geliyordu. Konfüçyüsçü filozof Xunzi'nın yanında eğitim gördü. Ama dönemin feodal sisteminin çöküşüyle ortaya çıkan koşullara daha uygun bir öğreti arayışıyla Xunzi'dan ayrıldı. Hükümdara yönelik tavsiyelerinin dikkate alınmaması üzerine düşüncelerini yazıya aktardı. Konuşma bozukluğunun da onu yazmaya yönelttiği söylenir. Zheng İÖ 234'te Han Devleti'ne saldırdığında, Han hükümdarının Zheng'le arabuluculuk için Hanfeizi'yi göndermesi, Hanfeizi'nin denemelerini okuyan ve ona hayranlık duyan Zheng'i sevindirdi. Zheng büyük olasılıkla ona yüksek bir hükümet görevi vermeyi düşündü. Hanfeizi'nin eski okul arkadaşı Başbakan Li Si, onun yüksek bilgisiyle hükümdarın gözüne girmesinden korkarak, ikili oynadığı suçlamasıyla Hanfeizi'yi hapse attırdı. İntihar etmesi için Li Si'nin verdiği buyruğa boyun eğen Hanfeizi, arkadaşının gönderdiği zehiri içerek yaşamına son verdi.

Hanfeizi, tarihsel koşulların değişmesiyle siyasal kurumların da değişmesi gerektiğine inanıyor, Konfüçyüsçülerin zamanını doldurmuş yöntemlere bağlı kalmasını anlamsız buluyordu. Ayrıca siyasal kurumların, ahlaki duygular yerine ekonomik koşullarla belirlenen geçerli davranış kalıplarına uyarlanması gerektiğini savunuyordu.

Konfüçyüsçülere göre, erdemin bir krala yönetme hakkını vermesi gibi, kötü yönetim de bu hakkı ortadan kaldırırdı. Oysa Hanfeizi'ya göre, hükümdarın ahlaki nitelikleri ve yönetim tarzı ne olursa olsun, elinde yetki (*shi*) olması itaat isteme hakkını da birlikte getirirdi. Ama yetki kullanımı keyfi olmamalı, hükümdarın ilan ettiği ve herkesin uyması gereken yasalar (*fa*) aracılığıyla uygulanmalıydı. Bürokrasinin etkin biçimde işleyebilmesini sağlamak ve yetki alanının dokunulmazlığını korumak için hükümdar *shu*'dan ("yönetim teknikleri" ya da "devlet idaresi") yararlanmalıydı. Hanfeizi'ya göre tahtın zorla ele geçirilmesini önlemenin tek yolu da *shu*'ya başvurmaktı. Yöneten ile yönetilenin çıkarları bağdaşamayacağına göre hükümdarlar hiç kimseye güvenmemeli, dalkavukları kuşkuyla karşılamalı, kimsenin hak etmediği bir güç ya da etki kazanmasına izin vermemeli ve özellikle tahta yönelik komploları açığa çıkarmak için kurnazca davranmalıydı.

Hükümdarın tartışılmaz üstünlüğü ve düzeni güvenceye alındıktan sonra, hükümdara ülkesini askeri güç yoluyla genişletmek düşüyordu. Güç, devletlerarası ilişkilerde belirleyici etkendi; ayrıca askeri güç ekonomik güçten ayrılamazdı. Çiftçilik tek üretken meslek olduğuna göre, başka işlere, özellikle de bilime yönelenler caydırılmalıydı. Yoksula yardımcı olmak, hem akılsız hem de adaletsiz bir işti; çünkü yoksula yardım etmek için zenginden vergi toplamak, çalışkan ve üretken olandan çalmak, müsrif ve tembel olanı kayırmak anlamına geliyordu.

Hang-chou *bak.* Hangzhou

Hangay Sıradağları, Moğolca HANGAYN NURUU, Moğolistan Halk Cumhuriyeti'nin orta kesiminde dağ sırası. Güneyindeki Moğol Altayları'na koşut olarak kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda yaklaşık 805 km boyunca uzanır. Otgon Tenger'de 4.031 m yüksekliğe ulaşır. Sıradağların kuzeyindeki suların büyük bölümü, en önemli kolu Orhon'la birlikte Sibirya'daki Baykal Gölüne dökülen Selenge (Selenga) Irmağınca toplanır. Daha dik olan güney yamaçlarındaki ırmaklar ise tuz göllerine akar ya da Gobi Çölünde kurur.

Hangzhou, eskiden HANGCHOW, Çin'de Zhejiang yönetim bölgesinin (*sheng*) kuzeyinde kent. Yönetim bölgesinin merkezidir.

Qiantang Irmağının oluşturduğu haliçin doğu yakasında, Hangzhou Körfezinin girişinde kurulu olan Hangzhou kenti, Büyük Kanal'ın güney ucunda yer alır. Bu kanal aracılığıyla kuzeyde Yangtze Deltasını kaplayan kanal ve suyolları ağına, başka suyolları aracılığıyla da güneyde Zhejiang'ın iç kesimlerine bağlanır. Haliçin karşı kıyısındaki Xiaoshan'dan başlayan eski bir su kanalı Shaoxing ve Ningbo'ya ulaşımı sağlar. Güzel manzaralı Xitianmu Dağlarının eteklerinde ve Xi Gölünün kıyısında bulunan kent, ülkenin en ünlü manastırlarının bulunduğu tepeler ve vadiler arasında kurulmuştur. Ayrıca güzel bahçeleri ve binalarıyla da ünlüdür.

Qin döneminde (İÖ 221-206) yörede kurulan Qiantang ili (*xian*), Yangtze Deltasının yerleşime açıldığı İS 4. ve 5. yüzyıllarda gelişmeye başladı. Büyük Kanal'ın güney bölümünü oluşturan Jiangnan Kanalı'nın

Hangzhou'da bir bahçe, Zhejiang yönetim bölgesi, Çin Halk Cumhuriyeti
A. Topping - Rapho / Photo Researchers

yapımının tamamlanmasından (609) sonra önemli bir yerel merkez durumuna geldi. Beş Hanedan döneminde (907-960) Wuyue Devleti'nin başkentiydi. Çin'in Jin (Cürcen) hanedanının (1115-1234) eline geçmesi üzerine ülkenin güneyine çekilerek Güney Song hanedanını (1127-1279) kuran Gao Zong, başkent olarak Hangzhou'yu (o sırada Linan) seçti. 13. yüzyılın sonlarında Hangzhou'yu ziyaret eden Venedikli gezgin Marco Polo, önemli bir ticaret merkezi olan ve nüfusu 1-1,5 milyon arasında tahmin edilen kentten Kinsai ya da Quinsay (Çince'de "geçici başkent" anlamına gelen *Jingshi* sözcüğünün bozulmuş biçimi) adıyla söz etmiştir.

Hangzhou sonraki yıllarda, Güney Song hanedanının başkenti olduğu dönemdeki gücüne bir daha ulaşamadıysa da önemini her zaman korudu. Ming (1368-1644) ve Qing (Mançu) (1644-1911/12) dönemlerinde Zhejiang bölgesinin merkezi ve önemli bir üst yöreydi (*fu*). Verimli bir pirinç üretim bölgesinin merkezinde yer alması ve önemli bir ipekli dokumacılık merkezi olması nedeniyle zenginleşen kent, aynı zamanda birçok yazar, ressam ve şair yetiştirmiş bir kültür merkezi olarak da ün kazandı. Ama Hangzhou Körfezinin mille dolması ve kentin dış limanı olan Ganpu'nun kullanılamaz hale gelmesiyle birlikte önemi azalmaya başladı. Ticareti 14. yüzyıldan sonra Ningbo'ya, 19. yüzyılda da Şanghay'a kaydı. Taiping Ayaklanması sırasında ayaklanmacıların eline geçti, büyük yıkıma uğradı (1861).

Bu tarihten sonra, önemli bir liman olmaktan çıktıysa da bir iç ticaret merkezi olmayı sürdürdü ve 1896'da dış ticarete açıldı. 1909'da Şanghay'a, 1937'de Ningbo'ya, 1936-38'de de Jiangxi ve Hunan'a uzanan demiryolu hatlarının tamamlanmasıyla ticari önemi daha da arttı. 1930'larda açılan ilk karayolunun odak noktasında yer almanın yanı sıra, 1950'lerde Fujian yönetim bölgesinde demiryollarının inşa edilmesiyle güney ve güneydoğu ile Şanghay arasındaki demiryolu ulaşımının da merkezi oldu. 1937'den 1945'e değin Japon işgali altında kaldı.

Hangzhou 1949'dan sonra bir sanayi merkezi olarak geliştiyse de turistlerin ilgisini çeken güzelliklerinin korunmasına büyük özen gösterildi. Yakın dönemde ipekli dokuma sanayisi modernleştirilmiş, ayrıca pamuklu dokumacılığa da geçilmiştir. Kentteki elektrik santralı, Şanghay ve Nanjing'e de elektrik sağlayan Xinan Hidroelektrik Santralı'na bağlıdır. Kimya sanayisinin gelişmiş olduğu kentte 1950'lerin sonunda bir traktör fabrikası ile takım tezgâhları üreten tesisler kurulmuştur. Kentte ayrıca tahıl, çay, kenevir, ipek ve pamuk işlenir.

Bir kültür merkezi olan Hangzhou'nun başlıca yükseköğrenim kurumları Hangzhou Üniversitesi, Zhejiang Üniversitesi ve Zhejiang Tarım Üniversitesi'dir. Nüfus (1989 tah.) 1.073.000.

hanımbalığı, *Elopiformes* takımının *Elopidae* familyasının *Elops* cinsinden ilkel kemiklibalıkların ortak adı. Altı ya da yedi türden oluşan hanımbalıkları dışında *Elopidae* familyasının yaşayan üyesi yoktur. Tarpon ve kemikbalığına benzeyen bu balıkların vücudu ince uzun, pulları gümüş renginde ve incedir. Her birinin gövdesinde sırt ve

Hanımbalığı (*Elops saurus*)
Richard Ellis

anüs yüzgeçlerinin yatmasına elverişli oluklar bulunur. Ağzında keskin dişler ve altçenesinde kemikli bir boğaz plakası vardır. Hanımbalıkları iyi yüzen yırtıcı balıklardır. Uzunlukları 90 cm'ye, ağırlıkları 13,5 kg'ye erişebilir. Şerit biçimli saydam larvalar yılanbalıklarına benzer.

Perciformes takımının *Pomacentridae* familyasından balıklar da bazen hanımbalığı adı altında toplanır. Özellikle tropik bölge denizlerinde yaygın olan bu balıkların gövdeleri enli ve yanlardan basıktır. Birçoğu parlak renkleriyle dikkat çeker. Şakayıkbalığı denizşakayıklarının yakıcı dokunaçları arasında yaşar. Papazbalığı(*) adıyla tanınan tür ise Türkiye'yi çevreleyen denizlerde de bulunur.

hanımböceği, *Heteroptera* (yarımkanatlılar) takımının *Nabidae* familyasından böceklerin ortak adı. Yaprakbitleri ve tırtıllardan beslenen bu böcekler, biri yaklaşık 8 mm uzunluğunda, iri kanatlı ve kahverengisarı; öbürü daha büyük, parlak siyah ve çok kısa kanatlı olan iki tipe ayrılır.

Hanımböceklerinin ön bacakları daha kalındır. Bu bacaklar kıvrıldığında üstlerinde çift sıra halinde bulunan dikenler yakalama işlevi görür. En yaygın cinslerinden *Nabis* yaklaşık 300 türüyle bütün yeryüzüne dağılmıştır.

hanımeli, hanımeligiller (*Caprifoliaceae*) familyasının *Lonicera* cinsinden 200 kadar çalımsı ve tırmanıcı bitki türünün ortak adı. Her iki yarıkürenin ılıman kuşağında doğal olarak bulunan bu türler ayrıca Himalayalar'da, Asya'nın güneyinde ve Kuzey Afrika'da da yetişir. Çoğunun iki dudaklı, güzel kokulu çiçekleri ve kırmızı, turuncu ya da siyah renkli üzümsü meyveleri vardır.

Anayurdu Avrasya olan *L. caprifolium*'un geceleri açan morumsu beyaz renkli çiçek salkımları ve kırmızımsı turuncu renkli meyveleri vardır. Çiçeklerin uzun boyunları böceklerin balözüne ulaşmalarını güçleştirdiğinden, tozlaşma daha çok bazı gece kelebekleri aracılığıyla olur.

Doğu Asya kökenli tırmanıcı bir tür olan *L. japonica* güzel kokusu, sarımsı-beyaz çiçekleri ve siyah meyveleriyle sevilen bir süs bitkisidir. Gene tırmanıcı bir tür olan *L. hildebrandiana*'nın 15 cm uzunluğunda, koyu yeşil yaprakları, 17 cm uzunluğunda sarı çiçekleri ve 2,5 cm çapında yeşil meyveleri vardır. Kuzey Amerika'nın doğusunda yaygın olarak bulunan *L. sempervirens* orman

Hanımeli (*Lonicera*)
Sven Samelius

ağaçlarının üzerine tırmanır; yaklaşık 5 cm uzunluğunda, boru biçimli ve beş loplu çiçeklerin oluşturduğu turuncu-kırmızı renkli başakları ve kırmızı meyveleri vardır. Altı metre yüksekliğe kadar tırmanan Avrasya kökenli *L. periclymenum* çok sayıda sarımsı-mor lekeli çiçeğin oluşturduğu çevrel dizilişli kümeleri ve kırmızı meyveleri bulunan bir türdür. Avrupa'nın güneydoğusunda ve Sibirya'da yetişen *L. tartarica* ile Çin kökenli *L. fragrantissima, L. pileata, L. nitida* ve *L. syringantha* çalı biçimli hanımeli türlerinin en yaygın örnekleridir.

hanımeligiller *bak.* Caprifoliaceae

Hani, topraklarının bir bölümü Doğu Anadolu Bölgesi, daha büyük bölümü Güneydoğu Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalan, Diyarbakır iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 415 km² olan Hani ilçesi kuzeydoğu, doğu ve güneydoğuda Lice ilçesi, güneyde Kocaköy ilçesi ve Merkez ilçe, güneybatı ve batıda Dicle ilçesi, kuzeyde de Elazığ ve Bingöl illeriyle çevrilidir.

İlin dağlık kuzey kesiminde yer alır. İlçe topraklarının Doğu Anadolu Bölgesi'ne taşan kuzey kesimini Güneydoğu Toros-

Hani'den bir görünüm
Anadolu Yayıncılık Arşivi

lar'a bağlı İnceburun Dağları engebelendirir. Yörenin sularını Dicle'nin kollarından Ambar ve Bırkılin çayları toplar. Ambar Çayının suladığı küçük bir ova, tarım alanı olarak önem taşır.

İlçe halkının başlıca ekonomik uğraşı tarımdır. Tarla bitkilerinden buğday, arpa, baklagiller ve pamuğun yanı sıra üzüm, ceviz, badem gibi meyveler de yetiştirilir. İlçenin yüksek ve engebeli kesimlerinde hayvancılık, özellikle koyun yetiştiriciliği önem taşır.

Eski bir yerleşim yeri olduğu bilinen Hani'nin tarihine ilişkin bilgi azdır. Yöreye ilişkin ilk bilgiler İÖ 8. yüzyıla aittir. Amid'i (Diyarbakır) ele geçirmek isteyen Urartular ile Asurlular arasındaki çatışmalara sahne olan yöre, sonraki yıllarda Diyarbakır'ı elinde tutan güçlerin yönetiminde kaldı. Hani, 19. yüzyıl sonlarında Diyarbekir sancağının Lice kazasına bağlı bir nahiye merkeziydi.

Hani kenti Diyarbakır kentinin kuzeyinde yer alan küçük bir yerleşmedir. Diyarbakır-Bingöl karayolu 13 km doğusundan geçer; bu yolla il merkezi Diyarbakır'a 85 km uzaklıktadır. Yapım tarihi bilinmeyen, ancak yazıtından 1657 ve 1682'de onarıldığı anlaşılan Hani Ulucamisi ile 13. yüzyılda yapıldığı sanılan yıkıntı durumundaki Hatuniye Medresesi kentteki başlıca tarihsel yapılardır.

Hani Belediyesi 1878'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 27.252; kent, 10.266.

hani, *Perciformes* takımının *Serranidae* familyasından birçok balığın ortak adı. Sıcak denizlerde geniş bir dağılım gösteren bu balıklar genellikle taşlık yerlerde, kaya çatlaklarında, oyuk ve mağaralarda yaşar. Hanilerin gövdesi yanlardan basık, ağzı iri, renkleri türlere göre kırmızı, kirli sarı, koyu kahverengi ve siyahımsıdır. Genellikle sırt yüzgeçlerinin dibinden yanlarına doğru koyu bantlar uzanır. Bazıları renklerini bulundukları ortama göre ve belli sınırlar içinde değiştirebilir. Derin sularda yaşayanların renkleri kıyıda yaşayanlardan daha kızılımsıdır. Hanilerin uzunluğu 10 cm'den 2 m'ye kadar ulaşır. Yazılı hani gibi bazı türler erdişidir. Eti beyaz ve lezzetli olan bu balıkların dalarak zıpkınla yapılan avı oldukça yaygındır. Ama Antiller'de yaşayan birkaç türü yendiğinde Ciguatera denen zehirlenmeye neden olur.

İyi bilinen türlerinden hanos ya da bayağı hani (*Serranus* ya da *Serranellus cabrilla*) Atlas Okyanusunun doğu kıyılarında, Akdeniz, Ege, Marmara ve Karadeniz'de bulunur. Uzunluğu 30 cm, ağırlığı 0,5 kg dolayındadır. Benekli hani (*S. hepatus*) Portekiz ile Fas arasında uzanan kıyı şeridinde ve Akdeniz'de 100 m derinliğe kadar görülür. Uzunluğu 15 cm'yi geçmez. Adını başında bulunan desenlerden alan yazılı hani (*S. scriba*) bayağı haniye benzer bir coğrafi dağılım göstermesine karşın derinlere inmeyen ve en çok 30 cm uzunluğa erişen bir türdür. *Callanthias ruber* ve berberbalığı olarak da bilinen *Anthias anthias* türleri derin oyuklarda ve mağaralarda yaşar. Uzunlukları 15-18 cm dolayında olan bu balıkların çatallı kuyrukları derinlemesine oyulmuş, berberbalığının karın yüzgeciyse belirgin biçimde uzamıştır. Özellikle Atlas Okyanusunun doğusunda ve Akdeniz'de rastlanan iskorpit hanisinin (*Polyprion americanus*) uzunluğu 2 m'yi bulur. Bu türün yavruları yüzeye yakın yüzerse de erişkinleri 1.000 m derinliğe inebilir. Sarı hani ya da orfoz(*) türleri ile kaya hanisi ya da lahoz(*) (*Ephinephelus aeneus*) Akdeniz ve Ege'de görülen iri haniler arasındadır. Akdeniz'de, ayrıca Uzakdoğu balığı olmasına karşın Süveyş Kanalı'ndan giren *E. tauvina* ve Akdeniz'in güney kıyılarında rastlanan *E. haifensis* adlı

hani türleri yaşar. Öbür denizlerde rastlanan ve eti yenen haniler arasında yaklaşık 25 cm uzunluğundaki Güneydoğu Asya türü *Grammistes sexlineatus*, Antil Denizinde yaşayan yaklaşık 80 cm uzunluğundaki *Epinephelus morio* ve Nassau hanisi (*E. striatus*), Atlas Okyanusunun batı kıyılarında yaşayan yaklaşık 60 cm uzunluğundaki *E. adscensionis* ve 1 m uzunluğundaki *E. drummondhayi*, Büyük Okyanusun doğu kıyılarında yaşayan *E. guttatus* sayılabilir.

hanîf, Kuran'da Yahudiler, Hıristiyanlar ve putperestler dışında kalan ve başta Hz. İbrahim olmak üzere gerçek tektanrıcılığı benimseyenler için kullanılan sıfat. Sözcüğün, dinsiz anlamına gelen, geniş anlamda da Helenleşmiş kültürlü kişileri belirten Süryanice bir sözcükten türetildiği sanılır. İslam öncesi Arabistan'da gerçek bir hanîf inancının bulunduğunu gösteren herhangi bir kanıt yoktur. Ama o dönemde, eski tanrıları reddettiği halde Yahudiliği ya da Hıristiyanlığı da benimsemeyen, böylece İslamın temel çizgisini izleyen bazı kişiler olduğu bilinmektedir. Hz. Muhammed'in bazı akrabaları ile kimi sahabiler, örneğin Hz. Muhammed'in ilk eşi Hz. Hatice'nin kuzenlerinden Varaka bin Nevfel ile Arap şairi Ümeyye bin Ebi's-Salt (ö. 7. yy başları) hanîf sıfatıyla anılmıştır.

Haniler, Çin'de, Yunnan yönetim bölgesinin (*sheng*) güneybatısındaki yüksek platoda yaşayan ve Avustronezya özellikleri gösteren Tibet-Birman kökenli halk. Daha çok platonun güneybatı ucunda yaşarlar. Tibet-Birman dil öbeğine bağlı bir dil konuşurlar. Yi etnik grubuna bağlı kabileler içinde sayılan ve Çin'e Han hanedanı (İÖ 206 - İS 220) döneminde yerleşen Haniler, Tibet'ten göç eden ilk Yi topluluğunu oluşturur. Hanilerin bir bölümü Moğol istilasından kaçan Taylarla karışmıştır. Sayıları 20. yüzyılın sonunda 1.180.000'i bulan Haniler seki tarımını çok iyi bilir ve genellikle pirinç yetiştirirler. Yunnan'da kültürel açıdan birbirlerinden farklılıklar gösteren çeşitli Hani grupları yaşar. En güneydekiler Taylardan etkilenmişlerdir, kuzeydekiler ise Tibetlilere benzer.

Haniş Adaları, Arapça CEZAİR HANİŞ, Kızıldeniz'in güneyinde, Yemen Cumhuriyeti'nin San'a iline (*liva*) bağlı takımada. Uzun süre Osmanlı egemenliğinde kalan adaların siyasi statüsü Lozan Antlaşması'nda (1923) belirsiz bırakıldı. İtalya 1923'ten II. Dünya Savaşı'na değin adalara uğrayan balıkçıların giriş çıkışlarını denetledi. Savaştan sonra kesin olarak Yemen'e bağlandı.

Haniş Adalarını oluşturan ve 65 km'lik bir zincir biçiminde kuzey-güney yönünde uzanan dört büyük ada, Yemen'in 32-70 km açıklarında yer alır. Bunlar kuzeyden güneye doğru sırasıyla adaların en büyüğü olan Zukar (en geniş yeri kuzeyden güneye 16 km, doğudan batıya 13 km), Küçük Haniş, Büyük Haniş (en geniş yeri 5 km, kuzeydoğudan güneybatıya uzunluğu 16 km) ve Suyul Haniş'tir. Dört büyük adanın arasında ve güneybatıda Etiyopya'ya doğru uzanan kesimde, bölgeden geçen gemiler için büyük bir tehlike oluşturan adacıklar ve kaya oluşumları yer alır.

Volkanik kökenli olan adaların sarp ve engebeli bir yapısı vardır. Yüksekliğin 624 m'ye ulaştığı Zukar, Kızıldeniz'deki adaların en yüksek olanıdır. Haniş Adaları verimsiz topraklarla kaplı ve yerleşime elverişsiz olmakla birlikte, çevresindeki sularda çok miktarda balık bulunduğundan Yemenli balıkçıların uğrak yeridir.

haniva, Japonya'da tümülüs (kofun) döneminden (İS y. 250 - y. 500) kalma, mezar üstlerine ve çevrelerine dizili pişmiş topraktan heykeller. Sözcük anlamı "kilden halka" dır; ilk örnekleri de mezar sınırlarını belirlemek için yerleştirilmiş fıçı biçimli

Haniva üslubunda, org çalan adam figürü, geç tümülüs dönemi; Aikawa Koleksiyonu
Aikawa Collection

silindirlerdi. 4. yüzyılın başlarında silindirlerin tepesine heykeller yerleştirildi. Bunlarda savaşçı, kadın hizmetkâr, dansçı, kuş, hayvan, kayık ve hatta ev gibi figürler kullanılıyor, anlaşıldığı kadarıyla bu figürler, ölüye öteki dünyada da hizmet edildiğini simgeliyordu.

Haniva'lar 30-150 cm arasında değişen boylarda, genellikle de 90 cm dolayında yapılırdı. Heykellerin içi boş olduğundan göz, burun ve ağız uygun yerlere açılan deliklerle belirtiliyor, bu da figürlere gizemli bir çekicilik kazandırıyordu. 6. yüzyılda seri üretim konusu olan *haniva*'lar, daha sonra Budacılığın etkisiyle ölülerin yakılmaya başlaması ve tümülüs yapımının azalması üzerine önemini yitirdi.

Hanka Gölü, Rusça OZERO HANKA, Çince XINGKAI HU (Wade-Giles yazımında HSING-K'AI HU), Rus-Çin sınırında sığ göl. Büyük bölümü Rusya Federasyonu'na bağlı Primorski Kray'da (Kıyı Bölgesi), kuzey kıyıları ise Çin'in Heilongjiang yönetim bölgesinde (*sheng*) yer alır. Kıyılarının büyük bölümü bataklık olan gölün kapladığı alan 4.000-4.400 km² arasında değişir. Güney ucunda, Rusya Federasyonu'nun Uzakdoğu topraklarındaki en verimli bölge olan, kara topraklarla kaplı Hanka Düzlüğü yer alır. Gölün suları, Ussuri'nin kollarından Sungaç Irmağı ile akaçlanır.

hankâh, HANIKÂH olarak da yazılır, genellikle tarikat merkezlerine verilen ad. Başlangıçta tarikat kurucusunun bulunduğu, sonraları ise tarikatın en büyük şeyhinin oturduğu dergâhlara hankâh denmiştir. Ama tarikat merkezi olmadığı halde hankâh diye anılan yapılar da vardır. Bazı tarikatlarda görev yapan şeyhler, hankâhta pîr postunda oturan şeyh tarafından seçilirdi. Bir tarikatın bütün dergâhlarının kayıtları hankâhta tutulduğu gibi, maddi ve manevi gereksinimleri de hankâh tarafından karşılanırdı. Hankâh, yalnız tarikat örgütlenmesindeki merkezi konumu nedeniyle değil, toplumsal ve kültürel etkinlikler açısından da büyük önem taşırdı. Bir eğitim ve öğretim kurumu gibi görev yapan hankâh, müzik ve hat türünden birçok sanatın da beslenip geliştiği bir merkez olmuştur.

Bazı araştırmacılar bir dergâha hankâh denmesi için, o yapının tarikatın merkezi olmasının yanı sıra, tarikat pîrinin mezarını da barındırması gerektiğini ileri sürer. Ama I. Süleyman (Kanuni) dönemine ait bir evkaf defterinde, pîr makamı olmayan bir yapılar topluluğundan da hankâh diye söz edilmektedir. Bazı kaynaklarda da hankâh, yoksul yolcuların, derviş gibi din adamlarının geçici olarak konakladığı tekke yapısı olarak tanımlanmaktadır.

Hankou, Wade-Giles yazımında HAN-K'OU, Çin'in orta kesiminde, Hubei yönetim bölgesindeki (*sheng*) Wuhan belediyesinde (*shi*) büyük kentsel alan ve ırmak limanı. Han Irmağının sol kıyısında, bu ırmağın Yangtze ile birleştiği noktada yer alır. Hankou, Hanyang ve Wuchang'dan oluşan Wuhan bitişik kentler kümesindeki en büyük kenttir. Song hanedanı sırasında (960-1279) Xiagou adıyla kuruldu. Dış ticarete açılan (1861) ilk Çin kentlerinden biri olan Hankou, 1928'de Milliyetçilerin yönetimine girdi. 1938'de Japonların işgal ettiği kent, 1949'da komünist yönetime geçti. Günümüzde büyük Wuhan kentsel alanının bir parçasıdır.

Hanlin Akademisi, Çince HANLIN YUAN (Wade-Giles yazımında HAN-LIN YÜAN), İS 8. yüzyılda Çin'de kurulmuş seçkin eğitim kurumu. Çalışmalarını 1911'e değin sürdüren akademinin başlıca amacı, bürokrasinin üst kademelerine yükselmek isteyen kamu görevlilerinin girdiği sınavların temelini oluşturan Konfüçyüs Klasikleri'ne resmi bir yorum getirmek ve saray adına edebiyatla ilgili işleri yürütmekti.

Tang hanedanından İmparator Xuan Zong (hd 712-756) tarafından kuruldu. Önceleri bilginlerin yanı sıra saray gözdelerinin, hokkabazların ve müzikçilerin de üye olabildiği akademiye giriş, Ming hanedanı döneminde (1368-1644) büyük saygınlık kazandıran bir onur payesi niteliği kazanarak *jinshi* sınavını (*bak.* Çin memurluk sistemi) geçenlerle sınırlandırıldı. Qing (Mançu) hanedanı döneminde (1644-1911/12) Çin'in en yüksek akademik kurumuna dönüşen Hanlin Akademisi, Batılılarca daha çok Ulusal Akademi, İmparatorluk Akademisi ya da Akademisyenler Kurulu olarak anıldı.

Akademiye bağlı bilginlerin görevi imparatorluk fermanlarını hazırlamak ve derlemek, imparatorluk ailesi üyeleriyle hadım edilmiş saray görevlilerini eğitmek, Konfüçyüs Klasikleri'ne yeni yorumlar getirmek ve genel kültür ansiklopedileri hazırlamaktı. Bu bilginler gelenekçi görüşlere son derece bağlıydı. Örneğin 1747 tarihli bir ansiklopedide Cizvit misyoner Matteo Ricci'nin, Çin'in dünyanın merkezinde olduğu anlayışına uymayan beş kıtayla ilgili açıklamaları "ilkel ve uydurma bir masal" olarak nitelendiriliyordu.

Hanna, ANNA (İÖ 11. yy) olarak da bilinir, Kitabı Mukaddes'te, Peygamber Samuel'in annesi. Elkana'nın iki karısından, çocuksuz olanıdır. Bir oğlan çocuğu vermesi için Tanrı'ya dua eder ve onu Tanrı'ya adamaya söz verir. Duaları karşılıksız kalmaz. Hanna, çocuğunu din eğitimi görmesi için Şilolu Samuel'e getirir. Talmud'da Hanna'dan yedi kadın peygamberden biri olarak söz edilir ve Roş Haşhana'nın (Yıl Başı) birinci gün ayininde duası okunur.

Hanna, Mark, asıl adı MARCUS ALONZO HANNA (d. 24 Eylül 1837, New Lisbon, Ohio - ö. 15 Şubat 1904, Washington, D.C., ABD), ABD'li ünlü sanayici. 1896 başkanlık seçimlerinde William McKinley'yi destekleyerek, büyük iş çevrelerinin ABD siyasal yaşamında artan etkisini ortaya koymuştur.

Cleveland'da zengin bir kömür ve demir işletmesi sahibi olan Hanna, çok geçmeden

Mark Hanna, 1900
Library of Congress, Washington, D.C.

bankacılık, taşımacılık ve yayıncılık alanlarına da girdi. 1880'den başlayarak Cumhuriyetçi Parti'nin başkan adaylarına sanayicilerin mali desteğini sağlamak için çalıştı. Yüksek gümrük duvarlarını destekleyen Ohiolu Kongre üyesi William McKinley'nin eyalet valisi (1892-96), ardından başkan (1897-1901) seçilmesi için var gücüyle uğraştı. 1896 başkanlık seçiminde Demokrat-Halkçı aday William Jennings Bryan'a karşı yürütülen mücadelede, yalnızca parti kongresi öncesindeki giderler için kendi cebinden 100 bin ABD Doları'nı aşkın harcama yaptı. Varlıklı kişilerden ve büyük şirketlerden topladığı eşi görülmemiş miktardaki parayla başarılı bir kampanya yürüttü. Toplam 3,5 milyon ABD Doları'nın harcandığı bu kampanya, o güne değin görülen en pahalı ve en iyi düzenlenmiş kampanyaydı. Yüksek ücretlerle tuttuğu 1.400 kampanya görevlisi "McKinley'yle sürekli refah" vaatlerini içeren milyonlarca kitapçığı ülkenin her yanına dağıttı. Bryan'ın kampanya süresince gittiği her yerde, varışından önce ve sonra yoğun bir propaganda yürüterek kitlelere ulaşmasını büyük ölçüde önledi.

McKinley, başkan olur olmaz Senatör John Sherman'ı dışişleri bakanlığına atayarak Hanna'nın 1897'de boşalan bu üyeliğe seçilmesini sağladı. Hanna ölümüne değin Senato'da kaldı.

Hanna, William (Denby) ve Barbera, Joseph (Roland) (sırasıyla, d. 14 Temmuz 1910, Melrose, New Mexico, ABD; d. 1911, New York kenti, ABD), ABD'li çizgi film sanatçıları. Yarım yüzyıla yakın bir süre birlikte çalışmışlar ve dünyaca ünlü çizgi film dizileri hazırlamışlardır.

William Hanna mühendislik ve gazetecilik eğitiminden sonra California'da bir mühendislik şirketinde çalışmaya başladı. 1930'da çizgi romancılığa yöneldi; 1937'de de Metro-Goldwyn-Mayer, Inc. (MGM) film şirketine girdi. Şirketin canlandırma bölümünde yönetmenlik yapıyor ve çizgi film öyküleri yazıyordu.

Joseph Barbera dergilere çizgi roman çizmeye başladığında New York kentinde Irving Trust Company bankasında muhasebeci olarak çalışıyordu. İlk yapıtını *Collier's* dergisine satmıştı. Bir süre sonra bankacılığı bıraktı ve Hanna ile aynı yıl, çizim sanatçısı olarak MGM'ye girdi.

Hanna ve Barbera, MGM'de Tom ve Jerry tiplerini yarattılar, 1940-57 arasında *Tom and Jerry* dizisinde 200'ün üstünde film yaptılar. 1943-52 arasında çizgi filmleriyle yedi Oscar Ödülü kazandılar. 1957'de *Hanna-Barbera Productions* adıyla kendi şirketlerini kurdular. Karakterlerin hareketlerinin kaydedildiği bilgisayar sistemini kullanarak televizyon için sayısız çizgi film dizisi yaptılar. En tanınmış Hanna-Barbera yapımları arasında *The Flintstones* (*Taş Devri*) ve *The Jetsons* (*Jetgiller*) ile Türkiye'de *Sevimli Kahramanlar* adıyla gösterilen *Yogi Bear* (Ayı Yogi) ve *Huckleberry Hound* sayılabilir.

Hanname, Özbek yazar İmamî'nin şiir ve düzyazı biçimindeki destanı. 1659-63 arasında yazılan ve Astrahan hükümdarı Abdülaziz'e (hd 1645-80) sunulan Farsça yapıtın aslı kayıptır. Bir ara Buhara'da Özbekçe yazılmış bir *Hanname*'ye rastlanmış, ama daha sonra bu da kaybolmuştur. Genellikle Orta Asya Türk tarihinden söz eden yapıt, Firdevsi'nin *Şehname*'sine nazire olarak ve Türkleri yüceltmek amacıyla yazılmıştır. Yer yer *Dede Korkut Kitabı*'nı andıran bölümlerde Türk kahramanlar bazen kendi aralarında, bazen komşu devletlerle, bazen de doğaüstü güçlerle (ejderha, dev vb) savaşırlar. Yapıtın destan özelliği bu bölümlerde daha belirgindir. Orta Asya dışında, Turan illeri, Tibet yaylası, Çin ve İran'dan da sık sık söz edilir. Yer yer süslü bir üsluba bürünen kitabın dili genelde halk nesrine yakındır ve en önemli özelliği Türk tarihine ilişkin geniş bilgi vermesidir.

Hannibal, ANİBAL olarak da bilinir (d. İÖ 247, Kuzey Afrika - ö. İÖ y. 183-181, Libyssa, Bitinya), Kartacalı komutan, ilkçağın en büyük askeri önderlerinden biri. İkinci Kartaca Savaşı'nda (İÖ 218-201) Roma'ya karşı Kartaca kuvvetlerinin komutanlığını yapmıştır. Büyük Kartacalı komutan Hamilkar Barkas'ın oğludur.

Gençlik dönemi. Yaşamıyla ilgili başlıca bilgileri veren tarihçiler Polybios ve Livius'a göre, küçük yaşta babası tarafından İspanya'ya götürüldü ve Roma'ya düşmanlıktan vazgeçmeyeceğine ant içti. Babasının ölümünden (İÖ 229/228) sonra bütün yaşamı Roma'ya karşı sürekli bir mücadele içinde geçti.

Orduya katıldıktan sonra Hamilkar'ın damadı ve ardılı Hasdrubal tarafından İspanya'nın Kartaca eyaletine gönderildi ve çeşitli görevler üstlendi. Hasdrubal'ın öldürülmesi (İÖ 221) üzerine ordu tarafından 26 yaşında başkomutan ilan edilmesi ve Kartaca yönetiminin de bu atamayı hemen onaylaması başarılı bir subay olduğunu göstermektedir.

İlk iş olarak İspanya'daki Kartaca egemenliğini pekiştirmeye girişti. İspanyol prensesi İmilce ile evlendi ve ardından çeşitli İspanyol kabilelerine yönelik fetihlere başladı. İÖ 219'da Ebro Irmağının güneyinde bağımsız bir İber kenti olan Saguntum'a (bugün Sagunto) bir saldırı düzenledi. Birinci Kartaca Savaşı'ndan (İÖ 264-241) sonra Roma ile Kartaca arasında yapılan antlaşmayla İber Yarımadasındaki Kartaca nüfuzunun kuzey sınırı olarak Ebro Irmağı belirlenmişti. Saguntum'un bu sınırın içinde kalmasına karşın, kentle "dostluğu" bulunan Roma, Kartaca'nın buraya saldırmasını bir savaş eylemi olarak değerlendirdi. Sekiz ay süren Saguntum Kuşatması sırasında Hannibal ağır biçimde yaralandı. Saguntum'a bir ordu göndermemekle birlikte Kartaca'ya protesto amacıyla elçiler yollayan Roma, kentin düşmesinden sonra Hannibal'ın teslim olmasını istedi. Böylece Roma'nın ilan ettiği İkinci Kartaca Savaşı başladı.

Galya yürüyüşü. Hannibal İÖ 219-218 kışını Cartagena'da, savaşı İtalya'ya taşımak için hazırlıklar yaparak geçirdi. İspanya ile Kuzey Afrika'nın savunulması için büyük bir orduyu kardeşi Hasdrubal'ın komutasına bırakarak İÖ Nisan ya da Mayıs 218'de Ebro Irmağını aştı ve Pireneler'e doğru yürüyüşe geçti. 90 bin piyade ile 12 bin süvariden (Polybios'un verdiği bu rakamlar büyük olasılıkla abartılmıştır; toplam 40 bin kişilik bir kuvvet, daha akla yakındır) ve çok sayıda filden oluşan ordusu, Pirene kabilelerinin sert direnişiyle karşılaştı. Bu direniş ve bazı İspanyol askerlerinin kaçması nedeniyle büyük kayıplar veren Hannibal, Galya'nın güneyindeki kabilelerden fazlaca bir direniş görmeksizin Rhône Irmağına ulaşmayı başardı. Bu sırada Romalı komutan Publius Cornelius Scipio, Kuzey İtalya'da bir ayaklanmayla uğraştığı için geciken ordusunu deniz yoluyla Massilia'ya (bugün Marsilya) taşıdı. Rhône Irmağının sağ kıyısı boyunca kuzeye doğru ilerlerken Hannibal'ın da ırmağı aşarak sol kıyıdan kuzeye doğru yürümekte olduğunu öğrendi. Hannibal'ın büyük olasılıkla Alpler'i aşmayı planladığını fark edince, Kuzey İtalya'ya dönüp onu beklemeye başladı.

Hannibal ırmağı geçmek için yöre halkının kullandığı kayık ve sallardan yararlandı; fillerini ırmakta yaptırdığı iskeleler üzerinden toprakla kaplı sallara bindirdi; atlarını ise büyük teknelerle taşıdı ya da yüzdürdü. Bu harekât sırasında karşı kıyıda düşman Galyalılar belirince, Hanno komutasında bir kuvveti ırmağı daha yukarı kesiminden aşarak arkadan saldırıya geçmekle görevlendirdi.

Kartacalılar ırmağı geçip dost Galya kabile şefleriyle buluştuktan sonra, onların da yardımıyla Durance Irmağını aştılar ve "ada" olarak adlandırılan bir bölgeye ulaştılar. Polybios'a göre, kalabalık bir nüfusu barındıran, tepelerle ve ırmaklarla çevrili bu verimli "ada"da, hangi kabileden oldukları bilinmeyen iki kardeş arasında bir savaş sürmekteydi. Yaşça büyük olan Brancus, Hannibal'dan gördüğü yardım karşılığında, dört ay boyunca 1.200 km yol alan Kartaca ordusuna destek sağladı.

Alpler'i geçiş. Hannibal'ın ordusu Alpler'i aşarak Yukarı Po Vadisine ulaştıktan sonra düşman Taurinlerin bölgesine inerek onların en önemli kentini (bugün Torino) yerle bir etti.

Hannibal'ın Alpler'i geçişine ilişkin bazı ayrıntılı bilgiler günümüze ulaşmıştır. Yürüyüş halindeki orduya yönelen ilk tehlike, artçı kuvvetlere saldıran Alobrojlardan geldi. (Yolculuğun sonraki evrelerinde başka Kelt kabilelerinin de yüksek tepelerden taşlar yuvarlayarak ve yük hayvanlarını çalarak yönelttiği saldırılar ağır kayıplara neden oldu.) Hannibal Alpler'deki üçüncü gününde bir Galya kentini ele geçirdi ve buranın depolarından sağladığı yiyecek-içecek maddeleriyle ordunun iki üç günlük gereksinimini karşıladı. Galyalıların gündüzleri tepelerden yönelttikleri saldırılarla karşılaştığından ve Galyalı kılavuzlarına güvenmediğinden, geçitlere geldiğinde çıplak bir kayalıkta ordugâh kurarak koruma altındaki atların ve yük hayvanlarının geceleyin geçişini sağlama yoluna gitti. Geçit doruklarına kar yağması inişi büsbütün tehlikeli hale getiriyordu. Sertleşmiş buzlu yüzeyde hayvanlar ve askerler kayıp düşüyor, dar patikayı tıkayan bir heyelanın temizlenmesi bazen bir gün sürüyordu. Hannibal iklim ve arazinin çıkardığı güçlüklerin, düşman kabilelerin uyguladığı gerilla taktiklerinin ve bu koşullara göre hazırlanmamış, çeşitli ırklara mensup ve farklı diller konu-

şan binlerce askere komuta etme zorluğunun üstesinden geldi. Alpler'deki yolculuğunun on beşinci gününde ve Cartagena'dan çıkışının üzerinden beş ay geçtikten sonra 20 bin piyade, 6 bin süvari ve 38 filden geriye kalan birkaç fille birlikte İtalya'ya ulaştı.

İtalya'daki savaş. Hannibal'ın kuvvetleri Scipio'nun ordusuyla boy ölçüşemeyecek bir düzeye inmişti. Bu sırada Scipio yeni kurulmuş Roma kolonileri Placentia (bugün Piacenza) ile Cremona'yı korumak üzere hızla Po Irmağına yönelmişti. İki ordu arasındaki ilk çatışma Ticino Irmağının batısındaki ovalarda gerçekleşti; bu çatışmadan üstün çıkan taraf Hannibal'ın Numidia süvarileri oldu. Scipio ağır yaralandı ve Romalılar Placentia'ya çekildi. Yapılan manevralar sonunda ikinci bir çatışma gerçekleşmedi. Hannibal'la Placentia'nın güneyinde, Trebia Irmağının sol kıyısında karşılaşan Sempronius Longus ile Scipio'nun birleşik orduları ağır bir yenilgiye uğradı (İÖ Aralık 218).

Hannibal bu zaferle hem Galyalıları, hem de Liguryalıları kendi safına çekti; Keltlerin de katılmasıyla ordusunu önemli ölçüde güçlendirdi. Sert bir kışın ardından İÖ 217 baharında Arno Irmağına kadar ilerledi. Karşısında iki Roma ordusunun bulunmasına karşın Gaius Flaminius'un ordusunu Arretium'da (Arazzo) atlatmayı başararak Faesulae'ye (bugün Fiesole) ve Perugia'ya ulaştı. Bu harekât Flaminius'un ordusunu açık çarpışmaya zorladı. Hannibal'ın askerleri, Trasimenus (bugün Trasimeno) Gölünün kuzey kıyısı ile karşıdaki tepelerin arasından geçmekte olan Flaminius'un ordusunu bütünüyle saf dışı bıraktı. Binlerce Romalı asker öldürüldü; kalanlar da gölde boğuldu. Bu arada Gaius Centenius komutasındaki 4 bin kişilik süvari destek birliğinin de önü kesildi ve bütün birlik yok edildi. Kartaca kuvvetleri zaferlerini pekiştirip Roma üzerine yürüyemeyecek kadar bitkin düşmüştü. Ayrıca Hannibal, İtalyan müttefiklerinin Roma'dan koparak bir iç savaşa yol açacaklarını umuyordu, ama beklentisi gerçekleşmedi.

Hannibal İÖ 217 yazını Picenum'da dinlenerek geçirdi, daha sonra da Apulia (Puglia) ile Campania'yı yağmaladı. Bu arada Quintus Fabius Maximus Cunctator'un uyguladığı oyalama taktikleri yüzünden Romalılarla Kartacalılar arasında yalnızca küçük çarpışmalar yapıldı. İÖ 216 yazı başlarında birdenbire güneye yönelen Hannibal, Aufidus Irmağı kıyısındaki Cannae'de (bugün Monte di Canne) bulunan ordu ikmal deposunu ele geçirdi. Aynı yerde ağustos başlarında Cannae Çarpışması(*) yapıldı. Hannibal'ın merkez hattındaki Galyalı ve İspanyol piyadeler, sayıca kendilerinden üstün Romalı piyadelerin saldırısı karşısında gerilerken, kanatlarda yer alan Libyalı piyade ve süvariler sert bir direnişten sonra Roma hattını aşarak arkadan bir kuşatma harekâtıyla Romalı lejyonerleri yenilgiye uğrattılar.

Kazanılan bu büyük zafer birçok bölgenin İtalya konfederasyonundan kopmasına yol açtı. Ama Hannibal Roma üzerine yürümedi ve İÖ 216-215 kışını Capua'da geçirdi. Kartacalıların savaşma gücü giderek zayıflıyordu. Romalılar ise Fabius'un önerdiği stratejiyi uygulayarak Roma'ya bağlı kalan kentleri savunma, Hannibal'ın eline geçmiş kentleri fırsat çıktıkça geri alma, düşmanın isteğiyle savaşa girmeyerek yıpratıcı saldırılarla Kartacalıları bütün savaş alanlarında tetikte bulunmaya zorlama yoluna gittiler. Böylece asker sayısının azlığından dolayı kuvvetlerini Romalılara denk düzeyde yayamayan ve belirli noktalarda topladığı gücünü de belirleyici bir çarpışmada kullanamayan Hannibal, saldırı konumundan vazgeçerek temkinli bir savunmaya geçti. Ama bu alanda pek başarılı olamadı. Kartaca'dan yeterli destek görmemesi ve Romalıların denizlere egemen olması nedeniyle, uzayıp giden ve etkisizleşen harekâtlar için yerel ikmal kaynaklarına dayanmak zorunda kaldı.

Bu dönemde Tarentum'un (bugün Taranto) ele geçirilmesi dışında yalnızca küçük zaferler kazandı (İÖ 215-213). Casilinum (bugün Capua) ve Arpi (Argos Hippion) İÖ 213'te Romalılarca geri alındı. Hannibal Capua'daki (bugün Santa Maria Capua Vetere) Roma kuşatmasını kırmak için İÖ 211'de harekete geçmek zorunda kaldı. Hızlı bir yürüyüşle Roma'nın sağlam surlarına 5 km kadar yaklaşmasına karşın, Capua'nın düşmesini engelleyemedi. Aynı yıl Sicilya'daki Syracusa (Siracusa) düştü, İÖ 209'da da Güney İtalya'daki Tarentum yeniden Romalıların eline geçti.

İspanya ve Afrika'daki savaşlar. Bu arada Romalıların İspanya'da kazandığı başarılar, Kartaca'nın gücüne ağır darbeler indirmişti. Hasdrubal, Hannibal'ı desteklemek için asıl Kartaca ordusundan ayırdığı bir kuvvetle İÖ 208'de Alpler'i geçti. Ama İtalya'nın kuzeyindeki Metauros'ta (Matawos) yenilgiye uğradı (207) ve iki Kartaca ordusu arasında bağlantı kurulamadı. Böylece Orta İtalya'da tutunmak için son umudu da ortadan kalkan Hannibal, kuvvetlerini Bruttium'da topladı; burada arta kalan müttefiklerinin de yardımıyla dört yıl daha Roma baskılarına karşı koydu.

Bu arada Kuzey Afrika'ya saldıran ve Kartaca'nın en önemli müttefiki Massaesylia Numidialılarını alt eden Scipio, Kartaca'yı tehdide başladı. Hannibal ülkesinin yardımına koşmak için İÖ 203'te İtalya'yı terk etti. Kartaca'ya vardığında geçici ateşkes ilan edildiğini ve Kartaca ordularının Scipio'nun ağır koşullarını kabul ettiğini gördü. Bunun üzerine kalan Kartaca kuvvetlerini Hadrumetum'da (bugün Tunus'taki Suse) topladı. Elçilerin ön barış önerileriyle Roma'dan döndükleri sırada, Kartacalılar ateşkesi çiğnediler.

Bunu izleyen askeri harekâtlar konusunda çok farklı bilgiler bulunmaktadır. Hem Hannibal, hem de Scipio kendi Numidialı müttefikleriyle bağlantı kurmak üzere Bagradas Irmağı üzerinden Zama Regia bölgesine doğru yürüyüşe geçtiler. Bu kez Hannibal yeterli süvari desteğinden yoksundu. Yapılan çarpışmada ön safta yer alan paralı askerleriyle ikinci hattı tutan Afrika piyadeleri bozguna uğradı. Eski askerlerin tuttuğu üçüncü hattın hâlâ direndiğini gören Scipio, Numidialı müttefiki Masinissa'nın süvarilerini Kartaca ordusunun arkasına yöneltti. Yenilgiye uğrayan Hannibal 20 bin askerini yitirdi, ama Masinissa'nın takibinden kurtulmayı başardı.

Sürgün dönemi. Zama Çarpışması'ndan (İÖ 202) bir yıl sonra Roma ile Kartaca arasında yapılan antlaşma Hannibal'ın bütün yaşamını adadığı davanın sonu anlamına geliyordu. Bununla birlikte Roma'ya karşı yeniden silaha sarılma umudunu yitirmedi. Savaşı kötü yönetmekle suçlanmasına karşın, komutanlığı sürdürmenin yanı sıra kent yöneticisi (*suffete*) görevine getirildi. Bu görevi sırasında Kartaca'daki oligarşik yönetimi yıkarak bazı yönetsel değişiklikler gerçekleştirmeyi başardı. Bu yüzden bazı Kartaca soylu gruplarının tepkisini çekti. Suriye kralı III. Antiokhos'u Romalılara karşı savaşa kışkırttığı gerekçesiyle Roma'ya ihbar edilince, Antiokhos'un Ephesos'taki sarayına kaçtı (İÖ 195). Roma ile savaşmaya hazırlanan Antiokhos, Hannibal'ı başlangıçta çok iyi karşıladı. Ama kısa bir süre sonra Hannibal'ın kişisel ağırlığı ve savaşın yürütülmesiyle ilgili yerinde öğütleri askeri çevrelerde tedirginlik yarattı. Bunun üzerine Fenike kentlerinde Antiokhos adına bir donanma kurmakla görevlendirildi. Denizcilik deneyimi olmadığından Pamfilya'da Side açıklarında Roma donanmasına yenildi. Antiokhos da İÖ 190'da Magnesia'daki (Manisa) Romalılara yenik düştü. Romalıların Antiokhos'a karşı öne sürdükleri koşulların en önemlilerinden biri, Hannibal'ın kendilerine teslim edilmesiydi. Yeniden kaçmak zorunda kalan ve birbirini tutmayan kaynaklara göre başından türlü serüvenler geçen Hannibal, sonunda Roma'nın müttefiki Bergama kralı II. Eumenes ile savaşmakta olan Prusias'ın yanına sığındı ve onun hizmetinde çarpıştı. Eumenes'e karşı kazandığı deniz zaferlerinden birinde düşman gemilerine kazanlar dolusu yılan attığı söylenir.

Romalılar sonunda Hannibal'ın kendilerine teslim edilmesini sağlayacak bir yol buldular. Bu kez kaçamayan Hannibal Bitinya'nın Libyssa köyünde kendini zehirledi.

Kişiliği. Hannibal'ın yaşamöyküsünü yazan Romalıların, kişiliğini genellikle tarafsız bir gözle yansıtmadıkları, ama Polybios ile Dio Cassius'un olabildiğince nesnel davrandıkları söylenebilir. Romalı tarihçilerce zalim bir kişi olarak sunulmasına karşın, Fabius ile tutsakların değiş tokuşu konusunda anlaşma yaptığı ve Romalı komutanların ölülerine gerekli saygıyı gösterdiği bilinmektedir.

Hannibal aleyhinde söylenenlerin (örn. Polybios'un ortaya attığı yamyamlık suçlaması) çoğu, komutanlarının bazı tekil davranışlarından kaynaklanmış olabilir; ama bunların bile doğruluğu kuşkuludur. Bazı kaynaklarda Hannibal'ın cesareti açıkça belirtilir ve ölçülülüğünden övgüyle söz edilir. Değişik kökenli askerlerden oluşan ordusunu başkaldırı ve uyumsuzlukla karşılaşmadan uzun yıllar yönetmesi, önderlik yeteneğinin açık bir göstergesidir. Romalıların tepkiyle dile getirdiği sözüne güvenilmezliği ise bir başka açıdan bakıldığında, savaştaki yaratıcılığı ve savaş hilelerindeki ustalığı olarak görülebilir. Hannibal'ın kıvrak zekâsı ve hitabet yeteneği konusunda birçok öykü bulunmaktadır. Ayrıca Yunanca ve Latinceyi çok iyi konuştuğu bilinmektedir. Günümüze ulaşan tek portresi komutanlığa yükseltildiği İÖ 221'de bastırılan gümüş Kartaca paralarının üstünde yer almaktadır; burada Hannibal dinç, sakalsız, güzel yüzlü bir kişi olarak görülmektedir.

Hannibal, ABD'de Missouri eyaletinin kuzeydoğusunda Ralls ve Marion illerinde (*county*) kent. Mississippi Irmağı kıyısında yer alır; Mark Twain Anısal Köprüsü'yle (1935) karşı kıyıdaki Hull'a (Illinois) bağlanır. Çocukluğunda burada yaşayan Samuel Clemens'in (Mark Twain) bazı ünlü romanlarının geçtiği yerdir. New Madrid depreminden (1811) gördüğü zararı karşılamak üzere Abraham Bird'e verilen (1818) arazi üzerinde kuruldu (1819). Adını Hannibal (sonradan Bear) Deresinden almıştır.

Tahıl ve süt ürünlerine dayalı bir ticaret merkezi olan kentte hafif sanayi (elektrikli aletler, çimento, fabrikasyon çelik yapılar) kuruluşları da vardır. Mark Twain'in anısını yaşatan yapılar arasında yazarın çocukluk evi ve müzesi (1937), Yargıç Clemens'in Hukuk Bürosu, "Becky Thatcher" Evi ve Pilaster Evi sayılabilir. Kanun kaçağı Jesse

James'in gizlendiği yer ve kaçak kölelerin Yeraltı Hattı üzerinde bir istasyon olarak da tanınan Mark Twain Mağarası, kentin 3 km güneyindedir. Tom Sawyer ve Huck Finn'in serüvenlerine sahne olan Jackson Adası,

Hannibal'de "Becky Thatcher" Evi'nin salonu, Missouri
Becky Thatcher Book Shop, Hannibal, Missouri

Mississippi'nin Illinois kıyısı yakınındadır. Twain'in Florida'da Monroe ilinde doğduğu iki odalı kulübe, Hannibal'ın 40 km güneybatısındaki Mark Twain Eyalet Parkı'nda korunmaktadır. Her yıl temmuz ayında Tom Sawyer Günleri adı altında bir çit boyama yarışması yapılır.

"Titanic" deniz kazasının kadın kahramanlarından Molly Brown ve portre ressamı Carroll Beckwith burada doğmuştur. Hannibal-La Grange College 1929'da kurulmuştur. Nüfus (1990) 18.004.

Hanno (ö. İÖ 5. yy), Afrika'nın batı kıyılarına yapılan keşif ve kolonileştirme seferinin önderi Kartacalı denizci. Kadınlı erkekli 30 bin kişiyi taşıyan 60 gemiyle yola çıkan Hanno, bugün Fas'ın bulunduğu topraklarda Thymiatherion'u (bugün Kenitra) kurdu ve Cantin Burnundaki (bugün Meddouza Burnu) Soloeis'te bir tapınak yaptırdı. Ardından aynı yörede 5 kent daha kurdu. Karia Kalesi (Yunanca Karikon Teikhos) ve Acra (Agadir) bunlar arasındaydı. Karia Kalesi, Fas kıyısında Kartacalı kolonicilere ait arkeolojik kalıntıların bulunduğu Suveyre ile aynı yer olabilir. Daha güneyde, büyük bir olasılıkla Río de Oro üzerinde bir ticaret istasyonu olarak Cerne'yi (Mogador) kuran Hanno'nun, bugünkü Gambia ya da Sierra Leone kıyılarına kadar ulaştığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Kamerun'a kadar da gitmiş olabilir. Hanno'nun yolculuğunun Kartaca'daki Baal Tapınağı'nda kaleme alınan öyküsü, 10. yüzyıldan kalma *Hannonos Karkhedonion Basileos Periplous* (Kartacalı Hannon'un Büyük Seferi) adındaki Eski Yunanca bir yazma aracılığıyla günümüze ulaşmıştır. Bunun, Pön dilindeki özgün metnin bir çevirisi olduğu sanılmaktadır.

Hanno, BÜYÜK HANNO olarak da bilinir (ö. İÖ 3. yy'ın ikinci yarısı), Roma'yla Kartaca arasındaki II. Kartaca Savaşı (İÖ 218-201) sırasında Kartaca'daki Roma yanlısı aristokrat hizbin önderi. Kartaca'nın egemenliğindeki Kuzey Afrikalı yerli halklar arasında ayaklanma çıkaran Kartacalı paralı askerleri bastırmak için gönderilen ordunun komutanlığına getirildi (İÖ 241). Bununla birlikte askeri konulardaki yetersizliği nedeniyle komutayı Hamilkar Barkas'la paylaşmak zorunda kaldı ve onun yardımıyla ayaklanmayı bastırdı (İÖ 238). Yüksek vergiler topladığı Kuzey Afrikalı kabileler üzerindeki egemenliğine dayanarak Kartaca'da önemli bir siyasal güç kazandı. Toprak sahibi soyluların sözcüsü olarak, Hamilkar Barkas'la onun oğlu Hannibal'ın tüccar sınıfların çıkarları doğrultusunda yeni topraklar ele geçirme politikasına karşı çıktı. Bu nedenle II. Kartaca Savaşı sırasında, Hannibal'ın İspanya ve İtalya'daki askeri harekâtlarına Kartaca'nın desteğini engelledi. Hannibal'ın yenilgisinden sonra Romalılarla barış imzalanmasını sağladı.

Hannover, Almanya'nın kuzeybatısında eski devlet. Önce Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun bir elektörlüğü (1692-1806), ardından krallık (1814-66), son olarak da Prusya'nın bir ili (1866-1945) olan Hannover toprakları II. Dünya Savaşı'ndan sonra bağlandığı Aşağı Saksonya eyaletinin (*Land*) yaklaşık yüzde 80'ini oluşturmaktadır.

Braunschweig-Lüneburg'daki Welf hanedanına ait toprakların bölünmesiyle 1638'de oluşturulan Braunschweig-Calenberg-Göttingen Prensliği, zamanla en büyük kenti Hannover'in adıyla anılmaya başladı. 1679'dan sonra dük olan Ernst August, oğlu Georg Ludwig'i Braunschweig-Lüneburg dükü Georg Wilhelm'in tek kızı Celle'li Sophie Dorothea'yla evlendirdi; Georg Wilhelm'in ölümü (1705) üzerine iki devlet resmen birleşti. Bu arada Ernst August 1692'de İmparator I. Leopold'a başvurarak, prensliğinin, imparatorluğun dokuzuncu elektörlüğü olarak tanınmasını sağladı. Resmi adı Braunschweig-Lüneburg olan bu elektörlük, daha çok Hannover olarak anılıyordu.

Ernst August'un karısı olan, İngiltere kralı I. James'in torunu Pfalz'lı Sophie, 1701 tarihli İngiliz Veraset Yasası'yla Kralıçe Anne'den sonra tahtın vârisi olarak belirlendi. Ama Anne'den önce öldüğünden (1714), oğlu Georg Ludwig, I. George adıyla İngiliz tahtına çıktı. Böylece İngiltere'de Hanover hanedanı dönemi başladı.

Handel ve Leibniz gibi ünlü kişileri çevresinde toplayarak Hannover sarayını bir kültür merkezine dönüştüren Sophie'den sonra, I. George (ö. 1727) ve II. George (ö. 1760) sık sık Hannover'e uğradılar. III. George (ö. 1820) Hannover'e hiç gitmedi; IV. George (ö. 1830) ve IV. William (ö. 1837) yalnızca birer kez Hannover'i ziyaret ettiler. Onların yokluğunda elektörlük, Londra'daki Alman şansölyeliğine bağlı olan Hannover'deki bir bakanlık tarafından oldukça iyi yönetildi.

Hannover, 1715'te Bremen ile Verden'in, 1803'te de Osnabrück piskoposluğunun katılmasıyla Kuzey Denizine doğru genişledi. Kara Avrupa'sında İngiltere'nin "Akhilleus topuğu" olarak anılan Hannover, özellikle Yedi Yıl Savaşı (1756-63), Fransız Devrimi ve Napoléon Savaşları (1792-1815) sırasında istilalara uğradı. Prusyalılar 1801 ve 1805'te, Fransızlar da 1803 ve 1806'da Hannover'i ele geçirdiler. 1806'dan sonra Hannover'in bir bölümü Fransız İmparatorluğu'na, geri kalanı da I. Napoléon'un kardeşi Jérôme Bonaparte'ın başında bulunduğu Vestfalya Krallığı'na bağlandı. 1814'te Napoléon'un devrilmesinden sonra, İngiliz tahtının baskısıyla bir krallık haline getirilen Hannover'e Hildesheim, Eichsfeld, Doğu Frizya, Bentheim, Lingen ve Emsland da katıldı. IV. George'un 1819'da Hannover için çıkardığı anayasa soyluların egemenliğini pek etkilemedi. IV. William 1830'daki bir ayaklanma üzerine orta sınıfın ve bir ölçüde de köylülüğün siyasal haklarını genişleten, ayrıca devlet maliyesiyle krallık gelirleri üzerinde parlamento denetimini öngören yeni bir berat yayımlamayı kabul etti (1833).

IV. William'ın ölümüyle (20 Haziran 1837) Büyük Britanya ile Hannover'in ortak hükümdara dayalı birliği sona erdi. İngiliz tahtına William'ın yeğeni Victoria çıkarken, Hannover tahtına (bir erkek vâris olduğu sürece kadın vârisin tahta çıkmasını yasaklayan Hannover yasası uyarınca) William'ın kardeşi ve Cumberland dükü Ernst August (1771-1851) geçti. Gerici bir hükümdar olan Ernst August, 1833 tarihli Hannover Anayasası'nı yürürlükten kaldırdıysa da, 1848-49 Devrimi'nin baskısıyla yeni bir anayasayı kabul etmek zorunda kaldı. Hannover 1851'de Alman Gümrük Birliği'ne (*Zollverein*) katıldı.

On dört yaşında kör olan ve babasının ölümü üzerine tahta geçen V. Georg'un (1819-78) döneminde Hannover giderek güçlenen Prusya karşısında gerilemeye başladı. V. Georg Avusturya ile Prusya arasındaki Yedi Hafta Savaşı (1866) sırasında tarafsız kalmaya çalıştıysa da Hannover'den sürüldü. Ardından 20 Eylül 1866'da Prusya'ya bağlanan Hannover'e sınırlı bir özerklik verildi. Alman İmparatorluğu döneminde (1871-1918) Hannover'e *Reichstag*'da (Parlamento) ayrı bir statü verilmesi için Alman Hannover Partisi'nin yürüttüğü çalışmalara karşın, Hannover 1945'e değin Prusya'nın bir parçası olarak kaldı.

Hannover Ağustos 1946'da eyalet olarak yeniden yapılandırıldıysa da, aynı yılın 1 Kasım günü Oldenburg, Braunschweig ve Schaumburg-Lippe ile birleştirilerek Aşağı Saksonya eyaleti oluşturuldu.

Hannover, Almanya'nın kuzeybatısında, Aşağı Saksonya eyaletinin (*Land*) ortagüney kesiminde il (*Regierungsbezirk*). Güneybatıda Kuzey Ren-Vestfalya, kuzeybatıda Bremen eyaletleri, kuzeyde Lüneburg, güneydoğuda Braunschweig, batıda da Weser-Ems illeriyle çevrilidir. Yüzölçümü 9.041 km²'dir. Eskiden Hannover ve Saksonya krallıklarının bulunduğu toprakların bazı bölümlerini içine alır. 1977'deki yönetsel düzenleme sırasında, eski Hildesheim ilinin kuzeybatı yarısının, daha küçük bir il olan Hannover'le birleştirilmesiyle kurulmuştur. Adını, aynı zamanda Aşağı Saksonya eyaletinin en büyük kenti ve merkezi olan il merkezi Hannover'den alır.

Hannover'in iç kesimini batıdan doğuya doğru, tarıma elverişli bir arazi kuşağı olan *Börde* kaplar. Aynı zamanda Orta Almanya Yükseltilerinin kuzey sınırını oluşturan *Börde*, Wiehen Dağlarının eteklerinden başlayıp doğuya doğru genişler ve sonunda Kuzey Harz Çıkıntısıyla birleşen geniş bir ovaya dönüşür. İyi akaçlanan bu löslü ve verimli topraklarda bol miktarda buğday, şeker pancarı ve sebze yetiştirilir. *Börde* tarih boyunca Avrupa'nın doğusuyla batısı arasında önemli bir güzergâh olmuştur. Günümüzde bu geniş güzergâhtan sık bir kara, demir ve su yolları ağı yayılır. Leine Vadisi güzergâhının güneydeki tepeleri aşarak *Börde*'yle kesiştiği Mittelland Kanalının kıyısında kurulu olan Hannover kenti, önemli bir ulaşım odağı olmanın yanı sıra, gıda ve kauçuk işlemeye, elektrikli makine yapımına dayalı sanayisiyle Aşağı Saksonya'nın en büyük sanayi merkezidir. Elektrikli makine ve giyim sanayisinin geliştiği Hildesheim, Kuzey Harz Çıkıntısının batı ucundaki verimli Innerste Vadisinde yer alır.

Börde'nin tarıma elverişli toprakları, Hannover'in güneyinde, Weser ve Leine tepelerinin ormanlarla kaplı sırtlarının arasına sokulur. Yörede kerestecilik, kâğıt ve mobilya üretimiyle uğraşan çok sayıda küçük kasaba vardır. Hameln kenti, Kuzey Ren-Vestfalya sınırı yakınlarındaki geniş ve verimli Weser Irmağı vadisindedir. Hanno-

ver'in kuzeyinde Kuzey Almanya Ovasının buzul toprakları başlar; verimli löslü toprakların yerini, aralarında turbalıkların yer aldığı, fundalıklar ve ağaçlarla kaplı kumlu tepelerden oluşan *Geest* alır; burada buğdaydan çok, çavdar yetiştirilir. Turbalıkların bir bölümü kurutularak sığırların otlatıldığı verimli otlaklara dönüştürülmüştür. Ovanın güney ucundaki, Aşağı Saksonya'nın en büyük gölü olan Steinhude Gölü, kentlerde yaşayan çok sayıda kişinin yararlandığı bir dinlenme merkezidir. Weser Irmağının batısındaki yataklardan doğal gaz ve petrol çıkarılır.

İlin nüfus yoğunluğu yörelere göre büyük farklılıklar gösterir. Kuzey Almanya Ovasının bazı kesimlerinde km²'ye 20 kişi düşerken, *Börde* kuşağının büyük bölümünde bu oran 500'ü aşar. Nüfusun çoğunluğu Batı Saksonlardan gelir ve Aşağı Almancanın bir lehçesini konuşur. Nüfusun yaklaşık yüzde 80'i Protestandır. Egemen kırsal yerleşim biçimi, evlerin bir merkez çevresinde toplandığı düzensiz köy yerleşimidir. İlin yükseköğrenim merkezi olan Hannover'de bir üniversite, tıp fakültesi ve veteriner okuluyla bir müzik ve tiyatro akademisi vardır. Nüfus (1989 tah.) 2.006.360.

Hannover, Almanya'nın kuzeybatı kesiminde, Aşağı Saksonya eyaletinin merkezi (1946) kent. Leine Irmağıyla Mittelland Kanalı kıyısında, Harz Dağlarının uzantılarıyla kuzeydeki geniş Kuzey Almanya Ovasının birleştiği noktada yer alır.

Adı ilk kez 1100 tarihli belgelerde geçen Hannover, 1241'de tüzel kimlik kazandı ve

Hannover'de yeni Belediye Binası, 1900
Toni Schneiders - Bruce Coleman

1386'da Hansa Birliği'ne katıldı. 1495'te Welf hanedanının Calenberg-Celle koluna bağlandı ve 1636'dan sonra bu kolun merkezi oldu. 1714'te Welf hanedanından gelen Georg Ludwig, I. George adıyla İngiltere kralı oldu. 1815-66 arasında Hannover Krallığı'nın başkenti olan kent, daha sonra Prusya'ya bağlandı. Ardından Hannover ilinin merkezi, 1946'da da Aşağı Saksonya eyaletinin başkenti yapıldı.

II. Dünya Savaşı sırasında Hannover'in yaklaşık yüzde altmışı yıkılınca, bu yıkıntılar üzerinde planlı, modern ve ileri düzeyde sanayileşmiş yeni bir kent kuruldu. Bu arada Hannover'e "bahçe kent" adını kazandıran parklar, halk bahçeleri ve korular da korundu. İlginç yeşil alanlar arasında 17. yüzyılda geometrik bir plana göre düzenlenen Herrenhausen Kral Bahçesi, büyük Hannover koruluğu (Eilenriede), yapay bir göl olan Maschsee, Hermann-Löns Parkı, Kent Parkı ve hayvanat bahçesi sayılabilir. II. Dünya Savaşı sırasında bütünüyle ya da kısmen yıkılan çok sayıda yapının bir bölümü onarılmamıştır. Bunlar arasında felsefeci G. W. Leibniz'in 1676'dan 1716'da ölene değin yaşadığı Leibniz Evi (1652), eski saray (1752) ve eski şansölyelik yapısı (1550) sayılabilir. Yeniden inşa edilen başlıca yapılar eski Belediye Binası (1435-80), Opera (1842-52), Pazar Kilisesi (1349-59), Leibniz'in mezarının bulunduğu Neustädter Kilisesi ve Kreuzkirche'dir (Haç Kilisesi; 1333). St. Ägidien Kilisesi'nin (1347) yıkıntıları savaş kurbanları anıtı olarak korunmuştur. Hannover hükümdarlarının konutu olan eski Leine Sarayı'nın (1636-40, yeniden inşası 1817-42) çevresinde yeni hükümet daireleri kurulmuştur. Restore edilen saray ise günümüzde Aşağı Saksonya Meclisi olarak kullanılmaktadır. Yeniden inşa edilen müzeler arasında Doğa Tarihi, Tarihöncesi ve Etnoloji bölümlerini ve büyük bir resim galerisini içeren Aşağı Saksonya Eyalet Müzesi ve zengin Mısır, Yunan, Roma, Kıbrıs, Etrüsk ve Antik Çağ yapıtlarıyla ortaçağa ait dinsel sanat ürünlerinin bulunduğu Kestner Müzesi sayılabilir. Wilhelm Bush Müzesi'nde karikatür yapıtları sergilenir. Kentte 1831'de kurulan bir üniversite, bir veteriner okulu ve başka yüksekokullar vardır.

Almanya'nın kuzeyinde en önemli kavşak noktalarından biri, ayrıca bir finans ve ticaret merkezi olan Hannover demir, kara ve hava yoluyla Berlin'e de bağlıdır. Oldukça çeşitlenmiş sanayisinin temelini motorlu araçlar ve makine imalatı oluşturur. İlk kez 1947'de Hannover'de düzenlenen Alman Sanayi Fuarı'nın (bugün adı Hannover Fuarı) kentin savaş sonrasındaki gelişimine büyük etkisi olmuştur. Nüfus (1989 tah.) 502.400.

Hanoi, 1976'dan bu yana Vietnam'ın, 1954-76 arasında Kuzey Vietnam'ın, daha önce de Fransız Çinhindi'nin başkenti. Güney Çin Denizinden yaklaşık 140 km içeride, Kızıl Irmağın batı yakasında yer alır.

Modern Hanoi'yi çevreleyen yöre, tarihin ilk dönemlerinden beri yerleşimlere sahne olmuş, Çinli istilacılar tarafından da siyasal merkez olarak kullanılmıştı. Vietnam'daki Ly hanedanının (1009-1225) ilk yöneticisi olan Ly Thai To 1010'da Hanoi'yi başkent yaptı. Son Vietnam hanedanı Nguyenler 1802'de başkenti güneydeki Hue'ye taşıdı. Kente geç Le hanedanı döneminde (1428-1787) verilen Dong Kinh adı Avrupalılar tarafından bozularak *Tonquin* biçimine dönüştürüldü. Fransız sömürge yönetimi döneminde (1883-1945) *Tonkin* adı bütün bölgeyi belirtmek için kullanılıyordu. Nguyenler 1831'de kentin adını *Ha Noi* (İki Irmak Arasındaki Kent) olarak değiştirdi.

Fransız yönetimi altında da önemli bir yönetim merkezi olan Hanoi, 1902'de Fransız Çinhindi'nin başkenti yapıldı. Bu değişikliğin altında yatan en önemli neden Tonkin'in Fransızların etki alanlarını genişletmeye çalıştıkları Güney Çin'e yakın olması, ayrıca yörenin zengin maden kaynaklarını barındırmasıydı. Hanoi, Japon işgali boyunca (1940-45) Fransız Çinhindi'nin başkenti olarak kaldı.

Japonya'nın yenilgisinden sonra, Ağustos 1945'te Ho Şi Minh'in önderliğindeki Viet Minh direnişçileri, ele geçirdikleri kenti Vietnam Demokratik Cumhuriyeti'nin başkenti ilan ettiler. Ama Fransızlar, 1946'dan Dien Bien Phu'daki yenilgilerine (7 Mayıs 1954) değin kenti ellerinde tutmayı başardılar. Bundan kısa bir süre sonra Hanoi, Vietnam Demokratik Cumhuriyeti'nin (Kuzey Vietnam) başkenti oldu.

İkinci Çinhindi Savaşı sırasında ABD'nin 1965, 1968 ve 1972'de düzenlediği hava saldırıları kentte büyük yıkımlara yol açtı. 30 Nisan 1975'te Güney Vietnam'ın düşmesiyle Hanoi hükümeti bütün ülkede denetimi ele geçirdi. 2 Temmuz 1976'da Vietnam Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilan edilerek Hanoi başkent yapıldı.

Hanoi'deki yüzlerce yıllık anıt ve sarayların çoğu yabancı işgalleri ve iç savaş sırasında yıkılmıştır. Geriye kalan birkaç tarihsel yapı arasında İÖ 3. yüzyıla tarihlenen Co Loa Kalesi, Konfüçyüs'e adanmış Edebiyat Tapınağı (1070), Mot Cot (Tek Sütun) Pagodası (1049) ve Trung Kardeşler Tapınağı (1142) sayılabilir. Hoan Kiem Gölü güzel manzaralı bir yerdir. Hanoi Üniversitesi, Devrim Müzesi, Ordu Müzesi ve Ulusal Müze, kentteki önemli kültürel kuruluşlardır.

Önceleri bir ticaret kenti olan Hanoi, 1954'ten sonra bir sanayi ve tarım merkezi durumuna gelmiştir. Kentte üretilen malların başında takım tezgâhları, elektrik jeneratörleri, elektrik motorları, kontrplak, dokuma, kimyasal maddeler ve kibrit gelir. Pirinç, sebze, tahıl ve sanayi bitkileri tarımı yaygındır.

Hanoi aynı zamanda önemli bir ulaşım merkezidir. Öteki büyük kentlere havayoluyla, limanı Haiphong'a, Ho Şi Minh kentine ve Çin'in Yunan yönetim bölgesindeki Kunming'e demiryoluyla bağlanır. Okyanusa açılmaya elverişli küçük tekneler Kızıl Irmak üzerinden Hanoi'ye kadar ulaşabilir. Ayrıca ulaşıma elverişli çok sayıdaki suyolundan yararlanarak Hanoi'den Kuzey Vietnam'ın birçok bölgesine gidilebilir. Kentte iki havalimanı vardır. Nüfus (1989) kent, 1.088.862; (1989 geç.) belediye, 3.057.000.

Hanotaux, (Albert-Auguste-) Gabriel (d. 19 Kasım 1853, Beaurevoir - ö. 11 Nisan 1944, Paris, Fransa), Fransız devlet adamı, diplomat ve tarihçi. Afrika'da Fransız sömürge yayılmacılığını yönetmiş ve I. Dünya

Hanotaux, Benjamin Constant'ın bir portresinden Dujardin'in yaptığı oymabaskı
Bibliothèque Nationale, Paris

Savaşı'na yol açan gelişmelerde önemli rol oynayan Fransız-Rus ittifakını desteklemiştir.

Arşivcilik ve tarih öğrenimi gördü. 1880'de Paris'teki Yüksek Araştırmalar Okulu'nun öğretim kadrosuna girdi. Aynı yıl Dışişleri Bakanlığı'nda arşivci olarak çalışmaya başladı ve hızla yükseldi. Temsilciler Meclisi üyeliği (1886-89) yaptı. Mayıs 1894'te dışişleri bakanı oldu ve dört yıl bu görevde kaldı.

Hanotaux, sömürgeci yayılma politikasına bağlı bir Fransız milliyetçisiydi. Bakanlığı sırasında Fransız Batı Afrikası, Madagaskar ve Tunus Fransız egemenliği altına girdi; Cezayir'e saldırılar düzenlendi ve Sudan'da İngilizlere karşı Fransız direnişi desteklendi. 1898'de Fransız ve İngiliz birliklerinin karşı karşıya geldiği Faşoda'da (bugün Kodok) güçlü bir Fransız üssü bulundurulmasının başlıca savunucuları arasında yer aldı.

Almanya'ya karşı Fransa'nın güvenliğini sağlamada İngiltere'yi bir engel olarak gör-

düğünden, Rusya ile yakınlaşma yollarını aradı. 1898'de görevinden ayrıldıktan sonra özel diplomatik görevler aldı. 1920-23 arasında Fransız delegesi olarak Milletler Cemiyeti'nde bulundu.

Hanotaux'nun tarihsel çalışmalarının odak noktasını modern çağın başlarındaki kurumların tarihi ve çağdaş diplomasi oluşturur. En önemli yapıtları arasında *Origines de l'institution des intendants des provinces...* (1884; Taşra İdari Kurumlarının Kökenleri), *Études historiques sur le XVI' et XVII' siècle en France* (1886; Fransa'da 16. ve 17. Yüzyıllar Üzerine Tarihsel İncelemeler), *Histoire du cardinal de Richelieu* (1893-1947, 6 cilt, son üç cilt Duc de La Force'la birlikte; Kardinal Richelieu'nün Tarihi), *Histoire illustrée de La guerre de 1914* (1915-26, 7 cilt; 1914 Savaşı'nın Resimli Tarihi) ve *Histoire de la France contemporaine, 1871-1900* (1903-08, 4 cilt; Çağdaş Fransa Tarihi, 1871-1900) sayılabilir.

Hanover HANEDANI. Alman kökenli İngiliz krallık hanedanı. Kurucusu 1714'te I. George adıyla İngiltere kralı olan Hannover elektörü Georg Ludwig'dir. Hanedandan altı hükümdar İngiliz tahtına çıkmıştır: I. George (hd 1714-27), II. George (hd 1727-60), III. George (hd 1760-1820), IV. George (hd 1820-30), IV. William (hd 1830-37) ve Victoria (hd 1837-1901). Hanover hanedanının yerini, 1917'de adını Windsor hanedanı olarak değiştiren Saksonya-Coburg-Gotha hanedanı almıştır.

1688-89 İngiliz Devrimi'nden sonra çıkarılan 1701 Veraset Yasası'yla tahta Protestan hükümdarların çıkması güvence altına alındı. Böylece Stuart hanedanından Anne tahtın tek vârisi durumuna geldi. Yasaya göre, Anne'in çocuğu olmaması durumunda taht, I. James'in torunu olan Hannover elektörü Sophia'ya ve onun soyundan gelenlere geçecekti. Böylece tahtın doğal vârisi olan birçok Katoliğin hakları çiğnenmiş oluyordu. Elektör Sophia, Anne'den iki ay önce ölünce, İngiltere tahtına Sophia'nın oğlu I. George çıktı. Özellikle İskoçlar I. George ile II. George'a yabancı gözüyle baktılar. Taht üzerinde hak iddia eden ve Stuart hanedanından gelen James Edward'la (*The Old Pretender*) Charles Edward (*The Young Pretender*) 1715'te ve 1745'te tahtı yeniden ele geçirmeye çalıştılarsa da bu girişimlerinden sonuç alamadılar. Öte yandan İngiltere'de doğan III. George, İngiliz halkından daha geniş destek gördü.

1814'te krallık konumunu kazanan Hannover Elektörlüğü, 1837'de Victoria'nın İngiltere kraliçesi olmasına değin İngiliz tahtına bağlı kaldı. Kara Avrupa'sında kadınların hükümdar olmasını engelleyen "Lex Salica" adlı veraset yasası nedeniyle, 1837'de Hanover tahtına IV. William'ın kardeşi olan Cumberland dükü Ernst August geçti.

Hanönü, Karadeniz Bölgesi'nde, Kastamonu ilçesine bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Taşköprü'ye bağlı bir bucak olan Gökçeağaç, 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla adı Hanönü biçiminde değiştirilerek ilçe yapılmıştır.

Nüfus (1990) ilçe, 7.360; kasaba, 2.582.

Hanriot, François (d. 3 Aralık 1759, Nanterre, Paris yakınları - ö. 28 Temmuz 1794, Paris, Fransa), Fransız Devrimi'nde, Robespierre önderliğindeki Jakobenlerin yönetime egemen olduğu sırada Paris ulusal muhafızlarının başkomutanı.

Başlangıcından beri devrimi destekleyen Hanriot, 10 Ağustos 1792'deki ayaklanmada gösterdiği cesaretle büyük ün kazandı. Ardından Paris ulusal muhafızlarının *sansculotte*'lardan (ücretli işçiler ve esnaf) oluşan kesiminin komutanlığına seçildi. Soğukkanlılığı ve askeri yetenekleri, Jirondenler olarak adlandırılan ılımlı devrimci grubun Konvansiyon'dan uzaklaştırılmasında belirleyici rol oynadı. 31 Mayıs 1793'te Paris ulusal muhafızlarının başkomutanlığına atanan Hanriot, 2 Haziran'da 80 bin ayaklanmacıdan oluşan kuvvetleriyle Konvansiyon'u kuşatarak, meclisi 29 Jironden milletvekilinin tutuklanması için karar almaya zorladı. Bu milletvekillerinin çoğu tutuklan-

Hanriot, F. Bonneville'in bir oymabaskısı, 18. yy
Bibliothèque Nationale, Paris

maktan kurtulduysa da Konvansiyon'daki sandalyelerini yitirdiler. Öte yandan Hanriot, Jirondenlerin Konvansiyon'dan uzaklaştırılmasında oynadığı rol nedeniyle sürekli başkomutanlığa seçildi. Robespierre'in muhaliflerini sindirmek amacıyla başlattığı terör dalgası sırasında (Terör Dönemi 1793-94) ona tam destek sağladı. Thermidor Ayaklanması dönemini başlatan Temmuz 1794 darbesiyle Robespierre'le birlikte iktidardan uzaklaştırılıp giyotine gönderildi.

Hans (d. 5 Haziran 1455 - ö. 20 Şubat 1513, Ålborg, Danimarka), Danimarka (1481-1513), Norveç (1483-1513) ve II. Johan adıyla İsveç (1497-1501) kralı. İsveç'i Danimarka'nın egemenliğindeki bir İskandinav

Hans, Claus Berg'in yapıtı olan özgün mezar taşının alçı döküm kopyasından ayrıntı, y. 1513, St. Canute Katedrali, Odense, Danimarka
Nationalhistorske Museum paa Frederiksborg

birliğine bağlama çabaları başarısızlıkla sonuçlanmış, soyluların gücünü kırmak için Danimarka burjuvazisini ekonomik açıdan güçlendirmeye çalışmıştır.

1481'de babası Danimarka ve Norveç kralı I. Christian'ın ardından tahta çıktı. Danimarkalı soylular Hans'ın kral olmasına, ancak kralın yetkilerini önemli ölçüde kısıtlayan bir belgeyi onaylaması koşuluyla razı oldular. İsveç Devlet Konseyi'nce de hükümdar olarak tanınmasına karşın (1483), İsveçli kral naibi Sten Sture (Yaşlı), Hans'ın İsveç kralı olarak taç giymesini 1497'ye değin erteledi. Hans 1490'da Slesvig (Schleswig) ve Holstein topraklarını kardeşi Frederik'le (sonradan I. Frederik adıyla Danimarka kralı) paylaştı.

1483'te onayladığı belgeyi yok sayarak krallık yetkilerini güçlendiren Hans, ayrıca Danimarkalı tüccarları en önemli rakipleri olan Hansa Birliği'ne bağlı tüccarlar karşısında destekleyerek soyluların gücünü kırmaya çalıştı. Hansa Birliği'ni zayıflatmaya yönelik politikalarını İngiltere ve Felemenk'in (1490) yanı sıra Almanya'nın güneyinde yaşayan Fugger ailesinden tüccarlarla imzaladığı ticaret anlaşmalarıyla pekiştirdi.

1493'te Moskova büyük prensi III. İvan'la ittifak kuran Hans, bu ittifakın kazandırdığı güçle Sten Sture'yi naiplikten çekilmeye zorladı ve İsveç tacını giydi (1497). Ardından Baltık Denizini denetim altında tutacak bir donanma kurulması için harekete geçti. Ama Hans'ın 1500'de Dithmarschen'de (bugün Almanya'da) patlak veren köylü ayaklanması sırasında ağır yenilgiye uğramasından cesaretlenen muhalif İsveç soyluları ayaklanarak Sten Sture'yi yeniden İsveç tahtının naipliğine getirdiler. Norveç ve Danimarka'da baş gösteren ayaklanmalar ise bastırıldı.

Hans'ın İngiltere'yle imzaladığı ticaret antlaşması, Danimarka'nın İsveç ve Alman ticaret kenti Lübeck'le savaşa girmesine (1510-12) yol açtı. Yeni kurulan Danimarka Deniz Kuvvetleri bu savaşta birçok zafer kazandı.

Hansa, asıl adı TUMAZIR BINT AMR IBNÜ'L-HARIS IBNÜ'Ş-ŞERID (ö. 630'dan sonra), mersiyeleriyle tanınan Arap şair. Suleym kabilesinden varlıklı bir ailenin kızıydı. Babasını ve iki kardeşini kabileler arasındaki bir çarpışmada yitirdi. Yakınlarının ölümü üstüne yazdığı mersiyeleriyle zamanının en büyük şairi oldu. Kabilesiyle birlikte Müslümanlığı kabul etmesine karşın yas giysilerini çıkarmamakta diretti. 637'deki Kadisiye Çarpışması'nda dört oğlunu da yitirdi. Halife Hz. Ömer'in Hansa'ya savaşta ölen oğullarının kahramanlığını öven bir mektup gönderdiği ve aylık bağladığı söylenir.

Hansa'nın, İslam öncesi Arap kabilelerinin putperest kaderciliğini yansıtan mersiyeleri, kendisinden sonra gelen birçok şairi etkilemiştir. Genellikle kısa olan bu şiirler, kaybedilen ve bir daha yeri doldurulamayacak olan kişiler için duyulan umutsuz acıyı dile getirir. Hansa'nın hemen hemen tüm şiirlerini içeren *Divan*'ı 1889'da Beyrut'ta yayımlanmış ve çeşitli dillere çevrilmiştir.

Hansa Birliği, Almanya'nın kuzeyindeki kentlerin ve yabancı ülkelerde yaşayan Alman gruplarının, karşılıklı çıkarlarını korumak amacıyla kurdukları ticari örgütlenme. 13. yüzyıldan 15. yüzyıla değin Avrupa'nın kuzeyinde önemli bir ekonomik ve siyasal güç olmuştur. Ortaçağ Almancasında "lonca" ya da "birlik" anlamına gelen *Hanse* sözcüğü, Got dilinde "takım" ya da "bölük" anlamındaki bir sözcükten türemiştir.

Hansa Birliği'nin kurucuları, Alman tüccarların etkin olduğu iki ana bölgenin yerel ticaret birlikleriydi. Bunlar, Felemenk ve İngiltere'yle ticari ilişkileri olan Ren Bölgesi ile Almanların kuzeydoğu Avrupa'nın iç kesimleriyle Batı Avrupa-Akdeniz Bölgesi arasındaki ticarete aracılık yaptıkları Baltık Denizi bölgesiydi. 1280'lere gelindiğinde, Ren Bölgesi'ndeki çeşitli tüccar grupları ortak çıkarlarını korumak için işbirliğine

başlamışlar ve başta Lübeck olmak üzere Baltık ticaretine egemen olan öteki kuzey Alman kentleriyle bir birlik kurmuşlardı. Birlik üyeleri ticaretlerini güvence altına almak için korsanlara ve haydutlara karşı önlemler almayı, fener kulcleri inşa ettirip kılavuzlar yetiştirerek deniz seferlerinin güvenliğini sağlamayı ve güçlü ticaret üsleriyle tekeller oluşturmayı amaçlıyorlardı. Bu dönemde Bergen, Novgorod ve Londra (Steel Yard) gibi çeşitli yabancı kentlerde Hansa Birliği'ne bağlı ticaret üsleri (*Kontore*) kuruldu. Ama birliğin izlediği saldırgan ve korumacı politikalar bir süre sonra yerel tüccarlar arasında hoşnutsuzlukların doğmasına, hatta silahlı çatışmaların çıkmasına neden oldu. Öte yandan Danimarka kralı IV. Valdemar'ın Baltık Denizinin güneybatısına egemen olmaya ve birliğin buradaki denetimine son vermeye yönelik çabaları 1368-70 arasında birliğin geleceği için ciddi bir tehlike durumuna geldi. Birlik üyeleri bu sorunu görüşmek üzere özel olarak topladıkları mecliste bir ordu kurmaya karar verdiler. Bu ordunun Danimarkalıları kesin bir yenilgiye uğratmasının ardından Hansa Birliği kısa bir süre Danimarka'ya egemen oldu. 14. yüzyılda çoğunluğu Almanya'da bulunan 100 kadar kent, birliğe üyeydi. Sürekli bir ordusu ve donanması olmayan Hansa Birliği'nin anayasası yoktu; düzenli aralıklarla toplanan meclislerin (*diet*) dışında bir yönetim organına sahip değildi. Bu meclisler, üye kentlerin özel ve bölgesel çıkarlarının ortak sorunlara ağır basmaya başladığı 15. yüzyıl başından sonra gitgide daha az toplanmaya başladılar.

Hansa Birliği'nin zayıflamasında, Alman olmayan Baltık devletlerinin giderek güçlenmeleri de etkili oldu. Litvanya ile Polonya'nın 1386'da birleşmesinin ardından yaklaşık 1400'de Danimarka, İsveç ve Norveç aralarında bir birlik oluşturdular. Öte yandan Alman tüccarlar 1478'de Büyük Moskova Prensliği'nin eline geçen Novgorod'dan çıkarıldılar. 16. yüzyıl ortalarına gelindiğinde Felemenklilerin Baltık Bölgesi'nden batıya yapılan ticaretin denetimini ellerine geçirmeleri Lübeck'e ağır bir darbe indirdi. Almanya'da Brandenburg-Prusya gibi prensliklerin güçlenmesiyle daha da zayıflayan birlik, Amerika'nın keşfi ve ticaret yollarının Batı'ya kayması sonucunda yavaş yavaş dağılmaya başladı. Hansa Birliği'nin meclisi son kez 1669'da toplandı.

Hansberry, Lorraine (d. 19 Mayıs 1930, Chicago - ö. 12 Ocak 1965, New York kenti, ABD), ABD'li oyun yazarı. *Raisin in the Sun* (1959; Güneşteki Üzümler) adlı yapıtıyla Broadway'de oyunu sahnelenen ilk Siyah kadın yazar olmuştur.

Varlıklı bir emlak komisyoncusu olan babası, Chicago'daki Siyahları gettolarda yaşamaya mahkûm eden sözleşmelere karşı uzun süre yasal mücadele vermişti. Bu mücadelenin bir parçası olarak Hansberry ailesi beyazların yaşadığı bir mahalleye taşınınca, Lorraine, her gün okula gidip gelirken düşmanca davranışlarla karşılaştı. Babasının ABD Yüksek Mahkemesi'nde açtığı davayı kazanmasına karşın, Siyahların ABD'de eşit haklar elde edebileceğinden umudunu keserek Meksika'ya göç etti.

Lorraine Hansberry, iki yıl Wisconsin Üniversitesi'ne devam ettikten sonra Chicago ve Meksika'da resim eğitimi gördü. Bu konuda yetenekli olmadığına karar verince 1950'de New York'a taşındı. Burada birçok değişik işte çalışırken bir yandan da yazarlığa başladı.

Chicago'da yaşayan Siyah bir aileyi anlatan *Raisin in the Sun*'ı oyuncu Lloyd Richards yönetti. 1907'den beri Broadway'de bir Siyahın yönettiği ilk oyun olan yapıt, New York Tiyatro Eleştirmenleri Çevresi Ödülü'nü kazandı. Oyunun 1961'deki film uyarlaması da Cannes Film Şenliği'nde özel ödül aldı. Hansberry'nin bir sonraki oyunu, *The Sign in Sidney Brustein's Window* (Sidney Brustein'in Penceresindeki Tabela) uzun süre yaşadığı Greenwich Village'da geçen, siyasal nitelikli sorgulama ve ifadeler üzerine kurulu bir oyundu. Yapıt 1964'te Broadway'de sahnelendiğinde önemli bir başarı gösteremedi. Hansberry'nin gelecek vaat eden yazarlık yaşamı erken ölümüyle sona erdi. *To Be Young, Gifted and Black* (Genç, Yetenekli ve Siyah Olmak) adlı oyun, onun yazılarından Robert Nemiroff tarafından uyarlandı. 1969'da Off-Broadway'de sahnelenen oyun, 1970'te kitap olarak yayımlandı.

Hansen, Alvin Harvey (d. 23 Ağustos 1887, Viborg, Güney Dakota - ö. 6 Haziran 1975, Alexandria, Virginia, ABD), özellikle John Maynard Keynes'in görüşlerini savunmasıyla tanınan ABD'li iktisatçı.

Yankton College'dan sonra gittiği Wisconsin Üniversitesi'nde ünlü iktisatçılar Richard T. Ely ile John R. Commons'ın yanında öğrenim gördü. Wisconsin'de doktorasını tamamladıktan (1918) sonra Brown ve Minnesota üniversitelerinde ders verdi (1919-37). 1937'de Harvard Üniversitesi'ne siyasal iktisat profesörü olarak atandı.

Uzun süre iktisadi dalgalanmalar konusuyla ilgilenen Hansen'in *Business Cycle Theory* (1927; İktisadi Dalgalanma Kuramı) adlı yapıtı eksik tüketim kuramlarının bir eleştirisidir. J. M. Keynes'in ünlü yapıtı *General Theory of Employment, Interest and Money*'i (1936; *İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi*, 1969, 1980) bir ölçüde eleştirmekle birlikte Harvard'da Keynes'in görüşlerinin en önemli destekçisi olarak ün kazandı. Bu görüşleri, kendi adıyla anılan Hansen durgunluk teziyle daha da geliştirdi; buna göre olgunlaşmış bir ekonomide dengeleyici harcamalar sürekli gerekli olacaktı. Bu tezin vergiyle ilgili boyutunu özellikle *State and Local Finance*'ta (1944; Eyalet ve Yerel Maliye) ayrıntılı olarak inceleyen Hansen, ABD'de sosyal güvenlik sisteminin kuruluşuna katkıda bulunan danışmanlardan biriydi.

Hansen en çok, bir ders kitabı niteliğindeki *Guide to Keynes* (1953; Keynes'in İzahı) adlı kitabıyla tanınmakla birlikte, kendi özgün kuramsal katkısını uzun dönemli durgunluk üzerine çalışmalarıyla ortaya koymuştur.

Hansen, Emile Christian (d. 8 Mayıs 1842, Ribe - ö. 27 Ağustos 1909, Kopenhag, Danimarka), Danimarkalı botanikçi. Saf maya soylarının üretilmesine ilişkin yeni bir yöntem geliştirerek mayalı içki sanayisinde devrim yapmıştır.

Çalışma yaşamına duvar boyacılığıyla başlayan Hansen, 1877'de Kopenhag Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. İki yıl sonra Kopenhag'daki Carlsberg Laboratuvarı'nın fizyoloji bölümünün başkanlığına getirildi ve ölene değin burada çalıştı. Karbonhidratları alkole dönüştüren mayalar üzerinde yoğun araştırmalar yapan Hansen, 1888'de saf maya soylarının hazırlanmasına dayalı yöntemini açıkladığı bir makale yayımladı. Bu saf soylardan üretilen mayalar içki sanayisinde yaygın olarak alt mayalanma yönteminde kullanılmaya başladı. Hansen aynı alanda sürdürdüğü araştırmalar sonucu birçok maya türü bularak bunların özelliklerini tanımladı ve bir sınıflandırma sistemi geliştirdi. Daha sonraki çalışmalarıyla da bazı türlerin üretilmesine ve elde edilmesine ilişkin yeni yöntemler geliştirdi.

Hansen, H(ans) C(hristian Svane) (d. 8 Kasım 1906, Århus - ö. 19 Şubat 1960, Kopenhag, Danimarka), Danimarkalı siyaset ve devlet adamı. Dışişleri bakanlığı ve başbakanlığı sırasında ülkesinin Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı (NATO) içindeki konumunu güçlendirmiş ve II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan ekonomik bunalımın aşılmasında önemli rol oynamıştır.

Sosyal Demokrat Parti'nin gençlik örgütünün 1929'da genel sekreteri, dört yıl sonra da genel başkanı oldu. 1936'da parlamentoya seçildi. II. Dünya Savaşı sırasında Almanya Danimarka'yı işgal edince milletvekilliğinden çekildi. Ardından Sosyal Demokrat Parti'nin genel sekreterliğine seçilerek direniş hareketine katıldı ve hareketin yeraltı gazetesinin yayımını üstlendi.

Hansen, Hans Hedtoft'un kurduğu Sosyal Demokrat azınlık hükümetinde (1947-50) maliye bakanı, 1953'te kurulan ikinci Hedtoft hükümetinde ise dışişleri bakanı oldu. Hedtoft'un 1955'te ölmesi üzerine dışişleri bakanlığına ek olarak başbakanlığa getirildi ve ölünceye değin iki görevi birlikte sürdürdü. Hedtoft gibi Danimarka'nın güçlü bir savunma politikası izlemesi ve NATO'nun etkin bir üyesi olması gerektiğini savundu. 1957 seçimlerinden sonra kurduğu koalisyon hükümeti, Danimarka'yı içinde bulunduğu ekonomik bunalımdan çıkarmayı başardı.

Hansen, Martin (Jens) Alfred (d. 20 Ağustos 1909, Stroby - ö. 27 Haziran 1955, Kopenhag, Danimarka), ülkesinde döneminin en çok okunan yazarı. Gençliğinde tarım işçisi olarak çalıştı. 1930'larda öğretmenlik etti. Toplumsal eleştiriye yer verdiği ilk iki romanı *Nu opgiver han* (1935; Şimdi Vazgeçer) ve *Kolonien*'den (1937; Sömürge) sonra imgelerle dolu öyküsü *Jonatans rejse* (1941; Jonathan'ın Yolculuğu) ile tarihsel romanı *Lykkelige Kristoffer*'i (1945; Şanslı Kristoffer) yayımladı. II. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda psikolojik roman türüne yönelerek *Løgneren*'i (1950; Yalancı) yazdı. Son yıllarının ürünü olan *Orm og tyr*'da (1952; Yılan ve Boğa) akıl yoluyla metafizik dünyaya, bir tür akılcılık ötesine ulaşmaya çalıştı. Bütün yapıtlarında tutucu sayılabilecek bir yan bulunan Hansen sürekli olarak efsanelerle uğraşmış, kültürün kökenlerini kavramış bir yazardır.

Hansen, Peter Andreas (d. 8 Aralık 1795, Tondern, Danimarka - ö. 28 Mart 1874, Gotha, Almanya), Güneş sistemindeki belli başlı gökcisimlerinin yörüngelerine ilişkin

Peter Andreas Hansen, Rudolf Hoffmann'ın bir taş baskısından ayrıntı, 1856
Archiv fur Kunst und Geschichte Berlin

kuram ve tablolar üzerindeki çalışmalarıyla tanınan astronom.

1825'te Gotha yakınlarındaki Seeberg Gözlemevi'nin yöneticiliğine atanan Hansen için 1857'de yeni bir gözlemevi kuruldu. Hansen burada kuramsal jeodezi, optik ve olasılık kuramı üzerinde çalıştı. Ay'ın hareketine ilişkin kuramsal çalışmalarını *Fundamenta* (1838; Temel) ve *Darlegung* (1862-64; Açıklama) adlı yapıtlarında topladı. Onun çalışmalarına dayalı olarak düzenlenen tablolar 1857'de İngiltere'de yayımlandı ve 1923'e değin kullanıldı. Hansen, geliştirdiği Ay kuramından hareketle Yer ile Güneş arasındaki uzaklığı hesapladı ve bugün kabul edilene yakın bir değer elde etti. 1853'te, yardımcısı astronom Christian Olufsen ile birlikte Güneş'in çeşitli zamanlardaki durumlarının tablolarını hazırladı.

Hansen, William Webster (d. 27 Mayıs 1909, Fresno, California - ö. 23 Mayıs 1949, Palo Alto, California, ABD), radarın geliştirilmesine katkıda bulunan ve mikrodalga teknolojisinin kurucusu olarak kabul edilen ABD'li fizikçi.

1933'te California'daki Stanford Üniversitesi'nde doktora çalışmasını tamamlayan Hansen, ertesi yıl aynı üniversitede ders vermeye başladı. 1937'de, yaklaşan bir uçağın varlığının saptanması sorunu üzerinde çalışmaya başladı. 1939'da Russell H. Varian ve Sigurd F. Varian ile birlikte radar teknolojisi açısından büyük önem taşıyan bir elektron lambası olan klistronu(*) geliştirdi. Klistron, bobinler ve sığaçlardan oluşan rezonans devreleri kullanılması yerine bir elektron demetinin genlik modülasyonuna uğratılması yoluyla güçlü ve kararlı yüksek frekanslı titreşimler üretebilen bir aygıttır.

Hansen ve ona bağlı araştırma grubu 1941'de Sperry Corporation'ın New York'ta Garden City'deki fabrikasına geçtiler ve Doppler radarı, uçaklar için köriniş sistemleri, elektron hızlandırılması ve nükleer magnetik rezonans üzerine çalışmalara katıldılar. Hansen, II. Dünya Savaşı sırasında Manhattan Projesi'nde bilimsel danışman olarak çalıştı.

Hansen 1945'te, Stanford Üniversitesi'ndeki mikrodalga laboratuvarının yöneticisi olarak çok büyük klistronlarla çalıştırılan bir milyar voltluk doğrusal elektron hızlandırıcısının tasarımına başladı. Bu hızlandırıcı, Stanford'da onun ölümünden sonra tamamlandı.

Hansen hastalığı *bak.* cüzam

Hansi, Hindistan'ın kuzeybatısında, Haryana eyaletine bağlı Hissar ilinde kent. Hissar kenti (kuzeybatı) ile Delhi (güneydoğu) arasındaki karayolu üzerindedir. Eski bir kent olan Hansi, İS 1-2. yüzyıllarda büyük olasılıkla bir Kushan (Kuşan) kalesiydi. 1192'de Gurlu hükümdarı Giyaseddin Muhammed'in komutanlarından Kutbeddin Aybeg tarafından ele geçirildi; kentteki bazı cami ve mezarlar 12. yüzyıldan kalmadır. 18. yüzyıl sonlarında İngiliz serüvenci George Thomas'ın kurduğu bağımsız devletin başkentiydi. 1867'de belediye statüsü kazandı. Günümüzde bir ticaret ve iletişim merkezi olan Hansi'deki sanayiler arasında pamuk çırçırlama, el dokuma ve metal işleri sayılabilir. Nüfus (1981) 50.365.

Hanslick, Eduard (d. 11 Eylül 1825, Prag - ö. 6 Ağustos 1904, Baden, Viyana yakınları, Avusturya), ünlü müzik eleştirmeni. Müzik ve konser dünyasını konu alan çok sayıda kitap yazmıştır.

Prag'da felsefe ve hukuk öğrenimi gördü. 1856'da, yedi yıl önce doktorasını tamamladığı Viyana Üniversitesi'nde ders vermeye başladı; 1870'te de profesör oldu. *Wiener Zeitung*'un müzik eleştirmenliğini, daha sonra da *Die Presse* ve *Neue Freie Presse*'nin müzik yönetmenliğini yaptı. Yetkin bir piyanistti. Çeşitli müzik aletleri sergilerine seçici kurul üyesi olarak katıldı ve Avusturyalı çalgı yapımcılarının saygınlığının artmasına katkılarından dolayı Avusturya devleti tarafından onurlandırıldı.

Hanslick zarif yazı üslubu kadar öbür eleştirmenlerle giriştiği çok sayıda polemikle de ünlendi. Muhafazakâr bir tutum benimseyerek Wagner ve Liszt'in başarılarını tanımama yolunu seçti. Schumann ve Brahms'ın müziğini savundu. Müzikte duygusal tepkinin önemini yadsıma eğiliminde idi; buna karşılık biçimciliğe ağırlık verdi. Müziğin duyguları ilettiği düşüncesine karşı çıkması sonraki yazarların şiddetli eleştirilerine yol açtı.

Hanslick'in en tanınmış yapıtı *Vom Musikalisch-Schönen* (1854; Müzikte Güzellik Üzerine) birçok kez basılmış ve çeşitli dillere çevrilmiştir.

Hanson, Howard (d. 28 Ekim 1896, Wahoo, Nebraska - ö. 26 Şubat 1981, New York kenti, ABD), besteci, orkestra yönetmeni ve öğretmen. Çağdaş Amerikan müziğinin yaygınlaşmasında etkili olmuş, besteleriyle romantik geleneğin başlıca temsilcilerinden sayılmıştır.

New York'ta öğrenim gördükten sonra California'da San Jose'de öğretmenlik yaptı. Roma'daki Amerikan Akademisi'nin

Howard Hanson
Institute of American Music, University of Rochester New York

Roma Ödülü'nü kazanarak üç yıl İtalya'da kaldı (1921-24). ABD'ye dönüşünde New York eyaletinin Rochester kentinde yeni kurulan Eastman Müzik Okulu'nun yöneticiliğine getirildi ve 1964'te emekli olana değin bu görevde kaldı. Amerikan müziğinin yaygınlaşması için her yıl yinelenen festivaller düzenledi; çoğu kendi öğrencisi olan genç bestecilerin bini aşkın yeni yapıtını yönetti. 1958'de kurduğu Eastman Philharmonia adlı öğrenci orkestrasıyla 1961-62 yıllarında Avrupa, SSCB ve Ortadoğu turnesine çıktı.

Nordic adıyla da bilinen *Birinci Senfoni*'sinde (1923) İsveçli kökenini vurgulayan Hanson en başarılı senfonisi olan *İkinci (Romantik) Senfoni*'sinde (1930) Romantizme bağlılığını ortaya koydu. Babasının anısına yazdığı ve *Requiem* adıyla da bilinen *Dördüncü Senfoni*'siyle (1943) Pulitzer Ödülü kazandı. Öbür yapıtları arasında *Beşinci Senfoni* ya da *Sinfonia Sacra* (1955; Dinsel Senfoni), orkestra için *Lux Aeterna* (1923; Ebedi Işık), Walt Whitman'dan esinlenerek insan sesi ve orkestra için *Songs from Drum Tap* (1935; Davul Vuruşundan Şarkılar), Metropolitan Operası'nın ısmarladığı *Merry Mount* (1934; Sevinçli Dağ) operası ve oda müziği yapıtları sayılabilir. Ayrıca ileri düzeydeki öğrenciler için *Harmonic Materials of Modern Music* (1960; Modern Müziğin Armoni Gereçleri) adlı bir de ders kitabı vardır. 20. yüzyıl ortalarının üslubuyla yazan Hanson karmaşık, ama zengin armoniler kullanmıştır. Ritimleri sağlam ve çeşitli, orkestra düzenlemesi başarılıdır. Jean Sibelius ve Modest Mussorgski'den etkilenmiş olmakla birlikte üslubu kişiseldir.

Hanson, John (d. 13 Nisan 1721, Charles ili - ö. 22 Kasım 1783, Oxon Hill, Maryland, ABD), Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın önderlerinden, ABD'nin ilk anayasası Konfederasyon Maddeleri uyarınca bir yıl süreyle (1781-82) ABD başkanı.

Maryland Yasama Meclisi'nin üyesi (1757-79) olan Hanson 1780-82 arasında Kıta Kongresi'nde Maryland'i temsil etti.

John Hanson, kimliği bilinmeyen bir sanatçının portre çalışması
Library of Congress, Washington, D.C.

5 Kasım 1781'de Kıta Kongresi'nce ABD başkanlığına seçildi. Kimilerince "ABD'nin ilk başkanı" olarak nitelenmekle birlikte, Hanson yalnızca toplantı halindeki kongrenin başkanı konumundaydı ve daha sonra ABD Anayasası'nın başkanlara tanıdığı yetkilerin hiçbirine sahip değildi.

Hansson, Ola (d. 12 Kasım 1860, Hönsinge, İsveç - ö. 26 Eylül 1925, İstanbul, Türkiye), İsveçli şair, yazar ve eleştirmen. Ölümünden sonra en özgün çağdaş İsveçli yazarlardan biri olarak kabul edilmiştir.

Köy kökenli olan Hansson, *Dikter* (1884; Şiirler) ve *Notturno* (1885) adlı yapıtlarında, doğduğu yer olan Skåne'nin geleneklerini ve doğal güzelliklerini övdü. Çağının psikoloji biliminden izler taşıyan marazi ve erotik öykülerini topladığı *Sensitiva amorosa* (1887; Duyarlı Aşık), o dönemin İsveç toplumunu sarsıcı bir etki yarattı. Okurların tepkisine kızarak ülkesini terk eden Hansson, 1889'dan sonra Almanya, İsviçre ve Türkiye'de yaşadı. Son çalışmaları Nietzsche'ye ve Pangermenizmin savunucularından Julius Langbehn'e duyduğu hayranlığı yansıtır.

Hansson, Per Albin (d. 28 Ekim 1885, Malmö yakınları - ö. 5 Ekim 1946, Stock-

Per Albin Hansson, Av Kjersten Holm'ün portre büst çalışması, Gripsholm Şatosu, İsveç
Svenska Porträttarkivet, Stockholm

holm, İsveç), 1932-46 arasında dört kez başbakanlık görevinde bulunan İsveçli sosyal demokrat devlet adamı. 1930'ların başındaki ekonomik bunalımın aşılmasını sağlamış, önemli toplumsal refah yasaları çıkarmış ve II. Dünya Savaşı'nda İsveç'in tarafsızlığını korumuştur.

Küçük yaşta okuldan ayrılarak bir mağazada tezgâhtar olarak çalışmaya başladı. 1903'te Sosyal Demokrat Gençlik Derneği'ne girdi ve örgütün haftalık yayın organı *Fram*'ın yayın yönetmeni oldu. 1909-17 arasında Sosyal Demokrat Parti'nin yayımladığı *Social-Demokraten*'de yazar olarak çalıştı, 1917'de gazetenin yayın yönetmenliğini üstlendi. 1918'de *Riksdag*'a (Parlamento) seçildi. Gerek yazarlık yaşamı, gerek parlamento üyeliği sırasında silahsızlanmayı ve asker sayısının azaltılmasını savundu. Karl Hjalmar Branting (1920-25) ve Rickard Sandler (1925-26) başkanlığındaki hükümetlerde, kısa süreli birkaç kesinti dışında savunma bakanı olarak görev yaptı. 1925'te Branting'in ölümü üzerine Sosyal Demokrat Parti'nin başkanı oldu.

Hansson önderliğindeki Sosyal Demokratlar 1925'te askeri harcamalarda büyük kesinti yapılmasını sağladılar. Ama Hansson sonradan yeni savaş gemilerinin satın alınması için fon ayrılmasını destekledi. Ayrıca 1928'de ve 1932'de partisinin savunduğu topyekûn silahsızlanma planına karşı çıktı. 1929-32 arasında hükümetin Devlet Borçları Komisyonu'nda görev aldıktan sonra 1932'de başbakanlığa getirildi. Başbakan olduktan hemen sonra Çiftçi Partisi'yle anlaşmaya vararak ekonomik bunalımın üstesinden gelmek için alınması gereken önlemlerden oluşan hükümet programının parlamentodan geçmesini sağladı. Hansson hükümeti bayındırlık çalışmalarının başlatılması, tarıma destek sağlanması, mali genişleme, işsizlik sigortası (1934) ve emekli aylığı (1935, 37) gibi konularda çeşitli önlemler aldı. 1936'ya gelindiğinde İsveç'te ücretler bunalım öncesi düzeye ulaştı. 1930'ların sonlarında ise işsizlik oranı önemli ölçüde azaldı.

1936'dan sonra İsveç savunmasının güçlendirilmesini destekleyen Hansson, Almanya'nın İsveç'le bir saldırmazlık antlaşması imzalama önerisini reddetti ve İskandinav ülkelerinin yaklaşan savaş tehlikesi karşısında ortak güvenlik önlemleri almaları için çaba gösterdi. Aralık 1939'da Rus-Fin Savaşı'nın (1939-40) başlamasının ardından Hansson'un kurduğu koalisyon hükümeti, II. Dünya Savaşı süresince yönetimde kaldı ve savaşta İsveç'in tarafsızlığını korudu. II. Dünya Savaşı'nın sonunda (1945) sosyal demokrat bir hükümet kuran Hansson ertesi yıl öldü.

Hansteen, Christopher (d. 26 Eylül 1784, Christiania [bugün Oslo] - ö. 15 Nisan 1873, Christiania, Norveç), jeomagnetizma alanındaki araştırmalarıyla tanınan Norveçli astronom ve fizikçi.

19. yüzyılın başlarında jeomagnetik yoğunluk ölçümleri henüz yeni başlamıştı. Hansteen Londra, Paris, Finlandiya ve 1828-30 arasında Sibirya'da ölçümler yaparak bu çalışmaları sürdürdü. 1826'da, magnetik yoğunlukların ilk güvenilir haritasını hazırladı. Ama jeomagnetizmaya ilişkin kuramları, ölçümleri kadar başarılı değildi. Daha önceleri Halley'nin geliştirmiş olduğu kuramlar gibi Hansteen'in kuramları da 1839'da Gauss tarafından çürütüldü.

1815'te Norveç'teki ilk astronomi gözlemevini kuran Hansteen, 1841'de de bir magnetik gözlemevi kurdu. 1833'te Fransız Bilimler Akademisi'ne ve 1839'da Royal Society'ye seçildi.

Hantengri Doruğu, Orta Asya'daki Tian Shan'da (Tanrı Dağları) doruk. Kazakistan ile Çin Halk Cumhuriyeti'ne bağlı Sinkiang Uygur Özerk Bölgesi arasındaki sınırda yer alır. Buzulla kaplı birkaç dağın birleştiği noktada bulunan doruk 6.995 m yüksekliğe ulaşır. Sovyet kâşifleri, yakındaki Zafer Doruğunun (Pobedi Doruğu; 7.439 m) daha yüksek olduğunu keşfedene değin Hantengri, Tian Shan'ın en yüksek noktası kabul ediliyordu. Doruğun aşağısında ve doğusunda uzanan 136 km'lik Kalagyuri Buzulu, Çin'deki en büyük buzul olarak bilinmektedir.

Hantı-Mansi, Rusya Federasyonu'nun orta kesimindeki Tyumen yönetim biriminde (*oblast*) özerk il (*okrug*). Eskiden (1977'ye değin) ulusal il olan Hantı-Mansi 1930'da Ostyak (Hantı) ve Vogul (Mansi) halkları için kurulmakla birlikte, günümüzde nüfusunun çoğunluğunu Ruslar oluşturur. İl, Batı Sibirya Ovasında düz ve bataklık büyük bir alanı (523.100 km²) kaplar. Kuzeybatı ucunda, Ural Dağlarına doğru yükselen toprakları Narodnaya Dağında en yüksek noktasına (1.894 m) ulaşır. İl genellikle turbalık ve bataklıklarla ya da gür bataklık ormanlarıyla kaplıdır.

1960'lardan sonra Obi Irmağı boyunca, özellikle Surgut ve Nijnevartovsk yakınlarında bulunarak işletilmeye başlayan dev petrol ve doğal gaz yatakları il ekonomisinde belirgin bir canlanmaya ve nüfusun hızla artmasına yol açmıştır. İl merkezi Hantı-Mansiysk'tir. Nüfus (1989) 1.268.000.

Hantı-Mansiysk, eskiden (1940'a değin) OSTYAKO-VOGULSK, Rusya Federasyonu'ndaki Tyumen yönetim birimine (*oblast*) bağlı Hantı-Mansi özerk ilinin (*okrug*) merkezi kent. Obi ve İrtiş ırmaklarının birleştiği noktanın yakınında yer alır. 1931'de kurulan Hantı-Mansiysk kentsel yerleşimi ile Samarovo köyünün birleştirilmesiyle 1950'de oluşturuldu. Başlıca işkolları ağaç işleme ve balık konserveciliğidir. Kentte ayrıca öğretmen ve tıp okulları vardır. Nüfus (1973 tah.) 25.000.

Hantzsch, Arthur Rudolf (d.7 Mart 1857, Dresden - ö. 14 Mart 1935, Dresden, Saksonya), Alman kimyacı. Henüz 25 yaşındayken ornatmalı piridin türevlerinin bireşimini gerçekleştirerek ün kazanmıştır. Zürih (1885), Würzburg (1893) ve Leipzig'de (1903) ders verdi. Öğrencisi Alfred Werner ile birlikte azot bileşiklerinin stereokimyasını araştırdı ve çoğu diazonyum bileşiğinin tuz ya da baz özelliği gösterdiğini buldu. Trifenilmetan boyarmaddesi üzerine yaptığı araştırmalarla spektrofotometride önemli adımlar attı, ayrıca kimyasal belirteçlerle ilgili bir kuram geliştirdi. Asitlerin ayrışmalarına ilişkin araştırmalarıyla oksonyum tuzlarının oluşumunu gösterdi ve asitlerin çözündükten sonra ayrıştığını buldu. Hantzsch'ın bine yakın bilimsel makalesi vardır.

Hanukka (İbranicede "Kutsama"), IŞIKLAR BAYRAMI ya da MAKABİLER BAYRAMI olarak da bilinir, Yahudilikte IV. Antiokhos Epiphanes'in İkinci Kudüs Tapınağı'na Zeus adına bir sunak eklemesinden üç yıl sonra (İÖ 165) tapınağın yeniden kutsanmasının anıldığı bayram. Bugün İsrail'de Yahuda Makabi'nin askeri zaferine ağırlık verilir. Ama sekiz kollu *menora* şamdanını yakma geleneği, Tapınak'ta kutsallığı bozulmamış çok az miktarda yağın yeni yağ elde edilene değin mucizevi biçimde sekiz gün boyunca yandığını anlatan Talmud öyküsüne dayanır. 25 Kislev'de (Aralık) başlayarak

Hanukka şamdanlarının yakılışı
Hanna W. Schreiber-Rapho/Photo Researchers

sekiz gün kutlanan Hanukka boyunca tören kandilleri yakılır, karşılıklı armağanlar verilir, çocuklar şenlik oyunları oynar.

Hanuman, Hindu mitolojisinde maymun biçimindeki tanrı. Büyük Hindu destanı *Ramayana*'nın başkişisidir. Hanuman, bir su perisinin rüzgâr tanrısından olan çocuğudur; bir maymunlar ordusunun başına geçerek, Tanrı Rama'ya karısı Sita'yı şeytan

Şifalı otların bulunduğu dağı taşıyan Hanuman, bir Hint-Türk resminden ayrıntı, 16. yy sonları; Freer Sanat Galerisi, Washington, D.C.
Smithsonian Institution, Freer Gallery of Art, Washington, DC

Ravana'dan kurtarması için yardımı eder. Hanuman'ın başka pek çok kahramanlığı daha vardır. Şeytanın krallığında Rama'nın casusluğunu yaparken yakalanıp kuyruğunun ateşe verilmesi üzerine, Ravana'nın başkenti Lanka'yı yakıp yıkar. Himalayalar'a uçar ve Rama'nın ordusundaki yaralıları iyileştirmek için şifalı otların bulunduğu

dağı oraya getirir. Hindistan ile Sri Lanka arasındaki boğazı bir sıçrayışta aşar.

İyiliksever koruyucu bir ruh olan Hanuman'ın insan gibi dik duran, kırmızı yüzlü bir maymun biçimindeki tasvirine tapınılır. Onuruna çok sayıda tapınak yapılmıştır. Rama'ya bağlılığı insanın kendini Tanrı'ya adamasının örneği olarak görülür. Bu özelliği Güney Hindistan'daki bronz heykellerde çok iyi betimlenmiştir. Onuruna birçok tapınağın yapılıp adına yerleşim yerlerinin kurulduğu Japonya'da da gözde bir tanrıdır. Adını bu tanrıdan alan ve genellikle kutsal sayılan hanuman maymunu (*Presbytis entellus*) Hindistan'daki en yaygın maymun türlerinden biridir.

Hanumangarh, SADULGARH olarak da bilinir, Hindistan'ın kuzeybatısında, Racasthan eyaletine bağlı Ganganagar ilinde kent. Ghaggar Irmağının sağ kıyısındadır. Eskiden Bhatner (Bhatti Racputlarının Kalesi) olarak bilinen kent, Bikaner hükümdarlığınca ilhak edildiği 1805'te Hanumangarh adını aldı. 1398'de kalesiyle birlikte Timur'un eline geçen kent bu tarihten sonra birçok kez el değiştirdi.

Bikaner, Codhpur ve Sri Ganganagar'a demiryoluyla bağlanan Hanumangarh tarımsal ticaret merkezidir. El tezgâhlarında pamuklu ve yünlü kumaş dokunan kentte, Racasthan Üniversitesi'ne bağlı iki yüksekokul vardır. Nüfus (1981) 60.071.

Hanya, Modern Yunanca KHANIÁ, Girit'in (1841) ve Hanya ilinin (*nomós*) merkezi kent. Hanya Körfezinin doğu köşesinde yer alır. Körfez ile Súdas (Suda) Koyu arasında uzanan ampul biçimli alçak Akrotéri

Hanya'dan bir görünüm
İzzet Kerıbar

Yarımadasının boynunda, antik Kydonia kentinin bulunduğu yerde kuruludur.

1252'de Venediklilerce işgal edildi. Kısa süreli Cenova egemenliği (1267-90) dışında, Osmanlıların eline geçtiği 1645'e değin Venediklilerin elinde kaldı. Osmanlı yönetimine karşı girişilen bir dizi ayaklanma sonunda 1878'de Girit'e bazı ayrıcalıklar tanındı. 1912'de Yunan Krallığı'na bağlanan Hanya, 1941'de Alman hava saldırısı sırasında büyük yıkıma uğradı. II. Dünya Savaşı sonrasında yakındaki Súdas Koyunda yapılan düzenlemelerle Girit'in ana limanı olarak taşıdığı önem daha da arttı. Adada yetiştirilen turunçgillerin büyük bölümüyle zeytinyağı ve şarap bu limandan ihraç edilir. Eski yapılar arasında Venedik döneminden kalma kalın surlar ile bir tophane sayılabilir. Nüfus (1981) kent, 47.451; il, 125.856.

Hanya Körfezi, Modern Yunanca KÓLPOS KHANÍON, Girit'in kuzeybatısında, Hanya ilinde (*nomós*) körfez. Batıda Titiron Dağlarında 748 m yüksekliğe ulaşan kuzey-güney doğrultulu Rodopós Yarımadası, doğuda ise ampul biçimli Akrotéri Yarımadasıyla çevrilidir. Yarımadaların uçları arasındaki uzaklık 30 km'dir; körfezin derinliği 195 m'ye ulaşır. Antik Kydonia kentinin üzerinde kurulu olan Hanya kenti, Akrotéri Yarımadasında yer alır ve günümüzde körfezdeki en büyük yerleşmedir. Kıyının hemen açığında küçük Hágios Théodoros Adası yer alır.

Hanyang, CAIDIAN olarak da bilinir, Çin'in orta kesiminde, Hubei yönetim bölgesine (*sheng*) bağlı kentsel sanayi bölgesi Han Irmağının (*shui*) sağ kıyısında, bu ırmağın Yangtze ile birleşme noktasında ve Hankou'nun karşısında yer alır. Hankou, Hanyang ve Wuchang'dan oluşan Wuhan bitişik kentler kümesinin en batısını kaplar. Sui hanedanı döneminde (581-618) kurulmasına karşın, yakın dönemde önem kazanmıştır. 1900'lerin başında Çin'in ilk modern demirçelik tesisi burada kuruldu. Önemli bir askeri donanım merkezi olarak, 1938-45 arasında Japon işgali altında kaldı. 1949'da komünistlerin denetimine girdi.

Hanzhong, Wade-Giles yazımında HAN CHUNG, Çin'de, Shaanxi yönetim bölgesinin (*sheng*) kuzeyinde kent. İl düzeyinde belediye (*shih*) ve Hanzhong yöresinin (*diqu*) merkezidir. Qinling ve Micang dağları arasında, Han Irmağı boyunca uzanan dar ve verimli bir havzada yer alır. Qinling Dağlarını geçen az sayıdaki yoldan biri kenti kuzeyde Baoji'ye (Shaanxi), bir başka yol ise güneybatıda Sichuan yönetim bölgesine bağlar.

Sichuan'a giden yol birbirini izleyen hanedanların yönetim merkezinin bulunduğu Wei Irmağı (*he*) vadisini zengin Sichuan Havzasıyla birleştiren önemli bir güzergâhtı. Bu güzergâhta atlı arabaların geçebileceği ilk yol İÖ 3. yüzyılda Qin hanedanınca yaptırıldı. Önceleri Orta Yangtze Irmağı çevresinde kurulu Chu Devleti'ne ait olan yörenin İÖ 325'te Qin hanedanına bağlanmasıyla Hanzhong komutanlığı (*jun*) kuruldu. Qin Devleti'ni yıkan (İÖ 206) ayaklanmanın önderi Liu Bang'ın kurduğu Han hanedanı adını bu komutanlıktan aldı.

Hanzhong, çağlar boyunca Sichuan, Gansu ve Shaanxi arasında uzanan dağlık sınır bölgesinin yönetim merkezi ve Sichuan'ın denetim altına alınmasında stratejik öneme sahip kilit noktası olarak kaldı. Üç Krallık (*Sanguo*) döneminde (İS 220-280) kuzeydeki Wei Devleti'yle Shu'daki Sichuan Krallığı arasında çeşitli savaşlara sahne oldu. Bu dönemde 10. yüzyıla değin aralıklarla koruduğu Liangzhou adını aldı. Tang imparatoru De Zong'un (hd 779/780-805) yönetim karşıtı ayaklanmalar (781-785) sırasında buraya sığınmasının ve imparatorluğunun merkezini geri almak için kenti üs olarak kullanmasının anısına kente Xingyuan adı verildi. Song hanedanı döneminde (960-1279) Lizhou yönetim bölgesinin merkezi olan kent, 1127'den sonra kuzeydeki Jin İmparatorluğu'na bağlandı. 13. yüzyılda Jin kuvvetleriyle Moğollar arasında yapılan ve Moğolların ezici üstünlüğüyle sonuçlanan kanlı savaşlara sahne oldu. Yuan (Moğol) yönetiminde (1279-1368) yeniden Xingyuan adını aldı. Ming hanedanı 1368'de kente Hanzhong adını verdi. 1912'ye değin üst yöre (*fu*) olan Hanzhong bu tarihte il (*xian*) merkezi yapıldı.

Kentin başlangıçta el değmemiş ormanlarla kaplı olan çevresi 17. yüzyıldan önce çok seyrek bir nüfusu barındırıyordu. Aynı yüzyıl içinde ekimi başlatılan mısır ve tatlı patates gibi yeni ürünler dağ yamaçlarının tarıma açılmasını sağladı. Bundan sonra Sichuan ve Orta Yangtze bölgesiyle başka kesimlerden kente göç başladı ve kent nüfusu 19. yüzyıla değin hızla arttı.

1950'lerin başında Baoji'yi Chengdu'ya (Sichuan) bağlayan ve yaklaşık 110 km batıdan geçen demiryolunun inşa edilmesiyle ulaşım merkezi olarak taşıdığı geleneksel önemini bir ölçüde yitiren Hanzhong, günümüzde önemli bir tarım pazarı ve Shaanxi'nin güney kesiminden gelen tarımı ürünlerinin toplandığı bir merkezdir. Yörede mısır, pirinç, çay ve çeşitli meyveler yetiştirilir; kereste ve öteki bazı orman ürünleri elde edilir. Kentin sınırlı hafif sanayisi daha çok dokumacılığa dayanır. Nüfus (1989 tah.) 163.000.

haoma, Zerdüşt dininde, kutsal bitki ve ondan yapılan içki. Bu bitkiyi ezerek içkinin hazırlanması ve içilmesi Zerdüşt ayinlerinin temel öğelerinden birdir. *Haoma* ayrıca bir tanrı olarak da kişileştirilmiştir. Bu kişiliğiyle sağlık, üretkenlik, hatta ölümsüzlük gibi temel özellikler bağışlar; bakırelere koca ihsan eder. Yeryüzündeki *haoma* bitkisinin kaynağı, cennetsi bir dağda yetişen parlak beyaz bir ağaçtır. Bu beyaz *haoma*'nın filizleri dünyaya tanrısal kuşlarca taşınır.

Haoma Sanskrit dilindeki *soma* sözcüğünün Avesta'da kullanılan biçimidir. İki kavramın dinsel anlamlarının benzerliği, bilim adamlarınca, Zerdüşt dininden önceki bir Hint-İran dininin göstergesi sayılır.

Haoqing, Wade-Giles yazımında CHAO-CH'ING, GAOYAO (Wade-Giles yazımında KAO-YAO) olarak da bilinir, Çin'de Guangdong yönetim bölgesinin (*sheng*) batı kesiminde kent. Guangzhou'nun (Kanton) 80 km batısında bulunan kent Xi Irmağının kuzey kıyısında ve Guangzhou'ya giden ırmak yoluna egemen konumdaki ünlü Lingyang Vadisinin hemen yukarısındadır.

Haoqing eski bir kenttir. Burada İÖ 1. yüzyılda bir kasaba kuruldu. İS 502-519 arasında Gaoyao komutanlığının (*jun*) bulunduğu kent, 589'dan sonra Duan adıyla anılmaya başladı, 1118'de Haoqing üst yöresine (*fu*) dönüştürüldü.

Verimli ve zengin bir tarımsal bölgenin merkezi olan Haoqing'de yerel ürünleri işleyen çeşitli küçük sanayi kuruluşları vardır. Irmak üzerindeki liman özellikle Gansu yönetim bölgesinin doğu kesimiyle yapılan ticarette önemlidir. Kent, güzel manzaralı bölgeleriyle de çok sayıda turist çeker. Nüfus (1989 tah.) 177.300.

Haora, HABARA ya da HOVRA olarak da bilinir, Hindistan'ın kuzeydoğusunda, Batı Bengal eyaletinde il ve il merkezi kent. Kalküta metropoliten alanının içinde yer alan kent Hugli Irmağının hemen batısındadır. Büyük Anayol'la bağlantıları vardır ve Hindistan'ın iki ana demiryolunun bitiş noktasıdır. Irmak limanı tersaneler ve doklarla çevrelenmiştir. Önemli sanayi etkinlikleri arasında jüt, un, pirinç, yağlı tohum ve pamuk işleme, kerestecilik, haddecilik ile kimyasal ürünler, cam, çorap, sigara ve pil imalatı sayılabilir. Güneydeki banlıyösü Sibpur'da hafif sanayiler ve demiryolu atölyeleri vardır. Sibpur'da 1786'da kurulan botanik bahçesinde, çevresi 430 m'yi bulan bir alana yayılan 27 m yüksekliğinde bir banyan ağacı bulunmaktadır. 1862'de belediye olan Haora'da çeşitli yüksekokullar vardır.

1.474 km²'lik Haora ili çok sayıda ırmağın kestiği alüvyonlu bir delta alanıdır; en önemli akarsuları Hugli, Damodar ve Rupnarayan'dır. Yağmur mevsiminde taşkınlar görülür. Başlıca tarımsal ürünler pirinç, jüt, mısır ve arekcevizidir. İlin sanayi bölgesi Balli'den Bauria'ya uzanan Hugli kıyısıdır.

Nüfus (1991) kent, 946.732; (1981) il, 2.966.861.

Hap *bak.* Apis

hapis, bir tür tavla oyunu. *Ayrıca bak.* tavla.

hapis cezası, kişisel özgürlüğü bağlayıcı ceza türü. Hükümlünün genellikle cezaevi(*) gibi bir kurumda tutulması yoluyla yerine getirilir. Korkutma-önleme, korkutma-uslandırma işlevlerini karşılamada en etkili yol olarak kabul edilmekle birlikte özgürlükten yoksun bırakılmanın ruhsal bozukluklara yol açtığı ve cezaevinden çıkıldığında sosyal yaşama uyumun zorlaştığı da bilinmektedir. Avrupa'da çağdaş anlamda cezaevi kullanılmasına 17. yüzyılda başlanmış, İngiltere'de cezaevi koşullarının iyileştirilmesinde John Howard'ın çalışmalarının büyük etkisi olmuştur.

Hapis cezalarının infazı konusunda başlıca dört sistem vardır. Bunlardan birincisi 1829'da Philadelphia'daki Doğu Eyalet Cezaevi'nde uygulamaya konan ve hükümlünün gece gündüz sürekli hücrede bulundurulmasını öngören Pennsylvania sistemidir; temelinde yalnızlığın pişmanlık getirmeye ve kendini ıslaha yaradığına ilişkin Quaker inancı yatar. İkincisi, hükümlülerin gündüz bir arada, ama hiç konuşmadan çalıştırılmalarını, geceleri ise hücrede bulundurulmalarını öngören Auburn sistemidir. Adını New York'un Auburn Eyalet Hapishanesi'nden alan bu sistem ABD'de zamanla Pennsylvania sisteminin yerine geçmiştir. Her iki sistem de suçlularla bir arada bulunmanın suça eğilim yarattığını ya da bu eğilimi pekiştirdiğini varsayar. Üçüncüsü, not ya da puan sisteminin geliştirilmiş biçimi olan ve başlangıçta sıkılığı, sürenin sonu yaklaştıkça ve hükümlü iyi hal gösterdikçe yumuşamayı öngören İrlanda sistemidir. Son olarak da cezaevlerinde bilimsel yöntemlerle uslandırma-sosyalleştirmeyi ve suçluda kendi kendini kontrol duygusunu geliştirmeyi amaçlayan yeni sistemden söz edilebilir.

Türk hukukunda hapis cezaları ağır hapis, hapis ve hafif hapis olarak belirlenmiştir. Ağır hapis cezası, müebbet ya da geçici olabilir; müebbet hükümlünün ömrünün sonuna değin, geçiciyse, yasada sürenin açıkça gösterilmediği durumlarda 1-24 yıl sürebilir. Hapis cezası 7 günden 20 yıla kadardır; yasada süre açıklanmamışsa yukarı sınır 5 yıldır. Hafif hapis cezası 1 günden 2 yıla kadardır. Kısa süreli hapis cezası bir başka cezaya ya da tedbire çevrilebilir. Bunlar para cezası, aynen iade ya da tazmin, 6 ayı geçmemek üzere bir eğitim ya da uslandırma kurumuna devam etme, bir yılı geçmemek üzere belli bir yere gitmekten, bazı faaliyet ya da meslek ve sanatı icradan yasaklanma, her tür ehliyet ve ruhsatnamenin bir aydan bir yıla kadar geçici olarak geri alınması biçiminde olabilir. Kısa süreli hapis cezalarının belli koşullar altında hükümlünün oturduğu yerde, hafta sonlarında ya da cezaevinde geceleri yerine getirilmesi de söz konusu olabilir.

hapis hakkı, alacaklının, kendisine bir edimde bulunmadıkça elindeki şeyi borçluya vermeme hakkı. Bu hakkın kullanılabilmesi için, alacaklının söz konusu nesneye malikinin rızasıyla zilyet olmuş olması, alacağının bu nesneyle bağlantılı bulunması ve vadesinin de gelmiş olması gerekir. Zilyetlik ve alacak tacirlerin ticari ilişkisinden doğmuşsa, bağlantı söz konusu olur. Hapis hakkı alacaklının iyi niyetle zilyet olması koşuluyla borçlunun maliki olmadığı nesneleri de kapsar. Ama üçüncü kişilerin önceki zilyetliklerinden doğan hakları saklıdır. Hapis hakkı Borçlar Kanunu'nun 267. maddesi ile Türk Ticaret Kanunu'nun çeşitli maddelerinde düzenlenmiştir.

hapishane *bak.* cezaevi

hapkido (Kore dilinde "gücü düzenleme sanatı"), Kore'ye özgü kendini silahsız savunma biçimi. Temelde geleneksel *tae kyon* dövüş sanatındaki hızlı dairesel dönüşlere ve tekme hareketlerine dayanır. Ama bunlara yumruk ve dairesel savurma hareketleriyle Japon sporu *aikido*'nun boyun eğdirme ilkesi de eklenmiştir. Dairesel hareketlerin ağırlık taşıması akıcı bir dövüş biçimine olanak vermekte, hareket bir sonrakiyle birleşebildiği gibi dönüş ekseninin değiştirilmesiyle kuvvetin yönü de kolayca değiştirilebilmektedir. Önceleri kendini savunma ve manevi yönden gelişme amacıyla kullanılan *hapkido* teknikleri günümüzde karate türü serbest dövüş karşılaşmalarına girmiştir. *Ayrıca bak.* dövüş sanatı.

Haplosporea, *Sporozoa* (sporlular) altfilumundan, omurgasızların ve basit yapılı omurgalıların içasalağı olan tekhücreliler altsınıfı. Bu altsınıfın en iyi bilinen cinslerinden *Ichthyosporidium* balıklarda, *Coelosporidium* hamamböceklerinde, gruba adını veren *Haplosporidium* halkalısolucanlar ve öbür omurgasızlarda görülür. *Haplosporea* üyeleri tek ya da çok çekirdekli ve amipsi yapıdadır. *Haplosporidium* gibi tek çekirdekli asalaklar art arda çekirdek bölünmesiyle çok çekirdekli bir sitoplazma kütlesi (plazmodyum) geliştirir. Plazmodyumun tek çekirdekli yapılar halinde bölünmesinden sonra oluşan sporlar yeni konağa geçer. Sporlarda kutup iplikleri yoktur. Sert kabuklarında kuyruğa benzer uzantılar bulunabilir. Bazılarının bir kutbunda kapaklı bir delik vardır.

happenings *bak.* oluşumlar

hapsen tazyik, bir kişinin, yasanın açıkça öngördüğü durumlarda yargıç kararıyla bir süre hapsedilerek belli bir davranışta ya da edimde bulunmaya zorlanması. Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu'na (HUMK) göre tanıklıkta bulunma zorunluluğu altındaki bir sanık, cevap vermekten ve yemin etmekten kaçınırsa önce para cezasına çarptırılır, sonraki duruşmada da bu tutumunda direnirse mahkeme kararıyla 15 günü geçmemek üzere hapsedilir (m. 271). Türk icra hukukunda hukuki taahhütlerden dolayı hapsen tazyik yolu ilke olarak kapalıdır. Bunun istisnaları kötü niyetli borçlunun bu yoldan cezalandırılmasını öngören İcra İflas Kanunu'nun 331-334. maddeleri ile mal bildirimi konusundaki hükümdür. Kanunun 76. maddesine göre, mal beyanında bulunmayan borçlu, alacaklının talebi üzerine, bildirimde bulununcaya değin icra tetkik hâkiminin kararıyla yalnız bir kez ve 3 ayı geçmemek üzere hapsedilerek bildirimde bulunmaya zorlanabilir.

hapten, tek başına bağışıklık sağlayamayan, ancak kendisinden daha büyük bir bileşiğe, çoğunlukla da bir proteine bağlanarak antikor oluşumunu uyaran basit bileşik. Hapten ile proteinin birleşmesine yanıt olarak antikor oluştuktan sonra, hapten antikorla özgün bir tepkimeye girerek alerjiye yol açar. Haptenle birleşen protein genellikle vücudun kendi proteinlerinden biridir. Tepkimede yer almaz; yalnız hapteni taşımaktan sorumludur. Alerjiye neden olan birçok ilaç (örn. penisilin) haptenler gibi ancak bir proteinle birleştikten sonra tepkimeye girebilir. *Ayrıca bak.* antijen.

haptoglobin, insanda kan serumunun α-globülin altgrubundan renksiz bir protein türü. Haptoglobinlerin başlıca işlevi zedelenmiş alyuvarlardan açığa çıkan hemoglobini, parçalanması için retikülöendotelyal sisteme(*) taşımaktır. 1-1, 2-1 ve 2-2 olarak adlandırılan ve sık rastlanan üç türünden başka ender bulunan üç türü daha vardır; bu türlerin, üç allelin kendi aralarındaki değişik birleşme kombinasyonları sonucunda ortaya çıktığı sanılmaktadır. Vücudun herhangi bir yerinde iltihaplanma olursa serumdaki haptoglobin düzeyi yükselir; alyuvarların yıkımıyla ortaya çıkan hastalıklar ve bazı karaciğer hastalıklarında ise düşer.

Har Dayal, Lala (d. 14 Ekim 1884, Delhi, Hindistan - ö. 4 Mart 1939, Philadelphia, ABD), Hindistan'daki İngiliz yönetimine son verilmesi ve laik bir dünya devleti kurulması için çalışan Hintli devrimci ve bilim adamı.

Lahor'daki Devlet Yüksekokulu'nda (Pencap Üniversitesi) öğrenim gördü. İlk devrimci düşüncelerini orada edindi. Daha sonra Hindistan hükümetinin bursuyla Oxford'daki St. John's College'a gönderildi. Hintli öğrenciler arasında devrimci düşünceleri yayan *Indian Sociologist*'in yayın yönetmeni Şyamaci Krişnavarma'dan etkilendi. 1907'de bursunu bıraktı, 1908'de Hindistan'a döndü. Ama hükümet, çalışmalarına engel olunca Hindistan'dan ayrılarak Paris'te Krişnavarma'ya katıldı. Bir süre Avrupa'da dolaştıktan sonra 1911'de ABD'ye giderek California'ya yerleşti. Orada kısa bir süre Stanford Üniversitesi'nde ders verdi, anarşist hareketle ilişki kurdu, Hindistan'daki İngiliz yönetimine karşı bir ayaklanma örgütlemeyi amaçlayan Ghard (Gadar) Partisi'ni kurdu. Mart 1914'te ABD göçmen bürosunca anarşistlik suçundan tutuklandı. Kefaletle serbest bırakıldıktan sonra, önce İsviçre'ye, oradan da Berlin'e kaçtı. Berlin'deki öbür Hintli devrimcilerle birlikte, Afganistan'da İngilizlere karşı bir ayaklanma örgütlemeye çalıştı.

I. Dünya Savaşı'nda Almanların yenilgiye uğramasından sonra, Hint felsefesi profesörü olarak Stockholm'e yerleşti ve *Forty-Four Months in Germany and Turkey* (Almanya ve Türkiye'de Kırk Dört Ay) adlı yapıtını yazdı. Savaş deneyimlerini aktardığı bu kitabında eğer bağımsızlıklarını kazanmamış olsalardı, Asya'nın güçsüz ülkeleri için İngiliz ya da Fransız emperyalizminin Alman ya da Japon emperyalizminden daha olumlu sonuçlar doğurabileceğini ileri sürdü. Yaşamının son yıllarında devrimci düşüncelerinden uzaklaşan Har Dayal, Hindistan'da İngilizlerle ortak bir yönetim kurulmasını savunmaya başladı. Ayrıca Batı kültür ve değerlerinin önde gelen savunucularından biri durumuna geldi. 1920'lerin sonlarında ABD'ye yerleşerek Berkeley'deki California Üniversitesi'nde Sanskrit dersleri verdi.

Har Rai (d. 1630, Pencap - ö. 1661, Pencap, Hindistan), yedinci Sih gurusu. Yönetimi sırasında Sih cemaati sıkıntılı bir dönem yaşamış, dedesi Guru Hargobind gibi büyük bir asker olmayan Har Rai Hint-Türk saldırılarına karşı koyamamıştır.

Har Rai zamanını yönetsel ve askeri görevlerinden çok düşünmeye ve tinsel etkinliklere ayırırdı. İktidarda bulunmanın anlamını hemen hiç bilmiyordu. Yönetimi sırasında Sih misyoner etkinlikleri azaldı; uzun süre topluluk yaşamının dışında kalması da önderlerini görünce yüreklenen

halkın güçsüzleşmesine yol açtı. Böylece ülke içinde ona karşı bir muhalefet oluştu. İlk siyasal hatası, iktidardaki Hint-Türk hükümdarı Evrengzib'in (hd 1658-1707) kardeşi Dârâ Şükuh'un ayaklanmasını desteklemek oldu. Kendi gözünde ise gerçek bir Sih olmanın gereğini yapmış, gereksinme duyan birine yardım etmişti. Evrengzib bu alışılmadık davranışını açıklaması için çağırdığında ise Har Rai yerine oğlu Ram Rai'yi gönderdi.

Ram Rai'nin Evrengzib'in sarayında, olmayacak işler başardığı ve Sih kutsal kitabı *Adi Granth*'ta bir satırı değiştirerek babasını bağışlattığı söylenir. Guru Har Rai oğlunun bu günahını hiç bağışlamamış ve ölmeden önce ardılı olarak Ram Rai'nin yerine beş yaşındaki küçük oğlu Hari Krişen'i göstermiştir.

hara-kiri (Japoncada "karın yarma"), SEPPUKU (Japoncada "kendi karnını deşme") olarak da bilinir, Japonya'da feodal dönemde *samurai* (savaşçı) sınıfından erkeklerin uyguladığı onurlu intihar yöntemi. *Hara-kiri* terimi daha çok Japonya dışındaki ülkelerde yaygındır; Japonlar *seppuku* terimini yeğler. Asıl *hara-kiri*, kısa bir kılıcın karnın sol yanına batırılarak sağa ve sonra da yukarı çekilmesidir. Ama *hara-kiri*'nin tam olması için bıçak bir kez de göğsün altına sokulur, ilk yarık boyunca aşağıya çekilir ve sonunda *samurai* kendi boğazını keser. Bu çok acılı ve yavaş intihar yönteminin amacı, *samurai*'ın cesaretini, özdenetimini ve kararlılığını göstermesi, intihar girişiminde içten olduğunu kanıtlamasıdır.

Zorunlu ve gönüllü olmak üzere iki türü vardı. Gönüllü *hara-kiri* 12. yüzyılda baş gösteren savaşlar sırasında ortaya çıktı. Yenik savaşçılar bu yolla tutsaklığın onur kırıcı sonuçlarından kurtuluyordu. *Samurai*, ayrıca ölen efendisine bağlılığını kanıtlamak, bir üstünün ya da bir yöneticinin uygulamalarını protesto etmek amacıyla ya da görevinde gösterdiği başarısızlık yüzünden *hara-kiri* yapabilirdi. Japonya'da yakın geçmişte de çok sayıda gönüllü *hara-kiri* olayı görülmüştür.

Zorunlu *hara-kiri* ise *samurai*'lara verilen en büyük cezaydı. *Samurai*'ı sıradan bir cellat tarafından kafası kesilerek ölme onursuzluğundan kurtarmak amacıyla geliştirilen bu yöntem 15. yüzyıldan, yasaklandığı 1873'e değin yaygın biçimde uygulandı. *Hara-kiri* töreninin doğru uygulanmasına büyük önem verilirdi. Tören, ölüm cezasını kararlaştıran makamın tayin ettiği bir tanığın (*kenşi*) önünde gerçekleştirilirdi. Mahkûm, iki hasır (*tatami*) üzerinde diz çöker, arkasında ise yardımcı (*kaişakunin*) olarak genellikle bir dostu ya da akrabası kılıcını çekmiş olarak ayakta dururdu. Mahkûmun önüne, üzerinde kısa bir kılıç olan küçük bir masa getirilirdi; *hara-kiri*'den hemen sonra, *kaişakunin* mahkûmun başını uçururdu. *Samurai* kılıca uzandığı anda başının uçurulması da sık görülen bir uygulamaydı. Mahkûmun kılıca uzanması, ölümün *hara-kiri* yoluyla gerçekleştiği anlamına geliyordu.

Hara Takaşi, HARA KEI olarak da bilinir (d. 15 Mart 1856, Morioka - ö. 4 Kasım 1921, Tokyo, Japonya), Japonya'nın, soylu kökenli olmayan ilk başbakanı ve ülkenin gerçek anlamdaki ilk parti başkanı.

Kuzey Japonya'nın yüksek *samurai* (savaşçı) ailelerinin birinden geliyordu. Tokyo Üniversitesi'ni bitirdikten sonra gazeteci olarak çalışmaya başladı. 1882'de Dışişleri Bakanlığı'na girdi, 15 yıl sonra büyükelçi olarak Kore'ye gönderildi. Bu arada, Japonya'nın en etkili gazetelerinden *Osaka Mainiçi*'nin yayın yönetmeni oldu (1889). 1900'de Rikken Seiyukai'nin (Meşrutiyetçi Yönetim Dostları Partisi) kuruluş çalışmalarına katıldı. Aynı yıl parlamentoya girdi. 1906-08, 1911-12 ve 1913-14'te içişleri bakanı olarak görev yaptı. 1914'te parti başkanlığına getirilen Hara, Seiyukai'yi halka güven duygusu vererek destek kazanan Amerikan tipi bir parti durumuna getirdi. Hara'nın 29 Eylül 1918'de başbakanlığa getirilmesiyle, Seiyukai'nin ve onu destekleyen iş çevrelerinin Japon sıyasal yaşamında ağırlık taşıyacağı 20 yıllık dönem başlamış oldu.

Hara başbakanlığı sırasında, oy verme hakkını Seiyukai'nin tabanını oluşturan küçük toprak sahiplerini kapsayacak biçimde genişletti. Ordunun gücünü azaltmaya çalıştı, Sibirya'da Japon askeri bulundurulmasına karşı çıktı. 1921'de aşırı sağcı bir genç tarafından öldürüldü.

Harabî, EDİB HARABİ olarak da bilinir, asıl adı AHMED EDİB (d. 1835, İstanbul - ö. 1916, İstanbul), Bektaşi inançlarını işleyen yergi ağırlıklı nefesleriyle tanınan şair. Bazı şiirlerinde Edib mahlasını kullanmıştır.

19. yüzyılın önde gelen Bektaşilerinden Mehmed Ali Hilmi Dede Baba'ya bağlıydı. Bahriyede gemi kâtipliği, Girit ve Limni adalarında liman başkanlığı yaptı. Bektaşi şiir geleneğine uyarak bazı boş inançlarla katı dinsel kuralları ağır ve alaylı bir dille eleştirdi. Naciye ve Zehra mahlaslarıyla yazdığı iki nefeste kadın haklarını savundu. Nefesleri bütün Bektaşi tekkelerinde okunarak yaygınlık kazandı. Hece ve aruz vezinlerinin bütün kalıplarında yazdığı şiirlerindeki başarısı, dönemin şair ve bilginlerince de övüldü. Hiciv ve espri anlayışı çok güçlü olan Harabî, Edebiyat-ı Cedide topluluğunu alaya alan şiirler yazdı, Namık Kemal'in bazı şiirlerini tahmis etti. Nefes, hiciv, koşma ve mersiyeleri ile bazı olaylara düşürdüğü tarihleri içeren *Divan*'ından seçmeler, H. H. Erdikut'un *Edip Harabî'nin Dıvanı* (1950) ve Sefer Aytekin'in *Harabi, Hayatı ve Deyişleri* (1959) adlı yapıtlarında yayımlanmıştır.

haraç, HARAC-I ARAZI olarak da bilinir, İslam hukukunda, Müslüman olmayanların devlete ödemekle yükümlü olduğu toprak vergisi. Müslüman olmayan tebaanın yükümlü olduğu öteki vergi türü cizye(*) de harac-ı rüus olarak anılır. Buna karşılık bazı kaynaklar harac-ı araziden cizyetü'l-arz adıyla da söz eder. Harac-ı arazi çift ve öşürün karşılığı olduğu için rüsüm-u şer'iyyeden sayılır. İslamın ilk dönemlerinde Medine pazarına gelen yabancı tüccarların pazarladıkları mallardan alınan vergiye de haraç denirdi.

İslamdan önceki yüzyıllarda İran'da ve Ortadoğu'da "haraga" adlı bir vergi alınıyordu. Kuran'da (Müminûn: 70) haraç alınmasına izin verilince bu vergi kısa zamanda yaygınlaştı. Haraç iki türe ayrılırdı: Toprağın büyüklüğüyle orantılı, miktarı yıllara göre değişmeyen harac-ı muvazzaf ile ürünle orantılı harac-ı mukasım (Müslüman çiftçilerin yükümlü olduğu "çift" ve "öşür" de bu ayrıma dayalıydı). Harac-ı mukasım, toprak ve bölge özelliğine göre ürünün üçte biri ile onda biri arasında değişen oranlarda hesaplanıyordu. 8. yüzyıldan sonra İslam ülkelerinde, yerli gayri müslimlerin ödeyecekleri haraç oranları yasalara bağlandı.

Osmanlı maliye örgütündeki haraç muhasebeciliği, ülke bütünündeki haraç ve cizye işlerinden sorumluydu. Bu örgütün haraç toplama görevlilerine "haraç nişanı" adlı özel belgeler verilirdi. Tanzimat döneminde tebaanın yükümlülükler açısından eşitliği gündeme gelince cizye gibi haraç da önemli bir sorun doğurdu. İslahat Fermanı'yla (1856) cizye ve haraç kaldırıldı, ama Müslüman olmayanların askerlik yükümlülüğü yerine "bedel-i askeri" ödemeleri gibi bir esneklik getirildi. Bu, eskiden askere alınmayan ama haraç ödeyen gayri müslimlerin, bu kez haraca eşit oranda bedel-i askeri ödeyerek askerlik yükümlülüğünü yerine getirmiş sayılmaları demekti. Gerçekte bir ayrıcalık olan bu uygulama Batılı devletlerin Osmanlıları Hıristiyanlardan haraç almakla suçlamasını gene de önleyemedi. İlk Meclis-i Mebusan'ın 2 Haziran 1877'deki oturumunda bedel-i askeri sert tartışmalara yol açtı. Bir Rum mebusu, bazı gençler yurt savunması için can verirken bazılarının para karşılığında bu yükümlülükten kurtulmasını eleştirdi. Haraç'ın bedel-i askeri adıyla alınması 1908'e değin sürdü. 1908'de çıkarılan askerlik kanunuyla herkes belli yaş sınırları içinde askerlik yükümlüsü sayıldı.

Eflâk ve Boğdan gibi yöneticileri ve halk çoğunluğu Hıristiyan olan eyaletlerin 19. yüzyıla değin yıllık olarak ödedikleri toplam cizye ve haraç bedeli haraç-güzâr olarak anılırdı.

Harahuvatiş *bak.* Arakhosia

harai, HARAE, BARAI ya da BARAE olarak da yazılır. Japon Şinto dininin öngördüğü çok sayıdaki anınma törenlerine verilen ad. *Harai* törenleri ve suyla özel bir anınma biçimi olan *misogi* ile kişi, *kami*'nin (tanrı) huzuruna çıkmaya hazırlanır. Temel anınma araçları tuz, su ve ateştir. Törenlerin birçoğu Japonya'nın eril yaratıcısı İzanagi'nin başvurduğu yöntemlere bağlanır; örneğin efsaneye göre İzanagi karısı ve kız kardeşi İzanami'nin çürüyen bedenini ölüler dünyasında görmenin yol açtığı kirden anınmak için soğuk deniz suyunda yıkanır.

Anınmanın derecesi değişmekle birlikte tapınağa girmeden, ayine katılmadan, dinsel kutlamalar ya da geçit törenleri başlamadan önce hep *harai* gelir. Basit törenlerde yalnızca eller yıkanır, ağız çalkalanır ya da rahip kâğıt parçalarının ilistirildiği tahta bir çubuk olan *harai-gusi*'yi, tapınacak kişinin başı üzerinde sallar. Törene katılan rahipler ise yıkanmayı, perhizi ve uyarıcı kullanmamayı gerektiren geniş kapsamlı bir anınmayla bedenlerini, kalplerini, çevrelerini ve ruhlarını düzene koymalıdırlar. *O-harai* adı verilen büyük anınma törenleri 30 Haziran ve 31 Aralık'ta olmak üzere yılda iki kez, ayrıca bütün ülkeyi günahlardan arındırmak için ulusal felaket dönemlerinde düzenlenir.

Harald I, lakabı MAVİ DİŞ HARALD Danca HARALD BLÅTAND (d. y. 910 - ö. y. 985, Jumne, Danimarka), ülkesinin birliğini sağlayan Danimarka kralı (y. 940 - y. 985).

Jelling (Kuzey Jutland) ve çevresinde hüküm süren yeni bir krallık soyunun ilk önemli üyesi olan Gorm'un (Yaşlı) oğluydu. Babasının çabalarını sürdürerek ülkenin birleştirilmesine yönelik çabaları sonuçlandırdı. Ayrıca Danlara Hıristiyanlığı kabul ettirdi ve Norveç'i fethetti. Harald'ın vaftiz edilmesinden sonra (y. 960), putperest olan babasının mezarı, iki büyük tepe arasına inşa edilen kiliseyle birlikte bir Hıristiyan tapınağına dönüştürüldü. Öte yandan Hamburg Başpiskoposluğu'na bağlı olarak yeni atanan Jutland piskoposları ülkeyi Hıristiyanlaştırmak için yoğun çaba harcadılar. Harald'ın Norveç'te girişmiş fetihleri, oğlu I. Svend (Sweyn) sürdürdü. 1013'te İngiltere'yi fetheden Svend'in oğlu Canute'un hükümdarlığı sırasında İngiltere'de, İsveç'in bazı bölümlerini de içine alan büyük bir Anglo-İskandinav krallığı kuruldu.

Harald I, lakabı SARIŞIN ya da GÜZEL SAÇLI HARALD, Norveççe HARALD HÅRFAGER, Eski İzlanda dilinde HARALD HÁRFAGRI (d. y. 860 - ö. y. 940), tüm Norveç üzerinde egemenlik iddiasında bulunan ilk kral. 9. yüzyılda yaşamış savaşçı İskandinav şeflerinin en büyüklerinden biridir. Ülkenin batı kıyıları dışında gerçek bir denetim kuramamıştır.

Norveç'in güneydoğusundaki toprakların bir bölümünde hüküm süren Halvdan'ın (Siyah) oğluydu. Babası İsveç'in eski krallık hanedanı Yngling'lerden geliyordu. On yaşındayken babasının yerine hükümdar oldu. Uppland'da baş gösteren bir ayaklanmayı bastırarak ilk zaferini kazandı. Öte yandan Lade kontu Håkon'la yaptığı barış antlaşmasından yararlanarak ülkenin batı kesimlerinde fetihlere girişti. Bu seferler sırasında kazandığı en önemli zafer olan Hafrsfjord Çarpışması'nın tarihi, ortaçağ tarihçilerine göre 872'dir. Çağdaş tarihçiler ise bu çarpışmanın 10-20 yıl sonra gerçekleştiği kanısındadır.

Harald'ın fetihleri ve koyduğu vergiler, birçok şefin kabileleriyle birlikte Britanya Adalarına ve komşu ülkelere göç etmesine yol açtı. Göç edilen yerler arasında, İskandinavyalıların Harald'ın hükümdarlığı sırasında keşfettikleri İzlanda'nın da olduğu sanılır. Kıyı ticaretini denetimi altına alarak büyük bir servet edinen Harald, güneybatıdaki toprakları üzerinde sıkı bir denetim kurmakla birlikte ülkenin öteki bölgelerini kendisine bağlı kabile şefleri aracılığıyla yönetti. Ülke yönetimine en büyük katkısı yerel yönetim birimlerini (*lagting*) oluşturmaktı.

Harald'ın yaşamıyla ilgili en güvenilir kaynaklar, onun zamanında ortaya çıkan ama 13. yüzyıllarda İzlanda'da yazıya geçirilen şiirlerdir. Ayrıca 12. ve 13. yüzyıllarda İzlanda ve Norveç'te yazılmış tarih kitaplarında da onun hükümdarlık dönemi anlatılır. Pek güvenilir olmayan bu kaynakların en kapsamlısı İzlandalı Snorri Sturluson'un (ö. 1241) *Heimskringla* adlı kitabıdır.

Harald II EIRIKSSON, lakabı GRI PELERİNLİ HARALD, Norveççe HARALD GRÅFELL, Eski İzlanda dilinde HARALD GRÁFELDR (d. y. 935 - ö. y. 970), kardeşleriyle birlikte I. Håkon'u devirerek tahta çıkan Norveç kralı (y. 961-y. 970). Zorbalığıyla tanınmış ve Norveç'te ilk Hıristiyan misyonları kurmuştur.

I. Håkon'un üvey kardeşi I. Erik'in (Bloodax) oğluydu. Babasının ölümünden sonra Danimarka'ya sığındı. Danimarka kralı olan amcası I. Harald'ın (Mavi Diş) yardımıyla I. Håkon'u devirmek için kardeşleriyle birlikte Norveç'e saldırılar düzenledi, yaklaşık 961'de Håkon'u öldürüp Norveç kralı oldu. Acımasız bir hükümdar olan Harald, Oslo bölgesinde hüküm süren kral-lardan ikisi ile Lade kontu Håkon'u öldürdü. Öte yandan puta tapınmayı yasaklayarak halk arasında hoşnutsuzluk yarattı. Ayrıca Norveç'teki bazı mülklerine el koyduğu amcası I. Harald'ın düşmanlığını kazandı. Amcasının da desteğiyle kendisine savaş açan Lade kontunun oğlu Håkon Sigurdsson tarafından yaklaşık 970'te öldürüldü.

Harald III SIGURDSSON, lakabı ACIMASIZ HARALD, Norveççe HARALD HARDRAADE ya da HARDRÅDE (d. 1015, Norveç - ö. 25 Eylül 1066, Stamford Bridge, Yorkshire, İngiltere), 1045-66 arasında Norveç kralı. Tahta çıkmadan önce Bizans ordusunda çarpışan en önemli Viking savaşçısıydı. Kendisine bağlı kabile şeflerini ezmesi, Danimarka'yı ele geçirmek için yürüttüğü mücadelede onlardan gördüğü askeri desteği yitirmesine yol açmıştır.

Norveç'in kuzeydoğusunda hüküm süren kabile şefi Sigurd Sow (Syr) ile Norveç kralı II. Olav'ın annesi Estrid'in oğluydu. On beş yaşındayken, Viking tarihinin en ünlü savaşlarından biri olan Stiklestad Çarpışması'nda (1030) II. Olav'la birlikte Danimarkalılara karşı çarpıştı. Olav savaşta öldü. Harald ise Rusya'ya kaçarak Kiev büyük prensi I. Yaroslav'ın (Akıllı) hizmetine girdi, daha sonra da Yaroslav'ın kızı Yelizavêta'yla evlendi. Ardından Bizans imparatoru IV. Mikhail'in (hd 1034-41) ordusuna girerek Bizanslılarla birlikte Sicilya ve Bulgaristan'da çarpıştı. Hac amacıyla Kudüs'e de gittiği sanılan Harald'ın Bizans ordusundaki başarıları gerek Bizanslı, gerek Norveçli ortaçağ tarihçilerinin yapıtlarında anlatılır.

Harald 1045'te Norveç'e dönünce yeğeni olan Kral I. Magnus Olavsson'la birlikte hüküm sürmeyi kabul etti. 1047'de Danimarka'ya karşı düzenledikleri bir sefer sırasında Magnus'un ölmesi üzerine ülkenin tek kralı oldu. Tahta çıkmasını izleyen 15 yıl boyunca Danimarka tahtını II. Svend'den almak için çeşitli girişimlerde bulundu. Svend'in Niz Çarpışması'nda (1062) yenilgiye uğramasının ardından, Harald ve Svend aralarındaki çekişmeye son verip birbirlerini Norveç ve Danimarka hükümdarları olarak tanıdılar. Harald, Papa II. Alexander ve II. Svend'le ittifak kurmuş olan, Bremen başpiskoposu ve Kutsal Roma-Germen imparatorunun İskandinav ülkelerindeki temsilcisi Adalbert'le de çatıştı. İki din adamı arasında düşmanlık yaratarak Norveç Kilisesi'nin bağımsızlığını korudu.

Orkney, Shetland ve Hebrid adalarında Norveç'e ait toprakları genişleten Harald yeni İngiltere kralı II. Harold'a karşı ayaklanmış olan Kont Tostig'le ittifak kurarak 1066'da İngiltere'yi ele geçirmek için bir sefer düzenledi. Kuvvetleri savaşın başlangıcında bazı zaferler kazandıysa da Eylül 1066'da II. Harold tarafından Stamford Bridge'de bozguna uğratıldı. Bu savaşta ölen Harald'ın yerine oğlu II. Magnus (y. 1048 - y. 1069) geçti. Magnus yaşamının sonuna değin, kardeşi III. Olav'la birlikte Norveç kralı olarak hüküm sürdü.

Harald IV, lakabı HARALD GILLE ya da GILCHRIST (d. y. 1103, İrlanda - ö. 1136, Norveç), 1130-36 arasında Norveç kralı. Kardeşi olduğunu ileri sürdüğü Kral IV. Magnus'la (Kör) arasındaki iktidar çekişmesi Norveç'te 1240'a değin sürecek kanlı bir taht kavgası dönemini başlatmıştır. Acımasız bir hükümdar olmasına karşın, zayıf kişiliğiyle soyluların güçlenmesine ortam hazırlamıştır.

1128'de İrlanda'dan Norveç'e giderek Norveç kralı III. Magnus'un (hd 1093-1103) oğlu olduğunu ileri sürdü. Önce sıcak demir sınavından geçirildi. Ardından, III. Magnus'un yerine tahta çıkmış olan oğlu I. Sigurd Magnusson ve onun oğlu Magnus (sonradan IV. Magnus) yaşadıkça taht üzerinde hak iddiasında bulunmayacağına söz verdi. Sigurd bunun üzerine Harald'ı kardeş olarak tanıdı. Ama Harald, Sigurd'un 1130'da ölmesi üzerine verdiği sözü çiğnedi ve Norveç'in yarısında kendisini kral olarak kabul ettirdi. Magnus ise ülkenin geri kalan bölümünün hükümdarı oldu.

1134'te Harald ile IV. Magnus arasında savaş başladı. Savaşın başlangıcında Fyrileif'te yenilgiye uğrayan Harald, birliklerini takviye etmek üzere Danimarka'ya çekildi. Norveç'e dönüşünde Magnus'u esir alarak sakatlayıp kör etti ve bir manastıra kapattı (1135). Harald, böylece Norveç'in tek hükümdarı oldu, ama ertesi yıl, III. Magnus'un oğlu olduğunu ileri sürerek kendisi gibi taht üzerinde hak iddia eden Sigurd Slembi tarafından öldürüldü.

haram, İslamda, dince kesin biçimde yasaklanmış eylem. Haram tanımına giren yasaklar insanın can, mal, akıl, din ve nesil güvenliğini sağlamaya yönelik birer önlemdir. Bu yasaklara uymamak, yol açtığı tehlikeyle orantılı biçimde dünyada kınanmayı, belirli durumlarda ceza görmeyi, ahirette ise azabı gerektirir. Haramdan sakınmayanlar "fâsık", "günahkâr" ya da "âsi" olarak nitelenir ve güvenilirliğini yitirir. Bunun en basit sonucu, haram işleyenin tanıklığının kabul edilmemesidir.

Fıkıhçıların büyük çoğunluğuna göre, bir eylemi haram kılan nassın kesin olması ve olmaması (bir kuşku içermesi, zanni olması) arasında fark yoktur. Mütevatir ve meşhur olmayan, dolayısıyla ancak zanni bir kanıt getiren ahad hadislerle de bir eylem haram kılınabilir. Hanefi fıkıhçılar ise haramın gerçekleşmesi için kesin, kuşkuya yer vermeyecek bir kanıta dayanması gerektiği görüşündedir. Bu nedenle Hanefi fıkıhçılar mütevatir ve meşhur olmayan bir hadisle haram kılınan eylemler için haram yerine mekruh terimini kullanırlar. Bu terim haramlığında kuşku olan, ama gene de sakınılması gereken davranışları belirtir.

Bir eylemin haram kılınmasının temel nedeni zarar, kötülük ya da pislik içermesidir. Fıkıhçılar haramı bu açıdan ikiye ayırır: Li-aynihi haram (özü bakımından haram), li-gayrihi haram (dolaylı haram). Haram kılınan şey ya da eylem doğasındaki bir zarar, kötülük ya da pislik nedeniyle haram kılınmışsa "li-aynihi haram" olarak adlandırılır. Zina, şarap içmek, leş yemek, kan dökmek, adam öldürmek bu tür haramlardandır. Doğası, nitelikleri bakımından haram olmadığı halde bir harama götürmesi nedeniyle ya da bir dış neden sonucunda haram kılınanlar ise "li-gayrihi haram" olarak nitelenir. Bir çıkar karşılığında borç para vermek tefeciliğe götüreceği için, çıplaklık zinaya götüreceği için, çalınmış mal ve gasp edilmiş para ise elde ediliş biçimi nedeniyle bu tür haramlar arasında yer alır.

İslam, temelde insanı tehlikeye düşürecek kötülükleri ortadan kaldırmak amacıyla yasaklar koyduğu için, aynı kötülüklerin meşru kılıflar içinde işlenmesini de hoş görmez. Dolayısıyla bu tür uygulama ve hileler de haram kılınmıştır. Ama zorunluluk durumları da gözden uzak tutulmamış, zorunlulukların haramı mübah kılacağı genel ilkesi benimsenmiştir. Örneğin açlık ve susuzluktan ölüm tehlikesi ortaya çıktığında ölmemek için domuz eti ya da leş yemeye, şarap içmeye izin verilmiştir.

harami yengeç *bak.* palmiye yengeci

Haramukh, Büyük Himalayalar'da doruk. Hindistan Yarımadasının kuzey kesiminde, Cemmu ve Keşmir bölgesinin Hindistan'a bağlı olan bölümünde yer alır. Keşmir Vadisine egemen bir konumdadır. 5.143 m yüksekliğindeki Haramukh, Srinagar'ın 35 km kuzeyindedir. Himalayalar'daki dorukların çoğu gibi, Haramukh'un oluşumu da Prekambriyen Zamana (4 milyar-570 milyon yıl önce) rastlar.

Haran, Pakistan'da, Belucistan eyaletinin Kalat ilinde ilçe ve ilçe merkezi kent. Haran Kalat olarak da anılan kent Baddo Irmağından 10 km uzakta yer alır. Uzun süre kervanların taşıdığı malların depolanmasında kullanılmıştır. Kentte bugün de tuz, akdarı, buğday, karpuz, halı ve sepet ticareti yapılır.

Yüzölçümü 48.052 km² olan ilçe topraklarının büyük bölümü çöllerle kaplıdır.

Tepelerin yamaçlarıyla Baddo ve Maşkel ırmaklarının kıyılarında, ancak akarsular yükseldiğinde sulanabilen tarım alanları vardır. Buralarda buğday, arpa ve hurma yetiştirilir. Deve, keçi ve koyun besiciliği de yapılır. Bölgede önemli krom yatakları bulunur. Önceleri bir prenslikken 1884'te İngiliz denetimine geçen Haran, Kalat'taki İngiliz siyasal temsilcisine bağlanmıştır. 1940'ta Kalat'a bağlılığının yalnızca biçimsel olduğu kabul edilmiş, 1948'de Pakistan'a katılmıştır. Nüfus (1981 geç.) kasaba, 10.000; ilçe, 129.000.

Harappa, Pakistan'da, Pencap'ın Sahival bölgesinde köy. Ravi Irmağının bugün kurumuş olan yatağının sol kıyısında, Sahival kentinin güneybatısındaki bir dizi höyüğün üstünde yer alır. Köyde 1921'den bu yana

Harappa'daki kazılarda ortaya çıkarılan zanaatçılar mahallesinin kalıntıları, Pakistan
Paul Almasy

sürdürülen kazılarda İndus Vadisi uygarlığına ait büyük bir kentin kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Köy, Mohenco-daro'dan sonra ikinci büyük yerleşme ve onunla birlikte İndus Vadisi uygarlığının iki başkentinden biridir.

Yerleşim alanını bulan ve yörede ilk kazıları yapan arkeolog Sir John Marshall'dır. Bu kazılarda ortaya çıkarılan buluntularla, Tarihöncesi Hint uygarlığına ilişkin bilgiler İÖ y. 3500'lere değin uzanmıştır. 1946'da Sir R. E. Mortimer Wheeler'ın yaptığı kazılarda ise, 33 m × 65 m boyutlarındaki bir alanın çevreleyen, 12 m kalınlığında, tuğlayla kaplı kerpiç surlar ortaya çıkarılmıştır. Kuzeyde, surların yapımında çalışanların barındığı evler, işlikler ve tahıl ambarları bulunmuştur. Güneydeki mezarlık, yerleşmenin son evrelerinden kalmadır. *Ayrıca bak.* İndus Vadisi uygarlığı.

Harappa uygarlığı *bak.* İndus Vadisi uygarlığı

Harar *bak.* Harer

Harare, eskiden SALISBURY, Zimbabve'nin başkenti ve Doğu Mashonaland ilinin merkezi. 1890'da, İngiliz Güney Afrika Kumpanyası Öncü Kolu'nun Mashonaland yürüyüşünü durdurduğu noktada kuruldu ve zamanın İngiliz başbakanı Lord Salisbury'nin adını aldı. Harare adı, öncü kolun bölgeye el koyduğu sırada kabilesiyle *kopje*'de (sonradan eteklerinde bir ticaret alanının geliştiği tepe) oturan kabile şefi Neharawe'nin adından türetilmiş, eskiden kentte Afrikalılara ayrılmış bir yerleşimin de adı olmuştur. 1897'de belediye olan kent, 1899'da demiryoluyla Mozambik'teki Beira limanına bağlandıktan sonra alışveriş ve madencilik merkezi olarak gelişti. 1935'te kent beratı aldı. II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında görülen sanayileşme, büyük nüfus artışına yol açtı. Salisbury önce Güney Rodezya kolonisinin, ardından kısa ömürlü Rodezya ve Nyasaland Federasyonu'nun (1953-63), tek yanlı olarak ilan edilen bağımsızlığın sürdüğü dönemde de (1965-79) Rodezya'nın başkenti oldu. Bağımsız Zimbabve kurulunca (1980) bu kez Harare adıyla gene başkent kaldı.

Harare 559 km²'lik bir alan üzerine kurulu, çok katlı binaları ve ağaçlıklı yolları ile iyi planlanmış modern bir kenttir. Kentte Anglikan ve Katolik katedralleri, bir Felemenk Reform kilisesi, Kraliçe Victoria Anısal Kütüphane ve Müzesi, Ulusal Arşiv, Zimbabve Üniversitesi (1957'de açılmıştır) ve Rhodes Ulusal Galerisi yer alır.

Denizden 1.483 m yüksekteki Harare'nin iklimi ılımandır. Demiryolu, karayolu ve

Harare'de Jameson Caddesi ve önde Presbiteryen (Kent) Kilisesi, Zimbabve
J. Allan Cash-EB Inc.

hava taşımacılığının (yakınlardaki Kentucky'de bulunan havalimanı uluslararası trafiğe açıktır) yoğun olduğu kent, ulusal sanayi ve ticaretin merkezi, Doğu Mashonaland'da yetiştirilen tarım ürünlerinin (özellikle de Virginia tütününün) ana dağıtım noktasıdır. Yakınlarında önemli altın madenleri vardır. Harare metropoliten alanı Highlands konut alanları ile Southerton, Graniteside ve Workington'ın sanayi banliyölerini de içine alır. Bitişik ilçelerin en kalabalığı Highfield'dir. Nüfus (1987) 863.000.

Hararge, HARAR olarak da bilinir, Etiyopya'nın güneydoğu kesiminde il (*kifle hager*). Yüzölçümü 254.800 km²'dir. Kuzey ve güneyde düz ya da dalgalı ovaların çevrelediği dağlık bir alanı kaplar. Ülkenin en büyük ilidir. Doğu ve güneydoğuda Somali, kuzeydoğuda da Cibuti'yle çevrilidir. Etiyopya'nın güneydoğusundaki platonun bir parçasını oluşturan dağların yüksekliği 3.000 m'ye kadar ulaşır. Bu dağların en önemlisi Doğu Afrika Rift Vadisinin güneydoğu kenarı boyunca uzanan Çerçer Dağlarıdır. Kuzeyde birdenbire alçalan yükseltiler yerini Danakil Ovasına bırakır. Güneydoğuda kurak Ogaden bölgesine doğru uzanan yükseltiler ise hafif eğimli, aşınmış bir plato oluşturur. Plato kuzey yönünde Awash Irmağı, güney yönünde ise Şebeli Irmağıyla (*vebi*) akaçlanır. İlin verimli topraklarında yer yer eski sık ormanların kalıntılarına rastlanır.

Başlıca tarım ürünleri tahıl, yağlı tohumlar, kat (*Catha edulis*) ve 1.200-1.500 m yükseklikte, küçük arazilerde yetiştirilen kahve sayılabilir. Kuzey ve güneydeki çöllük alanlar, sulamadan yararlanan verimli Şebeli Vadisi ile Awash Vadisinin bazı kesimleri dışında tarıma elverişli değildir. Daha kuru kesimlerde göçebeler deve, keçi ve koyun otlatır. Dağlık bölgede Amharalar ve Gallalar, Rift Vadısıyle Awash Ovasında Afarlar, Issalar ve Ganaguraçalar, Ogaden'de ise Somaliler yaşar. İlin başlıca kentleri yönetim merkezi Harer ile Dire Dava'dır. Nüfus (1991 tah.) 5.075.102.

Harariler, ADERELER ya da ADARELER olarak da bilinir, Etiyopya'nın doğu kesimindeki, surlarla çevrili eski Harer kentinde yaşayan Sünni Müslüman etnik topluluk. Sami dil grubunun Güney Sami kolundan bir dil konuşurlar.

7. yüzyılda kurulan Harer kenti, 16. yüzyıl başlarında Doğu Afrika'daki Rift Vadisinin denetimini ele geçirmek için Etiyopya İmparatorluğu'yla çekişen Adal emirliğinin yönetim merkezi oldu. 1600'lerin ortalarında emirlik gücünü yitirince, Hararilerin emirleri Harer Kalesi'ni kurdular ve kenti yönetmeye başladılar. 1875-85 arasında kent Mısırlılarca işgal edildi. İngilizler Mısırlıları çekilmeye zorlayınca İmparator II. Menelik (hd 1889-1913) kenti ele geçirdi ve yeğeni Ras Makonnen'i vali olarak atadı. Makonnen'in Harer'de 1892'de doğan oğlu Tafari, daha sonra İmparator I. Haile Selasiye (hd 1930-74) adını aldı.

Hararilerin, surların dışında yaşayan Amhara ve Oromo halklarının yayılma çabaları ile hükümetin İslam karşıtı uygulamaları karşısında, dinlerini ve özgül geleneklerini sürdürmek amacıyla 1972'de bir din okulu kurdular.

Haratlar, Büyük Sahra'daki vahalarda, özellikle Fas'ın güneyi ile Moritanya'da yaşayan ve işçilikle geçinen kara derili topluluk.

Bilim adamları, Haratların, yerli Siyahlar ile Hint-Avrupalıların, büyük olasılıkla da Berberilerin eski çağlarda karışması sonucunda ortaya çıktığı görüşündedir. 17. yüzyılda Faslı Mevlay İsmail'in seçkin Siyahlardan oluşturduğu Abid Buhari Ordusu'nda Haratlar zorla silah altına alındı. Eskiden köle oldukları sanılan Haratlar, günümüzde azatlı köle haklarından da yoksun, toprağa bağlı serf durumundadırlar. Hurma bahçelerinde çalışırlar ya da güneyde çobanlık yaparlar. Kuzeye göç edebilenler ise toprakla ilgili düşük işlerde çalıştırılır.

Harbel, Liberya'nın ortabatı kesiminde, Montserrado ilinde kent. Farmington Irmağının kıyısında, Atlas Okyanusundan 24 km içeride yer alır. 1926'dan bu yana Firestone

Farmington kıyısında lastik fabrikası, Harbel
Firestone Tire & Rubber Co.

Tire & Rubber Company'nin bölgedeki büyük kauçuk plantasyonlarının merkezidir. Sıvı lateks ve krep kauçuk şirketin ırmak kıyısındaki limanından gemilere yüklenerek ihracat için Monrovia'ya (50 km doğuda) gönderilir. Kentte bir hastane, hidroelektrik enerji istasyonu, botanik araştırma merkezi ve okyanusaşırı radyo istasyonu kuran şirket, ayrıca yol, konut ve okul gibi alanlarda da çalışmalar yapmıştır. Roberts Uluslararası Havalimanı ve Liberya Tropikal Hastalıklar Enstitüsü (1952) 3 km güneybatıdaki Robertsfield'dedir. Nüfus (1974) 11.445.

Harbin, Çince HAERBIN, Wade-Giles yazımında HA-ERH-PIN, Çin'in kuzeydoğu bölümündeki (eskiden Mançurya) ikinci büyük kent ve Songhua Irmağı üzerindeki Heilongjiang yönetim bölgesinin (*sheng*) merkezi.

Kent, 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında Ruslar tarafından Doğu Çin Demiryolu'nun

Harbin'in Rus mahallesinde Ortodoks kilisesi, Heilongjiang yönetim bölgesi, Çin Halk Cumhuriyeti
Emil Schulthess-Black Star

yapılmasıyla gelişmeye başladı. 1896'dan önce küçük bir balıkçı köyüydü. Bu tarihten sonra, 1904'te Sibirya'da, Baykal Gölünün doğusundaki bir noktayı Japon Denizindeki Rus limanı Vladivostok'a bağlayan Trans-Sibirya Demiryolu'nun yapım merkezi oldu. Harbin'i Mançurya'nın güneyindeki Lüshun'a (Port Arthur) bağlamak amacıyla başka bir demiryolu daha yapıldı. Rus-Japon Savaşı (1904-05) sırasında Harbin, Rus Çarlığı'na bağlı orduların Mançurya'daki harekâtlarında üs görevi yaptı. Savaştan sonra geçici olarak Çin-Japon ortak yönetimine girdi. 1917 Devrimi'nden sonra Rusya'dan gelen mültecilerin sığınağı oldu. Bir süre için, Sovyetler Birliği dışındaki en büyük Rus kenti haline geldi

Japon yönetimi altındaki Manzhu Guo Devleti (1932-45) döneminde Pinkiang adıyla anıldı. 1945'te Sovyet askerleri kenti ele geçirdi; bir süre sonra da Çin komünist kuvvetleri denetimi devralarak Mançurya'ya düzenledikleri harekâtları buradan yönettiler.

Harbin, 1949'dan sonra Kuzeydoğu Çin'in sanayi merkezi durumuna gelmiştir. Geleneksel gıda işleme sanayisi, soya işleme fabrikaları, pancar işleyen şeker fabrikaları ve un fabrikalarından oluşur. Ayrıca tütün, deri ve sabun fabrikaları vardır. Modern sanayi tesislerinde ise makine tezgâhları, maden ve metalurji donanımı, tarım aletleri, plastik eşya, buhar kazanları ve jeneratör üretilmektedir. Kuzeybatıdaki Daqing petrol alanında kullanılan makine ve donanım da burada imal edilir.

Kentin çevresindeki tarım bölgesinde buğday, soyafasulyesi, şeker pancarı, mısır, keten ve *kaoliang* (kocadarı) ekilir. Harbin, Çin'in öteki bölgelerine gönderilen tarım ve orman ürünlerinin yükleme merkezidir. Kentin güneyinde bir havaalanı bulunur.

Kent, Songhua Irmağının sağ (güney) kıyısında kurulu olmakla birlikte, kışlık liman tesisleri, sol (kuzey) kıyıdaki büyük bir demiryolu köprüsünün yakınında yer alır. Ayrıca sol kıyıda yeni bir kentleşme başlamıştır. Çin'de yabancıların kurup geliştirdiği kentlerin çoğu gibi Harbin de birçok değişik semtten oluşur. Bunlar arasında, ırmağın sağ kıyısındaki liman ve sanayi bölgesi, onun bitişiğindeki Daoli ticaret bölgesi, toptan ve perakende satış mağazalarının toplandığı eski Çin mahallesi, Japonların yaptığı bir mahalle ve ırmağın uzağında I. Dünya Savaşı'ndan sonra yapılmış istasyon ile resmî dairelerin bulunduğu daha yeni bölgeler vardır. 1949'dan sonra kent nüfusunun artmasıyla birlikte bu alanlar da hızla gelişmiştir. Son yıllarda bu semtlerin dış kesimlerinde büyük apartman blokları inşa edilmiştir. Kent, yolların birbirini dik açıyla kestiği bir ızgara planına göre kurulmuştur.

Kentin kurulu olduğu alan, yer yer alçak kayalıklardan taşkın ovalarına inilen ırmak kıyıları dışında, genellikle düz bir yapı gösterir. Kumlu kıyı şeritleri, yaz aylarında güneşlenmek ve ırmağa girmek için kullanılır. Kışın buz tutan ırmağın üstünde paten yapmak ve kızakla kaymak en çok ilgi gören sporlardandır. Kent içi ulaşımda otobüsler ağırlıktadır; kamyon ve otomobile daha az rastlanır. Özellikle kent dışında, ulaşımda deve gibi çeşitli yük hayvanları kullanılır. Tiyatro, kütüphane, hastane, okul gibi kurumlar dengeli biçimde dağılmıştır. Kentin Rus atmosferini korumasına karşın, Rusların yaptığı ya da Rus etkisi taşıyan birçok binanın yerini çağdaş betonarme yapılar almıştır. Nüfus (1989) 2.371.800.

Harbiye Nezareti, 1879'dan sonra Osmanlı Devleti'nde kara kuvvetleriyle ilgili işleri yürüten örgüt.

1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra Osmanlı kara kuvvetleri, Serasker Kapısı da denen Bâb-ı Seraskeri'ye bağlandı. 1867'de Bâb-ı Seraskeri'nin altında, savaş bakanlığı konumunda bir Harbiye Nezareti oluşturulduysa da kısa bir süre sonra kaldırıldı. 1879'da, II. Abdülhamid'in buyruğu ile Bâb-ı Seraskeri'nin adı Harbiye Nezareti'ne dönüştürüldü. 1884'te ikinci kez Bâb-ı Seraskeri olarak adlandırıldı, ama 1908'e değin bazen Harbiye Nezareti olarak da anıldı. II. Meşrutiyet'ten sonra girilen büyük savaşlar nedeniyle Harbiye Nezareti daha çok önem kazandı. Genellikle asker kökenli olan harbiye nazırları siyasal kararların alınmasında söz sahibi oldular.

Harbiye Nezareti'nin ana birimi Makam-ı Seraskeri Dairesi'ydi. Müsteşarlık, Mektupçuluk, Nizamiye ve Hassa muhasebecilikleri, Şifre ve Tercüme kalemleri ile Nizamiye Ekmek Dairesi buraya bağlıydı. Bir daire başkanlığı olan Dar-ı Şûra-yı Askeri ise Harbiye, Levazım, Nizamiye, Muhakemat, Sıhhiye dairelerini kapsıyordu. 1880'lerde Dar-ı Şûra-yı Askeri, ordu kurmay başkanlıklarının ve kurmay kurullarının sorunlarını çözmekle görevli Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi içine alındı.

4 Kasım 1922'de İstanbul Hükümeti'nin varlığının son bulmasıyla Harbiye Nezareti de ortadan kalktı.

Harbiye Nezareti Binası, İstanbul'da Beyazıt semtinde, içinde bugün İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin bulunduğu yapı. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından (1826) sonra Beyazıt'taki Eski Saray, Bâb-ı Seraskeri'ye verilmiş, ertesi yıl aynı yerde Bâb-ı Seraskeri için yeni bir bina yaptırılmıştı. Bu yapının da eskimesi üzerine 1864/65'te yerine mimar Sarkis Balyan tarafından yapılan bugünkü yapı, Beyazıt Meydanı'ndan Süleymaniye Camisi'ne kadar uzanan büyük bir bahçe içinde yer alır. Uzun ekseni kuzey-güney doğrultusunda olan ve dikdörtgene oldukça yakın biçimli bu bahçeyi, üstü parmaklıklı yüksek bir duvar çevirir. Duvarın dört kenarının da kabaca ortasında büyük birer kapı vardır.

Üç katlı, dikdörtgen planlı yapının uzun ekseni bahçeninkine dik gelecek biçimde yerleştirilmiştir. Uzunlamasına iki koridor, katları üç bölüme ayırır; bunlardan dışta kalanlara oda ve salonlar yerleştirilmiş, ortada kalana da tuvalet, merdiven gibi servis hacimleri ve aydınlık boşlukları getirilmiştir. Koridorlar yapının tam ortasında kare planlı bir holle kesilir. Üç kat yüksekliğince devam eden bu holün üzeri, içerisinin aydınlatılması için, demir bir konstrüksiyonun taşıdığı cam kaplı bir çatıyla örtülmüştür. Yapının güney cephesindeki ana giriş de doğrudan bu hole açılır. Holün iki yanındaki görkemli merdivenler birer kolla başlayıp sahanlıktan sonra ikişer kolla bir üst kata varır. Holü üst katlarda, koridorların devamı niteliğindeki bir galeri çepeçevre dolanır; merdivenler de bu galeriye açılır.

Yapının iç dekorasyonu giriş katıyla orta katta oldukça yalın bir biçimde ele alınmıştır. Ama üst kat oda ve salonlarının duvarları, özellikle de tavanları görkemli bezemelerle kaplıdır. Bunlarda Osmanlı klasik dönem sanatına özgü örgelerle, o dönemde Avrupa'da yaygın olan yeni-klasik ve ampir üsluplardan alınmış örgeler seçmeci (eklektik) biçimde bir arada kullanılmıştır. Buna karşılık dış cephelerin çok yalın tutulduğu dikkati çekmektedir.

Cumhuriyet'ten sonra Darülfünun olarak kullanılan, 1933 Üniversite Reformu'nun ardından da İstanbul Üniversitesi'ne geçen yapıya bazı ekler yapılmıştır. Kuzey yanına bir eğitim yapısı eklenmiş, doğusunda küçük bir gözlemevi kurulmuştur. Senekerim Balyan'ın yaptığı Beyazıt (Serasker) Kulesi de (1828) aynı bahçe içindedir.

Bahçe kapılarının en önemlisi güneyde, Beyazıt Meydanı'na açılan kapıdır. Ortada büyük, yanlarda iki küçük açıklığıyla bu kapı bir zafer takını andırır. Yandaki açıklıkların üzeri basık kemerlerle, daha yüksek olan orta açıklığın üzeri ise at nalı bir kemerle geçilmiş, kemerler kırmızı beyaz taşlarla oluşturulmuştur. Her kemerin üstünde bir tane dikdörtgen kartuş vardır, bunların içinde yazıtlar yer alır. Kartuşların yukarısındaki biri düz, biri mukarnaslı iki silmeden sonra, ortası yükseltilmiş düz bir alınlıkla yapının saçak bölümü son bulur. Bu kapının iki yanında, sekizgen planlı ve iki katlı birer kanat bölümü vardır. Bunların

cepheleri kemerlerin üstündeki yazıtların alt hizasına kadar yükselip, mazgallı bir saçakla biter.

Bugün İstanbul Üniversitesi'nin simgesi haline gelmiş olan bu kapının sağında ve solunda, yaklaşık 30 m uzaklıkta, kısmen bahçe duvarından dışarıya taşacak biçimde yerleştirilmiş, birbirinin eşi bir çift yapı daha yer alır. Yükseltilmiş bir bodrumla bir üst kattan oluşan bu küçük yapıların içleri de zengin bezemelerle kaplıdır. Bugün batıdaki Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, doğudaki de Profesörler Evi olarak kullanılmaktadır.

Harborough, İngiltere'de, Leicestershire iline (*county*) bağlı ilçe (*district*). Yüzölçümü 593 km²'dir. İlin güney ucunda yer alır. Genelde kırsal bir yapı gösteren ve tilki avıyla (örn. Fernie ve Pytchley avları) tanınan ilçenin iki kasabası vardır. Bunlardan biri, 14. yüzyılda reformcu John Wycliffe'in papazlık yaptığı ortaçağ kilisesinin bulunduğu Lutterworth, öbürü ise ilçenin yönetim merkezi Market Harborough'dur. Küçük sanayi kuruluşlarını barındıran canlı bir pazar merkezi olan Market Harborough'nun Leicester ve Londra ile kara ve demir yolu bağlantısı vardır. 14. yüzyıla ait kilisesinin bitişiğinde 17. yüzyıldan kalma bir Grammar School (orta dereceli, üniversiteye hazırlık okulu) bulunur. Nüfus (1982 tah.) 61.900.

Harburg, Almanya'da, Hamburg eyaleti (*Land*) ve kentinin güneyindeki sanayi bölgesi. Elbe Irmağının güney kolunun sol yakasında yer alır. Tarihsel kayıtlarda ilk kez 1142'de Horeburg adıyla geçen yerleşme, 1927'de Wilhelmsburg'la birleştirildi ve 1937'de de Hamburg'a bağlandı. Eski sarayda yer alan Oettingen-Wallerstein Kütüphanesi ve Sanat Koleksiyonu'nda 8-16. yüzyıllar arasına ait resimli yazmalar ve eski basma kitaplar bulunur. Harburg'da liman tesisleri ve bir elektrik santralı vardır.

Harc, el-, Suudi Arabistan'ın ortadoğu kesiminde, Necd bölgesindeki Riyad yönetim bölgesinde (*mıntıka*) vaha. Yönetsel açıdan, kuzeybatısındaki Riyad'a bağlıdır. Bir dizi derin su gölcüğünün çevresinde yer alır. Yörede, eski çağlardan kalma çok sayıda mezar bulunmuştur. 1930'ların sonunda vahada bir devlet deneme çiftliğinin kurulması kararlaştırıldı. Bu tarihten sonra bölge tahıl, hurma, sebze ve meyve yetiştirilen verimli bir tarım alanına dönüştü. Vahadaki öteki ekonomik etkinlikler büyükbaş hayvan, kümes hayvanı ve at yetiştiriciliğidir. Hizmete açıldığında (1981) Ortadoğu'nun en büyük et-süt kombinası olan tesislerle geleneksel mandıracılık uğraşı büyük ölçüde gelişmiştir. 1980'lerde vahada 100 bin kişiyi barındıracak kapasitede bir kentin yapımı planlanmıştır. Vaha demiryoluyla Riyad'a ve Basra Körfezine bağlanır.

harcanabilir gelir, bir kişinin, ailenin ya da başka bir harcama biriminin gelirinin istediği gibi kullanabileceği bölümü. Kesin tanımını yapmak zor olmakla birlikte gelir ücret ve maaşları, menkul değerlerden sağlanan faiz ve kâr paylarını, kiraları ve işletme net kârlarını kapsar. Gayri menkul ve menkul kıymetlerdeki değer artışları da en azından harcama gücünü artırdıkları ölçüde, gelir olarak kabul edilmelidir. Bu tür kazançlar, menkul ve gayri menkuller gerçekte satılmadığı ve harcama gücündeki artışın kullanılmadığı durumlarda bile hesaba katılabilir. Ayrıca, para yerine malla yapılan ödemeler de gelir sayılabilir.

Harcanabilir geliri hesaplamak için dolaysız vergileri ve sosyal sigortalar gibi kurumlara yapılan zorunlu ödemeleri gelirden çıkarmak, buna karşılık kişilerden, kurumlardan ya da hükümetten alınan sosyal güvenlik yardımları, emekli aylıkları ve nafaka gibi transfer ödemelerini gelire eklemek gerekir. Bazı durumlarda gönüllü ve zorunlu ödemeler arasındaki sınır açık değildir; böyle durumlarda harcanabilir gelirin anlamı da belirsizleşebilir. Ayrıca, kişinin hak kazandığı transfer ödemesiyle gerçekte eline geçen arasında da fark olabilir. Uygulamada harcanabilir gelir hesaplanırken katma değer ve başka satış vergileri gibi dolaylı vergiler, bordroda kesilen vergiler ve sosyal sigortalara işverenkatkılarıgelirdendüşülmez; genel olarak özel harcama gücünü azaltmakla birlikte, belirli bir kişi ya da aileye bunlardan düşen payı saptamak zordur. Ayrıca, aile ya da bir başka birim üyeleri gelirlerini birleştirerek harcadıklarında, kişinin nominal harcanabilir geliriyle (örn. maaşı) gerçek harcama gücü arasında önemli farklar doğabilir. Dolayısıyla resmî istatistiklerde en alt gelir grubunda görünen biri aslında ortak aile kaynaklarına katkıda bulunan yarım günlük bir işçi olabilir.

Harcanabilir gelir akışlarını farklı zamanlarda, farklı ülkelerde ya da bir ülkenin farklı yerlerinde karşılaştırabilmek için bu gelirlerin ölçülmüş değerleri, geçinme endeksindeki değişimler dikkate alınarak düzeltilmelidir. Bu düzeltmeler yapıldıktan sonra bile harcanabilir gelir yaşam standardını, kişinin ulaştığı gerçek tüketim düzeyi olan ekonomik refahı tam olarak yansıtmaz.

Harcourt (Kontu), Henri de Lorraine (d. 20 Mart 1601 - ö. 25 Temmuz 1666), Fransız komutan. Paris *Parlement*'ının mutlakıyetçiliğe başkaldırmasıyla başlayan Fronde ayaklanmalarında (1648-53) önemli rol oynamıştır.

Ailesinin en küçük çocuğu olduğu ve kulağına bir inci taktığı için "Cadet la Perle" (İncili Ufaklık) lakabıyla anılan Harcourt, Katalonya, Flandre, İtalya ve Fransa'daki savaşlarda İspanyollara karşı çarpıştı. Ayrıca XIII. Louis'nın Huguenot'lara (Fransız Protestanları) karşı düzenlediği seferlere (1621-28) katıldı. Üç aylık bir kuşatmadan sonra Torino'yu ele geçirerek (1640) büyük bir başarı kazandı. 1643'te Kral XIII. Louis tarafından başseyisliğe getirildi.

1648'de başlayan ilk Fronde ayaklanması sırasında krallık yönetiminin yanında yer alarak, XIV. Louis'yi Normandiya'ya götürdü ve orada genç kralın otoritesinin tanınmasını sağladı. Ardından Cognac Kuşatması'nı kaldırdı (1651) ve Guyenne'deki ayaklanmayı sona erdirdi. Daha sonra hizmetlerinin karşılığını alamadığı gerekçesiyle Alsace'taki çeşitli kentleri işgal ettı. Ama La Ferté-Senneterre dükü Henri tarafından geri çekilmek zorunda bırakılınca sarayla barış yaptı. Ardından Anjou valiliğine getirildi.

harç, resmî makamlarca sunulan bir hizmet, sağlanan bir çıkar ya da yapılan bir işlem karşılığında bireyden alınan özel ve ayrık nitelikte vergi. Vergi dar anlamda genellikle bireylerin mal varlığı üzerinden alındığı ve belirli bir hizmet ya da çıkarın karşılığı olma koşulu aranmadığı için, harç dar ve teknik anlamda bir vergi sayılmaz. Bununla birlikte Türk hukukunda vergi usulü ve vergi yargısına ilişkin kurallar harçlara da uygulandığından, bunlar da vergilerin hukuksal düzenine bağlıdır. Vergi ile harç arasında maddi bakımdan da benzerlik vardır; harç da vergi gibi, devlete bir kâr sağlamak amacıyla ve hizmetin tam karşılığı olarak değil, doğrudan doğruya genel kamu giderlerini karşılamak üzere alınır.

Harçlardan elde edilen gelirlerin kullanımı tarih boyunca değişik biçimlerde olmuştur. İlk dönemlerde devletlerin çoğunda harç gelirlerinin memurlara verilmesi yoluna gidilmiştir. Fransa'da *épice*, Almanya'da *Sportel*, İngiltere'de de *fee* adı verilen bu yöntemde kral devlet memurlarına hazineden para ödemez, bunun yerine onlara maaşlarını, yaptıkları hizmet karşılığında halktan aldıkları harçlardan karşılama yetkisini verirdi. ABD'de de bir süre uygulanan bu yöntem, memurların aylık gelirlerini yükseltmek için çeşitli hukuk dışı yollara başvurmaları yüzünden büyük tepkilerle karşılaşmış ve 20. yüzyılın başında hemen her yerde kaldırılmıştır. Bugün yalnızca, memur statüsünde olmamakla birlikte resmî bir hizmet gören noterler gelirlerini aldıkları harçlardan sağlarlar. Bütün gelişmiş malî yönetim sistemlerinde uygulanan yöntem ise harç gelirlerinin genel, yerel ya da başka kamusal bütçelere girmesinden sonra buradan, hizmeti gören memurlara aylık ödenmesi biçimindedir.

Harçların toplanmasına ilişkin yöntemler de birbirinden farklıdır. Harç doğrudan doğruya yani hizmetin gerçekleştirilmesinden önce alınabileceği gibi, pul kullanılarak dolaylı biçimde de alınabilir. Bazı durumlarda harç tutarı, söz konusu hizmeti yerine getiren memurlarca tahsil edilir. Bu uygulama ölçü ve ayar kontrollerinde görülür. Pul yapıştırarak harç alınması, pasaport ve ruhsat işlemlerinde uygulanır. Harçların, hizmetin görülmesinden önce dolaysız biçimde alınmasının örneği de sınav harçlarıdır. Tescil işlemlerinde de bu yöntem uygulanır.

Türk vergi hukukunda harçlar 2 Temmuz 1964 tarihli ve 492 sayılı yasayla düzenlenmiştir. Çeşitli tarihlerde değişikliğe uğramış olan bu yasaya göre harçlar yargı harçları, noter harçları, vergi yargısı harçları, tapu ve kadastro harçları, konsolosluk harçları, pasaport-ikamet tezkeresi-vize-dışişleri bakanlığı tasdik harçları, gemi ve liman harçları, imtiyazname-ruhsatname-diploma harçları ve trafik harçları olarak ayrılır. Yasaya göre ilke olarak harçların tamamı peşin olarak ödenmeden harç konusu işlem yapılmaz (m. 17).

harç, duvar örülürken tuğla, taş ya da beton blok gibi öğeleri birbirine bağlamak için kullanılan karışım. Kimyasal tepkimeye girmeyen silisli malzemenin (kum) çimento ve suyla karıştırılmasıyla hazırlanır. Kum ve çimentonun oranı, harcın, mala ile kolayca sürülebileceği ve üstüne konan taş ya da tuğlanın ağırlığı altında akıp gitmeyeceği bir kıvam sağlanacak biçimde ayarlanır. Kayganlığını artırmak için harca çoğunlukla sönmüş kireç katılır; bazen içine renk verici maddeler de konur. Çimento, harcın içindeki malzemelerden en pahalı olanıdır; bu nedenle çimento miktarı, istenen dayanıklılığı ve su geçirmezliği sağlayacak en düşük düzeyde tutulur.

Harç belirli bir süre içinde sertleşip taşlaşır ve eğer iyi uygulanırsa, taşıyıcı sistemin yükünü, bağlayıcı yüzeyler aracılığıyla düzgün ve eşit bir biçimde dağıtan ve su geçirmeyen bir bağlantı sağlar.

hard-edge *bak.* sert kenar

hardal, turpgiller (*Brassicaceae*) familyasından, bazı birıyıllık otsu bitki türlerine ve bunların keskin kokulu, yakıcı tohumlarından hazırlanan baharata verilen ad. Akdeniz ya da ılıman Batı Asya kökenli

siyah hardal (*Brassica nigra*) en az 2 bin yıldır tarımı yapılan sarı çiçekli bir bitkidir; Eski Yunan ve Roma yapıtları ile Kitabı

Siyah hardal (*Brassica nigra*)
F.K. Anderson-EB Inc

Mukaddes'te adından sık sık söz edilen bitkinin tohumlarını Hippokrates ilaç olarak kullanmıştır. Anayurdu Akdeniz ve Orta Avrupa olan beyaz hardal (*Sinapis alba*) bitkisi 20-50 cm yükseklikte, sarı çiçekli ve parçalı yapraklıdır. Afrika kökenli olduğu sanılan Hint hardalı (*B. juncea*) ise çok eski zamanlardan bu yana Asya'da yetiştirilmektedir. Tohumları başta baharat olmak üzere çeşitli amaçlarla kullanılan hardal bitkilerinin günümüzde de pek çok ülkede yaygın biçimde tarımı yapılmaktadır. Bazen hayvan yemi ve yeşil gübre olarak da yetiştirilen bu bitkilerin genç yapraklarından kimi yörelerde sebze olarak yararlanılır.

Siyah hardal ve Hint hardalının tohumları yaklaşık 1-1,5 mm çapında, hemen hemen küresel biçimli ve koyu kırmızıdan siyahımsı griye kadar değişen renktedir; yakıcı bir tadı olan bu tohumlar ezildiğinde keskin bir koku çıkarır. Beyaz hardal tohumu 1,5-2,5 mm çaplı, küresel biçimli ve sarımsı renklidir. Her üçünün içeriğinde de başlıca yağ (yüzde 30), protein, müsilaj ve glikozit bulunur.

Siyah hardal tohumları toz edilip suyla karıştırıldığında yapısındaki bir enzimle sinigrin glikoziti arasında gerçekleşen kimyasal tepkime sonucu yakıcı, keskin kokulu ve ekşi bir uçucu yağ elde edilir. Aynı işlem sinalbin glikoziti içeren beyaz hardal tohumlarına uygulandığında öbürü gibi keskin kokulu olmasa da tadı keskin bir yağ açığa çıkar. Sulu ortamda açığa çıkan bu maddelerin deriyi tahriş edici ve kan çekici özellikleri nedeniyle tohumlar romatizma ilaçlarında ve yakılarda kullanılır. Gene tohumlardan lapa halinde bronşit tedavisinde yararlanılır. Sıcak hardal banyolarının ise gevşetici ve rahatlatıcı etkileri vardır. Tohumların soğukta preslenmesiyle elde edilen hardal yağı sanayide aydınlatıcı ve yağlayıcı olarak ve ayrıca sabun üretiminde kullanılır.

Yaygın biçimde baharat olarak değerlendirilen hardal tohumları genellikle sirke (ya da şarap), nişasta (ya da un), tuz ve öbür bazı baharatlarla karıştırılarak macun ya da sos haline getirilir, kimi zaman da toz biçiminde kullanıma sunulur.

hardal gazı, kimyasal bileşimi diklorodietil sülfür ($ClCH_2CH_2—S—CH_2CH_2Cl$) olan son derece zehirli gaz. Özellikle I. Dünya Savaşı sırasında yaygın olarak kullanılan gazın adı, Çin hardalınınkine benzeyen kokusundan gelir.

İlk kez 1854'te bireşimlenen ve ciltte su toplanmasına neden olan bu bileşik, 1917'de Almanlar tarafından İngilizlere karşı bir kimyasal savaş silahı olarak kullanılmış ve 14 bin kişinin ölümüne yol açmıştır. 1918'de her iki taraf da bu zehirli maddeyi büyük ölçüde kullanmıştır.

Hava içindeki oranı metreküp başına 150 mg olduğunda 10 dakika solunursa insanı öldürmeye yetecek derecede kuvvetli bir zehir olan hardal gazı, solunum yoluyla ya da şırınga edilerek vücuda girdiğinde dokuların ölümüne yol açar, gözlerle temas ettiğinde ise konjuktivit, keratit gibi göz rahatsızlıklarına neden olur.

Hardal gazı çoğunlukla, çeşitli olefin bileşiklerinin disülfür diklorür ile tepkimeye sokulması yoluyla üretilir.

Hardanger Fiyordu, Norveççe HARDANGERFJORDEN, Norveç'in güneybatı kesimindeki Hordaland ilinde (*fylke*) fiyort. Ülkenin ikinci büyük fiyordu ve en güzel manzaralı fiyortlarından biridir. Kuzey Denizin-

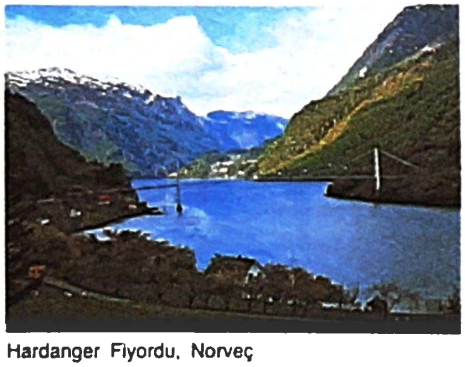

Hardanger Fiyordu, Norveç
Bjørn Bostad

deki Stord Adasından başlayıp Hardanger Platosunun 113 km içlerine kadar kuzeydoğu doğrultusunda uzanır. En derin yeri 891 m'dir. Her iki yanında yükselen dağlardan (y. 1.530 m) kaynaklanan sular, Voring ve Skjeggedal gibi görkemli çavlanlar oluşturarak fiyordun berrak sularına dökülür. Fiyordun Kvinnherad, Silde, Granvin, Aur, Eid, Osa gibi çok sayıda küçük kolu vardır. Turistlerin uğrak yeri olan bölgenin başlıca merkezlerinde oteller bulunur. Fiyordun kıyılarında sombalığı üretilen dalyanlar, elektrokimya ve elektrometalurji fabrikaları, tersaneler, mobilya fabrikaları gibi tesisler yer alır. Dağ yamaçlarında meyve bahçeleri vardır. Hardanger Fiyordunun ağzının yakınlarındaki Rosendal'da Baron Ludwig Rosenkrans'ın yaptırdığı (1660-65) ve Norveç'te ender görülen baron malikânelerinden biri yer alır.

Hardanger Platosu, Norveççe HARDANGERVIDDA, VIDDA olarak da bilinir, Norveç'in güneybatı kesimindeki Hordaland ve Buskerud illerinde (*fylke*) plato. Avrupa'nın en büyük penepleni olan Hardanger Platosunun yüzölçümü 6.500 km², ortalama yüksekliği ise 1.100 m'dir. Üstünde çok sayıda göl ve ırmak bulunur. Bunlar, platoyu batı yönünde akaçlayarak büyük çavlanlar oluştururlar; içlerinde en dikkate değer olanı 145 m yüksekliğindeki Vøring Çavlanıdır. Platodan Oslo-Bergen demiryolu ile doğu-batı doğrultulu büyük bir karayolu geçer. 1979'da Hardanger Platosunda 511 km²'lik bir alan ulusal park olarak ayrılmıştır.

Hardecanute, HARDICANUTE ya da HARTHACNUT olarak da yazılır, Danca HARDEKNUD (d. y. 1019 - ö. 8 Haziran 1042), Danimarka (1028-42) ve İngiltere kralı (1040-42).

Babası İngiltere, Danimarka ve Norveç kralı Canute, annesi Normandiya dükü I. Richard'ın kızı Emma'ydı. 1028'de babası tarafından Danimarka kralı yapıldı. 1035'te Canute'un ölümünün ardından Emma ile Wessex kontu Godwine'in önderlik ettiği bir grup tarafından İngiltere tahtına çıkarılmak istendi. Ama Mercia kontu Leofric, Londralıların ve kuzeydeki feodal beylerin (*thane*) desteğiyle Canute'un evlilik dışı oğlu Harold'ı kral yapmayı başardı. Emma ile oğlunun destekçileri Hardecanute'un çıkarlarını korumak için Winchester'da kaldılar. Ama Hardecanute'un İngiltere'ye gelmekte gecikmesinden yararlanan Harold 1037'de kendisini İngiltere kralı ilan etti ve Emma'yı topraklarından sürdü. 1040'ta Harold'ın ölmesi üzerine İngiltere tahtına çıkan Hardecanute halkın sevgisini kazanamadı. Harold'ın cesedini mezarından çıkarttırıp bir bataklığa attırdı. İki vergi memuru Worcester'da öldürülünce bir ordu göndererek kenti yaktırdı. Northumbria kontu Eadwulf'un ülke topraklarında serbestçe dolaşma izni taşımasına karşın öldürülmesi yüzünden Hardecanute, Anglosakson Vakayinamesi'nde sözünde durmayan biri olarak nitelenmiştir.

Hardeknud *bak.* Hardecanute

Harden, Sir Arthur (d. 12 Ekim 1865, Manchester - ö. 17 Haziran 1940, Bourne, Buckinghamshire, İngiltere), İngiliz biyokimyacı. Şekerin mayalanmasına ve bu süreç içinde enzim etkinliklerine ilişkin çalışmalarından dolayı, Hans von Euler-Chelpin ile 1929 Nobel Kimya Ödülü'nü paylaşmıştır.

Manchester ve Erlangen'de (Almanya) öğrenim gördükten sonra 1888-97 arasında Manchester Üniversitesi'nde ders verdi. Jenner Koruyucu Hekimlik Enstitüsü'ne geçerek kimya ve su laboratuvarında görev aldı ve aynı enstitünün biyokimya bölümünün başkanlığını yürüttü (1907-30). 1912'de Londra Üniversitesi'nde biyokimya profesörü oldu.

Yirmi yılı aşkın bir süre boyunca şekerin mayalanması konusundaki araştırmalarla, canlıların metabolizmalarındaki ara süreçlerin anlaşılmasına önemli katkılarda bulundu. Ayrıca bakteri kökenli enzimler üzerindeki incelemelere de öncülük etti. Başlıca yapıtları *Alcoholic Fermentation* (1911; Alkol Mayalanması) ve H. E. Roscoe ile birlikte yazdığı *A New View of the Origin of Dalton's Atomic Theory*'dir (1896; Dalton'un Atom Kuramının Kökenine Yeni Bir Bakış). 1913-37 arasında *The Biochemical Journal*'ın yayın yönetiminde bulundu. 1936'da "sir" unvanı aldı.

Harden, Maximilian Felix Ernst, asıl adı FELIX ERNST WITKOWSKI (d. 20 Ekim 1861, Berlin, Prusya - ö. 30 Ekim 1927, Montana-Vermala, Valais, İsviçre), Alman gazeteci. I. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında aşırı milliyetçi görüşler savunmasına karşın, savaşta Almanya'nın yenilgiye uğramasından sonra sosyalist görüşleri benimsemiştir. Önceleri tiyatro oyuncusuyken, 1892'de *Die Zukunft* adlı haftalık dergiyi kurdu ve yayın yönetmenliğini üstlendi. 1923'e değin çıkan dergi, sansasyonel haberleriyle büyük bir ilgi topladı. Savaşı "insanı sağlamlaştıran eğitici bir deneyim" olarak niteleyen Harden, 1905-06 yıllarında Fransa'nın Fas'ta egemenlik kurma çabalarını engellemeyi başaramayan Almanya'nın, bu ülkeye savaş açmamasına büyük tepki gösterdi. İmparator II. Wilhelm'in

özel danışmanı Friedrich von Holstein'dan sağladığı kanıtlara dayanarak, dergisinde imparatorun çevresindeki kişilerin çoğunu eşcinsellikle suçlayan yazılar yayımladı (1906). Yazılarında imparatorun dış politikadaki "zayıflığı"nın bu kişilerden kaynaklandığını öne süren Harden, 1907'de yayın

Maximilian Harden, 1903
Archiv fur Kunst und Geschichte, Berlin

yoluyla hakaret suçundan mahkemeye verildi. 1909'a değin süren mahkeme sırasında, imparatorun yakın dostu Eulenburg ve Hertefeld prensi Philipp'in özel yaşamına yönelik iddialarının çoğunu kanıtladı. I. Dünya Savaşı sırasında denizaltı savaşına ağırlık verilmesini ve Amiral Alfred Von Tirpitz'in şansölyeliğe getirilmesini savundu.

Hardenberg (Baronu), Friedrich Leopold *bak.* Novalis

Hardenberg (Prensi), Karl August, HARDENBERG BARONU (1814'e değin) olarak da bilinir (d. 31 Mayıs 1750, Essenrode, Gifhorn yakınları, Braunschweig - ö. 26 Kasım

Hardenberg, bir oymabaskı, 1820
Staatsbibliothek Berlin

1822, Cenova), Napoléon Savaşları sırasında ülkesinin bütünlüğünü koruyan Prusyalı devlet adamı. Başbakanlığı sırasında Karl Stein'ın başlattığı reformları sürdürmüş, dış politikada Prusya'nın Fransa'yla olan ittifakını bozarak Rusya'nın müttefiki olmasını sağlamış, 1814-15 yıllarında Paris ve Viyana'da yapılan barış görüşmelerinde ülkesini temsil etmiştir.

Gençliği. General olan babası, Hannover Elektörlüğü'nün güneyinde geniş topraklara sahip soylu bir aileden geliyordu. Özel öğretmenlerden yabancı dil, tarih ve coğrafya dersleri aldı; 1762-63 yıllarında Hannover'de seçkin bir özel okula gitti. 1766'da Göttingen Üniversitesi'ne kaydoldu. Göttingen'de hukuk öğrenimini sürdürürken 1768'de bir yıl süreyle Leipzig Üniversitesi'nde arkeoloji, tarih, edebiyat, matematik, doğa bilimleri ve iktisat derslerini izledi. 1770'te üniversiteden ayrılarak Hannover Adalet Bakanlığı'nda çalışmaya başladı. 1772'de, aynı zamanda Hannover elektörü olan İngiltere kralı III. George'un öğüdüne uyarak, siyaset konusundaki bilgilerini zenginleştirip mesleğinde ilerlemek amacıyla bütün Almanya'yı kapsayan bir geziye çıktı. Ertesi yıl III. George'la tanışmak üzere İngiltere'ye gitti ve Hannover Danışma Kurulu üyeliğine atandı.

1774'te henüz 15 yaşında olan Kontes Juliane von Reventlow'la evlenen Hardenberg, karısının Galler prensi ile ilişki kurması üzerine 1788'de boşandı. Ayrıca Hannover'deki görevinden de ayrılarak Braunschweig dükünün hizmetine girdi. Ama getirildiği eğitim bakanlığı görevinde başarılı olamadı. Boşandıktan hemen sonra Sophie von Lenthe ile evlenmesi de dedikodulara yol açınca Ansbach-Bayreuth eyaletinin yönetimini üstlenmesi için yapılan öneriyi kabul ederek 1790'da Prusya Devleti'nin hizmetine girdi.

Prusya'daki hizmetleri. Çeşitli görevlere yerleştirdiği genç ve yetenekli yöneticilerin ve uzmanların yardımıyla eyalet yönetiminde büyük bir başarı gösteren Hardenberg, çalışmalarıyla Prusya kralı III. Friedrich Wilhelm'in güvenini kazandı ve 1798'de Berlin'e yerleşti. 1804'te Friedrich Wilhelm tarafından dışişleri bakanlığına getirildi. Bu görevi sırasında, Prusya'nın Almanya'da toprak kazanabilmesi için Fransa'yla öteki Avrupa devletleri arasında sürmekte olan savaşta tarafsız kalması gerektiğini savundu. Öte yandan Prusya iktisat bakanı Karl vom Stein'la birlikte, kralın danışmanlarından oluşan "kabine" sistemine son verilerek, başında danışmanlar gibi kralla doğrudan ilişki kurma yetkisine sahip bakanların bulunduğu bir bakanlık sistemine geçilmesi için çaba gösterdi. Hardenberg ve Stein'ın amaçladıkları bu yönetim reformu Nisan 1807'de gerçekleşti.

Başbakanlığa atanması. 1806'da Fransa'ya karşı savaşa giren Prusya ertesi yıl yenilgiye uğrayınca, Hardenberg, Napoléon'un emriyle dışişleri bakanlığından uzaklaştırıldı ve etkin siyasal yaşamdan çekilmek zorunda kaldı. Aynı yıl, uzun süredir birlikte yaşadığı metresiyle üçüncü evliliğini yaptı. 1807 yazında III. Friedrich Wilhelm tarafından Prusya devlet yapısında gereksinme duyulan köklü değişikliklere ilişkin bir rapor hazırlamakla görevlendirildi ve "Riga memorandumu" adıyla bilinen kapsamlı reform programı üzerinde çalışmaya başladı. 1810'da ise, Fransa'ya ödenecek savaş tazminatı yüzünden büyük güçlüklerle karşı karşıya kalan ve hazinesi iflasın eşiğine gelen Prusya'nın mali sorunlarını çözmek üzere yeniden göreve geldi. Tazminatın ödenmesine büyük önem veren Napoléon'un onayıyla 1810'da tam yetkiyle başbakanlığa atanan Hardenberg, ayrıca içişleri ve maliye bakanlıklarının çalışmalarını denetlemekle de görevlendirildi.

Hardenberg mutlak monarşi yanlısıydı, ama Fransız Devrimi'nin liberal ilkelerine ve Napoléon'un Fransa'da gerçekleştirdiği yönetim reformlarına da yakınlık duyuyordu. Prusya Devleti'nin içinde bulunduğu bunalımın aşılabilmesi için monarşinin korunmasını, ama demokratik ilkelere de saygı gösterilmesini savunuyordu. Stein'ın 1807-08 yıllarında başlattığı reformların ikinci aşamasını oluşturan 1810-12 reform yasaları, onun bu görüşlerinin etkisinde biçimlendi. Bu yasalarla daha önce yalnızca kent halkının ödediği tüketim vergileri basitleştirilip tek bir vergiye dönüştürüldü, soylulardan gayri menkul vergisi alınması öngörüldü ve bir kâr vergisi yürürlüğe kondu. Öte yandan ticaret üzerindeki kısıtlamalar kaldırıldı ve köylülerin ekip biçtikleri toprakların mülkiyetini elde etmeleri için yerine getirmeleri gereken yükümlülükler belirlendi. Ayrıca Yahudilere Almanlarla eşit yurttaşlık hakları tanındı ve ara yönetim kademelerinde işleyişi hızlandırıp etkinliği artırıcı yeni yasalar çıkarıldı. Hardenberg'in üst orta sınıfların yönetim işlerinde söz sahibi olmaları ve danışma meclisi işlerini yerine getirecek temsili bir meclis oluşturulması yolundaki tasarıları ise III. Friedrich Wilhelm'i etkileyen soylu toprak sahiplerinin muhalefeti yüzünden gerçekleşmedi. Öte yandan 1815'ten sonra gericiliğin güçlenmesi reformlara tepki duyulmasına ve tarım reformu çalışmalarının askıya alınmasına yol açtı. Hardenberg'in ömrünün sonuna değin savunduğu temsili meclis ise ancak 1847'de kurulabildi.

Hardenberg 1812'den sonra dış politikaya ağırlık vermek zorunda kaldığından, reform çalışmalarıyla daha az ilgilenebildi. 1812 başında Prusya Fransa ile askeri bir ittifaka girdi. Ama Napoleon'un Rus seferinin (1812) bozgunla sonuçlanmasının ardından, Hardenberg görünürde bu antlaşmaya sadık kalırken silahlanma çalışmalarına hız verdi ve Fransa'ya savaş açmak için fırsat kollamaya başladı. Bu arada III. Friedrich Wilhelm'i de Fransa'yla aralarındaki ittifakın Prusya'nın Rusya'yla ittifak kurmasından önce bozulmaması konusunda uyardı. Şubat 1813'te Rusya'yla imzalanan Kalisch (Kalisz) Antlaşması Prusya'nın Fransa'ya savaş açması için gereken koşulları sağladı.

1813-22 arasındaki birçok uluslararası toplantıda Prusya'yı temsil eden Hardenberg, ülkesinin büyük Avrupa devletleri arasındaki çıkar çatışmalarından zarar görmemesi için çaba gösterdi. Viyana Kongresi'nde Saksonya ve Polonya'nın paylaşılması konusunda büyük devletler arasında doğan bunalım sırasında, İngiltere ve Avusturya'nın baskıları nedeniyle Saksonya'nın tamamını ilhak etmekten vazgeçmek zorunda kaldıysa da Ren'in batı yakasında ve Vestfalya'da yeni topraklar elde etmeyi başardı. 1815'ten sonra Kutsal İttifak'ın tutucu politikalarını benimseyen Hardenberg, 1814'te prens yapıldı.

Harderwijk, Hollanda'da, Gelderland ilinin (*provincie*) Veluwe (Kötü Topraklar) bölgesinde belediye (*gemeente*) ve kent. 1231'de berat alan Harderwijk, eski Zuiderzee (bugün Ijssel Gölü) kıyısında, Hansa Birliği'ne bağlı önemli bir limandı. Bugün kentin karşısında, Zuiderzee'nin bir bölümünü kurutmak amacını taşıyan proje kapsamında oluşturulmuş polderlerden biri olan Flevoland yer alır. Harderwijk'in liman olarak işlevi büyük ölçüde azalmış, ama metal ve kauçuk eşya imalatı gelişmiştir. Nüfus (1987 tah.) 33.866.

Hardie, J(ames) Keir (d. 15 Ağustos 1856, Legbrannock, Lanark - ö. 26 Eylül 1915, Glasgow, İskoçya), İngiliz işçi önderi. Parlamento'ya giren ilk işçi milletvekili olmuş ve İşçi Partisi'nin ilk Parlamento grup başkanı (1906) olarak görev yapmıştır.

Bir çiftlikte hizmetçilik yapan Mary Keir'in evlilik dışı oğluydu. Annesi daha sonra,

İngiltere'nin ilk sendikacılarından olan gemi marangozu David Hardie'yle evlendi. Hiç okula gitmeyen Keir Hardie, yedi ya da sekiz yaşında iş yaşamına atıldı ve 10 yaşında kömür madenlerinde çalışmaya başladı. 1870'lerin sonunda bir grevin örgütlenmesine katıldığı için işten çıkartılarak Lanarklı maden sahipleri tarafından kara listeye alındı. Bunun üzerine Ayr'a yerleşti ve oradaki maden işçileri sendikasının sekreterliğine seçildi.

1881'den sonra bir yandan maden işçileri sendikasının Lanarkshire ili düzeyinde örgütlenmesi için çalışırken, öte yandan da

Hardie, Cosmo Rowe'un bir çizimi, Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery Londra

geçimini sağlamak amacıyla gazeteciliğe başladı. Kendi çıkardığı *The Miner* (1887-89; Madenci) ve *Labour Leader* (1889'dan sonra; İşçi Önderi) adlı gazetelerde Hıristiyan sosyalist görüşleri doğrultusunda işçi sorunlarını ve öteki siyasal konuları ele aldı.

1888'de Avam Kamarası seçimlerine katıldıysa da başarılı olamadı. Aynı yıl İskoç İşçi Partisi'ni kurdu. 1892 seçimlerini kazanarak Parlamento'ya giren Hardie, Ocak 1893'te Bağımsız İşçi Partisi'nin (ILP) Bradford'da (Yorkshire) sürdürülen kuruluş çalışmalarına katıldı. Gerçek bir sosyalist parti olmaktan çok, bir propaganda örgütü niteliğindeki ILP, Hıristiyanların, işçilerin ve İngilizlerin desteğini kazandı. Marksist ve ateist eğilimleri olmayan bu parti, Fabian Derneği gibi aydınlara ve orta sınıfa dayanan bir siyasal örgüt özelliğini de taşımıyordu.

Hardie, 1895 seçimlerinde Avam Kamarası'ndaki sandalyesini yitirdikten sonra parlamenter örgütlenme bakımından Liberal ve Muhafazakâr partilere benzeyen bir İşçi Partisi kurmak için harekete geçti. 27-28 Şubat 1900'de Londra'da toplanan işçi temsilcileri konferansında, Avam Kamarası'na işçi milletvekillerinin girmesini sağlamak üzere bir İşçi Temsil Komitesi kurulması düşüncesini kabul ettirdi. Aynı yıl İşçi Temsil Komitesi'nin adayı olarak katıldığı seçimleri kazanarak yeniden milletvekili oldu. 1906'da İşçi Temsil Komitesi'nin 28 üyesinin daha Parlamento'ya girmesinden sonra, komite gerçek bir siyasal parti biçiminde örgütlenerek İşçi Partisi adını aldı. Hardie yeni kurulan partinin başkanlığına seçildiyse de bu görevi kişiliğine uygun bulmayarak ertesi yıl başkanlıktan ayrıldı.

Barışı sağlamada işçilere büyük görevler düştüğüne inanan Hardie, I. Dünya Savaşı öncesinde ağırlıklı olarak bu konuyla ilgilendi. Savaşı önlemek amacıyla, II. Enternasyonal yöneticilerini bütün ülkelerde genel grev çağrısında bulunmak için ikna etmeye çalıştı. Bu girişiminin sonuçsuz kalması ve İşçi Partisi'nde çoğunluğun İngiltere'nin savaşa girmesini desteklemesi üzerine büyük bir düş kırıklığına uğrayarak siyasal yaşamdan çekildi.

İnançlı bir sosyalist olduğu kadar bir barışsever olarak da tanınan Hardie, Güney Afrika Savaşı'na (1899-1902) karşı çıkmış ve 1903'ten sonra Emmeline Pankhurst öncülüğündeki kadınlara oy hakkı hareketine danışmanlık etmiştir.

Hardie üzerine başlıca yaşamöyküleri David Lowe'un *From Pit to Parliament*'ı (1923; Maden Ocağından Parlamentoya) ve Emrys Hughes'un *Keir Hardie*'sidir (1956).

Hardin, John Wesley (d. 26 Mayıs 1853, Bonham ili, Texas - ö. 19 Ağustos 1895, El Paso, Texas, ABD), Texas sınır bölgesinin en azılı katili ve en hızlı silahşörü. 1868-77 arasında düellolarda ve kurduğu pusularda en az 21 kişiyi öldürmüştür. Hardin, İç Savaş'tan yenilgiyle çıkan Güney'de Yeniden İnşa dönemi (1865-77) başlarken azılı bir Siyah ve Yankee düşmanı olarak yetişti. 1868'de 15 yaşındayken eski bir köleyi öldürerek ilk cinayetini işledi. Bundan sonra da benzer işlere bulaştı; yaşamı düello, kumar ve ayyaşlıkla geçti. Bu döneminde en az sekiz Birlik askerini ve çeşitli cinayetleri nedeniyle peşine düşen dört Siyah polisi öldürdü. Sonunda Texas'tan kaçarken Pensacola'da (Florida) bir tren istasyonunda yakalandı; Eylül 1877'de de yargılanmak üzere Austin'e (Texas) götürüldü. Huntsville'deki eyalet hapishanesinde 25 yıl kürek cezasına çarptırıldı. 1882'de affedildi ve Gonzales'te (Texas) üç çocuğu ile birlikte (1872'de evlendiği karısı kendisi hapisteyken ölmüştü) sakin bir yaşam sürmeye başladı. Sonradan evlendiği ikinci karısını terk etti ve El Paso'ya gidip serseriliğe ve hırsızlığa başladı. 15 Ağustos 1895'te Acme Saloon'un barında, rakibi John Selman, Sr. tarafından vurularak öldürüldü. El Paso'da polislik yapan eski hırsız Selman yargılandı ve beraat etti.

Hardin'in, ölümünden sonra yayımlanan, *The Life of John Wesley Hardin as Written by Himself* (1896; John Wesley Hardin'in Kendi Kaleminden Yaşam Öyküsü) adlı bir otobiyografisi vardır.

Harding, Chester (d. 1 Eylül 1792, Conway, Massachusetts - ö. 1 Nisan 1866, Boston, Massachusetts, ABD), Amerika ve İngiltere'deki ünlü kişilerin romantik tarzda portrelerini yapan ABD'li ressam.

"Amos Lawrence", Chester Harding'in portre çalışması, y. 1845; Ulusal Sanat Galerisi, Washington, D.C.
National Gallery of Art, Washington, D.C.

Sandalyecilik, gezici satıcılık, hancılık, badanacılık ve tabelacılık yaptı. Kendi kendini eğitti ve gezgin bir portre ressamı oldu. Kısa zamanda ustalaşarak 1820'lerin başlarında Boston'da altı ayda 80 portre siparişi alacak kadar gözde bir sanatçı haline geldi. Bu resimlerden kazandığı parayla İngiltere'ye gitti. Londra'da bir atölye açtı ve kraliyet ailesiyle soyluların resimlerini yaparak büyük bir başarı kazandı. Eğitim görmemesine ve toplum ilişkilerinde deneyimli olmamasına karşın, doğal davranışları ve açık kişiliğiyle girdiği her çevrede aranan bir kişi oldu. En iyi yapıtları, ABD'ye geri döndükten (1826) sonra yaptığı ve aralarında Amos Lawrence'ın tanınmış bir portresinin de (y. 1845, Ulusal Sanat Galerisi, Washington, D.C.) bulunduğu resimleridir.

Harding, Stephen (AZİZ) Fransızca ETIENNE HARDING (d. y. 1060, Sherborne, Dorsetshire, İngiltere - ö. 28 Mart 1134, Cîteaux, Burgundy, Fransa; azizler listesine kabulü 1623; yortu günü 16 Temmuz), Cistercium tarikatının kurucularından biri ve Cistercium (Cîteaux) Manastırı'nın üçüncü başkeşişi.

Sherborne Manastırı'nda eğitim gördü. Norman istilasından bir süre sonra İskoçya'ya kaçtı. Daha sonra öğrenimini Paris'te sürdürdü. Bir süre askerlik yaptığı sanılan Harding, Roma'ya hacca da gitti. Fransa'da Molesme'deki Cluny Manastırı'na girdi ve Stephen (Étienne) adını aldı. 1098'de Benediktenliğin gevşek kurallarından hoşnutsuzluk duyan birkaç keşiş arkadaşıyla birlikte başkeşişleri Robert'in önderliğinde Molesme'den ayrılarak Cistercium'da bir manastır kurdular. 1109'da buranın başkeşişi olan Harding yetenekli bir yöneticiydi; Cistercium'a bağlı çok sayıda manastır kurdu ve bunlardan Clairvaux'dakinde başkeşiş olarak Aziz Bernard'ı görevlendirdi. Daha sonra çok ünlenen Bernard, Cistercium tarikatının hızla büyümesine ve etkili olmasına katkıda bulundu.

Manastır yaşamının her yönüyle sade olması gerektiğine inanan Harding, mimaride de katı Cistercium üslubunu yaygınlaştırdı. Üç temel başlık altında toplanan tarikat ilkelerinin tümünü ya da büyük bölümünü yazdığı yolundaki görüş ise 20. yüzyılda bazı bilim adamlarınca reddedildi. Harding'in Yahudi kaynaklarına dayanarak hazırladığı Kitabı Mukaddes metninin (1112) elyazması bugün Dijon'dadır.

Harding, Warren G(amaliel) (d. 2 Kasım 1865, Corsica, Ohio - ö. 2 Ağustos 1923, San Francisco, California, ABD), ABD'nin 29. başkanı (1921-23). I. Dünya Savaşı'ndan sonra Cumhuriyetçi Parti'nin "normale dönüş" vaat eden programıyla seçimi kazanmış, başkanlık görevinin üçüncü yılında ölmesi üzerine yerine yardımcısı Calvin Coolidge geçmiştir.

Yirmi yaşlarındayken Marion'da (Ohio) bir gazete projesine girişti, ama pek başarılı olamadı, 1891'de Florence Kling DeWolfe ile evlendi. Karısının *Marion Daily Star*'ın yönetimini ele almasından sonra gazete büyük bir gelişme gösterdi. Harding, pek çok yerel şirkette müdürlük yaptı ve kardeşlik dernekleri çevresinde aranan bir kişi oldu. Etkileyici üslubuyla yetenekli bir hatip olarak Cumhuriyetçi Parti'nin Ohio'daki seçim kampanyasına katılarak siyasal yaşama girdi.

Harding eyalet senatörü (1899-1902), vali yardımcısı (1903-04) ve ABD senatörü (1915-21) olarak dikkate değer bir başarı gösteremedi; temel niteliği muhafazakârlıktı.

Cumhuriyetçi Parti'nin başkan adayını belirleyecek olan Chicago önseçiminde (1920) üç güçlü başkan aday adayının yarıştığı seçimler çıkmaza girince, güçlü muhafazakârlar, ABD politikasında sonraları "dumanlı oda" olarak anılacak bir gece toplantısında Harding'in adaylığı konusunda

Warren G. Harding
Library of Congress Washington, D.C.

uzlaşma sağladılar. Harding halkın arasında dolaşarak konuşmalar yapacağı bir seçim gezisine çıkmaktan kaçındı. Ulusal reformlarda ya da dış politikada ısrarlı olmayan, hiçbir talep öne sürmeyen bu mütevazı Ortabatılı imajı, umutsuz ve savaş yorgunu ABD'liler için rahatlatıcıydı. Harding o tarihe değin görülmemiş bir oy oranıyla (yüzde 60,3) başkan seçildi.

Onun önerisiyle Kongre, federal hükümet için bir bütçe sistemi oluşturdu, büyük ölçüde korumacı nitelik taşıyan Fordney-McCumber Gümrük Yasası'nı çıkardı, savaş dönemi vergilerini gözden geçirdi ve ABD'ye göçü kısıtlayan bir yasayı onayladı. Harding'in başkanlık döneminde, büyük devletler arasında deniz kuvvetlerini sınırlayan ve azaltan önerilerin tartışıldığı 1922 Washington Konferansı toplandı.

Harding'in en büyük zaafı rasgele seçilmiş, büyük ölçüde denetimden uzak kabinesine ve daha alt düzeydeki kamu görevlerine yeteneksiz, siyasal açıdan saf ya da düpedüz sahtekâr olan kişisel dostlarını ya da kayırdığı kişileri atamasıydı. 1923 baharında başkenti yolsuzluk dedikoduları sardı; Senatör Thomas J. Walsh, İçişleri Bakanı Albert B. Fall'un federal petrol rezervlerini iş ortaklarına gizlice kiraladığını açığa çıkarmak için kanıt toplamaya başladı. Soruşturmanın tam ortasında (20 Haziran) Harding, bütün ABD'yi içine alan bir geziye çıktı. San Francisco'ya bitkin durumda ulaştı ve orada öldü; hastalığının nedeni konusunda çelişkili söylentiler çıktı. Ölümünden sonra Harding'in dürüstlüğü tartışma konusu yapılmadı. Ama en güvendiği kişilerin karıştığı çok sayıda yolsuzluğun açığa çıkartılması, onun siyasal açıdan ne kadar saf olduğunu ve yönetimdeki beceriksizliğini ortaya koyuyordu. Söz konusu kişilerden bazıları yolsuzluk suçundan uzun süre hapis yattılar.

Hardinge (Penshurst), Charles Hardinge, 1. Baron (d. 20 Haziran 1858, Londra - ö. 2 Ağustos 1944, Penshurst, Kent, İngiltere), İngiliz diplomat ve Hindistan genel valisi. Sömürge yönetiminin halkla ilişkilerini geliştirmeye çaba göstermiş ve Hindistan'ın I. Dünya Savaşı sırasında İngiltere'yi desteklemesini sağlamıştır.

1844-48 arasında Hindistan genel valiliği yapan Lord Hardinge'in torunuydu. 1880'de Dışişleri Bakanlığı'nda çalışmaya başladı. 1904'te büyükelçi olarak Rusya'ya gönderildi. 1906'da Dışişleri Bakanlığı daimi müsteşarı oldu. 1910'da baron yapıldı ve Hindistan genel valiliğine atandı. Bu görevi sırasında eski genel vali Lord Curzon'un, halkın tepkisine yol açan Bengal'in bölünmesine ilişkin kararını iptal etti. Ayrıca, Kral V. George ile kraliçenin Aralık 1911'de Hindistan'ı ziyaretlerinden yararlanarak başkentin Kalküta'dan Yeni Delhi'ye taşındığını ilan etti.

Hardinge'in genel valiliğinin ilk yılları çeşitli karışıklıklara ve şiddet olaylarına sahne oldu; kendisi de 1912'de Delhi'ye girişi sırasında bir bombanın patlaması sonucu yaralandı. Bununla birlikte genel valiliği sırasında sömürge yönetimi ile milliyetçiler arasındaki ilişkiler düzelmeye başladı.

Charles Hardinge, Sir William Orpen'ın bir yağlıboya çalışması, 1919, Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery Londra

Bunda genellikle Morley-Minto reformları olarak bilinen, Hint Meclisleri Yasası'nın çıkarılması (1909), Hardinge'in Güney Afrika yönetimince çıkarılan ve Hintlilerin bölgeye göçünü yasaklayan yasayı eleştirmesi ve Hindistan'da Mahatma Gandhi'nin başlattığı pasif direniş hareketine yakınlık duyduğunu açıklaması önemli rol oynadı.

Hardinge I. Dünya Savaşı başladığında (Ağustos 1914) Hindistan'daki bütün Avrupalı askerleri ve Hintlilerden oluşan çok sayıda birliği İngiltere'nin emrine verdi. 1916'da İngiltere'ye döndükten sonra yeniden daimi müsteşarlığa getirildi. Sonuçsuz kalan Mezopotamya seferinin düzenlenmesindeki rolü nedeniyle eleştirilere uğrayınca görevinden ayrılmak istedi, ama istifası kabul edilmedi. 1920'de Paris büyükelçisi oldu ve iki yıl sonra emekliye ayrıldı. Anıları 1948'de *My Indian Years, 1910-1916* (Hindistan'daki Yıllarım, 1910-1916) başlığıyla yayımlandı.

Hardinge (Lahor ve Kings Newton), Henry Hardinge, I. Vikont (d. 30 Mart 1785, Wrotham, Kent - ö. 24 Eylül 1856, South Park, Tunbridge Wells yakınları, Londra, İngiltere), 1844-48 arasında Hindistan genel valiliği yapan İngiliz asker ve devlet adamı.

Vikont Hardinge, Eden Upton Eddis'in bir portresinden F. Holl'ın yaptığı bir oymabaskı
Hulton Picture Library

1799'da orduya girdi. Kurmay subay olarak katıldığı Yarımada Savaşı'nda (1808-14) gösterdiği yararlıklarla adını duyurdu. Napoléon'un yeniden iktidara geldiği Yüz Gün (1815) döneminde Ligny Çarpışması'na katılarak, tuğgeneral rütbesiyle Prusya ordusunda çarpıştı. Bu çarpışma sırasında sol kolundan yaralandı, kolu Waterloo Çarpışması'ndan iki gün önce kesildi. 1820-44 arasında parlamentoda yer aldı. İki kez savaş bakanı, iki kez de İrlanda işlerinden sorumlu devlet bakanı olarak görev yaptı.

1844'te kayınbiraderi Lord Ellenborough'nun yerine Hindistan genel valisi oldu. Bu görevi sırasında yükseköğrenim görmüş Hintlileri yönetim görevlerine getirerek eğitimi özendirdi; insanların kurban edilmesini, çocukların öldürülmesini ve kadınların ölen kocalarıyla birlikte gömülmesini engellemeye çalıştı. Ayrıca Ganj Kanalının yapımını başlattı ve Hindistan'da bir demiryolu ağı oluşturmak için planlar hazırlattı. I. Sih Savaşı'nın (1845-46) sonunda imzalanan Lahor Antlaşması'yla (Mart 1846) savaş sırasında büyük toprak kaybına uğramış olan Sihlerin İngiltere'ye dost bir devlet kurmalarını sağlamaya çalıştı. Bu savaş sırasındaki hizmetlerinden dolayı vikont yapıldı.

1852'de Wellington dükünün yerine İngiliz ordularının başkomutanlığına getirildi. Bu görevi sırasında, Chobham'da ilk eğitim kampının kurulmasını, Aldershot askeri eğitim kampının satın alınmasını ve geliştirilmiş Enfield tüfeğinin kullanılmasını sağladı. Ama, disiplinli bir yönetici olmaması ve komutan seçiminde yaptığı yanlışlar, İngiltere'nin Kırım Savaşı'nda (1853-56) uğradığı yenilgide etkili oldu. Sivastopol'un düşmesinden (1855) hemen sonra başkomutanlıktan alındı ve rütbesi mareşalliğe indirildi.

Hardoi, Hindistan'ın kuzey kesimindeki Uttar Pradesh eyaletinde il ve il merkezi kent. Kuzey Demiryolu üzerindeki Lucknow'un kuzeybatısında, büyük bir kavşakta yer alır. Tahıl ve öteki ürünlerin pazarlandığı kentte, şeker ve potasyum nitrat fabrikalarının yanı sıra ahşap işleme atölyeleri vardır.

Alçak bir düzlük görünümündeki ilin yüzölçümü 6.012 km²'dir. Topraklarını, ilin güney sınırını oluşturan Ganj Irmağı ve kolları akaçlar. Güneybatıdaki engebeli arazi çok sayıda kumlu tepecikle kaplıdır. Birkaç *chil*'in (bataklık gölü) bulunduğu ilde ormanlar ve yabanıl bitki örtüsü geniş yer tutar. Sarda kanal sisteminin Hardoi ve Lucknow kollarından tarımsal sulama amacıyla yararlanılır. Başlıca ürünler pirinç, buğday, akdarı, hindistan nohutu, şekerkamışı ve arpadır. İldeki kentler Hardoi, Şahâbad, Bilgram ve dokumacılık merkezi Sandila'dır. Nüfus (1981) kent, 67.259; il, 2.274.929.

Hardouin, Jean (d. 22 Aralık 1646, Quimper, Bretanya - ö. 3 Eylül 1729, Paris, Fransa), Cizvit Fransız bilgini. Çok çeşitli dinsel ve dindışı metni yayına hazırlamış, özellikle kilise meclislerinin tutanaklarını derlemiştir.

1666'da Cizvit oldu. 1683-1718 arasında Paris'te Collège Louis-le-Grand adlı Cizvit okulunda ilahiyat profesörlüğü yaptı. Önce ilkçağ yazarlarından Plinius ve Themistius'un yazılarını yayımladı. Çok bilgili ve kendine özgü görüşleri olan biriydi;

kendi görüşleriyle çelişen yapıtlarla hiç ilgilenmedi. Eldeki Eski Yunan ve Latin metinlerinin çoğunun ortaçağ keşişlerince kasıtlı olarak uydurulmuş sahte yazılar olduğuna inanıyordu.

Opera Selecta'sının (1708; Seçme Yapıtlar) Amsterdam'da yapılan izinsiz baskısından sonra Hardouin sahte klasik metinler konusundaki görüşünü reddetmeye zorlandı. Ama benzer bir kurama, Yeni Ahit zamanlarından başlayarak kilise meclisi tutanaklarını derlediği *Conciliorum Collectio Regia Maxima: Acta Conciliorum*... adlı yapıtında da yer verdi. Dönemin en önemli araştırmalarından biri olan bu çalışma kilise hukuku incelemelerine yeni bir yön verdi; daha sonraki bu tür çalışmaların da temelini oluşturdu. 1714-15 yıllarında Paris'te 12 cilt olarak yayımlandıysa da papanın otoritesini vurgulayan ve kilisede merkezileşmeyi savunan notları yüzünden dağıtımına Fransız hükümetince birkaç yıl izin verilmedi.

Resmî öğretiye aykırı kuramları, özellikle de Yeni Ahit'in özgün metninin Latince yazılmış olduğuna inanması yüzünden ölümünden sonra yapıtlarından üçü kilise tarafından lanetlendi.

Hardouin-Mansart, Jules *bak*. Mansart, Jules Hardouin-

Hardvar, Hindistan'ın kuzey kesimindeki Uttar Pradesh eyaletine bağlı Saharanpur ilinde kent. Ganj Irmağı kıyısında, güneydeki Ganj Ovası ile kuzeydeki Himalayalar'ın etekleri arasında kalan bölgede yer

Ganj kıyısındaki Hari-ka-çaran *ghat*'ı
Hardvar, Uttar Pradesh, Hindıstan
Government of India Tourist Office Londra

alır. Ganj Kanalı sisteminin su dağıtımı buradan yapılır. Çok eski bir kent olan Hardvar Hinduların en kutsal hac merkezlerinden biridir. Birçok adla bilinir; ilk zamanlar, daha önce burada yaşayan bilge Gupila'dan aldığı isimle Kapila olarak anılmıştır. Bugünkü adı "Hari'nin kapısı" anlamına gelir (Hari, Hindu dininin başlıca tanrılarından Vişnu'nun adlarından biridir).

Hardvar'ın başlıca hac yeri Dakşeşvar Tapınağı ile onun yanında, Ganj Irmağı boyunca uzanan arınma basamaklarıdır (*ghat*). Üst duvarındaki bir taşta bulunan ve Vişnu'nun ayak izi olduğuna inanılan bir işaretten ötürü bu basamaklara Hari-kaçaran (Hari'nin ayak izi) adı verilir. Her yıl, Hindu güneş takviminin başlangıcı olan nisan ayında buraya çok sayıda hacı gelir ve her 12 yılda bir Kumbha Mela(*) yapılır. Nüfus (1981) kent, 114.180; metropoliten alan, 145.946.

Hardwicke (1. Kontu), Philip Yorke, VİKONT ROYSTON, HARDWICKE BARONU HARDWICKE (1733-54) olarak da bilinir (d. 1 Aralık 1690, Dover, Kent - ö. 6 Mart 1764, Londra, İngiltere), İngiltere adalet bakanı. Çalışmalarıyla İngiliz adalet sisteminin oluşmasına katkıda bulunmuştur.

1715'te Middle Temple'a (İngiltere'de hukuk eğitim kurumu) girdi. Daha sonra benzer bir kurum olan Lincoln's Inn'e kabul edildi. 1724'te bu kuruluşun yönetim kurulu üyeliğine ve hazinedarlığına getirildi. Parlamento üyeliğinde de (1719, 1722-34) bulunan Hardwicke, 1720'de başsavcı yardımcısı (*solicitor general*), 1724'te de başsavcı (*attorney general*) oldu. 1733'te başyargıçlığa atandı ve baron yapıldı; 1737'de adalet bakanlığına getirildi.

1740'tan sonra hükümette büyük bir nüfuz sahibi olan Hardwicke, Kral II. George Avrupa'ya gittiğinde ülkeyi yöneten Naipler Konseyi'nde de güçlü bir konum edindi. 1745'te Jacobusçu Ayaklanma'yla uğraşmak zorunda kaldı. Culloden Çarpışması'nın (1746) ardından Jacobusçu İskoçyalı soyluları yargılayan mahkemeye başkanlık etti. 1746'da gerçekleştirdiği bir reformla İskoçyalı toprak sahiplerinin babadan oğula geçen yargı yetkilerine son verdi. Ayrıca, İngiliz evlilik yasasında nikâhların Anglikan kiliselerinde kıyılmasını öngören bir değişiklik yaptı (1753). 1754'te kont yapılan Hardwicke, Kasım 1756'da Newcastle dükü ile birlikte emekliye ayrıldıysa da 1757'de Newcastle ile William Pitt'in bir koalisyon hükümeti kurmalarına yardımcı oldu.

Hardwicke'in hukukun üstünlüğüne olan inancı, hakkaniyet kavramının tarihsel kökenlerini bulmaya yönelik araştırmaları ve Roma hukuku konusundaki bilgi birikimi İngiliz hukukunda hakkaniyet ilkelerinin ve sınırlarının belirlenmesine yardımcı olmuştur.

Hardy, Alexandre (d. 1572 ?, Paris - ö. 1632 ?, Fransa), geçimini yalnızca yapıtlarının geliriyle sürdürdüğü bilinen ilk Fransız oyun yazarı. Toplam 600 kadar oyun yazdığı söylenir.

Paris ve taşradaki gezgin oyuncu topluluklarında şiirler okudu. Kraliyet oyuncuları için yazdığı oyunlar, saray çevrelerinde büyük övgü topladı. Oyunlarını satın alan oyuncular, yayımlanmasına genellikle izin vermedikleri için, günümüze ulaşan yapıtlarının sayısı 50'den azdır. Ölümünden sonra Hardy'nin oyunları çok ender sahnelenmiştir. Kendisinden sonra gelen oyun yazarlarının hemen tümü, Hardy'nin dramatik tekniğinden yararlanmalarına karşın onun yapıtlarını küçümsemiştir. Bunlar arasında, klasik Fransız trajedisinin iki büyük ustası sayılan Pierre Corneille ve Jean Racine de vardır.

Hardy, çalışmalarında özellikle zaman ve mekân birliğini göz ardı ederek, oyun yazımını yönlendiren Académie Française'in son dönemde koyduğu sınırlamaları çiğnedi. Bunun yanı sıra koronun oyunlardaki rolünü azalttı; şiddeti sahnede canlandırdı. Hardy'nin oyunlarındaki olay örgüsü, Eski Yunan ve Roma trajedilerini örnek alan trajedilerden daha akıcıydı. Olayların birbirine bağlanmasında karakterlerin ruhsal durumlarından yararlandı. Kahramanları, zaman zaman iç çelişkiler de yaşayan birer "insan" olarak ortaya koyan davranışları sözcüklerden daha çok önemsedi. Hardy'nin pastoralleri, olayların hızlı akışı ve doğallığı açısından, kendinden önceki örneklerden daha gelişmiştir. Süslemelerden uzak bir üslup kullanan Hardy'ye çok sayıda oyun ismarlanmıştır.

17. yüzyılın öbür oyun yazarlarının tersine Hardy, Yunan ve Latin yazarlarından ya da Kitabı Mukaddes'ten çok az öyküyü almıştır. Bu kaynaklar yerine Ovidius, Cervantes ve Boccaccio gibi yazarlardan yararlanmış, büyük başarılar kazanmasa da Fransız tiyatrosunun gelişmesine önemli katkıları olmuştur.

Hardy, Godfrey Harold (d. 7 Şubat 1877, Cranleigh, Surrey - ö. 1 Aralık 1947, Cambridge, Cambridgeshire, İngiltere), asal sayı teorisindeki birçok sorunu çözüme kavuşturan İngiliz matematikçi.

1906-19 arasında Cambridge'deki Trinity College'da matematik dersleri veren Hardy 1908'de, Alman fizikçi Wilhelm Weinberg ile aynı zamanda, günümüzde Hardy-Weinberg Yasası olarak bilinen ve tür içi gen alışverişinin fazla olduğu bir toplulukta (popülasyon) başat ve çekinik genetik özelliklerin dağılım oranlarına ilişkin tartışmaya son veren yasayı buldu. Hardy'nin pek önemsememiş olduğu bu yasanın, sonradan, Rh kan grubu dağılımı ile alyuvarların yıkımıyla ortaya çıkan kan hastalıklarını kapsayan birçok genetik problemin incelenmesinde temel önemde bir yasa olduğu anlaşıldı.

1912'den sonra, İngiliz matematikçi John E. Littlewood ile birlikte matematiğin çok çeşitli alanlarında, bu arada Diophantos analizi kuramı, ıraksak serilerin toplamı, Fourier serisi, Riemann zeta fonksiyonu ve asal sayıların dağılımı konularında birçok makale yayımladı. Ayrıca, Riemann zeta fonksiyonunun ($s=u+iv$ olmak üzere, $1 + 1/2^s + 1/3^s + 1/4^s + \ldots$ biçiminde ifade edilen sonsuz seri) değeri sıfır iken ve $v \neq 0$ olduğunda, u 'nun bütün değerlerinin olmasa da sonsuz sayıda değerinin 1/2'ye eşit oldulğunu gösterdi. Alman matematikçi Bernhard Riemann $v \neq 0$ iken u 'nun bütün değerlerinin 1/2'ye eşit olacağını varsaymıştı.

Hardy 1914'te Cambridge Üniversitesi'nde Cayley kürsüsü okutmanı oldu, 1919'da da Oxford Üniversitesi'ndeki Savilian geometri kürsüsüne atandı. 1931'de Sadleirian kürsüsünde soyut matematik profesörü olarak Cambridge'e döndü ve yaşamının sonuna değin bu görevi sürdürdü.

Hardy, Oliver *bak*. Laurel, Stan ve Hardy, Oliver

Hardy, Thomas (d. 2 Haziran 1840, Yukarı Bockhampton, Dorset - ö. 11 Ocak

Thomas Hardy
EB Inc

1928, Dorchester, Dorset, İngiltere), İngiliz şair ve romancı. İngiltere'nin güneybatısındaki düşsel "Wessex" bölgesinde geçen yapıtlarıyla, bölgesel roman türünde ülkesinin en önemli yazarlarından biridir. Bu

romanları arasında *The Return of the Native* (1878; *Yuvaya Dönüş*, 1977), *The Mayor of Casterbridge* (1886; Casterbridge Belediye Başkanı), *Tess of the D'Urbervilles* (1891; *Hayat Bağları*, 1972/*Tess*, 1986) ve *Jude the Obscure* (1895; *Asi Kalpler*, 1969) sayılabilir.

Çocukluğu ve gençliği. Hardy, her ikisi de Dorset'in eski ailelerinden gelen inşaatçı ve duvar ustası Thomas Hardy ile Jemima Hann'ın dört çocuğundan en büyüğüydü. Bockhampton'da köy okuluna yazıldıktan bir yıl sonra buradan ayrılarak Dorchester'daki bir okula gitti. Okul müdürü daha ileri düzeyde bir akademi açınca bu kez oraya girdi. Yetenekli bir Latince uzmanı olan müdür, onu Latin ve Yunan klasiklerini okumaya yöneltti; klasik yapıtlar, sonradan Hardy'nin edebiyat çalışmalarını da etkileyecekti. Hardy, 1856'da okulu bırakarak Dorchester'da mimar ve kilise onarımcısı John Hicks'in öğrencisi oldu. Bu dönemde ve sonraki birkaç yıl boyunca rahip olmak amacıyla yoğun bir okuma çabasına girişti.

1862'de Londra'ya taşındı ve ünlü mimar Arthur Blomfield'in (sonradan Sir Arthur) yanında iş buldu. 1867'ye değin Blomfield ile çalıştı; bu tarihte sağlığının bozulması üzerine Dorset'e döndü ve yeniden Hicks ile çalışmaya başladı. Londra'da bulunduğu yıllarda ciddi biçimde şiir yazmaya başlamıştı. Bu dönemde yazdığı "Neutral Tones" (Silik Renkler) gibi kimi şiirleri en güzel ve özgün yapıtları arasındadır. Hardy'nin şiirlerinde acemilikten ustalığa doğru bir gelişme ve bunu izleyen bir düşüş görülmez; her döneminde iyi ve kötü şiirlerine bir arada rastlanabilir ve üslubunda belirgin bir değişiklik görülmez.

Hardy, 1867-68 yıllarında ilk romanı *The Poor Man and the Lady*'yi (Yoksul Adam ve Hanımefendi) yazdı. Yapıtı götürdüğü iki yayımcı da olumlu eleştirilerde bulunmalarına karşın, aşırı yergici ve sosyalist görüşlü olduğu gerekçesiyle yayımlamak istemediler. Bunlardan, Chapman and Hall'da kitap seçici olarak çalışan romancı George Meredith, Hardy'ye yalnızca sanat kaygısıyla ve daha karmaşık yapılı bir roman yazmasını önerdi. Hardy, yayımlanan ilk romanı *Desperate Remedies*'de (1871; Umutsuz Çareler) tümüyle bu öneriye bağlı kaldı.

Mart 1870'te bir kilise onarımında çalışmak için gönderildiği Boscastle yakınlarındaki St. Juliot'ta, ileride evleneceği Emma Lavinia Gifford ile tanıştı. Kırk yıl sonra bu tanışmayı ve ilişkilerinin geliştiği ortamı, dokunaklı bir dille yazdığı *Veteris Vestigiae Flammae* (Küllenmiş Bir Ateşin İzleri) adlı bir dizi şiirde anlatacaktı.

İmzasız yayımlanan *Desperate Remedies* birbirinden farklı tepkiler aldı. 1872'de Hardy mimari çalışmalar için Londra'ya döndü. Bu arada yazdığı *Under the Greenwood Tree* (Defne Ağacının Altında) adlı yapıtı aynı yılın mayıs ayında basıldı. Sonraki trajik romanlarına göre zayıf olsa da, Mellstock kilise korosunu alaylı bir dille hicveden romanın zarif kur sahnelerinde mizah yüklü, içten bir gözlemcilik egemendir. Wessex romanlarının ilki olmasına karşın bu öykülerin kırsal yaşamın ritmiyle yakın ilişkisi belirgin bir biçimde görülür.

Hardy'nin bir sonraki romanı *A Pair of Blue Eyes* (Bir Çift Mavi Göz) 1872-73 yıllarında *Tinsley's Magazine*'de tefrika edildi; bu roman St. Juliot ve çevresinde geçiyordu. 1873'te yazmaya başladığı *Far from the Madding Crowd* da (*Çılgın Kalabalıktan Uzak*, 1946, 1984) önce *The Cornhill Magazine*'de imzasız olarak tefrika edildi (1874). Romanın büyük başarı kazanmasından sonra Hardy kendini tümüyle yazmaya verdi. Özellikle köylülerin anlatıldığı bölümlerde mizah öğesinin ağır basmasına karşın, komediden çok trajediye yakın olması bakımından yapıt ilk "tipik" Hardy romanıdır.

Hardy'nin romanlarının çoğunu tefrika halinde yayımlamasının bir nedeni de, onları bölümler halinde ele alma eğilimiydi. Bu eğilim aynı zamanda, romanlarının güçlü melodramatik içeriğini de açıklamaktadır; her bölüm, okurun ilgisini bir sonraki bölüm yayımlanıncaya değin canlı tutacak kadar güçlü bir biçimde sona erer. *Çılgın Kalabalıktan Uzak*'ın tefrika yayını sürerken Hardy, Leslie Stephen'a yazdığı bir mektupta şöyle der: "Bir gün daha büyük hedeflerim olabilir... ama koşullar nedeniyle, şimdilik yalnızca iyi bir tefrika yazarı olarak tanınmak istiyorum." Son yıllarında da tek tutkusunun, Francis Palgrave'in *Golden Treasury*'si (Altın Hazine) gibi iyi bir antolojide birkaç şiirle yer almak olduğunu söylemiştir.

Ağustos 1874'te Hardy, Emma Gifford ile evlendi. Evliliklerinin ilk yıllarında karı koca Londra ve Dorset'te yaşadılar. 1885'te ise Dorchester'ın eteklerindeki Max Gate'te Hardy'nin yaptığı ve yaşamının sonuna değin oturduğu eve yerleştiler.

Olgunluk dönemi. 1878-95 arası Hardy'nin romancı olarak en başarılı dönemidir. *Yuvaya Dönüş*, *The Trumpet Major* (Baş Borazancı), *The Mayor of Casterbridge*, *The Woodlanders* (1887; *Orman Kızı*, 1980), *Tess*, *Asi Kalpler* gibi romanlarını bu dönemde yazdı. Bu yapıtlarda *The Dynasts* (Hükümdarlar) adlı düzyazı-manzum oyunda açıklığa kavuşturduğu "içkin istenç" kavramından doğan stoacı kötümserliğini ve insan yaşamının kaçınılmaz trajedisine duyduğu inancı sergiledi.

Hardy zaman zaman felaketle sonuçlanan rastlantılara yer vererek elindeki malzemeyi kendi bakışına uydurmaya çalışıyor izlenimini verir; *Yuvaya Dönüş*'te Mrs. Yeobright'ın ölümüne yol açan olaylar ve Tess'in Angel Clare'e yazdığı itiraf mektubunun başına gelenler bu tür rastlantılardır. *Asi Kalpler*'deki "Father Time" (Zaman Baba) öyküsünde olduğu gibi kimi zaman da trajedi melodrama dönüşür. Gene de Tess'in ve *The Mayor of Casterbridge*'deki Henchard'ın öykülerinde trajik bir ağırbaşlılık dikkati çeker. Henchard'ın geçmişinin yavaş yavaş ve amansızca açığa vurulması Sophokles'in *Oidipus* adlı yapıtını çağrıştırır. Bu yapıtlarda köylülerin ve Casterbridge halkının işlevi, Yunan tragedyalarındaki korolar gibi konuya açıklık getirmektir. Ama Hardy'nin Wessex bölgesini, kırsal yaşamı ve konuşma tarzını yakından tanıdığı göz önüne alındığında, bu romanlarda Yunan tragedyalarını 19. yüzyıl İngiliz kırsal yaşamına uygulamaya çalıştığı söylenemez. Hardy'nin Victoria döneminin ahlak anlayışıyla çatışması *Tess* ile başlamıştır. Tefrika olarak yayımlandığı dönemde romanın kimi sahneleri çıkarılmış, kimileri de değiştirilmişti. "A Pure Woman Faithfully Presented" (Saf Bir Kadının Gerçek Öyküsü) adlı alt başlığı ise kimi çevrelerde öfke uyandırdı. Evlilik dışı çocuk sahibi olan ve birlikte yaşadığı adamı öldürüp sonunda asılan bir kadının hoşgörülü ve sevecen bir bakışla anlatılması, yerleşik ahlak kurallarına karşı saygısızlık olarak görüldü. *Asi Kalpler* ise daha büyük bir tepkiyle karşılandı. Bu romanda Hardy, biri karısını öbürü de kocasını terk ederek birlikte yaşamaya başlayan ve çocukları olan kahramanlara gene aynı sevecen tutumla yaklaşıyordu. Wakefield piskoposu kitabı yaktığını açıkladı ve tanınmış kitapçılardan birinde satılmasını yasakladı. Oysa bu kitaplarda savunulan ahlak kuramı "günahın bedeli ölümdür" görüşüne uygundu. Hardy'nin suçlanmasının asıl nedeni günah işleyenleri azgın canavarlar olarak değil, mutsuz kişiler olarak sergilemesiydi. *Asi Kalpler*'in doğurduğu tepkilerden yılgınlığa kapılan Hardy, var gücüyle, zaten daha çok önem verdiği şiire yöneldi. 1898'de, daha önce yazdığı pek çok şiiri de içeren *Wessex Poems* (Wessex Şiirleri) yayımlandı; bunu 1901'de *Poems of the Past and the Present* (Geçmişten ve Bugünden Şiirler) izledi ve yaşamının sonuna değin Hardy bu türde yapıtlar vermeyi sürdürdü. 1903-08 arasında Napoleon Savaşları'nı anlatan uzun oyunu *The Dynasts* üç bölüm olarak yayımlandı. Yapıtın büyük bölümü açık ölçüyle yazılmıştı. Wessex köylüleriyle ilgili bölümleriyse düzyazıydı. Ama oyun sahneye konamayacak kadar uzundu ve zaten Hardy'nin amacı da bu değildi. *The Dynasts*, açık ölçüye dayanan ağır üslubundan dolayı başarılı olamadı.

Hardy'nin trajik romanlarında üstü kapalı olan içkin istenç kavramı, *The Dynasts*'te iyice belirgindir. Bu istenç "ne iyilik, ne de kötülük" tanıyan kayıtsız ve bilinçsiz bir güçtür ve evreni harekete geçirir. *The Dynasts*'te ise bu istencin kendini tanıyıp kavramaya dönüştüğü sezilir. Bu kavramın dile getirildiği en çarpıcı örnek olarak, 1912'de *Titanic*'in batışını anlatan "The Convergence of the Twain" (İkisinin Yakınlaşması) adlı şiir gösterilebilir. 1910'da Liyakat Nişanı alan Hardy, karısının 1912'de ölmesinden sonra duyduğu acıyı *Veteris Vestigiae Flammae*'de dile getirdi. "The Voice" (Ses) ve "After a Journey" (Bir Yolculuk Sonrası) gibi dokunaklı şiirlerin yer aldığı yapıt Hardy'nin şairliğinin doruğu sayılır. Daha sonra, yaşamöyküsünü yazan sekreteri Florence Emily Dugdale ile evlenen Hardy, yaşamının sonuna değin şiir yazmayı sürdürdü.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI Roman. *The Hand of Ethelberta* (1876; Ethelberta'nın Eli), *A Laodicean* (1881; İlgisizin Biri), *Two on a Tower* (1882; Kulede İki Kişi), *The Well-Beloved* (1897; Sevgili). *Our Exploits at West Poley* (1952; West Poley'deki Serüvenlerimiz) Kısa öykü. *Wessex Tales* (Wessex Öyküleri), *Strange, Lively and Commonplace* (1888; Garip, Neşeli ve Sıradan), *Life's Little Ironies: A Set of Tales with Some Colloquial Sketches Entitled a Few Crusted Characters* (1894; Yaşamın Küçük Cilveleri: Birkaç Kemikleşmiş Kişilik Adlı, Konuşma Diliyle Yazılmış Bazı Kısa Öykülerle Birlikte Bir Masal Dizisi), *A Group of Noble Dames* (1891; Bir Grup Kibar Hanım), *A Changed Man, The Waiting Supper, and Other Tales* (1913; Değişmiş Bir Adam, Bekleyen Yemek ve Başka Öyküler), *An Indiscretion in the Life of an Heiress* (1934; Bir Mirasçının Yaşamındaki Sağduyusuzluk) adlı yapıtı ise Hardy'nin basılmamış, kayıp ilk romanı *The Poor Man and the Lady*'nin (1867) uzun öyküsü biçimidir. Şiir *Time's Laughingstocks and Other Verses* (1909; Zamanın Gulunç Kişileri ve Başka Şiirler). *Satires of Circumstance: Lyrics and Reveries with Miscellaneous Pieces* (1914; Koşullara Yergiler: Lirikler ve Çeşitli Parçalarla Birlikte Hayaller) daha sonra *Moments of Vision and Miscellaneous Verses* (1917; Görme Anları ve Çeşitli Şiirler) adlı kitapla birleştirildi, *Late Lyrics and Earlier* (1922; Eski ve Yeni Lirikler), *Human Shows, Far Phantasies: Songs and Trifles* (1925; İnsan Görüntüleri, Uzak Fanteziler: Şarkılar ve Önemsiz Şeyler), *Winter Words in Various Moods and Metres* (1928; Çeşitli Ful Kipleri ve Ölçülerle Kış Sözleri). *Collected Poems* (1930; Toplu Şiirler), *The Complete Poems of Thomas Hardy* (1978, Thomas Hardy'nin Tüm Şiirleri, James Gibson yayımladı). Mektup *The Collected Letters of Thomas Hardy* (1978, Thomas Hardy'nin Toplu Mektupları), yedi cilt olarak tasarlanan yapıtın birinci cildi, Richard L. Purdy ve Michael Millgate tarafından yayımlandı.

Hardy-Weinberg yasası, türdeş topluluklardaki genetik dengeyi açıklayan cebirsel denklem. Alman hekimi W. Weinberg ile İngiliz matematikçi G. H. Hardy tarafın-

dan, birbirlerinden bağımsız olarak ortaya çıkarılmıştır (1908). Topluluk genetiği, rastlantısal çiftleşme görülen kalabalık bir topluluktaki bireylerin başat ve çekinik genlerinin birbirine oranının dış etkilerle karşılaşılmadığı sürece sabit kaldığı ilkesine dayanır. Böylece, zamanla ortadan kalkması beklenen ve çok ender rastlanan genler bile varlığını sürdürebilir. Seçme, değşinim (mutasyon) ya da göç gibi dış etkenler bu doğal dengeyi bozabilir. Bu yasa, doğal seçmenin evrim sürecinde rol oynayan mekanizmaların başında geldiğini kanıtlar. Bir toplulukta değşinime uğramış genlerin birbirine oranı değişmedikçe evrimleşme hızı sıfır olacaktır. Bireylerin rastlantısal çiftleşmesi sonucunda çeşitli genetik kombinasyonların ortaya çıkması bireysel değişikliklere (varyasyon) yol açabilir. Ancak doğal seçmenin oluşması için rasgele olmayan çiftleşme gereklidir; böylece çiftleşen bireylerin genlerle denetlenen özellikleri seçilir. Bu seçme mekanizması uzun zaman içinde kimi genlerin belirme sıklığını değiştirecek, bu genlerin denetlediği özelliklere daha sık ya da daha ender rastlanacaktır.

Tıp genetiğinde Hardy-Weinberg yasası cinsel birleşme sonucunda özürlü döl oluşma olasılığını hesaplamak için, ayrıca belirli bir toplulukta sanayi işlemlerini, tıpta kullanılan teknikleri ya da nükleer kirlenme ile oluşan ışınım sonucunda ortaya çıkan zararlı değşinimlerin sayısındaki artışı belirlemek için de kullanılır.

Hare, David (d. 5 Haziran 1947, St. Leonards, Sussex, İngiltere), II. Dünya Savaşı sonrası dönemin İngiliz toplumunu irdelediği usta işi yergileriyle tanınan İngiliz oyun yazarı ve yönetmeni.

Cambridge'e bağlı Jesus College'dan 1968'de mezun oldu. Aynı yıl gezici bir deneysel tiyatro topluluğu kurdu. Topluluğun sahneye koyduğu oyunlardan bazılarını yönetti. Bir süre sonra da topluluk için *How Brophy Made Good* (1969; Brophy Nasıl Becerdi) gibi oyunlar yazmaya başladı. *Slag* (1970; Mıcır), *The Great Exhibition* (1972; Büyük Sergi) ve *Knuckle* (1974; Parmak Boğumu) adlı oyunlarıyla İngiliz kamu yaşantısının ne işe yaradığı belirsiz âdetlerini etkili biçimde eleştiren yetenekli bir oyun yazarı olarak adını duyurdu. *Teeth 'n' Smiles*'da (1975; Dişler ve Gülücükler) *rock* müziği çevrelerini ele aldı. Birçok eleştirmenin övgüsünü kazanan *Plenty*'de (1978; Bolluk) İngiltere'nin savaş sonrası gerileyişini çağrıştıran mecazi öğelerle bir kadının 20 yıllık bir zaman dilimi içinde kişilik bakımından uğradığı aşınmayı sorguladı. Batı ve Üçüncü Dünya ideolojilerini karmaşık bir kurgu içinde incelediği *A Map of the World* (1982; Bir Dünya Haritası) adlı oyunu eleştirmenlerden değişik tepkiler aldı.

Hare'in ABD'de sahneye konan oyunları, büyük ilgi çeken *Plenty* dışında pek yankı uyandırmadı. Televizyon için de bazı oyunlar yazan Hare 1970'ler ve 1980'lerde çeşitli Londra tiyatrolarında oyunlar sahneye koydu.

Hare, Sir John, asıl adı JOHN FAIRS (d. 16 Mayıs 1844, Giggleswick, Yorkshire - ö. 28 Aralık 1921, Londra), İngiliz tiyatro sanatçısı. 1889-95 arasında Londra'daki Garrick Tiyatrosu'nu yönetmiş, yaşlı adam rollerindeki kusursuz oyunuyla döneminin en iyi karakter oyuncusu olarak kabul edilmiştir.

İlk kez 1864'te Liverpool'da, ertesi yıl da Londra'da sahneye çıktı. Bunu izleyen 10 yıl boyunca Squire ve Mrs. Bancroft (sonradan Sir Squire ve Lady Bancroft) ile birlikte oynadı ve komedilerde başarı kazandı. 1875'te Saray Tiyatrosu'nun oyuncusu ve yöneticisi oldu. 1879'dan 1888'e değin St. James Tiyatrosu'nda çalıştı, başrol oyuncusu olarak kendini kabul ettirdi. 1889'da oyuncu ve yönetici olarak Garrick Tiyatrosu'na girdi. Sir Arthur Wing Pinero'nun *The Profligate* (Hovarda) ve *The Notorious Mrs. Ebbsmith* (Dile Düşmüş Mrs. Ebbsmith) adlı oyunlarıyla, özellikle büyük başarı kazandığı Sydney Grundy'nin *A Pair of Spectacles* (Gözlük) adlı oyununu sahneye koydu. 1898'de eski Globe Tiyatrosu topluluğunun yöneticiliğine getirildi ve burada Pinero'nun *The Gay Lord Quex* (Şen Lord Quex) oyununda rol aldı. 1895-1901 arasında gittiği ABD'de de ünlendi. 1907'de sir unvanıyla onurlandırıldı. Sahneye son kez 1917'de *A Pair of Spectacles* oyunuyla çıktı.

Hare, William *bak.* Burke, William ve Hare, William

Hare-Hawes-Cutting Yasası (1933), ABD Kongresi'nin, Filipinler'in ABD'den bağımsızlığını kazanacağı tarihi belirlemek üzere çıkardığı ilk yasa. Büyük Bunalım sırasında Filipinler'den gelen şeker ve hindistancevizi yağlarının rekabetinden korkan ABD'li çiftçiler ile bağımsız bir hükümet kurmaya çalışan Filipinli önderlerin baskısı sonucunda yasalaşmıştır.

Yasa Filipinler Senatosu'ndan gerekli onayı alamadı. Filipinli önder Manuel Quezon, ABD askeri üslerinin belirsiz bir süre adalarda kalmasına izin veren hükümleri nedeniyle tasarıya karşı bir kampanya başlattı. Reddedilen yasaya çok benzeyen ama küçük değişiklikler getiren Tydings-Mac Duffie Yasası'nı 1934'te Filipinler Senatosu da kabul etti.

Hare Krişna, 1966'da ABD'de A. Ç. Bhaktivedanta'nın (Svami Prabhupada; 1896-1977) kurduğu Uluslararası Krişna Bilinci Derneği'nin temelindeki dinsel akım. Akımın ruhani kılavuzlarının, hem *Bhagavadgita*'da(*) Tanrı Vişnu'nun bir görünümü olarak betimlenen Savaş Tanrısı Krişna'nın, hem de *Bhagavata-Purana*'daki(*) Aşk Tanrısı Krişna'nın bedenleşmesi sayılan Çaitanya'dan (1485-1533) başlayan bir zinciri sürdürdüğü öne sürülür.

Katı kurallara bağlı tutucu bir akım olan Hare Krişna dinsel coşkuya ağırlık verir. Genellikle topluma yabancılaşmış gençler arasında yandaş bulur. Akıma bağlananlar, aile kökeninden çok, yetenekleriyle belirlenen dört kastlı bir sistemi ve Hinduların geleneksel dört yaşam evresini (*Çaturaşrama*) benimserler.

Hare Krişna'ya göre her insan, Krişna'nın en yüksek enerjisinden oluşan bir ruhtur; bedenleri ise Krişna'nın en aşağı, maddi ve aldatıcı enerjisi *maya*'dan oluşur. Barış ve mutluluğa ulaşmak için inananların, *bhaktiyoga* aracılığıyla, Krişna'yla başlangıçtaki ilişkilerine, yani Krişna Bilinci'ne dönmeleri gerekir. Bu bilinç, kullarının ödül beklemeksizin hizmet ettikleri Krişna'yı en yüksek tanrısal kişilik olarak görmek, Krişna'ya ve yeryüzündeki temsilcisi ruhani kılavuza kendini teslim etmek anlamına gelir. Ayrıca kumar oynamamak, içki ve uyuşturucu kullanmamak, et yememek ve yasak cinsel ilişkide bulunmamak gibi kurallara uymayı gerektirir. Cemaat üyelerinin, topluca söyledikleri ilahilerin yanı sıra aldatıcı *maya*'dan arınmak için her gün kendi başlarına da ilahi okumaları gerekir.

Hare Krişna tapınaklarında bekâr erkek ve kadınlar ayrı bölmelerde, evli çiftler de başka bölmelerde komün yaşamı sürerler. Her tapınağın kendi görevlileri vardır. Komün gelirleri, dışarıdan sağlanan fonlarla ve Bhaktivedanta'nın yayınlarının satışıyla sağlanır. Tapınaklar bir komisyonun üyelerince yönetilir. Yöneticilerden bazıları, ruhani kılavuz olarak yeni üyeler kabul etmek ve tapınaklardaki ruhani yaşamı denetlemekle görevlidir. Hare Krişna üyeleri Hindu âdetlerini ve giysilerini benimserler. Hare Krişna, özellikle halka açık yerlerde kavgacı yöntemlerle yandaş toplamaya çalıştığı için eleştirilir.

hareket, DEVİNİM olarak da bilinir, fizikte, bir cismin, bir başka cisme ya da bir referans sistemine göre yer değiştirmesi. Her hareket belirli bir yol izler ve hareketin türü, bu yolun yapısına göre belirlenir. Bir cisimdeki tüm noktalar başka bir cisme göre paralel, ama zorunlu olarak düz olması gerekmeyen yollar izliyorsa, birinci cisim ikinci cisme göre öteleme hareketi yapıyor demektir. Eğer noktaların izlediği yol düz ise, bu tür harekete doğrulu öteleme denir. Her iki durumda da cisimdeki tüm noktaların hızı ve ivmesi aynıdır.

Bir cisimdeki noktaların tümü başka bir cismin üzerinde farklı yollar izliyorsa, birinci cismin hareketi ikinciye göre öteleme ile dönme hareketlerinin bileşimi halindedir. Bir cismin üzerindeki herhangi bir çizginin konumu başka bir cismin üzerindeki bir çizgiye göre değiştiğinde, dönme hareketi oluşur. Örneğin alternatif hareketli bir motorda, bağlantı çubuğunun (biyel kolu) bir ucu mafsallı bir bağlantının (piston saplaması) yardımıyla pistona tutturulmuştur ve onunla birlikte, silindir bloğuna göre düz bir yol izleyerek devinir; çubuğun öteki ucu, gene mafsallı türden bir bağlantının (krank saplaması) yardımıyla krank miline bağlıdır ve onunla birlikte, bloğa göre çembersel bir yol üzerinde hareket eder.

Mafsallarla ya da menteşelerle birleştirilmiş cisimler yalnızca birbirlerine göre döndüğünden, biyel kolunun pistona ve krank miline göre hareketi tümüyle dönme hareketidir; silindir bloğuna göre ise bu, öteleme ile dönme hareketlerinin bileşimi halindedir ve bu tür bir hareket düzlemsel hareketin yani bloğa göre paralel düzlemlerde hareketin en genel örneğidir.

Tüm hareketler bağıldır ama bağıl (göreli) hareket terimi genellikle, hareket halindeki bir cisme göre hareket için, yani hareket halindeki bir yol üzerindeki hareket için kullanılır. Newton'un hareket yasaları, yalnızca Güneş sisteminin merkezine bağlanmış yollar üzerindeki hareketler için geçerlidir. Bunlara mutlak yol denir ve Yer kendi ekseni çevresinde döndüğünden ve Güneş'in çevresinde hareket ettiğinden, Yer'e göre olan bir hareket mutlak hareket değildir. Ama birçok durumda, Yer'in hareketinin Newton yasalarına dayalı hesaplamalar üzerindeki etkisi önemsizdir ve bu nedenle göz ardı edilebilir. Yer'e ya da Yer'e bağlı bir cisme göre olan hareketler mutlak hareket olarak kabul edilir.

Cisimler, bağlantı çubuğunda olduğu gibi hareketli bir eksenin ya da krank milinde olduğu gibi sabit bir eksenin çevresinde dönmenin yanı sıra, sabit noktaların çevresinde de dönebilir. Dönmekte olan bir topaç, bu türden bir hareket gerçekleştirir. *Ayrıca bak.* Newton hareket yasaları.

Hareket, önce İstanbul'da, daha sonra da dönem dönem İzmir ve Ankara'da yayımlanan aylık düşün ve sanat dergisi. Kurucusu Nurettin Topçu'ydu. Şubat 1939'da çıkmaya başlayan dergi, İslamcı-Anadolucu çizgiye bağlı kaldı. "Türklüğü Müslümanlıktan ayır-

mak, insanı ruhundan ayırmaktan başka bir şey değildir" düşüncesini savundu. "Anadolu Türkü'nün Batı'nın barbar milliyetçiliğinden ayırdığı milliyetçilik davası"nın savunucusu olduğunu ileri sürdü. Milli Şef yönetimine yönelttiği eleştiriler nedeniyle çıkışından kısa bir süre sonra baskıya uğradı. Nurettin Topçu "Çalgıcılar" başlıklı bir yazısı nedeniyle kovuşturmaya uğrayıp İzmir'den Denizli'ye sürülünce, dergi de yedinci sayısından (Temmuz 1939) sonra 1942'ye değin yayımına ara vermek zorunda kaldı.

Hareket'in daha sonraki yayın dönemi de kesintili oldu. Aralık 1942-Mayıs 1943 arasında beş sayı, Mart 1947-Haziran 1949 arasında 28 sayı, Aralık 1952-Haziran 1953 arasında yedi sayı çıktı. Ocak 1966'da başlayan beşinci yayın dönemi 1975'e değin sürdü. Dergi Ocak 1976'da, Temmuz 1975'te ölen Nurettin Topçu'nun anısına adanan 112. sayısı ile yeniden, bu kez üç aylık olarak yayımlanmaya başladı. Dört sayı sonra bir daha kapandı. Mart 1979'da Mustafa Kutlu yönetiminde gene çıkmaya başladı, ama Mart 1982'de 25. sayısıyla yayımına son verdi. Hemen her döneminde düşünce yazılarına, araştırma ve incelemelere ağırlık veren dergi, sayfalarında zaman zaman sanat ve edebiyatla siyasal konulara da yer verdi.

hareket algısı, insanlarla hayvanlarda iç ve dış fiziksel hareketlere uyumu ve yönelimi sağlayan süreç.

Hareketi algılama yetisi, insan da içinde olmak üzere tüm canlıların varlıklarını sürdürebilmesi açısından büyük önem taşır. Bir hayvan avlanabilmek, tehlikeden kaçmak ve çiftleşmek için hareketleri izlemek zorundadır. Hareket, öncelikle görme duyusu aracılığıyla algılanmakla birlikte, öbür duyular da bu süreçte rol oynar.

Görsel veriler, türlere göre değişen oranlarda göz ve beyin tarafından değerlendirilir. Basit yapılı hayvanlarda gözler, genellikle hayvanın yaşamını sürdürebilmesiyle doğrudan ilintili olan hareketleri algılamak üzere farklılaşmıştır. Örneğin kurbağanın gözleri, hayvanın yakalayabileceği uzaklıktaki bir böceğin hareketini saptayabilir. Kurbağanın harekete geçebilmesi için görsel verilerin beyinde değerlendirilmesi gerekmez; gözler gerekli tepkiyi kendiliğinden başlatabilir.

Üstün yapılı hayvanlarda ise beyin son derece çeşitli uyaranlar karşısında gerekli yanıtların verilmesini sağlayarak daha etkin bir rol oynar. Örneğin kedinin beynindeki görme merkezinde, yalnızca hareketli nesnelere duyarlı hareket algılayıcı hücreler olduğu saptanmıştır. İnsanda da bu tür bir yapılanmanın var olduğu sanılmaktadır. Ayrıca, üstün yapılı hayvanların çoğunda ağtabakanın dış bölgesi harekete özellikle duyarlıdır. Bu bölge, gözün refleks olarak hareketli nesneye dönmesini sağlar; böylece hareket, keskin görmenin sağlandığı ağtabaka bölgesinde odaklanır.

Görsel sistem, hareketin algılanmasına çeşitli yollarla katkıda bulunur. Gözler sabit kaldığında, hareketli nesnenin görüntüsü kısa süre sonra tümüyle görüş alanının dışında kalmasa bile, net görmenin dışına çıkacaktır. Ama gözler, refleks olarak görüntüyü izler ve yeniden net görme alanı içine sokar. Bazen baş da bu hareketlere katılır.

Gözler, hareketsiz bir nesneyi algılamak için hareket ettiğinde, ağtabakadaki görüntüler sanki nesne hareketli, gözler ise hareketsizmiş gibi değişir. Ama göz kaslarına gönderilen sinyaller de beynin ağtabakadaki görüntüyü değerlendirmesinde rol oynadığından, nesne hareketsiz olarak algılanır. Göz kasları üzerindeki normal denetimde bir aksama olduğunda ise, algı hataları ortaya çıkar ve gözdeki istem dışı kasılma sonucunda nesne hareketliymiş gibi algılanır.

Hareket algısında, hareketli nesne ile çevresindeki hareketsiz nesneler arasındaki ilişki de rol oynar. Hareketsiz nesneler, neyin hareket edip neyin etmediği duyusunu belirginleştiren bir başvuru sistemi olarak işlev görür. Böyle bir sistemin olmadığı varsayılırsa, hareketsiz nesneler sürükleniyor izlenimi verecektir. Sağ-sol doğrultulu hareketler, gözden ileriye ya da göze doğru olan hareketlerden daha kolay algılanır. Derinlik algısı da iki gözde oluşan iki görüntünün birleşmesi (*bak.* mekân algısı), odaklamadaki değişiklikler, ağtabakadaki görüntünün boyutlarının değişmesi ve nesnenin parlaklığındaki değişimlerin yardımıyla gerçekleşir.

Hareket algısı, bir yanılsama olarak teknik yöntemlerle de yaratılabilir. Hareket yanılsamasına yol açan iki olgu vardır. Birincisi görüntünün sürmesidir; bu durumda, uyarılma sona erdikten sonra da beyin kısa bir süre görüntüyü saptamayı sürdürür. İkincisi ise fi (*phi*) olgusudur: Yan yana iki ışık arka arkaya yanıp söndüğünde, beyin ileri geri hareket eden tek bir ışık algılar. Bunun nedeni, birbirine yakın duran nesneler arasındaki boşluğu görüntüde kapatma eğilimidir. "Hareketli" nesnelerin çok kısa aralıklarla yerleştirildiği durağan görüntülerin, birbiri ardı sıra hızla gösterildiği sinemada bu iki olgudan yararlanılır.

Hareket, görme dışındaki duyularla da algılanır. Karada yaşayan hayvanlar, çevredeki hareketleri ses ve yönelim değişiklikleriyle algılayabilirler; yarasalar ve balıklar ise, hareketi algılamada sesten daha çok yararlanırlar (*bak.* yankıyla yönelme). Canlılara kendi vücut hareketleri hakkında bilgi sağlayan önemli bir kaynak da kinestezi yetisidir. Kinestezi, eklemlerdeki zarlarda bulunan duyu organlarının ürünüdür; ayrıca, bilinçli olarak denetlenen hareketlerde hissedilen güç de kinestezinin sonucudur. İnsanda, içkulakta yer alan dalızlardan (vestibül) oluşan ve denge sağlama işlevini yerine getiren yapı da, vücudun, özellikle de başın hareketlerinin algılanmasını sağlar. Beyin, buradan gelen verileri değerlendirerek vücudun dengesini korur ve algıda rol oynayan göz hareketlerini denetler.

hareket denklemi, bir cismin konumunu, hızını ya da ivmesini, belirli bir referans sistemine göre tanımlayan matematiksel formül. Bir cismin üzerine etkiyen kuvvetin (F), cismin kütlesi (m) ile kütle merkezinin ivmesinin (a) çarpımına eşit olduğunu gösteren Newton'un ikinci yasası ($F=ma$), klasik mekanikte temel hareket denklemidir. Bir cisme etkiyen kuvvetin zamana göre fonksiyonu biliniyorsa, cismin hızı ile konumunun zamana göre fonksiyonları da Newton denkleminden integral işlemiyle türetilebilir. Örneğin, düşmekte olan bir cisme etkiyen yerçekimi kuvveti cisme ivme kazandırır ve bu kuvvet, cismin zamana göre sabit olan ağırlığıdır (W). Böylece, Newton denkleminden yararlanılarak $W=mg$ ve $m=W/g$ eşitlikleri bulunur. Bu değerler Newton denklemine yerleştirildiğinde ($W=[W/g]a$), yerçekimi ivmesi ($a=g$) bulunur. İvme, hızın zamana göre değişme oranıdır, bu nedenle integral işlemiyle hızın zamana göre fonksiyonu bulunabilir ($v=gt$). Hız, cismin konumunun (S) zamana göre değişme oranıdır ve hız denkleminin integralinin alınmasıyla $S=\frac{1}{2}gt^2$ eşitliği elde edilir.

Bir cisme etkiyen kuvvet, konumun ya da hızın bir fonksiyonu olarak belirtilirse, Newton denkleminin integralini almak zorlaşır. Bir cisim sabit bir yol üzerinde belirli bir biçimde hareket etmeye zorlandığında, konum-zaman denklemi türetilebilir ve bu denklemden türev alma işlemleriyle hız-zaman ve ivme-zaman denklemleri elde edilebilir.

hareket-i altmışlı, Osmanlı medrese sisteminde bir öğrenim aşaması ve müderrislik derecesi.

II. Mehmed (Fatih) dönemindeki (1451-81) medrese öğretimi, müderrislere ödenen gündelik akçe ile adlandırılarak yirmili, otuzlu, kırklı, ellili, altmışlı olmak üzere beş aşamaya ayrılmıştı. 16. yüzyılda Süleymaniye medreseleri kurulurken altmışlının üstünde de medrese basamakları ve müderrislik dereceleri oluşturuldu. İkinci öğretim basamağı anlamına gelen hareket bölümlerinde ders verme yetkisi olan müderrislere hareket-i altmışlı denıyordu. Bunlar ibtıda-i altmışlı müderrisleri gibi 60 akçe gündelik almalarına karşın, dereceleri daha yüksekti. Medreselerle ilgili kanunname derece kadrolarına sınır koyduğundan, ibtıda-i altmışlıdan, kadro sayısı 32 olan hareket-i altmışlıya yükselmek zordu. Bu dereceye ulaşan müderrisler isterlerse mevleviyet denen, 500 akçe gündelikli Şam, Halep, Mısır vb eyalet kadılıklarına, buradan da Tahtgâh-ı Selâse'ye (Bursa, Edirne ve İstanbul kadılıkları) geçebilirlerdi. Medrese içinde terfi ederlerse bir üst derece olan musıla-i Süleymaniyeye yükselirlerdi. Ama Eyüp Medresesi gibi bazı medreselerde hareket-i altmışlıdan yukarı derece yoktu.

17. yüzyılda müderrislik dereceleri on bir sınıfa ayrılıyordu. Hareket-i altmışlının üstünde ise sırasıyla musıla-i Süleymaniye, Süleymaniye ve darülhadis dereceleri vardı. 18. yüzyılda hamise-i Süleymaniye derecesinin de konması ile derece sayısı on ikiye çıktı. Hareket-i altmışlı yukarıdan aşağıya beşinci sırada yer aldı ve bu düzenleme medreselerin kaldırılmasına değin sürdürüldü.

hareket-i dahil, Osmanlı medrese sisteminde ikinci aşama olan ve hariçle sahn arasında yer alan dahil medresesinin ikinci bölümü ve müderrislik derecesi.

Hareket-i dahili bitirenler sahna geçemezlerse mülazım olarak ruznamçe-i hümayun defterine yazılırlar ve sıraları gelince hariç müderrisi olurlardı.

Hareket-i dahil müderrisleri ya medrese içinde yükselir ya da 300 akçe gündelikle kadılık, nişancılık, defterdarlık gibi görevlere atanırlardı. *Ayrıca bak.* dahil medresesi.

hareket-i hariç, Osmanlı medrese sisteminde ilk aşama olan hariç medresesinin ikinci bölümü ve müderrislik derecesi.

Hareket-i hariç müderrisleri, şeyhülislamın önerisiyle sadrazam tarafından atanırdı. Çok başarılı olanlar ise sıra beklemeden birkaç derece birden yükseltilirdi, bu yükselmeye "tafra" denirdi. Bir hariç müderrisinin derecesi olağan durumlarda büyük bir camide, kazaskerin önünde ve halka açık olarak yapılan sınav sonucunda yükseltilirdi. 17. yüzyıl ortalarında kadroların 40'la sınırlı tutulması, yükselme olanağını daha da kısıtlamıştı. Medrese içinde yükselemeyen hareket-i hariç müderrisleri isterlerse dahil müderrisleri gibi 300 akçe gündelikle kadılık, nişancılık, defterdarlık gibi görevlere atanırlardı. *Ayrıca bak.* hariç medresesi.

Hareket Ordusu, 1909'da İstanbul'da patlak veren ve 31 Mart Olayı olarak bilinen ayaklanmayı bastıran askeri birlik. Ayaklanmanın çıkması üzerine hızla Selânik'ten İstanbul'a gelmiş, olayları denetim altına aldığı gibi II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinde de etkili olmuştur.

II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra ülkenin dolaylı olarak İttihat ve Terakki Fırkası'nca yönetilmesine en güçlü muhalefet dinci kesimden geldi. Prens Sabaheddin'in ademi merkeziyetçi görüşlerini de savunan, Derviş Vahdeti'nin *Volkan* gazetesi bu kesimin basındaki en güçlü sözcüsüydü. Gazete toplumun bütün kesimlerinde İttihatçı düşmanlığını yaygınlaştırmaya çalışıyor, özellikle askerlik hizmeti yükümlülüğü getirilen medrese öğrencileriyle ordudan temizlenen alaylı subaylar üzerinde etkili oluyordu. Yalnızca dinci bir ayaklanma gibi görünen, ama aslında muhalefetin çeşitli kanatlarının İttihat ve Terakki yönetimine karşı başarısız bir darbe girişimi olan 31 Mart Olayı bu koşullarda patlak verdi. 31 Mart 1909'da (miladi 13 Nisan) ayaklanan Taksim Kışlası'ndaki Avcı Taburu, başka askeri birlikleri de yanına çekti. Bazı ayaklanmacılar da Meclis-i Mebusan'ın önünde toplanarak hükümetin istifasını, şeriat hükümlerinin uygulanmasını, bazı İttihatçı yöneticilerin görevden uzaklaştırılmasını istediler. Bu arada Adliye nazırı Nâzım Paşa'yı ve 20 kadar okullu subayı da linç ettiler. Hükümet ve Meclis-i Mebusan bu olaylar karşısında büyük bir korkuya kapıldı. Meclis üyeleri oturumlara katılmadığı gibi, hükümet de hemen II. Abdülhamid'e istifasını sundu. Padişah bir anda tek otorite durumuna geldi. Bu gelişme üzerine İttihat ve Terakki yönetimi Selânik'teki güçlere başvurdu ve 3. Ordu komutanı Mahmud Şevket Paşa'yı ayaklanmayı askeri güçle bastırma konusunda ikna etti. 2. Ordu komutanı Salih Hulusi Paşa'nın da desteği sağlandı. Hareket Ordusu adını ilk kez, Hüseyin Hüsnü Paşa komutasında İstanbul'a gönderilmesi kararlaştırılan birliğin kurmay başkanı Kolağası Mustafa Kemal (Atatürk) kullandı. Mustafa Kemal'in kaleme aldığı ve Hüseyin Hüsnü Paşa'nın imzasını taşıyan bir duyuruda birliğin hızla İstanbul üzerine yürüyeceği bildiriliyor, daha fazla can kaybına yol açılmaması için ayaklanmacıların derhal teslim olması isteniyordu.

Hareket Ordusu'nun ilk birlikleri 15-16 Nisan'da Çatalca'ya geldi. Gelişmelerden telaşa kapılan Meclis-i Mebusan, birliğin İstanbul'a girmesini önlemek amacıyla bazı üyelerini aracı olarak Çatalca'ya gönderdiyse de, bir sonuç alınamadı. Bazı birlikler iki gün sonra Küçükçekmece tren istasyonunu işgal etti. 22 Nisan'da da Mahmud Şevket Paşa, Selânik'ten gelerek Hareket Ordusu'nun başına geçti; Enver Bey de (sonradan Enver Paşa) kurmay başkanlığını üstlendi. İlk anda askeri birliklerin İstanbul'a girmesine karşı çıkan Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan üyeleri sonuçta ordunun yanında yer aldılar ve Ayastefanos'ta (Yeşilköy) Meclis-i Umumi-i Milli adı altında toplanarak kentin Hareket Ordusu'na teslimini kararlaştırdılar; II. Abdülhamid'e de bu doğrultuda bir telgraf çektiler.

23 Nisan'da dört koldan İstanbul üzerine yürüyen Hareket Ordusu, Rami ve Davutpaşa kışlalarına girdikten sonra 24 Nisan'da Harbiye Nezareti'ni ele geçirdi. II. Abdülhamid'in özel muhafız birlikleri onun buyruğu üzerine hiçbir direniş göstermedi. Taşkışla ve Taksim kışlalarındaki avcı taburları ise açılan yoğun topçu ateşi sonunda teslim olmak zorunda kaldı. Hareket Ordusu kısa sürede İstanbul'u denetim altına aldı ve kentte sıkıyönetim ilan edildi.

Olayların başlamasındaki rolü tam kestirilememekle birlikte, ayaklanmacıların daha ilk anda padişaha bağlılıklarını belirtmeleri ve kısa süre de olsa yönetimdeki tek güç halinde kalması nedeniyle II. Abdülhamid 31 Mart Olayı'nın başlıca sorumlusu olarak görüldü. Şeyhülislam Mehmed Ziyaeddin Efendi'den alınan fetva üzerine Meclis-i Umumi-i Milli, 27 Nisan 1909'da onun tahttan indirilmesini kararlaştırdı. II. Abdülhamid'in yerine V. Mehmed padişah oldu.

hareketli soyut, İngilizce ACTION PAINTING. 1950'lerde ABD'de soyut dışavurumculuk(*) akımı içinde gelişen temel eğilimlerden biri. En belirgin özelliği şiddetli ve sürekli fırça vuruşlarıyla, boyayı tuvalin üstüne gelişigüzel damlatarak ya da akıtarak oluşturulan rastlantısal biçimlerdir. Terimi ilk kez bu tekniği uygulayan bir grup soyut dışavurumcu için Amerikalı sanat eleştirmeni Harold Rosenberg kullandı. Akım içindeki ikinci eğilimi temsil eden soyut imgecilerle renk alanı ressamları ise (*bak.* renk alanı resmi) hareketli soyutun tersine, kompozisyonda hiçbir rastlantısallığa olanak vermeyen özenli bir ön tasarım uyguluyorlardı. Bir anlamda karşıt uçlarda yer alsalar da, her iki grubun başlıca amacı kişisel anlatımı geleneksel estetik kuralların ve toplumsal değerlerin sınırlayıcı etkilerinden arındırmaktı.

Hareketli soyutun en önemli temsilcileri sayılan Jackson Pollock, Willem de Kooning, Franz Kline, Bradley Walker Tomlin ve Jack Tworkov'un yapıtlarında gerçeküstücülerin (*bak.* gerçeküstücülük) geliştirdiği ve Avrupa'da 1920'lerle 1930'larda egemen olan otomatizmin(*) etkileri vardı. Ama bir dizi rastlantısal ve psikolojik imgenin, mantık denetimi olmaksızın tuvale aktarıldığı gerçeküstücülükte otomatizm temelde izleyicinin bilinçdışını harekete geçirmek amacıyla kullanılırken, hareketli soyutta özellikle sanatçının, içgüdüsüne dayanan yaratıcı gücünü özgürce dışavurması ve bu gücü doğrudan izleyiciye aktarması için bir araç sayılıyordu. Ayrıca hareketli soyutta sanatçıyla malzeme arasındaki yaratıcı etkileşim süreci bitmiş üründen daha önemliydi.

Biçimlerin geniş kol hareketleriyle oluşturulduğu hareketli soyutun genellikle Pollock'ın 1947'deki akıtma resimlerinden kaynaklandığı düşünülür. Ama akım daha çok Willem de Kooning'in 1950'lerdeki biyomorfik "Kadınlar" dizisinde uyguladığı şiddetli fırça vuruşlarıyla yoğun bir duygusallık ve anlatım gücüne ulaşarak gelişmiştir. Hareketli soyut, soyut dışavurumculuk içindeki etkin konumunu 1950'lerin sonlarına doğru yitirirken, renk alanı resmi yaygınlaşmıştır. 1960'ların başında ise hareketli soyuta özgü usdışı tutumlar bütünüyle yadsınmıştır. *Ayrıca bak.* taşizm.

"Adsız", Jackson Pollock'ın hareketli soyut bir resmi, metal üstüne yağlıboya ve mine, 1948; Bay ve Bayan Willard Gidwitz Koleksiyonu, Illinois
Sidney Janis Gallery New York

Harekkân Kümbetleri, İran'da Tahran'ın batısında, Kazvin'le Hemedan arasındaki Harekkân yöresinde, 11. yüzyılın son çeyreğinde yapılmış yan yana iki Büyük Selçuklu kümbeti. Düz bir alana yaklaşık 30 m aralıkla yerleştirilmiş kümbetlerin ikisi de tuğladandır. Planları, 9 m çapındaki bir dairenin içine çizilmiş düzgün bir sekizgen biçimindedir. Sekizgenin her köşesinde, 1 m kadar dışa taşan silindirik birer dayanak kulesi vardır. Doğudaki kümbetin güneydoğu cephesinin iki köşesindeki kuleler biraz daha geniştir; içlerinde de birer döner merdiven vardır. Batıdaki kümbette merdivenli dayanak kulesi bir tanedir. Her iki kümbette de bütün cepheler, teğet sivri kemerli, derinliği az birer nişle hareketlendirilmiş, gerek nişlerin içi, gerekse kulelerin üstü tuğla örgüyle oluşturulmuş geometrik örgeli çok zengin bezemelerle doldurulmuştur.

Kümbetler biri iç, biri dış olmak üzere çift kubbeyle örtülüdür. Dış kubbeler kasnağın biraz üstünden yıkıldığı için iç kubbeler bugün açıkta kalmıştır. Dayanak kuleleri kasnağın üst hizasına kadar çıkar. Dış kubbenin üstünde, her kulenin hizasında bir kaburga yer alır. Kasnağın altında her iki kümbette de kûfi yazılı ince bir yazıt kuşağı, daha üstte ise çeşitli biçimlerde iç içe geçmiş yıldız ve altıgen örgelerle doldurulmuş bir bezeme kuşağı bulunur. Doğudaki kümbetin yazıtı kapının bulunduğu cephede, kubbenin iki kaburgası arasında, birbirinden ayrı iki yatay sıra halindedir. Batıdaki kümbetin yazıtı ise kapısının üstünde, beş sıra olarak düzenlenmiştir. Her ikisi de kûfi yazılı olan bu yazıtlarda birinci kümbetin 1067/68'de Zincanlı Muhammed bin Mekki, ikincisinin ise 1093'te Zincanlı Ebu'l-Meali bin Mekki adlarında iki mimar tarafından yapıldığı belirtilmiştir. Ad benzerliğine ve yapım tarihlerinin yakınlığına bakılarak iki mimarın baba oğul ya da kardeş oldukları düşünülebilir.

Doğudaki kümbetin iç duvarları sıvalı, üstleri kalem işleriyle bezelidir. İzlerden, kalem işlerinin kubbenin içinde de devam ettiği, ama sıvanın döküldüğü anlaşılmaktadır. Planı oluşturan sekizgenin her duvarında sivri kemerli sağır bir niş vardır. Kemerlerin içlerine askılı birer kandil, aralarına da tavus kuşu, yıldız gibi desenlerle doldurulmuş yuvarlak birer madalyon çizilmiştir. Kullanılan renkler yeşil, mavi, pembe, kahverengi ve siyahtır. Bunlar, Büyük Selçuklulardan kaldığı bilinen en eski tarihli kalem işi bezemelerdir. Batıdaki kümbetin içi ise sıvanmadan çıplak tuğla olarak bırakılmıştır. Kıble duvarında, üstü dilimli bir kemerle geçilmiş bir mihrap yer alır. Mihrabın tuğladan bezemeleri tamamlanmamıştır.

harelenme örüntüsü, fizikte, düz ya da eğri çizgilerden oluşan bir kümenin bir başka küme üzerine bindirilmesiyle oluşan geometrik tasarım. Harelenme örüntüsünün etkisi, küçük gözenekli bir naylon perdenin kıvrımlarının ya da birbirlerine göre 20 ya da 30 derecelik bir açıyla üst üste yerleştirilmiş iki grafik kâğıdının arasından bakıldığında anlaşılabilir. Eşit kalınlıkta ve birbirine paralel siyah ve beyaz çubuklardan oluşan ızgara biçiminde iki tasarımı üst

üste konulup bunların çubukları arasındaki kesişme açısı 45°'ye kadar değiştirildiğinde, hareli saçaklar ortaya çıkar. Bu tür bir örüntü, eşit aralıklı paralel saçaklardan oluşur. Çubuk aralıkları biraz farklı iki ızgara üst üste bindirildiğinde "vuru" saçakları oluşur; bu saçakların konumu ızgaraların birbirine göre yer değiştirmesinden çok daha hızlı değişir. Bu özellikten,

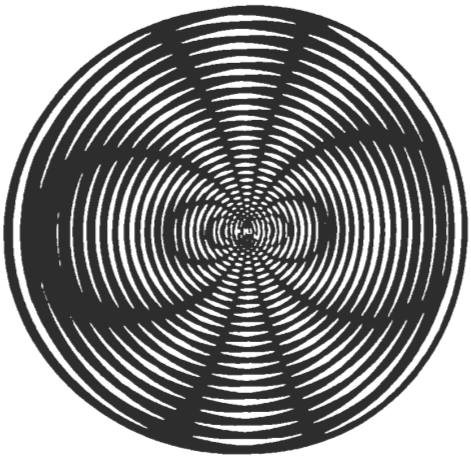

Harelenme örüntüsü
G. Oster, "Moire Patterns in Physics", *Endeavor*, cilt 27, no 101 (1968)

komparatör gibi bazı mekanik aygıtlardaki küçük yer değiştirmelerin ölçülmesinde yararlanılır. Harelenme örüntüleri akışkan akışı ve potansiyel alanların gösterilmesinde de kullanılır. Çizimde, ters işaretli iki noktasal yük arasındaki kuvvet çizgilerinden oluşan harelenme saçakları görülmektedir. Bu yöntemle dalga hareketi, optik, gerilim analizi, kristalografi, matematik ve algılama psikolojisine ilişkin sorunlar da çözülebilir. Farklı renkli eğrilerden oluşan iki kümenin üst üste bindirilmesiyle, harelenme örüntüsünün değişik bir türü oluşur ve üçüncü bir rengin saçakları elde edilir.

harem, İslam toplumlarında, bir konutun kadınlara ayrılmış bölümü. Sözcük, bu bölümdeki kadınların tümünü belirtmek için de kullanılır. Sözcüğün Arapçadaki biçimi harim, "yasaklanmış" anlamına gelen haramla aynı kökten (*hurm*) gelir ve herkesin giremeyeceği, kutsal sayılan yeri belirtir. Gene aynı kökten türeyen mahrem sözcüğü de, evlenmesi şeriatça yasaklanmış, dolayısıyla aynı mekânda bulunmasında sakınca olmayan ya da bir aradayken tesettür kurallarına uyması gerekmeyen, yakın akraba erkeklerle kadınların karşılıklı konumunu belirtir. Bu bağlamda harem, bir hane ya da aile içindeki kadınların, aralarında cinsel ilgi kurulamayacak yakınları ile meşru eşleri (cariyelerinse sahipleri) dışındaki yabancı erkeklerle karşılaşmasının yasaklandığı bir özel hukuk ilişkisini yansıtır; bir başka deyişle erkeğin kadın üzerindeki egemenliğini ve onun toplumsal yaşamını da tekeli altında tutma yetkisini somutlaştırır. Harem Hindistan'da *zanana* (Farsça *zen*: "kadın"), İran'da *enderun* (Farsçada "iç bölüm") olarak adlandırılır.

Harem genellikle Müslümanlara özgü bir uygulama olarak düşünülürse de, İslam öncesi Ortadoğu uygarlıklarında da haremlerin olduğu bilinmektedir. Bu uygarlıklarda haremin işlevinin genellikle varlıklı kadınlara güvenlik ve mahremiyet sağlamak olduğu, haremde yaşasalar da kadınların toplum yaşamında çeşitli roller üstlendiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kadınların örtünmesini ve onların yaşadığı mekânların erkeklerinkinden ayrılmasını İslam ortaya çıkarmamış, ama bu uygulamayı pekiştirmiş ve ulaştığı bütün toplumlara yaymıştır. Haremin, kadınların toplum yaşamından yalıtılmasının aracı olarak kurumlaşması, İslam toplumlarının sonraki evriminin ürünüdür.

Asur, İran ve Mısır saraylarının çoğunda hükümdarların karıları, cariyeleri, kadın hizmetçiler ve hadım(*) edilmiş erkek görevliler için özel bir bölüm bulunurdu. Eski Yunan evlerindeki *gynaikeion* da kadınlara ayrılmış bir bölümdü.

İslam ülkelerinde, saraylardaki haremlerin toplumsal olduğu kadar siyasal bakımdan da önemli işlevleri vardı. Haremdeki hükümdar eşlerinin çoğunu, hükümdarın siyasal ittifak kurmak ya da olanları güçlendirmek için evlendiği kadınlar oluştururdu. Hz. Muhammed'in de evliliklerinin çoğu siyasal amaçlıydı. Öte yandan egemen sınıfın kendi içindeki mücadele ve çekişmeler de hükümdar üzerinde etkili olmak isteyen büyük soylu ve yüksek görevlilerin müttefik arayışı biçiminde hareme yansırdı. Haremdeki hükümdar eşleri de kendileri ve oğulları için nüfuz kazanmaya çalışır, bütün bunlar sonucunda harem, nüfuz kavgalarının yoğunlaştığı bir arenaya dönüşürdü. Hükümdar haremindeki kadınlar genellikle etkili ve güçlü ailelerden geldikleri için haremde düğümlenen entrikaların geniş yansımaları olur, hatta bazen bu yüzden hanedanlar bile çökerdi.

20. yüzyılın başlarında Arap ülkelerindeki varlıklı ailelerin evlerinde büyük haremler yapılması yaygındı. Daha da varlıklı evlerde her eşin ayrı odası ve hizmetçisi olurdu. Refah düzeyi düştükçe harem bölmeleri küçülür ve mahremiyet azalırdı; ama en yoksul Arap evinde bile harem denen ayrı bir oda bulunurdu. Günümüzde eski biçimiyle harem sistemi, Arap toplumlarının yalnızca en tutucu kesimlerinde varlığını sürdürmektedir.

Osmanlı sarayının haremine Harem-i Hümayun denirdi. Buranın amiri daru's-saade ağasıydı(*). Haremde valide sultanın, şehzadelerin ve kadın efendilerin ayrı daireleri vardı. Ayrıca hizmetle yükümlü haremağaları, padişahın özel hizmetine bakan hazinedar, usta, kalfa, gediklı gibi kıdemli cariyeler, bunların gözetimi ve denetiminde de çok sayıda acemi cariye bulunurdu. Örtülü dolaşmak, sessiz olmak, saygılı davranmak ve padişahın önüne çıkmamak, haremde uyulması gereken kurallardandı. Kadınların dışarıya çıkmasına, harem bahçesinde gezinmesine pek seyrek izin verilirdi. Kadınlar ve cariyeler zamanlarını müzik, nakış, raks gibi uğraşlarla geçirir, haremin temizliğini sağlarlardı.

Ortaçağın Müslüman ve Arap devletleri gibi Osmanlı Devleti'nde de 16. yüzyılın ikinci yarısı ile 17. ve 18. yüzyıllarda egemen sınıfın iç mücadelelerinde harem önemli rol oynadı. Bu çerçevede önce valide sultan ve haremliler, daha sonra sultanların kızları ve kız kardeşleri önem kazandı. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ndeki yenileşme hareketleri sırasında yeni saraylar yapılırken, harem de bir ölçüde modernleştirildi. Buna karşılık İstanbul ve İzmir gibi büyük kentlerde, özellikle de II. Meşrutiyet döneminde varlıklı aileler arasında harem uygulaması hızla terk edildi.

harem, Osmanlı camilerinde iç avluya verilen ad. Çoğunlukla kare ya da kareye yakın dikdörtgen biçiminde olan bu avlu dört yandan kubbeli revaklarla çevrilidir. Revakların arka duvarlarında, dış avluya (harim) açılan, içi madeni şebekeli pencereler vardır. Bazı camilerde bu revak duvarlarının arkasına üç yanda medrese hücreleri getirilmiştir; bu durumda hücrelerin kapıları (bazen de pencereleri) revaklara açılır. İstanbul'daki Sinan Paşa, Zal Mahmud Paşa, Mihrimah Sultan ve Sokollu Mehmed Paşa (Kadırga) camileri bu uygulamanın örnekleridir. Sultanahmet ve Süleymaniye gibi bazı camilerde de haremin iki yan revak duvarının arkasında, dış avluya bakan abdest muslukları bulunur. Haremin kuzey kenarının ortasında avlu cümle kapısı yer alır; doğu ve batı kenarlarının camiye yakın köşelerinde de koltuk kapı denen birer yan kapı vardır. Haremin kıble yönündeki dördüncü kenarı camiye bitişiktir. Öbürlerine göre daha yüksek olan buradaki revaka son cemaat yeri adı verilir. Son cemaat yerinin tam ortasında, avlu cümle kapısının karşısına gelmek üzere cami cümle kapısı yer alır. Haremin ortasında, bazen üzeri açık, bazen de kapalı bir şadırvan bulunur.

Harem, cami şemasında mutlaka yer alması gereken bir öğe değildir; daha çok büyük camilerde bulunur. Bazı küçük camiler, harem olmadan, doğrudan bir dış avlu içine yapılmıştır. Bazılarının da ne iç, ne dış avlusu vardır. *Ayrıca bak.* cami.

haremağası, HADIMAĞASI olarak da bilinir. Osmanlı sarayında Harem-i Hümayun'da güvenliği sağlayarak hizmet eden Siyah hadım(*) köle.

Köle tüccarları Afrika'nın çeşitli yerlerinden toplayıp hadım ettikleri Siyah çocukları pratik bir eğitimden geçirdikten sonra satarlardı. Bu çocuklar, girdikleri saray ve konaklarda da uzun bir eğitimden geçerlerdi. Osmanlı sarayına ilk haremağası I.

Kuyumcudan alışveriş eden harem kadınlarını betimleyen yağlıboya bir resim; Dolmabahçe Sarayı, İstanbul
Ara Güler Arşivi

Bayezid (Yıldırım) döneminde (1389-1402) alındı. II. Mehmed (Fatih) döneminde (1451-81) Bizans sarayı örnek alınarak haremağaları bir ocak içinde toplandı. Mısır'ın fethinden (1517) sonra bu eyaletin beylerbeyleri her yıl çok sayıda hadım edilmiş köleyi saraya göndermeye başladı. Bunların en seçkinleri sarayda alıkonur, öbürleri vezirlere ve ileri gelen kişilere armağan edilirdi.

II. Mahmud (hd 1808-39) haremağalığını ayrı bir hizmet ocağı olarak yeniden örgütledi. Tanzimat döneminde, hanedan üyelerinin saraylarında görevlendirilen haremağaları saray dışındaki Haremağaları Ocağı'nda yetiştiriliyordu. Köleliğin yasaklanmasından (1847) sonra da, Sudan ve Habeşistan'dan kaçak olarak getirilen hadımların, bu ocağa alınması sürdürüldü.

Haremağalarının Harem-i Hümayun'a bitişik özel daireleri vardı. Saray haremağası sırasıyla acemi ağa, nöbet kalfası, ortanca, hasıllı, yayabaşı gulamı, Yeni Saray başkapı gulamı, Eski Saray ağası aşamalarından geçerek darü's-saade ağası(*) olurdu. Darü's-saade ağası Harem-i Hümayun'daki en üst yetkiliydi. Haremağalarının en kıdemlileri ve en kültürlüleri arasından seçilen birkaçı da musahib ağa unvanı ile padişahın yanına alınırdı. Harem-i Hümayun'un masraflarına bakan hazinedar ağa ile sarayda önemli görevleri bulunan oda lalası, hazine vekili, valide sultan başağası ve şehzade lalaları da haremağalarının en yetkilileri arasındaydı. Öbür haremağaları haremin iç disiplinini sağlar, nöbet tutar, cariyelerin taşkınlıklarını önler, padişahın hareme giriş ve çıkışında güvenlik önlemleri alırlardı.

Haremeyn (Arapçada "Yasak Yerler"), HAREMEYN-İ ŞERİFEYN, HAREMEYN-İ MUHTEREMEYN olarak da bilinir, Mekke ve Medine kentlerinin ortak adı. Mekke'de Kâbe ve çevresi ilk Müslümanlarca "Harem-i Şerif" sayılmış ve Müslüman olmayanların buraya girmesi yasaklanmıştı. Medine'de bulunan "Ravza-i Mutahhara"da da (Hz. Muhammed'in mezarı) aynı yasak geçerliydi. Müslümanların kutsal kabul ettiği bu iki ziyaret yeri nedeniyle Mekke ve Medine de birer yasak kent sayıldı.

Osmanlılar Haremeyn'e büyük önem verirlerdi. Mekke ve Medine'nin imarıyla buralardaki kutsal yerlerin korunması için Haremeyn Evkafı kurulmuştu. 1586'da darü's-saade ağasının yönetmeye başladığı bu kurumun 18. yüzyıl sonlarındaki geliri 1 milyon 300 bin kuruş, gideri de 1 milyon 250 bin kuruş dolayındaydı. Haremeyn Hazinesi adı verilen bu bütçenin hesaplarını Haremeyn Muhasebeciliği, denetimini Haremeyn Müfettişliği yapmakta, gelir kaynakları da Haremeyn Mukataacılığı tarafından işletilmekteydi. Düzenli gelirlerin dışında, saray mensuplarından vâris bırakmadan ölenlerin mal varlığı Haremeyn Evkafı'na kaldığı gibi, sivil ve asker görevlilerin aylıklarının 25 liranın üstündeki tutarının yüzde 10'u Haremeyn ikramiyesi olarak maliyece kesilir ve Haremeyn Hazinesi'ne aktarılırdı. 1826'da Evkaf Nezareti'nin kurulmasından sonra darü's-saade ağasının yöneticiliği yalnızca simgesel duruma geldi.

İlmiye sınıfında, Mekke ve Medine kadılarına Haremeyn mollaları, fiili kadılığa Haremeyn mevleviyeti, kadrosuz rütbeye de Haremeyn payesi denirdi. Haremeyn mevleviyeti, İstanbul kadılığının altında, İzmir paye-i mücerredinin üstündeydi.

Harer, HARAR olarak da yazılır. Etiyopya'nın doğu kesimindeki Hararge ilinin merkezi kent. Çerçer Dağları üzerinde, deniz düzeyinden 1.800 m yükseklikte yer alır. Büyük olasılıkla İS 7. yüzyılda, Arabistan'ın güneyindeki Hadramut'tan göç edenlerce kurulan Harer, Müslüman Adal Emirliği'nin başkenti oldu. Ama Hıristiyan Etiyopyalılar ve Gallalarla (Oromolar) çıkan çatışmalar sonucunda 1577'de başkent 160 km kuzeydeki Aussa Çölüne taşındı. Buraya gelen ilk Avrupalı olan Sir Richard Burton, *First Footsteps in East Africa* (1856; Doğu Afrika'da İlk Adımlar) adlı yapıtında Harer'i betimledi. Fransız şair Arthur Rimbaud silah ticareti yaptığı dönemde burada kaldı (1880-91). 1875-85 arasında Mısırlıların işgaline uğrayan Harer 1887'de Şeva kralı (sonradan Etiyopya imparatoru) II. Menelik'in eline geçti. Harer ilinin valiliğine Ras Makonnen atandı. Onun oğlu (sonradan İmparator I. Haile Selasiye) 1910'da valiliği babasından devraldı. Ras Makonnen'in Harer Sarayı II. Dünya Savaşı sırasında büyük hasar gördü. Makonnen'in anıtmezarı kentin güneyinde, Ghirella Dağının eteğindedir.

Günümüzde Harer, Etiyopya'nın surlarla çevrili tek kenti olan eski başkentin çevresinde gelişmiştir. Altı kapısı olan bu surlar, ortadaki pazaryerine doğru kıvrılarak inen dar yollarıyla dikkati çeken kalabalık bir Müslüman kasabasını çevreler. Surların dışında, Etiyopya'nın kuzeyine ve Avrupa'ya özgü mimari özellikler taşıyan yeni kent vardır. Hayvan kesimiyle ilgili farklı kurallardan dolayı, Müslümanlarla Hıristiyanların pazaryerleri ayrılmıştır.

20. yüzyılda 56 km kuzeybatıdaki Dire Dava'nın gölgesinde kalan Harer'in ticari etkinlikleri günümüzde kahve ve tahıl dağıtımıyla sınırlıdır. Yerel düzeyde gerçekleştirilen çeşitli tarım etkinliklerinin yanı sıra yağlı tohumlar ve subaykılıcı (*Sansevieria*) bitkisinin lifleri işlenir. Sepet örmeciliği gibi gümüş takı yapımı da ticari bakımdan önemli bir el sanatıdır. Amharalar, Gallalar ve Somalilerin yanı sıra, bir Sami dili konuşan ve Arap alfabesini kullanan yerli Harariler (Adereler) de nüfusun önemli bir bölümünü oluşturur. Etiyopya'nın tek hayvanat bahçesinin bulunduğu Alemaya'da bir Tarım ve Teknik Sanat Yüksekokulu vardır. Nüfus (1986 geç.) 67.977.

Harezm, günümüzde Türkmenistan ve Özbekistan sınırları içinde kalan ve Ceyhun Irmağı boyunca uzanan tarihsel bölge. İÖ 6-4. yüzyıllar arasında İran Ahameniş İmparatorluğu'nun parçasıydı. İS 7. yüzyılda Arapların eline geçince yörede İslam dini yayılmaya başladı. 11. yüzyılın sonlarından 13. yüzyılın başlarına değin bağımsız Harezmşahlar(*) hanedanının egemenliği altında kaldı. Daha sonra sırasıyla Moğolların, Timurluların ve Şeybanilerin eline geçti. 16. yüzyılın başlarında Özbek Ilbars hanedanının egemenliği altında Hive Hanlığı'nın merkezi oldu. 1717 ve 1839'da Rus saldırılarını geri püskürten Hive Hanlığı 1873'te yenilerek Rusya'nın korumasına girdi. Sovyet Devrimi'nden sonra hanlık kaldırılarak yerine Harezm Sovyet Halk Cumhuriyeti kuruldu (1920-24). Harezm daha sonra SSCB'ye katıldı.

Harezm, Özbekistan'ın kuzeybatı kesiminde yönetim birimi (*oblast*). Yüzölçümü 6.300 km²'dir. Ceyhun'un aşağı çığırındaki Harezm Vahasında yer alır. Orta Asya'nın en eski sulamalı tarım alanlarından biridir. Karakum Çölünün kumları güneyden ve batıdan iç kısımlara doğru girer. Kara ikliminin egemen olduğu bölgede yıllık yağış 75-100 mm'yi geçmez. Ekonomisine tarım egemendir; başlıca ürünü pamuktur. İpekböcekçiliği ve Karakul koyunu besiciliği de önem taşır. Çırçır işletmeleri dışındaki sanayi etkinlikleri daha çok yerel gereksinimi karşılamaya yöneliktir. Yaklaşık yüzde 80'i kırsal kesimde yaşayan nüfusun büyük bölümü Özbektir. Yönetim merkezi Ürgenç(*) dışındaki tek kent Hive'dir(*). Nüfus (1990 tah.) 1.039.000.

Harezmce, HARİZMCE olarak da bilinir, İran dillerinin Doğu öbeğine bağlı ölü dil. Harezm bölgesinde konuşulurdu. Sogd ve Saka dilleriyle yakınlığı olan Harezmceden günümüze 12. yüzyıl ve sonrasına ait az sayıda sözcük ulaşmıştır.

Harezmce, HARİZMCE ve HAREZM ya da HARİZM TÜRKÇESİ olarak da bilinir, Harezm ve Ceyhun'un aşağı kesiminde, Karahanlıcanın, Oğuz (Türkmen) ve yerli Kıpçak ağızlarının etkisiyle oluşan Türk lehçesi. 13. yüzyılda Harezm ve çevresinde gelişmiş, Karahanlıcadan Çağataycaya geçiş aşamasını oluşturmuş ve 14. yüzyılda en parlak dönemini yaşamıştır.

Harezmcenin yazılı ürünlerinin çoğunda Arap harfleri kullanılmıştır. Bunların bellibaşlıları arasında Rabguzi'nin siyer derlemesi *Kısasü'l-Enbiya* (1310), İslam adlı yazarın manzum din bilgileri kitabı *Muinü'l Mürid* (1313), Kutb'un *Hüsrev ü Şirin* mesnevisi (1341), Harizmi'nin aşk mesnevisi *Muhabbetname* (1352), Kerderli Ali'nin kırk hadis kitabı *Nechü'l-Feradis* (1358) ve *Miraçname* (1436) anılabilir. *E*'nin *i*'ye dönüşmesi (yel/*yil*) ve sözcük başına *y* ünsüzünün gelmesi (ince/*yinçe*, ağaç/*yığaç*) Harezm sesbilgisinin başlıca özellikleridir. Sık karşılaşılan ad ve eylem ekleriyse şunlardır: Belirtme eki (*-n, -nı: cümlesin* "tümünü", *oglanı* "oğlanı"), yönelme eki (*-ga, -ka: dostunga* "dostuna", *özümke* "kendime"), çıkma eki (*-dın, -tın: bıçakdın* "bıçaktan"), şimdiki zaman eki (*-a+turur, -u+turur, -yu+turur: baratururmen* "varıyorum", *tileyüturur* "diliyor"), gelecek zaman eki (*-gay, -gey: kılgaymen* "kılacağım", *teggeysen* "ulaşacaksın") vb. Harezmcede kullanılan başlıca ilgeç ve bağlaçlar da şunlardır. *takı* ("dahi", "ve"), *bolmasa* ("onun için"), *erse* ("yaptığı zaman"), *ok* (pekiştirme görevi yapar), *yana* ("yine", "gene"). Sözdizim yönünden çok önemli değişikliklerin görülmediği Harezm Türkçesinde de yalın, girişik ve bileşik tümceler kullanılmıştır.

Harezmşahlar, 1077-1231 arasında Orta Asya ve İran'da, önce Büyük Selçuklulara bağlı, daha sonra bağımsız olarak hüküm süren hanedan.

Harezmşahların kurucusu Anuştigin Garça'i adlı bir gulam ya da köle kökenli saray görevlisiydi. Yaklaşık 1077'de Büyük Selçuklu sultanı Melikşah tarafından Harezm'e vali atandı. Yerine geçen Kutbeddin Muhammed ve Atsız da Harezm'i Büyük Selçuklulara bağlı olarak yönettiler. Atsız birkaç kez Büyük Selçuklu sultanı Sencer'e karşı bağımsızlığını ilan ettiyse de giriştiği savaşlarda yenildiği için amacına ulaşamadı. Oğlu İl Arslan (hd 1156-72) ise Sencer'in ölümü ve Büyük Selçuklu Devleti'nin dağılmasından yararlanarak bağımsızlığını ilan etti. Büyük Selçuklu Devleti'nin bölgedeki rolünü de üstlenerek, Büyük Selçukluların ardılı melikliklerle iyi ilişkiler kurdu ve giderek güçlendi. İran'a seferler düzenledi, Nişabur, Tüs, Bistân ve Bamiyân'ı aldı. İl Arslan'ın ölümünden sonra, büyük oğlu Alaeddin Tekiş (hd 1172-1200) Karahitaylılarla uzlaşarak küçük kardeşi Sultan Şah'a karşı mücadele etti. Daha sonra Karahitaylılarla da arası açıldı ve

Harezm'i onlara karşı savunmak için geniş ve derin kanallardan oluşan bir savunma düzeneği oluşturarak Gürgenç'e çekildi.

1194'te Hemedan'ı alarak Abbasi halifesinin sultanlığını tanımasını sağlayan Tekiş, yönetimde Büyük Selçuklu düzenini benimsedi. 1200'de başa geçen oğlu Alaeddin Muhammed başlangıçta Gurlular, Karahanlılar ve Karahitaylılara karşı savaşlarda başarısız olduysa da 1207'de Herat ve Belh'i, 1208'de Buhara'yı, 1212'de de Semerkant'ı ele geçirdi. Üç yıl sonra Gazne'ye girdi. Batı İran'daki Salgurluları kendisine bağladı. 1219'da güçlü komşusu Cengiz Han'la elçilik ilişkisi kurdu. Ama bir Moğol kervanı saldırıya uğrayınca aralarındaki ilişki düşmanlığa dönüştü. Cengiz Han Alaeddin'i Devletâbad Savaşı'nda yendi. Abiskun'da bir adaya sığınan Alaeddin 1220'de burada öldü. Oğlu Harezmşah Celaleddin de (hd 1220-31) Horasan'a sığındı. Moğollar, Harezm'in merkezi Gürgenç'i (bugün Ürgenç) işgal ettiler. Celaleddin 10 yıl yürüttüğü çete savaşlarıyla Moğolların Harezm'de yayılmasını önlemeye çalıştı. O öldükten sonra Harezm tümüyle Moğollar'ın eline geçti.

Harezmşahların devlet geleneği sonraki Müslüman devletleri, özellikle de Osmanlıları önemli ölçüde etkiledi. Sultan çocuklarının sancaklarda yönetim deneyimi kazanması, sultana danışmanlık yapan divandaki görüşmelerin hükümdarca kafes arkasından izlenmesi gibi gelenekleri ilk başlatan Harezmşahlardı. Harezm ordusu, Türk emirlerinin komutasındaki paralı hassa birliklerine dayanıyordu; ayrıca ordu komutanlarına iktalar veriliyordu. Hanedanın bilim ve sanata düşkünlüğü nedeniyle başta Gürgenç olmak üzere birçok Harezm kenti birer kültür merkezine dönüşmüştü. Zemahşeri, Fahreddin Râzî, Ahmed Yesevî bu kentlerde yetişti. Ünlü dil bilgini Muhammed bin Keys *Tıbyân-ı Lûgati'l-Türkî alâ Lisanü'l-Kanglı* adlı yapıtını burada hazırladı. Ama Harezmşah kültür ve mimarlığının birçok önemli ürünü Moğol saldırıları sırasında yok oldu.

Harf Devrimi, 1928'de çıkarılan bir yasayla Türkiye'de yazıda Arap harflerinin yerine Latin harflerinin kullanılması uygulaması. Cumhuriyet'in ilanından sonra gerçekleştirilen yenileşme hareketlerinin en önemlilerinden biridir.

Cumhuriyet'ten sonra yeni yönetimin yöneldiği ilk alanlardan biri eğitim oldu. 1924'te medrese-mektep ikiliğini yok etmek ve öğretim birliğini sağlamak amacıyla Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarıldı. Bunu Şeriye ve Evkaf Vekâleti'ni kaldıran ve okulların tümünün denetimini Maarif Vekâleti'ne veren bir başka yasa izledi. O dönemde Türkiye'de okuma yazma oranı yüzde 20 gibi oldukça düşük bir düzeydeydi. Türkçe yazıda Arap harflerinin kullanılması, okuryazarlık oranının düşük olmasına yol açtığı gibi, başlatılan eğitim atılımının hızlı sonuç vermesine de engel olacaktı. Çözüm olarak Latin harflerinin kabul edilmesi kararlaştırıldı. Aslında ülkede Latin alfabesinin benimsenmesine ilişkin tartışmalar 1860'tan beri süregelmekteydi. 1926'da Alman eğitimci Kuhne'ye hazırlatılan rapor uyarınca, Mustafa Kemal (Atatürk) Haziran 1927'de Maarif Vekâleti'nden Latin harflerine geçiş için hazırlık yapılmasını istedi.

1 Kasım 1928'de TBMM'de kabul edilen ve 3 Kasım'da *Resmî Gazete*'de yayımlanan 1353 sayılı "Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun" ile, yasada "Türk harfleri" olarak anılan Latin harfleri Arap harflerinin yerini aldı.

Yasa ile bütün devlet kurumlarında, şirket, dernek ve özel kuruluşlarda yazışmaların Türk harfleri ile yapılması zorunlu kılındı. Bunun için bir geçiş süresi belirlendi. Resmî işlemlerde Türk harflerine geçiş için son tarih 1 Ocak 1929'du. Gene de, aynı yılın haziran başına değin, eski yazı ile verilen dilekçeler işleme konacak, bazı zorunlu işlemler eski yazı ile yapılabilecekti. 1 Aralık 1928'den başlamak üzere, kitap dışındaki yayınların tümü, 1 Ocak 1929'dan sonra ise kitaplar da Türk harfleriyle basılacaktı. Kamu kuruluşlarıyla özel kuruluşlarda bulunan Arap harfli yayınlar 1 Haziran 1930'a değin kullanılabilecek, her türlü kıymetli kâğıt ile özel eski belgeler, yenileri ile değiştirilmediği sürece, geçerli kabul edilecekti. Eski harflerle basılı kitapların eğitimde kullanılması yasaklanmıştı.

Harf Devrimi geniş yığınların hızla okuma yazma öğrenmesini olanaklı kılmanın yanı sıra, Türk dili ve kültürünün Arap ve Doğu kültürünün etkisinden kurtarılmasını amaçlıyordu.

Harf Devrimi'nden sonra açılan millet mektepleri(*) ile okuma yazma bilmeyen geniş yığınların en kısa sürede eğitilmesi için çaba harcandı. 1935'te okuryazarlık oranı yüzde 25'e çıktı. Harf Devrimi'yle birlikte yalnızca eğitim alanında değil, yayıncılık ve buna bağlı başka alanlarda da gözle görülür ilerlemeler oldu.

Atatürk halka yeni harfleri tanıtırken, 1928
Ara Güler Arşivi

Harg Adası, Farsça CEZIRE-I HARK, Arapça CEZIRETÜ'L-HARG. Basra Körfezinin kuzeyinde İran'a bağlı küçük ada. Buşir limanının 55 km kuzeybatısında yer alır. 15. yüzyılda Felemenkliler burada bir ticaret merkezi kurdular. Kısa süren Felemenk etkisinin ardından, 1766'da Buşir'in kuzeyindeki küçük İran limanı Bender-i Rig'de üslenmiş olan korsanlar Harg Adası'nı ele geçirdiler. Bu tarihten sonra adada uzun süre yerleşme kurulmadı. 20. yüzyılda İran'ın petrolden elde ettiği zenginliğe bağlı olarak Harg Adası da önemli bir işleme ve arıtma merkezi durumuna geldi. 1960'larda bir ham petrol yükleme istasyonu olarak gelişti. Dev tankerler zamanla yüklerini Abadan yerine buraya boşaltmaya başladılar. Adadan yüklenen öteki mallar arasında sülfatlı gübreler, sıvı gaz ve başka petrol ürünleri bulunur. Adadaki petrol yükleme istasyonu İran-Irak Savaşı sırasında hasar görmüştür.

Hargeysa, HARGEISA olarak da yazılır. Doğu Afrika'da, Somali'nin kuzeybatı kesimindeki Woqooyi Galbeed yönetim bölgesinin (*gobolka*) merkezi kent. 1.334 m yükseklikteki Ogo Platosunda, çevresi kapalı bir vadide yer alır. Uluslararası bir havalimanının bulunduğu kentin Berbera, Burco, Harer (Etiyopya) ve Cibuti (Cibuti'nin başkenti) ile karayolu bağlantıları vardır. Ilıman bir iklimi olan Hargeysa, eski İngiliz Somalisi'nin ilk dönemlerinde yazlık başkentti; sonradan sürekli yönetim merkezi oldu (1941). 1958'de bir halk kütüphanesi kuruldu. Büyük ölçekli sanayi etkinliklerine rastlanmayan kent, nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan göçebe hayvan yetiştiricileri için önemli bir sulama ve alışveriş yeridir. Kentten 188 km kuzeydoğuda, Aden Körfezinde bulunan Berbera üzerinden et, canlı hayvan, deri ve *ghi* adı verilen eritilmiş tereyağı ihraç edilir. Başlıca ithal malları ise çay, şeker, pamuklu kumaş gibi tüketim maddeleridir. Nüfus (1981 tah.) 70.000.

Harghita, Romanya'nın ortakuzey kesiminde il (*judet*). Yüzölçümü 6.610 km²'dir. İl topraklarına Doğu Karpatlar'ın Baraoltului, Gurghiului ve volkanik Harghita dağları egemendir. Yerleşmeler dağların arasındaki vadilerde ve Ciuc ile Gurge çöküntülerinde kurulmuştur. İl topraklarını güney yönünde Oltul ve kuzey yönünde de Mureş ırmakları akaçlar. İl merkezi Miercurea-Ciuc'un tarihi Demir Çağına değin iner. Miercurea-Ciuc'un yanı sıra Sîncrăieni, Odorheiu Secuiesc ve Sînsimion kentlerinde dokuma, kereste ve gıda sanayisi vardır. Odorheiu Secuiesc ile Vlahiţa'da makine imal edilir. Lueta'da demir madenleri işletilir, Praid'de ise tuz çıkarılır. Tarımsal uğraşlar arasında büyükbaş hayvan besicilliği ile tahıl ve meyve üretimi yer alır. Borsec, Jigodin, Sîncrăieni ve Tuşnad, yakınlarında madensuyu kaynakları bulunan sayfiye merkezleridir. Tuşnad yakınlarındaki Saint Anne Gölü, Romanya'daki tek volkanik göldür.

Sîncrăieni'de Daçyalılardan kalma gümüş eşya, Jigodin'de ise toprak setlerden ve ağaç kütüklerinden yapılmış bir Roma kalesi (IÖ 1. yy) bulunmuştur. 17. yüzyılda Ermenilerin yerleştiği Gheorgheni 1944'te Almanlar tarafından yıkılmış, daha sonra yeniden inşa edilmiştir. Mădăras ise Daçyalılardan bu yana özgün siyah çömlekleriyle tanınır. Kara ve demir yolu bağlantıları Miercurea-Ciuc, Gheorgheni ve Odorheiu Secuiesc'den de geçer. Nüfus (1990 tah.) 364.200.

Hargobind (d. 1595, Vardali - ö. 1644, Kiratpur, Himalaya yakınları, Hindistan), altıncı Sih gurusu. Babası Guru Arcun'un istekleri doğrultusunda güçlü bir Sih ordusu kurmuş ve Sih dinine savaşçı bir özellik kazandırmıştır.

Hargobind'in guru olmasına değin Sih dini fazla etkili olamamıştı. Hargobind, askerliğe özel önem vereceğini göstermek için guruluk tahtına tepeden tırnağa silahlarla donanarak çıktı. Askerlik eğitimine büyük ağırlık verdi, kendisi de kılıç kullanma, güreş ve binicilik konularında uzmanlaştı. Muhalefete karşın kendi ordusunu kurdu ve kentlerini tahkim etti. 1609'da Amritsar'da, Sihlerin dinsel ve dindışı konuları görüşüp ibadet edebilecekleri bir merkez niteliğindeki Akal Taht'ı(*) yaptırdı. Ardından, Amritsar yakınlarında bir kale inşa ettirdi ve buraya Lohgarh adını verdi. Öte yandan yandaşlarının moralini yükseltmek ve onlara savaşma isteği aşılamak için büyük çaba gösterdi. Sihlerin güçlenmesini kendisine karşı bir tehdit olarak gören Hint-Türk imparatoru Cihangir, Hargobind'i Gvalior Kalesi'ne hapsettirdi. Hargobind'in hapiste kaldığı 12 yıl içinde

Sihlerin ona olan bağlılığı daha da arttı. Cihangir sonunda, Hint-Türk yönetimine direnen Hint devletlerine karşı Sihlerin desteğini kazanmak amacıyla Hargobind'i serbest bıraktı. Ama Hargobind uzlaşmaya yanaşmadı ve Hint-Türk İmparatorluğu ile aralarında bir çatışmanın çıkabileceğini göz önünde bulundurarak eski militan tavrını sürdürdü.

Cihangir'in ölümünden (1627) sonra onun yerine geçen Şah Cihan, Sihler üzerindeki baskıları daha da artırdı. Hargobind'in komutasındaki Sihler, Şah Cihan ordularını dört kez yenilgiye uğratarak Hint-Türk ordularının yenilmezliği efsanesini yıktılar. Hargobind, inançlarını korumak için gerektiğinde silaha başvurmanın Sihlerin hakkı ve ödevi olduğunu belirterek, babası Guru Arcun'un derlediği kutsal kitapta yer alan kurallara bir yenisini ekledi. Ölümünden kısa süre önce torunu Har Rai'yi kendisine vâris ilan etti.

Hargrave, Lawrence (d. 29 Ocak 1850, Greenwich, Londra, İngiltere - ö. 6 Temmuz 1915, Sidney, Avustralya), kutu uçurtmayı geliştirmesiyle tanınan havacı. Ayrıca kanat yüzeyleri ile döner pistonlu motorlar ve planörler üzerinde önemli çalışmalar yapmıştır.

İngiltere'de öğrenim gören Hargrave Avustralya'ya göç ettikten sonra 1866'da teknik ressam olarak çalışmaya başladı. 1872, 1875 ve 1876'da Yeni Gine'ye düzenlenen araştırma gezilerine katıldı, 1877'de Sidney Gözlemevi'ne yardımcı astronom olarak atandı. 1883'te buradan ayrıldıktan sonra uçuş konusunda araştırmalara başladı, bu amaçla kuşlar ve böcekler üzerine incelemeler yaptı. 1884-92 arasında çeşitli itme sistemleri deneyerek monoplan (tek kanatlı uçak) modelleri yaptı. 1889'da hava sıkıştırmalı döner pistonlu basit bir motor geliştirdi. Hargrave, eğimli kanat yüzeylerinin kaldırma gücünün düz yüzeyli olanlardan iki kat fazla olduğunu buldu ve 1892'de uçurtmalar üzerine çalışmaya başladı. 12 Kasım 1894'te Yeni Güney Galler'deki Stanwell Parkı'nda, kendi yaptığı dört kutu uçurtmayla yerden 5 m kadar yükseldi. Ayrıca uçak modellerinden yararlanarak dikey bir kuyruk parçasının aracın dengesini artırdığını buldu. 1899'da İngiltere'ye giderek deneylerini tanıtan makaleler yazdı ve modellerini sergiledi. 1903'te ciddi bir hastalık nedeniyle çalışmalarını durdurmak zorunda kaldı ve sonunda modellerini müzelere verdi.

Çalışmalarını daha çok Avustralya'da sürdüren Hargrave Avrupalı ve ABD'li öncü havacılarla ilişki kuramadı ve bu alanda sağlanan gelişmeler üzerinde fazlaca etkili olamadı. Üstelik, İngiltere'de tanıtma olanağı bulmuş olmakla birlikte hiçbir buluşunun patentini alamadı. Gene de, onun döneminde Avrupa'da ortaya çıkan bazı yeni düşüncelerin Hargrave'in çalışmalarından esinlenmiş olduğu sanılır.

Hargreaves, James, HARGRAVES olarak da yazılır (d. 1720 [?] Oswaldtwistle, Blackburn - ö. 22 Nisan 1778, Nottinghamshire, İngiltere), çok iğli iplik eğirme makinesini geliştiren İngiliz mucit. Lancashire'da, Blackburn yakınlarındaki Standhill'de çıkrıkçılık ve dokumacılıkla yaşamını kazanan, eğitim görmemiş, yoksul bir işçiydi. Buluşunu bir rastlantı sayesinde gerçekleştirdi. 1764'te, küçük kızı Jenny kaza sonucu bir eğirme çıkrığını devirdiğinde, yatay bir eksen çevresinde dönecek biçimde yerleştirilmiş iğin dikey konumda da dönmeye devam ettiğini gördü ve dikey olarak yerleştirilmiş birkaç iğ kullanılarak, çıkrığın yaptığı işin birkaç kat artırılabileceğini anladı. Bunun sonucunda, bir kenarına dizilen sekiz makaradan gelen ipliği, karşı kenarındaki sekiz iğin eğirdiği ahşap bir çıkrık yaptı. Böylece, makinenin kasnağını çeviren bir işçi, sekiz eğiricinin işini yapmış oluyordu. Hargreaves gelir temin etmek amacıyla benzer birkaç makine yapıp satmaya başlayınca, işini kaybetmekten korkan öteki çıkrıkçılar Hargreaves'in evine saldırarak birçok eğirme makinesini kırdılar. Bunun üzerine 1768'de Nottingham'a yerleşen Hargreaves, ortağı Thomas James ile birlikte küçük bir atölye açtı ve burada çorapçılar için makineyle iplik eğirmeye başladı. 12 Temmuz 1770'te buluşunun patentini aldı. Hargreaves, yaşamının sonuna değin atölyesinde çalıştı.

harharyasgiller (*Carcharhinidae*), KARKARYASGİLLER olarak da bilinir, *Selachii* (ya da *Chondrichthyes*) sınıfından, tanımlanmış 20 kadar cinsiyle, yaşayan köpekbalıklarının büyük bölümünü içeren kıkırdaklıbalıklar familyası. Bütün yeryüzüne dağılmış, ama çoğu sıcak ve ılıman bölgelerdeki denizlerde rastlanan bu köpekbalıklarının

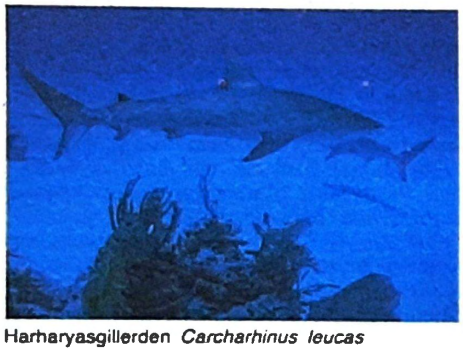

Harharyasgillerden *Carcharhinus leucas*
Bob Abrams · Bruce Coleman Inc

acı ve tatlı sularda görülen birkaç türü de vardır.

Tipik köpekbalığı görünümündeki harharyasgiller biri karın yüzgecinin önünde olmak üzere iki sırt yüzgeci, uzamış kuyruk üst parçası ve keskin, tek uçlu dişleriyle ayırt edilirler. Bütün köpekbalıkları gibi yırtıcı olan bu hayvanların besinlerini balıklar ve çeşitli başka hayvanlar oluşturur. Uzunluğu 1,5 m'den 5,5 m'ye kadar değişen türleri vardır. Birçoğunun, özellikle *Carcharhinus* cinsinin sınıflandırması kesin biçimini almadığından taksonomideki yerleri yeni bilgiler ışığında sürekli değişmektedir.

Kaplan köpekbalığı(*) ve pamukbalığı(*) gibi çok tanınmış türler dışında, harharyasgillerin daha az bilinen türleri de vardır. Dikburun harharyas adıyla anılan *Lamna nasus* türüyse *Lamnidae* familyasında yer alır.

Çok tanınmayan türler arasında yer alan ve bütün sıcak denizlerde görülen yaklaşık 2,5 m uzunluğundaki *Carcharhinus limbatus* ile daha iri yapılı *C. brevipinna* ve *C. longimanus* insanlar için tehlikeli olabilen türlerdir. Buna karşın Güneydoğu Asya ve çevre adaların kıyı sığlıklarında yaşayan aynı cinsin *C. melanopterus* türü saldırgan davranış göstermez. Yaklaşık 3,5 m uzunluğundaki *C. leucas* türüyse tropik bölgelerin kıyı sularında yaşamakla birlikte büyük akarsuların 250 km kadar içlerine girebilir. Nikaragua Gölünde bulunan daha küçük yapılı köpekbalıkları bazı uzmanlara göre bu köpekbalıklarının bir alttürüdür.

Atlas Okyanusunun batısında, ender olarak acı ve tatlı sularda görülen *Negaprion brevirostris* sarımsı renkte, yaklaşık 3,5 m uzunluğunda saldırgan bir turdür.

Hari Krishen (d. 1656, Kiratpur, Himalaya yakınları - ö. 1664, Delhi, Hindistan), sekizinci Sih gurusu. Beş yaşındayken babası Har Rai'nin yerine guru olmuş, ama üç yıl süren guruluğu döneminde küçük yaşına karşın bilgeliği ve *Bhagavadgita* üzerine derin bilgisiyle ziyaretine gelen Brahmanları şaşırtmıştır. Mucizevi başarıları olduğuna inanılır; Cai Singh adında bir racanın onu sınamak için kraliçelerinden birini köle kılığına sokarak köle kızlarla birlikte ayak ucunda oturttuğu, Hari Krishen'in ise kraliçeyi hemen fark ettiği anlatılır.

Hari Krishen'in Hint-Türk hükümdarı Evrengzib'ın gözüne giren ağabeyi Ram Rai, kardeşinin guruluğuna karşı çıktı. Evrengzib konuyu karara bağlamak için sekiz yaşındaki Hari Krishen'i Delhi'ye çağırdı. Kolera salgını sırasında kente gelen Hari Krishen birçok kişiyi iyileştirdi, ama kendisi hastalığa yakalandı. Ölürken ağzından çıkan "Baba Bakale" sözcükleri, ardılının Bakala köyünde aranması gerektiği anlamına geliyordu.

Harican *bak.* dokunulmazlar

Harice, el-, Mısır'da el-Vadiü'l-Cedid (Arapçada "Yeni Vadi") ilinin (*muhafaza*) merkezi ve el-Vahatü'l-Harice'nin (Harice Vahası) başlıca kenti. Vahanın adı yazıtlarda, Eski Mısır'ın 21. sülale döneminde (İÖ 1087-945), Teb kentinin siyasal sürgün yeri olarak geçer. Kentin tarihi ise 25. sülaleye (İÖ 712-671) kadar iner. Kent, Persler ve Romalılar zamanında gelişmiştir. Bugün kentin çevresinde Roma ve Pers dönemlerine ait pek çok kalıntı vardır. Bölgedeki öteki kalıntılardan, el-Harice halkının Bizans döneminde Hıristiyanlığı benimsediği ve çöl kabilelerinin akınları sonucunda kentin yoksullaşmaya başladığı anlaşılmaktadır.

Bugünkü kent, el-Vahatü'l-Harice'nin ortakuzey kesiminde yer alır. Bir bölümü kayalıklar üzerinde kurulmuş ve caddeleri bu kayalardan elde edilen taşlarla döşenmiştir. Nüfusun büyük çoğunluğunu Arapça konuşan Berberiler oluşturur; bölgede az sayıda Bedevi de yaşar. Mısır hükümetinin 1970'lerde Nil Vadisinde yaşayan çiftçileri vahanın tarıma açılmış topraklarına yerleşmeye özendirmesiyle bölge nüfusu artmaya başladı. Kent, bölgede yetiştirilen hurma, zeytin, buğday, pirinç, üzüm, turunçgiller ve tırfıl gibi ürünlerin dağıtım merkezidir. Bölgede sığır ve kümes hayvanlarının yetiştirilmesi sayesinde el-Harice yiyecek yönünden kendine yeterli hale gelmiştir. Vahadan şeyl çıkarılır; kentte fayans ve tuğla fabrikaları vardır. Kent halkının büyük bölümü vahanın batısındaki Ebu Tertur fosfat madenlerinde çalışır. Ebu Tertur'dan çıkarılan fosfat demiryoluyla Nil Vadisindeki Nec Hemmadiye'ye gönderilir. El-Harice, Asyut ve Nec Hemmadı'den gelen karayollarının kesişme noktasında yer alır. Kentin doğusunda bir havaalanı vardır. Nüfus (1986 geç.) 38.544.

Hariciler, HAVARİC olarak da bilinir, İslam tarihinin ilk mezhebi sayılan siyasal ve dinsel grup. Dördüncü halife Hz. Ali ile Muaviye arasındaki Sıffin Savaşı (657) sırasında hakem kararına başvurulmasını (*bak.* Hakem Olayı) küfür sayanların oluşturduğu mezhep, böylece İslam toplumunun dışına çıkmış kabul edildiği için Harici adıyla anılır. Ama mezhep üyeleri, bu adın Tanrı yolunda ayaklanmalarından (huruc fi sebilillah) kaynaklandığını öne sürerler. Hariciler, Hz. Ali'nin ordusundan ayrıldıktan sonra ilk toplandıkları yer olan Harura'dan dolayı Haruriler; Tanrı'dan başka kimsenin hüküm verme yetkisi taşımadığı (*la hükme illa lillah*; En'am: 57) gerekçesiyle

Hz. Ali'nin hükmü hakemlerin kararına bırakmasına karşı çıktıkları için el-Muhakkime; bu mezheple bağlantılandırılarak yorumlanan bir hadisteki "marika" (ok gibi delip geçenler, dinden çıkanlar) sözcüğü dolayısıyla el-Marika gibi adlarla da anılmıştır. Mezhep üyeleri "kendini Tanrı'ya verenler" anlamında "şürat" (satıcılar) adını da kullanır.

Hakem Olayı'na değin Hz. Ali'nin ordusunda çarpışan Haricilere göre, üçüncü halife Hz. Osman'ın bu görevi sırasında doğru yoldan uzaklaştığı için öldürülmesi (656) haklıydı; dolayısıyla Muaviye'nin, Osman'ın katillerinin cezalandırılması istemi doğru değildi. Ama halifelik sorununun çözümü için hakeme başvurulmasını kabul ettiğinden Hz. Ali de kâfirler arasına girmişti; dolayısıyla artık ona da itaat edilemezdi. Hakeme başvurma kararının ardından, önce küçük bir topluluk İbn Vehb'in önderliğinde Harura'ya çekildi. Hakem kararı Ali'nin aleyhine sonuçlanınca Nehrevan yakınında daha büyük bir topluluk onlara katıldı. Hariciler, kendi görüşlerine katılmayan herkesi kâfir ilan ederek çevrelerinde görülmemiş bir terör estirmeye, kâfir saydıklarını acımasızca öldürmeye başladılar. Hariciliğin yol açtığı kargaşaya son vermek amacıyla Hz. Ali Temmuz 658'de Nehrevan üzerine yürüdü, İbn Vehb ve yandaşlarından çoğu burada öldürüldü. Ama Haricilik yeni ayaklanmalarla varlığını sürdürdü, Hz. Ali 661'de bir Harici tarafından öldürüldü. Bundan sonra ilk Emevi halifesi olarak hüküm süren I. Muaviye de (hd 661-680) Harici ayaklanmalarıyla uğraşmak zorunda kaldı. Halife I. Yezid'in ölümünü (683) izleyen iç savaş döneminde Hariciler, Emevi toprakları ile Arabistan'da ciddi karışıklıklara yol açtılar. Emevi ordularının ünlü komutanı Haccac'ın (ö. 714) aralıksız seferleriyle sindirilen Hariciler, Emevilerin çöküşüne (750) değin hareketsiz kaldılar. Irak ve Arabistan'daki iki büyük Harici ayaklanması da yenilgiyle sonuçlandı.

Çoğunlukla Irak kökenli Bedevilerin benimsediği Haricilik, bir ölçüde göçebe yaşam biçimine özgü siyasal gelenekleri İslam toplumunda da sürdürme eğilimini yansıtıyordu. Bazı araştırmacılara göre Hariciliğin biçimlenmesindeki başlıca etkenlerden biri, yerleşik yaşama dayalı merkezî yönetime direnme dürtüsü ve bireysel bağımsızlık ülküsüydü. Arap kabilelerinin İslam öncesinden aktardığı asabiyyet(*) anlayışı ve babadan oğula geçen savaşçılık ruhu da Hariciliğin oluşmasına katkıda bulunmuştu. Harici öğretisi temelde siyasal bir tutumun anlatımıydı. Ne Kureyş kabilesinin, ne de Hz. Ali'nin soyundan gelenlerin halifelikte tek başına hak iddia edebileceğini savunan Haricilere göre, bu makam gerekli nitelikleri taşıyan her Müslümana açık olmalıydı ve Tanrı'nın hükmü ancak bütün İslam toplumunun özgür seçimiyle gerçekleşebilirdi. Özgür seçimle işbaşına gelmesi gereken halifenin, büyük günah işlediği takdirde Müslümanlarca görevden alınması da zorunluydu. Büyük günah işlemeyi küfürle özdeş sayan, dolayısıyla bu tür günah işleyenlerin sürgün ya da ölümle cezalandırılmasını öngören ve ameli imanın zorunlu bir öğesi olarak tanımlayan Harici öğretisi büyük ölçüde bu siyasal ilkeleri temellendiriyordu (*bak.* amel; günah).

Hariciler Nehrevan yenilgisinden sonra çeşitli önderlere bağlanarak pek çok kola ayrıldılar. Bu kollar arasında ortak kökenlerinden kuşkuya düşürecek kadar derin görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Mezhep tarihçilerinden Ka'bi ve Şehristani'ye göre bütün Hariciler yalnızca üç noktada görüş birliği içindedir: 1) Hz. Ali ve Hz. Osman'ı, ikı hakem Amr bin As ile Eş'ari'yı, Cemel Vakası'nda(*) bulunan Hz. Ayşe ile Talha ve Zübeyir'i, hakemlerin kararına razı olan herkesi kâfir saymak; 2) büyük günah işleyen kımseyi cehennemde sonsuza değin kalacak kâfirlerden saymak; 3) zalım devlet başkanına başkaldırmayı farz kabul etmek. Eş'ari ve Bağdadi'ye göre Hariciler bu görüşlerden yalnızca birincisi ile üçüncüsünde birleşirler. İsferayani ile Razi'ye göre ise yalnızca birinci ve ikinci görüşler bütün Haricilerce paylaşılır; ayrıca Hariciler küçük günah işleyenleri, hatta hata işleyenleri bile kâfir sayarlar.

Muhakkime-i Ula (İlk Muhakkime) olarak da adlandırılan ilk Haricilerden sonra Haricilik bellibaşlı altı kola ayrılarak sürmüştür: Ezarika, Necedat, Sufriye, Acaride, İbadiye ve Şebibiye. Bunların bazılarından ayrılan ikincil kollarla birlikte Harici kollarının sayısı 24'e ulaşır. Günümüzde, bir itikad ve fıkıh akımı olarak Hariciliğin yalnızca İbadiye kolu Kuzey Afrika, Umman ve Zenzibar'da varlığını sürdürmektedir.

Hariciye Nezareti, II. Mahmud döneminde kurulan ve 1836-1922 arasında Osmanlı Devleti'nin dışişlerini yöneten bakanlık.

Osmanlı Devleti'nde dışişlerine daha önce reisülküttab(*) bakardı. II. Mahmud'un merkezî devlet örgütünde gerçekleştirdiği reformlar sırasında 1836'da bu makamın yerine Umur-ı Hariciye Nezareti kuruldu, son reisülküttab Bozoklu Akif Paşa hariciye nazırlığına atandı. 1838'de Başvekâlet oluşturulunca hariciye nazırı, deavi, dahiliye ve maliye nazırlarıyla ilk Meclis-i Vükela'da (bakanlar kurulu) yer aldı. Hariciye Nezareti bağımsız olarak örgütlenirken bütün merkezî kamu görevlileri "dahiliye" ve "hariciye" sınıflarına ayrıldı. Dış politikanın eskiden olduğu gibi padişah ya da sadrazam tarafından onyargılarla belirlenmesi yerine uzmanlarca yönlendirilmesi amaçlandı. Ama Divan-ı Hümayun bürolarından Mühimme, Rüus, Tahvil, Tuğrakeş kalemlerinin Hariciye Nezareti'ne bağlanması, kuruluşun doğrudan dışişleriyle ilgilenebilmesini engelliyordu. Buna karşılık yabancı ülkelerdeki ikamet elçilerinin "sefir" ve "sefir-i kebir" unvanlarıyla nezarete bağlanması, hariciye nazırının erkân-ı devletten (devlet adamları) sayılması dış ilişkilerde Batı'ya açılma isteklerinin bir sonucuydu.

Hariciye Nezareti Mustafa Reşid Paşa'nın nazırlığı sırasında sadaret düzeyinde önem kazandı. Ama sadrazamların Hariciye Nezareti'ni denetimde tutma eğilimleri gene de sürdü. Tanzimat döneminde hariciye nazırlığı, çoğu kez eski sadrazamlara verilen bir görev durumuna geldi. Padişahlar atamalarda kendilerine yakın kişilere, daha çok da dostluğuna gerek duyulan büyük devletlerin takdirini kazanmış devlet adamlarına öncelik tanıdılar. 1908'den önce hükümet kurumlarından sayılan Hariciye Nezareti, birinci derecede bürolar olan Divan-ı Hümayun Tercümanlığı, Hariciye Müsteşarlığı, Encümen-i Hariciye, Mektubı-i Hariciye, Mühimme Müdürlüğü, Serhalifelik ve Evrak Müdürlüğü'nden oluşuyordu. Tercüme Odası, Tahrirat-ı Hariciye, Hariciye Muhasebeciliği, Hariciye Teşrifatçılığı, Umur-ı Şehbenderi Müdüriyeti, Bâbıâli Hukuk Müşavirliği, Umur-ı Hukukiye-i Muhtelife, Sicill-i Ahvâl, Tâbi'yet, Umur-ı Telgrafiye, Umur-ı Ticariye şubeleri ise ikinci derecede müdürlüklerdi.

hariç medresesi, Osmanlı medrese sisteminde bir aşama. İbtida-i hariç ve hareket-i hariç olmak üzere iki bölüme ayrılırdı.

Hariç elli de denen bu medreselere, hâşiye-i tecrid ve miftah denen hazırlık basamaklarından sonra girilirdi. Hariç medresesini bitiren suhte (medrese öğrencisi), dahil medresesine geçerdi.

Hariç medreselerinde, 13. ve 14. yüzyıllarda Anadolu Selçuklu hükümdarları ile onlara bağlı beylerin yaptırdığı medreselerin programı izlenirdi. II. Mehmed (Fatih) döneminde (1451-81) çıkarılan Medrese Kanunnamesi'yle hariç medreselerinin konumları ve işlevleri yeniden belirlendi.

Hariç medreselerinde meâni, kelam, furû, lügat, nahiv, hendese, hesap, heyet, felsefe bir ölçüde de tarih ve coğrafya gibi dersler okutulurdu. Devam süresi en az beş aydı. Müderrisler haftanın üç ya da dört gününde ders verirdi. İbtida ve hareket bölümlerinde ağırlıkları farklı da olsa aynı dersler okutulurdu. Hariç medreselerinin iki bölüme ayrılmasının asıl nedeni, sayıları gittikçe artan müderrislere rüûs (kadro) olanağı sağlamaktı. *Ayrıca bak.* medrese

Harihara, HARI-HARA olarak da yazılır. Hinduizmin iki büyük tanrısı Vişnu (Hari) ile Şiva'nın (Hara) bileşimi olan tanrı. Bu tanrılardan birini ötekinden üstün tutan mezheplerin zayıflamasıyla uzlaşma olanağı doğduktan sonra, iki tanrının adlarının farklı biçimlerinden dolayı Sambu-Vişnu ve Sankara-Narayana olarak da anılan Harihara'nın tasvirleri daha ilkçağda yaygınlaştı.

Harihara, kumtaşından bir yüksek kabartma. Sahadâbad eyaleti, Bihar, 7. yy. Patna Müzesi, Hindistan
P. Chandra

Bu ikili biçimin özellikle çok geliştiği Kamboçya'da 6. ve 7. yüzyıllardan kalma yazıt ve tasvirler bulunmuştur. Tasvirlerde Harihara'nın sağ yarısı Şiva, sol yarısı Vişnu olarak betimlenir. Elinde uç çatallı mızrak tutan Şiva'nın yüzü, yıkıcılık işlevine uygun olarak korku vericidir. Vişnu yanı, bu tanrının koruyuculuk görevi'yle uyumlu biçimde dingindir ve kendine özgü silahlar taşır. Saçın yarısında Şiva'nın örgüleri (*catamakuta*), yarısında Vişnu'nun tacı (*kirıtamakuta*) yer alır. Alında, Şiva'nın üçüncü gözünün yarısı görülür.

harika çocuk, küçük yaşta, kendiliğinden belli alanlarda olağandışı yetenek ya da deha belirtileri gösteren kişi. Bunlar arasında özellikle aritmetik, satranç gibi alanlarda

üstün yetenek gösteren ya da olağanüstü bir hızla hesap yapabilen harika çocuklar dikkat çeker. Bu son gruba girenlerin, sayıları akılda tutabilme konusunda çarpıcı bir yetenekleri ve canlı görsel ya da işitsel imgelemleri vardır; ama genellikle başka alanlarda ortalamanın üstünde bir yetenek göstermezler. En ünlü harika çocuklar müzik alanından çıkmıştır: Mozart, Schubert ve Mendelssohn 12 yaşından önce beste yapmaya başlamış; Johann Hummel, Chopin ve Yehudi Menuhin ilk konserlerini 11 yaşından önce vermiş; Brahms, Dvořák ve Richard Strauss çok erken yaşta müzik alanında dikkat çekmişlerdir. Daha ender olmakla birlikte oyunculuk, yazarlık, çizerlik, resim gibi alanlarda da harika çocuklara rastlanır. Bununla birlikte üstün başarıları yetenekten çok, eğitime ve sürekli alıştırma yapmaya dayanan ya da yalnızca belli bir alanda başarı gösterebilen kişileri harika çocuklardan ayrı tutmak gerekir. Özellikle bu ikinci gruptakilerin zekâsı, çoğunlukla ya orta ya da normalin altındadır; bu yüzden kendi yeteneklerinin pek farkına varamazlar.

Kişi doğuştan harika çocuk olabileceği gibi, eğitim yoluyla da üstün yetenek kazanabilir: İster doğuştan, ister eğitim destekli olsun, harika çocuklarda tutma belleği ile akıl, yaşantılar arasında bağ kurma ve bunları örgütleme yönünde özelleşmiştir. Ayrıca özel uygulamalar, yönlendirmeler ve alıştırmaların ödüllendirilerek değerlendirilmesiyle, akıl daha da yetkinleşebilir. Bazen hiçbir yardım ve destek görmeksizin, hatta çeşitli engellere karşın üstün başarı gösteren kişiler de vardır. Örneğin, 11 yaşındayken babasının matematik kitaplarını elinden almasına karşın, Blaise Pascal kendi başına gizlice bir geometri sistemi geliştirmiştir. Bugüne değin üstün zihinsel yetileriyle harika çocuk olarak sözü edilenlerden çok azı kendilerinden beklenenleri gerçekleştirebilmiştir. Ama müzik alanındaki harika çocukların sonradan gerileme gösterdiği pek görülmez.

Türkiye'de, müzik alanında "harika çocuk" tanımına girenlerin öğrenimlerini, Cumhuriyet hükümetlerinin çoksesli müziği geliştirme politikalarının bir parçası olarak devlet desteğiyle yurt dışında sürdürebilmelerini sağlayacak olanaklar yaratılmıştır. Bu yoldaki ilk adım, 7/7/1948 tarihli "İdil Biret ve Suna Kan'ın Yabancı Memleketlerde Müzik Tahsiline Gönderilmelerine Dair Kanun" (No.5245) ile atıldı. Daha sonra 15/2/1956 tarihli ve 6660 sayılı "Güzel Sanatlarda Fevkalâde İstidat Gösteren Çocukların Devlet Tarafından Yetiştirilmesi Hakkında Kanun" ile uygulamanın kapsamı genişletildi; yalnız müzikte değil, güzel sanatların bütün dallarında olağanüstü yetenek gösterdikleri resmî kurullarca saptanan çocukların yurt içindeki ve dışındaki eğitimlerinin devlet hesabına sağlanması olanağı yaratıldı.

harikan, Antiller'de ve Atlas Okyanusunun batısında esen büyük tropik siklonlara genel olarak verilen ad. *Ayrıca bak.* tropik siklonlar.

Harikzedegân Evleri *bak.* Tayyare Apartmanları

harim, Osmanlı camilerinde dış avluya verilen ad. Genellikle selatin camilerinde görülür. Çoğu dikdörtgen planlıdır, ama bulunduğu yerin kentsel dokusuna uyan, bu nedenle de düzgün geometrik biçimli olmayanları da vardır. Harimi dört yanından çeviren taş duvarın üstünde madeni şebekeli pencereler bulunur. Kuzey kenarının tam ortasında, doğu ve batı kenarlarında da cami iç avlusunun (harem) yan kapılarından geçen eksenin uzantısı üzerinde büyük kapılar yer alır. Yapının konumuna ve çevresindeki sokak dokusuyla ilişkisine göre başka küçük kapılar da olur. Caminin haziresi harim içinde düzenlenir. Harim planı düzgün camilerde hazire, caminin kıble duvarı önüne alınmıştır; İstanbul'daki Süleymaniye ve Fatih camileri buna örnektir. Bir külliye içinde yer alan camilerde medrese, arasta vb gibi yapılar bazen harim duvarına bitiştirilir ve girişleri de harim içinden olur. Edirne'deki Selimiye ve İstanbul'daki Fatih camileri bu uygulamanın iki örneğidir.

Harimandir, HARMANDIR olarak da yazılır, ALTIN TAPINAK ya da DARBAR SAHIB (Pencap dilinde "Kutsal Kabul") olarak da bilinir, Hindistan'daki en önemli Sih tapınağı (*gurdvara*) ve hac yeri. Pencap eyaletindeki

Harimandir, Amritsar
G. Reitz-De Wys Inc

Amritsar kentindedir. 1604'te Guru Arcun tarafından, özellikle toprak düzeyinden aşağıda yaptırıldı. Böylece en alt sınıftan biri bile tapınağa girerken simgesel olarak bulunduğu yerden aşağı inecekti. Tapınağın dört yanındaki girişler, her inançtan ve kasttan insanlara açık olduğunu belirtiyordu. Yapımında ilk taşı, Lahorlu Müslüman din adamı Mian Mir koydu. Afgan saldırıları sırasında birkaç kez yıkılan tapınak, Mihrace Rancit Singh'in hükümdarlığı sırasında (1801-39) mermerden yeniden inşa edilirken bakır kubbesi altınla kaplandığı için, bundan sonra Altın Tapınak adıyla anılmaya başladı. Tapınak Amrita Saras'ın ("balözü gölcüğü") ortasındaki bir adacık üzerindedir. Tapınağın batısında kıyıya uzanan mermer bir yol vardır.

6 Haziran 1984'te, Harimandir'i üs ve sığınak edinen ayrılıkçı Sih militanlarını yakalamak üzere ordu birliklerinin tapınağa girmesi sonucunda bina hafif hasara uğradı. Akal Taht(*) olarak bilinen ve Sih dininin merkezi olan yakındaki binaysa büyük hasar gördü.

Häring, Hugo (d. 22 Mayıs 1882, Biberach - ö. 17 Mayıs 1958, Göttingen, Almanya), organımsı mimarlık(*) anlayışının öncüsü Alman mimar.

Stuttgart'ta Theodor Fischer'in, Dresden'de P. Wallot'un öğrencisi oldu. 1921'de Berlin'de mimarlığa başladı. Bir süre Ludwig Mies van der Rohe'nin bürosunda kendi adına çalıştı. 1923'te *Der Ring* (Halka) adlı mimarlar grubunu kurdu.

Lübeck'te Ponitz Gölü kıyısında inşa ettiği Garkau Çiftliği'ni (1924-25) tasarlarken mekânların düzenini, insan vücudunda organların biçimlenişini örnek alarak belirledi. Bu yapı, mekânların biçimsel önyargılardan arınmış bir anlayışla tasarlanması temeline dayanan organımsı mimarlık akımının somutlaştığı ilk ürün oldu. Häring bu üslubu "yeni yapı" (*Neues Bauen*) olarak tanımlıyordu. Bu konudaki görüşlerini *Neues Bauen* (1947; Yeni Yapı) ve *Vom Neues Bauen* (1952; Yeni Yapı Üzerine) adlı kitaplarında dile getirdi. Konutun, insanın ikinci derisi, bir organı olduğunu varsayarak, mekânların biçimlendirilmesinde, insan eylemleri ve doğal veriler gerektirdikçe dik açının bir yana bırakılmasını, gereksinmelere daha iyi karşılık verebilecek eğrisel mekân düzenlemelerine yönelinmesi gerektiğini savundu.

Häring 1932'de Viyana'da gerçekleştirilen Uluslararası Werkbund Örnek Konut Yerleşmesi'ne bir tasarımıyla katılmaya çağrılan tek Alman mimar oldu. 1935-43 arasında, Berlin'deki bir sanat okulunu yönetti. 1943'ten sonra ise Biberach'a dönerek mesleğini uygulamayı sürdürdü. *Die Ausbildung des Geistes zur Arbeit an der Gestalt* (1958; Biçim Çalışması İçin Ruhun Geliştirilmesi) adlı kitabını tamamlayamadan öldü.

Daha çok konut tasarımları yapan Häring'in gerçekleştirdiği uygulamalar arasında Berlin'de Zehlendorf (1926) ve Siemensstadt (1929-30) toplu konutlarıyla Ziegler Evi (1936-38; Steglitz), Badenweiler'de Krutina Evi (1936-38) ve Tutzing'de Prittwitz Evi (1936-38) sayılabilir.

Haringey, İngiltere'de Londra metropoliten alanının iç ilçesi (*borough*). Londra'nın tepelerindeki Highgate, Hornsey, Tottenham banliyöleri ile hemen doğusundaki Lea Vadisini kapsar. 19. yüzyılda bölgeye tramvayın gelmesinden sonra, kent Haringey'e doğru yayılmaya başladı. Yüzölçümü 30 km²'dir.

Konut ağırlıklı bir yerleşim bölgesi olmasına karşın, bölgede çeşitli sanayi tesisleri de vardır. Tottenham'da yoğunlaşmış olan bu tesislerde hafif makine, giyim eşyası, ayakkabı ve makine üretilir. Finsbury Parkı, Highgate ve Queen's koruları ile bir yarış pistinin bulunduğu Alexandra Parkı Haringey'in beğenilen gezinti yerleridir. Eskiden BBC Televizyon Haber Merkezi'nin bulunduğu Alexandra Sarayı günümüzde bir sergi ve konferans merkezi olarak kullanılmaktadır.

Highgate'de önemli tarih ve edebiyat kuruluşları vardır. Highgate Hill, George üslubunda yapılmış güzel evleriyle dikkat çeker. Nüfus (1984 tah.) 200.100.

Harington, Sir John (d. 1561 - ö. 20 Kasım 1612, Kelston, Somerset, İngiltere), İngiltere'de I. Elizabeth dönemi saray mensuplarından çevirmen, yazar ve yergi ustası.

Babası önce VIII. Henry'nin evlilik dışı kızlarından biriyle, sonra da Prenses Elizabeth'in hizmetinde bulunan bir hanımla evlenmiş, prenses de John'un vaftiz annesi olmuştu. Eton, Cambridge ve Londra'daki Lincoln's Inn'de (İngiltere'de hukuk eğitimi kurumu) öğrenim gören Harington 1583'te evlendi. 16. yüzyıl İtalyan şairi Ariosto'dan açık saçık bir öyküyü çevirerek hanımlar arasında dolaştırması üzerine saraydan uzaklaştırıldı ve Ariosto'nun ünlü epik şiiri *Orlando furioso*'nun (1516; Çılgın Orlando) tümünü çevirene değin saraya alınmayacağı bildirildi. 1591'de basılan çeviri, çağının en güzel örneklerinden biriydi.

Harington bu arada rezervuarlı klozeti icat etti ve buluşunun bir örneğini kraliçenin Richmond'daki (Surrey) sarayına kurdu. Harington, 1596'da yayımlanan *The Metamorphosis of Ajax*'da (Aias'ın Başkalaşımı) mitoloji kahramanı Aias'ın adının İngilizcede tuvalet anlamına gelen *a jake* sözcüğünü çağrıştırmasından yararlandıktan başka, buluşunu teknik terimler yerine kaba bir yergi diliyle anlatınca bir kez daha Kraliçe Elizabeth tarafından saraydan

kovuldu. 1599'da İrlanda'ya düzenlenen askeri sefere katıldı ve "sir" unvanını aldı. Açık saçık yazıları ve iğnelemeleriyle özellikle I. James döneminde büyük tepki çeken Harington, Kraliçe Elizabeth'in "küstah vaftiz oğlu" olarak ünlendi. T. Rich'in Harington ve yapıtları üstüne *Harington and Ariosto* (1940; Harington ve Ariosto) adlı bir incelemesi vardır.

Haringvliet, Hollanda'nın güneybatı kesiminde, Zuidholland ilinde (*provincie*) tatlı su kanalı. Hollanda Kanalının (Hollandsch Diep) bir kolu olan Haringvliet, Aşağı Ren Irmağından doğan birkaç akarsuyun birleşmesiyle oluşur. Uzunluğu 32 km'dir. Kuzeyde, Voorne-Putten birleşik adaları ile Beijerland Adasının, güneyde de gene iki birleşik ada olan Goeree ve Overflakke'nin arasından aktıktan sonra Kuzey Denizine dökülür. Alçak kıyıları Şubat 1953'teki sel felaketinden büyük zarar gördü. Hem toprak kazanmak hem de bölgeyi gelgit etkilerinden korumak için geliştirilen Delta Projesi(*) çerçevesinde Haringvliet'in ağzında (1971) ve çıkış noktasından güneybatıya doğru uzanan Volkerak Kanalının üzerinde (1970) birden çok savağı olan barajlar inşa edilmiştir. Haringvliet Barajı'nın bir parçası olarak inşa edilen büyük bir seviye havuzu, kanalın gemi geçişlerine sürekli açık kalmasını sağlar.

Haripuncaya, Tayland'ın kuzeybatı kesiminde, Ping Irmağı vadisinde kurulmuş eski Mon krallığı. 7. yüzyıl ortalarında, güneydeki Mon krallığı Dvaravati'nin başkenti Lopburi'de hüküm süren bir kraliçe tarafından Dvaravati'nin kolonisi olarak kuruldu. Ama bağımsız kalmayı başardı ve Mon devletleri Dvaravati ile Thaton'u da içine alan gevşek bir konfederasyonun üyesi olarak kendi yönetici hanedanlarını korudu.

İleri bir uygarlık geliştiren Haripuncaya, tutucu Theravada Budacılığını benimseyerek Hint kültürünün yayılmasında rol oynadı. Krallığın hüküm sürdüğü dönemde sulama sistemleri kuruldu, çeşitli yasalar çıkarıldı ve sanatta yeni biçimler gelişti.

9. yüzyılda Tayların, 10. yüzyılda da Khmerlerin saldırıları, Haripuncaya'nın bağımsızlığını tehdit etmeye başladı. Haripuncaya 11. yüzyılın başında da Khmerlerin istila ettiği Dvaravati'yle savaştı.

1292'de Tay hükümdarı Mangrai'nin ülkeyi ele geçirmesiyle Haripuncaya'nın bağımsızlığı sona erdi. Mangrai, Haripuncaya'nın eski başkenti Lamphun'un birkaç kilometre uzağında Chiang Mai kentini kurdu. Bununla birlikte Taylar, bilim ve sanat alanında Mon uygarlığından önemli ölçüde yararlandılar.

Hariri (Arapça *harir*: "ipek"), tam adı OSMAN EBU MUHAMMED EL-KASIM BİN ALİ EL-HARİRİ (d. 1054, Basra - ö. 11 Eylül 1122, Basra), Arap edebiyatında kısa ve uyaklı öykü türünün öncüsü yazar. Arap ve Osmanlı edebiyatları üzerindeki etkisi yüzyıllarca sürmüştür.

İpekçilikle geçindiği için bu adla anılan Hariri sarf, nahv ve edebiyat öğrenimi gördü. Basra sarayında "sahibü'l-ahbar" (haberalma örgütü başkanı) olarak görev yaptı. Çeşitli Arap ülkelerini gezdi ve hacca gitti. Öykülerinde şiire geniş yer verdi, düzyazı ile şiir arasında anlam ve yapı bakımından bağlantı kurdu. Övgü, yergi, sevgi, bilgelik ve erdem gibi konuları işledi. Ona dünya çapında ün sağlayan yapıtı *Makâmât* (1867; *Makâmât*, 1952, 1986), 50 kısa öyküden oluşur. Şerh ve zeyllerle birkaç kez Osmanlıcaya da çevrilen yapıtta Arap dilinin bütün incelikleri, anlatım gücü ve söz oyunları ortaya konmuştur. Onar öykülük bölümlere ayrılmış olan kitapta Hariri bilgelik, iyilik, doğruluk, eliaçıklık, alçakgönüllülük, yardımseverlik, yiğitlik, beceriklilik gibi erdemleri yüceltirken, başarısız görevlileri, halka kötü davranan yöneticileri yermiş ve gülünç durumlara sokmuştur. Dil açısından da büyük önem taşıyan yapıtta dönemin atasözleri, özdeyişleri ve deyimleri öyküler arasına serpiştirilmiştir.

Dildeki yanlış kullanımların gösterildiği, sözcüklerin doğru okunuşlarının ve gerçek anlamlarının anlatıldığı *Durretü'l-Gavas fi Evhami'l-Havas* (1871), dille ilgili konuların şiir biçiminde ele alındığı *Mulhetü'l-İ'rab* (1911) Hariri'nin öteki yapıtlarıdır. Her üç kitap da Batı dillerine çevrilerek yayımlanmıştır.

Hariri, Tel *bak.* Mari

Haris bin Hillize (ö. 570/580, Mekke), Arap muallaka şairi. Bekr bin Va'il kabilesindendi. Beni Taglib kabilesiyle bir anlaşmazlık yüzünden gittiği Hire hükümdarı Amr bin Hind'in sarayında şair Amr bin Kulsum'la karşılaştı. Haris'in muallakası daha çok beğenildi. Cahiliye dönemi şiirleri arasında fesahat açısından özel önem taşıyan bu kaside Kâbe duvarına asılan son muallaka oldu.

Haris, *Muallakatü's-Seb'a* (Yedi Askı) olarak bilinen şiir derlemesindeki kasidelerinde Arap tarihine geniş yer vermiştir.

Harisçandra Sıradağları, Hindistan Yarımadasında, Batı Gatlar'ın doğu uzantısını oluşturan dağ sırası. Dekkan Platosunun kuzeybatısında, Godavari ve Bhima ırmakları arasında yer alır. Ortalama yüksekliği 600 m'dir. Güneydoğuya doğru hafif bir eğimle alçalır, Maharashtra eyaleti ile Ahmednagar ve Puna illerinin bir bölümünü içine alır. Bölge, 1318'de Müslümanların eline geçinceye değin Devletâbad'da hüküm süren Yadava hanedanının yönetimi altındaydı. Hint-Türk hükümdarı Evrengzib'in ölümünden (1707) sonra Marathaların, 1818'de de İngilizlerin eline geçti.

Yassı tepeli olan dağlar, bazaltlı lavlardan oluşmuştur. Yamaçlarında, lavların akış yönünde oluşmuş sekiler vardır. Batıya doğru giderek yükselir ve sonunda Batı Gatlar'la birleşir. Adını en yüksek noktası olan, Ahmednagar'daki Harisçandra Dağından alır. Sıradağların üzerinde yer alan sert odunlu ormanların tabanı kamış, bambu, eğreltiotları ve tırmanıcı bitkilerle kaplıdır. Bölgede tahıl, baklagiller, yağlı tohumlar, yerfıstığı, şekerkamışı ve tütün yetiştirilir. Başlıca sanayi ürünleri dokuma, şeker, bitkisel yağ, sabun, kimyasal gübre, bitkisel ilaç, boya ve ciladır. Bölgenin başlıca kenti olan Ahmednagar'da şeker fabrikaları vardır.

Harişçandra, BHARTENDU olarak da bilinir (d. 9 Eylül 1850, Varanasi - ö. 6 Ocak 1885, Varanasi, Hindistan), modern Hintçenin babası olarak anılan Hintli şair, oyun yazarı, eleştirmen ve gazeteci. Hintçe düzyazıda yeni bir gelenek yaratılmasına katkıları, kısa süren yaşamı sırasında bile övgüyle karşılanmış, kendisine verilen Bhartendu (Hindistan Ay'ı) adı, asıl adından daha yaygın hale gelmiştir.

Harişçandra seçkin bir ailenin çocuğuydu. Giridharadaca takma adını kullanan babası Gopalaçandra'nın Brac Bhasa diliyle yazdığı çok sayıda şiir duyarlılık bakımından değilse bile teknik bakımdan çok başarılıydı. Harişçandra edebiyat çalışmalarına 17 yaşında başladı ve ilk Hintçe edebiyat dergisi olan *Kavi-vaçana-sudha*'yı yayımladı (1867). 1872'de *Harishchandra Magazine* (sonradan *Harişçandra Çandrika*) adlı dergiyi çıkarmaya başladı. Çevresinde topladığı bir grup seçkin şair ve edebiyatçının dergisinde yayımladığı yazıları Hint dili ve edebiyatında köklü bir dönüşüme yol açtı.

Hintçe edebiyatı derinden etkileyen Harişçandra'nın yapıtları Riti döneminin (y. 1650-1850) sonuna ve modern Hint edebiyatının doğmasına yol açan Bhartendu çağının başlangıcına işaret eder. Harişçandra Hint dilinin geliştirilmesini savunurken resmî çevrelerde Urducaya verilen aşırı önemi eleştirmiş, bu tutumu modern Hintçenin Hindistan'ın resmî dili olmasıyla sonuçlanan önemli siyasal gelişmelere yol açmıştır. Şiiri Riti döneminin yavan şiirinin tersine yalın, derin, tutkulu ve liriktir. Modern Hintçenin yanında Brac Bhasa dilinde dizelere de yer verdiği oyunları, bu dilde türünün ilk örnekleri arasındadır. Konuları çok çeşitlidir. İçlerinde yergili farsların yanı sıra Hindistan'ın yoksulluğunu ve Hint uygarlığının yüzyıllar süren yabancı egemenliği altında gerileyişi karşısında yazarın duyduğu derin üzüntüyü dile getiren oyunlar da vardır.

Harişçandra'nın yoğun toplumsal ve eğitsel etkinlikleri, çevresindeki dünyadan zevk almasını engellemedi. Başarılı bir oyuncu ve kıvrak zekâlı bir polemikçi olduğu kadar, kendi kastında ve dinsel çevresinde de akla gelmedik şakalarıyla tanınan biriydi.

harita, Yer yüzeyinin belirli bir bölümünün ya da tümünün coğrafi, jeolojik ya da jeopolitik özelliklerinin, belirli ölçekler içinde düz bir yüzey üstüne çizilmesi yoluyla elde edilen grafik gösterim. Küreler (mücessem küre) ise, üstüne harita işlenmiş yeryuvarlarıdır. Harita, krokı ya da plan yapma sanatına ve bilimine de haritacılık (kartografya) denir.

Başlıca harita türleri, Yer yüzeyinin özelliklerini gösteren topografya haritası, kıyı şeritlerini ve deniz alanlarını gösteren ve denizcilikte kullanılan deniz haritası, denizlerin derinlikleri ile deniz akıntılarının yönlerini ve şiddetlerini gösteren hidrografi haritası, pilotlara ve havacılara yüzey özellikleri ve hava rotaları üzerine bilgi sağlayan hava haritalarıdır.

Tarihçe. Bilinen ilk haritalar yaklaşık İÖ 2300'lerde Babilliler tarafından kil tabletler üstüne çizilmiştir. Bunlar yeryüzü şekillerinin ilk grafik gösterimleridir. Ama bundan da önce, henüz yazının geliştirilmediği en eski çağlarda insanların aralarında anlaşmak amacıyla saz, taş gibi doğal malzemelerden yararlanarak bazı krokilere ya da planlara başvurdukları sanılmaktadır. Eski çağlardan kalan bazı mağaralarda rastlanan çizimler de bu sanıyı güçlendirmektedir. Öte yandan, 1840'larda güney denizlerini dolaşmakta olan Charles Wilkes'a yol göstermek isteyen adalı bir Yerlinin, geminin kaptan köprüsünün güvertesine Tuamotu Adalarının bir haritasını çizdiği bilinmektedir. Eskimolar da yaşadıkları yörenin haritasını, herhangi bir ölçüm aygıtı kullanmamakla birlikte çok doğru bir biçimde, hayvan derileri ya da kemiklerin üstüne çizebilmektedirler. Aynı şeyi İnkalar taş üstüne yapmışlar, üstelik yükseklikleri ya da girinti ve çıkıntıları göstermek üzere taş yontma tekniklerine başvurmuşlardır.

Babillilerin yaptığı türden kil tablet haritalarını Mısırlılar da gerçekleştirmiştir. Bu bulgulara dayanarak her iki uygarlığın da haritacılık sanatını yaklaşık aynı zamanda geliştirdiği ileri sürülmüştür. Mısırlılar ve Babilliler bu haritalardan özellikle kanal, yol ve tapınak yapımında yararlanmışlardır. Babillilerin ve Mısırlıların, Yer'in bir bütün

olarak biçimini ve boyutlarını gösteren bir harita yapımına ilişkin çok az girişimleri olmuştur. Irak'ta bulunan ve İÖ y. 1000'e tarihlenen bir tablette, merkezinde Babil'in bulunduğu Yer suyla çevrili bir disk olarak gösterilmiştir.

Haritacılık alanında ilk ciddi adımı Eski Yunanlı coğrafyacı filozoflar attı. İÖ 500'lerde Miletoslu Hekateios bilinen ilk coğrafya kitabını yazdı. Ondan bir kuşak sonra da tarihçi Herodotos gezip gördüğü birçok yeri anlattı, çizimlerini yaptı ve bu dünyanın o dönemlerde bilinen bölgelerinin haritasını çıkardı. Ayrıca Hazar Denizinin, inanıldığı gibi "kuzey okyanusları"nın bir bölümü değil, kapalı bir iç deniz olduğunu belirledi. Bu dönemde Yer'in yassı bir disk biçiminde olduğu inancına duyulan kuşkular da yaygınlaştı ve önce Pythagoras (İÖ 6. yy), ardından da Parmenides (İÖ 5. yy) Yer'in küre biçiminde olduğu yolunda düşünceler geliştirdiler. İÖ 350'de ise Aristoteles Yer'in küresel olduğu yolunda altı kanıt gösterdi. Onun öğrencilerinden Dikaiarkhos, dünya haritasının üstüne, Cebelitarık ile Rodos'tan geçen doğu-batı doğrultusunda bir yönelim çizgisi çizdi. Kyreneli Erastothenes, Surlu Marinos ve Ptolemaios referans çizgileri sistemini geliştirdiler. Sonunda paraleller ile meridyenler ortaya çıktı, ayrıca bunların izdüşümlerinin elde edilmesi için teknikler bulundu.

Eski dönem coğrafyacıları ve haritacıları içinde en önemli etkiyi, İskenderiyeli astronom ve matematikçi Claudius Ptolemaios (İS 90-168) yaptı. Sekiz ciltlik *Geographike hyphegesis* (y. 150; Coğrafya Kılavuzu) adlı yapıtında Ptolemaios, harita izdüşümleriyle küre yapımına ilişkin temel ilkeleri geliştirdi; ayrıca 8.000 bölgenin adlarını, enlem ve boylamlarını verdi. Ptolemaios, birkaçı dışında bu bölgelerin yerini eski haritalardan yararlanarak belirledi, uzunluklar ve doğrultular konusundaki bulguların gezginlerden edindiği bilgilerle tamamladı. Yapıtının sekizinci cildinde ise haritacılığın başlıca sorunlarını ve ilkelerini tartışıp döneminin en gelişkin dünya haritasını verdi. Ptolemaios'un haritasının içerdiği en önemli hata, Yer'in boyutlarını olduğundan daha küçük belirlemesiydi. Buna bağlı olarak haritada Avrupa ve Asya kıtaları kürenin yarısını kaplıyordu, ayrıca Akdeniz 20° daha geniş bir alana yayılıyordu. Ptolemaios'un etkisi o kadar büyük ve kalıcı oldu ki, 13 yüzyıl sonra Kristof Kolomb onun hatasını temel aldığı için Hitay (Çin'de bir bölge) ile Hindistan arasındaki uzaklığı yanlış hesapladı.

Romalılar ise matematiksel coğrafyadan çok, askerlik ve yerel yönetim amaçlarına yönelik haritacılıkla ilgilendiler ve bu nedenle, bölgelerin daha ayrıntılı planlarını veren, okunması ve anlaşılması daha kolay, disk biçimli Yer haritalarına döndüler. Ptolemaios öncesinde hüküm sürmüş olan Roma imparatoru Marcus Vipsanius Agrippa (İÖ 63 ?-12), o dönemde çok geniş bir ağ oluşturan Roma askeri yollar sisteminin arazi ölçümlerinden yararlanarak bir dünya haritası hazırladı. Romalıların daha sonra hazırladıkları haritalarda da onun bu çalışması temel alındı.

Hıristiyanlığın başlarında, başka bilimsel alanlarda olduğu gibi haritacılıkta da ciddi bir gerileme oldu. Kilisenin emriyle coğrafya kitaplarının ve haritaların çoğu yakıldı, bu alanlarda çalışanlar baskı altına alındı. Ortaçağ boyunca bütün haritalar kilisenin denetimi altında, dogmalara ve kutsal metin yorumlarına dayanarak yapıldı. 6. yüzyılda Antiokheialı (Antakya) Konstantin, Yer'in yassı bir disk olduğunu temel alan "Hıristiyan topografyası"nı geliştirdi. Bu nedenle de Roma haritacılığının ilkeleri yüzyıllar boyunca etkisini sürdürdü.

Bu dönemde denizciler kıyı boyunca gittikleri için önceleri yeni ve gelişkin haritalara gerek duymuyorlardı. 1187'de ilk magnetik pusula kayıtları tutuldu, bir yüzyıl kadar sonra da ilk deniz haritaları çıkarıldı. Bunlardan, günümüzde Paris'teki Ulusal Kitaplık'ta saklanan 1275'te yapılmış "Carta Pisa", Akdeniz'in tümünü ayrıntılı biçimde göstermektedir.

Portolan haritaları denen bu tür kılavuz haritalar seyir yollarını, limanları ve demirleme yerlerini de gösteriyordu. Pusulanın kullanılmaya başlamasıyla, portolan haritaları, bütün öteki haritalardan daha ayrıntılı ve doğru bir duruma geldi. Bu haritalar tümüyle magnetik doğrultulara ve bir derecelik boylamı bir derecelik enlem ile eşit kabul eden izdüşümlerine dayalı olarak hazırlanmıştı. Bu, Akdeniz'de büyük bir hataya yol açmıyordu, ama daha yüksek enlemlerde önemli sapmalara neden oluyordu.

Ortaçağda Hıristiyan dünyasında haritacılık çok yavaş ilerlerken, İslam ülkelerinde ve Çin'de önemli gelişmeler gösterdi. Araplar, Ptolemaios'un yapıtlarını kendi dillerine çevirdiler ve çalışmalarını onun ilkeleri temelinde sürdürdüler. Arap gezgin ve coğrafyacı İbn Havkal (10. yy) *el-Mesâlik ve'l-Memalik* (Yollar ve Ülkeler) adlı yapıtında çeşitli bölgelere ilişkin bilgiler ve haritalar verdi. 1154'te Arap coğrafyacı Şerif İdrisi, Sicilya'nın Norman kralı II. Ruggiero için, özellikle Asya'yı ayrıntılı biçimde gösteren bir dünya haritası hazırladı. Pusulayı Avrupalılardan çok önce kullanmaya başlayan Bağdatlı astronomlar ise tutulum dairesinin (ekliptik) yatıklığını inceledilerler ve yer meridyenlerinin belirli bölümlerini ölçtüler. Çinliler ise birçok başka alanda olduğu gibi haritacılıkta da Batı dünyasından bağımsız bir gelişme gösterdiler ve ülkelerinin ayrıntılı haritalarını hazırladılar. Günümüze ulaşan en eski Çin haritası 1137 tarihini taşır.

Bizans İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Batı'ya giden bilim adamları, İtalya'ya Ptolemaios'un kitabını da götürdüler. İlk kez 1405'te Latinceye çevrilen bu yapıt, 1477'de 500 adet basıldı ve haritacılığa olan ilgiyi yeniden canlandırdı.

Bu arada denizcilik, gemi tasarımı ve yapımı, pusula kullanımı alanlarında da önemli gelişmeler olmuştu. Bu gelişmeler, yeni yerler keşfetme girişimleriyle birleşince, harita yapımında da hızlı bir yenilenme ve çalışma dönemi başladı. Kolomb, da Gama, Vespucci, Cabot ve Magellan'ın keşifleri, yeni dünya haritalarının hazırlanmasına yol açtı. 1427'de Danimarkalı coğrafyacı Claudius Claussön Swart, Roma'da Avrupa'nın kuzey bölgelerinin haritasını çıkardı. 1491'de Kardinal Nicholas Krebs, Almanya'nın ilk modern kabartma haritasını hazırladı. 1513'te St. Dié'li bilgin Martin Waldseemüller 20 haritalık bir yapıt yayımladı.

Bu dönemdeki haritaların en önemli özelliği, yeni keşiflerle sürekli daha ayrıntılı duruma gelmeleri ve güvenilirliklerinin artmasıydı. İlk haritalar ahşap oyma klişelerle basılıyordu. Sonraları bakır oymabaskı levhalarıyla daha net haritalar ve krokiler basılmaya, ayrıca renk de kullanılmaya başladı. Keşifler döneminin en tanınmış harita yapımcısı olan Felemenkli Gerardus Mercator, 1554'te Avrupa haritasını yayımladı ve geliştirdiği izdüşüm (projeksiyon) yöntemiyle loksodromların (meridyenleri hep aynı açıyla kesen yol) düz bir çizgi halinde haritaya geçirilmesini sağlayarak denizcilerin temel sorunlarından birini çözdü. Hollanda-Felemenk okulundan Anversli Abraham Ortelius 1570'te ilk modern dünya atlasını hazırladı. Kolomb'un gemisi "Santa María"nın sahibi olan Juan de la Cosa ise, Kolomb, da Gama ve Cabot'nun keşfettikleri yerlerin haritalarını çıkardı. Kuzey ve Güney Amerika'yı Asya'dan ayrı bir kıta olarak gösteren ilk dünya haritasını 1507'de Martin Waldseemüller yaptı.

18. yüzyılda haritacılık ayrı bir bilim dalı oldu. Özellikle Fransız bilim adamları, eski haritalardan basit aktarmalar yapmak yerine, yeni ölçümlere giriştiler ve Fransız Akademisi'nin mali desteğiyle, örneğin Yer'in boyutlarının daha doğru saptanması amacıyla bir meridyenin iki derecesinin üçgenlemesini yapmak için oldukça masraflı projelere giriştiler. Bu arada yeni ve daha duyarlı aletler geliştirildi, astronomi gözlemlerinde teleskoptan yararlanma dönemi açıldı. Kronometrenin yardımıyla boylam hesapları kolaylaştı, kıyı özellikleri daha doğru ve ayrıntılı olarak haritalara aktarıldı. Ulusal devletler arasındaki egemenlik mücadelesi, topografya çalışmalarını hızlandırmada önemli rol oynadı. Arazi ölçümü, önce askeri amaçla başlatılmışken, sonraları sivil bir hizmet dalı durumuna geldi. Avrupa ülkeleri kendi ayrıntılı haritalarını hazırladıktan başka, sömürgelerinin haritalarını da çıkardılar. 1891'de toplanan Uluslararası Coğrafya Kongresi'nde, katılan ülkelerin işbirliğiyle 1:1.000.000 ölçekli bir dünya haritasının hazırlanması kararı alındı. Ama Uluslararası Dünya Haritası'na yönelik ölçüm çalışmaları bir dizi nedenle yavaş yürüdü. II. Dünya Savaşı'na gelindiğinde bütün ülkelerin büyük ölçekli topografya haritaları hazırlanmış durumdaydı. Ama ülkeler savaş nedeniyle, ellerindeki bilgileri, değiş tokuş etmekten kaçındılar. Son dönemlerde tasarı yeniden ele alındı; bu çalışmaların 1990'ların başında tamamlanması beklenmektedir.

I. ve II. Dünya savaşları haritacılık üzerinde büyük etkide bulundu. 1940'tan önce Yer'in yalnızca yüzde 10'unun ayrıntılı haritası bulunurken, hava fotoğrafçılığının ve trimetri (çizimi yapılacak cismin üç boyutunun ölçülerinin farklı oranlarda küçültülmesine dayalı izdüşüm tekniği) yöntemlerinin gelişmesi sonucunda bu oran her geçen gün arttı. 1940'lar ve 1950'ler boyunca Soğuk Savaş'ın etkisiyle askeri amaçlı haritalar çoğaldı. NATO ülkeleri ortak simgeler, ölçekler ve biçimler geliştirdiler, böylece harita alışverişini kolaylaştırdılar. Öte yandan savaş sonrası kalkınma programları ve yeniden imar girişimleri yerel ve büyük ölçekli haritaların sayısının artmasına yol açtı.

Son yıllarda haritacılık çalışmaları bütünüyle hava fotoğraflarına dayalı duruma geldi. Optik alanındaki gelişmeler bu çalışmalara hız kazandırırken, elektronik uzaklık ölçüm aygıtları ve bilgisayarlar da, haritaların çok daha güvenilir olmasını sağladı.

Türkiye'de haritacılık. 19. yüzyıla değin Türkiye'nin gösterildiği haritaların bilgi kaynağını, Avrupa devletlerinin bazı elçi ve konsoloslarınca toplanan belgeler ile Tavernier ve Tournefort gibi gezgin ve doğabilimcilerin 17. ve 18. yüzyıllarda anlattıkları oluşturuyordu. Örneğin 18. yüzyıl Fransız haritacılarından d'Anville'in yapımına 1760'ta giriştiği ilk ciddi Anadolu haritası bu eksik bilgilere dayanıyordu. Bu haritayı J. Rennell'in 18. yüzyıl sonunda hazırladığı ve ancak 1830'da yayımlanabilen Batı Asya haritası izledi.

Türkler bu yüzyıllarda, Venedik ve Ceneviz kıyı haritalarını kullanıp bunlara özgün bilgiler de katarak bazı haritalar yaptılar. Bu haritaların en ünlüleri Piri Reis ile Kâtip Çelebi'ninkilerdir.

Alman gezgini Carsten Niebuhr, Anadolu'daki ilk astronomik yer saptamalarını yaptığı gibi, harita çıkarmaya yarayacak zengin belgeler de topladı. Gezilerinin Anadolu'ya ilişkin bölümünü 1:775.000 ve 1:1.150.000 ölçekli haritalarla birlikte yayımladı.

19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti topraklarına ilişkin harita bilgileri, Avrupa ülkelerinin harita subayları ve yabancı gezginler tarafından toplanarak değerlendirildi. 1807'de Napoléon'un gönderdiği Fransız subayları, Toros ve Kızılırmak çevresinde yolboyu haritaları çıkardılar. Bunları 1836'da Güney Anadolu'dan geçen Chesney ile Batı ve Güney Anadolu'da inceleme yapan Spratt gibi İngilizler izledi. Anadolu'nun batı ve güney kıyılarının ilk denizcilik haritalarını da Fransız ve İngiliz deniz subayları aynı yıllarda yaptılar. Alman subayı Helmuth von Moltke 1835-40 arasında Anadolu'nun özellikle doğusunda dolaşarak gezdiği yerlerin haritasını çıkardı. Alman coğrafyacı ve haritacı Heinrich Kiepert 1845'te 1:1.000.000 ölçekli *Karte von Kleinasien*'ı (Küçük Asya Haritası) yayımladı. Ölümünden sonra oğlu Richard Kiepert, babasından kalan belgeleri değerlendirerek 1902-06 arasında Anadolu'nun 24 paftadan oluşan 1:400.000 ölçekli haritasını yayımladı. Bu harita, uzun süre Türkiye için büyükçe sayılabilecek tek genel harita olarak kaldı ve daha sonra çizilen çeşitli haritaların temel kaynağını oluşturdu. Bundan başka Avusturya-Macaristan Genelkurmayı'nın yayımladığı Orta Avrupa genel haritasında, İngilizlerin yayımladığı 1:1.000.000 ölçekli Dünya haritasının altı paftasında ve gene İngilizlerin I. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında hazırladıkları 1:250.000 ölçekli haritada Türk toprakları kısmen ya da bütünüyle yer alıyordu. Bu temel haritalar dışında, araştırıcıların ve gezginlerin yaptığı haritalar da vardı. Bunların en önemlisi, Alfred Philippson'un hazırladığı, altı paftadan oluşan 1:300.000 ölçekli Batı Anadolu topografya ve jeoloji haritasıydı.

Türkiye'nin büyük bir haritasının ülkenin kendi olanaklarıyla çıkartılması daha 19. yüzyıl ortalarında düşünülmüş, bunun için gerekli bazı araçlar getirtilmiş ve haritacılık konusunda eğitilmek üzere Avrupa'ya öğrenci gönderilmişti. Ama bunlardan önemli bir sonuç alınamadı. 19. yüzyılın sonundan 1908'e değin bu konuda, bazı yabancı haritaların Türkçeye çevrilip aynen ya da ölçekleri değiştirilerek basılmasından başka bir çalışma yapılmadı.

II. Meşrutiyet'ten (1908) sonra, Türk haritacılığının kurucusu sayılan Mehmed Şevki Paşa'nın hazırladığı bir program uyarınca 1909'da arazide harita çıkarılmaya başladı. Osmanlı Döneminde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne (Genelkurmay Başkanlığı) bağlı Harita Şubesi Müdürlüğü'nün çalışmaları, Cumhuriyet'ten sonra askeri bir kurum olarak 1925'te kurulan Harita Genel Müdürlüğü tarafından sürdürüldü. Kurum, ülkenin 1:200.000 ölçekli ve 224 paftadan oluşan haritasını 1928'de tamamladı. 1934'te ise sekiz paftadan oluşan 1:800.000 ölçekli *Türkiye Haritası*'nı yayımladı. Türkiye'nin 1:500.000, 1:250.000 ve 1:100.000 ölçekli haritalarını da tamamlayan Harita Genel Müdürlüğü'nün üzerinde en yoğun çalışmayı yaptığı harita, çağdaş fotogrametrik yöntemlerle hazırlanan ve 7.000 kadar paftadan oluşan 1:25.000 ölçekli *Türkiye Haritası*'dır. Kendi basımevi de bulunan kurum, çalışmalarını günümüzde Harita Genel Komutanlığı adıyla sürdürmektedir.

Ölçek ve sınıflandırma. Harita yapmanın en önemli öğelerinden biri, haritası çıkarılacak bölgenin ne oranda küçültüldüğünü gösteren ölçektir. Ölçekler, kesirli (örn. 1/25.000) ya da orantılı olarak (örn. 1:25.000) yazılabilir. Kesrin paydası büyü-

Thomas Kitchin'in 1794'te Londra'da yayımlanan "Yeni Dünya Haritası"; bu dönemde Antarktika ve bazı kıtaların iç bölümleri daha keşfedilmemişti
Royal Geographical Society, Londra fotoğraf, John Webb

dükçe, haritanın ölçeği küçülür. Örneğin 1:25.000 ölçekli bir haritada 1 cm'lik uzunluk, gerçekte 25.000 cm'lik uzunluğa karşılık gelir. Kesirli ve orantılı ölçeklerin yanı sıra, haritadaki uzunluğun gerçekte hangi uzunluğa karşılık geldiğini gösteren, üstü bölümlere ayrılmış bir doğru parçası biçimindeki grafik ölçeklerden de yararlanılır. Bu tür ölçeklerden başka, kesrin paydasının, doğrusal ölçeğin paydasının karesi olduğu alan ölçekleri de kullanılır.

Haritalar ölçeklerine, içeriklerine ve türetilme özelliklerine göre sınıflandırılır. Bir haritanın türetilme özelliği, özgün ölçümlere dayalı olarak mı, yoksa başka haritalardan ve kaynak verilerden yararlanılarak mı hazırlandığını belirler. Haritalar, ölçeklerine göre büyük, orta ve küçük ölçekli olarak ayrılır. Büyük ölçekliler çoğunlukla 1 km'nin 1 cm olarak gösterildiği 1:100.000 ölçekli haritalardır; küçük ölçeklilerin ölçeği ise 1:1.000.000 ya da daha küçüktür. Bu iki ölçek arasında kalanlar orta ölçekli haritalar olarak tanımlanır. Haritaların içeriği ve amacı başlıca sınıflandırma çerçevelerinden biridir. Havacılık, jeoloji, nüfus, toprak, orman, yerleşme, yol ve meteoroloji haritası deyimleri, ilgili haritaların içeriğini ve amacını tanımlar. Haritalar genellikle asıl amaçlarına göre sınıflandırılır. Topografya haritaları çoğunlukla bitki örtüsü, jeomorfoloji ve tarımsal topraklar gibi tematik haritalara temel oluşturur.

İzdüşüm yöntemleri. Haritada aranılan özelliklere göre çeşitli izdüşüm teknikleri geliştirilmiştir. Gerçekte izdüşüm, Yer'in meridyenlerinin ve paralellerinin, belirli bir sisteme dayalı olarak yüzeye aktarılması yöntemidir. Bazı izdüşümler eşitalan özelliklerine sahiptir; bazıları ise küresel alanların düzleme açılımı biçimindedir ve bu tür bir izdüşümde yalnızca küçük alanların küre üstündeki biçimleri ile düzlem üstündeki biçimleri aynıdır. Alanlar ve şekiller, gerçeğe tam uygun biçimde ancak küre üstünde gösterilebilir. Çok büyük alanların düzlem üstünde gösterilmesinde sapmalar kaçınılmazdır. Bu sapmaların etkisi, beklenen amaca en uygun izdüşüm yönteminin seçilmesiyle en aza indirilir.

Trigonometrik arazi ölçümü kuramını 1533'te Flaman matematikçi Gemma Frisius geliştirdi. 1569'da Gerardus Mercator meridyenleri dikey, paralelleri ise aralarındaki uzaklık enlemin sekantıyla (trigonometrik bir fonksiyon) orantılı olarak artan biçimde gösteren izdüşüm sistemini buldu. 1599'da Edwar Wright, Mercator izdüşümünün temellerini veren matematiksel tablolar yayımladı. Öteki izdüşüm yöntemlerine ilişkin matematiksel tablolar da zaman içinde haritacılık kurumları tarafından geliştirildi.

Geometrik açıdan elde ediliş tekniklerine göre silindirik, konik ve düzlemsel olmak üzere başlıca üç izdüşüm yöntemi vardır (*bak.* çizim 1). Silindirik izdüşümler Yer'i, üstünde paralellerin yatay ve meridyenlerin dikey çizgilerle gösterildiği bir silindir olarak kabul eder. Mercator izdüşümü de bu yöntemi temel alır; yüksek enlemlerde ciddi sapmalara yol açmakla birlikte, önemli üstünlükleri de vardır. Geleneksel olarak deniz haritalarında yararlanılan, pusulayla elde edilmiş doğrultular, bu izdüşümlerin üstüne bir doğru biçiminde aktarılabilir.

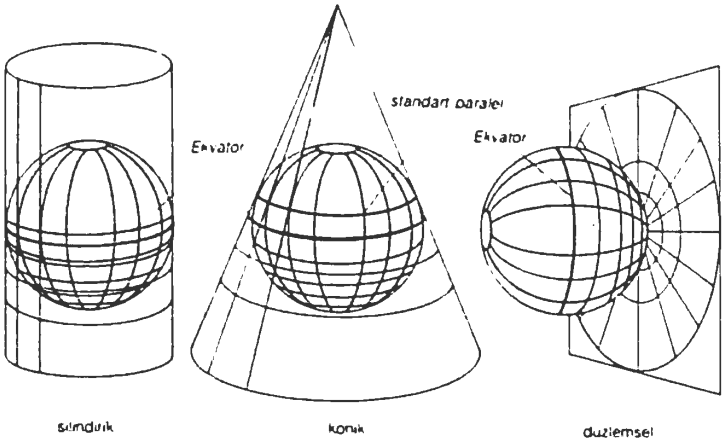

Çizim 1: Temel izdüşüm yöntemleri

Silindirik izdüşümlerde, aynı enlemdeki bölgeler aynı yükseklikte gösterilir. Silindirik izdüşüm türlerinden olan enine Mercator sisteminde ise silindir, Yer'e Ekvator boyunca değil, seçilmiş bir meridyen boyunca teğettir; bu yöntemden temel olarak, kuzey-güney doğrultusunda büyük alanları kaplayan bölgelerin haritasının alınmasında yararlanılır.

Büyük çember haritalarının ve kutup bölgelerinin haritalarının dışındaki deniz haritalarının hemen tümü basit Mercator izdüşümü yöntemine dayalı olarak hazırlanır. Çok geniş alanları, örneğin Büyük Okyanusun tümünü kapsayan büyük çember haritaları çoğunlukla çok küçük ölçeklidir ve gnomonik izdüşümle elde edilir. Denizciler bunlardan yararlanarak, belki de birbirinden binlerce kilometre uzakta bulunan limanlar arasındaki ulaşım hatlarını çıkartırlar ve örneğin her 5°'lik boylama karşılık gelen enlemleri seyir haritalarına aktarırlar. Böylece meridyenlerin tümünü aynı açıyla kesen bir dizi loksodromdan (kerte hattı) oluşan ve iki liman arasındaki en kısa yolu veren hatları elde ederler.

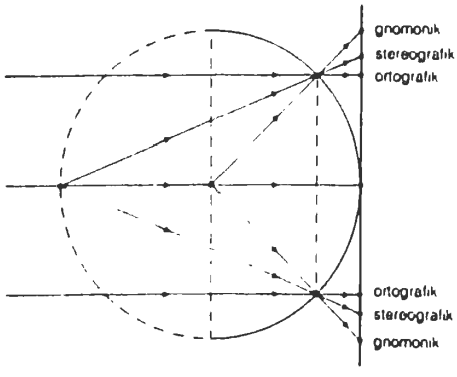

Çizim 2: Gnomonik, stereografik ve ortografik izdüşümler
I. Fisher ve O. M. Miller, *World Maps and Globes*

Konik izdüşümler, Kuzey ya da Güney Kutup noktasının üstündeki bir noktadan başlayarak, ana çizgileri yerküreye belirli bir paralelde teğet geçen konilerin üstünde elde edilir. Bazen koninin Yer'i, birbirine çok yakın iki paralelde kesmesi sağlanır. Büyük ölçekli harita dizilerinin hazırlanmasında kullanılan polikonik izdüşümde ise, her harita şeridi, yerküreye belirli bir enlemde teğet olan koninin açılımı biçimindedir.

Düzlemsel (azimutal ya da ufki) izdüşümde, Yer'in belirli bir bölümünün yassı bir disk halindeki görünümü elde edilir. Burada izdüşümün yüzeyi yerküreye belirli, yani seçilmiş bir noktada değer. Perspektif Yer'in merkezinden alınmışsa, elde edilen izdüşüme gnomonik (merkezi), Yer yüzeyinin öteki ucundaki bir noktadan alınmışsa stereografik, uzaydan alınmışsa ortografik izdüşüm denir (*bak.* çizim 2). Kutupsal izdüşüm ise, Kuzey ya da Güney Kutup bölgelerini göstermek üzere elde edilen bir düzlemsel izdüşümdür. Burada izdüşüm yüzeyi Yer'e kutup noktalarında değer ve bu noktalardan 10°-15° uzaklıkla sınırlıdır. Paraleller eşmerkezli çemberler, meridyenler ise merkezden dışarı saçılan doğrular biçimindedir.

Koordinat sistemleri ve işaretler. Yer'in standart coğrafi koordinat sistemi, Ekvator'dan kuzeye ve güneye doğru ölçülen enlemler ile Greenwich meridyeninden doğuya ve batıya doğru ölçülen boylamlara dayalıdır. Harita ve denetim noktası referansları, derece, dakika ve saniyelerle belirtilir. Geniş alanlarda gerçekleştirilen jeodezi ölçümlerinde, Yer yüzeyinin yuvarlaklığının dikkate alınması ve ölçek için ortalama deniz düzeyine indirgemelerin yapılması gerekir. Uygulamada kolaylık sağlamaya yönelik olarak çoğu ülkede, her bölge, eyalet ya da benzeri bölümler için resmi düzlemsel koordinat sistemleri yürürlüğe konmuştur. Böylece arazi ölçümlerinin, coğrafi koordinatlara taşınmasına gerek kalmadan, sistemin özgün noktalarına bağlı olarak yapılabilmesi sağlanır.

Harita ve krokilerdeki işaretler, haritacılık tarihi içinde zamanla gelişmiş grafik dil öğeleridir. Eski harita yapımcıları da derleme ve yapım çalışmalarının tutarlılığı ve kolaylığı açısından ortak işaretlerden yararlanılmasının doğru olacağını görmüşlerdir. Bu doğrultuda uzun süre çaba sarf edilmiş, ama harita yapımcılığı artistik bir etkinlik olma özelliğini koruduğu sürece, her harita kendi yapımcısının üslubundan izler taşımıştır. Etkili bir standartlaşmaya ancak son dönemlerde ulaşılabilmiştir. Çeşitli ülkelerin harita dairelerinin yaptığı işbirliğinin yanı sıra, Uluslararası Dünya Haritası, NATO konvansiyonları ve Birleşmiş Milletler örgütüne bağlı teknik kuruluşlar çerçevesinde yapılan çalışmalarla, uluslararası bir harita dilinin geliştirilmesi yolunda önemli adımlar atılmıştır.

Haritalardaki işaretler kabaca planimetrik ya da hipsometrik işaretler olarak sınıflandırılabilir ya da basıldıkları renklere göre gruplandırılır. Siyah, adlar ve kültürler, yani insan yapısı öğeler için; mavi, sular yani hidrografik öğeler için; kahverengi, yüzey şekilleri, yani hipsografik öğeler için, yeşil, bitki sınıflandırmaları için; kırmızı ise yol sınıfları ve özel bilgiler için kullanılır. Ama toprak ve jeoloji haritalarında olduğu gibi özel amaçlı haritalarda değişik renk bileşimlerinden de yararlanılabilir. Ayrıca haritanın ölçeğine göre, işaret türlerinde de özgün uygulamalara rastlanabilir.

Planimetrik özelliklerin (akarsular, kıyı çizgileri ve yollar gibi "plan"da gösterilen öğeler) haritaya aktarılması, deniz düzeyi-

nin üstündeki yer şekillerinin ve yükseltilerin gösterilmesinden daha kolaydır. Eski haritalarda dağlar, yapımcının gördüğü biçimiyle profil ya da perspektif halinde belirtilmiştir; sonraları tarama yöntemi uygulanmıştır. Bugün daha çok çevre çizgilerinden yararlanılır (*bak.* çizim 3). Çevre çizgisi (kontur), aynı yükseklikteki (eşyükselti eğrileri) ya da aynı basınçtaki (izobar) noktaları birleştiren çizgidir. Göllerin ve denizlerin kıyıları da çevre çizgileridir. Çevre çizgisi haritalarında çeşitli renk tonlarından da yararlanılır. Hipsometrik renklendirme ise görece daha kolaydır, çünkü çeşitli yükselti katmanlarının negatifleri fotomekanik aside yedirme işlemiyle kolayca hazırlanabilir. *Ayrıca bak.* çevre çizgisi haritası; hidrografi haritası; meteoroloji haritası; topografya haritası.

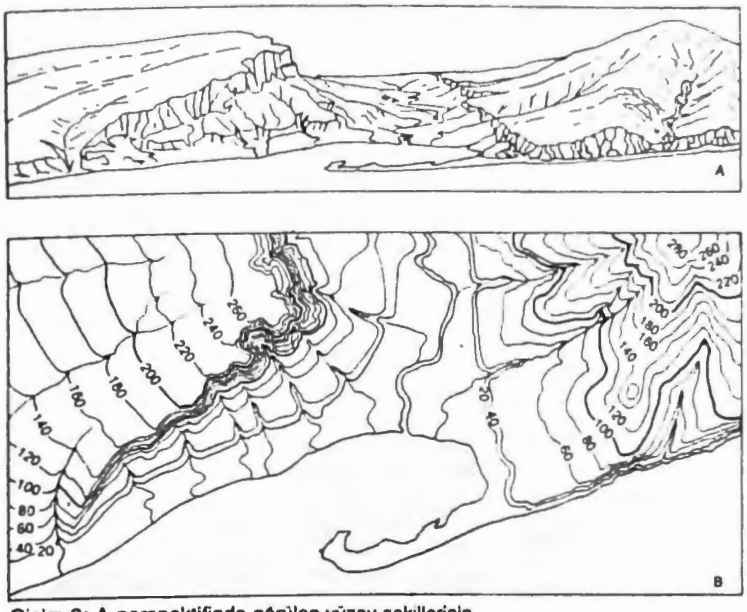

Çizim 3: A perspektifinde görülen yüzey şekillerinin B haritasında çevre çizgileriyle gösterimi
U S Geological Survey

haritacılık, KARTOGRAFI olarak da bilinir, coğrafi bir bölgenin, çoğunlukla harita ya da kroki gibi düz bir yüzeyde, grafik olarak canlandırılması sanatı ve bilimi. Coğrafi bölgenin gösterimi üzerine siyasal, kültürel ya da coğrafi nitelikte olmayan başka bölünmeler de (sınırlar) yerleştirilebilir. Çok eski bir bilim dalı olan haritacılık, tarihöncesinde, avcılık ve balıkçılık yapılabilecek yerlerin planlarının çıkarılmasıyla başladı. Babilliler, Dünya haritasını yassı bir disk biçiminde çizmişlerdi. Ptolemaios ise İS 2. yüzyılda yazdığı ve daha sonraki haritacılık çalışmalarına temel oluşturan sekiz ciltlik coğrafya kitabında, dünyayı küre biçiminde gösterdi. Ortaçağda haritalar Ptolemaios'un ilkeleri doğrultusunda çizilir, ama bunlarda Kudüs merkeze, doğu yönü ise haritanın üst yanına getirilirdi. Çoğunlukla T haritalar olarak adlandırılan bu haritalar yalnızca, Akdeniz'in ve Nil Irmağının oluşturduğu bir "T" ile birbirinden ayrılan üç kıtayı (Avrupa, Asya, Afrika) göstermekteydi. Daha doğru coğrafi çizimler 14. yüzyılda, gemicilik amaçlı portolan haritalarının (denizci haritaları) basılmasıyla ortaya çıktı.

Amerika kıtasının keşfinden sonra, haritacılık için yeni tekniklere gereksinim duyulmaya başladı; özellikle de engebeli bir yüzeyin düz bir yüzeye sistemli biçimde yansıtılabilmesi sorunu üzerinde duruldu (*bak.* izdüşüm; Mercator izdüşümü). 17. ve 18. yüzyıllarda daha doğru ve ayrıntılı haritalar basıldı ve bu alanda büyük bir birikim oluştu. Haritacılıkta daha sonraları geliştirilen en önemli bilimsel yöntemlerden biri de, boylam derecelerinin belirlenmesinde teleskoplardan yararlanılması oldu.

Modern haritacılıkta, her türlü harita ve plan için temel olarak havadan çekilen fotoğraflardan yararlanılır. Fotoğraf verilerinin haritalara çevrilmesinde fotogrametri(*) ilkeleri temel alınır. Böylece, daha önce ulaşılamayan bir doğruluk ve kesinlik elde edilebilmektedir. Uydu fotoğrafçılığı yoluyla da Ay'ın ve çeşitli gezegenler ile uydularının yüzeylerinin haritaları çıkarılabilmektedir. *Ayrıca bak.* harita; yerölçüm.

Harizi, Yehuda ben Şelomo (d. y. 1170 İspanya - ö. y. 1235), İspanyol İbrani şiirinde altın çağın son temsilcisi olan edebiyatçı. Provence'ı dolaştıktan sonra Ortadoğu'ya gitmiş, Arapça şiirleri ve bilimsel yapıtları İbraniceye çevirmiştir.

Harizi, İbn Meymun'un (Maimonides) *More nevuhim* (Şaşırmışların Kılavuzu) adlı kitabından yaptığı çeviride İbn Tibbon kadar aslına bağlı kalmadıysa da, sanatsal açıdan daha değerli bir yapıt ortaya koydu. Daha sonra Hariri'nin *Makâmât* adlı zorlu yapıtını *Mahberot Itiel* adıyla İbraniceye uyarladı. Gösterdiği başarı üzerine kendisi de *Sefer Tahkemoni* adı altında özgün İbranice makameler yazdı. Harizi'nin ününün başlıca kaynağı olan bu yapıtın bir bölümünün çevirisi S. I. Kaempf tarafından *Nicht-andalusische Poesie andalusischer Dichter*'de (1858; Andalucia Şairlerinin Andalucia Dilinde Olmayan Şiirleri) yayımlandı. Zengin sözcük dağarcığı ve dil ustalığı, Harizi'nin yapıtlarının özgün nitelikleridir.

Harizmi (d. y. 780 - ö. y. 850), tam adı EBU ABDULLAH MUHAMMED BİN MUSA EL-HARİZMİ. Arap matematikçi, astronom ve coğrafyacı. Matematiğin cebir dalına adını veren yapıtıyla tanınmıştır.

Yaşamı konusundaki bilgiler yetersiz ve karışıktır. Abbasi halifeleri Memun ve Mutasım dönemlerinde Bağdat'ta yaşadığı, Memun'un kütüphanesinde hafız-ı kütüp olduğu bilinmektedir. *Tarih-i Taberi*'de Harizmi'nin adının sonuna eklenen "el-Mecusî" ve "Kutrubulli" sözcükleri Mecusî (Zerdüşt) bir aileden geldiğini, Bağdat yakınında, Dicle Irmağının batısında bir yerde yaşadığını düşündürür. Doğum yerinin de bugünkü Özbekistan'da, Hive yakınlarında olduğu kabul edilebilir.

16. yüzyılın ünlü matematikçisi Gerolamo Cardano'nun dünyanın en büyük 12 düşünürü arasında saydığı Harizmi bazı kaynaklara göre, Halife Memun'un Afganistan'a gönderdiği bir heyette yer aldı. Afganistan'da ya da oradan gittiği Hindistan'da Hint matematiğiyle tanıştı. 830'da Bağdat'a döndükten sonra kitap yazmakla uğraştı. En önemli yapıtı olan *Hisabü'l-Cebr ve'l-Mukabele* (y. 825) 12. yüzyılda Latinceye çevrilene değin Batı'da özgün adıyla anıldı ve *algebra* terimine kaynaklık etti. Doğu'da ve Batı'da yazılmış ilk cebir kitabı sayılan yapıt cebiri geometriden bağımsız ele alması açısından önemlidir. Babil matematik geleneğinden başlayarak Helenistik, İbrani ve Hint metinlerine dayanan yapıtta doğrusal ve iki bilinmeyenli denklemlerin aritmetik çözümüne, Eukleidesçi geometriye ve mirasın belli oranlara göre dağıtılması problemlerinin çözümüne ilişkin kurallar belirtilmiştir. Kitabın kolay kullanılabilir olması da günümüze ulaşmasına katkıda bulunmuştur.

Harizmi'nin Hint matematiği ile ilgili yapıtının özgün Arapçası ele geçmemiştir. Yapıt *Algoritmi de numero Indorum* (Harizmi'nin Hint Numaralama Sistemi Üzerine Yapıtı) adlı Latince çevirisinden ve gene Arapçası bilinmeyen *Liber alghorismi de practica arismetrice* adlı Latince şerhinden bilinmektedir. Logaritma terimi de Latince çeviride Harizmi'nin "Algoritmi" biçiminde yer alan adından türemiştir.

Harizmi *Fî-Zîc* adlı yapıtında astronomi çalışmalarına ve hazırladığı "zîc"lere (cetvel) yer verdi. (Biruni, daha sonra karşı çıkılan bu zîcleri iki risalesinde savunmuştur.) İbn Kıftî ve İbn Nedim'in sözünü ettiği, Arapça asılları kayıp olan ve çevirileri bulunmayan iki yapıtından *Kitâbü'l-Amel bi'l Asturlab*'da usturlabın kullanılışını, *Kitâbü'l-Amel'il-Asturlab*'da ise usturlabın yapılışını anlattı. Ayrıca Halife Memun'un isteği üzerine Yer'in ve gökyüzünün haritalarını içeren bir atlasın hazırlanmasına katıldı. Bu atlasa *Kitâbü's-Süreti'l-Arz* ya da *Kitâbü'r-Resmi'r-Rub'i'l-Me'mûr* adı ile bir yapıt da ekledi. Yapıtında Afrika'daki Cebel el-Kamer'den çıkan 10 ırmağın beşer beşer iki ayrı göle kavuştuğunu, bu ırmaklardan birinin kavuştuğu gölden yeniden çıkıp kuzeye doğru ilerlediğini ve bir başka göle döküldüğünü anlatan Harizmi, Nil'in Batı Afrika'dan ya da Cennet'ten değil, bu gölden çıktığını belirten ilk kişiydi. Bu görüşe bilim tarihinde Ptolemaios (Batlamyus)-Harizmi kuramı adı verilir.

Harizmi'nin kaynaklarda sözü edilen *Kitabü'r-Ruhâme* ve *Tarih* adlı yapıtları ele geçmemiştir.

Harizmi, tam adı EBU BEKİR EL-HARİZMİ (d. 935, Harezm - ö. 993, Nişapur), daha çok ince ve akıcı bir üslupla kaleme aldığı mektuplarıyla tanınan Arap yazar.

Bağdat ve Halep'te öğrenim gördü. Daha sonra Buhara ve Nişapur'u dolaştı. Yazdığı bir hicviyeyle Nişapur valisi Tahir bin Muhammed'i kızdırınca uzun süre hapis yattı. Hapisten çıkınca Taberistan'a gitti, ama kısa süre sonra Nişapur'a döndü. Büveyhi hükümdarı Fahrü'd-Devle'nin veziri Sahib bin Abbad'dan ve Şiraz'da Azudü'd-Devle'den aldığı armağanlarla Nişapur'da büyük bir arazi satın aldı. O dönemde Nişapur'u egemenlikleri altında tutan Samanilerden bir vezir ile onlara bağlı bir Horasan sultanı hakkında küfür ve hakaret

dolu hicviyeler yazınca tutuklanıp mallarına el kondu ve dili kesilerek cezalandırılması kararlaştırıldı. Ama Harizmi hapisten kaçmayı başardı ve önce Cürcan'a, sonra da Rey, Buhara ve Herat'a gitti. Onu çok sevip sayan Ebu'l-Hüseyn el-Muzani'nin vezirliği sırasında eski saygınlığına kavuştu ve malları geri verildi. Nişapur'da rahat ve huzurlu bir yaşam sürerken ilk makame yazarı olan Bediü'z-Zaman Hemedani ile yaptığı bir münazarada yenik düşünce çok üzüldü, kısa bir süre sonra da öldü. Harizmi, Salibi'nin *Yetime* (1934) adlı yapıtında toplanan şiirlerinden çok, bir mektuplar derlemesi olan *Resail* (1862) adlı yapıtıyla ünlüdür. Tarihsel, siyasal ve otobiyografik bilgilerin yanı sıra Harizmi'nin öğrencilerine ve dostlarına öğütlerinin, sağlık dileklerinin ve tebriklerinin de yer aldığı bu mektuplar önemli edebi örnekler arasında sayılır.

Härjedalen, İsveç'in kuzey kesiminde yönetim bölgesi (*landskap*). Norrland bölgesindeki Yukarı Ljusnan Vadisini kapsar. Kuzeyde Jämtland, doğuda Medelpad ve Hälsingland, güneyde Dalarna yönetim bölgeleri, batıda da Norveç ile çevrilidir. 11.954 km²'lik bir bölümü yönetsel açıdan Jämtland ilinin (*län*) sınırları içindedir. Yerleşimin dağınık olduğu bölgenin başlıca özelliği, dağlar ve ormanlarla kaplı olmasıdır. Brömsebro Barışı'na değin Norveç'e bağlı olan Härjedalen'de Norveç kültürünün izleri hâlâ belirgindir. Sanayisi orman ürünlerinin işlenmesine dayanır. En önemli kasabası Fjällnäs'dir. Funäsdalen ve Bruksvallarna'da kayak merkezleri vardır. Turistlerin ilgisini çeken yerler arasında, batıdaki Flatruet Platosunda bulunan 4.000 yıllık kaya resimleri, Rogen bölgesindeki "donmuş göl" ile Buzul Çağından kalma büyük kaya parçaları sayılabilir. Nüfus (1985 tah.) 11.726.

Harju Dizisi, Avrupa'nın kuzeyindeki Baltık bölgesinde Ordovisiyen Dönemde (y. 500-430 milyon yıl önce) oluşan kayaç katmanlarının en üst bölümü ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi. Harju Dizisi kayaçları, şeyllerden ve kireçtaşlarından oluşur. Dizinin ayırt edici fosil faunası, deniz omurgasızlarından *Tretaspis* cinsi trilobitlerden oluşur. *Dicellograptus* cinsi bazı graptolit kuşaklar da saptanmıştır. Harju Dizisi'nin üst bölümlerinde ise oluşumun tarihini verecek bulgular elde edilememiştir.

harkebüz *bak.* arkebüz

Harkins, William Draper (d. 28 Aralık 1873, Titusville, Pennsylvania - ö. 7 Mart 1951, Chicago, ABD), nükleer kimya alanında, özellikle de çekirdeğin yapısıyla ilgili araştırmalarıyla tanınan ABD'li kimyacı. Termonükleer bombanın temel ilkesi olan çekirdek kaynaşması (füzyon) sürecini açığa çıkarmıştır.

1908'de California'daki Stanford Üniversitesi'nde doktora çalışmasını tamamlayan Harkins, 1900-12 arasında Missoula'daki Montana Üniversitesi'nde kimya dersleri verdi. Daha sonra Chicago Üniversitesi'ne geçerek çalışmalarını burada sürdürdü. Atom yapısında nötronun ve ağır hidrojenin (döteryum) varlığını önceden saptayan Harkins, atom çekirdeğindeki nötronları ve protonları bir arada tutan enerjinin belirlenmesine yönelik çalışmalar yaptı. Einstein'ın kütle ve enerjinin eşdeğerliği kavramından yararlanarak dört hidrojen atomunun birleştiğinde bir helyum atomu oluşturacağını ve bu arada az miktardaki bir kütlenin enerjiye dönüşeceğini gösterdi. Harkins ayrıca bu sürecin yıldız enerjisinin kaynağı olduğunu ileri sürdü ve evrendeki elementlerin birbirlerine oranını hesaplamaya yönelik ilk çalışmaları başlattı.

Harkov, Ukrayna dilinde HARKİV, Ukrayna'nın doğusunda yönetim birimi (*oblast*). 31.400 km²'lik bir alan kaplar. Orta Rusya Platosunun güney ucunu da kapsayan bölgenin ana eksenini Donets Vadisi oluşturur. Büyük bölümü bozkırlarla kaplı olmakla birlikte, kuzeybatısında meşe gibi yaprakdöken ağaçlardan oluşan ormanlık bir bölge vardır. Çok verimli olan toprağın büyük bölümünün tarıma açılması sonucunda doğal bitki örtüsü yok olduğundan özellikle yüksek kesimlerde yağmur ve taşkın suları toprağı büyük ölçüde aşındırmıştır.

1939'dan bu yana sürekli azalmakla birlikte, kırsal nüfus hâlâ kent nüfusuna göre daha yüksektir. Toprakların yaklaşık üçte ikisi, başta kış buğdayı ve mısır olmak üzere tahıl üretimine ayrılmıştır. Bölgedeki sanayi tesislerinde işlenmek üzere şeker pancarı, ayçiçeği, kenevir ve tütün yetiştirilir. Ayrıca büyükbaş hayvan, domuz ve kümes hayvanı yetiştirilir, mandıracılık yapılır. En büyük yerleşme, önemli bir sanayi bölgesi olan Harkov birleşik kent topluluğudur. Bölgede ekonomileri tarıma dayalı küçük yerleşmeler de vardır. Şebelinka ve Yefremovka'dan çıkarılan doğal gaz, borularla eski Sovyetler Birliği'nin Avrupa topraklarındaki kentlerine gönderilir. Nüfus (1989) 3.195.000.

Harkov, Ukrayna dilinde HARKİV, Ukrayna'da, Harkov yönetim biriminin (*oblast*) merkezi kent. Udi, Lopan ve Harkov ırmaklarının birleştiği noktada yer alır. 1656'da Rusya'nın güney sınırlarını koruyacak bir kale olarak kuruldu. Eski kremlin (içkale) duvarlarının bir bölümü hâlâ ayaktadır. Verimli topraklarda yer alan Harkov'da 18. yüzyılda hızla yeni yerleşmeler kuruldu. Kısa sürede ticaret ve el sanatlarının geliştiği kent, 1732'de yerel yönetim merkezi oldu. 19. yüzyılda yakınlardaki Donets Havzasında bir kömür ocağının açılmasıyla kentin konumu daha da güçlendi; Harkov'dan ocağa ulaşan ilk demiryolu 1869'da tamamlandı. Bu dönemde Harkov'un kendi sanayi kolları, özellikle de makine sanayisi hızla gelişti. 1917 Devrimi'nden ve Ukrayna SSC'nin kurulmasından sonra Harkov, cumhuriyetin başkenti oldu. Ama 1934'te başkent Kiev'e taşındı. II. Dünya Savaşı'nda çeşitli çarpışmalara sahne olan Harkov, birçok kez el değiştirdi ve büyük hasara uğradı.

Günümüzde kent önemli bir ulaştırma ağının odağı ve büyük bir demiryolu kavşağıdır. Sekiz demiryolunun birleştiği kentte üç ana istasyon bulunur. Harkov ayrıca, eski SSCB'nin Avrupa bölümündeki ana karayolu sisteminin de merkezlerinden biridir; Moskova, Kiev, Ukrayna'nın batı kesimi, Zaporojye, Kırım, Rostov-na-Donu ve Kafkasya ile karayolu bağlantısı vardır. Kentte ayrıca büyük bir havaalanı bulunur. Yirmi dolayında uydu kentten oluşan bir metropoliten alanın merkezi durumundaki Harkov, Kiev'den sonra ülkenin ikinci büyük kentidir. İşkolları arasında makine sanayisi önde gelir. Çok çeşitli ürünler arasında dizel lokomotifler, makine tezgâhları, madencilik makineleri, traktör ve öteki tarım makineleri, bisiklet, jeneratör, buharlı türbin ve elektronik eşya sayılabilir. Ayrıca, gıda maddeleri ve başka tüketim malları üreten küçük sanayi kuruluşları vardır. Sanayide ve ısınmada kullanılan enerjinin büyük bölümü doğal gazdan sağlanır.

II. Dünya Savaşı'ndaki büyük yıkımdan sonra Harkov geniş caddeler, büyük apartmanlar, görkemli resmi binalar ve büyük sanayi tesisleriyle yeniden kurulmuştur. Eski yapılar arasında, 17. yüzyıldan kalma Pokrovski Katedrali, 19. yüzyılda yapılmış Patrikhane Katedrali ve 1812'de Napoléon'a karşı kazanılan zaferin anısına dikilmiş çan kulesi sayılabilir. Harkov, SSCB'nin en önemli kültür ve eğitim merkezlerinden biridir. Kentteki Harkov A. M. Gorki Devlet Üniversitesi, 1805'te kurulmuştur. Ayrıca politeknik, tıp, tarım, mühendislik gibi dallarda eğitim veren 20'yi aşkın yüksek-öğretim kurumu vardır. Bunun yanı sıra bilimsel araştırma kuruluşları, kitle sporuna yönelik bir park ve bir botanik bahçesi bulunur. Kültürel yapılar arasında bir konser salonu, en eskisi 1780'den kalma altı tiyatro, bir planetaryum ve çok sayıda müze sayılabilir. Kentin metro ağı 1975'te açılmıştır. Nüfus (1989) 1.611.000.

Harlan, John Marshall (d. 1 Haziran 1833, Boyle ili, Kentucky - ö. 14 Ekim 1911, Washington, D.C., ABD), ABD Yüksek Mahkemesi yargıcı (1877-1911). Yüksek Mahkeme kararlarındaki karşı görüşleriyle tanınır. En ünlü karşı görüşlerinde Siyah haklarının İç Savaş sonrasındaki anayasa

Harlan
Library of Congress, Washington, D.C.

değişikliklerivle (13, 14 ve 15. ek maddeler) güvence altına alındığını savunmuş, 20. yüzyılın ikinci yarısında Yüksek Mahkeme, yurttaşlık hakları konusunda Harlan'ın tutumunu benimsemiştir.

Harlan, 1850'lerde Kentucky'de avukat, daha sonra da il yargıcı olarak çalışırken, yabancı ve Katolik düşmanı Know-Nothing Party içinde etkinlik gösterdi. Amerikan İç Savaşı'nda, 1861-63 arasında Birlik ordusundaki bir piyade alayına komuta etti. 1863 ve 1865'te iki kez Kentucky başsavcılığına seçildi. Kölelerin Özgürlük Bildirgesi'ni ve Başkan Abraham Lincoln'ın savaş sırasında uyguladığı öteki olağanüstü önlemleri eleştiren Harlan, 1864'te Lincoln'ın yeniden seçilmesine karşı çıkarak, Demokratların adayı General George B. McClellan'ı destekledi. Kentucky başsavcısı olarak özgür Siyahlara karşı ılımlı bir tutum takınmasına karşın, savaştan sonra köleliği kaldıran 13. Ek Madde'ye (1865) karşı çıktı. Ama sonraki 10 yıl içinde, ırkçı beyazların uyguladığı şiddet karşısında korkuya kapılarak Radikal Cumhuriyetçilerin Güney'in yeniden inşası politikasını benimsedi. 1871 ve 1875'te Kentucky valiliği için Cumhuriyetçi Parti'den aday oldu, ama seçimi kazanamadı. 29 Kasım 1877'de Başkan Rutherford B. Hayes tarafından Yüksek Mahkeme üyeliğine atandı. Yaklaşık 34 yıl içinde 1.161 görüş yazdı; bunlardan 316'sı karşı görüştü. Bazı davalarda, devletin ekonomiye müdahalesine karşı çıktı. Adair-Birleşik Devletler Davası'nda (1908), sendika üyelerine karşı ayrımcı uygulamalar

getiren iş sözleşmelerini yasaklayan bir federal yasanın kaldırılması yolundaki kararın sözcüsü oldu. Bununla birlikte birçok davada 1890 Sherman Antitröst Yasası'na dayanarak Kongre'nin tekelleri yalnızca denetim altına almayı değil, tümüyle ortadan kaldırmayı amaçladığını ileri sürdü. Yurttaşlık haklarına ilişkin davalarda (1883), Kongre'nin, Siyahlara karşı ayrımcılık uygulayan özel kişileri cezalandıramayacağı, yalnızca "resmî" sıfatla ya da "devlet" adına ayrımcılık yapanları cezalandırabileceği görüşünü benimseyen Yüksek Mahkeme kararına karşı çıktı. Eyalet ceza usullerine ilişkin Hurtado-California (1884) ve Twining-New Jersey (1908) davalarında, ilk dokuz ek maddeyle (1791), federal hükümete getirilen sınırlamaların, 14. Ek Madde (1868) ile eyaletlere de getirildiğini ileri sürerek karşı görüş belirtti. ABD'ye yeni bağlanan denizaşırı topraklarla ilgili davalardan birinde (Hawaii-Mankichi Davası; 1903), anayasada belirtilen, jüri önünde yargılama gereğinin bu toprakları kapsamadığı biçimindeki Yüksek Mahkeme kararına karşı çıkan tek yargıç oldu.

Harlan, en ünlü görüşlerinden birini Plessy-Ferguson Davası'nda (1896), Yüksek Mahkeme'nin ırk ayrımı konusundaki "ayrı ama eşit" ilkesine karşı kaleme aldı: "Anayasamız renk körüdür, yurttaşlar arasında sınıf ayrımının varlığını ne kabul eder, ne de hoş görür" diyerek mahkeme çoğunluğunun, Siyah ABD' lileri yasal açıdan aşağı konumda görmesinden duyduğu kaygıyı belirtti. 1954'ten sonra, okullardaki ayrımcılıkla ilgili davalarda (Brown Topeka Eğitim Kurulu Davası ve Bolling-Sharpe Davası) mahkeme, öteki ayrımcı kuramlarla birlikte "ayrı ama eşit" ilkesini de reddetti.

Harlan'ın torunu John Marshall Harlan da (1899-1971) 1955-71 arasında Yüksek Mahkeme yargıcı olarak görev yapmıştır.

Harlech, Galler'de, Gwynedd ilinin (*county*) Meirionnydd ilçesinde (*district*) şato ve köy. Cardigan Körfezi kıyısında yer alır. İngiltere kralı I. Edward'ın, Llywelyn ap

Harlech'de St. David's Kraliyet Golf Kulübü ve arkada Harlech Kalesi, Gwynedd
Shostal-EB Inc

Gruffyd'i yenilgiye uğrattıktan sonra, sarp bir kayalığın kenarında yaptırmaya başladığı (1283) Harlech Şatosu tarih boyunca çeşitli saldırılara ve işgallere uğradı. 15. yüzyıl başlarında Owen Glendower şatoyu ele geçirdi ve burada bir meclis topladı. İngiltere kraliçesi Margaret, kocası Kral VI. Henry Güller Savaşları sırasında York hanedanına bağlı güçlerce tutsak alındığında, bu şatoya sığındı (1460). Harlech savaş sırasında York hanedanı yanlılarının teslim aldığı (1468) son Gal kalesi oldu; bu olay "Harlech'li Askerlerin Yürüyüşü" adlı savaş şarkısıyla ölümsüzleştirilmiştir. İngiliz İç Savaşları sırasında da Parlamento Ordusu'na teslim olan son Gal kalesi Harlech'ti. Bugün etkileyici bir kalıntı durumundaki şatonun çevresinde eskiden küçük bir kasaba vardı. Harlech günümüzde güzel kumsalı, ilginç görünümlü kum tepecikleri, St. David Kraliyet Golf Kulübü, Morfa Harlech Doğa Koruma Alanı ve Snowdonia Dağlarına tırmanan yollarıyla ilgi gören bir dinlence merkezidir. Köyde ayrıca, yetişkinler için eskiden kurulmuş yatılı bir yüksekokul olan Coleg Harlech vardır. Nüfus. (1981) 1.356.

Harlek Kaplıcaları, Ege Bölgesi'nin İçbatı Anadolu Bölümü'nde bir dizi madensuyu kaynağı. Kütahya'nın kuzeydoğusunda yer alan Ilıca adlı köy altı yerleşmesindeki bir dere yatağının kenarından çıkar. Yörede kuzey-güney doğrultusundaki kırık (fay) çizgisi boyunca sıralanan kaynakların suyu, bazalt kütlenin altında bulunan dolomit ve jipslerin arasından gelir. Bu ılık ve sıcak su kaynaklarının bileşimleri birbirine benzer. Banyo ve içme kürlerinde kullanılan madensuları bikarbonat, sülfat ve kalsiyum bakımından zengin olup radyoaktivitesi düşüktür.

Harlek kaynağı, karstik olaylar sonucunda oluşmuş bir mağaradan çıkar. Kaplıca suyunun sıcaklığı 43°C'dir. Suyunun bir bölümü Harlek kaynağından sağlanan Kadınlar Hamamı'ndaki kaynağın sıcaklığı 42°C, Göz Suyu kaynağının sıcaklığı da 43°C'dir. Kadınlar Hamamı'ndaki kaynakların debisi 21 lt/sn'dir. İçilerek değerlendirilen Kadılar kaynağının suyu 25,2°C, Haslas kaynağının suyu ise 29°C'dir. Haslas kaynağından saniyede 20 lt su çıkar. Suların banyo olarak kullanıldığında ağrılı hastalıklara iyi geldiği, içildiğinde de karaciğer, safrakesesi, böbrek ve sindirim sistemi üzerinde olumlu etkiler yaptığı bilinmektedir.

Kaynakların yer aldığı dere yatağının karşısında, şifalı sulardan yararlanmak amacıyla gelenlere hizmet veren konaklama tesisleri vardır. Harlek Kaplıcaları'nın Kütahya'ya uzaklığı 27 km'dir.

Harlem, ABD'nin New York kentinde semt. Manhattan Adasının kuzeyinde geniş bir bölgeyi kaplar; kesin sınırları belirlenmemiştir. Genellikle, kuzeyde 155. Sokak, doğuda East River ve Harlem Irmağı, güneyde 96. Sokak (Central Park'ın doğusu), 110. Sokak ve Cathedral Otoyolu (Central Park'ın kuzeybatısı), batıda da Amsterdam Caddesi sınır kabul edilir.

Amerika'daki New Netherland kolonisinin Felemenkli valisi Peter Stuyvesant 1658'de kurduğu yerleşmeye, Felemenk'teki Haarlem'den esinlenerek Nieuw Haarlem adını verdi. Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında Long Island'dan geri çekilen George Washington, birliklerini yeniden oluşturarak karşı tarafı oyalamak amacıyla bugün Harlem'in hemen batısındaki 103. ve 120. sokaklar arasında kalan bölgede Harlem Heights Çarpışması'na girişti (16 Eylül 1776). Harlem 18. yüzyıl boyunca bir tarım ve hayvancılık bölgesi olarak kaldı. 19. yüzyılda, çoğunlukla yazlık evlerin bulunduğu gözde bir yerleşme oldu. 1880'lerdeki inşaat patlaması sırasında bölgede apartmanlar yükseldi. 1893'teki mali bunalımın ardından burada oturanlar azalınca, mülk sahipleri özellikle Lenox Caddesi boyunca konutlarını Siyahlara kiralamaya başladılar. I. Dünya Savaşı başladığında, Harlem'deki konutlarda ve işyerlerinde artık tümüyle Siyahlar vardı. Siyah Harlem'in ekseni, yaygın olarak "the Main Stem" (Ana Damar) adıyla anılan 125. Sokak'tır.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Harlem, Harlem rönesansı(*) olarak bilinen edebi canlanışın merkezi durumuna geldi. Bu akıma katkıda bulunan şair ve yazarların yapıtları, Alain Locke'un *The New Negro* (1925; Yeni Siyah) adlı antolojisinde toplanmıştır. Harlem'i kuşatan semtler artan Siyah nüfusun çevreye yayılmasına direndikçe Harlem'deki konutlar aşırı kalabalıklaştı. Öte yandan eskiyen konutlar da bakım ve onarım görmüyordu; kent yönetiminin konutlar için koyduğu standartları sağlamanın maliyeti yükseldikçe pek çok konut, sahiplerince terk edildi. Yüksek oranda işsizliğin ve sık sık konut değiştirmenin de iyice içinden çıkılmaz duruma getirdiği bu kısır döngü semtin ciddi biçimde bozulmasına yol açtı. 1980'lerde yerel örgütler ve kent yönetimi, gerek bu durumu, gerekse beraberinde getirdiği toplumsal çatışmaları ortadan kaldırmak amacıyla çeşitli önlemler aldılar. Toplu konut yapımı, semt denetimindeki okullarda getirilen yeni uygulamalar ve daha iyi sağlık hizmetleri bu alanda önemli adımlar oldu.

Harlem sözcüğü, yanlış biçimde genellikle New York'ta yaşayan Siyah toplulukla eş anlamda kullanılmaktadır. Gerçekte Siyah nüfus bu semtin dışına, Manhattan'ın öteki bölgeleriyle Bronx ve Brooklyn'in geniş kesimlerine taşmıştır. Üstelik New York kentindeki büyük Porto Rikolu topluluğun başlıca merkezlerinden biri de Harlem'in doğusunda, 96. Sokak'tan kuzeye doğru Park Caddesi boyunca uzanan kesimdir. Aşağılayıcı bir ifadeyle "İspanyol Harlemi" denen bu kesimin, Siyah Harlem'le ortak ekonomik ve toplumsal sorunları vardır. Doğudaki Lexington Caddesi'nden, 116. Sokak boyunca East River'a kadar uzanan bölgede ise Eski "İtalyan Harlemi"nin izlerine rastlanabilir. Harlem'in nüfusunu oluşturan etnik gruplar arasında önemli çatışmalar yaşanmaktadır.

Harlem Globetrotters, dünyanın hemen her yerinde gösteri maçları yapan ABD'li profesyonel basketbol takımı. Oyuncula-

Harlem Globetrotters oyuncularından Reece "Kaz" Tatum (önde), 1952
UPI-EB Inc

rının olağanüstü top hakimiyetlerini ve ilginç hareketlerini izlemeye gelenlerin sayısı bazen 75 bini bulur. Bütünüyle Siyah oyunculardan oluşan takımı 1927'de spor gösterileri organizatörü Abe Saperstein kurdu; Saperstein ölünceye (1966) değin takım el değiştirmedi. Belirli bir kentin takımı olmayan Globetrotters, Saperstein'in arabasıyla ABD'yi dolaşıyordu. Gösteri basketbolunu sevdirmek amacıyla daha sonra dış ülkelere de turneye çıktı. Takım, bütün turnelerde yanına daha çok beyaz oyunculardan kurulu bir rakip alır ve onunla karşılaşır. Hiçbir maçta kazanmayan bu rakip takım, komedi ikililerindeki ciddi

oyuncunun görevini yapar. Harlem Globetrotters'ın oyuncularının en ünlüleri arasında Reece "Kaz" Tatum, Marques Haynes, Clarence Wilson, "Tarlakuşu" Lemon ve Wilt "Uzunbacak" Chamberlain sayılabilir.

Harlem rönesansı, YENİ SİYAH HAREKETİ olarak da bilinir, Siyah Amerikan edebiyatında 1920'lerde başlayan canlanma ve yaratıcılık dönemi. Bu dönemle birlikte Siyah edebiyatının niteliği önemli ölçüde değişmeye başlamış, tuhaf lehçelerle yazılan ya da beyaz yazarlara öykünen yapıtların yerini, Siyah yaşamını ve kültürünü araştırmaya yönelen daha incelikli yapıtlar almıştır. Harlem rönesansı, Siyahlar arasında yeni uyanan özgüveni ve onuru temsil ettiği gibi, bu duyguların güçlenmesine de katkıda bulunmuştur.

New York kentindeki Siyah oyuncu, yazar ve müzikçilerin bir araya gelip birbirlerine destek oldukları ve deneyimlerini paylaştıkları büyük Siyah gettosu Harlem bu canlanmanın merkezi oldu. Dönemin en önemli adlarından biri, *Autobiography of an Ex-Coloured Man* (1912; Eskiden Siyah Olan Bir Adamın Otobiyografisi) adlı öncü romanın yazarı James Weldon Johnson'dı. Johnson'a asıl ününü kazandıran yapıtı ise duru, akıcı bir İngilizceyle Siyah vaizlerin kendine özgü üsluplarını ve temalarını serbest nazım biçiminde yansıttığı yedi vaazdan oluşan *God's Trombones*'du (1927; Tanrı'nın Trombonları). Johnson, Harlem grubunun çekirdeğini oluşturan pek çok genç yazara da yol gösterdi. Jamaikalı göçmen Claude McKay ise *Harlem Shadows* (1922; Harlem Gölgeleri) adlı etkileyici şiir kitabı ve *Home to Harlem* (1928; Harlem'e Dönüş) adlı romanıyla tanındı. Siyah bir askerin I. Dünya Savaşı'ndan dönüşünü anlatan roman, o dönemin en çok satan kitapları arasına girdi. Bir başka önemli Siyah şair olan Countée Cullen da *Caroling Dusk: An Anthology of Verse by Negro Poets* (1927; Şarkı Söyleyen Alacakaranlık: Siyah Şairler Antolojisi) adlı yapıtıyla birçok Harlem şairinin tanınmasına katkıda bulundu. Langston Hughes ise 1926'da ilk şiir kitabı *The Weary Blues*'u (Yorgun Blues), 1930'da da *Not Without Laughter* (Gülmeden Olmaz) adlı romanını yayımladı. Wallace Thurman ile William Jourden Rapp'ın birlikte yazdığı *Harlem* (1929) adlı oyun da büyük ilgi topladı. Dönemin en bireyci yeteneklerinden biri olan Thurman, *The Blacker the Berry* (1929; Böğürtlen Karardıkça Tatlanır) adlı yergili romanında Yeni Siyah Hareketi'nin bazı öğelerini alaya aldı. Yardımseverlerden gelen bağışlar ve burslarla güç kazanan Harlem rönesansı, *Nigger Heaven*'ın (1926; Zenci Cenneti) yazarı Carl van Vechten gibi bazı beyaz yazarlarca da desteklendi. Harlem rönesansının önderlerinden biri de Alain Locke'tu. Siyah sanatçılara büyük destek sağlayan ve yapıtlarını tanıtan Locke 1925'te *The New Negro* (Yeni Siyah) adlı bir antoloji yayımladı.

1929 Büyük Bunalımı, Harlem grubunun dağılmasına yol açtı; grubu oluşturan sanatçılardan birçoğu zorlaşan koşullar karşısında yaşamlarını sürdürebilmek için New York'u terk etmek ya da başka işlerde çalışmak zorunda kaldı.

Harlingen, ABD'de, Texas eyaletinin güneyindeki Cameron ilinde (*county*) kent. 45 km güneydoğusundaki Brownsville'le birlikte bir sanayi, tarımsal ticaret ve liman kompleksi oluşturur. 1900'lerin başlarında kurulan kente, buraya ilk yerleşenlerden Lon C. Hill, Sr. tarafından Hollanda'daki Harlingen'in adı verildi. Kent, St. Louis, Brownsville ve Meksika (bugün Missouri Pasifik) Demiryolu üzerinde bir istasyon olarak gelişti. İyi planlanmış ve modern görünümlü olan Harlingen bugün yoğun tarım yapılan bir bölgenin ortasındadır. Gıda işleme fabrikalarının bulunduğu Harlingen, Aşağı Rio Grande vadisinde yetiştirilen pamuk, narenciye, sebze gibi ürünlerin nakil ve dağıtımında önemli bir merkez işlevi görür. Körfez Kıyı Suyolu'nun bir uzantısı olan Arroyo Colorado Kanalı üzerinde yer alan Harlingen limanında bir tahıl elevatörü, petrol tesisleri, kimya fabrikaları ve başka sanayi tesisleri yer alır. Kentin hemen güneyinde Six Shooter Junction (Altıpatlar Kavşağı) adlı yeniden inşa edilmiş bir sınır köyü bulunmaktadır. Harlingen Havacılık Sanayisi Parkı'nda, 6,4 km kuzeydoğudaki Rebel Field'da, tarihsel savaş uçaklarının sergilendiği Konfederasyon Hava Kuvvetleri Hayalet Filosu ve Müzesi yer alır. Askeri Deniz Akademisi (1963) kentin yakınında kurulmuştur. Kent, 1910'da tüzel kimlik kazandı. Nüfus (1990) kent, 48.735; Brownsville-Harlingen metropoliten alanı, 260.120.

Harlow, İngiltere'de, Essex ilinde (*county*) yeni kent ve kentle aynı alanı kaplayan ilçe (*district*). Yüzölçümü 26 km²'dir. Aşırı bir

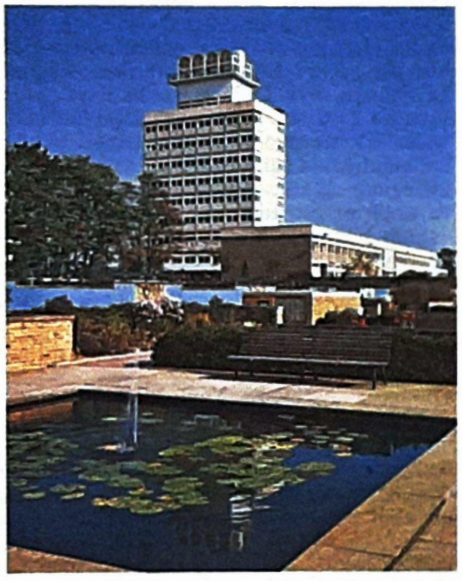

Harlow'da havuzlu bahçe ve Belediye Binası, Essex
W. Tasker-Bruce Coleman Inc

biçimde büyüyen Londra metropoliten alanının merkezi yapısını parçalamak için II. Dünya Savaşı sonrasında oluşturulan sekiz yeni kentten biri olarak 1947'de kuruldu. Eski Harlow'un ve Londra-Cambridge karayolunun batısına doğru planlı bir biçimde genişletilen kentin peyzaj düzenlemesini yapan Sir Frederick Gibberd büyük binaların birçoğunun da planlarını çizdi. Kentte, büyük İngiliz şirketlerinin çoğunun büroları vardır. Başlıca sanayi dalları basımcılık, metalurji, tıbbi ve bilimsel araç gereç ile mobilya üretimidir. Nüfus (1982 tah.) 78.700.

Harlow, Jean, asıl adı HARLEAN CARPENTIER (d. 3 Mart 1911, Kansas City, Missouri - ö. 7 Haziran 1937, Los Angeles, ABD), ABD'li sinema oyuncusu. Duygu ve arzularını gizlemeyen kadın tiplerini canlandırarak 1930'ların cinsellik simgesi olmuştur.

Annesinin kızlık soyadını kullanan Harlow figüran olarak çeşitli filmlerde rol aldı. 1928'den başlayarak Hal Roach Stüdyoları'nın komedilerinde küçük rollere çıktı. *Hell's Angels*'ın (1930; *Cehennem Melekleri*) büyük ticari başarısı Harlow'un yıldız olmasını sağladı ve ülke çapında platin sarısı saç tutkusuna yol açtı. Clark Gable, Spencer Tracy ve William Powell gibi Hollywood'un en ünlü erkek oyuncularıyla birlikte oynayan Harlow, 1930'ların başlarında sinemanın en çok para kazandıran oyuncularından biri oldu. *Platinum Blonde* (1931; Platin Saçlı Sarışın), *Red-headed Woman*

Jean Harlow
Brown Brothers

(1932; Kızıl Saçlı Kadın), *Red Dust* (1932; Kırmızı Toz), *Bombshell* (1933; Bomba Mermisi) ve *Hold Your Man* (1933; Erkeğine Sahip Ol) gibi filmlerde komedi rollerinde büyük başarı gösterdi. Öbür ünlü filmleri arasında *Public Enemy* (1931; *Halk Düşmanı*), *Dinner at Eight* (1933; Saat Sekizde Akşam Yemeği), *China Seas* (1935; Çin Denizleri) ve *Libeled Lady* (1936; Damgalı Kadın) sayılabilir. Harlow kısa bir süre film şirketi yöneticisi Paul Bern ile evli kaldı. Bern'in 1932'de intiharı büyük bir skandala yol açtı. Ertesi yıl kameraman Hal Rosson'la evlenen Harlow, iki yıl sonra boşandı. *Saratoga* (1937) filminin çekimi sırasında çok genç yaşta üremiden öldü.

Harman, Martin Coles, lakabı LUNDY KRALI (d. 1885, Steyning, Sussex - ö. 5 Aralık 1954, Oxted, Surrey, İngiltere), mülkiyetindeki Lundy Adasında kendi adına para bastıran İngiliz banker. Hayattayken paraların üstüne resmi basılan birkaç kişiden biridir.

Giriştiği karanlık işler sonunda 1932'de iflas eden Harman 1933-34 yıllarında dolandırıcılık suçundan hapis yattı. 1925'te Devon'un kuzey kıyısı açıklarında, Bristol Kanalı üzerindeki Lundy Adasını 16 bin sterline satın aldı. Bundan sonra, çeşitli yasalar çıkararak ve bütün görevlileri kendisi atayarak Lundy'yi adeta bir kral gibi yönetmeye başladı.

1929'da, yalnızca Lundy'de geçerli olan, üzerinde kendi resminin bulunduğu bronz paralar bastırdı. Adada yaşayan bir deniz kuşundan esinlenerek *puffin* (bir tür dalıcımartı) adını verdiği bu para birimi bir İngiliz pennysine eşit değerdeydi. Ama İngiliz yasalarına göre kişilerin para bastırmaları yasak olduğu için, Harman Nisan 1930'da para cezasına çarptırıldı. Bununla birlikte Harman'ın ve ondan sonra adayı satın alanların özel posta pulları bastırmalarına izin verildi. Lundy paraları 1965'te hatıra eşyası olarak ilk örneklerine göre yeniden basıldı.